

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yeni Türk Dili Bilim Dalı

İLYAS ESENBERLİN'İN KÖŞPENDİLER ROMANI ÜZERİNDE
KAZAKÇA DİL İNCELEMESİ (GİRİŞ-METİN-DİZİNLER)

DOKTORA TEZİ

Mehmet Yasin KAYA

DANIŞMANI: Prof. Dr. Mustafa ÖNER

İZMİR-2012

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **İlyas Esenberlin'in "Köşpendiler" Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)** adlı doktora tezinin, tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Mehmet Yasin KAYA

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Mehmet Yasin KAYA
Numarası : 92050002597
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : İlyas Esenberlin'in "Köşpendiler" Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi (Giriş-
Metin-Dizinler)
Tez Başlığı (İngilizce) : A Grammatical Study of Kazakh on Ilyas Esenberlin's Novel Named "Nomads"
(Introduction-Texts-Indexes)
Tez Savunma Tarihi : 28 Aralık 2012

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Vahit TÜRK
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Danışman)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Tez savunması sonucunda öğrenci;

Başarılı bulunmuştur.

Başarısız bulunmuştur.

Tezinde Düzeltme Yapması Gelmektedir.

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖN SÖZ

Tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü en önemli devamcılarında biri olan Kazakça, son yıllarda Kazakistan Cumhuriyeti'nin uygulamış olduğu bilinçli dil politikaları nedeniyle tam anlamıyla bir “cumhuriyet dili” olma yolunda hız kazanmış, sürekli bir gelişim ve ilerleme ivmesi yakalamıştır.

Gerek bu ilerleme ve değişimin devam etmesi gerekse buna bağlı olarak kullanılma oranının artması oldukça sevindirici gelişmeler olarak izlenmektedir. Bugün herkes tarafından alkışlanan ve merakla izlenen Kazakça, artık sadece sıradan bir yazı dili değil; bölgede yaşayan Rus, Alman, Ukraynalı vb. etnik gruplara mensup kişiler tarafından da öğrenilmesi gerekli olmuş bir dil hâline gelmiştir.

Tarihte sözlü kültürün en yoğun olarak yaşandığı bölgelerden biri olan Kazakistan toprakları, bugün artık resmî dili olan Kazakçayı, bu sözlü geleneğiyle yoğunlaşarak bir resmî dilden ziyade; bir sanat dili, bir kültür dili, bir ortak anlaşma dili ve en nihayetinde bir bilim dili durumuna çıkarmayı bilmiştir.

Yukarıda genel hatlarıyla saymaya çalıştığımız bu özelliklerinden dolayı özellikle son yıllarda Kazakça üzerine yapılan çalışmaların giderek arttığı görülmektedir.

Bu durumu göz önüne alarak, biz de tezimizin konusunu, Kazakça üzerine yapılan araştırmalara bir katkı olması gayesiyle belirlemeye çalıştık. Bu nedenle son dönem Kazak edebiyatının belki de en önemli isimlerinden biri olan İlyas Esenberlin'in “Köşpendiler-Kahar” eseri üzerine bir dil incelemesi yapmayı tercih ettik. Kazakistan'ın sınırlarını çoktan aşmış olan bu yazar ve eser, ne yazık ki Türkiye’de yeterince tanınmamış, üzerine herhangi bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamızın, yapılacak sonraki araştırmalara da bir örnek olacağı kanısındayız.

Bu çalışma kapsamında, Köşpendiler adlı roman üçlemesinin yalnızca Kahar adlı son bölümü incelense de bundan sonraki ilk hedef, bu hacmiyle ve içeriğiyle muhteşem bir eser olan “Köşpendiler”i Türkiye Türkçesine kazandırmak olarak belirlenmiştir. Bu şekilde, en azından soydaş Kazak halkının bu modern destanına bir

II

nebze olsun hizmet etmek ve Türkiye’de hak ettiği değeri kazandırmak bizi mutlu edecektir.

Bu çalışma Giriş, İnceleme, Metin, Dizin ve Sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmındaki Kazakistan ve Kazak Türkleri, Kazakça, İlyas Esenberlin’in Hayatı Sanatı ve Eserleri, Metinler Hakkında başlıkları, her birine ait alt başlıklar ile geniş bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. İnceleme kısmı Dil İncelemesi biçiminde oluşturulmuştur. Dil İncelemesi kısmı Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi olarak iki alt başlığa ayrılmış, buralarda yer alan dil bilgisi konularının incelenmesine ve metinden getirilen örneklerle delillendirilmesine gayret edilmiştir. Dil İncelemesi kısmında kullanılan örnek kelime ya da cümleler, transkripsiyonu yapılmış metin üzerindeki satır numaralarına göre yerleştirilmiştir. Dil İncelemesi kısmındaki örneklerin bazılarının ilgili dil bilgisel yapıların daha iyi ortaya konması amacıyla yönelik olarak aktarılmasına özen gösterilmiştir. Metin kısmı Transkripsiyon ve Türkiye Türkçesine Aktarma biçiminde iki başlıkta ele alınmış, aktarmalarda elden geldiğince Kazakça özellikler dikkate alınmıştır. Ancak Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasında bulunan bazı anlam ve söz dizimi farkları nedeniyle kimi durumlarda anlam aktarmasına başvurulmuştur. Dil İncelemesi bölümünün sonunda metinde yer alan eş anlamlı sözler tespit edilmiş ve bir söz varlığı uygulamasıyla sınıflandırılmıştır. Dizin kısmında ise yapımlık isim ve fiiller madde başı yapılmış, çekimlik unsurlar ise her birinin metnin transkripsiyonlu kısmından satır numaraları ile yerleri tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise tüm bu çalışmaların neticesinde ulaştığımız belirlemeler maddeler halinde paylaşılmıştır.

Bu çalışmanın belirlenmesi, tasarlanması, oluşması kısaca her aşamasında bilgisini, tecrübesini ve her tür yardımını esirgemedi sunan hocam, danışmanım Prof. Dr. Mustafa ÖNER’e şükranlarımı sunuyorum.

Pek çok meselenin halledilmesinde, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım hocalarım Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER’e ve Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN’e özellikle teşekkürü borç bilirim.

III

Çalışma konusunu tespit etmeye çalışırken beni “Köşpendiler” ile tanıştıran Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı Yrd. Doç. Dr. Yakup DELİÖMEROĞLU’na, büyük emeklerle oluşturduğu kütüphanesini bana sunan Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM’a, Kazakça ile ilgili elindeki çalışma ve özellikle sözlükleri kullanma imkânı veren Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN’a teşekkür ediyorum.

Bu süreç boyunca, her zaman desteğini ve sıcak dostluklarını yanımda hissettiğim, bana güç veren dostlarım Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN’e, Arş. Gör. Dr. Sinan GÜZEL’e, Arş. Gör. Yılmaz ÖZKAYA’ya ve Arş. Gör. Erhan AKTAŞ’a minnet borçluyum.

Son olarak, bana her zaman destek olup kendilerinden ödün vererek çalışma fırsatları yaratan eşim Mehtap, oğlum Aral ve aileme şükranlarımla...

Mehmet Yasin KAYA – İzmir, 2012

KISALTMALAR ve İŞARETLER

A.	Arapça
Alt.	Altay Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	Başkurt Türkçesi
Çul-Tat.	Çulim Tatarcası
Çuv.	Çuvaşça
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson 1972)
ET	Eski Türkçe
F.	Farsça
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Karay.	Karayca
KB	Kutadgu Bilig I Metin, (Arat 1979).
Kkalp.	Karakalpak Türkçesi
Kmk.	Kumuk Türkçesi
Krç-Blk.	Karaçay Balkar Türkçesi
Krg.	Kırgızca
Krm-Tat.	Kırım-Tatar Türkçesi
Nog.	Nogay Türkçesi
R.	Rusça
Şor.	Şor Türkçesi
T.	Türkçe
Tat.	Tatar Türkçesi
Tel.	Teleüt Türkçesi
Tof.	Tofa (Karagas) Türkçesi
Ttü.	Türkiye Türkçesi
Tung.	Tunguzca
Tuv.	Tuva Türkçesi
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Yak.	Yakut Türkçesi
Yun.	Yunanca
Yuyg.	Yeni Uygur Türkçesi
~	Denklik gösterir.
>	Bir şekilden başka bir şekle gidişi gösterir.
<	Bir şeklin başka bir şekilden gelişini gösterir.
-	Eklerin önünde kullanılır
//	Seslerin gösterilmesinde kullanılır Ör. /j/
/	Bir biçim birimin farklı sesçil biçimlerini ayırır
§	İlgili paragrafı gösterir.
*	Varsayımsal (hipotetik)biçime işaret eder.
∅	Sıfır (eksiz) şekli gösterir.
→	Bir aşamadan diğerine geçişi gösterir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
KISALTMALAR ve İŞARETLER.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
1. GİRİŞ.....	1
1.1. KAZAKİSTAN VE KAZAK TÜRKLERİ.....	1
1.1.1. Tarih.....	1
1.1.1.1. Kazak Adı.....	1
1.1.1.2. Etnonim Olarak Kazak Sözü ve Tarihi Kazak Coğrafyası.....	2
1.1.1.3. Kazak Türkleri.....	3
1.1.1.3.1. Kazak Türkleri ve “Alaş Ata”.....	4
1.1.1.3.2. Kazak Hanlığı.....	5
1.1.1.3.3. Kazak Cüzleri-Üç Cüz.....	8
1.1.1.3.3.1. Büyük Cüz:.....	8
1.1.1.3.3.2. Orta Cüz:.....	9
1.1.1.3.3.2. Küçük Cüz:.....	9
1.1.1.3.4. Rus Egemenliği Altında Kazaklar ve İsyanlar.....	10
Sırım Batur İsyanı (1783-1793).....	12
Karatay Sultan İsyanı (1797-1814).....	12
Arıngazi İsyanı (1800-1814).....	12
Kayabalı Sultan İsyanı (1818-1827).....	12
Sultan Ubeydulla (1822-1825) ve Sultan Sarcan (1825-1834) İsyanı.....	12
İsatay Tayman İsyanı (1836-1846).....	12
Kenesarı Sultan (1837-1846) İsyanı.....	13
1.1.2. Günümüz Kazaklarının Yaşadıkları Coğrafya ve Kazakistan.....	14
Kazakistan:.....	16
1.1.3. Nüfus.....	17
1.2. KAZAK TÜRKÇESİ.....	20
1.3. İLYAS ESENEBERLİN’İN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ.....	24
1.3.1. Hayatı.....	24
1.3.2. Sanatı.....	26

1.3.3. Eserleri	35
1.3.4. Köşpendiler Romanı Üzerine	37
1.4. METİNLER HAKKINDA.....	39
1.4.1. Baskı Bilgileri	39
1.4.2. Dil, Kullanılan Alfabe.....	39
2. DİL İNCELEMESİ.....	40
2.1. SES BİLGİSİ	41
2.1.1. Ünlüler	41
2.1.1.1. Kazakçadaki Ünlülerin Genel Özellikleri	42
2.1.1.1.1. Kazakçadaki Ünlülerin Sınıflandırılması:	42
Oluşum noktalarına göre ünlüler.....	42
Oluşumlarında çenenin hareketine göre ünlüler	42
Oluşumlarında dudakların aldığı duruma göre ünlüler	43
/a/ ünlüsü.....	43
/è/ ünlüsü.....	43
/e/ ünlüsü.....	44
/ı/ ünlüsü.....	44
/i/ ünlüsü.....	44
/o/ ünlüsü.....	45
/ö/ ünlüsü.....	45
/u/ ünlüsü.....	45
/ü/ ünlüsü.....	46
2.1.2. Ünsüzler	46
2.1.2.1. Kazakçadaki Ünsüzlerin Genel Özellikleri.....	46
2.1.2.1.1. Kazakçanın Ünsüzlerinin Sınıflandırılması:	48
Tonlu Olup Olmama Bakımından	48
Oluşum (Teşekkül) Noktası Bakımından.....	48
Temas Derecesi Bakımından	49
Burun Ünsüzleri (Nazal)	49
2.1.2.1.1.1. Dudak ünsüzleri:	50
/b/ ünsüzü.....	50
/m/ ünsüzü.....	50
/v/ ünsüzü.....	51

2.1.2.1.1.2. Diş-Dudak Ünsüzleri.....	52
/f/ ünsüzü.....	52
/v/ ünsüzü.....	52
2.1.2.1.1.3. Diş-Diş Eti Ünsüzleri.....	52
/d/ ünsüzü.....	52
/t/ ünsüzü.....	53
/n/ ünsüzü.....	53
/z/ ünsüzü.....	53
/s/ ünsüzü.....	53
2.1.2.1.1.4. Diş-Damak Ünsüzleri.....	54
/j/ ünsüzü.....	54
/ç/ ünsüzü.....	54
/ş/ ünsüzü.....	54
2.1.2.1.1.5. Ön Damak Ünsüzleri.....	55
/l/ ünsüzü.....	55
/r/ ünsüzü.....	55
/y/ ünsüzü.....	55
/g/ ünsüzü.....	55
/k/ ünsüzü.....	56
2.1.2.1.1.6. Arka Damak Ünsüzleri.....	56
/ğ/ ünsüzü.....	56
/k/ ünsüzü.....	56
/h/ ünsüzü.....	56
/ñ/ ünsüzü.....	57
2.1.2.1.1.7. Gırtlak ünsüzü.....	57
/h/ ünsüzü.....	57
2.1.2.1.1.8. Rusça Alıntılarda Bulunan Diğer Ünsüzler:.....	57
2.1.3. Ses Uyumları.....	57
2.1.3.1. Ünlü Uyumları.....	57
2.1.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu):.....	57
2.1.3.1.1.1. Türkçe Sözlerde Damak Uyumu.....	58
Kalın Ünlüler:.....	58
İnce Ünlüler.....	58

VIII

2.1.3.1.1.2. Alıntı Sözlere Damak Uyumu.....	59
2.1.3.1.1.3. Birleşik Sözlere Damak Uyumu.....	60
Uyum sağlanmış olanlar.....	60
Uyum dışında kalanlar	61
2.1.3.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu)	61
2.1.3.1.3. Ünsüz Uyumu	62
2.1.4 Ses Olayları.....	62
2.1.4.1. Ünlü Değişmeleri.....	62
2.1.4.1.1. Ünlü İncelmesi	62
2.1.4.1.2. Ünlü Kalınlaşması.....	63
2.1.4.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması.....	64
2.1.4.1.4. Ünlü Daralması	65
2.1.4.1.5. Ünlü Genişlemesi.....	66
2.1.4.1.6. Ünlü Türemesi.....	66
2.1.4.2. Ünsüz Değişmeleri.....	66
2.1.4.2.1. Ünsüzlerdeki Düzenli Ses Değişmeleri.....	67
ç > ş.....	67
ş > s.....	67
y > j.....	67
f > p.....	67
g > y	68
ğ > v / g > v.....	68
h > Ø	68
2.1.4.2.2. Ünsüzlerdeki Düzensiz Ses Değişmeleri	68
2.1.4.2.2.1. İlerleyici Benzeşme	69
2.1.4.2.2.1.1 /l/ Ünsüzündeki Benzeşmeler.....	69
2.1.4.2.2.1.2. /m/ Ünsüzündeki Benzeşmeler.....	70
2.1.4.2.2.1.3. /n/ Ünsüzündeki Benzeşmeler.....	70
2.1.4.2.2.2. Tonlulaşma.....	71
2.1.4.2.2.2.1. Damak Ünsüzlerinde Tonlulaşma	71
2.1.4.2.2.2.2. Dudak Ünsüzlerinde Tonlulaşma	72
2.1.4.2.2.2.3. Diş Ünsüzlerinde Tonlulaşma	72
2.1.4.2.2.3. Tonsuzlaşma.....	73

2.1.4.2.2.4. Süreklileşme	74
2.1.4.2.2.5. Süreksizleşme.....	75
2.1.4.2.2.6. Sızıcılaşma	76
2.1.4.2.2.7.Ünsüz Düşmesi	77
2.2. ŞEKİL BİLGİSİ	78
2.2.1. İSİM (ZAT ESİM)	78
2.2.1.1. ÇOKLUK KATEGORİSİ (Köptik Kategoriyası)	78
2.2.1.1.1. Ünlüler ve /t/, /v/, /y/ ünsüzleri -lar / -ler	79
2.2.1.1.2. /l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/ ünsüzleri -dar / -der	79
2.2.1.1.3. Tonsuz ünsüzler -tar / -ter	80
2.2.1.1.4. Çokluk Ekinin İşlevleri	80
2.2.1.2. İYELİK KATEGORİSİ (Teveldik Kategoriyası)	81
2.2.1.2.1. I. Teklik Şahıs İyelik Eki	82
2.2.1.2.2. II. Teklik Şahıs İyelik Eki	83
2.2.1.2.3. III. Teklik Şahıs İyelik Eki.....	83
2.2.1.2.4. I. Çokluk Şahıs İyelik Eki	84
2.2.1.2.5. II. Çokluk Şahıs İyelik Eki.....	84
2.2.1.2.6. III. Çokluk Şahıs İyelik Eki	84
2.2.1.3. AİTLİK KATEGORİSİ (Teveldik Kategoriyası)	85
2.2.1.4. HÂL KATEGORİSİ (Septik Kategoriyası)	86
2.2.1.4.1. Yalın Hâl (Nominatif, Atav Septik).....	87
2.2.1.4.2. İlgi Hâli (Genitif, İlik Septik)	89
2.2.1.4.3. Yükleme Hâli (Akkuzatif, Tabıs Septik)	89
2.2.1.4.4. Yönelme Hâli (Datif, Barıs Septik).....	90
2.2.1.4.5. Bulunma Hâli (Lokatif, Jatis Septik)	92
2.2.1.4.6. Çıkma Hâli (Ablatif, Şığıs Septik).....	93
2.2.1.4.7. Eşitlik Hâli (Ekvatif).....	95
2.2.1.4.7. Vasıta Hâli (İnstrumental).....	96
2.2.1.4.7. Yön Hâli (Direktif).....	98
2.2.1.4.8. Sınırlama Hâli (Limitatif)	99
2.2.1.5. İSİMLERDE SORU.....	101
2.2.1.6. İSİM BİLDİRMESİ	102
2.2.1.6.1. Geniş / Şimdiki Zaman	102

2.2.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman	105
2.2.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman	106
2.2.1.6.4. Şart	107
2.2.2. SIFAT (SIN ESİM)	107
2.2.2.1. Niteleme Sıfatları	108
2.2.2.2. Belirtme Sıfatları	109
2.2.2.2.1. İşaret sıfatları	109
2.2.2.2.2. Sayı sıfatları	110
2.2.2.2.2.1. Asıl Sayı sıfatları	110
2.2.2.2.2.2. Sıra Sayı sıfatları	111
2.2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı sıfatları	111
2.2.2.2.2.4. Kesir Sayı sıfatları	112
2.2.2.2.2.5. Tahmin Sayı sıfatları	112
2.2.2.2.2.6. Topluluk Sayı sıfatları	112
2.2.2.2.3. Soru sıfatları	113
2.2.2.2.4. Belirsizlik sıfatları	114
2.2.3. ZAMİR (ESİMDİK)	114
2.2.3.1. Şahıs Zamirleri	114
2.2.3.2. İşaret Zamirleri	115
2.2.3.3. Soru Zamirleri	116
2.2.3.4. Dönüştülük Zamirleri	116
2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri	117
2.2.4. ZARF (ÜSTEV)	119
2.2.4.1. Basit Zarflar	119
2.2.4.2. Yapım Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar	119
2.2.4.3. İsim Hâl Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar	122
2.2.4.5. Zarf-Fiil (Gerundiyum) Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar	124
2.2.5. FİİL (ETİS)	125
2.2.5.1. FİİL ÇEKİMİ	125
2.2.5.1.1. ŞAHIS EKLERİ	125
2.2.5.1.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri (Zamir Kökenli)	125
2.2.5.1.1.2. II. Tip Şahıs Ekleri (İyelik Kökenli)	127
2.2.5.1.1.3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri	129

2.2.5.1.2. ŞEKİL VE ZAMAN	130
2.2.5.1.2.1. Basit Çekimler.....	130
2.2.5.1.2.1.1. Bildirme Kipleri	130
2.2.5.1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman-Anık (Aygaktı) Ötken Şak.....	130
2.2.5.1.2.1.1.1.1. -dı / -di, -tı / -ti Ekli Görülen Geçmiş Zaman.....	130
2.2.5.1.2.1.1.1.2. -ğan / -gen, -қан / -ken Ekli Görülen Geçmiş Zaman ..	135
2.2.5.1.2.1.1.1.3. -atın / -etin, -ytın / -ytin Ekli Görülen Geçmiş Zaman..	138
2.2.5.1.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman-Tanık (Aygaksız) Ötken Şak	140
2.2.5.1.2.1.1.3. Şimdiki Zaman-Nağ Osm Şak	143
2.2.5.1.2.1.1.3.1. Tasvir Fiileriyle Yapılan Şimdiki Zaman.....	144
2.2.5.1.2.1.1.3.2. Mastar Eki+Bulunma Hâli Eki ile Yapılan Şimdiki Zaman	150
2.2.5.1.2.1.1.3.3. -a / -e; -y Ekli Şimdiki Zaman	152
2.2.5.1.2.1.1.4. Gelecek Zaman-Keler Şak	154
2.2.5.1.2.1.1.4.1. Genel (Belirli) Gelecek Zaman-Jalrı (Anık) Keler Şak	154
2.2.5.1.2.1.1.4.2. Niyet İfadeli Gelecek Zaman-Maksattı (Arnavlı) Keler Şak.....	156
2.2.5.1.2.1.1.4.3. Yakın Gelecek Zaman-Maksattı (Arnavlı) Keler Şak.....	158
2.2.5.1.2.1.1.5. Geniş Zaman	161
2.2.5.1.2.1.1.5.1. -a / -e; -y Ekli Geniş Zaman	161
2.2.5.1.2.1.1.5.2. -ar / -er; -r Ekli Geniş Zaman	164
2.2.5.1.2.1.2. Tasarlama Kipleri.....	166
2.2.5.1.2.1.2.1. Emir Kipi (Buyrık Ray)	166
2.2.5.1.2.1.2.2. Şart Kipi (Şarttı Ray)	168
2.2.5.1.2.1.2.3. İstek Kipi (Kalav Ray)	171
2.2.5.1.2.1.2.3.1. Yardımcı Fiille Kurulan İstek Kipi	171
2.2.5.1.2.1.2.3.2. -mak / -mek; -makşı / -mekşi ile Kurulan İstek Kipi...	172
2.2.5.1.2.1.2.4. Gereklilik Kipi	173
2.2.5.1.2.2. Birleşik Çekimler	175
2.2.5.1.2.2.1. Hikâye	175
2.2.5.1.2.2.1.1. Bildirme Kiplerinde Hikâye.....	175
2.2.5.1.2.2.1.1.1. Geçmiş Zamanlarda Hikâye.....	176

2.2.5.1.2.2.1.1.2. Şimdiki Zamanlarda Hikâye.....	177
2.2.5.1.2.2.1.1.3. Gelecek Zamanlarda Hikâye	178
2.2.5.1.2.2.1.1.4. Geniş Zamanlarda Hikâye.....	178
2.2.5.1.2.2.1.2. Tasarlama Kiplerinde Hikâye	179
2.2.5.1.2.2.1.2.1. İstek Kipinde Hikâye.....	179
2.2.5.1.2.2.1.2.2. Şart Kipinde Hikâye.....	179
2.2.5.1.2.2.2. Rivayet	180
2.2.5.1.2.2.2.1. Bildirme Kiplerinde Rivayet	180
2.2.5.1.2.2.2.1.1. Geçmiş Zamanda Rivayet	181
2.2.5.1.2.2.2.1.2. Şimdiki Zamanlarda Rivayet.....	181
2.2.5.1.2.2.2.1.3. Gelecek Zamanlarda Rivayet	182
2.2.5.1.2.2.2.1.4. Geniş Zamanda Rivayet	182
2.2.5.1.2.2.2.2. Tasarlama Kiplerinde Rivayet.....	183
2.2.5.1.2.2.2.2.1. İstek Kipinde Rivayet.....	183
2.2.5.1.2.2.2.2.2. Dilek-Şart Kipinde Rivayet.....	183
2.2.5.1.2.2.2.2.3. Gereklilik Kipinde Rivayet	183
2.2.5.1.2.2.3. Şart	183
2.2.5.1.2.2.3.1. Gelecek Zamanın Şartı.....	184
2.2.5.1.2.2.3.2. Geniş Zamanın Şartı.....	184
2.2.6. SIFAT-FİİL (ESİMŞE).....	185
2.2.6.1. -ğan/-gen; -қан/-ken.....	186
2.2.6.2. -atın/-etin; -ytın/-ytin.....	186
2.2.6.3. -r; -ar / -er	187
2.2.6.4. -mas /-mes; -bas /-bes; -pas / -pes	187
2.2.6.5. -vşı / -vşi.....	188
2.2.7. ZARF-FİİL (KÖSEMŞE)	189
2.2.7.1. Basit Zarf-Fiiller	189
2.2.7.1.1. -a / -e; -y.....	190
2.2.7.1.2. -p	190
2.2.7.2. Birleşik Zarf-Fiiller.....	191
2.2.7.2.1. -ğanşa / -genşe; -қанşa / -kenşe	191
2.2.7.2.2. -ğanda / -gende; -қанда / -kende.....	191

XIII

2.2.7.2.3. –mayınşa / -meyinşe; –bayınşa / -beyinşe; –payınşa / -peyinşe	192
2.2.7.2.4. –ğalı / -geli; -kılı / -keli	192
2.2.7.2.5. –ğanmenen / -genmenen, -қанменen / -kenmenen; -ғанmen / -genmen, -қанmen / -kenmen	192
2.2.7.2.6. -қасın / -kesin; -ғасın / -gesin	193
2.2.7.2.6. –may / -mey; -bay / -bey; -pay / -pey	193
2.2.7. EDATLAR (KÖSEMŞE).....	194
2.2.7.1. Ünlem Edatları	194
2.2.7.2. Bağlama Edatları.....	196
2.2.7.3. Cümle Başı Edatları	196
2.2.7.4. Çekim Edatları	198
2.3. METİNDE YER ALAN EŞ ANLAMLI SÖZLER	199
2.3.1. Gramerlik Eş Anlamlılar	200
2.3.1.1. İsimlerden oluşmuş eş anlamlılar.....	200
2.3.1.2. Fiillerden oluşmuş eş anlamlılar	203
2.3.1.3. İkilemelerden oluşan eş anlamlılar.....	205
2.3.1.4. Edatlardan oluşan eş anlamlılar	205
2.3.2. Tematik eş anlamlılar.....	205
2.3.2.1. Nitelik bildiren eş anlamlılar.....	205
2.3.2.2. Soyut eş anlamlılar.....	207
2.3.2.3. Toplumla ilgili eş anlamlılar	207
2.3.2.4. Doğayla ilgili eş anlamlılar	208
2.3.2.5. Zaman Kavramı ile ilgili eş anlamlılar.....	208
2.3.2.6. Hayvanlarla ilgili eş anlamlılar	208
2.3.2.7. Eşya ile ilgili eş anlamlılar.....	208
2.3.2.8. Akrabalık kavramlarıyla ilgili eş anlamlılar	209
2.3.2.9. Vücut ve organlarla ilgili eş anlamlılar	209
2.3.2.10. Devlet ve hükümetle ilgili eş anlamlılar	209
2.3.2.11. Renklerle ilgili eş anlamlılar	209
2.3.2.12. Hitaplar, seslenmelerle ilgili eş anlamlılar	209
2.3.2.13. Sanatla ilgili eş anlamlılar.....	209
2.3.2.14. Tarım ve bahçecilikle ilgili eş anlamlılar.....	209
2.3.2.15. Yeme ve içmeyle ilgili eş anlamlılar.....	209

2.3.2.16. Bitkilerle ilgili eş anlamlılar	210
2.3.2.17. Sayı isimleriyle ilgili eş anlamlılar	210
3. METİNLER	211
3.1. TRANSKRİPSİYON	212
3.2. AKTARMA	507
4. DİZİN.....	779
5. SONUÇ.....	1532
KAYNAKLAR.....	1535
Genel Kaynaklar	1535
Sözlükler	1542
ÖZ GEÇMİŞ.....	1544
ÖZET	1545
ABSTRACT.....	1546

1. GİRİŞ

1.1. KAZAKİSTAN VE KAZAK TÜRKLERİ

1.1.1. Tarih

1.1.1.1. Kazak Adı

Kazak sözü ilk anlamıyla “serbest, hür, bekar, mert, yiğit, cesur” anlamlarına gelmektedir. Sonrasında bir anlam kötüleşmesi yaşayan bu söz “derbeder, serseri, başı bozuk” anlamlarına gelse de etnik bir ad olarak Kazak sözü ilk anlamından gelişmiştir (Devlet 1993: 306)

Kazak sözü gerçekten özgürlüğüne düşkün, bağımsızlığı seven, gücünü herkese göstermek isteyen anlamlarına gelmiş olmalı ki Zeki Velidi Togan, bu sözün anlam genişlemesi ile Kazak sultanlarına verilen bir ad olduğunu kaydeder. Togan, bu adın sultanlara verilen unvandan daha sonra o sultana tabi olan halka da ad olduğunu; yeni bir anlam genişlemesiyle, çeşitli ihtilaf ve isyanlar sonucunda yönetimden uzaklaşarak dağlara çekilen ve fırsat buldukça merkezî yönetime saldıran “çapulcu ve sergüzeşt”lerin sıfat olarak kullanıldığını da eklemektedir (Togan 1981: 37).

Bu araştırmacıların görüşlerine paralel olarak Reşit Rahmeti Arat Kazak sözüne “hür, serbest, bihanman, bekar, mert, yiğit, cesur” anlamlarını vermektedir. Ahmet Caferoğlu ise bu sözün Kumukçada kullanıldığı anlamıyla “silahşor, kızan, askerlik yükümlüsü” anlamlarına geldiğini belirtmiştir (bk. Bozkurt 2002: 445-446)

Kazak sözü, Türk tarihi içerisinde, yerleşik yönetimlere sürekli saldırılar, yağmalar düzenleyen kişilere ad olup dolayısıyla “kazaklık etme” olgusunun çıkışıyla da ilişkilendirilmiştir. Timur, oğlu Ebû Said Mirza, torunu Hüseyin Baykara, Babür Şah, Şeybânî ömürlerinde bir dönem “kazaklık etmiş” tarihî şahsiyetler olarak anılmaktadır. Böylece Kazaklık, konar-göçer gruplar içerisinde bir yiğitlik, cesurluk, erlik işareti sayılırken; yerleşik topluluklar arasında “haydutluk, eşkıyalık” olarak benimsenmiştir (Özkan 1997: 66, Özkan 2007: 132).

Kazak sözünün etimolojik ve etnik anlamları Farida Sakhpova tarafından hazırlanan çalışmada detaylı olarak incelenmiş ve özellikle A. Zeki Velidi Togan'ın da üzerinde durduğu Kıpçak Türk gruplarının ortak adlandırması olan "As" etnolojisi değerlendirilmiştir (bk. Sakhpova 2007: 57-62).

1.1.1.2. Etonim Olarak Kazak Sözü ve Tarihî Kazak Coğrafyası

Bir kavim adı olarak Kazak sözünün ilk olarak kullanıldığı yer 1534 tarihli Rusça bir metin olarak bilinmektedir (Koç, Doğan 2004: 2). Adına Kazak denilen bu topluluğun yaşadığı coğrafya bazı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Kazakların "Bozkır Kültürü" içerisine dahil olarak yaşadıkları toprakların aynı zamanda Türklerin anayurdu olduğu görüşü hakimdir. Bu konuda Togan, "*Bence Türkün anavatanı, Tiyanşan'ın garp ve şimal yamaçları ile Aral Gölü mıntkasıdır.*" (Togan 1981: 10) şeklinde görüş belirtirken Sencer Dıvıçioğlu "*Türkün ilk anayurdu Balkaş'ın doğusuyla Altaylar'ın güney-batısında (Aladağ ve Cungarya), İli vadisi ile Tien Shan Dağı'nın kuzeyinde, Yedisu (Karatal, Bien, Aksu, Başkan, Sarkant ve İli) ile Balkaş Gölü'nün (aşağıyukarı) kuzeyinde olmalıdır.*" (Dıvıçioğlu 1987: 28) şeklinde değerlendirme yapmıştır.

Bu bahsedilen coğrafya aslında tam da bugün Kazakların yaşadığı coğrafyaya denk gelmektedir. Bu görüşü Zeyneş İsmail şu şekilde ifade eder: "*Yerli ve yabancı tarih araştırmacıları, Türklerin ana yurdunun Kazakistan olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Yani, dil, tarih, arkeoloji ve antropoloji araştırmalarına dayanarak, Altay ve Sayan dağlarının kuzeybatısı, Tanrı dağlarının kuzeyi, Aral gölünün çevresi ve Hazar denizinin doğusu Türklerin anayurdu olarak belirlenmiştir.*" (İsmail 2002: 12). Yapılan arkeolojik kazı sonuçları, aslında bu bölgenin yalnızca Türklerin değil, insanlığında en eski yurtlarından biri olduğu görüşünü, bu bölgede Eski Taş Devri ya da Paleolitik devrin ikinci dönemi olarak bilinen Şeş-Aşel (M.Ö. 800-100 bin) dönemine ait buluntularla ispatlamaktadır (Sakhpova 2007: 40).

Sonuç olarak bugünkü Kazakistan topraklarının tarihe tanıklık etmiş, pek çok medeniyete beşik olmuş bir coğrafya olarak tanımlanması yanlış olmayacaktır.

1.1.1.3. Kazak Türkleri

M.S. 704 yılında Batı Türk Kağanlığı dağılmasının ardından, Kazakistan topraklarında silsile hâlinde birkaç devletin ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin, bu devletler güneydoğusundaki Türgeş Kağanlığı (VIII.yüzyıl) ve Karluk Devleti (VII.yüzyılın II.yarısı-X.yüzyıl), güneybatı ve batısındaki Oğuz Devleti (IX.-XI.yüzyılın başı), Jedisu'nun büyük bir kısmında gelişen Karahanlı Devleti (X.-XIII.yüzyılın başı), doğusundaki Kimek Kağanlığı (VIII.yüzyılın II.yarısı-XI.yüzyıl), Kereyit ve Nayman Ulusları (X.-XII.yüzyıllar) ve Kıpçak Hanlığı (XI.-XIII.yüzyılın başı)'dır (Sakhipova 2007: 43). Bu devletler arasında Kimekler, Kañlılar, Kıpçaklar, Naymanlar ve Kereyitler gibi kabilelerin, Kazak Türklerinin bir halk olarak ortaya çıkmasında büyük bir rol oynadıkları bilinmektedir. XI. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyılın ilk yarısına, yani Moğol istilâsına kadarki dönemde Kazakistan toprakları, Kıpçak Hanlığı hâkimiyeti altındaydı. "Deşt-i Kıpçak" adıyla bilinen coğrafyada yaşayan bu göçebe devlet M. Kafalı'nın belirttiği gibi, İrtiş-Yayık havzasından çıkarak, Karpatlar'a ve Tuna nehrine kadar Karadeniz'in kuzeyindeki ovaları tamamen hâkimiyeti altına almış ve bu topraklara kendilerinden önce gelip yerleşen Hazar, Oğuz (Uz) ve Peçenek gibi diğer Türk devletlerini bünyesine katarak, büyük bir Türk Ulusu'na dönüşmüştür (Kafalı 1976: 36).

Genel olarak Türklerin Kıpçak boyundan olduğu kabul edilen Kazakların, bazı araştırmacılar tarafından farklı etnik birleşimlerle ortaya çıktıkları görüşü de bilinmektedir. Bu konuda, Talat Tekin ve Mehmet Ölmez, "*Kazaklar Orta Asya'da Moğol istilasından sonra oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halktır.*" (Tekin, Ölmez 1997: 107) görüşünderken Reşit Rahmeti Arat da "*Kazaklar Sibiryâ, Moğol ve Kalmuk kabilelerinin de bir kısım iştirakıyla, aşağı yukarı XV. asırda ortaya çıkmıştır.*" şeklinde görüşünü ifade etmiştir (Arat 1964: 498). Ancak yukarıda anılan arkeolojik kazı sonuçları, dil varlıkları vb. bilimsel sonuçlar neticesinde Kazakların bir Türk grubu olduğu ve bu anılan halklarla sadece tarihte yakın komşuluk ilişkileri içinde oldukları söylenebilir.

1.1.1.3.1. Kazak Türkleri ve “Alaş Ata”

Efsanelerin tesiriyle Kazaklar kendilerinin Alaş Han adlı bir kişinin soyundan geldiklerine inanırlar. Ancak bu kişinin kim olduğu, hangi tarihlerde yaşadığı bilinmeyip bunun sadece Kazakların mitolojik bir kahramanı olduğu hâkim bir görüştür. Bu Alaş adlandırması ile ilgili olarak Hüseyin Nihal Atsız şunları kaydetmektedir: *“Hemen hemen aynı ağız konuşup komşu olan Kazaklar’la Kırgızlar’ın, daha eski zamanlarda Kazak ve Kırgızlar’la birlikte Özbek ve Nogaylar’ın savaşı uranı (parolası) olan “Alaş” kelimesinin nereden geldiği, ne demek olduğu hakkında bugün ancak faraziyeler mevcut olup mânâsı kesin olarak belli değilse de bugünkü kullanışı ile Kazak ve Kırgızlar’ı ortaklaşa anlatan bir kelime olduğu söylenebilir. Türkler arasında millî şuur uyandıkça geçmiş yüzyıllara doğru yönelmek temayülleri de artmış ve Türk toplulukları kendilerini daha birleştirici adlarla anmak lüzumunu duymuşlardır. Doğu Türkistan Türkleri’nin artık unutulmuş olan “Uygur” adını benimseyerek “Kaşgarlı”, “Yarkentli” vesaire gibi parçalara bölünmekten kurtulmak isteyişleri gibi Kazaklar da Batı Türkistan’ın bütün kuzey bölgelerini birleştirecek “Alaş”ı devlet adı diye almakla aynı millî şuura daha önce ermişlerdir.”* (Atsız 1973: 10).

Bu konuda Tilla Deniz Baykuzu ise; *“Kazakların atası “Alaş”tır. Alaş’ın “Kazak” adında bir oğlu vardır. Kazak’ın ise üç oğlu olur, büyük oğluna “Bekares”, ortanca oğluna “Akares” ve küçük oğluna da “Janares” adı verilmiştir. Bakares’in neslinden gelenler “Uluğ Cüz”ü oluştururlar ki, King Hanedanlığı (1644-1912) yıllarında bunlara “Sol Kazakları” veya “Büyük Otağ” adı verilmiştir. Akares’in sonraki nesilleri “Orta Cüz”ü, oluştururlar ve King Hanedanlığı döneminde “Sağ Kazakları” veya “Orta Otağ”, Janares’in neslinden olanlar da “Batı Kazakları” veya “Küçük Otağ” adlarıyla anılmıştır.”* (Baykuzu 1999: 229) şeklinde “Alaş Ata, Alaş Han” konusundaki görüşünü belirtmiştir.

Alaş Ata var mıdır? Kazaklar bu kişiden mi türemiştir? şeklindeki soruların cevaplarını ne yazık ki, sözlü geleneğin dışında bir yerde cevaplamak imkânı yoktur. Bu konuda, Alaş adlı kişinin varlığından çok, “Alaş” olgusu ve Kazakların bu sisim etrafında birleşmeleri gerçeği daha önemli görünmektedir. Nitekim, ata-baba şecerelerine çok önem veren Kazakların üç cüz hâlinde bu Alaş olgusunu kabul etmeleri

ve kendilerince ortak bir payda yaratmaları bu konunun en dikkat çekici kısmı olsa gerektir.

1.1.1.3.2. Kazak Hanlığı

Kazak Hanlığı'nın kurulması Moğol istilâsı döneminin sonuna doğru hızlanmaya başlamıştır. Kazak Hanlığı'nın kurucusu, Tokay-Timur sülâlesinden Altın Orda tahtına ilk çıkan Orıs Han'ın¹ oğlu Kayırçak'ın neslinden gelen Barak Han (1424-1427) kabul edilmektedir. Asıl olarak, Çuçi Han'a dayanan Kazak Hanları'nın şeceresini M. Kafalı şu şekilde göstermektedir: “*Cuci Han oğlu Tokay-Timur → onun oğlu Örenk-Timur → onun oğlu Açık → onun oğlu Mamıtık (Bahtiyar) → onun oğlu Timur Hoca → onun oğlu Badık Oğlan → onun oğlu Urus Han → onun oğlu Kayırçak → onun oğlu Barak Han, Kazak hanlarının atasıdır.*” (Kafalı 1976: 30).

Barak Han ve devamında Çuçi Han dönemi ve sonrasında giderek zayıflayan Altın Orda Devleti'nin başına, Şeybâniler soyundan gelen Ebu'l-Hayr Han (1428-1468) geçer. Ancak istikrarsızlığın devam etmesi neticesinde yine Orıs Han neslinden gelen Kerey ve Cani Bek Sultanlar, kendi tebaaları ile birlikte Ebu'l-Hayr Han'a baş kaldırmış ve Çu nehri boyundaki Kozı-Bası denilen yerde Kazak Ordası adında ayrı bir hanlığın oluşumunu başlatmışlardır. Bu olay 1456 yılında gerçekleşmiştir (Gömeç, 1996: 72-73). Kerey ve Cani Bek Hanların bu girişimi Kazak devletçilik geleneğinin de başlangıcı olarak kabul görmektedir. Bu tarihten itibaren Jetisu bölgesindeki yaşayan halklar Kazak adıyla anılmaya başlanmış ve böylece tarihteki tam bir etnonim adı olarak Kazak adı yaygınlaşmıştır (Sakhipova 2007: 49-50).

Kazak Hanlığı en parlak dönemini, birleşik ve tam teşekküllü bir hanlık düzeyinde Kasım Han'ın devrinde (1511-1523) yaşamıştır. Hanlığın sınırları Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölünün kuzeyinde kalan topraklardan, İrtiş Irmağının yukarı kesimlerine ve Altay Dağlarının batısına kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmıştı. Kasım Han'ın çıkardığı ve “Beş Tüzük” (Bes Jargı) adını verdiği kanuni düzenlemelerle, bu denli geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk boyları tam anlamıyla birlik altına alınmıştır (Koç, Doğan 2004: 3).

¹ Zeki Velidi Togan bu adı Irıs Han, Mustafa Kafalı ise Urus Han şeklinde okumuştur.

Kazak Hanlığında Kasım Han'ın ölümünden sonraki yirmi yıl içerisinde birkaç hanın yönetime geldiği ancak başarılı olamadıkları görülür. Hanlığı, Kasım Han zamanındaki parlak dönemlerine ulaştıran Kasım Han'ın oğlu Aknazar Han (1538-1580), ve onun oğlu Tevekkel Han (1582-1598) olmuştur. Aknazar Han'ın ölümünden sonra 2 yıl süreyle Şıgay Han (1580-1582) hanlık yapsa da çok başarısız bir şekilde tahttan inmiştir. Şıgay Han zamanında Kazak Hanlığı topraklarının yarısını kaybetmiştir.

Ağabeyi Tevekkel Han'ın vefatından sonra yönetime geçen Esim Han (1598-1645) başarılı bir idare ile Şıgay Han zamanında kaybedilen toprakları geri almıştır. Ancak onun döneminde hanlık içi çekişmeler devam etmiş ve hanlık kendi içinde altı kısma ayrılmıştır (Altı Alaş). Bunun yanı sıra Esim Han'ın döneminde Moğol asıllı Kalmuklar (Oyrat-Cungar) ile olan mücadeleler de iyice hızlanmıştır. 1635 yılında Kalmuk Devleti'nin kurulmasıyla yaklaşık iki yüzyıl sürecek Kazak-Kalmuk mücadelesi sürecine girilmiştir.

Esim Han'dan sonra hanlık tahtına oturan Jangir Han (1645-1680) hanlığı eski günlerine getirmek için üstün gayret sarf etmiş, ezeli düşman Kalmuklara karşı önemli zaferler kazanılmıştır. Ancak bu gayretler de hanlığın sürekli olarak gerilemesini engelleyememiştir.

Kazak Hanlığı'nın XVII.-XVIII. yüzyıllar arasındaki fetret döneminin hanı olan Az-Tevke Han (1680-1715), Jangir Han zamanında elde edilen askerî zaferler ve barış ortamından yararlanarak hanlığı müreffeh bir şekilde yönetme fırsatı bulmuştur. Tevekkel Han tarafından uygulanan "Beş Yargı" kanunlarını geliştirerek "Yedi Yargı" (Jeti Jargı) adıyla düzenleyip yürürlüğe sokmuştur. Ayrıca Kazak tarihinde geçen, merkezî yönetimden aristokrat kesimi uzaklaştırarak, Esim Han zamanında teşkil edilen Altı Alaş, altı beyin yönetimine verilmiştir. Bu konuda Sakhpova şunları kaydetmektedir: "*XVIII. yüzyılın başındaki bilgilere göre, Ulu Jüz'ü Üysün Töle Biy, Orta Jüz'ü Kaz Davıstı Kazıbek Biy, Kişi Jüz'ü Aışın AYTEKE Biy, Kırgız'ı Karaş Biy, Karaçalpak'ı Sasık Biy, Kurama'yı Muhamed Biy yönetmiştir. Aslında, Kazak uruk ve taifeleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması, eşitlik ve karşılıklı anlayış*

sağlanması amaç edilmesine rağmen, böyle bir yönetim sisteminin daha sonra Kazak Hanlığı'nın dağılmasına büyük bir tesiri olmuştur. Fiilen altı ulusa bölünen ülkenin, ileriye dönük Üç Jüz'ünün sınırı belirlenmiş, diğer kalan üç Alaş ise, kendilerini özel ulus, federasyon içindeki bir yabancı halk olarak hissetmeye başlamıştı. Zamanla idarî sistem eski hâline dönüşmüş ve Jüz'lerin yönetimi yeniden Töre soyunun eline geçince, yine hanların seçilmesi söz konusu olmuştur. Önceden sultanların yönetiminde olan toprakların resmî olarak çok büyük altı ulusa ayrılması, ve daha da önemlisi, bu ulusları o boyların kendi ortamından çıkan Biy'lerin yönetmesi, Az-Tavke Han'ın nüfuzunu yükseltmemiş, aksine, Han'ın hükmünü azaltmıştı.” (Sakhipova 2007: 55).

Tevke Han'ın ölümünden sonra artık Kazak Hanlığı tamamen üç cüze ayrılmış bulunmaktaydı. Merkezî bir yönetimin artık bu topraklar üzerinde kolay kolay sağlanamayacağını gören Kalmuklar, baskılarını iyice arttırmış ve Kazaklar için en zor yıllar başlamıştı. 1723-1725 yılları arasında Sayram, Taşkent, Türkistan ve Güney Kazakistan'ı Kalmuklara kaptıran Kazaklar, tam bir felaket yıllarını bu dönemde yaşamışlardır. İncelediğimiz metinde de adı geçen “Aktaban Şubırındı”, “Alka-köl Sulama” adlarıyla Kazak halkının yüreğinde bir yara olan bu felaket dolu yıllar Zeki Velidi Togan tarafından şöyle ifade edilmektedir: “*Ak taban şubırındı*”: yalın ayak taban bozulup beyaz olana kadar halkın kaçması; “*Savran aynalgan*”: Sır Derya havzasındaki eski “Savran” şehri etrafında (Şamanî âdetine göre dua eden gibi) dolaşan ve dönen zaman; “*Alka-Köl sulama*”: Sır Derya cenubunda, Mirza Çölü hududunda olan Alka Göl adındaki tuzlu göllerden su içilen zaman demektir.” (Togan 1981: 169-170).

Bu dönemden sonra sürekli olarak Kalmuklar tarafından baskı altında tutulan Kazak Hanlığı, Ruslardan yardım istemek zorunda kalmış ve artık Kazak Hanlığı tamamen ortadan kalkmış, bakiyesi olan Üç Cüz için de Rus egemenliği altındaki dönemler başlamıştır.

Kazakların Rus Çarlığı hakimiyetindeki dönemlerine ve isyanlarına geçmeden önce Kazakların Üç Cüz-Orda Teşkilatı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.1.1.3.3. Kazak Cüzleri-Üç Cüz²

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Kazak Hanlığının merkezî otoriteyi kaybetmesi ile Kazaklar önce Altı Alaş'a, ardından Üç Cüz'e ayrılmışlardır. Bu cüzler, hakimiyet alanları, kendilerine bağlı olan boy ve uruklar şu şekildedir:

1.1.1.3.3.1. Büyük Cüz:

Büyük Cüz'ün toprakları bugünkü Kazakistan'ın doğu taraflarına, Balkaş ve Issık göllerinin güney kıyılarına kadar uzanmaktaydı (Demir 1998: 135). Büyük Cüz'e bağlı olan boylar ise şunlardı:

1. Abdan (Alban)	13. Kanlı
2. Bekbulat	14. Kuralas
3. Bestamgalı	15. Oşaktı
4. Butbay	16. Sambet
5. Canıs	17. Sarı Uysun
6. Çanşkılı / Şanışkılı	18. Sıykım
7. Çımbır / Şımır	19. Sirgeli
8. Çimbil	20. Suan
9. Çinhoca / Şinhoca	21. Tilik
10. Dulat / Duğlat	22. Tulatay
11. İstı	23. Uysun
12. Jalayır / Celayir	

² Bu boyların adları Nahide Şimşir'in çalışmasından alınmıştır (Şimşir 2008: 18-29)

1.1.1.3.3.2. Orta Cüz:

Orta Cüz'ün hakimiyeti altındaki topraklar, Kırgız bozkırlarının kuzeyi, İrtiş Irmağı boyları ile Tobol ve İşim ırmakları civarında yaşamaktaydılar (Demir 1998. 135). Orta Cüze bağlı boylar şu şekildeydi:

1. Argın	13. Sadır
2. Nayman	14. Matay
3. Kıpçak	15. Uvak / Uvak Kerey
4. Kerey	16. Kara Kerey
5. Koñrat	17. Bura
6. Sañlı	18. Ergenekti
7. Mangatay	19. Teristañbalı
8. Baganalı	20. Abay Kerey
9. Baltalı	21. Kıtay-Kıpçak
10. Mansır	22. Sıban Kerey
11. Taraktı	23. Kaba Kerey
12. Sarjomart	24. Burslan Kerey

1.1.1.3.3.2. Küçük Cüz:

Küçük Cüz, Aral Gölü'nün batısı, Hazar ve Ural Dağları'na doğru uzanan arazide hüküm sürüp yaşamışlardır. Küçük Cüz'e bağlı boyları şu şekilde gösterebiliriz:

1. Alçın	18. Ontañbalı Tabın
2. Altın	19. Tazdar
3. Alaşa	20. Ramadan
4. Argın	21. Teley

5. Alim	22. Törtkara
6. Bers	23. Sunak
7. Aday	24. Karasakal
8. Juy	25. Çomekey
9. Esetemir	26. Şekti
10. Jappas	27. Serkeş / Çerkeş
11. Karakesek	28. Tana
12. Kerderi	29. Kızılkurt
13. Maskar	30. Şihlar
14. Kereit	31. Kete
15. Tama	32. Baybaktı
16. Tabın	33. Karaulkesek
17. Teristañbalı	

1.1.1.3.4. Rus Egemenliği Altında Kazaklar ve İsyandar

Yukarıda anılan Kazak-Kalmuk Savaşları'nın sonuçları Kazaklar için tam bir felaketler silsilesi olmuştur. Demografların verilerine göre yaklaşık iki milyonluk Kazak halkının yarısı Kazak-Kalmuk savaşları ve ardından Kalmukların akıl almaz katliamları neticesinde yok olmuştur (Sakhipova 2007: 56). Felaketin diğer boyutu da Kalmuk baskısından kurtulmak üzere Kazak cüzlerinin Ruslardan yardım istemesi ile gelişmiştir. Önce Küçük Cüz (1731), ardından Orta Cüz (1740), son olarak da Büyük Cüz Ruslardan bu yardımı talep eder. Sözde, Kazakları, Kalmuklardan korumak amacıyla bu topraklardaki sömürgeci faaliyetlerine başlayan Ruslar, Kalmukların baskılarını durduramazlar. Kalmuk akınları Kalmukların Çin Mançu Hanedanı'nın yıkılmasına, yani 1757' kadar devam eder (Koç, Doğan 2004: 4)

Ruslar ise artık çoktan Kazak ülkesine yerleşmeye başlamıştır. 1822’de Orta Cüz, 1824’de Küçük Cüz, 1848’de de Büyük Cüz tamamen Rus esareti altına girmiştir. Ruslar, işgal tamamlandıktan sonra, 1853 yılında bugünkü adı Kızılorda olan Ak-Mescit’i, 1854 yılında ise bugünkü adı Almatı olan Verni’yi alarak bu şehirlerde büyük kaleler inşa etmişlerdir. İşgal ettikleri Kazak topraklarını Oral, Torgay, Akmola ve Semey adlı 4 oblasta (eyalete) bölen Ruslar, 1893 tarihinden başlayarak işgallerini perçinlemek üzere ülkedeki Rus nüfusu yükseltmek için Kazakistan’ın özellikle kuzeyinde çok sayıda Rus köyü kurarak bilinçli bir iskân politikası uygulamışlardır (Koç, Doğan 2004: 4).

Rus tarihlerinde, Ebu’l-Hayır Han’ın gönüllü olarak Rus tebaiyetini kabul etmesiyle birlikte üç aşamada Kazak topraklarının işgalinin tamamlandığı yönündeki kayıtlar da Rusların bu konudaki bilinçli sömürge faaliyetlerini açıkça göstermektedir

Rusların yukarıda değinilen kale kurma faaliyetlerinde Orenburg, bir dönüm noktasını teşkil eder. 1745 yılında Orenburg’a kurulan kale ile Kazakları itaat altına almada önemli bir koz yakalayan Ruslar, aynı zamanda bölgede gelişmesi muhtemel isyan hareketlerinin de fitilini ateşlemiştir. İlk isyan 1755 tarihinde Ural bölgesinde çıkan Batırşah İsyanı’dır (bk. Öztekten 2010: 15-22). Kanlı bir şekilde bastırılan bu isyanın ardından kalabalık Başkurt nüfusunun Kazaklara sığındıkları, güç birliği yaptıkları bilinmektedir. 1772-1775 yılları arasında gerçekleşen Pugaçev İsyanı’na da pek çok Kazak katılmış hatta 3000’e yakın Rus esir alınmıştır (Şimşir 2008: 34)

Bu tarihler, yani XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Kazakların ezeli düşmanları olan Kalmukların yeniden Kazaklarla mücadele etmeye başladıkları dönemlerdir. Bir yandan Rus istilasını bir yandan yeniden hortlayan Kalmuk tehlikesi olsa da, bu dönemlerde Kazakların unutamadıkları, bugün bile gönülden bağlı oldukları bir isim, Abılay Han (1711-1781) tarih sahnesine çıkmıştır. Başta sadece Orta Cüz’ün hanı olan Abılay Han, kısa sürede bütün Kazakların gönlüne taht kurarak, Büyük Orda Hanı, yani Üç Cüz’ün de hanı olarak seçilmiştir. Bu dönemlerde Kazak Hanlığı uzun zamandan sonra en rahat zamanlarını yaşamış, Abılay komutasındaki Kazak orduları Kalmukları hezimete

uğratmıştır. Abılay Han, Kazak Hanlığının özellikle güney kısmından kaybedilen toprakların büyük kısmını yeniden hanlığa katmıştır.

Abılay Han'ın ölümünden sonra Kazak Hanlığı yeniden gerilemeye ve Rus sömürgeciliğine teslim olmaya devam etmiştir.

Bu dönemde Kazaklar tarafından düzenlenen belli başlı isyanlar şu şekildedir³:

Sırım Batur İsyanı (1783-1793)

Küçük Cüz içerisinde başlayan bu ayaklanma on yıl kadar sürse de başarıya ulaşamamıştır.

Karatay Sultan İsyanı (1797-1814)

Çarlık Rusyası'na karşı ilk büyük isyanlardan biri olsa da pek başarılı olamamıştır.

Arıngazi İsyanı (1800-1814)

Siriderya boylarında hüküm süren Arıngazi, diğer boylardan da destek alarak isyana kalkışmışsa da başarılı olmayarak sürgüne gönderilmiştir.

Kayabalı Sultan İsyanı (1818-1827)

Kazak Hanı Ebu'l-Hayr Han'ın oğullarından olan Kayabalı Sultan, isyan ettiyse de başarılı olamayarak Hive Hanlığına sığınmıştır.

Sultan Ubeydulla (1822-1825) ve Sultan Sarcan (1825-1834) İsyanı

Orta Cüz Hanlarından olan Ubeydulla Han ve ardından Sarcan Sultan'ın komutasındaki isyan Rus ordularının teknik ve askerî donanımları karşısında başarısız olmuşlardır.

İsatay Tayman İsyanı (1836-1846)

Batı Kazakistan'da çıkan bu ayaklanma yine Kazakların donanım bakımından yetersiz olması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

³ Bu isyanlar için bk. (Şimşir 2008: 34-40; Zeyneş 2002: 69; Demir 1998, 136, Saray 2004: 47-107).

Kenesarı Sultan (1837-1846) İsyanı

Abılay Han'ın büyük torunu olan Kenesarı Sultan, diğer isyanlara nazaran daha geniş çaplı ve tam anlamıyla bir millî mücadele örneği oluşturacak bir ayaklanmaya ön ayak olmuştur. Kazakistan geneline yayılan bu isyan, Rusların en çok uğraşmak zorunda kaldıkları isyandır. Rus ticaret kervanları başta olmak üzere, Rusların bölgede kurdukları kale-karakollara da baskınlar düzenleyen Kenesarı, Akmola Kalesi'ni ele geçirmeyi de başarmıştır. Stratejik önemi büyük olan Akmola Kalesi'nin zaptıyla birlikte Kenesarı iyice güçlenerek, Rus emperyalizmine göz yuman diğer boy ve aşiret beylerini, hanlarını da cezalandırmıştır. Rusların toplam 15 kez düzenli ordular ile yakalamaya çalıştıkları Kenesarı, 1846'da Güney Kazakistan bölgesindeki dağlık araziye çekilmek zorunda kalmıştır. Burada kandaşları Kırgızlar ile girdiği bir mücadelede ölen Kenesarı, dedesi Abılay'dan sonra Kazakların milli bir önderi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Pek çok şiire, romana, tiyatroya konu olan Kenesarı Sultan ve milli direnişi Kazaklar için tam bir bağımsızlık timsali olmuştur. Burada incelmeye konu olan metnimiz, Kahar romanı da Kenesarı Sultan isyanı etrafında gelişen olayları ele alan tarihî bir roman özelliğindedir.

Tarih sahnesinde Ruslara karşı sürekli baş kaldıran, bağımsızlığı için canından vaz geçen Kazakların sistemli başkaldırı hareketlerinden biri I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelir.

Halkın patlama noktasına geldiği 1916 yılının başlarında Alihan Bökeyhan, O. Almaz ve Mirjakıp Dulat başkanlığında toplanan Kazak ileri gelenleri bir seri kararlar alarak bunları Rus makamlarına iletmeye karar vermişlerdir. Kazakların aldığı ve Rus hükûmetine ilettiği kararlar şunlar idi: Çar hükümeti, Kazakların Rus ordusunun geri hizmetlerinde çalışmak üzere askere alma kararını iptal etsin. Eğer bu karar iptal edilmezse geri bırakılsın (Saray 2004: 134). Bu başkaldırı aynı zamanda Alaş Orda adıyla bilinen milli siyasi partinin de ilk habercisiydi (Togan 1981: 360-361). 1917 yılında kurulan Alaş Orda partisi Kazakların çeşitli yayım organları ile de desteklediği en sistemli benlik mücadelesi olmuştur. Tam bir milliyetçi ruhla, Rusya'ya karşı koyan

bu hareket, 1937 yılında tamamen ortadan kaldırılarak, parti önderleri ve üyeleri Stalin'in uyguladığı *repressiyaya* maruz kalmışlardır⁴.

Kazakların son isyan hareketi ise tarihte *Jeltoksan Olayları* olarak bilinen başkaldırıdır. Kazakça "Aralık" anlamına gelen "jeltoksan" sözünden adını alan Jeltoksan Hareketi, 17-18 Aralık 1986 tarihlerinde Almatı'da meydana gelmiştir. Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1. Sekreteri olan Dinmuhammed Kunayev'in yerine Moskova'dan atanan Gennadiy Kolbin adlı bir Rus generalinin getirilmek istenmesi üzerine halk ayaklanmıştır. Kazak gençler Kazakistan'ın başına ancak Kazak soyundan birinin gelebileceğini direterek Merkez Komite binasını ele geçirmiştir. Yerel kuvvetlerin bastırmadığı isyan, Moskova'dan uçaklarla taşınan 70 bin kişilik Rus ordusuyla bastırılmış, Rus ajanslarının verilerine göre 22 Kazak genci katledilmiştir. Oysa bu olaylarda 1.700 kişi yaralanmış, 150'ye yakın kişi hayatını kaybetmiştir (Şimşir 2008: 205).

Kazakların bu kısa tarihinden sonra günümüz bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin genel görünümüne bakacak olursak şunları ifade edebiliriz.

1.1.2. Günümüz Kazaklarının Yaşadıkları Coğrafya ve Kazakistan

Büyük çoğunluğu Kazakistan'da olmak üzere dünyanın pek çok yerinde Kazak Türklerinin varlığı bilinmektedir. Bu geniş yayılım, önce geçici, daha sonradan uzun mesafeli ve kalıcı göçler neticesinde meydana gelmiştir. Göçler ağırlıklı olarak Çin ve Rusya'ya yapılmış, ardından başta Orta Asya olmak üzere Afganistan ve İran üzerinden dünyanın birçok ülkesine genişlemiştir.

Bu göçlerin nedenlerini Gülnara Mendikulova şu şekilde tespit edip açıklamaktadır:

"Kazak göçünün nedenleri ve yayılma alanları, üzerinde durmayı gerektiren önemli bir konudur. Siyasi nedenler şunlardır: (XVIII. yy. Kazak- Oyrat savaşı, XVIII-XIX. yy. Rus Çarlığına karşı milli mücadele ve 1916 Kazak isyanı, 1918-1920 yıllarındaki iç savaş, kolektifleşme süreci, Doğu Türkistan (Şincan) Kazaklarının 1930-1950 yıllar

⁴ Kazakların bu dönemde uğradığı Stalin baskısı için bk. Ercilasun 2007: 127-137.

arasındaki Çin hükümetine karşı mücadelesi, II. Dünya Savaşı). Göçü meydana getiren din içerikli nedenler olarak Rus Çarlığı ve Sovyetler döneminde Kazakların (Mekke ve Medine olmak üzere) dini vazifelerini yerine getirmede, özellikle Hac ziyaretinde karşılıklarına çıkan zorluklar gösterilmektedir. Ekonomik nedenler ise şunlardır: Kazak Hanlıklarının Rus Çarlığı boyunduruğu altına girmesiyle bozulan geleneksel göçebe hayat tarzı; Sovyet dönemindeki kolektifleştirme, 1960-1990 yılları arasındaki Batı Avrupa ve ABD'ye işçi göçü, SSCB'nin çöküşünden sonra pazar ekonomisine geçiş döneminde yeni bağımsız Kazakistan'ın ekonomisindeki istikrarsızlık." (Mendikulova 2010: 1-2)

Araştırmacı gerek bizzat yaptığı araştırmalar gerekse Kazakistan Cumhuriyeti büyükelçiliklerindeki veriler ışığında günümüzde çeşitli ülkelerde yaşayan Kazak nüfusunu şu şekilde belirlemiştir (Mendikulova 2010: 3-4):

Tablo 1: Çeşitli Ülkelerdeki Kazak nüfusu

Ülke İsmi	Nüfus
Kazakistan	7.985.000
Özbekistan	1.500.000
Çin	1.500.000
Rusya Federasyonu	800.000
BDT Ülkeleri (Rusya ve Özbekistan hariç)	187.000
Moğolistan	83.000
Afganistan	30.000
Türkiye	10.000
İran	10.000
Kanada	7.000
Pakistan	5.000
Almanya	2.000
Fransa	2.000
ABD	1.000
Suudi Arabistan	1.000
Avustralya	900
Avusturya	700
Arjantin	500
İngiltere	300
İsveç	200'den fazla
Ürdün	200
İsrail	100
Suriye	100
Danimarka, İsviçre, Hollanda, Norveç, Fas, Mısır, Belçika, Tayvan	Her birinde 100'den az

Tablodan görüldüğü üzere Türkiye’de Kazakların sayısı 10.000 civarındadır⁵. Türkiye Kazakları çeşitli tarihlerde Türkistan’dan çıkmış ve 1954 Temmuzunda Türkiye’ye gelmişlerdir. Yurdumuzda şu bölgelerde toplu hâlde Kazak nüfusuna rastlanılır (bk. Ercilasun 1992: 200, Şimşir 2008: 229):

1. Manisa, Salihli, Kurtuluş Mahallesi,
2. Niğde, Ulukışla İlçesi, Altay Köyü,
3. Aksaray, Sultanhanı Kasabası,
4. Konya, İsmail Köyü,
5. Şanlıurfa, Ceylanpınarı Köyü,
6. Konya merkezi,
7. İstanbul, Zeytinburnu Mahallesi,
8. İstanbul, Güneşli Köyü (Kazakkent).

Bugün, doğal olarak, Kazakların ağırlıklı olarak yaşadıkları yer Kazakistan Cumhuriyeti’dir. Bu nedenle Kazakistan’ı ayrı bir başlık altında incelemek istiyoruz.

Kazakistan:

Kazakistan, toprakları kapladığı alan itibariyle Türk cumhuriyetleri arasında birinci, Birleşik Devletler Topluğu’nda ise Rusya’nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Orta Asya’nın merkezinde bulunan Kazakistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batı ve kuzeyde ise Rusya ile sınır komşusudur. Yüzölçümü 2.724.900 km² olan Kazakistan, kuzeyden güneye 2000 km, batıdan doğuya ise 3000 km uzunluğunda çok büyük bir alana yayılmıştır. Kapladığı bu yüzölçümü ile Avrupa Birliği’ne üye 12 ülkenin toplam yüzölçümünden daha büyük olan Kazakistan, bu bakımından dünyanın 9. ülkesidir (Kara, Yeşilot 2011: 55).

⁵ Nahide Şimşir, 2003 yılı verilerine göre Türkiye’de yaşayan Kazakların sayısını 20.000 olarak göstermektedir (Şimşir 2008: 229).

Geniş bozkırlara yayılan ülke, dünyada kapsadığı alan bakımından 9. sıradadır. Arazi çöl (%40), yarı çöl (%23), bozkır (%20), orman – bozkır (%7) ve dağlardan(%10) oluşmaktadır. Alçak Sarıarka Dağları Orta Kazakistan'da yükselir. Altay, Tarbagatay ve Cungar dağ sıraları, Tien Şan dağ sıralarının batı kolları gibi ülkenin doğusunda ve güneydoğusunda yer alırlar.

Kazakistan'ın en yüksek zirvesi, Han Tengri (6,995 m), uzak güneydoğudadır (bk. <http://www.kazakhstan.org.tr/>. Erişim 24.11.2012).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılıp BDT'nin kurulduğu 10 Aralık 1991 tarihinden 2 gün sonra Kazakistan bağımsızlığı ilan etmiştir. Bu kararname 16 Aralık 1991'de yürürlüğe girer ve bugün Kazakistan'ın Milli Kurtuluş Günü olarak kabul edilir. 1995'te düzenlenen anayasaya göre başkanlık sistemiyle yönetilen Kazakistan, her ne kadar parlamentoya sahip olsa da ülkenin tek ve en güçlü otoritesi Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev olarak görülmektedir (Kara, Yeşilot 2011: 74). Kazakçanın resmi dil olduğu Kazakistan'da, etnik gruplar arası iletişim dili olarak Rusça da etkin bir şekilde kullanılmaktadır, para birimi tengedir. Almatı, Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk başkentidir; Aralık 1998'de başkent Astana (Akmola) olarak kabul edilmiştir.

1.1.3. Nüfus

Çarlık Rusyası'nda ilk sayım, 1718 tarihinde Çar Petro tarafından yaptırılmıştır. Akmola Eyaleti'nde (bugünkü Astana şehri) ise ilk nüfus sayımı 1877 yılında gerçekleşmiştir. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı, burada elde edilen verilerin gerçeği yansıtmadığı izlenebilmektedir. Rusya genelindeki ilk ciddi anlamda nüfus sayımı ise 1897 yılında yapılmıştır. Buna göre Kazak topraklarında yaşayan genel nüfus içerisinde en büyük gruplar olarak Kazaklar % 81,7, Ruslar % 10,9, Ukraynalılar ise % 1,9 olarak

tespit edilmişlerdir. 1897 yılındaki sayıma göre Kazakların sayısı 3.745.000 olarak belirlenmiştir (Kara, Yeşilot 2011: 87).

Kazakistan'da 1897 yılından başlayarak çeşitli tarihlerde nüfus sayımları yapılmıştır. Özellikle, Rus çarlığı ve sonrasında SSCB'nin politikaları sonucu veriler üzerinde tahribat yapıldığı, Kazakların nüfuslarının bilinçli olarak az gösterildiği tahmin edilmektedir.⁶

2009 yılının Temmuz ayında Kazakistan'da yapılan son nüfus sayımına göre ülke toprakları üzerinde yaşayan sayısı 10.000'i geçmiş halklar şu şekilde listelenebilir (Kara 2009: 16-17):

Tablo 2.: Kazakistan 2009 Nüfus Sayımı Verileri (Etnik Dağılımı)

Sıra	Etnik	Sayı
1	Kazaklar	10.800.000
2	Ruslar	3.900.000
3	Özbekler	510.000
4	Ukraynalılar	390.000
5	Uygurlar	250.000
6	Tatarlar	220.000
7	Almanlar	190.000
8	Koreliler	102.000
9	Ahıska Türkleri	95.000
10	Azerbaycanlılar	95.000
11	Belorusyalılar	86.000
12	Dunganlar	50.000
13	Kürtler	45.000
14	Lehler	40.000
15	Tacikler	38.000
16	Çeçenler	35.000

⁶ Bu tarihler, nüfus verileri, azalma ve artma oranları için bk. (Kara, Yeşilot 2011: 87-90).

17	Başkurtlar	25.000
18	Moldovyalılar	20.000
19	İnguşlar	17.000
20	Mordvalar	16.000
21	Kırgızlar	14.000
22	Ermeniler	14.000
23	Yunanlar	14.000
24	Çuvaşlar	12.000

2009 yılındaki verilere göre Kazakistan nüfusunun % 53,67'si şehirlerde, % 47,33'ü ise köylerde yaşamaktadır. Kazakistan toplumu etnik olarak karışık bir yapıya sahiptir ve pek çok din temsil edilmektedir. Ülke nüfusunun yarısını teşkil eden etnik Kazaklar tarihî olarak Hanefî mezhebine bağlı Sünnî Müslümanlardır. 2009 tahminlerine göre Kazakistan'da nüfusun %47'si Müslüman; %44'ü Rus Ortodoks; %2'si Protestan ve diğer %7'dir (bk. Sakhpova 2007: 104).

1.2. KAZAK TÜRKÇESİ

Kazakçanın genel Türkçe içindeki yeri şu şekilde tespit edilmiştir:

J. Ch. Adelung dünya dilleri sistemi ve şiveleri üzerinde dururken, gramer ve lügat özelliklerini göz önünde bulundurarak Türk diline temas etmiş ve Türk şivelerini bir tasnife tâbî tutmuştur. 1806 tarihli *Mithridates* adlı çalışmadaki bu malzeme daha sonra yeğeni F. Adelung tarafından *Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialecte* isimli eserde ele alınmış ve geliştirilmiştir. Bu tasnif denemesinin pek çok bakımından eksik kalmıştır. Nitekim Kazakça *Şimal Tatarları-Asıl Tatarlar* başlığı altında değerlendirilmiştir (Arat 1953: 63, 66).

H. J. von Klaproth, 1823 tarihli *Asia Polyglotta* adlı çalışmasında 14 Türk kavmine yer vermiş, ancak esere ilave edilmiş atlasta ise 23 Türk şivesine ait sözlük malzemesinin dökümünü yapmıştır. Kazakça bu listede *Kazağ* adıyla 21. sırada listelenmiştir (Arat 1953: 66).

Adriano Balbi'nin *Atlas ethnographique de globe (1826)* adlı eserinde, Türk şivelerinin gruplara göre taksimi ve sunduğu malzeme bakımından tatminkâr olmayan bir tasnif sunmuştur. Bu tasnifte Kazakça *Kırgız* genel başlığı altında *Kazak*, *Kaysak* adıyla yer almaktadır (Arat 1953: 68).

Wilhelm Fredrik Palmblad, *Geographische und statistische Ephemeniden (1827)* isimli çalışmasında Kazakça adını zikretmeden *Karışık Türkler* başlığı altında *Kırgız* alt başlığında Büyük, Orta ve Küçük Orda terimlerini kullanmıştır (Arat 1953: 70).

Joseph von Hammer *Bibliotheca Italiana (1825)* ve *Wiener Jahrbücher der Literatur (1827)* adlı yayımlarında *Kazak* adını zikretmez, bunun yanı sıra *Kırgız* adını anmaktadır (Arat 1953: 72).

Berezin, *Recherches sur les dialectes musulmans. I. Système des dialectes turcs (Kazan, 1848)* adlı çalışmasında *Çağatay veya Şark Grubu*, *Tatar veya Şimal Grubu*, *Türk veya Garp Grubu* biçiminde başlıklar altında incelediği Türk şiveleri arasında Kazakçaya yer vermez, ancak Tatar veya Şimal Grubu (Kıpçak) başlığı altında Kırgızca'yı zikreder (Arat 1953: 74).

Wilhelm Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig, 1882-1883) isimli yayınının *Classification der Türkdialekte nach den phonetischen Erscheinungen* başlıklı kısmında Türk şivelerini ses özelliklerine göre ele almıştır. Kazakça bu tasnifte, *Kırgız* üst başlığı altında *Kazak-Kırgız Şivesi* adıyla yer almıştır (Arat 1953: 81).

Hermann Vámbéry *das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen* (Leipzig, 1885) adlı çalışmasında Türk kavimlerini beş grup içinde toplamış, daha çok coğrafya gözetilerek gerçekleştirdiği bu tasnifte Kazakça, *Orta Asya Türkleri* başlığı altında yer almıştır (Arat 1953: 88).

Nikolay Federoviç Katanov, *Etnografiçeskiy obzor turetsko-tatarskih plemen (1894)* adlı yayınında Türk şivelerini dört grupta toplamış, Kazakçayı *Şark Grubuna* dahil etmiştir. (Arat 1953: 90).

N. A. Aristov, *Zametki ob etniçeskom sostave tyürkskih plemen* (1896) isimli çalışmasında Türk şivelerini *Şark Grubu*, *Garp Grubu*, *Orta Asya Grubu*, *Cenup Grubu* gibi başlıklarla ele almış, Kazakçayı *Garp Grubu* adı altında değerlendirmiştir (Arat 1953: 92).

Léon Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie (1896)* adlı eserinde Türk şivelerini üç ayrı gruba ayırmıştır. Bu tasnifte Kazakça yer almamıştır (Arat 1953: 92-93).

Fedor Yevgeneviç Korş, *Klassifikatsiya turetskih plemen po yazıkam* (Moskva, 1910) isimli yayınında Türk şivelerinin *Şimal Grubu*, *Şark Grubu*, *Garp Grubu*, *Karışık Grup*, *Cenup Grubu* biçiminde tasnif etmiştir. Kazakça *Şimal Grubu* içerisine alınmıştır (Arat 1953: 94).

G. J. Ramstedt, Türk şivelerini beş ayrı grupta ele almış, bu tasnifte Kazakçaya yer verilmemiştir (Arat 1953: 95-96).

Julius Németh, *Türkische Grammatik (Berlin-Leipzig, 1917)* adlı yayınında bütün Türk şivelerinin tek bir aile teşkil ettiğini belirttikten sonra, Türk şivelerini S-Grubu ve Y- Grubu olarak ikiye ayırmaktadır. Kazakça Y- Grubu içerisine alınmıştır (Arat 1953: 97).

A. Samoyloviç, *Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsii turetskih yazıkov* (Petrograd, 1922) adlı eserinde Radloff'un tasnifini esas, Korş'unkini yardımcı olarak, iki tasnifi birleştirmiş ve birtakım ilaveler ile yeni bir tasnif ortaya koymuştur. Bu çalışmada Samoyloviç z~r, d>y, tek heceli sözler ve birden fazla heceli sözlerin sonunda -g, eklerin başındaki g- ve ol- ~ bol- hususiyetlerine göre Türk şivelerini altı grup içinde toplamış, Kazakçayı *Tav Grubu (Kıpçak, Şimâl-i Garbî)* başlığı altında değerlendirmiştir (Arat 1953: 99).

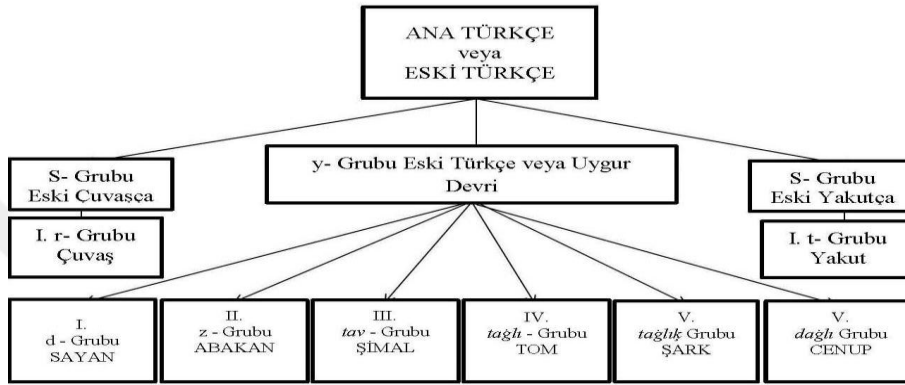
Vasiliy Alekseviç Bogoroditskiy, Türk şivelerine ilişkin ilk tasnif denemelerini 1921 ve 1922'de gerçekleştirmiş ancak fikirlerini en olgun biçimi ile *Vvedeniye v tatarskoye yazıkoznaniye v svyazi s drugimi türkskimi yazıkami (Kazan, 1934)* adlı çalışmada sunmuştur. Burada yazar, Türk şivelerini, yedi grup içinde toplamıştır. Kazakça bu tasnifte 5. sırada Orta Asya Şiveleri başlığıyla ele alınmıştır (Arat 1953: 99).

Lajos Ligeti, Bárzsi Géza'nın, *Magyar szófeytő szótár* (1941) başlıklı eserinde Türk şivelerini *Uz (Oğuz) Dilleri, Kıpçak Dilleri, Sibirya Dilleri, Türk Dilleri, Çuvaş, Yakut* biçiminde altı grupta toplamış ve Kazakçaya Kıpçak Dilleri başlığı altında yer vermiştir (Arat 1953: 106).

Marti Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen (Helsinki, 1949)* adlı yayınında, Ramstedt'in tasnifini almış, bunu Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleri ile tamamlamaya çalışmıştır. Şiveler arasındaki ses olaylarına göre biçimlendirilen bu tasnifte yedi grup bulunmaktadır. Kazakça, Şimal-i Garbi grubu içerisinde zikredilmektedir (Arat 1953: 109).

N. A. Baskakov, *K voprosa o klassifikatsii türkskih yazıkov (1952)* isimli çalışmasında şimdiye kadar bilinen bütün Türk dil malzemesini bir tasnifte ele almaya çalışmış, dilin tarihî gelişimi ve bunun ayrı dönemlerine ait özellikler ile bugünkü şivelerin dar manadaki özelliklerini oluşturan konular, aralarında hiç fark gözetilmeksizin aynı sıraya konulmuştur. Kazakça bu tasnifte Kıpçak-Nogay başlığı altında değerlendirilmiştir (Arat 1953: 111-125).

R. R. Arat, kendi tasnifine kadar yapılmış denemeleri incelemiş, bunların büyük bir kısmının şive tasnifi olmanın ötesinde, Türk kavimlerinin coğrafi esaslara göre sıralanması olduğunu belirtmiştir. Asıl tasnif tecrübesinin Radloff ile başladığını bildiren Arat, Korş, Samoyloviç, Bogoroditskiy, Räsänen ve Németh gibi araştırmacıları konuyu genişletip derinleştirmeleri bakımından anmıştır. Arat yapmış bulunduğu tasnifi şöyle tablo ile göstermiştir (Arat 1953: 139):

Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* adlı çalışmasında Kazakçayı, Kıpçak Grubu üst başlığı altında, Aral-Hazar Bölgesi lehçesi olarak değerlendirmektedir (Öner 1998: XXIII).

Kenen Koç ve Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Grameri* adlı çalışmada, Kazakçayı Kıpçak Grubu altında anmaktadırlar (Koç, Doğan 2004: 8).

Buraya kadar anılan tasniflerden ortaya çıkan Kazakça, araştırmacıların çoğu tarafından kavmi-tarihî olarak Kıpçak Türkçesi, coğrafi olarak Kuzey Türkçesi içerisinde değerlendirilmiştir. Bizce de Kazakça tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü devamcılarından biridir.

1.3. İLYAS ESENEBERLİN'İN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.3.1. Hayatı

İlyas Esenberlin 5 Ekim 1915'te Akmola Eyaleti'nin Atbasar şehrinde marangozlukla hayatını geçiren bir ailede doğmuştur. Annesi ve babasını çiçek hastalığı yüzünden kaybeden Esenberlin henüz 5 yaşındayken öksüz ve yetim kalır. Kardeşi Ravnak'ın zengin akrabalarının himayesine girmesi üzerine tamamen yapayalnız kalan yazar, yakınları tarafından açlık ve sefalet içerisindeyken bir yetimhaneye yerleştirilir. Onun kalemle ilk tanışması yetimhane zamanlarda olur. Burada yetimhanenin duvar gazetesine sürekli yazılar ve şiirler yazar. Burada çok zor şartlar altında büyüyen Esenberlin, her şeye rağmen kendi olağan üstü çabalarıyla ilk ve orta eğitimini tamamlamıştır (<http://ru.wikipedia.org/wiki/>. Erişim: 21.10.2012).

Okulu bitirdikten sonra Kızılorda şehrine gelerek buradaki yetimhanede öğretmen olarak çalışmaya başlamasıyla çalışma hayatına atılmıştır. Daha sonra Karsakpay İlçe Yönetim Dairesi'nde işe başlayan Esenberlin, aynı yıllarda Almatı'daki Kazakistan Madencilik ve Metalurji Fakültesi'ne kaydoldu (Berdibayev 1979: 113).

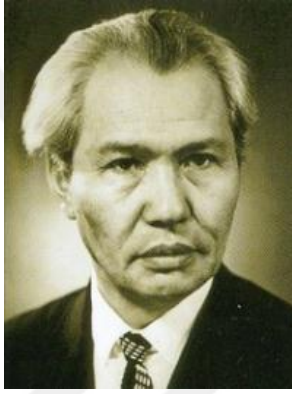
Gayretli ve başarılı bir öğrenci olan Esenberlin, bu özelliklerinin ilk meyvesini 1937 yılında alır. Bu tarihte Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti'nin Birinci Anayasasını kabul eden Kazakistan Yüksek Sovyeti'nin İlk Olağan Kurultayı'na delege olarak seçildi.

Son derece istekli ve yetenekli bir öğrenci olan yazar, şaşırılacak kadar mükemmel matematik yeteneğiyle dikkat çekmiş, olaylara yaklaşım tarzı, analiz etme ve sınıflandırmadaki kabiliyeti ile arkadaşları ve hocaları arasında çok sevilmiştir (Berdibayev 1979: 115).

Bu başarılarının yanı sıra, Esenberlin, fakülte yıllarında yalnızca matematik gibi sayısal bilimlerle değil, edebiyata olan aşkı ve yatkınlığı ile de tanınmıştır. Bu dönemde hem dünya klasiklerinin pek çoğunu okumuş hem Kazak kültürüne, folkloruna, tarihine ait ilk okumalarını gerçekleştirmiştir. İlyas Esenberlin'in yakın fakülte arkadaşları, onun

hemen hemen bütün Kazaklarda olduğu gibi tam bir at sevdalısı olduğunu kaydetmekte (http://chkalovo.narod.ru/ilias_e.htm Erişim: 20.11.2012).

1940'ta fakülteyi başarıyla bitiren Esenberlin, Jezkazgan'a maden mühendisi olarak tayin edilir. Ancak, aynı yılın sonbaharında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine silah altına alındı. Riga Askeri-Siyasi Lisesi'nde eğitim gören Esenberlin, akabinde savaşa katıldı. 1942 yılında ağır şekilde yaralanarak hastaneye kaldırılan yazar, yaklaşık bir yıl hastanede tedavi altında tutuldu.

1943 yılından 1947 yılına kadar Kazakistan Komünist Partisi'nin Merkez Komite Kısmında eğitimci olarak görev aldı.

1947 yılında savaşın bitmesine yakın, Stalin'in repressiya faaliyetleri ile idam edilen adalet halk komiseri Hamza Jüsipbekov'un kızıyla evlenir. Bu evlilik Esenberlin'in hayatında bir dönüm noktası olur.

Kayınvalidesini ALJİR⁷'den kurtarması nedeniyle NKVD⁸'nin takibatı altına alınan Esenberlin için, 1949 yılında 10 yıllık bir mahkumiyet dönemi başlar. Cezasını Karakum Kanal projesinde mühendis sıfatıyla ancak bir işçi gibi, 5 yıl boyunca çalışarak çeker.

Mahkumiyetinin ardından, Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti, Jeoloji Bakanlığı'nda, ardından Semipalatinsk'te (Semey) bir maden ocağının müdürlüğü görevlerinde bulundu.

Yalnızca yazdığı roman ve şiirleri ile değil, sinema ve tiyatro için kaleme aldığı senaryolar, tiyatro eserleri onun çalışma alanını stüdyolara, sahnelere taşımıştır. Semipalatinsk dönüşünde 1958 yılında "Kazakfilm" stüdyosunda ve 1962 yılından

⁷ ALJİR: Stalin Dönemi repressiya faaliyetleri sonucunda açılan bir kamptır. "Vatan Hainleri Eşleri Akmola Kampı" diye de bilinen bu sürgün ve işkence yeri, Stalin Rusyası'nın diğer ağır şartlı kamplarından yalnızca biridir (bk. Ercilasun 2007: 134).

⁸ NKVD: Narodnyy Komissariat Vnutrennih Del "İçişleri Halk Komiserliği" olarak bilinen, daha önce çeşitli adlarla görev yapmış, 1934-1946 yılları arasında bu ismi almıştır. Stalin Dönemi'nin bütün istihbarat, takip, soruşturma, sorgulama ve infaz işlerini gerçekleştiren en yüksek polis teşkilatıdır.

itibaren 5 yıl boyunca “Kazgosilitizdat” adlı kitap yayım ve redaktörlük kurumunda redaktörlük görevlerinde bulundu.

1967 yılından itibaren Esenberlin’in gazetecilik ve yayımcılık faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Aynı yıl “Jazuvşı” adlı derginin yöneticiliğine getirilen yazar, bu sıralarda Kazak edebiyat ve fikir dünyasının önemli isimleri olan Saken Aimanov ve Olcas Suleymanov ile dostluk kurmuştur. Bu yıllarda hızla yükselişine devam ederek 1971’den 1975 yılına kadar Kazakistan Yazarlar Birliği’nin özel kalem müdürü olarak çalışmıştır.

1975 yılı ve sonrası İlyas Esenberlin’in edebiyat dünyası için en verimli olduğu yıllardır. Bu yıldan itibaren 16 yılda tam 15 roman yazan Esenberlin, Kazakistan’ın en çok roman veren yazarı unvanıyla da tanınır.

İlyas Esenberlin 5 Ekim 1983 tarihinde kalp yetmezliği sonucu hayata gözlerini yummuştur.

1.3.2. Sanatı

Yukarıda değinildiği üzere, İlyas Esenberlin, ilk kalem tecrübelerine yetimhane yıllarında başlamıştır. Daha çok küçük bir çocukken hayatın her türlü acısına şahit olan yazar, yetimhane yönetiminin çıkardığı duvar gazetesinde ilk şiirlerini ve yazılarını yayımlar. Yazarın bu dönem yazı ve şiir denemelerini edebî zenginlikten ziyade, yaşadığı ağır travmaların bir yansıması olarak değerlendirmek yerinde olacaktır (Berdibayev 1979: 120)

İlyas Esenberlin, eserlerini oluştururken bir gazeteci-araştırmacı kimliğiyle, titizlikle çalışmıştır. İlk şiir denemelerinin ardından yöneldiği “tarihi roman” türü onun, bu araştırmayı seven kişiliğine, tarih ile bugünü karşılaştırma gayesine tam denk gelmiştir. Romanlarını oluşturmadan önce çok ciddi arşiv ve kütüphane çalışmaları ile tanınan Esenberlin, bu tarihî romanlarını adeta bir tarihçi dikkatiyle, kronolojik olarak oluşturmuştur.

Esenberlin'in romanları her ne kadar tarih temelli olsa da arka planda gelişen kadın-erkek ilişkileri, Kazak oba hayatının dinamizmi, yazın yaylalara kışın kışlaklara göçen Kazakların doğayla iç içeliği yazarın güçlü tasvir teknikleri ile renklenmektedir. Romanlarında, her yeni bölüme başlarken yaptığı doğa ve mekân tasvirleri adeta kelimelerle çizilen bir tuvali andırmaktadır. Güneşin, doğanın bin bir rengini ortaya çıkarışını, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte uyanmaya başlayan tabiatı, çevredeki hayvanların ve bitkilerin tan vaktini karşılamaları olağanüstü bir resmedişle anlatılır.

İlyas Esenberlin, Kazak romancılık geleneğine uygun olarak tam bir doğa hayranıdır. Olayların geçtiği çevrede bulunan türlü bitkiler ve hayvanlar, bozkırın enginliği, hava olayları güzel bir üslupla betimlenmiştir.

Yukarıda anıldığı üzere, Esenberlin, çocukluğundan beri gerçek bir at sevdalıdır. Kazak kültürünün vazgeçilmezi olan at, Esenberlin'in romanlarında adeta ikinci bir roman karakteri olur. Kazak hanlarının, kahramanlarının, yiğitlerinin atları özel adlarıyla birlikte verilir. Bunların cinsi, donu, fiziki diğer özellikleri ayrıca tasvir edilir.

Tarihî roman türünün Kazakistan'daki en büyük ustalarından biri olan Esenberlin, dili çok yetkin bir biçimde kullanmıştır. Romanlarında konuşturduğu karakterlerinin ağız ve şive özelliklerini yansıtmaktadır. Yani bir Tatar konuşurken Tatarca, bir Özbek konuşurken Özbekçe, eserlerinde yankılanmaktadır. Yazarın dili bu derece etkili bir biçimde kullanmasının yanı sıra sadece "Kahar" romanında bile Kazak sözlüklerine katkı olabilecek pek çok yeni söz ve kavram getirmektedir. İncelememiz sırasında bir takım sözler "Kaynaklar" kısmında anılan sözlüklerde tespit edilememiştir. Bu sözlerden bazıları Kazak sözlük geleneğinin eksikliğinden kaynaklı madde başı olmayan sözler, bazıları tarihî bir roman olması nedeniyle tarihte kullanılmış sonrasında standart dilin dışına çıkmış sözler, bazıları da yazarın dili kullanma yetisi ile kendi türettiği sözler olarak değerlendirilmelidir. Ancak başka Kazaklar olmak üzere pek çok okuyucuya bu sözleri öğretmesi bakımından burada bu sözlerin bir listesini vermeyi uygun görüyoruz:

1. **bar:** Pas, kir.
2. **barda:** Var iken, mevcut iken, hayattayken.
3. **barı-joğı:** Ne olduğu, kaç olduğu belirsiz.
4. **bitis-:** Karşılıklı bir şeyi bitirmek, sona erdirmek.
5. **bosa:** Boşuna, boş yere.
6. **buy:** *Bk. bulay.*
7. **büğindikke:** O anda, o zamana kadar.
8. **dalız:** *F.* Dehliz, geçit.
9. **degiz-:** Dedirmek, söyletmek.
10. **dersiñ:** Sanki, güya, adeta.
11. **eşik-ağa:** Orta Asya hanlıklarında görevli bir memur, kapı kulu, kapı ağası.
12. **ëñgelek:** Bir kavun türü.
13. **galabatır:** *R.* Seçkin asker, gladyatör.
14. **gedjaq:** *F.* Özellikle Özbekistan; Afganistan ve Tacikistan'a özgü, kopuz benzeri bir tür yaylı çalgı, *ghichak.*
15. **hanpadşayım:** *T.-F.-T.* Han'ın eşi, Han karısı, begüm.
16. **haraj:** *A.* Topraktan ve toprağa bağlı üretimden alınan vergi.
17. **ip-ilezde:** Çabucak, hemen, derhâl.
18. **jarıtım:** Kazanç, fayda.
19. **jastıq-şattıq:** Gençlik heyecanı, gençliğin getirdiği mutluluk.
20. **jem-kušı:** Kafes kuşu, esir.
21. **jèy-:** Yaymak, sermek.
22. **kerbesti:** Donu koyu olan at, doru at.
23. **kese-ıdıs:** Kap kacak, tabak çanak.
24. **kezektese:** Nöbetleşe, sırayla.
25. **kezsiz:** Zamansız, yersiz.
26. **külki-kuvanış:** Gülüşme, anlaşma.
27. **kañselek:** Cani, hunhar.
28. **neden:** Neden, niçin.

- 29. onsız:** Aksi hâlde, o olmadan, o gerçekleşmeden.
- 30. oynagansı-:** Oynamak, şakalaşmak istemek.
- 31. patşa bala:** Hükümdarın, çarın, şahın küçük yaştaki erkek çocuklardan seçilen özel hizmetçisi.
- 32. sala-sala:** Parça parça, çok türlü, çeşitli.
- 33. sener:** İnanç, güvenç, destek, dayanak.
- 34. soyar-soğım:** Kışlık erzak, yiyecek içecek.
- 35. sun-:** Sunmak, vermek. *Krş. usın-*.
- 36. şeyi:** *F.* İpek benzeri değerli bir tür kumaş, şâhi.
- 37. şugım:** Kabartma, işleme, motif.
- 38. tolarsı-:** Geçişine izin vermek, serbest bırakmak.
- 39. tuvğız-:** Doğdurmak, ortaya çıkartmak.
- 40. tübi:** Tümü, hepsi, bütünü, tamamen.
- 41. tünde:** Geceleyin, gece, gece vakti.
- 42. tündeği:** Geceleyin, geceki, gece yapılan.
- 43. tündik II:** Gecelik, geceliğine, gece için.
- 44. tüni:** Gece, geceleyin.

Yazar, Kazak folkloru ve tarihî Kazak kozmogonisine de eserlerinde sık sık yer vermektedir. Kazak obasının yaşayış şekli, Kazak çadırı ve aile hayatı, Kazakların milli oyunları, doğum ve ölüm ritüelleri, kadın-erkek ilişkileri ve evlenme, çeyiz ve başlık parası gibi birçok folklorik malzeme destansı bir şekilde yazarın eserlerine yansımıştır. Ayrıca Kazakların kozmogoni ve astroloji bilgileri de bu bağlamda eserlerine yansıyan dikkat çekici unsurlardır. Yıldızların düzenine bakarak göç, savaş ve yağma zamanlarının tespiti, o yılın kurak geçip geçmeyeceği gibi birçok konu romanlarda yer alır.

Esenberlin diğer eserlerinde olduğu gibi incelediğimiz “Kahar” romanında da pek çok kalıp söze (frazyolojik) de yer vermiştir. Kazakların geneline “mağal” dedikleri bu kalıp sözler yazarın anlatım gücünü, ana dilini en ince ayrıntısına kadar kullanma becerisini göstermede önemli olduğundan burada romanda kullanılan bu kalıp sözlerden tespit edilenleri vermek isteriz:

Adamğa miň jasasa da az bolatın şıgar (605)

Alıstan arbalaganşa jaqınnan dorbalagan jön (8978)

Almas narakeskendi qanşa bölşekteseñ de er bölşegi sol almas qalpında qaladı.
(5169)

Alpıs kün atan bolganşa, altı kün buvra bol (5218)

Altav ala bolsa avızdağı ketedi, törtev tügel bolsa töbedegi keledi (1345)

Altı alası, bes beresi joq (8323)

Apanınan böri tek ajalına gana atıladı (2546)

Asıl tastan, aqıl jastan (554)

Asıldıñ sınığı, şuganıñ kıyqımı (4903)

Astarkan qasında otırıp qonax ayağın alşax kösilmes bolar (1582)

Astındağı otı küşti bolsa, qazan tez qaynağanmen tez suvalatın (3258)

Aşınğan jolbarıs ajaldan şoşınbaydı (2208)

Aşuv — jav, aqıl — dos (7441)

Aşuv pışax, aqıl tayax (5158)

At quyrığın şart tüyip, qolına tükirip otırğan (otıruv) (3294)

Atta jal, adamda qam joq (9029)

Avruvın jasırğan adam öledi (1860)

Ayaz, elindi bil, qumırşqa jolıñdı bil (4207)

Ayran suray kelip, şelegindi jasırma (1597)

Aytılmağan ökpe — işte jatқан eskendirdiñ qos müyizimen teñ (530)

Ayuvğa aqıl üyretken tayaq (4758)

Azğana aska baqavıl, azğana elge bek bolma (8711)

Baq degen küykentay kusen para-par, kay jerde jem bolsa, soğan konadı (2755)

Baq uvıska sıymağanmen ataq uvıska sıyadı (5429)

Balapan uyada ne körse uşqanda sonı iledi (1742)

Balıq basınan şiriydi (2292)

Balta köterilgenşe, ağaş jal tabadı (3249)

Barğa mèzir, joqqa èzir (6494)

Bas kespek bolsa da til kespek joq (438)

Bastan ayırılıp dene kün köre almas (7422)

Bastaytın jan bolsa eretin jurat bar (2212)

Batır elden batır er tuvadı (5170)

Baydıñ arı da, jarlınıñ malı da... (1375)

Bèri özen qayda quysa, tamşı da sonda quyadı (2223)

Biyke ökpelep, tonıñdı otqa salma (6861)

Biye savımınday mezigil (7810)

Böltiriklerin qaldırğan qaskırdıñ apanına añşılar èrdayım qaqpan quradı (2660)

Böltirikti qanşa asırasañ da toğayın añsaydı (3196)

Böriniñ avzı jese de qan, jemese de qan (8877)

Böten elde sultan bolğaniñşa, öz elinde ultan bol. (53)

Bir biyeden ala da tuvadı, qula da tuvadı (2226)

Bir şirigen jumırtka kimdi büldirer (2226)

Davdı aqıl jeñedi, javdı batıl jeñedi (1140)

Dos jıлата aytadı, duşpan küldire aytadı (5105)

Dosı bar, duşpanı bar (1900)

Eki kemeniñ kıyırığın ustağan suvğa ketedi (3207)

Eki tüye süykense ortasında şıbın öledi (7412)

El kulağı elöv (84)

Esek kıyırığın juvsañ da mal tap (3281)

Esiñ barda eliñdi tap (1757)

Èlin bilmegen èlek (570)

Hor kızın tek perişteler gana kışadı (5426)

İş kazanday kıynaydı, küresüvge dèrmen joқ (8911)

İştegi şubar jılandı asıravdıñ kıjetti joқ (1571)

Jaralı jolbarıs jarasız jolbarıstan er keledi (1604)

Jav tiyetinin jılkı işindegi jorıqқа minetin at eñ aldımen sezedi (1971)

Javın özi ayağan özi mert boladı (7217)

Jılağısı kelgen bala èkesiniñ saқalımen oynaydı (6011)

Jılandı üş kesseñ de kesirtkedey küşi bar (8733)

Jılı-jılı söylese jılan ininen şıgadı, kıattı-kıattı söylese musılman dinnen şıgadı.

(419)

Jüyrik at şappasa da kıırındaydı (6232)

- Jemin sezse jıyırılğan kirpi bavırın jazadı (3187)
- Jer astınan jik şıǵarıp, eki kulaǵı tik şıqqan (1786)
- Jerdi şukılay berseñ şuñkır boladı, deneñdi şukılay bersek jara tüsedı... (1594)
- Kesip alsañ ǵan şıǵpas, el biyleytin jan şıǵpas (6644)
- Keşirilgen jav — eñ ǵavipti jav (1593)
- Kir juvıp, kindik kesip (5459)
- Köktemde kelgen jıl ǵusı küzde tura ma (8696)
- Köp ǵorkıladı, tereñ batıradı (857)
- Köppen keñesip şeşken ton kelte bolmas (740)
- Körmes tüyeni de körmes (566)
- Közge türtse körinbes soǵır... (7753)
- Küştiniñ artı diyirmen tartadı (7419)
- ǵaǵpandı ǵoya bilmegen ǵasasın ǵaldırar (343)
- ǵalavın tapsa ǵar janadı (148)
- ǵanı başkanıñ — janı başǵa (7197)
- ǵanına tartpaǵanıñ ǵarı sınısın (146)
- ǵara bulttan kün de şıǵar (2538)
- ǵarañǵı tünge til bitpese (614)
- ǵarǵa balasın appaǵım dep süyedi, kirpi balasın jumsaǵım dep süyedi (587)
- ǵastıñ atı ǵas (2230)
- ǵatın ǵutırǵan zaman (3217)

Ƙatınıñniñ aqılımen qoñsı qonsañ, körşiñ jav şıgadı (4553)

Ƙıl arqan aş tamaqtan tüsti (tüsv) (8809)

Ƙıran qartayıp ölmeydi, qaygırıp öledi (2625)

Ƙızıl tastap iytti aldağanday (1911)

Ƙoy da aman, qaskır da tok, qatın da bar (3204)

Ƙum jıyılıp tas bolmas, qul jıyılıp el bolmas (8990)

Ƙutırğan qaskırğa tek ajal men temir tor gana qorğan (8884)

Ƙuzğın qus kimge tulğa bop jür (8605)

Mal aşuvı — jan aşuvı, jer aşuvı — el aşuvı (1603)

Mıñ bulaq qosılsa özen boladı (841)

Mıñ jılqı suvarılğanda laylanbaytın köl bir tentek balanıñ iş etkeninen büline qoymas (4259)

Onı jüyrik attıñ şabısı, er jigittiñ namısı bileği (2540)

Ortaq ögizden oñaşa buzav artıq (1655)

Ölsek şeyitpiz, öltirse bèyitpiz (380)

Özi usınğan moyındı qılış kespeydi (3252)

Özim asırağan küşigim özimdi qaptı (1578)

Patşanı patşa isteytin patşa emes, janındağılar (3902)

Sabasına qaray pispegi, saqalına qaray iskegi (5143)

Salı suvğa ketip (ketüv) (4873)

Suv işseñ de, suvan işseñ de öz üyiriñnen ayrılma! (4640)

Sen kulan deytin, men kıran deytin (586)

Şaş al dese, bas aladı (aluv) (3835)

Şölmek künde sınbaydı, bir-aq sınadı (2413)

Tagdır jazsa alıska ketpes (3706)

Tikenek şıkkan jerge tikenek şıgadı, gül ösken jerge gül ösedı (5160)

Tası örge domalağan (domalav) (2115)

Töbesi kökke tiygendey (2153)

Tüs tülkiniñ boğı (8506)

Uyasınan erte uşkan kıran tez kartayadı (2553)

Ümitsiz tek şaytan ğana (7416)

Üş uyıqtasa tüsine de kirmeytin (6593)

Zaman qanday, zañ qanday (997)

Zamanıñ tülki bolsa, tazı bop şal (3206)

Bütün bunlar bize, İlyas Esenberlin'in romanlarının başka disiplinler tarafından da incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliğini göstermektedir.

1.3.3. Eserleri

İlyas Esenberlin'in ilk şiir denemeleri 1940 yılında çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmaya başlamıştır. Bunların her biri farklı sayılarda, toplu olarak yayımlanmadan kalan, küçük şiir parçaları olarak değerlendirilir.

Esenberlin'in 1945 yılında ilk kitapları olan "Ayşsa" ve "Sultan" yayımlanmıştır. 1949 yılında İlyas Esenberlin'in "Adamgerşilik Turalı Jır" adındaki şiirler toplusu yayımlanır. 1959 yılına gelindiğinde Esenberlin'in iki eserinin yayımlandığını görüyoruz. Bunlardan "Birjan Sal Tragediyası" destansı bir şiir, "Adam Turalı Jır" ise

öykü türünde bir eserdir. İlyas Esenberlin'in öykü türünde yazdığı bir diğer eseri ise 1965 yılında yayımlanan “*Tolkıydı Esil*” adlı çalışmasıdır.

İlyas Esenberlin'i edebiyat dünyasında asıl tanıtan, hak ettiği üne kavuşmasına aracı olan eserlerinin romanları ve uzun hikâyeleri olduğunu yukarıda vurgulamıştık. 1965 yılından sonraki çalışmalarını tamamen bu türlere ayıran yazarın kaleme aldığı roman ve uzun hikâyeleri şu şekildedir:

1966 yılında ilk romanı olan “*Aykas*” yayımlanır. İlyas Esenberlin bu eseriyle Abay Devlet Ödülü'ne lâyık görülür. 1968 yılında ise yine bu romanı için yazara Kazakistan Devlet ödülü takdim edilir.

1967 yılında Esenberlin'in “*Katerli Ötkel*” adlı romanı yayımlanır.

1968 yılında Esenberlin'in “*Gaşıktar*” adlı romanı yayımlanmıştır. Diğer romanlarının aksine bir aşk hikâyesini ele aldığı bu roman, Esenberlin'in sadece tarihî romanlar değil başka temaları ele alış tarzının mükemmelliğiyle de dikkat çekmiştir.

Yazarın 1969 yılında “*Kahar*”, 1971'de “*Almas Kılış*” 1972'de “*Altın Kus*”, 1973'te “*Jantalas*”, 1974'te “*Köleñkeñmen Korgay Jür*”, 1978 yılında ise “*Mañgıstav Maydanı*” ve “*Amanat*” adlı romanları yayımlanmıştır.

Yazarın ölümünden önce yayımlanan son romanı ise 1983'te yayımlanan “*Altın Orda*” adındaki tarihî romandır.

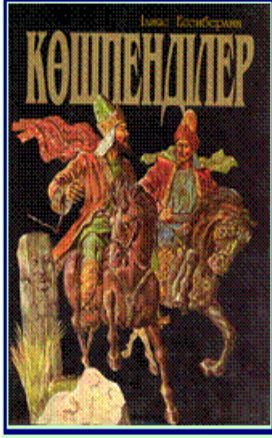

Yazarın, Kazakların başlangıcından itibaren hikâyelerini anlattığı ve birbirinin devamı sayılabilecek “*Köşpendiler*” adlı eseri, “Kahar”, “Almas Kılış” ve “Jantalas” romanları bir araya getirilerek oluşturulan bir roman üçlemesidir. Köşpendiler, İlyas Esenberlin’in en çok okunan ve beğenilen eseri olmuştur. Adeta Kazakların modern bir destanı, edebî bir tarihi olan bu eser, başta Rusça, İngilizce, Fransızca, Çince olmak üzere pek çok dile çevirisi yapılmış. 2005 yılında ise bir Kazak-Amerika ortak yapımı bir filme konu olmuştur.

1.3.4. Köşpendiler Romanı Üzerine

Köşpendiler kronolojik olarak “Almas Kılış”, “Jantalas” ve “Kahar” romanlarının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Her ne kadar bu üçlemenin son romanı olan “Kahar” aslında diğerlerinden önce yayımlanmışsa da, kronolojiye göre sonda yer almıştır.

“Almas Kılış” adındaki ilk roman Cengiz Han Devri sonrasında Kazakların Özbek Hanlığından ayrılışını, Ebu’l-Hayır Han, Kerey Han ve Canibek Sultan döneminde Kazakların yurt tutuşlarını anlatmaktadır. Kronolojik olarak Kazakların XIII-XIV. yüzyıllardaki yaşadıkları olayları konu edinen bu roman, o dönemde millet bilincinin oluşmaya başlaması, bu süreçte han ve boy beylerinin rolü, Kazak akın ve

ozanlarının halk içindeki konumları ve yararlılıkları ele alınmıştır. O dönemde Kazakların iç ve dış mücadeleleri, o dönem Kazak ülkesinin durumu, roman türüne has tasvir ve betimlemelerle verilmiştir.

Köşpendiler üçlemesinin ikinci romanı olan “Jantalas”, temelde Kazakların XVI.-XVII yüzyıllardaki Kalmuk akınlarını konu edinmektedir. Bu dönemde Kalmukların Kazaklara uyguladığı sosyal ve siyasi baskılar, Kazak halkının çaresizliği, ve Kalmukların Kazaklara uyguladığı acımasız işkence ve zulümler anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Tevekkel Han ve Abılay Han’ın bu dönemdeki siyasi ve sosyal faaliyetleri de yine “Jantalas” romanının konuları arasındadır. Romanın tarihsel gerçekliklerden biri olarak, Kazakların bu dönemde Üç Cüz’e ayrılmaları, bu cüzlerin başına geçebilmek için han soyundan gelenlerin birbirleri ile mücadelelerine ve Rus hakimiyetinin yavaş yavaş Kazak topraklarında hissedilmeye başlanmasına da değinilmektedir.

“Kahar” romanı bu üçlemenin son romanıdır. Bizim de bu tezde konu edindiğimiz roman, Kazak Hanlığı’nın dolayısıyla Üç Cüz’ün son dönemlerini anlatmaktadır. Bu son dönem, Kazakların Rus egemenliği altında yaşadıkları dönemleri anlatır. Aslında “Kahar” romanı bir bakımdan Kenesarı Han’ın biyografisinin romanı da sayılabilir. Bu dönemde Kenesarı Han’ın isyanı, Ruslarla ve diğer soydaş hanlıklarla yürüttüğü siyasi faaliyetlere büyük yer verilmiştir. Bu arada Kenesarı’nın eşi Künimcan ile yaşadığı büyük aşk, can yoldaşları ile olan ilişkileri de romanın arka planında göze çarpan unsurlardır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu çalışmada sadece bir yönüyle ele aldığımız bu romanın en kısa zamanda Türkiye Türkçesine kazandırılması ve değişik bakış açılarıyla incelenmesi önümüzde duran büyük bir görevdir.

1.4. METİNLER HAKKINDA

1.4.1. Baskı Bilgileri

Yukarıda belirtildiği gibi çalışmamıza konu olan “Kahar” romanı ilk olarak 1971’de Almatı’da basılmıştır. Bizim bu çalışmada kullandığımız metin ise romanın “Köşpendiler” adlı üçlemenin (troloji) son kısmında yer alan “Kahar” romanıdır. “Köşpendiler” üçlemesi bu hâliyle 1998 yılında Almatı’da basılmıştır (ISBN: 9965-01-152-4). Köşpendiler kitabının “Üçüncü Kitap” adıyla 379. sayfasından başlayan eser 581. sayfada bitmektedir. Roman metninin Kitabın sonunda İlyas Esenberlin’in yayımlanmayan “Günlük”ünden bazı veciz sözlere ve onun çeşitli temalarla ilgili görüş ve izlenimlerine yer verilmiştir.

1.4.2. Dil, Kullanılan Alfabe

Metnin dili Kazak Türkçesidir. Metin Kiril esaslı Kazak alfabesi ile yazıya geçirilmiştir. Aşağıda metinde kullanılan alfabenin Latin harfli transkripsiyonları gösterilmektedir:

Kiril	Latin	Kiril	Latin	Kiril	Latin
А а	A a	К к	Қ қ	Ү ү	Ü ü
Ә ә	È è	Л л	L l	Ф ф	F f
Б б	B b	М м	M m	Х х	Ғ ғ
В в	V v	Н н	N n	Һ һ	H h
Г г	G g	Ң ң	Ñ ñ	Ц ц	Ts ts
Ғ ғ	Ĝ ĝ	О о	O o	Ч ч	Ç ç
Д д	D d	Ө ө	Ö ö	Ш ш	Ş ş
Е е	E e / Ye ye	П п	P p	Щ щ	Şç şç
Ж ж	J j	Р р	R r	Ъ	‘
З з	Z z	С с	S s	Ы ы	I ı
И и	İ i /-iy /-iy	Т т	T t	І і	İ i
Й й	Y y	У у	-uv/-üv/-v	Э э	E e
К к	K k	Ұ ұ	U u	Ю ю	Yu
				Я я	Ya

2. DİL İNCELEMESİ

2.1. SES BİLGİSİ

2.1.1. Ünlüler

Ünlüler, ses organlarında herhangi bir engelle karşılaşmadan çıkarılan seslerdir (Karaağaç 2012: 102). Bu nedenle ünsüzlere göre sürekli olarak çıkartılabilen seslerdir, yani daha rahat bir telaffuza sahiptirler. Çıkarılmaları sırasında ses yolunun açık olmasından dolayı ünlülerin sınıflandırılması, ünsüzler gibi karışık değil; yalnızca dil, çene açıklığı ve dudakların aldığı şekle göre bir sınıflandırılmaya tâbi olurlar.

Türkçenin ses bilgisi denildiğinde akla ilk gelen özellik, ünlü zenginliği ve bu zenginliğin diğer dillerle karşılaştırıldığında vazgeçilmez, çok özel bir yere sahip olduğudur. Çeşitli dil bilgisi incelemelerinde ünlülerin Türkçe için önemi, pek çok kez ele alınmıştır. Ünlüler için A. Baytursunlu “sözün canı”, K. Basımulı ise “sözün can damarı” ifadelerini kullanmaktadır (Koç, Doğan 2004: 18). Dillerde *fonem* teorisinin öncülerinden olan başta L. B. Şerba olmak üzere Rus dil bilginleri, ünsüzlerin de birer *fonem* olabileceğini ancak ünlülerin istisnasız birer anlam ayırıcı en küçük dil birimi yani *fonem* olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu konu, *Qazirgi Qazak Tili – Leksika Fonetika* adlı eserde şu şekilde ele alınmıştır:

Her dilin kendine has kuralları vardır. Yani bir dilde fonem özelliği taşıyan sese başka bir dilde fonem olmayacak şekilde rastlamak mümkündür. Mesela, Rusçada belli durumlarda ünsüzlerin kalın ya da ince olmasında fonetik bir özellik vardır. Kazakçada ise k-k, g-g sesleri hariç tutulursa böyle bir özellik yoktur. (Keñesbayev, Musabayev 1993: 220)

Yani ünsüzlerdeki kalınlık incelik durumu fonetik bir değer taşımazken ünlüler birer *fonem* olarak karşımıza çıkar. Örnek olarak, *sal* ve *sël* sözlerinde anlam değişikliğine yol açan ünsüzler değil; ünlülerdir.

Bu konuda E. Gemalmaz, ünlülerin, anlam ögesi olan ünsüzlerin komşuluğunda, birer görev ögesi olduğunu belirtir (Gemalmaz: 1992).

2.1.1.1. Kazakçadaki Ünlülerin Genel Özellikleri

Kazakçada, yaygın bilgiye göre dokuz ünlü yer almaktadır. Ancak, bu görüşün dışında Kazakçadaki bazı diftong özelliği gösteren ünlülerin de dâhil edilmesiyle bu sayıyı farklı kabul edenlerin de olduğunu belirtmek gerekir. Örnek olarak *Қазақ Тілінің Фonetикасы* adlı eserde Mirzabekov, Kazakçada on bir ünlü olduğuna değinir (Mirzabekov 1993: 18). Ancak yine de yapılan araştırmaların çoğuna uyararak biz de burada Kazakçanın dokuz ünlüden ibaret olduğunu (/a/, /è/, /e/, /ı/, /i/, /u/, /ü/, /o/, /ö/) diğer iki diftong sesin (и = /iy/, /ıy/, /i/ ve y = /uv/, /üv/, /v/) asli bir ünlü gibi ses değeri taşımadığını kabul ediyoruz. Kazakçadaki bu dokuz ünlü şu şekilde sınıflandırılabilir:

2.1.1.1.1. Kazakçadaki Ünlülerin Sınıflandırılması:

Oluşum noktalarına göre ünlüler, dil ve damağın ön veya arkasında oluşmalarına göre, kalın ve ince ya da art damak ve ön damak olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kazakçada /a/, /ı/, /o/, /u/ sesleri kalın yani art damak; /è/, /e/, /i/, /ü/, /ö/ ise ince yani ön damak ünlüleridir. /è/ (ə) ünlüsü bu ünlüler içerisinde /a/ ve /e/ arasında oluşan bir ünlüdür. Bu nedenle ince ünlüler arasında en arkada oluşan ünlü budur.

Oluşumlarında çenenin hareketine göre ünlüler, geniş ve dar olmak üzere iki kısımda incelenirler. Buna göre /a/, /è/, /e/, /o/, /ö/ geniş ünlüler; /ı/, /i/, /u/, /ü/ dar ünlülerdir. *Қазақ Тілінің Фonetикасы* adlı eserde /e/, /o/, /ö/ ünlülerinin *yarı geniş ünlü (jartılay aşıқ davıstılar)* olduğundan bahsedilmektedir (Mirzabekov 1993: 22). Aynı konuda Kazak Türkçesi Grameri adlı çalışmada yazarlar, bu seslerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına göre daha dar telaffuz edildiklerini, bu nedenle bunların *yarı geniş ünlü* olduğunun kesin olduğunu belirtmektedirler (Koç, Doğan 2004: 21). Ancak *Қазиргі Қазақ Тілі – Лексика Фonetика* (Keñesbayev, Musabayev 1993) ve *Практикалық Қазақ Тілі* (Oralbayeva vd. 1993) adlı incelemelerde araştırmacılar bu konuda bir görüş belirtmemiş, bu ünlüleri normal geniş ünlü olarak kabul etmişlerdir. Biz de, bu ünlülerin telaffuzunun Türkiye Türkçesindeki benzer seslerden farklı olduğunu düşünüp bunların *yarı geniş ünlü* olduğu kanaatindeyiz.

Oluşumlarında dudakların aldığı duruma göre ünlüler, düz ve yuvarlak olarak sınıflandırılırlar. Kazakçanın düz ünlüleri, /a/, /è/, /e/, /ı/, /i/; yuvarlak ünlüleri ise /o/, /ö/, /u/, /ü/ şeklindedir.

Kazakçada **uzunluk, kısalıklarına göre ünlü** durumu söz konusu değildir. Ünlüler Kazakçada normal uzunluktadır. Ayrıca uzun ya da kısa vokal söz konusu değildir. Ancak, *bèri* “hepsi”, *sèri* “öteki, diğeri”, *èri* “biraz uzak, biraz öte” gibi sözlerde çeşitli ses olayları sonucunda ünlülerinin normalden daha uzun telaffuz edildiği görülmektedir (Koç, Doğan 2004: 21). Bunun dışındaki sözlerin ünlüleri de oluşumlarındaki rahatlık ve açıklık nedeniyle kısa veya uzun çıkarılabilirler.

Bu açıklamalar doğrultusunda Kazakçadaki ünlüleri aşağıdaki tabloda daha düzenli bir şekilde görmek mümkündür:

1. Tablo: Kazakçadaki Ünlüler

	Geniş	Yarı geniş		Dar	
Kalın	a		o	u	ı
İnce	è	e	ö	ü	i
	Düz		Yuvarlak		Düz

Yukarıda sınıflandırılan bu ünlülerin sırasıyla özellikleri şu şekildedir:

/a/ ünlüsü: Arka damakta, düz-geniş biçimde, açık olarak telaffuz edilir.

kırka “tepe, bayır” (2), *atan* “deve” (13), *ğara mal* “büyükbaş” (19), *şapan* “kaftan” (654), *ğaytadan* “yeniden” (50).

/è/ ünlüsü: Oluşumu ve yapısı bakımından /a/ ünlüsüne benzer. Ancak /a/ya göre damağın daha önünde oluşur. Oluşumu sırasında dil ucu arkaya doğru çekilirken dilin arka kısmı yükselir. İnce ünlüler arasında kalın ünlülere en yakın sestir. Kazakçada diğeri ünlülere göre daha az sözde rastlanılan bu ünlü, alıntı sözlerde, özellikle, Arapça alıntılarının Kazakçalaşmış şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

sèl “birazcık” (45), *èyel* “hanım, eş” (96), *jèbir* “zorluk” (8960), *èdet* “âdet” (215), *èsker* “asker” (400).

Bu ünlü şu Türkçe sözlerde de yer almaktadır.

jèrdem “yardım” (1566), *èje* “nine” (752), *èke* “baba” (2165), *ène* “işte” (275), *èn* “şarkı” (17).

Özellikle /a/ ünlüsü ile başlayan bazı sözlerin yardımcı fiillere bitişerek oluşturdukları bazı fiil ve edat yapılarında başta /è/ ünlüsüne rastlanılır. Bunlar /a/ ünlüsünden gelişen, ikincil seslerdir. Burada /a/ ünlüsü bitiştiği ince sıradaki sözlerin ünlüsüne uymak üzere ön damağa geçiş yapar (Öner 1998: 2, Koç, Doğan 2004: 23).

èkel- “alıp gelmek, getirmek” (709), *èket-* “alıp gitmek, götürmek” (7842), *èper-* “alıp vermek” (1599), *èyt-* “öyle yapmak” (6603), *èytenmen* “ancak, nitekim” (528), *èytsede* “yine de, buna rağmen” (5344).

/e/ ünlüsü: Ön damakta yarı geniş, düz ve açık olarak telaffuz edilir. /a/ ünlüsünden farklı olarak dil ucu öne çekilir ve öndeki alt dişlere yaklaşır, çene açıklığı diğer ünlülere göre daha fazladır. Yukarıda değinildiği şekilde *yarı geniş ünlü*dür. Bu sesin telaffuzunda söz başında bir /y/ türemesi gerçekleşir. Ancak bu ses türemesi yazı çevriminde gösterilmez. Bu ses türemesinin nedenleri ve tarihî boyutları *Kazak Türkçesi Grameri*'nde maddeler hâlinde ele alınmıştır (Koç, Doğan 2004: 25).

egin “ekin” (7501), *eki* “iki” (16), *el* “halk, millet” (23), *eleñ* “merak, telaş” (319), *emes* “değil” (53).

/ı/ ünlüsü: Ünlüler arasında diğerlerine göre telaffuzu en kısa olan ünlüdür. Bu durum Kazakça için de geçerlidir. Bu ses, dilin arka kısmı küçük dil arasında, ses organının arka tarafının daralmasıyla oluşur.

ık “sığınak” (7227), *ılgıy* “süreklî” (3318), *ırgay* “kızılıcak ağacı” (3057), *ışkırı* “uçkuru” (2729), *ıstık* “sıcak” (510).

/i/ ünlüsü: Ön damakta, dar-düz ve kapalı olarak telaffuz edilir. Telaffuzunda dilin orta kısmı yukarı kalkar ve öne doğru gelir, ağız boşluğu tamamen daralır, ses

organının arkası genişler, dil ucu da alt dişlere degecek gibi durur. Kazakçadaki /i/ sesi Türkiye Türkçesindeki /i/ sesinden biraz daha kısadır. Neredeyse /ı/ya yaklaşan bir yerde oluşur. Özellikle /l/ ve /r/ ünsüzlerinin önünde ve vurgusuz olduğu hecelerde bu kısalık daha çok ortaya çıkar. Bunun yanı sıra Kazakçada bu sese benzeyen ancak daha uzun telaffuz edilen bir /i/ sesi daha vardır. İnce sıradaki sözlerde ve /y/ önünde bu sese rastlanılır.

iste- “işlemek” (1921), *isip* “şişip” (6122), *iyek* “çene” (737), *iyt* “köpek” (374).

/o/ ünlüsü: Arka damakta, yuvarlak, yarı geniş bir ünlüdür. Dilin arkaya çekilmesi ile /ı/ ünlüsünden, dudakların öne daha çok uzaması ve çene açıklığının artması ile de /u/ ünlüsünden ayrılır. Kazakçadaki /o/ ünlüsü, Türkiye Türkçesindeki /o/ ünlüsünden daha yuvarlak şekilde telaffuz edilir. Ayrıca bu ünlünün söz başında ve tek başına telaffuzu sırasında başta bir çift dudak v’sinin (v̆) türediği görülmektedir. Bazı araştırmacılar (Bu araştırmacılar için Bk. Koç, Doğan 2004: 28) bunun /o/ önünde türeyen bir /u/ ünlüsü olduğunu ve bir diftong gerçekleştiğini belirtse de bu baştaki sesin /v̆/ olduğu açıktır (Ercilasun 2009: 14). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazakçada da bu ses ancak ilk hecede bulunabilir. Bu özellik Kazakçayı Kırgızcadan ayıran farklardan biridir.

olja “ganimet (1916), *oba* “höyük” (8443), *oqalı* “sırmalı” (654), *boy* “beden” (936), *kol* “el” (217).

/ö/ ünlüsü: Ön damakta, yuvarlak, yarı geniş bir ünlüdür. Dil ucunun daha arkaya çekilmesiyle oluşan /ö/, tıpkı /o/ gibi Türkiye Türkçesine göre daha yuvarlak bir şekilde telaffuz edilir. Konuşma dilinde kendinden sonra gelen düz-dar ünlüleri yuvarlaklaştırıcı etkisi olsa da bu durum yazı diline aktarılmaz; yani ancak ilk hecede gösterilir.

köş “göç” (4), *jön* “yön” (286), *öliv* “ölüm” (436), *söyle-* “söylemek” (4665), *söz* “söz” (17).

/u/ ünlüsü: Arka damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. Telaffuzunda dudaklar büzüşüp öne doğru uzar, ağız boşluğu genişler ve dilin arka

kısmı yumuşak damağa doğru yükselir. Kazakçada diğer yuvarlak ünlülerde olduğu gibi bu ünlü de ilk hecenin dışında görülmez. Ancak mastar eki olan /-v/ sesinin önünde bu sesin olması istisnadır.

sumdıq “uğursuzluk” (2458), *sura-* “sormak” (404), *tunğıyık* “çok derin” (1040), *tusav* “engel” (5567), *uyada* “yuvada” (1742).

/ü/ ünlüsü: Ön damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. /u/ ünlüsüne göre dudaklar daha önde büzüşürler. Oluşumunda dilin orta kısmı sert damağa doğru kalkıp öne çekilir ve dil ucu alt dişlere yaklaşırken ağız boşluğu da daralır. /ö/ ünlüsünde olduğu gibi bu sesin de konuşma dilinde ardından gelen düz-dar ünlüleri yuvarlaklaştırıcı etkisi vardır, elbette bu durum yazı dilinde gösterilmez. /u/ ünlüsünde olduğu gibi ancak /v/ mastar ekinin önünde yer aldığı durumlarda ilk hecenin dışında görülür.

bürkit “kartal” (2509), *küdik* “kuşku” (3587), *kümis* “gümüş” (204), *süt* “süt” (1734), *ün* “ses” (239).

2.1.2. Ünsüzler

Ünlülerin aksine ünsüzler, ciğerlerden gelen havanın dudak, dil, diş, çene, damak ve diğer ses organlarının daralma, büzülme, kapanma, gerilme gibi durumları sonucunda bu engellere takılması ile oluşurlar. Ünlüler gibi hece yapma özelliğine sahip değildirler. Bütün dillerde sayıları ünlülere göre daha fazladır.

2.1.2.1. Kazakçadaki Ünsüzlerin Genel Özellikleri

Kazakçanın ünsüz sayısı hakkında araştırmacıların çeşitli görüşleri vardır.

Қазақ Тілінің Фonetикасы adlı eserde ünsüzlerin sayısı 25 olarak gösterilmiştir (/b/, /v/, /g/, /ğ/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /t/, /v/, /h/, /ts/, /f/, /h/, /ç/, /ş/, /k/, /ñ/). S. Mirzabekov, bu sayıyı 26 olarak gösterenlerin $\text{ш} = \text{şç}$ harfini de bir ses olarak kabul ettikleri için bu sayıyı verdiklerini belirtmiştir (Mirzabekov 1993: 30). Ancak fonem değeri olmayan, Kazakçada çift ş sesini karşılayan bu harf, ünsüzler arasına dâhil edilmemelidir. Kazakçada çok az sayıda görülen bu çift ş, konuşma dilinden yazı diline geçen bu sözlerin, Rus alfabesinden alınan $\text{ш} = \text{şç} > \text{şş}$ harfi ile

karşılanmasından ibarettir. Kazakçada bu çift sesin görüldüğü yerler, *aşşı* “tuzlu, acı”, *tuşşı* “tuzsuz, yavan” ve *keşşe* “budala, bön” sözlerinden ibarettir.

Қазиргі Қазак Тили – Лексика Фонетика adlı eserde de yazarlar ünsüzlerin sayısını 25 olarak belirlemişlerdir (Keñesbayev, Musabayev 1993: 241).

Практикалық Қазак Тили adlı eserde ise Kazakçada 24 ünsüz olduğu belirtilmiştir (Oralbayeva vd. 1993; 30).

Казак Түркçеси Грамери'nde ünsüz sayısı 22 olarak verilmiştir. Bu çalışmada, *ч* = /ç/, *в* = /v/, *ц* = /ts/, *ш* = /şç/ ünsüzleri, Rusça etkisiyle Kazakçaya giren ünsüzler olarak değerlendirildiğinden dışarıda bırakılmıştır (Koç, Doğan 2004: 30).

Bu bilgiler ışığında Kazakçanın yazı dilindeki ünsüzleri alıntı sözlere ünsüzleri de dâhil ettiğimizde şu şekilde sıralayabiliriz: /b/, /g/, /ğ/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /t/, /v/, /h/, /f/, /h/, /ş/, /k/, /ñ/, /ç/, /v/.

Bu ünsüzlerden, /b/, /g/, /ğ/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /t/, /v/, /ş/, /k/, /ñ/ ünsüzlerinin Kazakçanın karakteristiğini yansıtırken geriye kalan /ç/, /v/, /h/, /f/, /h/ ünsüzlerinin eski ya da yeni dönemde, bir başka deyişle, Doğu kaynaklı alıntı (Arapça, Farsça) veya Rusça alıntı sözlerde⁹ bulunabileceğini belirtmek gerekir.

/ya/ ve /yu/ ise aslında birer Rus grafiği olan /я/ ve /ю/'nun Kazak alfabesinde kendilerine yer edinmeleri ile beliren ses birlikleridirler. Görüldüğü gibi /я/ ve /ю/ biçimleri birer işaretçi olarak tek bir foneme karşılık gelmemektedirler. Bu nedenle ses bilgisine ilişkin değerlendirmelerimizde bu şekillere değil, bu işaretçilerde bir ünsüz olarak yer alan /y/ sesine yer verilmiştir. Bu sesin de Kazakçanın karakteristik /y/ sesinden hiçbir farkı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazakçadaki ünsüzlerin tasnifi, çeşitli Kazakça uzmanları tarafından farklı şekillerde yapılmıştır (Keñesbayev, Musabayev 1993: 256-259, Oralbayeva vd. 1993; 30, Koç, Doğan 2004: 31-38, Öner 1998: 6-10). Biz burada Kazakçanın ünsüzlerinin

⁹ Rusçadan tarihte farklı dönemlerde Kazakçaya alıntılar olmuştur. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Emine ATMACA, “Kazak Tүrkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişmeleri”, Turkish Studies, Volume 7/3, Summer 2012, p. 275-298, Ankara.

tasnifini Prof. Dr. Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eserindeki ünsüz tasnifiyle vermeyi uygun gördük (Ergin 2000: 44-47).

2.1.2.1.1. Kazakçanın Ünsüzlerinin Sınıflandırılması:

Tonlu Olup Olmama Bakımından

Tonlu (Sedalı) Ünsüzler: /b/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /v/, /v̄/, /y/, /z/

Tonsuz (Sedasız) Ünsüzler: /f/, /h/, /h̄/, /k/, /k̄/, /p/, /s/, /ş/, /t/, /ç/

Kazakçadaki tonlu ve tonsuz olarak birbirinin karşılığı olan ünsüzler şu şekildedir:

2. Tablo: Tonlu Karşılığı olan Tonsuz Ünsüzler

Tonlu	b	d	g	ğ	z	j
Tonsuz	p	t	k	k̄	s	ş

Oluşum (Teşekkül) Noktası Bakımından

Dudak Ünsüzleri: /b/, /m/, /p/, /v̄/

Diş-Dudak Ünsüzleri: /f/, /v/

Diş-Diş Eti Ünsüzleri: /d/, /t/, /n/, /s/, /z/

Diş-Damak Ünsüzleri /ç/, /j/, /ş/

Ön Damak Ünsüzleri /l/, /r/, /g/, /k/, /y/

Arka Damak Ünsüzleri /ğ/, /h̄/, /k̄/, /ñ/

Gırtlak Ünsüzü: /h/

Temas Derecesi Bakımından

Temas Derecesi Tam olanlar (Patlayıcı): /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /p/, /t/

Teşekkülünde Hava İçinde Dar Bir geçit Bulunanlar (Sızıcı Sürekli Ünsüzler):

/f/, /h/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /z/

Teşekkülünde Hava İçinde Geniş Bir yol Bulunan Ünsüzler (Geniş Geçitli Sürekli Ünsüzler):

/l/ /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/

Burada temas derecesi tam olanlara *süreksiz (patlayıcı) ünsüzler*, diğerleri ise *sürekli (sızıcı) ünsüzler* adı verilmektedir

Sürekli Ünsüzler: /f/, /h/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /v/, /z/, /l/ /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/

Süreksiz Ünsüzler: b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /p/, /t/

Burun Ünsüzleri (Nazal):

/m/, /n/ ve /ñ/ biçimindedir. Bunlardan /m/ dudak nazali, /n/ diş nazali ve /ñ/ arka damak nazali olarak bilinir. Bunların dışındaki ünsüzler ağız ünsüzleridir.

Burada edinilen bilgilere göre Kazakçanın ünsüzlerini düzenli bir tabloda göstermek yerinde olacaktır.

3. Tablo: Kazakçanın Ünsüzleri

	Tonlu		Tonsuz	
	Sürekli	Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
Dudak	/m/ (Nazal), /v/	/b/		/p/
Diş-dudak	/v/		/f/	
Diş-diş eti	/n/ (Nazal)	/d/	/s/, /z/	/t/
Diş-damak	/j/		/ş/	/ç/
Ön damak	/l/, /r/, /y/	/g/		/k/
Arka damak	/ñ/ (Nazal)	/ğ/	/h/	/k/
Gırtlak			/h/	

Bu tablo doğrultusunda Kazakçanın ünsüzlerini sırayla inceleyebiliriz:

2.1.2.1.1.1. Dudak ünsüzleri:

/b/ ünsüzü: Tonlu ve patlayıcı bir ünsüzdür. Ciğerden gelen havanın, kapanmış hâldeki dudakları bir baskıyla açması sonucu patlamayla oluşur. Bu patlamanın /p/ sesine nazaran şiddeti daha azdır. Kazakçada söz başında ve içinde bulunabilir, ancak söz sonunda bulunamaz. Alıntı sözlerdeki söz sonundaki /b/ ünsüzü, orjinallerindeki gibi saklansa, yazıya aynen aktarılsa da konuşma sırasında bunları /p/ şeklinde tonsuzlaştığı görülür. Sonunda /b/ ünsüzü olan bu alıntı sözlere tonlu ünsüzle başlayan ekler getirildiğinde bu eklerin ilk seslerinin tonsuzlaştığı ve yazıya da böyle aktarıldığı görülür (*R. mikrob* > *mikrob-tar*, *A. naiyb-tiñ vb.*).

bıptıldık “bıldırcın (1172), *bil-* “bilmek” (968), *abaylap* “dikkatlice” (1570), *ştab* “karargah” (112), *mikrobtar* “mikroplar” (5977), *naiyb* “naip” (1387).

/m/ ünsüzü: Tonlu, sürekli ve nazal bir sestir. Hava akımı, küçük dil yardımıyla kısmen burun yoluna sevk edildiğinden /p/ ve /b/ ünsüzlerindeki gibi bir patlama

gerçekleşmez, havanın bir kısmı burun yolundan geçtiği için /m/ sesi bir burun ünsüzüdür. Standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak, tıpkı diğer Türk şivelerinde olduğu gibi, Kazakçada bu ses sözlerin başında, içinde ve sonunda bulunabilir.

kiyim “giyim” (6421), *köm-* “gömmek” (4995), *maqtanış* “övünç” (2112), *men* “ben” (22), *mıñbası* “binbaşı” (3626).

/p/ ünsüzü: Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüzdür. /b/ sesinden farkı dudaklardan çıkan havanın daha şiddetli olmasıdır. /b/ sesinin tonsuz karşılığıdır. Kazakçada /p/ ünsüzü sözün başında, içinde ve sonunda bulunabilir. Ancak söz başındaki /p/ ünsüzleri genellikle alıntı sözcüklüdür.

appaq “bembeyaz” (1040), *apa* “abla” (2008), *payda* “fayda” (128), *parız* “görev” (2371), *par* “çift” (7807).

/v/ ünsüzü: Tonlu, sürekli, bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki /v/ sesinden farklıdır. Türkiye Türkçesinde bu ses diş-dudak sesi iken, Kazakçanın /v/ (y) ünsüzü çift dudakta oluşur. Bu nedenle bu sese “çift dudak v’si” (bilabial) denilmektedir. Bu yönüyle Kazakçadaki alıntı sözcüklerde rastlanılan ve diş-dudakta oluşan /v/ (B) sesinden ayrılır.

Bu ünsüz, Kazak alfabesinde (y) harfi ile gösterilmektedir. Rusça için aslında /u/ ünlüsünün karşılığı olan bu harf, Kazakçada -u^v /-ü^v ve v seslerinin işaretçisidir. Bu ses Kazakçanın mastar ekinde ve bazı sözcüklerde yer alır. Bu sözcüklerin ve mastar ekinin ortak özelliği de tarihte /g/ ve /ğ/ seslerini barındırmalarıdır. Yani Kazakçadaki Türkçe sözcüklerde bulunan /v/ ünsüzlerinin çoğu asli olmayıp /g/ ve /ğ/ seslerinden fonetik değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ses ile ilgili dikkati çeken bir diğer özellik de diğer dudak ünsüzlerinde olduğu gibi önünde ve arkasında bulunan ünlüleri yuvarlaklaştırıcı etkiye sahip olmasıdır. Hatta bu etki yuvarlak ünlülerden bile daha kuvvetlidir (Koç, Doğan 2004: 41).

uvız “ilk süt, ağız” (3037), *uv* “zehir, ağı” (1827), *uvak* “ufak” (1124), *av* “giysinin apış arası, ağ” (3020), *ayuv* “ayı” (4758).

2.1.2.1.1.2. Diş-Dudak Ünsüzleri:

/f/ ünsüzü: Tonsuz ve sızıcı bir ünsüzdür. Üst dişlerin alt dudağın bir az iç tarafına değdirilmesi ve havanın bu boşluktan geçmesi ile oluşur. Kendisiyle aynı yerde oluşan /v/ sesine göre sızan hava daha şiddetlidir.

Bu ses Kazakça sözlerde sözün başında, içinde ve sonunda bulunabilir. Ancak yeri önemli olmaksızın bu ünsüz Kazakçanın yalnızca alıntı sözlerinde görülür. Türkçe kökenli bir sözde tabiat taklidi sözler hariç asli olarak /f/ ünsüzü bulunamaz kuralı Kazakça için de geçerli olmuştur. Kazakçanın Arapça ve Farsçadan alıntılacağı sözlerdeki /f/ ünsüzü çoğunlukla /p/ ikinci olarak da /b/ sesine değişmiştir. (Rustemov 1982: 90-91). Ancak Rusça alıntılardaki /f/ sesi çoğunlukla aynen korunmuştur. Bu durum Kazak Türkçesi Grameri adlı çalışmada *Rusların Türk ülkelerinde uzun yıllar boyu hakim unsur olmaları ve hemen hemen bütün Kazakların Rus dilini iyi düzeyde bilmeleri* (Koç, Doğan 2004: 42) şeklinde açıklanıyor. Biz bunun yanı sıra Kazakçadaki Arapça ve Farsça alıntılarının daha eski alıntılar olduğu, bu nedenle Kazakçaya has ses olaylarının daha net bir biçimde bu alıntılara uygulandığı görüşünü de eklemek isteriz.

şkaf “dolap” (5832), *graf* “asilzade” (5195), *infuzoriya* “bakteri” (5977), *payda* “fayda” (128), *payda* “peydah olmak, belirmek” (6371)

/v/ ünsüzü: Tonlu ve sızıcı bir sestir. Her yönüyle /f/ sesine benzer; ancak bu sesin oluşumunda dişler dudağın daha ön kısmına değer ve hava şiddeti daha azdır. Kazakçada yalnızca Rusça alıntılarda görülür. Arapça ve Farsça alıntılardaki söz başı /v/ sesi yukarıda değindiğimiz çift dudak v’si /v/ ile Kazakçada telaffuz edilir.

vitse-kantsler “başbakan” (5677), *voyskovoy starşina* “başçavuş” (3312).

2.1.2.1.1.3. Diş-Diş Eti Ünsüzleri:

/d/ ünsüzü: Bu ses tonlu, patlayıcı süreksiz bir ünsüzdür. Dil ucunun üst dişlere değdirilmesi ve havanın hafif bir patlamayla bu teması açmasıyla oluşur. Bu patlama daha şiddetli olduğunda /t/ sesi oluşur. Bu iki ses arasındaki bir diğer fark tonluluk farkıdır. /d/ sesi, /t/ sesinin tonlu karşılığıdır.

Kazakçada /d/ sesi Türkçe asıllı sözlerde başta ve içte bulunabilir, sonda ise alıntı sözlerde bulunur. Sondaki bu /d/ sesi konuşmada /t/ şeklinde telaffuz edilir, ancak yazıya geçirilmez.

üde- “şiddetlenmek” (2528), *köde* “yulaf” (2522), *kidiriv* “oyalanma” (5576), *davis* “ses” (359), *otryad* “müfreze” (3673).

/t/ ünsüzü: Tonsuz, patlayıcı süreksiz bir sestir. Kazakçada söz başında, içinde ve sonunda bulunur. Kazakçada söz başında en çok rastlanılan seslerden biridir.

otarşıl “sömürgeci” (6857), *ortalık* “merkez, orta” (7105), *jendet* “cellat” (2037), *tañba* “damga” (8945), *til* “lisan” (614).

/n/ ünsüzü: Tonlu, sürekli, nazal bir ünsüzdür. Dil ucu ön dişlere değdirilir, dilin ön kısmı ise diş yuvalarına değdirilerek bu ses oluşur.

Kazakçada söz başında /n/ sesi, *ne* soru sözünden gelişen şekiller ve nan- “inanmak” (< *yinan-* ~ *inan-*) sözünün haricinde yoktur. Söz başındaki /n/ ünsüzleri Kazakçadaki alıntı sözlerde bulunur. Bu ses söz içinde ve sonunda rahatlıkla kullanılır.

nan- “inanmak” (8879), *narazılık* “uyuşmazlık” (6189), (52), *şokındı* “mürtet” (3183), *şoyın* “dökme demir” (4134).

/z/ ünsüzü: Tonlu ve sızıcı bir ünsüzdür. Birbirine bitleştirilmiş üst ve alt ön dişlerin arasından havanın geçmesi ile oluşur, dilin ön kısmı üst ön damağa yaklaşır. Tabiat taklidi sözler hariç, Türkçede /z/ sesi söz başında bulunamaz. Sözün içinde ve sonunda yer alabilir.

zèbir “cebir, zulüm” (8113), *zavod* “fabrika” (1107), *jüzim* “üzüm” (1490), *jüz* “yüz sayısı” (62), *jürgiz-* “idare etmek” (1059).

/s/ ünsüzü: Bu ses oluşumu bakımından /z/ ünsüzü ile aynıdır. Tek farkı tonsuz olmasıdır. /z/ sesinin tonsuz karşılığıdır. Kazakçanın en karakteristik fonolojik hadiselerinden biri olan Eski Türkçe /ş/lerin /s/ ye dönüşmesi ve asli /s/lerin de katılımı sonucunda Kazakçada en çok rastlanılan seslerden biridir.

turmıs “hayat” (6334), *tiyisti* “gerekli” (103), *suñkar* “sungur” (5324), *sol* “şu” (71), *sezim* “duygu” (958).

2.1.2.1.1.4. Diş-Damak Ünsüzleri:

/j/ ünsüzü: Tonlu ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki /j/ ünsüzü ile aynı şekilde oluşur. Kazakçadaki söz başında y- > j- değişimi nedeniyle diğer Türk şivelerinden farklı olarak bu ses, Kazakçada sıkça görülür. Söz başının haricinde görüldüğü yerler genellikle alıntı sözlerdir. Esasen bu ses, Kazakistan’ın Kuzey ağızları haricinde, yani Doğu Türkistan ve Moğolistan Kazaklarıyla, Kazakistan’ın Batı ve Güney ağızlarında, /c/ şeklinde telaffuz edilir. (Tamir 2007: 323, Koç, Doğan 2004: 45-47). Bu sesin tonsuz karşılığı /ş/ sesidir.

jürek “yürek” (363), jügin- “diz çökmek” (7420), ajal “ecel” (1197), dèreje “derece” (2756), mujık “Rus köylüsü” (432).

/ç/ ünsüzü: Tonsuz ve patlayıcı süreksiz bir sestir. Dilin ön kısmı, ön damağın diş köklerinin bittiği noktasından itibaren damağa yapışır, gelen havanın bu teması patlama ile açmasıyla oluşur. /c/ sesine göre patlamanın şiddeti daha fazladır.

Kazakça hiçbir sözde /ç/ ünsüzü bulunmaz. Kazakçadaki bütün /ç/ler alıntı sözlere dile girmiştir. Tezimize konu olan metinde söz başındaki bütün /ç/lerin Rusça özel adlarda olduğu görülür. Söz içindeki tek /ç/li örnek uçilişçe “lise” (6147) sözünde tespit edilmiştir.

/ş/ ünsüzü: Tonsuz ve sızıcı bir sestir. /j/ sesi ile aynı yerde oluşsa da farkları /ş/ sesinin oluşumunda havanın dişlere daha az temas ederek yani daha sürtünmeyle çıkarılmasından ibarettir. /j/sesinin tonsuz karşılığıdır.

Kazakçada, alıntı sözlere haricindeki bütün /ş/ler /ç/ sesinden dönüşmüşlerdir. Bunun dışında alıntı sözlere /ş/ler korunarak Kazakçaya geçmiştir.

şabıs “koşma” (2540), şahar “şehir” (1837), şak “çağ” (7), şakır- “çağırma” (4689).

2.1.2.1.1.5. Ön Damak Ünsüzleri:

/l/ ünsüzü: Tonlu, yumuşak ve akıcı bir ünsüzdür. Kazakçada ince ve kalın olmak üzere iki /l/ sesinden bahsedebiliriz. Söz başında ancak alıntı sözler ve tabiat taklidi sözlerde bulunabilen /l/ sesi, söz içinde ve sonunda rahatça kullanılır.

lebiz “söz” (739), *lazaret* “revir” (3331), *lay* “çamur” (1365), *lak* “oğlak” (645), *legen* “leğen” (4460).

/r/ ünsüzü: Tonlu, yumuşak ve titrek bir ünsüzdür. Serbest durumda bulunan dil ucu kalkıp içeriden gelen havanın etkisiyle ön damağa değerek titrer. Bu titreme Türkiye Türkçesine göre daha kuvvetli olur. Söz başında ancak alıntı sözlerde görülen /r/ ünsüzü, eski dönem alıntılarda başında bir ünlü ile yazıya geçirilmiş ve bu şekilde kalıplaşmıştır (oraza, orıs vb.). Burada ele alınan metinde alıntı sözler haricinden söz başında Türkçe asıllı bir /r/li örneğe rastlanmıştır. Buradaki *ruv* sözünün Eski Türkçedeki (urug) sözünden geldiği açıktır (EDPT: 214).

riza “razi” (1900), *reniş* “sitem” (2737), *ruv* “uruk, kabile” (762), *apar-* “götürmek” (125), *aral* “ada” (8958).

/y/ ünsüzü: Tonlu, sürekli ve yumuşak bir ünsüzdür. /r/ ve /l/ ye göre daha ortada oluşur. Söz başında alıntı sözler haricinde görülmez.

yağny “yani” (172), *yaki* “veya” (6179), *yazıkısız* (< R. yazıki “yazı dili”) (4773), *yüzim* “üzüm” (Metinde bir Özbek’in konuşması sırasında) (1497), *üy* “ev, çadır” (643), *şiy* “kamış” (22).

/g/ ünsüzü: Tonlu ve patlayıcı bir ünsüzdür. Dilin orta kısmı kabarak ön damağın arka damağa en yakın bölümüne değeri, içeriden gelen hava bu teması açar ve hafif patlama ile /g/ ünsüzü oluşur.

Kazakçada söz başındaki /g/ sesleri tabiat taklidi veya alıntı sözlerde bulunur. Söz sonundaki /g/ler de yalnızca alıntılarda görülür. Türkçe sözlerin hiçbirinde sonda /g/ ünsüzü bulunamaz.

ġalabatır “gladyatör” (7269), *ġarnizon* “ġarnizon” (4051), *belġi* “işaret” (3277), *segiz* “sekiz” (60), *tügel* “tamamen” (1345).

/k/ ünsüzü: Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüzdür. /g/ ünsüzünün tonsuz karşılığıdır. Kazakçada söz başında, içinde ve sonunda bulunabilir.

köregen “sezgili” (7071), *kör* “mezar” (2318), *jelke* “ense” (670), *jibek* “ipek” (1382), *kirpik* “kirpik” (2651).

2.1.2.1.1.6. Arka Damak Ünsüzleri:

/ġ/ ünsüzü: Tonlu ve patlayıcı bir ünsüzdür. Tonsuz karşılığı /k/ ünsüzüdür. Kazakçada alıntı sözler haricinde söz başında /ġ/ sesi bulunamaz. Söz sonunda da bulunmayan bu sese ancak söz içinde rastlanılır. Ancak metnimizde ġıp (< kıılıp) (1906, 2158, 2158, 5045, 7822, 8963) şeklinde tek bir yerde rastlanılan söz başı /ġ/ durumu yalnızca kendisinden önce yer alan bir tonlu sesin analogisi ve iki vokal arasında tonlulaşma şeklinde açıklanabilir. Bu durum Kazakçada söz başı /ġ/ sesi yoktur kuralını deġiřtirmez.

ġafıv “özür” (5767), *ġalamat* “mükemmel” (8545), *aġař* “aġaç” (3250), *aġıs* “mecra” (1420), *baġana* “demin” (343).

/k/ ünsüzü: Tonsuz ve patlayıcı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesinde bulunan /k/ sesine göre çok daha arkada çıkar. Başta, içte ve sonda Kazakçada en çok görülen sestir denilebilir.

koy “koyun” (9), *kudık* “kuyu” (5907), *kulaķ* “kulak” (331), *ořaķ* “ocak” (4461).

/h/ ünsüzü: Tonsuz ve sızıcı bir ünsüzdür. Oluşum yeri /ġ/ya özellikle de /k/ya çok yakındır. Kazakçadaki /h/ sesi Eski Türkçedeki /k/ sesinin süreklileşmesi ve Arapça, Farsça, Rusça alıntılardaki /h/ sesi olarak farklı iki katmanda yaşamaktadırlar.

sayahat “seyahat” (6018), *habar* “haber” (681), *hat* “mektup” (776), *barġan* “kumul” (5966), *han* “han” (789).

/ñ/ ünsüzü: Tonlu, yumuşak ve nazal bir ünsüzdür. Söz başı haricinde, sözün içinde ve başında sıkça karşılaşılan bir ünsüzdür.

döñ “tepe” (6616), *alañ* “meydan” (264), *añ* “av hayvanı” (267), *bosañ* “gevşek” (3096), *keñ* “geniş” (33).

2.1.2.1.1.7. Gırtlak ünsüzü:

/h/ ünsüzü: Tonsuz ve ses sürekli bir ünsüzdür. Sesler arasında en arkada oluşan bu sestir. Gırtlakta oluşan, nefes alıp verirken oluşan doğal bir sestir. Kazakçada yalnızca tabiat taklidi sözlerde ve alıntılarda bulunur. Az rastlanılan bu sesin çoğu kez yerini /k/ya bıraktığı veya tamamen sıfırlandığı görülür (şahar > şakar; şahar > şer vb.).

kahar “kahır” (1), *kaharman* “kahraman” (4200), *ajdaha* “ejderha” (5112), *aydahar* “ejderha” (2306), *gavhar* “cevher” (6).

2.1.2.1.1.8. Rusça Alıntılarda Bulunan Diğer Ünsüzler:

/ts/, /şç/ ünsüzleri ancak Rusça sözlerde bulunan ve Rus alfabesindeki τ = /ts/, π = /şç/ harflerinin ses karşılıklarından ibarettir. İncelediğimiz metinde söz başında bu sesleri içeren söz yoktur ve söz içinde de sayısı çok azdır (bk. Dizin).

2.1.3. Ses Uyumları

2.1.3.1. Ünlü Uyumları

2.1.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu):

Bu uyum Türkçe fonolojinin, ses ahenginin yapı taşıdır. Genel olarak, yalın veya eklerle uzatılmış Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incecik özelliğinin diğer hecelerde de devam etmesi kuralıdır (Korkmaz 2008: 51). Büyük ünlü uyumu olarak da bilinen bu uyum sayesinde Türkçenin bütün sözlerini kalın ve ince olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

2.1.3.1.1.1. Türkçe Sözlere Damak Uyumu

Kalın Ünlüler:

/a/: İlk hecede /a/ ünlüsü varsa sonraki hecelerde de /a/ veya /ı/ ünlüsü bulunur:

kabağ “yüz, surat” (1713), *azğana* “azıcık” (8711), *bastık* “yönetici” (112), *bavır* “karaciğer” (1912), *kabırğa* “duvar” (8447).

/ı/: İlk hecede /ı/ ünlüsü varsa onu takip eden hecelerde de /ı/ veya /a/ ünlüsü bulunur:

kılış “kılıç” (37), *kıran* “kartalgiller” (586), *kırgın* “katliam” (3750), *kırka* “tepe” (2), *sınık* “kırık” (2051).

/o/: Sözüün ilk hecesinde /o/ sesi varsa, onu takip eden hecelerde /a/, /u/ veya /ı/ ünlüleri takip eder:

omırav “göğüs” (1462), *orındık* “sandalye” (5654), *korşav* “kuşatma” (8575), *tolkın* “dalga” (1053), *torgın* “değerli bir ipek kumaş” (2352).

/u/: İlk hecede /u/ ünlüsü olduğunda takip eden hecelerde /u/, /a/ veya /ı/ ünlüsü olur:

tumsık “burun, gaga” (1198), *tuğım* “nesil” (132), *şuñkır* “çukur” (1595), *ustamdı* “ağırbaşı” (7196), *uşıık* “ipucu” (2199).

İnce Ünlüler:

/è/: Yukarıda ünlüler bahsinde değindiğimiz gibi bu ünlü Türkçe sözlere çok sınırlı sayıda karşımıza çıkmaktadır. Metnimizde bu sesin geçtiği Türkçe sözlere damak uyumunun korunduğunu, yani /è/ ünlüsünden sonra ön damak ünlülerinden biri geldiği görülür. Bu sesin alıntı sözlere damak uyumu ve birleşik sözlere damak uyumuna aşağıda değinilecektir.

èje “nine” (752), *èke* “baba” (2165), *ènşi* “şarkıcı” (2501).

/e/: İlk hecede /e/ ünlüsü olduğunda sonrasında da /e/ veya /i/ ünlüsü gelir.

jemis “yemiş” (1363), *jeñge* “yenge” (8045), *keyin* “sonra” (113), *esik* “kapı” (29), *eskerkiş* “abide, anıt” (7111).

/i/: Sözüün ilk hecesinde /i/ sesi varsa takip eden ünlülerde /i/ veya /e/ sesi bulunur:

jibek “ipek” (646), *kirpik* “kirpik” (2651), *kişilik* “mütevazılık” (2548), *itelgi* “doğan” (2596), *iyis* “koku” (6521).

/ö/: İlk hecede /ö/ ünlüsü varsa sonraki hecelerde de /ö/, /e/ veya /i/ ünlüleri bulunur:

jönsiz “uygunsuz” (4894), *köşpeli* “göçmen” (556), *döñgelek* “tekerlek” 1006), *ökpeshil* “sınırlı” (3938), *ölimdi* “fani” (7538).

/ü/: İlk hecede /ü/ ünlüsünün olduğu sözlerde diğer hecelerdeki ünlüler /ü/, /e/ veya /i/ olur:

büldirgen “çilek” (2739), *büldürşin* “bildircin” (936), *büyen* “körbağır sak” (218), *tülki* “tilki” (828), *üñgir* “mağara” (2510).

2.1.3.1.1.2. Alıntı Sözlere Damak Uyum

Bu kural Türkçe ve akraba dilleri için o kadar belirleyici ve aslidir ki, alıntı sözler bile çoğu kez bu kurala uydurulur; yani Türkçeleştirilir (Karaağaç 2012: 14). Kazakçada da diğer Türk şivelerinde olduğu gibi bu kural çok güçlü bir şekilde görülmektedir, alıntı sözlerde ise yine diğer Türk şivelerine göre Kazakçanın büyük oranda bu uyumu uyguladığı görülür. Kazakçaya özgü /è/ ünlüsü bu alıntı sözlerin büyük ünlü uyumuna sokulmasında büyük rol oynar. Bazı Arapça ve Farsça alıntı sözlerdeki /a/ ünlüsü, /è/ ünlüsüne değişerek dudak uyumuna sokulmuş olur. Yani dudak uyumu ön damak yönünde sağlanır. Ancak bu uyumun uygulanmadığı, uyum dışında kalan alıntı sözlere de rastlanır. Rusça alıntılar ise nispeten yeni dönem alıntıları olduğundan ve okullarda yazımı ve telaffuzu öğretildiğinden damak uyumunun bu alıntılarda zayıf olduğu izlenebilir (Çengel 2005: 62).

Metnimizde uyuma giren alıntı sözlerden bazıları şunlardır:

aluvan “elvan, renkli” (513), *apat* “afet” (671), *arvağ* “ervah” (1277), *javap* “cevap” (164), *jaza* “ceza” (6264), *èjet* “hacet” (4351), *èdil* “adil” (503), *èkim* “hâkim” (7036), *èli* “hâlâ” (285), *èlem* “âlem” (466).

Metinde uyum dışında kalan alıntı sözlerden bazıları ise şu şekildedir:

kitap “kitap” (5831), *kabir* “kabir” (7116), *kadir* “kadir” (5443), *ziyan* “ziyan” (6050), *arestant* “tutklu” (5726), *artilleriya* “topçu” (5809), *departament* “bölüm” (6295), *fevral* “Şubat” (97), *garnizon* “garnizon” (4051), *general* “general” (2884).

2.1.3.1.1.3. Birleşik Sözlere Damak Uyumu

İncelenen metinde birleşik sözlerde, tıpkı alıntı sözlerin uyuma sokulmasında olduğu gibi, /è/ sesinin büyük bir etkisinin olduğu görülüyor. İlk sözün birinci hecesinde yer alan düz-geniş arka damak ünlüsü /a/, ikinci sözün ince ünlüleri yönünde değişerek kendine en yakın ünlü olan /è/ sesine döner. Bu durumun dışındaki birleşik sözlerde de uyum, yine birinci sözde meydana gelen ön damağa çekme suretiyle sağlanmış olur. Ancak bunun dışında iki unsuru da Türkçe olup uyum dışında kalmış örneklerle de rastlanılmaktadır.

Uyum sağlanmış olanlar:

èke (< ata eke) “baba” (5011), *èkel-* (< ap kel- < alıp kel-) “alıp gelmek, getirmek” (3338), *èket-* (< ap ket- < alıp ket-) “alıp gitmek, götürmek” (7842), *èper-* (< ap per-¹⁰ < ap ber- < alıp ber) “alıp vermek, teslim etmek (1599), *èyt-* (< alay et-) “öyle yapmak” (6603), *söyt-* (< solay et-) “şöyle yapmak (6945), *büyt-* (< bulay et-) “böyle yapmak” (6565), *bèyterek* (< bay terek) “ulu çınar” (9015), *bèybişe* (< bay bişe < bay biçe ~ bikeç < bik eçe-si)¹¹ “baş hanım, hanım efendi” (2355), *bıltır* (< bir yıldır) “geçen yıl” (846), *munday* (< muni teg) “böyle” (209), *bügin* (bu gün) “bugün, şimdi” (474), *osınday* (< osı-n teg) “böyle” (158), *sonday* (< sol-nı teg) “çok, sayısız” (219).

¹⁰ Bu örnekteki ber- fiilinin per- şekline dönüşmesi, ünsüzlere ait bir dudak uyumudur.

¹¹ Bu gelişmeyle ilgili olarak bk. Günay KARAAĞAÇ, “*Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?*” Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, V., İzmir, 1989, 89. s.

Uyum dışında kalanlar:

ķaytkenmen (< ķalay et-ken-men) “ne olursa olsun, mutlaka” (1451), *ķaytse* (< ķalay et-se) “her hâlde, her durumda” (7677)¹², *ķiřkentay* (< ķiř kene tay¹³ < ķiç ķinġe tay). “küçücük, minik” (533), *ķöketay* (< ķöke tay)

Alıntı sözlerle oluşturulmuş birleşik yapılarda ise uyumun genellikle sağlanmadığı görülür.

ķetimķana “yetimhane” (5702), *tèsilķoy* “yol yordam bilen” (5060), *èzilķoy* “şakacı” (2501), *beynetķor* “çalışkan” (7194).

2.1.3.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu):

Türkçede düz ünlülerden sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra, düz geniş veya dar yuvarlak ünlülerin gelmesi kuralıdır (Karaağaç 2012: 149). Damak uyumuna göre daha ikincil bir durumda olması nedeniyle küçük ünlü uyumu olarak da bilinir. Kazakçada dudak uyumunun olup olmadığı hâlen tartışmalı bir konudur.

M. Keñesbayev ve Musabayev ise bu konuda, dudak uyumuna Kazakçada az rastlanıldığını, bu uyumun Kazakçada yan bir rolü olduğunu, hece sayısı bakımından dudak uyumunun üç heceyi aşmadığını belirtmişlerdir (Keñesbayev, Musabayev 1993: 284).

Praktikalıķ Ķazak Tili adlı çalışmada, dudak uyumuna hiç değinilmemiş, yalnızca damak uyumu hakkında bilgi verilmiştir (Oralbayeva vd. 1993).

Kazak Türkçesi Grameri adlı çalışmada da yazarlar, bu uyumun Kazakça için konuşma dili ile yazı dili arasında büyük farklılıklar gösterdiğini, konuşma dilinin Kırgız yazı diline yaklaşarak dudak uyumunu sağladığını, ancak yazı dilinin bu konuda net olmadığını ifade etmekte (Koç, Doğan 2004: 134-135).

¹² Bu yapının damak uyumu bozukluğu *Kazak Türkçesi Grameri*'nde et- fiilinin burada hâlâ canlı olarak durması ile açıklanmıştır (Koç-Doğan 2004: 133). Ancak; söyt-, büyt-, èyt- birleşik yapıları da et- fiiliyle oluşturulmuş ve burada da et- fiilinin canlı bir şekilde durduğu izlenmektedir. Burada *ķayt-* birleşik yapısının damak uyumuna girmesine arka damak ünsüzü olan /ķ/ sesinin yol açtığı da düşünülebilir.

¹³ Bu ek hakkında bk. Mustafa ÖNER, “*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*”, Ankara, 1998, 47. s.

Bugünkü Kıpçak Türkçesi adlı çalışmada Kazak ve Tatar yazı dillerinde dudak uyumunun olmadığı belirtilmiştir (Öner 1998: 23).

Bu konu hakkında Abdülkadir İnan da görüşlerini belirtmiştir. İnan: “Görülüyor ki labial atraksiyon Türk dilinin en az 1200 yıldan bu yana yapısında sakladığı bir özelliktir. Bu özellik türlü kültürlerin ve dillerin etkisiyle silinmektedir. Bu tarihî olay, bizim gözümüzün önünde Kazak edebi dilinde olmaktadır.” (İnan 1998: 74-75) demiştir.

Biz de, bir metin temelinde geliştirmeye çalıştığımız bu çalışmada, dudak uyumunu incelemenin dışında bırakmayı uygun görüyoruz.

2.1.3.1.3 Ünsüz Uyumu:

Ünsüz uyumu, yan yana gelen ünsüzlerin ton bakımından birbirine uyum göstermesi kuralıdır. Tonlu ünsüzlerden tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüzlerin gelmesi kuralına dayanan bir ses uyumudur (Korkmaz 2008: 232). Kazak Türkçesinde ünsüz uyumu tamdır.

ağaç-tan “ağaçtan” (4802), barıs-tay “pars gibi” (7208), baspaldağ-pen “merdivenle” (5917), batpağ-tı “çamurlu” (7669), kek-ti “kindar” (1190).

2.1.4 Ses Olayları

2.1.4.1. Ünlü Değişmeleri:

2.1.4.1.1. Ünlü İncelmesi

a > è: Arka damakta düz geniş olarak telaffuz edilen /a/ sesinin ön damağa geçerek /è/ şeklinde telaffuz edilmesi olayıdır. Yukarıda değinildiği üzere, alıntı sözlerdeki /a/ sesinin /è/ye dönmesi, Türkçe söz birleşmelerindeki ilk söze ait /a/ > /è/ değişimi buna örnek verilebilir:

asker > èsker “asker” (165), kâfir > kèpir “kafir” (5884), hareket > èreket “hareket” (769), hazır > èzir “şimdi” (727), günâh > künè “günah” (1883).

a > e: Arka damak düz geniş ünlüsü /a/nın ön damağa geçmesi olayıdır. Bu değişimin ünlüleri inceltici etkiye sahip /y/, /ş/, /j/ seslerini barındıran Türkçe sözlerde

olması dikkat çekicidir. Alıntı sözlerde ise bunları dudak uyumuna sokma çabası sonucunda bu değişime rastlanır:

ışan- > *ışen- > sen- “inanmak” (849), yana > jène “ve, ile” (72), yarı-da-m > yardım¹⁴ > jèrdem “yardım” (1566), dükkân > düken “dükan” (1366), dünyâ > düniye “dünya” (599).

ı > i: Arka damak dar düz ünlüsünün ön damağa geçmesi olayıdır. Yukarıda olduğu gibi yine çoğu örnekte /y/, /ş/, /j/ seslerinin etkisiyle olduğu izlenebilir, örnekleri azdır:

karı > kèri “ihtiyar” (13), tatlığ > tatlı > tètî “tatlı” (1891)

u > ü: Arka damak dar yuvarlak ünlüsü /u/nun ön damağa geçmesi olayıdır Türkçe sözlerdeki örnekleri az olmakla birlikte bunlarda inceltici ünsüzlerin etkisi görülür:

uçun > üşin “için” (86), gumân > kümèn “şüphe” (271).

2.1.4.1.2. Ünlü Kalınlaşması:

Genellikle alıntı sözlerin damak uyumuna uydurulması sırasında izlenebilir. Bu nedenle örneklerinin pek çoğu alıntı sözlerdir.

e > a: Alıntı sözlerde damak uyumunun sağlanması amacıyla arka damak düz geniş /a/ ünlüsünün ön damak düz geniş /e/ ünlüsüne dönüşmesidir:

âdem > adam “insan” (276), ğayret > kayrat “gayret” (741), destân > dastan “destan” (3810), penâh > pana “sığınak, destek” (8895).

i > ı: Ön damak /i/ ünlüsünün arka damağa geçmesi olayıdır. Analoji, damak uyumu sağlama gibi çeşitli nedenleri olan bu değişim, Türkçe ve alıntı sözlerde görülebilir:

¹⁴ Bu gelişmeyle ilgili olarak bk. Mustafa ÖNER, *Yarlık Sözü Hakkında* “Türkçe Yazıları”, İstanbul, 2011, 251. s.

ihlâs > ıķılas “iyi niyet” (6029), im > ım “im, işaret” (5028), issi-lik > ıstık “ısı, sıcak” (510), iç ton > iş ton > ıstan “iç giyim, don” (8135), pisik ~ pişik > pısıķ “kedi” (467).

ö > o: İnce sıra /ö/ ünlüsünün arka damağa geçmesidir. Örnekleri diğerlerine göre azdır:

çök- > şokıy- “dizlerinin üstüne oturmak, çökmek” (44), çökin > şokın- “Hristiyanlığa geçmek” (2467).

2.1.4.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması:

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması olayıdır.

a > o: Özellikle /v/ ünsüzü ile başlayan alıntı sözlerde görülür, Bu tür sözlerin başındaki /v/ ünsüzü düşerken ardından gelen düz geniş ünlüyü yuvarlaklaştırır:

vaķı’a > okıyğa “olay” (1946), vaķit-i-n vaķit-i-n > oktın-oktın “zaman zaman, bazen” (313).

e > ö: Türkçe sözlerde ve alıntı sözlerde görülen bir değişimdir. Çoğunlukla dudak ünsüzlerinin komşuluğundaki /e/ ünlüsünün /ö/ ünlüsüne değişmesidir, ancak istisnalar da vardır.

bele- > böle “sarmak, kundaklamak” (231), erik > örik “erik, kayısı” (1368), kebelek ~ kelebek > köbelek “kelebek” (4125), ermitaj > erim tej > örim tej “Ermitaj (müzesi)” (8671).

e > o: Alıntı sözlerde yer alan /v/ ünlüsünün komşuluğundaki /e/ ünlüsünün damak uyumunu sağlamak üzere /o/ya dönüşmesi hadisesidir.

vebâl > obal “vebal” (4247), vefâ-lı > opalı “vefalı” (6765), tevbe > tövbe > toba “tövbe” (722).

e > ü: Düz geniş /e/ ünlüsünün /ü/ye dönüşmesi olayıdır.

tegül > tügil “değil” (93), tebe > teve > *tüve > *tüve > tüye “deve” (14), ebir- > evir- > *üvir > üyir- “çevirmek” (7944).

ı > u: Eski Türkçedeki bağlı morfeplerde ve söz köklerinde bulunun /ğ/ ünsüzünün süreklileşme sonucunda \acute{v} > v değişimi sonucunda komşu bulunduğu dar /ı/ ünlüsünü yuvarlaklaştırması hadisesidir. Kazakçada bilinen en karakteristik yansıması mastar ekinde görülür. Ayrıca bazı söz köklerine ait /ğ/ sesinin kalıntısı olan örnekler de mevcuttur:

bar-ı-ğ > bar-u-v “gitmek” (8956), bol-ı-ğ > bol-u-v “olmak” (715), adığ > ayuv “ayı” (4758), ağrığ > avruv “hastalık” (1065).

i > ü: Yukarıda anılan ı > u değişiminin ön damaktaki şeklidir. Bu kez Eski Türkçeden değişerek gelen ses /g/ sesidir.

kel-i-g > kel-ü-v (7541), ber-i-g > ber-ü-v “vermek” (998).

2.1.4.1.4. Ünlü Daralması:

e > i: Türkçe sözlerde görülür. Genellikle darlaştırıcı etkiye sahip /j/, /ş/, /y/ komşuluğundaki ünlülerde meydana gelir.

bedük > biyik “yüksek” (534), edgü > iygi “iyi” (705), beg > bey > biy “bey” (813), tegirmen > diyirmen “değirmen” (7419).

e > ü:

tebe > teve > *tüve > *tüve > tüye “deve” (14)

o > u: Tatarcanın düzenli ünlü değişimlerinden biri olan bu hadise, Kazakça için düzensiz olsa da, örnekleri diğer değişimlere göre çoktur. Bu değişim sözün ilk hecesinde gerçekleşir.

oğul > uvul > ul “oğul” (863), boz- > buz- “bozmak” (3608), koy- > kuy- “dökmek, sıvı doldurmak” (1103), sor(a)- > sura- “sormak” (404)

ö > ü: Yine Tatarca için düzenli bir ses değişimidir. Ancak Kazakça için düzensiz bir değişimdir. o > u değişiminde olduğu gibi sözün ilk hecesinde görülür.

böbürek > bövrek > büyrek “böbrek” (8099), közetçi > küzetçi “nöbetçi” (317), öğren- > üyren- “öğrenmek” (584), ördek > üyrek “ördek” (8292).

2.1.4.1.5. Ünlü Genişlemesi:

i > e: Düz dar ünlü /i/nin genişleyerek /e/ ünlüsüne dönmesidir. genellikle ilk hecede görülür, az da olsa istisnalar vardır.

iki > eki “iki” (16), hîç > eş (151), idi > iye “sahip” (64), -mi > -be, -me, -pe “soru eki/edatı” (243, 66, 53), birlen > bilen > binen > benen > menen ~ men ~ ben ~ pen ~ penen “vasıta hâli, bağlama edatı.

2.1.4.1.6. Ünlü Türemesi:

/ı/, /i/ türemesi: Son sesteki çift ünsüz arasında gerçekleşen bir türemedir ve Kazakçanın ünlülerdeki tek düzenli ses olayıdır.

börk > börik “börk” (14), kırk > kırık “kırk” (34), kork- > korık- “korkmak” (5004), ürk- > ürik- “ürkmek” (375), kıvanç > kuvanış “sevince” (481), baht > baqıt “talih” (238), tınç > tınış “sakin” (4494).

/o/ türemesi: Alıntı sözlerde /r/ ile başlayan sözlerin önünde türer.

oris “rus” (1600)

2.1.4.2. Ünsüz Değişimleri:

Ünlülerdeki değişimlerin aksine Kazakçadaki ünsüz değişimlerinin daha belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ünlülerde uygulanmayan *düzenli-düzensiz* ses değişimleri ünsüzler için uygulanmak zorundadır. Bu nedenle ünsüzlerdeki ses değişimlerini şu şekilde inceleyebiliriz:

2.1.4.2.1. Ünsüzlerdeki Düzenli Ses Değişmeleri

ç > ş: Kazakçanın en karakteristik özelliklerinden biridir. Yerli, alıntı bütün sözllerdeki /ç/ sesi Kazakçada /ş/ sesine döner. Kazakçanın özellikleri denilince hemen sayılabilecek birkaç özellikten biridir. Söz başında, içinde, sonunda bu değişiklik yaşanabilir.

çağır- > şağır- “çağırmaq” (4689), çabış > şabış “koşma, koşuş” (2540), çatır > şatır “çadır” (1398), saçıl- > çaçıl- > şaşıl- (7813), oçak > oşak “ocak” (4461), kuçak > kuşak “kucak” (1359), kerpiç > kirpiş “kerpiç” (1363), köç > köş “göç” (4).

ş > s: Kazakçanın en belirgin ses değişikliklerinden biridir. Birkaç alıntı istisnadanın dışında söz başında, içinde ve ortasında görülür.

şaş- > sas- “şaşmaq” (4082), şerik > serik “yoldaş” (120), şart > sert “ant, şart” (1440), qarış > qarıs “bakış, nazar” (7801), qarğış > qarğıs “beddua” (5131), qarşı > qarısı “karşı” (107), kaş > kas “kaş” (2720).

Bunların haricinde bu değişikliğin yaşanmadığı alıntı sözler de Kazakçada kullanılmaya devam etmektedir:

şeyit ~ sayt < şehit “şehit” (380), şerbat < şerbet “şerbet” (1924), şer < şer “şer, hüznün” (6329), şek < şek “şüphe” (7315).

y > j: Diğer Kıpçak şivelerinde de görülebilen bu ses değişimi (y > c > j) Kıpçakçanın en belirleyici ses değişimlerinden biridir. Kazakça için çok genel bir değişim olsa da bazı alıntı sözlerde istisnaları vardır. Yalnızca söz başında gerçekleşir.

yıl > jıl “yıl” (2106), yol > jol “yol” (768), yaman > jaman “kötü” (1061), yetmiş > jetpis “yetmiş” (5987), yetim > jetim “yetim” (1991).

İstisna olan alıntı sözlerden bazıları ise şunlardır:

yağny < ya’ni “yani” (172), yaki “veya” (6179), R. yazık “yazı dili, dil” (4773)

f > p: Türkçenin asli bir fonemi olmayan /f/ sesi, Kazak Türkçesinde düzenli olarak /p/ sesine dönüşür. Söz başında, içinde ve sonunda görülebilir.

fayda > payda “fayda” (128), ferişte > perişte “melek” (4485), felaket > pèleket “felaket” (8665), sefer > sapar “sefer” (877), hafta > apta “hafta” (2430), afet > apat “afet” (671), elif > èlip “elif” (3801).

g > y: Ön damak ünlüsü /g/ sesinin sızıcılaşıp ön damağa daha fazla yaklaşmasıyla ortaya çıkar. Söz başı hariç sözün içinde ve sonunda görülebilir.

ögür > üyir “sürü” (2416), teg- > tiy- “değmek” (207), tügüm > tüyin “düğüm” (4155), tügmeli > tüymeli “düğmeli” (402)

ğ > y: Arka damak ünsüzü /ğ/nın ön damağa yakınlaşıp tamamen sızıcı hâle gelmesi ile /y/ye dönüşmesidir. Söz içinde ve sonunda bulunabilir.

sıgın- > sıyın- “sığınmak” (3354), sığır > sıyır “sığır” (41), sığ- > sıy- “sıgmak” (5429), bağla- > bayla- “bağlamak” (360).

ğ > v / g > v: Arka damak ünsüzü /ğ/ sesinin sızıcılaşıp dudaksılaşarak /v/ sesine, ön damak ünsüzü /g/ sesinin yine sızıcılaşmayla diş dudak /v/ sesine dönmesi olayıdır. Kazakçanın mastar eki -v/-v̇ de bu tür bir değişim sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun haricinde söz köküne ait de bu değişiklik izlenebilir.

bar-ı-ğ > bar-u-v “gitmek” (8956), bol-ı-ğ > bol-u-v “olmak” (715), adığ > ayuv “ayı” (4758), ağırığ > avruv “hastalık” (1065).

h > Ø: Sadece söz başında görülen bir değişimdir. Alıntı kelimelerde söz başında bulunan gırtlak ünsüzü /h/ düşer.

hükümet > ükimet “hükümet” (6080), hava > ava “hava” (11), her > èr “her” (310), hareket > èreket “hareket” (7926), hüner > öner “hüner” (6327).

2.1.4.2.2. Ünsüzlerdeki Düzensiz Ses Değişmeleri:

Ünsüzlere ait düzensiz ses değişimleri tarihî veya dil içindeki bir takım ünsüzlere ait ses olaylarıyla açıklanabilir. Bunlar genel olarak tonlulaşma, ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşme, tonlulaşma, tonsuzlaşma, süreklileşme, süreksizleşme, sızıcılaşma, ünsüz düşmesi başlıkları altında incelenebilir. Yukarıda değinilen düzenli

ses değişimleri de aslında tarih içinde ortaya çıkmış birer ses olayından başka bir şey değildir.

2.1.4.2.2.1. İlerleyici Benzeşme:

Kelime içinde yan yana gelen ünsüzlerden önceki ünsüzün kendinden sonra gelen ünsüzü etkileyerek kısmen veya tamamen kendisine benzetmesi durumudur (Korkmaz 2008: 86). Kazakçada düzenli olarak eklerin başındaki /l/, /m/, ve /n/ ünsüzleri benzeşmeye uğrarlar.

2.1.4.2.2.1.1 /l/ Ünsüzündeki Benzeşmeler:

l > d: Sonunda /l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/ tonlu ünsüzlerinin olduğu sözlere /l/ ünsüzü ile başlayan ekle (-lAr , ll, llq, lA)¹⁵ getirildiğinde ilk ses /l/nin /d/ye benzeşmesi olaydır.

javın-lı > javındı “yağmurlu” (8246)

kelisim-li > kelisimdi “uygun” (2674)

qaharman-lıq > qaharmandıq “kahramanlık” (4200)

qarkın-la > qarkında- “hızlanmak” (5500)

sarbaz-lar > sarbazdar “askerler” (1005)

qaraj-lar-nı > qarajdardı “haraçları” (1549)

jaysañ-lar-nıñ > jaysañdardıñ “alçak gönüllülerin” (4311)

kezeñ-ler-de > kezeñderde “zamanlarda” (8569)

l > t: Tonsuz ünsüzlerle biten sözlere /l/ ünsüzü ile başlayan ekler getirildiğinde /l/nin /t/ patlayıcı ünsüze dönmesidir.

qabak-ları > qabaqtarı “yüzleri” (1457)

qalaşıq-lar > qalaşıqtar “kasabalar” (771)

¹⁵ Tasarruf amacıyla eklerin gösterilmesinde *morfemik imlâ* kullanılmıştır.

kalıp-ları > kalıptarı “durumları” (4087)

sırkat-la-n- > sırkıattan- “hastalanmak” (1436)

şat-la-n- > şattan- “sevinmek” (1951)

2.1.4.2.2.1.2. /m/ Ünsüzündeki Benzeşmeler:

m > b: Genellikle soru ve olumsuzluk ekinde görülen bir benzeşmedir. Ekin başındaki yumuşak /m/ ünsüzünün tonlulaşarak /b/ ünsüzüne dönmesi olayıdır.

şoşın ma-ydı > şoşınbaydı “ürkmüyor” (2208)

talan-ma-ğan > talanbağan “yağmalanmayan” (4194)

tüsin-me-gen > tüsinbegen “anlamayan” (3103)

adam ma > adam ba “insan mı?” (276)

kıayttıñız ma > kıayttınız ba “döndünüz mü?” (5513)

m > p: Ek başındaki /m/ ünsüzünün tonsuzlaşarak /p/ ünsüzüne dönmesidir. Sözüñ son sesinin tonsuz bir ses olması durumunda gerçekleşir.

joķ ma > joķ pa “yok mu?” (8084)

juvıt-ma-dı > juvıtpadı “yaklaştırmadı” (506)

ķaş-ma-dı > ķaşpadı “kaçmadı” (5053)

ķayıs-men > ķayıspen “kayışla” (1723)

mıltıķ-men > mıltıķpen “tüfekle” (1131)

2.1.4.2.2.1.3. /n/ Ünsüzündeki Benzeşmeler:

n > d: ekin başındaki /n/ ünsüzünün tonlulaşarak /d/ ünsüzüne dönmesidir. Yine sözüñ son sesinin /l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/ tonlu ünsüzlerinden birinin olduğu durumda gerçekleşir. Ancak l > d benzeşmesinden farklı olarak /r/, /y/, /v/ tonlularına gelen /n/ sesi ile başlayan eklerde de görülür.

ajal-nıñ > ajaldıñ “ölümün” (6772)

aqsuñğar-nı > aqsuñğardı “akdoğanı” (5300)

Atbasar-nıñ > Atbasardıñ “Atbasar’ın” (7979)

belbev-nıñ > belbevdıñ “kemerin” (3277)

biy-ni > biydi “beyi” (7024)

sıpay-nıñ > sıpaydıñ “askerin” (7838)

siz-nıñ > sizdiñ “sizin” (304)

n > t: Sonu tonsuz bir ünsüzle biten söze /n/ ile başlayan bir ek geldiğinde ortaya çıkar.

tabiygat-nıñ > tabiygattıñ “doğanın” (42)

azamat-nıñ > azamattıñ “vatandaşın” (986)

biylik-nıñ > biyliktiñ “beyliğin” (7575)

bolıs-nı > bolıstı “eyaleti” (62)

davis-nı > davıstı “sesi” (4342)

köş-ni > köштиñ “göçün” (273)

2.1.4.2.2.2. Tonlulaşma:

Kazakçada damak, dudak ve diş ünsüzlerinde görülen bir değişimdir. İki ünlü arasında kalan tonsuz ünsüz, tonlu karşılığına değişir.

2.1.4.2.2.2.1. Damak Ünsüzlerinde Tonlulaşma:

ķ > ğ: Kazakça için çok örneği bulunan bu tonlulaşmanın istisnaları da vardır: *aķı, aķın, aķır-, baķıla-, baķılavşı, baķır, baķır-, buzaķılık, jaķın, jal-aķı (<jal-aķı), jıynaķı, oķı-, oķa, oķıģan, oķıran-, oķuv* vb. O nedenle bu tonlulaşmayı düzenli bir tonlulaşma saymamamk gerekir.

sağın- > sağın- “özlemek” (7176)

ayağ-ı > ayağı “ayağı” (50)

avırtpalık-ı > avırtpalığı “zorluğu, çilesi” (4581)

ayavsızdık-ı > ayavsızdığı “acımasızlığı” (2608)

orın-ı-ğ-ayın > ornığayın “yerleşeyim” (332)

k > g: İki ünlü arasında, ön damakta meydana gelen bir tonlulaşmadır.

kökerçin > kögerşin “güvercin” (1048)

kökildir > kögildir “mavimsi” (5)

ekin > egin “ekin” (7525)

ikiz > egiz “ikiz” (1133)

küşik-i-m > küşigim “eniğim” (1578)

2.1.4.2.2.2.2. Dudak Ünsüzlerinde Tonlulaşma:

p > b:

töpe > töbe “tepe” (682)

tüp-i > tübi “dibi” (1124)

esep-i > esebi “tutumu” (3121)

jip-i > jibi “ipi” (1043)

lep-i > lebi “esintisi” (348)

2.1.4.2.2.2.3. Diş Ünsüzlerinde Tonlulaşma:

t > d: Oğuz gurubu şiveleri için daha karakteristik olan bu değişim, bugünkü Kıpçak şiveleri için söz içinde söz konusu değildir. Ancak söz başındaki t > d değişiminin sınırlı sayıda da olsa Kazakçada örnekleri vardır.

te- > de- “demek, söylemek” (53)

tegin > deyin “gibi, kadar, deyin” (104)

tirilde- > dirilde- “titremek” (3026)

teğirmen > diyirmen “değirmen” (7419)

toñız > doñız “domuz” (5667)

2.1.4.2.2.3.Tonsuzlaşma:

b > p: Söz başında ve sonunda görülebilir:

bıçak > pışak “bıçak” (261)

biş- > pis- “pişmek” (4408)

bismillah > pismilda “besmele” 4486)

biç- > piş- “biçmek” (2654)

ayıb > ayıp “ayıp” (3785)

azab > azap “azap” (4442)

acaib > ğajayıp “acaip” (6)

ğaib > ğayıp “kayıp” (7169)

g > k: Söz sonunda ve alıntı sözlerin başında görülen bir tonsuzlaşmadır.

tüg > tük “tüy” (1453)

gedâ > kedey “yoksul” (1740)

gez > kez “arşın” (5962)

ġ > k: Söz sonunda ve alıntı sözlerin başında görülür:

tamuġ > tamuķ “cehennem” (8317)

ķudıĝ > ķudık¹⁶ “kuyu” (5907)

ĝam > ķam “gam, tasa” (5331)

ĝayret > ķayrat “gayret” (741)

z > s: Özellikle geniş zamanın olumsuz şeklinde görülen -mAz > -mAs deĝişimidir.

ķaramastan “raĝmen, bakmaksızın” (1756)

mısgımas “sarsılmaz, dayanıklı” (511)

ayamastık “zalimlik” (6928)

aynımas “sözünün eri” (3964)

m > p, l > t, n > t tonsuzlaşmaları *benzeşmeler* konusu altında incelendiĝi için burada tekrar yer vermiyoruz.

2.1.4.2.2.4. Süreklileşme:

b > m¹⁷: Düzensiz bir şekilde söz başındaki bazı /b/lerin süreklileşerek /m/ sesine dönüşmesidir.

ben > men “ben” (136)

beñze- > meñze- “benzemek” (4112)

bengü > meñgi “ebedi” (2445)

biñ > miñ “bin sayısı” (34)

bol > mol “bol, çok” (333)

¹⁶ İçteki /d/ sesinin Türkçenin pek çok alanında Orta Türkçe döneminde /y/ye dönüştüğü bilinir. Kazakçada da durum aynıdır. Ancak bu örneğe ait olmak üzere bir arkaizmden bahsedilebilir.

¹⁷ Türkçenin tarihi boyunca bu deĝişimi geçiren sözlerin pek çoğunun içte veya sonda bir /n/, /ñ/ nazal sesler barındırdığı görülür. Bu da bize aslında bu süreklileşmenin temelde bir gerileyici benzeşme olduğunu göstermektedir. Nazal ses taşımayan sözlerdeki b > m deĝişimi ise analogi yoluyla açıklanabilir (buz > muz, -biz > -miz vb.).

buz > muz “buz” (7067)

ç > s: Söz başında ve sonunda görülür.

çiz- > sız- “çizmek, renk vermek” (1167)

avuç > uvıs “avuç içi, aya” (3593)

2.1.4.2.2.5. Süreksizleşme:

h > k: Alıntı sözlerde başta, içte ve sonda görülen bir değişimdir.

Başta:

hâtice > kâdişa “Hatice, kişi adı” (4357)

hâk > kâk “hak, hukuk” (3607)

hâtâ > kâte “hata” (3208)

hâzır > kâzır “şimdi” (235)

hıdmet > kızmet > “iş, hizmet” (1552)

İçte:

aħır > aķır “son” (3109)

aħmak > aķımak “ahmak” (86)

muħtac > muķtaj “muhtaç” (102)

raħmet > raķmet “teşekkür” (1487)

raħim > raķım “rahmet, acıma” (9014)

Sonda:

ervaħ > aruvaķ “ruh” (1277)

baħt > *baħ > baķ “talih” (2445)

taht > *taḥ > taḥ “taht” (6938)

f > p: Alıntı sözlerde başta, içte ve sonda görülen bir değişimdir. Rusça alıntılar nispeten daha yeni alıntılar olmaları, okullarda telaffuz ve yazılışlarının öğretilmesi bakımlarından /f/ seslerini korumuşlardır.

Başta:

farz > parız “görev” (2371)

faide > payda “fayda” (128)

ferište > perište “melek” (4485)

fi'l > peyil “davranış, düşünce” (3958)

falanca > pèlenşe “filanca, falanca” (4297)

fetvâ > pètüva “fetva, hüküm” (848)

fedâ > pida “feda” (538)

fikir > pikir “fikir” (5699)

fil > pil “fil” (1398)

İçte:

sefer > sapar “sefer”

Sonda:

saf > sap “sıra, saf” (1007)

Yusuf > Jüsip “Yusuf, kişi adı” (1417)

2.1.4.2.2.6. Sızıcılaşma:

Yukarıda düzenli ünsüz değişimleri arasında gösterilen ç > ş , y > j, g > y, ğ > y, ğ > v / g > v değişimi de aslında birer sızıcılaşmadır. Bunun haricinde daha az örnekte ve genellikle alıntılarda görülen diğer sızıcılaşma örnekleri ise şunlardır:

c > j: Alıntı sözlerin başında, içinde ve sonunda gerçekleşebilir.

can > jan “can” (59)

cezâ > jaza “ceza” (6264)

cebe > jebe “ok, mühimmat” (1203)

cellat > jendet “cellat” (2037)

cebir > jèbir “cebir, zorlama” (8969)

acaib > ğajayıb “acaip” (4489)

ecel > ajal “ecel” (1197)

harac > haraj “haraç” (1544)

muhtac > muhtaj “muhtaç” (102)

ilâc > laj “çözüm, çare” (5620)

2.1.4.2.2.7.Ünsüz Düşmesi:

Yukarıda düzenli ünsüz değişimleri bahsinde **h > Ø** değişimini ünsüz düşmesine bir örnektir, bunun yanı sıra şu tür ünlülerin Kazakçada düştüğü izlenebilir:

t > Ø: Alıntı sözlerin sonunda bulunan /t/ ünsüzünün düşmesidir.

dost > dos “dost” (1439)

mest > mas “mest, etkilenmiş” (7002)

rast > ras “doğru” (128).

2.2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.2.1. İSİM (ZAT ESİM)

Gerçekte ve tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad denmektedir (Banguoğlu 2004: 319). Adlar dilde ya kök veya gövde olarak ya da çekimli şekilleri ile yani işletme ekleri olarak kullanılırlar. Bunlar çokluk eki, iyelik ekleri, aitlik eki, hal ekleri ve soru ekidir (Ergin 2000: 348 §).

2.2.1.1. ÇOKLUK KATEGORİSİ (Köptik Kategoriyası)

İsimlerin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için ismin teklik şekline çokluk eki getirilir, böylece ismin çokluk biçimi yapılmış olur (Ergin 2000: 209). Eski Türkçede çokluk +lAr, +gUn, +An, +(X)t ve +s ekleri ile sağlanmakta, bunlar yalın biçimdeki bir adın teklik yanında çokluk işlevini karşılamakla birlikte belirli adlara eklenip topluluk adları da türetmektedirler (Tekin, 2000: 102).

Bu ekler arasında Türkçenin yayılma alanları içinde en genişlemiş olanı -lAr eki olmuştur. *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* adlı yayında, bu çokluk ekinin sadece Çuvaşçada kullanılmadığını, onun dışındaki bütün alanlarda çokluk kategorisinin bu ekle yapıldığını belirtir. Türkçenin genel çokluk, birden fazlalık, nicelik bildiren yapıları üzerinde de durulan yayında, Ön Türkçenin toplu çokluk¹⁸ eklerinin yapısında /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /r/, /ş/ ünsüzlerinin olduğuna dikkat çekilir. Bütün bu ekler hakkında bilgi verildikten sonra genel toplu çokluk eki olan -lAr yapısının da bu ünsüzlerden meydana gelme bir ek olduğu ifade edilir.

Qazirgi Qazak Tili-Morfologiya adlı eserde de, Türkçenin tarihi boyunca çokluk kategorisinin farklı eklerle yapıldığı, bunların; /z/, /k/, /k/ ve -lar yapıları olduğu dile getirilir. /z/ ekinin aslında bir çokluk değil, ikilik, ikizlik, bir şeyden iki adet olduğunu belirtmek için kullanıldığını, daha sonra bu ekin isim ve fiil çekim ve işletmelerine de bulaştığına değinilir. /k/ ve /k/ eklerinin de görülen geçmiş zaman ve emir çekimlerinin 1. çokluk şahıs çekimlerine bulaştığını, bunların da o hâlde çokluğu belirten arkaik yapılar olduğu ifade edilir (Iskakov 1991: 40-41).

¹⁸ toplu çokluk terimi için bk. age 87.

Bugün Kazakçada da isimlerin çokluk şekilleri bu ekin ünlü ve ünsüz değişimlerine göre kazandığı şu varyantlarla yapılmaktadır:

4. Tablo: Çokluk Ekleri:

ünlüler ve /r/, /v/, /y/ ünsüzleri	-lar / -ler
/l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/ ünsüzleri	-dar / -der
tonsuz ünsüzler	-tar / -ter

Metinden örnekler:

2.2.1.1.1. Ünlüler ve /r/, /v/, /y/ ünsüzleri -lar / -ler
añşı-lar “avcılar” (2660)

hunnu-lar “Hunlar” (7795)

urı-lar “hırsızlar” (4232)

aygır-lar “aygırlar” (158)

avruv-lar-dan “hastalıklardan” (2538)

jaylav-lar-da “yaylalarda” (957)

qaraşa üy-ler “keçe çadırlar” (6530)

2.2.1.1.2. /l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/ ünsüzleri -dar / -der:

qaravıl-dar “nöbetçiler” (7718)

qul-dar “kullar” (8161)

adam-dar “insanlar” (109)

kim-der “kimler” (3210)

qırğız-dar “Kırgızlar” (8513)

qız-dar “kızlar” (2393)

mergen-der “nişancılar” (7481)

müsin-der “büstler” (8662)

2.2.1.1.3. Tonsuz ünsüzler -tar / -ter:

at-tar “atlar” (1766)

borış-tar “görevler” (5600)

bult-tar “bulutlar” (7162)

jumbağ-tar “bilmece, sırlar” (6880)

jürek-ter “yürekler” (4629)

kelişek-ter “taze gelinler” (660)

ökirik-ter “eyaletler” (1538)

serik-ter “yoldaşlar” (6904)

2.2.1.1.4. Çokluk Ekinin İşlevleri¹⁹:

a) Soyut, somut varlık ve nesnelere birden fazla olduğunu bildirir.

Kenesarınıñ qasında munday serikteri bar degen söz — eli bar degen sözben teñdes. “Kenesari’nin yanında böylesine yoldaşları var demek; halkı var demekle aynı.” (6907)

Qaramağımdağı qazaq elin qanğa batırıp, erevilin başqanda köñildes sırlastarım, Peterburgtağı belgili orıs èdebiyetşileri ne aytadı? “ Bana bağı Kazak halkını kana boyayıp, isyanlarını dağıttığımda can ciğer dostlarım, Petersburg’taki ünlü Rus edipleri ne der?” (5708)

¹⁹ Burada yalnızca metinde yer alan işlev örneklerine yer verilmiştir. Çokluk ekinin bunun dışında başka işlevleri de vardır (bk. Iskakov 1991: 42-44).

b) Özel adlara getirilen çokluk eki, o özel adın çokluğunu değil, o kişinin de dahil olduğu grubu gösterir:

Ol seniñ Jamantaylarıñ sekildilerdiñ isi. “O senin Jamantayların gibilerinin işi.” (6720)

Kenesarılardıñ kelgenin estip, bük tüsip jatқан jerinen basın köterdi. “Kenesarılardan geldiğini duyup, iki büküm yattığı yerden başını kaldırdı.” (2652)

c) II. çokluk şahıs zamiri ile bazı şahıs eklerine geldiğinde çokluk işlevinin yanı sıra nezaket işleviyle de kullanılır:

Al sender sarbazdarğa jetiñder. “Siz de askerlere yetişiniz.” (360)

Sender onda Sarjan töleñgitterin arğı betke şıǵarıp kele jatқан ediñder. “Siz o zaman Sarjan’ın adamlarını karşı tarafa çıkarmaktaydınız.” (540)

2.2.1.2. İYELİK KATEGORİSİ (Teveldik Kategoriyası): Söz diziminde ilgi hâliyle birlikte isim tamlamalarını, bağlandığı isimden sonra nominatif hâlde bir ismin gelmesiyle iyelik grubunu ve isnat grubunu oluşturur.

Adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir (Korkmaz 2007: 259). Konuşan, dinleyen, adı geçen olarak ve üçü teklik, üçü çokluk olmak üzere altı şahıs bulunduğu göre iyelik ekleri bütün nesnelere temsil eden bu altı şahıs karşılıyor demektir (Ergin 2000: 222).

Kazakçada iyelik kategorisi, diğer Türk şivelerinde olduğu gibidir. Yani ancak altı şahsa ait özel eklerle iyelik kategorisi oluşturulur. Ancak özellikle Kazakça yazılmış gramerlerde iyelik kategorisinin hem iyelik ekleriyle hem de biraz sonra ele alınacak aitlik eki çeşidi olan -nıķı / -niki, -dıķı / -diki, -tıķı / -tiki ekleriyle yapıldığı görüşü hâkimdir (Iskakov 1991: 48, Oralbayeva vd. 1993: 97).

Buna göre Kazakçanın şahıslara göre iyelik ekleri şöyledir:

5. Tablo: İyelik Ekleri:

		Şahıs	Ekler
Teklik	1	Men	-m
	2	Sen	-ñ
		Siz (nezaket)	-ñız / -ñiz
	3	Ol	-ı / -i ; -sı / -si
Çokluk	1	Biz	-mız / -miz
	2	Sender	-larıñ / -leriñ -darıñ / -deriñ -tarıñ / -teriñ
		Sizder (nezaket)	-larıñız / -leriñiz -darıñız / -deriñiz -tarıñız / -teriñiz
	3	Olar	-ı / -i ; -sı / -si

2.2.1.2.1. I. Teklik Şahıs İyelik Eki: Ünsüzle biten bir söze eklendiğinde ekin önünde bir yardımcı ünlü türmesi gerçekleşir.

(meniñ) şaruva-m “işim” (1875)

(meniñ) töre-m “beyim, efendim” (2453)

(meniñ) tūs-i-m “düşüm” (8508)

(meniñ) ul-ı-m “oğlum” (6380)

(meniñ) ult-ı-m “ulusum” (8494)

2.2.1.2.2. II. Teklik Şahıs İyelik Eki: Ünsüzle biten bir söze eklendiğinde ekin önünde bir yardımcı ünlü türmesi gerçekleşir. Bu yardımcı ünlü, her zaman dar düz ünlüler olur. İlk hecesi yuvarlak ünlülü sözlerde dudak uyumuna aykırı olarak yine bu dar düz ünlüler gelir. II. teklik şahsın çokluk olmayan, ancak nezaket, saygı bildiren *siz* şekline –ñız / -ñiz ekleri getirilir.

(seniñ) amal-ı-ñ “çaren, çıkar yolun” (8713)

(seniñ) at-ı-ñ “ismin” (3012)

(seniñ) dos-ı-ñ “dostun” (5448)

(seniñ) èke-ñ “babam” (6200)

(seniñ) jara-ñ “yaran, sızın” (989)

(sizdiñ) jiyen-i-ñiz “yeğeniniz” (4337)

(sizdiñ) jurt-ı-ñız “halkınız, milletiniz” (9002)

(sizdiñ) bala-ñız “çocuğunuz” (7324)

2.2.1.2.3. III. Teklik Şahıs İyelik Eki: Ünsüzle biten sözlere -ı / -i ünlü ile biten sözlere -sı / -si eki getirilir. Ekin yuvarlak ünlülü şekilleri yoktur. Dudak uyumuna aykırıdır.

(oniñ) abıroy-ı “namusu” (3073)

(oniñ) bas-ı “başkanı” (56)

(oniñ) batır-ı “kahramanı” (817)

(oniñ) bosğa-sı “eşiği” (6541)

(oniñ) ekinşi-si “ikincisi” (70)

2.2.1.2.4. I. Çokluk Şahıs İyelik Eki: Dudak uyumunu aykırı olarak ünlüsü hep dar düz şekillidir. Ünsüzle biten sözlere yardımcı ünlü ile eklenir.

(bizdiñ) ata-mız “dedemiz, neslimiz” (5044)

(bizdiñ) nağaşı-mız “akrabamız” (6436)

(bizdiñ) arman-ı-mız “ülkümüz” (4784)

(bizdiñ) jav-ı-mız “düşmanımız” (7290)

(bizdiñ) jayılm-ı-mız “otlağımız” (7228)

2.2.1.2.5. II. Çokluk Şahıs İyelik Eki: II. teklik şahısta olduğu gibi nezaket şekli olan *sizder* ve asıl II. çokluk şahıs olan *sender* şahıslarına göre farklılık gösterir. Temelde II. teklik şahıs iyelik eklerinin önüne çokluk ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuştur. Çokluk ekinde olan ünsüz benzeşmesi bu ekler için de geçerlidir. Yani, **ünlü ve /r/, /v/, /y/** ünsüzleri ile biten sözlere -larıñ / -leriñ, -larıñız / -leriñiz; **/l/, /m/, /n/, /ñ/, /z/, /j/** ünsüzleri ile biten sözlere -dariñ / -deriñ, -dariñız / -deriñiz; **tonsuz ünsüzlerle** biten sözlere -tariñ / -teriñ, -tariñız / -teriñiz şekilleri gelir.

(senderdiñ) oy-larıñ “düşünceniz” (2582)

(senderdiñ) el-deriñ “halkınız” (6833)

(senderdiñ) küres-teriñ (7182)

(sizderdiñ) oy-larıñız (3562)

(sizderdiñ) urpağ-tariñız “nesliniz” (5129)

2.2.1.2.6. III. Çokluk Şahıs İyelik Eki: Diğer şahıslarda olduğu gibi çokluk III. şahıs iyelik eki de çokluk eki almış olabilir ve bu, şahsın çokluğunu değil, sadece ismin çokluğunu göstereceği için bu ek -ı /-i, -sı / -si’dir (Öner 1998: 115).

(olardiñ) kol-ı “eli” (3818)

(olardiñ) önege-si “eğitimi” (4406)

(olardıñ) kıymıl-ı “hareketi” (6873)

(olardıñ) bekinis-ter-i “kaleleri” (8933)

(olardıñ) mal-dar-ı “hayvanları” (131)

2.2.1.3. AİTLİK KATEGORİSİ (Teveldik Kategoriyası): Söz diziminde sıfat tamlaması ve aitlik grubu oluşturur.

Türkçede iyelik ve aitlik ifadesi *iyelik ekleri* ile sağlanabildiği gibi *aitlik ekleri* ile de sağlanabilmektedir. Bu anılan aitlik eki ad kök ve gövdelerine doğrudan gelebildiği gibi, adların *ilgi* ve *bulunma* durum eki almış biçimlerinden sonra da gelebilmektedir (Ergin 2000: 351. §; Korkmaz 2007: 265). Ekin çekim eklerinden sonra gelmesi, iyelik eki gibi yardımcı ses alması, aitlik gibi bir çeşit iyelik fonksiyonu taşıması bakımından (Ergin 2000: 351. §) bir çekim eki karakteri üstlendiği görülmektedir. Tarihî dil örneklerindeki *asrakı* “alttaki, aşağıdaki”, KB-4527; *kışkı* “kışınki”, KB-142; *yarınkı* “yarınki”, KB-397 ve çağdaş Türk lehçelerinde yer alan Tat. *bağçasındağı* “bahçesindeki”; Kırg. *artındağı* ”önündeki”; Başk. *kış-kı* “kışınki” vb. örneklerde görüldüğü üzere kalınlık-incelik uyumu içinde kullanılan ek, bugün Kazakçada da aynı şekilde damak uyumuna uygun bir şekilde kullanılır, ancak dudak uyumu yoktur.

Kazakçada, Eski Türkçeden beri izlenebilen -kı / -ki, / -ğı / -gi aitlik eklerinin yanı sıra bu eklerin ilgi hâl eki almış gövdelerde kalıplaşmış şekilleri olan -niki / -diki / -tiki ekleri de kullanılmaktadır. Daha ikincil bir şekil olan bu aitlik eki kadrosu Kazak dil bilgisi yayınlarında tek aitlik eki olarak kabul edilmektedir (Iskakov 1991: 48, Oralbayeva vd. 1993: 97).

tüp-ki “dipteki, içteki, gizli” (1591)

(osı) kün-gi “o günkü” (2098)

tañerteñ-gi “sabahki” (42)

tömen-gi “alttaki” (1179)

sırt-kı “dışarıdaki” (1706)

biz-diki “bizimki” (3206)

Gorçakov-tiki-nen “Gorçakov’unkinden” (5674)

kazak-tar-diki-nen “Kazaklarınkinden” (1622)

Kenesarı-niki²⁰ “Kenesar’ınminki” (6600)

so-niki “şununki¹²” (1315)

2.2.1.4. HÂL KATEGORİSİ (Septik Kategoriyası)

İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hallerde bulunurlar. İsimlerin, kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hallere girerler. İsimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hallere, durumlara sokan bu eklerle hâl ekleri denir (Ergin 2000: 215).

6. Tablo: Hâl Ekleri²¹

Yalın Hâl	teklik, çokluk, iyelik eki de almış isim
İlgi Hâli	-nıñ / -nıñ, -dıñ / -dıñ, -tıñ / -tıñ
Yükleme Hâli	-nı / -ni, -dı / -di, -tı / -ti, -n
Yönelme Hâli	-ğa / -ge, -қа / -ke, -а / -e
Bulunma Hâli	-da / -de, -ta / -te
Çıkma Hâli	-dan / -den, -nan / -nen, -tan / -ten
Eşitlik Hâli	-şa / -şe; -day / -dey, -tay / -tey
Vasıta Hâli	-ben / -men / -pen, -benen / -menen / -penen
Yön Hâli	-ğa / -ge, -қа / -ke + <i>taman, қарay, қарсы</i>
Sınırlama Hâli	-ğa / -ge, -қа / -ke + <i>deyin, şeyin</i>

²⁰ Kazakçada ince sırada kullanılan +niki / +diki / +tiki şeklinde ekin ön damak şekillerinin olduğu bilinse de incelediğimiz metinde buna aykırı örnekler tespit edilmiştir.

²¹ Hâl eklerinin bu başlıkları için bk. Öner 2007: 709-710.

2.2.1.4.1. Yalın Hâl (Nominatif, Atav Septik): Söz diziminde özne ve cümle dışı unsur olur.

Dilde, söz diziminden kaynaklanan bazı çekimlerde *sıfır morfem* diyebileceğimiz eksizlik örnekleri görülebilmektedir. Genel olarak, özne, nesne, ilgi, sıfat, zarf, emir, fiillerde üçüncü kişi ve seslenme gibi çekim biçimlerinde ortaya çıkan sıfır morfemin en çok bilinen biçimi, *yalın hâldir*. (bk. Öner 2011: 231-235). Anılan bu çekim biçimlerinin tamamı, kimi dilbilgisi kitaplarında birer yalın hâl olarak gösterilmektedir. Örnek olarak, Denny (1941: 239-241.§) ve Banguoğlu (1979: 54.§) gibi araştırmacıların sıfır morfem ve yalın hâl konusunu karıştırdıkları görülmektedir. Bu konuda Ergin, “İsmin karşıladığı nesne ve kendisine tâbi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâlidir. Demek ki isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâllerdir.” (Ergin 2000: 216) demektedir.

Son dönemlerde yapılan yeni araştırmalar bu konuya farklı bakış açıları getirmiştir. Karaağaç, Türkçede sıfat tamlaması olan yapılar çekim bakımından yalın hal öbeğidir (2009: 144-145) diyerek kendi düşüncesini belirtmiştir. Araştırmacı, ayrıca, cümlede sıfat ve özne görevinde olan fiilimsilerin de yalın hâl öbeği olabileceğini belirtmiştir. Üstünova ise sıfat, zarf, edat, bağlaç, ünlem türünden sözlerin ancak ad ve zamir görevini üstlenmiş biçimlerinin yalın hâl durumunda olabileceklerini ifade etmiştir. (Üstünova 2007: 736-748).

Kazak dil bilgisi çalışmalarında, yalın hâldeki sözlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekilde bulunabileceği, bu nedenle yalın hâlin kendine ait bir ayrı ekinin olmadığı genel bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır (bk. Iskakov 1991: 61, Oralbayeva vd. 1993: 101)

Görüldüğü gibi yapılan çalışmalarda yalın hal öbeği olarak tanımlanan durumlar sınırlandırılmıştır. Bu konuda Öner’in *sıfır morfem* ve *yalın hâlin* ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmesi, *yalın hâl* için ortaya konan çekimlik durumların sıfır morfemi kapsadığını ifade etmesi, yalın hâlin yalnızca bir ad hâli olduğunu kabul etmesi konunun netlik kazanması bakımından oldukça yararlı olmuştur (Öner 2011a: 231-235).

Bu ad hâli grubunun tezimize konu olan metinde yer alan bazı örnekleri şu şekilde listelenebilir²²:

Teklik Örnekleri:

Seyten kolğa tüser sètte közi körmese de, davsın şıramıtıp, özin baylağandardıñ biri Ojar dep uqқан. “**Seyten** yakalandığında görmese de, sesini benzeterek, kendisini bağlayanlardan birinin Ojar olduğunu anlamış.” (525)

Bir jil ötkennen keyin Jolaman Èssenge tağı hat jazdı. “Bir yıl geçtikten sonra **Jolaman** Èssen’e yeniden mektup yazdı.” (783)

Çokluk eki almış örnekler:

Rasında bul avıldar sonav künbatus jaqtan habar kütip tıprışuvda edi. “Gerçekten bu **obalar**, şu batı tarafından haber bekleyip, huzursuzdular.” (681)

Aksakaldar taray bastadı. “Aksakallar dağılmaya başladı” (751)

İyelik eki almış örnekler:

Koñırkuljanıñ közi kaytadan jas toqalına tüsti. “**Koñırkulja’nın gözü** yeniden genç karısına düştü.”

Janım avıradı, kökiregim avıradı, jüregim avıradı... “**Canım** acıyor, **kalbim** acıyor, **yüreğim** acıyor...” (2534)

Seslenmeye bağlı cümle dışı unsur olan örnekler:

Seyteke, tañ da jaqın... Azıraқ көз ilindirip alıñızdar. “**Seyteke**, şafak sökmek üzere... Birazcık dinleniniz.” (323)

Jok, şırağım, jerimizdi jırtıp, özenimizden balığın avlap jürgen mujıkқа қамşı көтерген bir de қазақ жоқ şıғар. “Hayır, **yavrum**, toprağımızı sürüp, nehrimizden balık avlamakta olan Rus köylülere kamçısını kaldıran tek bir Kazak yoktur.” (431)

²² Bu liste Öner 2009’dan alıntılanarak oluşturulmuştur.

2.2.1.4.2. İlgî Hâli (Genitif, İlik Septik): Söz diziminde isim tamlamalarını, genitif grubunu oluşturur.

İsmin başka bir isimle ilişkisi olduğunu ifade eden hâldir. Bu ilişki iki isim arasında ilgi hâli çekimiyle sağlanır (Karaağaç 2012: 334). Bu çekim ekli veya eksiz olabilmektedir. Diğer hâl ekleri isimlerle fiiller arasında bir çekim, bir ilişki kurarken ilgi hâli, iki isim arasında bir bağlantı, bir parça-bütün ilişkisi kurar. Bu bağlantı ve parça-bütün ilişkisi Türkçenin en temel yapı taşlarından biri olan *isim tamlamasını* oluşturur. İlgî hâli ekini alan birinci isim, iyelik ekini almış isimle tam bir kenetlenme, bütün olma ilişkisi kurar.

Kazakçanın bugün ilgi hâli ekleri –niñ / -niñ, -diñ / -diñ, -tıñ / -tiñ'dir. Diğer eklerde olduğu gibi Kazak yazı dilinde bu hâlin eklerinin damak uyumunun tam, dudak uyumunun ise olmadığı görülür.

Metinimizde yer alan ilgi hâli eki almış bazı örnekler şu şekildedir.

aybalta-niñ jüz-i “baltanın yüzü” (649)

kız bala-niñ èn-i “kız çocuğunun türküsü” (258)

èsker-diñ bir tob-ı “ordunun bir birliği (4128)

graf-tiñ kabinet-i “kontun ofisi” (5827)

halıq-tiñ tağdır-ı “halkın kaderi” (2806)

ruv talas-ı “boy kavgası” (2446)

Rossiya imperiya-sı “Rusya İmparatorluğu” (1537)

2.2.1.4.3. Yükleme Hâli (Akkuzatif, Tabıs Septik): Söz diziminde nesneyi ve isnat grubunu oluşturur.

İsimlerin nesne hâli olarak da bilinir. İsmin doğrudan doğruya geçişli bir fiile bağlandığı hâldir (Öner 1998: 121). Genellikle ekli olan bu hâl, bazen de eksiz olmaktadır. Bugün Kazakçada bu hâl eki, ünlü ile biten isimlere –nı / -ni; /l/, /m/, /n/,

/ñ/, /r/, /v/, /y/, /z/ ünsüzleri ile biten isimlere –dı / -di; tonsuz ünsüzlerle biten isimlere de –tı / -ti ekleriyle bağlanır. 3 teklik şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra ise –n eki getirilir.

Metinde yer alan yükleme hâli eki ile yapılmış isim fiil ilişkilerinden örnekler şu şekildedir:

Botanı soyıp alayık, balalarğa az kün qorek bolsın. “Deve yavrusunu keselim, çocuklara birkaç gün yiyecek olsun.” (1999)

Davdı akıl jeñedi, javdı batıl jeñedi. “Kavgayı akıl yener, düşmanı cesur yener.” (1140)

Avıldı üş jılğa jurt saylağan starşın, al bolıstı Şıñgıs tuqımınan şıqqan sultandar baskaradı. “Obayı üç yılda bir halkın seçtiği başçavuş, bölgeyi ise Cengiz soyundan gelen sultanlar yönetiyor.” (62)

Biraq ol buyırıqtı knyez qalay qarısı aldı? Knyez aşuvğa minip mağan hat jazğan. “Ancak O emri Knez nasıl karşıladı? Knez küplere binip bana mektup yazmış.” (5684-5685)

Qaramağıñdağı eliñ tügil, tuvğan iniñniñ balasın araşalavğa küşiñ jetpey qaldı. “Emrin altındaki halkın bir yana, öz kardeşinin çocuğunu korumaya gücün yetmemeye başladı.” (93)

2.2.1.4.4. Yönelme Hâli (Datif, Barıs Septik): Söz diziminde yer tamlayıcısını oluşturur.

Bu hâl ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği hâldir (Ergin 2000: 228). İsmi fiile bağlayan eklerden biri olan datif eki ile ve her zaman ekle yapılan datif hâli, bu yaklaşma ifadesinin yanı sıra, yön, yer, zaman karşılaştırma, sebep, gaye vb. işlevleri de ifade etmektedir.

Kazakçada yönelme hâli ekleri, ünlü ve tonlu ünsüzle biten isimlere –ğa / -ge; tonsuz ünsüzle biten isimlere -qa / -ke; teklik birinci, ikinci ve üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra –a / -e şeklinde eklenmektedir.

Yönelme hâli, teklik şahıs zamirlerinde ve işaret zamirlerinde yapıyı değiştirmektedir. Bu Kazakçanın zamir çekimindeki önemli bir özelliktir. Bu yapıya I. ve II. tekil şahıs zamirlerinde, bugünkü Anadolu ağızlarından Doğu grubunda I. Alt grubuna dahil olan, Diyarbakır ağızında *bahan* (bana), *sahan* (sana), II. Alt gruptan Kars (Ardahan, Posof hariç) ağızında *beğen* (bana), *seğen* (sana), IV. Alt gruptan Kemaliye, İliç (Erzincan) ve Elazığ ağızlarında da rastlanmaktadır (Ayan 2008: 132).

Baybolat aksakalğa Kenesarı köp keşikpey «Künimjandı mağan bersin» dep kisi salğan. “Baybolat Aksakal’a Kenesarı çok gecikmeden ‘Künimjan’ı **bana** versin’ diye adam göndermiş.” (2425)

Handıqka talasuvdñ eki jolı bar. Onı san ayqastan ötken Kenesarı jaqsı biledi. Biri sağan han biyligin eperem degen halıqtñ artında turıp baskara bilüv. Ekinşisi soñınan ergen qoldñ aldında jürip erliginmen özine tartıp aluv. “Hanlığa ulaşmanın iki yolu var. Onu sayısız mücadeleden geçen Kenesarı iyi bilmekte. Biri **sana** hanlığını beyliğini vereceğim diyen halkın arkasında durup yönetebilmek. İkincisi ardından gelen ordunun önünde gidip yiğitliğiyle (onları) kendine çekebilmek.” (2323)

Tağı osı hatta Abılaydñ Rossiya imperatorına bağınganına patşa bekinisiniñ birinde antın bergennen keyin gana oğan handıq gramotası men kundız işik, tülki börük, kümis kılış tapsırılısın delingen. “Hatta o mektupta Abılay’ın Rusya İmparatoruna tâbi olmak üzere çar kalelerinin birinde söz verdikten sonra ancak hanlık beratı ile kunduz kaftan, tilki börk, gümüş kılıç takdim edilsin denilmiş.” (826)

Kasım «**Kökşetavğa** nege köşesiñder?» dep suramadı. “Kasım ‘**Kökşetav**’a neden göçüyorsunuz?’ diye sormadı.” (2658)

Bir **kemege** mindik, ölsek birge ölemiz. “Aynı **gemiye** bindik, ölürsek birlikte öleceğiz.” (5199)

Jène komendantka bizdñ bekinisterimizge, ne qol astımızdağı qazaq avıldarına şabuıl jasaytın qastar tabılsa, onı Şuv özeniniñ boyına deyin quvıp, qaruv qoldanıp tyım saluvğa ruqsat etilsin. “Ayrıca **valiye** bizim **kalelerimize** veya hakimiyetimiz

altındaki Kazak **obalarına** saldırı düzenleyecek düşmanlar çıkarsa, onları Şuv Nehri'nin kıyılarına kadar püskürtüp, silah kullanarak **bertaraf etmeye** izin verilsin.” (2857-2859)

Biraq bul kezde bekinistiñ işi qalıñ örtke aynalğan edi. “Ancak o sırada kalenin içi yoğun bir yangına dömüştü.” (4140)

Yönelme hâli ekinin asıl işlevi yukarıda belirtildiği gibi ismi fiile yaklaştırmak olsa da ismi isme yaklaştırdığı çektiği durumlarda yönelme hâli öbeği (datif grubu) yapar.

şöpke kedey “ota muhtaç” (5946)

suvğa jarımağan “suya doymamış” (5946)

2.2.1.4.5. Bulunma Hâli (Lokatif, Jatis Septik): Söz diziminde yer tamlayıcısını oluşturur.

Fiilin cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden hâle girmek için de isimler bulunma eki alırlar. Asıl işlevinin yanı sıra yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma vs. bildirme işlevleri de vardır (Ergin 2000: 234).

Kazakçanın bulunma hâli eki Türkiye Türkçesinden farksızdır. Tonsuz ünsüz ve ünlü ile biten isimlere –da / -de, tonsuz ünsüzle biten isimlere –ta / -te şekilleriyle eklenir:

Bulunma hâli ekinden sonra gelebilen ek çeşitleri de Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasında aynılık gösterir. Kazakçada da bulunma hâli ekinden sonra ancak soru, bildirme ve aitlik eki gelebilir.

Küzettegi dört jigit birinen biri köz jazbay köşti aynala jür. “**Nöbetteki** dört yiğitten hiçbiri gözünü ayırmadan göçü dört dolanmakta.” (330)

Rossiya patşalığınıñ Sibirdegi avzınan ot bürikken qandı balaq jendeti. “Rus Çarlığı'nın **Sibirya'daki** ağzından ateşler saçan, eli kanlı celladı.” (4822)

*Körgen jigitter qos at jegilgen artıq **arbada** kara kiygizge oralğan bir kübi oq-dèri bar degendi aytadı.* “Gören yiğitler çift at çekilmiş arkadaki **arabada** siyah keçeye sarılmış bir sandık mühimmat var denildiğini söylüyorlar.” (912)

*Aktav bekinisine şirkev salınsın. **Şirkevede** bir pop, eki dyakon, bir küzetşi ustavğa ruqsat etilsin.* “Aktav Kalesi’ne kilise yapılsın. **Kilisede** bir papaz, iki diyakoz, bir nöbetçi bulundurulmasına izin verilsin.” (2866)

*Vèliyħannıñ ekinşi balası Èbilmambet (Mèmke) Kenesarıǵa erip, **JORIKTA** kaza taptı.* “Veli Han’ın ikinci oğlu Èbilmambet (Mèmke) Kenesarı’ya katılıp, **seferde** vefat etti.” (4219)

*Esirkegenge Kusbek naǵaşısunıñ üyine kongan küni oñ jaқтаǵı keñ boliskey **kerüvette** eki apasınñ ortasına uyıqtavğa tura keldi.* “Esirkegen’e Kusbek Dayı’sının evinde misafir olduǵu gün sağ taraftaki geniş, nikel **divanda** iki ablasının ortasında uyumak nasip oldu.” (4354)

2.2.1.4.6. Çıkma Hâli (Ablatif, Şıǵıs Septik): Söz diziminde yer tamlayıcısını oluşturur.

İsmin fiille ilgisini uzaklaşma şeklinde gösteren hâl çıkma hâlidir. Çıkma hâli eki, yönelme hâli ve bulunma hâli ekleriyle birlikte, zaman ve mekân içinde, işin yer ve istikametini bildirir (Ergin 2000: 235).

Kazakçada çıkma hâli eki ünlü veya tonlu ünsüzle biten isimlerden sonra –dan / -den; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra –tan / -ten; nazal ünsüzle biten isimlerden sonra ise –dan / -den ekindeki /d/ ünsüzünün ilerleyici benzeşme yoluyla deǵışmiş şekli –nan / -nen şeklindedir.

Ayrıca çıkma hâli eki sebep, neden bildiren bir işleve de sahip olduğundan isimlerden zarflık görevli kelimeler de yapar. Bu işlevle kullanıldığı yerlerde yer tamlayıcısı yerine cümlenin zarfı olurlar.

Bu zarflık işlevi şu örneklerde görülebilir:

*Jaz ortasında tayızdana bastaytın Ülkenayak özeni sol tünge tögilgen **қаннан** қып-қızıl боп ақтұ.* “Yaz ortasında sığlaşmaya başlayan Ülkenayak Nehri o geceki dökülen **kandan** kıpkırmızı olup aktı. (8353)

*Al **javaptan** қорықсаң, jeriңdi aram шөп basıp ketedi.* “(Bu) **bedelden** korkarsan, toprağını yabancı ot basıverir.” (5168)

Çıkma hâli ekinin asıl işlevi olan yer tamlayıcısı yapma işlevi ile ilgili metinde yer alan bazı örnekler ise şöyledir:

*Қазақтardı **шекардан** ери қарай бөтен жаққа өткізбесін.* “Kazakları **sınırdan** diğer taraftaki hiçbir yere geçirtmesin.” (2853)

*Bir еке, bir **шеседен** tuvsа da, bitimi Kenesarıға мүлде ұқсамaydı.* “Aynı baba, aynı **anadan** doğsa da, görünüşü Kenesarı’ya hiç benzemez” (2485)

*Graf birdeme ойна түскендеy **орнinan** түрегелip temir **шкаftan** екiңшi bir papkanı aldı.* “Kont bir şeyler aklına gelmişçesine **yerinden** kalkıp demir **dolaptan** ikinci bir dosyayı aldı.” (5720)

*Üş **künnen** beri isikpen alışkan alıp dene, bir balgerdiñ **шөpten** istegen шйppalı dèrisiniñ арқasında keseldi jeñe бастаған.* “Üç **günden** beri ateşle savaşan devasa vücut, bir şamanın **ottan** yaptığı şifalı ilacının sayesinde hastalığı yenmeye başlamış.” (8104)

Çıkma hâli ekiyle ilgili yaşanan bir başka fonolojik gelişme de, yukarıda anılan –nan / -nen ekinin I. ve II. teklik şahıs zamirlere geldiğinde yaşanan ses düşmesidir. Bu nedenle Kazakçada bu zamirlerin çıkma hâli eki almış şekilleri men-nen > menen, sen-nen > senen şeklinde olmuştur.

*Mümkün han iyem sizderdi keş şakırıp қalar, jigitteriñiz jata bersin, al özderiñiz уықтамay **menen** habar күtiñizder...* “Bir ihtimal Han efendim sizleri akşam çağırabilir, adamlarınız yatsın, ama siz uyumadan **benden** haber bekleyiniz...” (1701)

*Bul қыздар **senen** javap kelgenşe avıldарında қartayıp ta öler...* “Bu kızlar **senden** cevap gelene kadar obalarında yaşlanıp ölürlер.” (6299)

2.2.1.4.7. Eşitlik Hâli (Ekvatif): Söz diziminde zarf oluşturur, zarflık hâllerdendir.

Eşitlik hâli, eklendiği adla fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisini kurma durumudur (Korkmaz 2008: 324). Eşitlik hâli asıl işlevinin yanı sıra gibilik ve benzerlik işlevlerini de gerçekleştirir.

Kazakçada eşitlik eki bugün eklerle (morfolojik) yapılmaktadır. Eski Türkçede eşitlik hâli eki –ça / -çe’den gelişen –şa / -şe ve bu dönemde bir benzerlik işlevinde kullanılan *teg* edatının ekleşmiş şekli –tay / -tey, –day / -dey ekleriyle yapılmaktadır. Burada çekimin sentaktik yoldan morfolojik yola döndüğü görülmektedir. Yani Kazakça için bugün, çekim edatının ekleşmesiyle birlikte eşitlik hâlinin tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi eklerle yapıldığı görülebilir (bk. Öner 2011a, Öner 2011b) Asıl eşitlik hâli eki olan –şa / -şe’nin giderek kullanım sıklığını azalttığı ve bir yapım eki özelliği taşımaya başladığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim konu edindiğimiz eserde –şa ekli 5 örnek tespit edilmiş, –şe ekli hiçbir örneğe rastlanılmamıştır. Buna karşın –day eki almış 67 örnek; –dey eki almış 36 örnek görülmüştür.

Metinde yer alan eşitlik ekli bazı örnekler şöyledir:

Sonda Jamantayşa aq patşanıñ kulu bol demeksiñ be? “Yani **Jamantay gibi** çarın kulu ol mu demek istiyorsun?” (6707)

Aydalada kaskırşa jortuvların amalsız toktatıp, bekinisterine kaytuvğa mejbür boladı. “Bozkırda **kurt gibi** koşturmalarını çaresiz durdurup, klelerine dönmeye mecbur oluyorlar.” (7671)

Şağın kelgen Elek özeni jılanday suvmañ kağıp tınbay ağıp jatır. “Zamanı gelen Elek Nehri **yılan gibi** sağ sola çarpıp durmaksızın akmakta. (630)

Qazir Ağıbaydıñ suvarılğan kök temirdey èbden pisip, meylinşe qayralğan kezi. “Şimdi Ağıbay’ın su verilmiş **çelik gibi** iyice kızıp, tamamen bilendiği zamanı.” (1745)

Ayrıca bir kalıplaşma sonucunda ortaya çıkan –lap / -lep ekinin de Kazakçada eşitlik hâlini karşılayan yeni bir ek olduğunun örneklerine, hatta bu ekin geldiği zarf kalıplaşmalarının sözlük birim (leksikalleşme) hâline geldiği örneklere de metnimizde rastladık (bk. Güzel 2010: 54-64).

Oğan Ağıbay başkarğan bes jüz «Ağıbaylap!» kosalğanda èsker jatқан jerde aқır zaman ornaғanday boldı. “Ona Ağıbay’ın komutasındaki beş yüz “Ağıbayca!” katıldığında ordunun bulunduğu yerde kıyamet koptu.” (7769)

Leksikalleşen örnekler ise şu şekildedir:

Jok, basın biriktire alğan duşpanıñ қayralған қılıспен теñ, abaylap ustamasañ қолıñdı alıp түседі. “Hayır, ittifak oluşturan düşmanın bilenmiş kılıçla aynı, dikkatlice tutmazsanelini alıverir.”

Al köl juldızday jıbırlaған қalıñ ot «biz mundalap» bulardı шақardı da otırdı. “Göl ise yıldız gibi kırpışan gür otlar “biz burdayız dercesine” bunları çağırıyordu.” (7752)

2.2.1.4.7. Vasıta Hâli (İnstrumental): Söz diziminde zarf oluşturur, zarflık hâllerdendir.

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin bir varlığın aracılığı ile ve onun ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim vasıta çekimine girer (Karaağaç 2012: 344). Eylemin ne ile, nasıl ve ne zaman yapıldığını belirtmek için adlara getirilen vasıta biçim birimin yanı sıra anılan çekim için Türkçede edatlardan da yararlanılmaktadır.

Eski Türkçede vasıta durumu -n; -ın / -in; -an / -en; -un) / -ün ekleri ile sağlanmaktaydı (Gabain 2000: 184. §). Erdal, *ok+un* “ok ile”, *yol+un* “yol ile”, *küz+ün* “sonbaharda”, *söz+ün* “söz ile”, *köñl+ün* “gönül ile”, *edgü+n* “iyi biçimde” vb. örneklerini sıraladıktan sonra, vasıta biçim biriminin Eski Türkçede ayrıca *bi(r)le* ve *öñi* edatları ile birleşerek genişleyen birimler yarattığını da bildirmektedir. Erdal vasıta eki ile genişleyen birimler arasında *-(X)pAn*, *-(X)pAnXn*, *-zUnIn*, *+sXzXn* gibi biçimleri de anmıştır (Erdal 2004: 175-176).

Eski Türkçe döneminde bile morfolojik dizimin yanı sıra sentaktik dizimle de yapılan vasıta hâli, bu dönemde sentaktik ilişkiyi kuran *birle* edatının ekleşmesi sonucunda bugün Kazakçada morfolojik dizimle yapılagelmektedir (bk. Öner 2011b: 35)

Kazakçada vasıta hâli eki, ünlü ile ve /z/ hariç tonlu ünsüzle biten isimlerden sonra –men /-menen; tonsuz ünsüzlerden sonra –pen / -penen; /z/ ünsüzünden sonra ise –ben / -benen şeklinde dallanmıştır.

Metinde yer alan vasıta hâli eki örneklerinden bazıları şunlardır:

*Bir ğana Şımkent velayatınan özi ötken jılı seksen miñ som kümis **akşamen** zeket alğan joğ pa.* “Bir defalığına Çimkent şehrinden kendisi geçen yıl seksen bin gümüş **akçeyle** zekat vergisi almadı mı?” (1544)

*Dël osı sette batıp bara jatқан **künmenen** birge azalı, zarlı ün estildi.* “Tam o anda batmakta olan **güneşle** birlikte acı, dertli (bir) ses duyuldu.” (239)

*Avıl Şetinde bir kavım top **kürekpen** ziyrat kazıp jatır.* “Obanın kenarında bir grup **kürekle** mezar kazmakta.” (6533)

*Қalıñ èsker жүздік, miñdik **sappenen** kèdimgi jardı uruvğa kele jatқан tolқındaу lek-lek bop, barınша аықайлаp uran sap, biriniñ soñınan biri қамалға Şabadı.* “Kalabalık ordu, yüzlük, binlik **saflarla** eski yarı dövmeyle gelen dalga misali saf saf olup, bütün gücüyle bağırıp nara atıp, birinin ardından diğeri surlara atılıyor.” (3564)

*Orta Sır, Şuv, Sarısuв қазақтарınıñ basın қосувға sizder мүмkindik берсеñизder, Азақ Sır, Aral теñизи, Üstirt, Маңғистав қазақтарınıñ **bizben** birigüvine Hıva һanı қарси болмас degen ümitimiz бар.* “Orta Sır, Şuv, Sarısu, Kazaklarının ittifak kurmasına siz imkan verirseniz, yak, Sır, Aral Denizi, Üstirt, Mangıstav Kazaklarının **bizle** birleşmesine Hive Hanı karşı çıkmaz diye umudumuz var.” (1613)

*Şabuılğa Şıqpastan burın, bir-eki avız **sözbenen** jalpı jağdayımızğa üñile ötelik.* “Saldırıya çıkmadan önce, birkaç **sözle** genel durumumuza dikkat çekelim.” (3646)

2.2.1.4.7. Yön Hâli (Direktif): Söz diziminde zarf oluşturur, zarflık hâllerdendir.

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin belli bir yönde yapıldığını göstermek için ad yön çekimine girer. Yön ekleri adı eyleme bağlayan eklerdendir. (Karaağaç: 2012: 347).

Eski Türkçede isimlerin yön hâli -ğarU, -ηArU, -ArU ve -rA ekleriyle kurulmaktaydı: (Tekin, 2000: 116; Erdal, 2004: 177-178). Yani diğer pek çok isim hâlinde olduğu gibi bu yapı da morfolojik dizimle yapılmaktaydı (Öner 2011b: 34-35).

Günümüzde pek çok Türk şivesinde yön hâli morfolojik-sentaktik karışık biçimde yapılmaktadır: Krm. Tat. *taba*, Türkm. *sarı / karşı*, Az. *doğru*, Bşk. *üte*, Kkalp. *arı* vb. (Tenişev 1988: 491; Öner 2011b: 34). Bu çekim edatları bilindiği üzere isimlerin üzerine yönelme hâli eki almış şekillerine gelir.

Kazakçada da yön hâli yönelme ekinin üzerine gelen *taman*, *karay*, *karşı* edatlarıyla sağlanmaktadır. Yönelme hâli eki almış isimlerin haricinde yukarıda anılan Eski Türkçe yönelme ekinin kalıplaştığı, *joğarı* sözünden sonra da yine bu edatlar gelerek yön hâli işleviyle kullanılır. Metinde bu hâli gösteren örneklerden bazıları şunlardır:

Jène jalğız emespin, — dedi Ojar törge taman otırıp jatıp. “ ‘Ayrıca yalnız değilim.’ dedi Ojar **baş köşeye doğru** oturup.” (3145)

Sol küni Gens kızdardı öz üyine èkep jetim balalarmen tanıştırdı, keşke taman bulardıñ isi jayında departamentke hat jazdı. “O gün Gens kızları kendi evine getirip yetim çocuklarla tanıştırdı, **akşama doğru** bunların sorunu hakkında daireye mektup yazdı.” (6315)

*Ata-meken Kökşetavın tastap, Kasım töre nege **Қоқан һандығына қарай** көшти?* “Anavatani Kökşetav’ını bırakıp, Kasım Töre neden **Hokand Hanlığı’na doğru** göçtü.” (52)

*Bala jigît Êbdivakiyt analardıñ közine tüspesin dep, seriklerine **karay** tura şaptı.* “Genç delikanlı, Ebdivakit onlara görünmesin diye, **arkadaşlarına doğru** koşturdu.” (4911)

*Osi nusşavdı orındav üşin **bizge karşı** birneşe arnavlı jasaqtar şıqtı.* “Bu talimatı yerine getirmek için **bize doğru** birkaç özel birlik sevk edildi.” (3655)

*Sarbazdarın sapka turğızıp, Jolaman tobi birneşe ret **javğa karşı** maydangâ şıqtı.* “Askerlerini sıraya dizip, Jolaman’ın birliği birkaç kez **düşmana karşı** hücum etti.” (1238)

*Şoşayğan töbesiniñ kulaq tusınan bastap **joğarı karay** altı salalı etip oğa ustağan.* “Dik duran tepesinin kulak kısmından başlayıp **yukarı doğru** altı kısma ayrılmı sırma işlemiş.” (651)

2.2.1.4.8. Sınırlama Hâli (Limitatif): Söz diziminde zarf oluşturur, zarflık hâllerdendir.

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleşmesinin sınırlı oluşunu göstermek için, sınırın adı olan söz sınırlama çekimine sokulur (Karaağaç 2012: 353).

Sınırlama hâli bugün çağdaş Türk dili alanında büyük ölçüde çekim edatları ile sağlanmaktadır. Ancak bu hâlin ek biçimleri ile de gerçekleştirilebildiği izlenebilir. Eski Türkçe dil anıtlarında da bu durumun yan yana yaşandığını görüyoruz. Eski Türkçede *teg* ve *tegi* edatlarının yanı sıra –ça / –çe eki de sınırlama ifadesi için kullanılmıştır:

teg / tegi: *tabışğan yıl beşinç ayğa teg* “tavşan yılı beşinci aya **kadar**” (Moyun Çor Yazıtı, 20-21; bk. DTS: 546); *ilg(ä)rü: şantun y(a)zıka t(ä)gi: sül(ä)d(i)m* “Doğuya, Şantun ovasına **kadar** ordu sevk ettim” (Köl Tigin, Güney 3; bk. Şirin User 2009: 203).

-ça / -çe: *belcä boguzça suvda yori-* “bele **kadar**, boğaza **kadar** suda yürümek” (Erdal 2004: 376).

İsmin bu hâli çağdaş Türk şivelerinin pek çoğunda artık çekim edatları yardımıyla sağlanmaktadır: Ttü. Krm.-Tat., Gag. *qadar*; Özb. *qadar*; Tat., Nog. *qader*, *qaderle*; Az. *geder*; Tat. *tiklé* Bşk. *tiklém*; Az. *din*; Kry. *deyin*; Az. *kimi*; Türkm. *çen*;

Türkm *çenli*, Kkalp. *çelli*; Tat. *çaqlı*, Bşk. *saklı*, Kmk. *çakı*; Krç-Blk. *çaqlı*; Tat. *hetlé vb.*(bk. Öner 2011c: 39-47; Karaağaç 2012: 353).

Bugün Kazakçada bu çekim için yönelme hâli ekinin üzerine *deyin*, *şeyin* çekim edatları birlikteliği kullanılır. Metinde bu çekime ait bazı örnekler şu şekildedir:

*Anav aq tastan bastap, mina şok **tobilğığa deyin** biriñnen biriñ alıstamay katarlasa jatiñdar.* “Şu beyaz taştan başlayıp, şu bir top **kızılık ağaçlarına kadar** birbirinizden uzaklaşmadan siper alınız.” (1153)

***Bügingi künge deyin** şıdap kelse, onısı Koğan Rossiya patşasına karşı jèrdem berer dep senip kelgeni.* “**Bügüne kadar** sabretmişse, bu Hokand, Rus çarına karşı destek verir diye inanadığından.” (1565)

*Altınşaş èkesi Tayjandı atkannan keyin qalay orıs arasına tüskeninen bastap, eñ aqırı Kenesarı batırı Baytabınga **erge şıqqanına şeyin** jasırmay, bar ömirbayanın èdemi orıs tilimen aytıp berdi.* “Altınşaş babası Tayjan’ı vurduktan sonra nasıl Rusların arasına düştüğünden başlayıp en sonunda Kenesarı’nın adamı Baytabın’la **evlendiğine kadar** gizlemeden bütün hayat hikâyesini nefis (bir) Rusça ile anlatıverdi.” (6250)

*Bir sap pen ekinşi saptıñ arası, jüzbası jüzge **sanap jetkenge şeyin** gana kidiredi.* “Bir safın ikinci bir safla arası, yüzbaşı sadece yüze **sayana kadar** açılıyor.” (7760)

*

Yukarıdaki açıklamalardan, verilen örneklerden anlaşılacağı üzere ismin hâlleri konusu ancak söz dizimsel, sentaktik ilişkiler bağlamında ele alındığında daha anlamlı ve yararlı olmaktadır. Bir başka deyişle çekim, isim-isim, isim-fiil arasındaki ilişkiler düzeni olduğuna göre fiil çekimleri nasıl cümleyi ilgilendiren, söz dizimi temelinde anlaşılabilir bir kategori ise, isim çekimi de buna benzer şekilde incelenmelidir²³

²³ Burada uygulanan bu tasnif ve teorik düzlem Mustafa Öner'in ve Günay Karaağaç'ın çeşitli çalışmalarından alıntılanmıştır. (bk. Öner 2011a, 2011b, 2011c, 2011d; Karaağaç 2012).

İsim hâl eklerinin kelime grubu oluşturma ve cümle öğeleri görevli çekimler yapma özellikleri aşağıdaki tabloda bir arada verilmiştir:

7. Tablo: Hâl Kategorisi ve Söz Dizimi İlişkisi:

Kategori	Söz Dizimindeki Görevi	Ekleri
Yalın Hâl	Özne ve cümle dışı unsur	teklik, çokluk, iyelik eki de almış isim
İlgi Hâli	İsim tamlaması, genitif grubu	-nıñ / -nıñ, -dın / -dın, -tıñ / -tıñ
Yükleme Hâli	Nesne, akkuzatif grubu	-nı / -ni, -dı / -di, -tı / -ti, -n
Yönelme Hâli	Yer tamlayıcısı, datif, lokatif, ablatif grubu	-ğa / -ge, -қа / -ke, -a / -e
Bulunma Hâli		-da / -de, -ta / -te
Çıkma Hâli		-dan / -den, -nan / -nen, -tan / -ten
Eşitlik Hâli	Zarf, edat gurubu (edatlı çekimler)	-şa / -şe; -day / -dey, -tay / -tey
Vasıta Hâli		-ben / -men / -pen, -benen / -menen / -penen
Yön Hâli		-ğa / -ge, -қа / -ke + <i>taman, қарay, қарсы</i>
Sınırlama Hâli		-ğa / -ge, -қа / -ke + <i>deyin, şeyin</i>

2.2.1.5. İSİMLERDE SORU

Türkçede işleklik sahasına hem isimleri hem de fiilleri alan bir işletmedir. Çoğu kez ekle/edatla²⁴ bazen de vurguyla yapılan bu işletme, aynı zamanda ana yardımcı eylemi de, yani bildirme bilgisini de taşır ve her zaman cümle oluşturur. (bk. Karaağaç 2009:111)

Kazakçada soru işletmesi ekle/edatla yapılmaktadır. Ünlü ve /l/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ile biten sözler *ma / me; /m/, /n/, /ñ/* ve /z/ ünsüzleri ile biten sözler *ba / be; tonsuz ünsüzlerle biten sözlerden sonra ise pa / pe* yapılarını alarak bu çekime girerler. Yazım geleneği olarak hep ayrı yazılır ve damak uyumu tamdır.

²⁴ Ünlüsüne ve ünsüzüne göre ses çeşitliliği oluşan bu yapının Eski Türkçede *gu / gü* yapılarıyla sağlandığı bilinir. Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde bile bu yapı tıpkı bir ek gibi arka damak, ön damak ünlüsüne göre çeşitlenmiştir. Ancak yazım olarak o dönemden beri soru eki/edatının ayrı yazıldığı izleniyor. Bu nedenle bu yapının ek gibi çeşitli şekilleri olmasından dolayı ek; ayrı yazılmasından dolayı edat olduğu konusu hâlen tartışmalıdır.

Metinde soru çekimi ile ilgili örneklerden bazıları şu şekildedir:

Adam sırrı — sandık içindeki kazına. Onda altın jadır ma, bakır jadır ma, birden bilüv kıyın. “İnsanın sırrı, sandık içindeki hazinedir. Onda altın **mı** var, bakır **mı** var, hemen bilmek zor.” (121)

Abılay urpaqtarınan meniñ nem kem, deydi ol işinen, atağım ba, bağıım ba, devletim be? “Abılay’ın neslinden benim neyim eksik, diyordu içinden, namım mı, bahtım mı, şansım mı?” (2742)

Arttarına burılıp karağan sayın jüregine suvıķ semser tiygeli turğanday köñilge muñ, közge jas keldi. Alda ne kütip tur? Baķıt pa? Miñnat pa? “Arkalarına dönüp her baktıklarında yüreğine soğuk kılıç değmek üzereymişcesine gönlr sıkıntı, göze yaş geldi. Gelecekte ne beklemekte? Mutluluk **mu**? Acı **mı**?” (238)

2.2.1.6. İSİM BİLDİRMESİ

İsimlerin yüklem hâli diğer çağdaş Türk yazı dillerinde olduğu gibi Kazakçada da Eski Türkçeden işlev ve şekil değişikliğiyle gelişen e- (< er-), bol- ve tur- yapıları ile kurulmaktadır. Bütün isimleri yüklemleştirme ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapma gibi önemli iki görev üstlendiği için ana yardımcı fiil²⁵ olarak bilenen bu yapı isimleri geniş/ şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart yüklerini alarak bildirmektedir. Şart çekiminde isim bildirmesi Türkiye Türkçesinden farklı olarak *bol-sa* şeklinde yapılırken (bk. Koç, Doğan 2004: 283) diğer zamanlardaki bildirmeyi e- ve bol- ana yardımcı fiilleri e- daha fazla olmak üzere birlikte yapmaktadırlar.

İsim bildirmesinin olumsuz şekli için Kazakçada *emes* edatı kullanılır.

2.2.1.6.1. Geniş / Şimdiki Zaman:

Çağdaş Türk yazı dillerinin pek çoğunda olduğu gibi ana yardımcı fiilin geniş/şimdiki zaman bildirmesinde ana yardımcı fiil/fiiller tamamen tasarruf

²⁵ Ana yardımcı fiil olgusu, işlevleri ve adlandırılması için bk. ana yardımcı fiil (Ergin 2000: 297), ekeylem (Vardar vd. 1980: 73), ek fiil (Korkmaz 2008: 52), isim fiili, özden fiili (Deny 1941: 333); cevherî fiil (Timurtaş 1994: 110-112); ana yardımcı fiil (Türk 2004) ve yardımcı fiil (Hacıeminoğlu 2003: 195), ana yardımcı eylem (Karaağaç 2012: 388).

edildiğinden bu bildirme ekleşen şahıs zamirleri aracılığıyla yapılmaktadır. Hem bildirme yükünü hem zaman yükünü hem de şahıs yükünü ekleşen bu yapılan üzerlerine almıştır. Bu şekilde ileri düzeyde bir ekleşme ve tasarruf edilme, geniş zamanın diğer zamanları da kapsamayı, dolayısıyla kullanım sıklığının çok daha fazla olmasıyla açıklanabilir.

Ana yardımcı fiilin geniş/ şimdiki zaman çekimi sonucu ekleşen şahıs zamirleri, şahıs ekleri kategorisinin yanında bir de bildirme kategorisini oluşturmuşlardır (Ergin 2000: 298).

8. Tablo: Ana yardımcı fiilin geniş/şimdiki zaman çekimi (Bildirme ekleri)

1. teklik şahıs	men	-mın / -min, -bın / -bin, -pın / pin
2. teklik şahıs	sen	-sıñ / -siñ
	siz (nezaket)	-sız / -siz
3. teklik şahıs	ol	-Ø
1. çokluk şahıs	biz	-mız / -miz, -bız / -biz, -pız / piz
2. çokluk şahıs	sender	-sıñdar / -siñder
	sizder (nezaket)	-sızdar / -sizder
3. çokluk şahıs	olar	-Ø

1. teklik şahıs bildirme eki:

Kazakçada bu ek ünlü ve /l/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ile biten sözlere *-mın / -min*; /m/, /n/, /ñ/ ve /z/ ünsüzleri ile biten sözlere *-bın / -bin*; tonsuz ünsüzlerle biten sözlere ise *-pın / -pin* şekillerinde bağlanır.

Metinde bu çekime ait bazı örnekler şu şekildedir:

*Men sizdiñ sav-sèlemet kelgeniñizge **ķuvanıştımın**...* “Ben, siz sağ salim geldiğiniz için **mutluyum**.” (5522)

*Özim de Sızdıktan köp **ümittimin**.* “Ben de Sızdık’tan çok **umutluyum**.” (5034)

2. teklik şahıs bildirme eki:

Kazakçada 2. teklik şahıs isim bildirmesi asıl 2. teklik şahıs *sen* ve nezaket şekli olan *siz* şekilleri için farklı eklerin kullanılmasıyla yapılır.

Sonday bir èdil kılığın үшін de ayıptısın ba? Joq, ayıptı emessin. “Böyle bir doğru hareketin için de **suçlu musun?** Hayır, **suçlu değilsin.** (504)

Ah, jastık şak, jastık şak, sen qazir alıstağı ay tèrizdisin goy, sèvleñ bar, kızuvin joq... “Ah gençlik zamanları, gençlik zamanları, sen şimdi uzaktaki ay **gibisin** ya, ışıgın var, sıcaklığın yok...” (5744)

Metnimizde 2 teklik şahıs nezaket şekline ait bir bildirme örneği yoktur. Ancak Kazakçada *jigit-siz* “yiğitsiniz”, *èdemi-siz* “güzelsiniz” şeklindeki örnekleri mevcuttur.

3. teklik şahıs bildirme eki:

Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe turur yapısının ekleşmeye gitmesi sonucunda –dır / -dir / -dur / -dür, -tır / -tir / -tur / -tür eklerinin bazen kullanılıp çoğu kez de kullanılmamasıyla yapılan bildirme, Kazakçada her zaman eksiz şekilde yapılmaktadır. Bu durum yazı dili geleneklerinin Kazakça için çok daha geç oluşması, konuşma dilinin yazı diline göre tasarrufu, söz ve yapı kısaltmalarını daha fazla benimsemesi gibi durumlarla açıklanabilir görüşünderiz.

Ol seniñ Jamantayların sekildilerdiñ isi. “O senin Jamantayların gibilerinin **işi**” (6720)

Zavodtağıday jasav kıyın goy... “Fabrikadaki gibi yapmak **zor** ya...” (7461)

1. çokluk şahıs bildirme eki:

Teklik şahıstaki çekim gibi bu ekler de geldikleri sözlerin son seslerine göre çeşitlenirler. Ünlü ve /l/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ile biten sözlere *-mız / -miz*; /m/, /n/, /ñ/ ve /z/ ünsüzleri ile biten sözlere *-bız / -biz*; tonsuz ünsüzlerle biten sözlere ise *-pız / -piz* şekillerinde bağlanır.

Ölsek şeyitpiz, öltirsek bəyitpiz. “Ölürsek **şehidiz**, öldürürsek **efsaneyiz**.” (380)

Bes minut ötpey zeñbirekşilerdiñ: — Dayınbız! — degen davıstarı estildi. “Beş dakika geçmeden topçuların: **-Hazırız!** şeklindeki sesleri duyuldu.” (4114)

*Biz bir mal baqqan momın **elmiz**.* *Avıl üstinen atılğan multıq tek kana jılkanı ürkitpeydi...* “Biz bir çobanlık yapan uysal **halkız**. Obanın üstünden atılan tüfek yalnızca atları korkutmaz...” (420)

2. çokluk şahıs bildirme eki:

Çokluk 2. şahıs eki de teklik çekimde olduğu gibi nezaket şeklini içermektedir.

Ol multıqtı atqızdırıp jürgeñ özderiñ emessiñder me? “O tüfeği attırıp duran **siz değil misiniz?**” (422)

*Ëy, **kimsiñder?** — dedi ol astındağı aqboz atın urşıqtay aynaldıra oynatıp, analardıñ sèlemin almay.* “Hey **kimsiniz?**, dedi o altındaki boz atını eğirmen gibi çevirip oynatıp, onların selamını almadan.” (6630)

3. çokluk şahıs bildirme eki:

Teklik 3. şahıs bildirmesinde olduğu gibi çokluk şahıs da eksiz yapılıdır.

*Öytkeni olar **küşti**, seniñ basiña bağa koyıp otırğan **solar** goy...* “Zira onlar **güçlü**, senin başına ödül koyanlar **onlar** işte...” (7436)

*Özim Masan biydiñ nemesimin, mına jigitter avıldan ertip şıqqan **serikterim**.* “Ben Masan Bey’in torunuyum, şu yiğitler obadan benimle gelen **arkadaşlarım**.” (6695)

2.2.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman:

İsim bildirmesinin görülen geçmiş zamandaki çekimi e- ana yardımcı fiilinin üzerine görülen geçmiş zaman ekinin gelmesi (**edi**) ile yapılır. Doğal olarak şahıs ekleri de görülen geçmiş zamana gelen 2. tip (**iyelik kökenli**) şahıs ekleridir. Bu çekimin olumsuzu **emes** üzerine e- ana yardımcı fiili görülen geçmiş zaman eki ve şahıs eklerinin gelmesiyle oluşur (**emes edi + şahıs ekleri**).

Metinden yer alan çekimlerden bazı örnekler şu şekildedir:

Alğaşkı balda kılıştıñ jüzindey kılışıladağan ofitser edim, aldımda men asatın san kızıq askar belder bar bolatın, bar bolaşağım meni kütip tur edi goy... “Geçenki baloda kılıcın yüzü gibi parlayan (bir) **memurdum**, önümde aşacağım türlü cezbedici yüce dağlar vardı, bütün istikbalim beni beklemekteydi işte...” (5678)

Abzal şal betindegi kanın sürtpey, — sarı ala tüymeli sultan urpağı, kanım bir kazağım ediñ, seniñ araşa tüspegeniñe ökinemin. “İhtiyar Abzal yüzündeki kanı silmeden: “Sarı ala düğmeli Sulatn soyu, kandaşım **Kazak’ımdın**, senin araya girmemene pişman oluyorum.” (468)

Qasım töre biz sekildi aqımaq emes edi. “Kasım Töre bizim gibi **ahmak değildi.**” (86)

Sol ustap boyınşa biz kazınağa jüz qaradan bir kara jasaq tölevge tiyisti edik. “Bu ferman doğrultusunda biz hazineye yüz büyük baştan bir sığır vergi vermeye **mecbur idik.**” (123)

Èsirese oğan közin tigetinder Buhar, Hıva, on segiziñşi gasırdıñ basında payda bolğan Koğan handarı edi. “Bilhassa ona göz dikenler buhara, Hive, on sekizinci yüzyılın bairında ortaya çıkan Hokand **hanları idi.**” (1416)

2.2.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman:

İsim bildirmesinin öğrenilen geçmiş zamandaki çekimi e- ana yardımcı fiilinin üzerine görülen geçmiş zaman ekinin gelmesi (**eken**) ile yapılır. Doğal olarak şahıs ekleri de öğrenilen geçmiş zamana gelen 1. tip (**zamir kökenli**) şahıs ekleridir. Bu çekimin olumsuzu *emes* üzerine e- ana yardımcı fiili öğrenilen geçmiş zaman eki ve şahıs eklerinin gelmesiyle oluşur (**emes eken + şahıs ekleri**).

Sarı dalağa iye ekenmin dep tağı kulanday kıstı-jazı köşip jüre bergenmen eşteñe oñar emes. “Sarı bozkıra **sahipmişim** diyerek artık yana atı misali yaz kış göçüp gidivermekle hiçbir şey daha iyi olmaz. (6377)

Durısıñdı ayttıñ, er jigit ekensiñ. “Doğrusunu söyledin, **erkek adammışsın.**” (446)

Üyge şegir köz, betinde kan joq, söl joq, katқан sarı jigir kirdi. Türi kisi öltirgen adamday sustı eken. “Eve çekik gözlü, bezi benzi soluk, kaskatı saro yiğit girdi. Görünüşü birini öldürmüşçesine **korkunç imiş.**” (4663)

Alıstan kele jatқан jolavşılar ekensiñder, koy soyuv kerek edi, — dep miñgirledi.
“Uzaktan gelen **yolcularsınız**, koyun kesmek lazımdı, diye mırıldandı.

Jendetterdiñ özderi eki jüzdey adam eken, tüni boyı istemegeni bolmaptı.
“Cellatların tamamı iki yüz kadar **adammış**, gece boyu yapmadıkları kalmamış.” (6557)

2.2.1.6.4. Şart:

İsim bildirmesinin şart çekimi diğer çekimlerden farklı olarak e- ana yardımcı fiili ile değil, bol- yardımcı fiilinin üzerine şart eki ve doğal olarak 2 tip şahıs eklerinin (**iyelik kökenli**) getirilmesiyle yapılır. Bu çekimin olumsuzu *emes* üzerine bol- ana yardımcı fiili, şart eki ve şahıs eklerinin gelmesiyle oluşur (**emes bolsa + şahıs ekleri**).

Metinde yer alan çekimlerden bazı örnekler şu şekildedir:

Şın mergen bolsañ jüz kadam jerden ana Navrızbaydıñ қолındaғı ақsuñқardı atıp түsirşi!.. “Gerçek **nişancıysan** yüz adımlık yerden şu Navrızbay’ın elindeki doğanı atıp indir bakalım!..” (5300)

Eger bar күnәsi sol bolsa onda munday müsәpirlikke uşraytın jalғız Seyten ғана ma? “Eğer bütün suçu **bu ise**, o zaman bu kadar çaresizliğe düşen yalnızca Seyten mi?” (501)

Al Қоқан, Ғива һандықтары bolsa, олар қазаққа қандай қыянат жасамadı deseñşi! “Ya Hokand, Hive **hanlıkları ise**, onlar Kazaklara ne ihanetler yapmadılar ki!” (1542)

2.2.2. SIFAT (SIN ESİM)

Sözlük birimlerinin söz diziminde niteleyici olarak kullanımı, onların sıfat kullanımıdır (Karaağaç 2012: 426). Sıfatlar, isim ve fiil kökenli olmak üzere ancak iki kaynaktan gelebilirler. Yani sıfat, asıl isim ve fiilden yapılan isimlerin söz diziminde kazandıkları bir görevdir. Bu nedenle sıfat aslında bir söz türü değil, sözlerin söz diziminde yüklendikleri bir görevdir. Bu görev de kendisinden sonra gelen bir ismi niteleme ve belirtme şeklinde görünür (Ergin 2000: 246). O hâlde aslında bütün

isimlerin sıfat olabilme kapasitesi vardır. Ancak bu kapasite ismin anlamına göre değişiklik gösterebilir. Örnek olarak, renk adları sıfat görevini yüklenmeye çok uygunken, fiillerin mastar ekiyle adlaşan şekilleri sıfat olamazlar. Ancak elbette burada geçici adlaşma kastedilmektedir. Yani *yürü-mek* isminin sıfat olma kapasitesi günümüzde çok düşükken *çak-mak*, *çak-ma* gibi kalıcı şekilde adlaşmış, birer sözlük birimi (leksem) hâline gelmiş sözlerin sıfat olabilme kapasitesi yüksektir (*çakmak gözler*, *çakma araba* vb.).

Bu durum Kazakça için de geçerlidir. *bar-u-v* “gitme, gidiş” isminin sıfat olması zor; ancak *kız-u-v* “kızma; sıcak; hızlı” sözünün sıfat olması çok kolaydır. Elbette burada sözlüklük anlam genişlemesi (bk. Karaağaç 2012: 576) önem arz etmektedir. Bunun haricinde de fiillerin sıfat-fiil ekleri (partisip) vasıtasıyla sıfat göreviyle kullanılabilirdiği bilinmektedir. Sıfat-fiil eklerine ileride değinileceğinden burada yalnızca basit sıfatlar ve isimden isim yapma ekleriyle türeyen sıfatlar üzerinde durulacaktır.

Bu bilgiler doğrultusunda Kazakçadaki sıfatlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

2.2.2.1. Niteleme Sıfatları:

Nesnelerin biçimlerini, tarzlarını, renklerini, oluştan getirdikleri kalıcı özelliklerini belirten sıfatlardır. Bu tür sıfatlar, niteleme gücü yüksek yalın isimler ve isimlerden sıfat yapmaya uygun bazı eklerle²⁶ yapılır. Metnimizde geçen bazı niteleme sıfatları şunlardır:

ğalıñ anağuraylı Basköl “gür sazlıklı Basköl” (282)

arbalı oğ-dèri “arabalı cephane” (1267)

aşuvlı kabak “kızgın yüz” (222)

ayavlı jan “değerli kişi” (621)

kıızıl kan “krımızı kan” (496)

²⁶ Bu ekler Türkçenin tarihî çağdaş bütün alanlarında olduğu gibi Kazakçada da kullanım sıklığı en fazla olan-lı / -li; -sız / -siz ekleridir.

külsarı atan “boz deve” (13)

kümis teñge “gümüş para” (655)

kişi bala “küçük çocuk” (402)

kögildir aspan “mavi gökyüzü” (5)

èdemi ün “güzel ses” (5481)

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları:

Nesnelerin geçici olarak içinde buldukları özellikleri, vasıfları belirten sıfatlardır. Nesnelere işaret edilmeleri, sayıları, sorulmaları ve belirsizlik durumlarına göre belirtilebilirler (Ergin 2000: 247). Buna göre belirtme sıfatlarını *işaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *soru sıfatları* ve *belirsizlik sıfatları* başlıkları altında incelemek mümkündür.

2.2.2.2.1. İşaret sıfatları:

Joq, Medelihan o düniyeniñ künèsin bu düniyeniñ kıziğına ayırbastavğa mindetti. “Hayır, Medelihan **o dünyanın** günahını **bu dünyanın** cazibesine tercih etmek zorunda” (1895)

Sonda bu jurt kayda barmaq? “O zaman **bu yurt** nereye gidecek?” (2835)

Taymas o jaqtan küzsiz kayta almaydı. “Taymas **o taraftan** güz gelmeden dönemez.” (3249)

Yapırmav, minav davıs kimdiki? Ojar göy! “Eyvah, **bu ses** kimin? Ojar ya!” (362)

Bul jolda qanday amal bolmasın qoldanuvğa ruksat etilgen. “**Bu uğurda** ne yapılması gerekiyorsa yapılsın.” (100)

Osi ustap boyınşa Orta jüz segiz ökirge bölindi emes pe... “**Bu fermana** göre Orta Cüz sekiz bölgeye ayrılmadı mı?” (60)

Sol resmiy hatım mına kağaz goy. “O resmi dilekçem bu kağıt işte.” (5679)

Jaña öziñ ayttıñ goy, Altın, Altay, Uvaq, Toqa ana jaqqa ketti dep. “Demin sen söyledin ya, Altın, Altay, Uvak, Toka o tarafa gitti diye.” (414)

Ana jılı Atıgay Karavıl men Altın, Toqa jerge talasıp köp jigitter soyılğa jıgılğanda... “O yıl Atıgay Karavıl ile Altın, Toka yer kavgasına tutuşup sayısız yiğit topuzla öldüğünde...” (6465)

Sıpaylarınıñ şoşayğan multıqtarı jerime salınıp jatқан anav bekinister sol kaskırdıñ apandarı emes pe? “Askerlerinin sivri tüfekleri vatanıma kurulan şu kaleler o canavarın ini değil mi?” (428)

Boz attağısı sonav toğız batpan şokparın tayaq siltegendey üyiriltip oynap baradı. “Boz attaki şu dokuz batman topuzunu sopa salları gibi çevirip gelmekte.” (1312)

Atalarıñ kazak halkınıñ kanişer kara niyet jendeti dep turğan osınav til tartpas şaldı at bavırına aluvğa da dayın. “Ataların Kazak halkının kana susamış celladı deyip duran şu cüretkar ihtiyarı atın toynakları altına almaya da hazır.” (450)

2.2.2.2.2. Sayı sıfatları:

2.2.2.2.2.1. Asıl Sayı sıfatları:

Belgisiz adamdar beymelim jaqqa êketip bara jatқан ağalarınıñ soñınan qalmay şırıldap jügirgen jeti jasarı Altınşaştı karavıl bası ofitser iyemdenip, Ombıdağı bir sèvdegerge satқandı. “Bilinmeyen kişiler meçhul (bir) yere götürdükleri ağabeylerinin izini kaybedip ağlayan yedi yaşındaki Altınşaş’ı karakol komutanı (bir) memur sahiplenip, Ombı’daki bir tüccara satmıştı.” (111)

Ökirlik pirkaz eki patşa kızmetkeri jène eki julğa saylangan eki kazak jèsiyètirden quraladı. “Bölgesel yönetim iki çarlık memuru ve iki yılda bir seçilen iki Kazak yargıcından kurulacak.” (72)

Osıdan üç kün burın bular Karamendi tavınıñ şuraylı etegine jetken. “Bundan **üç gün** önce onlar Karamendi Dağı’nın bereketli eteklerine ulaşmış.” (200)

Koñırkulja men Karapuşıqtıñ karamağındağı bes jüz karabin multıqtı soldat pen tört zeñbirek bizge kur qarap turadı deysiñ be, Navanjan? “Konırkulja ve Karapuşık’ın emrindeki **beş yüz karabina tüfekli asker** ile **dört top** bize boşuna bakıp duruyor mu diyorsun, Navancan?” (3748)

2.2.2.2.2.2. Sıra Sayı sıfatları:

Birağ Ekinşi Ekaterina patşa öziniñ 1778 jılı 24 mayda bergen Ukazında onı tek Orta jüzdiñ gana hanı etip bekitti. “Ancak Çar **İkinci Katerina**’nın 24 Mayıs 178 tarihinde verdiği fermanında onu yalnızca Orta Cüz’ün hanı olarak belirledi.” (822)

Üşinşi eñgime — el biylev, èkimdik jürgizüv, biylik aytuv jayında boldı. “Üçüncü konu; yönetim, ferman yayımlama, idarecilik hakkında oldu.” (7547)

Patşa jamandağan adamdı Abılay urpağınıñ besinşi buvını da jamandavğa mejbür boladı. “Çarın kötülediği insanı Abılay soyunun **beşinci nesli** de kötülemeye mebcur olur.” (5178)

Bir kün tömendegi toğayda tınığuvğa mursat berilsin. Jetinşi küni prikaz şabılsın. “Bir gün aşağıdaki ormanlıkta istirahatata izin verilsin. **Yedinci gün** yönetim dağıtılsın” (3730)

2.2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı sıfatları:

Üleştirme sayı sıfatları bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde sayı sözlerine –şar / -şer eklerini getirmek suretiyle yapılır. Kazakçada ise çıkma hâli ekleri getirilerek bu yapı kurulur (Koç, Doğan 2004: 213). *eki ekiden* “ikişer”, *on onnan* “onar, *bes besten* “beşer” vb. İncelediğimiz metinde üleştirme sayı sıfatları ile ilgili örnek tespit edilmemiştir.

2.2.2.2.2.4. Kesir Sayı sıfatları:

Türkiye Türkçesinde kesir sayı sıfatları oluştururken bulunma hâli ekinden yararlanılırken; Kazakçada bu yapı çıkma hâli eki ile kurulur (Iskakov 1991: 206).

Қазақтiñ атақтi ханнiнiñ бiрi Қасым соғиста жақсi көрмесе де, қарамағандағи бiр миллион жанныñ төрттен бiрiн атақа қондирip, найза ұстаттырған екен. “Kazakların ünlü hanlarından biri (olan) Kasım savaşı sevmese de emrindeki bir milyon insanın **dörtte birini** atlandırıp, mızrak tutturmuştu.” (7492)

*Patша үкiметинiñ санағи бойнша Кенесары он жыл көтерiлiсiнiñ ишiнде жүз жетпiс бес авылдi тонап, бес жүз жазығи жоқ кiсi өлтiрiптi. Соннñ **besten төртi** ақырғи бес жылна жатадi.* “Çar hükümetinin istatistiğine göre Kenesarı on yıllık isyanını boyunca yüz yetmiş beş obayı yağmalayıp, beş yüz suçsuz kişiyi öldürmüştü. Bunun **beşte biri** son beş yıla aitti.” (7320)

2.2.2.2.2.5. Tahmin Sayı sıfatları:

Belirttikleri isimlerin sayılarını tahmini olarak veren sıfatlardır. Kazakçada bu tür sıfatlar –day / -dey, -tay / -tey; -dağan / -degen, -tağan / -tegen eklerinin getirilmesi ile yapılır.

Sol jolı eki жүздеy шаñıraқтi қорғап қалдiңдар... “Bu kez iki yüz kadar çadırı koruyunuz.” (545)

Al ақ патшадa мiңдаған зеңбiрек, жүз мiңдаған карабин бар... “Çar’da ise binlerce top, yüz binlerce karabina var.” (3757)

Қолдарында қарув-жарақтi жүздеgen жасағи, сарбаздары тур. “Ellerinde tam teçhizatlı yüzlerce ordusu, askerleri var.” (2298)

2.2.2.2.2.6. Topluluk Sayı sıfatları:

Bunlar belirttikleri nesnelere arasında bir yakınlık, bir birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır (Ergin 2000: 252). Kazakçada bu tür

sıfatlar birden sekize kadar olan sayılara –av / -ev ekinin getirilmesiyle yapılır (Iskakov 1991: 203). Bir (1) sayısına bu ekin getirilmesiyle oluşan *birev* sözü topluluk sayı sıfatı olabileceği gibi, çoğ kez belirsizlik sıfatı, zamiri olur.

Belgi birev-aq, sizge kelgende mına belbevdiñ oñ jağında turatın kütü, oqşantay, kını sol jağında turadı. “İşaret bir tane; size geldiğinde o kemerinin sağ tarafında duran kutu, okluğu ve kını sol yanında duracak.” (3277)

Lebedev pen Şiñgıs ekevi avıl töñiregine de, Ojar men Seyten jatқан üyge de saqşı koydı. “Lebedev ve Cengiz her ikisi obanın etrafına da Ojar ve Seyten’in kaldığı eve de nöbetçi koydular.” (506)

Bul üçevi kara şuğaday maylı topraktı saydıñ jağasındağı bir adırdıñ üstine kep toqtadı. “Bu üçü kara çuha gibi yağlı topraklı vadinin kıyısındaki bir tepenin üstüne gelip durdu.” (4992)

Biraq bul törtevi de erevilge şın berilgen adam bolğandıqtan Kenesarı olardı munday ülken mejlisiñ birevinen de kaldırmaydı. “Ancak bu dördü de isyana gönülden bağlı insanlar olduklarından Kenesarı onları böyle büyük toplantıların bir tanesinden bile mahrum etmezdi.” (3631)

2.2.2.2.3. Soru sıfatları:

Nesnelerin biçimlerini, durumlarını, sayılarını soru yoluyla belirten sıfatlardır.

Meniñ sorlı basımdı şokşa saqalımnan ustap neşe türli jandaraldar san ret kördi. “Benim talihsiz başımı bir tutam sakalımdan tutup kaç çeşit general sayısız kez gördü.” (8659)

Kaşa avıl kırğınğa uşıradı. “Kaç oba katliama uğradı” (412)

Kay tusta eken şıkkın kol? “Ne taraftaymış çıkan ordu?” (724)

Biraq aq patşa ediletti bolsa Kasım töreniñ arızın nege tıñdamadı?— Kaday arızın? “Ancak çar adil ise Kasım Töre’nin maruzatını niye dinlemedi? – Hangi maruzatını?”

2.2.2.2.4. Belirsizlik sıfatları:

Dèl osı kezde sırt jaqtan birev esikti tarttı. “Tam o anda dışarıdan biri kapıyı açtı²⁷.” (3086)

Sarjan murza, sizdiñ küyigiñizge de tüsinem, sol sebepti keybir kızba sözderiñizdi de keşirem. “Sarjan Efendi, sizin ızdırabınızı da anlıyorum, bu nedenle bazı öfke dolu sözlerinizi de affediyorum.” (1688)

2.2.3. ZAMİR (ESİMDİK)

Zamirler temelde birer isim olmalarına ve çekimlerinin de isim çekimi şeklinde yapılmalarına rağmen, her çeşit nesneyi temsil gücüne sahip oldukları, dolayısıyla kullanım sıklığı diğer isimlere göre daha fazla oldukları için Türkçenin yapısına aykırı bir şekilde çekim sırasında köke ait değişiklikler gösterirler (bk. Öner 1998: 140). Zamirlerin pek çoğunun kökeni tespit edilebilse de bazı zamirlerin Eski Türkçe döneminden önceki zamanlarda kalıplaştığı, kökenlerinin çok öncelere dayandığı, hatta şahıs zamirleri ile işaret zamirlerinin ortak kökten geldikleri türünden meseleler, araştırmacıların oldukça ilgisini çekmiştir (İbatov 1966: 9-10).

Kazakçadaki şahıs ve işaret zamirlerinin çekim sırasında gösterdikleri değişiklikler aşağıdaki tablolardan izlenebilir:

2.2.3.1. Şahıs Zamirleri:

Üçü teklik üçü çokluk olmak üzere şahısların yerlerini tutan, temel zamirlerdir.

²⁷ Bu cümlede *esik* sözü bilenen anlamdaki “kapı” sözü değildir. Çadırın kapı, açık kısmına gerilen kalın, halı benzeri örtüye de Kazaklar *esik* demektedir. O yüzden metnin orijinali doğru bir şekilde “kapı çek-” sözünü kullansa da aktarmada “kapı aç-“ şeklini tercih ettik.

9. Tablo: Şahıs Zamirlerinin Çekimi:

	Yalın h.	İlgi h.	Yükleme h.	Yönelme h.	Bulunma h.	Çıkma h.
1. teklik ş.	men	meniñ	meni	mağan	mende	menen
2. teklik ş.	sen	seniñ	seni	sağan	sende	senen
	Siz (saygı)	sizdiñ	sizdi	sizge	sizde	sizden
3. teklik ş.	ol	oniñ	onı	oğan	onda	odan (onan)
1. çokluk ş.	biz	bizdiñ	bizdi	bizge	bizde	bizden
2. çokluk ş.	sender(saygı)	senderdiñ	senderdi	senderge	senderde	senderden
	sizder	sizderdiñ	sizderdi	sizderge	sizderde	sizderden
3. çokluk ş.	olar	olardiñ	olardı	olarğa	olarda	olardan

2.2.3.2. İşaret Zamirleri:

Nesnelerin yerini işaret etme ve gösterme yoluyla tutan yapılardır. Kazak yazı dilinde Türkiye Türkçesine oranla daha fazla işaret zamiri olduğu tespit edilmiştir. İşaret zamirleri de tıpkı şahıs zamirleri gibi çekimleri sırasında değişikliğe uğrayabilir. Aşağıdaki tablodan hem bu değişimler hem de çekimler izlenebilir.

10. Tablo: İşaret Zamirlerinin Çekimi:

	Yalın h.	İlgi h.	Yükleme h.	Yönelme h.	Bulunma h.	Çıkma h.
Teklik	bul	buniñ	bunı	buğan	bunda	budan
	osı	osınıñ	osını	osığan	osında	osıdan
	sol	sonıñ	sonı	soğan	sonda	sodan
	anav (ana)	ananiñ	ananı	anağan	anada	anadan
	mınav(mına)	mınaniñ	mınanı	mınağan	mınada	mınadan
	Çokluk	bular	bulardiñ	bulardı	bularğa	bularda
osılar		osıardiñ	osıardı	osılarğa	osılarda	osılardan
solar		solardiñ	solardı	solarğa	solarda	solardan
analar		analardiñ	analardı	analarğa	analarda	analardan
mınalar		mınalardiñ	mınalardı	mınalarğa	mınalarda	mınalardan

2.2.3.3. Soru Zamirleri:

Nesneleri sormak, onların soru yoluyla yerini tutmak için kullanılan zamirlerdir. Metnimizde yer alan bazı soru zamirleri ile ilgili örnekler şunlardır:

*Birağ sol zañniñ özin **kim** durıs ıoldanıp jür?* “Ancak o kanunu **kim** doğru uyguluyor?” (124)

Birağ Kasım töreniñ ol oynan ne şıqtı? “Fakat Kasım Töre’nin fikrinden ne çıktı?” (170)

*Yapırmav, minav davıs **kimdiki?** Ojar göy!* “Eyvah, bu ses **kimin?** Ojar ya!” (362)

*Gerburt söylep bolğan kezde, — bolaşaq urpağ **kimniñ** ayıptı, **kimniñ** ayıpsız ekenin özi tavıp alar, al biz öz borışımızdı aqtavımız kerek.* “Gerburt’un bahsettiği zamanda, gelecek neslimiz, **kimin** suçlu, **kimin** suçsuz olduğunu kendisi bulur, bizse şimdi kendi vazifemizi yapmalıyız.” (5217)

*Vaqtı bosqa ötkizbeyik, general mirza, siz mağan aldımen Kenesarı sultanniñ ıaramağındağı eldiñ **ıaysısı ıay jerde**, sonı körsetiñizşi.* “Zamanı boşa geçirmeyelim, sayın general, siz bana ilk önce Kenesarı Sultan’ın idaresindeki halkın **hangisi nerede**, onu gösterin lütfen.” (5837)

2.2.3.4. Dönüşlülük Zamirleri:

Kazakçada dönüşlülük zamiri *öz* sözüdür. İşlev olarak şahıs zamirlerinin kuvvetlenmesini sağlar. Kazakçada Dönüşlülük zamiri iyelik eklerini alarak zamir hüvviyetinde bulunur. Kendi başına kullanıldığı durumlarda sadece bir sıfattır ve sıfat tamlaması kurar.

Dönüşlülük zamirlerinin kullanımı Türkiye Türkçesine oranla Kazakçada daha siktir. Çoğu yerde dönüşlülük zamirleri şahıs zamirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle Kazakçadan Türkiye Türkçesine yapılan metin aktarmalarında dönüşlülük zamirlerinin yerine şahıs zamirleri kullanılmaktadır.

Munu aqsakaldar men biyler özi şeşsin degen. “Bunu aksakallar ile beyler **kendileri** çözsün demiş.” (69)

Èr ruv jeke otav tigip özi biy, özi çoja bolgısı keldi. “Her boy otağ dikip kendisi bey kendisi hoca olmak istedi.” (813)

Biraq, - kükirt oq-dèrisi köp desedi. Özim köre almadım. “Ancak, barut mühimmatı çok deniliyor. **Ben** göremedim.” (911)

Bügingi mağan körsetken qurmetiñ üşin qaramağımdağı eldiñ öziñ tañdağan eñ suluw kızin al. “Bugün bana gösterdiğin hürmetin için emrim altındaki halkın **senin** seçeceğin en güzel kızını al.” (5330)

Özderiñ ünderiñdi şığarmasañdar, olar da multıqtarın şoşaytpaydı. Sizler sesinizi çıkarmazsanız, onlar da tüfeklerini doğrultmazlar.” (429)

Özderiniñ bastarın bağalay bilmegen sultandardıñ qunı joq, ne isteseñ sonı iste, menen ruqsat. “Kendilerinin başlarını değerlendiremeyen sultanların ederi yok, ne istersen onu yap, benden sana izin.” (1920)

2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri:

Nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden ya da başka bir deyişle hangi nesneyi temsil ettiği tam belli olmayan zamirlerdir. Türkçede belirsizlik kavramı için ayrı monografi yazan Mustafa Öner, bu konuda Türkçenin ayrı bir belirsizlik morfemi olmadığını, Türkçenin belirsizlik kategorisine sentaktik yapılarla ulaştığını, bunun da genel olarak *soru*, *3. şahıs iyelik eki kalıplaşması* ve *çokluk* kavramlarından ortaya çıktığını belirlemiştir (Öner 2011c: 281).

Kazakçada yer alan belirsizlik zamirleri de ya bir soru sözünden ya da çokluk, topluluk anlamı barındıran bir isimden gelişmiştir. Türkiye Türkçesine göre Kazakçada daha çok olan belirsizlik zamirlerinin metnimie yansıyan bazı örnekleri şu şekildedir:

Birev malımen, birev jerimenen kün köredi. Al meniñ kün körer nem bar? “**Biri** malıyla, **biri** toprağıyla rahat eder. Ya benim rahat edecek neyim var?” (3820)

Keybir komdı tüyelerde aqarandağan èyel kiymeşekteri körinedi. “**Bazı** kumlu develerde beyaz gibi görünen kadın kıyafetleri görünüyor.” (15)

*Yapırmav, minav kuv bas èlgi dala sultanı Kenesarı degenniñ bası ma?» — deydi **keybirevler**, al **keybirevi**: «Muniñ Rossiya patşasına könbeymin dep istemegeni bar ma, kaçşa jurttıñ obalına qaldı», — dese, **bağzı birevler**: «Elin otarşılıqtan qorğağan er edi, kas manaptarı patşağa satılıp öltirdi», — dep ayaydı, al endi **birevleri**: «Nağız közin şuqıytın kanişer edi, qaraşı, qanday qadirli jerde turğanın», — dep kuv basıma kijinedi. “ ‘Vay canına, bu boş kelle şu bozkır sultanı Kenesarı dediklerinin başı mı?’ diyor **bazıları**; **kimileri** ise ‘Bunun Rus çarına inanmıyorum deyip yapmadığı kaldı mı, kaç milletin günahına girdi’, derken; **bazıları** ‘Halkını sömrügecilikten koruyan bir yiğit idi, düşman boyların beyleri çara satılıp öldürdü’ diye acıyor; **kimileri** ise ‘Tam gözü oyulacak (bir) canı idi, bak hele, ne kadar saygın bir yerde durduğuna’, diyerek boş başıma kızıyor.” (8673)*

*Kenet aş qarnına sup-suvıq **birdeñe** tiydi. “Aniden karnına sopsöğuk **bir şey** dokundu.” (207)*

*Al avıl işindegi köz toqtaytın töleñgit, ne bolmasa özin qorğavğa bergen sarbazdardıñ **birde-biri** ne kündiz, ne tünde Zeyneptiñ aq otavınıñ esigin aşpaydı. “Ancak oba içindeki gözüne bakan köleler ya da kendisini koruyan askerlerin **hiçbiri** ne gündüz ne gece Zeynep’in ak otağının kapısını açmıyordu.” (4308)*

*Ojar, biz dayın, — degen **èldekimniñ** dirildey sıbırlağan üni estildi. “ ‘Ojar, biz hazırız”, şeklinde **birinin** titreyen fısıltısı duyuldu.” (341)*

*Biraq Kenesarığa ükimiñ durıs emes devge **eşkimniñ** de batılı barmadı. “Ama Kenesarı’ya kararın doğru değil demeye **kimsenin** cesareti yetmedi.” (3875)*

***Eşqaysı** şıqpasa, Abılay atamniñ urpağın mına sayqaldar maskara etedi-av! “Eyvah, **hiçkimse** çıkmazsa, atam Abılay’ın neslini bu düzenbazlar maskara edecek!” (8048)*

*Biraq bul kezde Èbilqayır, Nurèli urpaqtarı başqarğan elderdiñ **köbi** patşağa şın bağıngandı. “Ancak bu devirde Ebu’l-hayır, Nurali’nin soyunun idaresindeki toprakların **çoğu** çara tam anlamıyla tabi olmuştu.” (832)*

2.2.4. ZARF (ÜSTEV)

Nesnenin çeşitli hareketleri ile fiilin çeşitli vasıf, görünüş, mekân, zaman, şart, ölçü, durum özelliklerini bildiren, tasvir eden yapılara zarf denir (Iskakov 1991: 333). Zarflar da tıpkı sıfatlar gibi basit isimlerin zarf göreviyle kullanılmaları ve çeşitli ekler yardımıyla isim ve fiillerin zarflaşmaları temelinde sınıflandırılabilir²⁸.

2.2.4.1. Basit Zarflar:

Kök veya gövde hâlinde, dilin eski zamanlarında kalıplaşmış, genellikle zaman ve mekân anlamı barındıran zarflardır. Kazakçadaki metnimize yansıyan bazı basit zarf örnekleri şu şekildedir:

Topırağı torқа bolsın. Esil er erte ketken eken! “Toprağı hafif olsun. Yiğit Esil **erken** gitmiş.” (2464)

Ètteñ, dñniye, keş bildim goy! “Ah dünya, **geç** anladım ya!” (599)

Ör köñildi batır, namısқа şavıp öte қорланған. “Cesur yürekli yiğit, gururuna dokunup **çok** öfkelenmiş.” (950)

Kenesarı bul sultanğa asa kekti edi. “Kenesarı bu sultana **çok** kinliydi.” (8344)

Қатın, бала èbден қалжырады, жігіттердің де кейбіреулерін ат соғып тастағанға ұқсайды. “Kadın ve çocuklar **iyice** yoruldu, erkeklerin de bazıları at tepmişe benziyor.” (284)

Bul ҳатта Kenesarı Қоқан, Бұхар һандығымен еш вақатта да бирикпейтинин bile tursa da, general-gubernatorға sus көрсетіу үшін олар жердем береди деген сөзди èдеуи көрсеткен. “Bu mektupta Kenesarı, Hokand ve Buhara hanlığıyla hiçbir zaman birleşmeyeceğini biliyor olsa da, General-valiyi korkutmak için onlar yardım edecek şeklindeki sözünü **bilerek** göstermiş.” (3496)

2.2.4.2. Yapım Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar:

-şa / -şe:

İsim kök ve gövdelerine gelerek onlardan en çok zarf görevli kelimeler türeten ektir. İsimlerin eşitlik hâli çekimini yapan bu ekin zarflık sözler şeklinde kalıplaşması de yine eşitlik hâli çekimine dayanır.

²⁸ Bu sınıflandırma Ahmedî Iskakov’un *Қазиргі Қазак Тили-Морфология* adlı eseri temel alınarak yapılmıştır (s. 336-340).

Sonda **Jamantayşa** aq patşanıñ kulu bol demeksiñ be? “Yani **Jamantay gibi** çarın kulu ol mu demek istiyorsun?” (6707)

Aydalada **kaşkırsa** jortuvların amalsız toqtatıp, bekinisterine kaytuvğa mejbür boladı. “Bozkırda **kurt gibi** koşturmalarını çaresiz durdurup, klelerine dönmeye mecbur oluyorlar.” (7671)

-lay / -ley; -day / -dey, -tay / -tey:

-lay / -ley eki özellikle işaret zamirlerinden zarflar türeten en işlek ektir. Diğer ekler de yine eşitlik hâli çekimi üzerinden geldikleri isimleri zarflaştırırlar.

Osınday bir ul tabılsa, namıs degendi **bılay** kıoya turıp, özi de onıñ kol astına kirüvden tartınbas edi. “**Böyle** bir oğul doğarsa, gurur denen (şeyi) **şöyle** koyup, kendisi de onun elinin altına girmekten çekinmezdi.” (788)

Şağın kelgen Elek özeni **jılanday** suvmañ kağıp tınbay ağıp jatır. “Zamanı gelen Elek Nehri **yılan gibi** sağ sola çarpıp durmaksızın akmakta. (630)

Kazır Ağıbaydıñ suvarılğan **kök temirdey** ebden pisip, meylinşe kayralğan kezi. “Şimdi Ağıbay’ın su verilmiş **çelik gibi** iyice kızıp, tamamen bilendiği zamanı.” (1745)

-dayın / -deyin, -tayın / -teyin:

Esasen bu ekte isimleri eşitlik hâli üzerinden zarflaştırmaktadır. Çünkü bu ekin -day / -dey, -tay / -tey eşitlik eki üzerine arkaik –n vasıta ekinin kalıplaşması yoluyla oluştuğu açıktır. Bu yapı ek olarak eşitlik ve benzerlik işlevleri ile kullanılırken daha Eski Türkçede *teg* “gibi” edatının üzerine –n vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluşan *deyin* çekim edatı sınırlandırma işleviyle kullanılır. Aslında her iki yapının temelinde Eski Türkçe *teg* edatı vardır. Bu edatın, Eski Türkçe döneminde hem sınırlandırma hem karşılaştırma işlevleriyle kullanıldığı bilinmektedir (Öner 2011ç: 42). Ancak Kazakçada hem ekleşip arkaik vasıta eki ile genişleyen -dayın / -deyin, -tayın / -teyin ekleri; hem de çekim edatı olarak kullanılan *deyin* yaşamaktadır. Kökenleri aynı olsa da bu iki şeklin işlev bakımından birbirinden ayrıldığını belirtmeliyiz.

İncelediğimiz metinde -dayın / -deyin, -tayın / -teyin ekli zarflaşan örneğe rastlanmazken edatlı çekime örnek oluşturabilecek 79 adet *deyin* edatlı örnek tespit edilmiştir.

-şama / -şeme:

Eşitlik eki –şa / -şe'nin Eski Türkçe ma (< y(a)ma ~ y(e)me) kuvvetlendirme edatı (bk. Erdal 2004: 346, Hacıeminoğlu 1996: 101, Caferoğlu 1993: 85, Tekin 1967: 170, Gabain 2000: 291. ve 352. §) ile kalıplaşması sonucunda oluştuğunu düşündüğümüz bu ek, diğer örneklerde olduğu gibi eşitlik eki üzerinden zarflık bir ek olmuştur.

*Akböken armanı **kaşama** janın jegenmen, el-jurtın apatka kıymadı.* “Akböken hayali, **ne kadar** içini kemirse de halkını felakete atmadı.” (980)

*Amandık joğ, savlık joğ, bergen selemimizdi almay jatıp, **munşama** tüyilgeniñiz ne.* “Selam sabah yok, verdiğimiz selamımızı almadan, **bu denli** dikleşmeniz niye.” (6637)

*Kenesarınıñ **osınşama** kol jıynap ündemevinen seskenem.* “Kenesarı'nın **bu kadar** ordu toplayıp sesinin çıkmamasından korkuyorum.” (3261)

Meniñ basımnıñ tölevin sonşama arzan sanagandarı kalay? “Benim başımın değerini **bu kadar** ucuz saymaları niye?” (7431)

*Endi Nisanbay jırşı karağaylı keri dombırasın ekpindete urıp Jağatay men Joşı urpaqtarı **neşeme** jüz jil boyı osı uşı-kıyırı joğ keñ dalanı biylegenin maqtan etti.* “Artık Ozan Nisanbay çamdan (yapılma) ihtiyar dombırasını hızlandırarak çalıp Çağatay ve Çuçi neslinin **nice** yüzyıllar boyunca bu uçsuz bucaksız engin bozkırda hakimiyetlerini övdü.” (2106)

-şalık:

-şa eşitlik eki ile –lık isimden isim yapma ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

*Jolaman aldağı aykastañ **kaşalık** kıyınğa tüsetinin küni burın añdap tur.* “Jolaman gelecekteki mücadelenin **ne kadar** zora düşeceğini günler öncesinden anlamıştır.” (906)

*Sol küni Sızdık tuvralı **sonşalık** kıynalmavıma elgi jasırın sezim sebepker bolğanday goy.* “O gün Sızdık hakkında **o kadar** üzülmememe şu anki gizli duygu sebep olmuş gibi işte.” (7359)

-lap / -lep, -dap / -dep, -tap / -tep:

İsimden fiil yapma eki ve –p gerundiyum ekiyle oluşmuştur (bk. Güzel 2010: 54-64).

*Ol baspaldakpen örmeleytin batırlar қазақ жігіттерінің арасында қашан да болса **miñdap** tabıladı.* “Bu merdivenle kuşatan kahraman Kazak yiğitlerinin arasında her zaman **bin kadar** bulunur.” (5918)

*Al Begderbek bolsa javınıñ tüpki sırın oñay aşқанına mèz bolıp, endi **şındap** külimsiredi.* Begderbek ise düşmanının derin sırrını açıkça belli etmesinden zevk alıp, artık **iyice** güldü.” (1591)

*Aldıñzdağıның атын yüzim deydi, onı büyтип **bir-birlep** üzip jeydi, — dep **azdap** jevdiñ kerek ekenin eskertedi.* “Önünüzdekinin adına üzüm derler, onu böyle **bir bir** koparıp yerler, diyerek **az az** yemesi gerektiğini hatırlattı. (1498)

-sız / -siz:

Aslında bir isimden isim yapma eki olan bu ek, isimlerin yokluk şekillerini yaparken zarf yapma işleviyle de Türkçenin tarihî ve çağdaş alanlarında görev almıştır (bk. Gülsevin 1997: 69).

*Halkınıñ азаттығы үшін күрескен kisiniñ қızın алып қаşıп kelseñ, саған jurтиñ **sözsiz** senim körsetedi.* “Halkının bağımsızlığı için mücadele eden kişinin kızını alıp kaçıp gelirsen, sana halkın **şüphesiz** güvenecektir.” (3199)

Abaysız otırған eldi қанға boyap, жүзге tayav adamdı şavıp öltirip, miñ tüye, üş miñ bes жүз jülкі, on miñ қoymen birge jıyırma bes adamdı tutқın etip aydap èketedi. “**Tedbirsizce** oturan halkı kana boyayıp yüze yakın insanı vurup öldürüp, bin deve, üç bin beş yüz at, on bin koyunla birlikte yirmi beş kişiyi esir alıp götürür.” (6985)

2.2.4.3. İsim Hâl Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar:**Yönelme Hâli Eki ile Kalıplaşanlar:**

*Ol kenet қıyадan қızıl түлкі көрген бүркіттеy, оқıs қıymılмен **alğa** umtıлып барıp тоқтadı.* “O birden kayadan kızıl tilki görmüş kartal gibi, ani hareketle **ileriye** atılıp gidip durdu.” (693)

Çoldarıñnan keleri bügingidey bosça kırılıv ma? “Ellerinden gelen bugünkü gibi boşuna ölmek mi?” (434)

Tañmen birge aşıla tüsken kara sur jüzi aq supıday. “Tanla birlikte açılmaya başlayan yüzü kuğu gibi.” (31)

Èzirge bizdiñ köşpen birge bolıñdar. “Şimdilik bizim göçle birlikte olunuz.” (1108)

Bulunma Hâli Eki ile Kalıplaşanlar:

Keyde jeñip, keyde jeñilip, basın san aykasta ötkizedi. Bazen yenip bazen yenilip başından sayısız savaş geçirdi.” (176)

Kenet köz aldına bayagıda ötken bir alıs vaqıyğa elestedi. “Aniden gözünün önüne eskiden olmuş bir uzak olay geldi.” (1986)

Ağıbay batır sol jilkını kuvıp êkelüvge Kenekeñnen kaşan ruksat boladı dep künde suraydı... “Ağıbay Batır, o sürüyü takip edip getirmek için Keneken’den ne zaman izin çıkacak diye her gün soruyor.” (3703)

Çızuv kandı Sarjan abaysızda ot basıp alğanın tüsindi. “Tez canlı Sarjan aniden yanlış yaptığını anladı.” (1589)

Çıkma Hâli Eki ile Kalıplaşanlar:

Bir mezet Çoñırkulja avnap tüsip şalkasınan jattı. “Bir süre Konırkulja dönüp sırtüstü yattı.” (2718)

Ayağınıñ astında, üstindeki köylegi para-para bolğan, uzun kolañ şaşı üydiñ teñ ortasına deyin jayılp, appağ denesi kan-kan bop etpetinen Altınşaş jattır... “Ayağının altında, üstündeki gömleği param parça olmuş, uzun, gür saçı çadırın tam ortasına kadar yayılıp, beöbeyaz vücudu kanlar içinde yüzükoyun Altınşaş yatmakta.” (5558)

Jazğan hattarına javap kaytarmağ tügil osı hattı êkelgen adamdardıñ özin ustap alıp şetinen Sibirge aydavda. “Yazdığı mektuplarına cevap vermek bir yana bu mektubu getiren adamları yakalyıp büsbütün Sibiya’ya sürgün etmekte.” (2904)

Vasıta Hâli Eki ile Kalıplaşanlar:

*Bir ğana Şımkent velayatınan özi ötken jılı seksen miñ som kumis **akşamen** zekat alğan joq pa. “Bir defalıǵına Çimkent şehrinden kendisi geçen yıl seksen bin gümüş **akçeyle** zekat vergisi almadı mı?” (1544)*

*Dël osı sette batıp bara jatқан **künmenen** birge azalı, zarlı ün estildi. “Tam o anda batmakta olan **güneşle** birlikte acı, dertli (bir) ses duyuldu.” (239)*

*Avıl şetinde bir kavım top **küreken** ziyrat qazıp jadır. “Obanın kenarında bir grup **kürekle** mezar kazmakta.” (6533)*

*Qalıñ èsker jüzdik, miñdik **sappenen** kèdimgi jardı uruvğa kele jatқан tolқındaу lek-lek bop, barınşa ayқaylap uran sap, biriniñ soñınan biri қamalğa şabadı. “Kalabalık ordu, yüzlük, binlik **saflarla** eski yarı dövmeуe gelen dalga misali saf saf olup, bütün gücüуle bağırip nara atıp, birinin ardından diğeri surlara atılıyor.” (3564)*

*Orta Sır, Şuv, Sarısuv қазақтарınıñ basın қосuvға sizder мүмkindik berseñizder, Ayақ Sır, Aral teñizi, Üstirt, Mañǵıstav қазақтарınıñ **bizben** birigüvine Hıva һanı қарсы болmas degen ümitimiz bar. “Orta Sır, Şuv, Sarısu, Kazaklarının ittifak kurmasına siz imkan verirsenez, Aşağı Sır, Aral Denizi, Üstirt, Mangıstav Kazaklarının **bizle** birleşmesine Hive Hanı karşı çıkmaz diye umudumuz var.” (1613)*

2.2.4.5. Zarf-Fiil (Gerundiyum) Ekleriyle Kalıplaşmış Zarflar:

Zarf-fiil ekleri fiillerden zarf yapmada en çok kullanılan yapılardır. İleride zarf-fiil (gerundiyum) konusu ayrı olarak incelenceğinden burada gerundiyum ekli zarflara yer vermiyoruz.

2.2.5. FİİL (ETİS)

Fiiller söz türleri bakımından isimle birlikte en temel öğelerdir. İsimler nesnelere, varlıkları karşılıyorsa; fiiller de hareketleri karşılayan sözlere. Nesnelere her türlü oluşları, kılışları, zaman ve mekan içinde değişiklikleri hareketi ifade eder. O hâlde bir hareket, fiil zamana ve şahsa ihtiyaç duyar. Fiillerin dile mazleme oluşu ancak bu zaman ve şahıs yüklerini almalarıyla, yani *yüklem* oluşlarıyla gerçekleşir. Zaman ve şahıs yüklerini almayan bütün fiiller dilin, gramerin değil; sözlüğün malzemesi hâlinde bulunurlar. Bu bilgiler ışığında fiilin zaman ve şahsa çekilmesi, yani fiil çekimi konusu şu şekilde incelenebilir:

2.2.5.1. FİİL ÇEKİMİ

2.2.5.1.1. ŞAHIS EKLERİ

Cümlede yani çekimli bir eylemde, şekil ve zaman ekleri dışında eylemin kişi ve sayı öğelerini gösteren ekler bulunmaktadır. Bunlara kişi veya şahıs ekleri denmektedir (bk. Karaağaç 2012: 355)

Türkçede 3 tip şahıs ekinden bahsetmek mümkündür.

2.2.5.1.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri (Zamir Kökenli):

I. tip şahıs ekleri Kazakçada görülen geçmiş zaman²⁹ ve şart çekimi dışındaki bütün zaman ve kiplerde kullanılır.

11. Tablo: I. tip şahıs ekleri

1. teklik şahıs	men	-mın / -min, -bın / -bin, -pın / pin
2. teklik şahıs	sen	-sıñ / -siñ
	siz (nezaket)	-sız / -siz
3. teklik şahıs	ol	-Ø
1. çokluk şahıs	biz	-mız / -miz, -bız / -biz, -pız / piz
2. çokluk şahıs	sender	-sıñdar / -siñder
	sizder (nezaket)	-sızdar / -sizder
3. çokluk şahıs	olar	-Ø

²⁹ Bütün Türk yazı dillerinde ortak olan , -dı / -di , -tı / -ti ekiyle yapılan görülen geçmiş zaman için bu şahıs ekleri kullanılmaktadır. Kazakçada görülen geçmiş zaman çekimini yapan diğer ekler (-gan / -gen, -қан / -ken ve -atın / -etin, -ytın / -ytin) için ise I. tip şahıs eklerinin kullanıldığı izlenebilir (Bk. Görülen Geçmiş Zaman).

1. Teklik Şahıs Eki:

Çağdaş Türk yazı dillerinde bu ek, teklik I. şahıs zamirinin ekleşmiş-değişmiş şeklinden oluşmuştur: Çul-Tat., Yak. *-bin/-bin*; Yak., Çul-Tat., Kırg., KKal., Krm-Tat. *-mun/-min*; Tat., Bşk. *-mun/-mén*; Çuv. *ébi*; Tat., Bşk. *-m*; Ttü. Alt., Şor, Krm-Tat. *-im/-im*; Türkm. *-in/-in*, Az. *-am/-em* vb. (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 134).

Kazakçada bu ek ünlü ve /l/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ile biten sözlere *-mın / -min*; /m/, /n/, /ñ/ ve /z/ ünsüzleri ile biten sözlere *-bın / -bin*; tonsuz ünsüzlerle biten sözlere ise *-pın / -pin* şekillerinde gelir.

2. Teklik Şahıs Eki:

Bu ek Türk yazı dillerinde 2. teklik şahıs zamirinin ekleşmiş-değişmiş şeklinden oluşmuştur: Krg., Karay. *-siñ/-siñ*; Ttü., Gagauz *-sin/-sin*; Tat., Bşk., KKal., Nog. *-sin/-sén*; Özb., KKal., Nog. *-sañ/-señ*; Bşk. *-hın/-hén*; Yak. *-ğın/-gin* vb. (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 135).

Kazakçada 2. teklik şahıs isim bildirmesi asıl 2. teklik şahıs *sen* ve nezaket şekli olan *siz* şekilleri için farklı eklerin kullanılmasıyla yapılır. *sen* şekli için *-siñ / -siñ*; *siz* şekli içinse *-sız / -siz* ekleri kullanılır.

3. Teklik Şahıs Eki:

Altayca hariç diğer Türk yazı dillerinin tamamında bu çekim eksiz yapılmaktadır. Altaycada kökeni açık olmayan *-i/-i* biçim birimi bulunmaktadır (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 135).

1. Çokluk Şahıs Eki:

Bu ek, Çağdaş Türk yazı dillerinde 1. çokluk şahıs zamirinin ekleşmiş-değişmiş biçiminden oluşmaktadır: Kar-Blk., Krg., Kmk., Karay *-bız/-biz*; Tat. *-bız/-béz*; Alt., Hak. Şor, Tuva, Çul-Tat. *-bıs/-bis*; Çuv. *-pür /-pir*; Yak. *-bit/-bit*; Krm-Tat., Özb., Yuyg. *-mız/-miz*; Türkm. *-ıs/-is*; Çul-Tat. *-vıs/-vis*; Az. *-iğ/-iğ* vb. (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 135-136).

Kazakçada, teklik şahıstaki çekim gibi bu ekler de geldikleri sözlerin son seslerine göre çeşitlenirler. Ünlü ve /l/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ile biten sözlere *-mız / -miz*; /m/, /n/, /ñ/ ve /z/ ünsüzleri ile biten sözlere *-bız / -biz*; tonsuz ünsüzlerle biten sözlere ise *-pız / -piz* şekillerinde bağlanır.

2. Çokluk Şahıs Eki:

Bu ek, Türk yazı dillerinde çokluk II. kişi zamirinin ekleşmiş-değişmiş biçiminden oluşmaktadır: Kmk., Karay, Yuyg., Özb. *-sız/-siz*; Tat., Nog., KKal. *-sız/-séz*; Hak., Krg., Çul-Tat. *-sıñar /-siñer*; Hak., Şor *-zar/ -zér*; Alt. sığar */-sigér*, zığar */-zigér*; Çuv. *-ür/ -ir* (bk. Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-137).

Çokluk 2. şahıs eki de teklik çekimde olduğu gibi nezaket şeklini içermektedir. Yani *sender*'den sonra *-sıñdar / -siñder*, *sizder*'den sonra *-sızdar / -sizder* şeklinde eklenmektedir.

3. Çokluk Şahıs Eki:

Çuvaş Türkçesi hariç diğer Çağdaş Türk yazı dillerinde bu çekim eksiz yapılır. Çuvaş Türkçesinde bu çekim için kökeni belirsiz *-şi* eki kullanılır (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-137).

Kazakçada da teklik 3. şahıs bildirmesinde olduğu gibi çokluk şahıs da eksiz yapılır.

2.2.5.1.1.2. II. Tip Şahıs Ekleri (İyelik Kökenli):

Yalnızca görülen geçmiş zamanın bir kısmı ve şart çekimlerinde kullanılan, kökeninde iyelik eklerinin olduğu şahıs ekleridir.

12. Tablo: II. tip şahıs ekleri

1. teklik şahıs	men	-m
2. teklik şahıs	sen	-ñ
	siz (nezaket)	-ñız / -ñiz
3. teklik şahıs	ol	-Ø
1. çokluk şahıs	biz	-k / -k
2. çokluk şahıs	sender	-ñdar / -ñder
	sizder (nezaket)	-ñızdar / -ñizder
3. çokluk şahıs	olar	-Ø

1. Teklik Şahıs Eki

Diğer Türk yazı dillerinde olduğu gibi Kazakçada da II. tip şahıs eklerinin 1. teklik şahsında -m eki kullanılır.

2. Teklik Şahıs Eki

Çağdaş Türk yazı dillerinin çoğunda olduğu gibi Kazakçada da II. tip şahıs eklerinin 2. teklik şahıs eki -ñ şeklindedir. Ancak bu şahsın nezaket şekli olan *siz* zamiriyle -ñız / -ñiz eki kullanılmaktadır.

3. Teklik Şahıs Eki

Bütün Türk yazı dillerinde olduğu gibi Kazakçada da II. tip kişi eklerinin teklik 3. şahıs çekimi eksiz yapılmaktadır.

1. Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede -mız/-miz şeklinde olan çokluk I. kişi eki, -duk /-dük sıfat-fiil ekinin analogisi ile daha sonra -k /-k biçimini almıştır (Ergin 2000: 272). Yeni oluşan bu ekin daha sonra Türkçenin yayılım alanlarındaki tarihî ve çağdaş yazı dillerinde ve ağızlarda emir ve istek çekimindeki bazı şahıs eklerine de bulaştığı izlenebilir.

Kazakçada da bu ek –k / -k̄ şeklindedir.

2. Çokluk Şahıs Eki

Türk yazı dillerinde II. tip şahıs eklerinin 2. çokluk şahıs çekiminde *-gız/giz ~ ñız/-ñiz* biçim birimlerine bağlı olarak gelişen şekiller kullanılmaktadır (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-138).

Kazakçada teklik 2 şahısta olduğu gibi çokluk şahısta da nezaket formasından dolayı bu çekim değişiklik arz eder. Asıl teklik 2. şahıs eki için *-ñdar / -ñder*; nezaket şekli için ise *-ñızdar / -ñızder* ekleri kullanılmaktadır.

3. Çokluk Şahıs Eki

Tıpkı teklik 3. şahıs çekiminde olduğu gibi, çokluk 3 şahıs çekimi de Kazakçada eksiz şekilde yapılmaktadır.

2.2.5.1.1.3. III. Tip (Emir Çekimi) Şahıs Ekleri:

Aslında birer şekil ekleri olan emir ekleri, Türkçede fiil çekimindeki 3. tip şahıs ekleri olarak bilinirler. Üzerinde zaman yükü olmayan, yalnızca şekil bildiren bu ekler aynı zamanda şahıs da bildirmesi bakımından ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Emir çekiminin bu durumu Türkçenin bilinen tarihî ve çağdaş yazı dillerinde değişmeden kullanılagelmiştir.

Bugün Kazakçanın emir ekleri şu şekildedir:

13. Tablo: III. tip (Emir Çekimi) şahıs ekleri

1. teklik şahıs	men	-ayın / -eyin; -yın / -yin
2. teklik şahıs	sen	- Ø
	siz (nezaket)	-ñız / -ñiz
3. teklik şahıs	ol	-sın / -sin
1. çokluk şahıs	biz	-ayık / -eyik; -yık / -yik
2. çokluk şahıs	sender	-ñdar / -ñder
	sizder (nezaket)	-ñızdar / -ñızder
3. çokluk şahıs	olar	-sın / -sin

Emir çekiminin *Şekil ve Zaman* başlığı altında bütün şahısları ile ilgili bilgi ve metin örnekleri verileceğinden burada emir ekleri incelenmeyecektir.

2.2.5.1.2. ŞEKİL VE ZAMAN

Şekil ve zaman ekleri fiil kök ya da gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana başlayan eklerdir. Bu eklerin tamamı şekil ifade ederken zaman ifadesi ise ancak bir kısmında bulunmaktadır. Hem şekil hem zaman ifadesi taşıyanlara *bildirme kipleri*, yalnızca şekil ifade edenlere ise *tasarlama kipleri* diyoruz (bk. Ergin 2000: 273). Bu bilgiler doğrultusunda ilk olarak bildirme kiplerini ardından tasarlama kiplerini incelemek yerinde olacaktır.

2.2.5.1.2.1. Basit Çekimler

2.2.5.1.2.1.1. Bildirme Kipleri

Kazakçada bildirme kipleri görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman şeklindedir.

2.2.5.1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman-Anık (Ayğaktı) Ötken Şağ

Yapılan, kılınan, gerçekleşen, olan hareketin konuşan tarafından görüldüğünü ifade eden zaman kipidir. Kazakçada görülen geçmiş zaman 3 farklı ek çeşidiyle yapılmaktadır.

2.2.5.1.2.1.1.1.1. -dı / -di, -tı / -ti Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Tarihî ve çağdaş bütün Türk yazı dillerinden günümüze kadar yalnızca bazı ses değişiklikleriyle gelen bir zaman ekidir. Basit semantik algılanması ve doğallığı bu ekin bütün Türk yazı dillerinde sabit olmasının başlıca etkenlerindedir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-154). Kazakçada bu çekimin *olumlu*, ve *olumsuz* türlerinin ne şekilde oluştuğu, hangi şahıs ekleriyle çekimlendiği aşağıdaki tablolardan izlenebilir. Burada ayrıca soru çekimi ele alınmayacaktır. Çünkü Kazakçada bütün bildirme ve tasarlama kiplerinin soru çekimi *ma / me, ba / be, pa / pe* soru eki/edatı kullanılarak yapılmaktadır:

Olumlu Çekim:**14. Tablo: -DI Ekli Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim**

1. teklik şahıs	men	Fiil +DI+II. tip ş. ekleri	bastadım, kettim
2. teklik şahıs	sen		bastadıñ, kettiñ
	siz (nezaket)		bastadıñız, kettiñiz
3. teklik şahıs	ol		bastadı, ketti
1. çokluk şahıs	biz		bastadık, kettik
2. çokluk şahıs	sender		bastadıñdar, kettiñder
	sizder (nezaket)		bastadıñızdar, kettiñizder
3. çokluk şahıs	olar		bastadı, ketti

basta- “başlamak”; ket- “gitmek”

Bu çekimin metnimizde yer alan bazı örnekleri şu şekildedir:

*Şırağım, ayak alısıñnan baykadım, sen öziñ Èbilqayır, ne bolmasa Veliyhanniñ urpaqtarınıñ birine uqsaysıñ... “Yavrucuğum, laf yetiştirmenden **anladım**, sen Ebulhayr ya da Veli Han’ın neslinden olanlara benziyorsun...” (437)*

*Biz Arqadan köşpey turıp Tayjan degen balasın patşağa **karşı şıqtıñ** dep Ombıda atıp öltirip edi goy, sonıñ ağası Seyten batırda da öltiripti... “Biz Arka’dan göç etmeyip Tayjan adlı oğlunu çara **karşı çıktın** diyerek Ombı’da vurup öldürmüştü ya, onun ağabeyi Seyten Batır’ı da öldürmüş...” 2463)*

*Ötken jılı Kenesarı sultanniñ aydalıp ketken bar tuvıs-jakınına patşa ağzamniñ amnistiyasını alıp **berdiñiz**... “Geçen yıl Kenesarı Sultan’ın sürgün edilen bütün yakınlarına çarın af belgesini **verdiniz**.” (6255)*

*Bul toyğa jorıktan kaytkan Ağıbay, Jekebatır, Janaydar, Kudaymendi, Bukarbay **katnastı**. Toydı Kenesarı özi **baskardı**. “Bu şölene seferden dönen Ağıbay, Jekebatır, Janaydar, Kudaymendi, Bukarbay **katıldı**. Şöleni Kenesarı bizzat **yönetti**.” (5613)*

*Sol Tabın dep atka **kondık**, sol Tabın dep jan kıyarmız. “Şu Tabın diyerek ata **bindik**, şu Tabın diyerek can alıruz.” (1137)*

*umbeldegı avıldan bastap, kèrli ılıştıñ aharınan talay eldi **aman alıp aldıñdar**. “Kumbel’deki oba başta olmak üzere, gaddar kılıcın kahrından nice halkı **korudunuz**.” (539)*

*Meniñ atşım keşe Amolada oa **uşıtı**. Patşa adamdarı Ombıga **ketti**. Kisi tavıp alғанımşsa sen osında bol. “Benim mektupçum Akmola’da **vuruldu**. Çarın adamları Ombı’ya **gitti**. Birini bulana kadar sen burada kal.” (4524)*

*ıpşak bolıstarınıñ alған avıldarı Baғанalı ruvımen osıla, mına ara Torғay özeni boyına **jaylastı**. “Kıpçak boylarının kalan obaları Baғанalı sülalesi ile birleşerek, şu Kara Torғay Nehri kıyısına **yerleşti**.*

*Sol küni Gens ızdardı öz üyine èkep jetim balalarmen tanıştırdı, keşke taman bulardıñ isi jayında departamentke hat **jazdı**. “O gün Gens kızları kendi evine götürüp yetim çocuklar ile tanıştırdı, akşama kadar bunların işi hakkında daireye mektup **yazdı**. (6316)*

Olumsuz Çekim:

Kazakçada, -dı / -di, -tı / ti ekli görülen geçmiş zaman çekiminin olumsuzu iki şekilde yapılmaktadır. Birinci tür bilinen şekilde, görülen geçmiş zaman ekinin ardından –ma /-me, -ba / -be, -pa / -pe olumsuzluk eklerinin getirilmesi ile oluşturulur. İkinci ve daha yaygın olan tür ise fiil kök/gövdesine -ğan / -gen sıfat-fiil eki ve *jo* veya *emes* yokluk edatlarının getirilmesi şeklinde kurulur. Önemli bir fark da 1. tür olumsuz çekim II. tip şahıs ekleri ile yapılırken, 2. tip olumsuz çekim I. tip şahıs ekleriyle kullanılır.

1. Tür Olumsuz Çekim (Morfolojik Yolla):

15. Tablo: -DI Ekli Görülen Geçmiş Zaman 1. Tür Olumsuz Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil +	bastamadım, ketpedim
2. teklik şahıs	sen		bastamadıñ, ketpediñ
	siz (nezaket)		bastamadıñız, ketpediñiz
3. teklik şahıs	ol	-mA / -bA / -pA +	bastamadı, ketpedi
1. çokluk şahıs	biz	II. tip ş. ekleri +	bastamadık, ketpedik
2. çokluk şahıs	sender		bastamadıñdar, ketpediñder
	sizder (nezaket)		bastamadıñızdar, ketpediñizder
3. çokluk şahıs	olar		bastamadı, ketpedi

basta- “başlamak”; *ket-* “gitmek”

Nege men sonda Sızdıkka ara tüspedim? “Neden ben orada Sızdık’a **arka çıkmadım?**” (7353)

Sergazi öşin èke-şeşenñen aladı dep oylamadiñ ba? “Sergazi öcünü anandan babandan alır diye **düşünmedin mi?**” (1092)

Taymas Seytenmen kaçşa söyleskisi kelse de reti tüspedi. “Taymas Seyten’le ne kadar kouşmak istese de **denk gelmedi.** (505)

Balaniñ sözi durıs, habar bermediñder dep bul avılğa bizdiñ istegenimiz katıgezdik, — dedi bir büyirden sèl koñırkay davıs, — mümkün habar bergileri kelgen de bolar, birak қorıққан şıғar? “Çocuk haklı, **haber vermediniz** diyerek bu obaya bizim yaptığımız zalimlik, dedi bir taraftan aniden kalın bir ses, belki haber vermek istediler, ama korkmuş olmalılar.” (6770)

Tutқındı қalt etpey күzetken sıpaylar juvtpadı. “Esiri kımıldatmayan nöbetçi askerler **izin vermedi.** (506)

2. Tür Olumsuz Çekim (Sentaktik Yolla):

16. Tablo: -DI Ekli Görülen Geçmiş Zaman 2. Tür Olumsuz Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil +	başağan joqpin/emespın
2. teklik şahıs	sen		-GAn / -KAn
	siz (nezaket)	başağan joqsız/emessız	
3. teklik şahıs	ol	+	başağan joq/emes
1. çokluk şahıs	biz	joq / emes	başağan joqpız/emespız
2. çokluk şahıs	sender	+	başağan joqsıñdar/emessiñder
	sizder (nezaket)		başağan joqsızdar/emessızder
3. çokluk şahıs	olar	I. tip ş. ekleri	başağan joq/emes

basta- “başlamak”

Kegimdi tirinde alğan joqpin ba? “Öcümü (sen) sağken **almadım mı?**” (8647)

Aytқанıma köngisi kelmeytin eldi degenime qorqıtıp jürgizem dep siz de aytıp turğan joqsız ba? “Söylediğime inanmayan halkı dediğime korkutacağım dieyip siz de söyleyip durmadınız mı?”

Kün sèvlesi tündikten tögile tüsse de, Karaötkeldiñ ağa sultanı Xoñurkulja èli turğan joq. “Gün ışığı ışıklıktan girmeye başlasa da, Karaötkel’in ağa sultanı Konırkulja hâlen **kalkmadı.**” (2716)

Adam balasınıñ san aluvan kıyın jağdayına eti üyrengeñ Kenesarı, Altınşaştıñ munday küyge qalay jetkenin surağan joq, Baytabınıñ tilegin orındadı da, qaytadan ordasına kirip ketti. “İnsanoğlunun binbir çeşit zor hâllerine alışkın olan Kenesarı, Altınşaş’ın böyle bir duruma nasıl geldiğini **sormadı,** yeniden otağına girdi.” (5606)

Esirkegen odan èri eşteñe surağan joq. “Esirkegen bundan başka hiçbir şeyi sormadı.” (6467)

Eki ottı birdey söndirüvge küş jetpegen soñ, amal joq, qazaq erevilşilerimen til tabuvğa mejbür bolğan joqpız ba?.. “İki yangını aynı anda söndürmeye güç yetmediğinden, çaresiz, Kazak isyancıları ile anlaşmaya **meçbur olmadık mı?..**” (5661)

2.2.5.1.2.1.1.2. -ğan / -gen, -қан / -ken Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Bu görülen geçmiş zaman çekimi, -ğan / -gen, -қан / -ken sıfat-fiil eklerinin fiil kök ve gövdelerine getirilmesiyle oluşturulur. Bu ekle oluşturulan görülen geçmiş zamanda hareket daha eski bir zamanda oluşturulup bitmiştir. Esasen aradaki anlam farkı çok belirsizdir. Nitekim Iskakov da çalışmasında, bu iki tür görülen geçmiş zaman çekimini *anıķ (ayğaktı) ötken şaķ* başlığı altında birlikte vermiştir (1991: 328).

Olumlu Çekim:

17. Tablo: -GAn/ -KAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil + -GAn / -KAn + I. tip ş. ekleri	körgenmin, jatқанmın
2. teklik şahıs	sen		körgensiñ, jatқansiñ
	siz (nezaket)		körgensiz, jatқansız
3. teklik şahıs	ol		körgen, jatқан
1. çokluk şahıs	biz		körgenbiz, jatқанbiz
2. çokluk şahıs	sender		körgensiñder, jatқansiñdar
	sizder (nezaket)		körgensizder, jatқansızdar
3. çokluk şahıs	olar		körgen, jatқан

kör- “görmek”; *jat-* “yatmak”

Kişi törem, neden jüdey қалғansiñ? “Küçük beyim, neden **hâlsiz düştün?**” (2531)

Sèmen, osı arada bol» degen joқ pa edi? Sonda bul da jav bolғанı ma? Şıққır közim, neni көргensiñ! “Semen, ‘orada ol’ demedi mi? Yoksa bu da düşman mı? Körolası gözüm, neleri **gördün!**” (366)

Burın ekevmiz de Oraldağı Dimitriyevtiñ қарув-жарақ заводında jumıs istegenbiz. “Eskiden ikimiz de Ural’daki Dimitriyev’in silah ve mühimmat fabrikasında **çalıştık.**” (1107)

Tünde avıldı şavıp jatқанда kisi jiberгенbiz. “Gece obayı yağmalarken birini **gönderdik.**” (6569)

Görülen geçmiş zamanın bu türünde, teklik 1. şahıs çekiminde bir kısalma ile karşılaşılan durumlar da vardır. *bar-ğan-mın* > *bar-ğa-m* şeklinde kısalan bu yapı,

özellikle konuşma dilinde yaygın olsa da yazı diline geçmiş örneklerine de rastlanabilir. Bu kısalma temel olarak nazal ünsüzlerin (**ğan-mın**) aynı ve yakın hecelerde tekrar etmesi ve II. tip 1. teklik şahıs ekinin analojisi ile açıklanabilir.

İncelediğimiz metinde bu çekim ekine 7 cümlede rastlanmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

*Sonday oyda kelip **kosılğam**.* “Böyle bir düşünceye **kapıldım**” (6807)

*Ölke boyınşa köterilgen orıs mujıqtarınıñ kıymılın eske alıp, men qazaqtardı knyey sekildi kılıştıñ küşimen emes, beybit jolmen bağındırğan jön dep **bilgem**.* “Bölgenin genelinde ayaklanan Rus köylülerinin hareketlerini hatırlayıp, ben Kazakları Knez gibi kılıcın gücü ile değil, barışçıl bir yolla itaat altına almak uygun diye **anladım**.” (5676)

*Burın bizde küzette jürgen bir şoqındı tatar uryadniginen **estigem**.* “Eskiden bizde nöbetçilik yapan Hristiyan olmuş bir Tatar polis memurundan **duydum**.” (3183)

*Buzav terisi emes, buzav terisinen istelgen kağaz desetin. Kap-çalıñ bolatın, özim **körgem**, — dedi ol jaybaraqat.* “Buzağı derisi değil, buzağı derisinden yapılmış kağıt denilir. Kapkalındır, ben **gördüm**, dedi o rahatça.” (156)

Olumsuz Çekim:

Kazakçada, -ğan / -gen, -қан / -ken ekli görülen geçmiş zaman çekiminin olumsuzu iki şekilde yapılmaktadır. Birinci tür bilinen şekilde, görülen geçmiş zaman ekinin ardından -ma /-me, -ba / -be, -pa / -pe olumsuzluk eklerinin getirilmesi ile oluşturulur. İkinci ve daha yaygın olan tür ise fiil kök/gövdesine -ğan / -gen sıfat-fiil eki ve *jok* veya *emes* yokluk edatlarının getirilmesi şeklinde kurulur. Her iki çekimde de I. tip şahıs ekleri ile kullanılır.

1. Tür Olumsuz Çekim (Morfolojik Yolla):

18. Tablo: -GAn/-KAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman 1. Tür Olumsuz Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil + -mA / -bA / -pA + -GAn / -KAn + I. tip ş. ekleri	jetpegenmin, almağanmın
2. teklik şahıs	sen		jetpegensiñ, almağansiñ
	siz (nezaket)		jetpegensiz, almağansız
3. teklik şahıs	ol		jetpegen, almağan
1. çokluk şahıs	biz		jetpegenbiz, almağanbiz
2. çokluk şahıs	sender		jetpegensiñder, almağansiñdar
	sizder (nezaket)		jetpegensizder, almağansızdar
3. çokluk şahıs	olar		jetpegen, almağan

jet- “ulaşmak, yetmek” ; al- “almak”

Yapırmay, kisi kabıldaytın üyge karuvlu adamdı kirgizdirmevdi burın qalay oylamağanmın? “Eyvah, konuk kabul odasına silahlı birini sokmamayı önceden nasıl düşünmedim?” (1680)

Biraq Kenesarı eşkaşan dël munday şekten şıkkın kanişerlikti körsetpegen. “Ncaq Kenesarı hiçbir zaman bu kadar haddinden fazla canılığı göstermedi.” (8883)

Onıñ üstine soyl da birevge tiygen, birevge tiymegen. Üstelik topuz da kimine değdi, kimine değmedi.” (7781)

2. Tür Olumsuz Çekim (Sentaktik Yolla):

19. Tablo: -GAn/-KAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman 2. Tür Olumsuz Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil + -GAn / -KAn + joq / emes + I. tip ş. ekleri	bastağan joqpin/emespin
2. teklik şahıs	sen		bastağan joqsıñ/emessiñ
	siz (nezaket)		bastağan joqsız/emessiz
3. teklik şahıs	ol		bastağan joq/emes
1. çokluk şahıs	biz		bastağan joqpız/emespiz
2. çokluk şahıs	sender		bastağan joqsıñdar/emessiñder
	sizder (nezaket)		bastağan joqsızdar/emessizder
3. çokluk şahıs	olar		bastağan joq/emes

Kegimdi tirinde alğan joqpin ba? “Öcümü (sen) sağken **almadım mı?**” (8647)

Kün sèvlesi tündikten tögile түsse de, Қараөткeldiñ аға sultanı Қоңırқұлја èli turğan joq. “Gün ışığı ışıklıktan girmeye başlasa da, Karaötkel’in ağa sultanı Konırkulja hâlen **kalkmadı.**” (2716)

Adam balasınıñ san aluvan kıyın jağdayına eti üyrenген Kenesarı, Altınшаştıñ munday küйге қалай jetkenin surağan joq, Baytabınnıñ tilegin orındadı da, қайтадан ordasına kirip ketti. “İnsanoğlunun binbir çeşit zor hâllerine alışkın olan Kenesarı, Altınşaş’ın böyle bir duruma nasıl geldiğini **sormadı,** yeniden otağına girdi.” (5606)

Esirkegen odan èri ešteñe surağan joq. “Esirkegen bundan başka hiçbir şeyi sormadı.” (6467)

Eki ottı birdey söndirüvге küş jetpegen soñ, amal joq, қазақ erevilşilerimen til tabuvğa mejbür bolğan joqız ba?.. “İki yangını aynı anda söndürmeye güç yetmediğinden, çaresiz, Kazak isyancıları ile anlaşmaya **meçbur olmadık mı?..**” (5661)

2.2.5.1.2.1.1.1.3. -atın / -etin, -ytın / -ytin Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Diğer geçmiş zaman ekleri arasında en yeni olan ek budur. Bir birleşik fiil yapısından gelişen bu ek, hem geniş zaman hem geçmiş zaman ifadesi taşıyan bir özelliğe sahip olduğundan dikkat çekicidir. Bunun nedeni geliştiği birleşik fiil yapısındanadır:

asıl fiil kökü + a (zarf-fiil eki) tur- (süreklilik ifadeli yrd f.) + ğan (sıfat-fiil eki) yapısından gelişen (-a tur-ğan > -a tu(r)-ğan > -a tu-ğın > -atın) bu ek, bünyesindeki süreklilik bildiren tur- yardımcı fiili nedeniyle geniş zamanı; geçmiş zaman yükü barındıran -ğan sıfat-fiil eki nedeniyle de geçmiş zamanı ifade eder (bk. Öner 1998: 151-152).

Bu bilgiler şu şekilde formülleştirilebilir:

asıl fiil kökü + a (zarf-fiil eki) tur- (süreklilik ifadeli yrd f.) + ğan (sıfat-fiil eki)

Kazakçada bu ekle kurulan yapılar, fiillerin zaman çekimi işlevinden daha çok sıfat-fiil işleviyle kullanılmıştır. Hem yazı dilinde hem konuşma dilinde bu çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Olumlu Çekim:**20. Tablo: -AtIn / -ytIn Ekli Görülen Geçmiş Zamanın Olumlu Çekim**

1. teklik şahıs	men	Fiil + -AtIn / -ytIn + I. tip ş. ekleri	suraytınmın, biletinmin
2. teklik şahıs	sen		suraytınsiñ, biletinsiñ
	siz (nezaket)		suraytınız, biletinsiz
3. teklik şahıs	ol		suraytın, biletin
1. çokluk şahıs	biz		suraytınbiz, biletinbiz
2. çokluk şahıs	sender		suraytınıñdar, biletiniñder
	sizder (nezaket)		suraytınızdar, biletinsizder
3. çokluk şahıs	olar		suraytın, biletin

sura- “sormak”; bil- “bilmek”

*Sen jas ediñ. Biraq asıl tastañ, aqıl jastañ, jurt bilmegendi sen **biletinsiñ**. Bükil Karjas elüv kün ertegi etip bitire almas jeytti, sen bir tünde **aytıp bere alatınsıñ**... “Sen gençtin, Ama akıl yaşta değil baştadır, halkın bilmediğini sen **bildin**. Bütün Karjas’ın elli gün masal ettiği durumu, sen bir gecede **söyleyiverdin**.” (554)*

*Tek soñınan ergen ruvlardıñ keyde qonısqa, jaylavğa, mal örisine talasqan biren-saran reniş-janjaldarı gana köñil küyin azdap **buzatın**. Biraq bu da uzaqqa **barmaytın**. “Yalnızca peşinden gelen boyların bazen yer, otlak, mera için çıkan birkaç kavga ve tartışmaları biraz da olsa moralini **bozdu**. Ama bu uzun **sürmedi**.” (4955)*

Olumsuz Çekim:

Bu tür görülen geçmiş zaman çekiminin olumsuzu diğer türlerden farklı olarak, yalnızca morfolojik yolla yapılır. Fiil kök ve gövdesinden sonra olumsuzluk eki, üstüne -ytın / -ytin eki ve son olarak I. tip şahıs eklerinin getirilmesi ile oluşturulur.

*Biraq bu da uzaqqa **barmaytın**. “Ama bu uzun **sürmedi**.” (4956)*

*Qoñırkuljağa oyda-joktan oynışık bolğan osı bir ayavlı zamandaska degen ayanış eytevir köñiline **maza bermeytin**. “Konırkulja’ya hiç yoktan eğlence olan bu değerli zamanı paylaştığı kişiye duyduğu acıma, nedense onu **sevindirmedi**.” (6409)*

Bu zamanın soru çekimi de diğer görülen geçmiş zaman türlerinde olduğu gibi kişi eklerinden sonra soru eki/edatının getirilmesiyle yapılmaktadır.

2.2.5.1.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman-Tanıq (Ayğaksız) Ötken Şağ

Yapılan, kılınan, gerçekleşen, olan hareketin konuşan tarafından görülmediğini, sonrada öğrenildiğini ifade eden zaman kipidir. Kazakçada öğrenilen geçmiş zaman birleşik fiil yapısından çıkmış -p, -pti / -ptı (yalnızca 3. şahıslarda) ekiyle yapılmaktadır.

Birleşik fiil yapılarının zaman çekimlerine geçmesi, yeni birer zaman eki olarak çekime girmeleri çağdaş Türk dili alanında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kazakçada da yukarıda -atın / -etin, -ytın / -ytin ekli görülen geçmiş zaman çekiminde de değinilen bu hadise “asıl fiil + -p + yrd. fiil” zarf-fiili yapısında da izlenmektedir. Bu yapıda yardımcı fiil olarak tıpkı -atın / -etin, -ytın / -ytin ekinde olduğu gibi “tur-“ fiili görülüyor. Aslında süreklilik ifadeli bir fiil olan tur-, -p zarf-fiilinin atıf yani geçmiş bağlama, geçmişle ilişkilendirme, geçmişe atfetme ve bir bitişi gösterme işlevlerinden dolayı öğrenilen geçmiş zamanın Kazakçadaki yeni ekini ortaya çıkarmıştır. Bu şekil, etkileri şimdiki anda da devam eden, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade etmiştir. Oysa -atın / -etin, -ytın / -ytin eklerinde bu geçmiş zamana ait olma ifadesini yapının sonuna gelen -ğan / -gen sıfat-fiil eki vermektedir.

Özetleyecek olursak; Kazakçanın öğrenilen geçmiş zaman ekini şu şekilde formülleştirmek mümkündür:

Asıl f. + -p (atıf zarf-fiil eki) + tur- (süreklilik ifadeli yrd f.) + -ur (geniş zaman e.)

Kazakçanın öğrenilen geçmiş zaman çekimi için genel olarak kullanılan -p, -ptı / -pti eklerinin yanı sıra Eski Türkçe döneminden beri öğrenilen geçmiş zaman eki olarak takip edilen -mıs / -miş ekinin de arkaik bir şekilde özellikle masal ve destan gibi rivayet etmenin temel olduğu eserlerde bulunduğu dikkat çekicidir. Kazakçanın ünsüz özelliğine göre -mıs / -mis şeklinde kullanılan bu arkaik ek, kendi başına öğrenilen geçmiş zaman çekimi yerine, birleşik zaman çekimlerinden olan rivayet çekimine bulaşmış durumdadır. Metinimizde bu ekin geçtiği örnekler şu şekildedir:

*Қазақ түсиниги бойынша Jetіқарақşı Үркердің қızın **urlaptı**мıs. Үркер сол қızымдн қалай қайтарıp аламн деп Jetіқарақшынн осал jerin izdep onı aynala **añdı**дтмıs. “Kazak inanışına göre Yedi Eşkıya (takım yıldızı) Ülker’in kızını **kaçırmış (imış)**. Ülker şu kızımı nasıl geri alırım diye Yedi Eşkıya’nın zayıf anını kollayıp atafını **gözetlermiş**” (8745)*

*Köp keşikpey olardı sottap Sibirge **jürgizedimıs** degen хабар Kenesarıға da keledi. “Çok gecikmeden onları yargılayıp Sibirya’ya **gönderecekmiş** şeklindeki haber Kenesarı’ya gelir.” (3500)*

*Oқtı қарша boratıp, bir atқанда mıñ san adamdı жоқ etetin bolaşақта gajayıp қарулар **şıғадımıs** деп Jüsip Kenesarıға айтқан. “Kurşunu kar gibi savurup, bir atıldığında binlerce kişiyi yok edecek gelecekte acayip silahlar **çıkacakmış** diye Yusuf Kenesarı’ya söyledi.” (8542)*

*Patша ағзам жақında Perovskiydi ornınan alıp Orınbor èskeriy gubernatorı etip general Obruçevti **тағайındaptımıs**. “Çar Hazretleri yakında Perovskiy’i yerinden alıp Orenburg Askeri Valisi olarak General Obruçev’i **atamış (imış)**.” (6966)*

Olumlu Çekim:

21. Tablo: Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekim

1. teklik şahıs	men	Fiil + -p + I. tip ş. ekleri	jazıppın, қарappın
2. teklik şahıs	sen		jazıpsıñ, қарapsıñ
	siz (nezaket)		jazıpsız, қарapsız
3. teklik şahıs	ol		jazıptı, қарaptı
1. çokluk şahıs	biz		jazıppız, қарappız
2. çokluk şahıs	sender		jazıpsıñdar, қарapsıñdar
	sizder (nezaket)		jazıpsızdar, қарapsızdar
3. çokluk şahıs	olar		jazıptı, қарaptı

jaz- “yazmak”; қара- “bakmak”

«*Ağayındı eki jurt birigip, Kōkan hanın joyıp, jeke el bolayık*», — *dep hat jazıppın*. “ ‘Kardeş iki halk birleşip, Hokand Hanı’nı düşürüp, bağımsız bir millet olalım.’ diye mektup **yazmışım**.”

Burın dilmèr ediñ. Kazir köşpeli eldiñ tumşalağan buzavınday ündemeytin bolıpsıñ... “Önceden bir hatiptin. Artık göçer halkın ağzı yüzü sarılı buzağısı gibi suskun **olmuşsun**.”

Navanjan men Akbökeni beker kōsıpsız. “Navancan ile Akböken’i boşuna **nişanlamışsınız**.” (5238)

Estimeseñder aytıp bereyin, — Begderbek eldekimdi mışkılday küldi, — bir kazaq pen bir özbek dos bolıptı. *Avlına kelgen özbekti kazaq koyın soyıp, kıımızın tosıp ebden sıylaptı*. *Jolı tüsip, kazaq şaharğa kelse, özbek dosı sıy-kürmet körsetip aldına bir tegene jüzim koyıptı*. *Burın jemisti jemegen kazaq, tañsık körip asay bastaptı*. “Duymamışsanız anlatıvereyim, Begderbek biriyle alay edercesine güldü: Bir Kazak ile bir Özbek **dost olmuş**. Obasına gelen Özbek’i Kazak koyun kesip, kıımız sunarak **ağırlamış**. Yolu düşüp (de) Kazak şehre geldiğinde Özbek dostu misafirperverlik gösterip önüne bir kap üzüm **koymuş**. Önceden bu meyveyi yemeyen Kazak, şaşırarak yemeye **başlamış**.” (1492)

Özimen bir mekteptegi key balalardıñ «jaylavımızğa biyıl soldattar bekinis salıptı, endi avlımız èri qaray kumğa köşetin şığar», — *degen sözderin estip, tübi patşa otarşılıq sayasatı eline kolaylı tiymeytinin tüsine bostağan*. “Kendisiyle aynı okuldaki bazı çocukların ‘Otlağımıza bu yıl Rus askerleri kale **yapmış**, artık obamız beri taraftaki çöle göçecekmiş’ şeklindeki sözlerini işitip, büsbütün çarın sömürgeci siyasetinin halkına rahat vermeyeceğini anlamaya başlamış.” (4886)

Künimjannıñ inisi men Janastı kolğa tüsirip, köp tölev suray ma, kalay, èytevir biz olarmen soğısuvğa bel baylappız... “Künimcan’ın kardeşi Janas’ı yakalayıp, yüksek fidye mi istiyor, nasıl, önünde sonunda biz onlarla **savaşmaya hazırlanmışız**.”

Olumsuz Çekim:

Bu zamanın olumsuz şekli, fiil kök veya gövdesinden sonra olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır. Soru çekimi ise kişi eklerinden sonra soru eki/edatının getirilmesiyle olur.

22. Tablo: Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil +	jazbappın, қaramappın	
2. teklik şahıs	sen		-mA/-bA/-pA	jazbapsıñ, қaramapsıñ
	siz (nezaket)			jazbapsız, қaramapsız
3. teklik şahıs	ol	+	jazbaptı, қaramaptı	
1. çokluk şahıs	biz	-p	jazbappız, қaramappız	
2. çokluk şahıs	sender	+	jazbapsıñdar, қaramapsıñdar	
	sizder (nezaket)	I. tip ş. ekleri	jazbapsızdar, қaramapsızdar	
3. çokluk şahıs	olar		jazbaptı, қaramaptı	

jaz- “yazmak”; қара- “bakmak”

Al sen meniñ burıñğı tèsilimnen şığa almapsıñ... “Sen ise benim eski yöntemimden **çıkamamışsın.**” (3542)

Biraқ mınav Şuñkır қудıқ түbine at şaldırған èskeriniñ arasında dizenteriya avruvı payda bolıp eki muñday javıngeri urısқа қатınasa almaptı. “Ancak şu Şuñkır Kuyu altına at koşturan askerinin arasında dizanteri hastalığı ortaya çıkıp iki bin kadar cengaveri savaşa **katılamamış.**” (5908)

Kenesarı meñilisti bitirip dalağa şıққанında tañ қulaniyektenip atıp қалған eken. Biraқ toy èli taramaptı. “Kenesarı meclisi bitirip dışarı çıktığında şafak sökmüştü. Ancak şölen daha **dağılmamış.**” (5622)

2.2.5.1.2.1.1.3. Şimdiki Zaman-Naқ Osı Şaқ

Fiilin gösterdiği hareketin, oluşun, kılışın konuşma anında başlayıp hâlen devam ettiğini gösteren bir çekimdir (Öner 1998: 163). Kazakçada şimdiki zaman çekimi 3 türde yapılmaktadır.

2.2.5.1.2.1.1.3.1. Tasvir Fiilleriyle Yapılan Şimdiki Zaman

Tarihî Türk yazı dillerine bakıldığında diğer fiil zaman çekimlerine göre çok daha yeni sayılabilecek bir ek olan şimdiki zaman eki, Köktürkçe, Karahanlıca, Harezmce gibi tarihî Türk yazı dillerinde genellikle geniş zaman çekimi üzerinden karşılanmıştır. Kuzey Türkçesinde Kıpçakça, Doğu'da Çağatayca, Batı'da ise Oğuzca'ya gelindiğinde ise artık bu zamanı karşılamak üzere çeşitli analitik yapıların ortaya çıktığı izlenmektedir (Türk 1996: 291-308). Türkçenin gerek tarihî coğrafyasında gerekse bugünkü yayılım alanlarında kullanılan şimdiki zaman çekimini incelediği monografisinde Vahit Türk, günümüz çağdaş Türk yazı dillerinde şimdiki zaman çekiminin dört yolla yapıldığını belirlemiştir. Bunlar; *geniş zaman ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman*, *-a / -y ile ifade edilen şimdiki zaman*, *tasvir fiilleriyle ifade edilen şimdiki zaman* ve *mastar eki+bulunma hâli eki ile ifade edilen şimdiki zaman* (Türk: 1996: 339) başlıklarından ibarettir.

Tasvir fiilleriyle kurulan şimdiki zaman çekimi şu şekilde formüleleştirilebilir:

Asıl fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil+geniş zaman eki+şahıs eki

Burada dikkat çekici olan iki durum söz konusudur: Birincisi; bu yapıda yer alan yardımcı fiillerin sürerlik, devamlılık ifadedeli yardımcı fiiller olmasıdır. Zaten bu yapıda hareketin sürekli olarak, konuşulan anda yapıldığı ifadesi de geniş zaman ekini almış bu sürerlik, devamlılık anlamlı fiiller vasıtasıyla sağlanmaktadır. İkinci dikkat çekici durum ise, elbette geniş zamanın bu yapı üzerindeki büyük etkisidir.

Kazakçada da, şimdiki zamanın bu türü, *tur, jür, otır, jatır* “kalıp fiilleri”nin yardımıyla yapılır. Esasen Kazakçada asıl fiil olarak da kullanılan bu yapılar, tasvir fiili olarak analitik yolla kurulan birleşik fiiller içinde de görev alırlar. Bu görevlerinde ise asıl fiilde ifade edilen hareketin şimdiki zamanda gerçekleştiği anlamını katarlar.

Kazakçada bu kalıp fiillerin -a / -e / -y; -p zarf-fiil eklerinin hangisiyle kullanıldığına göre şimdiki zamanın çeşitli anlam farkları ortaya çıkmaktadır (bk. Ercilasun vd. 2006: 247, 258, 285, 309; Koç, Doğan 2004: 262-263, Iskakov 1991: 261-

262; Akbaba 2011: 123-124, 126, 152, 227, 264). Bu kullanımlar, kullanımlardaki beliren anlam farkları şu şekilde gösterilebilir:

-a / -e / -y Zarf-fiilleriyle Yapılanlar:

1. Asıl fiil + -a / -e / -y tur:

Asıl fiilde belirtilen hareketin geçici bir süre ile yapıldığı, belli bir zaman kadar yapıldığı anlamı vardır.

2. Asıl fiil + -a / -e / -y jür:

Asıl fiildeki hareketin, üstünkörü, gelişigüzel veya tekrar tekrar yapıldığı anlamını verir.

3. Asıl fiil + -a / -e / -y otur:

Asıl fiildeki hareketin, isteksiz, gönülsüz, zorla yapıldığı anlamını verir.

4. Asıl fiil + -a / -e / -y jatr:

Bu yapıda asıl fiildeki hareketin isteksiz ve zorla yapıldığı anlamını verir.

-p Zarf-fiiliyle Yapılanlar:

1. Asıl fiil + -p tur:

Asıl fiildeki hareketin aynı çizgide, değişmeden yapıldığı anlamı vardır.

2. Asıl fiil + -p jür:

Burada asıl fiildeki hareketin sürekli, ara verilmeden yapıldığı anlamı vardır. Hareket başlamış, yapılmakta ve yapılmaya devam edilecektir. Geniş zamana yakın bir işlev farkı hissedilmektedir.

3. Asıl fiil + -p otur:

Asıl fiildeki hareketin başladığını ve uzun süre devam edeceğini bildirir bir anlam vardır. Şimdiki zaman anlamı kuvevetle hissedilir.

4. Asıl fiil + -p jadır:

Kesin şimdiki zaman anlamı güçlü bir şekilde hissedilir, Hareket başlamış ve kuvvetle şu anda yapılmaktadır. Hareketin ara verilmeden, sürekli olarak yapılması sözkonusudur.

Olumlu Çekim:

23. Tablo: Tasvir Fiilleriyle Yapılan Şimdiki Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -a/-e/-y; -p + jür, tur jadır, otır + I. tip ş. ekleri	jazıp jürmin, qarap turmin bara jadırmin, tıñday otırmın
2. teklik şahıs	sen		jazıp jürsiñ, qarap tursiñ bara jadırsiñ, tıñday otırsiñ
	siz (nezaket)		jazıp jadırsız, qarap tursız bara jadırsız, tıñday otırsız
3. teklik şahıs	ol		jazıp jür, qarap tur bara jadır, tıñday otır
1. çokluk şahıs	biz		jazıp jürmiz, qarap turmız bara jadırımız, tıñday otırmız
2. çokluk şahıs	sender		jazıp jürsiñder, qarap tursiñdar bara jadırsiñdar, tıñday otırsiñdar
	sizder (nezaket)		jazıp jürsizder, qarap tursızdar bara jadırsızdar, tıñday otırsızdar
3. çokluk şahıs	olar		jazıp jür, qarap tur bara jadır, tıñday otır

jaz- “yazmak”; *qara-* “bakmak”; *bar-* “gitmek”; *tıñda-* “dinlemek”

Bu çekimlerin metnimizdeki bazı örnekleri şu şekildedir:

*Oқuvda ekenim ras, biraq kızdardan emes, muğalimalardan önege **alıp jürmin.***
 “Okumakta olduğum doğru, ancak kızlardan değil, hocalardan eğitim **alıyorum.**”
 (4404)

*Ombı general-gubernatorına, «Esil, Nura, Aqtav, Ortav, Qarqaralı, Qazılıq, Jarqayıñ, Obagan, Tobıl, Qusmurın, Qarqaralıdan Jayıqqa deyin ata-babamızdıñ jeri edi, sender solardı tartıp alıp, bekinis **salıp jatırsıñdar.** “Ombı General-Valisi’ne, “Esil, Nura, Aqtav, Ortav, Qarqaralı, Jarqayıñ, Obagan, Qusmurın, Qarqaralı’dan Yayık’a kadar atalarımızın yurdu idi, siz onları çekip alıp, oaralara kale **yapıyorsunuz.**” (2896)*

*Bizdiñ babamız han Abılayğa tiyisti jerlerde siz duvan saldırdıñız jène qazaq halkınan alım-salıq alasız, söytip bizdi **kıspaqqa salıp otırsız.** “Bizim atamız Han Abılay’a ait yerlere siz eyalet kurdunuz ayrıca Kazak halkından vergi alırsınız, böyle yaparak bizi **kıskaca alıyorsunuz.**” (3470)*

*Jurtiñ eñsesi tüsip ketkenin Kenesarı **körıp otır.** “Halkın moralinin bozulduğunu Keensarı **görüyor.**” (3760)*

*«Ènevğiden beri bosqa **quvıp jürmiz** be bul qaraqşılardı, eger suv jaqın bolsa erteñ-aq bararmız», — dep şeşken Falıleyev jigitterdiñ aqalın durıs kördi. “ ‘Deminden beri boşuna mı **takip ediyoruz** bu eşkiyaları, eğer su yakın ise hemen sabaha varırız.’, şeklinde çözüm sunan Falıleyev, adamlarının fikrini uygun gördü.” (8294)*

*Jıyırma adamğa küşteriñ jetpese, nesine at minip, **qaruv asınıp jürsiñder?** “Yirmi adama gücünüz yetmiyorsa, neyine ata binip, **silah kuşanıyorsunuz?”** (4728)*

*«Mèrtebeli murzalar, erevil uyımdastırıp bas kötergen Qasım ulı Kenesarı sultanniñ osı jiberip otırğan hatınan, eger patşa aqzam oğan keşirim istese, oniñ bizge moyın usınıp bağınatının özderiñiz de **körıp otırsızdar.** “ ‘Saygıdeğer efendiler, isyan çıkartıp, baş kaldıran Kasım oğlu Kenesarı Sultan’ın şu gönderdiği mektubundan, eğer Çar Hazretleri onu affederse, onun bize boyun eğip tabi olacağını sizlerde **görüyorsunuz.**” (5679)*

*Quv dalada kuyıqtı qaydan **alıp jür?** — dedi Perovskiy, — èlde bul arada el bar ma? “ ‘İssiz bozkırda kuyruğu nereden **alıyor?**’ dedi Perovskiy, ‘yoksa burada yaşayan var mı?’ ” (5993)*

*Onda bizdi budan da zor is **kütıp tur.** “Orada bizi bundan da zor bir iş **bekliyor.**” (4732)*

Torgay boyun jaylağan kalıñ Kıpçaq pen Irgız, Elek, Embi özenderiniñ mañındağı Kişi jüzdiñ köp ruvlarınıñ oğan qosılıp ketüv kavpi tuvıp tur. “Torgay kıyılarında yerleşik kalabalık Kıpçaq ile Irgız, Elek, Embi nehirleri civarındaki Küçük Cüz’ün pekçok boyunun ona katılma tehlikesi **doğuyor.**” (4847)

Olumsuz Çekim:

Bu çekimin olumsuzu, olumlu çekimdeki kişi eklerinden önce araya giren *-ğan / -gen; -қан / -ken + joq* yapısıyla kurulur. Burada *jatır* yapısı sonundaki *-ır* hecesinin düşmesi sonucunda *jat* şeklini alır. *-ma / -me* olumsuzluk ekiyle yapılan çekime rastlansa da bu çok azdır.

24. Tablo: Tasvir Fiilleriyle Yapılan Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -a/-e/-y; -p + jür, tur jatır, otır + -GAn /-KAN + joq + I. tip ş. ekleri	jazıp jürgen joqpın, qarap turğan joqpın bara jatқан joqpın, tıñday otırğan joqpın
2. teklik şahıs	sen		jazıp jürgen joqsıñ, qarap turğan joqsıñ bara jatқан joqsıñ, tıñday otırğan joqsıñ
	siz (nezaket)		jazıp jürgen joqsız, qarap turğan joqsız bara jatқан joqsız, tıñday otırğan joqsız
3. teklik şahıs	ol		jazıp jürgen joq, qarap turğan joq bara jatқан joq, tıñday otırğan joq
1. çokluk şahıs	biz		jazıp jürgen joqpız, qarap turğan joqpız bara jatқан joqpız, tıñday otırğan joqpız
2. çokluk şahıs	sender		jazıp jürgen joqsıñdar, qarap turğan joqsıñdar bara jatқан joqsıñdar, tıñday otırğan joqsıñdar
	sizder (nezaket)		jazıp jürgen joqsızdar, qarap turğan joqsızdar bara jatқан joqsızdar, tıñday otırğan joqsızdar
3. çokluk şahıs	olar		jazıp jürgen joq, qarap turğan joq bara jatқан joq, tıñday otırğan joq

jaz- “yazmak”; *qara-* “bakmak”; *bar-* “gitmek”; *tıñda-* “dinlemek”

Bu çekimlerin metnimizdeki bazı örnekleri şu şekildedir:

Jok, men patşa aǵzamniñ bul jarlıǵın aytıp kele jatқан joқpın... “Hayır, ben çar hazretlerinin bu fermanını **söylemiyorum.**” (136)

*Tübi öziniñ menşigine tiyetin el bolǵan soñ, qazir birden salıq jaǵıman da **қан қақsatıp otırған joқ.*** “Tamamı kendi mülkiyetine ait halklar olduğundan, şimdilik birden vergi bakımından **eziyet etmiyor.**” (1539)

*Biz de esemizdi **jiberip jatқан joқpız,** — dedi қолındaǵı қағазına қарap turıp.* “Biz de hissemizi **göndermiyoruz,** dedi elindeki kağıdına bakarak.” (3672)

*Aytқанuma köngisi kelmeytin eldi degenime қорқıtıp жүргизem деп siz de **aytıp turған joқsız ba?*** “Söylediğime inanmayan halkı dediğimle korkutacağım deyip siz de **söylemiyor musunuz?** (7250)

***Esitip jatқан joқsıñ ba?** “**Duymuyor musun?**” (570)*

Şimdiki zaman çekimini oluşturan bu tasvir fiillerinin aynı zamanda birer asıl fiil de olduğu ve canlı bir şekilde Kazakçada bu işlevleriyle kullanıldıklarını hatırlatmak isteriz. Bu fiillerin asıl fiil olarak şimdiki zaman çekimine girmiş şekilleri yalnızca kendilerinden ibarettir. Yani üzerlerine yine kendilerinin sağladığı tasvir fiilleri almazlar. Bunlar şimdiki zaman şeklini kendi başlarına yaparlarken, aynı zamanda bu türden bazı cümlelerde “var, bulunur, bulunmakta” anlamını da veririler:

otırıp otır ~ otırıp jatır ~ otırıp жүр ~ otırıp tur DEĞİL = otır

jatıp jatır ~ jatıp otır ~ jatıp жүр ~ jatıp tur DEĞİL = jatır

jürip жүр ~ jürip otır ~ jürip jatır ~ jürip tur DEĞİL = жүр

turıp tur ~ turıp otır ~ turıp jatır ~ turıp жүр DEĞİL = tur

Bu durumla ilgili metnimizden bazı örnekler şu şekildedir:

*Èsirese ana töbe üstine jıynalǵan қartardıñ işindegi қаpsаǵay deneli, қара сақaldı, orta jaska kelip қalǵan tulǵalı kisi degbirsiz **otr.*** “Özellikle o tepenin üstünde toplanan ihtiyarların içindeki iri cüsseli, kara sakallı, orta yaşlarına gelin dayanmış boylu boslu kişi sabırsızca **oturuyor.** (682)

Ayak jağında tükti baltırların sıypap uvızday appak, kara közdi on bir-on eki jasar patşa bala otr. “Ayak ucunda kıllı baldırlarını ovalayıp ağız sütü gibi bembeyaz, kara gözlü on bir on iki yaşlarında iç oğlanı **oturuyor/ var.**” (1465)

Biren-saran külge avnap şögip jatқан tüyeler men buzavların ertken on şaқtı sıyrır жүр. “Birkaç külde ağnanıp çökmüş deve ile buzağılarını yanına toplamış on kadar sığır **gezinyor/var.**” (6536)

Oı avıl mañayında sizdi torıp Ёbdivaқıyt degen Kenesarınıñ bir kisisi жүр. “Bu obanın açıklığında sizi gözetleyerek Ebdivakit adlı Kenesari’nin bir adamı **gezinyor.**” (4701)

2.2.5.1.2.1.1.3.2. Mastar Eki+Bulunma Hâli Eki ile Yapılan Şimdiki Zaman

Kazakçada Türkiye Türkçesindeki şekle (-makta / -mekte) paralel bir şekilde mastar (infinitif) ekinin üzerine bulunma hâli ekinin kalıplaşması sonucunda şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır. Bu ek -vda / -vde şeklindedir. Tasvir fiilleriyle yapılan şimdiki zaman çekimine göre çok daha az kullanılır. Bu kullanım da genellikle 3, şahıslar için olmaktadır. Nitekim incelememize esas olan metinde bu zaman ekinin yalnızca 1 örnekte 1 . çokluk şahıs için kullanıldığını tespit ettik.

Fiil kökü + -vda / -vde + 1. tip şahıs ekleri

Olumlu Çekim

25. Tablo: -vda / -vde Ekli Şimdiki Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -vda / -vde + I. tip ş. ekleri	jazuvdamın, süyevdemin
2. teklik şahıs	sen		jazuvdasıñ, süyevdesiñ
	siz (nezaket)		jazuvdasız, süyevdesiz
3. teklik şahıs	ol		jazuvda, süyevde
1. çokluk şahıs	biz		jazuvdamız, süyevdemiz
2. çokluk şahıs	sender		jazuvdasıñdar, süyevdesiñder
	sizder (nezaket)		jazuvdasızdar, süyevdesizder
3. çokluk şahıs	olar		jazuvda, süyevde

jaz- “yazmak”; *süye-* “kollamak, destek olmak”

Қазақ басина тӱнген осиндай авыр кӱржилерди биз шамamız kelgenşe jeñildetivge tırsıvdamız. “Kazakların başında dolanan böylesine zor durumları biz elimizden geldiğince hafifletmeye **çalışmaktayız**.” (6857)

Қасım төре қарақшлары Россиға бағındım деп қур алдап жүр, ал дурısında патшаға қарсы ӱрекетин күшеyttivde», — деп соғıs ministri Çernıшевке arız da etken. “Kasım Töre’nin haydutları Rusya’ya boyun eğdim diye aldatıyor, gerçekte ise çara karşı hareketini **güçlendirmekte**’, şeklinde Savunma Bakanı Çernışev’e arz da etmiş.” (6064)

Bunı estigen Kenesarı biylerge öşigüvde. “Bunu duyan Kenesarı beylere **diş bilemekte**.” (7232)

Olumsuz Çekim

26. Tablo: -vda / -vde Ekli Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil	jazuvda emespin, süyevde emespin
2. teklik şahıs	sen		jazuvdaemessiñ, süyevde emessiñ
	siz (nezaket)		jazuvda emessiz, süyevde emessiz
3. teklik şahıs	ol	-vda / -vde	jazuvda emes, süyevde emes
1. çokluk şahıs	biz	emes	jazuvda emespiz, süyevde emespiz
2. çokluk şahıs	sender	+	jazuvda emessiñder, süyevde emessiñder
	sizder (nezaket)	I. tip ş. ekleri	jazuvda emessizder, süyevde emessizder
3. çokluk şahıs	olar		jazuvda emes, süyevde emes

jaz- “yazmak”; *süye-* “kollamak, destek olmak”

Metinimizde bu tip şimdiki zamanın olumsuz çekimine örnek olacak bir yapıya rastlanılmamıştır.

2.2.5.1.2.1.1.3.3. –a / -e; -y Ekli Şimdiki Zaman

Tasvir fiilleri ile kurulan şimdiki zaman çekiminde değindiğimiz bu ekler, ardına “kalıp fiiller”i almadan da Kazakçada şimdiki zaman çekimini yaparlar. Aslında birer zarf-fiil eki olan bu ekler yukarıda anılan kısaltmalar ve tasarruf edilmeler sonucunda yardımcı fiilin üzerinde bulunan zaman ykünü üzerlerine almıştır. Sadece Kaazkçada değil diğer çağdaş Türk yazı dillerinde de bu yeni zaman eklerine rastlanır (Bk. Öner 1998: 176-177)

Olumlu Çekim

27. Tablo: –a / -e; -y Ekli Şimdiki Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -a / -e; -y + I. tip ş. ekleri	jazamın, süyeymin ³⁰
2. teklik şahıs	sen		jazasıñ, süyeysiñ
	siz (nezaket)		jazasız, süyeysiz
3. teklik şahıs	ol		jazadı, süeydi
1. çokluk şahıs	biz		jazamız, süyeymiz
2. çokluk şahıs	sender		jazasıñdar, süyeysiñder
	sizder (nezaket)		jazasızdar, süyeysizder
3. çokluk şahıs	olar		jazadı, süeydi

jaz- “yazmak”; süye- “kollamak, destek olmak”

«Осы жарлықты алысымен көтерілген авıldардың мақсатын білів қажет, rayларınан қайтпаса, қан жұтқызıp басув үшін жиырма төрт сағаттың ішінде сол авıldарға өзінің балаларындı жіберуіңізди ақырғы ret **buyрамın**. Бу жарлықты siz buljıtpay orındavğa tiyistisiz», — degen sözdi оқып шықты. “ ‘Bu emri alır almaz baş kaldıran obaların amaçlarını bilmek gerek, durumlarında değişme olmazsa, kanlı bir şekilde bastırmak için yirmi dört saatin içinde bu obalara kendi öz çocuklarınızı göndermenizi son kez **emrediyorum**. Bu emri siz eksiksiz yerine getirmeye mecbursunuz’ şeklindeki cümleleri okuyuverdi.” (2913)

³⁰ Bu şahsın çekiminde genelde konuşma dilinde görülen bir kısalma yaşanır, 1. tip şahıs eklerini alan bu çekim 2. tip 1 teklik şahsın da analojisiyle –mın / -min > -m şeklinde bir kısaltmaya uğrar. Bu özellik genellikle konuşma dilinde görülür.

Èlde sen bizdi túsken jolımızdan adastı dep **oylaysıñ** ba? “Yoksa sen bizi girdiğimiz yolda şaşırduğımızı mı **düşünüyorsun?** (7184)

Èy, bilmeymin, — dedi *Koñırkulja*, — bul jolğı köterilis özge vaqıttağıday lap etip janıp, söne kalatın jalınğa **uqsamaydı**. “Ah, bilmiyorum, dedi Konırkulja, bu seferki isyan diğer zamanlardaki gibi parlayıp yanarak, sönüveren bir aleve **benzemiyor.**” (3260)

Bağana kün batarda bireviñ közge túsip, Seytenge eleñ turğızdıñdar. Jaña ğana jattı. Biz kazir onı baylaymız. “Attan!” degen uran şıkkanda, қаpi қалмаñdar!.. — dedi aқırın ğana. “Az sonra güneş batarken biriniz farkedilip, Seyten’i kuşkulandırımız. Daha yeni yattı. Biz şimdi onu bağlıyoruz. “Haydi!” denildiğinde, telaşlanmayın!.. dedi yavaşıa.” (343)

Zeynep: «Menen jasırasıñdar ğoy sırlarıñdı», — degendey kekete ezüv tarttı da üyden şığıp ketti. “Zeynep ‘Demek benden saklıyorsunuz sırlarınızı.’ dercesine hafifçe gülümsedi ve evden çıkıp gitti.” (3162)

Olumsuz Çekim

28. Tablo: –a / -e; -y Ekli Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil +	jazamaymın, süyemeymin
2. teklik şahıs	sen		-ma / -me; -ba / be;
	siz (nezaket)	jazmayasız, süyemeysiz	
3. teklik şahıs	ol	-pa / -pe	jazmaydı, süyemeydi
1. çokluk şahıs	biz	+	jazmaymız, süyemeymiz
2. çokluk şahıs	sender	-y	jazmayasıñdar, süyemeysiñder
	sizder (nezaket)	+	jazmaysızdar, süyemeysizder
3. çokluk şahıs	olar	I. tip ş. ekleri	jazmaydı, süyemeydi

jaz- “yazmak”; *süye-* “kollamak, destek olmak”

Al men uzaq ömir suramaymın. Şirkin-ay, bir sèttik kana erkindik berse! “Ben ise uzun ömür **istemiyorum**. Hey gidi felek, yalnızca bir anlık huzur verse!” (606)

Sonda Ulı jüz ben Sır boyında köşip jürgen Kişi jüzdiñ qazaqtarın esepke almaysıñ goy? “Burada Ulu Cüz ile Sır boyunda göçen Küçük Cüz’ün Kazaklarını **hesaba katmıyor musun?**” (8975)

Jolaman köşi Seyten köşine mülde uqsamaydı. “Jolaman’ın kervanı Seyten’in kervanına hiç benzemiyor.” (637)

*Muğambet payğambardıñ dini boyınşa èr kırık koydan bir koy sadaqa alınatın bolsa, biz èr üyden jilına altı koy sadaqa **almaymız ba?*** “Muhammet Peygamber’in dini gereği her kırık koyundan bir koyun sadaka alınacaksa, biz her evde yılda altı koyun sadaka **almıyor muyuz?** (1547)

2.2.5.1.2.1.1.4. Gelecek Zaman-Keler Şaq

Fiilin gösterdiği hareketin gelecek zamanda, konuşma anından sonra yapılacağını, gerçekleşeceğini veya yapıp gerçekleşmesi gerektiğini bildirir. Kazakçada gelecek zaman çekiminin geniş zaman ile çok iç içe geçtiği görülmektedir. Aşağıda inceleneceği üzere bazı gelecek zaman çekimi türlerinin geniş zaman çekimi ile aynı eklerle kurulduğu izlenebilir. Bu durumda nerede geniş zaman çekimi, nerede gelecek zaman çekimi olduğu metin ve sentaks ilişkileriyle ortaya çıkmaktadır. Biz burada Kazakçanın geniş zaman çekimini 3 farklı türde inceleyeceğiz.

2.2.5.1.2.1.1.4.1. Genel (Belirli) Gelecek Zaman-Jalpı (Anık) Keler Şaq

Gelecek zamanın bu türü aynı zamanda geniş zaman ve şimdiki zaman ifadesi için de kullanılan –a / -e / -y ekleri ile yapılmaktadır. Hareketin şüphesiz, açıkça gelecek zamanda yapıldığı anlamı ortaya çıkar (Iskakov 1991: 330). Geniş zamanla çoğu kez karışmaktadır.

Olumlu Çekim

29. Tablo: Genel (Belirli) Gelecek Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -a / -e / -y	şabamın, süyeymin ³¹
2. teklik şahıs	sen		şabasıñ, süyeysiñ
	siz (nezaket)		şabasız, süyeysiz
3. teklik şahıs	ol	I. tip ş. ekleri + I. tip ş. ekleri	şabadı, süyeydi
1. çokluk şahıs	biz		şabamız, süyeymiz
2. çokluk şahıs	sender		şabasıñdar, süyeysiñder
	sizder (nezaket)	şabasızdar, süyeysizder	
3. çokluk şahıs	olar	şabadı, süyeydi	

şap- “koşmak”; *süye-* “kollamak, destek olmak”

Ol senderge bağınamın dep Rossiya men Kıtay imperatorların birdey aldap, al şın mênisinde Ülken Orda hanı bolıp jüre berdi. “O sizlere taabi olacağım diyerek Rusya ve Çin İmparatorlarını aynı anda aldatıp, gerçekte ise Büyük Orda hanı oluverdi. (830)

Abılaydıñ otız bir ul, kırık kızınan tarağan bıqıp jatқан бүkil urpağıñıñ қаһарман қалай қутılıп кете аласıñ? “Abılay’ın otuz bir oğlu, kırk kızından yayılan (kurt gibi) kaynayan bütün neslinin kahrından nasıl kurtulacaksın? (1809)

«Barlıқ Kenesarı jağına şıққандardıñ көретin күni osı. Bul bul ma, büйте berseñder endigi joli biriñdi қaldırмай қırıp tastayмыз», — dep ketipti. “ ‘Bütün Kenesarı yanında yer alanların göreceği gün bu. Demek öyle, böyle devam ederseniz bir dahaki sefere hiçbirinizi bırakmadan öldüreceğiz.’ ” deyip gitmiş. (6565)

İyе, ondaylargа ne istey аласıñдар? “Evet, onun gibilere ne yapabileceksiniz?” (434)

³¹ Bu şahsın çekiminde genelde konuşma dilinde görülen bir kısalma yaşanır, 1. tip şahıs eklerini alan bu çekim 2. tip 1 teklik şahsın da analogisiyle –mın / -min > -m şeklinde bir kısaltmaya uğrar.

Olumsuz Çekim

30. Tablo: Genel (Belirli) Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil +	şappaymın, süyemeymin
2. teklik şahıs	sen		şappaysıñ, süyemeysiñ
	siz (nezaket)		şappaysız, süyemeysiz
3. teklik şahıs	ol	-mA/-bA/-pA +	şappaydı, süyemeydi
1. çokluk şahıs	biz	-a / -e / -y +	şappaymız, süyemeymiz
2. çokluk şahıs	sender		şappaysıñdar, süyemeysiñder
	sizder (nezaket)	şappaysızdar, süyemeysizder	
3. çokluk şahıs	olar	I. tip ş. ekleri	şappaydı, süyemeydi

şap- “koşmak”; *süye-* “kollamak, destek olmak”

*Sondıktan men bugün Çernışev mırzağa Sibir men Orınbor gubernatorları tize kosa otırıp, biyil jazda Kenesarı kozğalısın birjolata kırtatın bolsın degen buyırık berdim. Eger bul mindetti **orunday almaymın** deseñiz...* “Bu nedenle ben bugün Sayın Çernışev’e Sibirya ve Orenburg Valileri bir araya gelip, bu yıl Kenesarı hareketi tamamen yok edilsin şeklinde emir verdim. Eğer bu görevi **yerine getiremeyeceğim** dersenez...” (5803)

*Sol Keñeske kelgen batırlarıñnıñ öziñdi kütip otırğanına biye savımday mezigil boldı... **Barmaysıñ ba?** “O toplantıya gelen yiğitlerin seni 1 saattir bekliyor... **Gitmeyecek misin?**” (3612)*

2.2.5.1.2.1.1.4.2. Niyet İfadeli Gelecek Zaman-Maksattı (Arnavlı) Keler Şağ

Türkçenin tarihi boyunca henüz gerçekleşmeyen bir hareketi ifade etmesi bakımından gelecek zaman çekimi, içinde niyet, maksat, istek, şart, gereklilik gibi pek çok ifadeyi barındırabilir (Öner 1998: 170). Bu nedenle gelecek zaman ifadesi barındıran sıfat-fiiller ve mastar ekleri gerek tarihî gerekse çağdaş Türk yazı dillerinde hem gelecek zaman çekimi hem de yukarıda anılan fiil kipleri işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Kazakçada da istek ifadesinin ağırlıklı bir biçimde hissedildiği bir gelecek zaman çekimi vardır. Bu çekim mastar eki olarak bilinen -mağ / -mek; /-bağ / -bek; -pağ / -pek eki bazen de bir isimden isim yapma eki olan -şı / -şi (< -çı / -çi) ekinin gelmesiyle -mağşı / -mekşi; -bağşı / -bekşi; -pağşı / -pekşi şeklinde yapılır. Yukarıda değindiğimiz gibi bu ekler aynı zamanda Kazakçanın istek kipini yaptığı eklerdir.

Olumlu Çekim

31. Tablo: Niyet İfadeli Gelecek Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -MAK, -MAKŞI + I. tip ş. ekleri	şappakpın, қармақşıмын
2. teklik şahıs	sen		şappakşıñ, қармақшысыñ
	siz (nezaket)		şapakşız, қармақшысыз
3. teklik şahıs	ol		şappak, қармақшы
1. çokluk şahıs	biz		şappakpız, қармақшымыз
2. çokluk şahıs	sender		şappakşıñdar, қармақшысыñdar
	sizder (nezaket)		şappakşızdar, қармақшысызdar
3. çokluk şahıs	olar		şappak, қармақшы

şap- “koşmak”; *қара-* “bakmak”

Bükil қазақ түгіл, өз ұрпағымды жөндеп түlete алмайды екенмін, қалай Үш жүзге һан болмақпın? “Bütün Kazaklar bir yana kendi soyumu tanzim edip yaşatamıyorum, nasıl Үч Cüz’ **han olacağım?** (8082)

Bükil қазақтiñ birigüvi kerek екенin түsindi. Бірақ үш жүздiñ қазағın tegis kim басқармақ? “Bütün Kazakların birleşmesi gerektiğini anladı. Ancak üç cüzün Kazaklarını bütünüyle kim **yönetecek?**” (812)

Sender endi қайда бармақшыñdar? — dedi. “Siz şimdi nereye **gideceksiniz?** dedi.” (1098)

Añ deyin dese, kisi boyı kamıstan qalay körinedi? Adam deyin dese elsiz qalıñ kópianiñ arasınan ne tappaqşı? “Av hayvanı desen, insan boyu kamıstan nasıl görünür? İnsan desen ıssız gür kamışlıgın içinde ne bulacak?” (267)

Olumsuz Çekim

32. Tablo: Niyet İfadeli Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil	şappaq emespin, qaramaqşı emespin
2. teklik şahıs	sen	+	şappaq emessiñ, qaramaqşı emessiñ
	siz (nezaket)	-MAK,	şappaq emessiz, qaramaqşı emessiz
3. teklik şahıs	ol	-MAQŞI	şappaq emes, qaramaqşı emes
1. çokluk şahıs	biz	+	şappaq emespiz, qaramaqşı emespiz
2. çokluk şahıs	sender	emes	şappaq emessiñder, qaramaqşı emessiñder
	sizder (nezaket)	+	şappaq emessizder, qaramaqşı emessizder
3. çokluk şahıs	olar	I. tip ş. ekleri	şappaq emes, qaramaqşı emes

şap- “koşmak”; *qara-* “bakmak”

Niyet ifadeli gelecek zamanın olumsuz çekimine incelediğimiz metinde rastlanmamıştır.

2.2.5.1.2.1.1.4.3. Yakın Gelecek Zaman-Maksattı (Arnavlı) Keler Şaq

Gelecek zamanın bu türü -ğalı / -geli zarf-fiil eki ile “kalıp fiiller” olarak şimdiki zaman çekiminde de bahsi geçen *jatır, jür, tur* ve *otur* fiilleriyle kurulur. Gelecekte olacak bir hareket için hazırlık yapıldığı hareketin çok yakında gerçekleşeceği ifadesini verir (Öner 1998: 171).

Kazak dil bilgisi çalışmalarında *neğaybil osı şaq* (belirsiz şimdiki zaman) çekimi adı altında verilen bu fiil zamanı (Iskakov 1991: 331), gelecek zaman ve geniş/şimdiki zaman arasındaki belirsizlik sonucu şimdiki zaman olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu yapı içerisinde gelecekte gerçekleşecek bir hareketin varlığı çok net biçimde hissedilmektedir. Bu çekimdeki “yakında gerçekleşme” ifadesi gelecekteki hareket için

aslında bir niyeti, maksadı, bir hazırlığı ifade etmesi bakımından Türkiye Türkçesindeki “–mak üzere” yapısını andırmaktadır.

Olumlu Çekim

33. Tablo: Yakın Gelecek Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -ğalı/-geli, -çalı/-keli + jür, tur jatır, otur + I. tip ş. ekleri	jazğalı jürmin, istegeli turmın barğalı jatırmin, tıñdağalı oturmın
2. teklik şahıs	sen		jazğalı jürsiñ, istegeli tursiñ barğalı jatırsiñ, tıñdağalı otırsiñ
	siz (nezaket)		jazğalı jürsiz, istegeli tursız barğalı jatırsız, tıñdağalı otırsız
3. teklik şahıs	ol		jazğalı jür, istegeli tur barğalı jatır, tıñdağalı otur
1. çokluk şahıs	biz		jazğalı jürmiz, istegeli turmız barğalı jatırmız, tıñdağalı otırmız
2. çokluk şahıs	sender		jazğalı jürsiñder, istegeli tursiñdar barğalı jatırsiñdar, tıñdağalı otırsiñdar
	sizder (nezaket)		jazğalı jürsizder, istegeli tursızdar barğalı jatırsızdar, tıñdağalı otırsızdar
3. çokluk şahıs	olar		jazğalı jür, istegeli tur barğalı jatır, tıñdağalı otur

jaz- “yazmak”, *iste-* “çalışmak”, *bar-* “gitmek”, *tıñda-* “dinlemek”

*Al kazir Taşkent velayatın tağı bir kavipti kara bult **korşağalı tur**.* “Bugünlerde ise Taşkent şehrini yine bir tehlikeli kara bulut yakında **kaplayacak/kaplamak üzere.**” (1847)

*Çasım töre — arıstan, odan tuvğan Kenesarı jolbarıs, al bul Jolbarıstan tuvğan elgi Sızdıq şın kökjäl **bolğalı tur**.* “Kasım Töre arslan, ondan olan Kenesarı pars, bu parstan olan şu Sızdıq da bozkurt **olacak.** (5070)

Rasimennen Abılay atamnıñ tüsi şın bolğalı tur ma? “Gerçekten Abılay Ata’mın düşü gerçekleşecek mi? (8081)

Metinde bu zamanın diğer şahıs çekimlerine rastlanılmamıştır.

Olumsuz Çekim

Bu zamanın olumsuz şekli kalıp fiillerden sonra –ğan/-gen; -қан/-ken eki sonra da *joq* edatının getirilmesi ile yapılmaktadır. *jatır* kalıp fiili *jat-* şekline -қан ekini alır.

34. Tablo: Yakın Gelecek Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil	jazğalı jürgen joqıpın, istegeli turğan joqıpın barğalı jatқан joqıpın, tıñdağalı otırğan joqıpın
2. teklik şahıs	sen		+
	siz (nezaket)	-ğalı/-geli, -qalı/-keli	jazğalı jürgen joqsız, istegeli turğan joqsız barğalı jatқан joqsız, tıñdağalı otırğan joqsız
3. teklik şahıs	ol	+	jazğalı jürgen joq, istegeli turğan joq barğalı jatқан joq, tıñdağalı otırğan joq
		jür, tur jatır, otır	
1. çokluk şahıs	biz	+	jazğalı jürgen joqpız, istegeli turğan joqpız barğalı jatқан joqpız, tıñdağalı otırğan joqpız
2. çokluk şahıs	sender	-ğan/-gen, -қан/-ken	jazğalı jürgen joqsıñdar, istegeli turğan joqsıñdar barğalı jatқан joqsıñdar, tıñdağalı otırğan joqsıñdar
	sizder (nezaket)	+	jazğalı jürgen joqsızdar, istegeli turğan joqsızdar barğalı jatқан joqsızdar, tıñdağalı otırğan joqsızdar
3. çokluk şahıs	olar	+	jazğalı jürgen joq, istegeli turğan joq barğalı jatқан joq, tıñdağalı otırğan joq
		I. tip ş. ekleri	

jaz- “yazmak”, *iste-* “çalışmak”, *bar-* “gitmek”, *tıñda-* “dinlemek”

Metinde bu zamanın olumsuz çekimine rastlanmamıştır.

2.2.5.1.2.1.1.5. Geniş Zaman

Geniş zamanın, fiilde belirtilen hareketin geçmişte yapıldığını şu anda yapılmakta olduğunu gelecekte de yapılacağını gösteren bir ifadesi vardır. Bu üç temel zamanı kapsadığı için adı geniş zaman olan bu çekim, bu özelliğinden dolayı her zaman yapılan, alışkanlık hâline gelmiş hareketler için kullanılmaktadır. Geniş zaman bu vasıfları ile Türkçenin tarihî boyunca geçmiş zaman, şimdiki zaman veya gelecekte gerçekleşen istek, gereklilik gibi çekimlerin bünyesinde bulunagelmıştır (Öner 1998: 172).

Kazakçada da geniş zamanın bazı durumlarda gelecek zaman, şimdiki zaman ve bazı kiplerin çekimine karıştığı, onları doğrudan etkilemese de bu çekimleri karşılayan analitik yapıların içinde yer alması bakımından dikkat çekmiştir.

Geniş zamanın, şimdiki zaman, gelecek zaman ve her zaman ifadesi Kazakçada bu çekimin anlam farklarıyla, çeşitli ekler ile sağlanması sonucunu doğurmuştur. Bugün Kazakçanın genel geniş zaman eki analitik bir yapıdan ortaya çıkan -a/-e; -y ekidir. Bu ek *asıl fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil + şahıs eki* yapısından ortaya çıkar. Aynı yapının yukarıda, başta şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere çeşitli yeni zaman eklerini oluşturduğu belirtilmişti. Süreklilik ifadeli yardımcı fiilin tasarruf edilmesiyle asıl fiil ile bu yardımcı fiil arasındaki birleşik fiil yapısını kuran zarf-fiil eki, bütün zaman yükünü üzerine alarak kendi başına zaman ifade etmeye başlamıştır. Bu ifade edilen zaman da hiç tesadüf değil, şimdiki zaman ve gelecek zaman ifadeleri olur. Bu durumda Kazakçanın geniş zaman çekimi şu şekildedir.

2.2.5.1.2.1.1.5.1. -a / -e; -y Ekli Geniş Zaman

Kazakçanın genel geniş zaman çekimini oluşturan bu yapı, aynı eklerle sağlanan ve metin, sentaks ilişkileri bağlamında ayrılabilen şimdiki zaman ve gelecek zaman çekimleriyle paraleldir.

Olumlu Çekim

35. Tablo: -a/-e; -y Ekli Geniş Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -a/-e; -y + I. tip ş. ekleri	Şabamın, qaraymın ³²
2. teklik şahıs	sen		şabasıñ, qaraysıñ
	siz (nezaket)		şabasız, qaraysız
3. teklik şahıs	ol		şabadı, qaraydı ³³
1. çokluk şahıs	biz		şabamız, qaraymız
2. çokluk şahıs	sender		şabasıñdar, qaraysıñdar
	sizder (nezaket)		şabasızdar, qaraysızdar
3. çokluk şahıs	olar		şabadı, qaraydı

şap- “koşmak”; qara- “bakmak”

Ajal tabar bolsam batırlarşa ajal tabam. “Öleceksem, kahramanlar gibi ölürem” (7289)

Han eki söylemes bolar, — dedi Zeynep endi eki közi jalın atıp, — meni Qaraüvlekke bayğa berseñ, Qoñırkuljadan da öşiñdi qaytarasıñ, esigiñde jürgen kuluñniñ da savabın alasıñ, aytқан vèdendi de orındaysıñ. “Han iki kez söylemez, dedi Zeynep gözlerinden kıvılcım çıkarırcasına, beni Karaüvlek’le evlendirirsen, Konırkulja’dan da öcünü alırsın, kapındaki kulunun da duasını alırsın, söz verdiğin andını da yerine getirirsin.” (8155)

Qalay biyleysiñ? Jerinen, suvınan ayırılğan jurt erteñ qaytara almaytınına közi anıq jetken küni, seniñ soñuñnan erüvdi koyadı, Kenesarınıñ handığın saqtaymın dep bostan-bos qırıla bere me? “Nasıl yöneteceksin? Toprağından, suyundan ayrılan halk,

³² Bu şahsın çekiminde genelde konuşma dilinde görülen bir kısalma yaşanır, 1. tip şahıs eklerini alan bu çekim 2. tip 1. teklik şahsın da analojisiyle –mın / -min > -m şeklinde bir kısaltmaya uğrar. Bu özellik genellikle konuşma dilinde görülür.

³³ Bu şahsın tekli ve çokluk soru çekiminde fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil analitik yapısından kalan –dı / -di yapısı düşer ve soru eki doğrudan –a/-e; -y eklerinin üzerine gelir. *öledi me > öle me, baradı ma > bara ma.*

artık geri dönemeyeceğini açıkça anladığı gün, senin peşinden gelmeyi **bırakır**, Kenesarı'nın hanlığını koruyacağım diye boşuna **ölür mü?**" (7205)

*Biz қазақ елін тек отарımız деп қана **sanaymız**. Kimde-kim буған көнгісі келмесе, оны қарувдiñ күшімен **köndireміз**. «Azamattarmen kelisimge kelüvdiñ eñ durıs edisi — olardı қорқытıp ustav». Bul pikirди соғıs ministri Çernıшев mırza da **maқuldaydı**. “Biz Kazak ülkesini yalnızca sömürgemiz diye **düşünürüz**. Kim buna inanmazsa, onu silah gücü ile **inandırırız** ‘Vatandaşlarla anlaşmanın en doğru yolu, onları korkutarak zaptetmektir.’ Bu fikri Savunma Bakanı Sayın Çernıшев de **onaylar**. (4867)*

Olumsuz Çekim

36. Tablo: -a/-e; -y Ekli Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil +	şappaymın, қарамaymın
2. teklik şahıs	sen		
		siz (nezaket)	-ma/-me, -ba /-be,
3. teklik şahıs	ol	-pa/-pe	şappaydı, қарамaydı ³⁴
1. çokluk şahıs	biz	+	şappaymız, қарамaymız
2. çokluk şahıs	sender	-y	şappaysıñdar, қарамaysıñdar
	sizder (nezaket)	+	şappaysızdar, қарамaysızdar
3. çokluk şahıs	olar	I. tip ş. ekleri	şappaydı, қарамaydı

şap- “koşmak”; *қара-* “bakmak”

*Men Kümisten böten eşkimdi **almaymın**. “Ben Gümüş'ten başka kimseyi **almam**.” (2961)*

*Ordan ötkenmenen қорғанның **öte almaysıñ**. “Siperden geçsen de kaleden **geçemezsin**.” (3749)*

³⁴ Bu şahsın teklik ve çokluk soru çekiminde fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil analitik yapısından kalan *-dı / -di* yapısı düşer ve soru eki doğrudan *-a/-e; -y* eklerinin üzerine gelir. *ölmeydi me > ölmey me, barmaydı ma > barmay ma*.

Biraq  r ruvı özine bir taypy el sanalǵan, jerge tögilgen biydayday  sıraǵan kaluı  azaq, bir tuvdiı astına jynala ma, jynalmay ma buǵan uısevi de kupti edi. “Ancak her boyu müstakil bir halk sayılan, yere saçılmış buğday misali dağılmış kalabalık Kazaklar, bir tuğun altında **toplanır mı, toplanmaz mı** bundan u u de kuşkuluydu. (1360)

Peterburgte demokrattıl, aqıl oy iyesi kisiler k p. Solarǵa jaqınday bil. Olar seni  andı jolǵa salmaydı... “Petersburgta demokrat, makul fikir sahibi kişiler çok, Onlara yakınlamaya  alış. Onlar seni tehlikeli yola ** ıkarmazlar.**” (6837)

2.2.5.1.2.1.1.5.2. -ar / -er; -r Ekli Geniş Zaman

Kazakçada bu ek genel Türkçenin geniş zaman eki olarak bilinen –ar / -er; -r ekleri ile saǵlanmaktadır. Geniş zamanın geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi belirsiz bir zamanı karşılamasından dolayı hem bu zamanlar arasında geçişler mümkün olmaktadır hem de zamanda bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Tıpkı –a / -e; -y ekli gelecek zamanda olduğu gibi bu zaman çekiminde de hareketin gelecekte mi, anda mı, yoksa bunları da kapsayan bir geniş zamanda mı gerçekleştiği belirsizdir. Bu nedenle bazı Kazak dil bilgisi çalışmalarında bu çekim *boljaldı keler şaq* (tahmini-belirsiz gelecek zaman adı altın gelecek zaman içinde değerlendirilmiştir (Iskakaov 1991: 332). Ancak burada geniş zaman anlamı çok daha net hissedilmektedir.

Bu zamanın olumlu çekimi -r; -ar / -er ekleriyle, olumsuz çekimi ise –mas / -mes; -bas / -bes; -pas / pes ekleriyle yapılır:

OLUMLU ÇEKİM: Fiil kökü/gövdesi + -r; -ar / -er + 1. tip şahıs ekleri

OLUMSUZ ÇEKİM: Fiil kökü/gövdesi + -r; -ar / -er + -MAs + 1. tip şahıs ekleri

Olumlu Çekim

37. Tablo: -ar / -er; -r Ekli Geniş Zamanın Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -r; -ar / -er	şabarmın, süyermin
2. teklik şahıs	sen		şabarsıñ, süyersiñ
	siz (nezaket)		şabarsız, süyersiz
3. teklik şahıs	ol	+ I. tip ş. ekleri	şabar, süyer
1. çokluk şahıs	biz	+ I. tip ş. ekleri	şabarmız, süyermiz
2. çokluk şahıs	sender	+ I. tip ş. ekleri	şabarsıñdar, süyersiñder
	sizder (nezaket)	+ I. tip ş. ekleri	şabarsızdar, süyersizder
3. çokluk şahıs	olar	+ I. tip ş. ekleri	şabar, süyer

şap- “koşmak”; süye- “kollamak, destek olmak”

*Aristanniñ munday jolğa tüsüvine özi kineli bolsa da, Kenesarı onu satılğan sanap, eger qolıma tüsse basın **alarmın**, özgelerge ulgi bolsın dep eldekaşan şeşken.* “Arıstan’ın böyle bir yola düşmesi kendi suçu olsa da, Kenesarı onu satılmış sayarak, eğer elime düşerse başını **alacağım**, başkalarına ders olsun diye epeydir kararını vermiş.” (3823)

Baytabın mergen, alıs joldan kayttıñ göy, bir-eki kün demal, sosın mağan soğarsıñ, — dedi, — söylesetin şaruva bar. “Nişancı Baytabın, uzak yoldan geldin ya, bir iki gün dinlen, ondan sonra **uğrarsın**, dedi, konuşulacak işler var.” (5391)

*Attarımız mıqtı, biz qorşavdı buzıp **şığarmız**, al attarı naşar özge jurt ne isteydi?* “Atlarımız güçlü, biz kuşatmayı yarıp **çıkamız**, ama atları kötü diğer kişiler ne yapacak?” (9010)

*Baylañdar tez meniñ qolımdı! Aparıñdar tez Seytenniñ qasına... Qalağa tayanğanda **bosatarsıñdar**, elden şıkkança birge ustañdar!* “Bağlayınız hemen benim elimi! Götürünüz Seyten’in yanına... Kaleye dayandığımızda **çözersiniz**, halkın arasında çıkana kadar birlikte tutunuz!” (391)

Olumsuz Çekim

37. Tablo: -ar / -er; -r Ekli Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes + I. tip ş. ekleri	şappaspın, süyemespin
2. teklik şahıs	sen		şappasıñ, süyemessiñ
	siz (nezaket)		şappassız, süyemessiz
3. teklik şahıs	ol		şappas, süyemes
1. çokluk şahıs	biz		şappaspız, süyemespiz
2. çokluk şahıs	sender		şappasıñdar, süyemessiñder
	sizder (nezaket)		şappassızdar, süyemessizder
3. çokluk şahıs	olar		şappas, süymes

şap- “koşmak”; süye- “kollamak, destek olmak”

*Halk kегine suvarılğan aқ semser jüzi muқalмай betimnen **қaytpaspın**. “Halkın kınıyle su verilmiş çelik kılıcın yüzü körelmedikçe yolumdan **dönmem**.” (760)*

Jurt sıylaytın Masanniñ nemesin ustağannan jaқsı at almaspın. “Herkesin sevdiği Masan’ın torununu yakalamaktan daha iyi bir nam almam.” (6789)

2.2.5.1.2.1.2. Tasarlama Kipleri

2.2.5.1.2.1.2.1. Emir Kipi (Buyrık Ray)

Yalnızca şekil bildiren, herhangi bir zaman yükü taşımayan bu çekim, fiilde belirtilen hareketin emir şeklinde yapılmasına işaret eder. Bu çekimi diğer bildirme ve tasarlama kiplerinden ayıran en büyük özellik, bu kipin, Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün alanlarında her şahıs için ayrı bir ekle gösterilmesidir. Bu nedenle yukarıda şahıs ekleri konusunda belirttiğimiz gibi emir kipi dilde 3. bir şahıs tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kazakçanın emir kipi şahıs ekleri şu şekilde gösterilebilir:

38. Tablo: Emir Ekleri

1. teklik şahıs	men	-ayın / -eyin; -yın / -yin
2. teklik şahıs	sen	- Ø
	siz (nezaket)	-ñız / -ñiz
3. teklik şahıs	ol	-sın / -sin
1. çokluk şahıs	biz	-ayıq / -eyik; -yık / -yik
2. çokluk şahıs	sender	-ñdar / -ñder
	sizder (nezaket)	-ñızdar / -ñizder
3. çokluk şahıs	olar	-sın / -sin

Bu çekimin olumsuzu, fiille emir ekleri arasına –ma/-me; -ba/-be; -pa/-pe olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

Metnimizde geçen emir kipiyle çekimlenmiş bazı örnekler şunlardır:

«*Jaraydı, meniñ janımdı tübi orıs, Kõkan, kırgız birevi aladı eken goy. Balgoja biy, sen sonı dètke kuvat etip kuvanadı ekensiñ, oğan deyin men seniñ janiñdi **alayın!***» “Tamam, benim canımı aslı Rus, Hokand, Kırgız olan biri alacakmış ya. Baygoja Bey, sen bundan güç alıp seviniyormuşsun, bu olana kadar ben senin canını **alayım!**” (7079)

*Ruqsat etseñizder, ağa ayağın men **attayın.*** “İzin verirseniz, beyim son olarak ben **atlayayım.**” (8052)

*Tek burıñdı Elek özeniniñ boyına köşip bargan ruvın iyesiz **tastamayın dep,** jaz basında Jolaman batır han kásınan köşip ketken.* “Ama eski Elek Nehri’nin kıyısına göçen boyunu sahipsiz **göndermeyeyim** diye, yaz başında Jolaman Batır Han’ın yanından göçmüş.” (8489)

*Ağa sultandardıñ malı jutka ilikse — zeket **töle.** Janaraldıñ, pristaptıñ üyi örtense — ülesiñdi **apar...*** “Ağa sultanların hayvanları telef olsa, zekat **öde.** Generalin, komiserin evi yansa, payını **gönder...**” (124)

*Jetedi, — dedi ol aşuvın èzer basıp, — al biz қандай қайрат көрsettik? — Siydaқ mirza, sonı **aytıñız.*** “Yeter, dedi o sinirine zor hakim olup, peki biz nasıl gayret sarfettik? Siydaқ Mirza bunu **anlatın.**” (3669)

*Orınbor gubernatorın Balğoja biyge öşıktirüv üşin jansız barıp balıқşı orıstardı қırıp **keliñder.*** “Orenburg valisini Balgoja Bey’e düşürmek için gizlice gidip balıқçı Rusları öldürüp gelin.” (7129)

*Joқ, — dedi Altınşaş til tartpay, — köketaylar, bul kekti özime **қaldırıñızdar!*** “Hayır, ded, Altınşaş sözünü esirgemen, ağalarım, bu öcü bana **birakınız.**” (5409)

*Eger қазақtı özine қосув èdeti, ünemi èlgi avılға istegenindey bola berse öytken mèdeniyeti de, keleşegi de **қursın!..*** “Eğer Kazakları kendisie katma adeti, her zaman şu obaya yaptığı gibi olacaksa, o medeniyeti de, geleceği de **yok olsun.**” (6603)

*Jaqıp, sen Sakıpқа bar, şöккен tüyelerdi қalkalay ayak jaғınan kelsin. Öziñ қubiladan. Dıbısın şığartpay **basayық.*** “Jakıp, sen Sakıp’a git, çökmüş develeri siper edinerek ayak tarafından gelsin. Sen kible tarafından. Sesini çıkartmadan **basalım.**” (349)

Kazakçada emir eklerine –şı /-şi eklerinin getirilmesi ile rica, istek ve emir anlamını kuvvetlendirme anlamlı bir başka yapıya daha rastlanır (bk. Öner 1998: 188). Bu ekin 1. şahıslara eklenmesiyle “isteme”; 2. şahıslara eklenmesiyle “ şiddetli emir” veya “yalvarma”; 3. şahıslara eklenmesiyle de “rica” anlamları ortaya çıkar (bk. Koç-Doğan 2004: 279). Metinde bu yapının tek bir örneğine rastlanılmıştır.

*Şoşınғанымнан ayқaylap jiberip, oyanıp kettim. Joruvın **ayтşı** osı түsimniñ, jravım», — depti Abılay han.* “Korktuğumdan haykırarak, uyanıverdim. Yorumunu **söyle lütfen** bu rüyamın ozanım”, demiş Abılay Han.” (5054)

2.2.5.1.2.1.2.2. Şart Kipi (Şartlı Ray)

Hareketin yapılıp yapılmama şartını bildiren, bu nedenle hiçbir dilek, istek, rica, temenni, zorlama ifade etmeyen bir çekimdir (Ergin 2000: 309). Şart çekimi, hüküm taşımayan cümle kurma özelliğiyle şartlı birleşik cümle yapısını oluşturur. Bu, şart kipinin Türkçe cümle yapısında özel bir yer edinmesini sağlamıştır.

Türk dili tarihi içerisinde geçirdiği şekil ve işlev değişiklikleri bakımından şart eki araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Orhun Türkçesinde –sar/ -ser şeklinde, zarf-fiil işlevi ile tespit edilen ekin kişi eklerini almadığı görülür³⁵. Ekin tam bir fiil kipi olarak 1. tip (zamir kaynaklı) kişi ekleri ile kullanımı ise ancak Eski Uygur metinlerinde tespit edilmiştir, ancak bu dönemde de ek yine -sar / -ser şeklinde kullanılmıştır (bk. Erdal 2004: 320-322). Karahanlı Türkçesinde /r/’si düşen şart kipinin (Hacıeminoğlu 2003: 188-189) iyelik kökenli 2. tip kişi ekleri ile çekime girişi ise bu dönemin sonlarında yazılan Atabetü’l-Hakayık’ta tanıklanmaktadır (Ercilasun, 2006: 693-696).

Bugün şart çekimi, Çağdaş Türk dili alanının pek çok yerinde olduğu gibi Kazakçada da -sa /-se ekleriyle kurulmaktadır. 2. tip (iyelik kökenli) eklerle çekimlenen şart kipinin olumsuzu, şart ekinden önce –ma / -me olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

Türkçede tasarlama kipleri ile çekimlenen fiillerin anlam bakımından iç içeliğinden dolayı şart kipi ile çekimlenmiş bir yapıda istek ve emir arası bir anlam yoğunluğu bulunduğu da dikkat edilmesi gereken bir diğer noktadır.

Kazakçanın şart çekimi aşağıdaki tablodan da izlenebilir:

39. Tablo: Şart Kipinin Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -sa / -se + II. tip ş. ekleri	barsam, қаласам
2. teklik şahıs	sen		barsañ, қаласаñ
	siz (nezaket)		barsañız, қаласаñız
3. teklik şahıs	ol		barsa, қаласа
1. çokluk şahıs	biz		Barsaқ, қаласақ
2. çokluk şahıs	sender		barsañdar, қаласаñdar
	sizder (nezaket)		barsañızdar, қаласаñızdar
3. çokluk şahıs	olar		Barsa, қаласа

bar- “gitmek”; *qala-* “istemek”

³⁵ Güner Gülsevin, “Türkçede -sa Şart Gerundiyumu (zarf-fiil) Üzerine” başlıklı araştırmasında Eski Türkçe devresinde şart ekinin bu işlevini günümüzde de devam ettirdiğini bu nedenle bunun bir kip olamayacağını, dil bilgisi çalışmalarında bu ekin gerundiyumlar bahsinde ele alınması gerektiğini tartışmaktadır (Gülsevin 1990: 276-279).

Men bulardı osılay şapsam, özge jurt kèrimnen kòrkıp ekinşiley munday is istemeydi deydi. “Ben bunlara bu şekilde saldırırsam, başkaları şerrimden korkup ikinic kez böyle bir yapmazlar diyorr.” (6751)

Èyelim men balalarımdı men ayasam da olar ayamaydı. “Kadınım ve çocuklarıma ben acısam da onlar acımaz.” (7341)

Kündiz ne oylasañ tüsiñe sol kiredi degen, — dedi bağanadan beri ündemey otırğan Èbilğazı — esiñizde me Jüsüptiñ ènevgi sözi. “Gündüz ne düşünürsen rüyana o girer demişler, dedi deminden beri sesini çıkartmadan oturan Ebu’l-gazi, aklınızda mı Jüsip’in geçenki sözü.” (8538)

Buğan muna Jayıqtıñ küñşığıs jağındağı Jem, Elek, Irgız özenderi men Jılandı, Muğajar tavlarınıñ bavırın kónis etken Kişi jüzdiñ Tabın, Tama, Şıkılık, Şömekey, Şekti, Törtqara ruvların kossañız erevilşil sultan karamağında Frantsiya men İtaliyağa parap bir handıq el boladı. “Buna şu Yayık’ın Doğu tarafındaki Jem, Elek, Irgız nehirleri ile Jılandı, Muğajar dağlarının kuyutuluklarını mekan tutmuş Küçük Cüz’ün Tabın, Tama, Şıkılık, Şömekey, Şekti, Törtqara boylarını eklerseniz asi sulatanın emrinde Frana ve İtalya’ya denk bir hanlık halk olur.” (5855)

Bas kespek bolsa da til kespek joq. “Baş kesmek olsa da dil kesmek yok. “(438)

Biz Rossiya patşasına bağınsaq el degen attan ayırılmaz. “Biz Rus çarına tabi olursak millet denilen addan çıkarız.” (7203)

Demek, kıran jete almas kıya joq, javjürek öte almas miye joq, mağan salsañdar Aqmola bekinisin kòrşap alıp sırtқа, jan şığarmay añduv kerek. “Yani, kartalın ulaşamayacağı kaya yok, yiğidin geçemeyeceği bataklık yok, bana bırakırsanız / kalsa Akmola Kalesi’ni kuşatıp dışarı kimseyi çkarmadan takip etmek gerek.” (3768)

2.2.5.1.2.1.2.3. İstek Kipi (Қалав Ray)

Tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir.

Kazakçada bugün istek çekimi 2 türde yapılmaktadır. -ğay / -gey ekli istek çekimi bugün artık tamamen arkaikleşmiş ve neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Nitekim incelediğimiz metinde de bu tür bir istek çekimine rastlanılmamıştır.

2.2.5.1.2.1.2.3.1. Yardımcı Fiille Kurulan İstek Kipi

Fiilden isim yapma / sıfat-fiil eki -ğı / -gi; -kı / -ki + iyelik ekleri + kel- analitik yapısıyla kurulan bu çekim, Türkiye Türkçesindeki “-mak / -mek iste-“ yapısına benzemektedir. Bu çekimde kel- fiili yapının temelini oluşturmaktadır. Kuruluşu yönünden bu çekim, diğer fiil çekimlerinden farklılaşmaktadır. Diğer çekimlerin pek çoğunda 1., 2. ve 3. tip şahıs ekleri kullanılırken, istek kipinin bu türünde şahıs belirtisi -ğı / -gi; -kı / -ki (bk. Mansuroğlu 1953: 341-348) eklerine gelen iyelik ekleri aracılığıyla sağlanır.

Bu çekimin olumsuzunda olumsuzluk eki kel- fiilinin üzerine gelir; soru çekiminde ise soru eki/ edatının yapının en sonuna gelmektedir.

Asıl kalıplaşmanın kel- fiilinin 3. şahıslarında olduğu bu yapının, aslında 1. ve 2. şahıslarında diğer uygun bildirme ve tasarlama eklerini aldığı görülmektedir.

39. Tablo: Yardımcı Fiille Kurulan İstek Kipinin Olumlu Çekimi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -ğı / -gi, -kı / -ki	barğım keledi, aytqım kelse
2. teklik şahıs	sen		barğıñ keledi, aytqıñ kelipti
	siz (nezaket)		barğıñız keledi, aytqıñız kelse
3. teklik şahıs	ol	+ iyelik ekleri + kel- + çekim eki	barğısı kelesi, aytqısı keldi
1. çokluk şahıs	biz		barğımız keledi, aytqımız kele
2. çokluk şahıs	sender		barğılarıñ keledi, aytqılarıñ kelse
	sizder (nezaket)	barğılarıñız keledi, aytqılarıñız keldi	
3. çokluk şahıs	olar	barğısı kelesi, aytqısı keldi	

bar- “gitmek”; ayt- “söylemek”

*Al eger Һandıғımdı berik **ustaғım kelse**, elge de öz basıma da ayavşılıқ etpevim kerek.* “Eğer hanlığını sağlam **elimde tutmak istersem**, halka da kendime de merhamet etmemem gerek.” (7347)

***Batır bolğıñ kele me**, Sızdıқ? “**Kahraman olmak ister misin** Sızdıқ?”* (4998)

*Öziñiz қay jaғına **қoyғыñız kelip edi**?* “Siz hangi tarafa **koymak istemiştiniz?**” (1930)

*Biraқ ol birazdan beri sırdas bolıp alған қurbısınıñ **köñilin jıққısı kelmedi**.* “Ancak o deminden beri sırdaş olduğu akranının **kalbini kırmak istemedi.**” (6313)

*Eger alsañız, sizdiñ sarbazdarıñızdıñ қатарında **қалғımız keledi**, — dedi қазақ tilin èbden bilip alған ақ sarı Eşirap.* “Eğer alırsanız, sizin askerlerinizin yanında **kalmak istiyoruz**, dedi Kazakçayı iyice öğrenmiş olan sarışın Eşirap.” (1099)

*Eger қазақ bularday **bolғыsı kelmese ne isteysiz?** — деп surаған.* “Eğer Kazaklar bunlar gibi **olmak istemezlerse** ne yapacaksınız? diye sordu.” (4757)

2.2.5.1.2.1.2.3.2. –maқ / -mek; -maқşı / -mekşi ile Kurulan İstek Kipi

Yukarıda gelecek başlığı altında incelediğimiz *Niyet İfadeli Gelecek Zaman Çekimi* adıyla hakkında bilgi verdiğimiz bu çekimin, gelecekte yapılmak üzere planlanan hareketleri, işleri kapsadığından istek çekimine çok benzediği, anlamlarının ayırt edilemediği belirtilmişti. Ancak bu anlam bulanıklığı, Kazakçanın aynı yapıyı kullanarak hem gelecek zaman çekiminin bir türünü, hem de istek kipini yaptığı gerçeğini değıştirmez.

40. Tablo: –mağ / -mek; -mağşı / -mekşi ile Kurulan İstek Kipi

1. teklik şahıs	men	Fiil + -MAK, -MAKŞI + I. tip ş. ekleri	şappakpın, қaramaқşımın
2. teklik şahıs	sen		şappakşıñ, қaramaқşısıñ
	siz (nezaket)		şapaksız, қaramaқşısız
3. teklik şahıs	ol		şappak, қaramaқşı
1. çokluk şahıs	biz		şappakpız, қaramaқşımız
2. çokluk şahıs	sender		şappakşıñdar, қaramaқşısıñdar
	sizder (nezaket)		şappaksızdar, қaramaқşısızdar
3. çokluk şahıs	olar	şappak, қaramaқşı	

şap- “koşmak”; *қara-* “bakmak”

*Bükil қазақ түгіл, өз ұрпағымды жөндеп түlete алмайды екенмін, қалай Үш жүзге **han болмақпın**?* “Bütün Kazaklar bir yana kendi soyumu tanzim edip yaşatamıyorum, nasıl Үч Cüz’e **han olacaғım/olayım**/? (8082)

*Bükil қазақтñ birigüvi kerek екенін түсінді. Бірақ үш жүздñ қазағın tegis kim **başarmaқ**?* “Bütün Kazakların birleşmesi gerektiğini anladı. Ancak üç cüzün Kazaklarını bütünüyle kim **yönetecek**?” (812)

*Sender endi қайда **barmaқşıñdar**?* — *dedi.* “Siz şimdi nereye **gideceksiniz/gitme niyetindesiniz**? dedi.” (1098)

*Añ deyin dese, kisi boyı қамыстан қалай көрinedi? Adam deyin dese elsiz қалñ **қопанñ** arasınan ne **tappaқşı**?* “Av hayvanı desen, insan boyu kamıştan nasıl görünür? İnsan desen ıssız гür kamışlıғın içinde ne **bulacak/bulma niyetinde**?” (267)

İncelediğimiz metinde hem gelecek zamanın hem de bu tür istek kipine ait bir olumsuzluk çekimi örneği tespit edilememiştir.

2.2.5.1.2.1.2.4. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, tasarlanan, planlanan bir hareketin, işin şimdiki, geniş veya gelecek zamanda yapılması gerektiğini ifade eder. Bu türün kuruluşunda, mastar (infinitif) eki olan *-v* ve *tiyis*, *қajet*, *kerek*, *tiyisti* edatlarından yararlanılmaktadır.

Gereklilik çekiminin genel formülü *fiil + -v + iyelik eki + kerek, tiyis, kajet, tiyisti* şeklindedir.

41. Tablo: Gereklilik Kipi

1. teklik şahıs	men	Fiil	jazuvım kerek/tiyis/tiyisti/kajet
2. teklik şahıs	sen		+
		siz (nezaket)	-v
3. teklik şahıs	ol	+	jazuvı kerek/tiyis/tiyisti/kajet
1. çokluk şahıs	biz	iyelik ekleri	jazuvımız kerek/tiyis/tiyisti/kajet
2. çokluk şahıs	sender		+
		sizder (nezaket)	kerek, kajet
3. çokluk şahıs	olar	tiyis, tiyisti	jazuvı kerek/tiyis/tiyisti/kajet

jaz- "yazmak"

Bul ekevinıñ tartar jazasın tek özım ğana bilüvim kerek. "Bu ikisinin çekeceği cezayı yalnızca ben **bilmeliyim.**" (2967)

Bul şaruvanı bir iñğaylağannan keyin Ombığa özım baruvım kerek. Janaral-gubernator Gorçakovpen avızba-avız söylesüvim kajet. "Bu çalışmayı uygun hâle getirdikten sonra Ombı'ya bizzat **gitmeliyim.** General vali Gorçakov ile bire bir **konuşmam lazım.**" (4584)

Qaramağımızdağı mıñdı soğan dayındavımız kajet. "Emrimizdeki tümeni buna **hazırlamamız gerek.**" (4027)

Halık murasınan kımbat kazına joq, bəri kağaz betine tüsirilüvi kajet. "Halk mirasından değerli hazine yok, tamamının **kağıda geçirilmesi gerek.**" (6448)

Gereklilik kipinin bu kuruluşunun yanı sıra mastar ekinden sonra iyelik ekleri yerine yönelme hâli eki ve *tiyis/tiyisti* edatının katılmasıyla oluşan bir türü daha vardır.

Han kürdeli mèseleni Handıq Keñessiz şeşüvge tiyis emesti. "Han karışık meseleyi Hanlık Meclisi olmadan **çözmemel.**" (7565)

Қазір кінде Кенесары қарамағында жүрген мұндай адамдар тез Россиға қайтарлуға тиіс. “Bugün Kenesarı tabiyetinde olan bu durumdaki kişiler derhâl Rusya’ya **iade edilmeli.**” (8895)

Kazakçada bir başka gereklilik eki de Tıpkı Türkçenin diğér tarihî yazı dillerinde olduğu gibi –sa/-se kerek yapısı ile kurulmaktadır. Bu yapı ile kurulan cümlelerde gereklilik ifadesinin yanı sıra, istek ifadesi de kuvvetle hissedilmektedir. Metnimizde bun a örnek olacak cümleler şu şekildedir:

Jurt ta munı añğarsa kerek. “Halk da bunu **anlamalı.**” (2189)

Sozaқ datқası Babajan tipti қannen-қapersiz jatsa kerek. “Sozak hâkimi Babacan tamamen rahat, hiçbir şeyden habersiz **kalmalı.**” (6008)

2.2.5.1.2.2. Birleşik Çekimler

Birleşik çekim, iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir kip ve zamanı, diğeri de başka bir kip ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade eder (bk Ergin 2000: 320).

Yukarıda *İsim Bildirmesi* başlığıyla değindiğimiz ana yardımcı fiillerin (Kazakça için e- bol, tur-) bir diğér önemli işlevi de burada ortaya çıkar.. Kip ve zaman eki almış bir fiilden sonra gelen bu ana yardımcı fiiller görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekimlerine girerek iki kipli çekimlerin hikâye, rivayet ve şartını meydana getiriler (Öner 1998: 210). Kazakçada hikâye ve rivayet çekimlerini e- (< er-) ana yardımcı fiili yaparken şart çekimini bol- ana yardımcı fiili yapar.

2.2.5.1.2.2.1. Hikâye

2.2.5.1.2.2.1.1. Bildirme Kiplerinde Hikâye

Kazakçada bu birleşik çekim edi (< ET. er-di) yapısı ile kurulur. Bu yapının özellikle konuşma dilinde *em, eñ, ek*; ayrıca 3. kişi çekimlerinde *ed* şeklinde kullanımının olduğu izlenmektedir (Koç, Doğan 2004: 288).

2.2.5.1.2.2.1.1.1. Geçmiş Zamanlarda Hikâye

Yukarıda incelenen geçmiş zaman türlerinin hikâye çekimleri şu şekilde yapılmaktadır:

a) fiil + -ğan/-gen; -қан/-ken + edi + II tip şahıs ekleri

Ïyè, osı hattıñ ayağında budan bilay қарay Orınbor jerine köшіp kelgen қазақтарdıñ isine Sibir general-gubernatorınıñ kirispevin ötingen edim men. “Evet, o mektubun sonunda bundan böyle Orenburg topraklarına göçüp gelen Kazakların işine Sibirya General Valisinin karışmamasını **rica etmiştim** ben.” (5681)

Ol Altınşaştı bası bos kız gой dep oylap қалған edi. “O Altınşas’ı başı boş kız işte diye **düşünüvermişti.**” (4043)

Sender onda Sarjan töleñgitterin arğı betke şıғарıp kele jatқан ediñder. “Siz orada Sarjan’ın adamlarını diğer tarafa **çıkarmıştınız.**” (540)

Ëytse de men öz oylaғанıma jetken edim. Rossiya patşalığı men қазақ eliniñ arasındаğı қayşılıқ қay түрde bitetinin Kenesarı da, men de anıқ bilmegenmen, èzirge қан төgis şabuvıldı eki jaқ birdey toқtatқан edik қoy... “Böyle olsa da ben kendi fikrimi uygulamıştım. Rus Çarlığı ile Kazak halkı arasındaki anlaşmazlığın ne boyutta olduğunu Kenesarı da ben de tam bilmemekle birlikte, şu anda kanlı bir saldırıyı iki taraflı **durdurmuştuk** ya...” (5713)

b) fiil + -p + edi + II. tip şahıs ekleri

Ayғанımdı өз üyime alıp ketip edim-av! “Ah, Ayғанım’ı evime alıp gitmiştim!” (5743)

Özimniñ tuvған jerimde қалған armanımdı senderden taptım dep ediñ gой. “Kendi memleketimde kalan hayalimi sizde buldum **demiştin** ya.” (7178)

Ènevgiden beri sizderdi қабıldamay jatқанımızdıñ sebebin estigen şıғarsızдар. Hanzadamı күіtip edik... “Bir süredir sizleri kabul etmeyişimizin sebebini duymuşsunuzdur. Hanzade’yi **beklemiştik...**” (1506)

2.2.5.1.2.2.1.1.2. Şimdiki Zamanlarda Hikâye

a) fiil + tasvir fiili + -p; -a/-e, -y + tur, jür, otur, jadır + edi + II. tip şahıs ekleri

Sarıarkada serüvendep kele jadır edim. “Sarıarkada **geziniyordum.**” (5047)

Çoñurkulja birdeme aytpakşı bolıp kele jadır edi. “Konırkulja hiçbir şey söylemeden **geliyordu.**” (4715)

Atamız Abılay ħannan beri biz orıs jurşılığimen bir tuvıskan adamday tatuv-tètti ömir sürip kele jadır edik. “Atamız Abılay Han’dan beri biz Rus milliyetçiliği ile kardeş gibi raht ve huzurlu **yaşıyorduk.**” (5668)

Bar bolaşağım meni kütip tur edi goy. “Bütün geleceğim beni **bekliyordu** ya.” (5749)

b) fiil + -vda/-vde + edi + II. tip şahıs ekleri

Sol sebepten de tayav kalğan javın sezip, kayda kaşarın bilmey saskan jaralı arlan kaşkırday kattı kıynaluvda edi. “Bu nedenle de gelip dayanan düşmanını hissedip, nereye kaçacağını bilmeden şaşırarak yaralı bir erkek kurt gibi sonsuz bir **acı çekmekteydi.**” (8439)

Esirkegen kazir şım-şıtırık jumbağ oydiñ şeşüvin taba almay şatasuvda edi. “Esirkegen artık karmakarışık çetrefil bir düşüncenin çıkar yolunu bulamadan **şaşırmaktaydı.**” (6598)

Öz arasınan şıkkın opasızdı öte jek köretin jurt, Arıstanğa èbden tisin kayravda edi. “Aralarından çıkan bu haine çok kötü bakan halk, Arıstan’a iyice **diş bilemekteydi.**” (3813)

c) fiil + -atın / -etin; -ytın / -ytin + edi + II. tip şahıs ekleri

Lebiziñ jılı tiydi. El kamın oylar artımda tuyagım joğ pa dep kınjılatın edim. “Sözün hoşuma gittiç Halkın derdini düşünecek ardımda neslimden biri yok mu diye **üzülüyordum.**” (6366)

Burın bunday söz aytpaytın ediñ goy, èlde bizdiñ köterilisimiz seni kıziqtırmaytın edi me? “Önceden bundan söz etmiyordun ya, yoksa bizim isyanımız seni heyecanlanırmıyor muydu?” (7177)

Burın bunday söz aytpaytın ediñ goy, èlde bizdiñ köterilisimiz seni kıziqtırmaytın edi me? “Önceden bundan söz etmiyordun ya, yoksa bizim isyanımız seni heyecanlanırmıyor muydu?” (7177)

2.2.5.1.2.2.1.1.3. Gelecek Zamanlarda Hikâye

a) fiil + -atın / -etin; -ytın / -ytin + edi + II. tip şahıs ekleri

Seni de sıpaylar ustap alatin edi, avıldıñ elüvge tayav karşıñ jolıña kurban etip men araşa tüstim... “Seni de askerler yakalayacaktı, obanın elliye yakın delikanlısını uğruna feda edip ben araya girdim...” (548)

b) fiil + -MAk / -MAkşI + edi + II. tip şahıs ekleri

Bu çekim çoğu kez istek kipinin hikâyesi ile iç içedir, metnimizde geçen örnekler, bu tür gelecek zamanın hikâyesinden ziyade istek kipinin hikâyesi olarak belirlenmiştir. Bu nedenle bu türden gelecek zamanın hikâyesine rastlanmamıştır.

Bizdi endi bul arada zorlıktan başka eşteñe de kütpek emes. “Bizi artık burada zorluktan başka hiçbir şey beklemeyecek. (5273)

c) fiil + -GAI/-KAI + jadır/tur/otur/jür + edi + II. tip şahıs ekleri

Metnimizde gelecek zamanın bu türünün hikâyesine rastlanmamıştır.

2.2.5.1.2.2.1.1.4. Geniş Zamanlarda Hikâye

a) fiil + -a/-e;-y edi + II. tip şahıs ekleri

Metnimizde bu çekime örnek oluşturacak bir cümleye rastlanmamıştır.

b) fiil + -r; -ar / -er + edi + II. tip şahıs ekleri

Èriyne, Karaüvlek munı op-oñay orındar edi. “Özellikle, Karaüvlek bunu kolayca yerine getirirdi.” (5252)

*Azğantay kazak halkın qaşa qağa batırsa, ülken eldi de sonşa **qağa batırar edi.*** “Azıcık Kazak halkını nasıl kana boğduysa, büyük bir milleti de öyle **kana bulardı**” (6930)

*Buqarbay qaytarmağanda Qoqanniñ bir beginiñ **küñi bolıp jürer edim.***
“Bukarbay döndürmeseydi Hokand’ın bir beyinin **cariyesi olurum.** (8771)

2.2.5.1.2.2.1.2. Tasarlama Kiplerinde Hikâye

2.2.5.1.2.2.1.2.1. İstek Kipinde Hikâye

a) fiil + -MAk / -MAkşI + edi + II. tip şahıs ekleri

*Tağı ne **aytpaq ediñiz?**..* “Başka ne söyleyecektiniz?” (7372)

*Seyten tağı da **aytpaqşı edi.*** “Seyten yine **konusacaktı.**” (523)

*Aydın köldi, jasıl beldi, qarağay, qayıñ sıñsığan qatpar-qatpar jartastı Bayanavıldan attanğan Seyten Qaramendi tavı etegin basıp, Balkaştıñ teriskey tumsığındağı Mıñ araldıñ batıs jağına **ötpek edi.*** “Berrak göllü, yeşil etekli, çam ve akağaç kaplı sıra sıra kayalıklı Bayanavıl’dan yola çıkan Seyten, Karamendi Dağı’nın eteklerine çıkıp, Balkaş’ın öbür ucundaki Bin Aral’ın batı tarafına **geçme niyetindeydi/geçecekti.** (198)

b) fiil + -GI/-KI + iyelik ekleri + kel- + bildirme kipi + edi

*Qurmetti Mèdelihanğa barar aldında sizderdiñ de tilekteriñizdi **bilgim kelip edi.***
“Saygıdeğer Medelihan’a gitmeden evvel sizlerin de dileklerinizi **öğrenmek istemiştim.**” (1508)

2.2.5.1.2.2.1.2.2. Şart Kipinde Hikâye

fiil + -sa /-se + edi + II. tip şahıs ekleri

Bu yapının metnimizde herhangi bir örneğine rastlanmamıştır.

2.2.5.1.2.2.1.2.3. Gereklilik Kipinde Hikâye

a) fiil + -v + iyelik ekleri + kerek/kajet/tiyis/tiyisti + edi

*Patşa ağzam aldında borıštariñdi aqtay almağandariñ üşin senderdi sotқа **berüv kerek edi**, bir jolğa keşirdik. “Çar hazretleri önünde borçlarını temizleyemediğin sizi mahkemeye **vermeliydi**, bi seferlik affettik.” (4833)*

*Alıstan kele jatқан jolavşılar ekensiñder, **қoy soyuv kerek edi**, — деп miñgirledi. “Uzaktan gelen yolcularsınız, **koyun kesmek gerekliydi.**’ diye mırıldandı.” (6491)*

*Sizderge de **köşpev kerek edi**. “Siz de **göçmeliydiniz.**” (6705)*

b) fiil + -sa /-se + iyelik ekleri + kerek + edi

*Şın süyген жүрек бөтенге **burılmasa kerek edi**. “Gerçekten seven gönül başkasına **dönmemeliydi.**” (3966)*

*Kün eñkeyip ketti, osı bir tusta avıl **bolsa kerek edi** göy. “Güneş batıp gitti, şu karşı tarafta bir oba **olmalıydı** ya.” (6609)*

2.2.5.1.2.2.2. Rivayet

2.2.5.1.2.2.2.1. Bildirme Kiplerinde Rivayet

Kazakçada bu birleşik çekim eken (< ET. er-ken) yapısı ile kurulur. Bu yapı bildirme kiplerinin rivayet çekimlerini yaptığı gibi, anlam olarak yine bu rivayet etmeye dayalı, “şaşıрма, merak” gibi hislerle birlikte “şüphe” duygusunu da ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle rivayet çekimi çoğu kez şüphe ile karşımış ve “acaba, ...mı ki?” anlamlarına da yol açmıştır. Özellikle –DI ekli görülen geçmiş zamanın rivayet çekiminde görülen geçmiş zamanın rivayeti yapılamayacağı için bu şüphe ifadesi daha da kuvvetlenmektedir. Ayrıca, bu yapının özellikle konuşma dilinde *em, eñ, ek*; ayrıca 3. kişi çekimlerinde *ed* şeklinde kullanımının olduğu izlenmektedir (Koç, Doğan 2004: 288).

2.2.5.1.2.2.2.1.1. Geçmiş Zamanda Rivayet

fiil + -ğan/-gen; -қан/-ken + eken + I. tip şahıs ekleri

Yapırmav, buğan davısı uksas kim boldı eken! “Eyvah, buna sesi benzeyen **kimmiş?/kim acaba/kim idi acaba?**

Jurt jav kelip kalğan eken dep tösekerinen atıp turdı. “Halk düşman **gelmiş imiş** diyerek yataklarından fırlayıp kalktı.” (1402)

Nısanbay söziniñ öz oyınan şıkkanına ol iştey «katelespegen ekem, men aňgarğandı sınşı akın da aňgarğan eken dep oyladı. “Nısanbay sözünün kendi fikrinden geldiğini içinden ‘**yanılmamışım meğer/yanılmamış imişim**, benim anladığımı usta akın da **anlamışmış** diye düşündü.” (2180)

Sorlı jürek, beker ses bermegen ekensiñ. “Kötü kalpli, boşuna **korku salmamışmısın.**” (363)

2.2.5.1.2.2.2.1.2. Şimdiki Zamanlarda Rivayet

a) fiil + -p; -a/-e + /jatur/jür/tur/otur + eken + I. tip şahıs ekleri

Olardı bir terektiñ janında şubırtpalı Ağıbay batır men Sarjanniñ on toğız jasar ulı Erjan kütıp tur eken. “Onları bir kavağın yanında Şubırtpalı Ağıbay ile Sarjan’ın on dokuz yaşındaki oğlu Erjan **bekliyormuş.**” (1707)

Tañ ata Koñırkulja üyge kirgeninde Zeynep, uyıktamay kütıp jatur eken. “Şafak sökerken Konırkulja eve geldiğinde Zeynep uyumadan **bekliyormuş.**” (3066)

Sodan sèske kezinde közin aşsa, ayak jağında tokalı otur eken. “Sonra kuşluk vaktinde gözünü açtığında, ayak ucunda kuma eşi **oturuyormuş.**” (3072)

Bul kelgende korğan kaçpasınıñ alañında jasaqtarimen jaña ğana oralğan Şıñgıs pen Jènèdil otur eken. “Bu geldiğinde kale kapısının meydanında orduları ile daha yeni dönen Şingıs ve Jenedil **oturuyormuş.**” (3291)

Jènèdil de tekke kumartıp jürgen joq eken! “Jenedil de boşuna **hoşlanmıyormuş.**” (3018)

b) fiil + -vde/-vda + eken + I. tip şahıs ekleri

Kuşbegi Koşan hanınıñ kelüvin kütüvde eken, bar şaruvanı tört közderi tügel otırıp söylespek körinedi... “Kuşbegi Hokand Hanı’nın gelmesini **bekliyormuş**, bütün meseleleri büyük bir dikkatle oturup konuşacakları belli...” (1442)

2.2.5.1.2.2.1.3. Gelecek Zamanlarda Rivayet

*Bükil Jayık, Elek, Jem boyınıñ jigitterine armaña teñelgen Akbökeni Serğazi hanınıñ özi toqaldıqқа **aladı eken** degen sıbıs bir küni elge jayıldı.* “Bütün Yayık, Elek, Yem boyunun yiğitlerine hayale denk olan Akböken’i Serğazi Han kuma kadın olarak **alacakmış** şeklindeki dedikodu bir gün herkese yayıldı.” (960)

*Arsıñdar ma, aruvlar? — degen ol kızdardıñ arğı jağağa qaray burılğanın körüp, ketip **çaladı eken** dep qorqıp.* “Nasılsınız güzeller? dediği o kızların öbür tarafa doğru döndüğünü görüp, **gidivereceklermiş** diye korkarak.” (2385)

*Kişi balasın **sündettetedi eken.*** “Küçük oğlunu **sünnet ettirecekmiş.**” (3010)

*Bèse, meni kelmey jatıp nege izdetip jatır dep edim-av, **urıspaқ eken** göy, tek ursıp qoysa gana jaradı...* “Tamam, beni gelmeyip neden aratıp duruyor demiştim ya, **savaşacakmış**, yalnızca savaşırsa iyi...” (4828)

*Serğazi sumıray qaşan **uzatıp almaқşı eken, sonı bil.*** “Serğazi alçağı ne zaman **evlenecekmiş**, bunu öğren.” (973)

*Ol aқsa... Keşiriñiz, Keneke sizdiñ basıñızdı èkelgen adamğa sıylıққа **berilmek eken...*** “O para... Affedin, Keneke sizin kelleinizi getiren adama ödül olarak **verilecekmiş.**” (7428)

Kuşbegini şakırğalı otır eken. “Kuşbegi’ni **çağıracaktı/çağırmaya niyeti varmış.** (1844)

2.2.5.1.2.2.1.4. Geniş Zamanda Rivayet

*Bèrin de **biledi eken.** Mezgilsiz kelgeniniñ de sebebi sol boldı.* “Hepsini de **bilirmiş.** Zamansız gelmesinin de sebebi bu oldu.” (3120)

Yapıray, — dedi şın tañdağan jalǵız attı Buqarbay batır, — adam balasınıñ da Koñırkuljaday bayı boladı eken-av!.. “Vay be, dedi gerçekten şaşırın yalnız atlı Bukarbay Batır, insanoğlunun da Konırkulja gibi zengini **olurmuş** ya!” (3707)

Yapırmay, tum berik jerge saqtaydı ekensiz... “Vay canına, çok sağlam bir yerde **saklarmışsınız.**” (3991)

2.2.5.1.2.2.2.2. Tasarlama Kiplerinde Rivayet

2.2.5.1.2.2.2.2.1. İstek Kipinde Rivayet

fiil + -GI/-KI + iyelik ekleri + kel- + bildirme kipi+ eken

Orman özi han bolǵısı keledi eken, ol «sen mağan baǵın, söytseñ birigüvim mümkün, èytpese öziñdi ustap berem. “Orman **han olmak istiyormuş**, o ‘sen bana tabi ol, bunu yaparsan katılmam mümkün, değilse seni yakalayıp teslim ederim.” (8515)

2.2.5.1.2.2.2.2.2. Dilek-Şart Kipinde Rivayet

fiil + -sa/-se + II. tip şahıs ekleri + eken

Dilek-Şart kipinin rivayet çekiminde şart ifadesinden çok dilek, rica, yalvarma ifadeleri daha fazla görülür. Bu nedenle bu çekimde “keşke, ne olur ki” gibi kalıp ifadeler daha çok yer alır.

Èytse de Baytabın ornınan kızǵalmay «tek èn bitip qalmasa eken» dep tıñdağan üstine kumarlana tıñday tüsti. “Böyle olsa da Baytabın yerinden kımıldamadan ‘tek şarkı **bitmeseymiş/bitmese keşke**’ deyip dinledikçe severek dinledi.” (5492)

Aǵalarım da sonı aytam... Tek özderi sav qaytsa eken! “Ağabeylerime de şunu söylüyorum... Yalnızca **sağ salim dönselermiş/dönseler keşke.**

2.2.5.1.2.2.2.2.3. Gereklilik Kipinde Rivayet

fiil + -v + iyelik ekleri + kerek/qajet/tiyis/tiyisti + eken

Metnimizde gereklilik kipinin rivayet çekimine rastlanmamıştır.

2.2.5.1.2.2.3. Şart

Kazakçada bütün birleşik çekimler e- ana yardımcı fiili ile yapılırken şart çekimi bol- yardımcı fiili ile yapılır. 1. zaman yükünü alan kuruluşa bol-sa yapısı eklenerek

çekim oluşturulur. Kazakçada birleşik şart çekimi yalnız, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve görülen geçmiş zamanla çekime girmektedir (Koç, Doğan 2004: 307). Metnimizde ise yalnızca gelecek zamanın şartı ve geniş zamanın şartı çekimleri tespit edilmiştir.

2.2.5.1.2.2.3.1. Gelecek Zamanın Şartı

a) fiil + -atın/-etin; -ytın/-ytin + bolsa + II. tip şahıs ekleri

Sıbırlağandı orındaytın bolsañız, èli de kezi keler. “Kulağınıza fısıdananı yapacaksınız, daha vekti gelir.” (3942)

Al eger Ombı şın qol uşın bermeytin bolsa, amalın tavıp, vaqıtşa Kenesarımen kelisimge kelmek. “Eğer Ombı gerçekten yardım etmeyecekse, bir yolunu bulup, zamanında Kenesarı ile anlaşmalı.” (4606)

Muğambet payğambardıñ dini boyınşa èr kırık koydan bir koy sadağa alınatın bolsa, biz èr üyden jılına altı koy sadağa almaymız ba? “Muhammet Peygamber’in dini gereği her kırık koyundan bir koyun **sadaka alınacaksa**, biz her evde yılda altı koyun sadaka almıyor muyuz? (1547)

Bul jarlıq boyınşa jüz qaradan bir kara salıq alınıp eger ol aqşaday tölenetin bolsa, jılkı bası 35 somğa, ögiz jıyırma somğa, koy eki somğa bağalansın delinbek. “Bu fermana göre yüz sığırdan biri vergi alınıp eğer o para olarak **ödenecekse**, at için 35 sum, öküz yirmi sum, koyun 2 sum olarak değer biçilsin denilmeli.” (3518)

2.2.5.1.2.2.3.2. Geniş Zamanın Şartı

Jav jasağı torıp aldarınan şığar bolsa, tötep berüv üşin köşpen birge attanuvğa tiyis. “Düşman ordusu kalkıp önlerinden **çıkarsa**, dayanmak için bütün gücümüzle harekete geçmeliyiz.” (997)

Jok, biylik özime tiyer bolsa, bunıñ birin de istemeymin. “Hayır, beylik bana **geçerse**, bunların hiçbirini yapmayacağım.” (2234)

Halkıñıñ kamin oylar bolsañ, eñ aldımnen onuñ birliğin oyla. “Halkının derdini **düşünürsen**, ilk önce onun birliğini düşün.” (3859)

Allatağala, — deydi ol tağı da işinen jalbarınıp, — sol küнге jeter bolsam, sol sètte janımdı alsañ armanım joq! “Allahuteala, diyordu o yine içinden yalvararak, o güne **ulaşırsam**, o anda canımı alsan da gam yemem!” (4617)

*Eger **karşılık eter bolsañ**, tırnaqtarı kanjarday, kanquylı, aybındı kıran «şañk» etip köterilip, bas salğalı turganday.* “Eğer **karşılık verirsen**, tırnakları hançer gibi, kana susamış, ihtişamlı kartal ‘pır’ edip kalkıp, saldıracak gibi.” (4819)

Al gül jayılımın aram şöp basıp keter bolsa ne istev kerek? “Peki, gül bahçesini yabancı otlar basıverirse ne yapmak gerek?” (5162)

2.2.6. SIFAT-FİİL (ESİMŞE)

Sıfat-fiiller hareket hâlinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket hâlindeki nesneyi ifade eden sözlerdir (Ergin 2000: 333). Sıfat-fiiller anlam olarak isim türünden sözler arasında sayılsalar da sıfat-fiillerin farkı, nesneyi hareketine göre adlandırmasıdır. Sıfat-fiillerin diğer vasıf adlarından önemli bir farkı da fiil kök veya gövdesine bir zaman ifadesi katmasıdır. Sıfat-fiil yapıları söz dizimi içerisinde sıfat tamalamaları kurar. Bu özellikleri onların yalnızca geçici bir görevidir. Bu nedenle sıfat-fiil almış fiiller aslında isimleşmiş, isim türünden bir söz olurlar. Yani söz dizimi ve yapı bakımından *bitmemiş iş* ve *uzun iş* tamlamalarının sıfat kısımları birbirinden farklı değildir. Tek fark *bitmemiş* sözü bir fiilden türemiş isimdir. Sıfat-fiillerin, fiilleri böylesine etkin ve işlevsel bir kullanıma sokmaları, kullanım sıklıklarının fazla olması neticesinde kısaltmaya uğramaları da sıkça görülür. *yakacak şey* rahatça kısaltma sonucu *yakacak* kalıcı ismine dönüşebilir. Artık tamamen bir isimden farksız olan bu yapı, isme gelen her tür eki de rahatça alabilir. Ayrıca sıfat-fiillerin en bilinen özelliklerinden biri de çeşitli ekler ve sentaktik ilişkiler sonucunda hem-zarf-fiillere hem de zaman eklerine yaklaşmasıdır. Bu nedenle Türkçenin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde sıfat-fiillerin hem birleşik zarf-fiil oluşumlarının önemli bir kısmına hem de zaman eklerine kaynaklık ettiği bilinmektedir (bk. Karaağaç 2012: 452).

Kazakçada en yaygın sıfat-fiil ekleri ve belirttikleri zaman yükleri şu şekildedir:

2.2.6.1. -ğan/-gen; -қан/-ken

Bu sıfat-fiil eki geçmiş zaman anlamıyla kullanılmaktadır.

Maḥabbat degen kün sèvlesinen qurılğan altın tor sekildi emes pe, Akbökenniñ jüregin sol tor kenet şırmay bastadı. “Aşk denilen şey **gün ışığından kurulan altın tuzak** gibi değil mi, Akböken’in yüreğini bu tuzak aniden sıkıştırmaya başladı.” (3959)

Kenesarı özine karşı kelgen qaşqın sözine aşuvlana qaldı. “Kenesarı kendisine **karşı gelen kaçağın** sözüne sinirlendi.” (5154)

Tikenek şıqqan jerge tikenek şıgadı, gül ösken jerge gül ösedi. “**Diken biten yerden diken çıkar, gül biten yerden gül çıkar.**” (5160)

Bopay joq jerden koyğa şapқан bõridey astan-kestenin şıgarıptı. “Bopay umulmadık yerden **saldıran kurt** gibi darmadağın etmiş.” (5237)

2.2.6.2. -atın/-etin; -ytın/-ytin

Kullanıldığı yere göre geniş veya gelecek zaman ifadeli sıfat-fiiller yapar. Bu ek, yukarıda değinildiği gibi birleşik fiil yapısından ortaya çıkmıştır.³⁶

Stol tusındağı patşa aғzamniñ suretinen bõten èskeriy gubernator qurmet tutatın Suvorov, Kutuzov sekildi ataqtı orıs qolbaşlılarınıñ gana bir-eki tas müsinderi bar. “Tablonun karşısında çar hazretlerinin resminden başka, diğer **askerî valinin saygı duyduğu Suvorov, Kutuzov gibi ünlü Rus komutanların** da bir iki taştan büstleri var.” (5828)

Genstiñ jas kezinde jağrafiyalıq ekspeditsiyamen osı aranı san kezgenin biletin Perovskiy onıñ sözün bölgen joq. “Gens’in genliğinde coğrafi araştırma gezileri ile burayı çok defa **gezdiğini bilen Perovskiy** onun sözünü kesmedi.” (5981)

Kesip alsañ qan şıqpas, el biyleytin jan şıqpas deytin Qarakesek ekensiñder goy. “Kessen kan çıkmaz, halk yöneten can çıkmaz diyen Karakeseksiniz işte.” (6644)

Handıqqa, mansapqa, baqqa talasatın adamdardıñ eñ aldımın mañayına özin satpaytın tabandı kisilerdi jıynap aluvı ejelgi èdetteri. “**Hanlığa, rütbeye, makama**

³⁶ Bu ekin gelişimi için bk. -atın / -etin, -ytın / -ytin Ekli Görülen Geçmiş Zaman.

niyet eden kişilerin ilk olarak yanlarına kendisini satmayacak esaslı kişileri toplamaları eski adetleridir.” (6908)

2.2.6.3. –r; -ar / -er

Kullanıldığı yere göre gelecek zaman ve geniş zaman ifadeli sıfat-fiiller yapar.

Kenesarı jasaqtarınıñ bas qosar jeri Alaşağan beyitiniñ janı. “Kenesarı ordularının birleşeceği yer Alaşahan’ın türbesinin yanı.” (7104)

Èriyne, èr ruvdan şıkkın aluvan-aluvan kol bastar batır, top jarar şeşen bar, biraq bar ruvdıñ taqımı tolar, aqlı men erligine bas urar birde-bir kösemi joq. Qala berdi, èr jüzdiñ bas iyer batır da joq. “Bilhassa, her boydan çıkan türlü türlü ordu yöneten yiğit, kitleleri sürükleyen ozanlar var, ancak hiçbir boyun dediği dinlenecek, akli ile baş vurulacak önderi yok. Bunlar bir tarafa, hiçbir boyun baş egecek yiğidi de yok.” (815)

Bu sıfat fiil eki, *jas* “yaş, doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman” sözüne geldiğinde “yaşındaki, yaşında olan” anlamını karşılayan yapılar kurar.

Bayanavilda orıs mektebinde oqip jürgen on altı-on jeti jasar bala jigit. “Bayanavıl Rus Okulu’nda okumakta olan on altı on yedi yaşlarındaki genç yiğit.” (4345)

Belgisiz adamdar beymelim jaqqa èketip bara jatқан ağalarınıñ soñınan qalmay şırıldap jügirgen jeti jasar Altınşaştı qaravıl bası ofitser iyemdenip, Ombıdağı bir sèvdegerge satқandı. “Bilinmeyen kişiler meçhul (bir) yere götürdükleri ağabeylerinin izini kaybedip ağlayan yedi yaşındaki Altınşaş’ı karakol komutanı (bir) memur sahiplenip, Ombı’daki bir tüccara satmıştı.” (111)

2.2.6.4. –mas /-mes; -bas /-bes; -pas / -pes

–r; -ar / -er sıfat filinin olumsuzu olan bu ek de kullanıldığı yere göre gelecek zaman ve geniş zaman ifadeli sıfat-fiiller yapar.

Bul ağa sultandar Kenesarınıñ da eñ ayamas javları. “Bu ağa sultanlar Kenesarı’nın da en acımasız düşmanları.” (2291)

Eş jeñilüvdi bilmes tas jürek batırday, soñunan añız-ertegiler qaldırıp Kenesarı tağı da ustatpay ketti. “Hiç yenilgi bilmez taş kalpli yiğit gibi, ardından efsaneleri destanlar bırakıp Kenesarı yine de yakalınmadan gitti.” (8384)

Javiñnan jasқанbas batır bolsañ ataqtıñ özi keledi. “Düşmanından kaçmayan yiğit olursan şöhret kendi gelir.” (5429)

Qazaq dalasında köşip jürgen Orınborğa qaraytın barlıq qazaq avıldarı Rossiya imperiyasınıñ bölünbes menşigi dep sanaladı. “Kazak bozkırında göçmekte olan Orenburg’a tabi bütün Kazak obaları Rusya İmparatorluğu’nun ayrılmaz mülkiyeti olarak kabul edilecek.” (8888)

Qalay oyıssañ da jer jetedi, tek üzeñgiñ berik, kaytpas qajırıñ bolsın. “Nereye gidersen git toprak yeter, tek üzengin sağlam, sarsılmaz iraden olsun.” (2268)

Kenesarı men Qoñırkuljanıñ bitispes kas-jav boluvlarınıñ da bir sebebi osı Künimjanda... “Kenesarı ile Konırkulja’nın bitmeyecek düşman olmalarının bir sebebi de bu Künimjan...” (2362)

2.2.6.5. –vşı / -vşı

Kazakçanın mastar eki olan –v (ET. < -ğ/-g) ile isimden isim yapma eki olan –şı / -şı (< -çı/-çi) ekinin birleşmesiyle ortaya çıkan bu sıfat-fiil eki geniş zaman anlamlı sıfat-fiiller yapar (bk. Öner 1998: 226).

Ol jol — uvaq halıqtı qanavşı patşa üstemdiğın Rossiyanıñ özinde joyuv. O çözüм, küçük halkı söмüren çar egemenliğini Rusya’nın tamamında yok etmek.” (5180)

Türkistan tariyhı jönindegi eñbekterimen eygili bolğan, özimmen birge jumıs istep jürgen V. V. Velyaminov-Zernov, orıs tüsinik sözdigin jasavşı V. Dal qazaqtardıñ Rossiya imperiyasınıñ qol astına kirivi tübi progressil jol, sondıqtan olardı qaruvdıñ küşimen emes, aqılmen bağındıruv kerek degen pikirde emes pe... “Türkistan tarihi ile ilgili eserleri ile tanınan, beimle birlikte çalışmakta olan V. V. Velyaminov-Zernov, Rus Anlatmalı Sözlüğü’nü yapan V. Dal Kazakların Rus İmparatorluğu’nun hakimiyetine

alınması tamamen devam eden bir süreç, bu nedenle onları silah zoru ile değil, akıl ile egemenlik altına almak gerek şeklindeki düşüncede değiller mi...” (5695)

2.2.7. ZARF-FİİL (KÖSEMŞE)

Sıfat-fiiller, fiillerden sıfat görevli sözler türeten ekler ise, zarf-fiiller de fiillerden zarf görevli sözler türeten eklerdir. Zarf-fiiller de şahsa çekilmemiş, bu anlamda cümle olamamış, ancak hareket hâli ifade etmeleri nedeniyle cümle gibi davranan, yani *cümlemsi* sayılabilecek yapılardır. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zaman, şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat-fiiller gibi nesne ifade ederler (Ergin 2000: 338). Onları sıfat-fiillerden ayıran bir diğer özellik ise zaman yükünü taşıyamalarıdır. Şu hâlde zarf-fiiller yalnızca fiillerin tarzını, hâlini, durumunu gösteren zarflık yapılardır.

Zarf-fiiller, basit ve birleşik olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Biz de Kazakçanın zarf-fiil eklerini bu tasnife uyararak ele almak istiyoruz.

2.2.7.1. Basit Zarf-Fiiller³⁷

Bu türden zarf-fiiller -a / -e ünlü zarf-fiilleri, ünsüz zarf-fiil -y ile -p atıf zarf-fiilidir. -y zarf-fiil eki analitik yapılar sonucunda ortaya çıkmış; aslen yardımcı ses olan bir ektir. Fiil + yrd. fiil temelli birleşik fiil yapılarında asıl fiilin sonudaki ünlü ile bu yapının vazgeçilmez unsuru olan -a/-e zarf-fiil eklerinin karşılaşmasını önlemek amacıyla türeyen -y sesi, bu yapının geçirdiği süreç içerisinde çeşitli kısaltmalar ve tasarruf edilmeler neticesinde, normal olamayacak şekilde zarf-fiil hatta zaman kipi gramer yükünü üzerine almıştır. Yani *başla-y-a tur-ur* gibi bir birleşik fiil temelinde -a tur-ur yapısının kısaltması ve kullanımdan kalkması sonucunda -y geniş/şimdiki zaman yükünü üzerine alarak çağdaş Türk yazı dillerinin bazılarında bir bildirme kipi eki hâline de gelmiştir (bk. Öner 1998: 176-177). -a /-e;-y zarf-fiil ekleri Türkiye Türkçesinde kendi başına zarf yapma işlevini yitirdikleri için yalnızca birleşik fiil yapılarında, ikilemelerde ve saati belirtme ifadelerinde (kala, geçe) kullanılırken

³⁷ Basit zarf fiillerinin bildirme ve şekil kiplerindeki işlevleri ile tekrar gruplarındaki görevleri tezin Dizin ve İnceleme kısımlarında ele alındığı için burada ayrıca incelenmemiştir.

Kazakça gibi diğer çağdaş Türk yazı dillerinde, etkin bir biçimde, kendi başlarına da zarf yapabilme özelliğini devam ettirirler.

2.2.7.1.1. -a / -e; -y

*Kenesarınıñ bir oylağan aylası — küşi basım, zeñbirekti multıktı javmen betpebet kelip urıspay, tiyip-kaşıp, soñınan **kuvdıra** kaljıratıp, **şarşata** urısuv.* “Kenesarı’nın tek düşündüğü taktiği; oldukça güçlü, toplu tüfekli düşmanla karşı karşıya gelip savaşmadan, vurup kaçıp, peşinden **takip ettirerek** yorup, **bitkin düşürerek** savaşmak.” (7662)

*Qazaq eliniñ patşa otarşılıq siyasatına karşı küresin Kenesarı öz armanına jetüvge paydalanganın endi tüsinip, köterilistiñ keleşegine **qaviptene** qaradı.* “Kazak vatanının çarın sömürgecilik siyasetine karşı mücadelesini Kenesarı kendi ülküsüne ulaşmak için alet ettiğini artık **anlayarak**, isyanın geleceğine korkarak baktı.” (6884)

*Avıl-aymağın, èke-şeşen aman ba? — dedi Zeynep **jayrañday**, — öziñ de ülken jigıt bolıp qalıpsıñ!* “Oban, boyun, anan baban iyi mi dedi Zeynep **neşelenerek**, sen de kocaman adam oluvermişsin!” (4399)

2.2.7.1.2. -p

*Iza men kek, qorlıq bəri jüregine bizdey **qadalıp**, janın qoyarğa jer tapqızbadı.* “Acı ve kin, nefret bütün yüreğine mızrak gibi **saplanıp**, nefes aldırmadı.” (964)

*«Alıs **dep** avlıña barmaysıñ ba?» **dep** qazaq aytqanday, ol ürpiye şoşınğan soldattarın **ertip** bası avğan jaqqa jüre berdi.* “ ‘Uzak **deyip** obana gitmeyecek misin?’ **diye** Kazakların dediği gibi, o korkup dehşete düşen askerlerini **toparlayıp** canının istediği yere doğru yürüdü. (8321)

*Şatırlarınan **atıp-atıp** şıqqan soldattar multıqtarın **alıp** salt attıların aykaskanşa, qayıñ soyıl **ııldap kep** kök jelkeden tiyedi.* “Barınaklarından **fırlayarak** çıkan askerler tüfeklerini **alıp**, süvarilerle çarpışmaya kadar, akağaçtan sopalar **ıslak çalarak gelip** ense kökünden çarpıyordu.” (7726)

2.2.7.2. Birleşik Zarf-Fiiller

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin genelinde birleşik zarf-fiillerin çoğunun oluşumu, bir sıfat-fiil eki ile isim hâl eklerinin kalıplaşması sonucudur. Kazakçada birleşik zarf-fiilleri şu şekildedir.

2.2.7.2.1. –ğanşa / -genşe; -қанша / -kenşe

Sıfat-fiil eki –ğan /-gen;-қан/-ken eki ile –ça / -çe eşitlik hâli ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuş bir ektir.

Şatırlarınan atıp-atıp şıkkan soldattar multıqtarın alıp salt attılargan aykashkanşa, qayıñ soyl ııldap kep kök jelkeden tiyedi. “Barınaklarından fırlayarak çıkan askerler tüfeklerini alıp, süvarilerle **çarpışmaya kadar**, akağaçtan sopalar ıslak çalarak gelip ense kökünden çarpıyordu.” (7726)

Qalağa tayanğanda bosatarsıñdar, elden şıkkanşa birge ustañdar! “Kaleye dayanıldığında çözersiniz, halkın içinden **çıkıncaya kadar** birlikte tutun!” (392)

Biraq özgege sır bermegenmen, Jolaman da Baytabın oralğanşa janın qoyarğa jer tappaytın. “Ancak başkalarına belli etmemekle birlikte, Jolaman da Baytabın **dönünceye kadar** canını koyacak yer bulmadı.” (876)

Otız törtke kelgenşe basınan talay aykastı ötkizdi. “Otuz dörde **gelinceye kadar** başından türlü mücadeleyi geçti.” (1744)

2.2.7.2.2. -ğanda / -gende; -қанда / -kende

Sıfat-fiil eki –ğan /-gen; -қан/-ken ile -da / -de bulunma hâli ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuş bir ektir.

Olarğa boy köterip, küş jynağanda gana tiyisüv kerek. “Onlara yalnızca toplanıp, **güç toplandığında** saldırmak gerek.” (2260)

Bıtır esavul Lebedev Balkaş köliniñ tusında köşip bara jatқан Seytendi қолға tüsirgende tilmaş bolıp bargan da osı Şiñgıs. “Geçen yıl Lebedev Balkaş Gölü’nün karşısında göçmekte olan Seyten’i **yakaladığında** tercüman olarak giden de bu Cengiz.” (2927)

*Bular Alaşahan molası turğan Keñgir özeniniñ jazıq betkeyine **jetkende** baska jaqtıñ batırları èli kelmegen eken.* “Bunlar Alaşahan’ın mezarının olduğu Kengir Deresi’nin ova tarafına **ulaştığında** diğeri tarafın yiğitleri henüz gelmemiş imiş.” (7094)

*Qazir qaramağımızda bala-şağanı **kosqanda** bir milliyonday adam bar.* “Şu anda hakimiyetimizde çoluk çocuğu **eklediğinde** bir milyona yakın insan var.” (7495)

2.2.7.2.3. –mayınşa / -meyinşe; –bayınşa / -beyinşe; –payınşa / -peyinşe
–mayın / -meyin zarf-fiil eki (bk. Öner 2011d: 67-75) ile -ça / -çe eşitlik ekinin kalıplaşması sonucunda oluşmuş bir ektir.

Metnimizde bu zarf-fiil ekine rastlanmamıştır.

2.2.7.2.4. –ğalı / -geli; -qalı / -keli

Eski Türkçe döneminden beri yazılı metinlerde takip edilen bir zarf-fiil ekidir (Gabain 2000: § 233).

*Özderi de bul mañayğa kelip **ornalashalı** jıldan aşkan joq.* “Kendileri de bu alana gelip **yerleşeli** bir yılı geçmedi.” (5354)

*Bul Esirkegeniñ joldastarına atqa **konğalı** aytқан eñ alğaşkı sözi edi.* “Bu Esirkegen’in yoldaşlarına ata **bineli** ettiği ilk laftı.” (6613)

*Janaral Obiriş **kelgeli** aramız şiyelenip bara jatır-av...* “Ne yazık ki, General Obiriş **geleli** aramız giderek bozulmakta.” (7373)

*Qaraötkel bekinisiniñ qasındağı kıstavına **köşkeli** dayındalıp jatқан-dı.* “Karaötkel Kalesi’nin karşısındaki kışlağına **göçeli** hazırlanmaktaydı.” (7982)

2.2.7.2.5. –ğanmenen / -genmenen, -қанmenen / -kenmenen; -ğanmen / -genmen, -қанmen / -kenmen

Sıfat-fiil eki –ğan /-gen; -қан/-ken ile vasıta hâli eki –men / -menen eklerinin kalıplaşması sonucunda oluşmuştur. Türkiye Türkçesindeki –mekle / -makla birlikte veya -masa da / -mese de; -sa da / -se de zarf-fiil eklerinin işlevine yakındır (bk. Gülsevin 2001: 122-143).

Kenesarığa elim jetpegenmen, qaramağımdağı bastarı birikpey talan-taraj bolıp jürgen kara qazaqqa elim jeter! “Kenesarı’ya gücüm **yetmese de**, emrim altındaki başı bozuk, darmadağın olmuş sıradan Kazaklara gücüm yeter!” (4578)

Jasıñ kişi bolğanmen köpti kördiñ. “Yaşım küçük **olmakla birlikte** çok şey gördün.” (5078)

Qazaq halkı qaşa er jürek halıq bolğanmenen, Rossiya patşalığına qarağanda ajdaha aldındağı köjek terezdi, qalay jutam, qaşan jutam dese de qolınan keledi. “Kazak halkı her ne kadar cesur halk **olsa da**, Rus Çarlığı’na göre ejderha önündeki tavşan misali, nasıl yutayım, ne zaman yutayım dese de yapar.” (5111)

Ağıbay bosatқанmen Esirkegen birden jürip ketpedi. “Ağıbay’ın **salmasıyla birlikte** Esirkegen hemen yürüyüp gitmedi.” (6792)

2.2.7.2.6. -qasın / -kesin; -ğasın / -gesin

Ek –ğaç/-geç; -qaç / -keç zarf-fiil ekinin arkaik vasıta hâli eki –n ile genişlemiş bir şekildir. Bu zarf-fiil eki Kazakça için 2 nedenden ötürü soru işareti uyandırmaktadır: İlk olarak bu ek Kazakçanın karakteristik ses özelliklerinden biri olan ç > ş değişimini mi yaşamamış; ya da ek Kazakçaya –ğaş /-geş; -qaş / -keş şeklinde gelip, ş > s değişimine mi uğramıştır? İkinci olarak da Oğuzca bir zarf-fiil olarak bilinen –ğaç/-geç; -qaç / -keç eki (bk. Ergin 2000: 346), Kazakça içerisinde Oğuzca bir etki midir? Burada incelediğimiz metinde bu ekin yalnızca bir yerde geçmesi bu ekin bir ağız özelliği olarak kullanıldığı ve burada Oğuzca bir etki olduğu şüphesini kuvvetlendirmektedir.

È... onda jata ber. Tañ atqasın söylesermiz. “Ha... şurada yatıver. **Sabah olunca** konuşuruz.” (4514)

2.2.7.2.6. –may / -mey; -bay / -bey; -pay / -pey

Köp uzamay qaruvlı küş te şıgarıladı. “Çok **geçmeden** silahlı güç de çıkarılacak.” (4873)

Esirkegen sèl ündemey qaldı da qaytadan söylep ketti. “Esirkegen bir süre ses çıkarmadan kaldı ve yeniden konuşmaya başladı.” (6391)

Ekeveniñ borışı birev-aq Esirkegendi sav-salamat Orınborğa jetkizip salıp, kış tüşpey Karkaralığa kayta oraluv. “İkisinin tek görevi Esirkegen’i sağ salim Orenburg’a ulaştırıp, kış gelmeden Karkaralı’ya geri dönmek.” (6428)

*Molaniñ oq-dèri buza almaytın kirpişteriniñ qanday qum-topıraqtan kuyılğanın, bes jüz jıldan beri alğaşkı kündeğisindey tüşin èli joğaltpay turğan kümbez sıvınıñ neden jasılğanın tüşine almay tañ qalatın. “Türbenin okun, kurşunun bozamadığı kerpiçlerinin hangi kumdan topraktan döküldüğünü, beş yüz yıldan beri ilk günkü rengini hâlâ kaybetmeyen kubbe boyasının neden yapıldığını **anlayamadan** hayran kalınacak.” (7148)*

2.2.7. EDATLAR (KÖSEMŞE)

Manaları bulunmayan yalnızca gramer vazifeleri bulunan kelimelere edat adı verilmektedir. Edatlar birlikte kullanıldıkları sözlerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardımcı olurlar (Ergin 2000: 348).

Kazakçadaki edatları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

2.2.7.1. Ünlem Edatları:

Ünlem edatları “konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa biçimde anlatmaya, karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye sormaya, onları onaylamaya, redde ve tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür” (Korkmaz 2007: 140). Bir başka deyişle, ünlemler değişik ortamlarda çıkarılan insan seslerinden ibarettirler ve değişik duyguları anlatmaya yararlar. Birçoğu anlatım gücünü kendi ses yapılarından alırlar; fakat aralarında belirli bir duyguyu seslenme yoluyla anlatmak yanında, kendilerine özgü bir anlama sahip olanlar da vardır (Karaağaç 2012: 437).

Ay, Qaraüvlek-ay, qoliñ gürziden de avır-av, sorlı başqurttıñ moyın omırtaqsın birden üzip jiberipsiñ. “Ah, Karaüvlek ah, elin gürzden de ağır yahu, gariban Başkurt’un boyun omuragsını birden kırırvermişsin.” (3538)

È... onda jata ber. Tañ atqasın söylesermiz. “Ha... şurada yatıver. Sabah olunca konuşuruz.” (4514)

Ölsek şeyitpiz, öltirsek bèyitpiz, — dedi ol tağı da küşti davıspen, — kène, eriñder soñımnan! “Ölürsek şehidiz, öldürürsek efsaneyiz, dedi o yeniden güçlü bir sesle, haydi, gelin peşimden!” (380)

Mè sağan! Mè, sağan! Patşağa til tiygizetin sabazsıñ goy! “Al sana! al sana! Çara dil uzatan babayığitsin ya!” (459)

Serikteri de «oy, bavırımğa!» basın soñınan erdi. “Arkadaşları da ‘oy, yiğidim ağdına’ başından sonuna katıldı.” (6544)

Va, pèle, mine atalı söz! “Vay, o ne, işte atalı söz!” (3900)

Al men uzak ömir suramaymın. Şirkin-ay, bir sèttik kana erkindik berse! “Ben ise uzun ömür istemiyorum. Hey gidi felek, yalnızca bir anlık huzur verse!” (606)

«Tüfa, tüfa» dedi patşa ağızam üş jüz som tügil, bükil қазақtı bosқа nege almaydı? “ ‘Tüh, tüh’ dedi yüce çar üç yüz som bir yana, bütün Kazakları bedevaya niye amıyor?” (2880)

Tüv, köke-ay... — dedi külimsirey kızarıp. “Tüh, hey ağam..., dedi gülümseyerek kızarıp.” (883)

Uva, alla, aqsarbas jolıña! “Hey, Allah, Kurban yoluna!” (1156)

Kene han endi köşti «ya, қудайlap!» “ Kene Han öldü ‘ya, Allah!’ ” (9068)

Yapıray, — dedi şın tañdangın jalğız attı Buqarbay batır, — adam balasınıñ da Koñırkuljaday bayı boladı eken-av!.. “Vay be, dedi gerçekten şaşırın yalnız atlı Bukarbay Batır, insanoğlunun da Konırkulja gibi zengini olurmuş ya!” (3707)

È-è... Atıñ kim? “Ha, ha... adın ne?” (3012)

2.2.7.2. Bağlama Edatları:

Sözleri, söz öbeklerini veya cümleleri bir araya getirmeye yarayan çekimlik bağlı birimlerdir (Karaağaç 2012: 434).

Navan bazarı da guv-guv, Taşkent köşesi de şaň-şaň, aspan aynalıp jerge tüserdey kün de ıstıq, küyip tur. “Navan Pazarı **da** güm güm, Taşkent sokakları **da** çın çın, gökyüzü yere düşmüşcesine güneş de sıcak, yakıyor.” (1378)

Munda bèri de satıladı, baydıñ arı da, jarlıniñ malı da... “Burada her şey satılır, zengin arı da züğürtün malı da...” (1375)

Sustı em kórkınişti. “Korkunç **ve** ürkütücü.” (7796)

Èriyne, men Bayanavıl, Karkaralı hèm Aqmola kazaqtarın özime kósiıp aldım. “Özellikle, ben Bayanavıl, Karkaralı **ve** Akmola Kazaklarını kendime bağladım.” (3475)

Ökirlik pirkaz eki patşa kızmetkeri jène eki jılğa saylangan eki kazaq jèsiyètirden kuraladı. “Bölgesel yönetim iki çarlık memuru **ve** iki yılda bir seçilen iki Kazak yargıcından kurulacak.” (72)

2.2.7.3. Cümle Başı Edatları:

Türkçede cümle başında yer alan, cümleleri anlam olarak birbirine bağlayan edatlara cümle başı edatları adı verilmektedir (bk. Ergin 2000: 354).

Metnimizde yer alan cümle başı edatlarından bazıları şunardır:

Èytsede Kenesarı katar turğan inisi men Baytabınga süysine karaq: “**Yine de** Kenesarı yanyana duran kardeşi ile Baytabın’a içtenlikle bakarak.” (5344)

Èytkenmen iştegi ıza öşpeytin kekke aynalğan... “**Nitekim** içteki acı geçmeyecek bir kine dönüşmüş.” (951)

Èytevir tüyeli jüktiñ janında èbigerlengen jurt. “**Nasıl**sa, develi denklerin yanında ter döken halk.” (6618)

Èsirese ana töbe üstine jıynalğan qartardıñ işindegi kapsağay deneli, kara sakaldı, orta jaska kelip kalğan tulğalı kisi degbirsiz otr. “Özellikle o tepenin üstünde toplanan ihtiyarların içindeki iri cüsseli, kara sakallı, orta yaşlarına gelin dayanmış boylu boslu kişi sabırsızca oturuyor. (682)

Èytpese soñımızdan qol şığarar bizdiñ qanday ayıbımız bar? “Öyleyse peşimize ordu takacak bizim ne suçumuz var?” (1095)

Adamğa miñ jasasa da az bolatın şığar, öytkeni adam balasında arman köp qoy... “İnsana bin (yıl) yaşasa da az geliyor olmalı, zira insanoğlunda hedefler çok ya...” (605)

Öytkenmen, kalavın tapsa qar janadı, — dedi Ojar qaytadan ün qatıp. “Buna rağmen, ateş olursa kar da yanar, dedi Ojar yeniden konuşmaya başlayıp.” (148)

Biraq bular èdettegidey èn şırqap, èzildese söz qağısıp, birin-biri kuvıp jarıspaydı. “Ancak bunlar, her zamanki gibi türkü söyleyip, şaka ile atışıp, bir birlerini kovalamıyorlar.” (17)

Sondıqtan da ol endi Ojardan sır tarta söyledi. “Bu nedenle o, artık Ojar’ın ağızını ararcasına konuştu.” (122)

Sonimen qatar èskerge kerek qaruv-jaraq, qorğasın, oq-dèrimen qamtamasız etüv üşin Hıva, Buqarlarmen de savda-sattıq qarım-qatınasınıñ küşeytilüvin talap etti. “Kısaca yine orduya lazım (olan) silah, mühimmat ve barutu tedarik etmek için Hive, Buhara ile de ticareti, barışı güçlendirmeyi talep etti.” (7558)

Èriyne, èr ruvdan şıqqan aluvan-aluvan qol bastar batır, top jarar şeşen bar, biraq bar ruvdiñ taqımı tolar, aqılı men erligine bas urar birde-bir kösemi joq. Qala berdi, èr jüzdiñ bas iyer batırı da joq. “Bilhassa, her boydan çıkan türlü türlü ordu yöneten yiğit, kitleleri sürükleyen ozanlar var, ancak hiçbir boyun dediği dinlenecek, aklı ile baş vurulacak önderi yok. Bunlar bir tarafa, hiçbir boyun baş egecek yiğidi de yok.” (815)

2.2.7.4. Çekim Edatları:

Bunlar işletme eki gibi çalışan, isimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yapan edat türleridir. Yani bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelerdir (Hacıeminoğlu 1992: 1).

Metnimizde geçen çekim edatlarından bazıları şu şekildedir:

*Èli de bolsa **Ornbormenen** til tabuv kerek.* “Ne olursa olsun **Orenburg**’la anlaşmak gerek.” (7416)

*Jène budan bılay қарay aramızдағы kelissöz **Sergazi han arқılı** жүргizilsin.* “Ayrıca bundan böyle aramızdaki anlaşma görüşmeleri **Sergazi Han vasıtasıyla** yürütülsün.” (788)

***Osı ustap boyınша** Orta жүз сегиз өкірге bölindi emes pe...* “**Bu fermana göre** Orta Cüz sekiz bölgeye ayrılmadı mı?” (60)

*Şıққalı turған **bülik jaylı** aşıқ ayтқанımdı keşiriñiz, — dedi қушbegi.* “Çıkmak üzere olan **isyan hakkında** açık konuştuğum için affedin, dedi vali.” (1860)

*Kenesarı köterilisin **tüp-tamırımen құrtuv jöninde** қазир арnavlı соғıs josparı jasalıp jatır, — dedi Gorçakov.* “Kenesarı isyanını **tamamiyle bitirmek üzere** şu anda özel bir hareket planı yapılmakta, dedi Gorçakov.” (4872)

*Bular da jantayıp azıraқ demderin alsa eşteñe **etpeytin siyaқtı.*** “Bunlarda rahatlayıp biraz dinlenseler hiçbir şey **olmayacak gibi.**” (317)

*Aқ patша қазақ isin ekige bölgen. Biri — avıl arasıндағы jesir davı, **alıs-beris sekildi kèkir-şükir.*** “Çar Kazak meselelerini ikiye ayırmış: Biri, obalar arasındaki kadın sorunu, **ticaret gibi** ufak tefek şeyler.” (69)

-*-

Buraya kadar olan kısımda incelediğimiz metinde yer alan bazı ses ve şekil özellikleri Kazakça dil bilgisi temelinde örneklendirilmiştir. Çalışmanın bu aşamasında,

gerek metnin söz varlığı zenginliğini göstermesi gerekse yazarın dil kullanımını tespit etmesi bakımından metinde yer alan eş anlamlı sözlerin bir listesini vermek istiyoruz.

2.3. METİNDE YER ALAN EŞ ANLAMLILIK SÖZLER

Tezimizin bu bölümü için yararlandığımız Kazak dilinin sinonimler sözdüğünü (KTSS-2005) köklü Kazak sözlükçülük geleneğinin bir ürünü olarak anmak gerekir. Yaklaşık 16500 söz içeren bu sözlük, bir dil zenginliği olan eş anlamlı sözleri Kazakçanın içinde incelemiştir.

Yunanca sün “birlikte, eş” ve onoma “ad, isim” anlamındaki kelimelerden türeyen sinonim terimi (Aksan 1997: 78) (Fr. synonymie, İng. synonymy, Alm. synonymwörter, Rus. sinonim) dil biliminde yapıca farklı, anlamca birbirine yakın olan, birbirinin yerine kullanılabilen söz birlikleri olarak tanımlanmıştır. Sinonimler konusu, pek çok dil bilimci tarafından tartışma konusu edilmiştir. David Crystal, sinonimden bahsedebilmek için cümle içinde kullanılan farklı yapılarıdaki sözlerin birbirlerinin yerine kullanımında cümlenin anlamının değişmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Crystal 2003: 450). Doğan Aksan ise bir dilde tam olarak bir sinonimlik durumundan bahsedilemeyeceğini, ancak yakın anlamlı öğelerin birbirleriyle eş anlamlılık ilişkisi içinde olabileceğini söylemektedir (Aksan 2003: 65). Her ne olursa olsun, eş anlamlılığın bir dil zenginliği olduğu açık bir gerçektir. Hatta Doğan Aksan, bu zenginliğin yanı sıra sinonimlerin “... bir yazı dilinin eskiliğini, doğuş tarihini kestirmede önemli ipuçları vermekte ve bir ölçü olarak kullanılabilir nitelik taşımaktadır.” (Aksan 2004: 157) diyerek sinonimlerin bir dil zenginliğinden çok daha fazla önemi olduğunu belirtmektedir.

Anlam bilimi açısından bu derece önemli olan sinonimler, bu çalışmaya konu olan roman metninde de önemli bir anlatım gücünü oluşturmaktadır. Bu zenginliğini tespit etmek üzere metinde yer alan sinonimleri, gramerlik sinonimler ve tematik sinonimler olmak üzere başlıca iki ana grupta incelemek isteriz:

2.3.1. Gramerlik Eş Anlamlılar:

2.3.1.1. İsimlerden oluşmuş eş anlamlılar: 443

abaysız, andavsız // abaysızda, andavsızda // abzal, asıl // adal, aq // adam, jan // adımday, kadamday // aqajan, aqay // aqayındı, atalas, bavırlas, qarındas, ruvlas // aqayın-tuvıs, aqayın-tuvğan // aqıl-tegil, ulan-asır // aqın, aqıs // ajar, tür, didar, ön, tıs, şıray, nusqa, ray // alasa, tapal, jatağan // alasapıran, bulan // alasapıran, sergelden // aldımen, alqaş // aldiyar, taqsır, quldıq // alqa, joğarı // alıs, qaşık, kıyır, uzak, şalgay, avlak, alşak // alkap, anğar // alkım, tamak // amal qaşa, amal jok // amal, ayla, laj, şara // amandık, savlık // andavsızda, abaysızda // anduvşı, baqılavşı // anqav, anğirt, anğal, alanğasar // apa, mama // apat, kırğın // appaq, qarday, quvday // aq, boz, kılan // aqıl, oy // aqılgöy, aqılşı // aqın, jırav, jırşı // aqırında, ayağında, sonunda // aqquba, quba // aqquv, quv // aqsakal, qariya, otağası // ar, namıs, uyat // ara, orta, aralık // aradağı, ortadağı // araq, boz jorqa, araq-şarap // ardaqtı, ayavlı, ez // arız, qağım // arlan, kökjal // arman, kıyal // arqa, jota // art, sırt // as, tamak, tağam, avkat, azıq, as-suv // asığıs, tıgız, kavırt, suvıt // aspan, elemi, kök, şarık // askar, askaq // astarsız, aşık // aşuv, ıza // aşuvlı, ızalı, kerli, qaharlı, ızbarlı // at, jılkı // at, nıspı // ataq, danq, dabıl, mansap // ataqtı, dür // av, iye // av, tor // avıl, kıstak // avır, batpan, salmaqıtı, qorğasınday, şombal // avırtpalıq, kıyındık, selebe // avqattı, bay, quvattı // ayaz, üskirik, suvıq // aybar, sus // aybarlı, aybındı, sustı // aydın, şalkar // aymaq, duvan, velayat // aynala, man, manay // aynalayın, jarqınım, janım // ayqın, anıq // az, az ğana, azğantay, azın-avlak, azıraq, şamalı, qağın // azamat, jigit, sabaz // azap, tepki // azat, bostan // azıraq, şamalı // baqa, kun // bağanağı, manağı // bağdar, bet, jol // bağınıştı, basıbaylı // bala, ulan, büldırşın, baldırğan, jas iyis // balalıq, jastıq // balasız, quv bas // balger, baqsı, javırınşı, şaykı, dervış // baq, baqıt, talay, bereke // baqıtsız, beybaq // bar, barlıq // barlavşı, ertevıl // barlıq, bar, beri, tügel, tegıs, bükıl, bütün, tutas, taylı-tayağı // barqıt, maqpal // basım, üstem // baspana, üy, şanıraq // basşı, aqa, baskaruvşı, bastıq // basta, alqaşkıda, basında // bastı, negızgı, manızdı, küre // batıl, öjet, ötkir, jürekti, ör, tevelkelşıl, qaşqır // batis, künbatis // bav, bav-baqşa, baqşa, baq // bay, mol, en, köp, kırvar // bayağı, burınğı, ejelgi, köne, bağızı // bayav, aqırın // baylanıstı, qatıstı // baylav, kesim, bitim, toqtam, tujırım, şeşim, arman // bedeldi, abıroylı, ıkpaldı // beker, jalğan, ötirik // belbev, kise //

bele, pele, kesir // belgi, işarat // belgisiz, ekitalay, eki uştı // beseke, kündes, başas //
 bet, j z // beybitşilik, tınıştış // beyge, sıylık, j lde // bılıtır,  tken jılı // bilezik, j zlik //
 bilgir, suvday // bir, jalǵız // birdeme, birdene, eldene // birden, kürt, derev // birdey, ten,
 para-par, tendes // biren-saran, birli-jarım // birge, şosa, şabat // birinşi, aldınǵı, alǵařkı
 // birjola, müldem, m lde, b tindey, basıbaylı // birtalay, biraz, ejeptevır, talay, kırvar,
 edevır // birte-birte, birtindep // bitim, kelisim, toştam // biyik, joǵarı, uzın // biylik,
 ekimdik // bolaşaş, keleşek // bolat, şurış // bolmaşı, şamalı // boran, davıl // borıştı,
 mindetti // bos, bosan // bostandış, erkindik, tendik // boylı, sungaş // bozan, bozǵılı,
 kılan // bozbala, b ldirşin // bozdaş, kısır // b dene, bıtpıldış, b ldirşin // bökter, bavır //
 bölme, kabinet // b ten, jat,  zge, başka, bölek, beytanıs, beysavat // buda, şoş // bujır,
 şubar // bulaş, şaynar // buşara, şara şalış // burılıs, burılma // burıs, alşaş, b yrek //
 but, borbay, ayak // buyrış, emir, jarlış, biylik,  kim,  kim // buzış, buzılǵan //
 b tindey, tügelimen // dabıl, uran // daǵdılı, üyrenşikti, edettegi // dana, kemenger, oyşıl
 // dastan, jır, kıssa // dav, talas, tartıs, aytıs, taytalas, janjal, řařtıǵıs // davıs, dıbıs,  n,
 dım // davsız, kümensiz, şeksiz, sözsiz // dayın, ezir // delel, ayǵař // dembelşe, orta
 boylı // dene, tulǵa, boy, süyek, ten, den, bitim // deneli, řapsaǵay, engezerdey, // dereje,
 mertebe // dermensiz, müşkil // devır, kezen, zaman // dımķıl, suvlı // dos, joldas // durıs,
 j n, tura, j ndi // ebden, kemil, tolış, meylinşe, jete // edep, izet // edepti, inabattı, izetti
 // edet, daǵdı, maşık // edettegidey, kedimgidey, edetinşe // edil, edilette // edis, tesil, jol
 // edisti, tesilşoy // eger, egerde // eginşi, diyşan // ejelgi, řařanǵı // ejeptevır, edevır //
 ejim, şatpar // ekem, k kem, k ketay // eki, ços, par // ekim, töre, ulış, şonjar, sultan,
 şora, mırza, bek, manap // ekpin, řarķın, permen, tegevırin // el, ata şonıs // el, dermen,
 şama, şarış // eldekim, birev, bir, birev-mirev // elek, ebiger, evre, sarsan, oyran,
 sergelden // elem, d niye, jahan, jer-kök, jer-jihan // eles, k riniıs // elginde, elgide //
 eljuvaz, elsiz, osal // elsin-elsin, avış-avış, oşta-tekte, oştın-oştın, jiyi-jiyi // en, ölen,
 even // endi, şazir // epti, inǵaylı // er, batır, şaharman, javınger // ereje, řaǵıyda //
 erekşe, özgeşe, t tenşe, başkaşa // erik, biylik // erke, k len // erkek, er // erkin, erikti,
 bostan // erlik, batırılış // ersi, s ket, soraķı // es, şater, oy, şaper // eser, ıķpal // esirese,
 Öte-m te // esker, jasaş, şol // eşekeyli, örnekti, oyuvlı, sendi // eşkim, eřķaysısı //
 eřķařan, este, eşbir, eřķanday,  miri // eştene, dım // ettegen-ay, ettegene, etten // evre,
 evre-sarsan, ebiger // eyel, şatın, urǵařı, ş ykebas // eyeli, jubayı, şatımı, řosaǵı,

beybişesi, tokalı // ğajap, ğajayıp, ğalamat, keremet, eley // ğavhar, lağıl, marjan,
 mervert // iye, ƙoja // iye, ras // iykem, ıngay // jaĝa, kemer, ƙabak // jaĝday, jay, jeyt,
 turmıs, ħal // jalĝan, tirik, beker // jaman, naşar, jndev // jantalas, arpalıs // jappay,
 tügeldey, Şetinen // jaƙ, tus, tarap, man // jaƙın, tayav, taman, juvıƙ // jaƙsı, ejeptevir,
 kerim // jaratılıs, tabiyĝat, dniye, jaralıs // jarıƙ, nur, sevla // jarıs, sayıs // jarıs, sayıs //
 jarƙın, aşık, aƙjarƙın, aƙknil // jartı, jarım, jarı // jasıl, nayzaĝay // jasırın, astırtın,
 ƙupiya // jav, duşpan, ƙas // javınger, sarbaz // javlıƙ, ƙastık // jaybaraƙat, beyƙam,
 beybit, ƙamsız, ƙapersiz // jayılım, ris, jayılıs // jayın, laƙa // jayında, jöninde, turalı,
 jaylı // jaza, jazık, ayıp, kine, ƙılmıs, sazay, zaval // jazĝıturım, köktem // jazık, miyday
 // jazıƙsız, beykne, kinesiz // je, boldı, jetti // jeke, bölek, dara, sayaƙ // jekelep, bir-
 birlep // jemtik, ölekse // jemtik, ölekse // jendet, baskeser, ƙanışer // jerdem, kömek //
 jezökşe, sayƙal, buzık, nepsıƙumar // jim-jirt, tıp-tınış // jirtık, Şokpıt // jinişke, taldırmaş
 // jiyın, top, Őoĝır // jorık, şabuıl, attanıs, şapƙın // jota, beles, adır // jubay, jar, joldas //
 jumıs, is, ƙızmet, şaruva, enbek, ƙaraket // juvan, tolık, etjendi, kübidey, kebejedey //
 kedey, jarlı // kedimgi, beyne // kek, ş // kelesi, endigi, aldaĝı // kenet, kürt, birden,
 oƙıs // kenje, kişi // kerege, ƙabırĝa // kerek, ƙajet, tiyis // keremet, ĝalamat, ğajayıp,
 ğajap, eley // kerı, mosƙal, kekse // kese, şını // kespeltek, trtpaƙ // keyiptes, pişindes //
 kine, ayıp, jazık // ƙırşiksiz, taza // ƙişkentay, oymaƙtay, Őykedey // kök, maysa // köke,
 eke, jeke // kökirek, kevde // klik, kerik // könildes, oynas // krşi, ƙonsı // köterilis,
 blik, erevil // kzƙaras, pikir // kdik, ƙavıp, kmen, Şek // kres, tartıs, arpalıs //
 küzetşi, ƙaravıl, saƙşı // laƙap, ƙaveset // lezzat, ƙızık // madaƙ, maƙtan, ƙoşemet //
 maĝına, mazmun, manız // mamır, may // maƙsat, tilek, murat, mdde // maƙul, ƙup,
 jaraydı, durıs, jaƙsı, boptı // mardımsız, bolmaşı, şamalı // maza, tınıştık, tınım // mejilis,
 kenes, otırıs // mekeme, başƙarma // meken, orın, ƙonıs // melim, ayan, belgili, eygili //
 mengi, baƙiy // mereke, toy // mezigil, mezet, merzim, şaƙ, devir, mavsım, kez, kezen,
 vaƙıt // mıĝım, şımır // mıƙın, bel // mırza, jomart, mert // mola, beyit, ziyrat, mazar,
 ƙabır // moyılday, ƙap-ƙara // mölşer, joramal // mölşer, şama // munara, kümbez //
 mura, miras // mümkin, ıƙtiymal // msepir, sorlı, bişara, beybaƙ // ne barı, bar bolĝanı
 // netije, ƙorıtındı // nezik, solĝın // noyıs, dley // olja, payda, tabıs, mal // onay, jenil,
 jenil-jelpi // ondı-soldı, arlı-berli // oƙımıs, ĝalım // oƙuv, sabaƙ // oramal, javlıƙ, Şeli //
 orman, toĝay // ortalık, astana // oy, pikir, kzƙaras // oyran, bülinşilik // ozbır, zulım //

ökiniş, opık // ölim, ajal, qaza // ösek, sıbıs, qaveset // ötiniş, tilek // özbek, sart // özen, dariya // özge, başka // parız, mindet, borış // perişte, jebireyil // pışaq, kezdik, qanjar, löket // piyğıl, niyet // qaharman, keyip // qala, şahar, kent // qalın, nuv, jiyi, tıgız, qav, qaba // qaljın, ezil, oyun // qamqor, pana // qarğıs, nelet // qaruv, jaraq, qural // qaskır, böri // qatar, qabat, qosa, birge // qatınas, baylanıs // qazaq, alaş // qazına, devlet // qiya, kırqa, adır, kırat // qiyn, avır, kıstav // qorqaq, qoyan jürek // qorkınış, ürey, qavip, zere // qoy, meliş // quday, tenir, alla, alla tağala, jaratqan // qur, eşeyin, beker, jay, bosqa // qural, jabıq, jarıq // qurdas, qurbı, qatarlas // quv, sayqal, mıstan, sum, surqiya, zulım // rabaysız, kebejedey // raqım, meyirim, qayır // raqmet, algıs // ras, şın // reniş, keyis, ökpe // ret, qabat, merte, mertebe // sabaz, azamat // sabır, tağat, şıdam, degbir, baysal // sadaq, jaq, jay // sadaqa, qayır, qurban // salt, resim, destür, gurıp, edet // sandaq, tulpar, arğımak, ala // sandıq, kebeje // sansız, şeksiz // saq, abay // satuvşı, savdağer // saz, balşık, qopa, tomar, miy // sebep, siltav // sel, tasqın // siyır, qara mal, iri qara // soltüstik, teristik // sonı, şeti // soqır, kör // söz, til // suluv, edemi, esem, aruv, kelbetti, körikti // sumıray, onbağan // şaytan, peri, albastı // şoqpar, soyl, gürzi // şöp, ot, kök // tamır, jüye // tamır, könildes // taqsır, aqzam // tegene, şara, astav // tegin, bos // tegis, jazıq // tekappar, aşqak // teniz, dariya // tez, jıldam, şapşan, derev, lezde, sette, zamatta, şugıl, jedel, ep-sette // tıp-tıypıl, ada // tonavşı, qarakaşsı // top, sap // toqal, tuqıl // toqtam, şeşim // töl, bala // tösek, kerevet // tulğa, simbat, beyne, müşe, bitim, pişin // tumsıq, murın // tuqım, nesil, tübi, süyek // tülki, qarasaq // tütin, üy işi, şanıraq // tüye, ülek, arvana // ul, erkek bala // ult, ulıs // urıs, soğıs, şayqas, qaqtıgıs // urpaq, tuqım, nesil, evlet, tuyaq // uş, şet // uvday, aşşı // uv-şuv, azan-qazan, dabır // vaq, usaq // halıq, el, jurt, qavım // zamanğı, bayağı // zar, muqtaj // zarlı, qapalı // zat, nerse, mülük // zebir, jebir // zildi, ızgarlı, sustı // zorlıq, zombılıq, qiyanat, kısım, ozbırılıq

2.3.1.2. Fiillerden oluşmuş eş anlamlılar: 128

abayla-, bayqa-, anda-, angar- // abırj-, sas-, dağdar- // aqar-, quvar- // aqaranda-, kılanda- // ağıl-, şubır-, şuba-, bos- // ajirat-, ayır- // al-, kısqart- // al-, usta- // alasur-, jantalas- // algıs ayt-, algısta- // amandas-, qol alıs- // anıqta-, ayanda- // aqta-, mayla- // aqtar-, avdar- // araşala-, ajirat-, ayır- // arazdastır- javlastır- javıqtır- // arpalıs-, ayqas-, jantalas- // asıg-, sas- // asıra-, baq- // aşuvlan-, ızalan-, doldan-, alaburt-, şatına-, şıtına-

şamdan- // avır-, sırkıttan-, dertten-, keselden- // avna-, domala- // aya-, esirke-, müsirke- // ayalda-, kidir- // ayakta-, bitiri- // ayırbasta- avıstır- // ayt-, de- // balağatta-, tilde- // balkı-, erü- // baq-, jay- // baqıla-, tekser- // baqır-, aqır-, oybayla-, ayqayla-, şıngır- // başkar-, bile- // bayla-, mata-, tüyi- // bayqa-, anğar-, anda- // beldesi-, küres- // beril-, salın- // bilin-, körin-, baykal-, sezil- // boldır-, şarşa-, qajı-, ölip-öş- // bolıs-, jerdemdes-, kömektes- // bosan-, tuv-, tap- // bozar-, surlan-, köger- // bulıgı-, tıgıl-, tunşig- // buv-, bayla- // damılda-, tınısta- // dayında-, sayla- // demelen-, ümitten-, demet- // dirilde-, selkilde-, qaltıra- // dönbeqşi-, avnaqşı- // dürsilde-, gürsilde-, tarsılda- // ebigerle-, mazala- // elsire-, qaljıra- // engimele-, bayanda- // entele-, tön- // ertte-, jabdıqta- // esepte-, sana- // eşekeyle-, örnekte-, oyuvla-, zerle- // ez-, janş- // imen-, qaymıg-, jaskan-, kımsın-, sesken-, aybın- // iyil-, enkey- // jabıg-, qamıg- // jalğas-, uştas-, şektes-, tutas- // jap-, bekit- // jasır-, tıq-, kölegeyle-, tasala- // javla-, şap-, tiy- // javtanda-, javdıra-, möliy- // jay-, jaz- // jaylas-, ornalas- // jebirle-, qorla- // jerle-, köm-, qabirle- // jetekte-, jetele- // jıgıl-, qula- // jıla-, enire-, bozda-, ökir-, azına-, enkilde-, solkılda-, sınısı- // jiyına-, topta-, şoqta-, şoğırla- // joramalda-, möşerle- // jorı-, uyğar- // jumsa-, jeg-, jiber-, attandır- // jürgiz-, ayda- // kes-, kırq- // keskile-, bölşekte- // ket-, joğal-, tay-, jönel- // kez-, şarla- // kezdes-, jolıg-, diydarlas-, uşıras-, tabıs-, köris-, bettes- // köbey-, art-, molay- // köldenende-, orağıt-, kes-keste- // közde-, nısanala- // kümilji-, mingirle-, mınkılda- // küşeyt-, arttır- // küt-, baq-, bapta- // küy-, jan-, örten- // küyzel-, azıp-toz- // mızgıma-, qozğalma- // min-, qon- // munarlan-, tumandan- // namıstan-, qorlan- // nusqa-, körset-, silte-, menze- // ojıra-, oqşı- // onal-, tüzel-, jöndel- // oqala-, zerle- // ökpele-, burtiy- // öl-, qaza tap-, qaytı bol- // ös-, bit- // ös-, örbi-, örle-, qarqında-, gülden- // qala-, sura-, tile- // qaral-, körin- // qaş-, bez-, zıt- // qat-, tonaz-, muzda- // qaygır-, munay-, qamıg- // qobalji-, buzıl-, tolkı- // qorq-, üreylen-, şoşın-, jüreksin- // qujına-, qapta-, samsa-, sınısı-, jıpırla-, tol- // quvan-, şattan-, nasattan- // sağın-, ansa-, kökse- // soqır bol-, közi ağar- // söndir-, ört- // söyle-, ayt-, de-, bayanda-, ünde-, til qat- // talıqsı-, talmavsıra- // tanı-, şıramıt- // tayan-, süyen- // tazar-, arıl- // terizden-, siyaqtan-, sekilden- // töle-, öndir- // tösel-, dağdılan-, edetten- // tüne-, qon- // tüze-, jönde-, durısta- // umtıl-, tırıs- // uranda-, jar sal-, şaqır // zarla-, küniiren- // zorla-, küşte-

2.3.1.3. İkilemelerden oluşan eş anlamlılar: 7

ağayın-tuvıs, ağayın-tuvğan // ağıl-tegil, ulan-asır // biren-saran, birli-jarım // elsin-elsin, avıq-avıq, oқта-tekte, oqtın-oqtın, jiyi-jiyi // jım-jirt, tıp-tınış // ondı-soldı, arlı-berli // uv-şuv, azan-қazan, dabır

2.3.1.4. Edatlardan oluşan eş anlamlılar: 24

alayda, biraқ // andavsız, beyқam // arқasında, arқılı // birde, bir jolı // birneşe, eldeneşe // edettegi, күндеgi, қағанғı // eger, egerde // ejelgi, қағанғı // elbette, erine // eldeқаған, bayağıda // endi, қазır // eşkim, eşқaysısı // eytpese, bolmasa, eytkenmen // janağı, elgi // janağı, elgi // jene, em, eri, tağı, je // keş, keyin, son // munday, osınday // nemese, yaki // қазır, jana // son, keyin // sonımen, қısқası // şaması, negizinde // yaғni, yaki

2.3.2. Tematik eş anlamlılar:

Metinde tespit edilen sinonimlerin yalnızca gramerlik olarak değil konulara göre bir sınıflandırması da yapılmıştır. Burada fiiller dışarıda bırakılarak yalnızca isimlerden oluşan sinonimler esas alınmıştır. Bu sınıflandırmada bir metinde olması muhtemel bazı konu başlıkları belirlenmiştir. Konular sayısı son yıllarda giderek artan söz varlığı çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur (Öner, Kaya, Özşahin: 2005)

2.3.2.1. Nitelik bildiren eş anlamlılar: 151

abaysız, andavsız // ağın, ağıs // adal, aқ // adımday, қadamday // ajar, tür, didar, ön, түs, şıray, nusқа, ray // az, az ğana, azğantay, azın-avlak, azırak, şamalı, şağın // azat, bostan // azırak, şamalı // azıq-tülik, azıq // aybar, sus // aybarlı, aybındı, sustı // aydın, şalkar // ayқın, anıқ // aynala, man, manay // alasa, tapal, jatağan // alğa, joғarı // alıs, қаşıқ, қиыр, uzak, şalgay, avlak, alşak // anduvşı, baқılavşı // anқav, anğırt, anğal, alangasar // ara, orta, aralıқ // aşkar, aşkaқ // asıǵıs, tıǵız, қavırt, suvıt // at, nıspı // ataқtı, dür // avқattı, bay, қuvattı // avır, batpan, salmaқtı, қorğasınday, şombal // aşuvlı, ızalı, kerli, қaharlı, ızbarlı // ebden, kemil, tolıқ, meylinşe, jete // edepti, inabattı, izetti // edettegi, күндеgi, қағанғı // edettegidey, kedimgidey, edetinşe // edil, ediletti // ejteptevir, edevir // ejim, қatpar // eljuvaz, elsiz, osal // қur, eşeyin, beker, jay, bosқа //

eşkeşli, örnekti, oyuvlu, sendi // bay, mol, en, köp, kırvar // andavsız, beykam // kazına, devlet // bakıtsız, beybak // balalık, jastık // bar, barlık // barlavşı, ertevil // barlık, bar, beri, tügel, tegis, bükil, bütün, tutas, taylı-tayağı // basım, üstem // batıl, öjet, ötkir, jürekli, ör, tevelşil, kaskır // nezik, solgın // bedeldi, abıroylu, ıkpaldı // belgi, işaret // biyik, joğarı, uzun // boylı, sungak // borıştı, mindetti // bos, bosan // bostandık, erkindik, tendik // buda, şok // bujır, şubar // buzık, buzılğan // burılıs, burılma // burıs, alşak, büyrek // bilgir, suvday // bir, jalğız // birdey, ten, para-par, tendes // dağdılı, üyrenşikti, edettegi // dana, kemenger, oyşıl // davsız, kümensiz, şeksiz, sözsiz // dereje, mertebe // dermensiz, müşkil // dembelşe, orta boylı // deneli, kapsağay, engezerdey // noyıs, düley // mölşer, joramal // dımkııl, suvlu // ekpin, qarqın, permen, tegevvin // eles, körinis // iykem, ıngay // epti, ıngaylı // ereje, kağıyda // erke, kölen // erkin, erikti, bostan // erlik, batırlık // ersi, söket, sorakı // sansız, şeksiz // eski, köne // jağday, jay, jeyt, turmıs, hal // jazıksız, beyküne, kinesiz // jarqın, aşık, aqjarqın, aqqönil // jaybaraqat, beykam, beybit, kamsız, kapersiz // jayılm, öris, jayıls // jayında, jöninde, turalı, jaylı // jak, tus, tarap, man // jaksı, ejeptevir, kerim // jakın, tayav, taman, juvik // jalğan, ötirik, beker // jaman, naşar, jöndev // jantalas, arpalıs // janağı, elgi // jappay, tügeldey, şetinen // jartı, jarım, jarı // jasırın, astırtın, kupaıya // jezökşe, sayqal, buzık, nepsikumar // jeke, bölek, dara, sayak // sumıray, onbağan // jendet, baskeser, kanişer // keremet, galamat, gajayıp, gajap, eley // jorık, şabuvıl, attanı, şapqın // juvan, tolık, etjendi, kübidey, kebejedey // jirtık, şokpıt // jinişke, taldırmaş // kuv, sayqal, mistan, sum, surkıya, zulım // zarlı, kapalı // zebir, jebir // zar, muqtaj // zorlık, zombılık, kıyanat, kısım, ozbırlık // zildi, ızgarlı, sustı // keri, moskal, kekse // keyiptes, pişindes // kerek, kajet, tiyis // kespeltek, törtpak // mölşer, şama // kirşiksiz, taza // kişkentay, oymaqtay, şüykedey // kamkor, pana // kalın, nuv, jiyi, tıgız, kav, kaba // qarğıs, nelet // kıyın, avır, kıstav // korqak, koyan jürek // korqınış, ürey, kavip, zere // madaq, maqtan, koşemet // mardımsız, bolmaşı, şamalı // melim, ayan, belgili, eygili // mümkün, ıktiyimal // müsepir, sorlı, bişara, beybak // mıgım, şımır // mirza, jomart, mert // okımıstı, galım // onay, jenil, jenil-jelpi // rabaysız, kebejedey // ras, şın // sak, abay // sokır, kör // suluv, edemi, esem, aruv, kelbetti, körikti // takır, aqzam // tekappar, askak // bağıniştı, basıbaylı // tegin, bos // tegis, jazık // toqtam, şeşim // tonavşı, qarakşı // tulga, simbat, beyne, müşe, bitim, pişin // vak, usak // uş, şet

2.3.2.2. Soyut eş anlamlılar: 57

amal, ayla, laj, şara // amandık, savlık // andavsızda, abaysızda // apat, kırgın // ar, namıs, uyat // arız, şağım // arman, kıyal // astarsız, aşık // aşuv, ıza // atağ, danğ, dabil, mansap // azap, tepki // bağa, kun // bağdar, bet, jol // bağ, bağıt, talay, bereke // baylav, kesim, bitim, toktam, tujırım, şeşim, arman // beker, jalğan, ötirik // bele, pele, kesir // belgisiz, ekitalay, eki uştı // beybitşilik, tınıştık // bitim, kelisim, toktam // dav, talas, tartıs, aytıs, taytalas, janjal, kaqtıgıs // dayın, ezir // delel, ayğak // durıs, jön, tura, jöndi // edep, izet // edis, tesil, jol // el, dermen, şama, şarık // elek, ebiger, evre, sarsan, oyran, sergelden // es, qater, oy, qaper // eser, ıqpal // ğavhar, lağıl, marjan, mervert // jaratılıs, tabiyğat, düniye, jaralıs // jaza, jazıq, ayıp, kine, kılmıs, sazay, zaval // kek, öş // kine, ayıp, jazıq // közqaras, pikir // küdik, qavip, kümen, şek // lezzat, kızıq // mağına, mazmun, manız // maqsat, tilek, murat, müdde // maqul, qup, jaraydı, durıs, jaksı, boptı // maza, tınıştık, tınım // netije, qoritındı // oy, pikir, közqaras // ozbir, zulım // ökiniş, opıq // ösek, sıbıs, qaveset // ötiniş, tilek // parız, mindet, borış // piyğıl, niyet // raqım, meyirim, qayır // reniş, keyis, ökpe // ret, qabat, merte, mertebe // sabaz, azamat // sabır, tağat, şıdam, degbir, baysal // sebep, siltav // şaytan, peri, albastı // terbiye, telim, sabaq

2.3.2.3. Toplumla ilgili eş anlamlılar: 51

balasız, kuv bas // balger, baqsı, javırınşı, şaykı, derviş // basşı, ağa, basqaruvsı, bastık // beseke, kündes, baqas // beyge, sıylık, jülde // biylik, ekimdik // buqara, qara halıq // dos, joldas // edet, dağdı, maşıq // er, batır, qaharman, javınger // erik, biylik // erkek, er // iye, qoja // jarıs, sayıs // jav, duşpan, qas // javınger, sarbaz // jerdem, kömek // jiyın, , şoğır // jubay, jar, joldas // jumıs, is, kızmet, şaruva, enbek, qaraket // kedey, jarlı // könildes, oynas // körşi, qonsı // köterilis, bülük, erevil // küres, tartıs, arpalıs // küzetşi, qaravıl, saqşı // laqap, qaveset // mereke, toy // mola, beyit, ziyrat, mazar, qabır // mura, miras // olja, payda, tabıs, mal // oquv, sabaq // oyran, bülınşilik // ölim, ajal, qaza // özbek, sart // perişte, jebireyil // qaharman, keyip // qaljın, ezil, oyın // qazaq, alaş // quday, tenir, alla, alla tağala, jaratqan // qurdas, qurbı, qatarlas // raqmet, alğıs // sadaqa, qayır, qurban // salt, resim, destür, gurıp, edet // satuvşı, savdağer // söz, til //

tamır, könildes // , sap // ult, ulıs // urıs, soğıs, şayqas, kaktıgıs // halıq, el, jurt, qavım // zat, nerse, mülık

2.3.2.4. Doğayla ilgili eş anlamlılar: 21

alqap, anğar // arqa, jota // aspan, elemi, kök, şarıq // ayaz, üskirik, suvıq // batıs, künbatıs // bolat, qurış // boran, davıl // bökter, bavır // bulaq, qaynar // elem, düniye, jahan, jer-kök, jer-jihan // jağa, kemer, qabak // jarıq, nur, sevle // jasıl, nayzağay // jazıq, miyday // jota, beles, adır // kök, maysa // orman, toğay // özen, dariya // qiya, kırqa, adır, kırat // saz, balşık, qopa, tomar, miy // sel, taşkın // teniz, dariya

2.3.2.5. Zaman Kavramı ile ilgili eş anlamlılar: 15

alasıpıran, bulan, sergelden // bayağı, burınğı, ejelgi, köne, bağızı // bayav, aqırın // bılıtır, ötken jılı // birden, kürt, derev // bolaşaq, keleşek // devir, kezen, an // ejelgi, qaşanğı // jazğıturım, köktem // kedimgi, beyne // keş, keyin, son // mamır, may // mengi, baqiy // mezigil, mezet, merzim, şaq, devir, mavسیم, kez, kezen, vaqıt // tez, jıldam, şapşan, derev, lezde, sette, atta, şugıl, jedel, ep-sette // zamanğı, bayağı

2.3.2.6. Hayvanlarla ilgili eş anlamlılar: 15

aqquba, quba // aqquv, quv // arlan, kökjal // at, jılkı // av, tor // bödene, bıtpıldık, büldırşın // jayın, laqa // jemtik, ölekse // kölik, kerik // qasqır, böri // qoy, meliş // sandaq, tulpar, arğımak, ala // siyır, qara mal, iri qara // toqal, tuqıl // tülki, qarşaq // tüye, ülek, arvana

2.3.2.7. Eşya ile ilgili eş anlamlılar: 13

avırtpalık, qiyındık, selebe // barqıt, maqpıl // belbev, kise // bilezik, jüzik // kese, şını // oramal, javlıq, şeli // pışaq, kezdik, qanjar, löket // qaruv, jaraq, qural // qural, jabıq, jarıq // sadaq, jaq, jay // sandıq, kebeje // şoqpar, soyl, gürzi // tegene, şara, astav // tösek, kerevet

2.3.2.8. Akrabalık kavramlarıyla ilgili eş anlamlılar: 12

apa, mama // bala, ulan, büldürşin, baldırğan, jas iyis // bozbala, büldürşin // ekem, kökem, köketay // eyel, kıatın, urğaşı, şüykebas // eyeli, jubayı, kıatını, kıosağı, beybişesi, tokalı // kenje, kışı // köke, eke, jeke // töl, bala // tukıım, nesil, tübi, süyek // tütin, üy işi, şanıraq // ul, erkek bala // urpaq, tukıım, nesil, evlet, tuyaq

2.3.2.9. Vücut ve organlarla ilgili eş anlamlılar: 10

alkım, tamaq // art, sırt // bet, jüz // bozdaq, kıısır // but, borbay, ayak // dene, tulğa, boy, süyek, ten, den, bitim // kökirek, kevde // mıkın, bel // tamır, jüye // tumsıq, murın

2.3.2.10. Devlet ve hükümetle ilgili eş anlamlılar: 9

avıl, kıstaq // bölme, kabinet // buyrıq, emir, jarlıq, biylik, ökim, ükim // ekim, töre, ulıq, şonjar, sultan, şora, mırza, bek, manap // el, ata kıonıs // esker, jasaq, qol // mejilis, kenes, otırıs // mekeme, başqarma // ortalıq, astana

2.3.2.11. Renklerle ilgili eş anlamlılar: 4

aq, boz, kılan // appaq, kıarday, kıuvday // bozan, bozğılt, kılan // moyılday, kıap-kıara

2.3.2.12. Hitaplar, seslenmelerle ilgili eş anlamlılar: 4

aldıyar, taqsır, kıuldık // av, iye // aynalayın, jarkıırım, janım // je, boldı, jetti

2.3.2.13. Sanatla ilgili eş anlamlılar: 3

aqın, jırav, jırşı // dastan, jır, kıssa // en, ölen, even

2.3.2.14. Tarım ve bahçecilikle ilgili eş anlamlılar: 2

bav, bav-baqşa, baqşa, baq // eginşı, diyqan

2.3.2.15. Yeme ve içmeyle ilgili eş anlamlılar: 2

araq, boz jorğa, araq-şarap // uvday, aşşı

2.3.2.16. Bitkilerle ilgili eş anlamlılar: 1

şöp, ot, kök

2.3.2.17. Sayı isimleriyle ilgili eş anlamlılar: 1

eki, ços, par

3. METİNLER

3.1.TRANSKRİPSİYON

KAHAR

Ay sèvlesi jüdep, kırka üsti aq şolañ tarta kulanijektenip atıp kele jatқан tañmen birge şaşaқtı sasır, tüye japırağı aralas, at kulağı körinbeytin kök şalgındı ıldıydан қalıñ köş körindi.

5 Azdan soñ kögildir aspandı altın sèvlesimen şarpıy, kızarıp күn de şıқtı. Töñirek sandıқтан suvırған gavhar tastay jalt-jult oynap gajayıp sèvletti түрге endi. Jaz ortası avған şaq edi. Dalanıñ senge bölengen kezi ötip, suluv ajarı kemiy bastaғанımen, күn sèvlesine bökken jasıl şalgın semiz maldıñ түгинdey құлпırıp tur. Қalıñ şöp arasınан sıñsıған қıp-қızıl қoy бүлdirgeninen, sıyr бүлdirgeninen көz tunadı. Èbden savmaldanıp 10 sayav bere bastaған қımızdıқ ta şoğırlana kezdesedi. Mezgili ötip bara jatқан қalıñ balavsа, көk şalgınnıñ, hoş iyisi tañğı kirşiksiz taza avamen aralasıp murındı jaradı.

Kүн sèvlesine şomılған köştiñ beti күngey tus. Köş basında teñ üstine қızıl ala masatı kilem jabılған күlsarı atan jetektegen, solgın reñdi keri şal. Astında tobılğı күreñ at, üstinde қоңır түye жүн şekpen, basında төрт salalı пуспақ бөрик. Onıñ soñınан 15 tizbektelgen attılı, түyeli қalıñ kerüven. Keybir қомdı түyelerde aғарандаған èyel kiymeşekteri көrinedi. Şañıraқ doңғalaқtı eki ayak şıyқıldıaқ арбаларда kempir-şal, bala-şаға... Қız-kelinşek, bozbala at üstінде. Biraқ bular èdettegidey èn şırқап, èzildese söz қағısıp, бирin-biri қувıp жарıspaydı. Ün-tünsiz tunjırap қалған. Köştiñ оñ jaғında қalıñ 20 jılқы. Қırқанı бүyirley tasır-tusır jiti basıp kele jatır. Köş soñında қара mal, odan èri жүre jayıлған қотан-қотан қoy-eşki.

Köş жүrisi şuғıl. Pısqırған jılқы, anda-sanda bozdaған түye. Üstine қавırt kelip қалған mal tuyaғынан sasıp, қıyaқ pen şiy түbinen pırıldıy uşқан бөдене men japalaқ.

Asıға қıymılдаған қıruvar el ıldıyдаğı masağı kere қарıs қalıñ balқuray көmkerген aydın көлге қaray bettedi... Таñ èletinen jav қувғандаy jöñkigen jurт bir 25 jamanattı aңғartқандаy. Olardı қорşavға alıp, suvit kele jatқан соyıl-şоқпар ustaған жүzden artıқ er-azamattar tobı bar. Bèriniñ de astında sүmbildey sèygүlik жүyrik, şayқala ırғалған jorға. Tүsteri suvıқ. Şekpen-şapandarınıñ etek-jeñi түriñki. Bulardıñ işinde қayıñnıñ bezindey berik, қazan tastay şombal, төртпақ kelgen birev erekşe көzge түседi. Astında esik pen төrdey, ay tabandı jayma-jal қара көk ayğıр. Тақımında kelte şоқпар, 30 қарна temir bavırlı қayıñ соyıl ilgen. Ülken ötkir қара көzdi, uzın, қoyuv қара murttı adam. Таñмен birge аşıла түскен қара sur жүzi aқ supıday. Bul osı köştiñ bassısı, Bayanavılдаğı Қарjastan şıққан Aznabay ulı Seyten. Қазirgi beti Balқaş көliniñ

mañındağı keñ alqap. Al arğı maqsatı osıdan üş jil burın Altın, Altay, Toqa, Uvaq ruvlarınıñ kırık miñ şañırağın ertip Ғoқан һandıғı қаравındağı Sır boyına ötip ketken
35 Ғасım төrenиң балaları Esengeldi, Sarjаңа қосилув.

Seytenmen üzeñgiles түksiygen қабакты, kesken tomarday kelte қара sur jigit keledi. Sarı ala қınaptı қысық табан kelte қılıш тағиңан. Kisi өлтirgen adamday түси зәрли. Bul Қувbet ulı Ojar. Bir kezdegi баримтаға da, javға da қатар шапқан Seytenниң üzeñgiles dosı. Soñğı üş-tört jil işinde Aқmola аға sultanı Қудaymendiniң
40 Қоңırқұлjasınıң қасида болıp, јақида ғана өз eline қайтып kelgen.

Mañıraған қой, möñiregen sıyır, kisinegen jılқы ünine dabırlay söylegen adam davsı қосılıп, таһerteñgi tabiyğattıñ beyкүнè tamılıған шırқиң buzıp, keñ dalanı basına көterdi. Jasıl қурақ arasında buyығıp jatқан top elik orıндариан үрpiyise түregelip, көl жағalay zıta jөнeldi... İninen jaña ғана шығıp, таһ namazın oқıған molda tèrizdi, шoқıyıp
45 otırıп alıp, шақılday jөнelgen semiz suvır dabırlаған үнге сèl қулағиң түrip тұңday қалды da, kenet қалиñ шiy arasına kirip жоқ boldı. Beymezgl kelgen jurttan seskengen көl üstindegi қus uv-шuv, abır-sabır.

Көл жағасына дамилдаған көш түyeniң қомиң alмай, қазан көterip as işpey, сèl тınıстады da қайта көterildi. Suv маñайы bir èvenge түsken kezde шombal қара Ojar қайтадан Seytenниң қасида keldi. Astındağı төрт аyaғı теһ jorға қара көktiң тизгиниң tejey түsip, keşe tèmèmday alмай қалған èñgimesine қайта kiristi.
50

— Ata-meken Көкшетавиң tastap, Қасим төre nege Қоқан һандығида қарай көшти?
— dedi ol sözini alıstan қozғap. — Қазакта мақал бар emes pe “Böten elde sultan болғаниңша, өз elinde ultan бол” degen.

— Қасим төre қай jerde жүрсе de sultan, — dedi Seyten жақтирмағандай alaya қарap. — Бүлик bası buzықта degendey, пèle ақ патшаниң Jılқы jылғы ustabиан bastалған жоқ pa...
55

— İyè?

— Ustap degen atınıң özinen rasında jan шoşırлық... Ақ патшаниң uvısında ustavға шıққан заһ eken sonиң özi... Osı ustap boyиңша Orta жүz сегиз ökirge bölindi emes pe...
60 Èr ökirge bir ruvlı eldiң on bes-jıyırma болısı kiredi. Èr болıста on-on eki avıl. Èr avıl Arқа jerinde, öziñe belgili, жүz қаралы üy. Avıldı üş jılға jurт sayлаған starшım, al болıсты Шиңgis тұқимиан шıққан sultandar басқарadı. Ökirge üş jılға sultandar sayлаған аға sultan iye...

65 — Yapırmay, è, aq patşa ökirdi qazaqtıñ aqa sultandarına baskartqandağı oyı: öz kotırın özi qasıp jatsın degeni me eken?

Seyten aqırın mısqılday küldi.

— Uşqalaqtanbay tura tur. Aq patşa qazaq isin ekige bölgen. Biri — avıl
arasındağı jesir davı, alıs-beris sekildi kèkir-şükir. Muni aqsaqaldar men biyler özi
70 şeşsin degen. Ekinşisi — kisi ölimi, barımta, ükimetke bağınbav tèrizdi avır künèlar.
Muni aqa sultan baskarğan ökirlilik pirkaz qaraydı. Ökirlilik pirkaz eki patşa qızmetkeri
jène eki jılğa saylangan eki qazaq jèsiyètirden quraladı. Bulardıñ şeşimin gübirnalıq sot
bekitedi. Onda birde-bir qazaq joq. Söytip bizdiñ taqdırımız bèribir öz qoldarında...

75 Seyten sèl ündemey qaldı. Şubırıp kele jatqan köşke burıla bir köz tastap
kürsindi de, qaytadan söylep ketti.

— Sol ustapta: “qazaq Muğambet payğambardıñ jolın berik ustağan dinşil halıq
emes, onı şoqındırıp aluv oñay, tek avılğa vèkilder jiberilsin” delingen.

Ojar külgendey bop tisin aqsıyttı.

80 — Jène ol ustapta eşkimdi zorlav bolmasın, èrkim şoqıngısı kelse, öz erkimen
şoqınsın degen de söz bar goy...

— Seyten atınıñ basın jedel tartıp aldı.

— Sen onı qaydan bilesiñ?

Ojar ekiuştı javap qayırdı.

— El qulağı elöv...

85 Seyten atın tebinip qap, kenet qızuvlana söylep ketti.

— Qasım töre biz sekildi aqımaq emes edi. Arqa jerinde segiz ökirigtiñ ne üşin
qurılğanın bizden burın túsindi. Toqa, Altın, Altay, Uvaqtı ertip patşa qurıgı jetpeytin
Bestañbalı jerine qaray köşti. Biz qalıp qoydıq. Qalğanımızdan ne taptıq? On jıldıñ
işinde Taldı özeniniñ sağasında Qarqaralı ökirigi, Qızıljar bekinisiniñ janında Kökşetav
90 ökirigi, Semey bekinisiniñ tusında Ayaköz ökirigi, Ombı qalasınan tömendev Aqmola
ökirigi, Jemiş bekinisiniñ qasınan Bayanavıl ökirigi, Amanqarağaydan joğarı Qusmurın
ökirigi, Ombınıñ oñtüstik salasında Üşbulaq ökirigi qurıldı. Bükil Arqa jerine temir tor

jabıldı, endi tırp etip körşi! Qaramağındağı eliñ tügil, tuvğan iniñniñ balasın araşalavğa küşiñ jetpey qaldı.

95 Seytenniñ soñğı söziniñ mènisi bar edi.

Batis Sibirdiñ turğın jurtı men jer aydalıp bargan adamdardiñ arasında èyel jınısınıñ öte jetkiliksizdigin eske alıp, Birinşi Nikolay patşa 1825 jılı 11 fevral küni qazaqşa Tavıq jilğı aqpan ayınıñ on birinde Sibir general-gubernatorı men Orınbor soğıs gubernatorına Sibirmen şektes qazaq sekildi “buratana” ulttardiñ jas qız balaların qolğa
100 tüsirüvge jarlıq bergen. Bul jolda qanday amal bolmasın qoldanuvğa ruqsat etilgen. Satıp aluvğa da, aldap aluvğa da boladı delingen.

Osı jarlıq boyınşa qolğa tüsken qız balalar şoqındırılıp, èyel jınısına muqtaj semyalarga tapsırıluvğa tiyisti. Asırıp alğan adamdarğa azıq-tülik retinde on bes jaska tolganğa deyin kömek körsetilip, al qız balalardı èkelgen kisige qolma-qol on bes som
105 sıylıq beriletin.

Mine osı jarlıq Seytenniñ tuvğan inisi Tayjanniñ jeti jasar qızı Altınşaştı da qarmaqqa tüsirgen edi. Tayjan patşağa qarşı erevil uyımdastırğanı üşin bes jıl burın Ombı Ordans-Gavze sotınıñ ükimimen ölüm jazasına kesilgen. Onıñ er jetip qalğan üş ulı Sibirge Turinskige aydalğan. Belgisiz adamdar beymelim jaqqa èketip bara jatқан ağalarınıñ soñınan qalmaq şırıldap jügirgen jeti jasar Altınşaştı qaravıl bası ofitser iyemdenip, Ombıdağı bir sèvdegerge satqandı. Jas qızdıñ körkine tañ qalğan Sibir korpusınıñ ştab bastığı general-mayor Fonderson onı èlgi sèvdegerden qalap aladı. Altınşaştan köz jazıp qalğan Seyten, üş jıl ötkennen keyin onıñ èkesin öltirüvşilerdiñ biri Fondersonniñ qolında üy sıpıruvşı bolıp jürgenin estiydi. İzdep Ombığa keledi.
110 General-mayordiñ saq küzetşileri böget bolıp Altınşaşқа jolığa almaydı. Tèvekelge bel buvıp, tünde Fondersonniñ üyine şabuıl jasadıp, tartıp èketem dep jürgeninde, general-gubernator bilip qalıp, özi ajaldan èzer qutuladı. Seytenniñ qazirgi aytıp kele jatқанı osı bala jayı. Bul onıñ köñilindegi avır jara. Eger alda-jalda osı jarağa birev-mirev tiyip ketse, Seyten özin özi ustay almaydı, bulқан-talkan aşuvğa beriledi. Biraq bu jolı Seyten
120 öytpedi. Bir qanjıgalas serik bolğanmenen, ol Ojardan azdap küdiktenedi. “Adam sırı — sandıq işindegi qazına. Onda altın jatır ma, baqır jatır ma, birden bilüv qıyın. Kiltin izdev kerek”. Sondıqtan da ol endi Ojardan sır tarta söyledi.

— Sol ustap boyınşa biz qazınağa jüz qaradan bir qara jasaq tölevge tiyisti edik. Biraq sol zañniñ özin kim durıs qoldanıp jür? Ağa sultandardiñ malı jutқа ilikse —
125 zeket töle. Janaraldiñ, pristaptıñ üyi örtense — ülesiñdi apar...

— Aq patşanıñ salıq tuvralı qosımşa emiri şıqtı dep jürgenderi qayda? — dedi Ojar tünere.

— İyè, şıqqanı ras. Biraq odan qara qazaqqa qanday payda? Qoyan jılı mamır ayında patşanıñ salıqtan bosatqan bes jılı ötkennen keyin, jaña jarlıq şıqtı... Bul jarlıq boyınşa ökimet qızmetinde jürgenderge, aqa sultan, bolıs, jèsiyètirlerge birtalay jeñildik berildi. Olardıñ biraz maldarı salıqtan bosatıldı. Tek özderine menşikti töleñgitteri üşin gana salıq töleytin boldı. Bul jarlıqtan utqan Sèmeke, Bökey, Vèliy Һanıñ tuqımdarı gana. Patşa aғzamға jaққан qızmetteri üşin töre tuqımınıñ şañıraқ iye sultandarı mıñ jılkı, mıñ jarım qara mal, mıñ jarım som aқşaға deyin ömir-baqiy jasaқ tölevden ada etildi.

— Joқ, men patşa aғzamınıñ bul jarlıғın aytıp kele jatqan joқpın...

— Endi qay jarlıғın?

— Jasaқ төленetin mal sanı üş jılда bir sanalğanmen, jut jılı jasaқtı tek қолда қалған malға төleydi dep jürgenderi qayda?..

— Onıñ ras. Biraq qazaqqa on iri қарадан bir tusaқ төledi ne, jüz tusaқтан bir iri qara төledi ne, bèribir emes pe? Bayқaymın kömeyinde birdeme turған ispettes. Onda sen aқ patşanıñ bizge istegen jaқсылıғı bolsa sonı aytşı?

— Kömeyimde qara Һalıқtıñ muқtajına қıynalған zapıran tur, — dedi Ojar қabaғın түksiytip. — Odan böten ne boluvşı edi mende?!

Seyten Ojarға jılı jüzben қарады. “Men osıdan beker күmèndenip kelem-av. Қанına tartpaғanıñ қарı sinsın demey me қazaқ, қанına tartıp-aқ kele jatır-av beybaқ. Èkesi Қувbet Қарjastıñ bel balası edi...”.

— Öytkenmen, қалavın tapsa қар janadı, — dedi Ojar қayтадан ün қатıp. — Aқ patşanıñ da tilin taba bilgen jön. Osıdan eki jıl burın köktemde Қараөtkeldiñ aға sultanı Қудaymendiniñ Қоңırқұлjası қазақтар balalarımızdı sıpayға — soldatқа aladı dep seskenetinin arız etip Petrborға барғанında, patşa aғzamınıñ özi қазақ jigitteri eş vaқıtта da sıpayға alınbaydı dep, buzav terisine mörin basıp, vaғdasın jiberген joқ pa?

“Osınıñ özi қay soқpaққа अपара jatır?” — dep Seyten тағı da seziktene қалды. Söytse de:

155 — Buzav terisi emes, buzav terisinen istelgen kağaz desetin. Qap-qalıñ bolatın, özim körgem, — dedi ol jaybaraqat. — Sol kağazdan keyin ağa sultan Qoñırquljanıñ kadiri ulan-asır östi. Sonıñ arqası goy bu küni qalıñ Arğındı şaşav şıǵarmay ustap otırǵanı. Üyirin bermes osınday bir margaska ayǵırlar bolatın. — Seyten sèl ündemey kaldı da, kürsine qayta söyledi, — jıyırma mıñ jılkı aydaǵan Qudaymendi balası onday
160 kağazdı aluvdıñ bir amalın tapqan şıǵar. Biraq aq patşa èdiletti bolsa Qasım töreniñ arızın nege tıñdamadı?

— Qanday arızın?

— Qasım töre qazaq jerine bekinis salıp, pirkaz quruvdı toqtatuvın talap etip osıdan on jıl burın kağaz jazǵan joq pa? Odan ne şıqtı? Javap berüvdiñ ornına jerimizge
165 èsker üstine èsker tökti. Aqmola, Ayaköz, Bayanavıl ökiriginiñ kindik ortasına Aqtav bekinisin sala bastadı. Bunısı endi bükil Arqanı qandı şeñberime alamın degeni emes pe? Osmı sezgen Qasım töre Qoqan handıǵına qaray avıstı goy. Ondaǵı Sır boyındaǵı qalıñ qazaqtı Abılaydıñ aq tuvınıñ astına jıynap, dini bir Qoqanmen tize qosıp jurtıımızdı tınış, alańsız etüv emes pe edi.

170 — Biraq Qasım töreniñ ol oyınan ne şıqtı? — Ojar mısqılday külgen tèrizdi. — Taşkent kuşbeginen Esengeldi men Sarjannıñ aman qaytuvınıñ özi ekitalay...

1824, yaǵnıy qazaqşa Meşin jılı Kökşetav prikazı qurıldı. Bul — aq patşanıñ Abılay urpaǵınıñ ata mekenine avız saluvı edi. Osı jıldan bastap Qasım töre balası Sarjan sultan qol jıynap patşa èskeri men ustaptı jaqtaytın Semeke, Bökey, Veliy
175 handardıñ urpaqtarına, Kökşetavdıñ ağa sultanı Qara Toqanıñ Zilqarasına qarısı küres bastadı. Keyde jeñip, keyde jeñilip, basınan san ayqastı ötkizedi. Aqırında Qoqan handıǵınıñ qol astına enip, 1834, yaǵnıy Jılkı jılı osı handıqtıñ bas küşi Taşkent kuşbegi, tējiktiñ Qalpı ruvinan şıqqan Memet Èlimmen tize qosıp, qazaq jerin Rossiya imperiyasınan bölip almaq bolıp, altı mıñ èskermen Ulıtav öñirine keldi. Osı öñirge
180 Qorǵan attı bekinis turǵızıp, bizge qosılıñdar dep jan-jaqına jar saladı, ağa sultan, el biylegen aqsakaldarǵa at şaptıradı. Bir jaǵınan saǵın-saǵın jasaq attandırıp, Qaraötkel, Kökşetav jerindegi qalıñ Arǵın elin şaba bastaydı. Muni estigen Sibir gubernatorı Ulıtavǵa general-mayor Bronevskiy baskarǵan altı zeñbirekti bir mıñ èsker jiberedi. Bronevskiy köp keşikpey Ulıtavǵa tayaydı. Jaqın qalǵan patşa èskerenen qorıqqan
185 Taşkent kuşbegi Qorǵanǵa azǵantay sarbazdarın qaldırıp, Betpaqdalarǵa qaray qaşadı. Al Qorǵan bekinisi köp soǵıspay Bronevskiyge beriledi. Taşkent kuşbegi Memet Èlim qazaq jerin Rossiya patşalıǵınan oñay ala almaytınına közi jetip, kürestı birden

toktatadı. Odaqtasınıñ munday opasızdığın körgen Ҷasım töre balaları endi Sır boyındağı қазақardı jıynap, Қоқан ҳандығınıñ ıқpalınan қутилмақ болadı. Бірақ
190 Таşкент қушбеги бунı sezбегенсийди, ақ патшамен күресүвге қайта қол jıyamız, кеңеске балаларыңды jiber дейди Ҷasım төреге. Al ol қурılған қақпандı аңғармайдı. Таşкентке jıyırма jigitpen қолбасшы балаларı Esengeldi men Sarjandı, şubırtpalı Ағıбай batırdı, Sarjannıñ jıyırма jasar balası Erjandı jolға şıғарadı. Bulardıñ Таşкентке ketkeni Арқаға da jetedi. Ojardıñ aytıp kele jatқанı osı jèyt.

195 Seyten bul ҳабardı burın estise de, mısqılday сөйлengen сөзден bir суvıқ kekesin аңғарıp қалды. Ojarға seskene қарadı. Kenet esine osıdan üş күн burın қоynınan julıp alıp tastaған şubar jılan түsti.

Aydın köldi, jasıl belди, қарағай, қайыñ sıñsıған қатпар-қатпар jartastı Bayanavıldan attаған Seyten Қaramendi tavı etegin basıp, Балқашtıñ терiskey
200 tumsıғındağı Mıñ аралdıñ batıs jaғına öтpek edi. Osıdan üş күн burın bular Қaramendi tavınıñ şuraylı etegine jetken. Bir jetiden beri at üstinen түspegen Seyten, көş орнıғısıмен, jan-jaғı аnıқ көринетин bir jartastı төbeniñ basına şıғıp, көз şırımın aldırмақ болған. Uyıқtap ketken eken. Üstinen bir суvıқ lep öткендей sezindi. Közin аşıp aldı. Eşteñe de көринbeyди. El jım-jırt uyқıda. Aspanda күmis ay гана ақırın
205 jıljıydı. Munı oyatқан ne? Seyten қозғалмай ün-tünsiz сèl jattı. Sol mezette-aқ kevde tusında birdeme jıbırlаған sıyaқtandı. Alaқanın сèl juma, оñ қолın kevdesine қойıp uyıқtaytın èdeti bar edi. Kenet аş қарнına sup-суvıқ birдеñe tiydi. Seyten jılan ekenin birden sezди. Қозғалувға болмайдı. Tavlı jerdiñ jılanı uvıттı keledi. Jılan sırgıp kevdesine taman kele jatır. Munday суvıқ, munday ızғарlı bolar ma! Talay аjalға қарсı
210 umtıлған Seyten batır, жүреgi attay tuvlap demin èzer aldı. Bayav sırgıған jılan bir kezde Seytenniñ сèl jumuvlı alaқанынıñ arasına basın суқтı. Laқа bas, bilekтей juvan, қайрақ tas түstes tav jılanınıñ özi. Eger savsaғınıñ biri dir etse bitti, ulı tilin salıp aluvı кемil. Endi jılan basın alaқан қувısınan öтkizip, èri қарay jıljıy berди. Sirè, tamaқ tusına kelip oralмақ. Seyten bala jasınan jılan-şayannan қорқıp көрген emes. Mundaydıñ talayın
215 tabanına basıp ulı tilin суvıрғанı bar. Èdet қılған қолdıñ bilekтей juvan jıланınıñ алқım tusınan қışқаştay bop қалаy jumıла қалғанın Seyten onı қоynınan alıp шıққанда bir-aқ bildi. Jılan iyretile, bulқına bileгine oralғанмен, күşti қол алқımınan bir-eki ret мıtıp-мıtıp қısıp jiberди de, bos бүйендей öлексесин solбаñ etkizip anандаy jerge top etkizди.

“Mınav Ojar da қоynına киргели турған сонday şubar jılan emes pe eken?” Ojar
220 қанша şombal болғанмен Seytenniñ қуриştay қаттı қарувlı қолınıñ bir мıtıғаннан қалмайдı. Borday opırılıp at üstinen қуlap түседi.

Ojar Seytenniň aşuvly kabağınan bir sumdıktı sezdi me, jaňağı aňgirt aytıp
 225 kalğan sözderin juvıp-şaydı.

— Koқан kuşbegilerine senüv kıym. Jeñiltek èyel tèrizdi, özderiniň köñil avğan
 225 jağına karay jalt ete túsüvleri op-oňay... Esil erler aňgaldıqpen mert bolıp jürmese
 netsin.

“Jok, Ojar bayağı Ojar. Munımen birge bir kayıkka minüvge boladı”. Seyten
 jan-jağına oylana köz tastadı. Kün keşkirip kalğan eken. Dala kumayt topıraqtanıp, jaz
 ortası avıp sarı balaqtana túsken, taspa joňışka men jatağan, şeňgel kezdesse bastagan. Èr
 230 tusta oydım-oydım kalıñ karağay körinedi.

Kün soňgi sèvlesin adır üstine jayıp salıp, meñirev dalanı kızgılt sèvlege bölep,
 batuvğa aynalğan.

Azdan soň köş kalıñ kopalı, kökpeñbek oypatka endi. Bul ara Karjas ruvınıñ eñ
 şalgay jaylavı. Budan èri Balkaş ölkesi, Sarısuv alabı, Sır boyı bastaladı. Samsay
 235 köşken jurt art jaqtarında buldıray karavitkan Arka tavlarna alaňday bastadı. Kazir kün
 batadı, jabilğan ımırtpen birge tuvğan ölkeniñ eñ soňgi seleviti de öşpek. Arttarına
 burılıp karağan sayın jüregine suvık semser tiygeli turğanday köñilge muñ, közge jas
 keldi. Alda ne kütüp tur? Bakıt pa? Miñnat pa?

Dèl osı sètte batıp bara jatқан künmenen birge azalı, zarlı ün estildi. Ildıyğa
 240 karay enteley kulağan köştiñ bir büyirinen, jal-kuyrığı küzevli tayga mingen, eki büyirin
 tayanıp alıp, “Elim-ay” ènin salğan on tört-on bes jasar kara torı kız bala körindi.
 Tabiygat kıynağan beykünè eliktiñ balasında jılap keledi.

Köşke ergen jurttıñ köñil-küyin dèl şertkendiginen be, tiri pende onıñ ènin buzar
 emes. Tömen karap uhley beredi. Seytennen “toqtat” degen buyırık bolmağan soñ, jurt
 245 èndi muñaya tıñdavda. Kız bala şırılday tolkıydı:

Tuvğan jerdiñ kıya almay tav men tasın,

Biz kelemiz tıya almay közdiñ jasın,

Ne jazıp ek, jasağan, taptatarday,

Köringenge halkımnıñ altın basın.

250 Arman etip jazılmas jan jarasın,

Ata-meken tastadık keñ dalasın.

Öz jeriñe sıya almay barganında

Ögey elden, ayran jurtt, ne tabasıñ?

ıkpay jatıp besikten aygı torıp,

255

Sargaldaqtay jañbırsız alğan solıp,

ayda barsañ aldında orıt köri,

Nege tuvdık baıtsız alı bolıp.

260 ız balanıñ èni Seytenniñ kökiregin tırnap jatan tètirdi, abağı salbırıp tunjıray túsken. Eger èn budan èri sozılsa sonav artta alıp bara jatan tuvğan jerine degen asiretten jüreginen an tamşılaysınday körindi. Osı bir bulan-talan bolıp kelgen küyikke şıday almağan Seyten “toqtat!” dep olın köterdi, ız èni pışaq keskenдей üzildi.

Endi köş şubalañdamay, aldı-artın jıyıp, köldi ıgıtay tayap keledi... Aldarında jazı alañ, odan ötse, arada ol sozım jerde özderi asıp bara jatan ögey ölke.

265

Seyten birdemeden seskengendey atınıñ basın tarttı. Aldınan kölmen atarlasa sozılğan alıñ opa amıstıñ özderi bettegen köz jeter-jetpes bir tusınan, èldene arañ ete túsken tètirdendi. Közi aşa ırağı bolsa da ne ekenin anı ayra almadı. Añ deyin dese, kisi boyı amıstan alay körinedi? Adam deyin dese elsiz alıñ opanıñ arasınan ne tappaşı? Urı-arı derlik, bul ara ara joldan şalgay... Èlde bulardıñ izin añdıған jav ma?

270

Seytenniñ köñiline kümèn kirdi. Bira Ojar onı bul küdikten ada etti. Seyten körgendi bu da körgen eken.

275 — Seyteke, — dedi ol atın tebinip tayay túsip, — köşti jıynaı ustamasa bolmas. Bul Mıñ aral oynavı orınıştı. aban da, jolbarıs ta bar desetin. Jaña bayadıñız ba, ène bir tustan jügirgen aşırdı?..

— Men adam ba dep edim.

— Bul araға adam aydan kelsin. Men anı kördim. aşır. Sirè oyan uvıp jürgen boluvı kerek, sekire jügirgen türi soyan.

— Ƙaşkır bolsa Ƙaşkır şıĝar. Jassıñ ĝoy, anıĝ körgen bolsañ...

280 Endi köş burıngısınan jıynaĝı jürdi. Soyıl, şoĝpar ustaĝan Ƙaruvlı jıgitter jan-jaĝınan Ƙorşap, mal bitkendi ortaĝa ala, şaşav şıĝarmay, tutasa tüsti. Tek tün ortası avĝan kezde, jaĝası attı kisi körinbes Ƙalıñ anaĝuraylı Basköldiñ tusına kelgende ĝana:

— Osı arada azıraĝ köz şırımın aldırsaĝ Ƙayter edi, Seyteke, — dedi Ojar. — Ƙatın, bala ebden Ƙalıradı, jıgitterdiñ de keybirevlerin at soĝıp tastaĝanĝa uĝsaydı.

285 — Èli de jüre tüsseĝ... Ƙonuvĝa bir Ƙavipsiz alañ tappasaĝ bolmas. Köşke bul öñir mülde beytanıs. Joldı Ƙan-sölsiz sur betti, şiltiygen Sèmen ĝana bileği. Jön körsetip kele jatĝan da sol.

Ol Ojarĝa bir köz tastap, Seytenge Ƙaradı.

290 — Munday jedel jüriske jurt şıdar emes. At şaldıruvĝa da osı ara durıs. Budan èri şalĝın azayadı da Ƙamıs-Ƙuray köbeyedi.

— Aytĝandarıñ bolsın... — Seyten özi birinşi bop attan tüsti. — Jurt tañ sız bergenşe köz şırımın alsın... Al biz kezektese küzetelik.

— Maĝul.

Tüyeler şögerilip, arbalar doĝarılıp, jurt dabırday ornıĝa bastadı.

295 Seyten janına topırday jıynalĝan serikterine:

— Èr Ƙaravıl bir biye savımday vaĝıt köşti aynala jüredi. Alĝaşĝı kezek özimdiki, — dedi. — Menimen birge Ƙaysıñ Ƙalasıñ?

— Men.

— Men.

300 — Men.

Zor deneli üş jigit toptan bölindi.

— Sizden keyingi kezek meniki, — dedi Ojar.

— Jata ber. Bir tañĝa şıdarımın!

— Sizdiñ erkaşan da tıñ bolğanıñız jön. Biz sekildi jastarğa tüngi küzettiñ özi de
305 bir kıızıq dövren göy.

Seyten javap bermedi. Jurtka:

— Al uyıқтаñdar! — dep, qaravıl jigitterin ertip, bölünip şığa berdi.

Azdan soñ soğıp qaljırağan jurt qattı uyığa ketti. Saydıñ tasınday er jigitter
şoqparların bastarına jastanıp, soyıldarın jandarına jatqızıp, jüyriklerin belbevlerine
310 baylap, köştiñ işine şaşıray orın aldı. Èri-beriden soñ èr jerden qorılğan, pısıldağan
dıbıstar estildi.

Dala tıp-tınış, tek anda-sanda lüp etip soqқан jelman oynap ükili quray men
kamis bastarı şuvıldağ jöneledi de, lezde tına qaladı. Oqtın-oqtın köl jağasındağı
èvpildektiñ kümpildeggen üni men ögiz şağalanıñ ökirgen aykayı estiledi. Kenet aş
315 tülkiniñ tırnağına ilikken japalaq jerge qulağan balanıñ davsınday şar etedi... Tuyaq
serippe tınım alğan köş. Èr jerde uykı bilmes sıyırđıñ müyizindey qaqırayğan tört
küzetşi... Bular da jantayıp azıraq demderin alsa eşteñe etpeytin siyaqtı. Tuvğan jerinen
şubıra bezgen bişara jurtka Jetisuv men Arqa tüyisken elsiz avlaқта kim tiymek? Kim
añdıydı onı? Èytse de, ünsiz tün qurılğan qaqpan tèrizdi, eleñ bolğan jön...

320 Ay sèvlesi kemiy, aspandağı juldızdar birinen soñ biri sönip, tañ jaqındağanda,
Ojar qasına Sèmen men köş qozğalar aldında qosılğan körşiles avıldıñ eki beytanıs
jigitin ertip Seytenniñ qasına keldi.

— Seyteke, tañ da jaqın... Azıraq köz ilindirip alıñızdar, — dedi ol. “Sèl tınığıp
alğan da teris emes, tınış sekildi göy. Erteñgi jol da avır”, — dep oyladı Seyten işinen.
325 Söytse de:

— Jaraydı, uyıqtamasam da belbevimdi bosatıp, sèl tınım alayın. Jigitter de
söytsin, — dedi. Biraq ketip bara jatıp tağı da toqtap azıraq kidirdi, — degenmen saq
boliñdar, köl mañınıñ kamısı tım üreyli eken, qaskır, qabannan ada emes şığar.

Özi özgelerden oqşavlav barıp, eki qolın basına jastanıp ün-tünsiz jata ketti...

330 Küzettegi tört jigit birinen biri köz jazbay köşti aynala jür. Sırt beyneleri saq
kulak, jiti köz qaravıl tèrizdi.

Seytenniň qobaljıǵan köñili ornıǵayın dedi. “Osılar sekildi, ‘sen tur, men atayın’ er-azamattarı bar jurttı qor bolar ma... Munday jaysañdarıñnıñ mol jaralǵanına qıdayǵa şükir...”

335 Altı künnen beri “qıvǵınşıǵa kezdesip, soñımnı ergen jurttı qırǵınǵa uşıratpasam etti” dep qobaljıy şarşaǵan köñildiñ ornıǵa bastaǵanınan ba elde köpten beri at üstinen tüspegen denesi talmavsıradı ma, Seyten aspanda aqırın jüzgen ayǵa qarap jatıp uyıqtap ketti.

340 Dël osı kezde Ojar men Semen köştiñ aldıñǵı jaǵındaǵı qalıñ qamıstı tübek tusınan aynala ötip bara jatqandı. Olardıñ qulaǵına qamıs arasınan:

— Ojar, biz dayın, — degen eldekimniñ dirildey sıbırlaǵan üni estildi. Ojar kilt toqtay qaldı. Burılmastan:

345 — “Qaqpandı qoya bilmegen qasasın qaldırar”, ekeñniñ avzın... Baǵana kün batarda bireviñ közge tüsip, Seytengen eleñ turǵızdıñdar. Jaña ğana jattı. Biz qazır onı baylaymız. “Atan!” degen uran şıqqanda, qapı qalmañdar!.. — dedi aqırın ğana.

Ol köşti aynala jüre berdi. Büyirden qosılǵan Semente:

— Qazır Seytendi alamız, — dedi.

— Oyav jatqanda ma?! — Sementniñ üninen qorqınış lebi añǵarıldı.

350 — Endigi uyıqtap ketken şıǵar. Uyıqtamasa da aluv kerek! Jaqıp, sen Saqıpqa bar, şökken tüyelerdi qalqalay ayaq jaǵınan kelsin. Öziñ qubıladan. Dıbısın şıǵartpay basayıq.

— Qup.

355 — Seyten sergek uyıqtattı. Üstinen qus ötse de oyanatın. Sıbırdı sezip, ornınan atıp turmaqşı boldı. Biraq kenet üstin albastıday basıp alqımınan qışqaştay jabısqan temir savsaqtar ünin şıǵartpadı. Kevdesine mingen şoyınday avır şombal dene men eki qolın ustaǵan eki baluvan jigittı buntı etkizbedi. Ğeni-mine degenşe eki qolı artına qıl şılbirmen matalıp, avzına oramal tıǵıldı. Eki közi suv qarañǵı bolıp baylandı. Seytenniñ kökeinde: “Ëtteñ! Ëtteñ!” degen arman ğana buvlıǵa tuvladı.

— Bunıñ kebini kiygizildi, — dedi özine tanıs küñgirt davıs, — Sèmen, sen osı
360 arada bol. Al sender sarbazdarğa jetiñder. Belderine baylağan attardıñ şılıbırların
kesiñder, er-tokımdarınıñ oñ üzeñgilerin şeşip alıñdar!

Seyten kıl şılıbırdı bileğine batıra bulkıñıp-bulkıñıp tüsti. «Yapırmav, mınav
davıs kimdiki? Ojar göy! Sorlı jürek, beker ses bermegen ekensiñ? Qap! Qap!» Ol
azdan keyin öziniñ jalğız qalğanın añğardı. «Joq jalğız emes şığarmın. Jaña ğana Ojar
365 «Sèmen, osı arada bol» degen joq pa edi? Sonda bul da jav bolğanı ma? Şıkkır közim,
neni körgensiñ!» Seyten avğa tüsken mekiredey jantalasa tuvlay berdi.

Degenmen, jav niyeti de öz degeninen şığa qoymağanday. Uykıdağı
sarbazdardıñ teñ jartısınıñ attarı bosatılıp, keybirevleriniñ oñ üzeñgileri alınıp qalğan
kezde, tüsinen şoşıp oyangan jas jigitterdiñ biri sumdıqtıñ bolğanın birden añğardı.
370 Qarañdağan kisilerdi körip:

— Jav keldi! Jav keldi! Attan! Attan! Seyten ağa! — dep qulındağı davısı
quraqqa şıǵıp jar saldı. Barımta, şabuılğa üyrenen jurt orındarınan atıp-atıp turdı. Tañ
qılañ berip qalğan kez edi, qalıñ kāmıstan kuvğınğa jiberilgen kırık-otız salt attı sıpaylar
da şığa keldi. Şañk-şuñk etken bilte mılıqtıñ davısı estildi. Ürgen iyt, jılağan bala...
375 Atılğan mılıq... «A, quday, öziñ saқта» dep ürikken, qorıqqan davıstar jan-jaktan
üeylene jamıray, jaña ğana uykıda jatқан beyqam köş azan-qazan boldı da qaldı. Kenet:

— Alğa, jigitter! — degen qattı ün şıqtı, Seytenniñ esik pen tördey toqpaq jaldı
qara kök aygırın oynata Ojar özgeden bölüne berdi. Basında oramal, bilegin sıbanıp
alğan. Qolında jalañ kılış, şabatın qaskırday eki közi ottay jaynaydı.

— Ölsek şeıytipiz, öltirsek bèıytipiz, — dedi ol tağı da küşti davıspen, — kène,
380 eriñder soñımnan!

— Ojar! Basta, Ojar! — dedi attarına minip ülgergen key jigitter.

Ojardıñ qasına şoǵırlana qalğan, tastay tüyilgen şaǵın top «A, quday!»,
«Aruvaq!», «Aydabol!», «Qarjas!» dep birine biri urandasa jel berip, soyıldarın kötere,
385 qarsı jaqqa lap qoydı. Aldarında Ojar. Biraq ol qarsı şepke jeter-jetpesten atınıñ jalın
kuşa quladı.

Mılıqtıñ suvıq ünine üyrene qoymağan esil erler, qolbaşlılarınan ayrılğan soñ
bögetke kelip qarqını basılğan tolqınday, jav şebine tayay tüsip şaşırana toqtadı.
Keybirevleri attarınıñ basın burıp alıp, keyin qaray şaptı. Qılışın köterip üstüne tönip
390 kelgen kuvğınşı jaǵınıñ eki javıngerine, jerde domalap jatқан Ojar zekip:

— Tüsiñder attan, iyttiñ balaları! — dedi. — Baylañdar tez meniñ qolımdı! Aparañdar tez Seytenniñ qasına... Qalağa tayanganda bosatarsıñdar, elden şıqqanşa birge ustañdar!

395 Ojardiñ qolın artına baylap, uv-şuv bolğan jurttıñ qağ ortasımen, bir şette turğan Seytenge apara jatqanda ol èldekimniñ:

— Armanda kettiñder-av, qos arısım! — degen küñirengen davsın estidi.

Ojar añqav eldiñ betine qaravğa jüzi şıdamay, ayağın şalıp basıp öte berdi... Talangan, şabilğan köş, jünin julğan tırnaday bop bar sèninen ayırıldı. Endi keyin qaytarılmaq boldı.

400 Suvıq miltıqtı, kèrli kılıştı èsker jasağın başqarıp kelgen esavul Lebedev ısqıra qamşısın üyirip, qaskır şapqan qoyday uylıgıp qalğan jurttı keñ alañğa jıynadı da, janında turğan Qoñırqulja ağa sultanniñ kişi balası sarı ala tüymeli Şıñgısqa jiyren murtın tikireyte ejireyip:

405 — Qayda qaşıp qutılmaq? Sura mina şaldan, — dedi bağanağı köş başqarğan inabattı aqsakaldı körsetip, — patşa aғzam jarlığınan qutıluv, ajaldan qutıluvmen birdey.

— Biz ayıptı emespiz, — dep aqsakal javap berip, tömen qaradı. — Üyirden sayaq qana bölek jayıladı. Özen qayda quysa, tamşısı da sonda quyadı.

Tilmaş aşuvlanıp qaldı. Söytse de sır bildirmey:

410 — Altın, Altay, Toqa, Uvaq bostı dep sender de bosqılarıñ keldi me? Azğırganğa erip azayın dediñder me? Sarjan sultan tuv kötergeli, jurt ta at üstinen bir tüsken joq. Qanşa avıl qırğınğa uşıradı. Toktaytın vaqıttarıñ bolğan joq pa, kileñ esuvas?

Şal avır kürsindi.

415 — Jaña öziñ ayttıñ goy, Altın, Altay, Uvaq, Toqa ana jaqqa ketti dep. Sınıqtan bötenniñ bèri juğadı goy. Olardıñ ülgisimen özgeler de kiyimin pişpesin qaydan bilesiñder?

— Sonda aq patşağa, ağa sultandargā qoyar kinèlarıñ qanday?

— Şırağım, el tınıştığın joğaltqan bir alasapıran zaman bolıp ketti emes pe, — dedi aqsakal uvhilep, — jılı-jılı söylese jılan ininen şığadı, qattı-qattı söylese musulman

420 dinnen şığadı. Biz bir mal baqqan momın elmiz. Avıl üstinen atılğan mılıq tek qana jılqını ürkitpeydi...

— Ol mılıqtı atqızdırıp jürgen özderiñ emessiñder me?

— Sonda bizge qoy bolıp qırıl demeksiñ be?

425 — Qolıñnan qoy boluvdan böten kelmese, jaz jayılmıñdı, kıs kıstavıñdı bilip jayıña jürmeysiñ be!?

— Jayıma jürüvge qoyıp tursıñ ba? — Qariya tilmaşqa oqtı közimen qaradı. Qotan janına qasqır apanın qazsa, qoyda ne es qaladı? Sıpaylarınıñ şoşayğan mılıqtarı jerime salıp jatқан anav bekinister sol qasqırdıñ apandarı emes pe?

— Özderiñ ünderiñdi şıqarmasañdar, olar da mılıqtarın şoşaytpaydı.

430 — Al ünimdi şıqarsam şe? Bavızdayın dep jatқanda eşki ekeş eşki de baqırıp öledi. Sen bizge sol eşki qurlı bolma degeniñ be? Joq, şırağım, jerimizdi jırtıp, özenimizden balıqın avlap jürgen mujıqқа қамşı kötergen bir de қазақ жоқ şıғар. Al қılışın süyретіп есіктен кіріп төр менікі degenderge...

435 — İyè, ondaylarға ne istey alasıñdar? Qoldarıñnan keleri bügingidey bosқа қırıluv ma?

— Adal ölüv de — abıroy. — Qariya tilmaşqa alar бүркіттей sustana köz tastadı. — Şırağım, ayak alısıñnan bayқадım, sen öziñ Èbilқайыр, ne bolmasa Vèliyһanniñ urpaқтарыñ birine uқsaysıñ... Bas kespek bolsa da til kespek жоқ degen, bir suraytın sözim bar...

440 — Ne söz?

— Èbilқайырға da, Vèliyge de patşa aғзам һандықтарымен birge құндız işik, oқalı қоқыр, altın balдақты алмас қılış berdi. Құндız işik penen oқalı қоқırdı berüvi түsinikti, beқzadalar kiysin degen şıғар. Al қılışına jөн bolsın? Onı kimniñ basına төndirsин деп sıyladı?

445 — Patşa aғзамniñ degenine көnbegenderdiñ!

— Durısıñdı ayttıñ, er jigit ekensiñ. Biraқ biz köppiz гоу. Qara da bolsaқ, қанımız bir қазақпыз. Vèliy men Èbilқайыр urpaғınıñ бèrimizdiñ birdey basımızdı ala берüvge қалай жүреgi davalaydı?

450 Tilmaştıñ aqşıl jüzi küp-küreñ bop ketti. Atalarıñ qazaq halkanıñ qanışer qara niyet jendeti dep turğan osınav til tartpas şaldı at bavırına aluvğa da dayın. Bağanadan esavul Lebedevke şaldıñ sözün avdarmay qoyğan. Endi şıday almay jiñişke erindere dir-dir etip:

— Esavul mırza, — dedi aşuvın basa almay, orıssalap, — mına qara saqal, patşa ağızamdı balağattap tur!..

455 — İyttiñ balası! — dedi esavul kızgılt murtı aşuvlangan qanden küşiktiñ kuyrığınday dir-dir etip tikireye qap. — Körseteyin men buğan patşa ağızamğa qalay til tiygizüvdi! — Ol atın oynatıp Abzal aqsakaldıñ qasına jetip bardı da müsindey kozğalmay turğan el ağısın buzav tisti, qorğasın bavırlı toblıǵı qamşısımın, dël basınan tartıp, tartıp jiberdi, — Mè sağan! Mè, sağan! Patşağa til tiygizetin sabazsıñ goy!

460 Qulaştay siltegen qamşı avanı keskilap «ıs, ıs» etedi. Qarttıñ basınan qan josıp ağa jöneldi, biraq Abzal jartastay bolıp, ün şıǵarmastan kozğalmay tur.

Bul sumdıqtı körgeñ jurt şegin tartıp ürpiyise qaldı. Endi urıs kezinen de beter üreylengendey. Biraq qılıştarın jalañdatıp turğan soldattardı körıp, keyin japırıldı.

— Öltirdi goy sorlını! — degen èyeldiñ aşşı davsı şıqtı.

465 Dala taǵı da tına qaldı. Izalana soqqan qalıñ jurttıñ jüregin teñiz tolqıp, qayıq kalkıp tındaǵanday, bar èlem körgeñ sumdıǵınan şoşıp bulqan-talkan boluvğa tayav.

— Mına edireygen mısıq murttıñ urğanına ökinbeymin, — dedi Abzal şal betindegi qanın sürtpay, — sarı ala tüymeli sultan urpaǵı, qanıñ bir qazaǵım ediñ, seniñ araşa tüspegeñiñe ökinemin.

470 Söydedi de Abzal eñ aqırǵı küşin jıyǵanday özderiniñ kelgeñ jaǵına qaray ayaǵın ilbiy basıp jüre berdi.

Jurt taǵı da soñıñ soñınan erdi.

475 «El köziñşe şaldı beker urdı-av mına esalañ jasavul» dedi işinen Ojar, köp tebinse — jer silkinedi, kıyanattı közimden körgeñ jurttı basuv kıyın. Bugin Seytenin ustasañ, erteñ başqa birevin tabadı. El bolıp birigip patşağa qarşı turuvğa tek ata saltı, el dèstüri böget bolıp jürgeñ joq pa. Èr ruvdıñ, èr bolıstıñ öz kösemi bar. Birine biri könbeydi. Al bèriniñ basın qosatın kösem tabılsa ne bolmaq? Qazaq asav jılqı tèrizdi,

kim üyrete bilse, sonı ǵana iye tutadı. Sonday adamı tabılsa, mına jurt soñınan şubıra jönelüvge dayın...»

480 Bir arқанmen baylavlı turǵan Seyten men Ojardıñ tusınan «köz, kos arıs!» dep şubırǵan köştiñ eñ soñǵı şoǵırı öte berdi. Ojar taǵı da oylana qaldı. İştegi kuvanış sırtqa şıǵuvǵa dayın tur.

«Meniñ bulay qolǵa túskenim durıs boldı. Az vaqıttıñ qorlıǵı eli-aq umıttılar. Al kıyanatımdı bilse mına jurt...»

485 On şaqtı sıpay köşti aydap, Bayanavıl jaqqa ketti de, qalǵandarı baylavlı Seyten men Ojardı alıp Ombıǵa tike tarttı.

Bular üş künnen keyin, Bayanavıl okruginiñ Sibirmen şektes Törtköl bolısiniñ jerine jetti. Qaz-üyregi sıñsıǵan, eli de şalgını qurap sembegen bir avılǵa kelip tünemek boldı. Bul osı mañniñ el aǵası Bektas balası Taymastıñ avlı eken. Taymas uzın boylı, deneli aq sarı kisi. Qarjas ruvına jiyen. Aydalıp kele jatqan Seyten men Ojardı körüp
490 avıldıñ qutı qaşıp, ebiger boldı da qaldı. Tüsteri suvıq, kıysıq kılıştı, şoşayǵan mılıqtı soldattar avıl üstinen at oynatıp zerelelerin ala tüsti. Boyın qorkınış biylegenmen jurt ebin tavıp, Seytenge kelip amandasıp jatır. Köpten beri uyqı körmegendiginen be Seytenniñ ülken qonır közderinde tavsılmas qayǵı-şer külkildep tur. Eki qolı artına mıqtap
495 baylavlı, üstindegi aq jibek mol köyleginiñ jaǵası dal-dal, er jerinde battıya jabısqan kızıl qan... Qolǵa túskenen keyin urǵan boluvları kerek, qomaqtı julıǵan omıravınıñ aşık jerinen kevdesiniñ kök ala eti körinedi.

Keşegi el-jurtınıñ qamın jep aq patşaǵa qarısı şıqqan adamniñ bugün munday sumdıqqa uşıravı Taymastıñ jan sezimin örtedi. Onıñ munday küyge tüserdey ne jazıǵı
500 bar ekenin bilgisi keldi. «Barlıq ayıbı jurtına qamqor bolǵanı ma? Aq patşanıñ tegevrinine köngisi kelmegeñi me? Eger bar künesi sol bolsa onda munday müsèpirlikke uşıraytın jalǵız Seyten ǵana ma? Añ da, qus ta öz inin, uyasın qorǵaydı. Adam nege öytpevi kerek? Öz mekenin, öz jerin nege qorımasha? Sonday bir èdil kılıǵıñ üşin de ayıptısıñ ba? Joq, ayıptı emessiñ».

505 Taymas Seytenmen qanşa sòyleskisi kelse de reti tüspeydi. Tutkındı qalt etpey küzetken sıpaylar juvıtpadı. Lebedev pen Şıñǵıs ekevi avıl töniregine de, Ojar men Seyten jatqan üyge de saqşı koydı. Özge sıpayların da alısqa uzattırmay sol mañaydaǵı körşi-qolañdardıñ kürke, laşıqtarına ornalastırdı.

Tün jılı edi. Lebedev Taymasha öz üyiniñ irgesine tösek salıp jatuvǵa ruqsat etti.

510 Tün tastay qarañğı. Üstiñnen tüye jün qalıñ körpe javıp qoyğanday tımır sıq ıstıq seziledi. Qobaljıy tınıstalğan avıl mızgımas bir ölik tèrizdi, tek anda-sanda qañtarıp suvıtıp qoyğan sıpay attarınıñ pısqırğanı men küzetşilerdiñ emis-emis kübiri estiledi. Basın şırmağan aluvan oy, qandı ayqasta qolğa tüsken mınav Seyten men Ojardıñ ayanıştı ħalderi mazalap, Taymas köz ilmey döñbekşüvmen boldı.

515 Kenet qulağına bir küyzelgen, küñirengen qoñır davıs keldi. Taymas tıñday qalıp edi, bul — «Elim-ay» èvenimen zar-öleñ aytıp jatқан Seyten ekenin bildi. Taymas tına qaldı. Endi Seyten salğan èn sözderi ayqın estildi.

Qoş aman bol, keñ jaylav, ösken jerim,

Qaytқан qazday qalıñ el köşken jerim.

520 Esil qazaq eseyip el bola almay,

İyt pen qusqa talanıp öşken jerim,

dep küñirenedi ol.

Seyten tağı da aytpaqşı edi, Ojardıñ sèl aşuvlı davısı onı bölip jiberdi.

— Seyteke, işke sıymay bara jatır ma küyigiñiz?..

525 Seyten qolğa tüser sètte közi körmese de, davsın şıramıtıp, özin baylağandardıñ biri Ojar dep uqқан. Biraq onıñ da munday küyge tüsip, özimenen birge aydalınıp kele jatқанına tañ qalıp ol oynan qaytқан. «Yapırmav, buğan davısı uqsas kim boldı eken!» dep bası qatқан. Èytkenmen küpti köñil ırıq bermedi, söz tartıp sır aşqısı keldi. Endi ol alıstan orağıtıp sözge kirirken:

530 — Ojar, ayılmağan ökpe — işte jatқан Eskendirdiñ qos müyizimen teñ...

— Şer tarqatar vaqıt bolar èli.

— Vaqıtımniñ bitüvge aynalğanın bile tura, keketesiñ goy, — dep Seyten sèl aşuvlana külip aqırın gana kürsindi de söylep ketti. — Boz torğayday kişkentay bolğanmen biyik uşar ħalkım bar edi, sol sorlını bir quzgın ilip ketpesin dep, ana jılı jalğız bavırım Tayjan aq patşağa qarsı jasaq qurganda sen de kelip qosılıp ediñ...

535 Ojar javap qayırmadı. Tayjanniñ da qolğa tüsüvine Ojardıñ sebepker ekenin Seyten bilmeytin. Sondıqtan «Jazıqsız bolsa renjitpeyin» dep aqtarıla söyledi.

— Jurtnıñ üşin jan pida ete alarıña sol kezde közim jetken tèrizdi edi. Qumbeldegı avıldan bastap, kèrli kılıştıñ qaharınan talay eldi aman alıp qaldıñdar. Esiñde me, jav 540 èskeri senderdi Qarajal buyratındağı jılğağa quvıp tıqqanı? Sender onda Sarjan töleñgitterin argı betke şıǵarıp kele jatqan ediñder. Sen jüzdigiñmen kèrli kılıştı eki kündey bögegen bolatınsıñ. Seyten sonav bir alıs kündi esine túsirgendey tağı aqırın kürsindi.

— Basar jeriñ kök muzğa aynalıp, qatıp bitken Bayan tavınıñ örlevine kiyiz 545 tösegen. Sol jolı eki jüzdey şañıraqtı qorǵap qaldıñdar... Ètteñ, dünüye-ay, kıyañkı kıs qaharlı kelip, baspanasız jalañ jurttı sol jut jılı ajal taptı...

Ojarda èli ün joq. Seytenniñ şarşap-şaldıqqan davsı endi tipti anıq estilgen:

— Sol jolı edi goy, Tayjan qolğa túsip ölim jazasına buyırılǵanı... Seni de sıpaylar ustap alatın edi, avıldıñ elüvge tayav kırşın jasın jolıña qurban etip men araşa 550 tüstim... Aman alıp qaldıq. Kèri tarlan qaşa şabadı, bizden soñ jurttı sen tèrizdi jastar basqaradı dep senetin edim. Sondıqtan da o jolı öziñdi közimizdiñ qarışıǵında saqtap qaldıq emes pe? — Seyten sèl bögeldi de, Ojardıñ javap qaytarmaǵanına qaramay tağı söylep ketti:

— Sen jas ediñ. Biraq asıl taştan, aqıl jastan, jurttı bilmegendi sen biletinsıñ. 555 Bükil Qarjas elüv kün ertegi etip bitire almas jeytti, sen bir tünde aytıp bere alatınsıñ... Burın dilmèr ediñ. Qazır köşpeli eldiñ tumşalağan buzavında ündemeytin bolıpsıñ... Ölseñ şayt, öltirse qazı degen janmın. Moynımda şın qazaqtıñ bir tamşı qanı joq. Öz qolıñnan ajal tapsam, ökinbeymin, arım taza. Al seniñ şe?

Ojar avnap túsip erine javap bergeni:

560 — Meniñ de...

Seyten üzilip qalğan oyına qayta oraldı.

— İyè, sol jolı men tiri qaldım. Biraq odan ne taptım? Jalǵız bavırımnıñ ayırıldım. El-jurtımdı talan-taraj etkizdim. Bar utqanı sol ma? Mine, soñımnıñ ergen jurttı qalğan joq pa tağı totıyıp?

565 Ojardıñ şapşañ kıymılmen türegelip otırǵanın Taymas bayqap qaldı.

— Körmes tüyeni de körmes, — degen onıñ sèl renjigen davsın estidi: — bar qazaqtı öziñe balama... Sen aq patşağa qarsı şıqqanmen, onı kuşağın jayıp qarsı algandar az ba? Olardıñ upayı tügel.

— Av, sen ne aytıp otırsıñ?

570 — Esitip jatқан joqsıñ ba? — Ojar kekete küldi. — Èlin bilmegen èlek degen... Aytşı kène, qolıñnan ne keldi?

Taymas qalşıya tıñdap qalğan. «Yapırmay, mına Ojar ne deydi? Jürek soğısı bölek pe, qalay?»

Seyten kenet küñirene ün qattı:

575 — Jüregim bir sumdıqtı sezip edi... Qatelespegen ekenmin göy...

Tağı da ekevi ün-tünsiz tına qaldı. Endi sözderi bitti göy dep Taymas jastıqқа basın qayta qoya bergende, Ojardıñ aşuvlı davsı şıqtı:

580 — Qazir jer qorğaytın zaman emes, jan qorğaytın zaman... Tağı qulanday ruv-ruv bop jalpaq dalasında şubırğan qalıñ qazaq, tuv tigip el boluvdan qalğan. Osını nege tüsinbeysiñder.

— El boluvdı aq patşa jendetterinen üyrenbeksiñ göy? — degen Seytenniñ ızalı külkisi ap-ayqın jetti.

— Üyrense nesi bar? Üyrenem! Sen üyrenbeymin deseñ de ol küşpen üyretedi.

585 — Üyren, üyren... — dedi Seyten kekesin ünmen. — Sen sekildiler barda olarğa üyretüv jeñilge tüsedı. — Ol endi külkisin tıya qoydı. — Joq, Ojar, onıñ bolmaydı, — dedi, — sen qulan deytin, men qıran deytin, ekevmizge birdey ortaқ qazaq degen jurtıñ bar... Qarğa balasın appağım dep süyedi, kirpi balasın jumsağım dep süyedi. Sen qazağındı nege jek köresiñ? Al men...

— İyè, sen? Ayt, ayt...

590 — Men onı halkım dep ardaqtaymın. Sondıqtan ol üşin ajaldan da qorıqpaymın, — dedi Seyten sözın jalğay. — Ata-ananı tañdavğa bolmaydı, tuvğan halkındı da tañday almaysıñ! Onı èljuvaz de, tağı de, biraқ mañdayımızğa jazılğanı sol halıq, men onı sen aytқан èljuvaz qalpında da jaqsı körem. Kimde-kim sol qazaq degen qırandı

595 anatın kesip, jem-usına aynaldırısı kelse, ol menin as javım, tuvan balam bolsa da a tamaınan ala tsıp, z olımınen bavızdava barımın.

Ojar taı da kekete suraan:

— Onda meni nege bavızdamadın?

Seyten kenet demi tavsılanday elsiz javap bergen:

— etten, duniye, ke bildim oy!

600 — Jenilgen adam usalı bolatın edeti. okine ber, Seyten. Bul tnde ekevmizden bten szimizdi estir jan jo, sondıtan anıın bilip t. Men sender sekildi tulıka mırep bos jrgen jan emespin...

— ye, endi tsındım, meni baylap bergen de izin edin oy... Ekevi uzak vaıt ndemey aldı. elden keyin Seyten:

605 — Adama mın jasasa da az bolatın ıar, ytkeni adam balasında arman kp koy... — dep avnap tsti: — Al men uzak mir suramaymın. irkin-ay, bir sttik ana erkindik berse!

— Meni ltirv in be?

610 — ye, seni. Elin, jerin, bavırlas tuvandarın satan sen sekildi anıerdi z olımınen bavızdasam bul jalannan armansız ter edim!

— Bira ol armanının orındalmaytının izin de bilesin oy, nesine tavsılasın?

— Bar kınıtin zi sonda oy! etten, duniye-ay, senin bizdi ustap bergenindi bir azaq bilse!..

615 — mitindi ze ber. araı tnge til bitpese, menin sıırım zımınen birge krime keter!..

Jo, Ojardin sırı aılmay alan jo. Onı ktpegen jerden Taymas estidi.

620 Taymas zatı sabırlı jan. Sol tni abıl-ubıl ıymıldap Ojardan kek aluvdı jn krmedi. aptaan soldat turanda zinin orınsız mert bolatının da oyladı. Jne jurtın taı da bir andı vaıyaa duar etkizermin dep orıtı. Bira Ojardin sonav jan trıger ılıı, bunın da ıırav tbinde mlgip jatan uyılı-oyav sezimin oyattı. Tıı

kõnilin èlem-tapırık etti. Seyten tèrizdi el-jurtınıñ tilegin arman etken ayavlı janniñ tağdırın esinen şıgarmaska özine özi ant berdi.

Tañ ata köp sıpaylar Seyten men Ojardı birge matap tağı da jolğa şıqtı. Ojardıñ Seytenmen nege birge baylanıp bara jatқанın Taymas èbden uksa da, tündegi èñgimeni
625 estimegen pişin körsetip, ekevine birdey:

— Қоş болиңдар! — деп терis бурılıп кетти. Ananday jerge барıp көзинен tanaday bop domalap-domalap ketken jastı jeñimen sürtti.

Bul Seytenmen jav көзинше ашық қоштаса almaған dostıñ көкірегіндегі ıza jası edi. Taymas osı jasın öle-өлгенінше жүрегінде kek etip saқtamaқ.

630 Шағın kelgen Elek özeni jılanday suvmañ қағıp тınбай ағıp jatır. Keyde қамıstı, keyde usaq taldı bolıp көмкерілетін қумayт jaғаға jas baladay bildirlap èldeneni аytıp sılқ-sılқ күледі. Osı өзenniñ sonar basına, Қandıағаş tusına қаптаған қалıñ көş kelip қондı. Bul Tilenşi balası Jolaman batır bastaған Tabın ruvınıñ көші edi. Қатарlas қонғандар Jaғалbaylı, Şөmekey, Şekti avıldarı. Tabın көші sonav Elek özeniniñ Aқ
635 Jayıққа қуyatın jaғасınan şıғısқа қарay örlep kele jatır. Özge ruvlar бүйірден, nemese Jayıқtıñ жоғарғы сағасınan kelip қосılған.

Jolaman көші Seyten көшіне мүлде uқsamaydı. Kiygiz üyden böten, шоқşıyta tigilgen қараша лаşıқтар мен ақ şatırlar көрinedi. Maldıñ deni түye мен қой. Üyir-üyir jılқı da бар. Bulardıñ da keypi өзgeşe. Alısқа talmay şabatın сүmbil jaldı қазақtıñ mıқtı
640 jılқısıмен аралас қаз moyın, siydañ аyaқtı, көтеріңкі kevdeli түrikmeniñ ақалтеке, tekejavmıt туқымдastarı da көzge түседі. Көштиñ, maldıñ da сени түye. Şuvdaları sala қулаş jelkildegen қос өркеşti buvrалarmen birge, or қойanday siydiған jaña туvған қуlıндаy тıқır жүнді, arabı қызғıлт narlarmen аралас, үстине сегіз қанат үy tiyeseñ de miñк etpeytin лөк туқымdas арваналар... Қой-eşkiniñ көпşiligi түbit жүнді, арқар мүyизди теке,
645 емшектері көнеktey, mol сақaldı туқıl еški, toptan èlsin-èlsin бөline jayılған бөрте лақ, jibek жүнді sek...

Adamdarınıñ kiyimderi de Arқа өñirinikinen басқаша.

Bastарına kiygenderi kevdelerine deyin jabatın түye жүn dalбағay, etek jağı aybaltanıñ жүzindey қayқыyıp kelgen ешеkeylene kestеленген оқşıyма қалпақ...
650 Тıмақтары да böten. Üstin барқıтpen тұстаp, etegin терimen көмкерген kiyiz. Шоşayған төbesiniñ қулақ tusınan bastap жоғарı қарay altı salalı etip оқа ustaған. Jarғақ şalбар,

tüye jün şekpen, keñ kulaş etik, aқтаñdaқ, arşa ne bolmasa tobılǵı tüstes etip boyalǵan jumsaқ tonniñ, şolaқ sèndi peşpentterdiñ etek, õñirine oқalap zer salǵan...

Al èyelderiniñ kiyimi Arқа kiyimderimen tektes. Oқalı қамзол, zerli şapan.
 655 Kèmşat bõrik, күmis tizgen үkili sèvkele. Oқamen zerlegen, күmis teñge қадаған jer süzgen mol қос etekti barkıt, bètes köylek. Anda-sanda şetine şiybarkıt tutқан, beli қınalǵan, jibin jiñişke etip iyirgen şekpen қамзол, peşpent. Күmis şolpı, altın жүzik, merüvert alқа, som bilezik, sèndi sırға — bèri de бүkil қазақ èyelderine jarastı dünüye. Degenmen, èyelderiniñ de kiyiminde özgeşelikter bar. Kişi жүзде kiymeşek ornına
 660 күngeylik kiyedi. Jas keliñşekter osı bir kestelengen sèndi javlıqtıñ keyde қулақ tusına, tõbesine үki de taǵadı. Al қızdarı Orta жүzdiñ қızdarındaй аş belin қınar күmis belbev, үkili taқiyyaǵa èves emes.

Қalıñ el bul араға keşe keşe taman kelip қонған. Түyeniñ қомın alıp, қос şatırlar tigip eki-üş күn tınıǵuvdı uyǵарған.

665 Alıs jolǵa түyeden göri қolaysızıraқ jılқı malı, keşeden beri, özen jaǵasındaǵı қuray aralas kögal şöp pen kırқа betindegi juvsandı bozǵa toyıp, tez-aқ beli көterilip қалған.

Bul köş te jayşılıқтаǵıday serüvendi köş emes, дүрlikken, үreylengen, ата-meken keñ jaylavınan bosқан köş. Oydım-oydım bolıp қонған avıldardıñ etek-jeñi jıynaқtı.
 670 Bulardı köşirgen jayav barsañ, jeñil jelkem dav-şar emes, бүkil Jayıқ pen Elek, Jem boyın дүрliktirgen, elge kelgen zor apat. Er-azamattarı jav basar жүyrikteriniñ er-toқımın almay түnde қос mañayında ottatıp otr. Èli javǵa түspegen jigitteri de beyқam bolmayıқ degendey èlsin-èlsin күnbatis jaққа көzderin tigip, semserlerin қısa ustap қoyadı. Al keybir жүрек jutқан batırları күрке, laşıқtıardıñ қasında jiñişke nayzaǵay meñzeldes
 675 көgildir қurış aldaspandarın қamsız қayravda... Jas balalarda da reñ joқ. Olar èdettegisindey asır salıp oynamaydı, top-top bolıp jıynalıp bular da èldeneni өзara sıbırlasa söz etedi, Tobılǵı күreñ suluvlarında da aқjarқın beyne joқ, èdettegeidey сүldeleri қurıp bota көzderin көñildesterine қadamaydı. Қара suv sekildi tunjıraған avıl üstine төngen avır қayǵını tek anda-sanda sıldırлаған қız şolpısınıñ үni men көк aspanda
 680 tizbektele uşқан қаз-үйrektiñ суñқılı ǵана buzadı.

Rasında bul avıldar sonav күnbatis jaқтан ҳabar күtip tıpırşuvda edi. Sondıқтан er-azamattar қubıla jaққа jiyi қaraydı. Èsirese ana tõbe üstine jıynalǵan қarttıardıñ ішіндеgi қаpsaǵay deneli, қара saқaldı, орта jaska kelip қалған tulǵalı kisi degbirsiz otr. Қubıla jaққа қadalıp қалған. Onıñ üstinde temir torlı şolaқ savıt. Basında temir tor

685 dalbağay. Savıtınıñ jeñi şıntağına ğana jetedi. Bilegin işinen kiygen kök barqıt
peşpentiniñ jeñi javıp tur. Oyuvlangan kök barqıt keñ balağ şalbar. Ayağında
kümistegen keñ qonıştı saptama etik. Savıtın ışkırlanıp alğan. Kümis belbevinde jez
sağalı, qınına altın jalatқан kök semser. Sol qolınıñ şıntağına ilgen bolat qalkan. Qazir
690 qavipsiz bir tınıştıq şaq bolğandıqtan şetine zer ustağan kök barqıt şapanın ıyığına
jamıla salğan... Osı bir sustı adamnıñ aybındı türinde qazir bir ülken qobaljuv bar.

Bul — osı köptiñ qolbaşşısı. Tabın ruvınıñ biyi, mıñ jılqı aydağan sultan Tileñşi
ulı Jolaman batır edi.

Ol kenet qıyadan qızıl tülki körgen bürkittey, oqıs qıymılmen alğa umtılıp barıp
toqtadı. Ağına sël qızğılt qan tarağan ülken qırağı közderin kökjıyekke qadap tırp etpey
695 melşiydi de qaldı. Özge jurttı ta solay qaray köz jiberdi. Endi olar da Batıs jaқтаğı aq
şañdaqtı kördi. Èri-beriden keyin soñınan şańğa köme sızılta şavıp kele jatқан salt attını
bèriniñ de közi şaldı.

Bul kezde altın sèvlesin adır, töbeniñ basında jamıratıp kün de batıp ketken edi.
Èyelder şaqpaq kuvdan ot tutatıp qazan kötere bastağan. Köştiñ èr jerine kök tütün
700 kölbey uşıp, jurttıñ köbi keşki jabdıqқа kirirken.

Töbedegi şağın toptıñ közine tüsken salt attını endi bar avıl kördi. Barlıq nazar
şañ şıqqan jaққа avdı.

Köbiniñ jüzinde ümit nurı oynap şığa kelgen. Key köñilde kümèn da bar. Èr
tustan ümit, joramal aralas davıstar estile bastağan:

705 — O quday, jaqsılıqқа bolsa iygi edi!

— Aqsarbas, aqsarbas!

— Tım qurt kele jatır-av!

— Artınan jav kuvğanday!

— Joқ, kuvanış èkele jatқан jan tèrizdi!

710 — Avziña may!

Astındağı sülüktey jarağan kılañ bedevi qara terge malınan kisi Jolamandar
turgan töbeniñ etegine kelip toqtadı. Alistan şapқан jüyrık eki büyiri solkıldap, oqtın-
oqtın dem şıgarıp, eki tanavı jelp-jelp etedi. Üstinen şıqqan aqtañdaқ köbik jerge

715 ülpildep, üzilip-üzilip tüsedı. At üstindegi kara torı, jas qayıñday berik, şımır deneli jigit eki iyininen demin aladı. Uzaq şabısqa şıdamdı boluv üşin kara sanınan bastap kevdesine deyin bar denesin tutastıra kıl arқанmen ayqış-uyqış şandıp tastağan. Tek eki qolı ğana bos. Erni kezerip, kün şalğan qoñır jüzin aqsañdaq sor topıraq japқан. Biraq ottı közderi uşqın atıp jalt-jult etedi.

— Jarqınım-av, jaqsılıq pa, jamandıq pa? — dep Jolaman elegize tayadı.

720 — Jamandıq, köke, jamandıq! — dedi jigit tili kürmele èzer söylep. — Bizdi quvıp Orınbordan qalıñ èsker şıǵıptı!

— O, toba...

— Ne kılmaysıñ deydi sonda bizge?

— Qay tusta eken şıqqan qol?

725 Jolaman tünerip ketti.

— Bizdiñ hatımızdan ne habar bar?

— Èzir eş habar joq.

730 — Tağı da bayağı èdetterine başkan eken ğoy, — dep Jolaman jas jigitke qaradı. Sümbidey suluv bedeviniñ üstinde qorğasın quyğan qulja asıǵınday berik otırğan osınav jas jigittiñ sımbatına süysingendey közinde bir sèvle jalt etti de, kenet ürlep söndirilgen bilte şam jarıǵınday joq boldı. Ol èlgindegidey emes, işki aqavalın sabırğa jeñdirgendey:

735 — Jè, endi atıñnan tús, şaıındı qaq, — dedi, — sonısın bèrin tèpteştep aytıp berersiñ. — Jolaman janındağı aqsakaldarğa burıldı. Sirè, bular el bastagan aqılğöy, izetti adamdarı boluvı kerek. — Suvıq habar surqımızdı qaşırar èley bolmay tura tursın, — dedi ol. Endi onıñ üni şıyrşıq atқан qajırlı şıqtı, — keñesken jön.

— İyè, mundayda iyek artpa jol tabar aqıl kerek.

— Ana, Şekti, Jaǵalbaylı, Şömekeylerdiñ de jaqsıların şaqırğan abzal.

— Durıs lebiz.

740 — Köppen keñesip şeşken ton kelte bolmas.

— Қайрат, Қанат, sender ana Муқаметели, Tayman, Jüsipқалиy ақсақалдарға һабар беріңдер, Jetіқарақşı şöміштене оsı арада табısayıқ.

— Мақул.

Egiz қозıday tompıyған eki bala jigit jurttan bölınıp şıға berdı.

745 — Sırè, Ürker тарар kezde көterilerміз, — dedı Jolaman қасындағыларға, — тün қатар алдында jurт көз шırımın alsın.

— Jön гоу.

— Şay-suvларındı ішіп қайта oralıңдар. Қатın-қалаştıñ үреуі уşар, сувіқ һабарды bildirmeңдер.

750 — Tabılған ақıl.

Ақсақалдар тарай bastadı. Jolaman һабаршы jigitke:

— Baytabın, èjeñniñ көzine көрін de meniñ қасыма қайтып kel. Èkelgen һабарıñniñ мèn-jèyin tegis айтıp berersiñ, — dedı.

— Jaraydı.

755 Jolaman jalğыз қалды. Imırt jabılıп тün қараңғыsı қойувлана түсті. Alıстағы көкjiyek üstinen alaburtıp tabaқtay bop қızıl jalқın ay көрінди. Jolamanniñ ішін өртеп bara jatқан қıp-қızıl ашув шоғınday. Sumdıқ һабар, el basına төngeli турған бүліншілік төмен туқırtıp jiberген Jolaman endı eñsesin басқан salмақты keyin serpip tastaғыsı kelgendeу kenet boyın jıynap aldı.

760 — Erevil atқа тағы da er салатın күн tuвdı, — dedı күуине davıstap, — һалıқ кегине суvarılған ақ semser жүзи муқалмай бетimmen қайtpaspın.

Jolaman batırdıñ bulayşa sert berüviniñ erekşe sebebi бар. Tabın — asa bay ruв emes. Köp jıldan қонар көли de, уşар көги de Elektiñ Aқ Jayıққа қууар сағасын bastap, Rın қумı men Üşözenniñ malға jaylı, biydayıқты, boзdı şалқар жағасы bolatın. Bul ара ejelden-ақ қазақ jeri sanalatın. Rossiya patşasınıñ ana jıldardaғы руқsatı бойınша Kişi жүз Jayıқтыñ арғы betinde de mal jayıп, шөп şabuvға erikti edi. Al 1810 jıldan beri қарай bul jay buzılıп, patşa үkimetiniñ отаршılıқ sayasatı Tabın ruvınıñ ejelgi mekeni оsı Elek бойına da қол суғувға kirirken. Elek sorındaғы тuzdı Rossiyaға jetkizetin jaña jol saluvdan bastалған èreket Jaña Elek pen Orınbordiñ arasına jıyırma тоғыз bekinis

770 ornatuvğa deyin bardı. Birte-birte Üşözenniñ boyı men Rın kumınıñ jağalığı da kazak-orıstarğa berildi. Bul aralarğa bekinister, qalaşıqtar salınıp, Tabın ruvı birtindep öziniñ segiz miñ şarşı şaqırımday eñ oñdı mal jayatın jerinen ayırıldı. Mine, osı oқығalar Jolaman batırdıñ atқа қонıp қalıñ Tabındı soñınan ertüvine sebep boldı. Jolaman eñ aldımın patşa ökimetinen jerin қан төгіspey татув-тetti kelisimmen aluvğa niyettendi.

775 Osı ümitpen ol 1822, yağnıy Jılқы jılı Orınbordiñ èskерiy gubernatorı Èssenge ata-mekenimizdi қайтарıp ber деп ҳат jazdı. Buған eş javap kelmedi. Èssen javap ornına қазақтardı қумға қарay sırgıта түсүв үшін esavul Padurovtı bas etip arnavlı jasaқ şıғardı.

780 Azğantay adammen attaңan Padurov қолға түsti. Èssenniñ қılıғın қорлық санаған Jolaman Peterburттаğı Birinşi Aleksandr patşanıñ özine Èbilğazınıñ Èringazi sultanı men Sırım batırdıñ balası Jüsüpti vekil etip jiberdi. Patşa bulardı қабылдамadı, eri Peterburgten қайта şıғартpay қойdı.

785 Bir jıl ötkennen keyin Jolaman Èssenge тағы ҳат jazdı, öziniñ ata-meken jeri jayındaғы ötinişin ayta kelip, Èringazi men Jüsüpti, Orınbor түрмесinde jatқан Құндақ балası Төленбайды қоя берсе, esavul Padvrovtı bosatatının bildirdi. Bul ҳат та javapsız қалdı. Bir ay ötkennen keyin ebden күyingen Jolaman Èssenge үшінşi ҳатın joldadı... Èskерiy gubernator bul jolı da jöndi javap bermedi, tek қолındaғы тұтқındardıñ төлеви деп үş жүз jıyırма jeti som ақша jiberdi «jәне budan біlay қарay aramızдағы kelissöz Sergazi ҳан арқılı жүргizilsin» dedi sol sülesoқ қалпında.

790 Bul қорлыққа şıday almaған Jolaman ақırında atқа қонdı. Soñınan sarbazdarın ertip, үş jıl boyı Elek маңайına салınған bekinister men jaña ornap jatқан қалалardı şabuvıldavmen boldı.

795 Buған javap retinde patşa ökimeti jasaқ üstine jasaқ şıғardı. Oқ-dèrili miltıқ pen kök қуриş қılışқа şıday almay Jolaman èskери san jeñildi. Biraқ tuvған jerdiñ keñ dalası қорған болған jigitter қаşан da көп şıғınға uşıramay қуtıлып kete berdi.

800 Jayıqtıñ күншіғıs jaғına шеңgeldi қолın mol суғıp jelikken patşa ökimeti endi Or men Troitsk қалasınıñ arasına jaña jol saldı. Osıмен baylanıstı Arғын, Alşın, Қыпшақ ruvларınıñ on bes miñ şarşı şaqırımday eñ şұraylı jerin basıp aldı. Bul ruvlar endi keşegi өз jerinen бүгін шеп şavıp, mal ottatuvğa ruқsat aluv үшін patşa қызметкерlerine көп ақша төлейtin boldı. Mal қайғысы — jan қайғысы deytin қазақ keñ jaylav, şалғындı dalasıмен ayrılıp, ne isterin bilmedi. Ақırında барıp Ақ Jayıқ özeni мен Қараөtkel ortasın jayлаған Arғын, Қыпшақ, Alşın, Nayman, Uvaқ, Kerey ruvлары avıқ-avıқ ақ patşa

otarşılık sayasatına karşı erevilge şığa bastadı. Èsker turğan bekinisterdi şavıp, aq
 patşağa berilgen, Rossiya imperiyasınıñ qol astına kirip alğan Bökey, Vèliy, Sèmeke
 805 tuqımdarınan şıqqan sultan-pravitelderdiñ avıldarın taladı. Alayda özara baqastıq,
 bèseke, alavızdıq siyaqtı dert jaylağan bul ruvlardıñ qoğan-lokı erevilderin, qazaq
 dalasınıñ èr tusına èskerli bekinis ornatıp ülgirgen patşa gubernatorları basıp tastap
 otırdı. Jayıq özeniniñ küñşığıs jağındağı Orta jüz ben Kişi jüz ruvları ötken jılı ğana
 jappay bas kötergen edi. Bul 1835, yaǵnıy Qoy jilgi erevil Qaraötkel men Jayıq
 810 aradağı eñ ülken erevil boldı. Biraq bul köterilis te netijesiz ayaqtaldı. Alayda qol
 bastağan batırlar endi javdı jeke şavıp jeñe almaytındarına közderi jetti. Bükil qazaqtıñ
 birigüvi kerek ekenin túsindi. Biraq üş jüzdiñ qazaǵın tegis kim baskarmaq? Èr ruv jeke
 otav tigip özi biy, özi qoja bolǵısı keldi. Ortaq ögizden — oñaşa buzav. Bul èr ruvdiñ
 bastı adamdarına qolaylı. Sondıqtan olar endi biriktirüvden ğori bıtıratuvğa qumar.
 815 Èriyne, èr ruvdan şıqqan aluvan-aluvan qol bastar batır, top jarar şeşen bar, biraq bar ruvdiñ
 taqımı tolar, aqılı men erligine bas urar birde-bir kösemi joq. Qala berdi, èr jüzdiñ bas
 iyer batırı da joq. Batır degenderi tek öz ruvları üşin ğana. Munday jağdayda bar
 qazaqtıñ basın kim qosadı? Kim tulǵası boladı?! Sondıqtan da köp jurttı Aqtaban
 şubırındıdan soñ qazaqtı el etip qayta kötergen Abılayhanıñ urpaqtarına közderin
 820 tigüvde edi. Qalmaqtardıñ betin qayırǵan soñ, uzaq jıldar boyı, Orta jüzdiñ şın
 mennisindegi emirşisi bolıp kelgen Abılaydı Üş jüzdiñ bas köterer adamdarı 1770 jılı aq
 kiygizge köterip han sayladı. Biraq Ekinşi Ekaterina patşa öziniñ 1778 jılı 24 mayda
 bergen Ukazında onı tek Orta jüzdiñ ğana hanı etip bekitti. Nege Abılaydıñ ötinişin
 qabıldamaǵanı jayında osı Ukazdı Orınbor gubernatorına joldanǵan sol jilgi jıyırma
 825 birinşi sentyabrdegi senat kollegiyasınıñ hatında körsetilgen. Onda bar qazaqtı bir hanğa
 biyletip, basın qosuvdiñ qavipti ekenin aşıp aytqan. Taǵı osı hatta Abılaydıñ Rossiya
 imperatorına baǵınǵanına patşa bekinisiniñ birinde antın bergennen keyin ğana oǵan
 handıq gramotası men qundız işik, tülki börik, kumis kılış tapsırılısın delingen. Biraq
 Abılay patşanıñ bul talabın orındamadı. Ukazben tanısuvğa özi kelmey, aǵası Jolbarıstı
 830 jiberdi. Ol senderge baǵınamın dep Rossiya men Qıtay imperatorların birdey aldap, al
 şın mennisinde Ülken Orda hanı bolıp jüre berdi. Biraq bul kezde Èbilqayır, Nurèli
 urpaqtarı baskarǵan elderdiñ köbi patşağa şın baǵınǵandı. Al Abılayhan ölgennen keyin
 1782 jılı handıqqa onıñ ülken balası Vèliy bekitildi. Ol birden Rossiya patşasınıñ
 otarşılık sayasatına moyın sundı. Al Abılaydıñ özge urpaqtarı, esirese qalmaq eyelinen
 835 tuvǵan balası Qasım töre buǵan könbegen-di. Abılaydıñ Üş jüzdi birdey avzına qaratqan
 handıq mertebesin köksegen Qasım töre, onıñ ülken balaları Esengeldi, Sarjan alıs-
 julıstan bir kün tıyılmaǵan... Qalıñ buqara Şıñǵışhan urpaqtarınıñ munday şermenin
 qaydan bilsin, öziniñ tевelsizdik tilegen, jerin qorǵaǵan küresine Abılay urpaqtarınıñ

840 ejelgi armanı sèykes kelip, basımızdı osılar qosar degen ümitti kökeylerine tumarday taqqan. Bul kezde patşanıñ otarşılıq sayasatı şegine jetip, qazaq eliniñ qay tusında bolsa da erevilge şıqqandar tobı köbeye túsken. Mıñ bulaq qosılsa özen boladı. Başqara biler kisi bolsa mına ruv-ruv bop köterilgen, tèvelsizdigin añsağan halıq bir tuvdıñ astında birikse, düley tolqındı teñiz tèrizdi gajayıp küşke aynaluvı sözsiz. Al sol küşti kim başqaradı? Qasım töre balaları sonav Qaratav mañında. Jène qazir olardıñ tası örge
845 domalaytınday halde emes ekenin bükil Arqa, Jayıq biledi. Qoqanmen til tabısar kün bar ma? Til tabısqan künniñ özinde onıñ örisi uzaq bolarına kim senedi? Bılıtır jazdağı Taşkent kuşbeginiñ kılığı tağı qaytalanbasına kimniñ közi jetken? Savda adamında pètuva joq, qazaq elin sadaqa etip, öz paydasın közdep otırğan sonav alıstağı Qoqan hanına sengenmen ne payda? Senbegende ne istev kerek? Rossiya patşalıgımen biriktik
850 degendi siltav kılıp, el-jurtın qanap jatqan qarğa-quzgın sultandardıñ jemi boluvğa köne beresiñ be? Könbeske şara bar ma? İş kazanday qaynaydı, küresüvge dèrmen joq. Orga tirelgen jerimiz osı şıgar. Endi ayağıñdı eppen baspasañ omaqatqanıñ.

Jolaman batırdıñ bağanadan beri oyın şırmağan osılar. Özi qattı sasқан küyde...
«Joq, bir jolın tabuv is-aq. Tappaska bolmaydı. Öytkeni soñımnan ergen mınav qalıñ
855 Tabınnıñ tağdırı üşin menen başqa kim javap bermek? Jön siltey almaydı eken, o basta-aq jurttı jel kötergen tolqınday uyqı-tuyqı etpevim kerek edi».

Jolaman èri oylap, beri oylap bir şeşimge keldi. «Köp qorqıtadı, tereñ batıradı». Bar qazaqtıñ basınıñ birligi bizge qorğan bola aladı. Biraq ol oñayğa tüse me? Qazaq sonda kimniñ soñınan eredi? Elge tutqa bastısı kim? Abılaydıñ tuvın köterip jıyırma
860 jıldan beri Sibir gubernatorımen, Qoñırkulja, Zilqara ağa sultandarmen alısqanda, Qasım töre, Esengeldi, Sarjanniñ soñdarınan bar erte alğandarı Altın, Toqa, Uvaq, Altay ruvlarınıñ avıldarı gana! Al meniñ soñımnan ergen Tabınnan başqa kim bar? Bar qazaqtan jurttı tulğa bolar bir batır ul şıqpağanı ma? Nege batır ul? Aqılğöy şeşen bolsa da jetpey me? Joq, qazaq qur dilmarğa ermeydi. Batırılıqtı süyer javinger halıq el
865 başqarar aqıldılığı men jav túsirer erligi bolmasa, basın iymeydi. Altı alaşqa ayan onday kim bar? Osınday bir ul tabılsa, namıs degendi bılay qoya turıp, özi de onıñ qol astına kirüvden tartınbas edi.

Aldında qol bastağan èkesi men ağaları bolğandıqtan Kenesarınıñ bul tusta belendey atı şığa qoymağan. Qazaqta ol kezde ne köp, batır köp, Kenesarınıñ keybir
870 erligi ağaları aybarınıñ tasasında qala beretin. Sondıqtan Jolaman oğan toqtamadı. «Kim bar?» degen armandı surağına javap taba almay bası èñki-tèñki boldı.

Dël osı sètte onıñ janına Baytabın keldi. Baytabın ülken apasınan tuvğan Kışi jüzdiñ Esentemir ruvındağı jalğız jiyeni edi. Janınday jaqsı köretin. Èytse de el xamın oylağan Jolaman, kıyın-kıstav qaterli nartèvel iske köbinese Baytabındı jumsaytın.
 875 Öytkeni Baytabın şeksiz batır, epti, aylaker. Tapsırğan isti tap-tuynaqtay etip orındap qaytadı. Biraq özgege sır bermegenmen, Jolaman da Baytabın oralğanşa janın qoyarğa jer tappaytın. Tek jalğız jiyeni qaterli sapardan aman-esen kelgende ğana barıp, jañbırdan keyin aşılgan aspanday jadrap sala beretin. Būgin de osınday halde edi. Baytabındı körisimen köñili köterilip qıvanıp qalğan. Mine, endi janına kelgen jiyenin
 880 mandayınan iyiskedi.

— Sen oralğanşa miltıqtıñ avzında turğanday boldım ğoy. Javinger bolıp qalğan jas jigit nağaşısınıñ èli de munı bala körip mañdayınan iyiskegeninen qısılıp:

— Tüv, köke-ay... — dedi külimsirey qızarıp. Jolaman boyın tez jıynap aldı.

— Şıqqan èsker köp pe eken?

885 — Eki top. Biri — jüzge taman kèri qılış. Elek boyımen joğarı köterilip keledi. Bèriniñ moyınında bir-bir karabin miltıq. Baskarıp kele jatқан qorjındı Qara Buvranıñ özi.

Qazaq at qoyuvğa qanday şeber. Adamnıñ boyındağı bir jaqsılığın, ne kemistigin tavıp aladı da soğan sèykes ne mazaqtaytın, ne kekesin, nemese madaqtaytın bir at taba
 890 koyadı. Baytabınıñ qorjındı Qara Buvra dep turğanı Horunjiy Karpov. Bul özi zor deneli, kevde, bileklerin jün başkan aşuvşañ qara kisi. Èriyne buğan Qara Buvra degen at durıs keledi. Al qorjındı degen sözdiñ horunjiyden şıqqanın qazaq èldeqaşan umıtқан. Sondıqtan qorjın artıp jürmeytin Qara Buvranı nege qorjındı deytinderin özderi de bilmeydi. Sirè bular da ruvğa bölinetin şıǵar. Şubırtpalı Ağıbay degen tèrizdi, bunıñ da
 895 qorjındı delinüvi sodan bolar deytin de qoyatın.

Karabin miltıqtıñ oqtavı jıldam bolmağanmen, ol kezdegi eñ mıqtı qaruv. Jolaman sarbazdarında bul miltıq atımen joq. Jigitterdiñ qolında soyl-şoqpar, sadaq. Tek keybirevlerinde ğana Hıva şeberleri istegen uzın moyın bilteli miltıq. Sondıqtan sarbazdardıñ javmen qoyan-qoltıq kelgenşe eñ köp paydalanatındarı sadaq. Er basına
 900 ilgen örnekti kiygiz jarğaq qoramsalarda birneşe jebeler qatar tizilgen. Sap jağı ğana körinedi. Bas jağı tömende. Olardıñ keybirevleriniñ uştarı jılan uvımen nemese avsıl bolğan sıyırdıñ silekeyimen suvarılğan. Qolmen ustavğa bolmaydı. Bul jebeler tiygen javdıñ tiri qaluvı ekitalay. Ejelden sadaq tartıp üyrengen qazaq, osı atam-zamanğı

905 karuvmen de zeñbirek pen karabingä qarısı şıguvına karağanda tëvelsizdik armanı
ajaldan küşti bolğanı da èytpese...

Jolaman aldağı aykastiñ қаңшалық қыынға түсетинин күни burın аңдап tur. Ol belindegi Қorasanda jasalğan kök semserin sèl қозғап қoydı da:

— Zeñbirekteri bar ma eken? — dedi.

— Joқ, onısı joқ.

910 — Munısı jaқsı eken.

— Biraқ, - күkirt oқ-dèrиси көp desedi. Özim көre almadım. Körgen jigitter қоs at jegilgen artқı arbada қара қiygizge oralğan bir күbi oқ-dèri bar degendi aytadı.

915 — Bunı da eske alğan jön. Bilteli mılтықты bir sarbazға tapsırarmız. Atarı tek sol қара қiygizdi arba bolsın. — Jolaman kenet birdeme esine түskendey Baytabingä burıla қарadı. — Èlgi aқ көz Jèbireyili men mañқа Èleksaldısı көzge түspedi me?

920 Jolamanniñ aқ көz Jèbireyil, mañқа Èleksaldı dep турғанı Elek бойындаğı beketterdiñ Gavrillo, Aleksandr degen uryadnikteri. Aşuvlanganda közi aғарıp ketetin Gavrillo men murnınan mıñқıldap söyleytin Aleksandr, Elek бойының қазақтары arasında белgili қан işer, tas minez қatal uryadnikter. Köpten beri қазақ erevilşilerimen ayқasıp èdettengendikten, bular alañғasarlav Karpovten göri dala urısıның tësilin bileди. Elek mañımen èbden tanıs. Ayla, қuvлықтары da bar.Erevilşilerмен keyde iyt-jıgıs түsip жүретin sumdar. Jolaman olardı sondıқтан da surap tur.

925 — Ekevi de Serğazı һanniñ jasaқтарымен birge. Bular da жүzge taman kisi. On шақты ішесерleri bar, өзгелерinde қысық қılış, bolat уştı nayza. Bular bizge Üşözen тоқıравınan kep tiymek.

— Amaldarı ayқın. Қışқаştay eki бүйirden almak қoy.

— Solay tërizди.

— Degenderi bolsa iygi ed-ti!.. — Jolaman kenet Baytabingä tesile қарadı. — Aқböкendi көre aldıñ ba?

930 Tegevrindi jigит bul suraқтан ıyıgın қара tas başқандаy, èp-sètte жүdey қалdı.

— Jj-jоқ...

Aq̄böken Tabın ruvınıñ bir momın adamınıñ jalğız kıızı. Besikten şıqpay jatıp nağası Jolaman onı Baytabıñğa ayttırğan-dı. Özi aqqıvdıñ kögildirindey edemi bolıp östi. Mal baqqan ata-ananıñ osı jalğızına bir ülken asta Sergazı hanınıñ közi tüsedi. Asta 935 bəygeden kelgen Tabın ruvınıñ atı şuvlı qara kök aqaltekensin köri, handı osı atqa şapqan segiz jasar büldirşindey erke-şora kız tañ qaldıradı. Qızdıñ boy tulğası özgeşe edi. Anav-mınav bala jigitter şıday almaytın alıs at jarısına segiz jasar Aq̄böken şıdadı. Qız tanıy biletin Sergazınıñ kırağı közi osı suluv pişindi baldırğan jastı birden şaladı. Tübi osı kıızdan bir gajayıp körikti, ne öneri aşkan əyel şıgatının aytpay uğadı. Sodan 940 keyin barıp... as bitpey han Aq̄bökeniñ əkesine özin töleñgit etip alatının bildirip «bizdiñ avılğa köş» dedi. Han emiri eki bolğan ba, üş-tört künnen keyin momın Jantemir Sergazı avılına köşti. Hanğa töleñgit bolğan adamınıñ, öz betimen kız berip, kız aluvğa kuvkı joq. Bərin han şeşedi. Jantemir de osı salttı saqtap azın-avlaq alğan kalıñ malın Jolamanınıñ tuvğan apası, Baytabınıñ jesir qalğan şeşesi Künikeyge qayıp 945 bergin. Avıldas bolıp, öziniñ Baytabıñğa ayttırılğanın biletin Aq̄böken oğan degen ottı sezimi oyanbasa da, birtürli jılı tartıp, iştey onı özindik sanap, jaksı köre bastağan. Kenet tağdırınıñ nege özgergenin anıq tüsinbese de əytevir bir sumdıqtıñ bolğanın sezip, kıymastıqpenen jılay-jılay kete barğan.

Bul vaqıyğa bir taypı eldiñ biyi, sultanı Jolamanğa qattı batkan. Ör köñildi batır, 950 namısqa şavıp öte qorlangan. Biraq amal ne, iş kazanday kaynağanmen, er namısınan köri el namısın joqtar zamanda hanğa qol jıynap qarşı şığa almadı. Əytkenmen iştegi iza öşpeytin kekke aynalğan. Jolaman batırdıñ Sergazı hanğa öte-möte öşigüviniñ de bir sebebi osı edi.

Söytken Aq̄böken ürip avızğa salarday aşkan suluv kız boldı. Jüyrık üreter 955 öjettigi de jurtt avızındağı jırğa aynala bastağan. Ömir degen teñiz de, adam jelken kayıq tərizdi, tağdır jeli aydasa kezdespey turmaydı. Kişi jüzdiñ köp ruvları key jıldarı bas qosıp qalğan qan jaylavlarda Baytabın men Aq̄böken de üş-tört ret uşırışkan. Bir kezdegi balalıq jılı sezim endi lapılğan jalıñğa aynalğan. Biraq jastar aşık qavışıp kete almağan. Ekevi osınday qayğı şeşilmegen öre-şörede jürgenderinde, Aq̄böken on altığa 960 jetti. Kəri tarlan Sergazı alıstan boljağan eken. Bükil Jayıq, Elek, Jem boyınıñ jigitterine armanğa teñelgen Aq̄bökeni Sergazı hanınıñ özi toqaldıqqa aladı eken degen sıbıs bir küni elge jayıldı. Hanınıñ toqal aluvı jurtkə belendey qaveset habar emes, biraq osı suvıq sözden Baytabın birev qoynına jılan salıp jibergendey ırşıp tüsip, sendelip barıp jer bavırlap jatıp aldı. Bul habardı estigen Jolaman Baytabınnan qattı kıynaldı. Iza men kek,

965 qorliq bəri jüregine bizdey qadalıp, janın qoyarğa jer tapqızbadı. Üyinde jatqan jiyenin şakırıp aldı da jurt közinşe:

— Bizge qarısı Orınbordan soldat şıqtı degen sıbıs bar. Serğazı töbettiñ avlına astırtın barıp qayt, anıñın bil. Jene bizdiñ gubernatorğa jazğan hatımızdan ne derek bar eken, sonı da surastıra kel, — dedi.

970 Jurt ketip, Baytabın ekevi oñaşa qalganda:

— Qaraşığım, baqıt degen bir qoñır qaz, er jigıt oğan tuzaq sala ma, tor qura ma, ustay bilüvi kerek, — dep kürsingen. — Sen qos qılañdı al da, Serğazınıñ avlına jet. Aqböken könse alıp qaş, könbeytin türi bolsa... Serğazı sumıray qaşan uzatıp almaqşısı eken, sonı bil, segiz jüz jılqımdı qurban etsem de, avlın şavıp, quvday qosқан qalıñdığıñdı tal tüste tartıp eperem.

975

Qos qılañı — Jolamanniñ uşқан kuspen jarısar bedevleri edi. Baytabın jurt közine tüspes üşin, qasına jigıt ertpey, sol tünde-aq jürıp ketken. Serğazı avlına jaqındağanda, hannıñ bugün-erteñ Aqbökendi almaq bolıp jatqanın estidi. Onıñ üstine Jolaman avlın şabuvğa osıdan üş kün burın eki jasaq şıqqanın bildi. Bul jaqta endi ayaldasa avlınıñ qan bolatının tüsindi. Aqböken armanı qaşama janın jegenmen, el-jurtın apatqa kıymadı. Qos qılañdı kezektete avıstırıp minip, keyin şaptı. Birevin zorıqtırıp jolğa tastap, ekinşisimen jetken edi.

980

— Qalay jolığa almadıñ? — dedi Jolaman jiyenin juvbatayın degen oymenen.

985

— Köke, el kırğıñğa uşırağalı turğanda, — dedi Baytabın jüdey, — öz kevdeme qadalğan şoñgeni oylağım kelmedi.

— Aynalayın qulınım, el qamın oylar azamattıñ sözın aytıp tursıñ. Alayda öziñe bekem bol, jazılmaytın jara joq...

— Joq, köke, bul jara jazılmaydı.

990

— Jazılmaydı, deysiñ be? Tüsinbey keldim be, jarañ tım avır eken. Jaraydı, osı aykastan sav şıksaq, tuvrarmız Serğazınıñ tündigin!..

Jetıkaraqşı şömiştene, jurt qorğanı aqsakaldar da jıynaldı. Bəri döñ basında döñgelene otırıp keñeske kiristi. Jolaman bar jaydı aytıp berip, aqıl suradı. Biye savımınday keñesip ölkender qavımınıñ şeşkeni mınav boldı: Tabın köşine endi bul arada qaluvğa bolmaydı, bala-şağanı kırıp almas üşin, toq eter şeşimge kelgenşe qalıñ el

995 osıdan küñşilik jerdegi Muğajar tavınıñ batis salasındağı nuv jiñgılğa köşip, èzirge boy tasalay turğanı jön. Qazir nayza ustağan miñ sarbaz bar. Bes jüzin saralap alıp javdı osı arada qarsı aluv kerek. Al qalğan bes jüzi — zaman qanday, zañ qanday, — jav jasağı torıp aldarınan şıǵar bolsa, tötep berüv üşin köşpen birge attanuvğa tiyis. Jolaman oynısa soldattar osı araǵa tañ ata jetüvge tiyisti. Mümkün at avıstırıp otırsa tündeletip te
1000 kelip qaluvları ğajap emes. Sondıqtan köş qozǵalısimen javdı jañıldıruv üşin, on shaqtı jigiti ör jerge köptegen ot jaǵıp avıl èzir qozǵala qoymaǵanın añǵartar jalǵan körinis jasavǵa osı arada qalğanı durıs...

Osınday şeşimge kelgen aqsaxaldar özderiniñ köşterine qaray bettedi.

Jolaman men Baytabın jigitterin bölüvge kiristi. Nayza ustağan, bilte mılık asınǵan sarbazdar aldarınan sap-sap bolıp ötip jattı. Keybirevleriniñ arqalarına tañǵan qalkandarınıñ döñgelek kümis şuǵımdarı ay sevlesimen oynap jalt-jult etedi. Jolaman oñ qolın kötergen sap köşke burılıp, sol qolın kötergeni osı töbeniñ eteginde qalıp jatır.
1005

Biye savımı ötpey, qalatın javıngerler tañdalıp alınıp, köştiñ aldı qozǵala bastadı. Üreyli atüsti ömirge daǵdılangan jurı, ün-tünsiz şubırıp kete bardı. Tüyeniñ bozdaǵanı, anda-sanda uyqısınan şoşıp oyanǵan balalardıñ jılaǵanı, jılkıniñ avıq-avıq pısqırǵanı, oqıranǵanı estildi...
1010

Köş aylı tünde sırgıp, buldır belesten ötip joq bolıp ketse de, avıl èli de osı arada tèrizdi. Deyekşi jigitter jaqqan ottar jıpır-jıpır etedi. Qalıñ avıl osı araǵa jaña kelip qonıp as-suvın dayındap jatqanǵa uqsaydı.

Jolaman qalğan javıngerin ekige bölip, birin tapal qaraǵaş toǵaylı oypattav kelgen say boyına ornalastırdı. Ekinşi böleğin kırqa tāsasına qaray èketpek bolıp turǵanında kenet belesti örley şapqan at dübirleri estildi. Sarbazdar elegize qaldı. Tınıq tünde şıqqan dıbis qanday üreyli! Èsirese dèl qazirgidey jav kütken shaqta.
1015

Köp keşikpey küngey jaқтаǵı belesti bavırday ay astınan bir top salt attı körindi. Nayza, soyıldarın köldeneñ ustağan. Bul Tabın ruvınıñ saltı. Özderiniñ arǵı betke qoyǵan ertèvil jigitteri eken. Olar ortalarındaǵı birevlerdi qorşay şavıp keledi. Ène-mine degenşe tüngi dalanı qaқ jarıp batırlar turǵan töbege jetip qaldı. İyè, bulardıñ qorşap kele jatqandarı üş salt attı. Türleri de anıq körine bastadı. Birevi kız tèrizdi. Al qalğan ekevinin kiyimderi tipti özgeşe. Jayıq qazaqtarınıñ kiyimine uqsamaydı. Alasa töbeli eki
1020 elidey-aқ teri ustağan bōrik, üstesinde mujıqtardıñ kiyetinderi tèrizdi toқıma qara sekpen. Ayaqtarında mēsi me, èlde jiñişke qonış etik pe, ayırıp bolmaydı. Kim bolsa da
1025

1030 jat adamdar, üşeviniň de qaruv-jarağı joķ. Attarı da èbden boldırğan. Tek jan-jağındağı jigitterdiň süyemeldeviniň arķasında ğana kele jatķan tèrizdi. Şaptı degen ķur atağı. Töbe etegine jeter-jetpesten, dèl bir salı suvġa ketken adamdarday, bastarın jerge salbıratıp, tört taġandap tura ķaldı. Gürs etip ķulap tüşüvi de ġajap emes.

Ertèvilder bastıġı alıp kelgenderitiniň kim ekenin tüşindirgenşe Baytabın;

— Yapırmav, mınav Aķböken emes pe, — dep davıstap jiberdi.

Ķız da tanıdı.

1035 — Baytabınsıň ba? — Ol endi özgelerge iyile sèlem berdi. — Armısızdar aġalar?

Jolaman javap ķaytardı.

— Barsıň ba, ķaraġım.

1040 Rasında da bul Aķböken edi. Aķböken dese aķbökendey èdemi eken! At jaķtılav kelgen aķşıl jüzinde ay sèvlesi oynap, tostaġanday möldiregen bota közderi tüpsiz tuňġıyık ķara suvday tuna ķalġan. Köteriňki ķos almalı kevdesi suňġaķ kelgen, appaķ jumır moynımen tutasa köz tartadı. Aķ mandayına ükili kèmşat börki, kıpşa beline mıkının oya tikken kızıl barkıt oķalı peşpentı jarasıp-aķ tur. Èsirese közge tüseri, beldigine baylaġan jibek jibi şeşilip ketip, arķasınan tömen ķaray jerge tögilgen ķoyuv ķara şaşı. Munday da uzın şaş boladı eken-av! Tokpaktay bolıp örilişip, üzeňgiden tömen

1045 at tirsegine deyin töňkerile tüşip tur.

— Ķaraġım, jol bolsın, — dedi Jolaman.

— Ķol bastaġan kemeňger aġa, — dedi Aķböken tağı da basın iyip, — biz bir ķara ķuzġınnan şoşıp uyasın tastap uşķan èlsiz kögerşin...

— Jigitter, aruvdı attan tüşiriňder! — dep Jolaman èmir berdi.

1050 Baytabın özi barıp, ķazaķtıň köne saltı ġurpımen Aķbökendi at üstinen jas baladay etip bir ķolımen mıkınınan ustap, bir ķolımen şalbarlı ķara sanına tiygizer-tiygizbes etip köterip lıp etkizip jerge ķoydı.

1055 Aķbökenniň şaşınıň keremettigin jurt endi kördi. Naġız ķara tolķın tèrizdi tögilip jerge tiyip jatır. Ķız şaşın bir ķolımen ortan belinen ustap, aş beline oray saldı. Ol endi èdepti ünmen Jolamaġa bastan keşken ġıkayasın ayta bastadı.

Janındağı serikteri patşa kısımdarınan qaşqan Èşirap, Dèvletşi degen başkurt jigitteri eken. Sergazınıñ tölèngit avlında bas panalap jüredi. Osıdan üş kün burın Sergazı küyev jigit retinde urın keledi. Hänniñ nökerleri avılda tıgılıp jürgen Èşirap pen Dèvletşini ustap alıp, tañerteñ Orınborğa qaravılmen jürgizbek bop, Jantemirdiñ üyiniñ
1060 janındağı arbağa kıl şılıbırmen baylap qoyadı. Bir-eki aydan beri bavırlarınday bolıp ketken qaşqın jastardı avıldıñ kız, bozbalası jaman ayaydı. Biraq qoldarınan eşteñe kelmeydi.

Tün ortası avğan kezde kızdıñ jeñgeleri Sergazını Aqbökenniñ otavına alıp keledi. Qazaq dèstürin mültiksiz orındap, «küyev balağa» qalıñdıgınıñ qolın ustatıp,
1065 aların alıp ketip qaladı. Avruv tazıday iymigen, qansız-sölsiz qatıp qalğan rabaysız Sergazıdan qalay qutılarnı bilmey alasurıp otırğan Aqbökenge, tösekke jatar aldında:

— Qanıñ kevip baradı, bir jutım savmalıñ bar ma, boyjetken, — dep Sergazı èzildegен boladı.

Aqböken türegelip barıp, körşi üyden sırlı ayakqa quyıp kıımız èkeledi. Kele jatıp, ènevküni tisi avırğanda başqan küşèlanıñ bir bölegi qaltasında ekeni esine tüsedı.
1070 Oylanbastan sol küşèlanı aladı da tostağannıñ işine tastay saladı. Bükil halıqqa büyidey tiyetin, qatıgez Sergazını aşuv üstinde «ölmese ölem qapsın» deydi.

Èbden suvsaqan Sergazı qalıñdıgınıñ özi oñ qolımen bergен kıımızdı juta beredi. Sırlı ayaktı bosatıp uf dep demin alıp, ekinşi bir sırlı tostağandı sındırmaq oyımen
1075 kıyimin şeşpek boladı. Biraq kıımızğa erigen küşèla basın aynaldırıp qustıra bastadı. Qalıñdıgına barğan hanzadanıñ kıızığın körüvge eşkimge ruqsat etilmegen, nökerleri biren-saran jelikken bala-şaqanı otav mañınan bağana quvıp jiberген. Özderi de èrirek barıp turğan. Nökerler de tiri adam goy, alpısqa tayap qalğan qart on altı jasar kızben, örge qaray tas kötergen kisidey èvre bop jatqanda bular qalay şıdasın, küzetke sañırav,
1080 düley birevin tastap, özgesi öz qamın oylap tölèngitterdiñ altıbaqannan qaytқан kız-kelinşekterin añdıp ketip qalğan.

Sergazınıñ haliniñ kıyındağanın körip, Aqböken Èşirap pen Dèvletşini küzetip otırğan eki nökerge habar bergен. Söytip Sergazı üy işinde domalap, al èlgi nökerler ne isterin bilmey èbiger bolıp jatqanda, Aqböken arbağa baylangan arqandı pışaqpen kesip
1085 eki qaşkındı bosatıp alıp sayğa tüsip ketken. Sayda kız añdıp joğalğan nökerlerdiñ jayılıp jürgen erttevlı üş atın üşevi minip alıp, qarañğı tündi paydalanıp Jolaman köşiniñ soñınan zitıp otıradı. Aqböken Tabın ruvınıñ qalay qaray köşkenin burın estigen. Bala jastan üyrenген dalası emes pe, duris tavıptı.

— Ètteñ ne kerek, küşèla az bolğan sekildi, — dedi Aqböken sözün ayaptap, —
1090 men şığıp bara jatqanda Serğazı közin aştı...

Jolaman aqırın basın şayqadı.

— Serğazı oşın èke-şeşeninen aladı dep oylamadiñ ba?

— Olardıñ qanday ayıbı bar?

«İyè, olardıñ qanday ayıbı bar? Biraq bul zaman ayıpsız janniñ ayıptı bolatın
1095 zamanı emes pe? Èytpese soñımızdan qol şığarar bizdiñ qanday ayıbımız bar?
Jerimizge, elimizge tiyme degenimiz be?» Jolaman avır kürsindi. Endi ol qatar turğan
dembelşe, mıgım başkurt jigitterine burıldı.

— Sender endi qayda barmaqsıñdar? — dedi.

— Eger alsañız, sizdiñ sarbazdarıñızdıñ qatarında qalgımız keledi, — dedi qazaq
1100 tilin èbden bilip alğan aq sarı Èşirap.

Jolaman eki jigittiñ betine sınav qaradı.

— Qoldarıñnan ne keledi?

— Qurış tabılsa zeñbirek quya alamız, — dedi bağanadan beri ündemey turğan
qalıñ kabaqtı qara torı Dèvletşi, — kendi topıraqtan qorgasın qoritıp oq ta jasay alamız.

1105 — Ras aytasıñdar ma?

— Ras bolğanda qanday! Burın ekevmiz de Oraldağı Dimitriyevtiñ qaruv-jaraq
zavodında jumıs istegenbiz.

— Jaqsı, — dedi Jolaman oyun aşıp aytpay, — èzirge bizdiñ köşpen birge
bolıñdar. Özge jağdaydı soñınan söylesemiz — bir jigitke burılıp — jigitter, ana tusavlı
1110 attardı alıp, mınalardı bizdiñ avıldıñ köşine jetkizip sal, — dedi. Endi ol Aqbökenge köz
tastadı, — qarağım, sen de èzirge bizdiñ üyde bola tur.

— Maqul, ağa.

Baytabın sèl qozğalıp:

— Köke, bul kisilerdi men aparıp keleyin, — dedi.

1115 — Boladı. Biraq tez oral.

— Ҷуп.

Baytabın қайтып келгennen keyin Jolaman sarbazdarınıñ қалғанin ertip, aldıңғи жақтарında sulay созілған belestiñ üstine шығıp bekindi. Art жақтарında èр jerde jiltıldaған ot көrinedi, қалыñ avıl қонıp jatқан tèrizdi. Ay сèвlesi жүдей, күншығыстан таñ бөлініп kele jatқандаy...

Jolaman sarbazdarın èbden jayғастırıp boldı. Кüngeyden Teristikke қарay созілған қатпар тасты, оylы-қırlы қırқada eki жүздей sarbazı орналасқан. Jigitterdiñ бèри jerde jatır, attarı қırқа тасasında... Bul қırқадан күншығысқа қарay кеñ қушақты say ketedi. Jazğıturım onı қуvalay шалымақ сув ағadı. Түби қумayт, uvaқ тас, жағасы siyrek шы. Oси say күншығыстағы bir шақırимday jerдеgi taram-taram jılғalı, қараған, jиңгıl қалыñ bitken, oydım-oydım тaldı oypatқа барıp tireledi. Oнда Jolamanniñ eki жүз javingeri tur... Jolamanniñ ойы: еñ aldımen қорjındı Қара Buvра, ақкөз Jèbirèyil, Маңқа Èleksaldıға қарсы үш жүз sarbazıмен аяқспақ (onıñ жүзи ортадағы say бойında), sodan keyin eki жақ èbden қалjıradı-av degen kezinde artında тıғıлуvlı ушқır аттı eki жүз jigittin javıp jibermek! Aldıңғи शेпти öзи, артқи शेпти Baytabın басқармақ. Öz tobınıñ sarbazdarı deni sadaqpen, birazı hıva mıltıқpen қарuvланған. Baytabın tobı kileñ соyl, nayza, шоқпармен sayланған. Bul top javға atoy берip, қoyan-қoltıқ шабуvлға арналған. Eki top бағанағы Қанат, Қайрат degen egiz jigitter арқılı baylanıs jасap турмақ...

— Суñқарларım, — dedi Jolaman bir tizerlep отırıп, — іштеgi болması jара dertke aynалған zaman boldı гоy. Қара bastıñ қамın jесек, дèvлетim de, ше-шеқpenim de бар, bir бүйирге jantaya keter edim. Öytкенде jerinen, eldik degen атınан ayrılғalı турған қıруvar Tabınıñ қамın kim jeydi? Sol Tabın деп атқа қондық, sol Tabın деп jan қıyармыз. Кеşe Hıva һанına satılıп һан degen атаққа iye болıp, бүгін tavlı jerdiñ қuv түлкisindey ақ патшаға қuyрығın jılмаñдатıp astına kirip отırған Serғазı iyttiñ jigitteri мен Èssen janaraldıñ soldattarına kezdeskeli турмыз. Davdı ақıl jeñedi, javdı batıl jeñedi.

— Söz бар ma! — деп jigitter қозғалıp қoyды.

— Mıltıқ davсы zor bolsa da bir-aқ adamға tiyedi. Bul zeñbirek emes. Al kele jatқан қoldıñ zeñbiregi жоқ көrinedi.

— Onısı durıs болған eken.

— Karabin мен ішteserdiñ оқталuvınıñ öзи bir қавım vaқıt. Al sadaq degeniñiz...

— Uva, bul шirkinniñ nesin aytasıñ! Tek тarta bil.

— Eki tuvıp bir qalmaq joq, miltıqtıñ davsınan quttarıñ qaşpasın, javğa sadakpen kan jutqızıp alayık ta, sodan keyin nayza, soylğa jol bereyik. Özderiñ körıp tursıñdar, olar tek bizge jazıq jermen gana kele aladı. Eñ mıqtağanda şiy tüpterin qalqan etedi.
1150 Sadaq oğı ebden mazasın alğan kezde, men aq oramalımdı nayza basına köteremin. Sonda beriñ birdey atqa qoniñdar.

— Qup, batır.

— Al endi orındarıña barıñdar. Anav aq tastan bastap, mina şoq tobilğığa deyin biriñnen biriñ alıstamay qatarlasa jatıñdar. Tèñiri jar bolsın!

1155 — Aytqanıñız kelsin!.. Olar da biz sekildi anadan tuvğan, bolar. Körermiz!

— Uva, alla, aqsarbas jolıña!

Jigitter orındarına jete bergende, Jolamanıñ qulağı tağı bir dübirdi şalıp qaldı. Intığa tıñdap edi, at dübiri alıstap bara jatqan sekildi. Jene eki jaqtan şıqqan terezdi me, qalay. Biri aldıñğı tusınan, al ekinşisi soltüstikten...

1160 Rasında da Jolaman qatelesken joqtın. Bağana köş közden joğalğan kezde, Karpov pen Serğazı jasaqtarınıñ ertèvilderi de jetken. Olar oypatta jultırağan köp ottı kördi. Köş osı jerde eken, endi bizden qutılmaydı, jarıq tüse tiyisemiz dep qur alıstan baqılavmen boldı. Jasaqtarına da osılay habar berdi. Şuğıl jürispen ebden qaljırap kelgendikten jav tañ atqanşa ıldıydağı bulaq jağasında attarın şaldırıp, bir mezet köz
1165 şırımın aldırıp alğan soñ, tınış jatqan avıldı tañ sèriden baspaq boldı.

Jol soğıp ebden qaljırağan ertèvilderi de kezektese tınığa bastadı. Endi birazdan soñ qulanıyektene tañ sız berdi. Olar sonda gana barıp özderiniñ aldangandarın bildi. Sarbazdar bular jatqan jerden burıstav ornalasaqandıqtan, qara küngirt tañda qırqanıñ bergi qoynavındağı tusalğan attardı körmegen edi.

1170 Jolaman jañağı dübir jav barlavşılarınıñ dübiri ekenin aytpay tısindi. Ol endi kanın işine tartıp qattı da qaldı. Tañ ebden attı. Kün de şıguvğa jaqın ekenin sezıp, bozañda bir top qara torğay enge sala jöneldi. Oğan şöp arasında jügirgen bıtpıldıqtıñ da bırılday şıqqan üni qosıldı. Aqsevelkene kögerip kele jatqan aspanda jem izdep qalıqtağan biren-saran qara laşın, aq tuyğın da körindi. Şıgıp kele jatqan kündi quttıqtap
1175 qustar en salıp, oğan şegirtkelerdiñ şırıldağanı dem berip, jer-jihan birtürli gajayıp şattıq ünine bölendi... Bul şattıq qazirgi kan tögilgeli turğan ayqastan mülde qannen-qapersiz, bar èlemdi tek qana tınıştıq, beybitşilik kuvanışı èldiylegen!

1180 Azdan keyin kızgılı jalkının kökke atıp kün de şıktı. Dèl osı mezette Jolamanniñ kırağı közi tömengi jañtan toptanğan salt attını şaldı. Sirè köşten ayırılıp qaldıq, tez kuvıp jeteyik degen inta da boluvı kerek, olar üş bölek bop jedel jürip keledi. Aldarında sart etip qapqalı turğan qaxpan bar ekenin sezbegegen tèrizdi. Jolamanniñ da kütkeni osı edi.

— Jigitter, sadaqtarıñdı dayındañdar, — dedi Jolaman, — tek tayamay atpañdar!

1185 Sıpaylardıñ jemge baylanğan attarı oñalıp qalğan tèrizdi, avızdıqtarın kerip, bastarın şulğıp tastap, alğa qaray tarp-tarp umtıladı. Köterile tüsken kün sèvlesimen şağılısıp sarı ala qılış, kök temir mılıtq uşarı oqtın-oqtın jarq ete tüsedi. Bul Karpov jasağı bolıp şıqtı. Şolaq quyırıq küreñ aygır mingen horunjiy aldında kele jatır. At üstinde qopak-qopak etedi, şınında da aşuvlı qara bura tèrizdi.

— Qara Buvradan özgesin közdeñder, — dedi Jolaman. — Ol meniki!

1190 Dolı, bir sözge kelmey tarpa bas salatın Karpovke Jolaman asa kekti. Bılırğı bir urısta ol jalañ qılışpen urıp, oñ qolın jaralap ketken. Jazılğanı da jañada. Sondağı oşın qazır almak.

1195 Èsker sadaq oğı jetetin jerge kelip qaldı. Jolaman bilteli mılıtq pen semser jumsavğa üyrenbegen. Urıs qaruvınıñ işindegi eñ qolaylı köretini şoqpar, soyl. Nayzanı da siyrek qoldanatın. Al sadaq tartuv qazaq batırlarınıñ üyrenşikti öneri. Jolaman da sadaqtı jaqsı tartadı. Ol endi öziniñ jas qayıñnıñ bürtikti aqaşınan iyilip jasalğan, adırnası toğız qabat tüye taspadan örilgen, «Qayıñ ajal» deytin sadağın qolına aldı. Uşı oqjılannıñ uvimen suvarılğan, biz tumsıq «Tav teser» segiz qarıs aq jebesin salıp, sol kolimen sadaq aqaşınıñ jebemen tüyisken jerinen ayqara ustap, adırnanı tarta bastadı.

1200 Közdegen jeri Qara Buvranıñ ökpe tusı. Jav jasağı üzeñgilerin sartıldata tebinip, attarın avızdığımen alıstıra kelip qaldı.

— Atıñdar! — dep buyırıq berdi de, Jolaman sadağın şirene tartıp jiberdi. Biraq sèl keşikken eken, jebe enteley umtılıp kele jatқан şolaq quyırıq tör atmen Qara Buvranıñ aldın kölegeyley bergem jay sıpaylardıñ birin jer qaptırdı.

1205 — Èttegen-ay! — dedi ızalangan Jolaman tepsinip qalıp.

Dèl osı sètte jav jasağına sadaq oğı qarday javdı. Tura tartılğan jebe kevdesine kirş etken keybirevleri attıñ jalın quştı, endi birevleri èr jerden jeñil jaralangan siyaqtı.

Biren-saran bilte miltıktıñ da şañk-şuñk etken davısı şıqtı, ana bir kulağan soldat korgasın pıtırada mert bolğanday, bozañ şöptiñ üstinde avnap-avnap tüsti...

1210 Oyda-jokta jasalğan şabuvıl erkaşan da kavipti. Èp-sette Karpov jasağınıñ bıt-şıtı şıqtı. Biraq soğısqa üyrengen tertipti soldattar Kara Buvraniñ emirin tez ondap, on şaqtı öligin dalada kaldırıp, keyin şegindi de, sadaq oğı jetpeytin jerge kelip attarınan tüsti. Endi olar kalıñ şiydi korgalay, katar tüzep, miltıqtarın bıtırlata atıp, jer bavırlay jılıp, alğa umtıldı.

1215 Eki jaqtan oq karday boradı. Miltıktıñ küşeye tükken gürsili jer jarıp, sarbazdardıñ kütin kaşırıp baradı. Jolaman katarınan talay kırşın jas oqqa uştı. Biraq er jürekti jigitter eri-beriden soñ miltık davıstarına da kulaqtarı üyrenip, taban tiresip atısa berdi. Añdısip atқан sadaq pen miltık qoya ma, eki jaqtan da adam şıgını köbeye tüsti. Osınday kızuu urıstıñ üstinde kenet Jolamannıñ oñ kol jağınan;

1220 — Oybay, kelip qaldı! — degen kattı davıs şıqtı. Batır jalt qarağanında kıya tastı örmeley, oq jeter jerge jetip qalğan top eşkerdi kördi. Birden bildi, bul Serğazı adamdarınıñ jasağı. İşinde soldattarı da bar, ana bir kaqırayğan kalpaqtı aq köz Jëbirëyil, ana bir jatağan sarısı mañka Èleksaldı. Jolaman birden tanıdı, bëri özine tanış sumıraylar.

1225 Kara Buvramen atısıp jatıp, büyirden kelgen jasaqtı aňgarmay qalğan Jolaman endi tez kıymıldadı. «Kelip qaldı!» degen sözdi estip dir ete qalğan jasağına. «Tez atqa konıñdar!» dep, aq jalav baylanğan soyıldı basınan asıra èlsin-èlsin bılğadı. Bul Baytabınga bergem emiri edi. Söytkenşe bolğan joq, jıralı oypattan eki jüz eşker jürikterin oynata şıgıp «Tabın! Tabın!», «Tilenşi! Tilenşi!» dep uranday at qoydı.

1230 Bul kezde Serğazı jigitteri de bekinişip ülgergen-diy. Oypatta kaqtap kele jatқан sarbazdarğa miltık pen sadaq aralas oq javdırdı. Horunjiy Karpovtıñ eşkeri şiylerdi tasalap kırka basına tayay tüsti. Biraq Jolaman tobı köp şıgınga uşıramay attarına konıp aldı. Endi bular Baytabın jasağına koşıldı. Kırka töbeniñ basına bekinip alğan Serğazı jigitteri men Karpov soldattarı şıdatar emes, amal joq Jolaman bıtıray at koyğan

1235 sarbazdarın jıynap, sap tüzep şabuvılğa şıguv üşin keyin şeginüvge emir berdi. Lapıldap şavıp kele jatқан jigitter közdi aşıp-jumğanşa attarın burıp alıp jıralı oypatka kirip joq boldı.

Sarbazdarın sapka turğızıp, Jolaman tobı birneşe ret javğa qarşı maydangı şıqtı. Biraq sël tınıstıñ arasında miltıqtarın kayta oqtavğa mümkindik alğan jav jağı, kırka

1240 töbelerdiñ basında otırıp alıp, bettettirmeydi. Soyıl soğar jerge jete almay Tabın jigitteri èlsin-èlsin keyin şegindi. Èr şeginiste bes-altı adamı oqqa uştı.

Soyılşılardıñ urıska degen èdettengen tèsili bar. Lap bergen soyılşılar jubın buzbay jav şebine tutas kirip, soyıldarın oñdı-soldı siltep, qarqındarın bèseñdetpesten, sol şapқан қалпında қарсы şepti jaypap ötedi de, toqtamastan orağıta şavıp, jubın jazbay
1245 tağı lap қояды. Mundayda tasıған suvday қалıñ қолға қандай jav bolsa da tötep bere almaytın. Soққан қуындай şavıp ötken topқа қарсы kele almay қалатın, al jav keyin қарay orala şapқан jigitteriniñ soñınan türe tiyiskeñşe, Jolaman sarbazdarınıñ aldınığı tobın urıska қайта салатın.

Köp mılıqtı jav jağı, biyigirek bekiniste otırıp alıp, sol jağdayğa bir jetkizbedi.
1250 Bar қолдарınан kelgenderi, èlsin-èlsin şabuvıldap, tayay түsip sadaқ atıp keyin şeginüv boldı. Munda da biren-saran jav oqqa uşadı, biraқ şabuvılşı jaqtıñ tastap ketetinderi köbirektev. Osınday birneşe ayқastan keyin, jav jağı öziniñ küşiniñ basım ekenine közi jetti me, tegis atқа қонdı. Biraқ, orın tepken adır, töbelerin tastamay, bölektene toptalıp, oқ javdıra berdi. Dèl osı sètte Jolamanıñ esine baғanağı Baytabın aytқан arbadağı oқ-
1255 dèri түsti. Sirè ol қırқanıñ arğı betinde boluvı kerek. Eger sol kübini kökke uşırса, oқ-dèrisiz қалған Қара Buvra jasaғınıñ jeñilgeni. Betpe-bet soyılға түсүvge soldattarda қайрат joğı öziñe mèlim.

— Baytabın, osı şabuvılda baғanağı arbanıñ қайда ekenin bayқap қал, — dedi Jolaman jiyenine tağı da jav şebine at қойарında.

Jolaman analardıñ da atқа қонғанın көrip tur, eger bular endi atoy salsa olardıñ da қарсы şabatının bileди. Bul urıs заңı. Osını eskergen Jolaman қайтадан uran tastap, sarbazdarın bastap lap қояды. Bu jolğı ойы tayap kelip, sadaқ tartıp keyin şeginüv emes, қарсы тоptı bir jaypap ötüv. Laқıldap kele jatқан қалıñ sarbazға ҳорунjiy Karpovtıñ attı èskerleri de қılışтарın jalandatıp қарсы şıға şaptı. Biraқ Jolamanıñ èdisimen tanıs
1265 Gavrillo men Aleksandr uryadnikter özderiniñ soldattarın tırp etkizbey, at üstinen oқ javdırıp orındарında tura berdi. Jolaman sarbazdarı Karpov èskerlerin bir jaypap ötip, қırқанı bavırlay orağıta keyin burılғанında, арбалı oқ-dèrini көremин деп өзderi турған төбеşikке şapқılay көterilgen Baytabındı қорşap қалdı.

Osı sètte қайтадан sap түземek bop keyin şeginip bara jatқан Jolamanıñ
1270 қулағına jav қорşавında қалған Baytabınıñ;

— Köke, köke! — деп айқайлаған davsı jetti.

Sarbazdarınıñ köbi jıñğıldı oypatka kirip te ülgirgen edi. Sap tüzep kayta şapkaşa Baytabınıñ mert boluvı kêmil. Al keyin şapsa öziniñ sav kaytarı ekitalay. Osı kezde Baytabınıñ;

1275 — Koş, koş! — degen davısı tağı estildi.

Jolaman atınıñ basın qalay keyin burıp alğanın özi de sezbey qaldı. «Aruvaq! Aruvaq!», «Tilenşi! Tilenşi!» dep Baytabınıñ davısı şıqqan jaqqa astındağı qamis qulaq, bota tirsek talay-talay top jarğan ataqtı küreñin quyındata umtıldı. Batırdıñ uranın estigen sarbazdarı da attarınıñ basın burıp alıp «Jolaman! Jolaman!» dep keyin umtıldı.

1280 Qustay uşıp kırqağa şıqqanda, eñ aldımnen közine tüskeni astındağı küreñ bestisin bir orında şır köbelek oynatıp, uzın ırqaqtı qarağay şokparın jaypap sermep turğan tula boyı tegis qan Baytabın boldı. Odan keyin Baytabındı tiridey qolğa tüsirmek bop jalğız arlandı qorşağan uyalı kökjaldarday jalañ qılıştarın oynatıp jiyeniniñ jan-jaqınan tönip kelgen köp soldattı kördi.

1285 Joq jerden payda bolğan batırdıñ türinen şoşıp, abırjıp qalğan soldattardıñ bir-ekevin soylımen qağıp tüsirip, Baytabınğa «bas qamşındı atıña!» dep Jolaman top jarıp qırdı bökterley öte berdi. Baytabınıñ da bedevi ala jöneldi. Qalğan soldattar mılıqtarın kayta oqtap atqaşa bular sarbazdarın şubırta jıñğıl arasına kirip te ülgirdi.

1290 Tañerteñgi urıstan beri jasağı ejeptevir siyrep qalğanın Jolaman endi gana anıq añağardı. Attarı da boldırğanday. Temirdi temirge sala berseñ, ekevininiñ de jüzi mayıspay ma, sol terezdi ajalğa qarşı şabuılğa şığa-şığa sarbazdardıñ da betteri qayıtıp qalğanday. Javğa endi saluvğa jasağınıñ jarar emesin batır anıq tüsindi. Biraq sonda ne istevi kerek? Jalğız jol — keyin şeginüv me? Öytken künde qaşқан javğa qatın da er, qanday bereke qaladı?

1295 Endi şabuılğa qarşı jağı dayındala bastadı. Özderiniñ èli de tıñ ekenin demev etse kerek. Sap tüzep, lek-legimen beri qaray qozğaldı. Sadaq oğı jeter jerge deyin at qoyar emes. Èzirge qur sus körsetip, dabılın qağıp aqırın sırgıp keledi... Kezegen mılıtq, jalañaş qılıştıñ tüsi qanday zèrli, Jolaman tobındağı keybirevler seskeneyin dedi. Biraq amal bar ma, «qoyandı qamis, erdi namıs öltirgen», bular qarşı şıguvğa mejbür boldı.

1300 Öştesken eki jaq endi bir-birine qarşı turdı. Jolaman iştey sezip keledi, küş jüzden astam mılıtğı bar jav jağında. Olar soylı uruvğa jetkizbey jigitterdiñ köbin jayratadı. Èytse de munday urısta kim ajaldan qorıqpasa sol jeñedi, èli de bolsa soylı

soğar tört jüzge tayav sarbazı bar, tağı da bir ret aykasıp körgen jön, tek beldesüvge jağday tuvsa jarar edi.

1305 Eki jağ sadağ oğı jeter mölşerge kelgen kezde kenet bir büyirden urandağan davıstar şıqtı.

— Kara Kıpşak Kobilandı! Kobilandı!

— Duvlat! Duvlat!

1310 Jolaman jalt karap edi, oñ jağ kaptaldan javına karşı ağızıp kele jatқан samsağan koldı kördi. Eñ aldında esik pen tördey ala ayak küreñ mingen batır, üstindegi savıtı künmen şağılısadı, odan keyin boz attı birev. Alğaşkısinıñ kólında soyl, ekinşisinıñ kólında şoқpar. Boz attağısı sonav toғız batpan şoқparın tayaқ siltegendey üyiriltip oynap baradı.

1315 — Av, mınav Kıpşak batırı İman goy! — dedi Jolaman, — astındağı ala ayağı sonki tèrizdi.

— İyè, ayak alısı soğan uқsaydı.

— Soñındağısı baғанalı Karamendi!

— Bular қaydan жүр bu jaқта?!

1320 Özderine қарay шаққан төтен қалың қолдан seskenip patşa jasağı jalt burıldı. Buni körip Jolaman toбі da lap қoydı.

Қысқа аяқаста jazım болған, жаралısı бар жүзге tayav soldatın шіgin etken patşa èskeri жүзге jeter-jetpes soldatpen èzer қаşıp қutıldı.

1325 Uris bitkennen keyin sarbazdar қaza болған soldattardı қumayt ernevdiñ borpılдақ topırağın opıra қulatıp jardıñ etegine kömdi. Özderiniñ жүрүvge jaramaytın жарalı serikteri men қaza болған joldastarınıñ сүйектерин төрт соyldı belbevlerimen torlap, jayma jасap jatқızıp, ketken köштиñ soñınan ala жүрди. Uzin boylı, қаpsағay deneli, elүvden asıp ketken Kıpşak batırı Duvlat ulı İmannan Jolaman ötken jılı ақ patşaға karşı Or men Ulıtav ortasındağı Arğın, Kıpşak, Nayman, Kerey, Alşın ruvlarınıñ көp avlınıñ erevil kötergenin estidi. Al biyil Torғay boyına көp èsker шіgip, 1330 İmannıñ vaқıtша Muğajar tavınıñ işine sarbazdarımen tıgıla turuvға mejbür болғанin bildi.

— Ƙazir Arƙanıñ köp jerinde aƙ patşağa ƙarsı erevilder jiyilendi, — dedi İman eñgimesin tujıra, — jaƙında jerime bekinis saldıñ dep Bayanavılđağı Aznabaydıñ Tayjan, Seyten attı balaları köterildi. Ètteñ ne kerek, ƙos arlan mezgilsiz ƙolğa tüsti...

1335 Al ƙastarındağı baluvan deneli, som bilekti, ƙara torı, ƙalıñ murttı Ƙudaymendi batırdıñ bul jaƙta ƙaydan jürgenin Jolaman surağanda, İman:

— Bağanalıdağı Jırıƙtıñ şonjarı Sandıbaydıñ Erdeni ƙalıñdıgın toƙaldıƙƙa tartıp alıp, avlına Ƙara Keñgir men Sarı Keñgirden ƙonıs bermey, Sarısuv jaƙƙa ƙuvğan soñ, bizge kelip ƙosıldı, — dedi.

1340 Sodan keyin İman özderiniñ Muğajar tavında arƙar atıp kün körip jürip Tabın ruvına soldat şıgıptı degen laƙaptı estip, bir kemege mingenniñ tağdırı bir degendey, bèriniñ armanı bir jerden tüyisken soñ, ağayın basına kün tuvğan şaƙta kömek berüvge kelgenderin ayttı.

1345 — Bügingi jaƙsılıƙtarıñdı ömir-baƙiy umıtpaspın, — dedi Jolaman ƙalıñ ƙabağın dür köterip. — Altav ala bolsa avızdağı ketedi, törtev tügel bolsa töbedegi keledi, degen osı. Üş batır tize ƙosıp edik, kök temirge orangan jav şegindi.

1350 Bükil Tabın ƙan jılap, ƙara jamılıp bozdaƙtarın ƙoyıp, jetisin bergennen keyin üş batır ƙayta keñesti. Endi ruv-ruv bolıp aƙ patşağa ƙarsı şıƙƙanmen murattarına jete almaytındarın eñgime etti. Eldigimizdi saƙtav üşin bükil ƙazaƙ bas ƙosıp, bir tuvdı köterüv aƙ patşağa berilgen sultandarmen şayƙasıp kelgen Ƙasım töre balalarından şıgıv kerek degen toƙtamğa keldi. Osı tilekti bildirüv üşin sonav Sır boyındağı Ƙasım töre avlına èzirge soƙa bas, sodır tayaƙ Ƙudaymendi batırdıñ sapar şegüvin jön taptı.

1355 Osılay vèdelesken İman batır Ƙıpşaq ruvınıñ basın ƙosıp aƙ patşağa ƙarsı dayındav üşin, Muğajar tavında bas savğalap jürmey, endi sarbazdarımen öz eline ƙaytpaƙ boldı.

Èzirge jav betin toytarğan Tabın ruvı biyıldıƙƙa osı Elek boyınıñ joğargı jağın ƙıstap şıxsın delindi. Eger tağı da soldat şıgıp, küresüvge dèrmeni jetpeytindey halge uşırasa, Torğay, Irgız özenderiniñ künşığıs öñirine Ƙıpşaq jerine köşetin bop vèdelesti.

İman batır Ƙıpşaq jerine ƙaray Tabın ƙozğalsa, ƙuşaƙ jayıp ƙarsı alatının ayttı.

1360 Üş batır osılay serttesip ayırıldı. Biraƙ èr ruvı özine bir taypı el sanalğan, jerge tögilgen biydayday şaşırağan ƙalıñ ƙazaƙ, bir tuvdıñ astına jıynala ma, jıynalmay ma buğan üşevi de küpti edi.

Şım duvaldı, küygen kirpiş meşitti, kalıñ jemis ağaşına bölengen Taşkent şaharı
 1365 bugün de èdettegidey ıstık. Aqırğan esek, şıyqıldığan şanıraqtay qos döñgelekti arba,
 şañ-şañ köşelerdi quvalay aqқан lay suvlı arıqtar da kündegeidey. Navan bazarı da ejelgi
 kalpında. Qatar-qatar tizilgen kürke tèrizdi kişkentay dükenderdiñ aldına jayıp qoyğan
 kıızıl-jasıldı jibekten, kök ala, sarı ala, tögildire san türli gülmen, örnekpen èşekeylengen
 matadan köz tunadı. Tav-tav bolıp üyilgen, satuvğa arnalğan örik, meyiz, hıva mèvesi,
 1370 fergana alması, kıtay jañğağı... Erte pisken èñgelek, qara kök külèbi, sarı ala buqar
 kavındarınan ayak alıp jürgisiz. Kümis jüzik, altın bilezik soqқан usta, qolında tèsپisi,
 aldında töselgen jaynamazına tögilgen jemis tèrizdi süyek qumalaqtarı bar qoja-
 moldalar. Otqa küygen semiz ettiñ iyisi müñkigen mañgal janında buk túsken naşar
 kiyimdi dèrviş pen kelender. Tek osılardıñ gana jüzderi solgın. Al özge ala şapan kiyip,
 1375 aq sèlde orağan özbektiñ qaysısınıñ iyşan ekenin, qaysısınıñ diyқан ekenin ayırıp bolar
 emes. Kimniñ satuvşı, kimniñ aluvşı ekenin de ajıratuv kıyın. Munda bèri de satıladı,
 baydıñ arı da, jarlıniñ malı da...

Bul qalada bèri de èdettegidey, anav bödene soğıstırğan top ta, ène, anav qorqor
 tartıp, gedjak tıñdap otırğan mırzalar da... Bèri de kündegei saltında. Navan bazarı da
 guv-guv, Taşkent köşesi de şañ-şañ, aspan aynalıp jerge tuserdey kün de ıstık, küyip tur.

1380 Tek Mèmet Èlim ornına bolğan Taşkent quşbegi Begderbek rabatında gana
 bugün bir gajayıp özgeris bar sekildi. Biraq quşbeginiñ bulbuldarı sayrağan, jupar iyisi
 añkığan bav-baqşasında, esik pen törine deyin İranniñ jibek kilemi töselgen, nemese
 kabırğaları Buqardıñ güli tögilgen sarğılt jibegimen kömkerilgen saltanattı saraylarında
 eşqanday özgeris joq. Qoldan jasağan kümis kölderinde de suñkıldap ün qosқан aqқuv.
 1385 Şıq monşaqtı jasıl tökken baqşalarında da sayrağan bulbuldar. Möldir fontan suvlarında
 da juvinğan alqızıl kırmızı gülder...

Mundağı özgeris tek saltanat sarayındağı müriyt, sofi, vèzir, naiyb bekdalardıñ
 jüris-turıstarında, söylegen sözderinde...

1390 Joq, bular söylemeydi — sıbırlaydı, jürmeydi — kıbırlaydı, ayaktarınıñ uşimen
 basıp ünsiz qozğaladı. Jüzderinde qobaljuvdan göri qorqınış, bir-birine aşık tildesüvden
 göri, sır saqtav basım. Onsız da qupiyäga tolı qonaq sarayı — rabatı bugün burıngısınan
 tılsım jumbaq qapaska aynalğan. Bir sèt jañбір aldında tünere túsken jèytke uqsaydı.
 Qonaq sarayınıñ munday küyge tösüvine sebep bolğan ne eken?

1395 Bugin tünde ay boyı er küni ayday sozılıp, ebden sarı jambas bolıp kuşbeginiñ rabat sarayında kütip jatқан Қасım төreniñ balaları Esengeldi, Sarjan men Şubırtpalı Ağıbay bastaған jıyırma jigittiñ tağdırı şeşilmek...

1400 Jène bugün Қоқан daruvғası Lèşkèrdiñ aқılı boyınша kuşbeginiñ arnavlı şaқıruvimen üş aқ pilge şatır tigip, kileñ қара kek arғıмақ mingen, қasında bir top eşik-ağa, müèdzin, naiyb, gedjağı bar Қоқан ҳанı Mèdeliҳan (Muғamet Èlim) kelgen. Bular қалаға kirgen kezde jurт şırt uyқıda edi. Sız berip kele jatқан tañmen birge urılған duvtar, işin tarta barılday şıққан zurna, tanbur ünderi бүkil Taşкenti azan-қazan etti. Jurт jav kelip қалған eken dep төseкterinen atıp turdı. Kelgen Қоқан ҳанı ekenin bilgende jav şabardan betер jantalasa esikterin tars bekitip üydi-üyinde ünsiz jattı.

1405 Kün şıға қаланıñ Mèdeliҳan kirgen şetinen sèl қıyıstav қақpadan ekinşi көş көrinди. Bunda da tamaşa saltanat bar. Jabıқ күymeli pèveskege көsem salıp üş aқboz jekken, aldı-artında nayza ustaған segiz salt attı nökeri bar көrikти kerüven. Bu da Taşкent kuşbeginiñ arnavlı қонаğı. Uratöbe kentinde turatın Omarҳannan on altı jasında қалған, қазir otızға kelgen, бүkil Orта Aziyaға atı şıққан, altın ayday tolıқsıған suluv jesir ҳанша Ҳанpadşayım, Mèdeliҳanniñ ögey şeşesi.

1410 Taşкent on segizinşi ғasırdıñ ekinşi jartısında, belgili Èptuvar şayқınıñ kezinde ülken şaharға aynalған. Munda jibek toқuv, altın-kүmis zerlev, bılғarı iylev, temir қorituv, арақ-şarap қaynatuv tèrizdi кèsipter güldenip, қала бүkil Orта Aziyanıñ Rossiya imperiyasimen, Қаşқariya, İndiyamen қарım-қатınas savda jasayтın kindigi болған.

1415 Taşкent kentiniñ güлdevimen қатар onı özine baғındırғısı kelgender de көbeyedi. Èsirese oған көzin tigetinder Buҳar, Ҳiva, on segizinşi ғasırdıñ basında payda болған Қоқан ҳандarı edi. On тоғızинші ғasırdıñ basında Omarҳanniñ ағası қаниşer Èlimҳan, Èptuvar şayқınıñ urpağı Jүsip Қojanı soғısıp jeñip aladı. Содan bastap Taşкent Қоқан ҳандıғınıñ бағınıştı bir vèlayatı болıp қалаdı, бирақ бағınıştı degen atı болмаса onı eşkim basa-kөктеp biylemeydi. Қоқан ҳандıғına jatatın Ulı жүзdiñ bir бөлек eli men 1420 Sırdariyanıñ орта ағısındağı Şuv, Sarısuv өзenderiniñ boyındağı қазақ jerine salınған Ақмеşit, Jañaqорған, Jөлек, Қамışқорған, Şımқорған, Қосқорған sekildi bekinis şaharlardıñ бери Taşкent kuşbeginiñ қарамағında қалаdı. Tek Taşкent kuşbegi Қоқан ҳанına jılına eki жүз miñ teñge salıқ төlep turadı.

1425 Bul salıқты Taşкent kuşbegi болған tèjik Mèmet Èlim, özbek, Lèşkèr, Begderbek, Қıpşақ Nurмуҳamed özderine бағınıştı қазақтardan on ese artıқ etip öndirip alıp turdı. Bul jaғına kelgende èsirese osı kezдегі kuşbegi Begderbekten аşқан zulımı аз-aқ.

Akmeşit hakimi Jakıpbek arklı Qoğan handığına bağımtı kazak avıldarınıñ kaqkanda kanın, sıqqanda sölin aldı.

1430 Esengeldi men Sarjan sultandar Taşkentke kelgen şakta onıñ Mèdelihan men Hanpadşayım tokaldı şakıruvında da ülken kèp bar. Biraq munı èzir özinen böten eşkim bilmeydi.

Quşbegi sır saqtay alatın adam. Sondıqtan da rabat, divan sarayları kúpiyağa, ızgarı suvıq sırğa tolı edi.

1435 Osı kúpiya sır bugün eñ biyik şegine jetkendey. Sarjandardıñ kelgenine ay bolsa da kuşbegi künde bir siltavmen olardı kabıldamadı. Birese aña ketedi. Birese ükim kuradı. Birese sırkattanıp kaladı. Munday qorlıqqa narazı Qasım töre balaları koldı bir siltep kaytıp keteyin dese, ańdığan köz ayakların tıpr etkizer emes. Bulardıñ munda örük, meyiz jep jatқан jatıstarı, konaqtan köri tutqın saltına jaqın. Kazak sultandarı da ań-tań... Dos büytpese kerek edi, al sonda Begderbek kas pa? Olay bolsa, ötken jolğı

1440 vède, bergen sertteri kayda? Kas devge kıyım. Sonda bulardı büytip ustavğa kaday sebep bar? Osılay jumbaqqa şeşim taba almay abırjığan, kabaljığan kır bekdaları kuşbeginiñ bir vèzirinen jaqında gana jağdaydı bildi. Kuşbegi Qoğan hanınıñ kelüvin kütüvde eken, bar şaruvanı tört közderi tügel otırıp söylespek körinedi... Sol kütken Mèdelihan da bugün kelip jetti. Qokannan alıska şıgıp üyrenbegen han, jol soğıp èbden

1445 kaljırap kalğan eken, kazir èşekeyli divan sarayınıñ ne bir saltanattı bölmesinde dem alıp jatır. Keşke kuşbegimen didarlaspaq. Sondıqtan da han tınıştıgın buzbayık dep demderin işine jutıp jürgen bir jurt... Kuşbegi sarayında uşkan şıbınıñ ızını estilerdey tınıştık. Èri kavipti, katerli tınıştık. Al Begderbek özi kisi kabıldaytın şatırında. Hanmen didarlasar aldında Qasım töre balalarınıñ da oy-pikirlerin bilüv kerek. Bularğa degen

1450 şeşimi Esengeldi men Sarjandı şakırmastan burın özine èygili bolğanmen, kazir özin özi baskaşa ustavda. Kaytkenmen de sultandar èzir eşteñeni sezbeni jön...

Sondıqtan da Begderbek küle karap, jımıya söyleydi. Kazir ol süpile jabılğan jibek tügi bir eli, kus mamıgınday jumsaq, kırmızı kızıl Buhar kileminiñ üstine töselgen altı kabat şayı körpede, akkuvdıñ tübit jüninen jasalğan kos mamık jastıqtı şıntaqtay

1455 jatır. Şeti jibek külteli mol dastarkannıñ üsti tolğan tağam, şarap, şerbèt...

Begderbek alpıska tayap kalğan at jaktı, akkuba kelgen uzun boylı kisi. Kan-sölsiz erinderi juqalan, kalıñ kabaqtarı tutasıp bitken, saqalınıñ ağı basım. Süzile karaytın surğılt közderi ısıldağan jılan ispettes bir suvıqtık tanıtadı. Beti külse de közi külmeydi. Alpıstı alkımdağanmen betinde èjim jok, tip-tik tayaq jutkanday suñgak

1460 deneli. Qıtay jibegine malına kiyingen. Tek ıyığında özbektiñ kök ala şeyi şapanı, basında aq marjanmen kestelegen qara barkıt ala taqıyyası. Aq jibek köyleginiñ aşık omıravınan kevdesiniñ kök buvırıl tügi şığıp tur. Uzun aq savsaqtarı jirtkış küstiñ tırnaqtarında elsin-elsin bir bürise jumılıp, bir jazılıp turadı. Bilekteri de jun-jun... Qol elüveti bir türlü sustı. Oñ savsağına salğan kızıl altın som jüziginiñ üstindegi jalpıyta
1465 ornatқан jılan basında kızıl lağıl tası uyığan adam qanına uqsaydı. Ayak jağında tükti baltırların sıypap uvızday appaq, qara közdi on bir-on eki jasar patşa bala otır. Bul da jibekke malına kiyingen. Qarsı, dastarqanniñ bergi jağında, maldastarın qurıp quşbegine karay qalğan Esengeldi men Sarjan.

Esengeldi etjeñdi kelgen, döñgelek qara torı jüzdi, qoy közdi adam. Şıyırılğan
1470 suluv murttı. Sarjan suñgaq boylı, kızğılt sarı, ötkir közdi, beyege jarağan jılkı terezdi, katıp qalğan, şapşañ kıymıldı kisi. Ekevi de elüvdi alqımdap tastağan. Esengeldi birer jas qana ülken terezdi. Ekevinin basında da üstin tört salalı kögildir barkıtpen ediptegen, kırdıñ kızıl tülkisiniñ terisimen kömkerilgen, qanday türde bolsa da körik berer Arqanıñ suluv börki. Üsterinde — jağalarına qara barkıt ustağan, jibin jiñişke etip iyirgen appaq
1475 tüye jün şekpen, ayaktarında — jargaq mési, buttarında — sala kulaş balaqtarı oyuvlangan kök barkıt şalbar. Belderinde — altın jalatқан qarıs süyem kiseli, қақтаған күmis belbev. Sarjannın belindegi jez saqıynalı күmis qında sabı sarı müyizden soğılğan segiz qarıs aq semser. Esengeldiniñ belbevinde kişkentay gana күmis kezdik, ay müyiz, altınmen zerlegen arqar şaqşa... Janındağı ağası Esengeldige qarağanda
1480 Sarjannın javınger jan ekeni birden bilinedi. Ekevinin de kezinen quşbegin sımay qarağan uşqın söner emes. Otırğandarına ejeptevir mezigil bolsa da qoyılğan tağamnan eli tatıp alğan joq.

Kisi sırina ekkı bolğan Begderbek te sultandardıñ bul sınavın bayqap otır.

— Alıñızdar, alıñızdar, — dedi ol ezüv tartıp külgen bolıp, ana ekevinin
1485 ortasında turğan şını turğavıstağı kız emşektenip süyirlene pisken jüzimdi meñzey. — Özbektiñ jüzimi sıy-qurmettiñ bası.

— Raqmet... — Sarjan ernin jıbrılattı da qoydı.

Sazarıp otırğan qonaqtarınıñ köñilin kötergisi kelgende quşbegi tağı da ezüv
tarttı.

1490 — Bul jüzim tuvralı qazaq pen özbektiñ arasındağı qaljiñdi estigen bolarsıñdar.

— J... joq. — Bu jolı Esengeldi ernin jıbrılattı.

— Estimeseñder aytıp bereyin, — Begderbek èldekimdi mıskılday küldi, — bir qazaq pen bir özbek dos bolıptı. Avlına kelgen özbekti qazaq qoyın soyıp, qımızın tosıp èbden sıylaptı. Jolı tüşip, qazaq şaharğa kelse, özbek dosı sıy-qurmet körsetip
1495 aldına bir tegene jüzim qoyıptı. Burın jemisti jemegeñ qazaq, tañsıq körip asay bastaptı. Qomağay qazaqqa ne şıdasın, jüzimniñ tavsılıp bara jatqanın añğarğan sarañ özbek:

— Aldıñızdağıniñ atın yüzim deydi, onı büytip bir-birlep üzip jeydi, — dep azdap jevdiñ kerek ekenin eskertedi.

Sonda qazaq:

1500 — İyè, munı bizde jüzim deydi, bir jegende jüzin jeydi, — dep savsaqtarın sala tüşipti.

Èñgime unağan Esengeldi men Sarjan sıpayılıq körsetip ezüv tarttı.

Qonaqtarımniñ köñilin köterip boldım goy degendey Begderbek kenet qabağın sèl tiksiytti de, söziniñ betin birden burıp èketti.

1505 — İyè, èñgime buzav emizer... degendey, endi bitim-kelisimge kirirken jön bolar... Ènevğiden beri sizderdi qabıldamay jatqanımdıñ sebebin estigen şığarsızdar. Hanzadanı kütüp edik... Ol kisi bugün keldi, qazir savhat etip, dem alıp jatır... Keşke menimen söylespek... Qurmetti Mèdeliğanga barar aldında sizderdiñ de tilekteriñizdi bilgim kelip edi.

1510 — Bizdiñ tilegimiz Mèdeliğanda emes, öziñizde goy, — dedi Esengeldi baysaldı ünmenen.

— İyè, sizderdiñ tilekteriñiz mende, al meniñ tilegim Qoğan hanında, sonda ne bolğanı? — Quşbegi appaq tisterin körsete küldi. — Allatağala, dünyeni dombıranıñ pernesindey, bir ündi bir ünmen baylanıstıra jaratsa amal ne? Aldıyar taqsırdıñ ne
1515 aytatının kim biledi?

Sarjan qabağın şıttı.

— Bul — bir sandıqtıñ işinde bir sandıq, onıñ işinde küysandıqtıñ köbi goy...

— İyè, sol küysandıqtıñ kilti Qoğan hanınıñ qolında emes pe? — Begderbek te qabağın şıttı. Onıñ qalıñ qabağı jabılıp, qayta aşıldı. — Qısır sözdi qaytemiz, odan da ne
1520 tileytiniñizdi aytıñdar.

— Kimnen.

— Mèdelihannan, menen.

1525 — Bizdiñ tilek öziñizde, aldiyar taqsır kuşbegi, — dedi Sarjan tikeley. — tilek birev-aq: sizderdiñ bergen javingerleriñizdiñ qanday erlik iske bara alatının biz ana jılı öz közimizben kördik qoy. Èriyne aydalada jatqan qazaq eli üşin özbek aqayınğa jan kıyuv oñay emes. Sondıqtan qaramağınızdağı Sır boyın, Qaratav, Sayram, Şuv boyın jaylağan Qıpşaq, Qoñırat, Şımır, Istı, Sıyqım, Sıban, Janıs avıldarınan sarbaz jıynap elimizdi, jerimizdi qorgavğa mümkindik beriñiz.

1530 Jılkı jılı Arqağa Mèmet Èlim kuşbegi qalıñ èskerdi bastap barıp, ar jağınan patşa soldattarı şıqqanda Taşkentke qaray qaşqanın Sarjanniñ söz etip turğanı kuşbegine unamadı. Sol sebepten ol qalıñ qabağın qarş javıp Sarjanga tüyilip otır.

— Sonda ol küş kimge qarşı şıgadı?

— Aq patşağa, aldiyar taqsır kuşbegi.

— Jalgız gana aq patşağa ma?

1535 «Jok, munday küş jıynalsa qazaqtar eñ aldımın Qoқан handıqına qarşı şıgadı. Onı Begderbek jaqsı biledi. Öytkeni Rossiya imperiyasınan göri bularğa qazir Qoқан, Hıva handıqtarınıñ tegevırini batıp otır. Kuşbegi munı da biledi. İyè, Rossiya imperiyası èzirge qazaq jerine bekinisterin salıp, ökirikter arqılı birtindep öz ıqpalın taratıp jatır. Al soñınan bükil qazaq jerin birjolata basıp almaq. Tübi öziniñ menşigine tiyetin el bolğan
1540 soñ, qazir birden salıq jağınan da qan qaqsatıp otırğan jok. Ol sondıqtan da bir miñ segiz jüz jıyırma ekinşi jılğı ustavı boyınşa Orta jüz ökirikterinen alatın mal salıqtarın da jıynavdı keşiktirip keldi. Al Qoқан, Hıva handıqtarı bolsa, olar qazaqqa qanday kıyanat jasamadı deseñşi! Bir gana Şımkent velayatınan özi ötken jılı seksen miñ som kumis aqşamen zeket alğan jok pa. Al haraj salıqınan keletin paydanı qayda qoyasıñ? On bes,
1545 jıyırma taqiyp jer bir qoş boladı. Bir qoştan jılına orta eseppen elöv bes put biyday haraj alınadı. Sonda èr velayattan eñ kem degende qırık miñ kumis aqşaday payda tüsedı. Bul — bul ma, Muğambet payğambardıñ dini boyınşa èr qırık qoydan bir qoy sadaqa alınatın bolsa, biz èr üyden jılına altı qoy sadaqa almaymız ba? Al şöpten, kömirden, seksevılden alınatın harajdardı qayda qoyasıñ! Haraj ben zeketten başka da payda az ba?
1550 Olar bekinisterdiñ qabırğaların, qaqpaların jöndevleri kerek. Qoқан bekteriniñ bav-baqşasın, salğan qavın-qarbızdarın qarap, al soğıs bola qalsa, özderiniñ at-köligimen, qaruv-jarağimen tölevsiz-qunsız kızmet istevge mindetti.

Osı salmaqtıñ bèrin de qaramağımızdağı qazaq avıldarı köterip kele jatқан жоқ pa? İyè, köterip keledi... Biraқ ünin şıǵarmay jür me?

1555

Buǵan:

Keli tübim dep aladı,

Kevsenim dep aladı.

Utıra zeket dep aladı,

Qoşaq zeket dep aladı.

1560

Arқadan kelgen sor Nayman

Añ-tañ bolıp қалады, —

dep Jankisi jıravdıñ Qoқан hanı Èlimge aytқанı ayǵaқ emes pe?..

Osılardıñ bèrin Sarjan da, Begderbek te biledi. Sonday қorlıқты bastan keşken qazaq èsker jıynap bası qosılar jaǵday tuvsa eñ aldımen avızdı Qoқаңǵa salmaǵanda kimge saladı? Būgingi күнге deyin şıdap kelse, onısı Qoқан Rossiya patşasına қарsı jèrdem berer dep senip kelgeni. Tübi eñ küşti javı Rossiya patşası ekenin Qasım töre balaları biledi. Eger onıñ otarlıǵınan қutıla alsa, Qoқан һандıǵınan қutulıvdı oñay dep oylaydı bular. Sondıқтан da jèrdem күtedi. Al Qoқан һандıǵınıñ bergen jèrdemi ana jılǵı... Munday jèrdemnen qazaққа keler payda жоқ. Endi bular bizsiz bastарın қоспақ.

1570 Жоқ, basın biriktire алған duşpanıñ қайралған қılışпен теñ, abaylap ustamasañ қолıñdı alıp түседi. İştegi şubar jılandı asıravdıñ қajeti жоқ, odan der kezinde arılған jön».

Sarjan suraққа қарsı suraқ қajetardı.

— Èlde siz bizdiñ Rossiya patşalıǵımen urısқанımızdı unatpaysız ba?

1575 — Beker üñdeysiz, — dedi sözін soza қuşbegi. — Eger mınav aқ saқalım orıstıñ қанımen boyalsa armanım жоқ. Biraқ қazır mèsele onda emes...

— Endi nede?

Begderbek Sarjanǵa күlimsirey қaradı.

— Qazaқта maқal bar emes pe... «Özim asıraǵan күşigim özimdi қaptı» degen?

Sarjan tunjırap ketti.

1580 — Қай күшік қай күшікті асырағаным анықтасақ netti. Қушбегі бuringісіман да күлімсirey түsti.

— Қазакта тағи да bir мақал бар emes pe, dastarқан қасında otırıp қонақ аyaғın алшақ көsilmes bolar degen?

1585 — İyè, söziñiz durıs, key қонақ аyaғи sonav Soзақ, Sayрам, Ақмешитке deyin көsilip jatқан жоқ pa? Oñday masıl қонақ, masıl ағayınға аyaғиñди tart deytin, ètteñ дүниye-ay, күштиñ жоғи-ay!..

Begderbek Sarjandı sözinen ustadı.

— Bas қосıp, күш jıynav degendegi мақсатиñ sol eken гоy.

1590 Қızuv қанди Sarjan abaysızда ot basıp алғанım түsindi. Aytılған söz, atılған оқpen teñ, қaytıp alar дәрмен қaysı. Osı ағattiғınan iştey ızalanıp, sazardı da қaldı. Al Begderbek bolsa javıñıñ түпки sırım оñay ашқанına мез bolıp, endi шındap күліmsiredi. «Bas қосıp күш alsa, öziñe tarpa bas salayın dep турған javdı қalay bosatıp jiberüvge boladı? Жоқ, кеşirilgen jav — еñ қавipti jav».

1595 — Aldiyar тақсır, — dedi endi Esengeldi sözge kirisip, — jерdi шұқılay berсеñ шұñқır boladı, deneñди шұқılay bersek jара түседи... Elimizden, jerimizden айırılıp жүrgende ne etesiz bizdiñ janımızға jара салıp? Rossiya патшasına қарсı шıғамız деп sizben birge bir қайыққа минip edik, sol қайықтиñ bir jaғаға jetüvi kerek te edi. Ayrıп suray kelip, şelegindi jasırma degendey, шın oyımızди аytayық. Таşkenttik özbek ағayınға sonav Sarıarқаниñ jerin қорға dev қıyын, ал ақ патшадан tartıp èper dev tipti 1600 orınsız. Sıbırlap söylegendи құday estimey me, orıs soldatın jeñetin Қоқанда да күш жоғи öziñizge аyan. Sondıқтан bizdiñ ötinişimiz...

— Jañағи Sarjan mırza аytқан гоy?

1605 — İyè, mal ашувı — jan ашувı, jer ашувı — el ашувı. Қазак el bolıp bas қossa, kim bileди, bir kemerge jetip te қалар ma edi, қayter edi... Aldiyar тақсır, jaralı jolбарıs жарасız jolбарıстан er keledi. Biz қазир jaralı jolбарıспız. Javımızға аyamay şabuvımız zañди.

«İyè, men de senderdiñ jaralı jolбарıstay pıyғıldarıñnan қорқамın, — dedi işinen Begderbek, — sondıқтан da senderди temir şıñjırда ustav еñ tiyimди èdis».

Biraқ Esengeldige özgeşe surақ berди.

1610 — Jaraydı, Qaratav, Şuv, Sır boyınıñ qazaqtarınıñ basın qosuvğa biz ruqsat bereyik delik. Sonda qoldarıñnan ne keledi? Ol küş tım jetkiliksiz emes pe?

Orta Sır, Şuv, Sarısuv qazaqtarınıñ basın qosuvğa sizder mümkindik berseñizder, Ayak Sır, Aral teñizi, Üstirt, Mañğıstav qazaqtarınıñ bizben birigüvine Hıva hanı qarısı bolmas degen ümitimiz bar. Hıva handığıniñ Rossiya imperiyasınan
1615 korğanıs etetin aldıñğı şebi qazaqtıñ jeri emes pe?

On toğızınşı ğasırdıñ bas kezinde, Muħamed Raħım hannıñ tusında Hıva handığı ülken memleketke aynalğan. Soltüstikte Sırdariyanıñ Aralğa quyatın saġasınan bastap Oñtüstiktegi Avġanstan şekarasına deyin osı handıqqa baġınıştı bolatın. Buġan Muħamed Raħım men onıñ èkesi Eltezer qazaqtıñ alavızdıġın paydalanıp, Sırdariyanıñ
1620 Aralğa quyatın saġasın, Aral teñiziniñ mañayın, Üstirt, Mañğıstavdı, sol jerlerde panalaytın Kişi jüzdiñ biraz ruvın özine baġındırıp alğan. Hıva hanınıñ qaramaġındaġı qazaqtardıñ körġen küni, Qoқан handıġındaġı qazaqtardikinen de soradı edi. Qıyt etse qırıp-joyıp, baylap-matap Avġanstaġa aparıp, qatının küñdikke, erkegin quldıqqa satatın. Bir ġana mıñ segiz jüz jıyırmasınşı Uluv jılı Hıva hanınıñ èskeri qazaq avıldarın
1625 şavıp, jüzdegen adamdarın öltirip, alpıs bes mıñ qoyın on bes mıñ tüyesin, jeti mıñ jılqısın, mıñğa juvıq suluv degen qız-kelinşekterin tartıp alıp ketken. Kişi jüz avıldarı Hıva handıġına qarısı talay ret bas kötergen. Biraq jigeri qum bolıp, degenderine jete almağan.

Bir mıñ segiz jüz jıyırma besinşi, Tavıq jılı Muħamed Raħım ölgennen keyin
1630 Hıva hanınıñ taġına onıñ ülken balası Allaqul otırdı. Tabındı baskarıp kelgen Ayşuvaq ulı Sergazı sultan osı Allaqulğa jalġız qızın berip, Hıvanıñ qol astına kirip, sonıñ arqasında Kişi jüzdiñ hanı atalğan.

Biraq bul kezde Rossiya patşalıġı Hıvaġa da közin tige bastap edi. Öz handıġına qavıp töngeñin sezgen Allaqul eki memlekettiñ ortasında jatқан Üstirt, Mañğıstav, Aral
1635 teñizi, Sırdariyanıñ ayak şenin jaylağan qazaq avıldarın Rossiya patşalıġına qarısı qoyıp, özine qalқан etüvdi közdegen.

Esengeldiniñ aytıp otırġanı osı ekenin kuşbegi de tüsinedi. Söytse de sultandardıñ tüpki sırn aşa tüseyin degen oymen:

— Jaraydı, Qoқан hanı men Hıva hanı qazaq aġayınıñ paydasın joqtap Ulı jüz
1640 ben Kişi jüzge öz bastarın qosıp jasaq jıynavğa mümkindik bersin delik. Biraq, bu da az kuş qoy. Qazaqta san jaġınan Orta jüz basım. Bizdiñ esebimizde Qaraötkel, Semey,

Torgay, Jayıqtıñ soltüstik pen künşıǵıs şebinde, azdaǵan Kişi jüzdiñ ruvların qosqanda bir million segiz jüz mıñ jan bar. Tegis Orta jüz deseñizder boladı. Al sol Orta jüz qayda qaladı?

1645 — Kişi jüz ben Ulı jüz basın biriktirse Orta jüz orta jolda qalmaydı. — Esengeldi şın oyın ayttı, — Abılay atamızdıñ üş jüzdiñ basın qosıp, aq tuvın tikken jer emes pe, küreske dayın tur.

Quşbegi jimiya ezüv tarttı.

1650 «Dèmeleriñ alısta eken! Èriyne bar qazaqtıñ basın qostırıp qoysaq senderge Qoқан da, Hıva da tötep bere almas. Rossiya aydaharı da oñaylıqpen juta almas. Joқ, qımbattı sultandarım, biz sender oylaǵanday aqımaq emespiz. Rossiya da, Qoқан da, Hıva da senderdi mayşelppek etip asay bergisi keledi. Oǵan qazaqtıñ malı da, jeri de jetedi. Bizge senderdiñ bir bolǵanıñnan alavız bolǵanıñ tiyimdi».

Alayaq Begderbek bul oyın taǵı da jasırıp, külimsiregen üstine külimsirey tüsti.

1655 — Buǵan Serǵazı han qalay qaraydı? Ortaq ögizden oñaşa buzav artıq demey me? Bükil qazaqtı biriktirgennen göri Kişi jüzdi öziniñ bavırına basıp otırǵanın jaqsı körse qaytesinder? Onda Allaqul han qayın atasınıñ sözün jerge tastay ala ma? — Quşbegi qıyqılday ötirik küldi. — Özi jas toqalın jaqsı köredi deydi goy. Keyde oymaqtay duniyeniñ altın aymaqtan da artıq qunı bolatın èdeti...

1660 — Serǵazı Kişi jüzdiñ hanı emes. Allaqul oǵan onday at bergenmen Serǵazıǵa tek Tabın men Şekti ruvları ǵana baǵınadı. Buniñ özi eki uştı jèyt. Tabın ruvınıñ köpşiligi qazir Jolaman sultannıñ soñında...

1665 «Bèse, özim de oylap em, özi qazaq bola tura bir taypı el qalay bir hanǵa baǵınıp jür dep... Jolaman degenderi de osı Qasım töre balaları sekildi, öz aldımızǵa el bolamız, han bolamız dep köksegen birev şıǵar».

Biraq quşbegi Jolaman jayın tez umıttı. Ol sözdi kenet külki-sıqaq arnaǵa burdı.

— Èkesin bir taypa elge han eterdey Serǵazı mirzaniñ kıızı qanday edi? Bası altın, artı kumis pe eken?

1670 Munday suraққа javap berüvdi ar körüp Esengeldi de, Sarjan da ündemedi. Bulardıñ renjip qalǵanın ańǵarmaǵanday quşbegi külimsiregen qalpında:

— Ҷазақ сultандарı Һан болувдиң жеңил ёдисин тапқан екен, — деп қалжіңдай түсти. — Мүмкин Қасым төрениң де сuluв...

1675 Саржан қолın семсер сабіна қалай апарғанın аңғармай қалді. Esengeldi сабірлі қıymılмен Саржаниң қарın қıстı. Begderbek сurlanıп ketсе de, eşтеңе sezbegendeу күліmsіrep sözdі böten jaққа burdı. — Мүмкин Қасым төрениң Serғазı sekildi Һандardı jaқtırmavınıң böten de sebebi bar şıғар. Қızın berіп, Һандıқtı satıp aluv — sultandarға unasımdı is emes қoy.

1680 «Jоқ, jоқ, dedi biraқ, ol ішinen, kenet boyın alıp ketken dirilin ёzer basıp, bulardıң közin tez қurtuv kerek... Yapıрмай, kisi қабылдайтın үйге қарuvlı adamdı киргизdirmevди burın қалай oylamaғанmın? Buni budan біlay қарay қattı eske aluv kerek eken. Kim bileди, ашuv üstinde Саржан sekildi bir noқay...»

1685 Қушbegi өзiniң ағат söyleп қалғанın birden аңғardı. Namışқoy Саржаниң оқıs қıymılınан іштей jaman шоşıdı. Endi ol budan ёри sultandarmen ёңgimelesüvдиң eş қajeti jоқ деп таптı. Бери de айқın boldı. Tek sultandar ses alıp ketpesin деп burıңгısınан da betер күліmsіrey түсти.

— El қамın oylaған er-azamattardıң ашuvın да, өкpesin de түsine almasақ қалай jurt biyley alamız? — dedi ol ana ekeviniң betine ашıқ жүzben қарap,

1690 — Саржан mırza, sizdiң күyigiңizge de түsinem, sol sebepti keybir қızba sözderiңizdi de keşirem. Özbek қазаққа dos el. Dos болмаса Мемет Ёлим қушbegi altı mıñ ёскерин ertіп Арқаға bara ma? — Ol endi uyalғандау jerge қарadı, — қолınан kelmegen iske ol айıптı emes. Мемет Ёlimniң күнèsин keşiriңder. Al sizderdiң tilekteriңizdi бүгін keşke Һан iyeme jetkizem.

— Eger Һanzadasız şeşilmeytin bolsa, — dedi abaylap söyleп Esengeldi, — biz özimiz de o kisimen didarlasamız ba, қaytemiz? Ёриyne, siz ruқsat etseñiz...

1695 Bul sözge Begderbek қуванıp қалғандау ішарат көрsetti. «Özderiniң tilegin paydalanuv kerek. Қaytkenmen de bulardıң тағдирин бүгін түнде şeşкен jөн». Al sultandarға:

1700 — Bularıң tabılған ақıl, — dedi. — Һан iyeme sizderdi қабылдатuvdı өз mindetime alayın. Tek o kisi erteң Қоқанға қayта жүrip ketedi. Sondıқтан бүгін jолıғıp қалғандарıң jөн. Мүмкин Һан iyem sizderdi keş шақırıp қалар, jigitteriңiz jata bersin, al özderiңiz uyıқtamay menen Һabar күtiңizder...

Taşkent kuşbeginiñ divan sarayı qonaqtar jatatin rabattan èjeptèvir qaşık bolatin. Bul ekeveniñ ortasında sınsığan jemis ağaşı, gülder alañı, tınbay aqqan laylı suvlu atjal jatır.

1705 Esengeldi men Sarjan Begderbekpen èzirge қоş aytısıp divan saraydan şıgıp, kuşbeginiñ işki, sırtkı esikterdegi küzetterinen ötip, özderi jatқан rabatına bettey berip edi, olardı bir terektiñ janında şubırtpalı Ağıbay batır men Sarjanniñ on toğız jasar ulı Erjan kütip tur eken. Erjan èkesine tartқан at jaqtı, aqsarı, taldırmaş kelgen bala jigit. Èkesinen göri közi şegirlev, boyı şağındav. Arқа saldarınşa kiyingen. Basında ükili 1710 kundız bōrik, üstinde jibek belbevmen қınalған oқalı mol jeñdi barkıt şapan men jargaq şalbar, ayağında күmis zerli biyik ökşe etik.

Şubırtpalı Ağıbay Қасım төре balalariniñ soñınan ergen, kedeyden şıққан batır. Biyil otız törtte, zor deneli, tükti қabaқ, қара sur, şüñirek köz kisi. Қoldarı baқanday uzun, savsaқтары anav-mınav adamdı mañdayınan bir şertkende ünsiz қатıratınday salalı, 1715 jup-juvan. Saқal-murttan ada derlik, tek iyek astında seldir gana saқalsımaқ birdeñe bar. Қurdası Kenesarıdan bastap üzeñgiles serikteriniñ bēri onı «köse» dep ataydı. Sırt beynesı ızbarlı, bir körgennen-aқ küş iyesi ekeni tanıladı.

Üstinde mol tigilgen қара şekpen. Basında da tüye jün қара dalbağay, butında қара қulin terisinen iyengen jargaq şalbar. Ayağında keñ қoniş saptama etik. Belinde 1720 tizesine tiyetin қayқи қара қılış pen қап-қара bolat semser. Tek арқasına ünemi таñuvlı жүретин bolat қалқанı gana bozğılt.

Ағıbaydıñ eñ süyikti қарувı toğıз buvındı, jez saқıynalı juvan қayıñ nayza. Atқа mingende қulan terisinen buzav tis etip örilgen қayıспен қanjıgasına baylap aladı. Al 1725 jay жүrgende қолına ustaydı. Bul nayzasın Ағıbaydıñ jaқsı köretini соñшалıқ, ol күndiz қолınan bir түsirmeydi, түнде basına jastanıp jatadı. Batırdıñ deneliligi соñшалıқ, biyiktigi kişi-girim түyedey, атақtı Ақılaғına mingende, esekke mingen özbektey, tizesi atınıñ қoltıқ tusın soғıp turadı.

Üsti-bası қара қоñır, temir tor savıttı Ағıbaydıñ түsi orasan suvıқ, sonav şüñet közder қaytpas қaysarlıқ, tavsılmas қayrat otınday janadı. Қандаy жүреkti jan bolsa da, 1730 Ағıbaydı алғаш көргенінде alpamsaday ızbarlı түринен seskenbey қалған emes. Al èldeқalay түнде kezdesken adam, erteginiñ dēvin көргендеy жүреgi jarılıp kete jazdaytın. Onıñ esinde batır tün uyқısınan şoşıp oyatar bir қubıjıқ sekildi ömir-baқiy қalatın.

1735 Qarqaralidan shıqqan Ağıbaydıñ èkesi Oljabay batırğa bir botalı tüye, javğa miner bir at, balalarına süt bolar jalğız sıyırdañ böten mal bitip körgeñ emes. Al şeşesi Esil boyındağı Taraqtı ruvınıñ kıızı edi. Bu da aduvındı, batır minezdi èyel bolatın. Oljabay balaları er jetpey düniye saldı. Şeşesi Dèmetken Ağıbay, Manabay, Tanabay, Mıñbay attı tórt balamen jesir qaldı. Eñ ülkeni Ağıbay ol kezde onğa jaña jetken. Balalarınıñ attarı kileñ «baymen» bitse de Oljabay düniye salğanda bulardıñ bar malı botalı jalğız kara ingeñ boldı. Joqşılıqtan böten serigi joq qayrattı Dèmetken, tórt balanıñ qamı üşin, 1740 aqayınıñ bermesin küşpen tartıp aluvğa kiristi. Qolına soyl ustap özindey kedey adamdarımen birigip qarañğı tünde bay avıldardıñ soyar-soğımın barımta etti.

1745 Balapan uyada ne körse uşqanda sonı iledi, osınday ojet ananıñ bavluvında qanattanğan Ağıbay da batır bolıp östi. On segiz jasınan Qasım töre balalarınıñ soñınan erdi. Otız tórtke kelgenşe basınan talay ayqastı ötkizdi. Qazır Ağıbaydıñ suvarılğan kök temirdey èbden pisip, meylinşe qayralğan kezi.

1750 Esengeldi men Sarjan asıqpay ayañdap özderin qobaljıy kütıp turğan Ağıbay men Erjanniñ qasına keldi. Ağıbay gül-baqşanıñ ortasında èldeqalay tura qalğan qara jartas tèrizdi. Anandaydan döñkiye közge tüsedı. Sarjandar kele jatқан jaqқа tesile köz tastavına qaraganda qobaljıp turğanı ayqın. Biraq sırım sırtına şıqarmay, ün-tünsiz qatıp qalğan. Bular jaqındağan kezde Erjan Esengeldige qarap:

— Köke, söylese aldındar ma? — dedi. Esengeldi jüre javap berdi.

— Söylestik, qalkam... Endi Mèdelihanniñ özimen didarlaspaqız... Budan artıqtı suravğa bolmaydı. «Mèdelihanniñ özimen didarlaspaqız» devlerine qaraganda quşbegimen jöndi bètuvèga kelmegen goy dedi de qoydı Erjan işinen...

1755 Rabatqa kelgennen keyin, özderiniñ jatar bölmelerine kirip alıp, aqalı-inili eki sultan uzaq keñesti. Quşbegi qanşa jılı söylep şıqarıp salğanına qaramastan, ekevi de bir sumdıqtı sezgendi. Keñese kelip, «esiñ barda eliñdi tap» degen aqıldı eske alıp, Mèdelihanmen söyleskennen keyin, bir sèt te keşikpey elge jürıp ketüvdi uyqardı. Jan alayın dep tursa da işi-bavırına kirip jılı söyleytin özbek bekteriniñ sayqal ustamdılığı 1760 bularğa da ayan. Begderbek jayılıp tösek, jazılıp jastıq bolğan sayın, aqayındı sultandar seskene tüsti. Biraq özgelderdi şoşıtpayıq dep özderiniñ küdikterin qastarına ergen töleñgitterine aşpadı. Tek Ağıbaydı gana şaqırıp ap:

— Batır, — dedi Sarjan nege ekeni belgisiz kenet tolqıp ketip, — biz Mèdelihannan oralğanşa Erjandı qasıñnan tastama. Jène attarıña saq bol, özbek baқтаşılari böten jaqqa èketip jürmesin.

1765

Jigitter minip kelgen attar körşiles kerüven saraydın avlasına qoyılğandı, al er-tokımdarı osı rabattın şığa berisindegi bir bölmege üyilgen. Bağuvşılar özbek adamdarı, tek töleñgitter anda-sanda barıp qarap turatın.

1770

Ağıbay Sarjannın nege buy degenin saralap suramadı. Jalğız-aq işinen bir sırdı tüydi de:

— Qup boladı, — dep şıgıp ketti.

1775

Kün besinge tayap qalğan. Bosqa sarılıp otırmayın dep Esengeldi qalın oyğa şoma qaltasınan tèsپییğın şıgarıp, sırtılatıp tarta bastadı. Al Sarjan ananday jerde jatқан kilem boqsantayınan qol basınday qayrağın alıp, belin şeşti de, qınabınan aq semserin suvırıp, qandı ayqas aldındağıday èdetimen ötkirlep qayravğa kiristi.

1780

...Esengeldi men Sarjan ketkennen keyin quşbegi uzaq vaqıt ün-tünsiz otırdı. Qanşa oylanbayın dese de bolmay-aq qoydı. Sarjannın bağanığı semserine qolın salğan qıymılı köz aldına elestey berdi. Tipti kenet sol aq semser qınabınan jarq etip suvırılıp kökiregine qadala tuskeli turğan tèrizdenip ketedi. Qanişer adamnın tegi qorqaq keledi. Begderbek qanişer de, qorqaq ta edi. Osı güldene tuskèn dèvletti kentke qolı jetisimen Begderbek Aqmeşittin hakimı Jaqipbekpen tize qosıp, eñ aldımın Sır, Sozaq, Şuv boyındağı qazaq avıldarın burıngıdan da beter qısımnın astına aldı. Öziniñ tas jürektigimen Mèdelihanga unap, Qoқан hanınıñ bas qolbaşşısı dèrejesine deyin köterilmek oyı bar. Bügingi qıymıldarı sol köterilüvdiñ alğaşkı satıları.

1785

Al bul — Buhar hanınıñ da Taşkentge közin tikken kezi edi. Begderbek bolsa Buhar elinen qatın alğan. Onın üstine bolaşaq — jer astınan jik şıgarıp, eki qulağı tik şıqqan Qoқanda emes, ejelgi köne Buhar èmirliginde tèrizdi. Begderbek munı da eske aldı. Sondıqtan sum quşbegi Mèdelihandı jar basına iytere saluvğa dayın, öytkeni Qoқан hanınıñ biraz minezi oğan ayan... Èsirese kızba, nèpsi qumarlıq qasiyetteri. Al Hanpadşayım — èyel jınıstısınıñ kün men ayı. Onı körse perişteniñ de aq jolınan tayuvı iktiymal. Adam Atanıñ jumaqtan quvıluvına sebepker bolğan Havananıñ körki de osınday-aq şıgar. Bir körgen adamnın Hanpadşayımğa kızıqpavı ekitalay. Appaq qarday aqşıl betin avdarıp, tostağanday qarakat közin külimdetip bir qarağanda, könildegi kayğısın umıtpas birde-bir erkek dünyeden tabılmas.

1790

1795 Begderbek osı Һanpadşayımniñ MèdeliҺanға toқal şeşe ekenin de eske aldı. Bar kèptiñ özi osında edi. Nèpsiқumar MèdeliҺan osı suluv toқal şeşesimen til tapsa, ekev ara külki-қуванışı jarassa... Èriyne, olardıñ sıрын jasırar tas қабırғalar bar. Biraқ osı tas қабırғalar қушbeginiñ арқasında болған оқығанı BuҺar èmirine jetkizse... Қушbeginiñ bar armanınıñ özi sol emes pe! İslèм dinin аyaққа basıp, öz èkesiniñ toқalimen көñil

1800 қосқан күнèlini kim қорғay aladı? MuҺamed payғambardıñ salған jолı қатаñ. Munday һanға бүkil İslèм èvleti қарsı turadı emes pe? Èriyne қарsı turadı... Sөytip, Begderbek BuҺaraға Қоқandı jıғıp bermey me? Jıғıp beredi. Osı еñbegi үшiн BuҺar èmiri de onı umıтpas. Mүmkin бүkil Қоқandı biyleter?..

1805 Begderbektiñ MèdeliҺanniñ kelüvin аsıға күткен тағı da bir sebebi bar. Ol Қасım balalarınıñ тағдırımen baylanıstı. Èriyne Қоқан һanınıñ буған тikeley қатınası жоқ. Biraқ болғалı турған қандı vaқıyғанı sonıñ èmiri etip көrsetse қayter edi? Saқtıқта қорlıқ жоқ, eger bul istiñ özinen шıққанın Abılaydıñ көкjal urpaғı bilip қalsa, èңgimeniñ аyaғı nege барıp соғарın kim bileди? Esengeldi men Sarjanға қадalar ақ semser özine қadalmasına kim kepil? Abılaydıñ otız bir ul, kırık қızınan taraған бıkıp jatқан бүkil

1810 urpaғınıñ қаһарınan қалаy қutılıп kete alasıñ? Köpten kim шıқpaydı, olardan da bir Begderbektiñ шıқpasına kim күvè? Al eger күнèni MèdeliҺanға avdarsa, oған ne isteydi? Taşkent қушbegindey irgeles el emes, toғız tavdıñ ar jaғındaғı дèv üyi tèrizdi, Қоқан һanınıñ saltanat sarayınıñ toғız esigenen ötip Mèdelige jetкенше kim bar, kim jok...

1815 Begderbek күlimsiredi. Onıñ esine baғana MèdeliҺan men Һanpadşayımға arnap bergen tañerteñgi қонақası түsti. Һan men toқal şeşesi қушbeginiñ jomart dastарқanınıñ eki jaғınan қарама-қарsı orın алған.

Şaydı Begderbek özi қуyған. Қушbegi usınған көgildir farfor keseni alıp Һanpadşayım sıñırлай күldi.

1820 — MuҺamed Èlim erkem, siz Қоқанға һan болғанмен маған balасız гоy, — dedi ol, — pèrenjemdi alıp otırsam söket көrmeysiz be?..

Һan javabın күтpey Һanpadşayım betinen pèrenjesin aldı. Қара bulttiñ astınan jarқırap күн шıққандаy, el avzında ertegige aynалған Һanpadşayımniñ көrkem ақ жүzi көrindi. Toқal şeşesiniñ suluvlıғına таñ қалған MèdeliҺanniñ қолınan kesesi түsip ketti.

1825 — Bayқа, tentegim, — dedi Һanpadşayım MèdeliҺandı erkelete күlip, — mübèrèk savsaқtarıñızdı күydirip almañız...

Budan keyin Mèdeliĥan ŝay işip otir ma, uv işip otir ma aňgarmaytın küyge jetken, eki közin almay toĥal ŝeşesine qaray bergen.

1830 Ŝay kuyıp otırĥan kuşbegi qaydağı joĥ birdeñeni siltav etip, dalağa ŝıĥıp ketip, qayta oralĥanında oñaşada qalĥan ögey balası men toĥal ŝeşesiniñ arasındağı tek kırağı köz ĥana sezetin, bir tilsiz ŝattıqtıñ payda bolĥanın aňĥarĥan...

1835 Begderbek tağı külimsiredi. Özi qurĥan duzakĥa eki köĥarşınıñ birdey op-oñay tüşkeli turĥanına ol iştey mèz-meyram. «Bèse, aqıldı adam qaşanda bolsa aqımaqtan qutıluv jolin oñay tappas pa! Buĥar èmiri buĥan bükil Qoĥandı biyletpegen künde de upayın tügel etpey me! Qoĥan ĥanına jılına töleytin jıyırma mıñ kümis teñgeni, öz paydasına qaldırsa murtın balta kese me? Jıyırma mıñ jıyırma som emes qoy, altı ulına jañadan altı şahar salmay ma...»

1840 Bul kezde kün de batıp ketti. Kuşbegi jasıl baqşasında ŝaqırĥan kökek üni estildi. Bayĥus qus batqan künmen birge birevdiñ öşkeli turĥan baĥın joĥtaĥanday tılsım bilmey uzaq şaqırdı.

Kuşbegi kèri belin uvqalavĥa ayak jaĥında otırĥan patşa balaĥa tün ortası ava kelüvin èmir etti de, Mèdeliĥanıñ dem alıp jatqan bölmesine qaray ayañdadı.

1845 Mèdeliĥan èbden tınıĥıp qaptı. Kele jatqan tünmen birge özin zor qıvanış kütip turĥanday eki közi külim-külim etedi. Kuşbegini ŝaqırĥalı otir eken, bul kelisimen-aq ekevi qıpiya èñgimege kirisip ketti.

— Tentek töre bastaĥan erevilden keyin qazaĥ avıldarı ünin öşirgen tèrizdi edi, — dedi Begderbek öz qaramaĥına jatatın qazaqtardıñ jalpı jaĥdayın söyley kelip, — al qazir Taşkent vèlayatın tağı bir qavipti qara bult qorşaqalı tur. Bul bölikti basqaruvĥa dayındalıp jatqan — Qasım töreniñ balaları. Qanday kesim aytasız?

1850 Mèdeliĥanıñ èkesi Omarĥan kezinde de avır salıq, orınsız qıyanatĥa köngisi kelmegen Sır, Sarısuv, Şuv boyınıñ qazaqtarı san ret bas köterip erevilge ŝıqĥan. Sonıñ eñ ülkeni Tentek töre attı kisi basqarĥan köterilis boldı. Ol on eki mıñ attı sarbaz jıynap alıp, Qoĥan ĥanıñ qaramaĥına enetin birneşe qalalardı alĥan. Tentek töre Sayramdı bosatıp, sol jerge tuvin tikken. Sayramĥa Şımkent, Èvliyeata qalaları qosılĥan. Bularĥa 1855 qarsı Omarĥan qalıñ qol ŝıĥarĥan. Tentek töre èskerin ekige bölip, Sayram men Şımkentke bekinip alıp uzaq soĥışĥan. Aqırında azıq-tülikleri tavsılıp, amalsız qarsılasuvların doĥarĥan. Omarĥan lèşkerleri jeñilgen eldi qanĥa boyap, mal-mülüklerin

talap, oyına kelgenderin istep, eki jüzge tayav adamdı dargâ tartқан. Sayram jerin қан sasıtқан.

1860 — Һан iyem, avruvın jasırған adam öledi. Şıққalı turған бүлік jaylı aşық aytқанымdı keşiriñiz, — dedi қушbegi, Һanniñ ündemey қалғанına renjise de sır bermey. — Osı бүlikten қutuluvdñ bir-aқ jолı bar. Ol — күni burın қıymıldap, ушқın örtke aynalmay turғанда basuv. Jène ayamay basuv. Sizdiñ қурmetti èkeñiz OmarҺan Tentek төreni қalay үyretse, biz de Қасım төreniñ tentek соyl balaların solay үyretüvimiz
1865 kerek.

Begderbektñ köz aldına Sarjanniñ baғanaғı semserge umtılған оқıs қıymılı тағı elestep ketti. Endi ol sol semser suvirılmay turıp қıymıldap қalayın degendey tım jiti söyledi.

1870 — Esengeldi men Sarjanniñ basın aluv öz қолımnan da keledi. Biraқ sizdiñ ruқsatiñızsız èreket istevge detim barmadı. Buzıқ bolғанmen olar da sizdiñ Һandıғıñızға jatadı гоy.

Һан ündemedi.

1875 Joқ, Һан javap қayıruvdan қорқıp otırған joқ, onıñ ойı başқада. Қулағı anda-sanda şalıp қалған Tentek төre, Қасım төre... Esengeldi, Sarjan degen sözder tipti miyına kirip te otırған joқ. «Ol төrelerde meniñ қандаy шарuvam бар? Bèriniñ қунın қушbegi jлда beretin jıyırma miñ teñge күmis ақшamen күni burın төlep қoyған joқ pa? Meyli ne istese o istesin, tipti sol төrelerdi pisirip jesin, қıñқ desем қудay соқsin»... Қазир MèdeliҺanniñ қiyalı da, ойı da başқада. Onıñ бар armanı, бар көñili sonav jas toқal, bedev şeşe Һanpadşayımda!... «Denesi de ақ жүzindey appaқ pa eken? Қos anarı
1880 da қолға қattı, kevdege jumsaқ pa eken? İyè, solay şıғar. Bala tappaған èyel гоy, èli eñ қımbattı jeriniñ таñı ayırılмағанı, anav ақ şeysi köylek jasıra almay turған jumır sandarınan-aқ аңғарılmay ma? Yapıрмаy, tuvған èkemniñ keşegi jas toқalı tuvralı bılay oylavım күnè emes pe? Joқ jurт көrmegen nèrse күnè emes. Jurт көrmeydi deymın-av, қушbegi ше? Bul sum bèrin de sezip otırған joқ pa? İyè, sezip otır. Biraқ meni osı үшін şaқırdı гоy? Sonda қандаy қuvlıғı бар. Toқal şeşeme istegeli turған күnèm арқılı
1885 Esengeldi, Sarjan sultandardıñ қанın satıp almaқ pa? Meyli. Janındı örtegen lèzzatқа қарағанда aydaladaғı түye жүн şekpen kiygen қазақтарdıñ bası nege turadı? Bèribir men de ölemin. Esengeldi men Sarjan da öledi. Ölim tuvralı emes, ömir tuvralı oylaған жүн. Al Һanpadşayım şın ömir, şın arman...»

1890 Bular söyleskeli birtalay bolğan. Tün ortası da tayav. Mèdeliğan birese Begderbek sözün tıñdaydı, birese tètti kıyalğa ketip ündemey uzaq otradı.

— Һан iyem, қандай şeşim aytasız? — dedi қушbegi Mèdeliğanıñ tètti oyn buzgısı kelmegeydey jèdigöylene külimsirey söylep.

1895 «Қандай şeşim? İyè, Mèdeliğan қандай şeşимge тоқтаві керек? Жоқ, Mèdeliğan o дүниениñ күнèsin bu дүниениñ қızıғına айырбаставға mindetti. Jүрек sonı añsaydı. Тоқал şeşениñ ақ денесin бүгін түнде қушув керек. Күйip-janıp бара jatқан нèpsi тек sonı tileydi... Al таñerteñ Қоқанға қайтқанı durıs. Eki түнге қалувға болмайды. Sezilip қалувı мүмkin. Һанpadşayım қушағı қанша қımbat болғанмен, Һан тағı одан da қımbat. Èриyне jүрегиñди өртеp бара jatқан suvsınıñди тоқал şeşe қандırса, onıñ көñilин мıқтаp riza etken jөн. Dosı bar, duşпанı bar, Таşkентке kelgen bos пèveskesin sıy-қурмет, tartuv-taralgıға tiyep jiberüv durıs. Biraқ sarañ қушbegi қанша мүлик berer deysiñ?» Kenet Mèdeliğanıñ көzi külimdep ketti. «Arқа sultandarı қашан da bolsa jomart keledi. Menimen jolıғuvға arnap шıққан bolsa, èkelgen sıy-қурметteri de bar шıғар. Sonıñ барın Һанpadşayımға bergen jөн. Һан тек қушақтаvға ғана қumar emes ekenin bilsin!» Osı oyға bekingen Mèdeliğan endi Begderbekке қарadı.

1905 — Қасım төрениñ балaları Қоқан Һанına bastарın sıy ғıp tartuv үшін ғана keldi me? — dedi.

1910 Esengeldi men Sarjan қазақ eliniñ дèстүри бойınша Таşkент қушbegine er-toқımı, jүген-қуысқанı күmis, jal-қуырıғı төgilgen, Arқадан kelgen тоғız қара jорға, тоғız boz jорға, èr er basına baylangan тоғız қара қundız, тоғız қоңır bulғın èkelgen. Arқанıñ аңқав batırları қızıl tastap iytti aldaғандay, osı bir кèdeli sıy-қурметterimen özderiniñ түпки oyn ötkizip ketpek болған. Buları ақ maydı bavır қосıp asattırғандарı. Biraқ èkki tazı қızıl түлкiniñ қувліғın алıстан sezedi, sum қушbegi tartuv-taralgını қuvana алғанмен, olарға tereñ ordı қаза berdi. Sol oymen Һаннан sultandardıñ èkelgen jорғaların jasırıp қалdı.

— Қасım төре балaları sıy-қурмет көрsetpek турмақ, Қоқан Һанınıñ basın олja etüvden ümiti болмасın.

Тоқал şeşege Arқа sultandarınıñ sıylıғınан ештеñe тarta алmayтınıна renjip қалған Һан қолın biraқ siltedi.

1920 — Özderiniñ bastарın бағalay bilmegen sultandardıñ қunı жоқ, ne isteseñ sonı iste, menen руқsat.

— Buyrığñızğa bas iyem, aldiyar Һanım. MèdeliҺan endi esiney kerildi.

1925 — Tün ortası avıp bara ma, Һalay?... — Ol aldında turған taҺamnan Һukılap birer tүйir jedi de, kögildir jüzim Һerbatınan bir kesesin jutıp saldı, — бүgingi èңgimemiz osımen bitsin..

— Һup, taҺsır, — Һan betine Begderbek бүgindikke alҺaҺkı ret tikeley Һaradı. — Һan iyem, ҺanpadҺayımñıñ ҺonaҺ bölmesi Һasıñızda... Eki esik bir adızda... Küzetti eki esikke de Һoyayın ba, èlde tek adızdñ sırtkı jaҺına Һana Һoyayın ba?

Һan oҺan sınay Һaradı.

1930 — Öziñiz Һay jaҺına Һoyğñız kelip edi? ҺuҺbegi külimsirep tömen Һaradı.

— Tek sırtına Һana... Һan da külimsiredi.

— Onda... Sizdñ aytҺanıñız bolsın.

ҺuҺbegi endi basın tömen iydi.

— Senimiñizge raҺmet.

1935 MèdeliҺan endi özin ustay almadı. ҺuҺbegimen keliskennen keyin, budan arĞı saҺtıktñ Һajeti joҺ dep taptı. Ol birden ҺanpadҺayım bölmesine Һaray bettedi.

Suluv toҺal ҺeҺesin körgenҺe asıҺқан MèdeliҺan bul sètte öz niyetin aҺıl eleginen ötkizbedi. Bul jelik altı jıl ötken soñ Һanday Һandı vaҺiyğaҺa aparıp soҺarın oylamadı.

1940 AyaĞın asıҺa basıp sırlı esikke Һalay tayap Һalғанın bilmedi.

Al Begderbek bolsa MèdeliҺan ketisimen, böten adız arĞılı jesir toҺal jatҺan bölmeniñ tusına keldi. Tek özi Һana biletin jasırın tesik közden aҺ mamıҺ tösekten aҺ Һayran sanın jarҺ etkizip atıp turıp ҺanpadҺayımñıñ kirip kelgen MèdeliҺanğa ҺuҺaĞın jaya Һarsı jürgenin, ekevineñ umar-jumar bola ketkenin kördi de, tesikti Һayta japtı.

1945 Ol dèl osı sètte Esengeldi men Sarjannñ ölümün MèdeliҺanğa javıp, özin Һasım töreniñ aldında ayıpsız etip körsете alatınına sendi. BiraҺ bul Һandı oқыҺa osı tünmen Һana bitpedi. LèҺkèr men Begderbek ҺuҺbegi: «Seniñ balalarıñnñ aҺalına biz ayıptı emespiz, MèdeliҺan ayıptı, kel özara keliseyik» dep Һasım töreni aldap ҺaҺırdı. SozaҺtaĞı Teliköl jaҺasında LèҺkèr öz Һolımın basın kesip TaҺkentke alıp keldi. Bul

1950 kantögis bir jıldan keyin boldı. Al qazır... Mèdeliñan men Qasım töreniñ balalarınıñ birdey qaqpasına ilikkeli turğanına kuşbegi meylinşe şattandı. Ol dım körmegen adamday ayağın asıqpay basıp qonaq qabıldaytın üyge qayıp keldi. Begderbek özin kütüp otırğan jendetterge:

— Esengeldi men Sarjan mırzalardı ñan şaqırıp jatır dep ertip keliñder, — dep 1955 èmir etti. — Biraq Sarjanniñ belindegi semserdi küni burın alıñdar. ñanmen kezdeserde qaruv tağıp kirüvge bolmaydı deñder.

Jendetter kelgende Esengeldi, Sarjan, Ağıbay, Erjan törtevinen böten jigitterdiñ 1960 bèri özderine berilgen bölmelerinde uyıqtap qalğandı. ñan èmirin estip, Esengeldi men Sarjan kiyine bastadı. Belbevine semserin tağıp jatқан Sarjanğa aq sèldeli, qatқан qara eşik-ağa:

— ñanzadağa qaruvmen kirüvge bolmaydı. Sonday tètir bar, — dedi jaybaraqat. — Tastap ketiñiz... Qayıp kelgen soñ tağarsız.

Eşik-ağanıñ «qayıp kelgen soñ...» degen sözinen Sarjanniñ köñili sèl ornıqsa da, 1965 iştey, semserin şapanınıñ astınan bağana baylay almağanına jaman ökindi. Sultandardı èriyne eşkim de tintpeytin edi goy, al alda-jalda qavip tuvıp qalğanday kez bolsa, qandı jüzdi almas semser eñ jaqın serik emes pe...

Sarjan semserin balasına usınıp:

— Beliñe tağıp al... — dedi de birdeñe aytuvğa oqtalıp barıp kilt toqtadı. Bular 1970 dalağa şıqsa, avlada tağı altı adam tur eken. Bèri de qaruvlı.

Bağanadan beri — ün-tünsiz jürgen Ağıbay kenet birdemeden seskengendey 1970 boldı. Jav tiyetinin jılkı işindegi jorıqqa minetin at eñ aldımın sezedi deydi qazaq, ünemi ayqasta ösken Ağıbay birdemeden seskendi me, ketip bara jatқан sultandargı:

— Biz de erip barayıq, — dep soñdarınan jüre tüsti. Biraq eşik-ağa aldın kes-kestep:

— ñan iyem, tek Esengeldi men Sarjan mırzalardı gana qabıldaydı, — dedi tağı 1975 da jaybaraqat ünmen, — özgeleriñ uyıqtay beriñder.

— Èy, sen öziñ... — dep Ağıbay ananı qolımen keyin sırgıtıp tastap, sultandardıñ soñınan jüre berem degende, Erjan qarınan ustay aldı da:

— Hın buyırığı solay bolsa, jamandasıp kaytesiz, Ağıbay ağa, — dedi qobaljıp
1980 turğandarın jendetterge sezdirgisi kelmey, — odan da at jaqtı şolıp kaytalıq.

Ağıbay bögelip qaldı. Analar uzap kete bardı. Batır tisin qayrap tur. Nege ekenin özi de bilmeydi, bir mezet anav Esengeldi men Sarjan mırzalarđı qorşap ketip bara jatqan aq seldeli, qanjar asınğan adamdardı quvıp jetip, semserin oñdı-soldı siltep, bastarın qağıp alğısı keldi.

1985 Zatı momın Ağıbayğa munday aşuv qaydan payda boldı, özi de bilmeydi. Kenet köz aldına bayağıda ötken bir alıs vaqıyğa elestedı.

1990 Èkesi ölgen jılı qıs qattı boldı. Tört balamen qalğan Dèmetkenniñ bar kün köleri süti bulaqtay botalı ingen. Bir küni, üskirik soğıp turğanda, ol kezdegi Qarqaralı ağa sultanı Tèvke ulı Jamantaydıñ şabarmandarı kelip, Oljabay üş jıldan beri aq patşağa şañıraq salıqın tölemepti dep jalğız ingendi botasınan ayırıp tal tüste alıp ketti. Daladağı üskirikten de jaman aqırğan, qılış asınğan kileñ qanıpezerlerge jesir èyelmen tört jetim bala ne istey aladı, jılay-sıqtay qala bergen.

1995 Ömirde Ağıbayğa degen eñ avır sın sodan keyin bastalğan. Enesinen ayırılğan jas bota bozdasa, eñ ülkeni segizge kelgen Manabay, Tanabay, Mıñbay üşevi botanıñ janına barıp qosa bozdaydı.

Tört beyşaranıñ davsınan Ağıbaydıñ say-süeygi sırxıraydı. Solardıñ köz jasın körmeyin dep üyden dalağa qaşadı.

Mundayda azapqa şıday almağan Dèmetken bir küni Ağıbayğa:

2000 — Qalkam, mına törtevin büytip eñiretip qoymayıq, — dedi. — Botanı soyıp alayıq, balalarğa az kün qorek bolsın, küzgi jalğız tayınşanıñ eti tavsıluvğa aynaldı.

Üş kişkentay balası uyıқтаğan kezde, Dèmetken avız üyge botanı jığıp, dört ayağın baylap, Ağıbaydıñ qolına ülken lök pışaqtı berip:

— Qulınım, obalı aq patşa men Jamantayğa bavızday göy, — dep, öz qolımen bavızdatqan botanıñ ajalın körgisi kelmey üyden şığıp ketti.

2005 Ağıbay pışaqtı alıp botanıñ janına bardı. Biraq botanıñ möldiregen közine közi tüsip ketip edi, al kèni bavızdavğa qolı barsayşı!

Èlden vaqıtta «bavızdadıñ ba, qulınım!» dep üyge kirgen şeşesine ol:

— Apa, erteñ soyayıkşı, beysara bir kün bolsa da jüre tursın, — dedi.

2010 — Jaraydı, kalkam, — dep Dèmetken közine kelip kalğan jasın kolınıñ sırtımen sürtti.

Ağıbay botanı erteñinde de bavızday almadı.

Söytken Ağıbay, tipti beytanıs, jazıqtarı barı-joğın bilmeytin, sonav ketip bara jatқан jasavıl jigitterdiñ bastarın şavıp tastamaқ. Bul қaydan kelgen қанқumarлық, javızdıқ?

2015 Joқ, Ağıbay tabiyğatınan munday bolıp jaratılmaған. Onı javdı ayamastıққа da, erlikke de üyretken özine istegen қıyanat.

2020 Sol jalğız tüyelerin alıp ketken күnnen bastap «şañıraқ salıgın» salған aқ patşa men sol «şañıraқ salıǵı» üşin jalğız tüyelerin şabarmandarına aldirtıp, jas botasın bozdatқан Jamantay sultanga degen öşpendilik on üş jasar bala jigittiñ jüregine қара қан bop қatқан. Sol öşpendilik Jamantay men aқ patşaға қarsı Sarjan tobına èkep қostı munı. Sol öşpendilik sansız ayқastarға aralastırıp javına raқımsız boluvdı üyretti. Mine bir kezde jas botanı bavızdavğa қолı köterilmegen Ağıbay, қазir sonav top adamdı қırıp saluvğa bar. Olar öz eliniñ javı. Al elge jav Ağıbayға da jav. Ondaylardı bavızdavğa Şubırtpalıdan şıққан tas jürek batırdıñ қолı dirildemeydi.

2025 Erjan oyға berilip ketken Ağıbaydıñ jeñinen aқırın tartıp:

— Ağıbay aға, attardı bir şolıp қaytayық, — dedi.

2030 Bular jılқы jaққа burılған kezde, segiz jendettiñ қamavındaǵı Esengeldi men Sarjan қонақ қабыldaytın bölmege kire berdi. Törde tèspi tartıp turған қuşbegine bastarın iye sèlem berdi. Dèl osı sètte sultandardıñ eki jağında turған eki jendettiñ jalañaş ötkir қılıştarı jarқ etip joғarı köterildi de, sır etip төмен aқtı. Tөмен iyilgen eki bas köterilmesten domalap jerge түsti. Bastarınan ayırılған eki dene eki-üş attap barıp silқ қuladı. Eki üş attap barıp, avnaқşıp barıp tındı.

2035 — El bolıp bas қosuvdı köksep жүrgenderinde, өз bastarıñnan ayırıldıñдар ma, sabazdarım, — dep қuşbegi kekete күldi. Söytti de jerde jatқан Esengeldi men Sarjanniñ bastarı men denelerin körsetip: — bir-ekeviñ mınaların zındaңa aparıp tastañдар! Al қалғандарıñ uyıқtap jatқан jigitterin jayğastırıñдар, — dedi.

Top jendet èr bölmede altı adamnan jatқан üş bölmeniñ birinen soñ birine kirip on segiz jigitni қoуsa bavızdap шықты. Tek Ağıbay men Erjan aman қалды. Olardıñ бағına jendetter at қора jaғına barmadı. Eşik-aға sırtқы esikti күzetip турған mosқaldav kelgen jasavıldı шақırıp alıp:

— Sen barıp èlgi ekevine «sultandar keldi» dep ҳabar ber dedi.

Özderi esik aldında күtip қалды. Қарuvlı Ağıbaymen keñ avlada kezdesüvge жүreksindi.

Mosқal adam erte kezde қazaқ arasınan Қoқан һandıғına satılıp kelgen қul bolatın. Ağıbaydı bavır tartıp, jasırın bir-eki ret tildesip te қалған. Ol көрши avлаға barısımen Ağıbayға bolған vaқıyғanıñ бerін ayttı. «Alısқанmen қur қаза bolasıñdar, tez attarıña minip қаşıñdar» dedi. Endigi ayқastıñ orınsız ekenin түsingen batır jendettermen urıspaқ bop қılıшın suvırıp alıp julқıңған Erjandı erkine қoymay soñınan ertip, attarға jayдақ mine sap avladan шыға berdi. Uyқısinan шоşıp oyanıp, шılbırına jabısқан күzetши jigitti, tomarday ayaғımen tevıp jiberip, шалқasınan түsirdi.

Künşıғıs jaқtı sınıқ taғaday қorşay көmkerген көри Қaratav alıstan қara-қoşқıldanıp көrinedi. Key tustarı at jalды, түye örкеštenip iyreleñdep jatır. Seldir buv, jeñil tumannan ada, aşıқ aspanmen aymalaskan қatpar tastı kırқа, adır үsti көgildir tartadı. Keşki zaval шақ. Aқırғы севlesin jartas basında oynatıp, күn de batıp baradı. Қaratavdıñ batıs jaқ eñisinde iyin tiresken қalıñ avıl otır. Araları, urıs kezindegidey, jaқın. Қız emşektenip қатар kelgen jaқpar tastı қos adırdıñ қoynavınan bulқıp atıp möldir suvlı jiñişke özen aғıp jatır. Oси өзenniñ saғasın қuldıylay алқа-қotan қонған avıldıñ üstinen бıқсыy jaңған шала tezektıñ түtini көкке көteriledi. Көл jaғasına öleñ қуva қонған көp avıldıñ birevi ғana kileñ aқ üyden. Özgeleriniñ deni көnetoz boзғılt, қараша üy, toзıғı jetken laşıқ, күrkeler... Sırt көrinisterine қарap бelendey bay dep aytuv da қıyın. Keşki jayılistarı birimen biri қosılıp ketken èr avıldıñ tusında oydım-oydım түye, қara mal. Tek көgildir dalaға burañ-burañ шыmay salıp aққан jiñişke özen boyında sonav tömendegi jaltıraған көl jaғasında шаşıраған tas terezdi jamıratıp jiberген қozılar men birge birtalay қoy-eşki көrinedi. Odan èri Қaratav қoynavına қaray bozañ, қılañ түsti üyir-üyir jılқы ala-қула bop örip baradı. Көbi jarav, қулındı jılқы az. Шaması olar alıстағы jayıлымда terezdi. Al mınav қулın-tayları avıқ-avıқ бүyirden bölіne шапқан шағın jılқы savıңға arnay avıl mañına ustalған terezdi. Soyıl, қurıқ ustagan on шақты jılқıшınıñ anda-sanda қur-қurlaған ayқayı tınıқ keşte sampıldap estiledi.

2070 Bul eki jıl burın ata-meken Qaratav qoynavına, osı jaқта qalğan Qoñırat, Qıpşaq ruvları men Bestañbalı jerine köşip kelgen Qasım töre men Altı, Toqa, Altay, Uvaq avıldarı edi. Sonav ortadağı bozañınan aqsılı basım elüv üy Qasım töreniñ avılı. Abılayhanniñ bel balasınıñ biri bolğanımen Qasım töre asқан şonjar emes, sondıqtan bul mañda örgen maldıñ da qarası oñay-aq közge tüsedı. Uvaq, Toqa, Altı da Arğınnıñ özge ruvlarına qaraganda şağın avqattı ruvlar. Onıñ üstine Arkanıñ kök şalgınına 2075 üyrengeñ mal, Qaratavdıñ şiy men kökpek aralaskan bozañın jersinbey, belendey örbip, ösip kete almağan.

Osı avıldardıñ Qazıqurt jağındağı bir biyik töbe basında bir adam tur. Qoy-qozısı mañırap, balaları jılap azan-qazan bolıp jatқан ıldıydağı jurttan qaşıp şıqqanday.

2080 Sonav köz uşında noqattay bolıp köringen kök tuyğındaq kıyalı eldeqayda alıstap ketken.

2085 Bul — orta boylı, keñ javrın, arıqtav taramıs deneli, jatağan kelgen at jaqtı sarı sur kisi. Sèl kızgılt tartқан kıran közdi, juvan baluvan moyındı. Aşıq jüzine jarasa bitken sèl keltelev kır murnınıñ astında şağın gana murtı bar. Qoyuv şoqşa saqalı süp-süyir. Saqal-murtı küñgirt sarı. Basında jargak tıstı kundız tımaq, kara maqpal jeñil kundız işiginiñ sırtınan bozgılt tüye jün şekpen jamılğan, ayağında atqa minüvge 2090 mñğaylanıp tigilgen orta qonış kök salmen örnektelegen saptama etik. Otırğan otırında, turğan turısında iltiypattıq pen təkapparlıq qatar añğarıladı. Sèl şegir tartқан ötkir kıraqı közi qaraganda adamnıñ tuv sırtınan ötkendey. Sarañ kıymılı, jumıla bitken jiñişke erinderi, az söylep, köp tıñdaytın adamnı sezdiredi. Eger tulğasına, köñil rayına qarasañ işinde 2090 tunıp jatқан ülken aqıl, bulkıñıp sırtqa şıqqısı kelgen jiger barın uğasıñ.

Bul Abılayhanniñ nemesesi, Qasım töreniñ ortañşı ulı Kenesarı edi.

2095 Kenesarı osı töbege şıqqalı edevir mezgil ötken. Ol qazir qalıñ oyda. Esine keşegi Nısanbay jırşınıñ sözi tüse berdi. El aralağan èri sınşı, èri jırşı Nısanbay aqın, aq kıyızge maldasın qurıp otırıp ap, Qasım töreniñ aldında Şıñğıs şejiresiniñ biraz jerin kıyssa etip aytıp bergen.

2100 Ol mongoldarmen irgeles Keröleñ, Onon özenderiniñ boyında köşip jürgen Kerey ruvınıñ qalayşa Şıñğışhanniñ alğaqşı jemi bolğanın küñfirene jur etti. Bir mezet Orhon, Om, Ertis özenderiniñ jağasındağı Nayman, odan tömen, osı küñgi Sariarkanıñ soltüstigi men batıs öñirin jaylağan Alşın, Qıpşaq ruvlarınıñ Şıñğışhañga qalay bağınganın jeldirte ötti. Sodan keyin Arğın, Nayman, Kerey, Qıpşaq, Qoñırat, Alşın

siyaqtı beldi ruvlardıñ Şıñğıshannıñ ülken balası Joşınıñ Ulısına bağınp, Batuhanıñ Altın Ordasınıñ negizin qalaskanın, Sariarqa men Edil, Jayıq boyın erkin jaylağanın bir şolıp ketti. Jetisuvdağı Üysin, Duvlat, Jalayır ruvlarınıñ Jağatay urpaqtarınıñ iyeligine qalğanın da jır etip ötti.

- 2105 Endi Nısanbay jırşı qarağaylı keri dombırasın ekpindete urıp Jağatay men Joşı urpaqtarı neşeme jüz jıl boyı osı uşı-qıyırı joq keñ dalanı biylegenin maqtan etti. Alayda birimen biri handıqqa, baqqa, jerge talasıp rèsuva bop, Altın Orda ıdırağannan soñ Joşidan şıqqan Kerey, Jènbek sultandar Şuv boyında èlimsaqtan beri kele jatқан Arğın, Qıpşaq, Üysin tèrizdi, köne taypalarğa birte-birte Uvaq, Taraqtı, Kerey, Nayman, 2110 Koñırat, Duvlat, Jalayır, Bestañbalı sekildi türki tildes ruvlardı qosıp qazaq handığın qurğanın madaq etti. Sodan keyin Jènbektiñ balası Qasım hannıñ kezinde qazaqtıñ aybındı el bolğanın bir maqtanış etip bergen. Nısanbay jırşı sèl dem alıp şejirege qayta köşken. Bul jolı Qasım hannan soñ qazaqtar az uvaq tağı da bij-tij bolıp kelip, tek Hıknazar kezinde gana qaytadan bas qosıp, irgeli el bolğanın, Tèvekel, Esim, Èz Tèvke 2115 hındardıñ tusında tası örge domalağan, sırt duşpandar şenine kele almağan aybındı memleketke aynalğanın közi ot şaşta otırıp jırğa kostı. Keñ baytaq jerdı alıp jatқан üş jüzden quralğan eldiñ avızbirliğı küşti bolğanın, ünemi bir jağadan bas, bir jeñnen qol şıgarıp otırğanın dèripteı kele:

Arğın bolsañ Altay bol,

- 2120 Nayman bolsañ Matay bol,

Alşın bolsañ Aday bol,

Bul üşevi bolmasañ,

Qaysısı bolsañ sonısı bol,

Meyliñ quday bol! —

- 2125 dep qazaq eliniñ eñ javınger ruvların şaşpavların kökke kötere bir şırqap, osı birlestik Tèvke han ölisimen tağı buzılğanın, èr taypa sultandarı handıqqa talasıp eldiñ şırqın ketirgenin aytıp berdi.

- Sodan keyin Nısanbay jırşı qarağaylı keri dombırasın eñkildete jılatıp, ile-şala Qaratav men Şuv, Sarısuv men Sır boyın jaylağan qalıñ qazaqtı qalay Joñgar hanı Sıban 2130 Raptan şavıp, «Aqtaban şubırındı — alqa köl sulamağa» uşırağanın maqam etti. Ulı jüz ben Kişi jüzdiñ köp avıldarınıñ Aral men Atrav teñiziniñ jağasına, al Orta jüzdiñ Esil,

Nura, Tobıl özenderiniñ joğargı salasına köşkenin èdeyi toqtay aytıp ketti. Aldımen Kişi jüzdiñ hanı Èbillkayırdıñ, bir jıldan keyin Orta jüzdiñ hanı Sèmekeniñ Rossiya patşasına bağınganın, sonan «Aqtaban şubırındıdan» otız üş jıl ötkennen keyin Qıtay patşası bir
2135 milliyongğa tayav qalmaqtı kırıp Joñgar handıgın qurtqanın bir mèlim etti. Osı şaqta Nayman, Kerey ruvları burıngı öziniñ ata-meken jeri Tarbağatay tavı men Qara Ertis boyına köşip ketkenin maqul èvenine sala zarlana qaldı.

Osıdan soñ Nısanbay jırşı èr jüzdiñ èygili handarı Èbilmèmbet, Baraq, Nuralılarga kışka-kışka söz tastap, üş jüzdiñ basın qosuv jolında küresgen, keyin Abılay
2140 degen atpen han bolğan Èbilmansurğa toқтаған.

Èbilmansurğa kelgende Nısanbay jırşınıñ eki közi ottay jaynap, küre tamırı bilevdey bop, keñ tamağı torğay jutқан құray jılanıñ kömeyindey isinip ketti. Dombırasın bèyge atına şapқanday sabalay urıp, jır şuvmağın kuşak-kuşak laqtırdı. Endi Nısanbay dombırasın laqtıra oynatıp, Abılaydıñ Qoқaңa қarsı şıққanın, Sayram, Èziret, Şımkent, Soзақ sekildi jeti қалasın alıp, Taşkentti қalay bağındırғanın, özine ses
2145 körsetken қırғızdıñ қalıñ қoldı manaptarın Qızılsuv, Şèmsi özenderiniñ Şuvğa қuyatın saғasında kezdesip, «Jèyil қırғını» dep atalatın urıста қalay jeñgenin aytқanda eki közi қantalap, қoyaңa түскен бүрkittey şañқılday serpip, tipti doldanıp ketti. Èbilmèmbet sultanniñ esiginde жүrgennen bastap, torğavıтқа körsetken erligi men el başқарar
2150 ақıldılıғı арқasında Orta жүзге han атағına iye болғanın jır etkeninde şabar buvraday tipti қutırınıп aldı. Ақın endi alpıсқа kelgen Abılaydı üş жүзден шıққан оñşeñ қасқа мен jaysañdarınıñ şeşimi boyınша Teliköldiñ jaғasında jurt ақ kiygizge көterip Ülken han sayлағanın toлғағанда төbesi kökke tiygendeу eki közi jaynap ketti. Biraқ Rossiya қатın patşası қазақ eliniñ basın biriktirüvdiñ қаvipti ekenin oylap tek ölerinen eki jıl burın
2155 ғана onı Orta жүзге han etip ukaz bergenine bir toқтап, sol Abılaydıñ jetpiske kelgeñşe iñғayına қарay birese Rossiya patşasına, birese Qıtay boғdıhanına iykem körsetip, Türkistannan bastap Esil, Nura boyına deyin köşken қalıñ қазақtuñ erkindiligin joғalttıрмау el ғıp сақтап өткенin тағı da bir aluvan jır ғıp шırқattı.

Bèygege şapқан жүyrikteу, jır jelisinen mañday teri burşaқtap aққан Nısanbay
2160 ақın, bir mezet Abılayға Atıғay — Қарavıl ruvları altı қızın berip, onıñ üstine Abılay қарақалпақтан bir, қалмақтан bir қız alıp, olardan otız bir ul, kırık қız көргенin asa bir асқан jır etip toлғattı.

Davısı қарlıғıp boldıruvға aynalған Nısanbay tek el jatarda ғана Abılaydıñ қарақалпақ èyelinen tuvған Vèliydiñ Rossiyaға қол şoқpar bolıp ketkenin, қалмақ

2165 qatınınan tuvğan Qasım töreniñ eke jolın qıvıp, qazaqtıñ basın qosamın dep bəyek bolıp jürgenin madaqtay kelip, kenet oqşav otırğan Kenesarıǵa qaray:

Abılay jolı avır jol:

Batır Kene, bilip qoy.

Abılayday berik bol,

2170 Alam deseñ abıroy, —

dep uzax jırın bitirgen.

Üydegi jurt jetpiske juvıqtaǵan Qasım töreniñ betine qarap tına qalǵan. Öytkeni munday söz töre bar jerde dèstür boyınsha tek qolbaşşıǵa ǵana ayıtılın. Al Qasım töreniñ soñınan ergen èskerdiñ qolbaşsısı Sarjan sultan, Kenesarınıñ erligi men aylakerligi jurtqa qańsha ayan bolsa da, dañqımen èzirge o tek batır degen atqa ǵana iye edi. Aldında aǵaları bolǵandıqtan özi de «qoldı men basqarayın» degen oydan avlaq-tı. Nısanbay jurttan asqan sınşı. Bunı osı otırǵandardıñ bəri de bileği, Nısanbay qasıyeti Qasımǵa da ayan...

2180 Qasım töre joldı èzirge Sarjan men Esengeldige bergenmen tübi Abılay jolın alıp jürer ortanşı ulı Kenesarı men kişi balası Navrızbay bolar dep te ümittenetin. Nısanbay söziniñ öz oyınan şıqqanına ol iştey «qatelespegen ekem, men ańǵarǵandı sınşı aqın da ańǵarǵan eken» dep oyladı. Biraq özine samsay qarǵan közdi bayqamaǵanday, dombırasın qasına qoyıp terin sürtip jatqan Nısanbayǵa:

— Köp jasa, aqsañdaq jüyrigim, — dedi, — köñilimizdi bir köterip tastadıñ ǵoy.

2185 Qasım töre Esengeldi menen Sarjannan bir aydan beri habar ala almay işi bitev jaraǵa tolı edi. Suvıq habar suvmañdap èp-sètte-aq taraydı ǵoy. Eş jamanattıñ estilmevi Sarjan men Esengeldi sav degendey jubanış beretin.

Qasım töreniñ oqıs atalǵan Kenesarınıñ atın hoş körgendey boluvı ortanşı ulına ülken senim artatının tanıttı. Jurt ta munı ańǵarsa kerek.

2190 Qazir Kenesarı osı jaylardı èlsin-èlsin tarazıǵa saluvda. Èriyne, qazir atası Abılay hanniñ zamanı emes. Ol kezde Rossiya patşasınıñ èskeri de Aq Jayıqtıñ argı betinde bolatın. Qart Qojak şejiresiniñ bala küinde, Abılay atañ han bolar jılı Qızıljar qorǵanı,

odan jıyırma bes jıl burın Eski Semey, sol jıldarı Qaraötkel, Bayanavıl, Qarqaralı bekinisteri salındı dep otıratını èli esinde.

2195 Kenesarı batır qazaqtardıñ öz tèveldiginen ayrılıvınıñ eñ bastı sebebi — «ortaq ögizden oñaşa buzav artıq» dep qaraytın el aǵalarınıñ avız birliǵi joqtıǵınan dep biletin. Sol qazaqtıñ basın qosuvǵa bola ma? degen suraqqa özi de javap bere almaytın.

Tek soñǵı kezde ǵana bir javaptıñ uşıǵın tapqan tèrizdi.

Ol uşıq Abılay atasınıñ zamanı men qazirgi el jaǵdayında jatqan sekildi.

2200 Abılaydıñ tusında Rossiya patşası Sariarqanı tönirektep bekinis salǵanı bolmasa, bələndey işine kire qoymaǵan-dı. Sondıqtan atası Abılay birese Rossiyanı emindirip, birese Qıtaydı dèmelendirip eki ortada bostandıǵın saqtap jüre bergen. Al qazir qazaqta onday mümkinşilik joq. Bir jaǵınan èbden orın tevip alǵan patşa èskeri bolsa, ekinşi jaǵınan qazaq jeriniñ bükil oñtüstigi men Sır boyın basıp alǵan Qoqan men Atırav, Aral

2205 tusınan Üstirt, Mañǵıstavǵa deyin ökimin jürgizgen Hıva handıqtarı tur. Abılay kezindegiden qazir qazaq eliniñ basın qosuvdıñ qıyındıǵı da, jeñildiǵi de osında dep túsinedi Kenesarı.

Aşınǵan jolbarıs ajaldan soşınbaydı. Qazir qazaqtıñ qalıñ buqarası osı aşınǵan jolbarıs tèrizdi. Üş jaqtan birdey qadalǵan nayza, qazaqtı da oyatqanday. Keşe sonav

2210 Ulıtavdan Qudaymendi batır kelgen. Ol Jolaman men İman batırdıñ selemdemesin èkelip, qazir Sariarqanıñ qay qıyırında bolsa da aq patşaǵa qarısı şıǵatın jurttıñ köp ekenin aytqan. Bastaytın jan bolsa eretin jurttı bar degen. Al Sarısuv, Şuv, Sır boyı qazaqtarınıñ da küyi belgili, uran salıp, tuv köterseñ soñıñnan erüvge dayın. Hıva hanınıñ qıyanatına şıdamaǵan Aday, Tama, Tabın, Şömekey, Jappas, Şekti ruvları

2215 nayzaların jalañdatıp, qan jutıp ol otır.

Qazir bas köterüvge eñ bir qolaylı kez. Qıyanat janın jegen buqara quraǵan şöp tèrizdi, ot tiyse boldı-aq lap etip bükil Sariarqanı, Sır boyın, Jayıq, Mañǵıstav, Üstirt dalasın alıp ketüvi ǵajap emes.

Abılay hannıñ qay qatınınan taraǵan urpaǵın alsañ da, tastay berik, uyımşıl.

2220 Èsirese Qasım töre ulı-qızı: Esengeldi, Sarjan, Küşik, Musa, Kenesarı, Navrızbay, Èbilǵazı, Kenesarınıñ apası batır Bopay, olardıñ balaları Qudaymendi, Erjan, İsa, Qoşqarbay, Èbilpeyiz. Qasımınıñ inisi Dayırdıñ balaları Tèti, Èti, Satıbaldı, onıñ balası Qaldıbay, bèri özen qayda quysa, tamşı da sonda quyadı degendey, ülkeni qayda bastasa, özgesi soñınan erüvge bar. Naǵız bir uyalı kökjal qaskırlar tobı dersiñ. Tek

2225 atalas Küşik kana bozökpelev. Èkesiniñ aytkanına tek qatıgez bavırlarınan qorıqqaninan ğana könetindey. Bir biyeden ala da tuvadı, qula da tuvadı, bir şirigen jumırtqa kimdi büldirer deysiñ deydi işinen Kenesarı.

Ağa aldına tösüv Qasım töre balalarınıñ arasındaqı dèstür emes, söytse de ağaları Sarjan men Esengeldiniñ qılığına Kenesarı túsınbeydi. «Nesine Taşkent 2230 kuşbegisiniñ aldına barıp tize bükpek? Qas duşpannan tilenip ne tabadı olar? Qastıñ atı qas, seniñ dos emes ekenindi Taşkent kuşbegi bilmey me, basındı iyme. Odan da öz keregindi öziñ kök nayzaniñ uşimen, aq bilektiñ küşimen tartıp al. Sonda ğana javıñ senimenen sanasadı, al qolıñnı jayıp, tize bükseñ, seni ol qul sanaydı. Quldıñ tilegin kim orındağan? Joq, biylik özime tiyer bolsa, bunıñ birin de istemeymin. Ne bolsa da 2235 duşpandarımnen alısıp ölemin. Ağalarımna da sonı aytam... Tek özderi sav qaytsa eken!»

Kenesarı tağı da oyğa şomdı.

«Abılaydıñ jolın quvuv — bükil qazaqtıñ basın qosıp, üş jüzdi biylev degen söz.

Üş jüzdi biylev — sultan atavlını ayağına jıgılıp, Èbilqayır, Sèmeke, Nuralı, 2240 Bökey, Sergazı, Vèliy urpaqtarın öziñe tabındırıp, barlıq qazaqtı avzıña qaraturv. Üş jüzdiñ balasın qoyday örgizip, qozıday kögendev. Sonda ğana Abılay ħanniñ qalmaq èyeli Hoçadan örbigen urpaqtarınıñ ejelgi armanı orındaladı. Qazaq eliniñ javdan jerin, erkindigin qorgav men Üş jüzge Qasım töre balalarınıñ ükimin jürgizüv — qazir bir tilek, bir maqsat. Al osı tilek, osı maqsattıñ orındaluvına eñ qolaylı kezeñ bügingi 2245 kezeñ. Öziniñ tèvèlsizdigin qorgavğa köterilgeli turğan ħalıq, eger bastay bilseñ ħandıqtı, Üş jüzdi biylevdi sağan özi alıp bergeli turğan joq pa?!»

«Budan bılay qaray munday sètti kezeñ tuvmavı mümkün. Rossiya patşası, Qoқан, Hıva ħandıqtarı tèrizdi javlarımız ħalıqtıñ eñsesin mıqtap turıp bir túsirip tastasa, qızba qandı qazaq qaytadan bas kötere almaydı.

2250 Joq, bügingi kün — eñ qolaylı kün. Tèvekel ne bolsa da ayqastı bastav kerek! Biraq ayqastı qay tustan bostağan jön?! Üş duşpannıñ qaysısınıñ bizge salğalı turğan şırğası berik, eñ aldımnen sonı üzüv kerek!»

Kenesarı endi qabağı qarş jabılıp, öziniñ qoyğan surağına şeşim izdep oy teñizine birjolata süñgidi. «Qoқан men Hıva ħandarı meylinşe tas jürek, jeñilseñ qaŋga 2255 boyaydı, qaramağındağı azğantay qazaqtı tügelimen qırıp tastavdan tayınbaydı. Al Rossiya patşası onday emes. Keybir qanışer şenevnikteri bolmasa, qalıñ buqaranı atı-

jöni joq kıra bermeydi. Oqqa baylap, Sibir aydasa tek betke şıǵar jaqsıların ğana aydaydı. Ülken jurt söytip qaşan da keñ peyilin tanıtpay qalmaydı. Al Qoқан, Hıva handıqtarı şe? Bular qorqav qaskır tèrizdi. Jan ketip öleksege aynalsañ, ölekseñdi de 2260 talay beredi. Tek qorıqqandarın ğana sıylaydı. Olarǵa boy köterip, küş jıynaǵanda ğana tiyisüv kerek. Eger eldeqalay onday kün tuvsa ayanıp qaluvǵa bolmaydı. Qoқан men Hıva özderi kırgan on mıñday er-azamat üşin javap bersin. Avǵanstanǵa, Persiyaǵa küñdikke satqan qazaqtıñ kız-qatındarınıñ qarǵısınıñ azabın tartısın.

Kenesarınıñ soǵıstı eñ aldımın Rossiya patşalıǵımın bastavdı qalap aluvına 2265 basqa da sebepteri joq emes. Patşa soldattarınıñ bekinis, zeñbirek, karabin ştutserleri bolsa, qazaqtıñ dalıǵan jalpaq dalası bar. Eger tıǵılar jıñǵıl, jıkpıl sayı köp bolsa, kır koyanın arlan tazı da ustay almaydı. Arqanıñ jeri mol, bir şeti Qarqaralıdan Aq Jayıqqa, ekinşi şeti Kızıljardan Betpaqdalǵa deyin sozılıp jatır. Qalay oyıssañ da jer jetedi, tek üzeñiñ berik, qaytpas qajırıñ bolsın. Al zeñbirek süyretken patşa eşkeriniñ munday 2270 mümkinşiligi joq. Onıñ üstine Orta jüz köp el. Bèrin birdey kötere almasañ da, soñıñnan eretinder tabıladı. Èliñ jetpey kuvǵınǵa tüser kün tuvsa, batırılıqtı qurmet tuta biletin qazaq, keybir işindegi èzèzili bolmasa körer közge ustap bermeydi. Eñ bolmasa Abılay hannıñ aruvaǵın sıylaydı. Al Qoқан men Hıva jerinde bunday jaǵday joq. Sır boyı, Üstirt, Mañǵıstav, Aral mañındaǵı köşip jürgen qazaqtardıñ şıntuvaytqa kelgende basın qosuv 2275 oñay is emes. Qoқан, Hıva handarın jeñüv üşin Jetisuv, Alatav, Qaraqalpaq oñirindegi aǵayındardıñ da bas köterüvi kerek. Oǵan senüv kıyın. Üysin, Duvlat, Alatavdı jaylaǵan köp kırgız, Aral boyın meken etken Qaraqalpaq seniñ sözindi söylep, joǵındı joqtay ma? Öz oşǵınıñ bası aman bolsa, seniñ qan tökkeniñde nesi bar. Qoқан, Hıva handarınıñ da küştiligi osında jatqan joq pa, olar kimniñ jüreginiñ qalay soǵatın biledi. 2280 Kırgız, qazaq, qaraqalpaq birigip bas qospaytın sezedi. Bükil Jetisuvdı alıp jatqan Üysin, Duvlat ta duşpanıñmen şın beldesip qalǵanıñda senen bölünip javǵa tastap ketüvi de mümkün...

Joq, olarǵa senüvge bolmaydı. Üysin, Duvlat, Kırgız, Qaraqalpaq öz basına Orta 2285 jüz ben Kişi jüzdiñ avır jaǵdayı түsse ğana atqa qonadı. Al onıñ ber jaǵında olardan ne ümit, ne qayır!

Kenesarınıñ Arqaǵa oralǵısı kelüvine taǵı da bir sebep bar. Ol — kek. Sèmeke, Bökey, Vèliy tuqımdarınan şıqqan aǵa sultandardı Qasım balaları örtep jiberüvge bar. Bul eskiden kele jatqan eski eges, el biyligine talasuvdan şıqqan baqastıq. Èsirese Qasım balalarınıñ oşi Qudaymendiniñ Qoñırkuljasında, Vèlyidiñ balası Şıñǵıs pen onıñ 2290 şeşesi Ayǵanımda, Bökey tuqımınan şıqqan Tèvkeniñ Jamantay, Kusbegi men

Jantöreniň Aħmeti men Arıstanında. Bul aģa sultandar Kenesarıniň da eň ayamas javları. Balık basınan şiriydi, ƙazaƙ jerin aƙ patşaga berip otırģan osı aģa sultandar dep kektenedi Kenesarı.

2295 Eger Arƙaga barsa, eň aldımen osılardıñ avılın şavıp, ejelden kele jatƙan eregistiñ bir tüyinin şeşpek. Ƙızın küñ, balasın ƙul ƙılıp, tabanına bir salmaƙ. Onsız ebden ƙansırıp alģan köñil jubanar emes.

Biraƙ olar Kenesarıga oñaylıƙpen boy bere me? Olardıñ da soñınan ergen ƙıruvar el bar. Ƙoldarında ƙaruv-jaraƙtı jüzdegen jasağı, sarbazdarı tur. Onıñ üstine ƙol ustasƙan aƙ patşa eşkerleri de ƙastarında.

2300 Kenesarıniň bir tirelgeni eň aldımen osı aģa sultandar men patşa eşkeriniñ arasına şiy jügirtip körüv. Şaması kelse Sibir men Orınbor gubernatorların özimen sanasatın etip aluv.

2305 Ol üşin Kenesarı barısımın soğıs aşpaydı. Aldımen gubernatorlarmın til tabuv jolın izdeydi. Öziniñ birneşe tilegin ƙağaz jüzinde aldarına ƙoyadı. Eger gubernatorlar sol tilekterdi ƙabıldasa, Ƙoñırƙulja, Aħmet, Jamantaylardıñ soñınan ergen jurtt ta bunımın sanasatın boladı. Onday jağdayda, altı bastı aydahar bolsa da Ƙoñırƙulja, Aħmetterden oş aluv oñayga tüsedı.

2310 Èriyne, onımın Kenesarı süyek tiygen töbettey upayım tügel dep öz betine ketpeydi. Abılay atasınıñ jolın ƙuvıp üş jüzdiñ ħanı atanbay toƙtamaydı. Eň bolmağan künde ata tağın alıp, Orta jüzdi biyleydi. Sondıƙtan bir tilekten keyin bir tilek talap etiledi, bėribir öz degenine jetpey ƙoymaydı.

Al general-gubernatorlar alģaşƙı ƙoyģan tilekterin ƙabıl etpese ne isteydi? Onda şeşingen suvdan tayınbaydı, soğıs aşadı. Jėne ol soğıstı eň ƙas javı Ƙoñırƙuljanıñ avılın şabuvdan, Ƙoñırƙulja prikazı Ƙaraötkel bekinisin aluvdan bastaydı.

2315 Abılaydıñ aldında ğana Orta jüz ħan kötergen ƙırık mıñ jılƙı aydağan Sėmekeniñ urpaƙtarı Ƙudaymendi balaları dese, Kenesarı uyƙısınan şeşip oyanadı. Aģa sultan Ƙoñırƙulja men Kenesarı arasında tek ƙana ejelden kele jatƙan el biylev, ƙonıs tebüvden tuvģan ata davı emes, bastarı körge kirgenşe keşirilmeytin uvıtı ƙanga siñgen oşpendik bar. Sol oşpendik, keşirilmes ƙastıƙtıñ endi aƙ patşa men ƙazaƙ eliniñ arasındagı ülken sayasatƙa da ıƙpalı tiymek. Kenesarı ornınan türegelip, sėl ersili-ƙarsılı jürdi de, 2320 ƙaytadan oy şuvmağın tize berdi.

«Ҳандиққа таласувдиң еки жолы бар. Оны сан аяқстан өткен Кенесары жақсы бiledi. Бiri саған һан биyligin еperem degen һалықтың artında turıp басқара билүv. Eкиншиси соһнан ergen қoldиң aldında жүrip erliginmen өзине tartıp aluv.

2325 Ҳандиққа жүз ben жүз, руv men руv talassa, журттиң art жағında turıp eldi қирғиңға aydap салıp, ақыл-aylamen, zulımdық-javızдыкpen muratқа jetүvge boladı. Al бүgingi talastay, қалың buқараның төvelsizdiğин қорғав armanı men seniң журт биyligin қолға alam degen көkeykesti tileğиң ушtasıp jatқанда, соһниһnan ergen қoldиң artında emes, aldına шғув қajet. Sonda ғана саған қара һалық senedi, соһниһnan eredi. Buқара өз basиһниң қамы үшин emes, һалқың үшин alısıp жүrgeniңdi көzben көrgeni жүн. Sөytken күnde ғана, armanıһа jetesiң. Һалық өzi armanıһа jetkizedi».

Osınday шешимge kelgen Kенесары, kenet tizesin бүgип belindegi Ыsфаған шеberi соққан narkeskenin суvирip alıp, қылшылдаған суvық жүzinen сүydi.

2335 — Anadan қорқақ болıp tuvmap edim, — dedi kenet davсы dirildep ketip, — armanıма jetkenше қорқақтық bildirsem өз қанымды өзim işeyin, osı sertime, түsi суvық narkesken, sen күvе bol!

Ol narkeskenin қинина салıp, endi көterile berem degende, art жағинан сиңirлай шıққан еyel davсы estildi.

— Tөrem-av, namaz oқыp jatırsиң ba?

2340 Bөybişesi Künimjan ekenin Kенесары қaramastan tanıdı. Tүregelip, tizesin қақты da, қарсы жүрди.

— Jөy ешеyin, semserdi tasқа салıp дүzin sinap jatır edim.

— Қас болattı jav жүregine салıp sinamas pa?

— Onиң da жүн.

2345 Kенесары еyeliniң сөzine riza болıp қалды.

Künimjan биyl jıyırma altıға шıққан. Oymақ avız, қumay көz, қара torиңиң suluvı. Eki bala tapқанına қaramastan, суңғақ boyına jarасқан tip-tik қос jumırıқтай қос anarı altın jambılı алқасın tırsıldata керip, аш beli үzilip keterdey talıp, mıқинinan төmengi buvra sandı bөksesin meylinше ayқındap tur. Üstinde шtırma ақ jibek көylek, 2350 көgildir torқа oқalı қамzol, onиң sırtınan шetin қundızben еdiptegen дүриya қızıl шапан,

2355 basında aq merüvert örgen, altın teñgeleri közine tüse salbırağan kızıl barqıt sèvkele. Sırtınan aq torgın şèlini kömildire jamılğan. Qulağına taqqan üş buvındı sırgaları men arkasına tögile tüsken toqpaqtay qalıñ şaşınıñ uşındağı tórt qatar şolpısı patşanıñ kileñ bir somdıq altın aqşasınan kıyıştırılğan. Batırdıñ aldında özin-özi kımsınbay ustavı, bılq-sılq basıp qasına burala kelüvi, erke bèybişe ekenin ańgartadı.

Rasında da «jazıǵı qatın demeseñ, kıızdan artıq saldıǵı» dep Jüsip qoja aqın aytqanday, Künimjan Kenesarıǵa aqılmen de, suluvlıǵımen de èbden unağan èyeli. Şıqqan tórkini de Qasım töreden saltanatı men baylıǵı kem emes, argınıñ şonjarlarınñ biri Èlke Baydalı tuqımı.

2360 Mınav üstindegi torqa, düriya kiyimderi men altın bilezik, altın şolpı, altın jüziktiñ bèri de kelinşek bop tükende osı tórkın bergen jasavı.

Kenesarı men Qoñırquljanıñ bitispes qas-jav boluvlarınıñ da bir sebebi osı Künimjanda...

2365 Kenesarınıñ batır atanıp, ataǵı Sariarqaǵa jaña jayıla bastaǵan kezi edi. Ulıtavdı jaylaǵan Jırıq ruvınıñ bayı Sandıbaydıñ Erdeni osı öñirge pravitel bolıp taǵayındalıp, at şaptırılıp, baluvan beldesken ülken toy bolǵan. Osı toyǵa bir top jigıtpen Kenesarı da kelgen. Ondaǵısı tar jol tayǵaq kün tuvıp, Kökşetavda bekinis salınıp, köñil qobaljıy bastaǵan soñ, Ulıtav mañın bir şolıp qaytuv edi. Altı alaştıñ alǵaşkı basın qosqan ħandarınıñ biri Alaşahan da osı jerde qaytıp bolǵan. Ulı Joşı ħan da osı tusqa qoyılǵan,

2370 Ulıtavmen irgeles Kişitavdıñ basında Edige batırdıñ da qabiri bar, Akmeşit evliye de osı arada jatır. Ulıtav qazaq eliniñ atameken kindiǵı. Bunı körüvdi Kenesarı da özine parız sanaytın. Bèygede soylǵa at jıǵılıp, kökparda kisi ölgen ulan-asır osı toydan qayıp kele jatıp, Argınıñ Altay, Törtuvıl ruvları jaylap otırǵan Terisaqqan özenine kelip, azıraq at şaldıruvǵa attarınan tüse-tüse qalǵan. Astındaǵı sèygülik jüyriǵın atqosşısına berip,

2375 Kenesarı qalıñ taldı jaǵaǵa bargan. Tañ aldında ġana jañbir javıp ötken-di. Sıñsıǵan tal arası tımırsıq bük eken. Kenesarı pısınap ketip, azıraq salkındap alayın dep sıldırıp jatqan suvǵa tayǵanında şaǵın kelgen Terisaqqanıñ bergi aǵımında kök tolqınmen oynap jüzip jürgen eki kızdı kördi. Avıl köşip jatqan kez, sirè, köş-jönekey şomılıp alǵısı kelgen tèrizdi, kiyimderi men şiderlep qañtarıp qoyǵan attarı argı bette. Kenesarı

2380 alǵaşkıda aydalada payda bolǵan bular periniñ kızdarı şıǵar dep oylap qalǵan. Èsirese aldınǵı kız bir adamnıñ avzınıñ suvı qurıǵanday suluv köringen. Qamşınıñ tilindey etip örılgen qos burımı kök tolqınmen oynap jılanday iyreñdep, sımbattı denesi, suv astında

aq sazanday buvlıksıp, eriksiz közin tartıp êetken. Tek argı bettegi attarı men üyüvli turğan kiyimlerin körgende ğana Kenesarı esin jıynay bastağan.

2385 — Arsıñdar ma, aruvlar? — degen ol kızdardıñ argı jağağa qaray burılğanın körip, ketip qaladı eken dep qorqıp.

2390 Aldıñğı tana köz japalaq sarı kız «Oybay, kötek!» — dep davıstap jiberip, suvdi eki ayağımen sabalay argı betke qaray jüze jöneldi de, soñğı kara torısı moynın burıp keyin qarap, jağada turğan Kenesarını körip toqtap qalğan. Türegelip jüzip, tek suvdan basın şığarıp:

— Bar bolarsız, mırza, — dep sèlem bergen.

2395 Söytkenşe jağağa Kenesarınıñ joldastarı da kelgen. Êdettegi qaljıñezil bastalğan. Aş denesin jigitterge körsetip suvdan şığuvğa uyalıp turğan kızdar, jağadağı Kenesarı ekenin estip, ne kıların bilmey sasқан. Kenesarı tobi êzil-qaljını aralas, eger tilegimizdi orındamasandar, qazır argı betke ötip, kiyim-keşekterindi alıp ketemiz dep qorqıtқан.

Qızdar «ağataylap» ketüvlerin surap jalınğan. Qaljıñ kumar jelökpe jigitter özderiniñ tilegin orındamay ketpeytinderin aytıp turıp alğan. Suv sorıp êbden javrağan kızdar, bulardıñ ketpeytinine êbden közderi jetken soñ, jigitterdiñ ne tileytinderin bilgisi kelgen. Kara torı suluvı Kenesarığa qarap:

2400 — Mırza, sonda siz menen ne qalaysız? — degen.

— Qalağanım qıyın bolsa da söziñde turasıñ ba, qarındas?

— Sözimde turmaytın qatın emespin, ayta ber.

Qız avzınan şıqqan «qatın emespin» degen sözdi Kenesarı öz mağinasında tüsindi. Kenet jüregi alıp-uşıp, qolğa tüsken torğayday tırışy jöneldi..

2405 — Qatın bolmasañ... Jaraydı, biz keteyik. Tek soñımızdan qıvıp jetiñder. Qalavımdı sosın aytayın. Vède me?

— Vède!

2410 Kenesarı tobi özen jağalay kete bargan. Azdan keyin kızdar bulardı qıvıp jetken. On altı-on jetti jasar uvızday eki jas kızdıñ suvıq jüristi beytanıs top jigittiñ qastarına qorıqpay kelgenderine Kenesarı tañ qalğan. Jène bergen vèdelerinde turıp aldap ketpegenderine razı bolğan. Osı kezdesüvden bastap Kenesarı men Künimjan birin-biri

qattı unatqan. Jaña tuvğan ayday tolıqsıǵan arqanıñ jas suluvı Kenesarıǵa birden qulap túsken. Şölmek künde sınbaydı, bir-aq sınadı. Sol tünde bir şölmek sındı. Jurttan avlaq döñgelengen qaraghan tübinde dalanıñ öjet kıızı batırdıñ bir tilegin orındadı.

2415 Künimjan ökinbedi, öytkeni osıdan eki jıl burın qos qatınıñ üstine toqaldıqqa almaq bop sasıq urt, buzav tumsıq Qoñırqulja quda túsip, üş üyir qara kök jorganı qalıñ malına tölep ketken. Onıñ üstine Qaraqoyın Qaşırılıǵa el jaylavǵa şıqqan şaqta urın kelem dep jaqında hbar bergen.

2420 Tañerteñine Terisaqqanıñ oypattav jaǵasına qongan Baybolat aqsaxaldıñ avılına Künimjan men japalaq sarı kızdı ertken Kenesarı nökerlerimen kelip tüsti. Künimjannıñ osı tünde Kenesarı batırmen köñil qosıp şıqqanın eñ aldımın jeñgeleri, odan şeşesi estip, suvıq hbar birte-birte jılanday jılıp Baybolat aqsaxaldıñ özine barıp jetken. Abılaydıñ aruvaǵınan, Qasım töreniñ qaharınan seskenip, ne istevdi bilmey, onıñ üstine abıroyı ayranday tögilgen kızınıñ küyigi de arqasına ayazday batıp otırǵan

2425 Baybolat aqsaxalǵa Kenesarı köp keşikpey «Künimjandı maǵan bersin» dep kisi salǵan.

Baybolat aqsaxal bul tilekti şuǵıl aqılǵa sap, qolma-qol şeşimin aytqan:

— Üş jüzge han bolǵan Abılay atasına Arǵınıñ, Qaravıl, Atıǵay ruvları altı kızın bergende, sol Abılaydıñ batır nemeresine bizdiñ jalǵız kızdı kıymaǵanımız bolmas, alsın — degen.

2430 Bir apta ötkennen keyin Elke Baydalı, Aqkoşkar Saydalı bop üş bozdı kösem jekken kümistegen qara pèveskemen, jasav artqan toǵız nardı bir köş etip Künimjandı ırǵaltıp-jırǵaltıp Kökşetavdaǵı Qasım töreniñ avılına uzatqan.

2435 Munı estigen Qoñırqulja namıstanıp bulqan-talkan bolǵan. Jasaq jiberip Baybolat avılın şavıp aluvǵa da oqtalǵan. Eytse de, baylıǵı özinen artıq Arǵının şonjar ruvı Elke Baydalımen janjaldasuvǵa batpaǵan. O basta Künimjandı toqaldıqqa suraǵanda da Qoñırqulja tek qatın sanın köbeytpek emes, Arqanıñ osı şinjir balaq, şubar tös ruvımen jaqındaspaq oyı da bolatın, al sol oydıñ buzılǵanına qattı qinjılsa da, taypa ruvlı eldi özine jav etüvdiñ qaterli ekenin uqtı. Sondıqtan Baybolatqa bergen qalıñ malına üş toǵız ayıbın qosıp aldı da, upayım tügel degendey, kökirektegi ızanı işke tüyip qala berdi.

2440

Biraq Qoñırqulja endi Qasım balalarına èbden öşigip aldı. Ebin tavıp, ezüvin qalay jıram dep jürgende Kökşeden Jabayı özeniniñ saǵasında otırǵan Taraqtı eline uzatılıp bara jatqan Sarjannıñ ülken kıızı Künükeyge jasıǵımen kezdesip, onı bir tün

2445 iyemdenip qoya bergen. Ağa sultan Qoñırqulja men Qasım töre balalarınıñ arasındağı osı bir namıs ızası endi bir-birine mēñgi keşpes qandı kekke aynalğan. Baq talası, jer talası, ruv talası, ar talası, qatın talası bēri kelip, ēbden şiyelenisken qıl tüyin bolıp qatıp qalğan.

Munı tek almas semser, ötkir qılış qana kesip bere alatının eki jaq ta jaqsı bilüvşi edi.

2450 Osı talastıñ bas sebepkeri Künimjan suluv şıqqan jeri de, tūsken jeri de mıqtı bolğan soñ özin-özi tım erkin ustaytın. Küyevine de ayqtanıñ istetetin, meylinşe erke...

Künimjan qazaq ēyelderiniñ saltı boyınşa Kenesarını küyevim, erim demey tek «törem» dep qana ataydı. Bunısı bir jağı küyeviniñ töre tuqımınan ekenin dēriptev bolsa, ekinşi jağınan «törem» dep özine biyliginiñ mol ekenin eskertip erkeletüvi edi.
2455 Sol ēdeti boyınşa ol:

— Törem, sen Qudaymendi batırdıñ atama estirtken sumdığınan ħabardarsıñ ba?
— dedi sēl jüdey.

— Joq, qanday sumdıq?..

— Aznabaydıñ balaların bilesiñ goy...

2460 — Qay Aznabay? Bayanavıldıağı Qarjas Aznabay ma, ēlde özimizdiñ Kökşedegi Aqsarı Aznabay ma?..

— Qarjas Aznabay. Biz Arqadan köşpey turıp Tayjan degen balasın patşağa qarısı şıqtıñ dep Ombıda atıp öltirip edi goy, sonıñ ağası Seyten batırdı da öltiripti...

2465 — Topırağı torqa bolsın. Esil er erte ketken eken! Meniñ ajalım Qoñırquljadan keledi devşi edi. Sol iyttiñ öşpendiliginen mert boldı ma eken?...

— İyē, solay körinedi. Aznabay avlımen Balkaşqa qaray köşip kele jatqanda, Mıñ Aral töñireginde Qoñırquljaniñ ēlgi şoqıngan kişi balası jol körsetip ēkelgen ēsker qarısı şıgıp ustaptı...

Kenesarınıñ külgindengen sargış tüsi qara qoñırlanıp ketti.

2470 — Qırılğandarı köp pe eken?

— Ҷарсиласувга мүмкіндіктери болмапти. Ойда-жоқта қолға түскен көрinedi. Бір-eki жігіт соылға жігілти.

— Топирақтарың торқа болсын, есил азаматтар. Арқаға оралар күн тувса алармыз ёли өштерин.

2475 — Сейтенмен бирге Қувбеттиң Ожарын да устaptи. Ол сол Омбида абақтида jatқан көрinedi.

— Қай Ожар? Ана Қоңирқұлжаның шабарманы Ожар ма? Ол Азнабай авлынған ат қуырығын кескендей еди гой?

2480 — Қоңирқұлжамен келисе алмай, Қараөткелден қайтып өз еline барыпти. Қанына тартпағанның қары сінсін дегендей, қанына тартқан гой. Јер-сувынан айрылған Қаржастың қайғысы јеңип Сейтенге қайта қосылған екен.

— Бір көргем... Қайсар, ийилинге келмейтин жігіт тєризди еди. Қыранат оны да дурис јолға салған екен. Ёттеген-ай, ол бейшараны да ийт јеккенге аydayди гой.

2485 Дєл осы кезде bulардың јанына Navрызбай келди. Bul жігіт екиге јања шыққан келбети жігіт. Бір ёке, бир шєседен тувса да, битими Кенесарыға мүлде ұқсамayди. Суңғақ бойлы, еки ийігіне еки киси мингендей қулаш јаврын, тит-тик келген, ат јакты, еки бетинен қаны тамған аққуба түсти. Мурын, көз, қас-қабактары қазақ жігіттериникинен көри мол пішилген, танaday јалтираған сопактав келген үлкен қоңир көздері адамға илтипатпен қарayди. Қызилды-јасилды мерүvert өрилген айдари самay тусынған салбырап түсіп тур. Јања 2490 тєбиндеп келе jatқан қоңир муртти. Basында қызил барқытпен тустаған қундиз бөркі, үстінде қуырышқтары мен тирнақты аyaқтары салбыраған қара қасқа күзен ішik. Ішigиниң јағасына, жеңине, шетине қара қоңир қундиз устаған. Belіндеги күмис белбевине билғары қинди себеле таққан.

2495 Navрызбай урысқа да осы кийиммен шігатын. Bileгине дейин сibanып түрип алған оң қолында бавыры қорғасын, бес батпан зилдей авыр қара найзасын тувday көтере устap, астындағы сарғылт қилшикти ақбоz атын ойнақтата «Абилayлап!» шапқанда, јан қарсы келе алмайтын. Јєне зилдей қара найзамен ешкимди қос қолдап шаншып көрген емес. Оң қолында төрт жігіттиң күши бар дейтин јурт. Navрызбай ашқан найзager, zamanында bul соғис қаруынған өзине пара-пар келетин јан кездестirmegen. Јєне јавға шапқанда қабағы қарсы 2500 јабилып, јүзінде ерекше қаһар payда болатын. Al јайшылықта Navрызбайдан ақ јарқын јан жоқ. Ол мунdayда ёри ёнши, ёри ёзилқой. Al қазир Navрызбайдың қалың қабағынан қинјылған рең байқалады. Көзи тереңдей, қас-қабакты киртиye қалған.

Oğan sebebi de bar edi.

Navrızbay soñğı kezde özi tuvıp ösken Kökşetav tuvralı köp oylaytın bolğan.
 2505 Munday kezderinde Arkanıñ jasıl şalgındı, kök maysalı dalası, jaqpar-jaqpar kuz tastı, ön boyı örbiy bitken qalın qarağay başkan tüye örkeş şağın tavlary, kök tolqını jar kemerin tınbay soğıp jatқан şalkar kölderı, mol suvly özenderı onıñ köz aldında elesteytin. Kenet Burabaydıñ köz jasınday kögildir tolqını şuvlağanday, kerege қanat қıran бүрkit қалықтай ұшқан Oқjetpestiñ basında oynağan erke jel jılağanday, dımқıl iyisi
 2510 añқыған Kenesarı üñgiri küñirengendey қулағına bir қayғылы ün keletin. Sol ün özin шақырғандay bolatın. Navrızbay munday kezinde köktem senin, jubayı enin añsağan jıl kusınday, işi-bavırı eljirey, tuvıp ösken Kökşetavın sağınatın. Öytkeni asır salған balalık şağı, jigit bolıp mağabbat legenniñ ne ekenin bilgen alğaşkı baқıttı tüni, beri de osı Kökşeniñ kögildir қушағında ötken. Navrızbayға Kökşe degen қur ғана tuvған jer
 2515 emes. Ol keyde öziniñ jılқусы bolıp jaratılмағанına ökinetin. Eger jılқусы bolsa sol Kökşeni er köktemde bir şarlap ұшpas pa edi! Mundayda Navrızbaydıñ жүregi uvday aşıp, janın қoyарға jer taba almaydı. Sol baқıttan, sol қуванışınan айırған sonav temir kiygen duşpandarımen alısa түskisi keledi. Ètteñ ne kerek, Navrızbay da bir, tuğırda turған bala бүрkit te bir, ұşарға қанаты бар, бирақ аyaғındaғы jibek bav jibermeydi, қur қayrat mezep
 2520 шаñқ-шаñқ шақыруvға ғана dәрmeni keledi.

Қаратавдыñ jиңғылы men bayalışı Kökşeniñ tobılıғыsı men қарағанına jetpes, bozi menen ködesi, jupar аңқыған kök şalgınına para-par kelmes. Sonda nege жүr bular Sırdıñ surğılt dalasında? Jan saқtav ma, èlde һандық pa köksegenderi? Eger jer-kögi bolsa, talaspay ma sol jer үшін sol tuvған jerdiñ özinde? Sırda жүrip Arқанı қalay almak?
 2525 Navrızbay osı jeyitterdi oylasa, eşteñege түsinbeydi. Èkesi Қасım төre, ағалары Esengeldi, Sarjanniñ bul jöninde ustağan jolı oğan jumbaқ.

Navrızbayға miñ Қоқан һандығынан Сарыарқасынıñ bir jaylavı artық. Osı қayғы keşe Қудaymendi batır kelgennen beri tipti üdey түsti. Қазirgi қабағынıñ қатувına da sebep osı. Аға, jeñgesiniñ төbe üstinde оñaша турғанın көrip, сөylesүvge èdeyi kelgen.
 2530 Navrızbaydıñ reñinen көñiliniñ қалалы ekenin аңарған Күнimjan oğan күle қарap:

— Kişi төrem, neden жүdey қалғаныñ? — dedi, — bir jeriñ avırғаннан savmısıñ?

Navrızbay қалалана javap қайырды.

— Avruv ekenim ras, jeñeşe... Janım avıradı, kökiregim avıradı, jüregim
2535 avıradı...

İnisiniñ nemen dertti ekenin köpten beri sezetin Kenesarı ündegen joq. Künimjan
endi jiger bere söyledi.

— Qara bulttan kün de şıgar, bul avruvlardan ayıgar zamanıñ da keler.

— Qaşan?!

2540 — Onı jüyrik attıñ şabısı, er jigittiñ namısı bileği.

— Namısqa şabar alısımız bolıp tur ma? Biz qazir apan-apanga kelip tıgılğan
böri terezdimiz. Qaşsa böri bolsañ da, tıgılğan jeriñ qur tükpir...

Kenesarı kenet inisine qaradı.

— Apannan atılğan böri javına qavipti ekenin bilmeytin be ediñ? Qol-ayağıñdı
2545 bavırıña jıynap atıluvğa dayındala ber, Navanjan...

— Joq, Kene ağa, apannan böri tek ajalına gana atıladı.

— Keyde javın da mert etpey me?

— Mağan onday iyt-jıgıstıñ keregi joq, — Navrızbay ağasına kişilik minez
körsete aqırın söyledi, — mağan javımdı añdıp basar Kökşeniñ iñgıl-jıñgıl jartası,
2550 soñımnan jel de qıvıp jete almas uşı-qıyırı joq Arqanıñ keñ dalası kerek.

Kenesarı inisiniñ özimen pikirles ekenin burın da biletin, bu jolı da oylağan
jerinen şıqqan soñ iştey qıvanıp qaldı. Söytse de qattı minezine salıp;

— Uyasınan erte uşqan kıran tez qartayadı, — dedi, — aldında ağalarıñ barda jol
tañdamay tura tur.

2555 Navrızbay Kenesarını özge ağalarından artıq sıylaytın, sondıqtan qarşı sözge
kelmey:

— Quba-qup, — dep tömen qaradı.

2560 Dël osı kezde küñşığıs tustağı belesten oydağı avılğa qaray köterilgen şañ
körindi. Eri-beriden soñ tav işinen eki salt attı sıtılıp şıqtı. Qırağı köz Kenesarı tesile
qaradı da:

— Oypırmay, mınav Ağıbay bolmasa etti, — dedi kenet kabaljıy, — astındağısı Aqılak tèrizdi...

Navrızbay da tesile qaradı.

2565 — İyè, Ağıbay kökem! Al janındağısı kim? At jalına jabısқан türi Erjanga uqsaydı.

— İyè, solar.

Söytkenşe kuyında şapқан eki attı jetip te qaldı. Endi olardıñ «oy bavırındağan» ayqayı da estildi.

2570 Kenesarı sazarğan qalpınan qozğalğan joq. Navrızbay men Künimjan şıday almay kele jatqandargı qarşı jügirdi.

Ağıbay puşpağına deyin terge batқан atınan qarğıp tüsip, belbevin moynına salıp, qazaqtıñ jamandıqtı estirtetin köne dèstüri boyınşa, eki qolın kökke kötere, tizerley otırıp ağıl-tegil jılağan qalpı suvıq habardı estirtti.

2575 — Batır Kene, qos bozdağıımızdan ayırıldıq, on segiz asıldan ayırıldıq. Taşkent quşbegi qolınan Esengeldi, Sarjan ağalarıñ qaza taptı. Qırşın jigitterimizdi de tegis bavızdadı.

Kenesarınıñ türi küreñitip, erni bozarıp ketti.

— Qaşan? Qalaysa?

Ağıbay betinen sorgalağan jasın sürtpesten, avızı kemseñdey:

2580 — Osıdan eki kün burın. Javız quşbegi bizdi aldap şaqırğan eken. Mèdelihan kelgen küni tünde Esengeldi men Sarjan sultandı divan sarayına şaqırtıp aldı. Senderdiñ Qoқан handıǵına qarşı şıǵatın oylarıñ bar eken dep bastarın aldırıptı. Erjan ekevmiz törelerdiñ jarlıǵı boyınşa kerüven saray avlasındaǵı attardı qaravǵa ketkenimizde rabatta uyıqtap jatқан özge jigitterdi jendetteri kelip bavızdaptı. Biz èzer qutıldıq.

2585 Èlsirep qalğan Erjandı Navrızbay men Künimjan süyep turğan. Suvıq habardı estisimen Künimjan basındaǵı ükili sèvkelesi men külgin torǵın şelisın julıp alıp, qara şaşın jaya, eki belin tayanıp joqtav ayta jöneldi.

Qapıda ketti qos arlan,

Jav sözine bos nanıp.

2590

Ayamadı ƙas duşpan

Batırıp ƙaŋa kek alıp...

Jamandıƙ habar soƙƙan jelmen birdey, ip-ilezde bul sumdıƙtı barlıƙ avıldar da estidi. Şaştarın julıp, betterin tırnap bozdağan ana, egil-tegil eñiregen bala, üy-üydüñ ƙasında joktav aytıp toptanğan ƙatın-ƙalaş, köziniñ jasin sürtip ƙürsingen şaldar, aşuvlı közderi ottay jaynap ƙijingen jigitter. Oypatta otırğan bar avıl köl üstinde tıp-tınış jüzip jürgen ƙaz-üyrekke itelgi tiygendey ep-sette azan-ƙazan boldı da ƙaldı.

Ƙandı vaƙıyğa ebigeri tek erteñine tañ atıp kele jatƙanda ğana basıldı. Ağıbaydan Esengeldi, Sarjan ƙalay ƙaza tapƙanın tolıƙ estigen Ƙasım töre bir tünniñ işinde uv işkendey bop jüdep şıƙtı. Ülken murındı sarğılt jüzi kögildir tartıp, ƙoyuv ƙızğılt saƙalı ƙırav başƙanday bozarıp, jayşılıƙta ƙandı balaƙ ƙaşƙırdıñ közindey bilevlene ƙızarıp turatın şegir közderi kenet jasıp ağara tüsken. Jetpiske kelse de, tip-tik ƙapsağay denesi aydalada jel ötinde ösken jalğız ağaştay tez-aƙ bükireye ƙalğan. Bul keyin «Navrızbay — Ğanşayım» ƙıyssasında:

Ƙasım ğan özgelerden asıp tuvğan,
 2605 Köñilin duşpandardıñ basıp tuvğan,
 Ƙarnında anasınıñ ƙan şeñgeldep,
 Ƙızarğan eki közin aşıp tuvğan,—

dep besiginen ƙanƙumarlıƙı, ayavsızdıƙı dèriptelgen, avzınan jalını şıƙƙan sotƙar, urda-jık, ƙatıgez Ƙasım töre emes. İylengen teridey jumsarıp, üstindegi jüni uvıs-uvıs tüsip kızıl şaƙa bolğan köterem ƙoyday èlsiz kèri-ƙurtañ şal. Tek közinde ğana ıza, aşuv ƙaldıƙı bar.

Ol sèske köterile Kenesarı, Navrızbay, Ağıbaydı jène avlında ƙonıp jatƙan Ƙudaymendi batırdı şaƙırıp aldı.

Az vaƙıt ündemey otırıp basın köterdi.

2615 — Jas kezimde, eser kezimde Kökşetavdı mekendegen tağı aƙ buvranı sadakpen atıp öltirip edim. Bul ƙılığımdı estigen avzı duvalı aƙsaƙaldar «Şırağım, Abılaydıñ aƙ buvrası Kökşetavdıñ iyesi edi, kiyesi urıp jürmese netsin!» — dep edi. Kökşetavımnan

ayırılğanımdı sol kılığımnan körüvşi edim. Esengeldim men Sarjanımdı da sol aq buvraniñ kiyesi attı ma? Olay bolsa allatağala jolıña aqsarbas aytıp, moynıma burşaq salıp tileymin: qaharıñdı, özge balalarımnan avlaq et!..

Qasım töre kökke kötergen qolın tömen tüsirip uzaq vaqıt otırıp aldı. Özge jurtta da ün joq. Tek «Aqsarbas!» Aqsarbas!» dep işterinen kübirleydi. Elden vaqıtta barıp Qasım töre basın qayta köterdi. Kenet közinde söñip bara jatқан ottıñ qızılınday bir èlsiz uşqın payda boldı.

2625 — Qıran qartayıp ölmeydi, qayğırıp öledi, — deytin edi Buqar jırav. Sol küy mağan da jetken eken. Ne bolsa sonı aytıp kettim bilem. — Kenet ol boyın jıynap aldı. — Endigi kezek seniki, — dedi ol Kenesarığa qarap, sodan soñ alağanın jayıp batasın berdi, — èvmin!

2630 Qasım töre türegelip, kumis kındı sapısın belinen şeşip Kenesarıniñ aldına qoydı da, keregege süyevli turğan kiyik müyiz mosısı bar, bilteli quldır matay türke mılıqtı alıp:

— Bes jüz qadamnan jañılmay tiyetin èkem Abılay hannan qalğan mura edi. Özge ağaña bermey kelip edim, endi sağan berdim. İye bol, — dedi.

Qasım töreniñ bunısı endigi biylik sende, qoldı, Kenesarı, sen basqar degeni edi.

2635 Kenesarı mılıqtı janında turğan Navrızbayğa berip, bir tizerledi de, qınınan kılışılğan sapını suvırıp alıp mañdayına tiygizdi.

— Osı sapınıñ almas jüzindey duşpandarımdı ayamaska ant etemin. Qasım töre tağı da bir tilegin ayttı.

2640 — Eki ağan men on segiz töleñgittiñ kegin qaytar. Bükil Qoқан handığına şamañ kelmegenmen, Taşkentti aluvğa küşiñ jetedi. Erteñ sarbazdarıñdı jıyna. Arğı atañ Tèvekel handay Taşkenttiñ şańırağın ortasına tüsir. Sonda men riza!

Kenesarı basın tömen iydi.

— Taşkentten alatına kekti Taşkentten bastav kerek pe, èlde böten jolı bar ma, aqılğa sap erteñ javabın bereyik.

2645 — Meyliñ.

Kenesarı sol küni öziniñ on eki qanat aq ordasına Ağıbay, Navrızbay, Qudaymendi batırlar men Nısanbay jırşını şaqırıp alıp uzaq keñesti. Erteñine janına üş batırdı ertip Qasım törege keldi.

2650 «Taşkentti şap» dep aşuv üstinde aytıp qaldım ba, eger Sır, Şuv, Sarısuv boyınıñ er-azamattarı ermese, az gana Altay, Toqa, Alşın, Uvaq ruvlarınıñ Taşkentti aluvğa küşi jete me dep, Qasım töre de aq mamıq töseginiñ üstinde tüni boyı kirpik qakpay döñbekşip şıqqan. Kenesarılardıñ kelgenin estip, bük tüsip jatqan jerinen basın köterdi.

2655 — Köke, — dedi Kenesarı èkesiniñ aldına tizesin bügip, basın iyip, — «Köppen keñesip pişken ton kelte bolmas» degendey biz aqılğa salıp, Taşkentti şabuvğa èli erte dep taptıq.

— Sonda ne istemeksiñder?

— Küz tüspey Kökşetavğa köşkendi jön kördik.

Qasım «Kökşetavğa nege köşesiñder?» dep suramadı. Basın şayqap ündemey uzaq otırdı da, èlden vaqıtta barıp:

2660 — Böltirikterin qaldırğan qaskırdıñ apanına añşılar èrdayım qakpan quradı. Kökşetavda bizdi kütken ülken qater bar, ol ara endi senderge qonıs bolmaydı, — dedi, — Arqağa köşken jön, onda da Ulıtavğa... Üş jüzdiñ qaq ortası, biri bolmasa birine iyek artuvğa qolaylı.

2665 — Ulıtav — Bağanalı jeri. Patşadan şen alğan Sandıbaydıñ Erden, Düzeni qonıs bermese qaytemiz? Kelmey jatıp tağı da soyl, şoqpar qaktıgıstıramız ba?

— İyè, öziñ bülinip kele jatıp, tınış jatqan elge bülük salsañ, seni jurt büyiden kem körmeydi, — Qasım avır kürsindi. — Sonda Abılaydıñ aq tuvın kötergen Sarıarqadan endi bizge barar tav, basar jer qalmağanı ma?

Üyge kirgennen beri ündemey otırğan Qudaymendi batır tizesin bükti.

2670 — Sandıbay tuqımınan jaksılıq kütuvge bolmaydı, — dedi ol. — Eger köşse Terisaqqan boyma, Qaraqoyın Qaşırılığa köşken jön. Bizge ergen oy Altay azamattarı bolsa, ol ara Janaydar, Tölebay batırlar şıqqan qır Altayınıñ jeri. Tuvıs tuvıstı tabadı. Jène Arğınıñ ardager ruvı Abılay hannıñ urpağına bir kısqı qonıs berüvi kümensiz. Al jaz şığa Ulıtav töñireginen orın tepken kelisimdi. Sandıbaydıñ qos bõrisi Erden,

2675 Düzeninen Ulıtav, Kışıtav mañın, Qara keñgir, Sarı keñgir boyın berse qolınan, bermese jolınan, altı qarıs azuvların kök qurışpen tilgilep otırıp tartıp aluv kerek.

— Bul tabılğan aqıl, — dedi Qasım, — Terisaqqannan Künimjan kelinniñ törkin jurtı da alıs emes.

2680 — Onda Qaraqoyın Qaşırılığa küni burın şabarman jiberip habarlaşkan jön bolar, — dedi Kenesarı.

Qasım iyek qaqtı.

— Bu da tabılğan aqıl.

2685 Qaraqoyın Qaşırılını jaylağan qır Altayı elimen söylesüvge qos atpen Qudaymendi batırdıñ özi jürmek boldı. Qalğan jurttı Taşkent qışbeginiñ qolınan qaza tapқан uldarınıñ jetisin berisimen Arqağa qaray köşüvdi vèdelesti. Er-azamattar, şal-kempir, bala-şağa tuvıp ösken sar dalasın sağınp-aq qalğan eken. Bul habarlardı quvana maquldadı. Keşeden beri elegizip jürgen jastar endi belderin bekem buvıp, at quyırığın tüyip alıs saparğa dayındala bastadı. Qoramsaqtarınan eki qırlı ötkir uştı savıt buzar, tört qırlı qozıjavırın jebelerin alıp, tartılar jerine jañadan küşigenniñ qoylıq jüni, tazqaranıñ 2690 taylaq jüni dep atalatın küşigen men tazqaranıñ qavırsındarın qondırdı. Al keybirevleri bolat uştı qos qulaş qayıñ nayzalarınıñ uştarın ötkir qayrap, at quyırığınan jasalğan şaşaq tağıp jatır. Bağız birevler belindeki süyek saptı buyda pışaqtarın qılşılıdata qayrap, böten qaruvları bolmağandıqtan juvandığı bilektey say boyına bitken tapal qarağaydıñ 2695 tüzüvlerin tavıp alıp, jumır tübirimen suvırıp, kespeltek şoqpar jasavğa kirirken. Arqa jerine qaytkenmen de tınıştıq bolmaydı degendey javğa arnalıp jöndelgen qaruv-jaraq, alıs jolğa dep dayındalğan er-toqım, jügen-quyısқан, miner at...

2700 Qaratav qoynavındağı avıl bitken qaza bolğan sultandardıñ jetisin berisimen birden köterildi. Qaytқан qazday tirkelip, sıñsıp köşip bara jatқан jurttıñ tuv sırtınan qarap döñ basında Kenesarı tur. Bir tileginiñ orındalğanına iştey quvansa da, aldımızda qanday kün bar dep qobaljıganday...

2705 Qalıñ el eki aptadan keyin Betpaqdalanı köktey ötip, Sarısuvdıñ qumğa siñip joq bolar etegindeki Qızıl jıñğılda otırğan Bèteş avılına jetken kezde aldarınan Altaydıñ jürek jutқан batırı, ataları Señgirbay, Januzaq Abılaydıñ üzeñgiles serikteri bolğan. Soñınan Jeke batır atanğan, Tölebay qarısı şıqtı. Qastarında el biylevşi eki-üş aqsaqalı men on şaqtı soyl kötergen jigitteri bar. Astarındağı jupını attarı men üsterindeki eltiri

tımağ, tüye şekpen, siri etik, bulardıñ kedey avıldan ekenin aňgartadı. Tölebay batırdıñ da kiygeni belendey mez emes, eýtse de ol erekşe közge tüsedı.

2710 Tölebay köldeneñi men uzındıǵı birdey törtpağ kelgen, koyuv, qara murtı kulaǵına deyin jetken ülken qara közdi, qara sur adam. Taqımındaǵı buzav tis şoqparı da özindey şombal, astındaǵı mingen qara kök atı da uzaq şabıstı, oşaq tuyaq, tört tağan, kulaş kevdeli, jalpağ jayavlı mıqtı qazağı jılqı.

Tölebay batır Kenesarı tobımen köşten burın kezdesip, Arqağa qaytқан aǵayındı kuşaq jaya qarısı alatındarın bildirdi.

2715 Köş qozǵalǵalı köñili qobaljıp kele jatқан Kenesarınıñ endi eñsesi köterile bastadı.

2720 Kün sevslesı tündikten tögile түsse de, Qaraötkeldiñ aǵa sultanı Qoñırqulja eli turǵan joq. Aq mamıq qus tösektiñ üstinde qos jastıqqa kömilip qalıñ oyǵa ketkeli köp bolǵan. Bir mezet Qoñırqulja avnap tüsip şalkasınan jattı. Endi moyılday qap-qara kişkentay közderi del tusındaǵı sırlı uviqqa qadalıp, mısıqtıñ murtınday tüksiygen siyrek qası edireye qaldı. Qamşınıñ alağanınday jalpağ kelte murnı pısıldap, kebejedey juvan qarnı dem alǵan sayın köterile tüsip ırq-ırq etedi. Salpı erindi avzın kıysañdata şaynaǵanda sarşunaktıñ quyırındaǵı jiñişke uzın murtı edireñ-edireñ ete qaladı. Bul jatқанı kişi toqalı Zeyneptiñ jeti kanat aq otavı. Üy işi saltanattı; jerge tögildire töselgen kırmızı kızıl tükti kilem, törde kızıldı-jasıldı qañıltırmen örnektelgen eşekeyli qos sandıqtıñ üstine keregeni sirestire jıynaǵan şeyi körpe, qus jastıq... Esikke taman oyuvlı

2725 sırlı kebeje, eki jağ bosaqada sendik üşin ilip qoyǵan toǵız qara qundız, toǵız qara tülki. Tabaldırıqta qara qılışqtı eki qasqır terisi jatır...

2730 Aǵa sultan qazır köylek-dambalşañ. Dambalıñ keñ balaǵı tizesine deyin türilgen. Işqırı men köyleginiñ salpıldaǵan eteginiñ er jerinde kevip qalǵan kan körinedi. Oǵan kımsınar Qoñırqulja joq, tışқан közin keyde jumıp, keyde aşıp qalıñ oyǵa şomuvda.

2735 Aǵa sultanıñ ayaq janında onıñ büyendey juvan jüñdi jup-jumır baltırın sıypap, baltır ǵana tüsken, torqa men jibekke malınǵan büldirşindey jap-jas bökseli, tıǵırşık kevdeli, kişi toqalı Zeynep otır. Ol kumis jüzik, altın saqıyna salǵan mırtaqtav savsaqtarımın bayınıñ borpıl bulşık etti baltırın şımşıy uvqalaydı. Şımşıydı degen qur atı, bir jerin avırtıp almayın degendey, jey eşeyin buray sıypaydı. Betinde ne kuvanış, ne reniş belgisi joq, bir tamırı bülk etpey tunjırap qalǵan. Tek nayzaday süyir uzın

kirpiklerin köterip, Qoñır töreniñ etegi men ışkıındaǵı qanǵa kögen közi tüşip ketkende ğana, barkıt qabaǵı sël şıtınap, pisken büldirgendey tompıyǵan erinderi burtıya qaladı.
2740 Biraq jas toqalınıñ qanday küyde otırǵanına köñil avdarar Qoñırqulja joq, şıtırman oyǵa şomıp ketken.

«Abılay urpaqtarınan meniñ nem kem, deydi ol işinen, ataǵım ba, baǵım ba, dèvletim be? Olar siyaqtı men de Şıñǵıs ħanniñ èvletimin. Ulı babam Orta jüzdiñ ħanı Sèmekege kırık mıñ jılkı bitken. Budan jüz jıldan astam burın Kişi jüzdiñ ħanı Èbilqayı Rossiya patşasına baǵınam dep ħat jazǵanda sol jılı Orta jüzdiñ ħanı meniñ atam Sèmeke de ħat jazǵan. Tek patşanıñ qaramaǵıma aldım degen Ukazı şıqqanşa duniye saldı... Orta jüz sodan keyin barıp Türkistannan kelgen Sabalaqqa — Èbilmansurǵa avǵan joq pa? Öz èkem Qudaymendi sultanǵa da otız mıñ kara kök pen küreñ bitti emes pe... Èbilmansurmen ħandıqqa talasuvǵa kuvatı jetpese oǵan ol ayıptı ma? Meniñ èkem
2745 Qudaymendi qabilan bolsa, Èbilmansur — Abılay aydahar edi. Aydahardıñ qabilandı jeñüvi ğajap pa? Biraq Abılay aydahar bolsa da Qudaymendi qabilandı juta almadı. Sèmeke ħanniñ urpaǵı dep Ombı general-gubernatorı ünemi araşa tüsti. Sonıñ arqasında ata-meken jerimizdi de, qaramaǵındaǵı qalıñ arǵındı da Qudaymendi eşkimge bergen emesti.
2750

Baq degen küykentay quspen para-par, qay jerde jem bolsa, soǵan qonadı. Èkeme bitpegen dèreje maǵan bitti. Bükil Qaraötkelge aǵa sultan bop Abılaydıñ balaları emes, mına men, Qudaymendiniñ Qoñırquljası saylandım! Al dèvlet deseñ, meniñ dèvletim kimnen kem? Jıyırma mıñ qılañ men baranım bar. Tek salıqtı az tölev üşin qaǵazǵa on eki mıñ dep körsetkem. Segiz mıñ jılkımdı jasırıp qaldım. Bükil Rossiyanıñ
2760 qazınasın iyemdengen patşa aǵzamǵa segiz mıñnan tüser payda maqtaǵanda bir küngi saltanattı qonaǵasına jeter. Al maǵan... Seksen jılkı segiz avıldıñ iygi jaqsısın satıp aluvǵa jaraydı».

«Èñgime seksen jılkıda emes, eldi biyley bilüvde ğoy. Meniñ qızmetime aq patşa da, Ombı general-gubernatorı da riza. Al ħalıq şe? ħalıq degen bir keşşe jas bala, onı
2765 alday alsañ bolǵanı, soñıñnan ere beredi... Meniñ sol qasıyetim ğoy, osı vaqıtqa deyin jurttı uvısımnan şıǵarmay kelgenim?»

Qoñırqulja buqara aldında öziniñ qadirin köteretin isterin oyına tüşirgeli sıqsıyta jumǵan közin aşıp aldı. Jüzinde tøkapparlıq payda boldı. Kenet közi ayaq jaǵında otırǵan toqalına tüşip ketti. «Qalay qızıqpassıñ, dedi ol işinen, èbden pisken
2770 büldirgendey ğoy mına toqaldıñ türi... Bala tappaǵandıqtan ba eken, dene bitimi èli

- 2775 bılırtığı jaña tüsken ƙalpındağısınday. Tek böksesı şıǵıñƙırap, kevdesı köterılıñkiregen be, ƙalay... Tünde meniñ ketip ƙalǵanıma öƙpelegendey de keyip bar ğoy özinde... Oy, tõiiri, ƙatın öƙpesı biye savımǵa jete me, bavırına basıp, bir uvmaştasañ... Èlde sonı kütip otır ma?.. Onda..» Ƙoñırƙuljaniñ boyında ƙızuv sezim kenet jarƙ ete tüsti de, èpsette söne ƙaldı. «İyè-iyè, dedi ol taǵı da işinen, men jurƙa az jaƙsılıƙ istedim be? 1834, Jılıƙı jılı Mamır ayınıñ on toǵızında aƙ patşadan buzav terisine mör bastırıp, ƙazaƙtan soldat almaymın degen ant ƙaǵazın èkelgenimdi bılay ƙoyǵanda, patşa aǵzamınıñ meniñ ötinişim boyınşa biyilǵı Tavıƙ jılı Kökek ayınıñ besinde jibergen Ukazınıñ özi ne turadı?!»
- 2780 Ötken Meşin jilǵı ƙıs ƙattı bolıp, Balkaştıñ arǵı betinde malın aydavǵa köşip kele jatƙan Kenesarıdan jaskanıp, Arƙada tebinge ƙalǵan Aƙmola ökiriginiñ jüz ƙırık mıñday ƙarası şöp jetpey jutƙa uşıraǵan. Onıñ üstine aƙpan — ƙañtar da Taşƙent ƙuşbegisiniñ ƙaraƙşıları jüdep otırǵan biraz avıldı şavıp, Esil, Nura ƙazaƙtarınıñ şaruvaşılıǵı èbden küyzelgen.
- 2785 Jaña ustav boyınşa Aƙmola ökirigi ƙazaƙtarı osı biyilǵı Tavıƙ jılınan bastap jasaƙ tölevge tiyisti bolatın. Jurttıñ küyin körgen Ƙoñırƙulja, salıƙ jıynav ƙıyındıǵınan ƙaşıp, bar ħalıƙtıñ atınan salıƙtı Kökşetav, Ƙarƙaralı ökirikterimen ƙatarlasa, eki jıldan keyin tölevdi ötinip ƙaǵaz jazǵan. Bul ƙaǵazben ƙosa ƙeşki serüvenine minsin dep Birinşi Nikolay patşanıñ özine arnıp moynı ƙuvday iyilgen altı aƙboz arǵımaƙ jibergen.
- 2790 Arǵımaƙtıñ suluvlıǵına riza bolǵan patşa, Aƙmola ökiriginiñ ƙazaƙtarı ƙırƙınşı jilǵa deyin salıƙtan bosatılısın degen arnavlı Ukazın şıǵarǵan. Bul Ukaz jüdep ƙalǵan jurttıñ köñilin köterüvmen ƙatar aǵa sultan Ƙoñırƙuljaǵa özge sultan, biylerdiñ aldında ülken abıroy èpergen. Ƙoñırƙuljaniñ osal kisi emes ekenin özge jurttı ta tüsingen. Burın ƙıñır ƙarap jürgen keybir avıldar endi ƙara suvıƙtan ıƙtaǵan köterem ƙozı-laƙtay
- 2795 Ƙoñırƙuljaniñ ƙoltıǵına kire tüsken. Aǵa sultanniñ mindet etip otırǵanı osı jayt.
- 2800 «Yapırmay, dedi taǵı da işinen Ƙoñırƙulja, ötken jilǵı ƙıstıñ orasan ƙattı bolǵanı esine tüsip, ƙıstıñ osınday boların esepşi Jarƙulaƙ ƙart aytƙanda nege ƙulaƙ ƙoymadım? Ƙara maldı alısƙa ayday almaǵanmen, jılıƙını Bayanavıl jaǵına ötkizip jiberüvge bolatın edi ğoy. Esepşi Jarƙulaƙ ƙart aldına malta tèrizdi özen jaǵasınıñ jiltır sur tastarın jèyip ƙoyıp: «Mine kördiñiz be, aǵa sultan, dep edi ğoy, egerde Mavsım men Ƙaraşa aylarında Mergen Ƙavıs juldızı men Egiz Zavza juldızı ƙatarlasa körinse ƙıs avır boladı. Ƙazir Ƙaraşa, Mavsımda Mergen men Egiz ƙatar körinip otır. Sen Tuyaqtıñ ƙızı Ƙaynisanı alar jılı da osınday bolǵan. Ol jılı Jılan edi ğoy, ƙazir Meşin... Munday avır

2805 katan kış otız jılda bir soğadı. Kapı kalma degen edi göy. Artınan javırınşı Dèkir bilgir de meñsiz kara koydıñ otka küydirgen kuv javırınıñ sızıqtarına qaray otırıp, «jeti halıqtıñ tağdırın, sol jeti halıqtı baskaratın jeti patşanıñ ajalın, küni burın boljay alatın kara bastı kara koydıñ kuv javırını aytuvına qarağanda biyılğı jıl Meşin jılı, Meşin jılı küni qaharğan, boranı aqırğan avır jıl, — biyıl jut jılı bolar» degen.

2810 Koñırkulja murtınan küldi. «Jarqulaq esepşi men Dèkir javırınşınıñ tilin almağanım qanday durıs boldı. Olardıñ degenin istep, jılkıñı tav tasalağan şığıstağı elge aydağanımda, el munday apatqa uşırıp, patşa Ukazı şığıp, abıroyım köterilmes edi göy. Jaratқан alla bunıña da şükir, jüz kırık mıñ mal kırılса, biyılğı jılı jüz kırık mıñ töl tuvar. Al jurt közinşe qadirimdi köteretin munday patşa aғzam Ukazı èr jılda şığa bermes. Bul ataq — meniñ abıroyıma tağılğan bir jaña altın teñge emes pe».

2815 Koñırkuljanıñ qabağı kenet tikireye qaldı. «Apat demekşi, apat kele jatқан tèrizdi göy, aylaker bolsañ qutılıp körşi endi osı apattan?!»

«İyè, şeşeleriniñ jatırınan nayza ustap tuvğan, Abılaydıñ qandı balaq urpaqtarı bir jağınan bastarı alınıp jatsa da, tèvbe eter emes.

2820 Begderbek kuşbegi biltir Esengeldi men Sarjandı öltirse, biyıl Lèşkèr paruvanşı aldap şaqırıp Qasım töreniñ öziniñ basın aldı. Al biraқ budan keyin toқтаған қaysı bar? Jaralağan қашırday Qasımniñ Kenesarı, Navrızbayı tipti doldanıp алған жоқ па? Biltir bes jüz üy bolıp el şetine kelgennen beri keñ dalanı küñirentip jatır. Bulardıñ jetkeni özge elge қırsıқ болıp tiydi-aқ қой. Patşaға қарsı şıғuvdı osı jurt Qasım balalarınan üyrenedi, osı vaқıtқа deyin keybir қоқан-loқısı болмаса, negizinde tınış jatқан қalıñ

2825 Arğınnıñ arasına da iritki mıқтаp түsken sekildi. Özi de şıғuvға tayav turğan kez edi degendey, Kenesarınıñ қayтқанı kesir boldı. Qazirdiñ özinde Aqmola ökiriginiñ Baydalı, Qoylıbay — Şağır, Janay — Qalkaman, Temeş, Tinalı bolıstarı bas köterip otırған жоқ па? Oған sonav Aznabay balaları шоқ salıp ketken Qarjas ruvin, Bektastiñ Tayması jel berip otırған Törtqara avıldarın, Qarқaralı ökiriginiñ atқа қона bастаған

2830 Jeñbay — Şañşaq, Qara — Aqtımbet, Qorsın — Kerney, Qoyanşı — Tağay bolıstarın, altı jüz otız bes üy kırğızdı, biltirdan beri erevildep atқа mingen Kişi жүzdiñ Tabın, Tama, Jaғalbaylı, Alşın, Jappas, Şekti, Törtqara ruvların, Duvlattıñ İmanı jeliktirip otırған Torğay boyınıñ қalıñ Qıpшаğın қossañ ne boldı? Rossiya patşalığımen şektesken jerdiñ бeri қазир lapıldaп jaңaн ört tèrizdi. Buğan Aqmola ökiriginiñ Qıpşağı men

2835 Kereyi de қосıladı degen sıbıs bar. Sonda bu jurt қayda barмақ? Bükil Arқanı қalıñ örtке aynaldırмақ па? Sol örttiñ көригі biyıl Ulıtav маñına, Qaraqoyın, Qaşırılıға көшір

kelgen Kenesarı. Jer davın, salıq davın paydalanıp qalıñ qazaqtı patşağa qarsı öşıktire tüspek. Jurttıñ öşıgüvi esirese mına Aqtav bekinisi salına bastağannan beri tum örsiy tüsken terezdi. Aqtav bekinisiniñ salınuvın da Kenesarı öz paydasına jaratpaq, oğan
2840 mümkindigi de bar: Aqtav, Qarqaralı, Aqmola, Ayagöz ökirikteriniñ toğısqan jerinde tur. Jene onıñ bolaşaqta atqarar borışı da zor...»

Aqtav bekinisiniñ nege salınıp jatqanın esine tüsireyin degendey Qoñırqulja bas jağındağı kilem boqşantayına qolın sozıp kızıl safyan muqabadan qalıñdığı bir eli, eki bastı samurıq qustuñ sureti salınğan qağaz aldı. Bul osı jılı on besinşi Mavsım küni
2845 Birinşi Nikolay patşa qol qoyğan Aqtav bekinisin saluv jönindegi jarlıq edi. Qoñırqulja köz jügirtip oқы bastadı:

«Ombı oblısına jatatın sırt okrugterdiñ Aqtav degen jerinde bekinis salınsın. Bul bekinistiñ bastıǵı-komendantı etilip polkovnik ne podpolkovnik şenindegi adam tağayındalsın. Komendant mınanday mindetter atqarsın:

2850 Aqmola, Qarqaralı, Ayagöz okrugteriniñ işki tınıstıǵın baqılasın.

Osı üş okrug avıldarı oñtüstiktegi Betpaqdalğa deyin köşkeninde, solardıñ qorğanşısı bolsın.

Şekaranı ünemi baqılap tursın. Qazaqtardı şekaradan eri qaray böten jaqqa ötkizbesin. Başqa jurttı da şekaradan beri qaray kirgizbesin.

2855 Osı üş okrugtiñ jerimen köşken kerüvendi urı-qarıdan, şapqınşılardan qorğasın.

Osı tört mindetti orındav üşin joǵarǵı atı atalğan üş okrugtiñ eskerleri Aqtav komendantına baǵınatın bolsın. Jene komendantqa bizdiñ bekinisterimizge, ne qol astımızdağı qazaq avıldarına şabuvıl jasaytın qastar tabılsa, onı Şuv özeniniñ boyına deyin qıvıp, qaruv qoldanıp tıyım saluvğa ruqsat etilsin».

2860 Qoñırqulja Ukazdı oқыp şıǵıp, onıñ mañızına jete tüsineyin degendey sël ündemey jattı. Azdan keyin ğana barıp taǵı da sël külimsiredi. «Asıqpañdar. Tek osı Aqtav bekinisi salınıp bolsın. Sonda körermiz qaysıñnıñ qalay turp etkenderiñdi!»

Janında otırğan toqalın Qoñırqulja adamğa sanar emes, Ukazğa riza bolıp ketip, qos bastı samurıq kus salınğan jerin şöp etkizip süyip aldı da ornına qoydı. Endi osı
2865 Ukazben birge Ombı general-gubernatorına jazğan patşanıñ ekinşi jarlıǵın oquvğa kiristi. «Aqtav bekinisine şirkev salınsın. Şirkevde bir pop, eki dyakon, bir küzetşi ustavğa ruqsat etilsin. Poptıñ jıldık jalası mıñ som bolsın, müriytterge, dyakondarğa

alpıs somnan, küzetşige — toğız som elüv tiyın jılına jalaqı berilsin. Al popka, Aqmola, Qarqaralı Ayagöz prikazdarı boyınşa jolğa şıkkanında, zañğa sèykes jol qunı tölensin
2870 jène odan bōten araқ-şarap sekildi kerekterine jılına tağı eki jüz elüv som aқşa қosılsın».

Қоңırқұлjanıñ мurtı uyқıdan oyanıp kerilgen mısıqtıñ қuyrığıндаy tikireye қaldı.
«Bul қalay, dedi ol tağı da işinen, Abılayhan Қaldan Serenniñ Şarşa degen balasın
өltirip, endi orıs patşalıғına baғınam dep Tuғım degen balasın jiberгенinde, қatın patşa
2875 oған һандıқ қурмет қағазимен, jılına үş jüz som aқşa, eki jüz put un tōlenip tursın
degen jarlıқ берген edi гоy, al mına popka... İyè, сонда қalay болғанı? Patşa aғзамnıñ
қазир байғанı ma, èlde үş jüzdiñ һanı sanalған Abılayға jılına үş jüz som tōlep көñilin
өzine avdarmaқ болғанда, бар қazaқtıñ бostandığın bir poptıñ jalaqısı қurlı көrmegeni
me?»...

Қоңırқұлja өз ойман өzi шоşıp ketti. «Tüfa, tüfa» dedi patşa aғzam үş jüz som
2880 түgil, бүkil қazaқtı bosқа nege almaydı? Қıñқ desem janım шıқsın. Tek Қudaymendi
туқımın көleñkesimen қorғay жүрse болғанı! İyè, iyè, көleñkeñnen aynalayın aқ patşa,
seniñ jaқsılıғıñ az tiydi me? Men de sol jaқsılıғındı aқtap жүрген жоқpın ba? Қолımnan
kelgenin ayaған jerim бар ma? Ombı oblısınıñ bastığı general Talızıynnıñ buyrığı
2885 boyınşa, Kenesarı jaғına шıқpaқ болған ruvlarға қасıma үş sultan ertip özim bardım,
көşpeñder dedim. Talızıynnıñ jurttı қorқıtқан, үрkitken, mandayınan sıypap aldaған
қағазdarın da tarattım, tipti болмаған соñ erevildi elge Ombı oblısınıñ musılman
meşitiniñ bası Ğabdıraһman uғlı Muһammed Şarif imamdı da шақırttıм, бирақ көterilisti
basuv meniñ mañdayıma jazılmasa ne isteymin. Aқ patşaға қарsı jelikken қazaқ
2890 Navrıздаğı şabınған бuвра tèrizdi, mavқın baspay, бетinen қayıtpaydı. Қoy deseñ öziñe
қарsı umtıladı. Kenesarı otırған eldiñ ortasına барuvға, maған da jan kerek, бèleli
tesikke бармағıмdı тıғıp ne jinım бар, бар қoldan kelgenim sol boldı.

Al Kenesarı degeniñiz kekilikti ilüvge èkki болған kezқуyñқ tèrizdi, sotқar èkesi
men tentek aғalarınıñ соñınan жүrip èbden şınıғıp алған, urısқа бирден kirip ketpey,
2895 Çirikov esavul sekildiler басқарған kişkentay jasaқtardı қағıp tastap, күş jıynavda...

Ombı general-gubernatorına, «Esil, Nura, Aқtav, Ortav, Қarqaralı, Қazılıқ,
Jarқayıñ, Oбаған, Tobıl, Қusmurın, Қarqaralıdan Jayıққа deyin ата-babamızdıñ jeri edi,
sender solardı tartıp alıp, bekinis salıp jatırsıñдар. Mal baғıp, күn көretin bizge de jer
kerek», — деп èlsin-èlsin һat jazıp, jurttı дүрlikтиre түsүvде. Aқtav bekinisi salınadı
2900 degennen beri tipti öşigip aldı. Қан төgispeyik, Aқtav bekinisin salmañдар deydi. Al

atameken Kökşetavı men Ҷараөtkeldiñ arasına ornatılған beketterge maza berüvdi koydı...

2905 Birak aқ patşaға Kenesarı kim? Aydalada ulıǵan bir aş қасқır. Jazǵan ҳattarına javap қaytarmaқ tügil osı ҳattı èkelgen adamdardıñ özin ustap alıp şetinen Sibirge aydavda. Al sonda, Kenesarı ne istemek? Bizde jazıқ жоқ, ötindik, қулаққа ilmedi, al endi atқа қonayıқ деп қalıñ buқarani көtermek... Sondıқтан da jerinen ayırılıp aқ patşadan tüñilgen jurt Kenesarıǵa қosılıvda. Ombı generaldarı munı nege түsinbeydi? Köktemde көterilgen dariya tügil kişkentay özen de bir күni шеñberinen шıǵıp tasıydı. Al Ombı bastıқtarı қalıñ қол шıǵarıп, Kenesarı күşeymey турǵanda қırıp saluvdıñ ornına, 2910 bizdiñ özimizge erevildi toқtat, nemese tiñ tiñda деп buyırıқ berüvden басқanı bilmeydi».

2915 Қоңırқұлја kilem boқşantayǵa таǵı da қолın sozdı. Bir қаǵazdı alıp tesile оқıdı. Bul polkovnik Talziynniñ eñ soңǵı jarlıǵı edi. «Osı jarlıқtı alısımen көterilgen avıldardıñ мақсатın bilüv қajet, raylarınan қaytpasa, қan jutқızıp basuv üşin jıyırma төрт saǵattıñ işinde sol avıldarǵa öziñniñ balalarını jiberüviñizdi aқırǵı ret buyıramın. Bul jarlıқtı siz buljıtpay orındavǵa tiyistisiz», — degen sözdi оқıp шıқtı.

2920 Қоңırқұлјanıñ onsız da қара қоңır жүзи endi tipti қоşқıldanıп ketti. Қараөtkel bekinisindegi бейбиşesi Қaynisanıñ üyinen èdeyileп arnap toқalınıñ avlına da osı jarlıқtıñ èlegimen kelgen. Aǵa sultanniñ Ombıdaǵı kadet korpusında оқıp жүrgen Jènedil, Şıñǵıs degen eki balası bar. Қоңırқұлја bulardı patşa қızmeti üşin қavip-қaterli Kenesarı avıldарına jibermek түgil, ajdahaniñ apanına da jumsavǵa şimirikpeydi, tek... balaları aytқанın orınday ma, gèp sonda. Jènedil ülken бейбиşesi Қaynisadan, Şıñǵıs ekinşi èyeli, Vèliyһanniñ nemesi Aққаǵazdan tuvǵan. Jènedil ıñıқ, қорқақ, birdeñege berilse tez at қuyrıǵın kese almayтın bosañ. Al Şıñǵıs шаş al dese bas alatın қatal, èri 2925 öjet, èri batıl. Jènedil salпı avız қара. Şıñǵıs naǵaşı jurtına tartқан aқсарı, şegir köz. Töre tuқımınıñ janjalşıl, ur da jıқ mineziniñ бери de boyına bitken. Jastıǵına қaramastan el arasındaǵı dav-janjalǵa da aralasa bastaǵan. Bıtır esavul Lebedev Balkaş köliniñ tusında көşip bara jatқан Seytendi қолǵa түsirgende tilmaş bolıp барған da osı Şıñǵıs. Al Jènedilde bul jigerdiñ biri de жоқ. Bir biyeden ala da, қула da tuvadı degen mine osı. 2930 Aǵa sultan eki balasın da jek көredi. Öz қолımen aжалǵa aydap saluvǵa bar, birak төrkinderi mıқtı, aduvındı èyelerinen ǵana iymenip жүr...

Қоңırқұлјanıñ көзи қaytadan jas toқалına түsti. Bul jолı баǵанаǵıday emes, şüñireygen kişkentay көziniñ түbinde bir қıyapat ашув oynay jөнeldi. Jas toқalınıñ

2935 betine tesile qarap, işip-jep baradı. «Mınav tıgırşık tös, bölek bökse kimdi bolsa da kızığırtır... Osı suluv toqalı balası Şıñgıspen köñildes degendi bėybişesi Qaynisa köpten beri kulaq-kağıs etetin. Aqkağızdı jek köretin, kündes qatınıñ şeri goy dep Qoñırkulja bul sözge belendey köñil qoymaytın. Alayda toqalınıñ qasına bir jansızın tıñğa qoyğan. Sol jansızı jaqında munıñ ösek emes, şın ekenin aytқан. Bul suvıq habardı estigen şaqta kanşa bulқан-talқан bolıp aşuvlanğanmen, öş aluvğa kelgende aylaqor, ündemey bas

2940 salatın sabırlı ağa sultan tabanda şuv şığarmay «tura tur bellem!» dep işten tınğan da qoyğan. Söytip ızğa ünsiz janıp jürgeninde ekinşi bir sumdıqtı tağı estigen. Ülken balası Jenedil osı kişi toqalınıñ avlındağı bir töleñgittiñ kızına gaşık eken. Qız da munı jaksı köredi-mis. «Eger ekem ayttırıp bermese, osı kızdı nağaşım avlına, nemese Ombığa alıp qaşam», — deytin körinedi Jenedil..

2945 Bul habardı estigende Qoñırkulja tipti küyip ketti. Ağa sultanniñ balası qarasınıñ kızın almaq degen ne sumdıq! Qoñırkulja kişi şesesiniñ qoynına barıp jürgen Şıñgısqa da munday aşuvlanıp körgen jok, al bul jolı... Jenedildi jedel şaqırtıp aldirttı da:

— Seniñ qarasınıñ kıızı, Ebdıvaqıyt töleñgittiñ Kümisin alam degeniñ ras pa? — dedi eki közi qantalap.

2950 Jayılıқтаğı ınjık, qorqaq Jenedil sirè Kümisti şın jaksı köretin boluvı kerek, kütpegen jerden tabandılıq körsetti. Ekesine tike qaray almasa da, kızğa bergen vedesinen taymadı.

— Ras.

2955 — Al sen бүkil Ulıtav, Qara Keñgir, Sarı Keñgirdiñ qojası Erdenniñ kişi kızın sağan ayttırğanımdı bilmeysiñ be?

— Bilemin. Ol kızdı Şıñgıs alsın...

— Ey, ne maltañdı ezip tursıñ öziñ? «Şıñgıs alsınıñ» qalay?! Qatındı sağan ayttıramın da, alatın Şıñgıs bolğanı ma?

Jenedil tömen qarap miñgirdedi.

2960 — Ekesiniñ jas toqalına barganda, ağasınıñ qalıñdıgın ala almay ma?.. Alsin. Men Kümisten böten eşkimdi almaymın. Aldırmasañ bavızdalıp ölemin.

Qoñırkulja küyip ketti. Jenedildi bas salıp tepkileyin dese, Zeynep pen Şıñgıstıñ arasın jurtqa jayar dep qorıqtı. Aşuvdan özin özi èzer ustap:

— Şık üyden! — devge ğana murşası jetti.

2965 Osıdan keyin tösek tartıp üş kün jatıp aldı. Kalıñ oyğa şomdı. Şeşimge de keldi.
«Zeynep pen Şıñğıstıñ arası jurtka taramasın. Ağayın-tuvğan estise abıroyımnıñ
ayranday tögilgeni. Bul ekeviniñ tartar jazasın tek özim ğana bilüvim kerek. Al
Jènèdildi qarasınıñ kıızı Kümisten alıstatқан aқıl. Sandıbaydıñ Erdeni özimmen terezesi
teñ şonjar. Onımen қудandal boluv — on eki қанат ақ ordama тағı da bir jaña tirev
2970 қосıldı degen söz. Naғaşısı Tuyақбай қарадан шıққан қıñır edi, көрдиñ be jiyeniniñ
қalay қарay tartқанın? Қайткен күнде de Kümisten ажıratuv èdisin tabuv қажет, naғaşısı
sekildi toñ moyın iyt aytқанға көnbese...»

2975 Bükil Қараөtkeldi bir şıbıқpen aydağan Қоñırқұлja өз basına түsken
avırtпalıқтан osılay күbidey isinip ne isterin bilmey жүrgeninde, Talızıynnıñ èlgi ҳatı
kelgen.

2980 Қоñırқұлja қуванıp қaldı. «Av, tuvğan balalarını körer көzge ajalға aydaғanıñ
ba, degen iştey surаққа: — üş жүz birdey madaқтаған Abılay özin Hıva ҳanıınıñ
қuldıғınan alıp қаşıp, eline aman-esen èkelgen Oraz қuldı er jetken kezinde «Basımnan
өtken қаşқındıқ, қuldıқ қарalı күnimniñ күvèsi boladı», — dep өз қолımen bavızdağan
joқ pa edi?! Jamandıқ isiñniñ ayғағı bolar adam tiri жүrүvge tiyisti emes. Bul salttı
Abılay balaları berik ustaғanda Sèmeke ҳanıınıñ urпағı nege қаşadı? Aға sultan
Қоñırқұлja öziniñ toқal şeşesiniñ қоynına барған balası Şıñğıstı erlik көrseter sın
sapарға jumsavı күnè ma?» — dep mırs-mırs күlgen.

2985 Endi osı şeşimin aytpақ bop izdetkeninde, Ombı kadet korpusınan jazғı
demalıstarına kelgen Jènèdil de, Şıñğıs ta avlında bolmay şıққан. Kenet boyın
қızғаншақtıқ, ашuv biylegen Қоñırқұлja olardı izdetip шақırtıp aluvға şıday alмай,
қasına on bes baskeser nökerin ertip, öziniñ èli түneytin kezegi jetpegen jas toқalıınıñ
avlına түsip ketken. Biraқ Jènèdil men Şıñğıs munda da bolmay şıққан. Sirè èkeleriniñ
kele jatқанın estip, көрşi avılға ketip қалған tèrizdi. Bir nökerine «tavıp èkeliñder» dep
2990 buyırıp, özi toқalıınıñ üyine түsken. Mezgilsiz kelgen bayınıñ түksiygen қabaғınan
Zeynep seskene қалса da sır bermegen. Suluv denesiniñ erkeкterge aldımen көzge
tüsetin erekşe jerlerin күzgi semirgen toқtı қоyday èdeyi bultıldı, көzin jerdен bir
alмай, аyaғın uşınan basıp қызмет istegen. Jas baғланнıñ tez pisken etin tutasımen bir
өzi jep, bir şara қımız işip ıқılıқ ata bastaған Қоñırқұлja қırmızı қızıl түлкidey құлпırıp
2995 özinen èldeneni dèmetip montıyıp otırған toқалға сонда ğana қараған. Jegen eti men
işken қımızdı boyға tarap, denesin kenet bir aluvan қızuv sezim biyley jөнelse de,

«toçalım, seniñ köñiliñdi soñınan tabarmın» dep dalağa şıqqan. El jata bastağan kez edi. Jènèdil men Şiñgıs eli kelmegen eken. Qoñırquljanı böten oy biylegen.

— Èbdivaқиyt töleñgittiñ üyi қaysı? — dedi ol қasında турған нөкерине.

3000 — Mınav şetki қараşa üy.

Qoñırqulja eşkimge til қатpay sol üyge қарay жүре bergen. Ağa sultannıñ izin basıp onı күzetip жүрген top нөkeri de soñınan ergen.

3005 Qoñırqulja «Assalavmağalayküm» dep kirip kelgende, eñ aldımen қараşa üydiñ dèl ortasında қıp-қızıl bop jaynağan tobılğı şoғın көrdi. Odan keyin қара көлеñke üydiñ oñ jaғında қurama көрpeniñ üstinde шаşınıñ уşın örip otırған boy jete bastağan jas қızға көzi түsti. Böten jan жоқ. Beysavat kelgen aға sultandı tanıp қız ne isterin bilmey tıyrıлаған da қалған.

— Èbdivaқиyt қayda? — dedi aға sultan, қız betine süysine қарap.

Қız burıñğıdan da sasa түскен.

3010 — Èlgi көрşi avılдағы naғашım üyi шақırıp edi... Kişi balasın сündettetedi eken. Apam ekevi soған ketken... Köp keşikpey kelip қalar...

— È-è... Atıñ kim?

— Kүmis...

3015 Şeşim tabanda kelgen. Qoñırqulja minezine èkki bolған нөkerler üyden şıғıp ketken.

3020 Aға sultan қızға қayta қараған. Kүmis dese күmis eken. Mañdayı қақтаған күmistey кеñ, özi jumırtқaday aғшақ, sazdı jerge bitken sarı aғашtay суñғақ бойlı, uvıljaған bir керemet. «Jènèdil de tekke қumartıp жүрген жоқ eken!» — dedi işinen kenet boyı balkıp ketken Qoñırqulja, söytti de sırtına jamıla salған қара пуспақ işigin ıyıғınan silkip түsirip, köylekşeñ қaldı da, sabaday кеñ jargaq şalbarınıñ avın şeşip jatıp, Kүmiske қарap:

— Balam, ana bir kesedegi suvsındı beri èkelşi, — dedi.

Añşı қувıp jetken eliktiñ лағındaу zèresi уşıp, tostaғандау көzi шарасınan şıға jazday javtañдаған Kүmis bir sètte dalağa қаша jönelgisi de keldi, biraқ sırtınan esikti

3025 ustap turğan jigitterdi aňgarıp, «ešteñe ete qoymas. Suvsın surap otır goy...» — dep dirildegен buvının èzer basıp, mayısa türegelip ayak jağında turğan savmal quyılğan, qañıltır simmen şandığan eski keseni ustap, arbağan jılğa tayağan torğayday, Qoñırquljağa jaqınday berdi.

— Minekeyiñiz...

3030 Sol-aq eken Qoñırqulja Kümistiñ aq bileginen şap berip ustay aldı da, özine tartıp aldı. Qızdıñ tek «oybay» degen davsı gana şıqtı. Ar jağında jağaltaydı ilgen qara bürkitley Qoñırqulja Kümisti qozğaltpastan baldırğan jas denesin şökken buvraşa alpamsaday keñ bavırınıñ astına alıp, eli èbden qatpağan qabırğasın sındırdaday qısa, uvmaştay jöneldi...

3035 Qaşa bulqınğanmen avzın kevdesimen tuñşıqtırğan alıp küş qoya ma, azdan keyin Kümis talıqsıp ketti. Biraq aqa sultan oğan qarağan joq. Elüvge kelse de, eli küşi qaytpağan, baqlan qozı eti men uvız kımızğa toyınğan Qoñırqulja endi jas Kümistiñ abıroyın kızıl qan etip ağızdı.

Qoñırqulja mavqın basıp, mañday terin sürtip jatқан kezinde sırttan:

3040 — Sultan, qaytesiz kızuvlanıp, sizge kirüvge bolmaydı, onda aqa sultanınıñ özi bar, — degen bas nökeriniñ davsın esitti. Qoñırqulja balası Jenedildiñ kelgenin bildi.

Düley küşke qarısı tura almay aq jüzin möldir jası javıp talmavsırıp jatқан «jas iyisti» tağı da biye savım mezgil èvreley, aqa sultan èlden vaqıtta ornınan turdı.

3045 — Èkesi qatın qılğan kızğa üylensin endi Jenedil! — dep esiney küldi de, işigin ıyığına ilip, jargaq şalbarın qoltıqtay üyden şığıp ketken.

Toqalınıñ otavına jaqınday berip, ananday jerde, kögen qasında eki betin qolimen basıp, eki ıyığı bir köterilip, bir tüsip ünsiz jılap otırğan Jenedildi kördi. Qayırılıp qarağan da joq. «Èkeñniñ toqalına iniñniñ barganın betime salıq etetin sabazsıñ goy, al endi ne aytar ekensiñ?» — dedi ol kübirlep, öziniñ tuvğan balasın tabalay, söytti de aq otavğa bettey bergen.

3050

Bir nökeri soñınan asığa quvıp kelip:

— Aldiyar aqa sultan, èke-şeşesin qaytemiz, körşi avıldan kele jatқан betinde qol-ayaqtarın baylap sayda ustap turmız? — dep edi, Qoñırqulja:

— Ƙoya beriñder, — dedi de aƙ otavƣa kirip joƙ bolƣan.

3055 Ƙoñırƣulja řañıraƣtan túsken kün sêvlesinen betin sêl êrerek ƙozƣadı da, ƙaytadan toƣalına ƙaradı. Odan betin avdarıp bosaƣaƣa kóz tastadı. Bosaƣada keregege jibek búldirgisinen ilingen segiz ƙarıs, ôrimi ƙos savsaƣtı ırƣay saptı ƙamşı tur.

3060 Öz balañmen oynas bolatın patřaƣarsıñ ƣoy, alsam ƙayter edi ana ƙamşınıñ astına, dep oyladı ol bir sêtte. Biraƣ ol oynan tez ƙayttı. Zeynep osı jerdiñ ƙızı emes. Ƙarƣaralı aƣa sultanı Jamantaydıñ kenje ƙarındaşı. Bu da Têvke sultannıñ ƙızı. Sultan ƙızın uruvƣa dêsťur joƣ. Unamasa, nemese dêm-tuzdarı jaraspastay kektesse sultandar ƣurıp boyınşa onday êyeldi uzatıp êkelgenindey, bir kôř etip ırƣaltıp-jırƣaltıp tôrkinine aparıp saluvı kerek. Künêsın öz êkesi tartƣızadı. «Ëyê, bul ƙamşı saƣan emes, bôtenderge arnalƣan, anav ƙorƣasın sımdı tört taspa, osı Ƙoñırƣuljanıñ öz ƙolımen-aƣ talay ƣul men 3065 kúñniñ arƣasında oynaƣan».

3070 Aƣa sultan ƙaytadan toƣalınıñ betine kóz tastadı. Tañ ata Ƙoñırƣulja úyge kirgeninde Zeynep, uyıƣtamay kútip jatır eken. Toƣalƣa nêpsıƣumar sezimmen kôñil ƙosƣan júyrik dônendey řıñƣıstan ƣóri azban jılƣıday avır deneli Ƙoñırƣuljanıñ jóni bôlek têrizdi. Aƣa sultan tôrge kelip jantayıp kôzi iligip ketkenşe, Zeynep bolıskey kerevetti saƣırlatıp, «janıma kelseyşi» dep saƣırƣanday êlsin-êlsin dônbeƣşiy bergen. Bir şapsa uzak şabatın êbden ƣaljıraƣan keri mêstek, jas baytaldıñ oynaƣısı kelgenin bilse de, řarřaƣandıƣtan jastıƣƣa bası tiyisimen ƣor ete ƣalƣan. Sodan sêske kezinde kôzin aşsa, ayak jaƣında toƣalı otır eken. Izalı jastan bulavlanƣan eki kôzi Kúmistiñ abıroyı ƣan bop ƣatƣan Ƙoñırƣulja kôyleginiñ etegine ƣadalƣan...

3075 Ƙoñırƣulja ƣımsınar emes. «Ôziñniñ kôp istegeniñniñ biri ƣoy meniñ tündeƣi bozbalařılıƣım», — dep ƣandı eteginen imenbesten júndi baltırly ayaƣın sozıp;

3080 — Uvƣala, — degen. Sodan ƣaytıp til ƣatƣan joƣ. Al Zeynep sol sêskeden kün kôterilip, túske tayaƣaƣa deyin êli ƙozƣalmay otır. Uzun jibek kirpikterin anda-sanda bir kôterip, ƣara kôzderin Ƙoñırƣuljanıñ kindik tusınan tômen bir ƣadap ƣoyadı da, ƣabaƣın sêl şıta kôyleginiñ etegine avdaradı. Aƣırın ƣana kúrsingendey bop demin aladı da bayınıñ júndi juvan baltırın ƣaytadan uvƣalay túsedi.

Ƙoñırƣulja tınıƣıp ƣalƣan eken. Êli de bolsa birdemeni dêm etip mól iyip otırƣan toƣaldı kenet ayap ketti.

3085 — Ƙamzolındı şeşip, ana esiktiñ tiyegin salıp kel, — dedi Ƙoñırƣulja ôzi iñƣaylana berip. Ƙuvanıp ketken jas toƣal ornınan asıƣa turıp ırƣala basıp barıp esiktiñ

tiyegin saldı. Dèl osı kezde sırt jaqtan birev esikti tarttı. Zeynep bosagadan sıgalap jiberdi de:

— Sultanım, Şıñgıs pen Jènèdil, — dedi, — aşayın ba?

— Jandarı şıgıp ketpes, küte turar, öziñ beri kel...

3090 Toqaldıñ upayı tügendelip bolğannan keyin, èlden vaqıtta barıp, esik aşılıp, üyge Şıñgıs pen Jènèdil kirdi. Tüsteri solğın. Èsirese Jènèdil. Eki urtı suvalıp, közi kirtiyip, bir tünniñ işinde süzekten turganday ilmiyip qalğan. Künèni èkesi emes, özi istegendey, Қоңırқұлjanıñ betine қарай алмады, bası tömen salbırap ketken. «Bèse, nağasıña tartқан boz ökpe bolarsıñ devşi edim, davıs köterüvge jarar türiñ joқ қoy. Kümistiñ de endi 3095 mañayınan jürmessiñ», — dedi işinen aға sultan. Jènèdil rasında da èkesiniñ aytқanıday boz ökpe, bosañ bel, jigersiz jigiti edi. Bar mağabbatın түnde jılap tavısqanday Kümisten de küder üzgen, èkege de қarsı söz aytar dèrmeni joқ, қазirgi turısı қajırsız, salı suvğa ketken adamnıñ keypi edi.

3100 Al Şıñgıs bolsa suvsını қана uvmaştalğan toқal şeşesiniñ jayrañdağan түrin көrip, janjaldıñ jeñil bitkenin түsindi. «Tatuvlaşқан ekensiñder. Bèse, қара niyetti кèри қорқав, жүзge istegen қıyanatınıñ өзine қaytarılған birin keşirse kerek etti. Endi èkeden keler қavip joқ».

Èkesiniñ sıрын osı күнге deyin anıқ түsinbegen Şıñgıs, onıñ balasına ölmey keşpes kek saқtap қалғанın қaydan bilsin!

3105 Қоңırқұлja boқşantayınan Talızıynnıñ buyırғın қayta alıp, balalarına oқıp berdi de:

— Sender aқ patşanıñ ofitserlerisiñder. Buyırқtı orındav — borıqtarın. Èrқaysıñ жүз sıpaydan alıp, erevil kötergen elderge жүriñder. Aytқандarıña көнse көşken jurttı keyin қaytarıñдар, көнбесе bastarına ақır zaman ornatıñдар, — dedi.

3110 — Eger küşimiz jetpese қaytemiz? — dedi èkesiniñ söz törkinin aңғarıp қалған Şıñgıs, — Kenesarı sultan osal jav emes.

— Aқ patşa ofitseriniñ sözi emes aytıp turganıñ, қарғам. Қудaymendi urpaғынıñ atına kir keltirmeñder! — dedi aға sultan kelte қayırıp.

3115 Көrer көзge ölimge aydap salғаннан Şıñgıs қатıgez èkeniñ өз күнèsin keşpegenin uқtı. Aға sultanға endi söz қaytarmay eki balası ün-tünsiz üyden şıgıp ketti.

Azdan keyin olardıñ Qaraötkel bekinisine qaray şavıp bara jatқан dübiri estildi.

Qoñırqulja sèl tıñdap turdı da:

— Qaşangı tokal şeşesiniñ etegine jabısa beredi, Şıñğısқа da özin körseter mezigil jetti, — dedi.

3120 Zeyneptiñ jüregi muzday bop ketti. «Bèrin de biledi eken. Mezgilsiz kelgeniniñ de sebebi sol boldı. Anav etegine jabısқан қан da sonıñ esebi eken. Qaramağında kisi joқtay, tuvğan balaların ölimge aydap saluvı da sonıñ öşi. Kökjal bolsañ osınday bol».

3125 Kèri tarlan Qoñırquljağa Zeynep süysine qaradı. Ayıptı ekeni esine túsip ketip, ayağına jıgılıp keşirim surağısı da keldi. Biraқ onı istemedi, èyel bolsa da tübi Bökeyhanniñ urpağı ekenin umıtpadı. Sol sazargan қalpında:

— Al Jènedildiñ jazıgı ne? — dep suradı.

— Jazıgı balası men şeşesiniñ қılmısın biledi. Jène sultan basın qarashınıñ kızına қor etpek boldı.

— Bèrine de túsindim. Endi meni törkinime қашan aparıp tastaysıñ?

3130 — Balanı özim taptırdım, özim jazalaymın. Al қatındı kırık toғız төlep satıp alғam, қalıñ malımnıñ қunı қaytpay bostan-bosқа nege aparıp salamın? — dedi қabağın түksiyte, söytti de sèl jibip, — қımıznıñ bolsa èkelşi, şöldep kettim, — dep teris burıldı.

3135 «Aram қoldan қalay adal қımız işüvge dèti baradı», — dep Zeynep sèl tañ қalıp turdı da, özin-өzi juvbattı. «Jaraydı, ҳan tuқımında budan da soraqı күnèlar болған. Özi keşse, maған ne sor?».

Ol endi jorғalay basıp, bosaғada turған күmis pispekti қара sabaға қaray bettedi.

Osı kezde üyge birev kirdi.

— Assalavmağaleyküm.

3140 Qoñırqulja sèlem bergен adamnıñ betine burıla qaradı da, kenet jüzi jılıp sala berdi.

— Av, Ojar sabazsıñ ba?

— İyè, ağa sultan, özimin.

— Jarqınım-av, tirimisiñ, qaydan jürsiñ? Joğarı şıq.

3145 — Ombıdan. Jène jalğız emespin, — dedi Ojar törge taman otırıp jatıp.

— Qasında kim bar?

— Qatınım.

— Kimniñ kıızı?

— Tayjanniñ.

3150 — Qay Tayjan? Èlgi patşağa qarşı şıgıp atılğan... Aznabaydıñ Tayjanı emes pe?

— İyè, sol kisiniñ kıızı...

— Onda kıız bar ma edi?

— Özi ustalganda... Altınşaş degen kıızı qalğan eken. Tayjanniñ üy-işin Turinge aydağanda Ombınıñ bir bay savdageri sol Altınşaştı satıp alıp, general Fondersonğa tartuv etipti... Biyil on altığa şıqtı.

3155

— Èñgime sende eken göy!.. İyè, sen oğan qalay üylenip jürsiñ?.. Özi qayda.. Üyge nege kir demeysiñ...

— Körşi avılda... Qalay üylenim uzak jır...

3160 Ojar kıımız sapırıp jatқан Zeynep jaққа köz tastadı da, sözün tiye qoydı. Ağa sultan birden tüsinip èyeline:

— Toқal-ay, sırtқа şıgıp qonaққа şay qoyğız, qoy soydır... — dedi.

Zeynep: «Menen jasırasıñdar göy sırlarıñdı», — degendey kekete ezüv tarttı da üyden şıgıp ketti.

3165 Ojar Seytenmen qalay serik bolğanın, onı qalay ustap bergenin, öziniñ tutқın bolıp nege birge jürgenin bastan-ayaқ bayandap berdi de:

— Ombığa bargan soñ da eki jetidey abaқtıda jatuvğa tura keldi. — Seytendi bölek, meni bölek «sottamaқ» boldı, — dep küldi. — Bir küni Fondersonniñ özi keldi. General degendi jaқın jerden burın kim körgen, sarı ala tüymeli, qayқыğan jiyren

3170 murttı, tüsi suvıķ kisi eken. Seyten men Tayjandı ustap bergenime raķmet aytıp, ne tilegiñ bar, sura dedi... Ombıģa bılır bir jërmeñkege kelgenimde Altınşaştı körgenim bar... Sonda avzımnan silekeyim aģıp ķumar bop ketkem. Tèvekel dep generalģa: «Maģan ќatındıķķa esiginde jürgen kırģız kıızın berseñ boladı», — dedim.

— Jıyırma besinşı jılģı zañ boyınģa kıızdıñ kimge tiyem dese de öz erki. Bizdiñ zorlavģa ģaķımız joķ, — dedi general. — Kıız kõnse...

3175 «Bayķaymın generaldıñ Altınşaştı maģan berer türi körinbeydi. Zañdı özderi ķolday jasap alıp jürgen joķ pa... Temir torlı abaķtısu bar ķala tügil, jalpaķ jatķan ķazaq jeriniñ özinde de kıızdıñ erkin kim suraģan. Èytse de men:

— Kıızdı kõndirüvdiñ mindetin özim alaym, — dedim. Generaldıñ közi şaraday bolıp ketti.

3180 — Èkesin ustap bergen adamģa ol ķalay kõnedi? — dedi.

— O jaģın özime jiberiñiz, — dedim.

General aytķan sözün ķaytıp ala almadı. «Jaraydı» dedi.

3185 Burm bizde küzette jürgen bir şoķındı tatar uryadniginen estigem: «Fonderson üyindegi malay kıız sizdi eki-üş ret suradı. Eger tamaķ bersem tapsırasıñ ba?» — deydi degen.

3190 Èriyne, èkesiniñ aģasımen birge abaķtıģa tüsken soñ, meni solardıñ adamı eken dep oylap jürgenin birden uķtım. Jemin sezse jıyırılģan kirpi bavırım jazadı, azıraķ aķģa berip, èlgi uryadnikten meni kıızben bir jolıķtıruvın suradım. Öz dinin satķan uryadnik, paţģa kıızmetin de sattı, bir kezekte turģan küni Altınşaştı maģan èkep jolıķtırdı. Kıız kisendeqli Seyten ekevmizdi general üyiniñ janınan abaķtıģa aydap apara jatķanda körgen eken. Janı aşıp tünimen jılap şıģıptı. Bayķaymın, şet jaķta öskenmen, öz tuvmalastarı dese üzip janın beretin türi bar. Onıñ üstine men oģan eliniñ azattıģı üşin küresip jürgen bir batır jigit bop köringen tèrizdimin. Kışkası biz şuv degennen til taptıķ. Söytip, bir-eki kezdeskennen keyin, ekevmiz ķol ustasıp elge ķaşpaķ boldıķ.

3195 «Bizdiñ osılay vèdeleskenimizdi Fondersonģa aytıp edim, ol şuv degende jaman aşuvlandı. Böltirikti ķańģa asırasañ da toģayın añsaydı» degen osı dep bir sètte Altınşaştı jazalamaķ ta boldı. Degenmen aķıldı adam ģoy, azdan keyin sabasına tüsip «Seniñ munıñ durıs eken. Altınşaştı alıp eliñe jet... Ĥalkınıñ azattıģı üşin küresken kisiniñ kıızın alıp ķaşıp kelseñ, saģan jurtıñ sözsiz senim körsetedi. Al bizge ķazaq

3200 arasında, èsirese Kenesarı jigitteriniñ arasında sendey jansız köz-қулағımız bolғанı öte қажет», — dedi. Söytip men қазир Altınшақты қатın etip alıp, Kenesarınıñ avlına bara jatırмін, — dedi sözін аyaқтаp Ojar.

Қоңırқұлја riza болıp қарқ-қарқ күлди.

— Jigit bolsañ mine osınday бол! Қой да аман, қасқир да тоқ, қатın да бар.

3205 Ojar төмен қарап күлиmsiregendey ezüv tarttı.

— Zamanıñ түlki bolsa, tazı bop şal degen göy bizdiki.

— Degenmen eki kemeniñ қуырігін устаған сувға ketedi, сақ бол. Èsirese Kenesarı avlıнда... Sultanniñ közi қırağı, қате bassañ birden sezedi. Jène ol avılda jalğız gana Kenesarı emes қой.

3210 — Қасımniñ urпағınан басқа қасында тағи kimder бар екен, һабardarsız ba?..

— Қазир көп jurт solay қарай bet buruvda göy. Jaқında sol jaқтан beri öткен bir mèliş sèvdegerinen estidim, атақты batırlardan бүгін таңда Şubırtpalı Ağıbay, Altay Tölebay, Bestañbalı Buқarbay, Baғанalı Құdaymendi, Қыпшақ İман бар көрinedi, al Tabın ruvınıñ batırı Tilenşiniñ Jolamanı biz de sendermen birgemiz dep jaқında

3215 Baytabın degen jas batırı men Sergazi һан тоқaldıққа alayın dep жүрген Aқböken attı batır қызdı jiberipti...

— Қатın қутırған zaman boldı göy osı kez... Sırımбет қırқасынан байın, malın tastap altı balasıмен Kenesarınıñ қарındaсы Bopay da барıp қосıldı degen de ras pa?

3220 — Ras. Қасımniñ ulдарı arlan қасқир bolsa, қыздарı қанşıқ böri emes pe. Bopay қазир қолına nayza alıp bir top jigitterdi басқарады desedi. Kүйев jurт, Vèliy һanniñ avılın şabamın dep тisin қайраp жүрген көрinedi.

— Bopay kelip aғасыniñ tobına қосılsa Janaydar batır da so jerde deseñizşi...

— Nege?

3225 — Janaydar мен Bopay jas kezderinde Қозı Көрпеş pen Bayan suluvday болған жоқ pa edi? Tek Қасım төре Janaydardı қара қзақ деп Bopayды оған бермеген. Altı bala tapsa da Bopay Janaydar dese işken asın jerge қойады degen öсек бар. Ekeviniñ bası Kenesarı ordasında қосылған bolar.

Özin ana jılı Baygöbeğin asında körgenim bar, ağası terezdi közinen qahar şaşkan aq sarı qatın eken. Astına boz jorqa minip alıp sayısqa tüsti. Birde-bir erkek şıdatpap edi... — Ojar birdeme oyına tuskendey Qoñırquljağa burıla qaradı, — jañağı aytқан batırlarıñızdıñ bəri, Jolaman sultannan özgesi kileñ aşık kevede, jalañ tös kedey sarbazdar eken... El biylegen bay, manaptan eşkimniñ atı estilmey me?

— Malımdı şavıp alar dep qorıqqan jüz jüz elüv şañıraqtı Şormanniñ Musası, Jaqıptıñ Elemesi, Asılğazınıñ Babatayı sekildi miñdı aydağan azğantay baylar bolmasa, el ağaları «tübi qalay boladı» dep artın kütüp otırğan terezdi göy. Èzirge qosılğandar Qarqaralı ökiriginen Qazınıñ Qudaymendisi men Bayanavıl ökiriginen Bektastıñ Tayması. Qazınıñ Qudaymendisi patşa ükimetine burınnan narazı. Ana jılı onı bolıstıqtan tüsirgen. Al Bektastıñ Tayması...

— Bektastıñ Tayması deysiz be? — dedi Ojar sël qobaljıy. — Yapırmay...

3240 — Nege şoşıdıñ? Qastaskan jeriñ bar ma edi?

— Joq... Degenmen... — Ojar sırın aytar-aytpasın bilmey sël otırdı da, sözün qaytadan bastadı. — Taymastıñ Kenesarı qasında boluvı... Mağan qavıp tuvğızıp otır, — dedi ol kübirley, — bılır Seyten ekevmizdi ustap Ombığa apara jatqanda bizdiñ toқтаған avlımız tek osı Taymas avlı ğana boldı. Birdememdi sezip qaldı ma dep küdiktenetin edim...

— Baskadan küdigiñ bolmasa Taymastan èzirge qorıqpay-aq qoy... Ol osıdan bir apta burın Jolaman men İman avıldarına jürüp ketipti. Jurt iñğayına qaray Irgız ben Torgaydan da èri baradı desedi. Şaması Kenesarı ereviline Aq Jayıq, Or boyınıñ avıldarın da qospaq niyetleri bar terezdi. Taymas o jaqtan küzsiz qayta almaydı. Balta köterilgenşe, ağaş jal tabadı degendey, sen de tiri jansiñ göy, oğan deyin senimge kirersiñ. — Qoñırqulja ırkılday küldi. — Taqa bolmay bara jatsa «adaskanniñ ayıbı joq, qaytıp üyirin tapқан soñ» dep qatınıñdı aldıña tartıp, moynındı usına berersiñ. Özi usınğan moyındı qılış kespeydi.

— Taymas alısta bolsa... jön eken. Böten belendey qaviptenerim joq. Ombığa jetkennen keyin, Seytendi atqanğa şeyin tiri janga jolıqtırğan joq. Ekevmizdiñ aramızdağı sırdı ol özimen o dünyeye birge alıp ketti. Oğan meniñ közim kêmil jetedi. — Ojardıñ qaytadan eñsesi köterildi, — èzirge Kenesarınıñ qasına tek aq patşa jerin tartıp alğan ruvlar ğana şoğırlanıp jatqanday göy. Munday jağdayda astındağı otı küşti bolsa, qazan tez qaynağanmen tez suvalatın edi...

3260 — Èy, bilmeymin, — dedi Ƙoñırkılja, — bul jolğı köterilis özge vaqıttağıday lap etip janıp, söne Ƙalatin jalınğa uqsamaydı. Kenesarınıñ osınşama Ƙol jıynap ündemevinen seskenem. Jëne Ƙasında jalğız ƘazaƘ emes, baska ulttan şıƘƘan aƘılşıları da bar deydi jurt. Bu da eske alatın jèyt.

— Ƙoyıñızşı?

3265 — İyè, jıyırma şaƘtı orıs pen başƘurt jigitteri bir top desedi. İşterinde zeñbirek ata biletinleri, oƘ-dèri jasay alatınları da bar körinedi... Bas aƘılşılarınıñ biri dep BuƘarağa sıymağan SiydaƘ Ƙoja men öz elinde erevil istep aydalıp kelgen bolıskey ofitser Jüsip degen birevdi aytağı tıñşılar. Kileñ ƘaraƘşı bas ƘoşƘan tèrizdi.

3270 — Yapırmay è... JaƘsı, — dedi kenet Ojar bir şeşimge kelgenin bildirip, — ne bolsa da barğan soñ körermin. Al endi jumıs tèrtibin söyleseyik. Ombı sizge Kenesarı ordasında ne bolıp jatƘanın ħabarlap turuvdı tapsırdı.

— ħabardı Ƙalay bermeksiñ?

— Seytendi ustasƘan Sèmen, JaƘıp, SaƘıp degen senimdi eki-üş jigitim bar. Olar Ƙazir Kenesarı jasağında. ħabar solar arƘılı boladı.

3275 — Kelgen jigitterdiñ seniki ekenin Ƙaydan bilem? — Ƙoñırkılja tağı ırƘıldaı küldi, — köp Ƙoydıñ işindegi tartılğan ƘoşƘar sekildi közge tüsetin bir belgisi bola ma?

— Belgi birev-aƘ, sizge kelgende mına belbevdiñ oñ jağında turatın Ƙutı, oƘşantay, Ƙını sol jağında turadı.

— Kisesi şe?

3280 — Belbevlerinde kise bolmaydı. Jas jigitterge kelispeydi. Birev bolmasa birev sezip Ƙaluvı mümkün.

— Oypırmay, öziñ munday iske èbden jorğa bolıp alğan ekensiñ. Jañağılarıñ adamnıñ oyına kelmeytin belgiler goy. Umıtıp Ƙalıp jürmesem netsin...

3285 — Kenekeñ tiri tursa, umıttıra Ƙoymas, — Ojar külimsiredi de sèlden soñ orınan türegeldi. — Al köriskenşe bar bolıñız.

— As işip ketpeysiñ be?

— Jurt közine köp tösüvge bolmaydı. atınıma osı avıldağı bir araşığa jolıgatın aruvam bar dep ketip edim, endi oralғанım jön bolar...

— Onda jolıñ bolsın.

3290 oñırulja tört kün emin-erkin jas toalın jaylap, boyı sergip Aqmola bekinisindegi bëybişeleriniñ üyine ayttı. Bul kelgende orğan apasınıñ alañında jasatarımen jaña ғанa oralған ıñğıs pen Jènèdil otır eken. Talızıynnıñ jarlıgın orındaymız dep bular erevilge köterilgen Tınalı, arpı, Temeş bolıstarına deyin barıptı, bunda at uyrıgın art tüyip, olına tükirip otırған alıñ jurttı körip, èri aray

3295 jürüvge aviptenip keyin aytıptı.

oñırulja balaların körgende, mıstan kempirdiñ aldındağı altın saasın otur tayımen alıp kelgen tazsa bala ögey şeşesinen kem renjigen jo. Èsirese Kenesarıға arağan elden ıñğısınıñ sav aytanın keşer emes. Eki beti dorbalana küreñitip, amşısımen jiltır etiginiñ onışın sabalay, ün-tünsiz otırған eki balasınıñ aldında ersili-

3300 arsılı jüre bastadı. Bulardı tağı anday «Barsa kelmeske» jiberüvdi oylap iştey èlem-tapırı.

Dèl osı kezde bekinistiñ küzet munarasında turған soldat:

— Bir salt attı körinedi. Jürisi tım asıgıs, apanı aşayın ba? — dep davıstadı.

oñırulja burılmastan javap berdi.

3305 — Aş!

Aşılған apadan, ara terge malınған ker töbel azaı attan, köyleginiñ oñ ıyığı javırımına deyin an bop atan, uzın sarı soldat «Beda! Beda!» dep ulay-mulay jerge tüsti. Jaın turған kazarmanıñ esiginen ılışın süyrete, aza atavlısı «arapuşı İvan» dep ataytın, kelte murın, deñbeltek ara, kök köz, osı araötkel bekinisiniñ

3310 komendantı voyskovoy starşına İvan Karbışev jügiरे şıqtı.

— Ne bolıp aldı? — dedi ol soldata tüyile.

— Beda, voyskovoy starşına, — dep soldat avırған ıyığın bir olımen basa, iñkılday söyledi, — biz oronjıy Kotovtıñ basaruvımen elöv soldat, on uryadnik Petropavldan Taşkentke bara jatan Stroganov kupetstiñ kerüvenin şekaraga deyin aparıp

3315 salmaq bop şıgıp edik. Salınıp jatan Atav bekinisinen öte bergenheimizde kileñ soylı, nayza ustağan Kenesarı jigitterine kezdestik. Soldattardıñ baylanıspayı degenine

qaramay, horunjiy Kotovtiñ buyırǵı boyınşa eki-üş esersoq miltıq atıp, bir-eki adamın oqqa uşırıp edi, ilǵiy jüyrik mingen jigitter lap qoyıp otryadtiñ bıt-şıtın şıǵarıp, tegis soylǵa jıqtı. Astımdaǵı jüyrik atım quvǵandarǵa jetkizbey tek men ǵana qutıldım...

3320 Bul kezde soldattar da jıynalıp qalǵandı, bèriniñ de jüzinde qobaljuv, qorqıuv...

— Özderi qanşa?

— Bes jüz adamday.

— Kenesarınıñ özi me baskarıp jürgen?

— Joq, inisi Navrızbay. Men onı burın Kökşetavda körgem.

3325 — Soldattardıñ qanşası tiri qaldı?

— Bilmeymin... Qolǵa tüsken soldattardı jène kerüvendi bar mülkimen özderimen birge alıp ketti. Qayta oralıp kep, saydan kördim...

— Betteri qalay? Bizge burılǵan joq pa?

— Joq. Èri qaray künbatısqa ketti.

3330 Soldattıñ jarasın qarap bolǵan jas feldşer oǵan;

— Aǵay, lazaretke jüriniñiz, — dedi özi jaralı bolǵanday ayanşaqtap.

Jaralını qorşaqan soldattar endi güvildey söylep ketti.

— Osılay aydalada jürip qırılamız da bir küni!

— Aydalañ ne? Bu da Rossiya jeri ǵoy...

3335 — İyè, saǵan osı dalıyǵan «Rossiya dalasınan» ölgeninde ǵana eki metr jer buyırar:

— Onda da tereñdigi bir qulaş...

— Bizdi osı jaqqa qanday sor aydap èkeldi.

3340 — Özi kelgende söylevin qarası! Meniñ erkime salsa, bul jeli azınaǵan quv dalanı o dünyede de körmes edim.

— Kışkırtındar sözdi! — dedi kenet aqırıp jiberip Qarbısev, — Kenesarı qaraxşıları bizge soqpay ketpeydi. Erteñnen bastap, bekinistiñ bar soldatı, jumısqa jaraytın erkek-eyelderi or qazuvğa şıgadı! Tañ sèriden!

3345 Rasında Kenesarı erevilşileri Qaraötkel bekinisine soqpay ketüvi mümkün emes edi, öytkeni qazaq dalasına Rossiya patşasınıñ otarşılık sayasatın jürgizüvinde Aqmola bekinis qalası erekşe qızmet atqargan.

3350 Bul tüni Qoñırqulja uyıqtamay şıqtı. Kenesarı èskeri bekinisti alsa, eñ aldımın at kuyrıǵına aǵa sultandı baylaydı. Ejelden ala almay jürgen kegi bar. «Al Kenesarınıñ Qaraötkelge kelüvi sözsiz. Mınav Aqtav töñiregin şarlavı — Qaraötkel bekinisi esiginiñ qalay jabuvlı ekenin bilgisi kelip tartıp körüvi... Èlde Kenesarıǵa kisi salsam qayter edi? Bèrimiz de Şıñǵıstıñ ülken ulı Joşıdan taradıq koy, mümkün raynan qaytar?.. Joq, joq, öytüvge bolmaydı. Ol özgeni keşkenmen meni keşpeydi, Qasım balalarınıñ atadan balaǵa miras bolıp kele jatqan kegi bar. Ne bolsa da taban tirep urısıp körüv kerek. Endigi meniñ sıynar qudayım da, tabınar aruvaǵım da Ombı... Sodan jèrdem surayın, 3355 qorǵa deyin. Al mına Qarapuşıq İvannan ne qayır, ne ümit, özi maǵan ala közdev, meni jav qolına berip, bekinisti tastay qaşuvdan da tayınbas.

3360 Qoñırqulja tañ sèriden türegelip Talızıynge hat jazdı. Hatın: «Qasım ulı Kenesarı Rossiya imperiyasına berilgenimdi kek sanap meni ayaytın türi joq. Aldımın meniñ basımdı alıp, bükil bala-şaǵamdı, tuvǵan-tuvısqanımdı qurtpaq, Kenesarınıñ bul oyın maǵan qas özge ruvlar da qoldavda. Sondıqtan osınday tar kezeñde qol uşın jalǵap, tezirek Aqmola bekinisine erevilşilerge tötep bere alatın èsker jiberüviñizdi ötinem», — dep bitirdi.

3365 Hattı jazıp bolıp, tez Ombıǵa jetkizüvin Karbısevqa tapsırdı da, öziniñ basqa şaruvasına kiristi. Eñ aldımın bekinis sırtına kökoraylı Esil jaǵasında otırǵan eki eyeliniñ avılın köşirip almaqşısı boldı. Bul isti orındavdı Jènèdil men Şıñǵısqa tapsırayın dep şakırtsa, taǵı da ekevi birdey bekiniste bolmay şıqtı. Terisine sıymay aşuvlangan Qoñırquljaǵa bèybişesiniñ «jazǵı demalıstarı bitüvge aynaldı. Ombıǵa qaytar aldında el qıdırıp, boy kötereyin degenderi şıǵar, nesine renjiysiñ», — degen sözi avrur jarasınıñ avzın tırnap alganday èser etti. «Qanday boy köterüv ekenin bilmeymin be? Tüni boyı 3370 közimdi ilindire almay şıqqanımda, oñbaǵan iyt Şıñǵıs jatqan goy Zeyneptiñ torsıqtay qos anarın quşıp!»

Èbden aşuvına mingen Qoñırqulja toqalınıñ avlına nökerlerimen özi barmaq bolıp, şart kiyinip aldı. Qolına tobilǵı saptı qamşısın ustay dalaǵa şıqtı. Dèl osı sètte

onıñ közi bekinis қақпасına oynaqtay kirgen қара jorғasına түsti. Moynında dorba
 3375 sekildi salaқтаған birdemesi bar. Қара jorға jemge üyrenen mal. Bekinis işindegi
 қудıқтardan suv işpeydi. Көк Esildiñ көк tolқının жүzip жүrip suvsındavdı èdet etken.
 Қорған sırtındaғы өзenge özi барıp, özi keledi. Қоңırқұлjadan бөтен jанға ustatpaydı. Ol
 bekinis қақпасına оқırana kirip, дағдılı jem jeytin astavına қарay төрт ayaғын şalıс
 3380 tastap, ırғала ағып kele jatır. Mine аға sultan esiginiñ aldındaғы jem astavға kelip tura
 қалdı. «Moynındaғысı ne sumdıқ» деп Қоңırқұлja avır denesin irkildete қозғap, қара
 jorғаниñ janına jetip bardı. Kenet ön boyı dirildep ketti. Atınıñ moynındaғы үлкен kenep
 dorbanıñ işinde қарбız sekildi domаланған birdeme bar, қanı sırtınan sorғalap jerge
 tamıp tur...

Қоңırқұлja belindegi löket pıшағын suvırıp alıp, dorbanıñ jibin kesip jiberdi.
 3385 Dorba jerge gürs etti. Denesi dirildep ketken Қоңırқұлja dorbanıñ bir burışınan ustap
 silkip jiberdi. Top etip odan adamnıñ bası түsti. Көzi şarasınan şıға alarıp tisteri ақсыya
 қалған. Bir urtnан қap-қара болıp ketken tiliniñ уşı көrinedi. Sirè baltamen шапқан
 boluv kerek, moyın omırtқası şort үzilgen. Қızıl қан èr jerde betin alıp, jaña tuvған
 қозınıñ eltirisindey қара қоşқıl bup-buyra шаşına uyısa jabıсқан... Қоңırқұлja аң-tаң bop
 3390 tesile қарap edi, tanıy ketti, balası Şıңğıstıñ bası eken.

Bolған vaқығаға endi гана түсingen Қоңırқұлja közi қарavıtıp қуlap bara jatıp:

— Tura tur, Kenesarı, seniñ Sızdıғыñnıñ basın дèl osılay aldına tartpasam, atım
 Қоңırқұлja болмасın! — devge гана tili keldi.

Joқ, Şıңğıstıñ basın kesken Kenesarı da emes, onıñ sarbazдарı da emes,
 3395 Күmistiñ èkesi Èbdivaқıyt şal edi. Қоңırқұлja jalғız қızın қор etken түni, bar шоқpıtın
 қара лаşғынıñ ortasına üyip, astınan ot қoydı da, таң ата Күmisi men èyeli ekeviniñ
 қолınan ustap avıldan beti avған jaққа қаşıp шıққан. İс bulay bet alar деп күtpegen
 Қоңırқұлja нөкерleri соңдарınан қувғанша bular қамıstı көl jaғasına jetip, taptıрмаy
 ketken. Èbdivaқıyt èyeli men қızın Kenesarı jasағына көшіp bara jatқан bir шағын avılға
 3400 қосıp jiberip, özi keyin қayтқан. Jüregин uvday аşıтқан ашuv, ıza, қорланuv көzin
 қарavıттıрıp, denesin ottay өртеgen. Ақıl-oyın, бар сезimin тек «Kek! «Kek aluv!» degen
 arman гана biylegen. Şermende jan osıdan бөтен şeşim taba алмады. Iza üstinde oған
 budan artıқ èdiletти, durıs şeşim joқ tèrizdendi. Қоңırқұлjanı өлтirip, öşin alsa armanınан
 3405 şıғatındaу boldı. Osındaу tевekelge bel buvған Èbdivaқıyt iytime şeyin өзine tanıс
 Zeynep toқaldıñ avlı sırtın torlay bastadı. Biraқ күzeti mıқtı toқal üyine tayay алмаған.
 Besinşi күni, күzet ketken түni — тағы аңдыған. Oyda-joқта avıl sırtında eki salt attı

3410 payda bolğan. Birevi Şiňgis edi. Èbdivaқиyt birden tanıdı. Janındağı serigin Zeyneptiň otavına jiberip, Şiňgis özi hıbar kütip, say tübinde jatıp qaldı. Sirè, èkesi ketisimen toqaldıñ üyine tikeley baruvğa jüreksingen boluvı kerek... Buniñ bèrin Èbdivaқиyt köröp otırdı. Bes künnen beri qolınan dım kelmey, ızadan èbden közi qaravitqan, èkesi men balasınıñ, balası men toqal şeşesiniñ arasındağı kèpti bilmeytin sorlı, «Qoñırquljaniñ balası meniñ balamnan artıq pa, ol meniñ balamdı qan kılğanda men oniñ balasın nege ayaymın» dep, közi ilinip ketken Şiňgistiñ qasına sıbdırın şıqarmay kelip aybaltamen moyın tusınan qos qoldap kep urğan.

3415 Sol küni tañerteñ enesinen jetim qalıp, qulınınan özi emizdikpen asırağan qara jorganı Esilden suv işuvge kelgen kezinde eppen qur-qurlap ustap alıp, Şiňgistiñ bası salınğan dorbanı moynına tağıp qoya bergen. Özi Kenesarı eline qaray asığa jönelgen.

3420 Qoñırqulja üş kün jer quşıp jatıp, balasınıñ denesin el-jurtı bop qabirlegennen keyin bir-aq turdı. Èytse de Şiňgistağı öşin javınıñ alıp bergenine ol iştey riza edi, biraq aqayın-tuvğanğa sır bermey, qara jamılıp qayğı tartqanday jetisin berdi de, Kenesarı qolimen kezdesüv èreketine kirisip ketti.

3425 Kenesarı bir qıyın mèseleni şeşerde qalıñ qabağın qarş javıp, bir qolimen isfağan semseriniñ sabınan ustap, temir torğa qamalğan jolbarıstay aq ordanıñ işin kezip, ersili-qarsı jüre, köp oylanatın. Munday kezinde sultanniñ sırt beynesini şınında da jolbarısqa uqsas qaharlı bolatın, jelkesi küdireyip, ötkir közderi èdettegisinen góri kızara tüsip, tiri jañğa til qatpay, sustana qalatın: Osınday aşuvlı-oylı şağında oniñ üstine eşkim batıp kire almaytın, öytkeni ol bul kezde jayşılıқтаğiday emes, adam köñiline qaramaytın qatal keletin...

3430 Kenesarı bugün de osınday jağdayda edi. Polkovniktiñ pogonı tağılğan oqalı kögildir mavıtı şapanın jelbegey jamıla salıp, eki sağattan beri aq ordanıñ işin adımday ersili-qarsılı kezip jür.

3435 Keşe Sır boyınan hıbarşı kelgen. Ol «Mèdelihan özi ögey şeşesi Hanpadşayımmen köñildes eken, osıdan bir bèle tuvmasa netsin» degen. Jène Begderbektıñ Èvliyeatağa avısıp, vaqıtşa Taşkent quşbegi bop Lèşkerdiñ özi tağayındalğannan beri, o jaқтаğı qazaqtardıñ küyiniñ burıngıdan da naşarlanıp ketkenin aytqan. Kenesarını tolqıtqan osı hıbarlar ma? Joq, olar emes. Bul hıbarlar sultandı qanşa eleñdetkenmen, èzirge tek şıgıp kele jatqan şıyqan tèrizdi. Jarılatın kezinde şıday kütuvge bar. Onıñ bar oyı osı arada, öziniñ bugün şeşetin mèselesinde. Eger onı durıs şeşe, bağıniñ jañğanı, abıroyı köterilgeni. Qazir soñınan ergen elüv miñ şañıraqtıñ

3440 üstine, erteñ tağı elüv mıñ tipti jüz, jüz elüv mıñ şañıraqtıñ qosıluvı kêmil... Al durıs şeşe almasa bılırdan beri janın salıp jıynağan jurtınıñ köz aldında ümitin aqtamağanı... Onda erteñnen bastap, soñınan ergen eldiñ taray bastamasına kim kepil? Qazaq topırlap şavıp kele jatқан jılkı tèrizdi, eger jav aldınan şıǵıp ürkite qalsa keyin qaray lap berüvden tayınbaydı. Onda onı aqıl da, soyl da toqtata almaydı...

3445 Sondıqtan soñınan ergen jurttı onday küyge uşıratpav kerek, ayqay sap delebesin kozdırıp, şapқан üstine şapқızıp, kezdesken or, oypattan sekirtip ötkizip, қarsı kelgen javdı japırtıp ketkizüv kerek.

3450 Kenesarı jigitteri osı vaqıtқа deyin, Taşkent pen Qaraötkel, Qızıljar arasındağı kerüvenderdi talap, ırқına könbegen keybir sultandardıñ avlın şavıp, Çirikov pen Karpovtıñ jasaqtarı sekildi patşa èskerleriniñ şaǵın toptarımen gana қаǵısıp keldi. Al erteñnen bastap ülken ayқaska şıқpaқ, patşa èskerleri men Rossiyaǵa berilgen qazaq sultandarına қarsı maydan aşpaқ. Ol söytüvge mindetti, öytkeni soñınan ergen jurttıñ kökeykesti armanın, müddesin eske alatın meзgil jetti, èytpese jer-suvımızdı, erkindigimizdi қorǵaymız dep mañına toptalǵan buқara eldiñ köñili süyiy bastavı mümkün. Qara qazaqtıñ budan күtkeni el şabuv, kerüven tonav emes, ülken is, halıqtıқ is.

3455 Kenesarı bul maydandı aşpastan burın, patşa èskerimen talastı soǵıssız şeşpek bop қoldan kelgen amalın ayaǵan joқ. Mañayına aқ patşadan zèbirlik jegen jurttı jıynavmen қатар, mümkün, күnnen-künge köbeyip jatқанımızdı körip bizben sanasar degen ümitte de boldı, Ombı bastıqtарına ҳat üstine ҳat joldadı.

3460 Eñ aқırǵı ҳatın ol Şuv men Sarısuvdı қıстаp şıǵıp, Sariaрқanıñ bel ortası Qaraқoyın Qaşırılıǵa köşip kelgen soñ, Batıs Sibir general-gubernatorı Gorçakov knyazǵa 1838, yaǵnıy qazaқşa İyt jılı, mamır ayınıñ basında jazǵan. Onı Toqtınıñ Tabıldısı men Qazanǵaptıñ Köşinbayı degen öziniñ eki senimdi adamı arқılı joldaǵan. Hattıñ mazmunı mınaday edi:

3465 «Mèrtebeli uluǵ gospodin janaral-gubernator ҳazratlarına Abılay ҳanniñ urpaǵı Kenesarı Qasım uǵılınan ǵarıznama.

3470 Sizdiñ aǵzam ҳazrètlarınızǵa maǵlum қılamız, şunki meniñ tilegim eki patşalıqtıñ ҳалқı da tınıştıқта ömir sürüv edi, biraқ ta sizdiñ adamdarınızdı öz jaǵıma şıǵarıp aldı dep siz maǵan күmèndanatın körinesiz. Meniñ aytıp otırғанım mınav: bizdiñ babamız ҳan Abılayǵa tiyisti jerlerde siz duvan saldırdıñız jène qazaq ҳалқınan alım-salıқ alasız,söytip bizdi қıспаққа salıp otırsız.Biz buǵan riza emespiz jène alım-salıқ

tölep sizdiñ qaravıñızda tura almaymız. Bizdiñ basımızğa tuvğan kün Reseydiñ basına tuvsa sender qanday küyde bolar ediñder? Sondıqtan bizdiñ jay-küyimizben sanasuvlarıñ kerek.

3475 Èriyne, men Bayanavıl, Qarqaralı hèm Aqmola qazaqtarın özime qosıp aldım, èli de bolsa halkımdı öz jağıma qosa berem degen niyetim bar; alayda qazaq halkı burıngışa öz aldına el bolıp ömir sürse tipti jaqsı bolar edi, sonda ğana siz de, biz de tınış ömir süre alar edik.

3480 Meniñ estüvimşe, sizder bizdi Qoқан hèm Buқar handıǵınan ayıruvdı közdeytin körinesizder. Biraқ olar musılman zañı boyınsha bizdi qorgavğa mindetti.

3485 Eki el tınış, beybit ömir sürse bèrinen de sol jaqsı bolar edi. Biraқ duvanbasıları el aralağan kezinde siyazğa dep sıltavratıp qazaqtıñ jaqsı at, jaqsı kiyim-keşekterin alatın körinedi. Bizdiñ mülkimizdi talan-tarajğa saluvğa tıym bolsın degen patşa aǵzamniñ zañı bola tursa da, duvanbasıları qazaqtardıñ aytқан arızın qulaǵına da ilmeydi. Juvırda ğana Törtuvıl bolısiniñ qazaǵı Aznabay mirzaniñ èyelin, eki kelinin, qızın hèm bir jesir èyeldi javlap alıp ketti. Bulardıñ qayda ekeni èli belgisiz.

Sizben èrqaşanda dostıq қатınasta turuvdı közdep men mına төмендегілерди талап етемин:

- 1) Aqtav qorǵanısqı joyılsın;
- 3490 2) Aqmola duvanı joyılsın;
- 3) Bizdiñ jerimizge salınған sonday mekeme orındarı tegis joyılsın;
- 4) Qamavğa alınған bizdiñ adamdar hèm Qoñırқulja sultança jiberilgen eki adam bosatılsın.

Uşpunı ıylandıрмақ үшін men sultan Kenesarı Qasım uǵlı mörimdi bastım».

3495 Bul hatta Kenesarı Qoқан, Buқar handıǵimen eş vaқıtta da birikpeytinin bile tursa da, general-gubernatorğa sus körsetüv үшін olar jèrdem beredi degen sözdi èdeyi körsetken.

Bul hatına da Kenesarı üş ay boyı eş javap ala almadı. Hattı apara jatқан Tabıldı men Köşinbaydı Qoñırқulja jaǵındaǵı Köşenniñ balaları ustap alıp, Ombıǵa javav aydap

3500 jetkizedi. Köp keşikpey olardı sottap Sibirge jürgizedimisi degen habar Kenesarığa da keledi.

Öziniñ birneşe hatına javap ala almağan Kenesarı endi èbden ızalanadı. Duşpandarınıñ qaruvlı aykassız teñdik bermeytinine közi jetedi. «Endi mağan qalğan jol — ne patşa ükimetine, Qoñırkulja, Veliy balalarına bas iyip bağınıp, qalıñ qoldı taratuv. 3505 Ne maydan aşıp aykassıp, küşpen öz aytқанıma köndirüv», — dep oylaydı ol. Osınıñ ekinşisin qalağan Kenesarı bul aykassı qazaq dalasın özine bağıdırıvda Soltüstik pen Şıgıstağı Rossiya imperiyasınıñ eñ mıqtı kindigi bolğan Aqmola bekinisin aluvdan, onımen qatar ata javı Veliyhannıñ qatını Ayğanımnıñ Sırımbet salasındağı ordasın şabuvdan bastamaq boldı. Key batırlarınıñ «şabuvıldı Kökşetavdan bastasaq» degenine 3510 sultan könbedi. Öytkeni Kökşe jeri at bavrın jazıp şaba alatın jazıq emes jene ar jağında Ombı jaqın, patşa èskeri tez jetüvi mümkün. Onıñ üstine èkesi Qasım Kökşeniñ kiyesi aq buvranı atқан degen laqap bar, Kenesarı el qarğısınan da seskenedi.

Al Aqmola bekinisin alıp öziniñ mıqtılığın körsetse abıroyınıñ örşigeni. Birevdi maqtasa ayın aspağa şıgarıp, jer-kökke sıyğızbay kötermeleytin qazaq Kenesarınıñ 3515 dañqın altı alaşqa taratadı. Serkege ergen qoyday soñınan eredi. Osılay bolatınına sultan kêmil senedi. Oğan tağı bir sebebi bar. Keşe gana habar alğan. Osı bugün-erteñder arqa ökirikteriniñ qazaqtarınan jaña ustav boyınşa biyıldan bastap salıq jıynalsın degen patşa jarlığı şıqpaq. Bul jarlıq boyınşa jüz qaradan bir kara salıq alınıp eger ol aqşaday tölenetin bolsa, jılkı bası 35 somğa, ögiz jıyırma somğa, qoy eki somğa bağalansın 3520 delinbek. Bul jarlıq şıqsa, dètke kuvat, onsız da patşa ükimetinen kıspaқ körip jürgen qazaq, Kenesarı jağına qoyday toğıtıladı...

Patşanıñ Kökşetav men Qarqaralı ökiriginiñ qazaqtarı jayındağı bul Ukazı Kenesarı köterilisiniñ kızuv şağında Qaraşanıñ jıyırma segizi küni sol İyt jılı şıqtı. Biraқ uzınqulaқ bunı qazaq avlına eki ay burın jetkizedi. Kenesarınıñ da dètke kuvat körip 3525 otırğanı osı Ukaz...

«Al Aqmola bekinisin ala almasa? Soñındağı bes miñ attı èskerin kırğınga uşıratsa? Onda Kenesarınıñ artınan kim eredi? Birden tavı şağılğan jurttı, başqa urğan mal sekildi şeginşektey bermek. Javın jeñe almaytın batır — qur batır, el qorğanı emes.

Sondıqtan osı eñ alğaşkı ülken aykasta Kenesarı öziniñ qamal buzar er, el bastay 3530 alatın kemeñger ekenin jurttı közine körsetüvi kerek. Öytpese ol jurttı soñınan erte almaydı, oylağan maqsatı — han tağına da jete almaydı. Al munı istey almasa?».

«Jok, jok, kaytken künde de Aqmola bekinisin aluv abzal. Biraq bes jüzge tayav jasağı, zeñbirek, karabin, işteser karuvı bar, biyiktigi bes sajın qorğandı, jan-jağın qorşay qazğan tereñ orlı bekinisti Qoñırkulja men Qarapuşıq İvan op-oñay bere sala ma? Aylañ jetse, bermeymin degenine qoyasıñ ba, alasıñ!.. Başkurt Èşirap aytқан bekinisti aluv aylası Kenesarıñın burıñğı oyına oy qostı emes pe? İyè, söytti. Ètteñ, dünüye-ay, Èşirap eki kün ötpey jok jerden mert boldı. Biraq aytқан aqılı kökiregimde sayrap turğan jok pa? Ay, Qaraüvlek-ay, qolıñ gürziden de avır-av, sorlı başkurttıñ moyın omırtqasın birden üzip jiberipsiñ. Sèl jeñil kıymıldasañ netti, jazıǵı qamal aluvdı üyretkeni me? Noyıs neme, meniñ oyımdı durıs tüsinbegensiñ goy. Sağan Èşiraptı ertip jibergendegi oyım qaramaydı durıs qaynatuvdı üyretsin degenim edi goy. Al sen meniñ burıñğı tèsilimnen şıǵa almapsıñ... Öltirip jiberipsiñ. Ölöv — ömir zañı. Endi oqası jok. Öltirgeniñ durıs ta. Qaraşınıñ aqılın qamal alğanımdı jurttıñ bilse, mende qanday abıroy qaladı? Endi ol èdisti... Jok, jok, eñ aldımın bar batırımnan bekinisti qalay aluv kerek ekenin suraymın, èriyne èrqaıysı èrqaıylı jolǵa silteydi... Eñ soñında barıp, öz oyımday aytamın. El bastaytın qaharmannıñ avzınan şıǵatın sözdi aytuvım kerek. Bunıñ özi mağan ergen jurttıñ birden köñilin köterüvi sözsiz. Sodan keyin men aytқан èdispen Aqmola bekinisin alsaq, odan artıq abıroy bolar ma?! Soñımnan ergen jurttıñ qurmet tutsa, han taǵınıñ da jaqınday túskeni.

Osıdan üş kün burın Aqmola bekinisin qalay aluvdı oylap, ordada jalǵız otırǵanında Kenesarıñın üstine Jolaman batırdıñ jasaǵınan Baytabınmen birge kelgen Èşirap degen başkurt jigiti kirgen. Dèvletşi ekevi zeñbirek quya biledi degennen keyin, Kenesarı osı başkurt jigitterimen jiyi kezdesip turatın. Öziniñ ordasına da èlsin-èlsin şaqırıp, zeñbirek quyuv jayın èñgimelesetin. Söylese kelgende zeñbirek quyuvdı biletin Dèvletşi, al Èşirap — Salavat Yulayevtıñ köterilisine qatınasқан, belgili javıngerlerdiñ biriniñ balası bop şıqqan, ekesiniñ aytuvı boyınşa bekinisterdi aluvdıñ èdisinen habardar ekenin añǵartқан. Kenesarı zeñbirek quyǵızamın dep birneşe avıldıñ qazan-oşağın jıynatıp, Dèvletşiniñ qasına qazaqtıñ aşқан şeber bes ustasın qosıp, Qorǵasındı deytin jerden körik aşқан. Al Èşiraptı janına alıp qalğan Kenesarı oğan Aqmola bekinisiniñ qanday bekinis ekenin ayta kelip, osınday qamaldardı Salavat Yulay qalay aldı eken dep söz tastağan.

— Özderiñizdiñ qanday oylarıñız bar? — degen Èşirap.

Kenesarı jasırmağan.

— Ҷалин ёскер жүздик, миңдик sappenen кедимги жарди uruvга kele jatқан
3565 tolқинday lek-lek bop, barınша ayқaylap uran sap, biriniñ soñınan biri қamalга шабади,
— degen ol. — Munday jaғdayda güvildegen, şuvılдаған, atoy қoyған қалин топти
көрип, қamal қорғанşıları şıday almayди, қараday zere-қutı қаşıп, қamaldı қорғamaқ
tügil, bekinis üstinde de otıra almay, köbine-aқ қаша jöneledi. Bul ёdisti ata-babalarım
ejelden қoldanıп keledi.

3570 — Munday eski ёdispen zeñbiregi bar, jaқsı қарuvlangан ёskerge tolı Aқmola
sekildi қазirgi zaman bekinisi alınbayди, — degen Ёşirap.

— Nege? — dep Kenesarı oған tesile қараған. Ёşirap түsindire javap bergen.

— Jaña öziñiz ayttıñız гоy, Aқmola bekinisin қорşap қазılған or bar dep.
Laқıldap kele jatқан sarbazdarıñız sol orға kelgende amalsız toқtayди. Aldıñğı қатарın
3575 artındağı şavıp kele jatқандarı iyterip, keybirevleri orға қulap, қалин қол irkilip қaladı.
Dёл osı kezde қорған üstindegi javlarıñız tört zeñbirekti birdey atıp, mılıтқ bitkennen
jappay oқ javdırıp, bar ёskeriñizdi juvsatadı da saladı. Sondıқтан bul ёdis қазirgi
jaғdayda bekinis aluvга kelmeyди. Basқа jol tabuv kerek...

— Қандаy jol?

3580 — Bekinistiñ işinde aғaş üyler көp... dediñiz гоy. Salavat Yulay ulı bir amaldı
osı jaғınan oylaған bolar edi..

Ёşirap mundayda Salavat Yulay ulı meniñ ёkemniñ aytuvı boyınша bılay ister edi
dep öziniñ oyın aytıp bergen. Onıñ aytқанı Salavat Yulay ulı гана emes, көне saқtardıñ,
berirektegi қıпşaқтар men mongoldardıñ қamal aluv ёdisi edi.

3585 Başқurt javingeriniñ aқılı Kenesarıға öte unaған. Şındap қıymıldasa Aқmola
bekinisiniñ alınatınına közi anıқ jetken. Eñsesi көterile bastаған. Biraқ көñilinde janın
jegidey jegen bir күdik tuvған. «Sonda қalay boladı, degen ol işinen, Aқmolanı
aluvda... men қараşınıñ aқılınan asa almaғанım ba?»

3590 Üş күnnen keyin дүлей, mılıқav, alpamsaday zor denesine қарap jurт Қараүvlek
dep atap ketken Kenesarınıñ bas jendetimen birge toғay işinde қaramay қaynatıp jatқан
Ёşirap «aғaş қulap» aјal tapқан. El bolıp aққа orap Ёşiraptı қurmettep jerlegen. Ziyrat
basında sultanniñ özi de болған. Күyzele «topırağıñ torқа bolsın» dep eñ birinşi bop
қаşқın jigittiñ jas қабirine bir uvıs topıraқ tastаған. «Keşir, azamatım, Қараүvlekke
oyımdı anıқ түsindirmegendikten seniñ aјalıña men ayıptımın», — degen ol işinen.

3595 Èşirap ajalı jayında Kenesarı odan èri kınjılmağan. Qalay kınjılsın, «kanışer Abılay»
atangan qandı köylek argı atası kisi ajalı men qoy bavızdağandı teñ körgeñ. Bergi atası
han Abılay quldıq kezimniñ küvəsi bolıp, betime şirkev keltiredi dep, ajaldan aman alıp
şıǵıp, erlik jolǵa qayrağan Oraz quldı öz qolımen bavızdağan. Öz èkesi Qasım töre
3600 anasınan qolına qan şeñgeldep tuvǵan. Osı üşeviniñ urpaǵı Kenesarı kimdi ayaydı? El
biyleymen degen adamǵa keyde jazıqsız ajal jazıqtı ajaldan qundı. «Adamdı ayav —
èlsizdiktiñ belgisi» dep uǵadı ol.

Qazir Kenesarı Èşirap tuvralı oylap turǵan joq. Sol Èşiraptıñ aytqanın qalay
paydalanuvdı aqılǵa saluvda, onı tolıqtıra túsüvde...

3605 Kenet sıqırlap esik aşılganday boldı. Kenesarı jalt burıldı. «Oyımdı buzǵan
qanday jürek jutqan jan?!» Bèybişesi Künimjan eken. «Bèse, bötken adam batıp kire
almasa kerek edi». Oy üstinde otırǵanda özi şaqırmasa tiri pendeniñ Kenesarı ordasına
kirüvge qaçı joq. Bul — èli han bolmağan sultanniñ osı bastan özin özgeden erekşe
ustay bastağan dèstüri. Bul salttı Künimjan ğana buza aladı.

Eriniñ tünergen qabaǵınan onıñ aşuvlı ekenin añǵarǵan Künimjan, erkeley külip:
3610 — Törem-av, èlgi... qalay dep atap eñ... — dedi. — Keñes dep pe eñ batırlar bas
qosatın jıyındı... Sol Keñeske kelgen batırlarıñniñ öziñdi kütüp otırǵanına biye savımday
mezgil boldı... Barmaysıñ ba?

Kenesarı oyın bölmesten basın iyzedi.

— Barayıq...

3615 Kenesarı men Künimjan tirkestire tigilgen «Erevil keñes üyi» dep atalatın qos aq
boz üyge kirgende, sultanniñ batırları men aqılǵöy serikteri tegis jıynalǵan eken. Munda
Navrızbay, Aǵıbay, Qudaymendi, Kişi jüzdiñ Sır boyındaǵı Tabın taravınan kelip
qosılǵan boysapat tobilǵı küreñ uzun murttı Buqarbay, Atıǵay ruvınan şıqqan alşaq
kevdeli baluvan Basıqara, Altay ruvınıñ ataqtı batırları Janaydar men Tölebay, Kişi
3620 jüzdiñ Esentemir ruvınan şıqqan jas Baytabın batırlar bar. Olardan başqa qarındası
Bopay, Kenesarınıñ özimen teteles inisi Èbilǵazı sultan, Nısanbay aqınmen dizeles
esikke taman qoyılǵan qazaqı döñgelek stoldıñ janında qolına qavırsın qalam ustap
buqarlıq qoja, uzun boylı, arıq, qoşqar murın Siydaq Ospanulı, Polşada erevilge qatısıp
jer avdarılıp kelgen, qazaqtar Jüsip dep atap ketken aqsarı, kögildir közdi İyosif Gerburt
3625 degen aqın jigiti otır. Soñǵı ekevi Kenesarınıñ hatşısı bolıp qızmet isteytin. Bulardan
joǵarıraq turǵan keñ mañdaylı, aq quba kelgen oyly közdi miñbası tatar jigiti Yaguda ulı

Èlim. Bosagada, töreniñ kırık adamnan quralğan qaravıl jasağın basqaratın, avıl Batırmurat dep at qoyğan, qazaqtan èyel alıp qazaq bolıp ketken başkurt Mèlket balası Kışık pen Navrızbaydıñ şabarmanı qaşqın orıs soldatı Nikolay Gubin tur. Üydegi
3630 adamdardıñ işinen Erevil Keñesiniñ müşesi emes tek Jüsip, Bopay, Batırmurat, Nikolay. Biraq bul törtevi de erevilge şın berilgen adam bolğandıqtan Kenesarı olardı munday ülken mejlisitiñ birevinen de qaldırmaydı.

Kenesarı kirip kelgen kezde üyde otırğandardıñ bəri qol quvsırıp orındarınan türegeldi. Sultan tejim etip amandastı da öziniñ jasıl tuvınıñ astında turğan, üstine jibek
3635 tükti sendi buqar kilemi jabılğan tördegi ülken sandıqqa barıp otırdı. Özgeler de maldas kurıp jastarına qaray alqa-qotan jayğasa bastadı.

— Üş jüzdiñ ardager batırları, — dedi — Kenesarı jurttı sınav köz tastap, —
qolımızğa nayza ustap, atqa qongannan beri bir kün tınıstıq körgen joqız. Soñıñnan
ergen jurt ta sonday. Al elim, jerim dep köterilgen biraz qazaq balası qazir jazğiturımğı
3640 tasuvğa dayın dariyaday kemerine jetip, duşpanga qarşı şabuvğa tur. Bul — javdan oş aluvğa eñ kolaylı şaq. Endi soñımızdan ergen jurttı uvaq-tüyek ayqaspen èvre-sarsańğa sala bersek, abıroysız qalatın türimiz bar. «Jav qayda?» dep qolına tükirinip otırğan erlerdiñ köñilin suvituvımız kümensiz. Sondıqtan halıq müddesinen şıǵuv üşin biz Aqmola bekinisine qarşı attanuvdı şeştik.

3645 — Durıs, — dep otırğandar sèl qozğalıp qoydı.

— Şabuvılğa şıqpastan burın, bir-eki avız sözbenen jalpı jağdayımızğa üñile
ötelik. — Kenesarı aspay-saspay moynın İyosif Gerburtkā burdı, — Jüsip, mına
batırlarğa javdıñ biyil jazda bizge qanday kıyanat jasağanın kısqāşa ğana estirtip öt, —
dedi.

3650 Jüsip ornınan türegelip qolındağı qağazın oқыy bastadı.

— Bizdiñ bul köterilisimizdi aq patşa generaldarı buzaqılıq, el tonavşılıq dep
esepteytin körinedi. Ombı bolısınıñ bastığı general Talızıyn öziniñ bergen nusqavında
şekarada turatın bastı bekinisterdiñ bərine de kürdeli jasaqtar şıǵarılsın deydi. Jəne bul
nusqavında: «Senderdiñ bar mindetteriñ Kenesarı qaraxşını qurtıp, köşip ketken
3655 bolıstardı keyin qaytaruv» dep buyıradı. Osı nusqavdı orındav üşin bizge qarşı birneşe arnavlı jasaqtar şıqtı.

— Olardıñ istegen bastı-bastı qılmıstarın ayt, — dedi Kenesarı.

— Ataman Lebedev baştağan bes jüz soldattı jasaq osı jılı mavsım ayında
3660 Torğay özeni men Jëntöre-Kerüvbe boyında köşip jürgen Qarpıq, Temeş ruvınıñ
avıldarı men Sarjan sultanniñ avılın şavıp, tört jüz adamdı öltirip, jüz adamdı ustap
èketti. Onıñ işinde Bayandı biy bar.

Kenesarınıñ közi surğılttıp, kabağı tüksiyip:

— Tağı? — dedi.

— Ağa sultan Qoñırkulja men voyskovoy starşına Karbişev baştağan bes jüz
3665 kisilik jasaq şilde ayında Ayırqumda köşip jürgen Küşik sultan men Siydaq mırzaniñ
avıldarın şavıp, jıyırma bes erkek, segiz èyel, jıyırma bir kız balanı oqqa uşırıp,
seksenge tayav adamdı tutqın etip alıp ketti. Onıñ işinde...

Kenesarı javar bulttay tünerip ketken.

— Jetedi, — dedi ol aşuvın èzer basıp, — al biz qanday qayrat körsettik? —
3670 Siydaq mırza, sonı aytıñız,

Suluv murttı, biyazı kıymıldı Siydaq qoja ornınan asıqpay turdı da:

— Biz de esemizdi jiberip jatқан жоқız, — dedi qolındağı қағазına қарап тұрып:
— Aqtav komendantı voyskovoy starşına Simonov şığargan birneşe uvaq otryadların
қurttıқ, көптеgen қарув-жарақті қолға түсirdік! Voyskovoy starşına Simonovtıñ özi
3675 bizben bir ayқaşқанında on tapanша, тоғыз мiltіқ, on үш қılıш, jети nayza, tört jüz тоқсан
bes miltіқ оғın, tört jüz тоқсан tapanша оғın tastap қаştı. Қазір bizdiñ қолımızда осındaу
urıstan түскен jüz elüv miltіқ, тоқсан tapanша, екі jüz on қılıш бар. Kenesarı batır
baştağan қoldıñ қahарı èsirese Һалқın satқан sultan, biylerdiñ avıldарına tigilüvli. Biylігі
jıldıñ jети айınıñ işinde orta eseppen munday jaғdayda қолға bir миллион somнан astam
3680 mal-mülіk түсті.

— Sonıñ бери тек sultan avıldарınан ғана tonalған ba?

— Жоқ, bunıñ işinde ustalған керüvenderdiñ мүлki мен patşa қызметіндегі тilmеш,
pristav, uryadnik секildi şenevnikterdiñ jене Aqtav bekinisindeгі адамдарınıñ da mal-
mülki mol.

3685 — Orıs қараşекpenderinen қанша ақша кирди? — Kenesarı tesile қарadı.

— Azғantay. Bar bolғанı jüz somға jeter-jetpes, onda da Қарқарalı маñнан..

— Durıs, — dedi Ağıbay Kenesarımen kurdastıgın paydalanıp, erkin söylep, — jazıgı joq orıs mujıqtarın şabuvdıñ qajeti qanşa. Budan bizge ziyannan başka tüseri joq, buqaranı bosqa öşıktirip alamız.

3690 — Jön, — dep eki-üş batır basın iyzedi. Kenesarı ündegen joq.

— Negizgi üles halkın satқан ağa sultan, el tonap jürgen savdager, patşa kızmetkerleriniki, — dedi sözın qayta jalğap Siydaq qoja. — Bir gana Qudaymendi balalarınıñ avlınan jıyırma mıñ jılkı kuvıp aldık. Qazir seygülik jüyrık minbegen birde-bir sarbaz qalmanı.

3695 Kenesarınıñ iyini köterile tüsti.

— Qoñırqulja Ombıga jazğan hatında bizden on eki mıñ jılkı alındı depti goy...

Siydaq qoja murtınan küldi.

3700 — Endi ne desin? Qoñırqulja qazaqtıñ kara buqarası tügil, general-gubernatorlardıñ özderin de aldap jürgen savdager, patşa kızmetkerleriniki, — dedi sözın bes mıñnan assa ağa sultandarğa da salıq salatın bolğan soñ Qudaymendi balaları barımız on eki mıñ jılkı dep körsetken. Al biz taylı-tayağına deyin aydap aldık desek, arğı tübekte eli de üş mıñday kileñ aq şıygala asavları qalıptı. Ağıbay batır sol jılkınu kuvıp ekelüvge Kenekeñnen qasan ruqsat boladı dep künde suraydı...

Kenesarı baysaldı javap berdi.

3705 — Arğı tübek bizden şalgay... Ezirge onı qoya turıñdar, qazir başka şaruvalar da jetkilikti. Tağdır jazsa alısqa ketpes.

— Yapıray, — dedi şın tañdangan jalğız attı Buqarbay batır, — adam balasınıñ da Qoñırquljaday bayı boladı eken-av!..

3710 — Aq patşağa jağınıp, janı şığıp jürgeniniñ özi de sol emes pe? — dedi Bopay sël qabağın şıtıp, — patşa janaraldarı bekinis salıp, kelimekterine azdağan üles bergeni bolmasa, jerdiñ şuraylısı eli de Semeke, Nuralı, Bökey, Veliy handardıñ urpaqtarında goy. Mal üşin olar qazaqtıñ jeri tügil, janın berer. Biri bükil Esil, Nura boyın jaylasa, biri sonav Sırımbet tavınıñ Qusmurın men Şubarğa deyingi keñ alqabın alıp jatır. Al özgeleri bir Veliy hannıñ ana Ayğanım qanşığı jaylap otırğan bökterge üş bolıstıñ malı

3715 sıyadı, — Bopay kenet aғasına aşuvlana qaradı. — Qaşanğı ol qanşıqtı basımızğa şığarıp qoyamız? Qoñırquljaday onı da şabatın mezigil jetti, jibermeysiñ be bir batırındı.

Kenesarı kaskır körgen bürkittey tüyile kaldı.

— Kätin avlın batır şappas. Kayın atam jurtı demeseñ, öziñ şap! Tabılğan sözge üydegiler şuv ete kaldı.

3720

— Jön.

— Tapқан ақıl.

— Kätindı kätin şappasa, batır şapkanı ersi.

— Veliyhanniñ avlına jolay soğasıñ, — dedi Kenesarı az söyley, — eñ aldımın argı bettegi Amankarağay prikazınıñ malın beri aydap ötesiñ.

3725

Қуванғаннан Bopaydıñ eki közi jarқ etti.

— Men dayın. Karamağımdağı altı jüz adammen men bugün tünde jürüvge barımın.

— Jön, — dedi Kenesarı, söytti de Siydaқ жојаға қараді. — solay dep jarlıқ berilsin. Amankarağay prikazına jetüvge bes күн керек. Bir күн төмендеgi тоғайда тınıғувға мурсат berilsin. Jetinşi күни prikaz şabılsın.

3730

— Sultan birdeme oylanğanday sël bögelip kaldı da, jurtқа burıldı. — Amankarağay prikazı şabilğannan ile-şala biz de Aqmola bekinisine at қoyamız.

— Durıs, — dedi күndikke ündemey otırған kelbetti, aқсарı jüzdi Janaydar batır, — Amankarağaydı Kenesarı eşkeri şavıptı degen laқaptı estisimen Ombıdan Aqmolağa şıққalı jatқан eşker solay қарай burıldı. Dël osı kezde, alla jazsa, biz Қоңırқұлja мен Қарапуşıқ İvanniñ da sazayın tartқızарımız.

3735

— Meniñ de oylaғанım osı, — dedi Kenesarı. Batırlar tağı da қоşemettedi.

— Ақıl.

— Jön.

3740

— Қуба-қуп.

Kenesarı endi Erevil Keñesiniñ бүgingi jıynalğan сеbebine тikeley kiristi.

— Al Aqmola bekinisin aluv oñayға түse me? — dedi ol otırғандardıñ еrқaysısınıñ бетине sël тоқтай қарap, — қорғанınıñ биықтиgi еjeptевir, jене onı jüz

3745 kadamday jerden qorşay qazılğan ordıñ keñdigi on qulaş, tereñdigi bes qulaş. Tek qorğanga kirer eki qaqpanıñ aldında gana tört salt attı qatar öte alar jiñişke jal bar...

— Sol jal jetpey me bizge? — dedi Navrızbay, — jav öter jerden biz de ötermiz.

3750 — Qoñırqulja men Qarapuşıqtıñ qaramağındağı bes jüz karabin mılıqtı soldat pen tört zeñbirek bizge qur qarap turadı deysiñ be, Navanjan? Olardıñ da añdığanı osı eki jiñişke jal menen ordıñ jağası bolar. Ordan ötkenmenen qorğannan öte almaysıñ. Köptigimizge senip topırlap şapsaq qur kırğın bolamız. Sonda Aqmola bekinisin qalay alamız? Kimniñ qanday aqılı bar? Birden on adamniñ aqılı artıq, keñeselik.

3755 Jihazdı, duniyeli aqboz üydiñ işinde ölik jatqanday, jurtta ün joq. Bastarın salbıratıp, tömen qarap, köbi jer şukılay beredi. Erkimniñ oyı er tarapta. «Qol bolıp jıynaluvına jıynaldıñ goy, al endi javdı qalay jeñemiz? Bese, qalay jeñemiz? Aqmola bekinisi — alğaşkı qamal. Al bizge degen munday ondağan qamal bar... Tört zeñbirekti, bes jüz karabindi bekinisten osınşama abırjıganda, budan eri küyimiz ne bolmaq? Al aq patşada mıñdağan zeñbirek, jüz mıñdağan karabin bar... Osı biz köl üstindegi qaz-üyrektey bir mılıqtıñ davsınan zëremizdiñ keterin bilmey tım bosqa erkinsinip jürgen joqpız ba?»

3760 Jurttıñ eñsesi tüsip ketkenin Kenesarı körıp otır. «Qamalğa şabuıl jasamay jatıp qas batırlardıñ türi mınav, al qamaldı ala almasaq küyimiz ne bolmaq?»

Kenesarı tunjıray tüsti.

— Elde «jetken jerimiz osı boldı» dep Qaraötkelden bas tartamız ba? — dedi ol sel qabağın şıtıp. — Sonday da küyleriñ bar ma, qalay?

3765 — Joq, töre, — dedi basın köterip alıp Ağıbay, — büyirden qadalğan tikendey bolıp otırğan Aqmola bekinisin qalay da aluvımız kerek.

— Qalay «aluv kerek?»

3770 — El bastağan dana emespin, qol bastağan batırmin. Demek, kıran jete almas kıya joq, javjürek öte almas miye joq, mağan salsañdar Aqmola bekinisin qorşap alıp sırtqa, jan şıgarmay añduv kerek. Qorğan üstinde köringenine sadaq oğı jalınsın...

— Tağı qanday oy bar? — Kenesarı qolın sel köterdi, — köse aqılı jaqsı aqıl, biraq onimen Qarapuşıq pen Qoñırquljanı jeñe almaysıñ... Biz qorşaganmen, sırttan keler kömek bar, tuzaq qurıp uzaq küter jay joq. Bekinisti alar bolsaq, şapşañ, tez

aluvımız kerek. Aqmola mañında bir künnen artıq ayaldav küne. Özge bekinisterden
3775 jèrdem kelüvleri sözsiz.

— Bekiniske tünde şapқан jön be deymın, — dedi Buqarbay batır, — Tentek
töre Sayram men Sozaqtı alganda qalıñ kolmen tünde kirgen eken.

— Tün sözsiz jav, eki jaqqa birdey, — dedi Kenesarı, — Sozaq pen Sayramda
3780 Tentek töreniñ bekinis qaqpasın aşқан adamdarı boldı. Al bizdiñ kimimiz bar?
Qarapuşıq pen Qoñırqulja tek özderiniñ senimdi nökerleri men sıpayların gána qaldırıp
otr. Qarasuv boyındağı balıqşı mujiqtarğa bizdiñ tiymeitinimizdi bilip, bekinis işindegi
azdağan kelimsek qatın-balalardı sonda jiberipti degen sıbıs bar.

— Töre, — dedi esik jaqta otırğan özgelerden anağurlım şoqtıǵı biyik,
eñgezerdey Basıqara batır, — aldımın qıday, sodan keyin öziñ dep soñıñnan erip edik,
3785 aqılın öziñ tap. Salğan jeriñnen alıp tüspesek ayıp bizde, sala almasañ kinè sende!
Sıbırlaǵandı qıday estimey me degende, Aqmola alınbaytın küyde bolsa, onı aşıp ayt!

Kenesarı sèl kidirip otırdı da, aldına aq dastarқан jayǵızıp, üstine uvıstap
tèspiniñ qara, aq burşaqtarın tögip salıp, Aqmola bekinisin qalay aluv kerek ekenin
tèptiştèp ayta bastadı. Kenesarınıñ aytıp otırğan èdisi otırǵandarğa birden unadı.
3790 Bekinisti alatındarına endi aldın ala közderi jetkende, ıyıqtarı köterilip, jüzderine jiger
endi.

— Maqul deseñder osı tèsilderge toqtayıq, — dedi Kenesarı jaybaraqat pişinmen
sözün ayıqtap.

— Toqtadıq, — dedi üyde otırǵandar bir davıspen, — enşalla, jolımız bolar.

3795 — İske sèt!

— Olay bolsa... — Kenesarı sèl kidirdi de tağı da Siydaq qojaǵa qaradı. — Jaz.
Bul bizdiñ ekinşi jarlıǵımız bolsın. Erteñnen bastap mıñbasılar, jüzbasılar èlgi
aytqandardı buljıtpay orındav üşin èsker oyınına kirissin. Bir jetiden keyin attanamız.

— Maqul.

3800 «Dana şeşim, dedi Aqmola bekinisin qalay almaq bolǵanın aytқан Kenesarınıñ
oylarına tañ qalğan Jüsip, èlipti tayaq dep bilmeytin qazaq... Qanday aqıldı ayla tavıp
otr. Zatı sultan bolsa da, halıq öziniñ kösemın durıs tapқан eken».

Üydegiler endi taray bastağan kezde, kenet sırttan şuv estildi. Batırmurat pen
Nikolay belindegi tapanşaların suvırıp alıp üyden ata jöneldi. Azdan keyin Batırmurat
3805 kayta kirdi.

— Arıstan aqın ustalğan eken. Qaraüvlek pen jaña kelgen qaşqın jigiti ekep tur.
Qatın-qalaş öşimizdi özimiz alamız dep tap-tap beredi. Şuv sonıki eken.

— Alıp keliñder! — dedi Kenesarı kışka buyırıp.

Arıstan degen Atıǵay ruvınan şıqqan kedey aqın. Bir kezde Sarjannıñ jasaǵına
3810 da ergen. Tilge şeşen, sözge bay, esirese qazaqtıñ kıyssa, dastandarın jaqsı biletin, tüni
boyı jır aytuvǵa boldırmaytın qaradan şıqqan darın. Kenesarıǵa joq jerden ökpelep, aǵa
sultan Qoñırkulja jaǵına şıǵıp ketken. Soñǵı kezderi qazaq avılın şabatın patşa jasaqtarı
men qazaq jerin kartaǵa tüsiretin orıs sayahatşılardıña jol körsetip ebden bayıp alǵan. Öz
arasınan şıqqan opasızdı öte jek köretin jurt, Arıstanǵa ebden tisin qayravda edi.
3815 Şabilǵan avıldardıñ obalı da, jılaǵan kempir-şaldıñ, qatın-balanıñ köz jası da osınıñ
moynında dep oylaytın. Adamı oqqa uşqan keybir er jürekti jigitter Arıstannan kek
alatın kün bolar ma eken dep kijinetin. Biraq ünemi patşa jasaǵımen birge jüretin
Arıstan olardıñ qolına tüse qoymaytın. Al rasında Arıstanda jer körsetüvden baska eş
jazıq joq edi. Ol birde-bir adamnıñ qanına ortaқ emes-ti. Sondıqtan özin belendey ayıptı
3820 sanamaytın. «Birev malımen, birev jerimennen kün köredi. Al meniñ kün körer nem bar?
Jalgız attı kedeymin. Meyli, jurt qalay oylasa olay oylasın, esek quyırǵın juvsañ da mal
tap degendey, zemtemirlerge jol körsetip künimdi körsem onıñ nesi ayıp. Men
istemese muni baska birev isteydi» dep oylaytın ol. Arıstannıñ munday jolǵa tüsüvine
özi kineli bolsa da, Kenesarı onı satılǵan sanap, eger qolıma tüsse basın aların,
3825 özgelerge ulgi bolsın dep eldeqaşan şeşken.

Üsti-bası qan-qan bolǵan şoqşa saqaldı turımtayday kişkentay qara kisini eki
adam eki jaǵınan qoltıqtap üyge alıp kirdi. Oñ jaǵında Qaraüvlek — Kenesarınıñ bas
jendeti. Bul er savsaǵı jaña tuvǵan balanıñ bilegindey, sala qulaş kevdesiniñ jüni
ködedey, salpı erin, kirpik qaqpıyıtın mısıq köz, ayavşılıq degendi bilmeytin qatıgez,
3830 alpamsaday qara kisi. Urlıq istep qolǵa tüsip, Sozaqtıñ bir bayı darǵa aspıq bolıp jatqan
jerinen Kenesarı satıp alǵan. Qunına bir qaraxşıdan tartıp alǵan jetektep kele jatqan qara
ülegin bergen. Mılqav urı atı-jönin ayta almaǵan soñ, jurt onı öziniñ qunına berilgen
tüyenıñ atımen baylanıstırıp Qaraüvlek dep atap ketken. Ülek dese ülektey. Şuvda
kökirekti, tüye tirsek bir alıp. Atına denesi say. Onıñ üstine özin ajaldan aman alıp
3835 qalǵan Kenesarıǵa jan-tenimen berilgen. İyesi şaş al dese, bas aladı. Aytqanın eki

etpeydi jène sultanniñ emiri durıs pa, burıs pa ol jağında şaruvası joq, «kojam ayttı men dayın» bir noqay. Kenesarınıñ imınan oyın tüsinedi.

Tayaqtan ayağın èzer süyretken Arıstanniñ sol jağınan koltıқтаған Ojar. Bul kelgeli de ayğa tayap qalğan, Seytenniñ üzeñgiles serigi, Tayjanniñ jalğız kızına
 3840 üylenip, abaktıdan qaşıp şıqqan Ojardı Kenesarı kuşağın jaya qarısı alğan. Otav tigip, aldına mal salıp bergen. Bul jaqsılıqtıñ esesine ol kelgennen soñ kün ötpey jatıp... jılpık sarı Sèmen arqılı Qoñırkuljağa Kenesarınıñ qaramağında qanşa sarbaz barın hbarlandırğan. Bügin tañerteñnen beri de Kenesarı ordasında bolıp jatқан mejlilistiñ jayın bile almay èbden mazası ketken. Mıñbası, jüzbası batırlardıñ tegis kelgeninen,
 3845 bul mejlilistiñ tegin mejlilis emes ekenin iştey sezgen. Qanşa bilgisi kelgenmen, alıstan torlağanı bolmasa, jaqın baruvğa birev-mirev kim ekenimdi sezip qalar dep köñili davalamağan. Osınday küyde jürgeninde soylğa jıgılıp qolğa tüsken Arıstandı avıl adamdarı bir qaraşa üyge kamap qoyğanın estidi. Ol endi öşiktire söz tastap, jurtқа Arıstandı Kenesarı ordasına aparuvdıñ kerek ekenin aytadı. Ondağı oyı Keneniñ közine
 3850 tösüvmen qatar, ıñgayı kelse, mejlilis jayın añdav. «Kim biledi, birev bolmasa birev abaylamay bir söz aytıp qalar. Zirek janga o da jetkilikti». Arıstan Kenesarını körisimen, eñ soñğı küşin jıynap, eñirey ayağına jıgıldı.

— Jazdım, jañıldım, Kenesarı. Künim üşin jer zerttevi zemtemir orıstarğa jön körsetkenim ras. Bir jolğa keşir. Ömir baqıy kulıñ bolıp öteyin.

3855 Kenesarı sazarğan qalpınan özgergen joq. Qanın işine tartıp, tipti surlanıp aldı. Ol ayağına jıgılıp jatқан Arıstanga qaramastan:

— Elin satқан adam, jılkı işindegi mañqamen teñ. Özge jılqını sav alıp qaluv üşin oğan ayav bolmaska tiyisti. Ükim birev-aq — ölim!

3860 «Halkıñnıñ qamın oylar bolsañ, eñ aldımnen onıñ birligin oyla» dep işinen Jüsip, «opasızğa Kenesarı durıs ükim ayttı». «Qatal, èytse de èdiletti».

Biraq bul ne? Özge batırlar èdettegidey Kenesarınıñ şaşbavın köterip nege «durıs» dep bastarın şulğımaydı? Bèri birdey nege tömen qarap qalğan? Ağasınıñ aytқанın tumar tutatın Navrızbaydıñ özi de nelikten tunjırap ketti?

3865 Jüsip tañdanganday üydegi adamdardıñ betine tağı bir köz tastadı. Eşkim basın köterer emes. Özderi ölim jazasına buyırılğanday qabaqtarı tösip ketken.

«Ĝajap ħalıķ, dedi işinen taĝı da Jüsip, maydanda kezdesse javdan qorqıuv, nemese onı ayav degendi bilmeydi. Al ayıbın moynına alıp ayaĝına jıĝılsa, qandı kekti qası bolsa da keşirĝisi kelip turadı. Qanday ülken, abzal jürekti jurtt. Burın atuvĝa oĝı joķ bop jürĝen Arıstan qoldarına tüşip edi, onıñ saķaldı basımen jasın sorĝalatıp keşirim suraĝan türin, kenet ayap, aĝalĝa kıyĝıları kelmey tur. Ükimin özge jurttıñ qostamaĝanın Kenesarı da sezgen terezdi. Endi ne ister eken?»

Kenesarı tunjıray qalĝan batırlarınıñ betine közin bir salıp ötti de, qabaĝı burınĝısınan da tüksıye tüşip, qolımen Arıstandı meñzep:

— Qazır, osı arada al mınanıñ basın, Qaraüvlek! — dedi zildi ünmen. Jurt burınĝısınan beter tunjıray qaldı. Biraq Kenesarıĝa ükimiñ durıs emes devge eşkimniñ de batılı barmadı. Qostamaĝandıqtarın sazarĝan türlerinen ĝana ańĝartıp otır. Al sultan serikteriniñ oyına tüşinse de, bir aytıp qalĝannan keyin, öziniñ abıroyın saķtap, kesiminen qaytar emes.

«Durıs, — durıs, — deydi işinen Jüsip, osılay qatal bolsañ qaramaĝıñdaĝılarıñ da tertiپke, edepke üyrenedi. Aytqanınan qaytpaytın qolbaşısı qaşanda javıngerleri aldında abıroylı».

Kenesarıdan ümit üzĝen Arıstan aqın endi basın köterip, tizesinen otırdı. «Ölsem de adamdıĝımdı joĝaltpay öleyin» degendey boyın jıynap, üstindeĝi kiyimin jöndep Kenesarıĝa qaradı. Ülken buyda pısaĝın jalaktatıp, tamaĝınan orıp jibereyin dep, janına kelip, saķalınan ustay bergen Qaraüvlektiñ qolın qaĝıp jiberip:

— Meniñ qanıma jerik bolsañ işersiñ eli-aķ, sël şıday tur, — dedi. Söytti de Kenesarıĝa taĝı da qaradı. — Dat, taqsır! Bas kespek bolĝanmen, til kespek joķ degen. Töre, bir avız sözge murşa ber.

— Ayt datındı.

Qaraüvlek te tüşinip keyin şegindi. Arıstan qanatın silkip qomdangan uşar qustay, sël boy tüzep aldı da, eki közi javdırıp Kenesarıĝa qarap èn şırqap qoya berdi.

Keneke, jaqsı körseñ qaraşınıñın,

Jek körseñ de öziñniñ alaşınıñın.

Ataña altı qatın alıp bergen

3895

Atıgay Karavıldıñ balasımın.

Kenesarı «boldı» degendey qolın köterdi.

— Atalı sözge arsız toqtamas. Abılay atama babalarınıñ istegen jaksılığın aldım tarttı goy, qoya beriñder, — dedi.

Bağanadan beri ündemey turğan batırlar kenet jadırap, bir davıstan:

3900

— Va, pèle, mine atalı söz! — desip şuvlap qoya berdi.

«Qanday aqılğöy jan edi, dedi işinen tağı Jüsip, el biyleytin serikteriniñ de köñilin taba bilgen jön. Ağılşındar «patşanı patşa isteytin patşa emes, janındağılar» dep tegin aytpağan goy».

3905

Biraq Jüsip Kenesarınıñ meylinşe raqımsız jan ekenin bilmeytin. Qazir bosatılıp turğan Arıstan aqın, sultanniñ buyırığı boyınşa, üş künnen keyin «at tevip öltiripti» degen laqappen Karaüvlektiñ qolınan qaza tabatını dël osı sette onıñ oyına mülde almağan is edi. Sonday-aq Kenesarınıñ qolğa túsken soldattarğa da birden qattı kelmeytini öz jağına şıǵaruv sayasatı ekenin Jüsip köp ay ötken soñ barıp bir-aq túsindi. Al alǵaşkı kezde munı sultanniñ keñpeyil, aq köñildiginen dep uqқан-dı.

3910

Töre şeşimine riza bolğan batırlar sırtқа şıqtı. Erqaysısı öziniñ atqosşısı ustap turğan atına qaray bettedi.

3915

Baytabın men Aqböken sonav Elek pen Irgız özeniniñ boyınan Qaraqoyın Qaşırılıdağı Kenesarı eşkerine kelip qosılǵalı, Baytabın Navrızbay jasağına, batır qız Aqböken Bopay tobına berilgen. Baytabın men Aqböken qosıladı eken degen sıbıs bolatın, biraq nege ekeni belgisiz, bul sıbıs sol sıbıs qalında qala beretin. «Biz qosılamız», — degen söz qızdıñ, nemese jigittiñ avzınan şıqqan emes, ekevi aǵalı-qarındastay sıpayı söylesip qana tildesedi. Munday minezderine qarap keybir jurttı «buları nesi?» dep tañdansa da, aqılğa salǵan baǵda birevleri «Böten elde jürgen soñ kımsınatın şıǵar, öz elderine bargan soñ da vaqıt jeter», — deytin de qoyatın.

3920

Navrızbay üyden şıqqanda eñ aldımın apası Bopaydıñ atın ustap turğan şaşaqtı nayzalı, erkekşe kiyingen qızdı kördi. Aqböken edi bul. Ol batır Bopaydıñ eri qasındaǵı serigi, eri atqosşı nökeri. Navrızbaydıñ jüregi kenet dürsildey soǵa jöneldi. Aqbökendi alǵaşkı kezdestirgen künnen bastap kişi sultan osınday bir avruvğa şaldıqqan-dı. Navrızbay avruvınıñ orşiy túsüvine Aqbökenniñ özi sebep bolğan. Patşa eşkeri şabuvılınan avıldıñ bir tınış küni Köşek sultanniñ Ayǵanşa attı toqalı ul tavıp, jurttı ulan-

3925

asır toyğa jıynalğan. Jastar jürgen jerde kökpar, baluvan küresi ejelgi salt. Osı qan bazar kırğın merkede Navrızbay men Baytabıǵa küresüvge tura kelgen. Özinen eki jas ülken Navrızbaydıñ küşi basım boldı ma, èlde el avzına ilingen jas batırdıñ mısı jeñdi me, biye savımınday mezgil alısqannan keyin Baytabın jıǵılğan-dı. Navrızbay bas 3930 bèygige tigilgen sülüktey qara suv jorǵanı özi almay, böten eldiñ qızı edi, janındaǵı joldasın jıqqan ayıbım dep, Aqbökenge tartqan-dı.

— Batır, bul ayıbıñ ba, èlde qurmetiñ be? — degen Aqböken qara jorǵanıñ şılıbırınan ustap jatıp.

— Ayıbım.

3935 — Bese, — degen Aqböken tostaǵanday közi jarq ete külip, — avılıñızǵa kelgen bavırñızǵa küş körsetetindey ökpeñiz joq sekildi edi...

Ol kezde èzilge èzil qaytaruv jastıq saltı.

— Ökpeşil üniñizge qarǵanda, meniñ jıǵılǵanımdı tilegendeysiz goy, qarında, — dedi Navrızbay külimsirey, — onday tileǵıñiz bolsa küni burın qulaǵıma nege 3940 sıbırlap qoymadıñız?..

Aqbökenniñ qarǵattay qara közi külimdey túsken.

— Sıbırlaǵandı orındaytın bolsañız, èli de kezi keler.

— Vede, — degen Navrızbay qolın berip.

Aqböken eki beti duvılday qızara, uzın aq savsaqtarın qımsına usınǵan. Nege 3945 ekeni belgisiz Navrızbay onıñ qolın alıp jatıp, qızdıñ savsaqtarınıñ dirildep ketkenin sezgen.

Şınında Baytabın Navrızbaydan küşi jetpey jıǵılğan joq edi. Biye savımınday alısqanda Navrızbaydıñ küşiniñ oñ jambası men oñ qolında ekenin ańǵarıp qalǵan Baytabın, eger şıntuvaytqa kelse onimen para-par tüsetinine közi jetken. Biraq joq 3950 jerden ayaǵı köde şöptiñ üstinen tayıp ketip, erlik namısın saqtay almay jıǵılğan-dı. Biraq munısına ol pèlendey qorlanǵan joq. «Navrızbaydan mendey köp batırdıñ biri jıǵılǵanına jurtt küldi de qoydı. Menen qolbası Navrızbay jıǵılsa, abıroyı ayranday tögiler edi», — degen ol işinen.

Al Aqbökenge Baytabınıñ jıgıluvı ülken èser etti. «El maқтаған jıgıtti kız
3955 jaқтаған», jıyırmadan aspay jatıp atağı altı alaşқа jayılgan, èri ènşi, èri sal, özi töre
Navrızbaydı Aqböken jaқın körüvge kuştar edi. Onı Baytabındı jıққан jeñis üstinde
kördi, jène Navrızbaydıñ öziniñ şetten kelgen jas baluvandı jıguvın «ayıp» sanaған keñ
peyil minezi, erlikti, adamgerşilikti dèstür etip ösken қазақ kızına ülken oy saldı.
Mağabbat degen күn sèvlesinen қurılған altın tor sekildi emes pe, Aqbökenniñ jüregin
3960 sol tor kenet şırmay bastadı.

Bul ne sezim? — Aqbökenniñ özi de birden uқpadı. Al Baytabıngа degen jüregi
burıngıday lüpildemey, күnnen-künge bayav soға түskendey. Munı kız anıқ түsinedi.
Biraқ bul ne? Bir kezde jaқsı körgen Baytabının umıtuvға aynalғанı ma? Bir minezdi,
vèdeden aynımas қазақ kızına layıqtı қılıқ pa bul? Èriyne, layıqtı emes, èsirese jas
3965 kezinde köñiliñ şın ketken bolsa... Biraқ sonıñ özi ras қulay berilüv me edi? Èldeқalay
soққан jastıқ jeli emes pe eken? Kèri Sergazıdan қutıluvdıñ jolın izdep arpalısqan jas
köñildiñ қoldan jасap алған мағabbatı bolıp жүrmese netsin! Şın süygen жүрек бөтенге
burılmasа kerek edi, munısına қарағанда Baytabıngа degen sezim мағabbatıñ şın
otınan tuvмаған jay öşeyin balalıқ sezim tèrizdi. Aqböken şın мағabbatı endi ғана
3970 түsingendey, сондықтан da onıñ қiyalı kökke şarıқтаp, jüregi lüpildep, jiyi-jiyi soғadı...

Osıdan bir ay burın Baytabın jorıқта жүргенinde Navrızbay men Aqböken bir
şildehanada kezdesip қалған. Ekevi қarama-қарsı otırıp шарsı top aldında aytısқан... Sol
aytıstıñ ayaғında bèsekesip tobıқ alısқан. Қазақ dèstürinde kız ben jıgıttiñ tobıқ
alısuvi қur ғана ойın emes, munda eki jastıñ özderi ғана түsinetin bir tereñ sır da bar...

Osınıñ bèrin Baytabın bile me? Bilse қorlanbay қalay şıdap жүr? Bunday iske
şıdav üşin қандаy жүрек, қандаy ustamdılıқ kerek? Èriyne, Baytabın özine tōngen
jamandıqtı sezbeу жүрген жоқ. Biraқ «el basına bult түnerip турғанда, bir kız üşin èlek
boluvımnıñ reti kelmes» dep örtengen жүregin ақılmen basuvda, Navrızbay men
Aqbökenniñ arasında bastалған ойınıñ ayaғın күtip, өзine özi sabırlıқ aytıp şıday
3980 berüvde edi.

Aqbökenge ordadan şıққан Baytabınıñ da közi түsken. Biraқ kişi sultannıñ
kızға қарay bettegenin körip ornında turıp қалған.

Al kızba köñildi Navrızbay özin özi ustay almay Aqbökenniñ janına jetip keldi.

— Arsıñ ba, қарıdas?

3985 — Barsıñ ba, batır?

Navrızbay alıñday kldi.

— Abökenniñ bir apı kezine kezdesken-a ıgarmın, tobıgımdı ber!

3990 — Siz sekildi arıstandar Abökenniñ apı keziniñ ünemi añdıydı. Bira Aböken oñay olğa tüse oysa jarar edi. — ız kldi de tiliniñ astınan tobıqtı alıp berdi, — minekeyiñiz...

— Yapırmay, tım berik jerge sataydı ekensiz...

— adirli adam bergen soñ...

Osı kezde a ordadan Bopay ıqtı. Ol ananday jerde turған Baytabınğa birdeme dedi. Ekevi bulardıñ asına keldi. Baytabın sıpayı ana amandastı.

3995 — Arsıñ ba, Aböken?..

— Barsıñ ba, Baytabın...

Baytabın Bopaydıñ jeldey jüirik ataqtı kerbestisiniñ ayılın bosatıp, er-toımın jöndep aytadan erttedi. Bopay Abökenge köz ıyıgım tez avdardı da Navrızbayға arap:

4000 — Baytabın batırdı meniñ jasağıma berseñ aytedi, Navanjan? — dedi külimsirey.

Navrızbay abağın ıta aldı.

— Nege?

— Keregi. bar.

4005 — Jası, — dedi Navrızbay apasınıñ ötinişin jerge tastavdıñ retin taba almay, — Amola bekinişin algannan keyin Baytabındı sizdiñ jasağıñızға mldem bereyin, oğan deyin ıynamañız. Baytabınıñ meniñ jasağımdağı orını bölek...

— Boladı.

— aşan attanba oyıñız bar?

4010 Bopay eri tzelgen ker bestisine erkekerşe jeñil mindi.

— Bgin tnde.

— Joldarıñ bolsın.

— Aytkanıñ kelsin.

4015 Bopay men Aq̄böken jönele berdi. Olardıñ soñınan ananday jerde turğan tört salt attı qaravılı jele ayañday erdi. Navrızbay men Baytabın:

— Qoş bolıñdar, — dedi ketip bara jatқан èyelderdiñ soñınan davıstap. Biraқ ana ekevi javap қайırmadı. Şaşaқtı nayzaların jelkildete, avıldan şıǵa özderiniñ jasaқtarına қарay қуыndata şaba jöneldi.

4020 — Batır, Aқtastaǵı қолǵa barsaқ қайtedi? — dedi ketip bara jatқан èyelderdiñ soñınan èli қарap turğan Navrızbayǵa Baytabın.

Navrızbay tez burıldı.

— Nege?

— Altaydıñ bir jas mergeni keldi. Eki жүз қadam jerdен laқtırған tımaқtı sadaǵımen қаǵıp түsiredi. Sonı körseteyin dep edim.

4025 — Joқ, Baytabın, — dedi Navrızbay, — mergen men жүyrik at, қıran бүrkitti tamaşalap serüven қurатın vaқıt endi bizde joқ. Bir jetiden keyin Qaraөtkeldi aluvǵa attanatınımızdı öziñ estidiñ. Qaramaǵımızdaǵı mıñdı soǵan dayındavımız қajet. Küni erteñnen bastap қamal aluv tèsilin үyrenүvge kirisemiz.

— Uқtım.

4030 — Al бүgin Nikolay ekeviñ bar èskerdi sasırlı oypatқа көşiriñder. Tañ-erteñ қарuv-jaraқtarımen dayın tursın.

— Nikolaydıñ özi қayda?

— Ène kele jatır.

4035 Navrızbay men Baytabın Nikolayǵa қарsı жүrdi. Biraқ jeter-jetpesten bir қараşa үydiñ esiginiñ aldında turğan Altınşaşı körip ekevi birdey kilt toқtay қaldı. «Adam balasınıñ da munday èdemisi boladı eken!» dedi işinen tañdangан Baytabın. Oylamaған jerdен жүregine oқ tiygendey ayaǵın basa alsayşı endi ol. Juvan қos burımı jerge şubatılған, appaқ betiniñ uşı sèl қızara үlbiregen, tanaday közi қара suvday қаp-қара bop

4040 tuna möldiregen Altınşaş esik aldında sël turdı da bult astına qayta kirgen kûmis ayday joq bolıp ketti. Ar jaqtarınan Nikolay kelip jetti de üşevi attarına qaray ayañdadı.

Baytabınıñ kenet özgere qalğan qalpın sezgen Navrızbay ezüv tartıp küldi de:

— Altınşaş dese Altınşaş eken elgi kelinşek! — dedi Baytabıñğa qarap. Baytabınıñ qabağı kenet salbırıp ketti. Ol Altınşaştı bası bos qız goy dep oylap qalğan edi.

4045 Üş jigit endi özara söylese avıldıñ şetine şığa berdi.

... Bir jeti ötisimen altı jüz jasaq ertken Bopay aldımen Amanqarağay prikazın, sodan keyin Sırımbet tavındağı Veliyhannıñ bėybişesi Ayğanımnıñ avılın şaptı. Kenesarı qolı Kökşetav jaqtı şavıptı degen habar kelesi küni-aq bükil Saniarğağa jamıray taradı. Bul habarmen birge voyskovoy starşına Simonov basqarğan Aqtav
4050 bekinisinen şıqqan eki jüz soldat Bopay alıp kele jatқан maldı alıp qalmaq bop aldınan ketipti jėne Ombıdan Aqmola garnizonına kómekke attanğan jüz soldat ta Kökşetavğa qaray burılıptı degen habar uzın qulaqtan derev bar elge taradı. Kenesarınıñ kütkeniniñ özi de osı edi. Aqırğı eki-üş künniñ işinde ol suvit jürip, eskeriniñ teñ jartısın Qorgaljin köliniñ tömengi salasına ekep kostatқан. Al qalğan jartısın Atbasar jaqtan orağıtıp,
4055 Esildi jağalata Qaraötkelge iyektete ornalastırğan. Künine jüz jıyırma-jüz otız şaqırım jerdi jay alatın qazağı jılqığa endi Aqmola belendey alıs emesti. Kenesarı osı at tınıqtırıp jatқан jerinen tamız ayınıñ altısı küni sėskede köterildi de, ımırt üyirile Aqmolanıñ mañına şogırlandı. Qoñırqulja men Qarapuşık erteñine tañerteñ tösekterinen turğandarında keşe gana tıp-tınış jatқан keñ dalanıñ, bugün qujınanğan qol ekenin kördi.

4060 Kenesarı Aqmola bekinisine şabuvıldı osı tamızdıñ jetisi küni tañsèriden bastadı. Eñ aldımen bekinis oñtüstikten soltüstikke deyin iyilgen tağaday üş şaqırımday jerden qorşaldı. Bekinistiñ künşığıs jağı bos — jartı şaqırımday jerde Esil özeni. Sodan keyin barıp qoldıñ segiz tusında segiz batır turıp alğan. Oñ jağında Kenesarınıñ özi, odan keyin Ağıbay, Ağıbaymen üzeñgiles Buqarbay. Qoldıñ şañqay ortasında Basıqara.
4065 Basıqaramen qatarlas Tölebay. Tölebaymen üzeñgiles Qudaymendi. Qudaymendiden solıraқ Janaydar. Sol qanatta Navrızbay. Tañ qulanıyektenip kele jatқanda bes miñ attı esker «Abılaylap» bekiniske lap berdi. Bir gajabı qalıñ qol üzeñgilese at qoymay, dorbadan şaşıp jibergen burşaq sekildi, er salt attınıñ araları on-on bes qulaştay timtıracaq şavıp keledi. Ekinşi gajabı, şapқınşılardıñ aldıñğı қатарı zeñbirekter
4070 nısanalanğan orga jaқındamay, sadaқ oğı jeter jerden oқtarın ata sala keyin qaray burılıp şaba jöneledi. Bekiniske tipti umtılmaydı. Kökpar, sayısқа üyrenген qazaқ biri keyin

şapsa, biri alğa umtılıp, oqtı qarday borattı. Aldıñğı qatarı orğa jetpey keyin şegingende, kökjiyekten lıqıldap köringen artqı jağındağı bıtıray şavıp kele jatқан қалыñ қол уşı-қыyrı жоқ қумырşқанıñ iylevi tèrizdi. Munıñ tağı bir keremeti, қамалдаğıлар қол bastaған
4075 batırlardı jekelep mısanağa alayın dese, tögilgen tarıday jer қayıсқан jannıñ қaysısınıñ basşı, қaysısınıñ қосşı ekenin ajıratuv қıyын. Bèri birdey kiyingen. Èr top öz batırların tek özderi ğana bileди. Қорған басında турған Қоңırқұлja men Қарапуşıққа Ақmolanı қоршаған minav қара нөpir қол — bes miñ emes (solay dep Ojar күni burın ҳabar bergen), bes жүz miñ adamday bop көrindi.

4080 — Yapırmay, — dedi tañdangan Қоңırқұлja, — mina Қасımнıñ көкjalı üş жүzdiñ bas көterer jigitin tegis jıyған ba?

Қарапуşıқ аға sultannan da beter sasuvda edi. Onıñ oynıша Kenesarı sarbazdarı lıqıldap kelip aldıñğı qatarı orğa tirelgende, artqı qatarı olardı orğa қulata-mulata özderi amalsız topırlap toқtavğa tiyisti edi. Sol sette төrt zeñbirek birdey oқ javdıruvı kerek.
4085 Қарапуşıқ күni burın zeñbirekterdi de èdeyi osı ordıñ arğı қабаğına көzdetip қoyған.

Al Kenesarı sarbazdarı onıñ bul oynınan шıқpadı. Orğa kelip tirelmek түgil, tipti oған juvımay, anandaydan sadaқtarınan jebe қарша boratқан қalıptarı jalt beredi. Bir қızıғı, sarbazdar oқtı қанша atsa da, birli-jarım soldatқа ğana tiygeni bolmasa bèri birde asıp ketip, bekinistiñ işine түsip jatır. Eger қoldarınan keleri osı bolsa, meyli, oқтарın javdırı bersin! Èytse de Қарапуşıқ öte sasuvda edi. Bul onıñ көrmegen soğısı, Ol қazaқtı zeñbirektiñ avzına baylap atıp üyrenген. Al mina қув Kenesarı onı isteter emes. Zeñbirekti sonav тım-tıraқay ersili-қарсылı şavıp jatқан sarbazdarға atқанimenen қаншасın қıyrata aladı? Èr salt attınıñ arası on-on bes қулаş, көp bolsa eki-üş adamdı oққа уşıradı. Al zeñbirekti oқtap, biltesine ot berip atuvdiñ özi қаншama vaқıt alar bir
4095 қıyapat is!

Қарапуşıқ Kenesарınıñ sarbazdarı osılay қur tekke şavıp жүрген жоқ-av degen oydan da күdikti edi. Көp keşikpey bul күdigi de anıқtaldı. Kenet Қоңırқұлjanıñ:

— Oybay, üyler janıp jatır! — degen üreyli davsı шıқtı. Osı sette Қарапуşıқtıñ дèл қасına kep қорған ernevine bir sadaқ oғı шаңşıла түsti. Қарапуşıқ қолın sozıp suvırıp
4100 aldı. Қавırsınıна қара maylı билте şüberek bayлаған. Zamatta билте şüberekтеgi kip-kişkentay қızıl шоқ pısılday jana bastadı. Қарапуşıқ endi түsindi! Jüregi bir sumdıқtı tekke sezbeген eken! Kenesarı sarbazdarı baғанadan beri sadaқtı bosқа bezemepti.

Olardıñ atqandarı mınav oq tèrizdi, èdeyi bekinis işindegi ağaş üylerge ört saluvğa arnalğan oq bop şıqtı. Qarapuşıq bekinis işine qarap edi, èr jerden kökke lavlay
4105 köterilgen örtti kördi. Haldeleriniñ kıyınğa aynala bastağanın endi túsindi. Ört molaysa oq-dèri, azıq-tülik qoymasın da aladı, onda bulardıñ şaruvası bitkeni! «Zulım Kenesarı kuvlıgım asırdı! Biraq tura tur èli, köresiñdi körsetermin!».

Qarapuşıq bağanadan beri Kenesarı sarbazdarına oq javdırıp jatқан soldattarınıñ kırıkқа tayavın amalsızdan ört söndirüvge jiberdi. Qalgandarına joldastarın joqtatpavdı
4110 buyırıp, zeñbirekşilerge:

— Zeñbirekteriñdi ordıñ ernevinen alıp, anav qalıñ qoldıñ dèl ortasına meñzeñder, — dep aqırdı.

Bes minut ötpey zeñbirekşilerdiñ:

— Dayınbız! — degen davıstarı estildi.

4115 — Ot! — dedi ızalangán Qarapuşıq qolın tömen siltep.

Araları elüv metrden qoyılğan tórt zeñbirek, birden kündey kürkirep gürs-gürs etti.

— Solay ma eken! — dedi qıvanıp ketken Qarapuşıq.

Tüs kezi bolıp qalgandı. Ortadağı zeñbirektiñ oğı dèl tiygen bir attı sarbaz at-
4120 matımen kökke uşqanın Qarapuşıq anıq kördi. Eki-üş jigít şet jaqtan qulap tüsti. Öz tusınan da eki jigít at-matımen omaqata oqқа uşıp qaza boldı. Qarapuşıq zeñbirekterdi tağı da attırdı. Biraq bu jolı omıñ oğı dalağa ketti. Özi de túsınbey qaldı, bu ne gajap! Zeñbirek davsı şıqqannan keyin, sarbazdar qorqıp keyin qaşuvdıñ ornına, kenet bes katar bop biriniñ soñınan biri tizbektelip, araların tağı da on-on bes qulaştan salıp,
4125 bekiniske lap qoydı. Bu jolı olar nağız bir şır köbelek aynalğan quyın tèrizdi köpşiligi ordıñ arğı qabağın qorşay şavıp, qavırsın jebelerdi tağı da qarday borattı. Jaqın jerden közdelgen mergen oqtarı qorğan üstindegilerdiñ basın köterter emes.

Al Basıqara, Tölebay basqarğan èskerdiñ bir toby, zeñbirekterdi soldattar qaytadan ordıñ qabağına meñzegenşe, oñüstik pen solüstiktegi kaqpa aldındağı jiñişke
4130 joldardan beri ötip, qorğanniñ irgesin aynala şavıp, bekinistiñ üstinde turğan soldattarğa kıl arқан-buğav laqtırdı. Qorğanniñ èr jerinen basın qıltnı etkizip kötergen bes-altı soldattı laqtırğan buğav ilip te èketti. Eki jaqtan birdey atılğan mılıtq, tartılğan sadaq, èlem-tapırıq bir kıyapat. Dèl osı kezde aykay-şuv, jan talasқан aykastı paydalanıp,

4135 bekinistiñ soltüstik jaқтаğı şoyın topsalı, şananıñ taban temirimen şandılğan, şınjır kılıptı qarağay қақpanıñ sırtınan bir top sarbaz şeлектеп қарамay jağıп, түbine қарамayмен ысталған қızıl тобілғını үйіп, өрт қойып jattı. Bıқsıy jaңan тобілғınıñ үстине birneşe şeлек қарамay таğı қуылды. Jalın алғаşқы ret lap etip kökke көтерілgen kezinde, or қабағına қаятадан меңzelgen zeñbirekтерdiñ de jer jaңan гүрсили estildi. Bu jolı da jıyırma шақты javıngerdi оққа алдиртıp jarlıқ бойınша Kenesarı sarbazдарı keyin шаптı.

4140 Biraқ bul kezde bekinistiñ işi қalıñ өртке aynalған edi. Қоңırқұлja мен Қарапұшıққа endi bar ескерin ekige bölüvge тура keldi. Ört söndirüvge jibergen javıngerlerdi қоспағанда, bekinisti қорғавға jarayтın ne барı eki жүздеy ғана soldat қалды. Onıñ үстине eki zeñbireқsini Kenesarı sarbazдарı арқанмен tartıp еketip, bulardıñ күші tipti azaya түsti. Қоңırқұлja мен Қарапұшıқ ҳалдарınıñ мүшkil bola бастағанin sezip ne

4145 isterge bilmey еbden sasıp турған kezдерinde soltüstik қақpanıñ lapıldap janıp jatқанin көрди.

Besinnen öte өртene бастаған қақпа ағаşı ekindige jetpey janıp boldı. Endi temir қорşavlar savdırap jerge түсіп, қорғанныñ soltüstik jaғınıñ jıyırma қулаштаy jeri үñireye қалды. Қавіп қая jaқта ekenin көзderi көрген Қоңırқұлja мен Қарапұшıқ osı қақpanıñ

4150 қарsısına derev қум салған қaptardan kedergi istetip, otız karabin mılıтқtı soldattı sol қaptardıñ тасasına otırғızdırdı.

Бағанадан beri қур садақ tartıp, mılıтқ atıp, алıstan tiyip-қаşıп жүрген Kenesarı sarbazдарı da, endi қamalға kirüvdiñ мүмkinşiligi барın көрди. Bери birdey lap қoyuvға қақpanıñ алındaғы jol jiñişke, jav бар zeñbirekтерin, қарuvın osı араға меңzer bolsa,

4155 topırlap шапқан jurт bosқа қırıladı. Osını oylaған Kenesarı, urıstıñ түyini şeşiletin jerge özi kelip:

— Қaysıñ barsıñ жүз adammenen bekiniske kiretin? — деп ayқay салды. Atın oynatıp Basıқара batır şıға keldi.

— Jolıñ bolsın! — dedi Kenesarı. Özge batırlarға da: jav көñilin buruv үшін, sender de bekinistiñ jan-jaғınan оқ javdırıñдар деп buyırdı.

4160

Basıқара batır Kenesarınıñ rizalıғın alısımen öziniñ miñ ескерinen таñdap жүз sarbazды bölіп alıp, jav қamalına қарay lap қoyды. Özi at jalın қуşıп, er үстине еñкеye jatıp aldı. Astındaғы ker төбели қalıñ şöпти bavırlay usқан қus теризди. Соңınan қuyındaта şubırған жүз sarbazı. Basıқарanı munday шапсаñ қıymıldayды деп soldattar da

4165 oylamaған boluvı kerek, mılıтқтарın оқтап kezengенşe, Basıқара sarbazдарın соңınan şubırта, bekinistiñ işine kirip te үлгirdi. Қақpanıñ дөл қарsı алındaғы үyілgen қапşıқтан

ker töbelin sekirte ötip, qarama-qarsı kelip qalğan bir-eki soldattı kespeltek soyılmen doptay qağıp qayta oralğanında, uzın boylı qara bujır soldat ornınan uşıp turdı da, miltıgın şapşañ kezep Basıqaranı dël kökirek tusınan dëldep attı. Añgal batır savıtsız edi, «qoş bol elim» dep at üstinen süyretile biraz jer bardı da, sılk etip qulap tüsti.

Qol bastağan batırlarınıñ oqqa uşqanın körgen jüz jigit keyin qaray şaba jöneldi.

Qaşqan javğa qatın da er, soñdarınan atılğan oq bulardıñ da on şaqtısın alıp qaldı.

Şegingen tobırdıñ soñınan iyemiz oynaqtap şıqqan Basıqaranıñ ker töbelin körgende Kenesarı şıday almay:

— Tastamañdar Basıqara batırdı jav qolına! — dep tulğası bölek kök buvırıl bestisin oynata emir berip, eşkim şıqpasa özim şabaym dep iñgaylanganşa, qamis kulaq, böken san, bükil Arqağa eygili «orteke» atalğan seygüligimen Tölebay batır, jurttan sıtılıp şığıp jeke sala berdi. Bul kezde Kenesarınıñ qasında özge batırlardıñ eşqaysısı da joq edi. Navrızbay da, Ağıbay da, Buqarbay da böten şeptе bolatın. Eki jüz qadamday jerde jeke ketip bara jatqan Tölebaydı körgende Kenesarınıñ özi de şıday almadı. Kökburıldıñ üstine tik türegelip tura qalıp «Abılaylap» qamalğa qaray quyndata jöneldi. Kökburıldıñ üstinde ajaldan qorıqpay türegelip şavıp bara jatqan Kenesarını körgende özgeleri de orındarında tura almadı. «Abılay!», «Ağıbay!», «Atıgay!», «Qabanbay» dep urandap bekiniske lap qoydı. Ayqay-şuvdan jer silkinedi. Kün batıp qaraköleñkelenip bara jatqan kez edi. Tañ sèriden nèr tatpay küni boyı Kenesarı sarbazdarımen eki jaqtan alısқан er jürek soldattar da, endi şıday almadı, birtindep şeginip üy-üydi tasalap atısuvğa mejbür boldı. Eytse de beldesip kelgende qaptağan soyl, sıñsığan nayza qoya ma, tün ortası avmay Aqmola bekinisiniñ èskeri jeñildi. Tek qara tündi paydalanıp azğantay èskerimen Qoñırqulja Qarapuşıq bekinisiniñ Esil jaqtağı qaqpasınan qaşıp şıqtı.

Jeñiske mastanğan qatıgez javıngerler qorgansız qalıñ qoyğa tiyip qanğa kunıqqan aş qaskırlarday, jurttıñ jazıqtı-jazıqsızına qaramay, tünı boyı oyran saldı. Talanbağan mülik, bılğanbağan abıroy qalmadı. Qanday urıs bolsa da eñ aldımın bülınşilikke uşıraytın halıq. Bu jolı da solay boldı. Jılamağan bala, bozdamagan ana joq. Bul kırgın tek tañ ata gana tolastadı.

Söytip Kenesarı sarbazdarı Aqmola bekinisiniñ üylerin tegis örtep, qorğanın kulanıp, jermen-jeksen etip, orların topıraqpen bitep, keşegi Şığıs Sibirdiñ otarşılıq kamalı turğan jerdi tıp-tıypıl etip, erteñine qaytadan Ulıtavğa qaray şegindi.

4200 Osı jolı Aqmola bekinisin aluvda etken qaharmandıq qayratı üşin Kenesarı Tölebaydı Jeke batır atadı. Köp keşikpey Ağıbay, Navrızbay, Buqarbay, Jeke batır bastağan Kenesarı sarbazdarı Aqtav, Ortav bekinisterin aldı.

4205 Zeñbirek pen karabindi, aqa sultan men starşındı jeñüvge bolatının körgen, ezirge ündemey kelgen keybir ruvlar endi Kenesarı ordasına qaray ağıla tüsti. Kenesarınıñ abıroyı da, qadiri de arttı. Biraq jan ayamas qataldıqı köp eldi özinen ürkitti. Alayda soñınan ergen batırları onı ult qaharmanına aynaldıruvğa tırıstı. Al Kenesarı özi bolsa «Ayaz, èlindi bil, qumırşka jolıñdı bil» degendey, èli de aq patşamen şın beldesip küresüvge küşiniñ jetkiliksiz ekenin jaqsı túsindi. Endi ol bulañ quyrıq tülki quvlıqqa salıp patşa soldattarimen jata-jastana urısıp, qazaqtıñ erevilge qosılmay jatқан 4210 başka ruvların özine tartuvğa kiristi.

Aqmola bekinisinen ayırılğan tüni Qoñırqulja Qarqaralı ökirigimen şektes Esildiñ Ertiske qaray burılar tübegindegi Zeynep avılına bettegen. Kenesarınıñ köterilisi damıy bastağan-aq oğan dèt berip otırğan jer-suvınan ayırılğan qalıñ eldiñ qaharınan seskenip şın köñilmen qosılğan Aznabay balalarınan başka da Edigeniñ Şoñı, Küşiktiñ 4215 Şormanı, Şormanniñ Musası, Sandıbaydıñ Erdeni, Düzeni, Saydalınıñ Aqşoşqarı sekildi Arqanıñ mıñdı aydağan birneşe şinjir balaq, şubar tös bayları Kenesarığa «Biz sender jağındamız» dep jalğan niyet bildirgen. Tipti sol patşa otarşılığına moyın usınıp, şen alıp, şekpen kiygen sultan tuqımdarınıñ keybirevleri Kenesarığa qosılıp ketkendey boldı. Veliyhanniñ ekinşi balası Èbilmambet (Mëmke) Kenesarığa erip, jorıqta qaza 4220 taptı. Tursınhanniñ Sarmanı «Qara qazaqtan şıqqan Köşenniñ Turlıbegin aqa sultan qoydıñ» dep aq patşağa qarşı köterilip, Qasım balalarına kelip qosılğan. Abılaydıñ tuvğan aғası Jolbarıstıñ balası Qoşay, Veliyhanniñ tuvğan inisi Şıñğıstıñ balası Sartay sekildi Abılay tuqımınan şıqqan birneşe sultandar Kenesarı jağına birden avğan... Osınday alasapıran kezde, artında sözün tıñdar eli bar, Arğınıñ biyi Şegenniñ Musası, 4225 Qıgapaqtıñ biyi Jañbırşınıñ Balgojası sekildi tabandı bay, biy, sultandar bolmasa, «Kenesarı malımdı aydap aladı» dep qorıqqandarı, vaqıtşa bolsa da erevilşilerdi jaқтағандаy köringen, Arqadan Aqmola aqa sultanı Qoñırquljağa süyeniş bolar tek Qarqaralı aqa sultanı Jamantay, Amanqarağay aqa sultanı Veliyhanniñ Ayғанımnan tuvğan balası Şıñğıs, Bayanavıl aqa sultanı Abılaydıñ Mamanı ornınan alıngannan 4230 keyin, qaradan şığıp osı Bayanavılğa aqa sultan bolğan Tursınbaydıñ Boştayı,

Kökşetavdıñ ağa sultanı Atıǵaydıñ Añǵal ruvınan şıqqan mıñdı aydaǵan Qara Toǵanıñ sotqar Zilqarası men Qusmurın tusındaǵı Aşamaylı Kereydiñ bavkespe urılar ustaǵan, bıqıǵan bay Eseney.

4235 Bulardıñ işinen esirese arqa süyeri, jeri jaqın jène Qoñırquljanıñ qayın jurtı Tèvkeniñ Qusbegi men Jamantayı. Bulardıñ tübi — Arqaǵa siñip ketken Oraǵ hanniñ balası Bökey sultanniñ nemere-şöbereleri. Qusbek pen Jamantay jayılmǵa, biyleytin elge, aǵa sultandıqqa talasıp özara künde qırılısıp jatqanmen azuvı altı qarıs Qoñırquljanı küyev sanap ekevi birdey jaqın tutadı. Jas toǵal Zeynep Tèvkeniñ eñ kenje kıızı. Aqmola ökirigine Qoñırquljanıñ qanday bedeli jürse, Qarqaralı ökirigine Tèvke 4240 balaları Jamantay men Qusbektiñ de sonday bedeli bar. Sondıqtan da Qoñırqulja Zeynep pen balası Şıñǵıstıñ arasındaǵı oqıyǵa janına qanşa batsa da törelerdiñ eski dèstürine salıp, jas toǵalın törkinine köşire almaǵan. Öz basına qavip tönge osınav alasapıran kezde Tèvke balalarımen şatısuvdı qajet dep tappaqan. Qasım töre kökjaldarın jeñip alsam, so da meniñ taqıyyama tar kelmes dep özine-özi jubatuv 4245 aytañ. Onıñ üstine töre tuqımı bir èke-şeşeden tuvıp, bir emşekten süt embese, biriniñ kızın, qarındasın biri alıp, küyevi ölse onıñ èkesine nemese aǵasına tiyip şatısadı da jatadı. Qara qazaqtay èyel mèselesinde «uyat», «obal», «ata jolı» dep ar-namıstı siltavlap tört taǵandap jatıp almaydı, qaşan da bolsa bos belbev, köylek etegi jeñil, sıpırma, bosañ keledi. Sondıqtan da qalıñ qazaq arasına Buqar jırav aytañ:

4250 Qatın alma töreden,
Qatın alsañ töreden:
Erkegi bolar jav jandı,
Urgaşısı — er jandı, —

4255 dep bastalatın öleñ keñ taraǵan. Töre tuqımınan şıqqan suluv èyeldiñ «er jandı», «erkek qumar» saltına eti üyrenip ketken sultandar, eger el biylev, mansap saqtav tilekterine şıypası tiyer bolsa, qatın, kızdarınıñ üy arasındaǵı bozbalaşılıǵına mèn bermeytin, körgenin körmegendey bop, javırdı jaba toqıp jüre beretin.

4260 «Uyada ne körseñ, uşqanda sonı ilersiñ», Qoñırqulja da tuqımınıñ avızdangan saltınan asa almaǵan. «Mıñ jılqı suvarılǵanda laylanbaytın köl bir tentek balanıñ ış etkeninen büline qoymas», — dep, erkek jandı toǵaldıñ qılıǵın balası Şıñǵıs qaza tapqanann keyin, tipti umıtuvǵa aynalǵan. «Kenesarınıñ oyı Aqmola bekinisin şabuv sekildi», — degen Ojardıñ alǵaşqı habarı jetken küni-aq Qoñırqulja toǵalınıñ avlın

törkin jurtınıň jerimen şektes Esil özeniniň tömengi jağına köşirgen. Öytkeni Kenesarı jalğız Җoňırkuljağa gana emes, Jamantayğa da öşigüvli, tek Җarқарalı şalgay bolıp.
4265 èzirge sondıqtan oyran sala almay jür, al reti kelse jaқın jerdegi Tөvkeniň kişi kızınıň avlın eň aldımın şabarı anıқ. Osı jağdaydı oylağan aға sultan Zeynepti öziniň enşisine tiyetin üş miň jılkımen tömengi түbekke köşirip tastağan. Bul jer Җudaymendi balalarınıň anda-sanda köşetin tiň jayılımı bolatın.

Èli ıstıǵı tolarsıy qoymağan Jeltoksanınıň ayak kezi edi. Җızǵaldaқ, sarǵaldaқ,
4270 baқbaқ, lala, javşımıldıqtar güldenip bitip, betege, kökpek sarǵılt tartıp, iyт murın, juva, қарабавır, jalbız, қара қарақат, қızıl қарақаттар қата бастаған. Arқа jerinde siyrek kezdesetin tüye tikenniň japıraқтары түsip, sabı sereyip, bası domalana erbiyip, şıtır, қарабавır, şırғанaқ taramıstana түsken. Esil özeniniň jağasında oydım-oydım bop bitetin tal, şeten, sarı aғаш, қayıñ, arşalardıñ jazǵıturımǵı jasıl japıraқтары sarǵılttanıp, al
4275 keybirevleri ünemi soққан jeldiñ ekpinine şıday almay sıydıya қалған. Soñǵı eki jıldıñ işinde Җudaymendi balaları Aқmola bekinisinen uzap köşüvden қорқıp, bul араға қонбағандıqtan күзgi şөp èli tiñ. Onıñ üstine Esil özeni jazǵıturım tasıǵanda kişi-girim köl bolıp қалатın қамıstı қара suvlardıñ beti men jaғası қusқа tolı. Bul arada kişkentay köktorǵay, bödene, kökserke, jağaltay, kekilik, baltatumsıқ, şilden bastap, ülkendigi
4280 anav-mınav қоzi-laқтан кем emes, қарақаз, birқазан, duvadaқ, қарabay, қırǵavıl mol bolatın. Җзақ dalasınıñ özge jerinde siyrek kezdesetin jayra, тағанaқ, сақалта, alaқumay, kök қарға, қодas қоñıлтұрdı da izdegen adam tabatın. Kölderinde қаз-үйрек, аққув, қарақув тınıм almay sıñsıp èн салатın.

Җзақ dalasında jayşılıқта mol kezdesetin қoyan, қасқır, түлки, қарсақ, borsıқ,
4285 suvır, ақtiyin, күзenderden басқа, bul arada ақkis, қарағанını қара түлкisi, қırdıñ қızıl түлкisi, köl, өзenderiniň jağasında suvsar, қundız, bulǵın da usıraydı. Keyde èldeқalay jem izdep kelgen silevsin men şiyebөri de kezdesedi...

Osı араға Zeyneptiñ avlı kelip қонған. Җoňırkulja urı-қarıdan тоқалınıñ mal-mülkin қорǵav üşin, soyl süyretken elöv jigit күzetşi bergen. Қарındasınıñ көşi
4290 Җarқарalı şetine kelip тоқтағанın estigen Jamantay «Kenesarınıñ sarbazдарı аş қасқırday jortқан meзgil гоy, el şetine kelip қонған қарındasımdı şavıp ketse, Җudaymendi туқımınıñ бетине қарay алмаспın», — деп Zeyneptiñ avlıна күзетүvge таǵı da жүз jigit jiberген. Jamantaydıñ seskenetin de қıysını бар. Osınıñ aldında gana Kenesarınıñ kök бөриleri Eseney avlın şavıp ketti деп estigen.

4295 Osınday bir jağı qorğan, bir jağı ańduvşı jüz elüv jigiti bar jas toqal oyın-savıgın
 kırıp, kök Esildiń jaǵasında qannen-qapersiz jata bergen. Oǵan jan-jaǵındaǵı eki eldiń
 qız-bozbalaları da jiyi qatınasuvda edi. Zeynepke «Pèlenşeniń bolıs balası seni bir
 körüvge qumar eken», «Tügenşeniń Buqarǵa kerüven aydatıp jürgen mırzası, bir tündik
 uyqıńdı kıyuvıń üşin tórt tay şeyi, bes bas qant jiberipti», — dep boy jete bastaǵannan-
 4300 aq sözderin jeńil ótkizip üyrengen jeńgeleri de kelip-ketip jatqan-dı. Bèri de jas qulınıń
 etin jep, sarı kımız ben qoyuv şayın işip «Erkejan-av, bökseń èbden tolıp, öziń
 Tölegenniń kırık kün şapsa boldırmaytın kök jorǵasında jalpaq javrın bolıpsıń goy»,
 — dep qaljıńdap, ne bolmasa «tört tüligiń tügel, tek endi aǵa sultan bayıña bir ul tavıp
 berip, onıń dizginin mülde qolıña al», — dep aqıl aytıp köñilin köteretin. Burıńıday
 4305 «Erkem-av, bèlenşeniń avzınıń suvı kırıp jür, bir tünge köñil bölseń netedi?» ne
 bolmasa: «Jas kezde kızıq körgenge ne jetedi, aǵańnıń közine şöp salmay, etegine
 namaz oqıp jür deysiń be bizdi. Sen de qur qalma», — degen sekildi Zeyneptiń janına
 mayday jaǵar sözdi birde-biri aytpaǵan. Al avıl işindegi köz toqtaytın töleñgit, ne
 bolmasa özin qorǵavǵa bergen sarbazdardıń birde-biri ne kündiz, ne tünde Zeyneptiń aq
 4310 otavınıń esigin aşpaydı. Al esigin aşar bolsa, işterinde neler bozdaq, neler sańdaq bar.
 Onı Zeynep sırttay ańǵarıp qalǵan. Kim biledi, ol jaysańdardıń işinde de «şirkin-ay,
 oñaşada qolıma bir tüser me edi!» — dep Zeynepke sırtınan qumartıp ölip jürgender de
 az emes şıǵar, biraq Qoñırquljanıń kèrinen qorqadı. Jamantay da, Qoñırkulja da
 jigitterine «avıl işine kirüvşı bolmańdar, qostarındı dalaǵa tigip, tınıştıqtarın sırttan
 4315 barlandar» degen.

Bul şarttı buzǵısı kelgen, Zeynepke kızıqqan keybir öjet jigitter, Qoñırquljanıń
 saq qulaq tıñsılarınan seskenetin. Tün jasırǵandı tıñsı köredi, jas toqaldıń ebin tabamın
 dep jürip, kevdesine qanjar qadavǵa kim qumar...

Al künde san mezgil jas quvırdaq pen balbıraǵan uvız etke toyınıp, bal-qaymaq pen
 4320 sarı kımızǵa ğana suvsının qandıratın Zeynep, küyevge şıqqalı erkeksiz üş kün jatıp
 körmegeñ jas denesiniń küyip-jandırgan kızuvın basa almay, quşırday kısqan jüñdi
 kevde, buvra san jigitterdi ańsap, ölip-öşip baradı... Oǵan mavqın basar erkek quşaǵı
 bolmasa, mınav ülde men büldege bölengen aq qozı jüninen bastırǵan altı qanat aq otav,
 köl jaǵalay juvsaqan üyir-üyir kök ala köp jılqı, qurmettep bas iygen qız-keliñsek,
 4325 töleñgitterdiń birde-biri kızıq emes. Barlıq oyı, tilegi, meyli soqır bolsın, aqsaq bolsın
 tek qumarlıq ayızın qandırar erkekte ğana... Mavıqqan mısıqtay közi tumandanıp, al
 kızıl bürte erni kevirsinip ketken.

Akmolada bolıp jatқан waqiyǵadan Zeynep beyǵabar. Şabarman erteñ kelmek. Èriyne, ol bayı Qoñırkuljaǵa tez jetsin dep emir jiberedi. Keri tarlannıñ key kıymılı, jas tulparǵa bergisiz. Sondıqtan da Zeynep onı ańsay tuskendey. Biraq Qoñırkulja kelgenşe de şuvda jiptey sozilǵan uzaq eki-üş kün bar aldında... Zeynep ızadan kuşaptap jatқан aq mamık jastıǵın tıyǵıstep-tıyǵıstep jiberdi. Siske bolıp qalǵan kez edi. Endi ol ornınan turmaq bop ayak jaǵındaǵı kebisin kiyip koterile bergende, kenet üy sırtınan at dübiri estildi. Jüristeri öktem emes, bayav. Jay avıl adamdarı sekildi. «Bul kim boldı eken?» dep Zeynep sel oylandı da, edeti boyınşa esiginiñ sırtında otıratın kündi şaqırdı. Esikti aqırın aşıp üyge kekse qara bujır eyel kirdi.

— Töre kıızı, — dedi küñ, — jiyeniñiz kelip tısip jatır.

— Qay jiyenim?

— Masan biy avılındaǵı.

4340 — Qoyşı?!

Zeynep ornınan atıp turdı. Masan Qarqaralıǵa atı şıqqan biy, Qarakesek qaz davıstı Qazıbektiñ urpaǵı, Jamantaydıñ aqılşısı. Masanniñ atalas aǵayını, arǵı babaları «jalǵız köz» Oraq, Kıyaq, Tuyaq batırlardıñ javıngerı bolǵan, Atıǵay Qusbektiñ nemere qarındası Gülbarşındı alǵan-dı. Osı kelip turǵan sol Atıǵaydıñ balası Esirkegen edi. 4345 Bayanavılda orıs mektebinde oqıp jürgen on altı-on jeti jasar bala jigit. Zeynepten tört jas kişi.

Zeyneptiñ Esirkegen atın estigende tösekten atıp turmaska amalı joq. Zeynep on beske şıǵıp, Qoñırkulja biyıl urın keledi eken dep jürgende Qusbek avılına barǵan-dı. Sol jılı Esirkegen de naǵaşısınıñ avılına kelgen. Ürip avızǵa salganday appaq jüzdi, 4350 ülken koy közdi on bir jasar balanı naǵaşı apaları kızıq körip, birinen soñ biri üyelerine şaqırıp kondıratın. Ol kezde eli èjetke jaramaǵan erkek balanı boy jetken. nemese boy jete bastaǵan kız balalardıñ bir tösekte janına alıp jatuvı ersi emes. Tipti èke-şeşeleri boy jetken kızdarına qorǵan bolsın dep onday balanı edeyi jatqızadı. Esirkegege Qusbek naǵaşısınıñ üyine qongan küni oñ jaқтаǵı keñ bolıskey kerüvette eki apasınıñ 4355 ortasına uyıqtavǵa tura keldi. Bir apası osı boy jetip qalǵan Zeynep. Ekinşisi Atbasar duvanınıñ bir sultanına uzatılǵan, endi törkindep kelip jatқан Qusbektiñ ülken kıızı Qadışa degen suluv kelinşek. Kıstı küni edi. Üyde sol küni qasqır kuvıp, attarı boldırıp konıp qalǵan bir-eki bekdadalar da bar bolatın. Qusbek töreniñ özi üyde joq. Bozbalaşılıqtı basınan talay ötkizgen sarı qarın beybişesi, üyinde jatқан qonaqtarınan

4360 kaviptendi me, èytevir eki kızınıñ ortasına jiyen balasın jatqızğan. Qız oyatuv ol künde daǵdılı èdet. Şam söngen soñ birazdan keyin qara saǵaldı qonaqtıñ ertegisin tiñdap jatıp Esirkegen uyıqtap ketken. Qanşa uyıқтаǵanı belgisiz èlden vaqıtta oñ jaǵındaǵı Zeyneptiñ Esirkegendı «sen bılay jat» dep quşaqıtay irgesine salǵanında ǵana oyanıp ketti. Bolıskey kerüvet aqırın qozǵalıp, tüyirşik-şiyirşiktarınıñ kumis qoñıravday èlsin-
 4365 èlsin şıldırtaǵandarına qaraǵanda tösekterine üşevinen böten taǵı birev kelgen sekildi. Muniñ nendey mèni barın biletin bala kenet ızası kelip, kızǵanşaqıtıǵı ustap «bul kim-ey?» dep ayqay salıp jibermekşi de boldı. Öytkeni baǵana tösekke jatqızar aldında ülken naǵaşı apası oyını-şını aralas «bayqap uyıqta, apalarıñdı birev-mirev urlap èketip bara jatsa, ayqay sal», — dep külgen. Bunısı «bayqa, küzetşiñ bar», — dep kızdarın
 4370 qorqıtqanı edi. Osı söz esine túsken Esirkegen birden ayqaylavdı ersi körıp «bul kim-ay?» dep qolın sozǵanda, alaǵanı ertekşi qonaqtıñ qara saǵalına barıp tiygen. Balanıñ bir soyqan şıǵararın sezıp qalǵan Zeynep derev Esirkegenge burılıp, tentek jiyenin bavırına kısıp, betinen süye bastaǵan. Dèl qasında jatqan kelinşek apasınıñ quvanışı kızıqtırdı ma, èlde uzaq sozılǵan kerevet dirili, qavızın aşuvǵa jaña jetken gül jaynaǵan jas
 4375 denesiniñ sezimin oyattı ma, Zeynep «biz de söyteyik» dep Esirkegendı burınǵısınan da quşırlana bavırına kısa túsken. Naǵaşı apasınıñ sözün jıkkısı kelmedi me, èlde onıñ ıstıq lebi ön boyın kıtıqtap, burın bilmegen bir ǵajayıp duniyege böledi me, Esirkegen èytevir Zeyneptiñ qolın qaqpıǵan, degenine köne bergen.

Erteñine Esirkegen apalarınan uyalıp üyden tañ atpay zıtıp otırǵan. Tipti avlına
 4380 ketkenşe bul üyge endi qayıp basın da suqpaǵan. Sodan beri naǵaşı apası Zeynepti körgeli kelgeni osı. Arada altı jıl vaqıt ötipti. Altı jıl jas balanıñ er jetip, al er jetken kızdıñ duniyeniñ neler ıstıq-suvıǵın basınan ötkizip ülgiretin vaqtı. Zeynep tez kiyinip, şımıldıqtı türdi. Söytkenşe bolǵan joq, qamşısın büktey ustap Esirkegen «Assalavmaǵaleykü» dep üyge kirip keldi. Bul bayaǵı eşkiniñ asıǵınday kişkentay
 4385 Esirkegen emes. Buvlıǵıp ösken denesi sup-suñǵaq. Bozǵılt beti sèl sopaqtanıp, et jendilev murnı şemirşektenip, kırlanıp, joǵarǵı erniniñ üstinde azıraq ulpa jündi murt ta körine bastaptı. Qalada oqıp jürse de avıl jigitterinşe kiyingen. Basında — sırtı kögildir payı, qara kök eltiri börük, üstinde — jaǵası kögildir barqıtpen kömkerilgen, aq botanıñ tübitinen örmektep toqılǵan kısqı etekti şapan, şalbarı da osınday aq bota tübitiniñ
 4390 örmeginen. Keñ balaǵına eki elidey, borkiniñ tısı men şapanınıñ jaǵası tèrizdi, kögildir barqıt ustaǵan. Belinde patsayıdan ızǵan şaşaqıtı belbev, kıysıq jaǵa qara atlas köyleginiñ azǵantay ǵana õñiri körinedi. Ayaǵında soñqayma qara bıǵarı etik. Esirkegeniñ on jetige jaña şıqsa da kèdimgidey kız kızıǵar jigit bolıp qalǵanın Zeyneptiñ oynaǵı közi bir körgennen-aq tanıdı. Ol quşaǵın jayıp qarısı jürdi. Jiyenin

4395 bavırına kıslıp eki betinen kezek-kezek süydi. Nağası apasınıñ ıstıq erni, apalık iltiypattan göri ıstıgıraq tiygeninen kıslıp Esirkegenniñ eki beti duvıldaı jañıp kızarıp ketti. Èlde budan altı jıl burın ötken oқыğa esine tüsti me, ol èytevir Zeyneptiñ kuşağınan kımsına kıymıldaıp tez bosandı.

— Avıl-aymağıñ, èke-şeşeñ aman ba? — dedi Zeynep jayrañday, — öziñ de
4400 ülken jigit bolıp qalıpsıñ! — Sirè munıñ da esine bayağı tün tüsken boluv kerek, ol sılk-sılk küldi, — oquvda dep edi, qala kızdarı özderiniñ önegelerine üyretken şıǵar?

Nağası apasınıñ salǵan jerden èzildese söylegeni Esirkegenge unañan joq. Söytse de jılı javap qayırdı.

— Oquvda ekenim ras, biraq kızdardan emes, muǵalimalardan önege alıp
4405 jürmin.

— Qoyşı? Olardıñ önegesi bizderdikinen özgeşe boladı ma eken?

Qoy soyılıp, samavrın qoyıldı. Qıstan şıqqan sür qazı salıǵan, tañ asqan uvız kıımız işildi. Et piser kezde avıldıñ bir-eki aqsakaldarı şaxırıldı. Et jep, kıımız işip, az vaqıt èñgime qurıp olar da ketti.

4410 Oñaşa qalǵan jiyeninen qalanıñ jayın surap nağası apası ölip baradı. «Qatındı qaladan alasıñ ba, daladan alasıñ ba?» — dep qoyadı söz arasında. «Qala kızdarı bizdey emes baptı keletin şıǵar, kördiñ be özderin», — dep sılk-sılk küledi. Esirkegen uyalǵanınan jaltara javap beredi. On jetige kelip qaldı degen atı bolmasa, ol èli de qavızın jarıp şaşılmaǵan gül tèrizdi, qaljıñdaǵan bop köñiline şoq sala söylegen nağası
4415 apasına keyde renjip qalǵanday ökpeley qarap, èziline köz jasınday taza möldir bulaq sezimmen javap beredi. Al Zeynep bolsa... bala jigit iñǵayına könbegen sayın, burıngısınan da örşelene tüsedı. Tör aldında şeyi körpe üstinde mamık jastıqtı şıntaqtay sulǵan oқыǵan jiyenine èldeneni dèmetkendey èlsin-èlsin telmire qarap, onı ottı közderimen işip-jep baradı. Irge jaqta kölbey, aq jastıqtı bavırına kıslıp etpetinen jatqan
4420 küyi, keyde eki ayaǵın kezek-kezek köterip qoyadı. Ayaǵın kötergen sayın tıǵırşık appaq baltırını èlsin-èlsin jarq etip körinedi. Èldeneni sıltav etip, aq savsaqtarımın basına bası tayav tüsken jiyeniniñ birese betinen sıypap, birese oynañansıp tamaǵınan kıtıqtaydı.

Nağası apası men jiyeniniñ oñaşa şuyirkeleskenin qazaq qaşan ersi körgen, eşkim bul ekeviñiñ küni boyı aq otavdan şıqpay èñgimeleskenine köñil böle qoyǵan joq.
4425 «Beyşaralar bavırlas emes pe, birin-biri saǵınıp qalǵan goy», — dedi de qoydı. Al aq

üydüñ işinde eñgime tipti böten türde. Erikken jas kelinşek, oқыған jas bala jigít. Biri arsız nèpsi kıızıǵın oylasa, ekinşisi böten oydan mülde avlaқ. Zeynep pen Esirkegenniñ arası eresek қанşық iyttiñ jas küşikpen oynaǵanınday. Oyları men tilekteri şalgay jiyeni

4430 men naǵaşı apası ananı-mınanı eñgime etip, iyt tartısta otırǵandarında ekindi èleti de bolıp qaldı. Esirkegen atası Masan biydiñ «Naǵaşı apaña sèlem berip қayt» degen aқılımen kelgen edi, endi eline jürmek boldı. Biraқ Zeynep jibermedi. «Saǵınıp-sarǵayıp, kütip jatқан қатınның joқ, bir күn қонıp ket», — dep ölerdegi sözін aytıp jalındı. Esirkegen sırtқа шыǵıp, aǵayın-tuvıstarınıñ üyelerindegi özge serikterimen

4435 aқıldasıp edi jas şirkinder köñilderin jıқpas қurbı-қurdas tavıp alǵan ba, tegis osı avılda bir tünep ketüvdi maқuldadı. Amal joқ, bala jigít te қонuvǵa köndi. Zeynep Esirkegenniñ özge serikteri men bir-eki avıl kisini üyine шақырып keşki қонақ asın berdi. Olar biraz vaқıt eñgime-düken қurısıp, tün ortası ava tarқastı. Endi tösek salatın mezgil de jetti. Naǵaşı apası jiyeniniñ üstine kıızıl jibek tübit körpe javıp, astına aқ mamıқ

4440 jumsaқ böstek javıp, törge jatқızdı. Segizinşi şamdı күndegisinen keş söndirip, Zeynep şımıldıǵınıñ işine kirip şeşine bastadı. Jalǵanda nèpsisi қозǵан jas èyelge, қара tastay mızǵımas erkeкpen bir üyde oñaşa jatқаннан artıқ azap bar ma eken, Zeynepke de budan artıқ azap bolmadı. «At soǵıp tastaǵан eken» dep oylasın dep bası jastıққа tiyisimen jorta қорıldavǵa aynalǵан bala jigítke ne derin bilmey, işi alay-tüley janıp

4445 baradı. Neşe bugün қара bet bolsa da «janıma kelip jat» dep üyine kelgen jiyenine қalay aytsın, қоynına özi kirip baruvǵa taǵı da dèti şıdamadı. Al dèl қасындаǵı jigít oǵан қолǵа түспes jumақ işindegi raқattay, жүреgin uvday örteп maza berer emes. Üstindegi көрpesin ayak jaǵına sıрып tastap, aқ mamıқ төseginde èri avnadı, beri avnadı. Tün de bugün èldeқalay tımırsıқ ıstıқ bola қalar ma, iştegi jalın men sırttaǵı ıstıқ lep birge

4450 қосılıп jas èyeldiñ erkeк қumar denesin ottay örteп қoyarǵа jer taptıрмады. «Bul küşik erkeк kindikti emes pe!» dep birese jiyenine ашuvlanadı, bir rette «janıñda jatқан қуванıştı көrmeydi ekensiñ, nesine erkeкpin dep жүrsiñ», — dep onı üyinen de қувıp шыққısı keldi. Көз қıyıǵın avdarǵан jigiti көñildegi мүдdesin orındap èbden daǵdıланǵан jas қатın, Esirkegenniñ munı tipti èyelge sanap bılқ etpegenine birese namıstandı, birese

4455 aldında tizesin бүgip jalınbaқşı boldı. Biraқ èyeldiñ munday jaǵdayına көñil қoyar jigít joқ, ol endi pısıldap şın uyıқtavǵа kiristi.

Şeşim oyda-joқtan özi keldi. «Bèlem tura tur, erkeк bolsañ mıқtılıǵıñdı көreyin!» — dedi işinen Zeynep. Ol şapanın jamıla salıp tusқа шықtı. Teris қарап, uyıқtap bara jatқан Esirkegen «bul ne istep жүr» деп avnap түsip, көzin аştı da қaytadan uyıқtamaқ boldı. Sol eki ortada eresek balanı şımıldıratın үlken jez legendi көtergen күñdi ertip Zeynep üyge қayта kirdi. Күñ legendi üydiñ oşақ turatın орта tusına қoydı

4460

da, sırtka şığıp, jez kuman men bir şelex suv alıp keldi. «Ne ister eken bul?» — dep jigiti endi tañdana bastadı. Uyıқтаğan bop köziniñ astımen qarap jatır. Zeynep kenet ıyığındağı kara maqpal şapanın jerge laqtırıp tastadı. Tırday jalañaş eken. Semizine 4465 jaratılğan baytalday jup-jumır appaқ denesi, şańıraқtan túsip turğan ay sевlesimen şağılısıp, jarқ ete қaldı. Қoyuv қара şaşın tolқında data jayıp, bir tizerley legenniñ işine barıp otırdı. Künı jez kumanmen üstinen suv қuya bastadı. «Bèlem қalay eken? Endi de қızıқpaysıñ ba», — degendey Zeynep, kölge şomılған aққuv қazday, қoltıғын, eki sanınıñ arasın, mıқının, jupar sabınıñ iyisin burқırata bapтай juvına bastadı. Èdeyi kör 4470 degendey balanıñ basında y tolıқ, tıp-tıғırışық süyir uştı қos anarın birese oñға, birese solға қaray sıypay iyterip, nemese қolımen joғarı көterip-kөterip қoyadı. Қolañ şaşın birese aldına, birese artına túsiredi. «Bèribir sen көrmeysiñ, uyıқтаp jatırsıñ goy», — degendey erninde kekesin külki payda bolıp, birese teris qarap jotası men böksesin қıymıldata oynatıp, birese beri qarap, appaқ қара sanın baltırına deyin aқ көbikpen 4475 sılap, қımsınar emes. Jalganda èli bala tappağan èyeldiñ jalañaş denesinen suluv ne bar, Esirkegenge de solay көrindi. Zeyneptiñ appaқ denesi bir gajayıp suret tèrizdi, baltırı da kevdesi de jup-jumır.

Endi Esirkegenniñ közinen uyқы birjola қаşıp, tamaғына bir jılı, tetti tolқın kelip tirelgendey boldı. Jas èyeldiñ baғanağı azabı endi bala jigitte avğanday. Ol öziniñ қalay 4480 ıñırsıғанın bilmey қaldı. Oğınıñ közdegen nısanasına dèl tiygenin sezgen Zeynep, derev legennen şığıp, күñine bèrin alıp ket dep işarat etti. Kün legendi көterip, zamatta dalaға şığıp joқ boldı.

Zeynep jez kuman men şelexti tabaldırıqtıñ arğı jaғына şıғardı da, esiktiñ tiyegin salıp қayта keldi. Endi üy ortasında turıp alıp jalañaş denesin ülken түkti oramalmen 4485 sürtüvge kiristi. Burın munday suretti көrmegen Esirkegen añ-tañ... «Bul perişte me, èlde basın aynaldırғalı turğan periniñ қızı ma? Pismilda, pismilda, dedi ol işinen, adal jolıñnan adastıra көrme, күdiret! Ket, şaytan, ket, şaytan!» Esirkegenniñ жүрегінде eki day sezim taytalasa ketti. biri Masan aқsaқal bavlıған èdeptilik, aқ жүрүv сезimi, ekinşisi minav jan дүниyesin oyatқан gajayıp көринистen tuvған jastıқ күş. Bul eki 4490 сезimniñ қaysısı jeñerin bala jigiti dèl қазир özi de bilmeydi, tek aқıl men sezim jantalasıp arpalısuvda. Esirkegen osılay ne isterin bilmey jatқанında kenet avıl sırtınan at дүbiri estildi. Kim bolsa da jedel жүrip kele jatır, iyт bitken arsilday үrip zamatta avıl işi дүrlige қaldı. Zeynep sıp berip şıмıldық işine kirip ketti. Söytкенşe bolған joқ, көp salt attı tınış dalanı дүrliktire üy sırtına kelip te қaldı. Dabırlasa söylese, attarınan túsip jatır. 4495 Ağa sultan avlıна jav bolmasa, büytip tün ortasında jurttı oyatıp eşkim kelmese kerek

edi, şoşınğan Esirkegen ürpiyip töseginen basın köterip aldı, dël osı sètte sart etip esiktiñ tiyegin jula-mula üyge Qoñırquljanıñ özi kirip keldi.

— Toqal, barsıñ ba, èy? — dedi ol tütige.

Kelgen bayı ekenin bilgen Zeynep, şımıldıqtan basın şıgarıp erkeley:

4500 — Barımın göy, — dedi. — Nemene sonşama tün ortasında jurttı ürkitip...

— Er ölip, Esil buzılıp jatqanda, bul qay uyqı seniki?

— Bayınıñ aşuvlı üninen şoşıp ketken Zeynep töseginen uşıp turdı.

— Ne bop qaldı?

4505 Qoñırqulja javap bergen joq. Iyığında podpolkovnik pogonı bar sarı ala oqalı sürtigin şeşip jatıp, ne kıların bilmey töseginiñ üstinde köylekşeñ şoşayıp otırğan Esirkegege közi tüşip ketti. Derev qabağı tüksiyе qaldı.

— Mınav ürpek basın kim? — dedi. Onıñ davsında tağı bir qosımşa aşuvlı dıbıs payda boldı.

— Masan biy avlındağı jiyen göy...

4510 — Èy, osı seniñ jiyen, nağaşıñ-aq, bitpeydi eken... — dep toqalınıñ sırı özine mëlimgidin betine baskalı kele jattı da kilt toqtadı, — èlgi Jamantaydıñ qarındasınıñ oqıvdağı balası emes pe?..

— İyè, sol Esirkegen göy.

4515 — È... onda jata ber. Tañ atqasın söylesermiz. — Ağa sultan töseginiñ şetine otırdı da, ayağındağı şpor tağılğan qara hrom etigin sozdı, — toqal, mınanı tartıp jiber...

Zeynep bayınıñ etigin ayağınan suvırıp aldı da, ananday jerge qoydı. Sodan keyin gana ananıñ qap-qara bop tütigip ketken türine qarap:

— Öziñde oñ joq koy. Ne boldı, aytsañşı? — dedi janı aşığanday pişin körsetip:

Qoñırqulja qabağın töbettey ars ete qaldı.

4520 — Èy, ne bolğanın qaytesıñ? Öziñe keregiñniñ aman kelgenine qıvan! Sağan so da jetpey me! Odan da qımızıñ bolsa ber...

Zeynep ülken sırlı ayakpen möltildete toñazıgan sarı kıımızdı töseginiñ üstinde köylekşeñ otırğan bayına èkep berdi. Koñırkulja sırlı ayaqtı ala berip:

—Sırtқа şıǵıp kelşi, — dedi toqalına, — jigitter jayǵastı ma eken?

4525 — Koñırkulja kıımızın işip bola bergen kezde Zeynep üyge qayta kirdi.

— Avıl sırtındaǵı küzetşilerden böten eşkim körinbeydi.

— Jurttı dürliktirmey tez jayǵaşqandarı durıs bolǵan eken. Jè, biz de jatalıq.

4530 Koñırkulja kıysaya berip şımıldıqtı tüsirip, qasına tayaǵan toqalın bileginen ustay alıp, bir jeri avırıp qalar-av dep ayamastan, janına qulata tarttı. Üyde jatqan jiyen-miyenge mèn bermey, köjekti bas salǵan arlan töbettey, jumırtqaday jup-jumır jas toqalın alpamsaday bavırına kıısıp umaştay jöneldi.

4535 Aǵa sultanniñ küni boyı qandı urısta bop, ajaldan tek qarañǵı tüse ğana aman qutılǵanın toqalı bilmeydi, tek ananıñ jayşılıқтаǵısınan ğori aşuvlı, ekspindi kıymılına riza bolıp «beyşara-ay, èbden şöldep qalıpsıñ ğoy» devge ğana murşası keldi, èr jaǵında ünine ün qosıp, bayınıñ babın tavıp aymalavmen boldı.

4540 Jurt tañerteñ turǵanında Aqmola bekinisin Kenesarı èskeri alǵanın bile turdı. Qapalangan da, qayǵırǵan da bar. Quvangandarı da joq emes. Bul avıldıñ jigitterin Koñırkulja bekinisti qorǵavǵa almaǵan, toqal tınıştıǵın küzetüvge qaldırǵan. Qazanı bölektiñ — qayǵısı bölek. Öz jigitteri sav qalǵandıqtan, neler jaqsı menen jaysañ qaza tapqan keşegi qandı urıs, sırt qaraǵan adamǵa, bul avılǵa soqpay ötken surapıl davıl sekildi körindi. Qayǵısı, quvanışı bolsa da jurt sırtқа laqıldatıp şıǵarmay, işten tındı.

Koñırkulja tañerteñgi şay üstinde toqalına qarap:

4545 — Aqmola quladı dep qan jılar jayım joq, — dedi. — Bekinis kerek bolsa, ana Qrapuşıq ketti ğoy qalǵan soldattarimen Ombıǵa, Talızıyn özi qayta salar, meniñ öz şaruvam da jetedi. — Söytti de Esirkegenge burıldı. — Sen orıssa oqıy bilesiñ be?

— Bilem.

— Meniñ qatşım keşe Aqmolada oqqa uştı. Patşa adamdarı Ombıǵa ketti. Kisi tavıp alǵanımsa sen osında bol.

Zeynep jorta söz tastadı.

4550 — Oқuvınan қалıp қoymay ma? Odan da үlken balanı шақırtsaysı. Zeyneptiñ «үlken bala» dep otırғанı Jènedil edi.

— Kişi balañdı қurtıp ediñ, endi үlken balaña avız salayın dediñ be? Jè, sözdi bölmey, artındı қıсıp jayıña otır. Қatınıñniñ aқılımen қоñsı қonsañ, көршіñ jav şıғadı. Jènedil de alısқа ketpes, oған da шарuva tabılar. — Қоñırқұлja қaytadan Esirkegege burıldı, — қалasıñ ba?

— Қалаyın...

— Onda mına қағazdı оқıp, ne deydi eken avdarıp berşi. Ombıdan aldıñğı күni kelip edi, èlgi қанишер Kenesarınıñ èvresimenen ашuvға da қолım tiymedi... Özim оқuvға түндеgi urıstan keyin közim avırıp otır...

4560 Bar jılқısın Kenesarı aydap èketkennen keyin Қоñırқұлja jèrdem surap Ombı oblısınıñ bastıғı Talızıynge ҳат jazған.

Bul sol ҳатқа javap eken. Bul күnderi öziniñ Kenesarı көterilisин basuv jayında үlken jospar üstinde otırғанın ayta kelip, ol ҳатınıñ аyaғında: «Қазир tartıp алған malıñdı қaytartıp beretin eş күш жоқ, bolған şıғındı қaramағındaғı қазақтардан өndirip aluvға ruқsat etemin», — depti.

Talıziynniñ munısı қара қазаққа қосımша салıқ салıp, Kenesarıға ketken malıñdı solardan өndirip al degen söz edi. Esirkegen ҳат sözин avdarıp berdi. Қоñırқұлja tunjıray қалdı. «Bir Kenesarıға күші jetpese, Ombıda kileñ sarı ala tüymeli janaraldar ne bitirip otır? Salıқ sal deydi. Aytuvға оñay. Biyıl Көкшетav, Қарқаралı дувандарı jıyırma екінші

4570 jılғı ereje boyınша жүз қарadan bir қара jasaқ jıynay bastap edi, mal ашuvı — jan ашuvı deytin қазақ Kenesarıға қарay ағıla түскен жоқ pa? Jav қолında ketken on jeti miñ jılқını қaytarıp aluv оñay ma? Onıñ üstine el biyıl қıстан жүдеp şıқtı. Jurt маған malın op-оñay bere қоя ma? Ras, Қараөtkel қазағın kırқынşı jılға deyin patша салıғınan özim қutқardım. Jаксылıққа — jаксылıқ degendey мүмkin özderi түsiner, javға ketken

4575 malımnıñ ornın toltırar. Al түsinbeydi eken... Öz obalı özine, қолınan bermese jолınan алармін. Biraқ дèл қазир бүytүvime bola ma? Nege болмаydı? Қоñırқұлja jılқısın Kenesarı алғанда, қара қазақтыñ jılқısın Қоñırқұлja алмайтın ne jinı bar. Alamın. Алғанда шırıldatıp otırıp tartıp alamın. Bermey көрсин. Kenesarıға èlim jetpegenмен, қарамағındaғı bastarı birikpey talan-taraj болıp жүрген қара қазаққа èlim jeter!».

4580 Қayda barsa da sorlayтın ҳалıқ. Aynalıp kelgende Kenesarınıñ Қоñırқұлjadan шапқан jılқısınıñ avırtpalıғı тағı da қара ҳалıққа түспек.

«Malımdı tartıp aldı dese qazaq obalıñ Kenesarıdan körsin! Onı qolpaştap, dem berip otırğan özderi göy, tartısın jazasın. Bul şaruvanı bir iñgaylağanannan keyin Ombığa özim baruvım kerek. Janaral-gubernator Gorçakovpen avızba-avız söylesüvim qajet.

4585 «Bayanavıldıñ qazaqtarı Kenesarığa qosılmaq, meni qabıldañız, dep ötingende, aqa sultan men tügil qara qazaq Tursınbaydıñ Boştayın da qabıldap, keremet qurmet körsetip, Bayanavılğa arnavlı kërli kılış, jasaq şıǵarğan joq pa edi? Meniñ Boştay qurılı baǵam bar şıǵar. Gorçakovtıñ özimen söylespesem, mına Talızıyn degeni, asıqpay uşatın mamırlap qalğan birqazan sekildi, artı avır bir sorlı körinedi»...

4590 Osınday şeşimge kelgen Qoñırqulja şaydan keyin Esirkegendı oñaşa alıp Aqmola ökiriginiñ on segiz bolısınan Kenesarığa ermey, aqa sultannıñ qaramaǵında qalğan toǵız bolısqa on jeti miñ jılqını salıq etip bölde. Jetevine eki miñ jılqıdan qoydı da, Kenesarığa qaray iyek köterip qobaljıy bastaǵan Atbasar men Qorǵaljın bolısına miñ jarım bastan belgiledi. Ol bul salıǵın «Tötenşe salıq» dep atadı. Jene bolıstarğa bergen

4595 buyırǵında bul maldar qulındı biye, üyirge saluvğa jaraytın ayǵırdan bastap, tek qunajın dönenge deyin ğana alınsın. Jene asıl tuqımnan bolsın. Qırşañkı, mañqa jılqı alınbasın dep anıqtay tapsırdı.

Poştabayların şaqırıp alıp, mörin basıp qolın qoyǵan osı buyırıqtardı tez bolıstarğa jetkizüvdi mindettedi de özi kenet Ombığa jürmek bolıp dayındala bastadı.

4600 Qoñırqulja Ombığa jürgenşe on şaqtı kün ötip ketti. Osı eki ortada ülken balası Jenedil kelip, Qaynisa men Aqqaǵaz bėybişelerdiñ de avıldarın beri qaray, osı Esildiñ tömengi jaǵına köşirüvge buyırık aldı. Qoñırqulja: «Ombığa jüremin. Maǵan jolıǵıp ketsin», — dep Qarqaralınıñ aqa sultanı Tėvkeniñ Jamantayına, Kökşetavdıñ aqa sultanı Qara Toqanıñ Zilqarasına, Amanqaraǵaydıñ aqa sultanı Veliydiñ Şiñǵısına at şaptırdı.

4605 Ondaǵı oyı kileñ mıqtı qol qoyıp, Ombı general-gubernatorınan qazaq dalasına zeñbirekti mol ěsker şıǵar dep ötinüv edi. Al eger Ombı şın qol uşın bermeytin bolsa, amalın tavıp, vaqıtşa Kenesarımen kelisimge kelmek. Tübi javlasıp ötetinin Qoñırqulja jaqsı biledi, biraq baska jol qalmasa qalay jol tabadı? Kenesarı şıdatar emes. Bostan-bos kırılǵanşa, bettiñ arın belge tüyip, bas iygen bop, onı alday turıp jan saqtaǵan jön.

4610 «Jazdım, jañıldım» dese, Kenesarı tiymeydi. Qoñırqulja munı da jaqsı túsinedi. Öytkeni Kenesarınıñ bar tilegi qazaqtıñ basın qosıp aq patşaǵa qarşı şıǵuv dep túsinedi. Aqmola aqa sultanı. Bul tilektiñ ar jaǵında baq kumar Qasım balasında qanday oy jatqanın doreki Qoñırqulja qaydan sezsin. Ol tek maqsatına qarşı şıqpasañ, Kenesarı qanday künėñ bolsa da keşedi dep boljaydı. «Er şekispey bekispeydi degen, şekistim — sen jeñdiñ deymen, — deydi işinen Qoñırqulja, — mine qolım». Al reti kelgen küni

4615

Қудаймendiniñ қанишер ulı şimirikpesten Kenesarını sol қолımen özi bavızdamaқ. «Allataғala, — deydi ol taғı da işinen jalbarınıp, — sol күнге jeter bolsam, sol sette janımdı alsañ armanım joқ!».

Қоңırқұлja jol dayındıғın tez bitirse de, aға sultandardı күtip көp kidirdi. 4620 Ақırında olardan da ҳabar keldi. «El arası бүліншилiк, қазир orıs soldattarı қорғap турған prikazdardan тıs шıғув қавipti. Kelmedi dep өкпеlemesin. Bizden jalғız tilek: «Ombı tez ёsker шıғarıp Kenesarını қurtsın. Al Kenesarını қurtuvға eñ ıñғaylı kez қıs. Қıста ol jazdaғıday alısқа bara almaydı. Jене bar sarbazdarın taratıp, tek eñ jaқın batırlarımen, қaramaғındaғı үш жүз үy төлеңgitimen ғана қалadı» deпти. Avızdarına түkirip қoyғандаy 4625 бери birdey osı sözdi aytıp jiberipti. Patша soldattarınıñ artına тıғılıp, prikazdarınan шıға almay otırған aға sultandardıñ sözderin estigende Қоңırқұлja Kenesarınıñ қаншалıқ күш ala bastaғanın anıқ sezindi. Endi шın қорқayın dedi. Sөytse de öziniñ қaysarlıқ minezine salıp:

— Kileñ қoyan жүрекер, — dedi janında қағаз jazıp otırған Esirkegenе, — 4630 suvir sekildi inimizge kirip alıp, көzge түspey тıғılıp jatsaқ, janımız қалadı dep oylaydı ғoy. Men билетin Kenesarı bolsa, қасқır соққан аңшıday ерқaysısın jekelep соқпаса қара da tur!

Kenesarı batırlarınıñ erligi soñğı kezde jurт arasında аңыз болıp tarala bastaғan. Jas jigит atavlısınıñ batırlıқtı, erlikti dañқ tutatın ёdeti emes pe, Esirkegen de munday 4635 ёңgime-jırlardı uyıp тıñdayтın. Onıñ үstine үлкен atası Masan ақсақaldıñ da bir бүyiri Kenesarıға tartıp turatının sezetin. Шүv degende Kenesarıға қарсы шıққан aға sultan Jamantay osı kisiniñ ақılı арқasında soñğı kezde erevilşilerге қарсы kelmey, буғıp қалuvға көşe bastaғan. Masan ақсақal tuvған nemeresi jas Esirkegenе de osınday телим-тёрбиye беретin. «Ne bolsañ da jurтınмен бол, eger jurтın Kenesarıға erip ketse, 4640 aydalada қаңғıp қалған jalғız қазday ne қızıқ көresiñ? Odan da suv işseñ de, suvan işseñ de өз үyiriñнен ayrılma!» — deytin. Osınday рухта телим-тёрбиye alıp жүрген bala jigитке Қоңırқұлjаниñ aға sultandarı «Kenesarı аш қасқırday birtindep соғadı», — degeni өте unap қалdı. Biraқ sır bergen joқ, jey ёşeyin күlimsiredi de қoydı.

Қоңırқұлja da дёл osı sözdi aytıp otırған kezinde eki jıldan beri ғана orısша оқыy 4645 bastaғan Esirkegenниñ өсе-өне kele қзақ degen eliniñ ulttıқ tuvın көteretin eñ алғашқы оқығандарınıñ biri болатının билген joқ. «Bul nege күlimsireydi?» dep onıñ бетine ojraya қарады da, aға sultan bir şabarmanın шақırıp alıp, özimen birge Ombıға жүретin on jigittiñ jolға dayındaluvın buyırdı.

— Kün tüske avmay jürip ketemiz, — dedi ol.

4650 Bul tañerteñgi kez edi. Kün aşık, Sarıarkanıñ küzgi salqın jeli tura bastağan. Keyde aspandı qalın surğılt bult ta şırmaydı. Biraq küzgi qalın jañbir mezgili èli kele koymağan vaqıt.

Şabarman şıgıp ketti de qayta oraldı.

— Ağa sultan, sizge jolıgam dep bir beytanıs jigit kelip tur.

4655 — Qaydan eken?

— Onısın aytpaydı. Tek ağa sultanniñ özimen gana söylesem deydi.

— Kirgiz. Tek qaruv-jarağı bolsa alıp qal...

4660 Balası Şıñğıs ölgennen beri Qoñırqulja beysavat adamnan qattı seskenetin. «Kim biledi, — dep oylaytın ol, — Kenesarı bir jındısın jiberip, ol qarnıña qara pışağın suğıp alsa ne isteysiñ? Mağan oşikken adam az ba?» Sondıqtan da Qoñırqulja beymelim birev-mirev jolıqpaqşı bolsa nökerlerine eñ aldımın onıñ qaruv-jarağın aluvdı tapsıratın.

Üyge şegir köz, betinde qan joq, söl joq, qatқан sarı jigit kirdi. Türi kisi öltirgen adamday sustı eken. Esirkegenniñ boyı èdenege dirildep ketti.

— Assalavmağalayküm, ağa sultan.

4665 — Vağaliyqum assalam. Söyle, jigitim.

Qoñırqulja men Esirkegenniñ közi birdey jigittiñ belbevine tüsti. Kiyimi naşar bolğanımen, belbevi èsem eken. Onıñ üstine oñ jaқта turatın qutu. oqşantay sol jağına şıgıp ketipti.

4670 — Özi qayda? — dedi Qoñırqulja kenet aldında turğan — Ojar jibergen adam ekenin tüsinip.

— Özi Baytabınnıñ jasağında. Kele almadı. Kenesarı... — dep kele jattı da ol «mınanıñ közinşe söylevge bola ma» degendey Esirkegege qaradı da, tına qaldı.

— Ayta ber. Bul bala özimizdiñ adam.

4675 Kenesarı eki top jasağın attandırdı. Birin Ağıbay, ekinşisin Baytabın bastap keledi. Ağıbay toby qazır Qarajar şatqalında. Erteñ Qarqaralığa ötppek! Ağa sultan

Jamantaydın oйдаğı jılқısın aydap èketpek! Kene oған ақ патша жағна шықты деп öте ашувлы.

— Al Baytabın қолы қайда? Onıñ beti қай tus?

4680 — Men Ağıbay jasaғındамın. Batır aldımızdı барлап kel деп жіберди... Al Baytabın jasağı keyinirek. Şaması bugün түндеletip жүrip, таñ ата osı араға jetpek. Beti sizdiñ avıl. Kenekeñ onı Қоңırқұлјаниñ қалған malın aydap kel деп жіберди.

Қоңırқұлја күp-күреñ bop ketti.

— Özderi қаңша adam?

— Èрқaysısında жіyırma bes soyıldan.

4685 — Bar болғанı sol ma? — Қоңırқұлја қаһарлана қалды. — Basingan eken èbden! Кökelerin таңıtамın men èли? Ağıbay jasağı Қарајар шағқалında dediñ be?

— İyè, bugün түнде sol arada at tınıқtırıp almak. Erteñ Қарқаралы aspақ...

4690 — Jaraydı, — dedi Қоңırқұлја, söytti de sırtta турған шабарманına davıstap, — Asılkereydi шақır, — dedi. Ol қайтадан sarı жіgitke burıldı. — Baytabın meniñ жілқımнıñ қайда ekenin bile me?

Esirkegen èñgimeniñ түp nusқasın birden түsindi. «Ana kisisi kim eken? Baytabın tobında Қоңırқұлјаниñ көz-қулаğı болған гоy». Èytse de, «ana kisileriñ kim?» деп suravға bata алмады. Ün-tünsiz тұндаy berdi.

4695 — Sonda, meniñ жілқımdı қай tusta деп joramaldaydı Baytabın? — Қоңırқұлја öziniñ түбектегі тіғувлы жілқısın eşkim bilmeydi деп oılaған boluvı kerek.

— Esildiñ Ertiske қарay burılatın jerinde desedi...

— Alda èkeñniñ avzın urayındar-ay, bèrin bilip otır eken гоy!

— Ana kisi özi jasaқтан bölіne алmaytın болған soñ, maған sizge ayt degen таğı bir қуpiya sıры бар...

4700 — Onıñ таğı ne sumdıқ?

— Osı avıl mañayında sizdi torıp Èbdivaқiyt degen Kenesarınıñ bir kisisi жүr. Oған sizdiñ basıñızdı aluv tapsırılған.

Ƙoñırƙulja endi tipti ōōſıp ketti.

— Ƙay Èbdivaƙiyt?

4705 — Buringi öziñizdiñ töleñgitiñiz. Kümis degen ƙızın... — Sèmen ırjiya küldi, — bozbalaşılıƙ etip... netip jiberen körinesiz...

El ƙulağı elüv, Kümiske istegen Ƙoñırƙuljaniñ javızdıgın Esirkegen de estigen. Tuvğan ƙarındasın ƙorlağanday, iştey öte ƙınjılğan. Öytkeni ol bılır oƙuvğa bara jatıp, mal basında otırğan Èbdivaƙiyttiñ üyinen suvsın işken. Sonda Kümisti de körgen. Jas
4710 ƙızben bir-eki avız sözge de kelip, til ƙatışƙan. Onıñ körkine riza bolıp ketken. Sol Kümiske Ƙoñırƙuljaniñ istegen ƙorlıgın estigende, Esirkegen ağa sultan dèl sol sètte ƙolına tüsse işke tepkileytindey bop aşuvlanğan. Sol Ƙoñırƙuljası mınav. Onı işke tepkilemek tügil, özi oğan ƙatşı bolıp jurƙa istemek ƙıyanatına kömektesip otır. Esirkegen Ƙoñırƙuljani balağattap jibere jazdap özin-özi èzer bastı.

4715 Ƙoñırƙulja birdeme aytpaƙşı bolıp kele jatır edi, üyge ağa sultanniñ jasağınıñ bastığı, uzın boylı, ƙara murttı Asilkerey kirip keldi.

Ağa sultan Sèmenniñ sözün oğan tegis aytıp berdi de, oyun tujıra buyrıƙ berdi.

— Ağıbaydı Ƙarƙaralığa ötkizbey, jatƙan jerinde kün bata basuv gerek. Bizdiñ istegen jaƙsılıgımızdı mına jigiti Jamantayğa ayta barar. Bu da ƙazir jürüp ketedi. — Ol
4720 Esirkegendı nusƙadı. — Eliniñ ōetine jav jetkenin ƙabarlar. Sosın sen bar sarbazdarıñmen Baytabındı túbektiñ avzında küt. Birevin jibermey ƙırıp sal. Onı jayğastırğan soñ osı avıldıñ mañın tegis silkip şıƙ. Meni öltirmek bop torıp jürgen Èbdivaƙiyt ƙuldı ƙayıp kelgenimşe ustap alıp, kisendep ƙoy. Jazasın kelgen soñ özim berem.

4725 — El ōetine jav kelip jatƙanda... — Asilkerey kümiljiy söyledi, — mümkün siz jürmessiz...

— Jav el ōetine bugün kelip tur ma? — Ƙoñırƙulja jasaƙ bastığınıñ sözün jaƙtırmay ƙaldı. — Jıyrma adamğa küşteriñ jetpese, nesine at minip, ƙaruv asınıp jürsiñder? — Ol «Èbdivaƙiyt añdıp jür»degen sözden seskenip ƙalğandı. «Men kelgenşe
4730 ol iytti jigitterim ustap alar, oğan deyin boy tasalay turğan jön bolar», — degen oyğa kelgen. Sol sebepti ağa sultan Ombığa tez jürüp ketip, ƙalıñ orıs arasına jetüvdi durıs kördi. — Biz Ombığa tez baruvımız gerek, — dedi ol jasaƙ bastığına. — Onda bizdi budan da zor is kütüp tur.

4735 Barlıq javapkerşilikti Asilkereyge jüktep, Koñırkulja attanıp ketti. Jol boyındağı èli Kenesarı qurığı tüse qoymağan bay avıldardan at avıstırıp minip, suvıt jürip üşinşi küni tañ ata Ombığa jetti.

4740 Koñırkulja bul qalada birneşe ret bolğan. Burın munda neler aqjarqın künderi ötken. Patşa aqzamniñ eñ joğarğı satıda turğan merteбели adamdarınıñ talayimen kezdesken. Ağa sultanniñ esinde osınday kezdesüvlerdiñ ekevi mēñgi umıtlı mastay saqtalğan edi. Biri 1829, yağny qazaqşa Sıyrı jılı, osı Ombı qalasındağı tilmaştar mektebiniñ kırık jıldık merekesine arnalğan saltanattı keş. Onda Sibir qazaqtarı jayındağı erejeni şıǵarğan patşanıñ oñ közi Speranskiydiñ özi bar. Keñ zalda oynağan orkestr, biy, oyın-külki... Koñırkuljağa eñ alǵaşkı ret orıs ofitseri — ştabs-kapitan atı berilgeni osı jolı edi. Sodan beri toğız jıl ötipti. Qazir ol podpolkovnik. Ekinşi este 4745 qalğan kün — aldınǵı jılǵı küz. Bul küni bir şeti men bir şeti tay şaptırım tórt qabat aq üyde Ombınıñ kadet korpusı aşıldı. Bul toyğa da qazaqtıñ ağa sultan, asqan bayları şaqırıldı. Toydı knyey Gorçakovtıñ özi basqarğan. Özge ağa sultandardan göri knyey Koñırkuljağa erekşe köñil bölgen. Tipti biy bitken kezde, zèvlim biyik zalda ersili-qarsılı eñgime qurıp jürgen aqquv-qazdarşa silañdağan orıs dvoryandarınıñ èyelderi 4750 men sıptay bop sendene kiyingen orıs ofitserleriniñ aldında Gorçakov onı qoltıqtap ötken. Özge ağa sultandar qızǵangannan işteri jarıla jazdağan. Sol jolı goy Gorçakov oğan:

— Èri ketse bir jıyrma bes jıl da qazaqtıñ ul-qızdarı da mınalarday boladı, — degen jan-jaǵındağı èyelder men ofitserlerin körsetip.

4755 Sarı dalada köşip jürgen qazaqtar jıyrma bes jıl işinde mınalarday boladı degen knyey sözine Koñırkulja tañ qalğan. Ol oyın jasırmay:

— Eger qazaq bularday bolǵısı kelmese ne isteysiz? — dep surağan.

4760 — Onda, — dep Gorçakov oylanbastan javap bergen. — Ayuvğa aqıl üyretken tayaq degen maqaldı estigeniñ bar ma? Jerinen, biyliginen ayrılğan qazaq aytqanğa könbey qayda baradı? Küşpen köndiremez. Arqasına qamşı oynatıp, soqa jegip, jer jirtuvdı üyretemiz. Qol-ayaǵın matap şirkevege kirgizip, İyisus Hristosqa şoqınuvğa mejbür etemiz.

4765 Gorçakovtıñ osı bir aduvındı tik javabı Koñırkuljağa unağan. «Öz basımdı han etse, meyli, qara qazaqtı pisirip jesin. Odan meniñ nem ketedi? Al sonda...» Ağa sultan oylana qaldı. «Sol küştevden ne şıqtı? Arqa qazaq atavlısınıñ jartısına tayavı osı

küştevge könbey qarısı köterilip otırğan joq pa? Jaqsı. Kenesarını joyamız, biraq qazaq Gorçakovtardıñ aytqanına könip, aydavına op-oñay jüre qoyar ma eken?».

4770 Qoñırquljanıñ esine tağı da bir vaqıyğa tüsip ketti. Ol kezde Qoñırqulja jas. Tobıl qalasında 1789 jılı tilmaştar dayındaytın mektep aşılgan. On besinde soğan kep tüsken. Onıñ aldına èkesi Qudaymendi şoqınğan bir tatardı jaldap Qoñırquljağa èzer-mèzer orıssa hat tanıtqan. Sol şoqınğan tatar muğalimi kızık adam bolatın. Qudaymendi baydıñ balasınan kim şıǵatının qaydan bilsin, küygen tomarday qara-qoşqıl, döreki Qoñırquljanıñ basınan sıypap: «Oqı, oqı, qazaq malayı. Rus yazıqsız jit bulmiy. Qazir puşkası kilsè, soñınan Puşkini kilè, bizge qun rus kultırasımen şıǵa», — deytin.

4775 Èriyne, Qoñırqulja ol kezde puşkanıñ zeñbirek ekenin uqsa da, Puşkiniñ kim ekenin tüsinbegen. Bes jıl ötkennen keyin ğana barıp Puşkindi de bildi. Biraq bul kezde ol qazaq dalasında öz ükimin jürgizüv üşin oğan Puşkin emes, puşka kerek ekenin uqtı. Sondıqtan da ol Gorçakovtıñ «Ayuvğa aqıl üyretken tayaq, qazaq elin de küşpen köndiremiz», — degen sözine namıstanbağan. Öziniñ tilegi men Gorçakovtıñ tilegi bir ekenine közi jetkendikten qazaq dalasına puşkanıñ köbirek kelüvin maqul körgen.

«Mine qazir özi de osı tilektiñ aydavımen kele jatqan joq pa?» Ağa sultan avır kürsindi. «İyè, iyè, Qaraötkel bekinisine sol puşkalardıñ köbirek jetüvin tilek etpek. Al sol tilegin gubernator orındar ma eken? Orındavğa tiyisti. Öytkeni ekevmizdiñ de armanımız bir, jolımız bir».

4785 Rasında da bul kezeñ osı eki sumıray tilektiñ asa bir uştasqan kezeñi edi.

4790 Qoñırquljanıñ esine kenet èkesi aytqan bir eski añız tüsip ketti. «Düniyede ne kızık?» dep suraptı Şıñǵıshın bir küni öziniñ nöker, noyandarınan. Bir batırı: «Düniyede bürkit salıp, tülki ilgen kızık». Ekinşisi, «ǵaşıq bolğan suluvıñdı quşqan kızık». Al üşinşisi, «altın taqta otırıp jurtkı emiriñdi jürgizgen kızık», — depti. Sonda Şıñǵıshın: «Joq, bilmediñder. Qastasqan javıñdı aldıña salıp aydap, qatın, qızın bavırına basıp quşıp, mal-mülkin talan-taraj etip tartıp algannan düniyede kızık eşteñe joq», — degen eken. Osı añız esine tüsip ketken ağa sultan atın tebinip qalıp kenet kübirlep jiberdi: «Ata javım Kenesarını tabanımnıñ astına salıp, Künimjan bèybişesin bavırına bir bassam, bugün ölip ketsem de armanım joq».

4795 Eki jağı birdey uyısa aǵaş ösken dañıl jolmen Qoñırqulja qala şetine jetkende qayda tüserin oylap sèl kidirdi. Qarısı aldında minaret, Ombı musılmandarınıñ meşiti, onıñ ar jaǵında Ğabdıraħmanulı Muħamed Şarif aħonıñ kızıl kirpişten salğan keñ saray

üyi. Joldıñ kire beris sol jağında ğajayıp saltanattı, tört kümbezdi, bastarında altın jalatқан kiresi bar zèvlim şırkev, odan solıraқ, alañnıñ ar jağında қасına азıraқ tal ekken
 4800 general-gubernatordıñ eki қабат ақ üyi — saltanat sarayı. Kök temir töbesinde tatar қыздарınıñ basına kiyetin тақıyyası tèrizdi, jiñişke terezeleri tört jaққа birdey шıққан, tört buriştı, gubernatordıñ jumıs isteytin bölmesi... Tömende birneşe jupını kelgen, aĝaştan salĝan jataқ üyleri. Odan èri şırkevmen jalĝasa tastañ, küydirgen kirpiştен қалаĝan sèndi-saltanattı eki қабат, üş қабат üyli ülken қала jatır...

4805 Қоңırқұлja аһондикине түсүвди уыĝardı. Muĝamed Şarif üyinde eken. Қушаĝın jaya қарсы aldı. Sol күни-ақ Қоңırқұлja аһонnan Ombı oblısınıñ bastıĝı Talızıynnıñ авırıп jatқанн estip, general-gubernatormen jeke söylesedi ekenmin dep қуванıp қалdı.

Қоңırқұлjани erteñine general-gubernatordıñ özi шақırtıp алdırdı. Ақmola bekinisin Kenesarıdan қорĝay алмаĝanın айıp көрген аĝа sultan kenet жүрексинip,
 4810 gubernatordıñ saltanat sarayıна Muĝamed Şarifті erte bardı. Biraқ Gorçakov tek Қоңırқұлjани қабылdadı. Generaldıñ atultantı — uzın boylı kornet «kiriñiz» degennen keyin, қабылдаv bölmesiniñ қара билĝарımen қaptalĝan esigin аĝа sultan қobaljıy аştı. Bölme özine burınнан tanıs. Қırıқ қулаş кеñ, биyik zal. Сары safyan билĝарımen тұсталĝан, арқа аĝаштары ойuvlanĝан jumsaқ orındıqtар. Eñ түbinde, jasıl şuĝamen japқан, örnekti,
 4815 zildey stol. Қабırĝasında Birinşi Nikolay patşanıñ polkovniktik дèrejede түregelip түскен sureti. Èşekeylengen töbeden төмен salbıraĝan jaltıraĝan jez bavlı şam қoyatın aspalar... Stol üstinde altın jumırtқа tèrizdi siya savıtın tuyaĝıмен basıp турĝан, қос қанатın kere jayĝан қара mramor tastañ jasalĝан eki bastı samurıқ қus. Kelgen adamnıñ susın alayın degendey general samurıқtı esik jaққа қaratıp қoyıptı. Eger қарсылıқ eter
 4820 bolsañ, тұрнақтары қанjarday, қанқуyılı, aybındı қıран «şañқ» etip көterilip, bas salĝalı турĝандаy. Кеñ zaldıñ işi қандаy ızĝарlı bolsa, қus түsi de sonday ızĝарlı. İyesi osal kisi emes. Rossiya patşalıĝınıñ Sibirdegi avzınan ot бүриккен қандı balaқ jendeti.

Бөлме iyesi knyез Gorçakov — Batis Sibirdiñ general-gubernatorı. Kirpidey tikireygen kısқа шаştı, edireygen jiyren murttı, ақ boz, түsi suvıқ kisi. Ol Қоңırқұлjани stolınıñ ar jağındaĝı Birinşi Nikolay suretiniñ аyasında тұrıп қабылdadı. Özi de otırĝан joқ, Қоңırқұлjaĝа da otır demedi. Basın iyzedi de қoydı. Аĝа sultaңa ol birden «қзақ dalasında bolıp jatқан бүlinşilikke sen de ayıptısıñ», degendey sus көрsetti. Қоңırқұлja iştey èbigerlene қалdı. «Bèse, meni kelmey jatıp nege izdetip jatır деп edim-av, urıspaқ eken ĝoy, tek ursıp қоysa ĝana jaradı...».

4830 — Podpolkovnik Qudaymendin, — dedi Gorçakov birden resmiy sözge kirisip,
— Ombıǵa jay kelmegeinindi bilip èdeyi şaşırtım. Qazaq dalasında bolıp jatqan
bülüşiliktiñ jèyi bizge èbden mèlim. Hórunjiy Qarbışev Aqmola bekinisinen qalay
ayırılǵandarıñdı bayandaǵan. Patşa aǵzam aldında borıštarıñdı aqtay almaǵandarıñ üşin
4835 Jène kısqa türde. Uzaq jırdı tıñdavǵa vaqıtım joq.

Knyez dèl qazir şınında da asıǵuvda edi. General-gubernator iyt kumar jan
bolatın. Bılır Londonnan èdeyi aldırǵan aǵılışın setteri tuqımdas qanşığı keşeden beri
avırıp qalǵan. Tomskiden arnayı şaşırqan dèriger Ombıǵa jaña ǵana jetken edi. Onı iytine
özi aparıp körsetpek. Knyez soǵan asıǵuvlı. Süyikti qanşığı avırıp jatqanda, qazaqtıñ bir
4840 aǵa sultanimen mılıñdasıp, vaqıt ötkizüvdi jön körmedi. Sondıqtan general-gubernator
èñgimeni tikesinen qoydı. Munday kelte qabıldavdı kütpegen Qoñırqulja sasıp qaldı.
Gorçakov tipti söylespey ketip qalar dep qorqıp:

— General-gubernator mırza, — dedi aǵa sultan kelgen şaruvasınıñ toq eterin
aytıp! — Kenesarı künnen-künge küşeyüvde. Biyıl kıs onı qurtpasaq, kelesi jaz boy
4845 bermey ketüvi mümkün.

— Qalaysa?

— Torǵay boyın jaylaǵan qalıñ Qıpşaq pen Irgız, Elek, Embi özenderiniñ
mañındaǵı Kişi jüzdiñ köp ruvlarınıñ oǵan qosılıp ketüv qavpi tuvıp tur. Büyte berse bar
qazaq Kenesarı tuvınıñ astına jıynaluvı mümkün.

4850 — Munday aqımaq halıqtı körsemşi, — dedi Gorçakov mışkılday külip,

— Rossiya patşalıǵı qazir qazaq jerinde mıqtap turıp orın tevip alǵan joq pa?
Mañızdı degen avdandardıñ bèrinde de biz özimizdiñ bekinisterimizdi, forpostarımızdı
salıp boldıq. Endi patşa soldattarın bul aradan bir Kenesarı tügil, mıñ Kenesarı da quva
almaydı. Abılay kezindegidey emes, qazir qazaq eline degen Rossiya patşalıǵınıñ
4855 sayasatı özgergen. Osını aqımaq qazaq bilmey me? Al seniñ Kenesarıñda aqıl bolsa,
qazaq hálkına emes, Rossiya patşalıǵına qolaylı jol izdep, bizge bas urmas pa! «Rossiya
patşalıǵına protektorat retinde baǵınuvǵa qarсылıǵımız joq, biraq bizdiñ eldigimizdi
saqtap, sayasi bostandıǵımızǵa, jerimizge tiymeytin bolsañdar eken» dep ol maǵan
birneşe merte hat jazdı. Bunday esalañdı körsem buyırmasın! Patşa aǵzamǵa baǵınuv
4860 degen söz — sayasi bostandıǵımdı joǵaltım degen söz emes pe?! Sondıqtan da men
bizdiñ tınıştıǵımızdı buzǵan adammen kelisim söz jürgizüvdi özime uyat körıp jène

patşa ağzamğa ün-tünsiz bağmuvdan böten başka şart koyuvına eşbir ümiti kalmasın dep èdeyi hattarına javap bermey koydım.

— Durıs etkensiz, gubernator mırza.

4865 Gorçakov aldında turğan Qoñırquljanı adamğa sanar emes. Süzetin buqaday basın tömen tuqırtıp, öz oyın aşık aytıp jatır.

— Biz qazaq elin tek otarımız dep qana sanaymız. Kimde-kim buğan köngisi kelmese, onı qaruvdın küşimen köndiremiz. «Azamattarmen kelisimge kelüvdin eñ durıs èdisi — olardı qorqıtıp ustav». Bul pikirdi soğıs ministri Çernışev mırza da maquldaydı.

— Bizdin de tilegimiz sol emes pe? Tek qaruvlı küşti tezirek şıgarsañız deymiz.

— Kenesarı köterilisin tüp-tamırımen qurtuv jöninde qazir arnavlı soğıs josparı jasalıp jatır, — dedi Gorçakov, — köp uzamay qaruvlı küş te şıgarıladı. Qazaq dalası Kenesarı qaraxşılardan da tazartıladı. — Kenet general-gubernatordın esine avruv qanşığı tüsip ketti, ol endi asığa bastadı.

— Özge şaruvañızdı oblıs bastığı Talızıyn mırzamen söyleñiz. Qoş bolıñız.

Qoñırqulja salı suvğa ketip üyden şıqtı. Avırıp jatқан Talızıynnıñ pèterine barıp jolıgıp, üş künnen keyin eline qayttı.

4880 Ağa sultan bu jolı Talızıynnen kömekke nebarı jüz soldat alğanımen, kelesi jaz Kenesarını birjolata qurtatın qalıñ èsker şıqatının estip, köñili sèl ornıgayın dedi. «Qıs bolsa kelip qaldı, al Kenesarı qısta şabuylğa şıqpaydı. Biren-saran jasaqqa mına jüz soldat pen öz küşim de tötep bere aladı». Biraq ol el şetine jeter-jetpesten-aq ènevkingi Ağıbay men Baytabınnıñ avıldı şavıp, tübektegi bar malın aydap èketkenin estidi.

Oқыğa bılay bolğan edi.

4885 Esirkegen jas ta bolsa sanası erte oyangan jigit edi. Qalada orıssa oқыp, hat tanıp, közi èjeptèvir aşılıp qalğan. Özimen bir mekteptegi key balalardıñ «jaylavımızğa biyıl soldattar bekinis salıptı, endi avlımız èri qaray qumğa köşetin şıgar», — degen sözderin estip, tübi patşa otarşılıq siyasatı eline qolaylı tiymeytinin tüsine bastagan. Onıñ üstine Kenesarı men onıñ batırları jayında estigen erlik èñgimeleri de bala jigittiñ köñilin eliktiretin. Èsirese Şubırtpalı Ağıbay batır jayındağı añızdar kèdimgidey qanın kızdırıp, kıyalına ot tastaytın. Ağıbaydın sonday jav jürek batırlıqın maqtanış etetin, öytkeni

4890

Şubırtpalı oğan atalas ruv. Endi sol Ağıbaydıñ basına qavip töngeñin bilip, ne isterin bilmey, ebden küyingen-di. Eýtse de, nağası apasınıñ avlında budan eri jata berüvdiñ jönsiz ekenin bilip, Qoñırqulja Ombığa attanısimen bu da serikterin ertip, öz eline jürip ketken-di. Bular avıl şetine şıǵar-şıkpastan-aq aldarınan bir qoyan oyğa qaray zıta jöneldi. Kileñ esersoktav jas jigitter elgi qoyandı kuvıp berdi. Esirkegeniñ atı özgeleriniñ atınan uşqırlav bolǵandıqtan, serikterinen ozıp ketip, qoyandı jeke kuvdı. Aqırında qoyan Esil jaǵasındaǵı bir qalıñ taldıñ işine kirip joq boldı. Biraq Esirkegen qoyannan ayırılǵanmen, soǵır taldıñ tübinde tüni boyı Qoñırquljaniñ avlın torıp, qazir tınıǵıp uyıqtap jatqan Ebdıvaqıyttıñ üstinen şıqtı... Tarsıldatıp kelip qalǵan at dübirinen Ebdıvaqıyt soşıp oyanıp janındaǵı soqparına jarmastı. Kilt toqtaǵan Esirkegen selem berip öziñiñ jav emes ekenin ayttı. Ebdıvaqıyt jas jigitti şıramıtıp, tañanday sekildendi. «E... Masan biydiñ urpaǵı terezdisiñ... Asıldıñ sınıǵı, şuǵanıñ kıyqımı ekensiñ goy, aldamaşıñ», — dedi. Bul kisiniñ kim ekenin bilgen Esirkegen öziñiñ tañerteñgi jılpıq sarıdan estigen sözün, Ağıbay tobın Qarajar şatqalında jatqan jerinde basındar dep nökerlerine Qoñırquljaniñ buyırǵanın jasırmay aytıp berdi. Söziñiñ ayaǵında: «Janımda joldastarım bar. Maǵan burıluvğa bolmaydı, siz Ağıbay batırğa jetiñiz. Jene Baytabın jasaǵında Qoñırquljaniñ adamı bar, sonı da qulaǵına salıñız. Öziñiz de saq bolıñız, avıl torıp jürgeñiñizdi Qoñırqulja jigitteri bileidi», — dedi. Esirkegen estigenin aytıp bola bergende keziñde oypattan joldastarı da körindi. Bala jigıt Ebdıvaqıyt analardıñ közine tüspesin dep, serikterine qaray tura şaptı.

Qoñırquljaǵa barǵan jigittiñ tüsin suravğa ülgirmegenine ökinip, Ebdıvaqıyt, Esirkegen ketisimen-aq köp keşikpey, qalıñ tal işindegi baylavlı atına mine sala Qarajar şatqalındaǵı Ağıbayǵa jöneldi. Ağıbay sol küni aldı-artın barlavğa tört adam jibergendikten, qaysısınıñ Qoñırquljamen habardar ekenin ajırata almay, amalsız Qarajardan jedel köterilip, kün bata Baytabınıñ jasaǵına kelip qosıldı.

At qulaǵında oynaǵan elöv jigıt tañ sız berip kele jatqanda tübektegi aǵa sultanniñ jılkısına tiydi. Aqılaǵın aǵızǵan Ağıbay men Serkesanın sekirtken Baytabıǵa kim şıdasın, qos batır alǵaşkı ayqaskanda-aq soyıldı oñdı-soldı siltep, qarısı şapqan Qoñırquljaniñ jüz nökeriniñ on şaktısın birden tüsirip ketti. Söytkenşe şubatıla artındaǵı elöv jigıt te jetti. Tek suvır inine ayaǵın suǵıp alıp, astındaǵı atı aqsap Ojar ǵana keyin qaldı. Kenesarıñ urısqa ebden şınıqқан jigitterine jeme-jemge kelgende aǵa sultandıñ nökerleri şıdap körgeñ emes. Bul jolı da solay boldı. Betpe-bet kep qarısı şapqanda Ağıbaydıñ mısı jeñdi, Asilkereydiñ birneşe qayrattı nökerleri soyılǵa

4925 jıgıldı. «È» degenşe bolğan joķ birneşe at oynap şıǵa berdi. Sultan nökerleriniñ alıspay jatıp-aķ berekesi ketti. Köp keşikpey olar tım-tıraķay қаша jöneldi.

Öz jasaķtarınan tek on şaķtı sarbaz ğana jaralangán Ağıbay men Baytabın tübektegi kök alanıñ taylı-tayaǵın қaldırмай aydap elderine bet aldı.

4930 Jasınan aǵa sultan Jamantayǵa öşpendi Ağıbay bu jolı Қарқаралını şaba almaytının bilip, amalsızdan Baytabın jasaǵımen birge keyin қayttı.

Bar malınan ayırılǵan Қоңırқұлja jaman қıynaldı. Оñaşada at jalın қуşıp jılap ta aldı. Malsız aǵa sultan bop uzaқ otıra ala ma, èsirese osı қavip жүregin uvday aşıttı. Tek ayқasta Èbdivaқiyt töleñgittiñ soylǵa jıǵılıp қaytis bolǵanın estip, көñili ornıќtı.

4935 Aқmola, Aқtav, Ortav bekinisterin alǵannan beri Kenesarınıñ көñili көteriñki tèrizdi edi. Onıñ üstine asıǵı alşısınan түsip, Ağıbay men Baytabın batırlar қas javı Қоңırқұлjanıñ eñ soñǵı üş miñ jılқısın aydap èkeldi. Eski kek қaytқanday. Al batır қarındaşı Bopay Sırımbet salasındaǵı Vèliyһannıñ jesiri Ayǵanımnıñ keñ saray altı aǵaş üyiniñ külin kökke uşırıp қоymasındaǵı basuvlı kiygiz, iylengen terisine deyin қaldırмай barın sıpırıp èkep, ata kekti bir қaytardı. Endi Kenesarı көñildenbegende kim 4940 көñildenbek? Қудay abıroy berip Aқmola, Aқtav bekinisteri de tez alındı. Osı jeñisterdiñ arқası ğoy, endi Қараөtkel, Қарқарalı, Көкşetav, Bayanavıl ökirikteriniñ key avıldarı birden Kenesarı jaǵına şıǵa bastaǵanı. Èriyne, osıdan. Kenesarını èsirese қувantқан Kişi жүzden kelgen һabar. Jaқında eki ayday vaқıt жүrip Elek, Embi, Irgız, Jem boyın aralap Taymas қaytқан. Uris dese janı kiretin Kişi жүzdiñ Jolaman batırı 4945 bastaǵan Tama, Tabın, Şömekey, Şekti, Törtқара ruvlarınıñ көp avıldarımen İman, Jèvke batırlar soñınan ertken Torgay özeniniñ jaǵasın jaylaǵan қalıñ Қıpşaқtıñ Kenesarı көterilisine қоsilamız dep dayın otırǵanın aytıp kelgen. Jène Orta жүz ben Kişi жүzdi biriktirip aқ patşaǵa қарsı şıǵuv üşin, Kenesarınıñ beri қaray, Torgay özeniniñ boyına көşip kelüvin ötingenderin de jetkizgen. «Eger Қоқан һandıǵına қарsı Sır boyında jeke 4950 alısıp жүrgen Nurмуһamedtiñ Janқojası basқarǵan Kişi жүzdiñ bir қavım қараşısın, Atıravdıñ күngey қaptalıндаǵı Adaydı, èli de Şegen biydiñ қaramaǵınan şıǵa almay kele jatқан Arǵındı öz jaǵıma tarta alsam, bar қazaқtıñ basın қоşқанım emey nemene», — dep oylaytın Kenesarı... Taymas jaқsı һabar èkelgeli bul oynan özi de ümittene 4955 şıǵarǵan. Tek soñınan ergen ruvlardıñ keyde қonısқа, jaylavǵa, mal örisine talasқан biren-saran reniş-janjaldarı ğana көñil küyin azdap buzatın. Biraқ bu da uzaққа barmaytın. Қısқasın aytқанда, қазirgi jaǵdayda Kenesarı jabıǵarday eşteñe joķ sekildi

4960 edi. Èytkenmen olay bolmay şıqtı. El bası bir ülken qavıp-qaterge tirelgendey, soñğı kezde Kenesarı tünere tüsti. Onıñ bulay özgerüv sebebin hıatşısı jène aqılğöy seriginiñ biri Jüsip-İyosif Gerburt qanşa oylasa da taba almadı. «Èlde jaqında ötken Navrızbaydıñ toyında bir sır jatır ma?» dep oyladı ol. Osıdan bir jeti burın, Baytabın Qoñırkuljanı şabuvğa jürip ketken şaқта Navrızbay men Aqbökenniñ qosıluv toyı bolğan. Toydı Kenesarınıñ özi başqarğan. Aqın aytısında da, baluvan küresinde de adal törelilik istep, jurttıñ köñilin özine bir avdarıp tastağan. Söytken jağası jaylav, tösi kıstav Kenesarı kürt 4965 özgerdi. Töreniñ köñil rayınıñ qubılğanı türinen sezilip tur... Öytkeni sultan birdemege renjise, qapalansa, ne şeşim taba almay kıynalsa, eş adammen söylespey qabağın qarş javıp sır şaşpay qara suvday tuna qaladı, ne bolmasa qavıp-qater basına töngen qorkınışpen oynay bastaydı. Mundayda ol ajal-sınnan tek öz basın ğana emes, soñınan 4970 ergen qarışısın da, qasındağı batırların da, ağayın-tuvıskanın da saqtap qalmaydı, eşqaysısın ayamaydı. Bul Kenesarınıñ jürek tolqınıniñ qobaljuvınıñ, janına batқан avır sırdıñ şeşüvin taba almay kıynaluvınıñ eñ anıq belgisi. Kenesarıda munday jağdayda mèmöñkelev, birevdiñ köñiline qarav degen bolmaydı, tik ketedi. Ol bugün de osı èdetine köşti.

4975 Kün batıp bara jatқан kez edi. Maldıñ uv-şuvımen avıl üsti kündeğisindey azan-qazan. Avıl sırtında tartқан quray küyi, belesten asa kürsine salğan jılqışı èni, batıp bara jatқан altın künge joqtav aytkanday birtürli muñlı, qasiretti edi.

4980 Japar, Tayşıq, Aqmet, Omar, Ospan, Èvbèkir, Sızdıq, Jèkey attı segiz ulınıñ biri bes jasar Sızdıqtı ertip Kenesarı aq ordasınan şıqtı. Üstinde tüye jün jeñil şekpen, kişkentay kezdikti bılğarı qınalı belinde kumis belbev. Sızdıq turımtayday şapşañ, Kenesarınıñ avzınan tuskendey aq sarı bala. Èkesi bunı özge uldarınan jaqsı köredi. Tentek, kişkentayınan jav jürek, pışaq, tayaqқа üyir-aq.

Esik aldında anaday jerde turğan Jüsüpti kördi de:

— Jüseke, jüriniñiz, avıl sırtına şıgıp azıraқ serüvendep qaytayıq, — dedi Kenesarı qoy minip oynagısı kelip turğan Sızdıqtıñ bileginen ustap jibermey.

4985 — Maқul.

Javğa attanğanda bolmasa, Batırmurat avıl arasında Kenesarını kuzetpeytin, mundayda sultandı baқılavşı, kuzetüvşi Qaraüvlek. Ol avıl sırtına qaray ketip bara jatқан ana üşevdi kördi de, ün-tünsiz soñdarınan erdi.

4990 Kenesarınıñ balasınıñ bileginen ustap jibermey kele jatqanın aňgargan Jüsip art jaqtarındağı bas jendetti körüp kenet abırjıy qaldı, jüregi attay tuvlay jöneldi. «Yapırmay, mına jas balanıñ bir jazıǵı bolmasa netti?.. Qaraüvlek bostan-bos ermese kerek edi...»

Bul üşevi qara şuğaday maylı topıraqtı saydıñ jaǵasındağı bir adırdıñ üstine kep toqtadı. Kenesarı keyinirek qalğan Qaraüvlekti qolın bulǵap şaqırıp aldı da belindegi kumis kezdigin suvırıp:

4995 — Uşın joǵarı qaratıp mınanı ana jerge köm, — dedi.

Qul aytqanında etip almas kezdiktiñ uşın ğana kılqıytıp tegis topıraqqa kömdi.

Kenesarı endi balasına burılıp:

— Batır bolǵıñ kele me, Sızdıq? — dedi. Balanıñ jüzi jaynap ketti.

— Navrızbay kökemnen de aşkan batır bolam.

5000 — Onda jügirip kelip, mına ötkir kezdiktiñ üstine kevdeñdi tösey qula! Eger qorıqpañ batır bolasıñ.

Bala közinde sël seskengendik bir sezim jarq etti de, zamatta söne qaldı.

— Kevdeme kirip ketpey me kezdik?

— Batır bolar adam kevde me kezdik kiredi dep qorqa ma?

5005 Sızdıq teris burıldı da jügirip keletin jerge qaray jüre berdi. Jüsip terlep ketti. «Yapırmay, munday da tas jürek eke boladı eken-av! Bes jasar balanıñ batırlıǵın jalañaş kezdikke qulatıp sınay ma eken kisi? Jazım bolsa qaytedi?... Joq, balanıñ köñili davalamas!»

5010 Sızdıqtıñ jürisi sılbır, eli jerden basın bir kötermesten ketip baradı. Kenesarı kenet tez qıymıldap kezdikti suvırıp aldı da, ornın kezdik turǵanday tompayta qoydı. Jüsip endi ğana «üf» dep demin aldı. «Bèse, neşe bugün tas bavır bolsa da eke degen körer közge öz balasın pısaqqa jıǵar ma! Endi túsinikti. Eytse de balağa bul ülken sın eken. Ekeniñ qatıgez minezin biledi, rasımen jüregi davalap kezdikke qular ma eken? Qulamasa, eriye, Kenesarığa bul balanıñ eş qadiri qalmaydı. Oday balanı ol balam dep sanamavı mümkün. Sultan tuqımı qaskır tektes dep jurt nege aytatının endi uqtım. 5015 Bular qatarlarında tek küştilerin ğana saqtaydı eken...»

— Jetedî, Sızdıķ, — dedi davıstap Kenesarı. — Kène jügir!

Bala derev burıldı da, jügire jöneldi. Toķtar emes, jayşılıķta serikterimen jarıskanday aģıp keledi. Jüsip bayķap tur, tek tayay berip, kezdik şaşılgan tompıyğan
5020 jerdi mölşerlep ķarağan kezde ğana közinde seskengendik bir sezim payda bolıp sël
jumılıp ketti de öziniñ osı bir bolmaşı ķorķaķtığına ızalanğanday, eki közi ķaytadan
şoķtay jaynap alğa ķaray atıla tüsti. Sol jügirgen betinen toķtamastan tompayğan jerdiñ
üstine dëlme-dël jetip kökiregin tösey ķuladı. Ķulağanı az bolğanday bir-eki ret avnap-
avnap jiberdi de türegeldi. Kenesarı balasınıñ erligine riza bolğanın jasıra almay, janına
5025 bardı. Biraķ süygen joķ, tek uzın savsaķtarimen mañdayınan bir-eki merte sıypap:

— Apaña bara ğoy, — dedi.

Sızdıķ nağız bir jeliden bosanğan ķulınday avılğa ķaray oynaķtay jügire jöneldi.
Kenesarınıñ ımına tüsingen Ķaraüvlek te endi avılğa ķaray bettedi. Töbe basında tek
sultan men ğatşısı ğana ğaldı. Jüsip özin-özi ustay almay:

5030 — Nağız kökjal boladı! — dedi zımırıp jügirip bara jatķan Sızdıķtıñ soñınan
ķarap.

Kenesarı mırs etip külip jiberdi.

— Nege küldiñiz?

5035 — Özim de Sızdıķtan köp ümittimin. Özge balalarım bir töbe de, Sızdığım bir
töbe. Al külgen sebebim: Abılay atamniñ tüsin jorığan Buķar jıravdıñ sözi esime tüsip
ketti. Seniñ Sızdıķtı kökjal böri boladı değeniñ sol kisiniñ aytķanına dël kelip tur...

Jüsip-İyosif Gerburt ğazaķ arasınday san aluvan ertegi, ulağattı sözdiñ köp
ekenin burınnan biletin. Jène olardı ķumarta tıñdaytın. Reti kelse jazıp ta alatın. Bu jolı
da sonday bir jëyttiñ şeti körinip ğalğanına ķuvanıp ketti. Töre tuķımı özderiniñ
5040 ğupıyasın baska jurķa köp ayta ķoymaytının bilse de:

— Ķanday tüsti aytasız? Buķar jırav ne değen eken? — dedi sultandı söyletkisi
kelip.

Kenesarı bëlşingen joķ, eñğimesin bastap ketti.

— Atamız Abılaydı üş jüzdiñ jaqsıları boz biyeniñ sütine şomıldırıp, aq kiygizge
5045 orap, Һan ғıp көтерген күниниñ түнинде ол бир ғайайıp түс көрип шығıptı. Буқар јıравдан јорувın suraptı...

«Astımda Jalınқуyırıқ јüyriğim bar. Sarıarқada serüvendep kele jatır edim, —
depti Һan Abılay, — aldımnan bir arıstan tura қаştı, қувıp jetip, aldaspanımмен ішін
jarıp jiberip edim, arıstanıñ ішінen bir јolбарıs шықtı da tura јöneldi. Јolбарıstı da қувıp
5050 jetip аш bавırınan orıp jiberip edim, ішінen bir көкјal қасқır шыға keldi de tura қаştı.
Көкјal қасқırdı da қувıp jetip, ішін tilip jiberгенimде, odan bir қızıl түlki ata јöneldi.
Қızıl түlkini de қувıp jetip қарнın osıp қалғанımда ішінen қurt-қумıрсқа, бақа-şayan,
јılan-kesirtke ақтарıla түsti... Бірақ bular менен қаşpadı, бери bijnay kelip, atımнıñ
savırına, jalına jabısa bastadı. Şoşınғанımnan ayқaylap jiberip, oyanıp kettim. Јoruvın
5055 ayтşı osı түsimнiñ, јıравım», — depti Abılay Һan.

Sonda Буқар јıрав біlay dep јorıған eken:

«Јалınқуyırıққа mingeniñ — Һan тағına mingeniñ. Al aldıñnan arıstan қаşsa,
senen arıstanday aybarlı ul tuvadı eken. Odan tuvған bala da јolбарıstay қайrattı, јүrekti
boladı eken. Јolбарıstan tuvған şöbereñ de көкјal қасқırday јүrekti јaratıladı eken. Al
5060 көкјal қасқırdıñ balası, төrtinşi urпағıñ, қızıl түlkidey zamanına қарay қув, тесilқoy
keledi eken. Al қızıl түlkiden еri қарay taraған туқımıñ бақа-şayan, қurt-қумıрсқа,
јılan-kesirtke sekildenip uvaқтанıp ketedi eken», — depti.

Eger Abılaydan tuvған arıstan meniñ èkem Қасım төре bolsa, odan tuvған
јolбарıstı озim desem, менен tuvған көкјal қасқır èлgi Sızdıқ emes pe? Јаңағı қılıғı
5065 Sızdıқtıñ көкјal бөri bolatının көrsetpey me? Öziñ de sonı аңғарıp қалған жоқсıñ ba?

Kenesarı èldenege көñili bölinip kenet toқtay қалdı. «Al көкјal қасқıрдан түlki
tuvуға tiyisti ғoy, түs јoruvı durıs bolsa, solay тєrizdi... Öziñiz soған senesiz be?» —
dep suravға Јüsüptiñ batılı barmadı. Ol èriyne дєl osı minutte Sızdıқтан tuvған Јünistiñ
қızıl түlkidey қув keletinин қaydan bilsin, tek Буқар јıравdıñ Abılay түsin èlgidey
5070 јorıғанına таñ қалuvда edi. «Түs јoruvı durıs. Қасım төре — arıstan, odan tuvған
Kenesarı јolбарıs, al bul Јolбарıstan tuvған èлgi Sızdıқ шın көкјal болғalı tur. Odan kim
tuvadı? Шınımнен Буқар јıрав аytқандаy күnin көрүv үшін zamanına қарay
beyimdelgen, јaltarma bir қızıl түlki дүниeyege keler me eken?» Јüsüptiñ ойın тағı
Kenesarı buzıp jiberdi.

5075 — Jè, Buqar jıravdıñ èngimesin qoya turayıq, — dedi ol kenet, köpten beri köñilinde jürgen bir sırdı qozğagısı kelip, töbe üstine jantaya jata berip, — sen de otır, Jüsip, — dedi. Söytti de èngimesine qayta kirisip ketti. — Sen böten jurttıñ balasıñ, Jüsip... Jasıñ kişi bolğanmen köpti kördiñ... Aq patşanıñ tayağın Bölşe halkı qazaqtan burın jegen tèrizdi. Sondıqtan sender bizden göri bilgirsinder... Bilgir bolmasañ Rossiya

5080 patşası seni sonav iyt ölgen jerden mınav quv dalağa aydar ma edi.

— Küş qolında turganda, özine qarşı adamdı patşa nege ayasın...

— İyè, ol solay goy... Al men senimen keñeskim keledi. Şın dos bolsañ oyıñdağın jasırmay ayt.

— Surañız. Jalğan aytpavğa ant eteyin.

5085 — Joq, antıñnıñ keregi joq. Men sağan onsız da senemin. Öytkeni ekevmiz de Rossiya patşasınan qorlıq körgen jandarmız. Tilegimiz bir, niyetimiz bir, birimizdi birimiz aldavğa tiyisti emespiz. Al surayın degenim... Öziñ körıp jürsin, Jüsip, ot sala bilseñ patşağa qarşı qazir bükil Sariarka köterilüvge bar... Erevil jalını budan da örşip ketüvi mümkün...

5090 — Durıs aytasız.

— Al biz de şıyrığa tüsemiz. Eger Orta jüz tegis köterilip oğan Kişi jüz qosılsa... Bunıñ özi qıruvar küş qoy. Söytse de... — Kenesarı oyın ayta almay tağı da ündemey qaldı. Tek azdan keyin gana barıp qıynala, — osınıımızdıñ bəri tübi bosqa qan tögüv bolmay ma? — dedi, — jaraydı bar qazaq birlestik delik, sonda aq patşağa aytkanımızdı

5095 istete alamız ba?

«Kenesarınıñ bul kümèdanuvı bos kümèdanuv emes ekenin Jüsip birden túsindi. Èriyne osı biyilgi jazdağı jeñisterden keyin başka adam bolsa, lepirgen üstine lepire tüser edi. Al Kenesarı... Joq, joq, bul jay qazaq emes, bunda bir elge ağa bolarlıq aqıl bar. Ètteñ! Ètteñ! Eli kişkentay jurttıñ ardaqtı uldarınıñ dañkı da kişkentay. Dèl osı şoqşa saqaldı, şegir köz qazaq, Evropa elderiniñ qolbaşlılarınıñ qaysısımın salıstırsañ da batırлық, aylaqorlıq jağan kem soqpas edi, biraq kişkentay halıqtıñ ulı... Al jeri köp... Sol köp jerdi osınav az gana jurttıñ basıp otıra almaytının bilmey me bul? Bulardıñ ajaldarınıñ özi de osı qorğap jürgen jerlerinde emes pe? Bugin üytip-büytip aman alıp qalğanmen, erteñ bėribir sol jerden ayırıladı. Öytkeni bular sanı az halıq...

5100 Osını nege túsınbeydi beybaq? Dos jıлата aytadı, duşpan küldire aytadı. Şın köñilden surap otır goy, ne bolsa da şındıqtı aldına aşıp salayın».

5105

— Aq patşağa, — dedi Jüsip Kenesarıñıñ sözine javap berip, — bėribir aytqandarındı istete almaysıñdar.

— Nege?

5110 — Qazirgi Rossiya budan jüz jıl burıngı Rossiya emes. Qazir ol qazaq jerine ebden bavır basıp alğan. Qaruvı da, ekeri de köp. Qazaq halkı qanşa er jürek halıq bolğanmenen, Rossiya patşalığına qaraganda ajdaha aldındağı köjek tėrizdi, qalay jutam, qasan jutam dese de qolınan keledi. Seniñ ereviliñe qarşı ayna bes jüz soldat şıgarıp, on jıl küresüv de, elde bir jolı on mñ eker şıgarıp bir ayda qurtuv da — oğan

5115 bėribir. Sender kögendevli qoysındar, qay vaqıtta soyıp jegisi kelse aq patşanıñ erki. Dėl bugün Rossiya patşası seniñ köterilisiñe şın mèn berip otırğan joq, tentek bala eri oynaydı, beri oynaydı, sosın qoyadı dep oylaydı. Seni ol şın qavipti jav sanamaydı. Sondıqtan hattarıña da javap bermeydi. Bėribir tübi jeñetinine onıñ közi anıq jetedi.

— Özim de solay oylaymın...

5120 — Onda nege urıs aştıñ? Kenesarıñıñ közi kenet jarq etti.

— Sonda sen mağan bavızdağalı turğan qoy tėrizdi ün-tünsiz öle goy deysiñ be? Joq, men olay öle almaymın. Jolbarıs qoy emes. Eñ bolmasa javına şavıp ajal tabadı. Eger men Ayşuvaq, Qudaymendi, Jantöre, Veliy balaları sekildi ün-tünsiz Rossiya patşasına moyın usınsam, erteñ ürim-butagım ne deydi? Meni de satılğan köp sultannıñ

5125 biri edi demey me? — Kenesarı kenet qarşap ketkendeı közin jumdı, — qazir jeñilip ajal tabuvğa barım, biraq urpaqtarım aldında atımdı adal saqtağım keledi.

Jüsip mırs-mırs küldi.

— Üş jüzdiñ basın qosıp qazağımdı jeke memleket etemin degen armanıñız üşin urpaqtarıñız algıs aytadı dep senesiz be?

5130 — Senemin. Sol üşin jan berüvge barım. Elde meniñ munım qate me?.. Meniñ erligime urpaqtarım qarğıs aytadı dep oylaysıñ ba?

Jüsip tike javap qayırmay aqırın kürsindi.

— Meniñşe Abılay hannıñ tüsin Buqar jırav durıs jorığan tėrizdi.

— Joq, — dedi Kenesarı kenet tünere tüsip, — Abılay atam Üş jüzdiñ basın
5135 kosıp, qazaqtıñ erkindigin saqtap, jeke el etemin degen han. Onıñ tüsine de osı halıq turğısınan qarav kerek.

— İyè, sonda?

— Abılay hannıñ aldınan qaşqan arıstan — ol balası Qasım töreniñ kezindegi
5140 halıq. Onıñ işinen şıqqan jolbarıs — ol mınav meniñ kezimdegi batır jurttıñ jolbarıstay jürekti ekeni bèriñizge de ayan... Budan keyin, èlgi Sızdıq tentegimniñ er jetip, javımen alısqan kezinde de qazaq halqı eldigin de, erligin de joğalta qoymaydı... Kökjal qaşkırday javına talay şabadı. Biraq, qaşqır arıstan da, jolbarıs ta emes, qaşa kökjal bolsa da avıl-aymaqtan uzay almaydı... Odan keyingi elim «sabasına qaray pispegi, saqalına qaray iskegi» degendey zamanınıñ ıqpalına qaray tülki bolmaska amalı
5145 bar ma? Al ol tülki quvlıqtı elimnen keyingi urpaq baqa-şayan, qurt-qumırşqa, jılan-kesirtke tèrizdi kèkir-şükirge aynaladı. Ol ol ma, Abılay hannıñ osı besinşi urpağı kezindegi osı qurt-qumırşqa, baqa-şayan, jılan-kesirtke sekildi jurttı, erteñ osı meniñ isime qarşı şabadı. Sondıqtan qazır halqımnıñ uvaqtanbay turğan jolbarıstay qajırlı kezinde armansız qıymıldap qaluvım kerek!

5150 Kenesarınıñ közi qantalap, aq sarı jüzi küreñitip ketti. Jüsip bayav javap qayırdı.

— Buqar jurav Abılay urpağınıñ besinşi buvını uvaqtanıp ketedi dese, ol bir sèri. Han urpağı desek te, ol boljav bir tuqımğa gana jatadı... Al bükil qazaqtı sonday bolıp ketedi devge qanday sebebiñiz bar? Eger sebebiñiz joq bolsa...

Kenesarı özine qarşı kelgen qaşqın sözine aşuvlana qaldı.

5155 Al aşuv üstinde Kenesarığa qan tögüv oñay şaruva ekenin Jüsip jaksı bileidi.

Èytse de Kenesarımen birazdan beri talay tar jol, taygaq keşüvdi basınan birge ötkizgen nèsili er jürekti jigit taqa sasa qoymadı. Sabırmen söylep:

— «Bolğanda aşuv pışaq, aqıl tayaq. Sol tayaq kemiy berer jongan sayın», batır aşuvdı aqılğa jeñgiziñiz! Men tutas bir halıq uvaqtanıp, er jürektigi joyılıp, iylegen
5160 teridey bolbırap ketedi degenge senbeymin... Tikenek şıqqan jerge tikenek şıgadı, gül ösken jerge gül ösedi.

— Al gül jayılmın aram şöp basıp keter bolsa ne istev kerek?

— Onda... otav kerek.

— Durıs aytasıñ. Özime ermegen avıldardı şapқанımda men de sol aram
5165 şöpterdi otap jürmin degen oydamın. Biraқ öz savsağındı öziñ tegis kese alasıñ ba?
Onıñ da bir javabı bar emes pe?

— Èriyne. Kenesarı kürsindi.

— Al javaptan қорıқsañ, jeriñdi aram şöp basıp ketedi.

— Èytsede, — dedi Jüsip. — Almas narkeskendi қанша бөлşekteseñ de èr бөлşegi
5170 sol almas қалпında қалады. Batır elden batır er tuvadı. Biraқ èñgime onda emes, başkada.
Köp қорқıtadı, tereñ batıradı. Sol көптиñ қорқıtатının aldın ala болжаған қарт Asan Қайғы
da түсingen. Қол бастаған ақıldı, batır Kenesарınıñ қалай уқpayтınıна таñ қалам.
Rossiya imperiyası қазир Қıtay, Қоқан, Ҳива, Буқардан анағурлым күшти. Jène қазақ
jeriniñ deni қолında. Түби, èри ketse bir elüv jılда бүkil Сарıарқа, Сır бойı, Маңғıstav,
5175 Üstirt, Jetisuvdıñ бèрин бавırına basatını sözsiz. Sonda ne deysiñ? Kim күшти bolsa, jurt
sonıñ sözin söyleydi. Al күшти kim? Ақ патша! Ol özine қарсы соыл көтерген Kenesарını
мақтай ala ma? Èriyne, мақтамaydı, jamandaydı. Патша jamандаған adamdı Abılay
urпағынıñ besinşi buvını da jamandavğa мèjbür boladı. Öytkeni kimniñ қолında күш
bolsa, өзgeniñ sonıñ sözin söylevi ömir заñı, қоғам заñı. Tek bul қасireттен қутилудıñ
5180 bir-ақ jолı бар. Ol jол — uvaқ ҳалıқтı қанavşı патша üstemdigin Rossiyanıñ өзinde joyuv.
Al ol күн қаşан keledi? Mine èñgime қayда! Oған deyin Abılay ҳан атаñ тèrizди
патшаға бағındım degen sözben көз boyap, қазақ eliniñ тèvelsizdigin сақтатıp, jeke
memleket etemin devıñ, қур bos қıyal. Oндаy erkelikti қазирги zaman көтерmeyди.

Kenesарınıñ ашувı сèл taraғanday, biraқ èли de қабағı қатıñқы.

5185 — Degenimizge jete almayтınıмızdı bileди ekensiñ, bizge nege қосıldıñ? Dalaға
tastay almay жүрgen janıñ бар ma?

— Èriyne, tastay almay жүрgen janım жоқ, — Jüsip ақırın күрсинди, — тèvelsizдик
üşin күresüvдиñ ne ekenin men jaқsı түsinemin. Öz jurtıмнıñ basınан öтken қayғılı
һал... Al senderge janım ашыды. Қолımнан kelse ақılıмды аytıp, jèrdemимди beremin be
5190 dep edim... Biraқ onım bolar emes.

— Nege? Èлде biz durıs ақılıñди тıñdamadıқ pa?

— Жоқ, аyp senderde emes. Көтерilisteriñe қосılғандағı ойım, еки ultıñ
jaқındasuvına дèнекер болув edi. Jerinen, тèvelsizdiginen ayrıла бастаған қазақ
һалқınıñ қанınıñ bosқа төгилmevin арман etip edim. Biraқ ol ойım қолға түспes сағım

5195 eken. Batıs Sibir general-gubernatorı knyaz Gorçakov ta, Ombı oblısınıñ bastığı graf Talızıyn de sendermen beybitşilik bitim jasar türi joq. Olar qazaq dalasin tek qana miltıqtıñ küşimen alıp, beyşara eldi tabanınıñ astına saluvdı köksepe otır. Munday jağdayda talas qan tögispey şeşilmeydi. Qazir qazaq halkınıñ basına eñ bir avır kün tuvğalı tur. Al munday jağdayda men senderdi qalay tastap kete alamın? Bir kemege
5200 mindik, ölse birge ölemiz.

İyosif Gerburt Kenesarınıñ sırın anıq bilmeytin. Onı sultan bolsa da ult bostandığı qozğalısnıñ qolbaşısı dep qana uğınatın. Kenesarınıñ jan ayamas qattılığı, közsiz erligi bəri tek eliniñ erkindigin ańsap patşa otarşılıq kıyanatınan qutuluv tileginen tuvğan erekşe qasıyetleri dep tüsinetin. Osınav şoqşa saqal, şegir köz, aq sarı adamnıñ el
5205 müddesinen şıǵuv arqılı jetpek bolğan jeke basınıñ maqsatı da bar ekenin ańǵarmağan. Al Kenesarı bolsa, toqsan tilektiñ tüyininen jaralğan adam. Onıñ minezi de, işki duniyesi de sala-sala, onda Abılaydıñ aq tuvın qulatpay ustayın degen arman da bar, bir ruvdı emes, bar qazaqtı biylesem degen baqqumarlıq ta mol, atadan ekege, ekededen balağa mura bop qalğan özge sultandardan almaq kek te jürekte saqtavlı, soñınan ergen
5210 jurttıñ qurmetine bölensem degen sezim de küşti. Osınıñ bəri bir Kenesarınıñ basında. Al İyosif Gerburt onı tek otarşılıqqa qarşı kürestıñ qolbaşısı dep qana oyladı. Ol Kenesarınıñ jüreginiñ qalay soǵatının keyde mülde tüsinbeydi. Bul tüsinbestikten Jüsip-İyosif Gerburt tek eki jıl ötip, Kenesarı özin han dep ataǵannan keyin arıldı. Oǵan deyin... Ol Kenesarıǵa öziniñ oyın aqtarıla aytıp keldi. Qazir de sol adal köñilin aşıp
5215 otır. Al Kenesarı bolsa tek tıñdavda.

— Joq, — dedi Kenesarı kenet basın joǵarı köterip, Gerburt söylep bolğan kezde, — bolaşaq urpaq kimniñ ayıptı, kimniñ ayıpsız ekenin özi tavıp alar, al biz öz borışımızdı aqtavımız kerek. Qazaqta «Alpıs kün atan bolǵanşa, altı kün buvra bol» degen maqal bar, zorlıqqa moyın usınar jayım joq, ömirim jetken jerge deyin alısıp
5220 ötem!

Sultannıñ alǵan jolınan qaytpasın Gerburt anıq sezdi. İşinen ayap ta ketti. «Halkı üşin jan kıyuvğa şeşingen eken, küşi jetpes ajdahamen alısıp, elin de, özin de qan etüvge bel buvınan eken. Munı apattan aman alıp qalar qanday jol bar?»

— Batır, betiñizden qaytpavğa beldi bekem buvınan ekensiz, aldıñızdan jarılqasın, — dedi Jüsip, biraq taǵı da aytar bir keñesim bar. Batıs Sibir gubernatorı sizdiñ tilegiñizdi orındamaydı jëne öziñizdi jazım etpey toqtamaydı. Olarmen aramız tım èrige ketti. Jolaman men İman batır şaqırıp otır goy, mümkün Torgay, Irgız

özenderiniň boyına avışkan jön bolar?.. Soňgi kezde Orınbor mujıktarı kıattı tolkıuvda, bizge aķ patşamen küresüvge sol jaķ kıolaylı tèrizdi. Onıň üstine özimizge kıanşama tıň eldi kıosamız. Arķa kıazaktarı bir jağınan ruv bastıqtarınıň degeninen şığa almay jène patşa soldattarımın jiyi alısıp, kıaljırap kıalgandı. Bu da eske alatın jağday.

Jüsip Kenesarınıň oylağan jerinen şıktı. Sultannıň soňgi kezde kıürt özgerüvine de sebep bolđan osı bir tilekten tuvđan avır oylar edi. Navrızbay men Aķbökken kıosılar kezde Bopay Amankıarağay prikazın şabuvđa tağı da ketken-di. O jaķtan jaķında oljalı bolıp oralđan. Sol küni Kenesarınıň ordasına kelgen. Kıaraötkeldi alar kezde, Tamızdıň basında şabilđan Şıňgıs, Kenesarı sarbazdarı endi jortuvılđa şığa kıoymas dep beykıam jatқан eken. Bopay joķ jerden kıoyđa şapқан bõridey astan-kestenin şığarıptı. Kıarındası sonı bayandap boldı da «Navanjan men Aķbökendi beker kıosıpsız. Ađattıķ etken ekensiz», — degen. «Nege?» dep surağan Kenesarığa Aķbökenniň Baytabığa kışkentayınan ayttırđan kıalındığı ekenin, birine biri ket èri emestigin, tek osınan alasapıran kezde jat jerde kıosıluvdıň retin taba almay jürgenderin ayta kelip «jıyeniniň kıalındığın iniňizge alıp bergeniňizdi Jolaman batır kıalay köredi. Bir şüykebas üšin bir taypı jurttı ökpeletip alıp jürmeseniz netsin. Sergazı ħannıň zorlığınan kıaşıp kelgen Baytabın bu jaķtan da kıyanat körip, bizden bezer bolsa, buğan özge jurttı ne aytadı? Jolaman batır ne aytadı?» dep javap kıayırdan tøkèppar Bopay.

Osı künnen bastap Kenesarı kıürt özgergen. Orta jüz ben Kışı jüzdiň basın kıosamın ba dep kıattı ümittenip turđanında köñiline küdik kirgen. Kıazaktıň kıay batırını namıška şappağan? Èriyne, el baskırdan sultan Jolamannıň da kıorlanuvı tabiyđiy jèyt. Eger Baytabın Orta jüzden körgen kıyanatın şağım etip barsa, bükil Tabın bolıp Kenesarımın javlasıp ketüvi đajap emes. Kıazak mundayda ülken tilekti, zor armandı jeke bastıň müddesine de ayırbastay saladı. Sonda ne isteви kerek? «Baytabındı èldekıalay jazım boldı dep birjolata közin joyıp jiberse kıayter edi? Èriyne, Kıaraüvlek munı op-oňay orındar edi. Biraķ jamaşılıķ jata ma, bir küni bolmasa bir küni şındıķ şığıp kıalsa ne aytam? Onıň üstine jesir davı tağı bar. Bul kıazakқа ağaldan kem joķtav emes».

Kenesarı Jolaman bastağan Kışı jüzdiň beldi ruvı Tabınnan kıol üzgisi kelmedi, al kıol üzbeymin dep bir anadan tuvđan, janınday jaķsı köretin Navanınıň kıoynınan süygen janın tartıp aluvđa köñili davalamadı. El arasına bülük salmav üšin Aķbökenniň özin bir tünde joķ etip jiberüvge tağı da dèti şıdamadı. Al Kenesarınıň oynısa bul kıyındıktan kıutkıarar jalđız jol — osı eki jigittiň arasındağı Aķbökennen kıutıluv... Biraķ ađasınıň sırı özine mèlim Navanın kıalay jubatadı? Eger ol jubanbay kıoysa ne isteydi? Navrızbay Kenesarınıň oň kıolı, oň közi — onsız ol jartı jan emes pe? Oylay-oylay kelip

Kenesarı Baytabınıñ köñilin tabuv, sonıñ degenin istev kerek degen şeşimge toqtadı. Sonda ğana eki el bülınbeydi. Jolaman bastağan jurıt ta Kenesarınıñ jasıl tuvınıñ astına kiredi. Sultan osı şeşimge toqtasımen endi Baytabınıñ oraluvın kütüvde boldı. Jüsüptiñ
 5265 mına aqılı da Kenesarınıñ tüpki oynan şıǵıp tur. Èriyne bir qız üşin eki eldi alıstatpav kerek jène soñınan ergen Arqa eli maqul körse Torǵay, Irgız özenderi boyına qaray köşüv jön-aq. Büytüv Kenesarınıñ aq patşamen alısuv èdisine de qolaylı. Bir jerde uzaq turuvǵa bolmaydı, Uzaq tursañ patşa èskeriniñ özindi qorşap aluvına mümkindik beresiñ... Al qorşaldım degenşe şaruvañnıñ bitkeni. Joq, joq, qaytken künde de jeriñniñ
 5270 keñdigin paydalanuv kerek. Qıs Esilde bolsañ, jaz Torǵayda bol, qaşqan tülkidey, añdıǵan javǵa iz tastap, èr jerden bir körinip, qaşpanına tüspe...

— Sibir general-gubernatorınıñ qolı jeter töñirekten ketüv kerek, — dedi Kenesarı, — bizdi endi bul arada zorlıqtan başka eşteñe de kütpek emes. El bolıp biriger kün tuvsa, tübi qayta bir soǵarmız. Qoñırqulja, Şıñǵıs, Zilqara, Jamantaylarda qalǵan
 5275 öşti sonda alarmız.

— Durıs.

Osı kezde bular avıl jaqtan özderine qaray bettegen üş-tört kisini kördi. Kenesarı bir qaraǵannan-aq tanıy ketti.

— Baytabın batır kelgen eken!

5280 Közinde qobaljıǵanday bolmaşı bir sevlle payda boldı da, kenet joǵalıp ketti.

İyè, bul Baytabın edi. Janındaǵıları Jeke batır, Qudaymendi, Taymas. Bular kır basına jetip te qaldı. Özi joqta Aqbökendi Navrızbaydıñ alǵanın Baytabın estigen tèrizdi. Èzer jürrip keledi. Betinde qan joq, söl joq, tistenip alǵan. Al Kenesarı jaqqa tesile qaraǵan közinde bir ğajayıp qayǵı tuna qalǵan. Qaraşıqtarı èdettegisindey uşqın
 5285 atıp selt eter emes. Qabaǵı tastay tüyilgen. Oñ qolında sadaǵı. Jaq aǵaşınan, ortan belinen ustap keledi. Bular Kenesarıǵa jete bergende, kenet bir dübir estildi. Jüsip burılıp qarap edi, añ avlap qayıp kele jatqan Navrızbay tobi eken. Olar da Kenesarını körip, tez attarınan tüsip töbege qaray bettedi. Aldarında Navrızbay, onıñ oñ ıyığında tuǵırǵa qondırǵan «Qandı köz» atalǵan бүkil elge èygili appaq süttey jibek baldaqtı
 5290 aqsuñkar...

Kenesarı men Jüsüptiñ qasına bul top ta asıǵa jaqındadı. Navrızbay Baytabındı kördi de kenet toqtay qaldı. Baytabın Kenesarıǵa jaqın kelip qalǵan edi, tize бүgip selem berdi.

— Batır, barıp qaytqan saparımniñ qıyındıǵın aytayın ba, èlde elimnen alıs jerde
5295 jürgenimde körgen qıyanatımdı aytayın ba? — dedi.

Kenesarı jigittiñ jürek soǵısın birden túsindi. Bürkit qanatınday jiren qastarı
köziniñ ortasına tüyilip:

— Ekevin de tıñdaytın vaqıt bolar èli. — dedi ol jigittiñ jüzine tesile qaray, —
aldımen bir özara talas jèydi şeşip alalıq... Baytabın, seni jurt mergen desedi... Şın
5300 mergen bolsañ jüz qadam jerden ana Navrızbaydıñ qolındaǵı aqsuñqardı atıp túsirşi!..

— Batır, oq aqımaq keledi, aqsuñqarǵa tiymey... — Baytabın Navrızbayǵa jalt
etip bir qaradı da sözün ayaktamay toqtadı.

Kenesarı kesimin pısaq keskendey tujıra ayttı.

— Aqımaq oqqa sen ayıptı emessiñ!

Navrızbay men Baytabın arasındaǵı èñgimege Jüsip te qanıq edi. Jène
5305 Navrızbaydı Kenesarınıñ janınday jaqsı köretinin de biletin. Sultan sözinen tuvǵan
inisin qańsa jaqsı körse de, el birliǵin odan joǵarı baǵalaytının taǵı da ańǵarıp qaldı. «El
birliǵi üşin soñman ergen batır inisin oqqa baylav — qur ǵana qatıgezdik emes, odan da
joǵarı, odan da biyik qasıyet. Baytabınǵa: «Aqböken üşin ketken öşiñ bolsa,
5310 Navrızbaydan al, keginde qaytar, biraq Jolaman ekevmizdiñ aramızdaǵı jaña birlesip
kele jatqan odaqtı buzba dep turǵan joq pa! Baytabın buǵan ne demek? Rasımen
Navrızbaydı oqqa qıyar ma eken?»

Kenesarınıñ oyın jalǵız Jüsip emes, Baytabın da, Navrızbay da, qalay berdi,
qorşap turǵan jurttıñ bèri de túsindi. Osınday erlik kesimmen şeşilmese, Navrızbay men
5315 Baytabın arasındaǵı jaǵday eki eldi javlastırar qandı janjalǵa aynalıp ketetinin boljaǵan
batırlar ara túsip eşteñe demedi. Özge jurt ne aytarın bilmey qısılıp ün-tünsiz turǵan
şaқта Navrızbay kilt burılıp, jüz qadamday jerge barıp «Qandı közdi» tuǵırımın
ıyǵınan sol qolına qondırdı da qırınday qaskıyıp tura qaldı. Ajal dèl osı sètte tepkeli
kele jatqan qandı tuyaqtay iñǵaylana berse de miz baqpadı. Tek surǵılt jüzi atıp kele
5320 jatqan tañ bozınday kuvqıldanıp ketti.

Baytabın da uzaq küttirgen joq, qabaǵın şıtıp sèl bögeldi de, bir şeşimge kelgen
adamday tez oñ jaq belbevindegi tüye teri qoramsaqtan qozıjavrın jebeni aldı da, oñ
qolındaǵı jaqtı kevde tusına kötere berip sadaǵına asıǵa oqtap oylanbastan tartıp qaldı.

5325 Sol sètte... Navrızbaydıñ sozılğan qolınıñ basında turğan aq suñkar jalp etip jerge kuladı.

Aqbökeninen ayırğan Navrızbayğa qanşa aşuvlı bolğanmen, Baytabın baqastıqtan, namıstan el birliğin joğarı kördi. Kökireginiñ közi aşık jas batırdı Kenesarı özi kelip qusaqtap bavrına kıstı da:

5330 — Baytabınım, şın mergen ekensiñ! — dedi. — Bügingi mağan körsetken qurmetiñ üşin qaramağımdağı eldiñ öziñ tañdağan eñ suluv kızın al.

Qayğı, aşuv jüregine şanşarday qadalıp tursa da boydı alğan qam köñildikti aqılğa biyletken Baytabın iltiypatpen basın iydi de qoydı.

5335 Jaña gana kenet qara tün kelip, surapıl davıl jerge urıp keterdey qobaljqan Navrızbay ayıbın keşirgen Baytabınga qattı riza bolıp, jaqsı körgen suñkardı bir jigicine sol ölgen jerine kömüvdi tapsırdı da (soñınan osı töbe «Suñkar ölgen» töbe dep atalıp ketti) özi kır basına köterildi. Baytabınmen qol alısıp amandastı. Qastarı tügil, dostarınıñ qattı sözün keşirmeytin örkökirek eki batır jigittiñ arasındaqı maqabbat talası men namıs talası osılay bitti.

5340 Biraq el birliğin saqtavdı inisi Navrızbaydan artıq uqınğan Baytabınnan Kenesarı iştey kenet seskene qaldı. «Qaraşıdan şıqsa da han tuqımına bergisiz aqılı bar eken. Bul qasiyetin eske aluv kerek. Jene munday jandı öziñe dos ete bilgen jön. Al alda-jalda qarashılığı jeñip, jolımız eki ayırılattın kün tuvsı tağdırın Qaraüvlek şeşsin... Qasıñnan jav bolıp ketken aqıldı batır şabayın dep turğan qalıñ qoldan qavipti».

Èytsede Kenesarı qatar turğan inisi men Baytabınga süysine qarap:

5345 — Baytabın batır, — dedi jılı şıraymen, — al endi qıyın-qıspaқ, qavip-qaterden aman qaytқан alıs saparıñ jayın bayanda.

Baytabın bastan ötken oqıyqasınıñ bėrin tegis aytıp keldi de:

5350 — Qoñırqulja jigitterinen uqқанım, olar biyilgi kısqı qattı dayındaluvda: Ombıdan da qalıñ esker şıqadı desedi... Qıs tüse sarbazdar avıl-avıldarına tarap, siz kıstavda töleñgitteriñizben qalğan keziñizde ordañızdı şappaқ körinedi, — dep sözün ayadı.

Jıldaqı edeti boyınşa ol kıs tüse bar eskerin eldi-eline taratıp, jaz şıga qayta jıynaytın. Biyıl da sonday oyda edi. Bes mıñnan asıp ketken salt attı javıngerlerdi azıq-

5355 tülükpen, attarın şöppen qamtamasız etüv oñay ma? Qıs közi qıravda, özderi de bul mañayğa kelip ornalaskaı jıldan asqan joq. Jav erevilşilerdiñ elsiz kezın del tapqan terezdi. Eger Ombıdan soldat şıgıp bes jüzge jeter-jetpes töleñgiti, batırı bar sultan avlın qıstı küni qorşar bolsa, qıtılıp ketüv qıyın. Arlan qasqırdı añşılardıñ ombı qarğa qamap soğatınınday, patşa generaldarı da budan oş alar kezın durıs közdegen eken. «Joq, joq, olay op-oñay qolğa tösüvge bolmaydı. Batis Sibir general-gubernatorı esker şıgarıp qıstı küni ustaymın dep jürgende biz Orınbor jaqqa, Kişi jüz jerine avısıp ketüvimiz kerek. Oylamağan jerden payda bolğan erevilşilerge Orınbor soğıs gubernatorı ne qıladı? Ol qamdanıp bizben ayqasqanşa qıs ta öter. Ar jağın tağı körermiz. Mümkın til tabarmız. Ulıq atavlınıñ bəri Gorçakov sekildi qanışer emes şıgar...»

5365 Kenesarı del osı arada jurtqa bul oyın aşqan joq. Ol Baytabın şapqan maldı Ağıbay aydap kele jatqanın, Ojar ekevinin köşten bölünip jaksı habardı aytkalı burın jürüp ketkenin estip boldı da, jadıray tösip tas qabağın qayta aşıp:

— Biraz şaruva bitirip qaytqan ekensin, köp-köp algıs, — dedi, — Ojar osında ma?

— Joq, ol joldağı bir Qaravıl avlına burılıp ketti.

5370 — Nege?

— Onısın aytqan joq. Mağan jüre ber dedi. Şaması eli de tñ tñdamaq terezdi.

Ojardıñ atın estigennen-aq Taymas elere qalğan.

— Qay Ojar? — dedi ol kenet surlana tösip.

— Qıvbetin Ojarı.

5375 — Ol sum bul jaqta qaydan jür edi?

— Ombı abaktısınan qaşıp şıgıp, Tayjannın qızımın birge bizge kelip qosılğan, — dedi Kenesarı.

— Marqum Tayjannın qızı bar ma edi?

5380 — Orıs qolında kündikte jürgen qızı bar eken. Ekeleriniñ joldası dep Ojarga erge şığıptı.

— È-è!

— Ojardı nege sum dediñ?..

— Bul bir uzak oқыğa... Keneke, soñınan aytarmın, — Taymas Navrızbaydın jigitterine qaradı. — Tayjannın kızı qayda?

5385 Şetkerirek turğan jatağan qara jigit javap berdi.

— Osı avılda. Anav şetki aq otav sonıki.

— Yapırmay, è?..

Bul kezde kün de batıp ketken. Imırt üyirilip qarañgılıq tüse bastağan. Kenesarı eldeneni oylap sël tunjırap turdı da:

5390 — Baytabın mergen, alıs joldan qayttıñ goy, bir-eki kün demal, sosın mağan soğarsıñ, — dedi, — söylesetin şaruva bar.

— Qup.

Kenesarı avılğa qaray bettedi. Özge jurt soñınan erdi. Tek Baytabın gana ornınan qozğalmay turıp qaldı.

5395 Kenesarı ordasına kelgennen keyin Taymaspen ekevi oñaşa otırıp, uzak söylesti. Tayjannın jalğız kızınıñ ekelerin javğa ustap bergen adamnıñ koyında jatuvın ekevi de sumdıq kördi. Kisi jiberip Altınşaştı ordağa şaқыrtıp aldı. Taymas kıynala otırıp, uvıljığan jas bala minezdi Altınşaşqa küyevi Ojardıñ kim ekenin aytıp berdi. Bir gajabı, jas kelinşek eñirey jılamadı, «meni odan qutqara köriñder» dep jalınbadı. Tek suvıqtan 5400 qaltırağanday dir-dir etip, tostağanday möldir közinen eki-üş tamşısı jas domalap ketti. Osılay qozğalmay uzak otırdı da, elden vaqıtta barıp, keregege közin avdara şiyedey kızıl erinderin sël aşığıp:

— Özim de sonday bir sumdıqtı sezip jür edim, — dedi. — Agajan, kümènimizdiñ betin aştıñız. Al ekem men Seyten kökem üşin Ojar eli mağan javap 5405 beredi. Oğan kegimdi jibermeske aldarıñızda ant etemin!

— Qarağım, — dedi bağanadan beri Altınşaştıñ suluvlığı men ustamdılığına tañ kalıp otırğan Kenesarı. — Kek aluv — erkektiñ isi, aq savsaqtarıñdı qanğa malma! Tayjan men Seytenniñ qunın özimiz de alamız.

— Joq, — dedi Altınşaş til tartpay, — köketaylar, bul kekti özime qaldırıñızdar!

5410 Taldırmaş jap-jas kelinşekten Kenesarı qur gana qaysarlıq emes, èkelerine degen bir möldir taza sezimdi bayqap qaldı.

— Meyliñ, — dedi kenet ol, — tek qapı qalıp jürme.

Al Baytabın mana töbe basında ün-tünsiz otırıp qalğandı. Ötken-ketkendi elestetip, qiyalı kök betinde jüzgen ayday uzaq kezdi. Sultan tuqımı qarağa qız bermeydi eken, Tilensiniñ erke qızı Dèmetkendi Baytabınıñ èkesi Qojığa qalay bergenin kim bilsin, èytevir osı el avzına ilikken jav jürek èkeniñ arqasında Baytabın da bulañ östi. Sol èkeden on jasında qaldı. Sodan beri ne körmedi? On altısında at jalın tartıp minip, nağası Jolaman batırdıñ soñınan erdi. Qazir jıyırma üšte. Osı jeti jıldıñ işinde at üstinen bir túsken joq. Talay qandı urısqa qatıstı. San merte ajal degen aş arıstannıñ avzında boldı. Sonda... Osınşama şıbın janın jüldege tigerdey buğan ne joq? Èlde malın, dèvletin, bağıñ qorgaymın dep jan talasıp jür me? Joq. Bar malı — astındağı jalğız atı. Düniye-mülük degen tipti nıspısımen joq. Èkeden qalğan qazına — şeşesi Dèmetken panalap otırğan jalğız qaraşa üy. Sonda bul èldilermen nege javlasadı? Baytabındı alıs-julısqa aydağan eki arman. Biri bota köz, oymaq avız Aqböken. Bükil 5425 Kişi jüzde ajarına jan teñ kelmes, ayday tolıqsığan suluvdı aluv üşin Baytabıñğa qur Jolaman batırdıñ jiyeni boluv jetkiliksiz. Hor qızın tek periştelere gana quşadı. Al Aqböken sekildi suluvğa qol sozuvğa jurttan aşkan dèvletiñ, nemese köpke èygili atağıñ boluv kerek. Dèvlet oñay qolğa túspeydi, al atağ... Ol er jigittiñ öziniñ qolınan keler is. Baq uvısqa sıymağanmen atağ uvısqa sıyadı. Javıñnan jasqanbas batır bolsañ ataqtıñ özi 5430 keledi. Tek duşpanıñmen alısa bil. Baytabınıñ èygili jan boluvın Aqbökenniñ özi de tileytin tèrizdi. Sol sebepten emes pe, bunıñ qosılayıq degen tilegine Aqböken soñğı kezge deyin «Èli erte, sen eñ bolmasa jurttan avzına iligetindey halge jet», — dep kelgen joq pa? Qaradan şıqsada Aqbökenniñ han qızdarınıñ armanın kökseytinine bul jazıqtı ma? Bala jasta jaqsı körgeñ albırt jürek qız közine qadirli bolıp körinüv üşin onı keyde 5435 közsiz erlikke de jetektegen joq pa? Èriyne söytti. Tek soñğı kezde gana Baytabın qaynarday tönkerilgen tunıq közge közi túsip ketkendikten tuvğan bul armannıñ orınsız ekenin, qız üşin erlikke umtıluvı uvaq èreket ekenin túsindi. Sol sebepten de özi soñğı vaqıtta Aqbökenge özgeşe qaray bastağan joq pa? Süygen adamınan erlik tilegen mağabbattıñ taza mağabbat emes ekenin añağardı emes pe? Èriyne söytti. Şın jaqsı körgeñ adam birin-biri sol turğan qalpında jaqsı köredi. Aqbökendiki özgeşe arman, özgeşe 5440 tilek. Mümkün bala kezinde Aqböken munı şın unatқан şığar. Serğazınıñ avılınan qaşıp şıqqanında da Baytabın esinde bolğan şığar, biraq özgermeytin jan bar ma, erlikti, ataqtı qadir tutatın qazaq dèstüri munı da özgermek bolar. Onı ayıpqa sanav qılmıs emes pe?

5445 Bul jalğan tüsinik keyde jurt qadirler esimdi ardaqtar Aqböken tügil, ömir baqiy kuldıqta ösken, tek joqşılıqpen ğana közin aşqan adamdardı da özgertip jatadı. Al suluv jandı Aqbökenniñ, süygen jarınıñ èygili boluvın jaqsı köretin Aqbökenniñ bala jastağı sezimnen özgerüvi künè ma? Künè degen künde de oğan renjip, oğan aşuvlanıp, öz ömiriñdi qor etkende ne tüsedi? Kim renjidi, kim jılaydı? Qasıñ qıvanıp, dosıñ ökkeleydi. Tek seni tapqan anañ ğana köz jasın köl etedi.

5450 Ana! Atıñ qanday jaqsı. Baytabındı batırlıq jolğa salğan ekinşi sebep osı ananıñ sözi, ananıñ tilegi emes pe edi? Èriyne, solay.

5455 İyè, sol aduvındı qara kempir edi ğoy, bul on altığa jetkende, Qojınıñ kèri kertöbelin aldına tartıp: «Qarağım, el şetine jav tiydi, nayza ustar er-azamat atqa qonıp jatqanda Qojı balasınıñ şeşesiniñ janında otırğanı kelispes, èkeñniñ atın joqtatpay nağaşınıñ avlına bar», — degen. İyè, osı sözdi aytqan sol qara kempir. Baytabınga osıdan keyin «ana», «el», «tuvğan jer» degen sözder bir uğımda bolıp ketken. Oğan tuvğan jerin qorğasa — anasın qorğaganmen birdey. Eliniñ tèvèlsizdigin qorğaganı — anasınıñ tilegin orındağanına para-par. Baytabın bertin kele, osı Kenesarı tobına qosılğannan beri ğana öziniñ tuvğan hılkına, kir juvıp, kindik kesip ösken jerine qanday 5460 qavıp tōngenin anıq bildi. Bul qavipten tek el bolıp tize qossa ğana qutıla alatının da tūsindi. Ol endi osı el bitken biriksek degen tilekke şıbınday janın, bar tilegin bağındırdı. Özge sezimniñ bèrin bılay tastadı. Somıñ arqasında da Baytabın Navrızbay ekevin javıqtıratın kıyanatın keşti. Er namısın el namısına jeñgizdi. «Qız maħabbatı degen aldıñnan qaşa jōnelgen kızıl tülki emes pe, jete almay qalsañ oğan kim ayıptı? 5465 Hılkıñ zarı jüregiñe şaşıuvday qadalğan şaqtı, öz oyımdağım orındalmaq dep köñiliñdi sezimge buvlıqtırğannan ne tüsedi!?»

5470 Baytabın kıyalı endi Aqbökennen birjolata suvsıp, Altınşaşqa avdı. Altınşaştı eki-aq ret körgen. Biraq köz aldında payda bolğan suret qarañğı meñirev tünde adasıp jürgen şağında köringen ot tèrizdi köñilin serpiltip tastadı. Èytse de birevdiñ qosağı tuvralı oylavdıñ künè ekenin Baytabın jaqsı bileydi, sondıqtan oylamayın dep Altınşaştıñ beynesin özinen san quvdı. Biraq onısına aqılğa boy bermes kıyal degen asav küş könbey-aq qoydı. Jalğız qalsa-aq Altınşaş qasına jetip keledi, sezimin eriksiz oyatıp, özimen birge bir ğajayıp jastıq-şattıq dūniyesine ala jōneledi...

5475 Qazir de Baytabın osınday jağdayda edi. Özi jerde, kıyalı kökte. Ay bağana tuvğan, el jata bastagan. Osı otırğanım jeter endi dep Baytabın ornınan türegele berip edi, kenet Altınşaş beynesini tağı da köz aldına tura qaldı. «Men keldim ğoy, qayda

barasıñ?» — dep külkige kömilgen kumis tisin körsete erkeley töbe basınan jibermedi. Baytabın kenet boyun biylep ala jönelgen köñil davılın basa almay, sezim kemesine minip, şattık teñizinde jüze berdi. Jas batır osınday top jarıp ulan-asır kıymıl eterdey

5480 kuvanıştı jağdayda otırğanda tünge salqın jel èldeqaydan kökiregin küydirgen armanına şıypa bolar bir èdemi ündi jetkizdi. Intığa tıñday qaldı. Qız èni. Oqta-tekte şıqqan davıstardan tömengi tusta kız-bozbala altıbaқан tevip jatqanın Baytabın bağana aňğarğan. Biraқ қияlında payda bolğan Altınşaştı aydalağa jalğız tastap ketüvge қıymay, kız-bozbala қуванışına мән bermey özimen özi болıp отира берген. Al мınав

5485 èn, бурıңğı ènderdey емес, jas jigittiñ onsız da lepirgen көñilin уşıқtırıp èketip барadı. Bul «Töbe басında nege jalğız отıрсıñ, мен seni tastap кеттим гоу. Қазір алтїбақандамın, jet jıldam», — деп buyırған Altınшаştıñ davsı tèrizdi. Bul ün may қарағай тастаған ottay, жүреğine bir jalın lap берip, endi отırғызар емес. Ol Altınшаştıñ davsın èli күнге deyin bir ret te estigen емес, al мınав оған sol Altınшаştıñ davsı

5490 sekildi көрінди. Jүрек solay jorıdı. Estip турғанı Altınшаştıñ èni ekenine jas batır endi күмèn кeltirmedi. Sonıñ üni деп бар сезими, janı, tèni ırıқ bermey «jür-jürley» bastadı. Èytse de Baytabın ornınan қозғалмай «tek èn bitip қалмаса eken» деп тıñдаған üstine қумарлана тıñday түсті. Davis шımında da erekşe edi. Èнші қızdıñ көмeyine тоқсан bulbul қонıp alıp, толıқсіу sayрағандау. Jalğız шıққан èn қобız, дombıra, қурay дıбıстарınıñ

5495 бèриниñ suluv ırғағın bir sazға түsirip тınıқ түнди èldiylegendey... Qız üninen бirese өзiniñ қızıқ дèвренимен қoştасқалı турғандау қayғы estiledi, бirese janındı алмас қılıştay kekke қayrar жігер, al key шақта көñилиñе saya bolar қуванış толқıydı... Bir adam бүkil èлемниñ бар suluvлық beynesin өз davsı арқılı өзgege jetkizgisi kelgendey... Èn бирде асқақтап, көкти шарıқтай, бир mezet jel құлпıртқан көгал шөптиñ басındaу құлпıra

5500 түsip, nemese jardı urған teñiz толқınındaу күşeye қарқındaп, al èlden vaқıtта барıp, қара tastı èzer jarıp шıққан tas bulақтай ақırım ғана sıldır қағıp èlsirey, мıñ буралıp жүз қубıldı.

Baytabın endi şıdap отира алмаdı, altıbaқан jaққа жүре berdi. Èn салған шımında da Altınшаş edi. Ol бағанағı Kenesarı ordasınan шıққаннан keyin, üyinde şıdap отира

5505 almay, altıbaқанға kelgen. Jastıқ degen бир lavлаған jalın емес pe, жүреktegi қayғынı da, Ojарға degen kekti de, қорғасındaу eritip, өзiniñ ıstıқ қушағına aymalay қısıп, бөтен дүниyege ala jönelgen. Altınшаş дèл osı sette Ojardı umıtıp, қurbı-қурдastарınıñ қуванışına ere, altıbaқан tepti, èn салdı. Қayғы көлкиген көñildi қızıl шoқ jastıқtıñ қızuvına jeñgizdi.

5510 Baytabın kız-bozbalalardıñ jıyınına jetken kezde, Altınşaş altıbağannan tüsti. Aylı tünde aydaladan payda bolğan jas batırdı körip Altınşaş Baytabınıñ qasına keldi. Ojarmen birge ketken jigitti birden tanıdı. Qıvanıp qalğanday.

— Sav-sèlemet qayttıñız ba batır? — dedi ol Baytabıña jaqınday.

5515 Küle qarağan Altınşaş Baytabıña hor qızınan birde-bir kem köringen joq. Jastıq mereyin, suluv körkin jas batırğa èdeyi arnap aşqanday, Altınşaş ta aylı tünde bozañkı tartқан aq betin taqay, ülken qaraqat közderi külim-külim etedi. Baytabınıñ jüregi lüpildep, bar denesi küyip-janıp baradı. Boyın biyley jönelgen jalın sezimdi èzer basıp:

— Öziñiz de amansız ba, Altınşaş, — dedi, — Ojar ağa bir şaruvası bolıp joldağı avılда qaldı.

5520 Keliñsek sılq-sılq küldi.

— Ağañız tuvralı qam jemeñiz. Jolın tavıp qaytar.... Men sizdiñ sav-sèlemet kelgeniñizge qıvanıştımmın... Jüregim tım alañdavlı edi.

— Nege? — dedi Baytabın söz astarına tüsinbey.

5525 Bul kezde Baytabındı qorşağan kız-keliñsekte qaytadan altıbağança qaray bettedi. Altınşaş pen jas batır az vaqıt oñaşa qaldı.

— Nege deriñiz bar ma, — dedi kürsinip Altınşaş, — janiñızdağı serikteriñiz mağan qavipti körinip edi.

— Yapırmay, siz de solay oylap pa ediñiz...

Altınşaş pen Baytabın söylese kelip birin biri endi şın tanığanday.

5530 Boydı biylegen asav sezim qoya ma, tañ sız berip kele jatқан şaqta, avılğa qaytқан kız-bozbaladan ebin tavıp bölünip, bular keyin qaldı.

Bir apta öte, şıqtana baştağan qalıñ ködeniñ arasında, eki jas birin-biri aymalay qıuşaqtap, jastıq mavıqtarın bastı.

5535 Kümis kesedey bop jarqıray tuvğan Şolpan juldızı, sender de men tèrizdi èlem betinde jarqıray tüsiñder degendey, qumar qıuşağındağı eki jaska alıstan jimniñ qağıp qarap turdı.

Baytabın bul kılığın jüregimdi örtegen lèzzat kuvanışınıñ qalavı dese, Altınşaş kastaskan erime degen kektiñ alğaşkı kaytuvı dep uqtı.

5540 Osı bir baqıt tüngei kezdesken eki albırt jürektiñ jibek jiptey nèzik sezimderi birte-birte ülken maħabbatqa aynaldı.

5545 Erteñine, el jatқан kezde Baytabın men Altınşaş osı arada tağı kezdesti. Arğı küngi tunderi de osılay ötti. Ojar kele qoyadı. Birine biri qumarta túsken eki jas, ańdığan köz bar ekenin ańgarmadı. Künde el jata Altınşaştıñ qara şapanın jamılıp qara tünde say boyına baratının jène oniñ tañ sız bere qaytatının Ojardıñ oñ közi men sol közi Sèmen bayqap qalğan. Lèzzat kuvanışına berilip, tas qaynarday ıstıq qandarı bulqısıp oynagan eki jas munı sezegen. Kündegi kezdesetin vaqıttarın ańsay kütövmen bolğan.

5550 Söytip jürgende arada on şaqtı kün ötip ketti. Baytabın bugün de dağdılı èdetinşe sayğa barıp Altınşaştı kütti. Biraq kelinşek kelmedi. Tün ortası da avıp ketti. Ojardıñ èli kaytpaganın biletin Baytabın, tańğa juvıq qalğanda «Altınşaşqa ne boldı?» dep şıday almay urlana kelinşektiñ üyine qaray bettedi. Üy mañında suvıtқан at, ne bolmasa tünde kelgen kölik körinbeydi. «Ojar èli oralmağan eken» dep öz oyına sengen Baytabın aq otavdıñ irgesine etpetey jatıp, üy işine qulaq saldı. Azdan keyin ol èyeldiñ talmavsırağan, kıynalğan davsın estidi. Bir sumdıqtıñ bolğanın jüregi birden sezdi. Atıp 5555 turıp, esiktiñ işinen ilgen tiyegin julıp túsirip, üyge kirip keldi. Baytabınıñ birden körgeni, qara köleñke üydiñ ortasında teris qarap turğan Ojar boldı. Bilegine deyin sıbanıp alğan. Oñ qolında jüzi suvıq aq qanjar. Ananday jerde tobılğı saptı juvan örimdi qamşı... Ayağıniñ astında, üstindegi köylegi para-para bolğan, uzun qolañ şaşı üydiñ teñ ortasına deyin jayılıp, appaq denesi qan-qan bop etpetinen Altınşaş jatır...

5560 Ojar ènevküni Baytabındardan èdeyi bölünip qalğan. Ol Taymastiñ bugün-erteñ keletinin biletin. Taymastiñ Seyten ekevinin sözün estigen-estimegenine közi anıq jetpeytin-di. Sondıqtan bir sıbıs bilingenşe boy tasalağandı jön körgen. Ğabardar bolıp turuvdı Sèmenge tapsırğan. Körşi avıldıñ qıstavında tıgılıp jatқан Ojarğa sazdı jerdiñ sarı jılanınday sıbdırın bildirmey jürgen sarı jigit ènevküni Kenesarı men Taymastiñ 5565 Altınşaştı şaqırğanın, Altınşaştıñ olardan qattı jüdep şıqqanın, al qazır Baytabınmen köñil qosıp jürgenin jetkizgen. Ojar öziniñ eşkerelengenin túsingen. Birden Qoñırqulja avlına qayıp ketüvge Altınşaşqa degen aşuv tusav bola bergen. Jansız kelip onı öltirip, Kenesarı jasağan birjolata qasuvdı oylağan. Sol tilegin orındavğa atın saydıñ ar jağına tastap, el èbden uyqığa kirgende urlana üyine kelgen. Bul kezde Altınşaş jaña gana

5570 Baytabınga jetpekşi bop kiyinip jatkan-dı. Qatını oñaşada qolğa tüsken Ojar, oğan töseginiñ irge jaǵına tıǵıp qoyǵan qanjarın aluvğa murşa bermey, işten tevip birden esinen tandırıp tastaǵan. Sodan keyin Altınşaş közin aşqan kezde avzına oramal tıǵıp ünin şıǵartpay, Tayjan men Seytendi qalay ustap bergenin estirtip, «Baytabınmen oynas boldıñ» dep qamşınıñ astına alǵan. Ol Altınşaştı endi qanjarmen bavızdamaq bop turǵan

5575 mezgilinde üyge Baytabın kirip keldi. Munı kütpegen Ojar, artında taǵı kisiler bar ma dep qaviptenip sël kidirip qaldı. Osı kidirüv Baytabınga jetti, ol atılǵan arıstanday sekirip barıp, Ojardıñ qolındaǵı qanjarın julıp aldı. Sodan keyin eki batır jigiti arıstan men jolbarıstay ayqasa ketti. Baytabınıñ qolı Ojardıñ tamaǵına burın jetti. Ojar qanşa bulqınǵanmen, qurıştay berik qaruvlı qol bosatpadı. Qos qolımen Ojardıñ oñeşin qısқан

5580 qalpında Baytabın qattı da qaldı. Tınısı tarılıp, boyınan kuvatı qaşқан Ojar èlden vaqıtta Baytabınıñ kevdesinen iytergen qos qolın bosatıp jiberip, opırılǵan tomarday duñk ete kuladı. Baytabın Ojardıñ oñeşin sol qolımen kısa tüsti de, oñ qolımen jerde jatқан qanjardı alıp, naq jürek tusınan qulaştay urıp sabına deyin kirgizdi. Entige demin alıp azdan soñ ornınan türegeldi. Ol endi uşıp barıp Altınşaştıñ avzına tıqqan oramaldı julıp

5585 tastap, kevdesine qolın saldı. Talıqsıp jatқан kelinşektiñ jüregi bayav soǵuvda eken.

Osı kezde adır basına qızgılt nurın şaşırata tögip kökjiyekten kün şeti körine bastadı. Azdan soñ örisi keñ, şalgını mol dala toyǵa dayındalǵan qız-kelinşektey, qızıldı-jasıldı jaz ayaǵınıñ güline bölenip, saltanattı sënimen şıqqan kündi qarşı aldı. Möñiregen sıyr, mañıraǵan qoy, oyanǵan avıl öziniñ èdettegi tirşiligimen jaña gana

5590 tınış jatқан dalanı uv-şuvğa böledi.

Endi Baytabın avıldıñ üreylengen qatın-qalaşın, mal örgizüvge erte oyanǵan keri-qurtañ keriya-aqsakaldarın soñınan erte, qanğa boyalǵan Altınşaştı jas balaşa eki qolımen bavırına kısa quşaqtap uzun qara şaşın jerge şubalta, Kenesarınıñ ordasınıñ kasına keldi.

5595 Sergek uyıqtaytın sultan daladaǵı uv-şuvdı estip, sırtaǵı küzetşilerdiñ habarın kütpey, ıyığına qara kundız işigin ile sala asıǵa üyden özi şıqtı.

— Batır, — dedi Baytabın tize bügip, Altınşaştı qolınan tüsirmey, — basımdı alsañ minekey, men jaña öz qolımmen Ojardı öltirdim. Jazığı boldı.

Kenesarı sël oylanıp qaldı. «Ojardıñ böten de jazığı bar. Öltirgeniñ durıs bolǵan.

5600 Biraq sen de maǵan borıstar boluvıñ kerek».

— Jaqsı, Baytabın, keştim bir küneñdi, — dedi sultan èlden vaqıtta.

— Eger ol künèmdi keşseñiz, — dedi Kenesarınıñ betine tike qarap, kuvanışın èzer jasırıp Baytabın, — Arqadan tañdağan kızınıñ beremin degen vèdeñiz bar edi. Tañdağanım osı Altınşaş bolsın, kıyıñız mağan.

5605 — Kıydık, Baytabın.

Adam balasınıñ san aluvan kıyın jağdayına eti üyrengen Kenesarı, Altınşaştıñ munday küyge qalay jetkenin surağan joq, Baytabınıñ tilegin orındadı da, qaytadan ordasına kirip ketti.

5610 Altınşaş eki jetiden keyin jaralarınan ayıgıp, töseginen basın köterdi. Terisaqqan men Ulıtav mañın jaylağan qalıñ Altay, Qaravıl, Taraqtı, Törtuvıl, Qozğan, Bağanalı bolıp jıynalıp, Altınşaş pen Baytabındı ulan-asır toy jasap qostı. At şaptırılıp, baluvan küres te boldı. Bul toyğa jorıqtan qaytқан Ağıbay, Jekebatır, Janaydar, Qudaymendi, Buqarbay qatınastı. Toydı Kenesarı özi baskardı.

5615 Kenesarı key jağdayda «Köppen keñesip pişken ton kelte bolmas» degen eski қағıydanı umıtpaytın. Bul oğan tek durıs şeşim tabuvğa gana emes, alda-jalda tüsken joldarı qavıp-qaterge aparıp soğa qalsa, jalğız özi ayıptı bolmas üşin kerekti edi. Bul jolı da söytti Toy bitken tüni jasırın keñeske üzeñgiles serikterin, özine bağıniştı ruv başşılardıñ şaqırdı. Olarğa Kişi jüzdiñ jerine köşüvdiñ kerektiligini ayttı. Aqıldardıñ suradı. Jıynalğandar, qara buqarağa tuvğan jerden ketüvdiñ kıyın ekenin tüsinse de, böten 5620 lajdarı bolmağandıqtan, küz köşüvge köndi.

Kenesarı mejlilisti bitirip dalağa şıqqanında tañ qulanıyektenip atıp qalğan eken. Biraq toy eli taramaptı. Tömengi saydan kız-kelinşekterdiñ, bozbalalardıñ altıbaқан tevip jatқан dabırları, külgenderi, söylegenderi tınıқ түnde sampıldap estilip turdı. Kenet bir qajırlı davıs ırғаqtı èndi şırqay jöneldi. Kenesarı tiñday qaldı.

5625 Uşar köliñ, sağınıp, qonar köliñ,

Èrqaşanda, er jigit, tuvğan eliñ.

Sonıñ gana jüregin tebirenter

Quvanışını, şattıgını, qayğı-şeriñ...

Onı tastap ketkende alıs jaqqa,

5630 Sozğan qoliñ jeter me ataq, baqqa?

Ƙanşa jüyrik bolsañ da, ögey jerdiñ

Öz şabısı sanalar argımağka...

5635 Öleñ dël özine arnalğanday, Kenesarı kenet tunjırap ketti. «İyè, öz elinde, öz jeriñde seniñ Ƙuniñ bölek. Al böten jağ bunı Ƙalay bağalaydı? Kösemimiz dep soñınan ere me, joğ pa? Şağıruvın şağırsa da, bulardı èli Jolaman Ƙalay Ƙabıldaydı? Öz eli, öz jeri...»

Demek, «Tëvekel, ne bolsa da barğan soñ körerimiz!» degendey, Kenesarı Ƙolın bir-ağ sermedi de, öz ordasına Ƙaray bettedi.

5640 Osı toydan eki apta ötken soñ, japalağtap eñ alğaşkı Ƙar java bastadı. Dël osı kezde oñtüstikke Ƙulağı tigüvli sultan Ƙaratavda ata-meken jerine iye bop Ƙalğan azğantay Ƙoñıratın bir jılı habar aldı. «Mèdeliğhan ögey şeşesi Ğanpadşayım suluvğa üylenipti. Taşkentke közin tigip jürgen Buğar èmiri Ƙoğan hanınıñ bul şariyğatğa jatpaytın künèkar isin şirkev etip Mèdeliğhanğa бүkil musulman Ƙavımın Ƙarsı Ƙoymağ ereketine kirisipti. Sirè, bul ayğas tübi soğıspen bitetin şığar» degen. «Ür-rit soğ, ür-rit soğ, soğ! — dedi eki özbek töbelesse azban Ƙoşğarlarday mandayları jarılmay toğtamaytının biletin Kenesarı işinen, — eger Buğar men Ƙoğan soğısar bolsa birin biri èlsiretpey Ƙoymaydı. Mine dël sol kezde Ƙoğannan бүkil Sır boyın bölip aluvğa boladı. Birañ öytüv üşin öziñ de küş jıynavıñ kerek. Al küşti Ƙişi jüzsiz jıynay almaysıñ».

5650 Kenesarı osınday şeşimge keldi. Ol mañayına jıynalğan Ƙalıñ èskerin jaz şığa tabısarmız dep avıldarına tarattı. Özi üş jüz töleñgiti men Ƙasına ergen bes batırın alıp, küzdiñ Ƙar aralas Ƙara suvığında Torgay men Irgız boyındağı Ƙişi jüz ben Ƙıpşaktıñ jerine Ƙaray köşti.

5655 Orınbor èskeri gubernatorı graf Vasiliy Alekseyeviç Perovskiy, jumsağ orındığka şalğaya tüsip, kögildir közin sël jumıp, keñ mañdayın uzın savsağtı sol Ƙolimen sıypay tağı da oyğa ketti. «Batis Sibir gubernatorınıñ Ƙaramağınan köşip kelip Ƙişi jüz erevilşilerine Ƙosılğan Kenesarı sultanmen til tabuvğa Ƙalay mejbür bolıp edi?.. İyè, iyè, ol kezde pomeşşikterdiñ tepkisine şıday almağan Orınbor ölkesiniñ basıbaylı Ƙaraşekpenderi men kazak-orıstardıñ tügeldey patşa ükimetine Ƙarsılığ körssetken Ƙozğalıstı bastalğan edi goy. Ol az bolğanday Arğadan Kenesarı kelip Elek, Irgız, 5660 Torgay boyındağı Ƙazak avıldarı tegis erevilge şıktı emes pe... Orınbor eki ottıñ ortasında Ƙalmadı ma. Eki ottı birdey söndirüvge küş jetpegen soñ, amal joğ, Ƙazak erevilşilerimen til tabuvğa mejbür bolğan joğpız ba?.. Onda da biz emes, aldımnen

Kenesarı sultanniñ özi bitim suradı emes pe? İyè, iyè, özi surağan. Qalay dep jazıp edi ol sonda hatında?» — Vasiliy Alekseyeviç elüvden asıp ketkenine karamastan, jas 5665 jigitterşe ornınan uşıp türegelip, suñgak boyın tip-tik ustap, ayağın sıptay basıp burışta turğan temir şkaftan bir papkanı alıp işindegi kağazdardı qaray bastadı... «Mine, mine osı kağaz... Bir miñ segiz jüz otız toğızınşı jılı yağny qazaqşa Doñız jılıniñ navrız ayı delingen» Perovskiıy endi avzın jıbrılatıp oqıy bastadı — «Atamız Abılay hannan beri biz orıs jurtsılığımın bir tuvışkan adamday tatuv-tètti ömir sürip kele jatır edik, tek Sibir 5670 gubernatorınıñ adamdarı maza bermegendikten, amalsız soğısuvğa mejbür boldıq... Al sizdiñ jeriñizge kelüvimizben eş vaqıtta da Rossiyağa qas bolmağanımdı aytqım keledi, jène meniñ osı sözimdi joğarı jaqqa jetkizüviñizdi ötinemin»... Graf kağazdı bılay qoyıp tağı oylana qaldı. «Rossiyağa qazaqtardı bağındıruvda meniñ sayasatım èvel bastan-aq knyey Gorçakovtikinen özgeşe bolatın... Ölke boyınşa köterilgen orıs mujıqtarınıñ 5675 kıymılın eske alıp, men qazaqtardı knyey sekildi kılıştıñ küşimen emes, beybit jolmen bağındırğan jön dep bilgem, sondıqtan da Kenesarınıñ ötken künèsına keşirim surap, jañağı hatınıñ köşirmesin Soğıs ministri Çernışev pen vitse-kantsler Nesselrode mırzağa jibergen edim goy, — Perovskiıy aldındağı papkanı tağı aqtara bastadı. — Sol resmiy hatım mına kağaz goy. «Mèrtebeli mırzalar, erevil uyımdastırıp bas kötergen Qasım ulı 5680 Kenesarı sultanniñ osı jiberip otırğan hatınan, eger patşa aғzam oğan keşirim istese, onıñ bizge moyın usınıp bağınatının özderiñiz de körip otırsızdar». İyè, osı hattıñ ayağında budan bılay qaray Orınbor jerine köşip kelgen qazaqtardıñ isine Sibir general-gubernatorınıñ kirispevin ötingen edim men. Solay dep knyey Gorçakovqa Soğıs ministri buyırık ta bergen. Biraq ol buyırıqtı knyey qalay qarşı aldı? Knyey aşuvğa minip 5685 mağan hat jazğan»... — Graf aqırın ezüv tartıp külimsiredi de Gorçakovtıñ hatın tavıp alıp oqıy bastadı. — «Orınborğa jatatın kırğız-qaysaqtardı basqaruv osı vaqıtka deyin meniñ oylamağan isim. Bar maqsatım Kenesarınıñ kanquyly tobırınan öz general-gubernatorlığımdı aman saqtap qaluv bolatın. Kırğız-qaysaqtarğa köne zamandağıday bostandıqtarıñdı qaytarıp èperem dep sendirip, öziniñ el tonavşılığın bürkey bilgen 5690 Kenesarı bölüşiligiñiñ kavpi küşti. Osı sebepten, oñay mal tabuvdan göri, eski zamandağı erkinşilikterin qaytarıp aluvdı arman etip, onıñ soñınan ergender köp».

Graf tağı oylana qaldı.

«Orınbor Ombı emes. Munda orıs oqığandarınıñ demokratsızlı toby bar. Köterilgen halıqtı Gorçakovtay qanğa batırsam, sol özim sıylasatın, keyde pikirimen sanasatın orıs 5695 oqığandarı ne aytadı? Olardıñ da oyın eske aluv kerek. Türkistan tariyhı jönindegi eñbekterimen èygili bolğan, özimmen birge jumıs istep jürgen V. V. Velyaminov-

Zernov, orıs tüsinik sözdigin jasavşı V. Dal қазақтардың Rossiya imperiyasınıñ қол astına kirüvi tübi progressil jol, sondıқтан olardı қарuvdın küşimen emes, aқılmen baғındıruv kerek degen pikirde emes pe... Bul oydı osı Orınbor şekara Komissiyasınıñ bastıǵı bop köp jıldan beri қызмет istep kele jatқан general-mayor V. F. Gens te қoldaydı. Ёytse de osı general-mayor қızık adam, özi Rossiya patşalıǵına baғınbadıñ dep қазақтарға қарсы soǵısadı, sóytip júrip olardıñ jetim balaların úyine jıynap jetimhana aşadı. Jène jurttan jasırıp қазақтардың tariyhı men etnografiyası jöninde eñbek jazadı. Bular az bolǵanday Orınborga aydalıp kelgen polyaktıñ belgili azamattarı da halıqtı 5700 bastıǵı bop köp jıldan beri қызмет istep kele jatқан general-mayor V. F. Gens te қoldaydı. Ёytse de osı general-mayor қızık adam, özi Rossiya patşalıǵına baғınbadıñ dep қазақтарға қарсы soǵısadı, sóytip júrip olardıñ jetim balaların úyine jıynap jetimhana aşadı. Jène jurttan jasırıp қазақтардың tariyhı men etnografiyası jöninde eñbek jazadı. Bular az bolǵanday Orınborga aydalıp kelgen polyaktıñ belgili azamattarı da halıqtı 5705 қırǵannan görі aқılmen көndirgen jön deydi. Osınday oyların Mitskeviçtiñ jan ayaspas dosı, Orınbor muzeyin aşқан Tomaş Zan da, şekara komissiyasında қызмет isteytin darındı aқın I. V. Vitkeviç te ótken jılı özime kelip aşıқтан-aşıқ ayttı...

Қарамағымдаǵı қазақ elin қанға batırıp, erevilin басқанда көñildes sırlastарım, Peterburgtaǵı belgili orıs eдеbiyetşileri ne ayтаdı? Özimniñ bavırım, belgili jazuvşı 5710 Anton Pogorelskiydiñ betine қалай қарaymın? Bèri de қан төгүvdi jek көredi, menen birden bezbey me?».

Perovskiı taǵı da tunjıray қалdı.

«Ёytse de men öz oylaǵanıma jetken edim. Rossiya patşalıǵı men қазақ eliniñ 5715 arasındaǵı қayşılıқ қay түrde bitetinin Kenesarı da, men de anıқ bilmegenmen, èzirge қан төgis шабуvldı eki jaқ birdey toқtatқан edik қoy... Batis Sibir şekarasındaǵı anda-sanda burқ ete қалатın janjaldı esepke almasақ, Orınbor şekarasındaǵı bekinister men kazak-orıs stanitsaların шабуvın Kenesarı birjola toқtattı dese de boladı... Onıñ esesine patша aǵzam ótken қırқınşı jılı Kenesарınıñ bar күnèsin keşirip, amnistiya berdi... Jène aydalıp, sottalıp ketken tuvǵan-tuvıstarın tegis қayтardı...»

5720 Graf birdeme oyına түskendey ornınan түregelip temir şkaftan ekinşi bir papkanı aldı.

«Іyè, iyè, patша aǵzam meniñ tilegim úşin öziniñ burınǵı ukazın buzǵan joқ pa edi? Ol ukazda...»

5725 Perovskiı Ukazǵa köz жүgirtip oқıy bastadı. Bul Birinşi Nikolay patşanıñ bir miñ segiz жүz otız segizinşi, қазақша Ёyt jılı mamır ayınıñ birinde bergen Ukazı edi. Onda «Қılmıstarı úşin arestant rotalarına jiberilgen қазақтар, merzimdi vaқıttarı bitkennen keyin de tuvǵan jerlerine қayтарılmay, èsker қызметine jaraytın senimdileri soldatқа берilip, al өзгeleri Ёrқut guberniyasına jer avdarılısın», — degen.

«Patşa aǵzam osı meyimirsiz Ukazına qaramay, — dedi graf işinen, —
 5730 Kenesarınıñ ustalıp ketken tuvıstarın, Vèliyhanınıñ ülken balası Ğubaydolladan bastap
 bosatıp berdi... Biraq Ğubaydolla tuvğan inisi — Qusmurınıñ aǵa sultanı Şıñǵıstıñ
 eline barmay, Kenesarıǵa kelip qosıldı. Nelikten? Patşa aǵzamınıñ jaqsılıǵın
 bilmegendiginen be, èlde öziniñ toqal şeşesi, Şıñǵıstıñ anası Ayǵanımǵa degen östigin
 5735 umıtpaǵanı ma?.. Ayǵanım demekşi, onı osıdan jıyırma bes jıl burın Peterburgta körüp
 edim ğoy.. Marqum Birinşi Aleksandr patşanıñ tuvğan küngi toyında... Sol toyǵa
 arnalǵan balda suluvlıq jaǵınan Ayǵanımnın eş èyeldiñ aspaǵanı èli esimde... Oǵan
 özim sekildi orıstıñ jas ofitseriniñ bəri ǵaşık bolıp qalǵan edik qoy». Graf èldeneni esine
 túsirip külimsiredi. «İyè, söytken suluv Ayǵanımdı qaskırdıñ qanşıǵınday tas jürek dep
 kim oylaǵan. Handıqqa özimen talasqan Vèliydiñ ülken èyeline tuvğan Ğubaydollanı
 5740 da, Vèliydiñ tuvğan aǵası Sartaydı da Sibirge jer avdartqan joq pa? — Perovskiy taǵı
 külimsiredi. — Alayda Birinşi Aleksandr patşanıñ sol toyn ömir baqıy umıta
 almaspın... Jetpiske tayap qalǵan Vèliy özi sekildi kileñ aq şaştı şaldarmen patşa
 sarayınıñ bir salonında karta oynap otırǵanda, biydiñ dèl kızuv üstinde. Ayǵanımdı öz
 üyime alıp ketip edim-av! Ah, jastıq şaq, jastıq şaq, sen qazır alıstaǵı ay tèrizdisiñ ğoy,
 5745 sèvleñ bar, kızuvıñ joq...

Al sondaǵı marqum Birinşi Aleksandr tuvğan küngi balmen, qorǵanışım Birinşi
 Nikolay patşanıñ tuvğan künine arnalǵan keşegi bal ayırması qanday? Jer men köktey!
 Alǵaşkı balda qılıştıñ jüzindey qılışılǵan ofitser edim, aldımında men asatın san kızık
 aşkar belder bar bolatın, bar bolaşaǵım meni kütüp tur edi ğoy... Al keşegi balda şe?..
 5750 Şın kızığı artında qalǵan kèrilikke bas iye bastaǵan jan sekildi köringen joq pın ba,
 saltanattı saray bikeşterine... Ayǵanım tèrizdi jas suluvdı oñaşaǵa alıp ketpek tügil,
 patşa aǵzamınıñ köñildesi jezökşe Ninanıñ èziline èzil qaytara almay qaldım ğoy... İyè,
 iyè, bèleniñ bəri osı èzilden bastalǵan joq pa?.. Söytti ğoy».

Vasiliy Alekseyeviç tunjıray oyǵa ketti. Rasında ol oylanatın jèytter köp edi.
 5755 Perovskiy Qoqanǵa özi baskarıp barǵan Doñız jılǵı sètsiz ekspeditsiyasınıñ èvresinen
 qutılǵan soñ, biyıl azıraq dem alıp köñil kötereyin dep jazǵıturım patşa aǵzamınıñ
 ruqsatı boyınşa Peterburgke kelgen. Jastıq şaq ötken jerdiñ ıstıqtığı qanday, osı tamaşa
 astanada üş-tört ay serüvendep qalǵan. Endi qaytam dep turǵan kezinde patşa aǵzamınıñ
 bir kızınıñ tuvğan küni bolıp, sonıñ balına qatınasqan. Balda qıdırıp jürip Birinşi
 5760 Nikolay imperatorı men onıñ köñildes èyeli, Peterburgtıñ soñǵı kezde avızǵa iline
 bastaǵan suluvı Nina Makeyevskayamen kezdesip qalǵan. Amandasıp bolǵannan keyin
 sayqal Nina:

— Ah, patşa aǵzam, sizdiñ maǵan bergen vèdeñizdi orındamavıñızǵa Vasiliy Alekseyeviç te kinèli ğoy dep oylaymın, — dep külgen.

5765 Patşa sarayı èyelderiniñ munday sözdi astarsız aytpaytının biletin Perovski derrev:

— Ğafuv etiñiz. Eger mètrebeli patşa aǵzam vède bergen bolsa, ol vèdeni orındav üşin Orınbor ölkesiniñ èskeriy gubernatorı graf Perovski öz janın pida etüvge bar, — dep basın iygen.

5770 — Onda qalay bolǵanı? — Suluv Nina sıyqırlana külgen, — patşa aǵzam maǵan osı toyǵa köyletikke buhar düriyasın aldırım dep arnavlı kerüven jiberedi. Al ol kerüvendi Taşkent tübinde soǵıs aşqan sizdiñ Kenesarı sultanıñız tonaydı... Bul ayıp emes pe?

5775 — Ol mümkin emes. Keşe ğana hıbar aldım. Besinşi sentyabr küni Kenesarı sultan öziniñ Torǵay özeniniñ jaǵasındaǵı ordasında bolatın.

5780 — Orınbordand Aral teñiziniñ jaǵasına deyin eki ay jüretin tek orıs generaldarı ğana, — degen Nikolay patşa kekete, sèl qabaǵın şıtıp. Bunısı Perovskiyeñ Hıva handıǵına qarsı otız toǵızınşı jılı şıǵarǵan ekspeditsiyasınıñ Aral teñiziniñ jaǵasına eki ayda èzer barǵanın betine salıq etüv, — al kırgız sultandarı Torǵaydan tórt miñ èskermen jeti-aq künde Sozaqqa jetedi eken.

— Ğafuv etiñiz, patşa aǵzam, men sizdiñ qaljıñıñızǵa túsinipturǵam joq. — Perovski basın iye túsken.

5785 — Qaramaǵındaǵı kırgızdardıñ ne istep jatqanın, patşa generaldarınan emes, generaldarı patşasınan biletin bolǵan eken bul baqıtsız Rossiyada. — Nikolay patşa qabaǵın tüye túsken. — Bilmeseniz aytayın. Siz qorǵan bop jürgen Kenesarı sultan osı jılı jetinşi sentyabr küni özin han dep jarıyalap, sonıñ qurmetine bir jetiden keyin Qoqan handıǵına qarsı Taşkent tübinde soǵıs aşqan.

5790 — Beker bolar... — degen Perovski senerin de, senbesin de bilmey. Öytkeni jaqında ğana öziniñ ornında qalǵan general-mayor Gensten hat alǵan. Hatında ol adyutantı Gernniñ Kenesarı ordasınan birinşi sentyabrde qaytqanın jazıp «Ol jaqta bertiñiz, Kenesarı bitimniñ eñ soñǵı şeşimin kütüp jür» degen.

— Beker! Ğafuv etiñiz, qadirli Vasiliy Alekseyeviç, bugün ğana Qoqan hanı Şerèliden şabarman keldi. — Nikolay patşa soñǵı kezge deyin öziniñ süyep jürgen

gubernatorın birjolata jermen-jeksen etkisi kelmedi. Endi ol jüzine sël sıray berdi, — osı
 5795 vaqıtqa deyin knyaz Gorçakovtan göri graf Perovskiydi jaqın sanasaq onımız
 Kenesarını siz han etsin degenimiz eken dep túsınbeñiz. «Bir patşalıqtıñ işinde ekinşi
 patşalık boluvğa mümkün emes». Jene İndiya, Avғанstan, Orta Aziyada ağılındar men
 bizdiñ tilegimiz қarama-қарсы kelip otırғanda, Buқar, Қоқан, Ҳива һандықтаримен
 5800 savda-sattıqtı, қарım-қатınastı buzuv Rossiya imperiyasınıñ sayasatına jatpaydı. Munı
 da uğıñız. Demek, Kenesarı eñgimesin bitiretin vaqıt jetti. Èr gubernator öz betinşe
 sayasat жүргізүден eşteñe önetin emes. Sondıqtan men bugün Çernıшев mırzaға Sibir
 men Orınbor gubernatorları tize қosa otırıp, biyıl jazda Kenesarı қозғалısın birjolata
 қurtatın bolsın degen buyırık berdim. Eger bul mindetti orınday almaymın deseñiz...

— Bèrin de túsindim, — dep Perovskiy basın iye túsken.

5805 — Túsınseñiz, köp keşikpey Orınborga жүrip ketersiz dep oylaymın. — Patşa
 aғzam basın iyzep қоştastı da, endi kidirmey, қасындағы suluv kelinшеkti қолтықтаp kete
 барған.

5810 Nina Makeyevskaya Soғıs ministri Çernıшевtıñ Nikolay patşaға jaқındaştırған
 èyeli ekenin graf biletin. Al sol Çernıшевtıñ көpten beri Perovskiydiñ ornına artilleriya
 general-mayorı Obruçevti қоyғысы kelip жүргенin de sezetin. Tek patşa aғzamınıñ özi
 Perovskiydi süeytin bolғandıqtan «avıstırayıq» devge bata almaytın. «Çernıшев
 oylaған мақсатına jaқındap қалған sekildi-av» dedi graf işinen, patşa aғzamınıñ sözinen
 özine көz қарастıñ өзgere bastaғанın sezип, «bir қатınға көylekke degen torқanıñ
 mezgilinde kelmegeni үшін bir eldiñ taғdırı өзgeşe şeşilüvi kerek».

5815 Perovskiy sol tüni tañ ata-aқ Orınborga attанған da suvit жүrip keşe jetken.
 Kelgen betinde-aқ Gensten bolған vaқıyғanıñ anıғın bilgen. Бүгін қолданар шарanı
 şeşpek.

5820 Kenesarı қозғалısın basuvdı aқıldаспақ болған Perovskiy қарамағындағы аға
 sultandarға «tez jetsin» деп at шаптырған. Al барлық jaғdaydı toлық bayandavdı general
 Genske tapsırған. Èskeriy gubernator bul bayandamaға bir төvlik қана vaқıt bergen.
 Қазір sol general Gensti күtip otırған jayı бар.

— Èskeriy gubernator mırza, — dedi esikti aşıp һатşı-adyutantı aққuba kelgen
 bala jigit, — general mayor mırza keldi.

— Kirsin.

5825 Uzun boylı, qoşkar tumsıqtı, oyılı, ülken közinde altın pensnesi bar, eşkeriy adamnan göri oqımistılarga köbirek uqsas Gens üyge kirdi.

Graftıñ kabineti Gorçaktıñ kisi qabıldaytın bölmesindey dalıyıp jatqan sustı bolmasa da, tört burıstı èjeptèvir keñ zal. Stol tusındağı patşa aғzamıñ suretinen böten eşkeriy gubernator qurmet tutatın Suvorov, Kutuzov sekildi ataqtı orıs qolbaşlılarınıñ 5830 gana bir-eki tas müsinderi bar. Jumsaq orındıqtar, divandar bèri altın tüstes sarı barqıtpen tıstalğan. Qabırğada Orınbor ölkesiniñ ülken kartası. Bölme işi tolğan kitap. Burıstağı şkaftı işinde de, stol üstinde de kileñ bılğarı tıstı juvan şıgarmalar...

— Jaqsı jatıp, jèyli turdıñız ba, Vasiliy Alekseyeviç, — dedi Gens qol berip amandasıp, bul ekevi köpten kele jatqan èriptes, seriktes adam bolğandıqtan aralarında 5835 bèlendey resmий tèrtip saqtala qoymaytın, — jol soğıp tastağan joq pa eken?..

— Jol soqqanmen tösekte raqtattanıp jatatın kez bolıp tur ma? — Perovski ezüv tartıp küldi de, tez ornınan türegelip, qabırğadağı kartanıñ aldına bardı. — Vaqtı bosqa ötkizbeyik, general mırza, siz mağan aldımın Kenesarı sultannıñ qaramağındağı eldiñ 5840 qaysısı kay jerde, sonı körsetiñizşi.

Gens burısta turgan körsetkiş tayaktı alıp söyley bastadı.

— Bul jaqqa Kenesarınıñ soñınan köşip kelgen Aqmola jène Qarqaralı okrugteriniñ Èlke — Baydalı, Tınalı — Qarpıq, Alşın — Jağalbaylı, Qarakesek, Aytqoja — Qarpıq, Töbe — Temeş bolıstarı Qaraqum men Aqkumniñ töñiregindegi 5845 mına jaylımdar men Jılanşık özeniniñ Torğayğa quyatın sağasına ornalastı. Al Bayanavıl okruginen kelgen Qozğan, Qoylıbay...

... Şağır, Qarjas, Malay — Qalkaman bolıstarı men Aqmola okruginiñ Tınalı — Qarpıq, Toraygır — Qıpşaq bolıstarıniñ qalğan avıldarı Bağanalı ruvimen qosıla, mına 5850 Qara Torğay özeni boyına jaylastı. Osı Qara Torğaydıñ joğargı tusında, jurt «Orda tikken» dep atay bastağan jerde Kenesarınıñ öziniñ avlı tur. Otız segizinşi jılı Kenesarimen birge köterilgen Orta jüzdiñ Atbasar duvanına jatatın mına Arğınatı Ulıtav, Terisaqqan, Qayraqtı, Şoyındı köl, Aq köl mañın jaylağan qalıñ Altay — Èlke, Altay — Baydèli, Töbet — Temeş, Tınalı — Qarpıq, Aytqoja — Qarpıq, Qoylıbay — Altay, Alşın — Jağalbaylı ruvları bizdiñ jerimizdegi Alşınmen birigip ketip otır. Mine kördiñiz be, qaşa jer ekenin? Gens kartanıñ dèl ortasın qomaqtı etip bir oyıp ötti, — 5855 buğan mına Jayıqtıñ küñşığıs jağındağı Jem, Elek, Irgız özenderi men Jılandı, Muğajar tavrınıñ bavırın qonıs etken Kişi jüzdiñ Tabın, Tama, Şıqılık, Şömekey, Şekti,

Törtkara ruvların qossañız erevilşil sultan qaramağında Frantsiya men İtaliyağa para-par bir qandıq el boladı.

Perovskiy kartağa oylana köz tastadı.

5860 — Tañ qalam, — dedi ol sël kidire, — jayşılıqta avlı bir qonıp ötetin jerge talasatın qazaq ruvları, Sibirden qaptay köşken osınşama elge qalay qonıs berdi?

— Rasında, bul tañ qalatın jağday, — Gens oylana javap qayırdı. — Kenesarınıñ küşi de osında emes pe? Ol Rossiya imperiyasınıñ otarşılıq sayasatın ömir boyı bıtırap jürgen qazaq ruvlarınıñ basın qosuvğa paydalana bilip otır.

5865 — Sondıqtan da onı qazaqtar qan sayladı demeksiñ be?

— «Kesarını jetinşi sentyabr küni qan köteripti» degen habardı üş künnen keyin men de estidim. Siziñ atıñızdan arnavlı kisi jiberip, «bul ras habar ma?» dep suraq salğanımda Kesarı: «beker» dep javap qayırdı. Bul sözge men sendim. Öytkeni «Üş jüzdiñ adamdarı Kesarını aq kiygizge köterip qan saylaptı. Torgay boyında ulan-asır toy bolıp jatır», — dep Qoqan beyqam otırqanda ol tört miñ eşkermen bir jeti ötpay Sozaqtan bir-aq şıqtı. Sonısına qaraganda «Kesarı qan bolıptı» degen söz qıvılgı ma deymen. Ne bolsa da anıñ Gern mirza bilip keledi, ol aldıñğı küni jürip ketti.

— Bar qazaqtıñ basın qosatın qanıñ boldım demese Sozaqqa nege bardı?

5875 — Torgay praviteli Ahmet Jantörin: «Kesarı Sozaqqa öz betimen bargan joq. Taşkent qısqıne qarşı bas kötergen Sır boyın jaylağan Şömekey, Törtkara, Tama ruvları onı Qoqan qandıqınan qutqaruvdı surap şaqırıp otır» deydi. Al Sibir Tamojnıy okruginiñ bastıqı: «Kesarı Qoqan jerine soñğı alasapıran kezde köşip ketken Rossiyağa baqınatın qırğız avıldarın qaytarıp èkelüvge ötti» deydi. Eger bul habarlarğa tuvğan èkesi Qasım töreni Qoqan qanı men Taşkent qısqınesiniñ öltirgenin eske alsaq,
5880 Aziya eliniñ dëstüri boyınşa Kesarınıñ jav jurtın şabam devi tañ qalarlıq is emes.

— Kesarınıñ tuvıstarın öltirgen Medelihan men Taşkent qısqıbegi Begderbek, Lëşkerlar qazir joq. Onda Medelihanınıñ inisi momın Şerelihan. Ol bizge dos.

5885 Medelihan bayağı Taşkende toqal şesimesen kezdeskennen keyin, bir jıl ötpay üylengen bolatın. Bunısın kèpir isi dep «Qasapşı Nurasulla» atangan Buqar èmiri, biyilgi jılı köp eşkermen kep Medelihandı bavızdap, al suluv Hanpadşayımınıñ küntiymesine qorgasın quyıp öltirgen-di. Graf sonı aytıp tur.

— Buqar men Qoqan handıgınıñ arastığı qastıqtı paydalanıp, Kenesarı elin bosatıp alamin dese osı kez eñ iñğaylı kez. Kenesarınıñ kıymılı osını körsetedi... Al ol Buqar, Qoqan, Hıva handarınıñ biriniñ de qol astına kirgisi kelmeydi. Olardıñ qazaq halkına jandarı aşımaytının, özin «bizge kel» dep şaqırsa, handıqtarın Rossiyadan korgaytın aldıñğı şep etip paydalanuvdı gana közdeytinin Kenesarı jaqsı biledi. Sondıqtan da aldıñğı jılı oktyabr ayında Medelihan köp sıylıqpen edeyi kisi jiberip, Qoqan handıgına köş degeninde, Kenesarınıñ könbey qalğanı öziñizge ayan. Ol Hıva hanı Allaqulğa da könbegen. Bul jağdaylar tuvralı biz oktyabr ayında graf Nesselrodege arnavlı hat jazğanbız...

— Bəri durıs. Kenesarınıñ Qoqan, Buqar, Hıva handarınıñ qaramağı tügil, Rossiya imperiyasınıñ da qol astına kirgisi kelmeytinin bilemin. Onıñ oyı Rossiya bergen tınıştıqtı paydalanıp, Qoqan qaramağındağı qazaqtardı özine qosıp aluv. Söytip barıp qazaq handıgın quruv... Şaması kelse Hıva hanına qarısı şıgıp jürgen Kötibardıñ Esetin de özine ertüv. Biraq Eset te, Sır boyınıñ batırı Janğoja da Kenesarınıñ qol astında bolgısı kelmeydi. Olar «Ortaq ögizden, oñaşa buzavdı» jaqsı köredi. Kenesarığa Kişi jüzdiñ bəri birdey qosılmay otıruvına da osı sebep...

— Janğoja bul jolı Kenesarımen til tavıptı. Eytpeşe bes miñ èskeri bar Sozaq sekildi küşti bekinisti, Kenesarı eki miñ èskerimen qalay alsın...

5905 Perovskiy Genstıñ sözün bölip jiberdi.

— Patşa aғzam tört miñ èskermen attanıptı deydi goy Kenesarını?

— Onısı ras. Biraq mınav Şuñqır qudıq tübine at şaldırğan èskeriniñ arasında dizenteriya avruvı payda bolıp eki miñday javıngeri urısqa qatınasa almaptı. Onıñ ornına Janğoja batır eki miñ èskerimen kelip qosılıptı.

5910 — Söytip olar Sozaqtı alıp pa?

— Aluvğa tayav deydi. Bügin urıs bastalğanına on kün.

— Ğajap, — dedi Perovskiy, — zeñbirekti, bes miñ èskeri bar mıqtı bekinisti Kenesarı tört miñ attı èskerimen qalay almaq?

5915 — Kıyanat körıp qorlangan jurttı qaşan da bolsa tèvekelşil keledi. Biri onğa tatıydı. Onıñ üstine Kenesarı sekildi tējiriybeli qolbaşısı bolsa... — Gens oyğa şomğanday sël kidirdi, — Kenesarınıñ Sozaqtı alatını sözsiz. Bekinis qabırğasına

şığatın jüzdegen baspaldağ istetipti. Ol baspaldağpen örmeleytin batırlar qazak jigitteriniñ arasında qaşan da bolsa mıñdap tabıladı.

— Söz joq, batır halıq! — dedi Perovskiı, — tek bastarı birikpeydi. Ruv-ruv
5920 bop ünemi talasadı da jatadı. Köringenge bağınuvlarınıñ bas sebebiniñ özi de osında...
— Vasiliı Alekseyeviç kenet kartağa burıldı. Esine patşa ağızamnıñ Kenesarı Sozaqqa bir jetiniñ işinde jetipti, degen sözi tüsti. Ol kartadan közin almay, — orta jolda Betpaqdala, atpenen osnav jerdi olar qalay bir jetide aldı? — dedi. Gens küldi.

— Bir jeti emes, bes künniñ işinde, Kenesarınıñ jetinşi sentyabr küni Ulıtav
5925 mañında bolğanı haq. Onı han sayladı ma, saylamadı ma bilmeymin, sol küni Alaşahannıñ qabiriniñ janında sultandı qoldaytın ruvdıñ bar aqsakal, biyeleriniñ jıynaluvı ras. Al on ekinşi sentyabr küni ol avruvdan sav qalğan eşkerimen Sozaqtan bir-aq şıqtı. Kenesarınıñ küşiniñ özi osı şapşañdığında, qulan, kiyik sekildi tuvğan dalasınıñ oy-şuqırın jaqsı biletindiginde...

— Eytse de bes künde... Perovskiı kenet kartağa qayta burıldı. — Sonda ol qay
5930 jolmen jürgen? Betpaqdaladan qus bolıp uşıp ötti me? Qazaqtıñ Sırğa baratın eski jolı mınav Balkaş köli jağası arqılı ötedi... Ne bolmasa Qaraqumdı basıp otıradı. Biraq oğan at emes, tüye kerek.

— Kenesarı bu jolı Alaşahannıñ budan tört jüz jıl burın salğan eski sürlevimen
5935 jüripti. Onı mağan keşe bizge hat ekelgen bir sarbazı ayttı. Eger bilgiñiz kelse...

Perovskiıdıñ esine aq patşanıñ öziniñ Aral teñizine eki ayda jetkeni jayındağı kekesini tağı tüsti. Ol qabağın sël şıttı da, «körset» dep basın iyzedi.

— Birinşiden, ol bul jorıqqa başı etip Arqanıñ batırların emes, qum keşip
5940 üyrengen Şömekey, Tabın, Törtqara ruvlarınıñ tañdavlı jigitterin alğan... — Gens kartanıñ janına kelip, onı uzın körsetkişpen şuqılay, sol jorıqqa dël özi qatınasqanday tēptēstep söylep ketti. — Olar mına Qara Keñgirdegi Alaşahan mazarınan şığıp, Ulıtavdan jüz otız şaqırımday jerdegi Qarajarğa kelip tünepti. Odan Sarısuvdıñ qumayttı oñ jağın jağalap otırıp, jıyırma eki şaqırımday jerdegi Taymas batırdıñ molasın basıp, kırık bes şaqırım turatın mına Qız molası dep atalatın tusqa kelip azırağ at
5945 şaldırıptı.

— Bul ara şöpke kedey, suvğa jarımağan jer sekildi goy?

— Durıs aytasız, — dedi Gens, — qazaq jilqısı munday jerde de ottay aladı... Sosın jıyırma jeti şaqırımday jerdegi mına Sart molasınan sël tömenirek, Sarısuvdıñ Tasötkel dep atalatın tusınan èsker argı betke ötip bir tünepti... Tañ ata qalıñ qol qayta
5950 köterilip Sarısuvdıñ sol jaq jağasimen jürip otırıp, otız şaqırımday jerde turatın Qara Qıpşaq beyitine kelip tağı da at şaldırıptı. Budan èri köp keşikpey Kökjiyde deytin örkeş-örkeş qumdı oñir bastaladı. Bul arada taqır sordağıday emes, örkeş-örkeş şağıldardıñ arasındaqı say, oypattarda jüzgen, jıñgıl, şeñgel, bayalış, seksevil ösedı. Key jerlerinde biyiktigi bes sajınday jiyde aqaştarı da şoğırlana kezdesedi. Anda-sanda
5955 surğılt tüstes kişkentay qoyandar men iyreleñdegen şağın sur jılandar közge tüsedı. Oqta-tekte üyirimen aydalanı basına köterip satırday şapqan qara quyırıqtı da körüvge boladı. Osı şağıldardıñ arasındaqı jerdi qulaş boyı qazsañ, tuşşı suv şıgadı. Osı aramen Kökjiyde qoynavınan otız şaqırımday jerdegi Jaman qorğanğa jetesiñ.

— Bul Qoқан handarınıñ qazaq jerine salğan alğaşkı qorğanı goy? — dedi
5960 Perovski oylana.

— İyè, — Gens èldeneni esine tüsirgendey sël kidirdi de, qayta söylep ketti. — Bul biyiktigi tört, qalıñdığı bir jarım kezdey, tört burıştı şım duval. Köldeneñi jıyırma bes sajınday, uzındığı da sonday. Duvaldı qorşay tereñdigi üş jarım, köldeneñi eki kezdey or qazılğan. Bir kezde Qoқан handarı bul qorğandı qazaqtardan kerüven jolın
5965 qorğav üşin salsa, soñğı kezde qazaq avıldarın şabuv aldında toqtaytın bekinisi etken. Osı Jaman qorğanda bir tünep Kenesarı qolı èri qaray jüripti. Barhandar budan èri kişireye tüsedı, biraq mal otı joqtıñ qası. Qazsañ èli de tuşşı suv şıgadı. Jaman qorğannan Sarısuvdıñ sol jağın jağalay Qızıl jıñgıl arqılı otız bes şaqırımday jer ötkennen keyin Sandıbayğa öştesip Qara Keñgirden köşip ketken Beteş batırdıñ
5970 Teliköldegi qıstavınıñ üstinen şığasıñ. Osı qıstavdan keyin, jazğıturımğı qar suvınan ğana payda bolatın, Sarısuvğa quyatın, Boqtıqarın degen jılğa kezdesedi. Eger sonıñ qumayttı jağasimen jürip otırsañ, kırık şaqırımday jerdegi Aynamköl dep atalatın kögal şöpti, qamıstı Qarasuvğa kezdesesiñ. Odan èri qaray Betpaqdala bastaladı.

Gens sël toqtap, kartağa qaradı da:

5975 — Umitıp bara jatır ekenmin goy. Jaman qorğan men Beteş qıstavınıñ arasında mınav Şuñqır qudıq dep atalatın üş qudıq jatır. Bul qudıqtardıñ suvı tuşşı, möldir, biraq işinde şılav şöp köp. Olarda türli mikrobtar, infuzoriyalar bar. Baytabın batır bastap kele jatқан qol istıqқа şıday almay osı qudıqtarğa toqtap suv işken eken, şetinen avırıptı... —

5980 Avırğan èskeriniñ köbin Qızıl jıñıl boyına kıstavğa kelgen Naymannıñ Bağanalı eline Kenesarı qaldırıp ketipti.

Genstiñ jas kezinde jağrafiyalıq ekspeditsiyamen osı aranı san kezgenin biletin Perovskiı onıñ sözün bölgen joq. Tek tıñdavda boldı.

5985 — Betpaqdala alıstan qarağan adamğa, jan-jağınan on bes sajınday biyiktene köterilip bir tutasqan qızıl küreñ jar sekildenip körinedi. Alğaşkı körgen kisige ol bir türli suvıq, sustı... — Tek işine kirgende ğana azdap köñiliñ ornıqkanday boladı. Söytse de uşı-qıyırı joq taqır adamnıñ zèresin almay qoymaydı, — dedi Gens sözün qayta bastap, — osınday eşbir ösimdigi joq qum men taqırdı basın jürip otırsañ jetpis şaqırımday ötkende Terisaqqan degen suvı qumğa siñip ketken sayğa kezdesesiñ. Odan jıyırma şaqırımday jerde aldında Aydarlı qum sayı jatadı. Bul arada oşagan, tüye japıraş sekildi azdağan ösimdik kezdesedi. Dèl osı jerde Şıñırav dep atalatın tereñ qudıq bar. Suvı mol. Biraq Kenesarı èskeri bul araqı kidirmey, boldıra bastagan attarına türkmenderşe qoydıñ quyrığın jegizip...

5990 — Qıuv dalada quyrıqtı qaydan alıp jür? — dedi Perovskiı, — èlde bul arada el bar ma?

5995 — Joq. Olar jüz atqa jüz qoy tañıp alıp jüripti... Sodan Betpaqdalanı köktey jüz jıyırma şaqırımday jer ötkende köldeneñdey kezdesetin Şuv özeniniñ Besqulan dep atalatın ötkeline kelip toqtaptı. Ar jağında Sırdariya jeri. Biraq èli de qum, èli de taqır. Suvı aşşı, şöbi az. Beskulannan on altı şaqırımday jerde Aqjayıqtan köli bar. Bu da aşşı köli. Odan İney men Qulan qabaq adırların basıp otırıp on jeti — on segiz şaqırımday 6000 jerdegi mına Qosqudıqqa kelesiñ. Bunıñ da suvı aşşı, şöbi mardımsız. Qosqudıqtan otız şaqırım barhandı qumdı basıp otırıp, mına suvsız Şubar degen saydıñ boyındağı Jamankudıqqa jetesiñ. Bunıñ suvı sèl tuşşılav, biraq tüye bolmasa jılqı işüvge kelmeydi. Budan jıyırma bes şaqırımday jerde Berdi biy molası bar. Bul arada tuşşı suvlı kişkentay say bar. Jağasında azın-avlaq ösimdik te joq emes. Kenesarı qolı Besqulan 6005 ötkelinen keyin kidirmey jürip otırıp, toqsan şaqırım qumdı, şöldi jerdi künniñ ıstığına qaramay bir-aq künde alğan. Osı keyde Berdi biy molası, keyde Qul dep atalatın sayda at şaldırıp, özderi tüni boyı tınığıp, tañ ata ar jağında jıyırma bes şaqırım jerdegi Sozaqtıñ tübinen bir-aq şıqqan. Kün şıqpay bekinisti qorşap alıptı. Sozaq datqası Babajan tipti qannen-qapersiz jatsa kerek, bir nökeri kelip «jav kelip qaldı, turıñız!» 6010 dese, «Sozaqqa Kenesarıdan böten jan bata almaydı. Kenesarı qayda, Sozaq qayda!» dep javap beriıpti. Nökeri: «Kelgen sol Kenesarınıñ özi!» — dese, «Şırağım, jılağısı

kelgen bala èkesiniñ saçalımen oynaydı. Ulıtavda Һandıǵım toylap jatқан Kenesarı қus bolıp уşıп kelmese, қайдан keledi, ойınıндı қoy!» — деп ақırıпtı.

Perovskiy ezüv tartıp күldi.

6015 — Ulıtavdan Sozaққа deyin altı жүз шақırımday қумdı, шöldi jerdi bes күнде öтипти degen sözge Babajan түгил, men de senbes edim. Tek munday жүriske күnine жүз жүyırma шақırım jer alatın қазақ atı ғана jaraydı.

6020 — Қазақ жүгиттери ше? — Gens te күldi. — Alғашқы sayаһatımda salt atқа minemin dep meniñ de artım oyılıп қалған. — General-mayor қазир қазақ ölkesin otarlavға kelgen jan sekildi emes, қазақ jerin zerttevge kelgen қарapayım ғалım tєrizdi. — Biraқ sol jolı men bul Һalıқtıñ көp etnografiyalıқ materiyalдарın, erteги, dastandarın öte көp jazıp aldım... — Kenet ol Perovskiyge күlimsirey қараdı, — siz Шув özeniniñ mına ötkelin Besқulan, al mına töbelerdi İney, Қaban деп nege ataytıнын estigeniñiz bar ma?

6025 Orınbor шекара басқармасынıñ bastıǵı general-mayor Genstiñ soǵıstan көri, tariyhıy, etnografiyalıқ jaǵdaydı süye eñgime etetinин билетин Perovskiy, is jayında söylesüvge asıǵıp tursa da, onıñ көñilin қaldırǵısı kelmey:

6030 — Bilmeymin, — dedi, — biraқ билетин adamnıñ sözин tındavға бармін... Қазир añızın tıңdavға ıқılas қoyıp турған osı jumsaқ minezdi көringen graf Perovskiydiñ, osıdan on eki жүл ötkennen keyin, қalıñ қолмен kelip, қазақ dalasın қанға batırıp Aқмешитти alatının kim билген! Gens joldasınıñ ıқılasına riza болıp Besқulan tuvralı budan otız жүл burın jazıp алған añızın aytıp berdi.

6035 — Alaşaһannıñ jaқsı көретин balasın taǵı қulan üyiri basıp öltiriпти, — dedi Gens añızdı esine түsire, — қатти қapаланған èri meylinşe ашuvланған Һан, қulan bitkendi қıruvdı buyıradı. Kimde-kim olardı қırıp bitirse soған ғajayıп көp sıyлық pen eñ suluv киши қızın bermekши болadı. Dombıлақ degen batır Һannıñ tilegin orındayмін деп vеde beredi. Öziniñ İney, Қaban degen жүyрик attarın минip қulandardı қuvadı, қayда қасса da қoymay beyşaralardı қıradı. Aқırında bes-aқ қulan қaladı. Olar Шув özeninen ötip қumға қаşadı. Osı қulandardıñ Шuvдан öтken jerин Besқulan deyди. Қumға қuvıp 6040 шıққан batırdıñ attarınıñ jete almay zorıǵıp ölgen jerlerin İney, Қaban деп ataptı. Һannıñ қızın alam деп қum arasında қаңǵıp ölген Dombıлақ batırdıñ molası деп қазақтар Шuvdıñ терiskey jaǵındaǵı molanı көrsetedi... Rasında da bul mola tım көне... Oған senüvge de болadı.

— Қазақ jerinde ne көп, mola көп. Jène бèриниң de atı bar. Jaқsı көрген адамın
 6045 atavsız tastamaydı, — dedi Perovskiј, — өлген soñ bizge de jer atın қояр ma eken? —
 Kenet ol қолın silтеди, — meyli, өлгennen keyin ne dese o desin... Al èzirge... tiri жүрген
 kezimizde patша aғзам aldındaғı borışımızdı durıs atқарalıқ. — Endi Perovskiј sözін
 tujıra söyledi, — eñ aldımen Buғар һanı men Қоқан һанınıñ arasındaғı soғısқа nege
 6050 kiristi, sol jayında Kenesarıdan түsinik surañız. Al Kenesarınıñ bul isi Rossiya
 imperiyasınıñ oñtüstiktegi savda-sattıқ jumısına orasan ziyan keltiredi. Sondıқтан bizdiñ
 һatımızdı alısımen Қоқан һандығına қарсы urısın tıyıp, Rossiya jerine tez қaytatın bolsın.

— Buған Kenesarı sultan renjimey me? «Öz betimmen қıymıldavға мүмkindik
 bergileri kelmeydi eken», деп оylap қалмай ma?

— Oylasa oylasın. Büytöv eñ aldımen Kenesarınıñ өз bası üşin kerek. Rossiya
 6055 patшалығına өз erkimen baғınuv degen söz, өз erkimennen javlarınan kek aluv degen söz
 emes. Rossiya patшалығına baғınuv, tek Rossiya мүдdesin ғана көздеп қана өмир сүрүv.
 Munı Kenesarı duғaday jattap aluvға tiyisti.

— Jaқsı.

Gens sèl oylanıp turdı da, stol üstinde jatқан öziniñ papkasınan bir қағазды alıp
 6060 Perovskiјge usındı.

— Bul ne?

— Meniñ һatıma Kenesarınıñ javabı.

Perovskiј men Kenesarınıñ bitimge kelgenin estise de Batis Sibir general-
 gubernatorı şekaradaғı Kenesarıға jatatın avıldardı şabuvın toқtatpaған. «Қасım төре
 6065 қарақşıları Rossiyаға baғındım деп қur aldap жүр, al durısında patшаға қарсы èreketin
 күşeytүvde», — деп soғıs ministri Çernışevke arız da etken. Èbden ızalangán Gorçakov
 öziniñ bir һatında Perovskiјge: «Kesarını Sibir şekaralıғınan мүldem alıp ket, ne
 bolmasa maған onı öziniñ uyasında қurtuvға ruқsat et», — деп jazған. Buған
 Perovskiј: «Sultandı kinèli degen қorıtındıға kele almaymın, öytkeni ol Orınborға
 6070 қарағаннан beri, қол astımдағı jurttı ашuvlandırар еşbir is istep жүрген жоқ. Onı el tonadı
 degen söz bir-eki қазақtıñ көrsetүvine ғана negizdelgen. Bul дүdamal күvèликтер
 Kenesarınıñ ayıptı ekenin дәleldey алмайды» — деп javap bergen. Biraқ Orınbor şekara
 komissiyasınıñ predsdateli general Gens anıғına jetkisi kelip, «Gorçakovtıñ sizge taғıp
 otırған kinèsi ras pa?» — деп Kenesarıға түsinik берүvin surap arnavlı һat jiberген.

6075 Қазір Генстиң Перовскийге берген қағазы сол һатқа қайтарған сultanniң javabı edi.

Perovskiy қағазdı alıp davsın шығара оқы bastadı:

— «Patша aғzam берген manifestten keyin men Rossiyaға қарсы қол көтерген emespin. Bu jaғınan adal ekenime bir қудaydıң özi күvè. Javlarım meni sizdiң aldınıзда қаралағлары keledi. Eger kerek deseñizder, үkimet aldında özimniң tipti kinèsiz ekenimdi dèledep шығuvға бармын. Javlarım meni öte jek көredi, meniң sizdermen tatuv bolғанымды көргileri kelmeydi», — Perovskiy қағазdı Genske қайтарып berdi, Kenesarı шын аytıp турғанı sözsiz. Biraқ javı тım көp... Түbi onıң jazıғы болмаса da jazıқты etedi. Buni tek knyез Gorçakov қана emes, eñ aldımen қазақ sultandarınıң özderi-aқ atқarıп шығadı.

6085

— Sondıқтан da Kenesarı сегиз adamdı özine öte қас sanaydı. Alғашқы jazған һattarınıң birinde solay degen..

— Kim-kim сонда olar?

— Batıs Sibir general-gubernatorlıғına jatatın Қудaymendi ulı Қоңırқұлja, Күшik ulı Құлjan, Кишкентай ulı Аққошқар, Javғашар, bizdiң Orınbor guberniyasına jatatın Jantöre ulı Аһmet, Jappastıñ biyi һорунjiy Jаңабıl, Jaғалbaylı biyi Күkir, Soзақ datқası Babajan... Bulardı ol tek қазақtı Rossiya men Қоқанға sattı dep jek көrmeydi, өз bastарınıң қамы үшін elge тım қataldıқтарın da eske aladı. Jène өзge sultandarday, baylarday bul сегизи Kenesarı jaғına шығıp көрген emes, көterilissilerdiң шүv degennen-aқ taban tiresken javлары. Èsirese Қоңırқұлja мен Аһmet.

6090

6095

— Bul ekevinің jan ayaspas jav bolatındarı da түsinikti, Kenesarı Batıs Sibirdegi erevilin Қоңırқұлja аға sultan болıp отырған Ақmola prikazın шабуvдан bastasa, Orınbor jerinde sultan-pravitel Аһmet Jantörinniң еñsisine tiygen Torғay, Irgız өзenderiniң boyına tuvın tigip отır.

— Kenesарınıң da тistesken javı osı ekevi. Özge sultandardı jek көрсе de, el birliгin сақтаймын dep, nemese өз jaғına tartuvға тırısıп onша tiye қoymaydı. Al bul ekevinің atın estigende... — Gens сèl ezüv tarttı, — Kenesarı өз ordasında отырғanniң өзinde de, қılıшın қınabınan сувırıp aladı desedi көрген jurт.

6100

— Тım ашuvlı eken. Түbi Kenesarı bul ekevinің basın jutpay тnbas!

6105 — Мүмkin bul ekevi Kenesарınıң basın jutar?

eger soğıs ministri Çernışev «Gorçakovpen qosılıp Kenesarını qurtıñdar» dep sın buyırık berip qalsa, qolında sol buyırıqtı orındarlıq qanday küş barın bilgisi kelgen. Sultan-praviteldiñ şaqırılğan sebepteri de osı edi.

— Arıstan men Baymuğamed sultandar kelgen joq pa?

— Èzir kelgen joq.

— Onda Aħmet Jantörin kirsın.

Üyge Aħmet kirdi. Bul boyşañdav kelgen, keñ tanav, süzegen buqanıñ közindey şatınağan ülken közdi, qara sur, orta jastan asıñkırap bara jatqan kisi. İyığında Rossiya èskeriniñ podpolkovniktik pogonı bar. Orısşa oqığan, kezinde Orınbordağı Neplyuyevtıñ èskeri uçılışsesin bitirgen. Ol èskerşe amandasıp, qolın köterip esik aldında tura qaldı.

— Podpolkovnik Jantörin sizdiñ şaqıruvıñızben keldi, general mırza.

6150 — Joğarı şıgıñız, sultan-pravitel.

Bular qol alısıp amandashkannan keyin, Perovskiıy birden şaqırğan şaruvasına kiristi.

— Sultan Aħmet, siz Kenesarınıñ qazir Qoqan jerinde soğısıp jatqanın bilesiz goy?

6155 — Èriyne.

— Kenesarı Qoqan hanımen nege soğısıp jatır? Siz bul jayında ne estidiñiz? Mümkin, Hıva hanınıñ ötiñişin orındap, Buħar hanın jeñip bermek pe?

— Kenesarı onday aqımaq emes. Mèdeliħandı öltirip Nurasulla Qoqandı özine bağındırğannan keyin Kenesarı Hıva hanımen Qoqandağı qazaq jerin sağan alıp beremin dep astırtın söz jürgizgen. Ondağı oyı Buħar hanı Nurasulla tım küşeyip ketpes üşin Buħar men Hıva arasın şatıstıruv. Kenesarığa tartuvğa kumis er-tokımdı argımaq pen on bes mıltıq jibergen Hıva hanı Allaqul, Kenesarı meniñ jağımda boladı eken dep Buħarğa qarısı soğıs aştı. Biraq bul soğıstıñ qızıgın Qoqan kördi, Hıva men Buħar kırılısıp jatqanda, biyıl Qoqan qalasınıñ adamdarı köteriliske şıgıp, Qoqannan buħarlıqtardı quvıp, Mèdeliħanıñ tuvısı Şerèlini han etip köterdi. Munı körgen Kenesarı Qoqan ħandıgın qaytadan küşeyip ketkenşe, Taşkent quşbegisiniñ

6170 karamağındağı jeti miñ şañıraq qazaq avlın özime qosıp alayın dep, osı aydıñ on besinde tört miñ qolmen Taşkentke qaray attandı. Meniñ habarşımnıñ aytuvı boyınşa, Kenesarı qazirdiñ özinde-aq Jañaqorğan, Jölek, Aqmeşitti basıp alğan körinedi. Bu künde urıs Sozaqta jürip jatır desedi. Kenesarı bosatқан key qazaq avıldarı beri qaray köşe bastağan tērizdi.

6175 — Budan bizge keler қандаy zıyan bar? — dedi Perovskiı Genske qarap, — bir miñ segiz jüz otız tórtinşi jılı Qasım tóreniñ balası Sarjan Rossiya imperiyası karamağınan kırık miñ üylik kırıvar eldi alıp qaşsa, bugün Qasım tóreniñ ekinşi balası Kenesarı sultan sol kırık miñnan Qoқан handıǵınıñ karamağında qalğan jeti miñ üydi keyin qaytaramnıñ dep soǵıs aşuvda. Bul Rossiya imperiyasınıñ jeñisi emes pe?

6180 — Joқ, Bul Kenesarı sultannıñ jeñisi, — dedi kenet tunjırap ketken Aqmet, — qazir onıñ karamağında Nayman, Baǵanalı, Arǵın, Tabın, Tama, Şekti, Şómekey, Baybaqtı, Qıpşaq ruvları bes miñ avıl, yaki eki jüz elöv miñ şañıraq bolsa, oǵan Qoқан handıǵınan jeti miñ şañıraq köşip kelip taǵı qosılsa qanşa küş jıynalǵanı? Al, Kenesarı tiri turǵanında Rossiyaǵa dos bolmaydı.

— Nege?

— Onıñ köksegeni Abılaydıñ zamanı. Bar qazaqqa özi han bolmaq!...

6185 — Jaraydı, — dedi Gens, — Kenesarı handıqtı köksesin, al sonda... — general-mayor qabaǵın sël şıttı, — jaña öziñ aytıñ goy, onıñ karamağında eki jüz elöv miñ üy bar dep, er üyde tört adamnan bolsın... Sonda bir milliyonday kisi bir Kenesarını han etemiz dep bizben küreske şıǵıp jür me? Osınşama adamdı qorqıtıp soñınan ergize almaysıñ. Joқ, Aqmet sultan, mundağı eñgime eldeqayda tereñde. Elgi milliyon adamnıñ aq patşaǵa qarısı narazılıǵı men Kenesarınıñ han bolsam degen armanı uştasıp jatır. Munday jaǵdayda biz Kenesarını emes, elde adasıp, elde şavıp aladı dep qorqıp sol sultannıñ soñınan erip jürgen jurttı eske aluvǵa tiyistimiz. Kenesarını qurtamız dep milliyon adamdı qurtuvǵa boladı ma?

— Boladı! Nege bolmaydı?! — dedi kenet Aqmet qattıraq davıstap jiberip.

— Öziñmen bir tuvǵan qazaǵıñ bolsa da ma?

6190 — Meyli. Qazaǵım bolsın, şürşitim bolsın. Aytқанıma könip, aydaǵanıma jürmeydi eken, kırıp tastav kerek!.

6200 Gens oğan renjij qaradı. Aldında turğan adam, kenet generalğa adam emes, ƙan ƙumar ƙorƙav sekildi bolıp ƙörinip ketti. «Ƙalıƙtı bosƙa ƙırmav kerek» dep ultımız bölek biz ara tüşkimiz keledi, al mınav... Gens kenet Aƙmetke «Ƙalıƙ sendey sultandardı nege jek ƙöretini endi tüşinikti boldı. Èkeñ Ayšuvaƙ ƙannıñ balası Jantöreni ƙalıƙ öltirip edi. Bayƙa, Aƙmet, seniñ de ajalıñ ƙalıƙ ƙaharınan kelmesin!» — degisi kelip ketti. Biraƙ Perovskiı burınıraƙ:

6205 — Jaraydı, biz mına general mırza ekevmiz Kenesarını özimizge ƙan tökpeı bağındıruvdı jön ƙörıp edik, — dedi. — Eger onday mümkinşilik bolmaydı eken, — ƙüş jumsavğa da barmız. Sonda Kenesarı jasağın talƙandavğa èlderiniñ jete me?

Ƙuvanğannan Aƙmettiñ ƙözi jarƙ ete ƙaldı.

6210 — Èbden jetedi. Kenesarıda ƙazir segiz mındaı attı èsker bolsa, mına biz Jantöreniñ sultan-pravitel eki balası Aƙmet pen Arıstan üş mın javınger ƙarsı ƙoya alamız. Jantöreniñ inisi sultan-pravitel Baymuğamed eki mın adam beredi. Jappas ulı Jağabıldan, Kenesarığa ƙosılmay ƙalğan Or boyındağı Törtƙara, Jağalbaylı ruvlarınıñ biyi Ƙükir, Biygajannan mın adamnan şıgadı. Kenesarınıñ ƙası Ƙıpşaq biyi Jañbırşınıñ Balğojası mın sıpay berse... Sonda ƙanşa boldıƙ? Toğız mın ba? Buğan Orınbor èskeriı gubernatorı eki mın soldat ƙossa, ƙulşınıp otırğan Batıs Sibir èskersiz-aƙ Kenesarını biyıl ƙüzde joƙ etüvge boladı. Tek ruƙsat etilsin.

6215 — Jaƙsı, — dedi kenet Perovskiı, — özge sultandar kelsin. Keşke keñeselik. Joldan şarşağan şığarsız, èzirge tınığa turıñız.

Aƙmet şıgıp ketkennen keyin Perovskiı:

6220 — Ƙördiñ be, merteбели dosım, — dedi Genske, — ƙazaƙ jerinde feodaldıƙ, ruvlıƙ dèstürdiñ ƙanday mıƙtı ekenin? Èr sultan, biı ƙaramağındağı ruvlastarınıñ jigitin öz soldattarındaı jumsay aladı. Ƙazaƙ ta bir, ƙoy da bir, tek aldarına tüşetin serkesi bolsın!

— Joƙ, — dedi Gens ƙabağın sèl şıtıp, — ƙazaƙ darındı ƙalıƙ, batır ƙalıƙ, ètteñ baƙıtsız ƙalıƙ.

Perovskiı javap ƙayırganşa adyutant tağı üıge kirdi.

6225 — General mırza, — dedi ol èdenege sèl ƙızarıp, — ƙazaƙtıñ tamaşa eki suluv ƙızı kelip tur. Ket desem, sizge kirmey ketpeıız deydi. Biri orıssa suvday bileği.

Perovskiy men Gens birine-biri qaradı. Qazaq qızınıñ orıssa söylevi ekevine de tañ dñniye.

— Kirsin, — dedi Vasiliy Alekseyeviç.

6230 «Qız» degen söz jas kezinde bozbalaşılıqtı basınan köp ötkizgen Perovskiyge jılı tiydi me, ol eriksiz jağasın jöndep, tikireygen sarğılt murtınıñ uşın sël şiyırşıqtay èdemiledi. Gens pen Perovskiy birine-biri qarap külip jiberdi. Jüyrık at şappasa da qırındaydı degen.

6235 Osı kezde üyge sëndene kiyingen eki qız kirdi. Biriniñ basında sèvkele, sonısına karağanda jas tüsken kelişek sekildi. Üsterindegi kiyimderi bay qızdarınikinidey torqa men dñriya bolmasa da, köz tartarlıqtay èdemi. Qızıl şiybarqıt qamzol, ayaqtarında qızğılt kèkiymè etik, aq patsayı şıtırman köylek. Kelişektiñ qasındağı qızdıñ basında qızıl tülki ükili börik, belderindegi kumis belbev bulardıñ Arqadan şıqqandarın añgartadı.

6240 — Sav-salamatsızdar ma, mertebeleli general mirzalar, — dedi sèvkeleli, şaşı jerge tüsken kelişek. Qasındağı qız orıssa bilmegendikten eski Arqa dèstüriminen eki kolın kevdesine aparıp, basın iydi.

— Özderiñiz de amansızdar ma, qaraqtarım? — Gens birinşi bolıp amandastı. — Qaydan jürsiñder! Attarıñ kim?

6245 — Meniñ atım — Altınşaş, janımdağı qızdıñ atı Kumis. Kenesarı avlınanbız, — kelişek orıstıñ taza tilimen tüsinik berdi.

Qazaq qızınıñ orıssa osınşama èdemi söylegenine tañ qalğan Gens:

— Orışsanı qaydan üyrendiñ? — dedi.

6250 Altınşaş èkesi Tayjandı atqannan keyin qalay orıs arasına tüskeninen bastap, eñ aqırı Kenesarı batırı Baytabınga erge şıqqanına şeyin jasırmay, bar ömirbayanın èdemi orıs tilimen aytıp berdi. Orıssa söylep turğan kimniñ qızı ekenin endi uqқан Perovskiy;

— Bizde qanday şaruvañ bar? — dep suradı.

6255 — Qurmetti general, sizdi èdilette jan degen soñ kelip turmın, — dedi ol kenet közine kelgen jasın sürtip, — ötken jılı Kenesarı sultanniñ aydalıp ketken bar tuvıs-jaqınına patşa aqzamniñ amnistiyasın alıp berdiñiz... Meniñ onday ülken tilekti sizden

talap eter kaçım joq, tek ayañız dep ötinemin... Eñ bolmasa Turinskige jer avdarılğan ağa-inilerim men apa-siñlilerimniñ amandığın bildirip beriñiz...

Gens közinen jası sorğalap turğan kelinşekti ayap, teris burılıp ketti.

Al Perovskiy:

6260 — Janıñdağı balanıñ qanday şaruvası bar? — dedi Altınşaştıñ ötinişine birden javap bere qoymay, sıltavratıp.

Altınşaş Kümistiñ de basınan ötken vaqıyğanı jasırmay tegis aytıp keldi de:

6265 — Bu da sizderdi èdeletti degenge, Qoñırkulja ağa sultannıñ üstinen şağım aytıp kelip tur. Osınday ozbırlıq istegen adam eşbir jaza tartpay kete bere me deydi. Èkesi Èbdivaqıyttı da sol Qoñırkulja sıpayları öltirdi.

— Qanday ayvandıq! — dedi Gens Kümisti ayap ketip frantsuz tilinde.

— İyè, dala zañı ayvandıqpen şektes keledi! — dedi Perovskiy de frantsuzşa javap qayıp.

6270 Altınşaş eleñ ete qaldı. Ol frantsuzşa da biletin. Altınşaştı qızmetşi qız etip üyine alğan general-mayor Fonderson orıstıñ aqsüyekterinen bolatın. Olar üy-işteri bop köbinese frantsuzşa söylesetin. Jetim qız Altınşaşqa bes jıldıñ işinde amal joq, jat tildi de üyrenüvge tura kelgen.

Altınşaştıñ eleñ etkenin añğarıp qalğan Perovskiy:

6275 — Sen nemene, frantsuz tilin de bilesiñ be? — dedi. Altınşaş generaldardıñ özara sözderiniñ küvəsi bolğısı kelmedi.

— Joq... — dep tömen qaradı...

— Onda nege eleñ ete qaldıñ?

— Sözderiñizge tüsinbegen soñ tañdanğanım goy...

6280 Frantsuz tilin bilmeymin degeninen Altınşaş soñınan köp payda kördi. Generaldardıñ san qıpiya sırların estip, Kenesarığa qarşı qoldanıлмақşı şaralardı küni burın bilip otırdı.

— Bulardıñ ötinişine қандай жавап берүвге болadı? — dedi Gens Perovskiye tağı da frantsuz tilinde.

6285 — Mına keliñsektiñ ekesi jönde patşa aғzamға jazıp, ne bolmasa soğıs ministri Çernışev arқılı birdeme bilüvge bolar. Al Қоңırқұлжаға ne isteysiñ? Ol Gorçakovtıñ қарамағындағы adam гоу... Қысқасы, ötinişteriñdi aқылдасып көрermiz dep шығарып салув керек.

— Bular ekinşi ret қайта kele ala ma?.. Bizderdi de aldamşı jandar eken гоу degen oyda ömir-baқiy ketpey me.

6290 — Aldamşı jandar ekenimizdi birden bilgennen köri, soñınan bilgenderi durıs emes pe? — Perovskiye ezüv tartıp күldi. — Öytkeni bizge de, olarға da jeñil tiyedi.

— Жоқ, — dedi Gens, — Bular ekevmizdi orıs generalдары деп senim tutıp kelip tur. Men bulardı siz aytқандай aldap шығара sala almayмін...

— Sonda ne istemeksiz?

6295 — Aziya isi departamenti arқılı mına қızdıñ tuvıstarınıñ қайда ekenin bilüvge tırısамın, al Қоңırқұлjanı жавапқа tartuvların talap etem.

Perovskiye tağı da күldi.

— Rossiya keñseleriniñ munday iste asıқpaytıнына èli köziñ jetken жоқ па edi? Bul қыздар senen жавап kelgenşe avıldарında қартayıп та öler...

6300 — Avılға барғаннан keyin bul қыздарdıñ қайтып kelüvi ekitalay... Көнсе osı jerde қалuvların surayмін. Жавабын tezdetüvge tırısамın. Onıñ üstine bul ekevi de meniñ jetimһанama керек.

6305 Gens üyinde қазақtıñ jetim balalarına арналған баспана ашқан. Oларға orısша-қазақша söyley билетin tәрбиyeşi aluvdı köpten beri oylap жүр edi. General-mayordiñ oyına түsingen Perovskiye:

— Meyliñ, öziñ bil, — деп күldi. Gens қыздарға қарап:

— Ötinişteriñ tuvralı tiyisti kisilerмен һабарласалық. Жавап kelgenşe иңғайлы көрсеñder meniñ üyimde болыңдар. Қазақ balalarına ашқан jetimһана бар, сонда қызмет isteñder, — dedi.

6310 Altınşaş sèl oylandı da, birdemege bel buvğanday birden:

— Jaksı, — dep javap berdi.

Kelinşektiñ nege tez köne Ʒalğanın Gens te, Perovski de túsine ƷoyƷan joƷ. Onıñ oyın janındaƷı Kúmis te añǵarmadı. BiraƷ ol birazdan beri sırlas bolıp alǵan Ʒurbısınıñ köñilin jıƷƷısı kelmedi. Az vaƷıt Orınborda bola turuvdı teris körmedi.

6315 Sol küni Gens Ʒızdardı öz úyine èkep jetim balalarmen tanıstırdı, keşke taman bulardıñ isi jayında departamentke Ʒat jazdı. Jène Perovskiyeñ tapsıruvı boyınşa Kenesarıǵa da «ƷoƷan Ʒandıǵına Ʒarsı soǵıstı toƷtatıp, Orınbor şekarasına Ʒayıp keliñder» degen buyırık jiberdi.

6320 Kenesarı bul Ʒattı on segiz kün soǵısıp SozaƷƷa kirgen küni aldı. Ol kelesi aptada Ʒalıñ Ʒolımen Taşkentke attanbaƷşı edi. Amal joƷ, aytƷandarına könem degen Orınbor bastıƷtarına vèdesi bar sol sebepti ƷoƷan Ʒandıǵımen bitim jasap, keyin Ʒayıtuvǵa mejbür boldı. BiraƷ Kenesarı keyin Ʒayıtuvin Ʒayıtsa da, óziniñ endi eşteñege erkiniñ joƷtıǵına iştey küyiniip, patşa generaldarına kektene Ʒaldı.

6325 Zirektik, oyşıldık, sezimtalдық — ana sütimen birge bitetin Ʒasiyetter. Munı adam satıp ala almaydı, eger jüreginde osı bir Ʒasiyetterdiñ uşƷındarı bolsa ǵana ómir, Ʒorşañan Ʒoǵam onı ne ulǵayta tusedi, ne öşiredi.

6330 Jasınan öner men ǵılımdı önege etken Esirkegen tórt jil Semeyde orısşa oƷıǵanda köp jaǵdaydı túsindi... Èsirese tuvǵan el-jurttıñ nadandıǵı, ƷamƷorsızdıǵı jüregine şoƷ tastap, mazasın ala berdi. Bul jèytter Esirkegendı Ʒur Ʒayǵı, şerge bölep Ʒana Ʒoymay, eline ƷamƷorlıƷ eterlik jol izdetti. Endi ol orıs ƷalƷınıñ tariyhına, meñeniyetine, ösüv jolına üñile Ʒaradı. Öz eliniñ bul ƷalıƷtan ƷanşalıƷ keyin Ʒalğanın oylana tüsti. Oylanǵan sayın, ortaǵasırılıƷ meşevlikten Ʒol sozuvi Ʒajetin, Ʒıs Ʒattı bolǵan bir juttan soñ-aƷ dèvleti sarƷılıp şıǵa beretin, mal soñında ótken köşpendilik turmıstan ǵori egis salatın otırıƷılıƷ ómirge Ʒaray iykemdenüvi kerektingine közi jete tüsti.

6340 Esirkegen öz sana-sezimine azıƷ bolar taǵı da bir sırlı dünüye aştı. Ol sonav OrtalıƷ Rossiyadan ƷazaƷ jerine jaña ƷonısƷa köşip kelgen orıstıñ Ʒaraşekpen mujıƷtarı men aƷ patşaǵa Ʒarsı Ʒol kötergeni úşin Semey sekildi alıs bekiniske jer avdarılǵan dekabrister — orıs ofitserleri men oƷımıstı adamdarınıñ ƷazaƷ ƷalƷına degen janaşırılıƷ, dostıƷ köz Ʒarastarı edi. ƷalıƷ pen ƷalıƷtıñ eş vaƷıtta javlaspaytuvin, olardı arazdastıratin tek üstem taptıñ ƷanavşılıƷ sayasatı ekenin túsiniip, onıñ jüreginiñ tükpirinde orıs

6345 halkına degen bir edemi jılı sezim tuva bastağan. «Halıq pen halıq tatuv bolsa, aq patşa ne isteydi? Al Qıtay, Qoqan, Hıva, Buhardan qorlıq körıp bası qosılmay jürgen qalıñ qazaqqa tübi tağdırı da, qayğı, qıvanışı da bir, süyenış bolar el kerek. Oğan orıs jurtsılığınan jaqın kim bar? Èri mädeniyetti, èri qıvattı. Dostassa qorğan bola aladı? Biraq sonda elimizdiñ tèveldizdiği ne küyge uşıraydı. Mümkün el tèveldizdiği de saqtalar. Kenesarı, Ağıbaylardıñ tüsinbey jürgenderi bar şıǵar. Joq, san ayqastan ötken bul batırlardı el küyin tüsinbey jür devge meniñ qanday qaqım bar?.. Bul bir aqılğa salatın jağday».

6350 Osınday küyde jürgende Esirkegen Semeydegi orıs mektebin bitirip, qıs kele Peterburg kadet korpusına tüsetin boldı. Bul bir mıñ segiz jüz kırık birinşi, qazaqşa Sıyır jılı edi. Oquvğa qar java baratındıqtan ol jaz şıǵa öz avlına kelgen. Jüregin kökeykesti arman torlağan, el qamın oylar jigıt — oypat üstinde erte şıǵıp, erte solatın sarǵaldak gül tèrizdi, erte pisip, erte qartayadı. Seksennen attap selkildey bastağan Masan qart
6355 jıyırmağa jaña ilingen nemesesiniñ oy sorǵan bozǵılt jüzine qarap, onıñ janın jegen bir keseldiñ bar ekenin birden uqtı. Biraq kelgen betten tis jarıp belendey demegen.

Nemesesi tuvğan jeriniñ jasıl şalgınına ebden avnap-qıvnap mavqın basıp, qurbı-dostarımın biraz oyın-savıq qurıp, babına kelgende kezde gana bir küni oñaşada:

6360 — Qarağım, işte jatqan qayğı Eskendirdiñ qos müyizi tèrizdi, sırtıña şıǵarmasañ keselge aynaldıradı, — dedi baysaldı ünmen, — qabağıñnıñ şırınan işiñe bir sarsuvdiñ baylanğanın añǵaramın... Kèrige ayıtılın sır bolsa jasırma, qolımnan is kelmese, tilimnen aqıl keler... ayanban.

Köpti körgen qart atamen öziniñ de söyleskisi kelip jür edi. Esirkegen birden aqtarıla qaldı.

6365 — Qayǵım bar ekeni ras, ata. Öz qayǵım emes, el qayǵısı.

— El qayǵısı! Lebiziñ jılı tiydi. El qamın oylar artımda tuyağım joq pa dep qınjılattın edim. Quday tağala, müsirkegen eken. Munıña da şükir. Al söyle.

6370 — Tört jil qalada oqudım, ata. Jas adamğa dört jil dört künmen teñ goy... Al mağan... Èlde men sonday sarıuvayımşıl bolıp tuvdım ba, dört jılım dört jüz jılday uzaq soqtı... Eger adam oyı teñizge aynalar bolsa, meniñ oyımnan bükil duniyeni qorşağan tiri pende jüzip öte almas muhit payda bolar edi...

— İyè, ayta ber... sonşa uşan teñiz muhitta jüzip ne kördiñ...

— Halkımın sol muhit suvına para-par köz jasın kördim.

6375 — Halkın köz jasın körüv ğajap is emes. Men onı es bilgeli körip kele jatırmin. Körüv bar da, kömek berüv bar. Sol köz jastı kurgatar ne jol taptıñ?

— Jol birev-aq terezdi. Til men dini bölek bolğanmen, jeri men tağdırı bir orıs jurtsılığimen birlespey bizge jarıq sèvle joq sekildi. Sarı dalağa iye ekenmin dep tağı kulanday kıısı-jazı köşip jüre bergenmen eşteñe oñar emes. Büyte berse tübi nadandıq jeñedi. Biz de mèdeniyetke kulaş uruvımız kerek. Al mèdeniyet orıs jurtsılığında.

6380 — Olarda kur ğana mèdeniyet emes, kıyanat ta bar ğoy, ulım... — Kariyanıñ közi kenet jarq etip bir uşkın körsetti de, kayta söne kaldı. Ol endi jüdey, oylana söyledi, — èr jıranıñ öziniñ bir küykentayı boladı. Surkıya zaman bizdi osılay surkıya oyly etip jaratқан şığar. Asıl tastan, aqıl jastan, mümkün seniñ aytıp otırğanıñ durıs bolar, biraq el-jurtıñ ne deydi? Keri kıran köre almağandı, jas kıran iledi, tek aytarım: kanına tartpağanıñ qarı sınsın deydi қазақ. Añşı kuvğan kiyiktey, sum tağdırdan zèresi uşқан azğantay halkıñ bar, tek sonıñ qarğısına kalma...

6385

— Halıq keyde tüsinbey de qarğamay ma? Kenesarını birev qarğaydı, birev ardaqtaydı...

6390 — Durıs aytasıñ. Kenesarınıñ javı da köp, dosı da az emes. Keyde onıñ kıılığına men de tüsinbeymin. Al sağan tüsinüv tipti kıyın.

— Èytse de sol Kenesarı oyına men tüsingim keledi. — Esirkegen sèl ündemey kaldı da kaytadan söylep ketti. — Jaz ayaqtalıp keledi, qar tüse Peterborda boluvım kerek, — dedi ol jerdi şukılay otırıp, — Peterborğa Ombı arkıly baruvğa da boladı... Orınbor jağımen de jetetin jol bar...

6395 — Sonda osı aradan Orınbor attanbaqsıñ ba?

— İye, Karaötkel duvanınan Atbasarğa tüsip, ar jağında Karaqoyın Qaşırly arkıly İrgız kulasam... Jolay Kenekeñe jatatın elderdi basıp, ondağı jurttıñ қандай күyde ekenin öz közimmen körsem...

6400 — El küyinen er armanın bilüv kıyın emes. Biraq bul jolıñ tım kavipti jol. Peterborğa oқuvğa bara jatқан Jamantay ağa sultannıñ jigiti ekeniñdi sezip қалса, Kenesarı adamdarı seni tiri jibereri ekitalay.

— Ol qavipti özim de tüşinemin, biraq öz jolındı tañdav üşin, èr taypanıñ köñil muñın anıq bilgen jön goy deymen...

— Èlbette.

6405 Orınborğa Kenesarı avıldarı arqılı jürüvdi Esirkegen oquvğa baram degen künnen-aq şeşken. Bul joldı tañdavında el küyin bilüvden özge bir armanı bar. Ol armanı — Kümis. Èbdivaқыıttıñ üy işiniñ ol Kenesarı jağına şığıp ketkenin sol jazda-aq estigen. Biraq olar tiri me, öli me habardar emes-ti. Èsirese Kümis jayın öte bilgisi keletin. Qoñırkuljağa oyda-joktan oynışık bolğan osı bir ayavlı zamandaska degen
6410 ayanış èytevir köñiline maza bermeytin. Keyde osı ayanış onı bir jılı tetti sezimderge de jeteleytin. Kenesarı avıldarı arqılı jürsem, sol Èbdivaқыıyt üy işi tuvralı bir habar estirmen degen ümit, bülünşilikşilerdiñ qolına tüşip qalarımın-av degen qavipke boy bermedi. Keri atasımen el jayın, öziniñ keleşek arman jayın uzaq èngime ete otırıp, aqırı Peterborğa Orınbor arqılı jürmek bolıp şeşken-di.

6415 Endi mine, mınav sar dalanı kezip kele jatқан üş salt attınıñ ortasındağı aққuba jigıt osı Esirkegen. Astında oқtavday bop jarağan күzen күреñ. Basın şulğıp tastap, jiti basıp ayañdağanda, eki jağındağı — şabdar baytal men kërtañ tartқан қара көк at — jele tüşip, èzer erip keledi.

Esirkegen avıl jigitterinşe kiyingen. Basındağı puşpaқ börki men üstindegi
6420 bulğın jağalı luқpan şapanı avқattı üyden şıққанın añğartқanday. Janındağı puşıқ sarı men deneli at jaқtı қара sur jigittiñ üstinde kedey қолı jupını kiyim. Keñ jeñdi көне şeқpen, kırқıla bastağan jeñil eltiri timaқ pen көне dalbağay. Ekeviniñ sırt beynesi, ortadağı avқattı jigittiñ jay atқosşı serikteri ekenin sezdiredi. Bul üşevi avıldan şıқpay jatıp, Kenesarı jasağı kezdesip қalsa, sonav Ulıtav boyındağı Nayman ruvındağı
6425 nağашılarna bara jatırmız dep aytuvdı kelisken. Esirkegeniñ janındağı jigitterdiñ sırt pişinleri belendey közge түser bolмағанмен ekevi de öneri aşқан jandar. Puşıқ sarı davsı kerneydiñ ünindey sozilған èñşi, қара surı jambası jerge tiymegen baluvan. Ekeviniñ borışı birev-aқ Esirkegendı sav-salamat Orınborğa jetkizip salıp, қıs түspey Қарқаралıға қayta oraluv.

6430 Қарқаралı jaқтан шıққандарına bir aptadan asıp ketken. Қонақ dese қушаğın jaya түсетin қазақ avıldarı, alıs jaқтан «nağашılap» bara jatқан jigitterden қонағасın ayar emes, bir avılға түstense, bir avılға қonıp, Arғınatı bavrın da көmkerlep қaldı. Jol endi osı aradan күnbatısқа kilt burıladı. Endi jigitterge «nağашılарımız» Jem, Irgız boyındağı Tama ruvı devge tura keldi. Toқтаған avıldarı buğan senedi. Öytkeni түrleri de,

6435 astarındağı attarı da urı-karığa uqsamaydı jène aǵayın kuvıp jüre beretin qazaqqa «Jem, Irǵızda naǵaşıımız bar edi», — degen söz mayday jaǵadı. «Pèle, jiyen bolsañdar, osınday alıstan izdeytin bolıñdar», — dep olardı qoşemettey tüsedı.

Jol künbatisqa karay burılısımen-aq birden özgere bastadı, jaz ayaktalıp, sargılt tartıp qalǵan. Arqanıñ kök şalǵınıñ ornına quvañ tartqan biydayıq pen bozañ şöp, şiy
6440 men şiylen jiyi kezdesedi. Kün rayı da özgerip, endi jolavşılardıñ betterin salqın jel öbetin boldı. Biraq davsı qarlıqpaytın puşıq sarı jol qısqarsın degendey jaǵı bir tınbaydı. Birese küldirgi öleñ aytadı, birese qayǵılı zar tögedi. Al Esirkegen öleñ aytqan sayın atın toqtatıp qoyıp, qaltasınan qoyın dep terin alıp er öleñniñ sözderin, kim şıǵarǵanın, qanday jaǵdayda ayılǵanın jazıp aladı.

6445 — Kaytesıñ puşıq sarınıñ aytqanıñ bérin qaǵazǵa tüsirip, — deydi oñ jaǵındağı kara sur, — buda ne köp, öleñ köp...

— Ürim-butaqqa kerek, — deydi Esirkegen, — halıq murasınan qımbat qazına joq, béri qaǵaz betine tüsirilüvi qajet.

6450 Puşıq sarı Esirkegeniñ sözinen qanattanıp ketip, kenet er üstine bir jambastay koqıylana otırıp aldı da, taǵı da bir endi şırqap ketti.

Büldirdi ala avızdıq el arasın,

Nayza men soyl şeşti dav talasın.

Sonşama öşteskende, bavırlarım,

Tozuvdan, aytşı, başka ne tabasıñ?

6455 At töbelindey az qazaq

Bir-biriñdi qırǵanda

Qay muratqa jetesiñ?!

Moynıña buǵav onsız-aq

Tüseyin dep turganda.

6460 Kimge erlik etesiñ?

Esirkegen öleñdi estigende tüsi bir türli kuvkıldanıp özgere qaldı.

— Bul kimniñ öleñi?

— Atıgay İrim aqınıñ.

— Qay jağdayda şığargan?

6465 — Ana jılı Atıgay Qaravıl men Altın, Toqa jerge talasıp köp jigitter soyılğa jıgılğanda...

Esirkegen odan èri eşteñe surağan joq. Öleñdi jazıp ta almadı. Kenet qalıñ oyğa şomdı. «İrim aqın?.. Men estimegen aqın eken... Sirè, bay men batırdı, biy men sultandı, ruv bastıqtarın maqtap kün körmeytin jan boluvı kerek. El arasında jürip aytısqa tüsip
6470 jülde aluvdan da alıs bolar... qazaqtıñ ala avızdıq ziyan ekenin túsinetin munday söz şıqqanı bir jaqsı ırım eken... Osılay jurttı oyata berüv kerek. Bar keleşek halqımızdıñ oyanuvında. Bar önerdi soğan saluv durıs jol. El birliği — el teñdigi. Biraq «Moynıña buğav onsız da tüseyin dep turğanda...» degen sözinde bir ülken sır jatır-av. Bul sözimen neni aytpaq? El bolıp birigip Kenesarığa qosılıp, Rossiya patşasına qarşı şıq
6475 demek pe?.. İyè, solay sındı. Beyşara, bizdiñ keleşegimiz Rossiyağa qosıluvda ekenin bilmey me?»

Sarı puşıq kenet Esirkegeniñ oyın bölip jiberdi.

— Minekey avılğa da jetip qaldıq, — dedi ol davıstap jiberip — bugün osında tünep şıgalıq.

6480 Avıl degenderi ıldıydağı köl jağasında otırğan otız şaqtı üy bolıp şıqtı. Tabın ruvınıñ bir bölegi eken. Jaz sonav Atırav teñizine deyin köşip, kıs osı mañdı kıstaydı eken. Biyıl alısqa köşe almay, Kişi jüz ben Orta jüz jeriniñ ortasındağı Qızıl diñgek mañayın jaylap qalıptı. Sebebin surağanda, qonıp jatқан üyeleriniñ iyesi qaba saqaldı kara şal:

6485 — Bıtır jaz qumda köşip jürgenimizde malımızdıñ teñ jartısın Hıva hanınıñ sarbazdarı barımtalap èketti. Qalğan jartısın kıs tüse osı aradan Qoқан sıpayları şavıp aldı. Osı avılда tipti tıgerge tuyaq qalmağan üyeler bar, alısqa köşüvge bizde qazir jağday joq, — dedi. Söytti de öziniñ qonaqtarına ayran men irimşikten başka qonaqası bere almay otırğanına kısılğanday tömen qarap, — bul üyde de bir sıyır men üş eşki gana
6490 qaldı.

Alıstan kele jatқан jolavşılar ekensiñder, qoy soyuv kerek edi, — dep miñgirledi.

Esirkegen şaldı ayap ketti.

— Kısılmañız, otağası, barga mèzir, joqqa èzir... Biz ıķılasıñızğa da rizamız...

6495 — İyè, joqqa jüyrik jete me, — dep şal avır kürsindi, — renjimeseñder bolğanı... Şabınşılıqtan keyin bul avıldardıñ köterilüvi de oñay bolmas... Amal ne, başka túsken basbaqşıl, ıuday tèn bergenge dèn berem degen eken, bizdi de öltirmes.

Tañerteñ ertemen Esirkegender jürer aldında şal tağı da:

6500 — Durıstap ıonaşası bere almağandarımızğa ökpelemeñder, ıaraqtarım, zaman solay bolğan soñ isteriñ bar ma, — dedi muñayıp, — jedel jürüp otırsañdar sèske bolmay ıarajıñıldağı Altay ruvınıñ bay avıldarınıñ birine jetip ıalarsındar, biz bere almağan ıonaşasını sol avıldan işersiñder.

6505 Esirkegender jupını avıldı sırttay jürüp keledi. Keşe ımırt üyirile jetkendikten baykamağan eken, köl jağasında otırğan osınav otız üydiñ, avıl degen ıur atı eken. Bir-eki tüye, on şaqtı sıyr bolmasa, közge tüser mal joq. Avıl iytteriniñ ıuyırığı ıaykı boluvşı edi, bulardıñ iytteriniñ de jüni jıgılıp, ıuyırqtarı salbırıp ketken. Esirkegenniñ işi uvday aşdı. «Sire balık avlap kün köredi-av bul avıl», — dedi ol oyğa şoma berip.

6510 ıarttıñ tündeği sözün estigennen keyin, ol tüni boyı köz ilmey şıqқан. ıazir de sol oy şuvmağın jalğay tüsti. «Jok, jok, ıaytkenmen de Rossiya ıol astına tezirek kirüv kerek. Sonda ğana bul halıqtıñ janı ıaladı. Hıva, ıoқан ıur malın ğana talaydı ğoy, al ııtay avına iliger bolsañ, eliñdi birjolata ıurtıp jiberedi. Esirkegen endi tariyhқа köz jibere oylandı. — Bir miñ jeti jüz elöv altınşı jılı edi ğoy, özime ıarsı bas köterdiñ dep ııtay boğdıhanı èri aybındı, èri aybarlı memleket ıurıp, бүkil Joñgar ölkesin biylep otırğan Torğavıttardıñ milliyonday halkın ıırıp, Joñgar memleketin tariyhtan mèñgi 6515 ıurtıp jiberген jok pa edi. Sonday hal ıazaққа kelmesin kim biledi? Ejelden öştesken ııtay boğdıhandarı, öz elin ayamağanda bizdi ayar ma? Jok, jok, Rossiyağa bas iyüv kerek, sonda ğana özge el jandarı bizdi tonavdı ıoyadı».

6520 Bul kezde kün de kökjiyekten köterile bastadı. Uşı-ııyırı jok ıav japқан keñ dalada uşқан ıus, jügirgen añ körinbeydi, tek köde şöpti ıuvalay biren-saran bödene jorgalap, kün şıqқанğa ıuvanganday şegirtkeler ğana şırıldıydı.

Sèske kezinde ıubıla jaqtan jel turdı. Jolavşılardıñ murındarına bir jılımşı iyis keldi.

— Bul ne? — dedi qara sur jigir, — mal kırıp jadır ma birev? Qan iyisi terezdi goy mınav iyis...

6525 Esirkegen javap qayırgan joq, atın tebinip qap, aldındağı adırğa qaray şaba jöneldi. Serikteri de attarına qamşı bastı.

Bular adır basına şığa keldi de, aldarında payda bolğan körinisten şoşıp ketip, kilt toqtay qaldı. Dël adırdañ eteginde şıye kömkergeñ tuvlay aqqan jıñışke özen jağasında aq boz üyi aralas qalıñ avıl otır eken... Biraq avıldañ sıyqınan jan şoşırılıq. Davıl soğıp
6530 qulatqanday japıraya qalğan laşık, kürke. Şańırağı jerge tüsken aq otav, qaraşa üyler. Er jerde sulagan ölik, onı qorşap joqtav salğan top-top eyelder... Jılagan bala, ulıgan iyt. Bir toptan ekinşi topqa qaray öliktiñ basına quran oquvğa bara jatqan birdi-ekili aq seldeli moldalar közge tüsedi. Avıl şetinde bir qavım top kürekpen ziyrat qazıp jadır. Keri-jası aralas. Qazaq avlına tayangannan-aq eldiñ körki bop közge tüsetin ökili kız, sevekeli
6535 jas kelinşektiñ birde-biri körinbeydi... Osınşama qalıñ eldiñ mañında mal deytin mal da joq. Biren-saran külge avnap şögip jatqan tüyeler men buzavların ertken on şaqtı sıyr jür. Eri moynına ketken eki-üş şiderli at ottavğa qaray şoqañdap baradı. Avıldañ jalpı körinisi tünde gana jav şavıp ketkenin añgartadı.

— Yapırmay, bul ne sumdıq, — dedi puşık sarı işegin tartıp, — mına avıldı da
6540 jav şapqanday goy.

— İyè, — dedi qara sur kürsinip, — bul avıl da bosaqası bosagan avıl boldı goy.

— Joq, şańırağı kulap jerge tüsken avıl deñiz! — dedi Esirkegen közine kelip qalğan jasın serikterinen jasırmay alağanınıñ sırtımen sürtip, söytti de kenet atın tebinip qap, qazaqtıñ eski döstürimen «oy, bavırımday!» avılğa qaray şaba jöneldi. Serikteri de
6545 «oy, bavırımğa!» basın soñınan erdi.

Esirkegender bul avıl da bir kün boldı. Ölikterin qoyısıp kelesi küni jürüp ketti. Avıl aqsakalı qobızşı Këribay degen şal bular kelisimen bolğan vaqiyğanı aytıp berdi. Bul — Altay ruvınıñ Kenesarığa erip Arqadan köşip kelgen bir avlı bop şıqtı. Burın kèzirgi Atbasar duvanı salınıp jatqan Esilge quyatın Jabayı özeniniñ mañın qonıs etip
6550 kelgen eken. Ol arağa bekinis salına bastağannan keyin qonıs izdep amalsız Kenesarığa erip, osnav Qıpşaq jeriniñ şetine köşipti. Kenesarığa erdi degen atı bolmasa oğan belendey jerdem bermepti. Tek qol uşınan jalğasıp, eşkerine kıs soğımdarın, jaz qaruv-jaraqqa degen salıqın tölep turıptı. Biyıl gana biraz jigitteri Kenesarı sarbazdarına qosılıptı. Soğan oşikken be, elde osı avıl Kenesarınıñ iyek tirer tilektesi dep birev-mirev

6555 körsetti me, èytevir Or qalasınan şıqqan aq patşanıñ bir top «kèri qılış» jendetteri keşe kün bata kep avıldı şavıptı. Qannen-qapersiz jatqan el, avıl üstinen gürsildey atılğan mılıqtan şoşıp, qarсылasa almay qalıptı. Jendetterdiñ özderi eki jüzdey adam eken, tüni boyı istemegeni bolmaptı. Èjetke jaraytın qız balalardıñ bèrin şetinen abıroyın ayranday tögip, osı ajarlı-av degen jas èyel, kelinşekterdiñ birde-birin sav tastamaptı. Kevdesinde
6560 namısı bar araşağa tüsken jigitter men «av, bularıñ ne?» dep aqılğa salam degen aqsakal, qara saqal bitkenniñ bèrin bükil jurttıñ köz aldında oqqa baylaptı, keybirevlerin qılışpen şavıp öltiripti. Munday qaza bolğan jannıñ sanı otızğa juvıq körinedi. Qan işer jendetter tüni boyı dèrmensiz elge isterin istep, tek bugün kün şığa gana jürip ketipti. Biraq qur ketpepti, avıldıñ suluv qız-kelinşegi men tübekte jatqan bar malın aydap
6565 èketipti. «Barlıq Kenesarı jağına şıqqandardıñ köretin küni osı. Bul bul ma, büyte berseñder endigi jolı biriñdi qaldırmay qırıp tastaymız», — dep ketipti.

— Bul vaqiyğanı Kenesarığa estirte aldıñdar ma? — dedi qara sur qanın işine tartıp.

— Tünde avıldı şavıp jatqanda kisi jibergenbiz. Jer arası şalgay, eger şabarmanımız qolğa tüsip qalmasa sultan avlına tayap qalğan şıgar, — dedi Kèribay şal, — biraq onıñ qolınan ne keledi?.. «Kèri qılış» jendetteri Orga qaray bettedi goy, kezdesse almas... Tek Jantöre ürim-butaqınıñ avılın bökterley quvsa uşirasuvları mümkün. — Şal tağı kürsindi, — oy, bilmeymin, uşirasa qoyar ma eken... Tım kıyıs jatır goy... Jène ol tustağı el Kenesarığa qarşı, jön siltemes.

6575 Ölikterin qoyısıp avıldan şığısımen, tüni boyı uyqı körmegen Esirkegender bir sayğa tüsip, attarın tusap otqa jiberip, özderi qorjındarındağı azın-avlaq astarımen özek jalgap, kün tús bolğanşa uyıqtap tınığıp aldı. Endi olar Soltüstikke qaray burıla tüsip Orınborga Kenesarınıñ qaramağına jatpaytın avıldardıñ üstimen jürmek boldı.

Esirkegen atqa qonısımen-aq tağı sazara oyğa şomdı. Janındağı serikterinde de
6580 ün joq. Qalay ündesin, bağanağı avıladağı körgen körinisteri eki iyinderinen segiz batpan avır jüktey jerge janşıy tüsip, bastarın köterter emes. Èsirese Esirkegeniñ qabağınan qan javğan. «Rossiyağa bağınuv kerek deymen. Ondağı oyım ulı halıq, mèdeniyetti halıq, özimen birge muratqa jetkizedi dep senüvimnen şıqqan arman. Al bağanağı avılğa istegeni ne? Mümkün men eşteñege tüsinbeytin bolarmın, aq patşanıñ da, onıñ
6585 qarapayım soldattarınıñ da armanı birev-aq şıgar. Tezirek qazaqtı qurtıp, jerin emin-erkin paydalanuvğa asıgattın bolar. Biraq bir qoldağı bes savsağıñ da birdey emes qoy. Bir Abılaydan şıqqan eki urpaq — eki bölek jol ustağan joq pa? Vèliyge qarşı Qasım

şıksa, Vèliydiñ balası Şıñğısқа Қасımnıñ balası Kenesarı қарсы kelip otırған жоқ па? Sol tèrizdi bir Rossiya patşasına bağımatın jurtta eki түрli oy boluvı mümkün goy»...

6590 Èriyne, Esirkegen öziniñ osı oyınan keyin jıyırma jılday şamasında tariyhқа kelgen Şıñğıstıñ balası Şoқан men Kenesarınıñ balası Sızdıqtıñ da birine biri қарсы soğısatının bilmedi. Şoқан — orıs generalı Çernayev jağında, al Sızdıқ Қoқан һандığın қорғап şıғатını onıñ tipti üş uyıqtasa түsine de kirmeytin jèyt. Sonday-aқ özi sekildi
6595 Şoқannıñ da Rossiya mèdeniyetine қанат қағıp, tuvған һалқın sol Rossiyaға tartқанın, biraқ artınan general Çernayevtiñ èskeri sol һalıqtı Rossiya patşasına otar etemin dep қırғанда, ne isterin bilmey, қızmetin tastap Tezek төreniñ avlına қаşатının қайдан bilsin.

Esirkegen қазір шım-шитırıқ jumbақ oydiñ şeşüvin taba almay şatasuvda edi. «Rasımen men қatelesip жүрmin be? Түbi javınan қutıла almaytının bilgen jaralı jolbarıs
6600 tèrizdi ne bolsa da ayқasıp ölem degen Kenesarınki durıs па? Mèdeniyet, progress, Rossiyamen biriksek jarıқ күnimiz şıғadı dep жүrgende, һалқımızdiñ erkindigi түgil, özinen ayırılıp қалmayмыз ba? Eger қазақtı өзine қосув èdeti, ünemi èlgi avılға istegenindey bola berse öytken mèdeniyeti de, keleşegi de қursın!.. Onda suv işsem de, suvan işsem de һалқımмен birge bolамın. Tek sonıñ күni kökte жүзsin, sonıñ gana
6605 sèvlesi jarқıray түssin».

Osınday шım-шитırıқ oyda kele jatқан Esirkegen күnniñ ekindige tayap қалғанın jaña aңғardı. Ol endi burılıп jan-jaғına қарadı. Èli uşı-қıyırı жоқ кеñ dala, қав basın ақırın sıypay esken салқın jel, bastı şırмаған сумдық oy...

— Күн eñkeyip ketti, osı bir tusta avıl bolsa kerek edi goy, — dedi sarı пуşıқ sol
6610 jaқтарındaғı көгildir дөñesterden asıra nusқap, — attar da boldıruvға aynaldı.

— Қur gana attar ma, janı қургır da boldırған sekildi-av.

Bul Esirkegenniñ joldastарına atқа қонғalı aytқан eñ алғашқы sözi edi.

Serikteri til қатқан жоқ. Jas jigittiñ жүрегінде қандай avır keseldiñ jatқанın түsingendey ақırın күрсинди de қoydı.

6615 Bular endi solға, пуşıқ sarı көрsetken көгildir дөñesterge қарay burıldı? Èri-beri жүрген соñ күн бата, адır-дөñ қорşay bitken jazıқ dalada, Қарасuvdı jaғalay қonıp otırған avıldı көрди. Bul avıldıñ da sıyқы таñ қаларлық. Osı араға ne jaña kelip қonған, ne болмаса үyelerin жігіп көşүvge мғayланıp jatқан tèrizди. Èytevir түyeli жүktiñ janında

6620 èbigerlengen jurt. Tek èlgi jıgılmağan (èlde jaña gana tigip ülgirgen) ülken üş aq ordanıñ esiginiñ aldında bul üylerde ölik bar ekeniniñ belgisi at quyırığına jalav baylağan soyıldar men üy üstin aykış-uykış etip tañğan qara başkurlar körinedi (ölik bar üydi bulay bildirüv key ruvlarınıñ ejelgi dèstüri). Ürgen iyt, örger mal közge tüşpeydi. Tek köşke arnalğan tüye men biren-saran ırduvan, pèveske baykaladı. Biraq avıl işi jıyrılağan adam. Avıldı qorşay köp salt attı jène tur. Qoldarında nayza, soyıl, şoqpar...

6625 — Bul avıl da bir bülük bar sekildi, — dedi qara sur, — burılıp ketelik.

— Öz eliñniñ büliginen burılığanda qayda barasıñ? — dedi Esirkegen. — Tèvekel, ne bolsa da bara körelik.

Bular avıldı qorşağan sıpaylarğa tayağanda aldarına eñgezerdey qara murttı jigit özgelerden bölünip şığa berdi.

6630 — Èy, kimsiñder? — dedi ol astındağı aqboz atın urşıqtay aynaldıra oynatıp, analardıñ sèlemin almay.

— Özimiz göy, — dedi Esirkegen, ananıñ kevdesine taqqan kök şığa belgisinen Kenesarı èskeri ekenin bilip. — Körmey tursız ba?

6635 — Körgenime körimdik bereyin be? — jigit üni gürildey şıqtı, aşuvlı jan ekenin birden sezdirip aldı, — özimiz deytin meniñ eki tuvıp bir qalğanım ba ediñ? Qamşı körgiñ kelmese, odan da tezirek jönindi ayt.

— Amandık joq, savlık joq, bergen sèlemimizdi almay jatıp, munşama tüyilgeniñiz ne, ağası, — dedi Esirkegen biyazı ünmen, — Arqadan kele jatқан jolavşımız, Irgız boyındağı Tabıñğa nağaşılap baramız.

6640 — Arqanıñ qay tusınan bolasıñdar?

— Qarqaralı jağınan.

— Qarakeseksiñder me?

— İyè...

6645 — Kesip alsañ qan şıqpas, el biyleytin jan şıqpas deytin Qarakesek ekensiñder göy.

Esirkegen, şamdana qaldı, biraq özin özi ustap sır bermey tağı da biyazı ünmen:

— az davıstı azıbekti estimegen azata da jan boladı eken-av! — dedi kekesin klkisin jasıra aljındağan bolıp. ara murt bul jolı Esirkegenge zildene aradı.

6650 — arakesek dilmr keletin edi, sen de dilmr ekensin. Sir, sol azıbek biydin urpağı bolmasan netsin...

— Jo, azıbek biydin emes, Masan biydin nemeresimin.

— Èlgi Jamantay aға sultannin aılğoyı Masan biydin be?

— İy, dl sonın!

6655 — arma salıp ala almay jrgen alabuğam, avzıma zin kelip tsken ekensin, jr olay bolsa!

Murttınin davsı bul jolı ktem şıqtı. Kenesarı elinin Jamantayға degen astı kz arastın endi zine avğanın Esirkegen birden sezindi, bira ara murtpen sz talastırmadı.

6660 Nayzaların oldarına kldenen ustağan on şaqtı salt attı jayav ş jolavşını orşay, avıl ortasına aray jrdi.

6665 Bular avılға kire şetki araşa yden arlıan kri davıstı jotav estidi. lik bar jerde bata oımay tpeytin azatın eski dstri, Esirkegen araşa yge aray bettedi. asındağı jendetteri de arsı bolğan jo, sırtta turıp aldı. Ol yge kirip kelgende en aldımen krgeni şopıt tıma, jırtı şekpen, jılap-sıtap otırğan kilen kedey boldı. Sol jata sulayıp ır murındı, murtı jana tebindey şıgıp kele jatan jas jigit jatır. Tri lgen adam trizdi emes jana ғаna uyıtap ketken sekildi. Basında eki byirin tayanıp, a şaşın jayıp; kri şandır betin josa-josa ılıp tırnap tastağan şykedey ara kempir:

Atana nlet an Kene,

Basına tssin oyran-ay,

6670 Suvaldırdın kzimnin,

araşığın, oybay-ay!

dep arlıan davıспен zar eireydi.

Öliktiñ kevede tusında qarındası ma, èlde jubayı ma, bir kelinşek otır. Jüzi aq şüberektey, jaska tolı tostağanday qara közi şarasınan şığarday bop keregege qarap qatıp
6675 qalğan. Esirkegen bata oqıdı da şıgıp ketti. Biraq èlgi suret köz aldında turdı da qoydı.

Azdan keyin bunı qara murt avıl ortasındağı altı qanat aq üyge alıp keldi. Beldevde kişi-girim atan tüyedey aqboz at tur. Bèri üyge kirdi. Tör aldında jatқан қоңır
kiyingen, zor deneli kisi basın jastıqtan sèl qozğadı.

— Ağıbay ağa, — dedi qara murt, — mına jigitterdi avıl üstinen ustap aldık.
6680 Jamantay ağa sultanniñ elinen körinedi, Irgız mañındağı nağaşılarımızğa bara jatırımız
deydi.

Qapsağay қоңır eleñ etip basın köterip aldı. Üy işinde kölbey jatuvına da sebep
bar eken, endi ol maldas qurıp otırıp edi, bası keregeniñ uşına tiyer-tiyemestey zor deneli
bir alıp eken. Adamnan göri, ertegide kezdesetin dèvler tèrizdi. Tek jalğız közdi emes,
6685 eki közdi jène sonav tas qabaqtı қоңırқay sustı tüsinde bir jılı şıraydıñ sazı bilinedi. Bul
Kenesarınıñ bas batırınıñ biri Ağıbaydıñ özi edi «Ağıbay bul jaқта қайдан жүр» dedi
Esirkegen işinen. Bul mañ Kenesarığa qarşı jaqtıñ jeri emes pe edi?» Èytse de bala
jastan ülkendi qurmettep ösken jas jigit, sonav törde otırған şüñirek közdi alıptıñ mısı
jeñgendey, iyilip sèlem berdi.

6690 — Assalavmağaleyqum.

— Alliykimassalam, balam. — Ağıbay jas jigitke tesile qaradı. — Qandı balaq
sum Jamantaydıñ kimi bolasıñ?

«È, Ağıbaydıñ Jamantayğa degen bitpes öşi bar devşi edi, ras eken. Üninde
қаңтарда қатқан музday bir mızgımas ızғар jatır-av!»

6695 — Jamantay ağa sultanniñ qaramağındağı eldiñ jigitterimiz. Özim Masan biydiñ
nemesimin, mına jigitter avıldan ertip şıqqan serikterim.

— È-è. Bağıñ bar bala ekensiñ. Jamantaydıñ jaqını bolğaniñda bir jamandıqқа
uşıravıñ kèmil edi. — Ağıbay endi tüksiygen qabağın sèl aştı.

6700 — Masan qart èli tiri me? Aq patşanıñ qoltıgına kirip aldıñdar goy, avıl-
aymaqtarıñ küyli şığar?

— Küysiz emes. Atam èli tiri.

— İyè, solay bolar, — Ağıbay èldenege ökingendey avır kürsindi, — otırğan el otırıp qaldı göy... Jem izdegen aş qaskırday tek mına bizdermiz göy sar dalanı sarı bavır etip kezip jürgen...

6705 — Sizderge de köşpev kerek edi.

Ağıbaydıñ qabağı javar bulttay jabıla qaldı.

— Sonda Jamantayşa aq patşanıñ qulı bol demeksiñ be? Masan qarttıñ nemesimin degenge asıldıñ urpağı ma dep qalıp edim, alısqa uşa almaytın savısқан bop şıǵayın dep tursıñ ba, qalay? — Ağıbay tez aşuvlansa da, tez qayttı. — Jè, 6710 qışımağan jerimdi qasımay jayıña otır!.. Al qotan ańdıǵan uyalı bõridey, tize qosıp qayda bara jatırsıñdar?

— Masan atam Bökey tuqımımınen qudandal göy. Irgız boyındaǵı naǵaşılarımızǵa bara jatırımız...

— Èriyne, atañnıñ sultan tuqımımınen ilik-şatıs bolǵanına sen kineli emessiñ, — 6715 dep kele jattı da Ağıbay kenet sözın başka jaqqa burıp jiberdi.

— Jolay Kèribay qarttıñ avlına soqtıñ ba?

— Soqtım.

— Soqsañ, bolǵan qandı vaqıyǵanı kõrgen şıǵarsañ?

— Kõrdim.

6720 — Kõrseñ... Ol seniñ Jamantaylarıñ sekildilerdiñ isi.

— Qalayşa? Ol avıldı şapқан Ordan şıqqan «kèri kılış» to bı dep edi göy.

— Sonda jendetterge jol siltegen kim? Jamantay tèrizdi elin satқан Aqmet pravıteldiñ adamdarı. Osı avıldıñ bıy, aqsaqaldarı.

6725 Azdan keyin Ağıbay batırdıñ sözınen Esirkegenniñ tusingeni mınav boldı: Kenesarı Or qalasınan voyskovoy starşına Lebedev bir mıñ toǵız jüz soldatpen Torǵay boyına şıǵuvǵa dayındalıp jatır degen habar aladı. Kõp keşikpey sultanga tıñşılardı arqılı Sibir men Orınbor gubernatorlarınñ şekarasında otırğan Kenesarıǵa tilektes avıldarǵa eki jüz soldat şıqtı degen suvıq söz jetedi. Kenesarı «soldattar osı aradan õtedi-av» degen avıldarǵa «eger olar kõiñse bizge habar beriñder», — dep kisilerin şaptıradı.

6730 Qazir özderi otırğan avıl, üsterinen Këribay qarttıñ jaylavlarına qaray ötken qol tuvralı Kenesarığa habar bermek tügil, köp soldat qayta oralıp osı avılda tımğıp jatqandarında «soldattardı körgen joqız» dep bulardı aldaydı. Artınan anıñın estigen Kenesarı qaharına minip, bes jüz sıpayın özi bastap kelip, osı avıldı şabadı. «Bularıñ ne, èy?» — dep üyden jügirip şıqqan èlgi bala jigit, at qağıp ketip öledi. Al Kenesarı orasan

6735 qatıgezdik isteydi. Avıldıñ bas köterer segiz aqsaqal biylerin at bavırınan ötkizip urıp öltiredi. Bar maldarı men otızğa tayav qız-kelinşekterin, elüvge juvıq jigitterin baylap-matap alıp keşe öziniñ ordasına jürüp ketedi. Kektesken sultan, Ağıbay başqarğan eki jüz sıpayına avıldıñ qalğan qatın-qalaşın, şal-kempirin tegis osı aradan köşirip öziniñ qaramağına aydap èkelüvdi buyıradi. Üylerin jıgıp, jurttıñ köşüvge ıñğaylanıp jatqanı

6740 osı buyırıqtı orındav èreketi bolıp şıgadı.

Esirkegenniñ jüregi tağı da uvday aşıp ketti. Onıñ köz aldına jañağı qarasha üydegi suret elestey qaldı. Hıva, Qoқан handarınan, patşa jendetterinen şabilıp, qan jılağan halkan körip jüregi bir örtense, qanı bir qazaqtan qan qaksagan halkan tağı körip, jüregi eki örtendi.

6745 — Kenekeñe habar bermegen el biylegen aqsaqaldar delik, — dedi ol davısı kenet dirildip ketip, — olardı jazalav bir rette durıs ta şıgar. Biraq, osınşama zar jılatar özge qarapayım jurttıñ qanday jazıǵı bar?..

— Kenekeñ olay oylamaydı, — dedi Ağıbay tömen qarap. — Bavırlas qazaǵın kıruvğa ötip bara jatqan «këri kılıştı» köre tura бүkil avıldan habar berer bir erkek

6750 kindikti şıqpaǵanına sengisi kelmeydi. Бүkil avıldı özine qas köredi. Sondıqtan Këribay qarttıñ öşin Ahmet pravıteldiñ naǵaşı jurttınan alıp otır. Men bulardı osılay şapsam, özge jurttıñ kërımnen qorqıp ekinşiley munday is istemeydi deydi.

— Sonda qayda barsa da qırılattın bir qazaq ekenin Kenekeñ oylamaǵanı ma? Bul el qamın aqılǵa salar kemeñgerdiñ isi me?

6755 — Kenekeñ jav qazaqtıñ qırılğanın jav soldattardıñ qırılğanımen teñ köredi.

— Öziñiz de solay oylaysız ba?

— Öz basım qan maydanda betpe-bet kelmese qarapayım elge qamşı köterip körgem joq. Al bay tuqımı men töre tuqımına degen meñgilik öşpes öşim bar.

— Kenekeñ de töre tuqımı emes pe? Oğan da öşiñiz bar ma?

6760 — Joq, — dedi Ağıbay sözün sozıp. — Kenekeñ el qamın oylağan adam, onı töre tuqımı dep sanavğa bolmaydı. Ol jalpı qazaqtıñ joqtavşısı.

— Joqtavşısı bolsa mına jazıgı joq jurtqa istep otırğan qıyanatına jol bolsın! — Esirkegeniñ köz aldına tağı da qaraşa üydegi suret elestep ketti.

6765 Ağıbay tunjıray qaldı. Özine ermegen elge degen Kenesarınıñ qataldıgı buğan da, Baytabıña da batatın. Biraq seriktikke opalı batır «isi qıyındalıp turğanında ala avızdıq körsetüvim söket bolar» dep sultanniñ qay qılıgına bolsa da könip baqqan. Al Baytabın sırn bildirip alğan. Mundaydı keşpeytin Kenesarınıñ qatıgezdigi özine ayan. Ağıbay jas batır üşin qobaljuvda edi. Esirkegeniñ sözi bitev jarasınıñ dël üstinen bastı.

— Şırağım, — dedi ol kenet kürsinip, — sen bir qıyın sır qozğadıñ goy...

6770 — Balanıñ sözi durıs, habar bermediñder dep bul avılğa bizdiñ istegenimiz qatıgezdik, — dedi bir büyirden sël qoñırqay davıs, — mümkün habar bergileri kelgen de bolar, biraq qorıqqan şıgar? Kenekeñnen öldi ne, öz biyelerinen öldi ne, ajaldıñ atı ajal, kimge bolsa da qorqınıştı.

6775 Esirkegen davıs şıqqan jaqqa jalt qaradı. Ol endi gana sol jağındağı kögildir közdi aq sarı jigitti kördi. Kiyimi qazaqşa bolğanmen türi orısqa tım uqsas. Bul Jüsip-İyosif Gerburt edi.

Esirkegen Kenesarı eşkerinde qazaqtan başka orıs, başqurt, tatar sekildi böten ulttıñ adamdarı da bar degen sözge burınnan qanıq bolatın. Sondıqtan ol:

6780 — Siz orıssız ba? — dep suradı taza orıs tilimen. Avıl jigitiniñ orısşa taza söylegenine endi İyosif Gerburt tañdandı.

— Orıspen bavırlas ulttanmın, — dedi ol külimsirey.

— Ğafuv etiñiz, — dedi Esirkegen özin özi ustay almay, — eger qıpiya bolmasa, qazaq arasında qaydan jürsiz? Èlde tutqın bolıp qolğa tüstiñiz be?

Gerburt jimiya külimsiredi.

6785 — Joq. Meni qazaq arasına öz ultımdağıday ulttıq bostandıq armanı èkeldi.

Üy işi qazaq jigitiniñ Jüsippen başka tilde söylep ketkenine añ-tañ. Ağıbay işinen: «Bèse, Masan karttıñ orısşa oqıp jatқан bir nemeresi bar devşi edi, mınav sol boldı. Dèv de bolsa tegin jürgen joq, ustap alıp özin Kenekeñe alıp baraym ba?» — dedi

6790 ol bir retten, birağ bul oyınan tez ıayttı. «Jok, jok, öytüvim ağattık bolar. Jurt sıylaytın Masannıñ nemeresin ustağannan jaıksı at almaspın. Aldınan jarılkasın, ıoya bereyin», — dep şeşti.

6795 Ağıbay bosatқанmen Esirkegen birden jürip ketpedi. Jañađı orıs pişindes jigitpen tildeskisi keldi. İyosif Gerburt ta munımen söylesüvge ıumar eken. Jolavşılar as işip otırđandarında özi kelip Esirkegendi ertip, avıl sırtına şığıp ketti. Uzađ söylesti. Birimen biri eıden tanıstı. Tek İyosif Gerburt öziniñ kim ekenin aytқан jok, birağ ıazak eliniñ şın dosı ekenin jasırmadı. Esirkegeniñ jolay körgenin estigende, onıñ ıam köñilin jubatıp:

6800 — ıazak ıalkınıñ özin özi saıtap ıaluvda jalđız đana jolı bar. Ol Rossiyağa ıosiluv, — dedi. — Seniñ körgeniñ Rossiya patşasınıñ otarşılık sayasatın jüzege asıruvđa şıққан generaldardıñ isi. Rossiyada tek ıana ağ patşa generaldarı emes, sol ağ patşadan zorlık, zombılık körgen ıazak ıalkı sekildi ulı orıs ıalkı bar. Tübi sol ıalıqtıñ degeni boladı. Al ol ıalığ bostandıққа umtıluvda. Sondıқтан Rossiya jurtımen birigüv bul ülken progrestik jol.

Esirkegen kenet Gerburtke burıla ıaradı.

6805 — Osı aytқandarıñızdı Kenesarığa aytıp kördiñiz be? Ol ne deydi?

6810 — Şet jağalap aytıp kördim. Men onı alđaşkıda şın ult küresiniñ kösemi me dep uğıp edim. Sonday oyda kelip ıosılđam. Birağ sultanniñ isi de, özi de mağan künnen-künge jumbaққа aynalıp baradı... Şamam kelse tağı da bir ret söylesem, orınsız ıan töğüvdiñ ıate jol ekenin tüsindirem.. Al alda-jalda aytқанımdı uđar bolmasa, amal ne, jolımız eki ayırıladı....

Esirkegender Ağıbay köşi ıozđalardan burın jürip ketti.

6815 Gerburt sözi kökeyine ıonganday bolғанmen de, köz aldınan ıoқан men ııva ıandarınıñ barımtalağan, ağ patşanıñ jendetteri talağan, Kenesarı şapқан üş avıldıñ ıan jılağan suretteri ketpey ıoydı. ııva, ıoқан, Rossiya ağ patşası, ıazak sultanı — törtevi tört jaқтан ıandı şoқparların basına oynatқан sorlı ıalkınıñ ıurıp ketüvge tayav turđan tağdırın oylağanda, ön boyı örtenip, kökireği ıars ayrıla ıayđı biylep, özin özi ustay almay tolıқsıp at üstinen ıulap kete jazdaydı. «Bul dağdarıstan ıutılar ıanday jol bar? Kim ıolın beredi? Bağanağı jigıt orıs ıalkı deydi. Birağ sol orıs ıalkı, sol jigittiñ özi aytқанınday, teñdikke jetip ıol uşın bergeniñşe, köringen jendet toptar Keriıay şaldıñ

6820 avlınday şaba berse sorlı qazaqtıñ nesi qaladı? Jarıq künge jetkenşe jalını, tügil, şoğı da sönip bitpey me?»

Osınday avır oymen Orınborğa jetken Esirkegen, Kenesarığa qosılıp ketken öz ruvınıñ bir jigيتينen Kümistiñ general Genstiñ üyinde ekenin estidi.

6825 — Bul janaraldıñ özi kızıq adam körinedi, — dedi èlgi jigit, — soldattarı avıldı şabadı, al özi jetim qalğan qazaq balaların üyinde asırıp tèrbiyeleydi. Kümis solardıñ baqtaşısı.

Bul jigit Taymastıñ Altınşaşqa jibergen qupiya adamı bolatın, Genstiñ üyin jaqsı biledi eken, Esirkegenge jol siltep jiberdi.

6830 Esirkegen kelgende Kümis üyde joq eken. Altınşaş ekevi jetim balalardı ertip qala şetindegi ormanğa serüvenge ketipti. Jas jigitti generaldıñ özi qarşı aldı. Bunıñ Peterburgke oquvğa bara jatqanın estip, tipti erkin, aşık söylesti.

— Oqı. Bilim alıp tezirek qayt, — dedi ol bir sözinde Esirkegenge, — senderdey közi aşık azamatın kütüp otırğan elderiñ bar.

6835 — Peterburg bizdi kim etip dayındaytınına kimniñ közi jetken, — dedi Esirkegen generaldıñ jılı sözi köñilin tebiretip, — mümkün menen de voyskovoy starşına Lebedev sekildi orıstıñ bir qanşelek ofitserin ister...

— Joq, sen onday jolğa tüspe, — dedi şın oyımen general Gens, — Peterburgte demokratşıl, aqıl oy iyesi kisiler köp. Solarğa jaqınday bil. Olar seni qandı jolğa salmaydı...

6840 Esirkegen añ-tañ. Orıs generalı. Aytıp otırğanı patşa generalına jat oylar. Onıñ esine bağanığı jigittiñ «bul janaraldıñ özi kızıq adam...» degen sözi tüsti. «Ras kızıq adam boluvı kerek... Bir rette şın aq jürek jan... Èlde menimen jay qaljıñdasıp otır ma? Solay sekildi... Aq jürek adam bolsa, Kèribay şaldıñ avlın nege şaptırdı? Sondağı jazıqsız tögilgen qanda munıñ da ülesi bar emes pe?!»

6845 Kèribay şaldıñ avlındağı körinis köz aldına elestep ketkende Esirkegen özin özi ustay almadı. Bolğan vaqıyğanı generalğa tegis aytıp berip, «buğan kim ayıptı?» degendey Genstiñ betine qaradı.

General ün-tünsiz uzaq otırdı da, èlden vaqıtta barıp:

— Meksika, Peru jerlerin ispandıqtardıñ qalay biylep alğanın estigeniñ bar ma?
 6850 — dedi. Konkistadorlar jergilikti jurttıñ birin qaldırmay qırmaq bolğan. Tipti qazirgi
 Amerika, Angliya otarşıldarınıñ sayasatın alsaq onda da sol kıyanat. Bular da bir
 indeets, bir negr qaldırmay dünüyeden joq etüvge dayın... İndeets pen negrdi birjolata
 kurtıp jiberüvge tek qara jumısqa, plantatsiyalarğa tegin paydalanatın küş kerek...
 6855 Sondıqtan ğana olardı qul retinde rezervatsiyalarda amalsız ustavda... Eger orıstıñ
 Gorçakov, Skoblev sekildi generaldarına salsañ osınav keñ dalada birde-bir qazaq
 qaldırmavğa bar. Biraq bular orıs hıalqı emes, orıs hıalqı tügil sanalı oqıǵandarına da
 jatpaydı, bular Nikolay Palkin sekildi otarşıl patşanıñ avır kürjileri. Qazaq basına töngeñ
 osınday avır kürjilerdi biz şamamız kelgenşe jeñildetüvge tırısuvdamız. Biraq birden bar
 oyıñdı iske asıra almaysıñ, — ol sël toqtap qayta söyledi. — Èzirge biz azmız, olar köp.
 6860 Hıalıq èli oyanbay jatır. Sondıqtan munday ülken küreste jañaǵı sen aytqanday
 vaqiyǵalar bolıp turadı. Biraq qazaqta maqal bar ğoy: «Biytke ökpelep, tonıñdı otqa
 salma» degen, aq patşaǵa ökpeleymın dep orıstıñ demokratsız adamdarınan bezüvge
 bolmaydı. Sen de bezbe, öytkeni olar qazaq sekildi kışkentay ultıñ ülken qayǵısına
 ortaq.

6865 Esirkegen general sözinen ülken èser alsa da ündemedi, avır jarasına şıypa
 tapqanday, tıñdağan üstine tıñday bergisi keldi.

— Tübi, — dedi general Gens, — qazaq hıalqı orıs hıalqımen dostasadı... Al oǵan
 deyin patşa aǵzamıñ degeni boladı. Qazaq jerinde onıñ otarşılıq sayasatı èri ketkende
 endi bir jıyırma jıldıñ işinde ayaqtaladı. Küş qazir Rossiya patşasınıñ jaǵında. Rossiya
 6870 otarşılıq sayasatı degenine jetpey toqtamaydı. Al öz maqsatına jetüv üşin aq patşa
 ayanbay qan tögüvge bar. Sondıqtan osı jıyırma jıldıñ işinde qan negurlım az tögilse,
 soǵurlım bul kıyanat qazaq hıalqına jeñil түsedı. Biraq munı bası Kenesarı bop uqpaydı.
 Olardıñ kıymılı pilge ürgen qanden küşikpen teñ...

Dël osı kezde Altınşaş pen Kümis kelip söz bölünip ketti, biraq Genstıñ
 6875 aytqandarı Esirkegeniñ jüreginde quran sözindey jattalıp qaldı.

Kümis Esirkegendi tuvğan aǵasın körgendey közinen jası parlap, qusaǵın jaya
 amandastı.

Amal ne, uzaq söylesüvge mümkinşilikleri bolmadı. Esirkegen erteñine
 Peterburgke jedel baratın jëmşiktermen birge jürıp ketti. Til uşında ayılmağan sır,
 6880 köñilde şeşilmegen jumbaqtar kete bardı.

Bir miñ segiz jüz kırık birinşi, qazaqşa Sıyır jılı, kırküyektiñ jetisi küni, Alaşahannıñ beyitiniñ basında üş jüzdiñ aqsakal, biyleri jıynalıp Kenesarını aq kiygizge salıp, han köterdi. Bul kezde İyosif Gerburt-Jüsip Torgayda edi. Kenesarı han boldı degendi estigennen-aq Jüsip qattı renjidi. Qazaq eliniñ patşa otarşılıq sayasatına qarşı

6885 küresin Kenesarı öz armanına jetüvge paydalanganın endi túsiniq, köterilistiñ keleşegine qaviptene qaradı. «Kenesarınıñ han boluvı, onıñ öz armanına jetken jeri, biraq bul halıq ereviliniñ bitken jeri. Endi jurt öziniñ bostandıǵı, jeri üşin emes, Kenesarı kötergen jasıl tuvlı handıqtı qorǵaymın dep alısuvǵa mejbür boladı. Budan eri soñınan ergen el künnen-künge azaya tusedi. Aqırında kökeykesti tilegine jete

6890 almaytının uqqan halıq odan birjolata bezedi. Buqara jurtqa budan bılay qaray Kenesarıǵa erip kırılǵanşa, jan saqtav üşin Rossiya imperiyasınıñ qol astına kirgen jön. Bëribir Rossiya imperiyası Kenesarını han etip qoymaydı. Erteñ qalıñ qolmen şabadı. Halıq munı neǵurlım tez túsinese, oǵan Rossiya patşalığına soǵurlım baǵınuv tiyimdi. Biraq osını halıq tez túsiner me». Halıq köterilisiniñ tübi barıp feodaldıq, handıq tartısqa

6895 aynalǵanın körgen İyosif Gerburt-Jüsip endi Kenesarı ordasınan ketpek boldı. Biraq on jıl ömiri ötken, janınday jaqsı körgen qazaq elin basına qaterli kün tuvǵan kezde tastap ketüvdiñ retin taba almadı. «Han bolıp şıqqan biyigi — qulaǵan qızı ekenin Kenesarınıñ özi túsinegen künde de onıñ janında Taymas, Siydaq qoja sekildi aqıldı adamdar bar emes pe, olar nege túsinebeydi? Eñ bolmasa solarmen söyleseyin,

6900 soñdarınan elin, jerin qorǵap ergen qalıñ buqara Kenesarınıñ aldaǵanına közi jetkende bulardan qol üzetin ayırayın. Mümkin aqıl aytar törege», — dedi ol işinen.

Biraq Jüsip eki jaǵdaydı eske almadı. Biri Kenesarı bes jıl urıs-ayqastıñ işinde, öz mañına tar jol, tayǵaq keşüv kün tuvsı tastap ketpeytin, eygili batırlardan, töre tuqımı tuvǵan-tuvısqandarınan tabandı serikter jıynap, olardı jumılǵan jumırıqtay, tastay

6905 etip ustay bildi, bul batır, sultan, biylerdiñ èrqaıysınıñ soñında az bolsın, köp bolsın jeke avılı, ruvı bar. Ruvşılıq èbden qanına siñgen qazaq batırı, biyi qayda bastasa sonda baradı. Kenesarınıñ qasında munday serikteri bar degen söz — eli bar degen sözben teñdes. Handıqqa, mansapqa, baqqa talasatın adamdardıñ eñ aldımın mañayına özin satpaytın tabandı kisilerdi jıynap aluvı ejelgi èdetteri. Munday tirektersiz qanday aqıldı

6910 qayratker bolsa da oylaǵan maqsatına jete almaydı. Kenesarı da bul èdisti jaqsı paydalana bilgen adam. Onıñ bir mıqtılıǵınıñ özi de osında edi. «Tek Baytabın batır ǵana şiy şıǵarǵalı jür me, qalay deydi işinen sultan, eger közim şın jetse...» Ekinşisi: burın basqa ülgide memleket bolıp körmegen, èli de feodaldıq, ruvşılıq satıda jürgen qazaq eline handıq degen uǵım — jeke el bolıp, öziniñ jerin, erkinşiligin saqtav degen

6915 uǵımın bir. Qalıñ buqaraǵa han saylav degen uǵım, onıñ jeke el bolıp kösemimizdi

sayladık degen uğimmen uştasıp jatadı. Osınday tüsiniktegi qalıñ buqara, alğaşkı kezde öziñiñ Rossiya patşasınıñ otarşılıq sayasatına qarsı bas kötergen qıymılın aqırında kep bostandıqtarı üşin emes, Kenesarınıñ handıǵı üşin küresine aynalıp ketkenin añǵarmadı. Şınında da Rossiya patşalıǵına baǵındım dep bitim istey turıp Kenesarınıñ özin han 6920 kötertüvi, el qamın emes, öz qamın oylavı edi. Bul baqqumar sultannıñ ğana tragediyası emes, bostandıqtı kökselep aldangan halıqtıñ da tragediyası edi. Osı tragediyasın tüsinbegen el Kenesarınıñ soñına erip taǵı da bes jıl kürestı, aqırında qanǵa batıp qırıldı...

Kenesarı qozǵalısnıñ endi halıqqa qanşalıq qavipti ekenin tüsingen Gerburt- 6925 Jüsip Qasım balasınıñ qanday küşti adam ekenin de endi ğana uqtı. «Tariyhtıñ er satısında, halıq armanınıñ bir toǵısqan tüyindi kezderinde osınday adamdar tuvadı. Olar özderiniñ maqsattarına jetüv üşin halıqtı da, tariyhtı da, bérin de paydalana biledi. Bularda da qur ğana qanıpezerlik, adamdı ayamastıq qana emes, aqıl da, amal da mol keledi. Kenesarı da soñıñ biri. Eger osınday adam milliyondağan halqı bar ülken elge 6930 jaratılsa qayter edi? Azǵantay qazaq halqın qanşa qanǵa batırsa, ülken eldi de sonşa qanǵa batırar edi. Onda Kenesarı qozǵalısqı kışkentay el emes, ülken el tragediyası bolar edi. Halqınıñ kışkentaylıǵınan bul eldiñ ülken tragediyası özge jurttıñ közine kışkentay tragediya bolıp körinedi. Sondıqtan da keyde «Evropa habarşısında» ğana qazaq qozǵalısqı tuvralı kışka-kışka habarlar şıǵadı. Rossiyanıñ şıǵıs burışında qanday ayqastar 6935 bolıp jatqanın Evropa elderi tipti bilmeydi. Al tüsingen adamǵa bul — kışkentay eldiñ tragediyası. Qazaq jerine endi burıñǵıdan da ülken qayǵı keldi. Ol qayǵı közden jas, jürekten qan bop aǵadı. Kenesarı jurttı Rossiya otarşıldıq sayasatına qarsı köterip, aqırında özi han boldı. Endi sol taǵımnan tüspeymın dep halıqtı ajalǵa qarsı aydap saladı. Al onı eli küñge deyin eliniñ qamın oylağan kemeñger dep tüsinetin jurttıñ muniñ 6940 soñınan taǵı ere tüsedı. Munday jaǵdaydı tariyhta jalǵız Kenesarı paydalana bilgen be? Joq, bul talay qaharmandardıñ qayǵılı ülesi. Napoleon da jahankezdik isin osılay bastağan joq pa edi. Frantsiya halqınıñ revolyutsiyalıq ruhın paydalanıp, Burbondardı qurttı, royalisterdi Frantsiya jerinen qıvıdı. Budan artıq sol kezde revolyutsiyalıq is bolar ma? Biraq artınan özi imperator boldı. Özine jol aşqan revolyutsiyanı öz qolımen 6945 tuñşıqtırdı. Kenesarı da söytıdi. Erteñ qazaq jerine şın maǵınada han bola qalsa, Gorçakov pen Qoñırquljanıñ qazaq halqına istegenin bu da isteydi. Sonda Kenesarınıñ qozǵalısqı qanday qozǵalısqı? Rossiyadan qazaqtı bölip alıp, feodaldıq handıq quruv üşin küresken halıq tilegine seymes emes kertartpa qozǵalısqı. Budan qazaq eline keler payda joq. Odan da qazaq buqarasına Rossiya imperiyasınıñ qol astına kirüv kerek. Rossiya 6950 qol astına kirüv degen söz — orıs halqımın bir boluv degen söz. Keleşegi de, qayǵısı

da, kuvanışı da bir. Patşa kısımşılığına da karşı tize qosıp birge kürese aladı. Mèdeniyetke de birge jetedi. Al Kenesarı bolsa öziniñ feodaldıq-ñandıq bölşektenüvimen qazaq elin orıs hãlkınan uzaq vaqıtka bölgele tur. Joq, bul jağdayda sanası bar azamattarmen söylesüv kerek. El basına kelgeli turğan apatka araşa túsüv kerek».

Biraq Gerburt-Jüsip Taymaspen de, Èbilgazımen de, Siydaq qojamen de tez kezdesse almadı. Joq jerden Kenesarınıñ özimen söylesüvge mejbür boldı. Bular bir miñ segiz jüz kırık ekinşi, Barıs jılıniñ kökteminde kezdesti. Kenesarı ötken jilgi qara suvıq küzde Perovskiydiñ jarlığı boyınşa Qoқан jerinen qayıp kelgen soñ, jılđağı èdeti boyınşa qalıñ èskerin eldi-eline tarattı. Özi azğantay toleñgit avlı men tört jıldan beri bavır başqan Torğay özeniniñ joğargı sağasındağı kıstavında kıstı tınış ötkizip şıqtı. Perovskiy men Genske ökkelegendikten kıs işinde olarmen hãbarlasa qoyuvdı da jön körmegen. Biraq osı Barıs jılıniñ basında Orınborda Genstiniñ üyinde jetim balalarğa tərbiyesi bolıp jürgen Altınşaşqa jolıgıp qayıtqan Baytabın suvıq hãbar ekeldi. Patşa ağızında Perovskiydi ornınan alıp Orınbor èskeriy gubernatorı etip general Obruçevti tağayındaptımıs. Baytabın; «Sirè, Genstide bosatatın körinedi, isin tekserüvge jiberipti», — dep kelgen. Bul hãbardı estisimen kıstan tınış şıgıvğa aynalğan Kenesarı túsinen şoşıp oyangan adamday qobaljıy bastağan. Qaramağındağı ruvlardıñ başlılarına at şaptırıp «èskerlerin jılđağıdan göri erterek, qar ketisimen, kök şıgıvğa qaramay-aq, Qara Keñgirdegi Alaşahan molasınıñ janına jetkizsin», — dep hãbarlandırğan. Özi de surapıl soğarın sezgen şağaladay èdenege mazası ketip, birtürli tınışızdana túsken. Öytkeni bularmen til tavı, bitimge kelgeli otırğan Perovskiydi patşa ağızınıñ tegin túsirmegenin sezgen... Jène astırtın Orınborğa jibergen kisi arqılı, Genstiniñ üyinde anda-sanda bas qosatın ofitserlerdiñ sözderinen «Obruçevtiniñ Kenesarığa senbeytinin» Altınşaş ta hãbarlağan. Burın Perovskiydiñ tøk-tègimen èzer jürgen Gorçakovtiniñ endi buğan şabuıl jasaytının Kenesarı birden uqқан.

Osınday qobaljuvda kökek ayı öte bastağan kezde, Kenesarı azıraқ boy sergitip qayıtın dep қasına öziniñ batırların ertip Aқsaқal töbedegi toқal èyeli kıstavınıñ mañındağı qalıñ jıñıldı kıratқа añ avlavğa şıққан. Bular joқта, Batis Sibir general-gubernatorı jibergen esavıl Sotnikov başqarğan èsker Qara Torğayda otırğan Künimjan avlın şabadı. Biraz malı men eki balasın қosa, Künimjanniñ özin bas etip, on adamdı ustap alıp ketedi.

Bunı estigen sultan añnan qayıp kelip, Künimjanniñ avlın kim şapқanın bile almay èvre bolıp жүrgende, arasında on күн salmay, esavıl Sotnikov endi Aқsaқal

6985 töbedegi Kenesarı toqalı men Esengeldi, Sarjan avıldarına tiyedi. Abaysız otırğan eldi kanga boyap, jüzge tayav adamdı şavıp öltirip, miñ tüye, üş miñ bes jüz jılkı, on miñ koymen birge jıyırma bes adamdı tutqın etip aydap èketedi.

6990 Gorçakovtıñ bul kılığına Kenesarı bulқан-talқан bolıp aşuvlanadı, öziñe kisi kıruv kerek bolsa, men de körseteyin dep atқа minedi. Mine osılay ızağa èzer şıdap jürgen künderdiñ birinde, ordada қағаз jazıp otırған Jüsipke:

— Erteñ sarbazdarımız bas қосamız dep vèdelesken Alaşаһannıñ molasına jüremiz, barasıñ ba? — dedi.

— Baramın, — dep javap berdi қандı оқығалardıñ tayap kele jatқanın onsız da sezip jürgen Jüsip oylanbastan.

6995 Erteñine özin қорғaytın Batırmurat басқарған jasaғımen Kenesarı Alaşаһan zıyratı turған Қара Кеңгірге bet aldı. Özge batırlarına da tez jetsin деп ҳabar berdi. Bul kökek ayınıñ ayak kezi edi. Jer jaña kevip, kögal şöp jılдағыsınan erte duv ete қалған. Арқadaғы èli bekinis salınıп, mılıтık davısı añ-қусın үрkitpegen Arғınatı, Ulıtav, Kіşitav, Ayırtavlar alıstan munarlıana көrinip, қiyalıñdı terbetkenдей. Onıñ üstine keñ dala biyil 7000 öte-möte көrkem edi. Jel soқsa құлпіra түsken şалғын. İyisi juparday añқыды. Betiñnen süygen көктем jeli. Oyında da, қırında da, көlinde de, şölinde de sıñsıған қus... Tabiyғattıñ osınşama suluv suretin көrip mas bolғandaysıñ. Қiyalıñ көктем jelindey sar dalañdı şarlay kezedi.

7005 Kenesarı osı ғalamat jerden rasımen ayrılam ba degendeу jan-jағına қayғыra қарap kele jattı. Eki balası men Künimjannan ayrılғаннан beri tipti özgerip ketken. Böltirikterinen ayrılған бөrideу èbden қanközdenip алған. Jurtpen de tis jarıp söylespeydi. Bar zèrin işine saқtap betinen қан-sөli қашıp, ақ sarı jüzi surlana түsken. Қıymılı, jan-jағına қadala көz tastaған kelbeti, қayғыдан көри Kenesarınıñ jüregin aşuv-ıza, kek biylegendeу.

7010 Kenesarınıñ janınday jaқsı көretin èyeli men balalarınan ayrılғаннан da басқа jüregin örtegen күyigi бар. Jüsip onı da bileди. Ol күyik — sultannıñ Арқа мен Kіші жүзdiñ el biylegen keybir biy, ақsaқaldarın өзine erte almaғаннан tuvған күyik.

7015 Orınbor èskерiy gubernatorınıñ қарамағындағы orıs stanitsa, bekinisterine tiymegenmen Kenesarı ereviline қосılмаған avıldardı şavıp, maldarın aydap aluvdı тоқtatпаған. Oндағы ойı ақылға көnip soñınan ermegen jurttı talavmen, соылмен қорқıtıp ergizüv bolatın. «Öz erkimen teñdigin, jerin bermegen қазақ avıldarın orıs

generaldarı soldat şıgarıp, kırıp-joyıp, qorqıtıp tartıp alganda, biz nege söytpeymiz», — dep oylaytın ol. Kenesarı osı qorqıtuvdı öziniñ el biylevdegi bir iñğaylı quralına aynaldırğan. «Qorqa-qorqa batır boldıq» degendey, soyılı tum batқан jurttıñ tübi özine javğa aynalatının ol eskermeytin. Eskergisi de kelmeytin .

7020 Kenesarığa ermey jürgen el biylegen adamdardıñ biri Orta jüzdiñ biyi Jañbırşınıñ Balğojası edi. Ol özine jaqın jerde salınıp jatқан Torğay bekinisindegi soldattarğa arqa süyep, sultannıñ birigeyik degen sözine tipti qulaq ilmey qoyğan. Osığan ızalangan Kenesarı ötken jılı biydi èdeyi qorlağanday avlına qarındası Bopay batırmen üş jüz sıpay jiberip, Balğojanıñ bar malın aydatıp alğan. Malın qaytarıp bersem Balğoja endi soñıma erer degen Kenesarı biyil oğan kisi salğan. Hatşısı Siydaq kojani şakırtıp alıp, bir jağı buyırık, bir jağı ötiñişi etip oğan öleñmen hat jazdırğan.

Kenesarı hatında Balğojanı maqtay, tübi jeriñdi, eliñdi orıs patşası aladı dep qorqıta kelip:

7030 ...Arğın, Qıpşaq aғası!
Jırtılmasın, jarqınım,
Elimizdiñ jaғası.
Qaғanday-aқ boldı goy
Bul қазақtiñ talası,
7035 Oyda Qoқан, qırda orıs,
Èkim boldı қалası.
Kimnen tayaq jegendey
Bizdiñ қазақ balası.
Bit-şıt bolıp жүргeni —
7040 Avzınıñ alası.
Tizgin berse Kenege,
Қanat қossa jebege,
Қırмақ түgil javıñdı

Dal kılmaska nemene! —

7045 dep özine qosıluvğa şakırğan.

Biraq küş Kenesarıda emes, mol èskerli aq patşada ekenin biletin Balgoja Kenesarığa qosılğısı kelmeydi. Avlın erkek emes, qatın Bopay şapqanına ızalangan biy, tonalğan malın sadaqa kılıp, Kenesarığa uvlı tildi öleñmen aşuvlı javap qaytarğan. Ol javabınıñ bir jerinde:

7050

Qapıyada kenetten,

Orğa tüser bolarsıñ,

Qaytıp şıqpaq zor bolar.

Seniñ, sultan, duşpanıñ

Jalgız orıs emes-ti,

7055

Qayda barsañ aldıñda

Quruvlı turğan tor bolar.

Rayıñnan qaytpasañ,

Tübinde èdil basıñ qor bolar.

Bılay barsañ Qoқан bar,

7060

Qoқandağan èkeñ bar.

Bılay barsañ Üysin bar,

Üysin tolğan baysın bar,

Jürekke tüsken tüysin bar.

Bılay barsañ Buқar bar,

7065

Jayın bolıp jutarlar,

Tav jaylağan kırgız bar!

Jürekke tüsken bir muz bar,

Artıñda ƙalƙan orıs bar,

Bayƙus-av, munda saƙan ƙayda ƙonıs bar!..

7070 — dep Kenesarıƙa sen tübinde ƙor bolıp ölesiñ dep ƙorƙıtƙan.

Ƙateñdi dosıñnan ƙasıñ köregen. Bul ƙat Kenesarınıñ eñ jaralı jerine tiygen. Sultan bar sumdıƙ salmaƙın salƙalı turƙan jan-jaƙın ƙorşagan javı barın Balƙoja biysiz de biletin. Kenesarı buƙan aşuvlanƙan joƙ. Javınıñ köp ekenine köne tura, bėrine jalƙız özi ƙarsı şıƙƙan joƙ pa? «Ne oylaƙan armanƙa jetüv, nemese sol jolda ƙurban boluv!»

7075 — Sultanda böten şeşim joƙ. Onı aşuvlandırƙan, ızalandırƙan — el aƙası degen Balƙoja biy siyaƙtı adamdardıñ Kenesarınıñ osınday ƙıyın jaƙdayında, ƙol uşın bermegeni, Kene ƙanƙa bas iyip, Abılaydıñ aƙ tuvin köterisüvdiñ ornına, irgesin mülde avlaƙ salıp, Rossiya patşalıƙına bet burıp ketüvi.

7080 «Jaraydı, meniñ janımdı tübi orıs, Ƙoƙan, ƙırƙız birevi aladı eken ƙoy. Balƙoja biy, sen sonı dėtke ƙuvat etip ƙuvanadı ekensiñ, oƙan deyin men seniñ janıñdı alayın!» dep Kenesarı sol küni tünde biydiñ avlın ƙayta şavıp, özin at ƙuyrıƙına baylap öltirüvge bes jüz sarbazımen Janaydar batırdı attandırdı.

7085 Birak Janaydar batır sultanniñ armanın orınday almadı. Jorıƙƙa ketip bara jatıp, jolay ƙız küنینen köñildes Bopay avlına bir tün tünep, der kezinde biydiñ avlına jete almadı. Kenesarı ordasımen jasırın ƙabardar bolıp otırƙan Balƙoja avlına Janaydar batırdıñ şıƙƙanın estip, ƙaramaƙındaƙı bes jüz üydi ertip köterile köşip, Or ƙalasınıñ ar jaƙına ƙaştı. Biydiñ jurtın sıypap ƙalƙan Janaydar batır özine ƙarsı şıƙƙan Aƙmet sultan-praviteldiñ soldattarımen atısıp, odan soñ Sırƙa ƙaray köşip kele jatƙan Kükir biydiñ avlın şavıp, köp malın olja etip ƙayttı.

7090 Balƙojadan ayrılıp ƙaluvınıñ şın sebebin bilmeytin Kenesarı Janaydar batırdıñ bul oljasına da riza boldı. Birak jazƙan ƙat Kenesarınıñ esinen şıƙpay-aƙ ƙoydı.

Sultanniñ soñƙı kezde tım tunjırap ketüvine sebep bolƙan osı ƙat ekenin Jüsip-Gerburt te jaƙsı biletin.

7095 Bular Alaşaƙan molası turƙan Keñgir özeniniñ jazıƙ betkeyine jetkende baska jaƙtıñ batırları èli kelmegen eken. Kenesarı şatırların tigip, sarbazdardı osı jerde kütpek boldı. Arada üş-tört kün ötti. Azıƙ-tüligin tüyege teñdep, èskerlerin soñdarınan şubatıp batırlar da kele bastadı. Torƙaydan İman batır, Elek pen İrgızdıñ ortasın jaylaƙan Tabınnan Jolaman batır, öziniñ üzeñgiles serikteri Aƙıbay, Buƙarbay, Jeke batır,

7100 Ƙudaymendi batırlar aldımen jetti. Köp keşikpey Janaydar men Bopay da keldi. Birak Kenesarı èli eşkimmen tis jarıp söylesken emes. Jayşılıktağı aqılğöyleri, soğıs isinde keñes beretin qandı köylek serikteri Taymas pen Èbilğazı da til qatpay qoydı. Eki közi qantalap, juqa ernin tistenip, jalğız sergeldeñge tüşüvine qarağanda ol endi bir batıl şeşimge kelgen jan sekildi. Sol şeşimin orındavğa tek iñğayın kütip işten tıñanday.

7105 Kenesarı jasaqtarınıñ bas qosar jeri Alaşahan beyitiniñ janı. Bul ara, üş jüzdiñ qazaqtarına teñ ortalıq. Esil, Nura boyın jaylağan Orta jüzge de, Elek, Jayıq jağasındağı Kişi jüzge de, Balqaş pen Sır, Jetisuvdı meken etken Ulı jüzge de jer kindigi. Onıñ üstine Alaşahandı qazaq öziniñ eñ alğaşkı hanı dep biletin. Sol sebepten Kenesarı Abılay atasınıñ süyegi jatқан Türkistan köp ruvğa qaşık bolğandıqtan, elimizdiñ qandıq tuvin tikken ortası edi goy dep ırım körip èdeyi osı aranı qalap alğan.

7110 Alaşahannıñ molası qazaq eliniñ eñ alğaşkı qandıq tuvin tikken on tørtinşi qasırđıñ asa bir körnekti eskertkişi. Jasıl tökken jazıq dalada kök otavday alıstan közge tusedi. Bul — tana közdengen örnekti qumayt kirpişten qalangán, biyiktigi men köldeneñi birdey, zevlim törtpaq mola. Üstinde kögildir sırmén boyağan ülken kumbezi bar. Kumbezdiñ tørt jağında, molanıñ tørt burışına turğızilğan aq kirpişten qalangán 7115 èşekeyli tørt qağın munara... Kumbezdiñ astına tas baspaldaqpen köterilip baratın keñ dalız. Al molanıñ öziniñ işi keñ bölme. Ortasında Alaşahannıñ qabiri. Tompiyğan qabir topırağıniñ üstine eski şüberekerdiñ qıyqımdarı men jılqınıñ quvarğan quv bastarın, attıñ jal quyrıqın üyip tastağan. Èr jerinde aqaş nayzanıñ uşı körinedi. Topıraq üstinde de birneşe atam-zamanğı qarağay nayzalar jatır.

7120 Alaşahannıñ janında tağı eki mola bar. Biri biyiktigi on qulaştay, şım kirpişten quyğan Èbulaq hannıñ molası, odan èirekte Alaşahannıñ molasına uqsağan, tek kişirek Joşı mazarı. Bul üşevi de qazaqtıñ eñ alğaşkı qandıq qurğan deviriniñ muraları. Üşevi jayında da san türli añızdar bar...

7125 Kenesarı qazir osı beyitterdiñ küñgey jağımen kele jatır. Soñınan ergen iy terezdi ananday jerden Qaraüvlektiñ salbir beynesi körinedi. Sultan aşuvlı. Qayda bara jatқанın özi de añğarmaytınday, qabağın qarş javıp silbir ayañdaydı. Kenesarınıñ qazirgi aşuvınıñ sebebi bar. Osıdan on kün burın «Kenesarı kökiyığı» dep atalatın biyiktiñ Qostanay jağındağı köl jağasındağı jaylavğa köşken Balgoja biydiñ avlına bir top orıs balıqşılardı şıqtı degendi estigen. Orınbor gubernatorın Balgoja biyge öşiktirüv üşin 7130 jansız barıp balıqşı orıstardı qırıp keliñder», — dep bir top jigitpen Baytabındı jibergen. Bügin sol Baytabın qaytıp kelgen.

— Jarlıktı orındadıñ ba? — degen Kenesarınıñ suraǵına, Baytabın sazara turıp «joq» dep javap qayırgan.

— Nege? — dep Kenesarı qayta suraǵan.

7135 — Ǵan iyem, — degen Baytabın tize bürger, — Balǵoja biyge jala jabuv üşin jazıqsız balıqsızlar dı bostan-bos qıruvǵa detim barmadı, keşiriñiz.

Soñǵı jıldarı Baytabınıñ özgere bastaǵanın Kenesarı añǵarıp qalǵan. Batırdıñ özi de munısın jasırmaǵan. Degenine könbegen bir avıldı şapqannan keyin sultannıñ özine de orınsız qan tögüvdiñ kereksizdiǵin aytqan. Kenesarı iştey kektense de «öz eline
7140 janı aşıǵanı-av» degen de qoyǵan. «Al bul jolǵısı ne? Kimge janı aşıǵanı?» Baǵana köp jıldan beri eñbegi siñgen batırına «buyırǵımdı orındamaǵanıñdı bir jolǵa keşirdim», — dep sır bermese de, qazır oñaşada aşuvǵa şıday almay kele jatır. «Joq, joq, — dedi ol bir kezde, — taǵı da bir sınap körem. Eger Kişi jüzim dep javımdı narakesken dey alıp tüspeseñ öz obalıñ öziñe». Osınday şeşimge toқтаǵan Kenesarı sèl basılayın dedi. Ol
7145 endi jan-jalıǵına oylana qaradı. «Baǵana osı jaqqa Jüsip ketip bara jatır edi goy? Qayda eken?» Sultan endi kilt burılıp teriskey jaqqa qaray ayañdadı.

Al Gerburt-Jüsip qolı bos vaqıtta osı Alaşahannıñ molasınıñ janına kelip otıruv dı jaqsı köretin. Oǵan osı aybarlı mola bir gajayıp asıl mülük bolıp körinetin. Molanıñ oq-dèri buza almaytın kirpişteriniñ qanday qum-topıraqtan quyılǵanın, bes jüz jıldan beri
7150 alǵaşkı kündegisindey tüsin èli joǵaltpay turǵan kümbez sırnıñ neden jasalǵanın tüsine almay tañ qalatın. Köşpeli eldiñ jüzdegen jıldar boyı sar dalanıñ jeli men jañbırına şıdap kelgen osınday èsem eskertkişter jasaǵanına mèz bolatın.

Jüsip bugün de osı mazarǵa kelgen. Bir töbeşiktiñ basına otırıp alıp, öleñ jazuvǵa kiristi. Taǵdır jazıp, sonav qadirli Polşasına qaytar bolsa Alaşahan molası da este
7155 qalsın...

Köz jetpeytin jasıl dala,

Körgeni azap, qıyanat...

Ortasında aq şaǵala,

Tur kümbezdi bir ziyarat...

7160 Öleñ şuvmaqtarı asav özenniñ kök tolqımınday birinen soñ biri tuvıp, birin biri basa-köktey, jer kemerine sıymaǵan dariyaday Jüsüptiñ de tar kevdesine sıyar emes.

- Birese kıyal onı uşqır qanatına otırğızıp ap aqşa bulttar jüzgen kögildir aspannan da joğarı ala jöneledi. Birese tınıq suv betinde aqırın terbelgen qayıqtay jan sezimi sël tınıştala qaladı da, kenet davıl urğanday astan-kesten bop jüregın aşuv kerneydi. Jüsip
- 7165 bar èlemdi umıtqan: öziniñ qayğılı halin de, Kenesarı erevilin de, qımbattı Polşasın da tek öleñ dünüyesine, şabıt dünüyesine kirip ketken. Osınday halde otırğanında kenet birev ıyığına qolın saldı. Jalt qarasa Kenesarı eken. Ananday jerde Qaraüvlek tur. Jüsip şoşınayın dedi. «Ne jazıp qaldım?» Endi öleñ dünüyesi de, kıyal, şabıt, èsem sëndi sezim èlemi de birden gayıp boldı.
- 7170 — Qorıqpay-aq qoy, — dedi onıñ oyın tüsine qalğan Kenesarı, — seniñ eş küneñ jok, — söytti de Qaraüvleкке «ket» degendey qolımen işarat etti. Anav böten jaqqa köñili avğan jayılp jürgen atan tüyedey aspay-saspay burılıp, şatırğa qaray balpañ-balpañ basıp jüre berdi. — Seni körgen soñ èdeyi burıldım. Söyleseyin dep edim... Şınıñdı aytşı, tuvğan eliñdi sağındıñ ba?
- 7175 Jüsip şının ayttı.
- Sağındım. Ètteñ alıs, qaşıp keter edim...
- Qaşıp keter edim? Burın bunday söz aytpaytın ediñ goy, èlde bizdiñ köterilisimiz seni kızıkırtımaytın edi me? Özimniñ tuvğan jerimde qalğan armanımdı senderden taptım dep ediñ goy. Sol söziñ èli esimde.
- 7180 — Ol sözdi men qazaq eli öziniñ erkindigi üşin küresip jürgen kezde aytqam. Polşa buqarası Rossiya patşasınıñ otarşılıq isine qanday qarşı bolsa, men kelip qosılğan şaқта qazaq halqı da sonday qarşı edi. Senderdiñ küresteriñ mağan unağan. Polşada qalğan armanımdı, osında tapqanday bolgam. Al qazır...
- 7185 — İyè, qazır?.. Èlde sen bizdi túsken jolımızdan adastı dep oylaysıñ ba? Jüsip ne bolsa da şının aytuvdı maqul kördi. «Mümkin meniñ sözim oy salar», — dedi ol işinen.
- 7190 — İyè, Keneke, — dedi Jüsip tikeley qarap, — sen özindi han etip aq kiygizge kötertkizgennen beri, ustağan joliñ da, aldağı maqsatıñ da başqaşa... Seniñ küresiñ endi baylardıñ üstemdigin qorgaytın handıqtı saqtav küresine aynalıp baradı. Budan qalıñ buqarağa keler qanday payda bar? Kedey jurtkä öz hanına bağındı ne, orıs patşasına bağındı ne, bëribir emes pe? Burın öziniñ künkörisi bolğan şuraylı jerin, balıqtı kölin orıstıñ knyetz, general, graftarınan qorgap, qolına soyl alğan erevil bir başqa da, Abılay zamanın köksepe, qazaqtı orıstan bölip alıp, qanın jeke soramız degen sultan, biy, aqsakal, han üşin küresüv bir başqa. Bul küres tipti ziyandı, ol orıs pen qazaq halqınıñ

7195 jaқındasuvına böget boladı! Al eki beynetkor halıqtıñ birigüvinde, jaқındasuvında olardıñ bar bolaşağı, bar aldağı jarıq küni tur.

Jayılıқта sözge sarañ, ustamdı Kenesarı kenet bulkan-talkan bop aşuvlana qaldı.

7200 — Qanı baskanıñ — janı başka degen osı. Abılay atamnıñ jolın quvıp arpalısqa şıqqanımda orıs pen qazaqtı biriktirüv üşin şıqtı deysiñ be? Joq, Jüsip, Rossiya — dariya, biz kişkentay ğana möldir bulaqpız. Möldir bulaq suvı dariyağa quyğanda nesi qaladı? Dariya suvı aşşı bolsa, bulaq suvı da aşşı boladı, dariya suvı tuşşı bolsa, bulaq suvı da tuşşı boladı. Bulaqtıñ bar bolaşağı tek dariyanıñ ğana erkinde qaladı. Meniñ kütkenim sonday ömir me? Joq, bulaq dariya bolmay-aq öz betimen aqa bersin dedim. Biz Rossiya patşasına bağınsaq el degen attan ayırılmaz. Joq, qazaq burın Abılayhanğa bağınsa, endi onıñ nemesi Kene hanğa bağınadı. Özim biyleymin...

7205 — Qalay biyleysiñ? Jerinen, suvınan ayırılğan jurttı erterñ qaytara almaytınına közi anıq jetken küni, seniñ soñıñnan erüvdi qoyadı, Kenesarınıñ handığın saqtaymın dep bostan-bos qırılı bere me?

Kenesarı kenet şabatın barıstay jıyırılı qaldı, şegir közderi qantalap, oñ qolı belindegi narakeskenniñ sabın kenet kısa ustadı.

7210 — Seniñ dos ekeniñdi bilmesem... — dedi ol entige söylep, söytti de qolın narakeskenniñ sabınan qayta aldı, — eliñdi qalay biyleysiñ deysiñ be? Rossiya patşası bizdi qalay biylemek boldı? Zeñbirektiñ oğımeneñ, jalañaş qılıştıñ jüzimen emes pe? Men de söytem. Degenime könbegen eldi attıñ savırına, qamşınıñ bavırına alamın. Kimde-kim aytқанıma könbeydi eken, Kenesarınıñ jasıl tuvınıñ astında jürgisi kelmeydi

7215 eken — ol meniñ javım. Rossiya gubernatorı qanday qasım bolsa, o da meniñ sonday qasım. Ne olardı öz degenime jürgizem, ne birjolata qırıp, joq etem. Eki şeşim boluvı mümkün emes. Javın özi ayağan özi mert boladı. Burın jurttı jer-suvındı alı beremin dep ertsem, endi handığındı qorğaymın dep ertemin. Küşpenen qorqıtıp ertemin! Dël osı aytқанımdı erterñ Jappas ruvınan bastaymın. Bir üyin bos tastamay tündigin qılışpen

7220 tuvrap, taylı-tayağına deyin qaldırmay aydap alam!

7225 Qıs Sırdı mekendep, jaz Torgay boyın jaylap köşip jüretin Jappas ruvınıñ biyleri Köbektıñ Altıbayı men Tölegenniñ Jangabilı köpten beri Kenesarığa eki jüzdilik körsetip kelgen. Qoldan keler quvat joq, iş qazanday qaynaydı, sondıqtan amalsız jürgen. Dospız dep avızdarı aytқанmen, is jüzinde qastıqtarın körsete bergem. El basın biriktirem degen Kenesarı bul biylerdiñ öz ruvlarında ıqpaldı ekenin eske alıp jeñil-jelpi

künèlèrin keşe salatın. Al bul biyler avıldarı Sır boyun jaylap, Torğaydı kıstaytın. Jılkısn Muğajar tavınıñ ıgına tebinge aydap, qoyların Orınbor şekarasında kazak-orıs jerinde ustaytın. Kenesarı Torğayğa köşip kelgeli, jayılmımız tarıldı dep ekevi birdey narazı bolatın. Keyde zeket te tölemey qoyatın. Osıdan barıp Kenesarı men biyler arasında qırbaylıq küşeye túsken edi. Onıñ üstine biyl Torğaydı kıstap qalğan Altıbay avlınıñ on şaqtı jigiti jer bilmeytin Sotnikov jasağına jol körsetip, Künimjan men Aqsakal töbedegi Kenesarı avıldarın şabuvğa qatınasқан. Bunu estigen Kenesarı biylerge öşigüvde. Sultannıñ qazirgi kijinüvi sol öştiktiñ saldarı.

7230 — Jappas avıldarınıñ qanday jazıǵı bar? — dedi Jüsip Kenesarını tım aşuvlandırıp almayın degendey, qaymıǵa söylep, — jazıǵı jazǵı jaylavın Arqadan köşip kelgen elderdiñ jaylaǵanı ma?

— Al Arqa elderiniñ qanday jazıǵı bar? Jerin orıs gubernatorları tartıp alǵanı ma? Künimjan hanşa men Aqsakal töbedegi avlımdı şapқан Sotnikov jasavıldıñ èskerin kim basqarıp keldi? Jappas jigitteri ekenin bilmeysiñ be?

7240 — Basqarıp kelgen bir on şaqtı jigiti şıǵar. Al qatın-qalaş, baska jurttıñ qanday künèsi bar?

— Özgesi künèsiz bolsa künèkarların özderi nege jazalamaydı? Bèri Altıbay biydiñ adamdarı. Serkesi qayda bastasa, jurtı soñınan eredi.

— Onda Altıbaydıñ közin joy. Özge jurttıñ tiyüvdiñ qanday qajeti bar.

7245 — Altıbaydıñ da Altıbay bolıp otırǵanı soñınan erer eli bolǵan soñ emes pe? Eger soñınan erer jurtı joq bolsınşı, köreyin men onı!

— Sondıqtan jazıqsız eldi qurtuv kerek pe? Odan da Altıbaydıñ özinen aluv kerek öşti.

— Joq, eli de jazıqtı. Jazıqsız bolmasa, Altıbaydıñ soñınan nege eredi?

7250 — Mümkün qorıqqanınan eretin şıǵar? Aytқанıma köngisi kelmeytin eldi degenime qorkıtıp jürgizem dep siz de aytıp turǵan joqsız ba? Qaydan bilesiz, Jappas ruvınıñ qarashısı sizge ergisi keletin şıǵar, tek Altıbaydan qorıqqasın, amalsız onıñ degeninen şıqpay otırǵan bolar.

— Altıbaydan qorqıp Jappas Kenesarığa qosılmay otır deysiñ be? Seniñ
7255 aytqanıñdı durıs delik... Şınında da qazaq qorıqqanın sıyladı. Bugin Jappas ruvın şapsam, erteñ Şekti özi kelip qosıladı.

— Onda Jañbırşı ulı Balgoja biy nege kelip qosılmadı? Siz ol avıldı bir emes, eki
ret şaptıñız goy.

— Balgoja biy qorqav qasqır sekildi qorqaq. Ol orıstan qorqıp otır, sodan mağan
7260 qosılıǵı kelmeydi. Jalpı alganda qara qazaq — qorqaq jurı. Balgoja biy de qaradan şıqqan.

— Kene han, bunıñız qate sekildi. Men körgen qazaq batır halıq. Qorqıtıp
soñımnan ertemin dep jürgenıñızde olardı öziñızden qasırıp almañız.

Kenesarı kenet tunjırap ketti. Şıqşıttaǵı küre tamırı bülkildey oynap, demin èzer-
7265 èzer aldı.

— Sen Taymastan da, Èbilgızıdan da aqıldı ekensiñ, — dedi Kenesarı sèl
buvlıǵa söylep, — biraq endi halıqtı qorqıtıp qosuvdan basqa qanday jol qaldı? Biyıl
jıynalatın on mıñ èskermen Rossiya patşası tügil, Qoqan hanın jeñe almaysıñ. Qoqanıñ
özindeǵı tañdavlı galabatır èskerin bilay qoyǵanda bir gana Èrmazar qorǵanında on eki
7270 mıñ javıngerı bar... Oǵan Namangan, Andijan, Oş, Taqtı Süleymen, Şarhıya, Anǵara,
Qurama, Hodjent, Uratöbe, Taşkent èskerlerin qosıp kör. Bizdiñ Sır boyındaǵı jurıpenen
bas qosqandaǵı küşimiz jeteri bar bolǵanı Taşkent. Bunıñ özine de ruqsat berip otır ma,
öziñe belgili. Orınbor bastıqtarı meni Allaqul hannan on bes miltıq, bir argımaq aldı dep
kinèlap edi. Ol ölip edi onıñ balası Raħmanqul hannan er-toqımı altındatqan üş argımaq,
7275 üş kılış, on eki miltıq, eki bas qorǵasın sıylıq keldi. Mağan jiberilgen tartuv-taralǵıǵa
qarap Orınbor bastıqtarı meni Hıva hanın jaqtamak bolıp jurı deytin körinedi. Hıva
miltıqtarı jaqsı, üş jüz qadam jerdeǵı qustı qutqarmaydı. Al «Köktolǵay» sekildi
aqalteke argımaqtarı tek javǵa minüvge jaratılǵan. Biraq jurı Kenesarıñ kim ekenin
bilmeydi. Men Hıva hanınıñ jumsavına jurıvden köri, Hıva hanınıñ özimniñ
7280 jumsavımda jurıgenin jaqsı köretin adamın. Hıvaǵa uzın ırǵa senim bildirgen bolsam,
onıñ mağan senip Buqar hanımen öştese tüssin degenim. Qazaqqa Buqardıñ da, Hıvanıñ
da, Qoqanıñ da küşeygeni kerek emes. Üş qasqır birin biri talasın, mümkün üşevi
birdey èlsiregen kezde bizge de payda tüser? Endi öziñ oylaşı, on bes mıñ salt attı
sarbazben Rossiya patşasın da, Qoqan hanın da jeñe almaysıñ. Al Orınbormen qan
7285 tögispey bitimge kelemiz degen niyettiñ nege aparıp soqqanın öziñ de körip otırsıñ.
Künimjan men eki balamnan ayırılǵannan basqa ne taptım? Endi ne istev kerek? Qoy

7290 sekildi ün-tünsüz ayak serippey bavızdala ber deysiñ be? Eñ bolmasa eşki tèrizdi baqırıp ölgen qurmetti. — Kenesarı kenet sustana qaldı. — Biraq men eşki de, qoy da bolmaymın. Ajal tabar bolsam batırlarşa ajal tabam. Köşip-qonar jerimiz èli de bar, èli de alısam. Burın qur gana erevilşil el bolsaq, endi han biylegen elmiz. Javımız bizben sanasuvğa mejbür boladı. Al munı istey almasañ...

— Onı istey almaytınıñızğa köziñiz èli de jetken joq pa? — dedi Jüsip Kenesarını kenet ayap ketip.

7295 — Közim èli èbden jetken joq. — Ol kenet qarşap ketkendey boldı. — Biraq sen durıs aytasıñ... Jerin alıp bere almaytınına közi jetken qazaq èli-aq erteñ taray bastaydı. Al olardı taratpav kerek.

— Qalay taratpaysıñ?

7300 — Küşpen taratpaymın! — Kenesarı kenet ızalana davıstap jiberdi. — Küşpen basın qosamın! Könbegen avıldı şabamın, qarşı kelgeniniñ basın alamın. Könbey körsin!

— Öytip jurttı qırıp handıq quruvdıñ qanşa qajeti bar? Öz eliñ, öz jurtıñ emes pe...

7305 — Kenesarınıñ jasıl tuvınıñ astına kirgisi kelmegen jurttı jurttı emes! — Ol burınğısınan da surlana tüsti. — Onday eldiñ meyli qanı suvday aqsın, meyli bəri qoyday bavızdalsın, eger oğan qabağımdı şıtsam, Abılay atamıñ aruvağı atsın!

7310 Jüsip Kenesarınıñ munday türin burın körgen emes. Jene onıñ nağız şın sırın del qazirgidey şeşile aytuvın alğaşkı ret estüvi. Kenesarınıñ aytkanın orındaytınına Jüsip kümèndangan joq. Öytkeni töre tuqımdarınıñ halıqtı qoymen teñ köretinin, qanıpezerliktiñ arqasında qalıñ buqara tağdırın oynışık sanaytının burın da biletin. Al Kenesarınıñ oylağan maqsatına jetüv üşin qara halıq tügil, öziniñ tuvğan èkesin de qurban ete alatınına talay ret közi jetken. Munday javızdıq qaraketpen armanga jetüv èdisi Şıñğıshannan, Aqsak Temirden qalğan. Şıñğıshın kanişerlikte bolat qanjar bolsa, Kenesarı sol qanjardıñ kişkentay sınığı. Bolat qanjardıñ qanga suvarılğan sınığı. Aralarında altı gasır ölse de qanqumarlıq tübi bir. Odan qayda ketedi? Jüsip endi èbden 7315 aşınğan Kenesarınıñ eşkimdi ayamay, degenine könbegen eldi qanga boyaytınına şek keltirmedi.

7320 Özi de solay boldı. Burın tek öşikken ağa sultandardıñ, biy, datqalardıñ avlın şavıp, malın aydap alatın bolsa, endi solardıñ qaramağındağı jazıqsız elderdi de şabuvğa kiristi. Patşa ükimetiniñ sanağı boyınşa Kenesarı on jıl köterilisiniñ işinde jüz jetpis bes avıldı tonap, bes jüz jazıǵı joq kisi öltiripti. Sonıñ besten tórti aqırǵı bes jılına jatadı.

Kenesarınıñ şeşiminen janı türşigip ketken Jüsip, ħandı orınsız qan tögüvden toqtatqısı keldi.

7325 — Altıbay avlın şapsañız, özine berilgen biydiñ öşin qaytaramız dep patşa ükimetri qattı şara qoldanuvı mümkün. Olardıñ qolında qazir eki balañız ben Künimjan ħaşañıñ barın umıtpañız. Eger Altıbay avlında qan tögilse...

7330 — Arşaboq penen Obiriş meniñ de qatın-balamdı öltiredi deysiñ be? — dedi Kenesarı, avıl qazaqtarınıñ qoyǵan atı boyınşa Gorçakovtı «Arşaboq», Obruçevti «Obiriş» dep atap. — Joq onı istemeydi. Onda men qolımdağı esirey orıstardı öltirem. Jène orıs janaraldarına bizdiñ birimizdi birimiz qıra bergenimiz tiyimdi emes pe? Jerleri keñiydi. Al alda-jalda...

— İyè, alda-jalda?...

— Saǵan aytım emespin be, öz degenimdi istev üşin eşteñeden de tayınbaymın dep?..

7335 Jüsip şoşıp ketti. Kenesarı oǵan bir ayav, müsirkev, qıynaluv degendi bilmeytin tas müsın tèrizdi körindi. «İyè, bul tas müsın, munda jürek joq. Jüregi bolsa öziniñ jaqsı köretin qatın-balaları jayında bulay der me edi?.. Munday adamdı tüsinüv qıyın. Joq, bul adam emes, qara tas. Al meyirimsiz qara tastı qalay tüsinersiñ... Èlde osınday qara tas boluvğa aşıǵanınan barıp otır ma?»

Kenesarı taǵı da onıñ oynı bölip jiberdi.

7340 — Sen meni öz böltirigin ayamas bir qorqav qaskır eken dep turǵan şıǵarsıñ, — dedi ol, davsı kenet dirildip ketip, — olay oylama! Meniñ de jüregim bar. Èyelim men balalarımıñ men ayasam da olar ayamaydı. Bolar iske bolattay boluv kerek. Èytpese qayǵı degen qaşan da bolsa adastıradı. Adaspas üşin qayǵı degendi birjolata jüregiñnen kuvuv kerek. Büyü qısılganda özin özi şaǵıp öltiredi. Men sol büyü qurılı joqın ba? Özin ayamaǵan kisi avzın qan etedi. Qatın-balamdı da qurban ete alatınımdı javım körse, menen burınǵısınan da qorqadı. Al qorıqpaǵan jerde sıylasuv joq, ħan dep sanasuv joq.

7345

Al eger Һandıғımdı berik ustaғım kelse, elge de öz basıma da ayavşılıq etpevim kerek. Ҡataldıқ jeһistiһ eһ kerek şartı.

7350 Jüsip endi Kenesarıdan şın şoşındı. Kenet onıñ aldına osıdan üş jıl burın Sızdıqtı ҡalay sınaғanı elestep ketti. Jüsip balajan bolatın. Biraқ o jolı Sızdıqtı pısaққа түsedı dep ayaғan joқ. Ayaғan bolsa bulay sınamaһız dep Kenesarıға jalınar edi. Jüsip onı istemedi ғoy. Öziniһ osı ҡılıғın ol artınan san ret oyladı. «Nege men sonda Sızdıққа ara түspedim? Ëlde Sızdıqtı men birdeһeden jek kördim be, nemese onda adamniһ işin jılıtpas bir minez bar ma edi?» — dep şeşüvin taba almay san bası ҡatқан. Sol suraғına 7355 kenet Jüsip şeşim tapқanday. «Ëyè, iyè, дүниyede osı sultandar tèrizdi ҡaskır tektes jandar az emes şıғar. Adam olardıñ tiri жүргенinen ölgenin tileytin bolar. Jurt tegi ҡaskırdı nemese bөltirigin өлтirdim dep opıқ jemeydi. Meniһ de жүрегimdi төre туқımına degen özim èli aһғара ҡoймаған sonday bir sezim biylegen eken... Sol күni Sızdıқ tuvralı sonşalıқ ҡıynalmavıma èlgi jasırın sezim sebepker bolғanday ғoy. Al ҡaskır 7360 tektes туқımınıһ Kenesarı şın arlanı. Arlanı bolmasa èlgi jan түрşigerlik sözderdi aytar ma edi?»

Kenesarınıһ èyeli men balaların ҡaһşalıқ jaқsı köretinin Jüsip esine түsirip, ızalаған sultandı orınsız ҡan төgiske barғızbas üşin taғı aқıl berdi.

— Künimjan һаһşanı balalarımen ҡазир Ordan Orınborға èkeldi degen sıbıs bar, 7365 ҡolımızдағı tutқın orıs ofitserlerimen ayırbastayıқ dep èskeriy gubernatorға һat jazsaқ kaytedi?

Kenesarı kenet eleһ ete ҡaldı.

— Bul tabılған aқıl. Baron Uyler men esavıl Lebedevti bılay ҡoyғанда bizdiһ 7370 ҡolımızда jıyırмаға tarta esirey orıs ofitserleri bar. Sonıñ bèrin, Künimjandı bas etip bizdiһ avıldan alıp ketken otız bes adamға ayırbastasın. Solay dep һat jaz. Jène... — Kenesarı oylana ҡaldı.

— Тағı ne aytpaқ ediһiz?..

— Janaral Obırış kelgeli aramız şiyelenip bara jatır-av... Orınbor èskeri 7375 şıқпағанmen Ombı soldattarı ҡoyar emes. Èriyne munıñ bèri Arşaboқ pen Obırışsiz bolıp jatқан joқ. Orınbor bizben èzir javlaspay otırса, ol ana Kenistiһ шарuvası. Erteһ Kenis kete ҡalsa, basımızға èһgir-tayaқ oynaytımı davsız. Sondıқтан күni burın Obırıştiһ өзine taғı bir һat jazayıқ. Aқırғı ret aldınan öteyik...

— Hattı ne dep jazamız?

7380 — «Aldıñğı jılı Orınbordıñ èskeriy gubernatorı men janaral Kenis qurmetti patşa aqzamnıñ atınan bizge mènèpös jarıyalap, bar künemizdi keşken. Munday qadirli adamdardıñ sözine senip biz aq patşağa qarşı miltıq atuv men kılış jumsavdı toqtatqan edik... Al biyıl navrızdıñ jıyırma birinde, özimiz añğa şıǵıp ketkende, Ombı qalasınan şıqqan Sotnikov jasavıl başqarǵan jasaq avlımızdı şavıp, mal-mülkimizdi talap, Künimjan sultanşanı bas etip, birneşe adamdı ustap alıp ketti... Bunday jaǵdayda 7385 jaqsılıqtı bir qudaydan bolmasa, orıs bastıqtarınan kütüvge bolmaytınına közimdi jetkizdi» de. Jène jalınǵan adam sekildi körinbey, èli de bolsa tigim-bitimge keleyik degen köñil bildir...

— Maqul.

7390 — Oǵan könbese öz obalı özine. Bosa da bizdi ayamaydı eken, biz de olardı ayamaymız.

— Tüsinikti.

— Jène osı vaqıtqa deyin bulañ quyırıkqa salıp bizge qosılmay aldap jürgen biylerdiñ bèrine de hat jazıñdar. Èsirese Nazar ruvınıñ aqsaqaldarı Baytöre men Karaküşikke..

7395 — Hattı ne dep jazayıq?

— «Meni hanımız dep uqsın. Aytqanıma könsin, aydavıma jürsin. Söytse biz de oǵan qorǵanbız. Burıñğı künèlarınıñ bèrin keşemiz. Al bunı istemese... Otız jıl javabın kütemin, javap ala almasam, qalǵan otız jılda özderin jazalavmen ötemin» de... Osınday hattı bizge teris qarap jürgen Jappas ruvlarınıñ biyleri sekildi özge biylerge de jazıñdar.

7400 — Jaqsı.

Kün de batuvğa aynalǵan eken. Sönip bara jatqan altın sèvlesi Alaşaǵannıñ kögildir kümbeziniñ üstinde oynap, erekşe sèvlettendirip tur. Kenesarı èldekimniñ ayaǵınıñ sıbdırın estip artına burıldı. Taymas eken.

— Keneke, Orınbordaǵı balalardan jasırın şapqınşı keldi.

7405 — Jaqsılıq pa, jamandık pa?

— Jamandık.

Kenesarı sol tsin zgertpegen alpında sl kidirdi.

— azir jaqsılık utuv ıyın bolar... Ne deydi Altınaş kelin?

7410 — Jibergen abarına araanda janaral Kenis pen skeriye gubernator Obırıtıñ arası naar körinedi...

— Jaman abarıñ osı ma?

— Eki tye sykense ortasında ıbın ledi. Eki janaraldıñ kelispevinen bizdiñ aza mselesi kyreydi. Graf Perovskiy ketkennen beri bizdiñ bar senerimiz Kenis emes pe?

7415 — aza mselesi kyrep bolan jo pa? Endi olardan ne ktesiñ?

— mitsiz tek aytan ana, Kene an. li de bolsa Ornbormenen til tabuv kerek.

— Men til tappaymın dep jürmin be? Til tapısı kelmeytin özderi emes pe?

— Ktiniñ artı diyirmen tartadı, til tabuv bizdiñ jatan boluv kerek.

7420 — Sonda, Taymas, tımaındı alıp aldına barıp jgin deysiñ be? Jginer de edim, tımaımman birge basımdı aıp tastamasına kziñ jete me?

— Jo, olay jginvge bolmaydı. aza dene bolsa, sen bassıñ. Bastan ayrılıp dene kn kre almas. Men tek alavın tapsa ar janadı, basa jol izdev kerek deymen.

— Sonda anday jol bar?

7425 — Bul oydıñ tübine zim de jete alam jo... bden piskeinde aldıña salarmın.

— Jası, taı anday abarıñ bar?

— skeriye gubernator bizdi urtuva Peterbordan taı on tört miñ aa suraptı... Onıñ üstine taı  miñ som... Ol aa... Keiriñiz, Keneke sizdiñ basıñızdı kelgen adama sıylıa berilmek eken...

7430 Kenesarı ezv tartıp kldi.

— Meniñ basımniñ tlevin sonama arzan sanaqandarı alay? zderi bir jılını otız bes soma baalaanda, eñ bolmasa miñ jılı turmaanımız ba? Arabo Peterbora jazan aazında Kenesarı otız jetini, otız segizini jıldarı Rossiya

7435 patşalığıniñ savdasına eki jüz seksen miñ ziyan keltirdi depti goy! Osınday janaraldarmen qalay til tap deysiñ?

— Til tabuv kerek. Öytkeni olar küşti, seniñ başına bağa koyıp otırğan solar goy...

— Küşti eken dep qorıqqanımnan tize bügem be? Taymas, èlde sen Kenesarıniñ minezin bilmeytin be ediñ?

7440 — Bilemin. Bilgesin aytıp turmın. Qıyındıqta jol taba almaydı desek, han etip kötermes edik. «Aşuv — jav, aqıl — dos». Bunı qazaq bilmey aytkan ba? Köterilisimiz şañqay tüsimiz edi desek, handıgımız ekindimiz tèrizdi, endi birjolata jer astına kündey batıp ketip jürmeyik, èli de oylanalıq...

— Jaraydı, oylanayıq. Tağı neñ bar?

7445 — Batırmurattıñ jasağındağı Gavrilov degen qaşqın sıypay... osında kelip jürgen savdagerler arqılı seniñ başını aluvğa Orınborğa vède bergen körinedi. Munı qıstı küni istev jeñil depti. Obırış eger Gavrilov bunı istese, onıñ soldattıqtan qaşqan künesin keşirtemin dep Peterborğa qağaz jazıptı. Balalar osı sıpaydan saq bolsın depti.

Kenesarı tünerip ketti. Bağanadan beri ündemey turğan Jüsip:

7450 — Gavrilovtıñ öziniñ basın aluv kerek, — dedi kenet qatuvlanıp ketip, — jène özgelerge sabaq bolsın, bul ükimdi osındağı qaşqın soldattardıñ köziñşe orındağan durıs.

Kenesarı oylana javap berdi.

7455 — Aldımen teksergen jön... Aram oyı anıqtalsa Qaraüvlekke tapsırmız... Jurttıñ bèrine senbegendey, onıñ ajalın özgelerge ülgı etüvdiñ keregi qaşa?..

«Degenmen bul aqıldı adam, dedi Jüsip işinen, meniki ağıttıq boldı. Bir şirigen jumırtqa üşin, özgelerge de bayqa dep senimsizdik körsetüvdiñ, èriyne, qajeti joq...»

Taymas tağı da birdeme aytkısı kelgendey Kenesarığa qaradı. Sultan onıñ oyın tüsinip:

7460 — Ayta ber, — dedi enjar, — tağı qanday sumdıgıñ bar...

— Dèvletşi kıuyıp bolğan zeñbiregin keşe sınağan eken... Zavodtağiday jasav kıyın göy... Èlde salğan oq-dèri artıq boldı ma, ot kıoyıp atқан şaқта kül-talkan boptı. Janında turğan Dèvletşiniñ özin de mert etipti... — Kenesarı tunjırap ketti. Kıuyılıp jatқан zeñbirekterden ülken ümitti edi. Bul ümit te kıur dèmelendirdi de joқ boldı. Ol:

7465 — Topırağı torқа bolsın, — dedi kürsinip, — jaқsı şeber edi, ardaқtap kömilsin...

Budan keyin ün-tünsiz üşevi kıostarına kıayttı.

Üş күn boyı batırlar, sultandar, aқsaқal, biyler jaña һandıқtıñ қандаy boluvın talkılap, төрт мәsele қарap мınандаy қорıtındıға keldi:

7470 Birinşi şeşkenderi èsker мәselesi. Burın Kenesarınıñ қарамағында сегiz miñ attı èsker bolatın. Jène bular jaz jıynalıp, kıs tarқaytın. Sultan mañında қорған bop kıstı күni bes жүzdey ғана sarbaz қалатın. Keñes endi èsker sanın jıyırma miñға jetkizüvdi jөн dep taptı. Jène bul èskerdiñ bes miñı kısı-jazı һan ordasınıñ mañında boladı. Èr жүzbası, miñbası özderiniñ қарамағындағы èskerin osı jazdan bastap orıs èskerleriniñ

7475 tertibimen soğısuv èdisterin üyretedi. Mıltıқ atuvdı, nayza, soylı paydalanuvdı, jayav soğısuvdı tegis ötedi. Jüzbasılardan төmengi javıngerler kevdesine üş қатар jasıl juvan jip ilip, ıyığına tildey jiñişke jasıl şüberek taғatın boladı. Jüzbasılardan bastap odan joғarğıları munday belgini kıızıl şuғadan etedi. Al eñ joғarğı қолbasşı Kenesarınıñ özi üstine kögildir şapan kıyıp, ıyığına orıs polkovniginiñ эпоletin taғadı. Miñbasına eygili

7480 batırlar men атақtı sultandar taғayındaladı. Özine senimdi adamdardan miñbasılar taғayındav һanniñ özine tapsırıladı. Bulardan böten jeke miñ adamnan mergender tobı қurılsın delindi. Oған miñbası etip Baytabın belgilendi.

Èskerde budan bılay қарay mıқtı tertip ornalsın dep şeşti jıynalgandar. Tertip buzuvşılarға Kenesarı «şıқ» деп atalatın jaña jazanı қoldanuvға ruқsat etildi. «Şıқ»

7485 tertip buzған adamniñ betine kılışpen, ne nayzamen belgi saluv. Munday belgisi bar javınger öziniñ ayıbın erlikpen, nemese adaldıғımen ғана juvuvға tiyisti. Eki ret «şıқ» belgisi salınған adam — biyler sotına түседi, malmen, ne basқа avır şaramen jazalanadı (üy işinen bir jıl bölek ustav, ne bolmasa қoy бақtırıv tèrizdi). Üş ret «şıқ» belgisin алған adam, Kenesarı tobınan қуviladı, al jazıғı avır bolsa, ölim jazasına buyırıladı.

7490 Jaña һandıққа osınday tertibi күшти èskerdiñ kerektigin ayta kelip Kenesarı, «қazaқtıñ атақtı һanıniñ biri Қасım soğıstı jaқsı көrmese de, қарамағындағы bir миллион janniñ төртten birin atқа қонdırıp, nayza ustattırған eken. Eki жүz elöv miñ èskeri bar Қасım һanniñ aybarınan seskenip, eş javı oған қарsı soğıs аша алмаған. Al bizdiñ zaman onday

7495 zaman emes, üş jağıñnan birdey qaptağan jav. Olarğa jem bolmav üşin bizge aybarlı qol kerek. Qazir qaramağıımızda bala-şağanı qosqanda bir milliyonday adam bar. Bügingi bala erteñ javinger. Milliyonğa tayav jannan jıyırma mıñ sarbaz şıǵar dep senemin, — dep sözün bitirgen. Ruv başıları, batırları Kenesarınıñ bul oyun maquldağan. Jène vèdelerinde de turdı. Kelesi jazda Kenesarınıñ qaramağıında jıyırma mıñ èsker boldı.

7500 Ekinşi qaralğan — qalıñ èsker jıynavmen baylanıstı onı jabdıqtav mèselesi edi. Keñes bir avızdan qandıqqa jatatın elden salıq alınsın dep şeşti. Salıq eki türli bolsın delindi. Biri mal salıǵı «zeket». Ekinşisi «egin salıǵı «üşir». Zekettiñ mөлşeri: kırık qarağa deyin salıq salınbasın, kırıqtan jüzge deyin malı bar adam bir qara, al jüzden artıq malı bar adam, jüzden artıq èr kırık qarasinan bir bas beretin boldı. Al «üşir» salıǵı jayında, osınşama èskerdi asırav üşin èr eginşiniñ jıl da alatın biydayınıñ onnan birin

7505 qandıqtıñ qoymasına quyılsın dep şeşti jıynalǵandar. Egin salıǵına kelgende keñeste birtalay söz köterildi. Kenesarı, qaramağıındaǵı Torgay, Irgız, Sırdariya, İle özenderiniñ boyı men köptegen kölderdiñ jaǵasın jaylaytın elderden budan bılay qaray egin şaruvaşılıǵımen qattı şuǵıldanuvın talap etti. Öytkeni Orınbor èskeriye gubernatorına qaraytın qazaq avıldarı köpten beri-aq egin saluvğa qumarlangan-dı. Biraq buğan

7510 Perovskiy de, odan burınǵı Orınbor èskeriye gubernatorı graf Suhatelen de qarşı bolıp kelgen. Ekevi de qazaqtıñ tek mal şaruvaşılıǵınan avmağanın jaqsı körgen. Suhatelen: «Qazaqtar eş vaqıtta da astıq ekpevleri kerek, eşbir gılım tügil, tipti birde-bir kèsip bilmey, ömir-baqıy mal baǵıp qana köşip jürüvlerin bar jan-tènimmen tiler edim», — degen pikirdi maquldası, al Perovskiy egindi tek kazak-orıstarğa saldırtıp, qazaqtardı

7515 astıqtı solardan qımbat baǵamen satıp alıp turuvğa mejbür etüvdi durıs körgen. Bul tuvralı general Obruçev öziniñ soǵıs ministrine jazǵan bayandamasında: «Burın meniñ ornında bolǵan general-adyutant graf Perovskiy, qazaqtardıñ egin egip, otırıqşılıqqa aynaluvına öte-möte qarşı bolıp kelgen. Onıñ büytüvine qazaqtar özderi ekkennen göri, astıqtı bizden satıp alıp, Rossiyaga baylavlı buzavday tırp ete almasın degen oy sebep

7520 bolǵan», — dep Perovskiydiñ oyun durıs jazǵan.

Sondıqtan Orınbor şekarasında otırıqşı qazaq poselkeleri payda bola qalsa, olardı aldımeneñ graf Suhatelen, odan keyin general-adyutant Perovskiy joyıp otırǵan.

7525 Öşpes barımta, jut, onıñ üstine Rossiya soldattarı men öziniñ sarbazdarınıñ şabuvılınan qaramağıındaǵı eldiñ tipti jüdep ketkenin Kenesarı jaqsı билетin. Sol sebepti key qazaq avıldarınıñ egin egüvmen şuǵıldanuvı olardıñ öz şaruvasın köterüvmen qatar, bolaşaq qalıñ èskerdi astıqpen qamtamasız etetin eñ tiyimdi jol dep taptı.

Bul mèseleni qarağanda tağı bir oylanatın jağday tuvdı. Ol — salıqtardı kim jıynaydı jène qalay jıynaydı degen mèsele edi. Burın patşa salıǵı bolsın, Qoқан Һandıǵı salıǵı bolsın, èr ruvdiñ, èr avıldıñ bastı adamdarı jıynaytın. Keñes Kenesarınıñ ötinişi
7530 boyınsha bul tertipti de özgertti. Zeket, üşir budan bılay qaray èr avıldan, èr ruvdan Kenesarı özi belgilegen jasavıl arqılı jıynalsın delindi. Kenesarınıñ bundağı oyı, qazaq jerindegi joğarǵı ükimet — Һannıñ dèrejesin köterüv edi. Jıynalğandar buğan da köndi.

Üşinşi eñgime — el biylev, èkimdik jürgizüv, biylik aytuv jayında boldı. Burın el arasınıñ dav-janjaldarın, barımta, jesir davın ruv biyleri, aqsaqaldarı şeşetin. Osı keñesten bastap munıñ bèrin èr ruvdan Kenesarınıñ özi tağayındağan biyler şeşsin desti.
7535 Bundağı sayasat tağı da Һandıqtıñ dèrejesin köterüv edi. Eki ruvdiñ bolmaşı talası, jesir isi, yaki şabındıq davı sekildi jeñil şeşiler janjaldı da, osı Kenesarı bekitken biyler qaraydı. Al kisi ölimdi barımta, el şabuv tèrizdi avır qılmıstı isti Һannıñ özi şeşedi. Kenesarı qaramağındağı el men Rossiya imperiyasına jatatın ruvlar arasındağı talastı
7540 ağa sultandar qaraytın boladı. Al keybir aşkınp ketken is bolsa, Orınbor şekara komissiyasına Һat jazılıp eki jaq birdey şeşimge kelüvdi durıs taptı. Kenesarı qaramağına jatpaytın ruvlardıñ talası, eger eki jaq birdey kelisip Һaңa jüginise kelse, Һan jarlıǵımen tağayındalğan biyler keñesip ükim aytuvları mümkün dep tabıldı. Osı mejliliste Kenesarı qazaq eliniñ birliğin buzadı dep ruv arasındağı barımtanı tıydıruv isin
7545 èdeyilep: «Burın esikte jürgen qul ölse qojası qun tölemeytin. Qul da el qorğavğa jaraytın jan» dep ölgen qulğa qun töletetin etkizdi.

— Törtinşi jène eñ aqırǵı mèsele — savda-sattıq jayında edi. Burın Kenesarı qazaq jerin Rossiya patşasına Şıǵıспен savda-sattıq jürgizüv üşin kerek dep qana oylasa, endi salınıp jatқан bekinisterge, köşip kelip ornalasıp jatқан kazaq-orıstarğa qarap bunıñ
7550 bèri otarlandırıv sayasatı ekenin tüsingen. Burın kerüvenderdi tonap, Rossiya men Orta Aziya Һandıqtarınıñ savda-sattıq baylanıstarın buzıp kelse, endi bul sayasatınan qayttı. Kerüvendi ötkizbevdıñ ornına salıq salınsın delindi. Bul salıq èr türlü boluvğa tiyisti. Özine durıs qaray bastağan elderden, ruvlardan az, al teris qaraytın jurttan köp alınadı. Mısalı, Jappas ruvınıñ èr qosınan üş tüye, jıyırma tört zat, tatar savdagerleriniñ qosınan
7555 bir at, segiz zat alsa, buqar savdagerleriniñ qosınan toǵız zat qana salıq alınılıp, al arǵın ruvlarınıñ kerüvenderi tipti tegin ötetin bolsın dep bekitti.

Bunımen qatar mejlilis şekara orıs poselkelerimen orınsız janjaldı toqtatıp, olardan astıq satıp aluv isin jönge qoysın dedi. Sonımen qatar èskerge kerek qaruv-jaraq, qorğasın, oq-dèrimen qamtamasız etüv üşin Һiva, Buqarlarmen de savda-sattıq
7560 qarım-qatınasınıñ küşeytilüvin talap etti.

Osınday şeşimge kelgen ruv bastarı batır, sultan, biy aqsakaldardan Kenesarı tağı da bir özine öte kerekti biylik aldı. Ol Handıq Keñesi jayında edi. Èbillıyır balası Nuralı kezinde Abılay tusında joyılıp ketken han janındağı Handıq Keñes qaytadan qurılğan. Biraq ol Handıq Keñestiñ qağı ülken bolatın. Han kürdeli mèseleni Handıq Keñessiz şeşüvge tiyis emesti. Eger Handıq Keñes durıs körmese, han qanday oylağan is bolsa da bas tartuvı kerek-ti. Kenesarı janınan da osınday Handıq Keñes qurıldı. Biraq bul Handıq Keñes aqılşı retinde gana tağayındalıp, barlıq biylik hannıñ öz qolında qaldı. Onıñ şeşimi kimge bolsa da zañ, Handıq Keñeste qolbasşı batırlar da, qaramağındağı el de han şeşimin buljıtpay orındavğa tiyisti delindi.

7570 Közdegen armanına jetken Kenesarı, mèjilis bitkennen keyin eñ jaqın serikterimen tağı da biraz aqıldasıp, keybir èsker tobınıñ oyın-önerin körip, bir jetiden keyin Qara Torğaydağı öz ordasına qayttı. Köp keşikpey han töñiregindegi jayılmğa jasaqtarın ertip özge batırları da jıynala bastadı. Jaña alğan tujırım boyınşa èskeriyy oyın kıza tüsti.

7575 Biyliktiñ bèrin qolına alğan Kenesarı endi handıq emirin jürgizip, kektesken ruvlarınan, tipti keybir jeke adamdardan oşın aluvğa kiristi. Ol Orınbor èskeriyy gubernatorına jatatın orıs poselke, bekinisterine tiymey, bul isin Batıs Sibir general-gubernatorınıñ şekarasındağı bekinister men özine bağıngısı kelmegen qazaq avıldarın şabuıldavdan bastadı... Endi eki jaqtan birdey han tögis küşeye tüsti.

7580 Kenesarı jazdıñ ortasında Torğay boyına jaña kelip jaylavına qonğan Jappas avıldarın şaptı. Altıbay sultandı at bavırınan ötkizip jaralap, qos kızın birdey at artına mingizip, avlına alıp keldi de osı ayqasta közge túsken eki sarbazına zorlap qostı. Munday qorlıqqa şıday almağan Altıbay köp keşikpey qaytı boldı. Öler aldında nemere inisi Jangabılğa «tiri jürse meniñ kekimdi Qasım balalarınan alsın» dep amanat ayttı.

7585 Burınnan da oş Jangabıl, endi bar ızasın işine tüyip Kenesarını muqatatın jol izdeydi. Taba almaydı. Qol jıynap avlın şabuvğa bata almadı. Birneşe ret èsker surap Orınbor bastıqtarına bardı. Kenesarınıñ aytkanı keldi, öz bekinisteriniñ mazasın almağan soñ, Altıbay üşin soğıs aşuvdı jön körmegen èskeriyy gubernator «qoya tur» dep Jangabıldı toqtattı. Kenesarı handığın birjolata qurtpaq bolıp dayındala berdi. Tipti Kenesarı èzirge adasa tursın degendey, Orınbordağı Künimjanga burıngıday kısım körsetpey, qasındağı kışkentay balaların orıssa oqıtuvğa ruqsat etti.

7590 Bul kezde Orınbor èskeriyy gubernatorınıñ qaramağına jatatın soldattan bir-aq adam öldi. Ol qaşqın Gavrilov. O da öz ajalınan, nemese soğısta jürip ölgen joq, jaqın

7595 jerdegi şubargâ Qaraüvlek ekevi ağaş êkelüvge bargan jerde dël jelkesinen «diñgek tüsip» moyın omırtqası üzilip qaza boldı. Gavrilovtıñ öliminen Orınbor bastıqtarı oyımızdı sezip qalğan eken dep seziktenbesin dep Kenesarı jerlevine özi qatınasıp, qaşqın sıpaydı aqqa orap, ardaqtap kömgizdi.

7600 Söytip jürgende qandı kılıştı kırık üşinşi jıl keledi. Munımen birge kııs öter-ötpesten Gens alınıp, ornına general Lodijinskiy tağayındalıptı degen söz qazaq jerine tağı jetti. Bul söz şın bolıp şıqtı. Kene hañğa munı köptegen mañızdı habarlarmen birge Genspen qoştasıp ayırılğan Altınşaştıñ özi êkeldi.

7605 Tek Kümis qazaq jerine qayta oralmadı. Minezimen, kıızmetimen Genske unağan kıız, Qoñırqulja kılığınan qorlanıp, generaldıñ üy işimen Peterburgke jürıp ketti. Qazır öş aluvğa qolınan eşteñe kelmegeñmen, tört jıl ötkennen keyin osı Kümis Qoñırquljanıñ Aqmola ağa sultandığınan tüsüvine sebep boldı.

— Bir mıñ segiz jüz kırık üşinşi, Qoyan jılı, mavısmnıñ jıyırma jetisi küni, Birinşi Nikolay patşa Orınbor êskeriy gubernatorına Kenesarığa qarşı jasaq şığarıp, onıñ basın êkelgen adamğa beriletin üş mıñ som sıylık aqşanı şañıraқ salığınan tölevge ruqsat etti.

7610 Osınday şeşimge keletinin küni burın biletin Soğıs Ministrimen tikeley baylanısı bar Orınbor êskeriy gubernatorı Obruçev Kenesarığa qarşı soğısqa kııs basınan dayındaluvda bolatın. Al Kenesarınıñ qanday dayındığı barın bilüv üşin ol patşa ruqsatın alısımnen şildeniñ onı küni Qara Torğayğa qaray voyskovoy starşına Lebedev başqarğan üş jüz soldattı jasaq şığardı. Kenesarı bul jasaqpen Irgız özeniniñ joğarğı jağında kezdesti. Künde Batıs Sibir gubernatorı soldattarımnen şalısqı jürgendikten, eki jaqtı soğıstıñ kıyınğa tüsetinin oylağan Kenesarı bu jolı da sabırlılıq istedi. Lebedevke Èbilğazı başqarğan vekil jiberip öziniñ soğıssız da Orınbor êskeriy gubernatorına bağınatının, kerek dese şekarağa jaqın köşip kelip qonatının bildirdi. Lebedev Obruçevke at şaptıradı. Orınbor êskeriy gubernatorı oğan ezirge soğıs aşpay, sol Irgız boyında jasağımnen qala turuvın buyıradı. Al özi burın patşağa Kenesarımen bitim jasavdıñ kerek emestigin dèlelep, maydan aşuvğa ruqsat surağandıqtan, endi sol sözinen qaytpay Irgız boyında şağın qolmen turğan Kenesarını birjolata qurtpaқ boldı. Sondıqtan küni burın qurılğan jospar boyınşa, Irgız boyındağı Kenesarını qorşap alıñdar dep özge êsker bastıqtarına buyırık berdi.

7625 Bu jospar boyınşa Orınbor êskeriy gubernatorına bağınatın sultan-pravitelder Aħmet, Arıstan, Baymuħamed êrқaysısı bir mıñ adamnan jasaq qurıp küni burın dayın

7630 turuvğa tiyisti edi. Èskeriý gubernatordıń buyırǵın alısımnen Aǵmet Tobıl jaǵınan şıǵıp, al Arıstan men Baymuǵamed Saǵarnıy bekinisindegi üş miñ soldattı polkovnik Bizanovtıń qaramaǵına enip, Kenesarını Oñtüstik pen Batıs jaǵınan qorşavları kerek edi. Al Kenesarı Batıs Sibir gubernatorına jatatın Ulıtav, Arǵınatıǵa qarap ötip ketpes üşin Ombı, Qızıljar, Qarqaralı bekinisterinen, erevilşil eldiñ künşıǵıs jaǵınan, kök temirge muzday bölengen uzın sanı miñ mılıqtı küşti jasaqtar şıqpaq bolatın.

7635 Erevilşilerdiñ tıñsılıq jumısın Taymas basqaratın. Ol Altınşaş arqılı dël bolmaǵanmen de osınday jospar jasalıp jatqanınıñ uzın ırǵasın biletin. Onıñ üstine Bizanov polkine jibergen tıñsısı Tölebay degen jas jigiti arqılı jëne sultan-pravitelderdiñ avlındaǵı qara qulaqtarınıñ jetkizüvi boyınşa bul jospardıñ qalay orındalıp jatqanın, sultan-pravitelder qanşa adam jıynaǵanın, qay kezde attanısqha şıqpaǵı — bëriñen qanık otırǵan. Osınday mëlmeti bar Kenesarı bul ayqasqa dayın edi. Voyskovoy starşına Lebedevtiñ èskerine qarşı tek şaǵın qol — miñ adammen ǵana şıǵuvınıñ sebebi de
7640 osında bolatın.

7645 Kenesarı bu jolı soǵıs èdisin tipti özgertti. Patşa gubernatorları bunı endi birjolata qurtuvğa kirisenine közi jetken sultan oñay berilgisi kelmedi. Eñ aldımnen ol èskerin burınǵı èdeti boyınşa bir jerde ustamay, beske bölde. Ondaǵı oyı, tübi javına tötep bere almay qalatınday kün tuvsa bar küşin birjolata qurtıp almay, şaması kelgenşe èskerin saqtav edi. Bizanov polkine qarşı şıǵatın jasaqqa miñbası etip Navrızbaydı, aqılşı etip Aǵıbay batırdı taǵayındadı. Al Batıs Sibirden keletin üş jasaqqa qarşı miñ adamnan qurılǵan üş jasaq şıǵarmaqşısı boldı. Birine miñbası etip Jeke batırdı, oǵan aqılşıǵa (ştab bastıǵı retinde) Qudaymendi batırdı, ekinşisine miñbası etip İman batırdı, aqılşıǵa Janaydardı, al üşinşisine Buqarbay batır men Jevke batırdı taǵayındadı. Özi
7650 Jolaman ekevi bolaşaq soǵıstıñ dël ortası osı bolar-av degen İrgız özeniniñ jaǵasında qaldı. Bul kezde on miñ salt attı èskeri bar Kenesarı Baytabın basqarǵan mergen tobi men qalǵan javıngerlerin Muǵajar tavınıñ arasına qaray köşken ordasınıñ töñireginde ustadı. Bul negizgi qolmen Kenesarı èr jerge qoyǵan beket tèrizdi şuǵırımдар arqılı baylanıs jasap turdı. Qısiltayañ kün tuvsa birigip köterliktey jaǵday saqtadı. Kenesarınıñ
7655 soǵısqa bılay dayındaluvınıñ eki sebebi bar-dı. Biri, patşa èskeri İrgız boyında bastarın qosı almasa, olardı jekelep uruvğa jeñil. Ekinşisi, urısuvğa jeri negurlım keñ bolsa, Kenesarı èskeriniñ tınısı solǵurlım keñ, öziniñ negizgi èdisi attı èskeriniñ şapşañdıǵın paydalana aladı. Bugin bir jerde tursa, erteñine ekinşi jerge şıǵıp, èr jerden iz tastap, javına ustatpaydı. Kenesarınıñ bar oylaǵanı bar èskerimen özi qorşavğa tüsip, bar küşin
7660 harap etip almav. Al mina qoldanǵan èdisi uşı-qıyırı joq qazaqtıñ keñ dalasına eñ layıqtı

èdis. Bir jerde jeñilgen künde de özge jerdegi èskeri aman qaladı. Èskerin saqtavı —
 7665 hãndıgın saqtavı. Kenesarınıñ bir oylağan aylası — küşi basım, zeñbirekti miltıqtı
 javmen betpe-bet kelip urıspay, tiyip-qaşıp, soñınan qıvdıra qaljıratıp, şarşata urısuv.
 Öz jerinde, öz elinde Kenesarı sarbazdarına bəri dos, azıq tabuv da, at avıstıruv da
 7670 jeñil... Bulay alısuv qıvğan javınıñ aldıñğı şebi Kenesarı jasağına jetemin dep enteley
 soñınan ergende, bir top sarbazı şubalıp kele jatқан javdıñ artınan tiyip, azıq-tüligin, oq-
 dèrisin artқан köşin bölip èketüvge de qolaylı! Patşa èskeri qıvıp, jete almay qaljırağan
 sayın qazaq dalasınıñ jañbırlı, suvıq küzi jaqında tüsedı. Key jerde at tolarsağına deyin
 batatın batpaqtı sarı dala patşa èskeriniñ qolbaşlılarına boranı qasqırşa ulığan ızbarlı
 7675 kıstan kem emes. Küzi aq javın. Kündiz-tüni bir aşılmay, sirkirep qıya berse eşbir èsker
 şıday almaydı. Aydalada qasqırşa jortuvların amalsız toqtatıp, bekinisterine qaytuvğa
 mejbür boladı. Al Kenesarınıñ küni so kezde tuvadı. Bekinisterge tiymegenmen
 jasaqtarı arıp-aşıp avıldarına qaytqanda öştesken sultandarınan kegin qaytaradı.
 Adamdarın şavıp, kırıp-joyıp, malın aydap èketedi. Osınday jağdaydı oylağan Kenesarı,
 7675 biyıl urısvdıñ jaña èdisine köşti. Jène Lebedevpen şilde boyı berekesiz bitim söz jürıp
 künniñ ötip bara jatқанına ol öte qıvanıştı da edi. Patşa èskeri tamız şığa attansa, bir ay-
 bir jarım ay ayqaska Kenesarı jağı qaytse de şıdaydı, ar jağında qazan ayı kelip, jañbır
 bastaladı!..

Kenesarınıñ esebi tura şıqtı. Sultan-pravitel Aħmet voyskovoy starşına
 7680 Lebedevke şildeniñ ayağında èzer kelip jetti. Al Arıstan bar bolğanı bes jüz gana jasaq
 jıynadı. Baymuħamedtiñ de qaruvlangan jasağı osıdan sèl gana astı. Munday jağdaydı
 körgen polkovnik Bizanov, Orınbordan qosımşa èsker aldırıp bes miñ soldatpen
 tamızdıñ basında gana Saħarnıy bekinisinen şıqtı.

Kenesarığa eñ qavipti küş osı Bizanovtıñ èskeri. Biraq oğan qarşı köp qol
 7685 şıgarmay, qıvlıq istegisi keldi. Ol Bizanovqa qarşı şağın jasaqpen Navrızbay men
 Ağıbaydı jiberdi.

Eñ alğashkı ayqastı da osı ekevi bastadı. Tamızdıñ jetisinde kün öte ıstıq boldı.
 Bekinisten şıqqandarına eki tèvlikten aşkan bes miñ èsker, at soğıp, küyip turğan küнге
 èzer şıdap kele jattı. Qol basınday juvantıq kelgen, qara murttı Bizanov, oñ jağında
 7690 podpulķındıq (podpolkovnik) şenindegi Aħmet sultan, sol jağında pulķındıq (polkovnik)
 Baymuħamed Arıstan bul mañay özine jatatın öñir bolğandıqtan, bugün tañerteñ jüz
 adammen joldarınan burıstav turğan bir qazaq avlına burılğan. Ondağı oyı osı avıldan
 qosımşa jigit aluv. Bizanov èskerin kün bata qıvıp jetpek.

7695 Bizanov èskeri jazıq daladağı bir qarasuvdıñ jağasına toqtadı. Köl mañayında jaqında qalıñ jañbır ötip, qurap qalğan şöbi qayta kögergen-di. Köldiñ suvı da tuşşı, möp-möldir. Qaljırap kele jatқан èskerge at şaldırıp, tınığuvğa qolaylı... Suv betinde jüzip jürgen qalıñ kus qaptağan adamnan ürkip, qanattarın simpılday qağıp kökke köterile jöneldi. Bir-eki esersoq soldat miltıqtarın da attı. Qıstar odan èri ürkip, azdan keyin tipti körinbey ketti.

7700 Miyday jazıq dala, tek sol jaqtarında örkeştene bitken buyrattı adır ğana bar. Oñ jağı sağımdala qara qumğa qaray sozıla joq boladı...

7705 Bizanov osı köldiñ jağasına qonuvdı durıs körip, qalıñ qolğa «attan tüsiñder» dep buyrıq berdi. Jazıq dala, jav keler bolsa alıstan köz tüsedı. Aldın ala jibergen barlavşılar bul aranıñ qavipsiz ekenin aytıp keldi. Öytkeni jan-jaqtıñ bəri büdiri joq miyday jazıq... Tek sol jaqtarında ğana uyısқан taldı, jıñıldı Muğajar tavınıñ etegi. Biraq èsker toқтаğan jerden at şaptırım. Sondıqtan barlavşılar ol jaqtı at kıynap zerttegen joq. «Alda-jalda bul jaqtan jav keler bolsa, ne tav etegi men köl arası quv dala, közge tüser, ne bolmasa kele jatқан qoldıñ dübiri estiler jène eger janınan qutıla almay jürmege esı durıs qay qazaq osınşama qolğa kelip tiyisedı», — dep oyladı olar. Rasında 7710 da bular qaviptenetin eşbir sebep joq edi. Öytkeni Kenesarı bes miñ miltıqtı èsker tügil, bes jüz patşa soldattarımın de qaşa jürıp soğısadı. Orıs kèrli qılışına betpe-bet keler onıñ kudireti şamalı...

7715 Qalıñ qol köl jağalay attan tüsip, qos-qos bop şatırların tikti. Javıngerler köl jağasınan qoğa kıyıp èkep ot jağıp şay qaynata bastadı. Miltıqtarın kürke etip süyestirip, keybirevleri suv jağasına beti-qolın juvuvğa ketti.

Söytkenşe kün batıp, ımırt üyirilip, qarañgılıq ta tüsti. Èskerler keşki astarın işip boldı da, jağılğan ottardı söndirip, uyıqtavğa iñğaylandı... Tek qoldı qorşay barlavşılar men şatırlar janında kürkelenip qoyılğan miltıqtardı küzetken qaravıldar ğana qaldı.

7720 Biraq jurttıñ közi endi uyqığa kete bergен kezde kenet «Attan! Attan», «Kenesarı! Kenesarı!» degen aşşı ayqaylar şıqtı. Tıp-tınış bop mülgiğen dalada bul ün, qarañğı tünde kün kürkiregendey qattı estildi. Söytkenşe bolğan joq, tınığıp jatқан èsker şatırlarınıñ üstin miñdağan salt attılar basıp ketti. Nağız bir jer astınan qalıñ qol şıqqanday. Satır-sutır urılğan soyıl, şoqpar, jalañdağan kılış, ayqay-şuv, ökirgen adam, şıñgırğan jılkı. Jaña ğana uyqığa ketip bara jatқан èsker üsti èlem-tapırık boldı da ketti. 7725 Aqırı «Abılay! Abılay!» dep salğan uranğa «Ağıbay! Ağıbay!» degen küşti ünder qosılıp, tınık tündi jer jarganday titirentti. Şatırlarınan atıp-atıp şıqqan soldattar

7730 mılıktarın alıp salt attıların aykaskança, qayıñ soyl ısıldap kep kök jelkeden tiyedi. Eytevir osınav jan şoşırılıq aykas ötkinşek surapıl sekildi az vaqıtqa ğana sozıldı. Soldattar endi attarına minip esterin jıynağan kezde, salt attı sarbazdar, avıl üstin jaypap ötken qıyınday, toptarın buzbastan, soylıların oñdı-soldı siltep zamatta joq boldı.

7735 Tınış jatқан eşkerge qıyınday tiygen bul top Ağıbay men Navrızbaydıñ sarbazdarı edi. Olar Muğajar tavınıñ etegine osıdan eki kün burın kelip bekingen. Tölebay tıñşı arqılı Bizanovtıñ eşkeriniñ osı jolmen şıqqanın küni burın bilip otırğan. Kenesarınıñ üyretken soñğı tèsili boyınşa, bul jasaq Muğajar eteginiñ jıra, jıqpılın, jıñğıl, tobılğı, qarağan, taldarın betke ustay tıgıla jayğaskan. Kenesarı eşkeri adamdı jasıra alatın adır, şatqal, toğay, şiy, qamıs tèrizdi jaratılıstıñ özi beyimdegen jer betiniñ erekşeligin paydalanuvda èbden maşık bolıp alğan. Kenesarı eşkeri oyda-joqtan, kütpegen jerden javına şabuvıl jasasa, köbine se osınday büdür, şiyli saydan, ne jıñğıldı, taldı şatqal, şubardan jasaytın. İyt jılı Aqtav bekinisiniñ qasındağı Tileniş — Şet beketin 7740 alğanda da, Kenesarı sarbazdarı èjeptèvir qaruvı bar patşa jasağın qalıñ şiy arasınan şığa kelip kül-talkan etken. Munı estigen general-gubernator Gorçakov soñınan ştab bastığı general-mayor Fondersonğa aşuvlanıp «Eger qazaqtar tıgılıp jatқан qamıs, qarağay, şiy tèrizdi kisi jasırınar jerlerdi küni burın saralap şıqqan bolsañdar, olar büytip añdavsızda bizdiñ soldattardı bas sala almas edi», — dep jazğan. Patşa eşkeri Kenesarınıñ osı 7745 èdisinen talay avzı küyse de, ilgiy esten şığara berdi. Bu jolı da soñıñ kebin kiydi. Alıstan qarayıp köringen Muğajar tavınıñ etegindegi jıñğıl, taldı erinip teksermegendikteriniñ sazayın tarttı.

7750 Ağıbay men Navrızbay jıñğıldı şatqaldıñ işinde tıgılıp jattı da, kün batıp qara köleñkelene bastağan kezde sap tüzedi. Èr sarbaz attarınıñ ayaqtarına èdeyi arnap kiygiz kebisterin kiygizip, jedel jürüp ketti. Attardıñ anda-sanda osqırınğanı, kisinegeni bolmasa, kele jatқан dübirleri tipti estilmeydi. Tün tastay qarañğı. Al köl juldızday jıbırılağan qalıñ ot «biz mundalap» bulardı şaqırdı da otırdı. Eñ aqırğı şoq söngende sarbazdar eşker jatқан mañğa tayap kep toqtadı. Ay şıqpağan tün sol qalpında közge türtse körinbes soqır... Bular attarınıñ ayağındağı kebisterin alıp, qaytadan mindi... Oñ 7755 qolına toğız buvındı şoyın tabandı nayzasın ustap, ataqtı Aqavızına mingen Navrızbay men Aqılaqtı or qoyanday sekirtken Ağıbay mıñ sarbazdıñ aldına şıqtı. Qarañğı tünde javmen birge özderi de birin-biri soylğa jıqpas üşin bular èr jüz adamnan on sapqa bölindi. Osılay on tolqın bolıp biriniñ soñınan biri kidirmey, soylıların ondı-soldı siltep jav üstinen öte şığatın bop vèdelesti. Bir sap pen ekinşi saptıñ arası, jüzbası jüzge sanap 7760 jetkenge şeyin ğana kidiredi. Osınday tèrtipten mıñ sandı qol on tolqın bop jav üstinen

at oynatıp, soyl soğıp öte şıǵuvı kerek. Birin biri urıp jıǵpas üşin eşkim kidirüvge tiyisti emes. Sol ǵalıptarimen şavıp, köldiñ arǵı saǵasındaǵı kumayt alańǵa jete ǵayta sap düzeydi. Esterin jıynaǵan soldattar ǵuvar bolsa toǵtamay, èri Ayırǵumǵa ǵaray bet tüzeydi. Şabuvıldı dèl osılay ötkizüvdi bular küni burın kelisken. Ǵarańǵı tün eki jaǵǵa
 7765 birdey. Tiygen jav aldarında ǵos bar ma, jer oşaq bar ma, èlde èdeyi arnap ǵazılǵan or bar ma, bilmeydi. Sondıǵtan Aǵıbay men Navrızbay uyıqtap jatǵan jav üstine ayaldamay, jaypap öte şıǵuvdı jön dep tapǵan. Navrızbay bastaǵan alǵaşǵı bes jüz birinen soñ biri «Abılaylap!» at ǵoyǵanda, jer silkinip tav ǵozǵalǵan sekildi. Oǵan Aǵıbay basǵarǵan bes jüz «Aǵıbaylap!» ǵosılǵanda èsker jatǵan jerde aqır zaman
 7770 ornaǵanday boldı. Soǵǵan ǵuyınday Navrızbay men Aǵıbay jıǵıterı urandasıp, köl jaǵalap, arǵı betke avǵan şaǵta, èr jerge ǵoǵa, ǵamıs jaǵıp esterin jıynay bastaǵan soldattar da tañ asırıp ǵoyǵan attarına minip ülgirdi. Dèl osı mezigilde bes jüz sıpay ertip Arıstan da kelip jetti. Polkovnik Bizanov Arıstanǵa jañǵı tiygen javdıñ soñınan ǵuvuvdı tapsırdı. Özderiniñ de ay tuva ǵozǵalatının ayttı. Endi ol javıngerlerin tügendey
 7775 bastadı.

Köl jaǵalay ǵos-ǵos bop şasıray ornıǵǵandıǵtan şıǵını joǵtıñ ǵası eken. Èlgi şapǵan javdıñ ayǵay-şuvı esti alǵanmen belendey eşteñe istey almaptı. Davılday oyda-joǵtan payda bolǵan javdıñ aybarınan zèresi uşıp ketken polkovnik endi esin jıynap, şıǵın sanavǵa kiristi. Jılǵı balası tünde de köregen keledi. Ǵosta jatǵan soldattardı tipti
 7780 baspaptı. Ǵostan şıǵǵan birdi-ekili adam ǵana at astında ǵalıptı. Onıñ üstine soyl da birevge tiygen, birevge tiymegen. Ǵısqası, ǵaza bolǵan soldat jüzge jeter-jetpes. Jaralanganı eki jüzge tayav...

Ölgen javıngerlerdi or ǵazıp kömgenşe, ay da tuvdı. Jer beti surǵılttana körine bastadı. Polkovnik ölikterdi ǵoyıp bolısimen, tün balasın ürkite aspangǵa mıltıǵ atǵızıp
 7785 suvıq jer ǵuşaǵına kirgen jazıqsız jandarmen eñ soñǵı ǵoştasuv resimin istetti. Sodan keyin atǵa ǵonuvǵa buyırdı. Ǵalıñ èsker lek-lek bop jañǵı özderin juvsatıp kete jazdaǵan javlarınıñ soñınan ǵuva jöneldi. Attarı tınıǵıp ǵalǵan eken, avızdıǵtarimen alısıp, ǵarş-ǵarş şaynaydı. Èlden vaǵıtta barıp tañ da sız berdi. Sol mezigilde bular Arıstan jasaǵtarına kelip ǵosıldı. Betteri durıs eken, pulǵındıǵ Arıstan Kenesarı
 7790 èskeriniñ alda ketip bara jatǵanın ayttı.

Bular endi aldarındaǵı javı keyin ǵaray ötip ketpesin dep balıq süzgen avday eki jaǵǵa ǵanattarın jaya tüsip, bes jüz adam ǵatarlasa sap düzey ǵuvdı. Eñ ortasında polkovnik Bizanov, eki ǵanatında Jantöreniñ eki sultan-pravitel balaları. Oñ ǵanatında Aǵmet, sol ǵanatında Arıstan. Èsker soñında Baymuǵamed. Ǵazaǵ dalasında şabuvıldı

7795 bir vaqıtta ħunnular da osılay uyımdastırğan. Sırttan qarağan adamğa qazır eşker jer-kökti alğalı kele jatқан uşı-qıyıru joқ teñiz tèrizdi. Sustı em qorqınıştı. Keregedey qanattarın jaya bükil keñ dalanı alğan bar bolğanı bes miñ adam, bunday sap tüzevde èldeneşe bes miñ bop elesteydi...

Tañ qulanıyektenip atıp qalğan kezde aldarındağı Kenesarı to bı da körinedi.
7800 Bizanov tez qıvıp jetkisi kelip alğa qaray umtıla tüsti. Biraқ aldağı jav jetkizer emes. Qarasına köz jazdırmay zıtıp keledi. Taqa qara üzip te ketpeydi, tım jaқındattırmaydı da. Birkelki sar jelis. Betteri Ayırqum.

Qıvuv qızıǵına tüsken Bizanov «Ène jetem, mine jetem» dep jan-jaǵına qaravdı da qoydı, eki közi alda bop, sol jaǵında qalıp bara jatқан saydı örley bitken qalıñ şeydi
7805 de añǵarmadı. Üzeñgiler sartılğan osınday jürispen sèske tüs te bolıp qaldı. Kenesarı jigitteri jetkizbeydi de, joǵalıp ta ketpeydi. Aralıqtı birkelki ustaydı da otıradı. Osınday jürispen Bizanov eşkeri özderiniñ azıq-tülik, oқ-dèri, artıq qaruv-jaraqtarın salğan par attan jekken jüz jeñil lèkşèñke-arbalarınan tım uzap bara jatқandarın bayqamay qaldı. Èli de bayqamas edi, tek bulardı art jaǵınan talmavsıray şıqqan mılıtq davıstarı toqtattı.
7810 Qoldıñ soñında kele jatқан Baymuħamed jasağı keyin şaptı. Bular biye savımında mezgilde ġana azıq-tülik tiyegen arbalarğa jetti. Aldarında jav şapқан köş jatır. Soyılğa jıǵılğan birneşe arbakeş qazaқ jigitteri... Jıyırma şaqtı soldat oққа uşқан. Jer betin alıp ketken şaşılğan un, tarı. Qıyrağan arbalar, bavızdalğan kölik..

Şavıp kelgen Baymuħamedtiñ kerüven bastıǵı jaralı mosqal adamnan bilgeni,
7815 bularğa tiygen Aǵıbay to bı boldı. Olar qalıñ şey arasında tıǵılıp turıp azıq-tülikti kerüvenge şabuıl jasaptı, «Özderi eki jüz qaralı adam dedi kerüven bastıǵı, dayındaluvğa da murşa bermedi, mına qalıñ şey arasınan lap qoydı. Qıymıldarı sonşa jıldam bolar ma, küzetşi soldattar arbadan sekirip-sekirip tüsip mılıtqtarın kezengense qaptadı da ketti, javğan soyıldan jan saqtavdıñ özi qıyınğa tüsti. Tek eki-üş-aқ soldat mılıtq atuvğa
7820 jaradı, lep-lezde josıttı da saldı. Keybirevleri attarınan tüse sala löket pışaqtarımın qaptardı tilip jiberip, işindegi un men tarını şaşa bastadı. Özderin qutırğan qaskır dersiñ, «èv» degenşe bèrimizdi qan-josa ġıp sabap, soldattardıñ qaruv-jaraqtarın attarınıñ aldına oñgerip aldı da közden ġayıp boldı».

— Qalay qaray ketti özderi?

7825 Soyıl tiyip, bir qolı sınıp, janın qoyarğa jer taba almay turğan kerüven bası sav qolın keyin sermedi.

— Mına jaqqa!..

Bularđı şapqan rasında da Ağıbay tobí edi. Artta kele jatqan azıq-tülikti köşke tiyip, Bizanov eşkerin kidirtkennen keyin Ağıbay qasındağı jigitterimen keyin qayıp
7830 Kenesarı eşkerine jetüvge tiyisti. Ondağı maqsat: Bularđı qıuvvğa Bizanov amal joq jasax böledi, söytip general polkin bölşektevge mejbür boladı. Al bölşektengen eşkermen alısuv erqaşan da jeñil.

Biraq Bizanov öytpedi. Qayta oralğan Baymuħamed jasağın qosıp alıp, aldındağı javın qıuva berüvdi jön kördi. Ol «aldındağı Kenesarı eşkeri, mınav bolmaşı qol tek
7835 bizdi alañdatuvğa jiberilgen» dep oyladı. Söytip Bizanov aldındağı qarası eli üzile qoymağan javın qıvıp jetüvdi uygardı. Attarı jaravlı mıñ soldat aldı da, özge eşkerin azıq-tülik tiyelgen köşten qol üzbey jedel jürip otıruvğa buyırıp, jürip ketti. Bul kezde Navrızbay bes jüz adammen qalğan. Mıñ sıpaydıñ eki jüzi bağana Ağıbaymen ketken. Al uzax şabısqa jaramaytın üş jüzi, tüngi ayqastan keyin birden solğa burılıp, Bizanov
7840 eşkerin orağta Muğajarğa bettegen. Aqırında kileñ jüyrik mingen bes jüz er jürek sarbazdarımen özi qalğan. Kenesarıñ bul topqa tapsırğan mindeti: Bizanov eşkerimen koyan-qoltıq alıspay, qaşqan tülki terezdi, alıstan kılañdap, qumğa qaray ekete berüv. Bul kezde Kenesarı başka batırlarımen birge patşa sığarğan özge jasaqtarğa qarşı attanadı. Alğa qoyılğan maqsat: şaması kelse jeñip, şaması kelmesine közi jetse,
7845 qıuvğınşı jasaqtardı soñınan şubırtıp Qaraqum, Qızıljıñıl sekildi qazaq jeriniñ tükpirine deyin aparuv, söytip ebden qaljıratıp barıp, küzgi jañbırğa soqtıruv?

Osı edistiñ bir taravın orındamaq Navrızbay Bizanov eşkerin soñınan ertip qumğa qaray jöneldi. Osı qıuvğınmen üş kün ötti.

Al törtinşi küni mümkün soğısqumar Navrızbay qaşa berüvdi namıs kördi me,
7850 elde böten bir sebebi boldı ma, ol öziniñ azğantay qolımen Bizanovqa betpe-bet kelip aykaspax boldı. Biraq onıñ bul kezsiz erligi öziniñ tübine jete jazdadı.

Üş kün jüristen ejeptevir qaljırağan Bizanov eşkeri törtinşi küni jılap aqқан kişkentay özenniñ janına kep tünedi. Osı qalıñ qolğa tañ sazarıp atıp kele jatqan kezde, kırqa belesti tasalay kep, Navrızbay bes jüz jigitiimen «Abılaylap!» at qoydı. Aqavız
7855 kökbestini kösilte salğan, zildey nayzasın oñ qolımen oynata kötergen Navrızbay özi jigitteriniñ aldında... Bular da jetti, gürsildegen mılıqtıñ da davsı şıqtı. Lager üstine kelip qalğan sarbazdarıñ birneşevi oqqa uşıp, attarı oynap şığa berdi. Mını körgen Navrızbay bir-eki soldattı nayzasımen kötere laqtırıp, jigitterin soñınan erte, oñ jaqtağı oypatqa burıla şaptı. Biraq Navrızbaydı nısanaga alğan birneşe mılıq davsı şañq-şuñq

7860 etti. Navrızbay kenet Aqavızdıñ jalın quşıp qaldı. Artında şavıp kele jatqan Nikolay Gubin qatarlasa kelip, onı quşaqtay berdi. Endi Aqavızben üyirles ker töbel qatarlasa qustay uştı. Bizanov soldattarı jayıp jürgen tusavlı attarın tavıp mingenşe, quyındatqan qazaq jigitteri jüzge tayav joldastarın oqqa uşırıp, buyrattı beles, örkeşti adır arasına kirip közden gayıp bolıp ketti.

7865 Qasında aqılşı Ağıbay joq Navrızbay, bul jolı qatelesken edi. Bizanov eşkerin ènevkingi qoğalı köl jağasındağiday kütpegen jerden şabuvıl jasap, tağı da talan-taraj etip ketem dep oylağan. Navrızbayda «közsiz er eken, bes jüz adammen bes miñ qolğa şaptı» degen jurttı tañ qalar sözge iligüv niyeti de joq emes edi. Biraq onısı bolmay qaldı. Jüz joldasın oqqa uşırıp, al özi qara sanı men oñ büyirinen avır jaralanıp, ajal
7870 kaqpanınan èzer qutıldı. Eger atultanı Nikolay Gubin der kezinde janına jetpegende, közi qaravıtıp esinen tanıp bara jatqan Navrızbaydıñ attan tüsip qaluvı anıq edi. Erlikti maqsat, ataqtı arman ete bastağan Navrızbayğa bul ayqas jeñil tiymedi, javınan qutılsa da kelesi jılğa deyin attanısqı şıǵuvğa jaramay, tösek tartıp jatıp aldı.

Bizanov qoğalı köl oqıyǵasınan keyin, soldattarına miltıqtarın qos etip küzettirip
7875 koyuvdı tıyǵan. Èr soldat tünde oqtavlı miltıǵın janına alıp jatatın bolǵan. «Abılaylağan!» alǵaşkı ayqay estilgennen-aq, qostarınan jügire şıqqan soldattardıñ kelip qalǵan javǵa tötep bere aluvı da osıdan edi. Navrızbay tobınan ölgeni, jaralısı bar jüzdey adam şıǵın bolsa, bulardıñ soylıǵa jıǵılıp, nayzaǵa tüyrelgeni jıyırmadan aspaydı. Budan artıq qanday jeñis bolar!

7880 Azǵantay sarbazben osınşama qolğa şapqan jigitterdiñ erligine tañ qalǵan Bizanov, qolğa tüsken bir jaralı jigitten bul şabuvıldı uyımdastırǵan Navrızbay ekenin bildi.

— Kenesarınıñ özge eşkeri qanşa jerde? — dep suradı polkovnik.

Jigit rasın ayttı.

7885 — Kene han bul arada emes, öziniñ ordasınıñ mañında, biz tek senderdi adastıruvǵa jiberilgen jasaqpız.

Polkovnik öziniñ qateleskenin endi uqtı. Ol budan èri Navrızbay jasaǵın qıvıp
7890 qur èvre boluvdıñ keregi joqtıǵın tüsinip, Irgız özenine qaray keyin şeginüvdi uygardı. Bostan-bos öte kerekti on şaqtı kündi joǵaltqanına qattı ökindi, biraq amal qanşa. Arıp-aşıp tağı eki jeti degende voyskovoy starşına Lebedev pen Ahmettiñ eşkerine jete almay, Irgız ben Ülkenayaq özeniniñ jağasında turǵan Kenesarı eşkeriniñ oñ jaǵınan

şıktı. Birağ birden soğısıp ketpey, Lebedevpen baylanıs jasamağ bop jène ar jağınan kele jatқан Ombı general-gubernatorınıñ èskerin kütip tağı bir jeti kidirdi. Aqırında olarmen tize қosa almaytınına көzi jetken Bizanov, Kenesarı қолımen tek özderi ғана
7895 soğısuvға mejbür boldı. Birağ bul kezde күzdiñ aқ javını da bastaldı. Jène aylaker Kenesarı Bizanovpen betpe-bet kelmey tağı da қаша soğısuvға kiristi. Birese Irgız özeniniñ oñ jağınan şıǵıp, birese Ülkenayaktıñ sol jaғasınan көrinip, oған ustatpay èbden èbigerin ketirdi. Söytip жүrgende қазан айınıñ қalıñ jañbırı bastaldı. At üstinen eki aydan beri түspegen soldattarı түgil, özi èbden iyttay bop қажыған Bizanov, Muğajarға
7900 қарай көшіп kele jatқан Kenesарınıñ avlın қувмай, Or қалasına қарай şegindi.

Bizanovtıñ keyin қайтқанн estigen Lebedev pen Aғmet endi амалсыз Tobılға bettedi. Kenesарınıñ күткені de osı kez edi. Ol az vaқıt ayaldap, sarbazdarın sèl tınıқtırıp aldı da, қайтадан atқа қонды. Üş жүз elöv jigitti özi басқарıp kelip, алғашқы қар түскен қара суviқта, Üy özeniniñ бойндаǵı қыстаvına kelip орналасқан қорғансыз қалған
7905 sultan-pravitel Arıstannıñ avlın шапты. Kenesарınıñ bul şabuvılı da sonday күтpegen jerden boldı. Arıstan avlınıñ адамдары Orınbor şekarasındaǵı èskerлерge ҳabar берүvge de үлгire алмай қалды. Kenesarı Arıstannıñ үş жарım miñ jilkısın, үş жарım miñ түyesin, jeti miñ қойын, miñға juvik қара malın tal түсте aydap èketti.

Arıstangа tek үş күnnen keyin ғана bes жүз солдат көmek keldi. Jantalaskan sultan-pravitel Kenesarı қолın Or özenine deyin қуviп bardı da, eşteñe шıқpaytınına көzi jetip keyin қayttı.
7910

Söytip polkovnik Bizanov басқарған Orınbor èskерiy gubernatorınıñ bir miñ segiz жүз kırık үшінşi yaғnıy Қoyan jilǵı attanısı netijesiz bitti. Sonday-aқ osı jıl Batıs Sibir general-gubernatorı buyırǵı бойınша Ombı, Қарқаралы, Қızıljardan шıққан
7915 jasaқтарға Kenesarı batırları betpe-bet ayқaska kelmey, қаша urısıp, èbden қалjıratıp keyin şeginүvge mejbür etti. Tek İman batır men Janaydar bastaған top esavıl Lebedevtıñ èskerimen aşıқ maydanda kezdesti. Bul ayқas Terisaққан özeniniñ tömengi saғasında ötti. Burın Kenesarıda tutқın bolған, Қарқаралыдан шıққан èskerdiñ bastıǵı esavıl Lebedev öte қорланuvda edi. Kek alatın күн bolar ma dep işi mıs қазандаy
7920 қайnavda bolatın. Ol Қарқаралыдан Қараөtkel kelip, odan жүз seksen шақırım Atbasарға üstirt жүrip otırıp, eki-aқ күnde jetken. Atbasар қаласын bastap Ulıtavға deyin birde-bir orıs poselkesi жоқ, miyday jazıқ көк şalǵındı keñ dala — Alaşaған tusınan-aқ қазақtıñ ata қонысы. Bul aranıñ deni Arǵın, Қыпшақ azın-avlақ Nayman bar... Көпşiligi Kenesarı jaғına шıққан. Tek Sandıbaydıñ Erdenine jatatın Nayman ruvinan Jırık avıldarı men
7925 Arǵınatı, Қарақойын Қашырлы төñiregindegi Kişkentaydıñ Aққоşқарına baǵınatın Orta

jüzdiñ biraz avlı ğana köteriliske qosılmay qarsı èreket istevde edi. Bay jène beldi ruvlar bolğandıqtan Kenesarı da bularğa bələndey qahar töge qoymaytın. Tek iñğaylı kezın kütıp işten tına jüre beretin. Osı eki şonjarğa iyek tiregen Lebedev Atbasardan ötisimen-aq Kenesarığa tilektes avıldarğa qaskırday tiydi. «Mınav Kenesarı jağında» degen adamdarın tal tüste jurtt közinşe atıp, tünde qazaqtıñ suluv qız-kelinşekterin qorlavğa şıqtı. Sonı estigen qızuv qandı İman men Altay ruvınıñ batırı Orınbaydıñ Janaydarı esavıl Lebedevpen kezdeskenşe asıqtı.

Aqırında Arğınatı etegimen teristikke qaray qulağan İman — Janaydar tobı, Atbasardan küngeydi bettey kele jatқан esavıl Lebedevpen Terisaqқан özeniniñ 7935 tömengi sağasında betpe-bet kezdesti. İman — Janaydar qaramağında soyıldı-nayzalı mıñ jigit bolsa, Lebedevte bes jüzge tayav èsker bar, biraq olardıñ bèrinde avzında ajal oynayan, qorğasın oqtı miltıq, moyındarında jüzinen qan tamğan kök qılış.

Eger Lebedev jasağı attarınan tüsip, iñğaylı jerge ornalasıp soğıs aşsa, İman men Janaydar dım da istey almas edi. Biraq bular esavıldı onda jağdayğa jetkizgen joq. Kün 7940 batıp bara jatқан şaқта qalıñ taldı sayda añdıp jatıp, Lebedevtiñ barlavşılardıñ alğa qaray ötkizip jiberdi de, qır astınan şoğırlanıp şığa kelgen soldattarğa bir büyirden lap qoydı. Lebedev èskerleri ıyıqtarındağı miltıqtarın alğanşa bıtıray şavıp bular da jetip ülgerdi. Aldarında esik pen tördey qara qaska aygır mingen, qıysıq buqar qılışın basınan asa üyirgen İman batır... Zamatta sapqa turıp ülgergen soldattar men qıyquv sala jetken 7945 qazaq jigitteri qoyan-qoltıq kelip qaldı. Şaqır-şuqır qağısqan qılış, pèrmeninşe siltegen soyl, şoqpar. Köksüñgi uşı adam kevdesine qarıs kirgen nayza... At jalın quşa qulağan qırşın jigitter... Kèri èke-şeşeniñ jalğızı, qaşan qaytadı dep maydanğa telmire közin tikken ayavlı jardiñ süygeni, eñbektegen jas balanıñ èkesi, ardager janniñ inisi, aq köñil jastıñ ağası.

Bul qan tögis jartı sağatqa sozıldı. Èytse de közdep atқан miltıq, kezengen tapanşa, şüyirilgen bolat qılış şıdatpadı, İman — Janaydar sarbazdarı azdan soñ «Keyin!» degen İmannıñ küşti davsimen qatar birtindep şegindi. Şabuıldı tım-tıraqay şavıp kelgenmen, şeginerinde toptarın jazbay, qoyuvlanıp kele jatқан tündi jamlıp birden joq boldı. Bulardı quvuvğa Lebedev soldattarı da jüreksindi. Quvatı jetpedi. Üy 7955 töbesi qulap tuskendey, joq jerden payda bolğan pèleden qutılğandarına quvandı. Eki jaqtan da qaza tapқан adam az emes. Eki qol eki töbeniñ basına ornalasıp, vèkilder jiberip, maydanda qalğan ölikterin aluvğa vèdelesti. Tünimen èrқaysısı èr töbeniñ basına adamdarın kömüvmen boldı. Bügingi soğıstağıday emes, qaşa qastassa da o kezde munday vèdelesüv, èli de adamgerşilik borıştı umıtpav tèrizdi dèstürler mıqtı

- 7960 saǵtalan. Qaralı jasaqtar tüni boyı qaza tapqan joldastarınıñ aldarında özderiniñ soñğı borışın atqardı da, tañ atısımın qaytadan javlasuvğa kiristi. İman batır endi Kenesarınıñ jaqsı köretin èdisi — qaşa soǵısuv tèsilin paydalanıp Lebedevtiñ jasaǵın bir ay boyı Arǵınatı jotalarınıñ arasımın soñınan ertti de jürdi. Aqırında üş jüzdey ğana soldatı qalğan esavıl, kündiz-tüngi at üstinde selkildevge şıday almay azıp-tozıp, küzdiñ qalıñ
- 7965 jañbırı bastalğan kezde Qarqaralı bekinisine qaray burıldı. İman batır da Kenesarı ordası bekingen Muğajar tavına bettedi. Orta jolğa tayağanda bularğa eki jüz adamınan Janaydar batır kelip qosıldı. Janaydar batır Lebedev jasaǵımın taǵı bir ayqasqan tüni, Kenesarınıñ buyırǵı kelgen. Sol buyırq boyınşa ol qasına eki jüz sarbaz alıp, jurt bu jaqta qırılısıp jatqanda, Qoñırqulja avlın şappaq bolıp Aqmolağa qaray attanğan. Onıñ
- 7970 bulay tıǵız attanuvına Qoñırqulja toqalınıñ avlımın Atbasar şekarasına köşip kelipti degen habar sebep bolğan. Orınbay biydiñ jalǵız balası Janaydar da Qoñırquljağa köpten beri oş. Ağa sultan Qoñırqulja onıñ jaz jaylavı — Esildiñ saǵasındaǵı «Keregetas» degen jerdi öziniñ tuvısı Jaqıbaydıñ balası Ibray sultanga alıp bergen. Soñınan Qusmurın ökirigi joyılıp, bir miñ segiz jüz kırık birinşi, yaǵnıy Sıyr jılı Atbasar
- 7975 ökirigi uyımdaşqanda osı prikazğa Ibraydı ağa sultan etip saylavğa da meylinşe at salısqan. Osınday oşpendilikpen Qoñırquljadan kek aluvğa tisin qayrap jürgen Janaydarğa Kenesarı buyırǵı mayday jaqtı. Eki jaq birdey qan tögisten keyin uv-şuv bop jatqanda, Altay ruvınıñ eki jüz jigitin ertip, Janaydar Atbasarğa qaray bir-aq tarttı. Jurt aytqanı ras eken, toqal avlı Atbasardıñ küñşıǵıs jaǵındaǵı Biydayıqtı degen jerde otır
- 7980 eken. Kenesarı jasaǵı Torǵay boyında patşanıñ qalıñ èskerimen soǵısıp jür dep estigen avıl, kannen-qapersiz edi. Üş künniñ işinde Janaydar batırdıñ bul arağa kele qalatınan qaydan bilsin, salınıp bitüvge aynalğan Qaraötkel bekinisiniñ qasındaǵı qıstavına köşkeli dayındalıp jatqan-dı. Janaydar jalaktağan eki jüz jigitimen avıldı tal tüste şaptı. Ètteñ ne kerek, Qoñırqulja bul jolı da qolğa tüspedi. Ol keşe ğana Aqmolağa jürüp
- 7985 ketken bolatın. Qoñırquljaniñ küzetke tastağan soldattarı bularğa tek bes-altı ret oq atuvğa ğana jaradı. Sol oqtıñ biri Janaydarıñ baltırına tiydi. Endi, ol jaralangan kashırday avıldı ayamadı. Tek kisi öltirgen joq, odan bötenniñ bərin istedi. Aqırında Qoñırquljaniñ jas toqalı Zeynepti bas etip, avıldıñ bar mal-mülki men otız qız kelinşegin olja etip keyin qayttı. Osı oljalı köş edi İman batırdıñ jasaǵına kelip qosılğan.
- 7990 Sultan-pravitel Arıstan avlın şapqannan keyin Kenesarı Muğajar tavına bekingen. Jorıqtan oljalı oralğan batırların ol masayray qarşı aldı. Jasaqtı bastap kele jatqan İman attan tuskende, qazaqtıñ eski dèstüriminen qusaqtarımın qusaqtarın ayqastırıp, tösterine tös tiygizip amandashqan.

— Sav qayttıñ ba, Ayeke? — dedi Kenesarı. Söytti de jan-jagına qarap. —
7995 Janaydar suñkar körinbeydi göy... Qaralı hıbar bermegen sekildi ediñ... — dep qobaljıy kümiljidi.

Kenesarı aqırğı üş jıldıñ işinde, otız toğızınşı, yaǵnıy Doñız jılı Ombı men Orınborǵa baǵınatın qazaq avıldarınıñ şekarası etip Telikölge deyin qızıl diñgekter qaǵılǵan Qarinsoldı, Torǵay özenderiniñ bas jaǵındaǵı birneşe Sibir bekinisterin şapqan.
8000 Sonıñ işinde «Kökala jar» bekinisine de tiygen. Biraq bul bekinisti erevilşiler köpke deyin ala almaǵan. Osınday qıyın kezeñde İman batır azǵantay jigipen bir qarañǵı tünde bekinistiñ tükip jaǵınan «Kökala jargı» kirgen. Osı bir erligine riza bolǵan Kenesarı İmandı sodan keyin «Ayav batır» — «Ayakeñ» dep atap ketken. Kene han qazir de İmandı sol èdetimenen erkelete atap tur.

8005 İman batır kele jatqan köştiñ soñın körsetip:

— Janaydar batırınıñ da sav, tek baltırınan oq tiyip, at üstinde jüre almaǵan soñ, arbaǵa salıp èkele jatır edim, — dedi.

Kenesarı hıdıǵına qaramastan jügire basıp Janaydar jatqan arbanıñ janına bardı.

8010 — Suñqarım, qalaysıñ? — dedi arba üstindegi Janaydardıñ betine üñile.

Biraq javap qaytpadı. Janaydar bul kezde essiz edi. Küptey bop isip ketken ayaǵınıñ zardabı jüregine şavıp, ölüm hılinde jatqan. Batırınıñ munday küyin körgen Kenesarı qasına kelgen Navrızbayǵa:

8015 — Oljanı Èbilǵazı men Taymas jurtqa bölip bersin, — dedi de Janaydardı tezirek öziniñ ordasına èkelüvdi buyırdı.

Sabırlı, sözge şeşen, aqıldı Janaydardı Kenesarı erekşe jaqsı köretin. Ölüm avzında jatqan batırın ajaldan qalay qutqaram dep tüni boyı şaqırtpaǵan baqsı-balgeri qalmadı. Üşkirüv, uşıqtav, isikten qan jiberüv sekildi qazaqtardıñ jayşılıqta qoldanatın emderiniñ birde-biri qalǵan joq. Biraq Janaydardıñ hıli naşarlay berdi. Endi batırın qutqara almaytınına közi jetkendey bolǵan Kenesarı qalıñ qabaǵı tüksiyip qayǵıǵa endi.
8020 Ol qayǵırsa, ne aşuvlansa adam balasına til qatpaytın, tömen qarap tunjıray otırıp alatın. Sultannıñ munday hılin körgen bir kèri kempir:

— Kenejan, Janaydar batırdı «aq jol» emimen emdep körsek qaytedi? — dedi.

Böten amal qalmağanın bilgen Kenesarı èldenege küdiktense de:

8025 — Söytsek, söytip körelük, — dedi.

«Aq jol» emi töre tuqımınıñ èyel jınıstısın bozbalaşılıqtan, erleriniñ közine şöp saluvşılıqtan saqtav üşin Abılaydıñ özi şıǵarǵan em bolatın. Bul em boyınşa sultan tuqımınan şıqqan èyel jaralı adamnıñ üstinen attap ötedi. Eger èyel eriniñ közine şöp salmağan adal jan bolsa, jaralı jazıladı. Al èyel aq joldı durıs ustamağan künèkar bolsa, jaralı üstinen èyel attağan mezgilge jetpey öledi. Bul «aq jol» emi jaralı adamnan göri, töre tuqımınan şıqqan qatındarǵa ülken sın. Èyelderi zatı erkek jandı bolıp keletindikten sultandar bul emdi jurtt köziñşe özderiniñ qadiriñ tökkileri kelmey, köp qoldanbaytın. Kenesarı köñili küdiktense de, qayǵı üstinde «söytsek söyteyik» dep qalǵan.

8035 Hänniñ èmiri boyınşa töre tuqımınıñ biraz èyeli ordaǵa şaqırıldı. Bastıǵı Bopay bolıp keldi. Kèri kempir «aq jol» eminiñ negizgi şarttarın aytıp, künèm joq degen èyeldiñ Janaydardıñ üstinen attap ötüvin suradı. «Eger künèñ bolsa attağan keziñe jetpey Janaydar öledi», — degen sözden qorıqqan töre tuqımınan şıqqan künèli èyelderdıñ birde-biri «batır ölip ketip, maskaramız şıqsa, Kene hänniñ kèrine ilinermiz» dep Janaydardıñ üstinen attavǵa bata almadı. Orındarınan qozǵalmay turıp aldı. 8040 Kenesarınıñ tüksiygen qabaǵı burınǵısınan da qattı tüksiye tüsti. Üy işinde otırǵan sultandarda jurttqa qarar bet joq. Bastarın tömen tuqırtıp qur jer şuqıy berdi...

— Ètteñ Künimjan kelinniñ joǵın-ay, — dedi esik jaqta otırǵan bir kèri qatın.

8045 Kenesarı avır kürsindi. «İyè, Künimjan bolsa... Ol sözsiz attar edi. Joq, kim bilsin, eki jıldan asıp baradı goy jat jerde jürgenine...» Qatıgez, tas jürek Kenesarınıñ jüregi kenet örtenip ketti. Ol basın köterip aldı. Ordanıñ esik jaǵında turǵan jeñge, kelinderiniñ betine tesile qaradı. «Joq, bular künèsiz boluvı mümkün emes... Anav oymaq avız dünyede bir-aq adamdı süyüv üşin ǵana jaralmağan. Kèri qaqpastıñ «Aq jolına» beker köngen ekenmin. Eşqaysı şıqpasa, Abılay atamnıñ urpaǵın mına sayqaldar maskara etedi-av! Qalıñ qolǵa qarısı şapqanda munday kısılmavşı edim. Ölgen jerim osı boldı-av!» 8050

Kenesarınıñ oyın kenet kümis qoñıravday sıñırday şıqqan davıs bölip jiberdi.

8055 — Ruqsat etseñizder, aǵa ayaǵın men attayın. — Bunı ayttan Aqböken edi. Kenesarı basın köterip aldı. Aqbökenniñ suluv jüzine tesile qaradı. «Navrızbay bilmey almağan eken. Bir adaldıq şıqsa osıdan şıǵar». Biraq Kenesarınıñ quvanǵan köñilin qara kempir tez suvıttı.

— Kelin şırağım, sağan bolmaydı, — dedi ol jemtikti şokıp turıp jan-jagına
karağan keri qarğaday basın şayqap, — sen töre kelini bolğanmen, töre tuğımınan
emessiñ!

8060 Kenesarı kara kempirge tüyile qaradı da qoydı, «Abılay babası osılay şart qoysa,
Kenesarı ne istesin? Rasımen-aq eşkim şıqpağanı ma?»

— Bopay, öziñ attap körseñ qaytedi? — dedi èldekim esik jaqtan miñgirlep
söylep.

Bopay julıp alganday:

8065 — Bilşildamay jayıña tur, — dedi, — kündiz-tüni at üstinde jürüp qaljırap, keyde
kattı uyıqtap qalasıñ... Er jürek birev oyındağısın istep ketip, oñ qolday batırdıñ ajalına
sebepker bolsam, jurtqa qay betimmen qaraymın?

8070 Kenesarınıñ bası endi tipti salbıray tüsti. «Bopay men Janaydar batırdıñ
köñilderi jaqın» degen bir sıbıstı èldeqalay Künimjannan estigen. Ol kezde qatınıñ
sözine mèn bermey «qoyşı, qaydağı joqtı aytpay» dey salğan. «Sol sıbıs ras boldı-av!»
dedi ol işinen. Èytse de Kenesarı qarındası Bopayğa riza. «Abılaydıñ urpağı emes pe,
künèsi bar ekenin jurtqa añgartpay siltav tavıp qutılıp ketti».

Artınan halıq arasında:

8075 «Janaydar artıq tuvdı jatırınan,
Oq tiydi Janaydardıñ baltırınan,
Bir ayla ölmes janga bola ma dep,
Attaytın qatın izdedi ata ulınan.
Attaytın bir de qatın tabılmadı,
Töreler tüñilip tur qatınınan!» —

8080 dep öleñge aynalğan bul oқыğa Kenesarını jaman aşuvlanttı. «Munday qatındardan
tuvğan ul qaydan batır boladı? Kimdi köteredi? Rasımen töre tuğımı baqa-şayangä
aynalğalı bara ma? Rasımenen Abılay atamniñ tüsi şın bolğalı tur ma? Bükil qazaq
tügil, öz urpağımdı jöndep tülete almaydı ekenmin, qalay Üş jüzge han bolmaqpn?»

Kenesarınıñ oyın tağı bir davıs bölip jiberdi.

— Keşegi alıp kelgen tutqın èyelderdiñ işinde töre tuqımdas eşkim joq pa eken?

8085 — Bar. Nege bolmasın.

Jasavıl Zeynepti bas etip eki-üş jas kelinşekterdi alıp keldi. Qara kempir bulardı nege şaqırğanın ayttı.

— Men attayın, — dedi Zeynep oylanbastan, — èkem de, bayım da töre tuqımı.

8090 Koñırquljanıñ jas toqalınıñ bozbalaşılıq qılığı jayınan biraz jurt habardar edi. Biraq közderimen körıp, qoldarımın ustamağannan keyin «el ne aytpaydı, mümkün ösek şıǵar», — dep ündemedi. Al Zeynep bolsa qara kempirdiñ sözün oyınşıq kördi. «Küneli katın üstinen attağanga batır ölse — öle bersin. Mıқтағанı Kenesarı bir jaysañınıñ ajal tapqanı ma, öz obalı özine, tınış jatqan eldi şavıp nesi bar... Al alda-jalda... Quday meniñ artımdı bağıp jür deysiñ be, sezbey, körmey qalıp, mına sañdağı jazılıp ketse, jurt 8095 kıızıqtı sonda körsin. Meniñ adal emes ekenim altı alaşqa ayan, jurt maқтаған Abılay atamniñ da aylaker qatınnan aqılı asa almağanın bükil halıq bilsin».

Dağdargan jurt «attasın, attasın» dep Kenesarıǵa qaradı. Han maquldap basın iyzedi.

8100 Büyrektey bultıñdağan Zeynep, bükil qazaq dirildegен Kenesarıdan kımsınbastan şıtırma köyleginiñ etegin eki qolımen joǵarı köterdi de, aq jibek ıstanınıñ kesteli balağın körsete, keşeden beri alǵaşkı ret ölimsirey közin aşqan Janaydardıñ üstinen «È, quday!» dep oynaqşy külip attay berdi...

8105 Al Janaydardıñ èlgi köz aşuvı esiniñ kire bastağanı edi. Üş künnen beri isikpen alışqan alıp dene, bir balgerdiñ şöpten istegen şıypalı dèrisiniñ arqasında keseldi jeñe bastağan.

Osı sèt Zeyneptiñ ojet qılıǵına dèl keldi. Janaydar isigi qayıp, erteñine til qatuvǵa jarap qaldı.

8110 Bunı körgen Kenesarı batırınıñ sav qalğanına qanşa kuvansa, qarışıqlar köziñşe töre tuqımınıñ abıroyınıñ saqtalıp qalğanına sonşa kuvandı. Zeynepke èbden riza bop qalğan sultan qas javınıñ toqalı demey, bostandıq bermek oymen, erteñine onı Ordasına aldirttı. Üyde Taymas pen Èbilgazıdan böten Aǵıbay, Buqarbay, Jeke batır, İman bar edi.

— Ƙoñırkulja ƙandı kekti javımız bolsa da èyeline zèbir etkimiz kelmedi, — dedi Kenesarı bostandıqtı Zeynep özi surasın degen niyetpen, — ƙanday tilegiñ bar, ayt, beremiz.

8115

Ƙan bolsın, ƙara bolsın, erkek adamğa tek erkektik jağınan ğana ƙaraytın Zeynep, Kenesarıdan ƙan eken dep ƙaymıƙpadı, oğan jayrañday ƙarap:

— Şın aytasıñ ba? — dedi.

— Şınım. Ƙan eki aytpaydı.

8120

— Onda... Ƙan ƙaynım, jalğız ğana tilegim bar, — dedi eki beti balbırap, ƙap-ƙara bota közi külimdep, — meni Ƙaraüvlekten ayırmañız.

Tüsinbey ƙalğan Kenesarı:

— Ne deysiñ? — dedi.

— Meni Ƙaraüvlekke ƙosıñız deymen.

8125

— Ƙay Ƙaraüvlek?

— Öziñizdiñ ƙulıñız.

8130

Taymas pen Èbilğazı keşe İman batır men Janaydar Ƙoñırkuljadan alıp kelgen olja mal-mülikti jurtƙa birdey etip ülestirip bergen. Al tutƙın ƙız-kelinşekterdi eki üyge bölip, «bulardı kimge berüvdi erteñ şeşemiz» dep, bir üydi Batırmurat jigitterine, ekinşi üydi Ƙaraüvlekke küzettirip ƙoyğan. Ƙaraüvlekke küzettirgen üydegi Zeynep, el jatƙan kezde «sırtƙa şığar» dep küzettegi ƙuldiñ mazasın alğan. Mılƙav Ƙaraüvlek «şaruvasın bağana nege bitirmedi eken» dep aşuvlansa da, pisken bavırsaƙtay tompiyğan jas toƙaldıñ köñilin ƙıymay, sayğa alıp barğan. Şaruvasın bitirip bolğannan keyin Zeynep, küzdiñ suvıƙ tünine ƙaramay, üstindegi maƙpal şapanın jerge tastap, artında jar jağasında turğan ƙuldı adamğa sanamay istanın ayağınınıñ uşına deyin tüsirip, jılıp aƙƙan bulaƙtıñ möldir suvına o jer, bu jerin juva bastağan.

8135

Aylı tün, ƙara sanına deyin appaƙ bop aşılgan jas toƙaldıñ bökse jağı... Ƙırıƙƙa kelgenşe èyel körmey, alıp denesi ƙurısıp mazasın alğan Ƙaraüvlek èzer şıdap tur. Erkektiñ minez-ƙulƙına èbden èkki bolğan jas toƙal onıñ ğaline tüsinip özine şaƙırıp: «Èy, ƙul, beri kel, mına kebisimdi ayağıma ƙiygiz» degen. Ƙaraüvlek közi ƙaravıta demin entige alıp, èzer tayağan. Ar jağında onı sezim jeñgen. Talmavsırıp ketip, tek

8140

biye savımınday kezde közin èzer aşkan Zeynep, del-sal bop uyalap qalğan denesin maqpal şapanınıñ üstinen kötere almay tağı biraz jatқан. Talay erkekti körgen Zeynep Qaraüvlekke asa riza boldı. Biraq budan èri qıvanışqa şıday almaytımın sezip, ayak 8145 jağında ün-tünsiz tizerlep otırğan Qaraüvlektiñ buqaday juvan moynınan qusaqtap özine tarttı. Sodan keyin qolañsa sasığan betin betine tayap: «meni üyge aparıp tasta» dedi sıbırlay söylep. Kön bop qatıp qalğan denesin qorğasında balqıtқан jas toqaldı Qaraüvlek jas qozıday bavırına kısa qusaqtap qaraşa üydegi böstekke aparıp jatqızğan.

Zeyneptiñ neni tilep turğanın jaña gana tüsingen Kenesarı ızadan qara 8150 küreñdenip ketti, biraq tis jarıp, til qatpay tömen qaray berdi. Keşe gana töre tuqımınıñ abıroyın saqtap qalğan Qoñırqulja toqalına endi jerkene qaradı. Töre tuqımınan şıqqan èyeldiñ tipti, qaraşı emes, töleñgit emes, esikte jürgen qulğa şıgamın devinen artıq maskara bar ma! Han Keneniñ aqsüyektik namısı jüregin ottay örtep, iştey apır-topır boldı da qaldı. Biraq hannıñ aşuvlı jağdayın Zeynep tüsinse de aytқанınan qaytpadı.

8155 — Han eki söylemes bolar, — dedi Zeynep endi eki közi jalın atıp, — meni Qaraüvlekke bayğa berseñ, Qoñırquljadan da öşiñdi qaytarasıñ, esigiñde jürgen qulıñnıñ da savabın alasıñ, aytқан vèdendi de orındaysıñ.

Kenesarı qanşa namıstanğanmen, aşuvın aqılğa jeñdirdi.

— Bolsın, — dedi kenet basın jerden köterip.

8160 Bul şeşimge birev namıstandı, birev masayradı. Sultandar tuqımı iştey ızalansa, Kenesarınıñ soñınan ergen qaraşı, töleñgit, malı men mülkin baqqan quldar tek Kene han gana bizdi adamğa sanaydı dep èldeqanday boldı. Endi oğan müldem berile tüsti. Sol riza bolğandardıñ işinde Zeyneptiñ özi de bar edi, biraq ol èyeldik qumarın tarqatқан Qaraüvleginiñ Kenesarığa qanşa berilgen jan ekenin bilmeytin. Jène bugün 8165 öziniñ ötinişin orındağan han Keneniñ bunıñ öşin qalay qaytaratımın oylamadı. Ol Qaraüvlekti janınday jaqsı körip ketti.

Jaqsılıqқа jaqsılıq degen niyetpen Zeynep Ojardıñ jiberüvimen avlına kelip jüretin tuñşı Sèmen men onıñ eki serigi Jaqıp, Saqıptı ustap berdi. Kenesarı bul üşevin birden dargı asıp öltirtti.

8170 Biraq Zeyneptiñ qıvanışı uzaqқа barmadı. Eki ay ötkennen keyin ol küni boyı èldenege jılap jürgen Qaraüvlektiñ qusağında jatıp «jastıqtan tunşığıp» öldi. Qıs boyı budan başka bèlendey ayta qalarlıq oqıyğa bolğan joq. Kenesarı jazğı ayqaska dayındaluvmen kunderin ötkizdi. Qolındağı jigitterin jıldığıday taratpay «aq qala» salıp,

8175 satır tigip, kündiz-tüni eşkeriy oyunmen şınıktırdı. Qaramağındağı eldiñ javğa qarşı turalar jas jigitteriniñ bėrin şapa-buyırık berip sarbazdar qatarına şaqırdı. Osınşama eşkerdi ustap turuv qıyın bolğandıqtan, Kenesarı özine bağınbaytın, biraq irgeles otırğan baskaruvlarğa da salıq salıp, zeket, üşir jıynadı. Hänniñ bul isi birevge unadı, birevge unamadı, biraq Kenesarınıñ qaharınan qorıqqan jurtonıñ emirin buljıtpay orındadı.

8180 Söytip jürgende bir mıñ segiz jüz kırık törtinşi, yağınıy Tışқан jılıniñ jazı şıqtı. Qaramağında jıyırma mıñ eşkeri bar Kenesarı endi soğısқа dayındala bastadı.

Keñ dalasında soqqan jeldey kıdırğan Kenesarını jeke jasaq şıgarıp qurta almaytınına közi jetken patşa ükimeti endi erevilşilerdi Torğay, Irgız özenderi boyında üş qol jiberip, üş jağınan birdey qorşap qurtpaq boldı.

8185 Kenesarı Ulıtav, Arğınatı jağınan kelip bekinisterine şabuvil jasadı ünemi mazasın ala bergen soñ, Gorçakov ötken jıldıñ ortasında, Rossiya imperiyasınıñ kantsleri Nesselrodege қағаз jiberген. Ol қағазında Ulıtav men Arğınatını basıp alıp, sol arağa kazak-orıstardı ornalastırıp, ekinşi Sibir polkınan arnavlı jasaq ustavdı ötingen. Kantsler general-gubernatordıñ usınısın қабылдаған. Biraq қайнаған қазандай burқıraған erevildi қазақ jeriniñ teñ ortalıғы Ulıtavға kelip ornalasuvğa kazak-orıstar 8190 könbegen. Eytse de jaña salına bастаған Ulıtav stanitsasına patşa ükimetiniñ buyırığı boyınша jerebemen üy-işimen elüvge tarta kazak-orıs jėne bir rota soldat ekelingen.

8195 Patşa ükimeti jaz Torğay boyına jaylavğa şıgatın Kenesarı avıldarına osı Ulıtav men Or қаласынан jėne Tobıl özeni boyınан üş qol şıgarıp, erevilşilerdi üş büyirinen қысıp birjolata қurtpaq boldı. Budan башқа Orınbor eşkeriy gubernatorı sultan-pravitel Jantöreniñ Aһmetine senimdi қазақ jigitterinen arnavlı eşker jıynavğa buyırған. Bul eşkerge öz erkimen kirgen қазақ javıngerleri eger maydanda қаза bolsa onıñ üy işine patşa ükimeti tarapınан pensiya beriledi dep jarıyалаған. Eşker jıynalıp болғаннан keyin Tobıl özeniniñ жоғарғы жағында jarlıқ күтип, tastay түйинip dayın turuvға tiyisti delingen.

8200 Küni burın қurılған jospар boyınша voyskovoy starşına Lebedev baskarған bes jüz soldat mamırdıñ besі күni Or қаласынан шıғып, Kamışovka bekinisine bettevge tiyisti. Odan keyin Irgız özeniniñ tömengi saғasımen жүrip otırıp, mamırdıñ jıyırmasında Kenesarı avıldarınıñ jaylavı Torğay özeniniñ jaғasına jetüvi kerek. Al Tobıl boyına jıynalған Aһmet sultanniñ jasağı Қабırға, Ülkenayaқ өзenderiniñ boyıмен түсіп, Taypaқ ötkelinen ötip, mamırdıñ osı jıyırması күni voyskovoy starşına Lebedevtiñ 8205 eşkerine қосıluvға mindetti edi.

Batis Sibir gubernatorı jaǵınan da eki jasaq qurıldı. Biri — esavıl Lebedev başqarǵan eki zeñbiregi bar eki jüz elüv javınger. Ekinşisi — sotnik Falileyev başqarǵan bir zeñbirekti jüz elüv soldat.

8210 Esavıl Lebedev başqarǵan jasaq mamırdıñ birinen qalmaq Ulıtav jaǵınan şıǵıp, Kenesarı avıldarın beri qaray qıvıp Torǵay boyında Orınbor jasaqtarımın uştasuvǵa tiyisti. Al Falileyevtiñ jasaǵı Sarısuv jaǵasında şep ustap, Kenesarı eşkeri Orta Aziya ħandarınıñ jerine, nemese Ulı jüzge qaray şeginer bolsa joldı bögep èri qaray ötkizbevleri kerek. Östip Kenesarı eşkerin endi keñ dalada erkin qıymıldavına murşa bermey jan-jaǵınan qorşap, patşa generaldarı Torǵay tusında tunşıqtırmaq boldı. Bul
8215 oyları tuvralı kneyz Gorçakov: «Eger Kenesarı, Torǵay, Ülkenayaq, Telgara özenderiniñ boyındaǵı bekinistiñ ortasına tüser bolsa, eki jaқтаǵı qamaldardan bir mezgilde soqqı berip, qoldan keler şaranıñ bèrin qoldanıp, birden qurtıp jiberüv kerek», — dep jazdı.

8220 Osı eşkerlerdiñ bèriniñ birige qıymıldavın baskaruv general-mayor Jemçujnikovke tapsırıldı. Ol öziniñ ştabimen mamır ayınıñ basında jaña salına bastaǵan Ulıtav forpostısına keldi. Voyskovoy starşına Lebedev başqarǵan Orınbor jasaǵı mamırdıñ besi küni Or qalasınan şıqtı. Qıyapat qıyındıqpen, qalıñ javıǵa qaramay, Aqqöl men Jılanşık özeninen ötip, Irǵızǵa qaray bettedi. Lebedev jasaǵına qosılmaq bop del osı kezde köp javıngermen Irǵız özeniniñ joǵarǵı jaǵınan Aħmet sultan da qozǵaldı.

8225 Kenesarı ordası bul kezde Irǵız özeniniñ oñ jaq betkeyin jaylap otırǵan. Jav eşkeri ötken jerlerdegi öziniñ qara qulaq tıñşılardı arqılı ol Lebedev pen Aħmettiñ betbaǵdarın küni burın bilip aldı. Eger Orınbor men Batis Sibir jasaqtarı Torǵay oñirinde uşırsar bolsa, öziniñ qaqpangǵa tüsetinin uqtı. «Kenesarı keyin şeginip ketipti» degen jalǵan sıbıs taratıp, Lebedev pen Aħmetti aldadı. Al Ulıtavdaǵı Jemçujnikovke «Kenesarı Ulıtavǵa kele jatır eken» degen ötirik ħabar jetkizdi. Kele jatqan Kenesarını
8230 Ulıtavda qarısı almaq bop Jemçujnikov esavıl Lebedevke Torǵayǵa emes, Ulıtavǵa qaray bettevin buyırdı. Söytip general-mayor Jemçujnikovtıñ aytuvımen Lebedev der kezinde Torǵayǵa jete almay qaldı.

8235 Biraq voyskovoy starşına Lebedev Törtqara ruvınıñ biylerinen Kenesarı Ordasınıñ Irǵız töñireginde ekenin estidi. Ol javınıñ aldavına tüspey, Irǵızǵa qaray jürdi. Mamırdıñ jıyırması küni Aħmet sultannıñ jasaǵımen Taldı ötkeliniñ avzında kezdesti. Endi bular Kenesarı Qaraqumǵa ötip ketpesin dep küni-tüni toqtamay Torǵayǵa jetti. Söytip Kenesarınıñ Qaraqum men Borsıq qumına baratın jolın kesti. Biraq Torǵay mañında Sibir jasaǵımen kezdesse almadı. Aşuvlanǵan voyskovoy starşına

Orınbor èskeriý gubernatorı Obruçevke at şaptırıp: «Mamır ayınıñ otızı şeninde meniñ
 8240 Torğay özeniniñ jağasında bolatınım Sibir bastıqtarına belgili edi. Al qazır mağan Sibir
 jasağınıñ Ulıtav men Torğay arasında joq ekeni mèlim boldı. Eger Kenesarı Ulıtavğa
 qaray şeginse, onı Sibir jasağı toqtata almaytını anıq», — dep hat jazdı. General-mayor
 öziniñ aldanganın endi tüşinip, Ombıdan onsız da keş şıgıp Arğınatığa jaña tayağan
 esavıl Lebedevtiñ èskerine tez Torğayğa burıluvın buyırdı. Söytip Ulıtavdıñ küngey
 8245 jağına baratın jol bos qaldı. Kenesarı osı jolmen keyin şegindi.

Jazdıñ bas kezi öte javındı boldı. Batpağı tolarsaqtan keletin qara topıraqtı sarğılt
 balşıqtı jerlermenen avır zeñbirekterin süyrep esavıl Lebedevtiñ jasağı Torğayğa èzer
 jetti. Biraq voyskovoy starşına Lebedevtiñ èskeri bul arada bolmay şıqtı. Al bul jasaq
 Ulıtavdıñ küngey jağına qaray köşe jönelgen Kenesarı avıldarın quva tüsti de, aldarında
 8250 jav köşin toqtatatın Sibir èskeri joq ekenin bilip, Or qalasına qaytuvğa mejbür bolğan.
 Jolay, Kenesarı adamdarınıñ «Kenesarı jağında eken» degen èdeyi taratқан jalğan
 sibısqa senip, Lebedev aq patşağa berilgen Bayqadam biydiñ avlın tonadı. Aşmet bolsa
 endi öziniñ Ordasına qaray şegindi.

Voyskovoy starşına Lebedevtiñ Ulıtav jağınan kele jatқан general-mayor
 8255 Jemçujnikovtiñ qolimen kezdespey, Kenesarını quva tüşip, dım bitirmey, tek jolındağı
 Bayqadam biydiñ avlın şavıp, Orğa bos qaytқанın Orınbor èskeriý gubernatorı da estidi.
 Endi ol terisine sıymay, qaharlana aşuvlandı. Obruçev Lebedevti Orınborga şaqırıp aldı
 da, qızmetten bosatıp, sotқа berdi. Lebedevtiñ ornına Orınbordiñ üşinşi kazak-orıs
 polkiniñ komandiri polkovnik Didikovskiydi tağayındadı.

Al par at süyregen jeñil zeñbirekti, malına qaruvlangan sotnik Falileyevtiñ jasağı
 8260 qumayttı taqır Sarısuv boyına belgilengen kezinde jetti. Kenesarı èskeri şegine qalsa
 qumğa ötip ketpesin dep bular şep qurıp osı arada jata berdi. Munı estigen Kenesarı
 tübi, Ulı jüzdiñ jerine qaray betteytin kün tuvsa, kedergi bolmasın dep, bes jüz sarbaz
 berip Falileyevke qarısı Sarjanniñ balası Erjan men Taymastı jiberdi. Bularğa
 8265 Falileyevpen zeñbirek oğı jetpeytin jerden arbasıp, qaşa soğısıp javdı qaljıratuv
 buyırılğan.

Bostan-bos qumayt dalada zerigip jatқан Falileyev soldattarı oñay oljağa bata
 qalğısı kelip Taymas tobın körisimen quva jöneldi. Sarısuv mañına kelgeli tınıgıp
 qalğan soldattar qoya ma, eki kündeý Kenesarı jigitterin ökşeley, soñdarınan qalmay-aq
 8270 qoydı. Sarbazdar qumğa bettese, soldattar da qumğa betteydi. Adasıp ketemiz dep
 qorıqpaydı, öytkeni Falileyevte bul aranı jaqsı biletin Şömekey ruvınan jaldap alğan jol

körsetetin on jigiti bar. Qos attı soldattardan qutıla almaytının tüsindi me, elde başka oyi boldı ma Taymas pen Erjan kenet Balqaş köliniñ bergi qumdı jağasına qaray bettedi. Kenesarı eşkeriniñ alista ekenine qanıq sotnik Falileyev «mına şağın toptı tez qurta
8275 koyayın» degen oymen erevilşilerdi jalıqpay quvıp berdi. Biraq Şömekey jigitteri joldı qaşa jaksı bilgenmenen de Kenesarı jigitterinen köz jazıp qaladı. Öytkeni jat jerdiñ oy-şuqırı köp, bul ara özderiniñ üyrenşikti Sır boyı men Sarısuv alqabı terezdi köş jolı emes, ögey öñir, ögey ölke.

Bunday jağdaydı sezgen Falileyev at-jöni joq, bos quva berüvdi toqtatıp, keyin
8280 şeginbek bop turğanda, özderi quvıp kele jatqan jasaqtan on jigiti tünde qaşıp şıgıp bularğa qosıldı. Sotnik jasağınıñ közi aşıldı, jol körsetüvşiler endi osı jigitter bolıp aldı. Aldağı toptıñ qayda tünep, qalay qaray jüretinin küni burın bilip otıradı. Özderi de Kenesarığa sonday öşikken eken. Keşegi joldastarın bugün suv tübine jiberüvge bar... Burıñğı on jigitti bir-birden serik etip alğan osı qaşqın on jigiti Falileyevke öte unadı.
8285 Surastıra kelse burın bular Kenesarığa qorıqqanınan ergen eken, eger aqısın töler bolsa, orıs soldattarın Mekege deyin aparuvğa dayınbız deydi. Falileyev jasağı qay jerde kele jatır, qay jaqqa bara jatır birin de bilmeydi, tek seneri osı jıyırma jigiti. Osılay tağı da bir jetti etti. Ebden qaljırağan soldattardıñ endi torsıqtağı suvları tavsıluvğa aynaldı. Falileyev: «Qoy, jeter endi, suvı bar jerge qaray bastañdar» degen küni soñğı on jigiti:
8290 «Taymas pen Erjan endi alğa qaray jüre almaydı. Aldarında tek suvsız qum. Olar erteñ keyin qaytadı. Bul arada böten jürer joldarı joq. Ebden qaljırağan jigitterdi kedingi balşıqqa qongan üyrektey şetinen aspay-saspay atıp alamız. Tek bugün osı arada ebden tınıgıp alalıq. Suv kerek bolsa alıs emes. Osı arada mına teriskey jaqta on şaqırımday jerde suvı möp-möldir tas qudıq bar», — dep aqırğı sırların aştı. «Enevğiden beri bosqa quvıp jürmez be bul qaraxşılardı, eger suv jaqın bolsa erteñ-aq bararmız», — dep şeşken Falileyev jigitterdiñ aqılın durıs kördi. Torsıqta qalğan suvlarımın şay qaynatıp işip alıp, attarın tusap tastap erteñgi ayqaska qulşınıp kirispek bop uyqığa ketti. Bir-eki-aq küzetşi soldattar qaldı. Ebden jol soğıp qaljırağan küzetşiler «sender az dem alıñdar, biz küzete turayıq» degen tiñ qazaq jigitterine senip, sël köz iliktirmek bop erleriniñ qasına
8300 jantaydı.

Oñüstiktiñ jazğı tünı qanday kısqa, ebden qaljırağan soldattar birer sağat uyıqtap türegelse, tañ da bozarıp atıp kele jatır eken. Kökjıyek alaburtıp köp keşikpey kün de şıguvğa jaqın... Kerney oynalıp, soldattar orındarınan atıp-atıp turdı. Bular türegelgende eñ aldımın körgenderi qan-qan bop bavızdalıp qalğan Şömekeydiñ on
8305 jigiti boldı. Kenesarı jasağınan qaşıp kelgen sıpaylardıñ birde-biri joq. Falileyev

8310 kaşkındardıñ büginge deyin astarına Şömekey jigitterin nege serik etip jürgenderin endi tüsindi. «Ëttegene-ay!» dep sanın urdı. Rasında da bul aşıp kelgen on jigit Taymas jibergen tıñşı-barlavşılar edi. Olar ëbden senimge enip alıp, javlarına jol körsetetin astarında jatan serikterin osı tüni bavızdap, özderiniñ jasağına tartıp otıran.

8315 Azdan keyin alaburtıp jarırıp kün şıqtı. Kün köterile bastaannan-a kökjiyekte saım da oynay jöneldi. Ëri-beriden soñ kün kök aspanda şatınay ızarıp jerge jalınday küyip turan nurın tökti. Uşı-ıyırı jo aza dalasında künniñ ay jatan şııp, ay jaa barıp batatının birde-bir soldat ayıra alar emes. ay jaa arasa da uşı-ıyırı jo kulazıan a sortañ taır. us ta uşpaydı, añ da jügirmeydi, tek jalpa dalanı orşap saım ana oynaydı. Keñ dalanıñ ay jerinde jatandarın ajıratıp bolmaydı, ne suv jo, ne köleñke jo, tek körikten añızaq lep ürgendey bir tamu. Suv tabatın, jol biletin birde-bir jan jo. Mundayda atumsı umırşanıñ üymelegen jerinen udı azıp, eki-üş kezden keyin muzday möldir suva jetetin, oşaqan bürşiginiñ alay aray 8320 jantayuvınan teristik pen küñgeydi ayıratın aza jigitteri bavızdavlı jadır...

8325 Añavlıınan ayılı ala duşar bolan Falileyev jılap jiberdi. «Alıs dep avlıña barmaysıñ ba?» dep aza aytanday, ol ürpiye şoşınan soldattarın ertip bası avan jaa jüre berdi. Altı alası, bes beresi jo, aydalada oyın baıp köşip jürgen azatı ıramın dep kelgen sotnik, endi öz janın savalap tiri aluvdı arman etti. Sotnik Falileyevtiñ jasaı osılay ırıldı. Tek jerşil azaı at mingen ur süldeşi alan on şatı soldat ana, bes-altı kün ötkennen keyin Balaş kölin jaalay köşken Istı ruvınıñ avlına kelip jetti. Taymas pen Erjan tobı on kün jürüp arıp-aşıp Kenesarı eşkerine kelip osıldı.

8330 Lebedevtiñ ornına taayındalan Didikovskiy jasaın özinşe başarma boldı. Ol birden voyskovoy starşınanıñ azatıñ keñ dalasına iñaylanıp istelgen azı-tülük tiyeytin arbasın joyıp, jükti tüyege arttı. Söytip aırın jıljıytın avır kerüvenmen şildeniñ bas kezinde Torgay özeniniñ boyındaı general-mayor Jemujnikovtiñ eşkerine osıluvdı oylay jola şıqtı. Şömekey ruvındaı bir tıñsısı arılı Didikovskiydiñ bet alısın, onıñ dala soısında Lebedevten tējiriybesiz ekenin bilip otıran Kenesarı bul polkke arsı taı da jeñil jasa şıaruvdı uygardı. Ol jasatı başaruvdı aytadan 8335 urısuva jarap alan Navrızbay men Aıbaya tapsırdı. Bul jasatıñ bar mindeti bayaı bir sara jol, jav eşkerin soına tüsirip, betpe-bet urısa jetkizbey, tiyip-aşıp ëbden aljıratuv. Al özi İman, Jolaman, Baytabın, Jeke batır, udaymendi, Buarbay bastaan avır olmen kenet javınıñ kütpegen jaınan kelip attı soı berüvge bel buvdı. Şildeniñ segizi kezinde Irgız mañında jürgen Kenesarı, eki kün ötpey kenet

8340 Tobıldıñ joǵargı jaǵındaǵı Jantöre Aǵmetiniñ èskeriniñ dèl qarsısınan şıǵa keldi. Ol şildeniñ jıyırmasınan jıyırma birine avısatın tüni Aǵmet şebine şabuvıl jasadı. Osıdan eki-aq kün burın Didikovskiy polkimen şayqasıp jatқан Kenesarı èskeriniñ nayzaǵayday jarq etip dèl bulay özine lap beretinin kütpegen sultan-pravitel qorǵanuvǵa da ülgirmedi. Kenesarı bul sultanǵa asa kekti edi. Aldıñǵı jılı osı Aǵmet Or qalasında balalarımınan

8345 tutqında otırǵan Künimjanǵa barıp, suluvlıǵına kıızıǵıp; «Kenesarıǵa bèybişe bolsañ, endi maǵan toqal bol», — degen. Oǵan Künimjan: «Saǵan toqal bolǵanşa, Kene töremniñ şulǵavı bolayın», — dep kişkentay bolat kezdigin körsetken. Bul oqıyǵa Kenesarıǵa jetken. Sodan beri ǵan öte oşıǵüvli edi. Onıñ üstine Aǵmet te èlsin-èlsin qol jıynap Kenesarıǵa qarsı şıǵuvın qoymadı. Aǵmetten köp kıyanat körgen İman da oǵan tisin qayravda bolatın. Sultan-pravitel èskerine kütpegen jerden tiygen kileñ tas jürek jıgitter eşkimdi ayamadı. Bir tünde bar jasaqtı kırıp saldı desek şındıqqa jatar edi. Aǵmet jasaǵındaǵı kırık tört sultandı sol tüni öltirdi. Jaz ortasında tayızdana bastaytın Ülkenayaq özeni sol tüngi tögilgen qannan kırp-kızıl bop aqtı. Didikovskiy polkiniñ bir bölige bul kezde osı Tobıl men Ülkenayaq özeniniñ toǵısar saǵasında jatқан. Aǵmet

8350 sultanniñ jasaǵına jav tiyip, soqqıǵa jıǵılǵan key adamniñ oybaylaǵan davsı qulaqtarına kelip jetse de «özimizdi qay tustan Kenesarı şabar eken!» dep qorqıp, orındarınan kozǵalmadı.

Kenesarı qolı sultan-pravitel jasaǵın jayratıp, tañ ata keyin şeginip ketti. Bir tünde Kenesarı qolınan kırık dört sultan qaza tapқан bul ayqastı estigende dos kuvanıp,

8360 qas küyindi. Bolǵan oqıyǵanı jetkizgen Didikovskiy raportına Orınbor èskeriye gubernatorı general Obruçev: «Maskara, jantürşigerlik ǵabar, munday oqıyǵanıñ bolǵanına sengiñ kelmeydi», — dep burıştama jazdı.

Èytse de Aǵmet sultanniñ èskeriniñ qaldıǵımen Didikovskiydiñ polki Torǵayǵa jaqın Alaköl degen köldiñ jaǵasında Sibir general-mayorı Jemçujnikovpen kezdesti.

8365 Biraq bul kezde Kenesarı öziniñ bar avlın Taldı men Şet-Irgız özenderiniñ mañayınan Muǵajar tavınıñ künbatıs etegine ötkizip jibergen-di. Söytip Jemçujnikov baskarǵan Sibir men Orınbor èskeriniñ qorşavınan Kenesarı taǵı qutılıp ketti. Endi ol qur qutılıp qoymadı, javǵa özi şabuvıl jasavǵa kiristi. Tamız ayınıñ basında Kenesarı qolı Orınbor şekarasındaǵı özimen oş qazaq avıldarınıñ kök jelkesinen şıǵa keldi. Bu jolı jazdıñ

8370 basında Kenesarı avıldarın Irgızdıñ oñ jaq oñirinde köşip jürgenin Lebedev pen Aǵmet sultanǵa aytқан Törtqara men Jaǵalbaylı ruvların şaptı... Qanǵa qunıqqan ǵan Kene bul jolı da, dosı men qasın, biyi men qarashısın ayırmay, zatı Törtqara, Jaǵalbaylı dep qoldarına tüsken avıldardıñ üstine at oynatıp, köptegen adamdı qanǵa batırdı. Or

8375 özeniniň boyında köşip jürgen bir gana Jağalbaylı ruvınan jeti jüz jılkı, üç miň koy, eki jüzdey qara mal aydap eketti.

8380 Kenesarı osılay jav şebiniň jelkesinde jürip, köp keşikpey Naslednitsa, Ataman stanitsaların aldı. Sodan keyin ol Orınbor men Troitskiyniň özine şabuvıl jasaymın dep qazaq avıldarınıň bëriniň özine qosıluvın talap etip jar saldı. Birevler Kenesarınıň küşine senip, birevler qorıqkanınan oğan qosıla bastadı. Tamızdıñ orta kezinde ol kenet Ekaterina stanitsasına at koydı. Kütpegen jerden bolğan şabuvılğa tipti stanitsa soldattarı qarşılasa da almay qaldı. Kenesarı stanitsanı örtep, forştatın kıyratıp, jıyırma şaqtı miltıqtı olja etip, tağı da qazaqtıñ keñ dalasınıñ qoynına enip joğalıp ketti.

8385 Erevilşilerdiñ patşa eşkeriniň kök jelkesinen şıgıp şabuvıl jasavı ükimetti tañ qaldırdı. «Eş jeñilüvdi bilmes tas jürek batırday, soñınan añız-ertegiler qaldırıp Kenesarı tağı da ustatpay ketti», — dep jazdı artınan tariyhşılar.

8390 «Qaytken künde de Kenesarınıň avıldarın quvıp jetip, qurtuv kerek», — dep patşa ükimeti oğan qarşı şıgarğan jasaqtarına qanşa buyırğanmen, osı jasaqtardı baskaruvşı general-mayor Jemçujnikov sultanniň özi tügil, avıldarınıň qayda köşip jürgenin bilmeytin edi. Sibir men Orınbor eşkerine endi Torgay özeniniň boyına Irgızğa qaray jürüvge buyırık berildi. Tamız ayınıñ ayaq kezinde Jemçujnikov öziniñ tiñşıları arqılı Kenesarı avıldarınıñ oñtüstikke — Muğajar tavına qaray köşkenin estidi. Köp eşkermen erevilşilerdiñ soñınan quvıp otıruvdiñ kıyın ekenin tüsingen general-mayor Muğajar tavınıñ arasında urısuvğa jaraytın arnavlı şağın jasaq bölüvdi durıs kördi. Ol munday jasaqtı Orınborğa jatatın eşkerden eki jüz seksen kazak-orıs, Sibirge jatatın 8395 eşkerden jüz jetpis tañdavlı soldattan qurdı. Bul jasaqqa eki zeñbirek berildi. Voyskovoy starşına Didikovskiyge özge eşkermen Kenesarı tağı da arttarınan şıgıp şabuvıl jasadı jürmesin dep Şet-Irgız boyına barıp bekinüvdi buyırdı.

8400 General-mayor Jemçujnikovtiñ özi baskarğan arnavlı jasaq tamızdıñ jıyırma ekisi küni Muğajar tavına kelip jetti. Biraq Kenesarı köşiniñ deni Embi özeniniñ joğargı jağına ötip ketkenin, al qalğan azın-avlaq avıldardıñ Muğajar tavınıñ arasına mıqtap bekinip alğanın bildi. Budan keyin general-mayor endi Kenesarını quvıvdiñ paydasız ekenin tüsinip, eşkerimen keyin qaytuvğa mejbür boldı. Osı kezde küzdiñ suvıq jañbırı da sirkirey bastadı.

8405 Küz toqsannıñ bas kezinde Sibir jasağı Ulıtavğa, Orınbor jasağı Or bekinisine qaray şegindi. Söytip patşa ükimetiniñ Kenesarığa qarşı bir miñ segiz jüz kırık törtinşi,

yağny, qazaşa Uluv jilgi general-mayor Jemçujnikov baskarğan attanısı da eşbir netijesiz bitti.

8410 Kenesarınıñ da kütkeni osı kez edi. Patşa jasaqtarı qazaq jerinen ketisimenen, ol qandı şenberin jan-jağına qayta sala bastadı. Jolaman, İman, Jeke batır, Janaydar, Navrızbay, Erjan baskarğan şağıñ jasaqtar Orınbor, Batıs Sibir gubernatorlığı men Kenesarı biylep otırğan jerdiñ şekarasındağı patşa bekinisterine, kazak-orıs stanitsalarına joq jerden tiyip tınıştıq bermedi. Al Buqarbay, Ağıbay, Qudaymendi baskarğan jasaqtar Qoқан handığınıñ şekarasına barıp özbek kıstaqtarın tonavmen boldı.

8415 Kenesarı osı jılı qaraşa ayında Jappas ruvinan zeket, üşir jıynap qaytıñdar, eger qarılıq etse avlın şabiñdar dep Baytabın men Navrızbaydı jiberdi. Ondağı oyı bir jağınan Baytabındı tağı bir sınav edi. Kenesarınıñ qanquylılığınan tüñilip, ène ketem, mine ketem dep tolqıp jürgen Baytabın bu jolı bas tartpadı. El bolıp birigüvge qarısı kır körsetip jürgen Jappas avlına qulşına attandı. Janğabil biy bulardı qusağın jaya qarısı aldı. Tün kele Kenesarı jigitterine arnap oyın-savıq qurıp, qoyındarına qız saldı. Al tañ aldında özi baskarıp uyqıda jatқан Navrızbay jigitterin tegis bavızdadı. Osı tünde Baytabın batır da öldi, Nikolay Gubin qolğa tüsti. Tek janında jatқан qızdıñ sırttağı şuvdı estip «seni öltirgeli kele jatır» degen sözinen ses alıp dalağa jügirip şıqqan Navrızbay Nikolay Gubin èkelgen Aqavız jüyrigine minip ülgirdi. Soñınan quvğan

8425 Jappas jigitteriniñ jetevin jène Èlmembet biydiñ balası Kökir batırdı nayzamen qağıp öltirip jalğız özi qaşıp qutıldı. «Suñqar ölgen» töbesindegi oқыğadan keyin altı jil kıızığın körgen Baytabınıñ aşqan erlikpen, jalğız özi köp jigipen atısıp sorğa qamalıp ölgenin estigende Kenesarı qanday batırınan ayrılğanın bir-aq bildi. Batırlarımdı qalay qadirleytinimdi körsin degen sultan özi jer bavırlay qağırıp, bar jurtka üş kün qara jamılıp joqtav aytkızdı. Jetisin bergennen keyin Baytabın ölgen jerge barıp basına qulpıtas ornatıp, bul arağa «Baytabın dañızı» degen at qoydı. Osı «jasavıl kırğıñ» dep atalattın vaqiyğadan keyin Kenesarı jeltoksannıñ basında sarbazdarın özi baskarıp kelip Jappas ruvin şaptı. Jazıqtı-jazıqsızına qaramay Jappas ruvinıñ köp avlın qanğa boyadı. San kedey aldındağı kün körisinen ayrılıp, san beyşara qan jıladı. Tek osı kırğınnıñ bas

8435 künèkarı Janğabil gana qoymasındağı köp qomınıñ arasına tıgılıp aman qaldı. Sonımen bir miñ segiz jüz kırık törtinşi, yağny Uluv jılı, Kenesarı javın tağı toytardı. Biraq ol iştey jaralı edi. Tağı da osınday avır bir jil kelse, tınımsız alısıp, at üstinde jürüp qajığan jurttı endi tötep bere almayttın Kenesarı jaqsı tüsingen-di. Sol sebepten de tayav qalğan javın sezip, qayda qaşarın bilmey sasқан jaralı arlan qaskırday qattı qıynaluvda edi. Qas

8440 pen dostı ayıra almay, soñğı kezde boyun meylinşe biylep ketken atıgezdik, anıpezerligi de osıdan ıan-dı.

azaq jerinde ne kp mola kp. Al mına birevlerdi mola devge de, ulpıtas devge de, serete devge de keledi. azaq kbine mundaydı oba deydi. Bul tasta aşap istegen msin. ombalday tas deneni kbi yelge usas. Keybirevini alaanında
8445 kevde tusına deyin ktergen kese-ıdıs, keyisini olında kelte juvan taya trizdi aruv. Trleri mongol keyiptes, keyisini juvan murtı salbıraan. Osı msinni janında tasta ırınan alap salan ziyrata usaan trt abıra bar. Al bada birevlerini janında kdimgidey kii-girim tas oran turızılan. Msinnen knısa aray jz elv, eki jz adamnan keyin, sopaq trt burıtı, biyiktigi jartı ula tastar kezdesip otıradı. Bul
8450 tizilgen tastar (balbalalar) ekini oba tasa aparadı. Odan eri taı osınday balbala tastar sozılıp kete baradı...

Osınday bir tbe basındaı tas obanı janında u adam otır. Biri Kenesarı. asındaıları Taymas pen bilazı.

asım an dvirinen bastap azaq jerinde taa otıruvdı zini ereke dstri bolan. Tata otıran annı o jaındaı adamdı Maymene, sol jaındaını Maysara dep ataan. Maymene men Maysara e bedeldi ruvlardan, annı o olı men sol olı trizdi senimdi adamdardan saylanan. asım annan bastap Abılaya deyin azaq andarını Maymene ornına Arın, Maysara ornına ıpaktan ıan bedeldi biy, bekdaları otırıp kelgen.

8460 Kenesarı an bolannan beri, tek Abılaydı ala tuvin zini jasıl tuvına ayırbastaanı bolmasa, kbine ata dstrin berik ustava tırısan. Sondıtan Maymene men Maysaranı andı, soıs isterinde e jaın, e senimdi serikteri Taymas pen bilazıa bergen. Taymas arın ruvinan bolandıtan onı Maymene, sultan tuımınan ıan zini nemere inisi bilazını, naaı jaınan ıpaq bolandıtan Maysara etken. Bul ekevi ay jerde jrmesin, osı trtipti buzbaytın. Mine azir de Taymas
8465 annı o jaında, bilazı sol jaında otır.

Tamızdı bas kezi bolsa da, bgin kn ildedey tım ıstı edi. azir kn batuva tayap alan kez. Ke bola, tbe basında salkın jel soıp, oba asındaı u adam demderin erkin alanday. Tmende Irgız ezenini reme tusında javdan tasalanan an
8470 avlı jatır.

«Jalayırda qoy köp, Jangazıda oy köp» dep öziniñ ündemestigine siltav tapqan Jalayırdıñ Jangazı degen bayınday emes, Kenesarı şınında da sözge sarañ, tuyıq, biraq köp oylanatın-dı. Al ötken jılgı jeñisterinen keyin tipti az söyleytin bolıp alğan. Handıqtı başkaruvda eñ jaqın degen bir tabaqtan et jep, bir dastarqannan şay işip jürgen

8475 Taymas pen Èbilgaziğa da ol aqırğı kezde anda-sanda ğana sırım aytatın. Taymas pen Èbilgazi ħandarınıñ bul kılığın «tutqındağı bėybişesi men balaların sağıngan şıǵar. Qaysar minezine salıp bizge aytqısı kelmey, qur işten tıngan türi ğoy», — dep oylaytın. Biraq biyilgi jıldıñ ortasında general Obruçevpen jürgizilgen kelisim boyınşa tutqındar ayırbastalıp, Künimjan balalarımın üş jılğa tayav Orınborda bolıp, osıdan eki ay burın

8480 sav-salamat qayıp kelgen.

Alayda Kenesarı bir-eki kün aqjarqın jürgen de, qayıttan qayıtı teñizine tüsip ketken, tünere bastıǵan. Hänniñ bulay uzaq tunjıravın eki aqılğoy tüsine almay-aq qoyǵan. Kenesarı qanday qayıtı kelse de, üş künnen keyin umıtatın. Umıtpaşa ömirdiñ özi de qoymaytın, künde attanı, şabuvıl, bir qayıtı kün salmay başqa qayıtı jeñip

8485 jatqan kez. Bıtır Baytabın batır ölgende de, el arasıñ tatuvlastıruvdıñ şeşeni Èlim Yagudin men bükil keñse jumısın, alım-salıq isterin başqarıp jürgen Ospanulı Siydaq Qoja qolğa tuskende de üş-aq kün qayıtırgan. Törtinşi küni qayıttan kökburılğa mingin. Buringısınan da qatuvlana tuskende. Biyıl Kenesarı onşa küyzelerdey apat el basına tuvğan joq. Tek buringi Elek özeniniñ boyına köşip barǵan ruvın iyesiz

8490 tastamayın dep, jaz basında Jolaman batır ħan qasınan köşip ketken. Kenesarı qusaqtasa qol alısıp qoş aytısqan. Jolamanniñ eline qayıttıvına özi ruqsat bergin. Al jaqında böten ulttan jalğız sırlası İyosif Gerburt — Jüsip üşti küyli joq bolıp ketkende, tunjıray otırıp: «Aydınıma kelip qonǵan aqquvım edi, sirè kölim tayızdanayın degen eken, jolınan jarılqasın. Ultım bir deytin edi, tek Besontiyinge barıp qosılmasa bolǵanı», — degen de

8495 qoyǵan. (Besontiyin dep qazaqtar Sibir qazaqtarınıñ başqarması bastığı, zatı polyak, general-mayor Vişnevskiydi aytatın).

Osınday jaǵdayda jürgen Kenesarı bugün eñ janaşır eki serigin alıp oba qasına kelgen. Erteñ osı araǵa Kenesarınıñ qaramağındağı el biylep otırǵan batırları, biyleri jıynalmaq. Aldağı vaqıtta ne istev kerek, sonı aqıldaspaq. Özderin ħan şaqırǵanda

8500 Taymas pen Èbilgazi sol mejlis tuvralı keñespek bolar dep oylaǵan. Biraq Kenesarı sözün tipti bötennen bastadı.

— Men keşe bir tıs kördim... Tıs emes-av, özimniñ ajalımdı kördim. Sonıñ joruvın surayın dep edim, — dedi ol basın kötermey, jerdı şuqılap.

8505 Èbilgazi jası kişi bolğandıktan Kenesarı özi söyle demese ündemeytin. Èdet boyınşa munday jağdayda söz Taymaska tiyetin. Ol sol èdetine salıp:

— Tüs tülkiniñ boğı degen, han iyem, onı joritıp ne kılasız, — dedi, Kenesarınıñ «ajalımdı kördim» degeninen şoşıp.

— Joq, tüsim demeñder, öñim deñder...

— Jaqsı. Aytıñız.

8510 — Biz, qalıñ qazaq osı aradan bosıp Balqaş barıp, Qamal aralında qıs ötkizip, odan Merkeni alğan ekenbiz. Qırğızdıñ manaptarı Sarbağış Orman men Jantayğa: «Ağayındı eki jurt birigip, Qoқан hanın joyıp, jeke el bolayıq», — dep hat jazıppın.

— Jön goy. Qırğızdar bizdey Rossiya patşalığıñıñ qorlıgın körgen joq koy eli... Qoқан hanınıñ kıyanattarı bolmasa, eli de, jeri de sav, aq patşağa qarşı kelmeydi...

8515 — Orman özi han bolğısı keledi eken, ol «sen mağan bağın, söytseñ birigüvim mümkün, èytpese öziñdi ustap berem. Seniñ başıña Besontiyin üş mıñ som kumis aqşa men altın medal bergeli tur», — deydi. Men ne degenimdi bilmeymin, osı arada şım-şıtırık birdemeler bastaldı. Qaliygul manap kelip, özara tatuvlasıp, bir-birimizge tiymeytin bolıp bitim istegen tèrizdimiz, biraq ol bitimdi, meniñ basımdı satıp şen
8520 almaq bolğan manaptar vèdesin buza ma, kelisim surap barğan Savrıq batırdı öltirip, Künimjannıñ inisi men Janastı qolğa tüsirip, köp tölev suray ma, qalay, èytevir biz olarmen soğısuvğa bel baylappız...

— Tüsiñizge tağı soğıs kirse kıyın eken. El tım küyzelüvde goy.

8525 — İyè, bul tek tüs bolsın de. Sodan qan tögis bastalıptı. Eki jaqtan birdey jazıqtı, jazıqsızdar kırılıp, jılağan bala, qatın-qalaştıñ oybayınan jer türşikkendey...

— Yapırmay, è... Onsız da tögilgen qan az emes edi goy...

8530 Sayıp kelgende biz Orman manaptıñ èskerimen betpe-bet kelippiz. Eki jaq Şuv özeniniñ boyındağı Qara Qonis jazıgınıñ künşığıs şeti Kekilitav eteginde kezdesippiz. Kekiliniñ «èvliye şını» atalatın basında Orman qolı. Ejelden qan josığan jer dep sanalatın Maytöbe adırınıñ basında biz... Sol jağımızda qalıñ buyrattı Almalısay jazıgı. Odan èri Şuv özeni... Olar biyikte, biz tömen. «Èvliye şınıñıñ» basındağı Pişpektiñ kuşbegi Èlişer datqa men Orman manaptı öñimdegidey anıq körip turmın. Manaptar «bèlem, tura tur!» dep judırıqtarın tüyedi. Künşığıs jağımızdan, atın bilmeymin, tağı bir

8535 qarlı biyik şıñ elesteydi. Onıñ basında Besontiyin. Ol Orman men Èlişerge qol bulğaydı, «Kenesarını tez qurt. Jèrdemge bir atqanda mıñ adamnı qıratın qaruvı bar jüz èskerimdi jiberdim», — deydi. Etekke qarasam Besontiyinniñ sözi jòn sekildi. Eki sıpayı samavrıngá uqsas buví burqırağan birdemeden oqtı qarday boratıp tur.

— Kündiz ne oylasañ tüsiñe sol kiredi degen, — dedi bağanadan beri ündemey otırğan Èbilğazı — esiñizde me Jüsüptiñ ènevgi sözi.

8540 Jüsip Ornbordan kelgen bir qaşqın soldattan öz elinde şığatın bir jurnaldı surap alğan. Sol jurnalda köp nèrse jazılğan eken. Oqtı qarşa boratıp, bir atqanda mıñ san adamdı joq etetin bolaşaqta gajayıp qaruvlar şığadımıs dep Jüsip Kenesarıgá aytқан. Tıñdap otırğan Kenesarı «Şirkin-ay, sonday qaruvdıñ bir-ekevi mende bolar ma edi», — dep arman bildirgen.

8545 — Mümkün sonday bèle me, èytevir jantürşiger bir galamat, — dedi sözün qayta jalğap Kenesarı, — soğıs èli bastalğan joq, biraq meniñ eki közim Kekilitav jağında. Kündiz közime tüseri tav basına jıra, sayı, qoynav men şañın burqıratıp ağılıp kele jatқан qalıñ qol. Tünde бүkil Kekilitavdıñ boyın qaptay jañan ottar... Men şoşınıp, Èbilğazı, senen: «Kekilidegi kırgız köp pe, aspandağı juldız köp pe?» — dep suraymın.

8550 Èbilğazı ezüv tartıp küldi.

— Kene ağa, bunıñızgá men javaptı qazir bereyin, Siz manaptardıñ özderin kördiñiz be, èlde tek şañ men ottı gana kördiñiz be?

— Şañ men ottı gana kördim. Manaptardan körgenim tek Orman, Èlişer, Qaliygul.

8555 — Onda bul eski qıvlıq. Eskendir Zulharnayınğa qarşı soğısqanda saq, qıpşaq, üysinder osınday èdis qoldanıptı. Tünde qos basına emes, èr sıpaydıñ özine jeke ot jaqtırıp, al kündiz eki san qoldı eki tavdıñ arasımın şañdı aspanga şıgara ersili-qarsılı jürgize beripti. Qazaqtardı burın bilmeytin Eskendir Zulharnayın «bul ne qılğan köp qol edi» dep seskenip, qazaq dalasına attanuvdan bas tartıptı. Qos müyizdi Eskendirdiñ 8560 bizdiñ jerge kelmeviniñ bir sebebi osında körinedi.

— Bul bir eske alatın qıvlıq eken, — dedi Kenesarı. Söytti de tüsine qayta kiristi. — Qırğızgá birge attanğan Sıpatay batır men Rüstem töre bizdi tastap ketip baradı. Ar jağında tağı da şım-şıtırık bir pèleler... Jekpe-jek şıqqan batırlar, qarama-qarsı bettesip kelgen qoldar. Ormangá men: «Şıq jekpe-jek!» — deymin. Ol mağan borbayın

- 8565 körsetip küledi. Qısqası, bir kezde bizdiñ qalıñ qol qorşavğa tüsken eken deymin. Bir jağında patşa soldattarı, ekinşi jağında kıysıq kılış qoqandıqtar, üşinşi jağımızda ala kalpak manaptar. Jantalasıp jan-jağıma qaraymın. Qorşavdı buzam dep eki jüz jigitpen javğa şapқан Navrızbay... Ar jağında tağı şım-şıtırık... Dël öñimdegidey: «Yapırmay, budan da kıyın kezeñderde jol tapқан aqılım qayda deymin. Patşanıñ zeñbirekti bes
- 8570 miñdağan eşkerine boy bermegen basım, mına toğışar manapқа tötep bere almağanıñ ba?» — deymin özimdi özim kıynap. Biraқ tötep bere alatın emespin. Èsirese sıpaylarımñın qutın alıp, kırıp bara jatқан eki büyirimizden atılğan èlgi samavrınday buví burkırağan gajayıp qaruv... Èlden vaqıtta Aқavızdıñ jalın quşıp Navrızbay қuladı. Tek қoldı jarıp Aқılağımen қамalay қuvған javğa jetkizbey Aғıbay gana қutıldı.
- 8575 Qorşav tayağan sayın tınısım tarılıp, Batırmurat baştağan serikterimmen iyirimdi Qarasuv özenine at қoydım... Astımдаğı atımdı iyirim ala jöneldi. Qay jağımnan kelgenin bilmeymin, birese Batırmurat, birese Qaraüvlek, birese sen ekeviñ, birese Arğın, Qıpşaktıñ jas jigitteri suvğa jibermey meni jağağa alıp kele jatır...

Terlep ketken Taymas:

- 8580 — Yapırmay, tüstegi suv öñiñizde körer azabıñız goy, èytevir jar jağasına şıqtıñız ba?

- Şıqtım goy. Biraқ aldımда Töregeldi manap başqağan Qaliygul jasağı tur eken. Qolğa tüstim... Ar jağında tağı şım-şıtırık, birev jılap, birev külgen tèrizdi. Bul vaqıtta қarasam sıñsıған jav ortasında turmın. Bul bir ülken toy tèrizdi. Eñ ortada
- 8585 Qaliygul manap, «İmanıñdı ayta ber, қазир basıñdı alamız» deydi. Men İmanımdı aytıp, allağa jalıngannan góri, basımnan ötken ömirimdi, aғayın-tuvısımdı, қатın-balamdı, üzeñgiles serikterimdi, tuvıp ösken Kökşeniñ kögildir tavların, Sariarқanıñ aydın şalқar kölderin, jasıl orman, kök şalgın belderin köz aldımда elestetip èn saldım.

- 8590 Kenesarı bul jolı da el қамқоры er bolıp körinip otır... Èbilgazi men Taymastıñ jüyesin bosata söyledi.

— Sondağı қоştасuvımñın eki avızı қазир de esimde:

Қоş aman бол, Sariarқа ösken jerim,

Қайтқан қазday қalıñ el, көшкен jerim,

Tize қосıp бар қзақ el bola alмай,

- 8595 İyt pen қusқа jem болıp öшкен jerim.

Sen de aman bol, Sarısuv, aratavım,

Jeñe almadım, oanda ketti davım.

orkıt kri aldımda azuvlı eken.

Aırında, minekey, jeñdi javım!..

8600 Osı otasuvımdı aytıp basımdı alıyguldıñ olındağı ılışa tosa berdim. Sup-suvı bolat ılış kk jelkemnen kirş etip kirip, ndirimnen bir-a ıtı, basım anaday jerge domalap tsti.

— Yapırmay, — dedi Taymas mañdayına ıan suvı terdi oramalımen srtip, — azaq tsinde lgen adam uzak jasaydı deytin edi, uzak jasarsız, Keneke...

8605 — oya tur, uzak jasar, uzgn us kimge tula bop jr? — dedi Kenesarı Taymaska, — ızıgı artında...

— Ts dese ts eken, lgiden keyin de birdeme krdiñiz be? — dedi Taymas «lgennen keyin» degen szdi aytuva avzı barmay «lgiden keyin» dep.

8610 — Kptiñ bri osında bop tur gy. Sonıñ joruvım suramapın senderden. zim lsem de, brin estip, krip jatırımın. «Kenesarı ldi» dep soñımnan ergen biravım jurt aza tutıp, kñirene jneldi. ulaıma sol aygınnıñ işinen Nısanbayımnıñ jotavı dara estiledi. Totay turşı alay dep jılap edi Nısanbay? İy, bir-eki avız szin li umıkam jo:

Tulpardan saylap at minip,

8615 Dorbadan jemin jegizgen.

Jem ornına bal berip,

ısırdıñ stin emizgen.

Basuva alıñ jav kelse,

Alıp ıgar degizgen

8620 Kenekemdi aldırıp,

Kk buvrıl, saan ne boldı?!

Kenekem meniň ketken soň

Zamanım kaldı tarılıp.

Halık iyesi hanımnan

8625

Eki birdey kanatım,

Jetim kaldık ayırılıp!

Eki birdey kanatım,

Topşıdan kaldı kayırılıp!

Baldağı altın aq beren

8630

Taşka tiydi mayırılıp!

Kemşilik tüsti basıma, Köringennen kaymıgıp!

Nısanbaydın joqtavı biter-bitpesten, Orman men Janay ƘoƘan hanına dostıktıñ belgisi etip, eki arbağa tiyep köz aldımında sarbazdarımınñ bastarın ala jöneldi. İşinde Navrızbay Ƙalkamnıñ, Ƙudaymendi, Jeke batır, tağı osı ayƘasta Ƙaza bolğan eki balam

8635 men on bes sultannıñ bastarı bar... Bar bastı ƘoƘan hanı «Ƙırğız manaptarı Kenesarıdan Ƙalap öşin alıp bergenin körsin», — dep Taşkent bazarınñ dël ortasına ağaşka kiygizip ilip Ƙoydı. Amalım ne, bërın körıp jatırmin. Al özimniñ basımdı Ƙaliygul manap Ƙorjınga salıp, Üysin, Duvlat ruvları da zatı ƘazaƘ Ƙoy, bülük şıgarıp jürer dep, Jasıl köldiñ sırtımen orağıtıp, Jarkent arƘılı Ƙapaldağı Besontiyınga alıp keldi. Munda eñ

8640 aldımen körgenim Kenesarınıñ kegin alamız dep manaptarğa Ƙarsı attanıp bara jatƘan Ƙalıñ Alban, Sıban jigitteri boldı. Olardıñ ne istegenin körgenim joƘ, biraƘ alıstan Ƙulağıma kelgeni: meni öltirüvge ƘatınasƘan kisilerdiñ jazasın ayamay tarttırtıptı. Al Töregeldi manaptıñ avlın şavıp, özin at Ƙuyrıǵına baylap öltiripti Munı köre almağan

8645 ArşaboƘ, şoƘşa saƘalımnan ustap turıp: «On jıl ustatap ediñ, endi mine Ƙolımda tursıñ. Ne istesem de erkim bar...» dep küldi. Men de küldim, — «Mıqtı bolsañ tirimde nege kegiñdi almadıñ? Ƙuv başka Ƙayrat istep ne Ƙılasıñ», — dedim. Ol «Kegimdi tirinde alğan joƘpın ba? Sağan Orman men Janay manaptardı aydap salıp, senimen ƘırƘıstırıp, aƘır solardıñ Ƙolımenen basıñdı kestirgen men emespin be?» — dedi, söytti de jan-jaǵında turğan kileñ sarı ala tondı jandaraldarğa: «Kenesarını Ƙurtuvğa ƘatınasƘan Ƙırğız manaptarın tegis Ombığa ƘonaƘğa şaƘırayıƘ. Al mına bastı juvan moynınan ayırğan

Èlibek ulı alıyula, Rossiya imperiyasına krsetken adal ebegi uın, pata azam atınan, moynına arı bav etip taıp jrsin, georgiy lentasına baylanan kmis medal bereyik» dedi. Sytti de meni betime arap: «Mine, Kenesarı, ktimen kresse tabarı osı boladı», — dep kekete kldi de, esik aldında ktip turan abarmandarına basımdı ustatıp: «Tez Peterbura jetkizider!» — dedi. Olar meni aytadan orına salıp ala jneldi. Nee kn, nee tn jrgenimdi bilmeymin, etevir iritpeytin bir dri aan ba, kzdi suvıında kii uvday — pata azamnı zi turatın saltanattı alaa jettik. Meni sorlı basımdı oa aalımnan ustap nee trli jandaraldar san ret krdi.

8655 Aırında bir kni miyımdı, bas terimdi, kesirigimdi sıpırıp ap, madayıma kydirip «ırdı arakı sultanı Kenesarı asım ulını bası» degen taba salıp, zim sekildi bastar, san trli ajayıp suretter, tas msinder, pata azamdardı tamaa zattarı turatın ke saraya aparıp oydı...»

— Oypırmay, Keneke, aydaı jotı aytıp kettiiz oy, — dedi eden abırıan Èbilazı, — ts degen sandırak emes pe, aytesiz sonı eske tsirip... alsın pelekete sol betimen ts bolıp.

— Lyim aytanı kelsin... Biraq orıanmen jan ala ma, tsimdi ayatayın, evin sosın aytarsıdar.

— Ayataız.

8670 — İy, meni uv basım eli jurt tamaalaytın ke sarayda tura berdi. Orıa bilmegen so atın da umıtıp aldım, «rim tj» dey me, «erim tj» dey me eli ydi... Etevir ekim kelip uv baska bir araydı. «Yapırımav, mınav uv bas eli dala sultanı Kenesarı degenni bası ma?» — deydi keybirevler, al keybirevi: «Munı Rossiya patasına knbeymin dep istemegeni bar ma, ana jurttı obalına aldı», — dese, bazı

8675 birevler: «Elin otarılıtan oraan er edi, as manaptarı pataa satılıp oltirdi», — dep ayaydı, al endi birevleri: «Naız kzin uıytın anıer edi, araı, anday adirli jerde turanın», — dep uv basıma kijinedi. Tiride birin estimegen szımni mını estip tura berdim. Al bir ızıı eli yde... Biz sekildi uv bastardı e jılda skiden alıp, astıı yge aparıp, tım tez urap almasın dep, dri jaıp, azın-avla maylap ayta ekelip jredı. Men lgennen keyin segiz jıl tken so, osınday astıı yge taı bir

8680 aparandarında ski stinde turan Orman manaptı da basın krdim. uvananımmnan ba, auvlanannan ba, kdimi imdey eirep jılap jiberdim... Basam Sarıbaı ırız ben Buı ırız jerge talasıp Jasılkl boyında zdi-zi urıanda, Buı ırız jaındaı birev; «Talaydı anın iken, jurtıa byidey tiygen sum edi, lv alay boladı eken

- 8685 kör», — dep aybaltamen kök jelkesinen şavıptı. Aq patşağa eñbegi siñgen kırgız hanı edi dep basın biz turğan «erim tějge» èdeyi èkelipti. «Yapırmay, tirimdegi qasımnan, ölgenimde de qutıla almadım-av», — dep men ırşıp-ırşıp tüssippin. Biraq bir aqsakaldı qart adam Ormannıñ basın qolına ustap turıp, astındağı qağazğa qarap: «Patşağa eñbegi bolğanmen, halqına eñbegi joq munday bastardıñ bul üde turuvınıñ qanşa qajeti bar?
- 8690 Düniyede ne köp, munday bastar köp, èketiñder», — dedi.

Taymas ezüv tartıp küldi.

— Bèse, Kenekem turğan jerde Ormanga qalay orın bolsın, aqsakal durısın aytqan.

- 8695 — Asıqpa, tura tur... Osı tüssimniñ joruvın aytpastan burın, Taymas, senen eki surağım bar. Javap ber, èriyne, Jüsip senen göri tereñirek javap berer edi. Amalımız qanşa, köktemde kelgen jıl qusı küzde tura ma...

— Aytıñız, qanday suraq?

- 8700 — Birinşi surağım: aq patşa adamdarı meniñ mañdayıma «qaraqşısı sultan bası» dep tañba saldı. Rossiya patşalığına könbey öz jerimizde qazaq handığın quramın desem, onım qaraqşılığım ba?

— Kim bul iske qalay qaraydı. Qorjındı Qara buvra siyaqtı jendetterdiñ közimen qarağanda, èriyne, siz qaraqşısı qanışersiz...

- 8705 — Ekinşi surağım: aq patşağa jağınıp meniñ basımdı aldırğan Orman hannıñ basın elgi altın sarayğa qoymay, ömir baqiy qas bolıp ketken meniñ basımdı nege qoydı, sonı oylaşı?

— Orıs ulı halıq. Ulı halıq qaşanda bolsa ulılığın isteydi. Jaman dostan, jaqsı qastı ayıra biledi.

— Ulı halıq. Ulılığı qazaq sekildi azğantay eldi jèbirlegeni me?

- 8710 — Jèbirlegen aq patşa goy... Al ol jèbirlemesin deseñ, seniñ halqıñ da sonday köp, sonday ulı boluvı kerek.

— Azğana asqa baqavıl, azğana elge bek bolma degen osı da!

— Nege olay deysiz, han iyem! Köktegi kündi kürkirete alatın jartası ediñ, qazağıñnıñ bası qum sekildi birikpese amalıñ ne.

— İyè, az jurttı başkarsam da, köp jurtkı jaraymın ba devşi edim, jaña túsindim:
8715 bul Abılay atam zamanı emes eken. Hıan bolıp kataldıgımın jeñem be dep edim, o da
aldanuvım tèrizdi... Qazir qazaqtıñ basın biriktirüvden qaskırdıñ basın biriktirüv jeñil.
Jè, boldı. Endigi èlgi túsimniñ joruvın aytıñdarşı. Túsım emes, õñım dep qarañdar. Eger
bolaşağım dèl osı túsımdey bolsa qanday aqıl beresiñder?

— Aqıl birev-aq: Arqa jerinen ketpev kerek. Ne bolsa da Rossiya patşasınıñ
8720 aytqanına köngen jön, — dedi Taymas.

Kenesarı renjigen joq, Maysara jağına burıldı.

— Sen ne aytasıñ, Èbilgazi?

— Meniñ de aytarım Taymas ağanıñ sözi. Abılay hanniñ urpağı, tuvısımız
deseñiz de, Süyik töre men Rüstem sultanıñ keliñder degenine senip, Ulı jüzdiñ jerine
8725 köşüvge bolmaydı.

— Nege?

— Süyik töreniñ qaravındağı elüv bes miñ jandı kol astıñızğa alıñız dep Qoyan
jılı patşağa kağaz jazğanı öziñizge mèlim. Al Rüstem sultan ötken jılı biz munda qan
tögisip jatqanda, Qapalğa barıp Besontiyiñge mèñgi senderlik bolamız dep şen-şekpen
8730 kiygenin estidik emes pe... Söytip otırıp olar bizge qalay qonıs beredi? Qonıs berse de,
ol qonıs Arqanıñ köp qazağına jete me, amal joq Qoқан handıındağı jerimiz üşin
küresüvge tura keldi. Al Hıva men Buqar özara qırılısıp jatqanda, Qoқан qazir èldenip
aldı. Jılandı üş kesseñ de kesirtkedey küşi bar. Qazir onı jeñe qoyar bizde kuvat joq.
Amalsızdan qırğızdan jer surap, Qoқанğa qarsı birigeyik dep ötinüvge mejbür bolamız.
8735 Biraq oğan qırğız köne me?

— Könbese... Qoқанğa elim jetpese de, qırğızğa elim jetedi, küşpen köndirem.

— Kene ağa, öz jerimnen ayırıldım dep, başkanıñ jerin tartıp aluv kıyanat. Qazir
bizge küşten köri aqıl kerek. Jañağı tüsüñiz mağan oy saldı. Eger Qoқан, qırğız, orıs
üşevi birigip ketse qaytesiz?..

8740 Kenesarı javap qayırmay oyğa ketti. Ay tuvğalı èldeqaşan. Èr jerden Kenesarını
alıstan orağıta küzetip jürgen Batırmuratıñ attı jasaqtarınıñ selevitteri körinedi. Qazaq
Temirqazıqtıñ eki jağındağı Aqbozat, Kökbozat dep ataytın juldızdardıñ qay jerde
turgandarınan jer tusın ayıradı, joldı tabadı. Al Jetıqaraqşı men Ürker juldızdarına qarap
tünniñ kezeñin, jıldıñ mezgilin biledi. Qazaq túsiniği boyınşa Jetıqaraqşı Ürkerdiñ qızın

8745 urlaptımıs. Ürker sol kızımıdı qalay qaytarıp alamın dep Jetıkaraxşınıñ osal jerin izdep onı aynala añdıydımıs. Sol Jetıkaraxşınıñ qay tusına Ürker kelip tursa, sol tus tünniñ özine sèykes belgili mezgildi körsetedi. Bağanadan beri èñgimede otırıp, qanşa vaqıt ötip ketkenin añğarmay qalğan Taymas tünniñ qay kezi bolğanın bileyin dep Jetıkaraxşı men Ürkerge qaradı. Dèl osı sètte töbe tusınan bir jarıq juldız ağa jöneldi.

8750 — Juldızım joğarı, — dedi Taymas aqırın kübirlep.

Qazaq túsiniğinde juldız aqsa kisi öledi. Sondıqtan juldızdıñ aqğanın körgen adam özi ölmes üşin «juldızım joğarı» deydi.

8755 Kenesarı men Èbilğazı da avızdarın jıbrılattı. Kenet èldeqaydan tamıljığan èn estildi. Èn èveni de, onı orındav saltı da Arqa jağıniki. Korkem, ırğaqtı davıs, birese şıñ basına qalıqtay köterilgen bürkit tèrizdi, birtindep joğarılap şırqay tusedi de kenet oydağı aqqiske şüyilgen itelgidey, tömendep quldıray jöneledi. Kenesarı mırs etip külip jiberdi. Onıñ esine èn tuvralı aytқан Buqarbaydıñ añız ertegisi tüşip ketti.

8760 Zatı Kişi jüz, Tabın ruvınan şıqqan, on bes üyli kedey bolğanmenen, zor deneli Buqarbay batır at jalın tartıp mingeli bar ömiri javingerşilikpen ötken. Ol èsirese Qoқан handığınıñ zeketşi, barımtaş sıpайlarına erekşe qas. Öytüvine sebebi de bar. Tabın ruvı tèrizdi, kıs Sırdariya boyında köşip jürgen Şömekey avlınıñ bir kızın azın-avlaq qalıñ malın tölep, «ene alam, mine alam» dep jürgeninde Taşkent kuşbegi Mèmet Èlimniñ şabarmandarı «mal sanın jasırıp, zeketti az tölediñ» dep siltavratıp Şömekey avlın şavıp jıyırmağa tarta körikti kız-kelinşekterin alıp ketken. Sonıñ işinde Buqarbaydıñ qalıñdığı 8765 da bar eken. Osıdan keyin Buqarbay da Sarjan men Kenesarığa erip Qoқан şabarman sıpайlarınıñ talayın kırdı, Mèmet Èlimniñ jigitteriniñ de beri şıqqandarın esirey etti. Biraq küştilerge degen kegi qaytpadı. Öz basınıñ öşpendigine endi jer-suvınan ayırıla 8770 bastagan el öşpendigi qosıldı. Sol sebepten Buqarbay batır öz ömirin bütünidey javingerşilikke arnagan. Qoқан şapqınşılı aydap bara jatқан malın soñınan quvıp barıp qaytarıp berip, Şekti ruvınıñ Küreş degen bayınıñ kızın alğan. Qızın qalıñ malsız bermeymin degen bayğa, ayday suluv qızı «Buqarbay qaytarmağanda Qoқанныñ bir beginiñ küñi bolıp jürer edim, osı batırğa tiyem», — dep bezerip otırıp alğan. Sarañ èkesi kızın kedey batırğa amalsız bergen. Jav dese qorquvdi bilmegen osı Buqarbay batır, baladay añğırt, aq bolatın, èsirese ol öleñ-jırdı jaqsı köretin. Özi de èrdayım, 8775 rabaysız juvan davsımen èn salatın. Èsirese qula düzde kele jatқанда Buqarbaydı tuñdav bir ganiybet kızık dèvren. Qanday jır-qıssa bolsın bèrin tek Ulı jüz ben Sır boyın mekendegen Kişi jüz eli aytatın «Boyım talday» èvenine keltirip aytatın, «Jırdıñ bul

8780 ènge buvını jetpese onı «èlevlèylèy» ne bolmasa «qalavlèylèy» men tolıqtırıp, al buvını artıq bolsa, söz uyqasımın bılay qoyıp, onı eki bölip, èytevir «boyım talday» sarınına keltirip soğa beretin. «Av, osı «boyım taldıdan» böten ènderiñ joq pa, böten bir èvenge salsayşı», — dep serigi Ağıbay èjuva etse, oğan: «elimniñ bar bilgen èni osı bolsa kayteyin», — dep qımsınbay javap beretin.

Osı Buqarbay bir küni Üysin, Duvlat, Alşında «Boyım taldıdan» böten èven joğı jayında bir el arasında tarağan añızdı ayttıqan-dı...

8785 «Èn, degen Buqarbay, qus tèrizdi bükil jer-jahandı kezip uşıp jüripti. Key eldiñ üstine toqtap, uzaq vaqıt qalıqtay şırqap ènin üyretse, key jurttiñ üstinen qaskırday ulıp öte şıǵıp, al key avıldardıñ töbesinen tipti ündemey uşıptı. Sol èn Jetisuv, Sır boyınıñ tusınan ötkende, jumğan avzın aşpaptı, tek Arqa jerine jetkende gana san türli èvenge salıp, uzaq kidiripti. Ulı jüz ben Kişi jüz Orta jüzdey èñşi bolmavınıñ sebebi ènniñ
8790 ornına, tek emis-emis sarının gana estipti. Sol sarın «boyım talday» desedi. Sondıqtan da bizdiñ biletinimiz osı sarın. Èn ordası — Arqa. Al biraq èn qongan Arqadan üyrenip, qazir biz de èjeptèvir èñşi bolıp qaldıq», — dep Buqarbay ırjiya külgen. Sondağı «Èñşi bolıp qaldıq» degeni de bayağı bir «Boyım talday».

8795 Kenesarınıñ da ezüv tartqan sebebi de osı añqav Buqarbay sözi edi. Kenesarı kenet, èndi de, Buqarbaydı da umıtıp, qaytadan oy teñizine süñgiy jöneldi. «İyè, Arqa jeri qur èn jeri gana ma? Bul mıñ jılkı suvarılsa laylanbaytın aydın köldi, kök tolqındı özendi, uşı-qıyırı joq jasıl şalgındı. Jeruyıq... Sol Jeruyıqpen qoştasuvğa tura kelip tur. Mümkün bul jolğı qoştasuvımız mènğilik qoştasuv bolar». Hın Kene avır kürsindi.

8800 İyè, Kenesarı ötken kırık törtinşi jıldıñ jeñisine nasattanbağan edi. Aldağı kürestin qanşalıq kıyınğa tüsetinin ol endi anıq tüsingen. Qaramağındağı ünemi jorıq üstinde jürgen eldiñ küyiniñ öte naşarlap ketkenin de biletin. Öziniñ jaylavlarınıñ bèrinen ayırılıp, endi mal baǵatın qonıstıñ da qalmaǵandıǵınan, basar tavı, barar jeri tarıla tüsken Qıpşaq, Arǵın, Şekti, Şömekey ruvlarınıñ bastı biy, aqsakaldarınıñ arasında da küñkil söz şıǵa bastağan. Kenesarı buğan da qanıq. Onıñ üstine ötken qıs qattı bolıp,
8805 Arqadan köşip kelgen eldiñ köp malı jutağan. Bunday jaǵdayda soñınan ergen eldiñ qaytadan atqa qonıp, javına qarşı şıǵuvı ekitalay.

8810 Èsirese Kenesarınıñ uşar kölin, qonar kögin tarıltqan bir kesepat, ol — dèl hıdıq jeriniñ ortasında, Torǵay özeni men Ulıtavda patşa ükimetiniñ ülken bekinister sala bastağanı edi. Bul bekinister salınıp bitüvi — qıl arqan aş tamaqtan tüsti degenimen birdey. Onda jaz jaylav, qıs qıstavdan ayırılǵanıñ. «Qıyt etseñ dèl tumsıǵıñnıñ astında

jav èskeri turadı, barar jerin, basar taviñniñ bitkeni sonda boladı». Onıñ üstine Ұоқан һандığı da biyıl şabuvılın üdete түsken.

Osınday avırtpalıқ һalin oylaған Kenesarı eñ jaқın aқılgöyleri Èbilgazi, Taymaspen keñesip, Orınbor èskeriу gubernatorınan bitim suraған. Bul bitiminde
 8815 bayağı Abılay atasınıñ köksegen kökeykesti armanınan bas tartқан. Ol armannıñ endi қолına қайtıп қонbas бақ қус ekenine èbden közi jetken edi. Sondıқтан ol patşa үkimeti iyemdenip, bavır basıp alған қазақ jerlerinen dèmetpey, tek èli èsker kelip bekinis salınıп Rossiya қарамағына ene қоymаған bos jerlerdi ғана өз қарамағына қалdıruvdı ötingen. Jène bul aradağı қазақ ruvların da patşa қол astına aluvdı suradı. Kenesarı
 8820 Obruçev pen Gorçakovke jazған һattarında, aralarında жүrgen Asatulı Şorman, Jamanşulı Baymuһamed, Turlıbek sultan, Gern, Dolgov ofitserler арқılı «Bizge Aқtav, Esil, Nuradan bastap Aқ Jayıққа deyin қалdırсын, osı күngi көшіп жүrgen jerimiz Torgay, Irғız, Sarısuv özenderi men Ulıtav ölkesine tiymesin jène Ulıtavda maған arnap prikaz ornatsa, budan bılay қарай Bүkil Rossiya imperatorı mèrtebeli patşa aғzam èskerine
 8825 ömir baқıy қол көtermeske ant etemin», — dedi.

Didikovskiy men Jemçujnikov başqaған attanıstan jarıtımdı eşteñe şıғara almaғannan keyin, orıs generaldarınıñ uşı-қыyırı joқ қазақ dalasına jeke jasaқ şıғarıп mardımdı tabıсқа jete almaytıндарına közderi jetken Orınbor men Ombı bastıқтарını Kenesarımen bitim jayında söz жүrgizip, aralarındağı esireylerdi ayırbastavdı maқұл
 8830 көrgen. Biraқ bul kezde қазақ jerine dendep enip alған Rossiya patşalıғы Kenesarınıñ ötinişiniñ birin de orındamavға bel buvған-dı. Buған bir emes, eki sebep bar edi. Rossiya patşasınıñ otarşılıқ sayasatı bul kezde қазақ jerin bılay қоyıp, endi Orta Aziyaға avız sala bastaған. Bul sayasat üşin қазақ dalasın tegis aluv oған öte kerekti edi. Al Orta Aziya men Rossiya arasında özine èbden baғınbaған eldi saқtav patşanıñ
 8835 otarşılıқ sayasatına tipti қolaysız jaғday bolatın. Ekinşi sebep osı otarşılıқ sayasattı başқarıп, jol siltep otırған aқ patşa — Nikolay Birinşiniñ öziniñ közқarasınan tuvған. Osıdan bir jıl burın işki Bökey ordasınıñ һali jayında graf P. D. Kiselevtiñ bergen bayandamasına ol «Bir patşalıқtıñ işinde ekinşi patşalıқ boluvı mümkün emes» dep қол қоvған. Osı қол қоyuvda қазақ jeriniñ kindik ortasında Rossiya patşalıғына baғımsa da,
 8840 èli de bolsa eldiñ һандıқ beynesin saқtaғыsı kelgen Kenesarı ötinişiniñ de taғdırı şeşilgen-di. Onıñ üstine, «onsız da şıғayın dep turған kez edi» degendey, aradağı жүrip jatқан bitimniñ күrt toқtatılıп, Orınbor èskeriу gubernatorı Obruçevtiñ Kenesarıға қatal usınıs etüvine taғы da bir қandı vaқıyға sebep boldı.

8845 Atbasar duvanınan Sırdariyağa deyin, ortadağı Qaraqoyın Qaşırılı, Esil, Terisaqqan özenderimen Arğmatı, Ulıtav, Kişitav, Qara Keñgir, Sarı Keñgir, Sarısuv özenderi boyın jaylağan qalıñ Arğın, Naymannıñ patşa ükimetine jağıngan ataqtı eki bayı bolğan. Biri Bağanalı Jırıq ruvınan şıqqan Sandıbaydıñ Erdeni, ekinşisi — Arğın, ör Altay ruvınıñ şonjarı Kişkentaydıñ Aqqoşqarı.

8850 Erden özge jurttan töbesi şoqtanıp biyik turatın zor deneli, semiz, tompaq bet aq sarı adam bolsa, Aqqoşkar köntek erin, avzı-basın tırbıyğan kelte saqal-murt japқан, tolıq deneli qara torı kisi eken. Jaz jaylavı men kıs qonısı şektes qatar otırğan eki eldiñ kos şonjarınıñ tilegi de, aylası da bir. Ekevi de bıqıp jatқан bay.

Halıq Erden tuvralı:

8855 «Balası Sandıbaydıñ, Erden, Düzen,
Kiygeni kızıl tülki, qarşaq küzen.
Birtindep sanay almay bitken malın,
Tolayım qılğan esep birden jüzden», —
dese, Aqqoşkar jayında:

8860 Örisim ördegi Altay — Quvandıq-tı,
Erkimge körsetipti juvandıqtı.
Aqqoşkar Saydalınıñ avılınan
Bir kölden kırık mıñ jılqı suvarılıptı.
Köli bar Aqqoşqardıñ savmal atқан
Bir kölden kırık mıñ jılqı işip jatқан.
8865 Baylıgın Aqqoşqardıñ bayan qılsam,
Bes jüz at Ornborğa bir kün satқан», —
dep dèriptegeñ.

Osı eki bay Kenesarı men Obruçev arasında bitim söz jürip jatқanda, eger Obruçev Kenesarınıñ tilegin orındap oğan Ulıtavdan prikaz qurıp beretin bolsa, bavır

8870 başkan jerimizden ayrıladi ekenbiz dep qorqip Qoqanniñ qushbegi, Leshkermen baylanısıp, miñ jılkılı kısıraqtıñ üyirlerin aydap berip, bir tünde salınıp, bitüvge aynalğan Ulıtav bekinisin şaptıradı. Edeyi «Abılaylap!» tiygen Taşkent qaraxşıları eşkimdi ayamaydı, jaqında ğana köşip kelgen kazak-orıstardıñ qatın-balasın, kempirşalın qıradı. Ulıtavdıñ kökoray şalgındı etegin qan sasıadı.

8875 Irğız ben Torğayda köşip jürgen Kenesarını joq jerden bul arağa kele qoyadı eken dep kütpegen patşa eşkeri qapıda qaladı. Al qoqandıqtar bar isterlerin bir tünde istep tayıp otıradı. Bul habar Orınborğa jetedi. Böriniñ avzı jese de qan, jemese de qan, Kenesarı bul oqıyğa meniñ buyırımın istelgen joq degenge Obruçev pen bılır Genstiñ ornına kelgen general Lodijinskiy nanbaydı. Qalay nansın, bügin qarşı

8880 aldarında soğısıp jürgen Kenesarı erteñine jelkesinen şıǵıp beysavat jatqan bekinisteriniñ talayın dël osılay şapqan. Eñ soñǵı şabuvılğa şıqqan Embi bekinisi de apatqa dël osılay duşar bolğan. Biraq Kenesarı eşqaşan dël munday şekten şıqqan qanışerlikti körsetpegen. Al bul jolı... «Joq, Kenesarınıñ avruvı tım aşqınğan eken. Qutırğan qaskırğa tek ajal men temir tor ğana qorğan». Obruçev pen Lodijinskiy

8885 qaharına minip, jürip jatqan bitim söz birden tıyıldı. Kökek ayınıñ ayaq kezinde bitim ornına buyırık qağazdı alıp ortada qırık bes kün jürip ofitser Dolgov Kenesarınıñ avlına keldi. Bul buyırıqta bılay delingen:

1) Qazaq dalasında köşip jürgen Orınborğa qaraytın barlıq qazaq avıldarı Rossiya imperiyasınıñ bölınbes menşigi dep sanaladı. Er şañıraqtan kümistey bir som

8890 elöv tiyın salıq alınıladı.

2) Qazaq avıldarı patşağa salıq töleytin bolğandıqtan, olardan zeket jıynavğa sizge ruqsat etilmeydi.

3) Avır qılmıstı ister Rossiya imperiyasınıñ zañımenen sottaladı. Al elöv somnan asıp tüsetin alım-beris ister şekara komissiyasında qaraladı.

8895 4) Orıs, tatar, başkurt qaşqındarına pana berüvge ruqsat etilmeydi. Qazir künde Kenesarı qaramağında jürgen munday adamdar tez Rossiyağa qaytarıluvğa tiyis.

5) Rossiya aq patşasınıñ biyliğinde bolğandıqtan Kenesarınıñ aq patşa özine qas sanaytın kisilermen yaki memlekettermen eşbir qarım-qatınas jasavğa qaqısı joq.

8900 6) «Sultan mırza, sizge, sizdiñ tuvıs, serikteriñizge ükimet özi bermegen dèreje, şendi öz betteriñizben aluvğa budan bılay qaray eşbir ruqsat etilmeydi» delingen.

Kenesarınıñ qonısqa surağan Irgız, Torğay, Ulıtav, Sarısuv, Esil, Nuranıñ ornına Orınbor şekara komissiyasınıñ tórağası general Lodijinskiy: «Sizge, qonıs-qonıstarıñızben jaz jaylav, qıs qıstavğa men Qara Qoğa boyın belgileymin», — dep javap bergen. Bul buyırıqtı alıp kelgen Dolgovke Lodijinskiy: «Kenesarı men qonıs-qonısına bergen jerimdi iñğaylı ekenin túsindirersiñ, qıs ol bul aradan sèl oñtüstik jaqqa, jaz beri qaray köşüvine boladı. Biraq Irgız ben Qargav özeniniñ sol jağasına şıǵuvğa jène Torğay men Irgız özeniniñ joğarı tusın boylay Şet-Irgızğa deyin köşuvge qaqı joq», — dep arnap tapsırğan.

8910 Kenesarı Orınbor bastıqtarınıñ bul buyırıqtarın estigende jüzi kuvkıldanıp, bir orında otıra almağan. Qaytadan «Abılaylap!» atqa qonbaq ta bolğan, biraq bul ayqaska erer eliniñ joqtıǵı esine túsip, ün-tünsiz tunjıray qalğan. «İş qazanday qaynaydı, küresüvge dèrmen joq» degen mine osı! Dèl qazır jol taba almaytın túsiniş «javabın soñınan berermin» dep Dolgovtı qaytarıp jibergen.

8915 Kenesarı osı kúnderi taǵı da qattı oyğa ketken. Orınbor bastıqtarınıñ aytqanına köñüv — segiz jıl qan tögip alısıp, aqırında moynın qıl arqanğa özi èkelip usınuvmen teñ. Al könbeyin dese barar jer, basar tavı taǵı joq. Torğay men Ulıtavda salınıp jatqan bekinister bitüvge aynalğan, Atbasarda Sıyır jılınan beri prikaz bar, jorıqtan qajıǵan eldiñ erüvi de ekitalay. Jalǵız jol Rossiya patşasınıñ qurıǵı èzir jete qoymağan Ulı jüzdiñ jerine köşüv. Onıñ üstine Navrızbay arqılı Süyik töreniñ «köşsin» degen sözi de dem berdi. Biraq Kenesarı Ulı jüz jerinde dèl osı kezde özine qurılıp jatqan qaqpan bar ekenin bilmedi. Qaqpan mıqtap quruvlı edi. Perovskiy men Gens kezindegidey emes, qazır Orınbor bastıqtarınıñ Kenesarı erevilin tek qurtuvğa gana bet alǵanınan habardar Batis Sibir general-gubernatorı Gorçakov endi Kenesarımen eñ aqırǵı ayqaska dayındaldı. «Kenesarı şın qabilan, jüregine qorğasın oq qadalmay, alğan jolınan 8920 tayınbaydı. Ol oqtı Orınbor generaldarı emes, men atuvım kerek», — dep oyladı Gorçakov «jène ol oq Kenesarınıñ jüregine meniñ qaramaǵıma jatatın jerde tiyüvi kerek».

8930 Èriyne Kenesarınıñ general Lodijinskiy usınǵan şarttarğa könbeytini kimge bolsa da ayqın edi. «Sonda ol ne istemek? Ayqasuvğa küşi joq. Èriyne Ulı jüzdiñ jerine köşedi». Osınday şeşimge kelgen Batis Sibir general-gubernatorı küni burın bar şarasın qoldanğan. Bul kezde Rossiya imperiyasınıñ otarşılıq sayasatı keñ qanat alıp, Ulı jüzdiñ de jerine avız salğan. Qazır olardıñ aldınǵı qatarlı bekinisteri Qapal, Lepsige kelip toqtağan.

8935 Gorçakov emiri boyınşa osı Lepsi men Qapalğa arnap kelgen general-mayor Vişnevskiy, jan-jağındağı Qarqaralı, Ayaköz, Kökpekti ökirikleriniñ ağa sultandarımen künde mejlis, künde ügit jumısın jürgizüvmen boldı. Bul jıyındarğa üş ökiriktiñ ağa sultandarı men şonjarları Qusbek, Qunanbay, Baraқ, Süyik, Rüstem — bəri tegis katınastı. Qırğız manaptarı Orman, Jantay, Qaliyğul da Qapalğa jiyi şaқırıldı. Osı sergeldeñ bitim sözdin қorıtındısı aқırında Kenesarıға қonıs bermev bolıp şıқtı. Bir jil 8940 ötkennen keyin olar bul şeşimderin қағаз жүzine түsirdi. «Bir miñ segiz жүz қırık altınşı jılı jıyırma üşinşi iyun күni tömengi қol қoyuvşı Ulı жүzdiñ Duvlat, Alban, Sıban, Şapıraştı, Jalayır ruvlarınıñ sultan biyleri, Qarqaralı, Ayaköz, Kökpekti ökirikleriniñ ağa sultandarımen birge otırıp, osı mejliske қatınaşқан Sibir қazaқтарınıñ Şekara komissiyasınıñ төрағası general-mayor jене kavalер Vişnevskiydiñ aldında özimizdiñ 8945 ant қағазımızға mörimiz ben tañbamızdı basıp, bizdiñ jerimizge kelgen aқ patşaға қarsı bas kötergen Қасım balası Kenesarı sultandı қоғам tınıştığın buzuvşı, özimizdiñ қas javımız dep sanap, onımen eş қарım-қатнас istemevge kelistik. Jене Kenesarı men onıñ serikterine özimiz jaylap otırған қonısımızdan jer bermevge, al eger бүгindi-soñdı tipti Kenesarı bizdiñ jerimizden қuvılған künde de, onıñ Orta жүz, esirese bizge jaқın 8950 turatın ökirik қazaқтарына istegeli jatқан қastığın estisek күni burın үkimet orındарına ҳabar etüvge veдеlestik», — деп jazdı olar özderiniñ aktisinde.

Kenesarı қазақ elin talan-taraj etip bölip alıp jeke biylevge üyrenген aға sultan biylerdiñ, öziniñ «eldi biriktirem» — degen niyetine қarsı ekenin bilse de del Ulı жүz ben қırғız jerinde özine munday қақпан құрılıп jatқаннан beyҳabar edi. Al ҳandığın 8955 saқtavdiñ böten jolın taba almaған soñ, ol biyil Irgız — Torğay jaғasınan köterilip, Şuv men İle boyına köşip baruvdı jөн kördi. Batıs Sibir general-gubernatorlıғынан қavip-қater төnetin bolsa, Ulı жүzdiñ şetin ala қıs Balқaş kölinдеgi uzındığı jetpis bes, köldeneñi on bes şaқırım, jan-jağın suv қorşaған, tek öndiri ғана құрғақ, Қamal аралına bekinüvdi uyғарған. Kelesi jılı jaz şıға, Èvliyeata, Merke tusına köşip, Қoқан 8960 ҳandıғынан jebir jegen қırғız elin, Sayram, Şuv, Sır boyınıñ қазақтарымен biriktirip, қaytadan javına қarsı şıқпақ болған. Ol үшін Қoқан ҳанınıñ tegevринinen қutılıп, Қıtay мемлекетіндеgi қазақ ruvларымен — tipti қıyın болıp bara jatsa solay қaray ötip ketüvdi de sır ғip түygen. Қol jalғaspақтın. Biraқ munıñ bəri eli sırtқа şıқпаған oy. Kenesarı osı oyın aқıldaspaқ болıp қaramағындаğı batır, biylerin şaқırған. Keşeden beri Torğay 8965 özeniniñ boyндаğı belgisiz oba mañına şaқırған adamдарı jıynala bastaған. Bulardıñ işinde öziniñ batır serikтерinen böten Kenesarıға soñğı kezde қosılған Begimbet ruvinan Tевke batır, Arğınıñ Tөlek ruvinan Jevke batır, Қaravıl ruvinan Bavbek batır, Kerey ruvinan Қoşқarbay batır, Törtқара ruvinan Biygeldi men Èyger batırlar, Berdi

8970 ruvinan Sügirbay batırlar bar. Èrқaysısı Torgay özeniniñ boyına қостарın tigip mèjilisti kütip jatқан. Mèjilis erteñ bastalmaқ. Al Kenesarınıñ бүgingi èñgimesi sonıñ aldın ala eñ jaқın aқıldas serikterimen keñesüv edi. Körgen түsin ortaға saluvı da onıñ alıstan orağıтқан aylası.

— Sonımen қırғız, қоқан, orıs birigip ketse қaytemiz, deysiñ goy, Èbilgazi? — dedi Kenesarı kenet шırқay шıққан èndi de, miyın шırмай jönelgen oydı da özinen қuvıp, 8975 manağı èñgimelerine қayта oralıp, — сонда Ulı жүz ben Sır boyında көшіp жүrgen Kişi жүzdiñ қазақтарın esepke almaysıñ goy?

— Almaymın. Tulıpқа möñiregen avsil қарaday bolıp жүrmesek netsin...

— Sondıқтан da alıstan arbalaghanşa jaқınnan dorbalaghan jön, — dedi Taymas. — Arқadan ketüvimiz armannan ketüvmen para-par...

8980 — Sonda... — Kenesarınıñ түksiygen қабактары көzin javıp jiberdi. Bul onıñ aşuvlangan belgisi — aқ patша қaharı arқamızға ayazday batsa da шıday ber demeksiñder me?

— Шıdamasқа amalımız bolıp tur ma? — dedi Taymas күrsinip, Kenesarınıñ top қuvgınшınıñ ortasına түскен жарalı көкjal böridey қıyın jaғdayın jaқsı түsingendikten, 8985 sözin batıra ayтıp, — bizge jetken aқ patша. Қоқанға jetpey me? Tesken tav ötip ketpeseñ қашіp қutıla almaysıñ... Odan da...

— İyе, odan da?

— Ülken ҳалıқ қoy, бери birdey Arşabоқ, Obırış, Besontiyin sekildi шетinen buzıқ emes шıғар, eline, jurtına süyenip til tabuv kerek...

8990 — İyе... Biraқ қараşımen astarlasқанда ne önedi deysiñ. Қum jıyılıp tas bolmas, қul jıyılıp el bolmas degendi bilmeytin be ediñ?!

Taymas bir rette «Sultandar jıyılıp el bolғанın da көrdik қoy, endi қuldарға da kezек bereyik», — деп қала jazdadı da, Kenesarınıñ salbırap ketken қабағına қарap, der kezinde тоқтadı. «Қанına tartпағannıñ қarı sınsın» deydi goy ҳалıқ, бүkil қазақ elin 8995 èlde de ҳан туқımınıñ abıroyınañ төмен sanap otırғанın қараşı, ҳан iyemniñ». Taymas endi alıstan orağıта söyledi.

— Түs joruvına қарасам, aldımızда күткен тек aжал bar. Èli de bolsa oylansaq, Keneke...

— Armanıma jetüv üşin orta jolda ajalım tursa, odan qorqıp, bas tartpan. On
9000 segizimde nayza ustap, javğa şapqanımda, tübi jav qolınan öletinimdi bilgem. Nesine
oylan deysiñ mağan?

— Artıñızda ergen jurtıñız bar goy. Onıñ tağdırım qaytesiz?

— Maqsatına jete almağan jurttı endi mağan ermeydi. Al ere qalğanı men ne
9005 körsem, o da sonı köredi. Bir qayıqqa minsek, endi ajalımız da, amandığımız da bir
boladı.

Taymastıñ işi muzdap ketti. «Yapırmay, bar halıq qırılıp qalsa da Kenekeñ
jartastay mızgımas. Munday da tastay qattı adam tuvadı eken!» Biraq Kenesarı öziñiñ
sözinen şıqtı. Osıdan eki jılday ötken soñ, Kekilitav bavrında bar qolın qırğız, qoқан,
oris eşkeri qorşap alıp, qutıluv jolı jalğız gına qorşavdı buzıp şıguv bolğanda, ol:
9010 «Attarımız mıqtı, biz qorşavdı buzıp şığarmız, al attarı naşar özge jurttı ne isteydi? Joq,
soñınnan ergen serikterimdi tastap, ajaldan qutılmağanım-aq bolsın!» — dep özi qolğa
tüskenşe eşkerimen bir boldı, olardı tastap bas savğalap qaşpadı.

Dël osı sette Taymas Kenesarığa körşiles elderden de, soñınan ermegen qazaq
ruvlarınan da raqım bolmaytının anıq túsindi, Oğan kenet han Kene jan-jagın tasqın
9015 qaptağan jalğız beyererek terezdi körinip ketti. «Uzaqqa şıday ala ma sol jalğız beyererek?
Bul suraqqa javaptı tek vaqıt gına bere alatın terezdi. Taymas Kenesarı basına töngeñ
qara bulttı eş davıl sırgıtıp ekete almaytının tağı anıq sezindi. Ol jaralangın qashırday
neden bolsa da tayingısı kelmey turğan qolbaşşısın ayap ketti. Eñ bolmasa soñğı aqılın
aytıp jerdem bergisi keldi.

— Eger jurttı, tuvğan jerinen ayırılığı kelme qaytemiz? — dedi Taymas. —
9020 Olardı soyıldıñ küşimen köşire alamız ba?

— Onday qataldıqtıñ endi keregi qanşa? Ergeni ersin. Ergisi kelmegeni qalsın.
Halkımñıñ jetken jeri sol bolsa, ökpelegennen ne tabasıñ...

Erteñine meñjilis aşıldı. Kenesarı bar jagdaydı aşıp berip, Şuv men İle boyına
9025 köşüvden böten jol joq dep sözün bitirip: «Al endi qanday keñesteriñ bar?» dep,
otırğandarğa köz tastadı. Otırğandar eş javap bere almay jerge qaradı. Osılay birtalay
mezgil ötti.

Èlden vaqıtta barıp Tèvke batır:

— Atta jal, adamda қам жоқ, — dedi avır күrsinip, — biz қозғалıp Шувға
9030 jetkenşe қıs болadı... Қıs та bir, jav da bir, bosıp барıp қırılғанша, ajaldı ata-meken
jerimizde tosıp алған jön. Eñ bolmasa көмүvsiz қалмайқ. Көшүvdiñ қajeti жоқ.

Тағı da eşkim үndemedi. Tek ot tisti, oraқ avızdı қızuv қandı Қıpшақ İman batır
ornınan atıp turıp:

— Ne maltañdı ezip otırsıñ. Tèvke batır? — dedi davsı dala қıranında, шаñқ
9035 etip, — jerinen, suvınan ayırılған Һалқına, Kenekeñ «èli de bolsa javıña jeñgizbeymin,
soñımnan er» dep otırғанда, el basına бүgingi tuvған avırtpalıқтан қорқıp, keyin
şegineyin dediñ be? Atta jal, adamda қам жоқ, қıs көzi қıravda dep eldiñ қамın oylaған
bolasıñ, Tèvke! Aydaharday jutayın dep kele jatқан javıñnan soñınan ergen az elin
baska жаққа èketpek Kenekeñniñ şeşimi el қамı emey, neniñ қамı? Маған salsañ,
9040 қарамағымдағы elöv avıldı ertip Шувға қарay бүgingi көшүvge бармін. Tuvған jerim dep
aқ patşaға ketken қайыrsız қонısқа jabısa berer jayım жоқ.

Bul meñjilis eki күнге sozıldı.

Ақırında, қарамағымдағы eldiñ azғанасы ғана Kenesarıға erip, қалғандарı
özderiniñ tastap ketken jerine қайtpaқ boldı.

9045 Күзdiñ қара suvıғında bir таypı el eki bölinip көшти. Қоштасқан nayzager dostar,
birin-biri қıymay èzer ayırılıсқан сүйisken жүрекер, jılaған bala, жоқtav aйтқан èyel,
қайғы-қасireттен adamniñ төbe шаşı tik turarlıқ...

Eñ aldımen Арқаға қайtpaқşı elder көterildi. Bulardı қıstıñ ayazıмен birge aқ
patşa aға sultandarınıñ қaharı қарсы aldı. Èsirese Қоңırқұлja қарамағınан қонıs алған
9050 jurт қатıgez қandı балақ aға sultannan zar jıladı. Ol Kenesarıda ketken öşin қайtpı
kelgen elden aldı. Biraқ onıñ da aға sultandıқ ömiri uзаққа sozılmadı. Қıyanatı tıstan
aşқан kezde bunıñ қılmısın тексерүvge Ombıdan komissiya шıқты. Sol komissiyaniñ
işinde èdiletti arman etken jas ofitser Esirkegen de bar bolatın. Ol bılıр ғана Peterburg
kadet korpusun bitirgen-di. Jène ötken jılı sol қалada Күmiske üylengen. Қзақ eliniñ
9055 keleşegi tek ulı orıs Һалқıмен ғана birge bolsa көgeretinine èbden көzi jetken jas ofitser
Қоңırқұлjalardan қутıluv kerek ekenin de uққан. Sondıқтан öziniñ демократшıl orıs
ofitserleri arasındaғы қадiriñ paydalanıp, komissiyaniñ satılған өзge мүşeleriniñ pikirin
ayaқsız tastatıp, Қоңırқұлjanı ornınан түsirtti. Söytip az da bolsa eli-jurtı мен Күmistiniñ
өşin қайtardı.

9060 Al Kenesarı soñınan kuvğınşı şıqpasın dep otırğan jerinen kıs tüse köşti. Kenesarınıñ soñınan mıñ qaralı üy erdi. Qalğan qalıñ buqara qanı qarayğan hannan irgesin avlaq salıp, öz qonıstarına taradı.

Köş aldı qara qurımdanıp ıldıyğa tüsip ketkende, Kenesarımen birge töbe basında turğan Dosqoja aqın şıday almay, dombırasın qağıp-qağıp jiberip, közindegi
9065 jasın irkip aldı da, qarlıqқан davıspen jır toğıtıp qoya berdi.

Qaldıñ dep qayran elim, keñ qonısım,

Qamıgıp turdı Kene jurtın oylap.

Kene han endi köşti «ya, qudaylap!»

Turğan soñ han qamıgıp, el jabıgıp

9070 Dosqoja tolğay berdi kegin qayrap...

Köş uzağan sayın, jır da uzay berdi, Şıday almağan Kenesarı alğa qaray asığa şaba jöneldi.

Ağıbay, Buqarbay, Jeke batır, İman, Qudaymendi, Navrızbay, Bopay, Taymas, Èbilğazı, tağı bir top kisi attarın borbaylay qamsılap soñınan erdi. Osıdan jeti jıl burın,
9075 köterilis bastalğan sette-aq Kenesarığa qosılğan bul batırlardıñ işinde, el biyligin qaytadan qolına alğan Jolaman sultan gana joq edi.

Kenesarınıñ bul asığa köterilüvi ajalına asıguvı boldı. Eki jıl ötpay biyilgi körgen tüsi dël öñindegidey kelip, ol Kekilitavınıñ bavırınan ajal taptı.

Al mınav köş Şıñğışhan şabuılınan bastap, altı jüz jıldan astam öziniñ jeri, suvı,
9080 tèveldizdigi üşin küresken qazaq attı köşpendi kökjaldardıñ eñ soñğı ulı köşi edi.

3.2. AKTARMA KAHIR

Ay ışığı cılızlaşıp, tepenin üstünde sökmeye başlayan tanla birlikte sarı başlı sazlık ve devetabanı karışık, uçsuz bucaksız, yeşil çayırılı yamaçtan uzun göç kervanı göründü.

Biraz sonra mavi gökyüzünü altın ışıklarıyla kızıla keserek kızarıp güneş de doğdu. Her yer, sandıktan çıkarılan değerli bir taş gibi pırlıl pırlıl parlayıp olağanüstü bir güzelliğe sarındı. Yaz ortasının geçildiği dönemlerdi. Bozkırın güzelliğe büründüğü zamanlar geride kalmış, yüz güzelliğinin azalmaya başlamasıyla gün ışığına doyan yeşil çayır, semiz bir hayvanın tüyü gibi göz kamaştırmaktadır. Gür otların arasından görünen kıpkırmızı koyun çileklerinden, sığır çileklerinden gözler doyuyor. İyice ekşiyip kıvama gelen kuzukulağına da çokça rastlanılıyor. Zamanı geçmekte olan gür otların, yeşil çayırın hoş kokusu tan vaktinin temiz havası ile karışıp etrafa yayılıyordu.

Güneşin ışıklarına dalan göçün yönü güneye doğru. Göçün başında denklerinin üstüne kırmızı alacalı ipek halı örtmüş, sarı renkli devesini yedeğe çekmiş, solgun yüzlü bir ihtiyar. Altında kızılçık ağacı renginden doru bir at, üstünde kahverengi deve tüyünden cepken, başında dört köşeli deri börk. Onun peşinden dizi dizi atlı, develi kalabalık bir kervan. Bazı yük develerinde beyaz kadın tülbentleri görünüyor. Çadır tepelikli, iki tekerli, gıcirtılı kağnılarda ihtiyarlar, çoluk çocuk... Kızlar, taze gelinler, delikanlılar at üstünde. Ancak bunlar her zaman olduğu gibi türkü söyleyip, şakalaşp birbirleriyle atışmıyorlardı. Sessiz sedasız, düşünceye dalmışlardı. Göçün sağ tarafında kalabalık bir at sürüsü. Tepeyi kaplamış, gürültü patırtılarla, çevikçe yürüyüp gelmekte. Göçün sonunda sığırlar, onun diğer tarafında yayılarak yürüyen sürü sürü koyunlar keçiler.

Göçün ilerlemesi hızlı. Kışneyen atlar, sağda solda böğüren develer. Üstüne hızla gelen hayvanların toynaklarından korkup, dikenlerin ve kamışların dibinden fırlayıp uçan bildircin ve baykuşlar...

Aceleyle hareket eden kalabalık halk bayırdaki başakları bir karışık gür sazlıklarla kaplanmış berrak göle doğru yöneldi... Tan vaktinde peşlerinde düşman varmışçasına göç eden halk, bir uğursuzluktan şüpheleniyor gibiydi. Bunların etrafını sarıp, hızla yaklaşmakta olan mızraklı, topuzlu yüzden fazla adamdan oluşan bir grup var. Hepsinin de altında sırma gibi yürük atlar, salınarak yürüyen rahvan atlar. Benizleri soğuk. Cepken ve çapanlarının etek ve kolları yukarı kıvrılmış. Bunların içinde, kayın ağacının dalları gibi sağlam, kazan taşı gibi iri cüsseli, kısa boylu ve geniş omuzlu biri özellikle göze çarpıyor. Altında dört köşe, beyaz ayaklı, gür yeşilli kara aygır. Dizinin iç kısmında kısa sopa, pazısına demir saplı kayın topuz asılı. Büyük, keskin kara gözlü, uzun, koyu siyah bıyıklı bir adam. Tanla birlikte seçilmeye başlayan kara, esmer yüzü bembeyaz. Bu kişi göçün başı, Bayanavıl'daki Karjaslı Aznabay'ın oğlu Seyten. Şu andaki istikameti Balkaş Gölü'nün yakınlarındaki geniş düzlükler. Öncelikli amacı,

bundan üç yıl önce Altın, Altay, Toka ve Uvak boylarının kırk bin çadırını peşine takıp Hokand Hanlığı'nın emrindeki Sır kıyılarına giden Kasım Töre'nin çocukları Esengeldi ve Sarjan'a katılmak.

Seyten'in silah arkadaşı olan, çatık kaşlı, bodur kütük gibi kısa boylu, kara yağız bir yiğit var. Sarı kırmızı kınlı, eğri, kısa boylu kılıç takmış. Katil bir adam gibi görünüşü korkunç. Bu Kuvbet'in oğlu Ojar. Her zaman akınlara, savaşımlara birlikte katıldığı Seyten'in yakın dostu. Son üç dört yıldır Akmolâ Ağa Sultanı Kudaymendi'nin oğlu Konırkulja'nın yanındayken, henüz kendi vatanına dönüp gelmiş.

Meleyen koyun, böğüren sığır, kişneyen at sesine karışan yüksek sesli konuşmalar, tan vaktindeki tabiatın masum sessizliğini bozarak engin bozkırı uyandırdı. Yeşil kamışların arasında birbirlerine sokulup yatan bir grup ceylan, yerlerinden korkarak kalkıp göl kıyısına doğru yöneldiler... İninden daha yeni çıkmış, sabah namazını kılan molla gibi, dizüstü çöküverip, bağıarak kaçan semiz kunduz ,yankılanan sesi birden kuklalarını dikip dinlemeye başladı ve aniden gür sazlıkların arasına girip kayboldu. Zamansız gelen göçten korkan göl üstündeki kuşlar, telaşla ötüp uçuşuyor.

Göl kıyısında mola veren göç, devenin kumunu almadan, kazan kurup yemek yemeden, biraz dinlendi ve tekrar yola koyuldu. Su civarı aynı ezgiye döndüğü bir anda iri yarı esmer Ojar, yeniden Seyten'in yanına geldi. Altındaki rahvan kara atının dizginini çekip dün tamamlamamış sohbetine yeniden başladı.

— “Vatanı Kökşetav'ı bırakarak Kasım Töre neden Hokand Hanlığı'na doğru göçtü?” dedi o sözüne başlayarak. “Kazakta şöyle bir ata sözü yok mu? Başka ilde sultan olacağına, kendi ilinde köle ol.” diye.

— “Kasım Töre nerede olursa olsun sultandır.” dedi Seyten bundan hoşlanmamışçasına bakarak. “İsyancıların başı belada dercesine kurnaz Çar'ın At yılındaki fermanı uygulanmamış mıydı?”

— Öyle mi?

— Bu fermanın adı bile aslında insanı dehşete düşürür... Çarın tamamen hakimiyet kurmak için çıkardığı bir kanunmuş aslında bu... Bu ferman nedeniyle Orta Cüz sekiz eyalete ayrıldı mı... Her eyalate aynı boydan olan halkın on beş yirmi ili giriyor. Her ilde on, on iki oba. Her oba Arka topraklarında, senin de bildiğin yüz kara çadır. Obayı üç yıllığına halkın seçtiği çavuş, ili ise Cengiz neslinden gelen sultanlar yönetiyor. Eyalete de üç yıllığına sultanların seçtiği ağa sultan hakimdir...

— Vay canına, çarın eyaleti Kazak ağa sultanlarına yöneltirmesindeki amaç, “Kendi göbeğini kendisi kessin.” düşüncesi mi acaba?

Seyten sessiz ve manidar güldü.

— Çok sevinme. Çar, Kazak sorununu ikiye ayırmış. Biri obalar arasındaki berdel meselesi ve ticaret gibi önemsiz işler. Bunu ak sakallar ve beyler kendileri çözsün demiş. İkincisi ise cinayet, yağmalama, devlete isyan gibi ağır suçlar. Bunlara ağa sultanın yönettiği Eyalet Heyeti bakıyor. Eyalet Heyeti iki çarlık görevlisi ve iki yılda bir seçilen iki Kazak yargıçtan kuruluyor. Bunların kararlarını eyalet mahkemeleri onaylıyor. Orada ise hiç Kazak yok. Demek oluyor ki bizim kaderimiz tamamen onların ellerinde...

Seyten hiçbir şey söyleyemeden kala kaldı. Peş peşe gelmekte olan kervana dönerek bir göz atıp iç çekti ve yeniden konuşmaya başladı.

— Bu fermanda: “Kazaklar, Hz. Muhammed’in yoluna iki eliyle sarılmış dinci bir halk değil, onu Hristiyanlaştırmak kolay, yalnızca köylere misyonerler gönderilsin.” denilmiştir.

Ojar gülümsercesine dişlerini gösterdi.

— Hatta o fermanda hiç kimse zorlanmasın, kim Hristiyan olmak istiyorsa, kendi isteğiyle Hristiyan olsun diye bir cümle de vardır ya...

— Seyten atının yularını aniden çekiverdi.

— Sen bunu nereden biliyorsun?

Ojar tatmin etmeyen bir cevap verdi.

— Elin ağzı torba değil...

Seyten atını mahmuzlayıp, aniden kızarak konuşmaya başladı.

— Kasım Töre bizim gibi ahmak değildi. Arka’da sekiz eyaletin neden kurulduğunu bizden önce anladı. Toka, Altın, Altay, Uvak boylarını peşine takıp çarın sopasının yetmediği Bestabanlı topraklarına doğru göçtü. Biz kala kaldık. Kalmakla elimize ne geçti? On yılın içinde Taldı Nehri’nin ağzında Karkaralı Eyaleti, Kızıljır Kalesi’nin yanında Kökşetav Eyaleti, Semey Kalesi’nin yanında Ayaköz Eyaleti, Ombı şehrinden aşağıda Akmola Eyaleti, Jemis Kalesi’nin karşısında Bayanavıl Eyaleti Amankaragay’ın üst tarafında Kusmurın Eyaleti, Ombı’nın güney taraflarında Üşbulak Eyaleti kuruldu. Bütün Arka toprakları demir parmaklıkla kapatıldı, şöyle bir dur da bak! Emrin altındaki halk bir yana, öz yeğenini korumaya gücün yetmez.

Seyten’in son sözünün bir anlamı vardı.

Batı Sibirya’nın sakinleri ile oraya sürgün edilmiş kişiler arasında kadın sayısının azlığını gündemine alan Çar I. Nikolay, 11 Şubat 1825 tarihinde (Kazakça Tavuk yılı Şubat

ayının 11'i) Sibiryaya Eyaleti Genel Valisi ve Orenburg Askerî Valisi'ne, Sibiryaya ile sınır komşusu olan Kazaklar gibi "yabancı uyruklu" halkların kız çocuklarını yakalama emri vermiş. Bu uğurda ne yapılması gerekiyorsa ona izin verilmiş. Parayla satın almak da hile ile kandırmak da uygundur denilmiş.

Bu emir üzere, ele geçirilen kız çocukları Hristiyanlaştırılıp kadına muhtaç ailelere sunulmaya başlandı. Bunları yetiştirmek üzere alanlara, iaşe adı altında on beş yaşları dolana kadar yardım edilip, o kız çocuklarını alıp getiren kişiye peşin on beş som ödül verilecekti.

İşte bu emir Seyten'in öz kardeşi Tayjan'ın yedi yaşındaki kızı Altınşas'ı da tuzağa düşürmüştü. Tayjan, Çar'a karşı ayaklanma düzenlediği için beş yıl önce Ombı Ordans-Gavze mahkemesinin kararı ile ölüm cezasına çarptırılmış. Onun yetim kalan üç oğlu Sibiryaya'da Turinski'ye sürülmüş. Tanımadıkları kişilerin meçhul bir yere götürdükleri ağabeylerinin peşinden gidemeyip göz yaşları içinde kalan yedi yaşındaki Altınşas'ı, bir subay sahiplenip Ombı'daki bir tüccara satmış. Genç kızın güzelliğine hayran olan Sibiryaya Ordu Komutanı Orgeneral Fonderson, onu tüccardan satın alır. Altınşas'ın izini kaybeden Seyten, üç yıl geçtikten sonra, onun babasının katillerinden biri olan Fonderson'un evinde temizlikçi olarak çalıştığını işitir. İzinini sürüp Ombı'ya gelir. Orgeneralin korumaları engel olduğundan Altınşas'a ulaşamaz. Kararını verip, gece Fonderson'un evine saldırarak onu kaçırırım diye gittiğinde eyalet valisinin durumu anlaması üzerine, ölümden kıl payı kurtulur. Seyten'in şu anki söyledikleri o çocukluk anıları. Bu, onun gönlündeki derin bir yaradır. Eğer etraftan birileri bu yarayı deşiverirse Seyten kendini kaybederek çok öfkelenirdi. Ancak bu defa Seyten böyle yapmadı. Silah arkadaşı olsa da o, Ojar'dan az da olsa şüpheleniyor. "İnsanın sırrı sandık içindeki hazine gibidir. Onda altın mı bakır mı olduğunu hemen anlamak zor. Anahtarını aramak gerekir." Bu nedenle o şimdi Ojar'ın ağızını aramak için konuştu.

— Bu fermana göre biz hazineye her yüz sığırdan birini vergi olarak ödemeye zorunluyduk. Ancak bu kanunu kim doğru bir şekilde uygulayacak? Ağa sultanların malı telef olsa, zekat öde. Generalin, polis komiserinin evi yansa, kendi payını gönder...

— "Çarın vergi hakkında ek bir fermanı çıktı sözleri nerede kaldı?" dedi Ojar kaşlarını çatarak.

— Evet, çıktığı doğru. Ama bunun sıradan Kazak'a faydası nerede? Tavşan yılı Mayıs ayında Çar'ın vergiden muaf tutmasından beş yıl geçtikten sonra, yeni ferman çıktı... Bu fermana göre hükümet hizmeti yürütenlere, ağa sultanlara, valilere, yargıçlara pek çok ayrıcalık verildi. Onların bazı malları vergiden muaf tutuldu. Sadece kendilerinin özel hizmetkarları için vergi ödeyeceklerdi. Bu emirden kazançlı çıkan yalnızca Sömeke, Bökey ve Veliy Han'ın nesli olmuştur. Çar hazretlerinin hoşuna giden hizmetlerinden dolayı bey neslinin en üst tabakasındaki sultanlar bin at, beş yüz sığır, beş yüz som paraya karşılık ömür boyu vergi ödemekten muaf tutuldu.

— Hayır, ben Çar hazretlerinin bu emrinden bahsetmiyorum...

— Peki hangi emrini söylüyorsun?

— Vergi ödenecek malların sayısının üç yılda bir sayılmasının yanı sıra, kıtlık zamanında vergi ancak elde kalan mal için ödenir sözlerine ne oldu?..

— Haklısın. Fakat Kazak için ha on sığır için bir koyun ödemiş ha yüz koyundan bir sığır ödemiş, hepsi aynı değil mi? Fark ettim, dilinin ucunda bir şeyler var gibi. O zaman sen Çar'ın bize yaptığı bir iyilik varsa onu söyle lütfen.

— “Dilimin ucunda sıradan halkın muhtaçlığından doğan öfke duruyor.” dedi Ojar kaşlarını çatarak. “Bundan başka ne olabilir ki bende?!”

Seyten Ojar'a samimi bir yüzle baktı. “Tüh, ben bundan boşuna şüpheleniyorum. Cinsine çekmeyen mal haramdır demez mi Kazak, cinsine çekmiş işte gariban. Babası Kuvbet Karjas'ın öz evladı idi...”

— “Her şeye rağmen, iş olacağına varır,” dedi Ojar yeniden söze başlayıp. “Çar'ın da uzalaşmaya vardığı doğru. Bundan iki yıl önce, baharda, Karaötkel'in ağa sultanı Kudaymendi'nin oğlu Konırkulja, Kazak çocukları askere alınacak diye endişesini arz etmeye Petersburg'a gittiğinde, Çar hazretleri Kazak yiğitleri hiçbir zaman askere alınmayacak diyerek buzağı derisine mührünü basıp, vaatte bulunmamış mıydı?

“Bu konudan nereye varacağız?” diye Seyten tekrar şüphelenmeye başladı. Şüphelense de:

— “Buzağı derisi değil, buzağı derisinden yapılmış kağıt diyecektin. Kapkalm olduğunu bizzat görmüştüm” dedi o kendinden emin. “Bu dilekçeden sonra Ağa Sultan Konırkulja'nın itibarı hepten arttı. Bunun sonucu değil mi işte şu anda kalabalık Argın'a kesin hakim olmas. Sürüsünü vermez böylesine güçlü aygırları olana. Seyten susup kaldı ve iç çekerek tekrar konuştu: “Yirmi bin yılkiyı alıp giden Kudaymendi'nin oğlu böyle bir kağıdı almakla bir amacını elde etmiştir. Ancak Çar adaletli ise Kasım Töre'nin maruzatını neden dinlemedi?

— Hangi maruzatını?

— Kasım Töre Kazak toprağına kale inşa ettirip, emirlik kurulmasının durdurulmasını isteyip bundan on yıl önce dilekçe yazmamış mıydı? Sonuç ne? Cevap vereceği yerde toprağımıza asker üstüne asker yığıldı. Akmola, Ayaköz, Bayanavıl eyaletlerinin tam ortasına Aktav kalesini yaptırmaya başladı. Bunu yaparak artık bütün Arka'yı kanlı çemberime alacağım dediği yalan mı? Bunu anlayan Kasım Töre Hokand Hanlığı'na doğru yer değiştirdi ya. Bundaki amacı, Sır boyundaki kalabalık Kazakları Abılay'ın ak tuğunun altında toplayıp dindaş Hokand ile birlik olup vatanımızı sakin, emniyetli hâle getirmek değil miydi?

— “Ama Kasım Töre’nin bu düşüncesinden ne çıktı?” dedi Ojar sinsiçe gülercesine. “Taşkent valisinden Esengeldi ve Sarjan’ın sağ salim dönmesi meselesi şüpheli...”

1824, yani Kazakça Maymun yılında Kökşetav Emirliği kuruldu. Bu, Çar’ın Abılay neslinin ana vatanına göz dikmesi demektir. Bu yıldan itibaren Kasım Töre’nin oğlu Sarjan Sultan, ordu toplayıp Çar ordusunu ve fermanını destekleyen Semeke, Bökey, Veliy hanların nesline, Kökşetav’ın ağa sultanı Kara Toka’nın oğlu Zilakara’ya karşı mücadeleye başladı. Bazen yenip bazen yenilip başından türlü savaşlar geçer. Sonunda Hokand Hanlığı’nın denetimi altına girerek 1834 yani At yılında bu hanlığın önemli gücü Taşkent valisi, Tejik’in Kalpı boyundan olan Memet Elim ile birleşip, Kazak topraklarını Rusya İmparatorluğu’ndan koparıp almak isteyerek altı bin askerle Ulıtav civarına geldi. Burada Korgan adında bir kale kurdurup, bize katılın diye etrafına haber salar ve ağa sultanlara, halkı yöneten ak sakallara ulak gönderir. Bir taraftan da yavaş yavaş ordu hazırlayıp, Karaötkel, Kökşetav civarındaki kalabalık Argın halkını kuşatmaya başlar. Bunu duyan Sibiryaya eyalet valisi Ulıtav’a Tümgeneral Bronevskiy komutasında altı topu olan bin kişilik ordu gönderir. Bronevskiy çok geçmeden Ulıtav’a dayanır. Yaklaşan Çar ordusundan korkan Taşkent valisi kalede az sayıda askerini bırakarak Betpakdala’ya doğru kaçır. Ancak Korgan Kalesi çok fazla direnmeden Bronevski’ye teslim edilir. Taşkent valisi Memet Elim, Kazak topraklarını Rus Çarlığı’ndan kolaylıkla alamayacağını anlayıp, savaşı aniden durdurur. Müttefikinin böylesine dönek olduğunu gören Kasım Töre’nin oğulları artık Sır boyundaki Kazakları toplayıp Hokand Hanlığı’nın hakimiyetinden kurtulmak ister. Ancak Taşkent valisi bunu görmezden gelip “Çar ile savaşmak için tekrar ordu topluyoruz, meclise çocuklarını gönder” der Kasım Töre’ye. Ancak o, kurulan tuzağı anlamaz. Taşkent’e yirmi adamıyla komutan oğulları Esengeldi ve Sarjan’ı, meşhur Ağıbay Batır’ı ve Sarjan’ın yirmi yaşındaki oğlu Erjan’ı yola çıkarır. Bunların Taşkent’e gittiği Arka’ya da ulaşır. Ojar’ın bahsettiği durum budur.

Seyten bu haberi önceden duysa da fısıltıyla söylenen bu sözlerde bir kinaye olduğunu anladı. Ojar’a sessizce baktı. Birden aklına bundan üç gün önce koynundan çıkarıp attığı benekli yılan geldi.

Parlak göllü, yeşil sırtlı, çam ve kayın ağaçlarının kapladığı kat kat kayalıklı Bayanavıl’dan yola çıkan Seyten, Karamendi Dağı’nın eteğine çıkıp, Balkaş’ın kuzey tepelerindeki Mın Aral’ın batı tarafına geçmek istedi. Üç gün önce bunlar Karamendi Dağı’nın verimli eteklerine ulaşmışlar. Bir haftadan beri at üstünden inmeyen Seyten, kervanın yerleşmesiyle birlikte, etrafı açıkça görünen kayalık bir tepenin başına çıkıp kestirmek istemiş. Uyuyup kalmış. Üstünden soğukça bir şey geçer gibi oldu. Gözünü açiverdi. Hiç kimse görünmüyordu. Herkes derin bir uykuda. Gökyüzünde yalnızca gümüş ay yavaşça süzülüyor. Bunu uyandıran ne? Seyten hareket etmeden sessizce yattı. Tam o anda göğsünün yanında birşeyler kıvıldır gibi oldu. Seyten, avucunu hafifçe yumup sağ kolunu göğsüne koyarak uyurdu. Ansızın karnına buz gibi bir şey dokundu. Seyten yılan olduğunu hemen anladı.

Hareket etmemek gerekiyordu. Dağlık yerin yılanı zehirli olurdu. Yılan sürünerek göğsüne doğru gelmekteydi. Böylesine soğuk, böylesine sert olur mu?! Pek çok kez ölümlerden dönen Seyten Batır, yüreği at gibi şahlandığından zor nefes aldı. Yavaşça sürünen yılan aniden Seyten'in hafifçe yumulu olan avcunun arasına başını soktu. Yayın balığı başlı, bilek kadar kalın, bileği taşı rengindeydi dağ yılanı. Eğer parmaklarından birini oynatsa bitti, uzun dilini çıkarıp ısırabilir. O anda yılan başını avuç boşluğundan geçirip, öbür tarafa doğru sürünmeye başladı. Belki, boğazına yaklaşmış sarmak istiyor. Seyten çocukluktan beri yılan, çiyandan korkmazdı. Bunların çoğunu ayağının altında ezip öldürmüştür. Göğsüne koyduğu koluna, bilek kalınlığındaki yılanın boyun tarafından kıskaç gibi nasıl dolanıp kaldığını, Seyten onu koynundan alıp attığı zaman anladı. Yılan dönüp sallanarak bileğine dolanır dolanmaz, güçlü eliyle bir iki defa iyice sıkarak boş bağırsak gibi leşini sündürüp oracıkta yere çaliverdi.

Bu Ojar da koynuna girmek üzere olan böyle bir benekli yılan mıydı acaba? Ojar ne kadar iri cüsseli olsa da Seyten'in çelik gibi sağlam, güçlü elinin bir sıkışına dayanamaz. Tebeşir gibi kırılıp at üstünden düşer.

Ojar, Seyten'in kızgın yüzünden bir tehlikeyi anlamış olacak, az önce istemedi söyleyi verdiği sözlerini değiştirdi.

— Hokand valilerine güvenmek zor. Fahişe kadın gibi, canlarının istediği yere doğru dönüvermeleri çok kolay... Maalesef erkeklerin ahmaklıkla ölmeleri içten bile değil.

“Hayır, Ojar eski Ojar. Bununla birlikte aynı kayığa binilir.” Seyten etrafına kaygıyla baktı. Hava kararmaya başlamıştı. Bozkır çölleşmeye başlayıp, yaz ortası geçerken etrafı sarı renk bürümüş, ince yonca ile kısa dikenler karışmaya başlamış. Her tarafta öbek öbek çam ağaçları görünüyor.

Güneş son ışıklarını tepelerin üzerine serip, bakir bozkırı kızıl ışıklara bezeyerek batmaya başlamış.

Biraz sonra kervan yoğun sazlıklı, yemyeşil ovaya indi. Bu yerler Karjas boyunun en ücra yaylası. Buradan ileride Balkaş bölgesi, Sarısu civarı ve Sır kıyıları başlar. Sıra sıra göçen halk arka taraflarında sislenerek kararan Arka dağlarına girmeye başladı. Artık güneş batıyor, karanlığın çökmesiyle birlikte ana yurtlarının en son otları da kayboluyor. Arkalarına her dönüp baktıklarında yüreklerine soğuk kılıç saplanmış gibi gönle hüznün, göze yaş geliyordu. Önlerinde onları ne bekliyor? Mutluluk mu? Zorluk mu?

Tam o anda batmaya yüz tutan güneşle birlikte acı, kederli bir ses işitildi. Tepeye doğru ilerleyen kervanın bir yanından yele ve kuyruğu kırılmış taya binen, ellerini koynuna sokmuş “Ah vatanım” türküsünü söyleyen on dört on beş yaşlarında esmer kız çocuğu görüldü. Doğanın acımadığı günahsız bir ceylan yavrusu gibi ağlayıp geliyor.

Göçteki herkesin gönül telini titrettiğinden herhangi birinin onun türküsünü kesmesi imkansız. Herkes başını öne eğmiş bir ah çekiyor. Seyten'den “dur” şeklinde bir emir gelmediğinden herkes türküyü kederlenerek dinlemekte. Kız çocuğu ağlayarak söylüyordu:

Vatanın bölemeden dağını taşını,
 Biz gideriz dindiremeden gözün yaşını,
 Ne yazmış, Yaradan, yok ettirmişcesine
 Göründüğünde halkımın altın başını
 Hayal edip iyileşmez can yarasını,
 Memleketin bıraktık engin bozkırını.
 Kendi iline sığamadan gitmekle
 Yad elden, biçare millet ne bulursun?
 Çıkmadan yatıp beşikten kaygı durup,
 Düğün çiçeği gibi yağmursuz kalmış solup,
 Nereye gitsen karşında uğursuzluk,
 Niye doğduk bahtsız halk olup.

Kız çocuğunun türküsü Seyten'in yüreğini parçalamışçasına yüzü üzüntü içinde yere eğildi. Eğer türkü daha da uzasaydı şu arkada kalan memleketin hasretinden yüreğinden kan damlayacak gibiydi. Bu darmadağın eden kedere dayanamayan Seyten “Dur!” diyerek elini kaldırdı, kızın türküsü bıçakla kesilmiş gibi durdu.

Artık kervan oyalanmadan, önünü arkasını toplayıp, gölün aksi yönüne doğru geliyordu... Önlerinde düz bir ova, oradan geçildiğinde çok yakın yerde kaçıp gittikleri yabancı bir yer.

Seyten birşeylerden şüphelenircesine atını durdurdu. Önünden gölle bir hizada uzanan gür kamışların belli belirsiz bir yerinden bir karartı geçer gibi oldu. Gözü ne kadar keskin olsa da ne olduğunu açıkça seçemedi. Av hayvanı dese, insan boyu uzunluğundaki kamıştan nasıl görünür? İnsan dese ıssız gür sazlığın içinde ne arar? Hırsız, eşkıya olsa burası uğursuz yerlerden uzak... Yoksa bunların izini takip eden bir düşman mı?

Seyten'in içine şüphe düştü. Fakat Ojar, onu bu kuşkudan kurtardı. Seyten'in gördüğünü o da görmüştü.

— “Seyteke” dedi o atından sendeleyerek inip, “Kervanın düzenini bozmamak lazım. Bu Mın Aral vadisi ürkütücü. Domuz da var kaplan da denir. Az önce farkettiler mi, şu taraftan koşan kurtu?..”

— Ben insandır diye düşünmüştüm.

— Buralara insan nereden gelsin? Ben açıkça gördüm. Kurt. Galiba tavşan kovalıyor olmalı, sıçrayarak koşan, vahşi olanlarından.

— Kurt diyorsan kurttur. Gençsin tabii, iyi görmüşsündür...

Artık kervan eskisinden daha düzenli ilerliyordu. Topuz, sopa tutan silahlı yiğitler etrafı sarıp, değerli malları ortaya alıyor, gürültü çıkarmadan, tek vücut gibi gidiyordu. Ancak gece yarısının geçildiği vakitlerde, kıyılarında atlı insan görünmeyen gür sazlıklı Basköl’ün yanına geldiklerinde:

— “Burada azıcık yorgunluk atsak olmaz mı, Seyteke” dedi, Ojar. “Kadın ve çocuklar iyice yoruldu, yiğitlerden bazıları da at sürmekten bezmişe benziyor.

— “Biraz daha ilerlesek... Yerleşmek için güvenli bir yer bulmamız gerek. Kervan için bu çevre hiç tanıdık değil. Yolu tehlikeli ve karanlık, bunu yalnızca Semen biliyor. Bize yol gösteren de ancak o.

O, Ojar’a bir bakış atıp, Seyten’e baktı.

— “Böylesine hızlı yürümeye halk dayanamaz. Atları dinlendirmek için de burası uygun. Buradan ileride çayırlar azalıyor ve kamışlıklar, sazlıklar çoğalıyor.”

— “Dediğin gibi olsun...” Seyten önce kendisi attan indi. “Herkes şafak sökene kadar kestirsin... Haydi biz de sırayla nöbet turalım.”

— “Tamam.”

Develer çöktürülüp, arabalardaki atlar çözümlenerek, göçerler gürültüyle yerleşmeye başladı.

Seyten yanına daire kurup toplanan yoldaşlarına:

— “Her nöbetçi bir saat kadar kervanın etrafında gezecek. İlk sıra benim.” dedi. “Benimle birlikte hanginiz kalıyorsunuz?”

— Ben

— Ben

— Ben.

İri cüsseli üç yiğit gruptan öne çıktı.

— “Sizden sonraki sıra benimki.” dedi Ojar.

— “Siz yatın. Ben şafak vaktine kadar dayanırım!”

— “Sizin daima dinç olduğunuz doğru. Bizim gibi gençlere gece nöbeti de ilgi çekici bir durum ya.”

Seyten cevap vermedi. Halka:

— “Haydi uyuyun!” deyip, nöbetçi yiğitleri yanına alıp, oradan ayrıldı.

Biraz sonra yorgunluktan halsiz düşen göçerler derin uykuya daldı. Vadinin taşları gibi yiğitler sopalarına başlarını yaslayıp, gürzlerini yanlarına yatırıp, atlarının dizginlerini kemerlerine bağlayarak kervanın içine dağılarak yerleştiler. Bir süre sonra her yerden horlama, tıslama sesleri duyulmaya başladı.

Bozkır derin sessizlikte, sadece sağda solda rüzgarın değmesiyle oyanayan tüylü sazlarla kamış başları uğuldamaya başlayıp aniden duruyor. Ara sıra göl kıyısındaki su kuşlarının tok sesleriyle balıkçıların bağırışları işitiliyor. Aniden aç tilkinin pençesine kapılan baykuş yere düşen bir çocuğun bağırması gibi ötüyor... Deliksiz uyuyup dinlenen kervan. Her tarafta uykusuz dolaşan, sığır boynuzu gibi kollara ayrılmış dört nöbetçi... Bunlar da yan gelip yatıp azıcık dinlenseler hiçbir şey olmayacak gibi. Memleketinden apar topar kaçan çaresiz göçerlere Yedisu ile Arka'nın kesiştiği bu yabancı avlakta kim dokunmak ister? Kim izler onları? Yine de sessiz gece kurulu bir tuzak gibidir, dikkatli olmak gerek...

Ay ışığı azalıp, gökyüzündeki yıldızlar birbiri ardına sönüp, şafak sökmek üzereyken Ojar, yanına Semen ve kervan hareket etmeden önce onlara katılan komşu köyden iki yabacı yiğidi alıp Seyten'in yanına geldi.

— “Seyteke, şafak sökmek üzere... Biraz gözlerinizi dinlendiriniz.” dedi o. “Biraz dinlensem fena olmaz, ortalık sakin gibi. Sabahki yolumuzda zor.” diye düşündü Seyten içinden. Böyle düşünse de:

— “Tamam, uyumasam bile kemerimi çıkarıp, biraz dinleneyim. Yiğitler de dinlensin.” dedi. Fakat yatmaya giderken tekrar durdu ve bekledi, “Ama dikkat edin, gölün çevresindeki sazlıklar çok ürkütücüymüş, kurt, yaban domuzu çok gibi.

Kendisi diğerlerinden ayrılarak, iki elini başının altına koyup sessizce yattı...

Nöbetteki dört yiğidin hiçbiri göz kırpmadan kervanı korumaktadır. Dış görünüşleri bir çoban köpeği, keskin gözlü bir bekçi gibi.

Seyten'in pır pır eden yüreği sakinleşeyim dedi. "Onlar gibi, 'sen dur, ben atayım' erkekleri olan halk dara düşer mi... Böylesine iyi insanları çok olduğundan Allah'a şükürler olsun..."

Altı günden beri "iz sürüp, peşimden gelen halkı kırdırmamalıyım" diye endişelenip yorgun düşen yüreğinin sakinleşmeye başlamasından mı yoksa uzun zamandır at üstünden inmeyen bedeninin bitkinliğinden mi, Seyten gökyüzünde yavaşça süzülen aya bakarak uykuya daldı.

Tam o sırada Ojar ile Semen kervanın ön tarafındaki gür sazlıklı menderesin yanında dolaşmaktaydılar. Kulaklarına kamışların arasından:

— "Ojar, biz hazırız", şeklinde kimden geldiği belli olmayan bir fısıltı işitildi. Ojar aniden duruverdi. Dönmeden:

— "Tuzağı kuramayan çomağını kaldırır." Babanın ağzına... Demin gün batarken biriniz görünüp Seyten'in dikkatini çektiniz. Daha yeni yattı. Biz şimdi onu yakalarız. "Haydi!" diye seslenildiğinde, "kimseye acımayın" dedi alçak sesle.

O, kervanın etrafından dolaştı. Yan taraftan yaklaşan Semen'e:

— "Şimdi Seyten'i yakalıyoruz", dedi.

— "Uyumadan mı?!", Semen'in sesinden korktuğu anlaşılıyordu.

— Çoktan uyumuş olmalı. Uyumasa da yakalamamız gerek! Jakıp, sen Sakıp'a git, çökmüş develere gizlenerek, alt taraftan gelsin. Sen kible tarafından gel. Sesini çıkartmadan basalım.

— Tamam.

— Seyten'in uykusu hafif. Üstünden kuş geçse uyanır. Tıkırtıları anlayıp yerinden fırlayıp kalkmak istedi. Ancak aniden üstüne karabasan gibi çöküp boğazından kısaç gibi tutan demir parmaklar sesini çıkartmadı. Göğsüne binen gülle gibi ağır dev cüsse ve iki kolunu tutan iki pehlivan yiğit Seyten'e fırsat vermedi. Çabucak iki eli arkasından kıl yular ile sıkıca bağlanıp, ağzına mendil tıklandı. İki gözü kör edercesine bağlandı. Seyten'in aklında yalnızca: "Keşke! Keşke!" şeklindeki istek boğazına düğümlendi.

— "Bunun işi tamam", dedi tanıdık tok bir ses. Semen sen burada dur. Haydi sizler askerlere gidin. Bellerine bağladıkları atların yularlarını kesin, eyerlerinin sağ üzengilerini çözüp alın!

Seyten kıl yuları bileğine dolayıp çırpınmaya başladı. “Eyvah, bu ses kimin? Ojar elbette! Alçak, boş yere şüphelendirmemişsin? Vah! Vah!” Seyten biraz sonra yalnız kaldığını anladı. “Hayır yalnız olmamalıyım. Daha demin Ojar ‘Semen, sen burada bulun’ dememiş miydi? Yoksa o da düşman mı oldu? Kör olası gözüm neleri görürsün?” Seyten ağa takılan balık gibi çırpınmaktaydı.

Ancak, düşman, niyetinden de kendi dediğinden de şaşmadı. Uykudaki askerlerin yarısının atları çözülp bazılarının üzengileri alındığında, uykusundan korkuyla uyanan genç yiğitlerden biri, bir uğursuzluk olduğunu hemen anladı. Karanlıktaki kişileri görüp:

— “Düşman geldi! Düşman geldi! Atlara! Atlara! Seyten Ağa!” diyerek sazlığın kenarına çıkıp bağırdı. Yağmaya, saldırıya alışkın halk yerlerinden fırlayıp kalktı. Şafağın sökmeye başladığı saatlerdi, gür kamışlıktan gözetlemek için gönderilen otuz kırk kadar atlı asker de çıkıp geldi. Çımlayan fitilli tüfeklerin sesi işitildi. Uluyan köpek, ağlayan bebek... Atılan tüfek... “Ey, Allahım, sen koru” şeklindeki korkmuş, ürkmüş sesler her tarafa bir kargaşa yayıyor, az önce uykuya dalan olaylardan habersiz kervan gürültü, patırtı içinde kaldı. Aniden:

— “Hücum, yiğitler!” şeklinde sert bir ses duyuldu, Seyten’in iri yarı, uzun yelesi kır aygırını sürerek Ojar başka bir yerden çıkageldi. Başında örtü, kollarını sıvamış. Elinde keskin kılıç, vahşi kurt misali iki gözü ateş gibi parlıyor.

— “Ölürsek şehidiz, öldürürsek bahtlıyız”, dedi, tekrar bağırarak. “Haydi gelin peşimden!”

— “Ojar! Haydi, Ojar!” dedi atlarına binip yetişen bazı yiğitler.

Ojar’ın yanına toplanan, taş gibi duran küçük bir grup “Ya Allah!”, “Erenler!”, “Aydabol!”, “Karjas!” diye birbirlerine nara atıp cesaret vererek, gürzlerini kaldırıp karşı tarafa atıldı. Önlerinde Ojar. Ancak o karşı sipere ulaşır ulaşmaz atının yelesini kucaklayıp yığıldı.

Tüfeğin soğuk sesine alışkın olmayan acemi askerler, komutanlarını kaybettikten sonra baraja gelip hızı kesilen dalga gibi düşman mevzilerine dayanıp duruverdiler. Bazıları atlarını çevirip geriye koşturdular. Kılıcını kaldırıp üstüne akın eden düşmanın iki askerine yerde iki büklüm yatan Ojar bağırarak:

— “İnin atlardan, köpeğin evlatları!” dedi. “Bağlayın hemen benim ellerimi! Götürün çabuk Seyten’in yanına... Şehre geldiğinde çözersiniz, halkın arasından çıkana kadar bizi birlikte tutun!”

Ojar’ın ellerini arkadan bağlayıp, darmadağın olan halkın tam ortasından bir uçta duran Seyten’e götürülürken o, birinin:

— “Ah isteğine ulaşamadı, koç arslanım!” şeklinde inleyen sesini duydu.

Ojar bön bön halkın yüzüne bakmaya dayanamayıp, sallanarak geçiverdi... Yağmalanıp, talan edilen kervan, tüyleri yolunmuş turnaya dönüp bütün ihtişamını kaybetti. Artık geri dönmek istiyordu.

Soğuk tüfekli, kızgın kılıçlı orduyu idare eden Başçavuş Lebedev şaklatıp kamçısını kurt saldırmış koyun gibi dağılan halkı geniş bir meydana topladı ve yanında duran Konırkulja Ağa Sultan’ın küçük oğlu sarı ala düğmeli Şingıs’a kızıl bıyıklarını dikerek bakıp:

— “Nerde öyle kaçıp kurtulmak? Sor şu ihtiyardan” dedi kervanın önde gelen, saygın aksakalını göstererek. “Çar hazretlerinin hükmünden kurtulmak ecelden kurtulmakla aynı şeydir.”

— “Bizim suçumuz yok” diye aksakal cevap verip başını eğdi. “Sürüden ayrılanı kurt kapar. Irmak nereye düşerse damlası da oraya düşer.”

Tercüman sıkıntıya düştü. Yine de belli etmeden:

— Altın, Altay, Toka, Uvak özgür diye siz de mi bağımsız olmak istiyorsunuz? Yoldan çıkaranı takip edip azayım mı diyorsunuz? Sarjan Sultan tuğ diktireli, halk da at üstünden inmez oldu. Kaç oba kırgına uğradı. Duracağınız vakitler olmayacak mı, yoksa delirdiniz mi?

İhtiyar derin bir iç çekti.

— Şimdi sen söyledin ya, Altın, Altay, Uvak, Toka öbür tarafa geçti diye. Kırık yerden diğer yerlerde mikrop kapar ya. Onları örnek alıp diğerlerinin de buna kalkışmayacağını nereden biliyorsun?

— O zaman çara, ağa sultanlara niye suç atıyorsun?

— Evladım, halkın huzurunun bozulduğu kötü günler gelmedi mi” dedi ak sakal oflayarak. “Tatlı dil yılanı deliğinden, acı söz Müslümanı dininden çıkarır. Biz yalnızca hayvan güden, uysal bir milletiz. Obada atılan tüfek yalnızca atı ürkütmez...”

— O tüfeği attıranlar sizler değil misiniz?

— O zaman bize koyun olup kesilin mi diyorsun?

— Elinden koyun olmaktan başka bir şey gelmiyorsa, yazın yaylanı, kışın kışlağını bilip kendi halinde yaşamaz mısınız?

— “Beni kendi hâlime bırakıyor musun?” İhtiyar tercümana delici gözlerle baktı. “Ahırın yanına kurt inini kazarsa, koyunda akıl kalır mı? Askerlerinin doğrulmuş tüfekleri, memleketime kurulmuş bu kaleler o kurdun inleri değil mi?”

— Sizler sesinizi çıkartmazsanız, onlar da tüfeklerini doğrultmazlar.

— Ya, sesimi çıkartmayayım mı? Boğazlamak için yatırdığında inatçı keçi bile bağırıp ölür. Sen bize bu keçi kadar da olma mı diyorsun? Yok, evladım, vatanımızı parçalayıp nehrimizden balık avlayan Rus’a kamçı kaldırmayacak hiçbir Kazak yoktur. Hele kılıcını sallayıp kapıdan girip baş köşe benimdir diyenlere...

— Evet, böylelerine ne yapabilirsiniz? Elinizden gelen bugünkü gibi boşuna helak olmak mı?

— “Şerefli ölmek şandır.” İhtiyar tercümana alıcı bir kartal gibi korku saçan bir bakış attı. “Evladım, benimle tartışmandan farkettim, sen Ebu’l-hayr’ın veya Veli Han’ın neslinden birine benziyorsun... Baş kesmek olur, söz kesmek olmaz demişler, bir sorum var...”

— Nedir?

— Ebu’l-hayr’a da Veli’ye de çar hazretleri, hanlıkları ile birlikte kunduz derisinden elbise, işlemeli taç, altın kabzeli elmas kılıç verdi. Kunduzdan elbise ile işlemeli taç vermesi anlaşılır, beyzadeler giysin diye elbette. Ancak kılıcın anlamı ne? Onu kimin kellesine sallasın diye armağan etti?

— Çar hazretlerinin sözüne itibar etmeyenlerin!

— Doğrusunu söyledin, erkek adamsın. Ancak biz çoğunluktaız. Sıradan halk da olsak, kanımız bir Kazak’ız. Veli ile Ebu’l-hayr neslinin, hepimizin birden kelleminizin alınmasına yüreği nasıl dayanır?

Tercümanın bembeyaz yüzü sapsarı kesti. Senin dedelerin Kazak halkının kana susamış katilidir diyen, bu sözünü esirgemeyen ihtiyarı ayağının altına almaya hazırды. Az önce Başçavuş Lebedev’e ihtiyarın sözünü çevirmemişti. Şimdi engel olamadığı ince dudakları titreyerek:

— “Yüzbaşı mirza,” dedi öfkesini gizleyemedi, Rusça, “Bu kara sakal, çar hazretlerine küfür etmektedir!..”

— “İt soyu!” dedi Yüzbaşı kızıl bıyıkları sinirden küçük köpek yavrusunun kuyruğu gibi titreyerek. “Gösteririm ben ona, yüce çara nasıl dil uzatılmış!” Yüzbaşı, atını sürüp Abzal aksakalın karşısına vardı ve heykel gibi kıvıldamadan duran halkın aksakalını, buzağı dişli,

kurşundan saplı kamçısı ile başından çekip çekip yere çaldı. “Al sana! Al sana! Çara dil uzatacak kadar cesursun ha!”

Kulaç gibi sallanan kamçı havayı kesip ısıklar çıkarıyordu. İhtiyarın başından kanlar fişkırmaya başladı, ancak Abzal, kaya gibi sesini çıkarmadan hareketsiz durmakta.

Bu vahşeti gören halk geri çekilip donakaldı. O anda Rus devrinden de beter korkuya kapılmışlardı. Ancak kılıçlarını çeken Rus askerlerini görüp, tekrar hareketlendiler.

— “Öldürdü zavallıyı!” diye bir kadının acı çığlığı duyuldu.

Bozkır tekrar sessizliğe gömüldü. Öfkenin hakim olduğu kalabalık halkın yüreği deniz gibi kabarıp da kayıkları sallıyorcasına bütün herkesin gördüğü bu dehşet verici olaydan korkup darmadağın oldu.

— “Bu dik dik bakan kedi bıyıklının vurmasına üzülmiyorum” dedi Abzal ihtiyar yüzündeki kanı silmeden. “Sarı kırmızı düğmeli sultan nesli, kan kardeşim, soydaşım idin. Senin araya girmemene kahroluyorum.”

Böyle söyledi ve Abzal kalan gücünü toplamışçasına geldiği yere doğru ağır adımlarla yürüdü.

Halk da onun peşinden gitti.

“Halkın gözünde ihtiyarı boşuna dövdü bu aptal komutan” dedi içinden Ojar. “Hepsi zıplasa yer titrer. Zulmü kendi gözü ile gören halkı zaptetmek zordur. Bugün Seyten’ini yakalasan, yarın başka birini bulur. Halk olarak toplanıp çara karşı koymak yalnızca bizim geleneğimiz, halk bunu iyi bilmez mi? Her boyun her kavmin kendi önderi var. Hiçbiri diğerine güvenmez. Peki hepsini bir araya getirecek bir önder bulunursa ne olacak? Kazak vahşi at gibidir, kim ehlileştirirse yalnızca onu sahibi bilir. Böyle biri çıkarsa, bu halk peşinden yola koyulup gitmeye hazır...”

Aynı halatla bağlanan Seyten ile Ojar’ın karşısından “elveda, iki aslan!” diye peş peşe yola koyulmuş kervanın son kafilesini geçiverdi. Ojar daha da düşünmeye başladı. İçindeki sevinç dışına çıkmaya hazır.

“Benim böyle ele geçirilmem doğru oldu. Az zamanın sıkıntısı hemen unutulur. Peki ya, ihanetimi bilse bu millet...”

On kadar asker kervanı önüne katarak, Bayanavıl tarafına doğru gitti, kalanlar bağlı olan Seyten ile Ojar’ı alıp Ombı’ya doğru yöneldi.

Bunlar üç gün sonra, Bayanavıl bölgesinin Sibiryaya ile sınırdaş Törtköl vilayetinin topraklarına ulaştılar. Hayvanları telef olmuş, hatta otlağı bile kuruyup bitmiş bir obaya gelip

yerleştiler. Bura, civarın beyi Bektas'ın oğlu Taymas'ın obasıymış. Taymas uzun boylu, iri cüsseli, beyaz tenli, sarışım biri. Karjas boyunun yeğeni. Yakalanıp getirilen Seyten ile Ojar'ı görüp obanın beti bereketi kaçıp bir uğursuzluk başladı. Yüzleri soğuk, eğri kılıçlı, tüfekleri kalkık Rus askerleri oba içinde at sürüp korkudan akılları baştan aldı. Bedenlerini korku kaplasa da halk bir yolunu bulup Seyten'e gelerek selam vermekte. Uzun zamandan beri uyku görmediğinden mi Seyten'in büyük ela gözlerinde tükenmeyen bir keder izi oldu. İki eli arkasında sıkıca bağlı, üstündeki beyaz ipekten bol gömleğinin yakası yırtılmış, her yerinde kurumuş kalmış kanlar... Yakalandıktan sonra dövülmüş olmalılar, derince parçalanmış göğsünün açık olan yerlerinde teninin kızarmış kısımları görünüyordu.

Dün halkının bütün dertleriyle uğraşıp Çar'a karşı çıkan adamın bugün böylesine kötülöklere maruz kalması Taymas'ın aklını karıştırdı. Onun böyle yangına düşmüşçesine ne suçunun olduğunu öğrenmek istedi. "Bütün suçu memleketini korumak istemesi mi? Çar'ın otoritesine baş eğmemesi mi? Eğer bütün suçu bunlarsa o zaman bu şekilde zulme uğrayan yalnızca Seyten mi? Kurtlar, kuşlar bile kendi inini, yuvasını korur. İnsanoğlu neden böyle yapmasın? Öz vatanını, öz yurdunu neden korumasın? Böylesine haklı bir davranışın için de hatalı mısın? Hayır hatalı değilsin".

Taymas, Seyten ile ne kadar konuşmak istese de fırsatı olmadı. Tutsağa hareket etmeden göz altında tutan askerler kimseyi yaklaştırmadı. Lebedev ile şingıs, ikisi de hem obanın içine hem de Ojar ve Seyten'in kaldığı eve nöbetçiler koydu. Kendi askerlerini de çok uzaklaştırmadan bu civardaki konu komşuların çadırlarına, barakalarına yerleştirdiler.

Gece ılıktı. Lebedev Taymas'a çadırının bir köşesinde yatmasına izin verdi.

Gece kapkaranlık. Üstüne deve tüyü kalın yorgan serilmış gibi bunaltıcı bir sıcaklık hissediliyor. Birden bire sakinleşen oba hareketsiz bir ceset gibi, yalnızca sağda solda aç acına bırakılan askerlerin atlarının solumaları ile nöbetçilerin yavaşça fısılđaşmaları işitiliyor. Başını kaplayan türlü düşünceler, kanlı savaşta yakalanan şu Seyten ile Ojar'ın acınacak halleri keyfini kaçırıp Taymas gözünü kırpmadan sağa sola dönmekteydi.

Aniden kulağına acıklı, ağlamaklı bir ezgi geldi. Taymas kulak kesilip, bu "Ah Vatanım" bestesi ile hüznü türküyü söyleyenin Seyten olduğunu anladı. Taymas iyice sessizleşti. Artık Seyten'in söylediği türkünün sözleri daha iyi işitiliyordu:

Elveda, geniş bozkır, vatanım,

Göçen kazlar gibi herkesin göçtüğü vatanım.

Ne yazık ki Kazak olgunlaşıp halk olmadan,

Kurda kuşa yem olup yok olan vatanım,

diye ağlamaktaydı.

Seyten daha da söylemek istiyordu, Ojar'ın azıcık öfkeli sesi onu durdurdu.

— “Seyteke, içinize sığmıyor mu yanan ateşiniz?..” dedi.

Seyten ele geçirildiğinde gözü görmese de, sesini benzeterek, kendisini bağlayanlardan birini Ojar sanmış. Ancak onun da bu şekilde bir duruma düşüp, kendisi ile birlikte esir edilmesine şaşırarak bu düşüncesinden vazgeçmiş. “Ah, buna sesi benzeyen kimdi acaba?” diye akli karışmış. Böyle olsa da içindeki şüphe izin vermedi, laf atıp bir sır açmak istedi. O anda lafı dolandırarak söze başladı:

— Ojar, söylenmeyen öfke içte yatan İskender'in çift boynuzu gibidir...

— Dertleri bitirecek vakit gelecek nasılsa.

— “Zamanımın bitmeye başladığını bilip alay ediyorsun ha”, diyerek Seyten biraz sinirlice gülerken yavaşça iç çekip söyleyi verdi: “Boz turgay gibi küçük olsa da yükseklerden uçan bir halkım vardı, bu biçareyi, bir kuzgun kapıp gitmesin diye o yıl biricik kardeşim Tayjan, Çar'a karşı ordu oluşturduğunda sen de gelip katılmıştın...”

Ojar cevap vermedi. Tayjan'ın da yakalanmasına Ojar'ın sebep olduğunu Seyten biliyordu. Bu yüzden “Suçsuz ise onu incitmeyeyim” diye iyi niyetle konuştu.

— “Memleketin için canını feda edebileceğine o zamanlarda inanmış gibiydim. Kumbel'deki obadan başlayıp keskin kılıcının hışımıyla pek çok yeri aldın. Hatırında mı düşman askerinin seni Karajal dağlarındaki ırmağa döktüğü? Siz orada Sarjan'ın adamlarını arka tarafa çıkarmıştınız. Sen bölüğünle keskin kılıcını iki gün kadar onlara set yapmıştın.” Seyten geçmişte kalan bu günleri hatırlarcasına tekrar yavaşça içini çekti.

— Adım attığın yer buz tutup, donakalan Bayan Dağı'nın tepelerine keçe döşemiş. O zamanlar iki yüz kadar aileyi elinizde tutabildiniz. Ah, ne yazık ki kara kış hışımıyla gelip, korunmasız, açtıktaki halk o kıtlık yılında telef oldu.

Ojar'dan hâlâ bir ses yok. Seyten'in yorgun sesi artık iyice net duyulmuş:

— O seferdi işte, Tayjan'ın yakalanıp ölüm cezasına çarptırıldığı... Seni de askerler ele geçirecekti, obanın elliye yakın genç delikanlısını, uğruna kurban edip ben araya girdim... Kurtulduk. Bir ihtiyar nasıl savaşır, bizden sonra memleketi senin gibi gençler idare eder diye güveniyordum. Onun için de o zamanlarda seni göz bebeğimiz gibi korumadık mı? Seyten bir an duraksadı ve Ojar'ın cevap vermesini beklemeden tekrar konuşmaya devam etti.

— Sen gençtin. Ama değer taştan, akıl yaştan, kimsenin bilmediğini sen bileceksin. Bütün Karjas'ın elli gün efsane edip anlattığı şeyi, sen bir gecede söyleyeceksin... Eskiden söz

ustasıydın. Şimdi göçmen halkın ağzını, ayağını bağladığı buzağısı gibi lâl olmuşsun... Ölürsen şehit, öldürsem gaziyim diyenlerdenim. Elimde gerçek bir Kazak'ın bir damla kanı yok. Senin elinden ölürsen, pişman olmam, şerefim daimdir. Peki ya senin?

Ojar dönüp zorlukla cevap verdi:

— Benim de...

Seyten yarım kalan sözüne tekrar döndü.

— Evet, o sefer ben sağ kaldım. Ama elime ne geçti? Biricik kardeşimden ayrıldım. Memleketimi yağmalattırdım. Bütün elde ettiğim şey bu mu? İşte, yolumdan gelen halk daha da zor duruma düşmedi mi?

Ojar'ın hızlı bir hareketle ayağa kalkmasını Taymas dikkatle izledi.

— “Kör deveyi de görmez”, dercesine onun biraz incinmiş sesini işitti: “Bütün Kazakları kendin gibi sanma... Sen Çar'a karşı çıkarken ona kucağını açıp karşılayanlar az mı? Onların hakkı değil.

— Yahu, sen ne diyorsun?

— “Duymadın mı?” Ojar kıkırdayarak güldü. “Halini bilmeyen boştur, derler... Söyle haydi, elinden ne geldi?”

Taymas sessizce dinledi. “Yahu, bu Ojar ne diyor? Aklından başka şeyler mi geçiyor, nasıl olur?”

Seyten aniden sesini yükseltti.

— İçimde bir sıkıntı vardı... Yanılmamışım işte...

Tekrar her ikisi de sessizleştiler. Artık konuşmaları bitti diye düşünüp Taymas yastığa başını tekrar koyuverdiğinde Ojar'ın kızgın sesi işitildi:

— Şimdi vatani korumanın değil canı korumanın zamanıdır... Yine yaban atı gibi sürü sürü olup uçsuz bucaksız bozkırında kervanlar halinde kalabalık Kazaklar, tuğ dikip halk olmaktan mahrum kaldı. Bunu niye düşünmüyorsunuz?

— “Halk olmayı Çar'ın cellatlarından mı öğrenmek istiyorsun?” diyen Seyten'in öfkeyle dolu gülümsemesi açıkça görüldü.

— Öğrensem ne olur? Öğrenirim! Sen öğrenmiyorum desen de o zorla öğretiyor.

— “Öğren, öğren...” dedi Seyten alaycı bir tonla. “Senin gibiler oldukça onlara öğretmek kolay gelir.” O artık gülmeyi kesti. “Hayır, Ojar, böyle olmaz” dedi. “Sen yabani at dedin, ben katliam diyorum, ikimizin de ortaklaştığı Kazak dediğimiz yurdumuz var... Karga yavrusunu beyazım diye, kirpi yavrusunu pamuğum diye sever. Sen Kazak’ını niye sevmiyorsun? Oysa ben..”

— Evet sen... Söyle, söyle...

— “Ben onları halkım diye yüceltiyorum. Bu nedenle onlar için ölümü de göze alırım.” dedi Seyten sözünü devam ettirerek. “Ana babanı seçmek mümkün değildir, ait olduğun milleti de seçemezsin! Ona aciz de yabani de, ancak alnımıza yazılan bu millet, ben onu senin söylediğin aciz ve eski haliyle de seviyorum. Her kim bu Kazak denilen kartalın kanatlarını kesip, besi kuşuna çevirmek isterse, o benim gerçek düşmanımdır, öz evladım bile olsa boğazından yakalayıp kendi ellerimle boğmaya hazırım.

Ojar tekrar alay ederek sormuş:

— O halde beni neden boğazlamadın?

Seyten aniden nefesi kesilircesine yavaşça cevap verdi:

— Zalim kader, geç anladım!

— Yenilen insanın dertli olması normal. Pişman ol Seyten. Bu gece ikimizden başka bizim konuştuğlarımızı duyan yok, bunu için açık konuş. Ben sizler gibi boş vaatlere inanacak insan değilim.

— “Tamam, şimdi anladım, beni bağlayan da sendin işte...” İkisi de uzun süre sessizce kalakaldılar. Bir süre sonra Seyten:

— “İnsana çok yaşasa da az gelir, yani insanoğlunda hayaller çoktur...” deyip yattı: “Ama ben uzun bir ömür istemiyorum. Keşke yalnızca bir saatlik özgürlük verse!”

— Beni öldürmek için mi?

— Evet, seni. Milletini, vatanını, öz kardeşlerini satan senin gibi caniyi kendi ellerimle öldürsem bu fani dünyadan başka bir şey istemezdim!

— Ama bu hayalinin gerçekleşmeyeceğini sen de biliyorsun işte, neden kendini tüketiyorsun?

— Bütün pişmanlığımın aslı budur! Keşke, ah felek, senin bizi yakaladığını bir Kazak bilse!..

— Umutlanma. Karanlık gece söylemezse, sırrım benimle birlikte mezara gider!..

Hayır, Ojar'ın sırrı biliniyordu. Onu beklenmedik bir yerde Taymas duymuştu.

Taymas sabırlı insan. O gece, alelacele hareket edip Ojar'dan oç almayı uygun görmedi. Etrafı saran Rus askerleri uyandığında kendisinin boş yere öleceğini de düşündü. Ayrıca memleketini yine yeni bir belayla karşı karşıya getiririm diye korktu. Ancak Ojar'ın şu tüyler ürperten hâli, onun sanki uçurum dibinde yarı uyur yarı uyanık bir hâlde olduğu hissini uyandırdı. Sakin gönlünü alt üst etti. Seyten gibi vatanının, milletinin çıkarlarını düşünen, saygın bir insanın kaderini hatırlıdan çıkartmamaya kendi kendine söz verdi.

Şafak sökerken pek çok asker Seyten ile Ojar'ı birbirlerine sıkıca bağlayıp tekrar yola çıktı. Ojar'ın Seyten'le neden birlikte bağlandığını Taymas hemen anlasa da geceki konuşmayı duymamış gibi davranıp, ikisine de:

— “Sağlıcakla kalın!” deyip geri döndü. Böyle gözünden boncuk gibi olup yere akıp yuvarlanarak giden yaşları yeni ile sildi.

Bu, Seyten ile düşmanın gözü önünde açıkça vedalaşamadığı dostun, yüreğindeki acının yaşlarıydı. Taymas bu yaşını ölene kadar içinde bir kin olarak saklamak istedi.

II

İncecik akan Elek Nehri, yılan gibi sinsice süzülüp, durmadan akmakta. Bazen kamışlarla, bazen küçük söğütlerle çevrili kumlu kıyıya, küçük çocuk gibi agulayıp birşeyler söyleyerek kıs kıs gülüyor. Bu nehrin şu kıyısına, Kandıgaş taraflarını kaplayan kalabalık göçebeler gelip yerleşti. Bu Tilensi'nin oğlu Jolaman Batır'ın emrindeki Tabın boyunun göçüydü. Onlarla aynı anda gelenler Jagalbaylı, Şömekey, Şekti obalarıydı. Tabın göçü bu Elek Nehri'nin Ak Yayık'a dökülen kıyısından doğuya doğru ilerleyip gelmekteydi. Diğer sülaleler yan taraftan veya Yayık'ın yukarı ağzından gelip katılmış.

Jolaman'ın göçü Seyten'in göçüne asla benzemez. Keçe çadırdan başka, büzülerek dikilen koyu kahverengi barakalar ve beyaz çadırlar görünüyor. Hayvanların çoğu deve ve koyun. Sürü sürü atlar da var. Bunların görünüşü bir başka. Uzaklara yorulmadan koşan sümbül yelesi Kazakların güçlü atları ile karışık kaz boyunlu, uzun ayaklı, uzun gövdeli Türkmenlerin Ahalteke, Tekejavmıt neslinden olanlar da göze çarpıyor. Göçün de hayvanın da gözdesi deve. Yeleleri açılan kulaç gibi sallanan çift hörgüçlü erkek develerle birlikte, büyük tavşan gibi yüzülmüş yeni doğan tay gibi kısa tüyü, Arabî, pembe, tek hörgüçlü develerle karışık, üstüne sekiz kanat çadır yüklesen de ses çıkarmayan tek hörgüç cinsinden damızlık dişiler... Koyun ve keçilerin çoğunluğu tiftik yünlü, dağ keçisi boynuzlu teke, memeleri kova gibi, gür sakallı kısa boynuzlu keçi, sürüden yavaş yavaş ayrılarak yayılan beyaz oğlaklar, ipek yünlü keçiler. İnsanların elbiseleri de Arka çevresinden olanlardan farklı.

Başlarına giydikleri göğüslerine kadar örten deve tüyü başlık, alt tarafları baltanın ağız gibi kıvrılmış, nakışlarla süslenmiş, ucu sivri kalpak... Diğer kalpakları da farklı. Üstü kadife kaplı, alt tarafı deri ile çevrelenmiş keçeden. Sivriltilmiş tepesinin kulak tarafından başlayıp yukarı doğru altı kısımlı edip sırma işlenmiş. Deri şalvar, deve yününden cepken, geniş çizme, gri, çam ya da kızılcağ ağacı renginde boyanmış yumuşak elbisenin, kısa, süslü cepkenlerinin etek ve yakalarında nakışlanıp altın işlenmiş...

Ancak kadınların elbiseleri Arka giyimleri ile aynı. İşlemeli yelekler, sırmalı çapanlar. Kunduz derisinden börk, gümüş işlenmiş gelin başlıkları. Sırma ile işlenmiş, gümüş para takılmış, yerleri süpüren geniş etekli kadife, pamuklu gömlek. Orasında burasında kenarlarına kadife şeritler tutturulmuş, beli büzölmüş, ipi inceltilmiş kadife yelek, cepken. Gümüş toka, altın yüzük, taşlı gerdanlık, som altından bilezik, işlemeli küpeler... Hepsi de bütün Kazak kadınlarına yakışan şeyler. Ancak, kadınların giysilerinde de farklılıklar var. Küçük cüzde baş örtüsü yerine güneşlik giyilir. Genç gelinler bu nakışlı, işlemeli baş örtüsünün bazen kulağa gelen kısmına veya tepesine kuş tüyü de takar. Ancak kızlar, Orta cüzün kızları gibi ince bellerini büzen kemer, tüylü takke tercih etmezler.

Kalabalık halk buraya dün, akşama doğru gelip yerleşmiş. Develerin kumunu temizleyip, çiftli çadırlar kurup iki üç gün mola vermeyi uygun görmüş.

Uzun yolda deveden ziyade at daha dayanıksızdır, geceden beri, nehrin kıyısındaki sazlıklara karışmış yeşil çimenlerle tepe üstündeki pelin otlarına yumulmuş, çabucak karınları şişmeye başlamış.

Bu kervan da her zamanki gibi sıradan bir kervan değildi, telaşlanmış, korkmuş, öz memleketin geniş yaylasından göçen bir kervandı. Sıra sıra olup yerleşen obaların üstü başı derli toplu. Bunları savuran adeta hafif esen bir rüzgar değil, bütün Yayık ve Elek, Jem boylarını korkutmuş, halkın başına gelen büyük afetti. Erkekleri savaşa götürdükleri yürük atlarının eyer takımlarını çıkarmadan gece etrafta otlatmakta. Henüz düşman eline düşmeyen yiğitleri de baskın yemeyelim dercesine zaman zaman batı tarafına gözlerini dikip, kılıçlarını avuçlarında sıkıyorlar. Bazı korkusuz yiğitleri çadırların, barakaların karşısında ince bir şimşegi andıran mavimsi çelik palalarını bileliyor... Çocukların da benizleri solgun. Onlar her zamanki gibi gülüşüp oynamıyor, bir araya gelip, toplanıp bunlar da birşeyleri kendi aralarında fısıldaşarak konuşuyorlar, Tobıl'ın esmer güzellerinde de güleç yüzler yok, her zamanki gibi yorgun ve bitkin deve yavrusuna benzer gözleriyle dostlarına bakmıyorlardı. Kara bulutlar gibi obanın üstüne çullanan bu kasveti yalnızca sağda solda şingirdayan kızların tokalarının sesleri ile gökyüzünde sıralanıp uçan kazların, ördeklerin sesleri bozuyor.

Aslında bu obalar şu batı tarafından haber bekleyip harekete geçmek üzereydiler. Bu nedenle oba halkı kible yönüne sık sık bakıyor. Özellikle orada tepe üstüne toplanan ihtiyaçların içindeki iri cüsseli, kara sakallı, orta yaşlardaki bir adam sabırsızlık içinde. Kible yönüne

gözlerini dikip kalmış. Üstünde demirden kısa zırh, başında demirden miğfer. Zırhının yenleri dirseğine kadar iniyordu. Bileğinin içinden giydiği mavi kadife cepkeninin yeni sarkmaktaydı. Nakışlı mavi kadifeden geniş paçalı şalvar. Ayağında gümüş işlemeli geniş konçlu çizme. Zırhını şalvarının içine sokmuş. Gümüş kemerinde pirinç saplı, kını altın kaplamalı kılıç. Sol kolunun dirseğine asılmış çelik kalkan. Şimdi barış zamanı olduğundan kenarlarına altın işlenmiş mavi kadifeden kaftanı omuzuna atıvermişti... Bu sert mizaçlı adamın heybetli yüzünde artık büyük bir endişe var.

Bu kişi diğerlerinin komutanı. Tabın sülalesinin beyi, binlerce sürünün sahibi Sultan Tilenşi'nin oğlu Jolaman Batır idi.

Jolaman birden kayalıktan kızıl tilki görmüş kartal gibi, ani bir hareketle ileri atılıp durdu. Akına azıcık kan kızılığı bulaşmış büyük keskin gözlerini ufka dikip hiç hareket etmeden donup kaldı. Diğerleri de o tarafa doğru baktılar. Artık onlar da Batı yönündeki beyaz toz bulutunu gördü. Bir zaman sonra nihayet tozu dumana katarak dört nala süzülüp gelen yalnız atlıyı herkes gördü.

Bu saatlerde altın ışıklarını tepelerin başına yayarak güneş batmakta idi. Kadınlar çakmak taşları ile ateş yakıp kazanları kaynatmaya başlamış. Obanın her yerine ak dumanlar yayılıp, herkes akşam hazırlığına başlamış.

Tepedeki küçük kalabalığın gözüne çarpan yalnız atlıyı artık bütün oba gördü. Bütün dikkatler tozun kalktığı taraf doğru kaydı.

Hepsinin yüzünde umut ışıkları beliriverdi. Bazılarının içinde şüphe de var. Her taraftan umutlu, birbirlerine yorum yapan sesler duyulmaya başladı:

- Ey Allahım, hayırlara vesile olsun!
- Adak, adak!
- Eyvah, bir sürü kurt geliyor!
- Arkasından düşman kovalıyor sanki!
- Hayır, müjdeler getiren biri gibi!
- Ağzına sağlık!

Altındaki cılız, boz yarış atı terden sıırıslam olmuş kişi Jolamanların durduğu tepenin eteklerine gelip durdu. Uzaktan koşup gelen küheylan iki böğrü sallanarak, ağır ağır nefes alıp, burun delikleri inip kalkmakta. Üstünden çıkan beyaz lekeli köpükler yere süzülüp düşüyor. At üstündeki kara yağız, taze kayın gibi sert, sağlam vücutlu yiğit nefes nefese. Uzun süre at koşturmaya dayanmak için kara bacağından başlayıp gövdesine kadar bütün vücudunu saran kıl

organla kendini sıkıca bağlamış. Yalnızca iki eli boşta. Dudakları kuruyup, güneşin kavurduğu esmer yüzünü bembeyaz tuzlu toprak kaplamış. Ancak gözleri ateşler saçarak parlıyordu.

— “Ey yiğidim, hayır mı şer mi?” diyerek Jolaman merakla yanaştı.

— “Kötü haber, beyim, kötü!” dedi yiğit dili dolaşarak, güçlkle. Bizi önüne katıp Orenburg’tan kalabalık ordu çıkmış!

— Ya öyle mi...

— Ne yapmamızı emredersin?

— Hangi taraftaymış çıkan ordu?

Jolaman’ın yüzü asıldı.

— Bizim mektubumuzdan bir haber var mı?

— Şimdilik hiçbir haber yok.

— Yine her zaman yaptıklarını yapmışlar, diyerek Jolaman genç yiğide baktı. Uzun boylu, güzel atının üstünde kurşun koyulan keçinin aşık kemiği gibi sert oturan bu genç yiğidin görüntüsüne imrenircesine gözünde bir ışık parladı ve birden üflenerek söndürülmüş kandil fitili gibi yok oldu. Jolaman, az önceki gibi değil, içindeki duygulara sabır galip gelmişçesine:

— “Tamam, şimdi atından in, tozlarını silk” dedi, sonra her şeyi etraflıca anlatırsın. Jolaman yanındaki aksakallara döndü. Elbette, bunlar memleket yöneten bilgeler, büyük adamlar olmalılar. “Kötü haber keyfimizi kaçırmadan şimdilik dursun, dedi.” Bu sefer onun sesi kırbaç yemişçesine daha güçlü çıktı, “İstişare etmek lazım.”

— Evet, bu durumda, bize destek olacak bir yol bulmamız için akıl gerek.

— Ana, Şekti, Jagalbaylı, Şömekeylerin de ileri gelenlerini çağırmanız uygundur.

— Doğru.

— Çok tartışılıp dikilen elbise kısa olmaz.

— Kayrat, Kanat siz şu Mukameteli, Tayman, Jüsipkali boylarının aksakallarına haber verin, Büyük ayı yıldızı görüldüğü zaman buluşalım.

— Tamam.

İkiz bir kuzu gibi sakince iki çocuk yaştaki yiğit obadan ayrılıp gitti.

— “Galiba, ülker yıldızı kaybolduğu zaman harekete geçeriz”, dedi Jolaman etrafındakilere. “Herkes gece kervanın önünde biraz uyunun.”

— Uygundur.

— Çayınızı, sularınızı içip tekrar toparlanın. Kadınların ödü patlar, bu kötü haberi onlara söylemeyin.

— İyi fikir.

Aksakallar dağılmaya başladı. Jolaman haberci yiğide:

— “Baytabın, nineni gör ve ondan sonra tekrar yanıma gel. Öğrendiklerini eksiksiz söylersin”, dedi.

— Tamam.

Jolaman yalnız kaldı. Akşam geçip gece karanlığı kapkara çöktü. Uzaktaki ufkun üstünden kızarmış bir tabak gibi kırmızı ışıklarıyla ay göründü. Jolaman’ın içini yakan kıpkırmızı hüznün darbeleri gibi. Kötü haberi, melekentin başına çullanmış karışıklığı ortadan kaldırıp def eden Jolaman şimdi omuzlarındaki sorumluluğu atıp kurtulmak istercesine aniden kendini toparladı.

— “İsyan denilen ata binmenin günüdür”, dedi bağırarak, “halkımızın kiniyle sulanmış kılıcın ağzı körelmeden sözümden dönmem.”

— Jolaman Batır’ın bu denli sert çıkışının bambaşka bir sebebi vardı. Tabın boyu yeteri kadar zengin değildi. Uzun yıllardan beri göçtüğü gölü de uçtuğu göğü de Elek’in Ak Yayık’a dökülen ağzından başlayarak Rın Çölü ile Üşözen’in hayvan otlatmaya müsait, ayrık otları biten, uçsuz bucaksız bozkırları olagelmıştır. Buralar ezelden beri Kazakların yeri diye bilinir. Rusya çarının o yıllardaki izni doğrultusunda Küçük cüz Yayık’ın öteki taraflarında da hayvanlarını otlatıp, tarım yapmakta serbestti. Ancak 1810 yılından itibaren bu durum değişerek çar hükûmetinin sömürgecilik siyaseti, Tabın boyunun eski yerleşimi olan Elek boylarına da gözünü dikmiştir. Elek tuzlasındaki tuzu Rusya’ya ulaştırın yeni yolun açılmasıyla başlayan faaliyet Jana Elek ile Orenburg arasında yirmi dokuz kale inşa etmeye kadar gitti. Zamanla Üşözen’in kıyıları ile Rım Çölü’nün kenarları Rus-kazaklara verildi. Bu civara kaleler, kasabalar kurulup, Tabın boyu yavaş yavaş sekiz bin metrekairelik en verimli otlaklarından ayrılmak zorunda kaldı. İşte, bu olaylar Jolaman’ın atlanıp, kalabalık Tabın boyunun da onu takip etmesine neden oldu. Jolaman, ilk önce Çar hükûmetinden kendi topraklarını kan dökmeden, barışçıl girişimlerle almaya niyetlendi. Bu umutla, Jolaman 1822, yani At yılında Orenburg askerî valisi Essen’e “Ata topraklarımızı geri ver.” şeklinde bir mektup yazdı.

Buradan hiçbir cevap gelmedi. Essen cevap yerine Kazakları çöle kadar sürmek üzere Yüzbaşı Padurov'un komutasında özel bir ordu sevketti.

Az adamla sefere çıkan Padurov esir düştü. Essen'in hareketini sindiremeyen Jolaman, Petersburg'taki Çar I. Aleksandr'a Ebu'l-Igazi'nin oğlu Eringazi Sultan ile Sırım Batır'ın oğlu Jüsip'i elçi olarak gönderdi. Çar bunları kabul etmemekle birlikte Petersburg'da alıkoydu.

Bir yıl geçtikten sonra Jolaman Essen'e yeniden mektup gönderdi. Kendi toprakları hakkındaki isteğini yineleyip, Eringazi ile Jüsip'in ayrıca Orenburg Kalesi'nde esir olan Kundak'ın oğlu Tölenbay'ın salınması halinde, komutan Padurov'un da serbest bırakılacağını bildirdi. Bu mektup da cevapsız kaldı. Bir ay geçtikten sonra iyice sinirlenen Jolaman, Essen'e üçüncü kez mektup yolladı. Askerî vali bu kez de makul bir cevap vermedi, sadece Jolaman'ın elindeki esirlerin karşılığı olarak üç yüz yirmi yedi som akçe gönderdi ve "Artık bundan sonra aramızdaki istişare Sergazi Han üzerinden yürütülsün." şeklinde memnuniyetsiz bir cevap yazdı.

Bu zulme dayanamayan Jolaman, bunun üzerine harekete geçti. Peşine askerlerini takıp, üç yıl boyunca Elek düzlüğündeki kaleler ile yeni kurulan şehirlere baskınlar yaptı.

Buna karşılık olarak Çar hükûmeti ordu üstüne ordu sevketti. Barutlu tüfekler ile çelik kılıçlar karşısında dayanamayan Jolaman'ın askerleri sayısız kez yenildi. Ancak memleketin geniş bozkırını kendilerine siper eden yiğitler çok fazla zaiyata uğramadan kurtuldular.

Yayık'ın doğu tarafına çengelli elini sıkça sokup ele geçirmek için heveslenen Çar hükûmeti, artık Or ile Troitsk şehirlerinin arasına yeni bir yol açtı. Bura ile bağlantılı Argın, Alşın, Kıpşak boylarının on beş bin kilometrekarelik en verimli yerlerini ele geçirdi. Bu boylar artık kendi eski yerlerinde tarım yapıp hayvan otlatmak için Çar'ın adamlarına çok para ödemek zorunda kaldılar. Mal canın yongası diyen Kazak, geniş otlaklı, çayırılı bozkırından ayrılmayı ne yapacağını bilemedi. Sonunda kalkıp Ak Yayık nehri ile Karaötkel ortasında yerleşik Argın, Kıpşak, Alşın, Nayman, Uvak, Kerey boyları sırayla Çar'ın sömürü siyasetine karşı ayaklanmaya başladı. Askerlerin yaşadığı kalelere saldırıp, Çar'a verilen, Rusya İmparatorluğu'nun elindeki Bekey, Veliy, Semeke neslinden olan sultan-hükümdarların obalarını talan etti. Böylece kendi aralarında hasımlık, rekabet, uyuşmazlık gibi sorunları olan bu boyların güç gösterisine dönüşen isyanlarını, Kazak bozkırının her köşesine askerî kaleler kurup zapt eden Çar'ın yöneticileri bastırdı. Yayık Nehri'nin doğu yakasındaki Orta Cüz ile Küçük Cüz boyları yalnızca geçen yıl tamamen baş kaldırmıştı. Bu 1835, yani Koyun yılındaki isyan Karaötkel ile Yayık arasındaki en büyük isyan oldu. Ancak bu baş kaldırı da sonuçsuz kaldı. Böylece komutan olan yiğitler, artık düşmanı kendi başlarına yenemeyeceklerini anladılar. Hepsi Kazakların birleşmesinin gerekliliğini anladı. Ancak üç cüzden ibaret Kazakları kendi başına kim yönetecek? Her boy müstakil çadırını kurup kendi bey, kendi efendi olmak istedi. Ortak öküzden buzağı yeğdir. Bu her boyun ileri gelenlerinin işine geliyordu. O nedenle, bunlar artık birlikten ziyade ayrılıktan yanaydılar. Özellikle, her boydan çıkan çeşit çeşit ordu

komutanı yiğitler, herkese yarar ozanlar var, ancak hiçbir boyun heybesi dolu, aklına ve yiğitliğine baş vurulacak tek bir önderi yok. Bu bir tarafa hiçbir boyun baş eğecek kahramanı da yok. Kahraman dedikleri de yalnızca kendi boyları için kahraman. Böylesine bir durumda bütün Kazakları kim birleştirir? Kim onların hâmisî olur? O nedenle pek çok boy Aktaban'da göçmenlikten sonra Kazakları millet yapıp yeniden yükselten Abılay Han'ın nesline bakışlarını yönetmişlerdi. Kalmukları dize getirdikten sonra uzun yıllar boyunca Orta cüzün gerçek anlamdaki beyi olan Abılay'ı bu üç büyük cüzün başı çeken adamları 1770 yılında tahta çıkarıp han seçmişlerdi. Ancak Çariçe II. Katerina 24 Mayıs 1778 tarihli fermanıyla onu yalnızca Orta cüzün hanı olarak kabul etmiştir. Neden Abılay'ın hanlığını kabul etmediğinin gerekçesini, o fermanın Orenburg valisine yollanan aynı yılın 21 Eylül'ündeki senato mektubunda göstermiştir. Bu mektupta bütün Kazakları tek bir hana bağlayıp, birleştirmenin tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca mektupta Abılay'ın Rusya Çarlığı'na tâbi olduğuna dair çarlığa bağlı kalelerden birinde antlaşma imzalamasından sonra ona hanlık takdimnamesi ile kunduz derisinden elbise, tilki derisinden börk ve gümüş kılıç hediye edilsin denilmektedir. Ancak Abılay çarın bu talebini yerine getirmedi. Fermanın tebliğine kendisi yerine ağabeyi Jolbarıs'ı gönderdi. Sizlere baş eğeceğim diyerek Rusya ve Çin imparatorlarını birlikte kandırıp, tam anlamıyla Büyük Kazak hanı oluverdi. Ancak bu zamanlarda Ebu'l-Hayır ve Nurali neslinden gelenlerin yönetimindeki illerin çoğu çara tâbi olmuşlardı. Abılay öldükten sonra 1782 yılında hanlığa onun büyük oğlu Veliy getirildi. Veliy çok çabuk Rusya çarının sömürgeci siyasetine baş eğdi. Fakat Abılay'ın diğer çocukları, özellikle Kalmuk eşinden doğan çocuğu Kasım Töre bu siyaseti kabul etmemeişti. Abılay'ın üç cüzü birden ağzına bakıtığı hanlık makamına heveslenen Kasım Töre ve onun büyük oğulları Esenkeldi ve Sarjan mücadeleden bir gün bile yılmadılar... Sıradan halk Cengizhan neslinin bu sıkıntılarını nereden bilsin, bağımsızlık isteğine, vatanını koruma mücadelesine Abılay neslinin ezeli ülküsü uygun geldiğinden bizi bunlar birleştirir şeklindeki umudu içlerine bir muska gibi takmışlar. Bu zamanda çarın sömürgeci siyaseti sınırlarına ulaşp, Kazak ülkesinin her yerinde ayaklanma çıkarınların sayısı giderek arttı. Bin dere birleşirse nehir olur. Yönetebilecek bir kişi olsa bu boylara ayrılıp isyan eden, bağımsızlığını arzulayan halkın, tek bayrağın altında toplansa, azgın dalgalı, derin denizli inanılmaz bir güce sahip olacağı muhakkak. Ancak bu gücü kim idare edecek? Kasım Töre'nin oğulları şu Karatav civarında. Ayrıca onların şu anda yokuş aşağı taş yuvarlayacak halde olmadıklarını bütün Arka, Yayık bilmekteydi. Hokand ile anlaşma yapılacak gün gelecek mi? Anlaşmanın yapıldığı gün bunun uzun süreceğine kim inanır? Geçen yaz Taşkent beyinin yaptığı hareketin tekrarlanmasını kim göze alabilir? Tüccar ehlinin sözüne güvenilmez, Kazak topraklarını sadaka edip, kendi çıkarını gözetken şu uzaktaki Hokand hanına güvenmek ne yarar getirir? Güvenilmezse ne yapmak lazım? Rusya çarlığına katılma fikrini sebep gösterip vatanın, milletin kan emici leş kargası sultanların yemi olmasına razı olur musun? Razı olmamaya çare var mı? Yürek kazan gibi yanar, mücadele etmeye güç yok. Yapabileceğimiz tek şey bu. Şimdi ayağımızı yere sağlam basmassak mahvaoluruz.

Jolaman batırın deminden beri meşgul eden işte bunlar. İyice şaşmış bir durumda... “Yok, bir yolunu bulmak lazım. Bulmamak olmaz. Çünkü peşimden gelen bu kalabalık Tabın boyunun kaderi için benden başka kim sorumlu olacak? Bir yol bulmam lazım, her şeyden önce halkı fırtınaya tutmuşçasına allak bullak etmemem gerek.”

Jolaman düşünüp taşınıp bir karara vardı. “Kalabalık korkutur, derine batırır”. Bütün Kazakların birleşmesi bize bir savunma olabilir. Ancak bu kabul edilir mi? Kazaklar o zaman kimin peşinden gider? Vatanı en iyi yönetecek kim? Abılay’ın tuğunu dikip yirmi yıldan beri Sibiryaya valisi ile, Konırkulja, Zilkara ağa sultanları ile müacadele ederken Kasım Töre, Esenkeldi ve Sarjan’ın peşlerinden gelen yalnızca Altın, Toka, Uvak ve Altay boylarının obaları! Ama benim peşimden gelen Tabın boyundan başka kim var? Bunca Kazak arasında vatanı savunacak bir kahraman evladı çıkmadı mı? Neden kahraman evladı? Söz ustası bir ozan olsa olmaz mı? Hayır, Kazak başıboş hatiplere itibar etmez. Kahramanlığı seven, savaşçı millet, vatanı yönetecek akli ve düşmanı alt eden yiğitliği olmazsa, baş eğmez. Bütün Kazakların tanıdığı böyle bir kişi kim? Böyle bir Kazak evladı bulunursa, gururu bir tarafa bırakıp, kendi de onun emrine girmeye çekinmezdi.

Önünde ordular yöneten babası ile ağabeyleri olduğu için Kenesarı’nın bu devirde böylesine adı duyulmamıştı. Kazaklarda o zamanlarda “Ne çok? Yiğit çok”. Kenesarı’nın bazı kahramanlıkları ağabeylerinin ihtişamının arkasında kalakaldı. Bu yüzden Jolaman onun üzerinde durmadı. “Kim var?” sorusuna bir cevap bulamadan başı kazan gibi oldu.

Tam o anda yanına Baytabın geldi. Baytabın büyük ablasından doğan Küçük Cüz’ün Esentemir boyundaki tek yeğeni idi. Onu canından öte görürdü. Her şeye rağmen vatan derdini düşünen Jolaman, sıkıntılı, tehlikeli, çetrefil işlere genellikle Baytabın’ı gönderirdi. Çünkü Baytabın’ın son derece cesur, hünerli ve kurnazdı. Kendisine verilen işi tastamam bitirip, yerine getirip dönerdi. Ancak başkalarına belli etmese de, Jolaman da Baytabın gelince içi içine sığmazdı. Bu yegane yeğeni tehlikeli bir seferden sağ salim döndüğünde onu karşılayıp, yağmurdan sonra açılan gökyüzü gibi neşe saçardı. Bugün de böyle bir halde idi. Baytabın’ı görmesiyle birlikte içi ferahlayıp sevinmişti. İşte, şimdi yanına gelen yeğenini alnından öptü.

— “Sen dönünce tüfeğin ağzında durur gibi oldum yahu.” Savaşçı olan genç yiğit, dayısının hâlâ onu bir çocuk olarak görüp alnından öpmesinden sıkılarak:

— Ah, dayı... dedi gülümseyerek kızarıp. Jolaman hemen kendini topladı.

— Sefere çıkan askerler çok muymuş?

— İki bölük. Biri yüze yakın usta askerlerin birliği. Elek kıyısı boyunca yukarı geliyor. Hepsinin omuzunda ayrı ayrı Karabina tüfekler. Komutanları heybeli Kara Bura’nın ta kendisi.

Kazak lakap takmada nasıl da mahirdir. İnsanın vücudundaki bir güzelliğini veya kusurunu buluverir ve ona uygun ya alay eden ya dalga geçen veya öven bir ad takıverir. Baytabın'ın heybeli Kara Bura deyip durduğu Horunjiy Karpov. Bu iri cüsseli, heybetli, sert, esmer bir adam. Bu nedenle ona Kara Bura adı tam denk geliyor. Ama heybeli denilen sözün xorunjiy sözünden geldiğini Kazak çoktandır unutmuş. Bunun için omzuna heybe atıp yürümeyen Kara Bura'ya neden heybeli dediklerini kendileri de bilmez. Galiba bunlar da boylara bölünerek ortaya çıkıyor. Şubırtpalı Ağıbay dedikleri gibi, buna da heybeli demelerinin sebebi bu olsa gerek.

Karabina tüfeğinin namlusu seri olduğundan, o zamanki en güçlü silahtı. Jolaman'ın askerlerinde bu tüfeğin adı bile yok. Yiğitlerin ellerinde gürzleri ve yayları. Ancak yalnızca bazılarında Hiveli ustalar tarafından yapılmış uzun boylu, fitilli tüfekler. Bu nedenle askerlerin düşmanla karşılaştıklarında en çok işlerine yarayan silahları oklar. Her askerin taktığı işlemeli keçe, deri sadaklarda oklar sıra sıra dizilmiş. Yalnızca sapları görünüyor. Baş tarafları aşağıya bakıyor. Onlardan bazılarının uçları yılan zehri ile ya da şap hastalığına yakalanan sığırın salyası ile kaplanmış. Elle tutmak olmaz. Bu okların saplandığı düşmanın sağ kalması şüphelidir. Eskiden beri yay çekmeye alışkın olan Kazakların, eskimiş silahlarla top ve Karabinaya karşı duruşuna bakılırsa özgürlük hayalinin ecele galip geldiğini söylemeye gerek yok...

Jolaman önündeki savaşın ne kadar zorlu olacağını günler öncesinden anlamıştır. O, belindeki Horasan'da yapılmış çelik kılıcını birazcık kıvıldatarak:

— “Topları var mıymış?” dedi.

— Hayır, topları yok.

— Bu iyi işte.

— Ama barutlu cephaneleri çokmuş deniliyor. Ben göremedim. Gören yiğitler çift at koşulmuş arkadaki arabada kara keçeye sarılmış bir varil cephane var diye söylüyorlar.

— Bunu da unutmamamız lazım. Fitilli tüfekli bir askere emir veririz. Hedefi yalnızca bu kara keçeli araba olsun. Jolaman aniden bir şey aklına gelmiş gibi Baytabın'a dönerek baktı. Orada, Ak gözlü Cebrail ile Hımhım Eleksaldı gözüne çarpmadı mı?

Jolaman'ın Ak gözlü Cebrail, Hımhım Eleksaldı dediği Elek boyundaki karakolların Gavrillo ve Aleksandır adındaki çavuşlarıydı. Sinirlendiğinde gözleri beyazlaşan Gavrillo ile burnundan konuşan Aleksandır, Elek boyunun Kazakları arasında meşhur olmuş kan emici, taş suratlı, taş kalpli çavuşlardı. Çoktandır Kazak isyancılar ile mücadele etmeye alışkın olduklarından, bunlar ahmak Karpov'a göre bozkır savaşının yöntemlerini daha iyi biliyorlar.

Elek bozkırını çoktandır tanıyorlar. Taktik ve hileleri de var. İsyancılarla bazen yenişemeyen zalimler. Jolaman onun için bunları soruyordu.

— İki de Sergazi Han'ın ordusu ile birlikteler. Bunlar da yüze yakın kişiler. On kadar Stutzer marka tüfekleri var, diğerlerinde eğri kılıçlar, çelik uçlu mızraklar. Bunlar bize Üşözen'in azaldığı yerden saldırmak istiyorlar.

— Amaçları belli. Kısaç gibi iki tarafımızdan tutmak istiyorlar işte!

— Öyle gibi.

— “Dedikleri olursa pek iyi olmaz!..” Jolaman birden Baytabın'a gözlerini dikti. Akböken'i görebildin mi?

Güçlü yiğit bu soru üzerine omuzlarına kaya binmişcesine aniden eziliverdi.

— Ha... Hayır...

Akböken Tabın boyunun uysal bir adamının yalnız kızı. Onu, dayısı Jolaman Baytabın'a beşik kertmesi yapmıştı. Akböken, kuğu yavrusu gibi güzel bir kız oldu. Çobanlık yapan ana babasının bu biricik kızına büyük bir ziyafette Sergazi Han'ın gönlü düşer. Ziyafette yarışta birinci olan Tabın boyunun meşhur kara kır ahaltekesinden çok, hanı, bu atın binicisi olan sekiz yaşındaki, küçük ama erkek gibi olan kız hayran bıraktı. Kızın boyu bosu bambaşka idi. Öyle böyle genç yiğitlerin dayanamadığı uzun at yarışına sekiz yaşındaki Akböken dayandı. Kızı takip eden Sergazi'nin keskin gözleri bu güzel, çekici tazeyi hemen seçti. Neslinin bu kızdan nasıl güzel olacağını, bu kızın ne hünerli bir eş olacağını söylemeden anladı. Ondan sonra gidip, ziyafet bitmeden Sergazi Han Akböken'in babasına kendini dünür edip kızı alacağını bildirerek “Bizim obaya göç.” dedi. Hanın emiri ikiletilir mi? Üç dört gün sonra gariban Jantemir, Sergazi'nin obasına göçtü. Han'a dünür olan adamın kendi rızasıyla kız verip, kız almaya gücü yoktur. Her şeye han karar verir. Jantemir de bu töreyi koruyup aldığı azıcık başlık parasını Jolaman'ın ablası, Baytabın'ın dul kalan annesi Künkey'e verir. Komşusu olarak, Baytabın'ın beşik kertmesi olduğunu bilen Akböken, kendisine beslenen bu sıcak duyguyu hissetmese de, başka bir sıcaklık duyup, gönlünden onu kendininki sanarak yakın görmeye başlamış. Birden yazgısının nasıl değişeceğini açıkça anlamasa da önünde sonunda bir uğursuzluğun olacağını sezip ona kıyamasa da hem ağlamış hem gitmiş.

Bu olay bir boyun beyi, sultanı Jolaman'a çok tesir etmiş. Cesur yiğit, bunu gurur meselesi yapıp çok kızmış. Ancak boşuna, öfkeden kudursa da kendi namusundan çok halkın namusunu gözettığı bir zamanda hana ordu sevkedip karşı çıkamadı. Böylece içindeki nefret geçmeyecek bir kine dönmüş. Jolaman Batır'ın Sergazi Han'a bu kadar çok kin duymasının sebebi buydu.

Bu şekilde Akböken bakmaya kıyılmayacak kadar çekici, güzel bir kız oldu. At eğiticiliğindeki gözü pekliği de halkın ağızında bir destana dönmeye başladı. Ömür denen denizde insan bir kayık misali, kader yeli estiğinde karşılaşmak mümkündür. Küçük Cüz'ün pek çok boyunun bazı yıllar birleşerek kaldıkları yaylalarda Baytabın ile Akböken üç dört kez karşılaşmışlar. O zamanlar çocukluk hislerindeki kıvılcım şimdi alev alev bir yangına dönüşmüş. Ancak gençler açıkça kavuşamamışlar. Her ikisi de bu hasreti dindirmeden yaşarlarken Akböken on altı yaşına ulaştı. Yaşlı kurt Sergazi uzaktan takip edermiş. Bütün Yayık, Elek, Jem boylarının yiğitlerine hayalinde olan Akböken'i Sergazi Han kuma olarak alıyor şeklindeki dedikodu bir gün halk arasında yayıldı. Han'ın kuma alması halk için bahse değer bir dedikodu değil, ancak bu soğuk sözlerden Baytabın, biri koynuna yılan atmışcasına yerinden sıçrayıp sendeledikten sonra yere yığıldı. Bu haberi duyan Jolaman, Baytabın'dan daha çok üzüldü. Kin ve nefret, öfke bütün yüreğini bir bez gibi kapladığından canını koyacak bir yer bulamadı. Evinde yatan yeğenini çağırıp halkın gözü önünde:

— “Bize karşı Orenburg'dan ordu sevk edildi diye bir söylenti var. Sergazi köpeğinin obasına gizlice git, gerçeği öğren. Ayrıca bizim valiye yazdığımız mektuptan haber var mıymış, onu da soruşturup gel.” dedi.

Halk dağılıp Baytabın'la ikisi yalnız kaldıklarında:

— “Gözümün nuru, şans dedikleri bir sarı kaz, her yiğit ona tuzak kurabilir mi, yakalamayı bilmek gerekir”, deyip iç çekmiş. “Sen ikiz kıratları al ve Sergazi'nin obasına git. Akböken razı olursa alıp kaç, razı olmayacak gibi olursa... Sergazi alçağı ne zaman evlenecekmiş, onu öğren. Sekiz yüz atımı kurban etsem de obasına saldırıp, Allah'ın izniyle başlık parasını tam ögle vakti gönderirim.

İkiz kıratlar, Jolaman'ın uçan kuşla yarışacak küheylanlarıydı. Baytabın ahalinin gözüne görünmemek için, karşısına biri çıkmadan, aynı gece yola çıkmış. Sergazi'nin obasına yaklaştığında, hanın bugün yarın Akböken'i almak için hazırlandığını duydu. Bunun üzerine Jolaman obasını ele geçirmek üzere bundan üç gün önce iki ordunun çıktığını anladı. Şimdi burada savaşa kalkışsa obasının mahvolacağını anladı. Akböken'in hayali her ne kadar içini kemirse de vatanını bir kenara atmaya kıyamadı. İkiz kıratları sırayla değiştirerek binip, sonra koştu. Birine çok yüklendiğinden onu yolda bırakıp, ikincisi ile gitmişti.

— “Nasıl yetişemedin?” dedi Jolaman yeğenini avutmak istercesine.

— “Dayı, toprağımız felakete uğramak üzere olduğundan,” dedi Baytabın sessizce, “kendi vücuduma batan dikenleri düşürmek istemedim.”

— Sevgili yeğenim, vatan derdini düşünen kişinin sözünü söylemektensin. Ancak kendine dikkat et, dermansız yara yoktur...

— Yok, dayı, bu yaranın dermanı yok.

— Dermansız mı diyorsun? Bilmeden gelmişim, yaran çok derinmiş. Tamam, bu mücadeleden sağ çıkarsak, yıkarız Sergazi'nin çadırını başına!..

Ülker yıldızı görüldüğünde, halkın koruyucuları aksakallar da toplandı. Hepsi tepenin başında daire şeklinde oturup istişareye başladı. Jolaman bütün olan biteni anlatıp, akıl danıştı. Az bir zaman görüşen ulular meclisinin kararı şöyle oldu: Tabın'ın kervanına artık burada kalmak olmaz, çoluk çocuğun kırılmaması için, en akıllıca yol; kalabalık halkın buradan bir günlük mesafedeki Mugajar Dağı'nın batı tarafındaki sık ılgın ağaçlarıyla kaplı ormana göçüp, şimdilik saklanmasıdır. Şu anda mızraklı bin askerimiz var. Beş yüzünü seçip alarak düşmanı burada karşılamak gerek. Ama kalan beş yüzün, zaman kötü tedbir lazım, düşman askeri karşılına çıkarsa diye destek vermeleri için göçle birlikte atlanmaları gerek. Jolaman'ın düşüncesine göre Rus askerlerinin o yere tan atmak üzereyken ulaşmaları gerekiyor. Belki at değiştirirlerse muhtemelen geceye de kalabilirler. O nedenle göçün hareketleri ile düşmanı yanıltmak için on kadar yiğit her tarafa çokça ateş yakıp şu anda henüz harekete geçmediklerini gösteren bir hile ile düşmanı orada tutmaları doğru olacaktır.

Böyle bir karara varan aksakallar kendi göçlerine doğru yöneldiler.

Jolaman ile Baytabın askerlerini ayırmaya başladılar. Elleri mızraklı, omuzlarında fitilli tüfek olan askerler karşılına saf saf dizilerek geçtiler. Bazılarının arkalarına dayadıkları kalkanlarının yuvarlak gümüş kabartmaları ay ışığından parlıyor. Jolaman'ın sağ elini kaldırttığı saf göçe katılıp, sol elini kaldırttıkları o tepenin eteğinde kalır.

Kısrak sağımı zaman geçmeden, kalan askerler seçilip, göçün önünden harekte geçti. Tehlikeli, at üstünde bir hayata alışkın olan halk, sessiz sedasız katarlar halinde gitmeye başladı. Deve bozlamaları, ara sıra uykusundan uyanan çocukların ağlamaları, atların kişnemeleri duyuluyordu...

Göç mehtaplı gecede belli belirsiz karanlıklar içinde yok olup gitse de, oba halen daha sanki orada gibiydi. Haberci yiğitlerin yaktığı ateşler parlıyor. Kalabalık obanın buraya daha yeni yerleşip yiyeceklerini hazırladığı anlaşılıyordu.

Jolaman kalan askerlerini ikiye ayırıp, birini bodur karaağaçlarla kaplı ormanlık, çukurca vadi boyuna yerleştirdi. İkinci bölümünü tepelik yerlere doğru götürmek üzereyken aniden geçitten yukarı doğru koşan at sesleri duyuldu. Askerler telaşa düştü. Sessiz gecede çıkan sestten nasıl korkulmasın! Hem de şu andaki gibi düşman beklenen bir zamanda.

Çok geçmeden güney tarafındaki geçidi kucaklayan ayın altından bir grup atlı süvari görüldü. Mızraklarını, gürzlerini yatay şekilde tutmuşlar. Bu Tabın boyunun süvarileri. Kendilerinin karşı tarafa koydukları keşif koluymuş. Bunlar ortalarındaki birilerinin etrafını

çevirmiş koşup gelmekte. Öyle böyle derken gece bozkırı tam ortasından geçip askerlerin durdukları tepeye ulaştılar. Evet, bunların çevreledikleri üç süvari. Neye benzedikleri de açıkça seçilmeye başladı. Biri kıza benziyor. Ancak diğer ikisinin giysileri başka. Yayık Kazaklarının giysilerine benzemiyor. Kısa tepelikli, bir parmak kalınlığında deri tutturulmuş börk, üstlerinde Rus köylülerinin giydiklerine benzer dokuma siyah cepken. Ayaklarında mest mi, yoksa kısa konçlu çizme mi, fark edilmiyor. Kim olursa olsun yabancı kişiler, her üçünün de techizatı yok. Atları da tamamen yorulmuş. Yalnız etraflarındaki yiğitlerin yardımlarıyla ancak gelebiliyorlar sanki. Dört nala geliyorlar sanma. Tepenin eteklerine gelir gelmez, aniden suya koşan adamlar gibi, başlarını yere sarkıtıp, hareketsiz kalıverdiler. Paldır küldür yere yığılmaları da içten değil.

Keşif kolunun başı, getirdikleri kişilerin kim olduklarını anlatınca Baytabın;

— “Hey, bu Akböken değil mi?!” diye bağırdı.

Kız da tanıdı.

— “Sen Beytabın değil misin?” Akböken diğerlerine de eğilip selam verdi. “Nasılsınız ağalar?”

Jolaman cevap verdi:

— İyi misin yavrum.

Gerçekten de bu Akböken idi. Akböken dedikleri ceylan gibi güzelmiş! Perçemlerinin düştüğü bembeyaz yüzünde ay ışıkları parlamakta, tabak gibi berrak gözleri dipsiz kuyudaki kara su gibi berraklaşmış. Dolgun göğüslü bedeni bir kuğu gibi, bembeyaz yuvarlak boynu ile göz kamaştırıyor. Beyaz alnında puhu tüyü takılı kunduz derisinden börkü, ince belinde kalçasından işlemeli, kırmızı kadifeden, yıldızlı eteği çok yakışmış. Özellikle dikkati çeken, kemerine bağladığı ipek ipi çözülüp, arkasından düşüp yere dökülen simsiyah saç. Bu kadar da uzun saç olur mu yahu! At yelesi gibi örülüp, üzengiden atının dirseklerine kadar inmekte.

— “Yavrucuğum, hayırlar olsun,” dedi Jolaman.

— “Ordular yöneten âlim ağam,” dedi Akböken tekrar başını eğip. “Biz bir kara kuzgundan korkup yuvasını terk edip uçan yurtsuz güverciniz...”

— “Yiğitler, güzeli attan indirin!” diye Jolaman emir verdi.

Baytabın kendi gidip Kazakların eski âdeti üzerine Akböken’i at üstünden bir çocuk gibi bir kolu ile kalçalarından tutup, bir eli ile şalvarlı kara bacaklarına hafifçe kaldırıp ani bir hareketle yere indirdi.

Akböken'in saçının muhteşemliğini herkes şimdi gördü. Tam bir kara dalga gibi dökülüp yere değiyor. Kız saçını bir eliyle tam ortasından tutup, ince beline doladı. Kız artık uygun bir ses tonuyla Jolaman'a başından geçen hikâyesini anlatmaya başladı.

Yanıdaki yoldaşları Çar'ın yanından kaçan Eşirap ve Devletşi adlı Başkurt yiğitleriymiş. Sergazi'nin dünür olduğu obaya sığınmışlar. Bundan üç gün önce Sergazi damat olarak gizlice nişanlısını görmeye gidiyor. Hanın askerleri obada saklanan Eşirap ve Devletşi'yi ele geçirip, sabah erkenden Orenburg'a korumalar eşliğinde götürerek Jantemir'in evinin yanındaki arabaya kıl organla bağlarlar. Bir iki aydan beri kardeşleri gibi olan bu kaçak gençlere, obanın kızları, oğlanları çok acırlar. Ancak ellerinden hiçbir şey gelmez.

Gece yarısının geçtiği bir zamanda kızın yengeleri Sergazi'yi Akböken'in çadırına alıp gelirler. Kazak adetlerini eksiksiz yerine getirip "damat gence" nişanlısının elini tutturup, alacağını almaya gelir. Hasta tazı gibi beli bükülmüş, yüzünün ferî gitmiş, suratsız Sergazi'den nasıl kurtulacağını bilmeden tedirgin bir şekilde oturan Akböken'e, yatağa uzanıp karşısında:

— "Kanım kuruyup gitti, bir yudum taze kımızın var mı? genç kız", diye Sergazi latife yapmak ister.

Akböken ayağa kalkıp, komşu çadırdan sırlı kadehe koyup kımız alıp gelir. Getirirken, birkaç gün önce dişi ağrıdığında dişine bastığı sıçanotunun bir kısmının kesesinde olduğu aklına gelir. Tereddüt etmeden bu sıçanotunu alır ve kadehin içine olduğu gibi boşaltır. Bütün herkesi örümcek gibi sokan, acımasız Sergazi'yi öfkeden deliye dönerek "ölmezse, hastalık yakalasın" der.

İyice susayan Sergazi nişanlısının kendi sağ eliyle verdiği kımızı içiverir. Sırlı kadehi bitirip "oh" diyerek diğer bir sırlı kaseyi kırmak düşüncesi ile elbisesini çıkarmak ister. Ancak kımıza karışan sıçanotu başını döndürüp onu kusturmaya başlar. Nişanlısına giden han oğlunun bu durumunu görmeye kimseye izin verilmemiş, askerleri birkaç meraklı çoluk çocuğu çadırın önünden kovmuşlar. Kendileri de biraz uzağa gidip durmuşlar. Askerler de insan ne de olsa, altmışına gelmiş ihtiyar on altı yaşındaki kızla yokuşa doğru taş çıkartan kişi gibi zahmet çekip yatarken bunlar nasıl tahammül etsin. Nöbete aldırmadan, zorla birini nöbete bırakıp, diğerleri kendi hayallerine dalıp hizmetkarların salıncak binmekten dönen genç kızlarını düşünmeye başlamışlar.

Sergazi'nin durumunun kötüleştini görün Akböken, Eşirap ile Devletşi'yi bekleyen iki nöbetçiye haber vermiş. Bu arada Sergazi çadırın içinde iki büküm olmuş ama gelen nöbetçiler ne yapacaklarını bilmeden telaşa düştükleri sırada, Akböken arabaya bağlanan organları bıçakla kesip iki kaçağı kurtararak vadiye inip kaçmışlar. Vadide kızı ararken kaybolan askerlerin yayılan eyerli üç atını alarak bu üçü, karanlık geceden faydalanıp Jolaman'ın göçünün

arkasından gözden kaybolur. Akböken Tabın boyunun nasıl, nereye göçeceğini önceden duymuş. Bura, onun çocukluk zamanından tanıdığı bozkırı değil mi, doğru tahmin etmiş.

— “Ah ne yazık ki, sıçanotu az olmuş herhalde,” dedi Akböken sözünü bitirip. Ben çıkarken Sergazi gözünü açtı...

Jolaman yavaşça başını salladı.

— Sergazi öcünü anandan babandan alır diye düşünmedin mi?

— Onların ne suçu var?

“Evet, onların ne suçu var? Ancak bu devir suçsuz kişinin suçlu sayıldığı devir değil mi? Yoksa peşimizden ordu çıkarılacak kadar bizim ne suçumuz var? Suçumuz vatanımıza, yurdumuza ilişme dememiz mi?” Jolaman derin bir iç çekti. O anda yanında duran tıknaz, güçlü Başkurt yiğitlerine döndü.

— “Siz şimdi nereye gitmek istiyorsunuz?” dedi.

“Eğer alırsanız, sizin askerlerinizin arasında kalmak istiyoruz,” dedi Kazak dilini önceden öğrenen beyaz tenli, sarı Eşirap.

Jolaman iki yiğidin yüzüne süzerek baktı.

— Elinizden ne iş gelir?

— “Çelik bulursanız top dönebiliriz,” dedi deminden beri sesini çıkarmayan ablak suratlı kara benizli Devletşi. “Madenden kurşun elde edip ok da yapabiliyoruz.”

— Doğru mu söylüyorsunuz?

— Elbette doğru! Önceden ikimiz de Ural’daki Dimitriyev’in silah fabrikasında çalışmıştık.

— “Güzel” dedi Jolaman fikrini açıkça belirtmeden. Hemen bizim göçümüze katılın. Başka şeyleri daha sonra konuşuruz. Bir yiğide dönüp: “Yiğitler, şu bağlı atları alıp, bunları bizim obanın göçüne yetiştirin.” dedi. Tekrar Akböken’e baktı, “Kızım, sen de artık bizim çadırda kal.”

— Tamam beyim.

Baytabın birden atıldı:

— “Dayı, bu adamları ben götürüp geleyim,” dedi.

— Olur. Ama çabuk dön.

— Tamam.

Baytabın dönüp geldikten sonra Jolaman askerlerinin kalan kısmını yanına alarak, önlerinde uzanan vadinin üstüne çıkıp mevzilendi. Arka taraflarında her yerde parlayan ateşler görünüyor, sanki kalabalık bir oba yerleşmiş gibi. Ay ışığı cılızlaşıp, doğudan şafak söküyor gibi...

Jolaman askerlerini önceden yerleştirdi. Güneyden kuzeye doğru uzanan kayalık, dereli tepeli yamaçta iki yüze yakın askeri mevzilendi. Yiğitlerin tamamı yerde yatıyor, atları ise yamacın başında... Bu yamaçtan doğuya doğru geniş yarıklı vadi uzanıyor. İlkbaharda coşan dere akıyor. Dibi kumlu, çakıllı, kıyılarında seyrek sazlıklar. Bu vadi doğuda bir kilometrelik yerdeki kısım kısım nehirlili, dikenli, sık ılgın ağaçları biten, girintili çıkıntılı, ağaçlık ovaya kadar uzanıyor. Burada bir de Jolaman'ın iki yüz askeri... Jolaman'ın düşüncesi şuydu: İlk Heybeli Kara Bura, Ak gözlü Cebrail, Himhim Eleksaldı'ya karşı üç yüz askerle mücadele etsek (bunun yüzü ortadaki vadi yamacında), ondan sonra iki taraf da tamamen bitkin düştüğünde arkada gizlenen hızlı atlı iki yüz yiğidini düşman üstüne göndermek istiyordu. Öndeki cepheyi kendi, arkadaki cepheyi Baytabın komuta edecek. Kendi bölüğünün askerlerinin çoğu oklarla, birazı Hive yapımı tüfekte silahlanmıştı. Baytabın'ın bölüğü yalnızca gürz, mızrak ve topuzlarla donanmıştı. Bu bölük düşmana saldırarak göğüs göğüse mücadeleye hazırlanmıştı. İki bölük deminki Kanat ve Kayrat adlı ikiz yiğitler sayesinde iletişim kuracaktı...

— Kahramanlarım, dedi Jolaman diz çöküp oturarak. İçimizdeki onmaz yaranın bir illete döndüğü gündür artık. Kendi çıkarımı düşünseydim, devletim de şan şöretim de var, kulağımın üstüne yatıp yaşar giderdim. Böyle olursa toprağından, millet denen adından kopmak üzere olan bunca Tabınlının çıkarımı kim düşünecek? Bu Tabın deyip nam sahibi olduk, bu Tabın deyip can da veririz. Dün Hive hanına satılıp hanlık denilen makama sahip olarak bugün dağlık yerin kurnaz tilkisi gibi Çar'a kuyruk sallayıp altına girip oturan Sergazi köpeğinin ordusuna karşı mücadele edeceğiz. Kavgayı akıl, savaşı cesaret kazanır.

— “Sözü olan var mı?” diyerek yiğitlere döndü.

— Tüfek sesi güçlü olsa da mermisi yalnız bir adama değer. Bu top değil. Ama gelen ordunun da topu yok gibi görünüyor.

— Bu doğruymuş.

— Karabina ile Stutzer'in doldurulması çok uzun zaman alır. Ama ok dediğiniz..

— Hey, bu zavallımın nesini övüyorsun! Yalnızca çekilebiliyor.

— İki doğup bir kalmak olmaz. Tüfeğin sesinden uğurun kaçmasın, düşmana oklarla kan yutturup ondan sonra mızraklara ve gürzlere yol veririz. Siz görün bakalım, onlar bizim

yanımıza ancak yerle yeksan olarak gelebilirler. Taş çatlasa sazlıkların köklerini kendilerine kalkan ederler. Yay ve oklarla tamamen korktukları zaman, ben beyaz mendilimi mızrağın başına geçirip kaldırıyorum. O anda hepiniz hemen atlara binin.

— Tamam, yiğit.

— Haydi, şimdi yerlerinize gidin. Şu beyaz taştan başlayıp, şu kızılılık ağaçlarına kadar hiçbiriniz uzaklaşmadan grup halinde siper alın. Tanrı yardımcınız olsun!

— Amin!.. Onlar da bizim gibi bir anadan doğmuş, tamam. Hallederiz!

— Ya Allah, Kurbanız yoluna!

Yiğitler yerlerine geçtiklerinde, Jolaman'ın kulağı yine bir ses işitti. Dikkatlice dinledi, sanki at sesi yaklaşıyor gibi. Acaba iki taraftan mı çıkıyor, nedir? Biri ön tarafından, ikincisi kuzeyden...

Gerçekten de Jolaman yanılmamıştı. Az önce göç gözden kaybolduğu zaman, Karpov ve Sergazi'nin ordularının keşif kolları da gelmişti. Onlar ovada yanan ateşleri gördü. Göç buradaymış, şimdi bizden kurtulamazlar, hava aydınlanırken karşılaşıyoruz diyerek uzaktan takip etti. Askerlerine de bu şekilde haber verdi. Hızlı hareket ederek tamamen yorgun düşen düşman, şafak sökerken yamaçtaki pınarın kıyısında atlarını otlatıp, kısa bir süre gözlerini dinlendirdikten sonra, sessizlik içindeki obayı seher vaktinde baskına uğratmak istedi.

Yol açmaktan iyice bitkin düşen keşif kolları da nöbetleşe dinlenmeye başladı. Artık biraz sonra şafak sökecekti. Onlar ancak buraya vardıktan sonra aldatıldıklarının farkına vardılar. Askerler bunların buldukları yerden başka bir yerde konuşlandıklarından, alaca karanlıkta vadinin beri tarafındaki kuytulukta bağlanmış atları görmemişlerdi.

Jolaman yeni duyduğu sesin düşman keşif kolunun sesi olduğunu hemen anladı. O artık nefes bile almadan hareketsiz kaldı. Şafak iyice sökmüştü. Güneşin de doğmaya başlamasının yakınlaştığını anlayıp, seher vaktinde bir grup kara turgay ötüşerek uçtu. Buna çayırların arasında uçuşan bildircinlerin kanat sesleri de katıldı. Ağarmakta olan gökyüzünde yem arayıp süzülen birkaç kara doğan ve çakırdoğan da görüldü. Doğmakta olan güneşi kutlayan kuşlar öterken buna çekirgelerin cırıltılarının eşlik etmesiyle alem bambaşka bir mutluluk sesiyle kaplandı... Bu mutluluk bugünkü kan dökülecek savaştan kesinlikle habersiz, bütün aleme yalnızca huzur ve barış türküleri söylemekte!

Biraz sonra kızıl ışıklarını gökyüzüne saçarak güneş doğdu. Tam o vakitte Jolaman'ın keskin gözleri aşağı tarafta toplanmış süvarileri gördü. Galiba göçten ayrıldık, çabucak peşlerinden gidip yetişmemiz gerek, bunlar üç bölüm olup hızlı hızlı yürümektedirler. Önlerinde

gıcırdayarak kapanan bir tuzağın olduğunu farketmemişler sanki. Jolaman'ın da beklediği buydu.

— “Askerler, oklarımızı hazırlayın” dedi Jolaman, “ama desteksiz atmayın!”

Askerlerin otlamaya bağladıkları atları doymuş gibiydi. Gemlerini gerip, başlarını sallayıp, öne doğru şahlanıyorlar. Yukarı doğru çıkan güneşin ışıklarıyla parlayan sarı ala kılıçların, gök demir tüfeklerin ucu arada bir pırıldıyor. Bu Karpov'un ordusuydu. Kısa kuyruklu, kıızıl bir aygıra binmiş Heybeli, ordunun önünde gelmekte. At üstünde sağa sola sallanıyor, gerçekten de kızgın bir kara deve gibi.

— “Kara Bura'nın dışındakilere nişan alın” dedi Jolaman, “O benim!”

Sinirli, bir söze tahammülsüz hırlayan Karpov'a Jolaman öç dolu. Geçen yılki bir savaşta Karpov kılıcıyla Jolaman'ı sağ elinden yaralamıştı. Kader işte, O zamanki öcünü şimdi alacaktı.

Asker ok menzili mesafesine kadar gelip durdu. Jolaman fitilli tüfekte ateş etmeyi öğrenmemişti. Silahlarının içinde en iyi topuz ve gürzü kullanır, mızrağı da çok seyrek kullanırdı. Ancak ok atma Kazak askerlerinin en mahir olduğu hüneleriydi. Jolaman da çok iyi ok atardı. Jolaman şimdi pütürlü yaş kayın ağacından bükülerek yapılmış, teli dokuz kat deve derisinden örülmüş, “Kayın ecel” denilen yayını eline aldı. Ucu yılan zehrine batırılmış, başı gaga uçlu, ince “Dağ deler” sekiz karış okunu alıp, sol koluyla yayın ok ile birleşen yerinden tutarak, telini çekmeye başladı.

Kara Bura'nın ciğerlerine doğru nişan aldı. Düşman askerleri üzengilerini sertçe vurup, atların hazırladılar.

— Ateş! emrini vererek Jolaman okunu çekip gönderdi. Ancak biraz gecikmişti, ok hücumu kalkmış, kısa kuyruklu, dor atlı Kara Bura'nın önünü koruyan askerlerden birine isabet etti.

— “Kahretsin” dedi Jolaman sinirinden tepinerek.

Tam o anda düşman askerine oklar yağmur gibi yağmaya başladı. Sonuna kadar çekilmiş okun gövdesini delip geçtiği bazı askerler atlarının yelelerine serildiler, bazıları çeşitli yerlerinden hafifçe yaralanmışa benziyorlar. Tek tük fitilli tüfeklerin de sesi duyuldu, bunlara denk gelen bir asker kurşunlardan yaralanarak, boz otların üstüne düştü...

Ani yapılan hücum her zaman etkilidir. Göz açıp kapayınca kadar Karpov'un ordusu darmadağın oldu. Ancak savaşa alışkın tecrübeli askerler Kara Bura'nın emrini derhal yerine getirip on kadar cesedi savaş meydanında bırakıp hemen geri çekildi ve ok menzilinin dışına

çıkarak atlarından indiler. Artık onlar sık sazlıkları kendilerine siper ederek, bir saf oluşturup, tüfekleriyle ateş ederek, sürünüp hücumla kalktılar.

İki taraftan da ok kar gibi yağyordu. Tüfeklerin gittikçe artan gürültüleri sanki yeri yarıyor ve askerlerin moralini bozuyordu. Jolaman'ın saflarından pek çok genç delikanlı mermilere hedef oldu. Ancak cesur yürekli askerlerin kulakları biraz zaman sonra tüfek seslerine de alışıp, bir yerde toplanarak ateş etmeye başladı. Nişan alınıp atılan ok ve tüfek mermileri hiç etkisiz kalır mı, iki tarafın da asker kayıpları giderek arttı. Böylesine amansız bir savaşın içinde birden Jolaman'ın ordusunun sağ kolundan;

— “Eyvah, geldiler!” diye bir uğultu yükseldi. Jolaman, yanındaki çalılıkta olan kayalıklara tırmanıp, ok menziline girerek bir bölük askeri gördü. Hemen anladı ki, bu Sergazi'nin ordusu. Ordunun içinde askerleri de var, hırıldayıp duran kalpaklı ak gözlü Cebrail de, kısa boylu hımbıl Eleksaldı da var. Jolaman hemen tanıdı, bunların hepsi kendine tanıdık olan alçaklar.

Kara Bura ile savaşmaktan öbür taraftan gelen orduyu fark etmeyen Jolaman hemen harekete geçti. “Yaklaştılar!” çığlıklarını işitip korkan ordusuna, “Çabuk ata binin!” diyerek, ak tuğ bağlanmış mızrağı başının üstünde tutup aşağı doğru birkaç kez salladı. Bu Baytabın'a verdiği bir emirdi. Bu emir üzerine, hendekli ovidan iki yüz yiğit atlarını koşturarak çıkıp “Allah! Allah!” diyerek hücumla kalktı.

Bu sırada Sergazi'nin askerleri de toparlanarak yetiştiler. Ovayı kaplayıp gelmekte olan askerlere mermi ve ok yağdırdılar. Horunjiy Karpov'un askerleri sazlıkları siper edinerek tepenin başına doğru yanaştı. Ancak Jolaman'ın birliği çok fazla zayıf vermeden atlarına bindiler. Artık bunlar da Baytabın'ın ordusuna katıldılar. Tepe başlarına mevzilenen Sergazi'nin askerleri ile Karpov'un askerleri aman vermez, çaresiz kalan Jolaman dağınık bir şekilde atlarını bırakan askerlerini toparlayarak, saf oluşturup süngü hücumuna kalkmak üzere geri çekilme emri verdi. Alev gibi parlayarak gelen askerler göz açıp kapayıncaya kadar atlarını çevirerek hendeklerle dolu ovaya girip yok oldular.

Askerlerini saf düzenine sokup, Jolaman'ın birliği birkaç kez düşmana karşı koymak için meydana çıktı. Ancak kısa süren bu sessizlikte tüfeklerini yeniden doldurmaya fırsat bulan düşman tarafı, tepe başlarına mevzilenip, geçirmez. Gürz vurma menziline giremeyen Tabın askerleri birkaç kez püskürtüldü. Her çekilmede beş altı adam oklara hedef oldu.

Gürz kullanan askerlerin savaş esnasında alışlagelmiş bir taktikleri vardır. Hücumla kalkan gürzcüler düzenlerini bozmadan düşman hatlarına birlikte girip, gürzlerini sağa sola sallayarak, hızlarını kesmeden, koşar bir şekilde karşı safları yarıp geçerler ve yine durmadan geriye dönerek, kendi saflarını bozmadan yeniden hücum ederlerdi. Böylesine bir sel gibi akın eden kalabalık bir birliğin karşısında hangi düşman olursa olsun onları zaptedemezdi.

Kasırga misali esip geçen birliğe karşı gelemedi, ancak düşman tekrar geri dönüp askerlerinin arkasından yarma hücumuna kalkınca Jolaman adamlarının öndeki birliğini tekrar hücumla geçirdi.

Tüfekleri çok olan düşman ordusu, daha büyük bir kalede mevzilenip, buna bir daha kalkışmadı. Bütün ellerinden gelen, ara sıra hücumla kalkıp, bir iki ok atıp geri çekilmek oldu. Bunda da yalnızca bir iki düşman askerini düşürebildiler, ancak hücum eden tarafın kayıpları daha fazlaydı. Bu şekilde birkaç hücumdan sonra, düşman tarafı kendi gücünün daha fazla olduğunu anlar anlamaz, derhal atlara bindi. Fakat karşı taraf tepeleri terk etmeden grup halinde kalıp ok yağdırmaya devam etti. Tam o anda Jolaman'ın aklına az önce Baytabın'ın söylediği arabadaki cephane geldi. Herhalde o tepenin arka tarafında olmalı. Eğer bunu havaya uçurursa, cephanesiz kalan Kara Bura'nın ordusunun yenilmesi kaçınılmaz. Göğüs göğüse topuzlarla savaşmaya askerlerin daha fazla dayanamayacağını biliyordu.

— “Baytabın, bu hücumda az önceki arabanın nerede olduğunu iyice öğren” dedi Jolaman yeğenine, düşman hatlarına yeni bir hücumla kalkarken.

Jolaman onların da atlara bindiğini gördü, eğer bunlar şimdi hücumla kalkarlarsa kendilerinin karşı hücumunu farkederler. Bu bir savaş kuralıdır. Bunu dikkate alan Jolaman yeniden nara attı, askerlerini sevk ederek hücumla kalktı. Bu seferki taktiği yaklaşıp ok atıp tekrar geri çekilmek değil, karşıdaki birliği tamamen yok edip geçmek. Hızlanarak gelen kalabalık orduyu Horunjy Karpov'un atlı askerleri de kılıçlarını çekerek karşılamak üzere koştu. Ancak Jolaman'ın bu taktiğini bilen Gavrillo ile Aleksandır çavuşlar kendi askerlerini göndermeyip, at üstünden ok yağdırarak yerlerinde beklediler. Jolaman'ın askerleri Karpov'un ordusunu dağıtıp, tepenin etrafını çevirmek üzere döndüklerinde, arabalı cephaneliği görevim diyerek kendilerinin durdukları küçük tepeye koşturarak gelen Baytabın'ın etrafını çevirdi.

Tam o anda yeniden saf oluşturmak üzere geri çekilen Jolaman'ın kulağına düşman tarafından kuşatılan Baytabın'ın:

— “Dayı, dayı!” diye şeklindeki haykırışları ulaştı.

Askerlerinin çoğu ilgin ağaçlarıyla kaplı ovaya girerek ilerlemişlerdi. Safları oluşturup geri dönmek istese ölmesi içten bile değildi. Eğer geri gitse sağ kalacağı da şüpheli. O anda Baytabın'ın:

— “Haydi, haydi!” şeklindeki sesi tekrar duyuldu.

Jolaman atının başını nasıl geriye çekebildiğini kendi de anlamadı. “Ruhlar, Ruhlar!”, “Dilenci, Dilenci!” diye Baytabın'ın sesinin geldiği yöne, altındaki kamış kulaklı, deve ayaklı, dalga dalga düşman birliklerini yarmasıyla ün salmış atı fırtına gibi atıldı. Baytabın'ın narasını işiten askerleri atlarını döndürüp “Jolaman! Jolaman!” diyerek onlar da hücumla kalktılar.

Kuş gibi uçarcasına tepeye ulaştıklarında, ilk olarak gözüne çarpan altındaki beş yaşındaki aygırı yerde yatan, uzun çam ağacından yapılmış topuzu elinden düşmüş, bütün vücudu kan içindeki Baytabın oldu. Ondan sonra da Baytabın'ı sağ olarak ele geçirmek isteyen, sanki yalnız aslanın etrafını kuşatan kurtlar gibi kılıçlarını sallayıp yeğenin etrafında dönen pek çok askeri gördü.

Jolaman, hiç beklenmeyen bir anda ortaya çıkmasıyla şaşırıp kalan askerlerin bir iki tanesini mızraklayarak öldürdü ve Baytabın'a "Bas kamçını atına!" deyip Jolaman düşman hatlarını yararak bozkırı geçiverdi. Baytabın'ın ala renkli bedevi atı da harekete geçti. Geride kalan askerler tüfeklerini yeniden doldurup atana kadar bunlar askerlerini toparlayıp ağaçlıkların arasında ilerlediler.

Sabahki çarpışmalardan beri ordusunun iyice azaldığını Jolaman artık iyice anladı. Atları da yorulmuştu. Demiri demire vurursan her ikisi de eğilmez mi, işte bunun gibi ölüme karşı seferlere çıka çıka askerlerin de yüzleri solmaya başlamıştı. Şu anda ordusunu savaşa göndermenin doğru olmadığını Jolaman açıkça fark etti. Ancak başka ne yapmak lazımdı? Tek çare geri çekilmek mi? Böyle bir günde düşmandan kaçtığına kadınlar da erkekler de nasıl memnun olur?

Şimdi karşı hücum için düşman hazırlanmaya başladı. Kendilerinin hâlâ güçlü olduklarının farkındalardı. Saflarını oluşturup, grup halinde ileriye doğru harekete geçtiler. Ok menziline kadar at sürmek olmaz. Şimdilik sessiz, gizlice, yavaşça geliyorlar... Başiboş tüfeğin, çıplak kılıcın rengi nasıl da korkunç, Jolaman'ın birliğindeki bazı askerler "korktuklarını" söylediler. Ancak çare var mı? "Tavşanı kamış, adamı utanç öldürürmüş", bunlar karşı atak yapmaya mecbur oldular.

Ezeli düşman iki taraf artık birbirleriyle karşı karşıya geldiler. Jolaman içten içe anlıyordu, üç yüzden fazla tüfeği vardı düşman tarafının. Bunlar topuzlarını kullanmaya fırsatı olmadan yiğitlerin çoğunu düşürürlerdi. Her ne kadar böyle olsa da böylesine bir savaşta kim ölümden korkmazsa o galip gelirdi, ne olursa olsun topuz kullanabilen dört yüze yakın askeri var, yeniden mücadele etmek uygun, ama bire bir çarpışma durumu doğarsa daha iyi olurdu.

İki taraf ok menzili kadar birbirlerine yakınlaştıkları sırada aniden bir ağızdan çıkarcasına sesler duyuldu.

— Kara Kıpçak Kobılandı! Kobılandı!

— Duvlat! Duvlat!

Jolaman yalnızca bakıyordu, sağ taraftaki dağın eteğinden düşmana karşı sel gibi akıp gelen kalabalık orduyu gördü. En önde iri cüsseli, ala ayak, kestane donu ata binen yiğit, üstündeki zırhı güneş gibi parlamakta, ondan sonra boz atlı biri. İleridekinin elinde topuz,

ikincinin elinde gürz. Boz attaki şu dokuz batman ağırlığındaki topuzunu sopa gibi sallayarak, oynayarak gidiyordu.

— “İşte, şu Kıpçak yiğidi İman!” dedi Jolaman, “Altındaki ala ayaklı at onunkine benziyor.”

— Evet, ayaklarının alalığı ona benziyor.

— Arkasındaki Baganalı Karamendi!

— Bunlar nereye gidiyor bu tarafa doğru?!

Kendilerine doğru hızla gelen olağanüstü kalabalık ordudan korkarak Çar’ın ordusu derhal geri çekildi. Bunu görüp Jolaman’ın birliği de hücumla kalktı.

Kısa süren savaşta ölüsüyle yaralısıyla yüze yakın askerini kaybeden Çar, asker zayıyatı yüzü aşınca askerleriyle güç bela kaçıp kurtuldu.

Savaş bittikten sonra askerler ölen rus askerlerini kumlu tepelerin gevşek toprağını kazarak tepenin eteklerine gömdüler. Durumu ağır askerleri ile şehit düşen arkadaşlarının cesetlerini dört çomaklı kemerleri ile sarıp, bir yere koyarak, gitmekte olan göçün arkasından çıkıp gittiler. Jolaman, uzun boylu, iri cüsseli, elli yaşlarındaki Kıpçak yiğidi Duvlat oğlu İman’dan, geçen yıl Çar’a karşı Or ile Ulıtav arasındaki Argın, Kıpçak, Nayman, Kerey, Alşın boylarından pek çok obanın ayaklandığını duydu. Ancak bu yıl Torgay boyuna pek çok asker göndererek İman’ın geçici olarak Mugajar Dağı’nın içine askerleri ile sığınmaya mecbur olduğunu öğrendi.

— “Şu anda Arka’nın pek çok yerinde çara karşı isyanlar arttı.” dedi İman sözünü özetleyerek, “Bana yakın bir yerde kale kurdun diye Bayanavıl’daki Aznabay’ın Tayjan ve Seyten adlı çocukları ayaklandı. Ne yazık ki, bu iki bozkurt zamansız tutsak edildi...”

Ama Jolaman, karşılarındaki iri yarı, demir bilekli, kara yağız, pos bıyıklı Kudaymendi Batır’ın bu taraflarda neden gezindiğini sorduğunda, İman:

— “Baganalı’daki Jırık’ın beyi Sandıbay’ın oğlu Erden, nişanlısını kuma olarak alıp obasına Kara Kengir ve Sarı Kengir obalarının yer vermemesinden dolayı, Sarısu tarafına kovduktan sonra bize gelip katıldı” dedi.

Bundan sonra İman kendilerinin Mugajar Dağı’nda dağ keçisi avlayarak hayatlarını devam ettirip Tabın boyu üzerine ordu gönderilmiş şeklindeki asılsız haberi duyup, aynı gemiye binenlerin kaderi de aynıdır sözündeki gibi, hepsinin hayalinin aynı noktada birleşmesiyle, beyin başına bir iş geldiği zaman yardımcı olmak için geldiklerini belirtti.

— “Bugünkü iyiliklerini ömür boyu unutmam.” dedi Jolaman geniş yüzünü birden kaldırarak. “Bir elin nesi var iki elin sesi var.” derler. Üç yiğit birleşmiştik, çeliğe sarılmış ateş misali.

Bütün Tabın kan ağlayarak, gömülen yiğitlerini bırakıp, yedisini yaptıktan sonra üç yiğit tekrar kafa kafaya verdi. Artık boylara ayrılıp çara karşı çıkmakla amaçlarına ulaşamayacaklarını anladılar. Vatanımızı korumak için bütün Kazakların birleşerek, tek bayrak altında toplanıp, çara baş eğen sultanlarla mücadele eden Kasım Töre'nin çocukları ile birleşmek gerek şeklinde bir karara vardılar. Bu isteklerini bildirmek üzere şu Sır boyundaki Kasım Töre'nin obasına şimdilik tek başına Kudaymendi'nin gitmesi uygun görüldü.

Bu şekilde anlaşılan İman Batır, Kıpçak boyunu birleştirip çara karşı mücadele için Mugajar Dağı'nda başı boş gezmekten vazgeçip, artık askerleri ile kendi yurduna dönmek üzere harekete geçti.

Şimdilik düşman akınlarını durduran Tabın boyu bu yıl için Elek boyunun yukarı taraflarına kışı geçirmek üzere yerleşti. Eğer yine üzerlerine bir ordu gelirse, savaşmaya güçleri yetmeyecek bir halde olurlarsa, Torgay ve Irgız nehirlerinin doğu taraflarına, Kıpçak topraklarına göç etmek üzere anlaştılar.

İman Batır, Kıpçak topraklarına doğru Tabın boyunun harekete geçtiği anda onlara kucak açıp karşılayacağını belirtti.

Üç yiğit bu şekilde anlaşıp ayrıldılar. Ancak her boyu kendisine yabancı gibi gören, yere dökülen buğday taneleri gibi dağılmış kalabalık Kazak boyları tek baryağın altında birleşirler mi birleşmezler mi, bunda her üçü de şüpheliydi.

III

Otla kaplı duvarları, kerpiç camili, sık meyve ağaçları ile örtülmüş Taşkent şehri bugün de her zaman olduğu gibi sıcak. Anıran eşek, çınlayan çan misali iki tekerlekli araba, toz toprak içindeki sokakları, coşkun akan bulanık sularla dolu arkları da her günkü gibi. Büyük pazar da eski halinde. Katar katar dizilmiş kulübe şeklindeki küçük dükkanların önünde serili allı yeşilli ipekten, mavili sarılı, taşarcasına çok çiçeklerle, nakışlarla işlenmiş kumaşlar göz kamaştırıyordu. Dağ gibi yığılmış satılmayı bekleyen erik, kayısı, Hive meyvesi, Fergana elması, Çin cevizi... Erken olgunlaşmış kavun, koyu yeşil külabi kavunu, sarı Buhara kavunlarından adım atacak yer yok. Gümüş yüzük, altın bilezik yapan usta, elinde tesbihi, önünde serili seccadesine dökülen meyveye benzer kemikten fal taşları olan bakıcılar. Ateşte pişen taze etin kokusunun yayıldığı mangalın yanında çömelmiş, kötü giyimli derviş ve seyyahlar. Ancak bunların yüzleri solgun. Fakat farklı bir alacalı çapan giyip, beyaz sarık takan Özbeklerin hangisinin şeyh hangisinin çiftçi olduğunu ayırmak zordur. Kimin satıcı, kimin alıcı olduğunu bilmek de güçtür. Burada her şey satılır, zengin arı da fakirin malı da...

Bu şehirde her şey alışıla geldiği gibi, şu bildircin dövüştüren grup da, işte şu nargile içip gedjak dinleyip oturan mirzalar da... Hepsi de gündelik alışkanlıklarında. Büyük Pazar yine hareketli, Taşkent sokakları yine cıvıl cıvıl, gökyüzü dönüp yere inecek sanki, güneş yakıyor.

Yalnızca Memet Elim'in yerine Taşkent valisi olan Begderbek'in sarayında bugün alışılmadık bir değişiklik var gibi. Fakat valinin bülbüllerinin ötüştüğü, mis kokuların yayıldığı, bahçesinden kapısına, tahtına kadar İran'ın ipek halıları döşenmiş ve çevresi Buhara'nın gül desenli sarımtırak ipeği ile kaplı muhteşem saraylarında hiçbir değişiklik yok. El yapımı gümüş renkli göllerinde de ıgık ıgıkta ötüşen kuğular. Çiğ taneli yeşiller içindeki bahçelerinde öten bülbüller. Billur fiskiyeli sularında yıkanan kırmızı güller...

Buradaki değişiklik yalnız saltanat sarayındaki mürit, sofı, vezir, naib ve beyzadelerin hareketlerinde ve sözlerinde...

Hayır, bunlar konuşmuyorlar, fısıldaşıyorlar; yürümüyorlar, ayaklarının ucuna basarak, sessizce hareket ediyorlar. Yüzlerinde isyan korkusundan daha fazla bir korku, birbirleri ile açıktan konuşmaktan ziyade sır saklamayı tercih ediyorlar. Böylesine sırlarla dolu sarayı, malikhanesi eskisinden daha esrarlı, bilmeceli bir hücreye dönüşmüştü. Aniden bastıran yağmurun altında kalmış bir hali vardı. Sarayın böyle bir duruma düşmesinin sebebi neydi?

Bugün gece boyu hergün ay gibi uzanıp, iyice yatalak olmuş hasta gibi valinin sarayında bekleyen Kasım Töre'nin oğulları Esengeldi, Sarjan ve Şubırtpalı Ağıbay'ın komutasındaki yirmi askerin kaderi belli olacak...

Ayrıca bugün Hokand'ın hekimi Leşker'in aklı üzerine valinin özel daveti için üç beyaz filin üzerine çadır kurdurup, kapkara, yağız bir küheylana binen, yanında beyi, müezzini, naibi, gedjak alığıcısı olan bir grupla Hokand Hanı Medelihan (Mugamet Elim) gelmiş. Bunlar şehre girdiklerinde herkes uykudaydı. Sökmek üzere olan şafakla birlikte vurulan davullar, iç çekercesine öten zurna, tambur sesleri bütün Taşkent'i ayağa kaldırdı. Halk, düşman geldiğini sanıp yataklarından fırladı. Gelenin Hokand Hanı olduğunu anladıklarında düşmanın gelmesinden daha büyük bir panikle kapılarını sıkıca kilitleyip herkes sessizce evine çekildi.

Güneş doğarken şehre Medelihan'ın geldiği tarafın bir az daha kıyıdaki kapıdan ikinci bir göç kervanı görüldü. Bunda da olağanüstü bir saltanat vardı. Üstü kapalı bir faytona biri öncü olmak üzere üç at koşulmuş, önünde arkasında mızraklı sekiz süvarisi olan gösterişli bir kervandı. Bu da Taşkent valisinin özel misafirlerindendi. Bu misafir, Uratöbe şehrinde yaşayan, on altı yaşındayken kocası Omarhan'ı kaybeden, şimdi otuzlu yaşlara gelmiş, bütün Orta Asya tarafından bilinen, altın ay gibi süzölen güzel dul, han kızı Hanım Sultan Medelihan'ın üvey annesiydi.

Taşkent on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, ünlü Eptuvar Derviş'in zamanında büyük bir şehir haline gelmiştir. Burada ipek dokumacılığı, altın ve gümüş işlemeciliği, deri işçiliği,

demircilik, şarap ve içki üretimi gibi meslekler gelişerek, şehir bütün Orta Asya'nın Rusya Çarlığı, Kaşkar ve Hindistan ile güçlü ticari ilişkileri yürüten bir merkez olmuştur.

Taşkent şehrinin gelişmesiyle birlikte onu egemenliği altına almak isteyenler de çoğalıyordu. Özellikle Taşkent'e göz dikenler Buhara, Hive ve on sekizinci asrın başında ortaya çıkan Hokand Hanlıkları idi. On dokuzuncu yüzyılın başında Omarhan'ın ağabeyi gaddar Elimhan, Eptuvar Derviş'in neslinden olan Jüsip Hoca'yı savaşta yener. Bu olaydan sonra Taşkent, Hokand Hanlığına bağlı bir vilayet haline gelir, ancak sömürge şeklinde bir namı olmasa Taşkent'i hiçkimse ele geçirip yönetemezdi. Hokand Hanlığına ait Ulu Cüzün bazı illeri ile Sirderya'nın Orta kısımlarındaki Şuv, Sarısu nehirleri boyundaki Kazak topraklarında kurulmuş Akmeşit, Janakorgan, Şımkorgan, Koskorgan gibi kale ve şehirlerin tamamı Taşkent hükûmetinin sınırları içinde kalıyordu. Ama Taşkent hükûmeti Hokand Hanlığına yılda yüz bin tenge vergi veriyordu.

Bu vergiyi Taşkent valisi olan Tacik Memet Elim, Özbek, Leşker, Begderbek, Kıpşak Nurmuhammed kendi tebarı olan Kazaklardan on katı fazla bir şekilde tahsil ediyordu. İşin bu tarafına bakılırsa, özellikle o devirde Begderbek'ten çektikleri zulüm çok fazlaydı. Akmeşit hükümdarı Jakıpbek tarafından Hokand Hanlığının tebasına alınan Kazak obalarının adeta canını çıkarttı.

Esengeldi ve Sarjan sultanlar Taşkent'e geldiklerinde onların Medelihan ve dul Hanım Sultan'ı çağırmasında da büyük mana var. Ancak bunu şimdilik kendisinden başka hiçkimse bilmiyordu.

Vali sır saklayabilen bir insandı. Bu nedenle sarayları, divanları gizemlerle, soğuk sırlarla doluydu.

Bu sırlar, gizemler bugün en son sınırına dayanmış gibiydi. Sarjanlar geleli bir ay olsa da vali bir gün bile çağırıp onları kabul etmedi. Bazen ava çıkıyor, bazen meclisini topluyor, bazen hastalanıyordu. Böyle bir eziyeti kabul etmeyen Kasım Töre'nin oğulları ellerini kollarını sallayarak döneyim deseler, onları izleyen gözler, adım attırmazdı. Onların burada, erik, kuru üzüm yiyerek günlerini geçirmeleri, misafirden çok esir durumuna yakın olduklarını gösteriyordu. Kazak sultanları da şaşkınlık içindeydi. Bir dostun böyle yapmaması gerekirdi, acaba bu Begderbek düşman mıydı? Öyleyse geçmişteki vaatlere, verdiği sözlere ne oldu? Düşman dev için bile zorludur. Burada onları bu şekilde göz altına almanın sebebi ne? Böyle bir bilmeceye çözüm bulamayıp şaşırın ve endişelenen bozkır beyleri valinin bir vezirinden son durumu öğrendiler. Vali, Hokand Hanı'nın gelmesini bekliyormuş, tek amaçları, bütün dikkatleriyle müzakere etmektir... O beklenen Medelihan da bugün geldi. Hokand'dan dışarı çıkmaya alışkın olmayan han, yorgunluktan tamamen bitap düşmüş, şimdi nakış işlemeli divan sarayının bir şatafatlı odasında dinleniyor. Akşama vali ile görüşülecek. Bu nedenle hanın huzurunu bozmayalım diye nefes bile almayan bir halk... Valinin sarayında uçan sineğin

vızıltısı bile duyulacak kadar bir sessizlik. Begderbek heyetleri kabul ettiği çadırında. Hanla görüşmeden önce Kasım Töre'nin çocuklarının da düşüncelerini öğrenmek gerek. Bunlarla ilgili kararı Esengeldi ve Sarjan'ı çağırmadan çok daha önce vermiş olsa da, şu anda aklı başka yerde. Geldiklerinde sultanlar hiçbir şeyi anlamamalı...

Bu nedenle Begderbek, gülümseyerek konuşuyor. Şimdi o alelade örtülmüş, ipek tüyleri bir parmak, kuş tüyü gibi yumuşak, kırmızı Buhara halısının üstüne döşenmiş altı katlı ipek kumaşlı yorganın altında, kuğu kuşunun en yumuşak tüylerinden yapılmış çift yastığa uzanmış yatıyor. Kenarı ipek sicimli, geniş sofranın üstü yiyeceklerle, şaraplarla, şerbetlerle dolmuş...

Begderbek altmış yaşına gelip dayanmış at gibi uzun yüzlü, hafif sarışın, uzun boylu bir kişiydi. İnce dudaklı zayıflamış, kalın göz kapakları yumulmuş, sakalının beyazları çoğalmıştı. Süzülerek bakan, solgun gözleri yılan gibi bir soğukluk hissi veriyordu. Yüzü gülse de gözleri gülmüyordu. Altmış yaş deviren yüzünde kırışıklık yok, sanki sopa yutmuş gibi dimdik, uzun boylu. Baştan aşağı Çin ipeğinden giyinmiş. Sırtında Özbeklerin mavili, kırmızılı çapanı, başında ak mercanlarla işlenmiş siyah kadifeden takkesi. Beyaz ipek gömleğinin önündeki açıklıktan göğsündeki beyazımsı kıllar çıkıyor. Uzun, beyaz parmakları yırtıcı bir kuşun tırnakları gibi ara sıra bir kapanıp bir açılıyordu. Bilekleri de kalın kalındı... Kol kuvveti başka bir ihtişamlı idi. Sağ yüzük parmağına taktığı som kızıl altın yüzüğünün üstündeki tıraşlanarak yerleştirilmiş yılan başına benzer kızıl yakut taşı pıhtılaşmış insan kanına benziyor. Ayaklarının yanında tüylü baldırlarını okşayan, ağız sütü gibi bembeyaz tenli, kara gözlü, on bir on iki yaşlarındaki hanzadesi oturuyor. Bu da ipeklere bürünmüş. Karşısında, sofranın diğer tarafında, bağdaş kurarak valiye bakan Esengeldi ve Sarjan...

Esengeldi hafif şişmanca, yuvarlak ve esmer yüzlü, koyun gözlü bir insan. Aşağı doğru sarkık, güzel bıyıklı. Sarjan uzun boylu, ela gözlü, keskin bakışlı, yarısa el verişli at gibi, sağlam görünümlü, tez canlı biri. Her ikisi de elli yaşını doldurmuş. Esengeldi yalnızca bir yaş büyük gibi. İkisinin başında üstünde dört dallı mavimsi kadife ile çevrelenmiş, bozkırın kızıl tilkisinin derisi ile kaplanmış, hangi türden olursa olsun, bir güzellik veren Arka'nın muhteşem borkü. Üstlerinde yakalarına siyah kadife tutturulmuş, ince ip haline getirilip eğirilmiş bembeyaz deve yününden cepken, ayaklarında kuzu derisinden mesler, bacaklarında geniş paçaları işlenmiş mavi kadife şalvar. Bellerinde altın kaplanmış süslü bir kesesi olan, işlenmiş gümüş kemer. Sarjan'ın belinde bakır yüzüklü gümüş kında sapı sarı boynuzdan işlenmiş sekiz karış boyundaki beyaz kılıç. Esengeldi'nin kemerinde küçük gümüş kama, ay şeklinde boynuz, altın işlemeli dağ keçisinin boynuzundan yapılmış enfiye kutusu... Yanındaki ağabeyi Esengeldi'ye göre Sarjan'ın daha cesur bir kişiliğe sahip olduğu hemen anlaşılıyor. İkisinin de gözünde valiyi sınırcasına bakışlar eksik olmadı. Oturmalarının üzerinden zaman geçse de önlerine koyulan yiyeceklerden halen tadamamışlardı.

İnsanları anlamada mahir olan Begderbek de sultanların bu durumunu farkettti.

— “Buyurun, buyurun” dedi, gülerek, ona ikisinin ortasında duran cam meyve kasesindeki bir kızın memeleri gibi sivrilip olgunlaşmış üzümü gösterir. “Özbek üzümü ilk ikramımızdır.”

— “Sağ olun...” Sarjan nihayet dudaklarını kımlıdatıverdi.

Put gibi oturan misafirlerinin keyfini yerine getirmek istercesine vali yeniden kakhahayı bastı.

— Bu üzüm hakkında Kazaklar ile Özbekler arasında yaygın olan şakayı duymuşsunuzdur.

— “Ha... Hayır...” Bu kez Esengeldi fısıldadı.

— “Duymadıysanız anlatayım.” Begderbek biriyle alay edercesine güldü. “Bir Kazak ile bir Özbek dost olmuşlar. Kazak, obasına gelen Özbek’i koyun kesip, kıymız hazırlayarak güzelce ağırlamış. Bir zaman sonra Kazak’ın da yolu şehre düşer, Özbek dostu Kazak’a misafirperverlik gösterip önüne bir kap üzüm koymuş. Daha önce bu meyveyi hiç yemeyen Kazak, şaşkınlık içinde yemeye başlamış. Doymak bilmeyen Kazak’a ne dayanır, üzümün tamamen biteceğini anlayan Özbek:

— Önünüzdeki adına üzüm derler, onu tek tek koparıp da yerler, diyerek az yemesi gerektiğini hatırlatır.

Kazak da cevabını esirgemez:

— Evet, buna bizde “jüzim” derler bir oturuşta yüzünü yerler diyerek, yemeye devam etmiştir.

Hikayeyi anlayan Esengeldi ve Sarjan nezaket gösterip gülüştüler.

Misafirlerimi eğlendirdim işte, dercesine Begderbek birden yüzünü buruşturdu, bakışlarını dikti ve başka bir konu açtı.

Evet, hikaye bitmez... derler, artık müzakereye başlamanın zamanı geldi... Daha önce sizleri kabul etmememizin sebebini öğrenmişsinizdir. Hanzadeyi bekliyorduk... O kişi bugün geldi, şu anda istirahat ediyor... Akşama benimle görüşmek istedi... Saygıdeğer Medelihan’a gittiğimde karşısında sizlerin de dileklerinizi bilmek istemiştım.

— “Bizim istediğimiz Medelihan’da değil, sizdedir,” dedi Esengeldi sakin bir sesle.

— Evet, sizlerin istediği bende, ancak benim istediğim Hokand Hanında, şimdi ne olacak? Vali inci dişlerini göstererek güldü. Allahuteala’nın, dünyayı dombıranın perdesi gibi, bir sesi bir sesle bağlayarak yaratmış, ne çare? Efendi hazretlerinin ne diyeceğini kim bilebilir?

Sarjan yüzünü buruşturdu.

— Bu adeta sandık içinde bir sandık, onun içinde de pek çok kilitli sandık var sanki...

— “Evet, bu kilitli sandığın anahtarı Hokand Hanının elinde değil midir?” Begderbek de kaşlarını çattı. Onun ablak yüzü asıldı ve tekrar eski halini aldı. “Boş sözler işimize yaramaz, o yüzden ne istediğinizi söyleyin.”

— Kime?

— Medelihan’a, bana.

— “Bizim istediğimiz sizde, hürmetli sayın vali,” dedi Sarjan doğrudan. İlk isteğimiz, sizin verdiğiniz askerlerin nasıl bir yiğitlikle mücadeleye gittiğini bizler o sene kendi gözümüzle gördük. Özellikle sahipsiz olan Kazak toprakları için Özbek kardeşler ile karşı karşıya gelmek doğru değil. Bu nedenle hakimiyetiniz altındaki Sır kıyılarını, Karatav, Sayram, Şuv civarını yer tutan Kıpşak, Konirat, Şımır, İstı, Siykım, Sıban, Janıs obalarından asker toplayarak vatanımızı, topraklarımızı korumamıza izin veriniz.

At yılı Arka’ya Vali Memet Elim’in kalabalık bir orduyla gidip karşısına Çarın askerleri çıktığında Taşkent’e doğru kaçtığı konusunu Sarjan’ın diline dolması valinin hiç hoşuna gitmedi. Bu nedenle o ablak suratını buruşturup Sarjan’a dik dik bakmaktadır.

— Peki toplanan bu kuvvet kime karşı?

— Çara karşı, hürmetli haşmetli valimiz.

— Sadece Çara mı?

“Hayır, bu kadar büyük bir güç topladığında Kazaklar ilk önce Hokand Hanlığına saldırır. Bunu Begderbek çok iyi biliyordu. Çünkü Rus Çarlığı’ndan ziyade bunları o çünkü Hokand ve Hive hanlıklarının gücü rahatsız ediyordu. Begderbek bunu da iyi biliyordu. Evet, Rusya Çarlığı şimdilik Kazak topraklarına kalelerini inşa edip, önemsiz görünen eylemler yoluyla yavaş yavaş kendi etkisini ortaya koyacak. Ancak daha sonra bütün Kazak topraklarını işgal etmek isteyecek. Sonunda kendi mülkiyetine sahip olan bir ülke olduktan sonra, şu anda hemen vergi yönünden de kan kusturmadı. Rusya Çarlığı bu nedenle 1822 yılındaki kanuna göre Orta Cüz eyaletlerinden aldığı sürü vergilerini toplamayı da erteledi. Ancak Hokand ve Hive hanlıkları ise, Kazaklara ne kötülükler yapmadılar ki! Yalnızca Şimkent vilayetinden geçen yıl seksen bin gümüş akçe vergi almadı mı. Peki ya haraç vergisinden gelen kârları ne yapacaksınız? On beş, yirmi dönüm yer bir olacak. Bir hektardan yıllık ortalama sekiz yüz seksen kilo buğday haraç alınacak. Böylece her vilayetten en az kırk bin gümüş akçe gelir sağlanıyor. Yalnızca bu mu, Hz. Muhammed’in dini gereğince her kırk koyundan bir koyun sadaka

alındığında, biz her aileden yıllık altı koyun sadaka almıyor muyuz? Peki ya hasattan, kömürden, seksevil ağacından alınan haraçları ne yaparsın? Haraç ve zekat vergilerinden başka onların bir faydası yok mu? Onların kalelerin duvarlarını, kapılarını onarmaları gerek. Hokand beylerinin bağına bahçesine, ettikleri kavunlara karpuzlara bakıp ama savaş çıkıyorsa, kendi hayvanlarıyla, alet edevatlarıyla ırgatsız, hizmetkarsız çalışmaya mecburlar.

Bu verginin tamamını hakimiyetimiz altındaki Kazak obaları yükseltmedi mi? Evet, yükselttiler... Ama seslerini çıkartmıyorlar mı?

Buna:

Değirmen hakkım deyip alır,

Toprak vergim deyip alır.

Gelir vergisi deyip alır,

Tahıl vergisi deyip alır.

Arka'dan gelen bahtsız Nayman

Tarumar olup kalır,

diye Jankisi adlı ozanın Hokand Hanı Elim için türkü söylemesi anlaşılır değil mi?..

Bunların hepsini Sarjan da Begderbek de biliyor. Böylesine bir zulme maruz kalan Kazak ordu toplayıp, ittifak kursa ilk önce Hokand'ı çiğnemez de kimi çiğner? Bugüne kadar sabretmesinin nedeni, Hokand'ın Rus Çarlığına karşı kendilerine yardım ettiğine inanmasındandır. Arkası en güçlü düşmanın Rusya Çarı olduğunu Kasım Töre'nin çocukları biliyor. Bunlar, eğer onun egemenliğinden kurtulabilirse, Hokand Hanlığından da kurtulması kolay diye düşünüyorlar. Bu nedenle yardım bekliyor. Ancak Hokand Hanlığının yardımı bu yıllık... Böyle bir yardımın Kazaklar için bir faydası yok. Artık bunlar başı boş Kazakları birleştirmek istiyorlar. Hayır, toparlanmaya çalışan düşman bilenen kılıç gibidir, hakim olamazsan kolunu kesiverir. Koynunda engerek yılanı beslemenin gereği yok, bundan derhal kurtulmak lazım”.

Sarjan soruya bir soruyla karşılık verdi.

— Acaba siz bizim Rus Çarlığı ile savaşmamızı istemiyor musunuz?

— “Sakin olun,” dedi sözünü devam ettirerek Vali. Sanki benim ak sakalım Rus'un kanyla boyanmak istemez. Ancak şu anki mesele bu değil...

— Peki nedir?

Begderbek Sarjan'a gülümseyerek baktı.

— Kazakların şöyle atasözü yok mu?.. “Besle kargayı oysun gözünü” Sarjan sinirden kapkara kesildi.

— Hangi karganın hangi kargayı beslediği açıkça belli. Vali az öncekinden de fazla güldü.

— Kazaklarda başka atasözleri de var. “Sofraya oturan misafir ayağını uzatmaz.”

— Evet, doğru söylüyorsunuz, bazı misafirlerin ayağı ta Sozak, Sayram, Akmescit'e kadar uzanmıyor mu? Böyle bir miskin misafir, miskin ev sahibine ayağını çek diyecek ha, vay be ne günlere kaldık!

Begderbek, Sarjan'ın ağzından lafı aldı

— İttifak kurup, ordu toplayalım demendeki amacın buymuş demek.

Tez canlı Sarjan hemen hata yaptığını anladı. Söylenen söz, atılan ok gibidir, geriye dönmez. Bu hatasına için için sinirlenip, adeta put kesildi. Begderbek ise düşmanının derin sırrını kolayca açıklamasına sevinerek, tebessüm etti. “İttifak kurup güç sağlayarak, kendisine saldıracak olan düşmanı nasıl salıp göndermek mümkün? Hayır, affedilen düşman, en tehlikeli düşmandır.”

— “Efendi hazretleri,” dedi o anda Esengeldi söze karışıp, “toprağı kazarsan çukur olur, tenini kaşırsan yara olur... Yerimizden yurdumuzdan ayırmakla bizim canımıza yara açmaktaki maksadınız nedir? Rusya Çarına isyan edelim denildiğinde sizinle aynı kayığa binmiştik, o kayığın bir kıyıya ulaşması gerekti. Ayran istemeye gelip de kabını gizleme, demişler, asıl fikrimizi söyleyelim. Taşkentli Özbek kardeşlerimize şu Sarıarka'nın topraklarını koru demek zor, ayrıca Çar'ın elinden geri al demek tamamen yersiz. İçinden söylenileni Allah duymuyor mu? Rus askerini yenmeyi başaran Hokand'ın da güçsüz olduğu sizce de malumdur. Bu yüzden bizim ricamız...”

— Az önce Sarjan Mirza söyledi ya!

— Evet, mal giderse can yanar, vatan giderse halk yanar. Kazaklar bir millet olup ittifak kursa, bir kıyıya ulaşıp kalır mıydı, ne yapardı?... Hürmetli efendimiz, yaralı kaplan, sağlam kaplandan hızlı koşar. Biz artık yaralı bir kaplanız. Düşmanımıza acımadan saldırmak sorundayız.

“Evet, ben de sizlerin yaralı bir kaplan gibi olma düşüncenizden korkuyorum,” dedi içinden Begderbek. “Bu nedenle sizi demir zincirle muhafaza etmek en uygun iştir.”

Fakat Esengeldi'ye başka bir soru yöneltti.

— Tamam, diyelim, Karatav, Şuv, Sır boylarındaki Kazakların birlik oluşturmalarına biz izin veriyoruz. Peki ellerinden bir şey gelir mi? Bu güç çok yetersiz değil mi?

Orta Sır, Şuv, Sarısuv Kazaklarının birleşmesine siz imkan tanırırsanız, Ayak Sır, Aral Denizi, Üstirt, Mangıstav Kazaklarının bizim yanımızda olmasına Hive Hanı'nın karşı durmayacağını umut ediyoruz. Hive Hanlığının Rus Çarlığına karşı savunduğu ilk cephesi Kazak toprakları değil mi?

On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Muhammed Rahim Han'ın döneminde Hive Hanlığı büyük bir memleket haline gelmişti. Kuzeyde Sirderya'nın Aral'a dökülen kıyısından, Güneydeki Afganistan sınırlarına kadar bu Hanlığın hakimiyeti altındaydı. Muhammed Rahim ile babası İltezer, Kazakların uyuşmazlıklarından faydalanarak, Sirderya'nın Aral'a dökülen kıyısını, Aral Denizi çevresini, Üstirt, Mangıstav'ı bu yerlere sığınan Küçük Cüz'ün birkaç obasını kendilerine bağlamışlardır. Hive Hanlığına bağlı Kazakların yaşam koşulları, Hokand Hanlığındaki Kazaklarınkinden de berbattı. Dilediği zaman yakıp yıkıp, Afganistan'a sürüp, kadınlarını cariye, erkeklerini kul olarak satıyormuş. Bir seferinde, 1820 yılında Hive Hanı'nın ordusu Kazak obalarını basıp, yüz kadar Kazak askerini öldürüp, altmış beş bin koyun, on beş bin deve, yedi bin at alarak, bine yakın güzel Kazak kızını, gelinini kaçırap gitmişler. Küçük Cüz'e bağlı obalar Hive Hanlığına karşı hemen baş kaldırmışlar. Ancak elbette güçleri yetmemiş.

1825 yılı Tavuk ayında Muhammed Rahim öldükten sonra, Hive Hanlığının başına onun büyük oğlu Allakul geçti. Tabın boyunun beyi Aşşuvak oğlu Sergazi Sultan, Allakul'a tek kızını vererek, Hive'nin kanatları altına sığınıp ondan sonra Küçük Cüz'ün hanı olmayı başardı.

Ancak bu sefer de Rus Çarlığı Hive Hanlığına gözünü dikmeye başladı. Kendi hanlığına karşı bir tehlike olduğunu sezen Allakul iki ülke arasında kalan Üstirt, Mangıstav, Aral Denizi ile Sirderya'nın aşağı sınırına yerleşik Kazak obalarını Rus Çarlığına karşı isyan ettirip, kendisine bir kalkan olarak kullanmıştır.

Esengeldi'nin demek istediğinin ne olduğunu vali de anlıyordu. Ama anlasa da sultanların gizledikleri sırta ortak olayım şeklindeki düşünce ile:

— “Tamam, Hokand Hanı ile Hive Hanı, Kazak kardeşlerinin çıkarlarını yok sayarak Ulu Cüz ile Küçük Cüz'e kendi ittifaklarını kurdurup ordu toplamaya olanak sağladılar diyelim. Ancak, bu bile azıcık bir güç eder. Orta Cüz sayı olarak Kazaklardan fazla. Bizim hesabımıza göre, Karaötkel, Semey, Torgay, Yayık'ın kuzey ve doğu cephelerinde Küçük Cüz'e ait birkaç boyu da eklersek bir milyon sekiz yüz bin adam var. Orta Cüz'ün tamamı dersiniz olur. Ancak bu Orta Cüz nerede kalacak?

— Küçük Cüz ile Ulu Cüz ittifak kurarsa Orta Cüz ortada kalmaz. Esengeldi asıl fikrini söyledi, burası Abılay Ata'mızın üç cüzün birleştiği, ak tuğun dikildiği vatan değil mi, mücadeleye hazırlar.

Vali gülümsedi.

“Umutların hayalmiş! Şühesiz bütün Kazakları birleştirirsek size Hokand da Hive de dayanamaz. Rusya denilen yılan da kolaylıkla yutamaz. Hayır, saygıdeğer sultanlarım, biz sizin düşündüğünüz gibi akılsız değiliz. Rusya da Hokan da Hive de sizi yağlı lokma yapıp yemek istiyor. Buna Kazakların malı da vatani da yeter. Bizim için sizin birlik olmanızdan çok ayrı olmanız daha iyidir.”

Düzenbaz Begderbek bu fikrini iyice kinayeli ve gülücükler saçarak söyledi.

— “Buna Sergazi Han nasıl bakıyor? Ortak öküzden sahipsiz buzağı yeğdir demiyor muydu? Bütün Kazakları bir ittifakta toplamaktan ziyade Küçük Cüz'ü kendi bağırına basıp oturmayı tercih ederse ne yaparsın? Bu durumda Allakul Han, kayın babasının sözünü çiğneyebilir mi? Vali kıs kıs güldü. O, genç, yeni hanımının üzerine titriyor. Bazen yüzük kadar dünyanın altından bir bölgeden daha fazla değeri olur derler...”

— “Sergazi, Küçük Cüz'ün hanı değil. Allakul ona on kadar at vermeye Sergazi'ye yalnızca Tabın ve Şekti boylarını tabi kıldı. Bu iki taraflı bir durum. Tabın boyunun çoğu artık Jolaman Sultan'ın arkasında...”

“Tamam, ben de böyle düşünüyorum, aslı Kazak olan bir avuç millet nasıl bir Han'a bağlı olabilir... Jolaman denilen de bu Kasım Töre'nin oğulları gibi, gelecekte biz de halk oluruz, han oluruz diye umutlanan biri çıkar.”

Ancak vali Jolaman'ın durumunu çabuk unuttu. Bu bahsi alelacele geçiştiriverdi.

— Babasını bir avuç halka han etmeye çalışan Sergazi Mirza'nın kızı nasıl biriymiş? Başı altın, ayağı gümüş müymüş?

Böyle bir soruya cevap vermeye utanan Esengeldi de, Sarjan da sesini çıkarmadı. Bunların üzülmesine aldırmış olmayan vali gülmesini sürdürerek:

— “Kazak sultanları han olmanın kolay yolunu bulmuşlar,” diyerek bir şaka yaptı. Belki Kasım Töre'ninki de güzeldir...”

Sarjan elini kılıcına nasıl attığını anlamadı bile. Esengeldi vakur bir hareketle Sarjan'ın karnını sıktı. Begderbek'in benzi atsa da kimseye sezdirmeden gülümseyerek sözü başka bir konuya getirdi. “Evet, Kasım Töre'nin Sergazi gibi hanları sevmemesinin temel bir nedeni vardır. Kızını verip hanlığı satın almak, sultanlara yaraşır bir iş değildir elbette.”

“Hayır, hayır,” dedi ama o içinden, aniden bedenini kaplayan titremeyi hemen bastırıp “bunları derhal yok etmek gerek... Kişileri kabul ettiğim bir odaya silahlı bir adamı sokmamayı önceden nasıl düşünemedim? Bu işe bundan böyle daha dikkat etmek gerekliliği. Kim tahmin edebilir, siniri tepesinde Sarjan gibi bir cahili...”

Vali yanlış bir söz söylediğini birden farkettiler. Aslında, onuruna düşkün olan Sarjan’ın hoş olmayan davranışından içten içe ödü koymuştu. Artık bundan sonra sultanlarla görüşmenin hiç gereği yok diye düşündü. Herkes her şeyi anladı. Ancak sultanlar şüphelenmesin diye eskisinden daha çok kahkalar atmaya başladı.

— “Milletin derdi ile meşgul olan insanlarımızın kızgınlığını ve öfkesini anlayamazsak nasıl ülkeyi yönetiriz?” dedi her ikisinin de yüzüne güler yüzle bakarak...

— Sarjan Mirza, sizin kaygınızı da anlıyorum, o nedenle bazı öfke ile söylenmiş sözlerinizi affediyorum. Özbekler Kazakların dostu olan halktır. Dost olmasaydı Vali Memet Elim altı bin askeri ile Arka’ya gider miydi?” O anda utanarak yere bakmaktaydı. “Elinden gelmeyen bir iş için o suçlanamaz. Memet Elim’in hatasını affedin. Sizin bütün isteklerinizi bu gece hanıma arz edeceğim.”

— “Eğer bu işi han çözemiyorsa” dedi sözlerini seçerek Esengeldi, “biz de o kişi ile görüşelim mi, ne yapalım? Elbette siz izin verirseniz...”

Begderbek bu söz karşısında onur duyduğunu hareketleriyle gösterdi. “Sizlerin isteğinden faydalanmamız gerek. Ne olursa olsun sizlerin sıkıntılarını bu gece çözmeli.” Sonra sultanlara:

— “Bunların önerdiği çözüm yolunu” dedi, “Hanıma sizleri de kabul ettirmeyi kendime bir borç bileceğim. Ama hanımız sabah erkenden Hokand’a geri dönecek. O yüzden bugün görüşmemiz gerek. Belki hanım sizi gece çağırabilir, askerleriniz yatsa da siz uyumadan benden haber bekleyiniz...”

Taşkent valisinin divan sarayı misafirlerin yattığı büyük salondan epeyce uzaktaydı. Bu ikisinin arasında çeşitli meyve ağaçları, gül bahçeleri, hiç durmadan akan suların beslediği bataklık vardı.

Esengeldi ve Sarjan Begderbek ile şimdilik vedalaşıp divan sarayından ayrılıp, valinin iç ve dış kapılardaki nöbetçilerinden geçerek yattıkları salona doğru yönelmişlerdi. Onları bir kavak ağacının yanında Şubırtpalı Ağıbay Batır ile Sarjan’ın on dokuz yaşındaki oğlu Erjan beklemekteydi. Erjan babasına benzeyen at suratlı, kartal gibi, ince bir genç delikanlıydı. Babasına göre gözleri ela, boyu kısa. Arkalı sanatkarlar gibi giyinmiş. Başında puhu kuşu tüyü takılı kunduz kürkünden börk, üstünde ipek kuşak bağlanmış, oyalı, geniş, kadife cübbe ve kuzu derisinden şalvar, ayaklarında gümüş işlemeli, uzun ökçeli çizme.

Şubırtpalı Ağıbay, Kasım Töre'nin oğullarının yolundan giden, yoksulluktan gelen bir yiğit. Otuz dört yaşında, iri cüsseli, ablak suratlı, esmer, göz çukurları derin biri. Elleri devasa büyük, parmakları öyle böyle bir adamı boğazından sıktığında nefessiz bırakacak kadar uzun ve güçlü kuvvetli. Sakalı bıyığı yok denecek kadar az, yalnızca çenesinin altında sakala benzer birşeyler var. Dostu Kenesarı'dan tutun da arkadaşlarının tamamı onu "Köse" diye çağırırlardı. Arkadan görünüşü heybetli, ilk görüldüğü anda bile ne kadar güçlü olduğu anlaşılıyordu.

Üstünde geniş dikilmiş kara cepken. Başında da deve yününden kara bir başlık, bacağına kara tay derisinden yapılmış şalvar. Ayağında geniş konçlu deri çizme. Belinde dizine kadar değen kaykır kara kılıç ve simsiyah, çelik bir hançer. Yalnızca sırtına her zaman bağladığı çelik kalkanı boz renkli.

Ağıbay'ın en sevdiği silahı dokuz boğumlu, bakır uçlu, kalın kayından mızrağıydı. Bunu, ata bindiğinde tay derisinden buzağı dişleriyle işlenip örülmüş kayışla terkesine bağlardı. Yaya giderken eline alırdı. Bu mızrağı o kadar çok severdi ki gündüz hiç elinden düşürmez, gece başını ona yaslayıp yatarı. Ağıbay Batır'ın iri cüssesi şu denliydi ki, boyu küçük bir deve kadar olduğundan dillere destan atı Akılagin'a bindiğinde, eşeğe binmiş bir Özbek gibi dizleri atının koltuk altlarına vururdu.

Baştan ayağa kapkara giyimli, demir ve çelik silahlarla donanmış Ağıbay'ın ifadesi hepten soğuk, ama çukurlaşmış gözleri kararlı, tutarlı, sarsılmaz bir gayret ateşi ile yanıyordu. Ne kadar cesur biri olsa da Ağıbay'ı ilk kez gördüğünde onun devasa, iri vücudundan beti benzi atmayacak adam yoktu. Hele tesadüfen gece vakti onunla karşılaşan biri, masallardaki bir devi görmüşçesine ödü patlayıverirmiş. Artık o kişinin hafızasından bu yiğit, gece uykusundan sıçratarak uyandıran bir gulyabani gibi ömür boyu gitmezmiş.

Karkaralı civarından olan Ağıbay'ın babası Oljabay Batır'a yavrulu bir deve, bir savaş atı, çocuklarına süt sağlamak üzere yalnız bir inekten başka bir mal nasip olmadı. Annesi de Esil boylarında yaşayan Taraktı boyunun kızıydı. Bu da cesur, yiğit bir kadındı. Oljabay çocukları büyümeden dünyaya veda etti. Hanımı Demetken, Ağıbay, Manabay, Tanabay ve Mınbay adlarında dört çocuğuyla dul kaldı. En büyükleri Ağıbay babası öldüğünde daha on yaşına yeni girmişti. Çocuklarının adları "bay" sözüyle bitse de Oljabay vefat ettiğinde bunların bütün varlıkları yavrulu bir kötü deveden ibaretti. Yoksulluktan başka bir yoldaşı olmayan, çalışkan Demetken, dört çocuğunun geçimi için kardeşlerinin kendisine vermediği malları alma mücadelesine girişti. Eline gürzünü alıp kendi gibi yoksul kişilerle birlikte gece karanlığında zengin obaları soymaya, ganimet elde etmeye başladı.

Yavru kuş yuvada ne görürse uçtuğunda onu yaparmış, böylesine gözü pek bir ananın eğitiminde kanatlanan Ağıbay da bir yiğit olarak yetişti. On sekiz yaşından itibaren Kasım Töre'nin oğullarının izinden yürüdü. Otuz dört yaşına gelene kadar başından nice badireler

geçti. Şu zamanlar Ağıbay'ın adeta su verilmiş bir demir gibi olgunlaşıp, bir hayli bilendiği çağlarıydı.

Esengeldi ve Sarjan hiç acele etmeden, sabırla kendilerini endişelenerek beklemekte olan Ağıbay ile Erjan'ın yanına geldiler. Ağıbay gül bahçesinin ortasında alelade koyulmuş bir kaya gibiydi. Uzaktan bile göze çarpıyordu. Sarjan'ın onların gelmekte oldukları tarafa doğru gözlerini ayırmadan bakarken endişelendiği açıkça belliydi. Ancak hiçbir şey belli etmeden, sessizce duruyordu. Bunlar iyice yaklaştıkları zaman Erjan, Esengeldi'ye bakıp:

— “Ağam, konuşabildiniz mi?” dedi. Esengeldi yürürüyerek cevap verdi.

— “Konuştuk, yavrum... Artık Medelihan'ın kendisiyle görüşmek istiyoruz... Bundan başka soru sorma.” “Medelihan'ın kendisiyle görüşmek istiyoruz sözüne bakılırsa ne yazık ki vali ile görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmamış” dedi Erjan içinden...

Askerlerin yattıkları salona geldikten sonra, kendi yatakhanelerine girip, ağabey kardeş iki sultan uzun uzun konuştular. Valinin olumlu konuşmasına bakmaksızın, her ikisi de bir art niyet olduğunu anlamışlardı. Ağız birliği edip, “Aklın varsa vatanını bul” sözünü hatırlayıp Medelihan'la konuştuktan sonra, gecikmeksizin obaya dönme kararına vardılar. Can alırım, baş keserim deyip dursa da içleri bambaşka söyleyen Özbek beylerinin bir fahişe benzeri dönekliliğini bunlar da biliyordu. Begderbek bunların etrafında pervane olunca kardeş sultanları bir korku kapladı. Ancak başkalarını ürkütmeyelim diye kendi şüphelerini, düşman olabilecek hizmetkarlarına bile anlatmadılar. Yalnız Ağıbay'ı çağırıp:

— “Yiğit Ağıbay,” dedi Sarjan, “nedeni belli olmadan aniden kalkıp gidip, biz Medelihan'ın eteğine sarıldık diye Erjan'ın düşmanın olduğunu unutma. Ayrıca, at sürülerine sahip çık, Özbek çobanları hepsini kendilerine alıp gitmesinler.”

Askerlerin bindiği atlar, komşu bir kervansarayın avlusuna koyulmuştu, ancak eyer takımları bu salonun çıkışındaki bir odada muhafaza ediliyordu. Seyisler Özbektiler, yalnızca hizmetkarlar sağda solda bakınıp duruyorlardı.

Ağıbay Sarjan'ın neden böyle söylediğini inceleyip sormadı. Yalnızca içindeki bir sırrı çözdü.

— “Başüstüne,” deyip çıkıp gitti.

Akşam olmak üzereydi. Hiçbir şey yapmadan oturmuyayım diye Esengeldi, üzerindeki kalın cepkeninden tesbihini çıkarıp, şıkırdatarak çekmeye başladı. Sarjan da yerde duran çıkımından küçük egesini alıp, kemerini çözdü ve kımından beyaz kılıcını çekip, kanlı bir mücadeleye gircekmişçesine keskinleştirip, bilemeye başladı.

... Esengeldi ve Sarjan gittikten sonra vali uzun bir süre sessiz sedasız oturdu. Her ne kadar düşünmeyeyim dese de bunu beceremedi. Sarjan'ın az önce kılıcına elini attığı manzara gözünün önüne geliverdi. Adeta, ansızın şu beyaz kılıç kınından sıyrılıp göğsüne saplanmış gibi oluyordu. Zalim insan korkak olurmuş. Begderbek hem zalim hem de korkaktı. Bu refah içindeki şehri ele geçirmesiyle Begderbek, Akmesic'in yöneticisi Jakıpbek'le ittifak kurup, ilk önce Sır, Sozak, Şuv boyundaki Kazak obalarını öncekinden daha sıkı bir baskı altına aldı. Valinin, taş yürekliliğiyle kendini Medelihan'a iyi gösterip, Hokand Hanı'nın baş komutanı derecesine kadar yükseltile düşüncesi vardır. Şu anki davranışları bu taltifin alt yapısını oluşturmak içindi.

Ancak, bu devir, Buhara Hanı'nın da Taşkent'e gözünü diktiği bir zamandı. Begderbek Buhara'dan kız almıştı. Onun hayali, gelecekte, umulmadık zamanda baş yaran Hokand değil, eski Buhara emirliğindeydi. Begderbek bunu da düşündü. Bu nedenle insafsız vali Medelihan'ı uçurumdan aşağı atmaya hazır, çünkü Hokand Hanı'nın biraz da olsa mizacını o da biliyordu... Özellikle asabiligi ve nefesine düşkünlüğü. Ancak Hanım Sultan karşı cinsin güneşi, ayıydı. Onu gördüklerinde melekler bile mübarek yollarından çıkabilirlerdi. Sanki Adem babamızın cennetten kovulmasına sebep olan Hava'nın güzelliği ondaydı. Onu bir gören adamın Hanım Sultan'a vurulmaması imkansızdı. Bembeyaz kar gibi yüzünü çevirip, tabak gibi kara gözlerini kırıştırarak bir baktığında, gönüldeki dertlerini unutmayacak hiçbir erkek bulunmaz.

Begderbek bu Hanım Sultan'ın Medelihan'ın diğer eşlerine kuma olduğunu da unutmuyordu. Bütün tehlike buydu. Nefsine düşkün Medelihan bu güzel kuma olan eşi ile anlaşır, ikisi arasındaki muhabbet sürüp giderse... Elbette, bunların sırlarını saklayan taş duvarlar var. Ancak bu taş duvarlar valinin arkasında olduğu olayları Buhara emirine iletirse... Valinin bütün hayali bu değil miydi? İslam dininin kuralları işlediğinde, kendi babasının kuma olarak aldığı eşiyile gönül ilişkisine giren bir günahkarı kim kurtarabilir? Muhammed peygamberin çizdiği yol katı kurallıdır. Böyle bir hana bütün müslümanlar karşı çıkmaz mı? Tabii ki karşı çıkarlar... Bu yüzden, Begderbek Buhara'ya Hokand'ı yerle bir ettirmez mi? Yıkıp geçer. Çıkarları için Buhara emiri de bunu ikiletmez. Bütün Hokand'ı egemenliği altına alır...

Begderbek'in Medelihan'ın gelmesini dört gözle beklemesine başka bir sebep daha var. Bu, Kasım Töre'nin oğullarının kaderi ile bağlantılı. Elbette Hokand Hanı'nın buna doğrudan katılması söz konusu değil. Ancak, gerçekleşen kanlı olayın sorumlusu olarak gösterilirse ne yapacak? İhtiyatı elden bırakmamak gerekir, eğer bu işin kendisinden çıktığı Abılay'ın gözünden bir şey kaçmayan nesli tarafından duyulur, bu işin sonunun nereye varıp takılacağını kim bilebilir? Esengeldi ve Sarjan'a çevrilmiş çelik kılıcın kendisine çevrilmeyeceğine kim teminat verebilir? Abılay'ın otuz bir oğlu ile kırk kızından türeyen bütün neslinin gazabından nasıl kurtulup kaçarsın? Kalabalıktan kimler çıkmaz, onların arasından da bir Begderbek'in çıkmayacağına kim emin olabilir? Ama eğer suçunu Medelihan'a atarsa, ona

ne yapabilirler? Taşkent valininki gibi yanı başımızdaki il değil, dokuz dağın arkasındaki devlerin ülkesi sanki, Hokand Hanı'nın saltanat sarayının dokuz kapısından geçip Medeli'ye ulaşacak kimse yok...

Begderbek gülümsedi. Aklına, geçenlerde Medelihan ile Hanım Sultan şerefine verdiği ziyafet geldi. Han ile kuma eşi, valinin kuş sütü eksik sofrasının iki yanına, karşı karşıya oturmuşlar.

Çayı Begderbek bizzat kendisi koymuş. Vali sunulan mavimsi porselen kaseyi aldığı anda Hanım Sultan kahkahalarla güldü.

— Canım Muhammed Elim, siz Hokand'a han olmakla benim de evladım sayılırsınız, dedi. Feracemi çıkartıp otursam ayıp olur mu?..

Hanın cevabını beklemeden Hanım Sultan yüzünden feracesini çıkardı. Kara bulutun ardından parlayarak güneş çıkmışçasına, dillere destan olan Hanım Sultan'ın güzel, beyaz yüzü görüldü. Üvey annesi olan Hanım Sultan'ın güzelliği karşısında şaşırان Medelihan'ın elinden kasesi düşüverdi.

— “Dikkat et, yaramaz çocuk,” dedi Hanım Sultan, Medelihan'a kahkahayla gülererek, “güzel parmaklarınızı yakmayınız...”

Bundan sonra Medelihan çay mı yoksa zehir mi içtiğini anlamadan kora dönmüş bir halde, iki gözünü alamadan üvey annesine bakakalmış.

Çayları dolduran vali yoktan bir şeyleri bahane ederek bozkıra sürüp gitmiş, geri döndüğünde yalnız kalan üvey çocuğu ile üvey annesinin arasındaki yalnızca uyanık bir gözün anlayacağı sessiz bir mutluluğun gerçekleştiğini anlamış...

Begderbek yine gülümsüyor. Kurduğu tuzağa iki güvercinin birden kolayca düşürmesi içinde bir bayram havası estirir. “Tabii, akıllı adam ne zaman olursa olsun ahmaktan kurtulmanın yolunu bulmaz mı! Buhara emiri buna bütün Hokand'ı ele geçirmedeği günde bile payına düşenin tamamını vermez mi! Hokand hanına yılda yirmi bin gümüş parayı, kendi cebine aktarsa artık sırtı yere gelir mi! Yirmi bin bu, yirmi altın değil ki, altı oğluna yeniden altı şehir yaptırtmaz mı...”

Bu arada akşam oldu. Valinin yemyeşil bahçesinde şakıyan guguk kuşu işitildi. Baykuş, batan güneşle birlikte birinin sönmek üzere olan talihine ağıt yakarcasına, susmak bilmeden uzun uzun öttü.

Vali yaşlı beline masaj yaptırmak için ayağının dibinde oturan uşağa gece yarısını geçkin gelmesini emretti ve Medelihan'ın dinlendiği odaya doğru yöneldi.

Medelihan tamamen rahatlamaya başladı. Gelmekte olan gece ile birlikte kendisini büyük bir mutluluk beklercesine gözlerinin ikisi de parıldıyordu. Valiyi davet etmişti, onun gelmesiyle ikisi gizemli bir sohbete başladılar.

— “Tentek Töre’nin başlattığı isyandan sonra Kazak obaları seslerini kesmişler gibi,” dedi Begderbek kendi sınırları içinde yerleşik Kazakların durumlarını belirterek, “ancak şu an Taşkent vilayetini yeni bir belalı kara bulut kaplayacak. Bu kara bulut, isyanı idareye hazırlanmakta olan Kasım Töre’nin oğullarıdır. Nasıl bir çözüm önerirsiniz?”

— Medelihan’ın babası Omarhan devrinde de ağır vergiye, gereksiz baskılara dayanamayan Sır, Sarısuv, Şuv boylarının Kazakları sırayla baş kaldırıp isyan çıkartmışlar. Bunun en büyüğü Tentek Töre adlı kişinin önderlik ettiği ayaklanma oldu. Tentek Töre on iki bin atlı asker toplayıp Hokand Hanlığının sınırları içindeki birkaç şehri zaptetmiş. Tentek Töre, Sayram’ı ele geçirip buraya kendi bayrağını dikmiş. Sayram’a Çimkent ve Evliyata şehirleri de eklenmiş. Bunlara karşı Omarhan büyük bir ordu sevk etmiş. Tentek Töre askerini ikiye bölüp, Sayram ve Çimkent’e çekilerek uzun bir süre savunma yapmış. Sonrasında erzak ve mühimmatları azaldığından çaresiz direnişlerini bitirmişler. Omarhan’ın askerleri yenilen halkı adeta kana boyamışlar, mallarını mülklerini talan edip, aklına gelen herşeyi yaparak, iki yüze yakın insanı darağacında sallandırmışlar. Sayram vilayeti kan gölüne dönmüş.

— “Hanım, derdini söylemeyen derman bulamaz. Çıkmak üzere olan isyan hakkında açık konuştuğum için affedin,” dedi vali, Han’ın sessiz kalmasına içerlese de belli etmeden. “Bu isyandan kurtulmanın yalnızca bir yolu var. O da gün doğmadan harekete geçip, kıvılcım yangına dönmeden baskın yapmak. Hem de acımadan darbeyi indirmek. Haşmetli babanız Omarhan, Tentek Töre’ye nasıl dersini verdiyse, bizim de Kasım Töre’nin şımarık oğullarına böyle bir ders vermemiz gerek.”

Begderbek’in gözünün önüne Sarjan’ın geçen günkü kılıcına hamle ettiği kabul edilemez davranışı yeniden geliverdi. Şimdi o kılıç çekilmeden kalayım demekle çok doğru kendini gösterdi.

— Esengeldi ile Sarjan’ın kellesini almak benim elimden de gelir. Ancak sizin izniniz olmadan bir işe kalkışmaya gücüm yetmez. Yaramaz olsalar bile onlar da sizin hanlığımızın tebası.

Han sesini çıkarmadı.

Hayır, Han cevap vermekten korkmuyordu, onun aklı başka yerdeydi. Kulağı etraftaki Tentek Töre, Kasım Töre sözlerinde... Esengeldi, Sarjan şeklindeki laflar aklına bile girmedi. “Bu beylerle benim ne işim olur? Hepsinin parasını vali yıllık verdiği yirmi bin gümüş akçe ile günü gününe ödemiyo mu? O zaman ne yaparsa yapsın, bütün bu beylerin başının etini yesin, sesimi çıkarırsam Allah çarpsın”... O anda Medelihan’ın hayali de düşüncesi de başkaydı.

Onun bütün hayali de aklı da şu genç dul, kısır anne Hanım Sultan'da!... “Vücudu da yüzü gibi beyaz mıydı acaba? Göğüsleri sert, bedeni yumuşak mıydı acaba? Evet, öyle olmalı. Çocuk doğurmamış bir kadındı o, hâlâ en kıymetli yerinin açılmamasından, şu beyaz gömleğinin gizleyemediği yuvarlak kalçalarından anlaşılmıyor mu? Eyvah, babamın genç karısı hakkında bu şekilde düşünmem günah değil mi? Hayır, kimsenin görmediği şey günah değildir. Obadakiler görmedi diyorum da peki ya vali? Bu uyanık herşeyi anlamış mıdır acaba? Evet, anlamıştır. Ancak beni bunun için çağırmadı mı? Bunda nasıl bir kurnazlık var? Üvey anneme karşı beslediğim günahım yüzünden Esengeldi ve Sarjan sultanların kellesini mi almak ister? Tamam. Canını acıtan bu hazzın yanında bozkırda deve yününden cepken giyen Kazakların başı niye yerinde dursun? Hepsile birlikte ben de ölürüm. Esengeldi ve Sarjan da ölür. Ölümü değil, hayatı düşünmek doğrudur. Ama Hanım Sultan gerçek bir ömür, gerçek bir arzu...”

Bunların konuşması epey sürdü. Vakit gece yarısını geçti. Medelihan bazen Begderbek'in sözünü dinliyor bazen tatlı hayallere dalıp sessizce oturuyordu.

— “Hanım, çare nedir?” dedi vali Medelihan'ın tatlı hayallerini bozmamak istercesine sahtekar gülümsemelerle.

“Nasıl bir çare? Evet, Medelihan'ın nasıl bir çözüm bulması gerek? Hayır, Medelihan o dünyanın günahını bu dünyanın cazibesine değişmek zorunda. Gönül bunu arzular. Üvey annenin beyaz vücudunu bugün gece sarmak gerek. İkinci güne kalmamalı. Herşey anlaşılabilir. Hanım Sultan'ın kucağı ne kadar kıymetliyse han ondan da kıymetli. Şüphesiz içini yakıp kavuran bu susuzluğu üvey annesi geçirecekse, onun gönlünü de bu işe tam olarak razı etmek gerekir. Dostu var düşmanı var, Taşkent'e gelen boş faytonunu saygı, hürmet ve hediyeleşme eşyalarla yükleyip göndermek lazım. Ama cimri vali ne kadar mal mülk verir acaba?” Birden Medelihan'ın gözlerinin içi gülümsedi. “Arka'nın sultanları ne de olsa cömerttir. Benimle görüşmeye gelmiş olsalar da yanlarında getirdikleri hediyeleri de vardır. Bunların hepsini Hanım Sultan'a veririm. Han yalnızca kucaklamaya düşkün olmadığımı anlasın!” Bu düşünceden güç alan Medelihan o anda Begderbek'e baktı.

— “Kasım Töre'nin oğulları Hokand Hanına yalnızca saygılarını sunmaya mı geldiler?” dedi.

Esengeldi ve Sarjan Kazakların adeti üzere Taşkent valisine eyer takımı, dizgin ve kuskunları gümüştan, yelesi ve kuyruğu sarkan, Arka'dan getirilmiş dokuz kara küheylan, dokuz boz küheylan, her erkeğin başına giydiği dokuz kara kunduz kürk, dokuz kahverengi samur kürkü alıp gelmişler. Arka'nın meşhur yiğitleri hediyelerle göz boyamak istercesine bu değerli armağanlarıyla isteklerini dile getirip gitmek istemişler. Bu yiğitleri beyaz yağlı karaciğer yahnisinden yedirmişler. Ancak iki tazi kızıl tilkinin kurnazlığını uzaktan anlar, cimri vali bu hediyeleri sevinerek aldıktan sonra, onların kuyusunu da kazıverdi. Bu kurnazlıklarla handan sultanların getirdiği küheylanları sakladı.

— Kasım Törenin çocukları saygılarını göstermek isterken, Hokand hanının kellesini ganimet olarak almayı ummasınlar.

Kuma anneye Arka sultanlarının getirdiği hediyelerden hiçbirini alamamasına hayıflanana Han, elini şöyle bir salladı.

— Kendi göbeklerini kesemeyen sultanların benim için değeri yok, ne yaparsan yap, benden sana izin.

— “Emriniz başım üstüne, hürmetli hanım.” Medelihan artık rahatlayarak şöyle bir gerindi.

— “Gece yarısını geçti mi ne?...” O önünde duran yiyeceklerden birkaç lokma yedi ve bir kase beyaz üzüm şerbetini yuvarladı, “bugünkü sohbetimiz böylece tamamlansın.”

— “Emredersiniz,” hanın yüzüne Begderbek yine gözlerini dikerek baktı. Hanım, Hanım Sultan’ın misafir odası karşınızda... İki kapı aynı koridorda... İki kapıya da nöbetçi koyayım mı, yoksa sadece koridorun dış tarafına mı koyayım?

Han onu sınırcasına baktı.

— “Siz hangi tarafa koymak istiyorsunuz?” Vali tebessüm ederek aşağı baktı.

— “Yalnızca dış tarafa...” Han da gülümsedi.

— Pekiyi... Sizin dediğiniz olsun.

Vali o anda başını önüne eydi.

— Bana güvendiğiniz için sağ olun.

Medelihan o anda kendini tutamadı. Vali ile görüşükten sonra, bundan başka bir önlem almanın gereği yok diye düşündü. Birden Hanım Sultan’ın odasına doğru yöneldi.

Güzel kuma annesini görmek için acele eden Medelihan niyetinin ne olduğunu akıl süzgecinden geçiremedi. Bu şehvetin altı yıl sonra nasıl bir kanlı olaya gebe olacağını düşünemedi.

Hızlı adımlarla gizemli kapıya nasıl gelip dayandığını bile anlamadı.

Oysa Begderbek, Medelihan’ın gitmesiyle birlikte başka bir koridor yoluyla dul kumanın yattığı odanın karşısına gelmişti. Yalnızca kendisinin bildiği gizli bir delikten beyaz pamuk yataktan daha beyaz, ışıldayıp duran Hanım Sultan’ın gelen Medelihan’a doğru kuşağını çözerek yaklaştığını, ikisinin yattığını gördü ve deliği yeniden kapattı.

Begderbek işte o anda Esengeldi ve Sarjan'ın ölümünü Medelihan'ın üzerine yıkıp, kendisini Kasım Töre'nin nezdinde aklayabileceği fikrine inandı. Ancak bu kanlı olay hemen o gece gerçekleşmedi. Leşker ile Begderbek vali: “Senin oğullarının ölümünden biz sorumlu değiliz, Medelihan'ın işi, gel aramızda anlaşalım” diye Kasım Töre'yi kandırarak çağırdılar. Sozak'taki Teliköl kıyısında Leşker, kendi elleriyle başını kesip Taşkent'e alıp geldi. Bu cinayetin üzerinden bir yıl geçti. Ama şimdi... Medelihan ve Kasım Töre'nin oğullarının aynı tuzağa düşmek üzere olmalarına vali haddinden çok sevindi. Vali hiçbir şey görmemiş biri gibi acele etmeden misafirlerin kabul edildiği odaya geri döndü. Begderbek kendisini beklemekte olan cellatlara:

— “Esengeldi ve Sarjan Mirzaları Han çağırıyor, alıp getirin” diye emretti. “Ancak Sarjan'ın belindeki kılıcı derhal alın. Han'ın huzuruna çıkarken silah takıp gitmek olmaz.”

Cellatlar geldiğinde Esengeldi, Sarjan, Ağıbay ve Erjan kendilerine tahsis edilen odalarında uymaktaydılar. Han'ın emrini duyup Esengeldi ve Sarjan giyinmeye başladı. Kemerinde kılıcıyla uyuyan Sarjan'a beyaz sarıklı, zenci kapı kulu:

— “Han'ın yanına silahla gidemezsiniz. Böyle bir önlem var,” dedi kendinden emin bir şekilde. “Silahınızı bırakın... Döndükten sonra takarsınız.”

Kapı kulunun “döndükten sonra...” sözünden Sarjan'ın birden içine otursa da, kendi kendine kılıcını cübbesinin altından bağlamadığına fena hade pişman oldu. Sultanları asla hiçkimse arayamazdı, eğer etrafta bir tehlike belirecek olursa, kan damlayan elmas kılıç en yakın dost değil miydi?

Sarjan kılıcını oğluna emanet edip:

— “Beline tak...” dedi ve daha bir şeyler söylemek istese de aniden durdu. Bunlar dışarı çıkarken çadırın etrafında da altı adam bekliyormuş. Tamamı silahlı.

Deminden beri, sessiz sedasız yürüyen Ağıbay birden birşeyler söyleyecek gibi oldu. Kazaklar “Düşmanın geldiğini savaşa katılan at bilir.” derdi. Ömrü savaşlarda geçen Ağıbay birşeyler söyledi yürümekte olan Sultanlara:

— “Biz de gelelim” diyerek arkalarından yürümeye başladı. Ancak kapı kulu önlerine dikilerek:

— “Hanım yalnızca Esengeldi ve Sarjan Mirzaları davet ediyor,” dedi daha da ukala bir sesle, “sizler uykunuza devam ediniz.”

— “Yahu, sen de kimsin?” diyerek Ağıbay bunu eliyle kavrayıp kenara ittikten sonra sultanların arkasından yetişeyim dediğinde, Erjan omzundan tuttu ve:

— “Hanın emri böyleymiş, karşı gelerek ne yapabilirsiniz Ağıbay beyim” dedi korktuklarını cellatlara hissettirmek istemeden, atları dolaştırıp gelelim.

Ağıbay tereddüt içinde kaldı. Diğerleri uzaklaştılar. Ağıbay Batır dişini sıkıp kalakaldı. Bu işin sebebini anlamamıştı, beklenmedik bir anda Esengeldi ve Sarjan Mirzaları tutuklayıp giden bu ak sarıklı, hançerli adamları dağıtıp, kılıcını sağa sola sallayarak kellelerini almak istedi.

Uysal bir kişiliği olan Ağıbay’a bu denli bir sinir nereden geldi, kendisi de bilmiyordu. Ansızın gözünün önüne geçmişte olan bir olay geliverdi.

Babasının öldüğü yıl çok sert bir kış oldu. Dört çocuğu ile kalan Demetken’nin bütün varı yoğu sütü adeta bir nehir gibi akan devesiydi. Fırtınalı bir gün, o dönemki Karkaralı’nın beyi Tevke oğlu Jamantay’ın ulakları gelip, Oljabay üç yıldan beri çara çadır vergisini ödememiş diyerek biricik deveyi yavrusundan ayırıp alıp gitti. Bozkırın rüzgarından daha kötü esip gelen bu kılıçlı gaddarlara karşı dul kadın dört çocuğuyla ne yapabilirdi, ağlaya sızlaya kalakaldı.

Hayatta Ağıbay’a tesir eden en ağır tecrübe bununla başlamıştır. Anasından ayrılan yavru deve böğürmeye başlasa, en büyüğü sekiz yaşında olan Manabay, Tanabay ve Mınbay da yavru deveye birlikte ağlamaya başlıyorlardı.

Bu dört bıçarenin sesi Ağıbay’ın içini titretiyordu. Bunların göz yaşlarını görmeyeyim diye evden bozkıra kaçıyordu.

Bunca cefaya dayanamayan Demetken bir gün Ağıbay’a:

— “Oğlum, kardeşlerini gözü yaşlı bırakmayalım,” dedi. “Yavru deveyi keselim, çocuklara az da olsa yemek olsun,” gözün kesilen devenin eti bozulmaya başlar.

Üç küçük çocuğu uyurken Demetken ahırda deveyi yere yatırıp dört ayağını bağladıktan sonra Ağıbay’ın eline büyük bıçağı verdi:

— “Yavrum, sanki günahkar çar ile Jamantay’ı keser gibi, haydi,” diyerek, kendi elleriyle kesilen devenin sonunu görmemek için ahırdan çıkıp gitti.

Ağıbay bıçağı alıp devenin yanına geldi. Ama yavru devenin o güzel gözlerinden gözlerini alamıyordu, ah kesmeye nasıl eli varacaktı?

Bir süre sonra “Kestin mi oğlum!” diyerek ahıra giren annesine:

— “Anne, sabah keselim lütfen, bıçare bir gün daha gezsün,” dedi.

— “Tamam, yavrucuğum,” diyerek Demetken göz yaşını eliyle sildi.

Agıbay bu deveyi sabah da kesemedi.

Böyle bir Agıbay, hiç tanımadığı, hatalarının olup olmadığını bilmediği, şu giden askerlerin kellelerini kesip alacak ha. Bu nasıl bir canilik, nasıl bir hunharlık?

Hayır, Agıbay kişilik olarak böyle yaratılmış bir insan değil. Ona acımasızlığı, erkekliği de öğreten kendisine karşı işlenen ihanettir.

Agıbay'ın, tek develerinin alınıp gidildiğinden başlayarak “çadır vergisi”ni çıkaran çar ve bu “çadır vergisi” için tek develerini ulaklarına aldırıp yavrusunu böğürttüren Jamantay Sultan'a karşı beslediği kin, on üç yaşından beri bu genç yiğidin yüreğine kara bir kan parçası gibi yerleşti. Bu kin Agıbay'ı Jamantay ve çara karşı mücadele eden Sarjan'ın saflarına kattı. Bu kin, onu sayısız savaşlarla tanıştırdı, düşmanlarına karşı merhametsiz olmayı öğretti. İşte bir zamanlar yavru deveyi kesmeye eli gitmeyen Agıbay, şimdilerde sayısız insanın canını alabiliyor. Bunlar halkının düşmanları. Ama halka düşman Agıbay'a da düşmandı. Böylelerinin canını alırken Şubırtpalı'dan çıkan bu taş yürekli yiğidin elleri dahi titremiyordu.

Erjan düşüncelere dalıp giden Agıbay'ın elbisesinden hafifçe çekerek:

— “Agıbay beyim, atları bir dolaştırıp gelelim,” dedi.

Bunlar sürüye doğru gittikleri sırada, sekiz celladın arasındaki Esengeldi ve Sarjan misafir kabul odasına girmişlerdi. Baş köşede tespih çekip duran valiyi başlarını eğerek selamladılar. Tam o anda sultanların iki yanında duran iki celladın keskin kılıçları parıltıdayarak yukarı kalktı ve hızla aşağıya indi. Öne eğilmiş iki baş kalkmadan yuvarlanarak yere düştü. Başlarından ayrılan iki vücut birkaç adım atıp aniden yere düştü. İki üç adımdan sonra yerde debelenip, durdu.

— “Millet olup birlik olmayı arzu ederken, kellerinizden ayrıldınız işte, askerler,” diyerek vali kahkahayı bastı. Yerde yatan Esengeldi ve Sarjan'ın kelleleri ile bedenlerini gösterip: “Bir iki kişi bunları zindana götürüp atsin! Diğerleri uyuyan askerlerin yanlarına gitsinler,” dedi.

Bütün cellatlar her odada altı adamın yattığı üç odaya birer birer girip on sekiz yiğidi koyun misali kesip çıktılar. Yalnızca Agıbay ve Erjan sağ kaldı. Onların şansına cellatlar sürülerin olduğu tarafa gitmediler. Kapı kulu dışarıdaki kapıyı bekleyen ihtiyar nöbetçiyi çağırıp:

— “Sen gidip şu ikisine ‘sultanlar geldi’ ” diye haber ver dedi.

Kendisi kapının önünde kaldı. Silahlı Agıbay ile geniş bir meydanda karşılaşmaya cesaret edemedi.

Yaşlı adam çok önceden Kazaklar arasından alınıp Hokand Hanlığına satılan bir köleydi. Ağıbay'ı kardeşi gibi görerek, gizlice bir iki kez konuşmuştu. Adam, komşu avlağa gitmesiyle birlikte Ağıbay'a olan biten her şeyi anlattı. "Savaşsanız ölürsünüz, çabuk atlarınıza binip kaçın" dedi. Şu anda savaşmanın yersiz olduğunu anlayan Ağıbay, cellatlarla vuruşmak için kılıcını çekip sallayan Erjan'ı bırakmadan arkasına takıp, atını dört nala sürerek bu meydandan çıkıp gitti. Uykusundan sıçrayarak uyanıp, eteğine yapışan nöbetçi askeri, odun gibi bacağıyla teperek, atından düşürdü.

IV

Doğu taraflarını kırık bir nal gibi sarıp kuşatan yaşlı Karatav uzaktan kahverengiye çalan bir renkte görünüyor. Bazen etrafı at yelesi gibi deve hörgüçleri gibi tümsekleşiyor. Hafif bir buğu, ince bir sisin bile olmadığı, açık gök yüzüyle kucaklaşan mermer taşı tepecik, büyük tepenin üstünü maviye boyuyor. Akşam olmak üzere. Son ışıklarını kayalıklarda oynatarak, güneş de batmaya hazırlanıyor. Karatav'ın batı taraflarındaki yamaçlarda yan yana gelmiş kalabalık obalar bulunur. Birbirlerine mesafeleri savaş zamanlarındaki gibi yakın. Kız göğüsleri gibi sıra sıra olmuş, katmer katmer kayalıklı iki tepenin vadisinden sağa sola çarparak berrak sulu cılız nehir akmakta. Bu nehrin kıyısından aşağı doğru hale oluşturup yerleşen obanın üstünde ağır ağır yanan tezeklerin dumanı yükseliyor. Göl kıyısına telaş içinde yerleşen pek çok ailenin arasında yalnızca birinin çadırları beyaz renkliydi. Diğerlerinin rengi boz, siyah, eski püskü barakalar, kulübeler... Dış görünüşlerine bakarak şu zengindir demek zordur. Akşamki yayılmaları birbiriyle karışan her obanın karşısında sürü sürü develer, kara sığırlar... Yalnızca yeşil bozkırda kıvrım kıvrım çizgiler oluşturup akan ince dere boyunda bu aşağı tarafta parlayan gölün kıyısında rastgele dağılmış taşlar gibi meleyerek yayılan kuzularla birlikte sürü sürü koyun ve keçiler görünüyor. Bununla birlikte Karatav'ın koynunda yetişen boz, kara renkli pek çok at sürüsü rengarenk bir şekilde yayılmaktaydılar. Bunların hepsi yarış atı gibi, taylar çok az. Galiba bunlar uzaktaki meradaydı. İşte bu taylar ara sıra yan taraftaki sağılmak için bekleyen küçük gruba katılıp obanın topraklarına giriyorlardı. Ellerinde çomak, at sırtığı olan on kadar at çobanının sağda solda atları toparlamak için bağırışları sessiz geceyi bölüyordu.

Bu göçerler, iki yıl önce ata topraklarından ayrılıp yine Karatav'ın bağrına sığınan Konırat, Kıpşak boyları ile Bestabanlı dolaylarına göçüp geri dönen Kasım Töre ile Altı, Toka, Altay, Uvak obalarıydı. İşte bu ortadaki beyaz renkli elliye yakın çadır Kasım Töre'nin obasıdır. Abılay Han'ın öz çocuklarından biri olsa da Kasım Töre çok soylu bir bey değildi, bu yüzden bu topraklarda yayılan hayvanların sıradanlığı da hemen göze çarpar. Uvak, Toka, Altı ve Argın'ın diğer boylarına göre bunlar biraz daha varlıklıydı. Üstelik Arka'nın yemyeşil çayırlarına alışan sürüler, Karatav'ın kamış ve kuru otlarla karışık bozkırına alışamadığından, yeterince yayılamayıp semiremiyorlardı.

Bu obaların Kazıkurt taraflarındaki büyük bir tepenin başında bir adam vardı. Koyunu kuzusu meleyip, çoluğu çocuğu ağlaayıp karışıklık içindeki bu yamaçtaki çadırlardan birinden kaçmış denilirdi.

Ona göz ucunda bir nokta nazarında görünen gök tuygun misali hayali bir süre sonra uzaklaşmaya başladı.

Bu adam, orta boylu, geniş omuzlu, sıska, cüce at gibi sarı kuru biriydi. Hafif kızarmış gözleriyle sert bakışlı, kalın ve pehlivan boyunluydu. Güleç yüzüne yakışan biraz kısa burnunun altında belli belirsiz bir bıyığı var. Koyu, bir tutam sakalı ince ve sivri. Sakalı, bıyığı sarıya çalıyor. Başında kunduz derisinden başlık, kunduz tüyünden yumuşak ceketinin cübbesinin dışına boz deve tüyünden cepken giymiş, ayağında at binmeye uygun dikilmiş orta uzunlukta konçlu mavi deriyle işlenmiş deri çizme. Oturduğunda da durduğunda da nezaket ve gurur hemen belli oluyor. Hafif açık el gözlerindeki bakışlar insanı ta sırtından delip geçiyor sanki. Ağır hareketleri, kapalı dudakları, onun az konuşup çok dinleyen bir adam olduğunu gösteriyor. Eğer dış görünüşüne, tavırlarına bakarsan, içindeki büyük zekayı, yerinde duramayıp dışarı çıkması gelen cesaretini anlarsın.

Bu Abılay Han'ın torunu, Kasım Töre'nin ortanca oğlu Kenesarı'ydı.

Kenesarı bu tepeye çıkmalı epey zaman olmuştu. O şimdilerde inzivaya çekilmişti. Aklına Ozan Nısanbay'ın sözü geliverdi. Halk arasında dolaşan tam bir kam olan Ozan Nısanbay, beyaz keçe üstüne bağdaş kurarak oturup, Kasım Töre'nin karşısında Cengiz Şeceresi'nin bir yerinden hikaye ederek söylemeye başlamış.

Ozan Nısanbay, Moğollar ile komşu Kerölen ve Onon nehirlerinin kıyısına göçüp yaşayan Kerey boyunun nasıl Cengiz Han'a yem olduğunu dertli dertli söyledi. Bir anda, Orhon, Om ve Ertiş nehirlerinin kıyısındaki Nayman, onlardan aşağıdaki, o devirlerde Sarıarka'nın kuzeyi ile batı taraflarında yaşayan Alşın, Kıpçak boylarının Cengiz Han'a nasıl tabi olduklarını rüzgar gibi söyleyip geçti. Ondan sonra, Argın, Nayman, Kerey Kıpçak, Konırat, Alşın gibi bilinen boyların Cebgiz Han'ın en büyük oğlu Çuçi'nin oğlu Ulı'ya tabi olup, Batuhan'ın Altın Orda'sının temelini attığını, Sarıarka ile İdil ve Yayık boylarında özgürce yurt tuttuğunu anlatıverdi. Yedisu'daki Üysin, Duvlat ve Jalayır boylarının Çağatay neslinin hakimiyetine girdiklerini de türküsünde söyledi.

Nihayet Ozan Nısanbay çam ağacından ihtiyar dombırasına daha hızlı vurarak Çağatay ve Çuçi neslinin asırlarca bu ucu bucağı olamayan geniş bozkırı nasıl yönettiklerini överek anlattı. Ancak birbirleriyle hanlık, devlet, ve toprak için çekişmeye girmeleriyle müsrifleşerek, Altın Orda'nın dağılmasından sonra Çuçi'nin neslinden olan Kerey ve Jenibek Sultanlar, Şuv boyundaki önceden beri yaşamaya devam eden Argın, Kıpçak ve Üysin gibi eski boylara tek tek Uvak, Taraktı, Kerey, Nayman, Konırat, Duvlat, Jalayır, Bestabanlı gibi Türkçe konuşan boyları

katarak Kazak Hanlığını kurmasına medhiye düzdü. Bundan sonra Jenibek'in oğlu Kasım Han'ın devrinde Kazakların ihtişamlı bir halk olduğundan övgü ile bahsetti. Ozan Nısanbay biraz dinlendikten sonra şecereye yeniden devam etmiş. Bu sefer Kasım Han'dan sonra Kazakların yavaş yavaş bölünmesi hatta kazan gibi kaynamaya başlamasını, yalnızca Haknazar devrinde yeniden birleşip güçlü bir halk olduğunu, Tevekel, Esim ve Ez Tevke hanların yönetiminde her türlü zorluğu aşan, dış düşmanların çevresine yaşamadığı güçlü bir halk haline geldiğini gözleri adeta ateş saçarak anlattı. Uçsuz bucaksız toprakları alarak üç cüz halinde kurulan bu halkın birlik içinde güçlü olduğunu, her zaman bir yakadan baş, bir yenden kol çıkardığını överek:

Argın olsan Altay ol,
 Nayman olsan Matay ol,
 Alşın olsan Aday ol,
 Bu üçü olmazsan,
 Hangisi olursan onu ol,
 Tamam Allah ol!

şeklinde Kazak halkının en savaşçı boylarını metheden bir türkü söyleyip, bu birliğin Tevke Han'ın ölümüyle yeniden bozulduğunu, bütün boyların sultanlarının hanlığa niyetlenip halkın sonunu getirdiklerini söyleyiverdi.

Bundan sonra Ozan Nısanbay çam ağacından yapılma yaşlı dombırasını hiçkırıklarla ağlatarak, vakit geçirmeden Karatav ile Şuv, Sarısuv ile Sır boylarını yurt tutmuş kalabalık Kazakların nasıl Jongar Hanı Sıban Rap'tan kaçıp, "Aktaban Göçü yani, Alka Göl Felaketi"ne maruz kaldığını söyledi. Ulu Cüz ve Küçük Cüz'ün pek çok obasının Aral ve Atıray denizinin kıyılarına, ancak Orta Cüz'ün Esil, Nura ve Tobıl nehirlerinin yukarı taraflarına göçmesini, bilerek, yarıda kesip söyledi. Önceden Küçük Cüz'ün hanı Ebu'l-Hayır'ın bir yıl sona Orta Cüz'ün hanı Semeke'nin Rus Çarına boyun eğmesi, ardından "Aktaban Göçü" olayından otuz üç yıl geçtikten sonra Çin Hanı'nın bir milyona yakın Kalmuku kılıçtan geçirip Jongar Hanlığını yok etmesini anlattı. O zamanda Nayman ve Kerey boyları eski vatanları Tarbagatay Dağı ile Kara Ertis boylarına göç etmelerini dertli türküsünde anlatıverdi.

Bundan sonra Ozan Nısanbay bütün cüzlerin en meşhur hanları Ebu'l-Membet, Barak ve Nurali'yle ilgili kısa kısa türküler okuyup, üç cüzün birleşmesi için mücadele veren, sonradan Abılay adıyla Han olan Ebu'l-Mansur'a sözü getirdi.

Sıra Ebu'l-Mansur'a geldiğinde Ozan Nısanbay'ın iki gözü ateş gibi parladı, toplar damarı kalınlaşıp, geniş boğazı turgay kuşu yutmuş yılanın karnı gibi şişti. Dombırasını sanki

bir yarış atını koştururcasına coşkuyla çalıp, dörtlüklerini ardı ardına sıraladı. O anlarda Ozan Nısanbay dombırasını kıracak gibi çalarak, Abılay'ın Hokand'a karşı çıkışını, Sayram, Eziret, Çimkent, Sozak gibi yedi şehrini alıp, Taşkent'i nasıl ele geçirdiğini, kendisini tehdit eden Kırgız'ın kalabalık boyu Manaplar ile Kızılsu ve Şemsi nehirlerinin Şuv'a dökülen civarında karşılaşp, "Jeyil Katliamı" diye anılan savaşta nasıl yendiğini anlatırken iki gözünü de kan bürüyüp, tavşan kovalayan bir kartal gibi çığılıklar atarak, adeta kıyametler kopardı. Ebu'l-Membet Sultan'ın bebekliğinden başlayıp, herkese ispatladığı yiğitliğiyle, halkı yönetecek kadar akıllılığıyla Orta Cüz'ün hanı unvanını hakettiğini anlatırken koşan bir erkek deve gibi azıyordu. Ozan şimdi de altmışına dayanmış Abılay'ı üç cüzden çıkan aksakal ve ileri gelenlerinin katılımıyla Teliköl'ün kıyısında halk ak keçeden tahta oturtup Büyük Han seçmelerini şakırken başı göklere erişmişcesine iki gözü parlayıverdi.. Ancak Çariçe'nin Kazak halkının birleşmesinin ne kadar tehlikeli olduğunu düşünüp bundan yalnızca iki yıl sonra onu Orta Cüz'ün hanı yaparak icazet vermesini anlatıp, bu Abılay'ın yetmişine gelince yeri geldiğinde bazen Rus Çarına, bazen Çin Hanına yeteneklerini gösterip, Türkistan'dan başlayarak Esil, Nura boyuna kadar göçen kalabalık Kazakların özgürlüğünü kaybettirmeden halkı nasıl koruduğunu da yine bir türküyle anlattı.

Yarıшта koşan at gibi türkü söylemekten alınandan terleri sicim gibi akan Ozan Nısanbay, devamında Abılay'a Atıgay, Karavıl boylarının altı kızlarını verip, üstüne Abılay'ın Karakalpaklardan bir, Kalmaklardan da bir kız alarak, bunlardan otuz bir oğlu, kırk kızı olduğunu da bir türküyle söyledi.

Sesi titremeye başlayan Nısanbay yalnızca bir kez yatmasıyla Abılay'ın Karakalpak hanımından doğan Veli'nin Rusya'ya uşak olarak gitmesini, Kalmak hanımından doğan Kasım Töre'nin babasının yolunu takip ederek Kazakları birleştireyim diye uğraşmasını överek, biraz ötede oturan Kenesarı'ya bakıp:

Abılay yolu zor yol:

Yiğit Kene bunu bil.

Abılay gibi sağlam ol,

Bulayım dersen şöhret bol,

diyerek uzun türküsünü bitirmiş.

Herkes yetmiş yaşına yaklaşan Kasım Töre'nin yüzüne bakakalmış. Çünkü bu kadar çok söz, beyin olduğu bir yerde izin verildiği zaman yalnızca komutanlara söylenirmiş. Ancak Kasım Töre'nin arkasından giden askerın komutanı Sarjan Sultan, Kenesarı'nın kahramanlığı ve kurnazlığı herkes tarafından bilinse de, namıyla "yiğit" denilen unavana yalnızca o sahipti. Önünde ağabeyleri olduğundan kendisi de "orduyu ben yöneteyim" şeklindeki bir düşünceden

uzaktı. Nısanbay, ünü obayı aşmış bir ozan. Bunu orada oturanların hepsi de biliyor, Nısanbay'ın durumunu Kasım da biliyordu...

Kasım Töre davayı şimdilik Sarjan ve Esengeldi'ye vermekle tamamen Abılay'ın davasına baş koyan ortanca oğlu Kenesarı ile küçük oğlu Navrızbay olur diye umutlanmaktaydı. Nısanbay adının kendi düşüncesinden çıktığına o içten içe “hata yaptığımı benim gibi doğruları söyleyen ozan da anladı” diye düşünüyordu. Ancak kendisine bakan onlarca gözü fark etmemişcesine dombirasını karşısına koyup terini silen Nısanbay'a:

— “Çok yaşa, topal bilge,” dedi, gönlümüzün pasını siliverdin be.

Kasım Töre Esengeldi ve Sarjan'dan bir aydan beri haber alamadığı için içi pare pare idi. Gerçi, kötü haber çabuk duyulurda ya. Hiçbir kötü haberlerinin duyulmaması, Sarjan ve Esengeldi'nin sağ oldukları haberi gibi sevinç veriyordu.

Kasım Töre'nin adı kötüye çıkan Kenesarı hakkında iyi şeyler düşünmesi ortanca oğluna olan güvenini arttırdı. Halk da bunu anlamış olmalı.

Artık Kenesarı bütün davranışlarını yavaş yavaş teraziye koyuyordu. Şüphesiz, zaman babası Abılay Han'ın zamanı değil. O devirde Rus Çarı'nın askeri Ak Yayık'ın beri tarafındaydı. Kart Kojak nesli bebeklik çağında, Abılay'ın han olduğu yıl Kızıljır kalesi, ondan yirmi beş yıl önce Eski Semey, o yıllarda Karaötkel, Bayanavıl, Karkaralı kaleleri kuruldu şeklindeki sözler hâlâ hatırında.

Kenesarı Batır, Kazakların kendi bağımsızlıklarını kaybetmelerindeki en büyük sebebin “ortak öküzden buzağı yeğdir” diye düşünen beylerin birlikte hareket edememesi olduğunu biliyordu. Bu Kazakların ittifak kurması mümkün mü? şeklindeki bir soruya kendisi de cevap veremiyordu.

Ancak son zamanlarda bir sorunun ip ucunu bulmuş gibiydi.

O ip ucu, babası Abılay'ın zamanı ile şimdiki halkın fikriyatında saklı gibi.

Abılay'ın yanı başında Rus Çarı, Sariarka'yı kuşatıp kale kurmasaydı, bu denli içlerine giremezdi. Bu nedenle Abılay bazen Rusya'yı yalvartıp, bazen Çin'i heveslendirip ikisinin arasında bağımsızlığını koruyabilmiş. Ama şimdilerde Kazakların böyle bir imkanı yok. Bir yanda istediği yeri kolayca alan Çarlık askeri varsa, diğer tarafta Kazak topraklarının bütün kuzeydoğusu ile Sır boylarını ele geçiren Hokand ile Atırav, Aral taraflarından Üstirt, Mangıstav'a kadar olan yerlere hükmeden Hive Hanlıkları var. Abılay'ın devrine göre şimdiki Kazak halkını birleştirmenin zorluğu da kolaylığı da burada saklı diye düşünüyordu Kenesarı.

Kızgın kurt ecelden korkmaz. Artık kalabalık Kazak toplumu kızgın bir kurt gibiydi. Üç taraftan batırılan süngü, Kazakları da uyandırmış olmalı. Akşam Ulutav'dan Kudaymendi Batır

geldi. Kudaymendi, Jolaman ve İman Batır'ın selamlarını getirerek, artık Sariarka'nın her ne kadar uzağında olsa da çara karşı isyan etmek üzere olan halkın çok olduğunu belirtmiş. "Yöneten adam olursa peşinden giden millet vardır" derler. Ayrıca Sarısuv, Şuv, Sır boyları Kazaklarının da durumları belli, haydi deyip, sancak kaldırırsan peşinden gelmeye hazırlar. Hive Hanı'nın eziyetine dayanamayan Aday, Tama, Tabın, Şömekey, Jappas ve Şekti boyları mızraklarını bileyip, hazır beklemekteler.

Şu sıralar isyan etmek için en uygun zaman. Zulmün içini kemirdiği halk, adeta kuru bir çöp gibi, ateş değiştiği anda bu yangının bütün Sariarka'yı, Sır boyunu, Yayık, Mangıstav, Üstirt bozkırını kaplayı vermesi içten bile değil.

Abılay'ın hangi hanımından doğarsa doğsun bütün nesli tamamen sağlam, uyumlu. Özellikle Kasım Töre'nin evlatları: Esengeldi, Sarjan, Küşik, Musa, Kenesarı, Navrızbay, Ebu'l-Gazi, Kenesarı'nın ablası Bopay Batır, onların çocukları Kudaymendi, Erjan, İsa, Koşkarbay, Ebulpeyiz. Kasım'ın küçük kardeşi Dayır'ın çocukları Teti, Eti, Satıbaldı, onun çocukları Kaldıbay, "bütün nehir nereye dökülürse, damla da oraya dökülür" dercesine, büyüğü nereye gidiyorsa diğerleri de onu takip ediyordu. Sanki yuvaları aynı bir bozkurt sürüsü gibi. Yalnızca kardeşleri Küşik pısırik. Babasının yoluna yalnızca amansız kardeşlerinden korktuğu için katılıyor gibi. "Bir kısraktan küheylan da doğar, tay da, bozuk bir yumurta kime zarar verir" diyordu içinden Kenesarı.

Ağabeyinin önüne geçmek Kasım Töre'nin çocukları arasında görülmezdi, bu nedenle ağabeyleri Sarjan ve Esengeldi'nin yaptıklarını Kenesarı anlamıyordu. "Ne gerek Taşkent valisinin huzuruna varıp diz çökmek? Bunlar düşmanımıza el açarak ne elde edecekler? 'Düşmanın atı da düşmandır, senin dostun olmaz' sözünü Taşkent valisi bilmiyor mu, başını eğme. Bu nedenle istediğini kendi mızrağının ucuyla, mübarek bileğinin gücüyle çekip al. Düşmanın seninle yalnızca eşit olarak konuşabilir, ama ona elini açıp, dizini bükersen, o seni kul sanar. Kulun dileğine kim yer verir. Hayır, eğer hanlık bana geçerse, bunların hiçbirini yapmam. Her ne olursa olsun düşmanlarımla çarpışıp ölürüm. Ağabeylerime de bunu söyleyeceğim... Tabii onlar sağ salim dönerlerse!"

Kenesarı tekrar düşüncelere daldı.

"Abılay'ın davasını sürdürmek, bütün Kazakları birleştirip, üç cüze de hakim olmak demek.

Üç cüze hakim olmak, sultan denilenleri ayağına kapandırıp, Ebu'l-Hayır, Semeke, Nurali, Bökey, Sergazi, Veli'nin neslini kendine tabi kılıp, bütün Kazakları ağına bakıtmak demek. Üç cüzün çocuklarını koyun gibi yayıp, kuzu gibi sıra sıra bağlamak demek. Kenesarı'da, yalnızca Abılay Han'ın Kalmak hanımı Hoça'dan doğan çocuklarının düşünceleri yer etti. Kazak halkının topraklarını düşmandan temizleyip, bağımsızlıklarını korumakla Üç

cüze Kasım Töre'nin çocuklarının hükmünü geçirmek, şu anda yalnızca bir dilek, bir amaçtı. Ama bu dileğin, bu amacın gerçekleşmesi için en uygun zaman bu zamandı. Kendi bağımsızlığını korumak üzere baş kaldıran halk, eğer kendini yönetebilirse, hanlığı ve Üç cüze hükmetme yetkisini sana kendi alıp vermez mi?!”

“Bundan böyle bir daha nasıl böyle uygun bir zaman gelsin. Rus Çarı, Hokand ve Hive Hanlıkları gibi düşmanlarımız, Kazak halkının ensesine tokadı patlatıp düşürürse, ayrıntı kabaran Kazaklar yeniden isyan edemezdi.

Hayır, şimdi en uygun zaman. Sonuçları ne olursa olsun isyanı başlatmak gerek! Ancak isyanı hangi taraftan başlatmak gerek?! Üç düşmandan hangisinin bize gönderdiği kuvvet daha güçlü, en önce bunu kırmak lazım!”

Kenesarı şimdi suratını asarak, kendi sorduğu soruya kendisi bir çözüm arayıp düşünceler denizine dalıp gitti. “Hokand ve Hive hanları son derece acımasız, yenilirsek ortalığı kana boyarlar, sınırları içerisindeki azıcık Kazağı tamamen kılıçtan geçirmekten sakınmaz. Ama Rus Çarı böyle değil. Birkaç zalim yönetici olmasa, bu kadar çok halkı yok yere öldüremez. Zincire vurup, Sibiryaya sürgün etse yalnızca ele başı olanları sürgün eder. Büyük devlet olduğundan ne yaparsa yapsın niyetini saklayamaz. Ama Hokand ve Hive Hanlıkları böyle mi? Bunlar sırtlan gibidir. Ölüp leşin çıksa, leşini de talan ederler. Yalnız, korktuklarına itaat ederler. Onlara ayağa kalkıp, güç topladıktan sonra saldırmak gerekir. Eğer olur da böyle bir gün gelirse merhamet etmemek lazım. Hokand ve Hive kendi kıydıkları on binlerce insanın hesabını versin. Afganistan'a, İran'a cariyeye olarak sattıkları Kazak kızlarının, kadınlarının ceremesini çeksinler.”

Kenesarı'nın savaşı ilk önce Rus Çarlığı ile başlatmak istemesinin başka sebepleri de vardı. Çar askerlerinin kaleleri, topları, karabina ve stutzer tüfekleri varsa, Kazakların da uçsuz bucaksız bokırları vardı. Eğer saklanacak, ağaçların, ormanların sayısı çok olursa, kır tavşanını ne kurt ne tazı yakalabilir. Arka'nın toprakları geniş, bir ucu Karkaralı'dan Ak Yayık'a, bir ucu Kızıljara'dan Betpakdala'ya kadar uzanıyordu. Nereye gidersen git yer yeter, yeter ki üzengin sağlam, bitmeyen kudretin olsun. Ama toplarını çekmek zorunda olan Çar askerinin böyle bir imkanı yok. Ayrıca Orta Cüz kalabalık bir halk. Hepsini bir seferde yok edemezsin, davalarını takip edecek birileri çıkar. Gücünün yetmediği bir sürgün hayatına maruz kaldığında, kahramanlığı el üstünde tutan Kazaklar, içlerindeki bazı şeytanlar olmasa kimseye fırsat vermezdi. Hiç olmazsa Abılay Han'ın ruhuna saygı gösterir. Ama Hokand ve Hive memleketlerinde bu hassasiyetler yok. Aslına bakılırsa, Sır boyu, Üstirt, Mangıstav ve Aral civarında yerleşik Kazakları birleştirmek kolay bir iş değil. Hokand ve Hive hanlarını yenmek için Yedisu, Alatav ve Karakalpak civarındaki kardeşlerimizin de baş kaldırması gerek. Buna güvenmek de zor. Üysin, Duvlat, ve Alatav'da çoğunluğu oluşturan Kırgızlar, Aral kıyılarında yaşayan Karakalpaklar senin ağzından konuşup, acını paylaşırlar mı? Kendi ocağın tütüyorsa,

başkası kan ağlasa ne önemi var. Hokand ve Hive hanlarının güçlerinin nedeni bu değil mi, onlar kimin içinin nasıl olduğunu bilir. Kırgızların, Kazakların ve Karakalpakların bir ittifak altın gelemeyeceğini iyi biliyorlar. Bütün Yedisu'yu ele geçiren Üysin ve Duvlat'ın da düşmanla gerçek bir savaş esnasında senden ayrılıp savaşı terk etmesi de mümkündür...

Hayır onlara güvenilmez. Üysin, Duvlat, Kırgız ve Karakalpak yalnızca kendi başına Orta Cüz ile Küçük Cüz'ün güçleri tükendiği zaman atlanırlar. Ancak o zaman onlardan ne hayır gelir?

Kenesarı'nın Arka'ya engel olmak istemesinin başka bir nedeni daha var. O da intikam duygusu. Semeke, Bökey ve Veli neslinden olan veliahtlara Kasım'ın çocuklarının kin beslediği bilinir. Bu eskiden beri süregelen çekişme, taht kavgasından çıkan bir hadisedir. Özellikle Kasım'ın çocukları, Kudaymendi'nin oğlu Konırkulja'ya, Veli'nin oğlu Cengiz ile onun annesi Ayganım'a, Bökey'in neslinden olan Tevke'nin çocuğu Jamantay'a, Kusbegi ve Jantöre'nin oğlu Ahmet ile Arıstan'a öç beslemektedir. Bu veliahtlar Kenesarı'nın da en acımasız düşmanlarıdır. Balık baştan kokar, Kazak topraklarını çara teslim eden bu sultanlar diyerek onlara kin beslemekteydi Kenesarı.

Eğer Arka'ya giderse, ilk önce bunların evlerini başlarına geçirip, eskiden beri devam eden bu kan davasını çözecek. Kızını cariyeye, oğlunu kul yapıp, işlerini bitirecekti. Aksi hâlde çoktandır kana susayan nefsi teselli bulmaz.

Ancak bunlar Kenesarı'ya kolaylıkla inanırlar mı? Onların da yolundan giden halkları var. Emirlerinde techizatlı yüze yakın askeri var. Bunlara elini uzatırsan çarlık ordusu da karşına dikilir.

Kenesarı'nın yapması gerek şey, ilk önce bu veliahtlar ile Çar askerlerinin arasına fitne sokmak olmalı. Eğer hesapları doğru çıkarsa, Sibiry ve Orenburg valileri de kendisiyle masaya oturabilirdi.

Bu nedenle Kenesarı hepsine savaş açmayacak. İlk önce eyalet valileri ile antlaşma yoluna gidecekti. İsteklerinden bazılarını kağıt üzerinde önlerine koyacak, eğer valiler bu istekleri kabul ederlerse Konırkulja, Ahmet ve Jamantayların yolundan giden halkı da kendi saflarına çekecekti. Böyle bir gelişme karşısında altı başlı ejderha olsa da Konırkuljalardan, Ahmetlerden öç almak daha kolay olacaktı.

Elbette, bununla Kenesarı bir kemiğe razı olan köpek gibi bu bana yeter demezdi. Abılay atasının davasını sürdürüp üç cüzün de hanı olmadan durmayacaktı. Hiç uygun olmayan bir zamanda ata yadigarı tahtı ele geçirip, Orta Cüz'ün başına geçmişti. Bu yüzden, bir dilekten sonra başka bir dilek istenirmiş, hepsini ele geçirmeden bu işi bırakmayacaktı.

Ama askerî valiler Kenesarı'nın isteklerini kabul etmezlerse ne yapacaktı? Gözünü budaktan esirgemeyecekti, savaş açacaktı ve o savaşa en önemli düşmanı Konırkulja'nın obasını dağıtmakla, Konırkulja'nın emri altındaki Karaötken Kalesi'ni ele geçirmekle başlayacaktı.

Abılayın'ın önünde sadece Orta Cüz hanını başa geçiren, kırk bin at sürüsünü idare eden Semeke'nin neslinin Kudaymendi'nin oğullarının olduğunu bilseydi, Kenesarı uykusundan sıçrayarak uyanırdı. Ağa sultan Konırkulja ile Kenesarı arasında ezelden beri süregelen yalnızca taht kavgasından, yer tutma mücadelesinden doğan davalar değil, mezara girene kadar geçmeyecek, zehri kanlarına sinmiş bir kin duygusu var. Bu kin, bitmek bilmeyen düşmanlık, artık Çar ile Kazak halkının arasındaki en büyük siyaseti etkileyecek boyuttadır. Kenesarı yerinden kalkıp, biraz sallanarak yürüyüp, yeniden düşüncelerini anlatmaya başladı.

“Hanlığı ele geçirmenin iki yolu var. Bunu sayısız mücadele geçirmiş olan Kenesarı iyi bilir. Biri sana hanlığı, beyliği vereyim diyen halkın önünde yer alıp onları yönetebilmek. İkincisi peşinden gelen ordunun önünde yer alıp kahramanlığıyla onları kendine bağlamak.

Hanlık için cüzler, boylar birbiriyle çekişirse, geri planda durup halkı birbirine kırdırıp, hile ve kurnazlıklarla, zulüm ve cefalarla murada erişilebilir. Ama bugünkü mücadelede olduğu gibi, bütün halkın bağımsızlığını korumak hayali ile senin ülkenin idaresini ele alayım şeklindeki önemli isteğin birleştiğinde, peşinden gelen ordunun ardında değil önünde yer alman gerekir. Ancak bu şekilde tebaa sana inanır, seni takip eder. Herkes, kendi başının derdi için değil, halkın için uğraştığını kendi gözleriyle görmeli. Yalnızca bunları yaparsan emeline ulaşırsın. Halkı kendi emellerine ulaştırırsın.”

Böyle bir karara varan Kenesarı, birden dizini büküp belindeki İsfahanlı ustaların dövdüğü çelik kılıcını çekip keskin ve soğuk yüzünü öptü.

— “Anamdan bir korkak olarak doğmadım,” dedi, ansızın sesi titreyerek. “Amacıma ulaşana kadar korkaklık gösterirsem kendi kanımı kendim dökeyim, bu anıma benzi soğuk çelik kılıcım, sen şahit ol!”

Kılıcını kınına sokup, artık kalkayım dediği anda, arkasından gürültüyle beliren hanımının sesi duyuldu.

— Beyim, namaz mı kılıyorsun?

Kenesarı, bunun hanımı Künimjan olduğunu görmeden anladı. Ayağa kalkıp, ona doğru yürüdü.

— Bir şey yapmıyorum, kılıcımı bileği taşıyla bileliyordum.

— Er kişi çeliği düşmanın yüreğinde bilemez mi?

— Doğru söylersin.

Hanımının sözü Kenesarı'nın hoşuna gitti.

Künimjan bu yıl yirmi altı yaşına bastı. Hokka ağzılı, ceylan gözlü, kara kısrak misali bir güzel. İki çocuk doğurmasına rağmen, selvi boyuna yakışan dimdik göğüsleri altın işlemeli gerdanlığı adeta kıracak gibi gerdirmiş, beli sanki kopacak kadar ince, kalçaları ve bacakları bir o yana bir bu yana sallanıp durmakta. Üstünde alacalı beyaz ipekten gömlek, mavimsi, en iyi cins ipekten işlemeli bir yelek, onun dışında çevresine kunduz kürkü dikilerek işlenmiş kırmızı bir çapan, başında beyaz incilerle süslenmiş, altın liraları gözüne inen kızıl kadife başlık. Omuzlarına beyaz has ipekten şal örtünmüş. Kulağına taktığı üç boğumlu küpeleri ile sırtına dökülen gür saçlarının ucundaki dört sıra tokası çarın saf altınından yapılmış. Erkeklerin karşısında kendini sıkmadan duruşu, gayet rahat bir biçimde onların karşısına gelişi, onun erkek gibi bir kadın olduğunu gösteriyordu.

Gerçekten de «günahı kadın olmak demezsen kızdan fazla saldığı var» diye Ozan Yusuf Hoca'nın söylediğı gibi, Künimjan Kenesarı'ya aklıyla da güzelliğıyle de tamamen yaraşan bir hanımdır. Künimjan'ın ailesi de Kasım Töre'den hem asalet hem zenginlik bakımından eksik değildi, Argın'ın soylularından biri olan Elke Baydalı neslindendi.

O yüzden şu üstündeki has ipekten, incili elbiselerinin, altın bileziklerinin, altın tokasının, altın yüzüklerinin hepsi de gelin olduğı zaman ailesinin verdiğı hediyelerdi.

Kenesarı ile Konırkulja arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen düşmanlığın bir sebebi de bu Künimjan'dı...

Kenesarı'nın kahraman diye tanınıp, namının Sariarka'ya doğru yayılmaya başladığı zamanlardı. Ulıtav'da yerleşik Jırık boyunun beyi Sandıbay'ın, oğlu Erden'i, bu bölgeye bey olarak atamasının şerefine, at yarıştıran, pehlivan güreştirilen büyük bir şölen tertip edilmişti. Bu şölene bazı yiğitlerle birlikte Kenesarı da gitmiş. Orada başına kötü şeyler gelmiş, Kökşetav'da kale kurulmuş, gönül bir kez çarpmaya başladı mı Ulutav eteklerine bir gidip dönerdi. Altı Kazak boyunu ilk olarak birleştiren hanlardan biri olan Alaşahan'da burada vefat etmişti. Büyük Çuçi Han da bu taraflara gömülmüş, Ulıtav ile sınırdaş Kişitav'ın başında Edige Batır'ın da kabri vardır. Akmeşit Türbesi de burada bulunmaktadır. Ulıtav, Kazak yurdunun manevi merkeziydi. Bunu idrak etmeyi Kenesarı da kendine farz bilmişti. Yarışta çatlatana kadar at binilen, kökparda haddinden fazla adamın öldüğü bu şöleden geri dönerken Argın'ın Altay ve Törtüvil boylarının yaşadığı Terisakkan nehrine yolu düşmüş, biraz at bindikten sonra atından inmiş. Altındaki yürük atını seyisine verip, Kenesarı sık söğütlerin olduğu kıyıya gelmiş. Kenesarı sıcaktan bunalıp, biraz serinleyeyim diye şırl şırl akan suya girdiğinde, Terisakkan'ın daha sığ olan bir tarafında akıntılarla oynaşıp yüzen iki kız gördü. Obaların göçmeye başladığı zamanlar, galiba, göç sırasında yıkanmak istemiş olacaklar ki, giyecekleri ile

otsuz bir yere bağladıkları atları karşı tarafta. Kenesarı ıssız bir yerde ortaya çıkan bu kızlar peri kızları olabilir mi acaba diye düşünceye dalmış. Özellikle öndeki kız bir erkeğin ağzının suyunu akıtacak kadar güzel görünüyormuş. Kamçının ucu gibi örülmüş çift belik saçları mavi akıntılarla oynayan bir yılan gibi kıvrılıyor, enfes vücudu su altında ak sazan gibi süzülüyorken Kenesarı'nın bir anda bakışları kıyıya çevrildi. Ancak karşı taraftaki atları ile yığılmış elbiselerini gördüğü zaman Kenesarı'nın aklı başına gelmeye başlamış.

— “Merhaba güzeller” demiş kızların karşı tarafa doğru yöneldiklerini görüp, gideceklerinden korkarak.

— Öndeki dana gözlü sarı kız “Eyyvah, aman Allah'ım” diye çığlık atarak, kulaçlarını hızlandırıp karşı kıyıya doğru yüzmeye başladı, gerideki esmer olanı kafasını çevirip bakmış ve kıyıda duran Kenesarı'yı görüp kalakalmış. Tekrar yüzmeye başlayıp, sudan sadece başını çıkarıp:

— “Selam, mirza” deyip selam vermiş.

Bu arada Kenesarı'nın yoldaşları da kıyıya gelmiş. Eskiden beri yaşanan karşılıklı şakalaşmalar başlamış. Çıplak vücutlarını yiğitlere göstererek sudan çıkmaya utanan kızlar, kıyıda duran Kenesarı olduğunu duyup, ne yapacaklarını hepten şaşırılmışlar. Kenesarı şakayla karışık, eğer istediğimizi yapmazsanız, şimdi şu karşı tarafa geçip, giyisilerinizi alıp gideriz diye korkutmuş.

Kızlar “ağalar” diye gitmelerini isteyerek yalvarmışlar. Şakacı, hoppa yiğitler istediklerini yapmazlarsa gitmeyeceklerini tekrarlamışlar. Suyun içinde tamamen üşüyen kızlar, bunların gitmeyeceklerini iyice anladıktan sonra, yiğitlerin ne istediklerini öğrenmek istemişler. Esmer güzel Kenesarı'ya bakıp:

— “Mirza, sizin benden dileğiniz nedir?” demiş.

— Dileğim zor olsa da sözünde duracak mısın kardeş?

— Sözümde durmayacak bir kadın değilim, söyle.

Kızın ağzından çıkan “kadın değilim” sözünü Kenesarı asıl anlamında anladı. Birden kalp atışları hızlanıp, yakalanan bir turgay kuşu gibi çarpmaya başladı...

— Kadın olmasaydın keşke... Tamam, biz gidiyoruz. Ama siz de peşimizden gelin. Dileğimi o zaman söyleyeyim, Anlaştık mı?

— Tamam!

Kenesarı bir hamlede kıyıdan uzaklaşmıştı. Biraz sonra kızlar da bunların peşine takılmışlar. On altı on yedi yaşlarında körpe iki genç kızın soğuk görünüşlü bir grup erkeğin

karşısına korkmadan çıkmalarına Kenesarı hayretler içinde kalmış. Hatta verdikleri sözlerine sadık kalıp, onları kandırıp gitmemeleri hoşuna gitmiş. Bu karşılaşmadan itibaren Kenesarı ile Künimjan birbirlerinden çok hoşlanmışlar. Yeni doğmuş ay gibi parlayan Arka'nın bu genç güzeli Kenesarı'ya nasip olmuştu. Çömlek her gün kırılmaz, bir gün kırılır. O gece bir çömlek kırıldı. Obadan uzaktaki bir çalının dibinde, bozkırın cesur kızı bu yiğidin dileğini yerine getirdi.

Künimjan, pişman olmadı, çünkü bundan iki yıl önce iki hanımının üzerine kuma olarak almak için ağzı kokan, Yayvan burunlu Konırkulja dünür olarak gelmiş, üç boz, doru küheylan sürüsünü başlık olarak verip gitmiş. Onun üstüne Karakoyun Kaşırılık'taki yaylalara halkın çıktığı zamanlarda kızı görmeye gelirim diye yakınlarda haber göndermişti.

Sabah erkenden Terisakkan'ın çukurdaki kıyılarında yerleşik aksakal Baybolat'ın obasına, Künimjan ile sarı kızı yanlarına alan Kenesarı, adamlarıyla birlikte ulaştı. Künimjan'ın o gece Kenesarı ile birlikte olduğunu ilk önce yengeleri, onlardan başka annesi işitip, bu soğuk haber kulaktan kulağa yayılıp aksakal Baybolat'a kadar ulaşmış. Abılay'ın ruhundan, Kasım Töre'nin gazabından çekindiği için, ne yapacağını bilemeden, üstüne üstlük namusu ayran gibi yerlere saçılan kızının kaygısı da ayaz vurmuş gibi oturan aksakal Baybolat'a Kenesarı çok geçmeden "Künimjan'ı bana versin" diye bir adamla haber göndermiş.

Aksakal Baybolat bu isteği hemen değerlendirip, derhal cevabını söylemiş:

— "Üç cüzün hanı olan dedesi Abılay'a Argın, Karavıl, Atıgay boyları altı kızını verdiğine göre, Abılay'ın yiğit torununa bizim tek kızımızı vermemek olmaz, alsın" demiş.

Bir hafta geçtikten sonra Elke Baydalı, Akkoşkar Saydalı olmak üzere üç boz öncü atın çektiği gümüş işlemeli faytonla, çeyizlerin yüklendiği dokuz deveyi arkalarına katıp Künimjan'ı salına salına Kökşetav'daki Kasım Töre'nin obasına uğurlamışlar.

Bunu işiten Konırkulja utancından allak bullak olmuş. Asker çıkararak Baybolat'ın obasını talan edip, almaya niyetlenmiş. Buna rağmen, zenginlikleri kendisinden fazla olan Argın'ın meşhur boyu Elke Baydalılarla hasım olmaktan çekinmiş. Konırkulja, Künimjan'ı kuma olarak isterken, kadınlarının sayısını arttırmaktan ziyade, Arka'nın bu zengin, kan emici sülalesi ile akraba olma düşüncesini de içinde barındırmıştır. Ancak bu planın bozulmasına çok kızsada da, kalabalık bir boyu kendisine düşman etmenin tehlikeli olduğunu da idrak etti. Bu yüzden Baybolat'a verdiği yüz görümlüklerinin üç katı fazlasını ceza olarak aldı ve zararını çıkarttı, içindeki öfkesini de kalbine gömdü.

Ancak Konırkulja'nın artık Kasım'ın çocuklarına duyduğu kin iyice artmıştı. Evlerini, ocaklarını nasıl başlarına geçiririm diye planlar yapıp gezerken, Kökşe'den Jabayı nehrinin kıyısında yerleşik Taraktı topraklarına gelin edilen Sarjan'ın büyük kızı Künikeş'in yolunu ordusuyla birlikte keserek, onu bir geceliğine kullanıp attı. Ağa Sultan Konırkulja ile Kasım

Töre'nin çocukları arasındaki bu namus meselesi artık sonsuza dek kapanmayacak bir kan davasına dönüşmüştü. Taht kavgaları, toprak meseleleri, boy ihtilafları, namus meseleleri, kadın davaları derken bu dava tamamen bir kör düğüme döndü.

Bu kör düğümü yalnızca elmas bir hançerin, keskin bir kılıcın çözeceğini iki taraf da çok iyi biliyordu.

Bu çekişmenin asıl nedeni olan güzel Künimjan, doğduğu yerin de gelin olduğu yerin de güvenliği sağlam olduktan sonra kendi kendisine özgürlüğünü sağlamıştır. Kocasına da söylemek istediğini de gayet erkekçe söyler...

Künimjan Kazak kadınlarının adeti üzerine Kenesarı'ya kocam, erim demez, yalnızca "beyim" derdi. Böyle olmasının bir sebebi eşinin bey soyundan olduğunu belirtmekse, diğer bir sebebi de "beyim" diyerek kocasının beyliğinin ne kadar yüce olduğunu ona hatırlatıp onu yüceltmektir. Bu alışkanlıkla o:

— "Beyim, sen Kudaymendi Batır'ın babama açtığı belalardan haberdar mısın?" dedi, cılız bir sesle.

— Hayır, nasıl belalar?..

— Aznabay'ın çocuklarını biliyorsun ya...

— Hangi Aznabay? Bayanavıl'daki Karjas Aznabay mı, yoksa bizim Kökşe'deki Aksarı Aznabay mı?..

— Karjas Aznabay. Biz Arka'dan daha göçmeden önce Tayjan adlı oğlunu sen çara karşı çıktın diye Ombı'da vurup öldürmüştü ya, onun ağabeyi Seyten Batır'ı da öldürmüştü.

— Toprağı yumuşak olsun. İyiler çok yaşamazmış! Benim sonum Konırkulja'nın elinden olacak gibi. Bu köpeğin kindarlığı beni öldürür mü acaba?..

— Evet, öyle görünüyor. Aznabay obasıyla birlikte Balkaş'a doğru göçerken Mın Aral bölgesinde Konırkulja'nın önceden Hristiyanlığı kabul eden küçük oğlunun önderlik ettiği ordu bunların karşısına çıkıp, dağıtmış...

Kenesarı'nın ak pak beti benzi birden karardı.

— Zayırları çok muymuş?

— Karşılık vermeye fırsatları olmamış. Birden pusuya düşmüşler gibi görünüyor. Bir iki yiğit gürzle indirilmiş.

— Allah rahmet eylesin, iyi insanlardı. Arka'ya bir fırsat olur da gidersek öcelerini alırız.

— Seyten’le birlikte Kuvbet’in oğlu Ojar da esir düşmüş. Ojar, Ombı’da bir zindanda yatırmış.

— Hangi Ojar? Şu Konırkulja’nın ulağı olan Ojar mı? O, Aznabay’ın obasından küsüp gitmemiş miydi?

— Konırkulja ile görüşmeden, Karaötkel’den dönüp kendi yurduna gitmişti. Cinsine çekmeyen mal haramdır demişler, cinsine çekmiş işte. Vatanından ayrılan Karjas’ın derdini bırakıp Seyten’e tekrar katılmış.

— Bak sen... Sözünden dönmeyen, uslanmaz bir yiğitti. Zulüm onu da doğru yola sokmuş. Ne yazık ki, bu biçareyi de sürgüne gönderdi.

Tam o anda bunların yanına Navrızbay geldi. Navrızbay yirmi ikisine yeni gelmiş yakışıklı bir yiğit. Aynı ana babadan doğsa da, dış görünüşü Kenesarı’ya hiç benzemezdi. Uzun boylu, iki omzuna iki kişi binmiş gibi geniş kulaçlı, dimdik, at gibi, yanaklarından sanki kan damlıyor. Burnu, yüzü gözü Kazak erkeklerinkinden daha geniş yayılmış, dana gözü gibi iri, çekik ve kahverengi gözleri insana sevecen bakıyor. Kızılı, yeşilli inciler takılmış perçemleri, şakaklarına düşüyor. Sarı bıyıkları yeni yeni terliyor. Başında kırmızı kadife kaplanmış kunduz kürkünden börkü, üstünde kuyruğu ve tırnaklı ayakları sallanan siyah çizgili samur kürkünden ceket. Ceketinin yakasına, kollarına, çevresine kara kunduz derisi geçirilmiş. Belindeki gümüş kemerine kını deriden bir kasatura takmış.

Navrızbay savaşa da bu kıyafetlerle giderdi. Bileğine kadar sıyırdığı sağ kolundan göğsüne kadar kurşunlar, beş okka ağırlığındaki siyah mızrağını bayrak gibi göğe dikip, altındaki boz sarı atını şahlandırarak “Abılay gibi” koşturduğunda karşısına kimse çıkamazdı. Gülle gibi ağır mızrağını iki elle tutarak batırıldığını hiçkimse görmemiştir. Herkes onu, sağ elinde dört yiğidin gücü vardır diye tanır. Navrızbay gibi bir mızrak ustasına o devirde rastlanması güçtü. Savaşa giderken suratı asılır, yüzünde bambaşka bir hiddet belirirdi. Gelgelelim barış zamanlarında ise Navrızbay’dan daha sakin bir insan yoktur. O son derece şen şakrak ve şakacı biridir. Ancak şu sıralar Navrızbay’ın yüzünden keyifsizliği hissediliyordu. Çukurlaşmış gözlerinden rahatsızlığı okunuyordu.

Bu halinin bir sebebi vardı.

Navrızbay son günlerde doğup büyüdüğü Kökşetav hakkında sık sık düşüncelere dalıyordu. Bu zamanlarda Navrızbay’ın gözünde Arka’nın yeşil çayırıları, yeşil otlarla kaplı kırları, katmer katmer uçurumlu kayalarla kaplı, her tarafta pıtırak gibi bitmiş çam ağaçlarının bastığı deve hörgücüne benzeyen dağları, mavi akıntılarıyla kıyılarını dövüp duran engin gölleri, suyu bol nehirleri canlanırdı. Birden Burabay’ın göz yaşı gibi maviye çalan dalgaları çağıldarcasına, kanatlarını kıran kartalın süzülerek uçtuğu Okjetpes’in başında oynayan haşarı rüzgar esercesine, nemli kokusu etrafa yayılan Kenesarı mağarasının feryadına benzer kaygılı

bir ses kulağına çalındı. Bu ses adeta kendisini çağırıyordu. Navrızbay böyle zamanlarda ilkbaharın güzelliklerini, eşinin şakımasını özleyen bir serçe gibi, duyguları içinden taşarak, vatani Kökşetav'ı özlerdi. Çünkü, gülüp oynadığı, çocukluğu, delikanlı çağlarında aşkın ne demek olduğunu anladığı, eski mutlu günlerinin hepsi de Kökşe'nin bu yeşil kucığında geçmişti. Navrızbay için Kökşe yalnızca doğup büyüdüğü bir yer değildi. O zamanlarda kendisinin bir serçe olarak yaratılmamasına pişman olurdu. Eğer bir serçe olsaydı Kökşe'ye her bahar şöyle bir uçmaz mıydı! İşte Navrızbay'ın içi böylesine coşmuş, canını koyacak yer bulamıyordu. Kendisini böyle bir talihten, böyle bir mutluluktan engelleyen zırh giymiş düşmanları ile savaşmak istiyordu. Ama elden ne gelir, Navrızbay da bir, kafeste duran yavru kartal da bir, uçacak kanadı var ama ayağındaki ipek bağ bırakmıyor, yalnızca bütün gücüyle kanat çırpıp acı acı ötmeye dermanı yetiyor.

Karatav'ın ılgınları ile gürlüğü, Kökşe'nin kızılılığıyla çamının yanına erişemez, kuru toprağıyla kuru otu, mis kokulu çayırlarıyla boy ölçüşemez. Buna rağmen ne yaparlar bunlar Sır'ın kuru bozkırında? Korunmak için mi, yoksa han olmayı mı beklerler? Eğer yapacak gücü olsa mücadele etmez mi bu yer için şu doğduğu topraklarda kalıp. Sır'da oturup Arka'yı nasıl alacaklar? Navrızbay bu meseleleri düşünmekten başka hiçbir şeyi düşünemiyordu. Babası Kasım Töre ile ağabeyleri Esengeldi ve Sarjan'ın bu konularda izledikleri yol onun için bir muammaydı.

Navrızbay için bin Hokand hanlığından Sariarka'nın bir yaylası yeğdi. Bu kaygı akşam Kudaymendi Batır geldiğinden beri giderek artmaktaydı. Şu anda suratının asık olmasının nedeni de buydu. Ağabeyi ile yengesinin tepe üstünde tek başlarına oturduklarını görüp, konuşmak için yanlarına gitmiş. Navrızbay'ın keyifsiz olduğunu anlayan Küniimjan ona gülererek bakıp:

— “Küçük beyim, neden üzgünsün?” dedi. “Hasta mısın, neyin var?”

Navrızbay kederlenerek cevap verdi.

— Hasta olduğum doğru, yenge... İçim acıyor, ciğerim yanıyor, kalbim ağrıyor...

Kardeşinin ne kadar dertli olduğunu çoktandır hisseden Kenesarı hiç sesini çıkarmadı. Küniimjan teselli edercesine tekrar konuştu.

— Kara bulutların ardından güneş doğar, bu dertlerden kurtulacağın zaman da gelir.

— Ne zaman?!

— Bunu küheylan atın hızı, erkek adamın namusu bilir.

— Namusumuz için canımız feda değil midir? Biz artık çukura düşmüş bir kurt gibiyiz. Nasıl bir kurt olursan ol, düştüğün yer bilinmez bir çukurdur...

Kenesarı birden kardeşine baktı.

— Çukurdan atlayan kurt düşmanı için ne kadar tehlikelidir, bilmez misin? Elini ayağını göğsünde topla ve hedefine atılmaya hazırlan, Navrızcan...

— Hayır, Kene ağabeyim, çukurdan atkayan kurt yalnızca ölümüne atılır.

— Bazen düşmanını da öldürmez mi?

— Bana böyle bir mücadele gerekmez, dedi yavaşça Navrızbay ağabeyine saygı göstererek. Bana düşmanımı kovalamak için Kökşe'nin ormanlık dağları ile rüzgarın bile ulaşamadığı ucu bucağı olmayan Arka'nın geniş bozkırı gerek.

Kenesarı kardeşinin kendisiyle aynı fikirde olduğunu önceden de biliyordu. Bu kez de düşüncelerinin aynı olduğuna içinden sevindi. Fakat yine de sevindiğini belli etmeden:

— “Yuvasından erken uçan kartal çabuk yaşlanır,” dedi, “önünde ağabeylerin varken kendi yolunu çizemezsin.”

Navrızbay Kenesarı'yı diğer ağabeylerine göre daha çok severdi, bu yüzden ona karşı çıkmadan:

— “Pekiyi, tamam,” diyerek başını öne eğdi.

Tam o anda, doğudaki tepeden vadideki obaya doğru kalkan bir toz bulutu görüldü. Bir süre sonra tepelerin arasından iki süvari belirdi. Keskin gözlü Kenesarı gözlerini ayırmaksızın baktı ve:

— “Hey Allah'ım, bu Ağıbay değil mi?” dedi birden heyecanlanarak, “altındaki at da Akılak gibi...”

Navrızbay da dikkatle baktı.

— Evet, Ağıbay ağabeyim! Ama yanındaki kim? Atın yelesine tutnmasından Erjan'a benziyor.

Evet, onlar.

Bu arada dört nala gelen iki atlı yakınlaştı. Artık onların “hey kardeşlerim” diye bağıışı da duyuldu.

Kenesarı adeta put kesilip yerinden kımıldayamadı. Navrızbay ve Künimjan dayanamayıp gelenlere doğru koşmaya başladılar.

Agıbay ayaklarına kadar ter içinde kalan atından inip, kemerini boynuna astı ve Kazakların kara bir haberi duyurmak için yaptıkları alışkanlıklarıyla, iki elini göğse kaldırarak dizlerinin üzerine oturdu, hıçkırma hıçkırma ağlayarak aslı kara haberi söyledi.

Batır Kene, iki yiğidimizi kaybettik, on sekiz değerli adamımızı kaybettik. Taşkent valisi, Esengeldi ve Sarjan ağabeylerini öldürdü. Genç delikanlılarımızın da tamamının boğazını kesti.

Kenesarı'nın beti benzi atıverdi.

— Ne zaman? Nasıl?

Agıbay yüzünden süzülen yaşları silmeden, dudaklarını bükerek:

— Bundan iki gün önce. Gaddar vali bizi kandırıp davet etmişti. Medelihan'ın geldiği gece Esengeldi ve Sarjan sultanları kabul edip divan sarayına aldı. Sizin Hokand hanlığına karşı muhalif düşünceleriniz varmış diyerek başlarını vurdurmuştu. Erjan'la ikimiz beylerimizin emri üzerine kervansarayın avlusundaki atlara bakmaya gittiğimiz sırada odalarında uyuyan diğer yiğitleri de cellatlar gelip boğazladı. Biz zar zor kurtulduk.

Bitap düşen Erjan'ı Navrızbay ve Künimjan avutuyormuş. Kötü haberi duyar duymaz Künimjan başındaki tüylü takkesi ile kül rengi ipek şalını yırtarcasına çıkarıp, siyah saçlarını açarak, iki eli belinde ağıt yakmaya başladı.

Gafil avlandı iki arslan,

Düşmanın tuzağına aldanıp.

Acımadı hain düşman

Boyayıp kana, öç alıp...

Kötü haber esen yelle birlikte, çabucak diğer obalara da yayıldı. Saçlarını yolup, yüzlerini tırnaklayarak ağlayan analar, hüngür hüngür bağırarak çocuklar, çadırların önünde ağıtlar yakan kadınlar, göz yaşlarını silerek hıçkırarak ağlayan ihtiyarlar, kızgınlıktan gözleri ateş gibi parlayıp deliye dönen yiğitler... Ovadaki bütün obalar gölün üstünde yüzen kazlara, ördeklere doğan saldırırcasına, birden bire alt üst oldu.

Bu hain olayın etkisi sabahın ilk ışıklarında anca yatışmaya başladı. Agıbay'dan Esengeldi ve Sarjan'ın ne şekilde öldürüldüklerini tam olarak öğrenen Kasım Töre zehir içmiş gibi bir gecenin içinde güçten kuvvetten kesilmiş. Geniş burunlu güzel yüzü sararıp, koyu kıvrık çalan sakalı çiy düşmüş gibi kırılmış. Savaşmazken bile bozkurt gözü gibi keskin bakışlı, çekik gözlerinin birden ferî sönmüş. Yetmişine gelse de dimdik, iri yarı vücudu bozkırım ortasında,

fırtınaya tutulmuş yalnız bir ağaç gibi birden bire iki büklüm olmuş. Bu kişi artık “Navrızbay: Hanşayım” hikayesinde:

Kasım Han başkalarından önde doğmuş,

Gönlünü düşmanlarının basıp doğmuş,

Karnında anasının kan tutarak,

Kızarmış iki gözünü açıp doğmuş,

şeklinde beşiğinden itibaren kana susamışlığı, acımasızlığı anlatılan, ağzından ateşler saçan bir haylaz, vurduğunu yıkan, merhametsiz Kasım Töre değildir. Tabaklanmış deri gibi buruşup, üstündeki yünü tel tel dökülmüş kızıl hayvan yavrusuna benzer, cılız koyun gibi titrek, hasta bir ihtiyardır. Yalnızca gözlerinde hiddet ve öfke kırıntıları var.

O sabah kuşluk vakti Kenesarı, Navrızbay’ı, Ağıbay’ı ve obasında misafir olan Kudaymendi Batır’ı çağırırdı.

Bir süre ses çıkarmadan oturdu ve başını kaldırdı.

— Gençliğimde, deli çağlarımda Kökşetav’da yaşayan ak buğrayı okla vurup öldürmüştüm. Bu yaptığımı duyan ağzı dualı aksakallar “Yiğidim, Abılay’ın ak buğrası Kökşetav’ın asıl sahibiydi, ilenirse ne yaparsın!” demişlerdi. Kökşetav’ımdan ayrılmamın sebebini bu yaptığımdan bilirim. Esengeldi’m ve Sarjan’ımın sebebi de bu ak buğranın ilenci mi? Eğer öyleyse Allahu Teala’nın rızası için adak adayıp, boynuma ilmik geçirip yakarıyorum: Gazabından, başka çocuklarımı koru!..

Kasım Töre göğe kaldırdığı ellerini birden indirip uzun süre oturup kaldı. Diğer çadırlarda sessiz sedasız. Yalnızca “Adak!” “Adak!” diye kendi aralarında fısıldaşıyorlardı. Bir süre sonra Kasım Töre başını tekrar kaldırdı. Ansızın gözünde sönmekte olan ateşin kırmızılığında belli belirsiz bir kıvılcım peyda oldu.

— “Yiğit yaşlanıp ölmez, dertlenip ölür, der Ozan Bukar. Bu ezgi bana da ulaşmış. Her ne olduysa bunu söyledim.” Aniden dikildi. “Artık senin sıran geldi,” dedi Kenesarı’ya bakarak, ardından avuçlarını açarak dua etti, “Amin!”

Kasım Töre ayağa kalkıp, gümüş kınlı küçük kılıcını belinden çıkarttı, Kenesarı’nın önüne koydu ve çadırın direğinde asılı duran, dipçiği geyik boynuzundan, fitilli, kısa dipçikli tüfeğini alıp:

— “Beş yüz adım öteden sekmeden vuran, dedem Abılay Han’dan kalan mirastır. Başka bir ağabeyine vermemiştim, şimdi sana veriyorum. Layık ol,” dedi.

Kenesarı tüfeği yanında duran Navrızbay'a verip, diz çöktü ve kınından kılıcını çekip alınma koydu.

— “Bu kılıcın elmas yüzü gibi düşmanlarıma acımayacağıma ant içerim.” Kasım Töre başka bir dileğini de söyledi.

— İki ağabeyin ile on sekiz yiğidin kanını yerde bırakma. Bütün Hokand Hanlığına gücün yetmese de, Taşkent'i almaya gücün yeter. Sabah erkenden askerleri toplu. Atan Tevekkel Han gibi Taşkent'in evini başına yık. Buna ben razıyım!

Kenesarı başını aşağıya eğdi.

— Taşkent'ten alınacak öç için önce Taşkent'ten başlamak gerekir mi, yoksa başka bir yolu var mı, iyice düşün sabaha istişare edelim

— Tamam.

Kenesarı o gün on iki direkli ak otağına Ağıbay, Navrızbay, Kudaymendi Batırlar ile Ozan Nısanbay'ı çağırıp uzun uzun konuştu. Sabahına yanına bu üç yiğidi alarak Kasım Töre'ye geldi.

“Taşkent'i al” sözünü kızgınlıkla mı söyledim, eğer Sır, Şuv, Sarısuv boylarının adamları buna yanaşmazsa, azıcık Altay, Toka, Alşın, Uvak boylarının Taşkent'i almaya gücü yeter mi gibi sorularla Kasım Töre de ak pamuktan döşeğinin üzerinde gece boyunca göz kırpmadan dönüp durmuş. Kenesarıların geldiğini duyup, yatağından doğrulup, başını kaldırdı.

— “Baba,” dedi Kenesarı babasının önünde dizlerini büküp, başını eyerek. “ ‘Çok konuşulup biçilen don denk gelmez’ misali biz düşündük ve Taşkent'i kuşatmak için henüz erken diye karar verdik.”

— Pekala, ne yapacaksınız?

— Güz gelmeden Kökşetav'a göç etmeyi uygun gördük.

Kasım “Kökşetav'a niye göç ediyorsunuz?” diye sormadı. Basını sallayarak sessizce, uzun uzun oturdu ve bir süre sonra:

— Yavrularını terk eden kurdun inine avcılar her zaman kapan kurar. Kökşetav'da bizi bekleyen büyük tehlikeler var, orası artık size yurt olmaz, dedi. Arka'ya göç etmeniz daha uygun, oradan da Ulıtav'a... Üç cüzün tam ortası, biri olmazsa, diğerine sırtınızı dayarsınız.

— Ulıtav, Baganalı boyunun mekanı. Çardan rütbe alan Sandıbay'ın oğlu Erden ve Düzen yer vermezlerse ne yapacağız? Gelmeyip tekrar mızraklarımızı, süngülerimizi mi konuşuralım?

— “Evet, kendin isyan ederek, uslu duran halkı isyana sürüklersen, seni kimse kötü görmez,” Kasım derin bir iç çekti. “Burada Abılay’ın ak tuğunu dalgalandıran Sarıarka’da artık bize verilecek dağ, basacak yer kalmamış mı?”

Otağa girdiğinden beri sesini çıkarmadan oturan Kudaymendi Batır diz üstü oturdu.

— “Sandıbay neslinden hayır beklenmez,” dedi. “Eğer göçeceksek Terisakkan kıyısına, Karakoyun Kaşırılı’ya göçmemiz uygun olur. Bize destek olacaklar Altay obasının halkı olacaksa, orası Janaydar ve Tölebay’ın memleketi bozkır Altayının topraklarıdır. Kardeş kardeşi bulur. Yani Argın’ın yüce boyunun Abılay Han’ın soyuna küçük de olsa bir yer vereceğine şüphe yoktur. Ancak ilkbaharın sonlarına doğru Ulıtav civarından hareket etmeliyiz. Sandıbay’ın iki köpeği Erden ve Düzen’den Ulıtav, Kişitav taraflarını, Karakengir, Sarıkengir kıyılarını verirse elinden, vermezse yolundan, altı karışık azı dişlerini gök çelikle kırıp, söküp almak gerek.”

— “Bu iyi fikir,” dedi Kasım, “Terisakkan’dan Künimjan gelinin obası da uzak değil.”

— “Oradan Karakoyun Kaşırılı’ya bir gün içinde ulak gönderip haberleşmek de mümkün,” dedi Kenesarı.

Kasım omzunu silkti.

— Bu da iyi bir fikir.

Karakoyun Kaşırılı’daki bozkır Altayı halkı ile görüşmek üzere çift at ile Kudaymendi Batır’ın kendisi gitmek istedi. Kalanlar Taşkent valisinin kıydığı oğullarının yedisini yaptıktan sonra Arka’ya göçmek üzere anlaştı. Meğer bütün halk, ihtiyar genç, çoluk çocuk doğup büyüdüleri bozkırı özlemişler. Bu haberleri sevinçle karşıladılar. Gece boyu tedirgin bir şekilde gezinen gençler şimdi denklerini bağlayıp, atlarının kuyruklarını düğümleyerek uzun yolculuğa hazırlanmaya başladılar. Sadaklarından iki köşeli keskin uçlu zırh delen ve dört köşeli zırh delici oklarını alarak, yaylarına yeniden küşigenin koyun yünü, tazkaranın deve yavrusu diye anılan ve tazkaranın okluklarını koydular. Bazıları çelik uçlu, çift kulaçlı kayın mızraklarının uçlarını keskince bileyip at kuyruğundan yapılan püsküllerini takmakta. Kimi belindeki kemik saplı palalarını keskinleştirmekte, hiç silahı olmayanlar ise kalınlığı bilek kadar olan, vadi boyunda yetişen bodur çamların düzgün olanlarını seçip, yumru kökleriyle birlikte çıkararak kısa gürzler yapmaya girişmişler. Arka topraklarına gelmekle barış içinde yaşanılmaz diyerek savaş için ayrılan silah ve tachizatlar, uzun yol için hazırlanan eyer takımları, dizgin ve kuskunlar, binit atları...

Karatav vadisindeki oba, vefat eden sultanların yedisini yaptıktan sonra hep birlikte yola çıktı. Göç eden kazlar gibi toplanıp, ağıtlar yakarak yürüyen obanın başında bayrağı

sırtlayan Kenesarı var. Bir isteğinin yerine getirilmesine içten içe sevinse de, önümüzde nasıl günler bizi bekliyor diyerek de endişeli...

Kalabalık halk iki haftadan sonra Betpakdala'yı geçip, Sarısu'nun denize dökülmeden yok olan kolundaki Kızıl ormanda yerleşik Beteş obasına ulaştıklarında onları, Altay'ın kahraman yiğidi, ataları Sengirbay, Januzak ve Abılay'ın can yoldaşı olmuş, sonradan Jeke Batır diye anılan, Tölebay karşılamış. Yanında obanın ileri gelenlerinden iki üç aksakalı ile on kadar mızraklı yiğidi de varmış. Bindikleri sıradan atları ile üstlerindeki kuzu derisi kalpakları, deve derisinden cepkenleri ve kösele çizmeleri bunların fakir bir obadan olduklarını gösteriyordu. Tölebay Batır'ın giysileri de bunlarınkinden farklı değil, her ne kadar böyle olsa da o hemen göze çarpıyordu.

Tölebay, vücut olarak orantılı, geniş omuzlu kısa boylu, esmer, kara bıyıklı, kulağına kadar uzanan iri gözlü, yağız bir kişiydi. Dizinin iç kısmındaki buzağı dışından güzü de kendi gibi kalınca, kara doru atı dayanıklı, sağlam görünüşlü, geniş gövdeli, açık alınlı tam bir Kazak atıydı.

Tölebay Batır, Kenesarı ve yoldaşlarıyla göçten önce görüşüp, Arka'ya gelen kardeşlerini kucaklarını açarak karşılayacaklarını bildirmişti.

Göç başlayalı endişe içinde yürüten Kenesarı'nın artık yüzü gülmeye başladı.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Güneş ışıkları çadırın penceresinden girse de Karaötkel'in Ağa Sultanı Konırkulja hâlâ kalkmamıştı. Pamuk ve kuş tüyünden yatağında çift yastığa gömülüp yoğun düşüncelere dalalı çok olmuştu. Bir süre Konırkulja, dönüp sırtüstü yattı. Şimdi kapkara, küçücük gözleri tam karşısındaki süslü çadır direğine takılıp kedi bıyığı çatık ve seyrek kaşları dikilmeye başladı. Kamçının kabzasına benzeyen yassı ve kısa burnu fısıldıyor, davul gibi şişman karnı her nefes alış verişinde aşağı yukarı inip kalkarak hırıltılar çıkarıyordu. Sarkık dudaklı ağzını eğip büktükçe tarla faresinin kuyruğu gibi ince uzun bıyığı sağ sola hareket ediyordu. Konırkulja'nın yattığı çadır, en küçük hanımı Zeynep'in yedi direkli ak çadırıydı. Çadırın içi gösterişli, yere serili açık kırmızı renkli kilim, baş köşede kırmızılı yeşilli teneke saclarla işlenmiş, nakışlı iki sandığın üstüne çadır kafesini kaplayan yeni doldurulmuş kuş tüyü yastık... Kapıya doğru oymalı, işlemeli erzak sandığı, eşiğe yakın her iki tarafta süs için konulmuş dokuz kara kunduz, dokuz kara tilki. Eşik ağzında kara tüylü iki kurt derisi serili.

Ağa Sultan henüz gece kıyafetleriyle. Alt giyiminin geniş paçası dizine kadar kıvrılmış. Uçkuru ve gömleğinin sallanan etek ucunun her yerinde kurumuş kan izleri görünüyor.

Konırkulja bunu düşünecek halde değil, fare gözünü ne zaman kapayıp ne zaman açsa yoğun düşüncelere dalıyor.

Ağa Sultan'ın ayak ucunda onun kalın, tombul baldırlarını okşayıp, henüz geçen sene doğmuş, ipeklere bürünmüş bir bildircin gibi dip diri kalçalı, körpe vücutlu, küçük hanımı Zeynep oturmakta. Zeynep, gümüş ve altın yüzükler taktığı kısa parmaklarıyla kocasının dolgun, kaslı baldırını ovalıyordu. Bu okşamayı boşuna değil, bir yerini ağrıtmayayım diye özenle yapıyordu. Yüzünde ne bir sevinç ne de serzeniş belirtisi yok, kılı bile kıpırdamadan, öylesine duruyor. Ancak mızrak gibi uzun kirpikli gözlerini kaldırıp, Konır Töre'nin eteği ile uçkurundaki kanı gördüğünde, kadife yüzü birden buruşup, olgun bir çilek gibi sevimli yüzü asılıverdi. Ama genç hanımının o an ne düşündüğü ile ilgilinmeyen Konırkulja, karmakarışık düşüncelere dalıp gitmişti.

“Abılay'ın torunlarından benim ne eksikim var,” diyordu içinden, “şanım mı, bahtım mı, talihim mi? Onlar gibi ben de Cengiz Han'ın neslindenim. Büyük babam Orta Cüz'ün hanı Semeke'ye kırk bin at yetiştirmiş. Bundan yüz yıl kadar önce Küçük Cüz'ün hanı Ebu'l-Hayır Rus Çarına tabi olmak için mektup gönderdiğinde o yıl Orta Cüz'ün hanı dedem Semeke de bir mektup yazmış. Ama çarın tabiyeti kabul ettim şeklindeki fermanı çıktığı zaman vefat etti... Orta Cüz'ün hakimiyeti bundan sonra gidip Türkistan'dan gelen Sabalak'a yani Ebu'l-Mansur'a geçmedi mi? Öz babam Kudaymendi Sultan'ın payına düşen de otuz bin sığır ve kızıl bitli atlar değil miydi? Ebu'l-Mansur ile hanlık için mücadele etmeye kudreti yetmemişse suç onun mu? Benim babam Kudaymendi kaplansa, Ebu'l-Mansur, yani Abılay ejderhaydı. Ejderhanın kaplanı yenmesi tuhaf mı? Ama Abılay ejderha da olsa Kudaymendi kaplanı yutamadı. Semeke Han'ın neslinden olduğu için Ombı genel valisi tedbiren arayı buldu. Buna rağmen vatanımızı da, içindeki halkı da Kudaymendi hiç kimseye teslim etmemiştir.

Şans denen boz doğan serçeyle aynıdır, nerede yem varsa oraya konar. Babama kısmet olmayan unvan bana nasip oldu. Bütün Karaötkel'e ağa sultan olarak Abılay'ın torunları değil işte ben, Kudaymendi'nin Konırkulja'sı seçildi! İşte şans diyorsan, benim şansım kiminkinden eksik? Yirmi binlik at sürüm var. Ama vergiyi az ödemek için kağıt üstünde on iki bin olarak gösterdim. Sekiz bin atımı sakladım. Bütün Rusya'nın hazinesine sahip olan çarıma sekiz bin attan gelecek fayda sabahtan akşama kadarki saltanatın yanında hiçbir şeydir. Ama benim için... Seksen at sekiz obanın hayır duasını almam demektir.”

“Mesele seksen atta değil, halkı idare edebilmekte. Benim hizmetlerimden çar da Ombı genel valisi de memnun. Ama ya halk? Halk dediğin saf bir çocuktur, onu kandırsan da yine peşinden gelir... Benim asıl farkım, bu zamana kadar memleketi kaybetmeden var olmam değil midir?”

Konırkulja halkın nezdinde kendi değerini yükselten işleri aklına getirmek üzere sıkıca yumduğu gözlerini açtı. Yüzünde bir gurur belirdi. Aniden gözü ayak ucunda oturan

hanımına takıldı. “Nasıl olur da ilgilenmezsin” dedi içinden. “Olgun çilek gibi kızarmış hanımımın beti benzi... Çocuk doğurmadığı için mi acaba, vücut hatları hâlâ hiç değişmedi. Yalnız kalçaları mı bedeni de diri değil mi... Gece benim gitmeme sinirlenmiş gibi bir hâl var bunda... Yok yahu, kadının öfkesi kısrak sağımı vakit kadardır, bağına basıp, bir kucaklarsın... Acaba şurada oturmuş da bunu mu bekliyor?” Konırkulja’nın bedeninde şehvet arzuları şöyle bir parlayıp, birden sönüp gitti. “Evet, evet, ben halkıma az mı iyilik yaptım?” dedi yine içinden. “1834, At yılı Mayıs ayının on dokuzunda çardan buzağı derisine damga bastırıp, Kazaklardan asker almayacağım şeklindeki yemin belgesini alıp getirmemle, çar hazretlerinin benim ricam üzerine bu yılki Tavuk yılının Nisan ayının beşinde yolladığı fermanın manası nedir?!”

Geçen Maymun yılında çok kış olduğundan, Balkaş’ın karşı tarafında hayvanlarını otlatmak için göçen Kenesarı’dan korkup, Arka’daki kış otlağında kalan Akmola bölgesinin yüz kırk bin kadar büyük baş hayvanı kıtlıkla karşı karşıya kaldılar. Bunu üzerine Şubat ayında Taşkent valisinin çapulcuları giderek güç kaybeden birkaç obayı yağmaladığından, Esil ve Nura Kazaklarının geçim alanları iyice darmadağın olmuştur.

Yeni kanuna göre Akmola bölgesindeki Kazaklar bu yılki Tavuk yılından başlayarak ganimet vergisi ödemeye mahkum olacak. Halkın inim inim inlediğini gören Konırkulja, vergi toplamanın zorluğundan kaçarak bütün halkın adına vergiyi Kökşetav ve Karkaralı bölgesinden toplayarak, iki yıldan sonra hasılayı arz edip bir mektup yazmış. Bu mektupla birlikte akşam gezintilerinde binsin diye Çar I. Nikolay’a hediye olarak boynu kuğu boynuna benzeyen altı kır küheylan göndermiş.

Küheylanların güzelliği karşısında etkilenen çar, Akmola bölgesinin Kazakları kırklı yıllara kadar vergiden muaf tutulsun şeklindeki fermanını yayımlamış. Bu ferman bitap düşen halkın gönlünü ferahlatmakla birlikte ağa sultan Konırkulja’ya da diğer sultanların, beylerin nezdinde büyük bir saygınlık kazandırmış. Konırkulja’nın dirayetsiz bir kişi olmadığını diğer boylar da anlamış. Konırkulja’ya burun kıvıran bazı obalar artık kara ayazdan hastalanmış kuzu, oğlak gibi Konırkulja’nın kucağına girivermişler. Ağa sultanın seçilmesinin nedeni bu durumdur.

“Ah, kışın böyle çetin geçeceği hususunda beni uyaran ihtiyar falcı Jarkulak’a neden kulak asmadım?” dedi Konırkulja, geçen yılki zor kışı hatırlayarak. “Sığırları uzağa götüremeyeceğimden, at sürülerini Bayanavıl tarafına götürmek mümkündü. İhtiyar falcı Jarkulak önüne nehir kıyısının yuvarlak, parlak taşlarını saçıp: “İşte gördünüz mü, ağa sultan”, demişti “Eğer Haziran ve Kasım aylarında Kasım Yıldızı yıldızı ile İkiz Zavza yıldızı aynı sırada görünürlerse çok kış olur. Şu anda Kasım ayındayız, Haziran’da Kasım ve Zavza tek sırada görünüyor. Sen Tuyak’ın kızı Kaynısan’ı aldığın yılda yıldızlar böyleydi. O yıl Yılan yılıydı, şimdi Maymun yılı... Böyle çetin kış otuz yılda bir denk gelir. Dikkatli ol demişti ya.

Ardından falcı Dekir Bilge de beneksiz kara koyunun ateşte közlenen kuru kürek kemiğinde oluşan çizgilere bakarak, yedi milletin ahvalini, bu yedi milleti yöneten yedi padişahın sonunu gösteren kara koyunun kuru kürek kemiğinden bu yılın Maymun yılı olduğunu, Maymun yılının günlerinin zor, fırtınasının ağır olacağını, bu yılın kuraklıkla geçeceğini” söylemiş.

Konırkulja bıyık altından gülümsedi. “Falcı Jarkulak ve falcı Dekir’in dediklerini dinlemem ne kadar isabetli oldu. Onların dediklerini yapsaydım, at sürülerini dağın siper olduğu doğudaki yerlere götürdüğümde, halk felaketlerle karşılaşacağından çarın fermanı olmayacak ve saygınlığım böylesine artmayacaktı. Kadir Allah’a şükürler olsun, yüz kırk bin hayvan telef olursa, bu yıl yüz kırk bin daha yavru doğar. Ama halkın gözündeki itibarımı arttıran çar hazretlerinin böyle bir fermanı her yıl çıkmaz. Bu unvan benim itibarıma eklenen yeni bir altın madalya değil midir?”

Konırkulja’nın yüzü birden asıldı. “Felaket demek, felaket yakınlaşıyor gibi, hilekar olursan kurtulabilirsen kurtul bu felaketten!”

“Evet, analarının karnından mızrak tutarak çıkan, Abılay’ın elleri kanlı torunları bir taraftan kelleleri gitse de, tövbe etmezler.

Begderbek vali geçen sene Esengeldi ve Sarjan’ı öldürdü, bu yıl da Leşker Paruvanşı kandırıp çağırıp Kasım Töre’nin kellesini aldı. Ancak bundan sonra sıra kimde? Yaralı kurt gibi olan Kasım’ın oğlu Kenesarı, Navrızbay’ı iyice kızıp öldürmez mi? Geçen yıl beş yüz çadıyla ülkenin sınırlarına geldiğinden beri uçsuz bucaksız bozkırı inim inim inletiyor. Bunların gelişmesi başka obaların felaketi olacak demiyor muydu? Çara karşı isyan etmeyi bu halk Kasım’ın çocuklarından öğreniyor, şimdiye kadar bunların bazı göz korkutmaları olmasa, yerinde kendi halinde oturan kalabalık Argın’ın arasında fitne fesat böyle güçlenir miydi? Akacak kan damarda durmaz derler, Kenesarı’nın geri dönmesi kötü oldu. Aslında şimdi, Akmola eyaletinin Baydalı, Koylıbay (Şagır), Janay (Kalkaman), Temeş ve Tınalı bölgeleri ayaklanmamış mı? Bunlara şu Aznabay’ın çocuklarının kışkırttığı Karjas boyunu, Bektas’ın oğlu Taymas’ın harekete geçirdiği Törtkara obalarını, Karkaralı bölgesinin adını duyurmaya başlayan Jenbay (Şanşak), Kara (Akımbet), Korsın (Kerney), Koyanşı (Tagay) obalarını, altı yüz otuz beş çadırılık Kırgızları, eskiden beri ayaklanmaya hazır olan Küçük Cüz’ün Tabın, Tama, Jagalbaylı, Alşın, Jabbas, Şekti, Törtkara boylarını, Duvlat’ın oğlu İman’ı kışkırtan Torgay boyunun kalabalık Kıpçaklarını eklesen ne olur? Rus Çarlığı ile sınır komşusu olan bu toprakların tamamı henüz alevlenmiş bir yangın gibi. Buna Akmola eyaletinin Kıpçakları ile Kereyleri de katılacak diye bir fısıltı var. Acaba bu yurt nereye ulaşmak istiyor? Bütün Arka’yı bir yangın yerine çevirmek mi? Bu yangının körüğü de bu yıl Ulıtav civarına, Karakoyun, Kaşarlı’ya göçüp gelen Kenesarı’dır. Toprak meselesinden, vergi sorunundan faydalanıp kalabalık Kazak halkını çara karşı düşman etmek istiyor. Halkın kini özellikle bu Aktav Kalesi’nin kurulmasından beri gittikçe artarak yayılıyor gibi. Aktav Kalesi’nin kurulmasını da

Kenesarı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istiyor, buna imkanı da var. Çünkü, Aktav Kalesi Karkaralı, Akmola, Ayagöz bölgelerinin kesiştiği yerde bulunmakta, ve onun gelecekte üstleneceği görev çok büyük...

Aktav Kalesi'nin neden kurulduğunu hatırlamak için, Konırkulja baş ucundaki kilim heybesine eline uzatıp kırmızı deri kaplı mukavvadan kalınlığı bir parmak genişliğinde, üzerinde iki başlı simurg kuşunun resmi bulunan bir kağıt aldı. Bu kağıt, bu yılın Haziran ayının on beşinci günü Çar I. Nikolay'ın imzaladığı Aktav şehrinin kurulmasına karar veren fermandı. Konırkulja göz atarak okumaya başladı:

“Ombı eyaletinin taşra bölgesinde yer alan, Aktav diye anılan yerde bir kale inşa edilsin. Bu kalenin yöneticisi ve komutanı olarak yarbay veya albay rütbesindeki biri atansın. Komutan şu şekilde faaliyetler yürütsün:

Akmola, Karkaralı, Ayagöz bölgelerinin iç içlerini denetlesin.

Bu üç bölgeye bağlı obalar, kuzeydoğudaki Betpekdala'ya göç ettiklerinde, onların emniyetini sağlasın.

Sınırları sürekli denetim altında tutsun. Kazakların sınırları ihlal etmesine izin vermesin. Diğer obaların da sınırlardan geçmesine engel olsun.

Bu üç bölgenin topraklarından göç edenlerin, kervanlarını hırsızlardan ve eşkiyalardan korusun.

Bu dört görevi yerine getirmek üzere yukarıda adı geçen üç bölgenin askerleri Aktav komutanının emri altına girsin. Ayrıca buradaki komutanımıza, kalemize ve himayemizdeki Kazak obalarına saldırma ihtimali olan düşmanlar tespit edilirse, onları Şuv nehrinin kıyılarına kadar püskürtüp, silah kullanarak tehlikeyi savuşturmasına izin verilsin.”

Konırkulja bu fermanı okuduktan sonra, bu fermanın anlamını daha iyi idrak edeyim düşüncesiyle hiç sesini çıkarmadı. Çok fazla geçmeden yine birden gülümsedi. “Acele etmeyelim. Hele şu Aktav kalesi bir kurulsun. Ondan sonra görürüz buradan kim nasıl faydalanacak!”

Konırkulja, yanında oturmakta olan hanımını adam yerine koymuyor, fermana sevinip, çift başlı simurg kuşunun çizildiği yerden katlayıp, okşayarak yerine koydu. Şimdi bu fermanın sonradan Çarın Ombı genel valisine yazdığı ikinci mektubu okumaya başladı. “Aktav kalesine bir kilise açılsın. Bu kilise de bir papaz, iki diyakoz ve bir muhafız bulundurulmasına izin verilsin. Papazın yıllık maaşı bin som olsun, müritlere ve diyakozlara altmış som, nöbetçiye ise dokuz som elli kuruş verilsin. Ancak papaza Akmola, Karkaralı ve Ayagöz beyliklerine

seyahate çıktığında kanunlara uygun olarak harcırah ödensin ayrıca bütün içki, şarap gibi ihtiyaçları için yine yıllık iki yüz elli som para verilsin.”

Konırkulja'nın bıyıkları uykudan uyanıp gerinen kedinin kuyruğu gibi dikiliverdi. “Bu nasıl bir iş” dedi yine içinden. “Abılay Han, Kaldan Seren'in Şarşa adlı çocuğunu öldürüp, artık rus çarlığına tabi olmak isteğiyle Tugım adlı oğlunu gönderdiğinde, Çariçe ona Hanlık İcazet Belgesi ile, yılda üç yüz som para, üç bin iki yüz kilo un verilmesini emretmişti, peki ya papaza... Evet, orada ne olmuştu? Çar hazretlerinin o anda birden zenginleşmesi mi, yoksa üç cüzün hanı olarak bilinen Abılay'a yılda üç yüz som para verip gönlünü almakla, bütün Kazakların bağımsızlığını bir papazın ücreti kadar değerli görmediği mi?..”

Konırkulja kendi düşüncesinden kendi vazgeçti. “Vah, vah, çar hazretleri üç yüz somu bırak, bütün Kazaklara neden özgürlüğünü vermiyor? Gıkımı çıkarırsam canım çıksın. Yalnız Kudaymendi neslini kanatları altına alsa olur mu! Evet, evet, himayesinde rahat ettiğim çar, senin bana az mı iyiliğin dokundu? Ben de bu iyiliklerine karşılık vermedim mi? Elimden geleni hiç esirgedim mi? Ombı eyaletinin yöneticisi General Talızıyn'in emri üzerine, Kenesarı'ya katılmak isteyen boyları engellemek için yanıma çektiğim üç sultanı alarak bizzat ben gittim, göç etmeyin dedim. Talızıyn'in halkı korkuttuğu, ürküttüğü, başını okşayıp arkasından iş çevirdiği belgelerini yok ettim, hiç olmayacak son isyan çıkaran halka Ombı eyaletinin Müslüman cemaatinin lideri Gabdırahman oğlu İmam Muhammed Şarif'i de çağırttım, ancak isyanı bastırmak benim kısmetimde yoksa ne yapabiliirdim. Çara karşı baş kaldıran Kazaklar, Mart'ta azan deve misali istediğini almadan geri çekilmiyordu. Yap deyiversen ileri atılmak için bekliyordu. Kenesarı'nın oturduğu topraklara gitmek için bana da can gerek, belalı deliğe parmağımı sokacak kadar deli miyim, bütün elimden gelen bunlar oldu.

Ama Kenesarı denilen adam kekliği avlamada mahir olan çaylak gibi, işe yaramaz babası ve haylaz ağabeylerinin yolundan yürüyüp iyice tecrübe kazanmış, savaşa hemen girişmemiş, Yüzbaşı Çirikov gibilerin düzenlediği küçük askeri birlikleri yok edip, gücünü arttırmakta...

Kenesarı ve ailesi, Ombı genel valisine, “Esil, Nura, Aktav, Ortav, Karkaralı, Kazılık, Jarkayın, Obagan, Tobıl, Kusmurın, Karkaralı'dan Yayık'a kadar atalarımızın topraklarıydı, sizler buraları ele geçirip kendi kalelerinizi kuruyorsunuz. Hayvan besleyip, geçimimizi sağlayacağımız kadar bize de yer gerek” şeklinde ara sıra mektup yollayarak halkı diken üstünde tutuyorlar. Aktav Kalesi'nin kurulduğu haberinden beri iyice kin gütmeye başladılar. Kan dökmeyelim, Aktav Kalesi'ni kurmayın diyorlar. Ama ata toprakları olan Kökşetav ile Karaötkel'in arasına yerleştirilen karakolları rahatsız etmeyi bıraktılar...

Ancak çar için Kenesarı da kim? Bozkırda uluyan aç bir kurt. Yazdığı mektuplara cevap vermek bir tarafa, bu mektupları getiren adamlarını bile tutuklayıp sınırdan Sibiryaya sürüyor. Peki ya, Kenesarı ne yapıyor? Bizim suçumuz yok, istedik, kulak asmadı, e o zaman atlanalım

diyerek kalabalık halkı isyan ettirmek istiyor... Bu yüzden de topraklarından ayrılıp çardan umudunu kesen halk Kenesarı'ya katılmakta. Ombı generalleri bunu neden anlayamıyor? Baharda coşan nehirler bir yana, küçücük dereler de bir gün yatağını aşıp taşarlar. Ama Ombı'daki yöneticiler, güçlü bir ordu sevk edip Kenesarı iyice güçlenmeden kafasını ezeceği yerde, bize, ayaklanmayı bastır, her şeyi izleyin diye emir vermekten başka bir şey bilmiyorlar.”

Konırkulja kilim heybesine tekrar elini uzattı. Bir kağıdı alıp dikkatle okudu. Bu Albay Talızıyn'in en son gönderdiği fermanı. “Bu fermanı göndermemin nedeni ayaklanan obaların amacını bilmek istememdir, niyetlerinden vazgeçmezlerse, kanlı bir şekilde bastırmak için yirmi dört saatin içinde bu obalara oğullarınızı göndermenizi öncelikli olarak emrediyorum. Bu emri siz aynen uygulayınız.” şeklindeki sözleri okudu.

Konırkulja'nın esmer yüzü artık iyice kararıştı. Karaötkel Kalesi'ndeki hanımı Kaynisa'nın evinden apar topar kalkıp küçük hanımının obasına da bu ferman yüzünden gelmişti. Ağa sultanın Ombı'daki askerî lisede okuyan Jenedil ve Cengiz adında iki oğlu vardı. Konırkulja bunları çarın işini görebilmek için Kenesarı'nın tehlikelerle dolu obasına göndermek bir yana, ejdarhanın inine bile göndermekten çekinmezdi, ama... Çocukları emrini yerine getirirler miydi, mesele onda. Jenedil, büyük hanımı Kaynisa'dan, Cengiz ise ikinci hanımı, Veli Han'ın torunu Akkagaz'dandı. Jenedil pısrık, korkak, hiçbir işi halledemeyen bir beceriksiz. Ama Cengiz saç keseyim derken baş kesen bir gaddar, tam bir yiğit, bir kahraman. Jenedil yayvan ağızlı, esmer. Cengiz anne tarafına çekmiş, kumral, ela gözlü. Bey soyunun savaşı, vur da al huylarının hepsi onda tolanmış. Küçük yaşına bakmadan halk içindeki çekişmelere bile katılmaya başlamış. Hatta, bu Cengiz, geçen yıl Başçavuş Lebedev, Balkaş Gölü'nün karşısına göç eden Seyten'i yakaladığında elçi olarak gitmişti. Ama Jenedil'de bu yürek ne gezer. Bir kısraktan küheylan da doğar, tay da dedikleri tam bu. Ağa sultan iki oğlunu da aynı görürdü. Kendi elleriyle ikisini de kandırıp ölüme gönderebilir, ama yalnızca sülalesi güçlü, gözü pek hanımlarından korkmaktadır...

Konırkulja'nın gözü yeniden genç hanımına ilişti. Bu kez deminki gibi değildi, derinleşen küçücük gözlerinin önünde hanımı elbiselerini çıkarıp oynamaya başladı. Genç hanımın yüzüne dikketle bakıp, gözleriyle onu yiyordu. Böyle diri bir vücut, benzersiz kalçalar kimin dikkatini çekmez... Bu güzel hanımının, oğlu Cengiz ile ilişkisi olduğu haberini büyük hanımı Kaynisa ne zamandır onun kulağına kaçırmıştı. Bunu, Akkagaz'ı kendisine rakip gören, kıskanç kadının şerri diye düşünen Konırkulja, bu söze hiç kulak asmamış. Ama yine de küçük hanımının yanına bir casusunu yerleştirmiş. Bu casus yakınlarda bu haberin asılsız değil, gerçek olduğunu söylemiş. Bu tatsız haberi duyduğu zaman her ne kadar allak bullak olup sinirlense de, öç almaya geldiğinde kurnaz ve sinsice saldıran ağa sultan hemen gürültü patırtı çıkarmadan kendime hakim olmalıyım diyerek kendini yatıştırmış. Bu derece kızıp, için için yanarken ikinci bir talihsiz olayı daha işitmiş. Büyük oğlu Jenedil bu küçük hanımının obasındaki bir

hizmetkarın kızına aşık olmuş. Kız da bundan hoşlanıyormuş. “Eğer babam gidip istemezse, bu kızı annemin obasına veya Ombı’ya alıp kaçırırım.” demeye başlamış Jenedil...

Bu haberi duyduğunda Konırkulja tamamen yanıp gitmiş. Ağa sultanın oğlunun, hizmetçinin kızını almak istemesi nasıl bir uğursuzluk! Konırkulja küçük hanımının koynuna giren Cengiz’e bile bu denli kızmamıştı, ancak bu sefer... Jenedil’i derhal çağırıp, yanına getirtti:

— “Senin, himzetçi Ebdivakit’in kızı Gümüş’ü alacağım dediğin doğru mu?” dedi iki gözünü kan bürümüş bir şekilde.

Genelde sünepe, pısrık Jenedil Gümüş’ü gerçekten çok sevmiş olmalı ki, hiç beklenmedik bir direnç gösterdi. Babasıyla tamamen zıt düşmese de, kıza verdiği sözünden de caymadı.

— Doğru.

— Peki sana bütün Ulıtav, Kara Kengir, Sarı Kengir’in sahibi Erden’in küçük kızını istettiğimi bilmiyor musun?

— Biliyorum. O kızı Cengiz alsın.

— Hey, sen ne saçmalıyorsun? “Cengiz alsın” ne demek?! Kızı sana isteyelim, alan Cengiz mi olsun?

Jenedil başını eğip mırıldadı.

— Babasının genç hanımına gidiyor da, ağabeyinin sözlüsünü mü alamayacak?.. Alsın. Ben Gümüş’ten başka kimseyi almıyorum. Aldırmazsan intihar ederim.

Konırkulja deliye döndü. Jenedil’e saldırıp ayağının altına alsın, Zeynep ve Cengiz’in ilişkisini herkese söyler diye korktu. Sinirden kendi kendini zor zaptederek:

— “Defol çadırımdan!” demeye gücü yetti.

Bu olaydan sonra kötü hastalanarak üç gün yattı. Derin düşüncelere daldı. Bir çözüm yolu buldu. “Zeynep ve Cengiz’in ilişkisi halk arasında yayılmasın. Kardeşlerim duyarsa itibarım iki paralık olur. Bu ikisinin çekcekleri cezayı yalnız benim bilmem gerek. Peki Jenedil’i hizmetçinin kızı Gümüş’ten ayırmanın çaresi nedir? Sandıbay’ın oğlu Erden benimle eşit bir makamda. Onunla dünür olmak demek on iki direkli ak çadırıma daha bir direk eklemek demektir. Dayısı Tuyakbay sıradan bir yamuk adamdı, gördün mü yeğenini ne tarafa çektiğini? Mutlaka bunu Gümüş’ten ayırmanın bir yolunu bulmak lazım, dayısı gibi inat edip de itin söylediklerine inanmasa...”

Bütün Karaötkel'i bir değnekle güden Konırkulja kendi başına gelen bu sıkıntıdan iyice bunalıp, ne yapacağını bilmeden dolaşırken, Talızıyn'in şu mektubu gelmiş.

Konırkulja mutlu oldu. "Yahu, insan kendi öz çocuklarını göz göre göre ölüme gönderir mi?" şeklindeki kendi kendine sorduğu soruya: "Üç cüzün tamamının övgüsünü alan Abılay bile kendisini Hive Hanı'nın esaretinden kurtarıp, vatanına sağ salım alıp gelen Oraz kulunu gençliğinde "Başımdan geçen esirlik ve kulluk günlerimin şahidi oldu", diyerek yine kendi elleriyle öldürmemiş miydi?! Kötü bir işe şahid olan adam sağ kalamaz. Bu töreyi Abılay'ın çocukları iyi bilirken Semeke Han'ın nesli niye unutuyor? Ağa sultan Konırkulja'nın, kendi hanımının koynuna giren oğlu Cengiz'i kahramanlık göstereceği bir sefere göndermesi günah mı?" diye düşünüp bu soruya gülmüş.

Artık bu kararı uygulamak isterken, Ombi askerî lisesinden yaz tatillerine gelen Jenedil ve Cengiz de obalarına uğramadan kaçmışlar. Anında bütün vücudunu kıskançlık ve kızgınlığa teslim eden Konırkulja bunları arattırıp bulup getirtmeye sabredmeden, peşlerine on beş celladını takıp, kendisinin hâlâ bir gece bile birlikte olamadığı genç hanımının obasına çıkıp gitmiş. Ancak Jenedil ve Cengiz burada da karşısına çıkmamışlar. Belki de babalarının gelmekte olduğunu duyup, komşu bir obaya gitmişlerdir. Konırkulja, bir askerine "bulup, getirin" diye emir verip, kendisi hanımının obasına gelmiş. Zeynep, ansızın gelen kocasının asık suratından korksa da sır vermemiş. Güzel vücudunun erkeklerin hemen dikkatini çeken yerlerini güzün semiren toklu koyun gibi, mahsus sallaya sallaya, başını yerden kaldırmadan, ayak uçlarına basarak hizmet etmiş. Körpe kuzunun az pişen etinin hepsini kendi başına yiyip, bir kova kıymız içip hıçkırmaya başlayan Konırkulja, kızıl tilki gibi göz kamaştırıp kendisinden birşeyler arzulayıp sessizce oturan hanımına en sonunda bakmış. Yediği eti ve içtiği kıymızı hazmetmesiyle, bütün vücudunu birden bir çeşit sarhoşluk hissi kaplamaya başlasa da, "hanımım, senin gönlünü sonra alırım" diyerek bozkıra çıkmış. Obadakilerin uyumaya başladığı bir saatti. Jenedil ve Cengiz hâlâ bulunamamışlar. Konırkulja'yı tamamen düşünceler esir almıştı.

— "Hizmetçi Ebdivakit'in çadırı hangisi?" dedi karşısında duran askerine.

— İşte şu dışı karaya çalan çadır.

Konırkulja kimseye bir şey söylemeden o çadıra doğru yürümeye başlamış. Ağa sultanın izini takip ederek onu gözetip yürüyen bir grup askeri de peşinden gitmiş.

Konırkulja "Esselamünaleyküm" diyerek girdiğinde ilk olarak kara çadırın tam ortasında kıpkırmızı yanan korları gördü. Ardından kara gölgeli çadırın sağ tarafındaki yamalı yorganın üstünde saçlarının ucunu örmekte olan yeni yetme genç kıza gözü takıldı. Başka hiç kimse yok. Beklenmedik bir anda gelen ağa sultanı tanıyan kız ne yapacağını bilemeden eli ayağına karışmış.

— “Ebdivakıt nerede?” dedi ağa sultan, kızın yüzüne hayranlıkla bakarak.

Kız az öncekinden de çok şaşırmış.

— Şu komşu obadaki dayımlar çağırmişti... Küçük çocuklarını sünnet ettirmişler. Anamla ikisi ona gittiler... Çok gecikmeden gelirler...

— İyi, iyi... Adın ne?

— Gümüş...

Çare hemen ayağına gelmiş. Konırkulja'nın adetini bilen askerler çadırdan çıkıp gitmişler.

Ağa sultan kıza tekrar bakmış. Gümüş gerçekten gümüşmüş. Alnı işlenmiş gümüş gibi geniş, kendi yumurta gibi bembeyaz, sulak yerde yetişmiş sarı ağaç gibi uzun boylu, serpilmiş bir afet. “Jenedil de az yere bakan yürek yakan değilmiş!” dedi içinden eriyip biten Konırkulja, sırtına bürüdüğü siyah deri elbiseyi omuzundan tutup çekerek, tek gömlekle kaldı ve yayık gibi geniş deri şalvarının apış arasını çözerek yattı ve Gümüş'e bakıp:

— “Evladım, şu kasedeki içeceği alıp gel lütfen,” dedi.

Avcının kovaladığı ceylan gibi akli başından gidip, tosbağa gibi gözü yuvalarından fırlayı vermişcesine yalvaran gözlerle bakan Gümüş bir anda bozkıra kaçmaya yeltendi, ama kapının arkasında nöbet tutan yiğitleri hatırlayıp “Hiçbir şey yapmaz, yalnızca su istemiştir...” diyerek titreyen nefesini bastırarak, nazlanarak kalkıp, ayak ucunda duran taze kımız koydukları, kalın teneke tellerle yapılmış eski kaseyi alıp, büyülenmiş yılana yaklaşan turgay kuşu misali, Konırkulja'ya yaklaşarak verdi.

— Buyurunuz...

Tam o anda Konırkulja Gümüş'ün beyaz birkelerinden kavrayıp kendisine çekiverdi. Kızdan yalnızca “Ah” şeklinde bir ses çıkabildi. Öbür taraftan atmacayı kapan kara kartal gibi Konırkulja, Gümüş'ü hareket ettirmeden taze, körpe vücudunu çökmüş deve gibi devasa, geniş göğsünün altına alıp, henüz tam sertleşmemiş kaburgalarını kırarcasına sıkarak, ezmeye başladı...

Ne kadar çırpınsa da ağzını Konırkulja'nın gövdesi kapladığından gücü kalır mı, biraz sonra bitkin düştü. Ama ağa sultan ona aldırış etmedi. Ellisine gelse de hâlâ gücü yerinde, körpe kuzu eti ve bir kova kımızla doyan Konırkulja, şimdi de körpe Gümüş'ün namusunu kızıl kan edip akıttı.

Konırkulja şehvetini dindirip, alnındaki terleri silerek yattığı sırada, dışarıdan:

— “Sultanım, neden kızılıyorsunuz, siz giremezsiniz, içeride ağa sultanımız var,” diyen baş nöbetçinin sesini işitti. Konırkulja oğlu Jenedil’in geldiğini anladı.

Kendisini aşan bu güce karşı koyamadan beyaz yüzünden berrak göz yaşlarını akıtarak halsiz bir şekilde yatan “sübyanı” alelacele yeniden altına alan ağa sultan bir süre sonra yerinden kalktı.

— “Babasının kadın yaptığı kızla evlensin şimdi Jenedil!” diyerek ağzını ayırarak güldü ve omzuna elbisesini asıp, geniş şalvarını giyerek çadırdan çıkıp gitmiş.

Hanımının otağına yaklaştığında, orada, asılı urganın karşısında iki elini yüzüne kapatıp, hıçkırma hıçkırma ağlayan Jenedil’i gördü. Dönüp bakmadı bile. “Babanın hanımına kardeşinin yanaştığını yüzüme vururcasına söylersin ha, al bakalım şimdi ne söyleyecekmişsin?” dedi Kenesarı fısıldayarak, kendi öz çocuğunun bu haline sevinerek, ak otağa doğru yönelmiş.

Bir askeri peşinden telaş içinde gelip:

— “Haşmetli ağa sultanım, ana babasını ne yapacağız, komşu obadan dönerlerken ellerini ayaklarını bağlayıp bir yere götürelim mi?” dedi, Konırkulja:

— “Salıverin,” dedi ve ak otağa girip kaybolmuş.

Konırkulja şanırdan düşen güneş ışıklarından yüzünü kaçırarak döndü ve yeniden hanımına baktı. Ondan yüzünü çevirip eşiğe doğru bir göz attı. Eşikte, direklere ipek tutacağından bağlanmış sekiz karış, örgüsü çift parmaklı, sapı kızılıcak ağacından kamçı duruyordu.

“Öz oğlumla oynayan bir ahlaksızsın ya, alsam ne olurdu şunu bu kamçının altına,” diye düşündü bir an. Ama bu düşüncesinden çabucak vazgeçti. Zeynep bu tarafların kızı değil. Karkaralı ağa sultanı Jamantay’ın en küçük kardeşi. Bu da Tevke sultanın kızı. Sultan kızına el kalkmaz. Sultanlar böyle bir kadını törelere göre ancak, hoşuna gitmezse veya tadı tuzu kalmadı diyerek birbirlerinden nefret ederlerse bırakabilirler. Böyle bir yolla, bir göç düzenleyip, aceleye getirmeden bu kadını babasının ocağına göndermek gerek. Günahını öz babası çeksin. “Evet, bu kamçı sana değil, başkalarına layık, şu kurşun telli dört kayış, Konırkulja’nın ellerinde nice kul ve cariyein sırtında şaklamış.”

Ağa sultan yeniden hanımının yüzüne bir bakış attı. Şafak sökerken Konırkulja çadıra girdiğinde Zeynep, uyumadan onu beklemekteymiş. Bu kuma hanıma şehvet duyguları besleyen aygır misali Cengiz’den daha azgın, daha iri yarı olan Konırkulja’nın hali çok farklı gibiydi. Ağa sultan baş köşeye gelip uzanıp, gözleri kapanmaya başladığında, Zeynep ayaklı divanı sallayarak, “yanıma gel lütfen” dercesine nazlı nazlı sağa sola dönüvermiş. Bir koşmaya

başlayınca takatı kesilmeyen ihtiyar aygır, taze kırsığın oynaşmak istediğini anlasa da yorgunluktan başı yastığa değer değmez horlamaya başlamış. Kuşluk vakti gözünü açtığında, ayak ucunda hanımı oturmaktaymış. Keder yaşlarından buğulanmış iki gözü, Konırkulja'nın eteğindeki Gümüş'ün namusu olan kan izlerine çakılı kalmış...

Konırkulja utangaç biri değil. “Senin pek çok kez yaptıklarından biri, işte benim geceki yaramazlığım” diyerek kanlı eteğinden hiç utanmadan kıllı bacaklarını yayıp;

— “Masaj yap,” demiş. Dönüp başka hiçbir şey söylememiş. Zeynep ise bu kuşluk vaktinden güneş yükselip de öğle vakti gelinceye kadar hâlâ hareketsiz oturmaktadır. Uzun ipek kirpiklerini ara sıra kaldırıp, kara gözlerini Konırkulja'nın göbeğinden altına dikip, çabucak yüzünü gömleğin altına çeviriyordu. Yavaşça içini çekerek biraz dinleniyor ve yine kocasının kalın, kıllı bacaklarını ovalamaya devam ediyordu.

Konırkulja iyice gevşemişti. Hâlâ birşeyleri umut ederek oturan hanımına birden acıdı.

— “Elbiseni çıkarıp, şu kapının mandalını indirip gel,” dedi. Konırkulja kendini hazırlayarak. Sevinen genç kadın yerinden çabucak kalkarak kıvrta kıvrta gidip kapının mandalını çevirdi. Tam o anda dışarıdan biri kapıyı çeki. Zeynep eşikten gizlice bakıp döndü ve:

— “Sultanım, Cengiz ve Jenedil, açayım mı?” dedi.

— Gebermezler ya, beklesinler, sen buraya gel...

Kumanın ihtiyacı giderildikten bir süre sonra, kapı açılıp içeri Cengiz ve Jenedil girdi. Yüzleri solgun. Özellikle Jenedil'in. Yanakları çökmüş, gözünün feri gitmiş, bir gecenin içinde sügeçten geçmiş gibi ip ince kalmış. Hatayı babası değil de kendi yapmış gibi, Konırkulja'nın yüzüne bakamıyordu, başı aşağı eğilmişti. “Al işte, dayısına çekmiş bir yufka yürekli olursun demiştim, sesini bile çıkarmaya yüzün yok. Artık Gümüş'ün karşısına da çıkamazsın”, dedi içinden ağa sultan. Jenedil, gerçekten de babasının dediği gibi yufka yürekli, gevşek, ciğersiz bir gençti. Bütün sevgisini gece boyu ağlayıp bitirmişcesine Gümüş'ten umudunu kesmiş, babasına da karşılık verecek gücü yok. O andaki duruşu iradesiz, gemisi batmış bir adamınki gibiydi.

Ama Cengiz ise, suyu sıkılmış gibi kuma hanımın mutlu yüzünü görüp, sevişmenin henüz bittiğini anladı. “Anlaşmışsındır. Tabii, kötü niyetli ihtiyar kurt, yüzlerce yaptığın kötülükten kendine dönen birini affetmek istedi. Artık babadan gelecek bir tehlike yok.”

Babasının sırrını o güne kadar açıkça anlamayan Cengiz, onun çocuğuna karşı ölmeden geçmeyecek bir öğ beslediğini nereden bilsin!

Konırkulja heybesinden Talziyn'in emrini yeniden alıp, oğullarına okumaya başladı:

— “Siz çarın memurusunuz. Emri yerine getirme borcunuzdur. Her biriniz yüz askerinizi alıp, ayaklanan yerlere gidin. Söylediklerinize itaat ederlerse göç eden halkı geri çevirin, emre uymazlarsa başlarında kıyameti koparın,” dedi.

— “Eğer gücümüz yetmezse ne yapacağız?” dedi babasının ne yapmak istediğini anlayan Cengiz. “Kenesarı Sultan kolay bir düşman değil.”

— “Çarın memurunun diyeceği şeyler değil bu söylediklerin, evladım. Kudaymendi neslinin namına leke sürdürmeyin!” dedi ağa sultan sözü uzatmadan.

Göz göre göre kandırılarak ölüme gönderilmesinden Cengiz, gaddar babanın sinirinin geçmediğini anladı. Ağa sultan’a artık cevap vermeden iki oğlu sessizce çadırdan çıkıp gitti.

Biraz sonra onların Karaötkel Kalesi’ne doğru sefere hazırlıklarının sesleri işitildi.

Konırkulja hemen bunu dinlemeye başladı ve:

— “Ne zamandır kuma anasının eteğine tutunmuştu, Cengiz’e de kendini göstereceği gün geldi çattı,” dedi.

Zeynep’in yüreği buz kesildi. “Hepsini de biliyormuş. Zamansız gelmesinin nedeni de buydu. O eteğindeki kan da bunun karşılığıymış. Emri altında başka kimse yokmuş gibi, öz oğullarını ölüme göndermesi de bunun öcünü almak için. Kurt olacaksın böyle ol”.

İhtiyar kurt Konırkulja’ya Zeynep hayranlıkla baktı. Suçlu olduğu aklına geldiğinden, onun ayağına kapanıp af dilemeyi bile istedi. Ancak bunu yapmadı, kadın olsa da aslının Bökeyhan’ın neslinden olduğunu unutmadı. Böyle put kesildiği bir anda:

— “Peki ama Jenedil’in günahı ne?” diye sordu.

— Günahı, oğlu ile anasının ettiklerini biliyor. Ayrıca sultan gönlünü hizmetçinin kızına yaktı.

— Her şeyi anladım. Artık beni babamın obasına ne zaman gönderiyorsun?

— “Çocuğumu ben doğurttum, cezasını da ben veriyorum. Ama kadını kırk dokuz ödeyip almışım, bunca malımın karşılığı gelmeden boşu boşuna neden gönderiyim?” dedi kaşlarını çattı, ama sonra hemen neşelenip: “Kımızın varsa getiriver, kurudum kaldım.” diyerek arkasını döndü.

“Günahkar bir elden nasıl helal kımızı içmeye içi elveriyor” diye Zeynep biraz şaşırda da kendi kendisini teselli etti. “Elbette, han soyunda bundan daha beter suçlar olmuş. Kendi affediyorsa, bana ne?”

Zeynep artık koşarcasına gidip, eşik yanında duran gümüş yayıklı siyah kaba doğru hareketlendi.

O anda çadıra biri girdi.

— Essalamunaleyküm.

Konırkulja selam veren adamın yüzüne dönerek baktı ve birden yüzü gülüverdi.

— Vay, Ojar yiğit sen misin?

— Evet, ağa sultan, benim.

— Hey gözümün nuru, iyi misin, nereden geliyorsun? Gel buraya.

— “Ombı’dan, ayrıca yalnız değilim,” dedi Ojar baş köşeye yakın bir yere oturup.

— Yanındaki kim?

— Hanımım.

— Kimin kızı?

— Tayjan’ın

— Hangi Tayjan? Şu çara karşı kafa tutan... Aznabay’ın oğlu Tayjan değil mi?

— Evet, onun kızı...

— Onun kızı var mıydı?

— Kendi esir düştüğünde... Altınşaş adında bir kızı kalmış. Tayjan’ın ailesi Turinsk’e sürüldüğü sırada Ombı’nın zengin bir tüccarı bu Altınşaş’ı alıp, General Fonderson’a armağan etmişti... Bu yıl on altı yaşına basmış.

— Asıl hikâye sendeymiş yahu!.. Tamam da, sen onunla nasıl evlendin?.. Kendisi nerede... Niye çadıra gir demiyorsun...

— Komşu obada... Nasıl evlendiğim uzun hikâye...

Ojar’ın bakışları kımız karıştırmakta olan Zeynep’in olduğu tarafa çevrildi ve lafını yarıda kesti. Ağa sultan hemen anlayıp hanımına:

— “Hanım, dışarı çıkıp misafire çay koydur, koyun kestir...,” dedi.

Zeynep: “Benden saklarsınız ha sırlarımızı” dercesine alaycı bir gülümseme ile çadırdan çıkıp gitti.

Ojar, Seyten ile nasıl yoldaş olduğunu, onu nasıl yakaladığını, kendisinin esiri olan Seyten’le neden birlikte olduğunu baştan sonuna kadar anlattı ve:

— “Ombı’ya geldikten sonra da iki hafta kadar zindanda yatmak zorunda kaldım. Seyten’i ayrı, beni ayrı ‘yargıladılar’ ” diyerek güldü. “Bir gün Fonderson geldi. General dediğin adamı daha önce bu kadar yakından kim görmüş, sarı düğmeli, kaytan bıyıklı, soğuk bakışlı biriymiş. Seyten ile Tayjan’ı yakaladığım için teşekkür edip, ne dilersem dile dedi... Ombı’ya geçen yıl panayıra geldiğimde Altınşaş’ı görmüştüm... O an ağzımın suyu akıp aşıklık oluverdim. Cesaret edip generale: ‘Bana eş olarak kapında hizmet eden Kırgız kızını versen olur’, dedim.

— ‘Yirmi beş yılında çıkarılan kanuna göre kızın istediğine varması kendi özgürlüğünde. Bizim zorlamaya hakkımız yok. Kız isterse...’ dedi general.

Farkettim generalin Altınşaş’ı bana vermeye niyeti yok. Yasaları kendi elleriyle yapmıyorlar mı... Demir parmaklıklı zindanı olan kale bir yana, uçsuz bucaksız Kazak topraklarında da kızın rızasını kim sormuş. Ardından ben:

— “Kızı serbest bırakmanın ücretini ben üstleneyim,” dedim. Generalin gözleri tabak gibi açıldı.

— “Babasını yakalayan adama o nasıl bağlandı?” dedi.

— “O tarafını bana bırakınız,” dedim.

General ettiği lafı geriye alamadı. “Tamam” dedi.

Eskiden bizde nöbetçilik yapan Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçen bir Tatar çavuşundan işittiğime göre: “Fonderson’un evindeki küçük kız sizi bir iki defadır soruyor. Eğer yemek versem götürür müsün?” diyor demişti.

Elbette, babasının ağabeyi ile birlikte zindana düştükten sonra, beni onların adamıymışım gibi düşündüğünü hemen anladım. Büzülen kirpi yemini bulursa bağrını açar, birkaç kuruş verip, o çavuşa kızla beni buluşturmasını istedim. Öz dinini satan çavuş, çarın verdiği vazifesini de sattı, nöbet tuttuğu bir gün, Altınşaş’ı benimle buluşturdu. Kız prangalı Seytenle beni, generalin evinin yanından zindana götürülürken görmüş. İçi acıyıp gece boyu ağlamış. Farkettim ki, gurbette büyüdüğünden, bizi kendi akrabaları gibi görmüş, çıkarıp canını verecek bir hali var. Üstüne üstlük, ben ona yurdunun bağımsızlığı için mücadele veren bir kahraman yiğit olarak görünmüş olmalıyım. Kısacası, biz göz açıp kapayıncaya kadar anlaştık. Böylece, bir iki defa daha buluştuktan sonra, ikimiz el ele verip kaçmayı planladık.

Bizim bu şekilde anlaştığımızı Fonderson’a söyler söylemez fena kızdı. “Kurt yavrusunu ne kadar beslersen besle, ormanını özler” diye söylemiş ve derhal Altınşaş’ı

cezalandırmaya kalkmış. Gelgelelim, akıllı adam, biraz sonra kızgınlığı geçip “Sen haklıymışsın. Altınşaş’ı alıp vatanına git... Halkının bağımsızlığı için mücadele ettiğin kişinin cariyesini kaçırıp gidersen, sana halkın sonsuz bir itimat gösterir. Ancak bize Kazaklar arasında, özellikle Kenesarı’nın yiğitleri arasında senin gibi bir casusun gözümüz kulağımız olması çok gerekli.”, dedi. Böylece ben Altınşaş’ı eşim olarak alıp, Kenesarı’nın obasına gidiyorum, deyip sözünü tamamladı Ojar.

Konırkulja’nın bu hoşuna gidip, kahkahayla güldü.

— Yiğit olacaksan işte bunun gibi ol! Koyun sağlam, kurt da tok, kadın da var.

Ojar başını eyerek gülümsedi.

— Zamanın tilki ise, sen tazı ol, dedikleri gibi bizimkisi.

— Ancak iki geminin de kuyruğunu tutan suya düşer, dikkatli ol. Özellikle Kenesarı’nın obasında... Sultan’ın çok uyanıktır, hata yaparsan hemen anlar. Ayrıca o obada yalnızca Kenesarı yok.

— Kasım’ın ailesinden başka karşında başka kimler varmış, haberin var mı?..

— Şu anda bütün oba şu tarafa doğru yönelmiş durumda. Yakında o taraflardan geçen bir çerçiden duydum, namlı yiğitlerden bugün şafak vakti Şubırtpalı Ağıbay, Altaylı Tölebay, Bestabanlı Bukarbay, Baganalı Kudaymendi, Kıpçak İman var görünüyor, ama Tabın boyunun kahramanı Tilenşi’nin oğlu Jolaman biz de sizlerle birlikteyiz diyerek yakında Baytabın adlı genç yiğitle Sergazi Han’ın kuma olarak almak istediği Akböken adlı yiğit kızı göndermiş...

— Desene, ortalık karışacak bu kez... Sırımbet yaylasından malını mülkünü toplayıp altı çocuğuyla Kenesarı’nın kardeşi Bopay’ın da onlara katıldığı haberi doğru mu?

— Doğru. Kasım’ın oğulları erkek kurtsa, kızları da dişi kurt değil mi? Bopay şimdilerde eline mızrak alıp bir grup askerin başına geçmiş deniliyor. Kocasının memleketi, Veli Han’ın obasını ele geçireyim diye dişini biliyor gibi.

— Bopay gelip ağabeyinin ordusuna katıldıysa Janaydar Batır da orada o zaman desenize...

— Neden?

— Janaydar ile Bopay gençliklerinde Kozi Körpeş ile Bayan Suluv gibi değiller miydi? Ama Kasım Töre Janaydar’ı sıradan bir Kazak diye Bopay’ı ona vermemiş. Altı çocuk doğursa da Bopay, Janaydar denilince içtiği aşını yere bırakır diye bir dedikodu var. İki Kenesarı’nın memleketinde buluşur.

Bopay'ı Baygöbek'in ziyafet verdiği yıl görmüştüm, ağabeyi gibi gözlerinden ateşler saçan, beyaz tenli bir kadımmış. Boz bir küheylana binip yarışlara katıldı. Hiçbir erkek ona dayanamamıştı... Ojar birşeyler aklına gelmişcesine Konırkulja'ya dönüp baktı, "az önce saydığımız kahramanların hepsi, Jolaman Sultan hariç, yalın ayak, baş kabak yoksul askerlermiş... Halk yöneten zenginlerden, beylerden hiç kimsenin adı duyulmuyor mu?"

— Mallarımı yağmalayıp alırlar diye korkan yüz, yüz elli çadırın sahibi Şoman'ın oğlu Musa, Jakıp'ın oğlu Eleme, Asılgazi'nin oğlu Babatay gibi binlercesine hükmeden birkaç zengin olmasa, boy beyleri "bu işin sonu nasıl olur?" diyerek arkasını beklerlerdi. Şu anda katılanlar Karkaralı bölgesinden Kazı'nın oğlu Kudaymendi ve Bayanavıl bölgesinden Bektas'ın oğlu Taymas. Kazı'nın oğlu Kudaymendi çar hükûmetine eskiden beri muhalif. Geçenlerde onu yöneticilikten aldılar. Ama Bektas'ın oğlu Taymas...

— "Bektas'ın oğlu Taymas mı diyorsunuz?" dedi, Ojar birden heyecanlanarak. Eyvah...

— Niye ürkütün? Daha önce karşılaştınız mı?

— "Yok... Ama..." Ojar sırrını söyleyip söylemediğini bilemeden kalakaldı ve konuyu değiştirmeye başladı "Taymas'ın Kenesarı'nın yanında olması... Benim için tehlike doğurur," dedi Ojar, fısıldayarak. "Geçen yıl Seyten ikimizi ele geçirip Ombı'ya götürürken bizim durakladığımız tek yer bu Taymas'ın obasıydı. Bir şeyleri anladı mı diye kuşkulanmıştım..."

— Başka bir şeyden kuşkulanmıyorsan Taymas'tan artık korkmana gerek yok... Taymas oradan bir hafta önce Jolaman ile İman'ın obasına gitti. Halkın geleceğini düşünerek Irgız ve Torgay'dan da göçmüş deniliyor. Galiba, Kenesarı'nın isyanına Ak Yayık, Or boyunun obalarını da katma niyeleri var. Taymas o taraflardan güz olmadan dönemez. Balta kalkarsa, odun, dal bulunur, derler. Sen de ölmedin ya, onun güvenini kazanırsın. Konırkulja kıkırdayarak güldü. "Zamanı geldiğinde "yolunu şaşırarak ayıp değil, dönüp sürünü bulduktan sonra" diyerek hanımını peşine takıp, boynunu onun önüne uzatırsın. Kendi uzanan boynu kılıç kesmez.

— "Taymas uzakta olursa... daya iyi olur. Başka birinden çekinmiyorum. Ombı'ya ulaştıktan sonra, Seyten'i öldürene kadar başka biriyle görüştürmedim. İkimizin arasındaki sırrımızı o, kendiyile birlikte öbür dünyaya alıp gitti. Ona benim inancım sonsuz." Ojar'ın yeniden keyfi yerine geldi. "Şimdilik Kenesarı'nın yanında yalnızca çarın topraklarını ele geçiren boylar toplanmıştır. Böyle bir hareketin altındaki ateş güçlü olursa, kazan tez kaynadığı gibi tez de soğuyacaktır."

— "Yani, bilmiyorum," dedi Konırkulja. "Bu defaki isyan diğerleri gibi birden parlayıp yanarak sönmeyen ateşe benzemiyor. Kenesarı'nın böylesine bir ordu toplayıp da hiç sesini çıkartmamasından çekiniyorum. Ayrıca yanında yalnızca Kazaklar yok, başka milletlerden gelen kurmayları da var diyor halk. Bunu da göz önünde bulundurmak gerek."

— Emin misiniz?

— Evet, yirmi kadar Rus ve Başkurt askerinden oluşan grup var deniliyor. İçlerinde top atabilenleri, ok ve yay yapmayı bilenleri de var gibi... Baş kurmaylarından biri de ünü Buhara'yı aşan Siydak Koja ile kendi topraklarında isyan çıkartarak sürgün edilen yönetici memur Jüsip adlı birinden bahsetti casuslar. Yalnızca eşkiyalar birlik olmuşlar gibi.

— “Demek öyle... Tamam,” dedi aniden Ojar bir çözüm yolu bulduğunu bildirerek, “ne olacağını gittikten sonra görürüm. Ama şimdi iş bölümünü konuşalım. Ombı size Kenesarı'nın payitahtında neler olup bittiğini haber vermeyi planlıyor.”

— İstihbaratı nasıl vereceksin?

— Seyten'i yakalamama yardım eden Semen, Jakıp ve Sakıp adlı üç güvenilir adamım var. Bunlar şimdi Kenesarı'nın ordusunda. İstihbarat bunlar vasıtasıyla sağlanacak.

— “Bana gelen adamların seninkiler olduğunu nereden bileyim?” Konırkulja yine kıkırdarak güldü. “Koyun sürüsünün içinde belli olan kurt gibi göze çarpan bir izleri var mı?”

— İşaret... Size geldiklerinde birinin kemerinin sağ yanında bir kutu, ve ok çantası, sol yanında da kını olacak.

— Peki ya kese?

— Kemerlerinde kese olmaz. Genç yiğitlere yakışmaz. Biri anlamasa bir başkası anlayabilir.

— Vay canına, sen bu kadarını düşünecek kadar kadar kurtsun. Bahsettiğin adamların akli ermeyecek işaretler. Unutuverirsem ne olacak...

— “Uyanık olursan unutmazsın.” Ojar gülümsedi ve birden yerinden doğruldu. “Tamam, görüşmek üzere hoşça kalın.”

— Çorba içmeden mi gidiyorsun?

— Milletin gözüne çok batmak olmaz. Hanımına bu obada biriyle görüşeceğim bir işim var diyerek geldim, artık dönsem iyi olur...

— O zaman iyi yolculuklar.

Konırkulja dört gün boyunca istediği gibi genç hanımını sardıktan sonra, yine yola koyulup Akmola Kalesi'ndeki diğer hanımlarının evine döndü. Konırkulja geldiğinde dış kale kapısının önünde askerleriyle birlikte henüz gelmiş olan Cengiz ve Jenedil oturuyorlarmış. Talziyn'in emrini yerine getirmek üzere, bunlar, isyana kalkışan Tınalı, Karpık, Temeş

bölgelerine kadar gitmiş, burada hemen işlerini halledip, isyandan pişman olup sakinleşen kalabalık halkı gördükten sonra, daha fazla orada bulunmayı tehlikeli görerek geri dönmüşler.

Konırkulja çocuklarını gördüğünde, cadının karşısında altın kemiği uyuz tayı ile alıp gelen Keloğlan'ın üvey anasına küstüğü gibi oturuyorlardı. Kenesarı, özellikle kendine bağlı olan bu yerden Cengiz'in sağ olarak dönmesini hazmedemiyordu. İki yanağını şişirip, kamçısı ile parlak çizmelerinin konçlarını döverek sessizce oturan iki oğlunun önünden yürümeye başladı. Bunları artık nasıl “gidip de dönülmeyene” göndermeyi planlamaktan aklı darmadağındı.

Tam o anda kalenin nöbetçi kulesinde duran asker:

— “Bir atlı görünüyor. Dört nala gelmekte, kapıyı açayım mı?” diye seslendi.

Konırkulja dönmeden cevap verdi.

— Aç!

Açılan kapıdan, kan ter içinde kalmış koyu doru Kazak atından, gömleğinin sağ tarafı omzundan kürek kemiğine kadar kan içinde kalmış, uzun, sarışın bir asker “Felaket! Felaket!” diyerek zar zor yere indi. Yakındaki bir koğuşun kapısından kılıcını çekerek, Kazakların “Karapuşık İvan” dedikleri, küçük burunlu, kısa boylu, mavi gözlü, Karaötkel Kalesi'nin kumandanı Çavuş İvan Karbişev koşarak çıktı.

— “Ne oldu?” dedi o askere yaklaşarak.

— “Felaket,” çavuş, diyerek asker, ağrıyan omzunu bir eli ile bastırıp, inleyerek konuştu. “Biz Horunjy Kotov'un komutasındaki elli asker, on erbaştık Petropavlovsk'tan Taşkent'e gitmekte olan Stroganov ticaret kervanına sınıra kadar eşlik etmek üzere görevlendirilmişiz. İnşası devam eden Aktav Kalesi'nden öteye geçtiğimizde yalnızca, gürz ve mızraklı Kenesarı'nın adamlarıyla karşılaştık. Askerlerin geri çekilelim demelerine aldırış etmeden, Horunjy Kotov'un emri üzerine iki üç kendini bilmez tüfekle ateş açtı, bunlardan bir iki tanesini vurdular, tamamı hızlı atlara binen Kenesarı'nın adamları hızla atılıp bizim müfrezeyi darmadağın ederek, herkesi mızrakladılar. Altımdaki küheylan atım, kovalayanlara yakalanmadan yalnızca ben kurtuldum...”

O anda askerler de toplanmışlardı, hepsinin yüzünde endişe, korku...

— Sayıları ne kadardı?

— Beş yüze yakın.

— Kenesarı mı komuta ediyordu?

— Yok küçük kardeşi Navrızbay. Ben onu daha önce Kökşetav’da görmüştüm.

— Askerlerden kaç tanesi yaşıyor?

— Bilmiyorum... Esir düşen askerleri ve kervanı bütün mallarla birlikte yanlarında alıp gittiler. Tekrar döndüm ve vadiden izledim...

— İstikametleri ne tarafa? Bize doğru değil mi?

— Hayır, hepsi batıya doğru gitti.

Askerin yarasına bakan genç sıhhiye ona:

— “Efendim, revire gidiniz,” dedi sanki kendi yaralanmış gibi acı çekercesine.

Yaralının etrafını kuşatan askerlerin arasında bir uğultu başladı.

— Şu bozkırda gezerken öleceğiz bir gün!

— Bozkır da neymiş? Burası da Rusya toprakları yahu...

— Tabii, senin payına şu uzayıp giden “Rusya bozkırından” öldüğün zaman yalnızca iki metrelik yer düşecek:

— Onun da derinliği bir kulaç...

— Bizi bu tarafa kim sürgün etti?

— Kendi gelmiş gibi dediğine bak şunun! Bana kalsa, bu fırtınası uğultulu boş bozkırı öbür dünyada da görmezdim.

— “Kesin konuşmayı!” dedi birden bağırان Karbışev, “Kenesarı’nın haydutları bize saldırmadan gitmezler. Sabahtan itibaren, kalenin bütün askerleri, işe yarayan erkek ve kadınları siper kazmaya çıkacak! Şafak sökerken!”

Gerçekten de Kenesarı’nın eşkiyalarının Karaötkel Kalesi’ne saldırmadan gitmeleri mümkün değildi, çünkü Kazak bozkırında Rus çarının sömürgecilik siyasetini yürütmede Akmola bölgesinin kalesi bambaşka yararlılıklar göstermişti.

Bu geceyi Konırkulja uykusuz geçirdi. Kenesarı askerî kaleyi alırsa, en önce atın kuyruğuna ağa sultanı bağlardı. Eskiden beri alamadığı bir kını var. “Ama Kenesarı’nın Karaötkel’e gelmesi kaçınılmaz. Şu Aktav civarındaki herkes, Karaötkel Kalesi’nin kapısının nasıl kapalı olduğunu merak ederek gelip, çekip anlamıştır... Acaba Kenesarı’ya birini göndersem ne yapar? Hepimiz Cengiz’in büyük oğlu Çuçi’den olmadık mı, mümkün mü niyetinden vazgeçmesi?.. Hayır, yok, bunu yapmak olmaz. O, başkalarını affetse de beni

affetmez, Kasım'ın çocuklarının atadan çocuğa miras olarak kalan öçleri var. Ne olacağını bir yere konuşlanıp, savaşıarak görmek lazım. Bundan sonra benim sığındığım Tanrım da, tapındığım kutsalım da Ombı... Ondan yardım isteyeyim, koru beni diyeyim. Ama bana Kara puşık İvan'dan ne hayır ne umut gelir, o benim için yanan bir kor, beni düşmanın eline verip, kaleyi teslim edip kaçıktan da çekinmez.

Konırkulja tan vakti yataktan kalkıp Talızıyn'e bir mektup yazdı. Mektubunda: "Kasım oğlu Kenesarı Rus çarlığının tarafında olmamı bir ihanet sayarak, bana acımayacaktır. İlk önce benim kellemi vurup, bütün çoluğumun çocuğumun, yakınlarımın akrabalarımın kökünü kurutmak ister. Kenesarı'nın bu düşüncelerini bana düşman olan diğer boylar da desteklemektedir. Bu nedenle, böyle bir zor zamanda rahata çıkmak için, ivedi olarak Akmola Kalesi'ne isyancılara karşı koyabilecek askerler göndermenizi arz ederim" diyerek bitirdi.

Mektubu yazdıktan sonra, çabucak Ombı'ya ulaştırılması için Karbışev'e teslim etti ve kendisi başka işlerine girişti. İlk işi, kalenin dışına otu bol Esil kıyısında yerleşik iki hanımının obasını göç ettirmek oldu. Bu işi yerine getirmeyi, Jenedil ve Cengiz'e vereyim diye çağırtdığında, her ikisinin de kalede olmadığı anlaşıldı. Haddinden fazla sinirlenen Konırkulja'ya hanımının "Yaz tatilleri bitmeye başladı. Ombı'ya dönmeden önce gezip dolaşıp, gönül eğlendirmek istemişlerdir, bunun nesine kızılıyorsun" şeklindeki sözleri kanayan yarasını tırnaklamışçasına tesir etti. "Nasıl gönül eğlendirdiklerini bilmiyor muyum? Ben gece boyu gözlerimi kırpmamışken, namussuz it Cengiz yatmıştır Zeynep'in tabak gibi göğüslerini kucaklayarak!"

İyice küplere binen Konırkulja kuma hanımının obasına askerleri ile bizzat gitmek isteyerek, çabucak hazırlandı. Eline sapı kızılıcak ağacından kamçısını alıp, bozkıra çıktı. Tam o anda bakışları kale kapısından sekerek giren kara küheylanına dikildi. Boynunda torba gibi bir şey var. Kara küheylan yem yemeye alışkın bir hayvan. Kale içindeki yalıklardan su içmez. Mavi Esil'in mavi dalgalarını yüzerek geçip su içmeyi alışkanlık edinmiş. Surların dışındaki nehre kendi gidip kendi geliyor. Konırkulja'dan başka birine itaat etmez. O, kale kapısından kişneyerek girip, her zamanki beslendiği yemliğine doğru dört ayağını yerden keserek, şaha kalkarak gelmektedir. İşte ağa sultan da kapısının önündeki yemliğe gelip durdu. "Boynundaki ne kötü" diyerek Konırkulja ağır vücudunu sallayarak kara küheylanın yanına geldi. Anında vücudu titredi. Atının boynundaki büyük kumaş torbanın içinde karbuza benzer yuvarlak bir şey var, kanı torbanın dışına çıkmış yere damlamaktadır...

Konırkulja belindeki büyük bıçağını çekip, torbanın ipini kesti. Torba yere yuvarlandı. Vücudunu titreme alan Konırkulja torbanın bir kıyısından tutup salladı. Pat diye torbadan kesik bir baş düştü. Ağzının bir kenarından kapkara olan dilinin ucu görünüyordu. Galiba balta ile kesilmiş, boyun omurgası hemen kopmuş. Kızıl kan yüzünün her yerini kaplayıp, yeni doğan bir

kuzunun derisi gibi koyu kahverengi kıvrıkcık saçında pıhtılaşarak yapışmış... Konırkulja şaşkına dönmüş, gözlerini ayırmadan bakıyordu, tanımişti, oğlu Cengiz'in başıymış.

Gerçekleşen bu olayı yeni yeni anlayan Konırkulja'nın gözleri kararıp yere yığılarak sadece:

— “Dur bakalım, Kenesarı, senin Sızdık'ının başını işte tam böyle önüne atmazsam, adım Kenesarı değil!” demeye dili vardı.

Hayır, Cengiz'in başını kesen Kenesarı da onun askerleri de değil, Gümüş'ün babası ihtiyar Ebdivakiyt idi. Konırkulja, yalnız kızını kirlettiği gece, bütün eskilerini kara çadırının ortasına yığıp, altına ateşi yakmış ve şafak sökerken Gümüş ile hanımının elinden tutup obadan aklına esen bit tarafa kaçıp gitmiş. İşin buralara varacağını beklemeyen Konırkulja, askerlerini peşlerine taktığında bunlar kamışlı gölün kıyısına gelip, izlerini kaybettirmişler. Ebdivakiyt hanımı ile kızını Kenesarı'nın ordusuna göç eden küçük bir obanın yanına katıp, kendisi geri dönmüş. Yüreğini zehir gibi acıtan öfke, hınç ve kızgınlık gözünü karartıp, bedenini ateş gibi dağlamış. Aklını fikrini yalnızca tek bir şey: “Öç almak! Öç” hayali kaplamış. Dertli gönül bundan başka bir çıkar yol bulamadı. Acısı tazeleyen ona bundan daha adil, daha doğru bir çözüm yok gibi geldi. Konırkulja'yı öldürüp, öcünü alırsa hayalini gerçekleştirecekti. Bu işi yapmaya kararlıydı. Ebdivakiyt itine kadar bildiği kuma Zeynep'in obasını dışarıdan gözetlemeye başladı. Ancak nöbetçisi çok olan kumanın çadırına yanaşamamış. Beşinci gün, nöbetçinin gittiği gece tekrar gözetlemeye koyulmuş. Hiç hesapta yokken obanın dışında iki atlı belirmiş. Biri Cengiz'di. Ebdivakiyt hemen tanıdı. Yanındaki arkadaşını Zeynep'in otağına gönderip, Cengiz haber bekleyerek çalılığın altına yattı. Herhalde, babasının gitmesiyle kumanın çadırına doğrudan gitmeye cesaret etmiş olmalı... Bunların hepsini Ebdivakiyt izlemekteydi. Beş günden beri elinden hiçbir şey gelmeden, öfkeden tamamen gözü kararmış, babası ile oğlunun, oğlu ile kuma annesinin arasındaki kavgayı bilmeyen zavallı, “Konırkulja'nın çocuğu benim çocuğumdan değerli mi, o benim evladımı kana buladıysa ben onun oğluna neden acıyayım” diyerek, uyuyakalan Cengiz'in yanına sesini çıkarmadan gelerek baltayla boynunun arkasından iki eliyle tutup vurmuş.

Ebdivakiyt, o gün şafak vakti anasından yetim kalıp, kendi tayının sütüyle beslediği kara küheylanı, Esil'den su içmeye geldiği zaman kementle yakalayıp, Cengiz'in kellesinin olduğu torbayı boynuna asıvermiş. Kendi de Kenesarı'nın yurduna doğru aceleyle hareket etmiş.

Konırkulja üç gün boyunca toprağı kucaklayarak yatıp, oğlunun cesedini oba halkıyla birlikte defnettikten bir süre sonra kendine geldi. Her ne kadar çok üzülse de Cengiz'deki öcünü düşmanının almasında içinden memnun oluyordu, ancak yakınlarına belli etmeden karalara bürünüp matem havasında yedisini yaptı ve Kenesarı ile karşılaşma işine girişti.

II

Kenesarı zor bir meseleyi çözerken ablak suratını asıp, bir eliyle İsfahan kılıcının sapından tutup, demir kafese kapatılmış pars gibi otağın içinde bir ileri bir geri yürüyerek, düşüncelere daldı. Böyle zamanlarda sultanın dış görünüşü gerçekten de bir pars gibi haşın olup, yeşilleri kabarıyor, keskin gözleri her zamankinden daha çok kızarıyor, kimseye laf atmaz, sessizleşirdi: Böyle kızgın ve düşünceli anlarında onun yanına hiç kimse girmeye cesaret edemez, çünkü bu anlarda o, her zamankinden farklı olarak insanların hoşuna gitmeyecek derecede katı olurdu...

Kenesarı bugün de böyle bir haldeydi. Albay apoleti takılı, işlemeli, mavimsi çuhadan şapanını omuzlarına atmış, iki saatten beri ak otağının içinde bir ileri bir geri adımlıyor.

Dün Sır boyundan ulak gelmiş. Ulak, “Medelihan’ın kendi üvey anası Hanım Sultan ile bir ilişkisi varmış, bundan bir felaket çıkabilir” demiş. Ayrıca Begderbek’in Evliyaata’ya giderek, geçici bir süre Taşkent valisi olarak Leşker’in atanmasından beri, bu bölgedeki Kazakların uğradığı zulmün eskisinden de kötü bir hâle geldiğini belirtmiş. Kenesarı’nın huzurunu kaçıran bu haberler mi? Hayır, bunlar değil. Bu haberler sultanı ne kadar rahatsız etse de, yalnızca bir anlığına çıkan çıban gibilerdi. Sevineceği zamanı sabırla beklemek gerek. Onun tamamen akli orada, kendisinin bugün çözmesi gereken meselesinde. Eğer onu hakıyla hallederse, talihi parlayacak, itibarı yükselecek. Artık onu takip eden elli bin çadırın üstüne, gelecekte daha bir elli bin hatta yüz yüz elli bin çadırın eklenmesi içten bile değil... Ama bu işi doğru bir biçimde çözemezse geçen yıldan beri canını ortaya koyup birleştirdiği halkının gözü önünde itibarını kaybedecekti... Gelecekte, onu takip eden halkının dağılmaya başlamayacağına kim kefil olabilir? Kazaklar yığınlar halinde koşuşturan at sürüsü gibidir, eğer düşman karşılıklarına çıkıp ürktürse, geriye doğru koşmaktan çekinmez. Artık onu akıl da sopa da durduramazdı...

O nedenle kendisini takip eden halkı böyle bir duruma sokmaması lazım, nara atarak onları cesaretlendirip, saldırı üstüne saldırı düzenleyip, karşılıklarına çıkan, ovayı tepmeyi aşarak, karşılaştıkları düşmanı yok edip bertaraf etmeleri gerek.

Kenesarı’nın yiğitleri o zamana dek Taşkent ile Karaötkel ve Kızıljar arasındaki kervanlardan haraç alıp, sözüne inanmayan bazı sultanların obalarını yağmalayıp, Çirikov ve Karpov’un orduları gibi çar askerlerinin küçük grupları ile mücadele ettiler. Ancak gelecekte büyük bir savaşa hazırlanmak, çar askerleri ile Rusya’ya yakın Kazak sultanlarına karşı meydan okumak demektir. Bunu yapmak meşakkatli, çünkü önderlik ettiği halkın öncelikli ülküsünü, gayesini ön plana almanın zamanı geldi, eğer bunu yapmazsa vatanımızı, bağımsızlığımızı koruruz diye çevresine toplanan halkın hevesinin geçmesi mümkün. Sıradan Kazakların ondan beklentileri oba yağmalamak, kervan soymak değil, daha büyük bir iş, milli bir mesele.

Kenesarı bu meydan okumayı yapmadan önce, çarın askerleriyle olan ihtilafı savaş yapmadan çözmek için elinden geleni esirgemedi. Etrafına zulme maruz kalan halkı toplamakla tekrar, belki, günden güne çoğaldığımızı görüp bizi dikkate alır şeklinde umutlandı ve Ombı'daki idarecilere mektup üstüne mektup yolladı.

Kenesarı ilk mektubunu, Şuv ile Sarısuv'da kışlayıp, Sarıarka'nın yamaçları olan Karakoyun ve Kaşarlı'ya göçtükten sonra, Batı Sibiryaya genel valisi Knez Gorçakov'a 1838'de yani Kazak takvimine göre Köpek yılı, Maymun ayının başında yazmış. Bu mektubu Toktı'nın oğlu Tabıldı ile Kazangap'ın oğlu Köşinbay adlı iki güvenilir adamıyla yollamış. Mektubun içeriği şöyleydi:

“Saygıdeğer, yüce beyefendi genel vali hazretlerine Abılay Han'ın torunu Kasım oğlu Kenesarı'dan arzname.

Sizin yüce huzurunuzla bildiririm ki, benim isteğim iki yönetimin halkının da barış içinde bir yaşam sürmesidir, ancak sizin adamlarınızı topraklarımıza sevk etmeniz benden şüphelendiğinizi göstermektedir. Benim demek istediğim şudur: Bizim dedemiz Han Abılay'a ait yerlerde siz eyalet merkezi kurdurdunuz ayrıca Kazak halkından vergi almakta ve bunlarla bizi sıkıntıya sokmaktasınız. Biz bundan hoşnut değiliz, ayrıca vergi ödeyerek sizin tabiyetinizde durmayacağız. Bizim başımıza gelenler eğer Rusya'nın başına gelseydi sizler nasıl davranırdınız? Bu nedenle bizim serbest davranma hakkımızı dikkate almalısınız.

Özellikle, ben, Bayanavıl, Karkaralı ve Akmola Kazaklarını kendime bağladım, her ne olursa olsun halkımı birleştireyim şeklinde niyetlerim var, ancak Kazak halkı eskiden olduğu gibi müstakil bir halk olarak yaşamaya devam etse en güzeli olur, o zaman siz de bizler de barış içinde bir ömür sürerdik.

Benim duyduğuma göre, siz bizi Hokand ve Buhara Hanlıklarından ayırmak için fırsat kolluyormuşsunuz. Ancak onlar Müslümanlık kurallarına göre bizi korumakla yükümlüler.

İki halkın barış içinde, ebedi bir ömür sürmeleri her şeyden güzel olurdu. Ancak eyalet yöneticileri halkın arasında dolaştıklarında hazineye diye bahane gösterip Kazakların en iyi atlarını, iyi giyim kuşamlarını alıyorlarmış. Bizim mallarımızın talan edilmesini çar hazretleri yasaklayan bir kanun çıkarsa da, eyalet idarecileri Kazakların dile getirdikleri isteklere kulak asmıyorlar. Yalnızca Juvırda Törtuvıl bölgesinin Kazaklarından olan Aznabay Mirza'nın hanımını, iki gelinini, kızını ve bir cariyesini kaçırıp gittiler. Bunların nerede oldukları hâlâ belirsiz.

Sizinle her zaman dostane ilişkiler içinde olmayı bekleyerek ben şu aşağıdaki istekleri talep ediyorum:

- 1) Aktav kalesi kaldırılmalı;

- 2) Akmola eyaleti fesh edilsin;
- 3) Bizim topraklarımıza kurulan benzeri kuruluşlar derhal kaldırılınsın;
- 4) Tutuklanan insanlarımız ile Konırkulja Sultan'a gönderilen iki adam serbest bırakılınsın

İşbu mektubun bana ait olduğunu belirtmek üzere ben Kasım oğlu Kenesarı mührümü bastım.”

Bu mektubunda Kenesarı, Hokand ve Buhara Hanlıkları ile hiçbir zaman bir araya gelmeyeceğini bilse de, genel valiye göz dağı vermek için onların yardım ettiği şeklindeki sözleri bilerek sarfetmiştir.

Bu mektubuna da Kenesarı üç ay boyunca hiç cevap alamadı. Mektubu götüren Tabıldı ve Köşinbay'ı Konırkulja'nın yanındaki Köşen'in oğulları yakaladı, Ombı'ya sürüldüler. Çok geçmeden onların yargılanarak Sibiry'a sürgün edildikleri haberi Kenesarı'ya da ulaşacaktı.

Yazdığı hiçbir mektuba cevap alamayan Kenesarı artık iyice sinirleniyordu. Silahlı mücadelede düşmanlarının kendisiyle denk olmadığını biliyordu. “Şimdi bana düşen, ya çar hükûmetine, Konırkulja'ya, Veli Han'ın oğullarına baş eyip, tabi olup kalabalık orduyu dağıtmak ya da cephe açıp savaşarak zorla dediğimi kabul ettirmek” diye düşündü. Bunlardan ikincisini uygun bulan Kenesarı, bu savaşa Kazak bozkırını kendisine tabi etme yolunda kuzey ve doğudaki Rus İmparatorluğunun en güçlü merkezi olan Akmola Kalesi'ni almakla ve buna ilaveten ezeli düşmanı Veli Han'ın hanımı Ayganım'ın Sırımbet tarafındaki şehrini ele geçirmekle başladı. Bazı adamlarının “yağmaya Kökşetav'dan başlasak” şeklindeki sözlerine sultan itibar etmedi. Çünkü Kökşe toprakları at bağrını açıp özgürce koşturulacak bir ova değil ayrıca hemen arkasında Ombı yakın, çarın askerlerinin çabucak ulaşması mümkün. Bundan başka babası Kasım'ın, Kökşe'nin uğuru olan ak deveyi vuran adam şeklinde bir lakabı var, Kenesarı halkın bedduasından da çekiniyordu.

Ama Akmola Kalesi'ni alıp kendi gücünü gösterirse, bu onun itibarını arttıracaktır. Birini övdüğünde ayın tepesine çıkarıp, yere göğe sığdıramayan Kazaklar, Kenesarı'nın namını altı alaşa yayardı. Erkeğin peşi sıra giden koyun misali takip ederdi. Böyle olacağına sultan çok emindi. Bunun daha başka bir sebebi var. Daha dün bir haber almıştı. Bugün yarın, dış bölgelerde yaşayan Kazaklardan yeni kanun doğrultusunda bu yıldan itibaren vergi toplansın şeklindeki çar fermanı çıkmak üzereymiş. Bu fermana göre yüz büyük baş hayvandan biri vergi olarak alınacak; eğer bu para olarak ödenecekse, at başına otuz beş som, öküz başına yirmi, koyun başına iki som şeklinde değer biçilecekmiş denilmiş. Bu ferman çıkarsa, dayanılmaz, böylece çar hükûmetinin baskısını gören Kazaklar Kenesarı'nın tarafına koyun gibi geçecekler...

Çarın Kökşetav ve Karkaralı bölgesinin Kazaklarıyla ilgili bu fermanı Kenesarı ayaklanmasının en hızlı zamanında, Kasım ayının yirmi sekizinci günü, Köpek yılında çıktı. Ancak casuslar Kazak obasına iki ay önceden ulaştırdı Kenesarı'nın da tahammül edemediği bu fermanı...

“Peki ya Akmola Kalesi’ni alamazsa? Emrindeki beş bin atlı askerini kaybederse? O zaman Kenesarı'nın ardından kim gelirdi? Birden cesareti kırılan halk, boyun eğen hayvan misali ürkecek. Düşmanını yenemeyen yiğit boş yiğittir, halkın kalesi değildir.

Bu yüzden şu ilk büyük savaşta Kenesarı'nın, kendisinin kahraman bir yiğit, halkı idare edebilen bir deha olduğunu halkına göstermesi gerek. Yapamazsa bu halkı peşinden sürükleyemez, asıl amacı olan hanlık tahtına da ulaşamazdı. Ama bunu yapamazsa?”

“Hayır, hayır, her ne olursa olsun Akmola Kalesi’ni almak gerek. Fakat beş yüze yakın askeri, topu, tüfeği, acımasız silahları var, yüksekliği beş sajen olan burçları, etrafını kuşatarak kazdıkları derin hendekli kaleyi Konırkulja ve Karapuşık İvan kolay kolay verirler mi? Planın iyiye, vermiyorum demelerine bakar mısın, alır geçersin!.. Başkurt Eşirap’ın söylediği kaleyi alma planı Kenesarı'nın eski düşüncelerine yeni fikirler katmadı mı? Evet, öyle oldu. Ama ne yazık ki, Eşirap iki gün geçmeden birden bire öldü. Ama söylediği plan aklımda yankılanıp durmuyor mu? Ah, Karaüvlek ah, elin gürzden de ağırımı, gariban Başkurt’un boyun omurgasını ansızın kırıvermişsin. Biraz hoş görülme olsaydın ne olurdu, suçu kale almayı öğretmesi miydi? Kaba şey, benim düşüncemi doğru anlamamışsın ya. Sana Eşirap’ı serbest bırakıp göndermemdeki amacım makine yağını doğru kaynatmayı öğretsin diyeydi. Ama sen benim ilk dediklerimin tesirinden çıkamamışsın... Öldürüvermişsin. Ölüm, hayatın kanunudur. Artık iş işten geçti. Öldürmen doğru da oldu. Hizmetkarımın aklıyla kale aldığımı halk anlarsa, bende nasıl itibar kalır? Artık o planı... Hayır, hayır, ilk önce bütün askerlerimden kaleyi nasıl alacağımı soracağım, elbette her biri türlü türlü plan yapacak... En sonunda gidip, kendi fikrimi söyleyeyim. Halkın önderi olan kahramanın ağzına yakışır sözler söylemem lazım. Bununla bana tabi olan halkın hemen gönlünü alacağım kesindir. Ondan sonra benim söylediğim planla Akmola Kalesi’ni alırsak, bundan büyük saygınlık olur mu? Beni takip edenler saygı gösterirlerse, bu hanlık tahtına da yakınlaştığımı gösterir.

Bundan üç gün önce Akmola Kalesi’ni nasıl almak gerektiğini düşünüp, otağında yalnız otururken Kenesarı'nın yanına Jolaman Batır’ın ordusundan Baytabın’la birlikte gelen Eşirap adlı Başkurt yiğidi girmiş. Devletşi ile ikisinin top dökmebildiğini söyledikten sonra, Kenesarı bu Başkurt yiğitleriyle sıkça buluşmaya başlamış. Kendi otağına da ara sıra çağırıp, top dökmenin incelikleri hakkında sohbet ediyordu. Sohbet esnasında top dökme bilen Devletşi ve Salavat Yulayev’in isyanına katılan önemli savaşçılardan birinin oğlu olan, babasının anlattıklarına göre kaleleri ele geçirmenin püf noktasını bilen Eşirap her şeyi anlatmışlar. Kenesarı top dökürteyim diye birkaç obanın kazanını, ocağını toplatıp, Devletşi’nin yanına Kazakların mahir, işinin ehli

beş ustasını verip, Korgasındı denilen yerde körüklerini kurmuşlar. Ama Eşirap'ı kendi yanına alan Kenesarı ona Akmola Kalesi'nin nasıl sağlam olduğunu anlatıp, böyle surları Salavat Yulayev'in nasıl ele geçirdiğini öğrenmekteymiş.

— “Sizin planınız nedir?” demiş Eşirap.

Kenesarı gizlememiş.

— “Askerler yüzlük ve binlik saflar halinde her zaanki gibi kıyıyı dövmeye gelen dalgalar misali sıralanıp, olabildiğince çok savaş naraları atarak, birbirlerinin ardınca surlara koşar” demiş. “Böyle bir durumda gürleyen, kükreyen, hücum eden kalabalık grupları gören sur nöbetçileri dayanamaz, gereksiz yere korkup kaçıp, surları korumayı bırak, kalenin içinde bile durmadan pek çoğu kaçmaya başlar. Bu taktiği atalarım eskiden beri kullanmışlardır.

— Böyle bir eski taktikle topu olan, iyi techizatlı askerlerle dolu Akmola gibi bir zamane kalesi alınmaz” demiş Eşirap.

— “Neden?” diyerek Kenesarı ona gözlerini ayırmadan bakmış. Eşirap açıklayıcı bir cevap vermiş:

— Şimdi siz de söylediniz ya, Akmola Kalesi'ni çevreleyen hendekler var diye. Hızla gelen askerleriniz bu hendeklere geldiklerinde ister istemez durur. Öndeki safları arkasından koşup gelenler iteeceğinden bazıları hendeklere düşer, kalabalık saf tereddütte kalır. Tam o anda surların üstündeki düşmanlarınız dört topu ateşleyip, tüfek atışlarından sonra yağmur gibi mermi yağdırarak bütün askerlerinizi imha eder. Bu nedenle bu taktik şu anki durumda kale düşürmek için uygun değil. Başka bir yol bulmak gerek...

— Nasıl bir yol?

— Kalenin içinde ağaç evler çok... demiştiniz ya. Salavat Yulayoğlu, bunu bu açıdan düşünürdü.

Eşirap böyle diyerek Salavat Yulayoğlu benim babamın fikri üzerine böyle yapardı demek istercesine fikrini söylemiş. Söyledikleri yalnızca Salavat Yulayoğlu'nun değil, Eski Sakların, sonrasındaki Kıpçaklar ve Moğolların kale fethetmedeki taktikleriydi.

Başkurt savaşçısının planı Kenesarı'nın çok hoşuna gitmiş. Gerçekten uygulanırsa Akmola Kalesi'nin alınacağına aklı iyice yatmış. Gönlü ferahlamaya başlamış. Ama içinde canını verem gibi kemiren bir şüphe belirmiş. “Bu nasıl olur?” demiş içinden, “Akmola'yı alırken... ben bir hizmetkarın akıyla fethetmiş olmuyorum mu?”

Üç gün sonra güçlü, kuvvetli, iri yarı vücuduna bakarak halkın Karaüvlek adını taktığı, Kenesarı'nın baş celladı ile birlikte orman içinde makine yağı kaynatan Eşirap “ağacın altında

kalarak” can vermiş. Halk toplanıp kefenledikleri Eşirap’ı büyük bir hürmetle defnetmişler. Mezarın başında sultan da bulunmuş. Kederli bir edayla “toprağın yumuşak olsun” deyip ilk olarak mülteci yiğidin taze mezarına bir avuç toprağı o atmış. “Affet, yiğidim, Karaüvlek’e düşüncemi tam anlatamadığım için senin ölümünden ben sorumluyum” demiş içinden. Eşirap’ın ölümü üzerine Kenesarı bundan başka üzülmemiş. Neden üzölsün, “Zalim Abılay” diye tanınan kanlı gömleklı dedesi insan ölümü ile koyunun kesilmesini bir görörmüş. Dedesi Abılay Han esir düştüğü günlerin şahidi oldu, yüzümü kızartır diyerek ecelinden kurtulup yiğitlik yoluna baş koymuş Oraz kulunu kendi elleriyle boğmuş. Öz babası Kasım Töre anasından elinde kan tutarak doğmuş. Bu üçünün neslinden gelen Kenesarı kime acır? Yönetici olan kişiye kimi zaman suçsuz ölüm suçlu ölümden yeğdir. “İnsana acımak, zafiyet göstergesidir” diye inanırdı o.

Artık Kenesarı Eşirap’la ilgili düşünmez. Şu Eşirap’ın anlattıklarından nasıl yararlanılır diye düşünüp, ona kafasını yormaktadır...

Birden gıcırdayarak kapı açılır gibi oldu. Kenesarı hemen döndü. “Düşüncemi yarıda kesmeye cesaret eden de kim?!” Hanımı Künimjan imiş. “İyi, Allah’tan başka biri gelmedi”. Düşündüğü zamanlarda eğer kendi çağırmasa hiç kimsenin Kenesarı’nın otağına girme hakkı yoktur. Bu onun, daha han olmayan sultanın, baştan beri kendini başkalarından ayıran bir kuralıydı. Bu prensibi yalnızca Künimjan bozabilirdi.

Erkeğinin kararını yüzünden onun kızgın olduğunu anlayan Künimjan, nazlı nazlı gülerek:

— “Ah beyim, az önce... nasıl söylesem...” dedi. “Görüşmek için mi en yiğit adamlarını topladın... Bu istişareye gelen yiğitlerin kaç zamandır seni beklemekteler... Gitmiyor musun?”

Kenesarı düşünmeye devam ederek başını eğdi.

— Gidelim...

Kenesarı ile Künimjan sıra sıra kurulmuş “İsyân Meclisi” diye ad verilmiş çift beyaz çadıra girdiklerinde, sultanın yiğitleri ve danışmanları eksiksiz toplanmıştı. İçeride Navrızbay Batır, Ağıbay Batır, Kudaymendi Batır, Küçük Cüz’ün Sır kıyısındaki Tabın kolundan gelip katılan kızılık ağacına benzeyen, kızıl, uzun bıyıklı Bukarbay Batır, Atıgay boyundan kısa boylu pehlivan Basıkara Batır, Altay boyunun ünlü yiğitleri Janaydar Batır ve Tölebay Batır, Küçük Cüz’ün Esentemir boyundan genç Baytabın Batır vardı. Bunlardan başka kardeşi Bopay, Kenesarı’nın bir iki yaş küçüğü Ebu’l-Gazi Sultan, Ozan Nısanbay’ın yanında kapıya yakın koyulan Kazakların yuvarlak masasında sırayla, eline kaz tüyü kalem almış halkın bilgesi, uzun boylu, zayıf, kemerli burun Siydak Osman oğlu, Polşa’daki isyana katıldıklarından sürgün edilen Kazakların Jüsip dediği sarışın adam, çakır gözlü İyosig Gerburt adlı şair yiğit

oturmaktadır. Son ikisi Kenesarı'nın kalemi olarak görev yapmaktadırlar. Bunlardan daha üstte, geniş alımlı, sarışın, çukur gözlü binbaşı Tatar yiğidi Yaguda oğlu Elim oturmaktadır. Eşikte beyin kırk adamından oluşturulan muhafız birliğinin komutanı, oba içinde Batırmurat diye bilinen, Kazak bir hanım alıp, Kazaklaşırken Başkurt Melket oğlu Kişik ile Navrızbay'ın habercisi, mülteci Rus askeri Nikolay Gubin bulunmaktadır. Çadırdaki insanların arasında İsyana Meclisi'nin üyesi olmayanlar yalnızca Jüsip, Bopay, Batırmurat ve Nikolay. Ancak bu dördü de isyana içten inanmış insanlar olduklarından Kenesarı onları böylesine büyük bir meclisten mahrum etmiyordu.

Kenesarı içeri girdiğinde çadırda oturanların tamamı ellerini bağlayarak ayağa kalktılar. Sultan başını eğerek onları selamladı ve yeşil tuğunun altındaki, üstüne ipek tüylü, şahane Buhara halısı serilmiş olan baş köşedeki büyük sandığa gidip oturdu. Diğerleri de bağdaş kurup yaşlarına göre sıraya geçerek heyeti oluşturdular.

— “Üç cüzün değerli yiğitleri” dedi Kenesarı herkesi denercesine bir bakış atarak. “Elimize mızrağımızı alıp atlandığımız günden beri hiç barış yüzü görmedik. Bizi takip eden halk da böyle. Ama vatanım, milletim diye baş kaldıran birkaç Kazak evladı baharda taşmaya hazır nehirler gibi yatağını aşarak, düşmana karşı coşmak ister. Bu, düşmandan öç almak için en uygun zamandır. Artık bizi izleyen halkı ufak tefek çarpışmalarla boşuna uğraştırırsak, itibarımızı kaybetme durmumuz ortaya çıkar. ‘Savaş nerede?’ diyerek kollarını sıvayan yiğitlerin gönlünü soğutmamız gerekmektedir. Bu yüzden milli menfaatlerimizi gerçekleştirmek için biz Akmolâ Kalesi'ne saldırmayı uygun gördük.

— “Uygundur,” diyerek oturanlar hareketlendi.

— Saldırıya geçmeden önce, bir iki sözle genel durumumuzu değerlendirmeliyiz. Kenesarı yavaşça başını İyosif Gerburt'a çevirdi: “Jüsip, şu yiğitlere düşmanın bu yıl baharda bize nasıl ihanet ettiğini kısaca hatırlat” dedi.

Jüsip yerinden kalkıp elindeki kağıttan okumaya başladı.

— Bizim bu ayaklanmamızı çarın generalleri serserilik, eşkıyalık olarak değerlendirmiş olmalı. Ombı bölgesinin başkanı general Talızıyn bizzat çıkardığı genelgede sınırda bulunan önemli kalelerin tamamında güçlü ordular oluşturulsun demektedir. Ayrıca bu genelgede: “Sizin bütün gayretiniz Kenesarı adlı eşkıyayı yok edip, elden çıkan bölgeleri geri almak olmalıdır” şeklinde emir vermiştir. Bu genelgeyi uygulamak üzere bize karşı birkaç techizatlı ordu sevk edildi.

— “Bu orduların gerçekleştirdiği önemli hareketleri söyle” dedi Kenesarı.

— Komutan Lebedev komutasındaki beş yüz askerlik ordu, geçen yıl Haziran ayında Torgay nehri ile Jentöre-Kerüvbe bölgesinde yaşayan Karpık ve Temeş boyunun obaları ile

Sarjan Sultan'ın obasına saldırıp, dört yüz adamı öldürmüş, yüz adamı da esir almışlar. Bu esirlerin arasında Bayandı Bey de var.

Kenesarı'nın beti benzi atıp, kaşları çatılarak:

— “Başka?” dedi.

— Ağa sultan Konırkulja ile Çavuş Karbışev idaresindeki beş yüz kişilik ordu Temmuz ayında Ayırkum'da yerleşik Küşik Sultan ve Siydak Mirza'nın obalarına saldırarak yirmi beş erkek, sekiz kadın, yirmi bir kız çocuğunu kurşuna dizip, seksene yakın insanı esir alıp gittiler. Onların arasında...

Kenasarı yağmur yüklü bir bulut gibi kararıvermiş.

— “Yeter” dedi sinirine güçlkle hakim olarak. “Peki biz ne yaptık? Siydak Mirza, bunu anlatınız”

Düzgün bıyıklı, nazik, Siydak Koja yerinden aheste bir şekilde kalktı ve:

— “Biz de öcümüzü almamalık etmedik” dedi elindeki kağıda bakarak: “Aktav komutanı Çavuş Simonov'un sevkettiği birkaç küçük müfrezeyle dağıttık, pek çok techizat ele geçirdik! Çavuş Simonov'un kendisi bizimle savaş esnasında, on tabanca, dokuz tüfek, on üç kılıç, yedi süngü, dört yüz doksan beş tüfek fişegi ve dört yüz doksan tabanca mermisini bırakıp kaçtı. Şu anda elimizde buna benzer savaşlardan ganimet olan yüz elli tüfek, doksan tabanca, iki yüz on kılıç var. Kenesarı Batır'ın emrindeki müfrezenin hıncı, özellikle milletini satan sultan ve beylerin obalarına yönelmiş durumda. Bu yıl yedi ayın içinde ortalama bir hesapla bu durum neticesinde elimize bir milyon somdan fazla mal mülk geçti.

— Bunun tamamı yalnızca sultanların obasından toplananlar mı?

— Hayır, bunun içinde haraç kesilen kervanların malları ile çarın emrindeki tercüman, komiser ve polis gibi memurların ayrıca Aktav Kalesi'ndeki adamların da mal mülkleri çok.

— “Rus köylülerinden ne kadar akçe girdi?” Kenesarı dikkatle baktı.

— Çok az, tamamı yüz som ya eder ya etmez, o da Karkaralı bölgesinden...

— “Doğru” dedi Ağıbay Kenesarı ile yaşıt olmasından faydalanıp, serbestçe konuşarak: “Günahsız Rus köylülerinden haraç almanın ne gereği var. Bunun bize zarardan başka getirisi olmaz, tebayı boşuna kendimize kin tuttururuz.”

— “Haklı” dedi iki üç batır başlarını sallayarak. Kenesarı sesini çıkarmadı.

— “Asıl hissemiz milletini satan ağa sultanın, halkı soyan tüccarların, çarın kullarıninki” dedi sözünü devam ettirerek Siydak Koja. Yalnızca Kudaymendi’nin oğullarının obasından yirmi bin at ele geçirdik. Artık iyi cins ata binmeyen hiçbir asker kalmadı.

Kenesarı’nın başı önüne düştü.

— Konırkulja Ombı’ya yazdığı mektubunda bizden on iki bin at alındı demişti ya...

Siydak Koja bıyık altından güldü.

— “Ya ne desin? Konırkulja sıradan bir Kazak değil, genel valileri bile aldatan bir tüccar, çarın adamı” dedi. “Sözünü beş bin açarsa ağa sultanlar da vergiye tabi tutulduktan sonra Kudaymendi’nin çocukları her şeyimiz on iki bin at diye göstermiş. Hadi biz neyi var neyi yok aldık diyelim, berideki mendereste halen daha üç bin kadar kır atı varmış. Ağıbay Batır bu atları yakalayıp gelmeye Kenekek’ten ne zaman izin çıkacak diye her gün soruyor...”

Kenesarı sakince cevap verdi.

— Berideki menderes bizden uzak... Şimdilik onu boş verin, şu anda başka işimiz çok. Alnımızda yazılmışsa olur.

— “Vay canına” dedi gerçekten şaşırان yalnız atlı Bukarbay Batır, “insan oğlunun da Konırkulja gibi zengini de oluyormuş meğer!..”

— “Çara yalakanıp, ölüp geberen de kendisi değil mi?” dedi Bopay birden kaşlarını çatarak: “Çar’ın generalleri kale kurup, göçerlere azıcık pay vermeseler, toprağın en verimli hâlâ Semeke, Nuralı, Bökey ve Veli hanların neslinde değil mi? Mal için onlar Kazak topraklarını bırak, canlarını bile verirler. Biri bütün Esil ve Nura kıyılarını mekan tutsa, öbürü şu Sırımbet Dağı’nın Kusmurın ve Şubarga’ya kadar olan uçsuz bucaksız topraklarına yerleşiyor. Peki ya diğerleri, bir Veli Han’ın şu Ayganım denilen kancığının oturduğu topraklara üç bölgenin hayvanları sığar, Bopay yeniden ağabeyine kızgınlıkla baktı. Ne zamandır o kancığı baş tacı ediyoruz? Konırkulja gibi ona da saldırma zamanı geldi, göndermiyor musun hâlâ bir yiğidini?”

Kenesarı kurt görmüş kartal misali dikildi.

— Kadın obasına yiğit saldırmaz. Kayın babamın obası demezen sen saldır! Bu fikre evdekilerden bir uğultu yükseldi.

— Doğru.

— İyi fikir.

— Kadına kadın saldırmazsa, erkeğin saldırmaması uygun olmaz.

— “Veli Han’ın obasına bir ara saldırırsın” dedi Kenesarı kısaca. “İlk önce beri taraftaki Amankaragay Prikazı’nın mallarını bu tarafa doğru yönlendir.

Sevincinden Bopay’ın iki gözü parladı.

— Ben hazırım. Emrimdeki altı yüz adamla birlikte bugün gece harekete geçerim.

— “Tamam” dedi Kenesarı ve ardından Siydak Koja’ya baktı: “Bu şekilde ferman çıkarılsın. Amankaragay Prikazı’na ulaşmak için beş gün gerek. Bir gün aşağıdaki ormanlıkta istirahat etmeye fırsat verilsin. Yedinci gün prikaza saldırılsın.

— Sultan bir şeyler düşünürcesine bir an durakaldı ve oradakilere dönüp. Amankaragay Prikazı’na saldırılmasıyla vakit geçirmeden biz de Akmola Kalesi’ne yola koyulalım.

— “Doğru” dedi uzakta sessizce oturan yakışıklı, sarışın Janaydar Batır. “Amankaragay’ı Kenesarı’nın askerleri kuşattı şeklindeki haber duyulunca Ombı’dan Akmola’ya hareket eden ordu o tarafa doğru yönelir. Tam o anda, Allah kısmet ederse, biz Konırkulja ile Karapuşık İvan’ın cezasını keseriz.”

— “Benim de düşündüğüm bu” dedi Kenesarı. Batırlar’ın hepsi bunu beğendi.

— Uygun.

— Tamam.

— Çok güzel.

Kenesarı artık İsyân Meclisi’nin bugünkü toplantısının asıl sebebine doğrudan giriş yaptı.

— “Peki, Akmola Kalesi’ni almak uygun olur mu?” dedi oturanların her birinin yüzüne azar azar bakarak. “Surları epey yüksek, ayrıca surları yüz adımlık mesafeden kuşatan hendeklerin genişliği on kulaç, derinliği beş kulaç. Sırf kaleye giren iki kapının önünde sadece dört atlı birliğin geçebileceği hafif bir tümsek var...”

— “Bu tepecik yetmez mi bize?” dedi Navrızbay. “Düşmanın geçtiği yerden biz de geçeriz.

— Konırkulja ve Karapuşık’ın emrindeki beş yüz Karabin tüfekli asker ile dört top bize boş boş bakıp duracaklar mı dersin, Navanjan? Onların da gözetledikleri yer o iki küçük tepe ile hendeklerin kıyısıdır. Oradan geçmekle surları aşamazsın. Sayımızın çokluğuna güvenip toplu

halde saldırırsak çok zayıf veririz. Öyleyse Akmola Kalesi'ni nasıl alacağız? Fikri olan var mı? On adamın aklı bir adamdan çoktur, konuşalım.”

Dayalı döşeli beyaz evin içinde adeta ölü çıkmış gibi, kimsede ses yok. Başlarını eğip, aşağıya bakıp, çoğu toprağı eşelemeye başladı. Her birinin aklı başka yerde. “Ordu toplamaksa topladın diyelim, peki ya şimdi düşmanı nasıl yeneceğiz? Evet, nasıl yeneriz? Akmola Kalesi, ilk engelimizdir. Bizim hedeflediğimiz böyle onlarca kale var... Dört toplu, beş yüz karabinli kaleden eğer böylesine işin içinden çıkamazsak, bundan gayri halimiz ne olur? Çar da ise binlerce top, yüz binlerce karabin var... Öyleyse biz göl üstündeki kazlar, ördekler gibi bir tüfeğin sesinden aklımızın gideceğini bilmeden boşu boşuna bağımsızlık isteyip gezinenler değil miyiz?”

Herkesin başının iyice eğildiğini Kenesarı görmektedir. “Kaleye saldıramayan gerçek kahramanların yüzü işte, peki kaleyi alamazsak hâlimiz ne olur?”

Kenesarı derin düşüncelere daldı.

— “Yoksa ‘gelebildiğimiz yer bu oldu’ diyerek Karaötkel’den vaz mı geçiyoruz?” dedi Kenesarı, biraz kaşlarını çatıp. “Buna benzer başka endişeleriniz var mı, nedir?”

— “Hayır, beyim” dedi başını kaldırarak Ağıbay, “böğrümüzden batırılmış diken gibi olan Akmola Kalesi’ni ne olursa olsun almamız gerek.”

— Nasıl “almak gerek?”

— Halk yöneten bir bilge değilim, ordu yöneten bir yiğidim. Yani kıramayacağım kaya yok, kesemeyeceğim kök yok, bana kalırsa Akmola Kalesi’ni kuşatma altına alarak dışarıya kimseyi bırakmadan gözetlemek gerek. Surların üstünde kimi görürsek ok atışına başlanılsın...

— “Başka ne fikirler var?” Kenesarı hemen elini kaldırdı. “Köse’nin fikri iyi bir plan, ama bununla Karapuşık ve Konırkulja’yı yenemezsin... Biz kuşatmaya başlarken, dışarıdan gelen destek gelir, pusu kurup uzun uzun bekleyecek durumumuz yok. Kaleyi düşüreceksek, hızlı, çabuk olmamız lazım. Akmola bölgesinde bir günden fazla geçirmek gereksiz. Başka kalelerden destek geleceği şüphesiz.

— “Kaleye gece saldırmak uygun mu acaba? diyorum” dedi Bukarbay Batır. “Tentek Töre, Sayram ve Sozak’ı alırken ordusuyla gece hareket etmiş.”

— “Gece sessiz düşman, iki taraf için de” dedi Kenesarı. “Sozak ve Sayram’da Tentek Töre’ye kalenin kapılarını açan adamları vardı. Peki ya bizim kimimiz var? Karapuşık ve Konırkulja kapıya yalnızca kendilerinin güvendikleri askerleri ile atlılarını yerleştiriyorlar. Karasuv kıyılarındaki balıkçı köylerine bizim ilişmediğimizi bildiklerinden, kale içindeki azıcık göçmen kadın ve çocukları oraya göndermişler şeklinde bir haber var.”

— “Beyim” dedi, kapı tarafında oturan diğerlerine nazaran ensesi daha kalın, iri yapılı Basıkara Batır. “Önce Allah, sonra sen diyerek arkandan yürümekteyiz, planı kendin bul. Emrettiğin şekilde yapamazsak hata bizde, emredemezsen kusur sende! Fısıltıyı Allah duymaz mı derler, Akmola alınmayacak bir durumdaysa, bunu açıkça söyle!”

Kenesarı bir süre sessiz kaldı ve önüne beyaz sofraya örtüsünü yayıp, üstüne avuçlayarak tesbihin siyah, beyaz boncuklarını döküp, Akmola Kalesi’nin nasıl alınması gerektiğini ayrıntılarıyla anlatmaya başladı. Kenesarı’nın anlattığı plan, oradakilere hemen çok uygun geldi.

Kaleyî alacaklarını artık gözleri keserek, omuzları dikilmeye, yüzelerine kan gelmeye başladı.

— “Uygun diyorsanız bu taktikte karar kılalım” dedi Kenesarı kendinden emin bir şekilde sözünü tamamlayarak.

— “Anlaştık” dedi evde bulunanlar hep bir ağızdan. “İnşallah, hayırlı olur.”

— Kolay gelsin!

— “Öyle olsun...” Kenesarı biraz sonra yeniden Siydak Koja’ya baktı. “Yaz. Bu bizim ikinci fermanımız olsun. Yarından itibaren binbaşılar, yüzbaşılar bu emirlerimizi eksiksiz yerine getirmek için asker eğitimine başlasınlar. Bir haftaya kadar harekete geçiyoruz.”

— Tamam.

“Dahice bir plan”, dedi Akmola Kalesi’nin nasıl alınacağını anlatan Kenesarı’nın fikirlerine hayran kalan Jüsip. “Elifi görse mertek zanneden Kazak... Nasıl olur da böyle bir plan bulur. Kendisi sultan olsa da, halk da kendi önderini çok doğru seçmiş.”

Çadırdakilerin dağılmaya başladığı zaman, aniden dışarıdan bir gürültü işitildi. Batırmurat ve Nikolay bellerindeki tabancaları çekip çadırdan atlarına yöneldiler. Biraz sonra Batırmurat geri döndü.

— Ozan Arıstan’ı yakalamışlar. Karaüvlek ve yeni gelen mülteci yiğit ele geçirmiş. Çoluk çocuk öcümüzü kendimiz alacağız diye ayağa kalktı. Gürültü oradan geliyormuş.

— “Alıp gelin!” dedi Kenesarı kısaca emrederek.

Arıstan denilen adam Atıgay boyundan bir fakir ozan. Bir zaman Sarjan’ın ordusuna da katılmış. Dili ozanca, sözü zengince, özellikle Kazakların hikâyelerini, destanlarını iyi bilen, geceler boyu türkü söylemekten yorulmayan, halkın arasından çıkmış bir yetenek. Kenesarı’ya yok yere kızıp ağa sultan Konırkulja’nın yanına gitmiş. Son zamanlarda Kazak obalarına saldıran çar orduları ile Kazak topraklarının haritasını çıkaran Rus seyyahlarına rehberlik ederek iyice zenginleşmiş. Kendi arasından çıkan bu hainden son derece nefret eden halk, Arıstan’a ne

zamandır diş biliyordu. Saldırıya uğrayan obaların vebali, ağlayan ihtiyarların, kadın ve çocukların göz yaşının günahı onun boynundaymış gibi görüyorlardı. Kocasını kurşuna dizilen bazı erkek yürekli yiğit kadınlar Arıstan'dan öcümüzü alacağımız gün gelecek mi diye öfkeleniyorlar. Ancak tedbiren çarın askerleriyle dolaşan Arıstan onların eline asla geçmemiş. Aslında Arıstan'ın yer göstermekten başka hiçbir kusuru yoktu. Bir kişinin bile kanı onun eline değmemişti. Bu nedenle onu, çok fazla günahkar sanmayın. “Kimi malı ile, kimi yeri ile gün görür, peki benim gün göreceğim neyim var? Tek atı olan bir garibanım. Varsın halk ne düşünürse düşünsün, ‘Eşeğin kuyruğunu yıkasan bile paranı al.’ demişler, demir yolculara yol gösterip geçimimi sağlamanın nesi ayıp. Ben yapmasam bunu başka biri yapar.” diye düşünüyormuş. Arıstan'ın böyle bir yola düşmesinde kendi hatalı olsa da Kenesari'nin, onu satılmış sanıp, eğer elime düşerse kellesini alayım da başkalarına da ibret olsun diye herkese yayması etkili olmuş.

Üstü başı kan revan içinde kalmış bir tutam sakallı boz doğan gibi ufak tefek esmer adamı iki kişi koltuk altlarından tutarak çadıra getirdi. Sağ tarafında Karaüvlek, Kenesari'nin baş celladı var. Bu Karaüvlek, her parmağı yeni doğmuş bebeğin bileği kadar, uzun bedeninin tüyleri yulaf gibi, sarkık dudaklı, kirpikleri kapanmayan kedi gözlü, acımak nedir bilmeyen gaddar, iri yarı esmer biri. Hırsızlık yaparken yakalanıp, Sozak'ın bir zengini bunu dar ağacına asmak üzereyken mahpustan Kenesari satın almış. Karşılık olarak da bir garibandan aldığı, yedek olarak yanında taşıdığı tek hörgüçlü kara erkek devesini vermiş. Dilsiz hırsız, adını sanını söyleyemediği için, herkes onu kendi bedeli olarak verilen devenin adıyla bağlantılı olarak Karaüvlek diye çağırılmaya başlamış. Deve ki ne deve. Kavgada yürekli, deve gibi güçlü bir yiğit. Bedeni adına layık. Onun üstüne kendisini ölümden kurtaran Kenesari'ye canıyla bedeniyle teslim olmuş. Sahibi saç kes dese baş keserdi. Bir dediğini iki etmez ayrıca sultanın emri doğru mu yanlış mı diye sorgulamaz, “efendim dedi ben hazırım” diyen bir cahil. Kenesari'nin bir işaretiyle düşüncesini anlıyordu.

Dayaktan zor yürüyen Arıstan'ın sol yanından koltuğuna giren ise Ojar. Bu da devasa, aya kadar uzanan biri. Seyten'in can yoldaşı, Tayjan'ın yalnız kızıyla evlenmiş, zindandan kaçan Ojar'ı Kenesari kucaklarını açarak karşılamış. Otağ kurup, önüne mal mülk sermiş. Bu iyiliklere karşın o, gelir gelmez kalkıp... sarı tüy Semen vasıtasıyla Konırkulja'ya Kenesari'nin emrinde ne kadar asker olduğunu ispiyonlamış. Bugün sabah erkenden beri de Kenesari'nin makamında toplanan meclisin durumunu öğrenemediğinden tümünden keyfi kaçmış. Binbaşı ve yüzbaşı olan yiğitlerin tamamının gelmesinden bu toplantının sıradan olmadığını anlamış. Her ne kadar merak etse de, uzakta kalıp, yakına gitmeye birileri kim olduğumu anlar diye cesaret edememiş. Böyle bir halde dolaşırken güzle vurularak yakalanan Arıstan'ı obanın adamları bir kara çadıra hapsetmişler diye duyar. O şimdi kin dolu sözlerle, halka Arıstan'ı Kenesari'nin çadırına götürmenin gerekli olduğunu söylüyordu. Onun düşüncesi Kene'nin yeniden gözüne girerek, fırsat olursa, meclisin durumunu anlamak. “Kim bilir, biri olmasa öbürü ağızından bir söz kaçırır. Akıllı adama o da yeter.” Arıstan, Kenesari'yi görür görmez, en son kalan gücünü toplayarak, hüngür hüngür ağlayarak ayağına kapandı.

— Hata ettim, yanıldım, Kenesarı. Nafakam için yer araştıran demir yolcu Ruslara yol gösterdiğim doğru. Bir defalığına bağışla. Ömür boyu kulun olup karşılığını ödeyeyim.

Kenesarı buz gibi duruşundan vazgeçmedi. Kanı beynine sıçrayıp, heptan rengi attı. Ayağına kapanan Arıstan'a bakmadan:

— Vatanını satan adam, atın içindeki hastalığa denktir. Başka atlara bulaşmasın diye ona acımamak gerekir. Cezası tektir: Ölüm!

“Halkının durumunu düşünüyorsan, önce onun birliğini düşün” diye içinden Jüsip, “Haine Kenesarı doğru hüküm verdi”. “Acımasız, ama adaletli.”

Ama o da ne? Diğer batırlar adet olduğu üzere Kenesarı'nın sözlerine katılıp neden “doğru” diye başlarını sallamıyorlardı? Hepsini birden niye aşağıya bakıp kalmışlar? Ağabeyinin sözünü muska gibi taşıyan Navrızbay bile niçin donakaldı?

Jüsip hayretler içinde çadırdaki adamların yüzlerine tekrar bir bakış attı. Hiç kimse başını kaldırmıyor. Sanki kendilerine ölüm cezası verilmiş gibi yüzleri asık.

“Tuhaf millet” dedi tekrar içinden Jüsip. “Er meydanında karşılaşırsa düşmandan korkmayı veya ona acımayı bilmez. Ama suçunu bilip ayağına kapansa, kanlı bıçaklı düşmanı olsa da affetmek isteyiverir. Nasıl da yüce, iyi kalpli halk. Önceden öldürmek için aradıkları Arıstan ellerine düşmüştü, onun sakallı başıyla göz yaşlarını dökerek af dilediği hallerine hemen acıyıp, onu öldürmek istemiyorlar. Verdiği kararın beğenilmediğini Kenesarı da sezmiş olmalı. Şimdi ne yapacak acaba?”

Kenesarı put kesilen batırların suratlarına baktı ve yüzü eskisinden daha çok asılarak, eliyle Arıstan'ı gösterip:

— “Haydi, burada al bunun kellesini, Karaüvlek!” dedi sinirli bir sesle. Herkes az öncekinden daha da çok donakaldı. Fakat Kenesarı'ya kararın yanlış demeye hiç kimse cesaret edemedi. Sadece bundan hoşlanmadıklarını gösterir tavırlarını belli ettiler. Ama sultan, yoldaşlarının düşüncesini anlarsa da, sözünü bir kez söyledikten sonra, kendi itibarını korumak için, ondan geri dönmez.

“Evet, evet” diyordu içinden Jüsip, böyle gaddar olursan emrindekiler de tertipli ve edepli olmaya alışırlar. Emrinden dönmeyen komutan her zaman askerlerinin nezdinde saygındır.”

Kenesarı'dan umudu kesen Ozan Arıstan, başını kaldırıp, diz üstü oturdu. “Ölsem de insanlığımı kaybetmeden öleyim” dercesine ayağa kalkarak, üstündeki kıyafetleri düzelterip Kenesarı'ya baktı. Büyük, uzun bıçağını çekip, boğazından kesip atayım diye yanına gelerek sakalından tutan Karaüvlek'in kolunu tutup iterek:

— “Benim kanıma susadıysan, içersin hele biraz sabret” dedi. Sonra Kenesarı’ya tekrar baktı. “İzninizle efendim! Baş kesmek olsa da dil kesmek olmaz derler. Beyim, birkaç söze müsaade et.”

— Söyle isteğini.

Karaüvlek de anlayıp geri çekildi. Arıstan kollarını silkip tombul bir kuşun uçuşması gibi biraz doğruldu ve iki gözü iki çeşme Kenesarı’ya bakıp bir dörtlük okuyuverdi.

Keneke, iyi görsen de kulunum

Kötü görsen de senin boyunum

Dedene altı kadın alıp vermiş

Atıgay Karavıl’ın oğluyum.

Kenesarı “Yeter” dercesine elini kaldırdı.

— “Söze atalar karışınca yalnız, arsız durmazmış. Abılay dedeme atalarının yaptıkları iyilikleri önüme serdi, serbest bırakın” dedi.

Deminden beri sessizce oturan batırlar hemen şenlenerek, hep bir ağızdan:

— “Hey, maşallah, işte atalı söz!” diyerek alkışladılar.

“Nasıl akıllı bir adamdır” dedi yine içinden Jüsip. “İdareci olan arkadaşlarının da gönlünü alması çok doğru. İngilizler “Şahı şah yapan kendi değil, yanındakilerdir” diye boşuna dememişler.”

Ama Jüsip Kenesarı’nın ne kadar merhametsiz olduğunu bilmiyor. Şimdi serbest kalan Ozan Arıstan, sultanın emri üzerine üç gün sonra “at tepip öldürdü” şeklindeki bir haberle aslında Karaüvlek’in elinde can vermiş, bu iş onun aklına asla yatmamıştı. Bu yüzden Kenesarı’nın esir düşen askerlere de hemen sertlik göstermeyip kendi yanına kabul etme taktiğinin aslını Jüsip aylar geçtikten sonra anladı. Önceden bunu sultanın hoşgörüsü, iyi kalpliliği olarak anlamıştı.

Beyin kararından mutlu olan batırlar dışarı çıktı. Her biri kendi seyislerinin tuttıkları atlarına yöneldiler.

Baytabın ile Akböken şu Elek ve Irgız nehirlerinin kıyısından Karakoyun Kaşırılı’daki Kenesarı’nın ordusuna katılmak üzere, Baytabın Navrızbay’ın birliğine, yiğit kız Akböken Bopay’ın grubuna yönelmiş. Baytabın ve Akböken evlendiler şeklindeki bir haber duyulmakta, ancak ne olduğu belli değil. Bu haber bir dedikodudan ibaret kalmış: “Biz evleniyoruz” diye bir

söz ne kızın ne erkeğin ağzından duyulmuş, her ikisi de yalnızca ağabey kardeş gibi edeple konuşuyorlardı. Bu hallerine görüp bazıları “Bunlar neyin nesi?” diye şaşırırsa da, iyi düşünen bazıları da “Başka memlekette gezersen utandırırılar, kendi memleketlerine döndükten sonra da zaman geçer” diyorlarmış.

Navrızbay çadırdan çıktığında ilk önce ablası Bopay’ın atını tutan püsküllü mızrak taşıyan, erkek gibi giyinmiş kızı gördü. Akböken’di bu. Bu kız Bopay’ın kâh can yoldaşı, kâh seyişiydi. Navrızbay’ın kalbi birden hızla atmaya başladı. Akböken’le geçen rastgeldikleri günden beri küçük sultan böyle bir derde yakalanmıştı. Navrızbay’ın bu derde yakalanmasına Akböken sebep olmuş. Çar ordusunun saldırılarından sonra obanın sakin bir gününde Köşek Sultan’ın Ayganşa adlı kuma hanımı bir erkek doğurduğundan, halk muazzam bir şölene toplanmış. Gençlerin olduğu yerde kökpar, pehlivan güreşlerinin olması eski adettir. Bu amansız, kan revan er meydanında güreş sırası Navrızbay ile Baytabın’a gelmiş. Acaba Baytabın’dan iki yaş büyük Navrızbay’ın gücü mü ağır basacak, yoksa halkın arasında meşhur genç yiğidin acı kuvveti mi galip gelecek, bir süre güreştikten sonra Baytabın devrilmişti. Navrızbay baş ödül olarak konulan sülün gibi kara küheylanı kendisi almadan, başka obanın kızı olarak, yanındaki yoldaşını devirmemin cezası diye Akböken’e hediye etmişti.

— “Yiğidim, bu cezan mı yoksa hürmetin mi?” demiş Akböken kara küheylanın yularını tutarak.

— Cezam.

— “Tamam” demiş Akböken iri gözleri parlayıp, gülerek, “obanıza gelen kardeşinize gücünüzü gösterecek bir öfkeniz yok gibiydi zaten...”

O zamanlarda şakaya şakayla karşılık vermek gençlerin adeti idi.

— “Öfkeli sesinize bakarsak, benim yenilmemi istemiş gibisiniz, kardeşim” dedi Navrızbay gülümseyerek. “Eğer öyle bir dileğiniz varsa, dünden kulağıma niye fısıldayıvermediniz?..”

Akböken’in zeytin karası gözleri tebessümle önüne eğilmiş.

— Fısıldamayın uygun buluyorsanız, bir gün zamanı gelir.

— “Anlaştık” demiş Navrızbay elini uzatıp.

Akböken’in yanakları ateş gibi kızarılarak, uzun beyaz parmaklarını sıkılarak uzatmış. Nedendir bilinmez, Navrızbay onun elini sıktığında, kızın parmaklarının titrediğini hissetmiş.

Aslında Baytabın, Navrızbay’a gücü yetmediği için yenilmemişti. Güreş başladıktan bir süre sonra Navrızbay’ın gücünün sağ bacağı ile sağ kolunda olduğunu anlayan Baytabın, işin

doğrusunu söylemek gerekirse onunla berabere kalmayı düşünüyordu. Ancak olmadık bir şekilde ayağı kuru otların üstünden kayıp, erkeklik onurunu koruyamadan sırtı yere gelmişti. Ama o buna zerre kadar üzülmemişti. “Navrızbay’ın benim gibi pek çok yiğidi yenmesine herkes gülüp geçti. Ya ben komutan Navrızbay’ı yenseydim itibarı yerle bir olurdu”, demiş içinden.

Ancak Akböken’e Baytabın’ın yenilmesi derinden tesir etti. “Halkın övdüğü yiğidi kız beğenirmiş.” Yirmisine gelmeden namı altı alaşa yayılan, hem ozan hem sanatçı, kendisi bey olan Navrızbay’dan Akböken hoşlanmaktaydı. Onu Baytabın’ı yere serdiği güreş sırasında gördü, ayrıca Navrızbay’ın misafir olarak gelen genç pehlivanı yenmenin “ayıp” olarak görmesi engin hoşgörüyü, mertliği, insanlığı kendine şiar edip yetişmiş Kazak kızında büyük bir sevgi oluşturdu. Aşk denilen şey güneş ışıklarından kurulmuş bir kafes değil mi, Akböken’in yüreğini bu kafes hapsedmeye başladı.

Bu nasıl bir duygu? Akböken bile bunu anlamıyordu. Ama Baytabın’a vurulan yüreği eskisi gibi çarpmıyor, günden güne kalp atışları yavaşlıyordu. Bunları kız açıkça hissediyordu. Ancak bu neyin nesiydi? Bir zamanlar sevdiği Baytabın’ı unutmaya başlaması mı? Kişilikli, sözünden caymayan Kazak kızına yakışan hareketler mi bunlar? Elbette, yakışmıyor, özellikle genç yaşlarında gönlünü tam manasıyla kaptırmışsan... Fakat yüreğini doğru kişiye mi bağlanmıştı? Acaba esip geçen gençlik rüzgarı mıydı? Bu sevgi, İhtiyar Sergazi’den kurtumanın yolunu arayarak çırpınan genç yüreğin çaresizlik içinde düştüğü bir şeyse ne olacak? Gerçekten seven gönül başka birilerine çevrilmezdi, buna bakrasan, Baytabın’a karşı hissedilenler aşkın gerçek ateşinden doğmayan parlayıp sönen çocukluk duyguları gibiydi. Akböken gerçek aşkı daha henüz yakalamış gibiydi, bu yüzden ayakları yere basmıyor, yüreği çıkacakmışçasına çarpıyordu...

Bundan bir ay önce Baytabın seferdeyken Navrızbay ve Akböken bir doğum töreninde karşılaşmışlar. İkisi karşı karşıya oturup herkesin gözü önünde konuşmuşlar... Bu sohbetin sonunda birlikte topuk oyunu oynamışlar. Kazak adetlerine göre bir kızla bir yiğidin topuk oynaması yalnızca bir oyun değildir, bunda iki gencin birbirlerinde gönlü olduğunun da gösterilmesi söz konusudur...

Bunları Baytabın biliyor mu? Biliyorsa nasıl kahretmeden dayanıyor? Böyle bir şeye dayanmak için nasıl bir yürek nasıl bir soğukkanlılık gerek? Elbette, Baytabın kendisine yapılan bu ihaneti sezmiyor değil. Ancak, “Vatanın üstünde kara bulutlar dolaşırken, bir kız için uğraşmanın sırası değildir.” diyerek hem yanıp tutuşan yüreğini aklı ile yatıştırıyor hem de Navrızbay ile Akböken’in arasında başlayan oyunun sonucunu bekleyerek, kendi kendine telkinlerde bulunup sabretmeye çalışıyordu.

Akböken’e otağdan çıkan Baytabın’ın da gözü takılmıştı. Ama küçük sultanın kıza doğru yöneldiğini görüp yerinde kalakalmış.

Ancak kızgın Navrızbay kendini tutamayarak Akböken'in yanına geldi:

— Selam, kardeşim

— Selam, yiğit

Navrızbay keyifle güldü.

— Akböken'in dalgın bir anına denk geldim, topuğumu ver!

— “Sizin gibi arslanlar Akböken'in gafil anını merakla bekliyor. Ama Akböken kolay ele geçerse iyi olur.” Kız güldü ve dilinin altından topuğu alıp verdi. “Buyurunuz...”

— Vay canına, çok sağlam bir yerde saklıymuşsunuz...

— Değerli biri verdiği için...

Tam o anda ak otağdan Bopay çıktı. Bopay oracıkta duran Baytabın'a bir şeyler söyledi. İkiisi bunların yanına geldiler. Baytabın nezaketle selam verdi.

— Merhaba, Akböken

— Merhaba, Baytabın...

Baytabın Bopay'ın rüzgar gibi hızlı, ünlü küheylanının semerini çıkarıp, eyer takımını düzelterek yeniden eyerledi. Bopay Akböken'i şöyle bir süzüp Navrızbay'a bakarak:

— “Baytabın Batır'ı benim birliğime versen nasıl olur, Navanjan?” dedi gülümseyerek.

Navrızbay kaşlarını çatı.

— Neden?

— Lazım.

— “Tamam” dedi Navrızbay ablasının isteğini reddetmenin çıkar yolunu bulamayıp, “Akmola Kalesi'ni aldıktan sonra Baytabın'ı sizin birliğinize hemen vereyim, saldırıya kadar sabrediniz. Baytabın'ın benim ordumdaki yeri önemli...”

— Olur.

— Ne zaman saldırıya geçmeyi düşünüyorsunuz?

Bopay, yeni eyerlenmiş emektar atına erkek gibi sıçrayıp bindi.

— Bugün gece.

— Uğurlar olsun.

— İnşallah.

Bopay ve Akböken uzaklaştılar. Onların arkasından oradaki dört atlı muhafız rüzgar gibi takibe başladı. Navrızbay ve Baytabın:

— “Güle güle” dediler, uzaklaşmaya başlayan hanımların arkasından bağırarak. Ancak hanımlar cevap vermedi. Püsküllü mızraklarını savurarak, obadan çıkıp kendi birliklerine doğru rüzgar gibi koşturmaya başladılar.

— “Batır, Aktas’taki orduya gitsek nasıl olur?” dedi koşturan hanımların arkasından hâlâ bakmakta olan Navrızbay’a Baytabın.

Navrızbay hemen döndü.

— Neden?

— Altay’dan genç bir nişancı geldi. İki yüz adımlık yerden fırlatılan kalpağı okuyla vurup düşürüyor. Onu göstereyim demiştim.

— “Hayır, Baytabın” dedi Navrızbay. “Nişancı, yarış atı, avlanan kartalı seyredecek zamanımız yok. Bir hafta sonra Karaötkel’i almak için yola çıkacağımızı duydun. Emrimiz altındaki binlerce adamı hazırlamamız lazım. Sabah erkenden başlayarak kale almanın taktiklerini talime başlıyoruz.

— Anladım.

— Ayrıca bugün Nikolay ve sen bütün askerlerimizi sazlı ovaya intikal ettirin. Şafak vakti teçizatlarıyla birlikte hazır olsunlar.

— Nikolay nerede?

— Gelmek üzeredir.

Navrızbay ve Baytabın Nikolay’ı karşılamak üzere gittiler. Fakat tam ulaşmak üzerelerken bir kara çadırın kapısının önünde duran Altınşaş’ı görüp her ikisi de aniden durakladılar. “İnsanoğlunun da bu kadar güzeli olurmuş demek!” dedi içinden hayretler içinde Baytabın. Ansızın yüreğine ok değmiş gibi elden ayaktan kesildi. Kalın çift saç örgüsü yere uzanmış, bembeyaz yanağının kenarı hafif kızarılarak yumuşamış, kocaman gözleri yer altı suyu gibi kapkara olup berraklaşmış Altınşaş, kapı önünde biraz durdu ve bulut arkasına giren gümüş dolunay misali yok olup gitti. Arkalarından Nikolay geldi ve üçü atlarına doğru yöneldiler.

Baytabın’ın hemen değişen hallerini anlayan Navrızbay gülümseyerek:

— “Altınşas da Altınşas’mış az önceki taze gelin!” dedi Baytabın’a bakarak. Baytabın’ın yüzü aniden düştü. O Altınşas’ı bekar bir kız olarak biliyordu.

Üç yiğit kendi aralarında konuşarak obanın dışına çıktılar.

... Bir hafta içinde altı yüz asker toplayan Bopay ilk önce Amankaragay Prikazı’na, ondan sonra Sırımbet Dağı’ndaki Veliyhan’ın hanımı Ayganım’ın obasına saldırdı. Kenesarı’nın ordusu Kökşetav taraflarına saldırdı şeklindeki haber sonraki günlerde bütün Sariarka’ya ağızdan ağıza yayıldı. Bu haberle birlikte Başçavuş Simonov’un komutasındaki Aktav Kalesi’nden çıkan iki yüz kişilik Rus askeri Bopay’ın elde ettiği ganimetleri geri almak için takibe başlamış, Ombı’dan Akmola garnizonuna yardım için giden yüz Rus askeri de Kökşetav’a doğru harekete geçmiş şeklindeki haberler çarçabuk bütün halk arasında yayıldı. Kenesarı’nın beklediği de buydu. Son iki üç günden beri Kenesarı hızlı hareket edip, askerlerinin yarısını Korgaljin Gölü’nün alt taraflarına konuşlandırmıştı. Diğer yarısını da Atbasar taraflarından dolaştırarak Esil’in kıyı taraflarından Karaötkel’e yanaştırarak yerleştirmiş. Günde yüz yirmi yüz otuz kilometre mesafeyi rahatça giden Kazak atlarına artık Akmola öyle çok da uzak değildi. Kenesarı atları dinlendirdiği bu yerden Ağustos ayının altıncı günü kuşluk vaktinde harekete geçti ve akşam karanlığı inerken Akmola bölgesine ulaştı. Konırkulja ve Karapuşık, tan vakti yataklarından kalktıklarında gece boyu sessiz sedasız olan engin bozkırın, bugün asker kaydığını gördüler.

Kenesarı Akmola Kalesi’ne saldırıya o Ağustos’un yedinci günü şafak vakti başladı. İlk önce kale güneyden kuzeye kadar eğilmiş nal misali üç kilometrelik mesafeden kuşatıldı. Kalenin doğu tarafı boştu, zaten yarım kilometrelik yerinde Esil nehri bulunmaktaydı. Ondan sonra bütün ordu sekiz Batır’ın komuta ettiği sekiz kola ayrılmış. Sağ tarafta Kenesarı, ondan sonra Ağıbay, Ağıbay ile paralel Bukarbay. Ordunun tam ortasında Basıkara. Basıkara ile birlikte Tölebay. Tölebay’ın yanında Kudaymendi. Kudaymendi’nin solunda Janaydar. Sol kanatta Navrızbay. Tan ağırmaya başladığında beş bin atlı asker “Abılaycasına” kaleye doğru atıldı. Olağanüstü bir şekilde, kalabalık ordu yan yana gelmeden, torbadan saçılan burçaklar misali, her atlının arası on on beş kulaç mesafe ile dümdüz koşturmaktaydılar. İkinci bir olağanüstü durum da süvarilerin öndeki birliği topların menzilerindeki yere yaklaşmadan, ok menzili kadar olan yerden oklarını atıp tekrar dönerek hücum etmeleriydi. Kaleye hep birlikte saldırılmıyordu. Kökpar oyunu ve yarışlara alışkın olan Kazaklar biri geriye koşsa, diğeri ileri atılıp ok yağmuruna tutuyordu. İlk birlik hendeğe ulaşmadan geri çekildiğinde, mavi kıyıların ağzına kadar adam dolu geri tarafından dağılarak hücumu kalkan kalabalık ordu ucu bucağı olmayan bir karınca sürüsü gibiydi. Bunun başka bir faydası vardı, surdaki askerler birlikleri komuta eden batırlara tek tek nişan almak isteseler, dökülen darı misali yeri kaplayan adamların hangisinin komutan hangisinin asker olduğunu ayırmak zorlaşıyordu. Hepsi aynı giyinmiş. Surların üstünde duran Konırkulja ve Karapuşık’a Akmola’yı kuşatan bu insan yığınının

oluşan ordu, adeta beş bin kişilik değil (böyle olduğunu Ojar bir gün önce haber vermişti), beş yüz bin adam gibi görünüyordu.

— “Vay canına” dedi şaşırان Konırkulja, “şu Kasım’ın bozkurdu üç cüzün baş kaldıran yiğitlerinin hepsini toplamış mı?”

Karapuşık, ağa sultandan da beter şaşkınlık içindeydi. Onun düşüncesine göre Kenesarı’nın askerleri hep beraber gelip ilk birlikleri hendeğe dayandıklarında arkadaki birlikler onları hendeğe düşürecekler ve onlar çaresizce toparlanmaya çalışacaklar. Tam o anda dört top birden top yağmuruna başlayacaktı. Karapuşık bir gün önceden topları bilerek bu hendeğin arka tarafına yerleştirmiş.

Ancak Kenesarı’nın askerleri onun bu düşüncesine göre hareket etmedi. Hendeğe gelip dayanmak bir yana, ona az da olsa yaklaşmadan, hendeklerden sivri uçlu oklarını kar fırtınası gibi yağdırmaktaydılar. Tuhaf olanı, askerler ne zaman ok atsalar, yalnızca birkaç askere değmediğinde hepsinin üstünden aşır, kalenin içine düşüyor. Eğer marifetleri buysa, tamam, ok yağdırmaya devam etsinler! Böyle olsa da Karapuşık çok şaşırılmıştı. Bu onun hiç görmediği bir hücumdu. Karapuşık Kazakları topun ağzına bağlayıp atmaya alışmıştı. Ancak bu kez kurnaz Kenesarı bunu yaptırmadı. Topu böyle her biri bir yanda, sağlı sollu hücum eden askerlere atmakla hangi birini dağıtabilirdi? Her atlı askerin diğeri ile mesafesi on, on beş kulaç, en fazla iki üç adamı ok ile indirebilirdi. Ayrıca topu doldurup, fitilini ateşlemek ne kadar zaman alıcı zor bir iş!

Karapuşık, Kenesarı’nın askerlerinin boşu boşuna hücumu kalkmayacağı düşüncesinden de şüpheliydi. Çok geçmeden bu şüphesinde haklı çıktı. Birden Konırkulja’nın:

— “Eyvah, çadırlar yanıyor!” şeklindeki haykırışı duyuldu. O anda Karapuşık’ın tam yanındaki surun kenarına bir ok saplandı. Karapuşık elini uzatıp oku çekip aldı. Kuş tüyü olan kısmına makine yağına batırılmış bez fitil bağlanmış. Bir anda bez fitildeki küçücük kırmızı kor fısıltıyla yanmaya başladı. Karapuşık o anda anladı! İçine kötü bir his boşu boşuna doğmamış! Kenesarı’nın askerleri deminden beri sadaklarını boşuna bezemiyorlardı.

Onların attıkları bu okun benzeriydi, mahsus kale içindeki ağaç evleri yakmak için hazırlanmış oklardı. Karapuşık kale içine bakmaktaydı, her tarafta göğe alevler halinde yükselen yangınları gördü. Hallerinin artık kötüye gittiğini anladı. Yangın çoğalırsa mühimatlarını da yiyecek içeceklerini de bırakmaz alırdı, bu da onların işinin bitmesi demektir! “Zalim Kenesarı zulmünü arttırdı! Ama dur hele, gününü göstereceğim!”

Karapuşık deminden beri Kenesarı’nın askerlerine mermi yağdıran askerlerinin kırk kadarını derhal yangını söndürmeye gönderdi. Kalanlara giden arkadaşlarının eksikliklerini belli etmemelerini emredip, topçulara:

— “Topları hendeklerin kenarlarından çekip, şu kalabalık ordunun tam ortasına nişan alın” diye haykırdı.

Beş dakika geçmeden topçuların:

— “Hazırız!” sesleri duyuldu.

— “Ateş!” dedi sinirlenen Karapuşık elini aşağı indirerek.

Araları elli metreden oluşan dört top, hep birden ateşler saçarak gürlüdemeye başladı.

— “Nasılmış!” dedi sevinçle Karapuşık.

Öğle vakti gelmişti. Ortadaki topun mermisinin isabet ettiği bir atının atıyla birlikte havaya uçtuğunu Karapuşık açıkça gördü. İki üç yiğit dış taraftan yere yığıldı. Kendi karşısında da iki yiğit atlarıyla birlikte aniden havaya uçup öldü. Karapuşık topları tekrar ateşletti. Ancak bu kez güller bozkıra gitti. Kendisi de anlamadı, bu nasıl bir acayıplıktır! Top sesleri duyulmaya başladıktan sonra, askerler korkup geri kaçmak yerine, hemen beş bölük olarak birbirleri ardınca sıralanıp, mesafelerini yeniden on, on beş kulaç bırakarak kaleye hücumla geçtiler. Bu defa bunlar gerçek bir kasırga misali çoğunluğu hendeklerin arka tarafını kuşatmaya başlayıp, kuş tüyü arkalı oklarını yeniden kar misali yağdırdılar. Yakın yerden nişan alınıp atılan keskin nişancı oklarından surların üstündekiler başlarını kaldıramıyorlar.

Basıkara ve Tölebay’ın komuta ettiği askerlerin bir bölümü, topları Rus askerlerinin yeniden hendeğin ön tarafına aldıklarında, güney ve kuzeydeki kale kapısının olduğu taraftaki yamaçlardan geçerek, surların alt duvarlarını dolaşarak hücum edip, kalenin üstünde duran askerlere kıl halatlar fırlattılar. Kalenin her yerine başlarını biraz göstererek kaldıran beş altı askeri sallanan halat bağlayıverdi. İki taraftan birden atılan tüfekler, çekilen yaylar, her yer darmadağın, tam bir kıyamet. Tam o anda bağırışlardan, can pazarının yaşandığı mücadeleden faydalanarak, kalenin kuzey tarafındaki menteşesi dökme demirden, kızığın alt demirinden sıkıca bağlanmış, zincir kilitli, çam ağacından kale kapısının dışından bir bölük asker kovayla makine yağı kızdırıp, altına makine yağı ile tütsülenmiş kızıl odunlarını yığıp, ateş yaktilar. Dumanlar yayarak yanan kızıl odunlarının üstüne tekrar birkaç kova yağ koydular. Alevlerin daha da kuvvetlenip havaya yükseldiği bir zamanda, hendeğin ön tarafına mevzilene topların da yeniden gürlütüleri duyuldu. Bu sefer de yirmiye yakın savaşıyı kaybeden Kenesari’nin birlikleri emir üzerine geri çekildi. Ancak bu sırada kalenin içi de büyük bir aleve dönmüştü. Konırkulja ve Karapuşık artık bütün askerlerini ikiye ayırmak zorunda kaldılar. Yangını söndürmeye gönderdikleri adamlar sayılmazsa, kaleyi koruyabilen topu topu iki yüz kadar asker kalmıştı. Bunun üstüne iki topçuyu Kenesari’nin askerleri halatla aşağıya çekip düşürdüler, bunların gücü iyice azalmaya başladı. Konırkulja ve Karapuşık durumlarının zora girmeye başladığını anlayıp ne yapacaklarını bilmeksizin tamamen telaşa düştükleri bir anda kuzey kapısının alevler içinde kaldığını gördüler.

Saat beşi geçerken yanmaya başlayan kale kapısının ağacı ikindiye varmadan yanıp gitti. Artık demir parçaları şangırdarak yere düşüp, surların kuzey tarafının yirmi kulaçlık yeri bomboş kaldı. Tehlikenin hangi tarafta olduğunu gören Konırkulja ve Karapuşık bu kapının karşısına derhal kum dolu çuvalardan bir set yaptırıp, otuz karabin tüfekli askeri bu setten sipere oturtular.

Deminden beri boş yere yay çekip, tüfek atarak uzaktan saldıran Kenesarı'nın askerleri de, artık kaleye girme zamanının geldiğini gördüler. Hepsi birlikte hücum etmek için kapının önündeki kuytuluğa, eğer düşman bütün toplarını, silahlarını buraya çevirirse, toplu halde olan askerler boşuna ölecekler. Bunu düşünen Kenesarı, savaşın düğümünün çözüleceği yere bizzat gelip:

— “Hanginiz gidip yüz adamla birlikte kaleye girecek?” diye bağırdı. Atını oynatarak Basıkara Batır öne çıktı.

— “Kolay gelsin!” dedi Kenesarı. Diğer batırlara da: “Düşmanın dikkatini çekmek için sizler de kalenin etrafından ok yağdırın diye emretti.

Basıkara Batır Kenesarı'nın hayır duasını almasıyla kendine bağlı bin askerinden yüzünü seçip bir bölük oluşturarak düşman kalesine doğru hücum kalktı. Atın yelelerini kucaklayıp, atın üstüne eğilerek yattı. Altındaki koyu doru renkli at, otları yaran adeta bir kuş gibiydi. Peşinde fırtına gibi katarlanıp gelen yüz askeri. Basıkara'nın böyle hızlı hareket edeceğini askerler de akıl edememiş olsa gerek, tüfeklerini doldurup nişan alana kadar, Basıkara askerlerini peşine takıp kalenin içine giriverdi. Kale kapısının tam karşısındaki çuval yığılı siperlerden kara dorusunu sıçratarak geçip, karşı karşıya geldiği bir iki askeri kısa mızrakla vurup tekrar döndüğünde, uzun boylu esmer, suratı delik deşik bir asker yerinden sıçrayarak ayağa kalktı ve tüfeğini hızla nişan alarak Basıkara'yı tam göğsünden vurdu. Tedbirsiz yiğit zırh giymemişti, “Elveda yurdum” diyerek atının üstünden sürünerek birkaç adım attı ve ansızın yere yığıldı.

Komutanlarının düştüğünü gören yüz yiğit geri çekilmeye başladılar.

Kaçan düşmana kadın ve erkeklerin peşlerinden attıkları oklarla bunların da on kadarı düştü.

Geri çekilen birliğin arkasından sahipsiz koşturup gelen Basıkara'nın kara dorusunu gördüğünde Kenesarı dayanamaz:

— “Bırakmayın Basıkara Batır'ı düşman eline!” diye tüyleri benzersiz bir kırılıktaki beşlik atını koşturarak emir verip, hiçkimse çıkmazsa kendim koşturayım diye hazırlanırken, kamış kulak, ceylan misali, bütün Arka'ya meşhur, “orteke” adıyla bilinen küheylanıyla Tölebay Batır, herkesin arasından sıyrılıp tek başına koşturmaya başladı. O anda Kenesarı'nın

yanında diğer yiğitlerden kimse yoktu. Navrızbay, Ağıbay ve Bukarbay bile siperden çıkmadılar. İki yüz adımlık mesadefe tek başına giden Tölebay'ı gördüğünde Kenesarı da sabredemedi. “Kökburul” atının üstünde ayağa kalkıp “Abılay gibi” kaleye doğru dört nala koşturmaya başladı. Kökburul'ın üstünde ölümden korkmadan hücumla kalkan Kenesarı'yı gördüklerinde diğerleri de yerlerinde duramadı. “Abılay!”, “Ağıbay!”, “Atıgay!”, “Kabanbay” diye naralar atarak kaleye hücumla geçtiler. Nara ve gürültülerden yer titriyordu. Güneşin batıp karanlığın basmaya başladığı bir zamandı. Tan vaktinden beri bir lokma yemeden gün boyu Kenesarı'nın askerleriyle iki cephede savaşan kahraman yürekli Rus askerleri de artık dayanamadı, yavaş yavaş geri çekilip evlere sığınarak çarpışmaya mecbur oldular. Böyle olsa da karşı karşıya mücadele zamanı geldiğinde her yer gürz ve mızraklarla doldu, gece yarısını geçmeden Akmola Kalesi'nin askeri yenildi. Gece karanlığından faydalanarak yalnızca çok az askerle Konırkulja ve Karapuşık kalenin Esil kıyısındaki kapısından kaçıp gittiler.

Zafer sorhoşu olan acımasız savaşçılar çobansız koyun sürüsüne dalan kana susamış aç kurtlar gibi, kale halkının suçlu olanına olmayanına bakmadan, gece boyu katliam yaptılar. Yağmalanmayan mal, kirletilmeyen namus kalmadı. Her ne kadar savaş olsa da ilk önce zarar gören halk olur. Bu sefer de öyle oldu. Ağlamayan çocuk, sızlanmayan ana kalmadı. Bu katliam ancak şafak sökerken azalmaya başladı.

Böylece Kenesarı'nın askerleri Akmola Kalesi'nin evlerini tamamen yakıp, surlarını yıkıp, yerle yeksan ederek hendeklerle toprakla kapatıp düne kadar Doğu Sibiryaya Eyaletine bağlı olan yeri yıkarak, sabahına tekrar Ulıtav'a doğru çekildiler.

Bu seferde Akmola Kalesi'nin alınmasında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Kenesarı, Tölebay'a Jeke Batır unvanını verdi. Çok geçmeden Ağıbay, Navrızbay, Bukarbay ve Jeke Batır'ın komutasındaki Kenesarı ordusu Aktav, Ortav kalelerini de aldı.

Topla tüfeği, ağa sultanla çavuşu yenebildiğini gören, o zamana kadar sesini çıkarmayan bazı boylar artık Kenesarı'nın emrine girmek için yarıştılar. Kenesarı'nın itibarı da, saygınlığı da arttı. Ancak kimseye acımayan gaddarlığı pek çok kişiyi kendisinden korkuttu. Halbuki Kenesarı'yı takip eden yiğitleri millî bir kahramana dönüştürmek için çalışmışlardı. Ayrıca Kenesarı kendi başına olsaydı “Ayaz, haddini bil, karınca yolunu bil” dedikleri gibi asla çarla gerçekten mücadele etmeye gücünün yetmeyeceğini iyice anladı. Artık o kurnaz tilki düzenbazlık yaparak çarın askerleri ile rahatça mücadele edip, Kazakların isyana katılmayan diğer boylarını kendi safına çekmeye çalışıyordu.

III

Akmola Kalesi'nden ayrıldığı gece Konırkulja, Karkaralı bölgesiyle sınırdaş olan Esil'in Ertis'a doğru döndüğü menderesteki Zeynep'in obasına ulaştı. Kenesarı'nın isyanı gelişmeye başladıktan sonra ona dayanma gücü veren, vatanından, yurdundan ayrılan kalabalık

halkın gazabından korkup bütün içtenlikleriyle katılan Aznabay'ın çocuklarından başka Edige'nin oğlu Şon, Küşik'in oğlu Şorman, Şorman'ın oğlu Musa, Sandıbay'ın oğlu Erden ve Düzen, Saydalı'nın oğlu Akkoşkar gibi Arka'nın binlerce halk kitlesini peşinden sürükleyen birkaç köklü ve halkın kanını emen sülalenin beyleri Kenesarı'ya "Biz sizin yanınızdayız." diyerek ittifak niyetlerini bildirmişler. Hatta çarın sömürgeciliğine göz yumarak rütbe alıp, nama ulaşan sutan neslinden bazıları Kenesarı'ya katılır gibi oldular. Velihan'ın ikinci oğlu Ebu'l-Membet (Memke) Kenesarı'ya katılıp, bir sefer sırasında öldü. Tursınhan'ın oğlu Sarman "Sıradan bir Kazak olan Köşen'in oğlu Turlıbeg'i ağa sultan yaptın" diye çara karşı ayaklanıp Kasım'ın çocuklarına katılmış. Abılay'ın öz ağabeyi Jolbarıs'ın oğlu Koşay, Velihan'ın öz kardeşi Cengiz'in oğlu Sartay gibi Abılay neslinden olan birkaç sultan da Kenesarı'nın yanına geçmişler... Böyle bir karışık dönemde, arkasında emrini dinleyen halkı olan Argın'ın beyi Şegen'in oğlu Musa, Kığapak'ın beyi Janbırşı'nın oğlu Balgoja gibi sadık asiller, beyler, sultanlar olmasa "Kenesarı mallarımı hilekarlıkla alacak" diye korkanlar, geçici bir süre olsa da isyancıları desteklemişler, Arka'dan Akmola ağa sultanı Konırkulja'ya destek olan yalnızca Karkaralı ağa sultanı Jamantay, Amankaragay ağa sultanı Velihan'ın Ayganım'dan doğan oğlu Cengiz, Bayanavıl ağa sultanı Abılay'ın oğlu Maman'ın azledilmesinden sonra sıradan Kazakların arasından çıkıp Bayanavıl'a ağa sultan olan Tursınbay'ın oğlu Boştay, Kökşetav'ın ağa sultanı Atıgay'ın Angal boyundan çıkan binlerce kişiye önderlik eden Karatoka'nın ele avuca sığmayan oğlu Zilkara ile Kusmurın bölgesinde Aşamaylı Kerey'in hırsızlarını, uğursuzlarını elinde tutan, birleştiren zengin Eseney'dir.

Bunların içinden özellikle arkasını dayadığı, destekçisi ve Konırkulja'nın hanım memleketi Tevke'nin Kusbek'i ve Jamantay'dır. Bunların tamamı Arka içinde kaybolup giden Orak Han'ın oğlu Bökey Sultan'ın neslindedir. Kusbek ve Jamantay yayılmaya, yönetecek halka, ağa sultanlığa heveskar olup kendi aralarında sürekli hırlaşarak azı dişli altı kulaç olan Konırkulja'yı damatları belleyerek ikisi birden ona yaranmaya çalışıyorlardı. Genç kuma Zeynep, Tevke'nin en taze kızıydı. Akmola eyaletinde Konırkulja'nın nasıl itibarı varsa, Karkaralı bölgesinde Tevke'nin çocukları Jamantay ve Kusbek'in de öyle itibarları vardı. Bu yüzden Konırkulja ve oğlu Cengiz'in arasındaki olay canını ne kadar acıtsa da beylerin eski törelerini bırakıp, genç kumayı babasının evine gönderemedi. Kendi başında dönüp duran bu karışık zamanda Tevke'nin çocukları ile bir mücadeleye girmeyi çok gerekli görmedi. Kasım Töre'nin bozkurtlarını yensem, o da benim dişimin kovuğuna gitmez diyerek kendi kendini avutuyordu. Bunun üstüne beyin çocukları aynı ana babadan doğup, aynı memeden süt emmezlerse, birinin kızını veya kız kardeşini öbürü aldığında ve damat öldüğünde onun babasına veya ağabeyine nikah düşerdi. Sıradan Kazaklar gibi kadın meselesinde "utanç", "günah", "töre" deyip ar namusu bahane edip dört köşe yan gelip yatmaz, ne zaman olursa olsun, uçkuruna düşkün olur. Bu nedenle Kazaklar arasında Ozan Bukar'ın söylediği:

Kadın alma beyden

Kadın alırsan beyden:

Erkeği olur savaş düşkünü,

Kadını olur erkek düşkünü.

şeklinde başlayan şiir çok meşhurdur. Beyin neslinden olan güzel kadının “erkek delisi”, “erkek düşkünü” huylarına alışkın olan sultanlar, eğer yönetici, makam sahibi olma isteklerine ulaşırlarsa, kadınlarının ev içindeki külhanbeyi tavırlarına göz yumacak, gördüklerini görmemezlikten gelip, hassas davranacaklar.

“Yuvada ne görürsen, uçtuğunda onu yaparsın.”, Konırkulja da soyunun yapmaya alıştığı bu gelenekten kurtulamamış. “Bin at su içerken bulanmayan pınar, bir yaramaz çocuğun işemesiyle kirlenmez.” diyerek, erkek huylu kumanın hareketini oğlu Cengiz’in ölümünden sonra tamamen unutmaya başlamış. “Kenesarı’nın düşüncesi Akmola Kalesi’ne saldırmak” şeklindeki haberi Ojar’ın getirdiği gün Konırkulja kumasının obasını baba yurdunun toprakları ile sınırdaş olan Esil nehrinin aşağı taraflarına göç ettirmiş. Çünkü Kenesarı yalnız Konırkulja’ya değil, Jamantay’a da kin beslemiş, ama Karkaralı uzak olduğu için şimdilik orayı yerle bir etmemiş, ancak daha yakındaki Tevke’nin küçük kızının obasına ilk önce saldıracağı belliydi. Bu durumları düşünen ağa sultan, Zeynep’in babasından kendine kalan üç bin atla alt taraftaki menderese göç ettirmiş. Bu yer Kudaymendi çocuklarının gide gele göç ettikleri asıl mekanları olacaktı.

Hâlâ havanın ısınmasına izin vermeyen Aralık ayının sonlarıydı. Laleler, düğün çiçekleri, kardelenler, zambaklar, pion çiçekleri yapraklarını dökmüş, otlar, karapazılar sararmaya başlamış, kuşburnu, yaban soğanı, nane, kara ve kırmızı frenk üzümleri donmaya başlamıştı. Arka topraklarında nadir rastlanan deve dikeninin yaprakları düşüp, gövdesi donup kalmış, başı yusuvarlak göze hemen çarpıyor, yabani ot, yabani iğde kuruyup kalmışlar. Esil nehrinin kıyısında öbek öbek olup biten söğütler, üvez ağaçları, sarıağaçlar, kayınlar, çamların bahardaki yeşil yaprakları sararıp, bazıları ise aralıksız esen rüzgarın vurgununa dayanamayıp çırılçıplak kalmış. Son iki yılın içinde Kudaymendi’nin çocukları Akmola Kalesi’nden geçerek göç etmeye korkup buraya yerleşmedikleri için sonbahardaki otlar hâlâ yerinde. Ayrıca Esil nehri baharda taşıdığı küçük bir göl halini alan suların üstü ve kıyıları kuşlarla dolu. Burada küçük gök turgaylar, bildircinlar, uzun levrekler, keklükler, baltagaglar, dağ tavuğundan başlayıp büyüklüğü aşağı yukarı bir kuzudan az olmayan karakazlar, pelikanlar, toylar, sülünler pek çoktur. Kazak bozkırının başka bir yerinde nadiren rastlanılan kirpi, serçe, sakallı akbaba, ala hüma, ala karga, tibet öküzü arayan kişilere de rastlanır. Göllerinde kazlar, ördekler, kuğular, kara kuğular hiç durmadan ağıt yakıp, şarkı söylerler.

Kazak bozkırının sakin zamanlarda sıkça denk gelinen tavşanlar, kurtlar, tilkiler, karsaklar, porsuklar, ak sincaplar, kokarcılardan başka burada kakıma, çalılıklarda yaşayan kara

tilkiye, bozkır kızıl tilkisine, göl ve nehirlerin kıyısında sansara, kunduz ve samura da rastlanılır. Bazen tesadüfen yem arayıp gezinen vaşak ve çakalla da karşılaşılır.

İşte bu yere Zeynep'in obası gelip yerleşmiş. Konırkulja hırsızlardan, uğursuzlardan kuma hanımının malını mülkünü korumak için gürz taşıyan elli yiğidini koruma olarak vermiş. Kardeşinin kervanının Karkaralı sınırına gelip konakladığını duyan Jamantay “Kenesarı'nın askerleri aç kurt gibi av arayıp dolaşıyorlar, toprağımın sınırlarına gelen kardeşime saldırırlarsa, Kudaymendi soyunun yüzüne bakamam” diyerek Zeynep'in obasını korumak için yüz yiğit daha göndermiş. Jamantay'ın endişesinde haklılık payı var. Hemen biraz önce Kenesarı'nın bozkurtları Eseney'in obasına saldırdı diye duyulmuştu.

Böyle bir tarafı kale, bir tarafı muhafız yüz elli yiğidi olan genç kuma, gönül rahatlığıyla, eğlence içinde mavi Esil'in kıyısında dertsiz tasasız yerleşmiş. Ona etrafındaki iki boyun kızları, yiğitleri de gelip katılmışlardı. Zeynep'e “Falanca soylunun oğlu seni bir kez görmek için deliriyormuş.”, “Filancanın Buhara'ya kervan yollayan beyi, bir gecelik uykunu bölmen için dört tay, beş baş şeker göndermiş.” şeklinde ergenliğe başladıklarından beri hafif hafif onları bu sözlere alıştıran yengeleri de yanlarına gelmişti. Hepsi de taze kulunun etini yiyip, yağlı kımız ile demli çaylarını içerek “Ah güzelim, kalçaların iyice dolmuş, Tölegen'in kırk gün koşsa da hiçbir şey olmayan kıratı gibi serpilmişsin” diye şakayla takılıp, veya “yediğin önünde yemediğin arkada, yalnızca ağa sultan efendine bir oğlan doğur da onun dizginlerini hemen eline al” diye akıl verip eğleniyorlardı. Önceden “Güzelim filancanın ağzının suyu akıyor, bir geceliğine benimle olsan ne olur?” veya “Gençlikte ne olmaz ki, kocanın gözüne batmadan, ne yalırsa yapılır, sen de bundan yararlan.” şeklinde Zeynep'in yanına kızgın yağ gibi yakan sözleri hiçbiri söylememiş. Ayrıca oba içindeki ona gözlerini diken uşaklar veya kendisini korumak üzere verilen askerlerden hiçbiri ne gündüz ne gece Zeynep'in ak otağının kapısını açmıyordu. Ama kapı açılrsa, içlerinde ne gençler ne seçkinler var. Bunu Zeynep dışarıdan öğrenmişti. Kim bilir, o güler yüzlü kişilerin içinde de “Ah, şöyle müsait bir zamanda elime düşer mi ki!” diye Zeynep'e dışardan özlem besleyenler de vardır, ama Konırkulja'nın şerrinden korkarlar. Jamantay da Konırkulja da askerlerine “obanın içine kimse girmesin, nöbetçileri bozkıra dikip, huzuru dışarıdan sağlasınlar” demişler.

Bu şartı bozmak isteyen, Zeynep'e heves eden bazı cüretkâr yiğitler, Konırkulja'nın dikkatli casuslarından çekiniyorlar. Gece karanlığında casus görür, genç kumanın çadırını bulayım diye böğrüne hançer yemeye kim hevesli...

Ama gün boyu taze kavurma ile nar gibi pişen leziz ete doyup, yalnız bal kaymak ve yağlı kımız ile susuzluğunu gideren Zeynep, gelin oldu olalı erkeksiz üç gün görmemiş taze vücudunu yakıp yandıran ateşine engel olamadan, arzuyla kucaklayan tüylü gövdeleri, boğa gibi yiğitleri düşünerek ölüp geberiyordu... Onun için ateşini söndürecek bir erkeğin kucacı olmasa, şu refah içinde ak kuzu yününden kaplanmış altı kanatlı ak otağ, göl kıyısında yayılan

sayısız kır at sürüleri, saygıyla baş eğen kızlar, hizmetçilerin hiçbiri ilgisini çekmiyordu. Bütün akli fikri, ister kör olsun ister topal, yalnızca azgınlığını giderecek bir erkekte... Kızana gelmiş kedi gibi gözü dumanlanmış, kırmızı dudakları kuruyup gitmiş.

Akmola'da gerçekleşen olaydan Zeynep habersizdi. Ulak yarın gelecekmiş. Özellikle efendisi Konırkulja'ya hemen ulaşsın diye emir göndermiş. İhtiyar aygırın hareketlerini genç tay küheylan bilmezmiş. Bu nedenle Zeynep onu çok özlüyormuş. Fakat Konırkulja geldiğinde devenin boynundan sarkan tüyler gibi uzun iki üç gün var önünde... Zeynep kederinden kucaklayıp yattığı pamuk yastığını lime lime etti. Kuşluk vakti yaklaşmıştı. Artık o yerinden kalkmak isteyip ayak ucunda duran lastik ayakkabılarını giyip kalktığı anda, birden çadırın dışında at sesleri duyuldu. Sesler hızlı değil, yavaş. Sakin oba halkından birileri gibi. "Bu kim acaba?" diye Zeynep biraz meraklandı ve adeti olduğu üzere kapısının dışında bekleyen cariyeyi çağırdı. Kapıyı yavaşça açıp çadıra ihtiyar, çiçek hastalığından yüzü pürüzlü bir kadın girdi.

— "Bey kızı" dedi cariyeye, "Yeğeniniz geliyor."

— Hangi yeğenim?

— Masan bey obasındaki.

— Al içeri!

Zeynep yerinden sıçrayıp kalktı. Masan, Karkaralı'da adı duyulmuş bir bey, Karakesek kaz sesli Kazıbek'in sülalesinden, Jamantay'ın bilgesi. Masan'ın baba tarafından kardeşi, dedeleri "yalnız göz" Orak, Kiyak ve Tuyak Batırların savaşçısı olmuş, Atıgay Kusbek'in torun kardeşi Gülbarşın ile evlenmiş. Bu gelen o Atıgay'ın oğlu Esirkegen'di. Bayanavıl'da Rus mektebinde okuyan on altı on yedi yaşlarında bir genç yiğit. Zeynep'ten dört yaş küçük.

Zeynep'in Esirkegen adını duyduğu zaman yataktan sıçrayıp kalkmaması mümkün mü? Zeynep on beşine girdiğinde, Konırkulja bu yıl haydutlar gelecekmiş diye Kusbek'in obasına gelmişti. O sene Esirkegen de dayısının obasına gelmişti. Son derece sevimli, bembeyaz yüzlü, iri koyun gözlü on bir yaşındaki bu çocukla akraba ablaları ilgilenmiş, birinden sonra diğeri çadırlarına çağırıp misafir etmişlerdi. O zamanlar daha bir işe yaramayan erkek çocuğunu, yetişkin veya yetişmeye başlamış kız çocuklarının aynı yatakta yanlarına alıp yatmalarında bir sakınca yoktu. Hatta ana babaları ergen kızlarına sahip çıksınlar diye böyle erkek çocuklarını bilerek birlikte yatırılırdı. Esirkegen'e Kusbek dayısının evinde kaldığı gün sağ taraftaki geniş, rahat döşekte iki ablasının ortasında uyumak nasip oldu. Bir ablası ergenliğe girmiş Zeynep. İkincisi de Atbasar bölgesinin bir sultanına verilen, o sırada babasının obasına ziyarete gelen Kusbek'in büyük kızı Kadişa adındaki güzel gelindi. Kış günüydü. Çadırda o gün kurtları kovarken atları yorulan bir iki asilzade de vardı. Kusbek Töre evde değildi. Delikanlılıkta başından türlü şeyler geçiren Kusbek'in hanımı, çadırında yatan misafirlerinden şüphelendiği için olsa gerek, sonunda iki kızının ortasına çocuk yeğenini yatırmıştı. Kızları terbiye etmek o

zamanlarda adetti. Mum söndükten biraz sonra kara sakallı misafirin anlattığı masalı dinlerken Esirkegen uyuyakalmıştı. Ne zaman uyuduğunu anlayamayan sağ yanındaki Zeynep'in Esirkegen'i "sen böyle yat" diyerek kucaklayıp yanına almasıyla ancak uyanıverdi. Geniş döşek yavaşça hareket edip de parçalarının gümüş bir çan gibi yavaş yavaş şingirdamasına bakılırsa sanki yataklarına üçünden başka biri daha gelmiş gibiydi. Bunun ne anlama geldiğini bilen çocuk aniden kızarak, kıskançlığı ele alıp "Hey kimdir o?" diye bağırarak istedi. Bunun nedeni yatmadan önce büyük ablası şakayla karışık onunla görüşüp "Dikkatli uyu, ablalarını birileri kaçırmaya gelirlirse, bağırır" diye gülmüştü. Bunda "dikkat, nöbetçi var," diye kızların misafirlere mesajı da vardı. Bu sözleri hatırlayan Esirkegen birden bağırarak uygun görüp "Hey kim o?" diyerek elini uzattığında avcu masalcı misafirin kara sakalına değmişti. Çocuğun bir kavga çıkaracağını anlayan Zeynep hemen Esirkegen'e dönüp, afacan yeğenini bağına basarak, yüzünü okşamaya başlamış. Tam yanında yatan taze gelin ablasının mürveti mi ilgisini çekti, yoksa uzunca sallanan yatağın titremesi, tomurcuğunu açmaya hazırlanan güllerle bezenmiş taze vücudunun hislerini mi harekte geçirdi bilinmez, Zeynep "biz de böyle yapalım" diyerek Esirkegen'i deminkinden daha da kuvvetli göğsüne basmaya başladı. Dayı kızının sözünü kırmak istemediği için mi, yoksa onun sıcak dudakları boynunu gıdıklayıp da daha önce hiç bilmediği bir dünyaya salıverdiği için mi bilinmez, Esirkegen nasılsa Zeynep'in ellerini itmeden, dediğini yapmış.

Sabahına Esirkegen ablalarından utanıp çadırdan şafak sökmeden sıvışıp gitmiş. Obasına dönene kadar bu çadırdan içeri bir daha adımını atmamış. Ondan beri dayısının kızı Zeynep'i bu ilk görüşü olacaktı. Aradan altı yıl geçmişti. Altı yıl, oğlanın erkeklığe yettiği, zaten ergen olan kızın feleğin iyisini de kötüsünü de başından geçirip öğrendiği zamandı. Zeynep hemen giyinip, yatak perdesini dürdü. Hiçbir şey olmamış gibi, kamçısını kıvrıp eline alarak Esirkegen "Selamunaleyküm" diye çadıra girdi. Bu önceki keçi bacağı kadar küçük Esirkegen değildi. Serpilip büyümüş, boy atmış. Kumral yüzü hafif uzamış, et yığını burnu sertleşmiş, şekillenmiş, dudağının üstünde seyrek, yumuşak bıyıkları da görünmeye başlamış. Şehirde okusa da oba yiğitleri gibi giyinmiş. Başında dışı mavimsi kumaştan, koyu renk kuzu derisinden börk, üstünde yakası mavimsi kadifeden bezenmiş, beyaz devenin tiftiğinden işlenerek dokunmuş kısa etekli şapan, şalvarı da beyaz deve tiftiğinden örülmüş. Geniş paçasına iki parmak eninde, kurt kürkü ile şapanının yakasındaki gibi, mavimsi kadife dikilmiş. Belinde ipekten yapılmış püsküllü kuşağı, dik yakalı atlas gömleğinin azıcık ucu görünüyor. Ayağında sivri burunlu, ökçeli, siyah deri çizmeler. Esirkegen'in daha yeni on yediye bassa da kızları hayran bırakacak bir yiğit olduğunu Zeynep'in oynak gözü bir görüşte anladı. O kollarını açıp karşısına yürüdü. Yeğnini bağına basıp iki yanağından sırasıyla öptü. Dayı kızının sıcak dudağı, ablalık sevgisinden daha sıcak değmesinden utanan Esirkegen'in iki yanağı kıpkırmızı oluverdi. Acaba bundan altı yıl önce gerçekleşen olay aklına mı geldi, nihayet Zeynep'in kucağından sıkılgan hareketlerle hızla kurtuldu.

— “Oban yurdun, anan baban nasıl?” dedi Zeynep sevinçle, “Sen de koca bir yiğit olmuşsun!” Herhalde bunun da aklına altı yıl önceki gece düşmüş olmalı, kıs kıs güldü. “Okumaya gittiğinde, şehir kızları kendi terbiyelerini öğretmediler mi sana?”

Dayı kızının başlattığı yerden şakalaşmaya devam etmek Esirkegen’in hoşuna gitmedi. Böyle olsa da içtenlikle cevap verdi.

— Okulda olduğum doğru, ama kızlardan değil, öğretmenlerden terbiye alıyorum.

— Nasıl? Onların terbiyesi bizimkilerden farklı mıymış?

Koyun kesildi, semaverler koyuldu. Kıştan çıkan kara kazı yenilmiş, sabah sağılmış taze kırmızı içildi. Etler pişerken obanın birkaç aksakalı çağırıldı. Et yiyip, kırmızı içip biraz sohbet ettikten sonra onlar da gittiler.

Baş başa kaldığı yeğeninden şehir hayatını sorup öğrenmek için dayı kızı ölüp bitiyordu. “Kadınını şehirden mi bozkırdan mı alcaksın?” dedi söz arasında. “Şehir kızları bizim gibi değil, bakımlıymış, gördün mü onları” diyerek kıs kıs gülüyordu. Esirkegen utandığı için kaçamak cevaplar veriyordu. On yediye geldiği bilinmese, o hâlâ tomurcuğunu yarıp açılmamış bir gül gibi, şakayla karışık ortalığı kışkırtan konuşmaları yüzünden dayı kızına biraz darılmışcasına bakarak, şakasına göz yaşı kadar berrak, temiz bir hisle cevap veriyordu. Peki ya Zeynep... Genç delikanlının söylediklerine ikna olmadan, öncekinden de fazla inatlaşıyordu. Baş köşenin önünde yumuşak minderlere uzanan okumuş yeğeninden bir şeyler umarak ara sıra bakıyor, onu ateşli gözleriyle yiyip bitiriyordu. Beri tarafta yan gelip, beyaz yastığı bağrına basarak yüzükoyun yatan hali, bazen iki ayağını sırası geldikçe kaldırıyor. Ayağını her kaldırdığında dolgun bembeyaz bacakları ara sıra parlıyordu. Bir şeyleri bahane ederek, beyaz parmaklarıyla başına başını dayadığı yeğenin bazen yanaklarını okşayıp, bazen şakalaşarak karnından gıdıklıyordu.

Dayı kızı ile yeğenin yalnız başlarına samimiyeti arttırdıklarını Kazak nasıl uygunsuz görsün, hiç kimse bu ikisinin gün boyu ak otağdan çıkmadan sohbet etmelerinde bir art niyet görmedi. “Zavallılar akraba değil mi, birbirlerini özlemişlerdir” diye düşündüler. Ancak ak otağın içindeki olay tamamen başkaydı. Canı sıkılan taze gelin, okumuş genç yiğit. Biri nefesine uyuyorsa, öbürü tamamen düşünmektez aciz. Zeynep ve Esirkegen’in arasında olanlar ergen kancık köpeğin bir enik ile oynamasına benziyor. Akıllarına ne gelirse uzaktan yeğeni ile dayı kızının sağdan soldan bir şeyler konuşarak, bazen dalaşarak otururlarken vakit ikinci oldu. Esirkegen, babası Masan Bey’in “Dayının kızına selam söyle” sözü üzerine gelmişti, artık obasına dönmek üzere kalktı. Fakat Zeynep göndermedi. “Özleyenin, yolunu gözleyenin, bekleyip duran kadının yok, bir gün kalıp git” diye son sözlerini söylercesine yalvardı. Esirkegen dışarı çıkıp, akrabalarının çadırlarında misafir olan yoldaşlarıyla anlaşmıştı, gençler obada kalplerini kırmayan akranlarını bulmamışlar mıydı, hepsi bu obada konaklayıp öyle

gitmeyi uygun gördüler. Çare yok, genç delikanlı da konaklamaya razı oldu. Zeynep Esirkegen'in diğer arkadaşları ile obadan bir iki kişiyi de çağırarak misafirlere akşam yemeğini verdi. Bunlar bir süre sohbet edip konuştuktan sonra gece yarısı yaklaşımaya başladı. Artık yatakları serecek vakit geldi. Dayı kızı yeğenin üstüne kırmızı ipek yumuşak bir yorgan serip, altın pamuktan yumuşacık bir yatak atarak baş köşeye yatırdı. Sekizinci mumu her günküden geç söndürerek, Zeynep yatağının önündeki perdenin arkasına girip soyunmaya başladı. Dünyada yanıp tutuşan bir genç kadının karşısında, kaya gibi yatıp uyuyan erkekle aynı evde yalnız yatmaktan daha büyük bir azap var mı acaba, Zeynep'e de bundan daha büyük bir azap olamazdı. "At sürüp yorulmuştur" şeklinde düşünsün diye başı yastığa değer değmez horlama numarası yapan genç yiğide ne diyeceğini bilemeden, içi alev alev yanıyordu. Her ne kadar yüz­süz olsa da "Yanıma gelip yat." diye çadırına misafir olan yeğenine nasıl söylesin, koynuna kendi girmeye de tahammül edemedi. Ama hemen yanındaki yiğit ulaşılamayan bir cennet içindeki rahatlıkta gibiyken, yüreğini zehir gibi yakarak ona huzur vermiyordu. Üstündeki yorganını ayaklarının yanına atıp, pamuk dөşeğinde sağa döndü, sola döndü. Bugün gece nasıl da boğucu bir sıcaklık var, yürekteki ateş ile dışarıdaki sıcaklık birleşip genç kumanın erkek düşkünü bedenini ateş gibi yakarak, rahat edeceği bir yer bırakmadı. "Bu eniğın erkeklığı yok mu!" diye bazen yeğenine kızıyor, bazen "Yanımda yatan hazzı görmüyorsun, ne diye erkeğim diye geziyorsun" diyerek onu çadırından defetmek istiyordu. Göz ucuyla baktığı yiğidi içindeki arzularını yerine getirmeye alışkın olan genç kadın, Esirkegen'in bunu başka kadınlardan belleyip kılını kıpırdatmamasına kâh utandı, kâh önüne diz çöküp yalvarmak istedi. Ama bir kadının böyle davranmasına razı olacak bir erkek yoktur, artık sessizce gerçekten uyumaya yattı.

Çözüm hiç düşünmezken kendiliğinden geldi. "Demek öyle ha, bekle, erkeksen sağlamlığını göreyim!" dedi içinden Zeynep. Şapanını üstüne alarak dışarıya çıktı. Arkasını dönüp uyumaya hazırlanan Esirkegen "Bu ne yapıyor" diye dönerek, gözünü açtı ve yeniden uyuklar gibi yaptı. İki yetişkin çocuğun yıkanabileceği büyük bakır leğeni taşıyan cariyeyi takip ederek Zeynep yeniden çadıra girdi. Cariye leğeni çadırın ocağının bulunduğu orta kısmına koydu ve dışarı çıkıp bakır tas ile bir kova su alıp geldi. "Ne yapıyormuş bu?" diye yiğit iyice meraklanmaya başladı. Uyur gibi yaparak göz kapaklarının arasından bakmakta. Zeynep aniden sırtındaki siyah, peluş şapanını yere fırlatıp attı. Çırılçıplakmış. Dolgun bir tay gibi kıvrımlı, bembeyaz vücudu, şanırdaktan giren ay ışıklarının vurmasıyla, göz kamaştırıp, parlayıverdi. Siyah saçlarını dalgalandırarak salıp, dizlerini çökerek leğenin içine oturdu. Cariye bakır tasla üstünden su dökmeye başladı. "Görürsün işte, nasılmış?, Şimdi de ilgilenmiyor musun" dercesine Zeynep, göle dalan bir kuğu gibi, koltuk altlarını, bacaklarının arasını, kalçalarını, güzel misk sabunun kokularını yayarak yıkanmaya başladı. Bilerek bak dercesine çocuğun başı kadar büyük, dip diri, sivri uçlu göğüslerini bazen sağa bazen sola doğru okşayıp sallayarak, veya eliyle yukarı kaldırıp kaldırıp bırakıyordu. Gür ve uzun saçlarını bir önüne bir arkasına atıyordu. "Hiçbir şeyi görmüyorsun, uyuyup yatıyorsun ha", dercesine dudaklarında hafif bir

tebessüm belirdi, bazen geriye doğru bakıp belini ve kalçalarını oynatıyor, bazen önüne dönüp bembeyaz bacaklarının arasını köpüklerle kaplıyordu utanmadan. Hayatta henüz çocuk doğurmamış bir kadının çıplak vücudundan daha güzel ne var, Esirkegen'e de böyle göründü. Zeynep'in bembeyaz vücudu olağanüstü bir resim gibi, bacakları ve vücudu da dolgundu.

Artık Esirkegen'in gözünden uyku tamamen kaçıp, içine giren sıcak, tatlı bir esintiyle canlandı. Genç kadının deminki azabı artık genç yiğide geçmişti. O, kendinin nasıl inlediğini anlamadı bile. Okunun nişan aldığı hedefine tam isabet ettiğini anlayan Zeynep, hemen leğenden çıkıp, cariyesine hepsini alıp git diye işaret etti. Cariye leğeni kaldırıp, anında dışarı çıkıp kayboldu.

Zeynep bakır tas ve kovayı eşğin arka tarafına çıkardı ve kapının örtüsünü indirip tekrar içeri geldi. Şimdi de çadırın ortasında durup çıplak vücudunu büyük, yumuşak havlu ile kurulamaya başladı. Şimdiye kadar böyle bir manzarayı görmeyen Esirkegen şaşkın... “Bu melek mi, yoksa insanın aklına alan bir peri kızı mı? Bismillah, bismillah” dedi içinden. “Mübarek yolundan şaşırtma, yardım et! Defol, şeytan, defol, şeytan!” Esirkegen'in içinde iki farklı duygu çatışmaya başladı, biri Masan aksakalın öğrettiği terbiye, edepli olma duygusu, diğeri nefisini uyandıran olağanüstü manzaradan doğan gençlik ateşi. Bu iki duygudan hangisinin galip geleceğini genç delikanlının o anda kendisi de bilmiyor, yalnızca akıl ve gönül ölesiye bir mücadelede. Esirkegen bu şekilde ne yapacağını bilmeden yatarken birden obanın çevresinde at sesleri duyuldu. Her kimse, dört nala gelmekte, köpek uluması gibi anında obanın içini bir telaş kapladı. Zeynep sıçrayıp perdenin arkasına girip kayboldu. Daha önce böyle bir şey olmamıştı, pek çok atlı sakın bozkırı birbirine katıp çadırın dışına gelip durdu. Gürültülü konuşarak, atlarından indiler. Ağa sultanın obasına saldırı olmasa, böyle gece yarısı halkı uyandırarak hiç kimsenin gelmemesi lazımdı, ödü kopan Esirkegen korkarak başını kaldırdı ve tam o anda pat diye kapının direğini çekerek çadıra Konırkulja girdi.

— Kuma, hey, burada mısın?” dedi hiddetle.

Gelenin kocası olduğunu anlayan Zeynep, perdeden başını uzatıp nazlanarak:

— “Burdayım işte” dedi. “Ne oldu öyle gece yarısı herkesi korkutarak...”

— İnsanların ölüp, Esil'in bulanıp aktığı bu zamanda, ne uykusu bu seninki?

— Kocasının hiddetli sesinden ödü kopan Zeynep yatağından sıçrayıp kalktı.

— Ne oldu?

Konırkulja cevap vermedi. Omzunda yarbay apoleti olan sarı işlemeli ceketini çıkarırken, ne yapacağını bilmeden yatağının üstünde gömleğiyle tek başına oturan Esirkegen'e gözü ilişti. Hemen kaşları çatıldı.

— “Şu kuş yavrusu kim?” dedi. Konırkulja’nın sesinde bir kat daha fazla kızgınlık belirdi.

— Masan Bey obasındaki yeğen...

— “Ha, şu senin yeğen, akrabın, büyümemiş miydi...” diyerek kuma hanımının sırrını bildiğini yüzüne vurmak üzere üstüne yürüdü ve aniden durdu, “Şu Jamantay’ın kardeşinin okumaya giden oğlu değil mi?...”

— Evet, o Esirkegen yahu.

— “Ha... Yat yatağına. Sabah olsun konuşuruz.” Ağa sultan yatağının kenarına oturdu ve ayağındaki mahmuz takılı siyah, parlak deriden çizmelerini çözdü, “Kuma, şunları çıkarıver...”

Zeynep kocasının çizmelerini ayağından çıkardı ve oracığa yere bıraktı. Ondan sonra onun kapkara olup kızgın duruşuna bakıp:

— “Senin rengin kaçmış. Ne oldu, söyle lütfen”, dedi morali boulmuşcasına bir tavır göstererek:

Konırkulja tekrar köpek gibi daladı.

— Yahu, ne olduğunu ne yapacaksın? Sen kocanın sağ salım geldiğine sevin! Sana bu yetmez mi! Şurada kımızın varsa ver...

Zeynep büyük, işlemeli kadehi ağzına kadar doldurduğu buz gibi sarı kımızı yatağının üstünde gömlekle oturan kocasına alıp getirdi. Konırkulja sırlı kadehi alıp:

— “Dışarıya bir çık bakalım, yiğitler yerleşmişler mi?” dedi kumasına.

Konırkulja kımızını içerken Zeynep çadıra tekrar girdi.

— Obanın etrafındaki nöbetçilerden başka hiç kimse görünmüyor.

— Milleti rahatsız etmeden çabucak yerleşmeleri iyi olmuş. Haydi, bizde yatalım.

Konırkulja yan yatıp, perdeyi kapatarak karşısında dikilen kuma hanımını bileğinden tutarak, bir yeri ağrır diye düşünmeden, yanına çekip yatırdı. Çadırda yatan yeğene meğene aldırış etmeden, tavşan yavrusunu kovalayan tazi gibi, yumurta gibi balık etli genç kumayı iri göğsüne basıp okşamaya başladı.

Ağa sultanın gün boyu kanlı bir savaşta bulunup, ölümden yalnız karanlığın çökmesiyle kurtulduğunu kuma hanımı bilmiyordu, sadece onun her zamankinden daha kızgın, haşın

hareketlerine razı olup “Zavallı, iyice özlemişsin” demeye fırsatı oldu, her tarafta sesleri birbirine karışıp, kocasını mutlu ederek okşamaya başladı.

Oba, şafak sökerken uyandığında Akmola Kalesi’nin Kenesarı askeri tarafından alındığını öğrendi. Sıkılanlar, üzülenler oldu. Sevinenler de yok değil. Bu obanın yiğitlerini Konırkulja kale savunmasına almamış, kuma hanımını korumak için bırakmıştı. Kazanı başka olanın derdi de başka olur. Kendi adamları sağ kaldığına bakarak, nice iyi ve alçak gönüllülerin vefat ettiği bu kanlı savaş, yabancı birinin gözüyle, bu obaya değmeden geçen korkunç bir savaş gibi görünürdü. Derdi, sevinci olsa da oba kimseye belli etmeden, duygularını içinden yaşadı.

Konırkulja sabah çayını içerken kumasına bakıp:

— “Akmola düştü diye kan ağlayacak halim yok” dedi. “Kale gerekse işte Karapuşık gitti ya kalan askerleriyle Ombı’ya, Talızıyn tekrar kurar, benim kendi işçilerim de yeter.” Böyle dedi ve Esirkegen’e döndü. “Sen Rusça okuyabiliyor musun?”

— Okuyabiliyorum.

— Benim mektupçum Akmola’da öldü. Çarın adamları Ombı’ye gitti. Birini bulana kadar sen mektupçu ol.

Zeynep mahsus konuştu.

— Okulundan geri kalmaz mı? Buraya büyük oğlunu çağırıydın. Zeynep’in “büyük oğul” dediği Jenedil idi.

— Küçük oğlanı mahvetmiştin, şimdi büyük oğlanı yiyeyim mi diyorsun? Haydi, lafi kesmeden, kıcını kırıp evinde otur. Kadın aklı ile komşuluğa gidersen, komşun düşman çıkar. Jenedil de uzağa gitmez, ona da biriş bulunur. Konırkulja yeniden Esirkegen’e döndü. “Kalıyor musun?”

— Kalayım...

— O zaman şu kağıdı okuyup, ne diyormuş tercüme ediver. Ombı’dan geçen gün gelmişti, şu cani Kenesarı’yla uğraşırken açmaya elim değmedi... Kendim okuyamam, geceki mücadeleden sonra gözüm ağrıyor...

Bütün atlarını Kenesarı’nın sürüp götürmesinden sonra Konırkulja yardım isteyip Ombı eyaletinin yöneticisi Talızıyn’e mektup yazmış.

Bu, o mektuba cevapmış. O günlerde kendisinin Kenesarı’nın ayaklanmasını bastırma yolunda büyük bir plan hazırlığında olduğunu belirtip, bu mektubun sonunda: “Artık çekip aldığı malları geri almak için hiç gücüm yok, olan zararı emrim altındaki Kazaklardan tahsil etmeye izin istiyorum.” demişti.

Taliziyn'in bu mektubu sıradan Kazaklara ek bir vergi koyup, Kenesarı'ya giden malları bunlardan topla demektir. Esirkegen mektubu çeviriverdi. Konırkulja efkarlandı. “Bir Kenesarı'ya güç yetmiyorsa, Ombı'daki bütün sarı düğmeli generaller ne yapmaktalar? Vergi çıkar diyor. Söylemesi kolay. Bu yıl Kökşetav ve Karkaralı bölgeleri yirmi iki yılındaki kanun gereği yüz sığırdan birini ganimet toplamaya başlamıştı, mal canın yongası diyen Kazak, Kenesarı'ya doğru yönelmedi mi? Düşman eline geçen on yedi bin atı geri almak kolay mı? Bunun üstüne halk bu yıl kıştan bezip çıktı. Herkes bana malını kolaylıkla veriverir mi? Doğru, Karaötkel Kazaklarını kırkınıcı yıla kadar çarın vergisinden kendim kurtardım. İyiliğe karşı iyilik dedikleri gibi belki kendileri anlarlar, düşmana giden malımın yerini doldururlar. Peki anlamazlarsa... Günahları boyunlarına, elindekini vermezse yolundakini alırım. Ama tam şu anda böyle yapmak olur mu? Neden olmaz? Konırkulja'nın atlarını Kenesarı almışsa, sıradan Kazak'ın atını Konırkulja'nın almaması delilik olur. Alacağım. Aldığımda da zır zır ağlatıp alacağım. Vermesin de görsün. Kenesarı'ya gücüm yetmemişse, emrimdeki birleşmeden darmadağın olup gezen sıradan Kazaklara gücüm yeter!”

Nereye giderse de çile çeken halktır. Dönüp dolaşıp Kenesarı'nın Konırkulja'dan yağmaladığı atların cezası yine de gariban halka düşecek.

“Malımı çekip aldı derse Kazak suçu Kenesarı'da arasın! Onu yüceltip, soluk veren kendisi ya, çeksin cezasını. Bu işi hallettikten sonra Ombı'ya bizzat gitmem gerek. Genel vali Gorçakov ile karşı karşıya konuşmam şart. ‘Bayanavıl’ın Kazakları Kenesarı'ya katılmak istiyor, beni kabul edin, diye arz ettiğimde, ağa sultan olan beni bırak sıradan Kazak Tursınbay'ın oğlu Boştay'ı da kabul edip, saygı hürmet göstererek Bayanavıl'a techizatlı ordu göndermedi mi? Benim Boştay kadar değerim vardır galiba. Gorçakov'un kendisiyle konuşmasam da şu Taliziyn denilen, acele etmeden uçan, paytak yürüyüşlü bir pelikan gibi, ağır adamla görüşürüm.’...”

Böyle bir karara varan Konırkulja çaydan sonra Esirkegen'i yanına alıp Akmola eyaletinin on sekiz bölgesi arasında Kenesarı'ya bağlanmadan, ağa sultanın hakimiyetinde kalan dokuz bölgeye on yedi bin atı vergi olarak bölüştürdü. Yedi tanesine iki bin attan vergi aldı, Kenesarı'ya burun kıvrıp korkmaya başlayan Atbasar ve Korgaljin bölgelerine beş yüzer baştan belirledi. O bu vergiye “Olağanüstü Vergi” adını verdi. Ayrıca bölgelere verdiği emrinde bu mallar yalnızca taylı kısrağ, damızlık aygırdan başlayıp, düve ve yaşlı atlara kadar alınsın. Hastalıklı, sümüklü atlar alınmasın diye açıkça belirtti.

Baş habercilerini çağırıp, mühürünü basıp imzasını attığı bu emirleri derhal bölgelere ulaştırmalarını tembihledi ve kendi Ombı'ya hareket etmek üzere hazırlanmaya başladı.

Konırkulja Ombı'ya hareket edeli on gün kadar oldu. Bu on günün yarısında büyük oğlu Jenedil gelip, Kaynisa ve Akkağaz Hanımların da obalarına doğru, Esil'in aşağı taraflarına göç ettirmek üzere emir aldı. Konırkulja: “Ombı'ya gidiyorum. Bana uğrasın”, diye Karkaralı'nın

ağa sultanı Tevke'nin oğlu Jamantay'a, Kökşetav'ın ağa sultanı Kara Toka'nın oğlu Zilkara'ya, Amankaragay'ın ağa sultanı Veli'nin oğlu Cengiz'e haberci gönderdi. Bundaki amacı sadece sağlam bir antlaşma yapıp, Ombı genel valisinden Kazak bozkırına topu olan büyük bir ordu çıkar diye rica etmekte. Eğer Ombı gerçekten yardım etmeyecek olursa, çaresini bulup, geçici olarak Kenesarı ile barışacaktı. Kökten düşman olduğunu Konırkulja iyi biliyor, ancak başka yol kalmazsa nasıl çözüm bulacak? Kenesarı canı değil. Boşu boşuna öleceğine, gururunu hiçe sayarak, baş eğmiş görünüp, onu aldatarak canını koruması gerek. “Kendim ettim kendim buldum” derse, Kenesarı dokunmaz. Konırkulja bunu da iyi biliyordu. Çünkü Kenesarı'nın bütün dileği Kazakları birleştirip Çar'a karşı isyan etmek diye düşünüyor. Akmola ağa sultanı. Bu dileğin öteki tarafında taht düşkünü Kasım oğlunda nasıl bir düşüncenin olduğunu edepsiz Konırkulja nerden bilsin. Onun yalnızca amacına karşı çıkmazsan, Kenesarı ne kabahatin olsa da affeder diye tahmin ediyor. “Yiğit dövüşmeden uzlaşmaz derler, dövüştüm ve sen kazandın” diyordu içinden Konırkulja. “İşte elimi uzatıyorum.” Ama günü geldiğinde Kudaymendi'nin canı oğlu korkak Kenesarı'yı o eli ile kendi boğazlayacak. “Allahuteala, o güne ulaşırsam o anda canımı alsan da gözüm yok!”. diyordu yine içinden yalvarıp.

Konırkulja yol hazırlığını tez bitirse de, ağa sultanları bekleyip epeyce oyalandı. Nihayet onlardan da haber geldi. “Halk arasında kargaşa var, şu anda Rus askerlerinin koruduğu bölgelerden dışarı çıkmak tehlikeli. Gelmediler diye öfkelenmesin. Bizim tek dileğimiz: “Ombı hemen ordu çıkarıp Kenesarı'yı yok etsin. Ama Kenesarı'yı mahvetmek için en uygun zaman kış. Kışın o yazdaki gibi uzaklara gidemez. Ayrıca bütün adamlarını dağıtıp, yalnızca en yakın yiğitleri ve hakimiyetindeki üç yüz ev hizmetçisiyle kalır” demişlerdi. Ağız birliği etmişcesine hepsi birden bu sözü söyleyip göndermişlerdi. Çarın askerlerinin arkasına sığınıp, bölgelerinden çıkamayan ağa sultanların sözlerini duyduğunda Konırkulja, Kenesarı'nın nasıl güçlenmeye başladığını açıkça anladı. “Artık gerçekten korkayım” dedi. Böyle dese de kendisinin kararlı kişiliğine bırakıp:

— “Sadece tavşan yürekliler” dedi yanında kağıt yazmakta olan Esirkegen'e, “Köstebek gibi inimize girip, göze görünmeden pısıp yatsak, canımız sağ kalır diye düşünüyor. Benim tanıdığım Kenesarı ise, kurt vuran avcı gibi her birini ayrı ayrı vurur, bak da gör!”

Kenesarı'nın batırlarının kahramanlığı son zamanlarda halk arasında açıkça konuşulmaya başlamış. Genç yiğit denilenin kahramanlığı, erkekliği kazanmak istemesi adeti değil mi, Esirkegen de böyle hikâye ve türküleri can kulağıyla dinlemiş. Üstelik büyük dedesi Aksakal Masan'ın da bir tarafının Kenesarı'ya çektiğini anlamıştı. Ağızını açtığı anda Kenesarı'ya karşı çıkan ağa sultan Jamantay bu kişinin etkisinde son zamanlarda isyancılara karşı gelmeden, ona eğilim göstermeye başlamış. Aksakal Masan öz torunu genç Esirkegen'e de şöyle eğitim ve terbiye vermişti. “Ne olursa olsun halkınla ol, eğer halkın Kenesarı'yı takip ederse, kargaşa da başıboş kalan yalnız kaz gibi ne hayır görürsün? O yüzden her ne olursa olsun kendi süründen ayrılm!” demişti. Böyle manevi eğitim ve terbiye alan genç delikanlıya Konırkulja'nın ağa

sulanlarının “Kenesarı aç kurt gibi sinsice saldırır” demeleri çok hoşuna gitti. Ancak belli etmedi, amaçsızca gülümseyiverdi.

Konırkulja da tam bu sözleri söylediğinde yalnızca iki yıldan beri rusça öğrenmeye başlayan Esirkegen’in gelişip ilerlemekte olan Kazak denen vatanın milli bayrağını yükselten en öndeki okuyanlardan biri olduğunu bilmiyordu. “Bu neden gülümsüyor?” diye onun yüzüne dik dik baktı ve ağa sultan bir hizmetkarını çağırıp, kendisiyle birlikte Ombı’ya gitmek üzere on yiğidini yola hazırlanmasını emretti.

— “Öğlen olmadan gideceğiz” dedi.

Sabah vakitleriydi. Hava açık, Sarıarka’nın güzün esen soğuk yeli durmaya başlamış. Bazen gökyüzünü yoğun gri bulutlar kaplıyor. Fakat gündeki sağanak yağmurların zamanının artık uzaklaştığı zamanlar.

Hizmetkar çıkıp giderken tekrar döndü.

— Ağa sultan, size katlayım diye bir tanımadığımız yiğit gelmiş.

— Neredenmiş?

— Onu söylemedi. Yalnız ağa sultanın kendisiyle konuşurum diyor.

— Getir. Ama silahı varsa al...

Oğlu Cengiz öldüğünden beri Konırkulja yabancı kişilerden çok korkuyordu. “Kim bilir, Kenesarı bir fedaisini gönderip, karnına kara bıçağını sokuverse ne yaparsın? Bana kin güden adam az mı?” diye düşünüyordu. Bu nedenle Konırkulja askerlerine tanımadığı ve kendisiyle görüşmek isteyen kişilerin ilk önce silahlarını almayı emretmişti.

Çadıra çekik gözlü, beti benzi atmış, solgun, bir sarı yiğit girdi. Görünüşü adam öldürmüş biri gibi soğuktu. Esirkegen’in vücudu birden titremeye başladı.

— Esselamunaleyküm, ağa sultan.

— Vealeykümselam, Söyle yiğidim.

Konırkulja ile Esirkegen’in gözleri birden yiğidin kemerine ilişti. Elbisesi kötü olmasına rağmen, kemeri çok güzeldi. Ayrıca kemerin üstüne takılı bir kutu, okluğu sol tarafına kayıp gitmişti.

— “Kendi nerede?” dedi Konırkulja aniden karşısında duranın Ojar’ın gönderdiği adam olduğunu anlayarak.

— “Kendi Baytabın’ın ordusunda. Gelemedi. Kenesarı...” diyecek oldu ve “bunların önünde söylemek olur mu” dercesine Esirkegen’e baktı ve susuverdi.

— Söyle. Bu çocuk bizim adamımız.

Kenesarı iki bölük askerini yola çıkarttı. Birini Ağıbay, diğerini Baytabın yönetiyor. Ağıbay’ın bölüğü şu anda Karajar derbentinde. Sabaha Karkaralı’ya geçmek üzere! Ağa sultan Jamantay’ın etraftaki at sürülerini çalıp gidecek! Kene ona çarın tarafına geçti diye çok kızgın.

— Peki Baytabın’ın bölüğü nerede? Onun istikameti ne tarafa?

— Ben Ağıbay’ın bölüğündeyim. Batır önümüzü yoklayıp gel diye gönderdi... Ama Baytabın’ın bölüğü daha geride. Galiba bugün geceleyip, şafakta oraya ulaşacak. İstikameti sizin obanız. Keneken onu Konırkulja’nın kalan malını yağmalayıp gel diye gönderdi.

Konırkulja sap sarı kesildi.

— Kaç kişiler?

— Her birinde yirmi beş mızraklı.

— “Tamamı bu mu?” Konırkulja sinirlendi. “Baskına gelmişler tamamen! Hadlerini bildireyim artık. Ağıbay’ın bölüğü Karajar derbentinde mi demiştin?”

— Evet, bugün gece orada atlarını dinlendirecek. Sabah Karkaralı’ya geçecek...

— “Tamam” dedi. Konırkulja, ardından dışarıda duran hizmetkarına seslenerek, “Asılkerey’i çağır” dedi. Konırkulja yeniden sarı yiğide döndü. “Baytabın benim sürülerimin nerede olduğunu biliyor mu?”

Esirkegen bu konuşmanın asıl fikrini hemen anladı. “Bu adam kimmiş? Baytabın’ın bölüğünde Konırkulja’nın gözü kulağı olmuş.” Yine de “Bu adam kim?” sorusuna takılıp kalmadı. Sessiz sedasız dinledi.

— O zaman benim sürümün nerede olduğunu tahmin edemedi Baytabın. Konırkulja’nın menderesteki saklı sürüsünü hiç kimse bilmiyordu diye düşünmüş olsa gerek.

— Esil’in Ertis’e doğru kıvrıldığı yerde yani...

— Vay babsının canına..., hepsini biliyormuş demek ki

— Bu kişinin bölükten ayrılmadığı için bana size söylemem için başka bir sırrı daha var...

— Neymiş bu kötü haber?

— Bu obanın çevresinde sizi gözetleyen Ebdivakit adlı Kenesari'nın bir adamı dolaşiyor. Ona sizin başınızı almak emredilmiş.

Konırkulja o anda hepten dehşete düştü.

— Hangi Ebdivakit?

— Önceden sizin hizmetkarınız olan. Gümüş adlı kızın... Semen sırttı, “Yaramazlık yapıp... halledivermişsiniz gibi...”

Yerin kulağı vardır, Konırkulja'nın Gümüş'e ettiği kötülüğü Esirkegen de duymuştu. Öz kardeşi kirletilmişcesine, içten içe çok kızmıştı. Çünkü geçen yıl okumaya giderken, hayvanların başında duran Ebdivakit'in çadırından su içmişti. Orda Gümüş'ü de görmüş. Genç kızla bir süre konuşmuşlar, sohbet etmişler. Onun iyiliğinde hayran kalmış. O Gümüş'e Konırkulja'nın yaptığı kötülüğü duyduğunda Esirkegen, ağa sultan tam o anda eline geçse içinden karnını tekmelemek istercesine kızmış. İşte o Konırkulja burada. Onun midesine tekme atmak bir yana kendi onun mektupçusu olup halka yapacağı ihanete de yardımcı oluyor. Esirkegen Konırkulja'ya küfür ederek kendi kendini zor zabtetti.

Konırkulja bir şey söylemek üzereyken, çadıra ağa sultanın ordu komutanı, uzun boylu, kara bıyıklı Asilkerey girdi.

Ağa sultan Semen'in dediklerinin tamamını söyledi ve planını özetleyerek emir verdi.

— Ağıbay'ı Karkaralı'ya geçirmeden, konakladığı yerde güneş batarken saldırmak gerek. Bizim yaptığımız iyiliği bu yiğit Jamantay'a söyler. Bu da artık yürüyüp gider. O Esirkegen'i işaret etti. “Obasının etrafına düşmanın geldiğini haber ver. Sonra sen git askerlerle Baytabın'ı menderesin ağzında bekle. Birini sağ bırakmadan yok et. Onu hallettikten sonra bizim obanın etrafını tamamen didik didik et. Beni öldürmek için gezinen Ebdivakit köleyi dönüp gelince yakalayıp, zincire vur. Cezasını geldikten sonra ben vereceğim.”

— “Obanın sınırına düşman geldiğinde...” Asilkerey sırtarak konuştu, “belki de siz ölmüş olursunuz...”

— “Düşman sınıra bugün ulaşır mı?” Konırkulja komutanın sözünü beğenmedi. “Yirmi adama gücünüz yetmezse, ne diye at binip, silah kuşanıp geziyorsunuz?” O “Ebdivakit gözetlemekte” şeklindeki sözden korkmuştu. “Ben geldiğimde o iti adamlarım yakalar, o zamana kadar gizlenmek uygun olur.” şeklinde karar vermişti. O nedenle ağa sultan Ombı'ya derhal hareket edip, kalabalık Rusların arasına karışmayı doğru buldu. “Bizim Ombı'ya hemen gitmemiz gerek” dedi ordu komutanına. “Orada bizi bundan daha zor bir iş beklemekte.”

Konırkulja, bütün yetkileri Asilkerey'e yükleyip yola çıktı. Yol boyundaki şimdilik Kenesarı'nın eline geçmeyen zengin obalarda atlarını değiştirip, dörtnala giderek üçüncü gün şafak sökerken Ombı'ya ulaştı.

Konırkulja bu şehre birkaç kez gelmişti. Önceden burada nice güzel günleri geçmişti. Yüce Çar'ın en yüksek makamlarındaki değerli adamlarının pek çoğu ile karşılaşmış. Ağa sultanın aklında bu tür karşılaşmaların ikisi sonsuza dek unutulmayacak şekilde kalmıştı. Biri 1829, yani Kazaklara göre Sığır yılında, Ombı şehrindeki tercümanlar okulunun kırkinci yıl kutlamalarına adanan görkemli akşam. Orada Sibirya Kazakları hakkında kurallar çıkartan çarın sağ kolu Speranskiy de vardı. Geniş salonda çalan orkestra, danslar, eğlenceler... Konırkulja'ya ilk olarak rus memurluğu yani kurmay yüzbaşı unvanının verilmesi burada olmuştu. Bu olayın üzerinden dokuz yıl geçmişti. Şu anda o yarbay. İkinci olarak unutamadığı gün, geçen yılki güz. O gün bir ucundan diğer ucuna tay koşturacak kadar büyük bir dört katlı beyaz binada Ombı'da askerî okul açıldı. Bu şölene de Kazakların ağa sultanları, önde gelen soyluları çağırıldı. Şölenni Knez Gorçakov verdi. Diğer ağa sultanlara göre Knez, Konırkulja ile farklı ilgilendi. Dansların hiç durmadığı, ihtişamlı, büyük salonda sağdan soldan sohbet eden, kuğular gibi salınan Rus asilzadelerinin hanımları ile düzgün ve şık giyimli Rus memurlarının önünde Gorçakov, onu koluna girmiş. Diğer ağa sultanlar kıskançlıklarından çatlamışlar. O gün Gorçakov ona:

— “Aşağı yukarı bir yirmi beş yılda Kazakların oğulları ve kızları da bunlar gibi olur.” demiş ertaftaki hanımları ve memurları göstererek.

Sarı bozkırda göçüp duran Kazaklar yirmi beş yıl içinde bunlar gibi olur şeklindeki Knez sözüne Konırkulja şaşırılmış. Bu şaşkınlığını gizlemeden:

— “Eğer Kazaklar bunlar gibi olmak istemezse ne yapacaksınız? diye sormuş.

— “O zaman, ayıyı akıllandıran sopadır, atasözünü duydunuz mu? Vatanından, beyliğinden ayrılan Kazak söylenilenle ikna olmazsa nereye gider? Zorla ikna ederiz. Sırtına kamçıyı vurup, sabana koşup, toprağı sürmeyi öğretiriz. Elini ayağını bağlayıp kiliseye sokarak, yüce İsa'ya vaftiz edilmeye mecbur ederiz.” şeklinde Gorçakov hiç düşünmeden cevap vermiş.

Gorçakov'un bu cüretkar, doğrudan cevabı Konırkulja'nın hoşuna gitmiş. “Beni han etsinde, sıradan Kazakları pişirip yesin. Bundan bana ne? Peki sonra...” Ağa sultan düşüncelere daldı. “Bu baskılardan ne çıktı? Arka Kazaklarının yarısına yakını bu zorluklara dayanamayıp isyan etmedi mi? Tamam, Kenesarı'yı dağıtırız, ama Kazaklar Gorçakov gibilerin dediklerine razı olup, sürülmeye kolaylıkla imkan verir mi acaba?”

Konırkulja'nın aklına daha başka bir olay geldi. O zamanlar Konırkulja genç. Tobıl şehrinde 1789 yılında tercüman yetiştiren okul açılmış. On beşinde buraya gelmişti. Onun önüne babası Kudaymendi, Hristiyanlığa geçen bir Tatar'ı kiralayıp Konırkulja'ya yarım yamalak Rus alfabesini öğretmiş. Bu Hristiyanlığa geçen Tatar öğretmeni ilgi çekici bir adam

çıkmişti. Kudaymendi Bey'in oğlunun kim olacağını nereden bilsin, Konırkulja'nın yanmış bir kütük gibi koyu kahverengi, koca kafasını okşayarak: "Oku, oku, Kazak çocuğu. Rus dilini öğrenmeyen yiğit olmaz. Şimdi 'puşka'sı geliyorsa, sonra Puşkin'i gelir, bize güneş Rus kültürü ile doğar." demekteydi.

Elbette, Konırkulja o zamanlarda "puşka'nın top olduğunu anlasa da, Puşkin'in kim olduğunu anlamamış. Ancak beş yıl geçtikten sonra gidip Puşkin'i de öğrendi. Ancak o zaman da, Kazak bozkırında sözünü geçirtmek için kendisine Puşkin'in değil, puşkanın gerek olduğunu anladı. Bu nedenle onun, Gorçakov'un "Ayıyı akıllandıran sopadır, Kazak halkını da zorla yola getiririz." şeklindeki sözleri gücüne gitmemiş. Kendi dileği ile Gorçakov'un isteklerinin aynı olduğunu anlamasıyla Kazak bozkırına topların daha çok gelmesini uygun görmüş.

"İşte şimdi kendi de bu dileğin ardı sıra gitmiyor muydu?" Ağa sultan derin bir iç çekti. "Evet, evet, Karaötkel Kalesi'ne bu toplardan daha çok getirilmesini isteyecek. Peki ya bu isteğini vali yerine getirir mi acaba? Yapması gerekir, Çünkü ikimizin hayali de yolu da aynı."

Gerçekten de bu dönem şu iki rezil dileğin son derece denk geldiği bir dönemdi.

Konırkulja'nın aklına birden babasının anlattığı eski bir menkıbe geliverdi. "Dünyada ne güzeldir?" diye sormuştu Cengizhan bir gün yaverlerine ve soylulara. Bir yiğidi: "Dünyada kartal uçurup, tilki avlamak güzeldir." Bir başkası: "Aşık olduğun güzeli sarmak güzel." Üçüncüsü, "Altın tahta oturup yurda emirlerini vermek güzeldir." demişti. Bunun üzerine Cengizhan: "Hayır, bilemediniz. Düşmanımı önüne katıp sürükleyerek, kadını, kızını bağrına basıp, kucaklayıp, malını mülkünü talan edip almaktan daha güzel hiçbir şey yoktur dünyada." demiş. Bu menkıbeyi hatırlayan ağa sultan hırslanarak, birden sayıklamaya başladı: "Ezeli düşmanım Kenesarı'yı ayaklarımın altına alıp, hanımı Künimjan'ı bağrıma bir bassam, bugün ölüp gitsem de gam yemem."

İki tarafı birden karışık ağaçların büyüdüğü caddeden Konırkulja şehrin dışına ulaştığında nereye yerleşeceğini düşünüp birden durakladı. Karşısında minare, Ombı Müslümanlarının camisi, onun beri tarafında Gabdırahmanulı Muhamed Şarif Ahund'un kızıl kerpiçten yaptığı büyük saray. Yolun tam kaşısında, sol tarafta olağanüstü şatafatlı, dört kubbeli, başlarında altın kaplamalı kubbesi olan büyük kilise, ondan daha solda, meydanının beri tarafında karşısına daha az söğüt dikilmiş genel valinin iki katlı beyaz evi, hükümet sarayı. Gök demir tepesinde Tatar kızlarının başlarına giydikleri takke gibi, zarif pencereleri dört yana birden açılıyor, dört köşeli, valinin çalışma odası... Altta birkaç basit, ağaçtan yapılmış yatak odası. Ondan biraz ötede kilise ile aynı sırada taştan, fırınlanmış kerpiçten örülmüş güzel, ihtişamlı iki üç katlı evlerin olduğu büyük şehir bulunmakta...

Konırkulja ahundun evine yerleşmeye karar verdi. Muhamed Şarif evindeymiş. İçtenlikle karşıladı. O gün Konırkulja ahunddan Ombı eyaletinin yöneticisi Talızıyn'in hasta olduğunu işitip, genel vali ile tek başına görüşeceği için sevindi.

Konırkulja'yı sabah genel vali çağırttı. Akmola Kalesi'ni Kenesarı'dan koruyamadığı için suçluluk duyan ağa sultan korkup, valinin hükümet sarayına Muhamed Şarif'i de alıp gitti. Ancak Gorçakov yalnızca Konırkulja'yı kabul etti. General'in yaveri, uzun boylu düdük, "giriniz" dedikten sonra, kabul odasının siyah deri ile kaplı kapısını ağa sultan korkuyla açtı. Oda kendisine önceden tanıdıktı. Kırk kulaç genişliğinde büyük bir salon. Sarı safyan deriyle kaplanmış, arka ahşapları oymalı yumuşak koltuklar. En dipte yeşil çuha örtülmüş, oymalı büyük masa. Yanında Çar I. Nikolay'ın albay rütbesine yükseldiğinde çekildiği fotoğrafı. Süslü tavandan aşağı doğru sarkan parlak bakır saplı şamdanlık avizeler... Masanın üstünde altın yumurta gibi mürekkep kutusunu pençeleri ile tutan, iki kanadını açmış siyah mermerden yapılmış iki başlı simurg kuşu. Gelen kişinin aklını alayım dercesine general, simurg kuşunu kapıya bakacak şekilde koymuş. Eğer muhalefet edersen, tırnakları hançer gibi, kana susamış, heybetli kartal "tiz bir sesle" yükselip, saldıracak gibi duruyor. Büyük salonun içi ne kadar kasvetliyse, kuşun yüzü de o kadar soğuk. Sahibi zayıf bir kişi değil. Rus çarlığının Sibirya'daki ateşler saçan eli kanlı celladı.

Ev sahibi Knez Gorçakov, Batı Sibirya'nın genel valisidir. Kirpi gibi dik, kısa saçlı, dik burunlu, sarışın, soğuk benizli bir adam. O, Konırkulja'yı masanın arkasında, Çar I. Nikolay'ın resminin altında ayakta kabul etti. Ne kendisi oturdu ne Konırkulja'ya otur dedi. Başını öne eğdi. Ağa sultana birden "Kazak bozkırında olup biten karışıklıklardan sen de sorumlusun." dercesine bir soğukluk gösterdi. Konırkulja içinden telaşlanmaya başladı. "Tamam, beni gelmeden önce neden izlediğini anladım, savaşmakmış niyeti, sadece savaşmak olsa yine iyi..."

— "Yarbay Kudaymendioğlu'nu Ombı'ya boşuna gelmediğini bilip çağırttım." dedi Gorçakov söze resmi şekilde başlayıp. "Kazak bozkırında devam eden kargaşanın durumu tarafımızdan her şeyiyle biliniyor. Horunjiy Karbişev Akmola Kalesi'nden nasıl ayrıldıklarını bildirmiş. Çar hazretleri önünde görevlerinizi hakkıyla yapamadığınız için sizi mahkemeye çıkarmak lazımdı, bir defalığına affettik. Şimdi bizden ne istiyorsun, onu söyle. Ayrıca kısa olsun. Uzun hava dinlemeye vaktim yok.

Knez o anda gerçekten acele etmekteydi. Genel vali köpek seven bir insandı. Geçen yıl Londra'dan isteyerek aldırıldığı İngiliz setter cinsi dişi köpeği dünden beri hastaymış. Tomski'den özel olarak çağırılan veteriner Ombı'ya daha henüz gelmişti. Onu köpeğine bizzat kendi getirip göstermek istiyordu. Knez onun için aceleliydi. Sevgili köpeği hastayken Kazakların bir ağa sultanı ile gevezelik edip, vakit geçimeyi doğru bulmadı. Bu yüzden genel vali sohbeti doğrudan kesti. Böylesine kısa bir görüşmeyi beklemeyen Konırkulja şaşakaldı. Gorçakov hiç konuşmadan çekip gider diye korkup:

— “Genel vali efendimiz” dedi ağa sultan gelme maksadının özünü söyleyerek! “Kenesarı günden güne güçlenmekte. Bu yıl kışın onu yok etmezsek gelecek yaz daha da güçlenmesi mümkündür.

— Nasıl?

— Torgay kıyılarını yer tutan kalabalık Kıpşak ve Irgız Elek ve Embi nehirlerinin çevresindeki Küçük Cüz’ün pek çok boyunun ona katılma tehlikesi var. Böyle olursa bütün Kazakların Kenesarı’nın bayrağı altında toplanması mümkündür.

— “Böyle ahmak bir halk görmedim” dedi Gorçakov tebessüm ederek.

— Rus Çarlığı artık Kazak ülkesinde yerini sağlamlaştırmadı mı? Önemli görülen bölgelerin tamamında da biz kendi kalelerimizi, uç karakollarımızı inşa ettik. Artık çar askerlerini buradan bir Kenesarı değil, bin Kenesarı bile kovamaz. Abılay zamanındaki gibi değil, artık Kazak topraklarına karşı Rus Çarlığı’nın siyaseti değişmiştir. Bunu aptal Kazaklar bilmez mi? Peki ya senin Kenesarı’nda akıl olsaydı, Kazak halkına değil, Rus Çarlığı’na yakınlık gösterip, bize baş vurma gerekebilir mi! ‘Rus Çarlığı’na himaye statüsünde tabi olmaya itirazımız yok, ancak bizim birliğimizi koruyup siyasi irademize, toprağımıza müdahale etmeyiniz’ diye o bana birkaç defa mektup yazdı. Böyle bir deliyi daha önce görmedim! Çar hazretlerine tabi olmak demek, siyasi özgürlüğümü kaybettim demek değil mi?! Bu nedenle ben bizim barış ortamımızı bozan adamlarla anlaşma yapmayı kendime ar edip ve çar hazretlerine eli kolu bağlı tabi olmaktan tamamen farklı bir şart koymasına hiçbir umudu kalmasın diyerek mahsus mektuplarına cevap vermedim.

— Doğru yapmışsınız, vali hazretleri.

Gorçakov önünde duran Konırkulja’yı adam yerine koymuyor. Süsecek boğa gibi başını yere eğip, fikirlerini açıkça söylemekte.

— Biz Kazak topraklarını yalnızca sömürge olarak görüyoruz. Eğer kim bunu kabul etmezse, ona silah zoruyla kabul ettiririz. “Teba halk ile anlaşmanın en uygun yolu, onları korkutup ele geçirmektir.” Bu düşüncüyü Savunma Bakanı Çernişev Mirza da onayladı.

— Bizim de dileğimiz bu değil mi? Ama silahlı gücü bir an önce çıkarsanız diyoruz.

— “Kenesarı isyanını kökleriyle birlikte kurutmak üzere şu anda özel bir hareket planı hazırlanmakta, çok geçmeden silahlı bir güç de çıkarılır. Kazak bozkırı Kenesarı’nın çapulcularından da temizlenir.” dedi Gorçakov. Birden genel valinin aklına hasta köpeği geliverdi, o artık iyice acele etmeye başladı.

— Başka meselelerinizi bölge yöneticisi Talızıyn Mirza ile konuşunuz. Hoşça kalın.

Konırkulja boynunu bükerek evden çıktı. Hasta yatan Talızıyn'in dairesine gidip, üç gün sonra vatanına döndü.

Ağa sultan bu kez Talızıyn'den yardım için hepi topu yüz asker almış olmakla birlikte, gelecek yaz Kenesarı'yı kesin olarak yenecek kalabalık bir ordu çıkarılacağını duyup, birden keyfi yerine geldi. "Kış da gelip çattı, ama Kenesarı kışın saldırmaz. Birkaç birliğe şu yüz askerle benim kendi gücüm de yeter". Ancak ol şehrinin sınırlarına ulaşır ulaşmaz birkaç gün önce Ağıbay ve Baytabın'ın obasını yağmalayıp, otlaktaki bütün hayvanlarını alıp götürdüklerini duydu.

Olay şöyle olmuştu.

Esirkegen genç de olsa akli erken olgunlaşmış bir yiğitti. Şehirde Rusça okuyup, okuma yazma öğrenip gözü oldukça açılmıştı. Kendisiyle aynı okuldaki bazı çocukların "otlağımıza bu yıl askerler kale kurmuş, artık obamıza çöle göçmek düşer" şeklindeki sözlerini işitip, artık çarın sömürgecilik siyasetinin eline kolayca düşmeyeceğini anlamaya başlamış. Bunun üstüne Kenesarı ile onun adamları hakkında işittikleri kahramanlık hikayeleri de genç delikanlının hoşuna gitmiş. Özellikle Şubırtpalı Ağıbay Batır hakkındaki efsaneler her zamanki gibi kanını kaynatıp, hayallerine ateşler saçıyordu. Ağıbay'ın böyle gözü pek yiğitliğinden gurur duymasının bir nedeni de Şubırtpalı ona akraba bir boydu. Artık bu Ağıbay'ın başında bir tehlikenin döndüğünü anlayıp ne yapacağını bilmeden, iyice huzursuzlanmıştı. Böyle olsa da dayı kızının obasında artık yatıp durmanın uygunsuz olduğunu anlayıp Konırkulja'nın Ombı'ya sefere çıkmasıyla o da arkadaşlarını toparlayıp kendi yurduna dönmüştü. Bunlar obanın dışına çıkar çıkmaz önlerinden bir tavşan oyuğuna doğru sıçrayarak yöneldi. Hemen çılgın genç yiğitler o tavşanı kovalamaya başladı. Esirkegen'in atı diğerlerinin atından daha çevik olduğundan arkadaşlarının geçerek, tavşanı tek başına kovaladı. Sonunda tavşan Esil kıyısındaki gür ağaçlıkların içine girip kayboldu. Ancak Esirkegen tavşandan uzaklaşmasıyla, bir top çalının dibinde gece boyu Konırkulja'nın obasını gözetleyip, şimdi dinlenip uyumakta olan Ebdivakit'in tam önüne çıktı... Yeri titretip gelen at sesinden Ebdivakit korkup uyanarak yanındaki güzüne sarıldı. Aniden duraklayan Esirkegen selam verip kendisinin düşman olmadığını söyledi. Ebdivakit genç yiğidi benzetir gibi olup, tanımış gibiydi. "Ha... Masan Bey'in neslinden gibisin... İyi bir sülaledensin demek sebdeb zarar gelmez" dedi. Bu adamın kim olduğunu anlayan Esirkegen kendisinin sabahki sarı kafadan duyduğu sözü, Ağıbay'ın sürüsünü Karajar geçidinde konkladıkları yerde basın diye adamlarına Konırkulja'nın emrini gizlemeden söyleyiverdi. Sözü'nün sonunda: "Yanımda yoldaşlarım var. Benim dönmem olmaz, siz Ağıbay Batır'a yetişin. Ayrıca Baytabın'ın ordusunda Konırkulja'nın adamı var, onu da göz ardı etmeyiniz. Siz de dikkatli olun, obayı gözetlediğinizi Konırkulja'nın adamları biliyor". dedi. Esirkegen duyduklarını anlattığı sırada ovada yoldaşları da göründü. Genç yiğit, Ebdivakit onlara görünmesini diye, arkadaşlarına doğru atını koşturdu.

Konırkulja'ya giden yiğidin tipini sormayı akıl etmediğine pişman olup, Ebdivakıt, Esirkegen gider gitmez çok geçmeden sık ağaçlıklar içindeki bağlı atına binerek Karajar Geçidi'ndeki Ağıbay'a yöneldi. Ağıbay o gün etrafı kolaçan etmek üzere dört adam gönderdiğinden, hangisinin Konırkulja ile haberleştiğini bilmeksizin, çaresiz Karajar'dan aceleyle hareket edip gün batarken Baytabın'ın ordusuna katıldı.

At binmede mahir elli yiğit şafak sökerken menderesteki ağa sultanın at sürüsüne saldırdı. Akılak'ını koşturan Ağıbay ve Serkasan'ını seğırten Baytabın'a kim dayansın, iki yiğit daha ilk saldırıda gürzlerini sağlı sollu sallayıp karşı koyan Konırkulja'nın yüz askerinin on kadarını birden yere devirdiler. Bu sırada peşlerindeki elli yiğit de yetişti. Yalnızca altındaki atının ayağı köstebek inine takılıp, aksayarak gelen Ojar sonda kaldı. Kenesarı'nın savaşa iyice alışan yiğitlerine doğrusunu söylemek gerekirse ağa sultanların askerlerinin dayanması görülmüş şey değildi. Bu sefer de öyle oldu. Göğüs göğüse gelip mücadeleye başladıklarında Ağıbay'ın gücü yetmedi, Asilkerey'in birkaç güçlü askeri gürzle yere devrildi. Ancak çok geçmeden birkaç at seğırtip çıkıverdi. Sultan askerlerinin daha savaşmadan birlikleri bozuldu. Çok geçmeden onlar çil yavrusu gibi kaçmaya başladılar.

Kendi birliklerinden yalnızca on kadar askerin yaralandığı Ağıbay ve Baytabın otlaktaki at sürülerinin bir tekini bile bırakmadan önlerine katıp yurtlarına doğru yola çıktılar.

Bütün malını kaybeden Konırkulja çok üzüldü. İssız br yerde atının yelesini tutup ağladı. Malsız ağa sultan olarak tahtında uzun süre oturabilir mi, özellikle bu tehlike yüreğini zehir gibi acıttı. Sadece mücadelede hizmetçi Ebdivakıt'ın gürz ile öldürüldüğünü öğrenerek, gönlü ferahladı.

IV

Akmola, Aktav, Ortav kalelerini ele geçirdiğinden beri Kenesarı'nın morali yüksekti. Bunun üstüne şansı yaver gidip Ağıbay ve Baytabın Batırlar güçlü düşmanı Konırkulja'nın en son kalan üç bin atını ele geçirip geldi. Eski öç alınmış gibiydi. Ayrıca kahraman kardeşi Bopay, Sırımbet mecrasındaki Veliyhan'ın dul hanımı Ayganım'ın saray misali altı direkli çadırının küllerini savurup, hazinesinde basılmış keçesinden, tabaklanmış derisine kadar hiçbir şey bırakmadan alıp gelerek dedelerinden kalma öcü de aldı. Artık Kenesarı sevinmesinde kim sevinsin? Allah baht verdiğiinden Akmola, Aktav kaleleri de çabucak alındı. Bu zaferlerin devamında, artık Karaötkel, Karkaralı, Kökşetav ve Bayanavıl bölgelerinin bazı obaları hep birden Kenesarı'nın yanına katılmaya başladılar. Elbette, bundan daha çok, Kenesarı'yi özellikle sevindiren Küçük cüzden gelen haberdı. O günlerde iki ay kadar Elek, Embi, Irgız ve Jem boyları arasında gezinen Taymas bir haberle dönmüş. Savaş denince canı giden Küçük Cüz'ün Jolaman Batır'ın yönettiği Tama, Tabın, Şömekey, Şekti, Törtkara boylarının pek çok obaları ile İman ve Jevke Batırların idaresindeki Torgay nehrinin kıyılarına yerleşik kalabalık Kıpşakların, Kenesarı'nın isyanına katılacağız diye hazır beklediklerini söylemiş. Ayrıca Orta

Cüz ile Küçük Cüz'ü toplayıp Çar'a karşı çıkmak için, Kenesarı'nın buraya doğru, Torgay nehrinin kıyılarına göçüp gelmesini rica ettiklerini de ulaştırmış. "Eğer Hokand Hanlığı'na karşı Sır boyunda bağımsızlık mücadelesi veren Nurmuhamet'in oğlu Jankoja'nın yönettiği Küçük Cüz'ün bir tebasını, Atırav'ın güney yamaçlarındaki Aday'ı, hâlen Şegen Bey'in sınırlarına dâhil olan Argın'ı kendi safıma çekebilirim bütün Kazakları birleştirmem içten bile değil.", diye düşünmekteydi Kenesarı... Taymas'ın iyi haberler getirmesinden beri bu düşüncesine iyice bel bağlamaya başlamıştı. Bu nedenle Kenesarı'nın son zamanlarda yüzüne renk gelmişti, etrafına gülücükler saçıyordu. Ancak tebası olan boyların bazen konak yerlerinde, yaylalarda, otlaklarda yaptıkları birkaç ufak tefek kavga ve çekişmeler huzurunu kaçırıyordu. Fakat bu da çok uzun sürmeyen meselelerdi. Kısaca belirtmek gerekirse, hiçbir olumsuzluk yok gibiydi. Ne yazık ki bu çok uzun sürmedi. Ülkenin başkanı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmışcasına son zamanlarda somurtmaya başladı. Onun bu derece değişmesinin sebebini mektupçusu ve danışmanlarından biri olan Jüsip-İyosif Gerburt her ne kadar farketse de bulamadı. "Acaba kısa zaman önce gerçekleşen Navrızbay'ın düğününde gizemli birşeyler mi oldu?" diye düşündü. Bundan bir hafta önce, Baytabın, Konırkulja üzerine sefere gittiği zaman Navrızbay ile Akböken'in düğünü olmuştu. Düğünü Kenesarı düzenlemişti. Ozan sözüyle, pehlivan güreşiyle beye yakışanı yaparak halkın gönlünü kazanmıştı. Hâl böyleyken, tuzu kuru, keyfi yerinde olan Kenesarı birden değişti. Beyin moralinin değiştiği yüzünden belli olmaktaydı... Çünkü sultan birşeylere üzülse, canı sıkılsa, ne yapacağını bilemeden dara düşse, hiç kimseye konuşmadan yüzünü asar, sır vermeyen derin sular gibi dinginleşirdi. Her ne olursa olsun başında dönen belaların korkarak da olsa üstüne giderdi. Böyle olsa da o, ecel karşısında tek başına değildi, peşi sıra gelen hizmetkârlarını da emrindeki askerlerini de kardeşlerini de saklayamaz, hiçbirini koruyamazdı. Bu Kenesarı'nın içindeki endişelerin, canını acıtan ağır sırra çözüm bulamamasının verdiği eziyetin en açık göstergesiydi. Kenesarı böyle bir ruh halindeyken kimseye dalkavukluk etmez, kimsenin gönlünü hoş tutamazdı. Kenesarı bugün de işte aynı hâllerdeydi.

Güneşin batmaya başladığı vakitlerdi. Sürülerin gürültüleriyle oba her günkü gibi allak bullak. Obanın dışında üflenen kuray sesi, tepelerden aşarak içini çeken çobanın türküsü batmaya yüz tutan güneşe kötü haberler verircesine bambaşka dertli, kederliydi.

Japar, Tayşık, Ahmet, Omar, Ospan, Evbekir, Sızdık, Jekey adlı sekiz oğlundan biri olan beş yaşındaki Sızdık'ı yanına alıp Kenesarı ak otağından çıktı. Üstünde deve tüyünden hafif bir cepken, küçük kasaturalı deri kınlı belinde gümüş kemer. Sızdık doğan misali ele avuca sığmaz, Kenesarı'nın hık demiş burnundan düşmüşçesine sarışın bir çocuk. Babası onu diğer oğullarından çok sever. Afacan, küçüklüğünden beri gözü pek, bıçaklara ve sopalara meraklı.

Kapının ağzında duran Jüsip'i gördü ve:

— “Jüsip ağa” haydi, obanın dışına çıkıp biraz dolaşip dönelim” dedi Kenesarı koyunlara binip oynamak isteyen Sızdık’ın elinden tutup bırakmadan.

— Olur.

Düşman üstüne sefere çıkmadığında, Batırmurat oba içinde Kenesarı’yı korumazdı, bu durumda sultana hizmet eden ve koruyan Karaüvlek’ti. O, obanın dışında nöbetteyken gitmekte olan bu üçünü gördü ve sessizce takip etmeye başladı.

Kenesarı’nın oğlunun elinden tutup bırakmayarak yürüdüğünü fark eden Jüsip arkalarındaki baş celladı görüp birden ne yapacağını bilemedi ve kalbi yerinden çıkacakmışçasına çarpmaya başladı. “Eyvah, bu çocuğun ne günahı var?.. Karaüvlek boş yere takip etmiyordur...”

Bu üçü kara çuha gibi toprağı olan vadinin yakasındaki bir tümseğin üzerine çıkıp durdular. Kenesarı daha gerideki Karaüvlek’i elini sallayarak çağırırdı ve belindeki gümüş hançerini çekip:

— “Ucu yukarı bakacak şekilde şunu şu toprağa sapla” dedi.

Hizmetkâr, Kenesarı’nın söylediği gibi yapıp elmas hançeri yalnızca ucu kalacak şekilde düz toprağa sapladı.

Kenesarı o anda oğluna dönüp:

— “Yiğit olmak istiyor musun Sızdık?” dedi. Çocuğun gözleri birden parladı.

— Narızbay ağabeyimden de hünerli bir yiğit olacağım.

— O zaman hemen gel, şu keskin hançerin üstüne yat! Eğer korkmazsan bir yiğit olacaksın.

Çocuğun gözünde aniden korkarcasına bir bakış peyda oldu ve hemen geçti.

— Gövdeme batmaz mı bu hançer?

— Yiğit olacak adam gövdeme hançer batacak diye korkar mı?

Sızdık döndü ve koşarak denilen yere geldi. Jüsip’ten terler boşanıyordu. “Vay be, böyle taş kalpli bir baba olabilir mi? Beş yaşındaki çocuğun yiğitliğini yalın hançerin üstüne yatırarak dener mi bir insan? Bir aksilik olursa ne yapacak?.. Hayır, çocuk buna cesaret edemez!”

Sızdık ağır adımlarla, başını asla yerden kaldırmadan gitmekteydi. Kenesarı ani bir hareketle hançerini çekip aldı ve yerini sanki hançer varmış gibi kabarttı. Jüsip şöyle bir derin

nefes çekti. “Şuna bak yahu, her ne kadar taş kalpli olursa olsun, baba dediğin göz göre göre öz evladını bıçakla öldürür mü! Şimdi anladım. Yine de çocuk için bu büyük bir sınavmış. Babanın merhametsiz olduğunu biliyor, gerçekten cesaret edip de hançerin üzerine yatar mıydı? Eğer yatmazsa, elbette, Kenesarı için bu çocuğun hiçbir kıymeti kalmaz. Böyle bir çocuğu o evladı olarak kabul etmeyebilir. Halkın niye ‘sultan tohumu kurt tohumundandır’ dediğini şimdi anladım. Bunlar yanlarında yalnızca güçlüleri barındırırlarmış...”

— “Tamam, Sızdık” diye bağırdı Kenesarı. “Haydi koş!”

Çocuk derhal döndü ve koşmaya başladı. Durmaksızın, sanki akranlarıyla yarıştıymışcasına koşturup gidiyor. Jüsip dikkatle izlemekte, bir yere dayanarak hançer sokulup kabaran yerin mesafesini tahmin etmeye çalıştığı sırada gözünde endişeli bir bakış belirdi ve aniden yığılıp kaldı. Kendisinin bu küçücük korkaklığına kızarcasına iki gözü yeniden kor gibi parlayıp yerinden çıkacak gibi oldu. Şu koşturmakta olan çocuk hançerin gömüldüğü yerin tam üstüne bütün bedeniyle yattı. Yattığı yetmezmiş gibi bir iki defa da sağ sola debelendi. Kenesarı oğlunun yiğitliğine razı olduğunu gizlemeden yanına geldi. Ancak sevip okşamadan, yalnızca parmaklarıyla yüzünden bir iki defa okşayıp:

— “Annenin yanına git” dedi.

Sızdık sağlam bir kementten kurtulan tay misali obaya doğru zıplayarak koşturmaya başladı. Kenesarı’nın hilesini anlayan Karaüvlek de o anda obaya doğru yöneldi. Tepe başında yalnızca sultan ve mektupçusu kaldı. Jüsip kendini tutamayarak:

— “Tam bir bozkurt olacak!” dedi seğirtip koşturmakta olan Sızdık’ın arkasından bakarak.

Kenesarı kıs kıs güldü.

— Neden güldünüz?

— Ben de Sızdık’tan çok umutluyum. Diğer çocuklarım bir yana Sızdık’ım bir yana. Ama gülmemin sebebi şu: Abılay atamın düşünüyorum Ozan Bukar’ın sözü aklıma geliverdi. Senin “Sızdık bir bozkurt olacak.” sözün ozanın söylediğiyle tam da denk geliyor...

Jüsip-İyosif Gerburt Kazaklar arasında türlü efsanevi, feraset dolu sözlerin çok olduğunu eskiden beri bilmektedir. Ayrıca onları hevesle dinlemektedir. Denk geldiğinde yazıya da geçirirdi. Bu kez de böyle bir hadisenin gerçekleşeceğini anlayarak çok sevindi. Bey neslinden olanların kendi sırlarını başkalarına çok anlatmadığını bilse de:

— “Hangi düştten bahsediyorsunuz? Ozan Bukar ne demiş acaba?” dedi sultanın ağzından laf almak isteyerek.

Kenesarı hiç nazlanmadı, hikâyesine başlayıverdi.

— Dedemiz Abılay'ı üç cüzün mübarek aksakalları boz kırsığın sütüne daldırıp, ak keçeye sararak han kıldıkları günün gecesinde o, tuhaf bir rüya görmüş. Ozan Bukar'dan bunun yorumunu sormuş...

“Altımda Jalınkuyruk küheylanım var. Sariarka'da dolaşmaktaydım” demiş Abılay Han. “Önümden bir arslan kaçiverdi, kovalayıp yetişerek, palamla karnını deşmişim, arslanın karnından bir pars çıkıp kaçmaya başladı. Parsı da kovalayıp yakalayarak midesinden deşmişim, karnından bir bozkurt çıkıverdi ve kaçmaya başladı. Kurdu da kovalayıp yakaladım, içini deştigimde ondan da bir kızıl tilki çıkıp koşmaya başladı. Kızıl tilkiyi de yakalayıp karnını yarıncı içinden kurt, karınca, kurbağa, çıyan, yılan, kertenkele dökülüverdi... Ama bunlar benden kaçmadı, hepsi birlikte kum gibi kaynarak gelip, atımın sağrısına yapışır sarılmaya başladı. Korkudan çığlıklar atarak uyanıverdim. Ozanım, bu düşüme yorumunu yapıver.” demişti Abılay Han.

O zaman Ozan Bukar şöyle yorumlamış:

“Jalınkuyruk'a binmen hanlık tahtına çıkmandır. Önünden arslanın kaçması senden arslan gibi heybetli bir oğlan doğacakmış. Ondan doğan çocuk da pars gibi güçlü, cesur olacakmış. Parstan doğan torunun da kurt gibi cesur yaratılacakmış. Kurdu oğlu, torununun çocuğu kızıl tilki gibi kendi zamanının kurnazı, yol yordam bileni olacakmış. Ancak kızıl tilkiden doğup her yana dağılan neslin kurbağaya çıyana, kurda karıncaya, yılana kertenkeleye benzeyip giderek küçülecekmiş.” demişti.

Eğer Abılay'dan doğan arslan babam Kasım Töre ise, ondan doğan parsa ben desek, benden doğan bozkurt da şu Sızdık değil mi? Deminki yaptığı iş Sızdık'ın bir bozkurt olduğunu göstermiyor mu? Sen de bunu hemen anlayıvermedin mi?

Kenesarı'nın o anda göğsüne bıçak saplanmışçasına aniden kalakaldı. “Peki o hâlde bozkurttan tilkinin doğması gerek ya, rüyanın yorumu doğru ise böyle olacak gibi... Siz buna inanıyor musunuz?” şeklinde bir soru sormaya Jüsip'in cesareti yoktu. O özellikle ta o zamandan, Sızdık'tan doğacak Jünis'in kızıl tilki gibi kurnaz olacağını nereden bilsin, ama ozanın Abılay Han'ın rüyasını bu şekilde yorumlamasına şaşırıp kalmıştı. “Rüyanın tabiri doğru. Kasım Töre bir arslan, ondan olan Kenesarı pars ve bu parstan olan Sızdık bir bozkurt olacaktı. Peki ondan kim doğacak? Gerçekten Ozan Bukar'ın dediği gibi işini halletmek için zamana uymayı beceren, dönecek bir kızıl tilki dünyaya gelecek mi acaba?” Jüsip'in düşüncelerini yine Kenesarı bozuverdi.

— “Haydi, Ozan Bukar'ın hikâyesini bırakalım” dedi o birden, çoktan beri içinde sakladığı bir sırrı açığa çıkarmak isteyerek tepe üstüne yan yatıp, sen de otur Jüsip, dedi. Ardından yine hikâyesini anlatmaya başladı. “Sen başka bir milletin oğlusun, Jüsip... Yaşın

küçük olsa da pek çok şey görüp geçirdin... Çarın sopasını Bölşe halkı, Kazaklardan önce yemiştir. Bu nedenle siz benden daha aydınınsınızdır... Aydın olmasan Rusya çarı seni şu itin öldüğü yerden bu kuru bozkıra gönderir miydi?

— Güç elinde olduğundan kendisine karşı olan adamı çar neden elinde tutsun...

— Evet orası öyle tabii... Ama ben seninle görüşmek istedim. Gerçek dost isen aklındaki gizlemeden söyle.

— Sorun. Yalan söylemeyeceğime yemin ediyorum.

— Hayır, yemin etmen gerekmez. Ben sana ant etmesen de inanırım. Öyle ki her ikimiz de Rus çarından kötülük görmüş insanlarız. Dileğimiz bir, niyetimiz bir, birbirimizi aldatmak istemeyiz. Söylemek istediğim... Sen farkındasın, Jüsip, bir kıvılcım çakabilirsen çara karşı bütün Sariarka ayaklanmaya hazır... İsyân ateşinin buradan yayılması mümkün...

— Doğru söylüyorsunuz.

— “Ancak biz de kuvvetleniyoruz. Eğer Orta Cüz tamamen baş kaldırırsa, ona Küçük Cüz de katılırsa... Buradan sınırsız bir güç çıkar. Böyle olsa da...” Kenesarı aklındaki söyleyemeden yeniden sustu. Ancak biraz sonra dayanamayarak, “bunun sonucu tamamen boş yere kan dökmek olmaz mı?” dedi. “Tamam, bütün Kazaklar birleştik diyelim, o zaman çara istediğimizi yaptırabilir miyiz?”

Kenesarı'nın bu kuşkularının boşuna olmadığını Jüsip hemen anladı. Özellikle bu yazın alınan zaferlerden sonra başka bir adam olsa, coşkunluğunun üstüne coşkunluk katardı. Ancak Kenesarı... Hayır, hayır, bu sıradan bir Kazak değil, onda bir halka baş olacak akıl var. Ah! Ne yazık ki! Halkı küçük memleketin saygın evlatlarının namı da küçük olur. Şu gür sakallı, çekik gözlü Kazak'ı, Avrupa memleketlerindeki komutanların hangisiyle karşılaştırırsan karşılaştırmayı yığıtlık ve yöneticilik bakımından onlardan geri kalmazdı, ancak işte küçük halkın oğlu... Ama toprağı çok... Bu geniş topraklara şu kadarcık halkını yerleştirmeyi bilmiyor mu? Bunların ölümü de aslında bu koruyup kolladıkları topraklarında saklı değil mi? Bugün ne yapıp edip sağ salim kalsalar da yarın tamamen burada yok olurlar. Çünkü bunlar sayıca az halk... Bunu neden anlamıyor bu zavallı? Dost acı, düşman tatlı söyler. Samimi bir şekilde sor, ne biliyorsam gerçekleri önüne sererim.”

— “Çara bütün istediklerinizi yaptırılmazsınız” dedi Jüsip Kenesarı'nın sözüne cevap olarak.

— Neden?

— Şu anki Rusya bundan yüz yıl önceki Rusya değil. Artık o, Kazak topraklarının üstüne tamamen abanmış. Teçhizatı da askeri de çok. Kazaklar her ne kadar cesur yürekli halk

olsalar da Rus çarlığına göre ejderhanın ağzındaki tavşan yavrusu gibidir, nasıl yutayım, ne zaman yutayım diye kendi bilir. Senin isyanına karşılık ayda beş yüz asker çıkarıp on yıl savaşmak da bir seferinde on bin asker çıkarıp bir ayda senin kökünü kurutmak da onun için farketmez. Aslında bugün Rus çarı senin isyanına gerçekten önem vermiyor, yaramaz çocuk oraya buraya koşturur sonra durur diye düşünüyor. Seni o, gerçekten tehlikeli bir düşman olarak görmüyor. Bu yüzden mektuplarına da cevap vermiyor. Her yönden seni yeneceğine çok emin.

— Ben de böyle düşünüyorum...

— “O zaman neden savaş açtın?” Kenesarı’nın gözü birden parladı.

— “Yani sen bana kesilmeyi bekleyen bir koyun gibi sessiz sedasız ölüver mi diyorsun? Hayır, ben böyle ölemem. Pars bir koyun değildir. Hiçbir şey yapamazsa düşmanına saldırıp ölür. Eğer ben Aşuvak, Kudaymendi, Jantöre ve Veli’nin çocukları gibi sesimi çıkartmadan Rus çarına boyun eğsem yarın soyum sopum ne der? Beni de satılmış bunca sultanla bir anmazlar mı?” Kenesarı aniden çok yorulmuşçasına gözünü yumdu, “şimdi yenilip ölmeye hazırım, ancak neslimin önünde adımın şerefini koruyacağım.”

Jüsip gülümsedi.

— Üç cüzün birleşmesini sağlayıp Kazak topraklarını hür bir memleket yapacağım şeklindeki hayaliniz için neslinizin dua ettiğine inanıyor musunuz?

— İnanıyorum. Bunun için canımı vermeye hazırım. Yoksa ben yanlış mı yapıyorum?.. Benim kahramanlığıma neslim destek vermiyor diye mi düşünüyorsun?

Jüsip hemen cevap vermeden yavaşça içini çekti.

— Bence Abılay Han’ın düşünüyüşü Ozan Bukar doğru yorumlamış gibi.

— “Hayır” dedi Kenesarı birden kaşlarını çatarak, “Abılay atam Üç cüzü birleştirip, Kazakların bağımsızlığını koruyarak onları hür bir halk yapayım diyen bir handır. Onun rüyasını da bu halk temelinde yorumlamak gerekir.

— Nasıl yani?

— Abılay Han’ın önünden kaçan arslan, oğlu Kasım Töre’nin zamanındaki halktır. Onun içinden çıkan pars o da işte benim devrimdeki kahraman halk. Bu halkın pars gibi yürekli olduğu hepinizce malum... Bundan sonra Sızdık oğlumun bir erkek olup düşmanıya karşılaştığı zamanında da Kazak halkı memleketini de yiğitliğini de kaybetmez... Bozkurt gibi düşmanına amansız saldırır. Ancak, bozkurt arslan da, pars da değil, her ne kadar bir bozkurt olsa da vatanından yurdundan uzaklaşamaz... Ondaki sonraki halkımın ‘hık demiş burnundan düşmüş’ dedikleri gibi devrin şartlarına uygun bir tilki olmamaktan başka bir çaresi var mı? O tilki gibi

kurnaz halkımdan sonraki neslim, kurbağa çıyan, kurt karınca, yılan kertenkele gibi börtü böceğe döner. Bu olur mu, Abılay Han'ın bu beşinci nesli devrindeki bu kurbağa çıyan, kurt karınca, yılan kertenkele benzeri halk, ilk önce şu benim işime karşı çıkar. Bu nedenle şu anki halkımın bölünmeden, bir pars gibi güçlü durduğu şu zamanlarda benim hayal kurmadan hareket etmem gerek!

Kenesarı'nın gözü kızarıp, beti benzi sarardı. Jüsip yavaşça cevap verdi.

— Ozan Bukar'ın, Abılay'ın torunlarının beşinci nesli küçülüp gidiyor demesi başka bir şey. Han nesli desek de bu yorum yalnızca bir soya aittir... Ancak bütün Kazakları bu şekilde küçülüp gidiyor demek için sebep var mı? Eğer bir sebebiniz yoksa...

Kenesarı kendisine karşı gelen bu kaçığın sözlerine çok kızdı.

Ayrıca kızgınken Kenesarı için kan dökmenin normal bir iş olduğunu Jüsip iyi biliyordu.

Bunu bilse de Kenesarı ile deminden beri pek çok zorlu yolları birlikte geçen, nesli de arslan yürekli bu yiğit çok fazla şaşırmadı. Sabırla devam etti:

— “Öfke bıçaksa, akıl çomaktır. O çomak her yontulduğunda azalır gider”, efendim öfkenizi aklınızla yeniniz! Ben yekvücut olan bir halkın parçalanıp, kahramanlığını yitireceğine, tabaklanmış deri misali gevşeyeceğine inanmıyorum... Diken biten yerden diken, gül biten yerden gül biter.

— Ama gül bahçesini yaban otları basarsa ne yapmak lazım?

— O zaman... Ayıklamak gerek.

— Doğru söylüyorsun. Bana tabi olmayan obaları talan ederken ben de bu yabancı otları ayıklıyorum diye düşünüyorum. Ancak kendi parmağını kendin tamamen kesebilir misin? Buna da bir cevabın var, değil mi?

— “Elbette”. Kenesarı içini çekti.

— Ama karşılık vermekten korkarsan, vatanını yabancı otlar basıverir.

— “Böyle olsa da, elmas kılıcı kaç parçaya bölersen böl, her parça yine bir elmas değerindedir” dedi Jüsip. “Kahraman halktan kahraman oğul çıkar. Fakat mesele bunda değil, başka bir şey var. Çok adam korkutur, derine batırır. Bu halkın korkutacağını önceden tahmin eden aksakal Asan Kaygı bile anlamıştır. Ordular yöneten akıllı, cesur Kenesarı'nın bunu nasıl anlamadığına hayret ediyorum. Rusya Çarlığı şimdilerde Kıtay, Hokand, Hive ve Buhara'dan çok daha güçlü. Ayrıca Kazak topraklarının yarısından fazlası elinde. Sonunda pek çoğunu kaybetse de bir elli yıl içinde bütün Sarıarka, Sır boyu, Mangıstav, Üstirt ve Yedisu'nun

tamamını elinin altına alacağı şüphesizdir. Buna ne diyebilirsin? Güç kimdeyse, millet de onun sözünü söyler. Ama güç kimde? Çarda mı! O kendisine mızrak kaldıran Kenesarı'yı över mi? Aksine, övmez, kötüler. Çarın kötülediği adamı Abılay sülalesinin beşinci nesli de kötülemeye mecbur olur. Bu nedenle kimin elinde güç varsa, başkalarının da onun ağzından konuşması hayatın kanunu, toplumun gerçeğidir. Ancak bu illetten kurtulmanın bir yolu var. O yol da, küçük halkı sömüren bu egemenliği yine Rusya'nın kendisinde yok etmek. Peki o gün ne zaman gelecek? İşte mesele burada! O güne kadar deden Abılay Han gibi çara bağılıym şeklindeki sözlerle göz boyayıp, Kazak vatanının istikrarını koruyarak bağımsızlığa ulaştırırım demek yalnızca boş bir hayal. Böyle bir şımarıklığı şu anki zaman kaldırmaz.

Kenesarı'nın tam da kızgınlığı yatışmışken yine suratı asıldı.

— Söylediklerimizi gerçekleştiremeyeceğimizi biliyordun da bize neden katıldın? Bozkıra gönderilmeseydin yaşama şansın var mıydı?

— “Elbette, eğer sürülmeseydim yaşama şansım yoktu” Jüsip yavaşça içini çekti, “bağımsızlık için mücadelenin ne demek olduğunu ben iyi biliyorum. Öz vatanımın başından geçen bu feci durum... Gerçi sizlere de içim acıyor. Elimden gelse fikrimi söyleyip, yardım edeyim mi diyorum... Ama bu mümkün değil.”

— Neden? Yoksa biz makul olan bir fikrini dinlemedik mi?

— Hayır, kabahat sizde değil. İsyanına katılmaktaki düşüncem, iki ulusun yakınlaşmasında arabulucu olmaktı. Topraklarından, bağımsızlığından uzaklaşmaya başlayan Kazak halkının kanının boşuna dökülmemesini arzulamıştım. Ancak bu düşüncem esir düşmeden önceydi. Batı Sibiryaya genel valisi Knez Gorçakov'un da Ombı eyaletinin yöneticisi Graf Talızıyn'in de sizinle barış imzalamaya niyetleri yok. Onlar Kazak bozkırını yalnızca tüfek zoruyla alıp, gariban halkı ayaklarının altına almayı arzuluyorlar. Böyle bir durumda olan çekişme kan dökülmeden çözülmez. Artık, Kazak halkının üstüne en zor günler doğmak üzeredir. Peki hal böyle iken ben sizi bırakıp nasıl giderim? Bir gemiye bindik, ölürsek birlikte ölürüz.

İyosif Gerburt Kenesarı'nın gizemini açıkça bilmiyor. Onu sultan olsa da yalnızca milli bağımsızlık hareketinin lideri olarak kabul ediyor. Kenesarı'nın acımasız sertliğini, görülmedik kahramanlığını yalnızca halkının bağımsızlığını arzulayıp çarın sömürgeci siyasetinden kurtulma isteğinden doğan kendine has özellikleri olarak değerlendiriyordu. Böyle gür sakallı, çekik gözlü, beyaz tenli bir insanın halkın menfaatlerinden çıkmak yoluyla ulaşmak istediği bağımsızlık ülküsünün olduğunu da anlamamıştı. Oysa Kenesarı, anlaşılması zor bir insandır. Onun karakteri de iç dünyası da türlü türlü, onda Abılay'ın ak tuğunu yere düşürmeden taşıma gayesi de yalnızca tek bir sülaleyi değil, bütün Kazakları yönetme ideali de var. Dededen babaya, babadan oğula misar kalan diğer sultanlardan alınmak istenen ölç de yürekte saklı,

peşinden gelen halkın övgüsüne layık olma isteği de güçlüdür. Bunların hepsi Kenesarı'nın aklındadır. Peki ama İyosif Gerburt onu yalnızca sömürgeciliğe karşı verilen mücadelenin komutanı olarak düşünüyordu. İyosif, Kenesarı'nın yüreğinin nasıl attığını hiçbir zaman anlamayacaktı. Bu anlayışsızlıktan Jüsip-İyosif Gerburt, yalnızca iki yıl geçtikten sonra, Kenesarı kendisini han olarak ilan ettikten sonra kurtulabildi. Peki ya o zamana kadar... Jüsip, Kenesarı'ya kendi düşüncelerini söylemekteydi. Şu anda da bu samimi fikirlerini söylemektedir. Ama Kenesarı ise yalnızca dinlemekte.

— Hayır, dedi Kenesarı birden başını yukarı kaldırıp, Gerburt'un konuşmaya devam ettiği anda, gelecek nesil kimin suçlu, kimin suçsuz olduğunu kendisi arayıp bulur, ancak bizim kendi üzerimize düşeni yapmamaız gerek. Kazaklarda “Altmış gün ihtiyar erkek deve olacağına, altı gün genç deve ol.” diye bir atasözü vardır, zorluklara boyun eğecek halim yok, ömrümün yettiği yere kadar savaşacağım!

Sultan'ın izlediği yoldan dönmeyeceğini Gerburt açıkça anladı. İçinden ona acımaya başladı. “Halkı için kan dökmeye hazırlanmış, gücü yetmeyecek ejderha ile savaşıp, halkını da kendisini de kana boyamaya razıymış. Bunu felaketten sağ salim kurtarmak için nasıl bir yol lazım?”

— Yiğidim, yüzünüzden dönmek istediğiniz anlaşılıyor, ne isterseniz öyle olsun, dedi Jüsip, ancak görüşmek istediğim başka bir şey var. Batı Sibiryaya valisi sizin isteğinizi yerine getirmez, ayrıca sizi öldürmeden bırakmaz. Onlarla aramızdaki mesafe giderek arttı. Jolaman ve İman Batır çağırırmaktalar, belki Torgay ve Irgız nehirlerinin kıyılarına gitmek doğru olur mu?.. Son zamanlarda Orenburg'taki Rus köylüler iyice hareketlendi, bize çarla savaşmak için bu taraf daha uygun gibi. Üstelik daha pek çok güçlü halkı kendimize katarız. Bir taraftan Arka Kazakları boy beylerinin sözünden çıkmadan ve çarın askerleri ile sık sık savaştıkları için bitkin düşmüş haldeler. Bu da göz önünde bulundurulacak bir durum.

Jüsip Kenesarı'nın düşündüğü yerden çıktı. Sultan'ın son zamanlardaki ani değişimlerine sebep olan bu bir istekten doğan zor düşüncelerdi. Navrızbay ve Akböken'in evlendikleri zamanda Bopay, Amankaragay iline yeniden savaşmaya gitmişti. O taraftan ganimetler elde edip dönmüş. Aynı gün Kenesarı'nın tahtına gelmiş. Karaötkel'in alındığı zaman, Tamız'ın başında yenilen Cengiz, Kenesarı'nın askerleri artık yağmaya çıkmazlar diyerek umarsızca yatmaktalarmış. Bopay beklenmedik anda koyun sürüsüne saldıran kurt misali darmadağın etti. Kardeşi bu manzarayı anlattı. “Navanjan ve Akböken'i boşuna evlendirdiniz. Hata yapmışsınız” demiş. “Neden?” diye soran Kenesarı'ya Akböken'in Baytabın'a daha çok küçükken sözlendiğini, birbirlerinde gönüllerinin olduğunu, sadece bu keşmekeş zamanda yabancı bir yerde evlenmenin nedenini bulamadıklarını söyleyerek “yeğeninizin sözlüsünü kardeşinize alıp vermenize Jolaman Batır nasıl bakar. Bir taze gelin için bütün bir halkı kızdırmanız doğru mu? Sergazi Han'ın zulmünden kaçıp gelen Baytabın burada

da ihanete uğrayıp, bizden bezerse buna diğer insanlar ne der? Jolaman batır ne der?" diye cevap vermiş mağrur Bopay.

O günden itibaren Kenesarı hemen değişmiş. Orta Cüz ve Küçük Cüz'ü birleştireyim mi diye iyiden iyiye umutlanmaya başladığı zamanda içine bir kuşku düşmüş. Kazakların hangi yiğidi namusa el uzatmış? Bilhassa, halkı idare eden sultan Jolaman'ın da aşağılanması olağan bir durum. Eğer Baytabın Orta Cüz'den gördüğü ihaneti şikayet ederse, bütün Tabın'ın bir olup Kenesarı'ya düşmanlık beslemesi tuhaf değildir. Kazaklar böylesine büyük hayalleri, yüce emelleri, bir yalnız adamın arzuları ile değiş tokuş etmezdi. Peki o zaman ne yapmak lazım? "Baytabın'ı nasıl olsa ölecek deyip tamamen ortadan kaldırıverirse ne olurdu? Özellikle, Karaülele bunu tam da yerinde bulurdu. Ama kötülük tek durur mu, bir gün olmasa bir gün gerçekten çıkıp gelirse ne diyeceğim? Onun üstünde dul kavgası da var. Bu Kazak için ölümden daha az bir ağıt değil.

Kenesarı, Jolaman'ın yönetimindeki Küçük Cüz'ün güçlü boyu Tabın'dan vaz geçmek istemedi, ama vaz geçmiyorum derken bir anadan doğan, canı kadar sevdiği Navan'ının gönülden sevdiği yarini de çekip alamadı. Halk arasında isyan çıkartmamak için Akböken'i bir gece yok edivermeye de içi el vermedi. Ama Kenesarı'ya göre bu zorluktan kurtulmanın tek yolu bu iki yiğit arasında kalan Akböken'in kurtulmasıydı... Fakat ağabeyinin bu düşüncesini bilen Navan'ı nasıl teselli ederdi? Eğer o teselli blmazsa ne yapacaktı? Navırzıbay Kenesarı'nın sağ kolu, sağ gözü, onsuz yarım bir insan değil mi? Düşünüye düşününe Kenesarı, Baytabın'ın gönlünü alıp, onun istediğini yapmanın doğru olacağı kanaatine vardı. Yalnızca bu şekilde halk ikiye bölünmezdi. Jolaman'ın idare ettiği halk da Kenesarı'nın yeşil tuğunun altına toplanırdı. Sultan'ın bu çözüme ulaşmasıyla artık Baytabın'ın dönmesini beklemeye başladı. Jüsip'in şu aklı da Kenesarı'nın asıl düşüncesinden çıkmıştır. Özellikle bir kız için iki halkı birbirinden ayırmamak gerek ve onun tebası olan Arka halkı uygun görürse Torgay, Irgız nehirleri boyuna doğru göç etmek daha uygundur. Böyle yapmak Kenesarı'nın çarla mücadele etme gayesine de hizmet eder. Bir yerde uzun kalmak olmaz, uzun kalırsan çar askerinin seni kuşatıp yenmesine de imkan verirsin... Peki kuşatıldım demek işinin bitmesi mi demek. Hayır, hayır, ne olursa olsun topraklarının genişliğinden faydalanmak gerek. Kışın Esil'de olsan, yazın Torgay'da ol, kaçan tilki misali seni izleyen düşmanına iz bırakıp, saklanmadan, tuzağına düşme...

— Sibiryaya genel valisinin elinin ulaştığı çevreden gitmek lazım, dedi Kenesarı, bizi artık burada zorluktan başka hiçbir şey beklememektedir. Halk olarak birleşirsek, asıl o zaman dönüp birlikte savaşırız. Konırkulja, Şingıs, Zilkara, Jamantaylarda kalan öcümüzü o zaman alırız.

— Doğru.

O anda bunlar oba tarafından kendilerine yaklaşmakta olan üç dört kişi gördüler. Kenesarı bir bakışıyla bunları tanıyiverdi.

— Baytabın Batır gelmiş!

Gözünde küçücük bir heyecan kıvılcımı parlayıverdi ve hemen kaybolup gitti.

Evet, bu Baytabın'dı. Yanındakiler Jeke Batır, Kudaymendi ve Taymas. Bunlar bozkırın başına geldiler. Ortalıkta görünmeyen Akböken'i Navrızbay'ın aldığı Baytabın duymuş gibi. Güçlkle yürüyüp geliyor. Beti benzi atmış, kızgın. Kenesarı'nın ise etrafa gözünü kırpmadan bakışlarında tuhaf bir kaygı kaplanmış. Göz bebekleri her zaman olduğu gibi ateşler saçıp parlamıyor. Yüzü bir taş gibi donuk. Sağ elinde sadağı. Yayın ağacının tam ortasından tutmuş gelmekte. Bunlar Kenesarı'nın yanına geldiklerinde aniden bir ses işitildi. Jüsip onlara dönüp bakmıştı, bunlar avdan dönen Navrızbay ve adamlarıydı. Onlar da Kenesarı'yı görüp hemen atlarından inip tepeye doğru yöneldiler. Önlerinde Navrızbay, onun sağ omuzunda tüneğe kondurduğu "Kanlı göz" denilen bütün herkes tarafından tanınan bembeyaz süt gibi ipek baldaklı aksungur...

Kenesarı ve Jüsip'in karşısına bu grup da hızla yaklaştı. Navrızbay Baytabın'ı görür görmez duruverdi. Baytabın Kenesarı'ya iyice yakınlaşmıştı, dizlerini büküp selam verdi.

— Batır, gidip geldiğim seferimin zorluğunu söyleyeyim mi, yoksa vatanımdan uzaklarda gördüğüm ihaneti mi söyleyeyim? dedi.

Kenesarı yiğidin heyecanını hemen anladı. Kartal kanadı gibi kalın kaşları gözünün ortasına toplanıp:

— İkinizi de dinlemenin vakti geldi artık. dedi Kenesarı, yiğidin yüzüne dikkatlice bakarak, öncelikle kendi aramızda şu meseleyi bir çözelim... Baytabın seni herkes keskin nişancı diye biliyor... Gerçekten iyi nişancıysan yüz adımlık yerden şu Navrızbay'ın omzundaki aksunguru vurup düşür bakalım!..

— Batır, ok yalpalıyor, aksungura değmez... Baytabın Navrızbay'a baka kaldı ve sözünü bitirmeden durdu.

Kenesarı hükmünü bıçakla kesercesine kısaca söyledi.

— Sersem ok için sen hatalı değilsin!

Navrızbay ve Baytabın arasındaki konuşmaya Jüsip de tanıktı. Ayrıca Navrızbay'ı Kenesarı'nın canından öte gördüğünü de bilmekteydi. Sultan sözünden doğan kardeşini ne kadar sevse de, halkın birliğini ondan daha üstün tuttuğunu birkez daha anladı. "Halkın birliği için yolundan gelen yiğit kardeşinin ölümüne razı olmak, yalnızca boş bir canilik değil, öylesine yüce, öylesine büyük bir onurluluk. Baytabın'a "Akböken'e bir öcün varsa, Navrızbay'dan al, kinini yatıştır, ancak Jolaman ikimizin arasındaki yeniden filizlenmekte olan ittifakı boma

demiyor mu! Baytabın buna ne diyecek? Gerçekten Navrızbay'ın ölümüne göz yumar mı acaba?"

Kenesarı'nın düşüncesini yalnız Jüsip değil, Baytabın da Navrızbay da onayladı, kuşatma altında olan halkın tamamı da anladı. Böylesine yürekli bir karar ile çözülmese, Navrızbay ile Baytabın arasındaki durumun iki halkı düşman eden kanlı bir çatışmaya dönüşeceğini tahmin eden batırlar, ara buluculuk yaparak hiçbir şey demediler. Halk ne diyeceğini bilmeden sinmiş, sessiz sedasız durdukları bir zamanda Navrızbay birden dönüp, yüz adım kadar yere gidip "Kanlı gözü" tüneği ile birlikte omzundan sol eline kondurdu ve dimdik yerinde duruverdi. Ecel tam o anda tekmeler atıp gelmekte olan kanlı bir toynak gibi hazırlansa da çekinmedi. Yalnızca sarı benzi sökmekte olan şafak sarılığı gibi atıverdi.

Baytabın da çok gecikmeden, suratını asıp bir an duraksadı ve bir çözüm bulmuş gibi aniden sağ tarafındaki kemerindeki deve derisi fişeklikten zırh delen oku aldı ve, sağ elindeki tarafını gövdesine doğru kaldırarak sadağına aceleyle oku yerleştirip düşünmeden çekiverdi. Tam o anda... Navrızbay'ın açılan kolunun üstünde duran aksungur kanat çırpıp yere yuvarlandı.

Akbökeninden ayırdığı Navrızbay'a karşı ne kadar kızgın olursa olsun, Baytabın kininden, namusundan halkın birliğini daha üstün gördü. Gönül gözü açık olan bu genç yiğidi Kenesarı gelip kucaklayarak bağrına bastı ve:

— Baytabınım gerçek bir nişancıymışsın! dedi. Bugün bana gösterdiğin hürmetin için tebam olan halkın arasında seni seçen en güzel kızı al.

Kaygı ve kızgınlık yüreğine bir iğne gibi batsa da iradesiyle aklını sinirine hakim getiren Baytabın bu iltifat karşısında başını önüne eğiverdi.

Sanki az önce kıyamet kopup, sur üflenmişcesine korkuya kapılan Navrızbay kendisini affeden Baytabın'a sonsuz minnet duyarak, çok sevdiği aksunguru bir yiğidine öldüğü yere gömülmesini emretti ve (bundan sonra o tepe "Sungur ölmüş" tepe diye anılmaya başladı) bozkırın başına doğru yöneldi. Baytabın ile tokalaşıp helalleşti. Düşmanlarının değil, dostlarının acı sözlerini affetmeyen cesur yürekli iki kahraman yiğit arasındaki aşk mücadelesi ve namus davası böylece bitti.

Ancak halkın birliğini korumayı kardeşi Navrızbay'dan daha çok idrak eden Baytabın'dan Kenesarı içinden şüphelendi. "Sıradan halkın çocuğu olsa da han nesline nasip olmayan aklı varmış. Bu özelliğini hep hatırlamak lazım. Ayrıca böyle bir kişiyi kendine dost etmek uygundur. Peki ileride sıradanlığı yenip, yolumuzun ikiye ayrıldığı bir gün gelirse kaderini Karaüvlek belirlesin... Gerçekten düşman olan akıllı bir yiğit, sefere kalkan kalabalık bir ordudan tehlikelidir."

Böyle düşünse de Kenesarı beraber ayağa kalkan kardeşi ile Baytabın'a hayranlıkla bakarak:

— Baytabın Batır, şimdi zorluklardan ve tehlikelerden sağ salim döndüğün uzun seferinden bahset, dedi sıcak bir ses tonuyla.

Baytabın başından geçen olayların tamamını bir çırpıda anlattı ve:

— Konırkulja'nın adamlarından öğrendiğime göre, onlar bu kışın sıkı bir hazırlığa kalkışacaklar: Ombı'dan da kalabalık bir ordu çıkacakmış... Kış geldiğinde askerler obalarına dağılarak, siz kışlağınızda hizmetkarlarınızla birlikte kaldığınız zaman merkezinizi yıkmak istiyorlar, diyerek sözünü özetledi.

Her yıl adet üzere kış gelirken bütün asker obalarına gönderilip bahar yaklaşırken geri toplanırdı. Bu yıl da böyle planlanmıştı. Beş bini aşan süvari askerinin erzakını, atlarının yemlerini, otlarını tedarik etmek gerekmez mi? Kış kapıda, kendilerinin de bu taraflara gelip yerleşeli daha bir yılı geçmedi. Düşman, isyancıların güçsüz anını tam denk getirmiş gibiydi. Eğer Ombı'dan Rus askerleri harekete geçip beş yüz kadar hizmetkarı, askerleri, sultanın bütün obasını kuşatırsa kurtulmak çok zor. Erkek bozkurdu avcılarının kürtün kara sokup vurdukları gibi, çarın generalleri de bunlardan öçlerini alacakları zamanı doğru gözlemlemişler. “Hayır, hayır, böyle kolayca ele geçirilmek olmaz. Batı Sibiryaya genel valisi ordu gönderip kış günlerinde bizi yakalamaya kalkıştığında bizim Orenburg taraflarına, Küçük Cüz'ün topraklarına göçüp gitmemiz gerek. Hiç beklenmedik bir anda ortaya çıkan isyancılara Orenburg valisi ne yapar? O hazırlıklarını bizimle uğraşmakla geçirirken kış da biter. Ondan sonrasına tekrar bakarız. Uygun bir görüşme yaparız. Bu üst yöneticinin kurt Gorçakov gibi bir canı olmadığı belli...”

Kenesarı daha henüz halka bu düşüncelerini açmamıştır. Kenesarı, Baytabın'ın ele geçirdiği sürüleri Agıbay'ın önüne katıp gelmekte olduğunu, Ojar'ın her ikisinin göçten ayrılarak hayırlı haberleri vermek üzere önden gittiğini işitip, keyiflenerek, asık suratında güller bitip:

— Birkaç işi halleedip dönmüşsün, tebrikler, dedi, Ojar orada mı?

— Hayır, o yol üstündeki bir Karavıl obasına dönüp gitti.

— Neden?

— Nedenini söylemedi. Bana sen git dedi. Galiba biraz daha istihbarat toplamak istedi.

Ojar'ın adını işitir işitmez Taymas dikkat kesilmiş.

— Hangi Ojar, dedi Taymas birden beti benzi atarak.

— Kuvbet'in oğlu Ojar.

— O uyanığın buralarda ne işi var?

— Ombı hapsihanesinden kaçıp, Tayjan'ın kızı ile birlikte bize katılmış, dedi Kenesarı.

— Merhum Tayjan'ın kızı var mıydı?

— Rus'un elinde köle olan bir kızı varmış. Babasının ve ağabeyinin yoldaşı diye Ojar'la evlenmiş.

— Ne, ne!

— Ojara neden uyanık dedin?..

— Bu uzun hikaye... Keneke, sonra anlatırım, Taymas Navrızbay'ın yiğitlerine baktı. Tayjan'ın kızı nerede?

En uzakta duran kısa boylu, esmer yiğit cevap verdi.

— Bu obada. Şu arkadaki beyaz çadır onun.

— Tüh ne yazık, ha?

Bu vakitler güneş de batmaya yüz tutmuş. Akşam karanlığı düşmeye başlamış. Kenesarı birşeyleri düşünerek birden efkarlanmaya başladı:

— Nişancı Baytabın, uzak yolda geldin ya, bir iki gün dinlen, ondan sonra bana uğrarsın, dedi. Konuşacağımız bir iş var.

— Pekala.

Kenesarı obaya doğru yöneldi. Diğerleri de onu takip etti. Yalnızca Baytabın yerinden hiç hareket etmedi.

Kenesarı çadırına geldikten sonra Taymas'la ikisi başbaşa oturup uzun uzun konuştular. Tayjan'ın yalnız kızının babasını ve ağabeyini düşman eline teslim eden adamın koynunda yatmasından ikisi de rahatsız oldu. Birini gönderip Altınşaş'ı çadıra çağırtılar. Taymas eziyet çekip, olgunlaşan genç bir çocuk misali olan Altınşaş'a kocası Ojar'ın kim olduğunu söyleyiverdi. Tuhaf olanı, genç gelin hüngür hüngür ağlamadı, "beni ondan kurtarıverin" diye yalvarmadı. Ama soğuktan donmuşçasına titreyip, iri ve güzel gözlerinden iki üç damla yaş süzülürdü. Bu şekilde hiç hareketsiz uzun süre oturdu ve taze, çadırın tepesine gözünü diken kiraz kırmızısı dudaklarını birden açarak:

— Ben de böyle bir kötülüğü sezmekteydim, dedi. Ağalarım, şüphelerimi doğruladınız. Ancak babam ve Seyten ağabeyim için Ojar artık bana hesap verecek. Ona öcümün dinmeyeceğine dair önünüzde yemin ediyorum!

Evladım, dedi deminden beri Altınşas'ın güzelliğine ve ağırbaşlılığına hayran kalıp oturan Kenesarı. “Öç almak erkeğin işidir, ak ellerini kana bulama! Tayjan ve Seyten'in öcünü biz de alacağız.”

— Hayır, dedi Altınşas sözünü esirgemedi. Ağalarım, bu öcü almayı bana bırakınız!

Zarif, gencecik gelinde Kenesarı boş yere bir kararlılık değil, babası ve ağabeyine olan tertemiz duyguları farkettiler.

— Pekala, dedi hemen, yalnız başına gezme.

Baytabın hâlâ az önceki tepenin başında sessiz sedasız oturup kalmıştı. Başından geçenleri gözünde canlandırıp, hayalleri gök yüzünde yüzen ay gibi uzun uzun gezindi. Sultan nesli sıradan birine kız vermezmiş, Tilenşi'nin nazlı kızı Demetken'i Baytabın'ın babası Kojı'ya verdiğini kim ne bilsin, ne olursa olsun ağızdan ağıza dolaşan cesur yürek bir babanın arkasında Baytabın da büyüyüp gitti. Bu babasını on yaşında kaybetti. Onda bu yana neler görmedi? On altısında atın yelesini çekip binerek, dayısı Jolaman'ın yoluna girdi. Şu anda yirmi üçünde. Şu yedi yıldan beri at üstünden inmedi. Nice kanlı savaşa katıldı. Sayısız defa ecel denilen aç arslanın ağzında bulundu. Peki o zaman... Bu kadarlık bir ömrün mükafata değecek kadar buna ne kaldı? Acaba malını, devletini, bahtını koruyayım diyerek mücadele etmesi mi? Hayır, Bütün malı altındaki yalnız atı. Dünya malı denen şeyin hiçbiri yok. Babadan kalan hazinesi, anası Demetken'in sığınıp oturduğu bir kara çadır. O zaman bu güçlülerle neden savaşıyor? Baytabın'ı mücadeleye iten iki gaye var. Biri güzel gözlü, fincan ağızlı Akböken. Bütün Küçük Cüz'de onun güzelliğinin dengi yok, ay gibi serpilen güzeli almak için Baytabın'a yalnızca Jolaman Batır'ın yeğeni olmak yetmez. Huri kızını yalnızca melekler kucaklar. Ama Akböken gibi bir güzele el sürmek için çadırdan fazla devletin ya da herkesçe bilinen bir namının olması gerek. Devlet de kolay ele geçmez, peki ya nam... O erkek adamın elinden gelecek bir iş. Baht ele sığmazsa da nam ele sığar. Düşmandan korkmayan bir kahraman olursan nam kendisi gelir. Yalnız düşmanıyla savaşmayı bil. Baytabın'ın ünlü bir kişi olmasını Akböken de istiyor gibiydi. Bu nedenden ötürü değil mi, Baytabın'ın evlenme isteğine Akböken son ana kadar “Henüz erken, sen hiç olmazsa halkın konuştuğu bir kişi haline ulaş” demedi mi? Sıradan halkın kızı olsa da Akböken'in han kızlarının hayalini arzulamaya hakkı yok mu? Küçük yaşta sevdiği ele avuca sığmayan kızın gözünde değerli olmak için onu bazen gözü kapalı yiğitliğe sürüklemesin mi? Elbette böyle oldu. Ancak, yalnızca sonuncusunda Baytabın pınar gibi akan berrak gözlere gözünün düşmesiyle doğan bu amacın yersiz olduğunu, bir kız için kahramanlık yapmanın küçültücü bir hareket olduğunu anladı. Bu nedenle de kendisi son zamanlarda Akböken'e başka bir gözle bakmaya başlamamış mıydı? Sevdiği insandan kahramanlık isteyen bir sevginin

gerçek bir aşk olmadığını anlamamış mıydı? Elbette anlamıştı. Gerçekten seven insan her ne olursa olsun o kişiyi her haliyle sever. Akböken'inki bambaşka bir hayal, bambaşka bir istek. Muhtemelen çocukluğunda Akböken bundan gerçekten hoşlanmış olmalı. Sergazi'nin obasından kaçıp gittiklerinde de Baytabın aklındaydı, ancak değişmeyen insan var mı, yiğitliği, namı el üstünde tutan Kazak adetleri bunu da değiştirmiş olmalı. Bunu ayıp saymak suç değil mi? Bu asılsız fikir kimi zaman halkın itibar ettiği namı olan saygılı Akböken'i değil, ömür boyu kul olarak yetişen, yalnızca yoksulluk içinde gözünü açan adamları da değiştirmektedir. Peki öyleyse ruhu güzel Akböken'in sevgilisinin ünlü olmasını dileyen çocukluk çağlarındaki düşüncesinin değişmesi suç mu? Suç denilen şeye her gün kızıp, ona sinirlenerek ömrünü haram etse ne olacak? Kim onun için üzülü, kim ağlar? Düşmanın sevinir, dostun kızar. Ama sadece seni doğuran anan göz yaşını göl eder.

Ana! Adın ne kadar güzel. Baytabın'ı yiğitlik yoluna salan ikinci sebep bu ananın sözü, ananın dileği değil miydi? Elbette oydu.

Evet, bu kibirli yaşlı bir kocakarıydı, Baytabın on altısına geldiğinde, Koji'nın bu ihtiyar kocakarısı onu karşısına alıp: “Evladım, vatan sınırlarına düşman dayandı, eli silah tutan bütün herkes atlanmaktayken Koji evladının annesinin yanında oturması yakışmaz, babanın yokluğunu hissettirmeyip dayının obasına git” demiş. Evet, bu sözleri söyleyen şu ihtiyar kocakarı. Baytabın'a bundan sonra “ana”, “ülke”, “memleket” gibi kavramlar daha anlamlı hale gelivermiş. Ona memleketin tehlikeye girmesi annenin tehlike altında olmasıyla birdir. Vatanının bağımsızlığını korumasının yolu, annesinin dileğini yerine getirmesinden geçer. Baytabın son zamanlarda, özellikle şu Kenesarı'nın grubuna katıldığından beri, kendi halkı ve ana vatanı üzerinde nasıl bir tehlikenin döndüğünü açıkça anladı. Bu tehlikeden yalnızca tam bir halk olup birleşilirse kurtulabileceğini de idrak etti. Baytabın artık bir halk gibi toplansak şeklindeki dileğe ömünü, bütün gayretini adadı. Diğer arzularının tamamını bu şekilde bıraktı. Bunun sonrasında da Baytabın Navrızbay'la arasındaki düşmanlığı bitirdi. Er namusu ,l namusuna yenildi. “Kız sevgisi denen şey önünden kaçıreren kızıl tilki değil mi, peşinden yetişemezsen suç mu? Halkın derdi içine bir ağrı gibi saplanırken, kendi isteklerimi yapamadım diyerek gönlünü bu düşüncelerle sıkmanın ne faydası var!?”

Baytabın'ın aklı artık Akböken'den bir çırpıda vaz geçerek, Altınşaş'a kaydı. Altınşaş'ı yalnızca iki defa görmüş. Ama gözünün önünde beliren suret karanlık sakın gecede yolunu kaybedip dolaşan bir kıvılcım misali gönlünü savurup attı. Böyle olsa da birinin kadını düşünmenin suç olduğunu Baytabın iyi biliyor, bu yüzden onu düşünmeyeyim diye Altınşaş'ın hayalini derhal aklından çıkardı. Fakat buna akıl sır ermeyen hayal demişler, gönlüne söz geçiremedi. Her yalnız kaldığında Altınşaş karşısına geliyor ve hislerini iradesi dışında uyandırıp, kendisiyle birlikte tuhaf bir gençlik ve mutluluk iklimine alıp götürüyordu...

Şu anda da Baytabın bu haldeydi. Kendi yerde, aklı gökte. Ay demin doğmuş, herkes yatmaya başlamış. Bu kadar oturduğum yeter artık diyerek Baytabın yerinden doğrulmuştu, birden Altınşaş'ın hayali yine gözünün önüne dikiliverdi. "Ben geldim işte, nereye gidiyorsun?" diyerek güldüğünde görünen gümüş dişini gösterip nazalanarak Baytabın'ı tepenin başından göndermedi. Baytabın o anda vücudunu ele geçirip yönlendiren gönlündeki fırtınaları bastıramadan, duygu gemisine binerek mutluluk denizinde yüzmeye başladı. Genç delikanlı böylesine hızlı bir şekilde hareket edip ruhunu saran mutluluk halinde otururken gecenin serin rüzgarı nasıl olduysa yüreğini yakan hayale derman olacak bir güzel sesi alıp getirdi. Merakla dinledi. Kız sesiydi. Ara sıra çıkan seslerden aşağı tarafta kız ve delikanlıların altıbakan oynamakta olduklarını Baytabın az önce anlamıştı. Ancak hayalinde beliren Altınşaş'ı bozkırda yalnız bırakıp gitmeye kıyamayıp, gençlerin neşesine aldırış etmeden kendi başına oturmaya devam etmiş. Ama şu mani, önceki maniler gibi değil, genç delikanlının zaten coşkun gönlünü uçurup alıp gidiyordu. Bu mani; "Tepe başında neden yalnız oturursun, ben seni bırakıp gittim ya. Şimdi altıbakandayım, gel çabuk." Diye buyuruyormuş. Altınşaş'ın sesi gibiydi. Bu ses çam çirasını tutuşturan ateş gibi, yüreğine bir alev verip, artık onu oturtmuyordu. Baytabın Altınşaş'ın sesini o güne kadar hiç duymamıştı, ancak işte ona bu Altınşaş'ın sesi gibi geldi. Kalbi böyle hissetti. İşitmekte olduğu sesin Altınşaş'ın manisi olduğuna genç delikanlı artık hepten inanmıştı. Onun sesi diyerek bütün hissiyatı, canı, teni arzu içinde "koşturmaya" başladı. Böyle olsa da Baytabın yerinden hareket etmeden "keşke mani bitmeseymiş" deyip dinlerken iyice arzulanarak dinlemeye başladı. Ses gerçekten bambaşkaydı. Sanki, türkücü kızın gırtlığın doksan bülbül konup gür sesiyle şakıyor gibi. Yalnız sözle söylenen mani, kopuz, dombıra, kuray seslerinin hepsinin güzel namerlerini tek bir saza düşürüp sakın geceye ninni okuyor gibi... Kızın sesinden bazen ilgi çekici hayatıyla vedalaşırçasına bir kaygı hissediliyor, bazen ruhunu elmas kılıç gibi öçle bileyen bir cesaret, kimi zaman da içini ferahlatan bir sevinç kaplıyor... Bir insan tüm alemin bütün güzelliklerini kendi sesiyle başkalarına ulaştırmak istercesine...

Baytabın artık dayanıp oturamadı, altıbakan tarafına doğru gitti. Türkü okuyan gerçekten de Altınşaş'tı. O az önce Kenesarı'nın otağından çıktıktan sonra, evinde sabredeip oturamadan, altıbakana gelmiş. Gençlik denen şey bir anda parlayan alev değil mi, içindeki derdini de Ojar'a beslediği kini de bir kurşun misali eritip, sıcacık kucağına basıp, bütün dünyayı kucaklamaya koştu. Altınşaş o anda Ojar'ı unutup, akranlarının sevincine katılarak, altıbakan tepti, türküler söyledi. Dertlerin taşıdığı yüreği kor kırmızısı gençliğin sıcaklığına yenildi.

Baytabın gençlerin yanına geldiğinde, Altınşaş altıbakandan indi. Dolunaylı gecede bozkırdan çıkıp gelen genç yiğidi görüp Altınşaş Baytabın'ın karşısına geldi. Ojar'la birlikte giden yiğidi hemen tanıdı. Sevinçle:

— Sağ salim döndünüz mü Batır? Dedi Altınşaş Baytabın'a sevecenlikle.

Gülerek bakan Altınşaş Baytabın'a huri kızından farksız görünüyordu. Gençliğinin itibarını, güzelliğinin haşmetini genç delikanlıya bilerek gösterircesine, Altınşaş da dolunaylı gecede bembeyaz yüzünü sunarak, büyük zeytin gözleri gülümsüyordu. Baytabın'ın kalbi çarpıyor, bütün vücudu cayır cayır yanıyor. Bedenine hakim olmaya başlayan sıcak hisleri bastırarak:

— Siz nasılsınız, Altınşaş, dedi, Ojar ağabeyim bir işi olduğundan yol üstündeki bir obada kaldı.

— Gelin kıs kıs güldü.

— Ağabeyiniz için endişelenmeyin. Yolunu bulup döner... Ben sizin sağ salim gelmenize sevindim... İçimde bir kuşku vardı.

— Neden? dedi Baytabın sözün altında yatan manayı anlamadan.

O anda Baytabın'ın etrafını saran gençler yeniden altıbakana doğru yöneldiler. Altınşaş ve genç delikanlı bir az daha yalnız kaldılar.

— Neden mi diye soruyorsunuz, dedi içini çekerek Altınşaş, yanınızdaki yoldaşlarınız bana tehlikeli gelmişlerdi.

— Eyvah, siz de mi böyle düşünmüştünüz...

Altınşaş ve Baytabın söyleşmekteydiler birbirlerini iyi tanırcasına.

Bedeni saran asi hisler bırakır mı, şafak sökmek üzereyken, obaya dönen kızlar ve delikanlılar evlerinin yolunu tutarken, bunlar sona kaldılar.

Bir hafta geçmeden, çiy düşmeye başlayan gür yulafların arasında, iki genç birbirlerini sevgiyle kucaklayıp, gençlik ateşini yaktılar.

Gümüş bir kase gibi parlayarak doğan Çoban yıldızı, sizler de benim gibi dünya üstünde parlamaya başlayın dercesine, şehvetin kollarındaki bu iki gence uzaklardan gülümseyerek bakmaktaydı.

Baytabın bu yaptıklarını yüreğimi yakıp kavuran zevkten mutluluğun istekleri diye düşünürken, Altınşaş düşmanım olan kocama beslediğim öcün ilk hareketi olarak anladı.

Bu şanslı gecede karşılaşan iki heyecanlı yüreğin ipek bir ip misali nazik hisleri zamanla büyük bir aşka dönüştü.

Sabahına, herkesin uyuduğu vakitlerde Baytabın ve Altınşaş burada tekrar buluştular. Diğer günleri, geceleri de bu şekilde geçti. Ojar hala gelmedi. Birbirlerine aşık olan iki genç,

kendilerini takip eden bir gözün olduğunu fak etmedi. Hergün oba uyuduğunda Altınşaş'ın kara çapanına bürünüp, karanlık gecede vadi boyuna gittiğini ve şafak sökerken döndüğünü Ojar'ın iki gözü olan Semen farketmişti. Zevkin doruklarına çıkıp, tam bir pınar gibi sıcak kanları fokurdayıp kabaran iki genç bunu sezmemişler. Hergün buluştukları zamanı özlem içinde geçirmişler.

Böyle devam ederken aradan yaklaşık on gün geçti. Baytabın bugün de adeti edindiği üzere vadiye gidip Altınşaş'ı bekledi. Fakat gelin gelmedi. Öğle vakti geçti. Ojar'ın hâlâ dönmediğini bilen Baytabın, tan vaktine yakın "Altınşaş'a ne oldu?" diye sabredemeyip gizlice gelinin çadırına doğru yöneldi. Çadırın etrafında soluklanan bir at veya gece gelmiş bir binit görünmüyor. "Ojar hâlâ dönmedi demek" diyerek kendi düşüncesine inanan Baytabın ak çadırın altına yüzükoyun yatarak çadırın içini dinlemeye başladı. Biraz sonra kadının halsiz düşen, eziyet çekercesine sesini duydu. Kötü bir şeyin olduğunu hemen anladı. Yerinden fırlayarak kapının içinden bağlanmış örtüyü söküp atarak, çadıra girdi. Baytabın'ın ilk gördüğü alacakaranlık çadırın ortasında arkasına bakan Ojar oldu. Bileğine kadar kollarını sıyırmış. Sağ elinde soğuk benizli beyaz hançer. Ayrıca yerde kızılık ağacından sapı olan, kalın örgülü kamçı... Ayağının altında, üstündeki gömleği paramparça olmuş, uzun, gür saçları çadırın ta ortasına kadar yayılıp, bembeyaz vücudu kanlar içinde kalıp yüzüstü Altınşaş yatmaktadır...

Ojar geçen gün Baytabınlardan bilerek ayrılmış. Ojar, Taymas'ın bugün yarın geleceğini bilmektedir. Taymas'ın Seyten'le ikisinin konuşmalarını duyup duymadığını tam kestirememişti. Bu nedenle bir dedikodu bilircesine gizlenmeyi doğru bulmuş. İstihbarat toplama işini Semen'e emretmiş. Komşu obanın kışlağında yatan Ojar'a yerin sarı yılanı misali sesini duyurmadan gezinen sarı yiğit geçen gün Kenesarı ve Taymas'ın Altınşaş'ı çağırıldığını, Altınşaş'ın bu görüşmeden çok üzüntülü ayrıldığını, ancak şimdilerde Baytabın'la aşk yaşadıklarını ulaştırmış. Ojar kendisinin aldatıldığını anlamış. Hemen Konırkulja'nın obasına dönüp giderek Altınşaş'a olan sinirini çıkarıvermiş. Gizlice gelip Altınşaş'ı öldürüp Kenesarı'nın adamlarından tamamen kaçmayı düşünmüş. Bu isteğini yerine getirmek için atını vadinin diğer tarafına bırakıp, herkes tamamen uyuduğunda gizlice çadırına gelmiş. O vakitlerde Altınşaş daha henüz Baytabın'a gitmeye hazırlanarak giyinip yatmış. Hanımını yalnız ele geçiren Ojar, Altınşaş'a yatağının yanına soktuğu hançerini almaya fırsat vermeden, karnını tekmeleyerek orada bayıltıvermiş. Ondan sonra Altınşaş gözünü açtığında ağzına bir bez tıkip sesini çıkartmadan, Tayjan ve Seyten'i nasıl yakalattığını anlatıp, "Baytabın'ın oynaşı oldun" diyerek kamçının altına almış. O, tam Altınşaş'ı hançerle boğazlamak üzereyken çadıra Baytabın girdi. Bunu beklemeyen Ojar, yanında başka kişiler var mı diye şüphelenerek bir an durakladı. Bu duraklama Baytabın'a yetti, atılan bir arslan gibi sıçrayıverdi, Ojar'ın elindeki hançerini çekip aldı. Ardından iki yiğit arslan ve pars misali güreşmeye başladılar. Baytabın'ın eli Ojar'ın boğazını önce kavradı. Ojar ne kadar çırındıysa da, çelik gibi güçlü el bırakmadı. İki eliyle Ojar'ın gırtlığını sıkarken Baytabın bütün gücünü kullandı. Nefesi kesilip, dermanı tükenen Ojar bir süre sonra Baytabın'ı vücudundan iterek iki elini kurtarıverip kesilen bir kütük

igibi yere kapaklandı. Baytabın Ojar'ın gırtlığını sol eliyle sıkmak için eğildi ve sağ eliyle de yerde duran hançeri alıp tam kalbinin ortasına doğru sapına kadar sokuverdi. Nefes nefese soluk alıp biraz sonra yerinden doğruldu. Çabucak gidip Altınşas'ın ağzında tıkalı olan bezi çıkartıp, vücudunu yokladı. Bitkin yatan gelinin kalbi yavaş atıyormuş.

Tepenin başına kızıl ışıklarını saçarak gökyüzünden güneş görünmeye başladı. Biraz sonra otağı geniş, çayırı bol bozkır düğüne hazırlanan kızlar gibi allı yeşilli bahar çiçeklerine bürünüp, muhteşem güzelliklerle çıkan güneşi karşıladı. Böğüren sığır, meleyen koyun, uyanan oba her zamanki yaşantılarıyla az önceki sakin bozkırı uğultulara bezediler.

O anda Baytabın obanın dehşete kapılmış kadınlarının, sürüleri otlatmak için erkenden uyanan erkeklerin, ihtiyar aksakalların gözü önünde, kana belenmiş Altınşas'ı küçük bir çocuk gibi iki eliyle bağrına basıp uzun kara saçlarını yerde sürüyerek, Kenesarı'nın otağının önüne geldi.

Uykusu hafif olan sultan bozkırdaki bağrısları duyup, dışarıdaki nöbetçilerin haber vermesini beklemeden, sırtına kara kunduz derisinden ceketini atıverip aceleyle çadırından çıktı.

— Yiğit, dedi Baytabın dizlerini büküp Altınşas'ı kollarından indirmedi, kellemi vuracaksın işte, ben az önce kendi ellerimle Ojar'ı öldürdüm. Belasını buldu.

Kenesarı birden düşüncelere daldı. “Ojar'ın pekçok suçu var. Öldürmen doğru olmuş. Ancak senin de bana borçlu olman lazım.”

— Tamam, Baytabın, affettim bir suçunu, dedi sultan bundan sonra.

— Eğer o suçumu affettiyseniz, dedi Kenesarı'nın yüzüne gözlerini dikerek bakıp, sevincini zor bastırarak Baytabın, Arka'dan beğendiğin kızı vereceğim şeklinde vaadiniz vardı. Beğendiğim şu Altınşas olsun, bana bağışlayın.

— Bağışladık, Baytabın.

İnsanoğlunun her türlü zor hallerine alışkın olan Kenesarı, Altınşas'ın böyle bir hale nasıl geldiğini sormadı, Baytabın'ın isteğini yerine getirdi, tekrar otağına girdi.

Altınşas iki hafta sonra yaralarından kurtulup, yatağından başını kaldırdı. Terisakkan ve Ulıtav civarına yerleşik kalabalık Altay, Karavıl, Taraktı, Törtuvıl, Kozgan ve Baganalı boyları bir araya gelerek, Altınşas ve Baytabın'a muazzam bir düğün yaparak evlendirdiler. At yarışını, pehlivan da güreştirdiler. Bu düğüne seferden dönen Ağıbay, jekebatır, Janaydar, Kudaymendi ve Bukarbay da katıldı. Düğünü bizzat Kenesarı yönetti.

Kenesarı bazı durumlarda “Herkesi danışıp biçilen don kısa olmaz” şeklindeki eski kuralı unutmuyordu. Bu ona yalnızca doğru bir çözüm yolu bulmak için değil, sonuçta girdikleri

yollarda bir tehlikeyle karşılaşırlarsa, sadece kendisini suçlamamaları için de gerekliydi. Bu kez de böyle davrandı. Düğünün bittiği gece gizlice istişare için yakın adamlarını, kendine bağlı boyların başlarını çağırdı. Onlara Küçük Cüz'ün topraklarına göç etmenin gerekliliğini anlattı. Fikirlerini sordu. Toplananlar, sıradan halka doğdukları topraklardan gitmenin zor olduğunu anlasalar da, başka çareleri olmadıklarından, güzün göçmeye razı oldular.

Kenesarı meclisi sona erdirip dışarı çıktığında şafak sökmeye başlamıştı. Ancak düğün hâlâ dağılmamıştı. Alttaki vadide kızların, delikanlıların altıbakan oynayarak bağırışları, gülüşleri, konuşmaları sakın geceyi inleterek duyuluyordu. Birden kederli bir ses ahenkli bir türkü söylemeye başladı. Kenesarı dinlemeye daldı.

Uçtuğun gölünü, özleyip, konduğun gölünü,

Her zaman, er yiğit, doğduğu ilini.

Yalnızca bunlar yüreğini çoşturur

Mutluluğun, sevincin, dertlerin...

Onu bırakıp gittiğinde uzak bir yere,

Uzattığın elin yeter mi şan, şöhrete?

Ne kadar yürük at olsan da, üvey memlektin

Kendi koşturması sayılır küheylana...

Bu türkü tam da kendine söylenmiş gibi, Kenesarı birden efkarlandı. “Evet, kendi vatanında, kendi yerinde senin değerler başkadır. Ama diğerleri bunu nasıl değerlendirir? Başkanımız deyip ardından gelir mi gelmez mi? Davet etmiş olsa da, bunları henüz Jolaman nasıl kabul eder? Kendi vatanı, kendi yurdu...”

Demek, “Kader, ne olacaksa gittikten sonra görürüz!” dercesine, Kenesarı elini şöyle bir salladı ve otağına doğru yöneldi.

BU düğünden iki hafta geçtikten sonra, lapa lapa ilk kar yağmaya başladı. Tam o günlerde güneye kulaklarını diken sultan Karatav'da memleketine sahip olan azıcık Konırat'tan sıcak bir haber aldı. “Medelihan üvey annesi güzel Hanım Sultan'la evlenmiş. Taşkent'e gözünü diken Buhara emiri Kokan Hanı'nın bu şeriata uymayan günahkar işini lanetleyip Medelihan'a bütün Müslüman toplumunun sırt çevirmesi hareketine girişmiş. Galiba, bu çekişmenin sonucu bir savaş olur” demiş. “Haydi, vur, haydi vur, vur!, dedi iki Özbek tokuşsa kısır koçlar gibi alınları yarılmadan durmayacaklarını bilen Kenesarı içinden. Eğer Buhara ile Hokand savaşırsa birbirlerini bitirmeden bırakmazlar. İşte o zaman da Hokand'tan bütün Sır kıyılarını bölüp

almak mümkündür. Fakat bunu yapmak için bizim de güç toplamamız lazım. Ama gücü Küçük Cüz olmadan toplayamzsın.”

Kenesarı böyle bir çözüme ulaştı. Etrafına toğladığı kalabalık ordusunu, yaz yaklaşırken toplanırız diyerek obalarına dağıttı. Kendisi de üç yüz hizmetkârıyla birlikte yanındaki beş yiğidini alarak güzün kar yağın sert soğuşunda Torgay ve Irgız boylarındaki Küçük Cüz ve Kıpçak topraklarına doğru göçtü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

Orenburg askerî valisi Kont Vasiliy Alekseyeviç Perovskiy, yumuşak koltuğa yaslanıp oturarak, mavi gözlerini kapatıvererek, geniş alnını uzun parmaklı sol eliyle ovalayarak yine derin düşüncelere daldı. “Batı Sibir valisinin bölgesinden göçüp Küçük Cüz isyancılara katılan Kenesarı Sultan’la görüşmeye nasıl mebcur olmuştu?.. Evet, evet, o zamanlar büyük toprak sahiplerinin (pomeşçik) zulmüne dayanamayan Orenburg bölgesinin emir altındaki köylüleri ile Rus Kazaklarının tamamı Çar hükûmetine karşı ayaklanmaları başlamıştı ya. Bu azmış gibi. Arka’dan Kenesarı gelip Elek, Irgız ve Torgay boyundaki Kazak obalarının hepsi isyana kalkışmadı mı... Orenburg iki ateş ortasında kalmadı mı. İki ateşi birden söndürmeye güç yetmez, çare yok, Kazak isyanlarıyla antlaşmaya mecbur olmadık mı?.. Burada biz değil, ilk önce Kenesarı Sultan’ın kendisi anlaşma istemedi mi? Evet, evet, kendi istedi. Nasıl yazmıştı o son mektubunda?” Vasiliy Alekseyeviç elli yaşını aştığına bakmadan, genç delikanlılar gibi yerinden zıplayıp kalkarak, uzun boyuyla dimdik durarak, ayaklarını dümdüz basarak köşede duran demir dolaptan bir dosyayı alıp içindeki kağıtlara bakmaya başladı... “İşte, işte bu kağıt... 1839 yılı yani Kazakça Domuz yılının Mart ayı tarihli” Perovskiy o anda ağzını kımlıdarak okumaya başladı: “Dedemiz Abılay Han’dan beri biz Rus halkı ile akraba gibi rahat ve huzurlu bir ömür sürmekteydik, ancak Sibiryaya valisinin adamları rahat vermedikleri için çaresiz savaşımaya macbur olduk... Ama sizin topraklarınıza gelmemize rağmen hiçbir zaman Rusya’ya düşman olmadığımı da belirtmek isterim, ayrıca benim bu sözlerimi üst makamlara iletmenizi rica ediyorum...” Kont mektubu şöyle koyup yine düşünmeye başladı. “Kazakları Rusya’ya katarken benim izlediğim siyaset herşeyden önce Knez Gorçakov’unkinden farklı olacak... Ülke genelinde ayaklanan Rus köylülerinin hareketini hatırlayarak, ben Kazakları Knez gibi kılıç zoruyla değil, barışçı yollarla dahil etmenin doğru olduğunu biliyorum, bu nedenle Kenesarı’nın önceki hatasının affedilmesini talep edip, yeni mektubunun tercümesini Savunma Bakanı Çernişev ile Başbakan Nesselrode beyefendilere göndermiştim.” Perovskiy önündeki dosyayı yeniden araştırmaya başladı. “Bu resmi mektup işte şu: “Değerli beyefendiler, isyan tertip edip baş kaldıran Kasım oğlu Kenesarı Sultan’ın bu gönderdiği mektuptan, eğer Çar hazretleri onu bağışlarsa, Kenesarı’nın bize baş eğip tabii olacağını sizler de görmektesiniz.” Evet, bu mektubun sonunda bundan böyle Orenburg’a göç

eden Kazakların işlerine Sibir askerî valisinin karışmamasını rica etmiştim. Bunun böyle olmasını Knez Gorçakov'a Savunma Bakanı da emretmiş. Ancak bu emri Knez nasıl karşıladı? Knez küplere binerek bana mektup yazmış... Kont yavaşça ağzını açıp gülümsedi ve Gorçakov'un mektubunu bularak okumaya başladı: "Orenburg'da yerleşik Kırgız-kaysakları yönetmek şu zamana kadar beni aklımdan geçmeyen bir iş. Bütün amacım Kenesarı'nın kana susamış grubundan kendi askeri valiliğimi iyi bir şekilde koruman olmuştur. Kırgız-kaysaklara eskiden olduğu gibi bağımsızlıklarını geri vereyim diye inandırarak, kendi eşkıyalığını örtbas eden Kenesarı'nın mücadelesinin etkileri büyük. Bu nedenle, kolayca maddi destek bulmasının yanı sıra, eski zamanlardaki bağımsızlıklarını yeniden kazanmayı hedefleyip, onun peşinden gidenlerin sayısı çok."

Kont yeniden efkarlandı.

"Orenburg Ombı değil. Burada Rus demokrat aydınlarının olduğu bir kesim var. İsyan eden halkı Gorçakov gibi kana bularsam bu bana saygı gösteren, bazen fikirlerine danışılan Rus aydınları ne der? Onların da düşüncesini göz önünde bulundurmak gerekir. Türkistan tarihi üzerine eserleriyle ün kazanan, benimle birlikte çalışan V. V. Velyaminov-Zernov ve Rus İzahlı sözlüğünü hazırlayan V. Dal Kazakların Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesi olmazsa olmaz bir yol, bu nedenle onları silah zoruyla değil, akılla tabii etmek gerek şeklindeki düşüncede değiller mi... Bu fikri şu Orenburg Sınır Komisyonu'nun başkanı olarak uzun yıllardan beri hizmet eden General V. F. Gens de desteklemektedir. Böyle olsa da General enteresan bir adam, kendisi Rusya'ya tabi olmadın diye Kazaklarla savaşıyor, bir taraftan da onların yetim çocuklarını evinde toplayıp yetimhane açıyor. Ayrıca halktan gizlice Kazakların tarihi ve kültürü hakkında eser yazmaktaydı. Bunun yanı sıra, Orenburg'a sürülen Polonya'nın meşhur vatandaşları da halkı kırmaktan ziyade akılla ikna etmek doğru diyorlardı. Bu düşüncelerini Mitskeviç'in can dostu, Orenburg müzesini açan Tomaş Zan ve Sınır Komisyonunda çalışan ünlü şair İ. V. Vitkeviç geçen yıl bana gelip açıkça dile getirmişlerdi..."

Yönetimindeki Kazak halkını kana boyayıp, isyanı bastırduğmda gönül dostlarım, Ptersburg'taki ünlü Rus edebiyatçıları ne der? Kardeşim, ünlü yazar Anton Pogorelskiy'nin yüzüne nasıl bakarım? Hepsi kan dökmeye nefretle bakar, benden büsbütün uzaklaşmazlar mı?"

"Ne olursa olsun ben kendi fikrimi kabul etmiştim. Rus Çarlığı ile Kazak vatanının arasındaki anlaşmazlığın ne şekilde biteceğini Kenesarı da ben de açıkça bilmediğimizden, şu anda kan dökmeyi karşılıklı olarak bırakmıştık... Batı Sibir sınırındaki birkaç önemsiz çatışmayı hesaba kaztmazsak, Orenburg sınırındaki kaleler ile Rus Kazaklarının karkollarına saldırıyı Kenesarı'nın tamamen durdurduğunu söylemek mümkün... Bunun üzerine çar hazretleri geçen kırkıncı yılda Kenesarı'nın bütün suçlarını affedip, bir af belgesi verdi... Ayrıca sürülen, hapse atılan yakınlarını geri gönderdi..."

Kont bir şey aklına gelmiş gibi yerinden kalkıp demir dolapan ikinci bir dosyayı aldı.

Evet, evet Çar hazretleri benim isteğim için önceki fermanını kendisi bozmamış mıydı? O fermana...”

Perovskiy fermana göz atıp okumaya başladı. Bu Çat I. Nikolay’ın 1838 yılı, Kazakça Köpek yılı 1 Mayıs’ta yayımladığı bir fermanı. Burada “Faaliyetlerinden dolayı sürgün bölüklerine sevkedilen Kazaklar, bu süre bitiminden sonra da memleketlerine gönderilmeden, askerlik hizmetine elverişli olanları askere alınıp, diğerleri İrkut bölgesine iskan ettirilsinler...” denilmiş.

“Çar hazretleri bu acımasız fermanına bakmadan, dedi kont içinden, Kenesari’nın yakalanan akrabalarını, Veliyhan’ın büyük oğlu Gubeydulla’dan başlayarak serbest bıraktı... Ancak Gubeydulla’nın küçük kardeşi, Kusmurun’un ağa sultanı Şingiz’in topraklarına varmadan, Kenesari’ya gelip katıldı. Ne için? Çar hazretlerinin iyiliğini bilmediğinden mi, yoksa üvey annesi, Şingiz’in annesi Ayganım’a beslediği kinini unutmadığından mı?.. Ayganım’ın dediğine göre, onu bundan yirmi beş yıl önce peterburg’ta görmüştüm... Müteveffa Çar I. Aleksandr’ın doğum günü kutlamalarında... Bu kutlamadaki baloda güzellik yönünden Ayganım’ın bütün kadınların en mükemmeli oluşu hâlâ aklımda... Ona benim gibi Rus bürokratların tamamı aşık olup kalakalmıştık.” Kont birşeyleri hatırlayıp gülümsüyordu. “Evet, böyle bir güzelliğe sahip Ayganım’ı dişi bozkurt gibi bir taş yürek olarak kim düşünür? Hanlık için kendisiyle çekişen Veli’nin büyük karısından doğan Gubeydulla’yı da Veli’nin ağabeyi Sartay’ı da Sibirya’ya sürdürtmemiş miydi? Perovskiy tekrar gülümsedi. Ne olursa olsun Çar I. Aleksandr’ın şu kutlamasını ömür boyunca unutamam... Yetmişine merdiven dayamış Veli kendi gibi ak saçlı ihtiyarlarla Çar sarayının bir salonunda iskambil oynarken, oyuna tam kendini kaptırmış. Ayganım’ı kendi evime alıp gitmişim, ah! Ah gençlik, gençlik, sen artık uzaktaki ay gibisin, ışığın var, sıcaklığın yok...”

Peki bu merhum Çar I. Aleksandr’ın doğum günündeki balo ile hamim olan Çar I. Nikolay’ın doğum günü için tertiplenen dünkü balonun farkı ne? Dünyalar kadar! İlk baloda kılıcın keskin yüzü gibi ışıldayan bir memurdum, önümde aşmam gereken nice zirveler vardı, bütün geleceğim beni beklemekteydi... Peki ya dünkü gecede?.. Asıl ilginç olanı gölgesinde kaldığı ihtiyarlığa baş eğmeye başlayan bir fani gibi görünmemiş miydim, muhteşem saray hanımefendilerine... Ayganım gibi genç bir güzeli tenhaya alıp gitmek bir yana, çar hazretlerinin gözde metresi Nina’nın işvelerine bile karşılık veremedim... Evet, evet, belanın tamamı bu şakalaşmalardan başlamamış mıydı? Böyle olmuştu elbette.”

Vasiliy Alekseyeviç derin düşüncelere daldı. Doğrusu onun düşündüğü şeyler çoktu. Perovskiy Hokand’a kendisinin düzenlediği Domuz yılındaki şanssız seyahatinin sıkıntılarından kurtulduktan sonra, bu yıl biraz tatil yapıp ferahlayayım diyerek ilkbaharda çar hazretlerinin izniyle Petersburg’a gelmiş. Gençliğinde geçtiği yerin sıcaklığı nerede, bu mükemmel başkentte üç dört ay dolaşmış. Artık döneyim diye düşünürken çar hazretlerinin kızının doğum günü

olduğundan, onun balosuna katılmış. Baloda gezinirken Çar I. Nikolay ile onun sevgili kadını, Peterburg'un son zamanlarda dillere destan olan güzeli Nina Makayevskaya ile karşılaşmış. Selamlaştıktan sonra fahişe Nina:

— Ah, çar hazretleri, sizin bana verdiğiniz sözünüzü yerine getirmeyişinizde Vasiliy Alekseyeviç de suçlu diye düşünüyorum. Deyip gülmüş.

Çar sarayındaki kadınların böyle bir sözü imasız söylemeyeceğini bilen Peroskiy hemen:

— Afedersiniz. Eğer yüce çar hazretleri bir söz vermişse, o sözü yerine getirmek için Orenburg bölgesinin askeri valisi Kont Perovskiyanın canını feda etmeye hazır, deyip başını eymiş.

Bu nasıl olmuş? Güzeli Nina etkileyici bir şekilde gülmüş, çar hazretleri bana bu baloda giymem için gömleklik Buhara ipeği aldirmek üzere bir kervan gönderir. Ama bu kervanı Taşkent civarında savaş açan sizin Kenesarı sultanınız yağmalar... Bu suç değil mi?

— Bu mümkün değil. Daha dün haber aldım. Beş Eylül günü Kenesarı sultan Torgay nehrinin kıyısındaki şehrindeymiş.

— Orenburg'tan Aral Denizi'nin kıyılarına kadar iki ay boyunca yürüyecek yalnızca Rus generalleridir, demiş Çar Nikolay alay ederek, birden yüzünü buruşturup. Bunu söylemedeki amacı, Perovskiyanın Hive Hanlığına karşı 1839 yılında gönderdiği sefer kolunun Aral Denizi'nin kıyısına iki ayda anca ulaşmasına gönderme yapmak. Ama Kırgız sultanları Torgay'dan dört bin askerle tam bir haftada Sozak'a ulaşıyorlarmış.

— Afedersiniz, çar hazretleri, ben sizin bu imanınızı anlayamadım. Perovskiyanın başını öne eğivermiş.

— Bölgesindeki Kırgızların ne yaptıklarını çar generallerinden değil, generalleri çarından öğrenir olmuş bu bahtsız Rusya'da. Çar Nikolay yüzünü anlamlıca eğmiş. Bilmiyorsanız söyleyeyim. Sizin tarafınızdan korunan Kenesarı sultan bu yıl 7 Eylül günü kendisini han ilan edip, bunun şerefine bir hafta sonra Hokand Hanlığına karşı Taşkent bölgesinde çatışma çıkarmış.

— Aslı yoktur... demiş Perovskiyanın inandığını da inanmadığını da belli etmeden. Bu nedenle daha yakınlarda kendi bölgesinde kalan Tümgeneral Gens'yen mektup almış. Mektubunda yaveri Gern'in Kenesarı'nın şehrinde 1 Eylül'de döndüğünü yazır "O taraflar sakın, Kenesarı anlaşmanın en son adımını beklemekte" demiş.

— Aslı yoktur ha! Affedin, sayın Vasiliy Alekseyeviç, daha bugün Hokand Hanı Şirali'den ulak geldi. Çar Nikolay son ana kadar sevdiği valisini tamamen yerle yeksan etmek

istemedi. Artık çar gülyüz gösterdi, bu zamana kadar Knez Gorçakov'dan daha çok Kont Perovski'yı yakın görmüşsek, bunu Kenesarı'yı size han edin diyoruz şeklinde anlamayınız. "Bir çarlığın içinde ikinci bir çarlık mümkün değil." Ayrıca Hindistan, Afganistan ve Orta Asya'da İngilizlerle bizim çıkarlarımız karşı karşıya geldiğinde, Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarıyla ticareti, temasları bozmak Rus Çarlığının siyasetine uymaz. Bunu da anlayınız. Yani, Kenesarı masalını bitirmenin zamanı geldi. Her eyalet valisi kendi başına siyaset yaparak başarı gösteremez. Bu nedenle ben bugün Çernişev beyefendiye Sibiry ve Orenburg valileriyle bir olup, bu yaz Kenesarı hareketini kesin olarak sona erdirin şeklinde bir emir verdim. Eğer bu görevi yerine getiremem dersiniz..."

— Hepsini anladım, diyerek Perovski başını öne eğdi.

— Anladıysanız, çok gecikmeden Orenburg'a koşup giderseniz diye düşünüyorum. Çar hazretleri başını eğerek vedalaştı ve oyalanmadan, yanındaki güzel taze gelinin koluna girip gitmiş.

Nina Makeyevskaya'nın Savunma Bakanı Çernişev'in Çar Nikolay'a peşkeş çektiği hanımı olduğunu kont bilmekteydi. Ayrıca bu Çernişev'in çoktandır Perovski'nin yerine Topçu Tümgeneral Obruçev'i koymak istediğini de sezmişti. Ancak çarın Perovski'yı sevmesinden dolayı "değiştirelim" sözüne izin alamadı. "Çernişev aklındaki tasarıya yakınlaşmış gibi" dedi kont içinden, çar hazretlerinin sözünden kendisine bakışının değişmeye başladığını anlayıp, "Bir kadına gömleklik ipek kumaş zamanında gelmediği için bir halkın kaderinin bambaşka sonuçlanması gerek."

Perovski o gece tam şafak sökerken Orenburg'a hareket etmiş ve dört nala giderek gece ulaşmış. Gelir gelmez Gens'ten gerçekleşen olayın detaylarını öğrenmiş. Bugün kararını kesin olarak verecektir.

Kenesarı hareketini bastırmayı müzakere etmek isteyen Perovski, yönetimi altındaki ağa sultanlara "çabuk gelsinler" diye haberci göndermiş. Ayrıca bütün durumu tam rapor olarak General Gens'e arz etmiş. Askeri vali bu rapora tam yirmi dört saatini ayırmış. Artık General Gens'i beklemeye başlamış.

— Askeri vali efendimiz, dedi kapıyı açıp özel kalem yaveri sarışın yiğit, Tümgeneral hazretleri geldi.

— Girsin.

Uzun boylu, burnu kemerli, anlamlı, büyük gözlerinde altın sapsız gözlükleri var, bir askerden çok alime daha fazla benzeyen Gens odaya girdi.

Kontun odası Gorçakov'un kabul odası gibi büyük ve heybetli olmasa da, dört köşe, yeteri büyüklükte bir salon. Masanın karşısındaki çarın resminden başka askeri valinin saygı gösterdiği Suvorov, Kutuzov gibi ünlü Rus komutanların da bir ikisinin taş büstleri var. Yumuşak koltukların, kanepelerin tamamı altın rengine benzer sarı kadife ile kaplanmış. Duvarda Orenburg bölgesinin büyük haritası. Odanın içi kitaplarla dolu. Köşedeki dolabın içinde de masanın üstünde de saf deri ile ciltlenmiş kalın kitaplar...

— Rahat uyuyup dinlendiniz mi, Vasiliy Alekseyeviç, dedi Gens elini uzatıp selamlaşarak, bu ikisi uzun zamandan beri tanış, arkadaş oldukları için aralarında bu denli resmi ilişkiyi devam ettirmeyerek, bunca yolu tepip gelinecek yer miymiş?..

— Yol tepmek bir yana yatakta rahatça yatılacak zaman da değil? Perovski kahkahalarla güldü ve, hemen yerinden kalkıp, duvardaki haritanın önüne gitti. Zamanı boşa harcamayalım, general hazretleri, siz bana ilk önce Kenesarı Sultan'ın emrindeki halkın hangisi nerede, onu gösterşn lütfen.

Gens köşede duran harita sopasını alıp anlatmaya başladı.

— Bu tarafa Kenesarı'yı takip eden Akmola ve Karkaralı bölgelerinin Elke-Baydalı, Tınalı-Karpık, Alşın-Jagalbaylı, Karakesek, Aytkoja-Karpık, Töbe-Temeş bölgeleri Karakum ve Akkum'un taraflarındaki şu otlaklar ile Jılanşık nehrinin Torgay'a dökülen kıyılarına yerleştiler. Ayrıca Bayanavıl bölgelerinden gelen Kozgan, Koylibay-Şagır, Karjas, Malay-Kalkaman bölgeleri ile AKmola bölgesinin Tınalı-Karpık, Toraygır-Kıpşak bölgelerinin gerye kalan obaları Baganalı boyu ile birleşerek, şu Kara Torgay nehrinin kıyılarına yerleştiler. Bu Kara Torgay'ın yukarı tarafında, halkın "Orda tikken" demeye başladığı yerde Kenesarı'nın kendi obası bulunmakta. 1838'de Kenesarı ile birlikte isyan eden Orta Cüz'ün Atbasar eyaletine bağlı Argınatı Ulıtav, Terisakkan, Kayraktı, Şoyındı Göl, Ak Göl civarında yerleşik kalabalık Altay-Elke, Altay-Baydeli, Töbet-Temeş, Tınalı-Karpık, Aytkoja-Karpık, Koylibay-Altay, Alşın-Jagalbaylı boyları bizim topraklarımızdaki Alşın'la birlikte oturmakta. İşte gördünüz mü, ne kadarlık bir yer olduğunu? Gens haritanın tam ortasını büyükçe bir yuvarlak çiziverdi, Buna şu Yayık'ın doğu tarafındaki Jem, Elek, Irgız nehirleri ile Jılandı, Mugajar dağlarının eteklerini mekan tutmuş Küçük Cüz'ün Tabın Tama, Şıkılık, Şemekey, Şekti, Törtkara boylarını eklerseniz asi sultanın emrinde Fransa ve İtalya'ya denk bir hanlık millet ortaya çıkıyor.

Perovski haritaya düşünceli bir bakış attı.

— Hayret ediyorum, dedi ve duraksadı, ortada bir şey yokken obası ile bir kez konup göçtüğü yere göz diken Kazak boyları, Sibiryadan kopup gelen böyle bir halka nasıl yurt verdi?

— Gerçekten, bu şaşılacak bir olay, Gens kederlenerek cevap verdi. Kenesarı'nın gücü de burada değil mi? Kenesarı, Rusya Çarlığının sömürgecilik siyasetini ömrü boyunca parçalamaya uğraşarak Kazak boylarını birleştirmeye çalışmaktadır.

— Bu nedenle onu Kazaklar han seçtiler demek mi istiyorsun?

— “Kenesarı 7 Eylül günü han ilan edildi.” şeklindeki haberi üç gün geçtikten sonra ben de duydum. Sizin adınıza ithafen birini gönderip, “bu doğru haber mi?” diye sorduğumda Kenesarı: “Yalan” şeklinde cevap gönderdi. Bu söze ben inandım. Çünkü “Üç cüzün insanları Kenesarı’yı ak keçeye kaldırıp han seçmiş. Torgay boyunda eşsiz bir kutlama yapılmakta.” diyerek Hokand rahatça otururken Kenesarı dört bin askeriyle bir hafta geçmeden Sozak’tan çıkıverdi. Buna bakılırsa “Kenesarı han olmuş.” şeklindeki sözün boş olduğu anlaşılıyor diyorum. Her neyse ne gerçeği Gern Mirza bilmektedir, o geçen gün çıkıp gitti.

— Bütün Kazakları birleştiren hanın oldum demese Sozak’a neden gitti?

— Torgay hükümdarı Ahmet Jantörin: “Kenesarı Sozak’a kendi isteğiyle gitmedi. Taşkent valisine karşı baş kaldıran Sır boylarında yerleşik Şömekey, Törtkara ve Tama boyları onu Hokand Hanlığından kendilerini kurtarmak isteğiyle çağırılmışlardır.” diyor. Ayrıca Sibirya Tamojnıy eyaletinin başkanı: “Kenesarı Hokand topraklarına son zamanlardaki karışık dönemde göç eden Rusya’ya tanı Kırgız obalarını hakimiyeti altına almak üzere gitti.” demektedir. Eğer bu haberlere ilaveten, öz babası Kasım Töre’yi Hokand Hanı ile Taşkent valisinin öldürdüğünü de düşünürsek, Asya topraklarının geleneği üzere Kenesarı’nın bunların evini barkını yağmalayayım demesi şaşılacak bir iş değildir.

— Kenesarı’nın yakınlarını öldüren Medelihan ve Taşkent valisi Begderbek, Leşkerlar artık yok. Orada Medelihan’ın kardeşi uysal Şİralihan var. O bizim dostumuz.

Medelihan önceden, Taşkent’te üvey annesi ile karşılaştıktan sonra, bir yıl geçmeden onunla evlenmiştir. Buna kafir işi diyen “Kasapşu Nurasulla” adlı Buhara emiri, bu sene kalabalık askeriyle gelip Medelihan’ı boğazlayarak, ayrıca güzel Hanım Sultan’ın edep yerine kurşun döküp öldürmüştü. Graf bunu söylüyor.

— Buhara ile Hokand Hanlığının arasındaki düşmanlıktan yararlanıp, Kenesarı topraklarını ele geçireyim diye düşünüyorsa, bu en uygun zamandır. Kenesarı’nın davranışları bunu gösteriyor... Ayrıca o Buhara, Hokand ve Hive hanlarının hiçbirinin tabiyetine girmek istemez. Onların Kazan halkına acımadıklarını, onu “bize katıl” diye çağısalar da hanlıklarını Rusya’dan korumak için kendisinden yalnızca ilk tampon olarak yararlanmak istediklerini Kenesarı iyi bilmektedir. Bu yüzden geçen yıl Ekim ayında Medelihan sayısız hediyelerle özel birini gönderip, Hokand Hanlığına katıl dediğinde, Kenesarı’nın buna itibar etmediğini siz de biliyorsunuz. Kenesarı, Hive Hanı Allakul’a da inanmamış. Bu durumlar hakkında biz Ekim ayında Kont Nesselrode’ye ithafen bir mektup yazmıştık...

— Hepsi doğru. Kenesarı’nın Hokand, Buhara ve Hive hanlıkları bir tarafa, Rusya İmparatorluğunun tebaası olmak istemediğini de biliyorum. Onun düşüncesi Rusya’nın sağladığı barış ortamından faydalanıp, Hokand hakimiyetindeki Kazakları kendisine dahil

etmek. Böylece gidip Kazak Hanlığını kurmak... Galiba, mümkün olursa Hive Hanına karşı ayaklanan Kötibar'ın oğlu Eset'i de kendi yanına almak. Ancak Eset de Sır boyunun yiğidi Jangoja da Kenesarı'nın emri altına girmek istemiyor. Onlar, "Ortak öküzden buzağı yeğdir" diye düşünüyorlar. Kenesarı'ya Küçük Cüz'ün hep birlikte katılmamasına da sebep bu...

— Jangoja bu sefer Kenesarı ile anlaşmış. Yoksa beş bin askeri olan Sozak gibi güçlü bir kaleyi Kenesarı iki bin askeri ile nasıl alsın...

Perovski Gens'in sözünü kesiverdi.

— Çar hazretleri dört bin asker ile saldırdığını söylemişti Kenesarı'nın?

— Bu doğru. Ama şu Şunkır kuyusunda atlarını otlatan askerinin arasında dizanteri hastalığı ortaya çıkıp iki bine yakın askeri savaşa girememiş. Onun yerine Jangoja Batır iki bin askeriyle gelip katılmış.

— Peki bunlar Sozak'ı almışlar mı?

— Almaya yaklaşmışlar diyorlar. Bugün savaş başlayalı onuncu gün.

— Tuhaf, dedi Perovski, topu, beş bin askeri olan sağlam kaleyi Kenesarı dört bin atlı askeriyle nasıl almayı düşünüyor?

— Eziyet çekip öfkelenen halk ne şartlarda olursa olsun azimlidir. Biri on kişiye denktir. Üstelik Kenesarı gibi bir komutanları da varsa... Gens düşüncelere dalıp bir süre durdu, Kenesarı'nın Sozak'ı alacağı kesin. Kale surlarına çıkmak için yüz kadar merdiven yaptırmış. O merdivenlerle tırmanacak askerlerden Kazak yiğitlerinin arasında ne zaman olursa olsun binlercesi bulunur.

— Lafımız yok, kahraman halk! dedi Perovski, ama bir araya gelemiyorlar. Boy boy olmuş sürekli çekişip duruyorlar. Önüne gelenlere tabi olmalarının baş sebebi de bu... Vasiliy Alekseyeviç hemen haritaya döndü. Aklına Çar hazretlerinin Kenesarı Sozak'a bir hafta içinde ulaştı, şeklindeki sözü geldi. O haritadan gözünü ayırmadan, arada Betpakdala, atla buraya onlar nasıl bir haftada ulaştı? dedi. Gens güldü.

— Bir hafta değil, beş günün içinde, Kenesarı'nın 7 Eylül günü Ulıtav civarında olduğu doğru. Onu han seçtiler mi seçmediler mi bilmiyorum, ama o gün Alaşahan'ın kabrinin yanında sultanı destekleyen boyun bütün aksakallarının, beylerinin toplandığı bir gerçek. Ancak 12 Eylül günü o hastalıktan sağ kalan askeriyle Sozak'tan çıkıverdi. Kenesarı'nın gücünün aslı bu çabukluğunda, tay gibi, geyik gibi doğan bozkırının inini çukurunu iyi bilmesinde...

— Buna rağmen beş günde... Perovski derhal haritaya yeniden döndü. Buraya o hangi yolla varmış? Betpakdala'dan kuç olup uçtu mu? Kazakların Sır'a giden eski yolu şu Balkaş

Gölü'nün kıyısından geçer... Ne olursa olsun Karakum'u geçmek gerek. Ancak ona da at değil, deve lazım.

— Kenesarı bu yolu Alaşahan'ın bundan dört yüz yıl önce açtığı eski patikadan yürümüş. Bunu bana dün bize mektup getiren bir asker söyledi. Eğer bilmek isterseniz...

Perovskiy'nin aklına çarın kendisine Aral Denizi'ne iki ayda ulaşmasından dolayı yaptığı aşağılamalar yeniden geldi. Perovskiy yüzünü astı ve “göster” dercesine başını eğdi.

İlk olarak, Kenesarı bu sefere öncü olarak Arka'nın yiğitlerini değil, çöl geçmeye alışkın Şömekey, Tabın ve Törtkara boylarının seçkin adamlarını almış... Gens haritanın yanına gelip, haritayı uzun sopa ile göstererek, sanki bu sefere kendi bizzat katılmışcasına ayrıntılarıyla anlatmaya başladı. Onlar şu Kara Kengir'deki Alaşahan mezarından çıkıp, Ulıtav'dan yüz otuz kilometrelik yerdeki Kara Jar'a gelip konakladı. Buradan Sarısu'nun kumlu sağ tarafındaki kıyısından yürüyerek, yaklaşık yirmi iki kilometrelik yerdeki Taymas Batır'ın mezarını geçerek, kırk beş kilometre süren Kız mezarı denilen yere geldiklerinde biraz atlarını dinlendirmişler.

— Burası otu az, suyu içilmez yer değil miydi?

— Doğru söylüyorsunuz, dedi Gens, Kazak atı burada da otlayabilir... Bunu yirmi yedi kilometrelik yerdeki şu Sart mezarından daha aşağıda, Sarısu'nun Tasötkel diye anılan yerinden asker diğer tarafa geçip bir gece konaklamış... Şafak sökerken kalabalık ordu tekrar yola koyularak Sarısu'nun sol kıyısından yürüyerek otuz kilometrelik mesafedeki Kara Kıpşak türbesine gelip tekrar atlarını dinlendirmiş. Buradan biraz ötede çok geçmeden Kökjiyde denilen öbek öbek çöl bitkileri başlar. Buralar çorak, tuzlu yerler gibi değildir, öbek öbek kum yığınlarının arasındaki vadi ve ovalarda görülen, ilgin ağaçları, dikenli çalılar, makiler, süpürge çalıları yetişir. Bazı yerlerinde uzunluğu 10 metreyi geçen iğde ağacı gruplarına rastlanılır. Sağda solda sarı renge çalan küçük tavşanlara ve kıvrılmış, ufak, boz yılanlar göze çarpıyor. Ara sıra sürülerle bozkırı ayağa kaldırıp dört nala koşturan kara kuyrukları da görmek mümkündür. Bu tepciklerin arasındaki toprağı bir kulaç kazsan, içme suyu çıkar. Bu yerle Kökjiyde'nin kuytuluklarından otuz kilometrelik mesafedeki Jaman kalesine ulaşırın.

— Bu Hokand hanlarının Kazak topraklarında yaptığı ilk kale değil mi? dedi Perovskiy kaygıyla.

— Evet, Gens birşeyler aklına gelmiş gibi biraz duraksadı ve yeniden konuşmaya başladı. Bu kale boyu dört, genişliği bir buçuk arşın, dört köşeli surlarla çevrili. Eni yirmi yedi metre, uzunluğu da aynı. Surları çevreleyen derinliği üç buçuk, eni iki arşınlık hendekler kazılmış. Bir zamanlar Hokand hanları bu kaleyi Kazaklardan kervan yolunu korumak amacıyla yapsalar da son zamanlarda Kazak obalarını yağma hazırlığındayken durdurmak üzere kullanmışlar. Bu Jaman kalesinde bir gece konaklayıp Kenesarı'nın ordusu henüz ayrılmıştı. Kum tepcikleri buradan itibaren azalmaya başlar, ancak mal otı joğtıñ şası. Kazsan hemen

içme suyu çıkar. Jaman kalesinden Sarısu'nun sol kıyısından yürüyerek Kızıl ılgın üzerinden otuz beş kilometrelik yer geçtikten sonra Sandıbay'a düşman olup Kara Kengir'den göç eden Beteş Batır'ın Teliköl'deki kışlağının üstünden çıkarsın. Bu kışlaktan sonra, bahar aylarındaki kar sularından oluşan, Sarısu'ya katılan, Baktıkarın denilen ırmağa denk gelirsın. Eğer bunun kumsal olan kıyısından yürürsen, kırk kilometrelik mesafedeki Aynamköl adlı çimenlik, kamışlıklı Karasu'ya ulaşırsın. Buradan itibaren Betpakdala başlar.

Gens bir an duraksayıp, haritaya baktı ve:

— Tamamen unutmuşum. Jaman Kalesi ile Beteş kışlağının arasında Şunkır Kuyu denilen üç kuyu vardır. Bu kuyuların suyu içilebilir, billur gibidir, ama içinde yosun çoktur. Bunlarda çeşitli mikroplar, enfeksiyonlar var. Baytabın Batır'ın emrindeki ilerleyen ordu sığağa dayanamayarak bu kuyularda mola verip su içmişler ve tatamı hastalanmış... Hastalanan askerin pek çoğunu Kızıl ılgın kıyısına kışlamak üzere gelen Nayman'ın Baganalı boyuna Kenesarı alıp götürmüş.

Gens'in gençliğinde coğrafi keşif amacıyla buraları sayısız kez gezdiğini bilen Perovskiy onun sözünü hiç kesmedi. Yalnızca dinlemekteydi.

— Betpakdala uzaktan bakan birine, iki yanından 30 metrelik uzunluğa kaldırılıp birbirine eklenmiş açık kahverengi bir uçurum gibi görünmektedir. İlk gören kişi için Betpakdala bir başka soğuk, heybetli... Ancak, yalnızca içine girdiğin zaman birazcık keyfin yerine gelir. Yine de ucu kıyısı olmayan bu ıssız yer insanın aklını başından almadan bırakmaz, dedi Gens konuşmaya yeniden başlayarak. Böyle hiçbir bitkisi olmayan, kum ve çorak başından yürüsen yetmiş kilometre gittiğinde Terisakkan adlı suyu çölde kaybolan vadiye denk gelirsın. Burada yirmi kilometre uzakta önüne Aydarlı çöl vadisi gelir. Burada dulavrat otu, kelotu benzeri birkaç bitkiye rastlanabilir. Tam orada Şınırav denen derin bir kuyu var. Suyu boldur. Ancak Kenesarı'nın askerleri burada oyalanmadan, yorulmaya başlayan atlarına Türkmenler gibi koyun kuyruğu yedirerek...

— İssız bozkırda kuyruğu nereden bulacak? dedi Perovskiy, acaba buralarda yaşayanlar var mı?

— Hayır. Bunlar yüz ata yüz koyun sarıp sefere çıkmışlar... Bundan Betpakdala'yı kestirmeden geçip yüz yirmi kilometrelik yol aldığı anda tesadüfen denk geldiği Suv nehrinin Beskulan diye anılan geçidine gelip duraklamıştı. Beri tarafında Sirderya toprakları. Ama alabildiğince çöl, alabildiğince boş. Suyu acı, otu az. Beskulan'dan on altı kilometre uzakta Akyayık gölü var. Bu da acı bir göl. Oradan İney ve Kulan yar başlarını ve tepelerini aşarak on yedi on sekiz kilometrelik mesafedeki şu Koskudık'a gelirsın. Bunun da suyu acı, otu yetersiz. Koskudık'tan otuz kilometre kum tepelerini aşıp, şu susuz Şubar denilen vadinin kıyısındaki Jamankudık'a ulaşırsın. Buranın suyu biraz içilebilir, ama deve olmasa da at sürüleri su içmeye

gelmez. Buradan yirmi beş kilometrelik mesafede Berdi Bey türbesi var. Burada içilebilir suyu olan küçük bir vadi var. Kıyısında birkaç bitki de bulunur. Kenesarı'nın ordusu Beskulan geçidinden sonra oyalanmadan yürüyerek doksan kilometrelik kumlu, çöllük mesefeyi güneşin sıcağına bakmadan tam bir günde almış. Bunlar bazen Berdi Bey türbesinde, bazen Kul diye anılan vadide atlarını bağlayıp, kendileri de gece boyu dinlenerek şafak sökerken beri taraftaki yirmi beş kilometrelik mesafedeki Sozak'ın altından yola çıkmışlar. Güneş doğmadan kaleyi kuşatmışlar. Sozak'ın albayı Babajan son derece umarsızca uyuyor olmalı, bir askeri gelip "Düşman gelip dayandı, kalkın!" demişe de "Sozak'ı almaya Kenesarı'dan başka biri cesarte edemez, Kenesarı nerede, Sozak nerede?" diye cevap vermiş. Askeri: "Gelen o, Kenesarı'nın ta kendisi!" dediğinde, "Evladım, ağlayası gelen çocuk babasının sakalı ile oynar. Ulıtav'da hanlığını kutlamakta olan Kenesarı kuş olup uçup gelmediyse, nereden gelir, dalga geçmeyi bırak!" diye azarlamış.

Perovskiy kahkahayla güldü.

— Ulıtav'dan Sozak'a kadar altı yüz kilometrelik çöllük yeri beş günde geçmiş şeklindeki söze yalnızca Babajan değil, ben de inanmazdım. Ama böyle bir sefere sadece günde yüz yirmi kilometre yol alan Kazak atı elverişlidir.

— Kazak yiğitleri değil midir? Gens de güldü. İlk seyahatimde yalnızca ata bineceğim diye benim de sırtım iki büklüm olmuştu. Tümgeneral, o anda Kazak bölgesini sövmeye gelen biri gibi değil, Kazak topraklarını araştırmaya gelmiş sıradan bir bilim adamı gibiydi. Ancak o defa ben bu halkın etnografik malzemelerinin, masallarının, destanlarının çoğunu kayda geçirdim... Aniden o Perovskiy'e gülümseyerek baktı, siz Şuv nehrinin şu geçidine Beskulan, işte bu tepeleri İney, Kaban diye neden ad verildiğini duydunuz mu?

Orenburg Hudut İşleri Başkanı Tümgeneral Gens'in savaştan başka, tarihi ve etnografik konularını severek konuştuğunu bilen Perovskiy, iş hakkında konuşmaya can atsa da, onun kalini kırmak istemeden:

— Bilmiyorum, dedi, ama bilen bir kişinin sözünü dinlemek isterim... O an hikayesini dinlemeye can atan bu yumuşak karakterli görünen Kont Perovskiy'nin, bundan on iki yıl önce, muazzam bir orduyla gelip Kazak bozkırını kana boyayıp, Akmescit'i aldığını kim ne bilsin! Gens arkadaşının bu samimiyetinden memnun olup Beskulan hakkında bundan otuz yıl önce kaydettiği efsaneyi anlatmaya başladı:

— Alaşahan'ın en sevdiği çocuğunu yine yabancı at sürüsü çiğneyip öldürmüş, dedi Gens efsaneyi aklına getirerek, çok üzülen ve haddinden fazla öfkelenen han, yabancı atlarının kökünü kazımak üzere öldürülmesini emreder. Eğer kim onları kırıp bitirirse ona sayısız olağanüstü hediyeler ile en güzel küçük kızını vermeyi vaat eder. Dombılak adındaki yiğit hanın isteğini yerine getireceğim diye söz verir. Kendisinin İey ve Kaban adlı atlarına binerek yabancı

atlarını takibe başlar, nereye kaçarlarsa kaçsınlar peşlerini bırakmadan biçareleri öldürür. Sonunda yalnızca beş yaban atı kalır. Bunlar Şuv nehrinden geçip çöle kaçarlar. Bu yaban atlarının Şuvdan geçtikleri yere Beskulan denilir. Çöle sürdüğü atlarının ulaşamayıp zorlanarak öldükleri yerelere İney ve Kaban adı verilir. Han'ın kızını alayım diye çölün ortasında gezinerek ölen Dombılak Batır'ın mezarı olarak Kazaklar Şuv'un kuzeyindeki mezarı gösterirler... Gerçekten de bu mezar oldukça eskidir... Buna güvenmek mümkündür.

— Kazak topraklarında ne çok, mezar çok. Ayrıca hepsinin bir adı var. İyi bilenen bir adamı adsız gözmmezler, dedi Perovskiy, öldükten sonra bizim adımızı da bir yere koyarlar mı acaba? Birden o, elini salladı, pekâlâ, öldükten sonra ne derlerse desinler... Peki şimdi... Sağlığımızda çar hazretleri nezdindeki görevimizi doğru yerine getirelim. Artık Perovskiy konuşmasını özetledi. İlk önce Buhara Hanı ile Hokand Hanı'nın arasındaki savaşa neden karıştı, bu konuda Kenesari'nin savunmasını isteyiniz. Ayrıca Kenesari'nin bu işi Rusya İmparatorluğunun güneydeki ticari faaliyetlerine büyük zarar getirir. Bu nedenle bizim mektubumuzu alır almaz Hokand Hanlığına karşı açtığı savaşı bitirip, Rusya topraklarına derhal geri dönsün.

— Buna Kenesari Sultan darılmaz mı? “Kendi başıma hareket etmeme imkan vermek istemiyorlar mı” diye düşünmez mi?

— Düşünürse düşünsün. Bu şekilde hareket etmemiz ilk önce Kenesari'nin kendi kellesi için gerekli. Rusya Çarlığına kendi isteğiyle tabi olmak demek, başına buyruk düşmanlarından öç almak demek değildir. Rusya Çarlığına tabi olmak, yalnızca Rusya menfaatlerini göz önünde bulundurarak yaşamaktır. Bunu Kenesari'nin bir dua gibi ezberlemesi gerek.

— Tamam.

Gens biraz düşündü ve masanın üstünde duran kendi dosyasından bir kağıdı alıp Perovskiy'e sundu.

— Bul ne?

— Benim mektubuma Kenesari'nin cevabı.

Perovskiy ile Kenesari'nin anlaşmaya vardığını duysa da Batı Sibirya Askeri Valisi sınırdaki Kenesari'ya tabi olan obaları yağalamayı durdurmamış. “Kasım Töre'nin çapulcuları Rusya'ya tabi oldum diyerek göz boyuyorlar, aslında doğrusu çara karşı olan hareketi güçlendirmekteler” diye Savunma Bakanı Çernişev'e durumu arz etmiş. Sinirden deliye dönen Gorçakov bir mektubunda Perovskiy'e “Kenesari'yı Sibirya sınırından tamamen uzaklaştır, ne olursa olsun bana onu kendi evinde yok etmeme izin ver” diye yazmış. Buna Perovskiy: “Sultan'ı suçlayacak bir sonuca gelemiyorum, çünkü o, Orenburg'a tabi olduğundan beri, yönetimim altındaki halkı kızdıracak hiçbir iş yapmadı. Onun için halkı sömürüyor

şeklindeki sözler yalnızca bir iki Kazak'ın ifadesine göre söylenmiştir. Bu şüpheli tanıklar Kenesarı'nın suçlu olduğunu delillendiremediler” şeklinde cevap vermiş. Ancak Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı General Gens işin doğrusunu öğrenmek isteyerek, “Gorçakov'un size karşı bir hatası oldu mu?” diyerek Kenesarı'ya görüş soran özel bir mektup göndermiş.

Şimdi, Gens'in Perovskiy'e verdiği kağıt bu mektuba Sultan'ın verdiği cevap mektubuydu.

Perovskiy kağıdı alıp yükse sesle okumaya başladı.

— “Çar hazretlerinin verdiği manifestodan sonra ben Rusya'ya karşı baş eğmeyecek değilim. Bu sözümde samimi olduğuma yalnızca Allah şahittir. Düşmanlarım beni sizin nezdinizde kötölemek istiyorlar. Eğer gerekli görürseniz, hükümet önünde tamamen suçsuz olduğumu ispatlamaya hazırım. Düşmanlarım beni çok kötü görüyorlar, benim sizlerle dost olduğumu görmek istemiyorlar”, Perovskiy kağıdı Gens'e geri uzattı, Keensarı'nın doğruyu söylediği şüphesiz. Fakat düşmanı gerçekten çok... Gerçekten onun suçu olmasa da suçlu ediyorlar. Bunu yalnızca Knez Gorçakov değil, ilk başta Kazak Sultanları bizzat kendileri yapıyorlar.

— Bu nedenle de Kenesarı sekiz kişiyi kendisinin amansız düşmanı olarak görüyor. Önceden yazdığı mektubların birinde böyle demiş...

— Kimmiş bunlar?

— Batı Sibiryaya Genel Valiliği'ne tabi olan Kudaymendi'nin oğlu Konırkulja, Küşik'in oğlu Kuljan, Kişkentyay'ın oğlu Akkoşkar, javgaşar, bizim Orenburg eyaletine bağlı olan Jantöre'nin oğlu Ahmet, Jappas'ın beyi horunjiy Jangabil, Jagalbaylı beyi Kükir ve Sozak'ın albayı Babajan... Bunlardan o yalnızca Kazakları Rusya ve Hokand'a sattıkları için nefret etmiyor, kendi başlarının selameti için halka yaptıkları sayısız merhametsizlikleri de unutmuyordu. Ayrıca diğer sultanlar, beyler gibi bu sekizi Kenesarı'nın yanına çıkmadılar, isyancıların ta eskiden beri düşmanları. Özellikle Konırkulja ve Ahmet.

— Bu ikisinin kimseye acımayan düşman oldukları da açık, Kenesarı Batı Sibirya'daki ayaklanmasını Konırkulja'nın ağa sultanlık etmekte olduğu Akmola Emirliğine saldırarak başlatırsa, Orenburg bölgesinde sultan olan Ahmet Jantörü'nin payına düşen Torgay ve Irgız nehirlerinin kıyılarına tuğunu dikiverir.

— Kenesarı'nın da didiştığı düşmanları bu ikisi. Diğer sultanlardan hoşlanmasa da ülkenin birliğini koruyacağım diyerek ya da kendi yanına çekmeye çalıştığından onlarla çekişemedi. Ancak bu ikisinin adını duyduğunda... Gens gülmeye başladı, Kenesarı kendi otağında oturduğu zamanlarda bile, kılıcını kımından çekivermiş derlerdi gören kişiler.

— Çok sinirliyim. Doğrusu Kenesarı bu ikisinin kellesini almadan sakinleşmez!

— Belki de bu ikisi Kenesarı'nın başını alır?

— Bu mümkün değil. Kenesarı ölecekse, ya bizim elimizden veya Hokand, Hive Hanlıkları gibi diğer halkların elinden ölür. Sıradan Kazaklar, Kazakların Rusya'ya tabi olmasının yararlı olacağını, aslında bunun gelişmeye açık anlamı olan bir iş olduğunu nereden bilsin, yalnızca bağımsızlığımızı, vatanımızı yok etti, topraklarımızı ele geçirmekte şeklinde anlıyorlar. Eğer kim onun bu bağımsızlığını, toprağını Rusya'ya veya Hokand ve Hive'ye geçirilmesinde yardıma bulunursa, o bu sıradan halkın düşmanıdır. Konırkulja ve Ahmet bu düşmanların ilk başta olanları, sırası geldiğinde Kazakların iki yiğidinden biri bunları boğazlamaktan çekinmez. Bu Ahmet'in abası Jantöre'yi 1814 yılında Kötibar Batır'ın önderliğindeki ayaklanmada, peşinden ayrılmayan sıradan halk arasından çıkma muhafızı mızraklayarak öldürmüştü. Perovski bir süre düşündü ve yeniden konuşmaya başladı, ama Kenesarı bu sıradan halkın pekçoğunun gözünde vatanın, milletin koruyucusu. Onu gözbebekleri gibi koruyorlar. Bu nedenle de kaçak Başkurt, Kenesarı'nın muhafızlarının başıdır...

Perovski onun adını aklına getirmeye çalışarak biraz duraksadı.

— Batırmurat'ı mı diyorsunuz?

— Evet. O Batırmurat'ın sultana çekilen kılıcı yalın elle tutup alması gerçek bir yiğitlik değil mi?! Böyle bir fedakarlık yalnızca tam olarak baş eğimiş insanda bulunur. Ayrıca dilsiz hizmetkari Karaüvlek, Kenesarı'nın kürek kemiğine tırmanıp çıkan yılanı çıplak eliyle fırlatıp atayım derken ısırılıp şişerek, bir hafta yatmıştı. Bir âlim hekimin ilacı sayesinde zor bela sağ kalmıştı. Perovski başını salladı, hayır, Kenesarı gibi bir kahraman, Mahambet gibi bir ozan adamını halkın sultanlarına kolaylıkla veremez. Eğer Kenesarı düşman elinden ölecekse, onun eceli başka bir milletten olur.

O anda Perovski'nin yaveri kapıdan girerek:

— Sultan-vali Ahmet Jantörin, dedi, sizin davetiniz üzere gelmiş.

Orenburg Askeri Valiliğine bağlı Yayık'ın doğu tarafını idare eden Jantöre oğlu Ahmet, Jantöre oğlu Arıstan, Aışuvak oğlu Baymuhammed, Sultan-vali Perovski ile çok sıkı dosttular. Bunlar "Kenesarı'yı Orenburg topraklarından kovmak gerek, eğer sizin askeriniz yetmeyecek olursa, biz yardıma hazırız." şeklinde görüş bildirmişler. Fakat buna Perovski inanmamış. Orenburg bölgesinde köylülerin ayaklandığı karışık dönemde, Kazaklar ile çekişmeyi doğru görmemiş. "Rusya İmparatorluğuna tabi olan Kazakları, Ahmet mi, Arıstan mı, Kenesarı mı, hangi sultan yönetirse yönetsin, hepsi, yalnızca bize tabi olup huzur içinde yaşamaları gerekir" diye düşünmüş.

Çar hazretlerinin sözünden sonra Perovskiy dün üç sultan-valiyi çağırma mecbur oldu. Her ne kadar general olsa da çar hazretlerinin emrini yerine getirmeden gücü nedir ki, eğer Savunma Bakanı Çernişev “Gorçakov ile birleşip Kenesarı’yı yok edin” şeklinde gerçekten bir emir verse, elinde bu emri yerine getirecek ne kadar gücü olduğunu öğrenmek istemiş. Sultan-valilerin davet edilmesinin sebebi de buydu.

— Aristan ve Baymuhamed sultanlar gelmedi mi?

— Henüz gelmediler.

— O zaman Ahmet Jantörin girsin.

— Odaya Ahmet girdi. Ahmet, uzun boylu, geniş burunlu, süzen bir boğanın gözü gibi kızgın, iri gözlü, esmer, orta yaşları biraz geçkin bir kişi. Omzunda Rusya ordusunun yarbay apoletleri var. Rusça eğitim almış, zamanında Orenburg’taki Neplyuyev Askeri Lisesi’ni bitirmiş. O, asker selamı vererek, elini havaya kaldırıp kapının önünde durdu.

— Yarbay Jantörin sizin davetiniz üzere geldi, general hazretleri.

— Yukarı geliniz, sultan vali.

Bunlar tokalaşıp, hal hatır sorduktan sonra, Perovskiy hemen çağırma sebebine girişti.

— Sultan Ahmet, siz Kenesarı’nın şu anda Hokand topraklarında savaşmakta olduğunu biliyor musunuz?

— Elbette.

— Kenesarı Hokand Hanı ile neden savaşıyor? Siz bu konuda neler duydunuz? Galiba, Hive Hanı’nın ricasını yerine getirip, Buhara Hanı’nı yenmek mi istiyor?

— Kenesarı bu kadar ahmak değil. Medelihan’ı öldürüp Nursulla Hokand’ı kendine tabi ettikten sonra Kenesarı Hive Hanı ile Hokand’taki Kazak topraklarını sana alıp vereyim diyerek gizli bir vaatte bulunmuş. Bundaki düşüncesi Buhara Hanı Nursulla çok güçlenmesin diye Buhara ile Hive’nin arasını bozmak. Kenesarı’ya hediye olarak gümüş eyer takımlı bir küheylan ile on beş tüfek gönderen Hive Hanı Allakul, Kenesarı benim yanımda olacaktır diyerek Buhara’ya karşı savaş açtı. Ancak bu savaşın faydasını Hokand gördü, Hive ile Buhara birbirlerini kırarken, bu yıl Hokand şehrinin insanları isyana kalkışıp Hokand’tan Buharalıları kovarak Medelihan’ın kardeşi Şereli’yi han ilan ettiler. Bunu gören Kenesarı Hokand Hanlığı yeniden güçlenince, Taşkent valisinin emrindeki yedi bin çadırılık Kazak obasını kendime alayım diye bu ayın on beşinde dört bin askeriyle Taşkent’e tekrar sefer düzenledi. Benim habercimin söylediğine göre, Kenesarı şu anda Janakorgan, Jölek ve Akmeşit’i almış

görülmektedir. Bu günlerde savaş Sozak'a sıçradı denilmektedir. Kenesarı'nın boşalttığı bazı Kazak obaları diğer taraflara göç etmeye başlamışlar gibi.

— Bundan bize nasıl bir zarar gelir? dedi Perovski Gens'e bakarak, 1834 yılında Kasım Töre'nin oğlu Sarjan Rusya İmparatorluğu idaresinden kırk bin çadırılık sayısız halkı alıp kaçmışsa, bugün Kasım Töre'nin ikinci oğlu Kenesarı Sultan bu kırk binden Hokand Hanlığının idaresinde kalan yedi bin çadırı tekrar alayım diyerek savaş açmakta. Bu Rusya İmparatorluğunun zaferi değil mi?

— Hayır, Bu Kenesarı Sultan'ın zaferi, dedi birden yüzü asılan Ahmet, şu anda onun emrinde Nayman, Baganalı, Argın, Tabın, Tama, Şekti, Şömekey, Baybaktı ve Kıpşak boyları beş bin oba, yani iki yüz elli bin çadır varsa, buna Hokand Hanlığından yedi bin çadır daha göçüp gelerek katılırsa nasıl bir güç ortaya çıkar? Ayrıca, Kenesarı sağ kaldığı sürece Rusya'nın dostu olmaz.

— Neden?

— Onun arzuladığı şey Abılay'ın devri. Bütün Kazaklara kendisi han olmak istiyor!..

— Tamam, dedi Gens, Kenesarı hanlığı arzulasın, peki sonra... Tümgeneral biraz yüzünü buruşturdu, az önce sen söyledin ya, onun hakimiyetinde iki yüz elli bin çadır var diye, her çadırda dört adam olsun... O halde bir milyona yakın insan bir Kenesarı'yı han yapıyoruz diye bizimle mücadeleye kalkışır mı? Bu kadar insanı korkutarak peşinden sürükleyemezsin. Hayır, Ahmet Sultan, buradaki mesele daha derinde. Şu milyona yakın insanın çara karşı hoşnutsuzluğu ile Kenesarı'nın han olayım şeklindeki hayali birleşiyor. Böyle bir durumda bizim Kenesarı'yı değil, ya yoldan çıkarsa, ya bize saldırırsa diye korkarak sultanın peşinden giden halkı göz önünde bulundurmamız gerekir. Kenesarı'yı mahvedeceğiz diye milyonlarca insanı yok etmek olur mu?

— Olur! Neden olmasın?! dedi anında Ahmet sesini yükselterek.

— Seninle kardeş olan Kazaklar olsa da mı?

— Elbette, ister Kazak, ister Kara Kıtay olsun. Sözüme inanıp, emrimi yerine getirmese, yok epit atmak gerek!

Gens ona üzülerek baktı. Karşısında duran adam, o anda sanki bir general değil, kana susamış bir zalim gibi görünüyordu. "Halkı boşa öldürmemek lazım" diye millietimiz ayrı olsa da araya girmek isterdik, ama bu... Gens aniden Ahmet'e "Halkın senin gibi sultanları neden kötü gördüğü şimdi daha da iyi anlaşıldı. Baban Aşuvak Han'ın oğlu Jantöre'yi halk öldürmüştü. Dikkat et, Ahmet senin ölümün de halkın gazabından olmasın!" demek istemişti. Ancak Perovski daha önce:

— Pekâlâ, biz ve bu general hazretleri Kenesarı'yı kendimize kan dökmeden tabi etmeyi doğru bulmuştuk, dedi. Eğer bu mümkün olmazsa, güç kullanmaya da hazırız. O zaman Kenesarı'nın ordusunu yok etmek için gücün yeterli mi?

Sevinçten Ahmetin gözleri parlayıverdi.

— Tamamen yeterli. Kenesarı'da şu anda sekiz bine yakın atlı asker olsa, işte biz Jantöre'nin sultan-vali olan iki oğlu Ahmet ve Arıstan üç bin savaşçı ile karşı koyarız. Jantöre'nin küçük kardeşi sultan-vali Baymuhamed iki bin adam veirr. Jappas oğlu Jangabil'dan, Kenesarı'ya katılmayan Or boyundaki Törtkara, Jagalbaylı boylarının beyi Kükir, Biygajan'dan bin adam çıkar. Kenesarı'nın düşmanı Kıpşak beyi Janbırışı'nın oğlu Balgoja bin atlısını verse... Şu durumda kaç kişi olduk? Dokuz bin mi? Buna Orenburg askeri valisi iki bin Rus askeri eklese, bu işe heveslenen Batı Sibirya askerini bile almadan Kenesarı'yı bu güzün yok etmek mümkündür. Yalnızca izin verilsin.

— Tamam, dedi anında Perovskiy, diğer sultanlar gelsin. Akşam toplanalım. Yolda yorulmuşsunuzdur, şimdi dinleniniz.

Ahmet çıkıp gittikten sonra Perovskiy:

— Gördün mü, aziz dostum, dedi Gens'e, Kazak topraklarında feodallık, beylik düzeninin nasıl da güçlü olduğunu? Her sultan, her bey emri altındaki boyların yiğitlerini kendi askerleri gibi kullanabilir. Kazak da bir, koyun da, sadece önlerine düşecek bir başları olsun!

— Hayır, dedi Gens suratını asarak, Kazaklar yetenekli halk, kahraman halk, ama ne yazık ki şanssız bir halk.

Perovskiy cevap vermek üzereyken yaver tekrar odaya girdi.

— General hazretleri, dedi birşeylerden utanmış bir halde, Kazakların iki güzel kızı gelmiş. Gidin desem de, sizin yanınıza girmeden gitmiyoruz diyorlar. Biri Rusçayı çok iyi biliyor.

Perovskiy ile Gens birbirlerine baktılar. Kazak kızının Rusça konuşması ikisini de çok şaşırttı.

— Girsin, dedi Vasiliy Alekseyeviç.

“Kız” lafı gençliğinde çok yaramazlıklar yapan Perovskiy'e sıcağı geliverdi, Perovskiy gayriihtiyari yakasını doğrultup, kalkık, sarı bıyıklarının ucunu biraz kıvrarak düzeltti. Gens ve Perovskiy birbirlerini bakıp gülümsediler. Yürük at koşmasa da salınır demişler.

O anda odaya süslenerek giyinmiş iki kız girdi. Birinin başında bir taç, diğerine bakıldığında daha genç bir taze gelin gibi. Üstlerindeki kıyafetleri zengin kızlarıninki gibi ipekli

kumaşlardan olmasa da, dikkat çekecek kadar güzel. Kırmızı fitilli kadifeden yelek, ayaklarında pembe deri çizme, beyaz ipekli kumaştan alacalı gömlek. Genç gelinin yanındaki kızın başında kıvılcık tilki tüyünden börk, bellerindeki gümüş kemer bunların Arka'dan olduklarını belli ediyor.

— Nasılsınız, sayın general hazretleri, dedi, gelin tacı takmış, saçları yere değen taze gelin. Yanındaki kız Rusça bilmediğinden eski Arka gelenekleriyle iki elini gövdesine birleştirip, başını eğdi.

— Sizler nasılsınız, evlatlarım? Gens ilk olarak selamlaştı. Nereden geliyorsunuz! Adlarınız ne?

— Benim adım, Altınşaş, yanımdaki kızın adı Kümis. Kenesarı'nın obasındanız, gelin temiz bir Rusça ile bilgi verdi.

Kazak kızının Rusça bu kadar güzel konuşmasına hayran olan Gens:

— Rusça'yı nerede öğrendin? dedi.

Altınşaş babası Tayjan'dan kurtulduktan sonra nasıl Rusların arasına düştüğünden başlayıp, en sonunda Kenesarı'nın adamı Baytabın'la evlenmesine kadar olanları gizlemeden, bütün hayat hikayesini güzel bir Rusça ile anlattı. Rusça konuşanın kimin kızı olduğunu artık anlayan Perovskiy;

— Bizimle ne işin var? diye sordu.

— Sayın general, size adaletli bir kişi olduğunuz için geldim, dedi Altınşaş, o anda gözünden gelen yaşları silerek, geçen yıl Kenesarı Sultan'ın sürgüne gönderilen bütün yakınlarına çar hazretlerinin affını alıp verdiniz... Benim böyle bir büyük dileği sizden istemeye hakkım yok, yalnızca acıyınız diye rica ediyorum... Hiç olmazsa Turinski'ye sürgün edilen ağabeylerim, kardeşlerim ile ablalarım ve kız kardeşlerimin sağ oldukları haberini bana bildiriniz...

Gens gözünden yaşlar akan taze geline acıyıp, geriye dönüp gitti.

Perovskiy ise:

— Yanındaki çocuğun ne işi var? dedi Altınşaş'ın ricasına hemen cevap vermeden, bahane gösterip.

Altınşaş Kümis'in başından geçen olayları da gizlemeden doğrudan anlattı ve:

— Bu da sizleri adil olarak bildiğinden, Konırkulja Ağa Sultan'dan şikayet etmek için gelmiştir. Böylesine zorbalık yapan biri hiçbir ceza çekmeden çıkıp gidebiliyor mu diyor. Babası Ebdıvakiyt'ı da bu Konırkulja'nın adamları öldürdü.

— Bu nasıl bir zalimlik? dedi Gens Kümis'e acıyarak Fransızca.

— Evet, bozkır kanunları zalimlikle birlikte yürür! dedi Perovski de Fransızca cevap vererek.

— Altınşaş dikkat kesildi. O Fransızca da bilmekteydi. Altınşaş'ı hizmetçi kız olarak evine alan Tümgeneral Fonderson Rus asilzadelerdendi. Bunlar ev içinde genellikle Fransızca konuşurlar. Yetim kız Altınşaş'a beş yılın içinde çaresiz bu yabancı dili de öğrenmez zorunlu olmuş.

Altınşaş'ın dikkatle dinlediğini anlayan Perovski:

— Ne oldu sana, Fransızca'yı da biliyor musun? dedi. Altınşaş generalin kendi aralarındaki konuşmalara tanık olmak istemedi.

— Hayır... diyerek başını eğdi...

— O zaman neden meraklandın?

— Konuşmalarınızı anlamadığım için merak ettim...

Fransızca'yı bilmiyorum dediği için Altınşaş çok fayda gördü. Generallerin çok gizli sırlarını işitip, Kenesarı'ya karşı alınan tedbirleri günler öncesinden öğrenmiş oldu.

— Bunların ricasına nasıl cevap vermek lazım? dedi Gens Perovski'e tekrar Fransızca.

— Şu taze gelinin babası ile ilgili olarak çar hazretlerine yazıp, hiç olmazsa Savunma Bakanı Çernişev vasıtasıyla bir bilgi etmek mümkün. Peki Kenesarı'ya ne yapacaksın? O Gorçakov'un emri altındaki bir adam... Kısaca, ricalarını görüşüp halledeceğiz diyerek göndermek gerek.

— Bunlar ikinci defa tekrar gelebilirler mi?.. Bizileri de sözünde durmayan insanlarmış diye ömür boyu tanımlar mı.

— Sözünde durmayan insanlar olduğumuzu hemen anlamalarından daha sonra anlamaları doğru değil mi? Perovski kahkahayı bastı. Böyle davranmak bizim için de onlar için de daha kolay.

— Hayır, dedi Gens. Bunlar her ikimizi de Rus generalleri diye inanarak gelmişler. Ben bunları sizin söylediğiniz şekilde aldatıp gönderemiyorum...

— O zaman ne yapacaksınız?

— Asya İşleri Dairesi yoluyla şu kızın akrabalarının nerede olduğunu öğrenmeye çalışacağım, ayrıca Konırkulja'yı sorguya çağırılmalarını telp edeceğim.

Perovskiye yeniden güldü.

— Rus devlet dairelerinin böyle bir iş için acele etmeyeceklerini hâlâ anlamadın mı? Bu kızlar senden cevap gelene kadar obalarında yaşlanıp ölürler...

— Obaya döndükten sonra bu kızların geri gelmeleri şüpheli... Mümkünse burada kalmalarını isteyeceğim. Cevabı hızlandırmaya çalışacağım. Üstelik bu ikisi de benim yetimhaneme gerekli.

Gens evinde Kazakların yetim çocukları için bir barınak açmış. Onlara Rusça ve Kazakça konuşabilen bir öğretmen almayı çoktandır düşünmekteydi. Tümgeneral'in düşüncesini anlayan Perovskiye:

— Pekâlâ, sen bilirsin, diyerek güldü. Gens kızlara bakıp:

— Ricalarımız ile ilgili olarak gerekli kişilerle görüşelim. Cevap gelene kadar uygun görürseniz benim evimde kalınız. Kazak çocukları için açtığım yetimhane var, orada çalışırsınız, dedi.

Altınşas bir süre düşündü ve birşeylere hazırlanmışcasına aniden:

— Tamam, diye cevap verdi.

— Taze gelinin neden çabucak ikna olduğunu Gens de Perovskiye de anlayamadı. Altınşas'ın düşüncesini yanındaki Kümis de anlamadı. Fakat o deminden beri sırlarını paylaştığı arkadaşının kalbini kırmak istemedi. Bir süre Orenburg'da kalmakta sakınca görmedi.

O gün Gens kızları evine götürerek yetim çocuklarla tanıştırdı, akşama doğru bunların işi hakkında Asya İşleri Dairesi'ne dilekçe yazdı. Ayrıca Perovskiye'nin ricası üzerine Kenesarı'ya "Hokan Hanlığına karşı saldırıyı durdurup Orenburg sınırına geri çekiliniz" şeklinde bir emir gönderdi.

Kenesarı bu mektubu on sekiz gün savaşıp Sozak'a girdiği gün aldı. O gelecek hafta kalabalık bir ordu ile Taşkent'e hareket etmek üzereydi. Çaresiz, sözlerine inanıyorum diye Orenburg liderlerine vaat ettiği üzere Hokand Hanlığı ile anlaşma sağlayıp, ardından geri dönmeye mecbur oldu. Ancak Kenesarı dönmesine dönse de artık kendisinin hiçbir gücü olmadığına içten içe üzülen, çar hazretlerine kin beslemeye başladı.

II

Zekilik, bilgelik, ince düşünmek, bunlar ana sütüyle birlikte gelen özelliklerdir. Bunları insan satın alamaz, eğer içinde bu özelliklerin yalnızca kıvılcımları bile olsa hayat ve onu çevreleyen toplum bu kıvılcımı ne yok edebilir ne söndürebilir.

Gençliğinden beri hüner ve ilmi kendisine örnek edinen Esirkegen dört yıl Semey’de Rusça eğitim alırken pekçok durumu idrak etti... Özellikle ana vatanındaki cahilliği, başıboşluğu yüreğini ateşleyerek, keyfini kaçırmıştı. Bu durumlar Esirkegen’i boşu boşuna bir derde, belaya boyamadan, vatanına önderlik edecek yollar arattı. Artık o Rus halkının tarihine, medeniyetine, gelişim sürecine daha dikkatli baktı. Kendi milletinin bu halktan ne kadar geri kaldığını düşünmeye başladı. Her düşündüğünde orta çağlara ait geri kalmışlıktan vaz geçmenin gerekliliğini, kışın çetin geçtiği bir kıtlıktan hemen sonra şansı artarak çıkan, sürülerin peşinde geçen göçebe bir hayata göre tarımla uğraşan yerleşik bir hayata doğru intibak etmenin lüzumunu anlamaya başladı.

Esirkegen kendi şuur ve bilincine gıda olacak daha başka sırlarla dolu bir dünya keşfetti. Bu, Rusya’nın orta bölgelerinden Kazak topraklarına yeni iskân eden Rus köylüleri ile çara karşı isyan ettiği için Semey gibi uzaklara sürgün edilen dekabristler, bunlar, Rus memurları ve okumuş kişilerinin Kazak halkına karşı destek verici ve dostça bakışlarıydı. Halkların birbiriyle asla düşman olmadığını, onları birbirine düşürenin yalnızca egemen sınıfın sömürgecilik siyaseti olduğunu anlayarak, yüreğinin bir köşesinde Rus halkına karşı güzel ve sıcacık hisler doğmaya başlamış. “Halklar birbiriyle kardeş olursa, çar ne yapar? Ayrıca Kıtay, Hokand, Hive ve Buhara’dan zulüm görüp birleşemeyen kalabalık Kazaklara bütün kaderi de derdi, sevinci de bir, destek olacak bir halk gerek. Buna Rus milletinden daha yakın kim var? Hem medeniyet sahibi hem kuvvetli. Dostluk sağlanırsa destek olabilir mi? Ancak o zaman vatanımızın bağımsızlığı ne duruma düşer. Belki ülkenin bağımsızlığı da korunur. Kenesarı ve Ağıbaylar’ın düşünmeden hareket ettikleri doğrudur. Hayır, sayısız mücadelelerden geçen bu kahramanlara halkın halini düşünmeden hareket ediyorlar demeye benim ne hakkım var?.. Bu bir akla düşen bir durum.”

Böyle bir durumda iken Esirkegen Semey’deki Rus okulunu bitirip, kış yaklaşırken Petersburg Askerî Lisesi’ne katıldı. Yıl 1841, Kazakça Sığır yılıydı. Okumaya kar yağmaya başlarken gidildiğinden o yaz biterken kendi obasına gelmiş. Yüreğini önemli fikirler kaplayan, halkının dertlerini düşünen yiğit, ovada erken açıp, tez zamanada solan düğün çiçeği misali, erken olgunlaşıp, erkenden yaşlanıyordu. Sekseni devirip sallanmaya başlayan ihtiyar Masan, yirmisine henüz basmış torununun sararmış, solmuş yüzüne bakıp, onun içini kemiren bir illetin olduğunu hemen anladı. Ama hemen yüzünü değiştirerek ona belli etmedi.

Torunu doğduğu toprakların yeşil çayırında iyice yatıp, yuvarlanıp hevesini alıp, arkadaşları ve dostları ile biraz gezip eğlendikten sonra yanına geldiği bir gün yalnız kaldıklarında:

— Evladım, içindeki dert İskender’in çift boynuzu gibidir, dışına çıkarmazsan hastalığa dönüşür, dedi sakın bir sesle, yüzündeki ifadeden içinde bir illetin bağlandığını anlıyorum... İhtiyara söylenecek bir sır varsa gizleme, elimden iş gelmese de dilimden akıl gelir... Çekinme.

Görmüş geçirmiş ihtiyar dedesiyle kendisi de konuşmak istiyordu. Esirkegen birden içini dökmeye başladı.

— Bir derdim olduğu doğru, dede. Kendi derdim değil, milletimin derdi.

— Millet derdi! Söztün çok hoş geldi. Milletın derdini düşünen ardında bir neslim yok mu diye üzülüyordum. Allahuteala, bana acımış. Buna şükür. Haydi söyle.

— Dört yıl şehirde okudum, dede. Genç adama dört yıl dört gün demektir... Peki ya bana... Yoksa ben böyle aceleci olarak mı doğdum, dört yılım dört yüz yıl gibi uzun geldi... Eğer insan düşüncesi bir denizse, benim düşüncemden bütün dünyayı kaplayan diri insanın yüzüp geçemeyeceği bir okyanus ortaya çıkardı...

— Evet, anlatıver... bu kadar uçsuz bucaksız bir okyanusta yüzüp neler gördün?..

— Milletimin bu okyanus suyuyla beraber göz yaşını gördüm.

— Milletinin göz yaşını görmek tuhaf bir iş değil. Ben onu aklımla idrak ederek görmekteyim. Görmek varsa, yardım etmek de var. Bu göz yaşını silecek nasıl bir yol buldun?

— Yalnızca bir yol var gibi. Dil ve dini ayrı olmakla birlikte, toprağı ve kaderi aynı olan Rus milleti ile birleşmeden bize aydınlık bir ışık yok gibi. Sarı bozkırın sahibiyim diye yine bir tavşan gibi yaz kış göçüp yürümekle hiçbir şey hallolmaz. Böyle devam ederse tamamen cahillik galip gelir. Bizim de medeniyete kulaç atmamız gerek. İşte medeniyet Rus milletinde.

— Onlarda yalnızca boş yere medeniyet değil, zalimlik de var ya, oğlum... İhtiyarın gözü birden parlayıp bir kıvılcım belirdi ve yeniden sönüverdi. O artık sessizce, düşünceli konuşmaya devam etti. Herkesin bir derdi vardır. Alçak zaman bizi böyle alçak düşünceli edip meydana çıkarmıştır. Değer taştan, akıl yaştan, belki senin söylediğin doğrudur, ancak milletin ne diyor? İhtiyar kartalın göremediğini, genç kartal kapar, tek diyeceğim: Kanına çekmeyenin kolu kırılınsın der Kazaklar. Avcının kovaladığı geyik gibi, kötü kaderden akli çıkmış azıcık bir halkın var, yalnızca bunun bedduasını alma...

— Halk bazen dua bazen de beddua etmez mi? Kenesarı'ya biri beddua ederse, biri ululuyor...

— Doğru söylüyorsun. Kenesarı'nın düşmanı da çok, dostu da az değil. Bazen onun hareketlerini ben de anlamıyorum. Ama seni anlamak hepten zor.

— Yine de Kenesarı'nın aklındakileri anlamak isterdim. Esirkegen bir süre sessiz kaldı ve yeniden konuşmaya başladı. Yaz bitmek üzere, kar yağarken Petersburg'ta olmam lazım,

dedi Esirkegen yeri kazıp oturarak, Petersburg'a Ombı üzerinden gitmek de mümkün... Orenburg tarafından da giden yol var...

— O halde oradan Orenburg'a mı gideceksin?

— Evet, Karaötkel eyaletinden Atbasar'a inip, öteki taraftan Karakoyun Kaşırılı üzerinden Irgız' varsam... Yol üstünde Kenesarı'ya bağlı yerlerden geçip, oradaki halkın ne halde olduklarını kendi gözlerimle görsem...

— Halkın halinden halkın aklındakilerini bilmek zor değildir. Ancak bu yol çok tehlikeli bir yol. Petersburg'a okumaya giden Jamantay ağa sultanın yiğidi olduğunu anlayıverirse, Kenesarı'nın adamları seni diri salıvermeleri şüpheli.

— Bu tehlikeyi ben de biliyorum, ama kendi yolunu tercih etmek için, her boyun gönlündeki derdi açıkça bilmek gerek diyorum...

— Elbette.

— Orenburg'a Kenesarı'nın obaları üzerinden gitmeye Esirkegen okumaya ilk gittiği gündən beri karar vermiş. Bu yolu tercih etmesinde halkın durumunu bilmekten başka bir hayali daha var. O hayal, Kümis. Ebdivakıyt'ın ailesinin Kenesarı'nın olduğu tarafa çıkıp gittiğini tam o yazda duymuş. Ama onlar sağ mı, ölü mü haberdar değildi. Özellikle Kümis'in durumunu çok bilmek istemekteydi. Konırkulja'ya hiç akılda yokken oyuncak olan bu değerli arkadaşına olan acıma duygusu ne olursa olsun gönlüne rahat vermiyordu. Bazen bu acıma onu talı duygulara da sürüklüyordu. Kenesarı'nın obaları üzerinden gitsem, şu Ebdivakıyt'ın ailesi hakkında bir haber duyarım şeklindeki umut, isyancıların eline düşüp kalırım şeklindeki tehlikeye yenilmedi. İhtiyar dedesi ile milletin halini, kendisinin gelecekteki hayallerini, durumunu uzun uzun konuşarak oturup, sonunda Petersburg'a Orenburg üzerinden gitmeyi tercih etmişti.

Artık işte, şu sarı bozkırı dolaşarak gelmekte olan üç atlının ortasındaki sarışın yiğit Esirkegen'dir. Altında dimdik olmuş yarışmaya hazır bir doru at. Başını sallayarak, ayaklarını çevik basıp rahvan yürüdüğünde, iki yanındaki kula kısarak ve ihtiyar kara gök at yelelerini düşürüp, zorlukla yürüyorlar.

Esirkegen obadaki yiğitler gibi giyinmiş. Başındaki paça derisinden börkü ve üstündeki samur derisinden yakalı çapanı zengin bir aileden çıktığını gösteriyor. Yanındaki basık burunlu sarı ve iri cüsseli at suratlı esmer yiğidin üstünde yoksullara uygun basit giysiler. Geniş yenli deri cepken, parçalanmaya başlamış sıradan kuzu derisinden kalpak ve deriden yazlık şapka. Her ikisinin dış görünüşü de ortadaki zengin yiğidin seyisleri olduklarını gösteriyordu. Bu üçü obadan çıkmadan, Kenesarı'nın askerleri ile karşılaşılırsa, şu Ulıtav eteklerindeki Nayman boyunda olan akrabalarına gidiyoruz diye söylemeye anlaşımlar. Esirkegen'in yanındaki yiğitlerin dış görünüşleri o kadar göze batmamakla birlikte her ikisi de oldukça hünerli kişiler.

Basık burunlu sarışın, sesi kaval sesi gibi uzun soluklu bir türkücü, esmer olanı sırtı yere değmeyen bir pehlivan. İkisinin de tek görevi Esirkegen'i sağ salim Orenburg'a ulaştırıp, kış gelmeden Karkaralı'ya tekrar dönmek.

Karkaralı'dan çıkalı bir haftadan fazla olmuş. Misafir denildiğinde kucagını açan Kazak obaları, uzaktan “nagaşılöp” gelmekte olan yiğitlerden misafir yemeğini ayırt edecek yok, bir oba olmazsa diğerine gidip Argınatı'nı dolaştı. Yol artık oradan batıya doğru dönüyor. Artık yiğitlere “akrabalarımız” Jem ve Irgız kıyısındaki Tama boyu demeye denk geldi. Durakladıkları obalar buna inandı. Çünkü tipleri de altlarındaki atları da hırsız-arsıza benzemiyor ayrıca kardeşini takip eden Kazakları “Jem ve Irgız'da akrabalarımız vardı” şeklindeki söz yağ gibi eritir. “Vay, yeğenseniz, böyle uzaktan izleyin” diyerek onları karşıladılar.

Yol batıya doğru döner dönmez birden değişmeye başladı, yaz bitip, sarılıklar görünmeye başlamış. Arka'nın yeşil çayırlarının yerine sararan ayırık otları ve boz renkli kuru otlar, kamışlar ile yeni yetişen filiz yığınlarıyla karşılaşılıyor. Havanın durumu da değişip, artık yolcuların yüzlerini soğuk rüzgarlar öpmeye başlamış. Ancak sesi kısılmayan basık burun sarının, yol kısalsın dercesine ağzı hiç kapanmıyordu. Bazen gülünç bir şarkı söylüyor, bazen dertlenip içini döküyordu. Ama Esirkegen her şarkı söylediğinde atını durdurup, çantasından koyun defterini alıp her şarkının sözlerini, kimin olduğunu, hangi olay üzerine söylendiğini yazıyordu.

— Ne yapıyorsun Basık burun sarı'nın söylediklerinin hepsini kağıda yazıp, diyordu sağ tarafındaki esmer, burada ne çok, şarkı çok...

— Soyumuza gerek, diyordu Esirkegen, milletin mirasından değerli bir hazine yok, hepsinin kağıda yazılması gerek.

Basık burun sarı Esirkegen'in sözünden kanatelnip uçarak, hemen eyer üstüne yan gelip heybetiyle oturuverdi ve yeniden bir şarkı söylemeye başladı:

Bozdu ala gem halkın arasını,

Mızrak ve gürz çözdü kavgasını.

Böyle düşman olunca, kardeşlerim,

Dağılmaktan, söyle başka ne bulursun?

At akıtması kadar az Kazak

Birbirini kırdığında

Hangi amaca ulaşırsın?!

Boynuna tasma o olmadan

Takılayım diye dururken.

Kime erkeklik edersin?

Esirkegen şarkıyı dinlediğinde beti benzi atıp, rengi değişiverdi.

— Bu kimin şarkısı?

— Ozan Atıgay İrim’in.

— Nasıl bir olay üzerine söylemiş?

— O sene Atıgay Karavıl ve Altın, Toka toprak kavgası yapıp pek çok yiğit gürz ile öldürüldüğünde...

Esirkegen bundan başka hiçbir şey sormad. Şarkıyı da yazmadı. Birden derin düşüncelere daldı. “Ozan İrim?.. Benim duymadığım bir ozanmış... Galiba, zengin ve kahramanı, bey ve sultanı, boy beylerini överek para alamamış biri olsa gerek. Halk arasında gezip maniler okuyarak bahşiş almaktan da uzak kalmıştır... Böyle bir halkı uyandırmak lazım. Bütün gelecek halkımızın uyanmasında. Bütün yeteneklerimizi bunun için harcamak doğru bir yol. Halkın birliği, halkın özgürlüğüdür. Ancak “Boynuna tasma onsız-ak takılayım diye dururken...” şeklindeki sözünde büyük bir sır yatıyor. Bu sözü ile ne demek istiyor? Halk olarak birleşip Kenesarı’ya katılarak, Rus çarına karşı çık demek mi?.. Evet, öyle gibi. Zavallı, bizim geleceğimizin Rusya’ya katılmakta olduğunu bilmiyor mu?”

Sarı basık burunlu birden Esirkegen’in düşüncelerini bölüverdi.

— İşte obaya da geldik, dedi bağırarak, bugün burada konaklayalım.

Oba dedikleri bayırdaki göl kıyısında yerleşik otuz çadır kadarlık bir yer çıktı. Tabın boyunun bir kısmıymış. Yaz sonlarında Atırav denizine kadar göçüp, kışın burada kışlarırmış. Bu yıl uzağa göçmeden, Küçük Cüz ve Orta Cüz topraklarının ortasındaki Kızıl dingek bölgesine yerleşmişler. Sebebini sorduklarında yerleşen çadırlarının sahibi kaba sakallı esmer ihtiyar:

— Geçen yaz çölde göçüp giderken sürülerimizin yarısını Hive hanının adamları çalıp gitti. Kalan yarısını kış yaklaşırken buradan Hokand’ın askerleri alıp gitti. Bu obada bir tane bile hayvanı olmayan aileler var, uzağa göçmeye bizim şu anda durumumuz yok, dedi. Böyle söyleyerek misafirlerine ayran ve peynirden başka ikramlık verememsinden utanırcasına başını öne eğerek, bu çadırda da yalnızca bir sığır ile üç keçi kaldı.

Uzaktan gelen yolcularmışsınız, koyun kesmek gerekirdi, diye mırıldandı.

Esirkegen ihtiyara acımaya başladı.

— Sıkılmayın, beyim, umduğumuzu değil bulduğumuzu yeriz... Biz samimiyetinizden memnunuz...

— Evet, yokluğa küheylan dayanır mı, diyerek ihtiyar derince içini çekti, kusura bakmayın... Yağmalamalardan sonra bu obaların ayağa kalkması kolay olmaz... Çare yok, başa gelen çekilir, Allah doğana rızkını verirmiş, bizi de öldürmez.

Sabahın erkenden Esirkegenler yola çıkmak üzereyken ihtiyar yeniden:

— Doğru düzgün misafir yemeği veremediğimiz için kızmayın, evlatlarım, devir böyleyse yapacak bir şeyin var mı, dedi dertlenerek, dört nala giderseniz kuşluk vakti gelmeden Karajıngış'daki Altay boyunun zengin obalarının birine ulaşırsınız, bizim veremediğimiz misafir yemeğini o obada yersiniz.

Esirkegenler bu sıradan obayı arkalarında bırakarak yürüyorlardı. Akşam karanlığı çökmek üzere olduğunu farketmemişler, göl kıyısında yerleşik şu otuz çadırın, yalnızca adı obaymış. Bir iki deve, on kadar sığır olmasa, etrafta hiçbir hayvan yok. Oba köpeklerinin kuyrukları kalkık olurdu, bunların köpeklerinin tüyleri sınışmış, kuyrukları aşağı sallanmış. Esirkegen'in içi zehir gibi acıdı. "Keşke balık valayarak geçimlerini sağlasaydı bu oba", dedi, Esirkegen derin düşüncelere dalarak.

İhtiyarın geceki sözünü duyduktan sonra, Esirkegen gece boyu gözünü kırpmadı. Şu anda da bu fikirler bütün zihnini sarmıştı. "Hayır, hayır, ne olursa olsun Rusya'nın tabiyeti altına bir an önce girmek gerek. Ancak bu şekilde bu halk sağ kalacak. Hive, Hokand malını yağmalamakta, ayrıca Kıtay'ın ağına düşücek olursan, halkını kesin olarak yok eder. Esirkegen o anda tarihe bir göz atarak düşünmeye başladı. 1756 yılıydı, bana karşı isyan çıkardı diye Kıtay bogdihanı çok heybetli, çok haşmetli bir memleket kurup, bütün Jongar bölgesinin hakimi olan Torgavıtlar'ın milyonlarca halkını öldürüp, Jongar memleketini tarihten ebedi olarak silmemiş miydi. Böyle bir durumun Kazaklara gelmeyeceğini kim bilir? Ezelden beri kin tutan Kıtay bogdihanları, kendi halkına acımazken bize acır mı? Hayır, hayır, Rusya'ya boyun eğmek lazım, ancak o zaman başka milletler bize sadırmayı bırakır."

O anlarda güneş de ufuktan yükselmeye başladı. Ucu kıyısı olmayan gür otların kapladığı geniş bozkırda uçan kuş, gezinen bir av görünmüyor, yalnızca kuru otları takip eden tek tük bildircin sürünüp, güneşin doğmasına sevinircesine çekirgeler cırlıyordu.

Kuşluk vakti kiblede esen rüzgar dindi. Yolcuların burunlarına kötü bir koku geldi.

— Bu ne? dedi esmer yiğit, hayvan mı kesiyor biri? Kan kokusu gibi şu koku..

Esirkegen cevap vermedi, atını tekmeleyerek, önündeki tepeye doğru koşturmaya başladı. Yoldaşları da atların kamçıyı bastılar.

Bunlar tepenin başına geldiler ve önlerinde ortaya çıkan manzaradan ürpererek, birden durakladılar. Tam tepenin eteğinde sazlıklarla kuşatılmış, coşkun akan küçük derenin kıyısında beyaz, boz çadır karışık kalabalık bir oba yerleşmişti... Ancak obanın dehşet hâlinde tüyler ürperir. Fırtına vurup dağılmışcasına yerle bir olmuş barakalar, çadırlar. Kubbesi yere düşmüş ak otağ, sıradan çadırlar. Her yerde boylu boyunca yatan cesetler, onları çevrelemiş ağıtlar yakan öbek öbek kadınlar... Ağlayan çocuklar, uluyan köpekler. Bir gruptan diğer gruba doğru ölümlerin başında Kuran okumaya giden bir iki ak sarıklı mollalar göze çarpıyor. Obanın dışında bir grup küreklerle mezar kazmaktalar. Yaşlısı genci bir arada. Kazak obasına gelir gelmez halkın güzelliği olarak göze çarpan başına kuş tüyü takmış kızların, gelin başlığı takan taze gelinlerin hiçbiri görünmüyor... Böyle kalabalık bir yerin etrafta kayda değer sürüleri de yok. Birkaç küllerin içine çöküp yatan deve ve buzağılarını yanına alıp giden on kadar sığır var. Eyeri boynuna gelmiş iki üç bukağılı at otlamaya doğru aksayarak gidiyor. Obanın genel manzarası daha bu gece düşman saldırısına uğradığını gösteriyor.

— Eyvah, bu ne dehşet, dedi basık burunlu sarı içini çekerek, işte bu obaya da düşman saldırmış gibi.

— Evet, dedi esmer içini çekip, bu oba da ocağı yıkılan oba oldu.

— Hayır, kubbesi yerle bir olan oba deyiniz! dedi Esirkegen gözünde biriken yaşları yoldaşlarından gizlemeden elinin tersiyle silerek, ardından hemen atını mahmuzlayarak, Kazakların eski adeti üzere “ah, kardeşlerim!” diye ağıtlar yakarak obaya doğru yöneldi. Yoldaşları da “eyvah kardeşlerime!” diyerek peşinden gittiler.

Esirkegenler bu obada bir gün geçirdiler. Cenazelerini defnedip ertesi gün yola çıktılar. Obanın aksakalı kopuzcu Keribay adlı ihtiyar bunların gelmesiyle birlikte olan olayları anlatıverdi. Bu oba, Altay boyunun Kenesarı'ya katılıp Arka'dan göçüp gelen bir obasıymış. Eskiden, şimdiki Atbasar eyaletinin kurulu olduğu Esil'e dökülen Jabayı nehri bölegesine yerleşiklermiş. Buraya kale kurulmaya başlamasından sonra yer arayarak çaresiz Kenesarı'ya katılıp, bu Kıpşak topraklarının sınırına göçmüşler. Kenesarı'ya katıldı şeklinde bir namı olmasa bu obaya bu kadar yardım yapılmazmış. Bir elinin ucuyla işleri yürütüp, askerine kışlık erzakını, yazlık silah ve techizatlarına ait vergilerini ödemekteymiş. Yalnızca bu sene birkaç yiğit Kenesarı'nın adamlarına katılmış. Buna kızdığı için mi, yoksa bu oba Kenesarı'nın sırtını dayadığı ortağı diye birileri gösterdi mi, sonunda Or şehrinden çıkan çarın bir grup “usta kılıç” cellatları dün güneş batarken gelip obaya saldırmış. Dertsiz tasasız yatan halk, obanın üstünde takır takır atılan tüfeklerden korkarak, karşılık veremeden kalmış. Cellatlar iki yüz kadarmış, gece boyu yapmadıklarını bırakmamışlar. İşe yarayan kız çocuklarının tamamının namusunu ayran gibi yerlere saçıp, bu güzel denecek genç kadın ve taze gelinlerin hiçbirini sağ

bırakmamışlar. İçinde haysiyeti olan engel olmaya çalışan delikanlılar ile “eyvah bunlar ne yapıyor?” diye düşünen ihtiyarın, gencin hepsini bütün herkesin gözü önünde kurşuna dizmiş, bazılarını kılıçla kesip öldürmüşler. Böylece ölen kişi sayısı otuza yakın görünmekte. Kana susamış katiller gece boyunca güçsüz halka yapacaklarını yapıp, ancak bugün güneş doğarken gitmişler. Ama boş gitmemişler, obanın güzel kızlarını, gelinlerini ve otlaktaki bütün hayvanları da alıp götürmüşler. “Bütün Kenesarı’nın yanına gidenlerin başına gelecek bu. Nasılmış, böyle devam edin, gelecek sefer hiç kimseyi sağ bırakmadan öldüreceğiz”, diyerek gitmişler.

— Bu olayı Kenesarı’ya duyurabildiniz mi? dedi esmer olan kızgınlıktan deliye dönerek.

— Gece obaya saldırdıklarında birini göndermiştik. İki yer arası uzak, eğer ulağımız yakalanmadıysa sultanın obasına ulaşmıştır, dedi ihtiyar Keribay, ama onun elinden ne gelir?.. “Usta kılıç” cellatları Or’a doğru yol aldılar bile, yakalayamaz... Ama Jantöre soyunun sopunun obasını hızla takip ederse karşılaşmaları mümkün. İhtiyar tekrar iç çekti, ah, bilmiyorum, denk gelebilirler mi acaba... Çok ters olacak... Ayrıca o taraftaki halk Kenesarı’ya karşı, onları doğru yönlendirmezler.

Ölüleri defnedip obadan ayrıldıktan sonra, gece boyu uyumayan Esirkegenler bir vadiye inip, atlarını bağlayıp otlatarak, kendileri de çantalarındaki azıklarıyla bir akarsu yatağında, öğle vakti oluncaya kadar uyuyup dinlendiler. Artık bunlar kuzeye doğru dönerek Orenburg’a Kenesarı’nın hakimiyetinde olmayan obaların civarını harekete geçtiler.

Esirkegen ata biner binmez yeniden put kesilip düşüncelere daldı. Yanındaki yoldaşlarında da ses yok. Nasıl konuşsunlar, az önceki obada gördükleri manzaralar iki omuzlarına sekiz batman yük binmişcesine inip, başlarını kaldırmadılar. Özellikle Esirkegen’in yüzünden düşen bin parça. “Rusya’ya tabi olmak gerek diyorum. Burada düşündüğüm yüce halkım, medeniyetli halk, kendisiyle birlikte murada erer diye olan inancından çıkan hayal. Peki deminki obaya yaptıkları ne? Belki de ben hiçbir şeyi anlayamadım, çarın da, onun sıradan askerlerinin de amaçları aynıdır. Bir an önce Kazakları yok edip, topraklarından rahatça faydalanmak için acele ediyorlardır. Ancak bir eldeki beş parmağın beşi de bir değil. Bir Abılay’dan çıkan iki nesil, iki ayrı yol tutmadı mı? Veli’nin karşısına Kasım çıktıysa, Veli’nin oğlu Şıngıs’ın karşısına Kasım’ın oğlu Kenesarı gelip oturmadı mı? Tıpkı bunun gibi bir Rus çarına tabi olan halkın iki farklı düşüncede olması mümkündür...”

Şüphesiz, Esirkegen bu düşüncesinden yaklaşık yirmi yıl kadar sonra meydana gelen Şıngıs’ın oğlu Şokan ile Kenesarı’nın oğlu Sızdık’ın da birbirine karşı mücadele ettiğini göremedi. Şokan, Rus generali Çarnayev’in safında, oysa Sızdık Hokand Hanlığını müdafa ettiği onun kırk yıl düşünse de asla aklına gelmeyecek bir durum. Bu nedenle kendi gibi Şokan’ın da Rus medeniyetine kanat açıp, kendi halkını bu Rusya’ya yakınlaştırdığını, ancak ardından General Çarnayev’in ordusunun bu halkı Rus çarına sömürge yapacağını diyerek

öldürdüğünde, ne yapacağını bilemeden, görevini bırakarak Tezek Töre'nin obasına kaçtığını nereden bilsin.

Esirkegen artık çetrefil, bilmece misali düşüncelerin çözümünü bulamadan karmakarışık. “Gerçekten ben hata mı yapıyorum? Asla düşmanından kurtulamayacağını bilen yaralı bir pars misali ne olursa olsun savaşarak öleceğim diyen Kenesarı'nın yaptığı doğru mu? Medeniyet, gelişim, Rusya ile birleşsek aydınlık günlerimiz doğacak diye çabalarken, halkımızın bağımsızlığı bir yana kendisinden ayrılmıyor muyuz? Eğer Kazakları kendisine katma işi, daima az önceki obaya yaptıkları gibi oluverirse o zaman medeniyeti de istikbali de yerinde yere batsın!.. Bu durumda su içsem de, soğan yesem de halkımla birlikte olacağım. Tek onun güneşi gökte gezinsin, yalnızca onun ışığı parlayarak gelsin.”

Böylesinde karışık düşüncelerle yürümeye devam eden Esirkegen ikinci vaktinin gelip çattığını yeni anladı. O anda dönüp etrafına baktı. Hâlâ ucu bucağı görünmeyen engin bozkır, Otların başını yavaşça okşayarak esen soğuk rüzgar, beyni kaplayan uğursuz düşünceler...

— Güneş batmaya başladı, şu karşı tarafta bir oba olacaktı, dedi sarı basık burunlu sol taraflarındaki mavimsi tepelerden ilerisini işaret ederek, atlar da yorulmaya başladı.

— Yalnızca atlar mı, kahrolasıca da yorulmuş gibi.

Bu Esirkegen'in yoldaşlarına ata bindiklerinden beri söylediği ilk sözdü.

Yoldaşları hiçbir şey demediler. Genç yiğidin yüreğinde ne kadar ağır bir derdin olduğunu anlamışlarcasına yavaşça iç çektiler.

Bunlar artık sola, basık burunlu sarının gösterdiği tepelere doğru yöneldiler. Bir müddet yürüdükten sonra güneş batarken, tepe ve tümseklerin çevrelediği açık bozkırda, Karasu'nun etrafına yerleşmiş oba görüldü. Bu obanın da durumu hayretler verici. Buraya ne yeni konmuş ne de çadırlarını bozup göçmeye hazırlanıyorlar gibi. Nedense deveye yüklenmiş yüklerin yanında boş boş uğraşan halk. Yalnızca henüz bozulmayan (ya da az önce kurulup tamamlanmış) büyük üç beyaz otağın kapısının önünde bu çadırlarda ölü olduğunun işareti at kuyruğuna tuğ bağlanmış gürzler ve çadırın üstüne çaprazlama bağlanmış kara kurdeleler görünüyor (ölü çıkan çadırı bu şekilde belli etmek bazı boyların eski adetidir). Ürüyen köpek, otlayan sürüler görünmüyor. Yalnızca göçe hazırlanan deve ile birkaç ırduvan, at arabası göze çarpıyor. Ama obanın içi insan dolu insan. Obayı kuşatan birçok atlı asker var. Elllerinde mızrak, gürz, topuz...

— Bu obada da bir isyan var gibi, dedi esmer, dönüp gidelim.

— Kendi halkının isyanından dönerek nereye gideceksin? dedi Esirkegen. Allah büyük, ne olursa olsun gidip görelim.

Bunlar obayı kuşatan sipahilere yaklaştıklarında önlerine iri yarı, kara bıyıklı yiğit diğerlerinden ayrılıp çıkıverdi.

— Hey kimsiniz? dedi bu yiğit altındaki kır atını kirmen gibi döndürüp oynatarak, onların selamını almadan.

— Biziz işte, dedi Esirkegen, onun göğsüne taktığı mavi çuha işaretinden Kenesarı'nın askeri olduğunu anlayıp, Görmüyor musunuz?

— Gördüğümü ispatlayayım mı? yiğidin sesi haykırarak çıktı, kızgın bir insan olduğunu hemen belli etti, biziz diyorsun, ben senin kim olduğunu ne bileyim? Kamçımı görmek istemiyorsan, derhal nereye gittiğinizi söyle.

— Hal hatır sormak yok, verdiğimiz selamımızı almaksızın, bu kadar hiddetlenmek niye? ağabeyi, dedi Esirkegen nazik bir sesle, Arka'dan gelen yolcularız, Irgız boyundaki Tabın'a akrabalarımıza gidiyoruz.

— Arka'nın hangi tarafındansınız?

— Karkaralı tarfindan.

— Karakeseklerden misin?

— Evet...

— Kesiversen kan çıkmaz, halk yönetecek can çıkmaz denilen Karakeseklerdensiniz demek.

Esirkegen kırıldı, ancak kendisini tutup belli etmeden tekrar ince bir sesle:

— Kaz sesli Kazıbek'i duymayan Kazak da varmış demek! dedi alaycı gülüşünü gizleyerek şakayla. Kara bıyık bu kez Esirkegen'e öfkelenerek bakar.

— Karakesek dilbaz olur, sen de dilbazmışsın. Galiba, şu Kazıbek Bey'in neslinden olmalısın...

— Hayır, Kazıbek Bey'in değil, Masan Bey'in torunuyum.

— Eskiden Jamantay Ağa Sultan'ın danışmanı Masan Bey'in mi?

— Evet, tam da onun!

— Olta atıp yakalayamadığım levreğim, ağzıma kendin gelip düşmüşsün, yürü öyleyse!

Bıyıklının sesi bu defa emredercesine çıktı. Kenesarı halkının Jamantay'a beslediği düşmanca bakışların artık kendisine çevrildiğini Esirkegen hemen anladı, ancak kara bıyığa karşı gelmedi.

Mızraklarını yatay tutan on kadar sipahi atsız olarak üç yolcunun etrafını sarıp, obanın ortasına doğru yürüdüler.

Bunlar obaya girerken uzaktaki sıradan bir çadırdan çatallı, yaşlı bir sestem bir ağıt işitildi. Ölü olan bir yerde dua okumadan geçmeyen Kazakların eski bir adeti, Esirkegen bu sıradan çadıra doğru yöneldi. Yanındaki cellatlar da karşı çıkmadılar, çadırın dışında durdular. Esirkegen çadıra girdiğinde ilk olarak gördüğü eski kalpaklı, yırtık cepkenli, tek başına ağlayıp sızlanan bir fakir oldu. Sol tarafta beyaz tenli, bıyığı yeni terlemiş genç bir yiğit yatıyor. Görünüşü ölen biri gibi değil sanki daha yeni uyumuş biri gibi. Başında, iki göğsüne dayanmış, ak saçlarını yayıp, yaşlı, buruşuk yüzünü dilim dilim ederek tırnaklayan küçük esmer ihtiyar:

Dedene lanet Han Kene,

Başına gelsin bu felaket ah,

Kuruttun gözümün

Nurunu, eyvah, ah!

diye kısılmış bir sesle ağıt yakıyor.

Ölünün bedeninin karşısında kardeşi mi, yoksa eşi mi, bir taze gelin var. Yüzü beyaz bir bez gibi, yaşlar dolmuş tabak gibi kara gözleri yuvasından çıkarcasına çadırın desteklerine dikilip kalmış. Esirkegen dua okuyup çıkıp gitti. Ancak az önceki manzara gözünün önünden gitmiyordu.

Biraz sonra Esirkegen'i kara bıyık, obanın ortasındaki altı kenarlı beyaz otağa alıp geldi. Dışarıda küçük kısır deve kadar bir boz at duruyor. Hepsi eve girdiler. Baş köşede duran kahverengi giyinmiş, iri cüsseli biri başını yastıktan az da olsa hareket ettirdi.

— Ağıbay ağa, dedi kara bıyık, bu yiğitleri obanın dışında yakaladık. Jamantay Ağa Sultan'ın memleketinden gibiler, Irgız civarındaki akrabalarımıza gidiyoruz diyorlar.

İri yarı kahverengili adam merak ederek başını kaldırdı. Çadırın içinde yan yatmasının sebebi varmış, artık o bağdaş kurup oturmuş, başı çadırın desteklerine değdi degecek, iri yapılı bir alpmiş. İnsandan çok, masallarda karşılaşılacak bir dev gibiydi. Ama tek gözlü değil, iki gözlü, ayrıca taş suratlı, soluk benzinde güzel yüzünün hoşluğu hissediliyor. Bu Kenesarı'nın has adamlarından biri olan Ağıbay'dı. "Ağıbay'ın buralarda ne işi var?" dedi Esirkegen içinden. Bu bölge Kenesarı'ya karşı olan cephenin yeri değil miydi?" Böyle düşünse de küçük yaştan

beri büyüklerine saygı göstermekle büyütülen genç yiğit, baş köşede oturan çukur gözlü kahramanın ağırlığı basmışcasına, eğilip selam verdi.

— Esselamünaleyküm.

— Aleykümesselam, çocuğum. Ağıbay genç yiğide gözlerini ayırmadan baktı. Eli kanlı gaddar Jamantay'ın nesi oluyorsun?

“Şey, Ağıbay'ın Jamantay'a bitmeyen bir öcü var deniliyordu, doğruymuş. Sesinde ayazda kalıp donmuş buz gibi bir sağlam bir öfke hissediliyor!”

— Jamantay Ağa Sultan'ın hakimiyetindeki toprakların yiğitleriyiz. Ben Masan Bey'in torunuyum, bu yiğitler de aynı obada büyüdüğümüz arkadaşlarım.

— Anlaşıldı. Şanslı bir çocukmuşsun. Jamantay'ın yakını olduğundan bir kötülükle karşılaşman olağan. Ağıbay o anda somurtkan suratını biraz düzeltti.

— İhtiyar Masan hâlâ sağ mı? Çarın kanatları altına girdiniz ya, obalarınız, şehirleriniz zenginleşmiştir değil mi?

— Fakir sayılmazlar. Dedem hâlâ sağ.

— Evet, öyledir, Ağıbay birşeylere pişman olmuşcasına derin bir iç çekti, yerleşen halk yerleşik oluyor işte... Yem arayan aç kurt gibi yalnızca işte bizleriz uçsuz bucaksız bozkırı durup dinlenmeden gezip dolaşan...

— Sizin için göç etmek gerekliydi.

Ağıbay'ın yüzü yağmur bulutları gibi kapanıverdi.

— Yani Jamantay gibi çarın kulu ol mu demek istiyorsun? İhtiyar Masan'ın torunuyum dediğinde asil bir nesildensin diye düşünmüştüm, uzağa uçamayan saksığan olayım mı demektesin, ne? Ağıbay çabuk kızsada hemen sakinleşti. Tamam, kanayan yarama tuz basma!.. Peki ahır gözetleyen yuvalı kurt gibi, birleşmiş nereye gidiyorsunuz?

— Dedem Masan Bökey nesli ile dünür. Irgız boyundaki anne tarafı akrabalarımıza gidiyoruz...

— Elbette, dedenin sultan nesli ile içli dışlı olmasından sen sorumlu değilsin, diye söyledi ve Ağıbay derhal konuyu başka tarafa çeviriverdi.

— Yol üstündeki İhtiyar Keribay'ın obasına uğradın mı?

— Uğradım.

— Uğradıysan, gerçekleşen kanlı olayı görmüşsündür.

— Gördüm.

— Gördüysen... Bu senin Jamantay gibilerin işidir.

— Nasıl? Keribay obaya saldıranların Or'dan gelen "usta kılıç" grubu diye söylemişti.

— O zaman canilere yol gösteren kim? Jamantay gibi vatanını satan Hükümdar Ahmet'in adamları. Bu obanın beyleri, aksakallar.

Bir süre sonra Ağıbay Batır'ın sözlerinden Esirkegen'in anladıkları şunlar oldu: Kenesarı Or şehrinde Başçavuş Lebedev 1900 askerle Torgay kıyılarına çıkartmaya hazırlanıyor şeklinde haber alır. Çok geçmeden sultana casusları vasıtasıyla Sibiry ve Orenburg eyaletlerinin sınırında bulunan Kenesarı'ya yakın obalara iki yüz asker sevk edildi şeklinde kötü bir haber ulaşır. Kenesarı "askerler buradan geçerler" diye obalara "eğer onları görürseniz bize haber verin" diyerek adamlarını gönderir. Şimdi oturdukları oba, İhtiyar Keribay'ın yaylalarına doğru giden ordu vasıtasıyla Kenesarı'ya haber vermek bir yana, pek çok asker tekrar dönüp bu obada yattıkları halde "askerleri görmedik" diyerek bunları aldatırlar. Sonradan bunu duyan Kenesarı küplere binerek beş yüz adamıyla bizzat gelerek, bu obaya saldırır. "Ya bunlar ne?" diyerek çadırdan koşup çıkan genç yiğit, dört nala atını koşturmaya başladı. Ama Kenesarı daha çok kıyımlar yapar. Obanın baş kaldıran sekiz aksakalını ve beylerini döve döve öldürdü. Bütün malları ile otuza yakın kızını gelinini, elli kadar delikanlıyı esir alarak dün kendi obasına çeker gider. İyiye düşman olan sultan, Ağıbay'ın emrindeki iki yüz atlı askerine obanın geriye kalan kadın ve ihtiyarlarının tamamını oradan alıp kendi bölgesine getirmesi emrini verdi. Çadırlarını yıkıp, herkesi oradan göç etmeye mecbur etti.

Esirkegen'in içi yine zehir gibi acımaya başladı. Onun gözünün önünden az önceki sıradan çadırdaki gördüğü manzara gitmiyordu. Hive ve Hokand hanlarının, çarın katillerinin saldırısına uğrayarak, kan ağlayan halkını görüp bir üzüldüyse, aynı kanı taşıyan bir Kazakın elinden kan kusan halkını yeniden görüp, gönlü iki kez tutuşuyordu.

— Kenesarı'ya haber vermeyen halkın önderleri aksakallar diyelim, dedi Esirkegen sesi titreyerek, bunları cezalandırmak belki doğru olabilir. Ancak, bunca eziyetlere katlanan, diğer sıradan halkın ne günahı var?..

— Kenesarı böyle düşünmüyor, dedi Ağıbay başını eğerek. Can kardeşi Kazakları kırmaya gelen "usta kılıç"ları gördükleri halde bütün obadan haber verecek bir erkek yüreğinin çıkmamasına inanmak istemiyor. Bütün obayı kendisine düşman görüyor. Bu yüzden İhtiyar Keribay'a olan öcünü Ahmet privatel'in annesinden akrabaları olan halktan alıyor. Ben bunlara böyle saldırırsam, başkaları hiddetimden korkup ikinci kez böyle bir şey yapmazlar diyor.

— O zaman nereye giderse gitsin mahvolanın yalnızca Kazaklar olduğunu Keneken düşünüyor mu? Bu halkın derdiyle hemhal olmuş bir bilgenin yapacağı iş mi?

— Keneken düşman Kazakların ölmesini düşman askerlerinin ölmesiyle bir görüyor.

— Siz de böyle mi düşünüyorsunuz?

— Benim savaş meydanında karşı karşıya gelmeden sıradan halka kamçı kaldırmışlığım yok. Ama soylular ve bey nesline ebediyen dinmeyecek bir kinim var.

— Keneken de bey neslinden değil mi? Ona da kininiz var mı?

— Yo, yok, dedi Ağıbay sözünü devam ettirerek. Keneken halkın dertlerini düşünen bir insan, onu bey nesli olarak saymak doğru değil. O bütün Kazaklar'ın sözcüsü.

— Sözcüsüye bu günahsız halka yaptığı gaddarlığına bir çare olsun! Esirkegen'in gözüne yine sıradan çadırdaki manzara geliverdi.

Ağıbay efkarlandı. Kendisine bağlanmayan halka Kenesarı'nın acımasızlığı ona da Baytabın'a dokunmaktaydı. Ancak sağdık bir yoldaş olan yiğit "işlerinin zorlaştığı bu günlerde huzursuzluk çıkarmam ayıp olur" diyerek sultanın bütün faaliyetlerine inançla destek olmuş. Ama Baytabın'a aklından geçenleri açıklamış. Böyle birşeyi affetmeyecek Kenesarı'nın hiddetini kendisi iyi biliyor. Ağıbay genç yiğit için endişelenmekteydi. Esirkegen'in konuşması kapanmış yarasının tam üstüne bastı.

— Evladım, dedi o birden içini çekerek, sen zor bir sırrı hareketlendirdin...

— Çocuğun sözü doğru, haber vermediniz diyerek bu obaya bizim yaptığımız bir canilik, dedi içten ve biraz da sevimli bir ses, belki haber vermek istemişlerdir, ama korkmamışlar mıdır? Keneken'in elinden ölseler de kendi beyleri tarafından öldürülseler de bir, ölümün adı ölüm, kim için olursa olsun korkunç.

Esirkegen sesin geldiği tarafa birden döndü. O ancak o zaman sol yanındaki mavi gözlü, sarışın yiğidi gördü. Kıyafeti Kazaklarınki gibi olsa da tipi Ruslara tam benziyor. Bu Jüsip-İyosif Gerburt idi.

Esirkegen Kenesarı'nın askerleri arasında Kazaklardan başka Rus, Başkurt ve Tatar gibi başka halklardan insanların da olduğu şeklindeki söze eskiden beri tanıktı. Bu nedenle o:

— Siz Rus musunuz? diye sordu temiz bir Rusça ile. Oba çocuğunun Rusça'yı temiz bir şekilde konuşmasına o anda İyosif Gerburt şaşakaldı.

— Rusla kardeş bir halktanım, dedi gülümseyerek.

— Affediniz, dedi Esirkegen kendisine engel olamayarak, eğer gizli değilse, Kazaklar arasında ne işiniz var? Yoksa tutsak olarak mı alıkoyuldunuz?

Gerburt tebessüm etti.

— Hayır. Beni Kazakların arasına kendi ulusumdaki gibi milli bağımsızlık hayali alıp getirdi.

Çadırın içindekiler yiğidin Jüsip’le yabancı bir dilde konuşmasından şaşkın. Ağıbay içinden: “Evet, İhtiyar Masan’ın Rusça eğitim gören bir torunu var deniliyordu, işte bu o. Ne olursa olsun buralarda boşuna dolaşmıyor, yakalayıp, Keneken’e teslim etsem mi?” dedi bir ara, ancak bu düşüncesinden hemen vazgeçti. “Hayır, hayır, bu yanlış olur. Herkesin saydığı Masan’ın torununu yakalmakla iyi bir şöhret kazanmam. İsteddiğini yapsın, rahat bırakayım.”, demeyi tercih etti.

Ağıbay’ın serbest bırakmasıyla Esirkegen hemen çıkıp gitmedi. Şu Rusa benzeyen yiğitle sohbet etmek istedi. İyosif Gerburt da bununla konuşmaya hevesliymiş. Yolcular yemeğe oturduklarında kendisi gelip Esirkegen’i alarak, obanın dışına çıkıp gittiler. Uzun uzun konuştular. Birbirlerini iyice tanıdılar. Yalnız İyosif Gerburt kendisinin kim olduğunu söylemedi, ancak Kazak halkının gerçek bir dostu olduğunu gizlemedi. Esirkegen’in yolculuğu sırasında gördüklerini duyduğunda, onun üzgün gönlünü teselli ederek:

— Kazak halkının kendisini korumak için yalnızca bir tek seçeneği var. Bu da Rusya’ya tabi olmak, dedi. Senin gördüklerin Rus çarının sömürge siyasetinden kendisine çıkar sağlayan generallerin işi. Rusya’da yalnızca çarın generalleri değil, bu çardan eziyet ve zulüm görmüş Kazak halkı gibi büyük bir Rus halkı var. Herşey bu halkın istediği gibi olur. Ayrıca bu halk bağımsızlık için ileri atılmakta. Bu yüzden Rusya ülkesi ile birleşmek, bu büyük bir gelişmeye açık yol.

Esirkegen tekrar Gerburt’a dönüp baktı.

— Bu söylediklerinizi Kenesarı’ya söylediniz mi? O ne diyor?

— En ince ayrıntısına kadar anlattım. Ben onu önceleri gerçekten milli mücadelenin önderi olarak görmüştüm. Böyle düşündüğüm için gelip ona katıldım. Ancak sultanın faaliyetleri de kendisi de bana gün geçtikçe bir sırra dönüşmeye başladı... İmkanım olur da bir kez daha konuşsam, sebepsiz yere kan dökmenin yanlış bir yol olduğunu anlatırım... Ama eğer söylediklerimi anlamazsa, çaresiz, yolumuz ikiye ayrılır...

Esirkegenler Ağıbay’ın göç kervanı harekete geçmeden oradan ayrıldılar.

Gerburt'un sözleri aklına yatmakla birlikte gözünün önünden Hokand ve Hive Hanlarının yağmaladığı, çarın cellatlarının vurduğu, Kenesarı'nın saldırdığı üç obanın içler acısı manzaraları asla gitmiyordu. Hive, Hokand, Rus çarı, Kazak sultanı; dördü birden dört taraftan kanlı gürzlerini üstünde salladıkları gariban halkının mahvolmaya başlayan kaderini düşündüğünde, bedenini tutuşturup, yüreğini ikiye bölen bir kaygı ele geçirerek, kendisine hakim olmaksızın sallanarak at üstünden devrilevierecek gibi gidiyordu. "Bu badireden kurtulacak nasıl bir yol var? Kim elini uzatır? Deminki yiğit Rus halkı diyor. Ancak, bu Rus halkı, o yiğidin dediği gibi eşit haklar sağlanıp da bunlar ellerini uzatana kadar, gördüğü cani gruplar İhtiyar Keribay'ın obası gibi saldıriverirse biçare Kzakların neyi kalır? Aydınlık günlere ulaşmıyaca kadar alevi bir yana közü bile sönüp bitmez mi?"

Böylesine zor düşüncelerle Orenburg'a ulaşan Esirkegen, Kenesarı'ya katılan kendi boyunun bir yiğidinden Kümis'in General Gens'in evinde olduğunu duyar.

— Bu general farklı bir adam gibi görünüyor, dedi o yiğit, askerleri obaya saldırıyor, ama kendisi yetim kalan Kazak çocuklarını kendi evinde besleyip yetiştiriyor. Kümis onların bakıcısı.

Bu yiğit Taymas'ın Altınşas'a gönderdiği bir casusu olduğundan, Gens'in evini iyi biliyormuş, Esirkegen'e yol gösterip yolladı.

Esirkegen geldiğinde Kümis evde yokmuş. Altınşas ile birlikte yetim çocukları yanlarına alıp şehrin dışındaki ormana gezmeye gitmişler. Genç delikanlıyı general karşıladı. Bunun Petersburg'a okumakta olduğunu duyup, oldukça rahat ve açık konuştu.

— Oku. Eğitimi tamamlayıp çabucak dön, dedi o konuşması sırasında Esirkegen'e, sizin gibi gözü açık vatandaşlarını beklemekte olan insanların var.

— Petersburg'un bizi kim olarak hazırladığını kim kestirebilir, dedi Esirkegen General'in samimi sözünden etkilenerek, belki benden de Başçavuş Lebedev gibi Rus'un bir eli kanlı memurunu yaratır...

— Hayır, sen böyle bir yola düşme, dedi gerçek fikrini belirterek General Gens, Petersburg'ta demokratik, akli başında kişiler çok. Onlara yakın durabil. Onlar seni kanlı bir yola sürüklemes...

Esirkegen son derece şaşkın. Bu, Rus generali. Söyledikleri bir çar generaline yabancı düşünceler. Onun aklına şu yiğidin "Bu general farklı biri..." şeklindeki sözleri geldi. "Gerçekten değişik bir insan olmalı... Bir kere gerçekten iyi kalpli biri... Acaba benimle dalga mı geçiyor? Öyle gibi... İyi niyetli biri olsa, İhtiyar Keribay'ın obasına neden sadırttı? Burada suçsuz yere dökülen kanda bunun da payı yok mu?!"

İhtiyar Keribay'ın obasındaki manzara gözünün önüne geldiğinde Esirkegen kendine hakim olamadı. Gerçekleşen olayı generale eksiksiz anlatarak, “burada kim suçlu?” dercesine Gens'in yüzüne baktı.

General sessiz sedasız uzun süre oturdu ve bir süre sonra:

— Meksika ve Peru topraklarını İspanyolların nasıl ele geçirdiğini duymuş muydun? dedi. Konkistadorlar yerli halkın hiçbirini sağ bırakmaksızın öldürmüşler. Hatta şu anki Amerikan ve İngiliz sömürgecilerinin siyasetini ele alırsak onlarda da aynı zalimlik. Bunlar da tek bir Hintli, tek bir zenci bırakmadan onları dünyadan silmeyi planlıyor... Hintli ve zencileri tamamen yok edivermeye yalnızca beden gücü gerektiren işlerde, büyük çiftliklerde ücretsiz faydalanacak güç gerek... bu nedenle onları yalnızca köle olarak özel kamplarda biçare halde tutmakta... Eğer Rusların Gorçakov, Skoblev gibi generallerine kalsa böylesine geniş bir bozkırda hiçbir Kazak bırakmamak gerek. Ancak bunlar Rus halkı değil, Rus halkı bir tarafa bilinçli aydınlarını da ilgilendirmez, bunlar Nikolay Palkin gibi sömürgeci çarın en kıyıcı silahları. Kazakların kellesinden geçen böylesine güçlü silahları biz gücümüz yettiğince yenmek için çalışıyoruz. Ancak hemen bütün düşüncelerini hayat geçiremiyorsun, Gens, bir an duraklayıp tekrar devam etti. Şu anda biz azız, onlar çok. Halk hâlâ uyanmadı. Bu yüzden böyle büyük bir mücadelede az önce senin anlattığına benzer olaylar olmakta. Ama Kazakların bir atasözü var ya: “Pire için yorgan yakma” şeklinde, çara kızıyorum diyerek Rusların demokratik insanlarından vazgeçmek olmaz. Sen de vazgeçme, çünkü onlar Kazaklar gibi küçük bir halkın büyük dertlerine ortaklırlar.

Esirkegen, generalin konuşmasından çok etkilense de sesini çıkarmadı, derin yarasına merhem bulmuşçasına, dinledikçe dinleyesi geliyordu.

— Aslında, dedi General Gens, Kazak halkı Rus halkı ile dost oluyor... Ancak o zamana kadar çar hazretlerinin dediği olur. Kazak topraklarında onun sömürgecilik siyaseti biraz uzun sürdüğünde artık bir yirmi yılın içinde son bulur. Güç şimdi Rusya çarının elinde. Rus sömürgecilik siyaseti hedefinde ulaşmadan durmaz. Ama kendi amaçlarına ulaşmak için çar acımadan kan dökmeye hazır. Bu nedenle şu yirmi yıl içinde kan ne kadar az dökülürse, o kadar bu zulüm Kazak halkı için hafif olur. Ancak bunu Kazak lideri Kenesarı anlamıyor. Onların hareketi file dış gösteren küçük bir köpek yavrusuyla aynı...

Tam o anda Altınşaş ve Kümis geldiğinden konuşma bölünverdi, ama Gens'in söyledikleri Esirkegen'in yüreğine Kuran ayetleri gibi kazınıp kaldı.

Kümis, Esirkegen'i öz kardeşini görmüşçesine gözleri yaşarıp, kucağını açarak selamlaştı.

Ne yazıkki, uzun uzun konuşmaya imkanları olmadı. Esirkegen sabahına Petersburg'a hızla giden posta arabaları ile birlikte çıkıp gitti. Dil ucundaki sırlar, gönüldeki çözülme bilmece de gitti.

III

1841 yılı, Kazakça Sığır yılı, Eylül ayının yedinci günü, ALaşahan'ın türbesinin başında üç cüzün aksakalları ve beyleri toplanıp Kenesarı'yı ak keçeye oturtarak han ilan ettiler. Bu günlerde İyosig gerburt-Jüsip Torgay'daydı. Kenesarı han oldu sözlerini iştir iştirmez Jüsip çok üzüldü. Kazak topraklarının çarın sömürü siyasetine karşı mücadeleyi Kenesarı'nın kendi çıkarlarına ulaşmak için kullandığını artık anlayıp, isyanın geleceğine endişelenerek baktı. "Kenesarı'nın han olması, onun kendi hayaline ulaştığı an, ancak bu halk ayaklanmasının da bittiği andır. Artık halk kendi bağımsızlığı, toprakları için değil, Kenesarı'nın diktiği yeşil tuğlu hanlığı koruyacağım diye savaşmaya mecbur olur. Üstelik peşinden gelen halk günden güne azalmaya başlar. Sonunda asıl dileğine ulaşmayacağını anlayan halk ondan tamamen bıkar. Halk kitlesi için bundan böyle Kenesarı'ya bağlanıp mahvoldukça, canlarını korumak için Rus İmparatorluğu'nun kanatları altına girmek makul gelir. Nasılsa Rusya İmparatorluğu Kenesarı'yı han olarak bırakmaz. Gelecekte kalabalık bir ordu ile saldırır. Halk bunu ne kadar çabuk anlarsa, ona Rusya Çarlığı'na o kadar tabi olmak faydalıdır. Ama halk bunu hemen anlar mı?". Halk ayaklanmasının aslında giderek feodallik, hanlık çekişmesine döndüğünü gören İyosif Gerburt-Jüsip artık Kenesarı'nın şehirden gitmek istedi. Ancak on yıl yaşadığı, canından aziz bildiği Kazak halkının üstüne tehlikeli günlerin doğduğu bir zamanda bırakıp gitme fırsatını bulamadı. Han olarak yükselen namı yani kesilmeye yatırılmış bir kuzu olduğunu Kenesarı'nın kendisinin anlamadığı bir günde onun yanında Taymas ve Siydak Koja gibi akıllı başında adamlar yok mu, onlar niye anlamıyorlar? Hiç olmazsa onlarla konuşayım, peşlerinden halkını, toprağını savunarak gelen kalabalık halk kitlesi Kenesarı'nın kendisini aldattığını görmeye başladığında bunlardan ellerini çekeceklerini söyleyeyim. Belki akıl verirler beye", dedi içinden.

Ancak Jüsip iki durumu hesaba katmadı. Biri, Kenesarı beş yıldır savaşların, mücadelelerin içinde, kendi çevresine hayatındaki zorlukların üstesinden gelebilen, namılı kahramanlardan, bey neslinden akrabalarından sadık yoldaşlar toplayıp, onları sıkılmış bir yumruk gibi, taş gibi yaparak elinde tutmayı bildi, bu kahramanların, sultanların, beylerin her birinin arkasında az olsun, çok olsun müstakil bir obası, bir boyu var. Kabilecilik iyice kanına sinmiş Kazak yiğidi, beyi nereyi yönetirse orada başarılı olur. Kenesarı'nın yanında böyle yoldaşları var şeklindeki söz, halkı var şeklindeki sözle denktir. Hanlık, makam ve mevki için mücadele eden insanların ilk önce çevrelerine kendisini satmayacak, sadık kişileri toplaması eski bir adetleridir. Bu tür desteği olmayanlar ne kadar akıllı, gayretli olsa da istediği amacına ulaşamaz. Kenesarı da bu yöntemden en iyi şekilde faydalanan biridir. Onun güçlülüğünün bir sebebi de bundaydı. "Sadece Baytabın Batır mı araya soğukluk sokuyor, ne düşünüyor sultan,

eğer gerçekten inanırsam...” İkinci olarak; şu ana kadar başka bir örneği görünmeyen, hâlâ feodallık, kabilecilik aşamasında olan Kazak milletine hanlık denilen kavramla, bağımsız bir ülke olarak, kendi topraklarını, bağımsızlığını korumak denilen kavram aynıdır. Kalabalık sıradan halka hanını kendin seç şeklindeki anlayış, onun bağımsız bir halk olarak önderimizi seçtik şeklindeki anlayışla bağlı görünmektedir. Böyle bir düşüncede olan kalabalık toplum, ilk dönemlerde kendisinin Rus çarının sömürge siyasetine karşı baş kaldıran hareketinin sonuna geldiğinde bağımsızlığı için değil, Kenesarı'nın hanlığı için mücadeleye girmeye başladığını anlamadı. Gerçekten de Rus Çarlığı'na tabi oldum diye uzlaşarak Kenesarı'nın kendisini han ilan ettirmesi, milletin derdini değil, kendi çıkarını düşünmesiydi. Bu, yalnızca makam düşkünü sultanın trajedisi değil, bağımsızlığı hedefleyerek aldanan halkın da trajedisiydi. Bu trajedisini idrak etmeyen halk Kenesarı'nın peşine düşüp daha bir beş yıl mücadele etti, sonunda kana boyanıp öldüler...

Kenesarı hareketinin artık halk için ne kadar tehlikeli olduğunu anlayan Gerburt Jüsip, Kasım'ın oğlunun ne kadar güçlü biri olduğunu da ancak şimdi anlayabildi. “Tarihin her safhasında, halkın amaçlarının birleştiği zamanlarda böyle adamlar ortaya çıkar. Onlar kendi maksatlarına ulaşmak için halktan, tarihten, herşeyden yararlanmayı bilir. Bunlarda yalnızca boş yere bir canilik, insana acımasızlık bulunmaz, aynı zamanda akıl da, taktik de çoktur. Kenesarı da bunlardan biri. Eğer böyle bir adam milyonlarca halkı olan büyük bir vatanda doğsa ne olurdu? Azıcık Kazak halkını ne kadar kana buladıysa, büyük memleketi de kana boyardı. O zaman Kenesarı hareketi küçük bir halk değil, büyük bir ülke trajedisi olurdu. Halkının azlığından bu vatanın trajedisi başka bir ülkenin gözünde küçük bir trajedi olarak görünmektedir. Bu nedenle de bazen sadece “Avrupa Basını”nda Kazak isyanı hakkında kısa kısa haberler çıkıyor. Rusya'nın doğu tarafında nasıl mücadelelerin devam ettiğini Avrupa ülkeleri bütünüyle bilmiyor. Ancak anlayan insan için bu küçük bir halkın trajedisi. Kazak topraklarına artık eskisinden de büyük sıkıntılar geldi. Bu sıkıntılar gözden yaş, yürekte kan olup akıyor. Kenesarı memleketi Rus sömürge siyasetine karşı ayaklandırıp, sonunda kendi han oldu. Artık bu tahtımdan inmem diyerek halkı ölüme karşı öne sürüyor. Ama onu bugüne kadar halkının dertlerini düşünen bir bilge olarak tanıyan millet halen onun peşine düşüyor. Böyle bir durumdan tarihte yalnız Kenesarı mı faydalanmıştır? Hayır, bu nice kahramanın hazin hissesidir. Napalyon da seyyahlık işini bu şekilde gerçekleştirmemiş miydi. Fransız halkının devrimci ruhundan yararlanarak, Bourbon hanedanını yok etti, kral yanlılarını Fransa topraklarından defetti. Bundan daha iyi o dönemde devrimci bir hareket olur mu? Ancak ardından kendisi imparator oldu. Kendisine yol açan devrimi kendi eliyle boğdu. Kenesarı da böyle yapıyor. Gelecekte Kazak topraklarına gerçek anlamda han olursa, Gorçakov ve Konırkulja'nın Kazak halkına yaptıklarını bu da yapar. O halde Kenesarı'nın hareketi nasıl bir hareket? Rusya'dan Kazakları ayırarak feodal bir hanlık kurmak için mücadele eden halkın isteğine uygun olmayan, bağnaz bir hareket. Bundan Kazak topraklarına gelecek bir fayda yok. Bu nedenle Kazak toplumunun Rus İmparatorluğu'nun kanatları altına girmesi gerek. Rusya'ya

katılmak denilen söz, Rus halkı ile bir olmak denilen sözdür. Geleceği de, kaygısı da, sevinci de bir. Çar baskısına karşı ittifak olup birlikte mücadele eder. Uygarlığa da birlikte ulaşır. Kenesarı'ya kalsa, kendisinin feodallık, hanlık ayrımı ile Kazak halkını Rus halkından uzun yıllar ayrı tutacak. Hayır, bu durumda bilinçli vatandaşlar ile görüşmek gerek. Ülkenin başına gelmek üzere olan felakete engel olmak gerek.”

Ancak Gerburt-Jüsip, Taymas'la da, Ebu'l-Gazi'yle de, Siydak koja ile de hemen karşılaşamadı. Beklenmedik bir şekilde Kenesarı'nın kendisiyle görüşmeye mebcur oldu. Bunlar, 1842, Pars yılının baharında buluştular. Kenesarı geçen yılki çok soğuk geçen güz aylarında Perovskiy'nin emri üzerine Hokand topraklarından geri döndükten sonra, adeti olduğu üzere kalabalık askerini obalarına dağıttı. Kendisi hizmetini gören obası ile dört yıldan beri yerleştiği Torgay nehrinin yukarı kıyılarındaki kışlağında kışı sakince geçirdi. Perovskiy ve Gens'e öfkelense de kış içinde onlarla haberleşmeyi kesmeyi de doğru bulmadı. Ancak o Pars yılının başında Orenburg'ta Gens'in evinde yetim çocuklara eğitimlik yapan Altınşaş'a denk denk gelip geri dönen Baytabın tatsız bir haber getirdi. Çar hazretleri yakında Perovskiy'i yerinden alıp Orenburg Askerî Valisi olarak General Obruçev'i tayin etmiş. Baytabın; “Galiba, Gens'i de azledecek gibi görünüyor, faaliyetlerini teftişe göndermiş” demişti. Bu haberi duyunca kışı huzur içinde çıkmayı planlayan Keensarı, kabustan korkarak uyanan biri gibi telaşlanmaya başlamış. Emri altındaki boyların beylerine haberci salıp, “Askerlerinizi her yılkinden daha önce, karın erimesiyle, otlar yeşerir yeşermez, Kara Kengir'deki Alaşahan türbesinin yanına sevkedin.” diye haber göndermiş. Kendisi de tehlikeyi hissedenden martı misali, birşeylerden rahatsız olup, tamamen huzursuzluğa düşmüş. Çünkü bunlarla, uzlaşıp anlaşmak üzere olan Perovskiy'i çar hazretlerinin boşuna azletmediğini anlamış... Ayrıca gizlice Orenburg'a gönderdiği adam sayesinde, Gens'in evinde sağda solda baş başa verip görüşen memurların sözlerinden “Obruçev'in Kenesarı'ya güvenmediğini” Altınşaş da bildirmiş. Önceden Perovskiy'den habersiz zor adım atan Gorçakov'un artık buna saldırı hazırlığında olduğunu Kenesarı hemen anlamış.

Böyle telaşlar içinde Nisan ayının geçmeye başladığı günlerde, Kenesarı biraz ayakları açıp geleyim diyerek yanına kendi adamlarını alıp Aksakal Töbe'deki kuma hanımının kışlağının olduğu bölgedeki sık ılgın ağaçlarının bulunduğu tepeye avlanmaya çıkmış. Bunlar yokken, Batı Sibiryaya genel valisinin sevkettiği Yüzbaşı Sotnikov'un emrindeki ordu Kara Torgay'da bulunan Künimjan'ın obasına saldırır. Birkaç hayvan ve iki çocuğuyla birlikte, başta Künimjan olmak üzere on kişiyi yakalayıp götürürler.

Bunu duyan sultan avdan dönüp, Künimjan'ın obasına kimin saldırdığını öğrenmeye didinirken, aradan on gün geçmeden, Yüzbaşı Sotnikov şimdi de Aksakal Töbe'deki Kenesarı'nın kuma eşinin ve Esengeldi ile Sarjan'ın obalarına saldırır. Hazırlıksız oturan halkı kana boyayıp, yüz kada insanı öldürüp, bin deve, üç bin beş yüz at, on bin koyunla birlikte yirmi beş kişiyi esir alarak önüne katıp götürür.

Gorçakov'un bu hareketine Kenesarı darmadağın olup sinirlenir, kendisine insan öldürmek gerekiyorsa, ben de ona göstereyim diyerek atına biner. İşte böyle bir zulme zor sabrederek dolaştığı günlerin birinde, şehirde mektup yazmakta olan Jüsip'e:

— Yarın askerlerimizin toplanmak üzere anlaştıkları Alaşahan'ın türbesine gidiyoruz, geliyor musun? dedi.

— Geliyorum, diye cevap verdi kanlı olayların gelip dayandığını iyice sezen Jüsip düşünmeksizin.

Sabahına kendisini koruyan Batırmurat'ın idaresindeki ordusuyla Kenesarı Alaşahan mezarının bulunduğu Kara Kengir'e doğru yola çıktı. Diğer batırlarına da çabuk gelsinler diye haber gönderdi. Nisan ayının sonlarıydı. Toprak yeni kuruyup, yeşil otlar her yılkinden erken bitivermiş. Arka'daki hâlâ kale kurulup, tüfek seslerinin hayvanları, kuşları ürkütmediği Argınatı, Ulıtav, Kışıtav ve Ayırtavlar uzaktan sisle kaplanmış görünüp, haylleri titretir gibiydiler. Bunun üstüne engin bozkır bu yıl bambaşka bir güzellikteydi. Rüzgar estiğinde renkleriyle göz kamaştıran çayır. Kokular mis gibi yayılıyor. Yüzünden okşayan bahar rüzgarı. Oyunda, kırlarda, göllerde, çöllerde şakıyan kuşlar... Tabiatın böylesine güzel bir manzarasını görüp mest olmuş gibisin. Hayalin bahar yeli gibi geniş bozkırı gezip dolaşıyor.

Kenesarı bu olağanüstü yerden gerçekten ayrılacak mıyım dercesine etrafına hüznle bakarak geldi. İki oğlu ve Künimjan'dan ayrıldığından beri tamamen değişmiş. Yavrularından ayrılan kurt misali iyice gözlerini kan bürümüş. Kimseyle ağzını açıp konuşmuyor. Bütün zehrini içinde saklayıp yüzünün rengi kaçmış, beti benzi solmaya başlamış. Hareketleri, etrafına gözlerini dikerek bakış atan çehresi, dertten daha çok Kenesarı'nın yüreğini hiddet, kızgınlık ve kin ele geçirmiş gibi.

Kenesarı'nın canından çok sevdiği hanımı ve çocuklarından ayrılmış olmasından başka yüreğini yakan bir derdi var. Jüsip bunu da bilmektedir. O dert, sultanın Arka ve Küçük Cüz'ün bazı bey ve aksakallarını kendine bağlayamamasından doğan derttir.

Orenburg Askerî Valiliği'nin mıntıkasındaki Rus stanitsa (büyük Kazak köyü) ve kalelerine değmemekle birlikte Kenesarı isyanına katılmayan obalara saldırıp, mallarını yağmalamayı durdurmamış. Bunu yapmadaki düşüncesi ikna olmayıp kendisinin yolunda gitmeyen halkı yağmalamakla, silahla onları korkutarak takip ettirmiş. "Kendi bağımsızlığını, eşitliğini, toprağını vermeyen Kazak obalarını Rus generalleri asker çıkararak, ölüm saçıp, korkutup kendilerine alırken, biz neden bunu yapmıyoruz", diye düşünmekteydi. Kenesarı bu korkutmayı memleket yönetiminde kendine uygun bir hale dönüştürmüş. "Korka korka yiğit olduk" dercesine, sopsasını iyice battığı halkın tamamının kendisine düşman olmaya başladığını o önemsemiyor. Önemsemek de istemiyor.

Kenesarı'ya katılmayan yöneticilerden biri de Orta Cüz'ün beyi Janbırşı'nın oğlu Balgoja'ydı. Balgoja, kendisine yakın bir yerde kurulan Torgay kalesindeki Rus askerlerine sırtını dayayıp, sultanın birleşim şeklindeki sözüne asla kulak asmamış. Buna sinirlenen Kenesarı geçen sene bilerek aşağılarcasına obasına kardeşi Bopay Batır ile üç yüz atlısını gönderip Balgoja'nın bütün malını yağmalamış. Mallarını geri verirsem Balgoja artık bana katılır diyen Kenesarı bu yıl ona birini göndermiş. Mektupçusu Siydak Koja'yı çağırıp bir taraftan emir, bir taraftan rica olarak bir şiirle mektup göndermiş.

Kenesarı mektubunda Balgoja'nı överek, bütün topraklarını, tebaanı Rus çarı alacak diye korkutarak:

... Argın, Kıpçak ağası!

Yırtılmasın, güzelim

Vatanımızın yakası.

Usandırır oldu ya

Bu Kazakın savaşı

İçte Hokand, dışta Rus,

Hakimi oldu şehrinin.

Kimden dayak yemiş gibi

Bizim Kazak balası.

Paramparça olup gezmesi

Birliksiz olması.

Gelip katılsa Kene'ye,

Kanatlarını açsa mermiye,

Kırmak bir yana düşmanı

Bir şey olmaz nesline!

kendisine katılmaya davet etmiş.

Ancak güç Kenesarı'da değil, askeri çok olan çarda olduğunu bilen Balgoja Kenesarı'ya katılmak istemez. Obasını bir erkeğin değil, bir kız olan Bopay'ın yağmaladığına sinirlenen bey,

yağmalanan mallarını sadaka kabul edip, Kenesarı'ya zehir zemberek bir şiirle cevap vermiş. Bu cevabın bir yerinde:

Beklenmedik bir anda, aniden,
Çukura düşüverirsin,
Dönüp çıkmak zor olur.
Senin, sultan, düşmanın
Yalnız Rus değilmiş,
Nereye giderse karşında,
Kurulu duran tuzak olur.
Niyetinden geri dönmezsen,
Sonunda sağlam başın gider.
Böyle gitsen Hokand var,
Karşına dikilen baban var,
Şöyle gitsen Üysin var,
Üysin dolmuş malın var,
İçine düşmüş hissin var.
Şuraya gitsen Buhara var,
Yayın olup yutarlar,
Dağda oturan Kırgız var!
İçine düşmüş bir buz var,
Arkanda kalan Rus var,
Ey biçare, burada sana nerde yurt var!..

diyerek Kenesarı'ya sen sonunda zavallı bir şekilde öleceksin diye korkutmuş.

Hatanı dostundan ziyede düşman sezer. Bu mektup Kenesarı'nın en yaralı yerine dokunmuş. Sultanın hiçbir kötülük yapmadığı ama yapmak üzere olduğu etrafını kuşatan

düşmanlarının hepsini Balgoja çok iyi bilmekteydi. Kenesarı buna kızmadı. Düşmanın çok olduğunu zaten bilmekte, hepsine tek başına karşı çıkmadı mı? “Ya düşündüğün amacına ulaşmak, veya bu yolda kurban olmak!” Sultan için başka çözüm yolu yok. Onu kızdıran, dertlendiren şey, halkın önderi sayılan Balgoja Bey gibi insanların Kenesarı’nın böylesine zor zamanında, yardım ellerini uzatmamaları, Kene Han’a baş eğerek Abılay’ın ak tuğunu yükseltmenin yerine, temellerini mümkün olduğunca uzağa kurup, Rus Çarlığı’na yüzünü çevirmeleri.

“Pekâlâ, benim canımı sonuçta Rus, Hokand, Kırgız birisi alacakmış. Balgoja Bey, sen bunu kendine dayanacak bir güç yapıp seniymişsun, o ana kadar ben senin canını alacağım!” diyerek Kenesarı o günün gecesinde beyin obasına tekrar saldırıp, kendisini de atına arkasına bağlayıp öldürmek üzere beş yüz askeriyle Janaydar Batır’ı sevketti.

Ancak Janaydar Batır sultanın amacını yerine getiremedi. Sefere giderken, yol üstünde çocukluk zamanından gönlünü düşürdüğü Bopay’ın obasında bir gece konaklayıp, tam zamanında beyin obasına ulaşamadı. Kenesarı’nın şehriyle gizlice haberleşen Balgoja obasına doğru Janaydar Batır’ın geldiğini duyup, emri altındaki beş yüz çadırı toplayıp göçerek, Or şehrinin diğer tarafına kaçtı. Beyin halkını az farkla kaçıran Janaydar Batır, kendisine karşı çıkan Ahmet Sultan-vali’nin askerleriyle çarpışıp, ondan sonra Sır’a doğru göç etmekte olan Kükir Bey’in obasını yağmalayarak, pek çok malını yağmalayıp geri döndü.

Balgoja’ya yetişememesinin asıl sebebini bilmeyen Kenesarı Janaydar Batır’ın bu ganimetine de memnun oldu. Ancak yazdığı mektup Kenesarı’nın aklından hiç çıkmadı.

Sultan’ın son zamanlarda derinden üzülmeye sebebi bu mektup olduğunu Jüsip-Gerburt da iyi bilmektedir.

Bunlar Alaşahan türbesinin olduğu Kengir nehrinin ovaya bakan yamacına ulaştıklarında diğer tarafın yiğitleri henüz gelmemişler. Kenesarı çadırlarını kurdurup, askerleri burada beklemek istedi. Aradan üç dört gün geçti. Azık ve erzaklarını develere yüklemiş, askerlerin arkasından takip ederek yiğitler de gelmeye başladı. Torgay’dan İman Batır, Elek ve Irgız’ın ortasında yerleşik Tabın’dan Jolaman Batır, kendisinin silah arkadaşları Ağıbay, Bukarbayı, Jeki Batır ve Kudaymendi Batır ilk önce gelenlerdi. Çok geçmeden Janaydar ve Bopay da geldi. Ancak Kenesarı hâlâ hiç kimseyle ağzını açıp konuşmamıştı. Barış zamanındaki danışmanları, savaşta taktikler veren amansız yoldaşları Taymas ve Ebu’l-Gazi de ağızlarını açmadılar. İki gözü kan çanağına dönmüş, ince dudaklarını ısırıp, tek başına boş bir zahmete girmesine bakılırsa o artık cesurca bir çözüm yolu bulmuş gibiydi. Bu yolu uygulamak için yalnızca fırsatını kollayıp sakın durur gibiydi.

Kenesarı’nın ordularının bir araya geleceği yer Alaşahan türbesinin yanı. Burası, üç cüzün Kazakları için tam ortada bir yer. Esil ve Nura kıyılarına yerleşik Orta Cüz’ün, Elek ve

Yayılc kenarındaki Küçük Cüz'ün, Balkaş, Sır ve Jetisu'yu yurt tutan Büyük Cüz'ün tam merkezinde. Üstelik Alaşahan'ı Kazaklar kendilerinin ilk hanı olarak bilmekteler. Bu nedenle Kenesarı, Abılay dedesinin kemiklerinin yattığı Türkistan birçok boya uzak olduğundan, memleketimizin hanlık tuğunun dikildiği yerdir diyerek kutsal görüp bilerek burayı seçmiş.

Alaşahan'ın türbesi, Kazak halkının ilk olarak hanlık tuğunu diktiği XIV. asrın son derece ünlü bir anıtı. Yeşillere bürünmüş bozkırda mavi bir otağ gibi uzaktan göze çarpıyor. Bu türbe, iri göz gibi oyma işlemeli kumlu kerpiçten örölmüş, boyu ve eni aynı, yüce ve heybetli bir türbe. Üstünde mavimsi boya ile boyanmış büyük bir kubbesi var. Kubbenin dört tarafında, türbenin dört köşesine dikilmiş beyaz kerpiçten örölmüş işlemeli dört küçük minare... Kubbenin altında taş merdivenle çıkılan geniş dalız. Türbenin içi de geniş bir oda. Ortasında Alaşahan'ın kabri. Tümsekleşmiş kabir toprağının üstüne eski bez parçaları ile kurumuş at kafası iskeletlerini, atın yele ve kuyruk kıllarını toplayıp bırakmışlar. Her tarafta ağaç mızrakların ucu görünmekte. Toprağın üstünde de birkaç eski zaman çam ağacından mızrak yatıyor.

Alaşahan'ın yanında iki türbe daha var. Biri uzunluğu on kulaç kadar, otlu kerpiçten yapılmış Embulak Han'ın türbesi, ondan biraz daha ötede Alaşahan'ın türbesine benzeyen, ama daha küçük Joşı'nın mezarı. Bu üçü de Kazakların ilk hanlık kurduğu dönemlerden kalma abideler. Üçü hakkında da çok çeşitli efsaneler var.

Kenesarı şimdi bu türbelerin güney tarafından gelmekte. Peşinden gelen köpek gibi şu kadcarcık yerden Karaüvlek'in sallanan sureti görünüyor. Sultan kızgın. Nereye gitmekte olduğunu kendisi de bilmiyormuş gibi, suratını asmış ağır ağır yürümekte. Kenesarı'nın o anki kızgınlığının sebebi var. Bundan on gün önce "Kenesarı Kostanay tarafındaki gölün kıyısında bulunan yaylaya göçen Balgoja Bey'in obasına bir grup Rus balıkçısı çıktı denildiğini duymuş. Orenburg valisini Balgoja Bey'e düşman etmek için gizlice gidip balıkçı Rusları öldürüp gelin" diye bir grup yiğitle Baytabın'ı göndermiş. Bugün o Baytabın geri dönmüş.

— Emri yerine getirdin mi? diyen Kenesarı'nın sorusuna, Baytabın put kesilerek "Hayır" diye cevap vermiş.

— Neden? diye Kenesarı tekrar sormuş.

— Hanım, demiş Baytabın dizlerini vükerek, Balgoja Bey'e iftira atmak için günahsız balıkçıları boş yere öldürmeye dayanamadım, bağışlayın.

Son yıllarda Baytabın'ın değişmeye başladığını Kenesarı anlamıştı. Batırın kendisi de bunu gizlememiş. Sözüne güvenmediği bir obaya saldırdıktan sonra sultanın kendisine de boş yere kan dökmenin gereksiz olduğunu söylemiş. Kenesarı içten içe kin beslese de "kendi memleketine içi sızlayarı" demiş ve sözünü kesmiş. "Peki bunun devamı ne? Kime içi sızlayarı?" Az önce, uzun yıllardan beri emeği geçen yiğidine "emrimi yerine getirmemeni bu

kez affediyorum”, diye sır vermese de, şimdi yalnız başına acıya dayanamadan gelmekte. “Hayır, hayır, dedi o bir anda, tekrar bir daha sınıyıp bakayım. Eğer Küçük Cüz’üm diyerek düşmanımı çelik bir kılıç gibi alıp gelmezsen vebalin boynuna”. Böyle bir çare bulan Kenesarı biraz dinleneyim dedi. O anda etrafına efkarlı bir şekilde baktı. “Demin o tarafa Jüsip gitmekteydi, Nerede acaba?” Sultan o anda birden dönüp ters tarafa doğru yürüdü.

Gerburt-Jüsip işi olmadığı zamanlarda bu Alaşahan’ın türbesinin yanına gelip oturmaktan hoşlanırdı. Ona bu heybetli türbe olağanüstü bir zenginlik olarak görünürdü. Türbenin ok ve mermilerin bozmadığı kerpiçlerinin nasıl kumdan, topraktan yapıldığını, beş yüz yıldan beri ilk günkü rengini hâlâ kaybetmeden duran kubbe boyasının neden yapıldığını anlayamadan hayran kalırdı. Göçe alışkın halkın yüzlerce yıldır geniş bozkırın rüzgarına ve yağmuruna dayanmakta olan böylesine görkemli anıtlar meydana getirdiği için mutlu olurdu.

Jüsip bugün de bu türbeye gelmiş. Bir tümseğin başına oturup, şiir yazmaya başladı. Kısmet olur da, şu sevgili Polonya’sına dönecek olursa Alaşahan türbesi de aklında kalsın...

Uçsuz bucaksız yeşil bozkır,

Gördüğü azap, kötülük...

Ortasında beyaz martı,

Durur kubbeli bir türbe...

Şiirin dörtlükleri asi nehrin mavi dalgaları gibi birbiri ardına doğarak, birbirine izin vermeksizin, yer yüzüne sığmayan bir deniz misali Jüsip’in de dar bedenine sığmıyor. Bazen bir hayal onu hızlı kanadına oturtup bembeyaz bulutların yüzdüğü mavi gökyüzünden de yukarı alıp çıkarıyor. Bazen de sakin suyun üstünde sallanan bir kayık gibi hisleri dinginleşiyor ve birden fırtına vurmuşçasına alt üst olup yüreğine sıkıntılar doluyor. Jüsip bütün alemi unutmuş: Kendisinin bu dertli halini de, Kenesarı’nın isyanını da, kıymetli Polonya’sını da yalnızca şiir dünyasına, dörtlükler alemine girip gitmiş. Böyle bir halde otururken aniden biri omzuna elini attı. Hemen dönüp baktı, Kenesarı’yı. Hemen yanında Karaüvlek var. Jüsip’in ödü koptu. “Ne yazmıştım?” Artık şiir dünyası da, hayal, ilham, güzel ve görkemli duyuların alemi de birden kayboldu.

— Korkma, dedi onun aklındakini anlayan Kenesarı, senin hiç suçun yok, böyle söyledi ve ardından Karaüvlek’e “git” dercesine eliyle işaret etti. Karaüvlek başka bir tarafa meyledip yayılan büyük bir deve gibi ağır ağır dönüp, çadıra doğru sallana sallana yürümeye başladı. Seni gördüğüm için bilerek döndüm. Konuşmak istedim... Doğru söyle, memleketini özledin mi?

Jüsip gerçekleri söyledi.

— Özledim, Fırsat olsa, kaçıp giderdim...

— Kaçıp gider miydin? Önceden bundan hiç bahsetmezdin, yoksa bizim isyanımız seni artık cezbetmiyor mu? Kendi vatanımda bıraktığım hayallerimi sizlerde buldum demiştin. Bu sözlerin hâlâ aklımda.

— O sözü ben Kazak halkının kendi bağımsızlığı için mücadele ettiği dönemde söylemişim. Polonya toplumu Rus Çarı'nın sömürgecilik siyasetine ne kadar karşıysa, benim gelip katıldığım zamanlarda Kazak halkı da o kadar karşıydı. Sizin mücadeleniz benim hoşuma gidiyordu. Polonya'da kalan emellerimi, burada bulmuş gibiydim. Peki ya şimdi...

— Evet, şimdi?.. Yoksa sen bizimi girdiğimiz bu yoldancaymış olarak mı düşünüyordun? Jüsip ne olursa olsun doğruyu söylemeyi uygun gördü. “Belki benim sözlerim bir ufuk açar”, dedi içinden.

— Evet, Keneke, dedi Jüsip gözlerini dikerek, sen kendini han ilan edip ak keçeye çıktığından beri, tuttuğun yolun da, önündeki maksatın da başka... Senin mücadelen artık zenginlerin üstünlüğünü kollayan hanlığı koruma mücadelesine dönüştü. Bundan sıradan topluma gelecek fayda nedir? Fakir halk için kendi hanına tabi olsa ne, Rus çarına bağlansa ne, hepsi aynı değil mi? Önceden senin hayatın olan bereketli toprağını, balıklı gölünü Rus'un knezinden, generalinden, kontundan koruyup, eline mızrak alan isyan başka, Abılay zamanını arzularıp, Kazak'ı Rus'tan ayırarak kanını sadece biz emelim diyen sultan, bey, aksakal ve han için mücadele etmek başka. Bu mücadele tamamen zararlı, Rus ve Kazak halklarının yakınlaşmasına engel oluyor! Oysa iki çalışkan halkın birleşmesinde, yakınlaşmasında onların bütün gelecekleri, önlerindeki bütün aydınlık yarınları yatmaktadır.

Genelde az konuşan, ağır başlı Kenesarı aniden allak bullak olup sinirlendi.

— Kanı başka olanın, canı başkadır, dedikleri budur. Abılay dedemin yolundan gidip mücadeleye girişmemde Rus ve Kazakları birleştirmek için mi buna giriştim sanıyorsun? Hayır, Jüsip, Rusya bir deniz, biz küçücük berrak bir pınarız. Berrak pınar suyu denize döküldüğünde nesi kalır? Deniz suyu acı ise, pınarın suyu da acı olur, deniz suyu temizse, pınar suyu da temiz olur. Pınarın bütün geleceği yalnızca denizin etkisindedir. Benim beklediğim böyle bir hayat mı? Hayır, pınar bir deniz olmadan, kendi başına akıversin dedim. Biz Rus Çarı'nın himayesine girersek millet denilen adımızdan ayrılırız. Hayır, Kazak eskiden Abılay Han'a tabi ise, bugün de onun torunu Kene Han'a bağlanacak. Ben yöneteceğim...

— Nasıl yöneteceksin? Toprağından, suyundan ayrılan halk yarın geri dönemeyeceğini açıkça anladığı gün, senin peşinden gelmeyi bırakır, Kenesarı'nın hanlığını koruyacağım siyerek boş yere ölüverir mi?

Kenesarı aniden salıracak bir pars gibi iki büklüm oldu, çekik gözleri kan çanağına dönüp, sağ eli belindeki çelik ılıcın sapını çabucak kavradı.

— Senin dost olduğunu bilmesem... dedi Kenesarı, nefes nefese konuşarak, sonra elini kılıcının sapından geri çekti, halkını nasıl yöneteceksin mi diyorsun? Rus Çarı bizi nasıl yönetmek istedi? Top mermisiyle, çelik kılıcın yüzüyle değil mi? Ben de böyle yaparım. Dediklerime inanmayan halkı atın ayaklarına, kamçının altına sererim. Eğer kim benim sözlerime inanmamış, Kenesarı'nın yeşil tuğunun altında yaşamak istememiş, o benim düşmanımdır. Rusya yönetimi ne kadar benim düşmanımsa, o da benim o kadar düşmanımdır. Ya onları dediğime getiririm ya da tamamen öldürüp yok ederim. Başka bir çözümü mümkün değil. Düşmanına acıyan ölür. Eskiden halkı memleketini kazanacağım diyerek peşimden sürüklediysen şimdi hanlığını koruyacağım diye peşimden getiririm. Güçle korkutup getiririm! İşte bu söylediklerime yarın Jappas boyundan başlıyorum. Bir çadırını bile boş geçmeden, tündüğünü kılıcımınla parçalayıp, çoluğunu çocuğunu bırakmadan yağmalayıp alacağım!

Kışın Sır'ı mekan tutup, yazın Torgay boylarına göç eden Jappas boyunun beyleri Köbek'in oğlu Altıbay ve Tölegen'in oğlu Jangabil çoktan beri Kenesarı'ya iki yüzlülük göstermişler. Elden gelen bir şey yok, içleri kazan gibi kaynıyor, bu yüzden çaresizlermiş. Dostuz diye ağızları söylese de, iç yüzlerinden gösteriyorlarmış. Halkı birleştireceğim diyen Kenesarı bu beylerin kendi boyları içinde etkili olduğunu göz önünde tutarak ufak tefek hatalarını affetmekteydi. Ama bu beylerin obaları Sır boyunda yazları geçirip, Torgay'da kışlamaktalar. At sürülerini Mugajar Dağı'nın kuytu kışlık otlaklarında yayıp, koyunlarını Orenburg sınırındaki Kazak-Rus topraklarında tutuyorlar. Kenesarı Torgay'a göç ettiğinden beri, otlaklarımız daraldı diyerek her ikisi birden rahatsız oldular. Bazen vergi de ödemediler. Bundan beri Kenesarı ile beylerin arasındaki gerginlik artmaya başlamıştı. Bunun üstüne bu yıl Torgay'da kışı geçiren Altıbay'ın obasından on kadar yiğit araziyi bilmeyen Sotnikov'un ordusuna yol göstererek Künimjan'ın obası ile Aksakal Töbesi'ndeki Kenesarı'nın obasına yapılan saldırıya katılmışlar. Bunu duyan Kenesarı beylere düşman olmuş. Sultan'ın bu günlerdeki kızgınlığı bu düşmanlığın yansımaları.

— Jappas obalarının ne suçu var? dedi Jüsip Kenesarı'yı iyice sinirlendirmeyeyim dercesine, çekinerek, suçu yazın çıktığı yaylalarına Arka'dan göçen obaların yerleşmesi mi?

— Peki Arka insanların nasıl bir suçu var? Topraklarını Rus valilerinin çekip alması mı? Künimjan Sultan ile Aksakal Töbesi'ndeki obama saldıran Yüzbaşı Sotnikov'un ordusuna kim rehberlik etti? Jappas'ın yiğitleri olduğunu bilmiyor musun?

— Rehberlik eden bir, on kadar yiğit. Peki kadınların, ihtiyarların, diğer insanların ne günahı var?

— Diğerleri günahsızsa suçlu olanları kendileri neden cezalandır mıyor? Hepsini Altıbay Bey'in adamları. Başını nereye giderse, halkı peşinden gelir.

— O zaman Altıbay'ın gözünü oy. Başka insanlara bulaşmanın ne gereği var.

— Altıbay'ın Altıbay olması peşinden gelen halkı olduğu için değil midir? Eğer arkasında halkı olmasın da ben göreyim onu!

— Bu yüzden günahsız halkı yok etmek gerekli mi? O nedenle Altıbay'ın kendisinden almak gerek bu öcü.

— Hayır, halkı da suçlu. Suçsuzsa, Altıbay'ın peşinden neden gidiyor?

— Belki korktukları içindir. Sözüme itibar etmeyen halkı dediklerime korkutarak getiririm diye siz de söylemiyor musunuz? Nereden biliyorsunuz, Jappas boyunun halkı size katılmak istiyordur, ama Altıbay'dan korkularına, çaresiz onun sözünden çıkmıyorlardır belki.

— Altıbay'dan korktuğundan Jappas Kenesarı'ya katılmıyor mu diyorsun? Senin söylediklerini doğru kabul edelim... Gerçekten de Kazak korktuğuna saygı gösterir. Bugün Jappas boyuna saldırırsam, yarın Şekti kendisi gelip katılır.

— O zaman Janbırşı oğlu Balgoja Bey neden gelip katılmadı? Siz o obayı bir değil, iki kez yağmaladınız ya.

— Balgoja Bey ürkek bir kurt kadar korkak. O Rus'tan korkmakta, o yüzden bana katılmak istemiyor. Genel olarak sıradan bir Kazak, korkaktır. Balgoja Bey de sıradan halk içinden çıkmıştır.

— Kene Han, burada yanıyorsunuz gibi. Benim gördüğüm Kazaklar kahraman bir halktır. Korkutup peşimden getireyim derken onları kendinizden uzaklaştırmayın.

— Kenesarı birden yüzü asılıverdi. Boynundaki toplar damarı şişerek, ağır ağır nefes almaya başladı.

— Sen Taymas'tan da Ebu'l-Gazi'den de akıllıymışsın, dedi Kenesarı biraz boğazı düğümlenmiş gibi, ancak artık halkı korkutmaktan başka nasıl bir yol kaldı? Bu yıl toplanan on bin askerle değil Rus Çarı'nı, Hokand Hanı'nı bile yenemezsin. Hokand'ın seçme, özel birlik askerini bir yana bırakırsak, yalnızca Ermazar Kalesi'nde on iki bin savaşıcı var... Buna Namangan, Andijan, Oş, Taktı Süleyman, Şarhiya, Angara, Kurama, Hodjent, Uratöbe ve Taşkent askerlerini de ekleyiver. Bizim Sır boyundaki halkımızla birleştiğinde gücümüzün tamamıyla yeteceği Taşkent'tir. Bunda izin verilir mi, sen biliyorsun. Orenburg liderleri beni Allakul Han'dan on beş tüfek ve bir küheylan aldı diyerek suçlamışlardı. Allakul ölmüştü onun oğlu Rahmankul Han'dan eyer takımı altından üç küheylan, üç kılıç, on iki tüfek, iki takım mermi hediye geldi. Bana gönderilen hediyelik eşyalara bakarak Orenburg liderleri beni Hive hanını desteklemekte olduğunu sanıyorlar. Hive'nin tüfekleri iyi, üç yüz adımlık yerdeki kuşu ıskalamaz. Ayrıca "Köktolgay" benzeri ahalteke küheylanları sanki sırf savaşta binilmek için yaratılmış. Ama Kenesarı'nın kim olduğu bilmiyorlar. Ben Hive Hanı'nın emrinde çalışmaktan

ziyade, Hive Hanı'nı emrimde çalıştırmayı yeğ gören bir adamım. Hive'ye açıkça güvendiğimi bildirmiş olmam, onun bana inanıp Buhara Hanı ile düşman olmalarını istememdir. Kazaklar'ın Buhara'nın da, Hive'nin de, Hokand'ın da güçlenmesi işine gelmez. Üç kurt birbirleriyle dövüşünler, belki üçü birden yorulduğu zaman bizim işimize gelir. Artık anla lütfen, on beş bin atlı askerle Rus Çarı'nı da, Hokand Hanı'nı da yenemezsin. Hem Orenburg ile kan dökmekten uzlaşacağız şeklindeki dileğin nereye vardığını sen de görmektesin. Künimjan ve iki çocuğumdan ayrılmaktan başka elime ne geçti? Şimdi ne yapmak lazım? Koyun gibi sessiz sedasız ayaklarını çırpıp boğazlanıver mi diyorsun? Hiç olmazsa keçi gibi bağırarak ölmek daha makbul. Kenesarı birden hiddetlendi. Ama ben keçi de koyun da olmayacağım. Öleceksem kahraman gibi ölürüm. Göçüp yerleşecek yerimiz hâlâ var, hâlâ savaşıyorum. Eskiden boş yere ayaklanan bir halk olsak da, artık hanlık yapacak bir halkız. Düşmanımız bizimle görüşmeye mecbur oluyor. Ama bunu yapamazsan...

— Bunu yapamayacağınıza hâlâ inanmıyor musunuz? dedi Jüsip Kenesarı'ya birden acıyarak.

— Çoktandır inanmıyorum. Kenesarı birden yorulmuş gibi göründü. Ancak sen doğru söylüyorsun... Toprağını alıp veremeyeceğine inanan Kazak çok geçmeden dağılmaya başlar. Ama onları dağıtmamak lazım.

— Nasıl dağıtmayacaksınız?

— Zor kullanarak dağıtmayacağım! Kenesarı o anda kızgın bir ses tonuyla konuştu. Zorla birleştireceğim! İnanmayan obaya saldırırım, karşı gelenin kellesini alırım. İnmasın da görsün!

— Böyle yaparak halkı öldürüp hanlık kurmanın gereği var mı? Senin halkın, senin memleketin değil mi...

— Kenesarı'nın yeşil tuğunun altına girmek istemeyen halk halkım değildir! Kenesarı az öncekinden de çok rengi attı. Böyle bir halkın isterse kanı su gibi aksın, isterse hepsi koyun gibi boğazlansın, eğer buna kılımı kıpırdatarsam Abılay dedemin ruhu beni çarpsın!

Jüsip Kenesarı'yı hiç böyle görmemişti. Ayrıca onun gerçek bir sırrını şu anda olduğu gibi açığa çıktığını ilk kez işitti. Kenesarı'nın söylediklerini yerine getireceğinden Jüsip şüphe etmedi. Çünkü, soyluların halkı koyunla bir gördüğünü, caniliğinin sayesinde sıradan halkın kaderini oyuncak yerine koyduğunu eskiden de bilmekteydi. Ayrıca Kenesarı'nın aklındaki amacına ulaşmak için sıradan halk bir yana, öz babasını da kurban edebileceğine pekçok kez tanık olmuş. Böyle bir kötü hareketle amacına ulaşma yöntemi Cengiz Han'dan, Aksak Timur'dan kalmış. Cengiz Han gaddarlıkta çelik bir hançerse, Kenesarı bu hançerin küçük bir parçası. Çelik hançerin kana bulanmış parçası. Aralarından altı asır geçse de kana susmuşluk

özellikleri aynı. Bundan nasıl vazgeçer? Jüsip artık tamamen öfkelenen Kenesarı'nın hiç kimseye acımadan sözlerine inanmayan halkı kana boyayacağına şüphe getirmedi.

Kenesarı böyle de yaptı. Önceden yalnızca kin güttüğü ağa sultanların, beylerin, emirlerin obalarına saldırıp, mallarını yağmalarken, artık onların emri altındaki suçsuz topraklara da saldırmaya başladı. Çar hükûmetinin istatistiklerine göre Kenesarı on yıllık isyanı boyunca yüz yetmiş beş obaya saldırıp, beş yüz günahsız insanı öldürmüştü. Bunun beşte dördü son beş yıla aittir.

Kenesarı'nın kararından korkuya kapılan Jüsip, hanı boş yere kan dökmekten alıkoymak istedi.

— Altıbay'ın obasına saldırırsanız, kendisine tabi olan bu beyin öcünü almak için çar hükûmetinin çok sert önlemler alması mümkün. Onların elinde şu anda iki çocuğunuz ve Künimjan Sultan'ın olduğunu unutmayınız. Eğer Altıbay obasında kan dökülürse...

— Arşabok ve Obırış benim de kadınıma, çocuğumu öldürür mü diyorsun? dedi Kenesarı, obadaki Kazakların taktığı adlarla Gorçakov'u "Arşabok", Obruçev'i "Obırış" diye anarak. Hayır bunu yapmaz. O zaman ben elimdeki esir Rusları öldürürüm. Ayrıca Rus generalleri için bizim birbirimizi öldürmemiz yararlanılacak bir durum değil mi? Yerleri genişler. Ayrıca en kötü ihtimalle...

— Evet, en kötü ihtimalle?..

— Sana söylemedim mi, kendi dediğimi yaptırmak için hiçbir şeyden çekinmem diye?..

Jüsip ürperdi. Kenesarı ona acımayı, esirgemeyi, ıstırap çekmeyi bilemeyen bir taş heykel gibi göründü. "Evet, bu taştan bir heykel, bunda kalp yok. Kalbi olsaydı sevdiği kadın ve çocukları hakkında böyle konuşur muydu?.. Böyle bir insanı anlamak zor. Hayır, bu insan değil, kara bir taş. İşte merhametsiz bir kara taş nasıl anlarsın... Yoksa böyle bir kara taş olmak onu kızdırıyor mu?"

Kenesarı tekrar onun düşüncelerini kesti.

— Sen bana kendi öz yavrusuna acımayan bir korkak kurtmuş diyebilirsin, dedi Kenesarı, sesi birden titreyerek, böyle düşünme! Benim de kalbim var. Hanımı ve çocuklarıma ben acısam da onlar acımazlar. Böyle bir iş için çelik gibi olmak gerek. Böyle olmazsan kaygı denen şey ne zaman olursa olsun seni yolundan şaşırtır. Yolunu kaybetmemek için kaygı denen şeyi tamamen yüreğinden çıkarman gerek. Akrep sıkıştığında kendi kendisini sokup öldürür. Ben bu akrep kadar olamam mı? Kendisine kıyamayan insan elini kana bulaştırır. Kadınıma, çocuklarıma da feda ettiğimi düşmanım görürse, benden öncekinden daha çok korkar. Ayrıca korkunun olmadığı yerde saygı yoktur, han olarak dikkate alınmak yoktur.

Eğer hanlığımı sağlam bir şekilde elimde tutmak istiyorsam, halka da kendime de acımam gerekir. Sertlik zaferin en gerekli şartıdır.

Jüsip artık Kenesarı'dan iyice korktu. Hemen onun gözünün önüne bundan üç yıl önce Sızdık'ı nasıl denediği geliverdi. Jüsip çocukları seven biriydi. Ancak o olayda Sızdık'a bıçağın altına yattığı için acımadı. Acımış olsaydı onu böyle imtihan etmeyiniz diye Kenesarı'ya yalvarırdı. Jüsip böyle yapmadı. Kendisinin bu hareketini daha sonra defalarca düşündü. "Neden ben orada Sızdık'a arka çıkmadım? Acaba Sızdık'ı o anda çok kötü mü gördüm, ya da onun insanın hoşuna gitmeyen bir hareketi mi vardı?" diye karar varamadan aklını zorladı. Bu sorulara Jüsip bir cevap bulmuşcasına. "Evet, evet, dünyada bu sultanlar gibi kurt soyundan gelen insanlar az değildir. İnsan onların dirilerinden çok ölülerini tercih eder. Halk asla kurdu ya da yavrusunu öldürdüm diye pişman olmaz. Benim de yüreğimi bey soyundan gelen hâlâ fark edemediğim bir duygu kaplamıştı... O gün Sızdık için şu kadarlık bir acı hissetmememe şu gizli duygu sebep olmuş olmalı. Ancak kurt neslinden gelenlerin içinde Kenesarı gerçek bir erkek aslan. Aslan olmasa az önceki tüyler ürperten sözleri söyler miydi?"

Kenesarı'nın hanımı ve çocuklarını ne kadar sevdiğini Jüsip hatırlayıp, dertlenen sultanı yersiz kan dökmeye kalkışmasını diye tekrar ikna etmeye çalıştı.

— Künimjan sultanı çocuklarıyla birlikte Or'dan Orenburg'a getirdiler diye bir söylenti var, elimizdeki esir Rus memurlarıyla mübadele edelim diye Askerî Vali'ye mektup göndersek nasıl olur?

Kenesarı aniden dikkat kesildi.

— Bu iyi bir fikir. Baron Uylar ve Başçavuş Lebedev'i bir yana bırakırsak bizim elimizde yirmiye yakın esir Rus memuru var. Bunların tamamını, Künimjan başta olmak üzere bizim obadan alıp gittikleri otuz beş kişiyle değiş tokuş etsin. Bu şekilde bir mektup yaz. Ayrıca... Kenesarı düşünmeye başladı.

— Başka ne demek istediniz?..

— General Obırış geldiğinden beri ilişkilerimiz gerginleşmekte... Orenburg askeri sefere çıkmadığında Ombı askerleri bırakmıyor. Elbette bunların tamamı Arşabok ve Obırışsiz günlerini geçirmezler. Orenburg bizimle şu anda savaşmadan duruyorsa da işte bu Kenis'in sayesinde. Yarın Kenis gidiverirse başımıza bir çorap örecekları kesin. Bu nedenle bir an önce Obırış'e yeniden bir mektup yazalım. Son kez kapısını çalalım...

— Mektubu nasıl yazalım?

— "Geçen yıl Orenburg Askerî valisi ile General Kenis saygıdeğer çar hazretlerinin adına bize af genelgesi yayımlayarak, bütün suçlarımızı affetmiş. Böylesine saygın insanların

sözüne inanıp biz çara karşı tüfek atıp, kılıç kuşanmayı bırakmıştık... Ancak bu yıl Mart ayının 21'inde, biz ava çıktığımızda, Ombı kalesinden gelen Yüzbaşı Sotnikov'un idaresindeki ordu obamıza saldırıp, malımızı mülkümüzü yağmalayıp, Künimjan Sultan başta olmak üzere, birkaç kişiyi yakalayıp götürdü... Böyle bir durumda iyiliği yalnızca Tanrıdan olmazsa, Rus önde gelenlerinden beklemenin olmayacağına inandık” de. Ayrıca yalvaran bir insan gibi görünmeden, bir şekilde anlaşma ve uzlaşmaya razı bir niyet bildir...

— Tamam.

— Buna inanmazsa vebali kendi boynuna. Boşuna bize acımayacakmış, biz de onlara acımayacağız.

— Anlaşıldı.

— Ayrıca bu zamana kadar kuyruk sallayıp da bize katılmayıp, bizi aldatan beylerin tamamına da mektup yazınız. Özellikle Nazar boyunun aksakalları Baytöre ve Karaküşik'e...

— Nasıl bir mektup yazalım?

— “Beni han olarak kabul etsinler. Emirlerime itaat etsinler, gösterdiğim yolda yürüsünler. Böyle yaparlarsa biz de onları koruruz. Önceki hatalarının hepsini affederiz. Ama bunu yapmazlarsa... Otuz yıl cevap beklerim, cevap alamazsam, kalan otuz yılımı da kendilerini cezalandırmakla geçireceğim” de... Buna benzer bir mektubu bize yan gözle bakan Jappas boylarının beyleri gibi diğer beylere de yazınız.

— Tamam.

Güneş batmaya başlamıştı. Sönmeye yüz tutan altın nurları Alaşahan'ın mavimsi kubbesinin üstünde oynaşp, bambaşka bir ışık vermekteydi. Kenesarı birilerinin ayka seslerini işitip arkasına döndü. Taymas'mış.

— Keneke, Orenburg'taki çocuklardan gizli bir haberci geldi.

— Hayır mı, şer mi?

— Şer.

Kenesarı o anki surumunu değiştirmeden biraz duraksadı.

— Şu anda hayır beklemek zor olur... Ne diyor Altınşaş gelin?

— Yolladığı habere bakılırsa General Kenis ile Askerî Vali Obırış'in arası kötü görünüyor.

— Kötü haber dediğin bu mu?

— Atlar tepişir arada eşekler ezilir. İki generalin anlaşamamasından bizim Kazak sorunu zarar görür. Kont Perovski gittiğinden beri bizim bütün dayanağımız Kenis değil mi?

— Kazak meselesi zaten yok olmadı mı? Artık onlardan ne bekliyorsun?

— Umutsuz olan yalnızca şeytandır, Kene Han. Ne olursa olsun Orenburg ile uzlaşmak gerek.

— Ben uzlaşmayalım mı diyorum? Uzlaşmak istemeyen kendileri değil mi?

— Güçlünün sırtı değirmen çeker, uzlaşmanın bizim tarafımızdan önerilmesi gerek.

— O zaman, Taymas, kalpağını alıp önlerine gidip diz çök mü diyorsun? Çökerdim de, kalpağımla birlikte başımı da vurup düşürmeyeceğine inanıyor musun?

— Hayır, bu şekilde eğilmek olmaz. Kazaklar vücutsa sen başsın. Başı olmayan vücut yaşayamaz. Ben yalnızca imkansız yoktur, başka bir yol aramak gerek diyorum.

— O zaman nasıl bir yol var?

— Bu düşüncenin temelini ben de ulaşamadım... Tamamen olgunlaştığında önüne sererim.

— Tamam, başka ne haberlerin var?

— Askerî Vali bizi yok etmek için Petersburg'tan yine on dört bin akçe istemiş... Bunun üstüne ayrıca üç bin sum... Bu akçe... Beni affedin, Keneke sizin başınızı alacak kişiye hediye olarak verilecekti...

Kenesarı kahkahayı bastı.

— Benim kellemin değerini bu kadar ucuz saymalarının sebebi ne? Kendileri bir ata otuz beş sum değer biçiyorlar, hiç olmazsa bin at etmez miyiz? Arşabok Petersburg'a yazdığı mektubunda Kenesarı 1837, 1838 yılları arasında Rus Çarlığı'nın ticaretine iki yüz seksen bin zarar verdi demişti! Böyle generallerle nasıl uzlaş diyorsun?

— Anlaşmak gerek. Çünkü onlar güçlü, senin başına değer biçenler onlar işte...

— Güçlüymüş diye korkarak diz çökeyimmi? Taymas, yoksa sen Kenesarı'nın huyunu bilmiyor muydun?

— Biliyorum. Bildiğimden konuşup duruyorum. Zor günde çare bulamaz deseydik, han olarak ilan etmezdik. "Öfke düşman; akıl dosttur". Bunu Kazak bilmeden mi söylemiş? İsyanimız tam öğle vaktimizdir dersek, hanlığımız ikindimiz gibidir, şimdi tamamen yer altına güneş gibi batıp gitmeyelim, artık düşünüp taşınalım...

— Tamam, düşünelim, Başka ne haberlerin var?

— Batırmurat'ın ordusundaki Gavrilov adındaki kaçak asker... Buraya gelip giden tüccarlar vasıtasıyla senin başını almak için Orenburg'a vaatle bulunmuş görünüyor. Bunu kış günü yapmak kolay demiş. Obiriş eğer bunu Gavrilov yaparsa, onun askerlikten kaçma suçunu affetireceğim diye Petersburg'a mektup göndermiş. Çocuklar bu askere dikkat etsin demiş.

Kenesarı kaşlarını çattı. Deminden beri sessizce oturan Jüsip:

— Gavrilov'un kellesini almak lazım, dedi hemen sinirlenerek, hem diğerlerine de ders olsun, bu kararı buradaki kaçak askerlerin gözü önünde gerçekleştirmek doğru olur.

Kenesarı düşünceli bir şekilde cevap verdi.

— Öncelikle araştırmak gerek... Pis herif aklındaki açıklarsa Karaüvlek'e havale ederiz... Bütün halka inanmamışcasına, onun ölümünü diğerlerine örnek göstermenin ne gereği var?..

“Dediğim gibi bu akıllı bir adam, dedi Jüsip içinden, benimki yanlış oldu. Bir çürük yumurta için, diğerlerini de kontrol et diyerek güvensizlik göstermenin, elbette, hiç gereği yok...”

Taymas yeniden bir şey söylemek istercesine Kenesarı'ya baktı. Sultan onun aklındaki anlayıp:

— Söyleyiver, dedi gönülsüz, başka ne kötü haberlerin var...

— Devletçi kendi döktüğü topunu dün denemiş... Fabrikadaki gibi yamak çok zor... Galiba doldurduğu mermi çok mu oldu nedir, ateşlediği anda un ufak olmuş. Yanında duran Devletçi'yi de öldürmüş... Kenesarı'nın beti benzi attı. Dökülmekte olan toplardan çok umutluymuş. Bu umut da bo yere heveslendirip yok oldu. Kenesarı:

— Allah rahmet eylesin, dedi iç çekerek, iyi bir ustaydı, layıkıyla defnedilsin...

Ardından sessiz sedasız üçü de çadırlarına döndü.

Üç gün boyunca yiğitler, sultanlar, aksakallar ve beyler yeni hanlığın nasıl olacağını değerlendirerek, dört konuya değinerek şöyle bir sonuca vardılar:

İlk olarak, karara vardıkları ordu meselesi. Önceden Kenesarı'nın emri altında sekiz bin atlı asker vardı. Ayrıca bunlar yazın toplanıp, kışın dağılmaktaydılar. Sultan'ın çevresinde koruma olarak kışın yalnızca beş yüz adam kalmaktaydı. Meclis artık asker sayısının yirmi bine çıkarılmasını uygun gördü. Ayrıca bu askerlerin beş bini yaz kış hanın ikametinin çevresinde olacak. Her yüzbaşı ve binbaşı kendi emrindeki askerleri bu bahardan başlayarak Rus

askerlerinin eğitimi ile savaş taktiklerini öğretecek. Tüfek talimi, mızrak ve gürz kullanmayı, silahsız savaşmayı tam belletecekler. Yüzbaşılardan aşağıdaki rütbedekiler göğüslerine üç kat yeşil enli ip iliştirip, omuzlarına incecik yeşil kumaş takacaklar. Yüzbaşı ve üstündekiler bu tür işaretleri kırmızı çuhadan yapacak. Ancak en üst komutan olan Kenesarı, üstüne mavimsi bir şapan giyip, omzuna Rus polkovnikinin apoletinden takacak. Binbaşı rütbesine şöhretli yiğitler ve ünlü sultanlar yükseltilecek. Kendisine sadık kişilerden binbaşılığa yükseltme hanın yetkisine verilecek. Bunlardan başka bağımsız olarak bin kişiden oluşan keskin nişancı bölüğü kurulsun denildi. Bunlara binbaşı olarak Baytabın atandı.

Orduda bundan böyle çok sıkı önelmler alma kararına varmışlar. Düzeni bozanlar için Kenesarı'ya "şık" adı verilen yeni cezayı kullanma yetkisi verildi. "Şık" düzeni bozan kişinin yüzüne kılıçla veya mızrakla bir iz bırakmaktır. Böyle bir işareti olan askerin bu suçunu ancak bir kahramanlıkla veya samimiyet göstererek temizlemesi gerekir. İki kez "şık" işareti alan kişi, beylerin mahkemesine çıkacak, mal veya başka bir ağır ceza ile cezalandırılacak (bir yıl oda hapsi veya koyun gütmek gibi). Üç kez "şık" izi almış biri, Kenesarı'nın grubundan kovulacak, eğer suçu ağır ise ölüm cezasına çarptırılacak. Yeni hanlık için düzeni böylesine sağlam bir ordunun gerekliliğini söyleyerek Kenesarı, "Kazakların ünlü hanlarından biri olan Kasım savaştan hoşlanmasa da, hakimiyeti altındaki bir milyon insanın dörtte birini atlandırıp, ellerine mızrak vermiş. İki yüz elli bin askeri olan Kasım Han'ın haşmetinden korkup, hiçbir düşmanı ona karşı savaş açamamış. Ancak bizim zamanımız o devirler değil, üç tarafımızı birden düşman kaplamış. Onlara yem olmamak için bize azametli bir el gerek. Şu anda emrimizde çoluk çocuğu da katarsak bir milyona yakın insan var. Bugünkü çocuk yarın asker. Milyona yakın insandan yirmi bin asker çıkar diye düşünüyorum." diyerek sözünü bitirmiş. Boy beyleri, yiğitleri Kenesarı'nın bu düşüncesini kabul etmişler. Ayrıca sözlerinde de durdular. Gelecek yaz Kenesarı'nın emrinde yirmi bin asker oldu.

İkinci alınan karar; kalabalık bir ordu toplamakla bağlantılı olarak onu techizatlandırmak meselesiydi. Meclis bir ağızdan hanlığa bağlı topraklardan vergi alınsın kararına vardılar. Vergi iki türlü olsun denildi. Biri mal vergisi "zekat". İkincisi ekin vergisi "öşür". Zekatın miktarı: Kırk büyük baş hayvana kadar vergi kesilmesin, kırktan yüze kadar hayvanı olan bir adam bir hayvan için, yüzden fazla hayvanı olan biri yüzden fazla olan her kırk büyük baş hayvan için bir hayvan vergisi ödesin. Ayrıca "öşür" vergisi ile ilgili olarak, bunca askeri beslemek için her çiftçinin yıllık elde ettiği buğdayın onda birini hanlığın ambarına koyulması yolunda karara varıldı. Ekin vergisine geldiğinde ise mecliste çeşitli görüşmeler yapıldı. Kenesarı, yönetimindeki Torgay, Irgız, Sirderya ve İle nehirlerinin kıyılarıyla pek çok gölün yakasına yerleşik halktan bundan böyle ekincilikle çok ciddi biçimde ilgilenilmesini istedi. Çünkü Orenburg Askerî Valiliği'ne bağlı Kazak obaları çoktan beri ekin tarımına heveslenmişlerdi. Ancak buna Perovskiy de ondan önceki Askerî Vali Suhatelen de karşı çıkmıştı. Her ikisi de Kazakların yalnızca hayvancılık işlerinden ileriye geçmemelerinden hoşnuttu. Suhatelen: "Kazakların asla yiyecek ekmemeleri gerek, herhangi bir bilim bir tarafa

tamamen en basit bir keşfi bile öğrenmeden, ömür boyunca yalnızca hayvan besleyerek geçmelerini canı yürekten dilerdim”. şeklinde bir düşünceyi benimsemekte; Perovskiy de ekini yalnızca Rus Kazaklarına ektirip, Kazakları yiyeceği onlardan çok pahalı bir fiyata satın almaya mecbur etmeyi uygun görmüştür. Bu konu ile ilgili General Obruçev’in Savunma Bakanına yazdığı raporunda: “Önceden benim makamımda olan General-Adyutant Kont Perovskiy, Kazakların ekin ekip, yerleşik hayata geçmesine kesin olarak karşı çıkmıştır. Onun böyle davranmasına Kazaklar tarım yapmasınlar, yiyeceklerini bizden alıp, Rusya’ya bağlı bir buzağı gibi gözlerini açmasınlar şeklindeki düşünce sebep olmuştur”, diyerek Perovskiy’nin fikrini doğru yazmıştır.

Bu nedenle Orenburg sınırları içinde yerleşik Kazak kasabaları ortaya çıktığında bunları ilk olarak Kont Suhatelen, ondan sonra General-Adyutant Perovskiy ortadan kaldırmıştır.

Sonu gelmeyen yağmalamalar, kıtlık, bunların üstüne Rus askerleri ile kendi adamları arasındaki savaşımlardan yönetimindeki halkın tamamen zayıf düştüğünü Kenesarı iyi bilmekteydi. Bu nedenle bazı Kazak obalarının tarımla uğraşmaları onların kendi çiftçi sınıfını ortaya çıkarmalarının yanı sıra gelecekte kalabalık bir orduya yiyecek bakımından yeterli imkânları sağlamasını da en uygun yol olarak gördü.

Be meseleye bakıldığında başka bir düşünülmesi gereken durum doğdu. Bu, vergileri kimin toplayacağı ve nasıl toplanacağı meselesiydi. Eski çar vergisi olsun, Hokand Hanlığı vergisi olsun, her boyun, her obanın ileri gelen kişileri tarafından toplanmaktaydı. Meclis Kenesarı’nın ricası üzerine bu düzeni de değiştirdi. Zekat ve öşür bundan böyle her boyun, her obanın Kenesarı tarafından belirlenen bir yüzbaşısı tarafından toplanılsın denildi. Kenesarı’nın bunu yapmadaki düşüncesi, Kazak topraklarında üst yönetimin, hanlığın derecesini yükseltmekti. Meclistekiler buna da razı oldular.

Üçüncü konu, yönetim, yasaları uygulama ve beylik kuralları hakkında oldu. Eskiden halk arasındaki davaları, çatışmaları, kavgaları, esirlerin haklarını boyun beyleri, aksakalları çözmekteydi. Bu meclisten itibaren bunların tamamını her boydan Kenesarı’nın atayacağı beyler çözsün denildi. Bundaki siyasi fikir de yine hanlığın derecesini yükseltmekti. İki boyun ufak çekişmeleri, esir işleri veya otlak sorunu gibi basit davalara da Kenesarı’nın uygun gördüğü bu beyler bakacaktı. Ancak ölümlü kavgalar, sıradan halka saldırı gibi ağır fiili işleri hanın kendisi çözecekti. Kenesarı’nın hakimiyetindeki halk ile Rusya İmparatorluğuna bağlı boyların arasındaki çekişmeler ağa sultanlara ait olacaktı. Fakat bazı gergin konular olursa, Orenburg Sınır İşleri Komisyonuna mektup yazılıp iki tarafa eşit bir karara varmak uygun görüldü. Kenesarı kendisine bağlı olmayan boyların arasındaki anlaşmazlıkları eğer iki taraf eşit bir anlaşma sağlayıp hana baş vurmak isterse, hanın emri üzere atanan beyler toplanıp bir hüküm vermeleri mümkündür şeklinde karar verildi. Bu mecliste Kazak halkının birliğini bozuyor diyerek boylar arasındaki yağmalamayı engellemek konusunu özellikle: “Eskiden

hizmet gören bir kul öldüğünde sahibi kan parası ödememekteydi. Kul da vatan savunmasına katılan bir kişidir.” diyerek ölen kul için kan parası ödenmesinin gerekliliği getirildi.

Dördüncü ve en son mesele, ticaret hakkındaydı. Önceden Kenesarı Kazak topraklarını, Rus Çarı için Doğu’yla yalnızca ticaret yürütmek adına gerekli diye düşünse de artık kurulmakta olan kalelere, göç ederek iskan eden Rus Kazakları’na bakarak bunun tamamen bir sömürü siyaseti olduğunu anlamış. Eskiden kervanları soyup, Rusya ve Orta Asya Hanlıklarının ticari ilişkilerini bozsa da, artık bu siyasetinden vazgeçti. Kervanı geçirtmemenin yerine vergi alınsın denildi. Bu verginin çok çeşitli olması mümkündü. Kendisinin yanında olan ülkelerden ve boylardan az, ancak yan gözle bakan halklardan çok alınıyordu. Örnek olarak Jappas boyunun ekiplerinden üç deve, yirmi dört yük, Tatar tüccarlarından bir at, sekiz yük alıyorsa, Buhara tüccarlarından yalnızca dokuz yük vergi alınıp, Argın boyunun kervanları tamamen ücretsiz geçsin diye karar alındı.

Bununla birlikte meclis sınırdaki Rus kasabaları ile sebepsiz kavgaları bitirip, onlardan yiyecek alma işi bir düzene sokulsun dedi. Ayrıca ordunun ihtiyacı olan, silah, kurşun ve mühimmatı yeteri derecede tedarik etmek için Hive Buhara ile de ticaret ilişkilerinin güçlendirilmesini de talep etti.

Bu tür kararlar alan boy liderleri, batırlar, sultan, bey ve aksakallardan Kenesarı ayrıca kendisine çok gerekli olan bir hakimiyet gücü aldı. O da Hanlık Meclisi hakkındaydı. Ebu’l-Hayır’ın oğlu Nurali zamanında Abılay döneminde ortadan kaldırılan han yanlısı Hanlık Meclisi yeniden kurulmuş. Ancak bu Hanlık Meclisi’nin hakları çok geniş olmuştur. Han, çetrefil meseleleri Hanlık Meclisi olmaksızın halledemezdi. Eğer Hanlık Meclisi uygun görmezse, Han ne düşünürse düşünsün o iş için danışması gerekiyordu. Kenesarı tarafından da böyle bir meclis kuruldu. Ancak bu Hanlık Meclisi yalnızca danışma düzeyinde işleri yürütüp, bütün yönetim hanın kendi elinde kaldı. Onun kararı herkes için kanundur, Hanlık Meclisi’ndeki komutan batırlar da yönetimi altındaki halk da hanın kararını aynen uygulamak zorundadır denildi.

Beklediği arzusuna ulaşan Kenesarı, oturum bittikten sonra en yakın yoldaşları ile bir süre daha istişare edip, bazı askerî bölüklerin taktik ve marifetlerini görüp, bir hafta sonra Kara Torgay’daki kendi mevrkezine döndü. Çok geçmeden han, çevresindeki yerlere ordularını gönderip diğer kahramanları da toplamaya başladı. Yeni alınan karar doğrultusunda ordu meselesine yoğunlaşmaya başladı.

Yönetimin tamamını eline alan Kenesarı artık hanlık emirlerini yürütüp, düşman olduğu boylardan, bazı tamamen nefret ettiği insanlardan öcünü almaya girişti. Kenesarı, Orenburg Askerî Valiliği’ne bağlı Rus yerleimlerine, kalelerine ilişmeden, bu işe Batı-Sibirya Genel Valiliği sınırları içindeki kaleler ve kendine bağlanmak istemeyen Kaak obalarına saldırmakla başladı... Artık iki taraftan birden kanı dökmek güçleşmişti.

Kenesarı yazın ortasında Torgay boyuna yeni gelip yaylalara yerleşen Jappas obalarına saldırdı. Altıbay Sultan'ı atının ayklarının altına alıp, iki kızını birden atın terkisine atıp, obasına dönüp geldi ve bu savaşta yararlılık gösteren iki askerine kızlara tecavüz ettirdi. Böyle bir caniliğe dayanamayan Altıbay çok geçmeden öldü. Ölürken yanındaki torununun kardeşine Jangabil'a "sağ kalırsan benim öcümü Kasım'ın oğullarından al" diye vasiyet etti. Önceden de öcü olan Jangabil, artık bütün kinini içine atıp Kenesarı'yı rezil edeceği bir fırsat arıyordu. Bulamıyordu. Ordu toplayıp obasına saldırmaya cesaret edemedi. Birkaç kez asker istemek için Orenburg yöneticilerine gitti. Kenesarı'nın dediği oldu, kendi kalelerinin düzenini oluşturmadıktan sonra, Altıbay için savaş açmayı doğru bulmayan vali "dur bakalım" diyerek Jangabil'ı bekletti. Kenesarı'nın hanlığını tamamen yok etmek isteyerek hazırlanmaya başladı. Kenesarı şimdilik yoldan şaşmış olsun dercesine, Orenburg'taki Künimjan'ı eskisi kadar kısıtlamadan, yanındaki küçük çocuklarının Rusça eğitim almasına izin verdi.

Bu devirde Orenburg askerî valisinin emri altında bulunan askerlerden biri öldü. O kaçak Gavrilov'du. O da kendi eceliyle ya da savaşta ölmedi, yakın yerdeki çalığa Karaüvlek'le birlikte odun toplamaya gittikleri yerde tam ensesine "direk düşüp" boyun omurgası kırılıp öldü. Gavrilov'un ölümünden Orenburg'un liderleri Gavrilov amacımızı anlamış gibi düşünmesinler diye Kenesarı toprağa verilmesine bizzat katılıp, kaçak askeri beyazlara bürüyerek, layıkıyla defnettirdi.

Böylece günler geçerken, kanlı kılıçlı 1843 yılı gelmekteydi. Bununla birlikte kış biter bitmez Gens azledilip, yerine General Ladjinskiy atanmış şeklindeki haber Kazak topraklarına henüz ulaştı. Bu haber doğru çıktı. Kene Han'a bunu pek çok önemli haberlerle birlikte Gens'le vedalaşıp ayrılan Altınşaş getirdi.

Ancak Kümis Kazak topraklarına geri dönmedi. Davranışlarıyla, hizmetiyle Gens'in hoşuna giden kız, Konırkulja'nın hareketinden gururu kırıldığından, General'in hizmetçisi olarak Petersburg'a gitti. Şimdilik öç almak için elinden hiçbir şey gelmese de dört yıl geçtikten sonra bu Kümis Konırkulja'nın Akmola Ağa Sultanlığından azledilmesine sebep oldu.

IV

1843, Tavşan yılı, 27 Haziran günü, Çar I. Nikolay Orenburg askerî valisine Kenesarı'ya karşı ordu çıkarıp, onun kellesini getiren kişiye verilecek üç bin som hediye parayı çadır vergisinden ödemeye izin verdi.

Böyle bir karar verileceğini önceden bilen Savunma Bakanı ile doğrudan ilişkisi olan Orenburg Askerî Valisi Obruçev Kenesarı'ya karşı savaşa kış başından beri hazırlanmaktaydı. Ancak Kenesarı'nın nasıl bir hazırlığı olduğunu anlamak için çarın iznini alır almaz 10 Temmuz'da Kara Torgay'a doğru Başçavuş Lebedev komutasında üç yüz askerlik bir birlik sevketti. Kenesarı bu birlikle Irgız nehrinin yukarı taraflarında karşılaştı. Her gün Batı Sibirya

Gubarnatorunun askerleriyle çatışmalar yaşadığından, iki taraflı bir savaşın kendisini zorlayacağını düşünen Kenesarı bu sefer de temkinli davrandı. Lebedev'e Ebu'l-Gazi'nin öncülüğünde elçi gönderip kendisinin savaşa gerek olmadan da Orenburg askerî valisine bağlanacağını, gerekirse sınıra yakın bir yere göç edip yerleşeceğini bildirdi. Lebedev Obruçev'e haberci gönderdi. Orenburg askerî valisi ona şimdilik savaş açmadan Irgız boyunda birliğiyle birlikte konuşlanmasını emreder. Ancak kendisi önceden çara Kenesarı ile anlaşma yapmanın gerek olmadığını savunurken, savaş açmaya izin istediğinden, artık bu sözünden dönmeden Irgız boyunda küçük bir birlikle duran Kenesarı'yı tamamen yok etmek istedi. Bu nedenle günler önce kurduğu plan üzere, Irgız boyundaki Kenesarı'yı kuşatıp ele geçirin diye diğer komutanlara emir verdi.

Bu plan üzere Orenburg askerî valisine bağlı sultan-valiler Ahmet, Arıstan ve Baymuhamed her biri biner kişilik bir ordu kurup günler önce hazırlıklarını yapmaya giriştiler. Askerî valinin emrini alır almaz Ahmet, Tobıl tarafından harekete geçip, Arıstan ve Baymuhamed ise Saharnıy Kalesi'ndeki üç bin askeri bulunan Albay Bizanov'un emrine girerek, Kenesarı'yı güney ve batı taraflarından kuşatmaları gerekti. Ancak Kenesarı, Batı Sibiryaya valisine bağlı Ultav ve Argınatı'ya doğru geçemesin diye Ombı, Kızıljır ve Karkaralı kalelerinden, isyana kalkışan halkın doğu tarafından, mavi demire soğuk bir şekilde sarılmış, kalabalık binlerce tüfeğe sahip, güçlü ordular harekete geçecekti.

İsyancıların istihbarat faaliyetlerini Taymas idare etmekteydi. Taymas, Altınşay sayesinde net olmasa da böyle bir planın yürütülmekte olduğunu dolaylı olarak bilmekteydi. Buna ilaveten, Bizanov'un alayına gönderdiği casusu Tölebay adlı genç yiğit vasıtasıyla ve sultan-valilerin obasındaki casusların iletiklerine göre bu planın nasıl gerçekleştirileceğini, sultan-valilerin ne kadar adam topladığını, ne zaman harekete geçeceklerini, herşeyi bütün ayrıntılarıyla öğrenmiş. Bunca bilgiye sahip Kenesarı bu savaşa hazır. Başçavuş Lebedev'in birliğine karşısına küçük bir birlikle, yalnızca bin kişiyle çıkmasının sebebi de buydu.

Kenesarı bu kez savaş taktiklerini tamamen değiştirdi. Çarın valileri bunu artık tamamen yok etmeye hazırlandığını anlayan sultan, kolayca teslim olmak istemedi. İlk olarak Kenesarı, askerlerini eski adet üzere bir yerde toplamadan beşe böldü. Bunu yapmadaki düşüncesi, askerinin toplu olarak düşman karşısında dayanamayacağı bir an geldiğinde bütün gücünü kaybetmeden, elinden geldiğince askerlerini korumaktı. Bizanov'un alayını engelleyecek orduya binbaşı olarak Navrızbay'ı, yaver olarak Ağıbay Batır'ı tayin etti. Ancak Batı Sibiryadan gelecek üç orduya karşı bin askerden oluşturulan üç ordu çıkarmak istedi. Birine binbaşı olarak Jeke Batır'ı, ona yaver olarak (kurmay başkanı derecesinde) Kudaymendi Batır'ı, ikincisine binbaşı olarak İman Batır'ı, yaverliğine Janaydar'ı ve üçüncüsüne Bukarbay Batır ve Jevke Batır'ı atadı. Kendisi Jolaman'la birlikte gerçekleşecek savaşın tam ortası buradır diye düşündükleri Irgız nehrinin kıyısında kaldı. Orada on bin atlı askeri olan Kenesarı, Baytabın'ın komutasındaki keskin nişancı bölüğünü ve diğer adamlarını Mugajar Dağı'nın

arasına doğru göçen merkezinin etrafına yerleştirdi. Bu asıl ordu ile Kenesarı her yere kurduğu karakol benzeri noktalar vasıtasıyla muhabere gerçekleştirdi. Acil bir durum olduğunda toplanıp geri çekilmek üzere tedarik oluşturdu. Kenesarı'nın savaşa bu şekilde hazırlanmasının iki sebebi vardı. Biri, çarın askerleri Irgız boyunda birleşemezlerse, onları tek tek vurmak kolaydı. İkincisi, savaşmak için cephenin genişliği ne kadar çok olursa, Kenesarı'nın askerinin yaşama şansı o kadar çok, kendisinin asıl taktiği olan atlı askerlerin çabukluğunu o kadar fazla kullanabilirdi. Bugün bir yerde duruyorsa, sabahına ikinci bir yere geçip, her yere iz bırakıp, düşmana yakalanmıyordu. Kenesarı'nın bütün düşüncesi, bütün askeriyle birlikte kendisi kuşatma altına aldırıp, gücünün tamamını harap etmemektir. Ayrıca işte bu uyguladığı taktik uçsuz bucaksız Kazakların geniş bozkırı için en uygun hareketti. Bir yerde yenildiği günde bile diğer yerdeki askeri sağ kalıyor. Ordunun korunması, hanlığın korunmasıydı. Kenesarı'nın tek düşündüğü taktiği, kendisinden güçlü, toplu, tüfekli düşmanıyla yüz yüze gelip çarpışmadan, vur kaç yapıp, peşinden takip ettirerek yorgun düşürüp savaşmak. Kendi yerinde, kendi toprağında Kenesarı'nın adamlarına herkes dost, erzak bulmak da, at değiştirmek de kolay... Böyle savaşmak kendisini kovalayan düşmanın öndeki safı Kenesarı'nın ordusuna yetiştim diyerek gayrete gelip peşinden kovaladığında, bir grup asker, hücumla kalkan düşmanın arkasından saldırıp, erzakını, mühimmatını, kalan gücünü yok edip, götürmek de mümkün! Çarın askerleri kovalayıp yetişemeyerek yorulduklarında Kazak bozkırının yağmurlu ve soğuk güzü de yaklaşmaya başlar. Bazı yerlerde atın bileğine kadar battığı bataklıkta sarı bozkır, çar ordusunun komutanları için fırtınası kurt gibi uluyan sert bir kıştan farklı değildir. Güzler hep yağmurlu. Gece gündüz hiç hava açılmadan, sağanak bir şekilde yağmaya başlarsa hiçbir asker dayanamaz. Bozkırdaki kurt gibi avlanmayı çaresiz bırakıp, kalelerine dönmeye mecbur oluyorlar. İşte Kenesarı'nın günü de o zamanlarda doğar. Kalelere saldırmadan orduları yorgun argın obalarına dönerken düşman olduğu sultanlarından öcünü alır. Adamlarına saldırıp, öldürerek, mallarını yağmalıyor. Böyle bir durumu gözleyen Kenesarı, bu yıl savaşmanın yeni taktiklerine döndü. Ayrıca Lebedev'le Temmuz ayı boyunca beklenmedik bir anlaşma yapıp günlerin bu şekilde geçmesine de çok sevinmekteydi. Çarın ordusu Ağustos ayı gibi harekete geçse, bir buçuk ay savaşmaya Kenesarı'nındüşman ne yaparsa yapsın dayanabilirdi, hemen arkasından Ekim ayı gelip, yağmurlar başlar!..

Kenesarı'nın hesabı doğru çıktı. Sultan-vali Ahmet, Başçavuş Lebedev'e Temmuz'un sonlarında ancak gelip yetişti. Arıstan tamamı yalnızca beş yüz kişilik bir ordu topladı. Baymuhamed'in de silahlanan askeri işte ancak o kadardı. Bu durumu gören Albay Bizanov, Orenburg'tan takviye birlik aldırıp beş bin askerle ancak Ağustos'un başında Saharnıy Kalesi'nden harekete geçti.

Kenesarı için en tehlikeli güç bu Bizanov'un ordusuydu. Ancak ona karşı çok fazla birlik sevketmeden, bir kurnazlık yapmak istedi. Kenesarı Bizanov'a karşı küçük bir birlikle beraber Navrızbay ve Ağıbay'ı gönderdi.

İlk çarpışmaya da bu ikisi başladı. Ağustos'un yedisinde gündüz çok sıcak oldu. Kaleden çıkalı iki günü geçen beş bin asker, at koşturup, yakıp kavuran güneşe anca dayanarak geldi. Komutan olan şişman, kara bıyıklı Bizanov, sağ tarafında Podpulkındık (Yarbay) rütbesindeki Ahmet Sultan, sol tarafında Pulkındık (Albay) Baymuhamed. Arıstan bu bölge kendisine bağlı bir bölge olduğundan, bugün sabah erkenden yüz adamla birlikte yollarının üstündeki bir Kazak obasına dönmüş. Bunu yapmadaki amacı bu obadan takviye adamlar almak. Bizanov'un ordusuna gün batarken ulaşmak amacındaymış.

Bizanov'un ordusu açık bozkırdaki bir kaynak suyunun kıyısında durakladı. Gölün çevresinde yeni bir sağanak yağmur geçmiş, kuruyp kalan otlar yeniden yeşermişti. Gölün suyu içilebilir, berrak mı berrak. Yorulan asker için atlarını bağlayıp dinlenmek için müsait... Suyun üstünde yüzmekte olan kuş sürüsü her yanı kaplayan insandan ürküp, kanatlarını acıyla çırpıp göğe yükselmeye başladı. Bir iki çılgın asker tüfeklerini de ateşledi. Kuşlar bundan da korkarak, bir süre sonra tamamen görünmemecesine gittiler.

Geniş ve düz bozkır, yalnızca sol taraflarına sıra sıra olmuş küçük tepecikler var. Sağ taraf seraplar içindeki kara kumlara uzanarak yok oluyor...

Bizanov bu gölün kıyısında konaklamayı uygun görüp, kalabalık ordusuna "At in" diye emir verdi. Dümdüz bozkır, düşman gelecek olsa uzaktan örülür. Önden gönderdiği keşif kolu buraların tehlikesiz olduğunu haber verdiler. Çünkü etraf tamamen açık, dümdüz bir ova... Yalnızca sol taraflarında öbekleşmiş söğütlü, ılgın ağaçlı Mugajar Dağı'nın eteği. Ancak askerin konakladığı yerden çok uzak. Bu nedenle keşifçiler bu tarafları atlarını zora koşup da incelememişler. "Eğer bu taraftan düşman gelecek olsa, hem dağ eteği ile gölün arası bomboş bozkır, görünürler, hem de gelen birliğin sesi duyulur ayrıca eğer canından bezmediyse, akli başında hangi Kazak böylesine bir orduya gelip saldırır", diye düşündü onlar. Gerçekten de bunları şüphelendirecek hiçbir sebep yoktu. Çünkü Kenesarı beş bin tüfekli asker bir tarafa, beş yüz çar askeriyle bir kaçarak savaşıyordu. Savaşın kızgın kılıcıyla yüz yüze gelmeye onun gücünün yeteceği şüpheli...

Kalabalık ordu gölün kıyısına gelerek attan inip, grup grup olarak çadırlarını dikti. Savaşçılar gölün kıyısından kamyş kesip gelerek ot yakıp çay kaynakmaya başladılar. Tüfeklerini çatarak, bazıları suyun kıyısına ellerini yüzlerini yıkamaya gitti.

Bu şekilde, gün batıp, karanlık çökmeye başladı. Askerler akşam yemeklerini yedikten sonra, yakılan otları söndürüp, uyulamaya başladılar... Yalnızca orduyu kuşatan keşif kolu ile çadırların yanında çatılan tüfekleri bekleyen nöbetçiler kaldı.

Ancak herkesin iyice uykuya daldığı bir anda "At bin! At bin!", "Kenesarı! Kenesarı!" şeklinde acı bağrışlar çıktı. Sessiz, sakın uyuklayan bozkırda bu ses, karanlık gecede gök güürldüyormuşçasına kuvvetli duyuldu. Böyle bir şey görülmemişti, sakince yatan askerin

çadırla üstüne binlerce atlı gelip çöktü. Sanki yerin altından kalabalık bir ordu çıkmış gibi. Çatır çutur çarpışan gürzler, sopalar, çekilen kılıçlar, bir kargaşa, bir uğultu, bağrıışan insanlar, kişneyen atlar. Daha yeni uykuya dalmış olan asker üssü darma dağın oldu. Sonunda “Abılay! Abılay!” diye atılan naralara “Agıbay! Agıbay!” şeklindeki güçlü sesler eklenerek, sakin geceyi yer yarılmışçasına titretti. Çadırlarından öbek öbek çıkan askerler tüfeklerini alıp atlı askerler ile vuruşmaya başladığında kayın topuz uğuldayarak gelip ense köküne iniyordu. Nihayet bu korkunç savaş geçici bir çatışma misali bir az sonra dağıldı. Askerler artık atlarına binip akılları başına geldiğinde, atlı askerler, obanın üstünü kalayıp geçen fırtına gibi, saflarını bozmadan, gürzlerini sağa sola sallayarak bir anda yok oldular.

Sakince yatan askere fırtına gibi saldıran bu birlik Agıbay ve Navrızbay’ın askerleriydi. Onlar Mugajar Dağı’nın eteğine bundan iki gün önce gelip yerleşmişler. Casus Tölebay vasıtasıyla Bizanov’un ordusunun bu yoldan geçeceğini günler önce öğrenmişler. Kenesari’nin öğrettiği son taktik üzere, bu birlik Mugajar eteklerine, dalları, ılgın ağaçlarını, kızılıcılları, dikenlikleri, söğütleri yüzlerine tutup saklanarak yerleşmişler. Kenesari’nin askeri, insanı kamufle edecek tepe, derbent, orman, sazlık, kamışlık gibi tabiatın uygun hâle getirdiği yer yüzünün özelliklerini kullanmada tamamen usta bir hâle gelmiş. Kenesari’nin askeri, akla gelmedik, beklenmeyen yerden düşmanına saldırı gerçekleştirdiğinde, genellikle bu şekilde sazlık, kamışlık veya ılgın ağaçlı, söğütlü geçitlerden, vadilerden yapmaktaydı. Köpek yılı Aktav Kalesi’nin yanındaki Tileniş, yani Şet karakolunu aldığında da, Kenesari’nin askerleri epeyce silahı olan çar askerlerini yoğun kamışlığın arasından çıkararak gelip paramparça etmişler. Bunu duyan Genel vali Gorçakov arkasından bölge sorumlusu Tümgeneral Fonderson’a kızarak “Eğer Kazaklar’ın gizlendikleri kamış, çalılık, sazlık gibi gizlenmeye müsait yerleri daha önceden tespit etmiş olsaydımız, onlar bu şekilde ansızın bizim askerlerimizi ellerini kollarını sallayarak öldüremezlerdi” diye yazmış. Çarın askerleri Kenesari’nin bu taktiğinden pek çok kez ağzı yansa da, tamamen unutmışlardı. Bu kez de aynı hataya düştüler. Uzaktan bakıldığında görünen Mugajar Dağı’nın eteğindeki ılgınları, söğütleri üşenip araştırmamalarının cezasını çektiler.

Agıbay ve Navrızbay ılgın ağaçlarıyla kaplı geçidin içine gizlenip yattılar ve güneşin batıp karanlığın çökmeye başladığı zaman saflarını oluşturdular. Her asker atının ayağına özel olarak yapılmış keçeden lastikleri takıp, dörtnala koşturup gitti. Atların ara sıra yüksek sesle solumaları ve kişnemeleri de olmasa, gelirkenki sesleri asla duyulmuyordu. Gece tamamen karanlık. Sayısız yıldız gibi yanan otlar “biz buradayız” dercesine bunları adeta davet etti. En son ateş söndüğünde askerler ordunun yattığı bölgeye gelip dayandılar. Ayın çıkmadığı geceler her zaman zifiri karanlık olur... Bunlar atlarının ayaklarındaki lastikleri alıp, yeniden bindiler... Sağ eline tokuz düğümlü dökme demirden tabanlı mızrağını alıp, ünlü Akağız’ına binen Navrızbay ve Akılak’ı büyük bir tavşan gibi seğirten Agıbay bin askerın önünden harekete geçtiler. Karanlık gecede düşmanla birlikte birbirlerini de gürzle vurup düşürmemek için bunlar her biri yüz askerden on safa ayrıldılar. Böylece on dalga olarak birinin ardından diğeri

beklemeden, gürzlerini sağa sola sallayarak düşmanı ezip geçmek üzere sözleştiler. Bir saf ile diğer safın arası, yüzbaşı yüze sayana kadar bekliyordu. Böyle bir düzenden sayısı bin olan birlik on dalga halinde düşmanın üstünden at oynatıp, gürzlerin vurarak geçip gitmeleri gerek. Birbirlerini vurup düşürmemek için hiçkimsenin beklememesi lazım. Bu şekilde saldırıp, gölün diğer tarafındaki kumluk alana ulaşarak yeniden saf oluşturuyorlardı. Kendilerine gelen Rus askerleri bunları kovalayacak olursa, biraz ötedeki Ayır Kum'a doğru yöneleceklerdi. Saldırımı tam da bu şekilde gerçekleştireceklerini bunlar günler önce ayarlamışlar. Karanlık gece iki taraf için de aynı. Saldırdıkları düşmanın önünde düzen mi var, yer ocağı mı var, yoksa bilerek kazılmış bir hendek mi var, bilmiyorlar. Bu nedenle Ağıbay ve Navrızbay uykuya dalan düşmanı beklemeden, yok edip geçip gitmeyi uygun görmüşler. Navrızbay'ın komuta ettiği beş yüz kişi birbirlerinin ardından "Abılay diye bağırp" at sürdüklerinde, yer sallanıp dağ yürümü gibiydi. Onlara Ağıbay'ın emrindeki beş yüz kişi "Ağıbay diye bağırp" katıldığında askerin yattığı yerde sanki kıyamet kopmuş gibi oldu. Kopan bir kasırga misali Navrızbay ve Ağıbay'ın yiğitleri naralar atarak, gölün kıyısını geçip diğer tarafa ulaştıklarında, her tarafta saz ve kamış yakıp akıllarını başlarına toplamaya başlayan Rus askerleri de kendilerine gelip atlarına binip harekete geçtiler. Tam o anda beş yüz asker toplayıp Arıstan da geldi. Albay Bizanov Arıstan'a az önce saldıran düşmanın arkasından takip etme işini verdi. Kendilerinin de ay doğarken hareket edeceklerini söyledi. Artık Bizanov askerlerini saymaya başladı.

Az önce saldıran düşmanın bağırsı çağrışlarını duyabilmekten başka kayda değer hiçbir şey yapamamıştı. Fırtına gibi beklenmedik bir anda ortaya çıkan düşmanın haşmetinden ödü kopan Albay, artık aklını toplayıp, zayıtı hesaplamaya girişti. Gerçek bir at gece bile hissedermiş. Grup içinde yatan askerlerin üzerine hiç basmamışlardı. Gruptan ayrılan yalnızca bir iki kişi atın altında kalmıştı. Üstelik gürz de kimine denk gelmiş, kimine değmemişti. Kısacası, ölen asker sayısı yüz kadar ya var ya yoktu. Yaralanan iki yüze yakındı...

Ölen savaşçıları mezar kazıp gömene kadar, ay da doğdu. Etraf alacakaranlık görünmeye başladı. Albay ölüleri gömerken, gece evladını korkutarak gökyüzüne tüfek atırıp soğuk toprağın altına giren günahsız insanlarla en son vedalaşmasının resmini yaptırdı. Ondan sonra at bin emrini verdi. Kalabalık ordu saf saf dizilip demin kendilerini yerle bir edip kaçan düşmanlarının peşinden takip etmeye başladılar. Atları dinlenmişti, ağızlıklarıyla mücadele edip, ktır ktır çiğniyorlardı. Bir süre sonra şafak sökmeye başladı. Bu vakitlerde bunlar Arıstan'ın ordusuyla birleştiler. Gittikleri yön doğruymuş, Albay Arıstan Kenesari'nin askerlerinin ne tarafa doğru gittiğini söyledi.

Bunlar artık önlerindeki düşmanları gözden kaybolup gitmesin diye balık ağı gibi iki tarafa kanatlarını açıp, beş yüz asker saf tutarak takibe devam ettiler. En ortada Albay Bizanov, iki kanatta Jantöre'nin iki sultan-vali oğulları. Sap kanatta Ahmet, sol kanatta Arıstan. Ordunun arkasında Baymuhamed. Kazak bozkırında saldırıyı bir zamanlar Hunlular da böyle tertip etmişler. Dışarıdan bakan biri için ordu yer göğü kaplamak üzere gelen ucu bucağı olmayan bir

deniz gibiydi. Hırçın ve korkunç. Çadırın destekleri gibi kanatlarını açarak bütün engin bozkırı kaplayan tamamı beş bin insan, böyle bir saf düzeninde birkaç beş bin olarak göze görünüyor...

Şafağın iyice söktüğü anda önlerindeki Kenesarı'nın birliği de görünüyordu. Bizanov çabucak peşlerinden gidip yetişmek istercesine ileri atıldı. Ancak önlerindeki düşmana ulaşılmaz. Gölgesini bile takip ettirmeden uçup gidiyordu. Ne tamamen uzaklaşıyor ne de kendine yakınlaştırıyordu. Tek düze aynı hızla gidiyor. Yönleri Ayırkum.

Kovalamanın heyecanına kapılan Bizanov "Ha yakaladım, işte yakaladım" diyerek etrafına dikkat etmeyi de bıraktı, iki gözü de ilerideydi, sol tarafında kalan vadiyi kaplayıp büyüyen sazlığı da farketmedi. Üzengilerin gürültü çıkardığı bu tür bir yürüyüşle kuşluk vakti öğlene döndü. Kenesarı'nın adamları ne gitti ne ortadan kayboldu. Mesafeyi aynı şekilde korumaktaydı. Böyle bir ilerleme ile Bizanov'un askeri azıklarını, mühimmat ve silahlarını yükledikleri çift at koşulmuş yüz hafif arabalarından giderek uzaklaştıklarını farketmemişlerdi. Hâlâ da farkında değillerdi, ancak bunları arkalarından zayıf çıkan tüfek sesleri durdurdu. Ordunun solunda ilerleyen Baymuhamed'in birliği geriye doğru koştu. Bunlar yalnızca bir saatlik mesafedeki malzeme yüklü arabalara ulaştılar. Karşılarında düşman saldırısına uğramış kervan durmaktadır. Gürzle öldürülmüş birkaç arabacı Kazak yiğitleri... Yirmi kadar asker okla indirilmiş. Her yere saçılmış, unlar, darılar. Parçalanmış arabalar, boğazlanmış atlar, develer...

Koşturup gelen Baymuhamed'in yaralanmış, orta yaşlı kervan başından öğrendiği, bunlara saldıranın Ağıbay'ın birliği olduğuydu. Bunlar sık sazlıkların arasına gizlenip erzak yüklü kervana saldırmışlar, "Aşağı yukarı iki yüz kişi dedi kervan başı, önlem almaya da fırsat vermediler, şu sık sazlığın arasından birden çıktılar. Hareketleri bu kadar çabuk insan olur mu, nöbetçi askerler arabadan bir bir atlayıp tüfeklerini doğrultana kadar her yanı kaplayıverdiler, üstümüze yağan gürzlerden kendimizi korumamız imkansız hale geldi. Yalnızca iki üç asker ateş edebildi, anında grup halinde onları indirdiler. Bazıları atlarından inerek büyük bıçaklarıyla kapları delip, içindeki un ve darıyı saçmaya başladı. Bunları kudurmuş kurt sanırsın, "hey" diyene kadar hepimizi kan revan içinde bırakıp, askerlerin silahlarını atlarının önüne astılar ve gözden kayboldular."

— Hangi tarafa doğru gittiler?

Gürzle yaralanmış, bir kolu kırılan ve çok acı çeken kervan başı sağlam koluyla arka tarafı gösterdi.

— Şu tarafa!..

Bunlara saldıran gerçekten de Ağıbay'ın birliğiydi. Arkadan gelen erzak yüklü kervana saldırıp, Bizanov'un ordusunu oyladıktan sonra Ağıbay'ın yanındaki yiğitleriyle geri dönüp Kenesarı'nın askerlerine yetişmesi gerekti. Bunu yapmadaki amacı: Bunları takip etmek için

Bizanov bir birlik görevlendirecek, böylece genel alay bölünmeye mecbur oluyordu. Böylelikle bölünen bir ordu ile savaşmak her zaman daha kolaydı.

Ancak Bizanov böyle yapmadı. Geri dönen Baymuhamed'in birliğini alarak, önündeki düşmanı takip etmeyi uygun gördü. Bizanov "önümdeki Kenesarı'nın ordusu, bu küçük birlik yalnızca bizi şaşırtmak için gönderilmiş" diye düşündü. Böylece Bizanov önündeki izleri hâlâ kesilmemiş düşmanı takip etmeye karar verdi. Atları iyi bin asker aldı, diğer askerlerine erzak yüklü kervandan arayı açmadan hızlı bir şekilde ilerlemelerini emretti ve koşturup gitti. Bu sırada Navrızbay beş yüz adamıyla kalmıştı. Bin atlı askerin iki yüzü az önce Ağıbay ile gitmiş. Ayrıca uzun bir çatışmaya dayanıksız üç yüzü, geceki çatışmadan sonra hemen sola dönüp, Bizanov'un dolaşarak önüne kesmek için Mugajar'a yönelmiş. Sonuçta yalnızca iyi atlara sahip beş yüz cesur yürekli askeri ile kendisi kalmış. Kenesarı'nın bu birliğ verdiği görev şuydu: Bizanov askeriyle göğüs göğse çarpışmadan, kaçan bir tilki gibi, uzaktan görünüp kaybolarak, öçle doğru onları çekmek. Bu sırada Kenesarı diğer yiğitlerle birlikte çarın sevkettiği başka ordulara karşı harekete geçmişti. Hedeflenen amaç şuydu: Gücü yeterse yenip, gücü yetmeyeceğine inanırsa takip eden orduları peşinden sürükleyip Karakum, Kızıljıngıl gibi Kazak topraklarının ücra köşelerine kadar çekip, iyiyce yorarak, güz yağmurlarına maruz bırakmak.

Bu planın bir kısmını yerine getirmek isteyen Navrızbay, Bizanov'un ordusunu peşinden sürükleyip çöle doğru yöneldi. Bu takip başlayalı üç gün geçti.

Ancak dördüncü gün galiba savaş seven Navrızbay kaçmayı utanç mı gördü, yoksa başka bir sebeğ mi vardı, kendisinin azıcık bir kuvvetiyle Bizanov'la karşı karşıya gelip savaşmak istedi. Fakat onun bu yersiz kahramanlığı onun ölümüne neden oldu.

Üç günlük bir takipten sonra son derece yorulan Bizanov'un askeri dördüncü gün sakince akan küçük bir derenin kıyısına gelip mola verdi. Bu kalabalık orduya şafak sökmeye başladığı vakitlerde, tepeleri kendisine siper edinin yaklaşarak, Navrızbay beş yüz adamıyla "Abılay gibi!" hücum etti. Akağız küheylanını dört nala salmış, gülle gibi ağır mızrağını sağ elinde sallayarak kaldırmış Navrızbay yiğitlerinin önünde... Diğerleri de geldi, gürleyen tüfeğin sesi duyuldu. Kamp yerinin üstüne gelen askerlerin bazıları kurşunla yaralanıp, atları sıçrayıp kaçıp gitti Bunu gören Navrızbay bir iki askeri mızrağıyla fırlatıp atarak, adamlarını takip edip, sağ taraftaki ovaya dönüp koşturdu. Ancak Navrızbay'ı nişan almış birkaç tüfek sesi geldi. Navrızbay aniden Akağız'ın yelesini kucaklayıp kaldı. Peşinden koşturan Nikolay Gubin yanına gelip, onu kucaklayı verdi. O anda Akağız ile aynı sürüden olan Ker Töbel yanyana kuş gibi uçup gittiler. Bizanov'un askerleri yayılan bağlı atlarını bulup binene kadar, rüzgar gibi esen Kazak yiğitleri onların yüze yakın arkadaşlarını okla öldürüp, dağlık geçitlerin, tepelerin arasına girip gözden kaybolup gittiler.

Yanında akıl hocası Ağıbay olmayan Navrızbay, bu defa hata yapmıştı. Bizanov'un askerine birkaç gün önceki sazlı göl kıyısındaki gibi beklenmedik anda saldırarak, yeniden darmadağın edip gideyim diye düşünmüş. Navrızbay'ın "Gözü çok karaymış, beş yüz adamla beş bin kişilik orduya saldırdı." şeklinde herkesi hayran edecek bir sözü gerçekleştirme niyeti de yok değildi. Ancak bu gerçekleşmedi. Yüz yoldaşını kurşun yaraları ile kaybedip, kendisi de bacağından ve sağ göğsünden ağır yaralanarak, ölümden ucuz kurtuldu. Eğer yaveri Nikolay Gubin tam vaktinde yanına gelmemiş olsa, gözü kararıp akli başından giden Navrızbay'ın attan düşüp kalacağı açıktı. Kahramanlığı maksat, namı hayal etmeye başlayan Navrızbay için bu savaş kolay olmadı, düşmanından kurtulsa da gelecek yıla kadar sefere çıkamadan, hastalanarak yatak döşek yattı.

Bizanov sazlı göl olayından sonra, askerlerine tüfeklerini çatarak başında nöbetçi bırakmalarını yasaklamıştı. Her asker geceleyin dolu tüfeklerini yanına alıp yatmaya başlamış. "Abılaylanmış!" ilk çatışma duyulur duyulmaz, birliklerinden koşturarak çıkan askerlerin gelen düşmana dayanabilmesinin sebebi de buydu. Navrızbay'ın birliğinden ölen ve yaralanan yüz kadar adam zayi olduysa, bunların gürzle yaralanıp, mızrak isabet edenleri yirmiyi geçmez. Bundan başka nasıl bir zafer olur!

Azıcık adamla böyle bir orduya saldıran yiğitlerin cesaretine şaşırın Bizanov, ele geçirilen yaralı bir yiğitten bu saldırıyı planlayanın Navrızbay olduğunu öğrendi.

— Kenesarı'nın diğer askerleri hangi bölgede? diye sordu Albay.

Yiğit doğruyu söyledi.

— Kene Han buralarda değil, kendi merkezinin civarında, biz sadece sizi yanıltmak üzere gönderilmiş bir birliğiz.

Albay yaptığı hatayı o anda anladı. Bizanov, buradan ileriye Navrızbay'ın birliğini takip edip boşuna emek harcamanın gereksiz olduğunu idrak edip, Irgız nehrine doğru geri çekilme kararına vardı. Boş yere çok lazım olan on günü kaybettiğine çok pişman oldu, ama elden ne gelir. Yorgunluktan ölüp biterek yine iki hafta kadar Başçavuş Lebedev ile Ahmet'in askerlerine yetişmeden, Irgız ve Ülkenayak nehirlerinin kıyısındaki Kenesarı'nın ordusunun sağ tarafından çıktı. Ancak hemen savaşa tutuşmadan, Lebedev ile birleşmek ve arkasından gelmekte olan Ombı Genel valisinin birliğini beklemek amacıyla bir hafta daha bekledi. Nihayetinde onlarla buluşamayacağını anlayan Bizanov, Kenesarı'nın ordusuyla tek başlarına savaşmaya mecbur oldu. Ancak bu zamnlarda güzün sağanak yağmurları da başlamıştı. Ayrıca kurnaz Kenesarı, Bizanov ile yine karşı karşıya gelmeden kaçak dövüşmeye girişti. Bazen Irgız nehrinin sağ tarafından çıkıp, bazen Ülkenayak'ın sol kıyısında görünüp, Bizanov'a yakalanmadan boşuna uğraştırdı. Böyle devam ederken Ekim ayının sürekli yağmurları başladı. At üstünden iki aydan

beri inmeyen askerleri bir yana, kendisi köpek gibi yorulan Bizanov, Mugajar'a doğru göç etmekte olan Kenesarı'nın obasını takip etmeden, Or şehrine doğru çekildi.

Bizanov'un geri döndüğünü duyan Lebedev ve Ahmet asrtık çaresiz Tobıl'a yöneldiler. Kenesarı'nın beklediği an da buydu. Kenesarı bir süre bekleyip, askerlerini iyice dinlendirdi ve yeniden sefere çıktı. Üç yüz elli askeri bizzat komuta ederek, ilk karın yağdığı soğuk günde, Üy nehrinin kıyısındaki kışlağına gelip yerleşen, korumasız kalmış Sultan-vali Arıstan'ın obasına saldırdı. Kenesarı'nın bu hücumu da böylesine beklenmedik bir yerden oldu. Arıstan'ın oba halkı Orenburg sınırındaki askerlere haber vermeye bile fırsat bulamadılar. Kenesarı, Arıstan'ın üç bin beş yüz atını, üç bin beş yüz devesini, yedi bin koyununu, bin kadar büyük baş hayvanını bir öğle vakti alıp gitti.

Arıstan'a ancak üç gün sonra sadece beş yüz asker yardıma geldi. Telaşlanan Sultan-vali, Kenesarı'nın ordusunu Or nehrine kadar takip etti ama hiçbir şey çıkmayacağını anlayıp geri döndü.

Böylece Albay Bizanov'un emrindeki Orenburg askerî valisinin 1843 yani Tavşan yılındaki seferi neticesizlikle sonuçlandı. Bununla birlikte o sene Batı Sibiryaya genel valisinin emri üzere Ombı, Karkaralı ve Kızıljır'dan harekete geçen orduları Kenesarı'nın yiğitleri karşı karşıya gelmeden, vur kaç savaşarak, tamamen yorup geri çekilmeye mecbur ettiler. Yalnızca İman Batır ve Janaydar'ın emrindeki birlik Başçavuş Lebedev'in askeriyle açık bir meydanda karşılaştılar. Bu savaş Terisakkan nehrinin aşağı kıyılarında oldu. Öncede Kenesarı'nın esiri olan, Karkaralı'dan çıkan ordunun komutanı Başçavuş Lebedev sinirinden ölmekteydi. Öğ alacağımız gün gelecek mi diye içi bakır kazanı gibi kaynamaktaydı. Lebedev, Karkaralı'dan Karaötkel'e gelip, buradan yüz seksen kilometre mesafedeki Atbasar'a alelacele harekete geçip, yalnızca iki günde ulaşmış. Atbasar şehrinde başlayıp Ulıtav'a kadar hiçbir Rus yerleşimi yoktur, tamamen açık yeşil otlarla kaplı geniş bozkır, yani Alaşahan taraflarına doğru Kazakların ana vatanı. Buranın çoğu Argın ve Kıpşak, az sayıda Nayman da var... Çoğu Kenesarı taraftarı. Yalnızca Sanbay'ın oğlu Erden'e bağlı Nayman boyunun Jırık obaları ile Argınatı ve Karakoyun gibi çevresindeki Kişkentay'ın oğlu Akkoşkar'a bağlı Orta Cüz'ün birkaç obası yalnızca isyana katılmayıp karşı harekette bulunmaktaydılar. Zengin ve saygın boylar olduklarından Kenesarı da bunlara kayda değer bir zulüm göstermemekteymiş. Yalnızca fırsatını kollayıp içten bitirmeye çalışmaktaydı. Bu iki beye sırtını yaslayan Lebedev Atbasar'dan geçer geçmez Kenesarı'ya bağlı obalara kurt gibi saldırdı. "Bu Kenesarı'nın yanında" denilen erkekleri gündüz vakti herkesin önünde vurup, gece Kazakların güzel kızlarına gelinlerine eziyetler etti. Bunu duyan deli kanlı İman ve Altay boyunun kahramanı Orınbay'ın oğlu Janaydar Başçavuş Lebedev ile bir an önce karşılaşmak için can atmaya başladılar.

Sonunda Argınatı etekleri ile kuzeye doğru yönelen İman ve Janaydar'ın birliği, Atbasar'dan güneye doğru gelmekte olan Başçavuş Lebedev ile Terisakkan nehrinin alt

kıyılarında karşı karşıya geldiler. İman ve Janaydar'ın emrinde gürzlü, mızraklı bin adam varsa, Lebedev'de beş yüz kadar asker vardı, ancak onların herbirinde namlusundan ölüm saçan, kurşun mermili tüfekler, boyunlarında yüzünden kan damlayan çelik kılıçlar var.

Eğer Lebedev'in ordusu atlarından inip, müsait bir yere mevzilenip savaşılabile, İman ve Janaydar hiçbir şey yapamazlardı. Ancak bunlar yüzbaşıya bu fırsatı vermediler. Güneşin batmaya yüz tuttuğu vakitlerde sık söğütlüklü vadide takip ederek, Lebedev'in keşifçilerini ileri doğru sürekleyip gönderdi ve bozkırın alt tarafından toplanıp gelmekte olan askerlere bir taraftan hücum etti. Lebedev'in askerleri omuzlarındaki tüfekleri alana kadar dağılarak saldırıp bunlar da yetiştiler. Önlerinde kapı gibi haşmetli kara küheylana binmiş, eğri Buhara kılıcını başından aşağı bağlamış İman Batır... Çabucak saflara dizilip koşturan askerler ile nara atarak onlara yetişen Kazak yiğitleri göğüs göğüse geldi. Şakır şukur çarpışan kılıçlar, bütün hızıyla sallanan gürzler, topuzlar. Çelik süngü ucu insan bedenine bir karış girmiş mızrak... Atın yelesine yığılıg kalmış genç yiğitler... İhtiyar ana babanın bir tanesi, ne zaman dönecek diye yollara gözünü ayırmadan dikmiş acılı yârin sevdiği, emekleyen bebeğin babası, emektarın kardeşi, iyi niyetli gencin ağabeyi.

Bu kanlı savaş yarım saate bitti. Ancak nişan alınıp atılan tüfek, hedefe doğrultulan tabanca, havada uçuşan çelik kılıç rahat vermedi, İman ve Janaydar'ın askerleri biraz sonra "Geriye!" şeklindeki İman'ın güçlü haykırışıyla hep birlikte çekildiler. Saldırırken dağınık bir şekilde hücum etmekle birlikte, çekilirken saflarını bozmadan, karayıp gelmekte olan geceye sığınıp birden yok oldu. Bunları takip etmek üzere Lebedev'in askerleri de yüreklendi. Gücü yetmedi. Çadırın tepesi devrilip yıkılmışçasına, beklenmedik anda ortaya çıkan bu beladan kurtulduklarına sevindi. İki tarfta da ölen kişi sayısı az değildi. İki ordu iki tepenin başına yerleşip, elçiler gönderip, meydanda kalan ölülerini almak üzere anlaştilar. Geceyle birlikte herbiri bir tepenin başına adamlarını gömmeye başladı. Yalnızca bugünkü savaşta değil, ne zaman düşmanlar karşı karşıya gelse de bu tür bir anlaşma, hâlen insanlık görevini unutmamak gibi desturlar çok sağlam korunmaktaydı. Matem içindeki ordular geceleyin ölen yoldaşlarının önünde son görevlerini yerine getirdi ve şafak sökerken yeniden savaşımaya başladılar. İman Batır artık Kenesarı'nın sevdiği taktiği, vur kaç savaş taktiğini kullanarak Lebedev'in ordusunu bir ay boyunca Argınatı tepelerinin arasında peşinden sürükledi. Sonunda yalnızca üç yüz kadar askeri kalan Yüzbaşı , gece gündüz at üstünde dolaşmaya dayanamayıp perişan olarak, güzün sağanak yağmurlarının başladığı vakitlerde Karkaralı kalesine geri döndü. İman Batır da Kenesarı'nın merkezinin bulunduğu Mugajar Dağı'na yöneldi. Yarı yola geldiklerinde bunlara iki yüz adamıyla Janaydar Batır da katıldı. Janaydır Batır, Lebedev'in ordusuyla yine savaştıkları bir gecede Kenesarı'nın emri gelmişti. Bu emir üzere Janaydar yanına iki yüz asker alıp, herkes bu tarfta ölürken Konırkulja'nın obasına gitmek isteyip Akmola'ya doğru yola çıkmış. Onun bu şekilde apar topar yola çıkmasına Konırkulja kuma hanımının obasıyla birlikte Atbasar sınırına göç etmiş şeklindeki haber sebep olmuş. Orınbay Bey'in tek oğlu olan Janaydar da Konırkulja'ya çoktan beri kin gütmektedir. Ağa Sultan Konırkulja onun yazlık mekanı,

Esil'in kıyısındaki "Keregetas" adlı yeri kendi öz kardeşi Jakıbay'ın oğlu Ibray Sultan'a vermiş. Arkasından Kusmurın eyaleti yok edilip, 1841, yani Sığır yılında Atbasar eyaleti kurulduğunda yönetime Ibray'ı ağa sultan olarak seçtirmek için de epeyce kulis yapmış. Böylesine düşmanlıkla Konırkulja'dan öç almak için dış bileyen Janaydar'a Kenesarı'nın emri yağ, bal gibi geldi. İki taraf aynı savaştan sonra uğultulara karıştığında, Altay boyunun iki yüz yiğidini toplayıp, Janaydar Atbasar'a doğru çekti. Halkın dilindeki doğruymuş, kumanın obası Atbasar'ın doğu tarafındaki Biydayıktı denilen yerdeymiş. Kenesarı'nın askerleri Torgay kıyısında çarın kalabalık askeriyle savaşmakta diye haber alan oba, gayet rahattı. Üç günün içinde Janaydar Batır'ın buraya gelip dayanacağını nereden bilsin, inşaatı bitmek üzere olan Karaötkel Kalesi'nin karşısındaki kışlağına göç etmeye hazırlanmaktaydı. Janaydar alev gibi sıçrayan iki yüz askeriyle birlikte tam öğle vakti saldırdı. Elden ne gelir, Konırkulja bu kez de ele geçirilemedi. Konırkulja, daha dün Akmol'a koşturup gitmiş. Konırkulja'nın koruma olarak bıraktığı askerleri bunlara yalnızca beş altı kez ok atmaya yaradı. Bu oklardan biri Janaydar'ın baldırına denk geldi. O anda, Janaydar yaralanmış bir kurt gibi obaya acımadı. Yalnızca insanları öldürmekle kalmadı, ondan başka herşeyi yaptı. Sonunda Konurkulja'nın genç kuması Zeynep başta olmak üzere, obanın bütün malını mülkünü ve otuz kızını, taze gelinini ganimet alıp geri döndü. Bu ganimet yüklü göçtü İman Batır'ın ordusuna gelip katılan.

Sultan-vali Arıstan'ın obasına saldırdıktan sonra Kenesarı Mugajar Dağı'nın konuşlanmış. Seferden ganimetle dönen yiğitlerini Kenesarı, sevinç içinde karşıladı. Ordunun başında gelen İman attan indiğinde, Kazakların eski adeti üzerine kucaklayıp, göğsüne basıp selamlaşmış.

— Sağ salim geldin mi, Ayeke? dedi Kenesarı. Ardından etrafına bakınarak: Janaydar şahinin görünmüyor yahu... Kötü bir haber vermeyeceksin ya... diyerek telaştan ne yapacağını bilemedi.

Kenesarı son üç yıl içinde, 1839, yani Domuz yılında Ombı ve Orenburg'a tabi Kazak obalarının sınırları olarak Teliköl'e kadar kırmızı direkler dikilmiş Karınsol'u ve Torgay nehirlerinin baş tarafındaki birkaç Sibiry kalelerine saldırmış. Bunların arasındaki "Kökala jar" kalesine de sataşmış. Ancak bu kaleyi isyancılar uzun zamandır alamamışlar. Böylesine zor bir zamanda İman Batır birkaç yiğidiyle karanlık bir gecede kalenin ücra bir yerinden "Kökala jar"a girmiş. Bu kahramanlığına sevinen Kenesarı İman'a bu olaydan sonra "Ayav Batır", "Ayaken" diye ad vermiş. Kene Han şimdi de İman'a bu adeti üzerine onu şımartarak seslenir.

İman Batır yaklaşmakta olan göçün sonunu göstererek:

— Janaydar Batır'ın da sağ, ama baldırından okla vurulup, at üstünde gidemediğinden, arabaya koyup alıp gelmdim, dedi.

Kenesarı han olduğuna bakmadan koşturarak Janaydar'ın yattığı arabanın yanına geldi.

— Şahinim, nasılsın? dedi arabanın üstündeki Janaydar'ın yüzüne dikkatlice bakarak.

Ancak cevap vermedi. Janaydar o anda kendinde değildi. Çoktan şişmiş ayağının acısı içini kaplayıp, ölü gibi yatmış. Batırının bu durumunu gören Kenesarı yanına gelen Navrızbay'a:

— Ganimeti Ebu'l-Gazi ve Taymas halka paylaştırsın, dedi ve Janaydar'ın çabucak kendi otağına getirilmesini emretti.

Sabırlı, söz söylemede usta, akıllı Janaydar'ı Kenesarı bir başka sevmekteydi. Ölümün pençesindeki yiğidini ecelden nasıl kurtarayım diye gece boyunca çağırmadığı şaman, üfürükçü kalmadı. Okuyup üfleme, şişen yerden kan verme gibi Kazakların genelde kullandıkları tedavi yöntemlerinin birisi bile kalmadı. Ancak Janaydar'ın hali kötüleşmeye başladı. Artık yiğidini kurtaramayacağını anlayan Kenesarı ablak suratını asarak sıkıntılara daldı. Kenesarı üzüldüğünde veya dertlendiğinde hiç kimseyle konuşmaz, başını öne eğip oturmaktaydı. Sultanın bu halini gören bir ihtiyar aksakal:

— Kenejan, Janaydar Batır'ı “ak yol” yöntemi ile tedavi etsek nasıl olur? dedi.

Başka çare kalmadığını anlayan Kenesarı birşeylerden şüphelense de:

— Yapacaksak, yapıp görelim, dedi.

“Ak jol” yöntemi bey neslinin kadın ve kızlarını yaramazlıktan, erkeklerini aldatmaktan korumak için Abılay'ın bulduğu bir yoldu. Bu tedaviye göre sultan neslinden olan kadın yaralı bir adamın üstünden atlayıp geçer. Eğer kadın erkeğini aldatmamış, sadık biriyse yaralı sağlığına kavuşur. Ancak kadın namusunu elinde tutamamış bir günahkarsa, yaralının üstünden kadın atlarken adam sağlığına kavuşamayıp ölür. Bu “ak jol” yöntemi yaralı kişilerin haricinde, bey neslinden gelen kadınlar için de büyük bir utançtı. Kadınları aslında erkek gibi olduğu için, sultanlar bu yöntemi herkesin gözü önünde kendi itibarlarını yerlere saçmak istemediklerinden çok kullanmazlardı. Kenesarı içinden şüphelense de, tasa içinde “yapacaksak yapalım” deyivermiş.

Hanın emri üzerine bey soyundan gelen birkaç kadın otağa çağırıldı. İlk olarak Bopay geldi. İhtiyar aksakal “ak jol” tedavisinin ana şartlarını söyleyip, günahım yok diyen kadının Janaydar'ın üstünden atlayıp geçmesini istedi. “Eğer günahın varsa atlarken Janaydar ölecek.” şeklindeki sözlerden korkan bey neslinden gelme günahkar kadınlardan bazıları “Bu yiğit ölür de, foyamız meydana çıkarsa, Kene Han'ın gazabına uğrarız.” diyerek Janaydar'ın üstünden atlamaya cesaret edemedi. Yerlerinden kıpırdayamadılar. Kenesarı'nın çatık kaşlı suratı daha da somurtmaya başladı. Çadırın içinde oturan sultanlarda kimseye bakacak yüz yok. Başlarını öne eğip boş yeri eşelemeye başladı...

— Ah, ne yazık ki Künimjan gelin yok, dedi kapı tarafında oturan bir ihtiyar kadın.

Kenesarı iyice dertlendi. “Evet, Künimjan olsa... O şüphesiz atlardı. Hayır, kim bilir, iki yıldan fazla oluyor başka yerde yaşayalı...” Merhametsiz, taş kalpli Kenesarı’nın yüreği birden yanmaya başladı. Başını kaldırdı. Otağın kapı tarafında duran yenge ve gelinlerin yüzüne dikkatlice baktı. “Hayır, bunların günahsız olması mümkün değil... Bu hokka ağızlar dünyada yalnızca bir kişiyi sevmek için yaratılmamışlar. Lanet ihtiyarın “ak yol”una boşuna inanmışım. Ne yazık, hiçkimse kalmamış gibi, Abılay dedemin neslini işte bu kahpeler maskara ediyor! Kalabalık bir orduya sefere çıktığımda bu kadar darılmamıştım. Öldüğüm yer burası oldu ne yazık ki!”

Kenesarı’nın düşüncelerini aniden gümüş bir zil gibi çınlayan bir ses bölüverdi.

— İzin verirseniz beyim son olarak ben atlayayım. Bunu söyleyen Akböken’di. Kenesarı başını kaldırdı. Akböken’in güzel yüzüne dikkatlice baktı. “Navrızbay bilmeden almamıştır. Bir iyi niyet varsa bunda vardır.” Ancak Kenesarı’nın sevinen yüreğini esmer kocakarı hemen soğuttu.

— Gelin kızım, sana olmaz, dedi o, yemliği gagalayıp etrafına bakan yaşlı karga gibi başını sallayarak, sen bey gelini olmakla, bey nesli olmazsın!

Kenesarı kocakarıya dikkatlice baktı, “Abılay dedesi böyle bir şart koyduysa, Kenesarı ne yapсын? Gerçekten de hiçkimsenin çıkmamış mı?”

— Bopay, sen atlarsan ne olacak? dedi biri kapı tarafından mırıldanarak.

Bopay saçı başı yolunmuşçasına:

— Gevezelik etme, dedi, gece gündüz at üstünde koşturmaktan yorulup, sonra derin uykuya dalıyorsun...Bir yiğidin günahına girip en işe yarar adamın ölümüne sebep olursam halkın yüzüne nasıl bakarım?

Kenesarı’nın başı artık iyice öne eğildi. “Bopay ve Janaydar Batır’ın birbirlerinde gönlü var” şeklindeki fısıltıyı her nasılsa Künimjan’dan duymuş. O anda kadının sözüne önem vermeden “Bırak, olumsuzlukları söyleme” deyivermiş. “Eyvah, o fısıltı gerçek oldu !” dedi içinden. Böyle düşünse de Kenesarı kardeşi Bopay’dan memnundu. “Abılay’ın neslinden değil mi, suçlu olduğunu kimseye belli etmeden bir bahane bulup kurtuluverdi.”

Arkasından halk içinde:

Janaydar daha sağlam kalktı yatağından

Ok değdi Janaydar’ın baldırından,

Bir yol ölmez kişiye olur mu diye,
Atlayacak kadın aradı ata oğlundan.
Atlayacak bir kadın da bulunmadı,
Beyler umudunu kesti kadınından!”

diyerek şarkıya dönüşen bu olay Kenesarı’yı çok kızdırdı. “Böyle kadınlardan doğan bir oğul nasıl kahraman olacak? Kimi yüceltecek? Gerçekten bey nesli kurbağaya çiyana dönşecek mi? Sahiden Abılay dedemin rüyasının aslı çıkacak mı? Bütün Kazaklar bir yana, kendi neslimi bile düzenleyip güzelleştirmekten acizmişim, nasıl Üç cüze han olmak istemişim?”

Kenesarı’nın düşüncelerini yine bir ses bölüverdi.

— Dün getirilen esir kadınların içinde bey neslinden olma kimse yok mu acaba?

— Var. Neden olmasın.

Nöbetçi Zeynep başta olmak üzere iki üç taze gelini alıp geldi. Kocakarı bunların neden çağırıldığını söyledi.

— Ben atlayım, dedi Zeynep hiç düşünmeden, babam da kocam da bey soyundan.

Konırkulja’nın genç kumasının yaramazlıklarından herkes az da olsa haberdardı. Ancak gözüyle görüp, eliyle tutmadıktan sonra “el ne demez, belki iftira çıkar” diyerek sesini çıkarmadı. Ancak Zeynep kocakarının sözünü basit gördü. “Günahkar kadın üstünden atlarken yiğit ölürse ölsün.

Şaşkına dönen halk “Atlasın, atlasın” diye Kenesarı’ya baktı. Han kabul edercesine başını öne eğdi.

Böbrek gibi titreyen Zeynep, bütün Kazakların tir tir titrediği Kenesarı’dan çekinmeden işlemeli elbisesinin eteklerini iki eliyle yukarı kaldırdı ve beyaz ipekten içliğinin nakışlı paçalarını göstererek, dünden beri ilk defa zar zor gözünü açan Janaydar’ın üstünden “Ya, Allah!” diyerek işveyle gülüp atlayı verdi...

Janaydar’ın bu şekilde ilk kez gözlerini açması bilincinin yerine gelmeye başlamasındandı. Üç günden beri şişliklerle mücadele eden dayanıklı vücudu, bir otacının otlarla hazırladığı şifalı karışımdan sonra hastalığı yenmeye başlamıştı.

O an Zeynep’in cesur hareketine tam denk geldi. Janaydar’ın sağlığı yerine gelip, sabahına konuşmaya başladı.

Bunu gören Kenesarı, yiğidinin kurtulduğuna ne kadar sevindiyse, sıradan halkın gözü önünde bey neslinin itibarının korunmasına da o kadar sevindi. Zeynep'ten tamamen razı olan sultan can düşmanının kuması demeden, özgürlüğünü vermek düşüncesiyle, sabahına onu otağına getirtti. Otağda Taymas ve Ebu'l-Gazi'den başka Ağıbay, Bukarbay, Jeke Batır ve İman vardı.

— Konırkulja can, kan düşmanımız olsa da hanımına zulm etmek istemiyoruz, dedi Kenesarı, özgürlüğü Zeynep'in kendisinin istemesi niyetiyle, nedir dileğin, söyle, yapalım.

Han olsun, halk olsun, erkek adama yalnızca erkeklik yönünden bakan Zeynep, Kenesarı'dan han olduğu için çekinmedi, ona sevgi dolu bakarak:

— Doğru mu söylüyorsun? dedi.

— Doğru. Han ikinci kez konuşmadı.

— O zaman... Hanım, yalnızca bir dileğim var, dedi iki yanağı parıldayıp, simsiyah gözleri tebessüm ederek, Beni Karaüvlek'ten ayırmayınız.

Anlamayan Kenesarı:

— Ne diyorsun? dedi.

— Beni Karaüvlek'e veriniz diyorum.

— Hangi Karaüvlek?

— Sizin hizmetkarınız.

Taymas ve Ebu'l-Gazi dün İman Batır ile Janaydar'ın Konırkulja'dan getirdiği ganimetleri halka eşit şekilde pay edip vermişti. Ancak esir kız ve gelinleri iki çadıra ayırıp, "Bunları kime vereceğimizi yarın seçeriz." diyerek, çadırın birine Batırmurat'ın adamlarını, ikincisine Karaüvlek'i nöbetçi koymuşlar. Karaüvlek'in beklediği çadırdaki Zeynep, herkesin uyuduğu sırada, "beni tuvalete götür" diyerek nöbetteki adamın huzurunu kaçırmış. Dilsiz Karaüvlek "işini az önce niye bitirmedi" diye kızsa da, kızarmış hamur kadar uysal genç kumanın gönlünü kırmadan, vadiye alıp götürmüştü. İşini hallettikten sonra Zeynep, sonbaharın soğuk gecesine bakmadan, üstündeki kadifemsi şapanını yere atıp, arkasındaki yarın kenarında duran nöbetçiyi görmezden gelip, içliğini ayak ucuna kadar indirip, ılıkça akan pınarın berrak suyunda orasını burasını yıkamaya başlamış.

Dolunaylı gece, bacak arasına kadar kadar bembeyaz açılmış genç kumanın kalça tarafı... Kırkına gelinceye kadar kadın görmeyen, kuvvetli vücudu buz kesip rahatı kaçan Karaüvlek zor sabretmiş. Erkeklerin huyunu suyunu kurnazca iyi bilen genç kuma onun halini anlayarak kendisine çağırıp: "Hey, nöbetçi, buraya gel, şu ayakkabılarımı ayağıma giydir."

demiş. Karaüvlek gözü kararıp, nefes nefese, zor dayanmış. Diğer taraftan duyguları galip gelmiş. Dermanı kesilircesine gidip, bir anlık zaman içinde gözlerini zorlukla açan Zeynep, rehavete kapılarak utangaç vücudunu kadifemsi şapanının üstünden kaldırmadan bir süre daha yatmış. Pekçok erkek gören Zeynep Karaüvlek'ten çok memnun kaldı. Ancak bundan başka bir mutluluğa dayanamayacağını anlayıp, ayak ucunda sessiz, sedasız dizüstü oturan Karaüvlek'in boğa gibi kalın boynundan kucaklayıp kendisine çekti. Ardından at ayağı gibi kokan yüzünü yüzüne dayayıp: "Beni çadıra götür." Dedi fısıldayarak. Deri gibi sertleşip kalan vücudunu kurşun gibi parlatan genç kumayı Karaüvlek taze bir kuzu gibi bağrına basıp kucaklayarak kara çadırdaki yün yatağa alıp yatırmış.

Zeynep'in neyi istediğini daha şimdi anlayan Kenesarı sinirden sararıp karardı, ancak ağzını açmadan, hiçbir şey demeden başını öne eğdi. Daha dün bey neslinin itibarını koruyan Konırkulja'nın kumasına şimdi iğrenerek bakıyordu. Bey neslinden gelen bir kadının sıradan halk değil, hizmetkar değil, kapı önünde duran bir kula varacağı demesinden daha büyük bir maskaralık olur mu! Han Kene'nin soyluluk namusu yüreğini ateş gibi yakıp, içi içine sığmıyordu. Ancak hanın bu kızgın halini Zeynep anlasa da sözünden dönmedi.

— Han'ın sözü sözdür, dedi Zeynep o anda gözleri parlayarak, beni Karaüvlek'e eş olarak verirsen, hem Konırkulja'dan öcünü alırsın, hem kapıda duran kuluna sevap işlersin hem de sözünü yerine getirmiş olursun.

Kenesarı ne kadar utansa da, aklı sinirine galip geldi.

— Tamam, dedi aniden başını yerden kaldırıp.

Bu karara kimi utandı, kimi sevindi. Sultanların neslinden gelenler içlerinden kızsalar da, yalnızca Kenesarı'nın emrindeki halk, hizmetkarlar, malına mülküne bakan kullar yalnız Kene Han bizi insandan sayıyor diyerek kendilerinden geçtiler. Artık ona herkes baş eğdi. Bu sevinenlerin içinde Zeynep de vardı, ancak o kadınlık düşkünlüğünü gideren Karaüvlek'in Kenesarı'ya ne kadar sadık bir kişi olduğunu bilmiyordu. Ayrıca bugün dileğini yerine getiren Han Kene'nin bunun öcünü ne şekilde geri alacağını düşünmedi. O Karaüvlek'i canından çok sevmeye devam etti.

İyiliğe karşı iyilik niyetiyle Zeynep, Ojar'ın gönderilmesiyle obasına gelip yerleşen casus Semen ile onun iki arkadaşı Jakıp ve Sakıp'ı yakalayıp teslim etti. Kenesarı bu üçünü hemen dar ağacına asıp idam etti.

Ancak Zeynep'in bu mutluluğu çok sürmedi. İki ay geçtikten sonra Zeynep, günlerce bir şeylere ağlayan Karaüvlek'in kucağında yatıp "yastıktan boğularak" öldü. Kış boyunca bundan daha çok bahse değer bir olay olmadı. Kenesarı bahardaki mücadeleye hazırlanmakla günlerini geçirdi. Emrindeki yiğitlerini her yıl olduğu gibi dağıtmadan "Ak şehir" kurup, çadırlar dikip, gece gündüz askerî taktiklerle eğitti. Emri altındaki toprakların düşmanla

mücadele edecek genç erkeklerini tamamını fermanlar göndererek ordu saflarına çağırıldı. Bunca askeri idare etmek zor olduğundan, Kenesarı kendisine tabi olmayan, ancak dirsek temasında olan diğer boylara da emirler gönderip zekat ve öşür vergileri topladı. Hanın bu faaliyetini kimileri beğendi, kimileri beğenmedi, ancak Kenesarı'nın gazabından korkan halk onun emrini ikiletmeden yerine getirdi.

Bu şekilde, 1844, yani Sıçan yılının baharı geldi. Emri altında yirmi bin askeri olan Kenesarı artık savaşa hazırlanmaya başladı.

Geniş bozkırında sert rüzgarlar gibi gezip dolaşan Kenesarı'yı tek bir ordu gönderip yok edemeyeceğini anlayan Çar hükûmeti artık isyancıları Torgay ve Irgız nehirlerinin kıyısına üç müfreze gönderip, üç taraftan birden kuşatıp imha etmek istedi.

Kenesarı'nın Ulıtav ve Argınatı tarafından gelip kalelerine saldırarak devamlı huzurunu kaçırması üzerine, Gorçakov geçen yılın ortasında, Rusya İmparatorluğunun başbakanı Nesselrod'a bir mektup gönderdi. Bu mektubunda Ulıtav ve Argınatı'yı ele geçirerek buraya Rus Kazaklarını iskân ettirip, 2. Sibirya Alayından özel bir birliğin sevk edilmesini talep etmiş. Başbakan, genel valinin bu ricasını kabul etmiş. Ancak kaynayan kazan gibi fokurdayan asi Kazak topraklarının tam ortasındaki Ulıtav'a gelip yerleşmeye Rus Kazakları itibar etmemiş. Böyle olsa da yeni kurulmaya başlanan Ulıtav kentine Çar hükûmetinin emri üzerine kura ile aileleriyle birlikte elliye yakın Rus Kazakı ve bir bölük asker getirilmiştir.

Çar hükûmeti baharda Torgay kıyılarına yaylaya çıkan Kenesarı'nın obalarına bu Ulıtav ile Or şehrinden ayrıca Tobıl nehri kıyısından üç müfreze sevk edip isyancıları üç taraftan sıkıştırıp tamamen yok etmeye girişti. Bunun haricinde Orenburg askerî valisi, Sultan-Vali Jantöre'nin oğlu Ahmet'e sadık Kazak yiğitlerinden oluşan özel bir birlik toplamasını emretmiş. Bu birliğe kendi iradesiyle giren Kazak savaşçıları eğer savaş meydanında ölürse onun ailesine Çar hükûmeti tarafından maaş verilecek diye ilan edilmiş. Birlik toplandıktan sonra Tobıl nehrinin yukarı tarafında emir bekleyip, tam tekmil hazır bulunmalıdır denilmiş.

Günler önce hazırlanan plana göre, Başçavuş Lebedev'in emrindeki beş yüz asker 5 Mayıs'ta Or şehrinden çıkıp, Kamışovka kalesine yöneldi. Buradan sonra Irgız nehrinin aşağı tarafından ilerleyerek, 20 Mayıs'ta Kenesarı'nın obalarının yazlığı olan Torgay nehrinin kıyılarına ulaşmış olması gerekirdi. Ayrıca Tobıl kıyısına yerleşen Ahmet Sultan'ın ordusu Kabırğa ve Ülkenayak nehirlerinin kıyısından inip Taypak geçidinden geçerek, 20 Mayıs günü Başçavuş Lebedev'in birliğine katılma emri almıştı.

Batı Sibirya valisi tarafından da iki ordu kuruldu. Biri Başçavuş Lebedev'in komutasında, iki topu olan iki yüz elli kişilik kuvvet. İkincisi de Başçavuş Falileyev'in idare ettiği bir topu olan yüz elli asker.

Başçavuş Lebedev'in komutasındaki birliğin 1 Mayıs geçmeden Ulıtav tarafından çıkıp, Kenesarı obalarına doğru yönelerek Torgay boyundaki Orenburg ordularıyla birleşmesi gerekiyordu. Falileyev'in birliğinin de Sarısuv kıyısında set oluşturup, Kenesarı'nın askerleri Orta Asya hanlıklarının topraklarına veya Ulu Cüz'e doğru çekilecek olursa yolu kapatıp ileri geçirmemeleri gerekiyor. Böyle yaparak Kenesarı'nın ordusunun artık geniş bozkırda rahatça hareket etmesine imkan vermeden etrafını kuşatıp, çarın generalleri, Torgay civarında onları yok etmek istedi. Bu düşünceleri hakkında Knez Gorçakov: "Eğer Kenesarı Torgay, Ülkenayak ve Telgara nehirlerinin kıyısındaki kalelerin arasına düşerse, iki taraftaki surlardan aynı anda saldırıya geçip, elden ne geliyorsa yapılarak, tamamını yok etmek gereklidir." şeklinde yazdı.

Bu birliklerin tamamının birlikte hareket etmesinin yönetilmesi işi Tümgeneral Jemçujnikov'a verildi. Jemçujnikov, kendi karargahıyla birlikte Mayıs ayının başlarında yeni kurulmaya başlanan Ulıtav ileri karakoluna geldi. Başçavuş Lebedev'in emrindeki Orenburg ordusu 5 Mayıs'ta Or şehriden harekete geçti. Zor bela, sağanak yağmura bakmadan, Akköl ve Jılanşık nehirlerinden geçip, Irgız'a doğru yöneldi. Lebedev'in ordusuna katılmak isteyerek tam o günlerde çokca askeriyle Irgız nehrinin yukarı tarafından Ahmet Sultan da harekete geçti.

Kenesarı'nın otağı bu günlerde Irgız nehrinin sağ taraftaki kıyılarına yerleşmişti. Düşman ordularının geçtiği yerlerdeki casusları sayesinde Lebedev ve Ahmet'in istikametlerini günler öncesinden öğrendi. Eğer Orenburg ve Batı Sibirya orduları Torgay bölgesinde birleşecek olursa, kendisinin tuzağa düşeceğini anladı. "Kenesarı geri çekilip kaçmış" şeklinde asılsız bir haber yayarak, Lebedev ve Ahmet'i aldattı. Ayrıca Ulıtav'daki Jemçujnikov'a "Kenesarı Ulıtav'a geliyormuş" şeklindeki uydurma haber ulaştırıldı. Yaklaşmakta olan Kenesarı'nın Ulıtav'da karşısına çıkmak isteyen Jemçujnikov Başçavuş Lebedev'e Torgay'a değil, Ulıtav'a doğru yönlenmesini emretti. Böyle hareket eden Tümgeneral Jemçujnikov'un emriyle Lebedev zamanında Torgay'a ulaşmadan kaldı.

Ancak Başçavuş Lebedev Törtkara boyunun beylerinden Kenesarı'nın otağının Irgız civarında olduğunu duydu. O, düşmanın hilesine düşmeden, Irgız'a doğru yürüdü. 20 Mayıs günü Ahmet Sultan'ın ordusuyla Taldı Geçidi'nin başında buluştu. Artık bunlar Kenesarı Karakum'a geçip gitmesin diye gece gündüz durmaksızın Torgay'a ulaştılar. Bu şekilde Kenesarı'nın Karakum ve Borsık Çölü'ne giden yolunu kestiler. Fakat Torgay bölgesinde Sibirya ordusu ile birleşemediler. Sinirlenen Başçavuş, Orenburg Askerî Valisi Obruçev'e a haberci gönderip: "Mayıs ayının 30'u gibi benim Torgay nehrinin kıyısında olacağım Sibirya yönetimi tarafından biliniyordu. Ancak şu anda ben, Sibirya ordusunun Ulıtav ve Torgay arasında olmadığını öğreniyorum. Eğer Kenesarı Ulıtav'a doğru çekilirse, onu Sibirya ordusunun durduramayacağı açıktır." şeklinde bir mektup yazdı. Tümgeneral, kendisinin aldatıldığını o anda anlayıp, Ombı'dan bu kadar geç çıkıp Argınatı'ya henüz ulaşan Başçavuş Lebedev'in ordusuna hızlıca Torgay'a dönmesini emretti. Bu şekilde Ulıtav'ın güney tarafına giden yol boş kaldı. Kenesarı bu yoldan geri çekildi.

Yazın ilk zamanları çok yağmurlu oldu. Çamuru bileklere çıkan kara topraklı, sarı balçıklı yerlerden ağır topraklarını sürükleyerek Başçavuş Lebedev'in ordusu Torgay'a zor ulaştı. Ancak Başçavuş Lebedev'in ordusu burada yoktu. Bu ordu Ulıtav'ın güney tarafına doğru harekete geçen Kenesarı obalarını takip etmeye başladı ve önlerinde düşman kafilesini durduracak olan Sibiry ordusunun olmadığını anlayıp, Or şehrine dönmeye mecbur olmuş. Yol üstünde, Kenesarı'nın adamlarının "Kenesarı tarafındaymış" şeklindeki bilerek çıkarılan dedikoduya inanıp, Lebedev Çar'a boyun eğen Baykadam Bey'in obasına saldırdı. Ahmet ise artık kendi merkezine doğru çekildi.

Başçavuş Lebedev'in Ulıtav tarafından gelmekte olan Tümgeneral Jemçujnikov'un birliği ile buluşmadan, Kenesarı'yı takip edip hiçbir şey halledemen, yalnızca yolunun üstündeki Beykadam Bey'in obasına saldırıp, Or'a eli boş döndüğünü Orenburg askerî valisi da duydu. O anda vali kabına sığmayacak kadar çok kızdı. Obruçev, Lebedev'i derhal Orenburg'a çağırdı ve görevinden azledip dava açtı. Lebedev'in yerine Orenburg'un 3. Rus Kazak Alay komutanı Albay Didikovskiy'i atadı.

Bu arada çift atın çektiği hafif toplu, baştan ayağa silahlanmış Yüzbaşı Falileyev'in ordusu kumlu, çorak Sarısuv kıyılarına planlanan zamanda ulaştı. Kenesarı'nın askeri çekildiğinde çöle geçip gitmesin diye bunlar set oluşturup buraya konuşlandı. Bunu duyan Kenesarı, Ulu Cüz'ün topraklarına yönelenecek bir gün olursa, engel olmasın diye, beş yüz asker verip Falileyev'e karşı Sarjan'ın oğlu Erjan ve Taymas'ı gönderdi. Bunlara Falileyev ile top mermisinin ulaşamayacağı yerden temas sağlayıp, vur kaç taktiğiyle düşmanı yormak emri verilmiş.

Boşu boşuna kumlu bokırda bezmiş şekilde yatan Falileyev'in askerleri kolayca ganimetlere dalmak isteyip Taymas'ın birliğini görür görmez takibe başladı. Sarısuv civarına geldiğinden beri istirahat eden askerler bırakır mı, iki gün kadar Kenesarı'nın yiğitlerini adım adım takip edip, peşlerinden ayrılmadılar. Yiğitler çöle yönelse, askerler de çöle yöneliyordu. Kayboluruz diye kormuyorlar, çünkü Falileyev'de buraları çok iyi bilen Şömekey boyundan kiralık aldığı rehber on yiğidi var. Çift atlı askerlerden kurtulamayacağını mı düşündü, yoksa başka bir düşünceleri mi vardı Taymas ve Erjan Balkaş Gölü'nün diğer kumlu kıyısına doğru yöneldi. Kenesarı ordusunun uzakta olduğuna emin olan Yüzbaşı Falileyev "Şu küçük birliği hemen yok edeyim." şeklindeki düşünceyle isyancıları bıkmadan takip etti. Ancak Şömekey yiğitleri yolu ne kadar iyi bilse de Kenesarı'nın yiğitlerinden şaşırıyorlardı. Çünkü yabancı bir yerin kuyusu, çukuru çok, burası kendilerinin alışkın olduğu Sır boyu ve Sarısuv yeri gibi göç yollarından değil, yabancı bir yer, yabancı bir bölge.

Bu durumu anlayan Falileyev adı sanı belirsiz bu boşuna takip etmeyi bırakıp, geri dönmek isetediğinde, takip ettikleri ordudan on yiğit gece kaçıp gelerek bunlara katıldı. Yüzbaşının ordusunun ufku açıldı, yol göstericiler artık bu yiğitler oldu. Öndeki birliğin nerede

konaklayıp, nasıl ve nereye gideceğini önceden öğrendiler. Bu yiğitler Kenesarı'ya böylesine düşman olmuşlar. Dünkü yoldaşlarını bugün suyun dibine batırmak istemekteler... Şömekey'in on yiğidinin tamamını dost edinen bu kaçak on yiğit Falileyev'in çok hoşuna gitti. Soruşturduğunda bunlar önceden Kenesarı'nın korkusuyla ona katılmışlar, eğer ücretleri ödenirse Rus askerlerini Meke'ye kadar götürmeye hazırız derler. Falileyev'in ordusu nereye gidilir, hangi taraftan gidilir bilmiyorlardı, tek güvendikleri bu yirmi yiğit. Bu şekilde bir hafta daha geçti. Tamamen bitkin düşen askerlerin artık mataralarındaki su bozulmaya başladı. Falileyev: "Bırakın, yeter artık, suyu olan bir yere doğru yönlendirin" dediği gün sonradan katılan on yiğit: "Taymas ve Erjan artık ileri doğru gidemez. Önlerinde yalnızca susuz bir çöl var. Onlar yarın geri dönerler. Burada başka gidecekleri bir yol yok. İyice yorulan yiğitleri aynı bataklıkta konan ördek gibi tamamını acele etmeden vurup indiririz. Ancak bugün orada iyice bir dinlenelim. Su gerekse çok uzakta değil. Orada şu arka tarafta on kilometre kadar bir mesafede suyu berrak mı berrak bir taş kuyu var." diyerek son sınırlarını verdiler. "Birkaç günden beri boşuna mı takip ediyoruz bu çapulcuları, eğer su yakınsa hemen yarın varırız." diye karar alan Falileyev yiğitlerin fikrini makul gördü. Matarada kalan sularıyla çay demleyip içerek, atlarını bağlayıp sabahki mücadeleye dinç girmek için uykuya daldılar. Yalnızca bir iki nöbetçi kaldı. Epeydir yol tepip yorulan nöbetçiler "Siz biraz dinlenin, biz nöbet tutarız." diyen güçlü Kazak yiğitlerine inanıp, biraz gözlerini dinlendirmek isteyerek eyerlerinin yanına yattılar.

Güneyin yaz geceleri ne kadar da kısa, iyice yorulan askerler birer saat uyuyup kalkana kadar şafak da sökmeye başlamış. Tan atarken çok gecikmeden güneşin doğması da yakın... Boru çalınarak, askerler yerlerinde fırladılar. Bunlar kalktıklarında ilk olarak gördükleri kan revan içinde boğazlanmış Şömekey'in on yiğidi oldu. Kenesarı'nın ordusundan kaçıp gelen askerlerden hiçbiri yok. Falileyev kaçakların bugüne kadar yanlarına Şömekey'in yiğitlerini neden dost olarak aldıklarını o anda anladı. "Eyvah!" diyerek bacaklarına vurdu. Aslında bu kaçıp gelen on yiğit Taymas'ın gönderdiği casus keşif koluydu. Bunlar iyice kendilerini güven sağlayıp düşmanlarına yol göstermekte olan yanlarında yatan arkadaşlarını o gece boğazlayıp, kendi birliklerine geri dönmüşler.

Biraz sonra kızarak güneş doğdu. Güneş yükselmeye başlar başlamaz ufuktaki seraplar da oynamaya başladı. Bir süre sonra güneş gökyüzünde iyice kızarıp büyüyerek toprağa alev gibi yanan ışıklarını serpti. Ucu kıyısı olmayan Kazak bozkırında güneşin ne taraftan çıkıp hangi tarafa gidip batacağını hiçbir Rus askeri tahmin edemez. Nereye bakarsa baksın ucu sınırı olmayan tenha, çorak kuru yer. Kuş uçmaz, kervan geçmez, yalnızca uçsuz bucaksız bozkırı çevreleyen seraplar oynuyor. Geniş bozkırın ne tarafında olduklarını anlayamazlar, ne su var, ne gölgelik, yalnızca körükten sıcak esercesine bir yakıcı cehennem. Su bulacak, yol bilecek hiçbir kişi yok. Bu durumda ala karga karıncanın toprak yığıdığı yerden bir delik açıp, iki üç denemeden sonra buz gibi berrak suya ulaştığı, dulkadınotunun tomurcuğu nereye doğru eğilmişse onun tersiyle güneyi ayıran Kazak yiğitleri boğazlanmış yatıyorlar...

Saflığından sıkıntılı bir duruma düşen Falileyev dertlenerek: “Uzak diye obana dönmeyecek misin?” diye Kazakların dediği gibi, Falileyev darmadağın olup korkmuş askerlerini toparlayıp kafasına göre bir yere doğru yöneldi. Uzaktan yakından hiçbir bağlantısının olmadığı, bozkırda koyun bakıp, göç eden Kazakları yok edeyim diyerek gelen Yüzbaşı, artık canını koruyup, sağ kalmayı hayal ediyordu. Yüzbaşı Falileyev’in ordusu bu şekilde yok oldu. Yalnızca gördüğü yeri unutmayan Kazaklar gibi at binen bir deri bir kemik kalmış on kadar asker, beş altı gün geçtikten sonra Balkaş Gölü’nün kıyısından göç eden İstı boyunun obasına ulaştı. Taymas ve Erjan’ın birliği on gün yol alıp yorgun argın Kenesarı’nın ordusuna katıldı.

Lebedev’in yerine atanan Didikovskiy ordusunu kendince yönetmek istedi. Didikovskiy, hemen Başçavuşun Kazakların geniş bozkırına uygun yaptırdığı erzak yüklenen arabaları ortadan kaldırarak, yükleri develere yükledi. Böylece yavaş ilerleyen büyük bir kafiyle Temmuz’un başında Torgay nehrinin kıyısındaki Tümgeneral Jemçujnikov’un ordusuna katılmayı düşünerek yola çıktı. Şömekey boyundaki bir casusu sayesinde Didikovskiy’nin güzergahını, onun bozkır savaşında Lebedev’den tecrübesiz olduğunu öğrenen Kenesarı bu alaya karşı daha hafif bir ordu sevketmeyi uygun gördü. Bu ordunun komutasını yeniden savaşa uygun hale gelen Navrızbay ve Ağıbay’a verdi. Bu birliğin tek görevi, eski bir doğru taktik, düşman askerini peşine takıp, göğüs göğüse savaşımaya yetişmeden, vur kaçla iyice yormak. Kendisi de İman, Jolaman, Baytabın, Jeke Batır, Kudaymendi ve Bukarbay’ın yönettiği büyük ordu ile hızlıca düşmanın beklediği yerden asıl darbeyi vurmak üzere yola çıktı. 8 Temmuz’da Irgız civarında olan Kenesarı, iki gün geçmeden hızla Tobıl’ın yukarı bölgesindeki Jantöre Ahmet’in ordusunun aniden karşısına çıkıverdi. Temmuz’un yirmisini yirmi birine bağlayan gece Ahmet’in mevzilerine saldırdı. Bundan tam iki gün sonra Didikovskiy’nin alayı ile çarpışan Kenesarı’nın ordusu şimşek gibi parlayıp bu şekilde kendisine saldıracağını beklemeyen Sultan-vali savunmaya bile yetişemedi. Kenesarı bu sultana son derece kinliydi. Geçen yıl bu Ahmet, Or şehrinde çocuklarıyla esir olan Künimjan’a gidip güzelliğinden etikilenererek; “Kenesarı’ya baş hatun olduysan, şimdi bana kuma ol.” demiş. Ona Künimjan: “Sana kuma olacağıma, Kene Bey’imin çorabı olayım.” diyerek küçük çelik bıçağını göstermiş. Bu olay Kenesarı’ya ulaşmış. Ondan beri han çok kin beslemişti. Bunun üstüne Ahmet de yavaş yavaş ordusunu toplayarak Kenesarı’ya karşı çıkmasını devam ettirdi. Ahmet’ten çok kötülük gören İman da ona dış biliyordu. Sultan-vali’nin ordusuna beklenmedik yerden saldıran tam taş yürekli yiğitler hiçkimseye acımadı. Bir gecede bütün orduyu öldürüverdiler dersek aslı vardır. Ahmet’in ordusundaki kırk dört sultan o gece öldürüldü. Yaz ortasında suyu çekilen Ülkenayak nehri o gece dökülen kandan kıpkırmızı aktı. Didikovskiy alayının bir bölümü bu sırada Tobıl ve Ülkenayak nehirlerinin birleştiği mecrada bulunuyormuş. Ahmet Sultan’ın ordusuna düşman saldırıp, ölmek üzere olan bazı adamların iniltisi kulaklarına gelip ulaşsa da “Bize hangi taraftan Kenesarı saldırır acaba!” diye korkup, yerlerinden kıpırdamadılar.

Kenesarı'nın ordusu Sultan-vali'nin ordusunu dağıtıp, şafak sökerken geri çekildi. Bir gecede Kenesarı'nın ordusunun kırk dört sultanı öldürdüğü bu mücadeleyi duyduğunda dost sevinip, düşmanlar üzüldü. Gerçekleşen olayı bildiren Didikovskiy'nin raporuna Orenburg Genel Valisi General Obruçev: “Rezalet, tüyler ürpertici bir haber, böyle bir olayın gerçekleştiğine inanasın gelmiyor.” şeklinde bir not yazdı.

Her şeye rağmen, Ahmet Sultan'ın ordusu kalsa da Didikovskiy'nin alayı Torgay'a yakın Alaköl denilen gölün kıyısında Sibiry Tümgeneral'i Jemçujnikov ile buluştu. Ancak bu sırada Kenesarı bütün obalarını Taldı ve Şet-Irgız nehirlerinin bulunduğu bölgeden Mugajar Dağı'nın batı taraftaki eteklerine göndermişti. Bu şekilde Jemçujnikov'un komutasındaki Sibiry ve Orenburg ordusunun kuşatmasından Kenesarı yine kurtuldu. Artık, o boş yere kurtulmadı, düşmana saldırı yapmaya girişti. Ağustos ayının başında Kenesarı'nın birliği Orenburg sınırındaki kendisine düşman Kazak obalarının ensesinde bitti. Bu defa da yazın başında Kenesarı obalarının Irgız'ın sağ tarafındaki bölgede göç ettiğini Lebedev ve Ahmet Sultan'a söyleyen Törtkara ve Jagalbaylı obalarına saldırdı... Kana susayan Han Kene bu sefer de dostunu düşmanını, beyini kölesini ayırmadan, hepsi Törtkara ve Jagalbaylı diyerek ellerine düşen obaların üstüne at sürüp, pek çok kişiyi kana buladı. Or nehrinin kıyısında yerleşik yalnızca bir Jagalbaylı boyundan yedi yüz at, üç bin koyun, iki yüz kadar büyük baş hayvan alıp gitti.

Kenesarı bu şekilde düşman siperlerinin ensesinde koşturarak çok geçmeden Naslednitsa ve Ataman yerleşimlerini aldı. Ondan sonra Kenesarı, Orenburg ve Troitski'ye saldıracağı diyerek Kazak obalarının tamamının kendisine katılmasını talep eden bir ferman gönderdi. Bazıları Kenesarı'nın gücüne inanıp, bazıları korktuklarından ona katılmaya başladı. Ağustos'un ortalarında Kenesarı, aniden Ekaterina yerleşimine hareket etti. Beklenmedik bir anda olan saldırıya bütün yerleşim askerleri karşılık verse de engelleyemediler. Kenesarı yerleşimi yakıp, etrafını dağıtarak, yirmi kadar tüfeği ganimet edip yeniden Kazakların geniş bozkırının bağrına girip kayboldu.

İsyancıların Çar askerinin ense kökünde bitip saldırması hükûmeti şaşkına çevirdi. “Hiç yenilgi bilmez cesur bir kahraman gibi, ardında efsaneler, hikayeler bırakıp Kenesarı yine yakalanamadan kaçtı.” diye yazdı arkasından tarihçiler.

“Ne olursa olsun, her gün Kenesarı'nın obalarını takip edip, yok etmek gerek.” diye Çar hükûmeti ona karşı sevk ettiği ordularına ne kadar emretse de, bu orduları yöneten Tümgeneral Jemçujnikov Sultan bir tarafa, obalarının bile nereye göç ettiğini bilmekteydi. Sibiry ve Orenburg ordularına artık Torgay nehrinin kıyılarına Irgız'a kadar gitmeleri emredildi. Ağustos ayının sonlarında Jemçujnikov casusları aracılığıyla Kenesarı'nın obalarının güneye, Mugajar Dağı'na doğru göç ettiğini haber aldı. Pek çok askerle isyancıları takip etmenin zorluğunu anlayan Tümgeneral Mugajar Dağı'nın arasında çarpışmaya elverişli özel bir küçük birliği

ayırmayı uygun gördü. O, bu birliği Orenburg'a bağlı ordudan iki yüz seksen Rus Kazak, Sibiryaya'ya bağlı ordudan yüz yetmiş seçkin askerden kurdu. Bu birliğe iki top verildi. Başçavuş Didikovskiy'e başka bir kuvvetle Kenesarı tekrar arkalarından çıkıp saldırmasını diye Şet-Irgız kıyısına gidip konuşlanması emredildi.

Tümgeneral Jemçujnikov'un bizzat komutasındaki özel birlik 22 Ağustos günü Mugajar Dağı'na ulaştı. Ancak Kenesarı'nın göçünün çoğunun Embi nehrinin yukarı tarafına geçip gittiğini, geriye kalan çok az obanın Mugajar Dağı'nın arasında iyi bir savunma oluşturduğunu öğrendi. Bundan sonra Tümgeneral artık Kenesarı'yı takip etmenin faydasız olduğunu anlayıp birliği ile geri dönmeye mecbur oldu. O günlerde sonbaharın soğuk yağmurları da sağanak yağmaya başladı.

Sonbahar mevsimin başlarında, Sibiryaya ordusu Ulitav'a; Orenburg ordusu Or kalesine doğru çekildi. Böylelikle Çar hükûmetinin Kenesarı'ya karşı 1844, yani Kazakça Ejder yılındaki Tümgeneral Jemçujnikov'un yönettiği seferi de neticesiz tamamlandı.

Kenesarı'nın da beklediği bu zamandı. Çar ordularının Kazak topraklarından çekilmesiyle, Kenesarı, kanlı çemberini etrafına yeniden genişletmeye başladı. Jolaman, İman, Jeke Batır, Janaydar, Navrızbay ve Erjan'ın komuta ettiği küçük birlikler Orenburg, Batı Sibiryaya Valiliği ve Kenesarı'nın yönetimi altındaki yerlerin sınırındaki Çarlık kalelerine, Rus Kazak yerleşimlerine durduk yere saldırıp rahat vermedi. Ayrıca Bukarbay, Ağıbay ve Kudaymendi'nin emrindeki ordular Hokand Hanlığı'nın sınırına gidip Özbek kışlaklarını yağmaladı.

Kenesarı o yıl Kasım ayında Jappas boyundan zekat ve öşür vergisi toplayıp gelin, eğer karşı gelirse obasına saldırın diyerek Baytabın ve Navrızbay'ı gönderdi. Bunu yapmadaki düşüncesi, bir taraftan Baytabın'ı yine sınamaktı. Kenesarı'nın gaddarlığından usanıp, ha gittim, gideceğim diye huzursuzlanan Baytabın bu defa baş kaldırmadı. Millet olarak birleşmeye karşı yanaşmayan Jappas obasına arzuyla sefere çıktı. Jangabil Bey bunları kucağını açarak karşıladı. Gece, Kenesarı'nın yiğitlerine özel eğlenceler düzenleyip, koyunlarına kız verdi. Ancak şafak vaktinde Navrızbay'ın komutasındaki uyuyan adamların tamamını boğdu. O gece Baytabın Batır da öldü, Nikolay Gubin yakalandı. Yalnızca yanında yatan kızın dışarıdaki gürültüleri duyup "Seni öldürmeye geliyorlar." sözünden şüphelenerek dışarı koşup kaçan Navrızbay, Nikolay Gubin'in getirdiği Akavız yürük atına binip koştu. Peşinden gelen Jappas yiğitlerinin yetişmesini ve Elmembet Bey'in oğlu Kökir Batır'ı mızrakla vurup öldürerek yalnızca kendisi kaçıp kurtuldu. "Sunkar Ölgen" Tepesi'ndeki olaydan sonra altı yıl hizmetlerini gördüğü Baytabın'ın olağanüstü yiğitliğiyle, kendi başına pek çok adamla savaşıp felakete uğrayarak öldüğünü duyduğunda Kenesarı ne kadar yiğidinden yeni anladı. Batırlarıma nasıl saygı duyduğumu görsün diyen sultan yerlere kapanırcasına üzülen, bütün halka üç gün karalar giydirip ağtlar yaktırdı. Yedisini yaptıktan sonra Baytabın'ın öldüğü yere gidip başına

mezar taşı diktirip, buraya “Baytabın Tepesi” adını koydu. Bu “asker kırımını” diye adlandırılan olaydan sonra Kenesarı Aralık’ın başında askerlerini bizzat komuta ederek gelip Jappas boyuna saldırdı. Günahlısına günahsızına bakmadan Jappas boyunun pek çok obasını kana boyadı. Sayısız gariban yaşamını yitirdi, sayısız zavallı kan ağladı. Yalnızca bu kırımın baş suçlusu Jangabil ambarındaki çokça deve keçesinin arasına saklanıp sağ kaldı. Böylece 1844, yani Ejder yılı, Kenesarı düşmanlarını yeniden durdurdu. Ancak o, içten içe yaralıydı. Tekrar böyle bir yıl gelirse, dinlenmeden savaşıyor, at üstünde yorgun düşen halkın artık dayanamayacağını Kenesarı iyice anlamıştı. Bu nedenle gelip dayanan yağmuru sezip, nereye kaçacağını bilmeden şaşırarak yaralı bozkurt misali sıkıntıdaydı. Dost ve düşmanı ayırt edemeden, son zamanlarda bedenini tamamen ele geçiren canilik ve gaddarlığının sebebi de buydu.

BÜLİNŞİLİK EPİLOGU

Kazak topraklarında ne çoktur, türbe... İşte bazıları buna türbe der, bazıları mezar taşı der, bazıları da anıt mezar demiştir. Kazaklar bunların hepsine kurgan demektedir. Bu taştan oyularak yapılan heykellerdir. Kocaman taş bedenlerin hepsi kadına benzer. Bazılarının avucunda gövde hizasına kadar kaldırılmış kase, kap, bazısının elinde kısa, ve kalın sopa benzeri silah. Yüzleri Moğol suratına benzer, bazısının gür bıyıkları sarkmış. Bu heykellerin yanında taşların yan tarafını kesip örülen mezara benzer taş kurgan dikilmiş. Heykelden doğuya doğru yüz elli, iki yüz adımdan sonra uzun dört köşeli, uzunluğu yarım kulaçlık taşlar birleştirilip oturtulmuş. Bu dizilen taşlar (balballar) ikinci kurgan taşına uzanıyor. Bununla birlikte daha bu şekilde balbal taşları sırlanmış gidiyor.

Böyle bir tepenin başında taş kurganın yanında üç adam oturmakta. Biri Kenesarı. Yanındakiler Taymas ve Ebu'l-Gazi.

Kasım Han devrinden başlayarak Kazak topraklarında tahta oturmanın kendine has apayrı bir geleniği olmuştur. Tahtta oturan hanın sağ yanındaki adama Maymene, solundakine Maysara denilmiş. Maymene ve Maysara en muteber boylardan, hanın sağ kolu ve sol kolu gibi güvendiği kişilerden seçilmiş. Kasım Han’dan başlayıp Abılay’a kadar Kazak hanlarının Maymene yerine Argın’dan, Maysara yerine Kıpçak’tan çıkan değerli bey ve beyzadeler oturagelmıştır.

Kenesarı Han olduğundan beri, sadece Abılay’ın ala tuğunu kendisinin yeşil tuğuna tercih etmesi olmasa, genellikle ata geleneklerinin tamamını korumaya çalışmıştır. Bu nedenle Maymene ve Maysarayla yönetim, ve savaş işlerinde kendisine en yakın, en güvendiği yoldaşları Taymas ve Ebu'l-Gazi’ye vermiştir. Taymas Argın boyundan olduğundan onu Maymene, sultan neslinden gelen kendisinin torun kardeşi olan Ebu'l-Gazi’yi, anne tarafından Kıpçak olduğu için Maysara yapmış. Bu ikisi her nerede olursa olsun bu düzeni bozmamışlardır. İşte şu anda da Taymas hanın sağ yanında, Ebu'l-Gazi sol yanında oturmakta.

Ağustos'un başları olsa da, bugün hava Temmuz gibi nemli ve sıcaktı. Şu an güneşin batmaya yüz tuttuğu bir zaman. Akşam olurken, tepe başında soğuk bir yel esip, kurgan yanındaki üç kişi rahatça nefes almışlar. Aşağıda Irgız nehrinin kuytu kenarında düşmandan sipere yatmış han obası var.

“Jalayır'da koyun çok, Jangazi'de fikir çok” diyerek çok konuşmayı sevmemesine bahane uyduran Jalayır'ın Jangazi adındaki beyi gibi değil, Kenesarı gerçekten de söz ustası ve ince fikirliydi. Ayrıca geçen seneki zaferlerinden bazılarını tamamen az konuştuğundan kazanmış. Hanlığı yönetirken en yakınım dediği bir tabaktan et yiyip, bir sofrada çay içen Taymas ve Ebu'l-Gazi'ye bile ancak bu son zamanlarda sırlarını söylemekteydi. Taymas ve Ebu'l-Gazi hanlarının bu davranışını “Esir olan hanımı ve çocuklarını özlemiştir. Sabırlı yaradılışına sığınıp bize söylemek istemeyip, içinde bitiriyor.” diye düşünmekteydiler. Fakat bu senenin ortasında General Obruçev'le yapılan anlaşmaya göre esirler mübadele edilerek, Künimjan çocuklarıyla üç yıla yakın Orenburg'da kalıp, bundan iki ay önce sağ salim dönüp gelmişti.

Böylece Kenesarı bir iki gün seviç içinde gezse de yeniden kaygı denizine düşüp gitmiş, somurtmaya başlamış. Hanın böyle uzun dertlenmesini iki danışmanı hiç anlamamış. Kenesarı ne kadar kaygılsa da üç gün sonra unutmaktaydı. Unutmamaya hayat da izin vermezdi, her gün sefer, saldırı, bir dert bitmeden başka dertlerin ortaya çıktığı zamanlar. Geçen yıl Baytabın Batır öldüğünde, halkın barışını sağlamanın hatibi Elim Yagudin ve bütün yazışma ve vergi işlerini idare eden Ospanulı Siydak Koja yakalandığında da yalnızca üç gün üzülmüştü. Dördüncü gün yeniden yürük atına binmiş. Öncekinden de çok sinirlenmiş. Bu yıl Kenesarı'yı bu denli üzecek bir felaket halka gelmedi. Sadece önceden Elek nehrinin kıyısına göç eden boyunu sahipsiz bırakmayayım diyerek, yaz başında Jolaman Batır hanın yanından ayrılmıştı. Kenesarı kucaklaşarak, tokalaşıp, güzel sözlerle uğurlamış. Jolaman'ın obasına dönmesine kendisi izin vermiş. Ayrıca yakınlarda başka bir milletten olan yalnız sırdaşı İyosif Gerburt yani Jüsip sessiz sedasız kaybolu gittiğinde, kapkara kesilip: “Parlak gölüme gelip konan kuğum idi,

Böyle bir durumda olan Kenesarı bugün en yakın iki yoldaşını alıp kurganın yanına gelmiş. Yarın buraya Kenesarı'nın emri altındaki halkı yöneten batırları, beyleri toplanmak istemiş. Gelecek günlerde ne yapmak gerek, onu istişare etmek istemişler. Kendilerini han çağırıldığında Taymas ve Ebu'l-Gazi bu meclis hakkında görüşmek istemiş olabilir diye düşünmüşler. Ancak Kenesarı sözlerine bambaşka bir şekilde başladı.

— Ben dün bir rüya gördüm... Sanki rüya değil, kendi ölümümü gördüm. Bunun yorumunu sorayım dedim, dedi Kenesarı başını kaldırmadan, yeri eşeleyip.

Ebu'l-Gazi yaşça küçük olduğundan Kenesarı konuş demeden ağzını açmazdı. Adet üzere bu durumda söz Taymas'a düşerdi. O bu adetine sığınıp:

— Düş tilkinin bokudur derler, hanım, onu yorumlatıp ne yapacaksınız, dedi Kenesarı'nın “ölümümü gördüm” demesine şaşırarak.

— Yok, hayır olsun deyiniz.

— Tamam, anlatın.

— Biz, Kalabalık Kazaklar buradan ayrılıp Balkaş'a varıp, Kamal Adası'nda kışı geçirip, oradan Merke'yi almışız. Kırgız beyleri Sarbağış Orman ve Jantay'a: “Kardeşlerim iki halk birleşip, Hokand hanını yok ederek, bağımsız bir millet olalım.” diye bir mektup yazmışım.

— Doğrudur, Kırgızlar bizim gibi Rus Çarlığı'nın kötülüğünü görmediler şimdilik... Hokand hanının ihanetleri olmasa, halkı da vatani da sağlam, çara karşı gelmez...

— Orman han olmak istiyormuş, o, “Sen bana tabi ol, bu olursa birleşmek mümkün, yoksa seni yakalarım. Senin kellene Besontiyin üç bin som gümüş akçe ve altın madalya verecek.”, diyor. Ben ne dediğimi hatırlamıyorum, o anda karmakarışık şeyler başladı. Kaliyul Bey gelip, kendi aramızda barışıp, birbirimize dokunmayacağımıza dair anlaşma yapmış gibiydik, ancak bu anlaşmayı, benim başımı satıp unvan kazanmak isteyen beyler antlarını bozuyor mu, barış istemeye gelen Savrık Batır'ı öldürüp, Künimjan'ın kardeşi ile Janas'ı yakalayıp, çok miktarda kefarete mi istedi, her ne olduysa biz onlarla savaşmaya hazırlandık...

— Rüyanıza yine savaş girdiyse, zormuş. Halk iyice perişan oldu.

— Evet, bu yalnızca bir düş olsun de. O zamandan beri kan dökme başlamıştı. İki taraftan da suçlu suçsuz kişiler ölüp, ağlayan çocukların, kadınlarını ihtiyarların iniltisinden yer tiksiniş gibi...

— Ah, ne yazık ki... Bunlar olmaksızın da dökülen kan az değil ya...

Kısaca söylemek gerekirse, biz Orman Bey'in ordusuyla karşı karşıya gelmişiz. İki taraf Şuv nehrinin kıyısındaki Kara Konis ovasının doğu ucundaki Kekilitav'ın eteğinde karşılaşmışız. Kekili'nin “Evliya Zirvesi” denilen tepesinde Orman'ın ordusu. Eskiden beri kan fişkiran yer diye kabul edilen Maytöbe tepesinin başında biz... Sol tarafımızda sıradağlar dolu Almalısay ovası. Bundan başka Şuv nehri... Onlar yüksekte biz aşağıda. “Evliya Zirvesi”nin başındaki Pişpek'in valisi Elişer ve Orman beyleri önümde gibi açıkça görmüştüm. Beyler “Göreceksin, bekle!” diyerek yumruklarını sıkıyorlar. Doğu tarafımızdan, adını bilmiyorum, daha başka bir büyük zirve hayal meyal görünüyor. Onun başında Besontiyin. O, Orman ve Elişer'e el sallıyor, “Kenesarı'yı çabucak bitir. Destek için bir attığında bin adamı vuracak silahı olan yüz askerimi gönderdim.” diyordu. Dağın eteğine baktığımda Besontiyin'in dediğinin doğru gibi. İki sıradan semavere benzeyen buharlar saçan bir şeyden mermiler kar gibi yağmakta.

— Gündüz ne düşünürsen düşün o girer demişler, dedi deminden beri sesini çıkarmadan oturan Ebu'l-Gazi, hatırlarında mı Jüsip'in geçenki sözü.

Jüsip Orenburg'tan gelen kaçak bir askerden kendi vatanında çıkan bir dergiyi istemiş. Bu dergide pek çok şey yazılıymış. Mermileri kar gibi yağdırarak, bir atışta binlerce insanı yok eden gelecekte akıl almaz silahlar çıkacakmış diye Jüsip Kenesarı'ya söylemiş. Dinleyen Kenesarı “Ah keşke, bu silahların bir ikisi bende olsaydı”, diye hayalini söylemiş.

— Belki böyle bir bela, felaket bir olay, dedi sözünü tekrar bağlayarak Kenesarı, savaş henüz başlamadı, ancak benim iki gözüm Kekilitav tarafında. Gündüz gözüme görünen dağ başında dere, tepe, vadi, kuytu demeden tozu toprağa katıp gelmekte olan dev ordu. Gece bütün Kekilitav'ın üstünü kaplayan yanan ateşler... Ben korkup, Ebu'l-Gazi, senden: “Kekili'deki Kırgız mı çok gökyüzündeki yıldız mı?” diye soruyorum.

Ebu'l-Gazi kahkahayı bastı.

— Kene Ağa, bu sorunuza ben cevabı şimdi vereyim, siz beylerin kendisini mi gördünüz, yoksa yalnızca tozu ve dumanı mı gördünüz?

— Yalnızca toz ve ateşi gördüm. Beylerden gördüklerim yalnızca Orman, Elişer ve Kaliygul.

— O zaman bu eski bir hile. İskender Zülkarneyn'e karşı savaşırken Sak, Kıpşak ve Üysinler böyle bir taktik kullanmışlar. Gece sırfı iki başına değil, her askerin kendisine ayrı bir ateş yaktırıp, gündüz de iki büyük orduyu iki dağın arasında tozu göklere çıkararak ileri geri yürütürmüş. Kazakları önceden tanımayan İskender Zülkarneyn “Bu nasıl büyük bir ordu” diyerek Kazak topraklarına saldırmaktan vaz geçmiş. Çift boynuzlu İskender'in bizim topraklara gelmemesinin bir sebebi de bu gibi görünüyor.

— Bu unutulmayacak bir taktikmiş, dedi Kenesarı. Böyle dedi ve düşünce yeniden devam etti. Kırgızlara birlikte saldıran Sıpatay Batır ve Rüstem Töre bizi bırakıp gidiyordu. Diğer tarafında yine belli belirsiz belalar... Düelloya çıkan yiğitler, karşı karşıya gelen ordular. Orman'a ben: “Teke tek gel!” diyorum. O bana bacaklarını gösterip gülüyordu. Kısaca, bir zamanda bizim kalabalık ordu kuşatılmıştı diyorum. Bir tarafında Çar askerleri, diğer tarafta eğri kılıçlı Hokandlılar, öbür yanda ala kalpaklı Kırgız beyleri. Telaş içinde etrafıma bakıyorum. Kuşatmayı kırayım diyerek iki yüz askerle düşmana saldıran Navrızbay... Diğer tarafta yine karmakarışıklık... Tam önüdeki gibi: “Eyvah, bundan daha zor zamanlarda çıkış yolu bulan aklım nerede diyorum. Çarın toplu beş bine yakın askerine teslim olmayan başım, şu önemsiz Kırgız beyine dayanamayacak mı?” diyorum kendi kendime kızarak. Ancak dayanacak gibi değilim. Özellikle askerlerimin cesaretini kırarak iki böğrümüzden atılan deminki semaver gibi dumanlar saçan acayip silah... Bir süre sonra Akavız'ın yelesini kucaklayıp Navrızbay düştü. Yalnızca orduyu yarıp Akılagı ile kuşatıp kovalayan düşmana yakalanmadan Ağıbay kurtuldu.

Her kuşatmada nefesim daralıp, Batırmurat'ın komutasındaki yoldaşlarımla girdaplı Karasuv nehrine at sürdüm... Altımdaki atı girdap yutmaya başladı. Ne tarafımdan geldiğini bilmiyorum, ya Batırmurat, ya Karatavlek, ya siz ikiniz veya Argın ya da Kıpşak'ın genç yiğitleri suya kaptırmadan beni kıyıya alıp gelirler...

Ter içinde kalan Taymas:

— Ne yazık ki, rüyadaki su gelecekte göreceğiniz sıkıntılarınız, sonunda kıyıya çıktınız mı?

Çıktım ya. Fakat karşımda Töregeldi Bey'in yönettiği Kaliyul'un ordusu varmış. Yakalandım... Sonrası yine karışık, bazen ağlayıp bazen güldüm gibi. O zaman bir baktım ki bağırgan düşmanın ortasındayım. Bu bir büyük düğün gibi. En ortada Kaliyul Bey, “Kelime-i şahadet getir, şimdi kelleni alacağız” diyordu. Ben kelime-i şahadet getirip, Allah'a yalvarmaktan başka, geçen ömrümü, kardeşlerimi, çoluk çocuğumu, silah arkadaşlarımı, doğup büyüdüğüm Kökşe'nin yemyeşil dağlarını, Sarıarka'nın duru, parlak göllerini, yeşil ormanlı, yeşil çayırli dağ eteklerini gözümün önünde canlandırıp türküye başladım.

Kenesarı bu kez de halkın hamisi bir kişi olarak görünmüştü... Ebu'l-Gazi ve Taymas'ın içini parçalayarak konuştu.

— Buradaki vedamın iki kısmı şu anda da aklımda:

Hoşça kal, Sarıarka, memletim,
Dönen kazlar gibi kalabalık, göçtüğüm yerim,
Birleşip bütün Kazaklar halk olamadan,
İte kuşa yem olup kaybolan yerim
Sen de hoşça kal, Sarısuv, Karatav'ım,
Galip olamadım, Hokand'da bitti kavgam.
Korkut görerek önümde kazılıymış.
Sonunda, işte, yenli düşmanım!..

Bu veda türkümü söyleyip başımı Kaliyul'un elindeki kılıca uzattım. Buz gibi çelik kılıç ense kökümünden hirt diye girip, öndirimden çıkıverdi, başım yere yuvarlanarak düştü.

— Oh be, dedi Taymas, alına çıkan soğuk terleri mendiliyle silerek, Kazaklar rüyasında ölen adam uzun yaşar derler, uzun yaşayacaksınız, Keneke...

— Bırak, uzun yaşayan kuzgun kuşunun kime faydası var? dedi Kenesarı Taymas’a,

— Nasılsa bir rüya, deminkinden sonra bir şey gördünüz mü? dedi Taymas “öldükten sonra” sözünü dile getirmek istemeyerek “deminkinden sonra” deyip.

— Pek çoğu bu şekildedir. Bunun yorumunu soruyorum sizlerden. Ben ölsem de hepsini duyup, görmekteyim. “Kenesarı öldü” diyerek yolumdan gelen bazıları yas düzenleyip ağıt yakmaya başladı. Kulağıma bu ağıtların arasından Nısanbay’ımın ağıtı daha başka duyuluyordu. Nasıl da dur lütfen diye ağlıyordu Nısanbay? Evet, bir iki kısmını hâlâ unutmadım:

Küheylandan seçerek at binip,

Torbadan yemini yedirmiş.

Yem yerine bal verip,

Kısırın sütünü emzirmiş.

Basmaya çokça düşman gelse,

Alıp kurtar dedirmiş

Kenekem’i kaldırıp,

Kır at, sana ne oldu?!

Keneke’ m benim gittikten sonra

Zamanım kaldı daralıp.

Halkın sahibi hanımdan

İkisi birden kanatım,

Yetim kaldık ayrılıp!

İkisi birden kanatım,

Kanadından kaldı kıvrılıp!

Kabzası altın ak hançer

Taşa değdi körelip!

Yokluk düştü başıma, görünenden çekinip!

Nısanbay'ın ağıtı biter bitmez, Orman ve Janay Hokand Hanı'na dostluk işareti olarak, iki arabaya yükleyip gözümün önünde askerlerimin kellelerini almaya başladı. İçinde Navrızbay kardeşimin, Kudaymendi'nin, Jeke Batır'ın ve bu savaşta vefat eden iki oğlum ile on beş sultanın başları var... Bütün kelleleri Hokand Hanı "Kırgız Beyleri Kenesarı'dan isteyip öcünü aldığını görsün.", diyerek Taşkent pazarının tam ortasına ağaca kaplayıp asıp bıraktı. Suçum neyse, cezasını çekerim. Ama benim başımı Kaliygul Bey heybeye koyup, Üysin ve Duvlat boyları da aslen Kazak ya, isyan çıkarabilirler diyerek, Jasıl Göl'ün çevresinden dolaşp, Yarkent üzerinden Kapal'daki Besontiyin'e alıp geldi. Burada ilk olarak gördüğüm Kenesarı'nın öcünü alacağız diye beylere karşı saldıran kalabalık Alban ve Sıban yiğitleri oldu. Onların ne yaptığını görmedim, ancak uzaktan kulağıma gelen: Beni öldürmeye katılan kişilerin cezasını acımadan verdikleriydi. Ayrıca Töregeldi Bey'in obasına saldırıp, onu atın kuyruğuna bağlayıp öldürmüştü. Bunu göremememin sebebi başımı Ayaköz, Semey üzerinden Ombı'ya alıp gitmiş. Ombı'ya geldikten sonra Arşabok, bir top sakalımdan tutarak kaldırıp: "On yıl yakalanmamıştın, artık işte ellerimdesin. Her şeyi yapmaya özgürlüğüm var..." diye güldü. Ben de güldüm, "Eğer güçlüysen sağlığında neden öcünü almadın? Kesik başa cesaretlenip ne yapacaksın?" dedim. Arşabok, "Öcümü sağken almadım mı? Sana Orman ve Janay Beyleri ayartıp üzerine salıp, seninle savaşarak sonunda onların eliyle kelleni kestiren ben değil miyim?" dedi ve yanında duran yalnızca sarı ala elbiseli generallere: "Kenesarı'yı yok etmeye katılan Kırgız beylerin hepsini Ombı'ya misafir olmaya çağırırım. Ayrıca işte bu başı kalın boynundan ayıran Elibek oğlu Kaliygul'a, Rusya İmparatorluğuna gösterdiği samimi görevi için, çar hazretleri adına, boynuna kolye olarak taksın, Georgiy madalyasına bağlanmış gümüş bir madalya verelim" dedi. Ardından benim yüzüme bakıp: "İşte, Kenesarı, bütün gücünle savaşarsan kazancın bu olur" diyerek kıkır kıkır güldü ve kapı önünde bekleyen ulaklarına uzatıp: "Çabuk Petersburg'a ulaştırın!" dedi. Onlar beni yeniden heybeye koyup hareket ettiler. Kaç gün kaç gece gittiğimi bilmiyorum, nihayet çürümeyi önleyen bir ilaç sürmüş mü nedir, güzün soğuşunda küçük tanrı, çar hazretlerinin yaşadığı şehre ulaştık. Benim talihsiz başımı bir tutam sakalımdan tutup kaç general defalarca gördü. Sonunda bir gün beynimi, kafa derimi, genzimi temizleyip çıkararak, alınma ısıtılarak "Bozkırın haydut sultanı Kenesarı, Kasım oğlunun başı" şeklinde damga basıp, benim gibi başların, çeşitli resimlerin, taştan heykellerin, çar hazretlerinin olağanüstü eşyalarının durduğu büyük saraya alıp koydular..."

— Vay canına, Keneke, aslı astarı olmayan şeyler anlattınız, dedi iyice şaşkına dönen Ebu'l-Gazi, rüya denilen şey saçma değil mi, ne yapacaksınız bunu hatırlayıp... Kalsın felaketler bir rüya olarak.

— Her daim dediğin olsun... Ancak korkunun ecele faydası var mı, düşümü bitireyim kararımı sonunda söylersin.

— Bitirin.

— Evet benim boş başım şu halkın göreceği büyük sarayda durdu. Rusça bilemediğim için adını da unutup kaldım. “örim tej” mi der “erim tej” mi diyor bu mekana... Önünde sonunda herkes gelip boş başa bir bakıyordu. “Vay be, bu boş kafa şu bozkır sultanı Kenesarı denilenin başı mı?” diyor bazıları, bazıları: “Bunun Rus Çarına güvenmiyorum diye yapmadığı kaldı mı, kaç milletin vebaline girdi.”, diyor, bazıları da: “Halkını sömürgecilikten koruyan bir kahramandı, düşman beyleri çara satılıp öldürdü.” diyerek acıyordu. Yine bazıları: “Tam gözünü oyan bir cani idi, köle, nasıl da saygın bir yerde durmuşsun.” diyerek başıma öfkeleniyordu. Sağken birini duymadığım sözlerin binlercesini duydum. Ancak en ilginç şu mekanda... Bizim gibi boş başları her yıl vitrinden alıp, alttaki odaya götürerek, rutubet hemen kurutmasın diye, ilaç sürüp, çok az yağlayarak tekrar alıp geliyorlardı. Ben öldükten 8 yıl geçtikten sonra, bu şekilde alttaki odaya yine götürdüklerinde vitrinde duran Orman Bey’in de başını gördüm. Sevindiğimden mi, üzüldüğümünden mi, eski halim gibi hiçkırarak ağlayıverdim... Anladım ki Sarıbağış Kırgız ile Bugı Kırgız toprak kavgasına düşüp Jasılköl kıyısında kendi kendilerine savaşırken, Bugı Kırgız yanındaki birine; “Nicelerinin kanını içen, halkını akrep gibi sokan bir zalimdin, ölmek nasıl oluyormuş, gör.”, diyerek baltayla ense kökünden vurmuştu. Çara emeği geçen bir Kırgız hanıydı diyerek kellesini bizim durduğumuz “erim tej”e bilerek alıp gelmişti. “Ne yazık ki, sağlığımdaki düşmanımdan, öldüğümde de kurtulamadım”, diye ben sıçrayıp sıçrayıp düşmüşüm. Ancak aksakallı bir yaşlı adam Orman’ın başını eline alıp kaldırıarak, altındaki kağıda bakıp: “Çara hizmeti olsa da, halkına hizmeti olamayan böyle başların bu mekanda durmasının ne gereği var? Dünyada ne çok, bu tür başlar çok, alıp götürün”, dedi.

Taymas kakkahayla güldü.

— Tabii, Kenekem’in durduğu yerde Orman’a nasıl yer olsun, aksakal doğru söylemiş.

— Acele etme, bekle... Bu düşümün yorumunu söylemeden önce, Taymas, sana iki sorum var. Cevap ver, bilhassa, Jüsip senden daha derin cevap verirdi. Ne çare, ilkbaharda gelen yıl kuşu güze kalır mı...

— Söyleyin, nasıl bir soru?

— İlk sorum: Çarın adamları benim alnıma “Haydut sultanın başı” diye damga vurdular. Rus Çarlığına güvenmeden kendi topraklarımızda Kazak Hanlığını kuracağım dersem, bu haydutluk mu?

— Kim bu işe nasıl bakıyor. Heybeli, duvar gibi cellatların gözüyle bakıldığında, özellikle, siz bir zalim haydutsunuz...

— İkinci sorum: “Çara yalakalık edip benim başımı aldırın Orman Han’ın başını şu altın saraya koymadan, ömür boyu düşman olan benim başımı neden koydu, neyi düşündü?”

— Ruslar büyük millet. Büyük millet ne zaman olursa olsun büyüklüğünü yapar. Kötü dosttan, iyi düşmanı ayırabilir.

— Büyük millet. Büyüklüğü Kazaklar gibi azıcık bir halka eziyet etmesi mi?

— Eziyet eden çar... Ancak o da eziyet etmesin diyorsan, senin halkının da bu denli çok, bu denli büyük olması gerek.

— Küçük yemeğe garson, küçük millete bey olma dedikleri bu!

— Neden öyle diyorsunuz, hanım! Gökteki şimşekleri çaktıracak kıvılcımdın, Kazaklarının başı kum gibi birleşmezse ne yapacaksın.

— Evet küçük bir halkı yönetsem de, büyük bir millete lâyıyım mı demek istemişim, şimdi anladım: Bu Abılay dedemin zamanı değilmiş. Han olarak sertliğimle yeneyim mi demiştim, bunda da aldanmış gibiyim... Şu anda Kazakları birleştirmekten bozkurtları birleştirmek daha kolay. Tamam, oldu. Şimdi şu rüyamın yorumunu söyleyin. Düşüm değil, geleceğim diye bakın. Eğer geleceğim tam da bu düş gibi olacaksa nasıl bir akıl verirsiniz?

— Benim önerim: Arka topraklarından gitmek gerek. Ne olursa olsun Rus Çarının dediğine inandıkları doğrudur, dedi Taymas.

Kenesarı incinmedi, Maysara'nın tarafına döndü.

Sen ne diyorsun Ebu'l-Gazi?

— Benim de söyleyeceğim Taymas Ağa'nın dediği. Abılay Han'ın nesli, kardeşimiz deseniz de, Süyik Bey ve Röstem Sultan'ın geliniz demelerine inanıp, Ulu Cüz'ün topraklarına göçmek olmaz.

— Neden?

— Süyik Bey'in emrindeki elli beş bin insanı elinizin altına alınız diye Tavşan yılında çaramektup yazdığı sizce de malum. Ancak Rüstem Sultan geçen yıl biz burada kan dökerken, Kapal'a gidip Besontiyin'e ebedi bağlı olacağız diye rütbe, mansıp aldığını duymadık mı... Bu durumda onlar bize nasıl yer verir? Yer verse de, ora Arka'nın bunca Kazakına yeter mi, çare yok Hokand Hanlığındaki topraklarımız için savaşmanın zamanı geldi. Ama Hive ile Buhara kendi aralarında mücadele ederken, Hokand şu anda güçlendi. Yılanı üçe bölsen de kertenkele kadar gücü vardır. Şu anda onu yenebilecek bizim gücümüz yok. Çaresiz Kırgızlar'dan toprak isteyip, Hokand'a karşı birleşelim diye riza etmeye mecbur olacağız. Ama Kırgızlar buna inanır mı?

— İnanmazsa... Hokand'a gücüm yetmese de Kırgızlar'a gücüm yeter, zorla inandırırım.

— Kene Ağa, kendi toprağımdan ayrıldım diye, başkasının toprağını çekip almak zulümdür. Şu anda bize güçten daha çok akıl gerek. Az önceki düşünüz aklıma bir fikir getirdi. Eğer Hokand, Kırgız ve Rus, bu üçü birleşirse ne yapacaksınız?..

Kenesarı cevap vermeden düşünceye daldı. Ay çikalı çok olmuştu. Her taraftan Kenesarı'yı uzaktan önünü kesip gözeten Batırmurat'ın atlı askerlerinin tolgaları görünüyordu. Kazaklar, Demirkazık'ın iki tarafındaki Akbozat ve Kökbozat diye adlandırdıkları yıldızların durdukları yere göre yönlerini tayin edip, yollarını bulurdu. Ayrıca Jetikarakşı ve Ürker yıldızlarına bakıp gecenin zamanını, yılın dönemini anlardı. Kazak düşüncesine göre Jetikarakşı Ürker'in kızını kaçırmış. Ürker kızını nasıl geri alayım diyerek Jetikarakşı'nın zayıf yerini kollayıp onun etrafında dönüp izliyormuş. Bu Jetikarakşı'nın ne zaman karşısına Ürker denk gelirse, o zaman geceye uygun bilinen bir anı gösterir. Deminden beri hikaye anlatıp, ne kadar zaman geçtiğini anlamayan Taymas gecenin hangi vakti olduğunu anlayayım diye Jetikarakşı ile Ürker'e baktı. Tam o anda tepenin başından parlak bir yıldız kaymaya başladı.

— Yıldızım yukarı, dedi Taymas yavaşça fısıldayarak.

Kazak düşüncesine göre yıldız kayarsa biri ölürdü. Bu yüzden yıldızın kaydığını gören insan kendisi ölmesin diye “yıldızım yukarı” derdi.

Kenesarı ve Ebu'l-Gazi de ağızlarını kımıldattılar. Birden bir yerlerden ağır bir türkü duyuldu. Türkünün ezgisi de, söyleme şekli de Arka'ya aitti. Güzel, ahenkli ses, bazen zirvelere süzülerek yükselen kartal gibi, yavaş yavaş yukarıya çıkıp yükseliyor ve aniden yuvadaki kakıma ok gibi fırlayan şahin gibi, hızla aşağıya inmeye başlıyordu. Kenesarı kıs kıs güldü. Onun aklına türkü hakkında söylenen Bukarbay'ın bir efsanesi geliverdi.

Aslen Küçük Cüz'ün Tabın boyundan olan, on beş çadırlık bir fakir olmakla birlikte, iri cüsseli Bukarbay Batır'ın hayata atıldığından beri bütün ömrü savaşçılıkla geçmiş. O özellikle Hokand Hanlığının vergici ve yağmacı askerlerine apayrı düşman. Böyle olmasının sebebi de var. Tabın boyu gibi, kışın Sirderya kıyılarında yerleşik Şömekey obasının bir kızına azıcık bir başlık ödeyip “aldım alacağım” diye gezinirken Taşkent Valisi Memet Elim'in ulakları “mal varlığını gizleyip, zekat verigini az ödedin” diye mazeret gösterip Şömekey obasına saldırarak yirmisine gelen güzel kız ve gelinleri alıp gitmiş. Bunların arasında Bukarbay'ın başlık verdiği de varmış. Bundan sonra Bukarbay da Sarjan ve Kenesarı'ya ulaşip Hokand'ın haberci askerlerinin çoğunu öldürdü, Memet Elim'in adamlarının da çoğu kendisine karşı çıkanları esir etti. Fakat güçlülere olan öcü bitmedi. Kendi şahsi kinine artık memleketinden ayrılmaya başlayan halkın kini de eklendi. Bu nedenle Bukarbay Batır ömrünü tamamen savaşmaya adanmış. Şekti boyunun Küreş adlı zengininin kızını almış. Kızını hatırı sayılır mal olmadan vermeyeceğim diyen zengine, ay misali güzel kızı “Bukarbay olmadığı takdirde Hokand'ın bir beyinin cariyesi olacağım, ben bu yiğitle evleneceğim,” diyerek somurtup oturmuş. Cimri babası kızını yoksul yiğide çaresiz vermiş. Düşman denilse korku nedir bilmeyen bu Bukarbay

Batır, çocuk gibi dikkatsiz ve günahsız, özellikle şiir ve türküden çok hoşlanırmış. Kendisi de her zaman, çatlak ve gür sesiyle türkü söylemiş. Özellikle ıssız bozkırda yürürken Bukarbay'ı dinlemek son derece ilgi çekici bir şey. Ne kadar türkü, destan olursa olsun hepsini yalnızca Ulu Cüz ile Sır boyunu yer tutan Küçük Cüz halkının söylediği “Boyım Talday” bestesiyle söylemekte, “Türkünün bu nağmeye hece sayısı yetmediğinde onu “lay lay lay” veya “de lay lay lay”larla tamamlayıp ya da hece sayısı fazla gelirse, kafiyeyi bir kenara koyup, türküyü ikiye bölerek, sonuna “boyım talday” nakaratını getirir. “Yahu, bu ‘boyım talday’ dan” başka türkün yok mu, başka bir ezgi söylesene” diye arkadaşı Ağıbay dalga geçse de, ona: “Halkımın bütün bildiği türkü buysa ne yapayım” diyerek sıkılmadan cevap vermiş.

Bu Bukarbay bir gün Üysin, Duvlat ve Alşın'da “Boyım Talday”dan başka bir ezginin olmaması hakkında halk arasında yayılan bir efsaneyi anlatmıştı...

“Türkü, demiş Bukarbay, kuş misali bütün alemleri uçup gezmiş. Bazı memleketlerin üstünde durup, uzun bir süre süzülüp öterek türküsünü söyli bazı yerlerin üstünden kurt gibi uluyarak geçip, bazı obaların tepesinden hiçbir şey söylemeden uçmuş. Bu türkü Jetisuv ve Sır kıyılarının karşısından geçerken, yumduğu ağzını açmamış, yalnızca Arka topraklarına geldiğinde envai çeşit nağmeler döktürüp, uzun bir süre oyalanmış. Ulu Cüz ve Küçük Cüz'ün, Orta Cüz kadar türkücü olmamasının sebebi türkünün yerine, yalnızca zar zor nağmeleri duymuş. Bu nağmeler “boyım talday”mış. Bu nedenle bizim bildiğimiz bu nağmelerdir. “Türkünün başkenti, Arka'dır. Ancak türkünün bulunduğu Arka'dan öğrenip, şimdi biz de epeyce bir türkücü oluverdik.”, diyerek Bukarbay sırtmış. Bunun “Türkücü oluverdik.” dediği de şu eski “Boyım Talday”.

Kenesarı'nın kahaşayla gülmesinin nedeni de bu saf Bukarbay'ın sözleriydi. Kenesarı hemen türküyü de Bukarbay'ı da unutup yeniden düşünce denizine dalmaya başladı. “Evet, Arka toprakları boş türkü yeri mi sadece? Bu bin at su içse de bulanmayan berrak gölü, mavi dalgalı nehri, ucu bucağı yok yeşil çayırı. Cennet... Bu cennetle vedalaşma zamanı yaklaşmakta. Belki de bu defaki vedalaşmamız ebedi bir vedalaşma olur.” Han Kene derin bir iç çekti.

Evet, Kenesarı geride kalan 1844 yılındaki zafere sevinememişti. Gelecekteki mücadelenin ne kadar zor olacağını o artık iyice anlamıştı. Emri altındaki sürekli seferde olan halkın durumunun giderek kötüleştiğini de bilmekteydi. Otlaklarının tamamından ayrılıp, artık hayvan güdeceği bir yayla da kalmadığından, çıkacak dağı, gidecek yeri tükenmiş, Kıpşak, Rgın, Şekti ve Şömekey boylarının ileri gelen bey ve aksakalları arasında da dedikodular çıkmaya başlamıştı. Kenesarı bunu da bilmekteydi. Üstüne üstlük geçen kış çok sert olmuş, Arka'dan göç eden halkın pekçok malı telef olmuştu. Böyle bir durumda yolundan gelen halkın yeniden ata binip, düşmana karşı durması şüpheliydi.

Bilhassa Kenesarı'nın uçacak gölünü, konacak yerini daraltan bir bela da; hanlık topraklarının tam ortasında, Torgay nehri ile Ulıtav'da çar hükûmetinin büyük kalaler inşa etmeye başlamasıydı. Bu kalelerin kurulup bitmesi, esaret kemendi boyna geçti demektir. Oradaki yazlık ovalardan, kışlaklardan ayrılmak demektir. "Ağzını açsan tam gaganın altında düşman askeri duruyor, gidecek yerinin, çıkacak dağının bitmesinin nedeni budur." Üstelik Hokand Hanlığı da bu yıl saldırılarını arttırmış.

Bu derece sıkıntılı halini düşünen Kenesarı en yakın danışmanları Ebu'l-Gazi ve Taymas'la görüşüp, Orenburg askerî valisinden anlaşma talep etmiş. Bu anlaşmayla eski Abılay dedesinin çok arzuladığı önemli ülküsünden vazgeçmiş. Bu ülküsünün artık ele geçmez bir talih kuşu olduğunu iyice anlamıştı. Bu nedenle Kenesarı, çar hükûmetinden zapt edip, gönül verip aldığı Kazak topraklarından umudunu kesip, yalnızca henüz daha askerin gelip kale kurulup Rusya tabiyetine girmeyen boş yerleri kendi emri altında bırakılmasını rica etti. Ayrıca buradaki Kazak boylarını da çar emri altına almayı istedi. Kenesarı Obruçev ve Gorçakov'a yazdığı mektuplarda, onların arasında dolaşan Asatulu Şorman, Jamaşulu Baymuhamed, Turlıbek Sultan, Gern ve Dolgov gibi memurlar aracılığıyla "Bize Aktav, Esil, Nura'dan itibaren Ak Yayık'a kadar olan bölgeyi bıraksın, bu günlerde yerleştiğimiz Torgay, Irgız, Sarısuv nehirleri ile Ulıtav bölgesine dokunmasın ve Ulıtav'da bana özel bir bölgeye yer verirse, bundan böyle Bütün Rusya İmparatoru yüce çar hazretlerinin ordusuna ebediyyen karşı gelmeyeceğime söz veriyorum.", dedi.

Didikovskiy ve Jemçujnikov'un komutasındaki seferden hiçbir getiri sağlanamamasından sonra, Rus generallerinin uçsuz bucaksız Kazak bozkırına tek bir ordu çıkararak fayda sağlanamayacağını anlayan Orenburg ve Ombı idarecileri Kenesarı ile anlaşma konusunda fikir ileri sürüp, aralarındaki esirleri mübadele etmeyi uygun görmüşler. Ancak bu günlerde Kazak topraklarına hızla nüfuz etmeye başlayan Rusya Çarlığı Kenesarı'nın ricalarının hiçbirini yerine getirmemeye hazırlanıyordu. Bunun bir değil iki sebebi vardı. Rus çarının sömürgecilik siyaseti bu devirde Kazak topraklarını bir kenara bırakıp, artık Orta Asya'ya göz dikmeye başlamıştı. Bu siyaset için Kazak bozkırını çabucak ele geçirmek çok gerekliydi. Ayrıca Orta Asya ve Rusya arasında kendisine tamamen tabi olmayan bir ülkeyi korumak çarın sömürgecilik siyasetine büsbütün aykırı gelen bir durumdu. İkinci sebep de, bu sömürgecilik siyasetini yönetip yol gösteren Çar I. Nikolay'ın şahsi bakış açısıydı. Bundan bir yıl önce yönetimi altındaki Bökey kentinin durum hakkında Graf P. D. Kiselev'in verdiği raporda "Bir çarlığın içinde ikinci bir çarlığın olması mümkün değildir." şeklinde bir not düşmüştür. Bu not düşmede Kazak topraklarının tam ortasında Rusya'ya tabi olsa da her ne olursa olsun ülkenin hanlık statüsünü korumak isteyen Kenesarı'nın ricasının akibeti de karara bağlanmıştı. Üstüne üstlük, "Bir de bunlar yetmezmişcesine", aradaki söz konusu olan anlaşmanın birden bire durdurulmasını, Orenburg Askerî Valisi Obruçev'in Kenesarı'ya çok ağır bir öneri götürmesine başka bir kanlı olay sebep oldu.

Atbasar bölgesinden Sirderya'ya kadar, aradaki Karakoyun, Kaşırlı, Esil ve Terisakkan nehirleri ile Argınatı, Ulıtav, Kıpıgitav, Kara Kengir, Sarı Kengir ve Sarısuv nehirlerinin kıyılarında yerleşik kalabalık Argın ve Nayman'ın çar hükûmetine dalkavukluk eden ünlü iki zengini varmış. Biri Baganalı Jırık boyundan olan Sandıbay'ın oğlu Erden, diğeri Argın, ör Altay boyunun beyi Kışkentay'ın oğlu Akkoşkar.

Erden diğeri milletten saçları kızışmış iri cüsseli, semiz, tombul, beyaz tenli, sarışın biri, Akkoşkar kalın dudaklı, ağzını yüzünü seyrek kısa sakal ve bıyık kaplamış, etine dolgun, kara yağız biriymiş. Yazın ovaları ve kışlakları sınırdaş olan iki halkın bu iki beyinin dileği de yöntemi de aynıymış. Her ikisi de canından bezmiş zenginler.

Halk Erden hakkında:

“Oğlu Sandıbay'ın Erden ve Düzen,
Giydiği kızıl tilki, karsak kokarca.
Yavaş yavaş sayamadan olan malını,
Toptan yapmış hesap birden, yüzden”,

diyorsa, Akkoşkar hakkında:

Otlağım üstteki Altay, Kuvandık'tı,
Herkes göstermişti kuvvetini.
Akkoşkar Saydalı'nın obasından
Bir gölden kırk bin at sulanırdı.
Gölü var Akkoşkar'ın kırmızı atan
Bir gölden kırk bin at içip yatan.
Zenginliğini Akkoşkar'ın beyan kılsam,
Beş yüz at Orenburg'a bir günde satan”,

diyerek övermiş.

Bu iki zengin, Kenesarı ve Obruçev arasında anlaşma şartları oluşturulurken, eğer Obruçev Kenesarı'nın isteklerini yerine getirip ona Ulıtav'da bir merkez kurup verecek olursa, anavatinimizden ayrılacakmışız diye korkup Hokand'ın valisi, Leşker ile bağlantı kurup, bin aygırlı kısraklı sürülerini önüne katarak, bir gecede kurulup bitirilmek üzere olan Ulıtav kalesine saldırtır. Bilerek “Abılaycasına!” saldıran Taşkent haydutları hiçkimseye acımaz, daha

yakınlarda göçüp gelen Rus Kazaklarının çoluğunu çocuğunu, gencini yaşlısını öldürür. Ulıtav'ın yemyeşil muhteşem çayırılı eteğini kana boyar.

Irgız ve Torgay'da yerleşik Kenesarı'yı beklenmedik anda buraya gelivermiş diye beklemeyen çar askeri şaşkına döner. Oysa Hokandlılar bütün işlerini bir gecede halledip kaçıp giderler. Bu haber Orenburg'a ulaşır. Kurdun ağzı yese de kan, yemese de kan, Kenesarı bu olay benim emrimle yapılmamıştır dese de Obruçev ile geçen yıl Gens'in yerine atanan General Lodijinskiy inanmaz. Nasıl inansın, bugün karşılarında savaştan Kenesarı sabahına ensesinde bitip yabancı olan kalelerinin tamamına aynı şekilde saldırmış. En son saldırıya geçtiği Embi kalesi de felakete tam da bu şekilde uğramış. Ancak Kenesarı hiçbir zaman bu şekilde sınırını aşan bir zalimlik göstermemiştir. Fakat bu sefer... "Hayır, Kenesarı'nın hastalığı iyice ilerlemiş. Kudurmuş kurdu yalnızca ya ölüm veya demir kafes paklarmış." Obruçev ve Lodijinskiy küplere binip, söz konusu anlaşmadan birden cayıldı. Nisan ayının sonlarında anlaşma yerine emir kağıdını alarak arada kırk beş gün gidip gelen memur Dolgov Kenesarı'nın obasına geldi. Bu emirde:

1) Kazak bozkırında göç eden Orenburg'a bağlı bütün Kazak obaları Rusya İmparatorluğunun bölünmez mülkü olarak kabul edilecek. Her çadırdan gümüş bir som elli tiyin vergi alınacak.

2) Kazak obaları çara vergi ödeyecekleri için, onlardan zekat vergisi almak için size izin verilmeyecek.

3) Ağır suçlar Rusya İmparatorluğunun kanunlarıyla yargılanacak. Ayrıca elli somdan fazla olan ticari vakalar sınır komisyonunda görüşülecek.

4) Rus, Tatar ve Başkurt kaçaklara barınma hakkına izin verilmeyecek. Şu anda Kenesarı'nın emri altındaki bu tür kişiler bir an önce Rusya'ya teslim edilmelidir.

5) Rus çarının yönetimi altında olduğundan Kenesarı'nın, çarın kendisine düşman olarak gördüğü kişilerle veya ülkeleriyle hiçbir ilişki kurmaya hakkı yok.

6) "Sultan Mirza, size, sizin akrabalarınıza, arkadaşlarınıza hükümet tarafından verilmeyen derece ve mansıpları sizin kendi elinizle almanıza bundan böyle asla izin verilmeyecektir." yazılmıştır.

Kenesarı'nın toprak telebinde bulunduğu Irgız, Torgay, Ulıtav, Sarısuv, Esil ve Nura'nın yerine Orenburg Hudut Komisyonu'nun başkanı General Lodijinskiy: "Size, obanıza yerleşim yerleriniz olarak yaz ve kış olmak üzere ben Kara Koga kıyılarını tayin ediyorum" şeklinde cevap vermiş. Bu emri alıp gelen Dolgov'a Lodijinskiy: "Kenesarı ve obasına mekan olarak verdiğim topraklarımın uygun olduğunu anlatırsın, kışın onun buradan az güney tarafa, yazın da geri buraya göçmesi uygundur. Ancak Irgız ve Kargav nehrinin sol tarafına çıkmasına

ve Torgay ile Irgız nehirlerinin yukarı mecrasını takip ederek Şet-Irgız'a kadar göç etmesine hakkı yoktur.” diye özellikle belirtmiştir.

Kenesarı Orenburg yöneticilerinin bu emirlerini duyduğunda beti benzi atıp, yerinde duramamış. Yeniden “Abılaycasına!” atına binmek de istemiş, ancak bu savaşa katılacak halkının olmadığını hatırlayıp, sessiz sedasız derin düşüncelere dalmış. “İçi kazan gibi kaynıyor, çarpışmaya dermanı yok” dedikleri işte buydu! Hemen şu anda bir çare bulamayacağını anlayıp “Cevabını sona veiririm.” diyerek Dolgov’u geri göndermiş.

Kenesarı o günlerde daha da bir derin düşünceye dalmış. Orenburg yöneticilerinin söylediklerini kabul etmek, sekiz yıl kan döküp savaşarak, sonunda boynunu kıl urgana kendi ellerinle uzatmakla aynı. Kabul etmese gidecek yeri, çıkacak dağı yok. Torgay ve Ulıtav’da kurulan kaleler bitmek üzereymiş, Atbasar’da Sığır yılından beri bir emirlik var, seferden yorulan halkın peşinden geleceği de şüpheli. Tek çare Rus çarının değneğinin henüz ulaşamadığı Ulu Cüz’ün topraklarına göçmek. Bunun üstüne Navrızbay aracılığıyla Süyik Bey’in “Göçsün” sözü de cesaret verdi. Ancak Kenesarı Ulu Cüz topraklarında tam o günlerde kendisine kurulmakta olan bir tuzağın olduğunu anlamadı. Tuzak çok sağlam kurulmuştu. Perovskiy ve Gens zamanındaki gibi değil, şimdiki Orenburg yönetiminin Kenesarı isyanını yok etmek için özel olarak çalıştığından haberdar Batı Sibirya Genel Valisi Gorçakov artık Kenesarı ile en son savaşa hazırlanmaktaydı. “Kenesarı gerçek bir kaplan, kalbine kurşun saplanmadan, gittiği yoldan geri dönmez O kurşunu Orenburg generalleri değil, benim atmam lazım.” diye düşündü Gorçakov “ve o kurşunun Kenesarı’nın kalbine benim yönetimimdeki bir yerde saplanması gerek.”

Şüphesiz Kenesarı’nın General Lodjinskiy’nin öne sürdüğü şartlara aldırış etmeyeceği herkesçe malumdu. “Şimdi o ne yapacak? Savaşmaya gücü yok, Tabii Ulu Cüz’ün topraklarına göçecek.” Böyle bir karara varan Batı Sibirya genel valisi bir gün önce bütün elinden geleni kullanmış. Bu devirde Rusya İmparatorluğunun sömürgecilik siyaseti iyice kanatlanıp, Ulu Cüz’ün topraklarına da bulaşmış. Şu anda onların ön sıradaki kaleleri Kapal ve Lepsi’ye gelip dayanmış.

Gorçakov’un emri üzerine bu Lepsi ve Kapal’a gelen Tümgeneral Vişnevskiy, etrafındaki Karkaralı, Ayaköz ve Kökpekti bölgelerinin ağa sultanlarıyla hergün meclis, hergün propaganda işlerini yürütmeye başladı. Bu toplantılara üç bölgenin ağa sultanlarıyla beyleri Kusbek, Kumanbay, Barak, Süyik ve Rüstem de eksiksiz katıldı. Kırgız beyleri Orman, Jantay, Kaliygul da Kapal’a sık sık çağırıldı. Bu sergeldeñ anlaşmanın sonucu olarak Kenesarı’ya mekan vermemek oldu. Bir yıl geçtikten sonra onlar bu kararlarını kağıda da geçirdiler. “23 Haziran 1846 tarihinde aşağıda imzaları olan Ulu Cüz’ün Duvlat, Alban, Sıban, Şapıraştı ve Jalayır boylarının sultan beyleri, Karkaralı, Ayaköz ve Kökpekti bölgelerinin ağa sultanlarıyla birlikte oturup, bu meclise katılan Sibirya Kazaklarının Hudut Komisyonu Başkanı Tümgeneral

ve Şövalye Vişnevskiy'nin huzurunda kendi ant belgemize mührümüz ve damgamızı basarak, kendi toprağımıza gelen çara karşı baş kaldıran Kasım oğlu Kenesarı Sultan'ı toplumun huzurunu bozucu, bizim can düşmanımız olarak kabul edip, onunla asla ilişki kurmamaya anlaştık. Ayrıca Kenesarı ile onun yoldaşlarına kendi yaylalarımızdan yer vermemeye ve er geç tamamen Kenesarı bizim topraklarımızdan kovulduğu günde de, onun Orta Cüz, bilhassa bize yakın duran bölgedeki Kazaklara yapmaya hazırlandığı düşmanlığı duyarsak günler öncesinden hükûmet yetkililerine haber vermek üzere anlaştık.” diye yazdı onlar kendi akitlerinde.

Kenesarı Kazak ülkesini talan edip bölüp alarak tek başlarına hakim olmaya alışkın olan ağa sultanların, beylerin kendisinin “halkı birleştireceğim” şeklindeki niyetine karşı olduklarını bilse de tam olarak Ulu Cüz ve Kırgız topraklarında kendisine böylesine bir kapan kurulmuş olduğundan habersizdi. Ayrıca hanlığını korumanın başka bir yolunu bulamadığı için, Kenesarı bu yıl Irgız, Torgay kıyısından kalkıp, Şuv ve İle kıyılarına göç etmeyi uygun gördü. Batı Sibiryaya Genel Valiliği'nden bir tehlike gelecek olursa, Ulu Cüz'ün dışına çıkarak kışın Balkaş Gölü'ndeki uzunluğu yetmiş beş, genişliği on beş kilometre, etrafı sularla çevrili, yalnızca etrafı kurak, Kamal adasına yerleşme kararına varmış. Gelecek yıl yaz biterken, Evliyeata ve Merke tarafına göçüp, Hokand Hanlığından zulüm gören Kırgız halkını, Sayram, Şuv ve Sır kıyılarının Kazakları ile birleşip yeniden düşmanına karşı çıkmak istiyormuş. Onun için Hokand Hanı'nın gücünden kurtulup, Çin topraklarındaki Kazak boyları ile, tamamen zor olsa da buraya doğru geçip gitmeyi de sır olarak kabul etmiş. Ordu kurmak istemek. Ancak bunların hiçbiri henüz kimseye söylenmemiş düşünceler. Kenesarı bu fikrini danışmak isteyerek emri altındaki yiğitlerini ve beylerini çağırmış. Dünden beri Torgay nehrinin kıyısında bilinmeyen kurganın yanına çağırdığı adamları toplanmaya başlamış. Bunların içinde kendi yiğit arkadaşlarından başka Kenesarı'ya son dönemlerde katılan Begimbet boyundan Tevke Batır, Argın'ın Tölek boyundan Jevke Batır, Karavıl boyundan Bavbek Batır, Kerey boyundan Koşkarbay Batır, Törtkara boyundan Biygeldi Batır ve Eyger Batır, Berdi boyundan Sügırbay Batır var. Her biri Torgay nehrinin kıyısına çadırlarını dikip meclisi bekliyorlarmış. Meclis sabaha başlayacak. Ancak Kenesarı'nın bugünkü konusu bunun öncesinde en yakın arkadaşları ile istişare etmekti. Gördüğü düşünüyü konu etmek de onun önceden kestirdiği bir taktiği.

— Sonuç olarak Kırgız, Hokand ve Rus birleşirse ne yapacağız, dersin Ebu'l-Gazi? dedi Kenesarı birden söylediği türküyü de, beynini kaplamaya başlayan düşünceleri de bir kenara bırakıp, az önceki konularına yeniden dönüp, o halde Ulu Cüz ve Sır kıyısında yerleşik Küçük Cüz'ün Kazaklarını hesaba katmıyorsun demek.

— Katmıyorum. Hasta bir sığıra benzemeyeceğimiz ne malum

— O nedenle de uzaktan arabalayacağından yakından torbalayacağına yeğdir, dedi Taymas. Arka'dan gitmemiz ülkümüzden geçmemizle aynıdır...

— O zaman... Kenesarı'nın asılan yüzünden yaşlar süzülüp gitti. Bu onun kızgınlığının işaretiydi, çarın zulmü sırtımıza ayaz gibi batsa da dayanıver mi demek istiyorsun?

— Dayanmamaktan başka çaremiz var mı? dedi Taymas iç çekerek, Kenesarı'nın bir grup iz sürücünün ortasına düşen yaralı bozkurt gibi zor durumunu iyi anladığından laflarını iğneleyerek söyleyip, bize ulaşan çar, Hokand'a ulaşmaz mı? Deldiğin dağı geçip gitmezsen kaçıp kurtulamazsın... Oradan da...

— Evet, oradan da?

— Büyük millet ya, hepsi birden Arşabok, Obırış, Besontiyin gibi hepten bozuk değildir herhalde, milletine, vatanına güvenerek anlaşmak gerek...

— Kum toplanıp taş olmaz, kul toplanıp millet olmaz dediklerini bilmiyor musun?!

Taymas bir ara "Sultanların toplanıp millet olduğunu da gördük ya, artık kullara da fırsat verelim" deyiverecek oldu da, Kenesarı'nın asılan yüzüne bakıp, tam zamanında durdu. "Cinsine çekmeyen mal haramdır." der ya halk, bütün Kazak vatanını galiba han neslinin itibarından aşağı saymasına bak, hanımın." Taymas imalı bir şekilde konuştu.

— Rüyanın yorumuna bakarsam, önümüzde bekleyen yalnızca ölümdür. Biraz daha düşünelim, Keneke...

— Amacıma ulaşmak için yolun ortasında ecelim de olsa, korkup, geri dönmem. On sekizimde mızrak tutup sefere çıktığımda, sonunda düşman elinden öleceğimi biliyordum. Neyine düşün diyorsun bana?

— Arkanızda peşinizden gelen halkınız var ya. Onun kaderini ne yapacaksınız?

— İsteğine ulaşamayan halk artık beni takip etmez. Hem gelsiklerinde ben neyle karşılaşsam, onlar da onu görür. Bir kayığa binersek, ecelimiz de, sağlığımızda bir olur.

Taymas'ın içi buz kesti. "Vay canına, bütün halk ölüp gitse de, Keneken kaya gibi kıpırdamaz. Böyle taş gibi katı adamlar da varmış demek!" Ancak Kenesarı kendi sözünden döndü. Bundan iki yıl geçtikten sonra, Kekilitav'ın bağrında bütün ordusunu Kırgız, Hokand ve Rus ordusu kuşatıp da kurtulma yolu yalnızca kuşatmayı kırıp çıkmak olduğunda, Kenesarı: "Atlarımız güçlü, biz kuşatmayı kırıp çıkarız, ya atları kötü olan diğerleri ne yapacak? Hayır, peşimden gelen yoldaşlarımı bırakıp, ölümden kurtulmasam da olur!" diyerek kendisi yakalanınca ordusuyla birlikte oldu, onları bırakıp canını kurtarıp kaçmadı.

Tam o anda Taymas Kenesarı'ya komşu yerlerden de peşinden gelmeyen Kazak boylarından da merhamet edilmeyeceğini açıkça anladı, Ona birden Han Kene etrafını seller kaplayan yalnız bir çınar gibi görünürdü. "Çok fazla dayanabilir mi bu yalnız çınar? Bu

sorunun cevabını yalnızca zaman verebilirdi. Taymas Kenesarı'nın başında dolaşan kara bulutları hiçbir fırtınanın dağıtıp alıp götürmeyeceğini de iyice anladı. O yaralanmış bir kurt gibi nedense cesaret edemediği komutanına acıdı. Hiç olmazsa son bir kez fikrini söyleyip yardım etmek istedi.

— Eğer halk, vatanından ayrılmak istemezse ne yapacağız? dedi Taymas. Onları silah zoruyla mı göç ettireceğiz?

— Böyle bir zalimliğin şu anda gereği var mı? Gelen gelsin. Gelmek istemeyen kalsın. Halkımın ulaşacağı yer buraysa kızgınlıktan eline ne geçer...

Sabahına meclis kuruldu. Kenesarı bütün durumu anlattı, Şuv ve İle kıyılarına göçmekten başka bir yol yok diyerek sözlerini bitirerek: “Peki şimdi önerileriniz nedir?” deyip oturanlara baktı. Oturanlar hiç cevap veremeden yere baktılar. Böylece bir süre geçti.

Bir süre sonra Tevke Batır:

— Atta yele insanda gam olmaz, dedi derin bir nefes alıp, biz harekete geçip Şuv'a varıncaya kadar kış olur... Kış da bir, düşman da bir, boşuna gidip öleceğimize, ecelimizi ana vatanımızda karşılamak daha doğru. Hiç olmazsa mezarsız kalmayalım. Göçmenin gereği yok.

Başka hiçkimse ses çıkarmadı. Yalnızca cesur dilli, söz ustası, deli dolu Kıpşak İman Batır yerinden sıçrayıp kalkıp:

— Niye boş laflar edip duruyorsun. Tevke Batır? dedi sesi bozkır kartalı gibi, çınlayarak, toprağından, suyundan ayrılan halkına, Keneken “ne olursa olsun düşmanına yedirtmem, peşimden gel” derken, halkın başına bugünkü doğan zorluktan korkup, sonra çekileyim mi dedin? Atta yele insanda gam olmaz, diyerek halkın derdini mi düşünüyorsun, Tevke! Ejderha gibi yutayım deyip gelen düşmanından peşinden gelen azıcık halkını başka tarafa alıp götürmek Keneken'in kararı halkın derdi değil de neyin derdi? Bana kalsa, emrimdeki elli obayı toplayıp Şuv'a doğru bugün göç etmeye hazırım. Memleketim diyerek çara geçen hayırsız bir mekana yapışacak halim yok.

Bu meclis iki güne uzadı.

Sonunda, emri altındaki halkın çok azı Kenesarı'yı takip edip, kalanlar bırakıp gittikleri topraklarına geri dönmek istediler.

Güzün kara ayazında bir grup halk ikiye bölünüp göçtü. Vedalaşan silah arkadaşları, birbirine kıyamadan zorla ayrılan aşık kalpler, ağlayan çocuklar, ağıt yakan kadınlar, dertten kederden insanın tüyleri diken diken olur...

İlk olarak Arka'ya dönmek isteyen halk göçe kalktı. Bunları kışın ayazıyla birlikte çarın ağa sultanlarının hiddeti karşıladı. Özellikle Konırkulja'nın bölgesine yerleşen halk gaddar, eli kanlı ağa sultandan kan ağladı. Konırkulja, Kenesarı'ya olan öcünü dönüp gelen halktan aldı. Ancak onun da ağa sultanlık ömrü uzun sürmedi. Kötülüğünün haddini aştığı zamanlarda bunun suçlarını araştırmak için Ombı'dan komisyon gönderildi. Bu komisyonun içinde adaleti destür edinmiş genç memur Esirkegen de vardı. O henüz geçen yıl Petersburg İdari ve Askeri Okulunu bitirmişti. Ayrıca geçen yıl bu şehirde Kümis'le evlenmiş. Kazak milletinin geleceğinin yalnızca büyük Rus milletiyle bir olursa yeşereceğine tamamen inanan genç memur Konırkuljalardan kurtulmanın gerekliliğini de anlamış. Bu nedenle kendisinin demokratik Rus memurları arasındaki değerinden faydalanıp, komisyonun satılık diğer üyelerinin fikirlerini mesnetsiz kılarak, Konırkulja'yı yerinden indirdi. Böylece küçük de olsa vatanının, milletinin ve Kümis'in öcünü geri aldı.

Kenesarı da peşinden kovalayan olmasın diyerek bulunduğu yerden kış girerken göçtü. Kenesarı'nın peşinden bin kara çadır geldi. Kalan sıradan halk sinirinden deliye dönen handan bağını koparıp, kendi otlaklarına dağıldı.

Göçün ön tarafı tozlar içinde bayırdan aşağı inerken, Kenesarı ile birlikte tepe başında duran Ozan Doskoja dayanamayıp, dombirasını vurmaya başlayarak gözündeki yaşları sildi ve çatalı bir sesle türkü yakıverdi.

Kaldın diye hey gidi yurdum, geniş otlığım,

Dertlendi Kene vatanını düşünüp.

Kene Han artık göçtü “Ya Allah!” deyip

Han üzülüp, yurt kaygılandıktan sonra

Doskoja söyleyiverdi öcünü alıp...

Göç her ilerlediğinde, türkü de ilerleyiverdi, dayanamayan Kenesarı ileri doğru aceleyle koşurmaya başladı.

Agıbay, Bukarbay, Jeke Batır, İman, Kudaymendi, Navrızbay, Bopay, Taymas, Ebu'l-Gazi ve daha bir grup insan atlarını kamçılıyarak onu takip ettiler. Bundan yedi yıl önce, ayaklanma başlar başlamaz Kenesarı'ya katılan bu yiğitlerin içinde, yalnızca ülkenin yönetimini yeniden eline alan Jolaman Batır yoktu.

Kenesarı'nın bu aceleyle yaptığı ayaklanma ölümüne acele edişi oldu. İki yıl geçmeden bu yıl gördüğü rüyası sanki gerçekmiş gibi gelip, Kenesarı Kekilitav'ın bağrında vefat etti.

İşte bu göç Cengiz Han'ın seferlerinden başlayıp, altı yüz yıldan fazla öz vatani, bağımsızlığı için savaşan Kazak adındaki göçmen bozkurtların en sonki büyük göçüydü.

4. DİZİN

-A-**a:** Seslenme edatı.

a. 375, 383

abaḳtı: Ceza evi, hapisane.

a.-da 2475, 3166

a.-dan 3840

a.-ḡa 3186, 3190

a.-sı 3176

a.-sınan 5376

abayla-: Dikkat etmek, ihtiyatlı davranmak.

a.-may 3851

abaylap: Dikkatli, düzgünce

a. 1570, 1693

abaysız: Dikkatsizce, farkında olmadan.

a. 6985

abaysızda: Birden, hiç beklenmedik anda.

a. 1589

Abılay: *Bk. Abılayhan.*

a. 173, 829, 838, 1646, 2139, 2160,
2167, 2179, 2190, 2192, 2199,
2201, 2205, 2219, 2241, 2272,
2309, 2427, 2632, 2673, 2742,
2750, 2751, 2977, 2981, 3465,
3595, 3597, 3897, 4184, 4223,
4854, 5035, 5048, 5055, 5069,
5133, 5134, 5138, 5146, 5151,
5177, 5181, 5668, 7108, 7191,
7197, 7305, 7563, 7725, 7725,
8048, 8059, 8081, 8095, 8715,
8723, 8815.

a.-dan 5063, 6587

a. 2169

a.-dı 821, 2151, 5044

a.-dın 168, 823, 826, 834, 835, 859,
1807, 1809, 2144, 2155, 2163,
2200, 2238, 2315, 2423, 2428,
2616, 2667, 2703, 2756, 2817,
4221, 4229, 5207, 6183, 7077,
8027, 8070, 8460.

a.-ḡa 2160, 2877, 3470, 8457

Abılayhan: Kazak Türkleri önderlerinden, Orta Cüz'ün hanı, Kenesarı Han'ın dedesi.

a. 832, 2873

a.-ḡa, 7203

a.-nın 819, 2072, 2091

abılayla: Abılay Han gibi davranmak, Abılay Han'a yaraşır, Abılay Han gibi.

a.-ḡan 7876

a.-p 2496, 4067, 4182, 7768, 7854,
8872, 8910

abırjı-: Bir olay karşısında şaşırarak, şaşırıp kalmak, ne yapacağını bilememek.

a.-ḡan 1441, 8664

a.-ḡanda 3756

a.-p 1285

a.-y 4990

abiroy: 1. Toplumdaki ahlak kurallarına bağlılık, ar, namus, şeref.

a. 436, 4194

a.-ı 3073, 3439, 3952, 4205

a.-ın 3038, 3877, 8151

a.-inañ 8995

a.-ınıñ 3513, 8109

a.-(ı)m 2811

a.-(ı)ma 2814

abıroyın ayranday tök-: *Tamamen rezil olmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.*

a.-ın ayranday tögip 6558

abıroyı ayranday tögil-: *Tamamen rezil olunmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.*

a.-ı ayranday tögiler 3952

a.-ı ayranday tögilgen 2424

a.-(i)mniñ ayranday tögilgeni 2967

2. Unvan, derece, saygınlık, nam.

a. 2170, 2793, 3543, 3548

ııday abıroy ber-: *Tanrı yardım etmek, nasip olmak.*

ııday a. berip 4940

abıroylı: Tanınmış, namlı, şöhretli.

a. 3881

abıroysız: Değersiz, kıymetsiz, itibarsız.

a. 3642

abır-sabır: Telaş içinde, alelacele, çabucak, apar topar.

a. 47

abzal I: 1. Doğru, uygun yerinde, makul.

a. 738, 3532

2. Kıymetli, değerli, yüce, sevgili

a. 3868

Abzal II: Kişi adı.

a. 457, 461, 467 (a. şal), 470

ada: Mahrum yoksun.

a. 328, 1715, 2053

ada et-: *Mahrum etmek, muaf tutmak*

a. etildi, 134

a. etti 271

adal: Helal, güvenilir, doğru, temiz, şerefli.

a. 3133, 4963, 5126, 6079, 8029, 8095, 8652

adal ölüv: *Kutsallar uğruna ölüm, şerefli ölüm*

a. ölüv 436

adal jol: *Hak yolu, doğru yol*

a. jol 4486

adal köñil: *Temiz kalp, iyi niyet, samimiyet*

a. köñil 5214

adaldık: Samimiyet, iyi niyet, içtenlik, güvenilirlik.

a. 8054

a.-(ğ)ımen 7486

adam: 1. İnsan, adam, kişi

a. 31, 41, 120, 268, 276, 277, 503, 600, 605, 955, 1078, 1218, 1432, 1465, 1469, 1731, 1833, 1860, 1969, 2044, 2077, 2709, 2848, 2980, 3197, 3427, 3493, 3605, 3631, 3827, 3857, 3992, 4282, 4660, 4683, 4771, 5004, 5097, 5206, 5440, 5497, 5701, 5834, 6197(2), 6264, 6325, 6370, 6666,

6760, 6824, 6841, 6842, 6843,
6911, 6925, 6929, 7337, 7356,
7386, 7456, 7487, 7489, 7595,
7502, 7503, 7946, 8452, 8468,
8604, 8688, 8752, 8850, 9007

a.-da 9029, 9037

a.-dar 109, 1027, 6899, 6926, 8896

a.-dardan 7576

a.-darday 1029

a.-dardı 5445

a.-dardıñ 96, 3630, 3864, 6908, 7021,
7076, 7381

a.-darga 103

a.-darı 735, 821, 1767, 3848, 4334,
5869, 6164, 6778, 7529, 7906

a.-darın 1625, 7674, 7930

a.-darına 814

a.-darınan 6862

a.-darınıñ 6339

a.-darınızdı 3468

a.-day 37, 1952, 4663, 5322, 5669,
6968

a.-dı 1679, 1714, 1858, 2022, 3600,
3660(2), 3667, 5081, 5177, 6086,
6187, 6192, 6928, 6981, 6986,
6987, 7336, 7384, 7735, 8047,
8373, 8542

a.-ğa 605, 2488, 3180, 3600, 4540,
5983, 6368, 6935, 7370, 7429,
7608, 7795, 8116

a.-ın 6044, 6124

a.-ında 847

a.-ınıñ 932

a.-men 4861, 4966

a.-mın 7280

a.-nan 2037, 4658, 5826, 6120, 6186,
6684, 7814, 8030

a.-nı 2089, 8535

a.-niñ 498, 690, 888, 942, 1779, 1792,
2088, 3098, 3140, 3283, 3386,
3751, 3819, 4818, 5204, 5986,
6028, 6189, 7353, 7485, 8028,
8355, 9047,

adam balası: *İnsanoğlu, insanlık*

a.-da 605

a.-na 8021

a.-niñ 3707, 4035, 5606

adamğa sana-: *1. İnsan yerine koymak, değer vermek.*

a. sanar emes 2863, 4865

a. sanamay 8135

a. sanamaydı 8162

2. Birinin yararlandığı kullandığı kimse.

a. 4669, 4673, 6286

a.-dar 3492

a.-dardan 8457

a.-dardıñ 2904

a.-darı 3779, 6723, 7243, 8698, 8965

a.-darınıñ 3683, 4738

a.-ı 478, 3186, 3463, 3816, 4908, 6827

3. Görevli kimse; asker.

a. 4914, 6209, 6557, 6624, 7593, 7637,
7723, 7780, 7792, 7797, 7816,
7878, 7956,

a.-dardan, 7480

a.-dardı 1983

a.-darı 4547, 5670, 6401

a.-darımen 1741

a.-darın 7958

a.-darınıñ 1222, 8251

a.-day 3322, 4079

a.-dı 4093, 8455

a.-ğa 1142, 4728

a.-ı 1241

a.-ın 3317

a.-men 779, 3726, 7639, 7692, 7838,
7867, 7966

a.-menen 4157

a.-nan 3627, 6211, 7481, 7626, 7647,
7697, 7757,

4. Erkek kişi, kadın olmayan.

a.-darınıñ, 647

a.-ınan 5438

a.-nıñ 2381, 5396

Adam Ata: Hz. Âdem.

a.-nıñ 1791

adamdıq: İnsanlık, adamlık

a.-(ğ)ımdı 3883

adamgerşilik: İnsanlık, insaniyet

a. 7959

a.-ti 3958

adas-: Yolunu şaşırmaq, sapmaq, yanılmak

a.-a 7590

a.-(ı)p 5468, 6190, 8270

a.-pas 7343

a.-kanıñ 3251

a.-tı 7184

adastır-: Şaşırtmaq, yanıltmaq,

a.-a 4487

a.-adı 7343

adastıruv: Şaşırtma, yanıltma

a.-ğa 7886

Aday: Kazakların Küçük Cüz'üne bağlı
Alçin kabilesinin bir boyu.

a. 2121, 2214

a.-dı 4951

adımda-: Adımlamak.

a.-y, 3430

adır: Tepeden büyük, dağdan küçük
yükselti, tümsek.

a. 231, 698, 1253, 2053, 5586, 6527,
7700, 7736, 7863

a.-dıñ 2056, 4992, 6528

a.-ğa 6525

adır-döñ: Tümsek. *Bk. adır, döñ*

a. 6616

adırna: Yay teli.

a.-nı 1199

a.-sı 1197

adıız: Koridor, kat.

a. 1941

a.-da 1927

a.-dın 1928

aduvımdı: Gözü pek, cesur.

a. 1735, 2931, 4763, 5452

adyutant: R. Üst düzey komutanların emirlerini yerine getiren memur, yaver, emir subayı.

a. 6224

a.-ı 5790, 6126

ağa: 1. Akrabalardan yaşça büyük olanı, ağabey.

a. 2228, 2529, 2546

a.-ları 868, 870, 2176, 2229, 2525

a.-larının 2555

a.-larının 110, 2196, 2894

a.-ları 2553

a.-larıma 2235

a.-ñ 2639

a.-ña 2633

a.-sı 489, 829, 1416, 1479, 2463, 3228, 4222, 5740, 7030, 7949

a.-sımen 3186

a.-sın 458, 6876

a.-sına 4246

a.-sını 2960, 3862

ağalı-қарындас: 1. Ağabey, kardeş; kardeş

a.-tay 3916

2. Yaşça büyük erkek.

a.-lar 1035

a.-sı 6638, 7030

3. Yol gösterici, danışman, lider.

a. 5098

a.-ları 2575

a.-nın 8723

4. Rütbece büyük olan kişi.

a. 371, 1047, 1112, 1399, 1979, 2026, 5518, 6679, 8052, 8551, 8737

a.-ñız 5521

a.-sına 2548, 3715

a.-sını 3222, 5260

5. Koca, kadına göre eş

a.-ñını 4306

ağa-іni: Ağabey ve küçük kardeş, erkek kardeşler.

a.-lerim 6257

ağajan: Yaşça, rütbece büyük olana saygı ve hürmet bildiren söz.

a. 5403

ağalı inili: Ağabeyli kardeşli; büyüklü küçüklü, her ikisi birlikte.

a. 1755

ağa sultan: Çarlık Rusya döneminde okrugların (eyalet) başındaki Kazak asıllı yöneticilere verilen unvan.

a. 63, 71, 124, 130, 180, 2756, 3691, 4203, 4220, 4230, 4746, 4932, 6097, 7975, 8952

a.-dar 2291, 2292, 2300, 4751, 7540, 7972

a.-dardan 4747

a.-dardı 2287, 4619
 a.-dardıñ 4626, 4923, 7317
 a.-darga 417, 3700, 5818
 a.-darı 4642, 8936
 a.-darımen 8935, 8942
 a.-darına 65
 a.-darınıñ 9049
 a.-darmen 860
 a.-ı 175, 1988, 2716, 3060, 4227,
 4228(2), 4229, 4231, 4603(2),
 4604, 4612, 5731
 a.-ımen 4840

Ağa Sultan Jamantay: Bk. Jamantay.

a. 4636
 a.-dıñ 4675
 a.-ğa 4929

Ağa Sultan (Koñırkulja): Bk. Koñırkulja.

a. 156, 2316, 2444, 2728, 2792, 2800,
 2930, 2940, 2981, 3008, 3016,
 3036, 3043, 3052, 3066, 3069,
 3095, 3113, 3143, 3159, 3379,
 3664, 3691, 3812, 4266, 4303,
 4495, 4514, 4585, 4647, 4654,
 4664, 4711, 4717, 4731, 4764,
 4781, 4792, 4809, 4812, 4843,
 4879, 7972
 a.-dı 3006, 3348
 a.-ğa 3115, 4826
 a.-ı 39, 149
 a.-nan 4082, 9050

a.-nıñ 2732, 2795, 2919, 2945, 3001,
 3040, 4532, 4591, 4656, 4715,
 4739, 4917

ağa sultandıq: Ağa sultan olma durumu,
 ağa sultanlık

a. 9051

a.-қа 4237

a.-(ğ)ınan 7605

ağar-: Ağarmak, beyazlaşmak

köz ağar-: Göze ak düşmek,
 ihtiyarlıktan göz görmez olmak

köz a.-(ı)p 917

köz ağara tüs-: Kızmak, sinirlenmek.

köz a. tüsken 2601

ağaranda-: Göze beyaz gibi görünmek.

a.-ğan 15

ağaş: Ağaç, kereste

a. 3250, 3580, 3591, 4103, 4795, 4937,
 7118, 7594

a.-ı 1703, 4147

a.-ına 1363

a.-ınan 1196, 5285

a.-ınıñ 1199

a.-қа 8636

a.-tan 4802

a.-tarı 4814, 5954

a.-tay 2602, 3017

ağat: Hata, kusur, yanlış

ağat söyle-: Yanlış konuşmak, hatalı
 konuşmak.

a. söylep 1682	a. 192, 894, 1396, 1707, 1712, 1736, 1737, 1743, 1746, 1747, 1769, 1957, 1970, 1972, 1977, 1979, 1981, 2005, 2011, 2012, 2015, 2022, 2026, 2038, 2561, 2564, 2571, 2579, 2646, 3212, 3617, 3687, 3702, 3765, 4064, 4180, 4184, 4201, 4674, 4675, 4679, 4686, 4883, 4890, 4905, 4907, 4914, 4918, 4927, 4929, 4935, 5365, 5612, 6679, 6686, 6691, 6698, 6702, 6709, 6715, 6724, 6737, 6748, 6760, 6764, 6768, 6786, 6792, 6811, 7098, 7646, 7725, 7725, 7731, 7748, 7756, 7766, 7769, 7770, 7815, 7828, 7829, 7865, 8111, 8412, 8574, 8781, 9073
ağatayla-: Ağabeyciğim diyerek yalvarmak, saygı göstermek.	
a.-p 2396	
ağattık: Yanılgı, yanlışlık, hata	
a. 5238, 6789, 7456	
a.-(ğ)ıman, 1590	
ağay: Yaşça ve rütbece büyük erkeklere söylenen saygı sözü	
a. 3331	
ağayın: Kardeşler, yakın akrabalar.	
a. 1342, 6435	
a.-dardıñ 2276	
a.-dı 2712	
a.-ğa 1525, 1585, 1599	
a.-ı 4342	
a.-niñ 1639, 1740	
ağayındı: Akraba, kardeş (kimseler)	
a. 1760, 8512	
ağayın-tuvğan: Akraba.	
a. 2966	
a.-ğa, 3420	
ağayın-tuvıs: <i>Bk. ağayın-tuvğan.</i>	
a.-(ı)mdı 8586	
a.-tarınıñ 4434	
ağayın-tuvışkan: <i>Bk. ağayın-tuvğan.</i>	
a.-ın 4969	
Ağıbay: Kişi adı.	
	a.-dan 2598
	a.-dı 1730, 1762, 2045, 2612, 4718, 7686
	a.-dıñ 1722, 1724, 1728, 1733, 1744, 1996, 2002, 2025, 4891, 4892, 4924, 6686, 6693, 6706
	a.-ğa 1985, 1993, 1998, 2023, 2046, 4914, 8335
	a.-lap 7769
	a.-lardıñ 6347
	a.-men 2042, 4064, 7838
	ağıl-: Çokça akmak, akın etmek.
	a.-a 4204, 4571
	a.-(ı)p 8547
	Ağılşın: İngiliz.
	a. 4837

a.-dar, 3902, 5797

ağıl-tegil: Bol, çok, fazlasıyla.

a. 2573

ağım: Su, nehir vb. için akma, akış.

a.-ında 2377

ağıs: Akarsu yatağı, mecra.

a.-ındağı 1420

ağız-: Akıtmak.

a.-dı 3038

a.-ğan 4918

a.-ıp 1309

ağşak: Beyaz, beyazımsı.

a. 3017

ağzam: Büyük, ulu; hazret.

a. 405, 441, 2813, 2880, 3467, 4833,
5680, 5718, 5722, 5729, 5763,
5767, 5770, 5781, 5806, 5906,
6047, 6078, 6136, 6965, 8652,
8824

a.-dardıñ 8662

a.-dı 454

a.-ğa 133, 456, 2760, 4859, 4862, 6284

a.-nıñ 136 151, 445, 2777, 2876, 3484,
4738, 5732, 5752, 5756, 5758,
5810, 5812, 5828, 5921, 6137,
6255, 6868, 6973, 7380, 8658

ağ: Ah, vah, eyvah.

a. 5744, 5763

ağval: A. Ahval, durum.

a.-ın 731

Ağmet: Kişi adı.

a 2305, 4977, 5874, 6091, 6095, 6098,
6111, 6127, 6129, 6133, 6143,
6144, 6153, 6177, 6188, 6193,
6201, 6208, 6217, 6722, 6751,
7087, 7626, 7627, 7679, 7690,
7794, 7901, 8203, 8223, 8235,
8252, 8341, 8344, 8348, 8352,
8354, 8363, 8370

a.-i 2291

a.-ine 8195

a.-iniñ 8340

a.-ke 6199

a.-ten 8349

a.-terden 2307

a.-ti 8228

a.-tiñ 6112, 6206, 7890, 8225

Ağmet Sultan: *Bk. Ağmet.*

a. 6188, 7690, 8223

a.-ğa 8371

a.-nıñ 8203, 8235, 8355, 8363

Ağmet Sultan-pravitel: *Bk. Ağmet.*

a.-diñ 7087

ağon: *F.* Din alimi, hoca, imam, ahund.

a.-dikine 4805

a.-nan 4806

a.-nıñ 4797

ajal: Ecel, ölüm.

a. 1197, 3600, 5318, 5419, 6773, 8884,
8997

a.-dan 117, 405, 590, 905, 1302, 2208,
3600, 4183, 4532, 5254, 8017,
9011

a.-darınıñ 5103

a.-dı 9030

a.-dın 6772

a.-ğa 209, 1291, 2930, 2976, 3870,
6938

a.-ı 3595, 3696, 6125

a.-ın 2004, 2806, 7455

a.-ına 1947, 2546, 8065, 9077

a.-ınan 7593

a.-ıñ 6201

a.-ıña 3594

a.-ı(ı)m 2464, 8999

a.-ımdı 8502, 8507

a.-ımız 9004

ajal tap-: Ölmek, vefat etmek

a. t.-(b)am 7289

a. t.-(b)ar 7289

a. t.-kanı 8092

a. t.-sam 558

a. t.-tı 546, 3591, 9078

a. t.-(b)adı 5122

a. t.-(b)uvğa 5126

ajal қақпанı: Ölüm tuzağı, ölümün
pençesi.

a. қақпаннан 7869

ajal oyna-: (silahla) Ölüm saçmak.

a. oynağan 7936

ajaldan aman alıp şık-: Ölümünden kul
payı kurtulmak

a. aman alıp şığıp 3597

ajaldan aman alıp қал-: Kr. *ajaldan
aman alıp şık-*.

a. aman alıp қалған 3834

ajal-sın: Her türlü tehlike, ölüm tehlikesi.

a.-nan 4968

ajar: Güzel yüz, cemal

a.-ı 7

a.-ına 5425

ajarlı-av: “Ah güzelim” anlamında
kullanılır

a. 6559

ajdaha: Ejder, ejderha

a. 5112

a.-men 5222

a.-nıñ 2921

ajırat-: İki şeyi birbirinden ayırmak,
farketmek.

a.-a 4915

a.-ıp 8316

ajıratuv: Farketmek, anlamak, ayırt etmek

a. 1375, 2971, 4076

akt: Tutanak

a.-isinde 8951

ak: 1. Ak, beyaz, hayırlı, iyi.

a. 2, 31, 56, 59, 65, 68, 126, 142, 148,
160, 168, 172, 190, 417, 490, 495,
498, 500, 535, 567, 581, 634, 638,

652, 695, 713, 761, 763, 801, 802,
 803, 821, 856, 915, 916, 1041,
 1100, 1139, 1150, 1153, 1174,
 1198, 1222, 1227, 1327, 1332,
 1348, 1350, 1353, 1374, 1398,
 1461(2), 1462, 1478, 1533, 1534,
 1574, 1599, 1646, 1774, 1778,
 1790, 1808, 1823, 1879, 1881,
 1896, 1912, 1942, 1942, 1959,
 1983, 1989, 2003, 2017, 2020,
 2059, 2093, 2152, 2191, 2211,
 2232, 2267, 2292, 2299, 2319,
 2349, 2351, 2352, 2383, 2500,
 2615, 2616, 2618, 2646, 2651,
 2667, 2717, 2723, 2763, 2776,
 2882, 2889, 2903, 2906, 2969,
 3030, 3042, 3050, 3054, 3107,
 3112, 3229, 3248, 3257, 3423,
 3430, 3457, 3512, 3615, 3626,
 3651, 3702, 3709, 3756, 3787,
 3788, 3909, 3944, 3993, 4207,
 4221, 4300, 4309, 4323, 4323,
 4332, 4388, 4389, 4419, 4421,
 4425, 4426, 4439, 4448, 4474,
 4488, 4611, 4676, 4745, 4800,
 4824, 4948, 4978, 4980, 5044,
 5078, 5094, 5107, 5115, 5150,
 5176, 5204, 5207, 5229, 5267,
 5324, 5386, 5407, 5516, 5552,
 5557, 5742, 5851, 5869, 5936,
 6095, 6189, 6237, 6338, 6342,
 6529, 6530, 6532, 6555, 6584,
 6619, 6666, 6673, 6676, 6699,
 6707, 6775, 6800, 6800, 6813,
 6814, 6842, 6843, 6862, 6870,
 6882, 7007, 7046, 7077, 7114,
 7158, 7186, 7381, 7670, 7895,
 7948, 8023, 8026, 8029, 8030,
 8035, 8047, 8100, 8173, 8252,

8315, 8487, 8514, 8629, 8685,
 8698, 8703, 8709, 8774, 8822,
 8836, 8849, 8897(2), 8945, 8981,
 8985, 9041, 9048

a.-(ğ)ı 1457

a.-(ğ)ına 694

2. Kefen.

a.-ka 3591, 7597

aķ-: Akmak.

a.-(ğ)a 461, 7202, 8749

a.-(ğ)adı 1124, 6937

a.-(ğ)p 630, 2057, 3171, 3379, 5019

a.-kan 1365, 1703, 2062, 2159, 6528,
 7852, 8135

a.-kanın 8751

a.-sa 8751

a.-sın 7304

a.-tı 2030, 8353

aķalteke: İri bir tür at cinsi, Türkmen atı,
 ahalteke.

a. 640, 7278

a.-sinen 935

aķavız: Ağız kısmı beyaz at.

a. 7854, 8424

a.-ben 7861

a.-diñ 7860, 8573

a.-ına 7755

aķboz: 1. Beyaza yakın boz renk, kirli
 beyaz.

a. 3752

2. Kırçılı beyaz at donu.

a. 1405, 2496, 2789, 6630, 6677

Aķbozat: Demirkazık yıldızına yakın en parlak yıldızlardan biri.

a. 8742

Aķböken: Kişi adı.

a. 932, 937, 945, 954, 957, 959, 973, 980, 1032, 1038(2), 1047, 1069, 1082, 1084, 1087, 1089, 3215, 3912, 3914, 3914, 3921, 3932, 3935, 3944, 3956, 3969, 3971, 3988, 3995, 4014, 5233, 5309, 5424, 5427, 5431, 5441, 5444, 8052

a.-dey 1038

a.-di 929, 961, 978, 1050, 3922, 5238, 5282

a.-diki 5440

a.-ge 1066, 1110, 3931, 3954, 3981, 3998, 5438

a.-inen 5326

a.-nen 5259, 5467

a.-niñ 940, 1053, 1063, 3924, 3941, 3959, 3961, 3979, 3983, 3987, 3988, 4962, 5239, 5257, 5430, 5433, 5446, 5446, 8053

aķı: Yapılan işi sonunda ödenen ücret.

a.-sın 8285

aķıl: A. Akıl, idrak, faydalı düşünce.

a. 554, 737, 750, 992, 1140, 1698, 1937, 2090, 2677, 2682, 2968, 3444, 3721, 3738, 3771, 4304, 4490, 4758, 4778, 4855, 5099,

5158, 6362, 6383, 6838, 6901, 6928, 7363, 7368, 7441, 8718, 8719, 8738

a.-darın 5618

a.-dı 1757

a.-ğa 2426, 2644, 2654, 3603, 3918, 5159, 5332, 5471, 6348, 6560, 6754, 7015, 8158

a.-ı 816, 1397, 3537, 3585, 3751(2), 3771, 4637, 5265, 5340, 8096

a.-ımen 2357, 3543, 4432, 4553

a.-ın 3785, 8296, 9018

a.-ınan 3588

a.-ı)ım 8569

a.-ı)ımdı 5189

a.-men 3978, 5698, 5705

a.-ı)ñdı 5191

Aķılaķ: Metinde Aķıbay adlı kahramın atı.

a. 2562

a.-ı)ımen 8574

a.-ı)ım 4918

a.-ı)ına 1726

a.-tı 7756

aķıl-ayla: Hile, kurnazlık.

a.-men 2326

aķıldas: Aynı fikirde olan, hemfikir.

a. 8971

aķıldas-: Görüş alışverişinde bulunmak, istişare etmek.

a.-ı)p 4435, 6286, 7571

a.-pağ 5818, 8499, 8964

akıldı: 1. Akıllı, zeki.

a. 1833, 3197, 5172, 5343, 6898,
6909, 7266, 7456, 8016

2. Akıllı, zekice, akla yatkın.

a. 3801

akıldılık: Akıllılık, zekilik.

a.-(ğ)ı 865, 2150

akılgöy: Bilge, bilgin.

a. 734, 863, 3616, 3901, 4959, 8482

a.-i 6652

a.-leri 7100, 8813

aquil-oy: Akıl, fikir, düşünce.

a.-ın 3401

aquilş: Danışman, bilge.

a. 7567, 7646, 7865

a.-ğa 7648, 7649

a.-ları 3262

a.-larınıñ 3266

a.-sı 4342

aquımak: A. Aptal, ahmak, salak, serseri.

a. 86, 1651, 4850, 4855, 5301, 5304,
6158

a.-tan 1833

aquın: Şair, ozan, âşik.

a. 2093, 2151, 2160, 2181, 2356, 3625,
3806, 3809, 3882, 3905, 4963,
5707, 6124, 6468, 6468, 9064

a.-men 3621

a.-nıñ 6463

aquır: A. Son, nihayet.

aquır zaman: Son zaman, kıyamet
zamanı.

a. zaman 3109, 7769

aquır-: 1. Bağırmak, çağırarak, gürültüyle
ağlamak.

a.-dı 4112

a.-ğan 1991, 2808

a.-(ı)p 3341

a.-(ı)ptı 6013

2. Anırmak.

a.-ğan 1364

aquırğı: Son, sonuncu.

a. 470, 2054, 2915, 3460, 4053, 7320,
7377, 7547, 7752, 7997, 8294,
8475, 8923

aquır: Bk. *aquırında*.

a. 6250, 6413, 7725, 8649

aquırın: Yavaş, ağır, sessiz.

a. 67, 204, 337, 345, 533, 542, 1091,
1297, 2025, 2549, 3080, 4336,
4364, 5132, 5187, 5501, 5685,
6608, 6614, 7163, 8330, 8750

aquırında: Sonunda, nihayet.

a. 176, 790, 801, 1856, 4620, 4898,
6038, 6889, 6917, 6922, 6938,
7840, 7893, 7933, 7963, 7987,
8599, 8660, 8915, 8939, 9043

aqujarquın: Parlak, aydınlık.

a. 677, 4737, 8481

Aqujayıqtan: Kazakistan'da bir göl.

a.5998

aĳkis: Kakım, as, ermin.

a. 4285

a.-ke 8756

Aĳköl: Kazakistan'da bir dere.

a. 8222

aĳköz: *Bk. Jèbirèyil.*

a. 1127

Aĳkaĳaz: Kişi adı.

a. 4601

a.-dan 2923

a.-dı 2936

Aĳkořkar Saydalı: Kazakların Saydalı boyunun beyi, Aĳkořkar.

a. 2430

a.-niñ 4215, 8861

Aĳkořkar: Kişi adı.

a. 6090, 8850, 8858, 8861

a.-dıñ 8863, 8865

a.-ı 4215, 8848

a.-ına 7925

aĳkuba: Sarışın.

a. 1456, 2487, 5822, 6415

Aĳkum: Yer adı.

a.-niñ 5843

aĳkuv: Kuĳu.

a. 1384, 4283, 4468

a.-dıñ 933, 1454

a.-(ı)m 8493

aĳkuv-ĳaz: Kuĳu ve kaz.

a.-darşa 4749

Aĳmeřit: Kazakistan'da bir şehir, Kızılorda.

a. 1421, 1427, 2370

a.-ke 1584

a.-ti 6031, 6169

a.-tiñ 1781

Aĳmola: Merkezi bugünkü Astana olan eyalet.

a. 39, 90, 165, 2781, 2785, 2790, 2826, 2834, 2840, 2850, 2868, 3290, 3345, 3361, 3475, 3490, 3507, 3513, 3526, 3532, 3548, 3550, 3559, 3570, 3573, 3585, 3644, 3732, 3742, 3750, 3754, 3766, 3769, 3774, 3786, 3788, 3800, 4006, 4051, 4056, 4060, 4189, 4197, 4200, 4211, 4227, 4239, 4261, 4276, 4536, 4543, 4591, 4611, 4808, 4832, 4934, 4940, 5841, 5846, 6097, 7605

a.-da 4328, 4547

a.-ĳa 3734, 7969, 7984

a.-nı 3587, 4077

a.-niñ 4058

aĳpan: şubat ayı.

a. 98, 2782

aĳsa-: Aksmak, topallamak.

a.-p 4921

aĳsaĳ: Aksak, topal.

a. 4325, 7312

aķsaķal: Aksakal, toplumda sz dinlenen kişi, bilge.

a. 407, 419, 2426, 4488, 4638, 6561, 6735, 6882, 6978, 7193, 7232, 7468, 8692

a.-dar 69, 751, 991, 1003, 2616, 6745

a.-dardan 7561

a.-ĝa 181, 734, 741

a.-darı 4408, 6723, 7393, 7534

a.-darın 7012

a.-darınıñ, 8803

a.-dı 405, 8687

a.-dıñ 457, 2419, 2422, 4635

a.-ĝa 2425

a.-ı 2704, 6547

Aķsaķal töbe: Yer adı.

a. 5926

a.-deĝi 6978, 6984, 7232, 7238

Aķsaķ Temir: Timurlenk diye de bilinen ünlü hükümdar.

a.-den 7312

aķsañdaķ: Beyaza yakın rengi olan bulut, sis.

a. 2184, 717

aķsarbas: Allah rızası için kesilen kurban.

a. 706(2), 1156, 2619, 2622(2)

aķsarı: Beyaza yakın sarı, açık sarı.

a. 1708, 2461, 2925, 3624, 3733

aķsevelen-: (Gökyüzü) Aĝarmak, bozarmak.

a.-e 1173

aķsıy-: Aĝız aıldıĝında, glmdĝnde dişler bembeyaz görünmek.

a.-a 3386

aķsıyt-: Dişler beyaz görünmek.

a.-tı 78

aķsuñķar: Akdoĝan, sungur.

a. 5290

a.-dı 5300

a.-ĝa 5301

aķsyek: Aristokrat, asilzade.

a.-terinen, 6270

aķsyektik: Asillik, aristokratlık.

a. 8153

aķřa: Akçe, para.

a. 788, 800, 2870, 2875, 3187, 3685, 7162, 7427, 7428, 8516

a.-day 1546, 3518

a.-ĝa 134

a.-men 1544, 1876

a.-nı 7608

a.-sınan 2354

aķřıl: Beyazımsı, aķřıl.

a. 449, 1039, 1793

a.-ı 2071

Aķtaban şubırındı: 1723 yılında Kazak topraklarında gerçekleşen büyük kıtlık ve istila sonrası halkın pek oĝunun Kazak topraklarından göç etmesi olayı.

Kr. Alķa Kl sulama.

a. 2130

a.-dan 818, 2134

aқта-: Aklamak, temize çıkarmak.

a.-mağanı 3441

a.-p 2883

a.-y 4833

ақтаңдақ: Gri, boz.

a. 652, 713

ақтар-: İncelemek, tetkik etmek.

a.-a 5678

ақтарıl-: Dökülmek, boşalmak.

a.-a 537, 5053, 5214, 6364

Ақтас: Yer adı.

a.-tağı 4019

Ақтав: Hazar Denizi'nin kıyısında, bugünkü Kazakistan'ın Mangıstav Eyaleti'nin merkezi olan şehir, Aktav.
Kr. Atrav.

a. 165, 2838, 2839, 2840, 2842, 2845, 2847, 2856, 2862, 2866, 2896, 2899, 2900, 3315, 3349, 3489, 3673, 3683, 4049, 4202, 4934, 4940, 7739, 8821

a.-(ı)mız 5218

Ақтүмбет: Kazakların bir boyu.

a. 2830

ақтиyin: Rengi daha açık bir sincap türü.

a. 4285

ақтумсıқ қумıрсқа: Kafası açık renkte bir karınca türü.

a. 8318

al I: 1. Koşul cümleleri yapar, cümleler arasında karşılaştırma yaparken ikinci cümlelerin başında yer alır.

a. 104, 292, 307, 1023, 1083, 1159, 1246, 1273, 1439, 1512, 1551, 1599, 1700, 1730, 1773,

2. Cümle başında "ama, fakat, oysa ki" anlamında kullanılır.

a. 33, 62, 186, 191, 292, al, 307, 360, 430, 432, 443, 477, 483, 558, 588, 606, 654, 661, 673, 766, 830, 832, 834, 843, 862, 892, 9721, 997, 1142, 1145, 1195, 1568, 1723, 1766, 1785, 1789, 1888, 1941, 1950, 1965, 1968, 2006, 2023, 2036, 2066, 2131, 2173, 2202, 2212, 2232, 2233, 2244, 2255, 2258, 2269, 2273, 2284, 2312, 2326, 2437, 2500, 2501, 2564, 2673, 2690, 2757, 2761, 2764, 2813, 2820, 2868, 2876, 2893, 2900, 2905, 2905, 2908, 2924, 2924, 2928, 2947, 2954, 2967, 3049, 3077, 3099, 3126, 3130, 3199, 3213, 3238, 3270, 3285, 3348, 3355, 3440, 3450, 3513, 3526, 3531, 3541, 3555, 3559, 3639, 3669, 3701, 3713, 3742, 3754, 3755, 3756, 3761, 3779, 3818, 3820, 3835, 3867, 3874, 3876, 3909, 3954, 3961, 3983, 4030, 4054, 4086, 4091, 4094, 4128, 4206, 4265, 4274, 4304, 4308, 4310, 4319, 4326, 4381, 4416, 4426, 4446, 4567, 4575, 4606, 4615, 4622, 4678, 4679, 4764, 4782, 4789, 4855, 4881, 4936, 5035, 5057, 5059, 5061,

5066, 5071, 5082, 5087, 5091,
 5098, 5101, 5145, 5152, 5155,
 5162, 5168, 5176, 5181, 5189,
 5199, 5206, 5211, 5215, 5217,
 5256, 5258, 5269, 5283, 5310,
 5330, 5341, 5345, 5404, 5413,
 5426, 5428, 5445, 5484, 5489,
 5497, 5500, 5565, 5634, 5648,
 5670, 5728, 5746, 5749, 5771,
 5779, 5809, 5819, 5844, 5876,
 5885, 5888, 5927, 6023, 6046,
 6049, 6065, 6101, 6114, 6120,
 6180, 6184, 6199, 6259, 6285,
 6296, 6343, 6367, 6368, 6379,
 6390, 6442, 6510, 6583, 6592,
 6710, 6734, 6758, 6766, 6802,
 6809, 6825, 6867, 6870, 6935,
 6939, 6952, 7116, 7140, 7147,
 7183, 7194, 7226, 7237, 7240,
 7277, 7284, 7291, 7296, 7309,
 7330, 7337, 7346, 7347, 7359,
 7382, 7397, 7478, 7489, 7493,
 7502, 7503, 7514, 7538, 7540,
 7553, 7555, 7612, 7620, 7628,
 7630, 7646, 7649, 7660, 7672,
 7680, 7751, 7831, 7839, 7849,
 7869, 8029, 8091, 8093, 8103,
 8128, 8202, 8211, 8228, 8240,
 8248, 8260, 8337, 8400, 8412,
 8420, 8442, 8447, 8473, 8491,
 8557, 8637, 8642, 8651, 8673,
 8676, 8678, 8709, 8728, 8732,
 8743, 8778, 8787, 8791, 8834,
 8876, 8883, 8893, 8916, 8948,
 8954, 8970, 9003, 9010, 9025,
 9060, 9079

3. Cümle başında “ayrıca, hem, ...de, ...ise” işlevleriyle kullanılır.

a. 1273, 1329, 1373, 1448, 1590, 1691,
 1696, 1734, 1847, 1897,

4. Emir ve dilek bildirmede kullanılır.

a. 1153

5. Bir olayın gidiş yönünü, nasıl geliştiğini bildiren cümlelerin ve soru cümlelerinin (peki ya anlamında) başında kullanılır.

a, 1335, 1538, 1542, 1544, 1548, 1643,
 1811

al II: Ön, ileri, bir şeyin önü, yüzü.

a.-darınızda 5405

a.-darına 2304, 6220, 6628

a.-darınan 998, 1005, 2702, 4895

a.-darında 263, 385, 1180, 5288, 6527,
 7765, 7811, 7943, 7960, 8249,
 8290, 8880

a.-darındağı 7791, 7799

a.-ğa 377, 693, 1185, 1214, 4072,
 5022, 7800, 7844, 7940, 8290,
 9071

al-: Almak, elle tutmak, hakim olmak, muktedir olmak.

a.-adı 112, 150, 715, 858, 889, 961,
 1071, 1092, 1149, 1417, 1556,
 1557, 1558, 1559, 1723, 1800,
 1992, 3080, 3608, 3835, 4093,
 4106, 4226, 4882, 5947, 6093,
 6103, 6190, 6220, 6345, 6444,
 6726, 6951, 7028, 7079, 7658

a.-alık 5299, 8293

a.-am 2170, 2327, 2948, 6041, 7220,
 8762(2), 8762

- a.-amin 166, 4577, 4578, 5199, 5888,
7213, 7299, 8745
- a.-amız 347, 1103, 1104, 1687, 3689,
3751, 3807, 5095, 5408, 6209,
8292, 8585, 8640, 9021
- a.-ar 436, 1590, 2803, 3233, 3397,
3478, 3745, 3773, 4094, 4730,
5217, 5235, 5358, 8175, 8314
- a.-arın 1065
- a.-arıña 538
- a.-arının 3824, 4576
- a.-armız 2473, 5275
- a.-asıñ 1810, 3535, 4411(2), 5165,
8157
- a.-asıñdar 434
- a.-asız 3471
- a.-atın, 549, 1432, 1541, 2806, 2924,
2958, 3263, 3361, 3453, 3483,
3510, 3530, 3817, 4056, 5038,
5231, 6017, 7318, 7504, 7736,
7919, 8021, 8561, 8571, 8712,
9016
- a.-atına 2643
- a.-atındarı 3266
- a.-atındarın 2713
- a.-atındarına 3790
- a.-atını 5916
- a.-atınımdı 7345
- a.-atının 940, 1359, 1524, 2448, 5460,
6031
- a.-atınına 1946, 7311
- a.-atınsıñ 555
- a.-ayın 326, 1699, 1759, 2376, 3178,
3215, 4075, 4819, 6167, 7080
- a.-ayık 1148, 2000
- a.-dı 81, 204, 210, 310, 759, 798, 883,
964, 966, 1008, 1197, 1233, 1428,
1782, 1788, 1795, 1822, 1978,
2151, 2439, 2441, 2581, 2613,
2621, 2626, 2768, 2820, 2844,
2864, 2900, 2965, 3030, 3031,
3373, 3469, 3560, 3855, 3891,
4100, 4163, 4202, 4496, 4516,
4582, 4602, 4806, 4928, 4932,
4993, 5010, 5011, 5322, 5397,
5577, 5588, 5641, 5684, 5721,
5923, 6319, 6450, 6487, 6577,
6635, 6682, 6830, 6996, 7211,
7265, 7273, 7562, 7823, 7836,
7873, 7903, 7991, 8039, 8045,
8053, 8226, 8257, 8281, 8377,
8420, 8733, 9049, 9051, 9063,
9065
- a.-dık 3693, 3701, 6679
- a.-dım 2746, 3475, 5774, 6022
- a.-dıñ 929
- a.-dıñdar 1751, 6567, 6699
- a.-ğalı 7796
- a.-ğam 3131, 7425
- a.-ğan 103, 316, 324, 379, 687, 804,
913, 943, 1100, 1150, 1165, 1233,
1239, 1482, 1544, 1570, 1621,
1786, 1817, 1853, 2203, 2204,
2296, 2397, 2494, 2664, 2721,
2821, 2894, 3258, 3282, 3516,
3813, 3831, 3831, 3840, 3967,
4063, 4435, 4563, 4851, 5111,
5221, 5283, 5331, 5557, 5574,

- 5789, 5939, 6006, 6032, 6169,
6270, 6313, 6767, 7006, 7025,
7109, 7191, 7489, 7573, 7575,
7737, 7797, 7859, 8131, 8138,
8271, 8284, 8473, 8511, 8541,
8648, 8770, 8772, 8817, 8830,
8924, 9031, 9049, 9076
- a.-ğanda 3777, 4577, 4578, 7017,
7260, 7740
- a.-ğandar 567
- a.-ğandarı 861
- a.-ğanday 3369, 8063, 8469
- a.-ğan-dı 4344
- a.-ğanı 7237
- a.-ğanımdı, 3543
- a.-ğanımen 4879
- a.-ğanımşa 4548
- a.-ğanın 1276, 1589, 4536, 5282, 6849,
8401
- a.-ğanınan 8922
- a.-ğanmen 1913, 7777
- a.-ğannan 4006, 4791, 4934
- a.-ğanşa 7942
- a.-ğısı keldi 1984
- a.-ğısı kelgen 2378
- a.-ma 4250
- a.-madı 267, 951, 1935, 2011, 2751,
3093, 3182, 3402, 3498, 4181,
4184, 4187, 4671, 4693, 4960,
5503, 6467, 6846, 6897, 6902,
6957, 7083, 7085, 7586, 8039,
8238
- a.-madım 911, 8597
- a.-madım-av 8687
- a.-madıñ 983, 8647
- a.-mağan 261, 628, 790, 959, 1628,
1998, 2076, 2115, 3405, 3502,
3832, 3907, 4242, 4259, 4538,
5657, 6501, 7493, 7583, 7587,
8001, 8006, 8054, 8643, 8910,
8955, 9003, 9071
- a.-mağandarımızğa 6499
- a.-mağandarıñ 4833
- a.-mağandı 6384
- a.-mağanım 2810, 3588
- a.-mağanın 4809, 8096
- a.-mağanına 1964
- a.-mağanınan 7012
- a.-mağanıñ 8570
- a.-mağanmen 2798
- a.-mağannan 8827
- a.-maq 179, 926, 978, 1192, 1539,
1886, 2416, 2524, 2946, 3800,
4687, 5209, 5913, 8230, 8520
- a.-maqşı boldı 3365
- a.-maqşı eken 973
- a.-mañız 1826, 7263
- a.-mapiñ 3542
- a.-maptı 5908, 7777
- a.-mas 555, 994, 1650(2), 1966, 2448,
2550, 2637, 3768, 3769, 4996,
5169, 5170, 6371, 6572, 7423,
7744, 7939

- a.-masa 2951, 3441, 3526, 3531, 3606, 7656
- a.-masağ 1686, 3761, 5716
- a.-masam 7398
- a.-masaň 2270, 3785, 7291
- a.-masın 7519
- a.-maspın 4292, 5742, 6790
- a.-mav 7660
- a.-may 48, 51, 246, 247, 252, 451, 453, 520, 672, 794, 871, 1240, 1246, 1441, 1828, 1881, 2185, 2479, 2570, 2960, 2986, 2993, 3042, 3348, 3370, 3568, 3844, 3930, 3950, 3983, 4005, 4175, 4265, 4275, 4283, 4321, 4626, 4915, 4951, 4966, 4971, 5024, 5029, 5092, 5186, 5187, 5230, 5241, 5464, 5478, 5505, 5551, 5752, 5922, 5978, 5986, 6040, 6117, 6482, 6489, 6557, 6598, 6631, 6637, 6654, 6782, 6817, 6984, 7142, 7151, 7354, 7644(2), 7667, 7708, 7825, 7891, 7907, 7964, 8143, 8232, 8381, 8440, 8594, 8856, 9026, 9064
- a.-may-ağ 8482
- a.-maydı 115, 119, 855, 2249, 2267, 2517, 2881, 3249, 3444, 3531, 3531, 3567, 4248, 4623, 4854, 5143, 6010, 6072, 6325, 6910, 7440, 7586, 7671, 8082, 8290
- a.-mayın 2736, 7235
- a.-maymın 2777, 2961, 5122, 5803, 6069, 6293, 8977
- a.-maymız, 1548, 3472
- a.-maysıñ 592, 3749, 3772, 5648, 6188, 6859, 7268, 7284, 8976, 8986
- a.-maysıñdar 5108
- a.-maytın 937, 1246, 2197, 2497, 2924, 3427, 3528, 4577, 4698, 5811, 6708, 7149
- a.-maytındarın 1349
- a.-maytındarına 811, 8828
- a.-maytını 8242
- a.-maytınıımızdı 5185
- a.-maytının 4930, 5102, 6599, 6890, 8144, 8272, 8438, 8912, 9017
- a.-maytınına 187, 1918, 7205, 7295, 7894, 8020, 8182
- a.-maytınıñızğa 7292
- a.-(-i)ñdar 361, 1955, 7623, 8298
- a.-(-i)ñız 8727
- a.-(-i)ñızdar 323, 1484(2)
- a.-(-i)p 25, 45, 97, 197, 216, 241, 389, 486, 539, 550, 663, 973, 996, 1031, 1059, 1063, 1065, 1074, 1085, 1086, 1110, 1236, 1240, 1249, 1279, 1338, 1370, 1425, 1446, 1507, 1571, 1626, 1678, 1684, 1755, 1757, 1774, 1818, 1821, 1842, 1853, 1856, 1949, 1990, 2005, 2017, 2040, 2048, 2112, 2116, 2145, 2161, 2179, 2218, 2246, 2280, 2310, 2333, 2395, 2586, 2591, 2631, 2636, 2647, 2689, 2694, 2898, 2904, 2912, 2944, 2978, 3033, 3035, 3105,

3108, 3154, 3176, 3198, 3199,
 3201, 3220, 3229, 3256, 3297,
 3327, 3359, 3384, 3388, 3416,
 3419, 3486, 3499, 3513, 3559,
 3597, 3628, 3667, 3713, 3765,
 3769, 3785, 3804, 3808, 3827,
 3834, 3834, 3857, 3867, 3894,
 3945, 3989, 4050, 4050, 4111,
 4162, 4172, 4218, 4246, 4352,
 4462, 4481, 4484, 4529, 4590,
 4598, 4630, 4641, 4647, 4657,
 4723, 4921, 5104, 5197, 5223,
 5242, 5243, 5494, 5583, 5583,
 5650, 5666, 5675, 5686, 5744,
 5751, 5756, 5840, 5910, 5993,
 5995, 6059, 6067, 6077, 6109,
 6159, 6174, 6255, 6443, 6676,
 6684, 6737, 6751, 6788(2), 6832,
 6947, 6965, 6982, 7027, 7143,
 7153, 7192, 7225, 7295, 7370,
 7384, 7420, 7515, 7519, 7582,
 7727, 7754, 7812, 7833, 7875,
 7968, 7973, 8084, 8086, 8127,
 8133, 8138, 8141, 8186, 8297,
 8308, 8423, 8497, 8572, 8578,
 8619, 8636, 8639, 8678, 8764,
 8886, 8904, 8931, 8952, 9009

a.-p (**ap**) 1762, 2094, 7162, 8660

a.-(ı)ptı 6008

a.-sa 317, 1567, 1592, 3347, 3403,
 4660, 6865, 7555

a.-sağ 3548, 5879, 6851

a.-sam 3058, 4244, 4952

a.-sañ 2219, 2765, 4251, 4618, 5598,
 6644

a.-sañız 1099

a.-sayşı 4037

a.-sın 292, 746, 2429, 2956, 2960,
 5904, 7584

a.-sınıñ 2957

a.-(u)v 77, 349, 799, 997, 1676, 1680,
 1869, 2302, 2307, 2324, 2676,
 3401, 3532, 3536, 3544, 3584,
 3742, 3767, 3788, 4028, 4572,
 4702, 5341, 5407, 5425, 5695,
 5898, 6055, 7247, 7450, 7558,
 7693, 8737, 8833

a.-(u)vda 3588, 4200

a.-(u)vdan 2314, 3507, 6470

a.-(u)vdı 617, 3539, 3550, 4661, 5691,
 6304, 7014, 8819

a.-(u)vdiñ 160, 3556

a.-(u)vğa 101(2), 450, 774, 943, 1740,
 2434, 2640, 2650, 2762, 2939,
 2986, 3578, 3641, 4026, 4565,
 5257, 5571, 5647, 5911, 6057,
 6191, 7446, 7576, 7604, 7957,
 7976, 8900

a.-(u)vı 212, 962, 6120, 6909, 7877

a.-(u)vımız 3766, 3774

a.-(u)vına 2264, 5268

alı ber-: Alıvermek, yakalayivermek.

a. beremin 7217

ala: Karışık renk, ala.

a. 12, 37, 187, 281, 402, 447, 468, 492,
 497, 595, 1186, 1287, 1310, 1314,
 1326, 1345, 1367, 1367, 1369,
 1373, 1460, 1461, 1657, 2185,
 2226, 2929, 2960, 3168, 3182,

3348, 3355, 3498, 3502, 3526,
3761, 3790, 4324, 4504, 4523,
4568, 4627, 4932, 5171, 5177,
5473, 5478, 5507, 6288, 6325,
6329, 6451, 6470, 6654, 6765,
7163, 7398, 7703, 8001, 8185,
8460, 8566, 8576, 8633, 8644,
8650, 8657, 8957, 8970, 9015

a.-niñ 4928

a.-sı 7040, 8323

alabuğa: Levrek.

a.-m 6654

alaburt-: Kızarmak, kırmızıya dönmek.

a.-(ı)p 756, 8302, 8311

Alaköl: Yer adı.

a. 8364

alağan: Avuç içi, aya.

a. 213

a.-ı 4371

a.-ın 206, 2627

a.-ında 8444

a.-ınday 2720

a.-ınıñ 211, 6543

ala-ķula: Farklı renkli, alacalı.

a. 2065

alaķumay: Akbaba.

a. 4282

alañ: Alan, meydan, açıklık yer.

a. 264, 285

a.-ğa 401, 7762

a.-ı 1703

a.-ında 3291

a.-niñ 4799

alañda-: Yerleşmek, mekan tutmak.

a.-y 235

alañdat-: Şaşırtmak, yanıltmak.

a.-(u)vğa 7835

alañdavlı: Şaşkın, şaşırmış.

a. 5522

alañğasarla-: Tedbirsiz davranmak.

a.-v 920

alañsız: Meraksız, endişesiz.

a. 169

alap: Bölge, eyalet.

a.-(b)ı 234

alar-: Gözler yuvalarından fırlamak.

a.-(ı)p 3386

alasa: Kısa, alçak.

a. 1024

alasıpıran: Kargaşa, karışıklık, kaos.

a. 418, 4224, 4243, 5241, 5877, 6132

alasıur-: Tedirgin, huzursuz olmak.

a.-(ı)p 1066

alaş: Kazak Türklerine verilen eski ad,
Kazak halkı, Kazak milleti.

a.-ķa 865, 3515, 3955, 8095

a.-(ı)ñmın 3893

a.-tiñ 2368

Alaşaḫan I: Kazak Türklerinin soyunun geldiğine inanılan efsanevi Türk hanı.

a. 2369

Alaşaḫan II: Alaşaḫan'ın mezarı olduğuna inanılan türbe ve çevresi.

a. 594, 6970, 6995, 7094, 7104, 7154, 7922

a.-dı 7107

a.-nın 5926, 5934, 6033, 6882, 6991, 7110, 7116, 7120, 7121, 7147, 7401

Alatav: Kazakistan'daki önemli bir dağ silsilesi, Aladağ.

a. 2275

a.-dı 2276

alavız: İhtilafı, karışık, düzensiz.

a. 1653

alavızdıq: Anlaşmazlık, ittifaksızlık, uyuşmazlık.

a. 806

a.-(ğ)ın 1619

alay-: Göz yuvasından çıkmak, çok şaşırmaq.

a.-a 55

alayak: Kurnaz, sinsî.

a. 1654

alayda: Oysa, oysaki, hâlbuki, ancak.

a. 805, 810, 986, 2106, 2937, 3476, 4206, 5741, 8481

alay-tüley: Karmakarışık, allak bullak.

a. 4444

Alban: Kazakların Büyük Cüz'üne bağlı bir Boy.

a. 8641, 8941

albastı: Alkarısı, albastı.

a.-day 354

albirt: Canlı, hareketli (genç).

a. 5434, 5539

alda: İleride, gelecekte.

a. 238, 4697, 7790, 7804

alda-: Kandırmak, aldatmak.

a.-dı 8228

a.-ğan 2886

a.-ğanday 1911

a.-ğanına 6900

a.-massın 4904

a.-p 101, 830, 1948, 2410, 2580, 2820, 3699, 6065, 6293, 7392

a.-vğa 5087

a.-vına 8234

a.-y 2765, 4609

a.-ydı 6732

aldağ: İlerideki, öndeki, gelecekteki.

a. 906, 7187, 7195, 7800, 8282, 8499, 8799

alda-jalda: En kötü ihtimalle, eğer, şayet.

a. 118, 1965, 5341, 5615, 6809, 7330, 7331, 7707, 8093

aldamşı: Aldatıcı, hilekar.

a. 6288, 6290

aldan-: Aldanmak, kanmak.

a.-ğan 6921

a.-ğandarın 1167

a.-ğanın 8243

a.-(u)vım 8716

aldaspan: Kavisli, kısa, uç bölümü geniş, kabzasına doğru daralan bir tür kılıç, pala

a.-darın 675

a.-(ı)mın 5048

aldı: Bir şeyin yüzü, ön tarafı, ön, gelecek, ileri.

a.-ma 3897, 8588

a.-mda 5748, 8582, 8598, 8633

a.-mdağı 7834

a.-mızda 2699, 8997

a.-mızdı 4679

a.-mızğa 1664

a.-mnan 5048

a.-n 1204, 1973, 3790, 5171, 7703, 8970

a.-na 1366, 1495, 1778, 1866, 1986, 2228, 2230, 2328, 2629, 2653, 2799, 3477, 3787, 3841, 4472, 4770, 5106, 5453, 5476, 5837, 6741, 6763, 6845, 7349, 7420, 7756, 7822

a.-nan 265, 3443, 4050, 5138, 6790, 6812, 7377

a.-nda 256, 321, 746, 868, 1066, 1187, 1310, 1371, 1392, 1449, 1508, 1923, 1946, 2042, 2094, 2176, 2315, 2324, 2354, 2375, 2507,

2767, 2792, 3299, 3367, 3441, 3745, 3881, 3972, 4035, 4039, 4293, 4331, 4367, 4417, 4455, 4669, 4750, 4796, 4833, 4865, 4982, 5126, 5468, 5965, 6080, 6148, 6197, 6498, 6561, 6620, 6675, 6677, 7583, 7856, 8421, 8655, 8944

a.-ndağı 3296, 3379, 4129, 4154, 4166, 5112, 5678, 6047, 6525, 7833, 7835, 8434

a.-ndağıday 1775

a.-ña 3252, 3392, 4790, 7425, 2553, 5989, 7055

a.-ñızda 6080

a.-ñızdağımnıñ, 1497

a.-ñızdan, 5224

a.-ñnan 5057, 5464

aldıñğı: Önceki, ilk, evvelki.

a. 339, 1117, 1130, 1159, 1247, 1615, 2381, 2387, 3574, 4069, 4072, 4083, 4557, 4745, 5872, 5891, 5892, 7379, 7665, 8344, 8932

aldı-artı: Önü arkası, çevresi.

a.-n 263, 4914

a.-nda 1406

aldımın: Öncelikle, ilk olarak.

a. 774, 1127, 1280, 1535, 1564, 1781, 1971, 2132, 2252, 2264, 2294, 2300, 2303, 2421, 2991, 3003, 3347, 3358, 3364, 3544, 3723, 3784, 3920, 4046, 4061, 4194, 4266, 4661, 5299, 5838, 6048,

6054, 6084, 6664, 6908, 7099,
7454, 8304, 8640, 9048

aldımenen: *Bk. aldımen.*

a. 3859, 5662, 7522, 7642

aldır-: Aldırmak, getirtmek.

a.-am 5771

a.-dı 4808

a.-ğan 4837, 8703

a.-mağ 203

a.-masañ 2961

a.-(ı)p 1165, 7682

a.-sağ 283

aldırt-: Aldırtmak, getirttirmek.

a.-(ı)p 2018, 4139

a.-(ı)ptı 2582

a.-tı 2947, 8111

aldıyar: A. Han ve sultanlar için kullanılan hitap sözü, haşmetli.

a. 1514, 1523, 1533, 1594, 1604, 1922,
3052

Aleksandr I: Rus çarı I. Aleksandr.

a. 780, 5735, 5741, 5746

Aleksandr II: Kişi adı.

a. 917, 918, 1265

alğaş: İlk, birinci.

a. 1730

alğaşkı: İlk, evvelki, birinci.

a. 296, 1784, 1926, 2097, 2312, 2368,
2513, 3529, 3755, 3909, 3923,
4137, 4262, 4645, 4743, 4919,

5538, 5639, 5748, 5959, 5984,
6018, 6086, 6612, 6916, 7107,
7110, 7122, 7150, 7307, 7687,
7767, 7876, 7903, 8101

a.-da 2380, 6806

a.-sınıñ 1311

alğıs: Teşekkür, şükran, minnet, takdir.

5129, 5367

alım-beris: Ticaret, alışveriş.

a. 8894

alım-salıq: Vergi.

a. 3471, 3472, 8486

alım-: Alınmak, toplanmak.

a.-adı 1546, 7553

a.-atın 1548, 1549

a.-atınına 3586

a.-basın 4596

a.-baydı 152, 3571

a.-baytın 3786

a.-dı 3696, 4940

a.-ğan 3492

a.-ğannan 4229

a.-(ı)p 368, 1008, 2818, 3518, 7599

a.-sın 4596, 7500

alımıl-: Alınılmak, toplanılmak.

a.-adı 8890

a.-(ı)p 7555

alıp: Alp, kahraman, yiğit.

a.-tıñ 6688, 8104

alıp-uşıp: Kanatlanarak, uçup giderek.

a. 2404

alıs-juls: Kavga dövüş, mücadele.

a.-ka 5424

a.-tan 836

alıs I: Uzak, ırak.

a. 542, 665, 937, 1986, 2678, 2688,
2696, 4056, 5294, 5346, 5390,
5629, 6338, 6431, 6470, 7176,
8293, 8321

a.-ka 507, 639, 1444, 2798, 3706,
4554, 4623, 6482, 6487, 6708

a.-ta 1649, 3254, 8274

a.-tağı 755, 848, 2066, 5744

a.-tan 53, 529, 712, 960, 1162, 1913,
2051, 3845, 4152, 5535, 5983,
6437, 6491, 6999, 7111, 7703,
7746, 7842, 8641, 8741, 8971,
8978, 8996

alıs II: Alış, alma.

a.-ı 1316

a.-ımen 2913, 4161, 6051

a.-ımenen 7613, 7627

a.-ımız 2541

a.-ın 8333

a.-(ı)ñnan 437

alıs-: Dövüşmek, tartışmak, vuruşmak,
savaşmak.

a.-a 2518, 5430

a.-am 7290

a.-kan 3973, 4187, 5141, 8104

a.-kanda 860, 3948

a.-kanmen 2046

a.-kannan 3929

a.-(ı)p 2235, 2330, 4950, 5219, 5222,
5231, 5336, 6151, 7788, 8437,
8491, 8915

a.-pay 4925, 7842

a.-(u)v 5267, 7665, 7832

a.-(u)vğa 6888

a.-(u)vı 3974

alıs-beris: Alışveriş, takas, ticaret.

a. 69

alısta-: Uzaklaşmak.

a.-may 1154

a.-p 1158, 2080

alıstat-: Uzaklaştırmak.

a.-kan 2968

a.-pav 5265

alıstır-: Çekiştirmek.

a.-a 1201

alqa: A. Gerdanlık, kolye, halka.

a. 658

a.-sın 2348

Alqa Köl sulama: 1723 yılında Kazak topraklarında gerçekleşen büyük kıtlık ve istila sonrası halkın pek çoğunun Kazak topraklarından göç etmesi olayı.

Kr. Aqtaban şubırındı.

a.-ğa 2130

alqap: Uçsuz, bucaksız bölge, yer.

a. 33

a.-(b)ı 8277

a.-(b)ın 3713

alğa-çotan: Halka şeklinde, daire biçiminde.

a 2057, 3636

alqım: Boğaz, boyun.

a. 215

a.-ınan 217, 354

alqımda-: Boğazlamak, boğmak.

a.-ğanmen 1459

a.-p 1471

alqızıl: Açık kırmızı renk.

a. 1386

Alla: A. Allah, Tanrı.

a. 1156, 2619, 2812, 3735

a.-ğa 8586

Allağul: Kişi adı.

a. 1630, 1634, 1657, 1660, 6162, 7273

a.-ğa 1631, 5894

Allatağala: A. Allahuteala, Yüce Allah.

a. 1513, 2619, 4617

alliykimassalam: A. Aleykümselam.

a. 6691

alma: Elma.

a.-sı 1369

almalı: Elmalı.

qos almali: İki elma gibi göğüslü, iri göğüslü.

qos a. 1040

Almalısay: Yer adı.

a. 8530

almas: F. Elmas.

a. 442, 5496

alpamsaday: Çok büyük, devasa.

a. 1730, 3033, 3589, 3830, 4531

alpıs: Altmış.

a. 1625, 2868, 5218

a.-qa 1078, 1456, 2151

a.-tı 1459

alşak: Alçak, kısa.

a. 1583, 3618

Alşın: Kazakların Orta Cüz'üne bağlı bir boy.

a. 797, 802, 1328, 2099, 2100, 2121, 2650, 2832, 5842, 5853

a.-da 8783

a.-men 5853

alşı: Aşık kemiğinin çukur kısmı.

a.-sınan 4935

altav: Altı tane, altısı.

a. 1345

Altay: Kazakların Orta Cüz'üne bağlı Argın boyunun bir kolu.

a. 33, 87, 410, 414, 861, 2070, 2119, 2373, 2650, 2671, 3212, 3619, 5610, 5851, 5852, 5853, 6501, 6548, 7931, 7978, 8848, 8859

a.-diñ 2702, 4023

a.-ı 2683

a.-ınıñ 2672

altı: Altı.

a. 179, 183, 335, 651, 865, 1078, 1407,
1454, 1548, 1689, 1836, 1837,
1938, 1969, 2037, 2070, 2073,
2160, 2306, 2368, 2409, 2427,
2676, 2789, 2831, 3218, 3225,
3515, 3726, 3894, 3955, 4046,
4237, 4323, 4345, 4381, 4381,
4397, 4937, 5218, 5998, 6015,
6676, 7314, 8095, 8323, 8426,
9079

a.-ğa 959, 2346, 3155, 5452

a.-sı 4057

a.-sında 5417

altıbaқан: 1. Yaklaşık 3-4 m. boyundaki altı tahta ile kurulan, karşılıklı olarak ayakta binilen salıncak.

altıbaқан tep-: *Salıncağa binmek, sallanmak.*

a. tepti 5508

a. tevip 5482, 5622

2. Salıncak binme esasında gençlerin özellikle yaz akşamları toplanıp düzenledikleri eğlence.

a. 5503

a.-damın 5487

a.-ğa 5505, 5524

a.-nan 1080, 5510

Altıbay Sultan: *Bk. Altıbay.*

a.-dı 7581

Altıbay: Kişi adı.

a. 7230, 7242, 7245, 7323, 7325, 7581,
7583, 7588

a.-dan 7252, 7254

a.-dıñ 7244, 7245, 7247, 7249

a.-ı 7222

altın: Altın.

a. 5, 33, 87, 121, 249, 410, 414, 442,
657, 688, 698, 861, 1370, 1408,
1464, 1476, 1659, 1668, 2102,
2107, 2348, 2351, 2354, 2360,
2360(2), 2734, 2814, 3296, 3959,
4789, 4798, 4817, 4976, 5825,
5830, 6465, 7401, 8517, 8629,
8704

a.-men 1479

altındat-: Yaldızlamak.

a.-қан 7274

altın-kümis: Altın, gümüş, değerli madenler.

a. 1411

Altın Orda: Altın Orda Devleti.

a. 2107

Altınşaş: Kişi adı.

a. 3153, 4039, 4042, 4042, 5409, 5472,
5476, 5504, 5507, 5510, 5511,
5514, 5515, 5518, 5525, 5526,
5529, 5537, 5541, 5559, 5569,
5572, 5604, 5609, 5611, 6245,
6249, 6262, 6269, 6274, 6279,
6310, 6829, 6874, 6975, 7408,
7633

a.-ka 115, 5398, 5467, 5550, 5567,
6271, 6827, 6964

a.-tan 113

a.-tı 106, 110, 3154, 3170, 3175, 3189,
3197, 3198, 3201, 4035, 4043,
5397, 5467, 5483, 5549, 5565,
5574, 5592, 5597, 6269

a.-tın 5406, 5470, 5487, 5488, 5489,
5490, 5543, 5565, 5584, 5606,
6260, 6273, 7601

altınşı: Altıncı.

a. 6512, 8940

aluvan: A. Renkli, çeşitli.

a. 513, 2158, 2996, 5037, 5606

aluvan-aluvan: Çok çeşitli, renkli renkli.

a. 815

aluvşı: Alan, ele geçirmiş.

a. 1375

amal: A. Çare, çözüm, yöntem, metot.

a. 100, 950, 1234, 1299, 1514, 4436,
5661, 6271, 6320, 6496, 6809,
6878, 6928, 7830, 7889, 8024,
8731

a.-darı 926

a.-dı 3580

a.-ı 4347, 5144

a.-ın 160, 3457, 4607

a.-(ı)m 8637

a.-(ı)mız 8695, 8983

a.-(ı)n 8713

amalsız: Çaresiz, mecburi.

a. 1856, 3574, 4084, 4915, 5670, 6550,
6854, 7223, 7252, 7671, 7901,
8773

amalsızdan: Çaresizlikten, mecburiyetten.

a. 4109, 4930, 8734

aman: Sağ, salim, tüm, bütün.

a. 171, 518, 539, 550, 2038, 2278,
3204, 3597, 3834, 4399, 4520,
4532, 5104, 5223, 5346, 5688,
7661, 8435, 8592, 8596

amanat: Emanet.

a. 7584

amandas-: Selam vermek, hâl hatır
sormak.

a.-kan 7993

a.-kannan 6151

a.-(ı)p 493, 5761, 5834, , 6147

a.-tı 3634, 3994, 5336, 6243, 6877

amandık: Sağlık, esenlik.

a. 6637

a.-(ğ)ın 6257

a.-(ğ)ımız 9004

aman-esen: Sağ, salim.

a. 877, 2978

Amankarağay: Yer adı.

a. 3724, 3729, 3732, 4046, 4228, 5234

a.-dan 91

a.-dı 3734

a.-dın 4604

amansız: Nasılsınız, merhaba.

a. 5518

amansızdar: Bk. amansız.

a. 6243

Amerika: Amerika.

a. 6851

amnistiya: R. Af, bağışlama.

a. 5718

a.-sın 6255

ana I: Bu, şu, o.

a. 414, 534, 682, 738, 741, 765, 1109,
1208, 1222, 1223, 1484, 1524,
1568, 1687, 2477, 3022, 3058,
3084, 3228, 3237, 3714, 4017,
4543, 4691, 4692, 4698, 4988,
4995, 5300, 6465, 7375

a.-lar 1981

a.-lardıñ 1260, 4910, 6631

a.-nı 1977

a.-nıñ 4517, 4533, 5451, 6632

ana II: Ana, anne.

a. 2593, 4195, 5450, 5456, 6324

a.-dan 1155, 2334, 5256

a.-nıñ 1742, 5450, 5451

a.-ñ 5449

a.-sı 5733

a.-sın 5457

a.-sınan 3599

a.-sımñ 2606, 5458

anaday: Anlatana veya söyleyene göre biraz uzakta yeri belirtmek için kullanılır.

a. 8601

anağurlım: O ölçüde, o kadar, ondan da fazla.

a. 3783, 5173

ananday: Bk. *anaday*.

a. 218, 626, 1773, 3046, 3993, 4014,
4516, 4982, 5557, 7125, 7167

anandaydan: Uzaktan, göz erimi yerden.

a. 1748, 4087

ananı-mınanı: Onu bunu, bunu şunu.

a. 4430

anağuraylı: Kalın gövdeli kamışlık, kamışı bol yer.

a. 282

anar: F. Nar.

ğos anar: İki nar gibi göğüs, iri ve dolgun göğüs.

ğos a.-ı 1879, 2348

ğos a.-ın 3371

ğos a.-ın 4470

anav: Şu, o.

a. 428, 1153, 1377, 1377, 1881, 1982,
3064, 3121, 4111, 5386, 7171,
8046

anav-mınav: Şu bu, o, falan filan.

a. 937, 1714, 4280

anda-sanda: Ara sıra, bazen.

a. 21, 312, 511, 656, 679, 1010, 1768,
1873, 2068, 3078, 4268, 5715,
5954, 6974, 7750, 8475

a.-v (aňduv) 3770

Andijan: Andican.

a. 7270

Angliya: İngiltere.

a. 6851

Anğara: Yer adı.

a. 7270

anıq: Açık, belli, gerçek.

a. 202, 267, 277, 279, 547, 947, 1023,
1289, 1292, 3103, 3586, 3594,
3962, 4120, 4266, 4627, 4971,
5118, 5201, 5221, 5460, 5561,
5714, 6403, 7206, 7871, 8242,
8532, 8800, 9014, 9017

a.-(ğ)ın 601, 968, 5816, 5872, 6732

a.-(ğ)ma 6073

anıқта-: Açıklamak, belirlenmek.

a.-sağ 1580

a.-y 4597

anıqtal-: Açıklanmak, belirlenmek.

a.-dı 4097

a.-sa 7454

ant: Ant, yemin.

a. 622, 2637, 2777, 5084, 5405, 8825,
8945

a.-ın 827

a.-(ı)ñniñ 5085

Anton Pogorelskiy: Kişi adı.

a.-diñ 5710

añ: 1. Yaban hayvanı, av hayvanı

a. 267, 502, 5287, 6519, 6979, 8315

2. Av, avlanma.

a.-ğa 1435, 7382

a.-nan 6983

añda-: Anlamak, sezme, farketmek.

a.-p 906

a.-v 3850

añdavsızda: Birden, aniden, ansızın.

a. 7743

añdı-: Takip etmek, gözetlemek.

a.-ğan 269, 1081, 1085, 1437, 3406,
5271, 5543, 6710

a.-ğanı 3748

a.-p 2549, 4729, 7940

a.-ydı 319, 3988

a.-ydımıs 8746

añduv: *Bk. aňdı-*.

añdı-: Nişan almak, iyi gözetlemek.

a.-(ı)p 1218

añduvşı: Takip eden, gözetçi.

a. 4295

añğal: Aptal, saf, dikkatsiz.

a. 4169, 4231

añğaldıq: Dikkatsizlik, tedbirsizlik, saflık.

a.-pen 225

añğar-: Farketmek, dikkat etmek.

a.-a 7358

a.-amin 6361
a.-dı 364, 369, 1290, 1682, 5439, 6607
a.-ğan 1496, 1831, 2182, 2530,
3609, 4989, 5483
a.-ğandı 2181
a.-madı 5543, 6313, 6918, 7805
a.-mağan 5205
a.-mağanday 1670
a.-may 1225, 1673, 8748
a.-maydı 191
a.-maytın 1827
a.-maytınday, 7126
a.-(ı)p 196, 3025, 3110, 3948, 4311,
5065, 5307, 6273, 7137
a.-sa 2189

añgarıl-: Farkedilmek, ortaya çıkarılmak.

a.-adı 2087
a.-dı 348
a.-may, 1882

añgart-: Farkettirmek, ortaya çıkarttırmak.

a.-adı 2355, 2706, 6239, 6538
a.-ar 1001
a.-kan 3557
a.-kanday 25, 6420
a.-(ı)p 3876
a.-pay 8071

añgirt: İhtiyatsız, dikkatsiz.

a. 222, 8774

añız: Efsane, menkıbe.

a. 4633, 4786, 4792, 8757
a.-dar 4890, 7123
a.-dı 6034, 8784
a.-ın 6029, 6032

añızaq: Kuru ve sıcak rüzgar, samyeli.

a. 8317

añız-ertegi: Efsane ve masallar, anlatı.

a.-ler, 8384

añkav: Her delinen inanan, saf, bön.

a. 397, 1911, 8794

añkavlık: Saflık, bölülük.

a.-(\g)ıman 8321

añkı-: (Güzel koku) Etrafa yayılmak.

a.-ğan 1382, 2510, 2522
a.-ydı 7000

añ-kus: Av hayvanı, av kuşu.

a.-ın 6998

añsa-: Özlemek, arzulamak.

a.-ğan 842, 2511
a.-p 4322, 5203
a.-y 4330, 5546
a.-ydı 1895, 3196

añşı: Avcı.

a. 3023, 6385
a.-day 4631
a.-lar 2660
a.-lardıñ 5357

añ-taň: Şaşkın, hayrete düşmüş.

a. 1439, 4485, 6786, 6840

añ-tañ bol-: Şaşırmaq, hayrete düşmek.

a. bolıp 1561

a. bop 3389

ap: *Bk. al-*.

apa: Yaşça büyük kadınlara hitap sözü.

a. 2008

a.-ları 4350

a.-larıñdı 4368

a.-larınan 4379

a.-m 3011

a.-ña 4431, 5026

a.-sı 944, 2221, 3920, 4355, 4368, 4380, 4410, 4424, 4430, 4439

a.-sına 4415

a.-sınan 872

a.-sımñ 4005, 4354, 4373, 4376, 4395, 4402, 4893

apalıq: Ablalık.

a. 4395

apan: İn, çukur.

a.-darı 428

a.-ın 427

a.-ına 2660, 2921

a.-ınan 2546

a.-nan 2544

apan-apan: İn üstüne in, çukur çukur.

a.-ğa 2541

apar-: Götürmek, ulaştırmak, yanında eşilk etmek.

a. 125

a.-a 153, 395, 3190, 3243, 3498

a.-adı 8450

a.-ğandarında 8681

a.-ğanın 1673

a.-(ı)ñdar 392

a.-(ı)p 1114, 1623, 1938, 2035, 3063, 3129, 3131, 3314, 4839, 5616, 6242, 7285, 8146, 8148, 8663, 8679

a.-(u)v 7846

a.-(u)vdiñ 3849

a.-(u)vğa 8286

apa-siñli: Abla kardeş, kız kardeş.

a.-lerimniñ 6257

apat: A. Facia, afet, felaket.

a. 671, 2815(2), 8488

a.-қа 981, 2811, 6954, 8882

a.-tan 2816, 5223

ap-ayqın: Apaçak, çok belirgin.

a. 582

apır-topır: Apar topar, alelacele.

a. 8153

appaq: Bembeyaz, apak.

a. 1040, 1466, 1474, 1513, 1792, 1879, 4038, 4349, 4421, 4465, 4474, 4476, 5289, 5559, 8137

a.-(ğı)m 587

apta: F. Hafta.

a. 2430, 3247, 5532, 5639

a.-da 6320

a.-dan 2701, 6430

ar: A. Ar, namus, şeref.

a. 1529, 1669, 1812, 2446, 3031, 3510,
4040, 4612, 4797, 4799, 4825,
5362, 5568, 5997, 6007, 6396,
7086, 7677, 7892, 8141, 8563,
8568, 8583

a.-ı 1376

a.-in 4609

a.-(i)m 558

arabi: Arabi, Arap atı.

a. 643

ara: Ara, arasında.

a. 233, 268, 289, 764, 1797, 2661,
2672, 5316, 5946, 6199, 7104,
7352, 8277

a.-dan 4853, 6395, 6433, 6486, 6728,
6738, 8510, 8905

a.-ğa 277, 663, 999, 1013, 4154, 4276,
4288, 4680, 5991, 6550, 6617,
7981, 8187, 8431, 8498, 8875

a.-larğa 771

a.-ları 2055, 4068, 4116

a.-ların 4124

a.-larında 5834, 7314, 8820

a.-larındağı 8829

a.-men 5957

a.-mız 5226, 7373

a.-mızdağı 788, 3256, 5310

a.-nı 5981, 7109, 8271

a.-niñ 7704, 7923

a.-sı 2376, 2966, 4093, 4429, 4620,
6569, 7410, 7707, 7759

a.-sımen 7963, 8557

a.-sın 2963, 4469, 6161, 6451, 8485

a.-sına 46, 769, 797, 211, 1288, 2301,
2825, 2901, 4249, 4731, 5257,
6249, 6785, 7652, 7863, 8400,
8435

a.-sınan 8, 268, 340, 2044, 3814, 7740,
7817

a.-sında 43, 96, 918, 1172, 1239, 2317,
3200, 3200, 3979, 4411, 4633,
4986, 5532, 5907, 5918, 5975,
6041, 6469, 6783, 6984, 7230,
7815, 8072, 8241, 8393, 8784,
8803, 8834, 8868

a.-sındağı 69, 810, 1490, 1830, 2228,
2319, 2444, 2927, 3411, 3448,
4241, 4256, 5037, 5259, 5305,
5315, 5337, 5714, 5887, 5953,
5957, 6048, 7539, 7544, 9057

a.-sınıñ 7534

arada: Arada, arasında.

a. 264, 283, 360, 365, 742, 994, 997,
1002, 1012, 2371, 3438, 3874,
4278, 4285, 4381, 4687, 5273,
5364, 5541, 5548, 5952, 5989,
5993, 6003, 7096, 7885, 8248,
8262, 8291, 8292, 8293, 8517

aradağı: Aradaki.

a. 8819, 8841

Aral II: Aral Gölü.

a. 274, 1613, 1620, 1634, 2131, 2204,
2274, 2277, 2467, 5776, 5778,
5936

a.-dın 200

a.-ğa 1617, 1620

aral II: Ada.

a.-ına 8958

a.-ında 8510

arala-: Gezmek, dolaşmak.

a.-ğan 2093, 3482

a.-p 4944

aralas: Karışık.

a. 3, 640, 643, 666, 704, 1231, 2394,
4368, 5651, 6529, 6534

aralas-: 1. Karışmak.

a.-(i)p 11

a.-қан 2075

2. Müdahale etmek.

a.-a 2927

aralastır-: Karıştırmak.

a.-(i)p 2021

aralık: Aralık, mesafe.

a.-tı 7806

aram: A. Haram.

a. 3133, 5162, 5164, 5168, 7454

araқ-şarap: Alkollü içecekler.

a. 1412, 2870

araşa: Kavga edenlerinin arasına girme,
ayırma.

a. 469, 549, 2752, 6954

a.-ğa 6560

araşala-: Kavga edenleri ayırmak.

a.-vğa 93

arazdastır-: Küstürmek, bozuşturmak.

a.-atın 6340

arba: Araba.

a. 914, 1364, 8010

a.-da 912

a.-dağı 1254

a.-dan 7818

a.-ğa 1060, 1084, 8007, 8633

a.-lar 294, 7813

a.-larda 16

a.-largâ 7811

a.-nın 1258, 8008

a.-sın 8330

arba-: Büyülemek, efsunlamak.

a.-ğan 3027

arbakeş: Arabacı.

a. 7812

arbala-: Arabayla taşımak.

a.-ğanşa 8978

arbalı: Arabalı.

a. 1267

arbas-: Karşılıklı etkilemek, büyülemek.

a.-(i)p 8265

ardager: Saygıdeğer, saygın.

a. 2673, 3637, 7948

ardaқта-: Saygı göstermek, hürmet etmek.

a.-p 7465, 7597

a.-r 5444

a.-yđı 6388

a.-ymin 590

ardağtı: Değerli, saygıdeğer.

a. 5099

arestant: R. Tutuklu, mahkum.

a. 5726

arđı: Öteki, öbür , karşı.

a. 33, 541, 766, 1020, 1255, 1935,
2191, 2379, 2383, 2385, 2388,
2395, 2640, 2780, 3596, 3702,
3705, 3724, 4085, 4126, 4342,
4483, 5541, 5949, 7762, 7771

arđımađ: Küheylan, asil at.

a. 1398, 2789, 6161, 7273, 7274

a.-đa 5632

a.-tarı 7278

a.-tıñ 2790

Arđın: Orta Cüz'ün bir boyu.

a. 182, 797, 802, 1328, 2100, 2108,
2119, 6178, 7030, 7555, 7923,
8458, 8463, 8578, 8803, 8846,
8847

a.-dı 157, 2753, 4952

a.-nıñ 2073, 2358, 2373, 2427, 2434,
2673, 2825, 4224, 8967

Arđmatı: Yer adı.

a 5850, 6432, 6998, 7925, 7933, 7963,
8184, 8845

a.-đa 7630, 8243

a.-nı 8186

arıl-: Kurtulmak, salıverilmek, serbest bırakılmak.

a.-dı 5213

a.-đan 1571

arıp-aşıp: Aşıp geçip.

a. 7673, 7889, 8327

arığ I: Zayıf, ince.

a. 3623

arığ II: Ark, su kanalı.

a.-tar, 1365

arığtav: Zayıf, cılız.

a. 2081

arıs: Saygıdeğer kimse,

a. 480

a.-(ı)m 396

arıstan I: Arslan.

a. 5048, 5057, 5063, 5070, 5138, 5142,
5577, 6129, 6134,

a.-dar 3988

a.-nıñ 5049, 5420

Arıstan II: Kişı adı (*Arıstan ağın*).

a. 3806, 3809, 3818, 3851, 3869, 3882,
3890, 3905

a.-da 3818

a.-dı 3847, 3849, 3873

a.-đa 3814, 3856

a.-nan 3816

a.-nıñ 3823, 3838

Arıstan III: Kişi adı (*Jantöre oğlu Arıstan*).

a. 6129, 6134, 6141, 6208, 7626, 7628, 7680, 7691, 7773, 7789(2), 7794, 7906, 7990

a.-ğa 7773, 7909

a.-ında 2291

a.-nıñ 7905, 7907

arıstanday: Arslan gibi, cesur gözü pek.

a. 5058, 5576

arız: A. İstek, dilek, rica, arz.

a. 151, 6066

a.-ın 161, 162, 3484

Arka I: Bugünkü Sarı Arka şehri.

a. 62, 86, 92, 235, 318, 647, 654, 845, 1709, 1902, 1918, 2694, 3516, 4234, 4271, 4765, 4814, 5230, 5266, 6241, 7011, 7023, 7237, 8719, 8754, 8788, 8791, 8795

a.-da 2781

a.-dağı 6998

a.-dan 1560, 1909, 2462, 4227, 5603, 5659, 6238, 6548, 6638, 7235, 8791, 8805, 8979

a.-ğa 193, 1529, 1690, 2286, 2294, 2473, 2662, 2685, 2712, 4178, 4235, 9048

a.-nı 166, 2524, 2835

a.-nıñ 1332, 1473, 1910, 2074, 2267, 2412, 2436, 2505, 2550, 4216, 5938, 6439, 6640, 8731

arğa II: Arka, sırt.

a.-larına 1005

a.-mızğa 8981

a.-sı 157, 4941

a.-sına 1720, 2353, 2424, 4760

a.-sınan 1043

arqasında: Sayesinde, himayesinde, yardımıyla.

a. 1028, 1632, 1798, 2150, 2752, 3065, 4637, 5416, 5462, 6123, 7309, 8104

arqan: Halat, urgan.

a. 8809

a.-dı 1084

a.-ğa 8915

a.-men 480, 716, 4143

arqan-buğav: Halat, ip.

a. 4131

arqar: Dağ koyunu.

a. 644, 1340, 1479

arqılı: Sayesinde, yardımıyla, aracılığıyla.

a. 789, 1133, 1427, 1538, 1885, 1941, 3274, 3463, 3842, 5205, 5498, 5932, 5968, 6285, 6295, 6393, 6396, 6405, 6411, 6414, 6726, 6973, 7446, 7531, 7633, 7635, 7653, 7733, 8225, 8332, 8391, 8639, 8644, 8821, 8919

arlan: Erkek kurt, köpek tilki.

a. 1334, 2267, 2588, 3219, 4530, 5357, 8439

a.-dı 1283

a.-ı 7360(2)

arman: Hayal, ülkü, maksat.

a. 250, 358, 605, 621, 1889, 3402,
5194, 5207, 5424, 5440, 5691,
6353, 6413, 6583, 7872, 8324,
8544, 9053

a.-da 396

a.-dı 871, 5250

a.-ğa 961, 7074, 7311

a.-ı 839, 904, 980, 1342, 1878, 2242,
2327, 6189, 6406, 6407, 6585,
6785

a.-ın 3453, 5433, 6399, 7083

a.-ına 5480, 6885, 6886, 7570

a.-ınan 3403, 8815

a.-ınıñ 1799, 6926

a.-(ı)m 1575, 4618, 4794

a.-(ı)ma 2335, 8999

a.-(ı)mdı 7178, 7183

a.-(ı)mız 4784

a.-(ı)ña 2331(2)

a.-(ı)ñız 5128

a.-(ı)ñınıñ 611

a.-nan 8979

a.-nınıñ 5436, 8815

armansız: Ülküsüz, maksatsız, boş.

a. 619, 5149

armısızdar: Nasılsınız, merhaba anlamında selamlama sözü.

a 1034

arna: Mecra, akış, yol.

a.-ğa 1666

arna-: İthaf etmek, tahsis etmek.

a.-ğan 8769

a.-p 1816, 1903, 2789, 2918, 5515,
7749, 7765, 8420, 8823, 8908,
8934

a.-y 2067

arnal-: Tahsis edilmek, bağışlanmak.

a.-ğan 1132, 1368, 3064, 4104, 4741,
5736, 5747, 6303, 6623

a.-ğanday 5633

a.-(ı)p 2695

ar-namıs: Ar namus, şeref, haysiyet.

a.-tı 4247

arnavlı: Özel, şahsa ait, hususi.

a. 777, 1397, 1407, 2791, 3656, 4587,
4872, 5771, 5867, 5895, 6074,
8187, 8195, 8393, 8398

arnayı: Mahsus, özel olarak.

a. 4838

arpalı: Savaş, çekişme.

a.-ka 7197

arpalı-: Can çekişmek.

a.-kan 3966

a.-(u)vda 4491

ars:

ars et-: Birden köpürmek, kızmak.

a. ete kaldı 4519

arsıñ ba: Nasılsın, iyi misin anlamında selamlama sözü.

a. 3984, 3995

arsıñdar ma: *Bk. arsiñ ba.*

a. 2385

arsılda-: Hırlamak, ürümek.

a.-y 4492

arsız: Utanmaz, arsız.

a. 3897, 4428

arşa: Bir tür çam ağacı.

a. 652

a.-lardıñ 4274

Arşaboq: Kişi adı.

a. 7326, 7327, 7374, 7432, 8645, 8988

art: Arka, son.

a. 235, 1118, 2325, 2337, 4989, 7809

a.-ı 1668, 4589, 7419

a.-ın 3235

a.-ına 356, 394, 494, 4472, 4625, 7403, 7581

a.-ınan 708, 2804, 3527, 6595, 6732, 6944, 7352, 7666, 8072, 8385

a.-ında 1129, 2323, 2328, 4224, 5575, 5750, 6113, 7860, 8134, 8606

a.-ındağı 3575, 4921

a.-ındı 4553

a.-(ı)m 6019

a.-(ı)mda 6366

a.-(ı)mdı 8094

a.-(ı)ñda 7068

a.-(ı)ñızda 9002

a.-ta 259, 7828

a.-tarına 236

a.-tarınan 8396

art-: Yükleme, görevlendirmek.

a.-atının 2189

a.-(ı)p 893

a.-pa 737

a.-қан 2431, 7667

a.-tı 4205, 8330

a.-(u)vğa 2663

artık: Fazla, artık, üstün.

a. 26, 1425, 1655, 1659, 2196, 2356, 2434, 2527, 2555, 3403, 3412, 3548, 3751, 3774, 4442, 4443, 5339, 6943, 7462, 7503, 7503, 7807, 7879, 8073, 8152, 8779

a.-tı 1753

artilleriya: R. Topçu, top bataryası.

a. 5809

artkı: Arkadaki, sonraki.

a. 912, 1130, 4073, 4083

aruv: Zarif, güzel kadın.

a.-dı 1049

a.-lar 2385

aruvak: A. Ruh, ervah, ölmüşlerin kadirli ruhu.

a. 384, 1276, 1277

a.-(ğ)ı 7305

a.-(ğ)ım 3354

a.-(ğ)ın 2273
a.-(ğ)ınan 2423
arvana: Tek hörgüçlü dişi deve.
a.-lar 644
arzan: *F.* Ucuz, pahalı olmayan.
a. 7431
as: 1. Yemek, yiyecek, çorba, ziyafet, şölen.
a. 48, 940, 3286, 6793
a.-ın 3226, 4437
a.-ka 8711
a.-tarımen 6576
a.-tarın 7716
a.-tı 7681
2. Ölüm, düğün ve kutlamalarda verilen ziyafet.
a.-ında 3228
a.-ta 934(2)
as-: 1. Aşmak, geçmek.
a.-a 2161, 3588, 4259, 4975, 7111, 7943, 8096
a.-atın 5748
a.-(ı)p 1327, 2604, 4089, 5353, 5664, 6430, 8044, 8894
a.-pağanı 5736
a.-pağ 3830, 4687
a.-pay 3955
a.-paydı 7878
a.-sa 3700
2. Asmak, takmak.

a(ı)p 8169
asa: Çok, pek çok, son derece.
a. 762, 1190, 4785, 8144, 8344
asa-: Ağzını doldura doldura yemek, tıkmak.
a.-y 1495, 1652
Asan Kayğı: Kişi adı.
a. 5171
asattır-: Bolca yedirmek, yiecek vermek.
a.-ğandarı., 1912
Asatulu Şorman: Kişi adı.
a. 8820
asav: Asi, huysuz.
a. 477, 5471, 5530, 7160
a.-ları 3702
asığs: Acele ile, acil.
a. 3303
asığvhlı: Aceleci.
a. 4839
asığ: Aşık (kemik).
a.-(ğ)ı 4935
a.-(ğ)ınday 729, 4384
asığ-: Acele etmek.
a.-(ğ)a 23, 1804, 1940, 3051, 3085, 3417, 4875, 5291, 5323, 5596, 9071, 9077
a.-(ğ)atın, 6586
a.-kan 1937
a.-(ğ)ıp 6027

a.-pa 8694

a.-pañdar 2861

a.-pay 1746, 1952, 3671, 4588

a.-paytınına 6298

a.-tı 7932

a.-(ğu)vda 4836

a.-(ğu)vı 9077

asil: A. Asil, kıymetli, değerli.

a. 554, 4596, 6383, 7148

a.-dan 2574

a.-diñ 4903, 6708

Asılğazi: Kişi adı.

a.-niñ 3234

Asılkerey: Kişi adı.

a. 4716, 4725

a.-di 4689

a.-diñ 4924

a.-ge 4734

asın-: Takınmak, asınmak.

a.-ğan 1005, 1983, 1991

a.-(ı)p 4728

asıñkıra-: İlerlemek, geçmiş olmak.

a.-p 6145

asır: Oyun, eğlence.

asır sal-: Gülüp eğlenmek.

a. salğan 2512

a. salıp 676

asır-: Aşırmak, geçirmek.

a.-a 1227, 6610, 6859

a.-dı 4107

a.-(ı)p 7772

a.-(u)vğa 6800

asıra-: Beslemek, büyütme, yetiştirmek.

a.-ğan 1578, 3415

a.-ğanın 1580

a.-p 103, 6825

a.-sañ 3196

a.-v 7504

a.-diñ 1571

asқан: Çok, pek çok, fazla.

a. 939, 954, 1426, 2072, 2162, 2177, 2498, 3558, 4407, 4746, 4999, 5355, 5427, 6426, 7688, 8427, 9052

asқақта-: Mağrurlanmak, büyüklenmek.

a.-p 5499

asқar: Yüksek, yüce, ulu.

a. 5749

asқın-: 1. (Hastalık) İlerlemek.

a.-ğan 8883

2. (Ortalık, işler) Kızışmak, karışmak.

a.-(ı)p 7540

aspa: Avize, şamdan.

a.-lar 4817

aspan: F. Gökyüzü, asuman.

a. 1379

a.-da 204, 337, 679, 1173, 8312

a.-dağı 320, 8549

a.-day 878

- a.-dı 5, 4651
- a.-ğa 3514, 7784, 8557
- a.-men 2053
- a.-nan 7162
- aspay-saspay:** Acele etmeden, yavaşça
- a. 3647, 7172, 8292
- assalavmağalayküm:** A. Selamlama sözü, selamunaleyküm.
- a. 3003, 4664, 3139, 4384
- assalavmağaleyküm:** *Bk. assalavmağalayküm.*
- a. 6690
- as-suv:** Yiyecekler.
- a.-ın 1014
- astam:** Belli bir ölçüden fazla, artık, çok.
- a. 1301, 2744, 3679, 9079
- astana:** F. Başkent.
- a.-da 5758
- astan-kesten:** Alt üst, darmadağın.
- a. 7164
- a.-in 5237
- astar:** İma, kapalı söz.
- a.-ına 5523
- astarındağı:** *Bk. ast.*
- ast:** Alt, aşağı, taban.
- a.-ımen 4463
- a.-ına 168, 177, 804, 866, 1139, 1361, 1631, 1782, 3033, 3059, 3229, 4039, 4439, 4793, 4849, 5197, 5263, 5574, 5698, 5889, 5897,
- 6509, 6891, 6949, 6950, 7115, 7303, 7442, 8819
- a.-ınan 1019, 1786, 1822, 1964, 3396, 3989, 7722, 7941
- a.-ında 13, 26, 29, 842, 1715, 2083, 2382, 3634, 5558, 5901, 6416, 7214, 7780, 8810
- a.-ındağı 50, 711, 1277, 1280, 1314, 2374, 2496, 2710, 3258, 4163, 4921, 5421, 6630, 8688
- a.-ındağısı 2561
- a.-(-ı)mda 5047
- a.-(-ı)mdağı 3319, 6070, 8576
- a.-(-ı)ñızğa 8727
- a.-(-t)arındağı (**astarındağı**) 2705, 6435
- astarlas-:** karşılıklı olarak imalı sözler söylemek.
- a.-kanda 8990
- astarsız:** Kinayesiz, imasız, düz, gerçek anlamıyla.
- a. 5765
- astav:** Yemlik.
- a.-ğa 3379
- a.-ına 3378
- astiñğı üy:** Bodrum katı, depo, ardiye.
- a. 8679, 8680
- astık:** Hububat, tahıl, mahsul.
- a. 7512, 7558
- a.-pen 7526
- a.-tı 7515, 7519
- astırtın:** Gizli, kimsye belli etmeden.

a. 968, 6160, 6973

aş: Aç, tok olmayan.

a. 207, 314, 595, 661, 1054, 2348,
2393, 2903, 3305, 4193, 4290,
4642, 5050, 5419, 6703, 8809

aş-: Açmak.

a.-a 1638, 7493

a.-adı 2313, 5703

a.-ar 4310

a.-ayın 3088, 3303

a.-kan 3559, 3779, 5364, 5445, 5572,
5706, 5772, 5787, 6303, 6308,
6944, 8101, 8142

a.-kanday 5515

a.-kanına 1591

a.-kısı keldi 528

a.-sa 3073, 7938

a.-(ı)p 204, 826, 1108, 2517, 2607,
2730, 2768, 3191, 3505, 3786,
4336, 5106, 5214, 5366, 5822,
6741, 9024

a.-padı 1762

a.-pağ 3452

a.-paptı 8788

a.-pastan 3456

a.-pay 7619

a.-paydı 2303, 4310

a.-tı 1090, 4459, 4812, 6163, 6336,
6698, 8294

a.-tıñ 5120

a.-tıñız 5404

a.-(u)vda 6176

Aşamaylı Kerey: *Bk. Kerey.*

a.-diñ 4232

aşı-: Acımak, tadı bozulmak.

a.-dı 6507

a.-ğanday 4518

a.-ğanı 7140

a.-ğanı-av 7140

a.-maytının 5890

a.-ydı 5189

aşıq-: Acıkmak.

a.-(ğı)p 5402

aşıl-: Açılmak.

a.-a 31

a.-dı 1519, 4746, 8281, 9024

a.-ğan 3306, 4769, 8137

a.-ğan 878

a.-ğanday 3604

a.-may 616, 7670

a.-(ı)p 3090, 4886, 4954

aşın-: Sinirlenmek, öfkelenmek, kızmak.

a.-ğan 2208(2), 7315

a.-ğanınan 7338

aşıp-jumğanşa:

közdi aşıp-jumğanşa: Göz açıp
kapayana kadar, çarçabuk, hemen.

közdi a. 1236

aşıq: Açık, belli.

a. 497, 628, 958, 1390, 1461, 1687,
1860, 2053, 2082, 3231, 4650, 4866,
5327, 6831, 6833, 7917

aşıktan-aşık: Göz önünde, aleni.

a. 5707

aşıt-: Acıtmak.

a.-kan 3400

a.-tı 4932

aşşı: 1. Tuzlu, acı.

a. 5998(2), 6000, 7200(2), 7720

2. Keskin, etkileyici.

a. 464

aşuv: Hiddet, öfke, sinir.

a. 757, 1072, 1681, 1985, 2610, 2649,
2933, 2986, 3400, 5155, 5158,
5331, 5567, 7164, 7441

a.-dan 2963

a.-dı 5159, 7588

a.-ğa 119, 4374, 4558, 5684, 7142,
7621

a.-ı 1603(4), 4570(2), 5184, 8103

a.-ın 453, 1686, 3669, 8158

a.-ına 3372

a.-ınıñ 7127

aşuv-ıza: Öfke, sinir, hiddet.

a. 7008

aşuvlan-: Kzmak, sinirlenmek,
öfkelenmek.

a.-a 533, 3715, 5154, 7196

a.-adı 4451, 6988

a.-dı 3196, 8257

a.-ğan 455, 3366, 4712, 6034, 7073,
8238, 8981

a.-ğanda 917

a.-ğanmen 2939

a.-ğannan 8682

a.-ı)p 409, 2947, 5447, 7742

a.-sa 6709, 8021, 8132

aşuvlandır-: Sınırlendirmek, kızdırmak.

a.-ar 6070

a.-ğan 7075

a.-ı)p 7235

aşuvlant-: *Bk. aşuvlandır-.*

a.-tı 8079

aşuvlı: Kızgın, sinirli.

a. 222, 523, 577, 1188, 2594, 3609,
4502, 4507, 4533, 4677, 5326,
6104, 6634, 7048, 7125, 8154

aşuvlı-oylı: Kızgın ve düşünceli, dalgın.

a. 3426

aşuvşan: Çabuk kızan, sinirlenen, hiddetli.

a. 891

at I: At.

a. 14, 17, 201, 221, 284, 289, 337, 411,
450, 492, 714, 888, 889, 891, 912,
937, 999, 1017, 1038, 1045, 1050,
1158, 1187, 1229, 1234, 1259,
1265, 1296, 1456, 1660, 1708,
1734, 1971, 1980, 2039, 2052,
2081, 2372, 2373, 2477, 2486,
2564, 2687, 2691, 2696, 2924,
3294, 3347, 3482, 3510, 3628,

3732, 3905, 4025, 4056, 4067, 4162, 4170, 4333, 4443, 4492, 4687, 4728, 4735, 4900, 4917, 4925, 4931, 5417, 5419, 5551, 5907, 5933, 5944, 5951, 6007, 6232, 6417, 6421, 6455, 6537, 6620, 6677, 6734, 6735, 6790, 6817, 7081, 7555, 7581, 7581, 7664, 7668, 7688, 7696, 7706(2), 7761, 7768, 7780, 7854, 7898, 7946, 7964, 7975, 8006, 8064, 8260, 8325, 8373, 8380, 8431, 8437, 8576, 8614, 8643, 8759, 8866	a.-(i)ña 1286
a.-i 935, 2710, 4896, 4921, 5422, 6017, 6504	a.-(i)ñnan 733
a.-imen 897, 1203, 3833	a.-pen 2140, 2683
a.-in 85, 273, 457, 1086, 1497, 2188, 2496, 3920, 4157, 4347, 4792, 5372, 5454, 5568, 6045, 6102, 6117, 6443, 6525, 6543, 6630, 8533, 8671	a.-penen 5923
a.-ina 2143, 3834, 3911, 4913	a.-ta 9029, 9037
a.-inan 1136, 2571, 2787, 4897, 7380, 8653	a.-tağısı 1312
a.-ınıñ 81, 265, 385, 1276, 1727, 3381	a.-tan 291, 391, 1049, 3306, 7702, 7713, 7808, 7871, 7992
a.-ka 760, 773, 790, 935, 1137, 1151, 1226, 1253, 1260, 1722, 2085, 2175, 2284, 2829, 2831, 2906, 3638, 5453, 5995, 6018, 6579, 6612, 6989, 7492, 7786, 7903, 8806, 8910	a.-tar 1766, 6610, 6611, 8043
a.-(i)m 3392, 6245	a.-tardı 1110, 1169, 2026, 2583
a.-(i)mdı 5126	a.-tardıñ 360, 7750
a.-(i)mniñ 5053	a.-tarğa 2049
	a.-tarı 368, 1027, 1123, 1184, 1290, 1738, 2379, 2383, 2705, 4357, 6435, 7787, 7836, 7857, 9010
	a.-tariñ 6244
	a.-tariña 1764, 2047
	a.-tarımız 9010
	a.-tarın 1164, 1201, 1236, 5354, 6037, 6576, 7862, 8297, 9074
	a.-tarına 382, 1232, 4040, 5991, 6526, 7729, 7772
	a.-tarınan 1212, 2374, 4494, 5288, 7820, 7938
	a.-tarınıñ 389, 512, 1279, 6040, 7749, 7754, 7822
	a.-tay 210, 4990, 8102
	a.-tiñ 1207, 2540, 7118, 7213
	at şaptır-: Ulak göndermek, haberci yollamak.
	a. şaptıradı 181, 7619

- a. şaptırdı 4604
 a. şaptırğan 5819
 a. şaptırıp 6969, 8239

at şaptırıl-: 1. Ulak gönderilmek,
 haberci yollanmak.

- a. şaptırılıp 2366
 2. At yarışı düzenlemek.
 a. şaptırılıp 5611

at II: Ad, isim, unvan, rütbe.

- a.-ı 869, 1408, 1418, 2230, 2736,
 2856, 3232, 4341, 4413, 4743,
 6044, 6245, 6551, 6772, 7327
 a.-ına 3113
 a.-ınıñ 59
 a.-(ı)m 3319
 a.-(ı)mdı 8576
 a.-(ı)ñ 3012, 5450
 a.-(ı)ñızdan 5867
 a.-tan 7203

at-: 1. Atmak.

- a.-a 2994, 3066, 3396, 4196, 4680,
 4736, 5051, 5949, 6007, 8358
 a.-a-ak 5815
 a.-kasın 4514
 a.-(ı)p 2, 354, 718, 1178, 1340, 1402,
 1943, 2056, 2597, 4341, 4347,
 5285, 5319, 5554, 5621, 7799,
 7853, 7930, 8155, 8292, 8302,
 9033
 a.-tı 1171
 2. Ateş etmek.

- a.-a 623, 999, 3266, 3804, 4070
 a.-arı 913
 a.-ayın 332
 a.-kan 736, 1218, 3512, 7462, 7950,
 8863
 a.-kanda 8535, 8541
 a.-kandarı 4103
 a.-kañğa 3255
 a.-kanımenen 4092
 a.-kannan 6249
 a.-kañşa 1164, 1288
 a.-(ı)ñdar 1202
 a.-(ı)p 1213, 1250, 2463, 2616, 3317,
 3576, 4091, 4152, 5300
 a.-pañdar 1183
 a.-pay 4379
 a.-sa 4088
 a.-sın 7305
 a.-tı 2619, 4169, 7698
 a.-(u)v 7381
 a.-(u)vdi 7475
 a.-(u)vdiñ 4094
 a.-(u)vğa 3868, 7819, 7986
 a.-(u)vım 8925
ata: Soy, ecdat, dede.
 a. 2310, 2318, 3508, 4247, 4793, 4939,
 6365, 6368, 7923, 8076, 8461
 a.-dan 3352, 5208
 a.-ları 2703

a.-larıñ 449

a.-m 2745, 3718, 5134, 6701, 6712, 8715

a.-ma 2456, 3897

a.-men 6363

a.-mız 5044, 5668

a.-mızdıñ 1646

a.-mniñ 5035, 7197, 7305, 8048, 8081, 8096

a.-ñ 2192, 2640, 5181

a.-ña 3894, 6668

a.-niñ 1791

a.-ñniñ 6714

a.-sı 2190, 2201, 3596, 3596, 4431, 4635

a.-simen 6413

a.-sına 2427

a.-sınıñ 1657, 2199, 2309, 7108, 8815

a.-mızdıñ 2897

ata-: Atamak, adını söylemek, tayin etmek.

a.-dı 4201, 4594

a.-ğan 8456

a.-ğannan 5213

a.-p 3590, 3610, 3624, 3833, 7328, 8003, 8004

a.-ptı 6040

a.-y 5849

a.-ydı 1716, 2453

a.-ytın 3309, 8742

a.-ytının 6023

ata-ana: Ana baba, ebeveyn.

a.-nı 591

a.-niñ 934

ata-baba: Dede, baba, cet, soy.

a.-larım 3568

ataq: Şöhret, ün, şan, nam.

a. 2814, 5428, 5429, 5630

a.-(ğ)ı 1028, 2364, 3955

a.-(ğ)ına 2150

a.-қа 1138

a.-(ği)m 2742

a.-(ği)ñ 5427

a.-tiñ 5429

atalas: Soyu bir, kardeş, akraba.

a. 2225, 4342, 4892

atal-: Adlandırılmak, ad verilmek.

a.-atın 2147, 2690, 3615, 5944, 5949, 5972, 5976, 5990, 5997, 6006, 7127, 7484, 8432, 8529

a.-ğan 1632, 2188, 2856, 4178, 5289

a.-(ı)p 5335

atalı: Soyu içine alan, atalı, soylu, dedelere ait. a. 3897, 3900

Ataman: Çarlık Rusyasında Kazak ordularının komutanlarına verilen askerî rütbe.

a. 3658, 8376

atameken: *Bk. ata-meken.*

a. 2371, 2901

ata meken: *Bk. ata-meken.*

a. 52, 2753

ata-meken: Memleket, anavatan, yurt.

a. 52, 251, 668, 783, 2069, 2136, 2753,
5640, 9030

a.-ine 173, 475

a.-imizdi 775

atam-zamanı: Çok eski, Nuh Nebi'den kalma.

a. 903, 7119

atan: Dört yaşından büyük ve kısırlaştırılmış deve.

a. 13, 5218, 6677, 7172

atan-: Atanmak, tayin olmak, belirlenmek.

a.-bay 2309

a.-ğan 2704, 3596, 5884

a.-(ı)p 2364

ataktı: Ünlü, namlı, şöhretli.

a. 1278, 1726, 3212, 3619, 3997, 5442,
5829, 7480, 7491, 7755, 7872,
8846

atavlı: Denilen, adlı.

a.-nı 2239

a.-nıñ 5363

a.-sı 3308

a.-sınıñ 4634, 4765

atavsız: Namsız, ünsüz, sıradan.

a. 6045

Atbasar: Bugünkü Akmola Eyaleti'ne bağlı bir şehir, Atbasar şehri.

a. 4054, 4355, 4593, 5850, 6549, 7921,
7970, 7974, 8844

a.-da 8917

a.-dan 7928, 7934

a.-dın 7979

a.-ğa 6396, 7920, 7978

atı-jöni: Adı, sanı, esamesi, adı soyadı.

a. 2257

a.-n 3832

Atıgay: Kazakların Orta Cüz'üne bağlı Argın boyunun bir kolu.

a. 2160, 2427, 3618, 3809, 3895, 4184,
4343, 6463, 6465

a.-dın 4231, 4344

atıl: 1. Atılmak.

a.-a 5022

a.-adı 2546

a.-(u)vğa 2545

2. Ateş edilmek.

a.-ğan 375, 420, 1589, 2544, 3150,
4132, 4172, 5576, 6556, 8572

atıp-atıp: Hop oturup hop kalkarak.

a. 372, 7726, 8303

Atırav: Hazar Denizi sahilindeki şehir. **Kr. Aktav.**

a. 2131, 2204, 6481

a.-dın 4951

atıs: Atış, atma.

a.-imen 7961

atıs-: Birlikte silah atmak.

a.-a 1217

a.-(ı)p 1225, 7088, 8427

a.-(u)vğa 4188

atjal: Küçük dere, derecik.

a. 1703

at-jöni: *Bk. atı-jöni.*

a. 8279

atlas: A. Parlak kumaş, atlas.

a. 4391

atoy: Hücum, saldırı.

a. 1132, 1260, 3566

at-kölik: Binek hayvanlar.

a.-(g)imen 1551

atkar-: Yerine getirmek, icra etmek.

a.-alık 6047

a.-ar 2841

a.-dı 7961

a.-ğan 3346

a.-(ı)p 6084

a.-sın 2849

atkız-: Attırmak, ateş ettirmek.

a.-(ı)p 7784

atkızdır-: Attırtmak, ateş ettirtmek.

a.-(ı)p 422

atkosşı: Beyin, komutanın, kahramanın atından sorumlu kişi, seyis.

a. 3922, 6423

a.-sı 3910

a.-sına 2374

at kulağı: Çuha çiçeğinin bir türü, ayı kulağı.

a. 3

at-matı: Atı matı, her şeyi, tamamen.

a.-men 4119, 4121

atta-: Adımlamak, yürümek, atlamak.

a.-ğan 8030, 8036

a.-ğanga 8092

a.-p 2031, 2032, 6354, 8028, 8036, 8061

a.-sın 8097(2)

a.-vğa 8039

a.-yın 8052, 8088

a.-ytın 8076, 8077

attan-: Ata binmek, sefere çıkmak, yola çıkmak.

a. 345, 371(2), 7719(2)

a.-adı 7844

a.-amız 3798

a.-atınımızdı 4027

a.-bak 4009

a.-baqsıñ 6395

a.-baqsı 6320

a.-dı 6168, 8419

a.-ğan 199, 779, 4051, 5815, 7969, 8562

a.-ğanda 4986

a.-(ı)p 4734, 8640

a.-(ı)ptı 5906

a.-sa 7676

a.-(u)vdan 8559

a.-(u)vdi 3644

a.-(u)vğa 998

a.-(u)vına 7970

attandır-: Ata bindirmek, sefere çıkartmak, yola çıkartmak.

a.-dı 4674, 7082

a.-(ı)p 181

attanıs: Sefer, yolculuk.

a. 8484

a.-ı 7913, 8406

a.-ımen 4894

a.-ka 7637, 7873

a.-tan 8826

attu I: Adlı, isimli, adında.

a. 180, 1334, 1737, 1852, 3215, 3925, 4977

attu II: Atlı, süvari, atı olan.

a. 282, 373, 1019, 1023, 1129, 1263, 1311, 1406, 1852, 2559, 2567, 3303, 3406, 3526, 3707, 3745, 3821, 4015, 4066, 4119, 4494, 5353, 5913, 6207, 6624, 6659, 7283, 7470, 7651, 7657, 7729, 8272, 8741, 9080

a.-lar 7722

a.-larmen 7727

a.-nı 696, 701, 1179, 696

a.-nıñ 4068, 4093, 6415

attılı: *Bk. attı.*

a. 15

attır-: Ateşletirmek, attırmak.

a.-dı 4122

atultan: *Bk. adyutant.*

a.-ı 7870

atultant: *Bk. adyutant.*

a.-ı 4811

atüsti: Sürekli, seyahat etme durumu, yolculuğa alışkın olma hâli, göçerlik.

a. 1009

av I: Hey, işte vb. seslenme sözü.

a. 569, 1314, 2976, 3142, 6560, 8780

av II: Balık ağı, tor.

a.-day 7791

a.-ğa 366

a.-ına 6511

av III: Pantolon veya donun apış arasına gelen kısmı, ağ.

a.-ın 3020

av-: Ağmak, geçmek, kaymak.

a.-a 1841, 4438

a.-ğan 7, 224, 282, 1063, 2748, 3397, 4223, 7172, 7771, 8322

a.-ğanday 4479

a.-ğanın 6657

a.-mağanın 7511

a.-may 4189, 4649

a.-(ı)p 229, 1923, 5549

ava: A. Hava.

a.-men 11

a.-nı 460	4526, 4681, 4701, 4895, 4908,
avdan: Bölge, ilçe.	4974, 4975, 4983, 4986, 4987,
a.-dardıñ 4852	5277, 5589, 6179, 6419, 6480,
avdar-: 1. Döndürmek, çevirmek.	6504, 6505, 6507, 6529, 6533,
a.-a 5401	6541(2), 6542, 6547, 6554, 6556,
a.-adı 3080	6609, 6623, 6660, 6676, 6679,
a.-ar 2740	6730, 6779, 6794, 7327, 7729,
a.-dı 3998	7981
a.-ğan 4453	a.-da 1058, 3158, 3208, 4435, 5386,
a.-mağ 2878	5519, 6487, 6546, 6625, 6731
a.-(ı)p 1793, 3056, 4964	a.-dağı 3010, 3287, 6580
a.-sa 1811	a.-dan 539, 2706, 3052, 3397, 4017,
2. Tercüme etmek, çevirmek.	6423, 6502, 6575, 6696, 6749,
a.-(ı)p 4557, 4567	7370, 7530, 7692
a.-may 451	a.-dar 681, 2592, 2794
avdarıl-: Döndürölmek, çevrilmek.	a.-dardan 4735
a.-ğan 6256, 6338	a.-dardı 5164, 6064, 7014
a.-(ı)p 3624	a.-dardıñ 669, 1741, 2077, 2914, 3815,
a.-sın 5728	6496, 6578, 8373, 8400, 8787
avdart-: Değıştirmek.	a.-darga 2915, 6727, 6729, 7929
a.-kan 5740	a.-darı 634, 862, 1553, 1626, 1846,
Avğanstan: Afganistan.	2071, 2851, 3660, 4942, 5660,
a. 1618, 5797	5847, 6170, 6405, 6411, 6431,
a.-ğa 1623, 2262	6434, 7226, 7509, 7924, 8888,
avıl: Oba, köy.	8891
a. 61(2), 68, 412, 420, 492, 506, 511,	a.-darımen 4945
678, 701, 1001, 1012, 1013, 1119,	a.-darın 805, 1624, 1635, 1782, 2829,
2055, 2067, 2378, 2595, 2697,	3249, 3666, 4601, 5878, 5965,
3406, 3627, 3847, 4308, 4314,	7016, 7232, 7578, 7581, 8210,
4334, 4387, 4437, 4491, 4492,	8249, 8370, 8386
	a.-darına 2858, 2921, 3247, 3678,
	5650, 6985, 7673, 8192
	a.-darınan 1527, 3681
	a.-darında 6299

a.-darınıñ 1427, 2131, 6501, 7234,
7525, 7998, 8202, 8369, 8378,
8388, 8391

a.-dı 62, 1165, 2783, 4883, 6503,
6539, 6556, 6569, 6617, 6624,
6628, 6721, 6733, 6750, 6824,
7138, 7257, 7299, 7320, 7983,
7987, 9040

a.-dıñ 321, 491, 549, 1061, 1110,
2058, 2059, 2061, 2761, 3557,
3925, 4045, 4408, 4537, 4722,
5563, 5591, 6529, 6537, 6564,
6617, 6723, 6735, 6738, 6813,
7529, 7988

a.-ğa 77, 488, 941, 2558, 2989, 3399,
4540, 5027, 5028, 5393, 5530,
6300, 6432, 6432, 6478, 6544,
6583, 6602, 6661, 6770

a.-ı 2071, 6906

a.-ı (avlı) 489, 3244, 3405, 4288, 5849,
5860, 6548, 6960, 7926, 7979,
8470

a.-ımen (avlımen) 2466, 7970

a.-ın 974, 2294, 2313, 2434, 3221,
3365, 3660, 3812, 4047, 6572

a.-ın (avlın) 979, 3449, 3718, 4262,
4266, 4294, 4899, 5356, 6167,
6843, 6981, 6983, 7047, 7081,
7089, 7317, 7323, 7586, 7900,
7905, 7969, 7990, 8252, 8256,
8365, 8416, 8433, 8643, 8763

a.-ına 942, 2420, 2432, 2702, 4212,
4348, 4349

a.-ına (avlına) 967, 972, 977, 1338,
1352, 1493, 2918, 2943, 2988,

3201, 3372, 3524, 3723, 4292,
4379, 4495, 5369, 5455, 5567,
6352, 6534, 6570, 6596, 6716,
7024, 7084, 7084, 7085, 7128,
7582, 7692, 8167, 8326, 8419,
8886

a.-ınan 5441, 8861

a.-ınan (avlınan) 2477, 3693

a.-ınanbız (avlınanbız) 6245

a.-ında (avlında) 1057, 2612, 2985,
3208, 4893, 7325

a.-ındağı 4339

a.-ındağı (avlındağı) 2942, 4509,
6845, 7636

a.-ınday (avlınday) 6820

a.-ınıñ (avlınıñ) 980, 1329, 7231,
7906, 8761

a.-ımdı (avlımdı) 7238

a.-ıımız (avlıımız) 3244, 4887

a.-ıımızdı (avlıımızdı) 7383

a.-ıña (avlıña) 8321

a.-ıñızğa 3935

avıl-avıl: Oba oba, köy köy.

a.-darına 5349

avıl-aymak: Köy ilçe, küçük yerleşimler.

a. 6699

a.-ı(ğı)ñ 4399

a.-tan 5143

avıldas: Aynı obadan, aynı köyden.

a. 945

avıq-avıq: Ara sıra, kesik kesik.

a. 802, 1010, 2066

avır: Ağır, büyük zor.

a. 70, 118, 324, 355, 413, 679, 989,
1096, 1850, 1993, 2167, 2284,
2495, 2667, 2801, 2803, 2808,
3068, 3380, 4589, 4781, 4970,
5198, 5233, 6495, 6581, 6613,
6702, 6822, 6857, 6858, 6865,
7487, 7489, 7538, 7869, 8043,
8247, 8330, 8338, 8437, 8798,
8893, 9029

a.-av 3538

avır-: Hastalanmak, acı çekmek.

a.-adı 2534(2), 2535

a.-ğan 3312, 5979

a.-ğanda 1070

a.-ğannan 2531

a.-(ı)p 4529, 4559, 4807, 4838, 4839,
4877

a.-(ı)ptı 5978

avırt-: Ağrıtmak, sıızlatmak, acıtmak.

a.-(ı)p 2736

avırtpalığ: Sıkıntı, zorluk, hayat çilesi.

a. 8813

a.-(ğ)ı 4581

a.-tan 2974, 9036

avıs-: Değişmek, yer değiştirmek.

a.-atın, 8341

a.-(ı)p 3434, 5360

a.-қан 5228

a.-tı 167

avıstır-: Değiştirmek, yer değiştirmek.

a.-ayığ 5811

a.-(ı)p 981, 999, 4735

a.-(u)v 7664

avız: Ağız.

a. 173, 2001, 2196, 2346, 2925, 3646,
3888, 4552, 4710, 5424, 6130,
8047, 8612, 8833, 8932

a.-dağı 1345

a.-dan 7500

a.-darı 7224

a.-darın 8753

a.-darına 4624

a.-dı 1564, 9032

a.-ğa 954, 4349, 5760

a.-ı 2579, 8591

a.-ı (**avzı**) 2616, 7745, 8608, 8877

a.-ın 343, 2721, 3035, 3369, 4697,
5668, 7345, 8788

a.-ına (**avzına**) 357, 835, 3928, 4091,
5416, 5432, 5572, 5584

a.-ınan (**avzınan**) 2403, 2608, 3546,
3916, 4822, 4980

a.-ında (**avzında**) 881, 1823, 4721,
5420, 7936, 8017, 8235

a.-ındağı (**avzındağı**) 955

a.-ınıñ (**avzınıñ**) 2381, 4305, 7040

a.-(ı)ma (**avzıma**) 6654

a.-(ı)mnan (**avzımnan**) 3171

a.-(ı)ña (**avzıña**) 710, 2240

avızba-avız: Yüz yüze, karşılıklı.

a. 4584

avzı-bası: Ağzı yüzü, suratı.

a.-n 8850

avızbirlik: Ağız birliği, bir ağızdan.

a.-(g)i 2117

avızdan-: (Av kuşları) Alışmak, öğrenmek.

a.-ğan 4258

avızdıķ: Gem, ağızlık.

a. 6451, 6470, 6766

a.-(ğ)imen 1201

a.-tarımen 7787

a.-tarın 1184

avla: *F.* Çadırın, evin etrafı, avlu.

a.-da 1969, 2042

a.-dan 2049

a.-ğa 2045

a.-sına 1766

a.-sındağı 2583

avla-: Avlamak.

a.-p 432, 5287, 6507

a.-vğa 6979

avlaķ: Uzak, irak.

a. 2413, 2620, 4428, 7077, 9062

a.-ta 318

a.-tı 2176

avlı: *Bk. avıl.*

avlıña: *Bk. avıl.*

avlımdı: *Bk. avıl.*

avlımen: *Bk. avıl.*

avlımız: *Bk. avıl.*

avlımızdı: *Bk. avıl.*

avlın: *Bk. avıl.*

avlına: *Bk. avıl.*

avlınan: *Bk. avıl.*

avlınanbız: *Bk. avıl.*

avlında: *Bk. avıl.*

avlındağı: *Bk. avıl.*

avlınday: *Bk. avıl.*

avlınıñ: *Bk. avıl.*

avna-: Bir tarafa düşmek, yuvarlanmak, ağnamak.

a.-dı 4448(2)

a.-p 559, 606, 2718, 4459, 6536

avnap-avnap: Yuvarlana yuvarlana.

a. 1209, 5023

avnap-ķuvnap: *Bk. avnap-avnap.*

a 6357

avnaķşı-: Sağa sola debelenmek, dönme, yuvarlanmak.

a.-p 2032

avķattı: Zengin, hâli vakti yerinde.

a. 2074, 6420, 6423

avruv: Hastalık.

a. 1065, 2534, 3368, 4874

a.-dan 5927

a.-ğa 3923

a.-ı 5908, 8883

- a.-in 1860
- a.-iniñ 3924
- a.-lardan 2538
- avsil:** Şap hastalığı.
- a. 901, 8977
- avzı:** *Bk. avız.*
- avzıma:** *Bk. avız.*
- avzımnan:** *Bk. avız.*
- avzın:** *Bk. avız.*
- avzına:** *Bk. avız.*
- avzınan:** *Bk. avız.*
- avzında:** *Bk. avız.*
- avzındağı:** *Bk. avız.*
- avzınıñ:** *Bk. avız.*
- avziña:** *Bk. avız.*
- ay I: 1.** Ay, kamer.
- a. 2, 29, 204, 320, 756, 1006, 1019, 1039, 1119, 1394, 1479, 4465, 5474, 5744, 7753, 7774, 7783, 8740
- a.-ğa 337
- a.-ın 3514
- 2.** Ay, senenin on ikide biri.
- a. 786, 1434, 3498, 3524, 3908, 3971, 5758, 5776, 7676, 7677, 7962, 8170, 8479
- a.-da 5114, 5779, 5936
- a.-dan 1060, 2185, 7899
- a.-dıñ 6167
- a.-ğa 3839
- a.-ı 1790, 5667, 6977, 7677
- a.-ında 129, 3658, 3665, 5892, 5894, 8415
- a.-ınıñ 98, 2776, 2778, 3462, 3679, 4057, 5725, 6997, 7898, 8219, 8239, 8368, 8390, 8885
- a.-larında 2801
- ay II:** Üzüntü hayıflanma ifade eden ünlem, ah, vah, ay.
- a. 3538
- aya:** Avuç içi, aya.
- a.-sında 4825
- aya-:** Acımak, korumak, esirgemek.
- a.-ğan 2884, 3457, 7217, 7351(2)
- a.-madı 2590, 7987, 8351
- a.-mağan 7345
- a.-mağanda 6516
- a.-mas 2291, 4205, 5202, 7340
- a.-maska 2637, 4529
- a.-may 1605, 1863, 7315, 8642
- a.-maydı 4970, 7342, 7389, 8873
- a.-maymız 7390
- a.-ñız 6256
- a.-p 3083, 3870, 5221, 6258, 6266, 6493, 7293, 9018
- a.-r 6431, 6516
- a.-sam 7342
- a.-sın 5081
- a.-ydı 1061, 3599, 8676
- a.-ymın 3413

a.-ytın 3358

Ayagöz: Yer adı.

a. 2840, 2850, 2869

Ayakeñ: Kişi adı, İman Batır'ın lakabı.

a. 8003

Ayaköz: Yer adı.

a. 90, 165, 8644, 8935, 8942

ayaq: 1. Ayak.

a. 16, 350, 437, 1310, 1316, 1370,
1465, 1613, 1635, 1841, 2732,
2768, 3026, 3073, 4269, 4333,
4448, 6997, 7287, 8144, 8390,
8885

a.-(ğ)ı 50, 1314, 1584, 3950

a.-(ğ)m 397, 471, 1582, 1940, 1952,
2002, 2993, 3076, 3378, 3838,
3979, 4037, 4420, 4420, 4921,
5665, 8052

a.-(ğ)ma 3124, 3852, 3856, 3867

a.-(ğ)ınan 4516

a.-(ğ)ında 686, 1711, 1719, 2085, 4392

a.-(ğ)ındağı 2519, 4515, 7754

a.-(ğ)ınıñ 5558, 5588, 7403, 8012,
8135

a.-ka 1069, 1799

a.-(ğ)ıma 8140

a.-(ğ)ımen 2050, 2388

a.-(ğ)ıña 2239

a.-(ğ)ıñdı 852, 1585

a.-pen 4522

a.-tarı 2491

a.-tarın 1437, 7749

a.-tarında 1026, 1475, 6236

a.-tarınıñ 1389

2. Son, sonu.

a.-(ğ)ı 1808

a.-(ğ)ında 3973, 4563, 4906, 5682,
7680

3. Kadeh.

a.-tı 1074, 4523

ayaqsız: Bitmeden, sona ermeden.

a. 9058

ayaqta-: Bitirmek, tamamlamak, son
vermek.

a.-dı 5351

a.-may 5302

a.-ñız 8669

a.-p 1089, 3202, 3793

a.-yın, 8667

ayaqta-: Sonlanmak, tamamlanmak.

a.-adı 810, 6869

a.-(ı)p 6392, 6438

ayaqtı: Ayaklı, ayağı olan.

a. 640

ayalda-: Durmak, beklemek.

a.-may 7767

a.-p 7902

a.-sa 980

a.-v 3774

ayamastık: Acımasızlık, zalimlik.

a. 6928

a.-ka 2015

ayan: A. Belli, malum, ayan.

a. 865, 1601, 1760, 1789, 2175, 2178,
5140, 5893, 6767, 8095

ayan-: İsteksiz, gönülsüz çalışmak.

a.-ban 6362

a.-bay 6871

a.-(ı)p 2261

ayanış: Esirgeme, acıma.

a. 6410(2)

ayanıştı: Acıklı, acınacak.

a. 514

ayanşakta-: Canını esirgemek, korkmak.

a.-p 3331

ayañda-: Ağır ağır yürümek, yavaş yürümek.

a.-dı 1842, 4040, 7146

a.-ğanda 6417

a.-p 1746

a.-y 4015

a.-ydy 7126

ayas-: Karşılıklı zalimlik yapmak, gaddar olmak.

a.-pas 5705, 6096

ayav: Acıma, esirgeme, koruma, merhamet.

a. 3600, 3858, 3867, 7334

Ayav batır: Kişi adı, İman Batır'ın lakabı.

a. 8003

ayavlı: Kadirli, değerli, saygıdeğer.

a. 621, 6409, 7948

ayavsızdıķ: Acımasızlık, merhametsizlik.

a.-(ğ)ı 2608

ayavşılık: Merhamet, acıma.

a. 3829, 7347

ayaz: Ayaz, açık hava.

a. 4207

a.-day 2424, 8981

a.-ımen 9048

aybalta: Uzun saplı, yarım ay şeklindeki balta, teber.

a.-men, 3413, 8685

a.-nıñ 649

aybar: Heybet, ihtişam, azamet.

a.-ınan 7493, 7778

a.-ınıñ 870

aybarlı: Heybetli, ihtişamlı.

a. 5058, 6513, 7148, 7494

aybındı: Heybetli, azametli, ihtişamlı.

a. 690, 2112, 2115, 4820, 6513

aydabol: “Allah yardımcınız olsun, Allah yardım etsin” anlamlarında dua.

a. 384

ayda-: Sürmek, sürgün ötmek, önüne katıp götürmek.

a.-ğan 159, 691, 2315, 2973, 3234,
4216, 4231, 5424

a.-ğanda 3154

a.-ğanıñ 2976

a.-ğanıma 6195

a.-ğanımda 2811

a.-p 485, 2326, 2930, 3114, 3122,
3190, 3338, 3499, 3701, 3724,
4226, 4560, 4676, 4681, 4790,
4883, 4928, 4936, 5365, 6564,
6739, 6938, 6987, 7014, 7220,
7227, 7318, 7674, 7908, 8375,
8648, 8769, 8871

a.-r 5080

a.-sa 956, 2257

a.-vda 2905

a.-vğa 2780

a.-vıma 7396

a.-vımen 4781

a.-vına 4767

a.-y 1394, 1408, 2412, 2798, 4039,
4943, 5414, 5425, 8771

a.-ydı 2258, 2483

aydahar: *F.* Ejderha.

a. 2306, 2750, 2751

a.-day 9038

a.-diñ 2750

a.-ı 1650

aydala: Issız, insan bulunmayan sahra,
bozkır.

a.-da 1525, 2380, 2602, 2903, 3333,
4640, 7671, 8323

a.-dağı 1887

a.-dan 5511

a.-ğa 5483

a.-nı 5956

a.-ñ 3334

aydal-: Sürülmek, sürgün edilmek.

a.-ğan 109

a.-(ı)p 96, 490, 3267, 5704, 5719, 6254

aydalın-: Sürgün edilmek.

a.-ıp 526

aydar: Başın tepesinde bırakılan saç,
perçem.

a.-ı 2489

Aydarlı: Yer adı.

a. 5989

aydat-: Sürdürmek, sürgüne göndertmek.

a.-(ı)p 4298, 7025

aydın: Deniz, göl, nehir gibi büyük suların
parlak ve aydın yüzeyi.

a. 24, 198, 8587, 8796

a.-(ı)ma 8493

Ayeke: *Bk. Ayekeñ.*

a. 7994

aygak: Delil, kanıt, ispat.

a. 1562

a.-(ğ)ı 2980

Ayğanım: Kişi adı.

a. 3714, 5734, 5751

a.-da 2290

a.-dı 5738, 5743

a.-ğa 5733

a.-nan 4228, 5736

a.-nın 3508, 4047, 4937

Ayğansa: Kişi adı.

a. 3925

aygır: Aygır.

a. 29, 1187, 7943

a.-dan 4595

a.-ın 378

a.-lar 158

ayıq-: Hastalıktan kurtulmak, kendine gelmek, ayılmak.

a.-(ğ)ar 2538

a.-(ğ)ip 5609

ayıp: A. Ayıp, ceza, günah.

a. 3785, 3822, 3957, 4809, 5192, 5772

a.-(b)ı 500, 1093, 1094, 3251

a.-ka 5443

a.-(b)ıñ 3932

a.-(b)ım 3931, 3934

a.-(b)ımız 1095

a.-(b)ın 2439, 3867, 5334, 7486

ayıl: Hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer, kolan.

a.-ın 3997

ayına: Her ay, ay başına.

a. 5113

ayıpsız: Günahsız, suçsuz.

a. 1094, 1946, 5217

ayıptı: Günahkar, suçlu.

a. 407, 504, 1094, 1691, 1947, 1948, 2749, 3123, 3819, 5217, 5304, 5464, 5616, 6072, 6846

a.-mın 3594

a.-sın 504, 4827

Ayırkum: Yer adı.

a. 7763, 7802

a.-da 3665

ayır-: Ayırmak, bölmek.

a.-a 267, 8314, 8440, 8707

a.-adı 8743

a.-atın 8320

a.-ğan 5326, 8651

a.-mañız 8121

a.-may 8372

a.-(ı)p 1026, 1374, 1990

ayırbasta-: Takas etmek.

a.-ğanı 8461

a.-sın 7370

a.-vdi 8829

a.-vğa 1895

a.-y 5251

a.-yık 7365

ayırbastal-: Takas edilmek.

a.-(ı)p 8479

ayırıl-: *Bk. ayrıl-.*

a.-a 5193, 8767

a.-adı 5104, 6810

a.-amız 7203

a.-atın 5342
 a.-dı 398, 772, 1360
 a.-dık 2574(2)
 a.-dım 563, 8737
 a.-diñdar 2033
 a.-ğan 1993, 2031, 2480, 4211, 4213,
 4931, 7205, 7601, 9035
 a.-ğandarıñdı 4833
 a.-ğanıñ 8810
 a.-ğanımdı 2618
 a.-ğanmen 4899
 a.-ğannan 7005, 7286
 a.-ğısı kelmeşe 9020
 a.-mağanı 1881
 a.-(ı)p 1179, 1595, 2906, 6602, 7422,
 8626, 8802

ayırılıs-: Birbirinden ayrılmak, uzağa düşmek.

a.-қан 9046

ayırma: Fark, özgelik, başkalık.

a.-sı 5747

Ayırtav: Kazakistan'da bir dağ silsilesi.

a.-lar 6999

ayız:

ayız қандır-: Ateşini söndürmek, rahatlamak, hevesini gidermek.

a.-ın қандыра 4326

aykara: Enlemesine, enine.

a. 1199

aykas: Mücadele, savaş, kavga.

a. 1775, 5644, 7728, 7872, 7917

a.-қа 3451, 7638, 7677, 7915, 8172,
 8297, 8910, 8923

a.-pen 3641

a.-ta 513, 1321, 1972, 3529, 4933,
 7582, 8634

a.-tan 990, 1176, 1252, 2322, 6347,
 7839

a.-tar 6934

a.-tarğa 2021

a.-tı 176, 1744, 2250, 2251, 3506,
 4133, 7687, 8359

a.-tiñ 906, 2047

aykas-: Savaşmak, çekişmek, mücadele etmek.

a.-a 5578

a.-(ı)p 919, 1303, 3505, 6600

a.-paқ 1128, 7851

a.-қан 7967

a.-қанда-ақ 4919

a.-қанında 3675

a.-қанша 5362, 7727

a.-(u)vğa 8929

aykassız: Savaşsız, savaşmadan.

a. 3503

aykastır-: Savaştırmak, mücadele ettirmek.

a.-(ı)p 7993

aykay: Bağırma, çağırma, haykırma.

a. 3445, 4157, 4367, 4369, 7876

a.-ı 314, 2068, 2568

aykayla-: Bağırarak, haykırmak.

a.-ğan 1271

a.-p 3565, 5054

a.-r 7720

a.-vdi 4370

aykay-şuv: Bağırış çağırış, gürültü.

a. 4133, 7723

a.-dan 4185

a.-ı 7777

aykın: Açık, belirli, malum.

a. 517, 926, 1684, 1749, 8929

aykında-: Açıklamak, belirlemek.

a.-p 2349

aykış-uykış: Karışık, çetrefil, anlaşılması zor.

a. 16, 6621

ayla: A. Hile, taktik, plan, çözüm.

a. 921, 3801, 8075

a.-ñ 3535

a.-sı 3536, 7662, 8852, 8972

aylaker: Hilekar, düzenbaz, kurnaz.

a. 875, 2816, 7895, 8096

aylakerlik: Hilekarlık, düzenbazlık, kurnazlık.

a.-(g)i 2175

aylaqor: *Bk. aylaker.*

a. 2939

aylaqorlıq: *Bk. aylakerlik.*

a. 5101

aylı: Aylı, dolunaylı, mehtaplı.

a. 1012, 5511, 5515, 8137

aymala-: Kucaklamak, sevmek, okşamak.

a.-vmen 4535

a.-y 5506, 5532

aymalas-: Koklaşmak, sevişmek.

a.-қан 2053

aymaq: Etraf, civar, bölge, eyalet.

a.-tan 1659

a.-tarıñ 6700

aynal-: Dönmek, etrafını dolanmak.

a.-a 296, 330, 340, 346, 955, 4105, 4130, 8746

a.-adı 5146

a.-lar 6370

a.-atının 7020

a.-ayın 986, 2882

a.-dı 2000, 3367, 5540, 6610, 8288

a.-ğalı 8081

a.-ğan 232, 952, 958, 1135, 1392, 1411, 1617, 1823, 2163, 2445, 4125, 4140, 4261, 4444, 6967, 7401, 7982, 8079, 8872, 8917

a.-ğanı 3963

a.-ğanın 532, 2116, 6895

a.-may 1863

a.-(ı)p 544, 1379, 4580, 5315, 6808, 6918, 7188

a.-sañ 2259

a.-(u)vı 843

a.-(u)vına 7518

aynaldır-: Döndürmek, çevirmek.

a.-a 6630

a.-adı 6360

a.-ğalı 4486

a.-ğan 7019

a.-dırgısı kelse 594

a.-(ı)p 1075

a.-mağ 2836

a.-(u)vğa 4206

Aynamköl: Yer adı.

a. 5972

aynımas: Sözüün eri, sözünde duran.

a. 3964

ayran: Ayran.

a. 1597, 6488

abroyın ayranday tök-: *Tamamen rezil olmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.*

a.-ın ayranday tögip 6558

abroyı ayranday tögil-: *Tamamen rezil olunmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.*

a.-ı ayranday tögiler 3952

a.-ı ayranday tögilgen 2424

a.-(ı)mnıñ ayranday tögilgeni 2967

ayrıl-: Ayrılmak, bölünmek.

a.-a 6816

a.-adı 8870

a.-am 7004

a.-ğalı 1136

a.-ğan 387, 4759, 7006

a.-ğanın 8428

a.-ğanınan 7010

a.-ma 4641

a.-(ı)p 801, 7090, 8434

a.-(u)vınıñ 2195

Ayşuvağ: Kişi adı.

a. 1630, 5123, 6129, 6200

ayt-: Demek, söylemek.

a. 589(2), 3657, 3786, 3889, 4698, 4834, 5083, 6636, 8114

a.-a 784, 1055, 2402, 2587, 3560, 3789, 3832, 4563, 4673, 4719, 5040, 5092, 5241, 6372, 7460, 7490, 8172, 8585

a.-adı 912, 3268, 3849, 5105(2), 5129, 5131, 5244, 5245, 5695, 5709, 6442

a.-am 2235, 5254

a.-amın 3546

a.-ar 3049, 3097, 5225, 6901, 7360

a.-arım 6384, 8723

a.-arın 5316

a.-arımın 5383

a.-arsıñdar 8668

a.-asıñ 1146, 5164, 6389, 7295, 8118, 8722

a.-asıñdar 1105

a.-asız 1849, 1892, 5041, 5090, 5947, 6118

- a.-atın 8496, 8475, 8777(2)
- a.-atının 1515, 5015
- a.-ayın 2406, 5294, 5295, 5785, 6901
- a.-ayık 1598
- a.-kάλı 5365
- a.-kám 7180
- a.-kán 593, 826, 1254, 1602, 2212, 2426, 2938, 3182, 3231, 3436, 3484, 3535, 3537, 3547, 3800, 4245, 4249, 4786, 5371, 5455, 6131, 6442, 6612, 6795, 7139, 7441, 8052, 8157, 8371, 8542, 8693, 8757, 9046
- a.-kanda 2147, 2797, 4957
- a.-kandardı 3798
- a.-kandarı 6875
- a.-kandarın 291
- a.-kandarına 3108, 6320
- a.-kandarınızdı 6805
- a.-kandarındı 5108
- a.-kanday 2357, 4976, 5072, 6293, 6860, 8322
- a.-kandı 8784
- a.-kanga 2972, 4759
- a.-kanı 1562, 3583, 7587, 7979
- a.-kanıma 3505, 6195, 7214, 7250, 7396
- a.-kanımdı 1861, 6809, 7219
- a.-kanımızdı 5094
- a.-kanın 2922, 3602, 3835, 3863, 7307
- a.-kanına 2225, 4767, 5036, 8720, 8914
- a.-kanınan 3880, 8154
- a.-kanınday 3096, 4996, 6819
- a.-kanınıñ 6445
- a.-kanıñ 2451, 4013, 8667
- a.-kanıñdı 7255
- a.-kanıñız 1155, 1932
- a.-kanmen 7224
- a.-kım keledi 5671
- a.-kısı kelgendey 7458
- a.-kısı kelmey 8477
- a.-(-ı)ñdar 1520
- a.-(-ı)ñdarşı 8717
- a.-(-ı)ñız 3670, 8509, 8697
- a.-(-ı)p 117, 136, 194, 222, 516, 555, 569, 631, 733, 753, 986, 992, 1492, 1637, 2095, 2127, 2132, 2397, 2594, 2619, 2626, 2649, 3112, 3169, 3195, 3469, 3583, 3789, 3851, 3877, 3979, 4304, 4433, 4625, 4644, 4717, 4844, 4866, 4906, 4909, 4947, 5189, 5214, 5347, 5398, 5886, 6032, 6083, 6251, 6262, 6263, 6383, 6547, 6805, 6806, 6840, 6846, 7251, 7440, 7704, 8035, 8585, 8600, 8664, 8985, 9019
- a.-pağan 3903, 4308
- a.-pağ 2984, 6474, 7372
- a.-pağşı 523, 4715
- a.-pastan 8694

a.-pavğa 5084
 a.-pay 939, 1108, 1170, 8069
 a.-paydı 4656, 8090, 8119
 a.-paytın 7177
 a.-paytının 5765
 a.-sañşı 4518
 a.-sın 4446
 a.-şı 142, 571, 5055, 6454, 7174
 a.-tı 1343, 1359, 1646, 2046, 2638,
 3836, 3860, 4902, 5303, 5618,
 5707, 5935, 7175, 7584, 7774,
 7790, 7884, 8087
 a.-tıñ 414, 446, 6185
 a.-tıñız 3573
 a.-tım 7332
 a.-(u)v 2060, 7533
 a.-(u)vdı 6425, 7185
 a.-(u)vğa 1968, 3811, 4569, 8608
 a.-(u)vı 3556, 3582, 6168
 a.-(u)vım 3546, 8231
 a.-(u)vın 7307
 a.-(u)vına 2807
 a.-(u)vları 7543

ayttır-: Söylettirmek, dedittirmek.

a.-amin, 2958
 a.-ğan 5240
 a.-ğan-dı 933
 a.-ğanımdı 2955
 a.-(ı)p 2943

ayttırıl-: Söylettirilmek, dedittirilmek.

a.-ğanın 945

aytar-aytpas: Söyleyip söylemediğini bilmeden.

a.-ın 3241

aytıl-: Denilmek, söylenmek.

a.-atın 2173, 6361

a.-ğan 1589

a.-ğanın 6444

a.-mağan 530, 6879

aytı: Saz şairlerinin deyişlerle tartışmaları, atışma.

a.-ında 4963

a.-ka 6469

a.-tıñ 3973

aytı-: Tartışmak, münakaşa etmek, atışmak.

a.-(ı)p 1705

a.-қан 3972, 8491

aytqız: Dedittirmek, söylettirmek.

a.-dı 8430

Aytqoja: Kazakların bir boyu.

a. 5843, 5852

ayuv: Ayı.

a.-ğa 4758, 4778

ayvandıq: Zalimlik, zulüm, hunharlık.

a. 6266

a.-pen, 6267

az: Çok olmayan, az.

- a. 483, 568, 605, 1089, 1549, 1640, 2000, 2065, 2089, 2113, 2614, 2650, 2758, 2775, 2883, 3723, 4313, 4408, 4660, 5023, 5102, 5104, 5525, 5659, 5704, 5998, 6314, 6389, 6455, 6871, 6905, 7356, 7553, 7728, 7902, 7956, 8298, 8473, 8526, 8714, 8763, 9038, 9058
- a.-ak 1426
- a.-mız 6859
- az-:** Azmak, yoldan çıkmak.
- a.-ayın 411
- aza:** A. Yas. matem.
- a. 8611
- azalı:** Matemli, yaşlı.
- a. 239
- azamat:** A. Vatandaş, insan.
- a. 2262
- a.-(i)m 3593
- a.-(i)n 6833
- a.-tar 26, 682, 2685, 2473
- a.-tardıñ 1686
- a.-tarı 333, 671, 2650, 2671, 5704
- a.-tarmen 4868, 6954
- a.-tiñ 986
- azan-ķazan:** Gürültü, patırtı, karışıklık.
- a. 376, 1401, 2078, 2596, 4974
- azap:** A. İstirap, azap.
- a. 4442, 4443, 7157
- a.-(b)ı 4479
- a.-(b)ın 2263
- a.-(b)ıñız 8580
- a.-ķa 1998
- azattıķ:** Bağımsızlık, özgürlük.
- a.-(ğ)ı 3192, 3198
- azay-:** Azalmak, eksilmek.
- a.-a 4144, 6889
- a.-adı 290
- azban:** Kısırlaştırılmış hayvan.
- a. 3068, 5645
- azdağan:** Azıcık, biraz.
- a. 1642, 3710, 3782, 5990
- azdan:** Biraz, azdan, azıcık.
- azdan keyin:* Biraz sonra, kısa bir süre sonra.
- a. keyin 364, 1178, 2408, 2861, 3035, 3116, 3197, 3804, 5093, 5553, 6676, 6724, 7698, 8311
- azdan soñ:* Bk. azdan keyin.
- a. soñ 5, 233, 308, 5584, 5587, 7951
- azdap:** Bk. azdağan.
- a. 120, 1498, 4956, 5985
- azğana:** Azıcık, çok az.
- a. 8711(2)
- a.-sı 9043
- azğantay:** Bk. azğana.
- a. 185, 779, 2255, 3234, 3686, 4190, 4392, 5641, 6386, 6930, 6960, 7850, 7880, 8001, 8708

azgır-: Yolundan saptırmak, azdırmak, caydırmak.

a.-ğa 411

azına-: Boran ve rüzgar ses çıkarmak, uğuldamak.

a.-ğan 3339

azın-avlağ: Azıcık, birazcık, çok az.

a. 943, 6004, 6576, 7923, 8400, 8679, 8761

azıp-toz-: Perişan olmak, hâlsizleşmek, çok yorulmak.

a.-ıp 7964

azık: Gıda, besin, yiyecek.

a. 6336, 7664

azık-tülik: Yiyecek içecek, gıda, erzak.

a. 103, 4106, 7807, 7811, 7837, 8329

a.-(g)in 7096, 7666

a.-pen 5353

a.-teri 1856

a.-ti 7815, 7828

azırağ: Daha az, azıcık.

a. 283, 317, 323, 327, 2373, 2376, 3187, 4386, 4799, 4983, 5756, 5944, 6977

Aziya: Asya, Asya kıtası.

a. 5880, 6295, 7551, 8211, 8834

a.-da 5797

a.-ğa 1408, 8833

a.-nın 1412

Aznabay: Kişi adı.

a. 32, 2460(2), 2461, 2462, 2466, 2477, 2828, 3485, 4214

a.-dın 1333, 2459,, 3150

azuv: Azı dişi.

a.-ı 4237

a.-ların 2676

-B-

ba: Soru eki/edatı. *Kr. be, ma, me, pa, pe.*

b. 274, 276, 336, 426, 504, 568, 570, 929, 941, 1034, 1037, 1092, 1548, 1549, 1573, 1694, 1928(2), 2007, 2339, 2401, 2456, 2649, 2665, 2742(2), 2770, 2883, 2977, 3088, 3142, 3184, 3210, 3303, 3535, 3588, 3612, 3681, 3759, 3763, 3932, 3984, 3985, 3995, 3996, 4081, 4399, 4411(2), 4435, 4468, 4498, 4555, 4660, 5065, 5095, 5131, 5165, 5247, 5294, 5295, 5513, 5518, 5662, 5750, 5833, 6118, 6134, 6212, 6369, 6395, 6602, 6633, 6635, 6709, 6716, 6756, 6779, 6788, 6992, 7004, 7132, 7174, 7184, 7251, 7344, 7432, 7441, 7994, 8118, 8322, 8571, 8581, 8648, 8658, 8682(2), 8700, 8714, 9021

bab: Kısım, bölüm.

b.-ın 4535

b.-ına 6358

baba: Dede, ata, cet.

b.-ları 4342

b.-larının 3897

b.-m 2743

b.-mız 3470

b.-sı 8059

Babajan: Kişi adı.

b. 6009, 6016, 6092

Babatay: Kişi adı.

b.-ı 3234

bağa: *F. 1.* Paha, değer, eder.

b. 7436

b.-men 7515

2. Saygı, hürmet.

b.-m 4588

bağala-: Fiyat biçmek, değer vermek.

b.-ğanda 7432

b.-y 1920

b.-ydi 5634

b.-ytının 5307

bağalan-: Fiyat belirlenmek, değer biçilmek.

b.-sın 3519

bağana: Demin, biraz önce.

b. 343, 1077, 1160, 1815, 1964, 4367,
5474, 5482, 7140, 7145, 7838,
8132

bağanadan: Deminden.

b. 450, 853, 1103, 1970, 3899, 4102,
4108, 4152, 5406, 7449, 8538,
8747

bağanağı: Deminki, az önceki.

b. 404, 1133, 1254, 1258, 1777, 1866,
4479, 5504, 6580, 6583, 6818, 6841

bağanağıday: Deminki gibi, az önceki gibi.

b. 2932

Bağanalı: Kazakların Orta Cüz'üne bağlı
Nayman boyunun bir kolu.

b. 1317, 2664, 3213, 5610, 5847, 5979,
6178, 8847

b.-dağı 1337

bağda: *Bk. bağzı.*

b. 3918, 8447

bağın-: Kabul etmek, baş eğmek,
boyunduruk altına girmek, egemenliği
teslim etmek.

b. 8515

b.-a 2038

b.-adı, 1661, 7204

b.-am 2745, 2874

b.-amın 830

b.-atın 2857, 5878, 6589, 7625, 7925,
7998

b.-atının 5681, 7618

b.-badıñ 5701

b.-bağan 8834

b.-bav 70

b.-baytın 8176

b.-dı 7189, 7190

b.-dım 5182, 6065, 6919

b.-ğandı 832

b.-ğanı 6107

b.-ğanın 2100, 2134

b.-ğanına 827

b.-ğısı kelmege 7578
 b.-(ı)p 1663, 2101, 3504, 6134
 b.-sa 7204, 8839
 b.-sağ 7203
 b.-(u)v 4859, 6055, 6056, 6582, 6893
 b.-(u)vdan 4862
 b.-(u)vğa 4857
 b.-(u)vlarınıñ 5920

bağındır-: Baş eğdirmek, egemenlik altına almak.

b.-dı 5462
 b.-ğan 5676
 b.-ğanın 2145
 b.-ğannan 6159
 b.-ğısı kelgendor 1414
 b.-(ı)p 1621
 b.-(u)v 5699
 b.-(u)vda 3506, 5673
 b.-(u)vdı 6204

bağınıştı: Bağımlı, muhtaç.

b. 1418(2), 1425, 1427, 1618, 5617

bağlan: Semiz kuzu.

b. 3037
 b.-niñ 2993

bağuvşı: Hayvan bakan, seyis, çoban.

b.-lar, 1767

bağzı: A. Bazı, kimi.

b. 2692, 8674

bağ: F. Baht, talih, şans, mutluluk. **Kr.**
bağıt.

b. 2445, 2755, 4612, 5429, 8816
 b.-(ğ)ınıñ 3439
 b.-(ğ)ım 2742
 b.-(ğ)ın 1839, 5421
 b.-(ğ)ıñ 6697
 b.-ğa 2107, 5630, 6908

bağ-: 1. Hayvan beslemek, gütmek.

b.-(ğ)atın 8802
 b.-(ğ)ıp 2898, 7513, 8323
 b.-қан 420, 934, 8161
 2. Farketmek, görmek.
 b.-(ğ)ıp 8094
 b.-қан 6766
 b.-sam 8682

bağan: Ucu çatal olan uzun sopa, değnek.

b. 1713

bağastıq: Hasımlık, düşmanlık.

b. 805, 2288
 b.-tan 5327

bağa-şayan: Kurbağa çıyan, yılan çıyan.

b. 5052, 5061, 5145, 5147
 b.-ğa 8080

bağavıl: Han'ın sofrasında yemek işlerini düzenleyen, içki ve yemek sırasını tayin eden kişi.

b. 8711

bağbağ: Karahindiba.

b. 4270

bakıla-: İzlemek, dikkat etmek, takip etmek.

b.-p 2853

b.-sın 2850

bakılav: Denetleme, kontrol.

b.-men 1163

bakılavşı: Koruma, gözetici.

b. 4987

bakır: Bakır.

b. 121

bakır-: Bağırarak.

b.-(ı)p 430, 7287

bakıt: *F.* Baht, talih, şans, mutluluk. *Kr.* *bak.*

b. 238, 971, 5539

b.-tan 2517

bakıtsız: Şanssız, talihsiz.

b. 257, 5784, 6223

bakıttı: Mutlu, talihli, sevinçli.

b. 2513

bağiy: A. Baki, ebedi, sonsuz.

b. 3854, 5444, 5741, 8704, 8825

bağpadı: *Bk. miz bağpadı.*

bağkumar: Makam ve mevki düşkünü.

b. 6920

bağkumarlık: Makam ve mevkiye düşkünlük.

b. 5208

bağsı-balger: Üfürükçü, cinci, kam.

b.-i 8017

bağşa: *F.* Bahçe, bostan.

b.larında, 1385

b.-sında 1838

bağtaşı: Çoban, sığırtmaç.

b.-ları 1765

b.-sı 6826

bağtır-: Hayvan güttürmek, çobanlık yaptırmak.

b.-(u)v 7488

bal I: Bal.

b. 8616

bal II: *R.* Balo.

b. 5747

b.-da 5736, 5748, 5749, 5759

b.-ına 5759

b.-men 5746

bala: Çocuk.

b. 16, 118, 214, 241, 245, 284, 374, 744, 882, 937, 1087, 1466, 1708, 1880, 1992, 2019, 2192, 2347, 2518, 2593, 2764, 2770, 3226, 3297, 4195, 4345, 4366, 4416, 4427, 4436, 4444, 4475, 4479, 4490, 4551, 4641, 4673, 4889, 4910, 4980, 5002, 5018, 5058, 5116, 5398, 5434, 5441, 5446, 5823, 6012, 6531, 6687, 6697, 6734, 7496, 8525, 9046

b.-ğa 1064, 1841, 3353, 5012, 5209

b.-lar 102, 7448

- b.-larda 675
- b.-lardan 7404
- b.-lardı 104, 6829
- b.-lardıñ 1010, 4352, 4886, 6558
- b.-largâ 2000, 6963
- b.-ları 35, 188, 192, 391, 836, 844,
1334, 1395, 1436, 1567, 1664,
1736, 1849, 1906, 1916, 2078,
2221, 2222, 2287, 2316, 2756,
2828, 2922, 2981, 3499, 3700,
4240, 4276, 5123, 7793
- b.-larım 5034
- b.-larımdı, 7342
- b.-larımen, 4243, 7364, 8344, 8479
- b.-larımızdı 150
- b.-larımnan 2620
- b.-ların 99, 1864, 2459, 3122, 3296,
5702, 6825, 7362, 7591, 8476
- b.-larına 1734, 2441, 3105, 3504,
4221, 6303, 6308
- b.-larınan 1350, 2823, 4214, 7010,
7584
- b.-larındı 2915, 2976
- b.-larınıñ, 1449, 1712, 1737, 1743,
1805, 1950, 2228, 2243, 2289,
2444, 3352, 3693, 4268
- b.-larıñdı 191
- b.-larıñınıñ 1947
- b.-larmen 6315
- b.-m 594, 3022, 5014, 6691, 8634
- b.-ma 567
- b.-mdı 3412
- b.-men 1737, 1987
- b.-mnan 3412, 7286
- b.-nı 3130, 3666, 4350, 4351, 4353,
4460, 4550, 5014
- b.-nıñ 258, 315, 1739, 3828, 4259,
4371, 4381, 4470, 4991, 4998,
5006, 5007, 5014, 6260, 6770,
7948
- b.-ña 4552
- b.-ñdı 4552
- b.-ñız 7324
- b.-ñmen 3058
- b.-sı 147, 159, 173, 193, 402, 455, 489,
633, 781, 785, 833, 835, 1630,
1830, 2001, 2101, 2111, 2180,
2222, 2289, 2467, 2920, 2935,
2942, 2945, 2982, 3041, 3115,
3127, 3390, 3411, 3412, 3556,
3628, 3639, 4219, 4222(2), 4229,
4236, 4241, 4260, 4297, 4344,
4512, 4600, 4658, 5060, 5138,
5730, 6173, 6174, 6200, 6208,
6588(2), 6591(2), 7005, 7038,
7274, 7562, 7779, 7971, 7973,
8264, 8425, 8854, 8946
- b.-sımen 3218
- b.-sımın 3895
- b.-sım 93, 587(2), 2241, 2295, 2462,
2873, 2874, 2930, 3010, 3049,
3412, 4360, 5012, 6033, 6981,
7784
- b.-sına 1967, 3103, 4997, 8021
- b.-sınan 4772

b.-sında 605, 4612

b.-sında, 605

b.-sınday 242

b.-sınıñ 2072, 3299, 3411, 3418, 3707,
4036, 4989, 5024, 5454, 5606,
6925

b.-sısıñ 5077

b.-şa 5592

baladay: Çocuk gibi, çocukça.

b. 631, 1051, 8774

balagatta-: Küfür etmek, hakaret etmek,
sövmek.

b.-p 4714

b.-p tur 454

balajan: Çocuk seven, çocuğa düşkün.

b. 7350

balak: Pantolon paçası.

b. 686, 2436, 2600, 2817, 4216, 4822,
6691, 9050

b.-(ğ)ı 2728

b.-(ğ)ın 8101

b.-(ğ)ıma 4390

b.-tarı 1475

balaktan-: Ağır ağır dönmek,
yuvarlanmak.

b.-a 229

balalık: Çocukluk.

b. 958, 2513, 3969

balapan: Kuş yavrusu, palaz, civciv.

b. 1742

balasız: Çocuksuz, oğulsuz.

b. 1820

bala-şağa: Çoluk çocuk.

b. 16, 2686

b.-mdı 3359

b.-nı 994, 1077, 7495

balavsı: Ham meyve.

b. 11

balbala: Balbal.

b. 8450

b.-lar 8450

balbıra-: 1. (Yemek) Kıvamında pişmek.

b.-ğan 4319

2. Yüzü nurlanmak, rengi yerine
gelmek.

b.-p 8120

baldağ: Kılıcın tutacak yeri, kabza.

b.-(ğ)ı 8629

baldağı: Kabzalı.

b. 442, 5289

baldırğan: Ergen, yetişkin, genç, taze.

b. 938, 3032

balger: Falcı, müneccim.

b.-diñ 6122, 8104

Balğoja: Kişi adı.

b. 7026, 7046, 7072, 7075, 7079, 7085,
7128, 7129, 7135, 7257, 7259, 7260

b.-dan 7090

b.-nı 7028

b.-niñ 7025

b.-sı 4225, 6212, 7022

balıq: Balık.

b. 2292, 6507, 7791

b.-(ğ)ın 432

balıqşı: Balıqçı.

b. 3781, 7130

b.-lardı 7136

b.-ları 7129

balıqtı: Balıklı, balığı bol.

b. 7190

balpañ-balpañ: Sallana sallana,
yalpalayarak.

b. 7173

Balkaş: Balkaş Gölü.

b. 32, 234, 2927, 5932, 7106, 8273,
8326, 8510, 8957

b.-ka 2466

b.-tıñ 199, 2780

bal-qaymaq: Bal kaymak.

b. 4319

balkı-: Erimek, tükenmek.

b.-p 3019

balkıt-: Eritmek, tüketmek.

b.-kan 8147

balkuray: Bir kamyş türü, şeker kamyşı.

b. 23

balşıq: Çamur, balçık.

b.-ka 8292

balşıqtı: Balçıklı, bataklık.

b. 8247

balta: Balta.

b. 1836, 3249

b.-men 3387

baltatumsıq: Gagası kırmızı, kafası beyaz
ve ibiği kahverengi olan bir kuş türü.

b. 4279

baltır: Baldır.

b.-ı 4421, 4476

b.-ın 2732, 2735, 3081

b.-ına 4474, 7986

b.-ınan 8006, 8074

b.-ların 1466

baltırlı: Baldırlı.

b. 3076

baluvan: *F.* Pehlivan, güreşçi.

b. 356, 1335, 2082, 3619, 3926, 4963,
5611, 6427

b.-dı 3957

bapta-: Besiye çekmek, yetiştirmek,
büyütmek.

b.-y 4469

baptı: Bakımlı, kendine bakan.

b. 4412

bar I: Var, mevcut, var olanların hepsi,
bütün.

b. 26, 53, 80, 95, 207, 215, 274, 333,
350, 398, 439, 466, 476, 500, 501,
534, 563, 566, 583, 587, 612, 639,

659, 690, 701, 703, 716, 726, 762,
815(2), 817, 825, 846, 851, 858,
861, 862(2), 866, 871, 908, 912,
921, 924, 967, 968, 992, 996, 1067,
1093, 1094, 1095, 1135, 1141,
1177, 1181, 1222, 1242, 1250,
1299, 1301, 1303, 1321, 1371,
1381, 1399, 1405, 1406, 1430,
1441, 1443, 1578, 1582, 1614,
1643, 1649, 1676, 1715, 1738,
1784, 1795, 1797, 1799, 1804,
1813, 1862, 1875, 1878(2), 1885,
1900(2), 1903, 1961, 1987, 2023,
2083, 2173, 2212, 2224, 2266,
2278, 2286, 2287, 2298, 2319,
2322, 2370, 2391, 2498, 2503,
2519, 2582, 2595, 2611, 2630,
2643, 2661, 2700, 2705, 2758,
2772, 2787, 2820, 2835, 2840,
2878, 2884, 2892, 2892, 2920,
2930, 3041, 3096, 3146, 3152,
3170, 3171, 3176, 3192, 3204,
3210, 3213, 3226, 3228, 3240,
3249, 3263, 3266, 3273, 3285,
3288, 3326, 3342, 3348, 3353,
3375, 3382, 3395, 3401, 3438,
3438, 3476, 3512, 3516, 3533,
3544, 3562, 3570, 3573, 3577,
3620, 3642, 3654, 3661, 3677,
3686, 3745, 3751, 3755, 3757,
3764, 3771, 3773, 3779, 3782,
3820, 3974, 4004, 4009, 4030,
4052, 4141, 4154, 4224, 4240,
4293, 4295, 4310, 4331, 4358,
4369, 4442, 4475, 4504, 4537,
4560, 4577, 4588, 4611, 4623,
4685, 4699, 4720, 4742, 4759,
4799, 4848, 4883, 4907, 4908,
4931, 4952, 5047, 5088, 5094,
5099, 5145, 5153, 5166, 5180,
5186, 5205, 5207, 5208, 5219,
5223, 5225, 5254, 5340, 5352,
5356, 5378, 5379, 5391, 5421,
5442, 5455, 5461, 5491, 5498,
5517, 5526, 5543, 5575, 5599,
5603, 5687, 5693, 5718, 5745,
5749(2), 5769, 5821, 5825, 5830,
5873, 5903, 5912, 5926, 5977,
5990, 5994, 5998, 6003, 6004,
6023, 6044, 6108, 6146, 6172,
6183, 6186, 6250, 6252, 6254,
6260, 6308, 6321, 6345, 6347,
6348, 6356, 6365, 6375(2), 6380,
6386, 6394, 6406, 6436, 6471,
6472, 6487, 6500, 6560, 6564,
6620, 6621, 6625, 6661, 6683,
6693, 6697, 6736, 6747, 6758,
6759, 6778, 6787, 6798, 6801,
6817, 6833, 6844, 6849, 6856,
6858, 6861, 6871, 6899, 6906,
6907(2), 6929, 6954, 7007, 7011,
7025, 7059, 7060, 7061, 7062,
7063, 7064, 7066, 7067, 7068,
7069, 7072, 7114, 7120, 7123,
7127, 7165, 7189, 7195(2), 7201,
7234, 7237, 7241, 7244, 7270,
7272, 7289, 7301, 7341, 7354,
7364, 7369, 7380, 7401, 7413,
7424, 7426, 7444, 7460, 7485,
7492, 7495, 7502, 7503, 7513,
7585, 7611, 7638, 7644, 7651,
7659(3), 7680, 7700, 7740,
7765(2), 7766, 7797, 7877, 7923,
7936, 7988, 8071, 8085, 8093,
8111, 8114, 8120, 8153, 8163,
8180, 8207, 8272, 8283, 8289,
8294, 8335, 8351, 8365, 8429,
8447, 8535, 8594, 8635, 8635,

8646, 8674, 8689, 8695, 8733,
8759, 8760, 8765, 8781, 8831,
8863, 8876, 8917, 8920, 8930,
8969, 8997, 9002, 9006, 9008,
9024, 9025, 9053

b.-dı (bar-dı) 7655

b.-ğa 6494

b.-ımız 3701

b.-ın 1904, 3842, 4153, 4366, 4939,
6139, 7072, 7325, 7612

b.-mın 595, 3727, 4500, 5126, 5130,
6028, 6081, 9040

b.-mız 6205

bar II: Pas, kir.

b.-ın 2090

bar-: Varmak, gitmek.

b.-a 10, 109, 239, 259, 264, 327, 340,
524, 624, 757, 1090, 1158, 1269,
1496, 1524, 1690, 1896, 1899,
1923, 1972, 1982, 2012, 2443,
2623, 2698, 2928, 3116, 3201,
3251, 3314, 3391, 3399, 4016,
4019, 4181, 4183, 4186, 4368,
4459, 4623, 4708, 4974, 4975,
4987, 5026, 5030, 5975, 6145,
6400, 6425, 6431, 6532, 6627,
6680, 6711, 6713, 6749, 6831,
7083, 7125, 7145, 7373, 7676,
7724, 7790, 7804, 7808, 7871,
7940, 8081, 8287, 8572, 8640,
8769, 8962

b.-adı 1067, 1216, 1313, 2054, 2065,
2934, 3133, 3248, 4322, 4410,
4419, 4445, 4760, 5009, 5485,

5517, 6537, 6808, 6907, 7188,
8044, 8451, 8563

b.-am 6405

b.-amın 6993

b.-amız 6639

b.-ar 1508, 2668, 4719, 8802, 8811,
8916

b.-armız 8295

b.-asıñ, 5477, 6626, 6992

b.-atın 5931, 6879, 7115, 8237, 8245

b.-atındıktan 6352

b.-atının 5544

b.-ayık 1973

b.-ayık 3614

b.-ayın 6788

b.-dı 457, 770, 1009, 1981, 2005,
3381, 4170, 4810, 5025, 5837,
5873, 6880, 7587, 7910, 8009

b.-dım 2885

b.-ğan 96, 948, 1076, 2375, 2408,
2928, 2982, 3166, 3270, 3919,
4912, 5637, 5755, 5807, 5874,
7594, 8133, 8489, 8520

b.-ğanda 2960

b.-ğan-dı 4348

b.-ğanın 3048, 5779

b.-ğanında 151, 252

b.-ğannan 6300

b.-madı 1870, 2039, 3876, 5068, 7136,
8170

b.-mağ 2835

b.-mağ bolıp 3372
 b.-mağsıñdar 1098
 b.-may 5732, 8608
 b.-maysıñ 3612, 8322
 b.-maytın 4957
 b.-(ı)ñdar 1153
 b.-(ı)p 329, 626, 693, 801, 877, 940,
 963, 968, 1050, 1069, 1078, 1126,
 1167, 1529, 1768, 1808, 1968,
 1995, 2031, 2032(2), 2041, 2230,
 2422, 2622, 2659, 2747, 2861,
 2946, 3085, 3090, 3218, 3377,
 3545, 3635, 3908, 4063, 4371,
 4467, 4776, 4877, 5093, 5294,
 5317, 5401, 5500, 5549, 5577,
 5584, 5899, 6848, 6894, 7130,
 7229, 7338, 7420, 7788, 7846,
 8314, 8345, 8397, 8413, 8430,
 8494, 8510, 8729, 8769, 9028,
 9030
 b.-(ı)ptı 3294, 2479
 b.-sa 2294, 3300, 4580, 5249, 6753
 b.-sağ 4019
 b.-sañ 256, 670, 7055, 7059, 7061,
 7064
 b.-sayşı 2006
 b.-sıñ 1037, 3985, 3996, 4157, 4498
 b.-(u)vdi 8956
 b.-(u)vğa 2891, 3409, 3846, 4446,
 6393
 b.-(u)vım 4584
 b.-(u)vımız 4732

Barağ: Kişi adı.

b. 2138, 8937
baran: Yağız, doru at.
 b.-(ı)m 2758
barda: Var iken, mevcut iken, hayattayken.
 b. 584, 1757, 2553
barğız-: Vardırmak, ulaştırmak.
 b.-bas 7363
barı-joğı: Ne olduğu, kaç olduğu belirsiz.
 b.-n 2012
barılda-: Bar bar bağırmak.
 b.-y 1401
barımta: Yağma, gasp.
 b. 70, 372, 1741, 7523, 7534, 7538
 b.-ğa 38
 b.-nı 7544
barımtala-: Yağmalamak, gasp etmek.
 b.-ğan 6813
 b.-p 6486
barımtaşı: Yağmacı, gaspçı, hırsız.
 b. 8760
barınşa: Yeterince, olabildiğince.
 b. 3565
barıs I: 1. Pars, leopar.
 b.-tay 7208
 2. On iki hayvanlı Türk takviminde
 Pars yılı.
 b. 6958, 6963
barıs II: Gidiş, gitme, istikamet, yön.
 b.-ımen 2046, 2303

barla-: Yoklamak, etrafı kolaçan etmek, gözetlemek.	1922, 2031, 2033, 2114, 2117, 2216, 2249, 2276, 2280, 2450, 2827, 2842, 2924, 2939, 2962, 3041, 3266, 3268, 3504, 3590, 3610, 3763, 3827, 3835, 3887, 3929, 4081, 4299, 4324, 4530, 4609, 4820, 4856, 4990, 5679, 5750, 5875, 5920, 6512, 6516, 6686, 6735, 6917, 6974, 6981, 6991, 7077, 7104, 7272, 7275, 7369, 7384, 7503, 7566, 7744, 7988, 7999, 8086, 8246, 8331, 8404, 8418, 8434, 8467, 8559, 8660, 8672, 8815, 8946, 8999, 9012
b.-ñdar 4315	
b.-p 4679	
b.-vğa 4914	
barlavşu: Keşifçi, istihbaratçı, gözlemci.	
b.-lar 7704, 7706, 7717	
b.-ların 7940	
b.-larınıñ 1170	
barlıq: Bütün, tam, tamam, hep.	
b. 500, 701, 2240, 2592, 4325, 4734, 5819, 6565, 7567, 8888	
barmaq: Parmak.	b.-ı 56, 110, 528, 871, 1486, 1564, 1667, 1887, 2278, 2888, 3072, 3093, 3227, 3386, 3390, 3416, 3519, 3844(2), 4043, 4272, 4422, 4443, 4958, 6054, 6343, 6683, 6872, 7354, 7759, 7825, 8067, 8322, 8661, 8673, 8698, 8713
b.-(ğı)mdı 2892	
baron: R. Baron.	
b. 7368	
barqıt: Kadife.	
b. 656(2), 685, 686, 689, 1042, 1461, 1474, 1476, 1710, 2351, 2739, 4391	
b.-pen 650, 1472, 2490, 4388, 5831	
barğan: Rüzgarın esme yönüne dikey doğrultuda oluşan kum tepesi, kumul.	
b.-dar 5966	
barğandı: Kumullu, kum tepecikli.	
b. 6001	
bas: Baş, reis, önder.	
b. 177, 211, 438, 777, 809, 816(2), 821, 901, 956, 1057, 1190, 1286, 1349, 1352, 1354, 1588, 1592(2), 1603, 1616, 1627, 1783, 1851,	b.-ımen 3869 b.-ın 81, 211, 213, 249, 265, 389, 477, 513, 577, 818, 826, 865, 1047, 1075, 1091, 1276, 1279, 1353, 1570, 1610, 1612, 1645, 1646, 1649, 1869, 1916, 1933, 1949, 2139, 2154, 2165, 2197, 2206, 2238, 2274, 2368, 2390, 2614, 2623, 2642, 2652, 2653, 2658, 2820, 3127, 3392, 3394, 3613, 3690, 3765, 3824, 3864, 3874, 3882, 4127, 4131, 4380, 4486, 4496, 4499, 4611, 4826, 4866, 4952, 4968, 5009, 5128, 5134, 5216, 5246, 5332, 5609, 5769, 5782, 5804, 5806, 5864, 5873,

- 5937, 5987, 6104, 6105, 6123,
6242, 6416, 6545, 6607, 6678,
6682, 7224, 7299(2), 7450, 7608,
8045, 8053, 8057, 8097, 8159,
8503, 8681, 8686, 8688, 8704,
8716(2)
- b.-ina 42, 202, 329, 443, 632, 757,
899, 1150, 1232, 1233, 1342, 1725,
1788, 1910, 2283, 2973, 3473,
3977, 4242, 4421, 4801, 4892,
4967, 5198, 5282, 5336, 5586,
5956, 6527, 6532, 6815, 6857,
6896, 6954, 7153, 7956, 7958,
8430, 8489, 8547, 8556, 8755,
9016, 9036
- b.-inan 176, 458, 460, 1227, 1744,
2292, 4359, 4382, 4773, 5156,
5188, 5477, 6230, 6262, 7611,
7943
- b.-ında 12, 14, 378, 684, 698, 991,
1240, 1415, 1416, 1461, 1472,
1709, 1718, 2054, 2077, 2084,
2351, 2370, 2490, 2509, 2699,
3462, 3592, 4077, 4387, 4709,
5028, 5210, 5236, 5324, 5413,
5486, 6234, 6237, 6666, 6882,
6963, 7683, 8219, 8368, 8370,
8432, 8468, 8490, 8529, 8530,
8534, 9064
- b.-ındağı 2586, 6419, 8452, 8531
- b.-ınday 1465, 1774, 4470, 5499, 7689
- b.-ındı 2231
- b.-ınıñ 858, 5205, 8767
- b.-(i)m 6757, 8570, 8601, 8670
- b.-(i)ma 7347, 8631, 8677
- b.-(i)mdı 3359, 4763, 5597, 7421,
8519, 8600, 8637, 8644, 8656,
8659, 8703, 8704
- b.-(i)mızdı 447, 839
- b.-(i)mızğa 3472, 3715, 7376
- b.-(i)mnan 2978, 8586
- b.-(i)mniñ 7431
- b.-(i)ñ 4507, 7058
- b.-(i)ña 6669, 7436, 8516
- b.-(i)ñdı 7446, 8585, 8649
- b.-(i)ñızdı 4702, 7428
- b.-(i)ñniñ 2329
- b.-(i)p 19, 152, 199, 215, 354, 397,
471, 798, 807, 1390, 1539, 1589,
1656, 1678, 1799, 1940, 1952,
2204, 2355, 2605, 2773, 2993,
3002, 3026, 3039, 3047, 3085,
3136, 3669, 4598, 4791, 4817,
5102, 5111, 5162, 5168, 5517,
5665, 5932, 5944, 5999, 6001,
6033, 6169, 6357, 6397, 6417,
7173, 7722, 8008, 8186, 8817,
8945
- b.-tan 1055, 1563, 3607, 4594, 5347,
7422
- b.-tan-aq 5673
- b.-tar 8662, 8690
- b.-tardı 8678
- b.-tardıñ 8689
- b.-tarı 313, 2035, 2318, 2818, 4579,
5919, 7561, 8635
- b.-tariñnan 2033

b.-tarın 1029, 1185, 1569, 1640, 1906,
1920, 1984, 2013, 2029, 2582,
3752, 3862, 6581, 7117, 7655,
8041, 8633

b.-tarına 309, 648, 3109

b.-tarınan 2031

b.-tarında 4798

b.-tarınıñ 6093

b.-tı 6608, 8635

bas-: Basmak.

b.-a 453, 3312, 4037, 4321, 5478

b.-ar 544, 671, 2549, 2668, 4322,
8802, 8811, 8916

b.-atını 5175

b.-ayıq 351

b.-ıñdar 4905

b.-qalı 4511

b.-qan 728, 758, 891, 1070, 2506,
6961, 8870

b.-qanda 5708

b.-qanday 930, 2600

b.-qanı 2910

b.-qanıñ 7197, 8737

b.-paq 1165

b.-paptı 7780

b.-pasañ 852

b.-pay 2890

b.-sam 4794

b.-sañ 3208

b.-siñ 7422

b.-tı 4714, 5533, 6526, 6768

b.-tım 3494

b.-tıñ 1135, 5251

b.-(u)v 474, 1863(2), 2889, 2914,
4562, 4718

b.-(u)vda 3978

b.-(u)vdi 5818

b.-(u)vğa 8618

basa-kökte-: İzin almamak.

b.-p 1419

b.-y 7161

basbaqsıl: Çabuk ikna olan, çabuk kanan.

b. 6497

basıbaylı: Birine tâbi olan, bağı, bağımlı.

b. 5657

Basıqara: Kişi adı.

b. 3619, 3784, 4064, 4128, 4158, 4161,
4165, 4176

b.-men 4065

b.-nı 4164, 4169

b.-nıñ 4174

basıl-: Hızı düşmek, yavaşlamak,
sakinleşmek.

b.-ayın 7144

b.-dı 2597

b.-ğan 388

basım: Üstün, çok fazla.

b. 1252, 1391, 1457, 1641, 2071, 3928,
7662

basın-: Üstünlük göstermek, tahakkümü altına almak.

b.-ğan 4685

baskeser: Cellat.

b. 2987

Basköl: Kazakistan'da bir göl.

b.-diñ 282

baspaldağ: Merdiven, basamak.

b. 5917

b.-pen 5917, 7115

baspana: Mesken, sığınak, barınak.

b. 6303

baspanasız: Sığınaksız, korumasız, tehlikeye açık.

b. 546

başka: Başka, diğer.

b. 475, 855, 862, 1549, 2265, 2854, 3210, 3262, 3363, 3527, 3578, 3620, 3688, 3705, 3818, 3823, 4210, 4214, 4285, 4608, 4862, 5040, 5097, 5273, 6125, 6454, 6488, 6496, 6715, 6777, 6786, 6913, 7010, 7094, 7191, 7193, 7197, 7240, 7267, 7286, 7423, 7487, 7843, 8172, 8176, 8194, 8272, 8484, 8647, 8672, 9039

b.-da 1873, 1878, 5170

b.-dan 3246

başkar-: İdare etmek, yönetmek, organize etmek.

b. 2634

b.-a 841, 2323

b.-adı 63, 551, 844, 3220

b.-ar 865, 2149

b.-atın 2806, 3627, 6128, 7633

b.-ayın 2176

b.-dı 5613

b.-ğan 71, 183, 404, 832, 1852, 2895, 3664, 4049, 4128, 4747, 4950, 4963, 5248, 6737, 6980, 6995, 7383, 7614, 7617, 7651, 7769, 7912, 8199, 8207, 8207, 8209, 8220, 8366, 8398, 8406, 8410, 8413, 8582, 8826

b.-mağ 812, 1130, 8328

b.-(ı)p 400, 886, 1630, 3323, 5755, 7239, 7240, 7903, 8421, 8432, 8486, 8836

b.-sa 6134

b.-sam 8714

b.-(u)v 5686, 8218

b.-(u)vda 8474

b.-(u)vdi 8334

b.-(u)vğa 1848

b.-(u)vimen 3313

başkarma: Yönetim, idare.

b.-sı 8495

b.-sınıñ, 6025

başkart-: Yönettirmek, idare ettirmek.

b.-kandağı 65

başkaruvşı: İdareci, yönetici.

b. 8388

başkaşa: Başka türlü, başka şekilde.

b. 647, 1451, 7187

başkur: Çadır kafesinin baş kısmını çekip, çadırın etrafına dolanan kalın bağ, urgan.

b.-lar 6621

başşı: Yönetici, idareci.

b. 4076, 5938

b.-ları 7497

b.-ların 5618

b.-larına 6969

b.-sı 31

basta: Önce, ilkin.

b. 2435

b.-ak 855

basta-: Başlamak, yönetmek, organize etmek.

b. 382

b.-dı 166, 176, 235, 294, 751, 803, 1008, 1023, 1055, 1075, 1166, 1199, 1295, 1773, 1959, 2688, 2715, 2846, 3242, 3300, 3405, 3636, 3650, 3789, 3960, 4060, 4101, 4441, 4463, 4467, 4469, 4599, 4875, 5054, 5491, 5587, 5639, 5666, 5668, 5678, 5686, 5724, 5840, 6077, 6438, 6518, 7097, 7573, 7579, 7687, 7714, 7775, 7784, 7821, 8180, 8379, 8403, 8409, 8501

b.-ğan 10, 229, 633, 699, 704, 734, 811, 868, 946, 955, 1047, 1396, 1846, 2251, 2364, 2368, 2384, 2829, 2927, 2994, 2997, 3005,

3586, 3608, 3658, 3678, 3768, 3768, 3803, 4074, 4147, 4171, 4202, 4271, 4352, 4373, 4593, 4633, 4638, 4645, 4650, 4888, 4945, 4954, 5172, 5193, 5255, 5263, 5388, 5438, 5475, 5532, 5750, 5761, 5849, 5991, 6113, 6171, 6342, 6354, 6422, 6942, 6968, 6977, 7553, 7749, 7767, 7771, 7872, 7916, 8105, 8136, 8190, 8219, 8338, 8482, 8575, 8768, 8804, 8833, 8965

b.-ğanı 4942, 8103, 8809

b.-ğanımen 7

b.-ğanın 4105, 4144, 4627, 5813, 7137

b.-ğanınan 336

b.-ğannan 2838, 6550

b.-ğannan-ak 4213, 4299, 8311

b.-mak 3509

b.-ñdar 8289

b.-p 173, 539, 651, 715, 763, 1153, 1262, 1417, 1529, 1617, 1633, 1716, 2017, 2149, 2157, 2411, 2785, 3342, 3442, 3451, 3517, 3797, 3923, 4028, 4279, 4570, 4595, 4674, 5043, 5246, 5730, 5977, 5987, 6249, 6733, 7474, 7477, 7535, 7921, 7991, 8454, 8457, 8822, 9079

b.-ptı 1495, 4387

b.-r 815

b.-sa 2224, 6097, 6906, 7243

b.-sağ 3509

b.-v 2250, 2643

b.-vdi 2264
 b.-vi 3454
 b.-y 2245, 3529
 b.-ydi 182, 2314, 4968, 7295
 b.-ymin 7219
 b.-ytın 2212, 3546, 8352

bastal-: Başlanmak.

b.-adı 234, 5952, 5973, 7678
 b.-atın 4254
 b.-dı 7895, 7898, 8518
 b.-ğan 56, 769, 1993, 2392, 3979,
 5659, 5753, 7965, 8546, 9075
 b.-ğanına 5911
 b.-mağ 8970
 b.-i)ptı 8524

bastama: Başlama, girişim.

b.-sına 3442

bastan-ayak: Baştan aşağı.

b. 3165

bastı: Önemli, mühim, önde gelen.

b. 814, 2195, 3653, 7529, 8803
 b.-ları 6111
 b.-sı 859

bastı: Başlı, başı olan.

b. 2306, 2807, 2844, 2864, 4818, 8651

bastı-bastı: Öncelikli, en mühim.

b. 3657

baştık: Başkan, önder, lider, yönetici.

b.-i)ı 112, 1031, 2884, 3652, 4561,
 4716, 4806, 4876, 5195, 5700,
 5877, 6025, 6116, 7648, 7741,
 7814, 7816, 7918, 8034, 8495

b.-i)ına 4732

b.-i)ınıñ 4727

b.-tarı 2909, 7273, 7276, 7595, 8828

b.-tarın 6469

b.-tarına 3459, 6321, 7587, 7624, 8240

b.-tarınan 7385

b.-tarınıñ 5230, 8909, 8914, 8922

baştığı-komendantı: Yönetici, idareci.

b. 2848

bastır-: Bastırmak.

b.-ğan 4323

b.-i)p 2776

basuvlı: Baskılı, basılmış.

b. 4938

Başkurt: Başkurt, Başkurt halkından olan.

b. 1056, 1097, 3265, 3535, 3552, 3553,
 3585, 3628, 6116, 6777, 8895

b.-tıñ 3538

bat-: Batmak, dibe çökmek, sinmek.

b.-a 4693, 4718, 4916, 5811, 6010,
 6556, 6616, 7586, 7693, 8039, 8267

b.-adı 236

b.-arda 344

b.-asın 2627

b.-atın 6765, 7669

b.-atının 8314

b.-kan 949, 1839, 2571, 4970, 7019

b.-(i)p 239, 698, 1537 1838, 2054,
2424, 3426, 3605, 4185, 4974,
4975, 5388, 6922, 7443, 7716,
7748, 7940

b.-pağan 2435

b.-sa 4241, 8981

b.-(u)vğa 232, 7401, 8467

bata: A. Ölen kişi için okunan dua, fatiha.

b. 6662, 6675

batıl: Cesaret, cesur.

b. 1140, 2925, 7102

b.-ı 3876, 5068

batır: Bahadır, kahraman.

b. 210, 633, 692, 815, 817, 863(2),
869, 875, 949, 1152, 1220, 1292,
1310, 1346, 1348, 1353, 1359,
1360, 1707, 1712, 1732, 1735,
1743, 1763, 1981, 2047, 2168,
2175, 2195, 2210, 2221, 2364,
2428, 2528, 2574, 2669, 2704,
2712, 3193, 3216, 3222, 3528,
3528, 3677, 3690, 3702, 3707,
3718, 3722, 3733, 3776, 3784,
3913, 3921, 3932, 3985, 4019,
4063, 4158, 4161, 4169, 4178,
4201, 4201, 4679, 4890, 4919,
4936, 4998, 4999, 5001, 5004,
5139, 5158, 5170, 5170, 5172,
5224, 5227, 5242, 5245, 5279,
5281, 5294, 5301, 5308, 5337,
5343, 5345, 5429, 5479, 5490,
5513, 5525, 5577, 5597, 5909,
5919, 5977, 6036, 6113, 6124,
6222, 6765, 6768, 6905, 6911,

7019, 7083, 7087, 7097, 7098,
7098, 7262, 7561, 7649, 7916,
7944, 7961, 7965, 7967, 7967,
8001, 8003, 8005, 8038, 8080,
8092, 8111, 8127, 8337, 8409,
8422, 8485, 8490, 8562, 8634,
8759, 8768, 8774, 8964, 8966,
8967(3), 8968, 9028, 9032, 9034,
9073

b.-day 8384

b.-dı 192, 2463, 2613, 2648, 4000,
4176, 5327, 5511, 6468, 7082,
7646, 7647, 7648(2), 7649, 8023,
8373, 8425, 8520

b.-diñ 762, 773, 781, 853, 952, 1278,
1285, 1336, 1352, 1725, 2024,
2210, 2354, 2370, 2414, 2456,
2684, 2706, 3551, 3928, 3951,
5418, 5426, 5943, 5969, 6040,
6041, 6724, 7086, 7090, 7137,
7981, 7989, 8065, 8067

b.-ğa 1733, 4907, 5515, 8772, 8773

b.-ı 817, 1314, 1327, 2703, 3214,
3215, 4787, 4944, 5247, 5356,
5900, 6250, 6906, 7931

b.-in 5650, 8017, 8019

b.-ina 7141

b.-man 8428

b.-miñ 6686, 8012, 8108

b.-(i)mnan 3544

b.-(i)ñ 8006

b.-(i)ñdı 3716

b.-lar 811, 1022, 2647, 2672, 3610,
3620, 3737, 3861, 3899, 3910,

4935, 4946, 5316, 5917, 7097,
7099, 7468, 7480, 7568, 8563,
8968, 8969

b.-lardan 3212, 6903

b.-lardı 4075, 6348

b.-lardıñ 3761, 3844, 4179, 4343, 9075

b.-larğa 3648, 4159

b.-ları 674, 1911, 3616, 3619, 3637,
4206, 4889, 7095, 7497, 7573,
7915, 8498

b.-larıñızdıñ 3231

b.-larıñniñ 3611

b.-larımdı 8428

b.-larımen 4623, 7843

b.-ların 4076, 4969, 5938, 6978, 7991

b.-larına 6996

b.-larıñıñ 1195, 3509, 3872, 4171,
4633

b.-larşa 7289

b.-men 2421, 7025

b.-mın 3768

batır-: Batırmak, saplamak.

b.-a 362, 8985

b.-adı 857, 5171

b.-ar 6931

b.-(ı)p 2591, 5708, 6030

b.-sa 6930

b.-sam 5694

batırlıq: Kahramanlık, yiğitlik, bahadırılık.

b. 5101, 5450

b.-(-ğ)ın 4891, 5006

b.-tı 864, 2271, 4634

Batırmurat: Kişi adı.

b. 3628, 3630, 3803, 3804, 4986, 6995,
8129, 8575, 8577

b.-tı 6118

b.-tıñ 6119, 7445, 8741

batis: Batı, garp.

b. 96, 200, 695, 995, 2055, 2099, 3461,
4823, 5195, 5225, 5359, 5655,
5715, 6063, 6089, 6096, 6213,
6979, 7577, 7615, 7629, 7630,
7646, 7913, 8206, 8226, 8410,
8923, 8930, 8956

batpaq: Çamur, bataak.

b.-(-ğ)ı 8246

batpan: Bir ağırlık ölçüsü, batman.

b. 1312, 2495, 6580

batpaqtı: Çamurlu.

b. 7669

battıy-: Kalın ve uygunsuz şekilde görünmek.

b.-a 495

Batuhan: Cengiz Han'ın torunu, Çuçi Han'ın oğlu.

b.-niñ 2101

bav: Bağ, ip.

b. 2519, 8653

bav-baqşa: Bağ bahçe, bahçe, bostan.

b.-sın 1550

b.-sında 1382

Bavbek: Kişi adı.

b. 8967

bavır I: 1. Karaciğer.

b. 1912, 6703

2. Göğüs, sine, vücudun ön bölümü.

b.-ı 2495

b.-in (**bavırın**) 3510

b.-ına (**bavırına**) 5328

b.-ında (**bavırında**) 9008

b.-i(ı)ña 2545, 2773, 4790

bavır bas-: Alışmak, yakın görmek.

b. basıp 5111, 8817

b. başkan 6961, 8869

tas bavır: Taş kalpli, zalim.

t. bavır 5011

bavır II: Kardeş, yakın dost.

b. 2045

b.-in 3187, 5856

b.-in (**bavırın**) 6432

b.-ına 450, 1656, 4372, 4376, 4395,
4419, 4531, 5175, 5593, 7213,
8148

b.-inan 5050, 6735, 7581, 9078

b.-ınıñ 3033

b.-larım 6453

b.-larınan 2225

b.-larında 1060

b.-i(ı)m 535, 5709

b.-i(ı)ma 4793

b.-i(ı)mğa 6545

b.-i(ı)mnan 562

b.-i(ı)ñızğa 3936

bavırında-: Ağıt yakmak.

b.-ğan 2568

b.-p 6544

bavırıla-: 1. Yüzükoyun yatmak, sürünmek.

b.-p 964

b.-y 1019, 1213, 1267, 8429

2. (Kuş) Yere yakın uçmak.

b.-y 4163

bavırlas: Kardeş, akraba kimseler.

b. 609, 4426, 6748, 6781

bavırlı: Göğüslü, sineli, gövdeli.

b. 30, 458

bavırsağ: Mayalı hamurun yağda kızartılmasıyla yapılan bir tür yemek.

b.-tay 8132

bavızda-: Boğazlamak, boğazını kesmek, katletmek.

b.-dı 2576, 8421

b.-diñ 2007

b.-ğalı 5121

b.-ğan 2979, 3598

b.-ğandı 3596

b.-madiñ 597

b.-mağ 4616, 5574

b.-p 2038, 5885, 8309

b.-ptı 2584

b.-sam 610

b.-vğa 595, 2006, 2022, 2023

b.-y 2003, 2011, 6112

b.-yın 430

bavızdal-: Boğazlanmak, boğazı kesilmek.

b.-a 7287

b.-ğan 7813

b.-(ı)p 2961, 8304

b.-sın 7305

bavızdat-: Boğazlatmak, katlettirmek.

b.-қан 2004

bavızdavlı: Öldürülmüşçesine, kesilmiş gibi.

b. 8320

bavkespe: Çapulcu, yan kesici, hırsız.

b. 4232

bavlı: Saplı, sapı olan.

b. 4816

bavlı-: Terbiye etmek, yetiştirmek, büyütme.

b.-ğan 4488

bavluv: Terbiye, eğitim, yetiştirme.

b.-ında 1742

bavırın: *Bk. bavır.*

bavırına: *Bk. bavır.*

bavırında: *Bk. bavır.*

bay: Zengin, varlıklı.

b. 762, 1741, 2060, 3154, 3232, 3810, 4225, 4233, 4735, 6235, 6468, 6501, 6758, 7926, 8852, 8868

b.-diñ 1376, 4772

b.-ğa 8156, 8771

b.-ı 2365, 3708, 3830, 4329, 4499, 8847

b.-ın 3217

b.-ına 4523

b.-ınday 8472

b.-ımıñ 2735, 2990, 3081, 4502, 4516, 4535, 8770

b.-lar 3234

b.-larday 6094

b.-lardıñ 7188

b.-ları 4216, 4746

b.-(ı)m 8088

b.-men 1738

b.-(ı)ña 4303

bayağı: Çok önceki eski, deminki.

b. 227, 728, 4384, 4400, 5883, 8336, 8793, 8815

bayağıda: Eskiden, önceden, önceleri.

b. 1986

bayalış: Çalı, diken, maki.

b. 5953

b.-ı 2521

Bayan I: Kazakistan'da bir dağ.

b. 544

Bayan II: A. Anlatma, nakletme, beyan.

b. 8865

Bayanavıl: Bugünkü Kazakistan'da Pavlador eyaletine bağlı bir il.

b. 91, 165, 485, 487, 2193, 2798, 3236,
3475, 4229, 4941, 5845

b.-da 4345

b.-dağı 32, 1333, 2460

b.-dan 199

b.-diñ 4585

b.-ğa 4230, 4587

bayanda-: Anlatmak, bildirmek, beyan etmek.

b. 5346

b.-ğan 4833

b.-p 3165, 5238

b.-vdı 5819

bayandama: Bildiri, rapor.

b.-ğa 5820

b.-sına 8838

b.-sında 7516

Bayandı: Kişi adı.

b. 3661

Bayan sulu: Türk Dünyası'nın önemli destan kahramanlarından biri, Kozi Körpeş ve Bayan Sulu Destanı'nın kahramanı.

b. 3224

bayav: Yavaş, ağır, aheste.

b. 210, 3962, 4334, 5150, 5585

Baybaqtı: Kazakların bir boyu.

b. 6179

Baybolat: Kişi adı.

b. 2419, 2422, 2425, 2426, 2434

b.-ka 2438

Baydalı: Kazakların bir boyu.

b. 2827, 5842

Baydéli: *Bk. Baydalı.*

b. 5852

Baygöbek: Kişi adı.

b.-tiñ 3228

bayğus: Zavallı, biçare, çaresiz, gariban.

b. 1839

b.-av 7069

bayı: Zenginleşmek, artmak, çoğalmak.

b.-ğanı 2877

b.-p 3813

bayla-: Bağlamak.

b.-ğan 360, 1043, 6621

b.-ğandardıñ 525

b.-ñdar 391

b.-p 310, 394, 603, 1060, 1723, 2002,
2257, 3053, 4091, 7081, 8643

b.-ppız 8522

b.-ptı 6561

b.-v 5308

b.-y 1964

b.-ydı 3348

b.-ymız 345

baylan-: Bağlanmak.

b.-dı, 357

b.-ğan 1084, 1184, 1227, 1910, 4100,
8653

b.-ğanın 6361

b.-(ı)p 624

baylanıs: İlgi, ilişki, münasebet.

b. 1133, 7654, 7892

b.-ı 7610

b.-tarın 7551

baylanıs-: İlişki kurmak, münasebete girmek.

b.-(ı)p 8871

b.-payık 3316

baylanıstı: İlgili, ilişkin.

b. 797, 1805, 7499

baylanıstır-: İrtibatlandırmak, ilişkilendirmek.

b.-a 1514

b.-(ı)p 3833

baylap-mata-: Bağlamak.

b.-p 1623, 6736

baylavlı: Bağlı.

b. 480, 485, 495, 4913, 7519

baylık: Zenginlik.

b.-(ğ)ı 2358, 2434

b.-(ğ)m 8865

Baymuḥamed: Kişi adı.

b. 6129, 6141, 6209, 7626, 7628, 7691, 7794, 7810, 7833, 8821

b.-tiñ 7681, 7814

bayka-: Gözlemek, kontrol etmek, bakmak, kolaçan etmek.

b. 1825, 4369, 6201, 7457

b.-dıñız 274

b.-dım 437

b.-mağan 6504

b.-mağanday 2182

b.-mas 7809

b.-may 7808

b.-p 565, 1258, 1483, 4368, 5019, 5411, 5545

b.-ymın 141, 3175, 3191

Baykadam: Kişi adı.

b. 8252, 8256

baykal-: Bilinmek, ortaya çıkmak, farkedilmek.

b.-adı 2502, 6623

baysaldı: Ağırbaşlı, sakin.

b. 1510, 3704, 6360

baysın: Uçsuz bucaksız, engin.

b. 7062

Baytabın: Kişi adı.

b. 752, 872(2), 875, 876, 957, 963, 970, 976, 984, 1004, 1031, 1050, 1113, 1117, 1130, 1131, 1233, 1254, 1258, 1282, 3215, 3620, 3912, 3913, 3914, 3929, 3947, 3949, 3971, 3975, 3976, 3994, 3996, 3997, 4000, 4015, 4020, 4025, 4034, 4036, 4674, 4678, 4680, 4689, 4692, 4694, 4907, 4927, 4930, 4935, 4961, 5244, 5249, 5279, 5281, 5282, 5292, 5299, 5301, 5305, 5311, 5313, 5315, 5321, 5326, 5332, 5345, 5347, 5364, 5390, 5393, 5413,

5416, 5435, 5442, 5458, 5462,
5467, 5470, 5474, 5475, 5478,
5482, 5492, 5503, 5510, 5523,
5529, 5537, 5541, 5548, 5550,
5552, 5575, 5580, 5582, 5591,
5597, 5601, 5603, 5605, 5977,
6767, 6911, 6964, 6966, 7131,
7132, 7135, 7482, 7651, 8337,
8416, 8418, 8422, 8430, 8431,
8485

b.-dardan 5560

b.-dı 874, 879, 1268, 1282, 3956,
4006, 4721, 5251, 5291, 5424,
5450, 5524, 5611, 7130, 8417

b.-ğa 914, 928, 933, 945, 1228, 1286,
3927, 3961, 3968, 3993, 4042,
4918, 5239, 5309, 5334, 5344,
5425, 5455, 5513, 5514, 5570,
5576, 6250, 6765

b.-in 3963

b.-(i)m 5329

b.-men 3551, 5336, 5565, 5573

b.-nan 964, 5339

b.-niñ 890, 944, 1270, 1273, 1274,
1277, 1287, 3954, 3981, 4007,
4041, 4043, 4671, 4883, 4916,
5262, 5264, 5415, 5430, 5511,
5516, 5555, 5578, 5581, 5607,
7137, 8427

b.-siñ 1034

baytal: 2-4 yaş arası, henüz yavrulamamış
kısırak.

b. 6417

b.-day 4465

b.-diñ 3071

baytaq: Sonsuz, engin.

b. 2116

Baytöre: Kişi adı.

b. 7393

bazar: F. Pazar, çarşı.

b. 3926

b.-ı 1365, 1378

b.-ıniñ 8636

be: Soru eki/edatı. *Kr. ba, ma, me, pa, pe.*

b. 243, 423, 425, 431, 493, 608, 851,
989(2), 1096, 1821, 2544, 2743,
2772, 2775, 2800, 2955, 2970,
3239, 3286, 3369, 3716, 3748,
3776, 3932, 4307, 4412, 4545,
4552, 4686, 5067, 5121, 5129,
5189, 5733, 5854, 5865, 6218,
6274, 6554, 6599, 6634, 6652,
6707, 6783, 6805, 6940, 7198,
7211, 7239, 7254, 7287, 7326,
7332, 7353, 7418, 7420, 7438,
7439, 8094, 8295, 8552(2), 8607,
8649, 8715, 8991, 9037

beda: R. Sorun, problem, tehlike.

b. 3307(2), 3312

bedel: İtibar, şan, şöhret.

b.-i 4239, 4240

bedeldi: Saygın, itibarlı, ünlü.

b. 8456, 8458

bedev I: Kısır.

b. 1879

bedev II: A. Yarış atı.

b.-i 711, 1287

b.-iniñ 729

b.-leri 976

Begderbek: Kişi adı.

b. 1380, 1424, 1439, 1448, 1452, 1456,
1483, 1492, 1503, 1518, 1536,
1563, 1577, 1587, 1591, 1608,
1654, 1674, 1695, 1760, 1780,
1781, 1785, 1787, 1795, 1801,
1815, 1818, 1832, 1847, 1891,
1926, 1941, 1947, 1952, 2819,
5881

b.-ke 1905

b.-pen 1705

b.-ten 1426

b.-tiñ 1804, 1811, 1866, 3434

Begimbet: Kazakların bir boyu.

b. 8966

bek: Bey, prens.

b. 8711

b.-(g)iniñ 8772

b.-teriniñ, 1550, 1759

bekem: Sağlam, kuvvetli.

b. 987, 2687, 5224

beker: Nafile, boşuna, boş yere.

b. 145, 363, 473, 1574, 5238, 5788,
5792, 5868, 8048

beket: Karakol, kontrol noktası.

b. 7653

b.-in 7739

b.-terdiñ 917

b.-terge 2901

bekin-: Sağlamlaşmak, güçlenmek,
kuvvetlenmek.

b.-di 1118

b.-gen 1905, 7732, 7966, 7991

b.-(i)p 1233, 1856, 8401

b.-(ü)vdi 8397, 8959

bekinis: Kale.

b. 163, 180, 769, 807, 1333, 1421,
2200, 2265, 2367, 2847, 2898,
3346, 3364, 3374, 3375, 3378,
3560, 3568, 3578, 3710, 3779,
3781, 4061, 4103, 4104, 4543,
4887, 5916, 6550, 6998, 8817

b.-i 186, 2838, 2862, 2899, 3349,
3571, 3755, 5965, 8881

b.-in 166, 2314, 2845, 2900, 3507,
3513, 3526, 3532, 3548, 3550,
3573, 3742, 3750, 3766, 3769,
3788, 3800, 4006, 4200, 4261,
4536, 4809, 8872

b.-indegi 2918, 3291, 3683, 7022,
7628

b.-ine 2866, 3116, 3344, 3361, 3644,
3732, 4060, 4782, 7965, 8000,
8200, 8404

b.-inen 3315, 4050, 4211, 4276, 4832,
7683

b.-iniñ 89, 90, 91, 827, 2839, 2842,
3309, 3559, 3586, 4189, 4190,
4197, 7739, 7982

b.-ke 3776, 4067, 4071, 4125, 4157,
4185, 6338

b.-te 1249, 3366
 b.-ten 3756, 7688
 b.-ter 771, 791, 428, 5716, 7578, 8808, 8809, 8917
 b.-terden 3774
 b.-terdi 803, 3556
 b.-terdiñ 1550, 3653
 b.-terge 7549, 7672
 b.-teri 2194, 4940, 8932
 b.-terimizdi, 4852
 b.-terimizge 2857
 b.-terin 1538, 4202, 4934, 7999
 b.-terine 7013, 7577, 7671, 8184, 8411
 b.-terinen 7631
 b.-teriniñ 7587, 8881
 b.-ti 3347, 3356, 3534, 3536, 3544, 3773, 3790, 4142, 4538, 5904, 5912, 6008, 8000
 b.-tiñ 2848, 3302, 3342, 3580, 4062, 4089, 4130, 4134, 4140, 4160, 4166, 8002, 8216
bekinis-: Sağlamlaşmak, mukavemet gösterir hâle gelmek.
 b.-(i)p 1230
bekis-: Anlaşmak, uzlaşmak.
 b.-peydi, 4614
bekit-: Sağlamlaştırmak, onaylamak, sorumluluk vermek.
 b.-edi, 73
 b.-ken 7537

b.-(i)p 1403
 b.-ti 823, 7556
bekitil-: Sağlamştırılmak.
 b.-di 833
Bektas: Kişi adı.
 b. 489
 b.-tiñ 2828, 3236, 3238, 3239
bekzada: Beyzade, prens, aristokrat.
 b.-lar 443, 4358
 b.-lardıñ 1387
 b.-ları 1441, 8459
bel: 1. Bel.
 b. 115, 147, 2072, 3096, 3404, 3460, 5223, 6310, 8338, 8522, 8831
 b.-derin 2687, 8588
 b.-derinde 1476
 b.-derindeki 6238
 b.-derine 360
 b.-di 5224
 b.-ge 4609
 b.-i 656, 666, 2348
 b.-in 661, 1774, 1841, 2587
 b.-inde 1719, 4391, 4979
 b.-indeki 907, 1477, 1955, 2332, 2492, 2692, 3384, 3804, 4993, 7209
 b.-ine 1041, 1054
 b.-inen 1054, 2629, 5286
 b.-(i)ñe 1968

2. Dağın sırtı, yamaç.

b.-der 5749

belbev: Kemer, kuşak.

b. 661, 1477, 4248, 4391, 4979, 6238

b.-diñ 3277

b.-i 4667

b.-in 2571

b.-inde 687, 1478

b.-indegi 5322

b.-ine 1959, 2492, 4666

b.-lerimen 1325

b.-lerinde 3280

b.-lerine 309

b.-(i)mdi 326

b.-men 1710

beldes-: Güreşmek, mücadele etmek.

b.-ken 2366

b.-(i)p 2281, 4188, 4208

b.-(ü)vge 1303

beldev: Bir şeyin orta kısmı, meydan, alan.

b.-de 6677

beldi: Belli, beli olan.

b. 198

beldi: Güçlü, kuvvetli.

b. 2101, 5255, 7926

beldik: Deri kemer, kayış.

b.-(g)ine 1043

beles: Tümsek, tepe, geçit.

b. 7863

b.-ten 1012, 2558, 4975

b.-ti 1017, 1019, 7854

b.-tiñ 1118

belgi: İz, işaret.

b. 3277, 7485

b.-ler 3283

b.-ni 7478

b.-si 2737, 3276, 3601, 4971, 6620,
7485, 7487, 8633, 8981

b.-sin 7488

b.-sinen 6632

belgile-: İşaretlemek, belirlemek.

b.-di 4594

b.-gen 7531

b.-ymin 8903

belgilen-: Tayin edilmek, atanmak.

b.-di 7482

b.-gen 8261

belgili: Bilinem, malum, tanınmış, ünlü.

b. 62, 919, 1410, 2213, 3555, 5704,
5709(2), 7273, 8240, 8747

belgisiz: Belirsiz, bilinmeyen, meçhul.

b. 109, 1763, 3486, 3915, 3945, 4362,
8965

ben: İle, ve. *Kr. men, menen, pen, penen.*

b. 808 1549, 1640, 1645, 2131, 2284,
2325, 3247, 3973, 4301, 4947,
5246, 5651, 6482, 7324, 7891,
8683, 8776, 8789, 8875, 8906,
8945, 8954, 8975

ber-: Vermek.

b. 303, 600, 614, 776, 2041, 2284,
2402, 2545, 3888, 3987, 4514,
4521, 4673, 5371, 6372, 7287,
7460, 8585, 8695, 8981

b.-di 213, 307, 346, 366, 378, 397,
442, 471, 481, 622, 744, 795, 816,
831, 1034, 1049, 1163, 1167, 1202,
1218, 1235, 1254, 1266, 1287,
1609, 1751, 1778, 1914, 2028,
2029, 2049, 2093, 2127, 2321,
2440, 2628, 3028, 3105, 3141,
3165, 3304, 3420, 3704, 3891,
3900, 3989, 4014, 4045, 4067,
4179, 4437, 4523, 4567, 4693,
4717(2), 4896, 4906, 4925, 5005,
5293, 5313, 5385, 5398, 5479,
5503, 5718, 5731, 5794, 5861,
6003, 6006, 6032, 6082, 6246,
6251, 6311, 6329, 6547, 6629,
6689, 6993, 6996, 7173, 7363,
7453, 7589, 7624, 7703, 7745,
7788, 7857, 7861, 8019, 8041,
8102, 8150, 8168, 8258, 8262,
8275, 8323, 8670, 8920, 8968,
9065, 9070, 9071

b.-diñiz 6255

b.-dim 2633, 5803, 8600, 8678

b.-e 10, 555, 1245, 1650, 2197, 2297,
2448, 2537, 3361, 3534, 4573,
4882, 5544, 6124, 6261, 6264,
6488, 6499, 6501, 7207, 7295,
7644, 7877, 8438, 8570, 8571,
9016, 9026

b.-edi 107, 244, 1802, 2260, 2765,
3118, 3496, 3753, 3807, 4087,

4413, 4416, 5405, 6037, 6209,
6818, 8730

b.-em 1978, 2337, 3476, 4724, 6497,
8516

b.-emin 5189, 5603, 6160, 7217

b.-emiz 8115

b.-er 1473, 1566, 1901, 3175, 3712,
4447, 5158, 6749, 8695, 9041

b.-ermin 8913

b.-ersin 734, 753, 3252

b.-esi 8323

b.-esin 851, 5269

b.-esinder 8718

b.-etin 870, 878, 1876, 2187, 3192,
3915, 4257, 4564, 4639, 6333,
6435, 7101, 7503, 7928, 8780,
8782, 8869

b.-etinin 8343

b.-eyik 1148, 1611, 2644, 8654, 8993

b.-eyin 1492, 4006, 6634, 6790, 8551

b.-geli 2246, 8517

b.-gen 100, 559, 598, 603, 823, 945,
1073, 1083, 1204, 1228, 1242,
1440, 1524, 1568, 1816, 1828,
1904, 1992, 2095, 2112, 2202,
2361, 2391, 2410, 2418, 2438,
2444, 2753, 2876, 2951, 3001,
3050, 3070, 3140, 3180, 3417,
3572, 3583, 3652, 3832, 3841,
3885, 3894, 3992, 4079, 4289,
4296, 4309, 4378, 4504, 4525,
4594, 4643, 4758, 4910, 5396,
5484, 5567, 5684, 5725, 5763,

- 5767, 5820, 5898, 6072, 6075,
6078, 6637, 7224, 7446, 7719,
7973, 8128, 8185, 8463, 8491,
8773, 8837, 8904, 8905
- b.-gende 577, 1157, 2428, 4333, 5286,
6497
- b.-geni 3710
- b.-genime 3169, 7329
- b.-genimizde 3315
- b.-genin 3164, 5416, 5573, 8636
- b.-genine 2155, 3419
- b.-geninşe 6819
- b.-geniñdi 612
- b.-geniñizdi 5242
- b.-genmen 1660, 2179, 6378
- b.-gennen 827, 1347, 8430
- b.-genşe 292
- b.-gileri kelgen 6771
- b.-gileri kelmeydi eken 6053
- b.-gisi keledi 1652
- b.-gisi keldi 6866, 9019
- b.-iñder 742, 1976, 3054, 3898, 6729
- b.-iñiz 1528, 6257
- b.-(i)p 373, 384, 407, 942, 992, 1132,
1175, 1400, 1631, 1676, 1706,
2002, 2160, 2292, 2374, 2635,
2829, 3030, 3046, 3085, 3188,
3356, 3943, 4094, 4177, 4213,
4304, 4431, 4493, 4523, 4528,
4583, 4902, 4917, 4940, 5019,
5076, 5107, 5116, 5323, 5475,
5488, 5530, 5833, 6139, 6507,
- 6846, 7272, 8175, 8217, 8264,
8616, 8770, 8871, 9024
- b.-(i)pti 6011, 8558
- b.-medi 306, 528, 787, 6412, 7817,
8412
- b.-mediñder 6770
- b.-megen 363, 2991, 3225, 6745, 7016,
7995, 8570, 8899
- b.-megendikten 5670
- b.-megeni 7076
- b.-megenmen 876
- b.-mek 855, 3528, 6157, 6731, 8110
- b.-meksiñ 3272
- b.-mekşi 6036
- b.-mepti 6552
- b.-mes 158, 2813, 5471
- b.-mese 2665, 2675, 2943, 4575, 7142
- b.-mesin 1740
- b.-mev 8939
- b.-mevge 8948
- b.-mey 1338, 1802, 1861, 2633, 3420,
4530, 4578, 4845, 4863, 5484,
5491, 5571, 6646, 8069, 8214
- b.-meydi 2257, 2272, 5118, 5415
- b.-meymin 3535, 8771
- b.-meytin 4256, 4606, 6410
- b.-meytinine 3503
- b.-se 607, 785, 2675, 4848, 5319,
6212, 6378, 6603, 6820, 7041,
7670, 8730

b.-señ 1290, 1594, 3172, 4000, 8156

b.-ñder 6566

b.-ñizder 1613

b.-sek 1595, 3642

b.-sem 3184, 7026

b.-sin 1640, 1700, 2262, 2425, 4090,
7202, 8014, 8092

b.-şi 4557

b.-(ü)v 998, 4834, 6375, 6471, 7842

b.-(ü)vde 3980

b.-(ü)vden 2910, 3444

b.-(ü)vdi 1669, 2901, 7834, 7849,
8129, 8279

b.-(ü)vdiñ 164, 4893

b.-(ü)vge 448, 1342, 5130, 6282, 7906,
8338, 8895

b.-(ü)vi 442, 2673

b.-(ü)vin 6074

b.-(ü)viniñ 762

bereke: Birlik, beraberlik, barış, huzur.

b. 1294

b.-si 4926

berekesiz: Rastgele, dağınık.

b. 7675

beren: Değerli, pahalı bir kumaş.

b. 8629

bergi: Bu taraf, bu yön.

b. 1169, 1467, 2377, 3596, 8273

bergisiz: Denk, eş, eşit.

b. 4330, 5340

beri: Beri, bu yana, bu tarafa.

b. 201, 335, 336, 493, 665, 766, 853,
857, 860, 919, 1060, 1103, 1289,
1296, 1506, 1970, 1989, 2108,
2185, 2528, 2536, 2669, 2687,
2822, 2831, 2838, 2854, 2900,
2936, 3022, 3089, 3211, 3410,
3430, 3435, 3441, 3638, 3724,
3843, 3899, 4102, 4108, 4130,
4152, 4380, 4448, 4474, 4601,
4644, 4658, 4744, 4837, 4934,
4948, 5075, 5117, 5156, 5406,
5417, 5459, 5668, 5700, 5809,
6070, 6170, 6304, 6313, 6960,
7005, 7141, 7149, 7187, 7222,
7413, 7449, 7899, 7972, 8101,
8103, 8140, 8210, 8294, 8348,
8460, 8538, 8747, 8766, 8906,
8917, 8964

b.-ağ 7509

berik: Sağlam, sert.

b. 28, 76, 714, 729, 2169, 2219, 2252,
2269, 2981, 3991, 5579, 7347,
8461

beril-: Verilmek, baş eğmek, teslim olmak,
bir şey uğruna kendini teslim etmek.

b.-di 131, 771, 8390, 8395

b.-e 8162

b.-edi 119, 186, 8197

b.-etin 105, 7608

b.-gen 804, 1350, 1958, 3451, 3631,
3832, 3835, 3914, 6120, 7323,
8164, 8252

b.-geni 4744
 b.-genimdi, 3358
 b.-gisi kelmedi 7642
 b.-(i)p 2025, 5545, 5728
 b.-mek 7429
 b.-se 2924
 b.-sin 2868, 3729, 3730
 b.-(ü)v 3965

berirektegi: Öbür taraftaki, yandaki.

b. 3584

beris: Veriş, verme.

b.-imen 2685, 2697

b.-indegi 1767

bertin: Son, sonra.

b. 5458

bes: Beş.

b. 61, 103, 104, 107, 129, 241, 798,
 996, 997, 1544, 1545, 1625, 1625,
 2193, 2495, 2632, 2822, 2831,
 2987, 3322, 3410, 3526, 3532,
 3533, 3558, 3658, 3664, 3666,
 3676, 3700, 3729, 3744, 3747,
 3756, 4066, 4068, 4078, 4079,
 4093, 4113, 4123, 4124, 4299,
 4684, 4753, 4755, 4776, 4978,
 5006, 5113, 5353, 5356, 5650,
 5734, 5903, 5912, 5924, 5930,
 5944, 5954, 5963, 5968, 5983,
 6003, 6007, 6015, 6162, 6179,
 6271, 6586, 6733, 6902, 6922,
 6986, 6987, 7082, 7086, 7149,
 7273, 7283, 7319, 7320, 7320,
 7370, 7432, 7472, 7473, 7680,

7682, 7688, 7710, 7711, 7767,
 7769, 7772, 7792, 7797, 7798,
 7838, 7840, 7854, 7867, 7867,
 7909, 7936, 8199, 8263, 8323,
 8569, 8635, 8727, 8758, 8866,
 8886, 8957, 8958

b.-ağ 6038

b.-i 8200, 8221

b.-inde 2778, 4769, 6168

b.-innen 4147

b.-ke 4348, 7643

b.-ten 7320

bes-altı: Beş altı, beş altı arası.

b. 1241, 4131, 7985, 8326

besik: Beşik, memleket.

b.-(g)inen 2608

b.-ten 254, 932

besin: Akşamın yaklaştığı vakit, öğleden sonra, ikindi.

b.-ge, 1772

besinşi: Beşinci.

b. 1629, 2844, 3173, 3406, 5146, 5151,
 5178, 5774

Besontiyin: *Bk. Vişnevskiy.*

b. 8495, 8516, 8534, 8988

b.-ge 8494

b.-ğa 8639, 8729

b.-niñ 8536

Beskülän: Yer adı.

b. 5996, 6004, 6023, 6031, 6039

b.-nan 5998

Bestaňbalı: Kazakların bir boyu.

b. 88, 2070, 2110, 3213

besti: Bir yaşındaki at.

b.-sin 1280, 4177

b.-sine 4010

bet: Yüz, ön taraf, yan, taraf.

b. 3211, 3397, 4445, 4928, 6996, 7078,
7763, 8041, 8332, 8849, 8922

b.-i 12, 32, 1458, 3298, 3397, 3944,
4278, 4385, 4396, 4678, 4680,
7783, 8120

b.-imen, 942, 5874, 7202, 8666

b.-in 820, 1356, 1504, 1793, 3046,
3055, 3056, 3388, 5404, 5516,
6667, 7812, 8146

b.-inde 766, 1255, 1459, 2191, 2736,
2780, 3052, 4662, 5283, 5414,
5535, 7163, 7696

b.-inde-aķ 5816

b.-indegi 468, 666

b.-ine 397, 1101, 1687, 1926, 2172,
2308, 2934, 3008, 3066, 3093,
3140, 3743, 3864, 3872, 4292,
4511, 4646, 5602, 5710, 5779,
6448, 6847, 7485, 8010, 8046,
8146

b.-inen 1822, 2486, 2579, 2890, 4373,
4395, 4422, 5022, 7007

b.-iniň 4038, 7736

b.-ke 541, 1020, 2257, 2388, 2395,
5949, 7735, 7771

b.-(i)me 3048, 3597, 8654

b.-(i)mnen 6052, 8066

b.-(i)mnen 761

b.-(i)ňizden 5224

b.-(i)ňnen 7000

b.-te 2379

b.-tegi 2383, 3724

b.-ten 6356

b.-teri 1291, 3328, 7789, 7802

b.-terin 2593, 6440

b.-teriňizben 8900

b.-tiň 4609

betbaķ: *F.* Alçak, rezil, arsız.

b.-(ğ)darın 8226

betege: Hayvanlar için besleyici, bir tür dikensi ot.

b. 4270

beter: *F.* Beter, daha kötü.

b. 462, 1403, 1685, 1782, 3875, 4082

betinşe: Kendi bildiğine göre, kendince.

b. 5800

beti-ķolı: Eli yüzü.

b.-n 7715

betkey: Dağ yamacı.

b.-in 8224

b.-ine 7094

Betpaķdala: Yer adı.

b. 5923, 5973, 5983

b.-dan 5931

b.-ğa 185, 2268, 2851

b.-nı 2701, 5995

betpe-bet: Yüz yüze, karşı karşıya.

b. 1256, 4923, 6757, 7663, 7711, 7850,
7896, 7915, 7935, 8336, 8527

bette-: Bir tarafa doğru yönelmek,
yürümek.

b.-di 24, 1003, 1936, 3137, 3911,
5028, 5288, 5393, 5525, 5551,
5638, 6571, 6662, 7902, 7966,
8222, 8273

b.-gen 266, 4212, 5277, 7840

b.-genin 3982

b.-vge 8200

b.-vin 8231

b.-y 1706, 3050, 7934

b.-ydi 8270

b.-ytin 8263

bettes-: Yüz yüze gelmek, yüzleşmek.

b.-e 8270

b.-(i)p 8564

bettettir-: Yüzleştirmek, karşı karşıya
getirtmek.

b.-meydi 1240

betti: Yüzlü, suratlı, benizli.

b. 286

beybağ: *F.* Bahtsız, çaresiz, zavallı.

b. 146, 5105

beybit: Barış, sulh.

b. 3481, 5675

beybitşilik: Barış, sulh.

b. 1177, 5196

beyimde-: Uydurmak, uygun hâle
getirmek.

b.-gen 7736

beyimdel-: Uyum sağlamak, alışmak.

b.-gen, 5073

beyit: *A.* Mezar, kabir, türbe.

b.-ine 5951

b.-iniñ 6882, 7104

b.-terdiñ 7124

beykünè: *F.* Günahsız, suçsuz, masum.

b. 42, 242

beykam: *F.* Gamsız, endişesiz.

b. 376, 672, 5236, 5870

beymezgl: Vakitsiz, zamansız.

b. 46

beymèlim: *F.-A.* Bilinmeyen, meçhul.

b. 109, 4660

beyne: Suret, görünüş, biçim.

b. 677

b.-leri 330

b.-si 1717, 3424, 5476, 6422, 7125

b.-sin 5471, 5498, 8840

beynetkor: Çalışkan, işten kaçmayan.

b. 7194

beysavat: Yersiz, zamansız.

b. 3006, 4658, 8880

beyşara: *F.* Zavallı, biçare, çaresiz.

b. 2008, 5197, 6475, 8434

b.-ay 4534

b.-lar 4426

b.-lardı 6038

b.-nı 2483

b.-niñ 1996

beytams: Tanınmayan, meçhul,
bilinmeyen.

b. 286, 321, 2012, 2409, 4654

beyhabar: *F.-A.* Habersiz, bilgisiz, gafil.

b. 4328, 8954

bez-: Bıkmak, usanmak, bezmek.

b.-be 6863

b.-bey 5711

b.-edi 6890

b.-er 5244

b.-gen 318

b.-(ü)vge 6862

beze-: Bezemek, süslemek.

b.-mepti 4102

bezer-: Somurtmak.

b.-(i)p 8772

bez: Ağacın budaklı olan kısmı.

b.-indey 28

bèle: A. Kaza, bela, aksilik, talihsizlik.

b. 3433, 8545

b.-niñ 5753

bèleli: Belalı, tehlikeli.

b. 2891

bèlem: “Sana gösteririm, görürsün gününü”
anlamlında kullanılan tehdit sözü.

b. 2940, 4457, 4467, 8533

bèlendej: Onca, o kadar, bahse değer.

b. 869, 962, 2060, 2075, 2201, 2707,
2937, 3254, 3819, 4056, 5835,
6356, 6426, 6552, 7777, 7927,
8172

bèlenşe: *Bk. pèlenşe.*

b.-niñ 4305

bèlsin-: Nazlanmak, kendini beğenmek.

b.-gen 5043

bèri: Hepsi, bütünü, tamamı.

b. 415, 658, 965, 991, 1122, 1223,
1375, 1377, 1378, 1422, 1684,
1716, 1969, 2177, 2223, 2361,
2446, 2513, 2834, 2926, 3231,
3633, 3681, 3862, 4076, 4088,
4153, 4300, 4625, 5053, 5093,
5203, 5210, 5314, 5710, 5737,
5753, 5790, 5830, 5896, 5902,
6448, 6677, 7242, 7304, 7374,
7550, 7664, 7704, 8609, 8937,
8963, 8988

b.-miz 3351

b.-mizdi 7822

b.-mizdiñ 447

b.-n 733, 943, 1553, 1563, 1884, 2046,
2270, 3120, 3409, 3975, 4481,
4697, 5175, 5347, 5462, 5804,
6445, 6558, 6561, 6927, 7369,
7397, 7535, 7575, 7987, 8175,
8217, 8610, 8637, 8776

b.-nde 4852, 7936

b.-ne 3129, 3653, 7073, 7393, 7455

b.-nen 3481, 7637, 8802

b.-niñ 26, 477, 697, 1342, 1875, 3320,
5495, 6044, 8218, 8378, 886

b.-ñ 1151

b.-ñizge 5140

bèribir: Tamamen, bütünüyle.

b. 73, 141, 1887, 2311, 4472, 5104,
5107, 5115, 5118, 6134, 6892,
7190

bèse: Tamam, olur vb. onay bildiren söz.

b. 1663, 1833, 3093, 3100, 3605, 3754,
3935, 4828, 5011, 6787, 8692

bèseñdet-: Yavaşlatmak, hızını kestirmek.

b.-pesten 1243

bèseke: Kıskançlık, hasımlık.

b. 806

bèsekeles-: Rekabet etmek, yarışmak.

b.-(i)p 3973

bètes: Parlak renkli, pamuktan dokunmuş
bir tür kumaş.

b. 656

Bèteş: Yer adı.

b. 2702, 5969, 5975

bètuvè: *Bk. pètuva.*

b.-ğa 1754

bèybişe: Çok eşli erkeğin ilk hanımı, hanım
efendi.

b. 2355, 8345

b.-lerdiñ 4601

b.-leriniñ 3291

b.-si 2340, 2918, 2922, 2935, 3605,
4047, 4359, 8476

b.-sin 4793

b.-siniñ 3367

bèyek:

bèyek bol-: Bir amaç uğruna canla
başla çalışmak, didinmek.

b. bolıp 2165

bèyge: Yarış, at yarışı.

b. 2143

b.-de 2372

b.-den 935

b.-ge 1470, 2159

bèygi: *Bk. bèyge.*

b.-ge 3930

bèyit: A. Ramazan aylarında söylenen bir
tür şiir, beyit.

b.-piz 380

bèyterek: Büyük, ulu çınar.

b. 9015(2)

bijna-: Çok bulunmak, kaynamak.

b.-y 5053

bij-tij:

bij-tij bol-: *Fokurdamak.*

b. bolıp 2113

bıķı-: Kaynamak, kaynaşmak.

b.-ğan 4233

bıķı-: Kaplamak, etrafı doldurmak,
haddinden fazla olmak.

b.-p 1809, 8852

bıksı-: Duman çıkarmak, tütmek.

b.-y 2058, 4136

bılay: Böyle, şöyle.

b. 788, 866, 1680, 1882, 2247, 2777,
3582, 4363, 4884, 5056, 5462,
5672, 5682, 6890, 7059, 7061,
7064, 7269, 7368, 7483, 7507,
7530, 7655, 8779, 8824, 8832,
8887, 8900

bıldırıl-: (Çocuk) anlamsız konuşmak.

b.-p 631

bılğa-: İki yana sallamak.

b.-dı 1227

bılğan-: Kirletilmek, namus elden gitmek.

b.-bağan 4194

bılğarı: Tabaklanmış deri.

b. 1411, 2492, 4392, 4979, 5832

b.-men 4812, 4813

bılğ:

***bılğ et-:** Çok yumuşak bir şeyi hissetmek.*

b. etpegenine 4454

bılğ-sılğ: İsteksiz, gönülsüz.

b. 2355

bılşıl-: Gevezelik etmek, yerli yersiz konuşmak.

b.-may 8064

bıltır: Geçen yıl, bıldıır.

b. 846, 2733, 2819, 2821, 2927, 3170,
3243, 4708, 4837, 6485, 8485,
8878, 9053

b.-dan 2831, 3441

b.-ğı 1190, 2771

bırıl-: (Kuş) pır pır etmek.

b.-y 1173

bıtıra-: Dağılmak, yayılmak, saçılmak.

b.-p 5863

b.-y 1234, 4073, 7942

bıtırat-: Dağıtmak, saçtırmak.

b.-(-u)vğa 814

bıtırlat-: Çatırdatmak.

b.-a 1213

bıtpıldık: Bildircin.

b.-tıñ 1172

bıt-şıt:

***bıt-şıt bol-:** Paramparça olmak.*

b. bolıp 7039

***bıt-şıtı şık-:** Parça parça olmak, dağılmak, mahvolmak.*

b. şıktı 1210

b.-n şıgarıp 3318

bikeş: Prens, hanım efendi.

b.-terine 5751

bil-: Bilmek, anlamak, tanımak, öğrenmek.

b. 968, 974, 1146, 5430, 4207(2),
6306, 6838

b.-di 217, 516, 979, 1167, 1221, 1331,
1442, 3041, 4776, 5460, 6905,
7882, 8401, 8428

b.-dim 599

b.-e 532, 3495, 3844, 3975, 4536,
4690, 6983

b.-edi 286, 845, 920, 1261, 1515,
1536, 1537, 1563, 1567, 1604,
1681, 1808, 2177, 2279, 2322,
2540, 3120, 3127, 3552, 3850,
4077, 4311, 4608, 4659, 4909,
5013, 5155, 5185, 5470, 5891,
6226, 6515, 6828, 6927, 7011,
8707, 8744

b.-em 2626, 3275, 4546

b.-emin 2956, 5897, 7440

b.-er 841

b.-esiñ 82, 611, 2459, 4545, 6274

b.-esiñder 416

b.-esiz 6153, 7251

b.-etin 938, 945, 1942, 2197, 2271,
2551, 3554, 3810, 4366, 4631,
5038, 5306, 5550, 5561, 5646,
5765, 5784, 5809, 5981, 6026,
6028, 6269, 6304, 7046, 7073,
7093, 7107, 7309, 7524, 7610,
7634, 8271, 8317, 8801

b.-etinderi 3266

b.-etindiginde 5929

b.-etinimiz 8791

b.-etinsiñ 554

b.-eyin 8748

b.-geli 6374

b.-gem 5676, 9000

b.-gen 149, 2513, 3902, 4499, 4646,
4904, 5341, 5689, 5816, 6031,
6403, 6599, 6911, 6940, 8024,
8781

b.-gende 1403

b.-genderi 6290

b.-geni 7814

b.-genmenen 8276

b.-gennen 6290

b.-gesin 7440

b.-giñiz kelse 5935

b.-gim kelip edi 1509

b.-gisi keldi 500

b.-gisi keletin 6408

b.-gisi kelgen 2398, 6139

b.-gisi kelgenmen 3845

b.-gisi kelip 3350

b.-medi 801, 1940, 6592, 8921

b.-mediñder 4790

b.-megen 343, 570, 1920, 4377, 8671,
8773

b.-megendi 554

b.-megendiginen 5733

b.-megendikten 6241

b.-megenmen 5714

b.-mes 316, 8384

b.-meseñiz 5785

b.-mesem 7210

b.-mey 1066, 1084, 1840, 2231, 2394,
2423, 2974, 3006, 3241, 3758,
4145, 4444, 4480, 4491, 4505,
4855, 4893, 5102, 5316, 5788,
6476, 6596, 7441, 7513, 8053,
8439

b.-meydi 894, 1431, 1982, 1985, 2911,
3867, 4490, 4533, 4695, 6935,
7279, 7766, 8287

b.-meymin 3260, 3326, 3369, 5925,
6028, 6279, 6573, 8517, 8533,
8577, 8657

b.-meysiñ 2955, 7239

b.-meytin 537, 2012, 2544, 3411,
3801, 3829, 3904, 5201, 7090,
7231, 7334, 7439, 8164, 8389,
8558, 8991

b.-se 613, 478, 484, 3071, 3543, 3975,
5040, 8953

b.-señ 2245, 5088

b.-sin 838, 1905, 3104, 4772, 5069,
5416, 6108, 6597, 7982, 8044,
8096

b.-(ü)v 121, 1449, 2323, 2914, 6399,
7612

b.-(ü)vde 2763

b.-(ü)vden 6406

b.-(ü)vge 6285, 6295

b.-(ü)vi kerek 972

b.-(ü)vim kerek 2967

bilte: A. Fitol.

b. 731, 374, 1004, 1208, 4100(2)

b.-sine 4094

bilteli: Fitilli.

b. 898, 913, 1193, 2630

b.-(i)p 117, 424, 601, 1100, 1807,
2168, 3781, 4697, 4831, 4892,
4894, 4930, 5864, 5872, 6281,
6633, 7733, 8226, 8250, 8282,
8333

bildir-: Bildirmek, haber vermek.

b. 7387

b.-di 785, 2713, 7618

b.-gen 4217, 7280, 8544

b.-(i)p 940, 3269, 6257, 6767

b.-meñder 749

b.-mey 409, 5564

b.-sem 2335

b.-(ü)v 1351, 6622

bilek: Bilek.

b.-(g)in, 378, 685

b.-(g)indey 3828

b.-(g)ine 217, 362, 2494, 5556

b.-(g)inen 3030, 4528, 4984, 4989

b.-teri 1463

b.-terin 891

b.-tiñ 2232

bilektey: Bilek gibi, bilek kadar, kalın.

b. 211, 215, 2693

bilekti: Bilekli.

b. 1335

bilevdey: Yuvarlak, kalın.

b. 2142

bilevlen-: Bileğilenmek.

b.-e 2601

bilezik: Bilezik.

b. 658, 1370, 2360

bilgir: Bilge, âlim, bilgili.

b. 2804, 5079, 6122

b.-siñder 5079

bilim: Bilim, bilgi, ilim.

b. 6832

bilin-: Bilinmek, anlaşılmak.

b.-edi 1480, 6685

b.-genşe 5562

b.-(i)p 1119

bilüvşi: Bilen, bilici.

b. edi 2448

bir: Bir sayısı, eşit, aynı.

b. 24, 38, 49, 61, 74, 111, 120, 123, 138, 140(2), 158, 160, 168, 181, 183, 195, 201, 202, 203, 210, 220, 222, 227, 240, 260, 266, 275, 285, 288, 296, 303, 305, 394, 411, 418, 420, 432, 438, 447, 468, 480, 488, 503, 511, 515, 534, 542, 555, 557, 575, 606, 613, 619, 660, 689, 690(2), 730, 783, 786, 825, 837, 842, 854, 857, 863, 866, 888, 889, 912, 913, 932, 934, 939, 947, 949, 952, 957, 961, 971, 1019, 1029, 1047, 1051(2), 1054, 1067, 1070, 1074, 1109, 1125, 1134, 1136, 1145, 1147, 1157, 1164, 1172, 1190(2), 1208, 1222, 1223, 1249, 1263, 1266, 1281, 1285, 1303,

1305, 1341(2), 1342, 1349, 1360, 1361, 1381, 1392, 1398, 1418, 1419, 1435, 1436, 1442, 1445, 1447, 1453, 1458, 1463(2), 1464, 1492, 1493, 1495, 1500, 1514(2), 1517(2), 1540, 1543, 1545(2), 1547, 1582, 1597(2), 1604, 1624, 1629, 1643, 1653, 1663(2), 1667, 1681, 1707, 1714, 1717, 1725, 1732, 1733, 1734, 1756, 1758, 1767, 1769, 1792, 1793, 1804, 1809, 1810, 1831, 1848, 1911, 1924, 1927, 1950, 1982, 1986, 1988, 1998, 2008, 2022, 2026, 2077(2), 2097, 2102, 2112, 2117(2), 2125, 2133, 2134, 2135, 2155, 2158, 2160, 2161(4), 2184, 2185, 2198, 2203, 2216, 2224, 2226(2), 2243, 2244, 2248, 2267, 2286, 2295(2), 2300, 2310(2), 2354, 2362, 2366, 2368, 2381, 2413, 2414, 2430, 2431, 2443, 2445, 2453, 2482, 2485(2), 2510, 2516, 2518, 2519, 2527, 2531, 2598, 2623, 2635, 2638, 2673, 2699, 2718, 2736, 2737, 2760, 2764, 2773, 2804, 2814, 2818, 2843, 2866(2), 2878, 2903, 2908, 2912, 2929, 2933, 2937, 2941, 2942, 2969, 2973, 2989, 2992, 2993, 2994, 2996, 3018, 3022, 3024, 3047, 3047, 3051, 3059, 3062, 3070, 3079(2), 3092, 3154, 3167, 3170, 3183, 3188, 3189, 3193, 3196, 3211, 3220, 3246, 3265, 3269, 3276, 3287, 3303, 3312, 3333, 3337, 3385, 3387, 3399, 3422(2), 3433, 3486, 3516, 3518, 3580, 3587, 3593, 3638,

3666, 3675, 3679, 3692, 3714,
3716, 3729, 3758, 3774, 3794,
3798, 3809, 3830, 3831, 3834,
3837, 3848, 3851, 3854, 3864,
3872, 3877, 3888, 3899, 3923,
3925, 3963, 3963, 3971(2), 3974,
3977, 3987, 4023, 4026, 4034,
4046, 4067, 4074, 4087, 4094,
4099, 4101, 4119, 4125, 4128,
4133, 4135, 4245, 4245, 4259,
4295(2), 4297, 4298, 4303, 4305,
4312, 4350, 4352, 4355, 4356,
4371, 4377, 4394, 4433, 4436,
4442, 4451, 4462, 4466, 4476,
4478, 4507, 4529, 4568, 4570,
4583, 4589, 4635, 4647, 4654,
4659, 4699, 4701, 4745(2), 4753,
4763, 4768, 4770, 4779, 4784(2),
4785, 4786, 4787(2), 4794, 4834,
4839, 4853, 4886, 4895, 4898,
4939, 4950, 4958, 4961(2), 4964,
4991, 4992, 5002, 5009, 5020,
5021, 5027, 5034, 5034, 5039,
5045, 5048, 5049, 5050, 5051,
5073, 5076, 5086(2), 5098,
5114(2), 5151, 5152, 5159, 5166,
5174, 5198, 5199, 5207, 5210,
5225, 5230, 5233, 5242(2),
5253(2), 5256, 5258, 5265, 5267,
5271, 5274, 5278, 5280, 5284,
5286, 5299, 5302, 5321, 5334,
5369, 5383, 5398, 5403, 5411,
5419, 5456, 5473, 5481, 5488,
5489, 5495, 5497, 5499, 5505,
5518, 5532, 5539, 5554, 5562,
5601, 5624, 5641, 5666, 5667,
5669, 5720, 5724, 5743, 5759,
5786, 5796, 5813, 5814, 5820,
5854, 5858, 5860, 5870, 5883,
5922, 5923, 5924, 5935, 5949,
5962, 5964, 5966, 5984(2), 6009,
6059, 6067, 6079, 6112, 6122(2),
6172, 6186(2), 6194, 6220(2),
6325, 6333, 6336, 6342, 6344,
6348, 6351, 6355, 6358, 6360,
6376, 6381, 6382, 6406, 6409,
6410, 6411, 6430, 6432(2), 6441,
6449, 6450, 6461, 6471, 6473,
6481, 6489, 6504, 6512, 6521,
6531, 6533, 6546, 6548, 6555,
6575, 6586, 6587, 6589, 6609,
6625, 6635, 6673, 6684, 6685,
6694, 6697, 6725, 6743(2), 6746,
6749, 6753, 6769, 6771, 6787,
6789, 6808, 6823, 6832, 6836,
6842, 6851, 6852, 6869, 6881,
6911, 6915, 6926, 6950, 6951,
6957, 7018, 7027(2), 7049, 7067,
7084, 7102, 7111, 7128, 7130,
7138, 7141, 7142, 7143, 7148,
7153, 7159, 7191, 7193, 7219,
7240, 7257, 7269, 7273, 7314,
7334, 7340, 7354, 7358, 7377,
7385, 7431, 7456, 7488, 7491,
7495, 7500, 7502, 7503, 7527,
7555, 7562, 7571, 7606, 7626,
7643, 7658, 7661, 7662, 7666,
7670, 7676, 7677, 7692, 7694,
7722, 7759, 7795, 7825, 7847,
7850, 7881, 7893, 7912, 7941,
7962, 7967, 7974, 8001, 8002,
8022, 8042, 8054, 8068, 8075,
8077, 8083, 8092, 8104, 8129,
8179, 8191, 8208, 8216, 8287,
8317, 8332, 8336, 8351, 8353,
8358, 8374, 8405, 8416, 8417,
8436, 8437, 8452, 8474(2), 8484,
8494, 8502, 8533, 8535, 8540(2),

8541, 8545, 8560, 8561, 8563,
8565(2), 8584, 8657, 8660, 8672,
8678, 8680, 8687, 8749, 8761,
8771, 8776, 8780, 8783, 8784,
8793, 8807, 8831, 8837, 8838,
8843, 8852, 8862, 8864, 8866,
8871, 8876, 8889, 8909, 8939,
8940, 8992, 9004(2), 9012,
9030(2), 9045, 9074

b.-ak 216, 1142, 1862, 2413, 3419,
3908, 5180, 5638, 5871, 5927,
6006, 6008, 7592, 7978, 8047,
8428, 8601

b.-inde 98, 827, 5725, 6087, 6990,
7382

b.-ine 384, 438, 476, 2037, 2662,
5240, 5542, 6501, 6591, 7647,
8341

birak: Fakat, ama.

b. 17, 119, 124, 128, 140, 160, 170,
189, 271, 327, 354, 385, 446, 461,
463, 526, 554, 562, 592, 611, 619,
717, 794, 810, 812, 815, 822, 828,
831, 858, 876, 911, 950, 958, 962,
1061, 1075, 1094, 1115, 1202,
1211, 1216, 1232, 1239, 1251,
1253, 1264, 1292, 1298, 1360,
1381, 1418, 1430, 1554, 1575,
1609, 1627, 1633, 1640, 1666,
1678, 1749, 1761, 1797, 1806,
1869, 1884, 1901, 1912, 1919,
1946, 1955, 1973, 2005, 2153,
2182, 2251, 2297, 2441, 2519,
2740, 2751, 2820, 2888, 2903,
2930, 2988, 3024, 3036, 3059,
3124, 3405, 3419, 3468, 3480,
3481, 3523, 3532, 3537, 3586,

3631, 3772, 3817, 3861, 3875,
3904, 3915, 3949, 3951, 3963,
3965, 3977, 3981, 3988, 4016,
4034, 4107, 4122, 4140, 4205,
4313, 4330, 4404, 4432, 4455,
4576, 4608, 4643, 4651, 4766,
4776, 4810, 4857, 4882, 4898,
4956, 5025, 5053, 5101, 5126,
5142, 5165, 5170, 5184, 5190,
5194, 5225, 5253, 5259, 5310,
5339, 5442, 5468, 5471, 5483,
5549, 5600, 5622, 5648, 5684,
5731, 5900, 5907, 5932, 5967,
5976, 5991, 5997, 6002, 6021,
6028, 6072, 6083, 6131, 6163,
6202, 6313, 6322, 6346, 6356,
6383, 6399, 6402, 6408, 6441,
6472, 6529, 6564, 6571, 6586,
6595, 6623, 6646, 6657, 6675,
6746, 6765, 6772, 6789, 6795,
6807, 6818, 6856, 6858, 6861,
6872, 6874, 6887, 6894, 6895,
6902, 6944, 6956, 6963, 7046,
7083, 7091, 7099, 7267, 7278,
7288, 7294, 7350, 7509, 7564,
7566, 7684, 7706, 7719, 7800,
7833, 7851, 7859, 7868, 7889,
7892, 7895, 7936, 7939, 8000,
8011, 8019, 8054, 8090, 8144,
8150, 8154, 8163, 8170, 8176,
8178, 8188, 8233, 8238, 8248,
8275, 8365, 8399, 8436, 8472,
8478, 8500, 8519, 8546, 8571,
8582, 8641, 8667, 8687, 8735,
8767, 8791, 8830, 8882, 8906,
8910, 8920, 8963, 8990, 9007,
9051

biraz: Biraz, az miktarda.

b. 131, 1621, 1789, 2094, 2783, 3639,
4170, 4438, 5367, 6358, 6553,
6981, 7571, 7926, 8034, 8089,
8143

b.-dan 1166, 4361, 5156, 6313

b.-ı 1131

bir-bir: Bir bir, sırayla.

b. 886

b.-den 8284

bir-biri: Karşılıklı olarak bir diğeri, birbiri.

b.-imizge 8518

b.-ne 1300, 1390, 2445

b.-iñdi 6456

bir-birlep: Birer birer, sırayla.

b. 1497

birde: Bir seferinde, birlikte.

b. 4088, 5499

birdeñe: Bir şey, belirsiz bir nesne.

b. 207, 1715, 1968

b.-den 7353

b.-ge 2923

b.-ni 1829

birde-bir: Hiçbir.

b. 73, 816, 1794, 3229, 3693, 3819,
5514, 6855, 7512, 7921, 8314,
8318

birde-biri: Hiçbiri, hiç kimse.

b. 4308, 4309, 4325, 6535, 8019, 8038,
8305

b.-n 6559

birdeme: Bir şey, belirsiz bir nesne.

b. 141, 206, 914, 3230, 3382, 3731,
3993, 4715, 5720, 6285, 7458,
8607

b.-den 265, 1970, 1972, 8537

b.-ge 4965, 6310

b.-ler 8518

b.-mdi 3244

b.-ni 3082

b.-si 3375

birden: Aniden, birden.

b. 121, 187, 208, 369, 833, 938, 1221,
1223, 1480, 1504, 1540, 1682,
1936, 2412, 2698, 2894, 3160,
3187, 3208, 3407, 3527, 3539,
3547, 3751, 3789, 3907, 3961,
4116, 4223, 4370, 4691, 4826,
4830, 4920, 4942, 5096, 5296,
5512, 5554, 5555, 5566, 5571,
5711, 6151, 6260, 6290, 6310,
6356, 6363, 6438, 6635, 6657,
6792, 6858, 6976, 7169, 7839,
7892, 7954, 8169, 8217, 8329,
8857, 8885

birdey: Aynı, eşit.

b. 406, 447, 586, 625, 830, 835, 1151,
1832, 1951, 2209, 2270, 2592,
2708, 2977, 3366, 3576, 3778,
3862, 4035, 4076, 4084, 4132,
4153, 4238, 4625, 4666, 4795,
4801, 5457, 5661, 5715, 5902,
6586, 7113, 7228, 7283, 7494,
7541, 7542, 7579, 7581, 7765,
7977, 8128, 8183, 8524, 8625,
8627, 8810, 8988

birdi-ekili: Bir iki, birkaç.

b. 6532, 7780

bir-ekev: Bir iki.

b.-i 8543

b.-(i)ñ 2035

bir-eki: Bir iki, birkaç.

b. 217, 1060, 2045, 2472, 3194, 3317,
3646, 4167, 4358, 4408, 4437,
4710, 5023, 5025, 5390, 5830,
6071, 7698, 7858, 8481, 8612

b.-ağ 8297

biren-saran: Bazı, tek tük, seyrek.

b. 1077, 1174, 1208, 1251, 4881, 4956,
6519, 6536, 6623

birer: Birer, sayılı, az.

b. 1471, 1924, 8301

birese: Bir... bir..., bazen, ara sıra.

b. 1435(2), 1436, 1890, 1891, 2156(2),
2201, 2202, 4422(2), 4451,
4454(2), 4470(2), 4472(2), 4473,
4474, 5495, 5496, 6442, 6442,
7162, 7163, 7896, 7897, 8577(4),
8754

birev: Biri, bazısı.

b. 28, 963, 1311, 1665, 3086, 3138,
3280(2), 3820(2), 3823, 3850(2),
4365, 6387(2), 6523, 7167, 8065,
8160(2), 8583(2), 8684

b.-ağ, 1524, 3277, 3858, 6376, 6428,
6585, 8719

b.-di 3268, 3513

b.-diñ, 1839, 4972, 5469

b.-ge 7781(2), 8177(2)

b.-i 1023, 2059, 3407, 7079

b.-in 475, 981, 1080, 4721

b.-inen 3632

b.-ler 2692, 8378, 8379, 8675

b.-lerdi 1021, 8442

b.-leri 1207, 3918, 8676

b.-leriniñ 8447

b.-(i)ñ, 344

birev-mirev: Bilinmeyen, meçhul, biri.

b. 118, 3846, 4368, 4661, 6554

birge: Birlikte, beraber.

b. 3, 31, 227, 236, 239, 297, 392, 441,
526, 614, 623, 624, 642, 923, 998,
1108, 1400, 1597, 1839, 1843,
2064, 2475, 2865, 3165, 3186,
3256, 3327, 3551, 3590, 3817,
4049, 4449, 4647, 4930, 5156,
5200, 5376, 5473, 5512, 5696,
5850, 6324, 6583, 6604, 6879,
6951, 6952, 6987, 7421, 7598,
7600, 7757, 7843, 8562, 8943,
9048, 9055, 9063

b.-miz 3214

biri: Bir tanesi.

b. 68, 114, 212, 320, 330, 369, 384,
476, 526, 885, 1159, 2061, 2072,
2107, 2323, 2359, 2369, 2662,
2929, 3075, 3266, 3565, 3712,
3713, 3951, 4071, 4072, 4124,
4246, 4350, 4427, 4488, 4646,
4740, 4960, 4977, 5125, 5240,
5424, 5529, 5542, 5646, 5914,

6111, 6226, 6591, 6686, 6795,
6902, 6929, 7021, 7120, 7160(2),
7282, 7491, 7501, 7655, 7758,
7761, 7768, 7986, 8206, 8452,
8847

b.-men 2061, 2107, 6795

b.-miz 5087, 7329

b.-mizdi 5086, 7329

b.-n 1015, 1204, 2234, 3101, 4674,
5529, 5646, 6850, 7160, 7282,
7492, 7504, 7761, 8287, 8677,
8831

b.-nen 320, 330, 2037, 4350, 7160,
7768, 8209

b.-niñ 3556, 3565, 4124, 4245, 5889,
6234, 7758

b.-ñ 1154

b.-ñdi 6566

b.-ñnen 1154

birik-: Birikmek, birleşmek, toplanmak.

b.-(g)e 8218

b.-(g)er 5273

b.-(g)eyik 7023, 8734

b.-(gi)p 475, 1741, 2280, 5853, 6474,
7654, 8512, 8739, 8973

b.-(gü)v 6802

b.-(gü)vge 8418

b.-(gü)vi 812

b.-(gü)vim 8515

b.-(gü)vinde 7194

b.-(gü)vine 1613

b.-pese 8713

b.-pey 4579

b.-peydi 5919

b.-peytinin 3495

b.-se 843

b.-sek 5461, 6601

b.-tik 849

biriktir-: Birleştirmek, bir araya getirmek.

b.-e 1570

b.-em 7225, 8953

b.-gennen 1656

b.-(i)p 4948, 8960

b.-se 1645

b.-(ü)v 7198, 8716

b.-(ü)vden 814, 8716

b.-(ü)vdiñ 2154

birin-biri: Birbirini, birbirlerini.

b. 18, 2411, 4426, 5440, 5532, 7757,
9046

birine-biri: Birbirine, birbirlerine.

b. 6227, 6232

birinşi: Birinci.

b. 97, 291, 780, 825, 2788, 2845, 3592,
4815, 4825, 5724, 5735, 5741,
5746(2), 5759, 5790, 6243, 6351,
6881, 7470, 7607, 7974, 8698

b.-niñ 8836

birinşiden: Öncelikli, ilkin, ilk olarak.

b. 5938

Birinşi Nikolay patşa: Rus Çarı I. Nikolay Pavloviç.

b. 97, 2845, 7607

b.-nñ 2789, 4815, 5724, 5747

Birinşi Nikolay: *Bk. Birinşi Nikolay patşa.*

b. 4825, 5760

birjola: Kesin olarak, kesinlikle, tamamen.

b. 4478, 5717

birjolata: *Bk. birjola.*

b. 1539, 2254, 4880, 5252, 5467, 5568, 5794, 5802, 6511, 6852, 6890, 7216, 7343, 7442, 7589, 7622, 7642, 7644, 8194

birkelki: Aynı tarzda, aynı biçimde, tek düze.

b. 7802, 7806

birles-: Birleşmek, ittifak kurmak.

b.-(i)p 5310

b.-pey 6377

b.-tik 2125, 5094

birlik: Birlik, beraberlik.

b.-(g)i 858, 2196, 5308, 6472

b.-(g)in 3859, 5307, 5327, 5339, 6101, 7544

birli-jarım: Bir iki, birkaç.

b. 4088

birneşe: Birkaç, biraz.

b. 900, 1238, 1252, 1853, 2304, 3502, 3557, 3655, 3673, 4137, 4216, 4223, 4737, 4802, 4859, 4924,

4925, 7119, 7384, 7586, 7812, 7859, 7999

birneşevi: Birkaçı, birazı.

b. 7857

birķavım: Bir grup, belli bir sayıda.

b. 8610

birķazan: Pelikan.

b. 4280, 4589

birtalay: Bir hayli, epey.

b. 130, 1890, 2064, 7506, 9026

birte-birte: Bir bir, yavaş yavaş, parça parça.

b. 770, 2109, 2422, 5540

birtindep: Bir bir, yavaş, yavaş.

b. 771, 1538, 4187, 4642, 7952, 8755, 8856

birtürli: Başka, değişik, bir tür.

b. 946, 1175, 4976, 6971

bişara: *Bk. beyşara.*

b. 318

bite-: Tıkamak, kapamak.

b.-p 4198

biter-bitpesten: Biter bitmez, bir an önce, hemen.

b. 8632

bit- I: Yetişmek, büyüme, bitmek.

b.-etin 4273, 6324

bit- II: Bitmek, tükenmek.

b.-etin 5644

b.-etinin 5714

b.-ken 544, 1125, 1457, 2082, 2088,
2506, 2693, 2697, 2744, 2926,
3017, 4492, 4748, 5461, 5617,
6616, 6887, 7700, 7804, 8856

b.-kendi 281, 6034

b.-keni 4106, 5269, 8811

b.-kenin 3100

b.-kennen 1323, 3576, 5726, 7570

b.-kenniñ 6561

b.-(i)p 1734, 4270, 5492

b.-pedi 1947

b.-pegen 2756

b.-pes 6693

b.-pese 614

b.-pey 940, 6821

b.-peydi 4510

b.-se 1738

b.-sin 1925

b.-ti 212, 576, 2748, 2756, 5338, 7913,
8407

b.-(ü)vge 532, 3367, 7982, 8871, 8917

b.-(ü)vi 8809

bitev: Her tarafı kapalı, deliksiz.

bitev jara: Açık yara, hâlâ kanayan
yara, dert, tasa.

b. jarağa 2185

b. jarasınıñ 6768

bitim: Uzlaşma, anlaşma.

b. 5196, 5663, 6321, 6919, 7620, 7675,
8519, 8814, 8829, 8868, 8885,
8885, 8939

b.-ge 6063, 6972, 7285

b.-i 2485, 2770

b.-inde 8814

b.-niñ 5791, 8842

bitimdi: Yapılı, yakışıklı, gösterişli.

b. 8519

bitim-kelisim: Anlaşma, barışma, uzlaşma

b.-ge 1505

bitir-: Bitirmek, sona erdirmek.

b.-di 3362

b.-e 555

b.-etin 5800

b.-gen 2171, 6147, 7497

b.-gen-di 9054

b.-(i)p 4568, 5367, 5621, 6350, 8133,
9025

b.-medi 8132

b.-mey 8255

b.-se 4619, 6035

bitis-: Karşılıklı bir şeyi bitirmek, sona
erdirmek.

b.-pes 2362

biy: Bey, kadı.

b. 813, 3661, 4225, 4339, 4341, 4509,
4743, 4748, 6003, 6006, 6219,
6468, 6723, 7012, 7047, 7076,
7080, 7192, 7257, 7259, 7260,
7317, 7561, 8419, 8458, 8803

b.-di 7024

b.-diñ 4431, 4903, 4951, 5743, 6649,
6651(2), 6652, 6695, 7081, 7084,
7087, 7088, 7128, 7243, 7323,
7971, 8252, 8256, 8425

b.-ge 7129, 7135

b.-i 691, 949, 4224, 4225, 6091(2),
6211(2), 6906, 7021, 8372

b.-ler 69, 7226, 7229, 7468, 7487,
7535, 7537, 7543

b.-lerdiñ 2792, 3678, 6905, 7225,
7393, 8953

b.-lerge 7233, 7399

b.-leri 6882, 7221, 7399, 7534, 8498,
8942

b.-lerin 6735, 8964

b.-lerinen 6772, 8233

b.-leriniñ 5926

biyazı: Nazik, ince.

b. 3671, 6638, 6646

biyday: Buğday.

b. 1545

b.-day, 1361

b.-ınıñ 7504

biydayıq: Ayrık otu, idris otu.

b. 6439

biydayıqtı: Ayrık otu olan, ayrık otu çok
yetişen yer.

b. 764

Biydayıqtı: Yer adı.

b. 7979

biye: Kısrak.

b. 296, 992, 1008, 2773, 3043, 3611,
3929, 3947, 4595, 7810, 8142

b.-den 2226, 2929

b.-niñ 5044

Biygeldi: Kişi adı.

b. 8968

Biygajan: Yer adı.

b.-nan 6211

biyıl: Bu yıl.

b. 1329, 1713, 2346, 2808, 2819, 2836,
3155, 3648, 4348, 4569, 4572,
4844, 4886, 5353, 5756, 5802,
6164, 6214, 6482, 6553, 6999,
7026, 7230, 7267, 7382, 7675,
8488, 8812, 8955

b.-dan 3517

biyıldık: Bu yıl için, bu yıllık.

b.-ka 1356

biyılğı: Bu yılki.

b. 2778, 2785, 2807, 2812, 3678, 5097,
5348, 5885, 8478, 9077

biyik: Yüksek, şanlı, ulu.

b. 534, 1434, 1711, 2077, 3783, 4748,
4813, 5309, 8534, 8849

b.-(g)i 6897

b.-(g)irek 1249

b.-te 8531

b.-tiñ 7127

biyikten-: Yükselmek, uzamak.

b.-e 5983

biyiktik: Yükseklik, yücelik.

b.-(g)i 1726, 3533, 3743, 5954, 5962,
7112, 7120, 8449

biyle-: İdare etmek, yönetmek, hükmetmek.

b.-gen 181, 2986, 2998, 3232, 3402,
5530, 6745, 7012, 7021, 7290,
7358

b.-gendey 7009

b.-genin 2106

b.-genmen 492

b.-mek 7212

b.-meydi 1419

b.-p 5478, 6513, 6816, 6849, 8411,
8440, 8498

b.-sem 5208

b.-y 1687, 2763, 2996

b.-ydi 2310

b.-ymin 3600, 7204

b.-ysiñ 7205, 7211

b.-ytin 3901, 4236, 6644

biylet-: Yönettirmek, idare ettirmek.

b.-er 1803

b.-(i)p 826

b.-ken 5332

b.-pegen 1834

biylev: Yönetme, idare, hüküm sürme.

b. 2238, 2239, 2317, 5517, 4255, 7533

b.-degi 7018

b.-di 2246

b.-ge 8952

biylevşi: Yöneten, idare eden, hakim.

b. 2704

biylik: Beylik.

b. 2234, 2634, 7533, 7562, 7567

b.-(g)in 2323, 2327, 9075

b.-(g)inde 8897

b.-(g)ine 2288

b.-(g)inen 4759

b.-(g)iniñ 2454

b.-tiñ 7575

biysiz: Bey olmadan, beysiz.

b. 7072

biyt: Bit.

b.-ke 6861

biz: Biz.

b. 86, 88, 123, 247, 292, 304, 341, 344,
407, 420, 446, 1047, 1155, 1198,
1524, 1548, 1605, 1610, 1651,
1693, 1763, 1864, 1947, 1973,
2405, 2462, 2541, 2584, 2654,
3193, 3214, 3313, 3471, 3477,
3643, 3669, 3672, 3701, 3732,
3735, 3746, 3757, 3772, 3915,
4216, 4375, 4527, 4732, 4852,
4867, 5091, 5191, 5217, 5360,
5662, 5669, 5894, 6131, 6190,
6199, 6203, 6207, 6379, 6494,
6501, 6858, 6859, 7017, 7199,
7203, 7381, 7389, 7396, 7752,
7885, 8298, 8510, 8521, 8527,
8530, 8531, 8678, 8686, 8728,
8792, 9010, 9029

b.-ben 1613, 3458, 3675, 5362, 6187,
7290, 7375

b.-de 1500, 2905, 3183, 3785, 4026,
6252, 6487, 8733

b.-den 87, 550, 1162, 3696, 3705,
4621, 4834, 5079, 5244, 7519

b.-derdi 6288

b.-derdikinen 4406

b.-dermiz 6703

b.-dey 4411, 8513

b.-di 612, 720, 2580, 2661, 3338,
3471, 3479, 3480, 4307, 4732,
5273, 6382, 6497, 6516, 6517,
6834, 7184, 7212, 7389, 7427,
7835, 8162, 8562

b.-diñ 73, 726, 941, 968, 1095, 1108,
1110, 1111, 1510, 1523, 1573,
1596, 1601, 1641, 2428, 2857,
2910, 3173, 3195, 3243, 3470,
3472, 3473, 3483, 3491, 3492,
3651, 3676, 3779, 3781, 3797,
4718, 4857, 4861, 4871, 5798,
5853, 6050, 6090, 6106, 6475,
6770, 7038, 7177, 7271, 7329,
7368, 7370, 7412, 7413, 7419,
7493, 7744, 8560, 8565, 8791,
8945, 8949

b.-diki 3206

b.-ge 142, 180, 423, 431, 723, 858,
924, 967, 1149, 1339, 1653, 2251,
2668, 2671, 2898, 3199, 3328,
3342, 3648, 3655, 3688, 3746,
3748, 3755, 4774, 4832, 4856,
5185, 5229, 5376, 5681, 5882,
5890, 5935, 6045, 6134, 6172,

6291, 6377, 6729, 7283, 7380,
7392, 7399, 7494, 8477, 8730,
8738, 8821, 8949, 8985

Bizanov: Kişi adı.

b. 7635, 7645, 7682, 7689, 7693, 7694,
7702, 7773, 7793, 7800, 7803,
7807, 7829, 7830, 7833, 7835,
7839, 7841, 7847, 7852, 7862,
7865, 7874, 7881, 7894, 7899,
7912

b.-ka 7685, 7850

b.-pen 7896

b.-tiñ 7629, 7684, 7733, 7901

bizdey: Biz gibi, tıg gibi, sipsivri.

b. 965

bizsiz: Bizensiz, biz olmadan.

b. 1569

boğdıhan: Çin imparatorlarına verilen ad,
böğde han.

b.-darı 6516

b.-ı 6513

b.-ına 2156

boğ: Dışkı, bok.

*tüs tülkiniñ boğı: "Düşe güven
olmaz" anlamında deyim.*

tüs tülkiniñ b. 8506

bol-: Olmak, ana yardımcı fiil.

b. 54, 360, 365, 518, 987, 1764, 2119,
2120, 2121, 2123, 2124, 2169,
2336, 2633, 3122, 3204, 3207,
4170, 4548, 4639, 5218, 5270,
6707, 8346, 8592, 8596

b.-a 520, 858, 1111, 1551, 1663, 1944,
2197, 3276, 3484, 4144, 4449,
4525, 4576, 4672, 4909, 5567,
6314, 6345, 6603, 6945, 7521,
8075, 8468, 8594

b.-adı 101, 189, 227, 818, 841, 1044,
1068, 1075, 1115, 1545, 1593,
1595, 1643, 1771, 2306, 2326,
2801, 2979, 3172, 3235, 3274,
3587, 3703, 3708, 4008, 4036,
4406, 4753, 4755, 5006, 5030,
5036, 5059, 5178, 5647, 5717,
5858, 5956, 5985, 6036, 6043,
6162, 6192, 6193, 6214, 6282,
6382, 6393, 6647, 6802, 6868,
6888, 7194, 7200, 7201, 7217,
7291, 7473, 7477, 7540, 7672,
7701, 7831, 8080, 8655, 8684,
8811, 8906, 9005, 9030

b.-am 4999

b.-amin 6604

b.-amız 1664, 1665, 3750, 8729, 8734

b.-ar 209, 333, 531, 863, 895, 1155,
1374, 1506, 1583, 1734, 2180,
2192, 2679, 2702, 2808, 2980,
3227, 3288, 3473, 3477, 3481,
3548, 3581, 3749, 3794, 3817,
4227, 4252, 4730, 5004, 5190,
5228, 5298, 5443, 5481, 5497,
5788, 6285, 6336, 6344, 6371,
6383, 6470, 6586, 6702, 6766,
6772, 6789, 6931, 6943, 7052,
7056, 7058, 7253, 7342, 7356,
7408, 7817, 7879, 7919, 8155,
8500, 8543, 8798

b.-ar-av 7650

b.-arın 2797

b.-arına 846

b.-arlık 5098

b.-arının 6584

b.-arsıñ 3094, 7051

b.-arsıñdar 1490

b.-arsız 2391

b.-asıñ 5001, 6692, 9038

b.-asıñdar 2046, 6640

b.-atın 155, 158, 600, 605, 764, 1094,
1618, 1659, 1702, 1735, 2045,
2192, 2437, 2500, 2511, 2786,
2798, 3058, 3425, 3915, 4180,
4268, 4281, 4358, 4771, 4837,
5674, 5688, 5749, 5775, 5884,
5971, 6270, 6778, 6827, 7016,
7152, 7229, 7350, 7471, 7564,
7612, 7632, 7640, 7920, 7985,
8027, 8350, 8774, 8835, 9053

b.-atındarı 6096

b.-atınım 8240

b.-atının 618, 980, 4203, 4646, 5065

b.-atınına 3515

b.-atıñsıñ 542

b.-ayın 8347

b.-ayık 8512

b.-dı 46, 132, 354, 376, 399, 483, 489,
491, 514, 527, 731, 773, 792, 800,
810, 871, 954, 993, 1121, 1135,
1163, 1165, 1237, 1251, 1282,
1299, 1355, 1684, 1739, 1852,
1950, 1971, 1985, 1987, 2465,
2596, 2624, 2684, 2768, 2810,

2826, 2833, 2892, 3121, 3128,	2140, 2366, 2369, 2380, 2411,
3167, 3197, 3217, 3244, 3365,	2427, 2433, 2451, 2504, 2610,
3404, 3459, 3509, 3537, 3604,	2697, 2703, 2718, 2790, 2803,
3612, 3763, 3779, 3896, 3928,	2885, 2893, 3014, 3054, 3134,
4121, 4147, 4188, 4195, 4219,	3224, 3330, 3391, 3407, 3507,
4334, 4367, 4432, 4455, 4460,	3592, 3700, 3826, 3910, 3924,
4479, 4482, 4508, 4518, 4535,	4230, 4343, 4383, 4493, 4527,
4898, 4923, 5238, 5252, 5264,	4564, 4692, 4698, 4737, 4788,
5280, 5366, 5420, 5550, 5556,	4884, 4925, 4962, 5205, 5216,
5598, 5612, 5982, 6137, 6200,	5233, 5361, 5442, 5468, 5483,
6322, 6351, 6441, 6541, 6546,	5511, 5547, 5558, 5599, 5662,
6578, 6664, 6724, 6788, 6883,	5696, 5784, 5816, 5818, 6333,
6895, 6938, 6944, 6957, 7033,	6409, 6500, 6527, 6547, 6562,
7036, 7091, 7096, 7169, 7212,	6663, 6718, 6846, 6850, 7092,
7294, 7317, 7456, 7462, 7464,	7190, 7245, 7415, 7461, 7517,
7498, 7503, 7533, 7583, 7595,	7520, 7721, 7778, 7781, 7875,
7605, 7622, 7647, 7687, 7717,	7918, 7955, 7971, 8002, 8020,
7724, 7730, 7770, 7815, 7823,	8139, 8172, 8250, 8321, 8360,
7850, 7851, 7895, 7906, 7954,	8380, 8455, 8520, 8634, 8847,
7958, 8144, 8154, 8162, 8183,	8882, 8910, 8961
8194, 8214, 8241, 8246, 8273,	b.-ğanda 1106, 2878, 5158, 9009
8305, 8328, 8402, 8414, 8621,	b.-ğandardıñ 8163
8641, 8717, 8843, 8936, 9012,	b.-ğanday 1209, 3331, 5023, 5659,
9044, 9077	5704, 7359
b.-dı-ak 2217	b.-ğandaysıñ 7002
b.-dı-av 8050, 8069	b.-ğandıktan 689, 868, 2176, 3631,
b.-dıq 3194, 4853, 5670, 6212, 7019	4897, 5811, 5834, 7108, 7691,
b.-dım 881, 1503, 5873	7927, 8176, 8463, 8464, 8504,
b.-dıñ 5574	8891, 8897
b.-ğalı 1806, 5071, 8081	b.-ğanı 365, 500, 905, 1321, 1513,
b.-ğam 7183	276z, 2796, 2876, 2882, 2958,
b.-ğan 203, 319, 394, 412, 795, 902,	3200, 3686, 4685, 5770, 5925,
941, 942, 1089, 1144, 1228, 1285,	6135, 6495, 7272, 7680, 7797,
1323, 1325, 1380, 1393, 1413,	8494
1415, 1424, 1483, 1539, 1760,	b.-ğaniñ 1653
1791, 1798, 1890, 1912, 2046,	b.-ğaniñda 6697

- b.-ğanıñız 304
- b.-ğanıñnan 1653
- b.-ğanıñşa 54
- b.-ğanımdı 6082
- b.-ğanımen 2072, 4667
- b.-ğanın 369, 947, 1330, 1831, 2097, 2112, 2114, 2117, 2150, 3164, 3800, 4520, 4933, 5024, 5554, 8748, 8992
- b.-ğanına 6714, 8362
- b.-ğanmen 220, 534, 1450, 1820, 1870, 1898, 3887, 5078, 5326, 6137, 6376, 6775, 6812, 8057, 8689
- b.-ğanmenen 120, 5112, 8758
- b.-ğannan 3090, 5761, 8133, 8197, 8460
- b.-ğanşa 5218, 6577, 8346
- b.-ğıñ kele me 4998
- b.-ğısı keldi 813
- b.-ğısı kelmedi 6275
- b.-ğısı keledi eken 8515
- b.-ğısı kelmese 4757
- b.-ğısı kelmeydi 5901
- b.-ma 431, 8711
- b.-madı 4443, 6878
- b.-mağan 244, 2309, 2887, 3607
- b.-mağandıktan 2693, 5620
- b.-mağanımdı 5671
- b.-mağanmen 896, 6426, 7634
- b.-mañdar 4314
- b.-maptı 2471, 6558
- b.-maq 477, 3756, 3761, 6183
- b.-maqın 8082
- b.-mas 273, 285, 740, 1614, 2429, 2654, 5614, 5616, 6496, 8990, 8991
- b.-masa 437, 652, 865, 1418, 1689, 2200, 2256, 2272(2), 2561, 2662, 2824, 3234, 3246, 3280, 3711, 3846, 3850, 4088, 4225, 4303, 4306, 4309, 4323, 4413, 4495, 4967, 4986, 4991, 5122, 5253, 5432, 5551, 5828, 5932, 6002, 6068, 6083, 6236, 6256, 6284, 6505, 6551, 6618, 6783, 6809, 6899, 7249, 7287, 7360, 7385, 7432, 7488, 7708, 7751, 8461, 8514, 8778, 9018, 9031
- b.-masañ 2122, 2405, 5079, 6650
- b.-masın 79, 100, 1917, 3393, 8085, 8263
- b.-maska 3858, 5144
- b.-mav 7494
- b.-mavınıñ 8789
- b.-may 735, 2985, 2988, 3251, 3366, 4958, 5094, 6500, 7868, 8248
- b.-may-aq 1777, 7202
- b.-maydı 208, 585, 591, 854, 902, 994, 1026, 1753, 1897, 1956, 1961, 2261, 2283, 2661, 2670, 2695, 3040, 3280, 3287, 3352, 4576, 4907, 4972, 5268, 5359, 6181, 6193, 6204, 6761, 6863, 7422, 8056, 8316, 8725

b.-mayık 672	2033, 2078, 2079, 2113, 2164,
b.-maymın 7289	2165, 2334, 2345, 2365, 2446,
b.-maytının 9014	2513, 2515, 2541, 2780, 2822,
b.-maytınına 7385	2823, 2863, 2928, 2939, 3165,
b.-ıñdar 328, 626, 1109, 4016, 6308, 6437	3179, 3203, 3271, 3282, 3311, 3353, 3363, 3373, 3387, 3477,
b.-ıñız 3285, 4876, 4908	3591, 3597, 3625, 3628, 3753, 3766, 3830, 3843, 3854, 3967,
b.-p (bop) 78, 216, 291, 398, 449, 579, 627, 756, 842, 1059, 1079, 1180, 1269, 1282, 1358, 2020, 2048, 2065, 2107, 2142, 2361, 2416, 2430, 2599, 2756, 2984, 3004, 3074, 3080, 3120, 3171, 3193, 3206, 3307, 3315, 3389, 3418, 3434, 3457, 3556, 3565, 3592, 3869, 4038, 4050, 4079, 4104, 4124, 4257, 4273, 4333, 4414, 4463, 4503, 4517, 4532, 4609, 4682, 4712, 4722, 4750, 4932, 5209, 5534, 5559, 5570, 5574, 5640, 5700, 5785, 5920, 6122, 6270, 6416, 6534, 6548, 6674, 6709, 6872, 6937, 7164, 7196, 7471, 7713, 7720, 7759, 7760, 7776, 7786, 7798, 7804, 7892, 7899, 7977, 8011, 8109, 8137, 8142, 8147, 8222, 8230, 8280, 8297, 8299, 8304, 8353, 8605, 8609	4040, 4119, 4264, 4278, 4328, 4332, 4393, 4400, 4431, 4473, 4534, 4579, 4599, 4633, 4710, 4713, 4715, 4827, 4831, 5020, 5152, 5235, 5249, 5273, 5334, 5343, 5434, 5456, 5460, 5484, 5518, 5562, 5611, 5656, 5737, 5759, 5836, 5870, 5908, 5931, 6013, 6031, 6097, 6198, 6243, 6313, 6369, 6414, 6474, 6480, 6648, 6740, 6783, 6861, 6897, 6913, 6914, 6915, 6933, 6935, 6964, 6984, 6988, 7039, 7065, 7070, 7085, 7148, 7245, 7276, 7374, 7510, 7518, 7589, 7600, 7737, 7758, 7805, 7864, 7969, 8031, 8035, 8281, 8418, 8473, 8479, 8492, 8519, 8589, 8595, 8666, 8704, 8715, 8772, 8792, 8793, 8804, 8939, 8962, 8964, 8977, 8983
b.-(i)p 40, 114, 115, 179, 225, 257, 260, 357, 418, 423, 461, 475, 476, 631, 669, 676, 821, 831, 881, 933, 945, 978, 1005, 1012, 1016, 1044, 1060, 1084, 1138, 1187, 1348, 1368, 1394, 1418, 1484, 1561, 1591, 1603, 1627, 1743, 2015,	b.-(i)psiñ 556, 4302 b.-ptı (boptı) 7462 b.-(i)ptı 1493, 5871 b.-sa 142, 160, 267, 279, 438, 501, 537, 594, 705, 840, 842, 863, 928, 973, 998, 1026, 1142, 1245, 1302, 1345(2), 1434, 1439, 1473, 1481, 1542, 1548, 1591, 1693, 1729,

- 1785, 1833, 1902, 1903, 1941,
1965, 1979, 2008, 2175, 2203,
2211, 2212, 2234, 2234, 2250,
2266(2), 2278, 2306, 2401, 2454,
2515, 2523, 2619, 2626, 2672,
2750, 2751, 2755, 2934, 3082,
3099, 3124, 3132, 3206, 3219,
3254, 3259, 3270, 3353, 3476,
3519, 3786, 3796, 3802, 3824,
3868, 3939, 3965, 4089, 4093,
4154, 4194, 4207, 4226, 4248,
4256, 4310, 4416, 4445, 4492,
4521, 4541, 4543, 4606, 4614,
4631, 4657, 4661, 4821, 4855,
4881, 4885, 5007, 5011, 5063,
5067, 5097, 5106, 5143, 5153,
5162, 5175, 5179, 5201, 5206,
5215, 5244, 5309, 5357, 5637,
5646, 5767, 5872, 5914, 5915,
5918, 6125, 6131, 6179, 6194,
6207, 6325, 6342, 6361, 6370,
6600, 6609, 6627, 6655, 6762,
6766, 6773, 6788, 6843, 6910,
6952, 6989, 7154, 7181, 7185,
7200(2), 7215, 7242, 7312, 7318,
7335, 7343, 7351, 7386, 7416,
7422, 7489, 7540, 7566, 7568,
7656, 7703, 7707, 7763, 7878,
7936, 8029, 8029, 8036, 8043,
8091, 8113, 8196, 8212, 8216,
8227, 8252, 8285, 8293, 8295,
8467, 8706, 8718, 8719, 8779,
8781, 8840, 8850, 8869, 8928,
8957, 8997, 9018, 9023, 9035,
9055, 9058
- b.-sağ 446, 3773, 7290
- b.-sam 4617, 6189, 7280, 7289, 8066
- b.-sañ 279, 2119, 2120, 2121, 2123,
2542, 2816, 3122, 3204, 3859,
3879, 3886, 4457, 4639, 4820,
5082, 5270, 5300, 5429, 5631,
6511, 8345, 8646
- b.-sañdar 4858, 6436, 7743
- b.-sañız 3942
- b.-sın 291, 443, 914, 1046, 1154, 1932,
2000, 2269, 2464, 2473, 2852,
2857, 2862, 2867, 3289, 3483,
3592, 3797, 3825, 4012, 4159,
4325, 4325, 4353, 4596, 5604,
5803, 6051, 6186, 6195, 6195,
6221, 6762, 6905, 6905, 7448,
7451, 7465, 7500, 7528, 7529,
7556, 8116, 8116, 8159, 8524,
8692, 8776, 9011
- b.-sınşı 7246
- b.-(u)v 715, 2969, 3388, 4400, 5193,
5426, 5428, 6950, 7074, 7342,
7419
- b.-(u)vdan 424, 579
- b.-(u)vdi 581, 2021
- b.-(u)vdiñ 1671, 7888
- b.-(u)vğa 466, 850, 5797, 7338, 7552
- b.-(u)vı 278, 735, 1180, 1255, 1273,
2188, 2950, 3242, 3409, 4165,
4695, 6469, 6589, 6842, 6886,
7216, 8046, 8710, 8838
- b.-(u)vım 6392
- b.-(u)vımniñ 3978
- b.-(u)vın 5430, 5446, 7468
- b.-(u)vıñ 5600

b.-(u)vları 496

b.-(u)vlarınıñ 2362

bolaşaq: Gelecek, istikbal.

b. 1786, 5217, 7526, 7650

b.-(ğ)ı 7195, 7201

b.-(ğ)ım 5749, 8718

b.-ta 2841, 8542

bolat: 1. Çelik, sağlam, kavi.

b. 688, 924, 1720, 1721, 2691, 7312,
7313, 7951, 8347, 8601

2. Çelikten yapılmış bıçak, kılıç hançer
vb. silah.

b.-tı 2343

bolattay: Çelik gibi, sağlam.

b. 7342

bolbıra-: Yumuşamak, gevşemek.

b.-p 5160

boldır-: Yorulmak, bitkin düşmek.

b.-a 5991

b.-ğan 1027, 6611

b.-ğanday 1290

b.-(ı)p 4357

b.-maytın 3811, 4302

b.-(u)vğa 2163, 6610

bolıs: R. Çarlık Rusyasında idari taksimat,
il, vilayet.

b. 61, 130, 4297

b.-ı 61

b.-imen 7784

b.-ına 4593

b.-ınan 4591

b.-ınıñ 487, 3485, 3652

b.-ğa 4592

b.-ta 61

b.-tardı 3655

b.-tarğa 4594, 4599

b.-tarı 2827, 5843, 5846

b.-tarın 2830

b.-tarına 3293

b.-tarınıñ 5847

b.-tı 62

b.-tıñ 476, 3714

bolıskey: Beyaz nikelden yapılmış, nikel.

b. 3069, 3267, 4354, 4364

bolıstıq: Yöneticilik, valilik.

b.-tan 3238

bolja-: Tahmin yürütmek, yorumlamak.

b.-ğan 960, 5171, 5315

b.-y 2806

b.-ydy 4614

boljav: Rüya yorumu, yorum.

b. 5152

bolmaşı: Azıcık, ufak, küçücük.

b. 1134, 5021, 5280, 7536, 7834

boluvşı: Olan, gerçekleştiren.

b. 144, 6505

bop: *Bk. bol-*.

Bopay: Kişi adı.

b. 2221, 3218, 3219, 3222, 3224, 3226,
3621, 3630, 3709, 3715, 3914,
3993, 3998, 4010, 4014, 4046,
4050, 4937, 5234, 5237, 5245,
7024, 7047, 7084, 7099, 8034,
8061, 8063, 8067, 9073

b.-dı 3225

b.-diñ 3725, 3920, 3921, 3997

b.-ğa 8070

boptı: *Bk. bol-*.

boqşantay: Ok, fişek çantası, fişeklik,
sadak.

b.-ğa 2912

b.-ına 2843

b.-inan 1774, 3105

Boqtıqarın: Kazakistan'da bir dere.

b. 5971

bora-: Tipi olmak, çok sert rüzgarla
yağbirlikte yağmak.

b.-dı 1215

boran: Arkasından yağış getiren ser rüzgar,
bora.

b.-ı 2808, 7669

borat-: Bora şeklinde estirmek.

b.-қан 4087

b.- (ı) p 8537, 8541

b.-tı 4072, 4126

borbay: Vücudun kalça ile diz arasındaki
bölümü, but.

b.-ın 8564

borbayla-: Kamçılamak.

b.-y 9074

borday: Tebeşir gibi, ufalanırcasına.

b. 221

borış: Borç, vazife, görev.

b.-ı 2841, 6428

b.- (ı) mızdı 5218, 6047

b.-ın 7961

b.-tar 5600

b.-tarın 3107

b.-tarıñdı 4833

b.-tı 7959

borpıl: Yumuşak, gevşek.

b. 2735

borpılDAQ: Gevşek, yumuşak.

b. 1324

borsıq: Porsuk.

b. 4284, 8237

bos: Boş, dolu olmayan.

b. 218, 602, 717, 1900, 2589, 4043,
4062, 4248, 5096, 5183, 7147, 7219,
8245, 8256, 8279, 8818

bos-: 1. Bir yeri boşaltmak, oradan göçmek.

b.-қан 669

2. Özgür kalmak, bağımsız olmak.

b.-қılarıñ keldi me

b.-tı 410

bosa: Boşuna, boş yere.

b. 7389

bosa-: Boşalmak.

b.-ğan 6541

bosağa: Eşik.

b.-da 2726, 3056, 3136, 3627

b.-dan 3086

b.-ğa 3056

b.-sı 6541

bosan-: Serbest kalmak, özgür olmak.

b.-dı 4398

b.-ğan 5027

bosañ: Sıkı olmayan, gevşek.

b. 3096, 4249, 2924

bosat-: Serbest bırakmak, boşaltmak.

b.-a 8590

b.-arsıñdar 392

b.-atın 6966

b.-atının 785

b.-қан 129, 6170

b.-қанмен 6792

b.-(ı)р 326, 1074, 1085, 1592, 1854,
3997, 5581, 5731, 5888, 8258

b.-padı 5579

bosatıl: Serbest bırakılmak.

b.-dı 131

b.-ıp 368, 3904

b.-sın 2791, 3493

bosı-: Bir yerden başka bir yere gitmek,
göçmek.

b.-ıp 8510, 9030

bosқа: Boşuna, boş yere, nafile.

b. 434, 1772, 2881, 3689, 3758, 4102,
4155, 5093, 5194, 5837, 6198,
8294

bostan-bos: Boşu boşuna, boş yere.

b. 4608, 4991, 7136, 7207, 7889, 8267

bostan-bosқа: Boşu boşuna boş yere, yok
yere.

b. 3131

bostandık: Bağımsızlık, özgürlük.

b. 6785, 8110

b.-(ğ)ı 5202, 6887

b.-(ğ)ımdı 4860

b.-(ğ)ımızğa 4858

b.-(ğ)ın 2202, 2878

b.-қа 6802

b.-tarı 6918

b.-tarıñdı 5689

b.-tı 6921, 8114

Boştay: Kişi adı.

b. 4587

b.-ı 4230

b.-ın 4586

bota: Deve yavrusu.

b. 678, 1039, 1278, 1994, 4389, 5424,
8121

b.-nı 1999, 2001, 2011, 2022

b.-niñ 1994, 2004, 2005(2), 4388

b.-sın 2018

b.-sınan 1990

botalı: Yavrusu olan deve, yavrulu.

b. 1733, 1738, 1988

boy: 1. Beden, vücut.

b. 936, 995, 2260, 2297, 3005, 3368,
3369, 3891, 4299, 4351(2), 4353,
4355, 4730, 4844, 5471, 5562,
6412, 6977, 8570

b.-dı 5331, 5530

b.-ğa 2996

b.-ı 268, 1709, 3019, 3290, 3381, 4663

b.-(i)m 8777, 8779, 8780, 8783, 8790,
8793

2. Yol, ırmak, deniz kıyısı.

b.-ı 234, 770, 2212, 2273, 5174, 7507,
8277

b.-imen 885, 8203

b.-in 492, 671, 759, 883, 1526(2),
1678, 2102, 2129, 2204, 2217,
2277, 2626, 2675, 2985, 3712,
3883, 4377, 4847, 4944, 5478,
5517, 5647, 5665, 5875, 7105,
7221, 7226, 8440, 8548, 8776,
8846, 8903

b.-ina 34, 768, 1016, 1329, 2137,
2157, 2347, 2671, 2693, 2858,
2926, 4948, 5228, 5266, 5544,
5848, 5979, 6099, 6726, 7580,
8192, 8202, 8261, 8389, 8397,
8489, 8956, 8969, 9024

b.-inan 3432, 3912, 5580, 8193

b.-ında 1128, 2063, 2096, 2108, 2774,
3659, 4949, 5869, 7620, 7622,
7655, 7980, 8182, 8210, 8374,
8683, 8761, 8975

b.-ındağı 167, 189, 888, 916, 1351,
1420, 1735, 1782, 3617, 3781,
4734, 5651, 5660, 6001, 6210,
6424, 6433, 6639, 6712, 7271,
7623, 7904, 8216, 8331, 8528,
8965

b.-ınıñ 918, 960, 1356, 1610, 1851,
2649, 2833, 3248, 5900, 8787,
8960

3. Bir şeyin uzunluğu.

b.-ı 1282, 2506, 5957, 6816

boya-: Boyamak.

b.-dı 8433

b.-ğan 7113

b.-p 1857, 5182, 6986

b.-ydı 2255

b.-ytınına 7315

boyal-: Boyanmak.

b.-ğan 652, 5592

b.-sa 1575

boyı: Boyunca, süresince.

b. 791, 820, 1394, 2106, 2651, 3369,
3498, 3811, 4186, 4193, 4425,
4532, 4899, 5863, 6007, 6508,
6558, 6563, 6575, 7151, 7468,
7675, 7960, 7962, 8017, 8170,
8171

boyınşa: Boyunca, göre, vasıtasıyla.

b. 60, 102, 123, 130, 765, 1397, 1541,
1547, 1908, 2152, 2173, 2452,
2455, 2572, 2583, 2778, 2785,
2869, 2885, 3062, 3173, 3317,
3480, 3517, 3518, 3556, 3582,

3905, 4139, 4335, 4570, 5352,
5674, 5757, 5880, 6168, 6316,
6959, 6960, 7319, 7327, 7530,
7573, 7623, 7625, 7636, 7643,
7734, 7914, 7968, 8027, 8034,
8191, 8199, 8478, 8505, 8744,
8934

boyjetken: Buluğa ermiş kız, genç kız.

b. 1067

boyla-: Kıyı boyunca ilerlemek.

b.-y 8907

boylı: Vücutlu, boylu, yapılı.

b. 489, 1326, 1456, 1470, 2081, 2486,
3017, 3623, 4168, 4716, 4811,
5825

boysapat: İri cüsseli, yapılı.

b. 3618

boysaıdav: Uzun boylu.

b. 6144

boz: Açık toprak rengi, boz.

b. 1311, 1312, 1909, 3094, 3096, 3229,
3616, 4824, 5044, 6529

b.-ı 2521

b.-ınday 5320

bozaı: Bozkır, boz renklerin hakim olduğu yer.

b. 1209, 2064, 6439

b.-ın 2075

b.-ınan 2071

b.-kı 5515

b.-da 1172

bozar-: Bozarmak, rengini atmak.

b.-(ı)p 2577, 2600, 8302

bozbala: Delikanlı, yiğit.

b. 17

b.-lardıı 5622

b.-sı 1061

bozbalaşılık: Delikanlılık, yiğitlik, gençlik.

b. 4706, 8089

b.-(ğ)ım 3076

b.-(ğ)ına 4256

b.-tan 8026

b.-tı 4359, 6230

bozda-: 1. (Deve) Bağırmak, böğürmek.

b.-ğan 21

b.-ğanı 1009

b.-sa 1994

2. Hıçkırma hıçkırma ağlamak, feryat etmek.

b.-ğan 2593

b.-mağan 4195

b.-yadı 1995

bozdağ: Genç, yiğit, delikanlı.

b. 4310

b.-(ğ)ımızdan 2574

b.-tarın 1347

bozdat-: (Deve) Böğürtmek.

b.-қан 2019

bozdı: Boz renkli, kurak, bozkır.

b. 764, 2430

- b.-ğa 666
- bozğult:** Boz, beyaza yakın.
b. 1721, 2059, 2085, 4385, 6355
- bozökpelev:** Uysal, pısrık.
b. 2225
- boz torğay:** Boz renkli çayır kuşu, tarla kuşu.
b.-day 533
- bödene:** Bildircin.
b. 22, 1377, 4279, 6519
- böge-:** Set çekmek, bent yapmak, yol kesmek.
b.-gen 542
b.-p 8212
- bögel-:** Duraksamak, tereddüt etmek.
b.-di 552, 5321
b.-(i)p 1981, 3731
- böget:** Set, baraj, engel, mani.
b. 115, 476, 7194
b.-ke 388
- böken:** Antilop.
b. 4178
- Bökey:** Kişi adı.
b. 132, 174, 804, 2240, 2287, 2290, 3711, 6712, 8837
- Bökeyhan:** *Bk. Bökey.*
b.-niñ, 3125
- Bökey Sultan:** *Bk. Bökey.*
b.-niñ 4236
- bök-:** Emmek, içine çekmek.
b.-ken 8
- bökse:** Uyluk, kalça.
b. 2934, 8137
b.-ñ 4301
b.-si 2771
b.-sin 2349, 4473
- bökseli:** Kalçalı.
b. 2733
- bökter:** Dağ eteği, yamaç.
b.-ge 3714
- bökterle-:** Dağ yamacına çıkmak, dağlara kamak.
b.-y 6572y 1287
- böl-:** Bölmek, ayırmak, kesmek.
b.-di 4592, 7643
b.-e 4425
b.-edi 4377, 5590, 7831
b.-geli 6953
b.-gen 68, 4748, 5982
b.-mesten 3613
b.-mey 4553
b.-(i)p 179, 523, 1015, 1855, 4162, 5647, 5905, 6477, 6947, 7192, 7339, 7667, 8014, 8051, 8083, 8129, 8779, 8952
b.-señ 4305
b.-(ü)vdi 8393
b.-(ü)vge 1004, 4141
- böle-:** Sarmak, kuşatmak.

b.-p 231, 6329

bölek: Ayrı, farklı.

b. 408, 573, 1180, 1419, 2934, 3069,
3167, 3167, 4007, 4176, 4539,
5634, 6199, 6376, 6587, 7488

b.-(g)i 1070, 6481

b.-(g)in 1016

b.-tiñ 4539

bölektan-: Ayrılmak, parçalanmak.

b.-e 1253

bölen-: Sarılmak, kaplanmak, kuşatılmak.

b.-di 1176

b.-gen 7, 1363, 4323, 7632

b.-(i)p 5588

b.-sem 5210

bölik: Öbek, parça.

b.-(g)i 8354

bölin-: Bölünmek, ayrılmak.

b.-bes 8889

b.-di 60, 301, 7758

b.-e 378, 645, 2066, 4698

b.-etin 894

b.-(i)p 307, 744, 2281, 5066, 5365,
5531, 5560, 6629, 6874, 9045

bölme: Oda, çadırın içinde bölünmüş ayrı yer.

b. 4813, 4823, 5831, 7116

b.-de 2037

b.-ge 1767, 2028

b.-lerinde 1958

b.-lerine 1755

b.-niñ 1942, 2037

b.-si 1927, 4802

b.-sinde 1445

b.-sindey 5827

b.-sine 1842, 1936

b.-siniñ 4812

Bölşe: Yer adı.

b. 5078

bölşek: Parça.

b.-(g)i 5169

bölşekte-: Parçalamak, parçalara ayırmak.

b.-señ 5169

b.-vge 7831

bölşekten-: Parçalanmak, bölünmek,
yarılmak.

b.-gen 7831

b.-(ü)vimen 6953

böltirik: Kurt yavrusu.

b.-(g)in 7340, 7357

b.-terin 2660

b.-terinen 7006

b.-ti 3196

böri: Kurt.

b. 1958, 2542, 2542, 2544, 2546, 3219,
5036, 5065, 5363

b.-dey 6710, 5237, 7006, 8984

b.-leri 4294

b.-niñ 8877

b.-si 2674

börük: Börk.

b. 14, 655, 828, 1025, 1710, 4388, 6238

b.-i (**börki**) 1041, 1474, 2490, 6419

b.-iniñ (**börkiniñ**) 4390

börki: *Bk. börük.*

börkiniñ: *Bk. börük.*

börte: Kabarık, şiş.

b. 645

böstek: Deriden yapılmış küçük minder veya yatak.

b. 4440

b.-ke 8148

böten: Yabancı, el, başka.

b. 53, 144, 424, 601, 637, 650, 1430, 1675, 1676, 1734, 1739, 1765, 1941, 1957, 2643, 2692, 2853, 2870, 2961, 2998, 3006, 3254, 3377, 3402, 3605, 3918, 3930, 4180, 4365, 4427, 4428, 4526, 4862, 5077, 5506, 5599, 5619, 5634, 5828, 6010, 6107, 6777, 7075, 7171, 7481, 7850, 8024, 8111, 8291, 8491, 8780(2), 8783, 8955, 8966, 9025

b.-derge 3063

b.-ge 3967

b.-nen 8501

b.-niñ 415, 7987

Bronevskiy: Kişi adı.

b. 183, 184

b.-ge 186

bu: Bu.

b. 119, 157, 272, 1262, 1318, 1406, 1491, 1640, 1735, 1895, 2551, 2682, 2835, 3060, 3263, 3334, 4122, 4122, 4125, 4138, 4195, 4719, 4879, 4894, 4929, 4956, 5038, 5231, 5244, 5934, 5998, 6079, 6169, 6263, 6946, 7616, 7625, 7641, 7745, 7968, 8136, 8369, 8418

b.-lar 17, 200, 317, 487, 676, 734, 894, 920, 923, 924, 1079, 1168, 1233, 1260, 1288, 1299, 1318, 1389, 1400, 1568, 1569, 1750, 1890, 1968, 2027, 2259, 2380, 2522, 3293, 3398, 4895, 5016, 5053, 5104, 5277, 5281, 5286, 5531, 5704, 6151, 6288, 6292, 6527, 6547, 6615, 6628, 6661, 6851, 6856, 6857, 6957, 6979, 7094, 7471, 7710, 7754, 7757, 7764, 7788, 7791, 7810, 7856, 7939, 7942, 8046, 8236, 8262, 8285, 8303

b.-da 6446

b.-dan 234, 259, 289, 788, 1680, 1683, 1752, 1827, 1935, 2247, 2744, 2820, 3134, 3403, 3455, 3688, 3756, 4397, 4443, 4733, 4893, 5088, 5110, 5140, 5358, 5682, 5934, 5951, 5966, 6003, 6031, 6172, 6888, 6890, 6943, 6948, 7188, 7467, 7483, 7507, 7530, 7878, 7887, 8144, 8172, 8194, 8401, 8569, 8824, 8900

b.-larda 6928

b.-lardan 3625, 6901, 7481

b.-larday 4757

b.-lardı 670, 781, 1440, 2408, 2920,
3300, 5635, 6092, 6293, 6732,
6751, 7752, 7809, 7828, 7830,
7954, 8086, 8129, 8419, 9048

b.-lardıñ 27, 72, 193, 269, 639, 1022,
1437, 1670, 1679, 1696, 1738,
2398, 2484, 2706, 2822, 3486,
3994, 4106, 4143, 4172, 4234,
4235, 5103, 6238, 6282, 6316,
6506, 7878, 8965

b.-larğa 1449, 1536, 1760, 1854, 7815,
7927, 7966, 7985, 8264, 8281

b.-ları 1912, 3918

b.-larıñ 1698, 6560, 6733

b.-larmen 6972

b.-nı 190, 356, 913, 1319, 1680, 2177,
2371, 3524, 4980, 5634, 6084,
6676, 6983, 7232, 7397, 7441,
7447, 7641, 8052, 8108

b.-nıñ 359, 620, 894, 1661, 2234,
3409, 3546, 3682, 5092, 5431,
6000, 6002, 6108, 6830, 7272,
7549, 8165, 9052

b.-nıña 2812

b.-nıñız 7262

b.-nıñızğa 8551

b.-nimen 2306, 7557

b.-nısı 166, 2453, 2634, 4369, 5777

b.-nısın 5884

buğan: Buna.

b. 456, 527, 776, 793, 835, 891, 1362,
1555, 1618, 1655, 1805, 1834,
2834, 3471, 4867, 5244, 5311,
5420, 5855, 6052, 6068, 6131,
6212, 6434, 6764, 6846, 6976,
7073, 7509, 7532, 8804, 8831

buğav: Pranga, kelepçe, esaret.

b. 4132, 6458, 6473

Buğu: Kırgızların önemli bir kabilesi, Buğu
Kırgız.

b. 8683(2)

Buğar: Buhara.

b. 1415, 1453, 1785, 1786, 1787, 1798,
1802, 1834, 3495, 5642, 5646,
5771, 6048, 6157, 6160, 6161,
6163

b.-dan 6343

b.-ğa 6163

Buğara: *Bk. Buğar.*

b.-ğa 1802

buğarlıq: Buharalı, Buhara halkından.

b.-tardı 6165

buq-: Saklanmak, gizlenmek, eğilmek.

b.-(ğı)p 4637

bujur: Çiçek hastalığından yüzde kalan iz.

b. 4168, 4336

buqa: Boğa.

b.-day 4865, 8145

b.-nıñ 6144

Buğar I: Buhara.

b. 1369, 3479, 3635, 5798, 5798, 5884,
5887, 5889, 5896, 7064, 7281,
7555, 7943, 8732

b.-dan 5173

b.-diñ 1383, 7281

b.-ğa 4298

b.-larmen 7559

Buqar II: Kişi adı.

b. 2625, 4249, 5035, 5041, 5045, 5056,
5069, 5072, 5075, 5133, 5151

buqara: A. Halk, cemaat, toplum.

b. 837, 2216, 2329, 2767, 3454, 6890,
6900, 6916, 7309, 9061

b.-ğa 3267, 5619, 6915, 7189

b.-nı 2256, 2906, 3689

b.-niñ 2327

b.-sı 2208, 3698, 7181

b.-sına 6949

Buqarbay: Kişi adı.

b. 3213, 3618, 3707, 3776, 4064, 4180,
4201, 5613, 7098, 7649, 8111,
8337, 8412, 8759, 8765, 8768,
8771, 8773, 8783, 8785, 8792,
8794, 9073

b.-dı 8775, 8795

b.-diñ 8757, 8764

buqarlıq: Buharalı, Buhara'ya övgü.

b. 3623

bul: Bu. *Kr. bu.*

b. 31, 38, 100, 118, 129, 132, 136,
172, 195, 233, 269, 271, 274, 277,

285, 365, 462, 489, 516, 600, 610,
628, 633, 663, 668, 681, 691, 698,
764, 767, 771, 785, 787, 790, 798,
806, 809, 810, 813, 829, 831, 840,
868, 890, 897, 902, 930, 949, 964,
979, 988, 993, 1020, 1038, 1094,
1114, 1123, 1132, 1142, 1146,
1176, 1186, 1221, 1227, 1230,
1261, 1336, 1377, 1424, 1426,
1466, 1483, 1490, 1517, 1546,
1547, 1633, 1654, 1695, 1703,
1724, 1785, 1807, 1838, 1844,
1848, 1884, 1937, 1938, 1946,
1949, 2013, 2069, 2073, 2081,
2091, 2113, 2122, 2288, 2291,
2426, 2484, 2498, 2526, 2538,
2592, 2602, 2616, 2677, 2686,
2722, 2788, 2791, 2813, 2844,
2847, 2873, 2913, 2915, 2929,
2932, 2937, 2938, 2945, 2947,
2967, 2980, 3063, 3260, 3291,
3320, 3339, 3347, 3359, 3365,
3427, 3436, 3456, 3495, 3498,
3506, 3518, 3520, 3522, 3568,
3577, 3607, 3608, 3631, 3640,
3651, 3653, 3797, 3828, 3838,
3841, 3845, 3861, 3915, 3921,
3932, 3961, 3963, 3964, 4049,
4086, 4090, 4097, 4140, 4179,
4196, 4267, 4276, 4278, 4285,
4316, 4334, 4366, 4370, 4380,
4384, 4425, 4450, 4459, 4462,
4485, 4489, 4501, 4537, 4540,
4562, 4562, 4583, 4594, 4595,
4612, 4646, 4650, 4673, 4737,
4745, 4746, 4776, 4785, 4853,
4869, 4904, 4923, 4953, 4970,
4992, 5012, 5014, 5071, 5096,
5098, 5102, 5139, 5179, 5212,

5254, 5258, 5273, 5281, 5291,
 5340, 5354, 5364, 5375, 5383,
 5388, 5409, 5423, 5433, 5436,
 5444, 5452, 5460, 5486, 5487,
 5524, 5537, 5569, 5612, 5615,
 5616, 5642, 5644, 5699, 5724,
 5772, 5784, 5803, 5820, 5834,
 5841, 5862, 5867, 5868, 5878,
 5894, 5903, 5938, 5946, 5952,
 5959, 5962, 5964, 5976, 5989,
 5991, 5993, 6003, 6021, 6042,
 6049, 6061, 6071, 6094, 6096,
 6101, 6104, 6105, 6144, 6156,
 6163, 6176, 6177, 6299, 6300,
 6301, 6319, 6329, 6331, 6348,
 6348, 6351, 6399, 6406, 6423,
 6462, 6473, 6489, 6496, 6507,
 6510, 6518, 6523, 6539, 6541,
 6546, 6548, 6565, 6565, 6567,
 6612, 6617, 6620, 6625, 6648,
 6656, 6685, 6686, 6687, 6754,
 6770, 6775, 6789, 6803, 6817,
 6824, 6827, 6841, 6872, 6883,
 6887, 6905, 6910, 6920, 6932,
 6935, 6941, 6953, 6967, 6988,
 6996, 7034, 7071, 7091, 7104,
 7112, 7122, 7140, 7193, 7225,
 7226, 7335, 7337, 7368, 7425,
 7451, 7456, 7464, 7473, 7497,
 7515, 7527, 7530, 7551, 7552,
 7567, 7577, 7592, 7600, 7614,
 7636, 7638, 7651, 7653, 7691,
 7704, 7707, 7720, 7731, 7734,
 7837, 7841, 7843, 7851, 7865,
 7872, 7881, 7885, 7895, 7905,
 7917, 7923, 7950, 7981, 7984,
 8000, 8011, 8027, 8030, 8032,
 8079, 8160, 8168, 8177, 8195,
 8214, 8224, 8248, 8248, 8271,

8277, 8291, 8295, 8307, 8333,
 8335, 8344, 8347, 8354, 8359,
 8365, 8371, 8395, 8431, 8443,
 8449, 8465, 8476, 8524, 8555,
 8558, 8561, 8583, 8584, 8589,
 8689, 8701, 8715, 8777, 8796,
 8798, 8809, 8814, 8819, 8830,
 8832, 8833, 8875, 8877, 8878,
 8883, 8887, 8904, 8905, 8909,
 8910, 8931, 8936, 8940, 8980,
 9016, 9042, 9075, 9077

bulak: Kaynak, pınar, bulak.

b. 841, 1164, 4415, 7199, 7200(2),
 7202

b.-pız 7199

b.-tay 5501

b.-tiñ 7201, 8136

bulaktay: Sütü bol (inek, deve vb.).

b. 1988

bulañ: Kurnazlık, hilekarlık.

b. 4208, 5417, 7392

bulavlan-: Buğulanmak, nemlenmek.

b.-ğan 3073

bulay: Böyle, bu şekilde.

b. 483, 3397, 4959, 6622, 7336, 7351,
 7665, 7970, 8343, 8482

bulayşa: Böylece.

b. 762

bulbul: *F.* Bülbul.

b. 5493

b.-dar 1385

b.-darı 1381

buldır: Bulanık, belirsiz, net olmayan.

b. 1012

buldırı-: Sislenmek, bulanık hâle gelmek.

b.-y 235

bulğa-: El sallamak.

b.-p 4993

b.-yđı 8534

bulğın: Samur.

b. 1910, 4286, 6420

buljıtpay: Değıştirmeden, aynen, olduğu gibi.

b. 2916, 3798, 7569, 8178

bul-: *Bk. bol.*

b.-miy 4773

bulğan-talğan: Alt üst, darmadağın, allak bullak.

b. 119, 260, 466, 2433, 2939, 6988, 7196

bulğın-: Silkelenmek, sarsılmak.

b.-a 217

b.-ğanmen, 3035, 5579

b.-(ı)p 2090

bulğınıp-bulğınıp: Sürekli sarsılarak, sarsıntılar içinde.

b. 362

bulğı-: Silkmek, sallamak.

b.-p 2056

bulğıs-: Kaynaşmak, karşılıklı çırpınmak, akışmak.

b.-(ı)p 5546

bulşık:

bulşık etti: Kaslı, adaleli.

b. etti 2735

bult: Bulut.

b. 1848, 3977, 4039, 4651

b.-tan 2538

b.-tar 7162

b.-tay 3668, 6706

b.-tıñ 1822

bultıdat-: Sallandırmak.

b.-a 2992

bultıñda-: Birden atılmak, ortaya çıkmak.

b.-ğan 8099

bulttı: Bulutlu.

b. 9017

bunda: Burada, bunda.

b. 1405, 3294, 5098

b.-ğı 7531, 7536

bunday: Bu kadar, böyle.

b. 2273, 3975, 4859, 6120, 7177, 7384, 7797, 8279, 8805

bup-buyra: Kıpkıvırcık (saç, tüy vb.).

b. 3389

bur-: Burmak, çevirmek, döndürmek.

b.-dı 1666, 1675, 3647

b.-(ı)p 389, 1236, 1276, 1279, 1504, 2388, 6715, 7078

b.-(u)v 4159

b.-(u)vda 3211

bura-: Döndürmek, çevirmek.

b.-y 2736

Burabay: Kişi adı.

b.-dñ 2508

bural-: Döndürülmek, çevrilmek.

b.-a 2355

b.-(ı)p 5501

burañ-burañ: Kıvrım kıvrım, eğri büğrü.

b. 2062

buratana: Başka uyruktan olan halk.

b. 99

Burbon: 16. yy.dan Fransız İhtilali'ne kadar Fransa'ya hükmetmiş, Avrupa'nın önemli kraliyet ailelerinden biri, Bourbon Hanedanı.

b.-dardı 6942

burıl-: Dönmek, çevrilmek, kıvrılmak.

b.-a 74, 914, 3140, 3230, 6577, 6804, 7859

b.-adı 3735, 6433

b.-ar 4212

b.-atın 4696

b.-dı 734, 1097, 1319, 3132, 3604, 3731, 4021, 4545, 4555, 4689, 5005, 5018, 5921, 5930, 6615, 7403, 7965, 8721

b.-dım 7173

b.-ğan 2027, 3328, 7692

b.-ğanda 6626

b.-ğanın 2385

b.-ğanında 1267

b.-(ı)p 237, 626, 1007, 1109, 4070, 4372, 4997, 5287, 5317, 5369, 6258, 6607, 6625, 7146, 7172, 7839

b.-(ı)ptı 4052

b.-masa 3968

b.-mastan 342, 3304

b.-(u)vğa 4907

b.-(u)vın 8244

burılıs: Dönme, dönüş, kıvrılma.

b.-ımen-aq, 6438

burım: Saç örgüsü, belik.

b.-ı 2382, 4037

burın: Önce, daha önce, evvelce.

b. 33, 87, 107, 149, 164, 195, 196, 200, 556, 906, 979, 1057, 1087, 1106, 1450, 1495, 1680, 1862, 1876, 1955, 2069, 2154, 2193, 2415, 2551, 2580, 2679, 2712, 2744, 2793, 2806, 3168, 3183, 3247, 3324, 3456, 3524, 3550, 3646, 3868, 3939, 3971, 4078, 4085, 4377, 4397, 4485, 4737, 4961, 5079, 5365, 5578, 5734, 5934, 6032, 6281, 6548, 6811, 6913, 6975, 7127, 7177, 7190, 7203, 7217, 7290, 7306, 7309, 7317, 7349, 7376, 7470, 7516, 7528, 7533, 7545, 7547, 7550, 7610, 7620, 7623, 7626, 7732, 7733, 7743, 7764, 7918, 8199, 8226, 8282, 8285, 8342, 8479, 8558, 8694, 8837, 8930, 8950, 9074

burıngı: Önceki, evvelki.

b. 2136, 3536, 3542, 4705, 5110, 5485,
5722, 7397, 7510, 7643, 8284,
8489

b.-dan 1782, 3009, 3435, 6936

b.-day 3962, 4304, 7590

b.-sınan 280, 1391, 1580, 1684, 3873,
3875, 4375, 4417, 7304, 7346,
8040, 8488

b.-şa 3477

burınırağ: Daha önce, çok eski.

b. 6202

burınnan: Önceden, eskiden.

b. 3237, 4813, 5038, 6778, 7585

burıs: Doğru olmayan, yanlış.

b. 3836

burıstav: Sapa, karşı taraf.

b. 1168, 7692

burış: Köşe.

b.-ına 7114

b.-inan 3385

b.-ında 6934

b.-ta 5665, 5840

b.-tağı 5832

burıştama: Gelen evrağın köşesine yazılan
not, derkenar.

b. 8362

burıştı: Köşeli.

b.4802, 5828, 5962, 8449

burğ:

burğ et-: Aniden parlamayıvermek,
aniden duman çıkmak.

b. ete ıalatın 5716

burğıra-: Tozu dumana katmak.

b.-ğan 8189, 8537, 8573

burğırat-: Tozu dumana kattırmak,
dağıttırmak.

b.-a 4469

b.-(ı)p 8547

burşak I: Burçak.

b. 4068

burşak II: İlmek, ip düğümü.

b. 2619

b.-tarın 3788

burşakta-: Domur domur terlemek.

b.-p 2159

burtıy-: Somurtmak, surat asmak,
gerilmek.

b.-a 2739

but: But, bacak.

b.-ında 1718

b.-tarında 1475

buv: Buğu, buhar.

b. 2052

b.-ı 8537, 8573

buv-: Bağlamak, paket etmek.

b.-dı 8339

b.-ğan 3404

b.-ğanday 6310

b.-ğan-dı 8831

b.-(ı)p 116, 2687

buvın: Nesil, kuşak.

b. 5151

b.-ı 5178, 8778(2)

b.-ın 3026

buvındı: Boğumlu, düğümlü.

b. 1722, 2352, 7755

buvın-: Boğulmak.

b.-ğan 5223, 5224

buvırıl: Kır (at donu).

b. 1462, 4176

buvlık-: Özgürce hareket etmek, sağa sola kıvrılmak.

b.-(ğ)a 358, 7267

b.-(ğı)p 4385

buvlıksı-: İki yana dönmek.

b.-p 2383

buvlıktır-: Sağa sola oynattırmak, hareket ettirmek.

b.-ğannan, 5466

buvra: Erkek deve, buğra.

b. 2349, 2890, 4322, 5218

b.-day 2150

b.-larmen 642

b.-nı 2615, 3512

b.-niñ 2619

b.-sı 2617

b.-şa 3032

buvrıl: *Bk. buvrıl.*

b. 8621

buy: *Bk. bulay.*

b. 1769

buyda:

buyda pısağ: Uzun bıçak türü.

b. pısağın 3884

b. pısağtarın 2692

buyık-: Soğuktan birbirine sarılmak, sokulmak.

b.-(ğı)p 43

buyır-: Buyurmak, emretmek.

b.-adı 3655, 6035, 6739, 7620

b.-amın 2915

b.-ar 3336

b.-dı 4160, 4648, 7786, 8015, 8231, 8244, 8397

b.-ğan 5487, 8195

b.-ğanın 4906

b.-ğanmen 8387

b.-(ı)p 2990, 3808, 4110, 7837

buyırıl-: Emredilmek, buyurulmak.

b.-adı 7489

b.-ğan 8266

b.-ğanday 3865

b.-ğanı 548

buyırmasın: “Nasip etmesin, nasip olmasın” anlamında kullanılan kalıp söz.

b. 4859

buyrat: Dağ silsilesi, sıra dağ.

b.-ındağı 540

buyrattı: Sıra dağlı, dağlık.

b. 7700, 7863, 8530

buyrıq: Emir, ferman, buyruk.

b. 244, 1202, 2910, 4602, 4717, 5684,
5803, 6138, 6318, 7027, 7624,
7703, 7968, 8390, 8886

b.-(ğ)ı 1979, 2884, 3317, 3905, 7914,
7968, 7977, 8190

b.-(ğ)ımdı 7141

b.-(ğ)ımmen 8878

b.-(ğ)ın 3105, 7627

b.-(ğ)ında 4595

b.-(ğ)ıñızğa 1922

b.-ta 8887

b.-tardı 4598

b.-tarın 8909

b.-tı 3107, 5684, 6139, 6740, 8904

buz-: Bozmak, tahrip etmek.

b.-a, 3608, 7149, 8520

b.-adı 680, 7544

b.-am 8567

b.-ar emes 243

b.-atın 4956

b.-ba 5311

b.-bastan 7730

b.-bay 1243

b.-bayıq 1446

b.-baytın 8465

b.-ğan 3604, 4861, 5722, 7485

b.-ğısı kelgen 4316

b.-ğısı kelmegendey 1893

b.-(ı)p 42, 5074, 7551, 9009, 9010

b.-(u)v 5799

ķamal buzar: Kale kuşatan askeri
birlik, kale fethedici.

ķ. buzar 3529

savit buzar: Uçu sivri ve çok keskin,
zırhları delebilen bir tür ok.

savit b. 2688

buzakılıq: Kavgacılık, serserilik.

b. 3651

buzav: Buzağı.

b. 152, 155(2), 458, 813, 1505, 1655,
1723, 2196, 2416, 2709, 2776

b.-day 7519

b.-dı 5901

b.-ınday 556

b.-ların 6536

buzıl-: Bozulmak, tahrip olunmak.

b.-ğanın, 2126

b.-ğanına 2437

b.-(ı)p 767, 4501

buzıq: Yaramaz, uçarı, bozuk.

b. 1870, 8989

b.-ta 56

buzuvşı: Boguncu, bozan, tahripkar.

b. 8946

b.-larga 7484

büdir: Düz olmayan, eğri büğrü.

b. 7738

b.-i 7704

bügin: Bugün, şimdi.

b. 474, 498, 799, 878, 1138, 1381,
1391, 1394, 1397, 1434, 1444,
1507, 1692, 1696, 1699, 1896,
3212, 3429, 3438, 3726, 3843,
4011, 4030, 4059, 4445, 4449,
4680, 4687, 4727, 4794, 4972,
5011, 5103, 5116, 5548, 5792,
5801, 5816, 5911, 6174, 6478,
6563, 7131, 7153, 7255, 7658,
7691, 8164, 8283, 8292, 8467,
8497, 8879, 9040

b.-ge 8306

büginde: Şu anda, bugünlerde.

b. 1364

bügindikke: O anda, o zamana kadar.

b. 1926

bügindi-soñdı: Önünde sonunda, er geç.

b. 8948

bügin-erteñ: Bugün yarın, önünde
sonunda.

b. 978, 5560

b.-der 3516

bügingi: Bugünkü, bu zamandaki.

b. 1344, 1565, 1784, 1924, 2244, 2250,
2326, 3741, 5329, 7495, 7958,
8970, 9036

bügingidey: Bugünkü gibi, bu dönemdeki
gibi.

b. 434

bük-: Bükmek, kırmak.

b.-(g)em 7438

b.-(gi)p 2332, 2653, 4455, 5292, 5597,
7135

b.-pek 2230

b.-señ 2233

b.-ti 2669

bük: Eğik, bükük.

b. 2376

b.-tey 4383

bük tüs-: Eğilmek, bükülmek, iki
büküm olmak.

b. tüsip 2652

b. tüsken 1372

bükil: Bütün, tüm, hepsi.

b. 92, 166, 555, 658, 670, 811, 845,
960, 1071, 1347, 1349, 1401, 1408,
1412, 1539, 1656, 1801, 1803,
1809, 1834, 2204, 2217, 2238,
2280, 2639, 2756, 2759, 2835,
2881, 2954, 2973, 3359, 3712,
4048, 4178, 5088, 5152, 5174,
5249, 5289, 5424, 5498, 5643,
5647, 6370, 6513, 6561, 6749,
6750, 7797, 8081, 8096, 8099,
8486, 8548, 8785, 8824, 8994

bükirey-: Kamburlaşmak, beli bükülmek.

b.-e 2602

bülde-: Değerli, pahalı kumaş.

b.-ge 4323

büldir-: Tahrip etmek, yıkmak, fesat çıkarmak.

b.-di 6451

b.-er 2227

büldirgen: Çilek.

b.-dey 2739, 2770

büldirgi: Parça, kesilmiş kısım.

b.-sinen, 3057

büldirşin: Bildircin.

b.-dey 936, 2733

bülik: İsyân, ayaklanma.

b. 56, 1860, 2666, 5257, 6625, 8638

b.-(g)inen 6626

b.-ten 1862

b.-ti 1848

bülin-: Bozulmak, tahrip olmak, kirlenmek.

b.-beydi 5263

b.-e 4260

b.-(i)p 2666

bülinşilik: Karışıklık, kargaşa, kaos.

b. 757, 4620

b.-(g)iniñ 5690

b.-ke 4195, 4827

b.-tiñ 4832

bülinşilikşi: Kavgacı, karışıklık çıkarıcı, asi.

b.-lerdiñ 6412

bülk:

bülk et-: Kıpırdamak.

b. etpey 2737

bülkilde-: (At) tırıs gitmek.

b.-y 7264

bürük-: Saçmak, yaymak.

b.-ken 4822

büris-: Büzülme, kapanmak.

b.-e 1463

bürke-: Örtmek, bürümek, kapamak, saklamak.

b.-y 5689

bürkit: Kartal.

b. 2509 2519, 4788, 5296, 8755

b.-tey 436, 693, 2148, 3032, 3717

b.-ti 4025

bürşik: Tomurcuk.

b.-(g)iniñ 8319

bürte: Kapalı, küçük, hokka misali dar (ağız). b. 4327

bürtik: Tomurcuk.

b.-ti 1196

bütinde-: Bütünlemek, tamir etmek, tamamlamak.

b.-y 8768

büyen: Körbağırsak.

b.-dey 218, 2732

büyi: Tarantula.

b. 7344, 7344

b.-den 2666

b.-dey 1071, 8684

büyir: Böğür, yan.

b.den 346, 635, 926, 1225, 1305, 2066,
3765, 6771, 7941

b.-ge 1136

b.-i 712, 4635

b.-(i)mizden 8572

b.-in 240, 6666

b.-inen 240, 7869, 8193

büyirle-: Etrafını dolanmak, yanından geçmek.

b.-y, 19

büyük: Böbrek.

b.-tey 8099

büyt-: “Bulay et-“ yapısının kısaltılmış şekli, böyle yapmak, böyle etmek. *Kr. èyt-, söyt-*

b.-e 6565, 4848, 6378

b.-(i)p 1440, 1497, 1999, 4495, 7743

b.-pese 1439

b.-(ü)v 5267, 6054

b.-(ü)vime 4576

b.-(ü)vine 7518

-Ç-

Çernayev: Kişi adı.

ç. 6592

ç.-tiñ 6595

Çernışev: Kişi adı.

ç. 4869, 5677, 5801, 5811, 6138, 6285

ç.-ke 6066

ç.-tiñ 5808, 5809

Çirikov: Kişi adı.

ç. 2895, 3449

-D-

da: da, dahi anlamına gelen sona gelen edat. *Kr. de, ta, te.*

d. 38(2), 46, 49, 101(2), 106, 122, 149, 152, 153, 159, 194, 219, 267, 272, 274, 287, 289, 290, 304, 317, 323, 324(2), 326, 327, 349, 365, 374, 376, 380, 401, 408, 429, 438, 441, 446, 450, 457, 465, 472, 481, 491, 502, 507, 523, 526, 536, 551, 576, 590, 591, 593, 594, 596, 605, 618, 619, 620, 623, 624, 639, 639, 641(2), 650, 675, 676, 677, 695, 703, 728, 760, 768, 770, 787, 795, 817, 818, 841, 864, 876, 889, 894, 894, 905, 907, 913, 921, 922, 923, 946, 966, 969, 972, 991, 1026, 1027, 1033, 1038, 1044, 1047, 1071, 1142, 1155, 1160, 1163, 1171, 1172, 1174, 1180, 1181, 1188, 1191, 1195, 1195, 1208, 1210, 1217, 1218, 1222, 1245, 1251, 1259, 1260, 1261, 1279, 1287, 1290, 1291, 1293, 1303, 1320, 1357, 1365(2), 1376(2), 1378(2), 1385, 1386, 1391, 1405, 1406, 1430, 1432, 1435, 1438, 1444, 1446, 1449, 1452, 1466, 1472, 1473, 1481, 1487, 1488, 1519, 1537, 1540(2), 1541, 1549, 1563, 1568, 1580, 1582, 1590, 1600, 1608, 1633, 1640, 1650(3), 1651(2), 1652(2), 1654, 1659,

1669, 1684, 1686, 1718, 1729,	3444(2), 3468, 3484(2), 3495,
1735, 1743, 1759, 1760, 1782,	3496, 3498, 3500, 3512, 3520,
1785, 1787, 1804, 1810, 1869,	3524, 3531, 3549, 3553, 3577,
1870, 1878(2), 1880, 1888, 1890,	3634, 3671, 3683, 3686, 3700,
1898, 1902, 1931, 1963, 1976,	3705, 3708, 3716, 3731, 3736,
1978, 1980, 2008, 2015, 2023,	3737, 3748, 3764, 3766, 3787,
2061, 2073, 2073, 2104, 2113,	3796, 3802, 3810, 3815(2), 3821,
2158, 2175, 2178, 2181, 2206,	3824, 3851, 3866, 3868, 3871,
2209, 2211, 2213, 2219, 2223,	3873, 3880, 3887, 3891, 3907,
2226(2), 2231, 2234, 2235, 2237,	3918, 3919, 3970, 3974, 3981,
2250, 2258, 2265, 2267, 2268,	3998, 4036, 4039, 4082, 4088,
2270, 2276, 2279, 2286, 2291,	4097, 4106, 4121, 4122, 4124,
2297, 2306, 2320, 2341, 2344,	4126, 4138, 4153, 4159, 4164,
2356, 2362, 2366, 2369, 2369,	4168, 4170, 4172(2), 4179,
2370, 2371, 2392, 2401, 2434,	4180(3), 4187, 4194, 4195, 4205,
2436, 2437(2), 2439, 2463, 2475,	4214, 4226, 4240, 4241, 4244,
2482, 2483, 2485, 2494, 2518,	4246, 4248, 4249, 4258, 4264,
2528, 2538, 2542, 2547, 2551(2),	4282, 4286, 4292, 4297, 4313(2),
2560, 2563, 2568, 2592, 2596,	4330, 4335, 4358, 4375, 4380,
2618, 2622, 2626, 2630, 2638,	4389, 4393, 4400, 4409, 4417,
2659, 2662, 2665, 2678, 2682,	4445, 4446, 4459, 4462, 4476,
2699, 2707, 2710(2), 2748, 2751,	4483, 4492, 4511, 4515, 4516,
2753, 2764(2), 2775, 2796, 2803,	4521(2), 4537(3), 4541, 4545,
2812, 2818, 2825, 2839, 2841,	4550, 4554, 4558, 4580, 4581,
2854, 2861, 2864, 2873, 2887,	4586, 4593, 4610, 4614, 4617,
2888, 2891, 2906, 2912, 2917,	4620, 4632, 4635, 4639, 4640,
2918, 2921, 2926, 2927, 2928,	4644, 4647, 4660, 4671, 4672,
2929(2), 2930, 2934, 2940, 2942,	4719, 4733, 4746, 4753, 4768,
2947, 2947, 2951, 2958, 2969,	4775, 4778, 4785, 4826, 4836,
2988, 2991, 3007, 3009, 3020,	4853, 4860, 4869, 4874, 4894,
3030, 3043, 3048, 3055, 3060,	4908, 4910, 4923, 4956, 4960,
3079, 3081, 3095, 3117, 3118,	4963, 4969(3), 4993, 5005, 5006,
3121, 3122, 3124(2), 3134(2),	5010, 5011, 5018, 5039, 5049(2),
3140, 3159, 3162, 3166, 3196,	5051, 5058, 5085, 5088, 5092,
3204, 3204(2), 3218, 3222, 3226,	5099, 5101, 5106, 5111, 5114,
3241, 3248, 3249, 3263(2), 3266,	5118, 5142, 5143, 5166, 5172,
3270, 3320, 3333, 3334, 3337,	5178, 5201, 5205, 5207, 5225,
3353, 3354(2), 3356, 3360, 3363,	5231, 5234, 5238, 5244, 5248,
3366, 3394(2), 3396, 3424, 3435,	5258, 5265, 5280, 5287, 5302,

5307, 5308, 5309, 5313(2), 5318,
 5321, 5322, 5328, 5331, 5335,
 5340, 5349, 5353, 5358, 5366,
 5389, 5401, 5416, 5433, 5442,
 5443, 5445, 5460, 5462, 5476,
 5485, 5493, 5503, 5505, 5549,
 5580, 5607, 5617, 5631, 5635,
 5637, 5655, 5662, 5671, 5676,
 5695, 5704, 5706, 5712, 5714,
 5740(2), 5800, 5806, 5815, 5828,
 5865, 5872, 5892, 5894, 5897,
 5900, 5902, 5914, 5918, 5920,
 5937, 5951, 5954, 5956, 5963,
 5974, 5998, 6000, 6027, 6038,
 6042, 6059, 6066, 6083, 6086,
 6093, 6096, 6100, 6114, 6116,
 6134, 6194, 6205, 6220, 6232,
 6236, 6263, 6265, 6269, 6283,
 6291, 6297, 6310, 6317, 6322,
 6336, 6344(2), 6367, 6375,
 6389(2), 6392, 6393, 6432, 6435,
 6440, 6450(2), 6470, 6473, 6478,
 6494, 6498, 6535, 6539, 6541,
 6584, 6585, 6586, 6591, 6594,
 6600, 6610, 6611, 6617, 6625,
 6627, 6636, 6646, 6647, 6675(2),
 6682, 6709, 6715, 6741, 6753,
 6759, 6763, 6765(2), 6766, 6773,
 6778, 6808, 6820, 6844, 6848,
 6851(2), 6856, 6865, 6910(2),
 6919, 6921, 6922, 6927(2),
 6928(3), 6929, 6933, 6936, 6941,
 6945, 6946, 6949, 6951(3), 6962,
 6993, 6996, 7001, 7001, 7010,
 7011, 7091, 7097, 7099, 7101,
 7123, 7143, 7154, 7162, 7164,
 7165, 7182, 7185, 7187(2), 7191,
 7200, 7201, 7215, 7245, 7247,
 7255, 7266, 7266, 7281, 7282,

7282, 7284(2), 7288, 7304, 7309,
 7339, 7342, 7343, 7345, 7346,
 7347, 7389, 7458, 7512, 7532,
 7536, 7537, 7545, 7562, 7566(2),
 7568(2), 7571, 7573, 7585, 7593,
 7616, 7617, 7664(2), 7676, 7687,
 7695, 7698, 7710, 7717, 7724,
 7740, 7745, 7748, 7752, 7772,
 7773, 7780, 7783, 7788, 7795,
 7799, 7802, 7804, 7806, 7817,
 7818, 7820, 7823, 7828, 7832,
 7836, 7856(2), 7866, 7873, 7877,
 7895, 7896, 7903, 7905, 7910,
 7927, 7939, 7942, 7954, 7956,
 7958, 7961, 7965, 7971, 7975,
 7984, 8006, 8040, 8059, 8088,
 8096, 8113, 8132, 8154, 8156,
 8157, 8177, 8206, 8223, 8243,
 8256, 8258, 8270, 8287, 8302,
 8307, 8312, 8314, 8315, 8334,
 8343, 8349, 8372, 8381, 8382,
 8385, 8396, 8403, 8406, 8408,
 8422, 8437, 8467, 8472, 8475,
 8488, 8526, 8563, 8569, 8589,
 8638, 8671, 8681, 8709, 8711,
 8714, 8715, 8719, 8753, 8754,
 8765(2), 8791, 8794, 8795, 8802,
 8804(2), 8812, 8819, 8839, 8841,
 8843, 8852, 8914, 8929, 8938,
 8971, 8974, 8978, 8981, 8986,
 8987, 8992(2), 8993, 9004(3),
 9006, 9007, 9014, 9018, 9030,
 9032, 9051, 9058, 9065, 9071

dabıl: Davul.

d.-ın 1297

dabır: Gürültü, patırtı.

d.-ları 5623

dabır-la-: Bangırdamak.

d.-ğan 45

d.-y 41, 294

dabır-las-: Karşılıklı gürültü çıkarmak.

d.-a 4494

dağdar-: Afallamak, şaşkalmak. çaresiz kalmak.

d.-ğan, 8097

dağdarıs: Şaşkınlık, kaos, çaresizlik.

d.-tan, 6817

dağdılan-: Alışkanlık edinmek.

d.-ğan, 1009, 4453

dağdılı: Âdeti olan, alışık.

d. 3378, 4361, 5548

Dal I: Kişi adı.

d. 5697

dal II: A. Şaşkın.

d. 7044

dala: Bozkır, dışarı, kapı önü.

d. 228, 312, 465, 920, 5587, 6267, 6607, 6999, 7156, 7669, 7700, 7703, 7707, 7922, 8333, 8672, 9034

d.-da 1212, 2903, 4755, 5993, 6519, 6616, 6855, 7111, 7720, 8213, 8267

d.-dağı 1990, 5595, 7694

d.-dan 4411

d.-ğa 1829, 1969, 1997, 2062, 2997, 3024, 3373, 4122, 4314, 4481, 5080, 5185, 5621, 6377, 8423

d.-nı 42, 231, 1022, 2106, 2822, 3340, 4494, 5590, 6415, 6703, 7797, 8315

d.-nıñ 7, 2414, 4059, 7151, 8316

d.-ñdı 7003

d.-sı 794, 1088, 2266, 2505, 2550, 4873

d.-sın 251, 2218, 2686, 3506, 5196, 6030, 8833

d.-sına 3345, 4605, 4780, 7660, 8329, 8559, 8827

d.-sınan 801, 3335

d.-sında 579, 2523, 4284, 4777, 4827, 4831, 7794, 8181, 8313, 8888

d.-sınıñ 807, 4281, 5928, 7668, 8382

dalbağay: Yazın giyilen bir tür hafif şapka.

d. 648, 685, 1718, 6422

dal-dal: Paramparça, pare pare.

d. 495

dalıy-: Genişçe, yayılmak, uzayıp gitmek.

d.-ğan 2266, 3335

d.-ıp 5827

dalız: F. Dehliz, geçit.

d. 7116

dambal: Don, iç giyim.

d.-ınıñ 2728

damıl-da-: Mola vermek, dinlenmek.

d.-ğan 48

damı-: Gelişmek, ilerlemek.

d.-y 4213

dana: *F.* Akıllı, bilge, dâhi.

d. 3768, 3800

dañıl: Cadde, ana cadde.

d. 4795

dañk: Nam, ün, şöhret.

d. 4634

d.-ı 5099

d.-imen 2175

d.-in 3515

dar: Dar ağacı.

d.-ğa, 1858, 3830, 8169

dara: Yalnızca, sadece, tek.

d. 8611

darın: Yetenek, kabiliyet.

d. 3811

darındı: Yetenekli, kabiliyetli.

d. 5707, 6222

dariya: *F.* Derya, deniz, büyük ırmak.

d. 2908, 7199, 7200(2), 7202

d.-ğa 7199

d.-niñ 7201

dariyaday: Derya gibi, büyük, kocaman, engin.

d. 3640, 7161

daruvğa: Yönetici, başkan, reis.

d.-sı 1397

dastan: *F.* Destan, hikâye.

d.-darın 3810, 6021

dastarқан: *F.* Sofra.

d. 1582, 3787

d.-niñ 1817

d.-nan 8474

d.-niñ 1455, 1467

dat: *F.* İsteğini belirtmek, görüş bildirmek için izin isteme sırasında kullanılan söz, rica , maruzat.

d. 3887

d.-ındı 3889

datқа: *F.* Üst düzey bir rütbe, makam.

d. 8532

d.-lardın, 7317

d.-sı 6008, 6092

dav: Dava, kavga, tartışma.

d. 6452

d.-dı 1140

d.-ı 69, 2318, 5254, 7537

d.-in 2837, 2837, 7534

d.-i)m 8597

davala-:

jüregi davala-: *Cesareti olmak, gözü kesmek.*

jüregi d.-p 5013

jüregi d.-ydı 448

köñili davala-: *Gönlü el vermek, dayanmak, aklına yetmek.*

köñili d.-madı 5257

köñili d.-mağan 3847

köñili d.-mas 5008

davıl: Fırtına, boran, tufan.

d. 4540, 5333, 6529, 7164, 9017

d.-in 5478

davılday: Ansızın ortaya çıkıp hızlı hareket eden.

d. 7777

davis: Ses.

d. 359, 363, 515, 1220, 3094, 5493, 5624, 6771, 6774, 8051, 8083, 8754

d.-i 2163, 6998

d.-in 396, 525, 566, 3041, 5489, 5554, 6077

d.-inan 1147, 1996, 3758

d.-inda 4507

d.-inday 315

d.-(i)men (**davsımen**) 7952, 8775

d.-sı (**davsı**) 42, 371, 374, 464, 523, 527, 547, 577, 1142, 1208, 1271, 1275, 1277, 2334, 2338, 3031, 4098, 4123, 5487, 5489, 5498, 6427, 6441, 6656, 6745, 7341, 7856, 7859, 8355, 9034

d.-pen 380, 3794, 6672, 9065

d.-tan 3899

d.-tar 375, 704, 1306

d.-tardan 5482

d.-tarı 4114, 7809

d.-tarına 1217

davista-: Seslenmek, bağırarak.

d.-dı 3303

d.-p 760, 1032, 2387, 4016, 4688, 5017, 6193, 6478, 7298

davıstı: Sesli, sesi olan.

d. 4342, 6647, 6661

dav-janjal: Kavga, dövüş, münakaşa.

d.-darın, 7534

d.-ğa 2927

davsı: *Bk. davis.*

davsımen: *Bk. davis.*

davsın: *Bk. davis.*

davsınan: *Bk. davis.*

davsında: *Bk. davis.*

davsınday: *Bk. davis.*

davsız: Şüphesiz, tartışmasız.

d. 7376

dav-şar: Karışık, kavga gürültülü, kaos içinde.

d. 670

day:

eki day: İki farklı taraf, hizip, birbirinden ayrı iki düşünce, fikir, his.

eki d. 4488

dayın: Hazır.

d. 341, 450, 479, 482, 1647, 1788, 2213, 3640, 3726, 3837, 4031, 4947, 6852, 7626, 7638, 8198

d.-bız 4114, 8286

dayında-: Hazırlamak, hazır hâle gelmek.

d.-ñdar 1183

d.-p 1014

d.-v 1354

d.-vımız, 4027

d.-ytın 4769

d.-ytınına 6834

dayımdal-: Hazırlanmak.

d.-a 1295, 2545, 2688, 4599, 7589,
8180

d.-dı 8924

d.-ğan 2696, 5587

d.-(ı)p 1849, 6726, 7983

d.-(u)vda 7612, 5348

d.-(u)vğa 7816

d.-(u)vın 4648

d.-(u)vınıñ 7655

d.-(u)vmen 8173

dayımdık: Hazırlık, tedarik.

d.-(ğ)ı 7612

d.-(ğ)ın 4619

Dayır: Kişi adı.

d.-diñ 2222

de: de, dahi anlamına gelen sona gelen edat. *Kr. da, ta, te.*

d. 5, 26, 55, 75, 80, 154, 195, 204, 218,
236, 284, 285, 304, 313, 319, 325,
326, 353, 367, 409, 410, 415, 430,
432, 436, 441, 462, 470, 485, 488,
504, 505, 506, 507, 525, 533, 535,
548, 552, 560, 566, 583, 603, 611,
643, 647, 658, 659, 661, 672, 695,
697, 698, 730, 738, 752, 763, 763,

766, 866, 873, 878, 882, 893, 895,
904, 923, 943, 947, 952, 955(2),
957, 974, 1012(2), 1023, 1027,
1030, 1077, 1078, 1106, 1111,
1135(2), 1161, 1166, 1171, 1178,
1202, 1212, 1230, 1244, 1264,
1276, 1290, 1295, 1302(2), 1362,
1375(2), 1377, 1378, 1379(2),
1384, 1414, 1451, 1458, 1463,
1471, 1480, 1504, 1508, 1553,
1607, 1622, 1637(2), 1652, 1663,
1664, 1669, 1672, 1674, 1676,
1684, 1686, 1688, 1689, 1694,
1696, 1738, 1754, 1756, 1770,
1774, 1777, 1780, 1790, 1791,
1795, 1802, 1834, 1838, 1842,
1850, 1861, 1864, 1879, 1884,
1888, 1903, 1924, 1928, 1944,
1965, 1968, 1969, 1973, 1982,
1985, 1991, 2011, 2016, 2030,
2034, 2054, 2176, 2177, 2191,
2197, 2206, 2228, 2234, 2259,
2282, 2299, 2320, 2357(2), 2358,
2361, 2370, 2388, 2424, 2434,
2450(2), 2451, 2503, 2513, 2538,
2550, 2552, 2575, 2601, 2635,
2651, 2695, 2707, 2716, 2743,
2746, 2753, 2772, 2774, 2805,
2825, 2835, 2840, 2883, 2898,
2908, 2926, 2929, 2965, 2971,
2985, 2996, 3002, 3018, 3019,
3024, 3036, 3044, 3050, 3054,
3072, 3082, 3087, 3094, 3097(2),
3106, 3120, 3121, 3129, 3132,
3165, 3173, 3177, 3177, 3189,
3214, 3218, 3250, 3284, 3320,
3340, 3351, 3419, 3420, 3429,
3459, 3476, 3477(2), 3481, 3532,
3538, 3568, 3592, 3631, 3632,

3635, 3653, 3672, 3699, 3702,	5832(2), 5837, 5863, 5867, 5889,
3709, 3711, 3728, 3732, 3737,	5900, 5920, 5930, 5947, 5961,
3746, 3796, 3839, 3843, 3860,	5967, 5986, 5997(2), 6016, 6019,
3863, 3872, 3876, 3877, 3883,	6043, 6044, 6045, 6063, 6100,
3886, 3893, 3901, 3919, 3942,	6103, 6140, 6201, 6227, 6243,
3952, 3961, 3989, 4040, 4041,	6262(2), 6267, 6272, 6274, 6288,
4053, 4057, 4085, 4090, 4097,	6291, 6301, 6312, 6346, 6363,
4122, 4138, 4160, 4181, 4184,	6379, 6381, 6387, 6390, 6391,
4188, 4205, 4207, 4240, 4287,	6394, 6402, 6410, 6426, 6434,
4293, 4300(2), 4307, 4311, 4312,	6488, 6489, 6496, 6497, 6506,
4331, 4349, 4367, 4375, 4387,	6508, 6509, 6518, 6526, 6527,
4399, 4403, 4413, 4426, 4430,	6543, 6544, 6579, 6593, 6603(3),
4439, 4442, 4448, 4452, 4467,	6604, 6614, 6649, 6663, 6687,
4476, 4477, 4490, 4527, 4545,	6705, 6756, 6759, 6772, 6788,
4554, 4599, 4601, 4619, 4627,	6807(2), 6812, 6835, 6863, 6898,
4634, 4638, 4640, 4641, 4643,	6911, 6913, 6925, 6927, 6930,
4653, 4688, 4692, 4707, 4709,	6950, 6952, 6956(3), 6966, 6971,
4710, 4717, 4776, 4778, 4781,	6989, 7001(2), 7006, 7020, 7073,
4783, 4794, 4821, 4825, 4826,	7105, 7106(2), 7119, 7122, 7126,
4827, 4852, 4871, 4882, 4889,	7138, 7139(2), 7140, 7142, 7153,
4893, 4908, 4940, 4949, 4951,	7161, 7165(2), 7168, 7169, 7171,
4953, 4963, 4972, 4982, 4988,	7210, 7213, 7249, 7251, 7260,
4999, 5002, 5012, 5021, 5024,	7272, 7283, 7285, 7288, 7289,
5034(2), 5040, 5050, 5052, 5059,	7290, 7292, 7310, 7314, 7317,
5065, 5076, 5077, 5085, 5091,	7318, 7326, 7332, 7341, 7347,
5092, 5103, 5111, 5113, 5114,	7357, 7386(2), 7389, 7393, 7396,
5119, 5124, 5135, 5140, 5141(3),	7398, 7399, 7401, 7416, 7420,
5156, 5164, 5169, 5184, 5196,	7425, 7443, 7457, 7463, 7464,
5206, 5207, 5210, 5214, 5222(2),	7491, 7498, 7510(2), 7511, 7530,
5233, 5251, 5267, 5269, 5273,	7559, 7569, 7582, 7634, 7639,
5292, 5298, 5306, 5307, 5314,	7661, 7667, 7677, 7681, 7711,
5319, 5321, 5332, 5347, 5354,	7745, 7757, 7774, 7779, 7805,
5371, 5388, 5396, 5403, 5408,	7806, 7809, 7868, 7902, 7907,
5430, 5435, 5437, 5447, 5469,	7941, 7950, 7959, 7963, 7994,
5474, 5492, 5506, 5518, 5528,	8000, 8004, 8014, 8024, 8033,
5534, 5542, 5548, 5582, 5599,	8070, 8077, 8088, 8100, 8154,
5600, 5619, 5638, 5648, 5681,	8157, 8163, 8190, 8249, 8276,
5685, 5701, 5710, 5713, 5714,	8282, 8287, 8303, 8356, 8363,
5717, 5727, 5788(2), 5804, 5810,	8386, 8438, 8441, 8442, 8443(2),

8465, 8481, 8483, 8484, 8485,
 8487, 8494, 8514(2), 8524, 8561,
 8591, 8596, 8607, 8610, 8646(2),
 8649, 8654, 8655, 8687, 8723,
 8724, 8730, 8733, 8736, 8754,
 8755, 8760, 8766, 8774, 8792,
 8793, 8794, 8795, 8801, 8831,
 8840(2), 8852(2), 8877(2), 8881,
 8918, 8919, 8932, 8949, 8953,
 8963, 8974, 8995, 8997, 9013,
 9035, 9053, 9056

deñbeltek: (Göz) Yuvarlak ve iri.

3309

de-: Demek, söylemek.

d. 592(2)

d.-di 53, 55, 126, 143, 148, 156, 273,
 283, 297, 302, 323, 327, 332, 345,
 347, 359, 380, 382, 391, 404, 419,
 453, 455, 467, 473, 584, 586, 591,
 720, 733, 736, 745, 753, 760, 789,
 883, 908, 941, 969, 983, 984, 1046,
 1047, 1089, 1098, 1099, 1103,
 1108, 1110, 1114, 1134, 1183,
 1189, 1205, 1258, 1298, 1314,
 1332, 1339, 1344, 1484, 1510,
 1523, 1574, 1594, 1607, 1678,
 1687, 1693, 1698, 1751, 1754,
 1763, 1821, 1825, 1847, 1861,
 1892, 1907, 1961, 1968, 1975,
 1979, 1999, 2008, 2026, 2036,
 2041, 2047, 2184, 2334, 2457,
 2531, 2553, 2561, 2627, 2633,
 2653, 2661, 2670, 2677, 2680,
 2769, 2775, 2796, 2873, 2880,
 2949, 2999, 3008, 3018, 3022,
 3049, 3054, 3084, 3088, 3095,
 3109, 3110, 3113, 3119, 3131,

3145, 3161, 3170, 3174, 3180,
 3182, 3201, 3202, 3239, 3243,
 3260, 3269, 3311, 3331, 3341,
 3610, 3637, 3649, 3657, 3663,
 3669, 3672, 3687, 3692, 3699,
 3707, 3709, 3723, 3728, 3733,
 3737, 3742, 3746, 3763, 3765,
 3776, 3778, 3783, 3792, 3794,
 3800, 3808, 3866, 3874, 3886,
 3898, 3901, 3939, 3994, 4000,
 4005, 4016, 4019, 4025, 4036,
 4042, 4080, 4115, 4118, 4159,
 4337, 4399, 4426, 4458, 4486,
 4498, 4500, 4507, 4518, 4524,
 4543, 4627, 4629, 4649, 4669,
 4688, 4689, 4732, 4830, 4843,
 4850, 4873, 4880, 4904, 4909,
 4983, 4995, 4998, 5017, 5026,
 5030, 5041, 5075, 5077, 5094,
 5107, 5134, 5169, 5216, 5225,
 5272, 5295, 5298, 5329, 5345,
 5367, 5371, 5373, 5377, 5391,
 5403, 5406, 5409, 5412, 5513,
 5518, 5523, 5526, 5597, 5601,
 5602, 5645, 5729, 5812, 5822,
 5833, 5860, 5912, 5919, 5923,
 5947, 5959, 5986, 5993, 6028,
 6033, 6045, 6127, 6172, 6177,
 6184, 6193, 6204, 6215, 6218,
 6222, 6225, 6229, 6240, 6248,
 6253, 6260, 6266, 6267, 6274,
 6282, 6292, 6309, 6360, 6393,
 6478, 6488, 6500, 6507, 6523,
 6539, 6541, 6542, 6567, 6570,
 6609, 6625, 6626, 6630, 6632,
 6638, 6647, 6679, 6686, 6745,
 6748, 6760, 6769, 6771, 6781,
 6782, 6788, 6799, 6824, 6832,
 6834, 6837, 6850, 6867, 6901,

- 6992, 7142, 7144, 7168, 7170,
7178, 7185, 7186, 7210, 7234,
7266, 7292, 7326, 7341, 7450,
7456, 7460, 7465, 7558, 7816,
7994, 8007, 8010, 8014, 8023,
8025, 8042, 8056, 8061, 8064,
8070, 8088, 8114, 8118, 8120,
8123, 8146, 8155, 8159, 8503,
8506, 8538, 8545, 8561, 8603,
8605, 8607, 8649, 8654, 8656,
8664, 8690, 8720, 8750, 8825,
8974, 8978, 8983, 9020, 9029,
9034
- d.-diň 4552, 4686, 5382, 9037
- d.-diňder 411
- d.-diňiz 3580
- d.-dim 2886, 3172, 3178, 3181, 7202,
8647
- d.-gen 70, 557, 566, 581
- d.-gende 1546, 1978, 2337, 3195,
4636, 7890
- d.-gendegi 1588
- d.-genderge 433
- d.-genderi 817, 928, 1664, 3368, 6480
- d.-genderine 1627
- d.-gendi 850, 866, 912, 2935, 3168,
3829, 3867, 6884, 7129, 7334,
7343, 8991
- d.-genge 5160, 6263, 6708, 8878
- d.-geni 66, 166, 2634, 4588, 4642,
6802, 6868, 8793
- d.-geniň 431, 2948, 5036
- d.-geniňiz 1145, 2893
- d.-genim 3541, 5087, 7281
- d.-genimdi 7332, 8517
- d.-genime 7213, 7216, 7251
- d.-genimen 8809
- d.-genimiz 1096, 5796
- d.-genimizge 5185
- d.-genin 1769, 2810, 5262
- d.-geninde 5893
- d.-genine 445, 2311, 3316, 3509, 3535,
4378, 6870, 7138, 7315, 8724
- d.-geninen 367, 5230, 6279, 7253,
8507
- d.-gen joň pa edi 365
- d.-genmen 327, 367, 659, 3197, 3207,
3241, 7456
- d.-gennen 2900, 3193, 3552, 4811,
6094
- d.-genniň 8673
- d.-genşe 356, 1022, 4925, 5269, 7822
- d.-gisi kelip ketti 6201
- d.-lik 1611, 1640, 5094, 6745, 7255
- d.-medi 4826, 5316
- d.-megen 6356
- d.-mek 3768, 5311, 5637, 5800, 6475
- d.-meksiň 423, 5865, 6707
- d.-meksiňder me 8982
- d.-mekşi 2815, 5734
- d.-meňder 8508
- d.-mese 5873, 8504
- d.-meseň 2356, 3718

d.-mev 1295	3244, 3252, 3266, 3288, 3293,
d.-mey 146, 1655, 2452, 5125, 8110	3303, 3307, 3309, 3312, 3362,
d.-meysiñ, 3157	3365, 3380, 3397, 3413, 3454,
d.-ñider 8508	3469, 3482, 3505, 3557, 3560,
d.-ñider 1956	3572, 3573, 3583, 3590, 3592,
d.-ñiz 6542	3597, 3601, 3610(2), 3615, 3624,
d.-p 116, 126, 139, 150, 152, 153, 180,	3628, 3639, 3642, 3645, 3651,
261, 276, 307, 324, 336, 371, 375,	3655, 3690, 3701, 3703, 3728,
384, 407, 410, 414, 430, 444, 450,	3763, 3784, 3801, 3807, 3816,
480, 522, 526, 528, 532, 534, 537,	3817, 3823, 3825, 3833, 3846,
551, 576, 587(2), 590, 606, 619,	3859, 3862, 3884, 3902, 3909,
626, 719, 728, 776, 787, 830, 890,	3918, 3931, 3978, 4024, 4043,
916, 972, 1032, 1049, 1067, 1074,	4078, 4112, 4157, 4160, 4164,
1092, 1137(2), 1141, 1162, 1202,	4170, 4176, 4177, 4185, 4217,
1227, 1229, 1267, 1271, 1277,	4221, 4226, 4243, 4244, 4247,
1279, 1286, 1333, 1402, 1446,	4254, 4260, 4292, 4294, 4299,
1497, 1500, 1556, 1557, 1558,	4303, 4304, 4312, 4318, 4329,
1559, 1562, 1566, 1567, 1592,	4335, 4348, 4353, 4363, 4367,
1596, 1664, 1665, 1671, 1684(2),	4369, 4369, 4371, 4375, 4384,
1716, 1759, 1761, 1771, 1772,	4401, 4411, 4412, 4433, 4443(2),
1936, 1948, 1954(2), 1973, 1977,	4445, 4451, 4452(2), 4459, 4462,
1990, 1997, 2003, 2007, 2009,	4481, 4510, 4529, 4543, 4551,
2034, 2041, 2060, 2125, 2147,	4585, 4594, 4597, 4603, 4606,
2165, 2171, 2180, 2182, 2194,	4611, 4614, 4621, 4630, 4646,
2196(2), 2206, 2292, 2308, 2356,	4654, 4659, 4671, 4676, 4679,
2376, 2380, 2386, 2387, 2391,	4681, 4693, 4694, 4695, 4757,
2395, 2418, 2425, 2442, 2453,	4758, 4787, 4807, 4828, 4842,
2454, 2463, 2557, 2582, 2608,	4858, 4863, 4867, 4905, 4911,
2617, 2622, 2649, 2651, 2655,	4947, 4953, 4961, 5004, 5011,
2658, 2690, 2696, 2700, 2745,	5015(2), 5056, 5068, 5117, 5129,
2752, 2759, 2788, 2800, 2874,	5131, 5189, 5202, 5204, 5211,
2899, 2906, 2910, 2936, 2940,	5213, 5236, 5239, 5245, 5247,
2963, 2979, 2983, 2989, 2997,	5252, 5256, 5311, 5335, 5343,
3003, 3025, 3044, 3053, 3059,	5350, 5360, 5379, 5399, 5421,
3070, 3076, 3126, 3132, 3133,	5432, 5465, 5470, 5475, 5477,
3167, 3171, 3187, 3196, 3214,	5487, 5491, 5492, 5538, 5550,
3215, 3221, 3225, 3233, 3235,	5552, 5574, 5576, 5634, 5650,
	5663, 5676, 5683, 5689, 5702,
	5738, 5756, 5758, 5764(2), 5769,

5771, 5786, 5796, 5804, 5805,	8307, 8321, 8322, 8324, 8347,
5819, 5849, 5867, 5868, 5870,	8356, 8362, 8372, 8377, 8385,
5884, 5890, 5937, 5944, 5949,	8386, 8397, 8416, 8418, 8431,
5972, 5976, 5990, 5996, 6006,	8456, 8471, 8477, 8490, 8495,
6011, 6013, 6019, 6023, 6036,	8500, 8503, 8512, 8529, 8533,
6040, 6041(2), 6053, 6065, 6066,	8542, 8544, 8549, 8559, 8567,
6068, 6072, 6074, 6092, 6101,	8608, 8610, 8612, 8636, 8638,
6109, 6122, 6131, 6135, 6138,	8640, 8646, 8655, 8674, 8676,
6160, 6162, 6167, 6176, 6186,	8677, 8679, 8685, 8686, 8687,
6187, 6190, 6191, 6198, 6252,	8699, 8715, 8717, 8727, 8729,
6256, 6276, 6286, 6292, 6306,	8734, 8737, 8742, 8745, 8748,
6311, 6366, 6377, 6425, 6437,	8762, 8763, 8772, 8781, 8782,
6459, 6473, 6491, 6495, 6512,	8792, 8838, 8841, 8867, 8870,
6554, 6560, 6566, 6583, 6595,	8876, 8889, 8903, 8908, 8913,
6601, 6672, 6708, 6709, 6715,	8925, 8947, 8951, 8993, 9011,
6721, 6729, 6732, 6734, 6761,	9025(2), 9036, 9037, 9038, 9040,
6766, 6770, 6779, 6791, 6806,	9060, 9066
6862, 6888, 6919, 6938, 6939,	d.-pti 3696, 4565, 4624, 4789, 5048,
6967, 6970, 6978, 6989, 6991,	5055, 5062, 7434, 7447, 7448
6993, 6996, 7018, 7028, 7045,	d.-r 7336
7070(2), 7081, 7107, 7109, 7127,	d.-rin 4444
7130, 7133, 7134, 7142, 7143,	d.-riñiz 5526
7173, 7179, 7184, 7207, 7217,	d.-se 268(2), 1038, 1437, 1777, 2316,
7218, 7224, 7228, 7251, 7263,	2924, 2962, 3016, 3173, 3192,
7273, 7323, 7328, 7333, 7340,	3226, 3833, 3835, 4042, 4075,
7346, 7351, 7351, 7354, 7357,	4582, 4610, 4944, 5113, 5151,
7365, 7370, 7378, 7395, 7396,	5537, 5717, 5888, 6010, 6011,
7418, 7438, 7448, 7457, 7473,	6046, 6430, 7618, 8607, 8674,
7483, 7484, 7496, 7497, 7500,	8773, 8858, 8916
7505, 7520, 7526, 7543, 7544,	d.-sedi 911, 3220, 3248, 3265, 4696,
7546, 7548, 7556, 7584, 7588,	5299, 5349, 6103, 6170, 8790
7596(2), 7624, 7665, 7703, 7709,	d.-sek 3701, 5152, 7440, 7442, 8351
7725, 7744, 7767, 7791, 7803,	d.-sem 1877, 2881, 5064, 6226, 8700
7835, 7867, 7883, 7919, 7947,	d.-setin 155, 274
7980, 7995, 8003, 8017, 8033,	d.-señ 583, 2170, 2757, 2890, 8709
8039, 8075, 8079, 8091, 8097,	
8102, 8117, 8129, 8131, 8132,	
8162, 8197, 8217, 8236, 8242,	
8262, 8263, 8270, 8294, 8295,	

d.-señder 3792

d.-señiz 5803, 8724

d.-señizder 1643, 6080

d.-señizşi 3222

d.-señşi 1543

d.-sin 3698, 6046

d.-v 1599(2)

d.-vge 1440, 2964, 3393, 3875, 4534,
5153, 5811, 6348, 6434, 8442,
8443(2)

d.-vi 5880

d.-vinen 8152

d.-viñ 5183

d.-vlerine 1753

d.-vşi edi 2465, 6693, 6787

d.-vşi edim 3094, 8714

d.-y 8069, 8671(2)

d.-ydi 191, 572, 723, 1072, 1497,
1500, 1658, 1971, 2227, 2742,
2900, 3184, 3263, 3653, 3879,
4557, 4569, 4615, 4617, 4656,
5124, 5705, 5876, 5878, 5906,
5911, 6039, 6226, 6264, 6384,
6385, 6445, 6447, 6681, 6752,
6805, 6818, 6912, 7408, 8286,
8443, 8517, 8536, 8585, 8673,
8752, 8994

d.-yin 267, 268

d.-ymin 3776, 4615, 5872, 6403, 6582,
7423, 8124, 8564, 8565, 8569,
8571

d.-ymin-av 1883

d.-ymiz 4871

d.-ysiñ 989, 1902, 2227, 3748, 4307,
5121, 5175, 7198, 7211, 7254,
7287, 7326, 7420, 7435, 8094,
8123, 8973, 8990, 9001

d.-ysiz 3239, 8712

d.-ytin 586(2), 800, 895, 1197, 1585,
2498, 2625, 2944, 3558, 3919,
4571, 4641, 4774, 5951, 6535,
6635, 6644, 7276, 8494, 8604

d.-ytinderin 893

degbirsiz: Sabırsız, tahammülsüz.

d. 683

degen: Denilen, söylenen, şeklinde,
şeklindeki.

d. 54, 59, 80, 244, 259, 341, 345, 358,
377, 396, 438, 443, 464, 570, 586,
593, 839, 871, 891, 892, 894, 917,
945, 955, 961, 967, 971, 983, 1028,
1056, 1129, 1133, 1136, 1138,
1180, 1220, 1226, 1242, 1275,
1341, 1345, 1351, 1418, 1449,
1578, 1583, 1614, 1626, 1638,
1757, 1874, 1963, 1993, 2019,
2140, 2175, 2176, 2197, 2212,
2238, 2323, 2328, 2385, 2400,
2403, 2429, 2462, 2514, 2735,
2746, 2755, 2764, 2777, 2791,
2804, 2808, 2835, 2847, 2873,
2874, 2876, 2916, 2920, 2929,
2946, 2970, 2977, 3031, 3041,
3077, 3153, 3185, 3196, 3206,
3215, 3218, 3226, 3268, 3273,
3368, 3401, 3433, 3459, 3463,
3476, 3483, 3496, 3500, 3512,
3517, 3552, 3562, 3566, 3571,

3587, 3594, 3600, 3625, 3734,
 3755, 3782, 3809, 3887, 3906,
 3914, 3916, 3932, 3935, 3943,
 3953, 3959, 3961, 3968, 4048,
 4052, 4096, 4098, 4114, 4262,
 4307, 4315, 4357, 4413, 4431,
 4567, 4614, 4645, 4698, 4701,
 4705, 4729, 4730, 4754, 4755,
 4759, 4779, 4792, 4852, 4854,
 4860(2), 4887, 4972, 5011, 5041,
 5128, 5135, 5165, 5182, 5207,
 5208, 5210, 5219, 5239, 5262,
 5410, 5419, 5422, 5431, 5447,
 5455, 5456, 5461, 5464, 5471,
 5505, 5506, 5538, 5567, 5603,
 5614, 5644, 5699, 5728, 5733,
 5777, 5788, 5791, 5803, 5813,
 5866, 5871, 5922, 5971, 5988,
 6001, 6016, 6036, 6037, 6055(2),
 6069, 6071, 6087, 6189, 6230,
 6233, 6253, 6289, 6318, 6320,
 6339, 6342, 6405, 6409, 6412(2),
 6436, 6473, 6497, 6504, 6547,
 6551, 6553, 6559, 6560, 6600,
 6656, 6693, 6726, 6728, 6729,
 6758, 6764, 6778, 6841, 6862,
 6907, 6907, 6914, 6914, 6915,
 6916, 6950(2), 7023, 7026, 7075,
 7132, 7135, 7140, 7192, 7197,
 7203, 7225, 7285, 7343, 7358,
 7364, 7387, 7445, 7514, 7519,
 7528, 7599, 7635, 7650, 7720,
 7725, 7868, 7929, 7952, 7971,
 7973, 7979, 8035, 8037, 8068,
 8114, 8140, 8167, 8228, 8229,
 8251, 8275, 8289, 8299, 8346,
 8364, 8423, 8429, 8431, 8472,
 8474, 8493, 8494, 8506, 8538,
 8608, 8661, 8665, 8711, 8767,

8770, 8771, 8785, 8912, 8919,
 8953

degidey: Dediđi, dūřundūđū, arzuladıđı
 gibi, dercesine, dūřunūrcesine.

d. 56, 637, 1341, 1503, 1505, 1598,
 1867, 2187, 2223, 2439, 2480,
 2654, 2695, 2736, 2826, 2842,
 2860, 3162, 3250, 3786, 3822,
 3883, 3896, 4207, 4468, 4470,
 4473, 4574, 4672, 4819, 4827,
 5144, 5535, 5637, 6441, 6847,
 7004, 7019, 7171, 7235, 7590,
 8841

degiz-: Dedirmek, sūyletmek.

d.-gen 8619

dekabris: Çarlık Rusya'daki dūzeni
 reforme etmek amacıyla 26 Aralık
 1825'te ayaklanma çıkaran isyancı,
 dekabrsit.

d.-ter 6339

delebe:

delebesin oz-: Heveslenmek, ilgi
 duymak.

d. ozdı 3445

delin-: Denilmek, sūylenmek.

d.-bek 3520

d.-di 1357, 7482, 7501, 7531, 7552,
 7569

d.-gen 77, 101, 828, 5668, 8198, 8887,
 8900

d.-(ū)vi 895

del-sal:

del-sal bol-: Üzerine ağırlık çökmek,
rehavet çökmek.

d. bop 8142

dem: F. Nefes, soluk.

d. 713, 1175, 2721, 4582, 8920

d.-derin 317, 1447, 8469

d.-i 598

d.-in 210, 715, 1074, 3080, 5011,
5583, 7264, 8141

dem al-: Bk. demal-.

d. alıñdar 8298

d. alıp 1445, 2112, 5756

d. alıp jatır 1507

d. alıp jatқан 1842

demal-: Dinlenmek, istirahat etmek.

d. 5390

demalis: Dinlenme, istirahat.

d.-tarı 3367

d.-tarına 2985

dembelşe: Orta boylu, şişmanca, tıknaz
(kimse).

d. 1097

demokratsıl: Demokrasi yanlısı,
demokratik.

d. 5693, 6838, 6862, 9056

dende-: Hızlanmak, şiddetlenmek.

d.-p 8830

dene: Vücut, ten.

d. 335, 2031, 2770, 7422, 7423, 8104

d.-lerin 2035

d.-niñ 8444

d.-ñdi 1595

d.-si 337, 1879, 2382, 2602, 3385,
3834, 4385, 4465, 4476, 5517,
5559, 8138

d.-sin 716, 1896, 2393, 2996, 3032,
3380, 3401, 3418, 4450, 4484,
8142, 8147

d.-sine 3589

d.-sinen 4475

d.-siniñ 2991, 4321, 4375

deneli: Yapılı, iri vücutlu.

d. 301, 490, 683, 714, 891, 1327, 1335,
1460, 1713, 2081, 3068, 6421,
6678, 6683, 8758, 8849, 8851

denelilik: İri yapılilik.

d.-(g)i 1725

deni: Yarıdan fazla, çoğu.

d. 638, 1130, 2059, 5174, 7923, 8399

departament: R. Şube, bölüm, daire.

d.-i 6295

d.-ke 6316

der:

der kezinde: Tam o anda, tam
vaktinde.

d. kezinde 1571, 7084, 7870, 8231,
8993

derek: Haber, bilgi, malumat.

d. 968

derev: Hemen, derhâl, acil, ivedi.

d. 4052, 4150, 4372, 4480, 4506, 5018,
5766

derlik: Tamamına yakın, önemli ölçüde.

d. 269, 1715

dersiñ: Sanki, güya, adeta.

d. 2224, 7821

dert: *F.* Dert, tasa, kaygı.

d. 806

d.-ke 1134

des-: Bir konu üzerinde anlaşmaya varmak,
hep bir ağızdan söylemek, onaylamak.

d.-(i)p 3900

d.-ti 7535

dertti: Dertli, kaygılı, tasalı.

d. 2536

deyin: Kadar, değin, dek.

d. 104, 134, 648, 716, 770, 1045, 1153,
1296, 1382, 1565, 1584, 1618,
1783, 2157, 2205, 2268, 2494,
2571, 2709, 2728, 2765, 2791,
2824, 2851, 2859, 2897, 3078,
3103, 3250, 3293, 3307, 3314,
3355, 3448, 3701, 4007, 4061,
4474, 4573, 4596, 4730, 4938,
5181, 5214, 5219, 5432, 5489,
5556, 5559, 5583, 5686, 5776,
5793, 5795, 6015, 6481, 6868,
6939, 7080, 7220, 7392, 7502,
7502, 7668, 7846, 7873, 7910,
7921, 7998, 8001, 8135, 8137,
8286, 8306, 8445, 8457, 8822,
8844, 8907

deyingi: Kadarki, o seviyedeki.

d. 3713

Dèkir: Kişi adı.

d. 2804, 2809

dèl: Tam, aynı, tıpatıp, doğru, net.

d. 239, 243, 339, 458, 872, 1018, 1029,
1178, 1206, 1254, 1945, 2029,
2484, 2558, 2719, 3004, 3086,
3302, 3373, 3392, 3576, 3735,
3906, 4099, 4111, 4119, 4133,
4166, 4169, 4373, 4446, 4480,
4490, 4496, 4576, 4644, 4711,
4836, 5036, 5068, 5099, 5115,
5318, 5355, 5364, 5507, 5633,
5639, 5647, 5743, 5854, 5940,
5990, 6528, 6653, 6768, 6874,
7218, 7306, 7594, 7633, 7650,
7764, 7772, 8106, 8223, 8340,
8343, 8568, 8636, 8718, 8749,
8807, 8810, 8881, 8882(2), 8912,
8920, 8953, 9013, 9078

dèlde-: Nişan almak.

d.-p 4169

dèlelde-: İspat etmek, kanıtlamak,
delillemek.

d.-p 6081, 7621

d.-y 6072

dèlme-dèl: Tıpatıp, tamamen aynı.

d. 5023

dèmelendir-: Umutlandırmak, ümit
ettirmek.

d.-di 7464

d.-(i)p 2202

dème: A. Umut, beklenti.

d.-leriñ, 1649

dèmet-: Umutlanmak, umut etmek, ummak.

d.-kendey 4418

d.-(i)p 2995, 3082

d.-pey 8817

Dèmetken: Kişi adı.

d. 1736, 1739, 1998, 2001, 2009, 5423

d.-di 5415

d.-niñ 1987

dèm-tuz: Nasip, kismet, kader.

d.-darı 3061

dèn: Tahıl, tane.

d. 6497

dèneker: *F.* Ara bulucu, uzlaştırıcı.

d. 5193

dèpter: *A.* Defter.

d.-in 6443

dèreje: *A.* Mertebe, derece, seviye.

d. 2756, 8899

d.-de 4815

d.-sin 7532, 7536

d.-sine 1783

dèri I: *Bk. oq-dèri.*

dèri II: İlaç.

d. 8657, 8679

d.-siniñ 8104

dèriger: Doktor, hekim, tabip.

d. 4838

dèripte-: Methetmek, övmek.

d.-gen 8867

d.-v 2453

d.-y 2118

dèriptel-: Methedilmek, övülmek.

d.-gen 2608

dèrmen: *F.* Derman, güç, mecal.

d. 851, 1590, 8912

d.-i 1357, 2520, 3097

dèrmensiz: Dermansız, güçsüz, çaresiz.

d. 6563

dèrviş: *F.* Derviş.

d. 1373

dèstür: *F.* Âdet, gelenek, görenek.

d. 2173, 2228, 3061, 3958

d.-diñ 6219

d.-i 476, 1908, 2572, 3608, 5443, 6622, 6662, 8454

d.-imen 6544

d.-imenen 6241, 7992

d.-in 1064, 8461

d.-inde 3973

d.-ine 4242

d.-ler 7959

dèt: Sabır, takat, tahammül.

d. 4213

d.-i 3133, 4446, 5258

d.-ke 3520, 3524, 7080

d.-(i)m 1870, 7136

dèv: *F.* Dev.

d. 1812, 6788

d.-in 1731

d.-ler 6684

dèvir: *A.* Devir, dönem, zaman.

d.-inen 8454

d.-iniñ 7122

dèvlet: *A.* Zenginlik, talih, şans, baht.

d. 2757, 5428

d.-i 6333

d.-in 5421

d.-(i)m 1135, 2743, 2758

d.-(i)ñ 5427

d.-ti 1780

Dèvletşi: Kişi adı.

d. 1056, 1104, 3552, 3555, 7461

d.-ni 1059, 1082

d.-niñ 3558, 7463

dèvren: *A.* Devran, safa, eğlence.

d. 305, 8776

d.-imen 5496

dèyekşi: Bilgi toplayan, istihbaratçı, öncü kuvvet.

d. 1013

dıbs: Ses, seda, ün.

d. 1018, 4507

d.-in 350

d.-tar 311

d.-tarınıñ 5494

dım: Hiç, hiçbir şey.

d. 1951, 3410, 7939, 8255

dımqıl: Nemli, ıslak, rutubetli.

d. 2509

dîngek: Sütun, destek, dayak.

d. 6482, 7594

d.-ter 7998

didarlas-: Görüşmek, sohbet etmek.

d.-amız 1694

d.-ar 1449

d.-pağ 1446

d.-pağpız 1752, 1753

Didikovskiy: Kişi adı.

d. 8328, 8342, 8353, 8360, 8826

d.-di 8259

d.-diñ 8332, 8363

d.-ge 8396

dilmar: Hatip, dilbaz, söz ustası.

d.-ğa, 864

dilmèr: *Bk. dilmar.*

d. 556, 6649(2)

Dimitriyev: Kişi adı.

d.-tiñ 1106

din: *A.* Din.

d.-i 168, 1547, 6376

d.-in 1799, 3188

d.-nen 420

dinşil: Dinci, dine düşkün.

d. 76

dir:*dir et-: Kımıldamak.*

d. ete 1226

d. etse 212

dir-dir:*dir dir et-: Titremek, kımıldamak.*

d. etip 451, 456, 5400

dirilde-: Titremek.

gen, 3026, 8099

d.-meydi 2024

d.-p 2334, 3381, 3385, 3945, 4663,
6746, 7341

d.-y 341

diril: Titreme, titreyiş.

d.-i 4374

d.-in 1678

divan: A. Divan, büyük meclis.

d. 1432, 1445, 1702, 1705, 2581

d.-dar 5830

diyirmen: Değirmen.

d. 7419

diykan: F. Çiftçi, rençber.

d. 1374

dizeles: Diz yanında, diz dize.

d. 3621

dizenteriya: R. Dizanteri.

d. 5908

dizgin: Dizgin.

d.-in 4304

doğar-: Durdurmak, tamamlamak,
sonlandırmak.

d.-ğan 1857

doğarıl-: Arabaya koşulan hayvanların
koşum takımları çıkarılmak.

d.-(ı)p 294

doldan-: Sinirlenmek, hiddetlenmek.

d.-(ı)p 2148, 2821

Dolgov: Kişi adı.

d. 8821, 8886

d.-ke 8904

d.-tı 8913

dolı: Sinirli, kızgın.

d. 1190

domala-: Yuvarlamak.

d.-ğan 2115

d.-p 390, 1083, 2031, 5400, 8602

d.-ytınday 845

domalan-: Yuvarlanmak.

d.-a 4272

d.-ğan 3382

domalap-domalap: Yusuvarlak, sürekli
yuvarlanmış.

d. 627

Dombılak: Kişi adı.

d. 6036, 6041

dombıra: Kazakların millî çalgısı,
dombıra.

d. 5494

d.-nıñ 1513

d.-sın 2105, 2128, 2143, 2144, 2183,
9064

doğalaktı: Bk. döngelekti.

d. 16

doñız: 12 hayvanlı Türk takviminde domuz
yılı.

d. 5667, 5755, 7997

dop: Top.

d.-tay 4168

dorba: Torba, çanta, heybe.

d. 3374, 3385

d.-dan 4068, 8615

d.-nı 3417

d.-nıñ 3382, 3384, 3385

dorbala-: Torbalamak, heybeye koymak.

d.-ğan 8978

dorbalan-: Torbaya koyulmak.

d.-a 3298

dos: *F.* Dost, arkadaş, yaren.

d. 1439, 1493, 1689(2), 2231, 5082,
5105, 5341, 5882, 6130, 6181,
7210, 7441, 7664, 8359

d.-ı 39, 1494, 1900, 5706, 6389, 6796,
8372

d.-(ı)m 6218

d.-(ı)ñ 5448

d.-(ı)ñnan 7071

d.-pız 7224

d.-tan 8706

d.-tar 9045

d.-tarımıñ 5337

d.-tı 8440

d.-tıñ 628

Doskoja: Kişi adı.

d. 9064, 9070

dostas-: Dost olmak, arkadaş olmak, iyi
anlaşmak.

d.-adı 6867

d.-sa 6345

dostıq: Dostluk, arkadaşlık.

d. 3487, 6340

d.-tıñ 8632

döñ: Küçük tepe, tepecik.

d. 991, 2699

döñbekşi-: (Yatakta) sağa sola dönmek.

d.-p 2652

d.-y 3070

d.-(ü)vmen 514

döñes: Tümsek, tepe.

d.-terden 6610

d.-terge 6615

döñgelek: Teker, çember.

d. 1006, 1469, 3622

döñgelekti: Tekerlekli.

d. 1364

döñgelen-: Daire oluşturmak.

d.-e 992

d.-gen 2414

döñkiy-: (Bir şey) Göze batmak.

d.-e 1748

dönen: Dört yaşındaki aygır.

d.-dey 3068

d.-ge 4596

döreki: Kaba, kabaca, edepsiz.

d. 4613, 4772

duğa: A. Dua.

d.-day 6057

duñk: Pat, güm.

d. 5581

durıs: F. Doğru, dürtüst, düzgün.

d. 124, 289, 483, 739, 892, 1002, 1088,
1144, 1584, 1897, 1901, 2483,
2810, 3198, 3403, 3438, 3440,
3540, 3541, 3543, 3645, 3687,
3733, 3802, 3836, 3860, 3862,
3875, 3879, 3879, 4527, 4731,
4864, 4869, 5067, 5070, 5090,
5133, 5164, 5191, 5276, 5358,
5599, 5615, 5896, 5947, 6047,
6133, 6290, 6383, 6389, 6472,
6600, 6746, 6770, 7255, 7295,
7452, 7515, 7520, 7541, 7553,
7565, 7702, 7709, 7789, 8029,
8296, 8393

d.-(i)ñdı 446

d.-ın 8692

d.-ında 6065

durısta-: Düzenlemek, yoluna koymak.

d.-p 6499

duşar: F. Düşar, uğramış, yakalanmış.

d. 619, 8321, 8882

duşpan: F. Düşman.

d. 2590, 5105

d.-dar 2115

d.-dardıñ 2605

d.-darımdı 2637

d.-darımen 2518

d.-darımmen 2235

d.-darınıñ 3503

d.-ğa 3640

d.-ı 1900

d.-nan 2230

d.-nıñ 2251

d.-(ı)ñ 1570, 7053

d.-(ı)ñmen 2281, 5430

duv: Aniden ortaya çıkan ses, gürültü, patırtı.

d.-tar 1401

duv et-: Ses çıkarmak, canlanmak.

d. ete kalğan 6997

duvadağ: Toy (kuş).

d. 4280

duval: Duvar.

d. 5962

d.-ı 2616

duvaldı: Duvarlı.

d. 1363, 5963

duvan: Eyalet, bölge.

d. 3470

d.-darı 4569

d.-ı 3490, 6549

d.-ına 5850

d.-inan 6396, 8844

d.-ınıñ 4356

duvanbası: Eyalet yöneticisi, eyalet valisi.

d.-ları 3481, 3484

duvılda-: Kızgınlıktan benzi kıpkırmızı kesilmek.

d.-y, 3944, 4396

Duvlat: Kişi adı.

d. 1308(2), 1327, 2103, 2110, 2276,
2281, 2283, 8638, 8783, 8941

d.-tıñ 2832

duzaq: Tuzak.

d.-ka 1832

dübir: Patırtı, gürültü, ses.

d. 1170, 5286

d.-di 1157

d.-i 1158, 1170, 3116, 4334, 4492,
7708

d.-inen 4900

d.-leri 1017, 7751

düdamal: Şüpheli, kuşkulu, belirsiz.

d. 6071

düken: *F.* Dükkan.

d.-derdiñ 1366

düley: Şiddetli, güçlü, kuvvetli.

d. 843, 1080, 3042, 3589

düniye: *A.* Dünya, âlem.

d. 599, 658, 1736, 1738, 2746, 6228,
6336

d.-ay 545, 612, 1586, 3537

d.-de 3340, 4786, 4788, 4791, 7355,
8047, 8690

d.-den 1794, 6852

d.-ge 3256, 4377, 4954, 5073, 5507

d.-ni 1513, 6370

d.-niñ 1659, 1895, 1895, 4382

d.-si 5207, 7168

d.-sin 4489

d.-sine 5473, 7166, 7166

düniyeli: Varlıklı, zengin.

d. 3752

düniye-mülik: Zenginlik, varlık.

d. 5422

dür: Birdenbire, aniden.

d. 1345

düriya: *A.* Değerli bir tür kumaş.

d.-sın 2350, 2360, 5771, 6236

dürlik-: Telaşa düşmek, heyecanlanmak.

d.-*(g)*e 4493

d.-ken 668

dürliktir-: Heyecanlandırmak,
telaşlandırmak.

d.-e 2899, 4494

d.-gen 671

d.-mey 4527

dürsilde-: Gürültü çıkarmak
gümbürdemek.

d.-y, 3922	2463, 2465, 2478, 2482, 2503,
düz: 1. Yüz, sima. çehre.	2516, 2617(2), 2625, 2632, 2634,
d.-in 2342	2750, 2799, 2800, 2803, 2804,
2. Dışarı, evin dışı.	2811, 2825, 2845, 2876, 2897,
d.-de 8775	2913, 2970, 2980, 2997, 3010,
Düzen: Kişi adı.	3053, 3058, 3096, 3098, 3152,
d. 8854	3225, 3230, 3240, 3259, 3318,
d.-i 2664, 4215	3345, 3351, 3390, 3395, 3407,
d.-inen 2675	3419, 3429, 3464, 3468, 3477,
düze-: Düzenlemek, tertip etmek.	3481, 3541, 3581, 3582, 3584,
d.-p 7792	3606, 3814, 3819, 3869, 3901,
d.-ydi 7763	3907, 3921, 3930, 3936, 3947,
dvoryan: R. Soylu, asilzade.	3953, 3956, 3965, 3968, 3980,
d.-darının 4749	3989, 4044, 4053, 4082, 4084,
dyakon: R. Papaz yardımcısı, diyakoz.	4090, 4097, 4104, 4140, 4170,
d. 2866	4180, 4186, 4269, 4297, 4312,
d.-darğa 2867	4332, 4344, 4357, 4370, 4401,
	4432, 4435, 4496, 4551, 4558,
	4567, 4570, 4587, 4606, 4650,
	4715, 4740, 4744, 4785, 4834,
	4836, 4838, 4884, 4885, 4935,
	4958, 4974, 4976, 4991, 5070,
	5080, 5098, 5101, 5125, 5193,
	5233, 5252, 5253, 5281, 5287,
	5292, 5305, 5353, 5375, 5378,
	5451, 5452, 5474, 5476, 5493,
	5504, 5522, 5527, 5603, 5616,
	5656, 5659, 5663, 5723, 5725,
	5749, 5754, 6076, 6140, 6201,
	6298, 6304, 6320, 6340, 6352,
	6363, 6371, 6436, 6491, 6506,
	6512, 6515, 6598, 6609, 6612,
	6649, 6683, 6686, 6687, 6693,
	6698, 6705, 6721, 6768, 6776,
	6787, 6883, 6911, 6920, 6921,
	6930, 6931, 6932, 6942, 6997,
	7000, 7022, 7109, 7145, 7182,
	7230, 7274, 7274, 7336, 7351,
	7354, 7361, 7442, 7464, 7465,
-E-	
e-: Ana yardımcı fiil.	
e.-di 7, 86, 95, 107, 144, 147, 169,	
173, 200, 207, 283, 365, 373, 509,	
516, 523, 534, 538, 548, 549, 575,	
629, 633, 681, 692, 698, 705, 766,	
809, 820, 856, 867, 873, 878, 937,	
953, 976, 982, 1038, 1158, 1169,	
1182, 1228, 1272, 1304, 1309,	
1362, 1400, 1416, 1433, 1439,	
1509, 1597, 1604, 1604, 1622,	
1633, 1667, 1707, 1735, 1780,	
1785, 1796, 1806, 1846, 1930,	
1965, 2006, 2071, 2091, 2176,	
2186, 2364, 2368, 2449, 2454,	

7499, 7528, 7532, 7536, 7547, 7562, 7627, 7630, 7638, 7645, 7676, 7710, 7732, 7744, 7809, 7828, 7865, 7868, 7871, 7877, 7902, 7919, 7926, 7939, 7981, 7989, 8011, 8043, 8052, 8089, 8103, 8112, 8163, 8205, 8240, 8308, 8344, 8348, 8351, 8389, 8408, 8417, 8437, 8439, 8467, 8493, 8494, 8526, 8543, 8559, 8604, 8612, 8675, 8676, 8686, 8695, 8794, 8799, 8809, 8816, 8831, 8834, 8841, 8921, 8929, 8954, 8971, 9076, 9080	969, 974, 989, 1021, 1038, 1057, 1144, 1162, 1203, 1402, 1443, 1445, 1588, 1649, 1671, 1681, 1708, 1844, 1969, 2182, 2236, 2376, 2386, 2464, 2465, 2470, 2481, 2483, 2580, 2582, 2626, 2686, 2770, 2942, 2998, 3010, 3016, 3018, 3030, 3067, 3073, 3082, 3120, 3121, 3153, 3156, 3169, 3186, 3191, 3198, 3210, 3229, 3232, 3254, 3292, 3390, 3433, 3560, 3605, 3616, 3777, 3802, 3806, 3807, 3817, 3871, 3914, 3966, 4036, 4042, 4102, 4118, 4298, 4335, 4348, 4406, 4442, 4443, 4462, 4464, 4467, 4510, 4524, 4527, 4557, 4562, 4575, 4655, 4663, 4667, 4685, 4691, 4697, 4767, 4783, 4792, 4805, 4829, 4858, 5007, 5013, 5013, 5016, 5041, 5056, 5058, 5059, 5059, 5061, 5062, 5073, 5195, 5222, 5223, 5237, 5279, 5287, 5312, 5340, 5358, 5379, 5415, 5492, 5552, 5585, 5621, 5780, 5784, 5796, 5835, 5978, 6045, 6053, 6104, 6162, 6196, 6204, 6288, 6367, 6468, 6471, 6481, 6482, 6497, 6504, 6504, 6529, 6550, 6557, 6573, 6683, 6684, 6693, 6793, 6828, 6829, 7079, 7095, 7146, 7167, 7214, 7215, 7340, 7358, 7389, 7401, 7403, 7429, 7438, 7461, 7492, 7596, 7776, 7787, 7789, 7867, 7979, 7980, 8054, 8084, 8117, 8132, 8229, 8251, 8283, 8285, 8302, 8356, 8493, 8515, 8523, 8541, 8561, 8565, 8583, 8598,
e.-dik 123, 1346, 1507, 1597, 3315, 3478, 3784, 5669, 5715, 5737, 6204, 7382, 7441	
e.-dim 276, 551, 610, 1136, 2334, 2342, 2616, 2618, 2633, 3094, 3195, 3245, 3288, 3340, 4024, 5047, 5049, 5050, 5190, 5194, 5403, 5678, 5683, 5713, 5735, 5748, 6016, 6367, 6708, 6807, 7174, 7176, 7177, 7420, 7513, 8007, 8049, 8503, 8714, 8715, 8772	
e.-dim-av 4828, 5744	
e.-diñ 468, 535, 554, 556, 603, 2544, 4552, 6635, 7177, 7179, 7439, 7995, 8645, 8684, 8712, 8991	
e.-diñder 541, 3473	
e.-diñiz 5528, 7372	
e.-d-ti 928	
e.-kem 2181	
e.-ken 60, 203, 228, 272, 328, 489, 527, 724, 728, 855, 910, 960, 961,	

8607, 8684, 8715, 8765, 8851,
8876, 8883, 9007

e.-ken-av 1044, 3708, 5006, 6647

e.-kenbiz 8511, 8870

e.-keni 1070, 1480, 1717, 1763, 3123,
3486, 3915, 3945, 5140, 6365,
8241

e.-keniñdi 6400, 7210

e.-kenim 2534, 4404, 8095

e.-kenimdi 3846, 6081

e.-kenime 6079

e.-kenimizdi 6290

e.-kenin 207, 267, 500, 516, 536, 812,
826, 845, 1031, 1170, 1171, 1181,
1258, 1295, 1374, 1374, 1375,
1402, 1498, 1566, 1637, 1795,
1905, 1981, 2047, 2154, 2212,
2340, 2355, 2394, 2438, 2453,
2454, 2513, 2530, 2536, 2544,
2551, 2706, 2793, 2938, 3125,
3275, 3350, 3369, 3530, 3545,
3557, 3560, 3609, 3788, 3845,
3849, 3904, 3908, 3948, 4059,
4076, 4149, 4208, 4499, 4670,
4690, 4775, 4776, 4777, 4894,
4902, 4904, 4915, 5038, 5096,
5155, 5188, 5205, 5217, 5240,
5398, 5437, 5437, 5439, 5470,
5543, 5619, 5809, 5854, 6072,
6108(2), 6219, 6251, 6295, 6341,
6356, 6398, 6423, 6470, 6475,
6633, 6634, 6753, 6795, 6796,
6809, 6823, 6897, 6924, 6925,
7046, 7092, 7225, 7239, 7278,
7550, 7704, 7881, 8071, 8164,

8234, 8250, 8333, 8392, 8402,
8905, 8921, 8953, 9056

e.-kenindi 2231

e.-kenine 1252, 4780, 5490, 7073,
8274, 8816

e.-keniniñ 6620

e.-kenmin 575, 4807, 5975, 6377,
8048, 8082

e.-kensiñ 363, 446, 3049, 3282, 4452,
4903, 5185, 5329, 5367, 6649,
6654, 6697, 7080, 7266

e.-kensiñder 3100, 6491, 6644

e.-kensiz 3991, 5224, 5239

edèvir: Epeyce, bir hayli.

e. 2092

Edige: Kişi adı.

e. 2370

e.-niñ 4214

Edil: Kazakistan'da bir nehir.

e. 2102

edireñ-edireñ:

edireñ-edireñ et-: Yukarı aşağı hareket etmek.

e. ete ıaldı 2722

edirey-: Dik dik bakmak.

e.-e 2720

e.-gen 467, 4824

eger: F. Eğer, şayet.

e. 118, 212, 259, 501, 1099, 1255,
1260, 1357, 1567, 1574, 1693,
1807, 1811, 2089, 2245, 2261,

2266, 2294, 2304, 2394, 2515,
 2523, 2649, 2670, 2943, 3110,
 3184, 3438, 3443, 3518, 3824,
 3949, 4089, 4255, 4606, 4639,
 4757, 4819, 4949, 5000, 5063,
 5091, 5123, 5153, 5249, 5260,
 5356, 5602, 5646, 5680, 5767,
 5803, 5878, 5935, 5971, 6080,
 6124, 6130, 6138, 6204, 6325,
 6370, 6569, 6602, 6729, 6782,
 6854, 6912, 6929, 7143, 7246,
 7305, 7325, 7347, 7447, 7542,
 7565, 7708, 7742, 7870, 7938,
 8028, 8036, 8196, 8215, 8226,
 8241, 8285, 8295, 8415, 8717,
 8738, 8868, 8948, 9020

egerde: *Bk. eger.*

e. 2800

eges: Tartışma, münakaşa, kavga.

e. 2288

egil-tegil: Göz yaşları sel olup.

e. 2593

egin: Ekin.

e. 7501, 7505, 7507, 7509, 7517, 7525

e.-di 7514

eginşi: Çiftçi, ziraatçi.

e.-niñ 7504

egis: Tarla, ekin.

e. 6334

egiz I: İkiz, çift.

e. 744, 1133

egiz II: *Bk. Egiz zavza.*

e. 2802

Egiz zavza: Bir takım yıldızı.

e. 2801

ejelden: Ezelden, eskiden, vaktiyle.

e. 903, 2294, 2317, 3348, 3569, 6515,
 8529

e.-ak 765

ejelgi: Ezeli, eski, kadim.

e. 767, 839, 1365, 1787, 2242, 3926,
 6622, 6909

ejirey-: Gözünü ayıramamak, bakıp kalmak.

e.-(i)p 403

ek: Şüphe ve ihtimal anlamı veren edat.

e. 248

ek-: Ekmek, dikmek.

e.-(gi)p 7517

e.-(gü)vmen 7525

e.-ken 4799

e.-kennen 7518

e.-pevleri 7512

Ekaterina I: II. Katerina.

e. 822

Ekaterina II: Yer adı.

e. 8380

eken: Şüphe ve ihtimal anlamı veren edat.

e. 66, 219, 884, 908, 1393, 1668, 1879,
 1880

ekeş: Hatta, bile, dahi.

e. 430

ekev: İkisi birlikte, iki tane.

e. 1796	2415, 2448, 2486(3), 2559, 2567,
e.-i 506, 576, 603, 923, 959, 970,	2572, 2580, 2587, 2607, 2639,
1471, 1756, 1845, 3011, 3366,	2646, 2688, 2701, 2726, 2727,
3552, 3625, 3916, 3972, 3994,	2759, 2787, 2843, 2866, 2870,
4017, 4035, 4238, 4739, 5395,	2875, 2920, 2930, 2949, 2969,
5396, 5834, 6100, 6105, 6301,	3046, 3047, 3073, 3091, 3115,
6426, 6829, 7228, 7511, 7594,	3166, 3207, 3298, 3299, 3335,
7650, 7687, 8465, 8852	3364, 3406, 3430, 3463, 3467,
e.-(i)ñ 4030, 8577	3481, 3485, 3492, 3519, 3524,
e.-in 1286, 5298, 5463	3537, 3677, 3696, 3701, 3725,
e.-ine 625, 2041, 6227	3745, 3749, 3778, 3826, 3827,
e.-iniñ, 1024, 1290, 1472, 1480, 1484,	3835, 3891, 3927, 3944, 3974,
1687, 1703, 1944, 2967, 3226,	4023, 4050, 4121, 4132, 4142,
3396, 4425, 5365, 5561, 6096,	4143, 4180, 4187, 4275, 4296,
6102, 6104, 6422, 6428	4354, 4360, 4390, 4395, 4396,
e.-miz 1106, 2582, 3194, 5085, 6203	4420, 4460, 4468, 4487, 4489,
e.-mizden 600	4592, 4600, 4644, 4674, 4785,
e.-mizdi 3190, 3243, 6292	4795, 4800, 4804, 4818, 4943,
e.-mizdiñ 3255, 4783, 5310	5021, 5192, 5213, 5259, 5263,
e.-mizge 586	5265, 5315, 5337, 5342, 5424,
eki: İki.	5532, 5535, 5539, 5542, 5546,
e. 16, 61, 71, 72(2), 149, 240, 321,	5577, 5592, 5609, 5639, 5645,
329, 355, 356(2), 357, 379, 390,	5660, 5661, 5715, 5776, 5778,
494, 541, 545, 712, 713, 715, 716,	5904, 5908, 5909, 5936, 5943,
744, 885, 926, 941, 979, 1024,	5963, 6030, 6111, 6179, 6185,
1083, 1085, 1101, 1122, 1126,	6208, 6209, 6213, 6225, 6234,
1128, 1129, 1132, 1147, 1158,	6241, 6417, 6505, 6557, 6580,
1215, 1218, 1228, 1300, 1305,	6587, 6587, 6589, 6635, 6666,
1423, 1466, 1634, 1661, 1755,	6685, 6728, 6737, 6744, 6810,
1786, 1817, 1828, 1832, 1844,	6902, 6981, 7005, 7101, 7120,
1852, 1858, 1897, 1927, 1928,	7194, 7216, 7222, 7257, 7269,
2029(2), 2030, 2031, 2032, 2069,	7275(2), 7286, 7324, 7412, 7412,
2141, 2147, 2153, 2154, 2202,	7434, 7486, 7492, 7500, 7536,
2322, 2347, 2378, 2388, 2409,	7541, 7542, 7579, 7582, 7615,
	7655, 7688, 7732, 7764, 7782,
	7791, 7793, 7793, 7804, 7816,
	7838, 7890, 7899, 7928, 7955,
	7956, 7956, 7966, 7968, 7977,
	7978, 7983, 8044, 8100, 8119,

8120, 8128, 8155(2), 8168, 8170,
8206, 8207, 8207, 8216, 8269,
8339, 8374, 8394, 8395, 8448,
8479, 8482, 8497, 8512, 8524,
8527, 8536, 8546, 8557(2), 8567,
8572, 8591, 8625, 8627, 8633,
8634, 8694, 8742, 8779, 8831,
8846, 8851, 8868, 9008, 9042,
9045, 9077

e.-ak 5468, 7921, 8342

e.-ge 68, 1015, 1855, 2484, 4141

e.-si 8399

eki jüzdilik: İki yüzlülük, riyakarlık.

e. 7222

ekindi: İkinci vakti.

e. 4430

e.-ge 4147, 6606

e.-miz 7442

ekinşi: İkinci.

e. 822, 1016, 1074, 1404, 1410, 1541,
2203, 2268, 2454, 2865, 2923,
2941, 3797, 4069, 4219, 4569,
4744, 5450, 5720, 5796, 5927,
6174, 6288, 6532, 6958, 7499,
7658, 7759, 8129, 8187, 8450,
8566, 8703, 8835, 8838

e.-si 70, 1159, 2323, 4355, 4428, 4489,
4788, 6912, 7501, 7656, 8207,
8847

e.-simen 982

e.-sin 3506, 4674

e.-sine 7648

e.-siniñ 1311

ekinşiley: Bir daha, bundan sonra.

e. 6752

ekitalay: Şüpheli, kuşkulu.

e. 171, 903, 1273, 1792, 6300, 6401,
8806, 8918

ekiuştı: Kuşkulu, şüpheli, belirsiz.

e. 83

eki-üş: İki üç.

e. 664, 2031, 2704, 3184, 3273, 3317,
3690, 4053, 4093, 4120, 4331,
5400, 6537, 8086, 8318

e.-ak 7819

ekpindet-: Hızlandırmak, şiddetlendirmek.

e.-e 2105

ekpindi: Şiddetli, kızgın.

e. 4533

ekpin: Hız, şiddet.

e.-ine 4275

ekspeditsiya: R. Sefer, iş gezisi, seyahat.

e.-men 5981

e.-siniñ 5755, 5778

el: Halk, millet, memleket.

e. 23, 84, 180, 204, 418, 458, 473, 475,
475, 489, 519, 520, 579, 581, 663,
734, 757, 819, 864, 873, 951, 984,
986, 994, 1360, 1539, 1603, 1603,
1663, 1664, 1686, 1689, 1812,
1823, 2033, 2093, 2112, 2114,
2149, 2158, 2163, 2196, 2199,
2270, 2288, 2298, 2317, 2417,
2701, 2704, 2811, 2822, 2926,
2997, 3232, 3235, 3367, 3455,

3477, 3481, 3482, 3512, 3528, 3529, 3546, 3591, 3599, 3651, 3691, 3768, 3901, 3928, 3954, 3977, 4255, 4291, 4572, 4620, 4707, 4725, 4727, 4882, 4958, 5135, 5204, 5248, 5257, 5263, 5273, 5307, 5307, 5327, 5339, 5416, 5453, 5456, 5460, 5461, 5463, 5475, 5541, 5543, 5569, 5689, 5858, 5993, 6070, 6100, 6344, 6346, 6348, 6353, 6365, 6366(2), 6399, 6406, 6413, 6451, 6469, 6472(2), 6474, 6517, 6556, 6574, 6644, 6702, 6745, 6754, 6760, 6889, 6914, 6915, 6920, 6922, 6931, 6931, 6954, 7012, 7018, 7021, 7075, 7203, 7224, 7290, 7533, 7534, 7538, 7539, 7545, 7568, 8090, 8130, 8418, 8485, 8488, 8498, 8512, 8523, 8589, 8593, 8594, 8768, 8784, 8991, 8992, 9036, 9039, 9045, 9069, 9075	e.-di 539, 1857, 2325, 2438, 2763, 4205, 5197, 5230, 5265, 5315, 6174, 6930, 6985, 7213, 7247, 7250, 7315, 8093, 8708, 8834, 8953
e.-de 53, 3918	e.-diñ 61, 397, 556, 949, 2117, 2126, 2891, 3442, 3454, 3930, 4213, 4296, 5330, 5814, 5838, 6534, 6535, 6695, 6932, 6935, 7151, 7304, 7524, 7631, 8174, 8785, 8801, 8805, 8805, 8840, 8851, 8918, 9037, 9043
e.-den 253, 392, 3298, 5170, 7500, 9051	e.-ge 671, 859, 962, 1667, 1758, 2023, 2666, 2810, 2823, 2887, 3194, 4052, 4237, 5098, 5289, 5861, 6093, 6563, 6757, 6764, 6929, 7347, 8711
e.-der 9048	e.-i 1419, 1525, 4224, 5099, 5266, 5635, 6907, 7180, 7245, 7249, 8514, 8777
e.-derden 7507, 7553, 9013	e.-imen 2683
e.-derdi 6397, 7318	e.-in 182, 609, 848, 3857, 4778, 4867, 5222, 5708, 5887, 6516, 6722, 6896, 6900, 6953, 8675, 8952, 8960, 8994, 9038
e.-derdiñ 832, 7236	e.-inde 54, 3267, 5633, 7664, 8540
e.-derge 3108	e.-ine 40, 1354, 2442, 2479, 2978, 3417, 4432, 4854, 4878, 4888, 4894, 5732, 5979, 6330, 6914, 6948, 7139, 8491, 8989
e.-deri 6935	e.-inen 1786, 6680
e.-derine 3919, 4928	e.-iniñ 840, 1908, 2023, 2125, 2154, 2206, 2242, 2319, 2371, 3192, 4645, 4720, 5182, 5203, 5457, 5713, 5880, 6115, 6331, 6656,
e.-deriniñ 5100, 7237	
e.-deriñ 6833	

6796, 6884, 6939, 7110, 7544,
8911, 9054

e.-(i)m 3639, 4170, 5143, 9066

e.-(i)m-ay 241, 516

e.-miz 420, 7290

e.-(i)mizden 1595

e.-(i)mizdi 1528

e.-(i)mizdiñ 6346, 7032, 7108

e.-(i)mizge 1096

e.-(i)mnen 5145, 5294

e.-(i)mniñ 8781

e.-(i)ñ 93, 5626, 7301

e.-(i)ñdi 1757, 6511, 7028, 7174, 7211

e.-(i)ñe 3198

e.-(i)ñniñ 6626

eldi-eline: Kendi memleketine, kendi topraklarına.

e. 5352, 6960

eldik: Birlik, beraberlik.

e. 1136

e.-(gi)mizdi, 1349, 4857, 6109

e.-(g)in 5141

elegiz-: Endişeye düşmek, telaşlanmak.

e.-e 719, 1017

e.-(i)p 2687

elek I: Elek.

e.-(g)inen 1938

Elek II: Kazakistan'da bir nehir.

e. 630, 634, 670, 767, 768, 769, 791,
885, 916, 918, 920, 960, 1356,
3912, 4847, 4943, 5659, 5855,
7097, 7105, 8489

e.-tiñ 763

Elek sorı: Elek tuzluğu, Elek tuz arazisi.

e.-ndağı 768

Eleme: Kişi adı.

e.-si 3234

eleñ: Merak, telaş.

e. 319, 344, 6269, 6273, 6277, 6682,
7168, 7367

eleñdet-: Telaşlandırmak, endişelendirmek.

e.-kenmen, 3437

eler-: Dikkat etmek, önem vermek.

e.-e 5372

eleste-: Göz önüne gelmek, gözünde canlanmak.

e.-di 1986

e.-p 1867, 6763, 6845, 7350

e.-y 1778, 6742

e.-ydi 7798, 8534

e.-ytin 2508

elestet-: Gözünde canlandırmak.

e.-(i)p 5414, 8588

eli: Bir parmağın genişliği.

e. 1453, 2843

e.-dey 4390

e.-dey-aq 1025

elik: Ceylan, gazal.

e. 43	7492, 7903, 8207, 8208, 8448, 8727, 8890, 8893, 9040
e.-tiñ 242	
e.-tiñ 3023	e.-den 1327, 5664
eliktir-: Gönül verdirmek, özendirmek.	e.-di 1471
e.-etin 4890	e.-ge 549, 3036, 6736, 8191
eljire-: Duygulanmak, şefkat göstermek.	em: Tedavi, şifa, iyileştirme yöntemi.
e.-y, 2512	e. 1663, 8027(2)
el-jurt: Eş dost, akraba, bütün halk, el gün.	e.-deriniñ 8019
e. 980	e.-di 8032
e.-ı 3418	e.-i 8026, 8030
e.-(ı)ñ 6384	e.-imen 8023
e.-(ı)mdı 563	e.-iniñ 8035
e.-ın 850	em-: Emmek.
e.-ınıñ 498, 621	e.-bese 4245
e.-tıñ 6328	Embi: Kazakistan'da bir dere.
e.-i j.-ı 9058	e. 4847, 4943, 8399, 8881
elsiz: Issız, tenha.	emde-: Tedavi etmek.
e. 268, 318	e.-p 8023
Eltezer: Kişi adı.	emdev: Tedavi.
e. 1619	e.-iniñ 6123
eltiri: Kuzu derisi, kuzu derisinden yapılmış.	emes: Ana yardımcı fiilin olumsuz şekli, değil.
e. 2705, 4388, 6422	e. 53, 60, 77, 86, 141, 155, 166, 169, 214, 219, 244, 289, 324, 328, 364, 418, 428, 552, 578, 662, 668, 670, 731, 763, 845, 962, 1000, 1030, 1032, 1088, 1095, 1142, 1234, 1262, 1297, 1375, 1437, 1481, 1510, 1518, 1526, 1562, 1575, 1578, 1582, 1611, 1615, 1647, 1660, 1677, 1691, 1730, 1734, 1787, 1799, 1801, 1812, 1836,
e.-sindey 3389	
elüv: Elli.	
e. 84, 555, 1545, 2071, 2868, 2870, 3233, 3313, 3439, 3440(2), 3677, 4116, 4289, 4295, 4707, 4917, 4921, 5174, 6179, 6185, 6512,	

1883, 1883, 1888, 1904, 1966,
 2072, 2191, 2218, 2228, 2231,
 2256, 2265, 2275, 2296, 2318,
 2328, 2330, 2358, 2436, 2497,
 2515, 2609, 2678, 2707, 2748,
 2757, 2763, 2793, 2814, 2818,
 2863, 2932, 2938, 2980, 3059,
 3063, 3075, 3092, 3111, 3112,
 3150, 3209, 3219, 3262, 3298,
 3344, 3394, 3394, 3427, 3436,
 3455, 3510, 3528, 3536, 3583,
 3630, 3709, 3845, 3865, 3875,
 3878, 3902, 3916, 3959, 3964,
 3966, 3974, 4078, 4091, 4127,
 4264, 4280, 4313, 4325, 4334,
 4352, 4385, 4404, 4412, 4426,
 4447, 4451, 4475, 4512, 4537,
 4608, 4634, 4777, 4822, 4854,
 4856, 4860, 4865, 4871, 4902,
 4923, 4968, 5018, 5064, 5096,
 5098, 5103, 5110, 5122, 5142,
 5166, 5170, 5190, 5192, 5208,
 5250, 5254, 5261, 5273, 5285,
 5308, 5313, 5363, 5410, 5431,
 5439, 5439, 5443, 5451, 5464,
 5485, 5488, 5489, 5505, 5615,
 5660, 5662, 5663, 5675, 5693,
 5698, 5699, 5773, 5774, 5783,
 5797, 5801, 5863, 5880, 5924,
 5933, 5938, 5952, 6004, 6020,
 6056, 6084, 6094, 6106, 6120,
 6135, 6158, 6176, 6190, 6197,
 6291, 6365, 6374, 6378, 6380,
 6389, 6399, 6432, 6581, 6586,
 6651, 6666, 6684, 6687, 6701,
 6759, 6800, 6844, 6856, 6887,
 6899, 6918, 6920, 6921, 6928,
 6931, 6948, 7046, 7047, 7100,
 7161, 7190, 7212, 7217, 7245,

7257, 7282, 7301, 7303, 7306,
 7329, 7337, 7356, 7374, 7414,
 7418, 7494, 7670, 7762, 7800,
 7868, 7885, 7956, 7958, 8046,
 8070, 8095, 8152, 8152, 8230,
 8278, 8293, 8314, 8472, 8526,
 8556, 8665, 8715, 8717, 8730,
 8831, 8838, 8921, 8925, 8989

e.-av 8502

e.-in 1292

e.-pin 602, 2402, 2403, 3145, 3768,
 6079, 7332, 8571, 8649

e.-piz 407, 1651, 1948, 3471, 5087

e.-siñ 504, 5304, 6714, 8058

e.-siñder 422

e.-(ti) 3819, 6408, 7054,

e.-ti 2754, 4056, 7565

e.-tigin 5240, 7621

emey: Değil de, değilse.

e. 4952, 9039

emindir-: Yalvartmak, yakartmak.

e.-(i)p 2201

emin-erkin: Rahat, sıkıntısız.

e. 3290, 6585

emis-emis: Ara sıra, bazen.

e. 512, 8790

emizdik: Emzik.

e.-pen 3415

emiz-: Emdirmek.

e.-er 1505

e.-gen 8617

emşek: Meme, göğüs.

e.-ten 4245

e.-teri 645

emşekten-: Göğüslenmek, göğsü çıkmak.

e.-(i)p 1485, 2056

en-: Girmek, dahil olmak.

e.-e 8818

e.-etin 1853

e.-(i)p 177, 7629, 8308, 8382, 8830

endi: Şimdi, bundan sonra, artık.

e. 6, 93, 122, 137, 166, 188, 213, 233, 263, 280, 398, 451, 462, 517, 528, 547, 576, 585, 603, 695, 701, 733, 736, 758, 796, 798, 811, 814, 852, 879, 958, 979, 993, 1034, 1053, 1054, 1096, 1098, 1110, 1153, 1162, 1166, 1170, 1196, 1207, 1213, 1226, 1233, 1260, 1289, 1292, 1295, 1300, 1348, 1354, 1505, 1569, 1576, 1591, 1594, 1683, 1690, 1752, 1867, 1905, 1922, 1933, 1935, 2105, 2143, 2151, 2253, 2319, 2337, 2441, 2445, 2537, 2567, 2633, 2661, 2668, 2687, 2714, 2718, 2794, 2816, 2864, 2874, 2906, 2917, 2984, 3037, 3044, 3049, 3094, 3101, 3115, 3129, 3136, 3270, 3288, 3332, 3391, 3502, 3503, 3542, 3544, 3641, 3698, 3741, 3754, 3790, 3791, 3803, 3848, 3871, 3882, 3969, 4026, 4037, 4045, 4056, 4101, 4105, 4141, 4147, 4153, 4187, 4204, 4208, 4303, 4332, 4356, 4380, 4432,

4438, 4456, 4463, 4467, 4478, 4479, 4484, 4552, 4627, 4703, 4834, 4853, 4875, 4887, 4892, 4939, 4941, 4997, 5011, 5012, 5015, 5028, 5236, 5264, 5273, 5345, 5461, 5467, 5475, 5488, 5490, 5503, 5529, 5574, 5584, 5591, 5668, 5758, 5794, 5806, 6047, 6200, 6251, 6322, 6330, 6381, 6415, 6432, 6433, 6440, 6511, 6577, 6607, 6615, 6657, 6683, 6698, 6774, 6780, 6869, 6885, 6887, 6895, 6924, 6925, 6936, 6938, 6976, 6984, 7026, 7102, 7145, 7146, 7168, 7187, 7204, 7218, 7267, 7283, 7286, 7290, 7314, 7318, 7349, 7415, 7442, 7472, 7549, 7551, 7575, 7579, 7585, 7621, 7641, 7719, 7729, 7774, 7778, 7791, 7861, 7887, 7901, 7961, 7986, 8019, 8020, 8067, 8151, 8155, 8162, 8180, 8182, 8213, 8236, 8243, 8253, 8257, 8281, 8288, 8289, 8290, 8307, 8324, 8346, 8367, 8389, 8401, 8438, 8645, 8676, 8767, 8800, 8802, 8815, 8832, 8923, 8992, 8996, 9003, 9004, 9022, 9025, 9068

endiği: Gelecek, sıradaki, şimdiki.

e. 349, 2047, 2627, 2634, 3354, 349, 6566, 8717

ene: Ana, anne.

e.-sinen, 1993, 3415

enjar: Gönülsüz, isteksiz.

e. 7460

enşalla: A. İnşallah.

e. 3794

enşi: Babanın evlenen çocuğuna verdiği mal mülk.

e.-sine 4266, 6098

entele-: Yüklenmek.

e.-y 240, 1203, 7665

entik-: Nefes nefese kalmak.

e.-(g)e 5583, 7210, 8141

eñ: Başına geldiği isimlerden en üstün dereceli sıfatlar yapar, en.

e. 233, 236, 470, 481, 772, 773, 798, 810, 896, 899, 1127, 1149, 1194, 1280, 1310, 1434, 1535, 1546, 1564, 1566, 1593, 1608, 1722, 1737, 1781, 1852, 1880, 1966, 1971, 1993, 1994, 2125, 2195, 2216, 2244, 2250, 2252, 2264, 2272, 2291, 2294, 2300, 2309, 2313, 2421, 2913, 3003, 3347, 3364, 3460, 3507, 3529, 3544, 3545, 3592, 3610(2), 3641, 3723, 3852, 3859, 3920, 4061, 4194, 4238, 4266, 4622, 4623, 4645, 4661, 4738, 4743, 4814, 4868, 4936, 4971, 5122, 5198, 5330, 5432, 5639, 5791, 5888, 6035, 6048, 6054, 6084, 6111, 6249, 6256, 6612, 6663, 6899, 6908, 7071, 7107, 7110, 7122, 7287, 7348, 7432, 7478, 7526, 7547, 7570, 7642, 7660, 7684, 7687, 7752, 7785, 7792, 8304, 8456, 8462, 8462, 8474, 8497, 8584, 8639, 8813, 8881, 8923, 8971, 9018, 9031, 9048, 9080

eñbek: 1. Hizmet, çalışma, yararlılık.

e.-(g)i 1802, 7141, 8652, 8685, 8688, 8689

2. Eser, yapıt.

e. 5703

e.-terimen 5696

eñbekte-: (Bebek) Emeklemek.

e.-gen 7948

eñgezerdey: İri yarı, yapılı.

e. 3784, 6628

eñire-: Hüngür hüngür ağlamak.

e.-gen 2593

e.-p 8682

e.-y 3852, 5399

e.-ydi 6672

eñiret-: Hüngür hüngür ağlatmak.

e.-(i)p 1999

eñis: İniş, yokuş aşağı.

e.-inde, 2055

eñkey-: Eğilmek, iki büklüm olmak.

e.-e 4162

e.-(i)p 6609

eñkildet-: Hıçkır hıçkır ağlatmak.

e.-e 2128

eñse: Ense.

e.-si 2714, 3257, 3586, 3760

e.-sin 758, 2248

ep: Çözüm, fırsat, çıkar yol.

e.-(b)in 492, 2441, 4317, 5531

e.-pen 852, 3416

epti: Uyanık, kurnaz.

e. 875

er I: Erkek, koca, eş.

e. 308, 950, 1293

e.-iniñ 3609, 8028

e.-ler 225, 387

e.-lerdiñ 3643

e.-leriniñ 8026, 8299

e.-(i)m 2452

e.-(i)me 5538

er jandı: Erkek düşkünü.

e. 4253, 4254

erge şıq-: (Kadın) evlenmek, kocaya varmak.

e. şığıptı 5379

e. şıkkanına 6250

er II: Kahraman, yiğit.

e. 108, 446, 971, 1216, 1605, 2464, 2540, 3529, 3816, 4187, 4501, 4614, 5111, 5157, 5159, 5170, 5428, 5626, 6399, 7840, 7867, 8065, 8589, 8675

er jet-: Akıl balığ olmak, yetişkin olmak.

e. jetip 4381, 5140

e. jetken 2978, 4381

e. jetpey 1736

er III: Eyer.

e. 760, 899, 1910, 4162, 6449

e.-i 4010, 6537

er-: Peşinden gitmek, takip etmek, izinden yürümek.

e. 9036

e.-di 472, 1299, 1744, 4015, 4988, 5393, 5418, 6545, 6551, 9061, 9074

e.-e 2765, 5508, 5635, 6940, 9003

e.-edi 859, 2329, 3515, 3527, 7243, 7249

e.-er 7026, 7245, 7246, 8911

e.-etin 2212, 7250

e.-etinder 2271

e.-gen 243, 335, 563, 854, 862, 1712, 1761, 2174, 2297, 2305, 2324, 2328, 2671, 3002, 3439, 3442, 3445, 3452, 3515, 3547, 3548, 3639, 3641, 3810, 4206, 4955, 4969, 5209, 5266, 5308, 5650, 6622, 6889, 6900, 7124, 8161, 8285, 8610, 8805, 9002, 9011, 9038

e.-gende 7666

e.-gender 5691

e.-geni 9022

e.-gisi keletin şıgar 7252

e.-gisi kelmejeni 9022

e.-megen 5164, 6764, 7015, 9013

e.-mese 2650, 4991

e.-mey 4591, 7021

e.-ydi 864, 9003

e.-(i)ñder 381

e.-sin 9022

e.-(ü)vi 8918

e.-(ü)vdi 7206

e.-(ü)vge 2213, 2224

er-azamat: Erkek.

e. 2262, 4172, 5453, 5463

e.-tar 26, 682, 2685

e.-tardıñ 1686

e.-tarı 333, 671, 2650

erbiy-: Göze çarpmak, görünmek.

e.-(i)p 4272

Erden: Kişi adı.

e. 2664, 2674, 8849, 8853, 8854

e.-i 1337, 2365, 2968, 4215, 8847

e.-ine 7924

e.-niñ 2954

eregis: Dava, sorun, problem, mesele.

e.-tiñ 2295

ereje: *F.* Kural, kaide.

e. 4570

e.-ni 4742

erekşe: Fevkalade, ayrıca, özel, bambaşka.

e. 28, 762, 2500, 2707, 2992, 3346,
3607, 4748, 5204, 5493, 7402,
8016, 8454, 8760

erekşelik: Özellik, farklılık.

e.-(g)in 7737

eresek: Yetişkin.

e. 4429, 4460

erevil: Ayaklanma, isyan.

e. 107, 760, 809, 810, 1329, 3108,
3267, 3615, 3630, 3741, 5088,
5679, 7191

e.-den 1846

e.-der 1332

e.-derin 806

e.-di 2887, 2910, 8189

e.-ge 803, 841, 1851, 3293, 3623,
3631, 4209, 5660

e.-in 5708, 6097, 7165, 8922

e.-ine 3248, 7014

e.-iniñ 6887

e.-(i)ñe 5113

erevilde-: Ayaklanmak, isyan çıkarmak.

e.-p 2831

erevilşi: İsyançı, asi.

e.-ler, 8000

e.-lerdi 4226

e.-lerdi 8182, 8193, 8275

e.-lerdiñ 5355, 7633, 8383, 8392

e.-lerge 3361, 4637, 5361

e.-leri 3344

e.-lerimen 919, 5662

e.-lerine 5656

e.-lermen 921

erevilşil: İsyan seven, isyan çıkarmaya
yatkın.

e. 5857, 7290, 7631

ergiz-: Erdirmek, takip ettirmek, peşinden getirtmek.

e.-e 6187

e.-(ü)v 7016

eri-: Karışmak, erimek, ısınmak.

e.-gen 1075

e.-(i)p 411, 1973, 3784, 4219, 4639, 6191, 6418, 6548, 6551, 6891, 6922, 8765, 9043

erik-: Canı, sıkılmak.

e.-ken 4427

eriksiz: İradesiz, gayriihtiyari.

e. 2383, 5472, 6231

erikti: Güçlü, iradeli.

e. 766

Erim tøj: Ermitaj, Ermitaj Müzesi.

e. 8671

e.-ge 8686

erin: Dudak.

e. 3829, 8850

e.-deri 451, 1457, 2088, 2739

e.-derin 5402

e.-i (**erni**) 717, 2577, 4327, 4395

e.-in (**ernin**) 1487, 1491, 7102

e.-inde (**erninde**) 4473

e.-iniñ (**erniniñ**) 4386

erindi: Dudaklı.

e. 2721

erin-: Erinmek, üşenmek.

e.-e 559

e.-(i)p 7746

erit-: Eritmek.

e.-(i)p 5506

Erjan: Kişi adı.

e. 1708(2), 1750, 1754, 1957, 1978, 2025, 2038, 2221, 2582, 8264, 8273, 8290, 8327, 8410

e.-dı 193, 1764, 2048, 2585

e.-ğa 2564

e.-niñ 1747

erke: Şımarık, nazlı, işveli.

e. 2355, 2451, 2509, 5415

erkejan: Güzelim, nazlım şeklinde hitap.

Kr. erkem.

e.-av 4301

erkek: Erkek.

e. 1794, 3229, 3666, 4254, 4260, 4322, 4351, 4450, 4451, 4457, 6749, 7047, 8031, 8116

e.-(g)i 4252

e.-(g)in 1623

e.-pen 4442

e.-pin 4452

e.-te 4326

e.-terge 2991

e.-ti 8143

e.-tiñ 5407, 8139

erkek-èyel: Kadın erkek, yetişkinler.

e.-deri 3343

erkeksiz: Erkeksiz, kocasız.

e. 4320

erkekçe: Erkekçe, erkeklere özgü.

e. 3921

erkekterşe: Erkeklere özgü.

e. 4010

erkektik: Erkeklik.

e. 8116

erkele-: Şımarmak, nazlanmak.

e.-y 3609, 4499, 5477

erkelet-: Şımartmak, nazlandırmak, yüz vermek.

e.-e 1825, 8004

e.-(ü)vi 2454

erkelik: Şımarıklık, nazlılık.

e.-ti 5183

erkem: “Nazlım, güzelim, sultanım” anlamında kullanılan söz.

e. 1820

e.-av 4305

erke-şora: Erkek gibi davranan kız.

e. 936

erk: İrade, güç.

e.-i 3173, 5115, 8646

e.-in 3177

e.-inde 7201

e.-ine 2048

e.-iniñ 6323

e.-(i)me 3339

e.-imen 79, 6055, 7016, 8196

e.-imenen 6055

erkin: Hür, özgür, rahat, özgürce.

e. 2102, 2451, 3687, 6831, 8213, 8469

erkindik: Özgürlük, hürriyet.

e. 607

e.-(g)i 6601, 7180

e.-(gi)mizdi 3454

e.-(g)in 2243, 5135, 5203

erkindilik: Özgürlük, bağımsızlık.

e.-(g)in 2157

erkinsin-: Rahat davranılmak, özgür bırakılmak.

e.-(i)p 3758

erkinsilik: Özgürlükçülük, bağımsızlık.

e.-(g)in 6914

er.-terin 5691

erlik: Erlik, yiğitlik, erkeklik.

e, 1524, 2982, 3598, 3950, 4889, 5314, 5438, 6120, 6460

e.-(g)i 865, 870, 2149, 2174, 4633, 5203, 7851

e.-(g)ine 816, 5024, 7880, 8002

e.-(g)inmen 2324

e.-ke 2016, 5435, 5437

e.-(gi)me 5131

e.-(g)in 5141

e.-pen 7486, 8427

e.-ti 3958, 4634, 5442, 7871

ernev: Kenar.

e.-diñ 1323

e.-ine 4099

e.-inen 4111

erni: *Bk. erin.*

ernin: *Bk. erin.*

erninde: *Bk. erin.*

erniniñ: *Bk. erin.*

ersi: Abes, uygunsuz.

e. 3722, 4352, 4370, 4424

ersili-karsılı: İleri geri, öteye beriye.

e. 2320, 3299, 3431, 3423, 4092, 4748,
8557

ert-: Beraberinde götürmek.

e.-emin 7218(2), 7263

e.-ken 2420, 4046, 4946, 6536

e.-(i)p 34, 87, 307, 322, 791, 1117,
1690, 1954, 2049, 2648, 2885,
2987, 3540, 4461, 4894, 4978,
6696, 6794, 6829, 6978, 7086,
7573, 7772, 7847, 7978, 8322,
9040

e.-pey 977

e.-sem 7218

e.-ti 7963

e.-(ü)v 5900

e.-(ü)vine 773

erte: Erken, önceden.

e. 861, 1369, 2044, 2464, 2553, 2654,
3530, 4810, 4885, 5432, 5591,

5592, 6353(2), 6354(2), 6997,
7012, 7858

erteñgi: Sabahki, yarınki.

e. 324, 8297

ertegi: Masal.

e. 555, 5037, 6021

e.-de 6684

e.-ge 1823

e.-niñ 1731

e.-si 8757

e.-sin 4361

ertekşi: Masalcı.

e. 4371

ertemen: Erkenden, sabahtan.

e. 6498

erterek: Daha önceden, çok önceden.

e. 6969

erteñ: Yarın, gelecek.

e. 475, 1699, 2008, 2640, 2644, 3440,
4328, 4675, 4687, 5104, 5124,
5147, 6892, 6945, 6991, 7205,
7219, 7256, 7295, 7375, 7496,
8129, 8290, 8498, 8970

e.-ağ 8295

e.-inde 2011

e.-ine 2597, 2647, 4058, 4199, 4379,
4808, 5541, 6878, 6995, 7658,
8106, 8110, 8880, 9024

e.-nen 3342, 3442, 3451, 3797, 4028

ertèvil: Gözetlemeci, istihbaratçı.

e. 1021
 e.-der 1031
 e.-deri 1161, 1166

Ertis: İrtiş Nehri.

e. 2098, 2136
 e.-ke 4212, 4696

er-toķım: Eyer takımı.

e. 2696
 e.-darı 1766
 e.-darınıñ 361
 e.-dı 6161
 e.-ı 1908, 7274
 e.-ın 671, 3997

ertte-: Eyerlemek, eyer vurmak.

e.-di 3998

ertteveli: Eyerli.

e. 1086

es: Akıl, us, hafıza.

e. 427, 6374
 e.-i 7709
 e.-in 2384, 7778
 e.-inde 1732, 2194, 4739, 5442
 e.-ine 196, 542, 914, 1070, 1254, 1815,
 2092, 2797, 2842, 3123, 4370,
 4397, 4400, 4768, 4786, 4792,
 4874, 5737, 5921, 5936, 5961,
 6034, 6117, 6841, 7362, 8757,
 8911
 e.-inen 622, 5572, 7091, 7871
 e.-iniñ 8103

e.-ke 97, 913, 1680, 1757, 1787, 1795,
 3263, 3453, 5231, 5341, 5675,
 5695, 5879, 6093, 6191, 6902,
 7225, 8561, 8665

e.-(-i)mde 7179, 5736, 8591

e.-(-i)mdi 5444

e.-(-i)me 5035

e.-(-i)ñ 1757

e.-(-i)ñde 539

e.-(-i)ñizde 8539

e.-te 4744, 7154

e.-ten 7745

e.-terin 7729, 7763, 7771

e.-ti 7777

es-: Rüzgar esmek.

e.-ken 6608

esalañ: Deli, budala, çatlak.

e. 473

e.-dı 4859

esavıl: *Bk. esavul.*

e. 6980, 6984, 7368, 7916, 7919, 7932,
 7934, 7964, 8206, 8209, 8230,
 8244, 8247

e.-dı 7939

esavul: Yüzbaşı.

e. 400, 451, 453, 455, 777, 785, 2895,
 2927

Esavul padurov: Kişi adı.

e.-tı 777, 785

ese: A. Pay, hisse.

e. 1425

e.-mizdi 3672

e.-sine 3841, 5717

esek: Eşek.

e. 1364, 3821

e.-ke 1726

Eseney: Kişi adı.

e. 4233, 4294

Esengeldi: Kişi adı.

e. 35, 171, 192, 836, 861, 1395, 1429,
1450, 1468, 1469, 1471, 1491,
1502, 1510, 1594, 1646, 1669,
1673, 1693, 1705, 1746, 1751,
1772, 1776, 1808, 1869, 1874,
1886, 1888, 1908, 1945, 1954,
1957, 1958, 1975, 1982, 2027,
2034, 2185, 2187, 2220, 2526,
2575, 2581, 2598, 2819, 6985

e.-ge 1479, 1609, 1750, 2179

e.-m 2618

e.-niñ 1478, 1637, 2229

Esentemir: Küçük Cüz'e bağlı bir boy.

e. 873, 3620

esep: A. Hesap, tutum, durum.

e. 8857

e.-(b)i 3121, 7679

e.-ke 5716, 8976

e.-(bi)mizde 1641

e.-pen 1545, 3679

Esepşi Jarçulaq: Kişi adı.

e. 2797, 2799, 2809

esepte-: Hesaplamak.

e.-ytin 3652

eser: Bazı davranışları delice olan, kaçık.

e. 2615

esersoq: *Bk. eser.*

e. 3317, 7698

esersoqta-: Delice, kaçıkça hareketler yapmak.

e.-v 4896

Eset: Kişi adı.

e. 5900

e.-in 5900

esey-: Yaşlanmak, zamanı geçmek.

e.-(i)p 520

esik: Kapı, çadırın girişi

e. 29, 377, 1310, 1382, 1927, 2042,
3090, 3604, 3783, 4039, 4819,
4982, 6147, 7943, 8042, 8045,
8061, 8655

e.-(gi)ñde 8156

e.-(g)in 4310(2), 4812

e.-(g)inde 2149, 3172

e.-(g)inen 1813, 3308

e.-(g)iniñ 3349, 3379, 4035, 4335,
6620

e.-ke 1928, 1940, 2725, 3622

e.-te 7545, 8152

e.-ten 433, 6126

e.-terdegi 1706

e.-terin 1403

e.-ti 2039, 3024, 3086, 4336, 5822

e.-tiñ 3084, 3085, 4483, 4497, 5555

Esil: İşim Nehri.

e. 225, 387, 520, 1734, 2131, 2157,
2464, 2473, 2783, 2896, 3364,
3712, 4062, 4190, 4263, 4273,
4277, 4501, 4898, 7105, 8822,
8844, 8901

e.-de 5270

e.-den 3416

e.-di 4055

e.-diñ 3376, 4212, 4296, 4601, 4696,
7972

e.-ge 6549

Esim: Kişi adı.

e. 2114

esine-: Esnemek.

e.-y 1922, 3044

esirey: Esir, tutsak.

e. 7328, 7369, 8766

e.-lerdi 8829

Esirkegen: Kişi adı.

e. 4344, 4347, 4349, 4362, 4370, 4377,
4379, 4383, 4385, 4412, 4431,
4434, 4459, 4485, 4491, 4496,
4513, 4567, 4634, 4691, 4707,
4711, 4714, 4885, 4898, 4901,
4904, 4909, 4913, 6327, 6336,
6350, 6363, 6391, 6405, 6416,
6419, 6442, 6447, 6461, 6467,
6493, 6511, 6525, 6542, 6579,
6590, 6598, 6606, 6626, 6632,
6638, 6646, 6657, 6662, 6675,

6687, 6774, 6777, 6782, 6792,
6804, 6822, 6829, 6835, 6840,
6845, 6865, 6878, 9053

e.-der 6498, 6503, 6546, 6575, 6811

e.-di 4363, 4375, 4590, 4720, 6329,
6428, 6794, 6876

e.-ge 4353, 4372, 4402, 4476, 4506,
4545, 4554, 4629, 4638, 4672,
6648, 6828, 6832

e.-niñ 4393, 4396, 4428, 4437, 4454,
4478, 4487, 4645, 4663, 4666,
4896, 6425, 6449, 6477, 6506,
6581, 6612, 6724, 6741, 6763,
6768, 6796, 6875

esit-: İşitmek, duymak.

e.-(i)p 570

e.-ti 3041

Eskendir Zulharnayın: Büyük İskender.

e. 8558

e.-ğa 8555

Eskendir: *Bk. Eskendir Zulharnayın.*

e.-diñ, 530, 6359, 8559

esker-: Dikkate almak, anmak,
önemsemek.

e.-gen 1261

e.-gisi de kelmeytin 7020

e.-meytin 7020

eskert-: İkaz etmek, hatırlatmak.

e.-edi 1498

e.-(i)p 2454

eskertkiş: 1. Anıt, abide.

e.-i 7111

2. Tarihi eser.

e.-ter 7152

eski: Eski.

e. 2193, 2288, 3027, 3570, 4241, 4786,
4936, 5614, 5690, 5931, 5934,
6241, 6544, 6662, 7117, 7992,
8555

e.-den 2288

essiz: Akılsız, deli, aptal.

e. 8011

esti-: Duymak, işitmek.

e.-di 396, 566, 616, 978, 1329, 2593,
3848, 4883, 5554, 6661, 6823,
8234, 8256, 8391

e.-diñ 4027

e.-diñiz 6156

e.-dik 8730

e.-dim 3212

e.-dim 5867

e.-gem 3183

e.-gen 182, 964, 1087, 1279, 1490,
1506, 2433, 2598, 2616, 2938,
2941, 4290, 4294, 4707, 4889,
4905, 5282, 5489, 6408, 6732,
6983, 7129, 7232, 7741, 7901,
7931, 7980, 8068, 8262

e.-gende 2945, 4347, 4626, 4711,
6102, 6461, 6796, 8359, 8428,
8909

e.-geniñ 4759, 6849

e.-geniñiz 6023

e.-genin 4909

e.-gennen 6508

e.-gennen-aķ 5372, 6884

e.-megen 625, 6468, 6647, 8677

e.-meseñder 1492

e.-mey 1600, 3786

e.-p 1226, 1341, 1958, 2394, 2422,
2652, 2989, 4807, 4880, 4888,
4933, 5366, 5490, 5595, 6280,
6831, 7086, 7403, 8423, 8610,
8678

e.-pti 8790

e.-r 601

e.-rmin 6411

e.-se 195, 2966, 6063

e.-sek 8950

e.-(ü)vi (**estüvi**) 7307

e.-(ü)vimşe (**estüvimşe**) 3479

e.-ydi 114

estigen-estime-: Duyup duymamak, bilip bilmemek.

e.-genine, 5561

estil-: Duyulmak, işitmek.

e.-di 239, 311, 341, 374, 517, 1011,
1017, 1275, 1838, 2338, 2568,
3116, 3803, 4114, 4138, 4334,
4492, 5286, 7721, 8754

e.-e 704

e.-edi 314, 512, 2068, 5496, 8612

e.-er 7708

e.-erdey 1447

e.-gen 547
 e.-gennen-ağ 7876
 e.-(i)p 5623
 e.-mevi 2186
 e.-mey 3232
 e.-meydi 7751
estirt-: Duyurmak, işittirmek, haber vermek.
 e.-e 6567
 e.-etin, 2572
 e.-ken 2456
 e.-(i)p 3648, 5573
 e.-ti 2573
estis: Duyma, duyuş, işitme.
 e.-imen 2586, 3734, 6967
estüvi: *Bk. esti-*.
estüvimşe: *Bk. esti-*.
esuvaz: Yarım akıllı, deli.
 e. 412
eş: Hiç, zerre kadar, hiçbir zaman, hiçbir.
 e. 151, 727, 776, 1683, 2186, 3495, 3498, 3818, 4564, 4966, 5014, 5671, 5736, 6340, 7170, 7493, 7512, 8384, 8947, 9017, 9026
eşbir: Hiçbir.
 e. 4862, 5987, 6070, 6264, 7512, 7670, 7710, 8406, 8898, 8900
eşik-ağa: Orta Asya hanlıklarında görevli bir memur, kapı kulu, kapı ağası.
 e. 1398, 1973, 2039, 1960

e.-niñ 1963
eşki: Keçi.
 e. 430(2), 431, 645, 6489, 7287, 7288
 e.-niñ 4384
eşkim: Hiç kimse.
 e. 1419, 1430, 1965, 3426, 3864, 4177, 4425, 4495, 4526, 4695, 7761, 8060, 8084, 9032
 e.-di 79, 2497, 2961, 7315, 8351, 8873
 e.-ge 1076, 2753, 3001
 e.-men 7100
 e.-niñ 3232, 3875
eşkanday: Hiçbir, hiçbir şekilde.
 e. 1384
eşkaşan: Hiçbir zaman.
 e. 8882
eşkaysı: Hiçbiri.
 e. 8048
 e.-sı 4179
 e.-sın 4970
eşteñe: Hiçbir şey.
 e. 204, 317, 1061, 1674, 1918, 3025, 4791, 4957, 5273, 5316, 5801, 6378, 6467, 7604, 7777, 7910, 8826
 e.-den 7332
 e.-ge 2525, 6322, 6584
 e.-ni 1451
et: Et.
 e. 4385, 4408(2), 8474

e.-i 497, 2000, 2995, 3037, 4255, 5606	5188, 5238, 5856, 5965, 6066, 6327, 7106, 7741, 8465, 9053
e.-in 2993, 4301	
e.-ke 4319	e.-kende 5448
et-: Etmek, yapmak, kılmak.	e.-kenderiñdi 2862
e. 2620, 6068	e.-kenin 6273
e.-e 225, 267, 538, 1186, 1226, 2722, 2774, 3025, 3072, 3719, 3749, 3935, 4466, 4519, 5341, 5581, 5716, 6206, 6269, 6277, 6413, 6997, 7311, 7345, 7367, 7519, 7759, 7872, 8246	e.-keninde 2150
e.-edi 315, 460, 677, 713, 718, 1006, 1013, 1149, 1188, 1844, 2721, 5449, 5516 6083, 7345, 7478	e.-keninen 4260
e.-edi-av 8049	e.-kensiz 4864
e.-em 6296, 7216	e.-kimiz kelmedi 8113
e.-emin 2637, 3488, 4565, 5128, 5135, 5183, 5405, 6595, 8825	e.-kisi kelmedi 5794
e.-emiz 4762, 6187	e.-(i)ñiz 5767, 5781, 5792, 6782
e.-er 994, 2818, 4819, 5285, 6256	e.-(i)p 93, 151, 163, 250, 312, 452, 456, 549, 555, 629, 651, 652, 657, 777, 781, 819, 823, 848, 875, 940, 1030, 1051, 1052, 1181, 1425, 1474, 1507, 1530, 1652, 1723, 1778, 1806, 1829, 1946, 2030, 2030, 2095, 2104, 2112, 2155, 2162, 2217, 2302, 2381, 2431, 2795, 3038, 3062, 3201, 3261, 3386, 3634, 3667, 3958, 4137, 4170, 4198, 4199, 4421, 4421, 4430, 4496, 4592, 4706, 4791, 4820, 4996, 5032, 5194, 5249, 5258, 5302, 5324, 5400, 5643, 5691, 5854, 5891, 5938, 6165, 6269, 6381, 6382, 6549, 6621, 6682, 6704, 6834, 6892, 6904, 6965, 6981, 6987, 7027, 7080, 7089, 7186, 7369, 7384, 7440, 7482, 7645, 7646, 7647, 7648, 7660, 7714, 7867, 7874, 7975, 7988, 7989, 7998, 8086, 8128, 8284, 8306, 8343, 8378, 8382,
e.-erdey 1667, 5479	
e.-erin 4843	
e.-erlik 6330	
e.-esiñ 6460	
e.-esiz 1596	
e.-etin 1615, 2936, 3048, 4891, 7526, 8542	
e.-etinin 6026	
e.-eyin 5084	
e.-ken 374, 621, 1207, 1208, 1321, 1900, 2277, 3376, 3395, 4200,	

8601, 8633, 8653, 8756, 8952,
9035

e.-(i)pti 3155, 7463

e.-pegenine 4454

e.-pek 3128, 4782

e.-pevim 856, 7347

e.-pey 505, 694, 1835, 2547, 2737,
5226

e.-peydi 3836

e.-peytin 317, 644

e.-se 212, 1296, 1622, 4764, 8416,
8781

e.-sem 974

e.-señ 8810

e.-señiz 1694

e.-señizder 8052

e.-sin 5796

e.-ti 271, 336, 509, 621, 730, 1349,
1401, 1741, 1842, 1955, 2097,
2106, 2111, 2130, 2135, 2561,
2735, 3101, 3369, 3385, 3725,
3954, 4117, 4481, 5002, 5120,
7171, 7508, 7560, 7591, 7609,
7860, 7916, 8288, 8324, 8766

e.-tiñ 1372

e.-(ü)v 169, 5354, 5779, 7559

e.-(ü)vden 1917

e.-(ü)vdi 1636, 7515

e.-(ü)vdiñ 2438, 7455

e.-(ü)vge 5222, 5768, 6214, 6852,
8951

e.-(ü)vine 8843

etek: Etek, giysinin alt tarafı.

e. 648, 653

e.-(g)i 2738, 4248, 7705, 7707

e.-(g)imen 7933

e.-(g)in 199, 650, 8100, 8874

e.-(g)inde 1007, 6528, 8528

e.-(g)indegi 2702, 7746

e.-(g)ine 201, 712, 1029, 1324, 3074,
3080, 3118, 3121, 4306, 7732,
8366

e.-(g)inen 3076

e.-(g)iniñ 2729, 7734

e.-ke 8536

etek-jeñ: Elbisenin etek ve kol kısmı.

e.-i 27, 669

etekti: Etekli, eteği olan.

e. 656, 4389

etik: Çizme.

e. 652, 687, 1026, 1711, 1719, 2086,
2706, 4392, 6237

e.-(g)in 4515, 4516

e.-(g)iniñ 3299

etil-: Edilmek, yapılmak, gerçekleştirilmek.

e.-di 135, 7484

e.-edi 2311

e.-gen 100

e.-(i)p 2848

e.-megen 1076

e.-meydi 8892, 8895, 8900

e.-sin 2859, 2867, 6214

etjeñdi: Şişman, şişmanca.

e. 1469

etkiz-: Ettirmek, yaptırmak.

e.-bedi 356

e.-bey 1265

e.-di 218, 7546

e.-dim 563

e.-er 1437

e.-ermin 619

e.-(i)p 218, 1052, 1943, 2864, 4131

e.-pese 2312

etnografiya: R. Etnografya.

e.-sı 5703

etnografiyalıq: Etnografik.

e. 6021, 6026

etpetinen: Yüzükoyun, yüz aşağı gelecek şekilde.

e. 4419, 5559

etpette-: Yüzükoyun yatmak.

e.-y 5553

Evropa: Avrupa.

e. 5100, 6933, 6935

ez-: Önemsiz bir şeyi tekrar tekrar söyleyerek muhatabının canını sıkmak.

e.-(i)p 2957, 9034

ezüv: Dudakların iki taraftaki uç kısımları.

e.-in 2441

ezüv tart-: *Gülümsemek, tebessüm etmek.*

e. tartқан 8794

e. tartıp 1484, 4041, 5685, 5836, 6014, 6291, 7430, 8550, 8691

e. tarttı 1488, 1502, 1648, 3162, 3205, 6102

-È-

è: Anlaşılmayan bir sözün tekrar edilmesini isteme veya sözün anlaşıldığını belirtmede kullanılan ünlem, ha, he.

è. 65, 3269, 4514, 4903, 4925, 5387, 6693, 8102, 8526

èbden: Tamamen, büsbütün, iyice, çok.

è. 9, 284, 624, 786, 921, 1027, 1073, 1100, 1121, 1129, 1150, 1163, 1166, 1171, 1394, 1444, 1494, 1745, 1843, 2203, 2296, 2357, 2397, 2398, 2441, 2446, 2769, 2784, 2894, 3033, 3071, 3282, 3372, 3410, 3502, 3813, 3814, 3844, 4145, 4301, 4453, 4534, 4685, 4832, 4893, 4922, 5111, 5569, 6066, 6207, 6357, 6795, 6906, 7006, 7294, 7314, 7425, 7737, 7846, 7898, 7899, 7915, 8109, 8139, 8288, 8291, 8292, 8298, 8301, 8308, 8337, 8664, 8816, 8834, 9055

Èbdivaқиyt: Kişi adı.

è. 2948, 2999, 3008, 3395, 3399, 3404, 3407, 3409, 4701, 4704, 4723, 4729, 4901, 4902, 4910, 4912, 4933, 6411

è.-tiñ 4709, 4900, 6407

è.-tı 6265

èbiger: *F.* Telaş, zahmet.

è. 1084, 491

è.-i 2597

è.-in 7898

èbigeren-: Zahmet etmek, boşuna uğraşmak.

è.-e 4828

è.-gen 6619

Èbilgazi Sultan: *Bk. Èbilgazi.*

è. 3621

Èbilgazi: Kişi adı.

è. 2221, 3621, 7101, 7617, 8014, 8127, 8453, 8466, 8476, 8500, 8504, 8539, 8549, 8550, 8589, 8665, 8722, 8753, 8813, 8973, 9074

è.-dan 7266, 8111

è.-ğa 8463, 8475

è.-men 6956

è.-nı 8464

è.-nıñ 780

Èbilmambet: Kişi adı.

è. 4219

Èbilmansur: Kişi adı.

è. 2750

è.-ğa 2140, 2141, 2747

è.-men 2749

Èbilmembet sultan: *Bk. Èbilmembet.*

è.-nıñ 2149

Èbilmembet: Kişi adı.

è. 2138, 2148

Èbilpeyiz: Kişi adı.

è. 2222

Èbilqayır: Kişi adı.

è. 437, 447, 831, 2239, 2744, 7562

è.-dın 2133

è.-ğa 441

èdebiyetşi: Edebiyatçı, yazar.

è.-leri 5709

èdeletti: *Bk. èdiletti.*

è. 6263

èdemi: A. Güzel, yakışıklı, gösterişli.

è. 933, 1038, 5481, 6236, 6247, 6250, 6342

è.-si 4036

èdemile-: Güzelleşmek, güzel hâle gelmek.

è.-di 6232

èdep: A. Edepi nezaket, incelik, terbiye.

è.-ke 3880

èdepti: Nazik, kibar.

è. 1055

èdeptilik: Naziklik, efendilik.

è. 4488

èdet: A. Âdet, alışkanlık.

è. 215, 3376, 4361, 8504

è.-i 207, 600, 1659, 2455, 4335, 4634, 5352, 6602, 6959, 7643

è.-imen 1775

è.-imenen 8004

è.-ine 4973, 8505

è.-teri 6909

è.-terine 728

èdetinşe: Alışkanlığına göre, alışılagedik şekilde, eskisi gibi.

è. 5548

èdettegi: Her zamanki.

è. 2392, 5589

è.-sindey 676, 5284

è.-sinen 3425

èdettegi dey: Her zamanki gibi.

è. 17, 677, 1364, 1377, 3861

èdetten-: Alışmak, âdet hâline getirmek.

è.-gen 1242

è.-gendikten, 920

èdeyi: Bilerek, mahsus, kasten.

è. 2132, 2529, 2992, 3496, 4085, 4103, 4353, 4469, 4831, 4837, 4863, 5515, 5560, 5892, 7024, 7109, 7173, 7749, 7765, 8251, 8686, 8872

èdeyilep: Bile bile, kasten, özellikle.

è. 2918, 7545

èdil: A. Adil, doğru.

è. 503, 7058

èdiletti: Adil, doğru, dürüst.

è. 160, 3403, 3860, 6253, 9053

èdipte-: Giysilere pervaz açma, biyeleme.

è.-gen 1472, 2350

èdis: Yöntem, usül, metot.

è. 1608, 3577, 7661, 8556

è.-i 3584, 3789, 4869, 7312, 7657, 7660, 7962

è.-imen 1264

è.-in 1671, 2971, 7641

è.-ine 5267, 7675

è.-inen 3556, 7745

è.-pen 3547, 3570

è.-terin 7475

è.-ti 3544, 3568, 6910

è.-tiñ 7847

è-è: Ha ha, tamam tamam.

è. 3012, 5381, 6697

èje: Nine, büyük anne.

è.-ñniñ 752

èjeptèvir: Epey, biraz, belli bir dereceye kadar.

è.1289, 1481, 1702, 3743, 4886, 5828, 7740, 7852, 8792

èjet: A. Hacet, lüzum, gerekli.

è.-ke 4351, 6558

èjim: Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan yüzdeki çizgi.

è. 1459

èjuva: A. Mizah, gülmece, hiciv.

è. 8781

èke: Baba.

è. 2165, 2485, 5006, 5011

è.-den 3101, 5208, 5417, 5422

è.-ge 3097, 5208

è.-lerin 5396
 è.-lerine 5410
 è.-leriniň 2988, 5379
 è.-m 2632, 2748, 2749, 2943, 5063,
 5404, 8088
 è.-me 2756
 è.-mniň 1882, 3582
 è.-niň 3114, 5013, 5416
 è.-ň 6200, 7060
 è.-ňiz 1863
 è.-ňiniň 343, 3048, 4697, 5454
 è.-si 147, 868, 1619, 1733, 1850, 1987,
 2525, 2893, 3044, 3063, 3092,
 3395, 3408, 3410, 3511, 3598,
 4770, 4786, 4980, 5415, 5879,
 6112, 6249, 6264, 6284, 7948,
 8773
 è.-sin 113, 1667, 3180, 7310
 è.-sine 940, 1708, 2951, 4246
 è.-sinen 1709, 1799, 2225, 2653, 2960,
 3095, 3103, 3110, 3186, 3556,
 6012
èkel-: Getirmek, alıp gelmek.
 è.-di 3338, 4936, 6785, 6964, 7364,
 7601
 è.-e 709, 8007
 è.-edi 1069
 è.-geli 4953
 è.-gen 104, 752, 1903, 1910, 1914,
 2467, 2904, 2978, 5935, 7428,
 7608, 8424
 è.-genimdi 2777

è.-genindey 3062
 è.-(i)ňder 2989
 è.-(i)p 2211, 8680, 8915
 è.-p (**èkep**) 2020, 3189, 3806, 4054,
 4523, 4939, 6315, 7714
 è.-(i)pti 8686
 è.-şi 3022, 3132
 è.-(ü)vdi 6739, 8015
 è.-(ü)vge 3703, 5878, 7594
èkelin-: Getirilmek, alıp gelinmek.
 è.-gen 8191
èkep: *Bk. èkel-*.
èke-şeşe: Ana baba, ebeveyn.
 è.-den 4245
 è.-leri 4352
 è.-niň 7947
 è.-ň 4399
 è.-ňnen 1092
 è.-sin 3052
èket-: Getirtmek.
 è.-e 7842, 9017
 è.-edi 6987, 7674
 è.-em 116
 è.-(i)ňder 8690
 è.-(i)p 109, 1765, 4143, 4368, 5485
 è.-(i)pti 6565
 è.-ken 2383
 è.-kenin 4883
 è.-kennen 4560

è.-pek 1016, 4676, 9039

è.-ti 3661, 4132, 6486, 7908, 8375,
1504

è.-(ü)vge 7667

èkim: A. Vali, yönetici, hâkim.

è. 7036

èkimdik: Yöneticilik, idarecilik.

è. 7533

èkki: Tecrübeli, ön görülü, uyanık.

è. 1483, 1912, 2893, 3014, 8139

èl: Güç, kuvvet, durum, hâl.

è.-deriñ 6205

è.-in 570

è.-indi 4207

è.-(i)m 4578, 4579, 8736(2)

è.-(i)ñ 2271

èllette: A. Elbette, tabii.

è. 6404

èlde: Yoksa, herhâlde, veya.

è. 269, 336, 1026, 1573, 1928, 2460,
2523, 2643, 2773, 2877, 3350,
3763, 3928, 3932, 4374, 4376,
4397, 4486, 4960, 5114, 5130,
5191, 5294, 5421, 5733, 5993,
6190, 6190, 6369, 6554, 6619,
6673, 6783, 6842, 7177, 7184,
7337, 7353, 7438, 7462, 7765,
7850, 8272, 8552, 8995

èldekim: Biri, herhangi biri.

è. 8061

è.-di 1492

è.-niñ 341, 395, 7402

èlden: Şimdiden, şu andan itibaren.

è. 604, 2007, 2622, 2659, 3043, 3090,
4362, 5401, 5500, 5580, 5601,
6848, 7788, 8573, 9028

èldene: Bir şey.

è. 266

è.-ge 4663, 5066, 6225, 6702, 6971,
8024, 8171

è.-ni 631, 676, 2995, 4418, 4421,
5389, 5737, 5961

èldeneşe: Birkaç kez, birçok, bir hayli.

è. 7798

èlden-: Güçlenmek, toparlanmak.

è.-(i)p 8732

èldekalay: Tesadüfen, her nasılsa, öylesine.

è. 1731, 1747, 2261, 3965, 4286, 4449,
5252, 8068

èldeķanday: Nasıl olduğu bilinmeyen,
belirsiz, nasılsa.

è. 8162

èldeķaşan: Geçmişte, eskiden, çok zaman
önce.

è. 892, 3825, 8740

èldeķayda: Daha, nispeten, iyice.

è. 2079, 6188

èldeķaydan: *Bk. èldeķayda.*

è. 5480, 8753

èldi: Güçlü, nüfuzlu, zengin.

è.-lermen 5423

èldiyle-: Ninni söylemek, ninniyle uyutmak.

è.-gen 1177

è.-gendey 5495

èlek: Meşgul, bir işle uğraşan.

è. 570, 3977

è.-(g)imen 2919

Èleksaldı: Kişi adı.

è. 916, 1223

è.-ğa 1127

è.-sı 915

èlem: A. Evren, alem, cihan, dünya.

è. 466, 5534, 6600

è.-di 1177, 7165

è.-i 7169

è.-niñ 5498

èlem-tapırık: Alt üst, darmadağın, çok karışık.

è. 621, 3300, 4133, 7724

èlet: A. Vakit, zaman.

è.-i 4430

è.-inen 24

èlevlèylèy: Lay lay lay, türkü nakaratında söylenen sözler.

è. 8778

èley:

èley bol-: Birlikte olmak, iki kişiye aynı anda olmak.

è. bolmay tursın 735

èlgi: Demin, biraz önce, az önce.

è. 112, 915, 1083, 2041, 2467, 2974, 3010, 3150, 3188, 3610, 3797, 4042, 4511, 4558, 4896, 5064, 5071, 5140, 6188, 6602, 6619, 6652, 6675, 6734, 6824, 7359, 7360, 7776, 8103, 8572, 8670, 8671, 8672, 8678, 8704, 8717

è.-den 8607, 8608

èlgidey: Deminki gibi, az önceki gibi.

è. 5069

èlgindegidey: *Bk. èlgidey.*

è. 731

èli: Hâlâ, daha, henüz.

è. 285, 488, 531, 547, 672, 882, 1012, 1295, 1302, 1482, 1880, 2194, 2473, 2654, 2716, 2770, 2987, 2998, 3033, 3036, 3078, 3082, 3475, 3486, 3607, 3702, 3711, 3942, 4020, 4107, 4207, 4269, 4277, 4351, 4413, 4475, 4651, 4686, 4735, 4951, 5009, 5184, 5298, 5371, 5404, 5432, 5489, 5549, 5552, 5622, 5635, 5736, 5967, 5997(2), 6298, 6607, 6699, 6701, 6860, 6913, 6939, 6998, 7095, 7100, 7150, 7179, 7289, 7292, 7294, 7358, 7386, 7416, 7443, 7809, 7835, 7959, 8513, 8546, 8612, 8817, 8840, 8963, 8997, 9035

è.-aķ 483, 3886, 7295

Èlibek: Kişi adı.

è. 8652

Èlim Yagudin: *Bk. Yaguda uğlı Èlim.*

è. 8485

Èlim: *Bk. Èlimhan.*

è.-ge 1562

èlimsaqtan: Çok eskiden, en baştan.

è. 2108

Èlimhan: Kişi adı.

è. 1416

èljuvaz: Güçsüz, hâlsiz, zayıf.

è. 592, 593

Èlke Baydalı: Kazakların Baydalı boyunun beyi, kişi adı.

è. 2359, 2430, 5842, 5851

è.-men 2435

Èlmembet: Kişi adı.

è. 8425

èlip: A. Arap alfabesinin ilk harfi, elif.

è.-ti 3801

Èlişer: Kişi adı.

è. 8532, 8553

è.-ge 8534

èlsin-èlsin: Ara sıra, zaman zaman.

è. 645, 673, 1227, 1241, 1250, 1463, 2190, 2899, 3070, 3553, 4364, 4418, 4421, 8348

èlsire-: Kuvveti azalmak, hâlsizleşmek.

è.-gen, 7283

è.-p 2585

è.-y 5501

èlsiret-: Güçsüzleştirmek, hâlsizleştirmek.

è.-pey 5647

èlsiz: Güçsüz, kuvvetsiz, aciz.

è. 598, 1048, 2610, 2623, 5355

èlsizdik: Güçsüzlük, hâlsizlik.

è.-tiñ 3601

èlüvet: A. Güç, kuvvet.

è.-i 1464

èm: F. Hem, ve.

è. 7796

Èmbulaq: Kişi adı.

è. 7121

èmir: A. Emir, buyruk.

è.1049, 1235, 1842, 1955, 4177, 4329

è.-i 126, 941, 1228, 1802, 1806, 1834, 3836, 5642, 5884, 8034, 8934

è.-in 1211, 1958, 7575, 8178

è.-ine 1798

è.-i)ñdi 4789

èmirlik: Emirlik, valilik.

è.-i)nde, 1787

èmirşi: Amir, yönetici, emreden.

è.-si 821

èn: Şarkı, türkü.

è. 17, 259, 517, 1175, 3891, 4283, 5485, 5492, 5494, 5498, 5503, 5508, 8588, 8753, 8754, 8757, 8775, 8785, 8787, 8791, 8791, 8796

è.-derdey 5485

è.-deriñ 8780

è.-di 245, 5624, 6450, 8795, 8974

è.-ge 1172, 8778

è.-i 258, 261, 4975, 5481, 5490, 8781

è.-in 241, 243, 2511, 8786

è.-niñ 8789

ène: İşte, bu, şu.

è. 275, 1377, 4033, 7803, 8417, 8762

ène-mine: Şöyle böyle.

è. 1021

ènevgi: Geçenki, birkaç gün önceki.

è. 8539

è.-den 1506, 8294

ènevküngi: Geçen günki, geçenlerdeki.

è. 4882, 7866

ènevküni: Geçen gün, geçenlerde.

è. 1070, 5560, 5564

èni-mine: *Bk. ène-mine.*

è. 356

ènşi: Türkücü, şarkıcı.

è. 2501, 3955, 5493, 6427, 8789, 8792(2)

èñgelek: Bir kavun türü.

è. 1369

èñgime: Hikâye, mesele, konu.

è. 1349, 1502, 1505, 2763, 3156, 4409, 4427, 4430, 4749, 5170, 5181, 6026, 6188, 6413, 7533

è.-de 8747

è.-ge 1845, 5305

è.-leri 4889

è.-lerine 8975

è.-miz 1925

è.-ni 624, 4841

è.-niñ 1807, 4691

è.-si 8970

è.-sin 1333, 5043, 5075, 5800

è.-sine 51, 5077

èñgime-düken: Sohbet, görüşme.

è. 4438

èñgime-jır: Hikâye, şarkı, türkü.

è.-lardı 4635

èñgimeles-: Konuşmak, sohbet etmek.

è.-etin, 3554

è.-kenine 4425

è.- (ü)vdiñ 1683

èñgir-tayağ:

èñgir-tayağ oyna-: İki ayağını bir pabuça sokmak.

è. oynaytın 7376

èñki-tèñki: Karman çorman, karmakarışık.

è. 871

èper-: Alıp vermek, vermek, teslim etmek.

è. 1599

è.-em 975, 2323, 5689

è.-gen 2793

è.- (ü)vge 6110

èpolet: *R. Apolet.*

è.-in 7479

èp-sètte: Çarçabuk, hemen.

è. 930, 1210, 2596, 2774

è.-ağ 2186

Èptuvar şaykı: Kişi adı.

è.-niñ 1410, 1417

èr: *F.* Her, her biri.

è. 61(3), 229, 296, 310, 316, 476, 476,
495, 699, 703, 807, 812, 813, 815,
816, 1118, 1207, 1241, 1360, 1394,
1546, 1547, 1548, 1910, 2037,
2061, 2126, 2138, 2516, 2729,
2813, 3388, 3753, 3828, 4068,
4076, 4093, 4104, 4131, 4534,
5169, 5271, 5800, 6186, 6219,
6382, 6402, 6443, 6530, 6925,
7118, 7473, 7503, 7504, 7529,
7529, 7530, 7530, 7535, 7552,
7554, 7653, 7658, 7749, 7757,
7771, 7875, 7957, 8556, 8678,
8740, 8889

èrdayım: *F.-A.* Her zaman, her vakit,
daima.

è. 2660, 8774

èreket: *A.* Hareket.

è. 769, 1870, 5437, 7926

è.-i 6740

è.-in 6065

è.-ine 3421, 5644

èri I: Biraz öte, biraz uzak.

è. 19, 213, 234, 259, 290, 781, 857,
1448, 1683, 2064, 2093, 2093,
2501, 2501, 2853, 2924, 2925,
3248, 3294, 3329, 3595, 3756,

3921, 3922, 3955, 3955, 4448,
4753, 4803, 4887, 4893, 5061,
5116, 5174, 5240, 5951, 5966(2),
5973, 6034, 6345, 6345, 6467,
6513, 6513, 6868, 6888, 7698,
7763, 7887, 8144, 8212, 8450,
8531

èri II: Biraz öte, uzak.

è.-ge 5227

èri-beri: Bir süre, bir zaman sonra.

è. 6615

è.-den 310, 696, 1217, 2559, 8312

èriyne: Tabii, elbette, şüphesiz, özellikle.

è. 815, 891, 1525, 1649, 1694, 1797,
1801, 1805, 1899, 1965, 2190,
2308, 3186, 3475, 3545, 3964,
3976, 4329, 4775, 4942, 5014,
5068, 5097, 5167, 5177, 5187,
5248, 5252, 5265, 5435, 5439,
5451, 6155, 6590, 6714, 7374,
7457, 8695, 8702, 8928, 8929

Èringazı: Kişi adı.

è.780, 784

èriptes: Meslektaş.

è. 5834

èrirek: Biraz uzak, daha uzak.

è. 1077, 3055

è.-te 7121

èrkim: Herkes.

è. 79, 8672

è.-ge 8860

è.-niñ 3753

erkaşan: Her zaman, daima.

è. 304, 1210, 7832

è.-da 3487, 5626

erkaşısı: Her biri.

è.-ñ 3107

è.-sı 3545, 3910, 7626, 7957, 8969

è.-sın 4631

è.-sında 4684

è.-sınıñ 3743, 6905

erkaşılı: Her türlü, çeşit çeşit.

è. 3545

Èrmazar: Yer adı.

è. 7269

èsem: A. Güzel, zarif, alımlı.

è. 4667, 7152, 7168

èser: A. Tesir, etki.

è. 3369, 3954, 6865

èsirese: Özellikle, bilhassa.

è. 682, 834, 1018, 1042, 1415, 1426,
1789, 2220, 2288, 2380, 2838,
3091, 3200, 3207, 3297, 3678,
3810, 3964, 4234, 4890, 4932,
4942, 6095, 6328, 6408, 6581,
7393, 8571, 8759, 8774, 8775,
8807, 8949, 9049

èsker: A. Asker, ordu.

è. 165(2), 183, 400, 721, 803, 884,
1193, 1228, 1329, 1564, 2467,
3361, 3564, 3735, 3798, 4067,
4606, 4622, 4880, 5114, 5349,
5359, 5727, 5949, 6207, 6980,
7470, 7471, 7472, 7498, 7499,

7571, 7586, 7624, 7670, 7682,
7688, 7706, 7710, 7721, 7724,
7753, 7769, 7786, 7794, 7795,
7936, 8195, 8197, 8817

è.-diñ 4128

è.-ine 6552

è.-de 7483

è.-den 8394, 8395

è.-di 1221, 1529, 4030, 7504, 7526,
8175

è.-diñ 2174, 7473, 7490, 7918

è.-ge 3570, 7558, 7696, 7731, 8196

è.-i 174, 540, 794, 1231, 1322, 1624,
2191, 2203, 3347, 3511, 3734,
3924, 4189, 4536, 5111, 5653,
5903, 5912, 5991, 6128, 6147,
6595, 6633, 7373, 7492, 7651,
7655, 7661, 7667, 7676, 7684,
7694, 7735, 7737, 7744, 7807,
7834, 7852, 7883, 8180, 8211,
8225, 8248, 8250, 8261, 8811,
8876, 9009

è.-i)mdi 8535

è.-i)men 3456, 4190, 5885, 5904,
5909, 5913, 5927, 7659, 7841,
7917, 7980, 8402, 8527, 9012

è.-i)ñiz 6131

è.-i)ñizdi 3577

è.-in 1690, 1855, 3526, 4141, 5352,
5649, 6960, 7238, 7269, 7474,
7643, 7645, 7661, 7693, 7829,
7836, 7840, 7847, 7865, 7893,
8213, 8336

è.-inde 6777

è.-ine 3913, 7639, 7830, 7890, 8205,
8244, 8327, 8331, 8350, 8389,
8570, 8824

è.-inen 184, 4161

è.-iniñ 2269, 2300, 4053, 5268, 5907,
5979, 6146, 7657(2), 7669, 7733,
7790, 7891, 8274, 8340, 8342,
8363, 8367, 8383

è.-ler 7716

è.-lerdiñ 8218

è.-lerge 7906

è.-leri 1264, 2299, 2856, 3451, 7942

è.-lerin 1266, 6969, 7096, 7271

è.-leriniñ 3450, 7474

è.-men 179, 5780, 5870, 5906, 7268,
7832, 8392, 8396

èskerisiz-aķ: Hiç asker olmadan, askersiz.

è. 6213

èskeriy: A. Askerî.

è. 775, 787, 5768, 5820, 5822, 5825,
5829, 6212, 6965, 7013, 7365,
7379, 7409, 7427, 7510, 7573,
7588, 7592, 7607, 7611, 7617,
7619, 7625, 7627, 7912, 8174,
8194, 8239, 8256, 8360, 8814,
8842

èskeriy-gubernator: A.-R. Askerî vali.

è.-ına, 7508, 7576

èskerli: Askerli.

è. 807, 7046

èskerşe: Asker gibi, askerî usüllere göre.

è. 6147

Èssen: Kişi adı.

è. 776, 1140

è.-ge 775, 783, 786

è.-niñ 779

èşekeylen-: Süslenmek, bezenmek.

è.-e 649

è.-gen 1367, 4816

èşekeyli: Nakışlı, bezekli, süslü.

è. 1445, 2724, 7115

èşeyin: Boşuna, öylesine.

è. 2342, 2736, 3969, 4643

Èşirap: Kişi adı.

è. 1056, 1058, 1082, 1100, 3535, 3537,
3552, 3555, 3562, 3571, 3572,
3582, 3591, 3595, 3602

è.-tı 3540, 3559, 3591

è.-tıñ 3602

èşkerelen-: Ortaya çıkarılmak, aşikar
olunmak.

è.-genin 5566

Èti: Kişi adı.

è. 2222

èttegen-ay: *Bk. ètteñ.*

è. 1205, 2483, 8307

ètteñ: Keşke.

è. 358(2), 545, 599, 612, 1089, 1334,
1585, 2518, 3536, 5099, 5099, 6222,
7176, 7984, 8042

èv: “Hey, buradayım” anlamında seslenme
sözü.

è. 7822	è.-simenen 4558
Èvbèkir: Kişi adı. 4977	è.-sinen 5755
èvel: A. Evvel.	èvrelle-: Uğraştırmak, meşgul etmek.
è. 5673	è.-y 3043
èven: Ezgi, şarkı, beste.	èvre-sarsañ: Bk. èvre.
è. 8783	è.-ęa 3641
è.-ge 49, 8788, 8780	èy: Seslenmek, dikkat çekmek için kullanılan söz.
è.-i 8754	è. 1977, 2957, 3260, 4367, 4498, 4510, 4520, 6630, 6733, 8140
è.-imen 516	èyel: Kadın, hanım, eş.
è.-ine 2137, 8777	è. 15, 96, 102, 224, 939, 1735, 1790, 1880, 2338, 3124, 3628, 3666, 4247, 4336, 6559, 8026, 8028(2), 8029, 8030, 8138, 9046
èves: A. Heves, eğilim.	è.-der 699, 4754, 6531
è. 662	è.-derdiņ 4016, 4019, 8038, 8084
èvlet: A. Hanedan, sülale, oymak, boy.	è.-deri 4749, 8031
è.-i 1801	è.-derine 658
è.-imin 2743	è.-derinen 2931
èvliye: A. Evliya.	è.-deriniņ 654, 659, 2452, 5765
è. 2370, 8529, 8531	è.-di 3062, 3486
Èvliyeata: Yer adı.	è.-diņ 464, 4254, 4450, 4455, 4475, 4479, 5553, 5736, 8036, 8152
è. 1854, 8959	è.-ge 4441, 4454
è.-ęa 3434	è.-i 2242, 2357, 2923, 3396, 3399, 5760, 5809, 6978, 7010, 7362, 8034
Èvliye řıņı: Yer adı.	è.-in 3485
è. 8529	è.-ine 3160, 8113
è.-niņ 8531	è.-inen 834, 2164, 5739
èvmin: Amin.	
è. 2628	
èvpildek: Bataklık kuşu.	
è.-tiņ 314	
èvre: Zahmet, boş çaba.	
è. 1079, 6984, 7888	

è.-iniñ 2345, 3364	è. 2114
è.-(i)m 7341	èzer: Zor, güç.
è.-men 1991	è. 117, 210, 720, 1322, 1678, 2584, 2963, 3026, 3669, 3838, 4714, 5283, 5501, 5517, 5603, 5779, 6123, 6418, 6975, 6989, 7680, 7689, 7870, 8138, 8141, 8142, 8247, 9046
èyeldik: Kadınlık.	èzer-èzer: Zar zor, zorlukla.
è. 8163	è. 7264
Èyger: Kişi adı.	èzer-mèzer: Yarım yamalak, güç bela, zorlukla.
è. 8968	è. 4771
èygili: Ünlü, meşhur, bilinen.	èzèzil: Şeytan, yoldan çıkarıcı.
è. 1450, 2138, 4178, 5289, 5427, 5430, 5446, 5696, 6903, 7479	è.-i 2272
èytevir: Nasılsa, önünde sonunda, nasıl olsa, nihayet.	èzil: A. Şaka, latife.
è. 947, 4360, 4377, 4397, 5416, 6410, 6555, 6618, 7728, 8521, 8545, 8580, 8657, 8672, 8779	è.3937, 5752
èyt-: Alay et-, öyşe yapmak, böyle yapmak. Kr. büyt-, söyt-.	è.-ge 3937
è.-ken 6603	è.-den 5753
èytkenmen: Ancak, nitekim, gelgelelim.	è.-ine 4415, 5752
è. 528, 951, 4958	èzilde-: Şaka yapmak.
èytpese: Yoksa, öyle ise.	è.-gen 1068
è. 905, 1095, 3453, 5903, 7342, 8516	èzildes-: Şakalaşmak.
èytse de: <i>Bk. èytsede.</i>	è.-e 17, 4402
è. 319, 873, 1302, 2434, 2707, 3177, 3419, 3860, 4090, 4188, 4692, 4893, 5012, 5156, 5469, 5492, 5701, 5713, 5930, 6391, 6687, 7950, 8070, 8190, 8363	èzil-çaljıñ: Şaka, latife, nükte.
èytsede: Yine de, buna rağmen	è.-ı 2394
è. 5169, 5344	èzilqoy: Şaka yapmayı seven, şakacı, şen şakrak.
Èz Tèvke: Kişi adı.	è. 2501
	èzir: A. Şimdi, şu anda.

è. 727, 1001, 1430, 1451, 6142, 6494,
7375, 8918

èziret: A. Hazret.

è. 2145

èzirge: Şimdilik, şu anda.

è. 995, 1108, 1111, 1297, 1352, 1356,
1538, 1705, 2175, 2179, 3235,
3246, 3257, 3437, 3705, 4204,
4265, 5714, 6046, 6216, 6859,
7589, 7619

-F-

Falileyev: Kişi adı.

f. 8207, 8267, 8274, 8279, 8286, 8289,
8296, 8305, 8321

f.-ke 8264, 8284

f.-pen 8265

f.-te 8271

f.-tiñ 8211, 8260, 8325

farfor: R. Kaolinden yapılma, beyaz, sert
ve yarı saydam çömlek hamuru ya da
bu hamurdan yapılmış kap kacak,
porselen.

f. 1818

feldşer: R. Sağlık görevlisi.

f. 3330

feodaldık: Feodallik, derebeylik.

f. 6218, 6894, 6913, 6947

feodaldık-ğandıq: Feodallik hanlık, her
türlü derebeylik.

f. 6952

Fergana: Fergana.

f. 1369

fevral: R. Şubat ayı.

f. 97

Fonderson: Kişi adı.

f. 112, 3183, 6270

f.-ğa 3154, 3195, 7742

f.-niñ 114, 116, 3167

fontan: R. Fıskiye.

f. 1385

forpos: R. İleri karakol.

f.-tarımızdı 4852

f.-tıısına 8220

forştat: R. Banliyö, tren.

f.-ın 8381

Frantsiya: Fransa.

f. 5857, 6942, 6943

Frantsuz: R. Fransız.

f. 6266, 6274, 6279, 6283

Frantsuzşa: Fransızca.

f. 6267, 6269, 6271

-G-

galabatır: R. Seçkin asker, gladyatör.

g. 7269

garnizon: R. Garnizon.

g.-ına 4051

gavhar: F. Cevher, değerli taş.

g. 6

Gavrillo: Bk. Gavrilov.

g. 917, 918, 1265

Gavrilov: Kişi adı.

g. 7445, 7447, 7593

g.-tîñ 7450, 7595

gedjak: *F.* Özellikle Özbekistan; Afganistan ve Tacikistan'a özgü, kopuz benzeri bir tür yaylı çalgı, *ghichak*.

g. 1378

g.-(ğ)ı, 1399

general: *R.* General.

g. 2884, 3154, 3168, 3174, 3182, 3190, 3652, 4819, 5819, 5821, 5823, 5838, 6073, 6137, 6149, 6203, 6225, 6240, 6253, 6595, 6823, 6837, 6848, 6865, 6867, 6965, 7191, 7516, 7599, 7831, 8361, 8478, 8879, 8902, 8928

g.-dardıñ 6274, 6280, 6800

g.-darı 2907, 3651, 5358, 5776, 5784, 6292, 6800, 7017, 8214, 8925

g.-darına 6323, 6855

g.-darınan 5783

g.-darınıñ 8827

g.-dıñ 3175, 3178, 4811, 6830, 6835, 7603

g.-ğa 3171, 6197, 6846

g.-ı 6592, 6840

g.-ına 6840

general-adyutant: *R.* General emir subayı.

g. 7517, 7522

general-gubernator: *R.* Çarlık Rusya'sında eyaletlerin başında bulunan askerî yönetici.

g. 116, 4836, 4840, 4843, 7741

g.-dıñ 4800, 4808, 4874, 8188

g.-ğa 3496

g.-ı 98, 2752, 2764, 3461, 4823, 5195, 5359 6063, 6979, 7914, 8923, 8930

g.-ına 2865, 2896

g.-ınan 4605

g.-ınıñ 5272, 5682, 7577, 7893

g.-lar 2312

g.-lardıñ 3698

g.-men 4807

general-gubernatorlık: Askerî eyalet yönetimi.

g.-(ğ)ımdı 5687

g.-(ğ)ına 6089

g.-(ğ)ınan 8956

general-mayor: *R.* Rus ordusunda tuğgeneral rütbesi.

g. 112, 183, 5700, 5701, 5789, 5823, 6019, 6025, 6185, 6270, 7742, 8218, 8231, 8242, 8254, 8331, 8388, 8392, 8398, 8401, 8406, 8496, 6184, 8934, 8944

g.-dıñ 115, 6304

g.-ı 5810, 8364

Gens: Kişi adı.

g. 5700, 5826, 5833, 5840, 5854, 5862, 5915, 5923, 5939, 5947, 5961, 5974, 5986, 6018, 6031, 6033,

6059, 6073, 6102, 6184, 6197,
6199, 6222, 6227, 6232, 6243,
6247, 6258, 6266, 6282, 6292,
6303, 6306, 6312, 6315, 6837,
6867, 7599, 8921

g.-ke 5820, 6082, 6172, 6218, 6962,
7602

g.-pen 7601

g.-ten 5789

g.-ten 5816

g.-ti 5821, 6966

g.-tiñ 5905, 5981, 6025, 6075, 6823,
6827, 6847, 6874, 6963, 6974,
8879

georgiy lentası: Rusya'da üstün hizmet göstermiş asker ve yöneticilere verilen kurdele, St. George kurdelesi.

g. 8653

Gerburt: Kişi adı. *Kr. İyosif, Jüsip.*

g. 3624, 4960, 5037, 5201, 5211, 5213,
5216, 5221, 6776, 6780, 6784,
6793, 6795, 6812, 6924, 7093,
8492

g.-ke 6804

g.-ka 3647

Gerburt-Jüsip: Kişi adı. *Kr. Gerburt, İyosif, Jüsip.*

g. 6883, 6895, 6956, 7147

Gern: Kişi adı.

g. 5872, 8821

g.-niñ 5790

gèp: Konu, mesele.

g. 2922

Gorçakov: Kişi adı.

g. 3461, 4750, 4751, 4758, 4810, 4823,
4830, 4842, 4850, 4865, 4873,
5195, 5363, 6066, 6084, 6855,
6946, 7741, 8185, 8215, 8923,
8926, 8934

g.-ke 8820

g.-ka 5683

g.-pen 4584, 6138

g.-tan 5795

g.-tardiñ 4767

g.-tay 5694

g.-tı 7327

g.-tiñ 4588, 4747, 4763, 4778, 4779,
5685, 6073, 6286, 6976, 6988

g.-tikinen 5674

Gorçak: *Bk. Gorçakov.*

g.-tiñ, 5827

gospodin: *R. Bay, Beyefendi.*

g. 3465

göri: Göre, nazaran.

g. 665, 814, 920, 1390, 1391, 1536,
1656, 1709, 3068, 3425, 4396,
4533, 4747, 5079, 5690, 5705,
5795, 5826, 6334, 6684, 6969,
7008, 7518, 8030, 8586, 8695

graf: *R. Kont, asilzade.*

g. 5195, 5653, 5672, 5685, 5692, 5720,
5729, 5737, 5768, 5795, 5809,
5812, 5886, 5894, 6029, 7413,
7510, 7517, 7522, 8837

g.-tarınan 7191

g.-tıñ 5827

gramota: R. Takdirname, teşekkür belgesi, berat.

g.-sı 828

gubernator: R. Eyalet valisi.

g. 117, 787, 4783, 4864, 5800, 5820, 5822, 5829, 7409, 7427, 7588

g.-diñ 4802, 4810, 7627

g.-ğa 968, 7365

g.-ı 182, 775, 5225, 5361, 5653, 5768, 6064, 6213, 6965, 7215, 7379, 7510, 7611, 7615, 7619, 8194, 8206, 8239, 8256, 8361, 8842

g.-imen 860

g.-in 5794, 7129

g.-ina 99, 824, 7607, 7617, 7625, 7630

g.-inan 8814

g.-ınıñ 5655, 5670, 5683, 7013, 7592, 7912

g.-lar 2304

g.-lardıñ, 3699

g.-ları 807, 5802, 7237, 7641

g.-ların 2301

g.-larınıñ 6727

g.-larmen, 2303

gubernatorlıq: Eyalet valiliği.

g.-(ğ)ı 8410

g.-(ğ)ımdı 5688

g.-(ğ)ına 6128

guberniya: R. Eyalet, vilayet, il.

g.-sına 5728, 6090

Gubin: Bk. Nikolay Gubin.

guy-guy: Uğultu, gürültü.

g. 1379

gübirnalıq: Eyalete ait, vilayeti ilgindiren.

g. 72

gül: F. Çiçek.

g. 4374, 4414, 5160, 5161, 5162, 6354

g.-der 1703, 1386

g.-i 1383

g.-ine 5588

g.-men 1367

gül-baqşa: Çiçek bahçesi.

g.-nıñ 1747

Gülbarşın: Kişi adı.

g.-dı 4344

gülde-: Güzelleşmek, gelişmek, ilerlemek.

g.-vimen 1414

gülden-: Çiçek açmak, güzelleşmek, gelişmek.

g.-e 1780

g.-(i)p 1412, 4270

gürilde-: Gürüldemek, gürlemek.

g.-y 6634

gürs: Bir şeyin aniden yere düşmesiyle çıkan ses.

g. 1030, 3385

gürs-gürs: Pat pat, çat çat, küt küt.

g. 4116

gürsilde-: Gümlemek, patlamak.

g.-gen, 7856

g.-y 6556

gürsil: Güm diye çıkan ses.

g.-i 1215, 4138

gürzi: *F. Gürz.*

g.-den 3538

güvilde-: Uğuldamak.

g.-gen 3566

g.-y 3332

-Ġ-

ĠabdiraĠman uĠlı MuĠammed Şarif

imam: Kişi adı.

Ġ.-dı 2888

ĠabdiraĠmanulı MuĠamed Şarif: *Bk*

ĠabdiraĠman uĠlı MuĠammed Şarif
imam.

Ġ. 4797

Ġafuv: A. Af, özür.

Ġ. 5767, 5781, 5792, 6782

Ġajap: *Bk. Ġajayıp.*

Ġ. 1000, 1030, 2218, 2751, 3866,
4122, 5250, 5912, 6374

Ġ.-(b)ı 4067, 4069, 5398

Ġajayıp: A. Harika, mükemmel, Şahane.

Ġ. 6, 843, 939, 1175, 1381, 4377, 4476,
4489, 4798, 5045, 5284, 5473,
6035, 7148, 8542, 8573, 8662

Ġalamat: A. MuheteŐem, mükemmel.

Ġ. 7004, 8545

Ġalım: A. Bilgin, bilgiĠ, alim.

Ġ. 6020

Ġana: Sadece, yalnız. **Kr. Ġana.**

Ġ. 40, 44, 132, 133, 204, 282, 286, 344,
345, 358, 364, 376, 478, 502, 533,
680, 685, 717, 808, 817, 823, 827,
862, 877, 898, 900, 1028, 1149,
1167, 1289, 1373, 1380, 1442,
1478, 1534, 1543, 1624, 1661,
1715, 1721, 1762, 1831, 1904,
1906, 1928, 1931, 1942, 1947,
1975, 2059, 2083, 2114, 2155,
2163, 2173, 2175, 2198, 2226,
2232, 2241, 2257, 2260(2), 2284,
2315, 2329, 2330, 2375, 2384,
2514, 2520, 2546, 2597, 2610,
2650, 2733, 2739, 2861, 2931,
2964, 2967, 2995, 3031, 3080,
3209, 3244, 3258, 3292, 3319,
3335, 3391, 3393, 3402, 3450,
3477, 3485, 3516, 3583, 3608,
3648, 3681, 3692, 3745, 3780,
3876, 3969, 3974(2), 3994, 4059,
4077, 4088, 4142, 4196, 4264,
4293, 4320, 4326, 4363, 4392,
4517, 4532, 4534, 4596, 4624,
4644, 4656, 4776, 4829, 4838,
4922, 4927, 4956, 4968, 4996,
5011, 5016, 5020, 5029, 5093,
5102, 5152, 5263, 5308, 5333,
5393, 5410, 5426, 5435, 5445,
5449, 5459, 5460, 5501, 5569,
5589, 5615, 5627, 5774, 5777,
5789, 5792, 5830, 5891, 5971,
5985, 6017, 6056, 6071, 6325,
6358, 6380, 6489, 6510(2), 6517,

6520, 6538, 6553, 6563, 6604,
6611, 6619, 6666, 6774, 6798,
6854, 6912, 6920, 6925, 6928,
6933, 7199, 7201, 7269, 7290,
7416, 7472, 7486, 7567, 7639,
7680, 7681, 7683, 7700, 7705,
7718, 7724, 7728, 7760, 7780,
7811, 7894, 7909, 7926, 7963,
7984, 7986, 8047, 8116, 8120,
8149, 8150, 8162, 8316, 8374,
8435, 8475, 8552, 8553, 8574,
8788, 8790, 8796, 8818, 8873,
8884, 8922, 8958, 9009, 9016,
9043, 9053, 9055, 9076

ġaniybet: A. İyilik, hayır, hasenat.

ġ. 8776

ġarıznama: A.-F. Arzname, dilekçe.

ġ. 3466

ġasır: A. Asır, yüzyıl, devir.

ġ. 7314

ġ.-diñ 1410, 1415, 1416, 1616, 7111

ġaşıq: A. Aşık, sevgili.

ġ. 2942, 4788, 5737

ġayıp: A. Bilinmeyen, gaip.

ġ. 7169, 7823, 7864

ġılım: A. İlim, bilim.

ġ. 7512

ġ.-dı 6327

ġıp: *Bk. kııl-*.

ġoy: Söz sırasında ya, ki, ise vb. anlamlarda kullanılan edat. *Kr. kıoy.*

ġ. 80, 157, 167, 279, 305, 324, 363,
414, 415, 446, 459, 464, 532, 548,

575, 576, 581, 599, 603, 611, 612,
728, 747, 881, 1078, 1135, 1314,
1503, 1510, 1517, 1588, 1602,
1658, 1754, 1820, 1871, 1880,
1885, 1965, 2003, 2184, 2186,
2459, 2463, 2478, 2480, 2483,
2763, 2765, 2770, 2772, 2799,
2800, 2803, 2804, 2811, 2816,
2876, 2936, 3025, 3049, 3058,
3075, 3156, 3162, 3197, 3206,
3211, 3217, 3235, 3250, 3258,
3283, 3334, 3370, 3540, 3541,
3573, 3580, 3696, 3712, 3754,
3898, 3903, 3938, 4043, 4291,
4302, 4426, 4472, 4500, 4509,
4513, 4534, 4544, 4583, 4631,
4692, 4697, 4751, 4829, 4903,
4941, 5026, 5067, 5082, 5106,
5121, 5227, 5390, 5452, 5476,
5486, 5659, 5678, 5679, 5735,
5744, 5749, 5752, 5753, 5764,
5906, 5946, 5959, 5975, 6154,
6185, 6278, 6286, 6288, 6368,
6380, 6403, 6510, 6512, 6524,
6540, 6541, 6571, 6574, 6589,
6609, 6632, 6645, 6699, 6703,
6703, 6712, 6721, 6769, 6861,
7033, 7079, 7109, 7145, 7177,
7179, 7258, 7352, 7359, 7434,
7437, 7462, 7995, 8044, 8477,
8513, 8523, 8526, 8580, 8582,
8609, 8664, 8709, 8973, 8976,
8994, 9002,

ġubaydolla: Kişi adı.

ġ 5731

ġ.-dan 5730

ġ.-nı 5739

ğurıp: A. Âdet, gelenek, görenek.

ğ 3062

ğ.-imen (**ğurpımen**) 1050

-H-

hèm: F. Hem, ve, ayrıca.

h. 3475, 3479, 3486, 3492

-H-

ħabar: A. Haberi bilgi, salık.

ħ. 681, 726, 727, 735, 742, 757, 962,
1083, 1163, 1701, 2041, 2185,
2186, 2418, 2422, 2592, 3274,
3408, 3500, 3516, 4048, 4052,
4078, 4620, 4943, 4953, 5641,
5774, 5867, 6411, 6726, 6729,
6731, 6745, 6749, 6770, 6771,
6964, 6996, 7906, 7971, 7995,
8229, 8361, 8877, 8951

ħ.-dı 195, 748, 964, 2573, 2585, 2938,
2945, 3272, 5365, 5866, 6967

ħ.-ı 4262

ħ.-ın 5595

ħ.-ına 7409

ħ.-(i)ñ 7411, 7426

ħ.-(i)ñnıñ 753

ħ.-lar 3436, 3436, 4720, 6934

ħ.-lardı 2686

ħ.-larğa 5878

ħ.-larmen 7600

ħ.-men 4049

ħabardar: A.-F. Haberdar, haberi olan,
haberli.

ħ. 3556, 4915, 5562, 6408, 7085, 8089,
8922

ħ.-sıñ 2456

ħabardarsız: Haberi olmadan, bilgisi
dışında.

ħ. 3210

ħabarla-: Haber vermek, bilgi vermek,
salık vermek.

ħ.-ğan, 6975

ħ.-p 3271

ħabarlandır-: Haber vermek, bilgi vermek.

ħ.-ğan, 3843, 6971

ħabarlas-: Haberleşmek, iletişim kurmak.

ħ.-a 6962

ħ.-alık 6307

ħ.-қан 2679

ħabarşı: Haberci, ulak.

ħ. 751, 3432

ħ.-mnıñ 6168

ħ.-sında 6933

ħakim: A. Yönetici, idareci, reis.

ħ.-i 1427, 1781

ħak: A. Hak, hakikat, gerçek, doğru, uygun.

ħ. 5925

ħaķı: Hak.

ħ.-mız 3174

ħaķnazar: Kasım Han'ın küçük oğlu, Hak
Nazar Han.

ħ. 2114

ħal: A. Hal, durum, vaziyet.

h. 5188, 6515

h.-darınıñ 4144

h.-de 845, 878, 7166

h.-deri 514

h.-deriniñ 4105

h.-ge 1357, 5432

h.-ğa 8321

h.-i 8019, 8837

h.-in 7165, 8022, 8813

h.-inde 8012

h.-ine 8139

h.-iniñ 1082

halk: A. Halk, millet.

h. 76, 257, 592, 760, 842, 864, 2245, 2329, 2331, 2764, 2764, 3643, 3802, 3866, 4195, 4580, 5104, 5111, 5135, 5139, 5159, 5919, 6124, 6199, 6201, 6201, 6222(2), 6223, 6340, 6342(2), 6387, 6447, 6582, 6583, 6802, 6860, 6887, 6890, 6893, 6894(2), 6926, 6948, 7262, 7310, 8072, 8096, 8624, 8706(2), 8708, 8853, 8988, 8994, 9006

h.-ı (**halkı**) 3468, 3476, 5078, 5111, 5141, 5221, 6801, 6801, 6818(2), 6856(2), 6867, 6929, 7182

h.-in 3678, 3691, 6514, 6594, 6743, 6743, 6930

h.-ına 4856, 5459, 5890, 6339, 6342, 6872, 6946, 8689, 9035

h.-inan 3470, 6953

h.-ındı 591

h.-ınıñ 449, 3198, 5194, 5198, 6330, 6798, 6815, 6932, 6942, 7193

h.-ka 1071, 4581, 6924

h.-(ı)m 534, 590

h.-(ı)mdı 3476

h.-(ı)men 6867, 6950, 9055

h.-(ı)mızdıñ 6471, 6601

h.-(ı)mmen 6604

h.-(ı)mnıñ 249, 5148, 6373, 9023

h.-(ı)ñ 2330, 5465, 6386, 8709

h.-(ı)ñniñ 3859, 6374

h.-tan 6331

h.-tı 2806, 4850, 5694, 5704, 6198, 6595, 6927, 6938, 7267, 7308

h.-tıñ 143, 2248, 2323, 2787, 2806, 5101, 6021, 6110, 6115, 6340, 6510, 6801, 6921, 7194

halktı: Halklı, halkı olan.

h. 5180

halktıq: Ulusal, millî.

h. 3455

halkı: *Bk. halk.*

halkıñ: *Bk. halk.*

halkıñniñ: *Bk. halk.*

halkım: *Bk. halk.*

halkımdı: *Bk. halk.*

halkımen: *Bk. halk.*

halkımızdıñ: *Bk. halk.*

halkımmen: *Bk. halk.*

halkımnıñ: Bk. halık.

halkın: Bk. halık.

halkına: Bk. halık.

halkınan: Bk. halık.

halkındı: Bk. halık.

halkınıñ: Bk. halık.

han: Hükümdar, han, hakan, kağan.

h. 789, 822, 940, 941, 943, 1138, 1444,
1446, 1655, 1657, 1665, 1667,
1671, 1692, 1698, 1700, 1816,
1820, 1822, 1860, 1872, 1873,
1892, 1898, 1904, 1919, 1926,
1927, 1929, 1931, 1954, 1958,
1975, 1979, 2126, 2140, 2150,
2152, 2155, 2192, 2315, 2323,
2369, 2427, 2604, 3134, 3215,
3470, 3531, 3549, 3597, 3607,
4763, 5045, 5048, 5055, 5057,
5135, 5152, 5181, 5213, 5340,
5433, 5786, 5796, 5865, 5866,
5869, 5871, 5925, 6034, 6165,
6183, 6186, 6189, 6668, 6883(2),
6886, 6892, 6897, 6915, 6919,
6938, 6945, 7135, 7186, 7193,
7262, 7290, 7346, 7416, 7440,
7473, 7543, 7563, 7564, 7565,
7569, 7572, 7885, 8003, 8082,
8097, 8116, 8117, 8119, 8120,
8153, 8155, 8162, 8165, 8348,
8371, 8454, 8460, 8469, 8490,
8499, 8506, 8515, 8712, 8715,
8798, 8995, 8995, 9014, 9068,
9069

h.-dardı 1675

h.-dardıñ 175, 2115, 3711

h.-darı 1416, 2138, 2254, 5964

h.-darın 2275

h.-darınan 6742

h.-darınıñ 2279, 2369, 5889, 5896,
5959, 6813, 8212, 8458, 8476

h.-day 2641

h.-dı 935, 7321

h.-ı 823, 831, 1399, 1402, 1562, 1614,
1632, 1639(2), 1660, 2129,
2133(2), 2309, 2743, 2744, 2745,
2877, 5792, 5879, 5894, 6048,
6160, 6162, 7107, 8635, 8685

h.-ımen 6156, 6159, 7281

h.-ın 6157, 7268, 7276, 7284, 8512

h.-ına 849, 1138, 1423, 1835, 1906,
5899, 7189, 8632

h.-ında 1512

h.-ınıñ 1442, 1518, 1621, 1624, 1630,
1783, 1785, 1789, 1805, 1813,
1853, 1916, 2214, 2977, 5642,
6048, 6157, 6485, 7279(2), 7491,
8514, 8961

h.-i)m 1922

h.-men 1448, 1955

h.-i)mız 7396

h.-i)mnan 8624

h.-i)ñ 5873

h.-nan 1914, 2113, 2632, 5668, 7273,
7274, 8457, 9061

h.-niñ 132, 923, 934, 961, 962, 978,
1058, 1616, 1861, 2111, 2191,
2219, 2241, 2273, 2673, 2743,

2752, 2981, 3220, 3465, 3714,
4235, 5133, 5138, 5146, 5243,
6036, 6040, 6200, 7121, 7481,
7493, 7532, 7538, 7567, 8034,
8038, 8154, 8177, 8455, 8456,
8466, 8482, 8703, 8723

handık: Hanlık.

h. 828, 836, 2523, 2875, 5858, 6894,
6914, 6947, 7108, 7110, 7122,
7301, 7562, 7563, 7564(2), 7565,
7566, 7567, 7568, 7575, 8462,
8808, 8840

h.-(ğ)ı 34, 1616, 6106, 6918, 7528,
8812

h.-(ğ)ıñızğa 1871

h.-(ğ)ımdı 7347

h.-(ğ)ımen 3495, 6321

h.-(ğ)ımız 7442

h.-(ğ)ın 2110, 2135, 5899, 6012, 6166,
6592, 7206, 7589, 7662, 8699,
8954

h.-(ğ)ıma 52, 167, 1419, 1427, 1535,
1627, 1633, 2044, 2582, 2639,
4949, 5778, 5787, 5893, 6051,
6317, 8008

h.-(ğ)ınan 1567, 2527, 3479, 5876,
6180, 8960

h.-(ğ)ındağı 1622, 8731

h.-(ğ)ındı 7218

h.-(ğ)ınıñ 177, 189, 1418, 1568, 1614,
5887, 6175, 8413, 8760

h.-ka 833, 1618, 2107, 2126, 2322,
2325, 2749, 5739, 6908, 7490,
7500

h.-tarı 1542, 2205, 2248, 2259

h.-tarımen 441

h.-tarımen 5798

h.-tarın 5890

h.-tarınıñ, 1537, 7551

h.-tı 1676, 2246, 6184, 6888, 7188,
8474

h.-tıñ 177, 7468, 7505, 7536

h.-ğa 825, 942, 951, 952, 1663, 1801,
7077, 7204, 7542, 7600

hanpadşayım: *T.-F.-T.* Han'ın eşi, Han
karısı, begüm.

h. 1409, 1430, 1790, 1819, 1822, 1825,
1889, 1898, 1936, 5641

h.-da 1879

h.-ğa 1792, 1815, 1904

h.-men 3433

h.-nıñ 1795, 1823, 1927, 1943, 5885

hanşa: Han kızı, prenses.

h. 1409, 7238

h.-nı 7364

h.-nıñ 7325

h.-yım, 2603

hanzada: *T.-F.* Han soyundan geleni
şehzade.

h.-ğa, 1961

h.-nı 1507

h.-nıñ 1076

hanzadasız: Şehzade olmaksızın, hanzade
olmadan.

h. 1693

haraj: A. Toprakdan ve toprağa bağlı üretimden alınan vergi.

h. 1544, 1545, 1549

h.-dardı 1549

harap: A. Yıkkın, viran, bitik.

h. 7660

hat: A. Mektup, dilekçe.

h. 776, 783, 785, 2745, 2746, 2899, 3357, 3459, 3459, 4561, 4567, 4771, 4859, 4885, 5685, 5789, 5895, 5935, 6074, 6316, 7027, 7071, 7091, 7092, 7365, 7370, 7377, 7393, 7541, 8242, 8512

h.-i 2974

h.-in 786, 3357, 3460, 5685

h.-ina 3498, 3502

h.-inan 5680

h.-ında 825, 3696, 5664, 5789, 6067, 7028

h.-ınıñ 4563, 5677

h.-ka 4562, 6075

h.-(i)m 5679

h.-(i)ma 6062

h.-(i)mızdan 726, 968

h.-(i)mızdı 6051

h.-ta 826, 3495

h.-tariña 5118, 2903, 4863

h.-tarında 8820

h.-tarınıñ 6087

h.-tı 2904, 3363, 3498, 6319, 7378, 7395, 7399

h.-tıñ 3464, 5681

hatşı: Sekreter, katip.

h. 4713

h.-sı 3625, 4959, 5029, 7026

hatşı-adyutant: Özel kalem subayı.

h.-ı 5822

Havana: Hz. Havva.

h.-nıñ 1791

hazrat: A. Hazret.

h.-larına 3465

hazrèt: *Bk. hazrat.*

h.larınızğa 3467

hikaya: A. Hikaye, serüven, macera.

h.-sın 1055

Hiva: Hive şehri ve tarihî Hive Hanlığı.

h. 898, 1131, 1138, 1368, 1415, 1537, 1542, 1614(2), 1616, 1621, 1624, 1627, 1630, 1639, 1650, 1652, 2205, 2213, 2248, 2254, 2258, 2262, 2273, 2275, 2278, 2977, 5173, 5777, 5798, 5889, 5893, 5896, 5899, 6106, 6157, 6159, 6161, 6162, 6163, 6343, 6485, 6510, 6742, 6812, 6814, 7276(2), 7279(2), 7559, 8732

h.-ğa 1633, 6110, 7280

h.-nıñ 1631, 7281

Hoça: Kişi adı.

h.-dan 2242

Hodjent: Bugünkü Taciksitan sınırları içindeki şehir, Hocent.

h. 7271

hor: A. Huri, huri kızı.

h. 5426, 5514

Horunjiy Karpov: Kişi adı. *Kr. Karpov.*

h. 890, 1187, 1231, 1263, 3313, 3317, 4832, 6091

h.-den 892

hoş: F. Zev veren, hoş.

h. 11, 2188

Hristos: *Bk. İyusus Hristos.*

h.-ka 4761

hrom: R. İnce ve yumuşak bir tür deri.

4515

hunnu: R. Hun.

h.-lar 7795

-I-

Ibıray Sultan: *Bk. İbıray.*

1.-ğa 7973

Ibıray: Kişi adı.

dı 7975

ıdıra-: Dağılmak, parçalanmak.

1.-ğannan 2107

ıgısta-: Geliş yönünüm tersine gitmek.

1.-y, 263

ık: Barınak, sığınak, kuytu yer.

1.-(ğ)ına 7227

ıkılas: A. İyi niyet, samimiyet.

1. 6029

1.-(ı)ñızğa, 6494

1.-ına 6031

ıkılık: Hıçkırık.

1. 2994

ıkpal: A. Etki, tesir.

1.-ı 2320

1.-ın 1538

1.-ına 5144

1.-inan 189

ıkpaldı: Etkili, tesirli, nüfuzlu.

1. 7225

ıkta-: Korunmak, sığınmak.

1.-ğan 2794

ıkıymal: A. İhtimal, olasılık.

1. 1791

ıldıy: Bayır, inişli yer.

1.-dağı 23, 1164, 2078, 6480

1.-dan 4

1.-ğa 239, 9063

ılgy: Sürekli, daima.

1. 3318, 7745

iltiypat: A. İltifat, yüceltme, şefkat.

1.-pen 2488, 5332

1.-tan 4396

iltiypattık: Yücelik, asalet.

1. 2087

ım: İm, işaret, mimik.

1.-ına, 5028

1.-inan 3837

imirt: Akşam vakti, akşam karanlığı, gurup vakti.

1. 755, 4057, 5388, 6503, 7716

1.-pen, 236

injik: Çekingen, sünepe, uyuşuk.

1. 2923, 2950

inta: Niyet, istek, arzu.

1. 1180

1.-ğa 1158,, 5481

inğay: Fırsat, olanak.

1.-ı 3850

1.-ın 7103

1.-ına 2156, 3247, 4416

inğayla-: Hazırlamak, uygun hâle getirmek.

1.-ğannan 4583

inğaylan-: Hazırlanmak.

1.-a 3085, 5319

1.-dı 7717

1.-ğanşa 4177

1.-(ı)p 2085, 6618, 6739, 8329

inğaylı: Uygun, elverişli, müsait.

1. 4622, 5888, 6307, 7018, 7927, 7938, 8905

inğıl-jinğıl: Kuytuluk, kuytu kuytu, siperli.

1. 2549

inırsı-: *Bk. inkılda-*.

1.-ğanın, 4480

inkılda-: İnlemek, inildemek.

1.-y 3313

irduvan: İki tekerlekli, kasası büyük bir tür at veya öküz arabası.

1. 6623

irğa:

uzın irğa: İçerik, muhteva.

uzın 1. 7280

uzın 1.-sın 7634

irğağ: Ritim, tempo.

1.-(-ğ)ın 5495

irğal-: Sallanmak, salınmak.

1.-a 3085, 3379

1.-ğan 27

irğaltıp-jirğaltıp: Salınıp salınıp, sallana sallana.

1. 2432, 3062

irğaqtı: ritimli, ahenkli.

1. 1281, 5624, 8754

irğay: Kızılcık ağacı.

1. 3057

Irğız: Kazakistan'da bir nehir.

1. 1358, 3247, 3912, 4847, 4943, 5227, 5266, 5651, 5659, 5855, 6098, 6397, 6433, 6639, 6680, 6712, 7506, 7614, 7619, 7622, 7623, 7650, 7655, 7888, 7891, 7896, 8182, 8201, 8223, 8224, 8234, 8339, 8469, 8823, 8875, 8901, 8906, 8907, 8955

1.-da 6436

1.-diñ 7097, 8370

1.-ğa 8222, 8234, 8389

ırım I: Bk. Atığay ırım.

1. 6463, 6468, 6471

ırım II: Batıl inanç, boş inanç.

1. 7109

ırık: İrade, istek, arzu.

1. 528, 5491

1.-na (ırkına) 3449

ırjıy-: Sırtmak, yerli yersiz gülümsemek.

1.-a, 4705, 8792

ırkılda-: Kıkırdamak, kıkır kıkır gülmek.

1.-y 3251, 3275

ırk-ırk: Hık hık, hırıltı.

1. 2721

ırşı-: Sıçramak, atlamak.

1.-p 963

ırşıp-ırşıp: Sıçraya sıçraya.

1. 8687

ıs: ıslık sesi, fis fis.

1. 460(2)

ısilde-: Tıslamak, uğuldamak.

1.-ğan 1458

1.-p 7727

ıskır-: ıslık çalmak, ıslık sesi çıkarmak.

1.-a 400

ıstal-: Tütüsülenmek, tütüsü yapılmak.

ğan, 4136

ıstan: Uzun paçalı don, iç giyim.

1.-ın 8135

1.-ınıñ 8100

ıstı: Kazaklar'ın bir sülalesi.

1. 1527, 8326

ıstık: Sıcak, ısı.

1. 510, 1364, 1379, 4376, 4395, 4449(2), 5506, 5545, 7687, 8467

1.-(-ğ)ı 4269

1.-(-ğ)ına 6005

1.-(-ğ)ıraq 4396

1.-ka 5978

ıstık-suvık: Sıcak soğuk, her türlü koşul.

1.-(-ğ)ın, 4382

ıstıktık: Sıcaklık, değer, kıymet.

1.-(-ğ)ı 5757

ış:

ış et-: Fısıltı, hışırtı çıkarmak.

ı etkenine 4259

ışkır: Uçkur.

1.-ı 2729

1.-ındağı 2738

ışkırlan-: Gömlek vb. giysilerin eteğini pantolonun içine sokmak.

1.-(-ı)p 687

ıyık: Omuz.

1.-(-ğ)ı 3047, 3307

1.-(-ğ)ın 930, 3312

1.-(-ğ)ına 689, 2486, 3045, 5596, 7167, 7477, 7479

1.-(-ğ)ınan 3019, 5318

1.-(ğ)ında 1460, 4504, 5288, 6145

1.-(ğ)ındağı 4464

1.-tarı 3790

1.-tarındağı 7942

ıylandır-: İnandırmak, güvendirmek, telkin etmek.

1.-mak 3494

ız-: Türlü kumaş parçalarını kesip birbirine dolayıp ip yapma.

1.-ğan 4391

ıza: A. Hiddet, gazap, kızgınlık, hınç.

1. 628, 951, 964, 2610, 3400, 3402

1.-dan 3410, 4331, 8149

1.-ğa 2941, 6989

1.-sı 2445, 4366

1.-sın 7585

ızalan-: Sinirlenmek, öfkelenmek.

1.-a 465, 7298

1.-adı 3502

1.-ğan 1205, 4115, 6066, 7024, 7047, 7363

1.-ğanday 5021

1.-nı 2439

1.-(ı)p 1590

1.-sa 8160

ızalandır-: Sinirlendirmek, öfkelenmek.

1.-ğan 7075

ızalı: Öfkeli, sinirli.

1. 581, 3073

ızbarlı: Haşin, sert, öfkeli.

1. 1717, 1730, 7669

ızgar: Öfke, hiddet, kızgınlık.

1. 6694

1.-ı 1433

ızgarlı: Sert, soğuk, sevimsiz.

1. 209, 4821(2)

ızın: Vızıltı.

1.-ı 1447

-i-

il-: 1. Asmak, takmak.

i.-ersiñ 4258

i.-gen 30, 688, 900, 5555

i.-(i)p 534, 2726, 3045, 4132, 7477, 8637

i.-medi 2905

i.-mey 514, 6508, 7023

i.-meydi 3485

2. Sırtına geçirmek, giymek.

i.-e 5596

3. (Kuş) Kapmak, yakalamak.

i.-edi 1742, 3031, 4788, 6384

i.-(ü)vge 2893

ilbi-: Ağır ve yavaş hareket etmek.

i.-y 471

İle: Kazakistan'da bir nehir.

i. 7506, 8956, 9024

ilik-: 1. Buruşmak, büzüşmek, kapamak.

közi ilek-: *Uykuya geçmek, gözü kapanmak.*

közi i.-(gi)p 3069

2. Yakalanmak, ele geçirilmek.

i.-(g)er 6511

i.-(g)etindey 5432

i.-(gü)v 7868

i.-keli 1951

i.-ken 315, 5416

i.-se 124

ile-şala: *Derhâl, hemen çabucak.*

i. 2128, 3732

ilik-şatus: *İçli dışlı olma, samimiyet.*

i. 6714

iliktir-: *Buruşturmak, kapatmak.*

köz iliktir-: *Uyumak, göz dinlendirmek.*

köz i.-mek 8299

ilin-: *Kapanmak.*

i.-e 5760

i.-ermiz 8038

i.-gen 3057, 3928, 6355

i.-(i)p 3413

ilindir-: *Kapattırmak, yumdurmak.*

i.-e 3370

i.-(i)p 323

ilmiy-: *Çok zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak.*

i.-(i)p 3092

İman: *Kişi adı.*

i. 1314, 1332, 1336, 1340, 1353, 1359, 2210, 3213, 3247, 4945, 5227, 7097, 7648, 7916, 7931, 7933, 7935, 7938, 7944, 7951, 7961, 7965, 7989, 7992, 8001, 8005, 8111, 8127, 8337, 8349, 8409, 9032, 9073

i.-dı 8003, 8004

i.-ı 2832

i.-(ı)mdı 8585

i.-nan 1327

i.-niñ 1330, 7952

i.-(ı)ñdı 8585

iymen-: *Utanmak, sıkılmak.*

i.-besten, 3076

i.-(i)p 2931

iymi-: *Bükülmek, eğilmek.*

i.-gen 1065

imperator: *R. İmparator.*

i. 6944

i.-ı, 5760, 8824

i.-ına 827

i.-ların 830

imperiya: *R. İmparatorluk.*

i.-sı 1537, 5173, 6173, 6892

i.-sımen 1413

i.-sına 3358, 6133, 7539, 8652

i.-sınan 179, 1536, 1614

i.-sınıñ 804, 3507, 5697, 5799, 5863,
5897, 6050, 6176, 6891, 6949,
8185, 8889, 8893, 8931

in: İn, mağara.

i.-(i)mizge 4630

i.-in 502

i.-ine 4921

i.-inen 44, 419

i.-(i)ñizge 5242

i.-(i)ñniñ 93, 3048

inabattı: Edepli, kibar, saygılı, terbiyeli.

i. 405

İndeets: R. Kızılderili.

i. 6852(2)

İndiya: R. Hindistan.

i. 5797

i.-men 1413

İney: Yer adı.

i. 5999, 6023, 6037, 6040

infuzoriya: R. Tek hücreli canlı, bakteri,
haşlamlı.

i.-lar 5977

ingen: Çift hörgüçlü dişi deve.

i. 1739, 1988

i.-di 1990

ini: Küçük erkek kardeş.

i.-si 106, 2222, 3324, 3621, 4222,
5339, 5344, 5731, 5882, 6209,
7584, 7948, 8464, 8521

i.-sin 5307, 5308

i.-sine 2543

i.-siniñ 2536, 2551

ip-ilezde: Çabucak, hemen, derhâl.

i. 2592

İran: İran.

i.-niñ 1382

irge: 1. Duvarın alt tarafı.

i. 4419

i.-sine 509, 5553

2. Kıyı, kenar.

i. 5571

3. Çevre, etraf.

i.-sin 4130

i.-sine

irgesin avlaķ sal-: Uzak durmak,
ilgisini kesmek, muhatap olmamak.

i. (mülde) avlaķ salıp 7077

i. avlaķ salıp 9062

irgeles: Komşu, sınırdaş.

i. 1812, 2096, 2370, 8176

irgeli: Temeli sağlam, güçlü.

i. 2114

irik-: Set çekmek, engellemek, durdurmak.

i.-(i)p (irkip) 9065

iri ĳara: Büyükbaş hayvan. **Kr. ĳara, ĳara
mal.**

i. 141

i.-dan 140

irimşik-: Peynir.

i.-ten 6488	i.-te 6298
iritki: Anlaşmazlık, fitne, fesat.	i.-ter 8893, 8894
i. 2825	i.-ti 875, 3365, 7538
irkildet-: Durdurmak, yavaşça hareket ettirmek.	i.-tiñ 1807
i.-e 3380	is-: Şişmek, kabarmak.
irkil-: Duraksamak, tereddüt etmek.	i.(i)p 6122, 8011
i.-(i)p 3575	İsa: Kişi adı.
irkip: <i>Bk. irik-</i>	i. 2221
i. 9065	İsfahan: İran'ın en büyük şehirlerinden biri, İsfahan.
İrküt: Bugünkü Rusya Federasyonu'na bağlı bir eyalet, İrkutsk.	i. 2332,, 3422
i. 5728	isik: Vücutta oluşan şişkinlik, kabarıklık.
is: İş, uğraş, çalışma.	i.-(g)i 8106
i. 1677, 2275, 3397, 3455, 3455, 3907, 4095, 4733, 5428, 5880, 6026, 6070, 6108, 6361, 6374, 6752, 6943, 7224, 7540, 7566	i.-pen 8103
i.-ağ 854	i.-ten 8018
i.-i 5407, 5884, 6049, 6295, 6316, 6720, 6754, 6765, 6800, 6807, 7537, 8177	isin-: Şişmek, kabarmak.
i.-ke 874, 1524, 1691, 3282, 3795, 3975, 6859, 7342, 8701	i.-(i)p 2142, 2974
i.-(i)m 5687	iskek: Cımbız.
i.-(i)me 5148	i.-(g)i 5144
i.-in 68, 5643, 6941, 6966, 7544, 7558, 7577	islèm: A. İslam, Müslümanlık.
i.-inde 7100	i. 1799, 1801
i.-ine 5682, 7181	ispandık: İspanyol, İspanya halkından olan.
i.-(i)ñniñ 2980	i.-tardiñ, 6849
	ispettes: Gibi, benzer.
	i. 141, 1458
	iste-: Yapmak, etmek, çalışmak.
	i. 1921
	i.-di 7616, 7987

i.-dim 2775	i.-rge 4145
i.-geli 1885, 8950	i.-rin 801, 1084, 2767, 2974, 3006, 4491, 4892, 6563, 6596, 8486
i.-gen 142, 898, 2016, 2993, 3101, 3657, 3897, 4707, 4711, 4719, 6264, 8104, 8444, 8519	i.-rinde 8462
i.-genbiz 1107	i.-riñ 6500
i.-gendey 3092	i.-rlerin 8876
i.-geni 6584	i.-se 1877, 5680, 7447
i.-geniñniñ 3075	i.-sem 8646
i.-genimiz 6770	i.-señ 1920
i.-genin 6946, 8641	i.-sin 1877, 8060
i.-genindey 6603	i.-v 849, 5162, 5262, 7286, 7332, 7447, 8499
i.-gisi keldi 7685	i.-vde 7926
i.-medi 3124, 7352	i.-vdi 2423
i.-megeni 6558, 8674	i.-vge 1552, 1870
i.-mek 2905, 4713, 8929	i.-vi 1292, 5251
i.-meksiñder 2656	i.-y 434, 1992, 3531, 6919, 7291, 7292, 7777, 7939
i.-meksiz 6294	i.-ydi 1812, 2312, 3823, 5260, 6343, 6735, 6946, 8706, 9010
i.-mese 7397	i.-ymin 2889
i.-mesem 3823	i.-ysiñ 4660, 6285
i.-mevge 8947	i.-ysiz 4757
i.-meydi 6752, 7328	i.-ytin 3625, 3902, 4802, 5706
i.-meymin 2234	istel-: Yapılmak, edilmek, çalışılmak.
i.-ñder 6309	i.-gen 155, 8329, 8878
i.-p 1858, 2810, 3267, 3830, 4459, 4963, 5696, 5700, 5783, 6070, 6563, 6762, 8065, 8647, 8877	istet-: Yaptırmak, çalıştırmak.
i.-r 6836	i.-e 5095, 5108
i.-r edi 3582,	i.-er 4091
i.-r eken 3871, 4462	i.-etin 2451

- i.-(i)p 4150
- i.-(i)pti 5917
- i.-ti 7785
- iş:** İç, karın, can, ruh, gönül.
- i.-i 2185, 2723, 4140, 4444, 4492, 4821, 5831, 6411, 6506, 6623, 6786, 7116, 7919, 9006
- i.-imen 7603
- i.-in 756, 1401, 3423, 3430, 5048, 5051, 7353
- i.-inde 27, 39, 89, 1083, 1222, 1517, 1517, 2089, 2599, 2915, 3092, 3382, 3580, 3590, 3661, 3667, 3679, 3682, 3752, 4053, 4276, 4311, 4427, 4755, 5419, 5796, 5832, 5922, 5924, 5977, 6271, 6682, 6869, 6871, 6902, 6962, 7319, 7748, 7981, 7997, 8000, 8040, 8084, 8163, 8633, 8764, 8838, 8966, 9053, 9075
- i.-indegi 121, 683, 1194, 1971, 2272, 3276, 3375, 3781, 3857, 4103, 4308, 4447, 4913, 5666, 7821
- i.-ine 310, 1071, 1171, 1330, 1447, 2201, 3855, 4089, 4104, 4166, 4314, 4441, 4466, 4493, 4898, 5553, 5985, 6567, 7007, 7585, 8196
- i.-inen 324, 473, 685, 1607, 1678, 1754, 1769, 2227, 2559, 2742, 2769, 2775, 2796, 2873, 3018, 3095, 3587, 3594, 3630, 3859, 3866, 3879, 3901, 3953, 4036, 4234, 4458, 4486, 4615, 4617, 5049, 5050, 5052, 5139, 5221, 5555, 5646, 5729, 5812, 6687, 6787, 6901, 6912, 7185, 7456, 7488, 8070, 8611
- i.-iniñ 6407
- i.-(i)ñe 6360
- i.-ke 524, 2439, 4712(2)
- i.-te 530, 6359
- i.-tegi 481, 951, 1134, 1571, 4449
- i.-ten 2940, 4541, 5571, 7103, 7928, 8477
- i.-teri 4751
- i.-terinde 3265, 4310
- i.-terinen 2622
- iş kazanday kayna-:** Öfkelenmek, küplere binmek.
- i. kazanday kaynağanmen 950
- i. kazanday kaynaydı 851, 7223, 8911
- iş-:** İçmek.
- i.-er 919, 6562
- i.-ersiñ 3886
- i.-ersiñder 6502
- i.-eyin 2335
- i.-ken 2996, 3226, 4709, 5978, 8684
- i.-kendey 2599
- i.-(i)p 748, 1827(2), 2994, 3286, 4301, 4408, 4525, 6794, 7716, 8296, 8474, 8864
- i.-pey 48
- i.-peydi 3376

i.-señ 4640, 4641

i.-sem 6603

i.-sem 6604

i.-(ü)vge 3133, 3416, 6002

işarat: A. İşaret, belirti, iz.

i. 1695, 4481, 7171

işek: Karın, iç, bağırsak.

işegin tart-: İç çekmek, iç geçirmek.

i tartıp 6539

işi-bavırı: Ruhu, gönlü, içi.

i. 2512

i.-ña 1759

işik: İçi hayvan derisinden, dışı kumaştan yapılan bir tür ceket.

i. 441, 442, 828, 2491

i.-(g)in 3019, 3044, 5596

i.-(g)iniñ 2085,, 2491

işil-: İçilmek.

i.-di 4408

işip-jep: Yiyip içip.

i. 2934, 4419

işki: İç taraftaki, içindeki, içteki.

i. 731, 1706, 2850, 5206, 8837

işteser: *Bk. şutser.*

i. 3533

i.-diñ 1145

i.-leri 924

iştey: İçinden, kendi içinden, için için.

i. 946, 1300, 1590, 1683, 1833, 1964, 2181, 2552, 2699, 2977, 3300, 3419, 3845, 4708, 4828, 5340, 6323, 7139, 8153, 8160, 8437

İtaliya: İtalya.

i.-ğa, 5857

itelgi: Doğan, şahin.

i. 2596

i.-dey 8756

İvan: Kişi adı.

i. 3309, 3310, 3534

i.-nan 3355

i.-niñ 3736

iy-: Eğmek, bükmek.

i.-di 1933, 2642, 5332, 6242

i.-e 2029, 5750, 5782, 5804

i.-er 817

i.-gen 4324, 4609, 5769

i.-me 2231

i.-meydi 865

i.-(i)p 1047, 2653, 3504, 7077

i.-(ü)v 6516

iye: Sahip, hükümran, efendi.

i. 64, 133, 478, 1138, 2150, 2175, 2633, 5640, 6377

i.-m 1700, 1860, 1892, 1922, 1927, 1975, 7135, 8506, 8712

i.-me 1692, 1698

i.-mniñ 8995

i.-si 1717, 2617, 3835, 4821, 4823,
6483, 6838, 8624

iyek: Çene.

i. 737, 1715, 2662, 2681, 4593, 6554,
7928

iyektet-: Yaklaştırmak, yakına getirtmek.

i.-e 4055

iyelik: Mülkiyet, sahiplik, iyelik.

i.-(g)ine 2103

iyemden-: Sahiplenmek, benimsemek, zapt
etmek.

i.-gen 2760

i.-(i)p 111, 2444, 8817

iyesiz: Sahipsiz, başı boş.

i. 4174, 8489

iyè: Peki, olur, evet.

i. 58, 128, 434, 562, 589, 603, 609,
737, 1022, 1094, 1316, 1500, 1505,
1512, 1518, 1537, 1554, 1584,
1603, 1607, 1880, 1884, 1894,
2466, 2564, 2566, 2666, 2817,
2876, 2882(2), 3063, 3143, 3151,
3156, 3265, 3335, 3536, 4513,
4687, 4782(2), 5082, 5137, 5281,
5452, 5455, 5633, 5657(2),
5663(2), 5681, 5722(2), 5738,
5752, 5753, 5961, 6119, 6267,
6372, 6396, 6475, 6495, 6541,
6643, 6653, 6702, 7184, 7186,
7331, 7335, 7355(2), 8043, 8524,
8612, 8670, 8714, 8795, 8799,
8987, 8990

iyè-iyè: Tamam tamam, peki peki,
anlaşıldı.

i. 2775

iygi: İyi, hayırlı, kutsal.

i. 705, 928, 2761, 5044

iyil-: Eğilmek, bükülmek.

i.-e 1034

i.-gen 2030, 2789, 4061

i.-(i)p 1196, 6689

iyilim: Eğilme, bükülme.

i.-ge 2482

iyin: Omuz.

i. 2055

i.-derinen 6580

i.-i 3695

i.-inen 715

iyir-: Eğirmek.

i.-gen 657, 1474

iyirim: Girdap, burgaç, anafor.

i. 8576

iyirimdi: Girdaplı, burgaçlı.

i. 8575

iyis: Koku.

i. 6521, 6524

i.-i 11, 1372, 1381, 2509, 6523, 7000

i.-in 4469

i.-ti 3043

iyiske-: Koklamak.

i.-di 880

i.-geninen 882

İyisus Hristos: Hz. İsa.

- i.-ka 4761
- iykem:** Yetenek, kabiliyet.
- i. 2156
- iykenden-:** Uyarılmak, intibak ettirilmek, alıştırmak.
- i.-(ü)vi 6334
- iyle-:** Deriyi tabaklamak.
- i.-gen 5159
- i.-v 1411
- iylen-:** Tabaklanmak, yoğulmak, buruşmak.
- i.-gen, 1719, 2609, 4938
- iylev:** Karınca yuvası, karınca sürüsü.
- i.-i 4074
- İyosif:** Kişi adı.
- i. 3624, 3647, 5201, 5211, 5213, 6776, 6780, 6793, 6795, 6883, 6895, 8492
- iyreñde-:** Kıvırmak, kıvrılmak.
- i.-p 2382
- iyreleñde-:** Zik zak olmak, kıvrılmak.
- i.-p 2052
- iyretil-:** Dolanmak, sarılmak.
- i.-e 217
- iyşan:** A. Şeyh.
- i. 1374
- iyt:** Köpek, it.
- i. 374, 521, 2483, 2972, 3370, 3462, 3523, 4270, 4430, 4492, 4836, 5080, 5725, 6531, 6622, 7124, 7739, 8595
- i.-ine 3404, 4838
- i.-teriniñ 6505, 6506
- i.-tey 7899
- i.-ti 1911, 4730
- i.-tiñ 391, 455, 1139, 2465, 4429
- iyter:** İtmek, itelemek.
- i.-e 1788
- i.-gen 5581
- i.-(i)p 3575, 4471
- iyt-jıgıs:** Kavga dövüş, it dalaşı.
- i. 921
- i.-tiñ 2548
- iyun:** R. Haziran.
- i. 8941
- iyze-:** Başını sallamak, başını öne eğmek.
- i.-di 3613, 3690, 4826, 5937, 8098
- i.-p 5806
- iz:** İz, belirti.
- i. 5271, 7658
- i.-in 269, 3001
- izde-:** Aramak, araştırmak, bulmaya çalışmak.
- i.-di 8076
- i.-gen 4282, 6703
- i.-p 114, 1173, 2253, 3966, 4287, 4856, 6550, 8745
- i.-v 122, 7423
- i.-ydi 2304, 7585
- i.-ytin 6437

izdet-: Arattırmak.

i.-(i)p 2986, 4828

i.-keninde 2984

i.-ti 6330

izetti: Terbiyeli, görgülü, edepli.

i. 735

-J-

jaba: Alıcı kuşların kolda tutulmasına yarayan kalın örtü.

javırdı jaba tokı-: Kimliğini gizlemek, gizlenmek, kamufle olmak.

javırdı j. tokıp 4257

Jabayı: Kazakistan'da bir nehir.

j. 2442, 6549

jabdıq: Malzeme, teçhizat.

j.-ka 700

jabdıқта-: Donatmak, teçhiz etmek.

j.-v 7499

jabıq: Kapalı, örtülü.

j. 1405

jabıq-: Kaygılanmak, üzülmek, eseflenmek.

j.-(ğ)arday 4957

j.-(ğı)p 9069

jabıl-: Kapanmak, örtülmek.

j.-a 6706

j.-dı 93

j.-ğan 13, 236, 1452, 3635

j.-(i)p 755, 1519, 2253, 2500

jabıs-: Yapışmak.

j.-a 3118, 5054, 9041

j.-kan 354, 495, 2050, 2564, 3121, 3389

jabuvlı: Kapalı, örtülü, gizli, saklı.

j. 3350

jadıra-: Keyiflenmek, neşelenmek, canlanmak.

j.-p 878, 3899

j.-y 5366

jağa: 1. Yaka.

j. 4391

j.-dan 2117

j.-larına 1474

j.-sı 495, 4388, 4390

2. Kıyı, kenar, salih.

j.-da 2389

j.-dağı 2393

j.-ğa 631, 1597, 2375, 2385, 2392, 8578

j.-sı 282, 764, 1124, 3749, 4278, 4964, 5932, 7032

j.-sımen 5950, 5972

j.-sın 4946, 6231, 7507

j.-sına 48, 2058, 2131, 2419, 2491, 3398, 5776, 5778, 7694, 7702, 7715, 8202, 8273, 8580, 8906

j.-sınan 635, 7714, 7897, 8955

j.-sında 1164, 1949, 2063, 2152, 3364, 4273, 4286, 4296, 6004, 6480,

6504, 6528, 7650, 7891, 8135,
8211, 8240, 8364

j.-sındağı 313, 665, 2098, 4898, 4992,
5775, 7105, 7128

j.-sındağıday 7866

j.-sınıñ 2799

jağala-: Su kıyısından yürümek.

j.-p, 5943, 6806, 7771

j.-y 44, 2408, 4324, 5968, 6616, 7713,
7776, 8326

jağalat-: Su kıyısından yürütmek.

j.-a 4055

Jağalbaylı: Kazakların Küçük Cüz'üne
bağlı bir boy.

j. 634, 738, 2832, 5842, 5853, 6091,
6210, 8371, 8372, 8374

jağalı: Yakalı, yakası olan.

j. 6420

jağalık: Kıyı, sahil, kenar.

j.-(đ)ı 770

jağaltay: Bozdoğan.

j. 4279

j.-dı 3031

Jağatay: Kazakların bir boyu.

j. 2103, 2105

jağday: Durum, hâl, vaziyet.

j. 1304, 1564, 2273, 5315, 5862, 6349,
6487, 7527, 7654, 8835, 5231

j.-da 817, 2306, 3258, 3429, 3566,
3578, 3679, 4957, 4971, 5198,
5199, 5474, 5480, 5614, 6190,

6444, 6464, 6953, 7384, 8497,
8505, 8805

j.-dı 1109, 1442, 4266, 5819, 6026,
6328, 6902, 6940, 7674, 7681,
8279, 9024

j.-đa 1249, 7939

j.-ı 2284

j.-ımızđa 3646

j.-ın 1847, 8154, 8984

j.-ına 4455, 5606

j.-ında 2199, 7076

j.-lar 5894

jağıl-: Yakılmak, tutuğturulmak.

j.-đan, 7717

jağım-: Yaranmak, yaltaklık etmek.

j.-đan 8846

j.-(ı)p 3709, 8703

jağrafiyalığ: Coğrafi, coğrafyayla ilgili.

j. 5981

jahankezdik: Seyyahlık, gezginlik.

j. 6941

jağ I: Kenar, çerçeve, köşe.

j.-(đ)ı 648

jağ II: Taraf, yön.

j. 1128, 1300, 1305, 1309, 2055, 2448,
2726, 5229, 5285, 5322, 5634,
5715, 5950, 7541, 7542, 7977,
8224, 8370, 8527

j.-(đ)ı 900, 901, 1239, 1249, 1252,
1295, 2453, 4062, 4295(2), 4795,
6441, 7027(2), 7677, 7701, 8137

j.-(ğ)ıma 3468, 3476, 4952	4825, 5855, 6042, 6417, 6446,
j.-(ğ)ımda 6162	6774, 7128, 7979, 7999, 8340,
j.-(ğ)ımen 6394, 7124	8455, 8683, 8742
j.-(ğ)ımızda 8530, 8566	j.-(ğ)ındağımı 8455
j.-(ğ)ımızdan 8533	j.-(ğ)ındamız 4217
j.-(ğ)ımnan 8576	j.-(ğ)ıniñ 390, 4148
j.-(ğ)ın 1356, 3181, 5362, 5943, 5968,	j.-(ğ)ıniki 8754
6128	j.-(ğ)ıniñnan 7494
j.-(ğ)ına 200, 225, 470, 796, 1426,	j.-ka 109, 385, 414, 485, 673, 682,
1928, 1930, 2039, 2798, 2885,	684, 702, 1277, 1338, 1675, 1748,
3521, 3812, 3908, 4223, 4263,	1765, 2027, 2853, 3159, 3338,
4448, 4483, 4602, 4667, 4676,	3397, 3778, 4801, 4819, 5283,
4942, 5568, 5571, 6094, 6101,	5360, 5503, 5629, 5672, 5841,
6407, 6565, 7087, 7924, 8245,	6715, 6774, 7145, 7146, 7172,
8249, 8400, 8721,	7764, 7792, 7827, 8287, 8314,
j.-(ğ)ınan 181, 281, 350, 1219, 1529,	8314, 8323, 8905, 9039,
1540, 1641, 1817, 2203, 2204,	j.-ta 979, 1318, 1336, 2069, 3191,
2337, 2454, 2818, 3581, 3827,	3783, 4149, 4419, 4667, 5375,
3838, 5101, 5230, 5736, 6079,	5790, 6665, 6686, 7969, 8042,
6641, 7627, 7629, 7631, 7809,	8293
7891, 7892, 7897, 8002, 8116,	j.-tağı 695, 1019, 3435, 4134, 4190,
8183, 8184, 8206, 8209, 8223,	4354, 7858, 8216
8254, 8338, 8417, 8464	j.-tan 681, 1158, 1179, 1215, 1218,
j.-(ğ)ında 18, 1301, 1465, 1467, 1841,	2209, 3086, 3211, 3249, 4054,
2029, 2284, 2325, 2768, 3005,	4120, 4132, 4187, 5234, 5244,
3026, 3031, 3073, 3277, 3278,	5277, 6430, 6431, 6521, 6815,
3510, 3827, 3836, 4063, 4534,	7419, 7579, 7707, 7956, 8061,
4612, 4797, 4798, 4799, 5997,	8313, 8524
6007, 6396, 6592, 6869, 7114,	j.-tarınan 4040
7615, 7677, 7689, 7690, 7804,	j.-tarında 235, 1118(2), 7700, 7705
7929, 8045, 8141, 8145, 8198,	j.-tarındağı 4990, 6610
8251, 8466, 8466, 8546, 8563,	j.-tı 2051, 4048, 5323, 7616, 7706
8566, 8566, 8568, 8583	j.-tıñ 1251, 6687, 7095
j.-(ğ)ındağı 339, 808, 1812, 2077,	
2843, 3499, 4073, 4333, 4362,	

jağ-: Yaramak yararlı olmak.

j.-(ğ)adı 6436

j.-(ğ)ar 4308

j.-(ğ)ıp 1001, 4135, 7714, 7771, 8679

j.-kan 133, 1013, 8658

j.-tı 7977

Jağıbay: Kişi adı.

j.-diñ 7973

jağın: Yakın, uzak olmayan.

j. 184, 323, 1171, 1438, 1966, 2056,
3168, 3308, 3511, 3846, 3956,
4126, 4234, 4238, 4265, 4623,
5292, 5795, 6345, 7022, 7570,
7593, 7618, 8068, 8295, 8303,
8364, 8462, 8474, 8813, 8949,
8971

j.-day 5513

j.-ı 6697

j.-ına 6255

j.-nan 8978

jağında: Yakında, yakın bir yerde.

j. 40, 1333, 1442, 2418, 2938, 3211,
3214, 4943, 4960, 5234, 5789,
6965, 7695, 8491, 8873

jağında-: Yaklaşmak, yakına gelmek.

j.-dı 5291

j.-ğan 1750

j.-ğanda 320, 978

j.-may 4070

j.-p 5812

j.-y 3028, 3046, 3549, 6838, 7668

jağındas-: Yakınlaşmak, yaklaşmak.

j.-pağ 2437

j.-(u)vına 5193, 7194

j.-(u)vında 7194

jağındaştır-: Yakınlaştırmak,
yaklaştırmak.

j.-ğan 5808

jağındattır-: Yakına getirmek.

j.-maydı 7801

Jağıp: Kişi adı.

j. 349, 3273, 8168

j.-tıñ 3234

Jağıpbek: Kişi adı.

j. 1427

j.-pen 1781

jağpar: Katmer katmer, kat kat.

j. 2056

jağpar-jağpar: Çok katlı, katmer katmer.

j. 2505

jağsı: İyi, güzel, tamam, olur.

j. 593, 873, 910, 946, 1108, 1196,
1536, 1656, 1658, 1724, 2322,
2448, 2943, 2950, 3269, 3477,
3481, 3482(2), 3570, 3771, 3810,
3892, 3963, 4005, 4208, 4539,
4608, 4610, 4766, 4953, 4980,
5155, 5188, 5256, 5306, 5307,
5334, 5365, 5434, 5439, 5440,
5446, 5450, 5470, 5601, 5833,
5891, 5901, 5929, 6033, 6044,
6058, 6215, 6311, 6471, 6790,
6827, 6896, 6910, 7010, 7093,

7148, 7277, 7280, 7335, 7362,
7400, 7426, 7465, 7491, 7511,
7524, 7962, 8016, 8166, 8271,
8276, 8438, 8509, 8706, 8774,
8984

j.-ları 5044

j.-ların 738, 2257

j.-sın 2761

jaqsılıq: İyilik, hayır, güzellik.

j. 719, 2670, 2775, 4574, 7405, 7408,
8167

j.-(ğ)ı 142

j.-(ğ)ıñ 2883

j.-(ğ)ımızdı 4719

j.-(ğ)ın 888, 3897, 5732

j.-(ğ)ındı 2883

j.-ka 705, 4574, 8167

j.-tarıñdı 1344

j.-tı 7385

j.-tıñ 3841

jaқта-: Desteklemek, taraf tutmak,
savunmak.

j.-ğan 3955

j.-ğanday 4227

j.-maq 7276

j.-ytın 174

jaqtı: Yüzlü, yanaklı.

j. 1456, 1708, 1980, 2081, 2486, 6421

jaqtılav: Yüzlü, simalı.

j. 1038

jaqtır-: Yaktırmak, tutuşturmak.

j.-(ı)p 8557

j.-mağanday 55

j.-mavınıñ 1676

j.-may 4728

jal I: Yele.

j. 29, 7118, 9029, 9037

j.-ın 385, 1207, 4162, 4931, 5417,
7860, 7946, 8155, 8573, 8759

j.-ına 2564, 5054

jal II: Yüksekçe tepe.

j. 3250, 3745, 3746, 3749

jala: İftira, bühtan.

jala jap-: İftira atmak.

j. jabuv 7135

jalakı: Maaş, aylık.

j. 2868

j.-sı 2867, 2878

jalaқта-: Uyanık olmak, tetikte olmak.

j.-ğan 7983

jalaqtat-: Uyarmak, tetikte bekletmek.

j.-ıp 3884

jalañ: Yalın, sade, çıplak.

j. 379, 546, 1191, 1283, 3231

jalañaş: Çıplak.

j. 1298, 2030, 4464, 4475, 4484, 5006,
6119, 6121, 7212

jalañda-: Savaşa hazır hâle getirmek,
kınından sıyırıp almak.

j.-ğan 7723

jalañdat-: Savaşa hazır hâle getirtmek,
kınından sıyrıp almak.

j.-(ı)p 463, 1264, 2215

jalas-: Yalaşmak, karşılıklı yalamak.

avız jalas-: Ortak hareket etmek, ağız
birliği yapmak.

avız j.-қан 6130

jalat-: Altın veya gümüşle kaplamak.

j.-қан 688, 1476, 4799

jalav: Bayrak, tuğ, sancak.

j. 1227, 6620

Jalayır: Kazakların küçük bir sülalesi.

j. 2103, 2110, 8942

j.-da 8471

j.-diñ 8472

jalbarın-: Yalvarmak, yakarmak.

j.-(ı)p 4617

jalbız: Nane.

j. 4271

jalda-: Ücret karşılığında yanında
çalıştırmak, işçi tutmak, işe almak.

j.-p 4770, 8271

jaldı: Yeleli.

j. 377, 639, 2052

jalğa-: Bağlamak, eklemek, birleştirmek.

j.-p 3692, 6577, 8546

j.-y 591, 6509

kol uşın jalğa-: Birine yardım etmek,
yardıma koşmak.

kol uşın j.-p 3360

jalğan I: Yalan, uydurma, gerçek dışı.

j. 1001, 4217, 5084, 5444, 8228, 8251

jalğan II: Dünya, hayat, yaşam.

j.-da 4441, 4475

j.-nan 610

jalğas-: Devam etmek.

j.-a 4803

j.-paqtın

kol uşın jalğas-: Bk. kol uşın jalğa-

kol uşın j.-(ı)p 6552

jalğız: Yalnız, yegâne, tek başına.

j. 364, 364, 502, 535, 562, 755, 873,
877, 932, 1282, 1293, 1534, 1631,
1734, 1738, 1990, 2000, 2017,
2018, 2428, 2602, 3145, 3208,
3262, 3395, 3550, 3707, 3821,
3839, 4264, 4343, 4621, 4640,
5259, 5313, 5396, 5422, 5423,
5472, 5483, 5486, 5494, 5616,
6684, 6798, 6940, 7054, 7073,
7102, 7971, 8120, 8426, 8427,
8492, 8918, 9009, 9015(2)

j.-aқ 1769

j.-ı 7947

j.-ına 934

jalıq-: Usanmak, bıkmak.

j.-pay 8275

jalın: Alev.

j. 4137, 4449, 5488, 5505, 5517, 8155

j.-day 8312

j.-ğa 958, 3261

j.-ı 2608, 5088, 6820

jalın- I: Yalvarmak, yakarmak.

j.-ar 7351

j.-badı 5399

j.-bağşı 4455

j.-dı 4434

j.-ğan 2396, 7386

j.-ğannan 8586

jalın- II: Çalın, atılmak, fırlatılmak.

j.-sın 3770

Jalınkuyruk: Özel ad.

j. 5047

j.-ka 5057

jalkın: Alev, parıltı.

j. 756

j.-ın 1178

jal-kuşruk: Atın yele ve kuyruğu.

j.-(ğ)ı 240, 1909

jalp:

jalp et-: Birden alevlenmek, birden harekete geçmek.

j. etip 5324

jalpağ: Uçsuz bucaksız, engin.

j. 579, 2266, 2711, 2720, 3176, 4302, 8315

jalpı: Genel, umumi, ortak.

j. 1847, 3646, 6537, 6761, 7260

jalpyt-: Yassılaştırmak, yayvan hâle getirmek.

j.-a 1464

jalıt: Aniden, beklenmedik şekilde olan hareketleri ifade etmek için kullanılan yansıma söz.

j. 225, 730, 1220, 1309, 1319, 3604, 4087, 5301, 6774, 7167

jalıt-: Sözünde durmamak, sözünden dönmek.

j.-a 4413

jalıtarma: Kurnaz, hilekar.

j. 5073

jalıtıra-: Parlamak, ışıldamak.

j.-ğan 2063, 2488, 4816

jalıt-jult: Işık yansımalarını, ışık saçılmasını bildiren yansıma söz, pırıl pırıl.

j. 6, 718, 1006

jaman: Kötü, fena, uğursuz.

j. 1061, 1683, 1964, 1991, 3195, 4931, 5958, 5966, 5967, 5975, 7411, 8079, 8706

jamanat: Kara haber, kötü havadis.

j.-tı 25

j.-tıñ 2186

jamanda-: Kötülemek, yermek.

j.-ğan 5177

jamandas-: Karşılıklı kötü davranmak, kötülük yapmak.

j.-(ı)p 1979

j.-vğa 5178

j.-yđı 5177	j. 1394
jamandığ: Kötülık, fenalık, kötü haber.	j.-ı 3948, 6427
j. 719, 720(2), 2592, 2980, 7405, 7406	j.-tay 6449
j.-ka 6697	jambıl: Sur, kale.
j.-tı 2572, 3977	j.-ı 2348
Jamanđudıđ: Yer adı.	jamıl-: Örtünmek, kapanmak, bürünmek.
j.-ka 6002	j.-a 690, 3019, 3430, 4458
jamaşılığ: Kötülık, düşmanlık.	j.-đan 2085, 2352
j. 5253	j.-(ı)p 1347, 3420, 5543, 7953
Jamaşılı: Kişı adı.	jamıl-: Örtündürmek, kapattırmak.
j. 8821	j.-(ı)p 8430
Jamantay Ağa Sultan: <i>Bk. Jamantay.</i>	jamıra-: Meleşmek
j.-nıñ 6400 6652 6680 6695	j.-y 376, 4049
Jamantay Sultan: <i>Bk. Jamantay.</i>	jamırat-: Melettirmek.
j.-đa 2019	j.-(ı)p 698, 2063
Jamantay: Kişı adı.	jan-jak: Çevre, etraf, civar.
j. 2020, 2290, 4228, 4236, 4240, 4290, 4313, 4637, 6400, 6652, 6680, 6695, 6722	j. 280
j.-dıñ 1989, 3060, 4293, 4342, 4511, 4676, 6692, 6697	jan I: <i>F. Can, ruh, kişı.</i>
j.-đa 2003, 4264, 4719, 4929, 6656, 6693	j. 59, 250, 499, 538, 578, 601, 602, 617, 619, 709, 800, 1137, 1480, 1525, 1603, 1643, 1729, 1758, 2212, 2259, 2496, 2499, 2500, 2523, 2891, 3006, 3402, 3605, 3770, 3901, 3904, 4133, 4205, 4489, 4570, 4609, 4836, 5130, 5202, 5222, 5261, 5421, 5425, 5430, 5442, 5705, 5750, 6010, 6020, 6096, 6253, 6469, 6529, 6634, 6644, 6647, 6842, 6891, 7103, 7163, 7360, 7546, 7728, 7819, 8029, 8164, 8318, 8667
j.-ı 4235	j.-dar 6288, 6290, 6426, 7356
j.-ına 4603	
j.-larda 5274	
j.-lardıñ 2305	
j.-larıñ 6720	
j.-şaa 6707	
jambas: Kalça kemiği.	

j.-darı 3089, 5890, 6517
 j.-darına 309
 j.-darmen 7785
 j.-darmız 5086
 j.-ğa 3255, 3377, 3426, 3851, 8075
 j.-ı 3191, 3709, 4518, 4944, 5491,
 6510, 6611, 7104, 7140(2), 7197,
 7321
 j.-(ı)m 2534, 2881, 5187, 5189
 j.-(ı)ma 3070, 4445
 j.-ımdı 4618, 7079
 j.-ımız 4630
 j.-ımızğa 1596
 j.-ın 876, 965, 980, 2216, 2517, 3192,
 3441, 3586, 3712, 5420, 5461,
 5768, 6355, 7825, 8324
 j.-ınday 873, 5256, 5306, 6896, 7010,
 8166
 j.-ındı 1886, 5496
 j.-iñ 5186
 j.-mın 557
 j.-nan 7496
 j.-niñ 621, 1094, 4075, 6562, 7491,
 7948
 j.-sıñ 3250

jan II: Yan, yan taraf, çevre, etraf.

j.-ımda 4906
 j.-ımdağı 6245
 j.-ına 295, 427, 872, 879, 1995, 2005,
 2484, 2647, 3381, 3559, 3884,
 3983, 4241, 4307, 4352, 4529,

4970, 5024, 5940, 6970, 7147,
 7853, 7870, 78758008

j.-inan 3190, 7566, 7708

j.-iñda 4451

j.-iñdağı 6260

j.-iñdı 7080

j.-iñızdağı 5526

jan-: Yanmak, tutşmak.

j.-a 4101

j.-adı 148, 1729, 7423

j.-ğan 2058, 2834, 4136, 8548

j.-ğanı 3439

j.-(ı)p 2941, 3261, 4098, 4145, 4147,
 4396, 4444

janaral: R. General.

j. 7373, 7379, 7409

j.-dar 4568

j.-darı 3710

j.-darına 7329

j.-darmen 7435

j.-diñ 125, 1140, 6824, 6841, 7412

janaral-gubernator: Çarlık Rusya döneminde eyaletlerin başında bulunan askerî yönetici.

j. 3465, 4584

Janas: Kişi adı.

j.-tı 8521

janaşır: Yakın kimse, destek, koruyucu.

j. 8497

janaşırılık: Himayecilik, koruyuculuk.

j. 6339

Janay: Kazakların küçük boylarından biri.

j. 2827, 8632, 8648

Janaydar: Kişi adı.

j. 2672, 3222, 3224, 3226, 3619, 3733,
4066, 5612, 7082, 7083, 7085,
7087, 7090, 7099, 7916, 7933,
7935, 7939, 7951, 7967, 7967,
7971, 7978, 7981, 7983, 7995,
8006, 8008, 8011, 8023, 8037,
8067, 8073, 8106, 8127, 8409

j.-dı 3225, 7649, 8014, 8016

j.-dñ 7986, 8010, 8019, 8036, 8039,
8074, 8101, 8103

j.-ğa 7977

j.-ı 7931

jandaral: R. General.

j.-dar 8659

j.-darğa 8650

jandi: Canlı, ruhlu, yaratılışlı.

j. 4252, 4253, 4254, 4260, 5341, 5446,
8031, 8727

Janğabil: Kişi adı.

j. 6091, 7585, 8419, 8435

j.-dan 6210

j.-dı 7588

j.-ğa 7584

j.-ı 7222

Janğazi: Kişi adı.

j. 8472

j.-da 8471

Janğoja: Kişi adı.

j. 5900, 5903, 5909

janında: Yanında, yanı sıra, beraberinde.

j. 89, 402, 1372, 1707, 2635, 2732,
2863, 3622, 4629, 5454, 5926,
6618, 6898, 7120, 7463, 7718,
8422, 8446, 8447, 8452

j.-ğı 734, 1056, 1060, 1479, 3407,
3930, 4901, 6313, 6420, 6425,
6579, 7563

j.-ğılar 3902

j.-ğıları 5281

j.-ğısı 2564

Janıs: Kazakların bir boyu.

j. 1527

jan-jak: Çevre, etraf, civar.

j.-(ğ)ı 202

j.-(ğ)ıma 8567

j.-(ğ)ın 3533, 7072, 8958, 9014

j.-(ğ)ına 180, 228, 6607, 7004, 7008,
7145, 7803, 7994, 8056, 8409

j.-(ğ)ıman 1283, 4160, 5983, 8214

j.-(ğ)ında 8649

j.-(ğ)ındağı 1027, 4296, 4754, 8935

j.-tan 375

j.-tıñ 7704

janjaldas-: Münakaşa etmek, kavga çıkarmak, çekişmek, tartışmak.

j.-(u)vğa 2435

janjal: Kavga, çekişme, tartışma, mücadele.

j.-dı 5716, 7537, 7557

j.-diñ 3100

j.-ğa 5315

janjalşıl: Kavga düşkünü, mücadeleci.

j. 2926

Jankisi: Kişi adı.

j. 1562

janқыярлық: Cesurluk, fedailik.

j. 6120

Janқоја: Kişi adı.

j.-sı 4950

jansız I: Ajan, casus.

j. 3200

j.-ı 2938

j.-ın 2937

jansız II: Sessiz, hissettirmeden, gizlice.

j. 5567, 7130

janşı-: Ezilmek, altta kalmak.

j.-y 6581

jantalas-: Mücadele etmek, çekişmek, didinmek.

j.-a 366, 1403

j.-(ı)p 4491, 8567

j.-қан 7909

Jantay: Kişi adı.

j. 8938

j.-ğa 8511

jantay-: Yan yatmak.

j.-a 1136, 5076

j.-dı 8300

j.-(ı)p 317, 3069

j.-(u)vınan 8320

Jantemir: Kişi adı.

j. 942, 943

j.-diñ 1059

jan-tènimen: Canla başla, var gücüyle.

j. 3835

(jan-tènimmen 7513)

Jantöre: Kişi adı.

j. 5123, 6091, 6128, 6129, 6572, 8340

j.-ni 6112, 6200

j.-niñ 2291, 6208, 6209, 7793, 8195

Jantörin: *Bk. Aşmet Jantörin.*

j. 5874, 6127, 6143, 6149

j.-niñ 6098

janürşiger: Tüylер ürperten, akıla almaz.

j. 8545

janürşigerlik: Tüylер ürpertici, dehşet verici.

j. 8361

Januzaq: Kişi adı.

2703

jaña: Yeni, çağdaş, yakında.

j. 44, 129, 274, 344, 364, 376, 414, 642, 768, 769, 791, 797, 1013, 1737, 2364, 2412, 2484, 2489, 2771, 2785, 2814, 2969, 3292, 3388, 3517, 3573, 3806, 3828, 4374, 4393, 4838, 5310, 5333,

5569, 5589, 5598, 6185, 6337,
6355, 6607, 6617, 6619, 6665,
6666, 6997, 7468, 7484, 7490,
7573, 7580, 7675, 7724, 8149,
8190, 8219, 8243, 8714

j.-da 1191

jañadan: Yeniden, tekrar.

j. 1837, 2689

jañağı: Deminki, az önceki.

j. 222, 1170, 1602, 3230, 5064, 5677,
6741, 6792, 6860, 7773, 7786, 8738

j.-lariñ 3282

Jañaqorğan: Yer adı.

j. 1421, 6169

jañbır: Yağmur.

j. 1392, 2375, 4651, 7677, 7695

j.-dan 878

j.-ğa 7846

j.-ı 7898, 7965, 8402

j.-ına 7151

jañbırlı: Yağmurlu.

j. 7668

jañbırsız: Yağmursuz, kurak.

j. 255

Jañbırşı: Kişi adı.

j. 7257

j.-niñ 4225, 6211, 7022

jañgak: Ceviz.

j.-(ğ)ı 1369

jañıl-: Yanılmak, şaşırarak, hata yapmak.

j.-dim 38534610

j.-may 2632

jañıldır-: Yanılmak.

j.-(u)v 1000

jap-: Örtmek kaplamak.

j.-(b)atın 648

j.-қан 717, 4814, 6518, 8850

j.-tı 1944

jala jap-: İftira atmak.

jala j.-(b)uv 7135

japalaq: Baykuş.

j. 22, 315i 2387, 2420

japalaқта-: Lapa lapa kar yağmak.

j.-p 5639

Japar: Kişi adı.

j. 4977

japıraq: Yaprak.

j. 5989

j.-(ğ)ı 3

j.-tarı 4272, 4274

japıray-: Ezilmek, çiğnenmek.

j.-a 6530

japırıl-: Ezilmek, çiğnenmek.

j.-dı 463

japırt-: Ezdirmek, çiğnetmek.

j.-(ı)p 3447

jap-jas: Gepegeç, gencecik, çok genç.

j. 2733, 5410

Jappas I: Kazakların Küçük Cüz'üne bağlı bir boy.

j. 2214, 2832, 7219, 7221, 7234, 7239, 7251, 7254, 7255, 7399, 7554, 7580, 8415, 8419, 8425, 8433(2)

Jappas II: Kişi adı.

j. 6209

j.-tñ 6091

jappay: Tüm, tamamen, bütünüyle.

j. 809, 3577

jar I: İlan, duyuru, haber.

j. 180, 372, 8378

jar II: *F.* Dost, eş, yâr, yâren.

j. 1154

j.-dñ 7948

j.-m 5257

j.-mñ 5446

jar III: Uçurum, yar.

j. 1788, 2506, 5984, 8134, 8580

j.-d 3564, 5500

j.-dñ 1324

jar IV: *Bk. Kökala jar.*

j. 8000

jar-: Yarmak, deşmek.

j.-ğan 1278, 4138

j.-ğanday 7726

j.-(ı)p 1022, 1215, 1286, 4414, 5049, 5479, 5501, 6356, 7006, 7100, 8150, 8574

jara: Yara, bere, dert, tasa.

j. 118, 987, 988, 1134, 1595, 1596

j.-ğa 118, 2186

j.-ñ 989

j.-sm 250, 3330

j.-sına 6865

j.-sınıñ 3368, 6768

jara-: İşe yaramak, uygun hâle gelmek.

j.-d 11, 4829, 7820, 7986

j.-ğan 711, 1470, 6416

j.-larınan 5609

j.-mağan 4351

j.-may 7873

j.-maytın 1324, 7839

j.-p 8107, 8335

j.-r 815, 1292, 1304, 3094, 3989

j.-sa 2082

j.-ydı 2762, 6017

j.-ymın 8714

j.-ytın 3343, 4142, 4595, 5727, 6558, 7546, 8393

jaral-: Yaratılmak, meydana gelmek, ortaya çıkmak.

j.-ğan 5206

j.-ğanına 333

j.-mağan 8047

jarala-: Yaralamak.

j.-p 1191, 7581

jaralan-: Yaralanmak.

j.-ğan 1207, 2821, 4927, 7986, 9017

j.-ğanı 7782

j.-(1)p 7869

jaralı: Yaralı, yaralanmış.

j. 1325, 1604, 1605, 1607, 3331, 6599,
7071, 7814, 7881, 8028, 8029,
8030(2), 8437, 8439, 8984

j.-nı 3332

j.-sı 1321, 7877

jaras-: Yakışmak, yaraşmak, uymak.

j.-(1)p-ak 1042

j.-kan 2347

j.-pastay 3061

j.-sa 1797

j.-tı 658

jarasız: Yarasız, yarası olmayan.

j. 1605

jarat-: Yaratmak, ortaya çıkarmak.

j.-kan 2812, 6383

j.-pağ 2839

j.-sa 1514

jaratıl-: Yaratılmak.

j.-adı eken 5059

j.-ğan 4465, 7278

j.-mağan 2015

j.-mağanına 2515

j.-sa 6930

jaratılıs: Yaradılış, mizaç. huy. tabiat.

j.-tıñ 7736

jarav: Yararlı, faydalı, kıvamında.

j. 2065

jaravlı: İşe yarayan, seçkin.

j. 7836

jaraydı: Tamam, olur, peki.

j. 326, 754, 989, 1610, 1639, 2009,
2405, 3134, 3182, 4688, 5094,
6184, 6203, 7079, 7444

jarğaq: Tabaklanmış deri ve bu deriden
yapılan giysi.

j. 651, 900, 1475, 1710, 1719, 2084,
3020, 3045

jarı-: Gereğinden fazlasına sahip olmak,
doymak, kanmak.

j.-mağan 5946

jarıq: Işık, nur.

j. 1162, 6377, 6601, 6820, 7195, 8749

j.-(ğ)ınday 731

jarıl-: Yarılmak, çatlamak.

j.-a 4751

j.-atın 3437

j.-may 5645

j.-(1)p 1731

jarılqa-: İyilik etmek, dua etmek.

j.-sın 5225, 6790, 8494

jarım: Yarım.

j. 134(2), 4594, 5962, 5963, 7677,
7907(2)

jarıs: Yarış, müsabaka, karşılaşma.

j.-ına 937

jarıs-: Yarışmak, müsabakaya katılmak.

j.-ar 976

j.-paydı 18

j.-kanday 5019

jarıtım: Kazanç, fayda.

j.-dı 8826

jarıyala-: Bildirmek, beyan etmek, duyurmak.

j.-ğan 8197

j.-p 5786, 7380

jarķ:

jarķ et-: Işıldamak, parıldamak.

j. ete 1186, 2774, 3935, 4466, 6206

j. etip 1778, 2030, 4421, 6381, 8343

j. etkizip 1943

j. etti 3725, 5002, 5120

Jarkent: Yer adı.

j. 8639

jarlı: Yoksul, fakir.

j.-nıñ 1376

jarlıķ: Ferman, kararname, emir.

j. 100, 102, 106, 129(2), 2845, 2876, 3518, 3520, 3728, 4139, 8198

j.-(ğ)ı 2583, 2913, 3518, 6959

j.-(ğ)ımen 7543

j.-(ğ)ımız 3797

j.-(ğ)ın 136, 137, 2865, 3292, 6137

j.-(ğ)ıman 405

j.-tan 132

j.-tı 2913, 2916, 7132

j.-tıñ 2919

jarımas-: Yapışıp kalmak, bırakmamak.

j.-tı 4901

Jarķayıñ: Yer adı.

j. 2897

jarķın: İyi huylu, güler yüzlü.

j. 2500

j.-(ı)m 7031

j.-ım-av 719, 3144

jarķıra-: Parlamak, ışık saçmak.

j.-p 1823, 8311

j.-y 5534, 5535, 6605

Jarķulaķ: Kişi adı.

j. 2797, 2799, 2809

jarıtas: Büyük kaya kitlesi, kaya.

j. 1748, 2054

j.-ı 2549, 8712

j.-tay 461, 9007

jarıtaıı: Kayalı, kayalık.

j. 198, 202

jarıta: Yarım, yarı.

j. 4062, 5261, 7950, 8449

j.-sın 4053, 4054, 6485, 6486

j.-sına 4765

j.-sında 1410

j.-sınıñ 368

jarı I: Genç, toy.

j. 99, 111, 237, 369, 554, 631, 660,
675, 714, 728, 730, 882, 1050,
1196, 1216, 1472, 1658, 1878,
1882, 1994, 2018, 2022, 2409,
2412, 2615, 2740, 2764, 2932,
2933, 2960, 2987, 2993, 3005,
3032, 3037, 3042, 3071, 3085,
3215, 3224, 3280, 3290, 3330,
3593, 3620, 3927, 3928, 3957,
3964, 3966, 4023, 4238, 4242,
4295, 4300, 4306, 4317, 4319,
4321, 4329, 4346, 4374, 4381,
4427(2), 4429, 4435, 4441, 4450,
4454, 4479, 4530, 4634, 4638,
4709, 4768, 4885, 4896, 4902,
4991, 5327, 5398(2), 5400, 5479,
5485, 5490, 5511, 5515, 5525,
5532, 5542, 5546, 5592, 5664,
5737, 5751, 5981, 6230, 6235,
6368, 6384, 6535, 6559, 6613,
6665, 6688, 6691, 6768, 6830,
6936, 7635, 7948, 7988, 8086,
8089, 8132, 8137, 8139, 8147,
8148, 8175, 8578, 9053, 9055

j.-in 549

j.-ka 5535

j.-siñ 279

j.-tardı 1061

j.-tarğa 304

j.-tarına 3636

j.-tı 627, 938, 6375

j.-tiñ 3974, 7949

jas II: Yaş.

j.-ında 1407, 5417

j.-ka 103, 683

j.-ta 5434

j.-tağı 5446

j.-tan 554, 1088, 6145, 6383, 6688

jas III: Yaş, ıslaklık.

j.-ı 628, 3042, 3815, 6258, 6876, 8504

j.-ın 247, 629, 1996, 2009, 2579, 2594,
3869, 5449, 6254, 6373, 6374,
6543, 9065

j.-ınan 214, 1743, 4929, 6327

j.-ınday 2508, 4415

j.-iñ 5078

j.-ka 6674

j.-tan 3073

jas-a I: Yaşamak, ömür sürmek.

j. 2184

j.-rsız 8604

j.-sa 605, 7738

jas-a II: Yapmak, etmek.

j.-dı 8341

j.-ğan 1384

j.-ğanın 3648

j.-ğanına 7152

j.-madı 1543

j.-mağ 7892

j.-may 3760

j.-p 116, 1133, 1326, 3176, 3967,
5611, 6321, 7654, 7866, 8184,
8396

j.-ptı 7816

j.-v 7461

j.-vdiñ 7621

j.-vğa 1002, 2694, 8368, 8898

j.-vı 2361, 8383

j.-y 1104, 3266

j.-ydi 8604

j.-ymın 8377

j.-ytın 1413, 2858, 7739

j.-ytının 6976

jasagan: Yaradan, tanrı.

j. 248

jasak I: Ordu, asker, askerî birlik.

j. 181, 535, 777, 793(2), 979, 1640, 2433, 2786, 3658, 3665, 4046, 4570, 4587, 4727, 4732, 7383, 7607, 7614, 7626, 7647, 7680, 7734, 7831, 8181, 8187, 8206, 8209, 8248, 8334, 8393, 8398, 8827

j.-(ğ)ı 997, 1187, 1200, 1222, 1289, 1319, 2298, 3533, 4680, 4686, 6424, 7681, 7810, 7938, 7980, 8203, 8211, 8220, 8242, 8247, 8260, 8286, 8325, 8404(2), 8582

j.-(ğ)ıma 4000

j.-(ğ)ımdağı 4007

j.-(ğ)ımen 2443, 3817, 4930, 6995, 7620, 7967, 8235, 8238

j.-(ğ)ın 400, 3627, 4674, 6205, 7740, 7833, 7887, 7962, 8328, 8358

j.-(ğ)ıma 1206, 1226, 1233, 3399, 3809, 3913, 4916, 7231, 7665, 7989, 8222, 8309, 8355

j.-(ğ)ınan 3551, 5568, 8305

j.-(ğ)ında 3274, 4671, 4908

j.-(ğ)ındağı 7445, 8352

j.-(ğ)ındamın 4679

j.-(ğ)ınıñ 1210, 1256, 1292, 4715, 8241, 8281

j.-(ğ)ınızğa 4006

j.-ka 4881, 7645, 7646, 8395

j.-pen 7614, 7685

j.-pız 7886

j.-tan 4698, 8280

j.-tar 3653, 3656, 7632, 7960, 8410, 8413

j.-tardı 2895, 7845, 8387

j.-targa 7843, 7915

j.-tarı 3450, 3812, 7673, 8226, 8408

j.-tarımen 923, 3292, 8210

j.-tarın 7573

j.-tarına 1163, 4018, 7789, 8387

j.-tarınan 4927

j.-tarınıñ 1161, 7104, 8741

j.-tı 1225, 7991, 8334, 8351, 8394

j.-tıñ 8335

jasak II: Ganimet, yenilen yerlerden alınan vergi.

j. 123, 134, 138

j.-tı 138

jasal-: Yapılmak, edilmek.

j.-ğan 907, 1196, 1210, 1454, 2691, 4818

j.-ğanın 7150

j.-ıp 4873, 7634

jasar: Sayılarla kullanılarak insan yaşını gösterir, yaşında.

j. 106, 110, 193, 241, 936, 937, 1078, 1466, 1707, 2019, 2409, 4345, 4350, 4978, 5006, 5196, 8605

jasav: Çeyiz.

j. 2431

jasavıl: Yüzbaşı. *Kr. esavul.*

j. 2013, 7383, 7531, 8086, 8431

j.-dı 2040

j.-dîñ 7238

jasavşı: Yapan, yapıcı.

j. 5697

jasavul: *Bk. jasavıl.*

j. 473

jasıl: Yeşil.

j. 8, 43, 198, 1385, 1838, 2505, 3634, 4274, 4814, 5263, 6357, 6888, 7111, 7156, 7214, 7303, 7476, 7477, 8460, 8588, 8638, 8797

Jasılköl: Yer adı.

j. 8683

jası-: Göz bozulmak.

j.-p 2601

jasır-: Gizlemek, saklamak.

j.-a 1881, 5024, 6648, 7736

j.-ar 1797

j.-ğan 1860

j.-ğandı 4317

j.-ma 1598, 6361

j.-madı 6796

j.-mağan 3563, 7138

j.-may 4906, 4756, 5083, 6250, 6262, 6543

j.-(ı)p 1654, 1914, 2759, 5603, 5703, 8763

j.-sıñdar 3162

jasırın: Gizli, saklı.

j. 1942, 2045, 5617, 7085, 7359, 7404

jasırın-: Saklanmak, gizlenmek, pusmak.

j.-ar 7743

jasқан-: Korkmak, çekinmek.

j.-bas 5429

j.-(ı)p 2781

jastan-: Yaslanmak, dayanmak.

j.-ıp 309, 329, 1725

jastıq I: Yastık.

j. 1760, 2725

j.-(ğ)ın 4332

j.-қа 576, 2717, 3072, 4443

j.-tan 6678, 8171

j.-tı 1454, 4417, 4419

jastıq II: Gençlik, delikanlılık.

j. 3937, 3966, 4489, 5505, 5514, 5533, 5744(2), 5757

j.-(ğ)ına 2926

j.-tıñ 5508

jastık-şattık: Gençlik heyecanı, gençliğin getirdiği mutluluk.

j. 5473

jat: Yabancı, yad, düşman, hasım.

j. 1027, 5241, 6271, 6840, 8044, 8276

jat-: 1. Yatmak, uzanmak.

j. 4363, 4445

j.-a 303, 329, 1700, 2997, 4296, 4514,
4893, 5076, 5253, 5475, 5543,
8262

j.-adı 1725

j.-alık 4527

j.-ar 1066, 1755, 8351

j.-arda 2163

j.-atın bolğan 7875

j.-iñdar 1154

j.-(i)p 254, 327, 338, 932, 964, 1070,
1225, 2373, 2665, 2666, 2965,
3020, 3145, 3391, 3408, 3418,
3760, 3841, 3933, 3945, 3955,
4163, 4248, 4320, 4361, 4505,
4708, 4828, 5553, 5833, 6424,
6637, 7083, 7873, 7940, 8171

j.-(i)p-aķ 4926

j.-(i)ptı 6122

j.-sa 2818, 3251, 4369, 6009, 8962

j.-saķ 4630

j.-sın 66

j.-tı 205, 344, 1005, 1403, 2718, 2861,
4136, 4511, 4671, 6715, 7005, 7689,
7748

j.-(u)vğa 509, 3166

j.-(u)vı 4352

j.-(u)vın 5396

j.-(u)vına 6682

2. Ait olmak, ilgisi bulunmak,
hakimiyet sahası içinde bulunmak.

j.-adı 1871, 4247, 5152, 5920, 7320

j.-atın 1419, 1847, 2847, 5686, 5850,
6064, 6089, 6091, 6128, 6397,
7500, 7539, 7577, 7592, 7630,
7691, 7924, 8394(2), 8926

j.-paydı 5799, 6857

j.-paytın 5643, 6578, 7542

3. Bulunmak, durmak, uzayıp gitmek.

j.-adı 5989

j.-atın 1702

4. Tasvirî fiil olarak kullanılır.

j.-adı 5445, 6916

j.-atın 5836

j.-kan 2, 10, 25, 43, 74, 109, 136, 239,
258, 259, 264, 287, 376, 390, 428,
490, 507, 516, 530, 541, 570, 620,
696, 709, 757, 784, 791, 850, 886,
965, 1028, 1119, 1143, 1158, 1165,
1168, 1173, 1174, 1203, 1230,
1236, 1263, 1269, 1309, 1395,
1400, 1438, 1525, 1553, 1585,
1634, 1706, 1748, 1774, 1809,
1842, 1843, 1849, 1896, 1899,
1941, 1959, 1972, 1983, 2013,
2034, 2036, 2037, 2078, 2090,
2108, 2116, 2183, 2199, 2279,
2280, 2288, 2294, 2317, 2377,
2378, 2443, 2475, 2490, 2507,
2584, 2612, 2623, 2652, 2666,

- 2698, 2714, 2781, 2815, 2824,
2928, 3039, 3042, 3052, 3116,
3159, 3176, 3314, 3315, 3353,
3370, 3399, 3437, 3443, 3498,
3564, 3574, 3590, 3672, 3735,
3830, 3831, 3843, 3856, 4016,
4019, 4050, 4057, 4059, 4073,
4092, 4108, 4181, 4183, 4186,
4209, 4328, 4331, 4356, 4359,
4373, 4419, 4433, 4451, 4459,
4529, 4718, 4781, 4827, 4831,
4877, 4900, 4905, 4952, 4974,
4976, 4988, 5030, 5237, 5287,
5311, 5319, 5320, 5530, 5541,
5563, 5582, 5585, 5590, 5623,
5700, 5827, 5834, 5978, 6012,
6059, 6113, 6145, 6359, 6400,
6415, 6431, 6483, 6491, 6532,
6536, 6549, 6556, 6564, 6606,
6618, 6638, 6665, 6677, 6749,
6787, 7022, 7088, 7108, 7375,
7401, 7464, 7549, 7549, 7666,
7696, 7708, 7721, 7724, 7731,
7742, 7751, 7753, 7766, 7769,
7779, 7796, 7804, 7810, 7828,
7853, 7860, 7871, 7893, 7900,
7934, 7940, 7953, 7992, 8005,
8008, 8012, 8017, 8093, 8130,
8143, 8229, 8254, 8267, 8280,
8309, 8342, 8354, 8421, 8422,
8485, 8548, 8572, 8640, 8769,
8842, 8852, 8864, 8880, 8885,
8916, 8920, 8950, 8970, 9038
- j.-kanda 348, 395, 430, 1079, 1084,
1090, 2328, 2466, 2597, 3190,
3243, 4066, 4501, 4725, 4839,
4917, 5454, 6164, 6569, 7969,
7978, 8729, 8732, 8775, 8868
- j.-kandargâ 2570
- j.-kandarı 1023, 3575
- j.-kandarın 7808, 8316
- j.-kandarında 6731
- j.-kanday 1120, 3258, 3752
- j.-kandı 340
- j.-kan-dı 4300, 5570, 7983
- j.-kanga 1014
- j.-kanı 117, 194, 2723, 6739
- j.-kanımızdı 3458
- j.-kanımızdın 1506
- j.-kanın 624, 978, 1496, 2842, 2989,
3271, 4145, 4612, 4807, 4989,
5365, 5482, 5783, 6153, 6613,
6831, 6935, 6993, 7125, 7636,
7790,
- j.-kanına 527, 7676
- j.-kanınan 8954
- j.-kanında 4491
- j.-kanınıñ 7634
- j.-kanmen 4237
- j.-kannan 4442
5. Asıl fiile –a/-e/-y; -p gerundiyum ekleriyle bağlanarak kesin şimdiki zaman çekimini oluşturur. **Kr. jür, tur, jatr.**
- j.-ır 19, 121(2), 153, 209, 493, 524,
630, 635, 1007, 1054, 1123, 1187,
1446, 1455, 1507, 1538, 1704,
1954, 2052, 2057, 2268, 2342,
2371, 2692, 2727, 2822, 3067,
3379, 3713, 4033, 4089, 4098,

4337, 4463, 4492, 4494, 4715,
4804, 4828, 4866, 4873, 4961,
5047, 5559, 5669, 5870, 5975,
5976, 6109, 6156, 6170, 6190,
6523, 6533, 6573, 6665, 6726,
6860, 7119, 7124, 7142, 7145,
7811, 8007, 8229, 8287, 8287,
8302, 8320, 8423, 8470, 8578

j.-ır-av 146, 707, 6473, 6694, 7373

j.-ırmın 3202, 6375, 8610, 8637

j.-ırmız 6425, 6680, 6713

j.-ırsıñ 2339, 4472

j.-ırsıñdar 2898, 6711

jatağan: Yüksek olmayan, aalçak.

j. 229, 1223, 2081, 5385

jata-jastana: Acele etmeden, yavaş yavaş.

j. 4209

jataq: Hayvanı olmadığından yaylaya
çıkmayan fakir kişi, yatık.

j. 4803

jatır: Döl yatağı, rahim.

j.-ınan 2817, 8073

jatıs: Yatış, yatma.

j.-tarı 1438

jatqız-: Yatırmak.

j.-adı 4353

j.-ar 4367

j.-dı 4440

j.-ğan 4360, 8148

j.-(ı)p 309, 1326

jatta-: Ezberlemek.

j.-p 6057

jattal-: Ezberlenmek.

j.-(ı)p 6875

jav: Düşman, istilacı.

j. 24, 269, 365, 367, 371(2), 388, 539,
628, 671, 708, 865, 997, 1018,
1164, 1170, 1200, 1206, 1239,
1243, 1245, 1246, 1249, 1251,
1252, 1259, 1270, 1301, 1346,
1356, 1402, 1403, 1593(2), 1971,
2023(2), 2343, 2438, 2589, 3111,
3356, 3443, 3642, 3746, 3778,
4154, 4159, 4162, 4176, 4252,
4495, 4553, 4571, 4720, 4725,
4727, 4891, 4902, 4981, 5117,
5342, 5355, 5416, 5453, 5880,
6009, 6096, 6125, 6538, 6540,
6755(2), 7441, 7494, 7703, 7707,
7759, 7760, 7765, 7766, 7800,
7811, 8224, 8250, 8336, 8355,
8376, 8584, 8618, 8773, 8811,
9000, 9030

j.-dan 2242, 3640, 3866, 8469

j.-dı 811, 996, 1000, 1140, 1592, 2015,
3447, 3754, 8265

j.-diñ 903, 3648, 7666, 7773, 7777,
7778

j.-ğa 38, 672, 1132, 1147, 1238, 1292,
1293, 1733, 2281, 2499, 2695,
4172, 4574, 4986, 5271, 5396,
7020, 7278, 7877, 8174, 8368,
8568, 8574, 9000

j.-ı 1566, 2023, 2313, 3508, 4935,
6083, 6100, 6110, 6389, 7072,
7493, 7791

j.-imen 5141
 j.-ına 1309, 2021, 2544, 5122, 5142,
 7643, 7659, 7738, 8806, 8961
 j.-ınıñ 1591, 3419, 6111, 7073, 7665,
 8110, 8234, 8338
 j.-ları 6095, 2292
 j.-larıñız 3576
 j.-larım 6079, 6081
 j.-larımız 2248
 j.-larına 8308
 j.-larınan 6055
 j.-larımıñ 7787
 j.-(ı)m 594, 4793, 7215, 7345, 8599
 j.-(ı)mdı 2549, 7143
 j.-men 899, 7663, 7757
 j.-(ı)mız 7290, 8113, 8947
 j.-(ı)mızğa 1605
 j.-(ı)n 2547, 3528, 7217, 7834, 7836,
 8436, 8439
 j.-(ı)nan 6599, 7872
 j.-(ı)ñ 2232
 j.-(ı)ña 9035
 j.-(ı)ñdı 4790, 7043
 j.-(ı)ñnan 5429, 9038

jav-: Yağmak.

j.-a 5639, 6352
 j.-ar 3668, 6706
 j.-dı 1206
 j.-ğan 6582, 7819

j.-(ı)p 510, 1129, 1531, 1945, 2375,
 3042, 3422, 4439, 4967, 7126,
 8980

j.-(ı)p tur 686

javap: A. Cevap, çözüm, sonuç.

j. 83, 164, 306, 407, 536, 552, 559,
 598, 776(2), 787, 793, 855, 871,
 1036, 1669, 1751, 1873, 2197,
 2262, 2533, 2904, 3304, 3498,
 3502, 3572, 3704, 4017, 4403,
 4413, 4416, 4504, 4562, 4758,
 4863, 5107, 5118, 5132, 5150,
 5245, 5385, 5404, 5862, 5868,
 6011, 6072, 6224, 6261, 6268,
 6282, 6299, 6307, 6311, 6525,
 6993, 7048, 7133, 7398, 7453,
 8011, 8695(2), 8740, 8782, 8904,
 9026

j.-(b)ı 4763, 5166, 6062, 6075

j.-(b)ın 1822, 2644, 6301, 7397, 8912

j.-(b)ımıñ 7049

j.-ka 6296

j.-tan 5168

j.-tı 8551, 9016

j.-tıñ 2198

javapkersilik: Sorumluluk, mesuliyet,
yükümlülük.

j.-ti 4734

javapsız: Cevapsız, cevap alınmadan.

j. 785

javdır-: Yağdırmak.

j.-a 1254, 4090

j.-dı 1231

j.-iñdar 4160

j.-(i)p 1266, 3577, 4108

j.-(u)vı 4084

javdıra-: Masumca, bir şey umarcasına bakmak.

j.-p 3891

Javğaşar: Kişi adı.

j. 6090

javıqtır-: Düşman ettirmek, kin güttürmek.

j.-atın 5463

javın: Yağmur, yağış.

j. 7670

j.-ğa 8221

j.-ı 7895

javındı: Yağmurlu, yağışlı.

j. 8246

javınger: Cengaver, asker, savaşçı, bahadır.

j. 864, 881, 1480, 2125, 6208, 7486, 7496, 8207

j.-di 4139

j.-i 1126, 4343, 5908, 7270

j.-in 1015

j.-ine 390

j.-iniñ 3585

j.-ler 1008, 4192, 7476, 7713

j.-lerdi 4141, 5353, 7783

j.-lerdiñ 3555

j.-leri 3880, 8196

j.-leriñizdiñ 1524

j.-lerin 7652, 7774

j.-men 8223

javıngerşilik: Savaşçılık, bahadırılık.

j.-ke 8769

j.-pen 8759

javır: Binek hayvanlarının sırtında meydana gelen yara, bere.

javırdı jaba tokı-: Kimliğini gizlemek, gizlenmek, kamufle olmak.

j.-dı jaba tokıp 4257

javırın: Kürek kemiği ve bu kemikle bakılan bir tür fal.

j.-ı 2807

j.-ına 3307, 6121

j.-ınıñ 2805

javırınşı: Kürek kemiği ile fal bakan kimse.

j. 2804

j.-niñ 2809

javız: Acımasız, gaddar, zalim.

j. 2580

javızdıq: Acımasızlık, gaddarlık.

j. 2014, 7311

j.-(ğ)ın 4707

javjürek: Cesur, kahraman, savaşçı.

j. 3769

javla-: Yağmalamak, zorla almak.

j.-p 3486

javlas-: Düşman olmak, düşman kesilmek.

- j.-adı 5423
- j.-(1)p 4607, 5250
- j.-pay 7375
- j.-paytının 6340
- j.-(u)vğa 7961
- javlastır-:** Düşmanlaştırmak, düşman ettirmek.
- j.-ar 5315
- javlık:** Düşmanlık.
- j.-tıñ 660
- javra-:** Üşümek, donmak.
- j.-ğan 2397
- javrın:** *Bk. javrın.*
- keñ javrın: İri yarı, kemikli.*
- keñ j. 2081
- ķulaş javrın: Bk. keñ javrın.*
- ķulaş j. 2486
- jalpaķ javrın: Geniş omuzlu, heybetli.*
- jalpaķ j. 4302
- javşımıldık:** Dügün çiçeğigillerden, çiçekleri türlü renkte, çok yıllık güzel bir süs bitkisi, şakayık.
- ş.-tar 4270
- javtañda-:** Yalavaran ve uman gözlerle bakmak.
- j.-ğan 3024
- jay I:** Yay.
- j. 1204
- jay II:** Yavaş ağır, aheste.
- j. 1724
- jay III:** Hâl, durum, vaziyet.
- j. 767, 3773, 3969
- j.-dı 992
- j.-ı 118, 5821
- j.-lardı 2190
- j.-(1)m 4543, 5219, 9041
- j.-(1)ma 426
- j.-(1)n 1666, 3554, 3844, 3850, 4410, 5346, 6408, 6413(2)
- j.-(1)nan 8089
- j.-(1)ndağı 784, 3522, 4742, 4890, 5936
- j.-(1)ña 425, 4553, 6710, 8064
- jay IV:** Yer, mekân.
- j. 4056
- jay V:** Sıradan, önemsiz, basit.
- j. 4334, 5098, 6423
- jay VI:** Öylesine, sebepsiz, boşuna.
- j. 4831, 6842
- jay-:** Yaymak, sermek, açmak.
- j.-a 1944, 2587, 2713, 3840, 4806, 6430, 6876, 7792, 7797, 8419
- j.-ar 2963
- j.-atın 772
- j.-ğan 4818
- j.-(1)p 231, 567, 766, 1359, 1366, 2233, 2627, 4394, 4440, 4466, 6667
- jayav:** Yayan, yaya.
- j. 670, 3499, 6659, 7475
- jayavlı:** Yürüyüşlü.

j. 2711	j.-da 2066
jaybaraqat: Kaygisızca, tasasız.	j.-dar 5844
j. 156, 1962, 1976, 3792	j.-ğa 4236, 7572
jaydaq: Eyersiz, eyer takımı olmayan.	j.-ı 4268
j. 2049	j.-ın 5162
jayğas-: Yerleşmek, kurulmak.	j.-(-1)mız 7228
j.-a 3636	j.-(-1)ñdı 424
j.-қан 7735	jayılıs: <i>Bk. jayılım.</i>
j.-қандarı 4527	j.-tarı 2061
j.-tı 4524	jayın: Yayın balığı.
jayğastır-: Yerleştirmek.	j. 7065
j.-ğan 4722	jayında: Hakkında, hususunda.
j.-ıñdar 2036	j. 824, 3595, 4562, 4889, 6026, 6049,
j.-(-1)p 1121	6156, 6316, 7123, 7336, 7504,
jayğız-: Yayırmak, serdirmek.	7533, 7547, 7562, 8784,
j.-(-1)p 3787	8829,8837, 8858
Jayık: Yayık Nehri.	jay-küy: Hâl, durum, vaziyet.
j. 670, 801, 808, 809, 845, 960, 1024,	j.-imiz 3473
2102, 2217, 3248, 7105	jayla-: Yerleşmek, otlatmak, yaymak.
j.-қа 635, 736, 2267, 2897, 8822	j.-ğan 802, 806, 1527, 1635, 2099,
j.-тіñ 636, 766, 796, 1642, 2191, 5855,	2129, 2276, 2365, 2683, 4847,
6128	4946, 5610, 5851, 5875, 7066,
jayıl-: Yayılmak, serilmek.	7097, 7105, 8846
j.-a 2364	j.-ğanı 7236
j.-adı 408	j.-ğanın 2102
j.-dı 962	j.-p 2373, 3290, 3714, 6483, 7221,
j.-ğan 20, 645, 3955	7226, 8224, 8948
j.-(-1)p 1086, 1760, 5559, 7172, 7862	j.-ytın 7507
jayılım: Mera, otlak.	jaylas-: <i>Bk. jaylas-.</i>
	j.-a 3712

j.-tı 5848

jaylav: Yayla, otlak, mera.

j. 518, 800, 4964, 8810, 8903

j.-ğa 2417, 4955, 7128, 8192

j.-ı 234, 2527, 7972, 8202, 8851

j.-ına 7580

j.-(ı)mızğa 4886

j.-(ı)n 7235

j.-(ı)nan 669

j.-larda 957

j.-larına 6730

j.-larınıñ 8801

jaylı I: Hakkında, hususunda.

j. 1860

jaylı II: Uygun elverişli.

j. 764

jayma: Sedye.

j. 1326

jayma-jay: Sessiz, sakin.

j. 29

jayna-: Parlamak, çeşitli reklere
bürünmek, ışııl ışıl olmak.

j.-ğan 3004, 4374

j.-p 4998, 2141, 2153, 2595, 5022

j.-ydı 379

jaynamaz: Seccade.

j.-ına 1371

jaypa-: İmha etmek, kırmak, yok etmek.

j.-p 1244, 1263, 1266, 1281, 7729,
7767

jayra: *F.* Oklu kirpi.

j. 4281

jayrañda-: Neşelenmek, sevinmek, mutlu
olmak.

j.-ğan 3099

j.-y 4399, 8117

jayrat-: Yerle bir etmek, devirmek.

j.-adı. 1302

j.-(ı)p 8358

jaysañ: Güler yüzlü, alçak gönüllü.

j. 4539

j.-dardıñ 4311

j.-darıñnıñ 333

j.-darıñ 2152

j.-ınıñ 8092

jayşılıқта: Özel bir durum yokken, her şey
yerinde iken.

j. 2500, 2600, 4284, 5018, 5860, 7196,
8018

j.-ğı 2950, 7100

j.-ğısınan 4533

jayşılıқтаğıday: Her zamanki gibi.

j. 688, 3427

jayt: Hâl, durum, vaziyet.

j. 2795

jaz: Yaz, yaz mevsimi.

j. 6, 228, 424, 2674, 4844, 4879, 5270,
5352, 5588, 5649, 6352, 6392,

6438, 6481, 6485, 6552, 7221,
7471, 7972, 8192, 8352, 8490,
8810, 8851, 8903, 8906, 8959

j.-da-ağ 6407

j.-dan 7474

j.-dın 7580, 8246, 8369

j.-ğı 2984, 3367, 7235, 8172, 8301

j.-ı 8179

jaz- I: 1. Yazmak.

j. 3796, 7370

j.-adı 5703

j.-amız

j.-ayık 7377, 7395

j.-dı 776, 783, 3357, 4859, 6316, 8217,
8242, 8362, 8385, 8951

j.-ğan 164, 968, 2746, 2788, 2865,
2903, 3462, 3696, 4561, 5685,
6068, 6086, 7091, 7433, 7516,
7520, 7744, 8820

j.-ğanbız 5895

j.-ğanda 2745

j.-ğanı 8728

j.-ıñdar 7393, 7399

j.-(ı)p 2899, 3363, 4629, 5038, 5663,
5790, 6022, 6032, 6284, 6444,
6467, 6990, 7154, 7168, 8276

j.-(ı)ppın 8512

j.-(ı)ptı 7448

j.-sa 3706, 3735

j.-sağ 7365

j.-(u)vğa 7153

2. Alnında yazılmış olmak.

j.-(ı)p 248

jaz- II: 1. Yaymak, sermek.

j.-adı 3187

j.-bay 330, 1244, 7953

j.-(ı)p 113, 3510

2. Düzeltmek, doğrultmak.

j.-dım 3853, 4610

jaza: A. Ceza.

j. 6264

j.-nı 7484

j.-sın 2967, 4583, 4723, 8642

j.-sına 108, 548, 3865, 7489

jazala-: Cezalandırmak, ceza kesmek.

j.-mağ 3197

j.-maydı 7242

j.-v 6746

j.-vmen 7398

j.-ymın 3130

jazalan-: Cezalanmak, ceza kesilmek.

j.-adı 7487

jazda: Yazda, yazın, yaz mevsiminde.

j. 3648, 5802, 7498

j.-ğı 846, 5097

j.-ğıday 4623

jazda-: Asıl fiillerden sonra gelerek "tezlik, çabukluk" anlamlı yapılar kuran tasviri fiil.

j.-dı 7851, 8993

j.-ğan 4751, 7787	j.-ğanı 592
j.-p 4714	j.-masa 2889
j.-y 3024	jazıl- III: Dağılmak, serpilmek.
j.-ydı 6817	j.-(1)p 1463, 1760, 8094
j.-ytın. 1731	jazım: Ecel, ölüm.
jazdır- I: Yazdırmak, kaleme aldirmek.	1321, 5007, 5226, 5252
j.-ğan 7027	jazık I: Geniş ve açık alan, ova, yazı.
jazdır- II: Yaydırmak, serdirmek.	j. 264, 1149, 3510, 6616, 7094, 7111, 7694, 7700, 7703, 7705, 7922
j.-may 7801	jazık II: Suç, kabahat, günah.
jazgıturım: Bahar, ilkbahar.	j. 2905, 3819
j. 1124, 4277, 5756	j.-tarı 2012
j.-ğı 3639, 4274, 5970	jazıksız: Suçsuz, günahsız.
jazık: Suç, kabahat, günah.	j. 537, 3600, 6844, 7136, 7247, 7249, 7318, 7785
j.-(ğ)ı 499, 2356, 3126, 3127, 3539, 3688, 4991, 5598, 5599, 6083, 6747, 6762, 7234, 7235, 7237, 7320, 7489, 8530	j.-dar 8525
j.-(ğ)ınñ 8528	jazıktı: Suçlu, günahkar.
jazıl- I: İyileşmek, sağalmak, sağlığına kavuşmak.	j. 3600, 5433, 6083, 7249, 8524
j.-adı 8029	jazıktı-jazıksız: Suçlu suçsuz, kim varsa, herkes.
j.-ğanı 1191	j.-ına 4193, 8433
j.-mas 250	jazuvşı: Yazar, edip.
j.-maydı 988, 989	j. 5709
j.-maytın 987	jebe: F. Ok, mühimmat.
jazıl- II: 1. Yazılmak, basılmak, yayımlanmak.	j. 1203, 1206, 4087
j.-ğan 8541	j.-ge 7042
j.-(1)p 7541	j.-ler 900, 902
2. Alnında yazılmış olmak.	j.-lerdi 4126
	j.-lerin 2689

j.-men 1199

j.-ni 5322

j.-sin 1198

jedel: Acil, acele, ivedi.

j. 81, 289, 1180, 2947, 4492, 4916,
6500, 6879, 7750, 7837

je-: Yemek.

j.-di 1924

j.-gen 2216, 2995, 3457, 3587, 5079,
6355, 8960

j.-gende 1500

j.-gendey 7037

j.-genmen 980

j.-gisi kelse 5115

j.-meñiz 5521

j.-megen 1495

j.-mese 8877

j.-meydi 7357

j.-p 498, 1438, 2994, 4301, 4408, 8474

j.-se 8877

j.-sek 1135

j.-sin 1877, 4764

j.-vdiñ 1498

j.-ydi 1137, 1497, 1500

j.-ytin 3378

jegi: Tüberküloz, verem, ince hastalık.

j.-dey 3587

jegil-: At arabaya koşulmak, çekilmek.

j.-gen 912

jegiz-: Yedirmek.

j.-gen 8615

j.-(i)p 5992

jek:

jek kör-: Hoşlanmamak, nefret etmek.

j. kördi 2930

j. kördim be 7353

j. köredi 5710, 6081

j. köretin 2936, 3814

j. köretini 6200

j. köresiñ 588

j. körmeydi 6092

j. körse 6100

j. körseñ 3893

jek-: Koşmak.

j.-(gi)p 4760

j.-ken 1406, 2431, 7808

j.-kenge 2483

jeke: Bağımsız, ayrı, müstakil, tek başına, yalnız.

j. 811, 812, 2704, 4179, 4181, 4201(2),
4807, 4897, 4949, 5128, 5135,
5182, 5205, 5251, 5281, 6905,
6914, 6915, 7098, 7192, 7481,
7576, 7647, 8111, 8181, 8337,
8409, 8512, 8556, 8634, 8827,
8952, 9073

Jekebatır: Kişi adı.

j. 5612

jekele-: Ayırmak, dışlamak.

j.-p 4075, 4631, 7656

jekpe-jek: Teke tek.

j. 8563, 8564

jel: Yel, rüzgar.

j. 384, 856, 2509, 2550, 2602, 2829,
5480, 5499, 6440, 6521, 6608,
7000, 8468

j.-diñ 4275

j.-i 956, 3339, 3966, 4650, 7001, 7151

j.-indey 7002

j.-men 312, 2592

jel öti: *Tam rüzgarın estiği yön,
rüzgara karşı, rüzgarı çok alan yer.*

j. ötinde 2602

jel-: Atın ağır yürüyüşü ile koşması arasındaki gidişi, hızlı koşma.

j.-e 4015, 6417

jelbegey: Elbiseyi giymeden, sırtına atarak.

j. 3430

jeldey: Rüzgar gibi, hızlı, süratli.

j. 3997, 8181

jeldirt-: Koşturmak, at koşarcasına hızla söyleyivermek.

j.-e 2100

jeli: Tayları bağlamak için kazığa gerilmiş urgan, halat.

j.-den 5027

jelik: Coşkunluk, ateşlilik.

j. 1938

jelik-: Heveslenmek, ilgi duymak.

j.-ken 796, 1077, 2889

jeliktir-: Heveslendirmek, umutlandırmak.

j.-(i)p 2832

jelis: Atın orta hızda koşması, yeliş.

j. 7802

j.-inen 2159

jelke: Ense.

j.-den 7727

j.-m 670

j.-mnen 8601

j.-si 3425

j.-sinde 8376

j.-sinen 7594, 8369, 8383, 8685, 8880

jelken: Yelken.

j. 955

jelkilde-: Sallanmak, dalgalanmak.

j.-gen 642

jelkildet-: Sallandırmak, dalgalandırmak.

j.-e 4017

jelökpe: Hoppa, hafifmeşrep, havai.

j. 2396

jelp-jelp:

jelp-jelp et-: *Dalgalanmak, sallanmak.*

j. etedi 713

jeltoksan: Aralık ayı.

j.-niñ 4269, 8432

jem: Yem, yiyecek.

j. 670, 960, 1173, 2755, 3378, 3379,
4287, 4944, 5855, 6433, 6435,
6703, 7494, 8595, 8616

j.-ge 1184, 3375

j.-i 850, 2097

j.-in 3187, 8615

Jemçujnikov: Kişi adı.

j. 8230, 8366, 8388, 8390, 8406, 8826

j.-ke 8219, 8228

j.-pen 8364

j.-tiñ 8231, 8255, 8331, 8398

jeme-jem:

jeme-jemge kelgende: Doğrusunu
söylemek gerekirse, aslında.

j. 4922

jemis: Meyve, yemiş.

j. 1363, 1371, 1703

j.-ti 1495

jem-kušı: Kafes kuşu, esir.

j.-na 594

jemtik: Leş, hayvan ölüsü.

j.-ti 8056

jendet: Cellat, katil.

j. 2037, 6819

j.-i 450, 3828, 4822

j.-imen 3590

j.-ter 1957, 2039, 6563

j.-terdiñ 6557, 8701

j.-terge 1980, 1953, 6722

j.-teri 2584, 6555, 6571, 6663, 6813

j.-terinen 581, 6742

j.-termen 2048

j.-ti 4990

j.-tiñ 2027 2029

jeñ: Yen, elbisenin kolu.

j.-i 685 686

j.-imen 627

j.-ine 2492

j.-inen 2025

j.-nen 2117

jeñ-: Yenmek, üstüne gelmek.

j.-di 3928, 4924, 8599

j.-diñ 4615

j.-e 811, 3528, 3772, 7268, 7284,
8104, 8597, 8733

j.-edi 1140(2), 1302, 6379

j.-em 8715

j.-emiz 3754(2)

j.-erin 4490

j.-etin 1600

j.-etinine 5118

j.-gen 8141

j.-gendey 6689

j.-genin 2147

j.-(i)p 176, 1417, 2481, 4244, 5342,
6157, 7844, 8484

j.-(ü)v 2275

j.-(ü)vge 4203

j.-(ü)vi 2751	7656, 7665, 7808, 7832, 7872, 8260, 8334, 8716
jeñdi: Yeni olan, kollu.	
j. 1710, 6421	j.-ge 585
jeñdilev:	jeñildet-: Boşaltmak, hafifletmek kolaylaştırmak.
et jeñdilev: Etli burun, basık ve dolgun burun.	j.-(ü)vge 6858
et j. 4386	jeñil-: Yenilmek, mağlup olmak.
Jèñibek: Kişi adı.	j.-di 794, 4189
j. 2108	j.-gen 600, 1857, 7661
j.-tiñ 2111	j.-geni 1256
Jeñbay: Kazakların bir boyu.	j.-(i)p 176, 5125
j. 2830	j.-señ 2254
jeñdir-: Yendirmek, üstünlük sağlatmak.	j.-(ü)vdi 8384
j.-di 8158	jeñildik: Hafiflik, kolaylık.
j.-gendey: 732	j. 130
jeñeşe: <i>Bk. jeñge.</i>	j.-(g)i 2206
j. 2534	jeñil-jelpi: Kolay, basit, ufak tefek.
jeñge: Yenge.	j. 7225
j. 8045	jeñiltek: Hoppa, havai.
j.-leri 1063, 2421, 4300	j. 224
j.-siniñ 2529	jeñis: Yenilgi, mağlubiyet.
jeñgiz-: Yendirmek, üstünlük sağlatmak.	j. 3956 7879
j.-beymin 9035	j.-i 6176, 6177
j.-di 5463, 5509	j.-ine 8799
j.-iñiz 5159	j.-ke 4192
jeñil: Hafif, ağır olmayan, kolay, basit.	j.-terden 5097
j. 670, 1207, 1671, 2053, 2084, 3100, 3539, 4010, 4248, 4300, 4978, 6291, 6422, 6872, 7447, 7537,	j.-terdiñ 4941
	j.-terinen 8473
	j.-tiñ 7348

jer: Yer, toprak, vatan, memleket.

j. 96, 474, 578, 655, 877, 963, 965,
1204, 1213, 1215, 1545, 1603,
1646, 1786, 2268, 2445, 2514,
2517, 2523, 2524, 2668, 2837,
2898, 3335, 3418, 3624, 3753,
3818, 3853, 4075, 4138, 4170,
4185, 4267, 4450, 4760, 5456,
5728, 5740, 5747, 5854, 5946,
5968, 5996, 6017, 6045, 6256,
6338, 6569, 6997, 7106, 7161,
7231, 7442, 7722, 7726, 7736,
7765, 7768, 7783, 7785, 7812,
7825, 8041, 8136, 8429, 8525,
8529, 8734, 8743, 8916, 8948

j.-de 55, 264, 316, 390, 1118, 1123,
1162, 1773, 2034, 2173, 2369,
2755, 3046, 3222, 3388, 3926,
3993, 4014, 4062, 4181, 4982,
5241, 5267, 5294, 5474, 5557,
5582, 5839, 5849, 5947, 5950,
5989, 5990, 5998, 6003, 6301,
6531, 6662, 7022, 7095, 7167,
7346, 7594, 7643, 7658, 7661,
7668, 7769, 7883, 7979, 8044,
8286, 8294, 8465, 8677, 8692,
8742, 8926

j.-degi 995, 1125, 4265 5942, 5943,
5948, 5958, 5972, 6000, 6007,
7277, 7594, 7661

j.-den 310, 616, 1168, 1207, 1285,
1342, 2951, 2992, 3168, 3537,
3559, 3744, 3746, 3811, 3950,
4023, 4037, 4061, 4070, 4104,
4126, 4402, 5009, 5080, 5104,
5237, 5271, 5300, 5361, 5619,
6957, 7004, 7125, 7658, 7706,

7738, 7866, 7906, 7955, 8159,
8265, 8350, 8380, 8412, 8740,
8875

j.-di 1594, 2116, 4056, 4199, 5020,
5102, 5923, 5957, 6005, 6015,
6393, 7973, 8503

j.-diñ 208, 246, 794, 1138, 2524, 2834,
3059, 3711, 5022, 5563, 5631,
5757, 8276, 8411

j.-ge 218, 315, 626, 713, 1001, 1029,
1043, 1052, 1054, 1193, 1212,
1221, 1240, 1296, 1360, 1379,
1657, 1690, 1854, 2031, 2107,
2723, 3017, 3226, 3308, 3382,
3385, 3991, 4005, 4037, 4148,
4155, 4464, 4516, 4995, 5005,
5160, 5161, 5219, 5317, 5324,
5333, 5593, 5860, 6241, 6427,
6465, 6530, 6542, 6581, 7653,
7658, 7771, 7938, 8134, 8289,
8312, 8430, 8560, 8601, 8683,
9026

j.-i 765, 783, 1200, 1615, 1652, 2136,
2267, 2450, 2450, 2664, 2672,
2897, 3334, 3510, 3712, 4148,
4234, 4529, 5101, 5636, 5997,
6376, 6687, 6886, 6887, 6887,
7104, 7656, 8514, 8796, 8796,
8802, 9023, 9079

j.-imen 2855, 4263

j.-imenen 3820

j.-in 178, 187, 503, 609, 774, 798, 838,
1539, 1599, 1858, 2094, 2242,
2292, 2736, 2864, 3257, 3813,
5457, 6020, 6039, 6110, 6159,
6585, 6900, 6914, 7016, 7190,

- 7237, 7295, 7548, 8136, 8737,
8745, 8811, 8832
- j.-inde 62, 86, 495, 1332, 2273, 2729,
2840, 2847, 4271, 4281, 4696,
4718, 4851, 4905, 6044, 6098,
6153, 6218, 6868, 7049, 7118,
7228, 7664, 8316, 8442, 8454,
8920, 8954
- j.-indegi 182, 7532
- j.-ine 88, 92, 163, 259, 488, 699, 1358,
1359, 1420, 1538, 2070, 2689,
2695, 5110, 5335, 5360, 5459,
5618, 5640, 5652, 5682, 5877,
5959, 6051, 6337, 6936, 6945,
7071, 7599, 7602, 8212, 8263,
8724, 8788, 8830, 8919, 8929,
8932, 9044
- j.-inen 317, 497, 772, 779, 1136, 1199,
2552, 2652, 2906, 3831, 4057,
4131, 4759, 5193, 5232, 6130,
6943, 6959, 7205, 8318, 8408,
8719, 9020, 9035, 9060
- j.-iniñ 1881, 2204, 3177, 5174, 6115,
6357, 6482, 6551, 7845, 8189,
8808, 8839
- j.-lerde 1620, 3470
- j.-lerdegi 8225
- j.-lerdi 7743, 8818
- j.-leri 7329
- j.-lerin 2992, 6040, 6849
- j.-lerinde 5103, 5954
- j.-lerine 5727
- j.-lerinen 8817
- j.-lermenen 8247
- j.-(i)m 518, 519, 521, 2884, 3639,
8049, 8592, 8593, 8595, 9040
- j.-(i)mde 7178
- j.-(i)mdi 6710, 8905
- j.-(i)me 428, 1333
- j.-men 1149
- j.-(i)miz 852, 3763, 7289, 8731, 8822
- j.-(i)mizde 8699, 9031
- j.-(i)mizdegi 5853
- j.-(i)mizden 1595, 8870, 8949
- j.-(i)mizdi 431, 1528, 2753, 6109
- j.-(i)mizge 164, 1096, 3491, 4858,
8945
- j.-(i)mnen 8737
- j.-(i)ñ 544, 2531, 2542, 3240
- j.-(i)ñde 5634
- j.-(i)ñdi 5168, 7028
- j.-(i)ñe 252
- j.-(i)ñizge 5671
- j.-(i)ñnen 3785
- j.-(i)ñniñ 5269
- jerebe:** *R. Hakem, arabulucu.*
- j.-men 8191
- jergilikti:** *Yerli, mahalli, yerel.*
- j. 6850
- jerik:** *Aşerme.*
- j. 3886
- jer-jahan:** *Bk. jer-jihan.*
- j.-dı 8785

jer-jihan: Yer gök, yer yüzü, dünya.

j. 1175

jerken-: İğrenmek, tiksirmek.

j.-e 8151

jer-kök: Yer gök, bütün dünya.

j.-(g)i 2523

j.-ke 3514

j.-ti 7795

jerle-: Gömmek, defnetmek.

j.-gen 3591

j.-vine 7596

jermen-jeksen: Yerle bir, yerle yeksan.

j. 4198, 5794

jersin-: İntibak etmek, uyum sağlamak.

j.-bey 2075

jer-suv: Ülke, vatan, toprak.

j.-ınan 2480, 4213, 8767

j.-ındı 7217

j.-(ı)mızdı 3453

jerşil: Gördüğü yeri unutmayan, yeri iyi bilen.

j. 8325

Jeruyık: Yer adı.

j. 8797

j.-pen 8797

jesir: Dul.

j. 69, 944, 1409, 1737, 1941, 1991,
3486, 5254, 7534, 7536

j.-i 4937

jet-: Varmak, ulaşmak, erişmek.

j. 972, 3198, 5432, 5487

j.-e 1157, 1240, 1348, 1627, 2550,
2651, 2773, 2860, 3005, 3531,
3768, 4299, 4352, 5185, 5286,
5464, 6040, 6205, 6334, 6495,
6889, 6910, 7084, 7421, 7425,
7667, 7762, 7851, 7890, 8232,
8731, 8828, 8918, 9003

j.-edi 194, 685, 1653, 2268, 2640,
3256, 3503, 3669, 4306, 4545,
5017, 5118, 5780, 6207, 6728,
6952, 8736, 8877

j.-em 7803(2), 7665

j.-er 1221, 1296, 1305, 2761, 3919,
4070, 4579, 4617, 5272, 5475,
5630, 8289

j.-eri 7272

j.-esiñ 6457, 2331, 5958, 6002

j.-etin 1193, 6394, 8319

j.-eyik 1180

j.-ken 201, 538, 847, 982, 1161, 1737,
1828, 2060, 2398, 2408, 2423,
2626, 2702, 2709, 2978, 3023,
3586, 3763, 3949, 4262, 4351,
4353, 4374, 4381, 4838, 5219,
5510, 5713, 5815, 6298, 6822,
6834, 6886, 7206, 7292, 7294,
7295, 7311, 7570, 7642, 7894,
7921, 7944, 8182, 8348, 8816,
8828, 8985, 9023, 9055,

j.-kende 4795, 5452, 6900, 7094, 8788

j.-kendey 1434, 3790, 8020

j.-kendikten 4780, 6503

j.-kenge 7760	j.-sin 4329, 5819, 6996
j.-keni 2822, 5936	t.-ti 488, 582, 811, 960, 1253, 1271, 1444, 2964, 3119, 3453, 3716, 4040, 4439, 4736, 4921, 5576, 5578, 5800, 7099, 7600, 7680, 7773, 7811, 7856, 8237, 8248, 8261, 8327, 8399
j.-kenin 4720, 5607	j.-tik 8659
j.-kennen 3255	j.-(ü)v 6870, 6927, 7074, 7310, 7311, 8999
j.-kenşe 1813, 2335, 6820, 9030	j.-(ü)vdi 4731, 7836
j.-kisi kelip 6073, 7800	j.-(ü)vge 999, 2326, 3729, 6885, 7830
j.-(i)ñder 360, 2405	j.-(ü)vi 1597, 3511, 8202
j.-(i)ñiz 4907	j.-(ü)vin 4782
j.-(i)p 108, 187, 457, 840, 1022, 1221, 1604, 1983, 2567, 3381, 3398, 3640, 3983, 4355, 4381, 5023, 5048, 5050, 5051, 5052, 5141, 5282, 5472, 6478, 6501, 6819, 7911, 7942, 8386	jetekte-: Yedeklemek, yedeğine çekmek.
j.-pedi 7954	j.-gen 13, 5435
j.-pegen 2987, 5661	j.-p 3831
j.-pegende 7870	jetele-: Beraberinde, yanında alıp götürmek.
j.-pegenmen 4578	j.-ytin 6411
j.-pek 4680, 5205, 7693	jeterv-jetpes: Ulaşmaya, erişmeye az kala.
j.-pekşi 5570	j. 266, 1322, 3686, 5356, 7781
j.-pes 2521, 5222	j.-ten 385, 1029, 4034
j.-pese 2749, 3110, 4568, 4728, 8736, 8778	j.-ten-ağ 4882
j.-pey 94, 864, 1736, 2271, 2311, 2782, 3746, 3947, 4072, 4147, 4521, 6870, 8030, 8037, 8985	jetev: Yedi tane, yedisi.
j.-peytin 87, 1212, 6131, 7156, 8265	j.-vin 8425
j.-peytindey 1357	j.-vine 4592
j.-peytin-di 5562	jeti I: Yedi.
j.-(i)pti 5922	j. 106, 110, 788, 1625, 2145, 2409, 2723, 2805, 2806(2), 3675, 3679, 4345, 4571, 4592, 5418, 5948,
j.-se 3535, 6912, 7844, 8356	

5999, 6167, 6175, 6180, 6512,
7908, 8374, 9074

j.-ak 5780

j.-ge 4393, 4413

j.-si 4060, 6881, 7606

j.-sinde 7687

jeti II: Yedi gün, hafta.

j. 4046, 4961, 5870, 5924, 6122, 7890,
7893, 8288

j.-de 5923

j.-den 201, 3798, 4026, 5609, 5786,
7571

j.-dey 3166

j.-niñ 5922

jeti III: Ölen kişinin defnedilmesinden yaklaşık bir hafta sonra düzenlenen anma ritüelleri.

j.-sin 1347, 2685, 2697, 3420, 8430

Jetikarakşı: Yedi eşkıya diye bilinen takım yıldızı.

j. 742, 991, 8743, 8744, 8748

j.-nıñ 8745, 8746

jetim: Yetim.

j. 1991, 3415, 5702, 6271, 6303, 6315,
6825, 6829, 6963, 8626

jetimhana: Yetimhane, yetiştirme yurdu.

j. 5702, 6308

j.-ma 6302

jetinşi: Yedinci.

j. 3730, 5786, 5866, 5924, 7433

jetis: Ulaşma, varma, intikal.

j.-imen 1780

Jetisuv: Çarlık Rusya'sında Kazak topraklarındaki eyaletlerden biri.

j. 318, 2275, 8787

j.-dağı 2103

j.-dı 2280, 7106

j.-diñ 5175

jetkiliksiz: Yetersiz, az.

j. 1611, 4208, 5426

jetkiliksizdik: Yetersizlik, azlık.

j.-(g)in 97

jetkilikti: Yeterli, kâfi.

j. 3706, 3851

jetkiz-: Ulaştırmak, yetiştirmek.

j.-bedi. 1249

j.-bey 1301, 3319, 8336, 8574

j.-beydi 7806

j.-di 3524, 5481, 7386, 8229

j.-edi 2331, 3500, 6583

j.-em. 1692

j.-er 7800

j.-etin 768

j.-gen 4949, 5566, 7939, 8360

j.-gisi kelgendey5498

j.-(i)ñder 8656

j.-(i)p 1110, 6428

j.-se 1798

j.-sin 6970

j.-(ü)vdi 4599, 7472

j.-(ü)vi 7636

j.-(ü)viñizdi 5672

j.-(ü)vin 3363

jetpis: Yetmiş.

j. 5987, 7319, 8395, 8957

j.-ke 2155, 2172, 2601 5742

jez: Bakır.

j. 687, 1477, 1722, 4460, 4462, 4467,
4483, 4816

jezökşe: Fahişe, hayat kadını.

j. 5752

jè: Tamam, olur, evet.

j. 733, 4527, 4552, 5075, 6709, 8717

jèbir: A. Cebir, zorlama, eziyet.

***jèbir je-:** Eziyet çekmek, zorlama
görmek.*

j. jegen 8960

Jèbirèyil: Kişi adı.

j. 916, 1127, 1223

j.-i 915

jèbirle-: Cebretmek, zulmetmek, eziyet
çektirmek.

j.-gen 8709

j.-geni 8708

j.-mesin 8709

jèdigöylen: Sahtekarlık yapmak, hilekarca
davranmak.

j.-e 1893

Jèkey: Kişi adı.

j. 4977

Jèmiş: Yer adı.

j. 91

jèmişik: R. Posta arabası.

j.-termen 6879

jène: Ve, ayrıca, ile.

j. 72, 79, 618, 788, 844, 968, 1158,
1397, 1764, 1863, 2313, 2410,
2497, 2499, 2612, 2673, 2841,
2857, 2870, 3127, 3145, 3208,
3262, 3326, 3433, 3470, 3471,
3510, 3653, 3683, 3743, 3836,
3957, 4051, 4234, 4594, 4596,
4623, 4835, 4861, 4907, 4947,
4959, 5038, 5173, 5226, 5230,
5266, 5305, 5341, 5544, 5672,
5703, 5718, 5797, 5841, 6044,
6093, 6316, 6435, 6574, 6624,
6685, 6973, 7306, 7329, 7370,
7386, 7392, 7450, 7471, 7473,
7497, 7528, 7547, 7635, 7675,
7708, 7892, 7895, 7926, 8164,
8191, 8193, 8425, 8819, 8823,
8907, 8926, 8944, 8947, 9054

Jènèdil: Kişi adı.

j. 2920, 2922, 2923, 2925, 2942, 2944,
2950, 2959, 2985, 2988, 2998,
3018, 3044, 3088, 3091(2), 3095,
3292, 3365, 4551, 4554, 4601

j.-de 2929

j.-di 2947, 2962, 2968, 3047

j.-diñ 3041, 3126

Jèntöre-Kerüvbe: Yer adı.

j. 3659

jèrdem: Yardım.

j. 1566, 1568, 3354, 3496, 3775, 4560,
6552, 9019

j.-ge 8535

j.-i 1568

j.-(i)mdi 5189

j.-nen 1569

jèrdemdes-: Yardımlaşmak.

j.-eyik 6131

jèrmeñke: R. Fuar, panayız, Pazar.

j.-ge 3170

jèsiyètir: Yargıç, hâkim.

j.-den 72

j.-lerge 130

Jèvke: Kişi adı.

j. 4946, 7649, 8967

jèy: Boşuna, öylesine, boşu boşuna.

j.-di 5299

j.-i 4832

jèy èşeyin: Boşuna öylesine, amaçsız.

j. èşeyin 2342, 2736, 4643

jèy-: Yaymak, sermek.

j.-(i)p 2799

Jèyil Kırgını: Abılay Han'ın Kırgız manaplarını yendiği savaş.

j. 2147

jèyit: *Bk. jèyt.*

j.-terdi 2525

jèyli: Rahatça, dinlenmiş.

j. 5833

jèyt: Şey, düşünce, fikir, durum.

j. 194, 1661, 3263, 5248, 6593

j.-ke 1392

j.-ter 5754, 6329

j.-ti 555

j.-tiñ 5039

jıbırta-: Kımıldamak, kıpırdamak.

j.-ğan 206, 7752

jıbrılat-: Kımıldatmak, kıpırdatmak.

j.-(i)p 5668

j.-tı 1487, 1491, 8753

jıgıl-: Yıkılmak, devrilmek.

j.-dı 3852, 4925

j.-ğan 3947, 7812, 8355

j.-ğanda 6466

j.-ğan-dı 3929, 3950

j.-ğanımdı 3938

j.-ğanına 3952

j.-mağan 6619

j.-(i)p 2372, 3124, 3847, 3856, 4933,
6506, 7878

j.-(i)ptı 2472

j.-sa 3867, 3952

j.-(u)vı 3954

jıgılt-: Devirtmek, eğdirilmek.

j.-(i)p 2239

jık-: Yıkılmak, devirmek, alt etmek.

j.-(ğ)ar 5012

j.-(ğı)p 1802(2), 2001, 6618, 6739

j.-(ğü)vın 3957

j.-pas 4435, 7757, 7761

j.-kan 3931, 3956

j.-kısı kelmedi 6314

j.-kısı kelmedi me 4376

j.-tı 3319

ur da jık: Acı kuvvetli, vurduğunu yıkan

u. da jık 2926

urda jık: *Bk. ur da jık.*

u. jık 2609

jıl: Yıl, sene.

j. 33, 39, 107, 113, 149, 164, 783, 791,
1938, 2069, 2106, 2134, 2154,
2193, 2415, 2511, 2807, 2808,
4381(2), 4397, 4744, 4755, 4776,
5110, 5114, 5213, 5734, 5883,
5934, 6030, 6032, 6327, 6368(2),
6896, 6902, 6922, 7319, 7349,
7397, 7488, 7598, 7604, 7913,
8426, 8437, 8645, 8680, 8696,
8837, 8915, 8939, 9074, 9077

j.-dan 173, 763, 766, 860, 1950, 1989,
2133, 2744, 2787, 4644, 5355,
5700, 6960, 7141, 7149, 8044,
9079

j.-dar 820, 7151

j.-dardağı 765

j.-darı 956, 2193, 7137, 7433

j.-diñ 88, 3679, 4275, 5418, 6271,
6869, 6871, 7997, 8185, 8478,
8744, 8799

j.-ğa 62, 63, 72, 2791, 4573, 7873,
8479

j.-ğı 56, 98, 809, 824, 1541, 1569,
2780, 2796, 3173, 4570, 4745,
5755, 6958, 7913, 8406, 8473

j.-ı 97, 128, 129, 138, 172, 177, 546,
775, 821, 822, 833, 1529, 1624,
1629, 2776, 2778, 2807(2), 2808,
3462, 3523, 4740, 4769, 5667,
5718, 5725, 5778, 5849, 5885,
6113, 6173, 6352, 6881, 7606,
7739, 7974, 7997, 8436, 8728

j.-ına 7320

j.-inan 2785, 8917

j.-ınıñ 5667, 6958, 6963, 8179

j.-(ı)m 6369

jıla-: Ağlamak.

j.-dı 8434, 9050

j.-ğan 374, 2573, 3815, 6531, 6743,
6814, 8525, 9046

j.-ğanday 2509

j.-ğanı 1010

j.-ğısı kelgen 6011

j.-madı 5399

j.-mağan 4195

j.-p 242, 1347, 2078, 3047, 3096,
3191, 4931, 7852, 8171, 8321,
8583, 8612, 8682

j.-r 4543

j.-ydi 5448

jılan: Yılan.

j. 197, 207, 208, 210, 213, 217, 219,
419, 901, 963, 1458, 1465, 2803

j.-dar 5955

j.-day 630, 2382, 2422

j.-dı 1571, 5855, 6121, 8733

j.-ğa 3027

j.-ı 208

j.-ınday 5564

j.-mñ 212

j.-nıñ 215, 1198, 2142

jılan-kesirtke: Yılan çıyan, börtü böcek.

j. 5053, 5062, 5145, 5147

jılan-şayan: Yılan çıyan.

j.-nan 214

Jılañşık: Kazakistan'da bir nehir.

j. 5844, 8222

jılap-sıqtap: Ağlaya sızlaya, çok üzülerek.

j. 6664

jılat-: Ağlatmak.

j.-a 5105

j.-ar 6746

j.-ıp 2128

jılay-jılay: Ağlaya ağlaya, çok ağlayıp.

j. 948

jılay-sıqtay: Çok ağlayıp sızlamayıp.

j. 1992

jılđa: Her yıl, yılda.

j. 138, 1876, 2804, 2813, 4753, 5174,
7398, 7504, 8678

jılđağı: Her yılki.

j. 5352, 6959

j.-dan 6969

j.-day 8173

j.-sınan 6997

jıldam: Hızlı, çabuk, tez.

j. 896, 5487, 7817

jılday: Yıla yakın, bir yıl kadar, uzun zaman.

j. 6369, 6590, 9008

jıldık: Yıllık, bir yıla ait.

j. 2867, 4741

jılğa: Dere.

j. 5971

j.-ğa 540

jılğalı: Dereli, deresi olan.

j. 1125

jılı I: Bk. jıl.

j. 534, 808, 1327, 1524, 1543, 1987,
2192, 2745, 2803(2), 2812, 2844,
3228, 3237, 3658, 4349, 5707,
5786, 5892, 6254, 6465, 6512,
7024, 7379, 8344, 8415, 8728,
8941, 8959, 9054

jılı II: 1. İlık.

j. 509

2. Sıcak, samimi, içten, sevecen.

j. 145, 946, 958, 1756, 1759, 4403,
4478, 5345, 5641, 6230, 6342,
6366, 6410, 6685, 6835

jılı-: Isınmak, ılınmak.

j.-p 3140, 8135	j.-dan 4592
jılı-jılı: Çok samimi, çok tatlı, sevecen.	j.-day 3068
j. 419	j.-ğa 4056
jılımsı: Lezzetsiz, tatsız, kötü.	j.-mdı 974, 2759, 4694
j. 6521	j.-men 4267
jılına: Yıl başına, yılda bir.	j.-mnıñ 4689
j. 1423, 1545, 1548, 1835, 2868, 2870, 2875, 2877	j.-nı 421, 2798, 2810, 3702, 3857, 4572, 4592, 7431
jılıt-: Ilıtmak, ısıtmak.	j.-nıñ 1010, 7117
j.-pas 7354	j.-sı 5947
jılıjı-: Hareket etmek, yavaşça harekete geçmek.	j.-simen 640
j.-p 1213, 2422	j.-sın 1626, 4560, 4576, 4577, 4676, 4695, 4936, 7227, 7907
j.-y 213	j.-sına 4918
j.-ydı 205	j.-sınıñ 4581
j.-ytn 8330	jılkı: Atlı, atı, at sürüsü olan.
jılmañdat-: Yaranmaya çalışmak.	j. 8871
j.-(ı)p 1139	jılqısı: At bakıcısı, seyis.
jılıpık:	j. 4975
jılıpık sarı: Cırtlak sarı, sapsarı.	j.-nıñ 2068
j. 3841, 4904	jılkusı: Serçeye benzer küçük bir tür kuş, çoban aldatan kuşu, motacillidae.
jılkı: At, at sürüsü.	j. 2515(2)
j. 19, 21, 41, 56, 134, 159, 177, 477, 639, 665, 691, 775, 1470, 1529, 1971, 2027, 2065(2), 2067, 2315, 2711, 2744, 2761, 2776, 3443, 3519, 3693, 3696, 3701, 3857, 4259, 4324, 4596, 6002, 6986, 7432, 7724, 7779, 8374, 8796, 8862, 8864	jılıtda-: Poroldamak, ışıldamak.
j.-da 2763	j.-ğan 1118
	jılıtr: Parlak.
	j. 2799, 3299
	jılıtura-: Parlamak, pırıldamak.
	j.-ğan 1161

jümüñ: Gülümseme.

j. 5535

jımıy-: Gülümsemek, tebessüm etmek.

j.-a 1452, 1648, 6784

jım-jırt: Sessiz sedasız.

j. 204

jındı: Deli, aklını kaybetmiş, mecnun, fedai.

j.-sın 4659

jın: A. Cin, peri.

ne jını bar: *Ne sakıncası var, ne olur ki.*

ne j. bar 4577

ne j.-m bar 2892

jınıs: A. Cins, cinsiyet.

j.-ına 102

j.-ınıñ 97

jınıstı: Cinsi, cinsiyetli.

j.-sın 8026

j.-sınıñ 1790

jıñgıl: Ilgın ağacı.

j. 1125, 1288, 2266, 5953, 5968, 5979, 7735, 7746

j.-da 2702

j.-ğa 995

j.-ı 2521

jıñgıldı: Ilgın ağacı bol olan, ılgın ağaçlı.

j. 1272, 6979, 7705, 7738, 7748

jıpır-jıpır: Pırl pırl.

j. 1013

jıpırla-: Dolmak, çoğalmak, kaplamak.

j.-ğan 6624

jıqpıl: Ağacı otu bol yer, vaha.

j. 2266

j.-ın 7734

jır: Uzun manzum şiir, destan, yır.

j. 2097, 2104, 2143, 2150, 2158, 2159, 2162, 3158, 3811, 9065, 9071

j.-dı 4835

j.-dıñ 8777

j.-ğa 955, 2116

j.-ın 2171

jır-: Yırtmak, çizmek, tırmalamak.

j.-am 2442

jıra: Derecik, dere, hendek, su yolu.

j. 7734, 8547

j.-niñ 6382

jıralı: Dereli, hendekli.

j. 1228, 1236

jırav: Âşık, ozan.

j. 2625, 4249, 5041, 5056, 5072, 5133, 5151

j.-dan 5046

j.-dıñ 1562, 5035, 5069, 5075

j.-ı(ı)m 5055

jırık: Yırtık, kesik.

j. 2365, 7924, 8847

j.-tıñ 1337

jır-kıssa: Destan, manzume.

j. 8776

jırşı: Destancı, ozan.

j. 2093, 2105, 2112, 2128, 2138

j.-nı 2647

j.-nıñ 2093, 2141

jırtıl-: Yırtılmak, parçalanmak.

j.-masın 7031

jırt-: Yırtmak, toprağı sürmek.

j.-(ı)p 431

j.-(u)vdi 4761

jırtık: Yırtık, parçalanmış.

6664

jırtkış: Yırtıcı.

j. 1462

jıy-: Toplamak, bir araya getirmek.

j.-amız 190

j.-ğan 4081

j.-ğanday 470

j.-(ı)p 263

jıym: 1. Kalabalık, topluluk.

j.-dı 3611

j.-ına 5510

2. Toplantı, meclis.

j.-darğa 8936

jıyırıl-: 1. Büzülmek, kıvrılmak.

j.-ğan 3187

2. Sıçrayacak hâle gelmek, sıçramak için gerilmek.

j.-a 7208

jıyırma: Yirmi.

j. 159, 192, 193, 769, 788, 824, 859, 1396, 1541, 1545, 1629, 1835, 1836(2), 1876, 2193, 2346, 2484, 2758, 2914, 3173, 3265, 3519, 3523, 3666(2), 3693, 4055, 4139, 4148, 4569, 4684, 4728, 4753, 4755, 5418, 5734, 5943, 5948, 5962, 5989, 5996, 6003, 6007, 6017, 6590, 6869, 6871, 6987, 7382, 7472, 7496, 7498, 7554, 7606, 7812, 8180, 8287, 8341, 8381, 8398, 8941

j.-dan 3955, 7878

j.-ğa 6355, 7369, 8764

j.-sı 8204, 8235

j.-sınan 8341

j.-sında 8201

jıyna-: Toplamak, bir araya getirmek, yığmak.

j. 2640

j.-dı 401, 7681, 8177

j.-ğan 2725, 3441, 7729, 7763

j.-ğanda 2260

j.-ğanın 7637

j.-p 168, 174, 189, 759, 883, 951, 1235, 1527, 1564, 1852, 2545, 2626, 3261, 3852, 3883, 5702, 6904, 6909, 7586, 7778, 8349, 8415

j.-v 1588, 2786

j.-vda 2895

j.-dı 1542
 j.-ğa 1640, 8195, 8891
 j.-men 3458, 7499
 j.-(ı)ñ 5648
 j.-y 2384, 4570, 5648, 7771
 j.-ydy 7528(2)
 j.-ytın 5353, 7529

jıynaķı: Derli, toplu, düzenli.

j. 273, 280

jıynaķtı: Derli toplu, düzenli.

j. 669

jıynal-: Toplanmak, bir araya getirilmek.

j.-a 1361, 7573, 8965
 j.-atın 7268
 j.-dı 991
 j.-dıñ 3754
 j.-ğan 295, 682, 3616, 3741, 3926,
 5649, 8203
 j.-ğandar 5619, 7483, 7505, 7532
 j.-ğanı 6180
 j.-(ı)p 676, 3320, 5611, 6882, 7471,
 8197
 j.-maķ 8499
 j.-may 1361
 j.-sa 1535
 j.-sın 3517, 7531
 j.-(u)vı 4849, 5926
 j.-(u)vına 3754

jıynat-: Toplatmak, bir araya getirtmek.

j.-(ı)p 3558

jıbek: İpek, yumuşak, nazik.

j. 495, 646, 1043, 1382, 1411, 1453,
 1455, 1461, 1710, 2349, 2519,
 3057, 3078, 3634, 4439, 5289,
 5539, 8100

j.-(g)ine 1460

j.-ke 1467, 2733

j.-(gi)men 1383

j.-ten 1367

jıber-: 1. Göndermek, yollamak.

j. 191

j.-di 695, 781, 788, 830, 4109, 4679,
 4681, 6318, 7686, 8264, 8416

j.-dim 8536

j.-e 6512

j.-edi 183, 4329, 5771

j.-gen 152, 2778, 2789, 4141, 4293,
 4669, 6074, 6162, 6827, 6973,
 6980, 7130, 7409, 7635, 7703,
 8186, 8308

j.-gen edim 5678

j.-genbiz 6569

j.-gendegi 3541

j.-gendikten 4915

j.-geninde 2874

j.-medi 4432, 5477

j.-mek 2921

j.-meske 5405

j.-mey 4721, 4984, 4989, 8578

j.-meydi 2519

j.-meysiñ 3716

j.-(i)ñiz 3181

j.-(i)p 2433, 2679, 3408, 3672, 4659,
5397, 5680, 5867, 5892, 6576,
7025, 7617, 7957, 8183

j.-(i)pti 3216, 3782, 4299, 6967

j.-se 5252

j.-(ü)v 1901, 8018, 8217

j.-(ü)vdi 3300

j.-(ü)vge 1592, 2287, 2798, 5258,
6853, 8283

j.-(ü)viñizdi 2915, 3361

j.-(ü)vimen 8167

2. Salıvermek, bırakmak.

j.-eri 6401

3. Asıl fiile –p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin tez zamanda, hemen yapıldığını ifade eden tasvirî fiil yapıları kurar.

(tartıp) j. 4515

(kısıp) j.-di 218; (tartıp) j.-di 459,
1202; (bölip) j.-di 523, 5905, 6477,
7339, 8051, 8083; (davıstap) j.-di
1032, 7298; (sığılap) j.-di 3087;
(kesip) j.-di 3384; (silkip) j.-di
3386; (tüygiştep-tüygiştep) j.-di
4332; (kübirlep) j.-di 4793; (avnap-
avnap) j.-di 5024; (külip) j.-di
5032, 6232, 8757; (buzıp) j.-di
5074; (burıp) j.-di 6715; (jol siltep)
j.-di 6828; (ötkizip) j.-di 7941;

(jılap) j.-di 8321; (közin javıp) j.-di
8980

(jılap) j.-dim 8682

(balağattap) j.-e 4714

(kırtıp) j.-edi 6511

(laqtırıp) j.-em 6122

(orıp) j.-eyin 3884

(tukırtıp) j.-gen 758; (kıvıp) j.-gen.
1077; (jamıratıp) j.-gen 2063;
(şasıp) j.-gen 4068; (netip) j.-gen
4706; (kıyırıp) j.-gen 8913

(kırtıp) j.-gen joq pa 6515

(salıp) j.-gendey 963

(ötkizip) j.-gen-di 8366

(tilip) j.-genimde 5051

(tevip) j.-(i)p 2050; (davıstap) j.-(i)p
2387, 6193, 6478; (akırıp) j.-(i)p
3341; (kosıp) j.-(i)p 3400; (kağıp)
j.-(i)p 3885; (aykaylap) j.-(i)p 5054;
(bosatıp) j.-(i)p 5581; (tilip) j.-(i)p
7821; (kağıp-kağıp) j.-(i)p 9064

(jarıp) j.-(i)p edim 5049; (orıp) j.-(i)p
edim 5050

(üzip) j.-(i)psiñ 3539; (öltirip) j.-(i)psiñ
3542

(aytıp) j.-(i)pti 4625

(javıp) j.-mek 1130

(salıp) j.-mekşi 4367

jiberil-: Gönderilmek, yollanmak.

j.-gen 373, 3492, 5726, 7275, 7835,
7886

j.-sin 77

jibi-: Neşelenmek, keyiflenmek.

j.-p 3132

jiger: Gayret, cesaret, güç.

j. 2090, 2537, 3790, 5497

j.-diñ 2929

j.-i 1627

jigersiz: Gayretsiz, güçsüz, cesaretsiz, korkak.

j. 3096

jigit: Yiğit, genç, delikanlı.

j. 36, 301, 330, 356, 446, 714, 720, 744, 882, 930, 971, 977, 1001, 1058, 1708, 2472, 2482, 2485, 2513, 3096, 3193, 3204, 3625, 3806, 4045, 4120, 4121, 4171, 4289, 4292, 4345, 4393, 4400, 4416, 4427, 4436, 4446, 4455, 4462, 4490, 4634, 4654, 4662, 4719, 4885, 4910, 4917, 4921, 5157, 5385, 5564, 5577, 5626, 5823, 6353, 6416, 6523, 6628, 6634, 6665, 6688, 6734, 6818, 6824, 6827, 7240, 7635, 7693, 7884, 7936, 8272, 8280, 8284, 8287, 8289, 8307

j.-i 3552, 3626, 4295, 4453, 6400, 7231, 8305

j.-in 322, 1129, 4081, 6219, 7978

j.-ine 5334

j.-inen 6823

j.-iniñ 6111, 6779, 6786

j.-ke 728, 751, 1109, 4444, 4479, 4642, 4689, 6691

j.-(i)m 3273, 4665

j.-(i)men 7854, 7983

j.-ni 2038

j.-pen 192, 2366, 6793, 7130, 8001, 8427, 8567

j.-ten 7881

j.-ter 280, 308, 326, 377, 382, 795, 911, 937, 1013, 1049, 1109, 1133, 1141, 1157, 1183, 1217, 1236, 1766, 2396, 2595, 3318, 3816, 4316, 4524, 4896, 6465, 6560, 6696, 7947, 8281, 8351

j.-terden 6431

j.-terdi 2584, 3025, 3220, 4322, 6679, 8291

j.-terdiñ 284, 369, 897, 1028, 1122, 1301, 1957, 2013, 2398, 3275, 6425, 7880, 8296

j.-terge 2393, 3280, 6433

j.-teri 151, 672, 1021, 1057, 1139, 1230, 1234, 1240, 2705, 3265, 3448, 4539, 4909, 6018, 6553, 7239, 7770, 7806, 7812, 7863, 7945, 8275, 8320, 8578, 8641

j.-teriñiz 1700

j.-terim 4730

j.-terimen 3553, 7829

j.-terimiz 6695

j.-terimizdi 2575

j.-terin 307, 1004, 2036, 4537, 5939, 6736, 7858, 8173, 8269, 8306, 8421

j.-terine 1097

j.-terine 960, 3316, 4314, 4922, 5384,
8129, 8299, 8420

j.-terinen 5348, 8195, 8276

j.-teriniñ 1247, 3200, 5918, 7856,
8175, 8425, 8766

j.-terinikinen 2487

j.-terinşe 4387, 6419

j.-terşe 5665

j.-ti 2050, 3954, 4902, 5512, 6775,
6830, 7903, 8284

j.-tiñ 730, 1101, 1396, 2019, 2409,
2498, 2540, 3593, 3916, 3973,
4648, 4666, 4889, 4912, 5259,
5296, 5298, 5337, 5428, 5485,
6421, 6423, 6613, 6818, 6841

jihazdı: Alet edevatlı, dayalı döşeli.

j. 3752

jik: Sınır, hat.

j. 1786

jiñişke: Kalın olmayan, ince, zarif, nazik.

j. 451, 657, 674, 1026, 1474, 2057,
2062, 2088, 2722, 3745, 3749,
4129, 4154, 4801, 6528, 7477

jip: İp.

j. 7477

j.-(b)i 1043

j.-(b)in 657, 1474, 3384

jiptey: İp gibi, ince, uzun.

j. 4331, 5539

jiren: *Bk. jiyren.*

j. 5296

jit: *Bk. jigüt.*

j. 4773

jiti: Çevik, atik, cesur.

j. 19, 331, 1867, 6416

jiyde: İğde.

j. 5954

jiyen: Yeğen, kız kardeşin çocuğu.

j. 490, 4360, 4509, 4510, 6436

j.-i 873, 877, 4429, 5426

j.-in 879, 965, 983, 4372, 4394

j.-ine 1259, 4418, 4445, 4451

j.-inen 4410

j.-iniñ 1283, 2970, 4422, 4424, 4439,
5241

j.-(i)m 4338

j.-(i)ñiz 4337

jiyen- miyen: Yeğen meğen, yeğen akraba.

j.-ge 4529

jiyıl-: Toplanmak, bir araya getirilmek.

j.-(i)p 8990, 8991, 8992

jiyırmasınşı: Yirminci.

j. 1624

jiyi: Sık, tekrar.

j. 682, 3553, 4297, 5231, 6440, 8938

jiyi-jiyi: Sık sık, tekrar tekrar.

j. 3970

jiyilen-: Sık sık tekrar edilmek,
tekrarlanılmak.

j.-di 1332

jiyren: Sarıya yakın kırmızı renk, kızıl.

j. 402, 3168, 4824

joğal-: Yok olmak, yitip gitmek.

j.-ğan 1085, 1160

j.-(ı)p 5280, 7806, 8382

joğalt-: Kaybetmek, yitirmek.

j.-a 5141

j.-kan 418

j.-kanına 7889

j.-pay 3883, 7150

j.-tım 4860

joğalttır-: Yok ettirilmek, kaybettirilmek.

j.-may 2158

joğargı: Yukarı, üst, yüksek, ulu.

j. 636, 1356, 2132, 2856, 4386, 4738,
5848, 6961, 7478, 7532, 7614,
8198, 8223, 8340, 8399

j.-ları 7478

joğarı: Yukarı, üst, yüce.

j. 91, 651, 885, 2030, 3144, 4471,
4995, 5216, 5307, 5309, 5327,
5672, 6150, 7163, 8100, 8750,
8752, 8907

joğarıla-: Yükselmet, üste çıkmak.

j.-p 8755

joğarıraq: Daha yüksek, en üst.

j. 3626

joq: 1. Var sözünün karşıtı, yok.

j. 46, 73, 432, 438, 547, 557, 601, 616,
675, 677, 727, 731, 816, 817, 848,

851, 897, 909, 943, 987, 1012,
1027, 1143, 1147, 1234, 1236,
1285, 1384, 1459, 1569, 1571,
1575, 1684, 1739, 1806, 1807,
1814, 1829, 1920, 1936, 2106,
2203, 2257, 2265, 2270, 2273,
2500, 2548, 2550, 2622, 2701,
2730, 2737, 2740, 2905, 2929,
3006, 3048, 3054, 3061, 3094,
3097, 3102, 3174, 3251, 3254,
3358, 3403, 3537, 3542, 3607,
3688(2), 3752, 3769(2), 3773,
3811, 3836, 3869, 3887, 3936,
3949, 4026, 4040, 4074, 4195,
4347, 4358, 4433, 4436, 4456,
4482, 4518, 4543, 4564, 4618,
4662(2), 4791, 4794, 4835, 4857,
4898, 4925, 4957, 5085, 5153,
5187, 5196, 5219, 5237, 5258;
5283(2), 5420, 5422, 5661, 5745,
5882, 5919, 5986, 5987, 6214,
6256, 6271, 6320, 6377, 6448,
6488, 6505, 6518, 6536, 6580,
6607, 6637(2), 6762, 6852, 6949,
6957, 7075, 7171, 7216, 7223,
7246, 7320, 7335, 7346(2), 7457,
7464, 7660, 7701, 7704, 7730,
7796, 7830, 7865, 7922, 7954,
7955, 8035, 8041, 8279, 8291,
8305, 8313, 8314, 8316, 8317,
8318, 8323, 8412, 8492, 8542,
8689, 8731, 8733, 8797, 8827,
8875, 8898, 8907, 8912, 8916,
8929, 9025, 9029, 9031, 9037,
9041

j.-(ğ)ı 1257, 1600, 8783

j.-(ğ)ı-ay 1586

j.-(ğ)ın-ay 8042

j.-(ğ)ındı 2277
 j.-ka 6494, 6495
 j. edi 3819, 4180, 7710, 9076
 j. eken 6829
 j. ekeni 8241
 j. ekenin 8250
 j. emes 4537, 6004
 j. emes edi 7868
 j. pa 5635, 6366, 8780
 j. pa eken 8084
 j.-pın ba 7344
 j.-tı 8069
 j.-tñ 5967, 7776

2. Kabul etmeme, hayır, olmaz.

j. 136, 227, 364, 431, 504, 585, 709,
 854, 864, 909, 931, 988, 1389,
 1491, 1535, 1570, 1593, 1650,
 1678(2), 1873, 1883, 1894, 2015,
 2234, 2250, 2283, 2458, 2546,
 3241, 3324, 3329, 3351, 3352,
 3394, 3436, 3532(2), 3544(2),
 3682, 3765, 4025, 4790, 5007,
 5085, 5098(2), 5122, 5134, 5192,
 5216, 5269(2), 5358(2), 5369,
 5409, 5421, 5995, 6123, 6177,
 6188, 6222, 6276, 6292, 6347,
 6509(2), 6516(2), 6542, 6651,
 6760, 6785, 6789(2), 6837, 6941,
 6953, 7133, 7142(2), 7198, 7202,
 7203, 7249, 7328, 7336, 7422,
 8043, 8046, 8508, 8883, 9010

3. -ğan/-gen eklerinden sonra gelerek
 görülen geçmiş zaman çekiminin
 olumsuz şeklini oluşturur.

(tüsken) j. 412; (kalğan) j. 616, 8019;
 (bolğan) j. 1228, 8172; (alğan) j.
 1482; (kan kaksatıp otırğan) j.
 1540; (korqip otırğan) j. 1873;
 (kirip de otırğan) j. 1875; (ündegen)
 j. 2536; (kozgalğan) j. 2569;
 (turğan) j. 2717; (körge) j. 2947;
 (karağan) j. 3036; (til katқан) j.
 3077; (jolıktırğan) j. 3255;
 (renjigen) j. 3297, 8721; (ayağan) j.
 3457; (oylap turğan) j. 3602;
 (ündegen) j. 3690; (özgergen) j.
 3855; (korlangan) j. 3951; (sezbey
 jürgen) j. 3977; (bolğan) j. 4383,
 4493, 7721; (unağan) j. 4402;
 (köñil böle koyğan) j. 4425; (javap
 bergen) j. 4504; (sır bergen) j.
 4643; (bilgen) j. 4646; (otırğan) j.
 4826; (süygen) j. 5025; (bëlsingen)
 j. 5043; (mèn berip otırğan) j. 5116;
 (küttirgen) j. 5321; (aşkan) j. 5355;
 (aşқан) j. 5364; (aytқан) j. 5371,
 6795; (tüsken) j. 5419; (kem
 köringen) j. 5514; (surağan) j.
 5607, 6467; (barğan) j. 5874; (sözin
 bölgen) j. 5982; (is istep turğan) j.
 6070; (kelgen) j. 6142; (tüsine
 koyğan) j. 6312; (javap kayırğan) j.
 6525; (til katқан) j. 6613; (karsı
 bolğan) j. 6663; (tegin jürgen) j.
 6788; (aşuvlangan) j. 7073; (jetken)
 j. 7294; (kümendangan) j. 7308;
 (ayağan) j. 7351; (bolıp jatқан) j.
 7375; (jürip ölgen) j. 7593;
 (zerttegen) j. 7707; (jetkizgen) j.

7939; (öltirgen) j. 7987, (tuvğan) j. 8489; (qorlıgın körgen) j. 8513; (bastalğan) j. 8546; (istelgen) j. 8878

(şavıp jürgen) j.-av 4096

(tüsiniş turğan) j. 5781, (körgem) j. 6758; (jete alğan) j. 7425; (umıtqam) j. 8613; (körgenim) j. 8641

(jıgılğan) j. edi 3947

(kumartıp jürgen) j. eken 3018

(bastalğan) j. pa 57, 5753; (jibergen) j. pa 152 (jazğan) j. pa 164; (bolğan) j. pa 412; (böget bolıp jürgen) j. pa 476; (qalğan) j. pa 564; (zeket alğan) j. pa 1544; (kele jatqan) j. pa 1553, 4781, (kösilip jatqan) j. pa 1585; (tölep qoyğan) j. pa 1876; (sezip otırğan) j. pa 1884; (bergeli turğan) j. pa 2246; (jatqan) j. pa 2279, (avğan) j. pa 2748; (doldanıp alğan) j. pa 2821; (bas köterip otırğan) j. pa 2828; (alıp jürgen) j. pa 3176; (burılğan) j. pa 3328; (sayrap turğan) j. pa 3538; (ağıla tüsken) j. pa 4571; (köterilip otırğan) j. pa 4766; (tevip alğan) j. pa 4851; (dep turğan) j. pa 5311; (dep kelgen) j. pa 5433; (jetektegen) j. pa 5435; (bastağan) j. pa 5438; (buzğan) j. pa 5722; (jer avdarta) j. pa 5740; (kelgen) j. pa 6141; (jol ustağan) j. pa 6587; (qarsı kelip otırğan) j. pa 6588; (qarsı şıqqan) j. pa 7074; (jetken) j. pa 7292; (küyrep bolğan) j. pa 7415

(degen) j. pa edi 365; (bavızdağan) j. pa edi 2980; (bolğan) j. pa edi 3225; (jasaq şıqarğan) j. pa edi 4587; (köziñ jetken) j. pa edi 6298; (qurtıp jibergen) j. pa edi 6515; (bastağan) j. pa edi 6942

(tastağan) j. pa eken 5835

(aytıp kele jatqan) j.-pın 136

(aqtap jürgen) j.-pın ba 2883; (köringen) j.-pın ba 5750; (alğan) j.-pın ba 8648

(tıñıstıq körgen) j.-pız 3638; (jiberip jatqan) j.-pız 3672; (körgen) j.-pız 6732

(erkinsiniş jürgen) j.-pız ba 3759; mejbür bolğan) j.-pız ba 5662

(esitip jatqan) j.-sıñ ba 570; (añqarıp qalğan) j.-sıñ ba 5065

(aytıp turğan) j.-sız ba 7251

(qatelesken) j.-tın 1160

jol: 1. Yol.

j. 768, 797, 2467, 3813, 3822, 4154, 4734, 6394, 6432, 6438, 6441, 6828, 6944, 7231, 8245, 8271, 8281, 8308, 8317

j.-da 100, 1645, 5922, 7074, 8999

j.-dağı 5369, 5518

j.-dan 269, 5390, 6216

j.-dardan 4130

j.-darı 5616, 8291

j.-darıñ 4012

j.-darınan 7692

j.-dı 286, 2179, 6406, 8029, 8212,
8275, 8743

j.-dın 4798

j.-ğa 193, 623, 665, 982, 2483, 2696,
2869, 3545, 3598, 3823, 3854,
4648, 4834, 5450, 6837, 6838,
7141, 7966, 8332

j.-ı 1494, 5931, 8277

j.-ın 76, 854, 1834, 2165, 2179, 2238,
2304, 2309, 3966, 5964, 7197,
8237

j.-ına 6331, 8048

j.-ınan 1790, 2676, 4575, 5221, 8493,
8924

j.-ında 2139

j.-ındağı 8255

j.-ındı 6402

j.-men 4795, 5675, 5931, 7733, 8245

j.-ımız 3794, 4784, 5342, 6810

j.-ımızdan 7184

j.-iña 549, 1156, 2619

j.-iñdi 4207

j.-iñnan 4487

jol ber-: *Fırsat tanımak, öncelik vermek.*

j. bereyik 1148

jol soq-: *Yol tepmek, yürüme, mesafe katetmek.*

j. soğıp 1166, 1444, 5835, 8298

j. soqқанmen 5836

tar jol taygak keş-: *Eziyetli, sıkıntılı bir yaşam sürmek.*

tar j. taygak keşüv 6903

tar j. taygak keşüvdi 5156

tar jol taygak kün tuv-: *Zor ve sıkıntılı günler gelmek.*

tar j. taygak kün tuvıp 2367

tar j. taygak kün tuvsı 6903

2. Uzak sefer, yolculuk.

j. 324, 2869, 4619

jol bolsın: *Hayırlı yolculuklar, yolun açık olsun.*

j. bolsın 1046, 6762

j.-(i)ñ bolsın 3289, 4159

3. Çare, yol, yöntem.

j. 1293, 2553, 3503, 3579, 4608, 4856,
5180, 5223, 5259, 5698, 6330,
6376, 6399, 6472, 6587, 6722,
6803, 6809, 6817, 7267, 7423,
7424, 7526, 7585, 8023, 8026,
8030, 8035, 8336, 8836, 8918,
9025

j.-ı 1862, 2322, 2526, 2643, 5180,
6798, 9009

j.-(i)ñ 6399, 7187

jol tap-: *Çıkar yol bulmak, yöntem geliştirmek.*

j. tabadı 4608

j. tabuv kerek 3578

j. tapқан 8569

j. taptıñ 6375

j.-ın tavıp 5521

jol taba al-: Çıkar yol bulabilmek, yöntem geliştirebilmek.

j. taba almaydı 7440

j. taba almaytının 8912

j. tabar 737

j.-in taba almağan 8955

4. Âdet, gelenek, şiar, töre.

j. 2167

j.-ı 1800, 2167, 4247, 4744

Jolaman Sultan: Bk. Jolaman.

j. 9076

j.-nan 3231

j.-niñ 1662

Jolaman: Kişi adı.

j. 633, 637, 692, 719, 725, 728, 734, 745, 751, 755, 758, 762, 773(2), 780, 783, 786, 790, 794, 853, 857, 870, 874, 876, 883, 897, 906, 914, 922, 928, 933, 952, 964, 979, 983, 992, 998, 1004, 1006, 1015, 1036, 1046, 1049, 1086, 1091, 1096, 1101, 1108, 1117, 1121, 1134, 1160, 1170, 1183, 1189, 1190, 1193, 1195, 1202, 1205, 1216, 1223, 1225, 1232, 1234, 1238, 1247, 1259, 1260, 1261, 1266, 1276, 1279(2), 1286, 1289, 1298, 1300, 1309, 1314, 1320, 1327, 1336, 1344, 1662, 1664, 1666, 2210, 3231, 3247, 3551, 4944, 5227, 5242, 5245, 5255, 5263, 5310, 5418, 5426, 5635, 7098, 7650, 8337, 8409, 8490, 9076

j.-dar 711

j.-ğa 949, 1055

j.-ı 3214

j.-iñ 1269

j.-niñ 756, 916, 944, 976, 1126, 1127, 1157, 1178, 1181, 1219, 1254, 1264, 5248, 8491

jolavşı: Yolcu.

j.-lar 6491, 6793

j.-lardıñ 6440, 6521

j.-mız 6639

j.-nı 6659

jolay: Yol üstü.

j. 3723, 6397, 6716, 6796, 7084, 8251

jolbarıs: Kaplan.

j. 274, 1604, 2208, 2209, 5049, 5071, 5122, 5139, 5142, 6599

j.-pız 1605

j.-қа 3424

j.-tan 1605, 5059, 5071

j.-tı 829, 5049, 5064

j.-tıñ 4222

jolbarıstay: Kaplan gibi, cesur, güçlü.

j. 1607, 3423, 5058, 5140, 5148, 5578

jolda-: Yollamak, göndermek.

j.-dı 786, 3459

j.-ğan 3463

joldan-: Yollanmak, gönderilmek.

j.-ğan 824

joldas: Yoldaş, arkadaş, dost.

j.-ı 5379

j.-ın 3931, 7869

j.-ının 6031

j.-tarı 2392, 4910

j.-tarım 4907

j.-tarın 4109, 7863, 8283

j.-tarına 6612

j.-tarının 1325, 7960

jolğu: (Bu) Defa, sefer.

j. 1262, 1439, 3260, 8798

j.-sı 7140

jolu: (Bu, o, şu) Defa, kez, sefer, zaman.

j. 119, 545, 548, 551, 562, 787, 1491,
2113, 2551, 2932, 2947, 4122,
4125, 4138, 4195, 4200, 4751,
4879, 4923, 4929, 5038, 5114,
5616, 5903, 5934, 6021, 6566,
6648, 6656, 7350, 7616, 7641,
7745, 7865, 7984, 8369, 8372,
8418, 8589, 8883

jolık-: Yüz yüze görüşmek, buluşmak, denk gelmek.

j.-(ğ)a 115, 983

j.-(ğ)am 4654

j.-(ğ)atın 3287

j.-(ğ)p 1699, 4602, 4878, 6964

j.-(ğu)vğa 1903

j.-pağşı bolsa 4661

jolıktır-: Buluşturmak, denk getirmek.

j.-dı 3189

j.-ğan 3255

j.-(u)vın 3188

jomart: F. Cömert, eli açık, gönlü zengin.

j. 1816, 1903

jon-: Rendelemek, yontmak.

j.-ğan 5158

joğsılığ: Yoksulluk, fakirlik, yokluk.

j.-pen 5445

j.-tan 1739

joğta-: Yoklamak, kontrol etmek, gözlemek.

j.-ğanday 1839

j.-p 1639

j.-r 951

j.-y 2277, 3122

joğtatpa-: Yokluğunu hissettirmemek, yokluğunu aratmamak.

j.-vdı 4109

j.-y 5454

joğtav: Ağıt.

j. 2587, 2594, 4976, 5254, 6531, 6661,
8430, 9046

j.-ı 8611, 8632

joğtavşı: Ağıtçı, ağıt yakan.

j.-sı 6761, 6762

joğtığ: Yokluk, fakirlik, yoksunluk.

j.-(ğ)ı 8911

j.-(ğ)ın 7888

j.-(ğ)ına 6323

j.-(ğ)ınan 2196

Joňgar: Kavim adı, Çungar.

j. 2129, 2135, 6513, 6514

joňşka: *Bk. taspa joňşka.*

joramal: Tahmin, yorum, varsayım.

j. 704

joramalda-: Yorumlamak, tahmin etmek.

j.-ydy 4694

jorğa: Yorga, rahvan at.

j. 27, 50, 1909, 1910, 3229, 3282, 3375

j.-ların 1914

j.-nı 2416, 3416, 3930

j.-niň 3381, 3932

j.-sına 3374

j.-sınday 4302

jorgala-: Rahvan yürümek.

j.-p 6520

j.-y 3136

jorı: Yorumlamak, düş yormak.

j.-dı. 5490

j.-ğan 5035, 5056, 5133

j.-ğanına 5070

jorık: Saldırı, hücum, sefer.

j. 8800

j.-ka 1971, 5938, 5940, 7083

j.-ta 3971, 4219

j.-tan 5612, 7991, 8917

jorit-: Düş yorumlatmak.

j.-(ı)p 8506

jorta: Bilerek, kasten, mahsus.

j. 4444, 4549

jort-: Koşturmak, var gücüyle koşmak.

j.-kan 4291

jortuvıl: Sağa sola saldırmak, yüyecek için ortalıkta koşturmak, saldırmak.

j.-ğa 5236

jortuv: Koşturmak, saldırmak.

j.-ların 7671

joruv: Yorum, düş yorumu.

j.-ı 5067,ı 5070

j.-ın 5046, 5054, 8503, 8609, 8694, 8717

j.-ına 8997

josa-josa: Dilim dilim, çizgi çizgi.

j. 6667

josı-: Şiddetle ve çok akmak, fişkırmak.

j.-ğan 8529

j.-p 460

josıt-: Birbiri ardına sırlamak, fişkıtır hâle getirtmek.

j.-tı 7820

jospar: Plan, proje.

j. 4563, 7623, 7625, 7634, 8199

j.-diň 7636

j.-ı 4872

Joşı: Cengiz Han'ın en büyük oğlu, Çuçi.

j. 2105, 2369, 7122

j.-dan 2108, 3351

j.-niñ 2101

jota: Yamaç, tepe, engebe.

j.-larınñ 7963

j.-sı 4473

joy: Yok etmek, imha etmek.

j. 7244

j.-amız 4766

j.-(ı)p 5252, 7522, 8330, 8512

j.-(u)v 5180

joyıl-: Yok edilmek, imha edilmek.

j.-(ı)p 5159, 7563, 7974

j.-sın 3489, 3490, 3491

Jölek: Yer adı.

j. 1421, 6169

jön: 1. Yön, istikamet.

j. 286, 443, 855

j.-ge 7558

j.-i 3068

j.-indi 6636

2. Doğru, uygun, haklı.

j. 149, 304, 319, 617, 736, 747, 913,
996, 1303, 1352, 1451, 1505, 1571,
1696, 1700, 1888, 1900, 1904,
2251, 2330, 2344, 2657, 2662,
2671, 2679, 3254, 3288, 3690,
3720, 3728, 3739, 3776, 3853,
3902, 4609, 4730, 4840, 5228,
5341, 5562, 5676, 5705, 6204,
6403, 6574, 6891, 6962, 7454,
7473, 7588, 7767, 7834, 8513,
8536, 8720, 8956, 8978, 9031

jön-aç. 5267

jönde-: Tamir etmek, düzeltmek.

j.-p 3883, 3998, 6231, 8082

jöndel-: Tamir edilmek, onarılmak.

j.-gen 2695

j.-leri 1550

jöndi: Mantıklı, akla uygun.

j. 787, 1754

jönel-: Çabucak, aceleyle çıkıp gitmek,
hızla yönelmek.

j.-di 44, 461, 1172, 1287, 2388, 2404,
2587, 2933, 3034, 3804, 3922,
4018, 4171, 4183, 4531, 4896,
4914, 4926, 4990, 5018, 5027,
5049, 5051, 5624, 6526, 6544,
7698, 7787, 7848, 8268, 8312,
8576, 8611, 8633, 8657, 8749,
8795, 9072

j.-e 4014

j.-edi 313, 3568, 4071, 5473, 7163,
8756

j.-gen 45, 3417, 5464, 5478, 5507,
5517, 8249, 8644, 8974

j.-gisi de keldi 3024

j.-se 2996

j.-(ü)vge 479

jöninde: Hakkında, hususunda.

j. 2526, 4872, 5703, 6284

jönindegı: Hakkındaki, hususundaki.

j. 2845, 5695

jönsız: Yersiz, uygunsuz.

- j. 4894
- jöñki-:** Toplu olarak göçmek, yer değiştirmek.
j.-gen 24
- juban-:** Avunmak, teselli olmak.
j.-ar 2296
j.-bay 5260
- jubanış:** Avuntu, teselli.
j. 2187
- jubat-:** Avutmak, teselli etmek.
j.-adı 5260
j.-ayın 983
j.-(1)p 6797
j.-tı 3134
j.-(u)v 4244
- jubay:** Karı kocadan her biri, eş.
j.-ı 2511, 6673
- judırık:** Yumruk.
j.-tarın 8533
- juğa-:** Mikrop kapmak, enfeksiyon kapmak.
j.-dı 415
- juқа:** Kalın olmayan, ince.
j. 7102
- juқalan-:** İncelmek.
j. 1457
- jula-mula:** Çabucak, derhal, pat diye.
j. 4497
- juldız:** Yıldız.
- j. 8549, 8749, 8751
- j.-dar 320
- j.-dardıñ 8742
- j.-darına 8743
- j.-day 7751
- j.-dıñ 8751
- j.-ı 2801(2), 5534
- j.-(1)m 8750, 8752
- jul-:** Çekmek, yolmak, sökmek, koparmak.
j.-ğan 398
j.-(1)p 196, 2586, 2593, 5555, 5577, 5584, 8063
- julin-:** Yolunmak, sökülme.
j.-ğan 496
- julқın-:** Hırpalanmak silkelenmek.
j.-ğan 2048
- jum-:** Yummak, kapamak.
j.-a 206
j.-dı 5125
j.-ğan 2768, 8788
j.-(1)p 2730,5654
- jumaқ:** Cennet.
j. 4447
j.-tan 1791
- jumbaқ:** Gizli düşünce, sır, bilmece.
j. 1392, 6598, 2526
j.-қа 1441, 6808
j.-tar 6880
- jumıl-:** Yumulmak, kapanmak.

j.-a 216, 2088	j.-ytın 874
j.-ğan 6904	jumuvlı: Kapalı, yumuk.
j.-(ı)p 1463, 5021	j. 211
jumır: Oval, yuvarlakça.	jun-jun: Yumuk, yumuk, boğum boğum.
j. 1041, 1881, 2694	j. 1463
jumırıkta: Yusuvarlak, yumruk gibi.	jup: Eş, çift.
j. 2347, 6904	jubın buzba-: Saf bozmamak, birlikte hareket etmek.
jumırtka: Yumurta.	j. buzbay 1242
j. 2226, 4817, 7457	jubın jazba-: Bk. jubın buzba-.
jumırtkaday: Yumurta gibi, bembeyaz.	j. jazbay 1244
j. 3017, 4530	jupar: 1. Güzel, hoş koku.
jumis: İş, hizmet, emek, uğraşı.	j. 2522, 4469
j.1107, 3270, 4802, 5696	2. Güzel kokulu bitki, leylak.
j.-ın 7633, 8486, 8936	j. 1381
j.-ına 6050	j.-day 7000
j.-ka 3342, 6853	jupını: Basit, sade, gösterişsiz.
jumsak: Sert olmayan, yumuşak.	j. 2705, 4802, 6421, 6503
j. 653, 1453, 1880, 4440, 4814, 5653, 5830, 6029	jup-jumır: Yumuşacık.
j.-(ğ)ım 587	j. 2732, 4465, 4477, 4530
jumsar-: Yumuşamak.	jup-juvan: Çok kalın, çok dolgun.
j.-(ı)p 2609	j.1715
jumsa-: Bir işle görevlendirmek.	jurnal: R. Dergi.
j.-vdi 7381	j.-da 8541
j.-vğa 1194, 2921, 6205	j.-dı 8540
j.-vı 2983	jurt: Halk, millet, memleket.
j.-vımda 7280	j. 24, 62, 235, 244, 253, 289, 291, 294, 308, 333, 372, 411, 462, 472, 478, 484, 492, 546, 554, 564, 695, 746, 818, 955, 966, 970, 976, 991, 1009,
j.-vına 7279	
j.-y 6220	

1053, 1400, 1402, 1447, 1687,
 1883, 1883, 2152, 2172, 2189,
 2212, 2258, 2305, 2327, 2498,
 2666, 2684, 2793, 2813, 2823,
 2835, 2907, 3211, 3247, 3263,
 3287, 3527, 3530, 3543, 3548,
 3589, 3639, 3814, 3821, 3832,
 3868, 3874, 3917, 3925, 3952,
 4155, 4536, 4541, 4572, 4633,
 5015, 5139, 5147, 5175, 5244,
 5263, 5299, 5316, 5393, 5432,
 5444, 5848, 5914, 6103, 6619,
 6752, 6789, 6887, 6939, 7205,
 7260, 7278, 7303, 7303, 7356,
 7868, 7930, 7968, 7978, 8032,
 8089, 8094, 8095, 8097, 8178,
 8438, 8512, 8610, 8670, 9003,
 9010, 9020, 9050

j.-ı 96, 2678, 3220, 3718, 7243, 7246

j.-ın 618, 981, 5880, 7087, 9067

j.-ına 500, 2925, 8989

j.-inan 6751

j.-imñ 3441, 4263

j.-ka 306, 318, 863, 962, 2175, 2775,
 2963, 2966, 3731, 3848, 4713,
 4789, 5040, 5364, 6762, 6890,
 7189, 7244, 8014, 8041, 8066,
 8071, 8128, 8429, 8714

j.-iñ 538, 586, 3199, 4639, 7301

j.-iña 8684

j.-iñız 9002

j.-iñmen 4639

j.-imen 6802

j.-imızdı 168

j.-(ı)mniñ 5188

j.-pen 7006

j.-penen 7271

j.-ta 2621, 3752, 6589

j.-tan 46, 744, 2078, 2177, 2413, 4178,
 5427, 5703, 7553, 8849

j.-tı 335, 401, 474, 550, 856, 2766,
 2854, 2886, 2899, 3108, 3294,
 3445, 3457, 3530, 3637, 3641,
 4495, 4500, 4527, 5243, 6070,
 6191, 6471, 6937, 7015, 7217,
 7301, 8714

j.-tıñ 243, 394, 465, 700, 2211, 2325,
 2698, 2786, 2792, 2838, 3452,
 3547, 3760, 3870, 4193, 4964,
 5077, 5099, 5102, 5139, 5210,
 5314, 6107, 6397, 6561, 6739,
 6747, 6850, 6932, 7019, 7240,
 7455, 7719, 8674, 8786

jurtsılıq: Milliyetçilik, vatanseverlik.

j.-(ğ)imen 5669

j.-(ğ)imen 6377

j.-(ğ)ıman 6345

j.-(ğ)ında 6379

jut: Kıtlık, açlık.

j. 138, 546, 2808, 7523

j.-ka 124, 2782

j.-tan 6333

jut-: Yutmak, yok etmek.

j.-a 1073, 1650, 2751

j.-am 5113(2)

j.-ar 6105

- j.-arlar 7065
j.-ayın 9038
j.-kan 674, 2142, 2703, 3605
j.-kanday 1459
j.-(ı)p 1447, 1924, 2215
j.-pay 6104
juta-: (Hayvan) Açlıktan, soğuktan telef olmak.
j.-ğan 8805
jutum: Yudum.
j. 1067
jutkız-: Yutturmak, yok ettirmek.
j.-(ı)p 1148, 2914
juv-: Yıkamak.
j.-a 8136
j.-(ı)p 5459
j.-sañ 3821
j.-(u)vğa 7486, 7715
juva: Yabani soğan.
j. 4270
juvan: Kalın, geniş, şişman, tombul.
j. 211, 215, 1722, 2082, 2720, 2732, 3081, 4037, 5557, 5832, 7476, 8145, 8445, 8446, 8651, 8775
juvandıq: Güçlülük, kuvvetlilik.
j.-(ğ)ı 2693
j.-tı 8860
juvantıq: Daha kalın, şişmanca, tombulca.
j. 7689
- juvi-:** Karşısına doğru yaklaşmak, yakına gelmek.
j.-may 4087
juviq: Yaklaşık, yakın, civarında.
j. 1626, 5550, 6562, 6736, 7908
juviqta-: Yaklaşmak, yakına gelmek.
j.-ğan 2172
juvin-: Yıkanmak.
j.-a 4469
j.-ğan 1386
juvip-şay-: Suçunu, hatasını affettirmek.
j.-dı 223
juvirde: Yakında, yakın bir zamanda.
j. 3485
juvit-: Yakınlaştırmak, yaklaştırmak.
j.-padı 506
juvsa-: Nefeslenmek, dinlenmek.
j.-ğan 4324
juvsandı: Pelin çiçekli, pelinli.
j. 666
juvsat-: Yok ettirmek, imha ettirmek.
j.-adı 3577
j.-(ı)p 7786
jüde-: Zayıflamak, cılızlaşmak, etkisini yitirmek.
j.-p 2, 2599, 2783, 2791, 4572, 5565, 7524
j.-y 930, 984, 1119, 2457, 2531, 6381
jügen-қuyышқан: Eyer ve kuskun takımı.

j. 2696	j. 14, 510, 648, 652, 891, 1475, 1718, 1887, 2085, 4978
j.-ı 1909	j.-i 2609, 2689, 2690, 3828, 6506
jügin-: Diz çökmek, boyun eğmek, ram olmak.	j.-in 398
j. 7420	j.-inen 1454, 4323
j.-er 7420	jümdi: Yünlü, kıllı.
j.-(ü)vge 7422	j. 643, 644, 646, 2732, 3076, 3081, 4321, 4386
jüginis-: Birinin hakemliğine müracaat etmek.	Jünis: Kişi adı.
j.-e 7542	j.-tiñ 5068
jügir-: Koşmak.	jür-: 1. Yürümek, ilerlemek.
j. 5017	j.-di 280, 1326, 2320, 2341, 4034, 4394, 6660, 7963, 8235
j.-di 2570	j.-e 19, 285, 346, 471, 831, 1751, 1973; 1978, 2008, 2202, 3001, 3300, 3424, 4257, 4767, 5005, 5371, 5503, 6378, 6435, 7173, 7928, 8006, 8290, 8323
j.-e 3310, 5018, 5027, 7876, 8008	j.-edi 296, 1057, 8680
j.-gen 110, 275, 278, 1172, 5022, 6519	j.-emin 4602
j.-(i)p 5000, 5005, 5030, 6734, 8423	j.-emiz 6992
j.-meydi 8315	j.-er 2180, 6498, 8291, 8638, 8772
jügirt-: Koşturmak.	j.-etin 921, 1721, 3817, 4647, 5776, 7221, 8168
j.-(i)p 2301, 2846, 5724	j.-etinin 8282
jük: Yük, ağırlık.	j.-gen 278, 422, 432, 476, 602, 1058, 1086, 1447, 1970, 2096, 2274, 2378, 2596, 2687, 2794, 2883, 2919, 2946, 3002, 3018, 3172, 3176, 3183, 3193, 3215, 3221, 3323, 3348, 3520, 3659, 3665, 3691, 3699, 3758, 3869, 3918, 3926, 3977, 4096, 4152, 4298,
j.-tey 6581	
j.-ti 8330	
j.-tiñ 6618	
jükte-: Yüklemek, sorumluluk vermek.	
j.-p 4734	
jülde: Ödül, mükafat.	
j. 6470	
j.-ge 5420	
jün: Yün, hayvan yünü, kıl.	

4345, 4579, 4641, 4722, 4749, 4755, 4950, 5076, 5103, 5186, 5187, 5379, 5469, 5564, 5642, 5696, 5785, 5793, 5864, 5899, 5931, 6046, 6070, 6191, 6343, 6616, 6654, 6704, 6788, 6913, 6964, 6975, 6990, 6994, 7021, 7172, 7180, 7224, 7392, 7399, 7445, 7545, 7697, 7862, 7976, 8152, 8156, 8171, 8323, 8339, 8374, 8418, 8419, 8474, 8481, 8486, 8497, 8741, 8761, 8801, 8820, 8822, 8875, 8880, 8888, 8896, 8975	j.-geninde 116, 2941, 2974, 3847, 3971, 8762
j.-gende 1596, 1724, 2442, 4348, 5360, 5548, 6350, 6601, 6984, 7598, 7898, 8179	j.-genine 8044
j.-gender 4312	j.-geninen 7356
j.-genderge 130	j.-geniniñ 3709
j.-genderi 126, 139, 6347	j.-gennen 2149
j.-genderin 5241, 8306	j.-genşe 4600
j.-genderinde 959, 2033	j.-gisi kelmeydi 7214
j.-geni 7039	j.-me 5412
j.-geniñdi 2330	j.-mek 2684, 4432, 4599, 6414, 6578
j.-geniñizde 7263	j.-mese 225, 2617, 3967, 7709
j.-geniñizdi 4909	j.-meseñiz 5243
j.-genimde 5295	j.-mesek 8977
j.-genimdi 8657	j.-mesem 3283
j.-genimizde 6485	j.-mesin 8397, 8465, 1765
j.-genin 114, 1336, 1944, 2166, 3165, 3187, 5566, 5810, 7280, 8370, 8389	j.-messiñ 3095
	j.-messiz 4726
	j.-mey 1354
	j.-meydi 1389, 6196
	j.-meyik 7443
	j.-meysiñ 425
	j.-meytin 893
	j.-min 4405, 5165, 6599, 7418
	j.-miz 8295
	j.-(i)p 977, 1180, 1340, 1699, 1758, 2324, 2524, 2894, 3247, 3333, 3376, 4053, 4318, 4492, 4649, 4680, 4719, 4731, 4735, 4894, 4943, 4962, 5283, 5366, 5702, 5759, 5805, 5815, 5872, 5950,

5972, 5987, 6005, 6170, 6469,
6500, 6503, 6546, 6563, 6737,
6792, 6811, 6879, 7593, 7603,
7675, 7711, 7750, 7837, 7837,
7921, 7984, 8064, 8201, 8327,
8376, 8437, 8841, 8868, 8885,
8886

j.-(i)pti 5935, 5966, 5995, 8785

j.-se 55, 2882, 4239, 4387, 6134, 7584

j.-sem 6411

j.-sin 5087, 7396, 8653

j.-siñ 3144, 3156, 4452

j.-siñder 4729, 6244

j.-siz 6783

j.-(ü)v 4488

j.-(ü)vden 7279

j.-(ü)vdi 6405

j.-(ü)vge 426, 1324, 2980, 3295, 3726,
8390

j.-(ü)vlerin 7513

2. Asıl fiile -a/-e; -p gerundiyum ekleriyle bağlanarak şimdiki zaman çekimi oluşturur.

j. 124, 330, 1318, 1554, 1664, 2522,
2931, 3431, 3975, 4265, 4305,
4307, 4459, 4701, 4729, 5375,
5403, 5421, 5791, 5993, 6065,
6187, 6304, 6348, 6363, 6537,
6655, 6686, 6912, 7276, 7980,
8094, 8605

jürek: Kalp, yürek, gönül.

j. 363, 572, 674, 1895, 2024, 2254,
2703, 3605, 3967, 3976, 4187,

4891, 4970, 4981, 5006, 5111,
5296, 5416, 5434, 5490, 5583,
5738, 6842, 6843, 7335, 7840,
8044, 8065, 8350, 8384

j.-(g)i 210, 448; 1731, 2404, 2516,
3120, 3922, 3961, 3970, 4101,
4990, 5013, 5516, 5554, 5585,
6741, 6743, 6744, 7335, 8045

j.-(g)iñdi 1899

j.-(g)iñe 5465

j.-(g)iñnen 7343

j.-(g)im 575, 2534, 5522, 7341

j.-(g)imdi 5537, 7357

j.-(g)in 465, 3400, 3959, 3978, 4447,
4932, 5627, 6352, 7008, 7011,
7164, 8153

j.-(g)inde 729, 4487, 6325, 6613, 6875

j.-(g)ine 237, 965, 2019, 2343, 4037,
5331, 5488, 6329, 8012, 8924,
8926

j.-(g)inen 260

j.-(g)iniñ 2279, 5212, 6341

j.-te 5209

j.-tegi 5505

j.-ten 6937

j.-ter 4629, 9046

j.-tiñ 5539

jüreksin-: Korkmak, cesaret edememek.

j.-di 2043, 7954

j.-gen 3409

j.-(i)p 4809

jürekti: Yürekli, gönüllü.

j. 1217, 1729, 3816, 3868, 5058, 5059,
5140, 5157

jürektik: Cesurluk, yiğitlik.

j.-(g)i 5159

j.-(g)imen 1783

jürgendik: Yayalık, yürümelik.

j.-ten 7615

jürgisiz: Yürümeye imkan yok,
yürüyemeden

j. 370

jürgiz-: Yürütmek, idare etmek.

j.-bek 1059

j.-e 8558

j.-edimis 3500

j.-em 7216, 7251

j.-gen 2205, 4789, 6160

j.-(i)p 7575, 8829

j.-(ü)v 2243, 4777, 7533, 7548

j.-(ü)vden 5801

j.-(ü)vdi 4861

j.-(ü)vinde 3345

j.-(ü)vmen 8936

jürgizil-: Yürütülmek, idare edilmek.

j.-gen 8478

j.-sin 789

jüris: Yürüyüş, yürüme, hamle.

j.-i 21, 3303, 5009

j.-ke 289, 6016

j.-pen 1163, 7805, 7807

j.-ten 7852

j.-teri 4334

j.-ti 2409

jüris-turıs: Hâl hareket, davranış, oturup
kalkma.

j.-tarında 1388

jür-jürle-: Yeniden yeniden yürü demek,
yürümeye teşvik etmek.

j.- 5491

jüseke: Kişi adı, Jüsip eke.

j. 4983

Jüsip: Kişi adı.

j. 1417, 2356, 3268, 3624, 3630, 3647,
3650, 3801, 3860, 3864, 3866,
3879, 3901, 3904, 3908, 4989,
5005, 5011, 5019, 5029, 5077,
5078, 5087, 5096, 5107, 5127,
5132, 5150, 5155, 5169, 5187,
5225, 5232, 5286, 5305, 5313,
6775, 6884, 6902, 6925, 6994,
7011, 7145, 7153, 7164, 7167,
7175, 7184, 7186, 7198, 7234,
7292, 7306, 7307, 7314, 7321,
7334, 7349, 7350, 7351, 7355,
7362, 7449, 7456, 8492, 8540,
8542, 8695

j.-ke 6990

j.-pen 6786

j.-ti 781, 784, 4982

j.-tiñ 5068, 5073, 5264, 5291, 7161,
8539

Jüsip-Gerburt: *Bk. Jüsip-İyosif Gerburt.*

7092

Jüsip-İyosif Gerburt: Kişi adı.

j. 4960, 5037, 5212

Jüsipqaliy: Kişi adı.

j. 741

Jüsip qoja: Kazak folklorunun önde gelen ozanlarından.

j. 2356

j.-nı 1417

jüye: Eklem, oynak.

jüyesin boşat:- 8590

jüyrık: Hızlı koşan at, yürük at.j. 26, 712, 954, 2540, 3068, 3318,
3319, 3693, 3997, 4025, 5631,
6037, 6232, 6495, 7840

j.-(g)im 2184, 5047

j.-(g)in 2374

j.-(g)ine 8424

j.-terin 309, 1229

j.-teriniñ 671

j.-tey 2159

jüz I: Soy bakımından Kazakları oluşturan üç ana koldan biri. *Kr. kişi jüz, orta jüz, ulu jüz.*j. 60, 766, 808(2), 1541, 1626, 1641,
1643(2), 1645(3), 2130, 2270,
2284, 2315, 2747, 2977, 4947,
5091(2), 5246, 5360, 5651, 5656,
6482(2), 8758, 8776, 8777,
8789(2), 8920, 8949, 8953, 8975

j.-di 835, 2238, 2239, 2246

jüz II: Yüz sayısı, yüz.j. 62, 123, 140, 788, 974, 1126, 1128,
1129, 1541, 1643, 2632, 2744,
2781, 2812(2), 2822, 2831, 2870,
2875(2), 2877, 2880, 3233, 3108,
3322, 3440(2), 3518, 3658,
3660(2), 3664, 3675, 3676,
3677(2), 3686, 3726, 3743, 3747,
3756, 3757, 4023, 4046, 4050,
4051, 4055, 4079, 4157, 4161,
4164, 4171, 4180, 4292, 4295,
4570, 4624, 4879, 4881, 4920,
5110, 5113, 5300, 5317, 5501,
5650, 5667, 5725, 5934, 5942,
5995(3), 6015, 6016, 6112, 6173,
6179, 6185, 6351, 6369, 6512,
6725, 6728, 6733, 6738, 6881,
6958, 6986, 7025, 7082, 7086,
7149, 7277, 7319, 7320, 7434,
7492, 7606, 7614, 7680, 7691,
7711, 7757, 7767, 7769, 7772,
7792, 7808, 7816, 7838, 7840,
7854, 7867, 7869, 7903, 7909,
7913, 7920, 7966, 7968, 7974,
7978, 7983, 8179, 8200, 8207,
8208, 8263, 8374, 8394, 8395,
8405, 8436, 8448, 8449, 8535,
8567, 8866, 8920, 8940, 9079j.-den 26, 1301, 2117, 2151, 7502,
7503, 8857j.-dey 545, 1122, 4142, 6557, 7472,
7877, 7963, 8375j.-ge 885, 923, 1303, 1321, 1322,
1858, 2243, 2427, 3101, 3532,
5356, 6986, 7502, 7759, 7781,
7782, 7863, 7936, 8082, 8212

j.-in 1500

jüz III: 1. Yüz, sima, çehre.

- j. 2325(2),
 j-ben 145, 1687
 j.-deri 1373
 j.-derinde 1390
 j.-derine 3790
 j.-i 31, 397, 449, 761, 997, 1128, 1290,
 1823, 2599, 2917, 3140, 4998,
 5150, 5319, 5557, 6673, 7007,
 7838, 7839, 8909
 j.-in 717, 996, 3042
 j.-inde 703, 1039, 2304, 2500, 2768,
 3320, 7224
 j.-indey 649, 1879, 2637, 5748
 j.-ine 2082, 5298, 5794, 6355, 8053,
 8940
 j.-inen 2333, 7937

2. (Bıçak, kılıç) Yüz.

- j.-di 1966
 j.-imen 7212

jüz-: Yüzmek.

- j.-e 2388, 5479
 j.-gen 337, 5414, 5953, 7162
 j.-(i)p 2378, 2389, 2595, 3376, 6371,
 6372, 7697
 j.-sin 6604

jüzbası: Yüzbaşı.

- j. 3844, 7474, 7759
 j.-basılar 3797
 j.-lardan 7476, 7477

jüzdegen: Yüzlerce.

- j. 1625, 2298, 5917, 7151

jüzdi: Yüzlü, simalı, çehreli.

- j. 1469, 3733, 4349

jüzdik: Yüz kişiden oluşan askerî birlik.

- j. 3564

- j.-(g)iñmen 541

jüzege:

jüzege as-: İşe yaramak, faydalı olmak.

- j. asıruvğa 6799

jüzik: Yüzük.

- j. 657, 1370, 2734

- j.-(g)iniñ 1464

- j.-tiñ 2361

jüzim: Üzüm.

- j. 1490, 1495, 1500, 1924

- j.-di 1485

- j.-i 1486

- j.-niñ 1496

-K-

kabinet: R. Çalışma odası, büro, ofis.

- k.-i 5827

kadet: R. Çarlık Rusya'da askerî lise.

- k. 2919, 2984, 4746, 6351, 9054

Kamışovka: Yer adı.

- k. 8200

kantsler: R. Başbakan.

- k. 8188

k.-i 8186

karabin: R. Namlusu kısa, bir çeşit tüfek, karabina.

k. 886, 896, 1145, 3533, 3747, 3757, 4150

k.-ğa 904

karabin şütser: R. I. Dünya Savaşı yıllarında kullanılan İsviçre yapımı bir tüfek.

k.-leri 2265

karabindi: Karabina tüfekli, karabinası olan.

k. 3756, 4203

Karbışev: Kişi adı.

k. 3310, 3664

k.-ka 3363

Karpov: *Bk. Ğorunjiy Karpov.*

k. 890, 1161, 1186, 1210, 1234, 1266

k.-ke 1190

k.-ten 920

k.-tıñ 1231, 1263, 3450

karta: R. Harita.

k. 5743

k.-dan 5922

k.-ğa 3813, 5859, 5921, 5930, 5974

k.-nıñ 5837, 5854, 5940

k.-sı 5831

kavaler: R. Nişan sahibi, nişan ile ödüllendirilmiş.

k. 8944

kazak-orıs: Güney Rusya'da yaşayan Slavlaşmış bir topluluk ve bu topluluktan olan kimse, Rus kazakları.

k. 5717, 7227, 8191, 8258, 8394, 8411

k.-tar 8189

k.-tardı 8187

k.-tardıñ 5658, 8873

k.-ğa 770, 7514, 7549

kebeje: Yiyecek konulan ağaç sandık.

k., 2726

kebejedey: şişman, göbekli, iri.

k. 2720

kebin: A. Kefen.

kebini kiygizil-: Kefeni biçilmek, öleceği belli olmak.

k. kiygizildi 359

kebis: Lastik aykkabı.

k.-imdi, 8140

k.-in 4333

k.-terin 7750, 7754

kedergi: Siper, set.

k. 4150, 8263

kedey: F. Yoksul, fakir.

k. 1740, 2706, 3231, 3809, 5946, 6421, 6664, 7189, 8434, 8758, 8773

k.-den 1712

k.-min 3821

kek: Kin, oç, intikam, namus.

k. 617, 629, 964, 1398, 2286, 2591, 3104, 3358, 3401(2), 3816, 4936,

5209, 5407, 6055, 7009, 7919,
7976

k.-(g)i 3348, 3353, 8767

k.-(g)imdi 5405, 7584, 8647

k.-(g)in 2639, 7673, 8640, 9070

k.-(g)indi 5310

k.-(g)ine 761

k.-iñdi 8647

k.-ke 952, 2445, 5497

k.-ti 2643, 4939, 5409, 5506,

k.-tiñ 5538

kekesin: Alay, dalga geçme, istihza.

k. 195, 584, 889, 4473

k.-i 5937

kekset-: Alay etmek, istihzalı konuşmak.

k.-e 570, 596, 2034, 3162, 5777, 8655

k.-esiñ 532

Kekili: Yer adı.

k.-degi 8549

k.-niñ 8529

kekilik: Keklik.

k. 4279

k.-ti 2893

Kekilitav: Yer adı.

k. 8528, 8546, 9008

k.-diñ, 8548

k.-ınıñ 9078

kekse: Yaşlı, ihtiyar.

k. 4336

kekten-: Kinlenmek, kin tutmak.

k.-e 6323

k.-edi 2293

k.-se, 7139

kektes: Kinleşmek, karşılıklı kin tutmak.

k.-ken 6737, 7575

k.-se 3061

kekti: Kinli, kindar.

k. 1190, 3867, 8113, 8344

kel-: 1. Gelmek, varmak, ulaşmak.

k. 1948, 3084, 3089, 4679, 4681, 5890,
8140

k.-di 50, 179, 238, 322, 371(2), 515,
571, 872, 1507, 1747, 1942, 1949,
2041, 2484, 2648, 3167, 3994,
4023, 4457, 4462, 4620, 5511,
5594, 5793, 5823, 6149, 6522,
6676, 6936, 7099, 7275, 7404,
7582, 7909, 8086, 8106, 8220,
8639, 8887

k.-di me 1906

k.-dim 5476

k.-e 2118, 4645, 5458

k.-edi 37, 114, 1064, 1345, 2465,
2520, 3377, 3501, 5430, 6013

k.-er 7703, 7707, 7711

k.-emiz 247

k.-esiñ 6000

k.-etin 2499, 2510, 3428, 5005, 7646

k.-etinin 5561

k.-eyin 1114

k.-geli 3839, 7228, 7373, 8268

k.-gen 46, 470, 630, 671, 879, 935,
1225, 1305, 1402, 1429, 1493,
1560, 1766, 1900, 1909, 1962,
1963, 2013, 2039, 2044, 2377,
2581, 2747, 2985, 2990, 3006,
3275, 3297, 3416, 3446, 3551,
3611, 3806, 3935, 3957, 4365,
4445, 4499, 4723, 4818, 4843,
4943, 5243, 5552, 5816, 5845,
5979, 6011, 6020(2), 6356, 6591,
8013, 8084, 8127, 8305, 8307,
8540, 8644, 8696, 8879, 8904,
8945

k.-gen 40, 1399, 2210, 2367, 2392,
2529, 2919, 2975, 3432, 4349,
5235, 5505 , 5569, 5757, 6352,
7153, 7968, 8498 (öğr. geç. z.)

k.-gen edi 4432

k.-gen eken 5279, 6550

k.-gen jök 6142

k.-gen jök pa 6141

k.-gende 282, 877, 1426, 1957, 2141,
2274, 2939, 3003, 3277, 3291,
3554, 3574, 4188, 4580, 4922,
6663, 6829, 7505, 8527

k.-genderin 1343

k.-genderine 2410

k.-genderiniñ 1031

k.-gendey 3339, 6358

k.-geni 4381, 8642

k.-genimde 3170

k.-genin 2652, 3041, 8577

k.-genine 1434, 4520

k.-geninen 3844

k.-geniniñ 3120

k.-geniñizge 5522

k.-gennen 1755, 2528, 2822, 3841,
5395

k.-genşe 899, 4330, 4729, 6299, 6307

k.-iñder 1954, 3808, 7130, 8724

k.-medi 776, 4376, 5549

k.-megen 1754

k.-megen eken 2998, 7095

k.-megeni 5814

k.-megenmen 2640

k.-mek 4328, 4607

k.-mes 2522

k.-mese 6013, 6757

k.-mese kerek 4495

k.-mesin 6201

k.-mesin 6515

k.-mesine 7844

k.-meske 3300

k.-meviniñ 8560

k.-mey 829, 1190, 2556, 7896, 7915

k.-meydi 3578, 6002

k.-meytin 2482, 3283

k.-meytini 3908

k.-(i)p 21, 213, 388, 488, 493, 535,
546, 632, 636, 663, 712, 839, 1013,
1212, 1339, 1444, 1757, 1989,
2373, 2446, 2541, 2584, 3069,

3222, 3379, 3617, 3885, 3913,
 4040, 4083, 4086, 4156, 4167,
 4221, 4288, 4290, 4291, 4366,
 4445, 4478, 4494, 4601, 4916,
 5000, 5053, 5292, 5328, 5355,
 5376, 5567, 5659, 5707, 5732,
 5798, 5909, 5940, 5942, 5944,
 5951, 5997, 6009, 6030, 6617,
 6654, 6794, 6807, 6874, 7147,
 7181, 7256, 7257, 7580, 7663,
 7680, 7709, 7732, 7773, 7789,
 7850, 7904, 7920, 7967, 7989,
 8184, 8189, 8327(2), 8338, 8356,
 8399, 8493, 8518, 8672, 8746,
 8817, 8932, 9078

k.-p (**kep**) 925, 4099, 4923, 4992,
 5885, 6556, 6917, 7853

k.-(i)p edi 4558

k.-(i)ppiz 8527

k.-(i)p tur 4654, 5036, 6127, 6226

k.-(i)p tur ma 4727

k.-(i)p turmın 6253

k.-se 1494, 2301, 3850, 3949, 5899,
 6808, 7844, 8483, 8618

k.-señ 3199

k.-sin 277, 350, 6215

k.-(ü)vdi 7541

k.-(ü)vdiñ 4868

k.-(ü)vi 2355, 3349, 6300

k.-(ü)vimizben 5671

k.-(ü)vin 1442, 1804, 1842, 4780, 4949

k.-(ü)vine 2286

k.-(ü)vleri 3775

kele al-: Gelebilmek, ulaşabilmek.

k. ala ma 6288

k. aladı 1149

k. almadı 4671

k. almağan 2115

kele basta-: Gelmeye başlamak.

k. bastadı 7097

kele jat-: Geliyor olmak, gelmekte olmak.

k. jatıp 1069

k. jatr 209, 707, 1187, 4033, 4492,
 7124, 8286, 8423

k. jatr eken 8229

k. jatқан 25, 1028, 1142, 1748,
 2108, 2815, 3052, 3564, 5319,
 6113, 6491, 6606, 6638, 7708,
 7751, 7810, 7828, 7893, 7934,
 8005, 8229, 8254

k. jatқан жоқ pa 4781

k. jatқанда 8775

k. jatқандарға 2570

k. jatқанн 2989

k. jattı 4511

kele қал-: Gelmek, ulaşmak.

k. қалатının 7981

kele қой-: Geliyor olmak, geilvermek.

k. қойadı eken 8875

k. қоймады 5542

kelgeli tur-: Gelmek üzere olmak, yakında gelecek olmak.

k. turğan 6954

kelip jat-: *Geliyor olmak.*

k. jatқан 4356

k. jatқанда 4725

kelip jür-: *Gelmek, gelmekte olmak.*

k. jüretin 8167

k. jürgen 7445

kelip қал-: *Gelip қапыа dayanmak, giderek yakınlaşmak.*

k. қалар 3011

k. қалды 1193, 1201, 1220, 1226, 4413, 4881, 6009, 7945

k. қалған 1402, 2009, 4900, 6542, 7857, 7876

k. қалuvлары 1000

kelip tur-: *Gelmek, gelmekte olmak.*

k. turğan 4344

kelip tüs-: *Birden gelmek, hemen ulaşmak.*

k. түsip jatır 4337

k. түsti 2420

kep түsken 4769

kelmey jat-: *Hiç gelmemek, asla gelmemek.*

k. jatıp 2665, 4828

2. Bir yarar, bir sonuç ortaya çıkarmak, sağlamak.

k.-di 571

k.-edi 1102, 1611, 1869, 5113, 6571

k.-er 1569, 3101, 3773, 5428, 6172, 6362, 6948, 7189, 7223, 8217

k.-eri 434, 4089

k.-etin 1544

k.-gen 3457

k.-genderi 1250

k.-genim 2892

k.-genin 2884, 3269, 6063

k.-megen 1691

k.-megenindi 4831

k.-megenmen 7604

k.-mese 424, 6361

k.-mey 3410

k.-meydi 1062

3. Sonuç çıkmak, sonuca varmak.

k.-di 857, 1351, 2965, 5649, 7469

k.-emiz 7285

k.-etin 7610

k.-eyik 7386

k.-gen 1003, 2332, 3014, 4590, 4731, 5321, 7103, 7561, 8930

k.-genşe 944

k.-se 5189

k.-seyşi 3070

kele al-: *Sonuca varabilmek.*

k. almaymın 6069

kelgeli otur-: *Sonuca varmak üzere olmak.*

k. otırған 6972

4. Vakti, zamanı gelmek.

k.-di 3166, 4141, 4355, 4534, 6434,
7587, 8732

k.-e 6350, 8420

k.-edi 5181, 6125, 6392, 7598

k.-edi eken 5061

k.-er 3942, 2538

k.-gen 3927, 6272, 4615

k.-mes 3978

k.-(i)p 8797, 5333, 7677

k.-(i)p tur 8797

k.-se 4265, 5038, 6111, 8437

kele jat-: *Zamanı giderek yakınlaşmak,
zaman gelmekte olmak.*

k. jatқан 1843

kele koy-: *Tam olarak vakit gelmek.*

k. қoймаған 4651

5. jat- fiiliyle birlikte kullanılanlar ezelden gelip şu anda da devam etme anlamı, sürerlik anlamı bildirir.

k.-e jatқан 2288, 2294, 2317, 3353,
5834

6. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin giderek kuvvetlendiği, yoğunlaştığı veya giderek zayıfladığı, azaldığı ifade edilir.

(keşiktirip) k.-di 1542; (kağısıp) k.-di 3450; (aytıp) k.-di 5214, 5347, 6262, 7704; (bolıp) k.-di 8035

(jılap) k.-edi 242; (tayap) k.-edi 263; (köterilip) k.-edi 885; (şavıp) k.-edi 1021, 4069; (jürrip) k.-edi 1180; (sırğıp) k.-edi 1297; (sezıp) k.-edi 1300; (köterip) k.-edi 1554; (қoldanıp) k.-edi 3569; (bastap) k.-edi 4675; (ağıp) k.-edi 5019; (jürrip) k.-edi 5283; (ustap) k.-edi 5286; (bilip) k.-edi 5872; (erip) k.-edi 6418; (zıtıp) k.-edi 7801; (kümendenip) k.-em-av 145

(şaykasıp) k.-gen 1350; (bolıp) k.-gen 260, 821, 7511, 7518; (başarıp) k.-gen 400, 1630, 7240; (kakıyıp) k.-gen 649; (köşip) k.-gen 2070, 2837, 3461, 5682, 5841, 6337, 6548, 7236, 8805, 8873; (aydalıp) k.-gen 3267, 5704, 6254; (avdarılıp) k.-gen 3624; (izdep) k.-gen 4287; (aytıp) k.-gen 4947; (dep) k.-gen 5432; (dep) k.-gen 6967, 8324; (şıdap) k.-gen 7152; (körsetip) k.-gen 7223; (şavıp) k.-gen 7814; (otırıp) k.-gen 8459; (bettesip) k.-gen 8564; (arnap) k.-gen 8934

(қалжыrap) k.-gendikten 1164

(senip) k.-geni 1566

(tayap) k.-(i)p 1262; (bolıp) k.-(i)p 2113; (bastap) k.-(i)p 6733; (başarıp) k.-(i)p 7903, 8432; (қoldap) k.-di 3414; (ısıldap) k.-di 7727; (tayap) k.-di 7753

(aytıp) k.-(i)p tur 6264; (tutıp) k.-(i)p tur 6292

(şıdap) k.-se 1565; (buzıp) k.-se 7551

7. “Gelmek, dönmek, yaklaşmak” anlamındaki fiillere -p; -a / -e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin uzaktan yakına geldiğini ifade eder.

(kayta) k.-di 4484

(kaytıp) k. 752

(kaytıp) k.-di 1952; (jetip) k.-di 3983; (kirip) k.-di 4384, 4497, 4716, 5555, 5575; (başkarıp) k.-di 7239

(jetip) k.-edi 5472; (jürip) k.-edi 6503

(bolıp) k.-etindikten 8031

(tönip) k.-gen 390, 1284, 6119; (kirip) k.-gen 1943, 3633; (kaytıp) k.-gen 6959, 7131, 8480, 9051

(kaytıp) k.-genimşe 4723

(şavıp) k.-genmen 7953

(kaytıp) k.-gennen 1117

(kaytıp) k.-iñder 6318

(köşip) k.-(i)p 5655, 6180, 7549, 7618; (kaytıp) k.-(i)p 6983; (oralıp) kep 3327

(köşip) k.-(i)pti 7970

(şığıp) k.-şi 4524

8. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin sürekliliği, bir zamana yayıldığı anlamı ifade edilir.

(surastra) k. 969

(ündemey) k.-gen 4204

(şığarmay) k.-genim 2766

(ayta) k.-(i)p 784, 3560, 4563, 5241, 7490; (suray) k.-(i)p 1598; (söyley) k.-(i)p 1847; (madağtay) k.-(i)p 2166; (kuvıp) k.-(i)p 3051; (şığarmay) k.-(i)p 3413; (oylay-oylay) k.-(i)p 5261; (söylese) k.-(i)p 5529; (korkıta) k.-(i)p 7029; (katarlasa) k.-(i)p 7861; (tasalay) kep 7854

(bermey) k.-(i)p edim 2633

(jüginise) k.-se 7542; (sorıstra) k.-se 8285

9. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin birdenbire, aniden, çabucak olduğu anlamı ifade edilir.

(şığa) k.-di 374, 4158, 5050, 8340, 8369

(tüsinbey) k.-dim be 989

(şığa) k.-gen 703, 7941

(şığa) k.-(i)p 7741

10. İstek çekimi oluşturmada kullanılır.

(boskılarıñ) k.-di me 410; (bilgisi) k.-di 500; (sır aşkısı) k.-di 528; (bolgısı) k.-di 813; (algısı) k.-di 1984; (kaşa jönelgisi de) k.-di 3024; (keşirim surağısı da) k.-di 3124; (şıkması) k.-di 4453; (tildeskisi) k.-di 6793; (tıñday berigisi) k.-di 6866; (toqtatqısı) k.-di 7322; (istegisi) k.-di 7685; (bergisi) k.-di 9019; (bolgıñ) kele me 4998; (kalğımız) k.-edi 1099; (asay bergisi) k.-edi 1652; (tüskesi) k.-edi 2518; (keñeskim) k.-edi 5082;

- (saқтағım) k.-edi 5126; (aytқım) k.-edi 5671; (қаралағıları) k.-edi 6080; (tүskimiz) k.-edi 6199; (tүsingim) k.-edi 6391; (һan bolғısı) k.-edi eken 8515; (bilgisi) k.-etin 6409; (ergisi) k.-etin ғығar 7252
- (шыққısı) k.-gen 2090; (alғısı) k.-gen 2379; (bilgisi) k.-gen 2399, 6139; (buzғısı) k.-gen 4316; (jılaғısı) k.-gen 6012; (bergileri) k.-gen de bolar 6771; (saқтағısı) k.-gen 8840
- (baғındırғısı) k.-gender 1414
- (kөtergisi) k.-gendey 1488; (aytқısı) k.-gendey 7458; (tastaғısı) k.-gendey 759; (jetkizgisi) k.-gendey 5498
- (oynaғısı) k.-genin 3071
- (bilgisi) k.-genmen 3845
- (oylaғım) k.-medi 985; (қol üzgisi) k.-medi 4621; (jermen-jeksen etkisi) k.-medi 5794; (bolғısı) k.-medi 6275; (kөnilin jıққısı) k.-medi 6314; (oñay berilgisi) k.-medi 7642; (zëbir etkimiz) k.-medi 8113
- (jıққısı) k.-medi me 5255
- (kөngisi) k.-megen 1851; (kirgisi) k.-megen 7303; (baғıngısı) k.-megen 7578
- (buzғısı) k.-megendey 1893
- (ergisi) k.-megeni 9022
- (kөngisi) k.-megeni me 501
- (bolғısı) k.-mese 4757; (kөngisi) k.-mese 4868; (kөrgiñ) k.-mese 6636; (ayırılғısı) k.-mese 9020
- (sezdirgisi) k.-mey 1980; (kөrgisi) k.-mey 2004; (kөnilin қaldırғısı) k.-mey 6027; (tөkkileri) k.-mey 8032; (aytқısı) k.-mey 8477
- (kirgisi) k.-meydi 5889; (bolғısı) k.-meydi 5901; (kөrgileri) k.-meydi 6082; (sengisi) k.-meydi 6750; (қosılғısı) k.-meydi 7047, 7260; (jürgisi) k.-meydi 7214; (sengiñ) k.-meydi 8362
- (bergileri) k.-meydi eken 6053
- (eskerгisi de) k.-meytin 7020; (kөngisi) k.-meytin 7250; (til tapқısı) k.-meytin 7418
- (kirgisi) k.-meytinin 5897
- (қығıları) k.-mey tur 3870
- (tayıngısı) k.-mey turған 9018
- (bilgisi) k.-(i)p 3350; (keşirgisi) k.- (i)p 3868; (oynaғısı) k.-(i)p 4984; (sөyletkisi) k.-(i)p 5042; (қozғағısı) k.-(i)p 5076; (қoyғısı) k.-(i)p 5810; (jetkisi) k.-(i)p 6073, 7800; (degisi) k.-(i)p 6202; (қalғısı) k.-(i)p 8268
- (sөyleskisi) k.-(i)p жүr edi 6363
- (bilgim) k.-(i)p edi 1509; (қoyғыñız) k.-(i)p edi 1930
- (şoқıngısı) k.-se 79; (sөyleskisi) k.-se 505; (aynaldırғısı) k.-se 594; (jegisi) k.-se 5115; (ustaғım) k.-se 7347; (bilgiñiz) k.-se 5935
- 11.** İsimlerden sonra kullanılarak birleşik fiiller yapar.

avız-sözge kel-: *Bir iki çift laf etmek, konuşmak.*

avız-sözge de k.-ip 4710

aytkanı kel-: *Dilek yerine gelmek, inşallah, gönlünce olmak.*

aytkanıñ k.-sin 4013, 8667

aytkanıñız k.-sin 1155

düniyege kel-: *Doğmak, ortaya çıkmak.*

düniyege k.-er me 5073

karşı kel-: *Karşı gelmek, dayanmak, karşı koymak.*

karşı kele almay 1246

karşı kele almaytın 2496

karşı k.-gen 5154

karşı k.-geniñ 7299

karşı k.-mey 4637

karşı k.-meydi 8514

karşı k.(i)p otırğan joq pa 6588

oyına kel-: *Aklına esmek, canı istediği gibi davranmak.*

oyına k.-genderin 1858

şama kel-: *Güç yetmek, elden gelmek.*

şamam k.-se 6808

şamamız k.-genşe 6858

şamañ k.-megenmen 2640

şaması k.-genşe 7644

şaması k.-mesine 7844

şaması k.-se 2301, 5899, 7844

tili kel-: *Ancak birkaç söz söyleyebilmek.*

t. keldi 3393

urın kel-: *(Damat) Yengelerine hediyeler olarak gizlice nişanlıyı görmeye gitmek.*

u. keledi 1058, 4348

u. kelem 2418

12. -e gerundiyum ekini alıp jat- fiili ile birleşerek (kele jat-) asıl fiilde belirtilen hareketin, yavaş yavaş geliştiğini ve sürekliliğini belirtir.

(atıp) k. jatқан 2, 5319; (basıp) k. jatır 19; (şubırıp) k. jatқан 74; (aytıp) k. jatқан 117, 194; (aytıp) k. jatқан joqın 136; (қанına tartıp) k. jatır 146; (körsetip) k. jatқан 287; (aydalıp) k. jatқан 490; (aydalınıp) k. jatқанına 526; (şığarıp) k. jatқан ediñder 541; (örlep) k. jatır 635; (şavıp) k. jatқан 696, 1236, 3443, 4073, 7860; (başkarıp) k. jatқан 886; (korşap) k. jatқандarı 1023; (tañ bölünip) k. jatқандаy 1119; (kögerip) k. jatқан 1173; (şığıp) k. jatқан 1174, 6665, 3437; (umtılp) k. jatқан 1203; (қaptap) k. jatқан 1230; (laқıldap) k. jatқан 1263, 3574; (ağızıp) k. jatқан 1309; (tañ sız berip) k. jatқан 1400, 5530; (köterip) k. jatқан joq pa 1553; (қaytıp) k. jatıp 2372; (köşip) k. jatқанда 2466; (tebindep) k. jatқан 2490; (tañ atıp) k. jatқанда 2597; (bölünip) k. jatıp 2666; (қобaljıp) k. jatқан 2714; (köşip) k. jatқан 2781, 7088, 7900; (ırgala ağıp) k. jatır

3379; (şavıp) k. jatқandarı 3575; (jetektep) k. jatқan 3831; (alıp) k. jatқan 4050; (қulaniyektenip) k. jatқanda 4066; (dep) k. jattı 4671, 6715; (aytpakşı bolıp) k. jatrır 4715; (tañ sız berip) k. jatқanda 4917; (şıǵa almay) k. jatқan 4952; (ustap jibermey) k. jatқanın 4989; (serüvendep) k. jatrır edim 5047; (қaytıp) k. jatқan 5287; (birlesip) k. jatқan 5311; (atıp) k. jatқan 5319; (aydap) k. jatқan 5365; (ömir sürip) k. jatrır edik 5669; (kızmet istep) k. jatқan 5700; (bastap) k. jatқan 5977, 7991; (körip) k. jatrırın 6374; (kezip) k. jatқan 6415; (tayap) k. jatқanın 6993; (қayǵıra қарap) k. jattı 7005; (şıday almay) k. jatrır 7142; (şubalıp) k. jatқan 7666; (şıdap) k. jattı 7689; (қaljırıp) k. jatқan 7696; (alǵalı) k. jatқan7796; (tañ sazarıp atıp) k. jatқan 7853; (қoyuvlanıp) k. jatқan 7953; (қuvıp) k. jatқan 8280; (bozarıp atıp) k. jatrır eken 8302; (aǵılıp) k. jatқan 8547; (alıp) k. jatrır 8578; (dep) k. jatқan 9038

13. Benzemek, gibi olmak, olmak, görünmek.

k.-edi 208, 1605, 1779, 1903, 4249, 5301, 5914, 6929, 7779

k.-etin 4412, 8246

k.-etin edi 6649

k.-etinin 5069

k.-gen 28, 1016, 1039, 1040, 1456, 1469, 1708, 2056, 2081, 2486,

2488, 2708, 3626, 4802, 5822, 6144, 7689

14. Denk gelmek, uygun düşmek, tam olmak.

k.-edi 892, 6267, 8443

k.-mes 4244, 5425

15. Bir yaşa gelmek, yaşı doldurmak.

k.-gen 1408, 1994, 2151

k.-genşe 1744, 2155, 8138

k.-se 2601, 3036

kelip қal-: *Gelmek, o yaşta olmak.*

k. қалған 683

kelbet: Yüz, sima, kılık, görünüş.

k.-i 7008

kelbetti: Yakışıklı, güzel.

k. 2485, 3733

kelender: *F.* Gösteriştен uzak, sade bir yaşamı amaç edinmiş, derviş, kalender.

k. 1373

kelesi: Diğер, sonraki, sıradaki.

k. 4048, 4844, 4879, 6319, 6546, 7498, 7873, 8959

keleşek: Gelecek, istikbal.

k. 6413, 6471

k.-(g)i 6603, 6950, 9055

k.-(g)imiz 6475

k.-(g)ine 6886

keli: Değirmen.

keli tübi: Değirmende tahılları öğütülen kişiye verilen pay, üretici hakkı.

k. tübim 1556

kelimsek: Göçmen, muhacir.

k. 3782

k.-terine, 3710

kelin: Gelin.

k. 7408, 8056

k.-deriniñ 8046

k.-i 8057

k.-in 3485

k.-niñ 2677, 8042

kelinşek: Taze gelin.

k. 2361, 4042, 4357, 4373, 4427, 5399, 5520, 5549, 6235, 6241, 6246, 6673

k.-(g)in 7988

k.-ti 5806

k.-ten 5410

k.-ter 660

k.-terdi 8086

k.-terdiñ 6559

k.-terin 1081

k.-ti 6258

k.-tiñ 5551, 5585, 6237, 6284, 6312, 6535

kelip-ketip: Sürekli gidip gelmek, gelip gidip.

k. 4300

kelis-: Anlaşmak, sözleşmek.

k.-eyik 1948

k.-ken 6425, 7764

k.-kennen 1935

k.-(i)p 7542

k.-pes 5454

k.-pevinen 7412

k.-peydi 3280

k.-tik 8947

kelise al-: Anlaşabilmek, mutabık olabilmek.

k. almay 2479

kelisim: 1. Anlaşma, pakt, sözleşme.

k. 8478, 8520

k.-ge 4607, 4868

k.-men 774

2. Rıza, onay, tasvip.

k. 4861

kelisimdi: Uygun, münasip.

k. 2674

kelis: Geliş, gelme.

k.-imen, 6547

k.-imen-aq 1844

kelissöz: Anlaşma, sözleşme.

k. 788

kelte: Uzun olmayan, kısa.

k. 29, 36, 37, 740, 2654, 2720, 3113, 3309, 4841, 5614, 8445, 8850

keltelev: Biraz kısa, kısaca.

k. 2083

keltir-: Getirmek.

k.-di 7434

k.-edi 3597, 6050

k.-(i)p 8777, 8780

k.-medi 7316, 5491

k.-meñder, 3113

kem: Eksik, noksan, kötü, sakat, kalitesiz.

k. 1546, 2358, 2667, 2742, 2758, 3297,
4280, 5101, 5254, 5514, 7670

kemeñger: Bilgin, dâhi, alim.

k. 1047, 3530, 6939

k.-diñ 6754

keme: Gemi, kayık.

k.-ge 1341, 5199

k.-niñ 3207

k.-sine 5478

kemer: 1. Nehir veya göl kıyısı.

k.-in 2507

k.-ine 3640, 7161

2. Bir şeyin kenarı, ucu.

k.-ge 1604

kemistik: Eksiklik, kusur, noksanlık.

k.-(g)in 888

kemi-: Azalmak, eksilmek.

k.-y 7, 320, 5158

kempir: Kocakarı, yaşlı kadın.

k. 2686, 5452, 5455, 6667, 8022, 8035,
8055, 8086

k.-diñ 3296, 8091

k.-ge 8059

kempir-şal: Kocakarı, ihtiyar.

k. 16

k.-diñ 3815

k.-in 8873

kemseñde-: İçin için ağlamak.

k.-y 2579

kemşilik: Yokluk, kıtlık.

k. 8631

kendi: Madenli, madeni olan.

k. 1104

Kene: *Bk. Kenesarı.*

k. 2168, 2546, 2574, 4676, 6668, 7076,
7204, 7262, 7416, 7600, 7885,
8003, 8038, 8161, 8346, 8371,
8551, 8737, 8798, 9014, 9067,
9068

k.-ge 7041

k.-niñ 3849, 8153, 8165

Kenejan: Kene can, sevgili Kene. *Kr. Kene.*

k. 8023

Keneke: Kene Ağa, Sevgili Kene. *Kr. Kene.*

k. 3892, 5383, 7186, 7404, 7428, 8604,
8664, 8998

k.-ñ, 3284, 4681, 6748, 6753, 6755,
6759, 6760, 9006, 9035

k.-ñe 6397, 6745, 6788

k.-ñnen 3703, 6772

k.-ñiñ 9039	3557, 3559, 3563, 3572, 3595,
k.-m 8622, 8692	3599, 3602, 3604, 3606, 3613,
k.-mdi 8620	3615, 3631, 3633, 3637, 3647,
kenep: Kaba dokunmuş kumaş.	3654, 3657, 3668, 3677, 3685,
k. 3381	3690, 3704, 3717, 3723, 3728,
Kenesarı Sultan: Bk. Kenesarı.	3734, 3737, 3741, 3760, 3762,
k. 3111, 5775, 5785, 6052, 6175	3771, 3778, 3787, 3792, 3796,
k.-dı 8946	3808, 3824, 3831, 3840, 3843,
k.-iñiz 5772	3849, 3853, 3855, 3860, 3871,
k.-men 5656	3872, 3896, 3913, 4048, 4056,
k.-niñ 5663, 5680, 5838, 6177, 6254	4060, 4082, 4086, 4091, 4102,
Kenesarı: Rus Çarlığı'na karşı başlattığı	4106, 4108, 4139, 4143, 4152,
ayaklanmayla Kazakların en önemli	4155, 4159, 4175, 4186, 4197,
kahramanlarından biri olan Kazak	4200, 4202, 4204, 4207, 4223,
hanı.	4226, 4263, 4536, 4560, 4562,
k. 2091, 2092, 2180, 2190, 2195, 2207,	4577, 4608, 4610, 4613, 4631,
2220, 2227, 2229, 2237, 2253,	4633, 4642, 4659, 4671, 4674,
2293, 2303, 2308, 2316, 2317,	4735, 4844, 4849, 4853, 4853,
2320, 2322, 2332, 2340, 2345,	4872, 4874, 4881, 4889, 4939,
2362, 2366, 2371, 2375, 2376,	4942, 4946, 4953, 4957, 4959,
2379, 2384, 2393, 2394, 2403,	4964, 4978, 4983, 4993, 4997,
2408, 2410, 2411, 2420, 2421,	5009, 5017, 5024, 5032, 5043,
2425, 2510, 2536, 2543, 2551,	5066, 5071, 5074, 5092, 5098,
2559, 2569, 2612, 2634, 2635,	5125, 5134, 5154, 5167, 5206,
2642, 2646, 2653, 2680, 2699,	5213, 5215, 5216, 5236, 5246,
2712, 2821, 2837, 2839, 2885,	5255, 5262, 5273, 5277, 5283,
2891, 2893, 2903, 2905, 2909,	5291, 5296, 5303, 5327, 5339,
2921, 3111, 3200, 3208, 3209,	5344, 5364, 5377, 5388, 5393,
3227, 3242, 3248, 3270, 3274,	5395, 5407, 5410, 5458, 5504,
3316, 3341, 3344, 3347, 3357,	5564, 5568, 5599, 5606, 5613,
3392, 3394, 3399, 3417, 3420,	5614, 5621, 5624, 5633, 5637,
3422, 3429, 3448, 3456, 3466,	5646, 5649, 5656, 5659, 5663,
3494, 3495, 3498, 3502, 3506,	5680, 5690, 5714, 5717, 5772,
3512, 3521, 3523, 3529, 3553,	5774, 5785, 5790, 5791, 5800,
	5802, 5818, 5838, 5868, 5871,
	5874, 5877, 5887, 5891, 5904,
	5913, 5915, 5921, 5934, 5966,
	5980, 5991, 6004, 6010, 6012,
	6052, 6057, 6082, 6086, 6094,

6096, 6102, 6104, 6106, 6114,	8211, 8213, 8215, 8224, 8227,
6116, 6125, 6134, 6156, 6158,	8229, 8233, 8236, 8241, 8245,
6159, 6162, 6166, 6169, 6170,	8249, 8251(2), 8261, 8262, 8269,
6175, 6177, 6180, 6184, 6205,	8274, 8276, 8305, 8327, 8333,
6245, 6250, 6254, 6319, 6322,	8339, 8342, 8344, 8356, 8358,
6347, 6391, 6401, 6405, 6407,	8359, 8365, 8367, 8368, 8370,
6411, 6424, 6553, 6565, 6588,	8376, 8381, 8384, 8391, 8396,
6633, 6656, 6725, 6728, 6732,	8399, 8411, 8415, 8420, 8428,
6734, 6777, 6813, 6872, 6883,	8432, 8436, 8438, 8452, 8460,
6885, 6888, 6895, 6902, 6910,	8472, 8481, 8483, 8488, 8490,
6924, 6929, 6931, 6937, 6940,	8497, 8500, 8504, 8543, 8546,
6945, 6952, 6958, 6968, 6976,	8561, 8589, 8605, 8610, 8654,
6977, 6985, 6988, 6995, 7004,	8661, 8673, 8721, 8740, 8753,
7014, 7018, 7024, 7026, 7028,	8756, 8794, 8799, 8804, 8813,
7073, 7081, 7085, 7090, 7095,	8819, 8840, 8868, 8878, 8880,
7100, 7104, 7107, 7124, 7127,	8882, 8896, 8904, 8909, 8914,
7134, 7137, 7139, 7144, 7165,	8920, 8922, 8924, 8946, 8947,
7167, 7170, 7196, 7208, 7225,	8949, 8952, 8963, 8974, 9007,
7228, 7229, 7232(2), 7264, 7266,	9016, 9024, 9060, 9071
7288, 7298, 7313, 7319, 7327,	k.-da 4971, 6207, 7046, 7918, 9050
7334, 7339, 7360, 7367, 7371,	k.-dan 1716, 2781, 3882, 4582, 4809,
7402, 7407, 7430, 7433, 7449,	6010, 6049, 7349, 8099, 8117,
7453, 7463, 7484, 7489, 7490,	8635
7506, 7524, 7531, 7537, 7539,	k.-day 6123
7541, 7544, 7547, 7561, 7566,	k.-ga 2166, 2297, 2357, 2399, 2412,
7570, 7575, 7580, 7589, 7589,	2485, 2627, 2907, 3297, 3350,
7596, 7614, 7616, 7630, 7638,	3500, 3585, 3811, 3835, 3875,
7641, 7651, 7653, 7657, 7664,	3884, 3887, 3891, 4216, 4218,
7665, 7674, 7677, 7710, 7720(2),	4219, 4566, 4568, 4571, 4578,
7735, 7737, 7740, 7789, 7799,	4585, 4591, 4593, 4636, 4636,
7805, 7830, 7834, 7843, 7891,	4639, 5014, 5155, 5214, 5239,
7894, 7896, 7907, 7910, 7915,	5286, 5292, 5732, 5901, 6064,
7923, 7927, 7929, 7965, 7977,	6074, 6161, 6210, 6280, 6317,
7980, 7990, 7994, 7997, 8003,	6474, 6548, 6550, 6551, 6567,
8008, 8013, 8016, 8020, 8024,	6574, 6687, 6727, 6731, 6805,
8033, 8043, 8053, 8059, 8060,	6822, 6891, 6974, 7021, 7047,
8070, 8092, 8108, 8114, 8122,	7048, 7070, 7222, 7254, 7351,
8149, 8158, 8168, 8172, 8176,	
8180, 8184, 8192, 8202, 8210,	

7458, 7607, 7611, 7684, 7929,
8097, 8164, 8283, 8285, 8345,
8348, 8349, 8405, 8542, 8765,
8842, 8939, 8966, 9013, 9043,
9075

k.-lardiñ, 2652

k.-men 3687, 4607, 5156, 5250, 5850,
5903, 7620, 8829, 8923, 9063

k.-ni 2389, 2452, 2555, 3436, 3851,
4183, 4616, 4622, 4622, 4766,
4793, 4880, 4942, 4986, 5176,
5287, 5796, 5866, 5869, 5906,
6067, 6130, 6138, 6186, 6190,
6191, 6203, 6213, 6387, 6882,
6892, 7234, 7293, 7585, 7622,
7623, 7629, 8079, 8181, 8229,
8255, 8401, 8535, 8650, 8740,
8875

k.-niñ 868, 869, 2174, 2188, 2221,
2264, 2286, 2291, 2300, 2364,
2392, 2469, 2577, 2629, 2714,
2826, 3201, 3218, 3257, 3261,
3323, 3348, 3359, 3514, 3524,
3527, 3536, 3551, 3590, 3621,
3625, 3662, 3695, 3789, 3800,
3827, 3837, 3842, 3861, 3904,
3907, 4052, 4063, 4096, 4161,
4179, 4181, 4205, 4212, 4261,
4290, 4293, 4558, 4580, 4611,
4626, 4701, 4922, 4934, 4948,
4963, 4970, 4980, 4989, 5028,
5096, 5107, 5120, 5150, 5172,
5184, 5201, 5202, 5210, 5212,
5232, 5235, 5258, 5261, 5263,
5265, 5267, 5306, 5313, 5593,
5602, 5676, 5687, 5718, 5730,
5841, 5849, 5862, 5880, 5881,

5888, 5893, 5896, 5900, 5916,
5924, 5928, 6011, 6049, 6054,
6062, 6063, 6072, 6100, 6105,
6121, 6153, 6189, 6211, 6389,
6554, 6578, 6591, 6686, 6764,
6767, 6886, 6898, 6900, 6907,
6918, 6919, 6922, 6946, 6957,
7008, 7010, 7071, 7076, 7091,
7126, 7132, 7206, 7214, 7278,
7303, 7306, 7307, 7310, 7315,
7321, 7362, 7438, 7470, 7478,
7497, 7498, 7529, 7531, 7535,
7587, 7612, 7654, 7659, 7662,
7672, 7679, 7734, 7744, 7841,
7883, 7900, 7902, 7905, 7961,
7968, 8040, 8044, 8051, 8054,
8067, 8083, 8161, 8178, 8237,
8378, 8386, 8408, 8417, 8498,
8506, 8640, 8794, 8807, 8830,
8869, 8883, 8886, 8897, 8901,
8926, 8928, 8970, 8980, 8983,
8993, 9061, 9077,

k.-niki 6600

k.-ñda 4855

kenet: Aniden, ansızın, birdenbire.

k. , 46, 85, 196, 207, 314, 354, 376,
515, 574, 598, 693, 730, 759, 914,
928, 947, 1017, 1219, 1305, 1503,
1666, 1678, 1763, 1778, 1902,
1970, 1985, 2166, 2332, 2334,
2404, 2508, 2543, 2561, 2601,
2623, 2626, 2768, 2774, 2815,
2985, 2996, 3018, 3083, 3140,
3269, 3341, 3381, 3604, 3715,
3803, 3870, 3899, 3922, 3960,
4041, 4043, 4097, 4123, 4333,
4366, 4463, 4491, 4599, 4669,

4786, 4792, 4809, 4874, 4990,
5010, 5066, 5075, 5120, 5125,
5134, 5216, 5280, 5286, 5292,
5333, 5340, 5373, 5412, 5476,
5478, 5623, 5633, 5921, 5930,
6022, 6046, 6177, 6193, 6197,
6199, 6215, 6253, 6381, 6449,
6467, 6477, 6543, 6715, 6746,
6769, 6804, 7164, 7166, 7196,
7208, 7209, 7264, 7288, 7293,
7294, 7298, 7341, 7349, 7355,
7367, 7450, 7719, 7860, 8045,
8051, 8159, 8273, 8338, 8339,
8379, 8753, 8755, 8795, 8974,
9014

kenetten: Aniden, ansızın, birdenbire.

k. 7050

Kenis: *Bk. Gens.*

k. 7375, 7379, 7409, 7413

k.-tiñ 7375

kenje: En küçük (çocuk).

k. 3060, 4238

kent: *Sog.* Kent, kale, şehir.

k.-inde, 1407

k.-iniñ 1414

k.-ke 1780

keñ: Geniş, engin, uçsuz bucaksız.

k. 33, 42, 251, 401, 518, 652, 669, 686,
687, 794, 800, 1123, 1719, 2042,
2081, 2106, 2116, 2142, 2258,
2550, 2728, 2822, 3017, 3020,
3033, 3626, 3713, 3957, 4059,
4254, 4354, 4390, 4742, 4797,
4813, 4821, 4937, 5587, 5654,

5828, 6144, 6421, 6518, 6607,
6855, 6999, 7115, 7116, 7656,
7657, 7660, 7797, 7922, 8181,
8213, 8316, 8329, 8382, 8663,
8670, 8931, 9066

keñdik: Genişlik, enginlik.

k.-(g)i, 3744

k.-(g)in 5270

keñes: Söyleşi, sohbet, meclis, kurul.

k. 3610, 3615, 7101, 7472, 7500,
7529, 7563, 7565, 7566, 7567

k.-i 7562

k.-(i)m 5225

k.-iniñ 3630, 3741

k.-ke 190, 992, 3611, 5617

k.-te 7505, 7568

k.-ten 7535

k.-teriñ 9025

k.-tiñ 7564

keñes-: Söyleşmek, konuşmak, istişare etmek.

k.-e 1757

k.-elik 3751, 6215

k.-(i)p 740, 993, 2654, 5614, 7543,
8814

k.-ken 736

k.-kim keledi 5082

k.-pek 8500

k.-ti 1348, 1756, 2647

k.-(ü)v 8971

keñessiz: İstişare etmeden, danışmadan.

k. 7565

keñi-: Fazla yer kaplamak, genişlemek.

k.-ydi 7330

keñpeyil: Eli açık, gönlü zengin, cömert.

k. 3909

keñse: Daire, büro, kalem odası, yazı işleri.

k. 8486

k.-leriniñ 6298

keñsirik: Burun boşluğunun arka kısmı, geniz.

k.-(g)imdi 8660

kep: Başlık, şapka.

kebin kiy-: Birinin ağzına bakmak, kuklası olmak, onun ağzıyla konuşmak.

k. kiydi 7745

kepil: A. Kefil, güvence, garanti.

k. 3442, 1809

ker: Koyu, doru renk (at donu).

k. 3306, 4010, 4163, 4167, 4174, 7861

ker-: Germek, uzatmak.

k.-e 4818

k.-(i)p 1184, 2348

kerbesti: Donu koyu olan at, doru at.

k.-siniñ 3997

kere: Bir karışın uzunluğu.

k. 23

kerege: Büyük kanat, çadır kanadı.

k. 2508

k.-dey 7796

k.-ge 2630, 3056, 5401, 6674

k.-ni 2725

k.-niñ 6683

Keregetas: Yer adı.

k. 7973

kerek: Gerek, lazım.

k. 122, 278, 349, 496, 503, 735, 737, 812, 849, 856, 972, 997, 1089, 1180, 1255, 1293, 1296, 1334, 1351, 1439, 1449, 1498, 1550, 1597, 1679, 1681, 1696, 1865, 1894, 1896, 2189, 2250, 2252, 2261, 2276, 2518, 2550, 2643, 2676, 2891, 2899, 2950, 2967, 3063, 3101, 3353, 3388, 3409, 3445, 3447, 3474, 3530, 3544, 3546, 3578, 3606, 3729, 3766, 3767, 3770, 3774, 3788, 3849, 3968, 3976, 4084, 4165, 4400, 4495, 4543, 4584, 4695, 4718, 4732, 4777, 4834, 4991, 5136, 5149, 5162, 5163, 5218, 5251, 5262, 5266, 5270, 5272, 5341, 5360, 5428, 5600, 5648, 5695, 5699, 5814, 5933, 6009, 6054, 6080, 6130, 6196, 6198, 6287, 6302, 6344, 6379, 6393, 6447, 6469, 6471, 6491, 6510, 6517, 6582, 6609, 6705, 6842, 6853, 6949, 6954, 6955, 6989, 7247, 7248, 7282, 7286, 7296, 7342, 7344, 7347, 7348, 7417, 7419, 7423, 7436, 7450, 7495, 7512, 7548, 7558, 7618, 7621, 7629,

7761, 7984, 8202, 8213, 8217,
8293, 8386, 8499, 8710, 8719,
8738, 8925, 8927, 8989, 9056

k.-(g)i 2548, 4004, 5085, 7455, 7888,
9022

k.-(g)indi 2232

k.-(g)iñniñ 4520

k.-terine 2870

k.-ti 7566

kereksizdik: Gereksizlik, lüzumsuzluk.

k.-(g)in 7139

kerekti: Gerekli, lazım.

k. 5616, 7562, 7889, 8833

kerektik: Gereklilik, lüzumluluk.

k.-(g)in 7490

k.-(g)ine 6334

kerektilik: Gereklilik.

k.-(g)in 5618

keremet: A. Harika, olağanüstü, muhteşem.

k. 3018, 4586

k.-i 4074

keremettik: Muhteşemlik, olağanüstülük.

k.-(g)in 1053

keremet: R. (<Yun.) Karyola, yatak, sedir.

k.4374

k.-ti 3070

Kerey: Orta Cüz'e bağlı bir boy.

k. 802, 1328, 2097, 2100, 2108, 2109,
2136, 8968

k.-diñ 4232

k.-i 2835

keril-: 1. Gerinmek, esnemek.

k.-di 1922

2. Uzamak, dikilmek.

k.-gen 2872

kerne-: Boğulmak, ağzına kadar dolmak.

k.-ydi 7164

kerney I: Kaval.

k. 8303

k.-diñ 6427

Kerney II: Kavim adı.

k. 2830

Keröleñ: Kazakistan'da bir nehir.

k. 2096

kertartpa: Gerici, yobaz.

k. 6948

kertöbel: Akıtması olan, koyu doru at.

k.-in 5453

kerüven saray: Kervansaray, han.

k. 2583

k.-diñ 1766

kerüven: Kervan.

k. 15, 1406, 3455, 4298, 5771, 5964,
7814, 7816, 7825

k.-derdi 3449, 7550

k.-derdiñ 3682

k.-deri 7556

k.-di 2855, 3326, 5772, 7552

k.-ge 7816

k.-in 3314

k.-men 8330

kerüvet: *Bk. kerevet.*

k. 4364

k.-te 4354

kes-keste-: Engellemek, yolunu kesmek.

k.-p 1973

kes-: Kesmek, parçalamak, biçmek.

k.-e me 1836

k.-iñder 361

k.-(i)p 594, 1084, 1949, 2448, 3384,
5459, 6644

k.-ken 36, 3394

k.-kendey 261, 2478, 5303

k.-pek 438(2), 3887(2)

k.-peydi 3253

k.-señ 8733

k.-ti 8237

kese al-: *Kesebilmek.*

k. almaytın 2924

k. alasıñ ba 5165

kese: Kase.

k.-degi 3022

k.-dey 5534

k.-ni 1818, 3027

k.-si 1824

k.-sin 1924

kese-ıdı: Kap kakak, tabak çanak.

k. 8445

kesel: Hastalık.

k.-di 8104

k.-diñ 6356, 6613

k.-ge 6360

kesepat: A. Bela, musibet, facia.

k. 8807

kesil-: Kesilmek.

k.-gen 108

kesim: Hüküm, karar, yargı.

k. 1849

k.-in 5303

k.-inen 3878

k.-men 5314

kesir: Zarar, zıyan.

k. 2826

kesirtke: Kertenkele.

k. 5146

k.-dey 8733

keskile-: Kesmek, doğramak, dilim dilim etmek.

k.-p 460

kespeltek: Kısa, tıknaz.

k. 2694, 4167

kestele-: Nakışla bezemek, işlemek.

k.-gen 1461

kestelen-: Nakışlanmak, işlenmek.

k.-gen 649, 660

kesteli: Nakışlı, desenli, işli.

k. 8101

kestir-: Kestirmek.

k.-gen 8649

keş I: Geç.

k. 599, 4440

keş II: Akşam.

k. 1700, 4741, 8243, 8468

k.-te 2068

keş- I: Geçmek, ilerlemek.

k.-(i)p 5938

k.-ken 1055, 1563

k.-pes 2445, 3104

k.-peydi 3352

k.-(ü)v 6903

k.-(ü)vdi 5156

keş- II: Affetmek, bağışlamak.

k.-e 7226

k.-edi 4614

k.-emiz 7397

k.-er 3298

k.-ken 7380

k.-kenmen 3352

k.-pegenin 3115

k.-peytin 6767

k.-se 3135

k.-señiz 5602

k.-ti 5463

k.-tim 5601

keşe: 1. Dün, önceki gün.

k. 51, 663, 2209, 2528, 3432, 3516,
4059, 4547, 5774, 5815, 5935,
6136, 6503, 6555, 6737, 7984,
8127, 8150, 8502

k.-den 665, 2687, 4837, 8101, 8964

2. Geçenlerde, geçen, önceden.

k. 1138, 7461

keşegi: Dünkü, önceki geçmişteki.

k. 498, 798, 1882, 2093, 4198, 4540,
5747, 5749, 8084, 8283

keşik-: Gecikmek, geç kalmak.

k.-ken 1203

k.-pey 184, 1019, 1758, 2425, 3011,
3500, 4097, 4201, 4913, 4926,
5805, 5951, 6726, 7099, 7572,
7583, 8302, 8376

keşiktir-: Geciktirmek.

k.-(i)p 1542

keşir-: Affetmek, bağışlamak.

k. 3593, 3854

k.-dik 4834

k.-dim 7141

k.-em 1689

k.-gen 5334

k.-gisi kelip turadı 3868

k.-meytin 5337

k.-(i)ñder 1691

k.-(i)ñiz 1861, 7136, 7428

k.-(i)p 5718

k.-se 3101

keşiril-: Affedilmek, bağışlanmak.

k.-gen 1593

k.-mes 2319

k.-meytin, 2318

keşirim: Özür, af.

k. 3124, 3869, 5676, 5680

keşirt-: Affetirmek, bağışlatmak.

k.-emin 7448

keşke: Akşam, akşamleyin.

k. 663, 1446, 1507, 1692, 6215, 6315

keşki: Akşamki.

k. 700, 2054, 2061, 2788, 4437, 7716

keşkir-: Akşam olmak, karanlık çökmek.

k.-(i)p 228

keşşe: Budala, bön, aptal.

k. 2764

ket-: 1. Bir yere doğru yönelmek, gitmek.

k. 4487(2), 5240, 6226, 7171

k.-edi 1345, 1435, 3207, 4764, 4972,
6982, 7314

k.-elik 6625

k.-em 8417, 8418

k.-emiz 2395

k.-er 615

k.-erin 3758

k.-eyik 2405

k.-eyin 1437

k.-(i)p 970, 1891, 2259, 4877, 6971,
7145

k.-(i)p edim 3288

k.-(i)pti 3247, 4051, 6563, 6566, 6830

k.-keli 2717

k.-ken 34, 977, 1029, 1326, 1678,
2017, 3098, 3406, 3965, 4566,
4571, 4574, 4962, 5309, 5512,
5877, 5969, 6537, 7370, 7563,
7778, 7813, 7838, 7985, 8003,
8011, 8440, 8482, 8490, 8579,
8622, 8704, 8764, 8914, 8993,
9041, 9044, 9050

k.-ken 1626, 3011, 3015, 3045, 3399,
3812, 3844 (öğr. geç. z.)

k.-ken eken 2464

k.-kende 2738, 5629, 6845, 6868,
7382, 8492, 9063

k.-kendey 4218, 5125, 7294

k.-ken-di 4895, 5234

k.-kendikten 5436

k.-keni 193

k.-kenimizde 2583

k.-kenin 1944, 2137, 2164, 3435,
3760, 3945, 5366, 6407, 6538,
6918, 7524, 8400, 8748, 8801

k.-kenine 5664, 6786

k.-kennen 1776, 6217, 7413

k.-kenşe 3069, 4380, 6166

k.-pedi 6792

k.-pegenderine 2411

k.-pek 1912, 5751, 6895

k.-pepti 6564

k.-pes 3089, 3706, 4554, 6160, 7630

k.-peseñ 8986	6450, 6493, 6546, 6609, 6675,
k.-pesin 534, 1684, 7791, 8236, 8262	6741, 6763, 6794, 6811, 6874,
k.-pev 8719	6879, 7264, 7334, 7350, 7384,
k.-pey 2894, 5003, 6289, 6814, 7892	7449, 7463, 7603, 7699, 7715,
k.-peydi 3342, 7801, 7806, 2309	7722, 7724, 7750, 7818, 7824,
k.-peymiz 6226	7837, 7864, 8045, 8071, 8150,
k.-peysiñ 3286	8166, 8297, 8358, 8367, 8382,
k.-peytin 6903	8385, 8597, 8740, 8757, 9006,
k.-peytinderin 2397	9015, 9018
k.-peytinine 2398	k.-tim 2626, 3132, 5486, 5054
k.-se 119, 1012, 1674, 4291, 4639, 4753, 5174, 8094, 8739, 8973	k.-tiñder-av 396
k.-sem 4794	k.-tiñiz 8664
k.-sin 4603	k.-(ü)v 4848, 5272, 5357
k.-ti 75, 85, 308, 329, 338, 414, 418, 449, 485, 533, 553, 626, 725, 1579, 1771, 1824, 1838, 1845, 1867, 1902, 1990, 2004, 2103, 2132, 2142, 2148, 2153, 2469, 2577, 2588, 2769, 2880, 2917, 2945, 2962, 3036, 3083, 3115, 3120, 3163, 3179, 3256, 3327, 3329, 3332, 3381, 3390, 3421, 3486, 3667, 3863, 4040, 4043, 4122, 4294, 4364, 4397, 4409, 4488, 4493, 4506, 4544, 4547, 4600, 4653, 4663, 4682, 4703, 4734, 4768, 4786, 4875, 4920, 4926, 4998, 5005, 5021, 5036, 5039, 5043, 5077, 5150, 5221, 5227, 5278, 5280, 5320, 5336, 5369, 5400, 5548, 5549, 5578, 5608, 5633, 5655, 5754, 5872, 5941, 5961, 6198, 6202, 6258, 6392,	k.-(ü)vdi 1758, 4436, 8962
	k.-(ü)vdiñ 5619, 6897
	k.-(ü)vge 5483, 5567, 6815
	k.-(ü)vi 2218, 2281, 3344, 4845, 5089, 5250, 7078
	k.-(ü)vimiz 5360, 8979
	k.-(ü)vine 7092
	k.-(ü)vlerin 2396
	k.-(ü)vmen 8979
	kete al-: Gidebilmek.
	k. alaman 5199
	k. alasıñ 1810
	k. almağan 958
	kete bar-: Gidiyor olmak, gitmekte olmak.
	k. bar 1009
	k. bardı 6880
	k. bargan 2408, 5806, 948

kete ber-: *Gidivermek, kolayca gitmek.*

- k. berdi 795
- k. bere me 6264
- k. bergen 7719

kete kal-: *Gitmek, kesin olarak ayrılmak, gitmek.*

- k. kalsa 7376

ketip bar-: *Gitmek, uzaklaşmak.*

- k. baradı 5009

ketip bara jat-: *Gidiyor olmak, gitmekte olmak.*

- k. bara jatıp 327, 7083
- k. bara jatқан 1972, 1982, 2012, 4016, 4019, 4181, 4987, 7724
- k. bara jatқанın 7790

ketip kal-: *Gitmek, kesik olarak gitmek.*

- k. kaladı 1065
- k. kaladı eken 2386
- k. kalğan 2989
- k. kalğanıma 2772

2. Uzanmak, devam etmek.

- k.-edi 1123

3. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin beklenmeden, hemen, bir anda, yoğun olarak meydana geldiğini, tezlik ifade ettiğini belirtir.

- (konıp) k. 4433; (alıp) k. 6067

- (jürüp) k.-edi 1699, 4719, 6737; (uvaqtanıp) k.-edi 5151; (basıp) k.-edi 5168

- (uvaqtanıp) k.-edi eken 5062

- (talan-taraj etip) k.-em 7867

- (jürüp) k.-emiz 4649

- (şöp basıp) k.-er 5162

- (kaşıp) k.-er edim 7176, 7177

- (üzilip) k.-erdey 2348; (urıp) k.-erdey 5333

- (jürüp) k.-ersiz 5805

- (közi ağarıp) k.-etin 917

- (tastap) k.-etinderi 1251

- (aynalıp) k.-etinin 5315

- (tastap) k.-iñiz 1962

- (şeşilip) k.-(i)p 1043; (tolkıp) k.-(i)p 1763; (şığıp) k.-(i)p 1829; (dirildep) k.-(i)p 2334, 6746, 7341; (pısınap) k.-(i)p 2376; (rıza bolıp) k.-(i)p 2863; (tüsip) k.-(i)p 3123; (tayıp) k.-(i)p 3950; (asıp) k.-(i)p 4089; (jürüp) k.-(i)p 4731; (ozıp) k.-(i)p 4897; (isip) k.-(i)p 6122; (ayap) k.-(i)p 6266, 7293; (kanattanıp) k.-(i)p 6449; (şoşıp) k.-(i)p 6527; (batıp) k.-(i)p 7443; (katuvlanıp) k.-(i)p 7450; (ölip) k.-(i)p 8038; (istep) k.-(i)p 8065; (talmavsırap) k.-(i)p 8141; (tastap) k.-(i)p 8562

- (tüsip) k.-(i)p edi 2006

- (şığıp) k.-(i)pti 4668; (kaldırıp) k.-(i)pti 5980; (şeginip) k.-(i)pti 8227

- (kumar bop) k.-kem 3171

(uyıktap) k.-ken 349, 4362, 6666;
 (domalap-domalap) k.-ken 627;
 (bolıp) k.-ken 1061; (tüsip) k.-ken
 1085; (jaralap) k.-ken 1191; (asıp)
 k.-ken 1327, 5353, 6430; (berilip)
 k.-ken 2025; (ķosılıp) k.-ken 2061,
 6822; (alıtıp) k.-ken 2080; (tölep)
 k.-ken 2417; (şomıp) k.-ken 2741,
 (salıp) k.-ken 2828; (tüsip) k.-ken
 2988, 3865; (balķıp) k.-ken 3019;
 (ķuvanıp) k.-ken 3085, 4118;
 (salbırıp) k.-ken 3093, 6506;
 (dirildep) k.-ken 3385; (ķap-ķara
 bolıp) k.-ken 3387; (ilinip) k.-ken
 3413; (atap) k.-ken 3590, 3624,
 3833; (ķošıp) k.-ken 3654; (tünerip)
 k.-ken 3668; (siñip) k.-ken 4235,
 5988; (üyrenip) k.-ken 4255;
 (kevirsinip) k.-ken 4327; (şoşıp) k.-
 ken 4502; (tütigip) k.-ken 4517;
 (rıza bolıp) k.-ken 4710; (esine
 tüsip) k.-ken 4792; (jav bolıp) k.-
 ken 5343; (batıp) k.-ken 5388;
 (bolıp) k.-ken 5456; (sottalıp) k.-
 ken 5719; (ustalıp) k.-ken 5730;
 (tunjırap) k.-ken 6177; (aydalıp) k.-
 ken 6254; (özgerip) k.-ken 7005;
 (kirip) k.-ken 7166; (türşigip) k.-
 ken 7321; (aşķınıp) k.-ken 7540

(batıp) k.-ken edi 698

(uyıktap) k.-ken eken 203

4. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin güçlü, yoğun ve oldukça belirgin bir şekilde, tam anlamıyla ve kesin olarak meydana geldiğini belirtir.

(alıp) k. 4481

(têrizdenip) k.-edi 1779; (bolıp) k.-edi
 5153; (bolbırıp) k.-edi 5160

(adasıp) k.-emiz 8270

(alıp k.-i)p 5744; (kağıp) k.-i)p 6734

(añdıp) k.-i)p ķalğan 1081

(birigip) k.-i)p otır 5853

(bolıp) k.-ken 3628

5. Üç fiilden oluşan yapılar içerisinde yer alara süreklilik, tezlik ve çabukluk ifadesini pekiştirir.

(jarılıp) k.-e (jazdaytın) 1731; (uzap)
 k.-e (bardı) 1981; (ösip) k.-e
 (almağan) 2076; (ķulap) k.-a
 (jazdaydı) 6817; (juvsatıp) k.-e
 (jazdağan) 7786; (sozılıp) k.-e
 (baradı) 8451

6. Asıl fiile -a, -e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin yapan tarafından önemsenmediği, hareketin hiçbir güç veya enerji harcanmadan yapıldığını belirtir.

(jantaya) k.-er edim 1136

(söylesmey) k.-ip 4842

ketir-: Getirmek.

k.-di 7898

k.-genin 2127

ketis: Gidiş, yöneliş.

k.-imen 1941, 3408, 6969

k.-imen-aķ 4913

k.-imenen 8408

ketkiz-: Getirtmek.

k.-(ü)v 3447

kevde: Gövde, geçgüs.

k. 205, 891, 3231, 4322, 5323, 6673, 8445

k.-ñdi 5000

k.-ge 1880

k.-lerine 648

k.-me 984, 5003, 5004

k.-si 1040, 2771, 4477

k.-simen 3035

k.-sinde 6559

k.-sine 206, 209, 355, 716, 1206, 4318, 5585, 6242, 6632, 7161, 7476, 7946

k.-sinen 5581

k.-siniñ 497, 1462, 3828

kevdeli: İri yarı, yapılı.

k. 640, 2711, 2734, 3619

kevip: *Bk. kep-*.

k. 1067, 2729, 6997

kevirsin-: Kurumak, çatlamak.

k.-ip 4327

kevsen: Kökeni orta Çağ'da başlayan, çiftçilerden alınan vergi, haraç, toprak vergisi.

k.-(i)m 1557

key: Bazı, kimi.

k. 382, 703, 956, 1584, 2052, 3509, 4329, 4886, 4941, 5497, 5614, 5953, 6170, 6622, 7525, 7668, 8355, 8785, 8786, 8787

keybir: Bazı, kimi.

k. 15, 674, 869, 1688, 2256, 2272, 2794, 2824, 3449, 3816, 3917, 4204, 4316, 7012, 7540, 7571, 7576

keybirev: Kimileri, bazıları, birileri.

k.-i 8673

k.-iniñ 8444

k.-ler 1298, 8673

k.-leri 389, 1207, 2690, 3575, 4218, 4275, 7715, 7820

k.-lerin 284, 6561

k.-lerinde 898

k.-leriniñ 368, 901, 1005

keyde: Bazen, kimi zaman.

k. 176(2), 630, 631, 660, 921, 1658, 2515, 2547, 2730(2), 3600, 4286, 4415, 4420, 4651, 4955, 5212, 5434, 5444, 5694, 6006(2), 6387, 6389, 6410, 6933, 7229, 8064

keyin: Geri, son, sonra.

k. 113, 129, 156, 364, 389, 398, 463, 487, 496, 604, 696, 758, 783, 786, 827, 832, 878, 940, 941, 981, 1117, 1128, 1148, 1178, 1212, 1235, 1241, 1246, 1250, 1252, 1262, 1267, 1269, 1273, 1276, 1279, 1282, 1293, 1311, 1323, 1340, 1347, 1629, 1755, 1758, 1776, 1827, 1846, 1935, 1950, 1977, 1993, 2100, 2111, 2128, 2133, 2134, 2139, 2310, 2389, 2408, 2430, 2603, 2701, 2747, 2788, 2820, 2861, 2965, 3004, 3036,

3090, 3109, 3116, 3194, 3197,
 3255, 3295, 3400, 3419, 3443,
 3547, 3552, 3589, 3655, 3784,
 3798, 3804, 3877, 3890, 3905,
 3929, 4006, 4026, 4047, 4062,
 4064, 4070, 4071, 4072, 4123(2),
 4139, 4171, 4230, 4261, 4361,
 4517, 4559, 4560, 4583, 4590,
 4776, 4812, 4878, 4922, 4930,
 5093, 5097, 5140, 5213, 5395,
 5456, 5504, 5531, 5553, 5572,
 5577, 5609, 5727, 5761, 5786,
 5867, 5883, 5969, 5970, 6005,
 6030, 6046, 6078, 6136, 6151,
 6159, 6176, 6217, 6249, 6300,
 6321, 6322, 6331, 6496, 6508,
 6550, 6590, 6676, 6724, 7138,
 7467, 7522, 7570, 7572, 7604,
 7699, 7786, 7791, 7810, 7826,
 7829(2), 7839, 7874, 7888, 7901,
 7909, 7911, 7916, 7952, 7977,
 7989, 7990, 8003, 8090, 8133,
 8146, 8170, 8197, 8201, 8227,
 8245, 8279, 8291, 8311, 8319,
 8326, 8358, 8377, 8401, 8402,
 8426, 8430, 8432, 8449, 8473,
 8483, 8607, 8608(2), 8680, 8765,
 8827, 8940, 9036

keyingi: Sonraki, arkadaki.

k. 302, 5143, 5145

keyinirek: Daha sonraki, daha arkadaki,
 son zamanlarda.

k. 4680, 4993

keyip: A. Görünüş, tip, suret.

k. 2772

k.-i 639, 3098

keyiptes: Görünüşü bir, yüzü benzer olan.

k. 8446

keyisi: Diğeri, öbürü.

k.-niñ 8446, 8445

kez I: Zaman, süre, vakit.

k. 373, 1965, 2216, 2378, 2997, 3217,
 4186, 4332, 4622, 4650, 4974,
 5836, 5888(2), 7902, 8408, 8468,
 8485

k.-de 49, 210, 282, 339, 369, 538, 698,
 745, 831, 840, 869, 1063, 1150,
 1160, 1230, 1274, 1305, 1400,
 1633, 1737, 1750, 1838, 2001,
 2022, 2027, 2044, 2191, 2198,
 2484, 2504, 2558, 2702, 3086,
 3138, 3302, 3320, 3427, 3576,
 3633, 3735, 3803, 3809, 3909,
 3937, 3963, 3993, 4133, 4140,
 4179, 4224, 4243, 4306, 4351,
 4408, 4525, 4633, 4637, 4748,
 4768, 4775, 4776, 4954, 4959,
 5020, 5217, 5228, 5232, 5234,
 5235, 5241, 5277, 5388, 5435,
 5510, 5524, 5541, 5569, 5572,
 5586, 5640, 5647, 5657, 5760,
 5877, 5964, 5965, 6126, 6132,
 6234, 6358, 6518, 6874, 6883,
 6896, 6916, 6943, 6977, 7092,
 7143, 7180, 7283, 7592, 7637,
 7651, 7672, 7719, 7729, 7749,
 7799, 7837, 7843, 7853, 7895,
 7959, 7965, 8011, 8068, 8131,
 8142, 8223, 8224, 8354, 8365,
 8402, 8440, 8475, 8565, 8830,
 8832, 8920, 8931, 8966, 9052

k.-den 8319

k.-deri 3812
k.-derinde 2505, 3224, 4145, 6926
k.-ge 5432, 5793
k.-i 7, 1745, 1785, 2364, 3942, 4119,
4269, 6997, 8246, 8467, 8748
k.-imde 2615, 2615
k.-imdegi 5139
k.-imizde 6047
k.-(i)mniñ 3597
k.-in 3437, 3988, 5355, 5358, 5642,
7927
k.-inde 1129, 1410, 1571, 1616, 1850,
2111, 2114, 2511, 2623, 2978,
3039, 3072, 3416, 3424, 3482,
3965, 4137, 4644, 4910, 5141,
5149, 5441, 5758, 5981, 6146,
6230, 6521, 7084, 7563, 7870,
8232, 8261, 8331, 8339, 8379,
8390, 8404, 8885, 8994
k.-indegi 5138, 5147
k.-indegiden 2206
k.-indegidey 2055, 4854, 8921
k.-ine 3987
k.-inen 462, 1480
k.-iñe 8036
k.-iñizde 5350
kez II: *F.* 71,12 cm'ye eşit ölçü birimi,
arşın.
k.-dey 5962, 5964
kez-: Gezmek, dolaşmak.
k.-di 5414

k.-edi 7003
k.-genin 5981
k.-ip 3423, 6415, 6704, 8785
k.-ip jür 3431
kezdegi: O zamanki, o dönemdeki.
k. 38, 896, 958, 1426, 1988
kezdes-: Karşılaşmak, görüşmek,
rastlaşmak, buluşmak.
k.-e 229, 6572, 6957, 8238
k.-edi 10, 4287, 6440, 5954, 5971,
5990
k.-erde 1955
k.-esiñ 5973, 5988
k.-etin 4272, 4281, 4284, 5546, 5996,
6684
k.-ip 335, 2147, 2443, 2712, 3553,
3972, 5761, 6424, 8449
k.-ippiz 8528
k.-keli turmız 1140
k.-ken 1731, 3446, 4739, 5539
k.-ken-ağ 3987
k.-kennen 3194, 5883
k.-kenşe 7932
k.-pey 956, 8255
k.-se 3866
k.-ti 5541, 6958, 7615, 7917, 7935,
8236, 8364
k.-tik 3316
kezdestir-: Görüştürmek, buluşturmak.
k.-gen 3923

k.-megen., 2499	k. 2244, 2247, 4785, 2245
kezesüv: Buluşma, görüşme, randevu.	k.-de 3360, 8001
k. 3421	k.-derde 8569
k.-den 2411	k.-i 4785
k.-ge 2042	k.-in 8744
k.-lerdiñ 4739	kezen-: Hedefe nişan alınmak, hedefe çevrilmek.
kezdik: Çok büyük olmayan bıçak, kama, kasatura.	k.-gen, 7950
k. 1478, 5003, 5004, 5010, 5019	k.-genşe 4165, 7818
k.-(g)in 4994, 8347	kezer-: Dudak kuruyarak çatlamak.
k.-ke 5007, 5013	k.-(i)p 717
k.-ti 5010	kezkuyrıq: Çaylak, çaylak kuşu.
k.-tiñ 4996, 5000	k. 2893
kezdikti: Kamalı, kasaturalı.	kezsiz: Zamansız, yersiz.
k. 4979	k. 7851
keze-: Bir hedefe nişan almak.	kèdeli: Değerli, kıymetli.
k.-p 4169	k. 1911
k.-gen 1297	kèdimgi: Alışılmış, olagelen, her zamanki gibi.
kezek: Sıra, imkân, fırsat.	k. 3564, 8291, 8682
k. 296, 302, 2627, 8993	k.-dey 4393, 4890, 8448
k.-(g)i 2987	kèkir-şükir: Ukak tefek, ıvır zıvır.
k.-te 3189	k. 69
kezek-kezek: Sırayla, sırası geldikçe.	k.-ge 5146
k. 4395, 4420	kèkiymè: Kadınların giydiği büyük ökçeli bir tür çizme.
kezektese: Nöbetleşe, sırayla.	k. 6237
k. 292, 1166	kèmil: Tamamen bütünüyle, gerçek, hakikat.
kezektet-: Sıralatmak, nöbetleştirmek.	k. 212, 1273, 3256, 3440, 3516, 6698
k.-e 981	
kezeñ: Dönem, devir, zaman.	

kèmşat: Kunduz, kunduz derisinden yapılan.

k. 655, 1041

kène: Emir, istek anlamlı ünlem, haydi.

k. 380, 571, 5017

kèni: Hani, nerede.

k. 2006

kèp: Mesele, konu.

k. 1430

k.-ti 3411

k.-tiñ 1796, 8609

kèpir: A. Kafir.

k. 5884

kèr: A. Hiddet, kızgınlık, gazap.

k.-ine 8038

k.-inen 4313

k.-(i)mnen 6752

kèri: İhtiyar, yaşlı.

k. 13, 885, 1841, 2051, 2105, 3071,
3100, 3966, 5452, 6384, 6412,
6555, 6571, 6661, 6667, 6721,
6749, 7947, 8022, 8035, 8042,
8047, 8057

k.-ge 6361

kèri tarlan: İhtiyar kurt, aksakal.

k. tarlan 550, 960, 3123

k. tarlanniñ 4329

Kèribay: Kişi adı.

k. 6547, 6570, 6716, 6730, 6750, 6819,
6843, 6845

kèri-jas: Genç, ihtiyar, herkes, yaş ayırmadan herkes.

k.-ı 6533

kèri-ğurtañ: İhtiyarlar, aksakallar, yaşlı kimseler.

k. 2610, 5592

kèriya-ağsağal: İhtiyarlar, aksakallar.

k.-darın, 5592

kèrilik: İhtiyarlık, yaşlılık.

k.-ke 5750

kèrli: Kızgın, sinirli, hiddetli.

k. 400, 539, 541, 4587, 7711

kèrtañ: Açık kahverengi renkli at.

k. 6417

kèsip: Meslek, uğraş.

k. 7512

k.-ter 1412

kèzirgi: *Bk. qazirgi.*

k. 6549

kidir-: Biraz beklemek, oyalanmak.

k.-di, 327, 3796, 4619, 4796, 5916,
5961, 6117, 7407, 7893

k.-e 5860

k.-edi 7760

k.-ip 3787, 5576

k.-ipti 8789

k.-mey 5806, 5991, 6005, 7758

kidirt-: Bekletmek, oyalatmak.

k.-kennen 7829

kidirüv: Bekleme, ara verme, oyalanma.

k. 5576

k.-ge 7761

kijin-: Kızmak, öfkelenmek.

k.-edi 8677

k.-etin 3817

k.-gen 2595

k.-(ü)vi 7233

kil-: *Bk. kel-¹*.

k.-è 4774

k.-sè 4774

kileñ: Yalnızca, sadece.

k. 412, 1131, 1398, 1738, 1991, 2059,
2353, 3231, 3268, 3315, 3702,
4568, 4605, 4629, 4896, 5742,
5832, 6664, 7840, 8350, 8650

kilem: Halı.

k. 13, 1774, 2724, 2843, 2912

k.-i 1382, 3635

k.-iniñ 1453

kilt I: Birden, aniden.

k. 341, 1968, 4035, 4511, 4901, 5317,
6433, 6527, 7146

kilt II: *F.* Anahtar.

k.-i 1518

k.-in 121

kim: Kim.

k. 124, 318, 318, 478, 527, 812,
818(2), 843, 846, 855, 859, 862,
866, 870, 1026, 1031, 1137, 1302,

1515, 1604, 1681, 1800, 1808,
1809, 1810, 1811, 1813(2), 2233,
2564, 2903, 3012, 3146, 3168,
3177, 3442, 3527, 3846, 3850,
4311, 4318, 4334, 4366, 4370,
4492, 4507, 4658, 4691, 4692,
4772, 4775, 4904, 4919, 4939,
5071, 5175, 5176, 5398, 5416,
5448, 5448, 5464, 5739, 6031,
6244, 6345, 6443, 6515, 6722,
6795, 6818, 6834, 6846, 6983,
7239, 7278, 7527, 8043, 8701

k.-der 3210

k.-di 2226, 2934, 3599, 8080

k.-diki 363

k.-ge 1532, 1565, 3173, 6460, 6773,
7140, 7568, 8129, 8605, 8928

k.-i 6692

k.-imiz 3779

k.-nen 1521, 2758, 7037

k.-niñ 443, 847, 859, 1375(2), 2279,
3148, 3751, 5178, 5217(2), 6251,
6462, 6834

k.-siñder 6630

kimde-kim: Herhangi biri.

k. 593, 4867, 6035, 6109, 7214

kim-kim: Kim kim, kimler.

k. 6088

kindik: 1. Göbek, karın.

k. 3079, 5459

2. Merkez, odak.

k. 165, 8839

k.-(g)i 1413, 2371, 3507, 7106

kindikti: Özellikli, huylu, mizaçlı.

k. 4451, 6750

kinè: *F.* Suç, hata, kusur.

k. 3785

k.-larıñ 417

k.-si 6074

kinèla-: Suçlamak, itham etmek.

k.-p 7274

kinèli: Suçlu, hatalı.

k. 3824, 5764, 6069, 6714

kinèsiz: Suçsuz, hatasız.

k. 6080

kip-kişkentay: Minicik, ufacık, küçücük.

k. 4100

kir: Kir, leke.

k. 3113, 5459

kir-: Girmek.

k. 3157

k.-di 271, 3091, 3138, 3685, 3805,
3827, 4336, 4461, 4525, 4662,
5826, 6144, 6224, 6234, 6677

k.-e 2028, 2201, 2795, 3427, 3605,
6661, 8103

k.-edi 61, 5004, 5264, 8538

k.-er 3745

k.-ersin 3251

k.-etin 4157, 4944

k.-geli 219

k.-gen 1400, 1404, 2007, 3374, 3552,
3777, 4039, 6319, 6891, 7785,
7946, 8002, 8196, 5247

k.-gende 3616, 5569, 5985

k.-geninde 3067

k.-gennen 2669

k.-genşe 2318

k.-gisi kelmegen 7303

k.-gisi kelmeydi 5889

k.-gisi kelmeytinin 5897

k.-iñiz 4811

k.-ip 46, 433, 804, 1139, 1236, 1243,
1272, 1288, 1631, 1755, 1759,
1875, 1943, 2037, 2894, 3003,
3054, 3378, 3633, 4166, 4384,
4441, 4446, 4493, 4497, 4630,
4716, 4898, 5003, 5555, 5575,
5608, 6126, 6663, 6699, 7166,
7864, 8601

k.-mey 6226

k.-meytin 6593

k.-se 8523

k.-sin 6143, 6229, 5824

k.-(ü)v 6509, 6949, 6950

k.-(ü)vden 867

k.-(ü)vdiñ 4153

k.-(ü)vge 1956

k.-(ü)vge 1961, 3040, 3607

k.-(ü)vi 5698

kire beris: Girip çıkılan yer, kapı ağzı,
işlek yer.

k. beris 4798

kirgiz-: Sokmak, içeri almak, dahil etmek.

k. 4657

k.-besin 2854

k.-di 5583

k.-ip 4761

kirgizdir-: Sokturmak.

k.-mevdi 1680

kire: Okun yaya geçen yeri.

k.-si 4799

kiris-: Başlamak, girişmek, teşebbüs etmek.

k.-emiz 4028

k.-ip 1594, 1845, 3421, 4830, 5077

k.-ipti 5644

k.-ken 529, 700, 768, 1505, 2694

k.-kenine 7642

k.-pek 8297

k.-pevin 5683

k.-sin 3798

k.-ti 51, 992, 1004, 1740, 1775, 2866,
3364, 3741, 4210, 4456, 4485,
6049, 6152, 7154, 7319, 7576,
7779, 7896, 7961, 8368, 8562

kirpi: Kirpi.

k. 587, 3187

k.-dey 4823

kirpik: Kirpik.

k. 2651, 3829

k.-terin 2738, 3078

kirpiş: Tuğla, kerpiç.

k. 1363

k.-ten 4797, 4803, 7112, 7114, 7120

k.-teriniñ 7149

kirş: Bir şeyin girme anında çıkarttığı ses,
hırt, hart.

k. 1207, 8601

kirşiksiz: Temiz, lekesiz, taze.

k. 11

kirtiy-: Yorgunluk, rahatsızlık hâlinin
yüzden, gözlerden belli olması.

k.-e 2502

k.-ip 3091

kirüvşi: Giren.

k. 4314

kise: Kese.

k. 3280

k.-si 3279

Kiselev: *Bk. P. D. Kiselev.*

k.-tiñ 8837

kiseli: Keseli, kesesi olan.

k. 1476

kisende-: Zincire vurmak, zincirlemek.

k.-p 4723

kisendevli: Zincire vurulmuş, zincirli.

k. 3190

kisi: Kişi, insan.

k. 37, 70, 268, 282, 490, 683, 711, 842,
891, 923, 1448, 1456, 1471, 1483,
1507, 1679, 1699, 1713, 1852,

2082, 2372, 2425, 2486, 2793,
3121, 3169, 3350, 3596, 3830,
4547, 4662, 4698, 4821, 4824,
5007, 5397, 5827, 5867, 5892,
6145, 6186, 6569, 6678, 6973,
6988, 7026, 7320, 7345, 7538,
7743, 7987, 8751, 8851, 9074

k.-dey 1079

k.-ge 104, 5984

k.-ler 5575, 6838

k.-lerdi 370, 1114, 6909

k.-lerdiñ 8642

k.-lerin 6729

k.-leriñ 4692

k.-lermen 6307, 8898

k.-men 1694

k.-ni 3826, 4437, 5277

k.-niñ 3151, 3199, 4637, 4904, 5036

k.-si 4691, 4701

kisilik: Kişilik, şahsiyet.

k. 3665

kisine-: Kişnemek.

k.-gen 41

k.-geni 7750

kişi: Ailenin küçüğü, sonuncu, küçük.

k. 402, 2180, 2467, 2531, 2723, 2734,
2942, 2946, 2954, 3010, 3923,
3981, 4265, 4346, 4552, 5078,
6036, 8504, 8658

k.-rek 7122

Kişi jüz: Kazakların üç ana grubundan biri,
Küçük Cüz.

k. 765, 808, 1626, 5091, 5360, 5651,
5656, 6482, 8758, 8777, 8789

k.-de 659, 5425

k.-den 4943

k.-di 1656, 4947

k.-diñ 956, 1621, 1632, 1660, 2131,
2132, 2284, 2744, 2831, 3617,
3619, 4848, 4944, 4950, 5246,
5255, 5618, 5856, 5902, 7011,
8975

k.-ge 1640, 1642, 1645, 7106

k.-(i)m 7143

k.-siz 5648

kişi-girim: Ufak tefek, büyük olmayan.

k. 1726, 4277, 6677, 8448

Kişik: Kişi adı.

k. 3629

kişilik: Tevazu, mütevazılık.

k. 2548

kişirey-: Azalmak, küçülmek.

k.-e 5967

Kişitav: Kazakistan'da bir dağ ve yer adı.

k. 2675, 6998, 8845

k.-diñ 2370

kişkentay I: Küçücük, mini mini.

k. 533, 1366, 1478, 2001, 2719, 2895,
2908, 2933, 3826, 4101, 4278,
4384, 4979, 5099, 5099, 5101,
5955, 6004, 6863, 6931, 6932,

6935, 7199, 7313, 7591, 7853,
8347

Kişkentay II: Kişi adı.

k. 6090

k.-diñ 7925, 8848

k.-inan 4981, 5240

kişkentaylık: Kü.üklük, çok ufaklık,
miniklik.

k.-(ğ)ınan 6932

kitap: A. Kitap.

k. 5831

kiy-: Giymek, kuşanmak.

k.-di 7745

k.-edi 660

k.-etin 4801

k.-etinderi 1025

k.-gen 685, 1887, 2517, 4218

k.-genderi 648

k.-geni 2707, 8855

k.-genin 8730

k.-(i)p 1373, 4333, 7479

k.-sin 443

kiye: Kut, kutsallık, koruyucu ruh.

k.-si 2617, 2619, 3511

kiygiz: Keçe. *Krş. kiyiz.*

k. 637, 900, 4938, 7749

k.-ge 822, 912, 2094, 2152, 5045,
5869, 6882, 7186

kiygiz-: Giydirmek.

k. 8140

k.-ip 7750, 8636

kiygizdi: Keçeli, keçeden.

k. 914

kiygizil-: Giydirilmek.

k.-di 359

kiyik: Geyik.

k. 2630, 5928

k.-tey 6385

kiyim: Giysi, kıyafet, giyim-kuşam.

k. 6421

k.-deri 647, 1024, 2360, 2379, 6235

k.-derimen 654

k.-derin 2384

k.-i 654, 4666, 6775

k.-imen 2494

k.-in 415, 1075, 3883

k.-inde 659

k.-ine 1024

kiyimdi: Giyimli, kıyafetli, elbiseli.

k. 1373

kiyim-keşek: Giyim-kuşam, elbise.

k.-terin 3482

k.-terindi 2395

kiyin-: Giyinmek.

k.-e 1959

k.-gen 1460, 1467, 1709, 3921, 4076,
4387, 4750, 6234, 6419, 6678

k.-(i)p 3373, 4382, 5570

kiyiz: Keçe. *Krş. kiygiz.*

k. 544, 650

kiymeşek: Bir tür baş örtüsü.

k. 659

k.-teri 16

knyaz: *Bk. knyez.*

k.-ğa 3462

knyez: *R. Prens, asilzade, knez.*

k. 4747(2), 4756, 4823, 4836, 4839,
5195, 5674, 5675, 5683, 5684(2),
5795, 6084, 7191, 8215

kollegiya: *R. Kurul.*

k.-sınıñ 825

komandır: *R. Komutan.*

k.-i 8259

komendant: *R. Merkez komutan, idare amiri.*

k. 2849

k.-ı 3310, 3673

k.-ına 2857

k.-ka 2857

komissiya: *R. Komisyon, encümen.*

k. 9052

k.-niñ 9052, 9057

k.-sına 7541

k.-sında 5706, 8894

k.-sınıñ 5699, 6073, 8902, 8944

konkistador: *R. 15. ve 19. yüzyıllar arasında Amerika kıtasının büyük kısmını istila edip İspanyol sömürgesi*

hâline getiren İspanyol askerlere, kaşiflere ve maceracılara verilen ad, müstevli.

k.-lar 6850

kornet: *R. Korno, zurna, uzun boylu kişiler için kullanılan argo söz.*

k. 4811

korpus: *R. Organ, yapı, oluşum.*

k.-sı 4746

k.-ın 9054

k.-ına 6351

k.-ınan 2984

k.-ında 2919

k.-ınıñ 112

Kotov: *Kişi adı.*

k.-tıñ 3313, 3317

Köbek: *Kişi adı.*

k.-tıñ 7222

köbelek: *Kelebek.*

şır köbelek aynal-: *Yerinde durmamak, sürekli dönmek.*

şır k. aynalğan 4125

şır köbelek oynat-: *(At, deve vb.) Yerinde durmadan, döne döne, çok hareketli binmek.*

şır k. oynatıp 1281

köbey-: *Çoğalmak, artmak.*

k.-e 841, 1218

k.-edi 290, 1414

k.-ip 3458

köbeyt-: Çoğaltmak, arttırmak.

k.-pek 2436

köbi: Çoğu, pek çoğu.

k. 700, 832, 1517, 3753, 1272, 2065, 8444

k.-n 1301, 5979

k.-ne 8443, 8461

k.-ne-ağ 3568

k.-niñ 703, 6115

köbik: Köpük.

k. 713

k.-pen 4474

köbinese: Çoğunlukla, genellikle, umumiyetle.

k. 874, 6271, 7738

köbirek: Daha çok, en çok.

k. 4780, 4782, 5826

köbirektev: *Bk. köbirek.*

k. 1252

köde: Yulaf, kuru ot.

k.-si 2522, 3950, 6519

k.-dey 3829

k.-niñ 5532

kögal: Çimen, yeşillik.

k. 666, 5499, 5972, 6997

kögarşın: *Bk. kögerşin.*

k.-niñ 1832

kögen: 1. Koyun, keçi, kuzu ve oğlakların boynundan bağlamak için özel olarak yapılan ip.

kögen köz: Masum bakan göz, çaresiz.

k. közi 2738

2. Bu ipin uzunluğu kadar olan mesafe.

k. 3046

kögende-: Sıra sıra dizerek bağlamak, boynuna ip geçirmek.

k.-v 2241

kögendevli: Boynundan bağlı, bağlanmış.

k. 5115

köger-: Yeşermek, yeşillenmek, büyümek, boy vermek.

k.-etinine 9055

k.-gen-di, 7695

k.-ip 1173

kögerşin: Güvercin. *Kr. kögarşın*

k. 1048

kögildir: Mavimsi, maviye çalan, yeşile yakın mavi.

k. 5, 675, 1472, 1818, 1924, 2053, 2062, 2350, 2508, 2514, 2599, 3430, 3624, 4387, 4388, 4390, 5654, 6610, 6615, 6774, 7113, 7162, 7402, 7479, 8587

kögildir II: Kuğu yavrusu.

k.-indey 933

köjek: Tavşan yavrusu.

k. 5112

k.-ti 4530

kök I: Gökyüzü, gök, sema.

k.-(g)i 763

k.-(g)in 8807

k.-ke 1178, 1255, 2058, 2125, 2153,
2572, 2621, 3970, 4104, 4120,
4137, 4938, 7697

k.-te 5474, 6604

k.-tegi 8712

k.-tey 5747

k.-ti 5499

kök: II: 1. Yeşil, çimen.

k. 3, 11

2. Maviye, maviye çalan.

k. 29, 378, 497, 544, 679, 685, 686,
688, 689, 699, 794, 907, 935, 1186,
1346, 1367, 1369, 1460, 1462,
1476, 1744, 2074, 2079, 2086,
2232, 2377, 2382, 2416, 2505,
2506, 2522, 2676, 2710, 2748,
3309, 3376, 3376, 4073, 4176,
4282, 4293, 4296, 4302, 4324,
4388, 4800, 4928, 5414, 6439,
6632, 6969, 7111, 7160, 7631,
7727, 7922, 7937, 8312, 8369,
8383, 8588, 8601, 8621, 8685,
8796, 8874

k.-tiñ 50

Kökala jar: Yer adı.

k. 8000, 8002

kökbesti: Özel ad.

k.-ni 7855

Kökbozat: Demirkazık ve Yedi Karakçı takım yıldızlarının arasında bulunan iki yıldızdan biri.

k. 8742

Kökburlı: Özel ad.

k.-dın, 4182, 4183

k.-ğa 8487

köke: Özellikle baba ve ağabey gibi yaşça büyük erkek akrabalar için kullanılan bir hitap sözü.

k. 720, 984, 988, 1114, 1271(2), 1751, 2653

k.-ay 883

k.-lerin 4686

k.-m 2564, 5404

k.-mnen 4999

kökek I: Guguk kuşu.

k. 1838

kökek II: Nisan, Nisan ayı.

k. 2778, 6977, 6997, 8885

köketaş: Babacığım, ağabeyciğim.

k.-lar 5409

kökey: Kişinin iç dünyası.

k.-inde 358

k.-ine 6812

k.-lerine 839

kökeykesti: Güncel, aktüel, önemli.

k. 2328, 3453, 6352, 6889, 8815

Kökir: Kişi adı.

k. 8425

kökirek: Göğüs, sine, ruh, iç dünya.

k. 4169

k.-(g)i 6816

k.-(g)im 2534

k.-(g)imde 3537

k.-(g)in 258, 5023, 5480

k.-(g)indeki 628

k.-(g)ine 1779

k.-(g)iniñ 5327

k.-tegi 2439

kökirekti: Göğüslü, sineli.

k. 3834

kökkiyik: Çimenlik tepe, bayır.

k.-(ğ)ı 7127

kökjal: Bozkurt, cesur, gözü pek.

k. 1807, 2224, 3122, 5030, 5036, 5050,
5051, 5059, 5060, 5064, 5065,
5066, 5071, 5142, 5143, 8984

k.-darday 1283

k.-dardıñ 9080

k.-darın 4244

k.-ı 4080

kökjiyde: Yer adı.

k. 5951, 5958

kökjiyek: Ufuk, evren, göz erimi.

k. 756, 8302

k.-ke 694

k.-te 8311

k.-ten 4073, 5586, 6518

kököray: Yeşillik, çimenlik.

k. 8874

kököraylı: Yeşillikli, çimenli.

k. 3364

kökpar: İki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek at üzerinde oynadıkları bir tür oyun, kökpar.

k. 3926, 4071

k.-da 2372

kökpeñbek: Yemyeşil, yeşili bol (çimenlik, çayır.).

k. 233

kökpek: Karapazı, kazayağı.

k. 2075, 4270

kökpekti: Yer adı.

k. 8935, 8942

kökse-: Çok arzu etmek, çok istemek.

k.-gen, 836, 1665, 8815

k.-genderi 2523

k.-geni 6183

k.-p 2033, 5197, 6921, 7192

k.-sin 6184

k.-ytinine 5433

kökserke: Uzun levrek.

k. 4279

köksüñgi: Ucu çelik bir tür süngü.

k. 7946

Kökşe: *Bk. Kökşetav.*

k. 2514, 3510

k.-degi 2460

k.-den 2442

k.-ni 2516

k.-niñ 2514, 2521, 2549, 3511, 8587

Kökşetav: Bugünkü Astana, tarihî adıyla Akmola Eyaleti'nin başkenti.

k. 89, 172, 182, 2504, 2787, 3522, 4048, 4569, 4941

k.-da 2367, 2661, 3324

k.-dağı 2432

k.-dan 3509

k.-dı 2615

k.-diñ 175, 2617, 4231, 4603

k.-ğa 2657, 2658, 4051

k.-ı 2901

k.-(ı)mnan 2617

k.-ın 52, 2512

köktem: İlkbahar, bahar.

k. 2511, 7001, 7002

k.-de 14, 2516, 2908, 8696

k.-inde 6958

kökte-: Kestirmeden gitmek, çabuk gitmek.

k.-y 2701, 5995

Köktolğay: Özel ad.

k. 7277

köktorğay: Serçe, ak serçe.

k. 4279

köl: Göl, büyük su birikintisi.

k. 43, 46, 48, 313, 328, 2058, 2063, 2130, 2595, 3398, 3757, 4278, 4286, 4324, 5449, 5851, 5851, 5999, 6480, 6504, 7128, 7694,

7707, 7713, 7713, 7751, 7770, 7776, 7866, 7874

k.-den 8862, 8864

k.-derdiñ 7507

k.-deri 2507

k.-derin 8588

k.-derinde 1384, 4282

k.-di 263

k.-diñ 7695, 7702, 7762, 8364, 8639

k.-ge 24, 4468

k.-i 763, 5932, 5998, 8863

k.-(i)m 8493

k.-in 7190, 8326, 8807

k.-inde 7001

k.-indegi 8957

k.-iniñ 32, 2927, 4054, 8273

k.-iñ 5625(2)

k.-men 265

kölbe-: Yan yatmak.

k.-y 700, 4419, 6682

köldeneñ I: Yatay, yan olarak.

k. 1020, 6659

köldeneñ II: Genişlik, en.

k.-i 2708, 5962, 5963, 7113, 8958

köldeneñdey: Beklenmedik şekilde, rastlantı sonucu.

k. 5996

köldi: Göllü, gölü olan.

k. 198, 8796

kölegeyle-: Gizlemek, örtmek, siper etmek.

k.-y 1204

köleñke: 1. Gölge.

k. 8317

2. Bir şeyin şekli, sureti.

k. 3004, 5556

3. Koruma, himaye, kayırma.

k.-ñnen 2882

k.-simen 2882

köleñkelen-: Gölgelemek, kararmak.

k.-e 7749

k.-ip 4186

kölik: Binek, binek hayvanı.

k. 5552, 7813

kölküy-: Dolup taşmak.

k.-gen 5508

köm-: Gömmek.

k. 4995

k.-di 1324, 4996

k.-e 696

k.-genşe 7783

k.-(ü)vdi 5335

k.-(ü)vmen 7958

k.-(ü)vsiz 9031

kömek: Yardım, destek.

k. 104, 1342, 3773, 6375, 7909

k.-ke 4051, 4879

kömektes-: Yardımlaşmak.

k.-ip 4713

k.-se 6110

kömey: İnsanın içindeki, sır, düşünce.

k.-imde 143

k.-inde 141

k.-indey 2142

k.-ine 5493

kömğiz-: Gömdürmek.

k.-di 7597

kömül-: Gömülme.

k.-gen 5477

k.-ip 2717

k.-sin 7466

kömildir-: Gömülme.

k.-e 2352

kömür: Kömür.

k.-den 1548

kömker-: Sarmak, kuşatmak, çevrelemek.

k.-gen 24, 650, 2051, 6528

kömkeril-: Kuşatılmak, sarılmak.

k.-etin 631

k.-gen 1383, 1473, , 4388

kömkerle-: Kuşatmak, sarmak.

k.-p 6432

kön: Büyük baş hayvan derisinden yapılan iyi işlenmiş deri, gön.

k. 8147

kön-: İnanmak, kanmak.

k.-e 850

k.-e me 8735

k.-bedi 3510
k.-begen 3449, 4416, 5894, 6132,
7138, 7213, 7299, 7315, 8190
k.-begenderdiñ 445
k.-begen-di 835
k.-bese 8736, 2972, 3109, 7389, 8736
k.-beske 851
k.-bey 4760, 4766, 5893, 7299, 8699
k.-bey-ağ 5472
k.-beydi 477, 7214
k.-beyin 8916
k.-beymin 8674
k.-beytin 973
k.-beytini 8928
k.-di 4436, 5620, 7532
k.-e 4378, 6312, 7073
k.-edi 3180
k.-em 6320
k.-etin dey 2226
k.-gen 8048, 8720
k.-gisi kelmegen 1850
k.-gisi kelmese 4867
k.-gisi kelmegeni me 501
k.-gisi kelmeytin 7250
k.-ip 4767, 6195, 6766, 7015
k.-se 973, 3108, 3174, 6300
k.-sin 7396
k.-(ü)v 8915

köndir-: İnanırmak, kandırmak.

k.-em 8736
k.-emiz 4760, 4779, 4868
k.-gen 5705
k.-(ü)v 3505
k.-(ü)vdiñ 3178

köne: *F.* Eski, geçmişteki, önceki.

k. 1050, 1787, 2109, 2572, 3583, 5688,
6042, 6421, 6422

könek: Deriden yapılmış, içine kısrak sütü
sağılan kap.

k.-tey 645

könetoz: Eski püskü, renki atmış (giysi
vb.).

k. 2059

köntek: Şişmiş, kabarmış, kalın.

k. 8850

könül: Gönül, ruh, iç dünya.

k. 224, 528, 1799, 2089, 2296, 2367,
2421, 2740, 2937, 3067, 4305,
4425, 4455, 4748, 4956, 4965,
5478, 5566, 5756, 6402, 7387,
7948

k.-de 703, 6880

k.-degi 1793, 4453

k.-den 5105

k.-deri 8068

k.-derin 4435

k.-di 5508

k.-diñ 336, 3967

k.-ge 237

k.-i 332, 879, 1878, 1963, 2714, 3454,
3846, 4880, 4933, 4934, 5007,
5066, 5257, 7172, 8033

k.-imizdi 2184

k.-in 621, 1488, 1503, 1899, 2605,
2792, 2877, 3547, 3643, 3902,
4159, 4304, 4889, 4964, 5214,
5262, 5469, 5485, 6027, 6314,
6797, 6835, 8054, 8133

k.-inde 3586, 5076

k.-indegi 118

k.-ine 271, 3427, 5247, 4414, 4972,
6410

k.-iniñ 2530

k.-iñ 3965, 5985

k.-iñdi 2997, 5466

k.-iñe 5497

k.-men 4214

köñil-küy: Keyif, moral, hâl, durum.

k.-in 243

köñilden-: Neşelenmek, sevinmek.

k.-begende 4939

k.-bek 4940

köñildes: İyi niyetli, sevgili, yar.

k. 2935, 3433, 5708, 5760, 7084

k.-i 5752

k.-terine 678

köñildi: Gönüllü, ruhlu, mizaçlı.

k. 949, 3983

köñildik:

aķ köñildik: İyi niyet, samimiyet,
içtenlik.

aķ k.-(g)inen 3909

ķam köñildik: Evhamlılık, kaygıl olma
durumu.

ķam k.-ti 5331

köp: Çok, fazla, bol.

k. 184, 186, 473, 605, 623, 763, 795,
799, 818, 857, 869(2), 884, 899,
911, 956, 1019, 1161, 1232, 1249,
1284, 1329(2), 1332, 2059, 2089,
2131, 2184, 2211, 2266, 2270,
2277, 2425, 2470, 2504, 2717,
3011, 3075, 3211, 3276, 3287,
3424, 3500, 3580, 3908, 3951,
4093, 4097, 4201, 4205, 4324,
4493, 4619, 4848, 4873, 4913,
4926, 4945, 5034, 5037, 5040,
5102(2), 5111, 5124, 5171, 5691,
5700, 5754, 5805, 5885, 5892,
5951, 5977, 6021, 6022, 6035,
6044(2), 6083, 6230, 6279, 6328,
6389, 6446(2), 6465, 6624, 6726,
6731, 6838, 6859, 6905, 7073,
7089, 7099, 7108, 7140, 7553,
7572, 7583, 7684, 8032, 8223,
8277, 8302, 8349, 8376, 8391,
8427, 8433, 8435, 8442(2),
8471(2), 8473, 8521, 8541,
8549(2), 8558, 8690(2), 8710,
8714, 8731, 8805

k.-ke 5427, 8000

k.-pen 740, 2653, 5614

k.-piz 446

k.-ti 5078, 6363

k.-tiñ 691, 5171

köp-köp: Çok çok, çok fazla, bolca.

k. 5367

köpşilik: Coğunluk, kalabalık, topluluk.

k.-(g)i 644, 1662, 4125, 7923

köptegen: Birçok, epeyce.

k. 1001, 3674, 7507, 7600, 8373

köpten: Çoktan, çoktandır.

k. 336, 493, 919, 1810, 2536, 2935,
5075, 5809, 5834, 6304, 7222,
7509, 7972

köptik: Çokluk, bolluk, fazlalık.

k.-(g)imizge 3750

kör: Mezar, kabir.

k.-ge 2318

k.-(i)me 615

kör-: 1. Görmek.

k. 4469, 8685

k.-di 696, 701, 1053, 1162, 1221,
1284, 1310, 1944, 2378, 3004,
3047, 3921, 3957, 4059, 4105,
4120, 4146, 4153, 4732, 4982,
4988, 5277, 5292, 5327, 5397,
6163, 6279, 6617, 6775, 7185,
7834, 7849, 8091, 8296, 8393,
8659, 8956

k.-diñ 2970, 4412, 5078, 6218, 6372

k.-diñiz 2800, 5854, 6805, 8552(2),
8607

k.-dik 1525, 2657, 8992

k.-dim 277, 3327, 6373, 6719, 6806,
7353, 8502(2), 8507, 8553, 8681

k.-e 911, 929, 946, 6384, 6749, 7423,
8643

k.-edi 1658, 2930, 3820, 4317, 4980,
5242, 5440, 5710, 5901, 6081,
6750, 6755, 9004

k.-edi-av 6507

k.-edi-mis 2943

k.-elik 8025, 6627

k.-em 593, 7143

k.-emin 1267

k.-er 2272, 2976, 3114, 3820, 5012,
8580

k.-eri 1987

k.-ermin 3270

k.-ermiz 1155, 2862, 5362, 5637, 6286

k.-esiñ 588, 4640

k.-esiñdi 4107

k.-etin 873, 2898, 2936, 2950, 3814,
5256, 5446, 6033, 6565, 7010,
7148, 7280, 7336, 7962, 8016,
8774

k.-etini 1194, 1724, 6200

k.-etinin 5306, 7308, 7362

k.-eyin 4458, 7246

k.-geli 4381

k.-gem 156, 2482, 3324, 6758

k.-gen 188, 214, 272, 279, 462, 466,
474, 693, 911, 1303, 1622, 1734,
1792, 2497, 2786, 2947, 3168,
3191, 3596, 3638, 3717, 3963,
4149, 4171, 4203, 4424, 4709,
4780, 4809, 4923, 5086, 5249,

5295, 5334, 5434, 5439, 5468,	5288, 5511, 5681, 5734, 5914,
5562, 5984, 6044, 6094, 6103,	6204, 6343, 6374, 6743, 6743,
6165, 6363, 6580, 6718, 6732,	7002, 7109, 7285, 7571, 7702,
6801, 6895, 6896, 7173, 7262,	8090, 8166, 8610, 8637
7306, 7511, 7515, 7682, 7857,	k.-ip turmın 8532
8012, 8022, 8108, 8143, 8349,	k.-me 4487, 4840
8427, 8513, 8751, 8830, 8971,	k.-medi 618, 5417, 6314
9078	k.-megen 1169, 1883, 1951, 4090,
k.-gende 2384, 3296, 4175, 4181, 4184	4321, 4485, 6133, 6575, 6913,
k.-genderi 8304	6963, 7588
k.-gendey 1731, 2188, 6876	k.-megendey 4257
k.-gendi 272	k.-megendiginen 493
k.-genge 4306	k.-megeni 2878
k.-geni 2330, 5556, 6664, 7157	k.-mes 566(2), 3340
k.-geniñ 6799	k.-mese 525, 7491, 7565
k.-genim 3170, 3228, 8553, 8640,	k.-mey 6633, 8094, 8138
8641	k.-meydi 1883, 2667, 4452, 6092
k.-genime 6634	k.-meyin 1997
k.-genin 2161, 4257, 6796	k.-meysiñ 4472
k.-geninde 1730	k.-meysiz 1821
k.-gennen-aq 1717, 4394	k.-meytin 6469
k.-geniñ 366	k.-se 1657, 1742, 1790, 5266, 5307,
k.-genşe 1937	6100, 7345
k.-gileri kelmeydi 6082	k.-señ 3892, 3893, 4258, 6720, 8061
k.-giñ kelmese 6636	k.-señder 6308
k.-gisi kelmey 2004	k.-sek 8023
k.-ip 370, 463, 490, 882, 1082, 1148,	k.-sem 3822, 4859, 6398, 9004
1260, 1320, 1340, 1495, 1669,	k.-semşi 4850
2386, 2389, 2529, 3099, 3294,	k.-sin 4578, 4582, 7300, 8095, 8429,
3409, 3458, 3520, 3524, 3567,	8636
3760, 3982, 4035, 4350, 4370,	
4861, 4990, 5045, 5087, 5244,	

k.-(ü)v 2301, 3353, 5072, 6374, 6375

k.-(ü)vdi 2371

k.-(ü)vge 1076, 3956, 4298, 5956

k.-(ü)vi 3350

k.-(ü)vşi 2618

2. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiile denemek, sınamak anlamını verir.

(kösüp) k. 7271

(kutakara) k.-iñder 5399

(tırp etip) k.-şi 93; (kıtılıp) k.-şi 2816

köregen: Sezgili, sezgi gücü yüksek.

k. 7071, 7779

köri: “Daha çok, daha fazla” anlamında karşılaştırma yapan edat.

k. 256, 935, 951, 1438, 2128, 2487, 6025, 6290, 7279, 8598, 8738

körük I: Körük.

k. 3559

k.-(g)i 2836

k.-ten 8317

körük II: Güzellik, nefaset, yakışıklılık.

k. 1473

körikti: Güzel, yakışıklı.

k. 939, 1406, 8764

körimdik: Görümlük.

k. 6634

körin-: Görünmek, belli olmak, belirlemek.

k. 752

k.-e 7783

k.-bes 282, 7754

k.-bey 7386, 7699

k.-beydi 204, 3175, 4526, 5552, 6519, 6535, 7995

k.-beytin 3

k.-di 4, 241, 260, 756, 1019, 1174, 1405, 1824, 2559, 4079, 4476, 4541, 4910, 5490, 7335

k.-e 1023, 4387, 5586

k.-edi 16, 230, 268, 497, 638, 901, 1119, 1143, 1443, 2052, 2064, 2466, 2471, 2476, 2730, 2944, 3213, 3221, 3266, 3303, 3387, 3483, 3652, 4392, 4421, 4589, 5350, 5984, 6169, 6562, 6621, 6680, 6824, 6933, 6966, 7118, 7125, 7276, 7410, 7446, 7799, 8560, 8741

k.-esiz 3469, 4706

k.-esizder 3480

k.-etin 202, 7148, 2079, 3193

k.-gen 4073, 4227, 5469, 5514, 5750, 6029, 6819, 7746

k.-gen 2381 (**öğr. geç. z. eki.**)

k.-genge 249, 5920

k.-genine 3770

k.-gennen 8631

k.-ip 2802, 5039, 5271, 5527, 6198, 6999, 7897, 8589, 9015

k.-se 2801, 6729

k.-(ü)v 5434

körinis: Görünüş, görüntü, manzara, durum.

k. 1001, 6845

k.-i 6538

k.-ten 4489, 6527

k.-teri 6580

k.-terine 2060

köris: Görüş, görme.

k.-imen 879, 3852, 8268

k.-inen 8434

köris-: Görüşmek, buluşmak, bir araya gelmek.

k.-kenşe 3285

körkem: Güzel, yakışıklı, görkemli, haşmetli süslü.

k. 1823, 7000, 8754

körk: *Bk. körik II.*

k.-i 1791, 6534

k.-in 5515

k.-ine 111, 4710

körnekti: Meşhur, tanınmış.

k. 7111

körpe: Yorgan, battaniye.

k. 510, 2725, 4417, 4439

k.-de 1454

k.-niñ 3005

k.-sin 4448

Körpeş: *Bk. Kıozı Körpeş.*

k. 3224

körset-: Göstermek, bildirmek, farketirmek.

k. 5937

k.-e 1513, 1946, 2549, 5477, 7224, 8101

k.-edi 3199, 5888, 6042, 8747

k.-er 2982, 3118

k.-ermin 4107

k.-etin 8272, 8309

k.-etindeg 3936

k.-eyin 456, 4024, 6989

k.-iñizşi 5839

k.-kem 2759

k.-ken 2146, 2149, 3497, 3701, 5329, 5658, 6615, 8347, 8652

k.-kenim 3854

k.-i)p 286, 405, 625, 1297, 1494, 1502, 2035, 2156, 2393, 2467, 3813, 3822, 4518, 4587, 4754, 7223, 7231, 8005, 8419, 8565

k.-pegen 8883

k.-pek 1916, 4839

k.-pey 5065, 7590

k.-i)pti 8860

k.-se 1806, 3513

k.-ti 1695, 2951, 4827, 6381, 6555

k.-tik 3669

k.-i)ü)v 3496

k.-i)ü)vden 3818

k.-i)ü)vdiñ 7457

k.-(ü)vi 3530

k.-(ü)vim 6766

k.-(ü)vine 6071

körsetil-: Gösterilmek, işaret edilmek.

k.-gen 825

k.-ip 104

körsetkiş: Gösterge.

k. 5840

k.-pen 5940

körsetüvşi: Gösterenler, göstericiler.

k.-ler 8281

körşi: Komşu.

k. 1069, 2045, 2989, 3010, 3052, 3158,
5563

k.-ñ 4553

körşiles: Komşu, birbirine yakın, yan yana.

k. 321, 1766, 9013

körşi-çolañ: Konu komşu, bütün komşular.

k.-dardıñ, 508

köse: Köse.

k. 1716, 3771

kösem: Lider, önder, rehber.

k. 477, 1405, 2430

k.-i 476, 816, 6806

k.-imiz 5634, 6915

k.-in 3802

kösil-: Dört nala gitmek, dolu dizgin gitmek.

k.-ip 1585

k.-mes 1583

kösilt-: Dört nala koşturmak.

k.-e 7855

köş: Göç, kervan.

k. 4, 12, 19, 21, 48, 201, 233, 263, 280,
316, 321, 376, 398, 404, 632,
668(2), 669, 941, 1000, 1012, 1160,
1162, 1404, 2431, 2714, 3062,
5893, 7811, 7989, 8277, 9063,
9071, 9079

k.-i 4289, 633, 634, 637, 6811, 9080

k.-in 7667, 8250

k.-ine 637, 993, 1110

k.-iniñ 1086, 8399

k.-ke 74, 243, 285, 1007, 6623, 7828

k.-pen 998, 1108

k.-ten 1179, 2712, 5365, 7837

k.-terine 1003

k.-ti 273, 296, 330, 346, 485

k.-tiñ 12, 18, 31, 240, 310, 339, 481,
641, 699, 1008, 1326, 8005

köş-: Göçmek, taşınmak.

k.-e 4638, 6171, 6482, 8249

k.-edi 8930

k.-esiñder 2658

k.-etin 1358, 4268, 4887

k.-keli 7983

k.-ken 235, 519, 2113, 2157, 2662,
2671, 2855, 3108, 5861, 7128,
7652, 8326 8593

k.-kendi 2657

k.-kenin 1087, 2132, 8391

k.-keninde 2851

k.-(i)p 995, 2070, 2096, 2137, 2274,
2378, 2466, 2698, 2780, 2836,
2928, 3399, 3461, 3654, 3659,
3665, 4755, 4949, 5655, 5682,
5841, 5877, 5969, 6180, 6337,
6378, 6481, 6485, 6548, 7086,
7088, 7221, 7228, 7235, 7513,
7549, 7618, 7900, 7970, 8323,
8370, 8374, 8388, 8489, 8490,
8761, 8805, 8822, 8873, 8875,
8888, 8956, 8959, 8975

k.-peñder 2886

k.-pev 6705

k.-pey 2462

k.-(i)pti 6551

k.-se 2670

k.-sin 8919

k.-ti 52, 88, 942, 4973, 5652, 7675,
9045, 9060, 9068

k.-(ü)v 5267, 8919

k.-(ü)vden 4276, 9025

k.-(ü)vdi 2685

k.-(ü)vdiñ 5618, 9031

k.-(ü)vge 5620, 6487, 6618, 6739,
8725, 8907, 9040

k.-(ü)vine 8906

Köşek Sultan: Kişi adı.

k.-niñ 3925

köşe: *F.* Sokak.

k.-lerdi 1365

k.-si 1379

Köşen: Kişi adı.

k.-niñ 3499, 4220

Köşinbay: Kişi adı.

k.-dı 3499

k.-ı 3463

köşip-ķonar: Göçülecek, göçülüp
yerleşmeye uygun.

k. 7289

köşir-: Göç ettirmek.

k.-e 4242, 9021

k.-gen 670, 4263

k.-iñder 4030

k.-ip 3365, 4267, 6738

k.-mesin 5677

k.-(ü)vge 4602

köş-jönekey: Yol üstünde, yol boyunca.

k. 2378

köşpeli: Göçebe, göçmen.

k. 556, 7151

köşpendi: Göçebe, göçer.

k. 9080

köşpendilik: Göçebelik, konar-göçerlik.

k. 6333

kötek: Eyvah, aman.

k. 2387

köter-: 1. Kaldırmak, yukarı kaldırmak.

k.-e 384, 2495, 2572, 5323, 7858, 8143

k.-di 43, 261, 2614, 2623, 2652, 3771,
3896, 5609, 8100

k.-ip 4420

k.-edi 8080

k.-em 2610, 2794

k.-er 821, 3865, 4081, 6735

k.-ermin 1150

k.-etin 2767, 2813, 4304, 4645

k.-eyin 3368, 5756

k.-geli 411

k.-gen 432, 809, 819, 856, 1007, 1079,
1627, 2315, 2621, 2667, 2705,
3108, 4131, 4420, 4460, 5045,
5176, 5679, 5875, 6078, 6888,
6917, 7855, 8445, 8946

k.-geni 1007, 6338

k.-genin 1329

k.-ip 389, 822, 859, 1052, 1345, 1503,
1553, 1554, 1851, 2152, 2184,
2260, 2738, 2827, 3079, 3765,
3861, 3882, 4481, 4496, 4593,
5216, 5869, 5956, 6147, 6682,
6757, 6937, 8045, 8053, 8159

k.-ip-k.-ip 4471

k.-ipti 5866

k.-mek 2906

k.-mes 7441

k.-meske 8825

k.-mesten 5009

k.-mey 8503

k.-meydi 5183

k.-señ 2213

k.-(ü)v 1350, 3369, 7532, 7536

k.-(ü)vge 2216, 3094

k.-(ü)vi 2276, 3547

k.-(ü)vmen 2792, 7525

könil köter-: Mutlu etmek, sevinmek.

k.-in k.-gisi kelgendey 1488

ķazan köter-: Yemek hazırlamak.

ķazan k.-e baştaĝan 699

ķazan k.-ip 48

2. Baş kaldırmak, isyan etmek.

k.-liktey 7654

k.-e 2270

bas köter-: Baş kaldırmak, isyan etmek.

bas k.-diñ 6512

bas k.-e almaydı 2249

3. Derecesini yükseltmek, makam vermek.

k.-di 6165, 6883

4. Arttırmak, yükseltmek.

k.-e 2125

köteril-: **1.** Yukarı çekilmek, çıkarılmak.

k.-gen 1268

2. Baş kaldırmaya teşvik edilmek, isyan ettirilmek.

k.-(i)p 4221

köterilis: Ayaklanma, isyan başkaldırı.

k.-teriñe 5192

köteriñki: Çıkık, yüksekçe.

k. 640, 1040, 4934

köteril-: Yükseltmek, çıkarılmak, kaldırılmak.

k.-di 49, 1334, 2030, 2698, 3257, 4057, 5336, 7506, 9048

k.-e 1185, 2337, 2612, 2714, 2721, 3586, 3695, 4333, 6518, 7086, 7698, 8311

k.-edi 2058

k.-ermiz 745

k.-geli 2245

k.-gen 842, 2558, 2908, 2913, 3293, 3639, 4105, 4137, 5674, 5693, 5850, 6132, 8755

k.-geni 3439

k.-genşe 3250

k.-ip 666, 879, 885, 3047, 3078, 3790, 4766, 4820, 4916, 5091, 5950, 5984, 7115, 8955

k.-megen 2022

k.-mek 1784

k.-mes 2811

k.-mesten 2031

köteriliñkire-: Normalden, uzun ve iri olmak.

k.-gen 2771

köterilis: Ayaklanma, isyan başkaldırı.

k. 810, 1852, 3260, 9075

k.-i 4212

k.-imiz 7178, 7441

k.-imizdi 3651

k.-in 4562, 4872

k.-ine 3555, 4947

k.-iniñ 3523, 6894, 7319

k.-iñe 5116

k.-ke 6164, 7926

k.-te 6113

k.-ti 2888

k.-tiñ 6885

köterilişi: İsyancı, asi.

k.-lerdiñ 6094

köterilüv: İsyan, başkaldırı.

k.-diñ 1784

k.-ge 5088

k.-i 6496, 9077

köteris-: Birlikte, kaldırmak, ortaklaşa kaldırmak.

k.-(ü)vdiñ 7077

kötermele-: Yüceltmek, manevi destek olmak.

k.-ytin 3514

kötert-: Yükseltmek, kaldırtmak.

k.-er 4127, 6581

k.-(ü)vi 6920

kötertkiz-: Yükselttirmek, kaldırttırmak.

k.-gennen, 7187

Kötibar: Kişi adı.

k. 6113

k.-dıñ 5899

köylek: Gömlek, mintan.

k. 656, 1881, 2349, 3596, 4248, 6237,
7107

k.-(g)i 5558

k.-(g)iniñ 495, 1461, 2729, 3074,
3080, 3306, 4392, 8100

k.-ke 5813

köylek-dambalşañ: Hafif giysiler, iç
çamaşırlar, don-atlet.

k. 2728

köylekşeñ: Gömlek giymiş hâlde.

k. 3020, 4505, 4523

köylektik: Gömleklilik, gömleklilik kumaş.

k.-ke 5771

köz: Göz.

k. 9, 74, 113, 202, 228, 266, 283, 288,
292, 323, 330, 331, 436, 514, 695,
746, 915, 916, 1041, 1110, 1164,
1222, 1368, 1437, 1713, 1748,
1778, 1831, 1866, 1986, 1996,
2079, 2346, 2387, 2487, 2507,
2508, 2559, 2825, 2846, 2925,
3056, 3066, 3159, 3309, 3441,
3637, 3815, 3829, 3864, 3998,
4259, 4308, 4343, 4415, 4453,
4662, 5100, 5182, 5204, 5289,
5424, 5449, 5468, 5476, 5543,
5724, 5813, 5859, 6236, 6340,
6373, 6374, 6375, 6508, 6511,
6561, 6657, 6675, 6741, 6763,
6812, 6845, 7008, 7156, 7703,
7801, 8103, 8276, 8299, 8588,
8633, 8841, 9026

k.-ben 2330

k.-den 1160, 1942, 6936, 7823, 7864

k.-der 1729

k.-deri 718, 811, 1039, 1443, 1458,
2398, 2488, 2595, 2601, 2719,
3425, 3790, 4149, 5516, 7208,
8828

k.-derimen 4419, 8090

k.-derin 673, 678, 694, 819, 3079

k.-derinde 494

k.-di 1236

k.-diñ 247

k.-ge 28, 237, 344, 641, 915, 1042,
1748, 2073, 2272, 2707, 2976,
2991, 3114, 3276, 4630, 5012,
5436, 5955, 6426, 6505, 6533,
6534, 6622, 7111, 7582, 7708,
7753

k.-i 187, 267, 357, 379, 525, 697, 847,
917, 934, 938, 1179, 1252, 1458,
1709, 1844, 1902, 2005, 2087,
2116, 2141, 2147, 2153, 2502,
2738, 2768, 2932, 2949, 3006,
3023, 3069, 3073, 3091, 3178,
3208, 3374, 3386, 3391, 3410,
3413, 3503, 3586, 3662, 3725,
3891, 3935, 3941, 3949, 3981,
4038, 4326, 4394, 4506, 4666,
4742, 4780, 4886, 5021, 5118,
5120, 5150, 5261, 5327, 5354,
5436, 5544, 5545, 5561, 6206,
6334, 6381, 6674, 6833, 6834,
6900, 7101, 7206, 7295, 7311,
7642, 7719, 7804, 7844, 7871,
7894, 7910, 8020, 8121, 8140,
8155, 8182, 8281, 8816, 9037,
9055

k.-(i)m 365, 538, 3256, 4559, 6912,
7294, 8546

k.-imdi 3370, 7385

k.-(i)me 8547

k.-imen 426, 474, 8701

k.-imizben 1525

k.-imizdiñ 551

k.-immen 6398

k.-(i)mniñ 6670

k.-in 203, 1090, 1415, 1633, 1679,
1785, 1793, 1828, 2383, 2607,
2730, 2768, 2992, 3072, 3400,
3872, 4459, 5125, 5252, 5401,
5445, 5572, 5654, 5922, 7244,
7947, 8101, 8142, 8676, 8980

k.-inde 730, 2610, 5002, 5020, 5280,
5284, 5825

k.-indegi 9064

k.-indey 2600, 6144

k.-ine 701, 752, 977, 1280, 2005,
2009, 2351, 3287, 3530, 3849,
4306, 4910, 5434, 6254, 6542,
6932, 8026, 8028

k.-inen 626, 3228, 4478, 5400, 6258,
6876

k.-iniñ 2594, 2933, 4463, 5297, 6115

k.-iñ 6298, 7421

k.-iñiz 7292

ala köz: Araları açık, küs.

ala k.-dev 3355

közde-: Gözlemek, beklemek, nişan almak.

k.-gen 1200, 1636, 4480, 5358, 7570

k.-ñder 1189

k.-p 848, 3487, 6056, 7950

k.-ytin 3479

k.-ytinin 5891

közdel-: Nişan alınmak.

k.-gen 4127

közden-: Nişan alınmak.

k.-gen 7112

közdet-: Nişan aldirmek, gözetletmek.

k.-(i)p 4085

közdi: Gözlü.

k. 30, 1466, 1469, 1470, 2082, 2182,
2709, 3624, 3626, 4350, 5317,
6145, 6684, 6685, 6688, 6775

közinşe: Göz önünde, yüz yüze.

k. 473, 628, 966, 2813, 4672, 7451,
7930, 8032, 8108

közkaras: Bakış, görüş, düşünce, fikir.

k.-inan 8836

köz-kuLaq: Yakın, göz bebeği, değerli.

k.-(ğ)ı 4692

k.-(ğ)ımız 3200

közsiz: Cesur, atılgan, sonunu düşünmeyen.

k. 5203, 5435, 7867

kultura: R. Kültür.

k.-sımen, 4774

kupets: R. Tüccar.

k.-tiñ 3314

Kutuzov: Kişi adı.

k. 5829
kübi: Yayık, yayık benzeri geniş kap.

k. 912

k.-ni 1255

kübidey: Yayık gibi, kalın, şişman.
k. 2974

kübir: Fısıltı.
k.-i 512

kübirle-: Fısıldamak, sessizce konuşmak.
k.-p 3049, 4792, 8750

k.-y 3243

k.-ydi 2622

küder: Ümit, umut.
k. 3097

küdik: Şüpheli, kuşku.
k. 3587, 5247

k.-(g)i 4097

k.-(g)in 3246

k.-ten 271

k.-terin 1761

küdikten-: Şüphelenmek, kuşkulananmak.
k.-edi 120

k.-etin 3245

k.-se 8024, 8033

küdikti: Şüpheli, kuşku.
k. 4097

küdiret: Sabır, ya sabır.
k. 4487

küdirey-: Kocaman olmak, şişmek, kabarmak.

k.-(i)p 3425

Kükir: Kişi adı.

k. 6091, 6211, 7088

kükirt: Kükürt.

k. 911

kül: Kül.

k.-ge 6536

k.-in 4938

kül-: Gülmek, alay etmek, dalga geçmek.

k.-di 67, 570, 1492, 1513, 1658, 1819,
2034, 2809, 3044, 3167, 3203,
3251, 3276, 3697, 3952, 3986,
3989, 4041, 4401, 4705, 5127,
5520, 5837, 5923, 6014, 6018,
6291, 6297, 6306, 7430, 8550,
8646, 8655, 8691

k.-dim 8646

k.-diñiz 5033

k.-e 1452, 2530, 5514

k.-edi 632, 4412, 8565

k.-gen 170, 1484, 2983, 4369, 5035,
5764, 5770, 8583, 8792

k.-genderi 5623

k.-gendey 78

k.-meydi 1459

k.-(i)p 533, 1825, 3609, 3935, 4850,
5032, 6232, 8102, 8756

k.-se 1458

küldir-: Güldürmek.

k.-e 5105

küldirgi: Gülünç, güldürücü, komik.

k. 6442

külèbi: Erken olgunlaşan bir kavun türü.

k. 1369

külgün: Kül rengi, gri, boz.

k. 2586

külginden-: Kül rengine dönmek.

k.-gen 2469

külimde-: Tebessüm etmek, gülümsemek.

k.-p 1902, 8121

k.-y 3941

külimdet-: Gülümsetmek.

k.-(i)p 1793

külim-külim:

külim-külim et-: Gözlerinin içi parlamak, gülmek.

k. etedi 1844, 5516

külimsire-: Gülümsemek.

k.-di 1591, 1815, 1832, 1931, 2861,
3284, 4643, 5685, 5738, 5741,
6784

k.-gen 1654, 1670

k.-gendey 3205

k.-p 1675, 1930

k.-y 883, 1577, 1581, 1654, 1685,
1893, 3939, 4001, 4954, 6022,
6781

k.-ydi 4646

külki: Gülüş, gülme, alay, dalga.

k. 4473

k.-ge 5477

k.-si 582

k.-sin 585, 6648

külkilde-: Göz altları torba torba olmak.

k.-p 494

külki-kuvanış: Gülüşme, anlaşma.

k.-ı 1797

külki-sıkak: Hiciv, alay, dalga, yergi.

k.1666

külsarı: Boz renk, sarı renge yakın kül rengi.

k. 13

kül-talқан: Tuz buz, paramparça.

k. 7462, 7741

külteli: Yumaklı, yumağı olan.

k. 1455

kümbez: F. Kümbet, kubbe.

k. 7150

k.-diñ 7114, 7115

k.-i 7113

k.-iniñ 7402

kümbezdi: Kubbeli, kümbetli.

k. 4798, 7159

kümèn: F. Şüphe, kuşku.

k. 271, 703, 5491

k.-imizdiñ 5404

kümèndan-: Şüphelenmek, kuşkulanmak.

k.-atın 3469

k.-ğan 7308

k.-(u)v 5096

k.-(u)vı 5096

kümènden-: Bk. kümèndan.

k.-(i)p 145

kümènsiz: Şüphesiz, kuşkusuz, kesin.

k. 2673, 3643

kümüjji-: Düşüncesini tam ifade edememek, nutku tutulmak.

k.-di 7996

k.-y 4725

kümis I: Gümüş, sim.

k. 204, 655(2), 657, 661, 687, 828, 1006, 1370, 1384, 1477(2), 1478, 1543, 1546, 1668, 1711, 1835, 1876, 1909, 2492, 2629, 2734, 3016, 3136, 4039, 4364, 4979, 4994, 5477, 5534, 6161, 6238, 8051, 8516, 8653

k.-tey 3017, 8889

Kümis II: Kişi adı.

k. 3013, 3016, 3024, 3036, 4705, 6245, 6313, 6407, 6408, 6825, 6829, 6874, 6876, 7602, 7604

k.-i 3396

k.-in 2948

k.-ke 3021, 4707, 4711, 9054

k.-ten 2961, 2968, 2971, 3097

k.-ti 2950, 3032, 4709, 6266

k.-tiñ 3030, 3037, 3073, 3094, 3395, 6262, 6823, 9058

kümiste-: Gümüş kaplamak, gümüşle süslemek.

k.-gen 687, 2431

kümpilde-: Gümbür gümbür ses çıkarmak.

k.-gen 314

kün: Güneş, gün, gündüz.

k. 5, 7, 12, 196, 200, 228, 231, 235, 343, 555, 664, 698, 717, 760, 837, 845, 979, 1057, 1171, 1178, 1185, 1340, 1342, 1379, 1404, 1772, 1790, 1823, 1838, 1987, 2000, 2008, 2054, 2250(2), 2261, 2271, 2367, 2473, 2538, 2580, 2700, 2716, 2898, 2965, 3055, 3077, 3290, 3418, 3472, 3537, 3550, 3638, 3729, 3729, 3817, 3820(2), 3841, 3959, 4185, 4302, 4320, 4331, 4433, 4600, 4649, 4650, 4718, 4745, 4916, 4974, 5181, 5198, 5218, 5218, 5274, 5342, 5388, 5390, 5548, 5586, 5911, 6008, 6319, 6440, 6469, 6507, 6518, 6520, 6546, 6556, 6563, 6577, 6609, 6616, 6896, 6903, 6984, 7096, 7127, 7190, 7401, 7423, 7468, 7644, 7654, 7687, 7693, 7716, 7721, 7732, 7748, 7848, 7852, 7919, 7939, 8263, 8303, 8311(2), 8312, 8326, 8327, 8339, 8342, 8429, 8434, 8467, 8467, 8481, 8484, 8487, 8657, 8866, 8886

k.-derdiñ 6990

k.-deri 4562, 4737, 8914

k.-derin 8173

k.-di 542, 1174, 4335, 5588, 7889, 8712

k.-ge 1565, 3103, 4617, 4976, 5489, 6820, 6939, 7688, 9042

k.-gi 2098, 2760, 5542, 5735, 5746, 8822

k.-i 97, 1622, 2808, 2844, 3523, 3925, 4057, 4060, 4736, 5774, 5786, 5866, 5924, 5927, 6546, 6565, 6881, 7606, 7613, 7672, 7849, 7852, 8200, 8204, 8221, 8235, 8399, 8487, 8941

k.-i-ağ 4048, 4262, 4806

k.-(i)m 3853

k.-imdi 3822

k.-imiz 6601

k.-in 5072

k.-inde 2192

k.-ine 4055, 5747, 6016

k.-inen 7084

k.-iniñ 5045

k.-men 1311, 1839, 6368

k.-menen 239

k.-nen 335, 487, 941, 2017, 3410, 3589, 3774, 3905, 3923, 4878, 5246, 5866, 7909, 8103, 8483

k.-nen-ağ 6406

k.-niñ 846, 4053, 5924, 6005, 6606, 7676, 7981, 8313

künbatıs: Batı, gün batımı.

k. 673, 681, 8366

k.-ğa 3329, 6433, 6438

künde: Günde, her gün.

k. 1293, 1435, 1834, 2310, 2330, 2413, 2971, 3532, 3703, 4237, 4319, 4360, 5269, 5447, 5543, 5780, 5930, 6006, 6015, 6170, 6898, 7615, 7661, 7921, 8386, 8484, 8895, 8936, 8936, 8949

kündeği: Günlük, her günkü.

k. 1378, 5546

k.-dey 1365

k.-sindey 4974, 7150

k.-sinen 4440

kündes: Kuma, ortak.

k. 2936

kündey: Açık, anlaşılır, güneş gibi, parlak.

k. 542, 4116, 7442, 8269

kündikke: Gün boyu, uzun süre.

k. 3733

kündiz: Gündüz.

k. 1724, 4309, 8538, 8547, 8557

kündiz-tüngi: Gece gündüz, sürekli.

k. 7964

kündiz-tüni: Gece gündüz, daima, sürekli.

k. 7670, 8064, 8174

künè: *F.* Günah, kabahat, suç.

k. 1883(2), 2983, 3774, 5447(2), 5470

k.-lar 70, 3134

k.-larımıñ 7397

k.-lèrin 7226

k.-m 1885, 8035

k.-mdi 5602

k.-mizdi 7380

k.-ni 1811

k.-ni 3092

k.-ñ 4614, 7171, 8036

k.-ñdi 5601

k.-sın 5718

k.-sına 5676

k.-si 501, 7241, 8071

k.-sin 1691, 1895, 3063, 3114, 7447

künèkar: *F.* Günahkar, suçlu.

k. 5643, 8029

k.-ı 8435

k.-ların 7242

künèli: Suçlu, kabahatli.

k. 8037, 8091

k.-ni 1800

künèsiz: Suçsuz, günahsız.

k. 7242, 8046

küngey: Güney.

k. 12, 1019, 4951, 7124, 8244, 8249

k.-den 1121

k.-di 7934, 8320

küngeylik: Güneşten korunmak veya süs amacıyla giyilen bir tür tülbent.

k. 660

küni: *Bk. kün.*

k. 157, 906, 962, 1394, 1862, 1876, 1955, 1988, 1998, 2581, 2646,

2679, 2806, 2908, 3167, 3189, 3333, 3406, 3415, 3730, 3939, 4027, 4078, 4085, 4186, 4354, 4357(2), 4425, 4532, 4557, 4615, 4745, 4787, 4914, 5235, 5253(2), 5357, 5360, 5759, 5872, 5925, 6280, 6315, 6319, 6358, 6604, 7081, 7195, 7206, 7358, 7376, 7446, 7472, 7610, 7623, 7626, 7733, 7743, 7764, 8170, 8199, 8226, 8282, 8289, 8660, 8783, 8930, 8950

küni-tüni: Gece gündüz.

k. 8236

Künikey: Kişi adı.

k.-ge 944, 2443

künim: Çocuklara söylenen sevgi sözü, yavrum, evladım.

k.-niñ, 2979

Künimjan: Kişi adı.

k. 2340, 2346, 2357, 2411, 2415, 2420, 2450, 2452, 2530, 2536, 2569, 2585, 2586, 2677, 3605, 3608, 3609, 3615, 4793, 6980, 7231, 7238, 7286, 7324, 7364, 7384, 8042, 8043, 8479, 8346

k.-da 2363

k.-dı 2425, 2431, 2435, 7369

k.-ğa 7590, 8345

k.-nan 7005, 8068

k.-niñ 2421, 6981, 6983, 8521

Künimjan sultanşa: *Bk. Künimjan.*

k.-nı 7384

künköris: Geçim, maişet.

k.-i 7190

künnen-künge: Günden güne, gün geçtikçe.

k. 3458, 3962, 4844, 6807, 6889

künşığıs: Doğu, şark.

k. 796, 808, 1358, 1642, 2051, 2558, 4062, 5855, 6128, 7631, 7979, 8528, 8533

k.-ka 1123, 8448

k.-tağı 1125

k.-tan 1119

künşilik: Bir günlük mesafe.

k. 995

küntiymes: Apış arası, cinsel organ.

k.-ine 5886

kün: Köle kadın, cariye.

k. 2295, 4337, 4461, 4481

k.-di 4461

k.-i 4467, 8772

k.-ine 4481

k.-niñ 3065

küñdik: Kölelik, cariyelik.

k.-ke 1623, 2263

k.-te 5379

küñgirt: 1. Belli belirsiz, bulanık, zayıf (ses).

k. 359

2. Rengi soluk, belirsiz.

k. 2084

küñiren-: Feryat etmek, ağlamak, sızlamak.

k.-e 574, 2097, 8611

k.-edi 522

k.-gen 396, 515

k.-gendey 2510

küñirent-: Feryat ettirmek, ağlatmak.

k.-ip 2822

küñkil: Dedikodu, gıybet.

k. 8804

küp-küreñ: Sapsarı.

k. 449, 4682

küpzey: Şişmiş, kabarık.

k. 6122, 8011

küpiti: Şüpheli, kuşkulu.

k. 528, 1362

kürdeli: Önemli, ciddi.

k. 3653, 7564

küre: Temel, önemli, esas.

2141, 7264

kürek: Kürek.

k.-pen 6533

küreñ: 1. Kızıl kahve, kiremit rengi.

k. 13, 677, 1187, 1280, 2748, 3618, 5984, 6416

2. Koyu kahverengi at donu.

k. 1310

k.-in 1278

küreñden-: Koyu kahverengi renk almak.

k.-(i)p 8150

küreñit-: Kiremit rengine dönmek.

k.-(i)p 2577, 3298, 5150

küres: Güreş, mücadele, savaş.

k. 175, 5612, 7193

k.-i 3926

k.-in 6885

k.-inde 4963

k.-ine 838, 6918, 7188

k.-iniñ 6806

k.-iñ 7187

k.-ke 1647, 6187

k.-te 6860

k.-teriñ 7182

k.-ti 187

k.-tiñ 5211, 8800

küres-: Güreşmek, mücadele etmek.

k.-e 6951

k.-gen 2139

k.-ken 3198, 6948, 9080

k.-(i)p 3193, 7180

k.-señ 8654

k.-ti 6922

k.-(ü)v 5114, 7193

k.-(ü)vdiñ 5188

k.-(ü)vge 190, 851, 1357, 3927, 4208,
5229, 8732, 8912

Küreş: Kişi adı.

k. 8770

kürji: Dügüm, zor çetrefil durum.

k.-ler 2060

k.-lerdi 6858

k.-leri 6857

kürke: kulübe, çadır, baraka.

k. 508, 674, 1366, 6530, 7714

kürkelen-: Kulübe yapılmak.

k.-(i)p 7718

kürkire-: Çakmak, gürlmek, gürlüdemek.

k.-gendey 7721

k.-p 4116

kürkiret-: Gürlmek, gürlüdemek.

k.-e 8712

kürmel-: Dili dolaşmak, dili
düğümlenmek.

k.-e 720

kürsin-: İç çekmek, ah çekmek.

k.-di 75, 413, 533, 543, 1096, 2667,
4782, 5132, 5167, 5187, 6495,
6573, 6614, 6702, 8043, 8798

k.-e 159, 4975

k.-gen 972, 2594

k.-gendey 3080

k.-(i)p 5526, 6541, 6769, 7465, 8983,
9029

kürt: Aniden, birden.

k. 4964, 5232, 5246, 8842

küş: Güç, kuvvet.

k. 1300, 1532, 1535, 1588, 1592, 1600,
1611, 1641, 1717, 2260, 2895,

3035, 3936, 4489, 4564, 4626,
4873, 5081, 5092, 5178, 5471,
5648, 5661, 6139, 6180, 6204,
6853, 6869, 7046, 7684

k.-i 177, 2498, 2650, 3036, 3928,
3947, 4143, 4568, 5222, 5863,
7662, 8733, 8929

k.-(i)m 4882

k.-imen 2232, 4868, 5197, 5675, 5698,
9021

k.-imiz 3110, 7272

k.-in 470, 3852, 7644, 7659

k.-ine 8379

k.-iniñ 1252, 3948, 4208, 5928

k.-iñ 94, 2640

k.-ke 843, 3042

k.-pen 583, 1740, 3505, 4760, 4778,
7298(2), 8736

k.-penen 7218

k.-ten 8738

k.-teriñ 4728

k.-ti 843, 4871, 5648

k.-tiñ 1586

küşèla: *F.* Arsenik, sıçanotu.

k. 1075, 1089

k.-nı 1071

k.-niñ 1070

küşey-: Güçlenmek, şiddetlenmek, artmak.

k.-e 1215, 5500, 7230, 7579

k.-geni 7282

k.-mey 2909

k.-(i)p 6160, 6166

k.-(ü)vde 4844

küşeyt-: Güçlendirmek.

k.-(ü)vde 6066

küşeytil-: Şiddetlenilmek,
güçlendirilmek.

k.-(ü)vin 7560

küşigen: Kartalgillerden bir kuş.

k. 2690

k.-niñ 2689

küşik: 1. Enik, köpek yavrusu.

k. 1580

k.-(g)im 1578

k.-pen 4429, 6873

k.-ti 1580

2. Birine hakaret için söylenen söz, it.

k. 4450

Küşik Sultan: *Bk. Küşik.*

k. 3665

Küşik II: Kişi adı.

k. 2220, 2225, 6090

k.-tiñ 455, 4214

küşte-: Zorlamak, güç kullanmak.

k.-vden 4765

k.-vge 4766

küşti: Güçlü, kuvvetli.

k. 217, 380, 905, 1566, 2117, 3258,
5173, 5175, 5176, 5210, 5690,

5904, 6925, 7436, 7438, 7490,
7632, 7725, 7952

k.-lerge 8767

k.-lerin 5016

k.-men 8654

k.-niñ 7419

küştilik: Güçlülük, kuvvetlilik.

k.-(g)i 2279

küt-: Beklemek.

k. 4721

k.-e 3089

k.-edi 1568

k.-emin 7398

k.-er 3773

k.-esiñ 7415

k.-iñizder 1701

k.-(i)p 238, 681, 1395, 1507, 1708,
1746, 1843, 1953, 2042, 2774,
3067, 3235, 3408, 3611, 3979,
4433, 4619, 4733, 5749, 5791,
5821, 6833, 7103, 7893, 7928,
8198, 8655, 8970

k.-ken 1018, 1443, 1804, 2661, 8997

k.-keni 1181, 3455, 7902, 8408

k.-kenim 7202

k.-keniniñ 4052

k.-pegen 616, 2951, 3397, 4841, 5575,
7738, 7866, 7905, 8338, 8343,
8350, 8380, 8876

k.-pek 5273, 7095

k.-pey 1822, 5596

k.-ti 5549

k.-(ü)v 7408

k.-(ü)vmen 5546

k.-(ü)vde 1443, 5264

k.-(ü)vge 2670, 3438, 7385

küttir-: Bekletmek.

k.-gen 5321

küvè: F. Şahit, tanık.

k. 1811, 2336, 6079

k.-si 2979, 3597, 6275

küvèlik: Şahitlik, tanıklık.

k.-ter 6071

küy I: Halk ezgisi, nağme, hava.

k. 2625

k.-i 4975

küy II: Hâl, durum, vaziyet.

k.-de 853, 2740, 3473, 3786, 3847,
6350, 6397

k.-ge 499, 526, 1393, 1827, 3445,
5607, 6346

k.-i 2213, 4420

k.-imiz 3756, 3761

k.-imizben 3474

k.-in 2786, 4956, 6348, 6406, 8012

k.-inen 6399

k.-iniñ 3435, 8801

k.-leriñ 3764

küy-: Yanmak, tutuşmak.

k.-gen 1363, 1372, 4772

k.-(i)p 1379, 2945, 2962, 7688, 8313

k.-se 7745

küydür-: Yakmak, yandırmak.

k.-gen, 2805, 4803, 5480

k.-(i)p 1826, 8660

küyev: Damat, koca, eş.

k. 1058, 1064, 3220, 4238

k.-ge 4320

k.-i 4246, 5398

k.-(i)m 2452

k.-ine 2451

k.-iniñ 2453

küyük: Yakınış, kaygı, dert, ızdırıp.

k. 7011, 7012

k.-(g)i 2424, 7011

k.-(g)iñiz 524

k.-(g)iñizge 1688

k.-ke 261

küyin-: Üzölmek, etkilenmek.

k.-di 8360

k.-e 760

k.-gen 786

k.-gen-di 4893

k.-(i)p 6323

küyip-jandır-: Yanıp yandırmak, yakıp tutuşturmak.

k.-ğan 4321

küyip-jan-: Yanıp kül olmak.

k.-(ı)p 1896, 5517

küykentay: Bozdoğan.

k. 2755

k.-ı 6382

küyli: Varlıklı, zengin.

k. 6700, 8492

küymeli: Faytonlu.

k. 1405

küyre-: Bozulmak, ortadan kalkmak, yok olmak, çökmek.

k.-p 7415

k.-ydi 7413

küysandıq: Piyano, klavye.

k. 1518

k.-tıñ 1517

küysiz: Bakımsız, hâli vakti yerinde olmayan.

k. 6701

küyzel-: Perişan olmak, acı çekmek.

k.-e 3592

k.-erdey 8488

k.-gen 515, 2784

k.-(ü)vde 8523

küz: Güz, sonbahar.

k. 2657, 4745, 5620, 8404

k.-de 6214, 6959, 8696

k.-diñ 5651, 7895, 7964, 8134, 8402, 8658, 9045

k.-i 7668, 7670

küzen: Kokarca.

k. 2491, 6416, 8855

k.-derden 4285

küzet: Güvenlik, devriye, nöbet.

k. 3302, 3406

k.-i 3405

k.-ke 1079, 7985

k.-te 3183

k.-tegi 330, 8131

k.-terinen 1706

k.-ti 1927

k.-tiñ 304

küzet-: Gözetlemek, devriye gezip nöbet tutmak.

k.-e 8299

k.-elik 292

k.-(i)p 1082, 2039, 3002, 8741

k.-ken 506, 7718

k.-peytin 4986

küzetşi: Nöbetçi, muhafız, bekçi.

k. 317, 2050, 2866, 4289, 7818, 8298

k.-ñ 4369

k.-ge 2868

k.-ler 8298

k.-lerden 4526

k.-lerdiñ 512, 5595

k.-leri 115

k.-si 6113

küzettir-: Gözetletmek, nöbet tutturmak.

k.-gen 8130

k.-(i)p 7874, 8130

küzetüv-: Nöbet, gözetleme, pusu.

k.-ge 4292, 4538

küzetüvşi: Nöbetçi, bekçi.

k. 4987

küzevli: Kırkılmış.

k. 240

küzgi: Güzün, sonbahar.

k. 2000, 2992, 4277, 4650, 4651, 7846

küzsiz: Güz gelmeden, güz olmadan.

k. 3249

-K-

ķaba: Kaba, gür, yoğun, sık.

k. 6483

ķabaķ: Yüz, surat, çehre.

ķ. 1713, 5999

k.-(ğ)ı 258, 1519, 2253, 2499, 2739, 2815, 3662, 3872, 4043, 4506, 4954, 5184, 5285, 6706, 8020, 8040

ķ.-(ğ)ımdı 7305

ķ.-(ğ)ın 144, 1344, 1503, 1516, 1519, 1531, 3080, 3131, 3422, 3710, 3764, 4002, 4126, 4519, 4966, 5321, 5366, 5777, 5785, 5937, 6185, 6222, 6698, 7126

ķ.-(ğ)ına 4085, 4129, 4138, 8993

ķ.-(ğ)ıman 222, 2501, 2990, 3609, 6581

ķ.-(ğ)ınıñ 2528

ķ.-(ğ)ınıññ 6360

ķ.-tarı 1457, 3865, 8980

ķaban I: Yaban domuzu, erkek domuz.

ķ. 274

ķ.-day 4185

ķ.-nan 328

ķaban II: Yer adı.

ķ. 6023, 6040

ķaban III: Özel ad.

ķ. 6037

ķabaķtı: Yüzlü, suratlı, çehreli.

ķ. 36, 1104, 6685

ķabat: Kat, sıra, tabaka.

ķ. 1197, 1454, 4745, 4800, 4804(2)

ķabil: A. Kabul, razı olma.

ķ. 2312

ķabilan: Kaplan.

ķ. 2750, 8924

ķ.-dı 2750, 2751

ķabılda-: Kabul etmek, onaylamak.

ķ.-ñız 4585

ķ.-dı 4811, 4825

ķ.-ğan 8188

ķ.-madı 781, 1435

ķ.-mağanı 824

ķ.-may 1506

ķ.-p 4586

ķ.-sa 2305

ķ.-ydı 1975, 5635

ķ.-ytın 1448, 1679, 1952, 2028, 5827

ķabılдат-: Kabul ettirmek.

ķ.-(u)vdı 1698

ķabıldav: Kabul etme, ağırlama, kabul edip görüşme.

ķ. 4812

ķ.-dı 4841

ķabil-ķubil: Ağır aksak, yavaş.

ķ. 617

ķabırğa I: Kaburğa kemiği.

ķ.-sın 3033

ķabırğa II: Duvar.

ķ. 8447

ķ.-da 5831

ķ.-dağı 5837

ķ.-lar 1797, 1798

ķ.-ları 1383

ķ.-ların 1550

ķ.-sına 5916

ķ.-sında 4815

ķabırğa III: Kazakistan'da bir nehir.

ķ. 8203

ķabir: A. Kabir, mezar.

ķ. 7116

ķ.-i 2370, 7116

ķ.-ine 3593

ķ.-iniñ 5926

ķabirle-: Defnetmek, gömmek.

ķ.-gennen, 3418

ķada-: 1. Çakmak, batırmak, saplamak.

ķ.-ġan 655

ķ.-maydı 678

ķ.-vġa 4318

2. Gz dikmek, dikkatle bakmak.

ķ.-p 694

ķadap ķoy-: Dikkatle bakışlarını dikmek.

ķ. ķoyadı 3079

ķadal-: 1. Ćakılmak, batırılmak.

ķ.-a 1779

ķ.-ar 1808

ķ.-ġan 985, 2209, 3765, 5465

ķ.-i)p 965

ķ.-masına 1809

ķ.-may 8924

ķadalıp ķal-: Saplanıp kalmak, saplanmak.

ķ. ķalġan 684

ķadalıp tur-: Batıp durmak, rahatsız etmek.

ķ. tursa da 5331

2. Gözünü dikmek, gözlerini ayırmamak.

ķ.-a 7008

ķ.-ġan 3074

ķ.-ip 2719

ķadam: A. Adım.

ķ. 4023, 5300, 7277

ķ.-nan 2632, 8449

ķadamday: Adımlık, adım kadar.

ķ. 3744, 4180, 5317

ķadir: A. Hürmet, saygı, kadir, deġer.

ķ. 5443

ķ.-i 157, 4205, 5014

ķ.-imdi 2813

ķ.-in 2767, 8032

ķ.-iñ 9057

ķadirle-: Hürmet etmek, saygı göstermek.

ķ.-r 5444

ķ.-ytinimdi 8429

ķadirli: Saygın, deġerli, kıymetli.

ķ 3992, 5434, 5792, 7154, 7380, 8676

ķadiřa: Kişi adı.

ķ. 4357

ķaġaz: F. Kaġıt, belge, doküman.

ķ. 155, 164, 2304, 2788, 2844, 4629, 5667, 5679, 6448, 6990, 7448, 8186, 8728, 8940

ķ.-ben 2788

ķ.-dan 156

ķ.-dardı 5666

ķ.-darın 2887

ķ.-dı 160, 2912, 4557, 5672, 6059, 6077, 6082, 8886

ķ.-ġa 2759, 6445, 8688

ķ.-ı 6075

ķ.-ımen, 2875

ķ.-ımızġa 8945

ķ.-ın 2777, 3650

ķ.-ina 3672

ķ.-ında 7433, 8186

ķađıl-: Sokulmak, akılmak.

ķ.-đan 7999

ķađıs-: Sataşmak, musallat olmak.

ķ.-(ı)p 18, 3450

ķ.-ķan 7945

ķađıyda: A. Kaide, kural.

ķ.-nı 5615

ķahar: A. Öfke, sinir, hiddet, kahr.

ķ. 1, 2500, 3228, 7927

ķ.-ı 3678, 8981, 9049

ķ.-iğdı 2620

ķ.-ina 6733, 8885

ķ.-ıman 539, 1810, 2423, 4213, 6201,
8178

ķaharına min-: Çok kızmak,
kıızgınlıkla hareket etmek.

ķaharına m.-ip 6733, 8885

ķaharđan: Ayaz, çok soğuk hava.

ķ. 2808

ķaharlan-: fkelenmek, sinirlenmek.

ķ.-a 4685, 8257

ķaharlı: Öfkeli, sinirli.

ķ. 546, 3425

ķaharman: F. Kahraman, bahadır.

ķ.-dardığ 6941

ķ.-ina 4206

ķ.-nığ 3546

ķaharmandık: Kahramanlık, yiğitlik.

ķ. 4200

ķajet: 1. A. Gerek, gerekli, hacet, lazım.

ķ. 3201, 4243

ķ.-i 1571, 1683, 1936, 3688, 7244,
7301, 7457, 8689, 9031

ķ.-in 6332

2. -(u)v, -(ü)v, -v eklerinden sonra
gelerek gereklilik kipini oluşturur. **Kr.**
kereķ.

(şığuv) ķ. 2329; (bilüv) ķ. 2914;
(tabuv) ķ. 2971; (dayındavımız) ķ.
4027; (söylesüvim) ķ. 4584; tüsirilüvi
ķ. 6448

ķajı-: Yorulmak, bitkin düşmek.

ķ.-đan, 7899, 8437, 8917

ķajır: Güç, kuvvet, irade.

ķ.-iğ 2269

ķajırlı: Güçlü, kuvvetli, yılmaz, dayanıklı.

ķ. 736, 5148, 5624

ķajırsız: Güçsüz, iradesiz, yılđın,
dayanıksız.

ķ. 3098

ķak: Tam, tastamam.

ķ. 394, 1022, 2662

ķak-: akmak, çarpmak, vurmak, itmek.

ķ. 733

ķ.-ķanda 1427

ķ.-(đı)p 630, 1286, 1297, 1984, 2895,
3885, 4024, 4168, 5501, 5535, 6594,
6734, 7421, 7697, 8425

k.-(ğı)p-k.-(ğı)p 9064

k.-pağan 4378

k.-pastıñ 8047

k.-pay 2651

k.-paytın 3829

k.-tı 2340, 2681

kağı: A. Hak, hukuk.

k. 3607, 7564, 8907

k.-m 6256, 6348

k.-sı 8898

kağıray-: Ortadan ikiye ayrılmak, bölünmek.

k.-ğan 316, 1222

kağa: Dış kapı, cümle kapısı, kale kapısı.

k. 4129, 4147

k.-dan 1404, 3306

k.-ların, 1550

k.-nı 3303

k.-nıñ 3745, 4135, 4145, 4149, 4154, 4166

k.-nına 1951, 5271

k.-nınan 7870

k.-sın 3779

k.-sına 3374, 3378

k.-sınan 4191

k.-sınıñ 3291

kağan: Kapan, tuzak

k. 319, 1181, 2660, 8920, 8921, 8954

k.-dı 191, 343

k.-ğa 8227

kağa-: Ağrımak, sızlamak.

k.-ğan 6743

kağat-: Ağrıtmak, sızlatmak.

k.-(ı)p 1540

kağa-: Bir şeyin üzerini gümüşle kaplamak.

k.-ğan 1476, 3016

kağıştır-: Kavga ettirmek, birbirine düşürtmek.

k.-amız 2665

kağ-: 1. Kalmak.

k.-a ma 8667

k.-adı 427, 1294, 1422, 1644, 3544

k.-atın 1008

k.-ğan 7957, 8438

k.-ğan joğ 8019

k.-ğanda 5550

k.-sın 9022

kağ ber-: Kalıvermek.

k. beretin 870, 3915

kağ berdi: “Bu bir tarafa”, “bunun haricinde”, “ayrıca” anlamında kullanılan cümle başı edatı.

k. berdi 816, 5313,

kağ tur-: Kalmak, yerinden kıpırdamadan kalmak.

k. turuvın 7620

kağ koy-: Kalmak, tamamen kalmak.

k. koydık 88

2. Olmak, herhangi bir durumda bulunmak.

ķ.-adı 4624, 8876

ķ.-asıñ 297

ķ.-atın 3642

ķ.-dı 755, 786, 1737, 3020, 5525, 8245

ķ.-dık 8626

ķ.-ğan 944, 1256, 1270, 1830, 1987, 2781, 4410, 6825, 7904

ķ.-ğanda 970

ķ.-ğanın 364

ķ.-ğanına 8108

ķ.-ma 6386

ķ.-madı ma 5661

ķ.-(ı)p 3415

ķ.-(ı)ptı 7780

ķ.-sa-aķ 5472

ķ.-(u)vğa 994

3. Varlığını devam ettirmek, korumak, sürdürmek.

ķ.-adı 4630, 5170, 6510, 7201, 7661

ķ.-atın 1732

ķ.-dı 2038, 3325, 7567, 8435

ķ.-dık 550

ķ.-dım 562

ķ.-dın 9066

ķ.-dınđar 539

ķ.-ğan 3835, 5274, 5927, 6175

ķ.-ğandıktan 4539

ķ.-ğanmen 5104

ķ.-maķ 1147

ķ.-maydı 1645

ķ.-(ı)ptı 6123

ķ.-(u)v 3857

ķ.-(u)vđı 8324

ķ.-(u)vı 903

ķalıp bara jat-: *Bulunmaya evam etmek, varlığını sürdürmek.*

ķ. bara jatķan 7804

4. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak.

ķ.-adı 6038, 6820, 7200

ķ.-atın 7472

ķ.-dı 4142, 5029, 6490, 7267, 7718, 8298

ķ.-ğan 139, 997, 1015, 1023, 1287, 2684, 3503, 4054, 4544, 4592, 4681, 5847, 6486, 6738, 7178, 7183, 7398, 7652, 7964, 8296, 8325, 8400, 9061

ķ.-ğan 7838, 7841 (öğr. geç. z.)

ķ.-ğan eken 3153

ķ.-ğandarı 485, 9043

ķ.-ğandarın 1700, 2036

ķ.-ğandarına 4109

ķ.-ğanım 6635

ķ.-ğanın 1117

ķ.-madı 3694, 4194, 8018

ķ.-mağan 6487

ķ.-maġandıġınan 8802

ķ.-maġanı ma 2668

ķ.maġanın 8024

ķ.-masa 4608

ķ.-masın 4862

ķ.-maydı 221, 5014

ķ.-mayıķ 9031

ķ.-(ı)ptı 3702

5. Konaklamak, konmak.

ķ.-asıñ ba 4555

ķ.-ayın 4556

ķ.-dı 5519, 7651

ķ.-ġan 184, 5350

ķ.-ġanı 1002

ķ.-ġımız keledi 1099

ķ.-(u)vġa 1897

ķ.-(u)vların 6301

6. Geri kalmak, gecikmek.

ķ.-dı 4922, 5531

ķ.-ġan 4993, 5750, 7068

ķ.-ġan 579 (**öġr. geġ. z.**)

ķ.-ġanımızdan 88

ķ.-ġanın 6331

ķ.-may 110, 8209

ķ.-may-aķ 8269

ķ.-(ı)p 259

ķalıp koy-: Geri kalmak,
ilerleyememek.

ķ. koymay ma 4550

7. Oturmak, yaşamak.

ķ.-ġan 2069, 5789

ķalıp jat-: Yaşamaya, oturmaya devam etmek.

ķ. jatır 1007

8. Miras olarak geġmek, birinden kalmak.

ķ.-dı 5417

ķ.-ġan 1408, 2632, 5209, 5422, 7312

ķ.-ġanın 2104

9. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle baġlanarak “bir durumda kalma, o vaziyette durma” anlamını verir.

(bayķap) ķ. 1258; (alıp) ķ 4657

(alıp ketip) ķ.-adı 1065, (bolıp) ķ.-adı 1418, 1561; (sırķattanıp) ķ.-adı 1436; (irkilip) ķ.-adı 3575

(ketip) ķ.-adı eken 2386

(şakırıp) ķ.-ar 1700; (kelip) ķ.-ar 3011; (sezip) ķ.-ar 3846; (aytıp) ķ.-ar 3851; (ketip) ķ.-ar 4842; (alıp) ķ.-ar 5223;

(avırıp) ķ.-ar-av 4529

(jetip de) ķ.-ar ma edi 1604;

(ķolına túsip) ķ.-arın-av 6412

(jetip) ķ.-arsındar 6501

(uyıķtap) ķ.-asıñ 8065

(bolıp) ķ.-atın 4278; (ete) ķ.-atın 5716

(kıymıldap) ķ.-ayın 1867

(kelip) ķ.-dı 1193, 1201, 1220, 1226, 4413, 4881, 6009, 7945; (añġarıp) ķ.-dı 196; (aşuvlanıp) ķ.-dı 409;

(jetip) ƙ.-dı 1022; (şalıp) ƙ.-dı 1157; (ƙorşap) ƙ.-dı 1268; (jasırıp) ƙ.-dı 1915; (bögelip) ƙ.-dı 1981; (kütüp) ƙ.-dı 2042; (riza bolıp) ƙ.-dı 2345; (ƙuvanıp) ƙ.-dı 2552, 2976, 4807; (sezıp) ƙ.-dı 3244; (bolıp) ƙ.-dı 3311, 4431, 7805; (jatıp) ƙ.-dı 3408; (bögelip) ƙ.-dı 3731; (alıp) ƙ.-dı 4173; (bop) ƙ.-dı 4503; (unap) ƙ.-dı 4643; (sasıp) ƙ.-dı 4841; (aňgarıp) ƙ.-dı 5307; (tartıp) ƙ.-dı 5323; (ƙozğalmay turıp) ƙ.-dı 5394; (bayƙap) ƙ.-dı 5411; (kidirip) ƙ.-dı 5576; (oylanıp) ƙ.-dı 5599; (kömkerlep) ƙ.-dı 6432; (turıp) ƙ.-dı 6663; (oturıp) ƙ.-dı 6703; (jattalıp) ƙ.-dı 6875; (ƙuşıp) ƙ.-dı 7860; (jarap) ƙ.-dı 8107; (tarılıp) ƙ.-dı 8623; (ƙayırılıp) ƙ.-dı 8628

(jetip te) ƙ.-dı 2567, 5282; (kelip de) ƙ.-dı 4494

(ayırılıp) ƙ.-dı 1179; (saƙtap) ƙ.-dı emes pe 552; (jetip) ƙ.-dı 6478; (bolıp) ƙ.-dı 8792, 8793

(aytıp) ƙ.-dı ba 2649; (jazıp) ƙ.-dı 7168; (umıtıp) ƙ.-dı 8671; (jasırıp) ƙ.-dı 2759

(ƙorğap) ƙ.-dı 545

(tunjırap) ƙ.-dı 18; (kelip) ƙ.-dı 22, 2009, 4167, 6543, 7857, 7877; (jetip) ƙ.-dı 108; (köz jazıp) ƙ.-dı 113; (aytıp) ƙ.-dı 223; (solıp) ƙ.-dı 255; (alınıp) ƙ.-dı 368; (ƙılaň berip) ƙ.-dı 373; (uyılıp) ƙ.-dı 401; (üzilip) ƙ.-dı 561; (kelip) ƙ.-dı 683; (bolıp) ƙ.-dı 881; (bas ƙosıp) ƙ.-dı 957; (ƙatıp)

ƙ.-dı 1065, 1471, 1750, 8147; (tayap) ƙ.-dı 1078, 1456, 5742, 8468; (oňarıp) ƙ.-dı 1184; (jetip) ƙ.-dı 1221; (abırjıp) ƙ.-dı 1285; (şalıp) ƙ.-dı 1874; (renjip) ƙ.-dı 1918; (èlsirep) ƙ.-dı 2585; (kevip) ƙ.-dı 2729; (jüdep) ƙ.-dı 2791; (aňgarıp) ƙ.-dı 3110, 3948, 6273; (alıp) ƙ.-dı 3559; (sèske bolıp) ƙ.-dı 4332; (boy jetip) ƙ.-dı 4355; (ƙonıp) ƙ.-dı 4358; (sezıp) ƙ.-dı 4372; (mamırlap) ƙ.-dı 4589; (ƙaňgıp) ƙ.-dı 4640; (tarsıldırap kelip) ƙ.-dı 4900; (jaƙındap) ƙ.-dı 5812; (şığıp) ƙ.-dı 6121; (sıypap) ƙ.-dı 7087; (ƙıstap) ƙ.-dı 7230; (ƙurap) ƙ.-dı 7695; (taň ƙulaniyektenip atıp) ƙ.-dı 7799; (riza bop) ƙ.-dı 8110; (uyalap) ƙ.-dı 8142; (saƙtap) ƙ.-dı 8151; (tınığıp) ƙ.-dı 8269; (bavızdalıp) ƙ.-dı 8304; (jarap) ƙ.-dı 8335

(tıñdap) ƙ.-dı 572; (köterilip) ƙ.-dı 667; (ƙadalıp) ƙ.-dı 684; (ƙuvanıp) ƙ.-dı 879; (tuna) ƙ.-dı 1040; (andıp ketip) ƙ.-dı 1081; (tayap) ƙ.-dı 1772, 3839; (tildesip te) ƙ.-dı 2045; (oylap) ƙ.-dı 2380; (toƙtap) ƙ.-dı 2389; (ƙatıp) ƙ.-dı 2447, 6675; (tunjırap) ƙ.-dı 2737; (ketip) ƙ.-dı 2989; (ilmiyip) ƙ.-dı 3092; (tömen ƙarap) ƙ.-dı 3862; (kezdesip) ƙ.-dı 3972, 5761; (turıp) ƙ.-dı 3982; (aňgarıp) ƙ.-dı 4311, 7137; (sağıp) ƙ.-dı 4426; (avırıp) ƙ.-dı 4838; (aşılıp) ƙ.-dı 4886; (bayƙap) ƙ.-dı 5545; (bölinip) ƙ.-dı 5560; (iye bop) ƙ.-

- ğan 5640; (serüvendep) k.-ğan 5758; (artım oyılıp) k.-ğan 6019; (tartıp) k.-ğan 6439; (dep) k.-ğan 8033 (öğr. geç. z.)
- (oylap) k.-ğan edi 4043; (jaqın kelip) k.-ğan edi 5292
- (ğaşıq bolıp) k.-ğan edik 5737
- (keşkirip) k.-ğan eken 228; (kelip) k.-ğan eken 1402; (kaljırap) k.-ğan eken 1445; (sağınıp-aq) k.-ğan eken 2686; (tıñğıp) k.-ğan eken 3082, 7787; (tañ kulanıyektenip atıp) k.-ğan eken 5621; (sezip) k.-ğan eken 7596
- (totıyp) k.-ğan joq pa 564
- (aňğarıp) k.-ğan joqsıñ ba 5065
- (kayıp) k.-ğanday 1291; (kuvanıp) k.-ğanday 1695, 5512; (tuvıp) k.-ğanday 1965; (renjip) k.-ğanday 4415; (kaljırap) k.-ğanday 5231
- (uyıqtap) k.-ğandı 1958; (jıynalıp) k.-ğandı 3320; (bolıp) k.-ğandı 4119; (seskenip) k.-ğandı 4729; (otırıp) k.-ğandı 5413
- (ketip) k.-ğanıma 2772
- (osıp) k.-ğanımda 5052
- (siyrep) k.-ğanın 1289; (renjip) k.-ğanın 1670; (söylep) k.-ğanın 1682; (tayap) k.-ğanın 1940, 6606; (saqtap) k.-ğanın 3104; (jigit bolıp) k.-ğanın 4393
- (körinip) k.-ğanına 5039; (saqtalıp) k.-ğanına 8109
- (aytıp) k.-ğannan 3877
- (beldesip) k.-ğanında 2281
- (kolğa tüsip) k.-masa 6570
- (bitip) k.-masa edi 5492
- (qurap) k.-masın 8679
- (oylap) k.-may ma 6053
- (saqtap) k.-maydı 4969
- (ayrılıp) k.-maymız ba 6602
- (bilip) k.-(-ı)p 117; (tepsinip) k.-(-ı)p 1205; (umıtıp) k.-(-ı)p 3283; (tebinip) k.-(-ı)p 4792
- (dep) k.-(-ı)p edim 6708
- (bolıp) k.-(-ı)psıñ 4400; (şöldep) k.-(-ı)psıñ 4534
- (jaylap) k.-(-ı)ptı 6483
- (tıñğıp) k.-ptı (**qaptı**) 1843
- (bilip) k.-sa 1807; (şığıp) k.-sa 5254; (berip) k.-sa 6139; (sezip) k.-sa 6400; (kezdesip) k.-sa 6424; (kırılıp) k.-sa 9006
- (bolıp) k.-sın 8665
- (saqtap) k.-(-u)vda 6798
- (ayanıp) k.-(-u)vğa 2261; (buğıp) k.-(-u)vğa 4638
- (sezilip) k.-(-u)vı 1898; (sezip) k.-(-u)vı 3281; (tüsip) k.-(-u)vı 7871
- (kıymıldap) k.-(-u)vım kerek 5149
- (ayrılıp) k.-(-u)vınıñ 7090
- (kelip) k.-(-u)vları 1000
- 10.** Asıl filele -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilin belirttiği hareketin birden, aniden

başka bir duruma, vaziyete geçtiğini bildirir.

(tına) k.-adı 313, (ete) k.-adı 2722; (burtya) k.-adı 2739; (tuna) k.-adı 4967; (tımştala) k.-adı 7164; (köz jazıp) k.-adı 8276

(bola) k.-ar ma 4449

(ayta) k.-arlık

(karsı kele almay) k.-atın 1246; (söne) k.-atın 3261; (sustana) k.-atın 3426

(tötep bere almay) k.-atınday 7644

(kele) k.-atının 7981

(tıñday) k.-dı 45; (ündemey) k.-dı 74, 159, 604, 5093, 6392; (küşiñ jetpey) k.-dı 94; (seziktene) k.-dı 153; (toqtay) k.-dı 342; (ürpiyise) k.-dı 462; (tına) k.-dı 465, 517, 576, 4672; (oylana) k.-dı 481, 4765, 5673, 5692, 7371; (baykap) k.-dı 565; (jüdey) k.-dı 930; (elegize) k.-dı 1017; (tura) k.-dı 1030, 5476, 6148; (sezbey) k.-dı 1276; (añğarmay) k.-dı 1673; (zarlana) k.-dı 2137; (edireye) k.-dı 2720; (söne) k.-dı 2775, 5002, 6381; (tikireye) k.-dı 2815, 2872; (kelip tura) k.-dı 3380; (tüyile) k.-dı 3717; (şuv ete) k.-dı 3719; (tunjrıy) k.-dı 3875, 4568, 5712, 6764; (şıta) k.-dı 4002; (toqtay) k.-dı 4035, 5066, 5292, 6528; (tüsinbey) k.-dı 4122; (üñireye) k.-dı 4149; (jarķ ete) k.-dı 4466, 6206; (bilmey) k.-dı 4480; (dürlige) k.-dı 4493; (tüksiye) k.-dı 4506; (ars ete) k.-dı 4519; (kaharlana) k.-dı 4685; (jaktırmay)

k.-dı 4728; (ëbigerlene) k.-dı 4828; (abırjıy) k.-dı 4990; (aşuvlana) k.-dı 5154, 7196; (kaskıyıp tura) k.-dı 5318; (seskene) k.-dı 5340; (tıñday) k.-dı 5481, 5624; (eleñ ete) k.-dı 6269, 7367; (kektene) k.-dı 6323; (aqtarıla) k.-dı 6364; (özgere) k.-dı 6461; (şamdana) k.-dı 6646; (jabıla) k.-dı 6706; (elestey) k.-dı 6742; (jıyırıla) k.-dı 7208; (sustana) k.-dı 7288; (baykamay) k.-dı 7808; (bolmay) k.-dı 7868; (ülgire almay) k.-dı 7907; (jete almay) k.-dı 8232; (karsılasa da almay) k.-dı 8381

(kaytara almay) k.-dım 5752

(eleñ ete) k.-dıñ 6277

(tëmëmday almay) k.-ğan 51; (şoğırlana) k.-ğan 383; (añğarmay) k.-ğan 1225, 8748; (dir ete) k.-ğan 1226; (karay) k.-ğan 1468; (tura) k.-ğan 1747; (tunjrıy) k.-ğan 3872; (özgere) k.-ğan 4041; (qosılmay) k.-ğan 6210; (japıraya) k.-ğan 6530; (tüsine) k.-ğan 7170; (tüsinbey) k.-ğan 8122

(tına) k.-ğan 2172; (tüse-tüse) k.-ğan 2374; (kirtiye) k.-ğan 2502; (bükiyre) k.-ğan 2602; (kor ete) k.-ğan 3072; (aksıya) k.-ğan 3387; (sıydıya) k.-ğan 4275; (tuna) k.-ğan 5284; (elere) k.-ğan 5372; (duv ete) k.-ğan 6997; (tunjrıy) k.-ğan 8911 (öğr. geç. z.)

(seskenbey) k.-ğan emes 1730

(aşılmay) k.-ğan joķ 616

(könbey) k.-ğanı 5893; (ere) k.-ğanı 9003

(jumıla) k.-ğanın 216; (köne) k.-ğanın 6312

(ündemey) k.-ğanına 1861

(jüdey) k.-ğansıñ 2531

(oljağa bata) k.-ğısı kelip 8268

(tanıtpay) k.-maydı 2258

(tura) k.-(ı)p 4182; (körmey) k.-(ı)p 8094

(tıñday) k.-(ı)p edi 515

(karsılasa almay) k.-(ı)ptı 6557

(bola) k.-sa 1551, 6945, 7521;
(seskene) k.-sa 2991; (ürkite) k.-sa 3443; (soğa) k.-sa 5616; (kete) k.-sa 7376; (şegine) k.-sa 8261

(jete almay) k.-sañ 5464

11. Üç fiilli yapılar içerisinde iki fiilin arasında yer alarak birinci fiildeki hareketin devam ettiğini gösterir.

(jılay-sıqtay) k.-a (bergen) 1992;
(tüyip) k.-a (berdi) 2440; (dep) k.-a (jazdı) 8993

(tayap) k.-ğan (şığar) 6570

(alıp) k.-mak (bop) 4050

(saqtap) k.-(u)v (bolatın) 5688

12. Geçmiş zaman eki almış asıl fiilden ve onu takip eden *da, de, ta, te* edatlarından sonra gelerek cümleye “hareketin gösterdiği vaziyette kalma” anlamını kazandırır.

(azan-kazan boldı da) k.-dı 376, 2596;
(ëbiger boldı da) k.-dı 491;
(melşiydi de) k.-dı 695; (kattı da) k.-dı 1171, 5580; (sazardı da) k.-dı 1590; (apır-topır boldı da) k.-dı 8154

(tıptılağan da) k.-ğan 3007

13. İsimlerden sonra gelerek birleşik fiiller yapar.

este kal-: *Hatırlamak, unutmamak.*

e. kalğan 4745

e. kalsın 7155

kapı kal-: *Pişmanlık duymak, pişman olmak.*

kapı k.-ma 2804

kapı k.-mañdar 345

kapı k.-(ı)p jürme 5412

kur kal-: *Boş kalmak, hiçbir şeyden nasibini almamak.*

kur k.-ma 4307

obalına kal-: *Vebalini almak, günahına girmek.*

obalına k.-dı 8674

tañ kal-: *Hayrete düşmek, hayran olmak.*

tañ k.-am 5172, 5860

tañ k.-ar 7868

tañ k.-arlık 5880, 6617

tañ k.-atın 5862, 7151

tañ k.-ğan 111, 1824, 2410, 3801, 4756, 6247, 7880

tañ k.-(ı)p 527, 3133

tañ k.-(u)vda 5070

tañ kalıp otur-: Şaşırmuş olmak,
şaşırmaya devam etmek.

tañ k.-(ı)p oturğan 5406

kala: A. Şehir, kent.

k. 1412, 3176, 4401, 4411, 4795, 4804,
6830, 8173

k.-da 1377, 4387, 4737, 4885, 6368,
9054

k.-dan 4411

k.-ğa 392, 1400, 8658

k.-lardı 791, 1853

k.-ları 1854

k.-nıñ 1404, 4410

k.-sı 3346, 7036

k.-sın 2145

k.-sına 7900, 8250

k.-sınan 90, 6555, 6725, 7382, 7921,
8193, 8200, 8221

k.-sında 4769, 8344

k.-sındağı 4740

k.-sınıñ 797, 6164, 7086

kala- I: 1. İstemek, arzulamak, dilemek.

k.-ğanım 2401

k.-p 112, 2264, 7109, 8636

k.-ysız 2400

2. Doğru bulmak, uygun görmek.

k.-ğan 3506

kala- II: Birbirine benzer ve aynı şekilde olan nesnelere üst üste gelecek şekilde yerleştirmek, örmek.

k.-ğan 4803

k.-p 8447

kalam: A. Kalem.

k. 3622

kalın-: Tuğla, kerpiç vb.den örülmek.

k.-ğan 7112, 7114

kalas-: Örmek, inşa etmek.

k.-kanın 2102

kalasıq: Kasaba, küçük şehir.

k.-tar 771

kalav: İstek, arzu.

k.-ı 5537

k.-ımdı 2406

k.-ın 148, 7423

kalavleyley: Şarkı terennüm ederken çıkarılan ses, lay lay lay vb.

k. 8778

kalay: Nasıl.

k. 216, 268, 448, 456, 573, 983, 1066,
1079, 1087, 1159, 1276, 1592,
1655, 1663, 1673, 1680, 1686,
1810, 1864, 1923, 1940, 2099,
2129, 2145, 2147, 2268, 2279,
2442, 2524, 2598, 2769, 2772,
2862, 2873, 2876, 2957, 2971,
3133, 3156, 3158, 3164(2), 3180,
3235, 3272, 3328, 3350, 3544,
3550, 3560, 3587, 3595, 3602,
3610, 3750, 3754(2), 3764, 3766,

3767, 3788, 3800, 3821, 3975,
4445, 4467, 4479, 4608, 4832,
5112, 5172, 5199, 5212, 5242,
5260, 5415, 5573, 5607, 5634,
5635, 5656, 5663, 5684, 5710,
5770, 5861, 5904, 5913, 5923,
6249, 6580, 6709, 6849, 6912,
7205, 7211, 7212, 7297, 7337,
7350, 7431, 7435, 7528, 7636,
7824, 8017, 8082, 8165, 8282,
8319, 8428, 8521, 8612, 8684,
8692, 8701, 8730, 8745, 8879

ķ.-sıñ 8010

ķalayŗa: Nasıl, ne Şekilde.

ķ. 2097, 2578, 4846, 6721

ķaldan Seren: Eski Kalmukların bir yöneticisi.

ķ.-niñ 2873

ķaldıbay: Kiŗi adı.

ķ. 2223

ķaldıķ: Artık, kalıntı, iz.

ķ.-(ĝ)ı 2610

ķ.-(ĝ)ımen 8363

tañ ķaldıradı 936

t. ķaldırdı 8383

ķaldır-: Kalmasını saĝlamak, bırakmak.

ķ.-ar 343

ķ.-ĝan 2660, 4538

ķ.-ĝısı kelmey 6027

ķ.-ıñızdar 5409

ķ.-(ı)p 185, 1212, 3780, 5980, 8384,
8620

ķ.-mavĝa 6856

ķ.-may 4928, 4939, 6566, 6850, 6852,
7220

ķ.-maydı 3632

ķ.-sa 1836

ķ.-sın 8822

ķ.-(u)vdi 8818

tañ ķaldır-: Hayrete dűŗürmek.

tañ ķ.-adı 936

tañ ķ.-dı 8384

ķalıķta-: (Kuŗ) Sűzűlmek, uçmak.

ķ.-ĝan 1174

ķ.-y 2509, 8755, 8786

ķalıñ I: 1. İnce karŗıtı. kalın.

ķ. 510, 1335

2. Çok, sayıca fazla, kalabalık, yoĝun.

ķ. 4, 15, 18, 157, 168, 182, 465, 519,
579, 632, 663, 721, 773, 837, 854,
994, 1013, 1119, 1245, 1263, 1319,
1361, 1772, 1855, 2055, 2092,
2129, 2146, 2157, 2208, 2256,
2327, 2701, 2717, 2730, 2753,
2824, 2833, 2835, 2837, 2906,
2909, 2965, 3294, 3504, 3564,
3566, 3575, 3777, 4067, 4073,
4111, 4140, 4192, 4213, 4249,
4651(2), 4731, 4847, 4880, 4946,
5343, 5349, 5610, 5649, 5851,
5949, 6030, 6320, 6343, 6467,
6529, 6467, 6529, 6535, 6892,
6900, 6915, 6916, 6960, 7188,
7309, 7499, 7526, 7695, 7697,
7702, 7713, 7722, 7853, 7898,

7964, 7980, 8049, 8221, 8510,
8530, 8548, 8565, 8593, 8618,
8641, 8846, 9061

3. (Bitki, orman vb.) Gür, bol, verimli.

ķ. 8, 10, 23, 46, 230, 233, 266, 268,
282, 339, 373, 1125, 1213, 1363,
1529, 2375, 2506, 4163, 4898,
4913, 5532, 6979, 7740, 7752,
7786, 7804, 7815, 7817, 7940

4. İnce ve narin olmayan, ablak, kaba.

ķ. 1104, 1344, 1457, 1519, 1531, 2501,
3422, 8020

5. Seyrek olmayan, sık, yoğun,
hacimli.

ķ 2353

ķalıñ II: Gelin olacak kıza verilen para
veya armağan, başlık parası, kalın.

ķ. 943, 2416, 2438, 3131, 8761, 8770

ķalıñdıķ I: Kalınlık.

ķ.-(ğ)ı 2843, 5962

ķalıñdıķ II: Nişanlı kız.

ķ.-(ğ)ı 5240, 8764

ķ.-(ğ)ıñdı 975

ķ.-(ğ)ın 1337, 2960, 5242

ķ.-(ğ)ına 1076

ķ.-(ğ)ınıñ 1064, 1073

ķalıp: Durum, vaziyet, hâl.

ķ.-tarı 4087

ķ.-tarımen 7762

ķalıyğul: Kişi adı.

ķ. 8518, 8554, 8582, 8585, 8637, 8938

ķ.-dıñ 8600

ķ.-ğa 8652

ķaljıñ: Şaka, latife.

ķ. 2396

ķ.-dı 1490

ķ.-ıñızğa 5781

ķaljıñda-: Şaka yapmak, şakalaşmak.

ķ.-ğan, 4414, 6648

ķ.-y 1671, 3986

ķ.-p 4303

ķaljıñdas-: Şakalaşmak.

ķ.-(ı)p 6842

ķaljıñezil: Şaka, latife.

ķ. 2392

ķaljıra-: Hâlsiz, bitkin düşmek, çok
yorulmak.

ķ.-dı 284

ķ.-dı-av 1129

ķ.-ğan 308, 1166, 3071, 7667, 7852,
8288, 8291, 8298, 8301

ķ.-p 1163, 1445, 5231, 7696, 8064

ķaljırat-: Yormak, hâlsiz düşürmek.

ķ.-(ı)p 7663, 7846, 7915

ķ.-(u)v 8265, 8337

Kalmaķ: Bir Moğol boyu, Kalmuk.

ķ. 834, 2164, 2241

ķ.-tan 2161

ķ.-tardıñ 820

ķ.-tı 2135

kalpak: Başlık, kalpak.

ķ. 649, 8567

kalpaķtı: Kalpaklı, kalpak takmış.

ķ. 1222

kalpı I: Yalan, uydurma, gerķek olmayan.

ķ. 2573

kalpı II: Şekil, kalıp, hâl, durum.

ķ.-n 4041

ķ.-nan 2569, 3855

Kalpı III: Kavim adı.

ķ. 178

kalpında: Hâlinde, tarzında, aynede Şekilde.

ķ. 593, 789, 1244, 1366, 1670, 3125,
3915, 5170, 5440, 5580, 7407, 7753

ķ.-ġısında y 2771

kalķa: Büyüklerin küçüklere karşı kullandıkları sevgi ifadesi, yavrum, canım vb.

ķ.-m 1752, 2009

ķ.-niñ, 8634

kalķala-: Bir Şeyin ardına sığınmak, gizlenmek.

ķ.-y 350

Kalķaman: Kavim adı.

ķ. 2827, 5846

kalķan: Kalkan, siper.

ķ. 688, 1149, 1636

ķ.-darınıñ, 1006

ķ.-ı 1721

kalķı-: Su yüzünde, durmak, batmamak.

ķ.-p 466

kalķıy-: Hareketsiz kalmak, susup kalmak.

ķ.-a 572

ķalt: Aniden, birden, hemen.

ķ. 505

ķalta: Elbiselerin içine dikilen, küçük nesnelere koymaya yarayan cep, kese.

ķ.-sınan 1773, 6443

ķ.-sında 1070

ķaltıra-: Titremek.

ķ.-ġanday 5400

ķam: A. Gam, tasa, kaygı.

ķ 5331, 5521, 6796, 9029, 9037

ķ.-ı 1739, 2330, 6093, 9039(2)

ķ.-ın 498, 873, 986, 1080, 1135, 1137,
1686, 3859, 6353, 6366, 6754, 6760,
6920(2), 6939, 9037

ķama-: 1. Sarmak, etrafını kuşatmak.

ķ.-p 5357

2. Tevkif etmek, tutuklamak, hapsetmek.

ķ.-p 3848

ķamal: Kale, sur, engel, barikat.

ķ. 3539, 3543, 3567, 3584, 3755(2),
4028, 8510, 8958

ķ.-daġılar 4074

ķ.-dardan 8216

ķ.-dardı 3560

ķ.-dı 3567, 3761

ķ.-ġa 3565, 3760, 4153, 4182

ķ.-ı 4199

ķ.-ına 4162

ķamal buzar: *Kale kuşatan askeri birlik, kale fethedici.*

ķ. buzar 3529

ķamal-: Kuşatılmak, çevrenmek, kaplanmak.

ķ.-(ı)p 8427

ķamala-: Abluka altına almak, kuşatmak.

ķ.-y 8574

ķ.-ğan 3423

ķamav: Hapishane, tutuk evi.

ķ.-ğa 3492

ķ.-ındağı, 2027

ķamdan-: Hazırlanmak.

ķ.-(ı)p 5362

ķamık-: Hüzünlenmek, kederlenmek.

ķ.-(ğı)p 9067, 9069

ķamis: Kamış, saz.

ķ. 313, 340, 1277, 1299, 4177, 7736, 7742, 7771

ķ.-ı 328

ķ.-tan 268, 373

ķ.-tıñ 266

ķamışķorğan: Yer adı.

ķ. 1421

ķamis-ķuray: Kaval yapmaya uygun bir kamış türü.

ķ. 290

ķamıstı: Kamışı bol yer, sazlık, kamışlık.

ķ. 339, 630, 3398, 4278, 5973

ķamķor: A.-F. Koruyucu, destekçi, hâmi.

ķ. 500

ķ.-ı 8589

ķamķorlık: Koruyuculuk, hâmilik.

ķ. 6330

ķamķorsızlık: Korunmasızlık, tehlikeye açıklık.

ķ.-(ğ)ı 6328

ķamsız: Dertsiz, tasasız, tehlikeye açık.

ķ. 675

ķamşı: Kamçı, kırbaç

ķ. 432, 460, 3057, 3063, 4760, 5558, 6526, 6635, 6757

ķ.-ñdı 1286

ķ.-nıñ 2381, 2720, 3058, 5574, 7213

ķ.-sımen 458, 3299

ķ.-sın 401, 3373, 4383

ķamşıla-: Kamçılama, kırbaçla vurma.

ķ.-p 9074

ķamtamasız: Donatılmışlık, yeterlilik.

ķ. 5354, 7526, 7559

ķamzol: R. Kadınların elbise üzerine giydiğı yelek.

ķ. 654, 657, 2350, 6236

ķ.-ındı 3084

ķan-sölsiz: Rengi kaçmış, kurumuş.

ķ. 1456

ķan: 1. Kan.

ķ. 260, 460, 496, 694, 2019, 2606,
2729, 3038, 3074, 3121, 3307,
3388, 3599, 3926, 4662, 5283,
6197, 6523, 6644, 6757, 6937,
7937, 8018, 8526, 8877(2)

ķ.-da 6844

ķ.-darı 5545

ķ.-ġa 1857, 2254, 2318, 2591, 2738,
4192, 5407, 5592, 5694, 5708,
6030, 6922, 6930, 6931, 6986,
7313, 7315, 8371, 8373, 8433

ķ.-ı 557, 2487, 3382, 6743, 7197,
7304, 9061

ķ.-(ı)m 468, 1067

ķ.-(ı)ma 3886

ķ.-ımdı 2335

ķ.-ımen 1575

ķ.-ımız 447

ķ.-ın 468, 1171, 1428, 1886, 3855,
4890, 6567, 7192, 8684

ķ.-ına 146(2), 1465, 2479, 2480, 3819,
6384, 6906, 8994

ķ.-ınıñ 5194

ķ.-nan 8353

ķan bol-: *Tamamen yok olmak, ölmek,
kan revan içinde kalmak.*

ķ. bolatının 980

ķan et-: *Perişan etmek, öldürmek.*

ķ. etedi 7345

ķ. etüvge 5222

ķan işer: *Cani, katil, gaddar.*

ķ. işer 919, 6562

ķan jav-: *Tehlikeye düşmek, felakete
uğramak.*

ķ. javğan 6582

ķan jıla-: *Kan ağlamak.*

ķ. jıladı 8434

ķ. jılağan 6742, 6813

ķ. jılap 1347

ķ. jılar 4543

ķan jost-: *Kan su gibi akmak, kan
revan olmak.*

ķ. jostığan

ķan jut-: *Perişan olmak, sıkıntı içinde
olmak.*

ķ. jutıp 2215

ķan jutķız-: *Perişan etmek, kan
kusturmak.*

ķ. jutķızıp 1148, 2914

ķan ķaksa-: *Sıkıntı çekmek, zora
düşmek.*

ķ. ķaksağan 6743

ķan ķaksat-: *Felakete uğratmak, eziyet
etmek.*

ķ. ķaksatıp otırğan joķ 1540

ķan ķıl-: *Öldürmek, kana boyamak.*

ķ. ķılġanda 3412

ķan sasıt-: *Kırgın yapmak, çok fazla
kan dökmek.*

ķ. sasıtadı 8874

ķ. sasıtķan 1858

ķan töġil-: *Ölüme yol açılmak, cana
kıyılmak.*

ķ. tögilgeli 1176

ķ. tögilse 7325

ķan tögis: *Kanlı, vahşi savaş, katliam.*

ķ tögis 5715, 7579, 7950, 8524

ķ. tögisge 7363

ķ. tögisten 7977

ķan tögis-: *Karşılıklı öldürmek, karşılıklı savaşmak.*

ķ. tögisip 8728

ķ. tögispey 774, 5198, 7284

ķ. tögispeyik 2900

ķan tök-: *Ölüme yol açmak, cana kıymak.*

ķ. tögip 8915

ķ. tögüv 5093, 5155

ķ. tögüvden 7321

ķ. tögüvdi 5710

ķ. tögüvdiñ 6808, 7139

ķ. tögüvge 6871

ķ. tökkeniñde 2278

ķ. tökpey 6203

2. Soy, sülale, aynı aileden, ortak.

ķ. 957, 1282

ķan-: Kanmak, yeterli duruma gelmek.

ķ.-ğanday-aķ 7033

ķana: Sadece, tek, yalnızca.

ķ. 408, 420, 606, 1177, 1472, 2225, 2317, 2448, 2453, 3099, 3917, 4867, 5196, 5202, 5211, 5820,

6056, 6084, 6109, 6330, 6800, 6928, 7513, 7548, 7555, 8326

ķana-: Kanını emmek, sömürmek.

ķ.-p 850

ķanat I: 1. Kanat.

ķ. 2508, 6594, 7042, 8931

ķ.-ı 2519

ķ.-(ı)m 8625, 8627

ķ.-m 594, 3890, 4818

ķ.-ma 7162

ķ.-ında 7793(2), 7794

ķ.-ınday 5296

ķ.-ta 4066

ķ.-tarın 7697, 7792, 7797

2. Çadırın direkleri ve direklerine gerilen malzemelerden her biri.

ķ. 643, 2646, 2723, 2969, 4323, 6676

ķanat II: Kişi adı.

ķ. 741, 1133

ķanattan-: Kanatlanmak, uçmak.

ķ.-ğan, 1743

ķ.-(ı)p 6449

ķanavşı: Sömürücü, istismarcı.

ķ. 5180

ķanavşılıķ: Sömürücülük, istismarcılık.

ķ. 6341

ķanday: Nasıl, ne kadar.

ķ. 100, 128, 162, 417, 888, 997(2), 1018, 1093, 1094, 1095, 1106, 1245, 1293, 1298, 1440, 1473,

1524, 1542, 1667, 1729, 1849,
1875, 1885, 1892, 1894(2), 1938,
2458, 2700, 2740, 2810, 3300,
3338, 3369, 3473, 3543, 3560,
3562, 3579, 3605, 3648, 3669,
3751, 3771, 3801, 3868, 3901,
3976, 3976, 4194, 4239, 4612,
4613, 4821, 5041, 5153, 5223,
5450, 5459, 5747, 5757, 6137,
6139, 6172, 6219, 6252, 6260,
6266, 6282, 6348, 6397, 6444,
6613, 6747, 6817, 6909, 6925,
6934, 6947, 7149, 7181, 7189,
7215, 7234, 7237, 7240, 7244,
7267, 7424, 7426, 7460, 7468,
7565, 7612, 7879, 8114, 8301,
8428, 8483, 8676, 8697, 8718,
8776, 9025

ķanden: Boyu kısa, küçük köpek.

ķ. 455, 6873

ķandı: Kanlı, kan olmuş, kan bulaşmış.

ķ. 166, 513, 619, 1775, 1806, 1938,
1946, 1965, 2597, 3076, 4532,
4540, 5315, 5419, 6718, 6815,
6993, 7598, 8409, 8843

ķandı balak: *Avcılıkta usta, avcı,
kahraman, cesur.*

ķ balak 2600, 2817, 4822, 6691,
9050

ķandı jol: *Tekinsiz, tehlikeli yol.*

ķ. jol 6838

ķandı kek: *Kan davası.*

ķ. kekke 2445

ķ. kekti 3867, 8113

ķandı köylek: *Silah arkadaşı, yoldaş.*

ķ. köylek 3596, 7101

ķandı k z: *Keskin ve delici bakışlı.*

ķ. k z 5289

ķ. k zdi 5317

ķandı tuyak: *Hızla koşan, delicesine
koşturan.*

ķ. tuyaktay 5319

ķızba ķandı: *Coşkun, atak, delikanlı.*

ķızba ķ. 2249

ķızuv ķandı: *Bk. ķızba ķandı.*

ķızuv ķ. 1589, 7931, 9032

ķandıaęař: Yer adı.

ķ. 632

ķandır-: Doyurmak, kandırmak.

ķ.-ar, 4326

ķ.-atın 4320

ķ.-sa 1899

ķanıpezer: Cellat, hunhar, cani.

ķ.-lerge, 1991

ķanıpezerlik: Canilik, katillik, hunharlık.

ķ. 6928

ķ.-(g)i 8441

ķ.-tiņ 7309

ķanıķ: Bir şeye bütün ayrıntıları ile tanık
olmak.

ķ. 5305, 6778, 7637, 8274, 8804

ķanıřer: Cellat, katil, hunhar, cani.

ķ. 449, 1416, 1779, 1780, 2256, 3595,
4558, 4616, 5363, 8676

ķ.-di 609

ķ.-siz 8702

ķanişerlik: Canilik, hunharlık.

ķ.-te 7312

ķ.-ti 8883

ķanjar: *F.* Hançer.

ķ. 1983, 4318, 7312, 5557, 4820

ķ.-dı 5583

ķ.-dñ 7313(2)

ķ.-ın 5571, 5577

ķ.-men 5574

ķanjũgalas: Silah arkadaşı, yoldaş, yaren.

ķ. 120

ķanjũga: Eyerin terkisi.

sına, 1723

ķan-josa: Kana bulanmış, kana boyanmış.

ķ. 7822

ķanközden-: Gözünü kan bürümek, çok kızmak, sinirlenmek.

ķanközdenip al-: Gözünü kan bürümek.

ķ. alıp 7006

ķannen-ķapersiz: Kaygısız, umursamaz, tasasız.

ķ. 1176, 4296, 6009, 6556, 7981

ķan-ķan:

ķan-ķan bol-: *Kan revan içinde kalmak.*

ķ. bolğan 3826

ķ. bop 5559, 8304

ķanķumarlık: Öldürme hırsı duyma, kana susama durumu.

ķ. 2013, 7314

ķ.-(ğ)ı 2608

ķanķuyılı: Hunhar, kana susamış, canı.

ķ. 4820, 5687

ķanķuyulılık: Canilik, kana susamışlık.

ķ.-(ğ)ınan 8417

ķansıra-: Kan kaybetmek, bayılmak, kendinden geçmek.

ķ.-p 2296

ķansız-sölsiz: Kansız, zayıf, sıska.

ķ. 1065

ķan-söl: Bet beniz.

ķ.-i 7007

ķan-sölsiz: *Bk. ķansız-sölsiz.*

ķ 286

ķanşa: Kaç, ne, ne kadar.

ķ. 220, 267, 412, 505, 550, 1756, 1777,
1898, 1901, 2175, 2542, 2939,
3035, 3196, 3321, 3437, 3685,
3688, 3842, 3845, 4088, 4241,
4362, 4683, 4960, 5111, 5142,
5169, 5307, 5326, 5578, 5631,
5854, 6180, 6212, 6930, 7301,
7455, 7637, 7883, 7889, 7958,
8108, 8158, 8164, 8276, 8387,
8674, 8689, 8696, 8747, 9022

ķ.-sı 3325

ķ.-sın 4093

kaşalık: Ne kadar, ne kadar zaman, ne kadarlık.

ķ. 906, 4626, 6331, 6924, 7362, 8800

kaşama: Ne kadar, ne kadar çok, sayısız.

ķ. 980, 4094, 5229

kaşelek: Cani, hunhar.

ķ. 6836

kaşık: 1. Dişî köpek veya kurt.

ķ. 3219, 4429

2. Kadınlar için söylenen hakaret sözü.

ķ.-(ğ)ı 3714, 4837, 4839, 4875

ķ.-(ğ)ınday 5738

ķ.-tı 3715

kaş: *F.* Şeker.

ķ. 4299

kaşala-: Kanlanmak, kızarmak.

ķ.-p 2148, 5150, 7102, 7208, 2949

kaş tögis: Kanlı, vahşî savaş, katliam.

ķ. 1950

kaşığı-: Gidecek yeri olmamak, başı boş dolaşmak.

ķ.-p 4640 , 6041

kaşılır: Sac, kalın teneke.

ķ. 3027

ķ.-men 2724

kaştar: Ocak, Ocak ayı.

ķ.-da 2782

ķ.-da 6694

kaştar-: (At) Yem vermeden, otsuz boş bir yere bağlamak.

ķ.-ıp 511, 2379

kaş I: Pişmanlık belirtisi, vah, tüh.

ķ. 363(2)

kaş II: Çuval.

ķ.-tardan 4150

ķ.-tardı 7821

ķ.-tardıñ 4151

kaş- I: *Bk. kaş-.*

ķ. 85, 456, 6525, 6544

ķ.-tı 1843

kaş- II: Yakalamak, ısırarak.

ķ.-sın 1072

ķ.-tı 1578

kaşal: Bugün Almatı'ya bağlı bir yerleşim birimi.

ķ. 8932

ķ.-dağı 8639

ķ.-ğa 8729, 8934, 8938

kaşalan-: Üzülmek, kederlenmek.

ķ.-a 2533

ķ.-ğan 4537, 6034

ķ.-sa 4966

kaşalı: Üzüntülü, üzgünü kırgın, dargın.

ķ. 2530

kaşas: Koğuş, hücre.

ķ.-ka 1392

kaşı: Gafil, dalgın, habersiz.

ķ. 345, 2804, 3987, 3988, 5412

ķapıda: Kazara, yanlışlıkıa, istemedem.

ķ. 2588, 8876

ķapıyada: Ansızın, beklenmedik anda.

ķ. 7050

ķapķalı: (Tuzak) kurulmuş, yakalamaya hazır.

ķ. 1181

ķap-ķalıñ: Kapkalm, çok kalın.

ķ 155

ķap-ķara: Kapkara, simsiyah.

ķ. 1720, 2718, 3387, 4038, 4517, 8120

ķapsağay: Cüseli, iri yarı.

ķ. 683, 1326, 2602, 6682

ķapřık: Ufak, uval.

ķ.-tan 4166

ķapta- I: Bir kabın, çuvalın içine almak, toplamak.

ķ.-dı 7818

ķapta- II: 1. Etrafı sarmak, örtmek, kaplamak.

ķ.-ğan 618, 632, 7494, 7697, 9015

ķaptap kele jat-: Kaplamak, etrafı kuşatmış olmak.

ķ. kele jatķan 1230

2. oğalmak, dolmak, basmak.

ķ.-ğan, 4188

ķ.-y 5861, 8548

ķaptal: Dağ eteği, dağ yamacı.

ķ.-dan 1309

ķ.-ındağı 4951

ķaptal-: Kaplanmak, rtölmek.

ķ.-ğan 4812

ķaptır-: Isırtmak, dişletmek.

ķ.-dı 1204

ķar: Kar.

ķ. 148, 5639, 5651, 5970, 6352, 6392, 6969, 7423, 7903

ķ.-ı 146, 2480, 6385, 8994

ķara: 1. Kara, siyah, esmer.

ķ. 29, 30(2), 49, 453, 683, 715, 891, 912, 914, 930, 1025, 1044, 1048, 1051, 1053, 1172, 1174, 1188, 1398, 1461, 1466, 1474, 1718(2), 1719, 1720, 1739, 1747, 1822, 1848, 1909, 1910, 1959, 2019, 2084, 2431, 2469, 2491, 2492, 2495, 2497, 2538, 2586, 2708, 2726(2), 2727, 2805, 2807(2), 2925, 3004, 3019, 3031, 3079, 3136, 3309, 3374, 3375, 3380, 3389, 3396, 3415, 3788, 3826, 3830, 3831, 3932, 3941, 4168, 4190, 4285, 4336, 4361, 4371, 4391, 4392, 4441, 4445, 4464, 4466, 4474, 4515, 4659, 4716, 4812, 4818, 4992, 5333, 5385, 5452, 5455, 5501, 5543(2), 5556, 5593, 5596, 5950, 5956, 6484, 6561, 6621, 6628, 6648, 6657, 6667, 6674, 6676, 6679, 6853, 7337(3), 7689, 7701, 7869, 7943, 8054, 8059, 8086, 8091, 8137, 8149, 8246, 9017, 9063

ķ.-sı 7835

ğara kk: *Siyaktan daha açık renk, koyu gri at donu.*

ğ. kk 378, 935, 1369, 2416, 2710, 2748, 4388, 6417

ğ. kktiğ 50

ğara kğgirt: *Koyu kızıl.*

ğ. kğgirt 1168

ğara oğur: *ok esmer, koyu esmer.*

ğ. oğur 1728, 2917

ğara sur: *Hafif siyaha çalan boz rengi, kara boz, çok esmer olmayan.*

ğ. sur 31, 36, 1713, 2709, 6145, 6421, 6446, 6523, 6541, 6567, 6625

ğ. surı 6427

ğara suv: *Durgun, byk su birikintisi, gl.*

ğ. suv 678, 3930

ğ. suvday 1040, 4038, 4967

ğ. suvlardığ 4278

ğara suviğ: *ok soğuk, ayaz.*

ğ. suviğında 5651, 9045

ğ. suviğ 2794, 6958

ğ. suviğta 7904

ğara terge malın-: *Kan ter içinde kalmak, çok terlemek.*

ğ. terge malınđan 711, 3306

ğara torı: *Esmer, koyu esmer.*

ğara t. 241, 714, 1104, 1335, 1469, 2399, 8851

ğara t.-niğ 2346

ğara t.-sı 2388

2. Bykbağ, hayvan, sığır. **Kr. mal, ğara mal.**

ğ. 123, 141, 3518, 4570, 7502

ğ.-dan 123, 140, 3518

ğ.-day 8977

ğ.-ğa 7502

ğ.-sı 2073, 2782

ğ.-sınan 7503

3. Avamdan olan, ynetici kesimden olmayan, halktan.

ğ. 128, 143, 446, 1135, 1307, 2329, 3225, 3455, 3698, 4220, 4247, 4566, 4577, 4579, 4581, 4586, 4764, 5619, 6107, 6110, 6115, 7260, 7310, 8116

ğ.-dan 2970, 3811, 4230, 4570, 5433, 6113, 7260

ğ.-ğa 5414

4. Kt, uğursuz, hayırsız.

ğ. 269, 449, 2019, 3100

ğara ulağ: *İstihbaratı, haberci, ajan.*

ğ.-tarı 7636, 8225

ğara npir: *ok kalabalık, sayıca çok fazla insan topluluğ.*

ğara n. 4078

5. Yas tutarken rtlen siyah rt.

ğ. 1347, 3420, 8429

Kara II: Kavim adı.

ğ. 2830

ķara-: 1. Bakmak.

ķ. 4631, 7801

ķ.-dı 145, 196, 288, 407, 426, 728,
915, 928, 1101, 1577, 1690, 1905,
1926, 1929, 1930, 2543, 2557,
2560, 2563, 3056, 3123, 3140,
3230, 3685, 3715, 3728, 3796,
3884, 3887, 4647, 4672, 5302,
5384, 5974, 6022, 6197, 6227,
6276, 6331, 6607, 6648, 6691,
6774, 6804, 6847, 6886, 7145,
7458, 8046, 8053, 8059, 8097,
8151, 8749, 9026

ķ.-ġan 237, 1481, 2182, 4540, 5020,
5284, 5514, 5983, 7795, 8057

ķ.-ġan 3016, 3572, 2995 (öġr. geġ. z.)

ķ.-ġan jok 3036, 3048

ķ.-ġanda 904, 1479, 1749, 1753, 1793,
1887, 2074, 2088, 2807, 3938,
3968, 4365, 5112, 5871, 6235,
7102, 7409, 7527, 8702

ķ.-ġanına 2521

ķ.-ġanında 1220

ķ.-ġannan 6070

ķ.-ġannan-aķ 5278

ķ.-ġanniń 4285

ķ.-may 552, 3317, 4193, 5729, 6006,
8134, 8221, 8433

ķ.-may-aķ 6970

ķ.-maydı 3541

ķ.-maytın 3427

ķ.-p 56, 244, 1452, 1687, 1750, 2060,
2172, 2389, 2399, 2530, 2627,

2699, 2794, 2934, 2959, 3008,
3021, 3205, 3589, 3743, 3748,
3753, 3891, 3917, 3999, 4042,
4415, 4418, 4474, 4517, 4542,
5031, 5344, 5602, 6172, 6232,
6306, 6355, 6489, 6674, 6748,
7005, 7186, 7276, 7469, 7549,
7630, 7994, 8021, 8117, 8654,
8688, 8743, 8993

ķ.-p edi 1309, 3390, 4104, 5287

ķ.-r 8041

ķ.-sa 7167, 8314

ķ.-sań 2089

ķ.-sam 8536, 8584, 8997

ķ.-şı 3339, 8676, 8995

ķ.-v 5136

ķ.-vġa 397

ķ.-y 695, 2156, 2166, 2951, 3247

ķ.-ydı 71, 682, 1655, 2489, 7538,
8672, 8701

ķ.-ymin 5710, 8066, 8567

ķ.-ytın 1458, 2196, 7509, 7540, 7553,
8116, 8888

**ķarap jat-: Bakmak, sürekli bakmak,
seyretmek.**

ķ. jatıp 337

ķ. jatır 4463

ķarap ķal-: Bakakalmak.

ķ. ķalġan 3862

ķarap tur-: Bakmak, bakıyor olmak.

ķ. turdı 5536

ķ. turġan 4020

ķ. turıp 3672

ķaray al-: Bakabilmek.

ķ. almadı 3093

ķaray ber-: Bakıvermek, göz atmak.

ķ. bergen 1828

ķaray ķal-: Bakakalmak.

ķ. ķalģan 1468

teris ķara-: Hoş görmemek, onaylamamak, hoşlanmamak, somurtmak.

teris ķ. 4458, 4473, 5556, 7399

teris ķ.-ytın 7553

2. Ait olmak, bağlı olmak, tebbası olmak.

ķ.-ģan 3298, 6133

3. Fal açmak, fal bakmak, rüya yorumlamak.

ķ.-ñdar 8717

4. Bakmak, yetiştirmek.

ķ.-p 1551

ķ.-vģa 2583

5. Denetlemek, kontrol altında tutmak.

ķarap tur-: Sürekli denetim altında bulundurmak.

ķ. turatın 1768

6. İncelemek, tetkik etmek.

ķarap bol-: İncelemek, araştırmak.

ķ. bolģan 3330

ķarabavır: Yabani üvez.

ķ. 4271, 4273

ķarabay: Çeltikçi kuşu.

ķ. 4280

Ķara Buvra: Bk. Ķorunĵiy Karpov.

ķ. 890, 891, 1127, 1256, 8701

ķ.-dan 1189

ķ.-men 1225

ķ.-mı 893

ķ.-nıñ 886, 1200, 1203, 1211

ķaraday: Boşuna, boş yere, beyhude.

ķ. 3567

Ķara Ertis: Nehir adı.

ķ. 2136

ķaraģan: Kısa boylu, çok dallı, dikenli bir bitki.

ķ. 1125, 2414, 7735

ķaraģaş: Karaaģaç.

ķ. 1015

ķaraģay: Çam ağacı.

ķ. 198, 230, 1281, 2506, 4135, 5488, 7119, 7742

ķ.-dıñ 2693

ķaraģaylı: Çamlı, çamlık.

ķ. 2105, 2128

ķaraģım: Büyüklerin küçüklere kullandıkları sevgi sözü, evladım, yavrum.

ķ. 1037, 1046, 1111, 5406, 5453, 6359

Ķarajal: Yer adı.

ķ. 540

Ķarajar: Yer adı.

ķ. 4675, 4686, 4905, 4913

ķ.-dan 4916

ķ.-ęa 5942

ķarajıńđıl: Yer adı.

ķ.-dağı, 6501

ķara Keńgir: Yer adı.

ķ. 1338, 2675, 2954, 8845

ķ.-deği 5941, 6970

ķ.-den 5969

ķ.-ge 6996

ķarakesek: Kişi adı.

ķ. 4341, 5842, 6644, 6649

ķ.-sińder me 6642

ķarakter: A. Hareket, davranış, tutum.

ķ.-pen, 7311

ķaraköleńkelen-: Karanlık, ökmek,
karanlık basmak, loşlaşmak.

ķ.-e 7748

ķ.-(i)p 4186

ķaraküşik: Kişi adı.

ķ.-ke, 7394

ķarakalpak: Karakalpak, Karakalpak
halkından olan.

ķ. 2164, 2275, 2277, 2280, 2283

ķ.-tan 2161

ķaraķat: Frenk üzümü.

ķ. 1793, 5516

ķ.-tay 3941

ķara ķaraķat: Siyah frenk üzümü.

ķ. 4271

ķızıl ķaraķat: Kırmızı frenk üzümü.

ķ.-tar 4271

ķaraķaz: Kara batac kuşu.

ķ. 4280

ķara-ķořķıl: Siyaha yakın, koyu
kahverengi.

ķ. 4772

ķara ķoęa: Yer adı.

ķ. 8903

ķara ķonıs: Yer adı.

ķ. 8528

ķara-ķořķıldan-: Belli belirsiz,
alacakaranlık, karaya yakın.

ķ.-(i)p 2019

ķaraķoyın ķařırılı: Yer adı.

ķ. 6396, 7925, 8844

ķ.-dağı 3912

ķ.-ęa 2417, 2671, 2679, 2836, 3461

ķ.-nı 2683

ķaraķarı: Yol kesen, yağmacı, haydut,
eşkıya.

ķ. 3268, 8661, 8698, 8702

ķ.-dan 3831

ķ.-lardı 8295

ķ.-ları 2783, 3342, 6065, 8872

ķ.-larınan 4874

ķ.-nı 3654

ķaraķarılık: apulculuk, yağmacılık,
soygunculuk.

ķ.-(ġ)ım 8700

ķaraķ: Sevgi ifadesi, yavrum, evladım.

ķ.-tarım 6243, 6499

ķaraķum: Kazakistan'da büyük bir çöl.

ķ. 5843, 7845, 8237

ķ.-dı 5932

ķ.-ġa 8236

ķaraķuv: Kara kuġu.

ķ. 4283

ķaral-: 1. Görüşölmek, istişare edilmek.

ķ.-ġan 7499

2. Ait olunmak, baġlı olunmak.

ķ.-adı 8894

ķarala-: Suçlamak, itham etmek.

ķ.-ġıları keledi 6080

ķaralı I: Aşaaġı, yukarı, yaklaşık.

ķ. 62, 7816, 9061

ķaralı II: Yaşlı, matemli.

ķ. 2979, 7960, 7995

ķaramaġı: Sahiplik, iyelik, himaye altına girme, mandacılık.

ķ. 5896

ķ.-ñdaġı 93

ķ.-ñdaġıların 3879

ķ.-ñızdaġı 1526

ķ.-ma 2746, 8926

ķ.-mdaġı 3726, 4579, 5330, 5708, 9040

ķ.-mızda 7495

ķ.-mızdaġı 1553, 4027

ķ.-na 1847, 1853, 6578, 6739, 7542, 7592, 7629, 8818, 8818

ķ.-nan 4951, 5655, 6174, 9049

ķ.-nda 1422, 3121, 3842, 4591, 5857, 6175, 6178, 6185, 7470, 7498, 7935, 8180, 8896

ķ.-ndaġı 1621, 2255, 2753, 3747, 4564, 4624, 5783, 5818, 5838, 5898, 6167, 6219, 6286, 6695, 6968, 7013, 7086, 7318, 7474, 7491, 7506, 7524, 7539, 7568, 8174, 8498, 8800, 8964, 9043

ķarama-ķarsı: Karşılıklı, yüz yüze.

ķ. 1817, 3972, 4167, 5798, 8563

ķara mal: *Bk. mal.*

ķ. mal 19, 134, 2062, 8375

ķ. maldı 2798

ķ. malın 7908

ķaramastan: Raġmen, karşın.

ķ. 1756, 2340, 2347, 2926, 5664, 8008, 3856

ķara may: Petrolden elde edilen yaġ, katran.

ķ 3590, 4135, 4137

ķ.-men 4136

ķara maylı: Katranlı, katran sürölmüş.

ķ. 4100

ķaramendi: Kişi adı.

ķ 199, 200, 1317

ķarañ: Karanlık.

ķ. 266

ķarańda-: Hayal meyal görünmek, karartı Őeklinde görünmek.

ķ.-ġan, 370

ķarańġı: Karanlık, .

ķ. 357, 510, 614, 1086, 1741, 4532, 546, 7721, 7751, 7756, 7764, 8001

ķ.-sı 755

ķarańġılıķ: Karanlık.

ķ. 5388, 7716

ķaratkel: Bugün Astana'ya baġlı yerleşim birimi.

ķ. 181, 801, 809, 1641, 2193, 2314, 2917, 3116, 3309, 3344, 3349, 3448, 4573, 4782, 4941, 6396, 7920, 7982

ķ.-den 2479, 3763

ķ.-di 2973, 4026, 5235

ķ.-diń 149, 2716, 2901

ķ.-ge 2756, 3349, 4055

ķarapayım: Sade, basit, sıradan, alelade.

ķ. 6020, 6585, 6747, 6757

ķarapıŐık İvan: Kişi adı.

ķ. 3308, 3534

ķ.-nan 3355

ķ.-nıń 3736

ķarapıŐık: *Bk. ķarapıŐık İvan.*

ķ. 3772, 3780, 4058, 4082, 4085, 4090, 4096, 4099, 4101, 4104, 4108, 4115, 4118, 4120, 4121, 4144, 4149, 4190, 4544

ķ.-ķa 4077, 4140

ķ.-tıń 3747, 4098

ķaras: Bakış, nazar.

ķ.-ına 7801

ķ.-tarı, 6340

ķ.-tıń, 5813, 6657

ķarasuv: Kazakistan'da bir nehir.

ķ. 3781, 8576

ķ.-dı 6616

ķ.-dın 7694

ķ.-ġa 5973

ķaraŐa I: Koyu kahverengi, siyaha yakın.

ķ. 638

ķaraŐa II: Halk tabakası, avam.

ķaraŐa y: Keġe ġadır, sıradan halkın yaŐadıġı ġadır.

ķ. y 2060, 3000, 5423

ķ. ydeġi 6741, 6763, 8148

ķ. yden 6661

ķ. ydiń 3003, 4034

ķ. yge 3848, 6662

ķ. yler 6530

ķaraŐa III: Kasım, Kasım ayı.

ķ 2800, 2802, 8415

ķ.-nıń 3523

ķaraŐekpen: Ğiftġi, köylü.

ķ. 6337

ķ.-deri 5658

ķ.-derinen 3685

ķaraşı: Uşak, hizmetçi, tabi, avam, halk.

ķ. 8152, 8161

ķ.-ñmın, 3892

ķ.-dan 5340

ķ.-ğa 3287

ķ.-lar 8108

ķ.-men 8990

ķ.-mıñ 2945, 2948, 2968, 3127, 3543,
3588

ķ.-sı 7252

ķ.-sın 4950, 4969, 8372

ķaraşığım: Bir tür sevgi ifadesi, (gözümün nuru, gözümün bebeği).

ķ. 971

ķaraşıq: Göz bebeği.

ķ.-(ğ)ın 6671

ķ.-(ğ)ınday 551, 6115

ķ.-tarı 5284

ķaraşılıq: Hizmetçilik, tebaa olma durumu.

ķ.-(ğ)ı 5342

ķarat-: Baktırmak.

ķ.-ıp 4819, 4995

ķ.-kan 835

ķ.-(u)v 2240

ķaratav: Bugün Jambıl Eyaleti yakınlarında bulunan dağ.

ķ. 844, 1526, 1610, 2051 2064, 2069,
2129, 2697

ķ.-da 5640

ķ.-dıñ 2055, 2075 2521

ķ.-(ı)m 8596

ķara Toķa: Kişi adı.

ķ.-nıñ, 175, 4604, 4231

ķara Torgay: Turgay Nehri'nin doğusunda yer alan bir ırmağ.

ķ. 5848, 6980, 7572, 7613

ķ.-dıñ 5848

ķaraüvlek: Kişi adı.

ķ. 3538, 3589, 3806, 3827, 3833, 3874,
3890, 4987, 4991, 5028, 5252,
5342, 6121, 7167, 7594, 8125,
8131, 8138, 8140, 8148, 8577

ķ.-(g)iniñ 8164

ķ.-ke 3593, 7171, 7454, 8124, 8130(2),
8144, 8156

ķ.-ten 8121

ķ.-ti 4993, 8166

ķ.-tiñ 3885, 3906, 7125, 8145, 8171

ķarav: Art niyetli, sinsiz, adaletsiz.

ķ. 4972, 5136

ķarav: Bakma, bakış, nazar.

ķ.-dı, 4954, 7803

ķ.-ıñızda 3472

ķaravıl: Güvenlik, bekçi, nöbetçi.

ķ. 110, 296, 307, 331, 2160, 2427,
3627, 5369, 5610, 6465, 8967

ķ.-dar 7718

ķ.-dıñ 3895

ķ.-ı 4015

ķ.-ıñ 6116

ķ.-men 1059

ķaravı: Denetim, kontrol.

ķ.-ıñızda 3472

ķ.-ndağı, 34, 8727

ķaravıt-: Kararmak.

ķ.-a 8140

ķ.-ıp 3391, 7871

ķ.-ķan 235, 3410

ķaravıttır-: Karartmak.

ķ.-ıp 3401

ķaray: 1. -e doğru.

ķ. 24, 52, 88, 167, 185, 225, 240, 389,
470, 635, 766, 777, 1003, 1043,
1123, 1185, 1247, 1319, 1359,
1530, 1842, 1936, 2064, 2385,
2388, 2466, 2685, 2805, 2853,
3001, 3116, 3136, 3378, 3417,
3443, 3636, 3735, 3911, 3982,
4018, 4040, 4052, 4070, 4162,
4171, 4182, 4199, 4204, 4212,
4292, 4471, 4571, 4593, 4601,
4696, 4887, 4895, 4911, 4948,
4987, 5005, 5022, 5027, 5028,
5060, 5061, 5072, 5143, 5144,
5144, 5266, 5277, 5288, 5298,
5393, 5438, 5524, 5551, 5638,
5652, 5666, 5682, 5966, 5973,
6168, 6170, 6334, 6438, 6525,
6532, 6537, 6544, 6571, 6577,
6615, 6660, 6662, 6730, 6890,
7088, 7146, 7172, 7483, 7507,
7530, 7553, 7613, 7652, 7701,
7763, 7791, 7800, 7824, 7842,
7848, 7888, 7900, 7900, 7933,
7940, 7965, 7969, 7978, 8150,

8210, 8212, 8212, 8222, 8231,
8234, 8242, 8249, 8253, 8263,
8273, 8282, 8289, 8290, 8319,
8390, 8391, 8405, 8448, 8824,
8900, 8906, 8962, 9040, 9071

2. -e kadar.

ķ. 651, 1016, 1079, 1121, 2558

3. “eri, beri, bılay, ķalay, solay vb.”
edatlardan sonra kullanılarak anlamı
pekiştirir.

ķ. 213, 766, 788, 1087, 1296, 1680,
2247, 2853, 2854, 2971, 3211,
3294, 3329

ķaray-: Karaya ķalmak, kararmak.

ķ.-đan 9061

ķ.-ıp 7746

ķarbısev: Kişi adı.

ķ. 3341, 4832

ķarbız: Karpuz.

ķ. 3382

ķarday: Kar gibi, bembeyaz.

ķ. 1206, 1215, 1792, 4072, 4126, 8537

ķarđa: Karga.

ķ. 587, 4282, 5357

ķ.-day 8057

ķarđa-: Lanet etmek, beddua etmek,
ilenmek.

ķ.-may 6387

ķ.-yđı 6387

ķarđam: *Bk. ķarađım.*

ķ. 3112

ķarġa-ķuzġm: Karga, kuzgun.

ķ. 850

ķarġav: Kazakistan'da bir nehir.

ķ. 8906

ķarġı: Tasma.

ķ. 8653

ķarġı-: Sıçramak, atlamak.

ķ.-p 2571

ķarġıs: Kargış, beddua, lanet.

ķ. 5131

ķ.-sına 6386

ķ.-sınan 3512

ķ.-sınıñ 2263

ķarı: Kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı.

ķ.-n 1674

ķ.-na 30

ķ.-nan 1978

ķarım-ķatınas: Temas, ilişki, baġlantı.

ķ. 1413, 8898, 8947

ķ.-ınıñ 7560

ķ.-tı 5799

ķarındas: Kúçük kız kardeş, kardeş, akraba.

ķ. 2401, 3938, 3984

ķ.-ı 3060, 3218, 3620, 4344, 4937, 5237, 6673, 7024, 8070

ķ.-ımdı 4291

ķ.-ın 4246, 4708

ķ.-ınıñ 4289, 4511

ķ.-tay 3917

ķarınısoldı: Kazakistan'da bir nehir.

ķ. 7999

ķarıs: Karış.

ķ. 23, 1198, 1476, 1478, 2676, 3057, 4237, 7946

ķariya: İhtiyar, yaşlı.

ķ. 426, 436

ķ.-nıñ 6380

ķarjas: Kazak boylarından biri.

ķ. 233, 384, 490, 555, 2460, 2462, 2828, 5846

ķ.-tan 32

ķ.-tıñ 147, 2480

ķarlı: Karlı, karı olan.

ķ. 8534

ķarlıķ-: Soġuktan ses kısılmak.

ķ.- (ġı)p 2163

ķ.-paytın 6441

ķ.-ķan 6661, 6672, 9065

ķarmaķ: Olta, tuzak.

ķ. 6654

ķ.-ķa 107

ķarın: Karın, mide.

ķ.-ı (ķarını) 2721

ķ.-ıña (ķarınıña) 4659

ķ.-ın (ķarının) 5052

ķ.-ına (ķarınına) 207

ķ.-ında (ķarnında) 2606

ķarpık: Āarlık Rusya dōnemindeki eyaletlerden biri.

ķ. 3293, 3659, 5842, 5843, 5847, 5852(2)

ķarķaralı: Bugūn Karagandı Eyaleti'ne baęlı bir yerleřim birimi.

ķ. 89, 1988, 2193, 2787, 2829, 2840, 2850, 2869, 2896, 3060, 3236, 3475, 3522, 3686, 4211, 4228, 4239, 4264, 4290, 4569, 4687, 4941, 5841, 6430, 6641, 7631, 7914, 7965, 8935, 8942

ķ.-dan 1733, 2267, 2897, 7918, 7920

ķ.-ęa 4341, 4675, 4718, 6429

ķ.-nı 4929

ķ.-nıñ 4603

ķarķında-: Hızlanmak, sūratını arttırmak.

ķ.-p, 5500

ķarķın: Hamle, gūç, kuvvet, hız.

ķ.-darın, 1243

ķ.-ı 388

ķarķ-ķarķ: Kahkaha, kahkahayla gūlerken çıkan ses, kah kah.

ķ. 3203

ķars:

ķōkirek ķars ayrıl-: Dertten, kaygıdan içi sıkılmak, Āok kederlenmek.

ķōkiregi ķars ayrıla 6816

ķabak ķars jap-: Őfkelenmek, sinirlenmek, kūplere binmek, surat asmak.

ķabaęın ķ. javıp 1531, 3422, 4966, 7126

ķabaęı ķars jabılıp 2253, 2499

ķarsak: Kōpekgillerden, soluk kahverengi, karnı beyaz tūylū, kısa kulaklı, postundan kūrķ yapılan bir memeli tūrū, karsak.

ķ. 4284, 8855

ķarsı 1. Bir Şeyin karşı tarafı, zıttı, aleyhi.

ķ. 385(2), 1244, 1261, 1263, 1300, 1467, 1614, 1944, 2341, 2496, 2555, 2570, 2704, 3097, 3424, 3446, 4034, 4166, 4221, 4394, 4637, 4766, 4796, 4919, 4924, 5081, 5113, 5154, 5176, 5643, 6208, 6280, 6317, 6338, 6474, 6512, 6574, 6587, 6588, 6591, 6663, 6687, 6830, 6884, 6917, 6937, 6938, 6951, 7074, 7087, 7181, 7182, 7299, 7381, 7493, 7510, 7518, 7607, 7611, 7639, 7645, 7646, 7684, 7685, 7843, 7926, 7991, 8049, 8174, 8230, 8264, 8334, 8349, 8387, 8405, 8418, 8419, 8514, 8555, 8640, 8734, 8806, 8879, 8946, 8953, 8961, 9049

ķ.-sına 4150

ķ.-sınan 8340

ķarsı al-: Karşılamak, misafirperver davranmak, kucak aĀmak.

ķ. alatındarın 2713

ķ. alatının 1359

ķ. aldı 4806, 5588, 5684, 9049

ķ. alġan 3840	1328, 1332, 1353, 1565, 1572,
ķ. alġandar 567	1627, 1635, 1855, 2020, 2837,
ķ. aluv kerek 997	2889, 2891, 3452, 3640, 3644,
ķarsı Şık- : <i>BaŐkaldırmak, isyan etmek,</i>	3655, 4949, 5088, 5148, 5211,
<i>ķarsılık vermek, muhalefet etmek.</i>	5702, 5778, 5787, 5875, 6051,
ķ. Őıġadı 1532, 1535	6065, 6078, 6163, 6189
ķ. Őıġa 1264	ķarsılas- : Muhalif olmak, ķarsı çıkmak.
ķ. Őıġa almadı 951	ķ.-a 6557, 8381
ķ. Őıġamız 1596	ķ.-(u)vġa 2471
ķ. Őıġatın 2211	ķ.-(u)vların 1857
ķ. Őıġatın 2468, 2582	ķarsılık : İtiraz, ķarsı koyma, muhalefet.
ķ. Őıġıp 3150, 5899	ķ. 4819, 5658, 8416
ķ. Őıġuv 4611, 4948	ķ.-(ġ)ımız 4857
ķ. Őıġuvdı 2823	ķarŐa : Kar gibi, ķok, sık.
ķ. Őıġuvġa 1299	ķ. 4087, 8541
ķ. Őıġuvına 904	ķarŐ-ķarŐ : Bir Şey ĉiġnerken ĉıkan ses, kırş
ķ. Őıkķan 498, 4636	kırş, hıŐır hŐır.
ķ. Őıkķanın 2144	ķ. 7788
ķ. Őıkķanmen 567, 1348	ķart : İhtiyar, yaşlı.
ķ. Őıkķasan 4613	ķ. 1078, 2192, 2797, 2799, 5171, 6354,
ķ. Çıktın 2463	6363, 6699, 8688
ķarsı tur- : <i>Bk. ķarsı Şık-</i>	ķ.-tardıń 682
ķ. turadı 1801	ķ.-tıń 460, 6508, 6707, 6716, 6730,
ķ. turadı emes pe 1801	6751, 6787
ķ. tura almay 3042	ķart Ķojak : Kişi adı.
ķ. turuvġa 475	ķ. 2192
2. -e doġru, -e ķarŐı.	ķartay- : Yaşlanmak, ihtiyarlamak.
ķ. 107, 175, 209, 535, 803, 967, 1128,	ķ.-adı 2553, 6354
1238, 1246, 1291, 1295, 1309,	ķ.-(ı)p 2625, 6299
	ķaruv : Silah, alet edevat.
	ķ. 896, 1956, 2859, 4728, 8445, 8573

ķ.-diñ 4868, 5698, 8543

ķ.-ı 1722, 3533, 5111, 7740, 8535

ķ.-ın 4154

ķ.-ıman 2499

ķ.-ınıñ 1194

ķ.-lar 8542

ķ.-ları 2693

ķ.-men 904, 1961

ķaruvlan-: Silahlanmak.

ķ.-ğan 3570, 7681, 8260

ķ.-ğan 1131 (öğr. geç. z.)

ķaruvlı: Silahlı, techizatlı.

ķ. 220, 280, 1679, 2042, 3503, 4871,
4873, 5579, 1969

ķaruv-jaraķ: Silah, top tüfek, silahların genel adı.

ķ. 1106, 2695, 6552, 7558

ķ.-(ğ)ı 1027, 4657

ķ.-(ğ)ımen 1552

ķ.-(ğ)ın 4661

ķ.-tarımen 4031

ķ.-tarın 7807, 7822

ķ.-tı 2298, 3674

ķas I: Düşman, hasım.

ķ. 594, 1439, 1440, 2230, 2231, 2313,
2343, 2590, 3360, 3761, 4935,
5671, 6086, 6750, 8110, 8360,
8439, 8675, 8704, 8760, 8897,
8947

ķ.-ı 3868, 5967, 6211, 7776

ķ.-ı) 7215, 7216

ķ.-ı)mnan 8686

ķ.-ın 8372

ķ.-ıñ 5448, 7071

ķ.-tar 2858

ķ.-tarı 5336

ķ.-tı 8707

ķ.-tıñ 2230

ķas II: Kaş.

ķ.-ı 2720

ķ.-tarı 5296

ķas III: Bir şeyin yanı, yan tarafı.

ķ.-ı)ma 752, 2885

ķ.-ına 1747

ķ.-ıñızda 1927

ķ.-ıñnan 50, 321, 322, 383, 392, 457,
977, 1764, 5342, 2183, 2355, 2937,
2987, 3257, 3413, 3558, 3994,
4099, 4528, 4799, 5291, 5472,
5511, 5594, 5650, 6978, 7968,
8013, 8299, 8497

ķ.-ınan 91, 8490

ķ.-tarına 1761, 2409, 8306

ķ.-tarında 2704, 8309, 2299

ķ.-tarındağı 1335

ķasa: Kurdun erkeklik organı.

ķ.-sın 343

ķasapşı Nurasulla: *Bk. Nurasulla.*

ķ. 5884

ķası-: Kaşımak.

ķ.-may 6710

ķ.-p 66

Ķasım I: Bk. Ķasım ħan.

ķ. 1805, 2287, 2289, 2441, 2823, 3352,
3357, 3466, 3494, 3511, 4221,
4612, 5679, 6587, 6925, 7491,
7584, 8661, 8946

ķ.-niñ 2821, 3210, 3219, 4080, 6588

Ķasım II: Bk. Ķasım tre.

ķ. 2658, 2667, 2677, 2681

ķ.-ġa 2178

ķ.-niñ 2222

Ķasım ħan: nl Kazak ħanı.

ķ. 2604, 8454

ķ.-nan 2113, 8457

ķ.-niñ 2111, 7492

Ķasım tre: Kişi adı.

ķ. 52, 55, 86, 163, 167, 173, 188, 835,
836, 844, 861, 1350, 1351, 1436,
1449, 1566, 1664, 1712, 1743,
1874, 1916, 2070, 2072, 2179,
2185, 2220, 2228, 2243, 2444,
2525, 2598, 2609, 2621, 2623,
2629, 2637, 2651, 3225, 3598,
4243, 4254, 5063, 5070, 6064

ķ.-den 2358

ķ.-ge 191, 2648

ķ.-ni 1948, 5879

ķ.-niñ 35, 160, 170, 1395, 1672, 1675,
1849, 1864, 1906, 1946, 1950,
2071, 2091, 2094, 2165, 2172,

2174, 2188, 2423, 2432, 2634,
2820, 5138, 6173, 6174

ķasında: Yanında, beraberinde.

ķ. 40, 674, 1398, 1582, 2594, 2999,
3046, 3146, 3210, 3242, 3262,
4179, 4373, 6907, 7865

ķ.-ġı 3921, 4446, 4969, 5806, 6237,
6241, 6663, 7590, 7739, 7829, 7982,
8468

ķ.-ġılarġa 745

ķ.-ġıları 8453

ķasiret: A. Elem, dert, keder.

ķ.-ten, 260, 5179

ķasiretti: Elemlı, dertli kederli.

ķ. 4976

ķasiyet: A. Haysiyet, Şeref, nitelik.

ķ. 5309

ķ.-i 2177

ķ.-(i)m 2765

ķ.-in 5341

ķ.-ter 6324

ķ.-terdiñ 6325

ķ.-teri 1789, 5204

ķas-jav: DŐman, hasım.

ķ. 2362

ķaska: Bazı hayvanların alınlarında
bulunan beyaz leke, akıtma.

ķ. 2151, 2491, 7943

ķas-ķabak: Kaş, gz, yz.

ķ.-ġı 2502

ķ.-tarı 2487

ķaskır: Kurt, b6r6, cesur, atılĝan.

ķ. 277, 279(2), 328, 401, 427, 2259,
2727, 2903, 3204, 3219, 3717,
4284, 4357, 4631, 5015, 5050,
5064, 5142, 7259, 7282, 7340,
7355, 7359, 7821

ķ.-dan 5066

ķ.-day 379, 2821, 4290, 4642, 5059,
5142, 6703, 7929, 7987, 8439,
8786, 9017

ķ.-dı 275, 5051, 5357, 7357

ķ.-diņ 428, 2600, 2660

ķ.-diņ 428, 5060, 5738, 8716

ķ.-ĝa 8884

ķ.-lar 2224

ķ.-larday 4193

ķ.-ŗa 7669, 7671

ķaskıy-: Korkmamak, çekinmemek.

ķ.-(ı)p 5318

ķastas-: D6ŗman, olmak, hasımlık etmek.

ķ.-ķan, 3240, 4790, 5538

ķ.-sa 7958

ķastık: D6ŗmanlık, hasımlık.

ķ. 6656

ķ.-(ĝ)ın 8950

ķ.-tarın 7224

ķ.-tı 5887

ķ.-tıņ 2319

ķaŗ- Kaçmak, ortadan kaybolmak.

ķ. 973

ķ.-a 7896, 7915, 7962, 8265

ķ.-adı 185, 1997, 2981, 6039

ķ.-am 2944

ķ.-arın 8439

ķ.-atının 6596

ķ.-iņdar 2047

ķ.-ķan 1056, 1293, 4172, 5138, 5270,
5580, 7447, 7842

ķ.-ķanın 1530

ķ.-(ı)p 404, 1322, 2078, 2787, 2978,
3199, 3397, 3840, 4191, 4478,
5243, 5376, 5441, 7007, 7176,
7177, 8280, 8305, 8307, 8336,
8426, 8986

ķ.-padı 5053, 9012

ķ.-paķ 3194

ķ.-pasın 1147

ķ.-sa 5057, 6037, 6174

ķ.-tı 3676, 5048, 5050, 7087

ķ.-(u)vdan 3356

ķ.-(u)vdi 5568

ķ.-(u)vdiņ 4123

ķaŗa ber-: Kaıvermek.

ķ. ber6vdi 7849

ķaŗa j6nel-: Kaçmaya yeltenmek,
kaçmak.

ķ. j6neledi 3568

ķ. j6neldi 4926

ķ. j6nelgen 5464

ķ. jnelgisi keldi 3024

ķaŗa jr-: *Kamak, kaŗıp gitmek.*

ķ. jrip 7711

ķaŗıp bara jat-: *Kaŗmakta olmak.*

ķ. bara jatķan 264

ķuti ķaŗ-: *ŗaŗırmak, korkmak, ne yapacağını bilememek.*

ķuti k.-ıp 491

zri-ķuti ķaŗ-: *Bk. ķuti ķaŗ-.*

zri-ķuti k.-(ı)p 3567

ķaŗan: Ne zaman.

ķ. 795, 973, 2258, 2539, 2578, 3129, 3703, 4009, 4424, 5113, 5181, 7947

ķaŗan da bolsa: *Ne zaman olursa olsun.*

ķ. 1902, 4248, 5914, 5918, 7343

ķaŗanda: Her zaman, daima.

ķ. 1833, 3880, 8706

ķaŗanđı: nceki, eski, ezeli.

ķ. 3118, 3715

ķaŗa-: Kazımak, yontmak.

ķ.-p 8443

ķaŗık: Uzak, ırak.

ķ. 1702, 7108

ķaŗır-: Kaŗırmak.

ķ.-ar, 735

ķ.-ıp 1216, 7263

ķaŗırlı: *Bk. ķaraķoyun ķaŗırlı.*

ķ. 6396, 7925, 8844

ķ.-dağı 3912

ķ.-đa 2417, 2671, 2679, 2836, 3461

ķ.-nı 2683

ķaŗķariya: Kaŗgar.

ķ. 1413

ķaŗķın: Kaŗak, firari.

ķ. 1061, 3593, 3629, 3806, 5154, 6116, 7445, 7451, 7593, 7597, 8284, 8540

ķ.-dardiń 8306

ķ.-darına 8895

ķ.-dı 1085

ķaŗķındık: Firarilik.

ķ. 2979

ķat- I: 1. Katılaŗmak, sertleŗmek.

ķ.-đan 3074, 3307

ķ.-đan (ğr. geŗ. z.)

ķ.-pağan 3033

2. Donmak, buz kesmek.

ķ.-ķan 6694

ķ.-(ı)p 544

ķata basta-: *Donmaya, buz kesmeye baŗlamak.*

ķ. bastağan 4271

3. Kımıldamamak, hareket etmemek.

ķ.-ķan 528, 1959, 4662, 7354

ķ.-tı 1171, 5580

ķ.-(u)vına 2528

ķatıp ķal-: *Donakalmak.*

ķ. alġan 1065, 1471, 1749, 2446,
6674, 8147

at- II: Katmak, eklemek.

ķ.-t 1880

til at-: Konuşmak, sohbet etmek.

til ķ.-an joķ 3077, 6613

til ķ.-pay 3001, 3426, 7101, 8150

til ķ.-paytn 8021

til ķ.-(u)vġa 8106

un at-: Konuşmaya başlamak

un ķ.-(i)p 148

un ķ.-t 574

atal: Sert, kat, merhametsiz.

ķ. 919, 2924, 3428, 3860, 3879, 8842

ataldk: Taş yreklilik, merhametsizlik.

ķ. 7348

ķ.-(ġ) 4205, 6764

ķ.-(ġ)mmen 8715

ķ.-tarn 6093

ķ.-tn 9022

atan: 1. Kat, sert.

ķ. 1800

2. Sert, ok soġuk hava.

ķ. 2804

atar I: 1. Katar, kervan, sıra.

ķ. 746, 1213, 2353, 3745, 4124, 7476

ķ.- 4069, 4072, 4083(2)

ķ.-n 3574

ķ.-na 8175

ķ.-nan 1216

ķ.-nda 1099

ķ.-larında 5016

2. Sıraqla, yan yana.

ķ 900, 5344

3. Yannda, sıraqlnda.

ķ. 1096, 8851

atar II: Birlikte, beraber, tekrar.

ķ. 38, 1414, 2056, 2087, 2792, 2802,
3458, 3508, 3850, 7525, 7557,
7558, 7952

atarlas: Yaşıt, akran, denk.

ķ. 633, 4065

atarlas-: Aynı sıraya gemek, yan yana dizilmek.

ķ.-a 265, 1154, 2787, 2801, 7792,
7861(2)

atarl: Sıraql, dizili.

ķ. 8932

atar-atar: sıra sıra, dizi dizi.

ķ. 1366

ate: A. Hata, yanl, kusur.

ķ. 3208, 5130, 6809, 7262

ķ.-ndi 7071

ateles-: Hata yapmak, kusur işlemek.

ķ.-(i)p 6599

ķ.-ken 1160, 7865

ķ.-kenin 7887

ķ.-pegen 575, 2181

ater: A. Tehlike.

ķ. 2661, 8957

ķaterli: Tehlikeli.

ķ. 874, 877, 1448, 2438, 6896

ķatıgez: Őfekatsız, acımasız, merhametsiz.

ķ. 1072, 2225, 2609, 3114, 3829, 4192,
5013, 8044, 9050

ķatıgezdik: Acımasızlık, merhametsizlik.

ķ. 5308, 6735, 6771, 8440

ķ.-(g)i 6767

ķatın: Kadın.

ķ. 284, 1293, 1786, 2153, 2356, 2402,
2403, 2405, 2436, 2446, 2773,
2874, 3044, 3201, 3204, 3217,
3229, 3718, 3722, 3894, 4172,
4250, 4251, 4256, 4454, 4790,
7047, 8042, 8076, 8077, 8092

ķ.-dardan 8079

ķ.-darga 8031

ķ.-dı 2957, 3130, 3722, 4410

ķ.-ęa 5813

ķ.-ı 3508, 5570

ķ.-(ı)m 3147

ķ.-(ı)ma 3287

ķ.-ın 1623

ķ.-ınan 2165, 2219, 8078

ķ.-ınıń 2415, 8068

ķ.-nan 8096

ķ.-niń 2936, 4433

ķ.-ıńdı 3252

ķ.-ıńniń 4553

ķatın patıa: arın karısı, arıe.

ķ. 2874

ķ.-sı 2154

ķatınas: İlişki, irtibat, münasebet.

ķ.-ı 1805

ķ.-ta 3487

ķatınas-: Katılmak, iliŐkiye girmek,
münasebet kurmak.

ķ.- a, 5908

ķ.-(ı)p 7596

ķ.-ķan 3555, 7232, 8642, 8650, 8943

ķ.-ķan 5759 (**ęgr. geç. z.**)

ķ.-ķanday 5940

ķ.-tı 5613, 8938

ķ.-(u)vda 4297

ķatın-bala: Çoluk ocuk.

ķ.-lardı 3782

ķ.-ları 7336

ķ.-mdı 7326, 7345, 8586

ķ.-niń 3815

ķ.-sın 8873

ķatındıķ: Kadınlık.

ķ.-ķa 3172

ķatın-ķalaŐ: Kadınlar.

ķ. 2594, 3807, 7240

ķ.-ın 5591, 6738

ķ.-tıń 748, 8525

ķatıńķı: Kaskatı, sert.

ķ. 5184

katır-: Kurutmak, sertleştirmek.

ķ.-atınday 1714

katıs-: Katılmak, iştirak etmek.

ķ.-(ı)p 3623

ķ.-tı 5419

til katıs-: Konuşmaya katılmak.

til ķ.-ķan 4710

katpar: Kat, katmer.

ķ. 1122, 2053

katpar-ķatpar: Kat kat, katmer katmer.

ķ. 198

ķattı I: 1. Katı, sert.

ķ. 220, 2552, 3907, 5337, 7324, 9007

2. Yüksek, gür.

ķ. 377, 1220, 7721

ķ.-raķ 6193

ķattı II: 1. Çok, fazla, pek çok, iyice.

ķ. 853, 949, 964, 1680, 1987, 2412,
2437, 2780, 2796, 4658, 5228,
5247, 5334, 5348, 5565, 6034,
6332, 6884, 7508, 7889, 8040,
8338, 8439, 8804,

2. Derin, hissiz.

ķ. 308, 8065, 8914

ķatşı: Hatçı, mektupçu, kâtip. **Kr. ķatşı.**

ķ.-m, 4547

ķattılıķ: Sertlik, şiddetlilik.

ķ.-(ġ)ı 5202

ķatti-ķatti: Sert sert, şiddetle.

ķ. 419

ķatuvlan-: Sertleşmek, asabileşmek.

ķ.-a 8488

ķ.-(ı)p 7450

ķav: Gür çıkan ot.

ķ. 6518, 6607

ķaveset: A. Dedikodu, söylenti.

ķ. 962

ķavım: A. Kavim, topluluk, bir dizi.

ķ. 1145, 4950, 6533

ķ.-ın 5643

ķ.-ınıñ 993

ķavın: Kavun.

ķ.-darınan 1370

ķavın-ķarbız: Kavun karpuz.

ķ.-darın 1551

ķavırsın: Kuş teleġi, kuş tüyü.

ķ. 3622, 4126

ķ.-darın 2690

ķ.-ına 4100

ķavırt: Acele, hemen, tez.

ķ. 21

ķavıs: A. Kasım ayı.

ķ. 2801

ķaviş-: Kavuşmak, birlikte olmak.

ķ.-ıp 958

ķavız: Gonca, tomurcuk.

ķ.-ın 4374, 4414

ķavip: Tehlike.

ķ. 1634, 1965, 3102, 3242, 4149, 4242,
4892, 4932, 5460

ķ.-i (ķavpi) 4848, 5690

ķ.-ke 6412

ķ.-ten 5460

ķavip-ķater: Tehlike.

ķ. 4967, 8956

ķ.-den 5345

ķ.-ge 4958, 5616

ķavip-ķaterli: Tehlikeli.

ķ. 2920

ķavipsiz: Tehlikesiz, güvenli.

ķ. 285, 689, 7704

ķavipten-: Korkmak, tehlikeyi hissetmek,
şüphelenmek.

ķ.-di 4360

ķ.-e 6886

ķ.-erim 3254

ķ.-etin 7710

ķ.-(i)p 3295, 5576

ķavipti: Tehlikeli.

ķ. 826, 1210, 1448, 1593, 1848, 2154,
2544, 4621, 5117, 5343, 5527,
6399, 6402, 6924, 7684

ķavpi: Bk. kavip.

ķ. 4848, 5690

ķay: Soru zamiri, hangi.

ķ. 55, 137, 153, 724, 840, 1580(2),
1930, 2211, 2219, 2251, 2460,
2477, 2755, 3150, 4149, 4338,

4501, 4678, 4694, 4704, 5115,
5247, 5373, 5714, 5839, 5930,
6134, 6457, 6464, 6640, 6766,
7637, 7709, 8066, 8125, 8286,
8287, 8313(2), 8314, 8316, 8356,
8465, 8576, 8742, 8746, 8748

ķayda: Nerede, nereye.

ķ. , 126, 139, 256, 404, 408, 1098,
1258, 1440, 1544, 1549, 1644,
2223(2), 2835, 3008, 3156, 3486,
3642, 4032, 4580, 4669, 4678,
4690, 4760, 4796, 5181, 5384,
5476, 6010(2), 6037, 6295, 6626,
6711, 6753, 6906, 7055, 7069,
7125, 7145, 7243, 7314, 8282,
8388, 8439, 8569

ķaydađı: Saçma sapan, önemsiz, gereksiz.

ķ. 1829, 8069, 8664

ķaydan: Nereden, nasıl.

ķ. 82, 277, 415, 838, 1318, 1336, 1985,
2013, 3104, 3144, 3275, 4613,
4655, 4772, 5069, 5375, 5993,
6013, 6108, 6244, 6248, 6596,
6686, 6783, 7251, 7982, 8080

ķayđı: Kaygı, dert, keder.

ķ. 254, 959, 2527, 3420, 5284, 5331,
5496, 5508, 6329, 6344, 6359,
6816, 6936(2), 7343(2), 8033,
8481, 8483, 8484

ķ.-dan 7008

ķ.-đa 8020

ķ.-m 6365(2)

ķ.-nı 679, 5505, 8484

ķ.-niñ 8611

ķ.-sı 800(2), 2481, 4539, 4541, 6365, 6366, 6950

ķ.-sın 1794

ķ.-sına 6863

ķaygılı: Kaygılı, dertli, kederli.

ķ. 2510, 5188, 6442, 6941, 7165, 8321

ķaygı-ķasiret: Endişe, kaygı, evham.

ķ.-ten 9047

ķaygır-: Kaygılanmak, üzölmek.

ķ.-a 7004

ķ.-ğan 4537, 8487

ķ.-(ı)p 2625, 8429

ķ.-sa 8021

ķaygı-şer: Evham, endişe, kaygı.

ķ. 494

ķ.-iñ 5628

ķayık: Kayık, sandal.

ķ. 465, 955

ķ.-ķa 227, 1597, 9004

ķ.-tay 7163

ķ.-tıñ 1597

ķayın: Kayın, eşlerin birbirine göre akrabaları.

ķ. 1657, 3718, 4234

ķ.-(ı)m (ķaynım) 8120

ķayın: Akağaç, huş ağacı, akağaçtan yapılmış.

ķ. 30, 198, 1197, 1722, 2691, 4274, 7727

ķ.-day 714

ķ.-niñ 28, 1196

ķayır: A. Hayır, iyilik.

ķ. 2285, 3355

ķayır-: Çevirmek, döndürmek, geri vermek, iade etmek.

ķ.-dı, 83, 2533, 4403, 5150, 5862, 5868

ķ.-ğan 820, 5245, 6525, 7133

ķ.-ğanşa 6224

ķ.-madı 536, 4017

ķ.-may 5132, 8740

ķ.-(ı)p 3113, 6268

ķ.-(u)vdan 1873

ķayırıl-: Yardım edilmek, yardım görmek.

ķ.-(ı)p 3048, 8628

ķayırsız: Hayırsız, faydası olmayan.

ķ. 9041

ķayıs: Eğer takımlarını yapmakta kullanılan özel işlenmiş deri, kayış.

ķ.-pen 1723

ķayıs-: Ağır yük taşımaktan beli bükölmrk, eğölmek.

ķ.-ķan 4075

ķayıt-: Geri döndürtmek, çevirtmek.

ķ.-paydı 2890

ķaykı: Geriye doğru kıvrık, kıvrılmış.

ķ. 1720, 6505

ķaykıy-: Kaykılmak, bükölmek, kıvrılmak.

ķ.-ğan, 3168

ķ.-(ı)p 649

ķaymık-: Āekinmek, cesaret edememek.

ķ.-(ġ)a 7235

ķ.-(ġ)p 8631

ķ.-padı 8117

ķayna-: Kaynamak, pişmek, haşlanmak.

ķ.-ġan 8188

ķ.-ġanmen 950, 3259

ķ.-vda 7920

ķ.-ydı 851, 7223, 8911

ķaynar: Pınar, kaynak.

ķ.-day 5436, 5545

ķaynat-: Kaynatmak, pişirmek.

ķ.-a 7714

ķ.-(ı)p 3590, 8296

ķ.-(u)v 1412

ķ.-(u)vdi, 3541

ķaynisa: Kişî adı.

ķ. 2935, 4601

ķ.-dan 2922

ķ.-nı 2803

ķ.-nıñ 2918

ķayra-: Bilemek, keskinleştirmek.

ķ.-ġan, 3598

ķ.-p 2691, 2692, 9070

ķ.-r 5497

ķ.-vda 675, 3814, 8350

ķ.-vġa 1775

tis ķayra-: Diş bilemek, kinlenmek, öçlenmek.

tisin ķayravda 3814, 8350

tisin ķayrap tur 1981

tisin ķayrap jürgen 3221, 7976

ķayrak: Bileġi, eġe, kayrak.

ķ. 211

ķ.-(ġ)ın 1774

ķayraķtı: Yer adı.

ķ. 5851

ķayral-: Bilenmek, keskinleşmek.

ķ.-ġan 1570, 1745

ķayran I: Hey gidi, ah.

ķ. 253, 9066

ķayran II: Şaşkınlık verici, olaġanüstü.

ķ. 1943

ķayrat: A. Gayret, güç, kuvvet.

ķ. 741, 1133, 1257, 1729, 2519, 3669, 8647

ķ.-ı 4200

ķayratker: Emektar.

ķ. 6910

ķayrattı: Güçlü, kuvvetli, gayretli.

ķ. 1739, 4924, 5058

ķaysar: Kararlı, tutarlı, sözünden dönmeyen.

ķ. 2482, 8477

ķaysarlıķ: Kararlılık, tutarlılık.

ķ. 1729, 4627, 5410

ķaysı: Hangi, hangisi.

ķ. 1590, 2820, 2999, 6137

ķ.-ņ, 297, 4157

ķ.-ņniņ, 2862

ķ.-sı 2123, 4490, 5839

ķ.-sımen 5100

ķ.-sınıņ 1374(2), 2251, 4075, 4076,
4915

ķaysılıķ: Anlaşmazlık, çelişki, ayrılık.

ķ. 5714

ķayt-I: Geri gelmek, dönmek.

ķ. 4431, 6832, 968

ķ.-adı 891, 7947, 8291

ķ.-alılık 1980

ķ.-am 5758

ķ.-ar 3351, 3367, 3878, 7154

ķ.-ar (gen. z.) 5521

ķ.-atın 6051

ķ.-atının 5544

ķ.-ayın 6978

ķ.-ayıķ 2026, 4983

ķ.-iņdar 8415

ķ.-(ı)p 40, 752, 944, 1117, 1291, 1437,
1590, 1952, 1962, 1963, 2372,
2479, 3077, 3182, 3252, 4380,
4723, 5287, 5567, 6300, 6317,
6959, 6983, 7052, 7131, 7829,
8106, 8480, 8816, 9050

ķ.-padı 8011, 8154, 8767

ķ.-pağan 3037

ķ.-pağanın 5550

ķ.-paķ boldı 1355, 9044

ķ.-paķşı 9048

ķ.-(ı)ptı 3295

ķ.-pasa 2914

ķ.-pasaņ 7057

ķ.-pasın 5221

ķ.-paspın 761

ķ.-pavğa 5224

ķ.-pay 3131, 7622

ķ.-paytın, 3880

ķ.-ķan 519, 527, 1080, 2698, 2712,
3400, 4944, 5294, 5346, 5367,
5531, 5612, 6964, 8593

ķ.-ķanda 7673

ķ.-ķanday 4936

ķ.-ķanı 1897, 2826

ķ.-ķanın 3298, 5790, 7901, 8256

ķ.-sa 2235, 6322

ķ.-tı 3059, 3291, 4878, 4930, 6709,
6789, 7089, 7467, 7551, 7572,
7911, 7989

ķ.-tiņ 5390, 7994

ķ.-tiņız 5513

ķ.-(u)v 2368

ķ.-(u)vğa 6322, 7671, 8250, 8402

ķ.-(u)vı 5538

ķ.-(u)vın 6322

ķ.-(u)vına 8491

ķ.-(u)viniņ 171

ķayt-II: (ķalay et-) Nasıl olmak, ne olmak,
ne yapmak, nasıl yapmak.

ķ.-edi 4000, 4019, 5007, 7366, 8023, 8061

ķ.-emiz 1519, 1694, 2665, 3052, 3110, 8973, 9020

ķ.-er 283, 1604, 1806, 3058, 3350, 5252, 6930

ķ.-esiñ 4520, 6445

ķ.-esiñder 1657

ķ.-esiz 1979, 3040, 8665, 8739, 9002

ķ.-eyin 8782

ķayta: Yine, tekrar, gene.

ķ. 49, 51, 159, 190, 561, 577, 748, 782, 819, 1239, 1248, 1272, 1288, 1348, 1519, 1699, 1830, 1944, 2112, 2481, 2623, 3016, 3105, 3249, 3327, 3692, 3805, 4039, 4168, 4461, 4484, 4525, 4544, 4653, 5077, 5274, 5352, 5366, 5930, 5949, 5961, 5986, 6114, 6288, 6381, 6429, 6731, 6859, 7081, 7134, 7211, 7602, 7695, 7762, 7833, 8409, 8545, 8561, 8679, 8975

ķaytadan: Yeniden, tekrar.

ķ. 50, 75, 148, 1261, 1269, 2114, 2249, 2321, 2932, 3056, 3066, 3081, 3242, 3257, 3998, 4129, 4138, 4199, 4459, 4554, 4689, 5021, 5524, 5607, 6166, 6392, 7563, 7754, 7903, 7961, 8334, 8481, 8487, 8656, 8795, 8806, 8910, 8961, 9076

ķaytalan-: Tekrar edilmek, yinelenmek.

ķ.-basına, 847

ķaytar-: Döndürmek, geri almak, iade etmek.

ķ. 5310, 2639

ķ.-adı 7673

ķ.-amın 6176

ķ.-amız 7323

ķ.-arsıñ 8156

ķ.-atının 8165

ķ.-dı 1036, 1572, 4939, 5719, 9059

ķ.-ğan 6075, 7048

ķ.-ı 1273

ķ.-iñdar 3109

ķ.-ıp 776, 4572, 5689, 5691, 5878, 6082, 7025, 8745, 8770, 8913

ķ.-mağanda 8771

ķ.-mağanına 552

ķ.-maķ 2904

ķ.-may 3115

ķ.-(u)v 3655, 3937

ķaytara al-: Geri döndürememek.

ķ. almay ķaldım 5752

ķ. almayıñına 7205

ķaytarıl-: Döndürölmek, iade edölmek.

ķ.-ğan 3101

ķ.-maķ boldı 399

ķ.-may 5727

ķ.-(u)vğa, 8896

ķaytart-: Geri döndürtmek, çevirtmek, iade ettirmek.

ķ.-ıp 4564

ķaytı:

ķaytı bol-: Ölmek, dünyadan göçmek.

ķ. boldı 7583

ķ. bolğan 2369

ķ. bolğanın 4933

ķaytken:

ķaytken künde: Ne olursa olsun, mutlaka.

ķ künde 2971, 3532, 5269, 8386

ķaytkenmen: Aslında, ne olursa olsun, mutlaka.

ķ. 1451, 1696, 2695, 6509

ķaytpas: Kararlı, sözünden dönmeyen.

ķ. 1729, 2269

ķaytse: Her hâlde, her durumda, ne olursa olsun.

ķ. 7677

ķaz: Kaz.

ķ. 640, 971, 4341, 6647

ķ.-day 519, 2698, 4468, 4640, 8593

ķaz-: Kazmak.

ķ.-ğan 3534

ķ.-(ı)p 6533, 7783, 8318

ķ.-sa 427

ķ.-sañ 5957, 5967

ķ.-(u)vğa 3343

ķaza ber-: Kazıvermek.

ķ. berdi 1914

ķaz-üyrek: Kaz, ördek.

ķ. 4282

ķ.-(g)i 488

ķ.-ke 2596

ķ.-tey 3757

ķ.-tiñ 680

ķaza: A. Kaza, ölüm, ecel.

ķaza bol-: Ölmek, vefat etmek.

ķ. bolasıñdar 2046

ķ. boldı 4121

ķ. bolğan 1323, 1325, 2697, 6562, 7781, 8634

ķ. bolsa 8196

ķaza tap-: Ölmek, vefat etmek.

ķ. tabar bolsa 6125

ķ. tabatımı 3906

ķ. tapқан 2685, 4540, 7956, 7960, 8359

ķ. tapқанın 2598

ķ. tapқаннан 4261

ķ. taptı 2575, 4220

Қazaқ: Kazak, Kazak halkından olan.

ķ. 68, 72, 73, 76, 99, 146, 151, 163, 178, 187, 432, 449, 477, 520, 579, 586, 593, 613, 658, 765, 800, 806, 840, 848, 858, 864, 888, 892, 903, 919, 1064, 1099, 1195, 1349, 1361, 1420, 1427, 1438, 1490, 1493(2), 1494, 1495, 1499, 1525, 1538, 1539, 1553, 1564, 1603, 1624, 1635, 1639, 1663, 1671, 1782, 1846, 1908, 1971, 2044, 2110,

2125, 2154, 2204, 2206, 2242,	8699, 8708, 8741, 8744, 8751,
2249, 2272, 2280, 2292, 2319,	8817, 8819, 8827, 8830, 8832,
2371, 2452, 2487, 2858, 2889,	8833, 8839, 8888(2), 8891, 8952,
3176, 3199, 3225, 3262, 3308,	8962, 8994, 9013, 9054, 9080
3345, 3442, 3451, 3470, 3476,	ķ.-(ġ)ı 3485
3506, 3514, 3521, 3524, 3628,	ķ.-(ġ)ıñ 6194
3639, 3801, 3812, 3813, 3958,	ķ.-(ġ)ıññıñ 8713
3964, 3973, 4071, 4249, 4281,	ķ.-(ġ)ım 468, 6195
4284, 4424, 4571, 4582, 4586,	ķ.-(ġ)ımdı 5128
4605, 4645, 4757, 4759, 4765,	ķ.-(ġ)ım 812, 4573, 6748
4766, 4773, 4777, 4778, 4780,	ķ.-(ġ)ına 8731
4826, 4831, 4849, 4851, 4854,	ķ.-(ġ)ımdı 588
4855, 4856, 4867, 4873, 5037,	ķ.-ka 128, 140, 1496, 1542, 1569,
5094, 5098, 5100, 5110, 5111,	1689, 4566, 4579, 5254, 6183,
5141, 5173, 5182, 5193, 5196,	6344, 6435, 6515, 7281
5198, 5250, 5443, 5660, 5661,	ķ.-pız 447
5708, 5713, 5861, 5864, 5889,	ķ.-ta 53, 869, 1578, 1582, 1641, 2202,
5899, 5917, 5947, 5959, 5965,	5218, 6647, 6861
6017, 6018, 6019, 6020, 6030,	ķ.-tan 863, 2776, 3628, 4220, 5078,
6044, 6084, 6107, 6159, 6167,	6743, 6777
6170, 6218, 6220, 6222, 6227,	ķ.-tar 150, 1535, 2113, 3624, 4755,
6247, 6308, 6337, 6339, 6385,	5726, 5865, 6041, 7512, 7518, 7742,
6431, 6455, 6534, 6753, 6783,	8495
6785, 6786, 6795, 6798, 6801,	ķ.-tardan 1425, 4564, 5964
6814, 6825, 6855, 6857, 6863,	ķ.-tardı 189, 777, 2853, 5673, 5675,
6867, 6868, 6872, 6884, 6896,	5898, 6133, 7514, 8558
6906, 6914, 6930, 6933, 6936,	ķ.-tardıñ 162, 1847, 1887, 2195, 2274,
6945, 6946, 6948, 6949, 6953,	3435, 3484, 5682, 5697, 5703,
7016, 7038, 7107, 7110, 7180,	7517, 8018
7182, 7193, 7203, 7255, 7260,	ķ.-tardikinen 1622
7262, 7295, 7413, 7415, 7422,	ķ.-tarġa 5702
7441, 7509, 7521, 7525, 7531,	
7544, 7548, 7578, 7599, 7602,	
7668, 7692, 7709, 7794, 7812,	
7845, 7863, 7945, 7998, 8081,	
8099, 8189, 8195, 8196, 8299,	
8313, 8320, 8322, 8369, 8378,	
8408, 8442, 8443, 8454, 8457,	
8510, 8559, 8594, 8604, 8638,	

ķ.-tarı 918, 1851, 2785, 2790, 3522,
4585, 4741, 5230

ķ.-tarımen 8960

ķ.-tarın 3475, 8976

ķ.-tarına 7105, 8950

ķ.-tarınan 3517

ķ.-tarınıñ 1024, 1610, 1612, 1613,
2213, 2783, 7327, 8495, 8943

ķ.-tarmen 6132

ķ.-tay 4247

ķ.-tı 168, 567, 819, 825, 1656, 2129,
2209, 2240, 2255, 2837, 2881,
4091, 4764, 5152, 5208, 6092,
6585, 6602, 6947, 7192, 7198,
8323

ķ.-tıñ 65, 557, 639, 811, 818, 858,
1050, 1615, 1619, 1649, 1652,
2111, 2157, 2165, 2197, 2208,
2238, 2263, 2266, 2572, 2878,
3455, 3482, 3558, 3698, 3712,
3810, 4209, 4577, 4611, 4746,
4753, 4839, 4952, 5135, 5247,
5873, 5931, 6071, 6107, 6111,
6225, 6303, 6470, 6544, 6662,
6755, 6761, 6820, 7034, 7122,
7490, 7511, 7660, 7922, 7930,
7992, 8329, 8382, 8716

ķazaķı: Kazaklara özgü, Kazaklara ait.

ķ. 2711, 3306, 3622, 4056, 8325

ķazaķşa: Kazakça, Kazak dili.

ķ. 98, 172, 3462, 4740, 5667, 5725,
6304, 6351, 6775, 6881, 8406

ķazan I: Kazan, büyük tencere.

ķ. 28, 3259

ķ.-day 851, 950, 7223, 7919, 8188,
8911

ķ.-ı 4538

ķazan köter-: Yemek hazırlamak.

ķ. kötere baştağan 699

ķ. köterip 48

ķazan II: Ekim, Ekim ayı.

ķ. 7677, 7898

ķazanğap: Kişi adı.

ķ.-tıñ 3463

ķazan-oşaq: Kap kacak, mutfak eşyaları.

ķ.- (ğ)ın 3557

ķazarma: R. Askerî kışlası, kışla.

ķ.-nıñ 3308

ķazı I: Atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk.

sür ķazı: Kışın yemek üzere fazlaca tuzlanan sucuk, kazı.

s. ķazı 4407

ķazı II: A. Gazi.

ķ. 557

ķazı III: Kişi adı.

ķ.-nıñ 3236, 3237

ķazıbek: Kişi adı.

ķ. 6649, 6651

ķ.-ti 6647

ķ.-tıñ 4342

ķazıl-: Kazılmak.

ķ.-ġan, 3573, 3744, 7765

ķ.-ġan 5964 (öġr. geċ. z.)

Ķazılıķ: Yer adı.

ķ. 2896

ķazına: A. Hazine, gömü.

ķ. 121, 5422, 6447

ķ.-ġa 123

ķ.-sın 2760

Ķazıķurt: Kişi adı.

ķ. 2077

ķazır: Şimdi, şu anda, ċabucak, hemen.

ķ. 235, 344, 347, 556, 578, 688, 690, 844, 996, 1192, 1332, 1408, 1445, 1450, 1452, 1507, 1536, 1540, 1575, 1605, 1662, 1744, 1848, 1878, 1950, 2022, 2092, 2190, 2190, 2202, 2206, 2208, 2211, 2216, 2243, 2395, 2501, 2541, 2728, 2802, 2803, 2834, 2877, 3201, 3211, 3220, 3274, 3439, 3602, 3639, 3676, 3693, 3705, 3874, 3904, 4490, 4563, 4576, 4620, 4675, 4719, 4744, 4773, 4781, 4836, 4851, 4854, 4872, 4899, 5088, 5110, 5125, 5148, 5173, 5198, 5214, 5418, 5474, 5486, 5565, 5744, 5821, 5882, 6019, 6028, 6075, 6153, 6178, 6207, 6487, 6508, 6598, 6730, 6869, 7124, 7142, 7183, 7184, 7324, 7364, 7408, 7495, 7603, 7795, 8004, 8240, 8465, 8467, 8551, 8585, 8591, 8716, 8732, 8733, 8737, 8792, 8895, 8912, 8922, 8932

ķ.-diń 2826, 6169

ķazırġi: Őimdiki, bugüńkü.

ķ. 32, 117, 1176, 2199, 2528, 3097, 3571, 3577, 4957, 5110, 5183, 6850, 7126, 7233

ķ.-dey 1018, 7307

ķazuvlı: Kazılı, kazılmış.

ķ. 8598

ķıbrıla-: Kıpırdamak, kımıldamak.

ķ-ydı 1389

ķıdır-: Gezmek, dolaşmak.

ķ.-ġan, 8181

ķ.-(ı)p 3368, 5759

Ķıġapaķ: Yer adı.

ķ.-tıń 4225

ķıl: Kıl.

ķ. 356, 362, 716, 1060, 2446, 4131, 8809, 8915

ķıl-: Yapmak, etmek.

ķ.-adı 5361

ķ.-amız 3467

ķ.-arın 2394, 4505

ķ.-asıń 8647

ķ.-asız 8506

ķ.-ġan 215, 3044, 8558, 8857

ķ.-ġanda 3412

ķ.-ıp 850, 2295, 6667, 7048 (**ġıp 1906, 2158, 2158, 5045, 7822, 8963**)

ķ.-maska 7044

ķ.-maysıń 723

ķ.-sam 8865

ķılañ: Beyazımsı, boz at.

ķ. 711, 2065, 2758

ķ.-dı 972, 981

ķ.-ı 976

tañ ķılañ berip ķal-: Şafak sökmek üzere olmak.

tañ ķ. berip ķalğan 373

ķılañda-: Belli belirsiz görünmek.

ķ.-p 7842

ķılıķ: Huy, karakter, davranış.

ķ. 3964

ķ.-(ğ)ı 620, 847, 5064, 8089

ķ.-(ğ)ımdı 2616

ķ.-(ğ)ımnan 2618

ķ.-(ğ)ın 779, 4260, 5537, 7352, 8476

ķ.-(ğ)ına 2229, 6389, 6766, 6988, 8106

ķ.-(ğ)ıman 7603

ķ.-(ğ)ıñ 504

ķılış: Kılıç.

ķ. 37, 379, 442, 828, 885, 924, 1186, 1720, 1991, 2448, 3253, 3675, 3677, 4587, 6555, 6571, 6721, 7275, 7381, 7723, 7937, 7945, 7951, 8566, 8601

ķ.-ın 389, 433, 2048, 3308, 6103, 7943

ķ.-ına 443, 7711

ķ.-pen 1191, 1570, 6562, 7219, 7485

ķ.-ķa 794, 8600

ķ.-tarı 2030

ķ.-tarın 463, 1264, 1283

ķ.-tı 400, 491, 541, 6119, 6749, 7598

ķ.-tıñ 539, 1298, 5675, 5748, 7212

ķılıştay: Kılıç gibi keskin.

ķ. 5497

ķılıqtı-: İnce uzun hâle getirmek.

ķ.-ıp 4996

ķılmıs: Suç, günah, ahlaksız davranış.

ķ. 5443

ķ.-ın 3127, 9052

ķ.-tarı 5726

ķ.-tarın 3657

ķ.-tı 7538, 8893

ķılıştı: Kılılı, tüylü.

ķ. 2496, 2727

ķılışda-: 1. Keskin olmak, keskinleşmek.

ķ.-ğan 2636, 5748

2. Hava çok soğuk, sert olmak.

ķ.-ğan, 2333

ķılışdat-: Keskinleştirmek.

ķ.-a 2692

ķılıñ: Birden, aniden yapılan bir hareketi bildirmek için kullanılır.

ķ. 4131

ķımbat: Pahalı, değerli, muhterem.

ķ. 1898, 1899, 6447, 7515

ķımbattı: Değerli, pahalı saygıdeğer.

ķ. 1651, 1881, 7165

ķımız: Kıımız.

ķ. 1069, 2994, 3133, 3159, 4301, 4408(2)

ķ.-dı 1073, 4522

ķ.-ġa 1075, 3037, 4320

ķ.-ı 2996

ķ.-ın 1493, 4525

ķ.-ıñ 3132, 4521

ķımızdıķ: Kuzu kulaġı.

ķ. 10

ķımsın-: Sıkılmak, utanıp sıkılmak.

ķ.-a 3944, 4398

ķ.-ar 2730, 3075, 4475

ķ.-atın 3919

ķ.-bastan, 8100

ķ.-bay 2354, 8782

ķın: Kın.

ķ.-da 1477

ķ.-ı 3278

ķ.-ına 688, 2337

ķ.-ınan 2635

ķına-: Beli baġlamak, sıkmak.

ķ.-r 661

ķınap: Kın.

ķ.-(b)ınan 1774, 1778, 6103

ķ.-tı 37

ķınal-: Beli sıkılmak, baġlanmak.

ķ.-ġan, 657, 1710

ķınalı: Beli sıkılı, baġlı.

ķ. 4979

ķındı: Kınlı, kını olan.

ķ. 2492, 2629

ķınjıl-: Alınmak, gönöl koymak, darılmak.

ķ.-atın 6367

ķ.-ġan 2501, 4708

ķ.-maġan 3595

ķ.-sa 2437

ķ.-sın 3595

ķıñır: Eğri büġrü, yamuk.

ķ. 2794, 2970

ķıñķ: Bir işin yapımında zorlanırken çıkartılan ses, ih, of.

ķ. 1877, 2881

ķıp-ķızıl: Kıpkırmızı, kıpkızıl.

ķ. 9, 757, 3004

ķıpşa: İnce, nazik bel.

ķ 1041

ķıpşak I: Orta Cüz'e baġlı bir boy.

ķ. 797, 802, 1307, 1314, 1327, 1328, 1353, 1358, 1359, 1527, 2069, 2099, 2100, 2109, 3213, 4847, 5847, 5951, 6179, 6211, 6551, 7030, 7923, 8464, 8555, 8803, 9032

ķ.-(ġ)ı 2834

ķ.-(ġ)ın 2833

ķ.-tan 8458

ķ.-tıñ 4946, 5651, 8578

ķıpşak II: Tarihi Kıpçaklar, Kıpçak halkından olan.

ķ.-tar 3584

ķıřsaķ Nurmuhamed: Kişi adı.

ķ. 1425

ķır I: Kır, bozkır.

ķ. 1441, 2266, 2672, 2683, 5281, 5336,
7941

ķ.-da 7035

ķ.-dı 1287

ķ.-diņ 1473, 4285, 8661

ķ.-ında 7001

ķ.-ınday 5318

ķır II: Eğri, kemerli (burun).

ķ. 2083, 6665

ķır III: Beceri, işe yatkınlık.

ķır astınan: Yakından, yakın yerden.

ķ. astınan 7941

ķır kōrset-: Korkmak, çekinmek.

ķ. kōrsetip 8418

ķır-: Öldürmek, kırmak.

ķ.-adı 6038, 8874

ķ.-amın 8324

ķ.-atın 8535

ķ.-dı 8766

ķ.-ġan 2262

ķ.-ġanda 6456, 6596

ķ.-ġannan 5705

ķ.-ıp 994, 2022, 2135, 2255, 2909,
4721, 6035, 6196, 6514, 6523,
6566, 7130, 7216, 7301, 8351,
8572

ķ.-maķ 6850, 7043

ķ.-mav kerek 6198

ķ.-(u)v 6989

ķ.-(u)vdi 6035

ķ.-(u)vġa 6749, 7136

ķıra ber-: Öldürüvermek.

ķ. bermeydi 2257

ķ bergenimiz 7329

ķıraġı: Uyanık, dikkatli, tedbirli.

ķ. 117, 267, 694, 938, 1830, 2087,
2559, 3208

ķıran: Kartalgillerin genel adı.

ķ. 586, 2082, 2509, 2553, 2625, 3768,
4025, 4820, 6384, 6384

ķ.-dı 593

ķ.-ınday 9034

ķırat: Tepe.

ķ.-ķa 6979

ķırav: Kıraġı, yaşlı kimselerin sakallarına
düşen ak.

ķ. 2600

ķ.-da 5354, 9037

ķırbaylıķ: Kırgınlık, kavgalı olma durumu.

ķ. 7230

ķırgavıl: Sülün.

ķ. 4280

ķırgın: Kıyım, kırgın, katliam.

ķ. 3750, 3927, 4196, 8431

ķ.-ġa 335, 412, 984, 2325, 3526

ķ.-ı 2147

ķ.-nıñ 8434

Ķırgız: Ķırgız, Ķırgız halkından olan.

ķ. 2277, 2280, 2283, 3172, 5779, 5878,
7066, 7079, 8549, 8635, 8650,
8682, 8683(2), 8685, 8735, 8738,
8938, 8954, 8960, 8973, 9008

ķ.-dan 8734

ķ.-dar 8513

ķ.-dardıñ 5783

ķ.-dı 2831

ķ.-dıñ 2146, 8511

ķ.-ğa 8562, 8736

Ķırgız-ķaysaķ: Ćarlık Rusya döneminde
Ķırgızların diğer etnik adı.

ķ.-tardı 5686

ķ.-tarğa 5688

ķırı: Yanı, yan tarafı.

ķ.-nan 8447

ķırıl-: Öldürölmek, kesilmek, kırılmak.

ķ. 423

ķ.-a 7207

ķ.-adı 4155

ķ.-amız 3333

ķ.-atın 6753

ķ.-dı 6923, 8325

ķ.-ğandarı 2470

ķ.-ğanımen 6755

ķ.-ğanın 6755

ķ.-ğanşa 4609, 6891, 9030

ķ.-(ı)p 8525

ķ.-sa 2812

ķ.-(u)v 435

ķırılıp ķal-: Ölüp kalmak, katılama
uğramak.

ķ. ķalsa 9006

ķırılıs-: Tartışmak, kavga etmek,
hırlaşmak.

ķ.-(u)vdı 6133

ķırılısıp jat-: Sürekli olarak çekişmek,
kavga etmek.

ķ. jatķanda 6164, 7969, 8732

ķ. jatķanmen 4237

ķırında-: Kur yapmak.

ķ.-ydı 6233

ķırıp-joy-: Kırmak, yok etmek, imha
etmek.

ķ.-(ı)p 1623, 7017, 7674

ķırık: Kırk, kırk sayısı.

ķ. 34, 1546, 1547, 1809, 2161, 2315,
2744, 2781, 2812(2), 3130, 3627,
4302, 4741, 4813, 5944, 5972,
6174, 6175, 6351, 6881, 6958,
7501, 7503, 7598, 7606, 7913,
7974, 8179, 8352, 8359, 8405,
8436, 8799, 8862, 8864, 8886,
8940

ķ.-ķa 4109, 8137

ķ.-tan 7502

ķırık-otız: Otuz kırk, kırka yakın.

ķ. 373

ķırıküyek: Eylül, Eylül ayı.

ķ.-tiň 6881

ķırlan-: Eğilmek, bükölmek.

ķ.-ip, 4386

ķırlı: Köşeli.

ķ. 2688, 2689

ķırmızı: Kırmızı.

ķ. 1386, 1453, 2724, 2994

ķırķa: Tepe, bayır, yokuş.

ķ. 2, 666, 1016, 1123, 1232, 1233,
1239, 2053, 7854

ķ.-da 1122

ķ.-dan 1123

ķ.-ğa 1280

ķ.-nı 19, 1267

ķ.-niň 1168, 1255

ķ.-sınan 3217

ķırķıl-: Kırılmak.

ķ.-a 6422

ķırķınşı: Kırkınıcı.

ķ. 2790, 4573, 5718

ķırķıstır-: Çatıştırmak, dövüştürmek,
dalaştırmak.

ķ.-(i)p 8648

ķırsıķ: Kaza, bela, felaket.

ķ. 2823

ķırşañķı: Atlarda görölen bir tür deri
hastalıķı.

ķ. 4596

ķırşın: Genç, delikanlı.

ķ. 549, 1216, 2575, 7947

ķıruvar: Sayıca çok, kalabalık.

ķ 23, 1137, 2297, 5092, 6174

ķıs: Kış.

ķ. 424, 545, 1987, 2780, 2801, 2804,
4622, 4844, 4880, 5270, 5349,
5352, 5354, 5362, 6332, 6350,
6428, 6481, 6486, 6552, 6962,
7221, 7471, 7598, 7611, 8171,
8510, 8761, 8804, 8810, 8851,
8903, 8905, 8957, 9030(2), 9037,
9060

ķ.-ķa 5348

ķ.-ta 4622, 4881

ķ.-tan 4407, 4572, 6967, 7670

ķ.-tı 6961

ķ.-tiň 2796, 2797, 9048

ķıs-: 1. Kısmak, sıkmak.

ķ.-a 673, 7209

ķ.-ķan 5579

ķ.-(i)p 218, 4553, 8194

ķ.-tı 1674

ķısa tüs-: Sıkmaya başlamak.

ķ. tüsti 5582

2. Sıkıca kucaklamak, sarmak, bağrına
basmak.

ķ.-a 3033, 5593, 8148

ķ.-ķan 4321

ķ.-(i)p 4373, 4395, 4419, 4531, 5506

ķ.-tı 5328

ķısa tüs-: Kucaklamaya yeltenmek.

ķ. tüsken 4376

ķısı-jazı: Yaz ķıř, yıl boyu.

ķ. 6378, 7473

ķısil-: 1. Sıkışmak, kısılmak.

ķ.-ġanda, 7344

2. Sıkılmak, utanmak.

ķ.-ġanday 6489

ķ.-(ı)p 882, 4396, 5316

ķ.-mañız 6494

ķ.-mavşı 8049

ķısaltayañ: Zor, meşakkatli.

ķ. 7654

ķısım: Baskı, zulüm, eziyet.

ķ. 7590

ķ.-darınan 1056

ķ.-niñ 1782

ķısımřılıķ: Baskı, zorluk, eziyet.

ķ.-(ġ)ma 6951

ķısır: Kısır, boş, gereksiz.

ķ. 1519

ķ.-diñ 8617

ķısırak: Kısırak.

ķ.-tiñ 8871

ķısķa: Kısa.

ķ. 1321, 2673, 3808, 4389, 4824, 4835,
8301

ķısķa-ķısķa: Kısa kısa.

ķ. 2139, 6934

ķısķar-: Kısalmak.

ķ.-sın 6441

ķısķart-: Sözü kısa kesmek.

ķ.-ındar, 3341

ķısķası: Kısacası, özetle.

ķ. 3193, 6286, 7781, 8565

ķ.-n 4957

ķısķařa: Kısaca, özetle.

ķ. 3648

ķısķaķ: Baskı, zorluk.

ķ. 3520

ķ.-ķa 3471

ķısta-: Kışı geķirmek, kışlamak.

ķ.-p 1357, 3460, 7230

ķ.-ydy 6481

ķ.-ytın 7226

ķıstaķ: Kışın barınılan yer, kışlak.

ķ.-tarın 8413

ķıstav: Kışlak.

ķ. 4964

ķ.-da 5350

ķ.-dan 5970, 8810

ķ.-ġa 5979, 8903

ķ.-ına 7904, 7982

ķ.-ında 5563, 6961

ķ.-ınıñ 5970, 5975, 6978

ķ.-iñdi 424

ķıstı: Kış, kışın.

ķ. 4357, 5357, 5359, 7446, 7471

ķıřı-: Kaşınmak.

ķ.-maġan 6710

ķiřķař: Kışkaç, maşa.

ķ.-tay 216, 354, 926

ķıtay: Çin.

ķ. 830, 1369, 1460, 2134, 2156, 5173,
6343, 6511, 6513, 6516, 8961

ķ.-dı 2202

ķıtıķta-: Gıdıklamak.

ķ.-p 4377

ķ.-yđı 4423

ķıy-: 1. Kesmek, kıymak.

ķ.-(ı)p 7714

2. Kıymak, feda etmek.

ķ.-armız 1138

ķ.-ġıları kelmey tur 3870

ķ.-madı 981

ķ.-may 5484, 8133, 9046

ķ.-(u)v 1526

ķ.-(u)vġa 5222

ķ.-(u)vıñ 4299

ķıya al-: Kıyabilmek, feda edebilmek.

ķ. almay 246

oķķa ķıy-: Öldürmek istemek,
acımamak, kıymak.

oķķa ķ.-ar ma eken 5312

ķıy-: Baġıřlamak, hediye vermek, feda etmek.

ķ.-dıķ 5605

ķ.-ıñız 5604

ķ.-maġanımız 2428

ķıya I: Sert taş, kaya.

ķ. 1220

ķıya II: Yamaç, sarp.

ķ. 3769

ķ.-dan 693

ķıyaķ: Çim, çimen, elymus.

ķ. 22

ķıyın: Zor, çetin.

ķ. 224, 474

ķıymılđa-: Kıymıldamak, hareket etmek.

ķ.-ġan 23

ķıynal-: İstırap çekmek.

ķ.-ġan 143

ķıysay-: Yan üstü yatmak.

ķıysaya ber-: Yan üstü yatıvermek.

ķ. berip 4528

ķıyal: A. Hayal, hülya, fantazi.

ķ. 5471, 7162, 7168, 5183

ķ.-ġa 1891

ķ.-ı 1878, 2079, 3970, 5414, 5467,
5474

ķ.-ına 4891

ķ.-ında 5483

ķ.-ıñ 7002

ķ.-ıñdı 6999

ķıyanat: A. Zorluk, eziyet, zulüm.

ķ. 1542, 2016, 2216, 2482, 3548, 5244,
5914, 6380, 6851, 6872, 7157,
8349, 8737

ķ.-ı 9051

ķ.-ımdı 484, 5295

ķ.-ın 5249, 5463

ķ.-ına 2214, 4713, 6762, 5203

ķ.-ınıñ 3101

ķ.-ka 1850

ķ.-tarı 8514

ķ.-tı 474

ķıyañķı: Aksi, inatçı.

ķ. 545

ķıyapat: 1. Felaket, yıkım, bela.

ķ. 4095, 4133, 8221

2. Afet, çok güzel kız.

ķ. 2933

ķıyaķ: Kişi adı.

ķ.4343

ķıyık: Kıyı, kenar.

ķ.-(ğ)ın, 3998, 4453

ķıyın: Zor, çetin, karışık.

ķ. 121, 1375, 1440, 1599, 2061, 2276,
2401, 3422, 4076, 5357, 5606,
5619, 6390, 6399, 6769, 7076,
7336, 7408, 7462, 8001, 8176,
8392, 8523, 8569, 8962, 8984

ķ.-ğa 906, 4105, 7616, 7819, 8800

ķıyında-: Zorlaşmak, çetinleşmek,
ağırlaşmak.

ķ.-ğanın 1082

ķıyındal-: Zorlanmak.

ķ.-(ı)p 6765

ķıyındıķ: Zorluk, meşakkat, çetinlik.

ķ.-(ğ)ı 2206

ķ.-(ğ)ın 5294

ķ.-(ğ)ınan 2786

ķ.-pen 8221

ķ.-ta 7440

ķ.-tan 5259

ķıyın-ķıspak: Sıkıntılı, çetin, zor.

ķ. 5345

ķıyın-ķıstav: Meşakkatli, acı dolu, sıkıntılı.

ķ. 874

ķıyır: Uç, kenar.

ķ.-ı 4074

ķ.-ında 2211

ķıyıs: Eğri, ters, zor.

ķ. 6573

ķıyısta-: Kestirmeden gitmek.

ķ.-v 1404

ķıyıştırıl-: Uygun hâle getirilmek,
uydurulmak.

ķ.-ğan 2354

ķıyıkılda-: Kahkaha atmak.

ķ.-y 1658

ķıyıkım: Kırıntı, ufak kalıntı, parça.

ķ.-darı 7117

ķ.-ı 4903

kıykuv: Çıglık.

ķ. 7944

kıymastık: Kıymazlık, üzmekten çekinmeme.

ķ.-penen 948

kıymıl: Hareket, faaliyet.

ķ. 5479

ķ.-darı 1784, 7817

ķ.-dı 1471, 3671

ķ.-ı 1778, 1866, 2088, 4329, 5888, 6873, 7008

ķ.-ın 5675, 6917

ķ.-ına 4533

ķ.-inan 1683

ķ.-men 565, 693, 1674

kıymilda-: Kıymildamak, hareket etmek.

ķ.-dı 1226

ķ.-p 617, 1862, 1867, 4398, 5010, 5149

ķ.-sa 3585

ķ.-sañ 3539

ķ.-vğa 6052

ķ.-vın 8218

ķ.-vına 8213

ķ.-yđı 4164

kıymıldat-: Kıymıldatmak, hareket ettirmek.

ķ.-a 4474

kıyna-: Zorlamak, eziyet etmek.

ķ.-ğan, 242

ķ.-mañız 4007

ķ.-p 7706, 8571

kıynal-: Zorlanmak, zorluk çekmek.

ķ.-a 5093, 5397

ķ.-dı 964, 4931

ķ.-ğan 5554

ķ.-mavıma 7359

ķ.-sa 4966

ķ.-(u)v 7334

ķ.-(u)vda edi 8439

ķ.-(u)vınıñ 4971

kıyra-: Dağılmak, kırılmak, paramparça olmak.

ķ.-ğan 7813

kıyrat-: Tahrip etmek, kırmak, yıkmak.

ķ.-(ı)p 8381

kıyrata al-: Yıkabilmek.

ķ. aladı 4093

kıysañdat-: Eğriltmek, büktürmek.

ķ.-a 2721

kıysık: Eğri, çarpık, yamuk, doğru olmayan.

ķ. 37, 491, 924, 4391, 7943, 8566

kıyssa: A. Kıssa, destan, uzun manzum hikâye.

ķ. 2095, 3810

ķ.-sında 2603

kıysın: Mantık.

ķ.-ı 4293

kıyt: Tık, çit, tıkırtı, çitirtı.

ķ. 1622, 8810

ķız: Kız, genç kız.

ķ. 99, 102, 104, 241, 245, 258, 261, 679, 936, 938, 942(2), 954, 1023, 1033, 1054, 1061, 1085, 1485, 2056, 2161(2), 2381, 2387, 2403, 2942, 3006, 3008, 3009, 3152, 3174, 3184, 3189, 3666, 3913, 3954, 3962, 3973, 3977, 3989, 4043, 4352, 4360, 4393, 5265, 5414, 5434, 5437, 5463, 5481, 5495, 5944, 6230, 6234, 6241, 6269, 6271, 6534, 6558, 7084, 7603, 7988, 8420

ķ.-ben 1078, 3188, 4710

ķ.-dan 2356, 939

ķ.-dar 2393, 2396, 2398, 2408, 6299

ķ.-dardan 4404

ķ.-dardı 6315

ķ.-dardıñ 2385, 6300

ķ.-darğa 6306

ķ.-darı 661, 2380, 3219, 4401, 4411

ķ.-darın 4369

ķ.-darına 4353

ķ.-darınday 661

ķ.-darınıñ 4256, 4801, 5433

ķ.-darınıkindey 6235

ķ.-dı 2378, 2420, 2428, 2943, 2956, 3178, 3216, 3921

ķ.-dıñ 111, 936, 1063, 2409, 3031, 3173, 3177, 3916, 3945, 4382, 5493, 6237, 6245, 6295, 8422

ķ.-ğa 2951, 3005, 3016, 3044, 3982

ķ.-ı 106, 932, 1667, 1735, 2414, 2443, 2802, 2948, 2968, 3059, 3060, 3148, 3151, 3153, 3930, 4239, 4337, 4356, 4486, 5378, 5379, 5384, 5415, 6226, 6251, 8771

ķ.-ımdı 8745

ķ.-ımen 5376

ķ.-ın 1631, 1676, 2160, 2295, 2428, 2946, 2954, 3061, 3172, 3199, 3395, 3399, 3486, 4246, 4705, 4790, 5330, 5426, 6036, 6041, 7581, 8744, 8761, 8770(2), 8773

ķ.-ına 2942, 3127, 3839, 3958, 3964

ķ.-ınan 1809, 5514

ķ.-ınıñ 2424, 4265, 4360, 5396, 5759, 6227, 6247

ķ.-ıñdı 5603

ķız-: (İş) Yoğunlaşmak, kızışmak.

ķıza tüs-: Kızışmaya başlamak.

ķ. tüsti 7574

ķızar-: Kızarmak, utanmak, sıkılmak.

ķ.-a, 3425, 3944, 4038

ķ.-ğan 2607

ķ.-(ı)p 5, 883, 2601, 4396, 6225, 8312

ķızba: Öfkeli, hiddetli.

ķ. 1688, 1789, 2249, 3983

ķız-bozbala: Kızlar erkekler, delikanlılar, gençler.

ķ. 5482, 5484

ķ.-dan 5531

ķ.-lardıñ 5510

ķ.-ları 4297

ķızdır-: Coşturmak, heyecanlandırmak.

ķ.-ıp 4890

ķızgaldak: Lale.

ķ. 4269

ķızgan-: Kıskanmak, haset etmek.

ķ.-ğannan 4751

ķızğansaķtıķ: Kıskançlık.

ķ. 2986

ķ.-(ğ)ı 4366

ķızgılt: Pembe,

ķ. 231, 455, 643, 694, 1178, 1470,
2082, 2600, 5586, 6237

ķızık: 1. Enteresan, ilgi çekici.

ķ. 305, 4306, 4325, 4350, 4640, 4771,
4787, 4788, 4789(2), 4791, 5496,
5701, 5748, 6824, 6841(2), 8776

ķ.-(ğ)ı 5750, 8606, 8678

2. Hayret edilecek, şaşırlacak durum.

ķ.-(ğ)ı 4088

ķ.-tı 8095

3. Mürüvvet, baht, nimet.

ķ.-(ğ)ın 1076, 4428, 6163, 8427

ķ.-(ğ)ına 1895, 7803

ķızık-: İlgilenmek, ilgi duymak, imrenmek.

ķ.-(ğ)ar 4393

ķ.-(ğ)ıp 8345

ķ.-passıñ 2769

ķ.-pavı 1792

ķ.-paysıñ 4468

ķ.-ķan 4316

ķızıl: Kızıl, kırmızı, al.

ķ. 12, 496, 693, 756, 1042, 1453, 1464,
1465, 1473, 1911, 1913, 2350,
2351, 2490, 2609, 2702, 2724,
2843, 2994, 3038, 3388, 4101,
4136, 4271, 4285, 4327, 4439,
4797, 5051, 5052, 5060, 5061,
5069, 5073, 5402, 5464, 5508,
5968, 5979, 5984, 6236, 6238,
6482, 7478, 7998, 8855

ķ.-ınday 2623

ķızıldı-jasıldı: Kırmızılı yeşilli, renkli, allı
güllü.

ķ. 2489, 2724, 5588

ķızıljar: Yer adı.

ķ. 89, 2192, 3448, 7631

ķ.-dan 2268, 7914

ķızıl-jasıldı: *Bk. ķızıldı-jasıldı.*

ķ. 1367

ķızıljıñgıl: Yer adı.

ķ. 7845

ķızılsuv: Kazakistan'da bir nehir.

ķ. 2146

ķızıķtır-: Dikkat çekmek, ilgilendirmek.

ķ.-ar 2935

ķ.-dı 4373

ķ.-rmayın 7178

ķız-kelinşek: Kızlar gelinler.

ķ. 17, 4324

ķ.-(g)i 6564

ķ.-ter 5524

ķ.-terdi 8128

ķ.-terdiñ 5622

ķ.-terin 1080, 1626, 6736, 7930, 8764

ķ.-tey 5587

ķızmet: A. İş, hizmet.

ķ 1552, 2993, 3346, 3625, 5700, 5706,
6308

ķ.-i 2920

ķ.-(i)me 2763

ķ.-imen 7602

ķ.-in 3189, 6596

ķ.-inde 130

ķ.-indegi 3682

ķ.-ine 5727

ķ.-ten 8258

ķ.-teri 133

ķızmetker: A.-F. Hizmetçi, memur.

ķ.-i 71

ķ.-lerine 799

ķ.-leriniki 3692, 3699

ķızmetşi: Hizmetçi.

ķ. 6269

ķız-ķatın: Kadımlar kızlar.

ķ.-darınıñ 2263

ķızuv: Sıcak, hızlı, süratli.

ķ. 1219, 1589, 2774, 2996, 3523, 5743,
7931, 9032

ķ.-ın 4321

ķ.-ına 5509

ķ.-iñ 5745

ķızuvlan-: ızışmak, coşmak.

ķ.-a 85

ķ.-(i)p 3040

ķobalji-: Heyecanlanmak, telaşlanmak,
korkmak, ödü patlamak.

ķ.-ğan 332, 1441, 5333

ķ.-ğanday 2700, 5280

ķ.-p 1749, 1979, 2714

ķ.-y 336, 511, 1746, 2367, 2561, 3239,
4593, 4812, 6968, 7995

ķobaljuv: Ayaklanma, isyan, başkaldırı.

ķ. 690, 3320

ķ.-da 6768, 6977

ķ.-dan 1390

ķ.-ınıñ 4970

ķobılandı: Kazakların milli destanlarından
birine konu olan Kobılandı Batır.

ķ. 1307(2)

ķobız: Kopuz.

ķ. 5494

ķobızşı: Kopuzcu, kopuz sanatçısı.

ķ. 6547

ķodas ķoñıltır: Tibet öküzü, yak.

ķ.-dı 4282

koğa: Su kamışı, saz.

k. 7714, 7771, 8903

koğalı: Sazlık, kamışlık.

k. 7866, 7874

koğam: Toplum, cemiyet, topluluk.

k. 5179, 6326, 8946

koja: *F.* Hoca, din alimi.

k. 813, 3623

k.-m 3836

k.-sı 2954, 7545

koja-molda: Hacı hoca, din ehli kişi.

k.-lar 1371

Koju: Kişi adı.

k. 5454

k.-ğa 5415

k.-niñ 5452

Koğan: Hokand.

k. 34, 52, 167, 176, 189, 224, 848,
1397, 1399, 1402, 1416, 1417,
1419, 1422, 1427, 1442, 1512,
1518, 1535, 1536, 1542, 1550,
1562, 1565, 1567, 1568, 1622,
1639, 1650, 1651, 1783, 1789,
1805, 1813, 1835, 1853, 1906,
1916, 2044, 2204, 2248, 2254,
2258, 2261, 2273, 2275, 2278,
2527, 2582, 2639, 3479, 3495,
4949, 5173, 5642, 5646, 5786,
5792, 5798, 5870, 5876, 5877,
5879, 5887, 5889, 5893, 5896,
5898, 5959, 5964, 6048, 6051,
6106, 6110, 6153, 6156, 6163,
6164, 6166, 6175, 6179, 6317,

6321, 6343, 6486, 6510, 6592,
6742, 6812, 6814, 6959, 7035,
7059, 7079, 7268, 7284, 7528,
8413, 8512, 8514, 8632, 8635,
8731, 8732, 8738, 8759, 8765,
8769, 8811, 8959, 8961, 8973,
9008

k.-da 1600, 1787, 8597

k.-dağı 6159

k.-dı 1802, 1803, 1834, 6158

k.-ğa 1564, 1699, 1820, 1897, 2144,
5755, 6092, 8734, 8736, 8985

k.-men 168, 845, 1444

k.-nan 5647, 6164

k.-niñ 7268, 7282, 8771, 8870

koğanda-: Kabadayılık etmek, güç göstermek, tehdit etmek.

k.-ğan 7060

Koğandık: Hokandlı, Hokand halkından olan.

k.-tar, 8566, 8876

koğan-lokı: Boş yer güç gösterme, korkutma.

k. 806

k.-sı 2824

koqır: Han ve sultanların taktığı işlemeli bir tür başlık, taç.

k. 442

k.-dı 442

koqıylan-: Büyük ve iri görünmek.

k.-a 6450

kol I: 1. El.

k. 217, 1463, 2117, 5427, 5579, 6332,
 8534, 8963
 k.-da 138
 k.-dağı 6586
 k.-dan 2892, 3133, 3457, 3967, 7223,
 8217
 k.-darı 1713
 k.-darıñnan 434, 1102, 1611
 k.-darımen 8090
 k.-darına 3869, 6659
 k.-darınan 1061, 1250, 4089
 k.-darında 73, 2298, 6624
 k.-day 3176, 8065
 k.-dı 1436
 k.-dıñ 215
 k.-ğa 1880, 3679
 k.-ı 356, 494, 717, 1780, 2006, 2022,
 2024, 5272, 5578, 7208, 7825,
 8358
 k.-(i)m 4558, 4615
 k.-(i)ma 3824, 4312
 k.-ımda 8645
 k.-ımdağı 7328
 k.-ımdı 391
 k.-ımen 1051(2), 1054, 1073, 1199,
 1949, 1977, 2003, 2930, 2979,
 3047, 3312, 3421, 3422, 3598,
 3873, 4471, 4616, 5579, 5582,
 5582, 5593, 5655, 6119, 6122,
 6320, 6944, 7171, 7850, 7855,
 7894, 8100, 8255

k.-ımen-aķ 3064
 k.-ımenen 8649
 k.-ımızda 3676, 7369
 k.-ımızdağı 7365
 k.-ımızdan 6106
 k.-ımızğa 3638
 k.-ımmen 595, 610, 5598
 k.-(i)mnan 1869, 2883, 5189, 6361
 k.-ın 206, 261, 329, 356, 394, 796,
 1007(2), 1064, 1191, 1673, 1777,
 1919, 2572, 2621, 2843, 2912,
 3771, 3885, 3896, 3943, 3945,
 4099, 4115, 4371, 4378, 4598,
 4993, 5581, 5585, 5637, 6046,
 6147, 6242, 6818, 7167, 7210,
 7826, 7910, 9008
 k.-ına 1197, 1724, 1740, 2002, 3220,
 3294, 3356, 3373, 3599, 3622,
 3642, 3818, 4176, 4712, 5318,
 6412, 7191, 7575, 7755, 8688,
 8816, 9076
 k.-ınan 1690, 1725, 1824, 2575, 2675,
 2684, 3397, 3410, 3906, 4575,
 5113, 5428, 5597, 6107, 6125,
 6571, 7604, 8359, 9000
 k.-ında 114, 379, 897, 1311, 1312,
 1370, 1518, 2495, 2498, 3948,
 4571, 5081, 5174, 5178, 5285,
 5379, 5557, 6139, 7324, 7567,
 8445
 k.-ındağı 787, 3650, 3672, 5300, 5323,
 5577, 8173, 8600
 k.-ınıñ 240, 688, 2009, 5324
 k.-ıñ 3538, 5630

ķ.-ıñna 4304

ķ.-ıñdı 1570

ķ.-ıñnan 424, 558, 571

ķ.-ıñnı 2233

ķ.-men 902, 3777, 6030, 6168, 6892,
7622, 7653, 8338

ķol alıs-: Tokalaşmak, el sıkışmak.

ķ. alısıp 5336, 6151, 8491

ķol astı: Hakimiyet, egemenlik.

ķ. astımdağı 6070

ķ. astımızdağı 2857

ķ. astına 6509, 8819

ķ. astıñızğa 8727

ķol astına en-: Hakimiyeti altına girmek, tabi olmak.

ķ. astına enip 177

ķol astına kir-: Bk. ķol astın en-.

ķ. astına kirgen 6891

ķ. astına kirgisi kelmeydi 5889

ķ. astına kirgisi kelmeytinin 5897

ķ. astına kirip 804, 1631

ķ astına kirüv 6950

ķ astına kirüv kerek 6949

ķ. astına kirüvden 866

ķ. astına kirüvi 5697

ķol astında bol-: Tabi olmak, hakimiyet altında olmak.

ķ. astında bolgısı kelmeydi 5900

ķol basınday: Yumaruk kadar, küçücük.

ķ. basınday 1774, 7689

ķol ber-: Tokalaşmak üzere el uzatmak.

ķ. berip 5833

ķol köter-: İsyen etmek, ayaklanmak.

ķ. kötergen emespin 6078

ķ. kötergeni 6338

ķ. kötermeske 8825

ķol ķuvsır-: İki eli gövdede birleştirek saygıyla selama durmak.

ķ. ķuvsırıp 3633

ķol sozım: Çok yakın.

ķ. sozım 264

ķol suķ-: Talan etmek, yağmalamak, alt üst etmek.

ķ. suģuvğa 768

ķol şoķpar bol-: Birinin yalakası olan, efendisinin aģzıyla konuşan, dalkavuk.

ķ. şoķpar bolıp ketkenin 2164

ķol ustas-: El ele vermek, birlikte hareket etmek.

ķ. ustasıp 3194

ķ. ustaşkan 2298

ķol uşın jalğa-: Birine yardım etmek, yardıma koşmak.

ķ. uşın jalğap 3360

ķ. uşınan jalğas-: Bk. ķol uşın jalğa-.

ķ. uşınan jalğasıp 6552

ķol uşın ber-: Bk. ķol uşın jalğa-.

ķ. uşın bermegeni 7076

ķ. uşın bergeninşe 6819

ķ uşın bermeytin bolsa 4606

ķol üz-: *Mesafeyi açmak, bağlantıyı koparmak; vaz geçmek.*

ķ. üzbey 7837

ķ. üzbeymin 5256

ķ. üzetinin 6901

ķ. üzgisi kelmedi 5255

ķoldan jasa-: *El yapımı, doğal olmayan.*

ķ. jasağan 1384

ķoldarına tūs-: *Bk. ķolġa tūs.*

ķ. tūsken 8373

ķolġa al-: *Ele almak, yönetimi ele geçirmek.*

ķ. alam 2327

ķolġa tūs-: *Yakalanmak, ele geçmek.*

ķ. tūsler 525

ķ. tūsip 548, 3830

ķ. tūsken 102, 513, 2404, 2471,
3326, 3847, 3907, 5570,
7881

ķ. tūskende 8487

ķ. tūskenim 483

ķ. tūskennen 496

ķ. tūskenşe 9011

ķ. tūspedi 7984

ķ. tūsper 4446, 5194

ķ. tūspeydi 5428

ķ. tūsü 779, 1334, 8422

ķ. tūsüm 8583

ķ. tūsüñiz be 6783

ķ. tūsüvge 5359

ķ. tūsüvine 536

ķolġa tūsip ķal-: *Yakalanmak, ele geçmek.*

ķ. tūsip ķalmasa 6570

ķolġa tūsle ķoy-: *Yakalanıvermek, ele geçmek.*

ķ. tūsle ķoyşa 3989

ķ.-ına tūsle ķoyşaytın 3818

ķolġa tūsir-: *Ele geçirmek, yakalamak.*

ķ. tūsirdik 3674

ķ. tūsirgende 2928

ķ. tūsirip 8521

ķ. tūsirmek bop 1282

ķ. tūsirüvge 100

ķoluma tūs-: *Bk. ķolġa tūs-.*

ķ. (bir) tūsler me 4312

ķ. tūsse 3824

ķolına tūs-: *Bk. ķolġa tūs-.*

ķ. tūsip 6412

ķ. tūsse 4712

oñ ķol: *En güvenilir adam, saġ kol.*

oñ ķ. 1219

oñ ķ.-ı 5261

oñ ķolı men sol ķolı: *Güvenilir adamlar.*

oñ k.-ı men sol k.-ı 8456

2. İmza, damga.

k. 2845, 8838, 8839, 8941

kol II: Asker, ordu.

k. 174, 190, 724, 810, 815, 868, 951,
1047, 1095, 1855, 2909, 3261,
3575, 3753, 3768, 4059, 4067,
4073, 4074, 4078, 4171, 4605,
5172, 5949, 5978, 6730, 7494,
7586, 7639, 7684, 7713, 7722,
7760, 7834, 7956, 8183, 8193,
8348, 8548, 8558, 8565

k.-dan 1319, 5343

k.-dar 8564

k.-dı 1310, 2176, 2634, 3504, 7717,
8557, 8574

k.-diñ 1143, 2324, 2328, 3678, 4063,
4064, 4111, 7708, 7810

k.-ğa 1245, 4019, 7702, 7709, 7853,
7867, 7880, 8049

k.-ı 4048, 4678, 5966, 6004, 8368,
8529

kolañ: Gür, uzun saç.

k. 4471, 5558

kolañsa: Özellikle koltuk altında terleyince
oluşan pis koku, ter kokusu.

k. 8146

kol-ayak: El ayak.

k.-(ğ)ın 4761

k.-(ğ)ıñdı 2544

k.-tarın 3053

kolaylı: Elverişli, uygun, rahat.

k. 814, 1194, 2216, 2244, 2250, 2663,
3641, 4856, 4888, 5229, 5267,
7667, 7696

kolaysız: Uygunsuz, elverişsiz.

k. 8835

k.-ırak 665

kolbası: *Bk. kolbaşsı.*

k. 3952

kolbaşsı: Komutan, kolbaşsı.

k. 192, 3880, 7478, 7568

k.-ğa 2173

k.-larına 7669

k.-larınan 387

k.-larınñ 5100, 5829

k.-sı 691, 1783, 2174, 5202, 5211,
5915

k.-sın 9018

kolda-: Kollamak, desteklemek.

k.-p 2497, 3414

k.-ydı., 5701

k.-ytın 5926

koldan-: Kullanmak, faydalanmak.

k.-ar, 5816

k.-atın 8018, 1195

k.-baytın 8032

k.-ğan 7660, 8931

k.-(ı)p 124, 2859, 3569, 8217

k.-(ı)ptı 8556

k.-(u)vğa 100, 7484

ķ.-(u)vı 7324

ķoldanıl-: Kullanılmak, faydalanılmak.

ķ.-maķşı 6280

ķoldav: Destekleme, savunma.

ķ.-da 3360

ķoldı: Ordulu, askerli.

ķ. 2146

ķol III: Uygun, lâyıķ.

ķ.-ı 6421, 7147

ķolma-ķol: Hemen, birden.

ķ. 104, 2426

ķolpaŗta-: Methetmek, övmek,
dalkavukluk etmek.

ķ.-p 4582

ķoltıķ: Omuz başının altında, kolun gövde
ile birleŗtiđi yer.

ķ. 1727

ķ.-(đ)ın 4468

ķoltuđına kir-: Koruması altına
girmek, hâmi edinmek.

ķ. kire túsken 2795

ķ. kirip aldıñdar 6699

ķoltıķta-: Koltuğunun altından tutmak.

ķ.-đan, 3838

ķ.-p 3827, 4750, 5806

ķ.-y 3045

ķom: Deve için keçeden yapılmıŗ eyer.

ķ.-ın 48, 663

ķ.-ınıñ 8435

ķomađay: Kanaatsiz, aķ gözli.

ķ. 1496

ķomaķtı: Hacimli, geniŗ, büyük.

ķ. 496, 5854

ķomdan-: Semirmek, yağ bağlamak.

ķ.-đan, 3890

ķomdı: Hörgücü yağlı (deve).

ķ. 15

ķon-: 1. Konmak.

ķ.-adı 2755

ķ.-ar 763, 5625, 8807

ķ.-bas 8816

ķ.-đan 8292, 8493

ķ.-(ı)p 5494

2. Binmek, oturmak.

ķ.-a 2829

ķ.-adı 2284

ķ.-dı 790, 1253, 7903

ķ.-dıķ 1137

ķ.-đanday 6812

ķ.-đanın 1260

ķ.-đannan 3638

ķ.-ıñdar 1151, 1227

ķ.-(ı)p 773, 1232, 5453, 8806

ķ.-(u)vđa 7786

3. Bir yere yerleŗmek.

ķ.-atının 7618

ķ.-ayıķ 2906

ķ.-bağandıktan 4277

ķ.-baķ 8910

ķ.-dı 633

ķ.-ġan 663, 669, 2057, 2059, 2419,
4288, 4291, 6617, 7580, 8791

ķ.-ġandar 634

ķ.-(ı)p 1013, 1119, 5860, 6483, 6616

ķ.-sañ 4553

ķ.-(u)vđı 7702

ķ.-(u)vġa 285

4. Geceyi geçirmek, misafir olmak.

ķ.-ġan 4354

ķ.-(ı)p 2612, 4358, 4433, 6432

ķ.-(u)vġa 4436

ķonaġası: Bk. ķonaķası.

ķ.-n 6431

ķ.-na 2761

ķonaķ: Misafir, davetli.

ķ.-(ġ)ı 1407, 1391, 1393, 1582, 1584,
1585, 1927, 1952, 2028, 4437, 6430

ķ.-ķa 3161, 8651

ķ.-tan 1438

ķ.-tar 1702

ķ.-tarımınñ 1503

ķ.-tarına 6488

ķ.-tarınan 4359

ķ.-tarınıñ 1488

ķ.-tıñ 4361, 4371

ķonaķası: Misafir için hazırlanan özel yemek, davet yemeġi.

ķ. 1816, 6488, 6499

ķ.-nı 6502

ķondır-: 1. Kondurmak.

ķ.-dı 5318

ķ.-ġan 5289

2. Misafir etmek.

ķ.-atın 4351

3. Bindirmek, oturtmak.

ķ.-dı 2690

ķ.-ıp 7492

ķ.-ġalı 6612

ķonıs I: Obanın konduġu, yerleřtiġi yer.

ķ. 1338, 2317, 2661, 2664, 2673, 5856,
5861, 6549, 6550, 7069, 8528,
8730(2), 8731, 8939, 9049

ķ.-ı 7923, 8851

ķ.-(ı)m 9066

ķ.-ımızdan 8948

ķ.-ına 8905

ķ.-ķa 4955, 6337, 8901, 9041

ķ.-tarına 9062

ķ.-tıñ 8802

ķonıs II: Binme, biniş.

ķ.-ımen-aķ 6579

ķoniř: Kon.

ķ. 1026, 1719, 2086

ķ.-ın 3299

ķoniřtı: Konlu.

ķ. 687

koñiltır: Bk. kodas koñiltır.

ķ.-dı 4282

Ķoñır töre: *Bk. Ķoñırķulja.*

ķ.-niñ 2738

ķoñır: Kahverengi.

ķ. 14, 494, 515, 717, 971, 1728, 1910,
2488, 2490, 2492, 2738, 2917,
6677, 6682

Ķoñırat: Orta Cüz'e bağılı bir boy.

ķ. 1527, 2069, 2100, 2110

ķ.-tan 5641

ķoñırav: Zil, çan, kampana.

ķ.-day 4364, 8051

ķoñırılan-: Kahverengiye dömnüşmek.

ķ.-(ı)p 2469

ķoñırķay: Sevimli, hoş.

ķ. 6685, 6771

Ķoñırķulja Sultan: *Bk. Ķoñırķulja.*

ķ.-ğa 3492

Ķoñırķulja Ağa Sultan: *Bk. Ķoñırķulja*

ķ.-niñ 402, 6263

Ķoñırķulja: Kişi adı.

ķ. 402, 860, 2305, 2306, 2314, 2317,
2416, 2433, 2436, 2441, 2444,
2716, 2718, 2730, 2740, 2767,
2786, 2796, 2809, 2842, 2845,
2860, 2863, 2880, 2912, 2920,
2936, 2945, 2946, 2962, 2973,
2976, 2982, 2986, 2994, 3001,
3003, 3014, 3019, 3030, 3032,
3037, 3039, 3041, 3053, 3055,
3066, 3074, 3075, 3082, 3084,

3105, 3117, 3140, 3203, 3251,
3260, 3275, 3290, 3296, 3304,
3347, 3357, 3372, 3380, 3384,
3385, 3389, 3391, 3393, 3395,
3398, 3418, 3492, 3499, 3504,
3534, 3664, 3696, 3698, 3735,
3747, 3780, 3812, 4058, 4077,
4080, 4140, 4144, 4149, 4190,
4211, 4240, 4258, 4262, 4288,
4313, 4330, 4348, 4504, 4519,
4523, 4525, 4528, 4538, 4542,
4554, 4560, 4567, 4576, 4577,
4590, 4600, 4602, 4607, 4610,
4613, 4615, 4619, 4626, 4644,
4658, 4660, 4666, 4669, 4682,
4685, 4688, 4694, 4703, 4715,
4727, 4734, 4737, 4756, 4768,
4775, 4795, 4805, 4806, 4827,
4841, 4877, 4894, 4909, 4931,
5274, 5348, 5566, 6089, 6095,
6097, 6111, 6263, 6265, 7603,
7969, 7970, 7972, 7984, 8113,
8151, 9049,

ķ.-dan 2464, 3377, 4580, 7976, 8127,
8156

ķ.-day 3708, 3716

ķ.-ğa 2792, 3028, 3123, 3230, 3367,
3842, 4227, 4264, 4329, 4743,
4748, 4763, 4770, 4826, 4912,
6285, 6409, 7971

ķ.-lardan 9056

ķ.-men 2479, 4915

ķ.-nı 2998, 3403, 3772, 4238, 4714,
4808, 4811, 4824, 4865, 4961,
6296, 9058

ķ.-niñ 156, 2313, 2362, 2467, 2477,
2774, 2793, 2795, 2815, 2872,
2917, 2932, 3064, 3068, 3079,
3093, 3411, 4097, 4234, 4239,
4313, 4316, 4497, 4642, 4681,
4692, 4707, 4711, 4768, 4773,
4786, 4899, 4906, 4908, 4920,
4936, 6946, 7604, 7985, 7988,
8089

ķ.-sı 150, 2757, 4712

ķ.-sında 2289

ķ.-sınıñ 40

ķoñsı: Komşu.

ķ. 4553

ķoñsı-konıs: Konu komşu, anı obadan
olanlar.

ķ. 8904

ķ.-tarıñızben, 8902

ķopa: Su kamışının gür çıktığı yer.

ķ. 266

ķ.-niñ 268

ķopalı: Gür sazlıklı, gür kamışlı.

ķ. 233

ķopaķ-ķopaķ:

*ķopaķ ķopaķ et-: Huzursuz, rahatsız
sağa sola koşturmak, şaşkın şaşkın
davranmak.*

ķ. etedi 1188

ķor I: Hor, uyurken çıkarılan ses.

ķor et-: Horlamak.

ķ. ete kalğan 3072

ķor II: F. Zavallı, hor, hâkir, düşkün.

ķ. 333, 7058, 7070

*ķor et-: Zavallı duruma düşürmek,
harcamak, namusunu kirletmek.*

ķ. etken 3395

ķ. etkende 5448

ķ. etpek boldı 3128

ķora: Ahır, tavla.

ķ. 2039

ķoramsa: Bk. *ķoramsaķ.*

ķ.-larda, 900

ķoramsaķ: Fişeklik, sadak.

ķ.-tan 5322

ķ.-tarınan 2688

ķorasan: Horasan.

ķ.-da 907

ķorek: F. Yemek, gıda, besin.

ķ. 2000

ķorğa-: 1. Korumak, savunmak.

ķ. 1599

ķ.-ğan 838, 8675

ķ.-ğanı 5457

ķ.-ğanmen 5457

ķ.-maķ 3567

ķ.-p 545, 4620, 5103, 6593, 6900,
7191

ķ.-sa 5457

ķ.-v 2243, 2327, 4289, 5965

ķ.-vğa 1528, 2245, 3480, 4142, 4309,
4538, 7545

ķ.-y 1800, 2882, 4809

ķ.-ydı 502

ķ.-ymın 5421, 6888, 7218

ķ.-ymız 3454

ķ.-ytın 578(2), 5891, 6995, 7188

2. Kollamak, yardım etmek.

ķ. 3355

ķorgala-: Sığınmak, siper almak.

ķ.-y 1213

ķorgaljın: Kazakistan'da bir göl.

ķ. 4053, 4593

ķorgan: 1. Kale, hisar.

ķ. 180, 186, 795, 858, 3291, 3377,
3576, 3770, 4077, 4099, 4127,
4295, 4353, 5785, 5975, 6345,
7471, 8448, 8884

ķ.-da 5966

ķ.-dı 5964

ķ.-đa 185, 3745, 5958

ķ.-ı 991, 2192, 3528, 5959, 6115

ķ.-ın 4197

ķ.-ında 7269

ķ.-ınıñ 3743

ķ.-nan 3749, 5968

ķ.-niñ 4130, 4131, 4148

2. Dayanak, destek.

ķ.-bız 7397

ķorgandı: Kaleli, hisarlı.

ķ. 3533

ķorganıs: Savunma, müdafaa, siper.

ķ. 1615

ķ.-ı 3489

ķorganıs: Hami, koruyucu.

ķ.-(ı)m 5746

ķorgansız: Kalesiz, savunmasız.

ķ. 4192, 7904

ķorganşı: Savunmacı, savunma hattı.

ķ.-ları 3567

ķ.-sı 2852

ķorgan-: Korunmak, sakınmak.

ķ.-(u)vđa 8343

ķorgasın: Kurşun.

ķ. 458, 729, 1104, 1209, 2495, 2855,
3064, 5886, 7275, 7559, 7937,
8924

ķ.-day 5506, 8147

ķorgasındı: Yer adı.

ķ. 3558

ķorı-: Korumak, savunmak, sakınmak.

ķ.-maska 503

ķorılda-: Horlamak, horlayarak uyumak.

ķ.-đan, 310

ķ.-vđa 4444

ķorıķ-: Korkmak, çekinmek, ürkmek.

ķ.-a 5004

ķ.-adı 7346

ķ.-amın 1607

ķ.-ayın 4627

ķ.-(i)p 214, 1873, 2386, 4123, 4276,
4842, 6190, 6752, 7254, 7259,
8356, 8870, 8999, 9036

ķ.-pağan 7346

ķ.-pasa 1302

ķ.-pasañ 5001

ķ.-pay 2410, 4183

ķ.-pay-aķ 3246, 7170

ķ.-paydı 8271

ķ.-paymın 590

ķ.-ķan 184, 375, 3233, 6772, 8037,
8178

ķ.-ķandarı 4226

ķ.-ķandarın 2260

ķ.-ķanımnan 7438

ķ.-ķanın 7255

ķ.-ķanınan 2225, 7250, 8285, 8379

ķ.-ķanmen 8667

ķ.-ķasın 7252

ķ.-sañ 5168

ķ.-tı 619, 2963

ķoritındı: Sonuē, netice, zet.

ķ.-ęa 6069, 7469

ķ.-sı 8939

ķorit-: Metal dökmek, döküm yaptırmaq.

ķ.-ıp 1104

ķ.-(u)v 1412

ķorjın: Torba, heybe.

ķ. 893

ķ.-darındağı, 6576

ķ.-ęa 8638, 8656

ķorjındı I: *Bk. ara Buvra, orunjiy Karpov.*

ķ. 886, 890, 1127, 8701

ķorjındı II: Torbalı, heybeli.

ķ. 892, 893, 895

ķorķaķ: Korkak, rkek.

ķ. 1779, 1780, 2334, 2923, 2950, 7259,
7260

ķorķa-ķorķa: Korka korka.

ķ. 7019

ķorķaķtıķ: Korkaklık, cesaretsizlik.

ķ. 2335

ķ.-(ę)ına 5021

ķorķav: 1. Kurt.

ķ. 2259, 6198, 7259, 7340

2. Acımasız, zalim, merhametsiz.

ķ. 3100

ķorķınıē: Korku, dehēet.

ķ. 348, 492, 1390

ķ.-pen 4968

ķorķınıētı: Korkunē, dehēet verici.

ķ. 274, 6773, 7796

ķorķıt: Kiēi adı.

ķ. 256, 8598

ķorķıt-: Korkutmak, endiēelendirmek.

ķ.-a 7029

ķ.-adı 857, 5171

ķ.-atının 5171

ķ.-(ı)p 4869, 6187, 7016, 7017, 7218,
7251, 7262, 7267

ķ.-ķan 2886, 7070

ķ.-ķan 2395 (**öğr. geç. z.**)

ķ.-ķanı 4370

ķ.-(u)vđı 7018

ķorķor: Pipo, ağızlık.

ķ. 1377

ķorķuv: Korku, endişe.

ķ. 3320, 3866

ķ.-dı 8773

ķorla-: Horlamak, aşığulamak, hor görmek.

ķ.-ğanday 4708, 7024

ķorlan-: Öfkelenmek, aşırı derecede
sinirlenmek.

ķ.-bay 3975

ķ.-ğan 950, 3951, 5914

ķ.-(ı)p 7603

ķ.-(u)v 3400

ķ.-(u)vda 7919

ķ.-(u)vı 5248

ķorlav-: Namusunu kirletme.

ķ.-ğa 7930

ķorlık: Eziyet baskı, zulüm.

ķ. 779, 965, 1807, 5086, 6343

ķ.-(ğ)ı 483

ķ.-ğın 4711, 8513

ķ.-ķa 790, 1436, 7583

ķ.-tı 1563

ķorsın: Kavim adı.

ķ. 2830

ķorşa-: Kaplamak, çevrelemek, sarmak,
kuşatmak.

ķ.-ğalı tur 1848

ķ.-ğan 1283, 3332, 4078, 5524, 6326,
6370, 6628, 7072, 8958

ķ.-ğanmen 3772

ķ.-p 281, 1022, 1268, 1982, 3573,
3769, 5268, 5314, 6008, 6531, 7623,
8183, 8214, 8315, 9009

ķ.-r 5357

ķ.-y 1021, 2051, 3534, 3744, 4126,
5963, 6616, 6624, 6660, 7717

ķorşal: Kuşatılmak, etrafı sarılmak.

ķ.-dı, 4062

ķ.-dım 5269

ķorşav: Abluka, kuşatma.

ķ. 8575

ķ.-dı 8567, 9009, 9010

ķ.-ğa 25, 7659, 8565

ķ.-ınan 8367

ķ.-ında 1270

ķ.-lar 4148

ķ.-ları 7629

ķos I: Çift, iki, ikiz.

ķ. 396, 480, 530, 642, 656, 663, 672,
911, 972, 976, 981, 1040, 1334,
1364, 1454, 1879, 2056, 2347,
2348, 2382, 2415, 2497, 2574,

2588, 2674, 2683, 2691, 2717,
2724, 2864, 3057, 3371, 3414,
3615, 4037, 4470, 4817, 4919,
5579, 5581, 6359, 7581, 7765,
7874, 8272, 8556, 8559, 8852

k.-inan 7554(2), 7555

kos II: Geçici yer, geçici konaklama için dikilen çadır.

k.-ta 7779

k.-tan 7780

k.-tarın 8969

k.-tarına 7467

k.-tarınan 7876

k.-tarındı 4314

kos-: Ekleme, ilave etmek, birleştirmek.

k.-adı 818

k.-amın 2165, 5247, 7299

k.-amız 6991, 5230

k.-ar 839, 7104

k.-atın 477, 3611, 5873, 6974, 8124

k.-(i)p 168, 178, 957, 1346, 1349,
1353, 1588, 1592, 1640, 1646,
1781, 1912, 2110, 2114, 2238,
2421, 2439, 3400, 3475, 3558,
4535, 4611, 5128, 5135, 5566,
5898, 6167, 6710, 6951, 7271,
7833, 8594

k.-(i)psız 5238

k.-pağanda 4142

k.-pağ 1569, 3249

k.-paytının 2280

k.-kan 974, 1384, 1800, 2368, 3068,
3268

k.-kanda 1642, 7495

k.-kandağı 7272

k.-kanım 4952

k.-sa 1603, 5460, 6213, 7042

k.-sañ 2833

k.-sañız 5857

k.-şı 4076

k.-tı 2020, 2116, 3536, 5611, 7582

kos al-: Birleştirebilmek.

k. almasa 7656

kos ber-: Ekleyivermek, ilave edivermek.

kos berem 3476

tize kos-: Birleşmek, birlik olmak.

tize k.-a almaytınına 7894

tize k.-a otırıp 5802

tize k.-(i)p 168, 178, 1346, 1781,
6710, 6951, 8594

tize k.-sa 5460

kos a: Birlikte, beraber.

k. 1995, 2788, 6981

kos ağ: Evli çiftlerden her biri.

k.-(ğ)ı 5469

kos il-: Birleşmek, eklenmek, ilave olmak, bir araya gelmek.

k.-a 5847, 8379

k.-adı 2835, 3914, 7256

k.-amız 3916, 4947

ķ.-ar 1564, 5233

ķ.-ayık 5431

ķ.-dı 1339, 1173, 1233, 2970, 3218,
4916, 5732, 7789, 7967, 8281,
8327, 8768

ķ.-dın 5185

ķ.-đalı 3913

ķ.-đam 6807

ķ.-đan 321, 346, 636, 1854, 2481,
3227, 3618, 4214, 4221, 5376, 5656,
7181, 7989, 8966, 9075

ķ.-đanda 7769

ķ.-đandađı 5192

ķ.-đandar 3235

ķ.-đannan 5459

ķ.-đısı kelmeydi 7047, 7260

ķ.-ıñdar 180

ķ.-ıp 42, 535, 2061, 4218, 4450,
4848, 6138, 6474, 6822, 7726

ķ.-ıptı 6554, 5909

ķ.-madı 7257

ķ.-mağan 7014

ķ.-maķ 4585, 8222

ķ.-masa 8494

ķ.-may 4209, 5902, 6210, 6343, 7254,
7392, 7926

ķ.-sa 841, 3222, 5091, 6180

ķ.-sın 2871

ķ.-ıv 35, 4962, 6799

ķ.-ıvda 6475, 2907

ķ.-ıvdi 8332

ķ.-ıvdın 5241

ķ.-ıvđa 7045, 8205

ķ.-ıvı 3440

ķ.-ıvın 8378

ķosımđa: Ek, ilave.

ķ. 126, 4507, 4566, 7682, 7693

ķosķorđan: Yer adı.

ķ. 1421

ķos-ķos: Çift çift, çiftler.

ķ. 7713, 7776

ķosķudık: Yer adı.

ķ.-ķa 6000

ķ.-tan 6000

ķosta-: Birisinin sözüne katılmak,
onaylamak.

ķ.-mađandıķtarın 3876

ķ.-mağanın 3870

ķostanay: Yer adı.

ķ. 7128

ķostat-: Geçici olarak durdurmak, mola
verdirmek.

ķ.-ķan, 4054

ķostır-: Eklettirmek, birleştirmek, ilave
ettirmek.

ķ.-ıp 1649

ķosuv: Birleştirme, ittifak kurma.

ķ. 2139, 2274, 6602

ķ.-dan 7267

ķ.-dı 2033

ķ.-dıñ 826, 2206

ķ.-ğa 1610, 1612, 2197, 5864

ķoş: Elveda, hoşça kal.

ķ. 480, 518, 626, 1275(2), 1705, 4016, 4170, 4876, 8491, 8592

ķoşak: Tarım ürünlerinden, tahıldan alınan vergi.

ķ. 1559

ķoşay: Kişi adı.

ķ. 4222

ķoşemette-: Hürmet etmek, saygı göstermek.

ķ.-di 3737

ķ.-y 6437

ķoşkar: Koç.

ķ. 3276

ķ.-larday 5645

ķoşkar murın: Kemerli burun.

ķ. murın 3623

ķoşkar tumsıktı: Büyük ve iri burunlu.

ķ. tumsıktı 5825

ķoşkarbay: Kişi adı.

ķ. 2222, 8968

ķoşkıl: Koyu kahverengi.

ķ. 3389

ķoşkıldan-: Koyu kahverengiye çalmak.

ķ.-(ı)p 2052, 2917

ķoştas-: Vedalaşmak.

ķ.-a 628

ķ.-(ı)p 7601

ķ.-ķalı 5496

ķ.-ķan 9045

ķ.-tı 5806

ķoştasuv: Veda, ayrılık.

ķ. 7785, 8798

ķ.-ğa 8797

ķ.-ımdı 8600

ķ.-ımız 8798

ķ.-(i)mniñ 8591

ķotan: Hayvan barınağı, ahır.

ķ. 427, 6710

ķotan-ķotan: Ahır ahır, sürü sürü.

ķ 20

ķotır: Bir tür deri hastalığı, uyuz.

ķ. 3296

ķ.-ın 66

ķoy I: Koyun.

ķ. 9, 41, 423, 424, 638, 1469, 1547, 1548, 2890, 3161, 3204, 3519, 3596, 4350, 4407, 4984, 5121, 5122, 5589, 5995, 6220, 6491, 7286, 7288, 7488, 8374, 8471, 8988

ķ.-da 427

ķ.-dan 1547

ķ.-day 401, 2241, 2610, 2992, 3515, 3521, 7305

ķ.-dıñ 2805, 2807, 3276, 5992

ķ.-ġa 4192, 5237

ķ.-ın 1493, 1625, 6443, 7908, 8323

ķ.-ların 7227

ķ.-men 6987, 7308

ķ.-sındar 5115

ķoy II: Bk. ġoy.

ķ. 606, 926, 1525, 1641, 1677, 1836,
2823, 3094, 3209, 3351, 4518,
5092, 5715, 5737, 6586, 8513,
8638, 8992

**ķoy III: On iki hayvanlı Tũrk takvimine
gũre koyun yılı.**

ķ. 809

ķoy-: 1. Bırakmak, koymak.

ķ. 6013

ķ.-a ma 3035, 5530

ķ.-adı 2304, 3226, 5117

ķ.-ar 8733

ķ.-asıñ 1544, 1549

ķ.-atın 895, 3919, 4816, 7229

ķ.-ayın 1928(2), 8275

ķ.-dı 1052, 2629, 2864, 3396, 4461,
4516

ķ.-ġan 1021, 2253, 5571, 7653

ķ.-ġıñız kelip edi 1930

ķ.-(ı)p 206, 426, 1347, 1635, 2183,
3318, 4136, 4605, 5672, 6029,
6443, 7436, 7462, 7784, 8779,
8832, 2800

ķ.-(ı)ptı 1495, 4819

ķ.-may 2048, 8704

ķ.-maytın 8484

ķoya ber-: Koyuvermek.

ķ. bergen 2444, 3417

ķ. bergende 577

**ķoya bil-: Koyabilmek,
yerleştirebilmek.**

ķ. bilmegen 343

2. Bırakmak, vazgeçmek.

ķ. 8289

ķ.-a ma 1218, 4189, 8269

ķ.-adı 6517, 7206

ķ.-ar 417, 6573

ķ.-ar emes 7374

ķ.-asıñ ba 3535

ķ.-dı 2902, 4592, 4841, 7804, 8704

ķ.-ġan 2312

ķ.-ġanda 2777, 7269, 7368

ķ.-ıñızşı 3264

ķ.-madı 8349

**ķoya tur-: Bırakmak, bırakıp
vazgeçmek, boş vermek.**

ķ. tur 7588, 8605

ķ. turayıķ 5075

ķ. turiñdar 3705

ķ. turıp 866

**3. Salmak, serbest bırakmak, hapisten
çıkarmak.**

**ķoya ber-: Salıverme, hapisten
çıkartıvermek.**

ķ. bereyin 6790

- ķ. beriñder 3035, 3898
ķ. berse 785
- 4.** Nöbetçi bırakmak, nöbet tutturmak.
ķ.-dı 507
- 5.** Bir kimseyi işe yerleştirmek, bir işe başlatmak.
ķ.-dñ 4221
ķ.-ğısı kelip jürgenin 5810
ķ.-ğan 2937
ķ.-maydı 6892
- 6.** Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin tamamen ve kesin olarak bittiğini belirten birleşik fiiller yapar.
(bilip) ķ. 2168; (kisendep) ķ. 4723
(şırķap) ķ.-a berdi 3891; (şuvlap) ķ.-a berdi 3900; (jır toğıtıp) ķ.-a berdi 9065
(ustap) ķ.-adı 673; (baylap) ķ.-adı 1060; (ķadap) ķ.-adı 3079; (dep) ķ.-adı 4411; (ķöterip) ķ.-adı 4420; (ķöterip-ķöterip) ķ.-adı 4471
(şığarıp) ķ.-amız 3716
(örtep) ķ.-arğa 4450
(ķozğap) ķ.-dı 907
(ķozğalıp) ķ.-dı 1141, 3645; (ilip) ķ.-dı 8637; (aparıp) ķ.-dı 8663
(ķalıp) ķ.-dık 88
(suvıtıp) ķ.-ğan 512; (jayıp) ķ.-ğan 1366; (ķañtarıp) ķ.-ğan 2379; (ilip) ķ.-ğan 2726; (ķözdetip) ķ.-ğan 4085; (asırıp) ķ.-ğan 7772; (ķüzettirip) ķ.-ğan 8130
(tölep) ķ.-ğan jok pa 1876
(tükirip) ķ.-ğanday 4624; (javıp) ķ.-ğanday 510
(ķamap) ķ.-ğanın 3848
(ķutılıp) ķ.-madı 8368
(sıbırlap) ķ.-madıñız 3940
(ķalıp) ķ.-may ma 4550
(eñiretip) ķ.-mayık 1999
(ursıp) ķ.-sa 4829
(ķostırıp) ķ.-saķ 1649
(ķüzettirip) ķ.-(-u)vdi 7875
- 7.** Asıl fiile -a/-e; y gerundiyumu ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin çok çabuk, hızla yapıldığını, olduğunu belirtir.
(bere) ķ.-a ma 4573
(taba) ķ.-adı 890
(jüre) ķ.-ar 4767
(tıya) ķ.-dı 585; (tiye) ķ.-dı 3159; (tompayta) ķ.-dı 5010
(sasa) ķ.-madı 5157
- 8.** Asıl fiile -a/-e; y gerundiyumu ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin bir sürece yayıldığını, devam ettiğini belirtir.
(kele) ķ.-adı 8875
(ķöñil böle) ķ.-ğan jok 4425; (tüsine) ķ.-ğan jok 6312
(kele) ķ.-madı 5542

(üyrene) k.-mağan 387; (tolarsıy) k.-mağan 4269; (kele) k.-mağan 4652; (tüse) k.-mağan 4735; (añğara) k.-mağan 7358; (üzile) k.-mağan 7836; (şığa) k.-mağan 869; (ene) k.-mağan 8818; (jete) k.-mağan 8918

(kire) k.-mağan-dı 2201

(şığa) k.-mağanday 367

(kozgala) k.-mağanın 1001

(eşteñe ete) k.-mas 3025; (umıttıra) k.-mas 3284; (büline) k.-mas 4260; (şığa) k.-mas 5236

(javap bere) k.-may 6261; (kana) k.-may 6330

(tiye) k.-maydı 6101; (bere) k.-maydı 6124; (joğalta) k.-maydı 5141

(tüse) k.-maytın 3818; (saqtala) k.-maytın 5835; (töge) k.-maytın 7927

(ayta) k.-maytının 5040

(tüse) k.-sa 3989

(habarlasa) k.-(u)vdi 6962

9. Asıl fiile -may/-mey; -pay/-pey olumsuzluk gerundiyumu ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin inat ve ısrarla, hiç yapmama anlamını verir.

(korıqpay-aq) k. 3246, 7170

(şığartpay) k.-dı 782; (bolmay-aq) k.-dı 1777; (könbey-aq) k.-dı 5472; (ketpey) k.-dı 6814; (şıqpay-aq) k.-dı 7091; (til qatpay) k.-dı 7101; (qalmay-aq) k.-dı 8270

(bermey) k.-dım 4863

(avdarmay) k.-ğan 451; (qulaq ilmey) k.-ğan 7023

(almay) k.-maydı 5986; (jetpey) k.-maydı 2311; (ëlsiretpey) k.-maydı 5647

(jubanbay) k.-sa 5260

10. Yardımcı fiil işleviyle isimlerden sonra kullanılarak birleşik sözler yapar.

at koy- I: *Hücuma geçmek, saldırmak.*

at k.-amız 3732

at k.-ar emes 1297

at k.-arında 1259

at k.-dı 1229, 7854, 8380, 8431

at k.-dım 8576

at k.-ğan 1234

at k.-ğanda 7768

at k.-may 4067

at k.-(u)vğa 888

at koy II: *Ad vermek, ad almak.*

at k.-ar 6045

at k.-ğan 3628

k.-ğan atı 7327

atoy koy-: *Hücum etmek, saldırmak.*

atoy k.-ğan 3566

janın koyarğa jer tappa-: *Heyecandan, kızgınlıktan, acıdan vb. yerinde duramamak.*

janın k.-arğa jer taba almay (tur) 7825

janın k.-arğa jer taba almaydı 2517

janın k.-argâ jer tapkızbadı 965

janın k.-argâ jer tappaytın 877

jönge koy-: *Yoluna koymak, halletmek.*

jönge k.-sın 7558

köñil koy-: *Hoşlanmak, akli kaymak.*

köñil k.-ar 4455

köñil k.-maytın 2937

ķarsı koy-: *Karşı koymak, direnmek, dayanmak.*

ķarsı k.-a alamız 6208

ķarsı k.-mak 5643

ķol koy-: *İmza atmak, mühür basmak.*

ķol k.-ğan 2845, 8839

ķolın k.-ğan 4598

ķol k.-(u)vda 8839

ķol k.-(u)vşı 8941

ķulak koy- : *Dinlemek, kulak asmak.*

ķulak k.-madım 2797

lap koy-: *Atılmak, hücum etmek.*

lap k.-adı 1245

lap k.-dı 385, 1262, 1320, 4125,
4162, 4185, 7817, 7941

lap k.-(ı)p 3318

lap k.-(u)vğa 4153

ķart koy-: *Şart getirmek, ķart koşmak.*

ķart k.-sa 8059

ķart k.-(u)vına 4862

11. Çekimli bir fiilden sonra da/de edatı ile birleşerek hareketin

çabucak yapılıp tamamlandığını bildiren yapılar kurar.

(jıbrırlattı da) k.-dı 1487; (dedi de) k.-dı 1754, 4426; (küldi de) k.-dı 3952; (külimsiredi de) k.-dı 4643; (izedi de) k.-dı 4826; (iydi de) k.-dı 5332; (kürsindi de) k.-dı 6614; (turdı da) k.-dı 6675; (ķaradı da) k.-dı 8059

(tıngan da) k.-ğan 2941; (degen de) k.-ğan 7140, 8495

(ķaşsa da) k.-may 6038

12. Üç fiilden ibaret birleşik fiil yapıları oluşturur.

(tüsine almay-aķ k.-ğan 8483)

ķoy büldirgeni: Bir çilek türü, sığır çileği.

ķ.-nen 9

ķoyma: 1. Hazine, kasa.

ķ.-sına 7505

2. Ambar, depo.

ķ.-sın 4106, 4938, 8435

ķoyan I: Tavşan.

ķ. 277, 4284, 4895, 4898

ķ.-dar 5955

ķ.-day 642, 7756

ķ.-dı 1299, 4896, 4897

ķ.-ğa 2148

ķ.-ın 2267

ķ.-nan 4899

ķoyan jürek: *Korkak, ürkek.*

ķ. jürekter 4629

koyan II: On iki hayvanlı Türk takvimine göre tavşan yılı.

k. 128, 7606, 7913, 8727

koyan-koltık: Omuz omuza, beraber, kaynaşmış hâlde.

k. 899, 1132, 7842, 7945

Koyanşı: Kavim adı.

k. 2830

koy-eşki: Koyun keçi, küçükbaş hayvan.

k. 20, 2064

k.-niñ 644

koygız-: Koydurmak, doldurtmak.

k. 3161

koyıl-: Koyulmak, bırakılmak.

k.-dı 4407

k.-ğan 1481, 2369, 3622, 4116, 7718, 7844

k.-ğandı 1766

koyın: Koyun, sine, kucak.

k.-darına, 8420

koyıs-: Gömmek, birlikte defnetmek.

k.-ıp 6546, 6575

Koylibay: Kavim adı.

k. 2827, 5845, 5852

koylık: Koyuna ait.

k. 2689

koynav: Kuytu, kuytuluk yer.

k. 8547

k.-1 274

k.-ına 2056, 2064, 2069

k.-ınan 5958

k.-ındağı 1169, 2697

koyın: Koyun, kucak, sine.

k.-nına 219, 936, 2946, 2982, 4446, 8382

k.-nınan 196, 216, 5256

k.-nında 5396

koy-kızı: Koyun kuzu.

k.-sı 2077

koyşa: Koyun gibi, koyuna benzer.

k. 2038

koyşı: “Bırak şimdi, hadi canım, ciddi misin” anlamlarında kullanılan söz.

k. 4340, 4406, 8069

koyuv: Koyu.

k. 30, 1043, 2083, 2599, 2708, 4301, 4466

koyuvlan-: Koyulaşmak, koyu duruma gelmek.

k.-a 755

k.-(ı)p 7953

kozdır-: Arttırmak, nüksettirmek.

k.-(ı)p 3446

kozğa-: 1. İtelemek, hareket ettirmek.

k.-dı 3055, 6678

k.-ğan 4441

k.-p 53, 3380, 5076

2. Sır açıklamak, açığa çıkartmak, paylaşmak.

ķ.-diñ 6769

ķ.-ğısı kelip 5076

ķozğal-: Kıpırdamak, kımıldamak.

ķ.-a 1001, 1008

ķ.-adı 1390

ķ.-ar 321

ķ.-ardan 6811

ķ.-atının 7774

ķ.-dı 8223, 1296

ķ.-ğalı 2714

ķ.-ğan 2569, 7768

ķ.-(ı)p 1113, 1141, 3645, 4364, 9029

ķ.-madı 8357

ķ.-may 205, 458, 461, 3078, 5394,
5401, 5492, 8039

ķ.-sa 1359

ķ.-(u)vğa 208

ķozğalt-: Hareket ettirmek.

ķ.-pastan 3032

ķozğalı: Ayaklanma, isyan, başkaldırı.

ķ. 6947, 6948

ķ.-ı 5659, 6931, 6934, 6947

ķ.-ımen 1000

ķ.-ın 5802, 5818

ķ.-ınıñ 5202, 6924

ķozğan: Kazakların bir boyu.

ķ. 5610, 5845

ķozı: Kuzu.

ķ. 3037, 4323

ķ.-day 2241, 744, 8148

ķ.-lar 2064

ķ.-nıñ 3389

ķozıjavırın: Bir tür ok ucu.

ķ. 2689, 5322

ķozılak: Kuzu, oğlak.

ķ.-tan, 4280

ķ.-tay 2794

ķozı Körpeş: Türk Dünyası'nın önemli destan kahramanlarından biri, Kozi Körpeş ve Bayan Sulu Destanı'nın kahramanı.

ķ. 3224

ķuba: Sarışın.

ķ. 3626

ķuba-ķup: Pekiyi, olur, tamam.

ķ. 2557, 3740

ķubıjıķ: Öcü, umacı vb. korkunç varlıklar.

ķ. 1732

ķubıla: Kible, güneybatı.

ķ. 682, 684, 6521

ķ.-dan 350

ķubıl-: Değişmek, değişim geçirmek.

ķ.-dı 5502

ķ.-ğanı 4965

ķuda: Dünür.

ķuda tüs-: Kız istemeye gitmek.

ķ. tüsip 2416

ķudandal: Dünür. *Kr. ķuda.*

2969, 6712

ķuday: *F.* Tanrı, Allah.

ķ. 375, 383, 705, 1600, 1877, 2124,
3784, 3786, 4940, 6497, 8093,
8102

ķ.-dan 7385

ķ.-dın 6079

ķ.-ęa 333

ķ.-(ı)m 3354

ķuday tağala: *Bk. Allatağala.*

ķ tağala 6367

ķudayla-: Tekbir getirmek, ya Allah demek.

ķ.-p 9068

ķudaymendi: Rus arlığı döneminde Akmola bölgesinin sultanı, Koņrkulja'nın babası.

ķ. 159, 1335, 1352, 2210, 2221, 2316,
2456, 2528, 2613, 2647, 2669,
2684, 2748, 2750, 2751, 2753,
2881, 3112, 3213, 3617, 3692,
3700, 4065, 4267, 4276, 4291,
4770, 4771, 5123, 5281, 5612,
6089, 7099, 7648, 8337, 8412,
8634, 9073,

ķ.-den 4065

ķ.-n 4830

ķ.-niņ 39, 150, 2289, 2757, 4616

ķ.-si 3236, 3237

ķudaymendi Sultan: *Bk. ķudaymendi.*

ķ.-ęa 2748

ķudık: Kuyu.

ķ. 5907, 5976, 5976, 8294, 8318

ķ.-tardan 3376

ķ.-tardıņ 5976

ķ.-taręa 5978

ķudiret: *A.* G, kuvvet, kudret.

ķ.-i 6137, 7712

ķujına-: Kalabalık olmak, kaynamak.

ķ.-ęan 4059

ķuķı: *A.* Hak, adalet. *Kr. ķaķı.*

ķ. 943

ķul: Kul, kle.

ķ. 2044, 2233, 2295, 3064, 4996, 6006,
6854, 7545(2), 8140, 8991

ķ.-dar 8161

ķ.-daręa 8992

ķ.-dı 2978, 3598, 4723, 8135

ķ.-dın 2233, 8131

ķ.-ęa 7546, 8152

ķ.-ı 6121, 6707

ķ.-iņ 3854

ķ.-iņiz 8126

ķ.-iņniņ 8156

ķula: Kirli sarı bir at donu.

ķ. 2226, 2929, 5000, 8775

ķula-: Devrilmek, düşmek, yıkılmak.

ķ.-dı 386, 2032, 4543, 5023, 5325,
5582, 8573

ķ.-ęan 240, 315, 1208, 6897, 7933,
7946

ķ.-p 221, 1030, 2412, 3391, 3575,
3591, 4120, 4170, 6542, 6817

ķ.-r 5013

ķ.-sam 6397

ķ.-y 3965

ķulak: Kulak.

ķ. 331, 651, 660, 1277, 2797, 4177,
4317, 5553, 7023, 8225

ķ.-(ġ)ı 84, 1157, 1786, 1873, 4707,
5640

ķ.-(ġ)ıma 3939, 8611, 8642

ķ.-(ġ)ın 45

ķ.-(ġ)ına 340, 515, 1270, 2352, 2510,
2709, 3484, 4908

ķ.-(ġ)ında 4917

ķ.-ķa 2905

ķ.-tan 4052

ķ.-tarı 1217

ķ.-tarına 8355

ķ.-tarınıñ 7636

ķulak-ķaġıs: İma, imalı söz.

ķ. 2936

ķulan: Yabani at.

ķ. 586, 1723, 5928, 6033, 6034, 6038

ķ.-dardı 6037

ķ.-dardıñ 6039

ķulanday: Yaban atı gibi, yürük, hızlı
koşan.

ķ. 578, 6378

ķulaniyekten-: Tan atmak, şafak sökmek.

ķ.-e 6378

ķ.-(i)p 2, 4066, 5621, 7799

ķulan ķabak: Yer adı.

ķ. 5999

ķulaş: Kulaç, 1,82 cm'lik uzunluk ölçüsü.

ķ. 642, 652, 1475, 2486, 2691, 2711,
3337, 3744(2), 3828, 4093, 4813,
5957, 6379, 8449

ķ.-tan 4124

ķulaştay: Uzunluğu bir kulaç kadar olan.

ķ. 460, 4068, 4148, 5583, 7120

ķulat-: Düşürmek, devirmek.

ķ.-a 4529

ķ.-(i)p 1324, 4198, 5007

ķ.-pay 5207

ķ.-ķanday 6530

ķulata-mulata: Düşse kalka.

ķ. 4083

ķulay-mulay: Sendeleyerek, yere yıkılarak.

ķ. 3307

ķulazı-: İssız, تنها, boş kalmak.

ķ.-ġan 8315

ķuldıķ: Kulluk, kölelik, esaret.

ķ 2979, 3597

ķ.-(ġ)ınan 2978

ķ.-ķa 1623

ķ.-ta 5445

ķuldır: Kısa, uzun olamayan.

ķ. 2630

uldıra-: Hızla ařađıya dođru inmek, dūřmek.

.-y 8756

uldıyla-: Hızla aşağı inmek, yuvarlanmak.

.-y 2057

ulun: Atın altı aya kadar olan yavsuru, kulun.

. 1719

.-inan 3415

.-niñ, 4300

ulındağı davsı uraka şık-: *Bütün g¼ci¼yle bağırmak, feryad etmek, bağırıp etrafı ayağa kaldırmak.*

ulındağı davsı uraka ř.-(đı)p 372

ulınday: Kulun gibi, g¼zel, zarif, yakışıklı.

. 643, 5027

ulındı: Kulunlu, kulunu olan.

. 2065, 4595

ulınım: Çocukları taya benzeterek s¼ylenen sevgi ifadesi.

. 986, 2003, 2007

ulun-tay: Atın k¼ç¼kl¼ b¼y¼kl¼ yavruları.

.-ları 2066

ulıptı: Kilitlenmiş, kilitli.

. 4135

ulja: Erkek dağ keçisi, teke.

. 729

uljan: Kişi adı.

. 6090

ulpır-: G¼zelleřmek, g¼z kamaştımak.

.-a 5499, 7000

.-(ı)p 8, 2994

ulpırt-: G¼zelleřtirmek.

.-an 5499

ulpıtas: Mezar taşı.

. 8431, 8442

ulşın-: Bir işe istekle sarılmak.

.-a, 8419

.-(ı)p 6213, 8297

um: 1. Kum.

. 4150, 6041, 8713, 8990

.-da 6485

.-dı 5952, 6001

jigeri um bol-: *G¼ç kaybetmek, şevki kırılmak, umudunu kaybetmek.*

jigeri . bolıp 1627

2. Kumlu arazi, ç¼l.

. 5938, 5987, 5989, 5997, 8290

.-ga 777, 2701, 4887, 5988, 6039(2), 7701, 7763, 7842, 7848, 8262, 8270(2)

.-ı 764

.-ına 8237

.-ınıñ 770

umala: Fal amak iin kullanılan t¼rl¼ nesnelerin genel adı.

.-tarı 1371

uman: İbrik.

ķ. 4462, 4483

ķ.-men 4467

ķumar: Heves, istek, arzu, merak.

ķ. 814, 1904, 2396, 3171, 4255, 4298,
4318, 4450, 4612, 4836, 5535,
6198, 6793

ķ.-ın 8163

ķumarlan-: Heveslanmak, meraklanmak.

ķ.-a 5493

ķ.-ġan-dı 7509

ķumarlık: Heveslilik, meraklılık.

ķ. 1789, 4326

ķumart-: Çok istemek, hasret çekmek,
özlemek.

ķ.-a 5038, 5542

ķ.-(ı)þ 3018, 4312

ķumayt: Kumlu yer, kumsal, kumluk.

ķ. 228, 631, 1124, 1323, 7112, 7762,
8267

ķumayttı: Kumlu, kumu bol arazi.

ķ. 5943, 5972, 8261

ķumbel: Yer adı.

ķ.-degi 538

ķumdı: Kumlu, kumu bol.

ķ. 6005, 6015, 8273

ķumırşka: Karınca.

ķ. 4207

ķ.-nıñ 4074

ķum-topıraķ: Kum toprak.

ķ.-tan 7149

ķun: 1. Değer, fiyat, eder.

ķ. 7545, 7546

2. Değer, kadir, kıymet.

ķ. 4774

ķ.-ı 1659, 1920, 2869, 3131

ķ.-ın 1875, 5408

ķ.-ına 3831, 3832

ķ.-ıñ 5634

ķunajın: Üç yaşındaki sığır, düve.

ķ. 4595

ķunanbay: Kişi adı.

ķ. 8937

ķundaķ: Kişi adı.

ķ. 784

ķundi: Önemli, gerekli.

ķ. 3600

ķundız: Kunduz.

ķ. 441, 442, 828, 1710, 1910, 2084(2),
2490, 2492, 2726, 4286, 5596

ķ.-ben 2350

ķunıķ-: Alışmak, alışkanlık edinmek.

ķ.-ķan 4193, 8371

ķup: Doğru, makul, olur, tamam.

ķ. 352, 1116, 1152, 1771, 1926, 5392

ķupiya: Sır, giz.

ķ. 1434, 1845, 4699, 6280, 6782, 6827

ķ.-ġa 1391, 1432

ķ.-sın 5040

ķur: Boş, asılsız, fuzuli, öylesine.

ķ. 864, 1028, 1162, 1297, 2046, 2514, 2519, 2542, 2735, 3528, 3748, 3750, 3974, 4096, 4152, 4307, 5183, 5308, 5410, 5425, 6065, 6329, 6380, 6504, 6510, 6564, 6611, 6928, 7290, 7464, 7888, 8041, 8325, 8367, 8477, 8796

ķur-: Kurmak, hazırlamak, teşkil etmek.

ķ.-a 971

ķ.-adı 1436, 2660

ķ.-dı 8395

ķ.-ġan 1832, 7122

ķ.-ġanda 535

ķ.-ġanın 2111

ķ.-ıp 678, 1467, 2094, 3636, 3773, 4296, 4305, 4409, 4749, 6358, 6513, 6683, 6815, 7626, 8262, 8420, 8869

ķ.-(u)v 6947, 5899

ķ.-(u)vđı 163

ķ.-(u)vđıñ 7301

ķur-: Yok olmak, bitmek, kurumak.

ķ.-sın 6603

ķura-: Bir şeyleri bir araya getirmek, toplamak. oluşturmak.

ķ.-amin 8699

ķ.-ġan 2216

ķ.-p 488, 7695, 8679

ķ.-tın 4026

ķural-: Getirilmek, toplanmak.

ķ.-adı 72

ķ.-ġan 2117, 3627

ķural: Alet, araç.

ķ.-ına 7018

ķurama: Toplama, birleşik, m¼rekkep.

ķ. 3005, 7271

ķuran: A. Kuran-ı Kerim.

ķ. 6532, 6875

ķuraķ: Su kenarlarında yetişen taze ot, yeşil kamyş.

ķ. 43

ķ.-ķa 372

ķuray: 1. Kaval, kuray yapılan bir t¼r kamyş.

ķ. 312, 666, 2142

2. Kaval, kuray.

ķ. 4975, 5494

ķurban: A. Kurban, şehit.

ķ. 549, 974, 7074, 7311, 7345

ķurbı-dos: Eş dost, akraba, akran.

ķ.-tarımen, 6358

ķurbı-ķurdas: Akran, yaşıt.

ķ. 4435

ķ.-tarınıñ 5507

ķurbı: *Bk. ķurdas.*

ķ.-sınıñ 6314

ķurdas: Akran, yaşıt.

ķ.-ı 1716

ķurdastıķ: Akranlık, yarenlik, arkadaşlık.

ķ.-(ġ)ın 3687

ķurġaķ: Kuru, kurak.

<p>ķ. 8958</p> <p>ķurġat-: Kurutmak.</p> <p>ķ.-ar 6375</p> <p>ķurġır: Gözüme görünme, kör olası, kahrolası anlamında beddua, küfür.</p> <p>ķ. 6611</p> <p>ķurı-: Yok olmak, mahvolmak.</p> <p>ķ.-ġanday, 2381</p> <p>ķurıķ: Hilekarlık, düzenbazlık.</p> <p>ķ.-(ġ)ı 87, 2067, 4735, 8918</p> <p>ķurıl-: Kurulmak, tesis edilmek.</p> <p>ķ.-dı 92, 172, 7566, 8206</p> <p>ķ.-ġan 191, 319, 3959, 7564, 7623, 7647, 8199</p> <p>ķ.-ġanın 87</p> <p>ķ.-ıp 8920, 8954</p> <p>ķ.-sın 7482</p> <p>ķurımdan-: İis bulaşmak, kurum baġlamak.</p> <p>ķ.-(ı)p 9063</p> <p>ķurıs- I: Karşılıklı kurmak, oluşturmak.</p> <p>ķ.-ıp 4438</p> <p>ķurıs- II: Kuruyup kalmak.</p> <p>ķ.-ıp, 8138</p> <p>ķurıř: Çelik.</p> <p>ķ. 675, 794, 1103</p> <p>ķ.-pen 2676</p> <p>ķurıřtay: Çelik gibi, saġlam.</p> <p>ķ. 220, 5579</p>	<p>ķur-ķurıla-: Koşan atı, yavaşlatmak, durdurmak, çağırarak, sakinleştirmek.</p> <p>ķ.-ġan 2068</p> <p>ķ.-p 3416</p> <p>ķurılı: Gibi, benzer.</p> <p>ķ. 431, 2878, 4587, 7344</p> <p>ķurmet: A. Hürmet, saygı.</p> <p>ķ. 1901, 2271, 2875, 3548, 4586, 5829</p> <p>ķ.-ine 5210, 5786</p> <p>ķ.-iñ 3932, 5330</p> <p>ķurmette-: Hürmet etmek, saygı göstermek.</p> <p>ķ.-p 3591, 4324, 6688</p> <p>ķurmetti: Hürmetli, saygın.</p> <p>ķ. 1508, 1863, 6253, 7288, 7379</p> <p>ķurt: Tüberküloz hastalıġının halk arasındaki adı.</p> <p>ķ. 707</p> <p>ķurt-: Yok etmek, mahvetmek.</p> <p>ķ., 8535</p> <p>ķ.-a 8181, 8274</p> <p>ķ.-amız 6191</p> <p>ķ.-atın 4880, 5803</p> <p>ķ.-iñdar 6138</p> <p>ķ.-(ı)p 3654, 4552, 6511, 6515, 6585, 6853, 7644, 8217</p> <p>ķ.-paķ 3359, 7589, 7622, 8183, 8194</p> <p>ķ.-pasak 4844</p> <p>ķ.-ķanın 2135</p> <p>ķ.-sın 4622</p>
---	--

ķ.-tı 6109, 6943

ķ.-tık 3674

ķ.-(u)v 1679, 4872, 5114, 7247, 8386

ķ.-(u)vğa 4622, 6068, 6192, 7427,
7642, 8650, 8922

ķurt-ķumırsķa: Börtü böcek.

ķ. 5052, 5061, 5145, 5147

ķuruvlı: Kurulu, yapılmış.

ķ. 7056, 8921

ķus: Kuş.

ķ. 47, 353, 502, 1453, 1839, 2717,
2725, 2864, 4163, 4818, 4821, 5931,
6012, 6519, 7001, 7697, 8315, 8605,
8785, 8816

ķ.-ı 8696

ķ.-ınday 2512

ķ.-pen 976, 2755

ķ.-ķa 521, 4278, 8595

ķ.-tar 1175, 7698

ķ.-tay 1280, 3891, 7862

ķ.-tı 7277

ķ.-tıñ 1462, 2844

ķusalı: Sıkıntılı, kasvetli.

ķ. 600

ķusbek: Kişi adı.

ķ. 4236, 4348, 4354, 4358, 8937

ķ.-(g)i 2290, 4235

ķ.-tiñ 4240, 4343, 4356

ķusbek töre: Kişi adı.

ķ.-niñ 4358

ķusmurın: Yer adı.

ķ. 91, 2897, 3713, 4232, 7974

ķ.-niñ 5731

ķustır-: Kusturmak.

ķ.-a 1075

ķuř-: Kucaklamak, öpmek, okşamak.

ķ.-a 386, 7946

ķ.-adı 5426

ķ.-(ı)p 3371, 3418, 4162, 4791, 4931,
7860, 8573

ķ.-ķan 4788

ķ.-tı 1207

ķ.-(u)v 1896

ķuřaķ I: Kucak.

ķ. 1359, 2713

ķ.-(ğ)ı 1898, 4322

ķ.-(ğ)ın 567, 1943, 3840, 4394, 4805,
6430, 6876, 8419

ķ.-(ğ)ına 5506, 7785

ķ.-(ğ)ınan 4398

ķ.-(ğ)ında 2514, 8171

ķ.-(ğ)ındağı 5535

ķuřaķ II: Alan, saha, kuřaķ.

ķ.-tı 1123

ķuřaķ-ķuřaķ: Kocak dolusu, kucak kucak.

ķ. 2143

ķuřaķta-: Kucaklamak, bağırina basmak.

ķ.-p 4331, 5328, 5533, 5593, 8145,
8148

ķ.-tarımen 7992

ķ.-tarın 7992

ķ.-vġa, 1904

ķ.-y 4363, 7861

ķuřaķtas-: Kucaklaşmak.

ķ.-a 8490

ķuřbegi: Āarlık Rusya dđneminde eyalet veya illerin en űst yđneticisi, vali.

ķ. 177, 185, 186, 190, 1380, 1422, 1424, 1426, 1432, 1435, 1442, 1447, 1488, 1513, 1523, 1529, 1533, 1537, 1574, 1580, 1637, 1648, 1658, 1666, 1670, 1682, 1689, 1756, 1776, 1788, 1818, 1829, 1838, 1841, 1861, 1876, 1884, 1892, 1901, 1913, 1930, 1933, 1947, 1951, 2034, 2231, 2575, 2580, 2819, 3434, 5881, 8532, 8762, 8870

ķ.-lerine 224

ķ.-men 1446, 1754, 1935

ķ.-n 1480

ķ.-ndey 1812

ķ.-ne 1467, 1530, 1908, 2028, 5875

ķ.-nen 171

ķ.-ni 1844

ķ.-niņ 847, 1381, 1394, 1397, 1407, 1422, 1442, 1702, 1706, 1798, 1798, 1816, 2684

ķ.-siniņ, 2230, 2783, 5879, 6166

ķuřırla-: Arzu duymak, Āok istemek, ihtiras gđstermek.

ķ.-y 4321

ķuřırlan-: Hasret Āekmek. űzlem duymak.

ķ.-a 4376

ķuřtar: Hevesli, tutkun, műptela.

ķ. 3956

ķutı: Matara, ilaĀ kutusu.

ķ. 3277, 4667

ķutı:

ķutı ķař-: Korkmak, şaşırmak, ne yapacaġını bilememek.

ķ. ķařıp 491

ķ.-tarıņ ķařspasın 1147

ķutul-: Kurtulmak, serbest, azat olmak.

ķ.-a, 1567, 5460, 6599, 7708, 8272, 8687, 8986

ķ.-adı 117

ķ.-ar 6817

ķ.-arın, 1066

ķ.-dı 1322, 7870, 8426, 8574

ķ.-dım 3319

ķ.-dık 2584

ķ.-ġan 5756

ķ.-ġandarına 7955

ķ.-ġanın 4533

ķ.-(ı)p 795, 1810, 2816, 5357, 8071, 8367(2), 8961

ķ.-maġanım-aķ 9011

ķ.-maķ 189, 404

ķ.-maydı 1162

ķ.-sa 7872

ķ.-(u)v 405, 1834, 5203, 9009, 9056, 5259

ķ.-(u)vdi 1567

ķ.-(u)vdiñ 1862, 3966, 5179

ķ.-(u)vmen 405

ķutin:

ķutin al-: *Aklını almak, korkutmak.*

ķ. alıp 8572

ķutin kaçır-: Bk. ķuti kaç-.

ķ. kaçırıp 1216

ķutır-: Kudurmak, yersiz ve dengesiz davranmak.

ķ.-ğan, 3217, 7821, 8884

ķutırım: Kudurmak, çok kızmak.

ķ.-ıp, 2151

ķutķar-: Kurtarmak, azat etmek, özgür bırakmak.

ķ.-a 5399, 8020

ķ.-am 8017

ķ.-ar 5259

ķ.-dım 4574

ķ.-maydı 7277

ķ.-(u)vdi 5876

ķuttiķta-: Kutlamak, tebrik etmek.

ķ.-p 1174

ķuv I: Hilekar, kurnaz.

ķ. 1138, 4091, 5060, 5069

ķuv II: 1. Kurumuş, sararmış, iskelet haline gelmiş.

ķ. 2805, 2807, 7117

2. Geçici, boş, ıssız.

ķ. 3339, 5080, 5993, 7707, 8647, 8670, 8672(2), 8677, 8678

ķuv III: Kav türlü mantarlardan kurutulmuş elde edilen, çabul tutuşan, süngerimsi madde, kav.

ķ.-dan 699

ķ.-day 974

ķuv IV: Kuğu, kuğu kuşu.

ķ.-day 2789, 8658

ķuv-: Birisinin ardına düşmek, kovalamak.

ķ.-a 2059, 4853, 7787, 7834, 8249, 8255, 8268, 8279

ķ.-adı 6037

ķ.-ar 7763

ķ.-dı 4897, 6943, 7792, 5471

ķ.-dık 5990

ķ.-ğan 1338, 6385, 7665, 8424, 8574

ķ.-ğandargā 3319

ķ.-ğanday 24, 708

ķ.-ğanşā 3398

ķ.-may 2346, 7900

ķ.-(i)p 18, 277, 540, 721, 1077, 1180, 1983, 2165, 2309, 2405, 2408, 2550, 2859, 3023, 3051, 3693, 3703, 4357, 4452, 4896, 5048, 5049, 5051, 5052, 6039, 6165, 6435, 7197, 7667, 7693, 7800, 7836, 7887, 7910, 8210, 8275, 8280, 8295, 8386, 8392, 8769, 8974

ķ.-sa 6572

ķ.-(u)v 2238, 6130, 7344, 7803

ķ.-(u)vdi 7774

ķ.-(u)vdiñ 8401

ķ.-(u)vğa 7830, 7954

ķuvala-: Kovalamak, takip etmek.

ķ.-y 1124, 1365, 6519

ķuvan-: Sevinmek, kıvanmak, mutlu olmak.

ķ. 4520

ķ.-a 1913, 2686

ķ.-adı 7080, 7955

ķ.-di 8109

ķ.-dık-tı 8859

ķ.-ğan 8054

ķ.-ğandarı 4537

ķ.-ğanday 6520

ķ.-ğanımnan 8681

ķ.-ğannan 3725, 6206

ķ.-(i)p 879, 1695, 2552, 2976, 3085,
4118, 4807, 5039, 5448, 5512,
8359

ķ.-sa 2699, 8108

ķuvanıř: Sevinç, mutluluk.

ķ. 481, 709, 1843, 2736, 5497

ķ.-ı 1177, 4373, 4541, 6344, 6951,
8170

ķ.-inan, 2517

ķ.-in 5602

ķ.-ina 5484, 5508, 5545

ķ.-ınıñ 5537

ķ.-iñ 5628

ķ.-ķa 8144

ķuvanıřtı: Sevinçli, mutlu.

ķ. 4452, 5480, 7676

ķ.-mın 5522

ķuvant-: Sevindirmek, neşelendirmek.

ķ.-ķan, 4943

ķuvañ: Yağışsız, kurak(yıl, mevsim).

ķ. 6439

ķuvar-: Güneşten sararmak, kurumak.

ķ.-ğan 7117

ķuvat: A. Kuvvet, güç, derman.

ķ. 3520, 3524, 7080, 7223, 8733

ķ.-ı 2749, 5580, 7954

ķuvattı: Güçlü, kuvvetli.

ķ. 6345

ķuvbet: Kişi adı.

ķ. 38, 147

ķ.-tiñ 2475, 5374

ķuvdır-: Kovalatmak, takip ettirmek.

ķ.-a 7663

ķuvğın: Takip etme, peşine düşme, sürgün.

ķ.-ğa 373, 2271

ķ.-men 7848

ķuvğınşı: Takipçi, iz sürücü.

ķ. 390, 7845, 9060

ķ.-ğa 335

ķ.-nıñ 8984

ķuvıl-: Takip edilmek, kovalanmak.

ķ.-adı 7489

ķ.-ġan 8949

ķ.-(u)vına 1791

ķuvırdak: Kavurma, et kavurması.

ķ. 4319

ķuvıs: Ćukur, oyuk, delik.

ķ.-ınan 213

ķuvlıķ: Zalimlik, hilekarlık, kurnazlık.

ķ. 7685, 8555, 8561

ķ.-(ġ)ı 1885, 5871

ķ.-(ġ)ın 1913, 4107

ķ.-ķa 4209

ķ.-tarı 921

ķ.-tı 5145

ķuvķıldan-: Solmak, rengi kaçmak.

ķ.-ıp 5320, 6416, 8909

ķuvsır-: Sıkmak, sıkışmak.

ķ.-ıp 3633

ķuy-: Dökmek, doldurmak, koymak.

ķ.-a 1103, 3552, 4467, 7670

ķ.-adı 408, 2223

ķ.-ar 763

ķ.-atın 635, 1617, 1620, 2146, 5844,
5971, 6549

ķ.-ġan 729, 1818, 7121

ķ.-ġanda 7199

ķ.-(ı)p 1069, 1829, 5886, 7461

ķ.-sa 408, 2223

ķ.-(u)v 3554

ķ.-(u)vdı 3554

ķuyġız-: Koydrmak, döktürmek,
boşaltmak.

ķ.-amın, 3557

ķuyıl-: Dökölmek, koyulmak.

ķ.-dı 4137

ķ.-ġan 3026

ķ.-ġanın 7149

ķ.-ıp 7463

ķ.-sın 7505

ķuyın: Kasırġa, hortum.

ķ. 4125

ķ.-day 1246, 7730, 7731, 7770

ķuyındat-: Fırtına koparmak.

ķ.-a 1278, 2567, 4018, 4163, 4182

ķ.-ķan 7862

ķuyırşık: Kuyruk sokumu, kuryuk.

ķ.-tarı 2491

ķuyrıķ: Kuyruk.

ķ. 1187, 1203, 4208

ķ.-(ġ)ı 6505

ķ.-(ġ)ın 1139, 2478, 2687, 2924, 3207,
3294, 3821, 5992, 7118

ķ.-(ġ)ına 3348, 6620, 7081, 8643

ķ.-(ġ)ınan 2691

ķ.-(ġ)ınday 456, 2722, 2872

ķ.-ķa 7392

ķ.-tarı 6506

ķ.-tı 5956, 5993

ķuz: Yar, uçurum.

ķ. 2505

ķ.-ı 6897

ķuzġın: Kuzgun.

ķ. 534, 8605

ķ.-nan 1048

-L-

lager: R. Ordugâh.

l. 7856

laġıl: A. Kızıl renkli yakut.

l. 1465

laġın: Bk. legen.

l.-day 3023

laj: A. Çözüm, yol, çare.

l.-darı, 5620

laķ: Oġlak.

l. 645

laķa: Yayın balıġı.

l. 211

laķap: A. Yalan, asılsız haber.

l. 3512

l.-pen 3906

l.-tı 1341, 3734

laķıldıa-: Hızı artmak, hızlanmak.

l.-p 1263, 3574

laķıldat-: Taşırmak, aşkırtmak.

l.-ıp 4541

laķtır-: Fırlatmak, atmak.

l.-a 2144

l.-dı 2143, 4131

l.-ġan 4023 , 4132

l.-ıp 4464, 6122, 7858

lala: A. Lale.

l. 4270

lap:

lap ber-: İleri atılmak, hücum etmek.

l. berdi 4067

l. beretinin 8343

l. bergen 1242

l. berip 5488

l. berüvden 3443

lap et-: Birden tutuşmak, yanmak.

l. etip 2217, 3261, 4137

lap koy-: İleri atılmak, koşmak.

l. koyadı 1245

l. koydı 385, 1262, 1320, 4125,
4162, 4185, 7817, 7941

l koyıp 3318

l koyuvġa 4153

lapıldıa-: Alevlenmek, alev alev yanmak.

l.-ġan 958

l.-p 1235, 2834, 4145

laşık: Baraka, çardak, kulübe, derme çatma,
çadır.

l. 2060, 6530

l.-(ġ)ınıñ 3396

l.-tar 638

1.-tardıñ 674

1.-tarına 508

laşın: Doğan, laçın.

1. 1174

lavla-: Alevlenmek, cayır cayır yanmak.

1.-ğan 5505

1.-y 4104

lay: Bulanık, duru olmayan, çamur.

1. 1365

layıktı: Uygun, elverişli, layık, münasip.

1. 3964, 3964, 7660

laylan-: Kirlenmek, bulanmak, millenmek.

1.-baytın 4259, 8796

laylı: Bulanık, çamurlu, milli.

1. 1703

lazaret: *R.* Revir, sağlık ocağı.

1.-ke, 3331

Lebedev: Kişi adı.

1. 400, 506, 509, 2927, 3658, 6725,
6836, 7613, 7618, 7890, 7901,
7919, 7928, 7938, 7942, 7954,
7967, 8199 8206, 8209, 8220,
8222, 8225, 8228, 8231, 8233,
8252, 8370

1.-ke 451, 7616, 7680, 8230

1.-pen 7675, 7892, 7932, 7934

1.-te 7936

1.-ten 8333

1.-ti 7368, 8257

1.-tiñ 7639, 7917, 7940, 7962, 8204,
8244, 8247, 8248, 8254, 8258,
8328

lebiz: *A.* Söylenen söz, lafız.

1. 739

1.-iñ 6366

legen I: *F.* Leğen, geniş kap.

1.-di 4460, 4461, 4481

1.-nen 4481

1.-niñ 4466

legen II: *R.* Masal, efsane, menkıbe.

1.-niñ 2513

lek-legimen: Saf hâlinde, grup hâlinde.

1. 1296

lek-lek: Saf saf, grup grup.

1. 3565, 7786

lenta: *R.* Kurdele.

1.-sına 8653

lep: Esinti, hafif rüzgar.

1. 203, 4449, 8317

1.-(b)i 348, 4377

lepir-: Coşkulu, heyecanlı olmak,
heyecandan çok konuşmak.

1.-e 5098

1.-gen 5097, 5485

lep-lezde: Çabucak, hemen.

1. 7820

Lepsi: Balkaş Gölü'ne dökülen
Kazakistan'ın önemli nehirlerinden
biri.

1. 8934

1.-ge 8932

lezde: Çabucak, hemen, derhal.

1. 313

lèkşèñke-arba: Genellikle iki atın çektiği hafif savaş arabası.

1.-larının 7808

lèşkèr: *F.* Asker, ordu.

1. 1424, 1947, 1949, 2819

1.-diñ 1397, 3434

1.-lar 5882

1.-leri 1857

1.-men 8870

lèyim: Her zaman, daima, sürekli.

1. 8667

lèzzat: *A.* Lezzet, zevk, haz.

1. 5537, 5545

1.-ka 1886

lıp:

lıp etkiz-: *Hızlı, çabuk hareket ettirmek.*

1. etkizip 1052

lıqıldı-: Ağzına kadar dolu olmak.

1.-p 4073, 4083

Lodjinskiy: Kişi adı.

1. 7599, 8879, 8884, 8928, 8902, 8904

London: Londra.

1.-nan 4837

lök: Tek hörgüçlü erkek deve.

1. 644, 2002

lökèt: Büyük bıçak.

1. 3384, 7820

luqpan: Hafif, çok ağır olmayan.

1. 6420

lüp: Tıp tıp sesi.

1. 312

lüpilde-: (Güm güm) atmak.

1.-mey 3962

1.-p 3970, 5517

-M-

ma: Soru eki/edatı. *Kr. ba, be, me, pa, pe.*

m. 121(2), 209, 270, 333, 337, 348, 365, 435, 500, 502, 524, 563, 846, 851, 863, 908, 971(2), 1067, 1105, 1141, 1218, 1291, 1299, 1361(2), 1361, 1534, 1547, 1604, 1657, 1690, 1751, 1827(2), 1837, 1882, 1923, 2033, 2197, 2278, 2385, 2460, 2461, 2465, 2477, 2523, 2524, 2541, 2619, 2643, 2668, 2749,2774, 2877, 2884, 2922, 2958, 2960, 2983, 3035, 3152, 3240, 3244, 3276, 3436, 3535, 3548, 3764, 3817, 3928, 3963, 4118, 4189, 4374, 4375, 4406, 4442, 4449, 4486, 4524, 4550, 4572, 4573, 4576, 4672, 4685, 4727, 4759, 4767, 4783, 4932, 4961, 5004, 5007, 5012, 5013, 5080, 5094, 5145, 5146, 5177, 5186, 5253, 5312, 5354, 5368, 5378, 5434, 5442, 5447, 5526, 5530, 5575, 5661, 5734, 5836,

5867, 5871, 5925, 5925, 5994,
6024, 6045, 6053, 6134, 6192,
6194, 6240, 6243, 6288, 6387,
6500, 6516, 6523, 6565, 6567,
6573, 6611, 6673(2), 6708, 6753,
6759, 6842, 6849, 6944, 7236,
7238, 7272, 7338, 7354, 7361,
7411, 7462, 7765(2), 7766, 7817,
7850, 7919, 8060, 8075, 8081(2),
8093, 8153, 8269, 8273, 8520,
8521, 8543, 8667, 8673, 8674,
8696, 8796, 8983, 9015

madak: Methiye, övgü.

m. 2111

madakta-: Methetmek, övmek.

m.-ğan 2977

m.-ytın 889

madaqtay kel-: Sürekli övmek, övmeye devam etmek.

m. keilp 2166

mağan, 1820

mağan: Bana, ben zamirinin datifli çekimi.

m. 2425, 2548, 2549, 2626, 2756,
2761, 2891, 3135, 3172, 3175,
3189, 3242, 3355, 3360, 3469,
3503, 3547, 3769, 4572, 4602,
4660, 4698, 4858, 4907, 5121,
5329, 5371, 5390, 5404, 5527,
5600, 5604, 5685, 5763, 5770,
5838, 5935, 6068, 6369, 6807,
7182, 7259, 7275, 7281, 8240,
8346, 8515, 8564, 8738, 8823,
9001, 9003, 9039

mağına: A. Anlam, mana.

m.-da 6945

m.-sında, 2403

mağlum: A. Bilinen, tanıdık, malum.

m. 3467

mağabbat: A. Sevgi, aşk.

m. 2513, 3959, 5337, 5439

m.-ı 3967, 5463

m.-ın 3096

m.-ka 5540

m.-tı 3969

m.-tıñ 3968, 5439

Mağambet: Ünlü Kazak halk ozanı.

m.-tey 6124

Makeyevskaya: Bk. Nina Makayevskaya.

m. 5808

m.-men 5761

mağal: A. Atasözü.

m. 53, 1578, 1582, 5219, 6861

m.-dı 4759

mağam: A. Müzikte, makam, ses ahengi, uyum.

m. 2130

mağpal: Kadifeye benzer bir kumaş türü.

m. 2084, 4464, 8134, 8143

mağsat: A. Maksat, amaç, gaye.

m. 2244, 7830, 7844, 7872

m.-ı 33, 3531, 5205

m.-(ı)m 5687

m.-ın 2914

m.-ına 4613, 5812, 6870, 6910, 7310,
9003

m.-iñ 1588, 7187

m.-tarına, 6927

m.-tiñ 2244

maқта-: Övmek, methetmek.

m.-ğan 3954, 8095

m.-ğanda 2760

m.-maydı 5177

m.-p 6469

m.-sa 3514

m.-y 7028

maқтай al-: Övebilmek.

m. ala ma 5177

maқтан: Övgü, övünç.

m. 2106

maқтанış: Övgü, övünç.

m. 2112, 4891

maқul: A. 1. Tamam, peki, olur.

m. 293, 743, 1112, 3792, 3799, 4985,
7388

2. Doğru, uygun, makul, çok güzel.

m. 2137, 4780, 5266, 7185, 8829

maқulda-: Onaylamak, tasdik etmek, kabul etmek.

m.-dı 4436, 2687

m.-ğan 7497

m.-p 8097

m.-sa 7514

m.-ydi 4870

mal: 1. Deve, sığır, koyun, keçi, at gibi evcil hayvanların genel adı.

m. 22, 138, 766, 772, 799, 1734, 2075,
2812, 3375, 3528, 3841, 4709,
5591, 6333, 6505, 6535(2), 6622,
8763

m.-dar 4595

m.-darı 131, 6736

m.-darın 7014

m.-dı 4050, 5364

m.-diñ 8, 638, 641, 2073, 4974

m.-ğa 139, 764

m.-ı 124, 1652, 3714, 6981, 7502,
7503, 8805

m.-ımdı 3233, 4226, 4582

m.-imen 3820

m.-ımızdıñ 6485

m.-(i)mniñ 3131, 4575

m.-ın 944, 2780, 3217, 3724, 4681,
4883, 5421, 6510, 6564, 7025(2),
7048, 7089, 7318, 7674, 7908,
8762, 8769, 8856

m.-iñdi 4564, 4566

mal baқ-: Çobanlık etmek, sürü beslemek.

m. bağatın 8802

m. bağıp 2898, 7513

m. baққан 420, 934

mal kıрып jat-: Hayvan kesiyor olmak.

m. kıрып jatır ma 6523

mal şaruvaşılığı: *Hayvancılık.*

m. şaruvaşılığının 7511

jılkı malı: *At, at sürüsü.*

jılkı m. 665

ķara mal: *Büyükbaş hayvan, sığır.*

ķara m. 19, 134, 2062, 8375

ķara m.-dı 2798

2. Mal, mülk, varlık, zenginlik.

m. 281, 800, 1603, 3712, 3821, 4570,
4955, 5690, 5967

m.-ı 1376, 1738, 5421, 8161

m.-in 4572

m.-inan 4931

m.-men 7487

mal salığı: *Mal varlığından alınan vergi.*

mal s. 7501

mal s.-(k)tarın 1541

ķalıñ mal: *Başlık parası, başlık için verilen her tür değerli şey, hayvan vs.*

ķalıñ m.-ına 2417, 2439

mal-: Banmak, batırmak, bandırmak.

m.-ma 5407

malay: Kul, köle, hizmetçi.

m. 3184, 5846

m.-ı 4773

maldas: Bağdaş kurma, bağdaş.

m. 3635, 6683

m.-in 2094

m.-tarın 1467

malın-: Bürünmek, kaplanmak.

m.-a 1460, 1467, 8260

m.-ğan 711, 2733, 3306

mal-mülk: *Bk. mal-mülük.*

m.-i 3683, 7988

m.-imizdi 7383

m.-in 4288, 4791

mal-mülük: Mal mülk, zenginlik.

m. 3680

m.-terin, 1857

m.-ti 8128

malsız: Malsız, parasız pulsuz, fakir.

m. 4932, 8770

malta: Çökelekten sıkılarak yapılmış, yuvarlak kurut.

m. 2799

malta ez-: *Bir sözü gereksiz yere tekrarlayarak çevredikeleri rahatsız etmek.*

m.-ñdı e.-ip tursıñ 2957

m.-ñdı e.-ip otırsıñ 9034

Maman: Abılay Han'ın oğlu.

m.-ı 4229

mamık: Tüy, pamuk vb. yumuşak nesne.

m. 1454, 1942, 2651, 2717, 4332,
4417, 4439, 4448

m.-(ğ)ınday 1453

mamır: Mayıs ayı.

m. 128, 2776, 3462, 5725, 8219, 8239

m.-diñ 8200, 8201, 8204, 8209, 8221,
8235

mamırla-: Paytak yürüme, ağır hareket
etmek.

mamırlap kal-: Paytak paytak
yürüme.

m. kalğan 4589

mana: Az önce, biraz önce, demin.

m. 5413

Manabay: Kişi adı.

m. 1736, 1994

manağı: Biraz önceki deminki.

m. 8975

manap: Ağa, bey.

m. 8518, 8582, 8585, 8637

m.-ka 8570

m.-tan 3232

m.-tar 8520, 8532, 8567

m.-tardan 8553

m.-tardı 8648

m.-tardıñ 8551

m.-tarğa 8640

m.-tarı 8511, 8635, 8675, 8938

m.-tarın 2146, 8651

m.-tı 8532

m.-tıñ 8527, 8643, 8681

manifest: R. Bildiri, beyanname,
manifesto.

m.-ten, 6078

mansap: A. Mansıp, kariyer, makam,
mevki, rütbe.

m. 4255

m.-ka 6908

mañ: Bölge, civar, mevki.

m. 6687

m.-da 2073

m.-dı 6481

m.-ğa 7753

m.-ımen 921

m.-ın 2368, 2675, 4722, 5610, 5851,
6549

m.-ına 2067, 2836, 3454, 4058, 6903,
8268, 8965

m.-ınan 1077, 3686

m.-ında 844, 3774, 5551, 5925, 6535,
7471, 7473, 7885, 8238, 8339

m.-ındağı 33, 2274, 4848, 6132, 6680,
6979

m.-ınıñ 328

m.-niñ 489

mañay: Etraf, çevre, civar.

m. 7691

m.-dağı 507

m.-ğa 5355

m.-ı 49

m.-ın 1620, 6483

m.-ına 791, 3457, 5649, 6908

m.-ınan 3095, 8365

m.-ında 672, 4701, 7694

mañday: Alın, başın ön tarafı.

m. 2159, 3039

m.-ı 3016

m.-(ı)ma 2889, 8660, 8698

m.-ımızğa 592

m.-ın 5654

m.-ına 2636, 8603, 1041

m.-ınan 880, 882, 1714, 2886, 5025

m.-ları 5645

mañdaylı: Geniş alınlı.

m. 3626

mañgal: Mangal, küçük soba.

m. 1372

Mañgıstav: Mangıstav şehri.

m. 1613, 1634, 2217, 2274, 5174

m.-dı 1620

m.-ğa 2205

mañıra-: Melemek.

m.-ğan, 41, 5589

m.-p 2078

mañız: Önem değer, mahiyet.

m.-ı 6108

m.-ına 2860

mañızdı: Önemli, mühim, değerli.

m. 4852, 7600

mañka: 1. Genizden konuşan, hımhım. *Kr.*

Mañka Èleksaldı, Aleksandr.

m. 915, 916, 1127, 1223

2. Atlarda görülen bulaşıcı bir hastalık.

m. 4596

m.-men 3857

Mañka Èleksaldı: Kişi adı.

m. 915, 916, 1127, 1223

mardımdı: Verimli, kazançlı, faydalı.

m. 8828

mardımsız: Yetersiz, az, cüzi.

m. 6000

marğaska: Sağlam, güçlü.

m. 158

marjan: A. Mercan.

m.-men 1461

marqum: A. Rahmetli, merhum.

m. 5378, 5735, 5746

mas: F. Mest, sarhoş, etkilenmiş.

m. 7002

masağ: Arpa, yulaf, buğday gibi bitkilerin kılçıklı başı, başak.

m.-(ğ)ı 23

Masan: Kişi adı.

m. 4339, 4341, 4431, 4488, 4509, 4635, 4638, 4903, 6354, 6651, 6652, 6695, 6699, 6707, 6712, 6787

m.-niñ 4342, 6790

masatı: Yumuşak, ipek kumaş.

m. 13

masayra-: Şad olmak, çok sevinmek.

m.-dı, 8160

m.-y 7991

masıl: Tem, hımbıl, asalak.

m. 1585(2)

maskara: A. Maskaralık, rezalet.

m. 8361, 8049, 8153

m.-mız 8038

mastan-: Nankör olmak, nankörleşmek, şımarılmak.

m.-ğan 4192

maşık: A. Adet, alışkanlık.

m. 7737

mata: Kumaş.

m.-dan 1368

mata-: Sıkıca bağlamak, sarmak.

m.-p 623, 4761, 6737

m.-y 2120, 2630

matal-: Sıkıca bağlanmak, sarılmak.

m.-ıp 357

materiyal: R. Belirili bir işle ilgili toplanan bilgi, malumat.

m.-darın 6021

mavık: Cinsel duygu, cinsel istek, arzu.

m.-tarın 5533

m.-ın (**mavkın**) 2890, 3039, 4322, 6357

mavık-: Çiftleşmek, kızana gelmek.

m.-қан 4326

mavıtı: Yüzeyi tüylü, değerli, kalın bir kumaş türü.

m. 3430

mavkın: Bk. *mavık*.

m. 2890, 3039, 4322, 6357

Mavsim: Haziran.

m. 2800, 2844, 3658

m.-da 2802

m.-niñ 7606

may I: Tereyağı, bitkisel yağ vb. her türlü yağ.

m. 5487

m.-dı 1912

avzına may: Ağzın bal yesin, ağzına sağlık, çok yaşa.

avzına m. 710

May II: R. Mayıs ayı. *Kr. mamır.*

m.-da 822

maydan: A. Savaş alanı, cephe, savaş.

m. 3452, 3505, 7621

m.-da 3866, 6757, 7917, 7957, 8196

m.-dı 3456

m.-ğa 1238, 7947

mayday: Hoş, sevimli tatlı, çekici.

m. 4308, 6436, 7977

mayırıl: Bilenmek, eğlenmek.

m.-ıp 8630

mayıs-: Eğilmek, bükülmek.

m.-a 3026

m.-pay ma 1290

mayla-: Yağlamak, yağ sürmek.

m.-p 8679

maylı: Bereketli, verimli.

m. 4992

Maymene: Kasım Han'dan itibaren Kazak hanlarının en güvendiği iki adamdan birine, yaverine verilen ad. **Kr. Maysara.**

m. 8455, 8456, 8458, 8461, 8463

maysalı: Yeşillik, çimenlik (yer).

m. 2505

maysara: Kasım Han'dan itibaren Kazak hanlarının en güvendiği iki adamdan birine, yaverine verilen ad. **Kr. Maymene.** m. 8455, 8456, 8458, 8464, 8721

m.-nı 8462

mayşelpək: Kolay kazanç, bedeva hayat, emeksiz gelir.

m. 1652

Maytöbe adırı: Yer adı.

m.-nıñ 8530

maza: keyif, rahat, huzur.

m. 2901, 4447, 5670, 6410

m.-sı 3844, 6971

m.-sın 1150, 6329, 7587, 8131, 8138, 8185

mazala-: Rahatsız etmek, keyfini kaçırmak.

m.-p 514

mazaқта-: Alay etmek, yermek, dalga geçmek.

m.-ytın 889

mazar: A. Mezarlık, kabristan.

m.-ğa 7153

m.-ı 7122

m.-ınan 5941

mazmun: A. Mana, anlam.

m.-ı 3464

me: Sou eki/edatı. Kr. ba, be, ma, pa, pe.

m. 66, 146, 222, 410, 411, 422, 501, 539, 858, 864, 915, 1026, 1158, 1253, 1293, 1554, 1600, 1656, 1802, 1835, 1836, 1907, 1972, 2231, 2297, 2406, 2547, 2651, 2773, 2879, 2883, 3232, 3323, 3540, 3742, 3746, 3786, 3929, 3965, 3975, 4312, 4360, 4376, 4377, 4397, 4485, 4521, 4690, 4855, 4998, 5003, 5065, 5073, 5102, 5125, 5130, 5421, 5630, 5635, 5711, 5931, 6052, 6187, 6205, 6231, 6264, 6289, 6408(2), 6476, 6495, 6555, 6642, 6699, 6754, 6806, 6821, 6894, 6912, 7178, 7202, 7207, 7336, 7421, 7849, 8272, 8539, 8545, 8671, 8671, 8708, 8731, 8735, 8982, 8985

medal: R. Madalya.

m. 8517, 8653

Meke: Mekke şehri.

m.-ge 8286

mekeme: Kurum, tesis, kuruluş.

m. 3491

meken: A. Mekân, yer.

m. 52, 2277, 2753, 7106

m.-i 767

m.-imizdi 776	1607, 1887, 2176, 2181, 2641,
m.-in 503	2743, 2757, 2775, 2883, 2961,
m.-ine 173	3177, 3192, 3201, 3319, 3324,
mekende-: Yerleşmek, iskân etmek.	3412, 3475, 3487, 3494, 3547,
m.-gen 2615, 8777	3588, 3594, 3726(2), 3822, 3836,
m.-p 7221	4631, 4679, 4686, 4729, 4860, ,
mekire: Mersin balığı.	5082, 5085, 5122, 5123, 5159,
m.-dey 366	5164, 5188, 5199, 5476, 5486,
Meksika: Meksika.	5521, 5534, 5598, 5675, 5683,
m. 6849	5713, 5714, 5781, 5801, 5867,
mektep: A. Okul.	5868, 6016, 6021, 6078, 6236,
m. 4769	6293, 6369, 6374, 6390, 6391,
m.-(b)in 6350	,6468 6584, 6599, 6751, 6806, ,
m.-(b)inde 4345	6989, 7080, 7180, 7181, 7213,
m.-(b)iniñ 4741	7246, 7262, 7279, 7288, 7328,
m.-tegi 4886	7342, 7344, 7418, 7423, 8052,
meleşiy-: Susmak, ses çıkarmamak.	8088, 8502, 8517, 8548, 8551,
m.-di 695	8646, 8649, 8680, 8687, 8925,
memleket: A. Memeleket, devlet.	8934, 8937, 8947, 8956, 8968,
m. 5128, 5183, 6513, 6913	9003
m.-in 6514	men II: İle, ve. <i>Kr. ben, menen, pen,</i>
m.-indegi 8962	<i>penen.</i>
m.-ke 1617, 2116	m. 22, 69, 96, 98, 171, 174, 192, 229,
m.-termen 8898	246, 312, 314, 318, 321, 339, 355,
m.-tiñ 1634	447, 480, 486, 490, 506, 512, 513,
men I: 1. teklik şahıs zamiri, ben.	623, 638(2), 679, 764, 770, 781,
m. 136, 145, 276, 277, 298, 299, 300,	784, 791, 797, 801, 809, 816, 828,
332, 456, 549, 562, 586, 588, 590,	830, 865, 868, 915, 918, 957, 964,
592, 601, 606, 1090, 1114, 1150,	10041139, 1145, 1234, 1265, 1325,
	1328, 1338, 1395, 1419, 1429(2),
	1450, 1468, 1502, 1619, 1639,
	1661, 1705, 1707, 1710, 1746,
	1747, 1776, 1790, 1808, 1815,
	1816, 1830, 1855, 1869, 1888,
	1908, 1945, 1947, 1950, 1954,
	1958, 1975, 1982, 2003, 2018,
	2020, 2027, 2034, 2035, 2038,
	2064, 2070(2), 2075, 2099, 2102,

2105, 2129(2), 2131, 2136, 2149,
 2151, 2174, 2179, 2180, 2187,
 2199, 2204(2), 2210, 2229, 2243,
 2254, 2261, 2273, 2290, 2291,
 2300, 2301, 2317, 2319, 2325,
 2327, 2352, 2358, 2360, 2362,
 2379, 2383, 2411, 2420, 2444,
 2491, 2521(2), 2569, 2581, 2585,
 2586, 2618, 2639, 2647, 2690,
 2705(2), 2708, 2729, 2733, 2738,
 2758, 2800, 2801, 2802, 2809,
 2819, 2834, 2894, 2901, 2988,
 2995, 2998, 3037, 3064, 3127,
 3169, 3215, 3224, 3236, 3247,
 3267, 3365, 3396, 3399, 3410,
 3411, 3451, 3460, 3463, 3499,
 3522, 3534, 3584, 3596, 3615,
 3616, 3619, 3659, 3660, 3664,
 3665, 3682, 3713, 3735, 3747,
 3777, 3780, 3813, 3912, 3914,
 3927, 3948, 3971, 3978, 4014,
 4015, 4025, 4034, 4058, 4077,
 4140, 4144, 4149, 4203, 4232,
 4235, 4240, 4278, 4287, 4323,
 4390, 4424, 4429, 4430, 4437,
 4449, 4462, 4473, 4483, 4490,
 4586, 4593, 4601, 4666, 4745,
 4750, 4754, 4779, 4883, 4889,
 4918, 4927, 4935, 4962, 5029,
 5227, 5233, 5238, 5291, 5305,
 5314, 5338, 5344, 5404, 5406,
 5408, 5541, 5544, 5564, 5573,
 5578, 5610, 5646, 5650, 5651,
 5658, 5703, 5713, 5716, 5747,
 5748, 5760, 5797, 5802, 5843,
 5844, 5846, 5855, 5857, 5879,
 5881, 5887, 5955, 5975, 5987,
 5999, 6048, 6063, 6092, 6095,
 6111, 6141, 6161, 6163, 6189,

6227, 6257, 6327, 6338, 6339,
 6376, 6376, 6417, 6419, 6421,
 6440, 6452, 6465, 6468(2), 6488,
 6489, 6536, 6560, 6564, 6591,
 6621, 6623, 6727, 6736, 6758,
 6812, 6960, 6962, 6981, 6985,
 7005, 7010, 7011, 7099, 7112,
 7117, 7151, 7222, 7229, 7231,
 7238, 7286, 7341, 7352, 7353,
 7362, 7368, 7379, 7381, 7393,
 7480, 7507, 7523, 7539, 7550,
 7578, 7628, 7649, 7652, 7685,
 7707, 7718, 7731, 7748, 7756,
 7766, 7770, 7821, 7869, 7916,
 7924, 7931, 7938, 7944, 7988,
 7997, 8014, 8067, 8127, 8161,
 8168, 8186, 8193, 8222, 8226,
 8237, 8241, 8264, 8277, 8335,
 8354, 8365, 8367, 8371, 8372(2),
 8377, 8389, 8410, 8416, 8456(2),
 8462, 8476, 8486, 8511, 8517,
 8521, 8532, 8534, 8547, 8552,
 8553, 8562, 8564, 8585, 8589,
 8632, 8635, 8648, 8724, 8732,
 8743, 8749, 8753, 8765, 8778,
 8808, 8823, 8826, 8828, 8834,
 8851, 8868, 8884, 8903, 8904,
 8907, 8916, 8921, 9024, 9058

mende: Bk. men.

m. 144, 1512, 3543, 8543

mendey: Bk. men.

m 3951

menen I: Bk. men.

m. 855, 1522, 1701, 1921, 2185, 2400,
 3162, 3952, 4539, 5053, 5064,
 5710, 6835, 7346

menen II: İle, ve.

m. 2522, 3749,

meni: *Bk. men.*

m. 597, 603, 608, 1884, 3129, 3167,
3186, 3188, 3352, 3355, 3358,
4585, 4722, 4828, 5124, 5399,
5749, 6079, 6081, 6785, 7273,
7276, 7340, 7396, 8121, 8124,
8146, 8155, 8578, 8642, 8656

meniñ: *Bk. men.*

m. 391, 483, 560, 594, 614, 752, 862,
1512, 1875, 2464, 2742, 2745,
2749, 2757, 2763, 2765, 2772,
2777, 2814, 2889, 3075, 3256,
3339, 3354, 3358, 3412(2), 3467,
3469, 3479, 3540, 3541, 3582,
3737, 3820, 3886, 3938, 4000,
4007, 4244, 4544, 4547, 4587,
4689, 4694, 4764, 5063, 5130(2),
5139, 5147, 5672, 5673, 5687,
5722, 6019, 6062, 6081, 6162,
6168, 6245, 6255, 6301, 6308,
6348, 6370, 6635, 7079, 7185,
7201, 7215, 7215, 7326, 7341,
7357, 7431, 7516, 7584, 8094,
8095, 8239, 8519, 8546, 8622,
8644, 8654, 8659, 8670, 8698,
8703, 8704, 8723, 8878, 8926

meniki: *Bk. men.*

m. 302, 433, 1189, 7456

menimen: *Bk. men.*

m. 297, 1508, 1903, 6842

meniñşe: Bence, bana göre.

m. 5133

meñşik: Sahiplik, mülkiyet.

m.-(g)i 8889

m.-(g)ine 1539

meñsikti: Özel, hususi, şahsi.

m. 131

meñirev: Sessiz, sakin, gürültüsüz.

m. 231, 5468

meñsiz: Bensiz, derisinde leke, iz, ben olmayan.

m. 2805

meñze-: İşaret etmek, yönlendirmek.

m.-ñder 4112

m.-genşe 4129

m.-p 3873

m.-r 4154

m.-y 1485

meñzel: İşaret edilmek, yönlenmek.

m.-gen 4138

meñzeldes: Aynı yere yönelmiş.

m. 674

mereke: A. Bayram, şölen, kutlama.

m.-de 3927

m.-sine 4741

merey: İtibar, saygınlık, ün.

m.-in 5515

Mergen: *Bk. Mergen kıavis.*

m. 2802

Mergen kıavis: Takım yıldızı, Kasım ayı.

m. 2801

mergen: Keskin nişancı, atıcı.

m. 4025, 4127, 5299, 5300, 5329,
5390, 7651

m.-der 7481

m.-i 4023

Merke: Yer adı.

m. 8959

m.-ni 8511

mert: Ölü, ölmüş.

m. 225, 618, 1209, 1273, 2465, 2547,
3537, 7217, 7463

merüvert: İnci.

m. 658, 2351, 2489

merzimdi: Süresi, vakti belirlenmiş olan.

m. 5726

meşevlik: Geri kalmışlık, gelişmemişlik.

m.-ten, 6332

meşin: On iki hayvanlı Türk takvimine göre maymun yılı.

m. 172, 2780, 2803, 2807(2)

meşit: A. Cami, mescit.

m.-i 4796

m.-iniñ 2888

meşitti: Camili, camisi olan.

m. 1363

metr: R. Metre.

m. 3335

m.-den 4116

meyirimsiz: Merhametsiz, duygusuz.

m. 5729, 7337

meyiz: Kuru üzüm.

m. 1368, 1438

meyli: Tamam, olur, pekâlâ.

m. 1877, 1886, 3821, 4089, 4325,
4764, 6046, 6195, 7304(2)

meylinşe: Pek, epey, bir hayli, olabildiğince.

m. 1745, 1951, 2254, 2349, 2451,
3904, 6034, 7975, 8440

meyliñ: Ne istersen onu yap, sen bilirsin, tamam, olur.

m. 2124, 2645, 5412, 6306

meze-:

kur kayrat meze-: Gayret göstermek, bir işi yapmaya çalışmak.

k. mezep 2519

mezet: An, lahza.

m. 1164, 1982, 2097, 2160, 2718,
5499

mezette: O anda, çabucak, hemen.

m. 1178

m.-ağ, 205

mezglil: Süre, zaman.

m. 1481, 2092, 3043, 3119, 3453,
3612, 3716, 3929, 4291, 4319,
4438, 9027

m.-de 7772, 7788, 7811, 8216

m.-di 8747

m.-ge 8030

m.-i 10, 4651

m.-in 8744

m.-inde 5575, 5814

mezgilsiz: Zamansız, vakitsiz.

m.1334, 2990, 3120

mè: Gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken “al”, “işte” anlamlarında kullanılan ünlem.

m. 459(2)

Mèdeli: *Bk. mèdeliḥan.*

m.-ge 1813

Mèdeliḥan: 1822-1842 yılları arasında hüküm süren Hokand Hanı.

m. 1399, 1404, 1429, 1444, 1796, 1815, 1827, 1843, 1890, 1894(2), 1905, 1922, 1935, 1937, 1941, 1948, 1950, 2580, 3432, 5641, 5881, 5883, 5892

m.-da 1510

m.-dı 1788, 1825, 5885, 6158

m.-ğa 1508, 1783, 1795, 1811, 1943, 1945, 5643

m.-men 1758

m.-nan 1522, 1764

m.-niñ 1409, 1752, 1753, 1804, 1824, 1842, 1850, 1878, 1892, 1902, 5882, 6165

mèdeniyet: A. Medeniyet, kültür.

m. 6379, 6380, 6600

m.-i 6603

m.-ine 6331, 6594

m.-ke 6379, 6952

mèdeniyetti: Medeniyetli, kültürlü, uygar.

m. 6345, 6582

mèjbür: A. Mecburi, zorunlu.

m. 1299, 1330, 4188, 4762, 5178, 5656, 5662, 5670, 6136, 6322, 6888, 6957, 7291, 7515, 7672, 7831, 7895, 7916, 8250, 8402, 8734

mèjilis: A. Oturum, toplantı, meclis, parlamento.

m. 3845, 3850, 7557, 7570, 8500, 8936, 8970, 9024, 9042

m.-ke 8943

m.-te 7544

m.-ti 5621, 8969

m.-tiñ 3632, 3843, 3845

mèlim: A. Malum, açık, bilinen.

m. 1257, 2135, 4832, 5260, 8241, 8728

mèlimdik: Malum, olma, bilinme.

m.-in 4511

mèlimet: A. Malumat, bilgi.

m.-i 7638

mèliş: Ufak tefek, önemsiz işler.

m. 3212

Mèlket: Kişi adı.

m. 3628

Mèmet Elim: *Bk. Mèdeliḥan.*

m. 186, 1380, 1424, 1529, 1689

m.-men 178

m.-niñ 1691, 8762, 8766

Mèmke: *Bk. Èbilmambet.*

m. 4219

mèn: A. Anlam, içerik, önem.

m. 4530, 4256, 5116, 5484, 8069

m.-i 4366

mènèpös: R. Manifesto.

7380

mènis: *Bk. mèn.*

m.-i 95

m.-inde 831

m.-indegi 821

mèn-jèy: Hâl, durum, vaziyet.

m.-in 753

mèñgi: Sonsuz, ebedi, ebediyen, sonsuza dek.

m. 2445, 4739, 6514, 8729

mèñgilik: Sonsuzluk, ebedilik.

m. 6758, 8798

mèrte: Defa, kez, kere.

m. 4859, 5025, 5419

mèrtebe: A. Mertebe, derece, statü.

m.-sin 836

mèrtebeli: Değerli, saygın, itibarlı.

m. 3465, 4738, 5679, 5767, 6218, 6240, 8824

mèsele: A. Mesele, olay, sorun.

m. 1575, 7469, 7528, 7547

m.-ni 3422, 7527, 7564

m.-si 7413, 7415, 7470, 7499

m.-sinde 3438, 4247

mèsi: A. Üzerine ayakkabı giyilen, kısa konçlı, deri ayakkabı, mest.

m. 1026, 1475

mèstek: Kısa boylu at.

m. 3071

mève: F. Meyve.

m.-si 1368

mèymöñkele-: İlmik ilmik örmek, bir işe emek sarfetmek.

m.-v 4972

mèz: Sevinçli, mutlu, şad.

m. 1591, 2707, 7152

mèzir: Yemeklerin tamamı, menü.

m. 6494

mèz-meyram: Sevinçli, mutlu, şad.

m. 1833

mıgım: Güçlü, kuvvetli.

m. 1097

mıkın: Kalça.

m.-in 1042, 4469

m.-inan 1051, 2348

mıқта-: Sağlamlaştırmak, güçlendirmek.

m.-ğanda 1149

m.-ğanı 8092

m.-p 494, 1900, 8400, 8921

mıқтаp tur-: Sürekli sağlamlaştırmak, korumak.

m. turıp 2248, 4851

mıktap tıs-: Sağlam tutmak,
güçlendirmek.

m. tısken 2825

mıktı: Kuvvetli, sağlam, güçlü.

m. 639, 896, 2450, 2711, 2931, 3405,
3507, 4605, 5912, 6219, 7483,
7959, 8646, 9010

mıktılık: Sağlamlık, güçlülük, dayanıklılık.

m.-(ğ)ın 3513

m.-(ğ)ımñ 6911

m.-(ğ)ıñdı 4457

mıljıñdas-: Karşılıklı gevezelik etmek,
havadan sudan konuşak.

m.-ıp, 4840

mılkav: Sağır ve dilsiz.

m. 3589, 3832, 6121, 8131

mıltık: Tüfek.

m. 375, 420, 793, 886, 897, 898,
1004, 1142, 1186, 1193, 1217,
1218, 1231, 1297, 3317, 3576,
3675, 3676, 3677, 4132, 4152,
6162, 6998, 7273, 7275, 7381,
7475, 7784, 7809, 7819, 7859,
7937, 7950

m.-(ğ)ı 1301

m.-(ğ)ın 4169, 7875

m.-pen 1131

m.-tan 6557

m.-tardı 7718

m.-tarı 427, 7277

m.-tarın 429, 1213, 1239, 1287, 4165,
7698, 7714, 7727, 7818, 7874,
7942

m.-tı 422, 2630, 2635, 8382

m.-tıñ 374, 387, 881, 896, 1147, 1208,
1215, 3758, 5197, 7856

mıltıqtı: Tüfekli, tüfeği olan.

m. 400, 491, 913, 1249, 3747, 4150,
7632, 7662, 7710

mına: Bu, şu, işte şu, işte bu.

m. 404, 453, 467, 473, 478, 484, 572,
842, 1153, 1999, 2757, 2770, 2838,
2876, 3277, 3355, 3487, 3647,
4080, 4091, 4557, 4588, 4719,
4881, 4991, 5000, 5265, 5679,
5844, 5847, 5850, 5855, 5941,
5944, 5948, 6000, 6001, 6023,
6023, 6203, 6207, 6284, 6295,
6539, 6679, 6696, 6703, 6762,
7660, 7817, 7827, 8048, 8094,
8140, 8274, 8293, 8442, 8570,
8651

m.-larday 4753, 4755

m.-lardı 1110

m.-ların 2035

m.-nday 2849, 7469

m.-nı 4515, 4995

m.-nıñ 3874, 4672

mınaday: Bunun gibi, bu şekilde.

m. 3464

mınav: Bu, işbu.

m. 219, 362, 513, 854, 993, 1032,
1314, 1574, 2066, 2360, 2561, 2934,

3000, 3349, 3469, 3761, 4078, 4103,
4323, 4489, 4507, 4712, 5080, 5139,
5484, 5489, 5907, 5932, 5976, 6199,
6415, 6524, 6724, 6787, 7834, 7929,
8672, 9079

mîñ: Bin sayısı, bin.

m. 34, 133, 134(2), 159, 179, 183, 200,
274, 605, 691, 772, 798, 841, 996,
1423, 1540, 1543, 1546, 1624,
1625(3), 1629, 1643, 1690, 1835,
1836, 1852, 1876, 2315, 2467,
2527, 2744, 2748, 2758, 2759(2),
2812(2), 2867, 3439, 3440(2),
3526, 3693, 3696, 3701, 3797,
3844, 4066, 4078, 4079, 4161,
4259, 4267, 4571, 4592(2), 4593,
4853, 4936, 5114, 5501, 5667,
5724, 5779, 5870, 5903, 5904,
5906, 5909, 5912, 5913, 6112,
6167, 6168, 6173, 6174, 6175,
6179, 6179, 6180, 6185, 6208,
6209, 6211, 6212(2), 6213, 6351,
6512, 6725, 6881, 6957, 6986(3),
7268, 7270, 7283, 7427, 7428,
7432, 7434, 7470, 7481, 7492,
7496, 7498, 7606, 7608, 7626,
7628, 7632, 7639, 7646, 7651,
7682, 7688, 7710, 7756, 7760,
7797, 7798, 7836, 7838, 7867,
7907(2), 7908, 7912, 7936, 7974,
8179, 8180, 8374, 8405, 8436,
8516, 8535, 8541, 8727, 8796,
8862, 8864, 8871, 8940, 9061

m.-dı 3234, 4027, 4216, 4231

m.-ğa 1626, 7472, 7908

m.-ı 7473

m.-ın 8677

m.-nan 2760, 3700, 5353, 6175

mîñbası: Binbaşı.

m. 3626, 7474, 7482, 7645, 7647,
7648

m.-lar 7480

m.-ına 7479

Mîñbay: Kişi adı.

m. 1736, 1994

mîñdağan: Binlerce.

m. 3757(2), 7722, 8570

mîñdap: Bin kadar, binlerce, sayısız, çok.

m. 5918

mîñday: Bine yakın, bin kadar.

m. 2262, 2782, 3702, 5908, 6207

mîñdık: Binlik, bin kişilik.

m. 3564

mîñk:

mîñk et-: Homurdanmak, söylenmek.

m. etpeytin 643

mîñkılda-: Söylenmek, mırıldanmak,
homurdanmak.

m.-p, 918

mırs: Gülerken çıkarılan kıs kıs sesi.

m. 5032, 8756

mırs-mırs:

mırs-mırs kül-: Kıs kıs gülmek.

m. küldi 5127

m. külgen 2983

mırtıktav: Bodur, kısa.

m. 2734

mırza: A.-F. Bey, efendi.

m. 453, 1602, 1688, 2391, 2400, 3670,
4843, 4864, 4869, 5822, 5823,
5838, 5872, 6149, 6203, 6225,
8899

m.-ğa 5677, 5801

m.-lar 1378, 5679, 6240

m.-lardı 1954, 1975, 1982

m.-men 4876

m.-niñ 1667, 3485, 3665

m.-sı 4298

mıs: Bakır.

m. 7919

mısalı: Mesela, sözün gelişi.

m. 7554

mısı: Birinin ağırlığı, gücü, etkisi.

m. 3928, 4924, 6688

mısıq: Kedi.

m. 467, 3829

m.-tay 4326

m.-tıñ 2719, 2872

mıskıl-da-: Yertmek, alay etmek.

m.-y 67, 170, 195, 1492, 4850

mıstan: Hilekâr, düzenbaz.

m. 3296

mıt-: Çimdiklemek, çimdik atmak.

m.-ığanınan 220

m.-ıp-m.-ıp 217

mızgımas: Sağlamlık, dayanıklılık,
sarsılmazlık.

m. 511, 4442, 6694, 9007

miñnat: A. Sıkıntı, eziyet.

m. 238

mikrob: R. Mikrop, bakteri.

m.-tar, 5977

milliyon: R. Milyon, çok sayıda.

m. 1643, 3679, 6188, 6192, 7491

m.-ğa 2135, 7496

milliyondağan: Milyonlarca, çok sayıda.

m. 6929

milliyonday: Milyona yakın.

m. 6186, 6514, 7495

minaret: A. Minare.

m. 4796

min-: Binmek.

m.-begen 3693

m.-di 4010, 7754

m.-dik 5200

m.-e 2049, 4913

m.-edi 6989

m.-emin 6019

m.-er 1733, 2696

m.-etin 1971

m.-geli 8759

m.-gen 240, 355, 1187, 1310, 1398,
1726, 2710, 2831, 3318, 3372,
7755, 7840, 7943, 8325, 8488

m.-gende 1723, 1726

m.-gendey 2486

m.-geniñ 5057(2)

m.-genniñ 1341

m.-genşe 7862

m.-ip 382, 981, 1766, 2047, 4728,
4735, 4984, 5418, 5479, 6037,
7729, 7772, 8424, 8624

m.-ip edik 1597

m.-sek 9004

m.-sin 2788

m.-(ü)vge 227, 2085, 7278

minip al-: *Binmek, çekip binmek.*

m. alıp 1086, 3229

aşuvğa min-: *Sinirden küplere binmek,
çok kızmak.*

aşuvğa m.-ip 5684

qaharına min-: *Çok kızmak,
kırgınlıkla hareket etmek.*

qaharına m.-ip 6733, 8885

mindet: Görev, yükümlülük, vazife.

m. 2795

m.-i 8335, 7841

m.-(i)me 1699

m.-in 3178

m.-ter 2849

m.-teriñ 3654

m.-ti 2856, 5803

mindette-: Mecbur tutmak, sorumluluk yüklemek.

m.-di 4599

mindetti: Zorunlu, mecburi.

m. 3452, 3480, 8205, 1552, 1895

mine: İşte, işbu.

106, 563, 772, 879, 2021, 2800, 2929,
3204, 3379, 3900, 4615, 4781, 5181,
5647, 5666(2), 5853, 6415, 6989,
7803, 8418, 8465, 8645, 8654, 8762,
8912

minekey: İşte, burada.

m. 5598, 6478, 8599

m.-iñiz 3029, 3990

minez: Huy, karakter, mizaç.

m. 919, 2548, 7354

m.-derine 3917

minezdi: Karakterli, kişilikli.

m. 1735, 3963, 5398, 6029

m.-i 1789, 3958, 5206

m.-imen 7602

m.-in 5013, 7439

m.-ine 2552, 3014, 4627, 8477

m.-iniñ, 2926

minez-kuhıq: Karakter, yaratılış, huy.

m.-ına (kuhına) 8139

mingiz-: Bindirmek.

m.-ip 7582

ministr: R. Bakan.

m.-i 4869, 5677, 5684, 5808, 6066,
6138, 6285

m.-imen 7610

- m.-ine 7516
- minut:** R. Dakika.
- m. 4113
- m.-te 5068
- miñgirle-:** Mırıldanmak, homurdanmak.
- m.-di 2959, 6492
- m.-p 8061
- miras:** A. Miras.
- m. 3353
- Mitskeviç:** Polonyalı ünlü müzisyen ve gazeteci. Adam Bernard Mitskeviç.
- m.-tiñ 5705
- miya:** Meyan kökü.
- m. 3769
- miyday:** Açık, engin, geniş.
- m. 7700, 7705, 7922
- miy:** Beyin.
- m.-ımdı 8660
- m.-ın 8974
- m.-ına 1875
- miz:**
- miz bakpadı:** Kılını kıpırdatmadı, hareketsiz kaldı, dondu kaldı.*
- m. bakpadı 5319
- mol:** Bol, çok.
- m. 333, 495, 645, 656, 796, 1455, 1710, 1718, 2267, 2454, 2487, 2507, 3684, 4280, 4284, 4606, 5208, 5587, 5991, 6928, 7046
- mola:** Mezar.
- m. 6042, 6044, 7113, 7120, 7148, 8442(2)
- m.-nı 6042
- m.-niñ 7114, 7116, 7148
- m.-sı 5944, 6003, 6006, 6041, 7094, 7110, 7121, 7154
- m.-sın 5943
- m.-sına 6991, 7121
- m.-sınan 5948
- m.-sınıñ 6970, 7147
- molay-:** Çoğalmak, artmak, bollaşmak.
- m.-sa 4105
- molda:** A. Molla, imam.
- m. 44
- m.-lar 6533, 1372
- momın:** Uslu, uysal, sessiz.
- m. 420, 932, 941, 1985, 5882
- Mongol:** Moğol.
- m. 8446
- m.-dardıñ 3584
- m.-darmen 2096
- monşaqıtı:** Boncuklu, boncuk takmış.
- m. 1385
- montıy-:** Uslanmak, sakinleşmek, uysallaşmak.
- m.-ıp 2995
- mosı:** Sacayağı.
- m.-sı 2630
- moskal:** Orta yaşı geçmiş kimse.

m. 2044, 7814

moskaldav: Yaşlıca, biraz yaşlı.

m. 2039

moyılday: Simsiyah, kapkara.

m. 2718

moyın: Boyun.

m. 640, 834, 898, 2972, 3388, 3414,
3539, 7595

m.-dağısı 3380

m.-darında 7937

m.-ında 886

m.-ı (moynı) 2789

m.-ı)ma (moynıma) 2619

m.-ımda (moynımda) 557

m.-ımen (moynımen) 1041

m.-ın (moynın) 2388, 3647

m.-ına (moynına) 2571, 3417, 3867,
6537, 8653

m.-ınan (moynınan) 8145, 8651

m.-ında (moynında) 3374, 3816

m.-ındağı (moynındağı) 3381

m.-ıña (moynıña) 6458, 6472

moyın usın-: Bağımlı olmak,
kabullenmek, emir altına girmek.

m. usınar 5219

m. usınıp 4217, 5681

m. usınsam 5124

m.-ındı usına berdi 3252

usınğan m.-dı 3253

moyın usınuv: Bk. moyın usın-

m.-ın (kıl arқаға özi ёkelip)
usınuvmen 8915

moyındı: Boyunlu, boynu olan.

m. 2082

möñire-: Böğürmek.

m.-gen 41, 5589, 8977

m.-p 602

möldir: Billur, duru, temiz, saf.

m. 1385, 2057, 3042, 4415, 5400,
5411, 5976, 7199(2), 8136, 8319

möldire-: Berraklaşmak, saflaşmak,
parlamak.

m.-gen 1039, 2005, 4039

möliy-: Birisine medet uman gözlerle
bakmak.

m.-ı) 3082

mölşer: Miktar, sayı, ölçü.

m.-ge 1305

m.-i 7501

mölşerle-: ölçmek, miktarını tayin etmek.

m.-p 5020

möltildet-: Parlatmak, parıldatmak.

m.-e 4522

möp-möldir: Tertemiz, berrak, pasparlak.

m. 7696, 8294

mör: F. Mühür.

m. 2776

m.-imdi 3494

m.-imiz 8945

m.-in 152, 4598

mramor: *R. Mermer.*

m. 4818

Muğajar: Yer adı.

m. 995, 1330, 1340, 1354, 5855, 7227,
7652, 7705, 7732, 7734, 7746,
7966, 7990, 8366, 8391, 8393,
8399, 8400

m.-ğa 7840, 7899

muğalim: *A. Öğretmen.*

m.-i 4771

muğalima: *A. Kadın öğretmen.*

m.-lardan 4404

Muğamet Èlim: *Bk. Mèdelihan.*

m. 1399

Muğambet payğambar: *Hz. Muhammed.*

m.-dın 76, 1547

Muğamed Èlim: *Bk. Mèdelihan.*

m. 1820

Muğamed payğambar: *Bk. Muğambet
payğambar.*

m.-dın 1800

Muğamed Rağım: *Bk. Muğamed Rağım
han.*

m. 1619, 1629

Muğamed Rağım han: 1806-1825 yılları
arasında hüküm süren Hive Hanı,
Muhammet Rahim Bahadır Han.

m.-nıñ 1616

Muğamed Şarif: *Bk. Ğabdırağman uğlı
Muğammed Şarif imam.*

m. 4805

m.-tı 4810

muhit: *A. Okyanus.*

m. 6371, 6373

m.-ta 6372

mujiq: *R. Rus köylüsü.*

m.-qa 432

m.-tar 6132

m.-tardıñ 1025

m.-targa 3781

m.-tarı 5228, 6337

m.-tarın 3688

m.-tarınıñ 5674

muğaba: *A. Kitap ve defter cildi, mukavva,
karton.*

m.-dan 2843

muğal-: *Aşınmak, körelmek.*

m.-may, 761

Muğameteli: *Kişi adı.*

m. 741

muğat-: *Alay etmek, küçümsemek, dalga
geçmek.*

m.-atın 7585

muğtaj: *A. İhtiyaç, gereksinim.*

m. 102

m.-ına 143

munara: *A. Minare.*

7115

m.-sında 3302

munarlan-: Sislenmek, puslanmak.

m.-a 6999

munda: Bunda, burada, bu yerde.

m. 1251, 1375, 1411, 1437, 2988,
3616, 3974, 4737, 5693, 7069, 7335,
8639, 8728

mundağı: Bundaki, buradaki, bu yerdeki.

m. 1387, 6188

mundalap: Dikkat çekici, göz kamaştırıcı.

m. 7752

munday: Bunun gibi, aynen böyle.

m. 188, 209(2), 289, 333, 498, 499,
501, 526, 817, 837, 1044, 1302,
1393, 1436, 1535, 1569, 1669,
1800, 1985, 2015, 2173, 2247,
2269, 2505, 2511, 2803, 2811,
2813, 2947, 3258, 3282, 3424,
3566, 3570, 3632, 3679, 3755,
3823, 3917, 4036, 4164, 4455,
4485, 4634, 4841, 4850, 4971,
5006, 5197, 5199, 5341, 5607,
5765, 5947, 6016, 6190, 6298,
6470, 6562, 6752, 6860, 6907,
6909, 6940, 7306, 7311, 7336,
7380, 7478, 7485, 7583, 7681,
7959, 8012, 8022, 8049, 8079,
8361, 8394, 8505, 8689, 8690,
8882, 8896, 8954, 9007

mundayda: Bu hâlde, bu durumda.

m. 737, 1245, 1998, 2501, 2516, 3582,
4968, 4987, 5250, 8318

m.-dı 6767, 8443

m.-diñ 214

munı: Bunu, şunu.

m. 69, 71, 182, 205, 882, 1430, 1500,
1537, 1787, 2021, 2189, 2433,
2448, 2907, 2942, 3531, 3823,
3909, 3962, 4454, 4610, 5223,
5252, 5441, 5443, 5546, 5575,
5799, 6057, 6165, 6324, 6872,
6893, 7291, 7446, 7600, 7741,
7857, 8262, 8643,

m.-m 5130

m.-men 227, 6793, 7598

m.-sı 910, 4566

m.-sın 7138

m.-sına 3951, 3968

munıñ: Bunun, şunun.

m. 2938, 3198, 4074, 4366, 4400,
6844, 6939, 7374, 7535, 8673, 8963

m.-a 6367

muñama: Bunca, bu kadar.

m. 6637

muñ: Kaygı, keder, hüzn.

m. 237

m.-ın 6403

muñay-: Kaygılanmak, kederlenmek.

m.-a 245

m.-(i)p 6500

muñlı: Kaygılı, dertli, kederli.

m. 4976

mura: A. Miras, yadigar.

m. 2632, 5209

m.-ları 7122

m.-sınan 6447

murat: A. Murat, maksat, dilek, amaç.

m.-ka 2326, 6457, 6583

m.-tarına 1348

murın: Burun.

m. 2487, 3309, 3623, 4270

m.-darına 6521

m.-dı 11

m.-ı (murnı) 2720, 4386

m.-ınan (murnınan) 918

m.-ınıñ (murnınıñ) 2083

murındı: Burunlu.

m. 2599, 6665

mursat: A. Fırsat.

m. 3730

murşa: İmkân, fırsat.

m. 3888, 5571, 7817, 8213

m.-sı 2964, 4534

murt: Bıyık.

m. 4386, 6648, 6676, 6679

m.-ı 455, 2083, 2708, 2722, 2872,
6665, 8446

m.-ın 403, 1836

m.-ınan 2809, 3697

m.-ınday 2719

m.-ınıñ 6231

m.-pen 6657

m.-tıñ 467

murttı: Bıyıklı, bıyığı olan.

m. 30, 1335, 1470, 2490, 3169, 3618,
3671, 4716, 4824, 6628, 7689

m.-niñ, 6656

Musa I: Kasım Han'ın oğlu.

m. 2220

Musa II: Kişi adı.

m.-sı 3233, 4215

Musa III: Kişi adı.

m.-sı 4224

Musılman: A. Müslüman.

m. 419, 2887, 3480, 5643

m.-darınıñ 4796

muz: Buz.

m. 7067

m.-ğa 544

muzda-: Buz tutmak, donmak, soğumak.

m.-p 9006

muzday: Buz gibi, çok soğuk.

m. 3120, 6694, 7632, 8319

muzey: R. Müze.

m.-in 5706

müñki-: Etrafa kötü koku yayılmak.

m.-gen 1372

mübèrèk: A. Mübarek, kutsal.

m. 1826

müdde: A. Hedef, amaç, gaye, çıkar.

m.-sin 3453, 4453, 6056

m.-sine 5251

m.-sinen 3643, 5205

müèdzin: A. Müezzîn.

m. 1399

mülde: Hiç, tamamen, kesinlikle, asla.

m. 286, 637, 1176, 2485, 3906, 4304,
4428, 5212, 7077

müldem: *Bk. mülde.*

m. 4006, 6067, 8162

mülgi-: Sessiz, sakin olmak.

m.-gen 7720

m.-p 620

mülîk: A. Eşya, mal, mülk.

m. 1901, 4194, 7148

m.-i 3682

mülk: A. Mal, mülk.

m.-imen, 3326

m.-imizdi, 3483

m.-in 4289, 8161

mültiksiz: Eksiksiz, kusursuz, noksansız.

m. 1064

mümkîn: A. Mümkün, muhtemel, ihtimal.

m. 999, 1672, 1675, 1700, 1803, 1898,
2247, 2282, 3281, 3344, 3351,
3455, 3458, 3511, 4574, 4725,
4845, 4849, 5015, 5089, 5227,
5362, 5441, 5774, 5797, 6105,
6106, 6157, 6346, 6383, 6573,
6584, 6589, 6771, 6835, 6901,
7185, 7217, 7250, 7282, 7324,
7543, 7849, 8046, 8090, 8516,
8545, 8798, 8838

mümkîndik: İmkân, olanak.

m. 1239, 1528, 1612, 1640, 5268,
6052

m.-(g)i 2840

m.-teri 2471

mümkişilik: *Bk. mümkindik.*

m. 2203, 6204

m.-(g)i 2270, 4153

m.-teri 6878

müriyt: A. Mürit, şakirt.

m. 1387

m.-terge 2867

müsèpirlik: Biçarelik, fakirlik, yoksulluk.

m.-ke 502

müsin: Büst, heykel.

m. 7335(2), 8444

m.-der 8662

m.-deri 5830

m.-dey 457

m.-nen 8448

m.-niñ 8446

müsirke-: Esirgemek, acımak, korumak.

m.-gen 6367

müsirkev: Acıma, koruma.

m. 7334

müşe: Üye, aza.

m.-leriniñ 9057

m.-si 3630

müşkil: A. Müşkül, zor, çetin.

m. 4144

müyiz: Boynuz.

m. 1479, 2630

m.-den 1477

m.-i 6359

m.-imen 530

m.-indey 316

müyizdi: Boynuzlu, boynuzu olan.

m. 644, 8559

-N-

nadandıq: Cahillik, nadanlık.

n. 6378

n.-(ğ)ı 6328

nağası: Anne tarafından olan akrabalar.

n. 2925, 4350, 4368, 4376, 4380, 4395,
4402, 4410, 4414, 4424, 4430,
4431, 4439, 4893, 6751, 8464

n.-ña 3093

n.-ñ-aq 4510

n.-ñnñ 5455

n.-larımız 6433

n.-larımızğa 6680, 6712

n.-larına 6425

n.-m 2943, 3010

n.-mız 6436

n.-sı 933, 2970, 2971, 5418

n.-sınıñ 882, 4349, 4354

nağasıla-: Adetlere göre gezmek dolaşmak, eğlenmek, kaçamak yapmak amacıyla anne tarafı akrabalarına ziyarete gitmek.

n.-p 6431, 6639

nağız: Tam, gerçek, hakiki, esas.

n. 1053, 2224, 4125, 5027, 5030, 6120,
7306, 7722, 8676

naiyb: A. Tahtta hükümdar olmadığı zaman ya da hükümdarın çocukluğunda devleti yöneten kimse.

n. 1387, 1399

naq: Tam, tıpkı, aynı.

n. 5583

Namanğan: Bugünkü Özbekistan'ın ikinci büyük şehri, Namangan şehri.

n. 7270

namaz: F. Namaz.

namaz oqı-: Namaz kılmak.

n.-in oqığan 44

namaz oqıp jat-: Namaz kılıyor olmak.

namaz o. jatırsıñ ba 2339

etegine namaz oqı-: Saçını süpürge etmek, el etek öpmek.

etegine namaz o.-p jür 4307

namıs: F. Namus, şeref, ar.

n. 866, 1299, 2445, 5338, 7849

n.-ı 2540, 6560, 8153

n.-in 951, 3950, 5463

n.-ına 5463

n.-inan 950

n.-qa 950, 2541, 5248

n.-tan 5327

namısşoy: F. Onurlu, namuslu, şerefli.

- n. 1682
- namıstan-:** Utanmak, arlanmak, namusuna dokunmak.
- n.-bağan 4779
- n.-dı 4454, 8160
- n.-ğanmen, 8158
- n.-ıp 2433
- nan-:** İnanmak, güvenmek.
- n.-baydı 8879
- n.-ıp 2589
- n.-sın 8879
- Napoleon:** Napolyon Bonaparte.
- n. 6941
- narazı:** A. İtitraz eden, hoşnut olmayan.
- n. 1436, 3237, 7229
- narazılığ:** İtitraz, ihtilaf, uyuşmazlık.
- n.-(ğ)ı 6189
- nar:** Tek hörgüçlü deve.
- n.-dı 2431
- n.-larmen 643
- narkesken:** Saf çelik kılıç.
- n. 2336
- n.-dey 7143
- n.-di 5169
- n.-in 2333, 2337
- n.-niñ 7209, 7211
- nartëvekel:** Tehlikeli, zor.
- n. 874
- nasattan:** Sevinmek, mutlu olmak gururlanmak.
- n.-bağan 8799
- naslednitsa:** R. Rus Çarlığı döneminde miras yoluyla babadan oğula kalan mülk, toprak, arazi; derebeylik.
- n. 8376
- naşar:** F. Kötü, fena, zavallı. naçar.
- n. 1372, 4666, 7410, 9010
- naşarla-:** Kötü hâle gelmek, kötölemek.
- n.-p 8801
- n.-y 8019
- naşarlan:** Kötü hâle gelmek, kötöleşmek.
- n.-ıp 3435
- Navan:** Yer adı.
- n. 1365, 1378
- Navan:** Bk. Navrızbay.
- n.-ın 5260
- n.-ınıñ 5256
- Navanjan:** Bk. Navrızbay.
- n. 2545, 3748, 4000, 5238
- navrız:** F. Mart, Mart ayı.
- n. 5667
- n.-dağı 2890
- n.-dıñ 7382
- Navrızbay:** Kasım Han'ın oğlu, Kenesarı'nın kardeşi.
- n. 2180, 2220, 2484, 2494, 2498, 2504, 2511, 2518, 2525, 2533, 2548, 2555, 2563, 2569, 2585, 2603,

2612, 2646, 3324, 3617, 3746,
3913, 3920, 3924, 3927, 3929,
3939, 3943, 3945, 3952, 3971,
3978, 3983, 3986, 4002, 4005,
4015, 4021, 4025, 4034, 4041,
4066, 4180, 4201, 4962, 4999,
5233, 5261, 5287, 5288, 5291,
5305, 5313, 5314, 5317, 5334,
5462, 7685, 7748, 7755, 7766,
7767, 7770, 7838, 7847, 7849,
7854, 7855, 7858, 7860, 7865,
7877, 7881, 7887, 8053, 8335,
8410, 8421, 8424, 8568, 8573,
8634, 8919, 9073

n.-da 7867

n.-dan 2500, 3947, 3951, 5310, 5339

n.-dı 3956, 5306, 5312, 7645, 7859,
8416

n.-dın 2501, 2516, 2530, 3629, 3863,
3922, 3928, 3948, 3957, 4960,
5282, 5300, 5324, 5383, 7731,
7871

n.-ğa 2514, 2527, 2635, 3998, 4020,
5301, 5326, 7872, 8013

n.-ı 2821

Nayman: Orta Cüz'e bağlı boylardan biri.

n. 802, 1328, 1560, 2098, 2100, 2109,
2120, 2136, 6178, 6424, 7923,
7924

n.-nın 5979, 8846

nayza: Mızrak.

n. 924, 996, 1004, 1020, 1131, 1148,
1150, 1406, 1722, 2209, 2817,
3220, 3316, 3638, 3675, 4189,

5453, 6452, 6624, 7475, 7492,
7946, 9000

n.-ğa 7878

n.-lar 7119

n.-ların 2215, 4017, 6659

n.-larının 2691

n.-men 2497, 6114, 7485, 8425

n.-nı 1194

n.-nın 2232, 7118

n.-sımen 7858

n.-sın 1724, 2495, 7755, 7855

nayzaday: Mızrak gibi, uzun ve sivri.

n. 2737

nayzager: F. Mızrağı iyi kullanan kişi,
mızrakçı.

n. 2498, 9045

nayzağay: Yıldırım, şimşek.

n. 674

nayzağayday: Şimşek gibi, hızlı, süratli.

n. 8342

nayzalı: Mızraklı, mızrağı olan.

n. 3921

nazar: A. Dikkat, bakış.

n. 701, 7393

ne I: Soru sözü, ne.

n. 86, 88, 164, 170, 205, 238, 248, 253,
267, 269, 427, 434, 440, 477, 499,
562, 569, 571, 572, 723, 726, 801,
849(2), 869, 950, 968, 1083,
1089, 1102, 1292, 1334, 1393,

1496, 1512, 1514(2), 1519, 1596,
 1611, 1742, 1811, 1877, 1920,
 1992, 2230, 2234, 2250, 2284,
 2285, 2312, 2394, 2398, 2400,
 2423, 2513, 2518, 2626, 2656,
 2778, 2833, 2899, 2892, 2905,
 2946, 2957, 2974, 3006, 3006,
 3049, 3126, 3135, 3169, 3269,
 3271, 3311, 3334, 3353, 3380,
 3698, 3756, 3761, 3861, 3871,
 3961, 3963, 4122, 4144, 4258,
 4306, 4444, 4459, 4462, 4475,
 4491, 4503, 4505, 4518, 4520,
 4557, 4568, 4577, 4639, 4640,
 4660, 4700, 4757, 4765, 4786,
 4834, 4892, 5041, 5106, 5124,
 5162, 5175, 5188, 5244, 5245,
 5251, 5254, 5260, 5311, 5316,
 5361, 5417, 5420, 5448, 5466,
 5550, 5637, 5695, 5709, 5783,
 5872, 6044, 6046, 6061, 6156,
 6285, 6294, 6343, 6346, 6372,
 6375, 6384, 6446, 6454, 6496,
 6523, 6539, 6560, 6571, 6584,
 6596, 6600, 6627, 6638, 6733,
 6805, 6809, 6878, 7160, 7168,
 7184, 7286(2), 7372, 7378, 7395,
 7408, 7415, 7984, 8060, 8090,
 8123, 8442, 8499, 8506, 8517,
 8538, 8558, 8621, 8637, 8641,
 8646, 8647, 8690, 8713, 8719,
 8722, 8929, 8990, 9003, 9010,
 9023, 9034

n.-de 1576

n.-ler 4310(2), 4382, 4539, 4737

n.-m 2742, 3820, 4764

n.-men 2536

n.-ni 366, 6474, 8149

n.-niñ 9039

n.-ñ 7444

n.-si 583, 2278, 3822, 3918, 6820,
 7199, 8093

n.-sin 1146

n.-sine 611, 2229, 3368, 4452, 4728,
 9000

ne barı: *Hepi topu, tamamı, hepsi.*

n. barı 4142

ne bir: *Herhangi bir, herhangi.*

n. bir 1445

ne II: *Ya...ye, da, da, ne...ne; ya, yahut.*

n. 140, 141(2), 888, 889(2), 939,
 2736(2), 2848, 2857, 3355(2),
 3504, 3505, 4309(2), 4966, 6106,
 6326(2), 6617, 6772(2), 7074,
 7189, 7190, 7216(2), 7485, 7487,
 7707, 7738, 8021, 8316, 8317

ne bolmasa: *Hiç olmazsa, yahut, veya.*

n. bolmasa 437, 652, 4303, 4305,
 4308, 4967, 5551, 5932, 6067,
 6284, 6617, 7488, 7708, 8778

neden: *Neden, niçin.*

n. 2531, 7150, 9018

nege: *Niye, niçin, neden.*

n. 52, 161, 257, 503(2), 579, 588, 597,
 624, 823, 863, 893, 947, 1763,
 1769, 1808, 1887, 1981, 2522,
 2658, 2797, 2842, 2881, 2907,
 2981, 3131, 3157, 3165, 3223,
 3240, 3412, 3572, 3861, 3862,
 3915, 3939, 3944, 4003, 4022,

4576, 4646, 4828, 5015, 5033,
5081, 5105, 5109, 5120, 5185,
5191, 5239, 5370, 5382, 5423,
5486, 5523, 5526, 5873, 6023,
6048, 6156, 6182, 6193, 6200,
6277, 6312, 6843, 6899, 7017,
7134, 7242, 7249, 7257, 7285,
7352, 8085, 8087, 8132, 8306,
8646, 8704, 8712, 8726

negiz: Esas, temel, ana.

n.-in 2102

n.-inde 2824

negizdel-: İspatlanmak, delillenmek.

n.-gen 6071

negizgi: Ana, temel, asıl, esas.

n. 3691, 7653, 7657, 8035

negr: *R. Zenci.*

n. 6852

n.-di 6852

neğurlım: Mümkünce, mümkün olduğu kadar.

n. 6871, 6893, 7656

nelikten: Neden, niçin, ne diye.

m. 3863, 5732

neme: Şey.

n. 3540

nemene: Ne, ne oldu.

n. 4500, 4952, 6274, 7044

nemere: Torun.

n. 4343, 7583, 8464

n.-si 2091, 2923, 4638, 6357, 6787,
7204

n.-simin 6651, 6696, 6708

n.-sin 6790

n.-sine 2428

n.-siniñ 6355

nemere-şöbere: Bir atanın torunları, torun torba.

n.-leri 4236

nemese: Veya, ya da, yahut.

n. 635, 889, 901, 1382, 2910, 2943,
3061, 3867, 3916, 4246, 4351,
4471, 5427, 5500, 6101, 6110,
7074, 7353, 7357, 7486, 7593,
8212

nendey: Ne kadar, ne şekilde.

n. 4366

Nepluyevtıñ èskeri uçilişçe: Orenburg'ta bulunan Rus askerî lisesi.

n.-si 6147

Nesselrode: 1822-1856 yılları arasında Dış İşleri Bakanlığı da yapmış Rus diplomat, Karl Robert Vasilyeviç Nesselrode.

n. 5677

n.-ge 5894, 8186

neşe: Kaç.

n. 4445, 5011, 8657, 8657, 8659

neşeme: Nice, pek çok, ne kadar çok.

n. 2106

net-: Ne etmek, nasıl etmek.

n.-edi 4305

n.-ip 4706

n.-sin 226, 2617, 3283, 3433, 3967,
5243, 6650, 8977

n.-ti 1580, 3539, 4991

nèlet: A. Lanet, beddua.

n. 6668

nèpsi: A. Nefis.

n. 1789, 1896, 4428

n.-si 4441

nèpsiķumar: A.-F. Nefsine uyan, nefesine
düşkün.

n. 1796, 3067

nèr: F. Gıda, aş, besin.

nèr tatpa-: Ağzına lokma koymamak,
hiçbir şey yememek.

n. tatpay 4186

nèrse: Nesne, eşya, şey.

n. 1883, 8541

nèsil: A. Nesil, soy, köken.

n.-i 5157

nètijesiz: Neticesiz, sonuçsuz.

n. 810, 7913, 8407

nèzik: A. Nazik, ince, narin.

n. 5539

nısana: A. Nişan, hedef.

n.-sına 4480

nısanağa al-: Nişan almak.

n. alayın 4075

n. alğan 7859

nısanalan: Nişan alınmak, hedefte olmak.

n.-ğan 4070

Nısanbay: *Bk. Nısanbay jırşı.*

n. 2144, 2163, 2177(2), 2180, 8612

n.-dıñ 8632

n.-ğa 2183

n.-ımnıñ 8611

Nısanbay jırşı: Kenesarı ayaklanmasına
bizzat katılan ünlü Kazak halk ozanı.

n. 2105, 2112, 2128, 2138

n.-nı 2647

n.-nıñ 2093, 2141

Nısanbay aķın: *Bk. Nısanbay jırşı.*

n. 2093, 2159

n.-men 3621

nıspı: A. Ad, isim.

n.-sımen 5422

Nikolay I: *Bk. Birinşi Nikolay patşa.*

n. 97, 2789, 2845, 4815, 5724, 5747,
5760, 5777, 5784, 5793, 5808,
7607, 8836

Nikolay II: *Bk. Nikolay Gubin.*

n. 3631, 3804, 4030, 4040

n.-dıñ 4032

n.-ğa 4034

Nikolay Birinşi: *Bk. Birinşi Nikolay patşa.*

n.-niñ 8836

Nikolay Gubin: Kişi adı.

n. 3629, 7860, 7870, 8422, 8424

Nikolay Palkin: Kişi adı.

n. 6857

Nikolay patşa: *Bk. Birinşi Nikolay patşa.*

n. 5777, 5784, 5793

n.-ğa 5808

Nina Makayevskaya: Kişi adı.

n. 5808

n.-men 5761

Nina: *Bk. Nina Makayevskaya.*

n. 5762, 5770

n.-niñ 5752

niyet: A. Maksat, niyet, istek.

n. 4217

n.-i 367, 7868

n.-(i)m 3476

n.-imiz 5086

n.-in 1937

n.-ine 8953

n.-pen 8114, 8167

n.-teri 3249

n.-tiñ 7285

qara niyet: *Kötü niyetli, art niyetli, zalim.*

qara n. 450

niyetten-: Niyetlenmek, tasarlamak.

n.-di 774

niyeti: Niyetli, niyeti, isteği olan.

qara niyeti: *Kötü, zalim, art niyetli.*

qara n. 3100

noqattay: Nohut gibi, küçücük, minnacık.

n. 2079

noqay: Cahil, nadan.

n. 1681, 3837

noyan: XI-XII. yüzyıllarda Moğolistan'da aristokrat kişiler.

n.-darınan 4787

noyis: Kaba, zarif olmayan.

n. 3540

nöker: Yaver, yardımcı.

n. 4787

n.-ge 1083

n.-i 1406, 3002, 3051, 3922, 6009, 6011

n.-in 2987

n.-ine 2989, 2999

n.-iniñ 3041, 4920

n.-ler 1078, 1083, 3014

n.-lerdiñ 1085

n.-leri 1058, 1076, 3398, 3780, 4923, 4924

n.-lerimen 2420, 3372

n.-lerine 4661, 4906

n.-leriniñ 4925

nöpir:

qara nöpir: *Çok kalabalık, sayıca çok fazla insan topluluğu.*

qara n. 4078

nur: A. Nur, ışık.

n.-ı 703

n.-ın 5586, 8313

Nuralı: Kazakistan sınırları içindeki bir ırmağın adı.

n. 2132, 2157, 2783, 2896, 3712, 7105

n.-dan 8822

n.-nın 8901

Nuralı: Ebulhayır Han'ın büyük oğlu, Nurali Han.

n. 2239, 3711, 7563

n.-la 2139

Nurasulla: 1827-1860 yılları arasında Buhara Emiri. Nasır Allah.

n. 6158, 6160

Nurêli: *Bk. Nuralı.*

n. 831

Nurmuğamed: *Qıpşaq Nurmuğamed.*

n.-tiñ, 4950

nusqa-: İşaret etmek, göstermek.

n.-dı 4720

n.-p 6610

nusqa: A. Nüşa, varyant.

tüp nusqa: Asıl nüsha, ana anlam.

tüp n.-sın 4691

nusqav: Yönerge, talimat, emirname.

n.-dı 3655

n.-ında 3652, 3654

nuv: Oldukça sık (ormani sazlık, kamışlık).

n. 995

-O-

o: Üçüncü teklik şahıs, işaret sıfatı, o.

o. 551, 705, 722, 855, 1694, 1699, 1877, 1895, 2175, 2435, 3181, 3249, 3256, 3340, 3435, 3851, 5234, 6046, 7215, 7350, 7593, 7958, 8136, 8715, 9004

o.-dan 19, 128, 144, 164, 264, 562, 1282, 1311, 1519, 1571, 1898, 1980, 2064, 2098, 2193, 2231, 2422, 2870, 3004, 3056, 3386, 3548, 3595, 4063, 4521, 4550, 4640, 4764, 4799, 4803, 5051, 5058, 5063, 5070, 5071, 5143, 5307, 5308, 5309, 5399, 5942, 5973, 5988, 5999, 6467, 6636, 6890, 6949, 7088, 7121, 7247, 7314, 7477, 7510, 7522, 7698, 7920, 7987, 8201, 8450, 8511, 8531, 8986, 8987, 8999

o.-dar 6130

o.-ğan 827, 870, 945, 971, 1172, 1175, 1415, 1652, 1660, 1789, 1811, 1929, 2276, 2503, 2526, 2530, 2730, 2749, 2828, 2839, 2875, 3036, 3156, 3192, 3225, 3250, 3256, 3330, 3402, 3516, 3559, 3572, 3858, 4006, 4087, 4213, 4296, 4322, 4446, 4554, 4676, 4702, 4713, 4717, 4730, 4752, 4777, 4848, 4892, 5091, 5114, 5181, 5213, 5405, 5447(2), 5456, 5464, 5489, 5570, 5615, 5680, 5736, 5932, 6042, 6179, 6197, 6344, 6551, 6759, 6867, 6893, 7026, 7027, 7080, 7148, 7270,

7305, 7334, 7389, 7397, 7482, 7493, 7619, 7647, 7684, 7768, 7897, 8117, 8162, 8346, 8349, 8379, 8387, 8735,8781, 8833, 8869,9014	o.-larmen 5226, 6962, 7894, 8522
o.-lar 429, 675, 695, 814, 1021, 1149, 1155, 1161, 1167, 1180, 1213, 1301, 1542, 1550, 1870, 2023, 2066, 2230, 2279, 2297, 2743, 3273, 3436, 3480, 3496, 3712, 4125, 4409, 4438, 4926, 5196, 5287, 5348, 5901, 5910, 5923, 5941, 5995, 6038, 6088, 6270, 6408, 6577, 6729, 6838, 6859, 6863, 6899, 6926, 7342, 7436, 7709, 7732, 7743, 7815, 8290, 8308, 8531, 8656, 8730, 8940, 8951	o.-nda 3152, 7353
o.-larda 5977, 6380	o.-ni 77, 82, 112, 216, 271, 319, 344, 443, 523, 567, 590, 592, 593, 616, 823, 933, 946, 1124, 1414, 1418, 1497, 1536, 1716, 1790, 1802, 2015, 2155, 2322, 2443, 2482, 2540, 2764, 2858, 3002, 3124, 3164, 3237, 3324, 3438, 3444, 3462, 3603, 3705, 3716, 3743, 3786, 3824, 3832, 3867, 3956, 4091, 4206, 4311, 4330, 4418, 4452, 4582, 4609, 4681, 4712, 4721, 4750, 4838, 4844, 4868, 5201, 5211, 5434, 5443, 5567, 5629, 5734, 5865, 5876, 5925, 5935, 5940, 6068, 6070, 6115, 6326, 6374, 6410, 6531, 6760, 6806, 6939, 7011, 7075, 7162, 7246, 7292, 7328, 7351, 7499, 7613, 7861, 8110, 8141, 8242, 8463, 8506, 8733, 8746, 8754, 8778, 8779
o.-lardan 1810, 2161, 2284, 3620, 4620, 5565, 7415, 7558, 8891	o.-niñ 14, 108, 113, 118, 140, 243, 499, 526, 566, 585, 684, 736, 833, 836, 846, 866, 872, 978, 1128, 1429, 1517, 1519, 1567, 1619, 1630, 1732, 1786, 1815, 1873, 1878, 1899, 2074, 2160, 2222, 2270, 2284, 2289, 2298, 2344, 2350, 2417, 2423, 2507, 2732, 2782, 2841, 2860, 3103, 3192, 3374, 3394, 3412, 3426, 3438, 3511, 3583, 3609, 3661, 3667, 3822, 3834, 3859, 3869, 3906, 3945, 3970, 4082, 4086, 4090, 4122, 4142, 4245, 4246, 4277, 4304, 4376, 4507, 4572, 4635,
o.-lardı 25, 922, 1435, 1707, 2986, 3500, 3631, 4083, 4869, 5038, 5698, 6035, 6111, 6340, 6437, 6746, 6854, 6904, 7216, 7263, 7296, 7389, 7521, 7656, 9012, 9021	
o.-lardıñ 131, 340, 415, 568, 844, 901, 1093, 1094, 1260, 1797, 2038, 2221, 2297, 2567, 2810, 3116, 3657, 3748, 3818, 4014, 4103, 4406, 5695, 5702, 5889, 6873, 7195, 7324, 7356, 7525, 7936, 8641, 8932	
o.-largá 584, 1914, 2260, 2283, 5618, 6291, 6303, 7494	

4646, 4661, 4667, 4678, 4700,
 4710, 4770, 4797, 4888, 4889,
 4935, 4959, 5118, 5135, 5139,
 5166, 5206, 5229, 5254, 5288,
 5544, 5681, 5691, 5717, 5760,
 5897, 5908, 5915, 5982, 6027,
 6083, 6109, 6117, 6125, 6178,
 6183, 6185, 6301, 6313, 6341,
 6355, 6389, 6571, 6584, 6593,
 6741, 6796, 6840, 6868, 6886,
 6898, 6911, 6915, 6999, 7106,
 7170, 7204, 7230, 7252, 7274,
 7281, 7306, 7339, 7349, 7428,
 7447, 7455, 7458, 7518, 7523,
 7568, 7607, 7634, 7712, 7780,
 7851, 7969, 7972, 8139, 8168,
 8178, 8196, 8333, 8348, 8534,
 8757, 8804, 8811, 8841, 8919,
 8948, 8949, 8971, 8980, 9002,
 9051

o.-imen 2308, 2969, 3508, 3772, 3949,
 8947

oba: Kurgan, höyük.

o. 8443, 8450, 8468, 8497, 8965

o.-niñ 8452

Obağan: Yer adı.

o. 2897

obal: A. Vebal, günah, hıyanet.

o. 4247

o.-ı 2003, 3815, 4575, 7389, 8093

o.-in 4582

o.-iñ 7144

obalna kal-: Vebalini almak,
 günahına girmek.

o. kaldı 8674

Obriş: Kişi adı.

o. 7326, 7328, 7373, 7447, 8988

o.-siz 7374

o.-tiñ 7376, 7409

oblıs: R. Eyalet, vilayet.

4876

o.-ına 2847

o.-miñ 2884, 2887, 4561, 4806, 5195

Obruçev: Kişi adı.

o. 7516, 7611, 8361, 8257, 8820, 8868,
 8869, 8878, 8884

o.-ke 7619, 8239

o.-pen 8478

o.-ti 5810, 6966, 7327

o.-tiñ 6974, 8842

odağ: Birlik, ittifak.

o.-tı 5311

odağtas: Müttelik, aynı tarafta olan.

o.-miñ, 188

ofitser: R. Subay, memur.

o. 110, 3268, 5748, 8886, 9053, 9055

o.-i 4743

o.-in 6836

o.-iniñ 3112, 5737

o.-ler 8821

o.-lerdiñ 6974

o.-leri 6339, 7369, 9057

o.-lerimen 7365

o.-lerin 4754

o.-leriniñ 4750

o.-lerisiñder 3107

oğan: *Bk. o. (3. teklik şahıs zamirinin datifli çekimi).*

Ojar: Kişi adı.

o. 38, 49, 78, 83, 127, 143, 148, 170, 219(2), 222, 227(2), 271, 283, 302, 321, 339, 341(2), 363, 364, 378, 382(2), 385, 390, 397, 473, 481, 506, 526, 530, 536, 559, 570, 572, 585, 596, 2477(2), 3142, 3145, 3159, 3164, 3202, 3205, 3230, 3239, 3241, 3269, 3284, 3838, 4078, 4669, 4921, 5365, 5367, 5373, 5404, 5518, 5542, 5552, 5556, 5560, 5566, 5570, 5575, 5578, 5580

o.-da 547

o.-dan 120, 122, 617

o.-dı 486, 490, 623, 3840, 5382, 5507, 5598

o.-dın 194, 383, 394, 480, 513, 523, 536, 552, 565, 577, 616, 619, 623, 3257, 4262, 5372, 5398, 5544, 5549, 5577, 5578, 5579, 5582, 5599, 8167

o.-ğa 145, 196, 288, 5379, 5506, 5563

o.-ı 5374

o.-ın 2475

o.-men 5512

ojray-: Dik dik bakmak.

o.-a 4647

okrug: R. Bölge, yöre.

o. 2851

o.-inen 5845

o.-iniñ 487, 5846, 5877

o.-terdiñ 2847

o.-teriniñ 2850, 5842, 2855

o.-tiñ 2856

oktyabr: R. Ekim, Ekim ayı.

o. 5892, 5894

ok: Ok, kurşun, ateşli silah mühimmatı.

o. 1104, 1215, 1221, 1231 1254, 1265, 3577, 4037, 4084, 4103, 4104, 4108, 4160, 4172, 5301, 7985, 8006, 8074, 8924, 8926

o.-(ğ)ı 1150, 1193, 1206, 1212, 1296, 1305, 3770, 3868, 4070, 4099, 4119, 4122, 8265

o.- (ğ)ımenen 7212

o.- (ğ)ın 3676, 3676

o.- (ğ)ınıñ 4480

o.-ka 2257, 4139, 5304, 5308, 5312

o.-pen 1590

o.-tarı 4127

o.-tarın 4070, 4089

o.-tı 4072, 4088, 8537, 8541, 8925

o.-tiñ 7986

okka bayla-: Öldürmeye azmetmek, öldürmek üzere peşini bırakmamak.

o. baylap 2257

o. baylaptı 6561

o. baylav 5308

oĸka kıy-: Öldürmek istemek, acımamak, kıymak.

o. kıyar ma eken 5312

oĸka uş-: Ok, mermi vb. ile yaralanıp düşmek.

oĸka u.-adı 1251

oĸka u.-kan 3816, 7812

oĸka u.-kanın 4171

oĸka u.-ıp 4121, 7857

oĸka u.-tı 1216, 1241, 4547

oĸka uşır-: Ok veya mermi ile birini yaralayıp düşürmek.

oĸka u.-adı 4094

oĸka u.-ıp 3318, 3666, 7863, 7869

oĸa: Sırma, gümüş ve altınla işleme, süsleme.

o. 651

o.-men 655

o.-sı 3542

oĸala-: Sırma, gümüş ve altınla işlemek, süslemek. o.-p 653

oĸalı: Sırma, gümüş ve altınla işlenmiş, süslü.

o. 442(2), 654, 1042, 1710, 2350, 3429, 4504

oĸ-dèri: Cephane, mühimmat, barut.

o. 912, 1254, 3266, 4106, 7148, 7462, 7807

o.-men 7559

o.-ni 1267

o.-si 911

o.-sin 7666

oĸ-dèrili: Cephaneli, mühimmatlı, barutlu.

o. 793

oĸ-dèrisiz: Cephanesiz, mühimatsız.

o. 1255

oĸı-: 1. Okumak.

o.-dı 2912, 6675

o.-may 6662

o.-p 4557

oĸıp ber-: Okuyuvermek.

o. berdi 3105

oĸıp şık-: Bir çırpıda, hızlıca okumak.

o. şıgıp 2860

o. şıktı 2916

oĸıy basta-: Okumaya başlamak.

o. bastadı 2846, 3650, 5668, 5686, 5724, 6077

o. bostağan 4644

oĸıy bil-: Okuyabilmek.

o. bilesiñ be 4545

2. Tahsil görmek, eğitim almak.

o. 4773(2), 6832

o.-dım 6368

o.-ğan 4418, 4427 (**partisip**)

o.-ğan 6146 (**öğr. geç. zaman**)

o.-ğanda 6328

o.-p 4885

oĸıp jat-: Tahsile devam ediyor olmak.

o. jatқан 6787

oқып жүр-: *Eğitime devam etmek, tahsil sürdürmek.*

o. jürgen 2919, 4345

o. jürse 4387

3. Namaz kılmak.

o.-ğan 44

namaz oқып jat-: *Namaz kılıyor olmak.*

o. jatırsıñ ba 2339

etegine namaz oқы-: *Saçını süpürge etmek, el etek öpmek.*

etegine namaz o.-p jür 4307

oқыған: Okumuş, tahsilli, aydın.

o.-darı 5695

o.-darına 6856

o.-darınıñ, 4646, 5693

oқыmistı: Çok okuyan, bilgili, alim, aydın.

o. 6339

o.-largâ, 5826

oқыran-: Kişnemek.

o.-a 3378

o.-ğanı 1011

oқыs: Ansızın, aniden.

o. 693, 1682, 1866, 2188

oқыt-: Eğitme, tahsil vermek.

o.-(u)vğa 7591

oқыyğa: A. Olay, vakıa, hadise.

o. 1946, 4241, 4397, 4884, 5383, 8079, 8172, 8347, 8878

o.-dan 8426

o.-lar 772

o.-lardıñ 6993

o.-nı 1798, 8360

o.-nıñ 8361

o.-sınan 7874

o.-sınıñ 5347

oқыılan: Ok yılı.

o. 1198

Oқыjetpes: Yer adı.

o.-tiñ, 2509

oқыsantay: Fişeklik, palaska.

o. 3278

o.-ı 4667

oқыsav: Ayrı olarak, biraz ötede, uzakta.

o. 2166

oқыsavla-: Ayırmak, uzaklaştırmak.

o.-v 329

oқыsıyma: (Başlık, şapka, külah vb.) Ucu sivri.

o. 649

oқыta-: Atmak üzere silahı doldurmak.

o.-p 1288, 4094, 4165, 5323

o.-vğa 1239

o.-vı 896

oқыtal-: Bir şeyi söylemeye, yapmaya yeltenmek.

o.-ğan 2434 (**öğr. geç. zaman**)

o.-(u)vınıñ 1145

oğtalıp bar-: Söylemeye az kalmak, söylemek üzere olmak.	1923, 1936, 1945, 1951, 1988,
o. barıp 1968	2007, 2045, 2092, 2096, 2181,
oğta-tekte: Ara sıra, bazen.	2191, 2199, 2210, 2215, 2233,
o. 5481, 5955	2286, 2303, 2313, 2337, 2385,
oğtavday: Oklava gibi, dimdik.	2455, 2475, 2477, 2483, 2501,
o. 6416	2515, 2612, 2626, 2627, 2661,
oğtavlı: Doldurulmu, kurşun dolu.	2670, 2672, 2707, 2734, 2742,
o. 7875	2749, 2769, 2775, 2803, 2873,
oğtı: Dolu, doldurulmuş, kurşun atmaya hazır.	2956, 2999, 3049, 3059(2), 3136,
o. 426, 7937	3180, 3195, 3208, 3243, 3246,
oğtın-oğtın: Ara sıra, bazen.	3256, 3311, 3352, 3377, 3412,
o. 313, 712, 1186	3419, 3427, 3432, 3452, 3460,
oğuv: Eğitim, tahsil.	3505, 3518, 3530, 3544, 3566,
o.-da, 4401, 4404	3587, 3594, 3601, 3669, 3715,
o.-dağı 4512	3742, 3763, 3819, 3823, 3836,
o.-ğa 2865, 4559, 4708, 6352, 6400, 6405, 6532, 6831	3841, 3848, 3856, 3921, 3937,
o.-inan 4550	3951, 3953, 3993, 4037, 4043,
ol: 3. teklik şahıs, o, şu. Kr. o.	4053, 4090, 4208, 4311, 4329,
o. 53, 79, 120, 122, 156, 170, 191, 273, 288, 323, 346, 363, 380, 385, 395, 422, 457, 522, 527, 528, 583, 585, 590, 594, 611, 693, 731, 736, 775, 830, 833, 858, 869, 896, 906, 1034, 1054, 1096, 1110, 1170, 1189, 1191, 1196, 1255, 1452, 1484, 1507, 1531, 1532, 1540, 1611, 1666, 1678, 1683, 1687, 1690, 1691, 1724, 1737, 1804, 1821, 1833, 1852, 1862, 1867, 1875,	4332, 4351, 4360, 4394, 4397, 4400, 4413, 4456, 4458, 4479, 4486, 4498, 4563, 4594, 4613, 4617, 4622, 4649, 4659(2), 4671, 4689, 4708, 4719, 4729, 4730, 4732, 4744, 4756, 4768, 4775, 4777, 4778, 4824, 4826, 4858, 4875, 4882, 4954, 4961, 4968, 4972, 4987, 5014, 5045, 5068, 5075, 5082, 5110, 5117, 5138, 5139, 5145, 5146(2), 5151, 5152, 5176, 5180, 5181, 5194, 5211, 5214, 5260, 5261, 5298, 5352, 5361, 5364, 5369, 5373, 5375, 5412, 5428, 5461, 5488, 5504, 5513, 5553, 5560, 5574, 5576, 5584, 5602, 5649, 5657, 5659, 5664, 5684, 5723, 5754, 5767, 5771, 5774, 5789, 5790, 5794, 5860, 5863, 5870, 5872, 5882, 5888, 5893, 5917, 5922, 5927,

5930, 5937, 5938, 5984, 6022,
 6046, 6069(2), 6106, 6147, 6225,
 6231, 6253, 6269, 6285, 6313,
 6319, 6330, 6336, 6352, 6381,
 6393, 6402, 6406, 6407, 6478,
 6507, 6508, 6550, 6574, 6607,
 6630, 6663, 6683, 6720, 6721,
 6745, 6761, 6769, 6774, 6778,
 6781, 6789, 6798, 6802, 6805,
 6832, 6859, 6901, 6936, 7011,
 7018, 7020, 7022, 7048, 7102,
 7142, 7144, 7180, 7185, 7193,
 7210, 7215, 7257, 7259, 7274,
 7294, 7303, 7341, 7352, 7375,
 7428, 7464, 7527, 7562, 7564,
 7576, 7593, 7612, 7633, 7642,
 7676, 7685, 7706, 7774, 7834,
 7850, 7887, 7902, 7920, 7968,
 7984, 7986, 7991, 8021, 8043,
 8045, 8056, 8068, 8070, 8163,
 8165, 8170, 8186, 8219, 8225,
 8234, 8257, 8322, 8329, 8334,
 8340, 8367, 8377, 8379, 8393,
 8408, 8436, 8475, 8503, 8505,
 8515, 8519, 8534, 8564, 8647,
 8709, 8731, 8759, 8774, 8800,
 8807, 8815, 8816, 8838, 8905,
 8925, 8926, 8929, 8955, 8961,
 9009, 9017, 9050, 9053, 9078

olar: *Bk. o (3. çokluk şahıs zamirinin çokluk çekimi).*

olay: Öyle, onun gibi.

o. 1439, 2619, 3796, 3821, 4958, 5122,
 5359, 6655, 6748, 7341, 7422,
 8712

olja: Ganimet, buluntu.

o. 1916, 7089, 7989, 8128, 8382

o.-ğa 8267

o.-nı 8014

o.-sına 7091

Oljabay: Kişi adı.

o. 1733, 1735, 1738, 1989

oljalı: Ganimetli, ganimet toplayan.

o. 5234, 7989, 7991

Om: Omsk Eyaleti sınırları içindeki nehir,
 Om Nehri.

o. 2098

omaqat-: Boynu altta kalacak şekilde
 düşmek.

o.-a, 4121

o.-kanıñ, 852

Omar: Kenesarı'nın oğlu.

o. 4977

Omarhan: Hokand Hanı, Medelihan'ın
 babası.

o. 1850, 1855, 1857, 1863

o.-nan 1407

o.-nıñ 1416

ombı: Kazakistan sınırları içinde yer alan
 Omsk Eyaleti'nin eski adı.

o. 90, 108, 2752, 2764, 2847, 2865,
 2884, 2887, 2896, 2907, 2909,
 2984, 3270, 3354, 3459, 3511,
 3652, 4560, 4605, 4606, 4621,
 4740, 4796, 4806, 5195, 5357,
 5376, 5693, 6393, 7374, 7382,
 7631, 7893, 7914, 7997, 8828

o.-da 2463, 2475, 4568

o.-dağı 111, 2919

o.-dan 3145, 3734, 4051, 4557, 5349,
5356, 8243, 9052

o.-ğa 114, 486, 2944, 3166, 3170,
3243, 3254, 3363, 3367, 3499,
3696, 4544, 4547, 4583, 4599,
4600, 4602, 4647, 4731, 4732,
4736, 4831, 4838, 4894, 8644(2),
8651

o.-niñ 92, 3154, 4746

omırav: Göğüs, gövde.

o.-ınan 1462

o.-iniñ 496

omırtқа: Omurga.

o.-sı 3388, 7595

o.-sin 3539

on: On, on sayısı.

o. 61(2), 88, 98, 103, 104, 140, 164,
241, 485, 798, 923, 959, 1000,
1078, 1211, 1407, 1410, 1415,
1416, 1425, 1466, 1544, 1616,
1625, 1707, 1743, 1852, 2019,
2038, 2067, 2262, 2409(2), 2574,
2639, 2646, 2705, 2759, 2776,
2844, 2969, 2987, 3155, 3313,
3675, 3675, 3677, 3696, 3701,
3744, 3751, 4068, 4093, 4124,
4172, 4345(2), 4347, 4350, 4393,
4413, 4571, 4591, 4592, 4600,
4648, 4769, 4920, 4927, 5114(2),
5417(2), 5452, 5548, 5911, 5927,
5983, 5998, 5999(2), 6030, 6112,
6162, 6167, 6319, 6505, 6536,
6659, 6895, 6981, 6984, 6986,
7110, 7120, 7127, 7231, 7240,

7268, 7269, 7273, 7275, 7283,
7319, 7427, 7651, 7757, 7758,
7760, 7889, 8272, 8280, 8284(2),
8289, 8293, 8304, 8307, 8325,
8327, 8635, 8645, 8758, 8958,
8999

o.-ğa 1737, 5914

o.-nan 7504

onda: 1. Orada, onda.

o. 73, 121, 825, 1126, 1575, 2662,
3040, 3337, 3686, 4514, 4732,
4741, 5170, 5207, 5725, 5770,
5882, 7939, 8810

2. Öyleyse, o hâlde.

o. 142, 501, 597, 1932, 2679, 2774,
3289, 4557, 4758, 5000, 5120,
5163, 6143, 6277, 7244, 7257,
7328, 8120

3. O zaman.

o. 540, 1657, 2312, 3442, 3444, 3527,
4106, 5662, 6603, 6851, 6931,
8555

ondağan: Onlarca.

o. 3755

ondağı: Oradaki.

o. 167, 3849, 4605, 6160, 6397, 6582,
7015, 7643, 7692, 7830, 8416

o.-sı 2367

onday: Onun gibi, ona benzer.

o. 159, 1585, 1660, 2203, 2256, 2261,
2306, 2548, 3062, 3445, 3939,
4353, 5014, 5183, 6158, 6204,
6255, 6837, 7304, 7493, 865, 9022

o.-lardı 2023
o.-largâ 434
onım: O dediğim, o yaptığım.
o. 5190, 8700
onımız: O dediğimiz, o yaptığımız.
o. 5795
onısı: o zamiri; dediğin, söylediğin.
o. 909, 1144, 1565, 5907, 7868
onısın: Onu, bunu.
o. 4656, 5371
o.-a 5471
Onon: Nehir adı, Onon Nehri.
o. 2096
onsız: Aksi hâlde, o olmadan, o gerçekleşmeden.
o. 1391, 2295, 2917, 3520, 5085, 5261, 5485, 6473, 6993, 8243, 8526, 8841
o.-ağ 6458
onşa: O kadar.
o. 6101, 8488
oñ: 1. Sağ, sol karşıtı.
o. 18, 206, 361, 368, 1006, 1073, 1191, 1219, 1309, 1464, 2494, 2497, 3005, 3277, 3306, 3827, 3948(2), 4063, 4354, 4362, 4667, 4742, 5285, 5288, 5322(2), 5557, 5582, 5943, 6445, 7208, 7689, 7700, 7754, 7793, 7855, 7858, 7869, 7891, 7897, 8224, 8370, 8455, 8466
o.-ğa 4470

2. Doğru, iyi, kötü olmayan.
oñ kol: *En güvenilir, en iyi.*
o. kıolday 8065
oñ kol, oñ közi: *Birinin en güvenilir adamı, sağ kolu.*
o. kıolı, o. közi 52615288
oñ kolı men sol kıolı: *Bk. oñ kıolı, oñ közi.*
o. kıolı men sol kıolı 8456
oñ közi men sol közi: *Bk. oñ kıolı, oñ közi.*
o. közi men sol közi 554
oñ-: Daha iyi duruma gelmek, onmak.
o.-ar emes 6378
oñal-: İyileşmek, düzelmek, kendine gelmek.
oñalıp kıal-: *Tamamen iyileşmek.*
o kıalğan 1184
oñaña: Ayrı olarak, yalnız, tek başına.
o. 813, 970, 1655, 2196, 2529, 4410, 4424, 4442, 4590, 5395, 5525, 5901
o.-da 1830, 4312, 4931, 5570, 7142, 6358
o.-ğa 5751
oñay: Kolay, hafif.
o. 77, 187, 1526, 1567, 1591, 1834, 2275, 3989, 4569, 4572, 5155, 5354, 5428, 5690, 6496, 7642, 8267
o.-ağ 2073

- o.-ğa 858, 2307, 3742
- oñaylık:** Kolaylık, hafiflik.
- o.-pen 1650, 2297
- oñbağan:** Şerefsiz, namussuz, adi, alçak.
- o. 3370
- oñdı:** İyi, düzgün, işe yarar.
- o. 772
- oñdı-soldı:** Sağlı, sollu, oraya buraya.
- o. 1243, 1983, 4919, 7730, 7758
- oñtüstik:** Güney.
- o. 92, 4129, 7629, 8905
- o.-(g)i 2204
- o.-ke 5640, 8391
- o.-tegi 1618, 2851, 6050
- o.-ten 4061
- o.-tiñ 8301
- opalı:** Vefalı, istikrarlı.
- o. 6765
- opasız:** Hain, iki yüzlü, döneç.
- o.-dı 3814
- o.-ğa 3860
- opasızdıç:** İki yüzlülük, hainlik.
- o.-(ğ)ın 188
- opıç:** A. Pişmanlık, nedamet.
- opıç je-:** *Gam yemek, pişman olmak.*
- o. jemeydi 7357
- opır-:** Bölmek, parçalamak, koparmak.
- o.-a 1324
- opırıl-:** Parçalanmak, koparılmak.
- o.-ğan 5581
- o.-ıp 221
- op-oñay:** Çok kolay, kolayca, zorlanmadan.
- o. 225, 1832, 3534, 4573, 4767, 5253, 5359, 6124
- or I:** Hendek, çukur, siper.
- o. 3343, 3446, 3573, 4138, 5964, 7765, 7783
- o.-dan 3749
- o.-dı 1914
- o.-dıñ 3744, 3749, 4085, 4111, 4126, 4129
- o.-ğa 851, 3574, 3575, 4070, 4072, 4083(2), 4086, 7051
- o.-ların 4198
- or II:** Büyük, iri.
- or koyan:** İri ve boz renkli bir tavşan.
- o. koyanday 642, 7756
- Or III:** Yer adı.
- o. 796, 1328, 3248, 6210, 6555, 6725, 7086, 7900, 7910, 8193, 8200, 8221, 8250, 8344, 8373, 8404
- o.-dan 6721, 7364
- o.-ğa 6571, 8256
- or-:** Biçmek, yarmak.
- orıp jiber-:** *Biçivermek, kesivermek.*
- o. jibereyin 3884
- o. jiberip edim 5050
- ora-:** Sarmak, dolamak.
- o.-ğan 1374

o.-p 5045

oray sal-: Dolamak, sarmak.

o. saldı

aķķa ora-: Kefenlemek.

aķķa o.-p 3591, 7597

orağıt-: Dolaşarak, önünü kesmek.

o.-a 1244, 1267, 7840, 8741, 8996

o.-ıp 529, 4054, 8639

o.-kan 8972

orağ I: Orak.

ot tisti orak avızdı: Söz ustası, hatip.

ot tisti o. avızdı 9032

Orak II: Kişi adı.

o. 4235, 4343

Oral: Batı Kazakistan Eyaleti'nin merkezi.

Uralsk.

o.-dağı 1106

oral-: Geri gelmek, dönmek.

o. 1115

o.-a 1247

o.-ar 2473

o.-dı 561, 4653

o.-đan 912, 3292, 5235, 7833, 7991

o.-đanım 3288

o.-đanında 1830, 4168

o.-đanmen 217

o.-đanşsa 876, 881, 1764

o.-đısı kelüvine 2286

o.-ıñdar 748

o.-ıp 6731, 8975

o.-madı 7602

o.-mağan 5552

o.-mağ 214

o.-(-u)v 6429

o.-(-u)vın 5264

oralıp kel-: Geri dönmek, dönüşe geçmek.

o. kep 3327

oramal: 1. Mendil, el bezi, havlu.

o. 357, 5572

o.-dı 5584

o.-ımen 8603

o.-men 4484

2. Baş örtüsü, eşarp.

o. 378

o.-ımdı 1150

oran-: Sarılmak, dolanmak.

o.-đan 1346

orasan: Çok, pek çok, haddinden fazla.

o. 1728, 2796, 6050, 6734

Oraz Kıl: Kişi adı.

o.-dı 2978, 3598

orda: 1. Ortaçağ Türk ve diğer göçebe devletlerin, yönetim merkezi, idare edildiği yer.

o.-ñızdı 5350

2. Han çadırı, saray.

o.-da 3550, 6990

o.-dan 3981, 3993

o.-ğa 5397, 8034

o.-ma 2969

o.-niñ 3423, 3430, 6620, 8045

o.-sı 7965, 8224, 8791

o.-simen 7085

o.-sin 3508

o.-sına 2646, 3553, 3606, 3849, 4204,
5235, 5395, 5608, 5638, 6737,
7572, 8015, 8110, 8253

o.-sinan 4978, 5504, 5790, 6895

o.-sında 3227, 3271, 3843, 5775, 6102

o.-sınıñ 2102, 5593, 7473, 7652, 7885,
8234, 8837

Orda Tikken: Yer adı.

o. 5848

Ordans-Gavze: Omsk'ta kurulan bir mahkeme.

orhon: Orhun Irmağı.

o. 2098

orın: Yer, mekân.

o. 310, 1253, 1817, 2203, 2674, 4851,
8692

o.-da 1281, 8910

o.-darı 3491

o.-dariña 1153, 1157, 8950

o.-darınan 43, 372, 3633, 8039, 8303,
8356

o.-darında 1266, 4184

o.-ı 4007

o.-ımda 7517

o.-ın 4575, 5010

o.-ına 164, 659, 776, 1380, 2864,
2909, 4123, 5809, 5909, 6439,
7077, 7552, 7599, 8258, 8328,
8458, 8458, 8616, 8790, 8879,
8886, 8901

o.-ınan 353, 2320, 3043, 3085, 3285,
3650, 3671, 4168, 4229, 4333,
4341, 5393, 5475, 5492, 5584,
5665, 5720, 5837, 6965, 9033,
9058

o.-ında 3982, 5789

Orımbay: Kişi adı.

o. 7971

o.-dıñ 7931

Orımbor: Orenburg.

o. 98, 784, 824, 2301, 5228, 5360,
5361, 5653, 5657, 5660, 5682,
5693, 5699, 5706, 5716, 5768,
5802, 5831, 6025, 6072, 6090,
6097, 6128, 6130, 6132, 6212,
6317, 6321, 6394, 6395, 6414,
6727, 6965, 7013, 7129, 7227,
7273, 7276, 7373, 7375, 7508,
7510, 7521, 7540, 7576, 7586,
7592, 7595, 7607, 7611, 7617,
7619, 7625, 7906, 7912, 8194,
8210, 8220, 8226, 8239, 8256,
8360, 8367, 8368, 8377, 8389,
8404, 8410, 8814, 8828, 8842,
8902, 8909, 8914, 8922, 8925

o.-da 6314, 6963, 8479

o.-dağı 6146, 7404, 7590

o.-dan 721, 967, 5776, 7682, 8540

o.-diñ 769, 775, 7379, 8258

o.-ğa 1059, 5686, 5704, 5805, 5815,
6069, 6405, 6428, 6578, 6822,
6973, 7364, 7446, 7998, 8257,
8394, 8866, 8877, 8888

o.-men 7284

o.-menen 7416

orında-: Gerçekleştirmek, yerine getirmek,
icra etmek.

o.-dı 2414, 5607, 8178

o.-diñ 7132

o.-ğan 2234, 7451, 8165

o.-ğanına 5458

o.-madı 829

o.-mağanıñdı 7141

o.-mağ 7847

o.-masandar 2395

o.-mavğa 8831

o.-maviñizğa 5763

o.-may 2397

o.-maydı 5226

o.-maytın 6137

o.-p 875, 1064, 1211, 4453, 6157,
8869

o.-r edi 5253

o.-r ma eken 4783

o.-v 2856, 3107, 3655, 3798, 5768,
6740, 8754

o.-vdı 3365

o.-vğa 2916, 4783, 5568, 7103, 7569

o.-y ma 2922

o.-ymın 6036

o.-ymız, 3293

o.-ysiñ 8157

o.-ytın 3942

o.-ytınına 7307

orınday al-: Yapabilmek, yerine
getirebilmek.

o. almadı 7083

o. almaymın 5803

orındal-: Yerine getirilmek, icra edilmek.

o.-adı 2242

o.-ğanına 2699

o.-madı 5465

o.-maytının 611

o.-(u)vına 2244

orındalıp jat-: Yerine getiriliyor olmak,
yapılıyor olmak.

o. jatқанın 7636

orındarlıq: Yerine getirmek üzere, yapmak
için.

o. 6139

orındıq: Oturacak yer, oturak, sandalye.

o.-қа 5654

o.-tar 4814, 5830

orınsız: Uygunsuz, zamansız, yersiz.

o. 618, 1600, 1850, 2047, 5436, 6808,
7139, 7321, 7363, 7557

orıs: Rus.

o. 1600, 2874, 3265, 3629, 3685, 3688,
3813, 4345, 4620, 4731, 4743,
4749, 4750, 5379, 5669, 5674,
5693, 5694, 5697, 5709, 5776,
5829, 6249, 6251, 6292, 6330,
6339, 6341, 6344, 6350, 6376,
6379, 6592, 6777, 6779, 6792,
6801, 6818(2), 6840, 6856(2),
6867, 6950, 6953, 7013, 7016,
7028, 7035, 7054, 7068, 7079,
7128, 7189, 7193, 7198, 7237,
7329, 7365, 7369, 7385, 7474,
7479, 7557(2), 7711, 7922, 8286,
8706, 8738, 8827, 8895, 8973,
9009, 9055, 9056

o.-pen 6781

o.-ka 6775

o.-tan 7192, 7259

o.-tardı 7130, 7328

o.-tarğa 771, 3853

o.-tıñ 1574, 5737, 6246, 6270, 6337,
6836, 6854, 6862, 7191

orissız: Russuz, Rus olmadan.

o. 6779

orışsa: Rusça, Rus dili.

o. 4545, 4644, 4771, 4885, 6146, 6226,
6227, 6241, 6247, 6251, 6303,
6327, 6779, 6787, 7591, 8670

o.-nı 6248

orışsala-: Rusça konuşmak.

o.-p 453

orkestr: R. Orkestra.

o. 4743

orlı: Siperli, siper kazılmış.

o. 3534

orman I: Orman.

o. 8588

o.-ğa 6830

Orman II: *Bk. Sarbağış Orman.*

o. 8511, 8515, 8527, 8529, 8532, 8534,
8553, 8632, 8648, 8681, 8703,
8938

o.-ğa 8564, 8692

o.-niñ 8688

orna-: Yerleşmek, kurulmak, mesken tutmak.

o.-ğanday 7770

ornap jat-: Kurulmakta olmak.

o. jatқан 791

ornalas-: Yerleşmek, yurt tutmak, yerleşip hâkim olmak.

o.-ıp 7549, 7938, 7956

o.-kalı 5355

o.-kan 7904 (**partisip**)

o.-kan 1122 (**öğr. geçmiş. zaman**)

o.-kandıktan 1168

o.-tı 5844

o.-(u)vğa 8189

ornalastır-: Yerleştirmek, mekân ettirmek.

o.-dı 508, 1016

o.-ğan 4055

o.-ıp 8187

ornal-: Yerleşilmek, uygulanmak.

o.-sın 7483

ornat: Yerleştirmek, kurdumak.

o.-ıñdar 3109

o.-ıp 807, 8431

o.-kan 1465

o.-sa 8824

o.-(u)vğa 770

ornatıl: Yerleştirilmek, kurdurulmak.

o.-ğan 2901

ornıǵıs: Yerleşme, mekan tutma.

o.-imen 202

ornıq-: Yerleşmek, iskân etmek.

o.-(ğ)ayın 332, 4880

o.-kanday 5985

o.-kandıktan 7776

o.-sa 1963

o.-tı 4933

ornıǵa basta-: Yerleşmeye başlamak.

o. bastadı 294

o. baştaǵanınan 336

orni: *Bk. orın.*

ornımda: *Bk. orın.*

ornın: *Bk. orın.*

ornına: *Bk. orın.*

ornınan: *Bk. orın.*

ornında: *Bk. orın.*

orta I: 1. Yarı, orta, ara.

o. 1645, 2081, 2086

o.-sın 802, 7097

o.-sına 4355, 4360

o.-sında 1485, 1634, 1703, 4064, 5661,
7412, 8584

o.-sındaǵı 1328, 6415, 6482

2. Belirli bir zamanın ortası, yarısı.

o. 683, 6145, 8379

o.-sı 6, 229, 281, 1063, 1841, 1890,
1923, 3460, 4189, 4438, 5549,
7109, 7650

o.-sında 4495, 4500, 7580, 8352, 8478

eki ortada: *Bu arada, bu iki olay
arasında, bu zaman zarfında.*

eki o. 4460, 4600

3. Bir şeyin ortası, merkezi.

o. 1420, 1612, 4461, 5922, 7966, 8999

o.-da 2202, 8584

o.-daǵı 1128, 2071, 4119, 6423, 8844

o.-ğa 281

o.-larındaǵı 1021

o.-sı 2662

o.-sımen 394

o.-sın 5854

o.-sına 165, 3396, 4111, 5297, 5559,
6660, 8216, 8636, 8984, 7792,
8185, 8808, 8839

o.-sında 1747, 3004, 4484, 5556, 7116,
7158

o.-sındaǵı 6676

şañıraǵın ortasına túsir-: *Evi başına
yıkmaq, yakıp yıkmak, harap etmek.*

şañıraǵın o. túsir 2641

4. Ortalama, kabaca.

o. 1545, 3679

orta: II: Çevre, civar, ortam.

o.-da 8886

o.-ğa 8971

o.-sına 2891

Orta Aziya: Orta Asya.

o. 1408, 7550, 8211, 8834

o.-da 5797

o.-ğa 8832

o.-niñ 1412

Orta Jüz: Kazakların üç ana grubundan biri, Orta Cüz.

o. 60, 808, 1541, 1641, 1643(2), 1645, 2270, 2283, 2315, 2747, 4947, 5091, 5246, 6482, 8949

o.-den 5249

o.-dey 8789

o.-di 2310

o.-diñ 661, 820, 823, 2131, 2133, 2743, 2745, 5850, 7021, 7925

o.-ge 2150, 2155, 7105

ortağasırlıq: Orta Asra ait, Orta Asrı ilgilendiren.

o. 6332

ortalıq: Merkez.

o. 7105

o.-(ğ)ı 8189

Ortalıq Rossiya: Orta Rusya, Merkez Rusya.

o. 6337

ortan:

ortan bel: Tam ortası, tam yarısı.

o. belinen 1054, 5285

ortanşı: Ortanca.

o. 2091, 2180, 2188

ortaқ: Şerik, hissedar, ortak.

o. 586, 813, 1655, 2196, 3819, 5901, 6864

Ortav: Yer adı.

o. 2896, 4202, 4934

orteke: Dağ keçisi.

o. 4178

os-: Eti kesmek, ikiye bölmek.

osıp қал-: İkiye bölüme, parçalamak.

o. қалғанымда 5052

osal: Dayanıksız, zayıf, güçsüz, gevşek.

o. 2793, 3111, 4821, 8745

osı: Bu, şu.

o. 31, 60, 102, 106, 117, 118, 173, 177, 179, 194, 239, 260, 283, 289, 339, 359, 365, 489, 629, 632, 660, 690, 691, 742, 767, 772, 775, 824, 826, 852, 872, 903, 934, 935, 938, 939, 943, 953, 962, 989, 996, 999, 1002, 1007, 1012, 1013, 1124, 1162, 1178, 1181, 1206, 1254, 1258, 1269, 1273, 1346, 1351, 1356, 1426, 1434, 1553, 1590, 1618, 1631, 1637, 1664, 1767, 1780, 1795, 1796, 1797, 1802, 1862, 1884, 1905, 1911, 1945, 1946,

2029, 2057, 2069, 2077, 2092,	6140, 6167, 6234, 6300, 6325,
2098, 2106, 2125, 2135, 2177,	6395, 6409, 6410, 6416, 6433,
2190, 2208, 2244(2), 2292, 2300,	6481, 6486, 6487, 6554, 6559,
2335, 2361, 2362, 2365, 2366,	6565, 6590, 6609, 6617, 6723,
2369(2), 2370, 2372, 2411, 2421,	6728, 6731, 6733, 6738, 6740,
2436, 2445, 2450, 2484, 2494,	6805, 6871, 6874, 6921, 6963,
2514, 2525, 2527, 2529, 2558,	7004, 7018, 7092, 7095, 7109,
2637, 2765, 2785, 2795, 2816,	7124, 7145, 7147, 7148, 7153,
2823, 2824, 2844, 2851, 2855,	7197, 7218, 7352, 7355, 7392,
2856, 2861, 2864, 2904, 2913,	7411, 7448, 7474, 7534, 7537,
2918, 2928, 2929, 2935, 2942,	7543, 7582, 7604, 7650, 7684,
2943, 2984, 3059, 3064, 3086,	7687, 7692, 7702, 7733, 7744,
3103, 3138, 3196, 3217, 3244,	7772, 7847, 7848, 7853, 7902,
3287, 3302, 3309, 3335, 3338,	7913, 7928, 7975, 7989, 8002,
3373, 3436, 3438, 3448, 3516,	8049, 8106, 8192, 8204, 8218,
3525, 3529, 3553, 3576, 3581,	8223, 8245, 8262, 8281, 8284,
3599, 3607, 3655, 3658, 3735,	8287, 8292, 8293, 8309, 8344,
3737, 3748, 3757, 3763, 3792,	8354, 8387, 8402, 8408, 8415,
3874, 3906, 3926, 3993, 4053,	8421, 8431, 8434, 8446, 8465,
4056, 4060, 4085, 4089, 4098,	8498, 8510, 8517, 8600, 8634,
4133, 4149, 4154, 4200, 4230,	8655, 8694, 8711, 8718, 8749,
4266, 4288, 4344, 4355, 4370,	8772, 8773, 8780, 8781, 8783,
4381, 4435, 4496, 4510, 4598,	8791, 8794, 8822, 8835, 8839,
4600, 4601, 4625, 4637, 4644,	8868, 8912, 8914, 8920, 8934,
4680, 4701, 4722, 4740, 4744,	8938, 8943, 8964, 9013
4763, 4765, 4781, 4785, 4792,	o.-dan 33, 145, 149, 164, 196, 200,
4932, 4940, 4972, 5021, 5055,	979, 995, 1057, 2138, 2415, 2580,
5068, 5097, 5099, 5103, 5135,	2965, 3246, 3402, 3433, 3550,
5146, 5147(2), 5233, 5246, 5259,	3971, 4942, 4961, 5456, 5734,
5264, 5277, 5318, 5335, 5364,	6030, 7127, 7229, 7349, 7681,
5386, 5416, 5418, 5450, 5455,	7732, 7877, 8054, 8341, 8441,
5458, 5461, 5475, 5507, 5539,	8479, 8765, 8837, 9008, 9074
5541, 5576, 5586, 5604, 5639(2),	o.-lar 332, 839, 853
5667, 5672, 5680, 5681, 5686,	o.-lardiň 1373, 1563, 2294
5690, 5699, 5701, 5729, 5753,	o.-men 797, 1925
5757, 5771, 5785, 5794, 5848,	o.-ni 167, 579, 1261, 4155, 4855,
5888, 5902, 5928, 5957(2), 5966,	5105, 5888, 6894
5970, 5978, 5981, 5990, 6006,	
6029, 6039, 6100, 6112, 6126,	

o.-nımızdiñ 5093

o.-niñ 153, 3505, 3815, 3975, 4293,
5210

osıǵan: Bu şekilde, böylece.

o. 7024

osılay: Böyle, şöyle.

o. 1163, 1353, 1360, 1441, 2974, 3195,
3333, 3392, 3515, 3879, 4096,
4491, 5338, 5401, 5542, 6382,
6471, 6751, 6941, 6989, 7758,
7764, 7795, 8059, 8287, 8325,
8376, 8881, 8882, 9026

osınav: *Bk. osı.*

o. 450, 729, 4242, 5102, 5204, 5240,
5923, 6504, 6551, 6855, 7728

osında: Burada, orada.

o. 1796, 2206, 2279, 4548, 5367, 5863,
6478, 6911, 7183, 7445, 7640,
8560, 8609, 5920

o.-ǵı 7451

osınday: Böyle, bunun gibi, onun gibi.

o. 158, 866, 878, 959, 1003, 1219,
1252, 1742, 2332, 2797, 2803,
3122, 3204, 3360, 3404, 3426,
3429, 3560, 3676, 3847, 3923,
4224, 4295, 4389, 4590, 4638,
4641, 4739, 5314, 5474, 5479,
5649, 5705, 5987, 6264, 6350,
6437, 6606, 6822, 6858, 6916,
6926, 6929, 6977, 7076, 7144,
7152, 7166, 7337, 7398, 7434,
7490, 7561, 7566, 7610, 7634,
7638, 7674, 7738, 7760, 7805,
7806, 7976, 8001, 8437, 8450,

8452, 8497, 8556, 8680, 8813,
8930,,

o.-aқ 1792

osınşama: Bu kadarlık, bu derecede.

o. 3261, 3756, 5420, 5861, 6187, 6247,
6535, 6746, 7002, 7504, 7709,
7880, 8175

Ospan: Kenesarı'nın oǵlu.

o. 4977

Ospanulı: *Bk. Siydaқ қoja.*

o. 3623

Ospanulı Siydaқ қoja: *Bk. Siydaқ қoja.*

o. 8486

osқırın-: (At bir şeyden ürktüğünde)
Burundan ses çıkarılmak.

o.-ǵanı 7750 Һ

Oş: Bugün Kırgızistan sınırları içindeki
şehir, Oş şehri.

o. 7270

oşaǵan: Dulavrat otu, arktium, kel otu.

o. 5989, 8319

oşaq: 1. Ocak, ateş yakılan yer.

o. 4461

oşaq tuyaq: Çok hızlı giden at.

o. tuyaq 2710

2. Aile, yuva, ocak.

o.-(ǵ)ınıñ 2278

jer oşaq: Kim, kimse, birileri.

jer o. 7765

ot I: 1. Ateş.

o. 699, 1001, 1119, 1589, 2217, 3396,
4094, 4822, 4891, 5087, 5469,
7462, 7714, 7752, 8556

o.-ı 3258, 5967

o.-ınan 3969

o.-ka 1372, 2805, 6861

o.-tar 1013, 8548

o.-tardı 7717

o.-tı 1161, 5661, 8552, 8553

o.-tıñ 2623, 5660

ot tisti oraқ avızdı: Söz ustası, hatip.

o. tisti oraқ avızdı 9032

közi ot şaşa otur-: Duygu yoğunluğuyla
gözlerinden ateş çıkarıyor olmak.

közi o. şaşa oturıp 2116

2. Patlayıcı silahların atılması.

o. 4115

ot II: Ot, çimenlik.

otқа жібер-: Otlamaya göndermek,
yayılmaya göndermek.

o. жіberip 6576

ota-: Yabancı otları ayıklamak.

otap жүр-: Yabancı otları ayıklıyor
olmak.

o. жүrmin 5165

otaғası: Ev sahibi, aile reisi.

o. 6494

otar: Sömürge.

o. 6595

o.-ımız 4867

otarla-: Sömürmek, sömürge hâline
getirmek.

o.-vğa 6020

otarlandır-: Sömürge haline getirtmek,
sömürtmek.

o.-(u)v 7550

otarlıқ: Sömürü, sömürgeciklik.

o.-(ğ)ınan 1567

otarşıl: Sömürücü, sömürgeci.

o. 6857

o.-darınıñ 6851

otarşıldıқ: Sömürgeciklik.

o. 6937

otarşılıқ: Sömürgeciklik.

o. 767, 803, 834, 840, 3345, 4198,
4888, 5203, 5863, 6799, 6868,
6870, 6884, 6917, 7181, 8832,
8835(2), 8931

o.-(ğ)ına 4217

o.-қа 5211

o.-tan 8675

otav: Evlenen kimsenin baba evinden
ayrılıp kurduğu yuva, yeni çiftin
müstakil çadırı.

o. 813, 1077, 3840, 4323, 5163, 5386,
6530

o.-dan 4425

o.-day 7111

o.-dıñ 5553

o.-ğa 3050, 3054

o.-ı 2723

o.-ına 1063, 3046, 3408

o.-ınıñ 4310

otın: Odun, yakacak.

o.-day 1729

otur-: 1. Oturmak.

o. 4553, 4826, 5076, 6710

o.-adı 1891, 7806

o.-atın 4335

o.-dı 1776, 2659, 3241, 3635, 3787,
3882, 4467, 4515, 5401, 6848

o.-ğan 1841, 2086, 2595, 2669, 2769,
2863, 2891, 3299, 3733, 4523,
4709, 6688, 7085, 8040, 8042,
8539

o.-ğan jök 4825

o.-ğanda 5480

o.-ğandar 3794, 9026

o.-ğandardıñ 2177, 3633, 3742

o.-ğandarğa 3789, 9026

o.-ğandarına 1481

o.-ğandarında 4430, 6794

o.-ğanı 5454

o.-ğanım 5475

o.-ğanında 3551

o.-ğannıñ 6102

o.-ıp 992, 1134, 1443, 1582, 2116,
2573, 2614, 2805, 3972, 5395,
5397, 5802, 6393, 6413, 8492,
8943

o.-ıp edi 6683

o.-sıñ 5486

o.-(u)vdi 7147

otra al-: Oturabilmek.

o. almağan 8910

otra ber-: Oturuvermek, haraketsiz kalivermek.

o. bergen 5484

otırıp al-: Oturmak, oturup yerleşmek.

o. alatın 8021

o. aldı 2621, 6450

o. alğan 8772

o. alıp 45, 1240, 7153

o. ap 2094

otırıp jat-: Oturmaya devam etmek, oturuyor olmak.

o. jatıp 3145

otırıp ƙal-: Oturduğı yerde kalmak, kalkmamak.

o. ƙalğan-dı 5413

jospar üstinde otur-: Bir plan hazırlığında olmak, planla ilgili düşünmek.

jospar üstinde o.-ğanın 4563

oy üstinde otr-: Düşünmek, bir işle ilgili planlar yapmak.

oy üstinde o.-ğanda 3606

2. Yerleşmek, mekân edinmek, yaşamak.

o.-ğan 1139, 2166, 2442, 2702, 3364,
3766, 3783, 6097, 6480, 6504,

6702, 6727, 6730, 6980, 6985,
8176, 8851

o.-ğanda 5870

o.-ıp 5943

otura al-: *Oturabilmek, mekan tutabilmek.*

o. almay 3568

oturup al-: *Yerleşmek, oturmak.*

o. alıp 1249

oturup kal-: *Yerleşmek, hareket etmemek, göçmemek.*

o. kaldı 6703

3. Tahtta oturmak, hüküm sürmek.

o.-dı 1630

o.-ğan 8455

o.-ıp 4789

o.-(u)vdiñ 8454

otura al-: *Hüküm sürebilmek.*

o. ala ma 4932

o. almaytının 5102

oturup kel-: *Hüküm sürmeye devam etmek, hüküm süregelmek.*

o. kelgen 8459

4. Binmek.

o.-ğan 729

5. Tutuklu olmak, hapiste yatmak.

o.-ğan 8345

6. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekleriyle bağlanarak kesin şimdiki

zaman kipini oluşturur. **Kr. jatur, jür-, tur-.**

(ottatıp) o. 672; (baykap) o. 1483; (tüyilip) o. 1531; (batıp) o. 1537; (işip) o. 1827(2); (sezip) o. 1884; (jutıp ol) o. 2215; (kütüp) o. ma 2774; (körinip) o. 2802, 8589; (surap) o. 3025, 5106; (közğalmay) o. 3078; (tuvğızıp) o. 3242; (körip) o. 3760; (kaldırıp) o. 3781; (tavıp) o. 3802; (aňgartıp) o. 3876; (avırıp) o. 4559; (bitirip) o. 4569; (kömektesip) o. 4713; (kökse) o. 5197; (aşıp) o. 5215; (şakırıp) o. 5227, 5876; (birigip ketip) o. 5853; (paydalana bilip) o. 5864; (tigip) o. 6099; (alıp) o. 6751; (kaljuñdasıp) o. ma 6842; (kosılmay) o. 7254; (korkıp) o. 7254; (berip) o. -ma 7272; (barıp) o. ma 7338;

(bilip) otır eken 4697

(körip) o.-siñ 7285; ezip o.-siñ 9034; (aytıp) o.-siñ 568

(salıp) o.-sız 3471

(körip) o.-sızdar 5681

7. İsimlerle sonra gelerek “var, bulunmakta, vardır, oturmakta” anlamında cümleler yapar. Kr. tur-.

o. 683, 1466, 2055, 2734, 3625, 6673, 8452, 8466

o. eken 3073, 3292, 6529, 7979

8. Asıl fiile -ğalı/-geli; -kaları/-keli ekiyle bağlanarak yakın gelecek zaman kipini oluşturur. Kr. jatur, jür-, tur-.

(şakırğalı) o. eken, 1844

(kelgeli) o.-ğan 6972

9. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekleriyle bağlanarak hareketin aralıksız ve devamlı bir şekilde” veya “aralıklı ve uzun uzadıya” meydana geldiğini anlatır.

(şıdap) o.-a almadı 5503

(şıdap) o.-a almay 5504

(bilip) o.-adı 8282; (kezdesip) o.-adı 8449; (tayıp) o.-adı 8877; (zıtıp) o.-adı; (basıp) o.-adı 5932

(dep) o.-atını 2194

(körüp) o.-dı 3410; (bilip) o.-dı 6281; (şakırdı da) o.-dı 7752; (tastap) o.-dı 808

(közdep) o.-ğan 848; (alasarıp) o.-ğan 1066; (küzetip) o.-ğan 1083; (tıñdap) o.-ğan 1378, 8543; (sazarıp) o.-ğan 1488; (kuyıp) o.-ğan 1829; (kütüp) o.-ğan 1953, 3235, 5821, 6833; (berip) o.-ğan 2292; (jaylap) o.-ğan 2373, 3714, 8224, 8948; (batıp) o.-ğan 2424; (jüdep) o.-ğan 2783; (berip) o.-ğan 2829, 4213, 4583; (jelktirip) o.-ğan 2833; (montıyıp) o.-ğan 2995; (örip) o.-ğan 3005; (jılap) o.-ğan 3047; (möliyip) o.-ğan 3082; (tükirip) o.-ğan 3235; (tükirinip) o.-ğan 3642; (aytıp) o.-ğan 3789, 4644; (zıtıp) o.-ğan 4379; (şoşayıp) o.-ğan 4505; (şığa almay) o.-ğan 4626; (jazıp) o.-ğan 4629, 6990; (kalıp) o.-ğan 5407; (panalap) o.-ğan 5423; (jiberip) o.-ğan 5680; (tağıp) o.-ğan 6074; (kılşımıp) o.-

ğan 6213; (biylep) o.-ğan 6514, 8411, 8498; (kelip) o.-ğan 6504; (konıp) o.-ğan 6617; (jılap-sıktap) o.-ğan 6664; (istep) o.-ğan 6762; (şıkpay) o.-ğan 7253; (koyıp) o.-ğan 7436; (joyıp) o.-ğan 7522; (bilip) o.-ğan 7733, 8333; (tizerlep) o.-ğan 8145; (tartıp) o.-ğan 8310; (siltep) o.-ğan 8836; (dep) o.-ğan 9060

(kaksatıp) o.-ğan jok 1540; (korkıp) o.-ğan jok 1873; (kirip te) o.-ğan jok 1875; (sezip) o.-ğan jok pa 1884; (köterip) o.-ğan jok pa 2828; (köterilip) o.-ğan jok pa 4766; (berip) o.-ğan jok 5116

(oynap) o.-ğanda 5743; (kelip) o.-ğanda 5798; (dep) o.-ğanda 9036

(dep) o.-ğandar 3645

(ustap) o.-ğanı 158; (aytıp) o.-ğanı 1637, 6840; (mindet etip) o.-ğanı 2795; (kuvat körip) o.-ğanı 3525; (dep) o.-ğanı 4551; (bolıp) o.-ğanı 7245

(aytıp) o.-ğanıñ 6383

(aytıp) o.-ğanım 3469

(basıp) o.-ğanın 1656; (şığarıp) o.-ğanın 2118; (türegelip) o.-ğanın 565; (sanap) o.-ğanın 8995

(kütüp) o.-ğanına 3611; (bere almay) o.-ğanına 6489

(tilgilep) o.-ıp 2614; (şırıldatıp) o.-ıp 4578; (jürip) o.-ıp 5950, 6005, 7921, 8201; (basıp) o.-ıp 5999, 6001; (söytip) o.-ıp 8730

(sarılıp) o.-mayın 1772

(javlaspay) o.-sa 7375; (at avıstırıp) o.-sa 999

(alıp) o.-sam 1821

(jürrip) o.-sañ 5972, 5987

(jürrip) o.-sañdar 6500

(kuvıp) o.-(u)vdiñ 8392

(jürrip) o.-(u)vğa 7837

(kösilmay) o.-(u)vına 5902

10. İsimlerden sonra gelerek “olmak, bulunmak” anlamlı birleşik sözler yapar.

kanık o.-ğan 7638

dayın o.-ğanın 4947

küyde o.-ğanına 2740

halde o.-ğanında 7166

ëñgimede o.-ıp 8747

oturğız-: Oturtmak.

o.-ar emes 5488

oturğızıp al-: Oturtmak, oturabilmek.

o. ap 7162

oturğızdır-: Oturtturmak.

o.-dı 4151

otırıqşı: Yerleşik, sâkin.

o. 7521

otırıqşılıq: Yerleşiklik.

o. 6334

o.-ka 7517

otırıs: Oturma, oturuş.

o.-ında 2086

otız: Otuz, otuz sayısı.

o. 1713, 1744, 1809, 2134, 2161, 2748, 2804, 2831, 4055, 4150, 5667, 5725, 5778, 5849, 5942, 5950, 5958, 5968, 6000, 6032, 6173, 6480, 6504, 7370, 7397, 7398, 7432, 7433, 7433, 7988, 7997

o.-ğa, 1408, 6562, 6736

o.-ı 8239

otryad: R. Müfreze, kol.

o.-tarın 3673

o.-tıñ 3318

otta-: Otlamak, yayılmak.

o.-vğa 6537

ottat-: Otlamak, yaymak.

o.-ıp 672

o.-(u)vğa, 799

ottay: Ateş gibi, çok sıcak.

o. 379, 2141, 2595, 3401, 4450, 5488, 5947, 8153

ottı: Ateşli, sıcak, hararetili.

o. 718, 945, 4418

oy I: Düşünce, fikir, tasarı.

o. 513, 2253, 2321, 2671, 2772, 2998, 3536, 3771, 3958, 4612, 6355, 6509, 6573, 6589, 6608, 6838, 7185, 7519, 8471, 8738, 8795, 8963

o.-da 2092, 5353, 6289, 6606, 6807

o.-damın 5165

o.-dan 2176, 4097, 4428

o.-dı 5699, 8974

o.-diñ 2437, 6598, 7425

o.-ğa 1772, 1905, 2025, 2237, 2717,
2731, 2740, 2965, 4730, 4895,
5655, 5754, 5915, 6467, 6507,
6579, 8740, 8914

o.-ı 65, 1127, 1262, 1784, 1873, 1878,
2437, 3438, 3753, 3849, 4261,
4325, 4605, 5897, 6160, 6370,
7015, 7454, 7531, 7643, 7692,
8272, 8416

o.-(i)m 3541, 5192, 5194, 6582

o.-imdağım 5465

o.-imday 3545

o.-ımdı 3540, 3594, 3604

o.-ımen 1074, 6837

o.-ımızdı 1598, 7596

o.-(i)mnan 6370

o.-ın 853, 1108, 1646, 1654, 1892,
1912, 3359, 3583, 3613, 3837,
4717, 4756, 4866, 5073, 5092,
5214, 5313, 5364, 5695, 6313,
6477, 7170, 7339, 7458, 7497,
7520, 8051, 8083, 8964

o.-ına 561, 1858, 2767, 3230, 3283,
3536, 3877, 3906, 5552, 5720,
6305, 6391

o.-ınan 170, 527, 2181, 2880, 3059,
4086, 4953, 5265, 6590, 6789

o.-ındağısın 8065

o.-ınşa 999, 4082, 5258

o.-iñdağını 5083

o.-iñdı 6859

o.-iñız 4009

o.-lar 5233, 6840

o.-ları 4429, 8215

o.-larıñ 2582

o.-larıñız 3562

o.-ların 5705

o.-larına 3801

o.-men 1638, 1914, 6822, 8110, 8275

o.-menen 983

oy II: Sevinç, üzüntü, hayret bildiren ünlem.

o. 2567, 6544, 6545

oy üstinde otur-: Düşünmek, bir işle ilgili planlar yapmak.

o. üstinde otırganda 3606

oy III: Çukur, rakımı düşük arazi, ova.

o.-da 7035

o.-dağı 2558, 4676, 8756

o.-ında 7001

oy-: Oymak, eşmek.

oyıp öt-: Oyuvermek.

o. ötti 5854

oya: Nakış, motif, oya.

o. 1042

oyan-: Uyanmak, bilinçlenmek, kendine gelmek.

o.-adı 2316

o.-atın 353

o.-basa 946

o.-bay 6860

o.-ğan 369, 1010, 4885, 5589, 5591,
6968

o.-ıp 2049, 2872, 4363, 4901, 5054

o.-(u)vında 6472

oyat-: Uyandırmak, bilinçlendirmek.

o.-a 6471

o.-ar 1732

o.-ıp 4495, 5472

o.-kan 205, 4489

o.-kanday 2209

o.-tı 620, 4375

o.-(u)v 4360

oyav: Uyanıki sezgi gücü yüksek, arif.

o. 348

oybay: Eyvah, aman Allah'ım.

o. 1220, 2387, 3031, 4098

o.-inan 8525

oybay-ay: Tüh, eyvah. *Kr. oybay.*

o. 6671

oybayla-: Çığlık etmek, bağırarak feryat
figan etmek.

o.-ğan 8355

oyda-jokta: Beklenmedik, aniden.

o. 1210, 2471, 3406

o-tan 4457, 6409, 7737, 7777

oydım-oydım: Oyuk oyuk, çukur çukur.

o. 230, 669, 1126, 2061, 4273

oyıl-: Oyulmak, aşınmak.

oyulup kal-: Tamamen oyulmak,
delinmek

o. kalğan 6019

oyın: 1. Eğlence, oyun.

o. 3974

o.-ına 3798

o.-ındı 6013

o.-nıñ 3979

2. Tatbikat, antrenman.

o. 7573

o.-men 8174

oyını-şını:

oyını-şını aralas: Şaka, gerçek karışık,
şakayla karışık.

o. aralas 4368

oyın-külki: Şaka, eğlence.

o. 4743

oyın-öner: Tatbikat.

o.-in 7571

oyın-savıq: Oyun, eğlence.

o.-ğın 4295, 6358, 8420

oyınşık: Oyuncak.

o. 6409, 7309, 8091

oyıs-: Bir tarafa yönelmek, dönmek,
meyletmek.

o.-sañ, 2268

oyla-: Düşünmek, muhakeme etmek,
üzülmek, tasalanmak.

o. 3859

o.-dı 324, 618, 3059, 4961, 7352,
7709, 7835, 8925

o.-ğan 874, 1686, 1888, 2551, 3531,
3581, 4155, 4266, 4695, 5232,
5812, 6135, 6760, 6910, 6939,
7074, 7310, 7565, 7616, 7662,
7674, 7867, 8500, 8813, 9037

(partisip)

o.-ğan 5568, 5739 (**öğr. geç. zaman**)

o.-ğanda 6816

o.-ğanday 1651

o.-ğanı 7659

o.-ğanım 3737

o.-ğanıma 5713

o.-ğim kelmedi 985

o.-lı 2182

o.-ma 7341

o.-madı 8165, 1939

o.-madıñ 1092

o.-mağan 4036, 4165, 5361, 5687

o.-mağanı 6753

o.-mağanmın 1680

o.-maydı 6748

o.-mayın 5470

o.-p 857(2), 1080, 1663, 2154, 3300,
3550, 4796, 5389, 5528, 9067

o.-p jür edi 6304

o.-r 986, 6353, 6366

o.-r bolsañ 3859

o.-sa 2525, 3821, 4428, 4960, 6054,
7548

o.-sañ 8538

o.-sın 3821, 4443, 6054

o.-şı 7283, 8705

o.-vdiñ 5470

o.-vı 6920

o.-vım 1883

o.-y 8332

o.-ydı 1568, 3505, 4630, 5117, 5211,
5764, 5805, 5119

o.-ysıñ 5131, 7184

o.-ysız 6756

o.-ytın 2504, 3816, 3823, 4659, 4953,
7018, 8477

oylap ƙal-: Düşünmek, düşünceye
dalmak.

o. ƙalğan 2380

o. ƙalğan edi 4043

o. ƙalmay ma 6053

oylap jür-: Sürekli olarak düşünmek.

o. jürgenin 3187

oylap tur-: Düşünmeye devam etmek,
düşünüyor olmak.

o. turğan jok 3602

oylan-: Düşünüp taşınmak, tasalanmak.

o. 9001

o.-a 228, 5859, 5862, 5960, 6381,
7145, 7453

o.-alık 7443

o.-atın 3424, 5754, 7527

o.-atın-dı 8473

o.-ayıq 7444

o.-bastan 1071, 4758, 5323, 6994, 8088

o.-bayın 1777

o.-dı 4335, 6114, 6310, 6512

o.-ğan 6332

o.-ğanday 3731

o.-sak 8997

oylana kal-: Birden kederlenmek, düşüncelere dalmak.

o. kaldı 481, 4765, 5673, 5692, 7371

oylana tüs-: Düşünmek, düşünceye dalmak.

o. tüsti 6332

oylanıp kal-: Düşünmek, düşünceye dalmak.

o. kaldı 5599

oylanıp tur-: Düşünmeye devam etmek.

o. turdı 6059

oylay-oylay: Düşüne düşün, sürekli düşünerek.

o. 5261

oylı: Düşünceli, mahzun.

o. 3626, 5825, 6382

oylı-kırlı: Dereli, tepeli (arazi).

o. 1122

oymak: Yüksük.

o. 2346, 5424, 8047

oymağtay: Yüksük gibi, yüksük kadar, küçücük.

o. 1659

oyna-: 1. Oynamak.

o.-ğan 2509, 3065, 5546, 7937

o.-ğanınday 4429

o.-ğısı kelgenin 3071

o.-ğısı kelip turğan 4984

o.-maydı 676

o.-p 6, 312, 703, 1006, 1039, 1313, 2378, 2382, 4925, 7264, 7402, 7857

oynap otur-: Oynamaya devam etmek, oynamak.

o. otırganda 5743

2. (Müzik aleti) Çalmak.

o.-ğan 4742

3. Büyük bir ustalık ve beceri ile bir işi yapmak.

at kulağında oyna-: Ata çok ustaca binmek.

at kulağında o.-ğan oynagan, 4917

oynağansı-: Oynamak, şakalaşmak istemek.

o.-p 4422

oynal-: (Müzik aleti) Çalınmak.

o.-ıp 8303

oynağı: Oynak, hareketli, yaramaz.

o. 4394

oynağışı-: Yerinde duramamak, eğlenmek, oynamak.

o.-y 8102

oynaқта-: Hoplayıp, zıplamak, yerinde duramamak.

o.-p 4174

o.-y 5027, 3374

oynaқtat-: Hoplayıp, zıplatmak.

o.-a 2496

oynas: Oynaş, metres.

o. 3058, 5573

oynat-: Oynatmak, hareket ettirmek.

o.-a, 378, 1229, 4177, 7855

o.-ip 457, 492, 1281, 1283, 2054,
2144, 4158, 4474, 4760, 6630,
7761, 8373

o.-kan 6815

o.-y 2933, 4968, 8312

o.-ydy 5117(2), 6012, 8316

o.-ytını 7376

oypat: Deniz seviyesinden düşük yer, ova, düzlük yer.

o. 6353

o.-ka 233, 1126, 1236, 1272, 4030,
7859

o.-ta 1161, 1230, 2595

o.-tan 1228, 3446, 4910

o.-tarda 5953

oypattav: Çukurlaşmak, çukur, oyuk.

o. 1015, 2419

oypırmay: Vay canına, vay be, eyvah.

o. 2561, 3282, 8664

oy-pikir: Düşünce, fikir.

o.-lerin 1449

oyran: Tahribat, yıkım, katliam ve yağma.

o. 4193, 4265

o.-ay 6669

oyşıldık: Bilgelik, bilge, filozof.

o. 6324

oy-şuқır: Eğri büğrü engebeli yer.

o.-ı 8276

o.-ın 5928

oyuvlan-: İşlenmek üzere oyulmak.

o.-ğan 686, 1476, 4814

oyuvlı: Oymalı, işli.

o. 2725

oz-: İlerlemek, geçmek.

o.-ip 4897

ozbırlık: Zorbalık.

o. 6264

-Ö-

ögey: Üvey, öz olmayan, yabancı.

ö. 253, 264, 1409, 1830, 3297, 3432,
5631, 5641, 8278(2)

ögiz: Öküz.

ö. 3519

ö.-den 813, 1655, 2196, 5901

ögiz şağala: Bir tür martı.

ö. 314

öjet: Cesur, cüretkâr, gözüpek, atak.

ö. 1742, 2414, 2925, 4316, 8106

öjettik: Cesurluk, ataklık.

ö.-(g)i 955

ökimet: A. Hükûmet.

ö. 130

ö.-inen 774

ökim: A. Karar, hüküm, genelge.

ö.-in 2205

ökin-: Pişman olmak nedamet duymak.

ö.-bedi 2415

ö.-beymin, 467, 558

ö.-di 1964, 7889

ö.-emin 469

ö.-etin 2515

ö.-gendey 6702

ö.-ip 4912

ökinê ber-: *Pişman oluvermek, hemen pişman olmak.*

ö. ber 600

ökiniş: Pişmanlık, nedamet.

ö.-tiñ 612

ökir-: Böğürmek.

ö.-di 65

ö.-gen 314, 7223

ökir: *Bk. ökirik.*

ö.-ge 60, 61, 63

ökirik: Bölge, eyalet, idari taksimat.

ö. 8950

ö.-(g)i 89, 90(2), 91(2), 92(2), 2785, 7974, 7975

ö.-(g)imen 4211

ö.-(g)ine 4239(2)

ö.-(g)inen 3236(2)

ö.-(g)iniñ 165, 2781, 2790, 2826, 2829, 2834, 3522, 4591

ö.-(g)tiñ 86

ö.-ter 1538

ö.-terimen 2787

ö.-terinen 1541

ö.-teriniñ 2840, 3517, 4941, 8935, 8942

ö.-tiñ 8936

ökirlik: Bölgesel, bölgeye, eyalete ait.

ö. 71(2)

ökpe I: Akciğer.

ö.-ñiz 3936

boz ökpe: *Korkak, haysiyetsiz, ciğersiz.*

boz ö. 3094, 3096

ökpe II: Öfke, kızgınlık, kırgınlık.

ö. 530, 1200

ö.-si 2773

ö.-sin 1686

ökpele-: Kızmak, öfkelenmek, kırılmak, somurtmak.

ö.-gendey 2772

ö.-gendikten 6962

ö.-gennen 9023

ö.-meñder 6499

ö.-mesin 4621

ö.-p 3811, 6861

ö.-y 4415

ö.-ydi 5449

ö.-ymin 6862

ökpelet-: Kızdırmak, öfkelenmek.

ö.-(i)p 5243

ökpeşil: Kızgın, sinirli, kırılğan, alıngan.

ö. 3938

ökşe: Ayak topuğu, ökçe.

ö. 1711

ökşele-: Takip etmek, peşinden ayrılmamak.

ö.-y 8269

öktem: Sert, hızlı, şiddetli.

ö. 4334, 6656

öl-: Ölmek, vefat etmek.

ö.-di 6772(2), 7593, 8171, 8422, 8610

ö.-edi 431, 1860, 1888, 2625, 6107,
6734, 7412, 8030, 8037, 8751

ö.-em 1072

ö.-emin 1888, 2235, 2961

ö.-emiz 5200

ö.-er 6299, 7583

ö.-erdegi 4433

ö.-erinen 2154

ö.-esiñ 7070

ö.-etiniñdi, 9000

ö.-eyin 3883

ö.-gen 1987, 2372, 5080, 5335(2),
6040, 6041, 6045, 6665, 7288,
7546, 7783, 8049, 8426, 8430,
8604

ö.-gen joq 7593

ö.-gende 8485

ö.-geni 7877

ö.-genimde 8687

ö.-genin 7356, 8428

ö.-geninde 3335

ö.-gennen 832, 1629, 4658, 6046,
8608, 8680

ö.-ip 4501

ö.-ip edi 7274

ö.-mes 8075, 8752

ö.-mese 1072

ö.-mey 3103

ö.-meydi 2625

ö.-se 4246, 6106, 7545, 8092

ö.-sek 380, 5200

ö.-sem 557, 3882, 8610

öle al-: Ölebeilmek.

ö. almaymın 5122

öle ber-: Ölüvermek.

ö. bersin 8092

öle goy-: Ölüvermek, hemen ölmek.

ö. goy 5121

ölip bar-: Ölmek.

ö. baradı 4410

ölip jür-: Ölmekte olmak, ölmek.

ö. jürgender 4312

ölip ket-: Ölüp gitmek, ölmek.

ö. ketip 8038

ö. ketsem 4794

it ölgen jer: Çok uzak mesafe, gidilemeyecek kadar uzak yer.

it ö. jerden 5080

öle-ölgeninşe: Ölene kadar, ölünceye dek.

ö. 629

ölekse: Leş, ceset.

ö.-ñdi 2259

ö.-ge 2259

ö.-sin 218

ölem:

ölem kap-: Ölmek, gebermek, toprağa girmek.

ö. kapsın1072

öleñ: Şarkı, şiir.

ö. 2058, 4254, 5633, 6442(2), 6446, 7153, 7160, 7166

ö.-di 6461, 6467

ö.-ge 8079

ö.-i 6462

ö.-men 7027, 7048

ö.-niñ 6443

öleñ-jır: Şiir, şarkı türünün genel adı.

ö.-dı 8774

öli: Ölü, ölmüş.

ö. 6408

ölik: Ceset, naaş.

ö. 511, 3752, 6531, 6620, 6621, 6661

ö.-(g)in 1212

ö.-terdi, 7784

ö.-terin 6546, 6575, 7957

ö.-tiñ 6532, 6673

ölim: Ölüm, vefat, ecel.

ö. 108, 548, 1888, 3858, 3865, 7489, 8012

ö.-ge 3114, 3122

ö.-i 70

ö.-in 1945

ö.-inen 7595

ölim avzında jat-: Ölüm döşeginde yatmak, eceli yaklaşmak.

ö. avzında jatқан 8016

ölimdi: Ölümlü, ölüme sebebiyet verici.

ö. 7538

ölimsire-: Ölü gibi bitkin olmak, zar zor hareket etmek.

ö.-y 8101

ölip-öş-: Çok yorulmak, yorgunluktan bitkin düşmek.

ö.-ip 4322

ölis: Ölme, ölüş, vefat ediş.

ö.-imen 2126

ölke: Civar, yöre, etraf.

ö. 5676

ö.-niñ 236

ö.-si, 234, 264, 5674, 8278

ö.-sin 6019, 6513

ö.-sine 8823

ö.-siniñ 5657, 5768, 5831

öltir: Öldürmek, katletmek.

ö.-di 464, 6265, 8352, 8675

ö.-dim 5598, 7357

ö.-edi 6736, 7326, 7344

ö.-em 7328

ö.-geli 8423

ö.-gen 37, 4662, 5881 (**partisip**)

ö.-gen 1299, 6114 (**öğr. geç. z. eki**)

ö.-tirgen-di 5886

ö.genin 5879

ö.-geniñ 3543, 5599

ö.-gen jok 7987

ö.-ip 1625, 2874, 3403, 3660, 5567,
6158, 6986, 8426, 8520

ö.-ip edi 2463, 6201

ö.-ip edim 2616

ö.-ipti 2463, 3905, 6033, 6562, 7320,
8643

ö.-mek bop 4722

ö.-mes 6497

ö.-se 557, 2819

ö.-sek 380

ö.-(*ü*)v 608

ö.-(*ü*)vge 7081, 8642

öltirip jiber-: Öldürmek, birden
öldürmek.

ö. jiberipsiñ 3542

öltirt-: Öldürtmek, katlettirtmek.

ö.-i 8169

öltirüvşi: Öldüren, katil.

ö.-lerdiñ 113

ölv: Ölüm, vefat.

ö.436, 3542, 8684

ömir: A. Ömür, yaşam, hayat.

ö. 606, 955, 1888, 1889, 3542, 3854,
5179, 5444, 5741, 5863, 6325, 7202,
8704, 8825

ömir sür-: Yaşamak, ömür sürmek.

ö. sürse 3477, 3481

ö. sürüv 6056

ö. sürüv edi 3468

ömir süre al-: Yaşayabilmek, ömür
süreabilmek.

ö. süre alar edik 3478

ömir sürüp kele jat-: Yaşamaya devam
etmek, hayatta olmak.

ö. süre kele jatır edik 5669

ömir-bağiy: A. Ömür boyunca, bir ömür.

ö. 134, 1344, 1732, 6289, 7513

ö.-de 1993

ö.-diñ 8483

ö.-ge 1009, 6334

ö.-i 6896, 8759, 9051

ö.-iñdi 5448

ö.-(*i*)m 5219

ö.-imdi 8586

ö.-in 8768

ömürbayan: A. Özgeçmiş, biyografi.

ö.-ın, 6250

ön-: Verim almak, yararlanmak.

ö.-edi 8990

ö.-etin 5801

ö.-e 4645 (**öse-öne**)

ön boyı: 1. Her zaman daima.

ö. 2506

2. Vücut

ö. 3381, 4377, 6816

öndir: Gövde, beden, göğüs.

ö.-i 8958

ö.-i)mnen 8601

öndir-: Tahsil etmek, ödettirmek.

ö.-ip 1425, 4564, 4567

önege: Terbiye, eğitim.

ö. 6327

ö.-lerine 4401

ö.-si 4406

önege al-: Okumak, eğitim almak, ders görmek.

ö. alıp jürmin 4404

öner: F. Hüner, maharet.

ö. 6327

ö.-di 6472

ö.-i 939, 1195, 6426

öñ: Renk, yüz rengi, bet beniz.

ö. 4518

öñeş: Yemek borusu.

ö.-in 5579, 5582

öñger: (At üzerinde) Bir şeyi üzerinde oturtmak.

ö.-ip 7823

öñ: İnsanın uyanık hâli, gerçek yaşantısı.

ö.-i)m 8508, 8717

ö.-imdegidey 8532, 8568

ö.-imdey 8682

ö.-indegidey 9078

ö.-iñizde 8580

öñir: Civar, çevre, bölge.

ö. 286, 5952, 7691, 8278

ö.- ge 179, 2365

ö.-i 4392

ö.-in 2099

ö.-inde 8227, 8370

ö.-indegi 2275

ö.-ine 179, 653, 1358

ö.-inikinen 647

öñşeñ: Hep, tamamen, hepsi.

ö. 2151

öp-: Öpmek, sevmek, okşamak.

ö.-i)mnen 6441

ör: 1. Yokuş, yamaç, bayır.

ö. 1001

ö.-degi 8859

ö.-ge 1079

tası örge domala-: Şansı, bahtı açılmak.

tası ö. domalağan 2115

tası ö. domalaytınday 844

2. Cesur, yürekli, yiğit.

ö. 949, 8848

ör- I: Otlağa çıkmak, yayılmak, otlamak.

ö.-gen 2073, 2351

ö.-ip 2065

ör- II: Örmek.

örüp otur-: Örmek, örüyor olmak.

ö. oturğan 3005

örbi-: Çoğalmak, üremek, ilerlemek, gelişmek.

ö.-gen 2242

ö.-p 2075

ö.-y 2506

öreme: Karşı, diğer taraf.

ö. 8469

öre-şöre:

öre-şörede jür-: Aldanıp yanlış yollara girmek, yolundan şaşmak.

ö. jürgenderinde 959

örgiz-: Hayvanları otlatmaya çıkarmak.

ö.-ip 2241

ö.-(ü)vge 5591

örük: Kayısı.

ö. 1368, 1438

öril-: Örülme.

ö.-gen 1197, 1723, 2382, 2489

ö.-ip 1044

örim: Örme, örgü, belik.

ö.-i 3057

örimdi: Örgülü, örülmüş.

ö. 5557

örim tēj: St. Petersburg'ta bulunan Ermitaj Müzesi. *Kr. erim tēj.*

ö. 8671

öris: Otlak, mera.

ö.-i 846, 5587

ö.-(i)m 8859

ö.-ine 4955

örkeş: Hörgüç.

ö. 2506

örkeş-örkeş: Tümsek, tümsek, tepe, tepe.

ö. 5952(2)

örkeşten-: Tümsek, tümsek, tepe tepe olmak.

ö.-e 7700

ö.-ip 2052

örkeşti: 1. Hörgüçlü.

ö. 642

2. Tepelikli, tümsek tümsek.

ö. 7863

örkökirek: Cesur, gözüpek, yiğit.

ö. 5337

örle-: Yukarı doğru çıkmak.

ö.-p 635

ö.-y 1017, 7804

örlev: Üst, üst taraf, tepe kısmı.

ö.-ine 544

örmek: Dokuma tezgahı.

ö.-(g)inen 4390

örmekte-: Dokuma tezgahında dokumak, örmek.

ö.-p 4389

örmele-: Tırmanmak, çıkmak.

ö.-p 6121

ö.-y 1221

ö.-ytin, 5917

örnek: Nakış, işleme, süs, bezek.

ö.-pen 1367

örnektel-: Nakışlanmak, işlenmek.

ö.-gen 2086, 2724

örnekti: İşlemeli, nakışlı.

ö. 900, 4814, 7112

örşelen-: Kızmak, inat etmek, tartışmak.

örşelene tüs-: Kızmaya başlamak.

ö. tusedi 4417

örşi-: Şiddetlenmek, güçlenmek, hız almak.

ö.-geni 3513

ö.-p 5088

ö.-y 2838, 3924

ört: Yangın.

ö. 2834, 4103, 4105, 4109, 4136, 4141

ö.-ke 1862, 2836, 4140

ö.-ti 4105

ö.-tiñ 2836

örte-: Yakmak, tutuşturmak.

ö.-di 499

ö.-gen 1886, 5537, 7011 (**partisip**)

ö.-gen 3401 (**öğr. geç. zaman**)

ö.-p 4197, 4447, 8153, 8381

örtep bara jat-: *Gittikçe, zaman geçtikçe yakıyor olmak.*

ö. bara jatқан 756, 1899

örtep jiber-: Yakıvermek, tutuştururvermek.

ö. jiberüvge 2287

örtep koy-: Yakmak, tutuşturmak.

ö. koyarga 4450

örten-: Yanmak, tutuşmak.

ö.-di 6744

ö.-gen 3978

ö.-ip 6816

ö.-se 125, 6743

örtene basta-: *Yanmaya başlamak.*

ö. bastağan 4147

örtenip ket-: *Yakıvermek, tutuşmak.*

ö. ketti 6816

ös-: Büyüme, olgunlaşmak.

ö.-edi 5161, 5953

ö.-e 4645 (**öse-öne**)

ö.-ken 518, 1972, 2504, 2512, 2602, 2686, 3958, 4385, 4795, 5161, 5445, 5459, 6688, 8587, 8592

ö.-kenmen 3191

ö.-ti 157, 934, 1743, 5417

ö.-(ü)v 6331

ösip kete al-: *Büyümeye devam edebilmek.*

ö. kete almağan 2076

ösek: Dedikodu, gıybet.

ö. 2938, 3226, 8090

ösimdik: Bitki, nebat.

ö. 5990, 6004

ö.-(g)i 5987

östi-: Öyle yapmak, böyle etmek.

ö.-p 8213

öş: Öç, intikam.

ö. 2307, 2939, 3640, 5358, 7585, 7604,
7972, 8369

ö.-i 2289, 3122, 6693

ö.-(i)m 6758

ö.-imizdi 3807

ö.-in 1092, 1191, 3403, 3419, 6751,
7323, 7576, 8165, 8636, 9050,
9059

ö.-iñ 5309

ö.-iñdi 8156

ö.-iñiz 6759

ö.-terin 2474

ö.-ti 5275, 7248

öş-: Sönmek, kaybolmak, bitmek.

ö.-keli 1839

ö.-ken 521, 8595

ö.-pek 236

ö.-pes 6758, 7523

ö.-peytin 952

öşik-: Kinlenmek, kin utumak, düşman olmak.

ö.-(gi)p 2441, 2900

ö.-ken 4660, 6554, 7317, 8283

ö.-(gü)vde 7233

ö.-(gü)vi 2838

ö.-(gü)viniñ 952

öşigüvli: Kindar, kinli.

ö. 4264, 8348

öşiktir-: Kinleştirmek, kin tutturmak, birbirine düşürmek.

ö.-e 3848

ö.-ip 3689

ö.-(ü)v 7129

öşiktire tüs-: *Kinleştirmek, düşman etmek.*

ö. tüspek 2837

öşir-: Söndürmek, yok etmek, bitirmek.

ö.-edi 6326

ö.-gen 1846

öşpendi: Düşman, hasım.

ö. 4929

öşpendik: Düşmanlık, hasımlık.

ö. 2318, 2319

ö.-(g)i 8768

ö.-(g)ine 8767

öşpendilik: Düşmanlık, kindarlık.

ö. 2019, 2020, 2021

ö.-(g)inen 2465

ö.-pen 7976

öştes-: Düşman olmak, kin utumak.

ö.-ip 5969

ö.-ken 1300, 6515, 7673

ö.-kende 6453

öştese tüs-: Düşman olmak.

ö. tüssin 7281

öştik: Düşmanlık, kindarlık.

ö.-(g)in 5733

ö.-tiñ 7233

öt-: 1. Geçmek, ilerlemek.

ö.-e 5532, 7767

ö.-edi 5932, 7476, 8028

ö.-edi-av 6728

ö.-emin 7398

ö.-er 3746 (**partisip**)

ö.-er 5362 (**geniş z. eki**)

ö.-er edim 610

ö.-er ö.-pesten 7598

ö.-ermiz 3746

ö.-etin 7556

ö.-eyik 7377

ö.-(i)p 7, 1012, 1266, 1706, 1813,
2395, 2701, 4130, 4167, 5213,
5949, 6038, 7695, 7791, 8204,
8222, 8985

ö.-(i)pti 4381, 4744, 6016

ö.-ken 808, 1246, 1327, 1439, 1543,
1938, 1986, 2322, 2780, 2796,
2979, 3211, 3908, 4397, 4540,
4738, 4751, 4960, 5347, 5639,
5676, 5707, 5718, 5757, 6039,
6254, 6262, 6333, 6347, 6730,
6896, 6958, 7024, 7730, 8185,
8225, 8473, 8586, 8680, 8728,
8759, 8799, 8804, 9008, 9054

(partisip)

ö.-ken 2092, 2514 (**öğr. geç. zaman**)

ö.-kende 5988, 5996, 8788

ö.-kendey 203, 2088

ö.-ken-di 2375

ö.-kenin 2158

ö.-kenmenen 3749

ö.-kennen 113, 129, 783, 786, 2134,
2430, 4776, 5969, 6030, 7604,
8170, 8326, 8940

ö.-pek 200, 4675

ö.-pesten 7599

ö.-pey 1008, 3537, 3841, 4113, 5870,
5883, 8339, 9077

ö.-peytin 6662

ö.-se 264, 353, 7314

ö.-ti 3872, 5854, 5878, 5931, 7096,
7848, 7918, 9027, 2100, 2104,
5542

ö.-(ü)v 1263

ö.-(ü)vin 8036

öte al-: Geçebilmek.

ö. alar 3745

ö. almas 3769, 6371

öte basta-: Geçmeye başlamak.

ö. baştağan 6977

öte ber-: Geçivermek, ilerleyivermek.

ö. berdi 397, 481, 1287

ö. bergenimizde 3315

öte şık-: Geçmek, ilerlemek.

ö. şığıp 8787

ö şığıvı kerek 7761

ötüp bara jat-: Geçiyor olmak.

ö. bara jatқан 10, 6749

ö. bara jatқandı 340

ö. bara jatқанına 7676

ötüp jat-: Geçmek, ilerlemek.

ö. jattı 1005

ötüp ket-: İlerlemek, geçip gitmek.

ö. ketken 34

ö. ketkenin 8400, 8748

ö. ketti 4600, 5548

ö. ketpes 7630

ö. ketpesin 8236, 8262

ö. ketüvdi 8962

2. Asıl fiile -a/-e,-y; -p gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin çabukluk ve bitişini ifade eder.

(estirtip) ö. 3648, (bilip) ö. 601

(jaypap) ö.-edi 1244

(üñile) ö.-elik 3647

(alısıp) ö.-em 5220

(aydap) ö.-esiñ 3724

(konıp) ö.-etin 5860

(javlasıp) ö.-etinin 4607

(bolıp) ö.-eyin 3854

öte: Pek, çok, gayet.

ö. 97, 950, 3200, 3585, 3814, 4090, 4147, 4643, 4676, 4708, 6022, 6081, 6086, 6408, 7562, 7676, 7687, 7889, 7919, 8284, 8348, 8801, 8833

öte-möte: Çok, pek çok.

ö. 952, 7000, 7518

ötinde: *Bk. jel öti.*

ötin-: İstemek, rica etmek.

ö.-dik 2905

ö.-em 3361

ö.-emin 6256, 5672

ö.-gen 5683, 8188, 8819

ö.-gende 4585

ö.-genderin 4949

ö.-ip 2788

ö.-(ü)v edi 4606

ö.-(ü)vge 8734

ötiniş: Arzu, isteki rica.

ö.-i 7027, 7529

ö.-(i)m 2778

ö.-imiz 1601

ö.-in 784, 823, 4005, 6157, 8165

ö.-ine 6260, 6282

ö.-iniñ 8831, 8840

ö.-teriñ 6307

ö.-teriñdi 6286

ötirik: Yalan, aldatma, uydurma.

ö. 1658, 8229

ötis: Geçiş, geçme.

ö.-imen 4046

ö.-imen-ağ 7928

ötkel: Geçit, geçiş.

ö.-in 6023

ö.-ine 5997

ö.-inen 6005, 8204

ö.-iniñ 8235

ötken-ketken: Olup bitmiş, mazi, olan biten.

ö.-di 5413

ötkinşek: Birden şiddetli şekilde yağan yağmur.

ö. 7728

ötkir: Keskin, sivri.

ö. 30, 1470, 2030, 2087, 2448, 2688, 2691, 3425, 5000

ötkirle-: Bilemek, keskinleştirmek, sivriltmek.

ö.-p 1775

ötkiz-: Geçirmek.

ö.-bedi 1938

ö.-besin 2854

ö.-bevdiñ 7552

ö.-bevleri 8213

ö.-bey 4718

ö.-beyik 5838

ö.-di 1744, 8173

ö.-edi 176

ö.-gen 4359, 5157, 6230

ö.-ip 213, 1912, 2798, 3446, 4300, 4382, 6735, 6961, 7581, 7941, 8366, 8510

ö.-(ü)vdi 4840, 7764

öyt-: Öyle yapmak, böyle yapmak.

ö.-ip 7301

ö.-ken 1293

ö.-kende 1136

ö.-pedi 120, 7833

ö.-pese 3530

ö.-pevi 503

ö.-(ü)v 5648

ö.-(ü)vge 3352

ö.-(ü)vim 6789

ö.-(ü)vine 8760

öytkeni: Çünkü, zira.

ö. 605, 854, 875, 1536, 1788, 2172, 2415, 2512, 3345, 3427, 3452, 3510, 4263, 4367, 4610, 4708, 4783, 4891, 4965, 5085, 5104, 5178, 5788, 5868, 6069, 6291, 6434, 6863, 6972, 7308, 7436, 7508, 7704, 7710, 8271, 8276

öytkenmen: Öyle olmasına rağmen, buna rağmen.

ö. 148

öz: Kendi, öz.

ö. 40, 54, 65, 73, 79, 252, 367, 476,
502, 503, 503, 509, 557, 595, 609,
799, 817, 848, 942, 984, 1080,
1130, 1354, 1525, 1538, 1633,
1640, 1664, 1698, 1799, 1835,
1847, 1869, 1937, 1949, 2003,
2023, 2033, 2181, 2195, 2231,
2278, 2283, 2308, 2311, 2329,
2335, 2403, 2479, 2748, 2839,
2880, 2930, 2973, 2979, 3058,
3063, 3064, 3114, 3173, 3188,
3191, 3267, 3468, 3476, 3477,
3505, 3545, 3598, 3598, 3813,
3908, 3919, 4076, 4120, 4242,
4539, 4544, 4575, 4641, 4763,
4777, 4866, 4882, 4894, 4927,
4952, 4968, 5012, 5165, 5188,
5217, 5447, 5465, 5498, 5552,
5598, 5632, 5633(2) 5635(2), 5638,
5687, 5713, 5743, 5768, 5800,
5874, 6052, 6054, 6055(2), 6093,
6101, 6102, 6220, 6315, 6331,
6336, 6352, 6365, 6398, 6402,
6516, 6626, 6757, 6772, 6785,
6822, 6870, 6885, 6886, 6903,
6920, 6944, 7016, 7139, 7144,
7189, 7202, 7216, 7225, 7301(2),
7332, 7340, 7347, 7389, 7525,
7567, 7572, 7587, 7593, 7664(2),
8082, 8093, 8196, 8324, 8540,
8699, 8737, 8767, 8768, 8818,
8900, 9062

ö.-deri 264, 266, 893, 1077, 1267,
1706, 2042, 2235, 2262, 3175,
3321, 3865, 3974, 4077, 4083,
4574, 4583, 4683, 5354, 6007,
6557, 6576, 6730, 7242, 7418,

7431, 7518, 7757, 7816, 7824,
7894, 8280, 8282

ö.-deri-ağ 6084

ö.-derimen 3327

ö.-derin 1746, 3699, 4412, 7398, 7786,
7821, 8499, 8551

ö.-derine 131, 1319, 1425, 1958, 5277

ö.-deriniñ 224, 470, 1003, 1020, 1167,
1265, 1295, 1324, 1340, 1551,
1695, 1755, 1761, 1911, 1920,
2397, 3780, 4017, 4401, 5039,
6927, 7474, 7774, 7807, 7960,
8032, 8277, 8309, 8951, 9044

ö.-deriñ 422, 429, 1148

ö.-deriñiz 1701, 5681, 6243

ö.-deriñizdiñ 3562

ö.-i 60, 66, 69, 117, 119, 151, 153,
171, 212, 291, 304, 329, 612, 622,
813(2), 829, 853, 866, 887, 890,
933, 961, 1050, 1073, 1130, 1145,
1276, 1448, , 1450, 1543, 1658,
1661, 1663, 1796, 1799, 1818,
1832, 1942, 1982, 1985, 2176,
2197, 2246, 2331, 2504, 2684,
2778, 2825, 2880, 2963, 2990,
2994, 3017, 3040, 3084, 3092,
3134, 3153, 3156, 3167, 3252,
3323, 3331, 3339, 3355, 3372,
3377(2), 3400, 3408, 3415, 3417,
3432, 3434, 3546, 3592, 3606,
3674, 3709, 3824, 3863, 3924,
3930, 3955, 3961, 3965, 3979,
3983, 4032, 4053, 4063, 4094,
4122, 4156, 4162, 4181, 4207,
4358, 4446, 4457, 4490, 4497,
4544, 4599, 4616, 4669, 4671,

4698, 4713, 4742, 4747, 4781, 4808, 4825, 4839, 4953, 4963, 5092, 5103, 5217, 5282, 5328, 5336, 5429, 5430, 5437, 5474, 5484, 5596, 5613, 5616, 5650, 5663(2), 5701, 5742, 5755, 5810, 5920, 5928, 5940, 6011, 6079, 6183, 6593, 6646, 6686, 6733, 6782, 6794, 6798, 6807, 6816, 6818, 6824, 6825, 6830, 6841, 6845, 6898, 6911, 6938, 6944, 6960, 6971, 7074, 7126, 7138, 7217, 7217, 7256, 7317, 7344, 7478, 7531, 7535, 7538, 7596, 7601, 7620, 7649, 7659, 7736, 7819, 7841, 7855, 7869, 7899, 7903, 8027, 8114, 8163, 8337, 8368, 8388, 8398, 8421, 8426, 8427, 8429, 8432, 8484, 8491, 8504, 8515, 8658, 8752, 8774, 8899, 8915, 9011	ö.-ine 359, 622, 780, 1223, 1360, 1414, 1450, 1621, 1636, 1808, 2016, 2145, 2182, 2324, 2371, 2422, 2438, 2454, 2499, 2789, 2878, 3030, 3101, 3404, 3506, 3976, 3979, 4210, 4510, 4575, 4813, 4964, 5081, 5154, 5176, 5260, 5617, 5633, 5813, 5898, 5900, 6086, 6158, 6602, 6657, 6750, 6764, 6767, 6944, 7012, 7019, 7022, 7045, 7087, 7139, 7272, 7323, 7376, 7389, 7480, 7481, 7553, 7562, 7578, 7691, 8093, 8139, 8145, 8176, 8343, 8377, 8378, 8556, 8747, 8834, 8897, 8920, 8954
ö.- in 119, 124, 525, 940, 1450, 1843, 1935, 1945, 1952, 2510, 2904, 2963, 2977, 3118, 3228, 3607, 3819, 3834, 3983, 4309, 5213, 5222, 5258, 5786, 5890, 6646, 6782, 6788, 6798, 6816, 6845, 6908, 6919, 6981, 6995, 7081, 7344, 7344, 7463, 8637, 8643	ö.-inen 59, 1430, 1807, 2434, 2995, 3927, 4205, 5471, 6602, 7247, 8974
ö.-inde 846, 2524, 2772, 2826, 3177, 5180, 6103	ö.-iniñ 364, 618, 771, 783, 822, 838, 945, 1196, 1252, 1273, 1539, 1656, 1682, 1782, 2136, 2245, 2253, 2304, 2515, 2646, 2767, 2820, 2982, 2987, 3049, 3164, 3363, 3438, 3463, 3502, 3513, 3529, 3553, 3583, 3634, 3652, 3802, 3832, 3877, 3910, 3957, 4161, 4266, 4479, 4562, 4627, 4695, 4779, 4787, 4902, 4904, 5021, 5214, 5428, 5459, 5496, 5506, 5566, 5589, 5689, 5722, 5733, 5775, 5789, 5793, 5849, 5936, 6037, 6059, 6067, 6068, 6113, 6322, 6363, 6382, 6413, 6488, 6590, 6737, 6738, 6795, 6887, 6914, 6917, 6952, 6978, 7018, 7098, 7107, 7116, 7165, 7180, 7190, 7310, 7335, 7352, 7450,
ö.-inde-ak 6169	
ö.-indegi 7269	
ö.-indey 1740, 2710	
ö.-indi 5268, 7186	

- 7486, 7516, 7523, 7617, 7657,
7850, 7851, 7885, 7887, 7973,
8015, 8165, 8219, 8225, 8227,
8243, 8253, 8365, 8390, 8454,
8460, 8464, 8471, 8801, 8836,
8953, 8966, 9007, 9056, 9079
- ö.-(i)m 156, 911, 1578, 1663, 2335,
2885, 2967, 3130, 3130, 3178,
4177, 4558, 4573, 4584, 4723,
5034, 5064, 5119, 5403, 5694,
5737, 6402, 6695, 7204, 7358,
7425, 8571, 8609, 8661
- ö.-(i)mdi 1578, 8571
- ö.-(i)mdiki 297
- ö.-(i)me 2234, 3181, 3475, 4861,
5164, 5409, 5707, 6167, 6512
- ö.- imen 1752, 1753, 2301, 2551,
3256, 3621, 4588, 4647, 4656, 4886,
5473, 5484, 5739, 6583, 6957, 8369
- ö.-imenen 526
- ö.-(i)min 3143
- ö.-(i)miz 1694, 3807, 5408, 6632,
6635, 7382, 8948
- ö.-(i)mizdi 8356
- ö.-(i)mizdiñ 2460, 4673, 4852, 8944,
8946
- ö.-(i)mizge 2910, 5229, 6203
- ö.-(i)mmen 614, 2968, 5696
- ö.-(i)mniñ 5709, 6080, 7178, 7279,
8502
- ö.-(i)ñ 350, 375, 414, 437, 603, 611,
1977, 2232, 2666, 2957, 3089,
3282, 3718, 3784, 3785, 4027,
4301, 4399, 5065, 5087, 5165,
- 5330, 5648, 6185, 6306, 6654,
7283, 7285, 8061
- ö.-(i)ñde 4518
- ö.-(i)ñdi 551, 3611, 8516
- ö.-(i)ñe 62, 567, 986, 1257, 1592,
2240, 2890, 4520, 5341, 6988, 7144,
7273
- ö.-(i)ñiz 1930, 3573, 4908, 5067,
5518, 6756
- ö.-(i)ñizde 1510, 1523
- ö.-(i)ñizden 7263
- ö.-(i)ñizdi 5226
- ö.-(i)ñizdiñ 4705, 6130, 8126
- ö.-(i)ñizge 1601, 5893, 8728
- ö.-(i)ñmen 6194
- ö.-(i)ñniñ 2915, 3075, 3893
- özara:** Kendi aralarında, karşılıklı,
birbirleriyle.
- ö. 676, 805, 1948, 4045, 4237, 5299,
6275, 8518, 8732
- Özbek:** Özbekistanlı, Özbek.
- ö. 1424, 1493, 1494, 1496, 1525, 1598,
1689, 1759, 1764, 1767, 5645,
8413
- ö.-tey 1726
- ö.-ti 1493
- ö.-tiñ 1374, 1460, 1486, 1490
- özdi-özi:** Kendi aralarında, birbirleriyle.
- ö. 8683
- özek:** Yemek borusu.
- özek jalğa-:** Hafifçe atıştırmak.

ö. jalgap 6576

özen: Irmak, nehir.

ö. 408, 665, 841, 2057, 2062, 2223,
2408, 2799, 2908, 6528

ö.-deri 2507, 5266, 5855, 8182, 8823,
8846

ö.-derimen 8845

ö.-deriniň 1358, 1420, 2096, 2098,
2132, 2146, 4286, 4847, 5228,
6098, 7506, 7999, 8203, 8215,
8365

ö.-di 8797

ö.-ge 3377

ö.-i 630, 801, 3659, 4062, 4277, 5848,
8193, 8353, 8531, 8808

ö.-imizden 432

ö.-ine 2373, 7888, 7910, 8576

ö.-inen 6038, 8222

ö.-iniň 89, 634, 808, 2442, 2858, 3912,
4263, 4273, 4946, 4948, 5775,
5844, 5996, 6022, 6549, 6961,
7094, 7614, 7650, 7891, 7897,
7904, 7917, 7934, 8198, 8201,
8202, 8223, 8224, 8240, 8331,
8354, 8374, 8389, 8399, 8469,
8489, 8528, 8906, 8907, 8965,
8969

ö.-niň 632, 2057, 7160, 7853

özge: Başka, özge, ayrı.

ö. 507, 635, 695, 834, 1109, 1373,
2074, 2555, 2584, 2620, 2621,
2633, 2792, 2793, 2823, 3260,
3360, 3774, 3857, 3861, 3870,

4159, 4179, 4281, 4434, 4437,
4747, 4751, 4876, 4980, 5034,
5209, 5244, 5316, 5393, 5462,
6093, 6100, 6215, 6406, 6517,
6747, 6751, 6932, 6996, 7244,
7399, 7573, 7624, 7661, 7836,
7843, 7883, 8396, 8849, 9010,
9057

ö.-den 378, 3607

ö.-ge 876, 5498

ö.-ler 415, 3635

ö.-lerden 329, 2604, 3783, 6629

ö.-lerdi 1761

ö.-lerge 1034, 3825, 7451, 7455, 7457

ö.-leri 3714, 4184, 5728

ö.-lerinde 924

ö.-leriniň 2059, 4897

ö.-leriň 1976

ö.-ni 3352

ö.-niň 5179

ö.-si 1080, 2224, 3231, 7242

ö.-sin 1189

özger-: Değişmek, başkalaşmak.

ö.-di 4965

ö.-gen 3855, 4855 (**partisip**)

ö.-gen 5246 (**ögr. geç. zaman**)

ö.-genin 947

ö.-meytin 5442

ö.-(i)p 6440, 7005

ö.-(ü)v 4959

ö.-(ü)vi 5447

ö.-(ü)vine 5232

özgere basta-: Değişmeye başlamak.

ö. bastadı 6438

ö. baştağan 5813

ö. baştağanın 7137

özgere kal-: Değişivermek, değişmek.

ö. kaldı 6461

ö. kalğan 4041

özgeris: Değişiklik, değişim.

ö. 1381, 1384, 1387

özgert-: Değiştirmek.

ö.-ip 5445

ö.-ken 5443

ö.-pegen 7407

ö.-ti 7530, 7641

özgeşe: Özel, başka, değişik, ayrıca.

ö. 639, 936, 1024, 1609, 4406, 5438,
5440(2), 5674, 5814

özgeşelik: Başkalık, değişiklik, ayrıcalık.

ö.-ter 659

özindik: Özgü, kendince, kendine has.

ö. 946

özün-özi: Kendi kendini, birbirini.

ö. 2354, 2451, 3134, 4714, 5029

özine-özi: Kendi kendine, kendiliğinden.

ö. 4244

özünşe: Kendi kendine, gücü yettiğince.

ö. 8328

-P-

P. D. Kiselev: Kişi adı.

p. 8837

pa: Soru eki/edatı. *Kr. ba, be, ma, me, pe.*

p. 57, 152, 164, 238(2), 365, 412, 476,
564, 719(2), 1439, 1544, 1554,
1585, 1834, 1876, 1879, 1880,
1884, 1886, 2246, 2279, 2343,
2516, 2523, 2748, 2751, 2821,
2828, 2836, 2948, 2980, 3176,
3218, 3225, 3328, 3412, 3538,
3836(2), 3964, 4571, 4587, 4766,
4781, 4851, 4856, 5191, 5311,
5433, 5435, 5438, 5528, 5635,
5722, 5740, 5753, 5835, 5910,
6074, 6141, 6298, 6366, 6515,
6587, 6588, 6600, 6942, 7074,
7292, 7405, 7405, 7415, 8084,
8780

Padurov: Kişi adı.

p. 779

Palkin: *Bk. Nikolay Palkin.*

p. 6857

pana: *F. Dayanak, destek, yardım.*

p. 8895

panala-: Sığınmak, yardımını, korumasını
dilemek.

p.-ytın 1621

panalap jür-: *Yardım ve destek alarak
yaşama devam etmek.*

p. jüredi 1057

panalap otr-: *Sığınmak.*

p. otırğan 5423

papka: R. Dosya, klasör.

p.-nı 5666, 5678, 5720

p.-sınan 6059

par: R. Çift, iki.

p. 7807, 8260

para-par: F. Eşit, denk.

p. 2499, 2522, 2755, 3949, 5857, 6373,
8979, 5458, 5558

parız: A. Borç, görev, sorumluluk.

p. 2371

parla-: Göğüslerden sağılan sütün çokça akması, fişkırması.

közinen jası parla-: Hıçkırıklara boğularak ağlamak, gözden çokça yaş akıtmak.

közinen jası p.-p 6876

patsayı: Sık dokunmuş bir tür ipeklili kumaş.

p. 6237

p.-dan 4391

patşa: F. Padişah, hükümdar, çar, şah.

p. 71, 87, 97, 174, 184, 767, 774, 781,
793, 799, 807, 822, 827, 1056,
1319, 1321, 1529, 2203, 2265,
2269, 2300, 2319, 2790, 2811,
2845, 2920, 3189, 3237, 3450,
3451, 3456, 3504, 3511, 3517,
3520, 3682, 3691, 3699, 3710,
3812, 3817, 3902(2), 3924, 4209,
4217, 4547, 4573, 4625, 4676,
4853, 4888, 5081, 5177, 5180,
5203, 5231, 5268, 5358, 5658,
5742, 5765, 5777, 5783, 5784,

5793, 6323, 6742, 6840, 6884,
6951, 7319, 7323, 7528, 7607,
7612, 7641, 7655, 7667, 7669,
7676, 7711, 7740, 7744, 7843,
8182, 8190, 8192, 8197, 8214,
8383, 8387, 8405, 8408, 8411,
8566, 8808, 8816, 8819, 8846,
8876

p.-dan 2664

p.-ğa 107, 459, 475, 832, 2462, 2823,
2837, 3150, 5088, 5182, 5808,
6065, 7620, 8675, 8688, 8728,
8891

p.-nı 3902

p.-niñ 129, 780, 829, 840, 2353, 2746,
2789, 2806, 2865, 3522, 4742,
4815, 5724, 5735, 5741, 5747,
6857, 7980, 8569, 8834

p.-sı 1566, 2134, 2200, 2247, 2256,
5080, 5116, 7028, 7211, 7268

p.-sın 7284

p.-sına 1565, 1596, 2133, 2156, 2745,
5124, 6474, 6589, 6595, 7189,
7203, 7548, 8674

p.-sınan 5086, 5784

p.-sınıñ 765, 833, 2191, 3345, 6799,
6869, 6917, 7181, 8719, 8832,
8918

patşa ağızam: Yüce çar, çar hazretleri anlamında hitap.

p. ağızam 405, 441, 2813, 2880,
4833, 5680, 5718, 5722, 5729,
5763, 5767, 5770, 5781, 5805,
5906, 6047, 6078, 6136, 6964, 8652,
8824

p. ağzamdardıñ 8662

p. ağzamdı 453

p. ağzamğa 133, 456, 2760, 4859,
4862, 6284

p. ağzamniñ 136, 151, 445, 2777,
2876, 3483, 4738, 5732, 5756,
5758, 5810, 5812, 5828, 5921,
6137, 6255, 6868, 6972, 7379,
8658

aķ patşa: *Rus çarı, çar.*

aķ p. 65, 68, 160, 581, 802, 2003,
2017, 2299, 2763, 2882, 3112,
3257, 3651, 5176, 5752, 6342,
6800, 6870, 8698, 8709, 8836,
8897, 8981, 8985, 9048

aķ p.-da 3757, 7046

aķ p.-dan 1599, 2776, 2907, 3457,
6801

aķ p.-ğa 417, 498, 535, 567, 803,
1139, 1327, 1332, 1348, 1350,
1353, 1533, 1534, 1989, 2020,
2211, 2292, 2889, 2903, 3709, 4221,
4611, 4948, 5094, 5107, 6189, 6338,
6862, 7381, 8252, 8514, 8685, 8703,
8945, 9041

aķ p.-men 190, 4207, 5229, 5267

aķ p.-miñ 56, 59, 126, 142, 148,
172, 500, 3107, 5078, 5115, 5936,
6555, 6584, 6699, 6707, 6813

aķ p.-sı 6814

aķ p.-sınıñ 8897

patşa bala: Hükümdarın, çarın, şahın
küçük yaştaki erkek çocuklardan
seçilen özel hizmetçisi.

p. 1466, 1841

patşağar: *F. Terbiyesiz, ahlaksız.*

p.-sıñ 3058

patşalık: *Çarlık, şahlık, hükümdarlık.*

p. 5797, 8838

p.-(ğ)ı 1633, 4851, 5713, 8830

p.-(ğ)ımen 849, 1573, 2264, 2833

p.-(ğ)ına 1635, 2874, 4856, 4857,
5112, 5701, 6055, 6056, 6893, 6919,
7078, 8699, 8839

p.-(ğ)ınan 187

p.-(ğ)ınıñ 4822, 4854, 7434, 8513

p.-tıñ 3468, 5796, 8838

payda I: *F. Belli, açık.*

payda bol-: *Ortaya çıkmak, belirtmek.*

p. bolar edi 6371

p. bolatın 2500, 5971

p. boldı 1985, 2624, 2768, 4508,
5280

p. bolğan 1285, 1415, 2380, 3407,
5361, 5468, 5483, 5511, 6527,
7778, 7955

p. bolğanın 1831

p. bolıp 4473, 5020, 5908

payda II: *A. 1. Fayda, kâr, kazanç, gelir.*

p. 128, 849, 1546, 1549, 1569, 2760,
6948, 7189, 7283

p.-nı 1544

p.-sın 848, 1639

p.-sına 1836, 2839

payda kör-: Yarar sağlamak, kazanç elde etmek.

p. kördi 6279

2. Yardım.

p. 7521

paydalan-: Faydalanmak, yararlanmak, istifade etmek.

p.-atın 6853

p.-atındarı 899

p. ğanın 6885

p.-(ı)p 1086, 1619, 2837, 3687, 4133, 4190, 5887, 5898, 6942, 7962, 9057

p.-(u)v 1696, 5270

p.-(u)vda 7737

p.-(u)vdi 3603, 5891, 7475

p.-(u)vğa 6586

paydalana al-: Faydalanabilmek, yararlanabilmek.

p. aladı 7658

paydalana bil-: Faydalanabilmek, yararlanabilmek.

p. bileği 6927

p. bilgen 6911

p. bilgen be 6940

p. bilip otır 5864

paydasız: Faydasız, yararsız, gereksiz.

p. 8401

payğambar: F. Peygamber, elçi. **Kr. Muğambet payğambar, Muğamed payğambar.**

p.-diñ 76, 1547, 1800

payı: Dış giyim için kullanılan bir tür ipekli kumaş.

p. 4388

pe: Soru eki/edatı. **Kr. ba, be, ma, me, pa.**

p. 53, 60, 141, 167, 169, 219, 418, 428, 552, 573, 884, 1026, 1032, 1088, 1095, 1518, 1562, 1578, 1582, 1611, 1615, 1647, 1668, 1799, 1801, 1883, 1966, 2470, 2643, 2749, 2814, 3150, 3219, 3536, 3610, 3709, 3959, 3966, 4426, 4451, 4512, 4634, 4860, 4871, 5064, 5103, 5166, 5261, 5431, 5439, 5443, 5451, 5464, 5505, 5660, 5663, 5699, 5773, 5863, 6120, 6133, 6135, 6157, 6176, 6291, 6475, 6687, 6759, 6844, 6899, 7190, 7212, 7245, 7247, 7302, 7329, 7414, 7418, 8070, 8549, 8549, 8665, 8730

pen: İle, ve. **Kr. ben, men, menen, penen.**

p. 22, 29, 377, 506, 521, 666, 670, 769, 793, 904, 1058, 1082, 1161, 1193, 1218, 1231, 1310, 1373, 1382, 1490, 1493, 1642, 1720, 2087, 2289, 2748, 2962, 2966, 3088, 3091, 3224, 3265, 3292, 3448, 3449, 3506, 3629, 3748, 3772, 3778, 3780, 3803, 3806, 3912, 4129, 4203, 4236, 4241, 4319, 4319, 4428, 4847, 4882, 5525, 5529, 5611, 5677, 6035, 6162, 6208, 6232, 6340, 6342, 6422, 6439, 6852, 6874, 6946, 7097, 7101, 7106, 7193, 7198, 7374, 7409, 7629, 7759, 7890, 7901,

7943, 8111, 8127, 8225, 8228,
8273, 8290, 8320, 8327, 8370,
8440, 8453, 8462, 8475, 8475,
8500, 8595, 8820, 8878, 8884,

pende: *F.* Bende, insan.

tiri pende: *İnsan. Kr. tiri.*

tiri p. 243, 6371

tiri p.-niñ 3606

penen: İle, ve. *Kr. ben, men, pen, menen.*

p. 442, 7326

pensiya: *R.* Devlet hizmetindeki kişilerin ölüm veya emeklilik hâllerinden sonra ailesine verilen her türlü maddi yardım, tazminat.

p. 8197

pensne: *R.* Burnu takılan, sapsız ve yaylı gözlük.

p.-si 5825

peri: *F.* Peri.

p.-niñ 2380, 4486

perişte: *F.* Melek.

p. 4485

p.-ler 5426

p.-niñ 1790

perne: Perde (müzik).

p.-sindey 1514

Perovskiy: *Bk. Vasiliy Alekseyeviç Perovskiy.*

p. 5653, 5668, 5678, 5712, 5724, 5740,
5755, 5765, 5768, 5782, 5788,
5804, 5815, 5818, 5836, 5859,
5905, 5912, 5919, 5930, 5960,

5982, 5993, 6014, 6026, 6045,
6047, 6063, 6069, 6077, 6082,
6114, 6117, 6123, 6131, 6136,
6151, 6172, 6202, 6215, 6217,
6224, 6227, 6232, 6251, 6259,
6267, 6273, 6291, 6297, 6305,
6312, 6962, 7413, 7510, 7514,
7517, 7522, 8921

p.-di 5795, 5811, 6965, 6972

p.-diñ 5777, 5809, 5936, 6029, 6126,
6316, 6959, 6975, 7520

p.-ge 6022, 6060, 6075, 6230, 6282,
6067

p.-men 6129

Persiya: İran.

p.-ğa 2262

Peru: Peru.

p. 6849

peşpent: *F.* Cepken.

p. 657

p.-i 1042

p.-iniñ 686

p.-terdiñ 653

Peterbor: *Bk.* peterburg.

p.-da 6392

p.-dan 7427

p.-ğa 6393, 6400, 6413, 7433, 7448

Peterbur: *Bk. Peterburg.*

p.-ğa 8656

Peterburg: *St.* Petersburg. *Kr. Peterbor, Petrbor.*

p. 6351, 6834, 9053
 p.-ke 5757, 6831, 6879, 7603
 p.-ta 5734
 p.-tağı 780, 5709
 p.-te 6837
 p.-ten 782
 p.-tiñ 5760

Petrbor: *Bk. Peterburg.*

p.-ğa 151

Petropavl: Bugünkü Rusya Federasyonu'nun doğu ucunda yer alan Kamçatka Eyaleti'nin merkezi. Petropavlovsk.

p.-dan 3314

peyil: A. Niyet, düşünce, davranış.

keñ peyil: *Álicenap, cömert.*

keñ p. 3958

keñ p.-in 2258

pèle I: A. Bela, felaket.

p. 56

p.-den 7955

p.-ler 8563

pèle II: Şaşma, kızgınlık, korku gibi durumlarda söylenen bir ünlem.

p. 3900, 6436

pèleket: A. Felaket.

p. 8665

pələndey: O kadar, öyle.

p. 3951

pələneş: A. Falanca, filanca.

p.-niñ 4297

pèrenje: *F.* Kadınların gözleri açıkta kalacak şekilde yüzlerini örttükleri, genelde ipekten dokunan, nakışsız düz örtü.

p.-mdi 1821

p.-sin 1822

pèrmenişe: Bütün gücüyle, olanca hızıyla, var gücüyle.

p. 7945

pèter: *R.* Daire, apartman dairesi.

p.-ine 4877

pètuva: *A.* Karar, hüküm.

p. 848

pèveske: *R.* Fayton. 6623

p.-ge 1405

p.-men 2431

p.-sin 1900

pırıl-da-: Pır pır şeklinde kanat sesi çıkmak.

p.-y 22

pısil-da-: Burnundan nefes alıp vermek, fisiltı, mışılta çıkarmak.

p.-ğan 310

p.-p 2720, 4456

p.-y 4101

pısma-: Sıcaktan bunalmak, çok terlemek.

p.-p 2376

pışkır-: (At) Burnundan gürültüyle soluk vermek.

p.-ğan 21

p.-ğanı 512, 1010

pışak: Bıçak.

p. 261, 4981, 5158, 5303

p.-(ğ)ın 3384, 3884, 4659

p.-ka 5012, 7350

p.-pen 1084

p.-tarımen 7820

p.-tarın 2692

p.-tı 2002, 2005

pıtıra: Tüfek mermisi, tüfek saçması.

p.-dan 1209

pida: A. Bir amaç uğruna bir değer veya varlıktan vazgeçme, feda, uğruna verme.

p. 538, 5768

pikir: A. Fikir, düşünce.

p.-de 5699

p.-di 4869, 7514

p.-imen 5694

p.-in 9057

pikirles: Hemfikir, aynı fikre sahip.

p. 2551

pil: F. Fil.

p.-ge 1398, 6873

pirkaz: Bk. prikaz.

p. 163, 71(2)

pis-: 1. (Yemek) Pişmek.

p.-er 4408

p.-ken 2993, 8132

2. Pişmek, kızmak.

p.-ip 1745

3. (Bitki vb.) Olgunlaşmak, olgun hâle gelmek, ermek.

p.-ip 6354

p.-ken 1369, 1485, 2739, 2769

4. (Konu, netice vb.) Pişmek, olgunlaşmak.

p.-keninde 7425

pisir-: Yemek pişirmek.

p.-ip 1877, 4764

pismilda: A. Bismillah.

p. 4486(2)

pispek: Yayık.

p.-(g)i 5144

p.-ti 3136

piş-: (Elbise) Biçmek.

p.-ken 2654, 5614

p.-pesin 415

pişil-: Biçilmek, oyulmak, şekil verilmek.

p.-gen 2488

pişin: Bir şeyin dış görünüşü, şekil, forma.

p. 625, 4518

p.-deri 6426

p.-men 3792

pişindes: Aynı keşle sahip, aynı özellikte.

p. 6792

pişindi: Güzel, çekici.

p. 938

Pişpek: Bişkek şehrinin eski adı.

p.-tiñ 8531

piyğıl: A. Niyet, fikir, kasıt, davranış.

p.-darıñnan 1607

plantatsiya: R. sanayide kullanılan bazı bitkilerin (kahve, kakao, kauçuk vb.) çok miktarda yetiştirildiği işletme, plantasyon.

p.-larğa 6853

podpolkovnik: R. Yarbay.

p. 2848, 4504, 4744, 4830, 6149, 7690

Podpolkovnik Kudaymendi: *Bk. Kudaymendi.*

p.-n 4830

Podpolkovnik Jantörin: *Bk. Jantörin.*

p. 6149

podpolkovniktik: Yarbaylık.

p. 6146

podpulķındıķ: *Bk. podpolkovnik.*

p. 7690

pogon: R. Apolet.

p.-ı 3429, 4504, 6146

polk: R. Alay, askerî birlik.

p.-inan 8187

p.-i 8363

p.-imen 8342

p.-in 7831

p.-ine 7635, 7645

p.-iniñ 8259, 8353

p.-ke 8334

polkovnik: R. Albay.

p. 2848, 2913, 7628, 7682, 7690, 7773, 7778, 7784, 7793, 7883, 7887, 7912, 8259

p.-(g)iniñ 7479

p.-tiñ 3429

Polkovnik Baymuħamed Arıstan: *Bk. Baymuħamed Arıstan.*

p. 7690

Polkovnik Talziyn: *Bk. Talziyn.*

p.-niñ 2913

Polkovnik Bizanov: *Bk. Bizanov.*

p. 7682, 7773, 7793, 7912

p.-tiñ 7628

polkovnik Didikovskiy: *Bk. Didikovskiy.*

p.-di 8259

polkovniktik: Albaylık.

p. 4815

Polşa: Polonya.

p. 7181

p.-da 3623, 7182

p.-sın 7165

p.-sına 7154

Polyak: Polonyalı, Leh.

8495

p.-tiñ 5704

pomeşşik: R. Çarlık Rusya'da büyük çiftlik sahibi.

p.-terdiñ 5657

pop: Papaz, rahip.

p. 2866

p.-ka 2868, 2876

p.-tın 2867, 2878

poselke: R. Köy, kasaba.

p. 7577

p.-leri 7521

p.-lerimen 7557

p.-si 7922

poştabay: Postacı, ulak, haberci.

p.-ların 4598

pravitel: R. Yönetici, idareci.

p. 2365

p.-diñ 6723, 6751

p.-i 5874

predsedatel: R. Başkan, reis.

p.-i 6073

prikaz: Çarlık Rusya'da bir yönetim birimi, idari taksimat.

p. 3730, 8823, 8869, 8917

p.-dardan 4621

p.-darı 2869

p.-darınan 4625

p.-ğa 7975

p.-ı 172, 2314, 3732

p.-ın 4046, 5234, 6097

p.-ına 3729

p.-ınıñ 3724

pristav: *Bk. pristav.*

p.-tın 125

pristav: R. Çarlık Rusya'da polis komiseri.

p. 3683

progress: R. Olumlu gelişme, ilerleme, terakki.

p. 6600

progressil: İlerlemeci, gelişmeye yönelik.

p. 5698

progrestitik: R. İlerleyici, gelişmeye açık.

p. 6108, 6803

protektorat: R. Güçlü bir devletin zayıf bir devleti himaye altına alması, mandacılık.

p. 4857

pulkındık: *Bk. polkovnik.*

p. 7690, 7789

puşık: Küçük ve basık burunlu.

p. 6420, 6426, 6441, 6445, 6449, 6477, 6539, 6609, 6615

puşka: R. Ağır top, savaş topu.

p. 4777

p.-lardıñ 4782

p.-nıñ 4775, 4780

p.-sı 4774

Puşkin: Ünlü Rus şair ve yazar, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin.

p. 4777

p.-di 4776

p.-i 4774

p.-niñ 4775

puşpaq: 1. Hayvanların ayak derisi.

p.-(ğ)ına 2571

2. Belirli bir yerin parçası, bölümü.

p. 14, 3019, 6419

put: R. 16 kilograma eşit ağırlık ölçüsü.

p. 1545, 2875

-R-

rabat: Eski şehir mimarisinde şehrin dışında yer alan, ek yapılar.

r. 1395, 1432

r.-ı 1391

r.-ına 1706

r.-ında 1380

r.-ka 1755

r.-ta 2583

r.-tan 1702

r.-tiñ 1767

rabaysız: Şekilsiz, biçimsiz, hantal.

r. 1065, 8775

rahatta-: Rahatlamak, rahata ermek.

r.-y 4447

rahattan-: Rahatlamak, rahat, huzura kavuşmak.

r.-ıp 5836

Rahım: Bk. *Muhammed Rahım han.*

r. 1619, 1629

r.-nıñ 1616

Rahmanqul han: Kişi adı.

r.-nan7274

rahım: A. Merhamet, acıma, şefkat.

r. 9014

rahımsız: Acımasız, merhametsiz.

r. 2021, 3904

rahmet: A. Teşekkür.

r. 1487, 1934

rahmet ayt-: Teşekkür etmek.

r. aytıp 3169

raport: R. Rapor.

r.-ına 8360

Raptan: Bk. *Siban Raptan.*

r. 2130

ras: F. Doğru, hakikat, gerçek.

r. 128, 140, 1105, 1106, 2534, 2948, 2953, 3218, 3219, 3854, 3965, 4404, 4573, 5867, 5907, 5927, 6074, 6365, 6693, 6841, 7979, 8069

r.-ın 7884

rasımen: Doğrusu, aslında, hakikaten, gerçekten.

r. 5013, 5311, 6599, 7004, 8080

r.-ağ 8060

rasımenen: Bk. *rasımen.*

r. 8081

rasında: Doğrusu, aslında, hakikaten, gerçekten. *Krş. rasımen, rasımenen.*

r. 59, 681, 1038, 1160, 2356, 3095, 3344, 3818, 4785, 5754, 5862, 6042, 7709, 7828, 8307

ray: Durum, vaziyet.

r.-ı 6440

r.-iñnan 7057

r.-ına 2089

r.-ınan 3351

r.-ınıñ 4965

r.-larınan 2914

razi: A. Razi, hoşnut, memnun.

r. 2411

reniş: F. Sitem, serzeniş.

r. 2737

reniş-janjal: Küskünlük, dargınlık,
çekişme.

r.-darı 4956

renji-: Küsmek, incinmek, rencide olmak.

r.-di 5448, 6884

r.-gen 566, 3297, 8721

r.-meseñder, 6495

r.-mey 6052

r.-p 1670, 1918, 4415, 5447

r.-se 1861, 4966

r.-y 6197

r.-siñ 3368

renjit-: İncitmek, küstürmek.

r.-peyin 537

reñ: Sağlıklı, canlı görünüm.

r. 675, 2501

r.-inen 2530

reñdi: Yakışıklı, güzel.

r. 13

Resey: Rusya.

r.-diñ 3473

resim: A. Resim, manzara.

r.-in 7785

resmiy: A. Resmî.

r. 4830, 5678, 5835

ret: F. 1. Kere, defa, kez.

r. 217, 957, 1238, 1303, 1627, 1851,
1926, 2045, 2915, 3184, 4137,
4737, 4743, 5023, 5468, 5489,
6288, 6808, 7258, 7307, 7311,
7352, 7377, 7486, 7488, 7586,
7985, 8101, 8659

bir rette: Bir kerede, bir nefeste,
aniden, hızlıca.

bir r. 4451, 6746, 6842, 8992

bir retten: Bk. bir rette.

bir r. 6789

2. Uygun zaman, sıra.

reti kel-: Uygun anı, sırası, zamanı
gelmek.

r. kelgen 4615

r. kelmes 3978

r kelse 4265, 5038, 6111

reti tüs-: Denk gelmek, sırası gelmek.

r. tüspedi 505

3. Çare, yol.

retin taba al-: Çaresini bulabilmek.

r. taba almadı 6897

r. taba almay 4005, 5241

4. Hâl, tarz, durum.

r.-inde 103, 793, 1058, 4857, 6854,
7567, 7648

revolyutsiya: R. İhtilal, devrim.

r.-nı 6944

revolyutsiyalık: İhtilalci, devrime ait.

r. 6942, 6943

rezervatsiya: R. Yerli halk için kurulmuş
özel kamplar.

r.-larda 6854

rèsuva: A. İsrâf, masraf.

r. 2107

Rın kumu: Yer adı.

r. 764

r.-niñ 770

riza: A. Razi, memnun.

r. 1900, 2345, 2641, 2764, 2790, 2863,
3203, 3419, 3471, 3910, 4534,
4710, 5024, 5334, 6031, 7091,
8002, 8070, 8109, 8144, 8163

r.-mız 6494

rizalık: Rızalık, memnuniyet.

r.-(ğ)ın 4161

Rossiya: Rusya.

r. 178, 187, 765, 804, 826, 830, 833,
849, 1412, 1536, 1537, 1565, 1566,
1573, 1596, 1614, 1633, 1635,
1650, 1651, 2133, 2153, 2156,
2191, 2200, 2247, 2256, 2264,
2745, 2833, 3334, 3335, 3345,
3358, 3507, 4822, 4851, 4854,
4856, 4856, 5079, 5086, 5110(2),
5112, 5116, 5123, 5173, 5697,

5701, 5713, 5799, 5863, 5897,
5897, 6049, 6051, 6054, 6056(2),
6092, 6133, 6145, 6173, 6176,
6298, 6474, 6509, 6589, 6594,
6595, 6799, 6802, 6814, 6869(2),
6891, 6892, 6893, 6917, 6919,
6937, 6949, 6949, 7078, 7181,
7198, 7203, 7211, 7215, 7268,
7284, 7433, 7523, 7539, 7548,
7550, 8185, 8513, 8652, 8673,
8699, 8719, 8818, 8824, 8830,
8832, 8834, 8839, 8889, 8893,
8897, 8918, 8931

r.-da, 5784, 6800

r.-dan 5890, 6337, 6947

r.-ğa 768, 2164, 3451, 5671, 5673,
5878, 6065, 6078, 6107, 6110,
6181, 6475, 6516, 6582, 6594,
6798, 7519, 8896

r.-men 6601

r.-nı 2201

r.-niñ 2759, 5180, 6934

rota: R. Bölük.

r. 8191

r.-larına, 5726

royalist: R. Monarşi yanlısı, ktalcı.

r.-terdi 6943

ruğ: A. Manevi güç, kuvvet, duygu.

r.-ın 6942

r.-ta 4641

ruqsat: A. İzin, müsaade, ruhsat.

r. 100, 509, 799, 1076, 1610, 1694,
1921, 2859, 2867, 3703, 4565,

6068, 6214, 7272, 7484, 7591,
7609, 7621, 8052, 8491, 8892,
8895, 8900

r.-ı 765, 5757

r.-iñizsiz 1870

r.-in 7613

Rus: Rus.

r. 4773, 4774

ruv: Boy, soy, kabile.

r. 762, 812, 2325(2), 2446, 4892, 5230,
5617, 6469, 7497, 7534, 7544, 7561

r.-dan 815, 7530, 7535

r.-dı 5208

r.-diñ 476, 813, 815, 5926, 7529, 7536

r.-ğa 894, 7108

r.-ı 771, 1356, 1360, 2435, 2673, 5255,
6434, 6906, 8760

r.-imen 2437, 5847

r.-in 1621, 2828, 7255, 8433, 8489

r.-ına 490, 1341

r.-ınan 178, 3618, 3620, 3809, 4231,
7219, 7924, 8271, 8374, 8415,
8463, 8758, 8847, 8967(3),
8968(2), 8969

r.-ındağı 873, 6424, 8332

r.-imñ 233, 633, 691, 767, 932, 935,
1020, 1087, 1353, 1661, 1735,
2097, 2365, 3214, 3619, 3659,
6481, 6501, 6548, 6823, 7221,
7252, 7393, 7554, 7931, 7978,
8233, 8326, 8433, 8770, 8848

r.-lar 635, 798, 2074, 3258, 3360,
4204, 7539, 7926

r.-lardan 7553, 8456

r.-lardı 2110

r.-lardıñ 806, 2101, 4955, 6968, 7542

r.-largá 2885

r.-largá 8177

r.-ları 802, 808, 817, 956, 1661, 2070,
2136, 2160, 2214, 2373, 2427,
5853, 5861, 5876, 6179, 8638

r.-larımen 8962

r.-ların 1642, 2125, 2832, 4210, 5857,
8371, 8819

r.-larına 2074

r.-larınan 7576, 9014

r.-larında 7225

r.-larınıñ 34, 798, 862, 1329, 2099,
2103, 2650, 4848, 4945, 5864,
5939, 6210, 6622, 7399, 7556,
8803, 8942

ruvlas: Aynı boy veya kabileden olan
(kimse).

r.-tarınıñ 6219

ruvlı: Boyu, kabilesi olan, boylu.

r. 61, 2438

ruvlıq: Boya, kabileye ait.

r. 6219

ruv-ruv: Boy, boy, kabile kabile, tayfa
tayfa.

r. 842, 578, 1348, 5919

ruvsılıq: Kabilecilik, boyculuk.

r. 6913

Rüstem: *Bk. Rüstem Sultan.*

r. 8937

Rüstem Sultan: Kişi adı..

r. 8728

r.-nın 8724

Rüstem Töre: *Bk. Rüstem Sultan.*

r. 8562

-S-

saba: 1. Kıymız hazırlamakta kullanılan, at derisinden yapılmış kap.

s.-ğa 3136

s.-sına 5143

2. Bir şeyin hacmi, büyüklüğü.

sabasına tüs-: *Normala dönmek, aşırılığı gitmek, kızgınlığı geçmek.*

s. tüsip 3197

saba-: Vurmak, dövmek, cezalandırmak.

s.-p 7822

sabaday: Büyük, iri kocaman, geniş.

s. 3020

sabağ: *F.* İbret, örnek, tecrübe, ders.

s. 7451

sabala-: Dövmek, vurmak.

s.-y 2143, 2388, 3299

Sabalak: Kişi adı.

ş.-ka 2747

sabaz: *F.* Birinin kahramanlığına, cesaretine akıllılığına memnun

olduğunda kullanılan ifade, babayiğit, aferin vb.

s.-darım 2034

s.-sın 459, 3049, 3142

sabın: *A.* Sabun.

s.-nın 4469

sabır: *A.* Sabır, dayanma, tahammül.

s.-ğa 731

s.-men 5157

sabırlı: Sabırlı, ağırbaşlı, vakur.

s. 617, 1673, 2940, 8016

sabırlık: Sabır.

s. 3979

sabırlılık: Sabırlılık, ağırbaşlılık.

s. 7616

sadağ: Yay.

s. 897, 899, 903, 1145, 1150, 1193, 1195, 1199, 1206, 1212, 1218, 1231, 1250, 1262, 1296, 1305, 3770, 4070, 4099, 4132, 4152

s.-(ğ)ı 5285

s.-(ğ)ımen 4024

s.-(ğ)ım 1197, 1202

s.-(ğ)ına 5323

s.-pen 1131, 1147, 2615

s.-tariñdi 1183

s.-tarınan 4087

s.-tı 1196, 4102

sadağ: *A.* Sadaka, hayır, yardım.

s. 848, 1547, 1548, 7048

safyan: Tabaklanmış deriler arasında, keçi derisinden yapılmış en değerli deri, safiyan derisi.

s. 2843, 4813

sağa: Nehir ağzı.

s.-sımen 8201

s.-sın 1620, 2057

s.-sına 5844

s.-sınan 636, 763, 1617

s.-sında 89, 2147, 2442, 7918, 7935, 8354

s.-sındağı 6961, 7762, 7972

sağalı: Kılıç vb. şeylerin sap ve metal kısmının birleştiği yeri olan.

s. 688

sağan: Sana, sen zamirinin datifli çekimi.

s. 459(2), 2246, 2323, 2329, 2633, 2955, 2957, 3063, 3199, 3335, 3540, 4520, 5085, 6159, 6390, 7069, 7332, 8056, 8346, 8621, 8648

sağat: A. Altmış dakikalık zaman dilimi.

s. 8301

s.-ka 7950

s.-tan 3430

s.-tiñ 2915

sağım: Serap, ılgım, yalgın.

s.5194, 8312, 8316

sağımdal-: Serap oluşmak.

s.-a 7701

sağın-: Özlemek, göreceği gelmek.

s.-atın 2512

s.-dıñ 7174

s.-dım 7176

s.-ğan 8476

s.-ıp 5625

s.-ıp aq 2686

sağınıp kal-: Özlemek.

s. kalğan 4426

sağınıp-sarğayıp: Özlemle, yolunu gözleyerek.

s. 4432

Sağarnıy bekinisi: Yer adı.

s.-ndegi 7628

s.-nen 7683

sağım: R. 2.13 cm. uzunluğunda bir ölçü birimi, sajen.

s. 3533

s.-day, 5954, 5963, 5983

sağ I: Dikkatli, tedbirli, ihityatlı.

s. 115, 327, 1764, 3207, 4908, 7448

sağ kulağ: Her şeyi duyan, her şeyden haberi olan kişi.

s. kulağ 330, 4317

Sağ II: Orta Asya'da yaşamış tarihî bir kavim, Saka.

s. 8555

s.-tardıñ 3583

sağa: Aşık kemiklerinin en büyüğü.

s.-sın 3296

sağal: Sakal.

s. 453, 5204, 6561

saĸaldı: Sakallı, sakalı olan.

s. 645, 683, 3826, 3869, 4361, 5100, 6483

s.-ı 2083, 2600

s.-(ı)m 1574

s.-ımen 6012

s.-(ı)mnan 8645, 8659

s.-ına 4371, 5144

s.-ınan 3885

s.-ınıñ 1457

saĸal-murt: Sakal ve bıyık.

s. 8850

s.-ı 2084

s.-tan 1715

saĸalsımaĸ: Sakala bezner, sakal gibi.

s. 1715

saĸalta: Sakallı akbaba.

s. 4281

Saĸıp: Kişi adı.

s. 3273

s.-ka 349

s.-tı 8168

saĸırlat-: Őingırdatmak, Şıkırdatmak.

s.-ıp 3070

saĸıyna: Yüzük.

s. 2734

saĸıynalı: Yüzüklü, yüzük işlemeli.

s. 1477, 1722

saĸı: Bekçi, muhafız, koruma.

s. 507

saĸta-: Saklamak, korumak, muhafaza etmek.

s. 375

s.-dı 7654

s.-ğan 4609

s.-ğım keledi 5126

s.-ğısı kelgen 8840

s.-mak 629

s.-p 943, 2158, 3877, 4858, 5135, 7007

s.-v 1349, 1391, 2523, 4255, 6891, 6914, 7188, 7645, 8027, 8834

s.-vdi 5339

s.-vdiñ 7819, 8955

s.-vı 7661, 7662

s.-ydi 3991, 5016, 6116

s.-yımın 6101, 7206

saĸtap jüre ber-: Korumaya devam etmek.

s. jüre bergen 2202

saĸtap ĸal-: Sürekli olarak korumak.

s. ĸaldıĸ emes pe 551

s. ĸalğan 8151

s. ĸalğanın 3104

s. ĸalmaydı 4969

s. ĸaluv bolatın 5688

s. ĸaluvda 6798

saĸtay al-: Koruyabilmek, saklayabilmek.

- s. alatin 1432
- s. almay 3950
- saġtal-: 1.** Korunmak, muhafaza edilmek.
- s.-ar 6347
- s.-atın 7960
- s.-ġan edi 4740
- saġtalıp ġal-:** *Sürekli olarak korunmak, muhafaza edilmek.*
- s. ġalġanına 8109
- 2.** Yerine getirilmek, uyulmak.
- saġtala ġoy-:** *Yerine getirmeye devam etmek.*
- s. ġoymaytın 5835
- saġtat-:** Muhafa ettirmek, saklatmak.
- s.-ıp 5182
- saġtavlı:** Korunaklı.
- s. 5209
- saġtıġ:** İhtiyatlılık, tedbir, önlem.
- s.-ta 1806
- s.-tıñ 1936
- sal:** Kendi bestelerini ġalıp söyleyen, Şık giyimli, itibarlı sanatġı.
- s. 3955
- s.-darınŐa 1709
- sal-: 1.** Bir nesneyi herhangi bir yere yerleştirmek, koymak, takmak.
- s.-a ma 971
- s.-arının 7425
- s.-atın 760, 6334
- s.-dı 3086, 7167, 8420, 8699, 5585
- s.-ġalı turġan 2251
- s.-ġan 653, 690, 1464, 1777, 2734, 3019, 3785, 4402, 5450, 5934, 7462, 7807, 8069
- s.-ġan eken 2483
- s.-ġanday 4349
- s.-ġanımda 5868
- s.-ġanında 4363
- s.-ıp 212, 963, 1405, 2337, 2342, 2343, 2552, 2572, 2620, 3084, 3430, 3441, 3841, 4124, 4209, 4242, 4458, 4484, 4628, 4790, 4793, 6654, 6883, 8007, 8477, 8505, 8638, 8657, 8661, 8789
- s.-ma 6862
- s.-maġın 7072
- s.-maġ 2295
- s.-may 6984, 8484
- s.-sa 3339
- s.-sañ 6855, 9039
- s.-sañdar 3769
- s.-(u)v 7485
- s.-(u)vdi 5197
- s.-(u)vġa 4104, 4595
- s.-(u)vı 8971
- sala al-:** *Koyabilmek, bırakabilmek.*
- s. almasañ 3785
- sala basta-:** *Koymaya, yerleŐtirmeye başlamak.*
- s. bastadı 8409

sala ber-: *Koyuvermek, yerleştirivermek, bırakivermek.*

s. berdi 3140

s. berseñ 1290

sala tüs-: *Koymak, yerleştirmek.*

s. tüsipti 1500

salıp otr-: *Koymak, tam olarak yerleştirmek.*

s. otırsız 3471

2. Ev, inşaat yapmak, inşaa etmek.

s.-ar 4544

s.-dı 797

s.-dıñ 1333

s.-ğan 1800, 4150, 4797, 4803, 5959

s.-ğanı 2200

s.-ıp 163, 1538, 3710, 8173

s.-ıp boldık 4853

s.-ıptı 4887

s.-mañdar 2900

s.-may ma 1837

s.-sa 5965

s.-(u)v 2845

s.-(u)vdan 769

sala basta-: *İnşaa etmeye başlamak.*

s. bastadı 166

s. bastağanı 8809

salıp jat-: *İnşa etmekte olmak, kuruyor olmak.*

s. jatırsıñdır 2898

3. Göndermek, yollamak.

s.-adı 180

s.-atın 1248, 7226

s.-dı 372, 8378

s.-ğan 7026, 2425

s.-ıp 1198

s.-maydı 6839

s.-sam 3350

s.-(u)v 6472

s.-(u)vğa 1292

4. Bitki dikmek, ekin ekmek.

s.-atın 6334

s.-ğan 1551

s.-(u)vğa 7509

5. Yardımcı fiil işleviyle isimlerden sonra kullanılarak birleşik sözler yapar.

aķılğa sal-: *Düşünmek, üzerinde tasavvur etmek.*

aķılğa s.-am 6560

aķılğa s.-p (sap) 2426, 2644

aķılğa s.-ar 6754

aķılğa s.-atın 6349

aķılğa s.-ğan 3918

aķılğa s.-ıp 2654

aķılğa s.-(u)vda 3603

asır sal-: *Koşup oynamak, zıplayıp hoplamak.*

asır s.-ğan 2512

asır s.-ıp 676

atoy sal-: *Hücum kalkmak, hücum diye bağırarak.*

atoy s.-sa 1260

avız sal-: *Sataşmak, musallat olmak, rahatsız etmek.*

avız s.-a bastağan 8833

avızdı (kimge) s.-adı 1565

avızğa s.-arday 954

avız s.-ayın 4552

avız s.-ğan 8932

avızdı (Kökanğa) s.-mağanda 1564

avız s.-(u)vı edi 173

aykay sal-: *Bağırarak, çığlık atmak.*

aykay s.-p (sap) 3445

aykay s.-ıp 4367

bas sal-: *Fırsat vermeden birden üstüne atılmak, çullanmak.*

bas s.-a almas edi 7744

bas s.-atın 2940

bas s.-ğalı turğanday 4820

bas s.-ğan 4530

bas s.-ıp 2962

bulañ kuyırıkka sal-: *Çabuk çabuk, tez, ivedi yürümek.*

bulañ kuyırıkka s.-ıp 7392

bülik sal-: *Karışıklık çıkarmak, isyana teşvik etmek, provokatörlük yapmak.*

bülik s.-mav 5257

bülik s.-sañ 2666

bürkit sal-: *Avlanmak için kartal uçurmak, kartalla avlanmak.*

bürkit s.-ıp 4788

düniye sal-: *Ölmek, vefat etmek.*

düniye s.-dı 1736, 2747

düniye s.-ğanda 1738

èn sal-: *Şarkı söylemek, kuş cıvıdamak.*

ènge sala jöneldi 1172

èn s.-atın 4283, 8775

èn s.-dı 5508

èn s.-dım 8588

èn s.-ğan 5503

ènin s.-ğan 241

èn s.-ıp 1175

s.-ğan (jılkışı) èni 4975

s.-ğan èn 517

èven sal-: *Bk. èn sal-.*

èvenine sala 2137

èvenge s.-sayşı 8781

èvre-sarsañğa sal-: *Zahmet çektirmek, boş çabalarla oyalamak.*

èvre-sarsañğa s.-a bersek 3642

irgesin avlağ sal-: *İlgisini kesmek, ilgilenmemek.*

irgesin avlağ s.-ıp 9062

irgesin (mülde) avlağ s.-ıp 7077

jara sal-: *Dert açmak, yara açmak.*

jara s.-ıp 1596

joĸtav sal-: Aĸıt yakmak, aĸıt söylemek.

joĸtav s.-ĸan 6531

köz sal-: Bakmak, bakış atmak.

köz s.-ıp 3872

közine şöp sal-: İhanet etmek, kötülük yapmak.

közine şöp s.-maĸan 8029

közine şöp s.-may 4306

közine şöp s.-(u)vřılıĸtan 8027

kıyĸuv sal-: Baĸırmak, çıĸlık atmak.

kıyĸuv s.-a 7944

ĸulaĸ sal-: Duymak, işitmek.

ĸulaĸ s.-dı 5553

ĸulaĸına s.-ıñız 4908

ot sal-: Harekete geĸirmek, kıvılcım çakmak.

ot s.-a bilseñ 5087

oy sal-: Düşündürmek, düşünmeye mecbur etmek.

oy s.-ar 7185

oy s.-dı 3958, 8738

oyran sal-: Katliam yapmak, tahrip etmek.

oyran s.-a almay jür 4265

oyran s.-dı 4193

salıĸ sal-: Vergilendirmek, vergiye baĸlamak.

(řañırak) salıĸın s.-ĸan 2017

salıĸ s. 4569

salıĸ s.-atın bolĸan 3700

salıĸ s.-ıp 4566, 8177

salmaĸ sal-: Görevlendirmek, bir işi yapmaya girişmek.

salman s.-ĸalı turĸan 7072

řoĸ sal-: Kor salmak, dertlendirmek, üzmemek.

řoĸ s.-a 4414

řoĸ s.-ıp 2828

talan-taraĸa sal-: Yaĸmalamak, talan etmek.

talan-taraĸa s.-(u)vĸa 3483

tarazıĸa sal-: Ölçüp biçmek, hesap muhasebesi yapmak.

tarazıĸa s.-(u)vda 2190

tarpa bas sal-: Kapmak, hızla çekip almak. *Krş. tarpa.*

tarpa bas s.-atın 1190

tarpa bas s.-ayın 1592

tıym sal-: Sona erdirmek, engellemek, mani olmak.

tıym s.-(u)vĸa 2859

töseĸ sal-: Yatmak üzere yatak hazırlamak, uyumak.

töseĸ s.-atın 4438

töseĸ s.-ıp 509

uran sal-: Nara atmak, savaş çıĸlıĸı atmak.

uran s.-p (sap) 3565

uran s.-ıp 2213

s.-ĸan uranĸa 7725

6. Asıl fiile –p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin “aniden, hiç çekinmeden, korkmadan yerine getirildiğini” ifade eder.

(jetkizip) s. 1110, (kırıp) s. 4721

(jılıp) s.-a berdi 3140

(jadırıp) s.-a beretin 878

(aydap) s.-adı 6939

(aparıp) s.-amın 3131

(aşşıp) s.-ayın 5106

(jutıp) s.-dı 1924, (kırıp) s.-dı 8351

(kalap) s.-ğan 8447

(söylep şığarıp) s.-ğanına 1756

(aydap) s.-ğanınan 3114

(jayıp) s.-ıp 231, (aydap) s.-ıp 2326, 8648, (tögip) s.-ıp 3788, (jetkizip) s.-ıp 6428

(aparıp) s.-mağ bop 3315

(şığarıp) s.-(u)v kerek 6287

(kırıp) s.-(u)vdiñ 2909

(kırıp) s.-(u)vğa bar 2023, (aydap) s.-
(u)vğa bar 2930

(aydap) s.-(u)vı 3122

(aparıp) s.-(u)vı kerek 3063

7. Asıl fiile –a/-e; -y gerundiyum ekleri ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin “hızlıca, çabucak, hiç beklemeden, aniden yapıldığını” ifade eder.

(aykay) s. 4369

(ata) s.-a 4070, (mine) s.-a 4913, (ile) s.-a 5596, (tüse) s.-a 7820

(şığara) s.-a almaymın 6293

(jeke) s.-a berdi 4179

(oñay bere) s.-a ma 3534

(tastay) s.-adı 1071, (ayırbastay) s.-adı 5251

(aykay) s.-dı 4157, (oray) s.-dı 1054

(kösilte) s.-ğan 7855

(şıymay) s.-^(ı)p 2062, (mine) s.-^(ı)p
(salıp) 2049

(bavızday) s.-^(u)vdan 6112

(iytere) s.-^(u)vğa 1788

8. Çekimli bir fiilden sonra da/de edatı ile birleşerek hareketin çabucak yapıldığını bildiren yapılar kurar.

(juvsatadı da) s.-adı 3577

(josıttı da) s.-dı 7820

saluvşılıq:

közine şöp saluvşılıq: İhanet edicilik,
kötülük yapıcılık.

közine şöp s.-tan 8027

sala I: Akarsu kolları.

s.-sına 2132, 4054

s.-sında 92

s.-sındağı 995, 3508, 4937

sala II:

sala kulaş: Uzun, kısa olmayan.

s. 641, 1475, 3828

salakta-: Sarkmak, sarkık olmak.

s.-ğan 3375

salalı: Çıkıntılı, kollu, şeritli.

s. 14, 651, 1472, 1714

sala-sala: Parça parça, çok türlü, çeşitli.

s. 5207

Salavat Yulay: *Bk. Salavat Yulay ulı.*

s. 3560

Salavat Yulayev: *Bk. Salavat Yulay ulı.*

s.-tñ 3555

Salavat Yulay ulı: Başkurtların ünlü istiklal savaşçısı ve şairi.

s. 3580, 3582, 3583

salbır: Sarkık, sarkmış.

s. 7125

salbıra-: Sarkmak, sarkık durmak.

s.-ğan 2351, 2491, 4816, 8446

s.-p 258, 2489, 3093, 4043, 6506, 8993

salbırat-: Sarkıtmak, eğdirmek.

s.-ıp 1030, 3753

s.-y 8067

saldar: Sebep, neden.

s.-ı 7233

saldık: Halk içinde itibar gören sanatçılara uygun, onlar gibi.

s.-(ğ)ı 2356

saldır-: Yaptırmak, inşa ettirmek.

s.-dñız 3470

saldırt-: Ekin ektirmek, ziraat yaptırmak.

s.-ıp 7514

salı:

salı suvğa ket-: Taşıyamayacağı yükün altına girmek, umudunu yitirmek.

s. suvğa ketip 4877

s. suvğa ketken 1029, 3098

salık: Vergi.

s. 126, 132, 1423, 1540, 1850, 2786, 2837, 3048, 3517, 3518, 3700, 4566, 4569, 4592, 4594, 5779, 7500, 7500, 7502, 7552, 7552, 7555, 8177, 8890, 8891

s.-(ğ)ı 7528, 7529

s.-(ğ)ın 4594, 6553

s.-(ğ)ınan 4573

s.-tan 129, 131, 2791

s.-tardı 7257

s.-tı 1424, 2758, 2787

salık sal-: Vergilendirmek, vergiye bağlamak.

(şañırak) s.-(ğ)ın salğan 2017

s. salığı 4569

s. salatın bolğan 3700

s. salıp 8177

s. salınsın 7552

s. salıp 4566

salık salın-: Vergi alınmak, vergiye bağlanılmak.

s. salınbasın 7502

egin salığı: Tarım faaliyetlerinden elde edilen gelirden alınan vergi.

egin s. 7501

egin s.-na 7505

h araj salıĝı: Yerli halktan toprak kullanma karřılıĝında alınan vergi.

h araj s.-nan 1544

mal salıĝı: Mal varlıĝından alınan vergi.

mal s. 7501

mal s.-(k)tarım 1541

şa ıraq salıĝı: Her aile, çadır başına alınan vergi.

şa ıraq s. 2018

şa ıraq s.-n 1990, 2017

şa ıraq s.-nan 7608

 şir salıĝı: Bk. egin salıĝı.

 şir s. 7503

salın-: 1. Koyulmak, bırakılmak, yerleştirilmek.

s.-ĝan 3417, 4407, 7487

salık salın-: Vergi alınmak, vergiye baĝlanılmak.

salık s.-basın 7502

salık s.-sın 7552

2. İşlenmek, yapılmak, nakşedilmek.

s.-ĝan 2844, 2864

3. Yapılmak, inşaa edilmek, kurulmak.

s.-adı 2899

s.-dı 2194

s.-ĝan 791, 1420, 3491

s.-ıp 771, 2367, 2862, 6998, 7982, 8809, 8818, 8871

s.-sın 2847, 2866

s.-(u)vın 2839

salına basta-: Yapılmaya başlamak.

s. bastaĝan 8190, 8219

s. bastaĝannan 2838, 6550

salınıp jat-: Kurulmakta, inşa edilmekte olmak.

s. jatĝan 428, 2842, 3315, 6549, 7022, 7549, 8916

salıs-: El birliĝi yapmak, el birliĝiyle bir işi yapmak.

at salıs-: El ele vermek.

at s.-ĝan 7976

salıştır-: Karşılaştırmak, mukayese etmek.

s.-sa  5100

salmaĝ: Aĝırlık.

s.-tı 758

2. Zorluk, güçlük, sıkıntı.

s.-t n 1553

sal: Çok deĝerli kumaş, deri, tekstil ürünü.

s.-men 2086

salon: R. Salon, büyük oda.

s.-ında 5743

salpı: Sarkık, sarkmış.

s. 2721, 2925, 3829

salpılda-: Sallanmak, sarkmak.

s.-ĝan 2729

salĝın: Soĝuk, serin.

s. 4650, 5480, 6440, 6608, 8468

salkında-: Serinlemek.

s.-p 2376

salt I: Tek, yalnız, tek başına, sadece, salt.

s. 6018

salt attı: *Atlı asker, süvari.*

s. attı 373, 1019, 1023, 1406, 2559,
3303, 3406, 3745, 4014, 4093,
4493, 5353, 6624, 6659, 7283,
7651, 7729

s. attılar 7722

s. attılarmen 7727

s. attını 696, 701, 1179

s. attınıñ 4068, 6415

salt II: Töre, adet, gelenek.

s. 3926

s.-ı 475, 1020, 1050, 1378, 1438, 2452,
3937, 4255, 4259, 8754

s.-tı 943, 2980, 3608

saltanat: Görkem, ihtişam.

s. 1405

s.-ı 2358

saltanat sarayı: *Hükümdar sarayı,
köşk.*

s. sarayı 4800

s. sarayına 4810

s. sarayındağı 1387

s. sarayınıñ 1813

saltanattı: Görkemli, güzel, zarif.

s. 1383, 1445, 2723, 2761, 4741,
4798, 5588, 5751, 8658

samavrın: R. Semaver.

s. 4407

s.-day 8572

s.-ğa 8537

samay: Şakak.

s. 2489

sampılda-: Yüksek sesle konuşmak,
yankılanmak.

s.-p 2068, 5623

samsa-: 1. Sıra sıra dizilmek.

s.-y 234

2. Sayısız olmak, çok olmak.

s.-ğan 1309

s.-y 2182

samurıq: Mitolojik bir kuş, simurg.

s. 2844, 2864, 4818

s.-tı 4819

san I: 1. Sayı, rakam.

s. 1641, 8541, 8557

s.-ı 138, 5104, 6562, 7632, 7869

s.-ın 2436, 7472, 8763

2. Sayısız, türlü, çok.

s. 176, 794, 1367, 1851, 2322, 4319,
4322, 5419, 5471, 5748, 5981, 6131,
6280, 6347, 7123, 7352, 8434(2),
8659, 8662, 8788

san aluvan: *Türlü türlü, çok çeşitli.*

s. aluvan 5037, 5606

san II: Bacak, but.

s. 4178

s.-darınan-ağ 1882

s.-dı 2349

s.-ın 1943, 4474, 8307

s.-ına 1051, 8137

s.-inan 715

s.-ınıñ 4469

san bası kat-: Elden ayaktan kesilmek,
ne yapacağını şaşırmaq.

s. bası katқан 7354

sana: Şuur, bilinç.

s.-sı 6954

sanası oyan-: Bilinçlenmek, şuur
kazanmaq.

s. (erte) oyanğan 4885

sana-: 1. Saymaq, hesaplamak.

s.-p 7759

s.-vğa 7779

s.-ymız 4867

s.-ytın 2372, 8898

s.-ytının 7309

sanay al-: Sayabilmek,
hesaplayabilmek.

s. almay 8856

2. Saymaq, farzetmek, hesaba katmaq.

s.-ğan 780, 3957

s.-ğandarı 7431

s.-mavı 5015

s.-may 8135

s.-maydı 5117

s.-maytın

s.-p 946, 3358, 3824, 4238, 4454,
8947, 8995

s.-r emes 2863, 4865

s.-sağ 5795

s.-v 5443

s.-vğa bolmaydı 6761

s.-ydı 2233, 6086, 8162

sanak: Sayım, hesaplama, istatistik.

s.-(ğ)ı 7319

sanal-: Sayılmak, farzedilmek, kabul
edilmek.

s.-adı 8889

s.-ar 5632

s.-atın 765

s.-atın 8530

s.-ğan 1360, 2877

s.-ğanmen 138

sanalı: Bilinçli, şuurly, aydın.

s. 6856

sanas-: Dikkate almak, danışmaq.

s.-adı 2233

s.-ar 3458

s.-atın 2302, 2306, 5694

s.-(u)v 7346

s.-(u)vğa 7291

s.-(u)vlarıñ 3474

sana-sezim: Düşünce, şuur, bilinç

s.-ine 6336

sanda: *Bk. anda-sanda.*

s. 1874, 5716

sandı: Sayılı, numaralı.

s. 7760

Sandıbay: Kişi adı.

s. 2670

s.-dñ 1337, 2365, 2664, 2674, 2968,
4215, 7924, 8847, 8854

s.-ğa 5969

sandık: A. Sandık.

s. 121, 1517

s.-ka 3635

s.-tan 6

s.-tñ 1517, 1518, 2725

sandırak: Saçma sapan, boş, hayali.

s. 8665

sansız: Sayısız, hesapsız, çok sayıda.

s. 2021

sandağ: Başka, farklı, herkesten değişik.

s. 4310

s.-(ğ)ı 8094

sañırav: Sağır, ahmak, budala.

s. 1079

sap I: Sap.

s. 900

s.-(b)ı 1477, 4272

s.-(b)ın 7209

s.-(b)ına 1673, 5583

s.-(b)ıman 3423, 7211

sap II: A. Saf,sıra, katar.

s. 1007, 7759

s.-ka 1238, 7757, 7944

s.-penen 3564

s.-tñ 7759

sap düze-: *Bk. sap tüze-.*

s. düzep 7749

s. düzeydi 7762

sap tüze-: *Saf dizmek, saf tutmak,
birlik oluşturmak.*

s. tüzedi 7749

s. tüzemek bop 1269

s. tüzep 1235, 1272, 1296

s. tüzevde 7797

sap III: Salıp. *Bk. sal-*

sapar: A. Sefer, yolculuk.

s.-dan 877

s.-ğa 2688, 2983

s.-(i)mniñ 5294

s.-ıñ 5346

sapar şek-: *Yola hazırlanmak, yolculuk
için hayvanları hazır hâle getirmek.*

s. şegüvin 1352

sapı: Küçük, keskin kılıç.

s.-nı 2636

s.-niñ 2637

s.-sın 2629

sapır-: Sıvı bir şeyi keçle ile karıştırmak.

s.-ıp 3159

sap-sap: Saf saf, saflar halinde.

s. 1005

saptama: Bir tür çizme.

s. 687, 1719, 2086

saptı: Saplı, sapı olan.

s. 2692, 3057, 3373, 5557

sar: *Bk. sarı dala.*

sar dala: *Uçsuz bucaksız, geniş bozkır.*

s. dala 2686

s. dalanı 6415, 6703

s. dalanıñ 7151

s. dalañdı 7002

sar dalanı sarı bavır et-: *Uçsuz bucaksız bir arazide dört dönmek, bir şeyler aramak üzere sürekli çabalamak.*

s dalanı sarı bavır etken 6703

sar jelis: *(At) Aynı hızla, dört nala koşmak.*

s. jelis 7802

sara: Üstün, başarılı.

sara jol: *Doğru yol.*

s. jol 8336

sarañ: 1. Cimri, pinti.

s. 1496, 1901, 7196, 8472, 8772

2. Ağır, hantal.

s. 2088

sarala-: 1. Seçmek, irdelemek.

s.-p 996

2. İncelemek, araştırmak.

s.-p 1769

saralap şık-: *İnceleyivermek, hemen araştırmak.*

s. şıkkan bolsañdar 7743

saray: *F. Saray.*

s. 4797, 4937, 5751

s.-da 8670

s.-dan 1705

s.-ğa 8663, 8704

s.-ı 1391, 1702, 5765

s.-ına 2581

s.-ında 1395, 1447

s.-ınıñ 1393, 1445, 5743

s.-ları 1432

s.-larında 1383

saltanat sarayı: *Hükümdar sarayı, köşk.*

saltanat s. 4800

saltanat s.-na 4810

saltanat s.-ndağı 1387

saltanat s.-niñ 1813

Sarbağış Orman: Kişi adı.

s. 8511

sarbaz: *F. Asker, savaşçı, muharip.*

s. 996, 1527, 1852, 3694, 3842, 4119, 4135, 4927, 7472, 7496, 7749, 7968, 8263

s.-ben 7284, 7880

s.-dar 1005, 1017, 1168, 1323, 3232,
4088, 4123, 5349, 7729, 7753, 8175,
8270

s.-dardı 7095

s.-dardıñ 368, 899, 1216, 1291, 4309,
7857

s.-ğa 360, 1231, 4092

s.-darı 1130, 1266, 1279, 2298, 3394,
4082, 4086, 4096, 4102, 4139, 4143,
4153, 4197, 4202, 4290, 5236, 6486,
7732, 7740, 7951

s.-darımen 1330, 1354, 4187, 7841

s.-darımız 6991

s.-darımñıñ 8633

s.-darın 185, 790, 1121, 1235, 1238,
1262, 1288, 4165, 4623, 7902, 8432

s.-darına 4108, 6553, 7664

s.-darında 897

s.-darınıñ 1117, 1247, 1272, 7523

s.-darıñdı 2640

s.-darıñız 3574

s.-darıñızdıñ 1099

s.-darıñımen 4721

s.-dı 4162

s.-dıñ 7756

s.-ğa 913, 1263

s.-ı 1122, 1303, 4164, 5935, 7666

s.-ımen 1128, 7082

s.-ına 7582

sargaldaq: Dügün çiçeği.

s. 4269, 6353

s.-tay 255

sargayıp: *Bk. sağıñıp-sargayıp.*

s. 4433

sargılt: Sarımsı, sarımtırak.

s. 1383, 2496, 2599, 4270, 6231, 6438,
8246

sargılttan-: Sararmak, sarı hâle gelmek.

s.-ıp 4274

sargış: Sarımsı, sarımtırak. *Krş. sargılt.*

s. 2469

sarı: Sarı renkli, sarışın.

s. 229, 1477, 2081, 2387, 2420, 3307,
3842, 4662, 4689, 4813, 5564,
5830, 6420, 6426, 6441, 6449,
6477, 6539, 6609, 6615, 8850

s.-dan 4905

s.-niñ 6445

s.-sı 1223

sarı ala: *Sarının ağırlıkta olduğu
karışık renk.*

s. ala 37, 402, 468, 1186, 1367,
1369, 3168, 4504, 4568, 8650

sarı bavır et-: *Bk. sar dalanı sarı
bavır et-.*

(sar dalanı) s. bavır etken 6703

sarı dala: *Uçsuz bucaksız, geniş
bozkır. Krş. sar dala.*

s. dala 7669

s. dalada 4755

s. dalağa 6377

sarı jambas bol-: (Zaman) hiç bitmeyecek gibi uzun sürmek.

s. jambas bolıp 1394

sarı kırmızı: Yaşı ilerlemiş, orta yaşı geçmiş kadın.

s. kırmızı 4359

sarı kırmızı: Yüzeyine sütün yağı birikmiş, değerli ve faydalı kırmızı.

s. kırmızı 4301

s. kırmızıdı 4522

s. kırmızığa 4320

ağ sarı: Teni çok beyaz sarışın.

ağ s. 490, 1100, 3229, 4980, 5150, 5204, 6775, 7007

küngirt sarı: Kızıla çalan sarı.

küngirt s. 2084

kızgılt sarı: Kırmızıya çalan sarı, açık kızıl renk.

kızgılt s. 1470

sarı ağaç: Dere kenarlarında, sazlık alanlarda yetişen, uzun bir kavak türü.

s. 4274

s.-tay 3017

Sarıarıkça: Kuzey Kazakistan'da bozkır ve gölleri içine alan geniş ve yüksek arazi.

s. 2102, 5088, 5174, 8592

s.-da 5047

s.-dan 2668

s.-ğa 2364, 4048

s.-nı 2200, 2217

s.-nıñ 1599, 2098, 2211, 3460, 4650, 8587

s.-sınıñ 2527

Sarıbağış: Kırgızların bir boyu.

s. 8682

sarı jılan: Vücudu yılanı benzeyen, zehirli, ayaksız bir tür kertenkele.

s. jılanınday 5564

Sarı Keñgir: Yer adı.

s. 2675, 8845

s.-den 1338

s.-diñ 2954

sarı-: Bir şeyi uzunca beklemek, hasret, özlem çekmek.

s.-ıp 1772

sarın: Aynı ritimle söylenen bir şarkı türü.

s. 8790, 8791

s.-in 8790

s.-ına 8779

Sarısuv: Kazakistan'ın önemli nehirlerinden biri.

s. 234, 1338, 1420, 1612, 1851, 2129, 2212, 2649, 8211, 8261, 8268, 8277, 8596, 8823, 8845, 8901

s.-dı 3460

s.-diñ 2701, 5942, 5948, 5950, 5968

s.-ğa 5971

sarıvayımşıl: Cesaretsiz, çekingen, korkak.

s. uvayımşıl 6369

Sarjan: Kasım Töre'nin oğlu. *Krş. Sarjan Sultan.*

s. 174, 411, 540, 836,1395,
1429,1468, 1470, 1487, 1502,
1516, 1523, 1563, 1572, 1579,
1589, 1602, 1669, 1673, 1681,
1688, 1705, 1746, 1763, 1773,
1776, 1874, 1886, 1888, 1908,
1954, 1957, 1959, 1967, 1975,
1982, 2020, 2028, 2174, 2179,
2187, 2220, 2229, 2575, 2581,
2598, 3660, 6173, 6985, 8765

s.-dar 1748

s.-dardıñ 1434

s.-dı 192, 1450, 1587, 2819

s.-ğa 35, 1531, 1577, 1808, 1959

s.-ımdı 2618

s.-nan 2185

s.-niñ 171, 193, 861, 1477, 1480, 1530,
1674, 1682, 1707, 1769, 1777, 1866,
1869, 1945, 1955, 1963, 2035, 2443,
2526, 3809, 8264

Sarjan Sultan: *Bk. Sarjan.*

s. 174, 411, 2174

s.-dı 2581

s.-niñ 3660

Sarman: Kişi adı.

s.-ı 4220

sarqıl-: Tükenilmek, bitirilmek.

sarqılıp şığa ber-: Tükenivermek,
bitirilivermek.

s. şığa beretin 6333

sarsuv: Bir hastalık sonucu özellikle eklemlerde oluşan sarı, zehirli su, iltihap.

s.-dıñ 6360

sarşunaq: Tarla faresi.

s.-tıñ 2722

sart I: İki nesnenin birbirine değmesi veya çarpması sonucunda çıkan ses.

s. 1181, 4496

Sart II: Eskiden ticaretle uğraşan kimselere, özellikle Özbeklere verilen ad.

s. 5948

Sartay: Veli Han'ın kardeşi Cengiz'in oğlu.

s. 4222

s.-dı 5740

sartılda-: Gürültü, patırtı çıkmak.

s.-ğan 7805

sartıldat-: Gürültü, patırtı çıkarmak.

s.-a 1200

sas-: Şaşmak, şaşırarak.

s.-қан 853, 2349, 8439

sasa koy-: *Hepten şaşırarak, şaşmak.*

s. koymadı 5157

sasa tüs-: *Şaşırarak, şaşırarak.*

s. tüsken 3009

sasıp kal-: *Şaşakalmak.*

s. kaldı 4841

sasıp tur-: *Şaşırarak devam etmek.*

s. turgan 4145

sası-: 1. Bozulmak, çürümek.

s.-p 22

2. Kötü kokmak.

s.-ğan 8146

sasıq: Kokmuş, kötü kokan.

s. 2416

sasır: Uzunluğu 2 m. civarında, sapı kalın, sarı püsküllü, kötü kokulu bir tür kamyş.

s. 3

sasırlı: Sazlıklı, kamyşlıklı.

s. 4030

sasıt-: Kötü kokutmak.

s.-adı 8874

s.-қан 1859

sasuv: Şaşkınlık.

s.-da edi 4082, 4090

sat-: 1. Satmak.

s.-atın 1624

s.-ıp 8519

s.-қан 2263, 8866

s.-қандı 111

s.-tı 3189

s.-(u)vğa 1368

satıp al-: Satın almak, parayla almak.

s. algam 3130

s. alğan 3831

s. alıp 3154, 7519

s. almak pa 1886

s. aluv 1676, 7558

s. aluvğa 101, 2761

satıp ala al-: Satın alabilmek, parayla alabilmek.

s. ala almaydı 6325

satıp alıp tur-: Satın almış olmak.

s. alıp turuvğa 7515

2. Bir çıkar karşılığında bir şeyi gözden çıkarmak, feda etmek.

s.-қан 609, 3188, 3678, 3691, 3857, 6722

s.-paytın 6909

s.-tı 6092

satı: Aşama, safha.

s.-da 4738, 6913

s.-ları 1784

s.-sında 6926

Satıbaldı: Kişi adı..

s. 2222

satıl-: 1. Satılmak, pazarlanmak.

s.-adı 1375

s.-ıp 2044

2. Kendi menfaati uğruna başkalarına ihanet etmek.

s.-ğan 3824, 5124, 9057

s.-ıp 1138, 8675

satırla-: Patırdamak, çatırdamak.

s.-y 5956

satır-sutır: Çatır çutur, çatır çatır.

s. 7723

satuvşı: Satıcı, pazarcı, pazarlayıcı.

s. 1375

sav: Sağ, diri, sıhhatli, esen, sağlam.

s. 990, 1273, 2187, 2235, 3298, 3857,
4539, 5927, 6559, 7825, 7994, 8006,
8108, 8514

s.-mısıñ 2532

savap: A. Sevap.

s.-(b)ın 8157

savda: Ticaret, alış veriş.

s. 847, 1413

s.-sına 7434

savdager: Tüccar, esnaf.

s. 3691, 3699

s.-i 3154

s.-ler 7446

s.-leriniñ 7554, 7555

savda-sattık: Ticaret, alış veriş.

s. 6050, 7547, 7548, 7551, 7559

s.-tı 5799

savdıra-: Şingirdamak, tıngirdamak.

s.-p 4148

savğala-: Sığınmak, korunmak.

bas savğala-: Canını kurtarmak.

bas s.-p 9012

bas s.-p jürmey 1354

jan savğala-: Bk. bas savğala-

janın s.-p 8324

savhat: A. Eğlenme, dinlenme, sefahat.

s. 1507

savım: Sağma vakti, sağım zamanı.

biye savım: Dişi devenin iki sağımı arasında geçen süre, yaklaşık 1 saatlik zaman dilimi.

biye s.-ğa 2773

biye s.-ı 1008

biye s.-ınday 993, 3929

biye savım mezigil: Bk. biye savım.

biye s. mezigil 3043

biye s.-day mezigil 3611

biye s.-ınday mezigil 3929

biye s.-ınday mezigilde 7810

biye savımday vaqıt: Bk. biye savım.

biye s. vaqıt 296

biye savımınday kez: Bk. biye savım.

biye s.-ınday kez 8142

savım: Sağma vakti, sağım zamanı.

s.-ğa 2067

savır: Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, sağrı.

s.-ına 5054, 7213

savışkan: Saksığan.

s. 6708

savıt I: Zırh, zırh gömleği.

s. 684

s.-ı 1310

s.-ın 687

s.-iniñ 685

savit buzar: Uçu sivri ve çok keskin, zırhları delebilen bir tür ok.

s. buzar 2688

savit II: Çeşitli şeyleri koymak için kullanılan küçük kutu.

s.-in 4817

savıtsız: Zırhsız, zırh giymemiş.

s. 4169

savıttı: Zırhlı, zırhı olan.

s. 1728

savlık: Sağlık, sıhhat.

s. 6637

savmal: Taze, ekşimemiş kıımız.

s 3026, 8863

s.-iñ 1067

savmaldan-: Ekşimek, tat kazanmak.

s.-ip 9

Savriq batır: Kişi adı.

s. 8520

savsak: Parmak.

s.-(ğ)ı 3828

s.-(ğ)iñ 6586

s.-(ğ)ına 1464

s.-(ğ)ındı 5165

s.-(ğ)ınıñ 212

s.-tar 355

s.-tarı 1462, 1714

s.-tarıñdı 5407

s.-tarıñızdı 1826

s.-tarımen 2735, 4421, 5025

s.-tarın 1500, 3944

s.-tarınıñ 3945

savsakıtı: Parmaklı.

s. 3057, 5654

sav-salamat: Sağ salim, esen.

s. 6428, 8480

sav-salamatsızdar: *Nasılsınız, merhaba, anlamında selamlama sözü.*

s. 6240

sav-sèlemet: *Bk. sav-salamat.*

s. 5513, 5521

say I: Vadi.

s. 1016, 1123, 1125, 1128, 2693, 3408, 5544, 5953, 6004

s.-da 1085, 6006, 7940

s.-dan 3327, 5622, 7738

s.-dı 7804

s.-diñ 308, 4992, 5568, 6001

s.-ğa 1085, 5549, 5988, 6576, 8133

s.-ı 2266, 5989, 8547

say II: 1. Uygun, layık, denk.

s. 3834

2. Hazır.

s.-da 3053

say-: Bir sonuca ulaşmak, karara varmak.

sayıp kel-: *Karara varmak, sonuca bağlamak.*

s. kelgende 8527

saya: Destek, koruyucu, hâmi.

s. 5497

sayahat: Seyahat, gezi, yolculuk.

s.-ımda 6018

sayahatçı: Gezgin, seyyah.

s.-larına 3813

sayak: Kendi başına, yalnız.

s. 408

sayasat: Siyaset, politika.

s. 5801, 7536, 8833, 3908

s.-ı 767, 840, 4855, 4888, 6341, 6868,
6870, 7550, 8832, 8931

s.-(ı)m 5673

s.-ın 3345, 5863, 6799, 6851

s.-ka 2320

s.-na 803, 834, 5799, 6884, 6917,
6937, 8835

s.-nan 7551

s.-tı 8835

sayasi: Siyasi, politik, siyasal.

s. 4858, 4860

sayav: Dikilme, bitme, boy verme.

s. 10

sayın: -gan partisip ekinden sonra gelerek -
dıkça/-dikçe gerundiyumu işleviyle
kullanılır.

(bolğan) sayın 1760, (karağan) sayın
237, (alğan) sayın 2721, (könbegen)
sayın 4416, (kötergen) sayın 4420,

(jonğan) sayın 5158, (oylanğan) sayın
6332, (aytkan) sayın 6442, kaljırağan)
sayın 7668, (tayağan) sayın 8575,
(uzağan) sayın 9071

sayıs: Müsabaka, yarışma yarış.

s.-ka 3229, 4071

saykal: Hilekâr, düzenbaz, dolandırıcı.

s. 1759, 5762

s.-dar 8048

sayla-: Seçmek, oy vermek.

s.-dı 822, 5865, 5925

s.-dık 6916

s.-ğan 62, 63

s.-ğanın 2153

s.-madı, 5925

s.-p 8614

s.-ptı 5869

s.-v 6915

s.-vğa 7975

saylan-: Seçilmek.

s.-dım 2757

s.-ğan 72, 1132, 8457

sayra-: 1. Ötmek, şakımak, şakramak.

s.-ğan 1381, 1385

s.-ğanday 5494

2. Durmadan konuşmak, tekrarlamak.

sayrap tur-: Hiç durmadan söylemek.

s. turğan 3583

Sayram: Kazakistan'ın güneydoğusunda yer alan bir nehir ve bu nehrin kıyısında kurulmuş şehir.

s. 1526, 1584, 1855, 1858, 2144, 3777, 8960

s.-da 3778

s.-dı 1853

s.-ğa 1854

say-süyek:

say-süyegi sırkıra-: Kahrolmak, çok üzülme.

s. sırkıraydı 1996

saz: 1. Melodi, nazğme, ezgi.

sazğa tüsir-: Melodiyi yakalamak, aynı nağmeyi tutturmak.

sazğa t.-ip 5495

2. Ahenk, uyum.

s.-ı 6685

sazar-: Donakalmak, donup kalmak, put kesilmek.

s.-a 6579

s.-dı 1590

s.-ğan 2569, 3125, 3855, 3876

sazara tur-: Donakalmak, aniden put kesilmek.

s. turıp 7132

sazarıp otur-: Put kesilmiş olmak, donakalmak.

s. otırğan 1488

tañ sazarıp atıp kel-: Şafak sökmek üzere olmak.

t. sazarıp atıp kelgen 7853

sazay: F. Ceza.

s.-ın 3736, 7747

sazdı: Bataklı, sazlı.

3017, 5563

Señgirbay: Kişi adı.

s. 2703

sebeb: A. Sebep, neden.

s. 773, 1393, 1441, 2286, 2529, 3924, 5233, 5450, 5902, 6682, 7092, 7519, 7605, 7710, 7971, 8831, 8835, 8843

s.-(b)i 762, 953, 1676, 1804, 2195, 2362, 2503, 3121, 3516, 7127, 7639, 7655, 7850, 8560, 8760, 8789, 8794

s.-(b)iñiz 5153(2)

s.-(b)im 5035, 8644

s.-(b)in 1506, 4959, 6483, 7090

s.-(b)ine 3741

s.-(b)iniñ 5920

s.-ten 1531, 5431, 5437, 5690, 7107, 8438, 8768

s.-teri 2265, 6140

sebepler: A.+F. Sebep olan kimse, müsebbib.

s. 536, 1791, 7359, 8066

s.-i 2450

sebepti: Sebebi olan, sebepli.

sol sebepti: O nedenle, bu sebeple.

sol s. 1688, 4731, 4954, 6321, 7524

segiz: Sekiz.

s. 60, 86, 643, 772, 936, 937, 974, 1198, 1406, 1478, 1540, 1624, 1629, 1643, 1743, 2027, 2038, 2574, 2639, 2759, 2760, 2761, 3057, 3666, 4063(2), 4591, 4977, 5667, 5725, 5999, 6086, 6112, 6173, 6207, 6319, 6351, 6580, 6735, 6881, 6958, 7470, 7555, 7606, 7913, 7974, 8179, 8405, 8436, 8680, 8915, 8940

s.-ge 1994

s.-i 3523, 6094, 8339

s.-imde 9000

segiziñsi: Sekizinci.

s. 1410, 1415, 4440, 5725, 5849, 7433

sek: Erkek keçi, erkeş.

s. 646

sekilden-: Benzemek, andırmak, gibi görünmek.

s.-di 4902

s.-ip 5062, 5984

sekildi: Benzer, gibi, şekilde anlamlarını veren çekim edatı.

s. 69, 86, 99, 304, 324, 332, 601, 609, 678, 1089, 1155, 1158, 1381, 1421, 1664, 1675, 1681, 1732, 2110, 2145, 2199, 2825, 2870, 2972, 3234, 3276, 3375, 3382, 3450, 3528, 3571, 3683, 3936, 3959, 3988, 4068, 4215, 4223, 4225, 4262, 4307, 4334, 4365, 4541, 4589, 4630, 4957, 5123, 5147, 5363, 5427, 5490, 5675, 5737, 5742, 5750, 5829, 5904, 5915, 5928, 5946, 5990, 6020, 6107,

6198, 6235, 6338, 6377, 6593, 6625, 6666, 6777, 6801, 6836, 6843, 6855, 6857, 6863, 6898, 7103, 7259, 7262, 7277, 7287, 7386, 7399, 7537, 7728, 7768, 7845, 7995, 8018, 8536, 8661, 8678, 8708, 8713, 8988

s.(-av) 5812, 6611

s.-ler 584, 2895

s.-lerdiñ 6720

sekir-: Sıçramak, atlamak.

s.-e 278

s.-ip 5577

sekirip-sekirip: Sıçraya aıçraya, sıçrayarak.

s. 7818

sekirt-: Sıçratmak, atlatmak.

s.-e 4167

s.-ip 3446

s.-ken 4918, 7756

seksen: Seksen.

s. 1543, 2761, 2763, 7434, 7920, 8394

s.-ge 3667

s.-nen 6354

seksevil: Kumlu yerlerde yetişen, fazla uzamayan, dalları köküne yakın bir tür ağaç, seksevil.

s. 5953

s.-den 1549

seldir: Sık olmayan, seyrek, azıcık.

s. 1715, 2052

selebe: Uvu sivri, keskin ve büyük bir bıçak.

s. 2492

selkilde-: Sarsılmak, sallanmak.

s.-vge 7964

selkiley **basta-:** *Sallanmaya, sarsılmaya başlamak.*

s. baştağan 6354

selt:

selt et-: *Korkup hemen kaçmak, korkudan kaçıp gitmek.*

s. eter emes 5285

sem-: Yok olmak, kaybolmak.

s.-begen 488

Semey: Doğu Kazakistan Eyaleti'nin kuzeydoğusunda önemli bir şehir, Semipalatinsk.

s. 90, 1641, 2193, 6338, 8644

s.-de 6327

s.-degi 6350

semir-: Semirmek, şişmanlamak.

s.-gen 2992

semiz: Semiz, şişman, tombul.

s. 8, 45, 1372, 8849

s.-ine 4464

semser: Bir tür kılıç, Acem kılıcı.

s. 237, 688, 761, 1193, 1478, 1673, 1720, 1778, 1808, 1867, 1966, 2448

s.-di 1955, 2342

s.-ge 1866

s.-in 907, 1775, 1959, 1964, 1967, 1983

s.-ine 1777

s.-iniñ 3423

s.-lerin 673

semya: R. Aile, ocak.

s.-largâ: 103

sen: İkinci teklik şahıs, sen.

s. 82, 142, 332, 349, 359, 431, 437, 535, 541, 550, 554(2), 555, 567, 569, 583, 584, 586, 587, 589, 593, 609, 881, 972, 1111, 1977, 2041, 2336, 2456, 2634, 2802, 2954, 3156, 3250, 3541, 4307, 4363, 4472, 4545, 4548, 4614, 4720, 4827, 5076, 5077, 5121, 5304, 5432, 5600, 5744, 6274, 6649, 6714, 6769, 6837, 6860, 6863, 7070, 7080, 7184, 7186, 7266, 7294, 7340, 7422, 7438, 8057, 8515, 8577, 8596, 8722

s.-de 2634, 3156, 3785

s.-dey 3200, 6199

s.-i 548, 609, 2233, 2666, 4297, 5080, 5117, 5299, 5449, 5486, 6401, 6838, 7173, 7178, 8423

s.-iñ 468, 558, 612, 1947, 2231, 2277, 2278, 2327, 2883, 2948, 2997, 3198, 3392, 3594, 4510, 4855, 5036, 5113, 5116, 5634, 6201, 6383, 6720, 6799, 7053, 7080, 7170, 7187, 7206, 7210, 7254, 7436, 7446, 8516, 8709

s.-niki (**seniki**) 2627, 3275, 4501

s.-imen 5082, 8648

s.-imenen 2233

s.-nen (**senen**) 2281, 5058, 6299, 8694,
8695, 8549

sen-: İnanmak, güvenmek.

s.-begende 849

s.-begendey 7455

s.-bes 6016

s.-besin 5788

s.-beymin 5160

s.-beytinin 6975

s.-di 1946

s.-dim 5868

s.-edi 846, 2329, 3516, 6434

s.-emin 5085, 5130, 7496

s.-esiz be 5067, 5129

s.-etin 5129

s.-gen 5552

s.-genmen 849

s.-giñ kelmeydi 8362

s.-gisi kelmeydi 6750

s.-ip 1566, 3750, 7281, 7381, 8252,
8299, 8379, 8724

s.-(ü)v 224, 2276

s.-(ü)vge 2283, 6043

s.-(ü)vimnen 6583

senat: R. Senato.

s. 825

sendel-: Avare, boş boş dolaşmak.

s.-ip 963

sender: İkinci çokluk şahıs, siz.

s. 360, 410, 540, 601, 741, 1098, 1651,
2898, 3107, 3473, 4160, 4216,
5079, 5115, 5534, 8298

s.-de 5192

s.-den 7179, 8609

s.-dey 6832

s.-di 540, 1608, 1652, 4834, 5199,
7885

s.-diñ 1607, 1653, 2581, 3654, 7182

s.-ge 830, 1649, 2661, 5189

s.-men 3214, 5196

senderlik: Güvenilirlik, itimat, emin.

s. 8729

sendir-: İnanadılmak, güvendirmek.

s.-ip 5689

senen: *Bk. sen.*

sener: İnanç, güvenç, destek, dayanak.

s.-i 8287

s.-imiz 7413

s.-in 5788

seniki: *Bk. sen.*

senim: İnanç, güven, itimat.

s. 2189, 6292, 7280

s.-ge 3250, 8308

s.-iñizge 1934

senim körset-: İnanmak, inandığını
belli etmek.

s. körstetedi 3199

senimdi: İnanılır, güvenilir, emin.

s. 3273, 3463, 3780, 7480, 8195, 8457, 8462

s.-leri, 5727

senimsizdik: Güvensizlik, itimatsızlık.

s. 7457

sentyabr: R. Eylül, Eylül ayı.

s. 5774, 5786, 5866, 5924, 5927

s.-de 5790

s.-degi, 825

Seren: *Bk. Kaldan Seren.*

s.-niñ 2873

serete: Tepe biçiminde mezar, höyük, kurgan.

s. 8443

serey-: Kaskatı kesilmek, donakalmak.

s.-ip 4272

sergek: Uykusu hafif, uyanık.

s. 353, 5595

sergeldeñ: Zahmet, boş çaba.

s. 8939

s.-ge 7102

sergi-: Canlanmak, dinç olmak, dinçleşmek.

s.-p 3290

sergit-: Canlandırmak, dinçleştirmek.

s.-ip 6977

Sergazi: Kişi adı.

s. 788, 923, 934, 942, 952, 960, 961, 967, 973, 977, 1058, 1067, 1073, 1083,

1090, 1092, 1139, 1161, 1221, 1230, 1233, 1655, 1660, 1667, 1675, 2240, 3215, 5243

s.-dan 1066, 3966

s.-ğa 1660

s.-nı 1063, 1072

s.-niñ 938, 972, 990, 1057, 1082, 5441

Sergazi Sultan: *Bk. Sergazi.*

s. 1631

serik: F. Yol arkadaşı, yoldaş.

s. 120, 1966, 3164, 8284, 8306

s.-(g)i 1739, 3839, 3922, 8168, 8781

s.-(g)in 3407, 8497

s.-(g)iniñ 4959

s.-ter 6904

s.-teri 1056, 1325, 2703, 3616, 4437, 6423, 6526, 6544, 6613, 6907, 7098, 7101, 8462

s.-teriñiz 5526

s.-teriñizge 8899

s.-terim 6696

s.-terimdi 8587, 9011

s.-terimen 4434, 5018, 7571, 8971

s.-terimmen, 8575

s.-terin 4894, 5617, 8309

s.-terinde 6579

s.-terine 295, 4911, 8948

s.-terinen 4897, 6543, 8966

s.-teriniñ 1716, 3877, 3901

seriktes: Arkadaş, dost, yoldaş.

s. 5834

seriktik: Arkadaşlık, dostluk.

s.-ke 6765

serippe-: El ve ayakları sallamak.

s.-y 7287

tuyak serippe-: Hareket etmemek, kımuldamamak, sessiz, sakin.

tuyak s.-y 315

serke: 1. Beş altı yaşlarında, kısırlaştırılmış olan erkek keçi.

s.-ge 3515

s.-si 6220

2. Lider, önder.

s.-si 7243

Serkesan: Kişi adı.

s.-ın 4918

serme-: Kollarını açmak, sallamak.

s.-di 7826

sermep tur-: Sürekli olarak sallamak.

s. turğan 1281

kol serme-: Uçmak, yükselmek, uçarçasına hızlı gitmek.

kolın (bir-ağ) s.-di 5638

serpi-: 1. Kanat çırpma, sallamak.

s.-p 2148

2. Bir şeyi tutup bir kenara fırlatmak, atmak.

s.-p 758

serpilt-: Fırlatılmak, atılmak.

s.-ip 5469

sert: A. Vaat, yemin, ant, şart.

s.-(i)me 2335

s.-teri 1440

sert ber-: Vaatte bulunmak, söz vermek.

s. berüviniñ 762

serttes-: Karşılıklı olarak ant içemk, söz vermek.

s.-ip 1360

serüven: F. Gezi, gezinti.

s. 4026

s.-ge 6830

s.-ine 2788

serüvende-: Dolaşmak, gezinmek, gezmek.

s.-p 4983, 5758

serüvendep kele jat-: Gezip dolaşıyor olmak, gezinmek.

s. kele jadır edim 5047

serüvendi: Gezintili, eğlenceli.

s. 668

ses: Gözdağı, tehdit, korkutma.

s. 363, 2145

ses al-: Şüphelenmek, kuşkulananmak.

s. alıp 1684, 8423

sesken-: 1. Çekinmek, korkmak.

s.-di me 1972

s.-edi 3512

s.-etin 4293, 4317

s.-etinin 151

s.-eyin 1298

s.-gen 46

s.-ip 1319, 2423, 4214, 7493, 8559

seskenbey kal-: *Hiç korkmamak, çekinmemek.*

s. kalgan emes 1730

seskene tüs-: *Çekinmek, korkmak.*

s. tüsti 1761

seskenip kal-: *Korkmuş olmak, çekinmek.*

s. kalgandı 4729

2. Şüphelenmek.

s.-e 196

s.-em 3262

s.-etin 4658

s.-gendey 265, 1970

seskene kal-: *Hepten şüphelenmek.*

s. kaldı 5340

s. kalsa 2991

seskengendik: Korkunç, endişe verici.

s. 5002, 5020

setter: İngiltere’de yetiştirilen, av ve süs köpeği olarak kullanılan değerli bir köpek cinsi.

s.-i 4837

Seyteke: Seyten eke, Seyten Ağa. **Krş.** **Seyten.** s. 273, 283, 323, 524

Seyten: Kişi adı.

s. 32, 55, 67, 74, 81, 85, 113, 119(2), 145, 153, 158, 195, 199, 201, 205, 207,

210, 214, 216, 227, 261, 265, 271, 291, 295, 306, 324, 337, 353, 362, 366, 371, 480, 485, 490, 502, 507, 513, 516, 517, 523, 525, 532, 537, 542, 552, 561, 574, 584, 591, 598, 600, 604, 621, 623, 637, 1334, 2463, 3169, 3190, 3243, 5404, 5561

s.-di 347, 2928, 3166, 3255, 3273, 5573

s.-ge 288, 344, 395, 493, 2481

s.-in 474

s.-men 36, 505, 624, 628, 2475, 3164

s.-nen 244

s.-niñ 38, 50, 95, 106, 117, 211, 220, 222, 258, 271, 322, 332, 357, 377, 392, 493, 547, 581, 3839, 5408

sez-: Sezmek, hissetmek.

s.-begen 1181, 4102, 5546

s.-begendey 1674

s.-begeni 1451

s.-begensiydi 190

s.-di 208, 222, 5221, 5554

s.-edi 1913, 1971, 3208, 2280

s.-etin 1831, 2536, 4636, 5810

s.-gen 167, 1634, 3845, 3871, 3946, 4041, 4480, 6971, 6973, 8279

s.-gendi 1757

s.-ip 353, 948, 1171, 4144, 5813, 8144, 8439

s.-ip edi 575

s.-ip jür edim 5403

s.-se 3187

s.-sin 4613

sezbey jür-: *Sezmemeye, hissetmemeye devam etmek.*

s. jürge joğ 3977

sezbey kal-: *Hiç sezmemek, hissetmemek.*

s. kaldı 1276

s. (körmey) kalıp 8094

sezip jür-: *Önceden sezmiş olmak, çoktandır hissetmek.*

s. jürgen 6994

sezip kel-: *Yavaş yavaş sezmek, hissetmek.*

s. keledi 1300

sezip kal-: *Her yönüyle sezmek, hissetmek.*

s. qalar 3846

s. kaldı ma 3244

s. kalğan 4372

s. kalğan eken 7596

s. kalsa 6400

s. kaluvı mümkün 3281

sezip otr-: *Sezmiş olmak.*

s. otırğan joğ pa 1884

sezdir-: *Sezdirmek, hissettirmek.*

s.-edi 6423, 2089

s.-gisi kelmey 1980

sezdirip al-: *Kesin olarak sezdirmek, hissettirmek.*

s. aldı 6635

sezikten-: *Şüphelenmek, kuşkulanmak.*

s.-besin 7596

seziktene kal-: *İyice şüphelenmek, kuşkulanmak.*

s. kaldı 153

sezil-: *Sezilmek, hissedilmek.*

s.-edi 511

s.-ip tur 4965

sezilip kal-: *Tatamen anlaşılmak, her yönüyle bilinmek.*

s. kaluvı mümkün 1897

sezim: *Sezgi, duygu, his.*

s. 958, 2774, 2996, 3961, 3968, 3969, 4488, 4490, 5002, 5020, 5210, 5478, 5530, 6342, 7168, 7358, 7359, 8141

s.-derge, 6410

s.-deri 5539

s.-di 5411, 5517

s.-ge 5466

s.-i 946, 4488, 5491, 7163

s.-in 499, 620, 3401, 4375, 5472

s.-men 3067, 4416, 5447

s.-niñ 4490, 5462

sezimtaldıq: *Sezgi gücü yüksek olma durumu. s. 6324*

sezin-: **1.** *Sezmek, duymak, hissettirmek.*

s.-di 203

2. *Bilincinde olmak, idrak etmek.*

s.-di 4627, 6657, 9017

sèki: *Seki, tahta sedir, peyke.*

s. 8681

s.-den 8678

sèl: Azıcık, küçücük, birazcık.

s. 45, 48, 74, 158, 205, 206, 211, 323, 326, 523, 532, 552, 566, 694, 907, 1113, 1203, 1239, 1404, 1504, 1963, 2082, 2083, 2087, 2112, 2320, 2457, 2739, 2860, 2861, 3055, 3080, 3117, 3132, 3133, 3239, 3241, 3539, 3645, 3710, 3731, 3743, 3764, 3771, 3787, 3796, 3886, 3891, 4038, 4039, 4335, 4385, 4796, 4880, 4954, 5002, 5020, 5184, 5321, 5389, 5402, 5576, 5599, 5654, 5777, 5794, 5860, 5916, 5937, 5948, 5961, 5974, 6002, 6059, 6102, 6114, 6117, 6185, 6222, 6225, 6231, 6310, 6391, 6678, 6698, 6771, 6859, 7144, 7163, 7266, 7407, 7681, 7902, 8299, 8905

s.-den (soñ) 3284

sèlde: Sarık.

s. 1374

sèldeli: Sarıklı, sarığı olan.

s. 1959, 1983, 6532

sèlem: Selam, merhaba.

s.-imizdi 6637

s.-in 6631

sèlem ber-: Selamlamak.

s. berdi 1034, 2029, 5293, 6689

s. bergen 2391, 3140

s. berip 4431, 4901

sèlemde: Birisi aracılığıyla gönderilen hediye.

s.-sin 2210

Sèmeke: Orta Cüz'ün hanı, Semeke Han.

s. 132, 174, 804, 2239, 2286, 2746, 2752, 2981, 3711

s.-ge 2744

s.-niñ 2133, 2315

Sèmen: Kişi adı.

s. 286, 321, 339, 359, 365, 3273, 3842, 4705, 5545, 8168

s.-ge 346, 5563

s.-niñ 348, 4717

sèn: Güzellik, şıklık, zariflik.

s.-ge 7

s.-i 641

s.-imen 5588

s.-in 2511

s.-inen 398

sènden-: Süslenmek, bezenmek.

s.-e 4750, 6234

sèndi: Süslü, bezekli, şık, görkemli.

s. 653, 658, 660, 3635, 7168

sèndik: Güzellik, süs.

s. 2726

sèndi-saltanattı: İhtiaşmlı, görkemli, şatafatlı.

s. 4804

sèri I: Seher vakti.

tañ sèri: Tan vakti, seher vakti.

tañ s.-den 1165, 3343, 3357, 4186

sèri II:**bir sèri:** (O zaman) başka, neyse.

bir s. 5151

sèske: Kuşluk vakti.

s. 2612, 3072, 4332, 6500, 6521, 7805

s.-de 4057

s.-den 3077

sèt: 1. Ani lahza, zaman.

s. 1392, 1758, 8106

2. Hayırlı, uygun, elverişli zaman.**iske sèt:** *Kolay gelsin, hayırlı işler.*

iske s. 3795

sètsiz: Şanssız, uğursuz.

s. 5755

sètte: Kaşla göz arasında, çabucak, hemen.s. 239, 525, 872, 1206, 1254, 1269,
1937, 1945, 2029, 2775, 3024, 3059,
3196, 3373, 3906, 4084, 4098, 4496,
4617, 4711, 5318, 5324, 5507, 8749,
9013,

s.-ak 9075

sètti: Başarılı, hayırlı, şanslı.

s. 2247

sèttik: Anlık, kısa süren, bir an için de olan.

s. 606

sèvdeger: *Krş. savdager.*

s.-den, 112

s.-ge 111

s.-inen 3212

sèvkele: Değerli taşlarla süslenmiş gelin başlığı.

s. 655, 2351, 6234

s.-si 2586

sèvkeleli: Gelin başlığı takmış.

s. 6240, 6534

sèvle: 1. Şule, ışık, ışın.

s. 6377

s.-ge 231

s.-ñ 5745

s.-si 2, 320, 1039, 1119, 2716, 6605,
7401

s.-simen 5, 1006, 1185, 4465

s.-sin 231, 698, 2054

s.-sine 8, 12

s.-sinen 3055, 3959

2. Parıltı.

s. 730, 5280

sèvlettendir-: Güzelleştirmek,
canlandırmak, geliştirmek.

s.-ip 7402

sèvletti: Görkemli, gösterişli.

s. 6

sèygülik: Hızlı koşan at, yürük at.

s. 26, 2374, 3693

s.-(g)imen 4178

sèykes: Uygun, münasip.

s. 839, 889, 2869, 6948, 8747

Sıban: Büyük Cüz'e bağlı bir boy.

- s. 1527, 8641, 8941
- sıban-:** Sıvamak, kıvırmak.
- s.-ıp 2494
- sıbanıp al-:** *Sıvamak, kıvırmak.*
- s. alğan 378, 5557
- Sıban Raptan:** Cungar Hanı, Tseveen Aravdan.
- s. 2129
- sıbdır:** Hışirtı, fısıltı.
- s.-ın 3413, 5564, 7403
- sıbır:** Fısıltı, hışirtı.
- s.-dı 353
- sıbırla-:** Fısıldamak, fısıltıyla konuşmak.
- s.-ğan 341
- s.-ğandı 3786, 3942
- s.-p 1600
- s.-sa 677
- s.-y 8147
- s.-ydi 1389
- sıbırlap koy-:** *Fısıldayıvermek.*
- s. 3940
- sıbıs:** Söylenti, duyum, dedikodu.
- s. 961, 967, 2835, 3782, 3914, 3915(2), 5562, 7364, 8069, 8228
- s.-ka 8252
- s.-tı 8068
- sıgala-:** Gözetlemek, gizlice bakmak.
- s.-p 3086
- sıkırla-:** Gıcırdamak.
- s.-p 3604
- sık-:** Sıkamak.
- s.-kanda 1428
- sıkısıyt-:** Gözlerini kısarak bakmak.
- s.-a 2767
- sılañda-:** Süslenmek, güzel görünmek, farkedilmek.
- s.-ğan, 4749
- sıla-:** Sıvazlamak, ovmak, sürtmek.
- s.-p 4475
- sılbur:** Yavaş, ağır, aheste.
- s. 5009, 7126
- sıldır:** Şırıltı, şingirtı.
- sıldır kaķ-:** *Şırıldamak.*
- s. kaķıp 5501
- sıldıra-:** Şırıldamak, şingirdamak.
- s.-ğan 679
- sıldırap jat-:** *Şırıldamakta olmak.*
- s. jatķan 2376
- sılķ:**
- sılķ et-:** *Aniden düşmek, yıkılmak.*
- s. etip 4170
- sılķ kula-:** *Aniden düşmek, devrilmek.*
- s. kuladı 2032
- sılķ-sılķ:**
- sılķ-sılķ kül-:** *Kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.*
- s. küldi 4400, 5520
- s. küledi 632, 4412

sıltav: Mazeret, bahane.

s. 850, 1829, 4421, 8071, 8471

s.-men 1435

sıltavla-: Bahane göstermek, mazeret uydurmak.

s.-p 4248

sıltavrat-: Mazeret sunmak, bahane etmek, sebep göstermek.

s.-ip 3482, 6261, 8763

sım: Tel.

s.-men 3027

sımbat: Endam, dış görünüş.

s.-ına 730

sımbattı: Endamlı, alımlı, boylu poslu.

s. 2382

sımdı: Telli tel takılmış.

s. 3064

sımpılda-: Hşırdamak, fışırdamak.

s.-y 7697

sın: Deneyim, tecrübe.

s. 1993, 2982, 5012, 8031

sın-: Kırılmak, parçalanmak.

s.-adı 2413

s.-baydı 2413

s.-dı 2413

s.-ip 7825

s.-sın 146, 2480, 6385, 8994

sına-: Tecrübe etmek, Sınamak, denemek.

s.-ğan 7461

s.-ğanı 7350

s.-mañız, 7351

s.-mas 2343

s.-p 7143

s.-v 8417

s.-vın 1483

sınap jat-: Deniyor olmak, sınamak.

s. jatır edim 2342

2. Eleştirmek, tenkit etmek.

s.-y 1101, 1480, 1929, 3637, 5007

sındı: Gibi, benzer.

s. 6475

sındır-: Kırılmak, parçalamak.

s.-arday 3033

s.-mağ 1074

sınığ: Kırık, sınık.

s. 2051

s.- (ğ)ı 4903, 7313(2)

s.-tan 414

sınşı: Eleştirmen, münekkit.

s. 2093, 2181, 2177

sıñırla-: 1. Şıngırdamak, şıkırdamak.

s.-y 2337, 8051

2. Katıla katıla gülmek.

s.-y 1819

sıñısı-: Sayısız çok olmak, her yeri kaplamak, etrafa yayılmak.

s.-ğan 9, 198, 488, 1703, 2375, 4189, 7001, 8584

s.-p 2698, 4283

sıp:

sıp et-: *Göz açıp kapayana kadar hareket etmek, işi çabucak, çok hızlı halletmek.* s. etip 4493

Sıpatay batır: Kişi adı.

s. 8562

sıpay: *F. Asker, er, sipahi.*

s. 485, 512, 6212, 7025, 7772

s.-dan 3108, 7448

s.-dı 7597

s.-diñ 7838, 8556

s.-ğa 150, 152

s.-ın 6733

s.-ına 6738

s.-lar 373, 506, 549, 623

s.-lardıñ 1184, 1204, 8305

s.-largâ 6628

s.-ları 6265, 6486

s.-larımniñ 8572

s.-ların 507, 3780

s.-larına 8760

s.-larınıñ 427, 8766

sıpayı: **1.** Kibar, edepli, gösterişli.

s. 3917, 8536

2. Sıradan, gösterişsiz, abartısız.

s. 3994

sıpayılıq: Edeplilik, kibarlık.

s. 1502

sıpir-: Soymak, giysilerini çıkarmak.

sıpirip al-: *Soymak, sıyırmak.*

s. ap (alıp) 8660

sıpirip êkel-: *Soymak, çıkarmak.*

s. êkep 4939

sıpirma: Kısa kenarlı bir tür kalpak.

s. 4249

sıpiruvşı: Süpürgeci, çöpçü.

üy sıpiruvşı: *Temizlikçi, hizmetçi.*

üy s. 114

sıptay: Düzgün, dümdüz.

s. 4750, 5665

sır I: Sır, gizem.

s. 409, 528, 876, 1391, 1432, 1434, 1861, 2030, 2991, 3974, 4643, 4961, 4967, 6361, 6473, 6646, 6769, 6879, 7142, 8963

s.-dı 1769, 3256, 5076

s.-dıñ 4971

s.-ğa 1433

s.-ı 120, 616, 4510, 4699, 5260

s.-(1)m 614

s.-ın 1591, 1638, 1797, 3103, 3241, 5201, 6767, 7306, 8475

s.-ına 1483

s.-ınıñ 7150

s.-ların 6280, 8294

s.-larıñdı 3162

sır tart-: *Akıldakini anlamak, düşünceyi farketmek.*

s. tarta 122

sır sırtka şıgar-: İçteki bir sırrı, kaygıyı dışarı çıkartmak, söyleyip rahatlamak.

s.-in sırtına şıgarmay 1749

Sır II: Kıyıları Küçük Cüz'ün başlıca yerleşim alanı olan nehir.

s. 34, 167, 188, 234, 1351, 1526, 1610, 1612, 1613, 1781, 1851, 2129, 2204, 2212, 2217, 2273, 2649, 3420, 3432, 3617, 4949, 5174, 5647, 5875, 5900, 7106, 7226, 7271, 8277, 8776, 8787, 8960, 8975

s.-da 2524

s.-dı 7221

s.-diñ 2522

s.-ğa 5931, 7088

sır III: Boya.

s.-men 7113

Sırdariya: Sirderya.

s. 5997, 7506, 8761

s.-ğa, 8844

s.-niñ 1420, 1617, 1619, 1635

sırğa: Küpe.

s. 658

s.-ları 2352

sırğı-: Kaymak, hızlı gitmek.

s.-ğan 210

s.-p 208, 1012, 1297

sırğıt-: Kaydırmak, kaydırarak hızla gitmek.

sırğıtı tüs-: Hızla, kayar gibi gitmek.

s. tüsüv 777

sırğıtıp tasta-: Kaydırıvermek, hızla atmak.

s. tastap 1977

sırğıtıp êkete al-: Hızla, yakıp yıkarak gidebilmek, rüzgar gibi esmek.

s. êkete almaytının, 9017

sırı-: Sıyırtıp çıkarmak.

s.-p 4448

Sırım batır: Kişi adı.

s. 781

Sırımbet: Yer adı.

s. 3217, 3508, 3713, 4047, 4937

sırlas: Canciğer, sıkıfıfı, sırdaş.

s. 6313

s.-ı 8492

s.-tarım 5708

sırlı I: Boyalı, boyanmış, sırlı.

s. 1069, 1074(2), 1940, 2719, 2726, 4522, 4523

sırlı II: Sırlı, gizemli.

s. 6336

sırkattan-: Hastalanmak, hasta olmak.

s.-ıp 1436

sırkıra-: Sancımak, sızlamak.

s.-ydı 1996

sırt: Dış, dışarı.

s. 330, 1716, 2060, 2115, 2847, 3086, 3424, 4540, 6422, 6425

s.-i 4387
 s.-iña 6359
 s.-imen 2009, 6543, 8639
 s.-in 3405
 s.-ina 1749, 1931, 3019, 3364, 3405, 4494, 4983, 4987, 6794
 s.-inan 2085, 2088, 2350, 2352, 2698, 3024, 3382, 4135, 4312, 4333, 4491
 s.-ında 3406, 4335, 4975
 s.-ındağı 3377, 4526
 s.-ka 481, 2090, 3161, 3770, 3910, 4434, 4462, 4524, 4541, 8131, 8693
 s.-kı 1706, 1928, 2039
 s.-ta 4688, 6663
 s.-tağı 4449, 5595, 8422
 s.-tan 3772, 3803, 4314, 7795, 3039

sırtıdat-: Tıkırdatmak, takırdatmak.

s.-ıp 1773

sırttay I: Gıyaben, dıştan, istemeyerek.

s. 4311

sırttay II: Dışardan, dışından.

s. 6503

sıtıl-: Çıkıp gitmek, kurtulmak.

sıtılıp şıktı: Kaçıp gitmek, kurtulmak.

s. şığıp 4179

s. şıktı 2559

sıy: Saygı, hürmet, değer.

s. 1906

sıy-: Sığmak, almak.

s.-adı 3715, 5429

s.-ar 7161

s.-mağan 3267, 7161

s.-mağanmen 5429

s.-may 524

sıya al-: Sığabilmek.

s. almay 252

terisine sıymay aşuvlan-: Haddinden fazla sinirlenmek, çok kızmak.

terisine s. aşuvlanmış 3366

terisine s. (kaharlana) aşuvlandı 8257

sıyaqtan-: Benzemek, gibi olmak, andırmak.

s.-dı 206

sıyaqtı: Gibi, benzer.

s. 317, 806, 1207, 2101, 2743, 7076, 8701

sıy-ķurmet: İzzet ikram, saygı, hürmet.

s. 1494, 1900, 1916

s.-teri 1903

s.-terimen 1911

s.-tiñ 1486

sıydiy-: Dalları kırılmak, yaprakları dökülmek.

s.-a 4275

sıydiyğan: Uzun, ince, narin.

s. 642

sıyğız-: Sığdırmak, aldılmak.

s.-bay 3514

sıyık: Dış görünüş, biçim.

s.-ı (sıyıkı) 6617

s.-inan (sıyıkınan) 6529

sıyım-: Sığınmak.

s.-ar 3354

sıyır: Sığır, büyükbaş hayvan.

s. 41, 5589, 6489, 6505, 6536

s.-dan 1734

s.-diñ 902

sıyırđıñ müyidey kakıra-: Tam ortadan ikiye ayrılmak, ikiye bölünmek.

s. müyizinden kakırayğan 316

sıyır büldirgeni: Bir çilek türü, sığır çileği.

s.-nen 9

Sıyır jılı: On iki hayvanlı Türk takviminde sığır yılı.

s. 4740, 6351, 6881, 7974, 8917

Sıyıkım: Kavim adı.

s. 1527

sıyıklan-: Etkilenmek, büyülenmek.

s.-a 5770

sıyla-: Saygı göstermek, hürmet etmek.

s.-dı 444

s.-ptı 1494

s.-ydy 2260, 2273, 7255

s.-ytın 2555, 6789

sıylas-: Karşılıklı saygı göstermek, birbirine değer vermek.

s.-atın 5694

s.-(u)v 7346

sıyılık: Hediye, armağan.

s. 105, 6035, 7275, 7608

s.-(ğ)ınan 1918

s.-pen 5892

s.-ka 7429

sıypa-: Okşamak.

s.-p 1466, 2732, 2886, 4422, 4773, 5025

s.-y 4471, 5655, 6608

s.-ydy 2736

sıypap kal-: OKşamak, okaşmakta olmak.

s. kalğan 7087

sıypay: Bk. sıpay.

s. 7445

sız:

tañ sız ber-: Tan ağarmak, şafak sökmek.

t. sız berdi 1167

t. (da) sız berdi 7788

t. sız bere 5544

t. sız bergenşe 291

tañ sız berip kele jat-: Şafak sökmek üzere olmak.

s. berip kele jatқан tañ 1400

tañ s. berip kele jatқан 5530

tañ s. berip kele jatқанда 4917

Sızdıq: Kişi adı.

s. 4977, 4979, 4998, 5005, 5017, 5027,
5064, 5071, 5140, 6592, 7358

s.-(ğ)ıñnıñ 3392

s.-(ğ)ım 5034

s.-ka 7352

s.-tan 5034, 5068

s.-tı 4978, 5036, 7349, 7350, 7353

s.-tıñ 4984, 5009, 5030, 5065, 6591

sızılt-: Kendini farketmemek, gizlenmek,
saklanmak.

s.-a 696

sızık: Çizgi, hat.

s.-tarına 2805

siñ-: 1. Sinmek.

s.-gen 2318, 6906

2. Yok olmak, gözden kaybolmak.

s.-ip 2701, 4235, 5988

3. Karışmak, bütünleşmek.

s.-gen 7141, 8685

Sibir: Sibiryä.

s. 98, 111, 182, 860, 2257, 2301, 3461,
4741, 5195, 5225, 5272, 5359, 5655,
5669, 5682, 5715, 5801, 5876, 6063,
6067, 6089, 6213, 6727, 6979, 7577,
7615, 7630, 7914, 7999, 8187, 8206,
8226, 8238, 8240, 8240, 8242, 8250,
8364, 8367, 8389, 8404, 8410, 8495,
8923, 8930, 8943, 8956

s.-degi 4822, 6096

s.-den 5861, 7646

s.-diñ 96, 4198, 4823

s.-ge 109, 2904, 3500, 5740, 8394

s.-men 99, 487

silekey: Tükürük, salya.

s.-imen 902

avızdan silekey aq-: Ağzının suyu
akmak, çok beğenmek, hayran kalmak.

avzımnan s.-(i)m ağıp 3171

silevsin: Vaşak.

s. 4287

silki-: Silkmek, sarsmak.

s.-p 3020, 3890

silkip jiber-: Sarsmak, silkivermek.

s.- jiberdi 3386

silkip şık-: Tam olarak sarsmak,
kuvvetle sallamak.

s. şık 4722

silkin-: Silkinmek, sarsılmak.

jer silkin-: Deprem olmak, yer
sallanmak.

jer s.-edi 474, 4185

jer s.-ip 7768

silte-: 1. Yöneltmek, yol, yöntem
göstermek.

s.-gen 6722

s.-mes 6574

s.-p 6828, 8836

s.-y 855

s.-ydi 3545

2. Sallamak.

s.-di 1919, 6046

s.-gen 460, 7945

s.-gendey 1312

s.-p 1243, 1437, 1983, 4115, 4919,
7730, 7758

Simonov: *Bk. Voyskovoy Starşına
Simanov.*

Voyskovoy Starşına s. 3673, 4049

Voyskovoy Starşına s.-tñ 3674

sirestir-: Bol miktarda bulundurmak, çok
sahip olmak.

s.-e 2725

sirè: Galiba, herhâlde, belki.

s. 213, 277, 734, 745, 894, 1179, 1255,
2378, 2950, 2988, 3387, 3408, 4400,
5644, 6468, 6507, 6649, 6966, 8493

siri: Kösele.

2706

sirkire-: Sağanak hâlinde yağmak.

s.-p 7670

sirkirey basta-: Sağanak hâlinde
yağmaya başlamak.

s. bastadı 8403

siya: *F. Mürekkep.*

s. 4817

siyaz: *R. Soyuz.*

s.-ğa 3482

Siydağ kıja: Kişi adı.

s. 3267, 3671, 3692, 3697

s.-ğa 3728, 3796, 6898

s.-men 6956

s.-nı 7026

Siydağ mırza: *Bk. Siydağ kıja.*

s. 3665, 3670

Siydağ Ospanulı: *Bk. Siydağ kıja.*

s. 3623

siydañ: Biraz ince ve uzunca.

s. 640

siyre-: Syrekleşmek, seyrelmek.

siyrep kıal-: *Seyrekleşmek, gözle
görülür şekilde eyrelmek.*

s. kıalğan 1289

siyrek: 1. Seyrek, sık olmayan.

s. 1124, 2719

2. Seyrek, nadir, ara sıra.

s. 1195, 4271, 4281

siz: Siz.

s. 1573, 1694, 1820, 2400, 2916, 3469,
3470 3477, 3988, 4725, 4907, 5349,
5528, 5785, 5796, 5838, 6022, 6153,
6156, 6293, 6779, 7251, 7257, 8551,
8702

s.-ben 1597, 3487

s.-den 302, 6255

s.-der 1612, 3479

s.-derdi 1506, 1698, 1700, 6263

s.-derdiñ 1508, 1512, 1524, 1691

s.-derge 6705

s.-dermen 6081

s.-di 3184, 4701, 6253

s.-diñ 304, 1099, 1688, 1863, 1869, 1870, 1932, 3467, 3468, 3472, 4006, 4681, 4702, 5226, 5521, 5671, 5763, 5772, 5781, 5867, 6079, 6127, 6149, 7428, 8899

s.-ge 3040, 3270, 3277, 4654, 4698, 6073, 6226, 7252, 8892, 8899, 8902

Skoblev: 1877 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nda İstanbul'u işgal eden Rus general, Mihail Skoblev.

s. 6855

so: Şu, o.

s. 3222, 4244, 4520, 7672

s.-lar 3274, 7436, 2566

s.-lardan 4567, 7515

s.-lardı 2898

s.-lardıñ 1996, 2851, 3186, 6825, 7318, 8649

s.-larğa 6838

s.-larmen 6899

s.-nı 142, 478, 969, 974, 1742, 1895, 1897, 1920, 2235, 2252, 2626, 2773, 3670, 4024, 4258, 4908, 5065, 5238, 5839, 5886, 7080, 7931, 8499, 8665, 8705, 9004

s.-niñ 60, 157, 472, 1631, 1806, 1851, 1904, 2463, 2752, 3121, 3122, 3681, 3965, 5176, 5179, 5262, 5462, 5491, 5627, 5759, 5786, 5971, 6386, 6604(2), 6653, 6929, 7320, 7369, 7745, 8000, 8502, 8609, 8764, 8970

s.-niñdi 4834

s.-nıki 1315, 3807, 5386

s.-nısı 2123

s.-nısın 733

s.-nısına 5871, 6234

sodan: Ondan, şundan, o zamandan.

s. 895, 939, 1128, 1148, 1340, 1417, 1993, 2100, 2111, 2128, 2627, 2747, 3072, 3077, 3354, 3547, 3784, 4047, 4062, 4380, 4516, 4744, 5417, 5572, 5577, 5995, 7259, 7785, 8003, 8146, 8348, 8377, 8524

sodır: Yaramaz, haşarı, ele avuca sığmayan.

s. 1352

sofi: A. Yüksek rütbeli din adamı, sufi.

s. 1387

soğan: “Şu” zamirinin yönelme hâli almış şekli, şuna.

s. 889, 1316, 2755, 3011, 4027, 4769, 4839, 5067, 6035, 6472, 6554

soğıl-: Vurulmak, çarpılmak.

s.-ğan 1478

soğım: Kışın kesilmek üzere özel olarak semirtilen hayvan. *Krş. soyar-soğım.*

s.-darın 6552

soğıs: 1. Çarpış, çarpma vuruş.

s.-ı 572

s.-in 5296

2. Savaş, muharebe, harp.

s. 1551, 2303, 2313, 2498, 4872, 5772, 5787, 6163, 6176, 7100, 7493, 7588, 7619, 7641, 7938, 8462, 8523, 8546

s.-ında 8333

s.-ka 1211, 6048, 7611, 7655, 8180,

s.-pen 5644

s.-ta 7593

s.-tağıday 7958

s.-tan 6025

s.-tı 2264, 2313, 6317, 7491

s.-tiñ 6163, 7616, 7650

soğıs gubernatorı: *Savunmadan sorumlu vali.*

s. gubernatorı 98, 5361

soğıs ministri: *Savunma Bakanı.*

s. ministri 4869, 5677, 5683, 5808, 6066, 6138, 6284

s. ministrine 7516

s. ministirmen 7610

soğıs-: Savaşmak, harp etmek.

s.-adı 5702, 7711

s.-sa, 5646

s.-atının 6592

s.-ı 4090

s.-ıp 1417, 6319, 7892, 8265

s.-ıp jür 7980

s.-kan 1856

s.-kanda 8555

s.-pay 186

soğısıp jat-: *Savaşmakta olmak, savaşmaya devam etmek.*

s. jatr 6156

s. jatkan 6153

soğısıp jür-: *Savaşmak, savaşıyor olmak.*

s. jürgen 8880

soğısıkumar: Savaş yanlısı.

s. 7849

soğıssız: Savaşsız, barış içinde.

s. 3456, 7617

soğıstır-: Savaştırmak, karşılıklı savaşa sürüklemek.

s.-ğan 1377

soğısuv: Savaşma, çarpışma, savaş.

s. 7475, 7962

s.-dı 7476

s.-ğa 5670, 7896, 8522, 7895

soğurlım: *Bk. solğurlım.*

s. 6872, 6893

soğ-: 1. Vurmak, çarpmak.

s. 5644, 5645(2),

s.-(ğ)adı 2804, 3970, 4642

s.-(ğ)ar 1240, 1303

s.-(ğ)arın 1808, 1938, 6971

s.-(ğ)armız 5274

s.-(ğ)asıñ 3723

s.-(ğ)atının 2279, 5212

s.-(ğ)atınınday 5358

s.-(ğ)ıp 308, 6529, 7688, 7761, 8468

s.-kan 312, 465, 1246, 2592, 3966, 4275, 4631, 7770, 8181

s.-kanın 7285

s.-kanmen 5836

s.-pas 5101

s.-pasa 4631

s.-pay 3342, 3344, 4540

s.-sa 7000

s.-sañ 6718

s.-siñ 1877

s.-tı 6370

s.-tım 6717

s.-tiñ 6716

s.-(ğu)vda 5585

2. Metalden her türlü eşya yapmak.

s.-kan 1370, 2333

3. Uğramak.

s.-(ğ)arsıñ 5391

soğa ber-: *Vuruvermek, çarpıvermek.*

s. beretin 8780

soğa jönel-: *Vurmaya, çarpmaya başlamak.*

s. jöneldi 3922

soğa kal-: *Vuruvermek, çarpıvermek.*

s. kalsa 5616

soğa tüs-: *Vurmaya, çarpmaya başlamak.*

s. tuskendey 3962

soğıp jat-: *Vurmaya çarpmaya devam etmek.*

s. jatқан 2507

soğıp tur-: *Vurmaya, çarpmaya devam etmek.*

s. turadı 1727

s turganda 1988

at soğıp tasta-: *At tepmek, at tepivermek.*

at s. tastağan eken 4443

at s. tastağanğa 284

jol soğıp tasta-: *Yola çıkıvermek, yolda gidivermek.*

jol s. tastağan 5835

jol soķ-: *Yol katetmek, yol tepmek.*

jol s.-(ğı)p 1166, 1444, 8298

soķa I: Saban, kara saban, pulluk.

s. 4760

soķa II:

soķa bas: *Yalnız, kimsesiz, tek başına.*

s. bas 1352

soķır: Kör, ama.

s. 4325, 7754

soķkı: 1. Darbe, vuruş, saldırı.

s.-ğa 8355

2. Taarruzu, saldırıyı püskürtme.

s. 8216, 8338

soķpak: Patika, keçi yolu.

s.-ka 153

soķtır-: *Vurdurmak, çarptırmak, maruz kaldırmak.*

s.-(u)v 7846

sol I: İşaret zamiri, şu, bu, o.

s. 76, 123, 124, 156, 205, 287, 428, 431, 501, 507, 534, 538, 545, 546, 548,

562, 563, 592, 593, 617, 789, 824, 843, 913, 977, 1071, 1137(2), 1244, 1249, 1255, 1291, 1302, 1443, 1518, 1531, 1588, 1597, 1620, 1643, 1778, 1784, 1799, 1854, 1867, 1877, 1914, 2017, 2018, 2020, 2021, 2155, 2193, 2197, 2305, 2319, 2413, 2428, 2437, 2455, 2465, 2475, 2510, 2515, 2517(2), 2524(2), 2618(2), 2625, 2646, 2745, 2765, 2806, 2836, 2883, 2892, 2915, 2938, 3001, 3077, 3121, 3125, 3151, 3154, 3211, 3415, 3481, 3523, 3574, 3602, 3611, 3702, 3709, 3746, 3915, 3960, 3972, 4084, 4150, 4217, 4344, 4349, 4357, 4460, 4513, 4562, 4617(2), 4685, 4687, 4710, 4711, 4712, 4751, 4765, 4771, 4782, 4783, 4806, 4871, 4892, 4914, 5022, 5036, 5102, 5104, 5130, 5158, 5164, 5170, 5171, 5214, 5229, 5235, 5324, 5335, 5417, 5431, 5437, 5440, 5452, 5455, 5489, 5568, 5647, 5678, 5694, 5735, 5741, 5809, 5815, 5821, 5925, 5940, 5950, 5968, 6011, 6021, 6049, 6075, 6109, 6110, 6111, 6114, 6119, 6139, 6175, 6190, 6265, 6315, 6373, 6375, 6391, 6407, 6411, 6502, 6509, 6588, 6594, 6595, 6609, 6649, 6664, 6774, 6787, 6800, 6801, 6818(2), 6851, 6938, 6943, 7074, 7081, 7103, 7107, 7131, 7179, 7233, 7313, 7344, 7354, 7358, 7407, 7619, 7621, 7753, 7762, 7788, 7968, 7986, 8004, 8069, 8163, 8187, 8352, 8353, 8438, 8500, 8505, 8538, 8541, 8611, 8665, 8745, 8746(2), 8768, 8787, 8790, 8797, 9015, 9023, 9052, 9054

s.-ak 3030

sol sebepti: *Bu nedenle, o yüzden, bunun için anlamında cümle başı edatı.*

s. sebepti 1688, 4731, 4954, 6321, 7524

sol II: Sol, sağ karşıtı.

s. 688, 1007, 1198, 3278, 3838, 4066, 4616, 4667, 4798, 5318, 5544, 5582, 5654, 7690, 7700, 7705, 7794, 7804, 7897, 8455, 8456, 8466, 8530, 8906

s.-ğa 4471, 6615, 7839

s.-(ı)rak 4066, 4799

sol-: Solmak, sararmak.

s.-atın 6353

s.-ıp 255

solay: Şöyle böyle.

s. 695, 927, 4078, 1864, 1880, 1979, 2466, 3211, 3728, 3735, 4118, 4195, 4476, 4923, 5067, 5082, 5119, 5451, 5490, 5528, 5683, 6087, 6475, 6500, 6702, 6756, 6843, 7317, 7370, 8962

solbañ:

solbañ etkiz-: *Yüz kızartıcı hareket yapmak.*

s. etkizdi 218

soldat: R. Asker, er.

s. 618, 967, 1208, 1341, 1357, 2777, 3302, 3307, 3312, 3313, 3747, 4050, 4051, 4142, 4168, 4879, 4882, 5113, 5356, 6213, 6728, 6731, 7017, 7698, 7781, 7812, 7819, 7836, 7875, 7909, 8191, 8200, 8208, 8314, 8326

s.-ı 3342, 3629, 7963

s.-in 1321, 1600

s.-ka 150, 3311, 4088, 5727

s.-pen 1322, 6725, 7682

s.-tan 7592, 8395, 8540

s.-tar 492, 1211, 1287, 3320, 3332, 4128, 4164, 4187, 4887, 6728, 7726, 7729, 7763, 7772, 7818, 7944, 8269, 8270, 8298, 8301, 8303, 999

s.-tarda 1256

s.-tardan 8272

s.-tardı 463, 1323, 3326, 6732, 7744, 7779

s.-tardıñ 1285, 3316, 3325, 6755, 7451, 7822, 7876, 8288

s.-tarğa 3907, 4130, 7023, 7941

s.-tarı 1222, 1234, 1530, 4620, 6824, 7374, 7523, 7862, 7899, 7954, 7985, 8267, 8381, 8566

s.-tarımen 4209, 4544, 5231, 7088, 7615, 7711

s.-tarın 1265, 4853, 8286, 8322

s.-tarına 1140, 7874

s.-tarınday 6220

s.-tarınıñ 2265, 4108, 4625, 6585

s.-tı 1284, 4132, 4150, 4167, 7858

s.-tıñ 3330

soldattu: Askerli, askeri olan.

s. 3658, 7614, 7628

soldattıq: Askerlik, askeri görev.

s.-tan 7447

solgın: Solgun, solmuş.

s. 13, 1373, 3091

solğurlım: O kadar, o derece anlamlarında çekim edatı. *Krş. soğurlım.*

s. 7657

solkılda-: Sallanmak, sarsılmak.

s.-p 712

soltüstik: Kuzey, kuzey yönü.

s. 1642, 3506, 4134, 4145, 4148

s.-(g)i 2099

s.-ke 4061, 6577

s.-te 1617

s.-tegi 4129

s.-ten 1159

som I: Yüz kuruşa eşit para.

s. 104, 134, 788, 1543, 1836, 2867, 2868, 2870, 2875, 2877, 2880, 7428, 7608, 8516, 8889

s.-ğa 3519(3), 3686, 7432

s.-nan 2868, 3679, 8893

som II: 1. İçi dolu olan ve katışıksız, saf, masif.

s. 658, 1464

2. Sağlam yapılı, güçlü, kuvvetli.

s. 1335

somdıq: Bir somluk, bir soma eşit.

s. 2354

sonan: O zamanlardan beri, ondan sonra, bu güne kadar.

s. 2134

sonar: İlk kar.

s. 632

sonav: 1. Şu, o, ta.

s. 259, 619, 634, 681, 844, 848, 1312, 1351, 1584, 1599, 1728, 1878, 2012, 2022, 2063, 2071, 2079, 2209, 2517, 2828, 3713, 3912, 4092, 5080, 6336, 6424, 6481, 6685, 6688, 7154

2. Eski, geçmişteki.

s. 542

sonda: Orada, o sırada, o zaman, o vakitte.

s. 365, 408, 417, 423, 612, 723, 859, 1151, 1167, 1292, 1439, 1440, 1499, 1512, 1532, 1546, 1611, 1885, 2223, 2232, 2241, 2329, 2400, 2522, 2641, 2656, 2667, 2835, 2862, 2876, 2905, 2922, 2995, 3171, 3477, 3587, 3750, 3782, 4694, 4709, 4764, 4789, 5056, 5094, 5121, 5137, 5175, 5251, 5263, 5275, 5420, 5423, 5664, 5930, 6088, 6184, 6186, 6205, 6212, 6294, 6308, 6346, 6395, 6510, 6517, 6707, 6722, 6753, 6906, 6946, 7352, 7420, 7424, 8095, 8811, 8929, 8975, 8980

s.-ği 1191, 5746, 6843, 8591, 8792

sonday: O kadar, onun gibi, onun kadar, çok, sayısız.

s. 219, 478, 503, 1563, 1961, 3491, 3639, 3764, 4240, 4821, 4891, 5039, 5152, 5353, 5403, 5963, 6369, 6515, 6807, 7182, 7202, 7215, 7358, 7905, 8283, 8543, 8545, 8709, 8710

s.-ağ 3907, 6593, 7913

sondıktan: Onun için, o nedenle, bu yüzden.

s. 122, 537, 551, 590, 601, 681, 814, 818, 870, 893, 898, 922, 1000, 1432, 1446, 1452, 1526, 1540, 1568, 1601, 1608, 1699, 1788, 2072, 2201, 2310, 2438, 2555, 2906, 3360, 3445, 3473, 3529, 3577, 3643, 3819, 3970, 4240, 4249, 4265, 4330, 4660, 4778, 4840, 4860, 5079, 5118, 5148, 5470, 5562, 5676, 5698, 5801, 5865, 5892, 6050, 6086, 6116, 6750, 6778, 6802, 6854, 6860, 6871, 6933, 7223, 7247, 7376, 7521, 7623, 7706, 7766, 8461, 8751, 8790, 8816, 8978, 9056

sonmnen: Kısaca, hülâsâ, öylece, özetle.

s. 7558, 8435, 8973

sonşa: O kadar, onca, öylece. **Krş. sonşama.**

6372, 6930, 7817, 8109

sonşalık: Bu kadarlık, o kadarlık.

s. 1724, 1725, 7359

sonşama: O kadar, onca, öylece. **Krş. sonşa.**

s. 4500, 6453, 7431

soñ: Bir şeyin arkası, sonu, peşi, sonra.

s. 5, 233, 244, 308, 310, 320, 387, 550, 819, 820, 1165, 1167, 1217, 1338, 1342, 1540, 1938, 1962, 1963, 2037, 2107, 2113, 2138, 2368, 2398, 2451, 2552, 2559, 2627, 2887, 3166, 3186,

3252, 3270, 3284, 3461, 3700, 3832,
3841, 3908, 3918, 3919, 3992, 4350,
4361, 4698, 4722, 4723, 5584, 5587,
5637, 5639, 5661, 5756, 6045, 6253,
6278, 6500, 6616, 6959, 7088, 7160,
7173, 7245, 7587, 7768, 7951, 8006,
8185, 8312, 8622, 8644, 8671, 8680,
8955, 9008, 9069

s.-ak 6333

s.-darınan 861, 1973, 3398, 4172,
4988, 6900, 7096, 8269

s.-iñnan 2213, 2270, 2328, 2329, 2765,
3638, 3784, 6187, 7206

s.-(i)ma 7026

s.-ımızdan 1095, 2405, 3641

s.-(i)mnan 381, 335, 563, 854, 862,
2550, 3548, 7263, 8610, 9011, 9036

s.-in 8005

s.-ina 6922, 8336

s.-inan, 14, 110, 472, 478, 696, 773,
790, 859, 1087, 1109, 1247, 1326,
1539, 1712, 1743, 1978, 2048, 2174,
2224, 2297, 2305, 2324, 2704, 2894,
2997, 3002, 3051, 3439, 3442, 3445,
3452, 3515, 3530, 3565, 4014, 4016,
4020, 4124, 4163, 4165, 4174, 4206,
4774, 4946, 4955, 4968, 5030, 5209,
5266, 5308, 5335, 5383, 5393, 5418,
5592, 5634, 5691, 5841, 6191, 6279,
6290, 6545, 6889, 6940, 7015, 7124,
7243, 7245, 7246, 7249, 7663, 7666,
7741, 7758, 7773, 7787, 7845, 7847,
7858, 7963, 7974, 8161, 8384, 8392,
8424, 8769, 8805, 8913, 9013, 9038,
9060, 9061, 9074

s.-ında 19, 1662, 3545, 6333, 6905,
7794, 7810

s.-ındağı 3526

s.-ındağısı 1317

soñğı: Son, sonuncu, nihai.

s. 39, 95, 231, 236, 481, 2198, 2388,
2504, 2913, 3625, 3812, 3852, 4275,
4633, 4637, 4936, 4954, 4958, 5228,
5232, 5431, 5435, 5437, 5760, 5791,
5793, 5877, 5965, 7092, 7137, 7734,
7785, 7960, 8289, 8440, 8881, 8966,
9018, 9080

sopak: Oval.

s. 8449

sopaktan-: Ovalenmek, oval hâle gelmek.

s.-ıp 4385

sopaktav: Oval, badem şeklinde.

s. 2488

sor I: Felaket, şer, talihsizlik, kötülük.

s. 1560, 3135, 3338

s.-ğa 8427

sor II: Tuzlu, çorak, verimsiz.

s. 717

s.-dağıday 5952

sor-: Soğurmak, emmek.

s.-amız 7192

s.-ğan 6355

s.-ıp 2397

sorağı: Kaba, görgüsüz.

s. 1622, 3134

sorgala-: Damlamak, dökülmek, akmak.

s.-ğan, 2579

s.-p 3382, 6258

sorgalat-: Damlatmak, döktürmek.

s.-ip 3869

sorla-: Çile çekmek, azap görmek.

s.-ytn 4580

sorlu: Uğursuz, talihsiz, biçare.

s. 363, 3411, 3538, 4589, 6815, 6820, 8659

s.-nı 464, 534

sortañ: Tuzlak, tuzlu arazi.

s. 8315

sosın: Sonra.

s. 2406, 4720, 5117, 5390, 5948, 8668

sot: R. Mahkeme.

s. 72

s.-ına 7487

s.-ınıñ 108

s.-ka 4834, 8258

sotnik: R. Rus Kazaklarında başçavuş rütbesi.

s. 8207, 8260, 8274, 8281, 8324, 8324

Sotnikov: Kişi adı.

s. 6980, 6984, 7231, 7238, 7383

sotkar: Yaramaz, haylaz.

s. 2608, 2893, 4232

sotta-: Mahkemeye çıkarmak, yargılamak, ceza vermek.

s.-mağ 3167

s.-p 3500

sottal-: Yargılanmak, mahkemeye çıkarılmak.

s.-adı 8893

s.-ip 5719

soy-: (Hayvan) Kesmek, yüzmek.

s.-ayıqş 2008

s.-ip 149, 1999, 5115

s.-(u)v 6491

soyar-soğım: Kışlık erzak, yiyecek içecek.

s.-ın 1741

soydır-: (Hayvan) Kestirmek, yüzdürmek.

s. 3161

soyıl: Topuza, çomağa benzeyen bir savaş aleti.

s. 30, 280, 1131, 1194, 1240, 1301, 1302, 1311, 1740, 1864, 2067, 2665, 2705, 3315, 3444, 4189, 4289, 5176, 6452, 6624, 7191, 7475, 7723, 7727, 7761, 7780, 7825, 7946

s.-dan 4684, 7819

s.-dar 6621

s.-darın 309, 384, 1020, 1243, 7730, 7758

s.-dı 1227, 1325, 4919

s.-diñ 9021

s.-ğa 1148, 1256, 2372, 2472, 3319, 3847, 4924, 4933, 6465, 7757, 7811, 7878

s.-ı 7019

s.-men 1286, 4167, 7015

soyıl-: (Hayvan) kesilmek, yüzülmek.

s.-ip 4407

soyıldı-nayzalı: Topzlu, mızraklı, silahlı, techizatlı.

s. 7935

soyılışı: Techizatı topuz olan asker, topuzlu.

s.-lar 1242

s.-lardıñ 1242

soyıl-şoqpar: Topuz, gürz.

s. 25, 897

soykan: 1. Karışıklık, kargaşa, felaket.

s. 4372

2. Kavgacı, fesatçı, ara bozucu kimse.

s. 278

soz-: 1. Çekmek, uzatmak, germek.

s.-dı 2912, 4515

s.-ğan 5630

s.-ğanda 4371

s.-ip 2843, 3076, 4099

s.-(u)vğa 5427

s.-(u)vı 6332

2. Konuşmayı sürdürmek, konuşmaya devam etmek.

s.-a 1574

s.-ip 6760

sozaq: Yer adı.

s. 1584, 1781, 2145, 3778, 5903, 6008, 6010, 6091

s.-ka 5780, 5873, 5874, 5921, 6010, 6015, 6319

s.-ta 6170

s.-tağı 1949

s.-tan 5871, 5927

s.-tı 3777, 5910, 5916

s.-tıñ 3830, 6008

sozil-: Uzakmak, uzanmak, gerilmek.

s.-a 7701

s.-dı 7728, 7950, 9042

s.-ğan 266, 1118, 1122, 4331, 4374, 5324, 6427

s.-ip 1394

s.-madı 9051

s.-sa 259

sozılıp jat-: Uzanıyor olmak, uzanmak.

s. jatır 2268

sozılıp kete bar-: Uzanmak, uzanıp gitmek.

s. kete baradı 8451

sozım: Uzatım, uzatma

kol sozım: Çok yakın (yer).

kol s. 264

söket: Yüz kızartıcı, ayıp, abes.

s. 1821, 6766

söl: Öz sı, usare.

s.-in 1428

kan joq söl joq: Beti benzi atmış, yüzünün rengi kaçmış.

kan joq s. joq 4662, 5283

sön-: Sönmek, bitmek, tükenmek.

s.-er 1481

s.-gen 4361

s.-gende 7752

s.-ip 320, 2623, 6821, 7401

söne kal-: Sönüvermek, birden sönmek.

s. kalatın 3261

s. kaldı 2775, 5002, 6381

söndir-: Söndürmek.

s.-ip 4440, 7717

s.-(ü)vge 4109, 4141, 5661

söndiril-: Söndürülmek.

s.-gen 730

söydedi: Solay dedi “şöyle dedi, böyle dedi” yapısının kısaltılmış hâli.

s. 470

söyle-: Söylemek, demek.

s. 4665, 6367, 8504

s.-di 122, 159, 537, 1868, 2537, 2549, 3313, 4725, 6048, 6114, 6381, 6859, 8590, 8996

s.-gen 41, 1388, 4414

s.-genderi 5623

s.-gendi 1600

s.-geni 4402

s.-genine 6247, 6780

s.-mes 8155

s.-meydi 1389

s.-p 720, 1693, 1756, 1893, 2089, 2277, 3687, 5157, 7210, 7235, 7267, 8062, 8147

s.-se 419(2)

s.-vge 4672

s.-vi 5179, 6227

s.-vin 3339

s.-y 3723

s.-ydi 5176, 1452

s.-ytin 918, 1759, 8473

söylep bol-: Söyleyip bitirmek, sözünü söylemek.

s. bolğan 5216

söylep ket-: Söylemek, bir çırpıda söyleyip bitirmek.

s. ketkenine 6786

s. ketti 75, 85, 533, 553, 3332, 5941, 5961, 6392

söylep kal-: Birden söylemek, ağızdan kaçırarak.

s. kalğanın 1682

söylep tur-: Konuşmaya, söylemeye devam etmek, konuşuyor olmak.

s. turğan 6251

söyley basta-: Konuşmaya başlamak.

s. bastadı 5840

söyley bil-: Konuşabilmek.

s. biletin 6304

söyley kel-: Konuşmaya devam etmek.

s. kelip 1847

söylen-: Söylenmek, konuşulmak.

s.-gen 195

söyles-: Konuşmak, söyleşmek.

s.-e 4045, 4494

s.-edi 4807

s.-em 4656, 6808

s.-ermiz 1109, 4514

s.-etin 5391, 6271

s.-eyik 3270

s.-eyin 6899, 7173

s.-iñiz 4876

s.-ip 3917

s.-keli 1890

s.-ken 7100

s.-kennen, 1758

s.-kisi kelse 505

s.-kisi kelip jür edi 6363

s.-pek 1443, 1508

s.-pesem, 4588

s.-pey 4842, 4966

s.-peydi 7007

s.-ti 6794, 6831, 5395

s.-tik 1752

s.-(ü)v 6954

s.-(ü)vge 2529, 2683, 6027, 6793,
6878, 6957

s.-(ü)vim 4584

söylese al-: *Konuşabilmek,
görüşebilmek.*

s. aldiñdar ma 1751

söylese kel-: *Konuşmaya, söyleşmeye
devam etmek.*

s. kelgende 3554

s. kelip 5529

söylet-: Söyletmek, konuşurmak.

s.-kisi kelip 5041

söyt-: Solay et- “Şöyle etmek, böyle
yapmak” yapısının kısaltılmış hâli. **Kr.**
büyt-, èyt-.

s.-edi 6945

s.-em 7213

s.-eyik 4375, 8033

s.-ken 954, 4964, 2012, 2330, 5738

s.-kenşe 1228, 2392, 2567, 4383, 4493,
4920, 7716, 7721

s.-peymiz 7017

s.-se 154, 325, 409, 1637, 2228, 2552,
4403, 4627, 5092, 5985, 7396

s.-señ 8515

s.-sek 8025, 8033

s.-sin 327

s.-ti 2034, 3019, 3050, 3132, 3536,
3728, 3886, 4545, 4688,
5077,5435,5439, 5617, 5753, 6488,
6543, 7171, 7210, 7994, 8561,
8649, 8654,

s.-(ü)vge 3452

söytip: Öylece, böylece.

s. 73, 1083, 1801, 2258, 2941, 3194,
3201, 3471, 4197, 5548, 5702, 5898,
5910, 7598, 7831, 7835, 7846, 7898,

7912, 8025, 8179, 8231, 8237, 8244,
8330, 8366, 8405, 8730, 9058,

söz: Söz, kelime, sözcük.

s. 17, 80,440, 528, 677, 1141, 1530,
1589, 2139, 2173,2238,2970, 3097,
3110, 3115, 3561, 3848, 3851, 3900,
3916, 4370, 4411, 4549, 4567, 4860,
4860, 4861, 5523, 5871, 5919, 6055,
6055, 6071, 6160, 6230, 6436, 6470,
6657, 6728, 6874, 6907, 6950, 6950,
7177, 7506, 7599, 7600, 7675,
8505,8779, 8804, 8829, 8868, 8885,

s.-ben 5182, 6907

s.-benen 3646

s.-den 195, 963, 4729, 8037

s.-der 1874, 5456

s.-derdi 7360

s.-deri 517, 576

s.-deriñizdi 1689

s.-deriñizge 6278

s.-derin 223, 4300, 4626, 4887, 6443

s.-derinde 1388

s.-derinen 6974

s.-deriniñ 6275

s.-di 1226, 1519, 1666, 1675, 2403,
2916, 3341, 3496, 3546, 4308, 4552,
4625, 4644, 5455, 5765, 7180, 8608

s.-diñ 892, 5037, 8939

s.-ge 529, 1190, 1594, 1695, 2555,
2937, 3718, 3810, 3888, 3897, 4710,
4830, 5868, 6016, 6778, 7196, 7868,
8016, 8472

s.-i 2093, 3112, 3368, 5451, 5922,
6612, 6768, 6770, 6812, 5035, 6835,
6841, 8536, 8539, 8723, 8794, 8919

s.-(i)m 439, 7185

s.-imde 2402

s.-imdi 5672

s.-imen 6474

s.-imizdi 601

s.-(i)mniñ 8677

s.-in 53, 451, 591, 986, 1089, 1574,
1657, 1891, 3159, 3182, 3202, 3241,
3692, 3700, 3793, 4224, 4376, 4433,
4567, 4717, 4727, 4905, 5176, 5179,
5302, 5337, 5350, 5561, 5905, 5982,
5986, 6028, 6047, 6508, 6715, 6760,
7497, 8091, 8501, 8545, 8612, 8985,
9025,

s.-inde 6473, 6832

s.-indey 6875

s.-indi 2277

s.-ine 2345, 2589, 4756, 4779, 5107,
5154, 7023, 7381, 8069

s.-inen 1587, 1963, 5306, 5812, 6136,
6449, 6724, 6865, 7622, 8423, 9008

s.-iniñ 95, 1504, 2181, 4906

s.-iñ 7179

s.-iñde 2401

s.-iñiz 1584

sözdik: Sözlük.

*tüsinik sözdigi: İzahlı, açıklamaalı
sözlük.*

t. sözdigi 5697

sözsüz: Sözsüz, tartışmasız, şüphesi, kayıtsız şartsız.

s. 843, 3199, 3349, 3547, 3775, 3778, 5175, 5916, 6083, 8043

Speranskiy: 1772-1839 yılları arasında yaşamış, ünlü Rus politikacı, Mihail Mihailoviç Speranskiy.

s.-diñ 4742

stanitsa: R. Özellikle Rus Kazaklarına ait, köyden büyük yerleşim birimi.

s. 7013, 8380

s.-ların 5717, 8377

s.-larına 8412

s.-nı 8381

s.-sına 8190, 8380

starşın: *Bk. voyskovoy starşına.*

s. 62

s.-dı 4203

stol: R. Tablo.

s. 4815, 4817, 5828, 5832, 6059

s.-diñ 3622

s.-ınıñ 4825

Stroganov: Kişi adı.

s. 3314

Suhatelen: Kişi adı.

s. 7510, 7511, 7522

suq-: 1. Batırmak, saplamak, sokmak.

s.-(ğı)p 4659

kol suq-: *Talan etmek, yağmalamak, alt üst etmek.*

kol s.-(ğu)vğa 768

2. Koymak, sokuşturmak, doldurmak.

s.-(ğı)p 796

s.-pağan 4380

s.-tı 211

suğıp al-: *Sokabilmek, yerleştirebilmek.*

s. alıp 4921

sula-: Boylu boyunca uzanmak, yatmak.

s.-ğan 4418, 6531

s.-y 1118

sulama: *Bk. Alka Köl sulama.*

s.-ğa 2130

sulayıp: Dik bir şekilde, boy göstererek.

s. 6665

sultan: Çarlık Rusya nüfusu Kazak olan eyaletlere bağlı illerin yöneticisi, ağa sultandan küçük yöneticilere ve çocuklarına verilen unvan.

s. 53, 55, 468, 1756, 2239, 2792, 2885, 3040, 3060, 3127, 3678, 3681, 3802, 3876, 4218, 4925, 4965, 5015, 5356, 5414, 6134, 6219, 6714, 6905, 7192, 7561, 8027, 8359, 8463, 8899, 8942

s.-dar 63(2), 1429, 1451, 1684, 1760, 2041, 2108, 3061, 4223, 4225, 4255, 6141, 6215, 7355, 7468, 7480, 7540, 8032, 8160, 8992

s.-darda 8041

s.-dardan 5209

s.-darday 6093

s.-dardı 1964, 6100, 6200

s.-dardiñ 124, 850, 1483, 1638, 1886,
1914, 1920, 1978, 2029, 2697, 3449

s.-darga, 1676, 1697, 1972, 5819

s.-darı 133, 1438, 1671, 1902, 2126,
5779

s.-darım 1651

s.-darına 3452, 6124

s.-darınan 7673

s.-darınıñ 1918, 6084, 9049

s.-darmen 1350, 1683

s.-dı 6468, 8352

s.-ı 781, 949, 6814, 8661, 8672

s.-ına 4356

s.-ınıñ 3060, 3981, 5124, 6920, 8635

Sultan (Ahmet): Bk. Ahmet.

s. 6153

s.-ğa 8344

Sultan (Jolaman): Bk. Jolaman.

s.-ınıñ 5248

Sultan (Kenesarı): Bk. Kenesarı.

s. 3494, 3510, 3515, 3634, 3731, 5029,
5201, 5264, 5306, 5595, 5601, 5640,
5857, 6570, 6737, 6912, 6983, 7053,
7072, 7125, 7146, 7458, 7471, 7642,
8110, 8429, 8698

s.-da 7075

s.-dı 3436, 4987, 5041, 5926, 6069,
7363

s.-ğa 6119, 6726

s.-(ı)m 3088

s.-ınıñ 3208, 3424, 3592, 3607, 3616,
3836, 3905, 3909, 5221, 5232, 6075,
6191, 6766, 6807, 7011, 7023, 7083,
7092, 7138, 7233, 8022, 8388

Sultan (Navrızbay): Bk. Navrızbay.

n. 3923

Sultan (Tilenşi): Bk. Tilenşi.

s. 691

sultandıq: Sultanlık, saltanat.

s. 9051

s.- (ğ)ınan 7605

s.-ka 4237

sultan-pravitel: Çarlık Rusya'da geniş yetkilerle donatılmış, özellikle Müslümanlar arasından seçilen vali.

s. 6129, 6208, 7793

s.-der 7625, 7637

s.-derdiñ 805, 7635

s.-di 6136

s.-diñ 6139

Sultan-pravitel Ahmet: Bk. Ahmet.

s. 7679

Sultan-pravitel (Ahmet Jantörin): Bk. Ahmet.

s. 6098, 6127, 6150, 8194, 8343, 8350,
8358

Sultan-pravitel (Arıstan): Bk. Arıstan.

s. 7910, 7990

s.-ınıñ 7905

Sultan-pravitel (Baymuğamed): Kişi adı.

s. 6209

sultaŋa: Sultanın eşi veya kızı. **Krş.**
Künimjan Sultaŋa.

s. 7384

suluv: Güzel, alımlı, yakışıklı.

s. 7, 729, 938, 954, 1408, 1470, 1474,
1626,1672, 1796, 1937, 2381, 2450,
2935, 2991, 3671, 4254, 4357, 4475,
5330, 5445, 5495, 5515, 5738, 5770,
5806, 5885, 6035, 6225, 6564, 7002,
7930, 8053, 8771,

s.-day, 3224

s.-dı 5425, 5751

s.-ğa 5427, 5641

s.-ı 2399, 2412, 5761, 2347

s.-ıñdı 4788

s.-larında 677

suluvlıq: Güzellik, yakışıklılık.

s. 5498, 5736

s.-(ğ)ı 5406

s.-(ğ)ımen 2357

s.-(ğ)ına 1824, 2790, 8345

sum: 1. Kurnaz, açıkgöz.

s. 1788, 1884, 1913

2. Zalim, acımasız, kıyıcı.

s. 5375, 5382, 6385, 6692, 8684

s.-dar 922

sumdıq: 1. Kötülük, uğursuzluk.

s. 2458, 2946, 3380, 5397, 6539, 6608,
7072

s.-(ğ)ıman 466

s.-ka 499

s.-tı 222, 462, 575, 1757, 4101, 5403

s.-tıñ 369, 947, 5554

2. Kötü, kara haber.

s. 757, 4700

s.-(ğ)ıman 2456

s.-(ğ)ıñ 7460

s.-tı 2592, 2941

sumıray: İğrenç, alçak, rezil.

s. 973, 4785

s.-lar 1224

sun-: Sunmak, vermek. **Krş. usın-.**

moyın sun-: Boyun eğmek,
kabullenmek, emir altına girmek. **Krş.**
moyın usın-.

moyın s.-dı 834

suñgak: Uzun boylu.

s. 1040, 1459, 1470, 2347, 2485, 3017,
5665

suñkar: 1. Sungur, sungur kuşu.

s. 5324

s.-dı 5334

2. Cesur, gözüpek.

s. 7995

s.-(ı)m 8010

s.-larım 1135

Suñkar ölgen töbesi: Yer adı.

s. 5335

s.-degi 8426	s.-ğanda 1336, 6483
suñkıl: Kuş sesi.	s.-ğan jok 5607, 6467
s. 680	s.-madı 1769, 2658
suñkılda-: Ötüşmek.	s.-ñız 5084
s.-p 1384	s.-p 4410, 8540
supıday:	s.-ptı 4787
aķ supıday: Kuğu gibi, bembeyaz.	s.-p tur 922
aķ s. 31	s.-vğa 1753, 4693, 4912, 5068
sup-suñğak: Upuzun, çok uzun.	s.-ydi 3703
s. 4385	s.-yın 5087
sup-suvık: Sopsoğuk, çok soğuk.	s.-yımın 3545, 8549
s 207, 8600	s.-ytın 438
sur I: Boz, gri, kül ya da duman rengi.	2. Rica etmek, istemek.
s. 286, 2799	s. 3170
sur julan: Boz yılan.	s.-dı 5663, 8036, 8819
s. 5955	s.-dım 3188
ķara sur: Hafif siyaha çalan boz rengi, ķara boz, çok esmer olmayan.	s.-ğan 5663, 8814, 8901
ķara s. 31, 36, 1713, 2709, 6145, 6421, 6446, 6523, 6541, 6567, 6625	s.-ğanda 2436
sarı sur: Açık boz renk, sarıya yakın boz.	s.-maķpın 8609
sarı s. 2082	s.-maymın 606
sur II: Yüz, çehre, sima.	s.-ñız 6049
s.-ı 6427	s.-p 2396, 4560, 5106, 5876, 6074, 7586, 8520, 8734
sura-: 1. Sormak, öğrenmek.	s.-ptı 5046, 7427
s. 404	s.-p otır 3025
s.-dı 3126, 3184, 6252, 6779, 7883	s.-sın 8114
s.-ğan 596, 3177, 4757, 5239, 7134	s.-y ma 8521
	s.-yın 3354, 8503
	s.-yımın 6301

suray kel-: İstemek, dilemek.

s. kelip 1598

aqıl sura-: Danışmak, fikir sormak, istişare etmek.

aqıl s.-dı 992

aqıldarın s.-dı 5618

keşirim sura-: Özür dilemek.

keşirim s.-ğan 3870

keşirim s.-ğısı (da) keldi 3124

keşirim s.-p 5676

ruqsat sura-: İzin istemek, onay almak.

ruqsat s.-ğandıktan 7621

surak: Soru, sual.

s. 1572, 1609, 5868, 8697

s.-(ğ)ım 8695, 8698, 8703

s.-(ğ)ına 871, 2253, 7132, 7354

s.-ka 1572, 1669, 2197, 2977, 9016

s.-tan 930

surapıl: Şiddetli, sert.

s. 4540, 5333, 6971, 7728

surastır-: Soruşturmak.

surastra kel-: Soruşturmak, soruşturmayı yürütmek.

s. kel 969

s. kelse 8285

suret: Resim, fotoğraf, tablo.

s. 4476, 5468, 6675, 6742, 6763

s.-i 2844, 4816

s.-in 7002

s.-inen 5828

s.-iniñ 4825

s.-ter 8662

s.-teri 6814

s.-ti 4485

surğult: 1. Biraz boz, bozca.

s. 2523, 4651

2. Solgun, zayıf, fersiz.

s. 1458, 5319, 5955

surğulttan-: Bozarmak.

s.-a 7783

s.-ıp 3662

surlan-: Rengi atmak, rengi kaçmak, kanı çekilmek, solmak.

surlana tüs-: Birden rengi atmak.

s. tüsip 5373

s. tüsken 7007

s. tüsti 7304

surlanıp al-: Rengi kaçmak, endişelenmek.

s. aldı 3855

surlanıp ket-: Rengi atmak, korkmak, endişelenmek.

s. ketse 1674

surık: Dış görünüş.

surkı kaç-: Güzelliği yitirmek, keyfi bozulmak.

s.-mızdı kaçırar 735

surkıya: Alçak, terbiyesiz, ahlaksız.

s. 6382(2)

sus: Haşmet, korku, soğuk yüz.

sus körset-: *Dehşet saçmak, korku salmak, göz dağı vermek.*

s. körsetip 1297

s. körsetti 4827

s. körsetüv 3496

susun al-: *Korkutup aklını almak, korku vermek, , 4819*

sustan-: Korku vermek, korku hissi uyandırmak.

s.-a 436

sustana kal-: *Korkutmak, korku salmak.*

s. kalatın 3426

s. kaldı 7288

susti: Yüzü soğuk, sert.

s. 690, 1464, 4663, 5827, 5985, 6685, 7796

suv: Su.

s. 49, 357, 1124, 2382, 2397, 3376, 3416, 4462, 4467, 4640, 5957, 5967, 5978, 6603, 7163, 7696, 7715, 8283, 8293, 8295, 8316, 8317, 8580, 8958

s.-dan 2313, 2389, 2393

s.-dı 2387

s.-ğa 1029, 2377, 3098, 3207, 4877, 5946, 8319, 8578

s.-ı 2381, 4305, 5976, 5988, 5991, 5998, 6000, 6002, 7199, 7200(3), 7201, 7695, 8289, 8294, 9079

s.-ına 6376, 8136

s.-ıman 5970, 7205, 9035

s.-ları 8288

s.-larımen 8296

s.-larında 1385

ğara suv: *Durgun, büyük su birikintisi, göl.*

ğara s. 678, 3930

ğara s.-day 1040, 4038, 4967

ğara s.-lardıñ 4278

sual-: Suyu azalmak, suyu çekilmek.

s.-atın 3259

s.-ıp 3091

sualdır-: Suyunu kurutmak, kurutmak.

s.-dıñ 6670

suvan:

suv işsem de suvan işsem de: *İyi kötü günde, her zaman.*

s. işsem de s. işsem de 4640, 6604

suarıl-: Sulanmak, su verilmek.

s.-ğan 761, 902, 1198, 1744, 7313

s.-ğanda 4259

s.-ıptı 8862

s.-sa 8796

suvday: Su gibi seya benzer.

s. 1040, 1245, 4967, 6226, 7304

suvık: 1. Sıcak karşıtı, soğuk.

s. 203, 7668, 7785, 8134, 8402, 8603

s.- (ğ)ında 8658

s.-tan 5399

ğara suvık: *Çok soğuk, ayaz.*

ğara s. 2794, 6958

ğara s.-(ğ)ında 5651, 9045

ğara s.-ta 7904

2. Soğuk, sert görünüşlü (kimse).

s. 27, 491, 1728, 2335, 3169, 4824, 5557, 5985

3. Samimi, sıcak olmayan, ürpertici.

s. 195, 209, 237, 387, 400, 1433, 2333, 2409

suvikğ habar: Kara haber, kötü haber.

s. habar 735, 2186, 2422, 6964

s. habardı 748, 2573, 2585, 2938

suvikğ söz: Bk. suvikğ habar.

s. söz 6728

s. sözden 962

suvikğlık: Soğukluk, sıcak olmama durumu.

s. 1458

suvır: Köstebek, dağ sıçanı.

s. 45, 4285, 4630, 4921

suvır-: Çıkarmak, çekip çıkarmak.

s.-ğan 6

s.-ğanı 215

s.-ıp 1775, 2048, 2333, 2636, 2694, 3384, 3804, 4099, 4516, 5010, 6103, 4994

suvırıl-: Çekilmek, çıkarılmak.

s.-ıp 1778

s.-may 1867

suvıt: Acil, acele, ivedi.

s. 25, 4053, 4735, 5815

suvıt-: 1. Soğutmak.

s.-tı 8055

s.-(u)vımız 3643

2. Dinlenmek.

s.-ıp 512

s.-ğan 5551

suvlı: Sulu, suyu olan, suyu bol.

s. 1365, 1703, 2057, 2507, 6003

suvmañ:

suvmañ kağ-: Delice etrafa çarpmak, çarpa çarpa gitmek.

s. kağıp 630

suvmañda-: Atik tetik davranmak, çok hızlı hareket etmek.

s.-p 2186

Suvorov: Kişi adı.

s. 5829

suvsa-: Susamak.

s.-ğan 1073

suvsar: Ağaç sansarı, zerdeva.

s. 4286

suvısı-: Kolayca yer değıştirmek, kaymak, inmek.

s.-p 5467

suvısın: İçecek.

s. 3025, 4709

s.-dı 3022

s.-ı 3099

s.-ın 4320

- s.-iñdi 1899
- suvsında-:** Susamak.
- s.-vdi 3376
- suvsız:** Susuz, çorak, suyu olmayan.
- s. 6001, 8290
- Sügirbay:** Kişi adı.
- s. 8969
- sülde:** İskelet.
- süldesi kırı-:** Çok yorulmak, hâlsiz ve bitkin düşmek.
- süldeleri kırıp 678
- sülder:** Çok zayıflık, iskelet.
- kur sülderi kal-:** Bir deri, bir kemik kalmak, iskelete dönmek.
- kur s. kalğan 8325
- sülesoq:** İsteksiz, hevessiz, gönülsüz.
- s. 789
- Süleymen:** Yer adı.
- s. 7270
- süliktey:** İnce, cılız.
- s. 711, 3930
- sümbidey:** Harbi gibi, incecik ve düz.
- s. 729
- sümbil:** Sümbül.
- sümbil jal:** Gür ve uzun yeke.
- s. jal 639
- sümbildey:** Sümbül gibi, sümbüle benzer.
- s. 26
- sündettet-:** Sünnet ettrimek.
- s.-edi 3010
- süñgi-:** Dalmak, batmak.
- s.-di 2254
- süñgiy jönel-:** Batmaya, dalmaya başlamak.
- s. jöneldi 8795
- süpüle:** Alelade, gelişigüzel.
- s. 1452
- süp-süyir:** İncecik ve uzun.
- s. 2083
- sür:** Uzun süre saklanmak üzere tuzlanmış et.
- sür qazı:** Kışın yemek üzere fazlaca tuzlanan sucuk, kazı.
- s. qazı 4407
- sür-:** Zaman geçmek, sürmek.
- ömir sür-:** Yaşamak, ömür sürmek.
- ömir s.-se 3477, 3481
- ömir s.-(ü)v 6056
- ömir s.-(ü)v edi 3468
- ömir süre al-:** Yaşayabilmek, ömür sürebilmek.
- ömir s. alar edik 3478
- ömir sürüp kele jat-:** Yaşamaya devam etmek, hayatta olmak.
- ömir s. kele jatr edik 5669
- sürlev:** Eski yol, patika, çığır.
- s.-imen 5934
- sürt-:** Silmek, temizlemek, kurulamak.
- s.-ip 2594, 6254, 6543, 8603

s.-pesten 2579

s.-pey 468

s.-ti 627, 2010

s.-(ü)vge 4485

sürtip jat-: Temizlemek, kurulamak.

s. jatқан 2183, 3039

sürtik: Ceket, palto, cepken.

s.-(g)in 4505

süt: Süt.

s. 1734, 4245

s.-i 1988

s.-imen 6324

s.-in 8617

s.-ine 5044

süttey: Süt gibi, bembeyaz, tertemiz.

s. 5289

süy-: 1. Öpmek.

s.-di 2333, 4395

s.-ip 2864

süye basta-: Öpmeye başlamak.

s. başтаған 4373

2. Sevmek, hoşlanmak, beğenmek.

s.-e 6026

s.-edi 587

s.-er 864

s.-eri 4234

s.-gen 3967, 5025, 5257, 5438, 5446,
7001

s.-geni 7948

s.-(ü)v 8047

süye-: Kollamak, desteklemek.

s.-ytin 5811

süyep jür-: Destek olmak, korumak.

s. jürgen 5793

süyep tur-: Desteklemek, kollamaya devam etmek.

s. turған 2585

süiyi basta-: Destek olmaya, kollmaya başlamak.

s. bastavı 3454

arқа süye-: (Birinden) destek almak, (birine) arkasını dayamak.

arқа s.-p 7023

süyek: 1. Kemik.

s. 2308, 2692

2. Naaş, ceset.

s. 1371

s.-(g)i 7108

s.-terin 1325

süyem: Karış.

s. 1476

süyemelde-: Yardım etmek, desteklemek, arka çıkmak.

s.-viniñ 1028

süyen-: Birine bir şeye güvenmek.

s.-ip 8989

süyeniş: Dayanak, destek.

4227, 6344

süestir-: Tüfek çatmak, tüfekleri birbirine dayandırmak.

s.-ip 7714

süeyvli: Dayalı, daynmış.

s. 2630

Süyük töre: Kişi adı.

s. 8724

s.-niñ 8727, 8919

Süyük: *Bk. Süyük Töre.*

s. 8937

Süyük töre: Kişi adı.

s. 8724

s.-niñ 8727, 8919

süyikti: Sevgili, değerli.

s. 1722, 4839

süyir: Sivri.

s. 2737, 4470

süyirlen-: Sivrilmek.

s.-e 1485

süyis-: Aşık olmak, sevmek.

s.-ken 9046

süyken-: Dokunmak, sürünmek, değmek.

s.-se 7412

süyre-: Çekmek, sürüme.

s.-gen 8260

s.-p 8247

süyret-: Sürüme, sürükletmek.

s.-e 3308

s.-ip 433

s.-ken 2269, 3838, 4289

süyretil-: Düşe kalka yürüme, sürüklenme.

s.-e 4170

süysin-: İmrenme, hayran olmak, haz duyma.

s.-e 3008, 3123, 5344

s.-gendey 730

süz- I: Süsmek, toslama, boynuzlama.

s.-etin 4865

süz- II: 1. Tor veya ağla balık avlama.

s.-gen 7791

2. Etrafi kolaçan etme, süzme.

s.-gen 656

süzegen: Süsen, boynuzlayan, toslayan.

s. 6144

süzek: Kara humma, tifo.

s.-ten 3092

süzil-: Göz baygınlaşma, mahmurlaşma.

s.-e 1457

-Ş-

şabarman: Ulak, haberci.

ş. 2679, 4328, 4653, 5793, 8765

ş.-darı 1989, 8763

ş.-darına 2018, 8655

ş.-ı 2477, 3629

ş.-ımız 6570

ş.-ın 4647

ş.-ına 4688

şabdâr: Gövdesi sarı veya kirli sarı; yele, kuyruk ve bacağının alt kısmındaki kılları koyu renkte olan, kula (at).

ş. 6417

şabil-: Saldırılmak, yağmalanmak, dağıtılmak.

ş.-ğan 398, 3815, 5236

ş.-ğannan 3732

ş.-ip 6742

ş.-sın 3730

şabındık: Çayırılık, otlak.

ş. 7537

şabın-: Azmak, kudurmak.

ş.-ğan 2890

şabınşılık: Yağmacılık, çapulculuk.

ş.-tan 6496

şabis: Koşma, koşuş.

ş.-ı 2540, 5632

ş.-ka 715, 7839

şabıstı: Yürük, hızlı koşan at.

ş. 2710

şabit: İlham, şevk.

ş. 7166, 7168

şabuvıl: Saldırı, hücum.

ş. 116, 1210, 2858, 3760, 6976, 7738, 7816, 7866, 8184, 8341, 8368, 8377, 8383, 8396, 8484

ş.-da 1258, 7952

ş.-dı 3509, 4060, 5715, 7764, 7794, 7881

ş.-ğa 372, 1132, 1235, 1291, 1295, 3646, 4881, 8380, 8881

ş.-ı 7905

ş.-ın 8812

ş.-ınan 3925, 7524, 9079

şabuvılda-: Devamlı saldırılmak, hücum etmek, ileri atılmak.

ş.-p 1250

şabuvıldav: Hücum, saldırı.

ş.-dan 7579

ş.-men 792

şabuvılşısı: Hücum eden, öncü birlik, baskın yapan kimse.

ş. 1251

şabuv: Saldırı, hücum.

ş.-ımız 1605

ş.-ın 5717, 6064

şağala: Martı.

ş.-day 6971

ş.-niñ 314

ak şağala: Beyaz martı.

a. 7158

şağıl: Toprak yığını, tepecik, höyük.

ş.-dardıñ 5953, 5957

şağıl-: Kırılmak, parçalanmak, ikiye ayrılmak.

tavı şağıl-: Cesareti, şevki kırılmak.

Krş. tavı.

t. şağılğan 3527

şağılıs-: Parlamak.

ş.-adı 1311
 ş.-ıp 1186, 4466
şâgım: Şikayet.
 ş. 5249, 6263
şâgın: Küçük, ufak, az.
 ş. 383, 701, 2067, 2074, 2083, 2377,
 2506, 3399, 3450, 5955, 7115,
 7622, 7639, 7685, 8274, 8393,
 8410
şâğındav: Biraz küçük, ufakça.
 ş. 1709
şâgın-şâgın: Ufak ufak, yavaş yavaş.
 ş. 181
Şâgır: Akmola Eyaleti'ne bağlı bir
 yerleşim.
 ş. 2827, 5846
şahar: F. Şehir, kent.
 ş. 1837
 ş.-ğa 1411, 1494
 ş.-ı 1363
 ş.-lardıñ 1422
şak: Dönem, çağ, devir, zaman.
 ş. 7, 3641, 689, 2054
 ş.-(ğ)ın 630
 ş.-(ğ)ında 3426, 3523, 5469
 ş.-ta 1018, 1342, 1429, 2135, 2417,
 2938, 4962, 5317, 5465, 5497, 5530,
 7182, 7462, 7771, 7940
balalık şak: Çocukluk, çocukluk
 dönemi.

balalık ş.-(ğ)ı 2513
jastık şak: Gençlik, gençlik dönemi.
 jastık ş. 5744(2), 5757
şak-: Isırmak, sokmak, dişlemek.
 ş.-(ğ)ı 7344
şaka: Tüyü tam bitmemiş hayvan yavrusu.
kızıl şaka: Yeni doğmuş hayvan
 yavrusu.
 kızıl ş. 2610
şakılda-: Keskin, tiz ses çıkarmak.
şakılday jönel-: Keskin, tiz sesle
 ötmeye başlamak.
 ş. jönelgen 45
şakır-: 1. Çağırarak.
 ş. 4689
 ş.-dı 1885, 4335, 7752, 8175
 ş.-ğan 8964, 8965
 ş.-ğanda 8499
 ş.-ğanday 2511, 3070
 ş.-ğanın 5565, 8087
 ş.-ıp 2820, 3554, 8139
 ş.-masa 3606
 ş.-masthan burın 1450
 ş.-sa da 5635
 ş.-(u)vğa 6136
 ş.-(u)vında 1430
şakırıp al-: Emredercesine çağırarak.
 ş. aldı 966, 2613, 4993, 8257
 ş. alıp 2040, 2647, 4598, 4647

ş. ap 1762

şakırıp jat-: Çağırmakta olmak, çağırıyor olmak.

ş. jatr 1954

şakırıp kal-: Çağırarak.

ş. kalar 1700

2. Davet etmek.

ş.-ayık 8651

ş.-dı 1948, 5618

ş.-ğalı otır eken 1844

ş.-ğan 738, 4838, 6151, 7045

ş.-ğan eken 2580

ş.-ıp 4351, 4437

ş.-ıp edi 3010

ş. otır 5227, 5876

ş.-sa 5890

3. Ötmek.

ş.-dı 1840

ş.-ğan 1838

ş.-(u)vğa 2520

şakırıl-: 1. Çağırılmak.

ş.-dı 8034, 8938

ş.-ğan 6140

2. Davet edilmek.

ş.-dı 4408 , 4747

şakırım: Bir kilometrelik mesafe.

ş. 4055, 5944, 6001, 6005, 6007, 6017, 7920, 8958

şakırımday: Yaklaşık bir kilometre, bir kilometreye yakın.

ş. 772, 798, 1125, 4061, 4062, 5942, 5943, 5948, 5950, 5958, 5968, 5972, 5988, 5989, 5996, 5998, 5999, 6003, 6015, 8293

şakır-şukır: Metal nesnelerin birbirlerin vurduklarında çıkarttıkları ses, şakır şukur.

ş. 7945

şakırt-: Çağirtmak.

ş.-pağan 8017

ş.-sa 3366

ş.-sayşı 4550

ş.-ttım 2888, 4831

şakırtıp al-: Emredercesine çağirtmak.

ş. aldı 2581, 5397

ş. aldırıldı 4808

ş. aldırıldı da 2947

ş. alıp 7027

ş. aluvğa 2986

şakıruv: Davet, çağrı.

ş.-ımen, 1398

ş.-ın 5635

ş.-ıñızben 6127, 6149

şakpāk: Çakmak taşı.

şakpāk kuv: Çakmak kavı.

ş. kuvdan 699

şakşa: Boynuzdan yapılan enfiye kutusu.

ş. 1479

şaktı: Sayılardan sonra gelerek sınırlandırma ve derecelendirme işlevinde kullanılan çekim edatı.

ş. 485, 924, 1000, 1211, 2067, 2705, 3265, 4139, 4600, 4927, 5548, 6480, 6505, 6536, 6659, 7231, 7240, 7812, 7889, 8325, 8382

ş.-sın 4172, 4920

şal: İhtiyar, yaşlı adam.

ş. 13, 413, 467, 2610, 3395, 6484, 6495, 6498, 6547, 6570, 6573

ş.-dan 404

ş.-dar 2594

ş.-darmen 5742

ş.-dı 450, 473, 6493

ş.-diñ 451, 6819, 6843, 6845

şal-: 1. Çelmek, çelme takmak.

ş. 3206

2. Dikkat etmek, duyu organlarıyla farketmek.

közi şal-: Görmek, dikkat etmek.

közi (osı suluv pişindi baldırğan jastı birden) ş.-adı 938

közi ş.-dı 697, közi (tömengi jaqtan toptanğan salt attını) ş.-dı 1179

ķulağı şalıp ķal-: Kulağa ses çalınvermek, belli belirsiz ses işitmek.

ķulağı (tağı bir dübirdi) ş.-ıp ķaldı 1157

ķulağı anda-sanda şalıp ķalğan 1874

2. Hafiften yakmak.

ķün şal-: Güneşte hafifçe yanmak.

ķün ş.-ğan 717

şal-kempir: Yaşlı erkek ve kocakarı, ihtiyarlar.

ş. 2685

ş.-in 6738

şala: Çiğ, tam pişmemiş, olgunlaşmamış.

ş. 2058

şalbar: Şalvar, pantolon.

ş. 651, 686, 1476, 1711, 1719

ş.-ı 4389

ş.-ın 3045

ş.-ınıñ 3020

şalbarlı: Şalvarlı, pantolonlu.

ş. 1051

şaldıķ-: Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak.

ş.-ķan-dı 3923

şaldır-: Koşturmak.

ş.-ğan 5907

ş.-ıp 1164, 6007, 7696

ş.-ıptı 5945, 5951

ş.-(u)vğa 289, 2374

şalgay: Uzak, ücra.

ş. 234, 269, 3705, 4264, 4429, 6569

şalgın: Çayır.

ş. 8, 290, 7000, 8588

ş.-ı 488, 5587

ş.-ına 2074, 2522, 6357

ş.-iniñ 6439

ş.-niñ 11

şalgıñdı: Çayırılı, çayırı olan.

ş. 3, 800, 2505, 7922, 8797, 8874

şalı: Eğri büğrü, yamuk.

***ayağın şalı bas-:** Yapılan bir hatadan, yanlıştan dolayı, nasıl yürüyeceğini şaşırmaq.*

ayağın ş. basıp 397

***tört ayağın şalı tasta-:** (At vb.) ayaklarını sağa sola savurmak, çifte atarak yürümek.*

tört ayağın ş. tastap 3378

şalı-: Karşı karşıya gelmek, zıtlaşmak, kavga etmek.

ş.-ip 7615

şalkar: Geniş, uçsuz bucaksız, engin.

ş. 764, 2507, 8587

şalkasın: Sırtüstü.

ş. 2718, 2050

şalkay-: Yaslanmak, dayanmak.

***şalkaya tüs-:** Yaslanıp yatmak, dayanmak.*

ş. tüsip 5654

şalı-: Şırıl şırıl, dere misali akmaq.

ş.-mağ 1124

şam: Mum, kandil, gaz lambası.

ş. 731, 4361, 4816

ş.-dı 4440

şama: Güç, kuvvet, iktidar.

şama kel-: Güç yetmek, elden gelmek.

ş.-m kelse 6808

ş.-mız kelgenşe 6858

ş.-ñ kelmegenmen 2640

ş.-sı kelgenşe 7644

ş.-sı kelmesine 7844

ş.-sı kelse 2301, 5899, 7844

şamalı: Kadar, aşağı yukarı, yaklaşık.

ş. 7712

şaması: Galiba, herhâlde.

ş. 2065, 3248, 4680, 5371

şamasında: Yaklaşık, tahminen, takriben, aşağı yukarı. 6590

şamdan-: Onuru incinmek, gururu kırılmak.

***şamdana kal-:** Tamamen kırılmak, incinmek.*

ş. kaldı 6646

şana: Kızak.

ş.-niñ 4134

şandı-: Sıkıca bağlamak, kördüğüm atmak.

ş.-ğan 3027

ş.-p 716

şandıl-: Sıkıca bağlanmak, kör düğümlemek.

ş.-ğan 4134

şandır: Kurumuş, pörsümüş (yüz vb.).

ş. 6667

şanşar: Sivri dilli, iğneleyici konuşan.

ş.-day 5331

şansıl-: Saplanmak, batırılmak.

ş.-a 4099

ş.-ğan, 5019

şansı-: Saplamak, batırmak.

ş.-p 2497

şansuv: Sancı.

ş.-day 5465

şañ: Toz, toz toprak.

ş. 702, 2558, 8552, 8553

ş.-ğa 696

ş.-ın 8547

şañın kaç-: Üst başı silkelemek, tozu toprağı çırpmaq.

şañındı kaç 733

şañdağ: Toz, duman, sis.

ş.-tı 696

şañdı: Toz duman, tozlu topraklı.

ş. 8557

şañırağ: 1. Çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak.

ş. 16

ş.-(ğ)ı 6530

ş.-tan 3055, 4465

ş.-tay 1364

şañırağı kula-: Harap olmak, ev başa yıkılmak, ev olmaktan çıkmak.

ş. kulap 6542

şañırağın ortasına tüsir-: Evi başına yıkmak, yakıp yıkmak, harap etmek.

ş. ortasına tüsir 2641

2. Ev, ocak, hâne.

ş. 133, 6167, 6179, 6180

ş.-(ğ)ın 34

ş.-tan 8889

ş.-tı 545

ş.-tıñ 3439, 3440

şañırağ salığı: Her aile, çadır başına alınan vergi.

ş. salığı 2018

ş. salığın 1990, 2017

ş. salıgınan 7608

şañırağı: Evli, ev sahibi, evi olan.

ş. 3233

şañk: Özellikle metallerden çıkan tiz ses.

şañk et-: Tiz ses çıkarmak.

ş. etip 9034

ş. etüv 4820

şañkay: Tam, tam olarak.

ş. 4064

şañkay tüs: Tam öğle vakti, dalöğle.

ş. tüsimiz 7442

şañkılda-: (Martı, kartal vb.) Çığlık koparmak.

ş.-y 2148

şañk-şañk: Kartal vb. hayvanların öterken çıkardıkları çığlığa benzer ses.

ş. 2520

şañk-şuñk: Ateşli silahların çıkardıkları ses, patırtı, çatırtı.

ş 374, 1208, 7859

şañ-şañ: Şangırtı, şırıltı, şangır şungur etme.

ş. 1365, 1379

Şañşak: Kavim adı.

ş. 2830

şap- I: Dörtnala, dolu dizgin gitmek, koşmak.

ş.-(b)adı 550, 3565

ş.-(b)ar 2150, 2541

ş.-(b)atın 639, 3071

ş.-(v)ıp 799, 7942

ş.-kan 712, 936, 1017, 2066, 2159, 2567, 5956

ş.-kanda 2496

ş.-kanday 2143

ş.-sa 3071, 4072, 4302

ş.-tı 389, 981, 4911

şaba al-: At koşturabilmek.

ş. alatın 3510

ş. almaytının 4929

şaba jönel-: Koşmaya başlamak, koşuyor olmak.

ş. jöneldi 4018, 4171, 6525, 6544, 9072

ş. jöneledi 4071

şavıp bara jat-: Koşturuyor olmak, aralıksız dörtnala gitmek.

ş. bara jatқан 3116, 4183

şavıp jür-: Koşturup gitmek, koşmak.

ş. jürgen 4096

şavıp kel-: Koşturmak, dörtnala gelmek.

ş. keledi 4069

şavıp kele jat-: Aralıksız dörtnala gelmek.

ş. kele jatқан 696, 3443, 4073

ş. kele jatқандarı 3575

şap- II: 1. Keskin bir aletle kesmek, vurmak, çalmak.

ş.-(v)ıp 6562, 6986, 8012

ş.-(v)ıptı 8685

ş.-қан 3387

şavıp tasta-: Kesivermek, kesip düşürmek.

ş. tastamak 2013

namısқа şap-: Onurunu, haysiyetini, namusunu düşünmek, bunlar uğruna her şeyi göze almak.

namısқа ş.-(v)ıp 950

şöp şap-: Ekin biçmek, tarım yapmak.

şöp ş.-(b)uvğa 766

2. Öldürmek üzere saldırmak, hücum etmek, kırgın, bozgun yapmak.

ş. 2649, 3718

ş.-(b)adı 5142, 5148, 6733, 6825, 6892, 6981

ş.-(b)am 5880

ş.-(b)amın 3221, 7299

ş.-(b)ar eken 8356

ş.-(b)ardan 1403

ş.-(b)arı 4266

ş.-(b)atın 379, 3716, 3812, 7208

ş.-(b)atının 1261

ş.-(b)ayın 4177, 5343

ş.-(b)ıñdar 8416

ş.-kan 38, 401, 1244, 1247, 1319, 3446, 3776, 4155, 4919, 5237, 6721, 6813, 7238, 7777, 7811, 7828, 7880, 7999, 8568, 8881

ş.-(v)ıp 803, 811, 974, 1244, 1246, 2294, 2434, 3449, 3660, 3666, 4126, 4130, 4883, 5122, 6538, 6569, 7014, 7081, 7089, 7318, 7383, 7674, 7762, 8093, 8256, 8643, 8763

ş.-(v)ıptı 3734, 4048, 6556

ş.-kanda 2499, 4924, 8049

ş.-kanday 6540

ş.-kanı 3722

ş.-kanımda 5164, 9000

ş.-kanın 6983

ş.-kanına 7047

ş.-kannan 7138, 7990

ş.-kanşa 1273

ş.-pağan 5248

ş.-pağ 5350, 7969

ş.-pas 3718

ş.-pasa 3722, 6232

ş.-sa 1273

ş.-sağ 3750

ş.-sam 6751, 7256

ş.-sañız 7323

ş.-tı 1028, 1264, 4047, 4139, 7581, 7810, 7859, 7868, 7905, 7983, 8371, 8433

ş.-tıñız 7258

ş.-(b)uv 3455, 4261, 5965, 7538

ş.-(b)uvdan 2314, 3509, 6097

ş.-(b)uvdıñ 3688

ş.-(b)uvğa 979, 2654, 3640, 4962, 5234, 7232, 7318, 7586

şaba basta-: Kırmaya, kesmeye başlamak.

ş. bastaydı 182

şaba ber-: Kesivermek, doğrayivermek.

ş. berse 6820

şavıp jat-: Saldırmaya devam etmek.

ş. jatқан 4092

şavıp kel-: Hücum etmeye devam etmek.

ş. keledi 1021

ş. kelgen 7814

ş. kelgenmen 7953

şavıp kele jat-: Aralıksız saldırmaya devam etmek.

ş. kele jatқан 1236, 7860

şavıp ket-: Saldırmak, saldırıp tamamen yok etmek.

ş. ketse 4291

ş. ketti 4294

3. Yağma ve çapulla mal ele geçirmek.

ş.-(v)ıp 1625, 2130, 2783, 3233, 6190,
6486

ş.-kan 4581, 5364

şap-: Bir şeye tutunmak, yapışmak.

şap ber-: Yakalayivermek, tutuvermek.

ş. berip 3030

şapa-buyrıq: Emir, ferman.

ş. 8175

şapan: Kazaklara özgü bir tür kaftan.

ş. 654, 1373, 1710, 2350, 4389, 7479

ş.-ı 1460, 6420

ş.-ın 689, 3430, 4458, 4464, 5543,
8134

ş.-ının 1964, 4390, 8143

Şapıraştı: Ulu Cüz'e bağlı bir boy.

ş. 8942

şapkıla-: Koşuşturmak, koşuşmak.

ş.-y 1268

şapkınsı: Haberci, muhbir, ulak.

ş. 7404

ş.-lardan 2855

ş.-lardın 4069

ş.-ları 8769

şapkız-: Saldırtmak, hücum ettirmek.

ş.-ıp 3446

şapşañ: Tez, çabuk, çarçabuk, hızlı.

ş. 565, 1471, 3773, 4164, 4169, 4979

şapşañdıq: Hızlılık, çabukluk.

ş.-(ğ)ın 7657

ş.-(ğ)ında 5928

şaptır- I: Koşturmak, at koşturmak.

at şaptır-: Ulak göndermek, haberci yollamak.

at ş.-adı 181, 7619

at ş.-dı 4604

at ş.-ğan 5819

at ş.-ıp 6969, 8239

kisi şaptır-: Adam yollamak, haberci göndermek.

kisilerin ş.-adı 6729

şaptır- II: Saldırtmak, hücum ettirmek, yağmalattırmak.

ş.-adı 8872

ş.-dı 6843

şaptırıl-: Koşturulmak, gönderilmek.

at şaptırıl-: 1. Ulak gönderilmek, haberci yollanmak.

at ş.-ıp 2366

2. At yarışı düzenlemek.

at ş.-ıp 5611

şaptırım: Koşturma, koşma.

at şaptırım: Yaklaşık 20-25 km'lik mesafe.

at ş. 7706

tay şaptırım: Yaklaşık 10 km'lik mesafe.

tay ş. 4745

şar:

şar et-: Car car bağırarak, cırlamak.

ş. etti 315

şara I: 1. Sıvıları koymaya yarayan büyük kap.

ş. 2994

2. Göz yuvası.

ş.-sınan 3023, 3386, 6674

şara II: F. Çare, önlem, çözüm yolu.

ş. 851

ş.-lardı 6280

ş.-men 7487

ş.-nı 5816

ş.-niñ 8217

şara koldan-: Önlem almak, tedbir almak.

ş. koldanuvı 7324

ş.-sın koldanğan 8930

şaraday: Tabak gibi, büyük devasa.

ş. 3178

şarap: A. Şarap.

ş. 1455

Şarhıya: Yer adı.

ş. 7270

şarıқта-: Yükseklerle uçmak, yükselmek.

ş.-p 3970

ş.-y 5499

Şarîf: Bk. *Ğabdıraĥman uğlı Muĥammed Şarîf imam.*

ş. 2888, 4797, 4805

ş.-tı 4810

şariyġat: A. İslâm hukuku, şeriat.

ka, 5642

şarla-: 1. Gezmek, dolaşmak, gezinmek.

ş.-p 2516

2. Etrafı incelemek, araştırmak.

ş.-y 7003

şarlav: Gezinti, dolaşma.

ş.-ı 3349

şarpı-: Hafiften yakmak.

ş.-y 5

Şarşa: Kişi adı.

ş. 2873

şarşa-: Yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak.

ş.-ğan 336, 6216

ş.-ġandıktan 3072

şarşap ket-: İyice yorulmak, taamen bitkin düşmek.

ş. ketkendey 5125, 7294

şarşap-şaldıġ-: Yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak. *Krş. şarşa-.*

ş.-қан 547

şarşat-: Yormak, bitkin düşürmek.

ş.-a 7663

şarşı: Kare.

şarşı top: İnsanların toplandıkları yer, yığın, kalabalık.

ş. top 3972

şarşı şakırım: Kilometrekare.

ş. şakırımday 772, 798

şart I: Vakit kaybetmeden, hemen, derhâl.

ş. 3373

at kıyırığın şart tüy-: Bir işi hemen derhâl yapmak.

at kıyırığın ş. tüyip 3294

şart II: 1. Talep, şart.

ş.-ı 7348

ş.-tarğa 8928

ş.-tarın 8035

şart koy-: Talepte bulunmak, şart koşmak.

ş. koysa 8059

ş. koyuvına 4862

2. Anlaşma, emir, mukavele.

ş.-tı 4316

şaruva: İş, çalışma, faaliyet.

ş. 4554, 5155, 5367, 5391

ş.-lar 3705

ş.-m 1875, 3288, 4545

ş.-nı 1443, 4583

ş.-ñ 6252

ş.-ñızdı 4876

ş.-ñmñ 5269

ş.-sı , 3836, 4106, 5518, 6260, 7375

ş.-sın 7525, 8131, 8133

ş.-sına 3364, 6151

ş.-sımñ 4843

şaruvaşılık: Belirli bir iş, çalışma sahası.

ş.-(ğ)ı 2784

ş.-(ğ)ımen 7508

mal şaruvaşılığı: Hayvancılık.

m. şaruvaşılığınan 7511

şaş: Saç.

ş. 1044, 2924, 3835

ş.-ı 1044, 5558, 6240

ş.-ın 1054, 2587, 4466, 4471, 5593, 6667

ş.-ına 3389

ş.-ınıñ 1053, 2353, 3005

ş.-tarın 2593

töbe şaşı tik tur-: Çok korkmak; tüyleri diken diken olmak.

töbe ş. tik turarlık 9047

şaş-: 1. Saçmak, dökmek, serpmek.

ş.-ıp 4068

ş.-kan 3229

şaşa basta-: Saçmaya başlamak.

ş. bastadı 7821

sır şaşpa-: Sır vermemek, sır gizlemek.

sır ş.-y 4967

2. Işık ve ısı yaymak.

közi ot şaşa otur-: Duygu yoğunluğuyla gözlerinden ateş çıkarıyor olmak.

közi ot ş. oturup 2116

şaşak: Özellikle kadınların başlarına taktıkları, püskül benzeri süs eşyası.

ş. 2691

şaşaktı: Saçaklı, püsküllü.

ş. 3, 3920, 4017, 4391

şaşav: Kalabalıktan, sürüden uzaklaşma, ayrılma.

şaşav şığarma-: Kimseyi bir yere göndermemek, herkesi toplamak.

ş. şığarmadı 157

ş. şığarmay 281

şaşbav: Saç bağı, toka.

şaşbavın köter-: Bir kişinin ağzıyla konuşmak, sorgulamadan sözlerine katılmak, methetmek.

ş. köterip 3861

şaşıl-: Saçılmak, dökülmek, serpilmek.

ş.-ğan 7813

ş.-mağan, 4414

şaşıra-: Saçılmak, yayılmak, dağılmak.

ş.-ğan 1361, 2063

ş.-y 310, 7776

şaşıran-: Dağılmak, yayılmak.

ş.-a 388

şaşırat-: Dağıtmak, sıçratmak.

ş.-a 5586

şaşpav: *Bk. şaşbav.*

şaşpavların kökke köter-: *Bk. şaşbavın köter-.*

ş. kökke kötere 2125

şaştı: Saçlı, saçlı olan.

ş. 4824, 5742

şatas-: Akli karışmak, kafası bulunmak.

ş.-(u)vda 6598

şatina-: 1. Yarılmak, bölünmek.

ş.-y 8312

2. Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek.

ş.-ğan 6145

şatır: Çadır, otağ.

ş. 1398, 8174

ş.-ğa 7172

ş.-ında 1448

ş.-lar 638, 664, 7718

ş.-ların 7095, 7713

ş.-larınan 7726

ş.-larınuñ 7722

şatis-: Akraba olarak yakın olmak.

ş.-adı 4246

şatıstır-: İşleri karıştırmak, ara bozmak.

ş.-(u)v 6161

şatisuv: Çekişme, kavga.

ş.-dı 4243

şatkal: Dağ gecidi, derbent, belen.

ş. 7736, 7739

ş.-dıñ 7748

şattan-: Çok sevinmek, mutlu olmak.

ş.-dı 1951

şattık: Sevinç, neşe, mutluluk.

ş. 1175, 1176, 5479

ş.-(ğ)ıñ 5628

ş.-tıñ 1831

şay: Çay ve başka bitkilerin yapraklarının demlenmesiyle elde edilen, genellikle süt koyularak hazırlanan bir içecek.

ş. 1827, 1829, 3161, 7714, 8296, 8474

ş.-dan 4590

tañertengi şay: *Sabah çayı, kahvaltı vakti.* tañertengi ş. 4542

tañertengi ş.-dı 1818

tañertengi ş.-in 4301

şayı: Yumuşak, ince ipek kumaş.

ş. 1454

şayna-: Çiğnemek.

ş.-ğanda 2722

ş.-ydy 7788

şayka-: Sallamak, silmek.

ş.-dı 1091

ş.-p 2658, 8057

bas şayka-: *Başını "hayır" anlamında sallamak.*

basın ş.-dı 6123

şaykal-: Sallanmak, silkinmek.

ş.-a 26

şaykas-: 1. Savaşmak, çarpışmak.

şaykasıp kel-: *Ezelden beri savaşmak, savaşmaya evam etmek.*

ş. kelgen 1350

2. Tartışmak, münakaşa etmek.

şaykasıp jat-: *Tartışmaya, çekişmeye devam etmek.*

ş. jatқан 8342

şay-suv: *Çayın yanında ikram edilen hafif yiyecekler.*

ş.-larındı 748

şayt: A. Şehit. *Krş. şeyit.*

ş. 557

şaytan: A. İblis, şeytan.

ş. 4487(2), 7416

şe: Cümle sonlarına gelen soru edatı, ya.

ş. 430, 558, 1884, 2259, 2764, 3279, 5749, 6018

şeber: Usta, mahir, uzman.

ş. 888, 3558, 7465

ş.-i 2332

ş.-leri 898

Şegen (biy): Kişi adı.

ş. 4951

ş.-niñ 4224

şegin-: Çekilmek, geri çekilmek.

ş.-bek 8280

ş.-di 1212, 1241, 1346, 3890, 4199, 7900, 7952, 8245, 8253, 8405

ş.-er 8212

ş.-erinde 7953

ş.-eyin 9037

ş.-gen 4174

ş.-gende 4072

ş.-ip 4188, 8227, 8358

ş.-(ü)v 1250, 1262, 1293

ş.-(ü)vdi 7888

ş.-(ü)vge 1235, 7916

şegin tart-: *Geri çekilmek, kendini korumak.*

- ş. tartıp 462
- şegine kal-:** *Tamamen geri çekilmek.*
- ş. kalsa 8261
- şeginip bara jat-:** *Sürekli olarak geri çekilmeye devam etmek.*
- ş. bara jatқан 1269
- şeginis:** Çekilme, geri dönme.
- ş.-te 1241, 8242
- şeginşekte-:** Çekinmek, utanmak, sıkılmak.
- ş.-y 3528
- şegir:** Açık ela renkli göz.
- ş. 2087, 2601, 2925, 4662, 5100, 5204, 7208
- şegirlev:** Ela, ela renkli göz.
- ş. 1709
- şegirtke:** Çekirge.
- ş.-ler 6520
- ş.-lerdiñ 1175
- şejire:** A. 1. Şecere, soy ağacı, soy kütüğü.
- ş.-siniñ 2094
2. Rivayetlere dayalı tarihî olayları konu edinen sözlü anlatı.
- ş.-ge 2112
- şejireşi:** Şecereleri destansı özelliklerle anlatan ozan.
- ş.-niñ 2192
- şek I:** Ölçü, sınır, limit.
- ş.-(g)ine 840, 1434
- şekten şık-:** *Haddi aşmak, ölçüyü kaçırmak.*
- ş. şıkқан 8882
- şek II:** A. Şüphe, kuşku.
- şek keltir-:** *Şüphelenmek, kuşkulanmak.*
- ş. k.-medi 7315
- şek-:** (Arabaya, kızığa) At koşmak.
- sapar şek-:** *Yola hazırlanmak, yolculuk için hayvanları hazır hâle getirmek.*
- sapar ş.-(gü)vin 1352
- şekara:** Sınır, hudut.
- ş. 5699, 5706, 6025, 6072, 7540, 7557, 8894, 8902, 8943
- ş.-da 3653
- ş.-dağı 6064
- ş.-dan 2853, 2854
- ş.-ğa 3314, 7618
- ş.-nı 2853
- ş.-sı 7998
- ş.-sına 1618, 6317, 7970, 8413
- ş.-sında 6727, 7227, 7521
- ş.-sındağı 5715, 5716, 7578, 7906, 8369, 8411
- şekaralıq:** Sınırla ilgili, hudutları ilgilendiren.
- ş.-ğınan 6067
- şekis-:** Ağız kavgası etmek, çekişmek.
- ş.-pey 4614
- ş.-tim 4614
- şekpen:** Yünden dokunmuş bir tür giysi, cepken.

ş. 14, 652, 657, 1026, 1475, 1718,
1887, 2085, 2706, 4218, 4978, 6422,
6664

şekpen-şapan: Üst baş, bütün dış giyim.

ş.-darınıñ 27

şeksiz: Sınırsız, sonsuz, son derece.

ş. 875

şektes: Sınır komşusu, sınırdaş.

ş. 99, 487, 4211, 4263, 6267, 8851

şektes-: Sınır komşusu olmak.

ş.-ken 2833

Şekti: Küçük Cüz'ün Bayoğlu boyuna bir kol.

ş. 634, 738, 1661, 2214, 2832, 4945,
5856, 6178, 7256, 8770, 8803

şelek: Kova.

ş. 4137, 4462

ş.-(g)indi 1598

ş.-ti 4483

şelekte-: Kovayla taşımak.

ş.-p 4135

şemirşekten-: Katlaşmak, sertleşmek.

ş.-ip 4386

şen I: 1. Bir şeyin etrafı, civarı, çevresi.

ş.-in 1635

2. Belirli bir zaman, süre, vakit.

ş.-inde

şen II: Rütbe, unvan.

ş. 2664, 4217, 8519

ş.-di 8900

ş.-indegi 2848, 7690

ş.-ine 2115

şenevnik: *R. (çinovnik):* Bürokrat, üst düzey memur, yetkili.

ş.-teri 2256

ş.-terdiñ 3683

şen-şekpen: Makam, mevki, ün, nam, rütbe, şöhet.

ş. 8729

ş.-(i)m 1135

şeñber: 1. Çember, halka.

ş.-(i)me 166

ş.-in 8409

2. Muhit, çevre.

ş.-inen, 2908

şeñgel: Dikenli çalı.

ş. 229, 5953

şeñgelde-: Avuçlamak.

ş.-p 2606, 3599

şeñgeldi: Çengelli, pençe misali.

ş. 796

şep: Siper, set, cephe.

ş. 5891, 8211, 8262

ş.-(b)i 1615, 7665

ş.-(b)inde 1642

ş.-(b)ine 388, 1243, 1259, 8341

ş.-(b)iniñ 8376

ş.-ke 385

ş.-te 4180

ş.-ti 1130(2), 1244

şer: A. Hüzün, dert, kasvet.

ş.-ge 6329

ş.-i 2936

şer tarķat-: İçini dökmek, hüzünden kurtulmak.

ş. tarķatar 531

Şerèli: 1842-1845 yılları arasında hüküm süren Hokand Hanı.

ş. den 5793

ş.-ni 6165

Şerèlihan: *Bk. Şerèli.*

ş. 5882

şermen: F. Çaresiz, dertli, kaygılı.

ş.-in 837

şermende: F. Dertli, kaygılı, hüzünlü, kederli.

ş. 3402

şert-: Fiske vurmak, fiske atmak.

ş.-kende 1714

ş.-kendiginen 243

şeş-: 1. Bağlı, düğümlü olan şeyi açmak, çözmek.

ş.-ip 361

ş.-pek 2295

2. Soyunmak, çıkarmak.

ş.-ip 2629, 3020, 3084, 4505

ş.-ken 740

ş.-pek 1075

ş.-ti 1774

3. Bir işi, sorunu çözmek, karara bağlamak.

ş.-edi 943, 7538

ş.-emiz 8129

ş.-erde 3422

ş.-etin 3438, 7534

ş.-ip 5299

ş.-ken 3825, 6406, 8295

ş.-kenderi 7470

ş.-ken-di 6414

ş.-keni 993

ş.-pek 3456, 5817

ş.-se 3439

ş.-sin 70, 7535

ş.-ti 6452, 6791, 7483, 7500, 7505

ş.-tik 3644

ş.-(ü)vge tiyis emesti 7565

ş.-(ü)vin 8668

şeşe al-: Çözebilmek, karara bağlayabilmek.

ş. almasa 3441

şeşüvin taba al-: *bk. şeşim taba al-*

ş.-(ü)vin taba alman 4971

ş.-(ü)vin taba almay 6598, 7354

tağdırın şeş-: Bir işin, sorunun çözümünü bulmak, halletmek.

tağdırın (bügün tünde) ş.-ken 1696

tağdırın (Karaüvlek) ş.-sin 5342

şeşe: Anne, ana.

ş. 1879

ş.-den 2485

ş.-leriniñ 2817

ş.-si 944, 1409, 1734, 1736, 2290,
2422, 3432, 5422, 5641

ş.-sine 2007

ş.-sinen 3297

ş.-siniñ 3127, 5454

kişi şeşe: Babanın baş hanımından
sonra evlendiği kadın, cici anne.

kişi ş.-siniñ 2946

toğal şeşe: Üvey anne, öz olmayan
anne, analık.

toğal ş. 1795, 1899

toğal ş.-ge 1918

toğal ş.-me 1885

toğal ş.-niñ 1896

toğal ş.-si 1816, 5733

toğal ş.-simen 1796, 5883

toğal ş.-sin 1937

toğal ş.-sine 1828

toğal ş.-siniñ 1824, 1830, 2982,
3099, 3118, 3411

şeşen: Söz ustası, hatip.

ş. 815, 863, 3810, 8016

ş.-i 8485

şeşil-: Çözölmek, çözümlenmek, açıklık
kazanmak.

ş.-e 7307

ş.-er 7537

ş.-etin 4155

ş.-megen 959, 6880

ş.-mese 5314

ş.-meydi 5198

ş.-meytin 1693

şeşilip ket-: Çözöliivermek, birden
dügümden kurtulmak.

ş. ketip 1043

tağdırı şeşil-: Bir işin, sorunun
çözümünü bulunması, halledilmesi.

tağdırı ş.-gen-di 8840

tağdırı ş.-mek 1396

tağdırı (özgeşe) ş.-(ü)vi kerek 5814

şeşim: Karar, çözümler, sonuç.

ş. 1892, 1894, 2253, 3014, 3403, 4457,
7075, 7216

ş.-derin 8940

ş.-ge 857, 994, 1003, 2332, 2965,
3269, 4590, 5321, 5649, 7103,
7541, 7561, 7610, 8160, 8930

ş.-i 1450, 2152, 7568, 9039

ş.-in 72, 2426, 2984, 5791, 7103, 7569

ş.-ine 3910

ş.-inen 7321

şeşim tap-: Çözüm bulmak, çıkar yol
bulmak.

ş. tapkanday 7355

şeşim taba al-: Çözüm bulabilmek.

ş. taba almadı 3402

ş. taba almay 4966

ş. taba almaytın 1441

şemiş tabuv: Çözme, çözüm üretme.

şemiş t.-ğa 5615

şemişge toқта-: Karara varmak.

ş. toқтаdı 5262

ş. toқтаған 7144

ş. toқtasımen 5264

ş. toқtavı 1894

dana şemiş: Akıllıca çözüm, makul yol.

dana ş. 3800

şешin-: 1. Soyunmak, giysileri çıkartmak.

şешine basta-: Soyunmaya başlamak.

ş. bastadı 4441

şешingen suvdan tayınbaydı: Tevekkül edip, cesurca bir işe girerken söylenir, "gözünü budaktan esirgememek" anlamında deyim.

ş. suvdan tayınbaydı 2313

2. Bir işe soyunmak, girişmek, başlamak.

ş.-gen 5222

şet: 1. Dış, uzak yer, başka yer.

ş. 4120

ş.-inde 6533

ş.-indegi 6830

ş.-ine 2822, 4045, 4290, 4291, 4720, 4725, 4727, 4795, 4882, 4895, 5453, 6551

ş.-ten 3957

2. Yabancı, yad.

ş. 3191

3. Kıyı, kenar, dış.

ş. 6806, 7739

ş.-i 1455, 2267, 2268, 4745(2), 5039, 5586, 8528

ş.-in 2350, 8957

ş.-ine 656, 689, 2492, 4514

ş.-inen 1404

ş.-te 394

şeten: Üvez ağacı.

ş. 4274

Şet-Irgız: Kazakistan'da bir nehir.

ş. 8365, 8397

ş.-ğa 8907

şetinen: Hep, tümü, tamamen, baştan sona kadar.

ş. 2904, 5978, 6558, 8292, 8988

şetkeri: Ücra, uzak, taşra.

ş.-rek 5385

şetki: Kenardaki, uzaktaki.

ş. 3000, 5386, 6661

şeyin: "-e kadar" işlevinde çekim edatı.

ş. 3255, 3404, 6250, 7760

şèli: F. Kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı, şal.

ş.-ni 2352

ş.-sin 2586

Şèmsi: Kazakistan'da bir nehir.

ş. 2146

şèrbat: A. Üzüm suyu, şerbet.

ş.-man 1924

şèrbèt: *Bk. şèrbat.*

ş. 1455

şèyi: F. İpek benzeri değerli bir tür kumaş, şâhi.

ş. 1460, 1881, 2725, 4299, 4417

şèyit: A. Şehit. *Krş. şayt.*

ş.-piz 380

şıbn: 1. Sinek.

ş. 7412

ş.-day 5461

ş.-niñ 1447

2. İnsan ruhunun eksikliğini, güçsüzlüğünü bildirmek üzere insanın canını sineğe benzetme ilgisiyle can anlamındadır.

şıbn jan: *Nazik, güçsüz kişi.*

ş. janın 5420

şıbıq: Fidan.

bir şıbıqpen ayda-: *Dediğini, istediğini küçük bir tavizle kabul ettirmek, kandırmak.*

bir ş. aydağan 2973

şıda-: Dayanmak, çekmek, sabretmek, tahammül etmek.

ş.-dı 937

ş.-madı 4446, 5258

ş.-mağan 2214

ş.-maska 8983

ş.-may 397

ş.-p jür 3975

ş.-p tur 8138

ş.-r emes 289

ş.-rmin 303

ş.-sin 1079, 1496, 4919

ş.-v 3976

ş.-y 3437

ş.-yđı 7677

ş.-y tur 3886

şıdap jür-: *Sabretmeye devam etmek, dayanmak.*

ş. jürgen 6989

şıdap kel-: *Eskiden olduğu gibi sabretmeye, dayanmaya devam etmek.*

ş. kelgen 7151

ş. kelse 1565

şıdap kele jat-: *Sabretmeye devam ediyor olmak.*

ş. kele jatқан 7689

şıdap kör-: *Dayanmak, dayanabilmek.*

ş. körgen emes 4923

şıdap otıra al-: *Sabredebilmek, dayanabilmeye devam etmek.*

ş. otıra almadı 5503

ş. otıra almay 5504

şıday al-: *Dayanabilmek, sabredebilmek.*

ş. ala ma 9015

ş. almadı 4181, 4187

ş. almağan 261, 790, 1998, 5657,
7583, 9071

ş. almay 451, 794, 2569, 2986,
4175, 4275, 5550, 5978, 7142,
7964, 9064

ş. almaydı 3567, 7671

ş. almaytın 937

ş. almaytının 8144

şiday ber-: *Dayanıvermek,
sabredivermek.*

ş. ber 8981

ş. berüvde edi 3979

şıdamdı: Sağlam, dayanıklı.

ş. 715

şıdat-: Dayandırmak, sabrettirmek, rahat
verdirmek.

ş.-ar 1234, 4608

şıdatpa-: Rahat, huzur vermemek.

ş.-dı 7951

ş.-p 3230

şığar-: 1. İçeriden dışarıya çıkarmak.

ş.-ıp 1773, 1786, 2390, 4499

ş.-may 3413, 3770

şığara sala al-: *Dışarı çıkarabilmek,
çıkartabilmek.*

ş.-a sala almaymın 6293

2. Sefere çıkarmak, sefer için orduyu
dışarı çıkarmak.

ş. 4606

ş.-adı 193

ş.-ar 1095

ş.-dı 778, 793, 7614

ş.-ğan 1855, 3673, 7843, 8387

ş.-ğan joğ pa edi 4587

ş.-ıp 2909, 3469, 4622, 5114(2), 5359,
7017, 7607, 8181, 8193, 8827

ş.-mağşı boldı 7647

ş.-may 7685

ş.-sañız 4871

ş.-(u)vdi 8334

şığarıp kele jat-: *Asker çıkarmak,
asker sevkediyor olmak.*

ş. kele jatқан ediñder 541

şığarıp otur-: *Çoktan asker çıkarmış
olmak, asker çıkartıyor olmak.*

ş. otırғанın 2118

3. Yükseltmek, yukarı çıkarmak.

ş.-a 6077, 8557

ş.-ıp 3514

ş.-(u)v 3908

4. Fayda, yarar sağlamak.

şığara al-: *Faydalanabilmek,
yararlanabilmek.*

ş. almağannan 8826

5. Oluşturmak, meydana getirmek.

ş.-arın 4372

6. Yerinden oynatmak, çıkartmak.

ş.-day 6674

7. Ayakkabı, giysi vb.ni vücuttan
ayırarak, soyunmak.

ş.-dı 4483

8. Yayımlamak, yayımlatmak.

ş.-ğan 2791, 4742, 5778

9. Göstermek.

ş.-ğan 4955

10. (Türkü, şarkı, ezgi vb.) Meydana getirmek, söylemek, yapmak.

ş.-ğan 6464

ş.-ğanın 6443

11. Yapmak, üretmek.

ş.-ğan 8027

12. Konuşmak, söylemek, demek.

şığarıp sal-: Konuşmak, söylemek.

ş. salğanına 1756

13. Yollamak, göndermek.

şığarıp sal-: Yollamak, defetmek, göndermek.

ş. saluv kerek 6287

14. Yardımcı fiil işleviyle isimlerden sonra kullanılarak birleşik sözler yapar.

astan-kestenin şığar-: Darmadağın etmek, mahvetmek, yok etmek.

astan-kestenin ş.-ıptı 5237

baska şığarıp koy-: Tepeye çıkartmak, şımartmak, yüz vermek.

basımızğa ş. koyamız 3716

bit-şıtın şığar-: Pestilini çıkarmak, ezmek, mahvetmek, yok etmek.

bit-şıtın ş.-ıp 3318

bülik şığar-: İsyan çıkarmak, ayaklanmak.

bülik ş.-ıp 8638

dem şığar-: Nefes almak, solumak.

dem ş.-ıp 713

esten şığar-: Unutmak, akıldan çıkarmak.

esinen ş.-maska 622

esten şığara ber-: Unutuvermek, akıldan çıkarıvermek.

esten ş. berdi 7745

(sır, kaygı) sırtka şığar-: İçteki bir sırrı, kaygıyı dışarı çıkartmak, söyleyip rahatlamak.

sırtıña ş.-masañ 6359

sırtına ş.-may 1749

sırtka (lakıldatıp) ş.-may 4541

şaşav şığarma-: Kimseyi bir yere göndermemek, herkesi toplamak.

ş. şığarmadı 157

ş. şığarmay 281

şiy şığar-: Araya küskünlük sokmak, dargın olmak.

şiy ş.-ğalı jür me 6912

şuv şığar-: Hırgür çıkarmak.

şuv ş.-may 2940

uvistan şığar-: Kaybetmek, elden çıkarmak.

uvısımnan ş.-may 2766

ün şığar-: Konuşmak, seslenmek, ses çıkarmak.

ünderiñdi ş.-masañdar 429

ün ş.-masthan 461

ünimdi ş.-sam şe 430

ünün ş.-may jür me 1554

şığarıl-: Sefere çıkarılmak, ordu yürütülmek.

ş.-adı 4873

ş.-sın 3653

şığarma: Edebî, bilimsel vb. her tür kitap, eser.

ş.-lar 5832

şığar-şıkpastan: Dışarı çıkmadan önce.

ş.-ak 4895

şığart-: Çıkartmak.

şığartpay koy-: Asla çıkartmamak, çıkartılmasına izin vermemek.

ş. koydı 782

dıbis şığart-: Ses çıkartmak.

dıbisın ş.-pay 350

ün şığart-: Konuşturmak, ses çıkartmak.

ünün ş.-padı 355

ünün ş.-pay 5573

şığın: 1. Zayıt, can kaybı.

ş. 1321, 7779, 7878

ş.-ı 1218, 7776

şığınğa uşıra-: Zarar görmek, zarar uğramak.

ş. uşıramay 795, 1232

2. Vergi, aidat, ödenti.

ş.-dı 4564

şığınkıra-: Çok az ilerlemek, biraz ileri çıkmak.

ş.-p 2771

şığıs I: Doğu, şark.

ş. 6934

ş.-ka 635

ş.-pen 7548

ş.-tağı 2810, 3507

şığıs II: Çıkış, çıkma.

ş.-ımen 6575

Şığıs Sibir: Doğu Sibirya.

ş. 4198

şık I: Çiy, jale, şebnem.

ş. 1385

şık II: Kenesarı Han tarafından kendi birlikleri içerisinde düzeni bozanların yüzüne, keskin bir aletle iz bırakma şeklinde uygulanan bir ceza yöntemi.

ş. 7484(2), 7486, 7488

şık-: 1. İçeriden dışarıya çıkmak.

ş. 2964

ş.-(ğ)a 4017

ş.-(ğ)adı 419, 3343

ş.-(ğ)ar 8131

ş.-(ğ)atın 3546

ş.-(ğ)p 44, 1705, 2908, 3161, 4434, 4462, 4481, 4482, 4983

ş.-kan 1787, 2608, 3981, 4801, 5139,
6734, 7726, 7780, 7876, 8423,
8563 (partisip)

ş.-kan 2997, 6008 (öğrenilen geçmiş
zaman)

ş.-kanda 3920

ş.-kanın 6420

ş.-kanında 5621

ş.-kannan 5504

ş.-kaşa 392

ş.-kısı kelgen 2090

ş.-pağan 8963

ş.-pas 6644(2)

ş.-pay 254, 4425

ş.-sa 1969

ş.-sın 2881

ş.-tı 3310, 3373, 3910, 3993, 4191,
4458, 4877, 4978, 5596, 8601

ş.-(ğu)v 1350, 2329, 4621

ş.-(ğu)vğa 482, 2393, 2825

şığa al-: Çıkabilmek.

ş. almay 4625

şığa ber-: Çıkıvermek.

ş. berdi 307, 4045

şığa beris: Bir yerin çıkışı, çıkış, çıkış
yolu.

ş. berisindegi 1767

şıgıp bara jat-: Gitmek, dışarı çıkıyor
olmak.

ş. bara jatçanda 1090

şıgıp kel-: Dışarı çıkıvermek, hızlıca
çıkıp geri dönmek.

ş. kelşi 4524

şıgıp ket-: Bir anda çıkmak, birden
bire çıkıp gitmek.

ş. ketip 1829

ş. ketipti 4668

ş. ketken 3014, 3045, 3812

ş. ketkende 7382

ş. ketkenden 6217

ş. ketpes 3089

ş. ketti 1771, 2004, 3115, 3163,
4653, 6675, 6794

şıkkır közim: “Gözüüm çıkısın, kör
olayım” anlamında kalıp söz.

ş. közim 365

şıkpaj jat-: Dışarı çıkmamaya devam
etmek.

ş. jatıp 6423

2. Sefere, yola çıkmak.

ş.-(ğ)adı 5349, 6211

ş.-(ğ)a-ş.-(ğ)a 1291 (tekrar)

ş.-(ğ)atın 2494

ş.-(ğ)atının 4880

ş.-(ğ)ayın 8841

ş.-(ğ)p 1229, 1329, 1357, 1444, 5356,
5941, 6164, 7628, 7658, 7897, 8200,
8209, 8243

ş.-(ğ)p edik 3315

ş.-(ğ)ptı 721, 1341

ş.-kalı jatқан 3735

ş.-қан 724, 884, 1158, 2417, 2450,
4050, 6555, 6721, 7383, 7918, 8881

ş.-қандар 841

ş.-қандарын 8766

ş.-қандарына 6430, 7688

ş.-қандай 7723

ş.-қанн 979, 7086, 7733

ş.-қанında 2869

ş.-пағанмен 7374

ş.-пағы 7637

ş.-пақ 3451

ş.-пақ болатн 7632

ş.-пақ болған 2885, 8961

ş.-пасын 9060

ş.-пастан 3646

ş.-paydı 4881

ş.-ті 623, 967, 3656, 5660, 5871, 5927,
6728, 7683, 8221, 8332, 9052

ş.- (ғу)v 1235

ş.- (ғу)vді 7767

ş.- (ғу)vға 6726, 7873, 8906

ş.- (ғу)vі kerek 7761

ş.- (ғу)viniñ 7639

şıға ber-: *Çıkıvermek, aniden çıkmak.*

ş. berdi 2049

şıға koy-: *Çıkabilmek, çıkmak.*

ş. koymas 5236

3. Güneş görünmek.

ş.- (ğ)a (gerundiyum) 1404, 6563

ş.- (ğ)a 4774

ş.- (ğ)adı 6601

ş.- (ğ)ar 2538

ş.- (ğ)p 8313

ş.-қан 5588

ş.-қандай 1823

ş.-қаңа 6520

ş.-паған 7753

ş.-pay 6008

ş.-ті 5, 1178, 5049, 8311

ş.- (ғу)vға 1171, 8303

şıғıp kele jat-: *Güneş doğmuş olmak, güneş doğmak.*

ş. kele jatқан 1174

4. Ay, yıl veya mevsim geçmek.

ş.- (ğ)a 2674, 5352, 5649, 6352, 7676,
8959

ş.-қан 4407

ş.-ті 3523, 8179

ş.- (ғу)vға 6969

5. Yayılanmak.

ş.- (ğ)atın 8540

ş.- (ğ)p 2811

ş.-қан 60, 7914

ş.-қанı 128

ş.-қаңа 2746

ş.-пақ 3518

ş.-sa 3520

ş.-tı 126, 129

şığa ber-: *Yayımlanıvermek, çıkıvermek.*

ş. bermes 2813

6. Yerinden oynamak, çıkmak.

ş.-(ğ)a 3023, 3386

7. Bırakmak, kurtulmak.

ş.-(ğu)vğa 6967

ş.-sağ 990

şığa al-: *Çıkabilmek, kurtulabilmek.*

ş. almapsıñ 3542

ş. almay 4951, 5230

şığa ber-: *Kurtuluvermek, sağ salım kurtulmak.*

ş. beretin 6333

şığa koy-: *Tamamen bırakmak, terketmek.*

ş. koymağanday 367

8. Bir yere ulaşmak, varmak, gelmek.

ş.-tı 7129

şığa kel-: *Çıkagelmek, varmak.*

ş. keldi 374, 4158, 5050

9. Görünmek, ortaya çıkmak.

ş.-(ğ)ar 998, 7496

ş.-(ği)p 3443, 8383, 8396, 8787, 8880

ş.-(ği)p tur 1462

ş.-қан 713, 4174

ş.-қанда 1530

ş.-пағанı ma 863, 8060

ş.-пағанına 6750

ş.-sa 8054

ş.-tı 1238, 5232, 7756, 7892

şığa ber-: *Birdenbire görünmek, ortaya çıkıvermek.*

ş. berdi 744, 4925, 6629, 7857

şığa kel-: *Aniden ortaya çıkmak.*

ş. keldi 8340, 8369

ş. kelgen 7941

ş. kelip 7740

şıғıp kele jat-: *Ortaya çıkmakta olmak, görünüyor olmak.*

ş. kele jatқан 3437

betke şıғар: *En ünlü, en iyi, en tanınmış.*

betke ş. 2257

10. Oluşmak, olmak, doğmak.

ş.-(ğ)adımıs 8542

ş.-(ğ)ar 279, 8619

ş.-(ğ)atının 939, 4772

ş.-(ği)p 4230

ş.-қан 32, 63, 178, 805, 815, 1712, 1733, 2024, 2108, 2151, 2287, 2290, 2358, 2552, 2672, 2970, 3262, 3618, 3620, 3809, 3811, 3814, 4220, 4223, 4231, 4254, 6113, 6583, 6587, 7261, 8028, 8031, 8037, 8151, 8458, 8464, 8758, 8847

ş.-қан-dı 8441

ş.-қандарın 6238

ş.-қанın 1807

ş.-kanına 2181

ş.-pasına 1811

ş.-paydı 1810

ş.-paytınına 7910

ş.-sa 5340, 5433

ş.-tı 164, 170

şığa kel-: *Oluşuverme, birden oluşmak.*

ş. kelgen 703

şıkkalı tur-: *Çıkmak, oluşmak, gerçekleşmek üzere olmak.*

ş. turğan 1860

11. Bir iddia ile ortalıkta görünmek.

ş. 8564

ş.-(ğ)ar 1665

ş.-(ğ)p jür me 6187

ş.-kan 1851

ş.-kanımda 7198

ş.-pasa 4177, 8048

ş.-tı 7198, 7931

şığa basta-: *Çıkmaya başlamak, çıkmaya niyetlenmek.*

ş. bastadı 803

12. Yayılmak, duyulmak.

ş.-(ğ)adı 6934

ş.-kanı 6471

ş.-kanın 892

şığa basta-: *Yayılmaya başlamak.*

ş. baştağan 8804

13. Bir durumla ilgili niteliklerini yitirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek.

ş.-(ğ)adı 420

ş.-(ğu)v 3643, 5205

14. Herhangi bir durumda olduğu anlaşılacak.

ş.-(ğ)adı 4553

15. Bitmek, büyümek, sürmek.

ş.-(ğ)adı 5160

ş.-(ğ)p 6353

ş.-kan 5160

şığıp kele jat-: *Çıkıyor olmak, yeni yeni bitiyor olmak.*

ş. kele jatқан 6665

16. Meydana gelmek.

ş.-(ğ)adı 6120

ş.-(ğ)ar 8054

ş.-(ğ)p tur 5265

ş.-kan 2288

ş.-tı 4765

17. Su, ter vb. fışkırmak, çıkmak.

ş.-(ğ)adı 5957, 5967

ş.-kan 8603

18. Bir şeyin yukarısına doğru yürümek, çıkmak, tırmanmak.

ş. 3144

ş.-(ğ)atın 5917, 8192

ş.-(ğ)ıñız 6150

ş.-(ğ)p 202, 1118

ş.-kılı 2092

ş.-kan 6800, 6979

ş.-kanda 1280

ş.-tım 8582

ş.-tîñız ba 8581

şığa kel-: Çıkıvermek, tırmanıvermek.

ş. keldi 6527

19. (Kadınlar) evlenmek.

ş.-(ğ)amın 8152

20. Gerçekleşmek.

ş.-(ğ)ar 3368, 6585

şındık şığıp kal-: Gerçekleşmek, kesin gerçek olmak.

şındık ş. kalsa 5253

21. Sıyrılmak, ayrılmak, vaz geçmek.

ş.-(ğ)atınday 3404

ş.-padı 4086

ş.-tı 9008

şıkpay otur-: Ayrılmamak, hiç ayrılmamak.

ş. otırğan bolar 7253

22. Yaş ilerlemek, yaşa, yaşına girmek.

ş.-(ğ)ıp 4348

ş.-kan 2484 (partisip)

ş.-kan 2346

ş.-sa 4393

ş.-tı 3155

23. Ses yükselmek, ses çıkmak.

ş.-kan 702, 1018, 1173, 1277, 1401, 2338, 2403, 5481, 5494, 6774, 7809, 8051

ş.-kan emes 3916

ş.-kanda 345

ş.-kannan 4123

ş.-tı 377, 464, 577, 736, 1208, 1220, 1306, 3031, 4098, 6634, 6656, 7720, 7856

kulındağı davsı kurağka şık-: Bütün gücüyle bağırarak, feryad etmek, bağırıp etrafı ayağa kaldırmak.

kulındağı davsı kurağka ş.-(ğ)ıp 372

24. Yetkili birinin, bir üst makamın yanına gitmek, çıkmak.

ş.-kan 7924

ş.-kandardıñ 6565

ş.-tı 4676

şığıp ket-: Makama çıkmak, makama ziyaret etmek.

ş. ketkenin 6407

şığıp kör-: Makama çıkmak, makama çıkmaya alışkın olmak.

ş. körgen emes 6094

25. Yardımcı fiil işleviyle isimlerden sonra kullanılarak birleşik sözler yapar.

atı şık-: Adı çıkmak, meşhur, ünlü olmak.

atı ş.-(ğ)a koymağan 869

atı ş.-kan 1408, 4341

besikten şıkpay jat-: Daha henüz bebeklik çağında olmak, henüz beşikte olmak.

besikten ş. jatıp 254, 932,

bit-şıtı şık-: Darmadağın olmak, pestili çıkmak, tamamen yok olmak.

bit-şıtı ş.-tı 1211

erge şık-: (Kadın) evlenmek. **Krş. küyevge şık-.**

erge ş.-(ğ)ıptı 5380

erge ş.-kanına 6250

esten şık-: Unutmak, akıldan çıkmak.

esinen ş.-pay-ağ 7091

janı şık-: Bir işin gerçekleşmesi için öle yite çalışmak, canı çıkmak.

janı ş.-(ğ)ıp 3709

küyevge şık-: **Bk. erge şık-.**

küyevge ş.-kalı 4320

karşı şık-: Birine karşı gelmek, karşılamak, önüne set oluşturmak üzere harekete geçmek.

karşı ş. 6474

karşı ş.-(ğ)a 1264

karşı ş.-(ğ)adı 1532, 1535

karşı ş.-(ğ)amız 1596

karşı ş.-(ğ)atın 2211, 2582, 7645

karşı ş.-(ğ)a almadı 951

karşı ş.-(ğ)ıp 2468, 3150

karşı ş.-(ğ)ıp (jürgen) 5899

karşı ş.-kan 498, 4636, 7074, 7087

karşı ş.-kanın 2144

karşı ş.-kanmen 567, 1348

karşı ş.-pasañ 4613

karşı (Kasım) ş.-sa 6588

karşı ş.-tı 2704

karşı ş.-tıñ 2463

karşı ş.-(ğ)v 4611, 4948

karşı ş.-(ğ)vdi 2823

karşı ş.-(ğ)vğa 1299

karşı ş.-(ğ)vı 8806

karşı ş.-(ğ)vın 8349

karşı ş.-(ğ)vına 904

maskara şık-: Rezil olmak, maskara olmak.

maskaramız ş.-sa 8038

şekten şık-: Haddi aşmak, çok fazla olmak.

şekten ş.-kan 8882

tura şık-: Doğru çıkmak, tam denk gelmek, hesaplandığı gibi olmak.

tura ş.-tı 7679

üstinen şık-: Gözleri ile görmek, bir şeye şahit olmak, olayın oluş anına denk gelmek.

üstinen ş.-(ğ)asıñ 5970

üstinen ş.-tı 4900

26. -ar (ihtimalî gelecek zaman) ekiyle kalıplaşarak “olmalı”, “olacak”, “olur” anlamlı ihtimal bildiren yapılar kurar.

ş.-(ğ)ar 160, 328, 349, 432, 443, 605, 852, 894, 1676, 1792, 1880, 1904,

2380, 3919, 4313, 4401, 4412, 4588, 4887, 5363, 5441, 5442, 5644, 6347, 6383, 6570, 6700, 6746, 6772, 7240, 7250, 7252, 7356, 8091, 8476, 8989

ş.-(ğ)armin 364, 3987

ş.-(ğ)arsañ 6718

ş.-(ğ)arsıñ 7340

ş.-(ğ)arsız 6216

ş.-(ğ)arsızdar 1506

27. Asıl fiile –p, nadiren de –a/-e; -y gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin “son, bitiş safhasını” veya hareketin tamamlanması için “özel bir güç, enerji harcanması”nı ifade eder.

(silkip) ş. 4722

(atkarıp) ş.-(ğ)adı 6085, (bolıp) ş.-(ğ)adı 6740

(tünep) ş.-(ğ)alık 6479

(buzıp) ş.-(ğ)armız 9010

(öte) ş.-(ğ)atın 7759

(korgap) ş.-(ğ)atımı 6593

(bop) ş.-(ğ)ayın 6709

(okıp) ş.-(ğ)p 2860, (kıstap) ş.-(ğ)p 3460, (alıp) ş.-(ğ)p 3598, (sıtılıp) ş.-(ğ)p 4179, (kaşıp) ş.-(ğ)p 5376, 8280, (örmelep) ş.-(ğ)p (kalğan) 6121

(jılap) ş.-(ğ)ptı 3191, (körüp) ş.-(ğ)ptı 5045

(arnap) ş.-kan 1903, (kaşıp) ş.-kan 3397, 3840, (bop) ş.-kan 3556, (jarıp) ş.-kan 5501, (kuvıp) ş.-kan 6040, (ilmey) ş.-kan 6508, (ertip) ş.-kan

6696, (bolıp) ş.-kan 6897, (saralap) ş.-kan 7743, (şırkay) ş.-kan 8974 (partisip).

(döñbekşip) ş.-kan 2652, (bolmay) ş.-kan 2985, 2988 (öğrenilen geçmiş zaman)

(alıp) ş.-kanda 216

(kaşıp) ş.-kanday 2078

(almay) ş.-kanımda 3370

(köñil qosıp) ş.-kanın 2421, (jüdep) ş.-kanın 5565

(kaşıp) ş.-kanında 5442

(kuvıp) ş.-kısı keldi 4453

(kayıp) ş.-pak 7052

(kıstap) ş.-sın 1357

(uyıktamay) ş.-tı 3347, (bolmay) ş.-tı 3366, 4958, 8248, (bop) ş.-tı 4104, 6548, (jüdep) ş.-tı 2599, 4572, (bolıp) ş.-tı 1187, 6480, 7600, 8939, (ötkizip) ş.-tı 6961, (bavızdap) ş.-tı 2038, (sıtılıp) ş.-tı 2559, (okıp) ş.-tı 2916

(buzıp) ş.-(ğ)v 9009

(dèleldep) ş.-(ğ)vğa 6081

Şıkalıq: Küçük Cüz’e bağlı bir boy.

ş. 5856

şıkşıt: Çene kemiği.

ş.-tağı 7264

şıkstan-: Çiy düşmek.

şıkšana basta-: Çiy düşmeye başlamak.

ş. bastagan 5532

şılav: Yosun, yosunsu bitki.

ş. 5977

şılıbır: Yular.

ş.-dı 362

ş.-ına 2049

ş.-inan 3933

ş.-ların 360

ş.-men 357, 1060

şıldır-la-: Şıkırdamak, çınlamak, tıngırdamak.

ş.-ğandarına 4365

şım: Çim, çimen, ot.

ş. 1363, 5962, 7120

şımlıdık: Yatağın görünmemesi için gerilen veya arkasında soyunup girinmeye yarayan örtü, perde.

ş. 4493

ş.-(ğ)ınıñ 4441

ş.-tan 4499

ş.-tı 4383, 4528

şımır I: Güçlü, kuvvetli, sağlam.

ş. 714

Şımır II: Kazakların bir sülalesi.

ş. 1527

Şımkent: Güney Kazakistanda bir şehir, Çimkent.

ş. 1543, 1854, 2145

ş.-ke 1856

Şımkorğan: Askerî açıdan önemli bir kale ve bu kalenin kurulduğu şehir.

ş. 1421

şım-şıtırık: Anlaşılması zor, karışık, çetrefil.

ş. 6598, 6606, 8517, 8563, 8568, 8583

şımşı-: Çimdiklemek, masaj yapar gibi elle sıkıştırmak.

ş.-y 2735

ş.-ydy 2735

şın: Doğru, gerçek, hakikat.

ş. 557, 820, 831, 832, 1598, 1646, 1889, 1889, 2281, 2938, 2950, 3631, 3707, 3965, 3967, 3968, 3969, 4208, 4214, 4456, 4606, 4627, 5071, 5082, 5105, 5116, 5117, 5299, 5329, 5439, 5441, 5529, 5750, 6120, 6138, 6796, 6806, 6837, 6842, 6912, 6945, 7090, 7306, 7349, 7360, 7600, 8081, 8118, 8924

ş.-(i)m 8119

ş.-ın 6083, 7175, 7185

ş.-ında 1188, 3424, 3947, 4836, 5493, 5503, 6919, 7255, 8472

şındap: Gerçekten, samimiyetle, içten gelerek.

ş. 1591, 3585

şındık: Gerçek, hakikat.

ş.-tı 5106

ş.-ıñdı 7174

şındık şıgıp kal-: Gerçekleşmek, kesin gerçek olmak.

ş. şıgıp kalsa 5253

şındıkka jatar: “Yalan olmaz, abartılmış olmaz, doğruluk payı vardır” anlamında kalıp söz.

ş. jatar edi 8351

şını: Cam.

ş. 1485

şınık-: Alışmak, pişmek, tecrübe kazanmak.

ş.-kan 4922

şınıgıp al-: *tamamen pişmek, yetişmek, tecrübe kazanmak.*

ş. alğan 2894

şınımenen: Gerçekten, aslında, hakikaten.

ş. 5072

şınıktır-: Pişirmek, alıştırmak, tecrübe vermek.

ş.-dı 8174

şınıjr: Zincir.

ş. 4134

ş.-da 1608

şınıjr balak: Halkı sömürerek zenginleşen bey, asilzade. *Krş. şubar tös.*

ş. balak 2436, 4216

şınıtağ: Dirsek, elbiselerde dirsek kısmı.

ş.-(ğ)ına 685, 688

şınıtağta-: Dirseğini dayamak.

ş.-y 1454, 4417

şınıtuvayt: Olayın gerçek yönü, işin aslı esası, doğrusu.

ş.-ka 2274, 3949

şını: Doruk, zirve, şahika.

ş. 8534, 8754

şınıgır-: Çıgılık atmak, bağırmak, haykırmak.

ş.-ğan 7724

Şınığs I: *Bk. Şınığışhan.*

ş. 63, 2094

ş.-tıñ 3351

Şınığs II: Veli Han'ın oğlu Cengiz Han.

ş. 2289, 4229, 5236, 5274

ş.-ına 4604

ş.-ka 6588

ş.-tıñ 4222, 5731, 6591

Şınığs III: Konırkulja'nın oğlu Cengiz.

ş. 506, 2920, 2922, 2924, 2925, 2928, 2956, 2957, 2958, 2985, 2988, 2998, 3088, 3091, 3099, 3103, 3111, 3114, 3292, 3370, 3407, 3408, 4260, 4658

ş.-ınıñ 3298

ş.-pen 2935

ş.-ka 402, 2946, 3118, 3365

ş.-tağı 3419

ş.-tan 3068

ş.-tı 2982

ş.-tıñ 2962, 2966, 3390, 3394, 3413, 3416, 4241, 5733

Şınığs han: *Bk. Şınığışhan.*

ş. 2743

Şınığışhan: Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu olan ünlü Cengiz Han.

ş. 837, 4787, 4790, 7312, 9079

ş.-ğa 2099

ş.-nan 7312

ş.-niñ 2097, 2101

şñıııııııı I: Uçurum, yar.

ş. 620

Şñıııııııı II: Yer adı.

ş. 5990

şır I:

şır köbelek aynal-: *Yerinde durmamak, sürekli dönmek.*

ş. köebel aynalğan 4125

şır köbelek oynat-: *(At, deve vb.) Yerinde durmadan, döne döne, çok hareketli binmek.*

ş. köbelek oynatıp 1281

şır II: Sütün kaymağı.

ş.-ıman 6360

şırağım: Büyüklerin kendilerinden küçüklere söyledikleri hitap, küçüğüm, ışığım, yavrum, canım.

ş. 418, 431, 437, 2616, 6011, 6769, 8056

şıramıt-: Tanımış gibi olmak, gözü ısırarak, benzetmek.

ş.-ıp 525, 4902

şıray: Yüz güzelliği, cemal.

şıray ber-: *Güleryüz göstermek.*

ş. berdi 5794

jılı şıray: *Güleryüz, tebensüm.*

jılı ş.-dıñ 6685

jılı ş.-men 5345

şırğa:

şırğası berik: *Gücü kuvveti yerinde, güçlü, sağlam.*

ş. berik 2252

şırğanaq: İğdegillerden bir bitki, yabancı iğde.

ş. 4273

şırılđa-: 1. Cırıldamak, cıvıldamak.

ş.-ğanı 1175

ş.-ydı 6520

2. Zırıl zırıl ağlamak.

ş.-p 110

ş.-y 245

şırılđat-: Zırıl zırıl ağlatmak.

ş.-ıp 4578

şırım:

köz şırımın al-: *Kısa bir süre uyumak, şekerleme yapmak.*

köz ş. aldırıp 1165

köz ş. aldırmağ bolğan 202

köz ş. aldırmağ 283

köz ş. alsın 292, 746

şırka-: 1. Şarkı söylemek, çığırmaq.

ş.-p 17, 2125, 8786

şırka ket-: *Şarkı söylemek, şarkıyı baştan sona söylemek.*

ş. ketti 6450

şırka kıya ber-: *Şarkı, türkü söyleyivermek.*

ş. kıya berdi 3891

şırkay jönel-: Şarkı, ezgi söylemeye başlamak.

ş. jönelde 5624

şırkay şık-: Birden şarkı söylemeye başlamak.

ş. şıkkan 8974

2. Yükselmek, yükseğe çıkmak.

şırkay tüs-: Yükseğe çıkmaya devam etmek, yükselmek.

ş. tüsedi 8755

şırkat-: Şarkı, ezgi söyletmek.

ş.-tı 2158

şırq:

şırkın buz-: Dengesini bozmak, tadını kaçırmak, ahengini bozmak.

ş. buzıp 42

şırkın ketir-: Ezmek, suyunu çıkarmak, mahvetmek.

ş. ketirgenin 2126

şırma-: Bürümek, örtmek, kaplamak.

ş.-ğan 513, 853, 6608

ş.-yadı 4651

şırmay basta-: Kaplamaya, bürümeye başlamak.

ş. bastadı 3960

şırmay jönel-: Kaplamaya başlamak.

ş. jönelgen 8974

şirt:

şirt uyku: Ağır, derin uyku.

ş. uykıda 1400

şıt-:

şabak şıt-: Surat asmak, kırıldığını belli etmek.

şabakımdı ş.-sam 7305

şabakın ş.-a kaldı 4002

şabakın ş.-ıp 3710, 3764, 5321, 5777

şabakın (şel) ş.-ıp 6222

şabakın ş.-tı 1516, 1519

şabakın (şel) ş.-tı 5937, 6185

şıta: Üzerinde baskı ile yapılmış renkli biçimler bulunan pamuklu kumaş, basma. ş. 3080

şıtına-: (El, yüz, ayak) Çatlamak, yarılmak.
ş.-p 2739

şıtır: Yabani ot, otsu bitki.

ş. 4272

şıtırma: Bk. şıta.

ş. 2349, 8100

şıtırman: Anlaşılmaz, karmakarışık, çetrefil.

ş. 2740, 6237

şıyırıl-: Bükülmek, kıvrılmak.

ş.-ğan, 1469

şıyırşık: Sıkıca eğilmiş, bürülmüş, dürülmüş nesne.

ş.-tay 6231

şıyırşık at-: Bütün gücünü sarfetmek, bir işi bütün gücüyle yapmak.

ş. atkan 736

şıykan: Çıban.

ş. 3437

şıykılda-: (Kapı, salıncak, merdiven vb.)

Gıcırdamak.

ş.-ğan 1364

şıykıldağ: Gıcırtı çıkaran, gıcırdayan.

ş. 16

şıymay: Karalama, çiziktirme, iz bırakma.

ş. 2062

şıyrık-: Güç kazanmak, gücünü arttırmak.

şıyrığa tüs-: Gücünü arttırmaya devam etmek güçlenmek.

ş. tüsemiz 5091

şıygala:

ağ şıygala: Boza yakın at donu.

ağ ş. 3702

şiderle-: Bukağı vurmak, bukağı takmak, kösteklemek.

ş.-p 2379

şiderli: Bukağı vurulmuş, bukağılı.

ş. 6537

şil: Dağ tavuğu, çil.

ş.-den 4279

şilde: Temmuz.

ş. 3665, 7675

ş.-dey 8467

ş.-niñ, 7613, 7680, 8330, 8339, 8341

şildehana: Yeni doğan bebek için düzenlenen eğlence.

ş.-da 3972

şiltiy-: İp ince, kup kuru olmak, zayıflamak.

ş.-gen 286

şimirik-: Korkmak, ürkmek, çekinmek.

ş.-pesten 4616

ş.-peydi 2921

şiren-: Gerinmek, bir şeyi çekmek için gerinmek.

ş.-e 1202

şiri-: Bozulmak, çürümek.

ş.-gen 2226, 7456

ş.-ydi 2292

şirit-: Çürütmek.

ş.-peytin 8657

şirkev I: Kilise.

ş. 2866, 4799

ş.-de 2866

ş.-ge 4761

ş.-men 4803

şirkev II: F. Hata, kusur, ayıp.

ş. 5643

betke şirkev keltir-: Yüz kara çıkartmak, rezil etmek.

betime ş. keltiredi 3597

şirkin: Zavallı, biçare, garip.

ş.-der 4435

ş.-niñ 1146

şirkin-ay: Özlem, hasret vb. duyguları pekiştirmek için söylenen ünlem, keşke, ah, hey gidi vb.

ş. 606, 4311, 8543

şiy: Kamış, saz.

ş. 22, 46, 1124, 1149, 2075, 6439, 7736, 7740, 7742, 7815, 7817

ş.-di 1213, 7804

ş.-lerdi 1231

şiy jügirt-: Fitne sokmak, ara bozmak.

ş. jügirtip 2301

şiy şıgar-: Araya küskünlük sokmak, dargın olmak.

şiy ş.-ğalı jür me 6912

şiybarkııt: Bir tür kadife kumaş.

ş. 656, 6236

şiy: Vişne ağacı.

v. 6528

şiyeböri: Çakal.

ş. 4287

şiyedey: Kıpkırmızı, kiraz, vişne gibi.

ş. 5401

şiyelen-: Kör düğüm olunmak, çıkmaza girilmek.

şiyelenip bara jat-: Giderek kör düğüm hâline gelmek.

ş. bara jadır-av 7373

şiyelenis-: (Ortam, olay) Gerginleşmek, karışmak.

ş.-ken 2446

şiylen: Yeni bitmiş yeşil öimen, ot.

ş. 6440

şiyli: Sazlı, kamışlı, kamışlık yer.

ş. 7738

şiyipa: A. Şifa, derman.

ş. 5481

ş.-sı 4256

şiyipa tap-: Şifa bulmak, iyileşmek.

ş. tapkanday 6865

şiypalı: Sağlığa yararlı, şigalı.

ş. 8104

şkaf: R. Dolap.

ş. 5832

ş.-tan 5666, 5720

şoğır: Grup, topluluk, kalabalık.

ş. 4899

ş.-ı 481

şoğırlan-: Toplanmak, bir araya gelmek, yığılmak.

ş.-a 10, 5954

ş.-dı 4058

ş.-ıp 7941

şoğırlana kal-: Toplanmak, yığılıvermek.

ş. kaldı 383

şoğırlanıp jat-: Toplanmış olmak, toplu hâle gelmiş olmak.

ş. jatқан 3258

şoğ I: Köz, kor.

ş. 4101, 5508, 7752

ş.-(ğ)ı 6820

ş.-(ğ)ınday 757

şok sal-: Kışkırtmak, köruklemek, tahrik etmek.

ş. sala 4414

ş. salıp ketken 2828

şok tasta-: Bk. şok sal-.

ş. tastap 6329

şok II: Bir grup, bir dizi, demet, buket.

ş. 1153

ş.-(ğ)ın 3004

Şokan: Veli Han'ın torunu, Cengiz Han'ın oğlu.

ş. 6591, 6592

ş.-niñ 6594

şokañda-: Aksamak, hafif topallamak, düzgün yürüyememek.

ş.-p, 6537

şokı-: Gagalamak.

ş.-p, 8056

şokın-: Hristiyanlığı kabul etmek.

ş.-ğan 2467, 4770, 4771

ş.-ğısı kelse 79

ş.-sın 80

ş.-(u)vğa, 4761

şokındı: Hristiyanlığı kabul eden Müslüman, mürtet.

ş. 3183

şokındır-: Hristiyanlaştırmak, vaftiz etmek.

ş.-ıp 77

şokındırıl-: Hristiyanlaştırılmak, vaftiz edilmek.

ş.-ıp 102

şokıy-: Dizlerinin üzerine oturmak.

ş.-ıp 44

şokpar: Çomak, sopa, topuz.

ş. 29, 280, 1194, 1312, 2164, 2665, 2694, 6624, 7723, 7946

ş.-ı 2709

ş.-ın 1281, 1312

ş.-ına 4901

ş.-ların 309, 6815

ş.-men 1132

şokpıt: Çok eskimiş, köhne, yıpranmış.

ş. 6664

ş.-ın 3395

şokşa: Bir tutam, bir dizi, bir sıra.

ş. 2083, 3826, 5100, 5204, 8645, 8659

şokşıyt-: Büzüzştürmek, pörsütme.

ş.-a 637

şokta-: Ateş saçmak, kıvılcımlar saçmak.

ş.-y 5022

şoktan-: Bir yere toplanmak, bir yerde yığılmak, topak topak olmak.

ş.-ıp 8849

şoktıq: Zirve, doruk.

şoktuğı biyik: Bilgi düzeyi yüksek, bilgili. ş. biyik 3783

şolaq: Kısa, uzun olmayan.

ş. 653, 684, 1187, 1203

şolañ:

ağ solañ tarta kulan iyekten-: Şafak sökmek, tan ağarmak.

ağ ş. tarta kulan iyektenip 2

şol-: Bakmak, etrafı gözetlemek.

ş.-ip 1980, 2026, 2368

şolıp ket-: Hızlıca etrafı gözetlemek, incelemek.

ş. ketti 2103

şolpan juldızı: Çolpan, Venüs, Çoban yıldızı. ş. 5534

şolpı: Altın ya da gümüş süslemeli toka.

ş. 657, 2360

ş.-sı 2353

ş.-sınıñ 679

şom-: Derin düşünceye dalmak.

ş.-a 1773

ş.-dı 2237, 2965, 6468, 6579

ş.-ğanday 5916

ş.-(u)vda 2731

şoma ber-: Düşünceye dalmak, sürekli düşünüyör olmak.

ş. berip 6507

şomıp ket-: Düşünceye dalıvermek, derin düşünceye dalmak.

ş. ketken 2741

şombal: İri yarı, dev gibi, cüsseli.

ş. 28, 49, 355, 220, 2710

şombalday: İri yarı, cüsseli.

ş. 8444

şomıl-: 1. Suyu dalmak, batmak, suya girmek.

ş.-ğan 4468

2. Bürünmek, gark olmak, batmak.

ş.-ğan 12

ş.-ip, 2378

şomıldır-: Banyo yaptırmak, yıkamak.

ş.-atın 4460

ş.-ip 5044

şonjar: Çarlık Rusyasında yönetici sınıf temsilcileri, bey, sultan, asilzade.

ş. 2072, 2434, 2969

ş.-ğa 7928

ş.-ı 1337, 8848

ş.-ınıñ 8852

ş.-ları 8937

ş.-larınıñ 2358

Şoñ: Kişi adı, Kazak beylerinden biri.

ş.-ı 4214

şoñkayma: Sivri burunlu, ökçeli deri çizme.

ş. 4392

Şorman: Kişi adı.

ş.-ı 4215

ş.-ınıñ 3233, 4215

şort: Kesin olarak, şüphesiz.

ş. 3388

şoşay-: 1. Kalkmak, dikilmek, dik durmak.

ş.-ğan 427, 491, 650

2. Tek başına durmak, yalnız kalmak.

ş.-ip 4505

şoşayt-: Dik durdurmak, dikmek, havaya kaldırmak.

ş.-paydı 429

şoşı-: Ürkmek, ödü patlamak, çok korkmak.

ş.-dı 1683

ş.-diñ 3240

ş.-p 369, 466, 1010, 1048, 1285, 1732, 2049, 2316, 4901, 6557, 6968, 8507

şoşıp ket-: Ürkmek, birden çok korkmak.

ş. ketip 6527

ş. ketken 4502

ş. ketti 2880, 4703, 7334

şoşın-: Ürkmek, korkmak.

ş.-ayın 7168

ş.-baydı 2208

ş.-dı 7349

ş.-ğan 4496, 8322

ş.-ğanımnan 5054

ş.-ip 8548

şoşırılıq: Korkunç, ürpertici.

jan şoşırılıq: Tüyler ürpertici, çok korkunç.

jan ş. 59, 6529, 7728

şoşıt-: Korkutmak, ürkütmek.

ş.-payık 1761

şoyın: Dökme demir, pik.

ş. 4134, 7755

şoyınday: Ağır, gülle gibi.

ş. 355

Şoyındı köl: Kazakistan'da bir göl.

ş.5851

şöbere: Üçüncü kuşak, torunun çocuğu.

ş.-ñ 5059

şögeril-: Deveyi yere çöktürmek.

ş.-ip 294

şök-: (Deve) çökmek, çömelmek.

ş.-(gi)p 6536

ş.-ken 350, 3032

şöl: Çöl, sahra.

ş.-inde 7001

şölde-: 1. Susamak, hararet basmak.

şöldep ket-: Susamak, çok susamak.

ş. kettim 3132

2. Çok istemek, özlemek, arzulamak.

şöldep kal-: Çok özlemek, özlemeye devam etmek.

ş. kalıpsıñ 4534

şöldi: Çöllük, çöl, çöllük yer.

ş. 6005, 6015

şölmek: Şişe.

ş. 2413(2)

Şömekey: Küçük Cüz'un Alimoğlu boyuna bağlı bir kol.

ş. 634, 2214, 4945, 5856, 5875, 5939, 6178, 8271, 8275, 8306, 8332, 8761, 8763, 8803

ş.-diñ 8304

ş.-lerdiñ, 738

şömišten-: (Yıldız, ay vb gökcismi) Tabak gibi belirmek, parlamak.

ş.-e 742, 991

şöñge: Diken.

ş.-ni 985

şöp: Ot, bitki.

ş. 8, 666, 766, 799, 1172, 2216, 2782, 2864, 4277, 4306, 5162, 5168, 5977, 6439, 6997, 8026, 8028

ş.-(b)i 5998, 6000, 7695

ş.-ke 5946

ş.-pen 5354

ş.-ten 1548, 8104

ş.-terdi 5165

ş.-ti 4163, 5973, 6519

ş.-tiñ 1209, 3950, 5499

şpor: R. Mahmuz.

ş. 4515

ştab: R. Kurmay, karargah, ordu.

ş. 112, 7648, 7741

ş.-men 8219

ştabs-kapitan: R. Kurmay yüzbaşı.

ş. 4743

ştutser: Bk. karabin ştutser.

ş.-leri 2265

şuñkı: Çukur, oyuk, oyuntu.

ş. 1595, 5907, 5976

şubalañda-: Sallanmak, ağır hareket etmek.

ş.-may 263

şubal-: Peş peşe gidilmek, sıralanılmak, uzanılmak.

şubalıp kele jat-: Art arda gidiyor olmak.

ş. kele jatқан 7666

şubalt-: Uzatılmak.

ş.-a 5593

şubar I: Benekli, alacalı, ala.

şubar tös: Halkı sömürerek zenginleşen bey, asilzade. **Krş. şınjır balağ.**

ş. tös 2436, 4216

şubar II: Bazı yerleri inişli çıkışlı, çalılık arazi, otlak, mera.

ş.-dan 7739

ş.-ğa 7594

şubar jılan: Engerek yılanı.

ş. jılan 197, 219

ş. jılandı 1571

Şubar III: Yer adı.

ş. 6001

ş.-ğa 3713

şubat-: Art arda getirmek, sıralatmak.

ş.-ıp 7096

şubatıl-: 1. Peş peşe getirilmek, sıralatılmak.

ş.-a 4920

2. Yere uzatılmak, serilmek.

ş.-ğan 4038

şubır-: Tekrar etmek, peş peşe gelmek, art arda katar olmak.

ş.-a 318, 478

ş.-ğan 481, 579, 4164

şubırıp kele jat-: *Peş peşe kafileler hâlinde gelmeye devam etmek.*

ş. kele jatқан 74

şubırıp kete bar-: *Katar katar olup giteye devam etmek.*

ş. kete bardı 1009

şubırındı: *Bk. Aktaban şubırındı.*

ş. 2130

ş.-dan 819, 2134

şubırt-: Art arda getirmek, katar yaptırmak.

ş.-a 1288, 4166

ş.-ıp 7845

şubırtpalı: Bir Kazak sülalesi.

ş. 4892

ş.-dan 2024

Şubırtpalı Ağıbay: Kasım Han'ın oğlu.

ş. 192, 894, 1395, 1707, 1712, 3212, 4890

şuğa: İnce ve sık dokunmuş yün kumaş, çuha.

ş. 6632

ş.-dan 7478

ş.-day 4992

ş.-men 4814

ş.-niñ 4903

şuğıl: İvedi, acil, çabuk.

ş. 21, 1163, 2426

şuğıldan-: A. Bir işle uğraşmak, meşgul olmak.

ş.-(u)vı 7525

ş.-(u)vın 7508

şuğım: Kabartma, işleme, motif.

ş.-darı 1006

şuğırım: Güvenlik noktası, karakol.

ş.-dar 7653

şuқи-: Oymak, eşmek.

ş.-ytın 8676

şuқиy ber-: *Oyuvermek, eşivermek.*

ş. berdi 8041

şuқıla-: 1. Tekrar tekrar oymak, eşmek, karıştırmak.

ş.-p 8503

ş.-y 5940

şuқılay ber-: *Eşivermek, karıştırmak, delivermek.*

ş. beredi 3753

ş. bersek 1595

ş. berseñ 1594

şuқılay otır-: *Eşiyor olmak, karıştırmak.*

ş. otırıp 6393

2. Kuş gagalar gibi, isteksiz, bir iki lokma yemek, atıştırmak.

ş.-p 1923

şulğav: Sarma veya dolama şeklinde, çorap yerine kullanılan bez, dolak.

ş.-1 8347

şulğı-: Onaylamak üzere, başını sallamak, tasdik etmek.

ş.-maydı 3862

şulğıp tasta-: Baş sallamak, onaylamak.

ş. tastap 1185, 6416

şunki: F. Çünkü.

ş. 3467

şuraylı: Bereketli, verimli toprak.

ş. 201, 798, 7190

ş.-sı 3711

Şuv I: Güney Kazakistan'da uzun bir nehir, Çu Nehri.

ş. 1420, 1526, 1610, 1612, 1781, 1851, 2108, 2129, 2212, 2649, 2858, 3460, 3807, 8955, 8960, 9024

ş.-dan 6039

ş.-diñ 6042

ş.-ğa 2146, 9029, 9040

şuv II: 1. Yüksek ses çıkarma, şamata, gürültü.

ş. 3803

ş.-dı 8423

şuv ete kal-: Hep bir ağızdan ses yükselmek, şaşkınlık, üzüntü vb. duyguları gürültü halinde çıkarıvermek.

ş. ete kaldı 3719

2. Kavga, gürültü.

ş. 3193, 3195

şuv şıgar-: Hırgür çıkarmak.

ş. şığarmay 2940

Şuv özeni: Bk. Şuv I.

ş. 5996, 8531

ş.-niñ 6022, 8527

ş.-nen 6038

şuvda: Devenin hörtügücünde, boynunun altında ve ensesinde olan uzun tüyler.

ş. 641, 3833, 4331

şuvilda-: Gürültü yapmak, ses çıkarmak.

ş.-ğan 3566

şuvilday jönel-: Ses çıkarmaya başlamak.

ş. jöneledi 313

şuvla-: Bk. şuvilda-.

ş.-ğanday 2508

şuvlap kıoya ber-: Bağırıvermek, sesini birden yükseltmek.

ş. kıoya berdi 3900

şuvlı: Gürültülü, patırtılı.

atı şuvlı: Adı duyulmuş, ünlü, namlı.

atı ş. 935

şuvmağ I: Kıta, dörtlük.

ş.-(ğ)ın 2143

ş.-tarı 7160

şuvmağ II: Top, yumak.

oy şuvmağı: Düşünceler yumağı, türlü fikirler.

oy ş.-n 2321, 6509

şüberek: Bez, kumaş parçası.

ş. 4100, 7477

ş.-tegi 4100

ş.-terdiñ, 7117

şüberektey: Sararıp solmuş, beti benzi atmış.

ş. 6674

şükir: Tanrı'ya olan minneti dile getirme, şükür.

ş. 334, 2812, 6367

şüñet: Derin, çukurlaşmış.

ş. 1728

şüñirek: Gözleri çukurlaşmış.

ş. 1713, 6688

şüñirey-: Çukurlaşmak, derinleşmek.

ş.-gen 2933

şürşit: Çin Kazaklarına verilen ad, Çin topraklarında yaşayan Kazak.

ş.-(i)m 6195

şüv: Genellikle hayvanları yönlendirmek için kullanılan ünlem.

şüv degen: *Her fırsatta, ağzını açar açmaz.*

ş. degende 4636

ş. degennen 6094

şüyil-: (Av kuşu) Ok gibi fırlamak, atılmak.

ş.-gen 8756

şüyiril-: Savurulmak, fırlatılmak.

ş.-gen 7951

şüyirkeles-: Samimiyet kurmak, yarenlik etmek.

ş.-kenin 4424

şüykebas: Yeni, taze gelin.

ş. 5242

şüykedey: Küçücük, ufacak.

ş. 6667

-T-

ta: 1. de dahi anlamında sona gelen edat.

t. 10, 411, 695, 785, 1104, 2189, 2281, 2305, 2448, 2793, 3639, 4051, 4386, 4651, 5263, 5291, 5515, 6380, 6793, 6975,

2. Yüklemin sonuna gelerek anlamı kuvvetlendiren edat.

t. 1148, 3543

3. hem... hem... yapılı cümle kuruluşları yapar.

t. 274, 502, 1377, 1780, 5208, 6220, 9030

4. ne... ne... yapılı cümle kuruluşları yapar.

t. 2985, 5142, 5195, 8315,

5. Yardımcı fiil veya tasvirî fiilin önünde yer alarak anlamı kuvvetlendirir.

t. 3197, 4885, 4931, 5038, 5221, 5362, 5684, 6299, 6467, 7716, 7806, 8910,

6. Bazı edatlardan, bağlaçlardan ve zarflardan sonra gelerek pekiştirme yapar.

t. 3468

7. "bile" anlamında kullanılır.

t. 6746

tabağ: Tabak.

t.-tan 8474

tabağtay: Tabak gibi büyük, yayvan.

t. 756

tabala-: Birinin başarısızlığına sevinmek.

t.-y 3050

tabaldırık: Eşik, çadır veya evin kapısının eşiği.

t.-ta 2727

t.-tîñ 4483

taban: Bir şeyin tabanı, ayak tabanı.

t. 37, 4134

t.-(i)mniñ 4793

t.-ına 215, 2295

t.-ınıñ 5197

taban tire-: Bir işe azmetmek, inatla işi yapmak.

t. tirep 3353

t. tiresken 6095

t. tiresip 1217

tabanda: Hemen, ilk olarak, beklemeksizin, derhâl.

t. 2940, 3014

tabandı: 1. Tabanı olan, tabanlı.

t. 29, 7755

2. Sözüne sadık, güvenilir, sağlam, dirençli.

t. 4225, 6904, 6909

tabandılık: Sağlamlık, dirençlilik.

tabandılık körset-: Mukavemet göstermek, tepki göstermek.

t. körsetti 2951

tabıl-: Bulunmak, ortaya çıkmak.

t.-adı 2271, 5918

t.-ar 4554

t.-dı 7543

t.-madı 8077

t.-mas 1794

t.-sa 477, 478, 866, 1103, 2858

tabılğan akıl: İyi fikir, güzel düşünce.

t. akıl 750, 1698, 2677, 2682, 7368

tabılğan söz: Bk. tabılğan akıl.

t. sözge 3718

tabın-: Bir kişiye veya nesneye aşırı sevgi ve hayranlık duymak.

t.-ar 3354

tabındır-: Baş eğdirmek, itaat ettirmek.

t.-ıp 2240

tabıs-: 1. Buluşmak, kavuşmak.

t.-armız 5650

t.-ayık 742

2. Anlaşmak, ittifak etmek.

til tabıs-: Ortak dil bulmak, anlaşmak.

til t.-ar 845

til t.-қан 846

tabıs: Kazanç, fayda, kâr.

t.-қа 8828

tabiyġiy: A. Olaġan, alışılmış, beklenildiġi gibi.

t. 5248

tabiyġat: A. 1. Doġa, tabiat.

t. 242

t.-tiñ 42, 7002

2. Bir kişinin, nesnenin veya kavramın kendine has özelliġi.
t.-man 2015

tabuv: Bulma, bulma işi.

t. 2971, 7664

t.-dan 5690

ajal tabuv: Ölme, vefat etme.

ajal t.-ġa 5126

jol tabuv: Çıkar yol bulma, yöntem geliştirme.

jol t. 3578

jolın t. 854

köñil tabuv: Gönül kazanma, gönül alma.

köñilin t. 5262

şeşim tabuv: Çözme, çözüm üretme.

şeşim t.-ġa 5615

til tabuv: Anlaşma, ortak dil bulma.

til t. 2303, 7416, 7419, 7436, 8989

til t.-ġa 5656, 5662

taġa: Atların tırnaklarına çakılan demir parçası, nal.

t.-day 2051, 4061

taġam: A. Yemek, aş, yiyecek.

t. 1455

t.-nan 1481, 1923

taġan: Ocak ve ocak türü eşyaların ayaġı.

2710

tört taġan: Saġlam ve güçlü görünen at.

t. taġan 2710

taġanaġ: Serçeğillerden bir tür kuş.

t. 4281

taġanda-: Yerinden kımıldamamak, bir yerde hareketsiz durmak.

tört taġanda-: Eli ayaġa kullanarak bir yere tutunup kalmak.

tört t.-p (tura kaldı) 1030

tört t.-p (jatıp almaydı) 4248

taġayında-: Tayin etmek, atamak.

t.-dı 7646, 7649, 8259

t.-ġan, 7535

t.-ptımıs 6966

taġayındal-: Tayin edilmek, atanmak.

t.-adı 7480

t.-ġan 7543, 8328

t.-ġannan 3435

t.-ıp 2365, 7567

t.-ıptı 7599

t.-sın 2849

taġayındav: Tayin etme, atama.

t. 7481

taġdır: Alın yazısı, kader, yazgı.

t. 956, 7154
 t.-ı 855, 1341, 6344, 6376
 t.-ımen 1805
 t.-ımız 73
 t.-ın 622, 2806, 6816, 7309, 9002
 t.-ınıñ 947

tağdır jazsa alısқа ketpes: *Kaderden kaçış yok anlamında deyim.*

t. jazsa alısқа ketpes 3706

tağdırın şeş-: *Bir işin, sorunun çözümünü bulmak, halletmek.*

t. (bugün tünde) şeşken 1696

t. (Karäüvlek) şeşsin 5342

tağdırı şeşil-: *Bir işin, sorunun çözümünü bulunması, halledilmesi.*

t. şeşilgen 8840

t. şeşilmek 1396

t. (özgeşe) şeşilüvi kerek 5814

sum tağdır: *Kötü talih, kötü kader.*

sum t.-dan 6385

tağı: Yine, yeniden, daha, ve anlamlarında kullanılan edat.

t. 153, 327, 380, 465, 472, 481, 523, 542, 552, 564, 576, 578, 592, 596, 619, 623, 728, 760, 783, 826, 847, 1047, 1157, 1245, 1259, 1275, 1303, 1357, 1488, 1582, 1654, 1804, 1832, 1848, 1866, 1898, 1969, 1975, 2113, 2126, 2158, 2237, 2286, 2615, 2638, 2665, 2775, 2796, 2861, 2870, 2873, 2912, 2941, 2969, 3043, 3210, 3275, 3300, 3366, 3406, 3440, 3516, 3663, 3737,

3771, 3796, 3864, 3866, 3887, 3901, 4074, 4122, 4124, 4126, 4137, 4292, 4365, 4446, 4507, 4581, 4617, 4698, 4700, 4768, 5073, 5092, 5225, 5234, 5254, 5258, 5307, 5362, 5476, 5541, 5575, 5655, 5673, 5678, 5692, 5712, 5740, 5937, 5951, 6033, 6180, 6224, 6283, 6297, 6336, 6377, 6450, 6498, 6573, 6579, 6646, 6741, 6743, 6763, 6808, 6922, 6940, 7120, 7143, 7339, 7363, 7372, 7377, 7426, 7427, 7428, 7444, 7458, 7460, 7527, 7536, 7562, 7571, 7600, 7866, 7890, 7893, 7896, 7967, 8083, 8143, 8287, 8334, 8367, 8382, 8385, 8396, 8417, 8436, 8437, 8450, 8523, 8533, 8563, 8568, 8583, 8634, 8680, 8843, 8914, 8916, 9017, 9032, 9074

tağıl-: Takılmak, asılmak, iliştirilmek.

t.-ğan 2814, 3429, 4515

tağın-: Takınmak.

t.-ğan 37

tağ: F. Taht, makam.

t.-(ğ)ımnan 6938

t.-(ğ)ın 2310

t.-(ğ)ına 1630, 3531, 5057

t.-(ğ)ınıñ 3549

t.-қа 8454

t.-ta 4789, 8455

tağ-: Bir nesneyi başka bir nesneye asmak, yapıştırmak, iliştirmek, takmak.

t.-(ğ)adı 661, 7479

t.-(ğ)arsız 1962

t.-(ğ)atın 7477

t.-(ğ)ıp 1956

t.-kan 840, 2352, 2493, 6632

tağıp al-: *Takmak, kendisi için takmak.*

t. al 1968

tağıp jat-: *Takmış olmak, takmış bulunmak.*

t. jatқан 1959

t. jatır 2692

tağıp jür-: *Takmak, takıyor olmak.*

t. jürsin 8653

tağıp kıoya ber-: *Takıvermek, iliştirivermek.*

t. kıoya bergen 3417

kinè tak-: *Suçlamak, suç atmak.*

tağıp otırған kinèsi 6073

taқа: 1. Tam, doğru, hakikat.

taқа болмай бара jat-: *Zaman gelmemek, fırsatı gelmemek.*

t. болмай бара jatsa 3251

2. Tamamen, büsbütün iyice.

t. 5157

taқа-: Yakınlaşmak, dayanmak.

t. 7801

t.-y 5516

taқım: Dizin iç kısmı.

t.-ında 29

t.-ındaғы 2709

taқımı tolar: *Güvenilir, kanaat edilen (kimse).*

t. tolar 816

taқır: Çorak, verimsiz, bitki bitmeyen yer.

t. 5952, 5986, 5997, 8261, 8315

t.-dı 5987

taқиyya: A. Nakışlarla işlenip sırmalar çekilmiş yuvarlak, hafif kumaştan bir tür şapka.

t.-ğa 662

t.-sı 1461, 4801

taқиyyasına tar kel-: *Bir işi önemsemek, onun ciddiyetini kavramak.*

taқиyyama tar kelmes 4244

taқsır: Eskiden han, sultan, padişah gibi yüksek makamdaki kişiler için kullanılan “saygıdeğer, hazret” anlamlarındaki saygı sözü.

t. 1523, 1533, 1594, 1604, 1926, 3887

t.-diñ 1514

tal I: Söğüt, salkım söğüt, sepetçi söğüdü.

t. 2375, 4274, 4799, 4913

t.-darın 7735

t.-diñ 4898, 4899

tal II:

tal tüs: *Tam öğle vakti, güneşin en üstte olduğu zaman.*

t. tüste 975, 1990, 7908, 7930, 7983

tal-: Aşırı hâlsizleşmek, bitkin düşmek.

t.-ıp 2348

t.-may 639

tala-: 1. (Köpek, kurt vb.) Dişlemek, ısırarak.

t.-sın 7282

2. Soymak, yağmalamak, talan etmek.

t.-dı 805

t.-ğan 6813

t.-yadı 6510

talan-: 1. (Kurt, kuş, köpek vb.) Dişlenmek, ısırılmak, gagalanmak.

t.-ıp 521

2. Soyulmak, yağmalanmak, talan edilmek.

t.-bağan 4194

t.-ğan 398

talan-taraj: Yağma, talan, soygun, vurgun.

t. 563, 4791, 7866, 8952

t.-ğa 3483

talan-taraj bol-: Darmadağınık olmak, yağmalanmak, allak bullak olmak.

t. bolıp 4579

talap: A. Talep, istek, rica.

t. 163, 1858, 2310, 3449, 3487, 6256, 6296, 7383, 7508, 7560, 8378

t.-(b)ın 829

talas: 1. Fikir ayrılığı, münakaşa, tartışma.

t. 5299

t.-ı 5337, 5338, 7536, 7542

2. Dalaş, kavga, dövüş.

t. 5198

t.-ı 2445, 2446(4), 7034

t.-ın 6452

t.-tay 2327

t.-tı 3456, 7539

t.-tın 2450

talas-: Tartışmak, çekişmek, mücadele etmek.

t.-adı 5920

t.-atın 5861, 6908

t.-ıp 2107, 2126, 4237, 5421, 6465, 8683

t.-kan 4133, 4955, 5739

t.-pay 2524

t.-sa 2325

talastır-: Tartıştırmak, münakaşa ettirmek.

söz talastır-: Sözlü tartışma yapmak, söz yarıştırmak.

söz t.-madı 6658

talasuv: Dövüş, kavga, çekişme, tartışma.

t.-dan 2288

t.-diñ 2322

t.-ğa 2749

talav: Yağma, çapul.

t.-men 7015

talay: Nice, çok, birçok.

t. 209, 539, 1216, 1627, 1744, 2260, 3064, 4359, 5142, 5156, 5419, 6941, 7311, 7745, 8143

t.-diñ 8684

t.-imen 4738

t.-ın 214, 8766, 8881

talay-talay: Çeşit çeşit, türlü türlü.

t. 1278

talday: Selvi boy, selvi gibi uzun.

t. 8777, 8779, 8790, 8793

taldı: Söğütlük, söğüdü bol yer.

t. 631, 1126, 2375, 7705, 7739, 7746, 7940

t.-dan 8780, 8783

taldırmaş: Nazik, ince, kibar.

t. 1708, 5410

talıksı-: Hâlsizleşmek, bitkin ve yorgun düşmek.

t.-p 3036, 5585

talķandav: Yok etme, imha etme.

t.-ğa 6205

talķıla-: Bir konuyu etrafıca düşünüp değerlendirmek.

t.-p 7469

talmavsıra-: Güçten dermandan kesilmek, hâlsizleşmek.

t.-dı 337

t.-ğan 5554

t.-p 3042, 8141

t.-y 7809

tam-: Damlamak.

t.-ğan 7937

tamıp tur-: Damlamaya devam etmek.

t.-ıp tur 3383

eki betinen kanı tamğan: Kanlı canlı, sağlam, sağlıklı görünen.

eki betinen kanı t.-ğan 2487

Tama: Küçük Cüz'e bağlı bir boy.

t. 2214, 2832, 4945, 5856, 5875, 6178, 6434

tamaķ I: Boğaz, imik.

t. 213,

t.-(ğ)ı 2142

t.-(ğ)ına 4478, 5578

t.-(ğ)ınan 595, 3884, 4422

tamaķ II: Yemek, yiyecek.

t. 3184

t.-tan 8809

taman: 1. -e doğru, yön hâli eki.

t. 209, 663, 885, 923, 2725, 3145, 3622, 6315

2. -e yakın, yaklaşık.

t. 923

tamaşa: 1. Oyun, eğlence, seyirlik eğlence programı.

t. 5757

2. Şahane, olağanüstü, harika.

t. 1405, 6225, 8662

tamaşala-: Büyük bir beğeniyle seyretmek, hayran hayran izlemek.

t.-p 4026

t.-ytın 8670

tamıjı-: Dingin, sakin, huzur verici.

t.-ğan 42, 8753

tamır: Damar.

tamırı bülk etpe-: Kılı kıpırdamamak, donmuş gibi kaskatı kesilmek.

t.-ı bülk etpey 2737

küre tamır: Toplar damar.

küre t.-ı 2141, 7264

tamız: Ağustos ayı, ağustos.

t. 4057, 7676, 8368, 8390

t.-diñ 4060, 5235, 7683, 7687, 8379, 8398, 8467

tamojnıy: R. Gümrük.

t. 5876

tamşı: Damla.

t. 557, 2223, 5400

t.-sı 408

tamşıla-: Damlamak, damla damla akmak.

t.-ytınday 260

tamuğ: Cehennem.

t. 8317

tana: Bayanların elbiselerine taktıkları, akik veya gümüşten düğme.

tana köz: İri, yuvarlak, güzel göz.

t. köz 2387

tana közden-: İri ve güzel düğme ile işlenmek.

t. közden 7112

Tanabay: Kişi adı.

t. 1736, 1994

tanaday: (Göz) Kocaman, iri ve güzel.

t. 626, 2488, 4038

tanav: Burun, geniz.

t. 6144

t.-ı 713

tanbur: A. Tambur.

t. 1401

tandır-: Sözünde durmamak, caymak, kıvırmak, vazgeçmek.

esinnen tandır-: Şuurunu, bilincini kaybatmek.

esinnen tandırıp 5572

tanı-: 1. Tanımak, teşhis etmek.

t.-dı 1033, 1223, 2340, 3407, 4394, 5512

t.-ğanday 4902, 5529

t.-p 3006, 7871

tanıy bil-: Tanıyabilmek, tanımakta olmak.

t. biletin 938

tanıy ket-: Birden tanıyivermek.

t. ketti 3390, 5278

2. Öğrenmek, tahsil etmek.

t.-p 4885

tanıl-: Tanınmak, bilinmek.

t.-adı 1717

tanıs: Tanış, tanıdık, bildik.

t. 359, 921, 1223, 1264, 3404, 4813

t.-tı 6795

tanıstır-: Tanıştırmak, takdim etmek.

t.-dı 6315

tanısuv: Tanışma.

t.-ğa 829

tanıt-: Tanıtmak, bildirmek, hissettirmek.

t.-adı 1458

t.-amın 4686

t.-pay 2258

t.-қан 4771

t.-tı 2189

tañ I: Hayret veren, şaşkınlık uyandıran.

tañ dūniye: Şaşkınlık veren, hayran bırakan olay.

t. dūniye 6228

tañ kal-: Hayrete düşmek, hayran olmak.

t. қalam 5172, 5860

t. қalar 7868

t. қаларлық 5880, 6617

t. қалатın 5862, 7151

t. қалған 111, 1824, 2410, 3801, 4756, 6247, 7880

t. қалıp 527, 3133

t. қалувда 5070

tañ қалdır-: Hayrete düşürmek.

t. қалdıradı 936

t. қалdırды 8383

tañ қалıp отыр-: Şaşırmuş olmak, şaşırmaya devam etmek.

t. қалıp отырған 5406

tañ II: Tan vakti, şafak, seher.

t. 24, 320, 323, 1119, 2375, 5320, 8302, 8420

t.-da 1168, 3212

t.-ға 303

t.-ğı 11

t.-men 3, 31, 1400

tañ as-: Soğumak, serinlemek.

t. аsқан 4407

tañ asır-: Soğutmak, dinlenmek.

t. asırıp 7772

tañ at-: Tan ağarmak, şafak sökmek.

t. ata 623, 999, 3066, 3396, 4196, 4680, 4736, 5815, 5949, 6007, 8358

t. atısımen 7961

t. atқанша 1164

t. atқасın 4514

t. atpay 4379

t. (ёbden) attı 1171

tañ atıp kele jat-: Şafak sökmek üzere olmak.

t. atıp kele jatқанда 2597

tañ қалаñ берip қал-: Şafak sökmek üzere olmak.

t. қалаñ берip қалған 372

tañ қулаñıyektenip atıp қал-: Şafak sökmüş olmak, tan yeni ağarmış olmak.

t. қулаñıyektenip atıp қалған 5621, 7799

tañ қулаñıyektenip kele jat-: Şafak sökmek üzere olmak.

t. қулаñıyektenip kele jatқанда 4066

tañ namazı: *Sabah namazı.*

t. namazı 44

tañ sazarıp atıp kel-: *Şafak sökmek üzere olmak.*

t. sazarıp atıp kelgen 7853

tañ sèri: *Tan vakti, seher vakti.*

t. sèriden 1165, 3343, 3357, 4186

tañ sız ber-: *Tan ağarmak, şafak sökmek.*

t. sız berdi 1167

t. (da) sız berdi 7788

t. sız bere 5544

t. sız bergenşe 291

tañ sız berip kele jat-: *Şafak sökmek üzere olmak.*

t. sız berip kele jatқан 5530

t. sız berip kele jatқанда 4917

tañğa juvıq қал-: *Şafağın sökmesine az zaman kalmak.*

t. juvıq қалғанда 5550

tañ III: *Apışlık, ağ.*

t.-ı 1881

tañ-: *Sıkıca bağlamak, asmak, takmak.*

t.-ğan 1005, 6621

t.-(ı)p 5995

tañba: *Damga, mühür.*

t.-mızdı 8945

tañba sal-: *Mühür basmak, damga vurmak.*

t. salıp 8661

t. saldı 8699

tañda-: *Seçmek, tercih etmek.*

t.-ğan 5330, 5603

t.-ğanım 5604

t.-may 2554

t.-p 4161

tañday al-: *Seçebilmek, tercih edebilmek.*

t. almaysın 592

tañdal-: *Seçilmek, tercih edilmek.*

t.-ıp 1008

tañdan-: *Şaşmak, hayrete düşmek.*

t.-dı 6780

t.-ğan, 3707, 4036, 4080

t.-ğanday 3864

t.-ğanım 6278

t.-sa 3918

tañdana basta-: *Şaşırmaya merak etmeye başlamak.*

t. bastadı 4463

tañdav: *Seçme, tercih etme.*

t. 6402

t.-ğa 591

t.-ında 6406

tañdavlı: *Seçkin, seçilmiş, özel.*

t. 5939, 7269, 8395

tañerteñ: *Sabak erken vakit, sabahleyin.*

t. 1059, 1897, 3415, 4058, 4536, 6498, 7691

t.-gi 42, 1289, 1816, 4542, 4650, 4904

t.-ine 2419

t.-nen3843

tañ-erteñ: *Bk. tañerteñ*

t. 4030

tañsèri: Şafak vakti, tanın ağarmaya başladığı zaman.

t.-den 4060

tañsıq: Merak heves.

tañsıq kör-: *İlgi çekici bulmak, heves etmek.*

t. körip 1495

tañuvlı: Bağlanmış, sarılmış, bağlı, sırlı.

t. 1720

tap: Ateşin közünden etrafa yayılan sıcaklık, hararet.

t.-tiñ 6341

tap-: 1. Bulmak, elde etmek.

t. 1757, 3785, 3822,

t.-(b)adı 475, 2230, 2672, 3250, 8743

t.-(b)amın 4317

t.-(b)arıñ 8655

t.-(b)asıñ 253, 6454, 9023

t.-(b)atın 4282, 8317

t.-(v)ıp 2989, 4535, 4548, 7862

t.-(v)ıptı 1088

t.-(v)ıp otır 3801

t.-қан 2198, 3252, 3802, 5355, 7767

t.-қандay 7183

t.-pağan 4243

t.-paқsı 269

t.-pas 1834

t.-pasaq 285

t.-pasқа 854

t.-sa 148, 7423

t.-tı 1352, 1684, 1936, 7473, 7526, 7541

t.-tım 562, 7179, 7286

t.-tıқ 88, 2655

taba al-: *Bulabilmek.*

t. almadı 4960

t. almay 871

t. almaydı 7586

taba қoy-: *Buluvermek.*

t. қoyadı 889

tapқан aқıl: *Bk. tabılған aқıl*

t. aқıl 3721

tavıp al-: *Bulmak, buluvermek.*

t. aladı 889

t. alar 5217

t. alған 4435

t. alıp 2694, 5685

ajal tap-: *Ölmek, vefat etmek.*

ajal t.-(b)adı 5122

ajal t.-(b)am 7289

ajal t.-(b)ar bolsam 7289

ajal t.-қан 3591

ajal t.-қанı 8093

ajal t.-sam 558

ajal t.-tı 546, 9078

amal tap-: Çare bulmak.

amalin t.-(v)ıp 4607

amalin t.-қан 160

ebin tap-: Fırsatını yakalamak, zamanını denk getirmek.

ebin t.-(v)ıp 493, 2441, 5531

èdis tap-: Yol, çare bulmak.

èdisin t.-қан 1671

janın koyarğa jer taba al-: Bk. janın koyarğa jer tap-

janın koyarğa jer t. almay (tur-) 7825

janın koyarğa jer t. almaydı 2517

janın koyarğa jer tap-: Heyecandan, kızgınlıktan, acıdan vb. yerinde duramamak.

janın koyarğa jer t.-paytın 877

jol tap-: Çıkar yol bulmak, yöntem geliştirmek.

jol t.-(b)adı 4608

jol t.-(b)uv kerek 3578

jol t.-қан 8569

jol t.-tuñ 6375

jolın t.-(v)ıp 5521

jol taba al-: Çıkar yol bulabilmek, yöntem geliştirebilmek.

jol t. almaydı 7440

jol t. almaytının 8912

jol t.-(b)ar 737

jolın t. almağan 8955

ķaza tap-: Ölmek, vefat etmek. Kr. ajal tap-

ķaza t.-(b)ar bolsa 6125

ķaza t.-(b)atını 3906

ķaza t.-қан 2685, 4540, 7956, 7960, 8359

ķaza t.-қанın 2598

ķaza t.-қаннан 4261

ķaza t.-tı 2575, 4220

kõnilin taba bil-: Gönül kazanmak, sevgi ve güven sağlamak.

kõnilin t. bilgen 3902

kõniliniñ soñınan t.-(b)arın 2997

retin taba al-: Çaresini bulabilmek.

retin t. almadı 6897

retin t. almay 4005, 5241

sıltav tap-: Bahane bulmak.

sıltav t.-қан 8471

sıltav t.-(v)ıp 8071

şeşim tap-: Çözüm bulmak, çıkar yol bulmak.

şeşim t.-қандай 7355

şeşim taba al-: Çözüm bulabilmek.

şeşim t. almadı 3402

şeşim t. almay 4966

şeşim t. almaytın 1441

şeşüvin taba al-: bk. şeşim taba al-

şeşüvin t. alman 4971

şeşüvin t. almay 6598, 7354

şiyıpa tap-: Şıfa bulmak, iyileşmek.

şiyıpa t.-kandıy 6866

til tap-: Anlaşmak, çıkar yol bulmak.

til t. 7435

til t.-(v)ı 6972

til t.-(v)ıptı 5903

til t.-paymın 7418

til t.-sa 1796

til t.-tıķ 3194

til tapķısı kel-: Çözüm yolu bulmak istemek.

til t. kelmeytin 7418

til taba bil-: Anlaşabilmek, anlaşma için çıkar yol bulabilmek.

tilin t. bilgen 149

til t.-(b)armız 5362

2. Doğurmak.

t.-ķan 5449

t.-ķanına 2347

t.-pağan 1880, 4475

t.-pağandıktan 2770

t.- sa 3226

t.-(v)ıp 3925, 4303

tapal: Kısa, alçak, yatık, bodur.

t. 1015, 2693

tapanşa: Tabanca.

t. 3675, 3676, 3677, 7951

t.-ların 3804

tapķız-: Buldurmak.

janın koyarğa jer tapķız-: Bk. janın koyarğa jer tap-.

janın koyarğa jer t.-badı 965

tapsır-:1. Bir işi bir kimseye verme, yükleme, sorumluluğuna verme.

t.-armız 913, 7454

t.-atın 4661

t.-ayın 3365

t.-dı 3271, 3363, 4597, 5335, 7774, 8335

t.-ğan 875, 5563, 5820, 7841, 8908

2. Teslim etmek, vermek, sunmak.

t.-asıñ, 3184

tapsırıl-: 1. Bir iş birine verilme, yüklenilme, sorumluluğuna verilme.

t.-adı 7481

t.-dı 8219

t.-ğan 4702

2. Verilme, sunulma, teslim edilme.

t.-sın 828

tapsırıluv: Verilme, teslim edilme.

t.-ğa 103

tapsırıuv: Verme, teslim etme.

t.-ı 6316

tap-tap: Tak tak, rap rap anlamında yansıma söz.

tap-tap ber-: Ayaklanmak, galeyana gelmek.

t. beredi 3807

taptat-: Ayaklar altında çiğnetmek, ayak altına alıp ezdirmek.

t.-arday 248

taptır-: 1. Buldurmak.

t.-madı 4450

t.-may 3398

2. Doğurtmak.

t.-dım 3130

tap-tuynaqtay: Düzenli tertipli, muntazam.

t. 875

tar: Dar, geniş olmayan.

t. 7161

tar jol taygak keş-: Eziyetli, sıkıntılı bir yaşam sürmek.

t. jol taygak keşüv 6903

t. jol taygak keşüvdi 5156

tar jol taygak kün tuv-: Zor ve sıkıntılı günler gelmek.

t. jol taygak kün tuvıp 2367

t. jol taygak kün tuvsı 6903

tar kezeñ: Sıkıntılı, kötü zamanlar, zor anlar.

t. kezeñ 3360

tañıyasına tar kel-: Bir işi önemsemek, onun ciddiyetini kavramak.

tañıyama t. kelmes 4244

tara-: 1. Dağılmak, yayılmak, gitmek.

t.-dı 9062

t.-ğan 694

t.-ğanday 5184

t.-maptı 5622

t.-p 2996, 5349

t.-r 745

taray basta-: Dağılmaya başlamak, çözülmek üzere olmak.

t. bastadı 751

t. bastamasına 3442

t. bastagan 3803

t. bastaydı 7295

2. (Haber, söz vb.) Yayılmak, büyümek.

t.-dı 4049, 4052

t.-ğan 4254, 8784

t.-masın 2966

t.-ydi 2186

3. Bir soydan doğmak, yayılmak.

t.-dık 3351

t.-ğan 1809, 2219, 5061

Taraqtı: Orta Cüz'e bağlı bir boy.

t. 1735, 2109, 2442, 5610

taral-: Dağılmak, yayılmak.

tarala basta-: Dağılmaya başlamak, geçmeye yüz tutmak.

t. bastadı 4633

taramıs: Zayıf, sıska, cılız.

t. 2081

taramıstan-: Zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak.

taramıstana tūs-: Zayıflamak, bir deri bir kemik kalıvermek.

t. tūsken 4273

taram-taram: Parça parça, bölük bölük.

t. 1125

tarap: A. Taraf, yön.

t.-ınan 8197

t.-ta 3753

tarat-: 1. Dağıtmak, göndermek.

t.-ıp 4623, 5352

t.-pav 7296

t.-pay 8173

t.-paymın 7298

t.-paysıñ 7297

t.-tı 5650, 6960

t.-tım 2887

2. (Haber, söz vb.) Dağıtmak, yaymak, büyütmek.

t.-adı 3515

t.-ıp 1538, 8228

t.-қан 8251

taratuv: Dağıtma, gönderme.

t. 3504

tarav: 1. Bölüm, kısım.

t.-ın 7847

2. Taraf, yön.

t.-ınan 3617

tarazi: Ağırlık ölçüm aleti, terazi.

taraziğa sal-: Ölçmek, tartmak, akıl muhasebesi yapmak.

t. saluvda 2190

Tarbağatay tavı: Kazakistan'ın doğusunda yer alan bir dağ.

t. 2136

tarı: Darı.

t. 7813

t.-day 4075

t.-nı 7821

tarıl-: Daralmak.

t.-dı 7228

t.-ıp 8623

tarıla tūs-: Darlaşmaya başlamak, darlaşmış olmak.

t. tūsken 8803

tınısı tarıl-: Soluğu kesilmek, nefes alışı zorlaşmak.

tınısı t.-ıp 5580

tınısım t.-ıp 8575

tarılt-: Daraltmak, küçültmek.

t.-қан 8807

tariyh: A. Tarih.

t.-ı 5695, 5703

t.-ına 6330

t.-қа 6511, 6590

t.-ta 6940

t.-tan 6514

t.-tı 6927

t.-tıñ 6925

tarihiy: A. Tarihî, tarihle ilgili.

t. 6026

tarihiş: Tarihçi, tarih ilmi ile uğraşan.

t.-lar 8385

tarğa- Bölünüp dört bir tarafa dağılmak, yayılmak, saçılmak.

t.-yın 7471

tarğas- Dönüşmek, değişmek.

t.-tı 4438

tarğat- Bağlanmış veya çözülmüş bir şeyi çözmek, açmak.

t.-ar 531

t.-ğan 8164

tarlan: Tecrübeli, işinde mahir, usta.

kèri tarlan: İhtiyar kurt, aksakal.

kèri t. 550, 960, 3123

kèri t.-nî 4329

tarpa:

tarpa bas sal-: Kapmak, hızla çekip almak.

t. bas salatın 1190

t. bas salayın 1592

tarp-tarp: Dört nala, hızla.

t. 1185

tars: Sağlamca, sıkıca anlamlarını veren yansıma söz.

t. 1403

tarsıldat-: Gürültü patırtı çıkartmak, takırdatmak.

t.-ıp 4900

tart-: 1. Çekmek.

t. 1585

t.-adı 1041, 7419

t.-ar 2967

t.-ıp 81, 462, 3252, 5453

t.-ğan 1858

t.-ğanın 6594

t.-pasam 3392

t.-(u)v 1906

tartıp jiber-: Çekip göndermek, çekip defetmek, çekip koyuvermek.

t. jiber 4515

t. t. jiberdi 459

atınıñ basın tart-: Yürüyüşünü yavaşlatmak, duraklamak.

atınıñ basın t.-tı 265

at jalın tartıp min-: Birey haline gelip hayata atılmak, bir işe dört elle girişmek.

at jalın t. mingeli 8759

azap tart-: Ceza çekmek, eziyet görmek.

azabın t.-sın 2263

bas tart-: Vazgeçmek, çekinmek el çekmek.

bas t.-amız 3763

bas t.-ıptı 8559

bas t.-ğan 8815

bas t.-padı 8418

bas t.-pan 8999

bas t.-(u)vı 7566

bavır tart-: Yakın görmek, dost, kardeş bilmek.

bavır t.-ıp 2045

iş tart-: İç çekmek, üzüntüyle derinden nefes almak.

işin t.-a 1401

işek tart-: Bk. iş tart-

işegin t.-ıp 6539

jaza tart-: Ceza çekmek, eziyet görmek.

jaza t.-pay 6264

t.-sın jazasın 4583

javapka tart-: Sorguya çekmek, sorgulamak.

javapka t.-(u)vların 6296

jılı tart-: Kendine yakın hissetmek, canından parça bilmek.

jılı t.-ıp 946

kanın işine tart-: Kızgınlıktan kanı çekilmek, aşırı derecede sinirlenmek.

kanın işine t.-ıp 1171, 3855, 6568

kanın işine t.-tı 6568

ķayğı tart-: Dert, sıkıntı çekmek.

ķayğı t.-ķanday 3420

sır tart-: Akıldakini anlamak, düşünceyi farketmek.

sır t.-a 122

söz tart-: Öğrenmek istemek, ağızdan laf almak.

söz t.-ıp 528

til tart-: Gittiği yoldan geri adım atmak, sözünden dönmek.

til t.-pas 450

til t.-pay 5409

tösek tart-: Çok kötü hastalanmak.

tösek t.-ıp 2965, 7873

2. Germek, tutmak.

t.-adı 1196

t.-ıp 903, 1202, 1262, 4152

t.-(u)v 1195

tarta basta-: Germeye, çekmeye başlamak.

t. bastadı 1199, 1773

tarta bil-: Çekebilmek.

t. bil 1146

tartıp ķal-: Çekmek.

t. ķaldı 5323

tartıp tur-: Çekmekte olmak, çekiyor olmak.

t. turķan 2028

ezüv tart-: Gülümsemek.

ezüv t.-ıp 1484, 4041, 5685, 5837, 6014, 6291, 7430, 8550, 8691

ezüv t.-ķan 8794

ezüv t.-tı 1489, 1502, 1648, 3162, 3205, 6102

3. Kendine çekmek, kendi eline geçirmek.

t.-ıp 2025, 5418

t.-tı 3086, 4529, 8146

t.-(u)vğa 4210, 6101

tarta al-: Kendine çekebilme.

t. almaytınına 1918

t. alsam 4952

tartıp al-: Çekip alıvermek, ele geçirivermek, kaçırmak.

t. al 2232

t. alamın 4578

t. aldı 3031, 4582

t. alğan 3258, 3831, 4563

t. alganda 7017

t. alğanı 7237

t. algannan 4791

t. alıp 1337, 1626, 2898

t. aluv 2324, 2676, 8737

t. aluvğa 1740, 5257

tartıp èket-: Kendine çekip gitmek, ele geçirmek, kaçırmak.

t. èketem 116

t. èketgen 2383

t. èketip 4143

tartıp èper-: Kendine çekip almak, çalmak.

t. èper 1599

t. èperem 975

tartıp otur-: Çekmiş olmak, ele geçirmek.

t. otırğan 8309

4. Sarmak, kaplamak, döşenmek.

t.-adı 2054

t.-ıp 2599, 4270, 6439

aķ şolañ tarta kulan iyekten-: Şafak sökmek, tan ağarmak.

aķ ş. tarta kulan iyektenip 2

5. (Sigara, pipo vb.) İçine çekmek.

t.-ıp 1378

6. Gelmek, ulaşmak.

t.-ıp 3350

t.-tı 486, 7978

7. Benzemek, çekmek.

t.-kan 1708, 2082, 2087, 2925, 3093, 5516, 6417

t.-kanın 2971

tartıp kal-: Benzemek.

t. kalğan 6439

tartıp tur-: Tıpkı benzemek, aynısı olmak.

t. turatının 4636

kanına tart-: Nesline, atalarına çekmek, soyuna benzemek.

kanına t.-ıp(-aķ) 146

kanına t.-kan 2480

kanına tartpağannıñ kanı sınısın: "Cinsine çekmeyen mal haramdır." anlamında deyim.

kanına t.-pağannıñ kanı sınısın 146, 2480, 6385, 8994

8. Müzik aleti çalmak.

t.-kan 4975

9. Armağan etmek, ithaf etmek.

t.-kan(-dı) 3931

t.-tı 3898

tarta: Yaklaşık, yakın, civarında.

t. 7369, 8191, 8764

tartarlık:

köz tartarlık: Dikkat çekici, göz kamaştırıcı.

köz t.-tay 6236

tartıl-: 1. Çekilmek, gerilmek.

t.-ar 2689

t.-ğan 1206, 4132

2. Farkedilmek, görülmek.

t.-ğan 3276

tartın-: Çekinmek, korkmak, geri durmak.

t.-bas 867

tartıs: Çekişme, tartışma, mücadele, kavga.

t.-ka 6894

t.-ta 4430

tartkız-: Çektirmek.

t.-adı 3063

sazayın tartkız-: Cezalandırmak, ceza çektirmek.

sazayın t.-armız 3736

sazayın t.-tı 7747

tarttır-: Çektirmek.

jaza tarttır-: Cezalandırmak, ceza çektirmek.

jazasın (ayamay) t.-ıptı 8642

tartuv: Hediye, armağan.

t. 3155

t.-ğa 6161

tartuv-taralgı: Hediyelik eşya.

t.-ğa 1901, 7275

t.-nı 1913

tas I: 1. Taş.

t. 212, 1124, 1797(2), 2063, 5830, 7115, 7335(2), 8294, 8444, 8448, 8452, 8662, 8990

t.-ın 246

t.-ınday 308

t.-ka 2342, 8450, 8630

t.-tan 554, 1153, 4803, 4818, 6383, 8443

t.-tar 8449, 8450(2)

t.-tarın 2799

t.-tı 1122, 1220, 2053, 2056, 2505, 5501, 7337, 8446

tas bavır: Acızasız, merhametsiz. **Kr. tas jürek.**

t. bavır 5011

tas jürek: Acızasız, merhametsiz. **Kr. tas bavır.**

t. jürek 2024, 2254, 5006, 5738, 8044, 8350, 8384

t. jürektigimen 1782

tas kabağ: Mutsuz, kederli.

t. kabağı 4954

t. kabağın 5366

t. kabağı 6685

tas minez: *Acımasız, zalim.*

t minez 919

tası örge domala-: *Şansı, bahtı açılmak.*

t. örge domalağan 2115

t. örge domalaytınday 844

ğara tas I: *Acımasız, merhametsiz.*

ğara t. 7337, 7338

ğara tas II: *Büyük ve ağır taş, kaya.*

ğara t. 930

örge ğaray tas köter-: *Boş ve zahmetli bir iş yapmak.*

örge ğaray t. kötergen 1079

2. Mücevher taşı, kaş.

t.-ı 1465

tas II: Tam, doğru, tıpatıp, aynı, aynen.

t. 5501, 5545

tasaa: Siper için uygun, kuytu ve gölgelik yer.

t.-sına 1016, 4151

t.-sında 870, 1123

tasala-: Bir nesneyi kendine siper edinmek, bir nesnenin arkasına gizlenmek, saklanmak.

t.-ğan 2810

t.-ğandı 5562

t.-p 1232, 4188

t.-y 7854

tasalan-: Bir şeyden saklanmak, gizlenmek.

t.-ğan 8469

boy tasala-: *Saklanmak, gizlenmek, siper almak.*

boy t.-y 996, 4730

tası-: (Su, nehir vb.) Taşmak.

t.-ğan 1245

t.-ğanda 4277

t.-(u)vğa 3640

t.-yđı 2908

tasır-tusır: Gürültü patırtı.

t. 19

taşkın: Taşkın, sel.

t. 9014

Tasötkel: Yer adı.

t. 5949

taspa: İşlenmiş, tüysüz deriden yapılmış ince kayış.

t. 3064

t.-dan 1197

taspa joñışka: Bir tür yonca, geven.

t. 229

tasta-: Bırakmak, terketmek, atmak.

t. 8146

t.-dı 5462, 5469

t.-dık 251

t.-ğan 197, 716, 1471, 3593, 4964, 5488, 5572, 5835, 6667, 7118, 7985

t.-ğanga 284

t.-ğısı 758

t.-tama 1764
 t.-tamañdar 4176
 t.-maptı 6559
 t.-mağ 2013
 t.-masına 7421
 t.-may 1253, 7219
 t.-maydı 6045
 t.-mayın 8490
 t.-p, 52, 74, 288, 807, 982, 1048, 1080,
 1185, 1251, 1911, 1962, 1977,
 2139, 2281, 2895, 3218, 3379,
 3637, 3676, 3848, 4448, 5199,
 5271, 5483, 5486, 5569, 5585,
 5629, 6329, 6416, 6596, 6896,
 6903, 7658, 8134, 8297, 8562,
 9011, 9012, 9044
 t.-sa 2249
 t.-v 6196
 t.-vdan 2255
 t.-vdiñ 4005
 t.-vına 1749
 t.-y 6, 28, 383, 510, 1071, 1657, 2219,
 3356, 4441, 5186, 5187, 5285,
 6904, 7751, 8198, 9007
 t.-ymız 6566
 t.-ysiñ 3129
 t.-ytın 4891
aparıp tasta-: *Götürüp atıvermek.*
 aparıp t.-ñdar 2036
köñilni köterip tasta-: *Zevkten dört
 köşe edivermek, mest edivermek.*

köñilimizdi (bir) köterip t.-diñ 2184
köşirip tasta-: *Götürüp bırakmak,
 götürüvermek.*
 köşirip t.-ğan 4443
köz tasta-: *Bakmak, göz atmak, göz
 ilişmek.*
 köz t.-dı 228, 436, 1111, 3056,
 3066, 3159, 3864, 5859, 9026
 köz t.-ğan 7008
laqtırıp tasta-: *Fırlatıp atıvermek.*
 laqtırıp t.-dı 4464
söz tasta-: *Söylemek, demek.*
 söz t.-dı 4549
 söz t.-ğan 3561
uran tasta-: *Nara atmak.*
 uran t.-p 1261
tastat-: *Attırmak, bıraktırmak.*
 t.-(1)p 9058
Taşkent: *Taşkent.*
 t. 171, 177, 185, 186, 190, 847, 1363,
 1379, 1380, 1407, 1410, 1414,
 1417, 1422(2), 1424, 1702, 1812,
 1848, 1908, 2229, 2231, 2574,
 2684, 2782, 3434, 3448, 5772,
 5787, 5875, 5879, 5881, 6166,
 7271, 7272, 8636, 8762, 8872
 t.-e 5883
 t.-ge 1785
 t.-ke 191, 193, 1429, 1530, 1900,
 1949, 3314, 5642, 6168, 6320
 t.-ten 2643(2)

t.-ti 1401, 2145, 2640, 2649, 2650,
2654

t.-tiñ 2641

taşkenttik: Taşkentli, Taşkent halkından olan.

t. 1598

tat-: Tatmak, tadına bakmak.

tatıp al-: *Bir kereliğine tadına bakmak.*

t. alğan 1482

nèr tat-: *Bir şeyler yemek, bir lokma ağızdan geçmek.*

nèr t.-pay 4186

Tatar: Tatar, Tatar halkından olan.

t. 3183, 3626, 4771, 4800, 6777, 7554,
8895

t.-dı 4770

tatı-: Denk gelmek, denk düşmek, değmek.

t.-yadı 5915

tatuv: İyi ilişkiler içinde, dost ve barış içinde geçinen (kimseler).

tatuv bol-: *Dost olmak, müttefik olmak.*

t. bolğanımdı 6081

t. bolsa 6342

tatuvlas-: Barışmak, uzlaşmak.

t.-ıp 8518

t.-қан 3100

tatuvlastır-: Barıştırmak, uzlaştırmak.

t.-(u)vdiñ 8485

tatuv-tètti: Dostça, barış içinde, kavgasız gürültüsüz.

t. 774, 5669

tav: Dağ, yüksek tepe.

t. 212, 246, 1198, 2559, 2668, 2810,
7066, 7707, 7768, 8547, 8985

t.-diñ 1812, 8557

t.-ı 8802, 8916

t.-iñmiñ 8811

t.-ları 2506

t.-ların 8587

t.-larına 235

tav-: *Bk. tap.*

tavı:

tavı şağıl-: *Cesareti, şevki kırılmak.
Kr. şağıl-.*

t. şağılğan 3527

tavıq jılı: On iki hayvanlı takviminin yıllarından biri.

t. 1629, 2778

t.-ğı 98

t.-nan 2785

tavıs-: Bitirmek, tüketmek.

t.-қандай 3097

tavlı: Dağı, tepesi olan yer, dağlık.

t. 208, 1138

tavsıl-: Tükenmek, bitmek.

t.-asıñ 611

t.-ғандай 598

t.-ıp 1496, 1856

t.-mas 494, 1729

tavsıluv: Bitiş, tükenme, son bulma.

t.-ğa 2000, 8288

tav-tav: Tepe tepe, öbek öbek.

t. 1368

Tay: Tayland ülkesinden, Tay.

t. 4299

tay: Bir yaşı dolmuş, henüz iki yaşına gelmemiş at yavrusu.

t.-ğa 240

t.-ımen 3297

tay şaptırım: Çok büyük uzun olmayan, kısa mesafe.

t. şaptırım 4745

tay-: 1. Kaymak, dengesini kaybetmek.

tayıp ket-: Kayıvermek, aniden kaymak.

t. ketip 3950

2. Kaçmak, sıvışmak.

tayıp otur-: Kaçmak, kaçıp gitmek.

t. otradı 8877

3. Caymak, vazgeçmek.

t.-madı 2952

4. Sapmak, yoldan çıkmak.

t.-(u)vı 1791

taya-: 1. Dayamak, yaslamak.

t.-p 8146

tayav tüs-: Dayanmış olmak.

t. tüsken 4422

2. Yakınlaşmak, yakına gelmek.

t.-dı 719

t.-ğan 4528, 8141, 8243, 8575

t.-ganda 6628, 7966

t.-ğanga 3078

t.-ğanında 2377

t.-may 1183

t.-p 1262, 6993

t.-v 1890, 2825, 8438

tayay al-: Yaklaşabilmek, yakınlaşabilmek.

t. almağan 3405

tayay ber-: Yakınlaşdırmak.

t. berip 5019

tayay tüs-: Yaklaşmak, yaklaşmış olmak.

t. tüsti 1232

t. tüsip 273, 388, 1250

3. Yanaşmak, sinsice sokulmak.

t.-ğan 3027

4. Yetişmek, yeter olmak.

t.-p 1078, 1456, 1772, 5742, 6606, 8468

5. Varmak, ulaşmak.

t.-p 263, 1940, 3839, 6570, 7753

t.-yadı 184

tayağ I: Değnek, sopa.

t. 1312, 1459, 4759, 4778, 5158(2), 8445

t.-ka 4981

èlipti tayak dep bil-: Elifi mertek sanmak, çok cahil olmak.

èlipti t. dep bilmeytin 3801

körsetkiş tayak: Seminer, sunum, ders anlatımı sırasında tahtayı, haritayı vb. gösterme işine yarayan sopa vb.

körsetkiş t.-tı 5840

soğa bas sodır tayak: Bir başına, deli divane kişiler için kullanılır.

soğa bas sodır t. 1352

tayak II: Bir insanı veya hayvanı dövme işi, sopa, kötek.

t.-(ğ)ın 5078, 7037

t.-tan 3838

tayan-: 1. Dayanmak.

t.-ıp 241, 2587, 6666

2. Yaklaşmak, yakınlaşmak.

t.-ğanda 392

t.-ğannan(-ak) 6534

tayav: 1. Yaklaşık, yakın, ortalama.

t. 549, 1303, 1321, 1858, 2135, 3532, 3667, 6736, 6986, 7496, 7782, 7863, 7936, 8479

t.-ı 4765

t.-ın 4109

2. -mak üzere, -maya yakın anlamında kullanılır.

t. 466, 5911, 6815

taygak: Dönek, kaypak.

tar jol taygak kün: Eziyet ve sıkıntılı zaman.

tar jol t. kün 2367

tar jol taygak keş-: Eziyetli, sıkıntılı bir yaşam sürmek.

tar jol t. keşüv 6903

tar jol t. keşüvdi 5156

tayın-: Korkmak, çekinmek, cesaret edememek.

t.-bas 3356

t.-baydı 2255, 2313, 3444, 6112, 7332, 8925

t.-ğısı 9018

tayınşa: İki yaşını doldurmamış inek yavrusu, düve.

t.-niñ 2000

tayızdan-: (Nehir, dere, göl vb.) Suyu çekilmek, derinliğini kaybetmek.

t.-ayın 8493

tayızdana basta-: Kurumaya, suyu çekilmeye başlamak.

t. bastaytın 8352

Tayjan: Kişi adı.

t. 107, 535, 548, 1334, 2462, 3150, 5408, 5573

t.-dı 3169, 6249

t.-ı 3150

t.-niñ 106, 536, 3149, 3153, 3839, 5376, 5378, 5384, 5396

taylak: İki yaşını doldurmamış deve yavrusu.

t. 2690

taylı-tayağ: Çoluk çocuk, genç yaşlı, yediden yetmişe herkes.

t.-(ğ)ın 4928

t.-(ğ)ına 3701, 7220

Tayman: Kişi adı.

t. 741

Taymas: Kişi adı.

t. 489, 505, 514, 515, 516, 565, 572, 576, 616, 617, 624, 629, 3244, 3249, 3254, 4944, 4953, 5281, 5372, 5383, 5397, 5943, 6898, 7101, 7403, 7420, 7438, 7458, 7633, 8014, 8111, 8127, 8268, 8273, 8290, 8308, 8327, 8453, 8462, 8463, 8465, 8475(2), 8500, 8579, 8603, 8607, 8691, 8694, 8720, 8723, 8748, 8750, 8978, 8983, 8992, 8995, 9013, 9016, 9020, 9073

t.-ı 2829, 3237, 3238, 3239

t.-pen 5395, 6956, 8814

t.-ka 509, 8505, 8606

t.-tan 3246, 7266

t.-tı 8264

t.-tiñ 489, 499, 3242, 5560, 5561, 5564, 6827, 8589, 9006

taypa: A. Kabile, boy, taife. **Kr. taypa**

t. 1667, 2126, 2437

t.-largâ 2109

t.-niñ 6402

Taypağ ötkeli: Taypak Geçidi, yer adı.

t. 8204

tayprı: A. **Bk. taypa.**

t. 949, 1360, 1663, 5243, 9045

Tayşıq: Kişi adı.

t. 4977

taytalas-: Mücadele etmek, yarışmak.

taytalasa ket-: Rekabet etmeye başlamak.

t. ketti 4488

taza: F. **1.** Temiz, kirsiz, saf.

t. 11, 4415, 5411

2. Namuslu, temiz, art niyetsiz.

t. 558, 5439

3. Katıksız, safi tabii, doğal.

t. 6246, 6779(2)

tazartıl-: Temizlenmek, arındırılmak.

t.-adı 4874

tazı: Tazı.

t. 1913, 2267, 3206

t.-day 1065

tazqara: Akbaba.

t.-niñ 2689, 2690

tazşa: Kel, saçı olmayan.

tazşa bala: Keloğlan, saf, acemi delikanlı.

t. bala 3297

te: **1.** Yardımcı fiil veya tasvirî fiilin önünde yer alarak anlamı kuvvetlendirir.

t. 999, 1272, 1288, 1604, 1875, 2045, 2567, 4132, 4166, 4494, 5282, 7801

2. de, dahi anlamında sona gelen edat.

t. 668, 810, 1483, 1518, 3890, 4436, 4873, 4921, 5028, 5209, 5305, 5707, 5764, 5900, 6004, 6018, 6313, 7093, 7464, 7805, 8348

3. hem... hem... yapılı cümle kuruluşları yapar.

t. 1563, 2519

4. ne... ne... yapılı cümle kuruluşları yapar.

t. 6312

5. Yüklemin sonuna gelerek anlamı kuvvetlendiren edat.

t. 1597

6. “bile” anlamında kullanılır.

t. 1758, 5152, 5489, 5612, 5700, 7229

7. Bazı edatlardan, bağlaçlardan ve zarflardan sonra gelerek pekiştirme yapar.

t. 2180

tebinde-: Bıyık yeni çıkmak, bıyık terlemek.

t.-p 2490

t.-y 6665

tebin: Hayvanların kışın kar altında kalan otları yemesi için çıkarıldıkları otlak.

t.-ge 2781, 7227

tebin-: 1. Tepinmek, zıplamak.

t.-se 474

konis tebüv: Bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek.

konis t.-den 2317

2. Binek hayvanlarını yürümleri veya koşmaları için iki yandan mahmuzlamak.

t.-ip 85, 273, 1200, 4792, 6525, 6543

tebirent-: Heyecanlandırmak, coşturmak.

t.-er 5627

t.-ip 6835

tegene: Ağaçtan veya metalden yapılan, işlemeli, içine kırmız veya yiyecek konulan kap, tekne.

t. 1495

tegevirin: *Bk. tegevrin.*

t.-i 1537

tegevrin: Hız, güç, kuvvet.

t.-di 930

t.-ine 501

t.-inen 8961

tegin I: Boş, nafîle, gereksiz.

b. 3845, 3903, 6788, 6973

tegin II: Bedeva, parasız.

t. 6853, 7556

tegis I: 1. Hepsi, tümü, tamamı.

t. 1253, 1643, 4081, 4435

2. Tamamen, bütünüyle, anında, derhâl.

t. 753, 812, 2575, 3318, 3491, 3616, 3844, 4197, 4717, 4722, 5091, 5347, 5660, 5719, 6262, 6738, 6846, 7476, 8421, 8651, 8833, 8937

tegis II: Düz, engebesiz, doğru.

t. 1282, 4996, 5165

teje-: Durdurmak, frenlemek, hızını kesmek.

t.-y 50

tek I: Asıl, öz, nesil, kök, köken.

t.-(g)i 1779, 7356

tek II: Tek, sadece, yalnızca, ancak.

t. 77, 131, 138, 281, 312, 420, 475, 511, 679, 716, 787, 817, 823, 877, 898, 913, 1027, 1146, 1149, 1177, 1183, 1303, 1373, 1380, 1387, 1422, 1460, 1661, 1684, 1699, 1715, 1720, 1762, 1768, 1830, 1896, 1904, 1928, 1931, 1942, 1975, 2038, 2062, 2113, 2154, 2163, 2173, 2175, 2198, 2224, 2225, 2235, 2257, 2260, 2268, 2317, 2383, 2389, 2405, 2436, 2448, 2452, 2546, 2597, 2610, 2622, 2737, 2746, 2758, 2771, 2861, 2881, 2921, 2967, 3031, 3225, 3244, 3257, 3319, 3401, 3437, 3630, 3681, 3744, 3780, 4077, 4189, 4196, 4227, 4264, 4303, 4326, 4490, 4532, 4533, 4595, 4613, 4623, 4656, 4657, 4810, 4829, 4867, 4871, 4921, 4927, 4932, 4955, 4968, 5016, 5019, 5025, 5028, 5069, 5093, 5179, 5196, 5203, 5211, 5213, 5215, 5240, 5319, 5393, 5399, 5412, 5426, 5430, 5435, 5445, 5449, 5460, 5492, 5615, 5669, 5776, 5810, 5919, 5982, 5985, 6016, 6056, 6084, 6092, 6120, 6134, 6214, 6220, 6256, 6341, 6384, 6386, 6519, 6552, 6563, 6572, 6604, 6619, 6623, 6684, 6703, 6795, 6800, 6853, 6911, 7103, 7121, 7166, 7201, 7252, 7278, 7317, 7416, 7423, 7511, 7514, 7602, 7639, 7700, 7705, 7717, 7809, 7819, 7834, 7885, 7894, 7909, 7916, 7924,

7927, 7985, 7987, 8006, 8116, 8141, 8161, 8255, 8287, 8290, 8292, 8315, 8317, 8325, 8422, 8434, 8460, 8489, 8494, 8524, 8552, 8553, 8574, 8776, 8788, 8790, 8817, 8884, 8922, 8958, 8997, 9016, 9032, 9055

teke: Teke.

t. 644

tekejavmıt: Soylu bir Türkmen atı cinsi.

t. 641

tekke: Boşu boşuna, nafîle, öylesine.

t. 3018, 4096, 4102

tekser-: 1. Kontrol etmek, denemek.

t.-gen 7454

2. Teftiş etmek, denetlemek, gözetim altında bulundurmamak.

t.-megendikteriniñ 7747

tekserüv: Teftiş, denetleme.

t.-ge 6967, 9052

tektes: 1. Soydaş, aynı soydan, türden olan.

t. 5015, 7355, 7360

2. Benzer, gibi.

t. 654

Telğara özeni: Kazakistan'da bir nehir.

t. özenderiniñ 8215

telmir-: 1. Gözünü ayırmamak, gözünü dikip bakmak.

t.-7947

2. Bir şey umarcasına bakışlar atmak.

t.-e 4418

temir: Demir.

t. 30, 92, 355, 684(2), 1186, 1411,
1608, 1728, 2517, 3176, 3423, 4147,
4800, 5666, 5720, 8884

t.-dey 1745

t.-di 1290

t.-ge 1290, 1346, 7632

t.-imen 4134

Temirkazık: Demirkazık, kutup yıldızı.

t.-tın 8742

tentek: 1. Afacan, yaramaz.

t. 1864, 2894, 4259, 5116

2. Sevimli erkek çocuğu şımartmak için kullanılan söz.

t. 4372, 4981

t.-(g)im 1825

t.-(g)imniñ 5140

Tentek töre: Kişi adı.

t. 1846, 1852, 1853, 1855, 1874, 3777

t.-ni 1864

t.-niñ 3779

teñ I: Yük arabasına yüklenmek üzere bağlanmış yük, denk.

t. 12

teñ II: 1. Denk, aynı ölçüde, eşit, aynı.

t. 530, 1570, 1590, 3857, 6368, 6755,
6873, 7308, 8916

teñ kel-: Uygun olmak, denk gelmek.

t. kelmese 5425

teñ kör-: Ayrım yapmamak, eşit davranmak.

t. körge 3596

terezesi teñ: Derecesi eşit, aynı ölçüde, birbirinden farksız.

terezesi t. 2969

tört ayağı teñ jorğa: Yürümesi ve koşması güzel atlar için kullanılır.

tört ayağı t. jorğa 50

2. Tam, iki eşit parça.

t. 368, 4053, 5558, 6485, 7105, 8189

teñde-: (At, deve vb.) Yükü iki tarafı eşit olacak şekilde yüklemek.

t.-p 7096

teñdes: Denk, aynı, eşit.

t. 6908

teñdik: Kanun önündeki denklik, eşitlik, özgürlük.

t. 3503

t.-(g)i 6472

t.-(g)in 7016

t.-ke 6819

teñel-: Denk gelmek, eşit olmak.

t.-gen 961

teñge: 1. Para.

t. 2814

t.-leri 2351

2. Gümüş akçe.

t. 655, 1423, 1876

t.-i 1835

teñiz: 1. Deniz.

t. 465, 843, 955, 5500, 7796

t.-ge 6370

t.-inde 5479

t.-ine 2254, 8481, 8795

2. Bolluk, çokluk, sınırsızlık.*uşan teñiz:* Uçsuz bucaksız, sınırsız.

uşan t. 6372

tep-: Çifte atmak, tekmelemek, tekme atmak.

t.-(v)ip 3905, 5571

t.-keli 5318

tevip ciber-: Tekmeleyivermek.

t. ciberdi 2050

altıbaқан tep-: Salıncak binmek. **Bk.**
altıbaқан.

altıbaқан t.-(v)ip 5482, 5623

altıbaқан t.-ti 5508

orın tep-: Bir yere konuşlanmak, bir yeri mevzi edinmek.

orın t.-ken 1253, 2674

orın t.-(v)ip 2203, 4851

teпки: Zulüm, eziyet.

t.-sine 5657

tepkile-: Tekmelemek, tekme atmak.

t.-mek 4713

t.-yin 2962

t.-ytindey 4712

tepsin-: Tepinmek, aşırı sinirlenmek.**tepsinip kal-:** Aşırı sinirlenivermek.

t. kalıp 1205

ter: Ter.

t.-di 8603

t.-imdi 8660

t.-in 2183

terge bat-: Kan ter içinde kalmak, çok terlemek.

t. batқан 2571

kara terge malın-: Kan ter içinde kalmak, çok terlemek.

kara t. malınған 711, 3306

mañday ter: Alın teri.

mañday t.-i 2159

mañday t.-in 3039

terbel-: Sallanmak, kımıldanmak.

t.-gen 7163

terbet-: Sallamak, kımıldatmak.

t.-kendey 6999

tereñ: 1. Derin, dibi gözükmeyen.

t. 857, 1914, 3534, 5171, 5990

2. Etraflıca, çok yönlü, derinlemesine.

t. 3974

t.-de 6188

tereñde-: Derinleşmek, derinlik kazanmak.

t.-y 2502

tereñdik: Derinlik.

t.-(g)i 3337, 3744, 5963

tereñirek: Çokça, derinlemesine.

t. 8695

terek: Kavak, kavak ağacı.

t.-tiñ 1707

tereze: Pencere.

t.-leri 4801

terezesi teñ: Derecesi, konumu den, eşit, aynı konumda bulunan.

t. teñ 2968

teri: Hayvan derisi, post.

t. 1025, 5322

t.-dey 2609, 5160

t.-men 650

t.-si 155, 2727

t.-simen 1473

t.-sine 152, 2776, 4938

t.-sinen 155, 1719, 1723

terisine sıymay aşuvlan-: Haddinden fazla sinirlenmek, çok kızmak.

t. sıymay aşuvlangan 3366

t. sıymay (kaharlana) aşuvlandı 8257

teris: 1. Geri, ters, karşı.

t. 626, 3132, 5005, 6258

2. Hata, yanlış, kusur.

t. 324

3. Yakışıksız, uygunsuz.

teris kara-: Hoş görmemek, onaylamamak, hoşlanmamak, somurtmak.

t. qarap 4458, 4473, 5556, 7399

t. qaraytın 7553

teris körme-: Doğru bulmak, olumlu karşılamak.

t. körmedi 6314

teriskey: Kuzey, kuzey yönü.

t. 199, 6042, 7146, 8293

teristik: Kuzey. **Kr. teriskey.**

t. 8320

t.-ke, 1121, 7933

terle-: Terlemek, ter dökmek.

terlep ket-: Birden ter boşanmak.

t. ketti 5005

t. ketken 8579

tes-: Deşmek, delmek, delik açmak.

t.-er 1198

tesken tav: Gidilmesi uzak, ücra yer.

t. tav 8985

tesik: Delinmiş, delikli, deliği olan.

t. 1942

t.-ke 2892

t.-ti 1944

tesil-: Gözlerini ayırmadan bakmak

t.-e 928, 1748, 2559, 2563, 2912, 2934, 3390, 3572, 3685, 5284, 5298, 6691, 8046, 8053

teteles: Aralarında bir iki yaş farkı olan kardeşlerden her biri.

t. 3621

tez: F. Tez, çabuk, ivedi, hemen.

t. 391, 392, 883, 1115, 1179, 1211, 1226(2), 1666, 1679, 2047, 2553, 2924, 2993, 3059, 3259(2), 3363, 3511, 3773, 3998, 4021, 4329, 4382, 4398, 4527, 4598, 4619, 4621, 4731, 4732, 4940, 5010, 5288, 5322, 5819, 5837, 6051, 6312, 6709(2), 6789, 6893, 6894, 6956, 6996, 7800, 8055, 8244, 8274, 8535, 8656, 8679, 8896

t.(-ak) 2602

t.(-ak) 666

tezdət-: Hızlandırmak, çabuklaştırmak.

t.(-ü)vge 6301

tezek: Tezek.

t.-tiñ 2058

Tezek töre: Kişi adı.

t.-niñ 6596

tezirek: Daha hızlı, çabucak, derhâl.

t. 3361, 4871, 6509, 6585, 6636, 6832, 8015

tèjik: *F.* Tacik, Tacik ulusundan olan.

t.-tiñ 178

Tèjik Mèmet Èlim: *Bk. Özel adlar dizini.*

t. 1424

tèjim: A. Saygı gösterme, yüceltme, ululama.

tèjim et-: Baş eğerek selamlamak.

t. etip 3634

tèjirybeli: Tecrübeli, deneyimli.

t. 5915

tèjirybesiz: Tecrübesiz, acemi, deneyimsiz.

t. 8333

tèkèppar: A. Mağrur, kibirli.

t. 5245

tèkapparlıq: Mağrurluk, kibirlilik.

t. 2087, 2768

tèk-tèk: Baskı, göz altında bulundurma, rahay bırakmama.

t.-(g)imen 6975

tèlim-tèrbiye: A. Eğitim öğretim.

t. 4639, 4641

tèmèmda-: Tamamlamak, sona erdirmek.

tèmèmday almay qal-:
Tamamlayamamak, bitirememek.

t. almay qalğan 51

tèn: *F.* Vücut, beden.

t. 6497, 5491

tèñiri: Tanrı, Allah.

t. 1154

tèpteşte-: *Bk. tèptişte-*

t.-p 733, 5941

tèptişte-: Bir şeyi etraflıca, ayrıntılarıyla bilmek, konuya hakim olmak.

t.-p 3789

tèrbiyele-: Eğitmek, terbiye vermek.

t.-ydi 6825

tèrbiyeşi: Eğitici, eğitmen, öğretmen.

t. 6304, 6964

tèrizden-: Benzemek, gibi görünmek, andırmak.

t.-di 267, 3403

t.-ip 1779

tèrizdi: Gibi, benzer.

t. 44, 70, 170, 224, 258, 319, 331, 477, 511, 538, 550, 621,709, 843, 894, 927, 956, 1013, 1023,1025, 1028,1053, 1119, 1158, 1181, 1184, 1188, 1291, 1315, 1366, 1371, 1412, 1470, 1472, 1748, 1787, 1812, 1846, 2063, 2066, 2067, 2109, 2198, 2209, 2217, 2248, 2259, 2379, 2482, 2562, 2799, 2816, 2834, 2839, 2890, 2893, 2989, 3069, 3228, 3235, 3249, 3268, 3437, 3443, 3871, 3969, 4074, 4103, 4125, 4163, 4390, 4414, 4476, 4801, 4817, 4935, 5067, 5079, 5112, 5121, 5133, 5146, 5181, 5229, 5283, 5356, 5371, 5431, 5469, 5487, 5534, 5751, 6020, 6171, 6354, 6359, 6376, 6523, 6589, 6600, 6618, 6666, 6684, 6722, 7124, 7287, 7335, 7355, 7442, 7488, 7538, 7653, 7736, 7743, 7796, 7842, 7959, 8277, 8445, 8457, 8583, 8584, 8716, 8755, 8761, 8785, 9015, 9016

t.-min 3193

t.-miz 2542, 8519

t.-siñ, 4903, 5744

tèrtip: A. Tertip, düzen, disiplin.

t. 1961, 5835, 7483(2), 7485

t.-(b)i 7490

t.-(b)imen 7475

t.-(b)in 3270

t.-ke 3880

t.-ten 7760

t.-ti 7530, 8465

tèrtipti: Düzenli, disiplinli, tertipli.

t. 1211

tèsil: Üslup, tarz, yöntem, yol.

t.-derge 3792

t.-i 1242, 7734

t.-(i)mnen 3542

t.-in 920, 4028, 7962

tèsilqoy: Usül erkan, yol yöntem bilen (kimse).

t. 5060

tèsipi: A. Tesbih.

t. 2028

t.-niñ 3788

t.-si 1370

tèsipyq: A. *Bk. tèsipi.*

t.-(ğ)ın 1773

Tèti: Kişi adı.

t. 2222

tètti: Tatlı, hoş, çekici.

t. 1891, 1892, 4478, 6410

tèvbe: A. Tövbe etme, razı olma.

t. 2818

tèvekel: A. Tevekkül; tamam, pekâlâ.

t. 2250, 3171, 5637, 6627

tèvekelge bel buv-: *Bir işi yapmaya kararlı olmak, azmetmek.*

t. bel buvıp 115

t. bel buvğan 3404

tèvekelşil: Tevekkül eden, tevekkül sahibi.

t. 5914

tèvelsizdik: Bağımsızlık, özgürlük.

t. 838, 904, 5187,

t.-(g)i 6346(2), 9080

t.-(g)imizdi 6108

t.-(g)in 842, 2245, 2327, 5182, 5457,
6109

t.-(g)inen 2195, 5193

Tèvke: Kişi adı.

t.-niñ, 2290, 4235, 4238, 4265, 4603

tèvlik: Yirmi dört saat, bir gün.

t. 5820

t.-ten 7688

tèyiri: Beğenmeme, tatmin olmama
durumlarında kullanılan bir söz.

t. 2773

tıgıl-: 1. Bir şeyin içine sokulmak, tıklamak.

t.-dı 357

t.-ğan 2541, 2542

t.-ıp 1058

2. Gizlenmek, saklanmak.

t.-a 7735

t.-ar 2266

t.-ıp 4625, 8435

tıgıla tur-: Saklanmış olmak,
gizlenmekte olmak.

t. turuvğa 1330

tıgılıp jat-: Saklanıp kalmak,
saklanmakta olmak.

t. jatқан 5563, 7742

t. jatsaқ 4630

t. jattı 7748

tıgılıp tur-: Saklanmış olmak,
saklanmak.

t. turıp 7815

tıgıluvlı: Saklı, gizli, kamufle olmuş.

t. 1129

tıgırşıқ: Kaslı, sert.

t. 2733, 2934, 4420

tıgız: Tez, acil, çabuk.

t. 7970

tıguvlı: Saklı, gizli.

t. 4695

tıқ-: Bir şeyin içine tıkmak, sokmak,
girdirmek.

t.-(gı)p 2892, 5571, 5572

t.-қан 5584

t.-қанı 540

tıқır: Kısa, uzun olmayan.

t. 643

tılsım: A. **1.** Tılsım, sır gizem.

t. 1392

2. Sessizlik, sakinlik.

t. 1839

tım: Çok, pek çok, iyice.

t. 328, 707, 989, 1611, 1867, 2451,
2838, 3303, 3758, 3991, 5227, 5522,
6042, 6083, 6093, 6104, 6160, 6399,
6573, 6775, 7019, 7092, 7234, 7801,
7808, 8467, 8523, 8679, 8883

tımağ: Tilki, kurt vb. hayvanların derisinden yapılmış kışlık başlık.

t. 2084, 2706, 6422, 6664

t.-tarı 650

t.-(ğ)ımmen 7421

t.-(ğ)ındı 7420

t.-tı 4023

tımırısığ: Esintisiz, boğucu, bunaltıcı.

t. 510, 2376, 4449

tım-tırağay: Her biri bir yana, çil yavrusu gibi dağılarak.

t. 4068, 4092, 4926, 7952

tın-: 1. Bitmek, durmak, son bulmak.

t.-bay 630, 1703, 2507

t.-baydı 6441

t.-dı 2032

2. Dinmek, sakinleşmek, yatışmak.

t.-a 7928

t.-bas 6104

işten tın-: Konuşmamak, sessiz kalmak.

işten t.-dı 4541

işten t.-ğan 2940, 8477

işten t.-ğanday 7103

tına kal-: Sessizleşivermek, sus pus olmak.

t. kaladı 313

t. kaldı 465, 516, 576, 4672

t. kalğan 2172

tınığuv: Dinlenme, mola, istirahat.

t.-dı 664

t.-ğa 3730, 7696

tınığ: Sessiz, sakin, durgun.

t. 1017, 2068, 5495, 5623, 7163, 7726

tınığ-: Dinlenmek, istirahat etmek.

t.-(ğ)a 1166

t.-(ğ)ıp 4900, 6007

tınığa tur-: Dinlenmekte olmak, dinlenmek.

t. turıñız 6216

tınığıp al-: Dinlenebilmek, dinlenmek.

t. alalığ 8293

t. aldı 6577

t. alğan 323

tınığıp jat-: Dinlenmekte olmak.

t. jatқан 7721

t. jatқandarında 6731

tınığıp kal-: Dinlenmiş olmak.

t. kalğan 3082, 7787, 8268

tınığıp kap-: Dinlenmiş olmak, iyice dinlenmek.

t. kaptı 1843

tınığtır-: Dinlendirmek, istirahat ettirmek.

t.-ıp 4057, 4687, 7903

tınıım: Huzur, rahat, sükunet.

tınıım al-: Durup dinlenmek, mola vermek, istirahat etmek.

t. alayın 326

t. alğan 316

t. almay 4283

tınımsız: Durup dinlenmeden, aralıksız.

t. 8437

tınıs: 1. Soluk, nefes.

tınısı keñ: *Soluğu açık, gücü kuvveti yerinde.*

t. (solgurlım) keñ 7657

tınıs tarıl-: *Güçlü duygularla birlikte nefes alış verişi zorlanmak, göğsü daralmak.*

t.-ı tarıldı 5580

t.-(ı)m tarılıp 8575

2. Mola, istirahat.

t.-tıñ 1239

tınısta-: Soluklanmak, biraz dinlenmek.

t.-dı 49

tınış: 1. Sessiz sedasız.

t. 4494

2. Rahat, sakin, huzurlu.

t. 169, 324, 620, 1165, 2666, 2824, 3478, 3481, 3925, 5590, 5791, 6134, 6961, 6967, 7731, 8093

tınışsızdan-: Rahatsız, huzursuz olmak.

tınışsızdana tüs-: *Rahatsız olmaya başlamak.*

t. tüsken 6972

tınıştal-: Sessizleşmek, sakinleşmek.

t.-ğan 511

tınıştala kal-: *Sessizleşivermek.*

t. kaladı 7164

tınıştık: 1. Sessizlik, sükût, huzur, güvenlik.

t. 689, 1177, 1448(2), 3638, 8412

t.-(ğ)ın 1446, 4538

t.-tarın 4314

2. Barış, sulh.

t. 2695

t.-(ğ)ımızdı 4861

t.-(ğ)ın 418, 2850, 8946

t.-ta 3468

t.-tı 5898

tıñ I: Güçlü, kuvvetli, dinç.

t. 304, 1295, 5229, 8299

tıñ II: Yeni, taze.

t. 4268, 4277

tıñ III: Ses, seda, ün.

tıñ tıñda-: *Kulak kabartmak, gizlice dinlemek.*

t. tıñda 2910

t. tıñdamak 5371

tıñğa koy-: *Birini gizlice bir yeri dinlemek, casusluk yapmak üzere görevlendirmek.*

t. koyğan 2937

tıñda-: Kulak vermek, dinlemek.

t.-ğan 5492, 6866

t.-dağanday 466

t.-damadı 161

t.-damadık 5191

t.-p 1158

t.-r 4224

t.-v 8775

t.-vda 245, 5215, 5982

t.-vğa 4835, 6028, 6029

t.-ydi 1891

t.-ytın 2089, 4635, 5038, 5298

tıñdap jat-: Dinlemek, dinlemekte olmak.

t. jatıp 4361

tıñdap ƙal-: Dinlemiş olmak.

t. ƙalƙan 572

tıñdap otır-: Dinlemek, dinlemekte olmak.

t. otırƙan 1378, 8543

tıñdap tur-: Dinlemek.

t. turdı 3117

tıñday ber-: Dinleyi vermek, dinlemek.

t. berdi 4693

t. bergisi keldi 6866

tıñday ƙal-: Dinlemek, dinlemeye başlamak.

t. ƙaldı 45, 5481, 5624

t. ƙalıp 515

tıñday tüs-: Dikkatle dinlemek.

t. tüsti 5493

tıñ tıñda-: Kulak kabartmak.

tıñ t. 2910

tıñ t.-maƙ 5371

tıñşı: Casus, ajan, ispiyoncu.

t. 4317, 7733, 8168

t.-lar 3268

t.-ları 6726, 8225, 8390

t.-larınan 4317

t.-sı 7635, 8332

tıñşı-barlavşı: Casus, istihbaratçı, keşifçi.

t.-lar 8308

tıñşılıƙ: Casusluk, istihbaratçılık.

t. 7633

tıpır: Patırtı, tıktırtı.

tıpır etkiz-: Kıpırdatmak.

t. etkizer emes 1437

tıpırla-: Hareket etmek, kıpırdamak.

t.-ƙan 3007

tıpırşı-: 1. Çırpınmak, çırpınır gibi hareket etmek.

tıpırşıy jönel-: Çırpınmaya başlamak.

t. jöneldi 2404

2. Rahatsız olmak, keyfi kaçmak.

t.-(u)vda 681

tıp-tıƙırşık: Sert, çok sert.

t. 4470

tıp-tımış: 1. Çok sakin, sessiz.

t. 312, 4059, 7720

2. Gamsız, dertsiz, tasasız.

t. 2595

tıp-tıypıl: Büsbütün, tamamen, tamamıyla.

tıp-tıypıl et-: Yerle bir etmek, halletmek.

t. etip 4199

tırbıyğan: Kısa boylu, seyrek.
t. 8850

tırday:
tırday jalañaş: Çırılçıplak.
t. 4464

tırıs-: Çalışmak, gayret etmek, çabalamak.
t.-amın 6296, 6301
t.-ıp 6101
t.-қан 8461
t.-tı 4206
t.-(u)vdamız 6858

tırna: Turna, turna kuşu.
t.-day 398

tırna-: Tırmalamak, tırnaklamak.
t.-p 2593, 3369
tırnap jat-: Tırmalamış olmak, tırmalamak.
t. jatқан 258
tırnap tasta-: Tırnaklayıvermek.
t. tastağan 6667

tırnaқ: Pençe, tırnak.
t.-ğına 315
t.-tarı 4820
t.-tarınday 1463

tırnaқtı: Tırnaklı, tırnağı olan.
t. 2491

tırp: Tıkır, tıp seslerini ifade eden yansıma söz.

tırp et-: Hareket etmek, davranmak.
t. etip 93
t. etkenderiñdi 2862
t. etpey 694
tırp ete al-: Hareket edebilmek.
t. ete almasın 7519
tırp etkizbe-: Fırsat vermemek, göz açtırmamak.
t. etkizbey 1265
t. etkizbedi 356
tırsıldat-: Şıkırdatmak, çıtırdatmak.
t.-a 2348
tıs: 1. Dışarı, dış.
t.-қа 4458
tıs şık-: Kaçmak, kaçıp kurtulmak.
t. şıғuv 4621
tıstan as-: Gün yüzüne çıkmak, iyice belirlemek.
t. asқан 9051
2. Dış, yüz, kılıf.
t.-ı 4390
tısta-: Kaplamak, kılıf geçirmek.
t.-ğan 2490
t.-p 650
tıstal-: Kaplanmak, kılıf geçirilmek.
t.-ğan 4813, 5831
tıstı: Kaplı, kılıflı.
t. 2084, 5832
tışқан: 1. Fare, sıçan.

tıŝkan köz: *Kısık, küçük göz.*

t. közin 2730

2. On iki hayvanlı Türk takviminde sıçan yılı.

t. 8179

tıy-: 1. Kesmek, dindirmek.

t.-ip 6051

tıya al-: *Dindirebilmek.*

t. almay 247

tıya koy-: *Birden kesmek, sonlandırmak.*

t. koydı 585

2. Yasaklamak, men etmek.

t.-ğan 7875

tıydır-: *Dindirmek, durdurmak.*

t.-(u)v 7544

tıyıl-: 1. Kesilmek, sonlanmak.

t.-dı 8885

2. Bir işi yapmaktan geri durmak.

t.-mağan 837

tıyım: *Yasak, alı koyma, men etme.*

t. 3483

tıyım sal-: *Yasaklama, men etme.*

t. saluvğa 2859

tigil- I: 1. Bina, çadır vb. dikilmek, inşa edilmek.

t.-gen 3615

2. Bahis için ortaya konulmak.

t.-gen 3930

tigil- II: *Dikiş yapılmak, dikilmek.*

t.-gen 638, 1718, 2086

tigilüvli: *Odaklanmış, odaklı, hedefi belli.*

t. 3678

tigim-bitim: *Anlaşma, uzlaşma.*

t.-ge 7386

tigüvli: *Dikili, dikilmiş.*

kulağı tigüvli: *Bir yere dikkatini çeviren, özellikle oradan haber bekleyen (kimse).*

kulağı t. 5640

tik: 1. *Dik, dümdüz.*

t. 1786, 4182, 4972, 9047

2. *Direkt, doğrudan.*

t. 4763

tik- I: 1. *Bir nesneyi veya kişiyi dik olarak bir yere sabitlemek, oturtmak.*

t.-(g)erdey 5420

t.-ip 4314, 8969

köz tik-: *Gözleri ayırmadan bakmak, göz dikmek.*

közderin t.-ip 673

közderin t.-(ü)vde 820

közün t.-(g)e bastadı 1633

közün t.-(g)etinder 1415

közün t.-ip 5642

közün t.-ken 1785, 7948

tuv tik-: *Bağımsızlığı ilan etme göstergesi olarak bayrak, tuğ vb. dikmek.*

tuv t.-ip 579

tuvın t.-ip 6099

tuvın t.-ken 1646, 1854, 7109, 7110

2. Bahis ve yarışma için ortaya mal, para vb. koymak.

tigerge tuyaq kalma-: Malı mülkü kaybetmek, elindeki maldan olmak.

t. tuyaq qalmağan 6487

3. Bina, çadır vb. dikmek, inşa etmek.

t.-ip 664, 813, 1398, 3840, 6619, 7095, 8174

t.-ken 5849

t.-ti 7713

tik- II: Dikiş yapmak, dikmek.

t.-ken 1042

tike: Doğrudan, direkt.

t. 486, 2951, 5132, 5602

tikeley: Doğrudan, direkt, dolaysız.

t. 1523, 1805, 1926, 3409, 3741, 7186, 7610

tiken: Diken.

t.-dey 3765

t.-niñ 4272

tikenek: *Bk. tiken.*

t. 5160(2)

tikesinen: Doğrudan, direkt, lafi dolandırmadan.

t. 4841

tikirey-: Dimdik olmak, dikleşmek.

t.-gen 4824, 6231

tikireye qal-: *Dikleşivermek, dikilivermek.*

t. qaldı 2872

t. qap 456

qabaq tikireye qal-: *Suratı asılıvermek, birden morali bozulmak.*

qabağı (kenet) t. qaldı 2815

tikireyt-: Dikleştirmek, diktirmek.

t.-e 403

tiksiyt-: Dik dik, ters ters baktırmak.

t.-ti 1504

til I: Canlıların konuşma ve tat alma organı.

t. 438, 3887, 6879

t.-in 212, 215

t.-indey 2381

t.-iniñ 3387, 3989

t.-nen 6362

til II: Dil, lisan.

t. 614, 6376

t.-de 6786

t.-di 6271

t.-imen 6246, 6251, 6779

t.-in 1100, 6274, 6279

t.-inde 6266, 6283

til al-: *Söylenene kanmak, söylenilen gibi davranmak..*

tilin almağanım 2809

til qat-: *Konuşmak, sohbet etmek.*

t. qatışkan 4710

t. katkıan joğ 3077, 6613

t. katkıpay 3001, 3426, 7101, 8150

t. katkıpaytın 8021

t. katkıvğa 8106

til taba bil-: Anlaşabilmek, anlaşma için çıkar yol bulabilmek.

t.-in taba bilgen 149

til tabuv: Anlaşma, uzlaşma.

t. tabuv 2303, 7416, 7419, 7436, 8989

t. tabuvğa 5656, 5662

til tap-: Anlaşmak, çıkar yol bulmak.

t. tabarmız 5362

t. tabısar 845

t. tabışkan 846

t. tap 7435

t. tapkısı kelmeytin 7418

t. tappaymın 7418

t. tapsa 1796

t. taptık 3193

t. tavı 6972

t. tavıptı 5903

til tartpa-: Lafı esirgememek, sivri dilli olmak.

t. tartpas 450

t. tartpay 5409

til tiygiz-: Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek, küfretmek, dil uzatmak.

t. tiygizetin 459

t. tiygizüv 456

tilge şeşen, sözge bay: Söz ustası, hatip, iyi icracı.

t. şeşen sözge bay 3810

tili kel-: Ancak birkaç söz söyleyebilmek.

t. keldi 3393

tili kürmel-: Dili tutulmak, zorlukla konuşmak.

t. kürmel 720

uvlu tildi: Sivri dilli, sözünü esirgemeyen.

uvlu t. 7048

til-: Dilmek, doğramak, dilimlemek.

t.-ip 5051

tilip jiber-: Dilimleyivermek.

t. jiberip 7821

tildes: Dilleri bir, aynı dilden olan.

t. 2110

tildes-: Yüz yüze görüşmek, sohbet etmek.

t.-edi 3917

t.-kisi keldi 6793

t.-(ü)vden 1390

tildesip kal-: Sohbette bulunmak, konuşmuş olmak.

t. kalğan 2045

tildey: Küçücük, azıcık, bir dilim.

t. 7477

tile-: Dilemek istemek.

t.-gen 838, 5438

t.-gendeysiz 3938

t.-r 7513

t.-ydi 1897

t.-ymin 2620

t.-ysiñ 4834

t.-ytin 5431, 7356

t.-tinderin 2398

t.-ytiniñizdi 1520

tilep tur-: Sürekli istemek, dilemek.

t. turğanın 8149

tilek: Dilek, arzu, istek, talep, rica.

t. 1523(2), 2244(2), 2310, 4782, 4621, 5441

t.-(g)i 4325, 4611, 4779(2), 5451, 8852

t.-(g)in 621, 1695, 2233, 2304, 2397, 2414, 2638, 4783, 5458, 5461, 5568, 5607, 6036, 8869

t.-(g)ine 5431, 6889, 6948

t.-(g)inen 5203

t.-(g)iniñ 2699

t.-(g)iñ 2328, 3170, 8114

t.-(g)iñiz 3939

t.-(g)iñizdi 5226

t.-(g)im 1512, 3467, 5722, 8120

t.-(g)imiz 1510, 4871, 5086, 5798

t.-(g)imizdi 2394

t.-ke 5461

t.-ten 2310, 5233

t.-terdi 2305

t.-teri 4429

t.-terin 2312

t.-terine 4255

t.-teriñiz 1512

t.-teriñizdi 1508, 1692

t.-ti 1351, 2426, 5250, 6255

t.-tiñ 4612, 4781, 4785, 5206

tilektes: Dileği bir, niyeti aynı, hemfikir.

t. 6727, 7929

t.-i 6554

tilen-: Dilenmek, dilencilenmek.

t.-ip 2230

Tilenşi: Kişi adı. *Krş. Sultan Tilenşi.*

t. 691

tilgile-: Dilimlemek, parçalamak.

t.-p 2676

tilmaş: Çevirmen, tercüman, dilmaç.

t. 409, 2928

t.-ka 426, 436

t.-tar 4740, 4769

t.-tiñ 449

tilmës: *Bk. tilmaş.*

t. 3682

tilsiz: Sessiz, sakın, duygularla hissedilen.

t. 1831

tint-: Detaylı arama yapmak, araştırmak.

t.-peytin 1965

tipti: Hepten, hiç, gayet, çok, hatta.

t. 547, 1024, 1599, 1778, 1874, 1877, 2012, 2148, 2150, 2528, 2821, 2887, 2900, 2917, 2945, 3440, 3477, 3855, 4071, 4086, 4143, 4217, 4261, 4352, 4379, 4427, 4454, 4703, 4748, 4842, 5422, 6009, 6080, 6390, 6487, 6593, 6831, 6850, 6935, 7005, 7023, 7193, 7512, 7524, 7556, 7576, 7589, 7641, 7699, 7751, 7779, 8067, 8152, 8380, 8473, 8501, 8787, 8835, 8949, 8962

tip-tik: Dümdüz, dimdik, sarp.

t. 1459, 2347, 2486, 2601, 5665

tire-: Diremek, dayamak.

iyek tire-: Arka çıkmak, destek sağlamak.

iyek t.-gen 7928

iyek t.-r 6554

taban tire-: Bir işi yapmaya azmetmek.

taban t.-p 3353

tirektersiz: Desteksiz, destek olmaksızın.

t. 6909

tirel-: Dayanmak, direnmek.

t.-edi 1126

t.-gen 852

t.-gende 4083

t.-gendey 4479, 4958

t.-geni 2300

t.-mek 4086

tires-: 1. Çekişmek, dalaşmak, didişmek.

taban tires-: Sürekli çatışmak, dövüşmek.

taban t.-ip 1217

taban t.-ken 6095

2. Yoğunlaşmak, sıklaşmak.

iyin tires-: Yan yana gelmek.

iyin t.-ken 2055

tirev: Direk, destek, dayanak 2969

tiri:1. Diri, canlı.

t. 562, 903, 1078, 2980, 3250, 3250, 3284, 3325, 3425, 6046, 6123, 6401, 6408, 6699, 6701, 7356, 7584, 8324

t.-misiñ 3144

tiri pende: İnsan.

t. pende 243, 6371

t. pendeniñ 3606

tiri tur-: Sağ olmak, yaşamak.

t. turğanında 6181

2. Hayat, ömür.

t.-de 8677

t.-mde 8646

t.-mdegi 8686

t.-nde 8647

tiridey: Diri diri, canlı olarak.

t. 1282

tirkel-: Birbirine eklenmek, bir araya gelmek.

t.-ip 2698

tirkestir-: Birbirine eklemek, ek yapmak.

t.-e 3615

tirsek: Diz.

t.-gine 1045

bota tırsek: Ayakları, butları güzel binek hayvanı.

bota t. 1278

tüye tırsek: Uzun bacaklı, kalın ayaklı insan.

tüye t. 3834

tırşilik: Hayat, yaşam.

t.-(g)imen 5589

tis: Diş.

t.-i 1070

t.-in 78

t.-teri 3386

t.-terin 1513

tis jar-: Konuşmak, konuşmak üzere ağız açmak.

t. jarıp 6356, 7006, 7100, 8150

tis körset-: Diş göstermek, tehdit etmek.

tisin körsete 5477

tis kayra-: Diş bilemek, kinlenmek, öçlenmek.

tisin kayravda 3814, 8350

tisin kayrap tur 1981

tisin kayrap jürgen 3221, 7976

buzav tis: Uzun ve iri

buzav t. 1723, 2709

buzav t.-ti 458

tisten-: Ağızını açmamak, konuşmamak.

t.-ip 7102

tistenip al-: Konuşmamak, ağızından laf çıkmamak.

t.-ip alğan 5283

tistes-: Didişmek, dalaşmak, kavga etmek.

t.-ken 6100

tisti: Dişli dişli olan.

t.-ti 9032

buzav tisti: Bk. *buzav tisti*

buzav t. 458

titirent-: Ttiretmek, kuvetle sallamak.

t.-ti 7726

tiy-: 1. Değmek, dokunmak, temas etmek.

t.-di 207

t.-etin 1720

t.-gen 4371

t.-gendey 2153

t.-medi 4558

t.-megen 6427

t.-se 2217

tiyip jat-: Değmek, değiyor olmak.

t. jatır 1054

tiyip ket-: Değivermek, dokukuvermek.

t. ketse 118

jaşılık tiy-: Yardım etmek, imkan sağlamak.

jaşılığın (az) tiydi me 2883

jeñil tiy-: Kolay olmak, kolay gelmek.

jeñil t.-edi 6291

jeñil t.-medi 7872

taşka tiy-: *Kötü bir durumla karşılaşmak.*

taşka t.-di 8630

2. Saldırmak, ele geçirmeye çalışmak, sataşmak.

t.-di 4918, 5453, 7929

t.-edi 6985

t.-etinin 1971

t.-gen 7731, 7765, 7773, 7815, 8000, 8350, 8872

t.-gendey 2596

t.-ip 4192, 7666, 7825, 7829, 8355, 8412

t.-me 1096

t.-megenmen 7014, 7672

t.-mek 318, 925

t.-mesin 8823

t.-mey 7577

t.-meydi 4610

t.-meytin 4858, 8519

t.-meytinimizdi 3781

t.-meytinin 4888

t.-(ü)vdiñ 7244

tiyip-kaş-: *Savaşta vur-kaç taktiği yapmak.*

tiyip-kaşıp 4152, 7663, 8336

3. Etkilemek, tesir etmek, duygulandırmak.

t.-di-ağ 2823

t.-etin 8505

t.-gen 7071, 8684

t.-geninen 4396

ıkpalı tiy-: *Tesir etmek, etkilemek.*

ıkpalı t.-mek 2320

jılı tiy-: *Hoşa gitmek, hoşlanmak, güzel duygular uyandırmak.*

jılı t.-di 6231, 6366

4. İstenilen yere düşmek, isabet etmek.

t.-di 7986, 8074

t.-edi 1142, 7727

t.-etin 2632

t.-geli 237

t.-gen 902, 2308, 4119, 7781

t.-gendey 4037

t.-geni 4088

t.-genin 4480

t.-ip 8006

t.-megen 7781

t.-mey 5301

t.-(ü)vi 8926

5. (Kız) evlenmek, kocaya varmak.

t.-em 3173, 8772

t.-ip 4246

6. Elde etmek, sahiplenmek.

t.-etin 1539, 4267

t.-gen 6098

t.-r 2234, 4256

7. Sağlığını bozmak.

t.-etin 1072

tiye-: 1. Yük yüklemek, doldurmak.

t.-gen 7811

t.-p 1901, 8633

t.-señ 643

t.-ytin 8330

2. Düzenlemek, tertiplemek.

t.-e 3159, 6101

tiyek: Sürgü, kapı mandalı.

t.-(g)in, 3084, 3086, 4483, 4497, 5555

tiyel-: Yüklenmek, yük doldurulmak.

t.-gen 7837

tiyer-tiyemestey: Değdi degecek, değmesine, dokunmasına az kalmış gibi.

t. 6683

tiygizer-tiygizbes: Değdirir değdirmez, değdirdiği anda.

t. 1052

tiygiz-: 1. Değdirmek, dokundurmak.

t.-ip 7993

2. İstenilen yere düşürmek, isabet ettirmek.

t.-di 2636

3. Birisine bulaşmak, dil uzatmak.

til tiygiz-: Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek, küfretmek, dil uzatmak.

til t.-etin 459

til t.-(ü)v 456

til t.-(ü)vdi 457

tiym: Metal bozuk para, kuruş.

t. 2868, 8890

tiyimdi: Yararlı, faydalı.

t. 1608, 6107, 6893, 7329, 7526, 1653

tiyis: Zorunlu, mecburi, gerek, lazım.

t. 998, 7565, 8896

tiyis-: 1. Sataşmak, saldırmak, dokunmak.

t.-edi 7709

t.-emiz 1162

t.-kenşe 1247

t.-(ü)v 2261

2. Değmek, dokunmak.

t.-imen 3072, 4444

tiyisti: Gerek, gerekli, lazım. *Krş. tiyis.*

t. 103, 123, 2786, 2980, 3470, 3858, 4084, 4783, 5067, 5087, 6057, 6307, 7486, 7552, 7569, 7627, 7761, 7830, 8198, 8200, 8211, 999

t.-miz, 6191

tiyistisiz: Gereksiz, yersiz, uygunsuz.

t. 2916

tiz-: Dizmek, sıralamak, düzenlemek.

t.-gen 655

tize ber-: Dizivermek, düzenleyivermek.

t berdi 2321

tizbektel-: Dizi dizi yapılmak, dizilmek, sıralanmak.

t.-e 680

t.-gen 15

t.-ip 4124

tize: Diz.

t.-si 1726

t.-sin 2332, 2340, 2653, 2669, 4455

t.-sine 1720, 2728

t.-sinen 3882

tize os-: Birleşmek, birlik olmak.

t. osa almaytına 7894

t. osa oturup 5802

t. osıp 168, 178, 1346, 1781, 6710, 6951, 8594

t. ossa 5460

tize buk-: 1. Diz okmek, saygı gostermek.

t. bugip 5292, 5597, 7135

2. Boyun eğmek, teslim olmak.

t. bugem 7438

t. bukpek 2230

t. bukseň 2233

tizerle-: Diz okmek, diz st oturmak.

t.-di 2635

t.-p 1134, 8145

t.-y 2573, 4466

tizgin: Dizgin.

t.-in 50

tizgin ber-: Yonetimi, idareyi teslim etmek.

t. berse 7041

tizil-: Dizilmiş, sıralanmış.

t.-gen 900, 1366, 8450

toba: A. şaşkınlık, hayret gibi durumlarda kullanılan sz, tvbe.

t. 722

tobı: Kazak milli oyunlarından olan “tobı” oyununda birbirinden hoşlanan bir kız ve erkeğin birbirlerine vererek beklenmedik bir zamanda geri istedikleri, byukbaş hayvanın topuğundan yapılan nesne.

t.-(ę)ımdı 3987

t.-tı 3989

tobı alıs-: Topuk oyunu oynamak.

t. alışkan 3973

t. alısuvı 3973

Tobil zeni: Bugnk Kazakistan sınırları iinde, İrtiş Nehri'nin sol kolu olan nehir.

t. 2132, 2897, 4769, 7627, 8193, 8198, 8202, 8354

t.-diň 8340

t.-ęa 7901

tobilęi: 1. Kamıya sap olarak veya baston olarak kullanılan kızılcık ağacı.

t. 458, 3004, 3373, 5557, 7735

t.-ęa 1153

t.-nı 4136

t.-niň 4136

t.-sı 2521

tobilęi kreň: 1. Kızılcık ağacının rengine yakın, kiremit rengine benzer at donu ve esmer ten rengine.

t. kreň 13

2. Kızılı andıran esmer renk.

t. küreñ 3618, 677

2. Bu ağacın rengi.

t. 652

toбір: Halk kitlesi, grup, kalabalık.

t.-diñ 4174

t.-ınan 5687

toғай: Çalılık, ılgın ağaçlarından oluşan orman.

t. 3590, 7736

t.-da 3729

t.-ın 3196

toғайлы: Sık ılgın ağaçlarından oluşan ormanlık alan.

t. 1015

toғıs-: Birleşmek, kavuşmak, buluşmak.

t.-ar 8354, 2840, 6926

toғысар: Bilgi ve düşüncesi kıt, çapı küçük (kimse).

t. 8570

toғıt-: Birbiri ardınca sıralayı söylemek, ara vermeden söyleyip dökmek.

t.-ıp 9065

toғıтıl-: Bir şeyin içine sokulmak, batırılmak.

t.-adı 3521

toғыз: Dokuz.

t. 769, 1197, 1312, 1707, 1722, 1812, 1813, 1909(2), 1910(2), 2431, 2439, 2726(2), 2868, 3130, 3675, 4592, 4744, 6212, 6725, 7555, 7755

t.-ında 2776

toғызınшы: Dokuzuncu.

t. 1416, 1616, 5667, 5778, 7997

toқ I: Tok, aç olmayan.

t. 3204

toқ II:

toқ et-: Kısaltmak, özetlemek, özünü söylemek.

t. eter 994

t. eterin aytıp 4843

Toқа: Kazak boylarından biri.

t. 33, 87, 410, 414, 861, 2070, 2073, 2650, 6465

toқал: Bir erkeğin birinci hanımından sonra aldığı eş veya eşler, kuma.

t. 962, 1879, 1941, 3085, 3161, 4238, 4295, 4498, 4515, 4538, 6978, 7979, 8139, 8346(2)

t.-dı 1430, 3083, 8147

t.-diñ 2770, 3090, 3405, 3409, 4260, 4317, 8133, 8137

t.-ğa 2995, 3067

t.-ı 1882, 2723, 2734, 2935, 3073, 3925, 4533, 6985, 7988, 8110

t.- (1)m 2997

t.-ımen 1799

t.-ın 1658, 2863, 3290, 4242, 4528, 4531

t.-ına 2769, 2932, 2960, 3048, 3056, 4524, 4542, 8151

t.-ının 2740, 2918, 2933, 2937, 2942,
2987, 2990, 3046, 3066, 3372,
4262, 4288, 4510, 7970, 8089

toğal şeşe: Üvey anne, öz olmayan
anne, analık.

t. şeşe 1795, 1899

t. şeşege 1918

t. şeşeme 1885

t. şeşeniñ 1896

t. şeşesi 1816, 5733

t. şeşesimen 1796, 5883

t. şeşesin 1937

t. şeşesine 1828

t. şeşesiniñ 1824, 1830, 2982, 3099,
3118, 3411

toğaldık: Kuma olma durumu.

t.-ka 961, 1337, 2415, 2435, 3215

toğı- I: Dokumak, örmek.

t.-(u)v 1411

toğı- II: (At, eşek vb.) Eyer altına teğelti
koymak.

javırdı jaba tokı-: Gizlemek, saklamak,
görmezden gelmek.

javırdı jaba t.-p 4257

toğıl-: Dokunmak, örülmek.

t.-ğan 4389

toğıma: Dokuma, örme.

t. 1025

toğırav: (Nehir, ırmak vb.) Suyun azaldığı,
debinin düştüğü yer.

Üşözen t.-inan 925

toğpağ: Tokmak.

toğpağ jal: Uzun ve gür yele.

t. jaldı 377

toğpağtay: (Saç vb.) Tokmak gibi kalın.

t. 1044, 2353

toğsan I: Doksan.

t. 3675, 3676, 3677, 5493, 6005

toğsan tilektiñ tüyini: Hemen
anlaşılması zor, türlü anlamlar taşıyan
(kimse, durum vb.).

t. tilektiñ tüyininin 5206

toğsan II: Yılın dörtte birlik dilimi.

t.-niñ 8404

toğta- 1. Durmak, duraklamak.

t.-dı 388, 694, 712, 1968, 4511, 4993,
7694, 7753, 8994

t.-ğan 2820, 4901

t.-mas 3897

t.-mastan 1244, 5022

t.-may 7763, 8236

t.-maydı 2309, 5226, 6870

t.-maytının 5646

t.-p 327, 5974, 5978, 6859, 8786

t.-r 5018

t.-vğa 4084

t.-y 2132, 3743

t.-ydy 3574

t.-ytın 412, 5965

toġtap ħal-: *Duruvermek, durakalmak.*

t. ħalġan 2389

toġtay ħal-: *Aniden durmak, duruvermek.*

t. ħaldı 342, 4035, 5066, 5292, 6528

toġtay tur-: *Durmak, olduġu yerde kalmak.*

t. turşı 8612

köz toġta-: *Gözünü alamadan bakmak.*

köz t.-ytın 4308

2. Bir yerde kalmak, konaklamak, yerleşmek.

t.-ġan 3244, 4290, 6434, 7706, 8933

t.-ptı 5997

3. Sonuca, karar varmak.

t.-dı 5262

t.-dıġ 3794

t.-ġan 7144

t.-vı 1894

t.-yık 3792

4. Bir konu üzerinde durmak, izah etmek.

t.-dı 5302

t.-ġan 2140

t.-madı 870

t.-p 2155

toġtam: Sonuç, karar, netice.

t.-ġa 1351

toġtas: Duraklama, durma, bir konu üzerinde karar kılma.

t.-ımen 5264

toġtat-: Durdurmak, bitirmek, kesmek.

t. 244, 261, 2910

t.-adı 188

t.-atın 8250

t.-ıp 6317, 6443, 7557, 7671, 8279

t.-ħan 5715, 7381

t.-ħısı keldi 7322

t.-paġan 6064, 7015

t.-tı 5717, 7589, 7809

t.-(u)vın 163

toġtata al-: *Durdurabilmek, bitirebilmek.*

t. almaydı 3444

t. almaytını 8242

toġtatıl-: Durdurulmak, kesilmek, bitirilmek.

t.-ıp 8842

toġtı: Bir yıllık kuzu, toklu.

t. 2992

Toġtı: Kişi adı.

t.-niñ Tabıldısı 3462

tol-: 1. Dolmak.

t.-ġan 1455, 5831, 7062

2. Belirli bir yaşa gelmek.

t.-ġanga 104

3. Etenmek, semirmek.

t.-ip 4301

taķımı tolar: *Güvenilir, kanaat edilen (kimse).*

t. tolar 816

tolarsaķ: Ayak bileği.

t.-(ę)ına 7668

t.-tan 8246

tolarsı-: Geçişine izin vermek, serbest bırakmak.

t.-y 4269

tolasta-: Azalmak, dinmek, yavaşlamak.

t.-dı 4196

tolayım: Toptan, hepsi birlikte.

t. 8857

tolğa-: Şakımak, söylemek.

t.-ğanda 2153

tolğay ber-: *Söyleyivermek.*

t. berdi 9070

tolğat-: Söyletmek, şakıtmak.

t.-tı 2162

tolı: 1. Dolu, dolmuş.

t. 1433, 2186, 3570, 4278, 6674

2. Çok bol, sayısız.

t. 1391

tolıķ I: Eksiksiz, tam, tam olarak.

t. 2598, 5819

tolıķ II: Dolgun, etle dolu, balık etli.

t. 4470, 8851

tolıķsı-: 1. Gelişmek, serpilmek, gürbüzleşmek.

t.-ğan 1408, 2412, 5425

2. Dalgalanmak, güçlü hislere kapılmak.

t.-p 6817

t.-y 5494

tolıķtır-: Eksikliğini tamamlamak, ilave etmek, olgunlaştırmak.

t.-a 3603

t.-ip 8778

tolıķı-: 1. Dalgalanmak.

t.-p 465

2. Heyecanlanmak, duygulanmak.

t.-yđı 245, 5497

tolıķıp ket-: *Heyecanlanıvermek, birden heyecanlanmak.*

t. ketip 1763

3. Huzuru kaçmak, tedirgin olmak.

tolıķıp jür-: *Huzursuzlanmak, rahatsız olmak.*

t. jürgen 8418

tolıķın: Dalga.

t. 1053, 4478, 7758, 7760

t.-day 388, 856, 3565

t.-ı 2506, 2508

t.-ın 3376

t.-ınday 5500, 7160

t.-ınıñ 4970

t.-men 2377, 2382

tolkındat-: Dalgalandırmak.

t.-a 4466

tolkındı: Dalgalı.

t. 843, 8796

tolkıt-: Rahatsız ettirmek, huzur kaçırtmak.

t.-kan 3436

tolkıuv: Rahatsızlık, tedirginlik, istikrarsızlık.

t.-da 5228

toltır-: Boşlukları doldurmak, eksiklikleri gidermek.

t.-ar 4575

tomarday: Kütük gibi, kocaman, iri.

t. 36, 2050, 4772, 5581

Tomaş Zan: (Tomasz Zan) 1830 yılında Orenburg Müzesi'ni kuran ekibin içinde yer alan, filozof ve politikacı.

t. 5706

tompak: Şişkin, çıkıntılı.

t. 8849

tompay-: Şişmek, kabarmak.

t.-ğan 5022

tompayt-: Şişirmek, kabartmak.

tompayta koy-: Kabarık hale getirmek.

t. koydı 5010

tompiy-: Yuvarlaklaşmak, tombullaşmak.

t.-ğan 744, 2739, 5019, 7116, 8132

Tomski: R. Bugünkü Rusya Federasyonu'na bağlı Sibirya Federal Bölgesi'nin bir eyaleti. Tomsk Eyaleti.

t.-den 4838

ton: Kürk, elbise.

t. 740, 2654, 5614

t.-ıñdı 6861

t.-niñ 653

tona-: Yağmalamak, talan etmek, gasp etmek, soymak.

t.-dı 6070, 8252

t.-p 7320, 7550

t.-v 3455

t.-vdı 6517

t.-vmen 8413

t.-ydı 5772

tonap jür-: Yağmalamakta olmak, halen talan etmek.

t. jürgen 3691

tonal-: Yağmalanmak, soyulmak.

t.-ğan 3681, 7048

tonavşılık: Yağmacılık, eşkıyalık, çapulculuk.

t. 3651

t.- (ğ)ın 5689

tondı: Elbiseli, giyimli.

t. 8650

toñ: (Kalp) Katılaşmak, taşlaşmak.

toñ moyın: İnatçı, dediği dedik (kimse).

t. moyın 2972

toñazı-: Soğutmak, serinletmek.

t.-ğan 4522

top: 1. Birlik, grup, takım.

t. 43, 383, 885, 1019, 1132, 1133, 1172, 1221, 2022, 2037, 2366, 2409, 3002, 3220, 3265, 4076, 4135, 4674, 5291, 6533, 6555, 7128, 7130, 7666, 7731, 7916, 8983, 9074

t.-(b)ı 26, 841, 1131, 1232, 1238, 1320, 2224, 2394, 2408, 4128, 4675, 5287, 6721, 7481, 7651, 7799, 7815, 7828, 7933, 8327

t.-(b)ımen 2712

t.-(b)ın 1248, 4905, 8268

t.-(b)ına 2020, 3222, 3914, 5458

t.-(b)ınan 7489, 7877

t.-(b)ında 4692

t.-(b)ındağı 1298

t.-(b)ınıñ 1130, 7571

t.-ka 1246, 6532, 7841

t.-tan 301, 645, 6532

t.-tar 6819

t.-tarımen 3450

t.-tarın 7730, 7953

t.-tı 1263, 3566, 8274

t.-tıñ 701, 8282

top jar-: 1. Hızla koşmak, yeri yırtarcasına koşmak.

t. jarğan 1278

t. jarıp 1286, 5479

2. Söz söylemede, destan okumada mahir olmak.

t. jarar 815

şarşı top: Kalabalık, insan yığıını.

şarşı t. 3972

2. Sınıf, zümre.

t. 1377, 1398

t.-(b)ı 5693

3. Yuvarlak biçimde olan, toparlak.

top et-: Yuvarlanmak.

t. etip 3386

top etkiz-: Yuvarlak, top haline getirmek.

t. etkizdi 218

topıraq: Toprak.

t. 717, 3593, 7118

t.-(ğ)ın 1324

t.-(ğ)ınıñ 7117

t.-ka 4996

t.-pen 4198

t.-tan 1104

t.-tariñ 2473

topırağı torqa bolsın: Toprağı hafif olsun, yattığı yer cennet olsun anlamlarında dilek.

t. torqa bolsın 2464, 7465

t.-ñ torqa bolsın 3592

topıraqtan-: Toprağa dönüşmek, toprak olmak.

t.-ıp 228

topıraqtı: Topraklı.

t. 4992, 8246

topırla-: Toplu halde hareket etmek, üşüşmek, toplanmak.

t.-p 3442, 3750, 4084, 4155

t.-y 295

topsalı: Mentешeli, mentешesi olan.

t. 4134

topşı: İnsanlarda kolun, kuşlarda kanadın gövdeye bitişen yeri.

t.-dan, 8628

toptal-: Toplanmak, yığın olmak.

t.-ğan 3454

t.-ıp 1253

toptan-: Toplanmak, yığın olmak.

t.-ğan 1179, 2594

top-top: Grup grup.

t. 676, 6531

tor: 1. Ağ.

t.1728

2. Parmaklık, kafes.

t. 92, 3959, 3960, 7056, 8884

t.-ğa 3423

tor kır-: Tuzak kurmak, hile yapmak.

t. kıra ma 971

Toraygır: Kavim adı.

t. 5847

Torgavıt: Bir Kalmuk kabilesi.

t.-қа 2149

t.-tardıñ 6514

torğay I: Tarla kuşu, turgay, toygır.

t. 1172, 2142

t.-day 2404, 3027

Torgay II: 1. Kazakistan'ın Turgay şehri yakınlarında bir nehir.

t. 1329, 1358, 1642, 2833, 4847, 5227, 5266, 5651, 5660, 5869, 6098, 6725, 7221, 7506, 7580, 7980, 8182, 8192, 8210, 8214, 8215, 8241, 8822, 8901, 8907, 8916, 8955

t.-da 5270, 8875

t.-dan 3248

t.-dı 7226, 7230

t.-ğa 5844, 7228, 8230, 8232, 8237, 8244, 8247, 8363

2. Eski Turgay vilayeti, bugünkü Kazakistan'ın Turgay şehri.

t. 5874, 7022, 8226, 8238

t.-da 6883

t.-dan 5779, 7097

Torgay özeni: *Bk. Torgay II*

t. 3659, 8808

t.-niñ 4946, 4948, 5775, 6961, 7999, 8202, 8240, 8331, 8389, 8964, 8969

torğın: Çok değerli, ince ipek kumaş.

t. 2352, 2586

torı: Esmer.

қара torı: *Esmer, koyu esmer.*

қара t. 241, 714, 1104, 1335, 1469, 2399, 8851

қара t.-niñ 2346

ğara t.-sı 2388

torı-: Takip, etmek, gözetlemek, izlemek.

t.-p 254, 998, 4701, 4899

torıp jür-: *Takip etmek, gözetleyip durmak.*

t. jürgen 4722

t. jürgenizdi 4909

torla-: Sarmak, kuşatmak, çevrelemek.

t.-ğan 6353

t.-p 1326

t.-ğanı 3846

torlay basta-: *Kuşatmaya, sarmaya başlamak.*

t. bastadı 3405

torlı: Parmaklıklılı.

t. 684, 3176

torğa: 1. İyi cins, çok değerli bir ipek türü.

t. 2350, 2360, 2733, 6235

t.-niñ 5813

2. Rahat, ipek gibi yumuşak, hafif.

topırağı torğa bolsın: *Toprağı hafif olsun, yattığı yer cennet olsun anlamlarında dilek.*

topırağı t. bolsın 2464, 7465

topırağıñ t. bolsın 3592

topıraqtariñ t. bolsın 2473

torsıq: İşlenmiş deriden yapılan matara.

t.-ta 8296

t.-tağı, 8288

torsıqtay: Tık naz, şişman, tombul, dolgun.

t. 3370

tos-: 1. Karşılama.

tosıp al-: *Karşılama.*

t. alğan 9031

2. Bir şeyi vermek, sunmak, uzatmak.

t.-ıp 1494

tosa ber-: *Uzatıvermek, sunuvermek.*

t. berdim 8600

tostağan: Tahta kase.

t.-dı 1074

t.-niñ 1071

tostağanday: Yusuvarlak ve iri.

tostağanday köz: *İri ve güzel göz.*

t. közi 3023, 3935

t. ğara közi 6674

t. ğarağat közin 1793

t. möldir közinen 5400

t. möldiregen bota közderi 1039

totiy-: Zor durumda kalmak, sıkıntı çekmek. t.-ıp 564

toy: Düğün, ziyafet, şölen.

t. 2366, 5611, 5617, 5622, 5870, 8584

t.-da 4961

t.-dan 2372, 5639

t.-dı 4747, 4962, 5613

t.-ğa 2366, 3926, 4746, 5587, 5612, 5735, 5771

t.-ı 4962

t.-ın 5741

t.-ında 5735

toyın-: Doyulmak, doymak.

t.-ğan 3037

t.-ıp 666, 4319

toyla-: Bir şeyi kutlamak, tören yapmak.

t.-p 6012

toytar-: Durdurmak, hızını kesmek, geri püskürtmek.

t.-dı 8436

t.-ğan 1356

tozık: Eski püskü, eski.

tozığı jet-: *İyice eskimek, tamamen yıpranmak.*

t. jetken 2060

toz-: Sefaletle düşmek.

t.-(u)vdan 6454

töbe: 1. Tepe, tümsek.

t. 682, 1029, 2077, 2529, 5028, 5076, 5335, 5413, 5477, 5486, 8452, 8468, 8749, 9063

t.-degi 701

t.-den 4816

t.-ge 1022, 2092, 5288

t.-lerdi 6023

t.-lerdiñ 1240

t.-lerin 1253

t.-niñ 202, 698, 712, 1007, 1233, 7956, 7957

2. Yan, taraf.

t. 5034, 5035

3. Başın üst kısmı.

t.-si 8849

t.-sine 661

t.-siniñ 651

töbe şaşı tik tur-: *Çok korkmak; tüyleri diken diken olmak.*

t. şaşı tik turarlık 9047

töbesi kökke tiy-: *Sevinçten havalara uçmak, başı göğe ermek.*

t. kökke tiygendey 2153

4. Bir şeyin üstü, üst taraf.

t.-degi 1345

t.-si 7955

t.-sinde 4800

t.-sinen 8787

Töbe II: Kavim adı.

t. 5843

töbel: Atların alında bulunan beyaz leke, sakar, akıtma.

t. 3306, 7861

t.-in 4167, 4174

at töbelindey: *Az, azıcık.*

at t. 6455

töbeles-: Dövüşmek, kavga etmek, yumruklaşmak.

t.-se 5645

töbeli: Tepeli, tepesi olan.

t. 1024, 4163

töbeşik: Küçük tepe, tepecik, tümsek.

t.-ke 1268

t.-tiñ 7153

Töbet I: Kavim adı.

t. 5852

töbet II: Bir cins iri erkek köpek.

t.-tey 2308, 4519, 4530

t.-tiñ 967

tögildir-: Güzelleştirilmek, süsletmek, bezetmek.

t.-e 1367, 2723

tögil-: Dökülmek.

t.-e 2353, 2716

t.-gen 1043, 1361, 1371, 1383, 1909, 4075, 6844, 8353, 8526

t.-ip 1053

t.-mevin 5194

t.-se 6871

abıroyı ayranday tögil-: Tamamen rezil olunmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.

abıroyı ayranday t.-er 3953

abıroyı ayranday t.-gen 2424

abıroyımnıñ ayranday t.-geni 2967

қан төгіл-: Ölüme yol açılmak, cana kıyılmak.

қан t.-geli 1176

қан t.-se 7325

tögis: Dökme, dökme işi

қан төгіс: Kanlı, vahşi savaş, katliam.

қан t. 5715, 7579, 7950, 8524

қан t.-ge 7363

қан t.-ten 7977

tögis-: Döküşmek, karşılıklı dökmek.

қан төгіс-: Karşılıklı öldürmek, karşılıklı savaşmak.

қан t.-ip 8729

қан t.-pey 774, 5198, 7285

қан t.-peyik 2900

tök-: 1. Dökmek, boşaltmak.

t.-(gi)p 3788, 5586

t.-ti 8313

abıroyın ayranday tök-: Tamamen rezil olmak, namusu, haysiyeti kirlenmek.

abıroyın ayranday t.-(gi)p 6559

қадирин төк-: Saygınlığını ayaklar altına almak, itibarsızlaştırmak.

қадирин t.-kileri 8032

қаһар төк-: Eziyet etmek, azap göstermek.

қаһар t.-(g)e 7927

қан төк-: Ölüme yol açmak, cana kıymak.

қан t.-keniñde 2278

қан t.-(gi)p 8915

қан t.-pey 6203

қан t.-(gü)v 5093, 5155

қан t.-(gü)vden 7321

қан t.-(gü)vdi 5710

қан t.-(gü)vdiñ 6809, 7139

қан t.-(gü)vge 6871

2. (Şarkı, şiir) Arka arkaya şarkı söylemek.

t.-edi 6442

3. Üst üste yığmak, kaplamak.

t.-ti 165

jasıl tök-: (Ağaç, çayır vb.) Yemyeşil olmak, yaprak ve çiçek açmak.

jasıl t.-ken 1385, 7111

töl: Hayvanın yeni doğmuş yavrusu.

t. 2812

töle-: Ödemek, ödeme yapmak.

t. 125

t.-di 140, 141

t.-diñ 8763

t.-genniñ 4302, 7222

t.-mepti 1990

t.-meytin 7545

t.-p 2877, 3472, 8762

t.-r 8285

t.-v 2758, 8521

t.-vden 134

t.-vdi 2788

t.-vge 123, 2786, 7608

t.-vi 787

t.-vin 7431

t.-ydi 139

t.-ytin 132, 1835, 800, 8891

tölemey koy-: Kesinlikle ödememek.

t. koyatın 7229

tölep ket-: Ödeyivermek, hemen ödemek.

t. ketken 2417

tölep koy-: Ödemiş olmak, ödemek.

t. koyğan 1876

tölep tur-: Sürekli ödemek, ödemekte olmak.

t. turadı 1423

t. turıptı 6553

kırık toğız töle-: Sayısız mal vermek, çokça para ödemek.

kırık toğız t.-p 3130

Tölebay: Kişi adı.

t. 2672, 2704, 2706, 2708, 2712, 3213, 3619, 4065, 4128, 4178, 7635, 7733

t.-dı 4181, 4201

t.-men 4065

Tölek: Kazaklar'ın Orta Cüz'üne ait Argın boyunun bir kolu.

t. 8967

Tölenbay: Kişi adı.

t.-dı 785

tölen-: Ödenmek, ödeme yapılmak.

t.-etin 138, 3519

t.-sin 2869

tölenip tur-: Ödenmekte olmak, sürekli ödenmek.

t. tursın 2875

töleñgit: Beyin hizmetini gören, korumalığını yapan, sürülerine bakan kişi, hizmetkâr.

t. 940, 942, 1057, 4308, 6960, 8152, 8161

t.-i 5356, 5650

t.-iñiz 4705

t.-imen 4624

t.-ter 1768

t.-terdiñ 1080, 4325

t.-teri 131

t.-teriñizben 5350

t.-terin 541

t.-terine 1762

t.-tiñ 2639, 2942, 2948, 2999, 4933

tölet-: Ödettirmek.

t.-etin 7546

tölevsiz-ķunsız: Parasız pulsuz, bedeva.

t. 1552

tömen: Aşağı, alt, aşağıya doğru.

t. 758, 1043, 1044, 1933, 2030(2), 2098, 2621, 2642, 3079, 3093, 4115, 4816, 4866, 8041, 8531, 8995

t.-de 901, 4802, 8469

t.-degi 2063, 3729

t.-degilerdi 3487

t.-gi 1179, 2349, 4054, 4263, 4267, 4602, 5482, 5622, 7476, 7917, 7935, 8201, 8941

tömen ķara-: *Utañ, sıklıma, üzüntü vb. durumlarda kafayı kaldıramama, aşağıya bakma.*

t. ķaradı 407, 1930, 2557, 6276

t. ķarap 244, 2959, 3205, 3753, 3862, 6489, 6748, 8021

tömen ķaray ber-: *Başını eğivermek. Kırş. tömen ķarap.*

t. ķaray berdi 8150

tömente-: Aşağıya doğru düşmek, iniş geçmek.

t.-p 8756

tömentev: Aşağıda, altta.

t. 90

tömenirek: Biraz oyuk, oyukça, çukurca.

t. 5948

tön-: Dönmek, etrafında dolanmak.

t.-etin 8957

t.-geli 757

t.-gen 679, 3976, 4242, 4967, 6857, 9016

t.-genin 1634, 4892, 5460

t.-ip 389, 1283, 6119

töndir-: Döndürmek, çevirmek.

t.-sin 444

töñirek: Etraf, civar, çevre.

t. 5

t.-g)in 3349

t.-g)inde 2467, 7652, 8234

t.-g)indegi 5843, 7572, 7925

t.-g)ine 506

t.-g)inen 2674

t.-ten 5272

töñirekte-: Bir şeyin etrafında dönüp durmak, uzağa gidememek.

t.-p 2200

töñkeril-: Devrilmek, düşmek.

t.-e 1045

t.-gen 5436

tör: Evin en değerli yeri, baş köşe.

t. 433, 4417, 6677

t.-de 2028, 2724, 6688

t.-degi 3635

t.-ge 3069, 3145, 4440

t.-ine 1382

tör at: Büyük ve iri, iyi cins at.

t. atımen 1203

törağa: Başkan reis.

t.-sı 8902, 8944

tördey: Baş köşe gibi, baş köşeye benzer.

esik pen tördey: İri, kocaman at.

esik pen t. 29, 377, 1310, 7943

töre: Asilazade, soylu, aristokrat, bey.

t. 133, 2453, 2925, 3765, 3783, 3888, 3910, 3955, 4245, 4337, 5039, 6758, 6759, 6761, 6903, 7308, 7357, 8026, 8031, 8034, 8037, 8057(2), 8080, 8084, 8088, 8109, 8150, 8151

t.-den 4250, 4251

t.-ge 6901

t.-ler 8078

t.-lerde 1875

t.-lerdi 1877

t.-lerdiñ 2583, 4241

t.-m 2453, 2454, 2456, 2531, 2339, 3610

t.-mniñ 8347

t.-niñ 3627, 4965

Töregeldi manap: Kişi adı.

t. 8582

t.-tıñ 8643

törelilik: Yöneticilik, beylik, ağalık.

t. 4963

törkin: 1. Gelinin kendi aile ve akrabaları.

t. 2361, 2677, 4263

t.-deri 2931

t.-i 2358

t.-i)me 3129

t.-ine 3062, 4242

2. Köken, kök, asıl, çıkış noktası.

söz törkini: Denilmek istenen asıl şey, derin ve asıl anlam.

söz t.-in 3110

törkinde-: Gelinin kendi aile ve yakınlarını ziyaret etmesi.

t.-p 4356

tört: Dört.

t. 14, 39, 241, 316, 330, 941, 957, 1303, 1325, 1472, 1737, 1739, 1987, 1991, 1996, 2001, 2353, 2498, 2688, 2856, 2914, 3064, 3290, 3378, 3576, 3660, 3675, 3676, 3745, 3748, 3755, 4014, 4084, 4116, 4299, 4345, 4745, 4798, 4801(2), 4914, 5277, 5758,

5779, 5828, 5870, 5906, 5913, 5934, 5962(2), 6168, 6186, 6327, 6368(3), 6369(2), 6815, 6960, 7096, 7114(2), 7115, 7427, 7469, 7554, 7604, 8352, 8359, 8447, 8449

t.-i 7320

t.-ke 1744

t.-te 1713

t.-ten 7492

tört ayağı teñ jorğa: *Yürümesi ve koşması güzel atlar için kullanılır.*

t. ayağı teñ jorğa 50

tört közi tügel: *Hepsi toplanmış, tamamı birleşmiş.*

t. közderi tügel 1443

tört tağan: *Sağlam ve güçlü görünen at.*

t. tağan 2710

tört tağanda-: *Eli ayağa kullanarak bir yere tutunup kalmak.*

tört t.-p (tura kaldı) 1030

tört t.-p (jatıp almaydı) 4248

tört tülīgi tügel: *Bolluk içinde istediği gibi rahat yaşayan, yediği önünde yemediği arkasında.*

t. tülīgiñ tügel 4303

törtev: Dört adet, dört tane, her dördü.

t. 1345

t.-i 3631, 6814

t.-in 1999

t.-inen 1957

törtinşi: Dördüncü.

t. 5060, 6112, 6173, 7110, 7547, 7849, 7852, 8179, 8405, 8436, 8487, 8799

Törtköl: Kavim adı.

t. 487

törtpaq: Kısa boylu, geniş omuzlu (kimse).

t. 28, 2708, 7113

Törtqara: Küçük Cüz'ün Alimoğlu boyuna bağlı bir kol.

t. 2829, 2832, 4945, 5875, 5939, 6210, 8233, 8371, 8372, 5857, 8968

Törtuvıl: Orta Cüz'ün bir boyu.

t. 2373, 3485, 5610

tös: Döş, göğüs.

t. 2437, 2934, 3231, 4216, 7993

t.-terine 7993

jağası jaylav tösi kıstav: *Mutlulukatn son derece rahatlamış, gamsız kedersiz (kimse).*

jağası jaylav t. kıstav 4964

töse-: Döşemek, sermek.

t.-gen 545

t.-y 5000, 5023

tösek: Döşek, yatak.

t. 509

t.-ke 1066, 4367

t.-te 4352, 5836

t.-ten 1942, 4347

t.-terine 4365

t.-terinen 1402, 4058

t.-tiñ 2717

tösek sal-: *Yatmak üzere yatak hazırlamak, uyumak.*

tösek s.-atın 4438

tösek tart-: *Çok kötü hastalanmak.*

tösek t.-ıp 2965, 7873

jayılp tösek, jazılıp jastık bol-: *Öle yite, gönülsüz çalışmak, göz boyamak için çalışmak.*

jayılp t., jazılıp jastık bolğan 1760

t.-(g)inde 4448

t.-(g)inen 4496, 4502, 5609

t.-(g)iniñ 2651, 4505, 4514, 4522, 5571

tösel-: Döşenmek, serilmek.

gen, 1371, 1382, 1453, 2723

töte-: Direnmek, dayanmak, sebat etmek.

tötep ber-: *Dayanıvermek, direniş göstermek.*

t. berüv 998

tötep bere al-: *Dayanamamak.*

t. bere aladı 4882

t. bere alatın 3361, 8571

t. bere almağanıñ 8570

t. bere almas 1650

t. bere almaytının 8438

t. bere almaytınına 1245

t. bere aluvı 7877

tötep bere almay çal-: *Dayanamamak, direnememek.*

t. bere almay çalatınday 7644

töten: Çok özel, olağanüstü, sıra dışı.

t. 1319

tötense: Olağanüstü, fevkalâde.

t. 4594

tragediya: R. Facia.

t. 6933

t.-sı 6920, 6921, 6931, 6932, 6936

t.-sın 6921

Troitsk: Chelyabinsk Eyaleti sınırları içinde, Ural Dağları'nın güneydoğusunda bir şehir.

t. 797

t.-(iy)niñ 8377

Tuğım: Kişi adı.

t. 2874

tuğır: Avcı kuşların konaklama yeri.

t.-da 2518

t.-ğa 5289

t.-ımen 5317

tuğır-: Özetlemek, kısaltarak söylemek.

t.-a 1333, 4717, 5303, 6048

tuğırım: Karar, sonuç, özet.

t. 7573

tuğıl: Kısa boynuz.

t. 645

tuğım: Soy, sülale, kök, köken, nesil.

t.-darı, 132

t.-darınan 2287

t.-darınan 805
 t.-darınıñ 4218, 7308
 t.-ğa 5152
 t.-ı 2359, 5015, 5039, 5414, 6758, 6759, 6761, 6903, 8080, 8088, 8160
 t.-iñ 5061
 t.-imen 6712, 6714
 t.-in 2882
 t.-ına 5340, 6758, 7357
 t.-ınan 63, 2290, 2453, 2670, 4223, 4254, 8028, 8031, 8037, 8057, 8151, 8463
 t.-ında 3134
 t.-ınıñ 133, 2926, 4258, 4292, 7360, 8026, 8034, 8109, 8150, 8995
 t.-nan 4596

tuqımdas: Aynı kökten, aynı soydan.

t. 644, 4837, 8084
 t.-tarı 641
 tuqımı, 4245

tuqırt-: Başı öne eğmek.

t.-ıp 758, 4866, 8041

tula: tula boyı: Bütün vücudu.

t. 1281

tułğa: 1. Canlıların dış görünüşü, fizikî yapı.

t.-sı 936, 4176
 t.-sına 2089

2. Dayanak, destek, koruyucu, hâmi.

t. 863, 8605

t.-sı 818

tułğalı: Boylu poslu, iri yapılı.

t. 683

tułıp: Yavrusu ölen küçükbaş ve büyükbaş hayvanları oyalamak, avutmak için içene ot, saman vb. koyulan deri.

tułıpqa möñire-: Boş yere kanmak, boş vaatlere aldanmak.

t. möñiregen 8977

t. möñirep 601

tułpar: Uzun yolculuğa dayanıklı, büyük savaşlarda kahramanların bindiği soylu ve çok hızlı koşan at.

t.-dan 8614

t.-ğa 4330

tumandan-: Bulanıklaşmak, belirsiz olmak, puslanmak.

t.-ıp 4326

tuman: Sis, pus.

t.-nan 2053

tumar: Muska, nazarlık, tılsım.

t.-day 839

tumar tut-: Sözü hiç unutmamak, sözü küpe gibi kulakta taşımak.

t. tutatın 3863

tumsık: 1. Burun, gaga.

buzav tumsık: Yayvan, geniş burun.

buzav t. 2416

t.-(g)ıñınıñ 8810

2. Tepe, tümsek.

t.-(ğ)ındağı, 200

3. Şekli gagaya benzeyen.

biz tumsık: *Başı eğrilmiş, ince yapılmış.*

biz t. 1198

tumsıktı: Burunlu.

koşkar tumsıktı: *Büyük ve iri burunlu.*
koşkar t. 5825

tumşala-: Ağzı, burnu sarmak, kapamak, örtmek.

t.-ğan 556

tun-: 1. Berraklaşmak, durulaşmak.

t.-a 4039

tuna kal-: *Berraklaşmak, duru hale gelmek.*

t. kaladı 4967

t. kalğan 1040

2. Kaplamak, belirlemek.

tuna kal-: *Kaplanmak, belirivermek.*

t. kalğan 5284

köz tun-: *Göz kamaşmak.*

köz t.-adı 9, 1368

3. Gönle dolmak, içi kaplamak.

t.-ıp 2090

tunık: Temiz berrak, duru.

t. 5436

tunjıra-: 1. (Hava) Kapanmak, kara bulutlar kaplamak.

t.-ğan 678

2. Üzölmek, derin düşünceye dalmak, efkarlanmak.

t.-y 5754

tunjırap ket-: *Birden üzölmek, efkarlanmak.*

t. ketken 6177

t. ketti 1579, 3863, 5633, 7264, 7463

t. ketüvine 7092

tunjırap kal-: *Derin düşüncelere dalmak, üzölmek.*

t. kalğan 18, 2737

tunjırap tur-: *Üzölmekte olmak, efkarlanmak.*

t. turdı 5389

tunjıray kal-: *Üzölmek, dertlenmek.*

t. kaldı 3875, 4567, 5712, 6764

t. kalğan 3872, 8911

tunjıray otur-: *Dertlenmek, kederlenmek.*

tunjıray otırp 8492

tunjıray otırp al-: *Üzülebilmek, dertlenebilmek.*

t. otırp alatin 8021

tunjıray tüs-: *Kederlenmek, üzölmek.*

t. tüsken 258

t. tüsti 3762

tunjıray: Üzüntü, keder.

t.-ın 8482

tunşık-: Boğulmak, nefes alamamak.

t.-(ğı)p 8171

tunşıktır-: Boğdurmak.

t.-dı 6945

t.-ğan 3035

t.-mağ 8214

tuñğıyık: Çok derin, dipsiz.

t. 1040

tur-: 1. Durmak, dikilmek.

t. 332, 4632, 8064

t.-a 1206

t.-adı 1887, 3278

t.-atın 3277, 4461, 4667, 5944

t.-dı 4039, 1300

t.-ğan 394, 402, 480, 712, 1096, 1267, 1485, 1923, 2029, 2086, 2389, 2518, 2630, 2635, 2825, 2999, 3026, 3136, 3189, 3302, 3308, 3626, 3634, 3993, 4014, 4035, 4077, 4130, 4669, 4688, 4738, 4865, 4982, 5316, 5324, 5344, 5385, 5666, 5840, 6197, 7463, 7622, 7692, 7891, 8045, 8135, 8650, 8681, 9064

t.-ğanda 618, 5081

t.-ğandarınan 8743

t.-ğanday 5010

t.-ğanın 8677

t.-ıp 2323, 2325, 4825, 7815, 7944

t.-mağanımız ba 7432

t.-mağ 1916

t.-mın 8584

t.-sa 8999

tura al-: Durabilmek, hareketsiz kalabilmek.

t. almadı 4184

tura kal- I: Duruvermek, aniden durmak.

t. kaldı 1030, 3379, 5318, 6148

tura kal- II: Durmaya, dikilmeye devam etmek.

t. kalğan 1747

t. kaldı 5476

tura şık-: Doğru çıkmak, tam denk gelmek.

t. şıktı 7679

tura tur-: Durmaya devam etmek, beklemek.

t. tur 68, 2554, 3392, 4107, 4457, 8533, 8694

t. tursın 735

turıp al-: Durmak.

t. alğan 4063

t.-alıp 4484

turıp kal-: Durmak, durakalmak.

t. kalğan 3982

t. kaldı 5394, 6663

karşı tur-: Direnmek, karşı durmak.

karşı t.-adı 1801(2)

karşı t.-(u)vğa 475

karşı tura al-: Direnebilmek, dayanabilmek, karşı durabilmek.

karşı t. alar 8174

karşı t. almay 3042

multıktıñ avzında tur-: Namlunun ucunda olmak, her an ölümle karşı karşıya gelmek.

multıktıñ avzında t.-ğanday 881

sözde tur-: Sözde durmak, vaadi yerine getirmek.

s.-iñde turasıñ ba 2401

s.-imde turmaytın 2402

süzekten tur-: Zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak.

sizekten t.-ğanday 3092

tiri tur-: Sağ olmak, yaşamak.

tiri t.-ğanında 6181

tiri t.-sa 3284

vèdede tur-: Bk. söziñde tur-.

vèdelerinde de t.-dı 7498

vèdelerinde t.-ıp 2410

2. Dinmek, kesilmek.

tura basta-: Durmaya, dinmeye başlamak.

t. baştağan 4650

3. Bir yerde oturmak, yaşamak, ikamet etmek, yerleşmek.

t. 2077, 2205, 2841, 5849

t.-a 1663, 8696

t.-atın 1407, 3653, 8658, 8662, 8950

t.-ğan 803, 1022, 4199, 6996, 7094, 8686, 8692

t.-ğan joq 2717

t.-sa 7658

t.-sañ 5268

t.-(u)vğa 5268

t.-(u)vınıñ 8689

tura al-: Yaşayabilmek, durabilmek.

t. almaymız 3472

tura ber-: Oturmaya devam etmek, oturup kalmak.

t. berdi 1266, 2940, 8670, 8678

4. Kalkmak, ayağa kalkmak, kalkıp hazır olmak.

t. 3640

t.-a 4911, 5048, 5050

t.-dı 3671, 4168

t.-ıp 5555, 9033

t.-mağ bop 4333

tura jönel-: Ayağa kalkmaya yönelmek, dikilmek üzere olmak.

t. jöneldi 5049

tura kal-: Ayağa dikilivermek, kalkivermek.

t. kalıp 4182

basıp tur-: Ayağa kalkmak.

basıp t.-ğan 4817

töbe şaşı tik tur-: Çok korkmak; tüyleri diken diken olmak.

töbe şaşı tik t.-arlık 9047

5. Uykudan uyanmak, kalkmak.

t.-dı 372, 1402, 3043, 3419, 4341, 4502, 8303

t.-diñiz ba 5833

t.-ğandarında 4059

t.-ğanında 4536

t.-(ı)ñız 6009

t.-(ı)p 1943, 3085

t.-mağşı boldı 354

t.-maska 4347

6. Olmak, meydana gelmek.

t.-adı 8811

t.-atın 8849

t.-dı 6521, 6675

t.-ğan 141, 2384, 5440, 7056

t.-sın 4031

t.-sız 6633

t.-şı 8612

t.-(u)vdi 3487

t.-(u)vğa 7627, 8198

7. İsimlerle sonra gelerek “var, bulunmakta, vardır” anlamında cümleler yapar.

t. 143, 482, 1126, 1647, 1969, 2298, 2699, 3057, 3629, 6677, 7159, 7167, 7195, 8582

8. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak kesin şimdiki zaman kipini oluşturur. **Kr. jat-, jür-, otur-**.

(baykap) t. 5019; (boratıp) t. 8537; (kelip) t. 4654, 4727, 5036, 6127, 6226, 6264, 6293, 8797; (körip) t. 1260; (küyip) t. 1379; (kayrap) t. 1981; (sezilip) t. 4965; (tamıp) t. 3383; (aytıp) t. 5886; (atap) t. 8004;

(jarasıp-ağ) t. 1042; (kütüp) t. 238, 1708, 4733, 5749; (surap) t. 922; (añdap) t. 906; (aykındap) t. 2349; (èkep) t. 3806; (külkildep) t. 494; (kulpırıp) t. 8; (sèvlettendirip) t. 7402; (şıdap) t. 8138; (şığıp) t. 1462, 5265; (tura kelip) t. 8797; (tuvıp) t. 4848; (tüñilip) t. 8078; (tüsip) t. 1045, 2489

9. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin konuşmayla eş zamanda, o anda olma anlamını bildirir.

(karap) t.-adı 3748

(kızarıp) t.-atın 2601

(karap) t.-dı 5536, (estilip) t.-dı 5623

(ündemey) t.-ğan 1103, 3899 (kütüp) t.-ğan 1746, 8655, (tartıp) t.-ğan 2028, (uyalıp) t.-ğan 2393, (karap) t.-ğan 4020, (kelip) t.-ğan 4344, (tüsip) t.-ğan 4465, (jalañdatıp) t.-ğan 463, (koyıp) t.-ğan 6029, (söylep) t.-ğan 6251, (sorğalap) t.-ğan 6258, (taba almay) t.-ğan 7825, (kelmey) t.-ğan 9018, (berip) t.-ğan 1078

(söz etip) t.-ğanı 1530, (kobaļıp) t.-ğanı 1749, (aytıp) t.-ğanı 6083, (boy tasalay) t.-ğanı 996

(oñaşa) t.-ğanın 2529

(koya) t.-ñdar 3705

(suvrılmay) t.-ıp 1867, (kozğalmay) t.-ıp 8039, (ustap) t.-ıp 8645, 8688, (karap) t.-ıp 3672

(asıgıp) t.-sa 6027

(adasa) t.-sın 7590

(koyıp) t.-sın ba 426

(körüp) t.-sındar 1148

10. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin her zaman olma anlamını bildirir.

(bile) t.-a 532, (köne) t.-a 7073, (köre) t.-a 6749

(tura) t.-sın 735

(keşirgisi kelip) t.-adı 3868, (tölep) t.-adı 1423, (jazılıp) t.-adı 1463, (soğıp) t.-adı 1727

(küte) t.-ar 3089

(kezdesip) t.-atın 3553, (qarap) t.-atın 1768

(tartıp) t.-atının 4636

(qamıgıp) t.-dı 9067, (alıp) t.-dı 1425

(sermep) t.-ğan 1281, (dep) t.-ğan 450, 1592, 5311, 5343, 5758, 7340, 8841, (jasıra almay) t.-ğan 1881, (küzetip) t.-ğan 2039, (ustap) t.-ğan 3025, (qorğap) t.-ğan 4620, (tasalay) t.-ğan 4730, (uvaqtanbay) t.-ğan 5148, (tayav) t.-ğan 6815, (joğaltpay) t.-ğan 7150, (aytıp) t.-ğan 7251, (qudaylap) t.-ğan 9069

(kütip) t.-ğanday 1844

(dep) t.-ğanı 890, 916

(tilep) t.-ğanın 8149

(ümittenip) t.-ğanında 5247, (kıyındalıp) t.-ğanında 6765

(aytıp) t.-ğanın 3112

(sayrap) t.-ğan jok 3538, (oylap) t.-ğan jok 3602

(mıqtap) t.-ıp 2248, (aytıp) t.-ıp 2397, (köşpey) t.-ıp 2462, (istey) t.-ıp 6919, (soqıp) t.-ıp 8056

(tölep) t.-ıptı 6553

(jasap) t.-maq 1133

(kezdespey) t.-maydı 956

(dep) t.-sa 1759, (bola) t.-sa 3484, (bile) t.-sa 3496, (qadalıp) t.-sa 5331

(tölenip) t.-sın 2875, (başkılap) t.-sın 2853

(ezip) t.-sın 2957, (dep) t.-sın ba 6709, (aytıp) t.-sın 986

(ustap) t.-(u)v 8176, (qabarlap) t.- (u)vdi 3271

(satıp alıp) t.-(u)vğa 7515

(qala) t.-(u)vın 7620

11. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin belli bir zaman içinde, zaman zaman yapıldığı anlamını bildirir.

(küzete) t.-ayıq 8299

(bile) t.-dı 4536, (jasap) t.-dı 7654

(bosatılıp) t.-ğan 3905, (ustap) t.-ğan 3911, (ündemey) t.-ğan 7449, (süyep) t.-ğan 2585

(küşeymey) t.-ğanda 2909, (tünerip) t.-ğanda 3977, (dep) t.-ğanda 6459, 6473

(kobaļıp) t.-ğandarın 1980

(estip) t.-ğanı 5490

(tınığa) t.-ıñız 6216

(alday) t.-ıp 4609

(kelip) t.-sa 8746

12. Asıl fiile -p; -a/-e;-y gerundiyum ekiyle bağlandığında gerundiyum eki almış *bol-* fiilinin üzerine gelince bir şeyin belli bir tarzda gerçekleştiğini, her zaman olduğunu bildirir.

bola t. 1111; bolıp t. 2541, 5836, 8983;
bop t. 8609

(bolıp) t.-adı 6861

(bop) t.-ğan 5574

(bop) t.-ğanda 8280

(bolıp) t.-ğanında 1017

(bolıp) t.-(-u)vdi 5563, (bola) t.-(-u)vdi 6314

13. Asıl fiile -a/-e;-y gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin kısa süre için, kısa süreliğine yapıldığını bildirir.

tura t. 68, 2554, 2940, 3392, 4107, 4457, 8533, 8694; kelmey t. 3870;
kozgalmay t. 461; koya t. 7588, 8605; şıday t. 3886

(koya) t.-ayık 5075

(tıñdap) t.-dı 3117, (tañ ҡalıp) t.-dı 3134, (tunjırap) t.-dı 5389,

(oylanıp) t.-dı 6059

(tüsinip) t.-ğam joķ 5781

(ustap) t.-ğan 3920, (sasıp) t.-ğan 4145, (kozgalmay) t.-ğan 458, (kelip) t.-ğan 4984, (koşap) t.-ğan 5314, (teris ҡarap) t.-ğan 5556, (küyip) t.-ğan 7688, (küyip) t.-ğan 8313

(aynalmay) t.-ğanda 1863, (soğıp) t.-ğanda 1988

(mıķtap) t.-ıp 4851, (sazara) t.-ıp 7132, (koya) t.-ıp 866

(jüre) t.-sın 2008

(tıgıla) t.-(-u)vğa 1330

14. Asıl fiile -ğalı/-geli; -qalı/-keli ekiyle bağlanarak yakın gelecek zaman kipini oluşturur. *Kr. jatır, jür-, otır-*.

(bergeli) t. 8517; (bolğalı) t. 5071, 8081; (bölge) t. 6953; (koşaqalı) t. 1848; (tuvğalı) t. 5199

(ayrılgalı) t.-ğan 1136, (tögilgeli) t.-ğan 1176, (kapqalı) t.-ğan 1181, (tüskeli) t.-ğan 1779, (bolğalı) t.-ğan 1806, (öşkeli) t.-ğan 1839, (şıqqalı) t.-ğan 1860, (istegeli) t.-ğan 1885, (kirgeli) t.-ğan 219, (köterilgeli) t.-ğan 2245, (bergeli) t.-ğan 2246, (salğalı) t.-ğan 2251, 7072, (aynaldırğalı) t.-ğan 4486, (bavızdağalı) t.-ğan 5121, (kelgeli) t.-ğan 6954, (töngeli) t.-ğan 757

(uşıraqalı) t.-ğanda 984

(tiygeli) t.-ğanday 237, (bas salğalı) t.-ğanday 4821, (koştasqalı) t.-ğanday 5496

(tüskeli) t.-ğanına 1833, (ilikkeli) t.-ğanına 1951

15. Nedir, ne kadar, kaç.

t.-adı 2779

16. Mesafe bildiren sözlerle birlikte tut- anlamını verir.

t.-atın 5944

17. Ana yardımcı fiil olarak isim cümleleri yapar.

(kolımda) t.-sın 8645

tura:

tura kel-: *Nasip olmak, denk gelmek, sıra gelmek.*

t. keldi 3166, 4141, 4355, 6434, 8732

t. kelgen 3927, 6272

t. kelip 8797

turgavış: Genellikle meyve, sebze konulan kap.

t.-tağı 1485

turgın: Ahali, bir yerleşim yerinin sakini.

t. 96

turgı: Belirli bir konudaki bakış açısı.

t.-sınan 5136

turgız-: **1.** Ayağa dikmek, ayağa kaldırmak.

t.-diñdar 344

t.-ıp 1238

t.-ıp otır 3242

2. Dikmek, yükseltmek, duvar örmek.

t.-ılğan 7114, 8448

t.-ıp 180

turımtayday: Doğan gibi, doğan benzeri, küçük, minik.

t. 3826, 4979

turıs: 1. Durma işi.

t.-ında 2087

2. Tarz, hâl, durum.

t.-ı 3098

Turin: *Bk. Turinski.*

t.-ge 3153

Turinski: Bugünkü Rusya Federasyonu'na bağlı Sverdlovsk Eyaleti'nde bir şehir, Turinsk.

t.-ge 109, 6256

Turlıbek: Kişi adı.

t.-(g)in 4220

Turlıbek Sultan: *Bk. Turlıbek.*

t. 8821

turmıs: Hayat, yaşantı, yaşayış.

t.-tan 6334

Tursınbay: Kişi adı.

t.-diñ 4230, 4586

Tursınhan: *Bk. Tursınbay.*

t.-niñ 4220

tus: 1. Taraf, yan, kenar, kıyı, etraf.

t. 4678, 8746

t.-ın 1727, 8743, 8907

t.-ına 213, 282, 632, 660, 807, 4461, 5323, 8445, 8746, 8959

t.-inan 216, 266, 340, 480, 651, 1159,
2205, 2489, 3079, 3414, 4121, 4169,
5583, 5949, 6640, 8749, 8788,
(tusinan-aķ) 7922

t.-ında 206, 840, 2061, 2928, 4063,
5848, 6673, 8214, 8469

t.-ındağı 4232

t.-ķa 2369, 5944

t.-ta 230, 724, 868, 4694, 5482, 6609

t.-tağı 2558, 6574

t.-tan 275, 704, 2251, 8356

t.-tarı 2052

ökpe tus: *Göğsün sağ veya sol tarafı,
bedenin bel ile boyun arasındaki taraf.*

ökpe t.-ı 1200

2. Yön.

t. 12

3. Karşı taraf, karşı.

t.-ına 1942

t.-ında 90

t.-ındağı 2719, 5828

4. Zaman, dönem, çağ.

t.-ında 1616, 2115, 2200, 7563

tusa-: İple veya kayışla bağlamak.

t.-p 6576

tusap tasta-: *Bağlayıvermek, bağlayıp
bir kenara koymak.*

t. tastap 8297

tusak: Bir ile iki aş arasındaki koyun, şişek.

t. 140

t.-tan 140

tusal-: İple veya kayışla bağlanmak.

t.-ğan 1169

tusav: Engel, mani, set.

t. 5567

tusavlı: Bukağı, köstek vurulmuş.

t. 1109, 7862

tuşşı: Tuzsuz, yavan, içilebilir su.

t. 5957, 5967, 5976, 6003, 7200, 7201,
7695

tuşşılav: Tuzu az, az tuzlu.

t. 6002

tut-: **1.** Bir şeyi bir yere tutturmak,
koymak.

t.-ķan 656

2. Bazı isimlerle bir araya gelerek
isim+yardımcı fiil yapısıyla birleşik
fiiller oluşturur.

aza tut-: *Kederlenmek, çok üzölmek.*

aza t.-ıp 8611

dañķ tut-: *Nam almak, kendine ad
edinmek.*

dañķ t.-atın 4634

ıye tut-: *Sahip bellemek, sahibi,
efendisi saymak.*

ıye t.-adı 478

jakın tut-: *Yakın görmek, sevmek,
kendine yakın hissetmek.*

jakın t.adı 4238

ķadir tut-: *Bk. ķurmet tut-.*

<p>şadir t.-atın 5443</p> <p>şurmet tut-: <i>Saygı göstermek, hürmet etmek.</i></p> <p>şurmet t.-atın 5829</p> <p>şurmet t.-a biletin, 2271</p> <p>şurmet t.-sa 3548</p> <p>senim tut-: <i>İnanmak, güvenmek.</i></p> <p>senim t.-ip 6292</p> <p>tumar tut-: <i>Kulağa muska olmak, şiar edinmek.</i></p> <p>tumar t.-atın 3863</p> <p>tutas: Bir, beraber, bütün, tüm.</p> <p>t. 1243, 5159</p> <p>tutas-: Birbirine eklemek, tek vücut olmak.</p> <p>t.-a 1041</p> <p>t.-ip 1457</p> <p>t.-şan 5984</p> <p>tutasa tüş-: <i>Birleşivermek, bir araya getirivermek.</i></p> <p>t. tüşti 281</p> <p>tutasımen: Tam, bütün, bütün olarak.</p> <p>t. 2993</p> <p>tutastır-: Birbirine ekletmek, bir bütün h^line getirmek.</p> <p>t.-a 716</p> <p>tutat-: Yakmak, tutuşturmak.</p> <p>t.-ip 699</p> <p>tutşa: Destek, dayanak, kollama.</p> <p>t. 859</p> <p>tutşın: 1. Esir, tutsak, tutuklu.</p>	<p>t. 1438, 3164, 3667, 6783, 6987, 7365, 7918, 8084, 8128</p> <p>t.-dar 8478</p> <p>t.-dardıñ 787</p> <p>t.-dı 505</p> <p>2. Zindan, sürgün, mahpushane.</p> <p>t.-da 8345</p> <p>t.-dağı 8476</p> <p>tuv 1: Sancak bayrak.</p> <p>t.-day 2495</p> <p>t.-diñ 842, 1361</p> <p>t.-ın 859, 1646, 1854, 2667, 4645, 5207, 6099, 7077, 7109, 7110, 8460</p> <p>t.-ına 8460</p> <p>t.-ınıñ 168, 3634, 4849, 5263, 7214, 7303</p> <p>t.-lı 6888</p> <p>tuv köter-: <i>Halkı bir araya getirerek, bir bayrak altında toplamak.</i></p> <p>t. köterdi 2213</p> <p>t. kötergeli 411</p> <p>t.-dı köterüv 1349</p> <p>tuv tik-: <i>Bayrak dikmek, bağımsız devlet kurmak, bağımsızlığını ilan etmek.</i></p> <p>t. tigip 579</p> <p>tuv 2: Uzaklık bildiren söz, tâ.</p> <p>t. 2088, 2698</p> <p>tuv-: 1. Doğmak.</p>
--	--

t.-adı 2226(2), 2929, 5058, 5072, 5170, 6926, 9007

t.-ar 2812

t.-dım ba 6369

t.-dık 257

t.-ğan 642, 835, 872, 1155, 2164, 2165, 2604, 2605, 2607, 2817, 2923, 3388, 3587, 3599, 3828, 5058, 5059, 5063(2), 5064, 5068, 5070, 5071, 5256, 5739, 6194, 8080

t.-ıp 1147, 1965, 2504, 2512, 2686, 4245, 6635, 8587

t.-ıp tur 4848

t.-sa 2585

t.-(u)vğa tiyisti 5067

tuvğan kün: *Doğum günü.*

t. küngi 5735, 5746

t. küni 5759

t. künine 5747

2. Ortaya çıkmak, belirmek.

t.-a 7774

t.-dı 7527, 7783, 8073

t.-ğalı 8740

t.-ğalı tur 5199

t.-ğan 236, 2318, 2412, 3472, 4489, 5204, 5233, 5436, 5475, 5534, 6896, 7012, 8836, 9036

t.-ğan jok 8489

t.-ıp 7160

t.-sa 1304, 1564, 3473

tuva basta-: *Belirmeye başlamak, doğmaya başlamak.*

t. baştağan 6342

kün tuv-: *Gün doğmak, günü gelmek.*

kün t.-dı 760

kün t.-ğan 1342

kün t.-sa 2261, 2271, 2473, 5274, 5342, 7644, 7654, 8263

tar jol taygak kün tuv-: *Zor ve sıkıntılı günler gelmek.*

tar jol taygak kün t.-ıp 2367

tar jol taygak kün t.-sa 6903

3. Yoktan var olmak, peyda olmak.

t.-adı 7672

tuvğan: 1. Öz, üvey olmayan.

t. 93, 106, 591, 594, 944, 1882, 2976, 3049, 3122, 4222(2), 4229, 4638, 4708, 5306, 5459, 5731, 5740, 5879, 5928, 6594, 6876, 7174, 7310

tuvğan el: Bk. tuvğan jer

t. eliñ 5626

tuvğan el-jurt: Bk. tuvğan jer

t. el-jurttıñ 6328

tuvğan jer: *Doğulan ülke, memleket, vatan.*

t. jer 246, 2514, 5456

t. jerden 5619

t. jerdıñ 794, 2524

t. jerin 5457

t. jerine 259

t. jerinen 9020

t. jeriniñ 6357

t. jerim 9040

t. jerimde 7178

t. jerlerine 5727

2. Akriba, yakın çevre.

t.-darın 609

tuvğan-tuvıs: Bk. tuvğan-tuvışkan

t.-tarın 5719

tuvğan-tuvışkan: Hısım akraba.

t.-darınan 6904

t.-ımdı 3359

tuvğız-: Doğdurmak, ortaya çıkartmak.

t.-ıp otır 3242

tuvıs: 1. Akriba.

t. 2672, 6254

t.-ı 6165, 7973

t.-ımız 8723

t.-tarınıñ 6295

t.-tı 2672

2. Dost, arkadaş.

t. 8899

t.-tarın 5730, 5881

tuvışkan: Arkadaş, dost.

t. 5669

tuvla-: 1. Korkmak, ürkmek.

tuvlay ber-: Korkuvermek, birden korkmak.

t. berdi 366

jüregi attay tuvla-: Sevinç veya korkudan kalbi çarpmak.

jüregi attay t.-p 210

jüregi attay tuvlay jönel-: Sevinç veya korkudan kalbi çıkacakmışcasına çarpmak.

jüregi attay t. jöneldi 4990

2. Heyecanlanmak.

t.-dı, 358

3. (Dalga) Kıyıyı dövmek.

t.-y 6528

tuvmalas: Hısım, akraba.

t.-tarı 3192

tuvma-: 1. Doğmamak.

t.-ğan 3969

t.-p 2334

2. Ortaya çıkmamak, belirmemek.

t.-sa 3433

t.-vı 2247

tuvra-: Doğramak, kesmek.

t.-p 7220

tündigin tuvra-: Bir kimsenin evini barkını başına yıkmak, yıkıp yakmak, mahvetmek.

t.-rmız Sergazınıñ tündigin 990

tuvralı: Hakkında, ilgili, yönünde, konusunda.

t. 126, 1490, 1882, 1888(2), 2504, 3602, 5470, 5521, 5894, 6031, 6307, 6411, 6730, 6934, 7359, 7516, 8215, 8500, 8757, 8853

tuyak I: 1. At, eşek, katır gibi hayvanların tırnağı, toynak.

t.-(ğ)ımen 4817

t.-tay 5319

oşak tuyak: Çok hızlı giden at.

oşak t. 2710

tuyak serippe-: Hareket etmemek, kııldamamak, sessiz, sakin.

t. serippey 315

2. Küçükbaş hayvan, davar, mal.

t.-(ğ)ınan 22

tigerge tuyak kalma-: Mali mülkü kaybetmek, elindeki maldan olmak.

t. tuyak kalmağan 6487

3. Nesil, çocuk, evlat.

t.-(ğ)ım 6366

Tuyak II: Kişi adı.

t. 4343

t.-tiñ 2802

Tuyakbay: Kişi adı.

t. 2970

tuygın: Doğangiller familyasından yırtıcı bir kuş, çakırdoğan, çakır kuşu.

t. 1174

t.-day 2079

tuyık: Az konuşan, hoş sohbet olmayan (kimse).

t. 8472

tuz: Tuz.

t.-dı 768

tuzak: Tuzak.

t. 971, 3773

tübek: Akarsuyun kıvrıldığı yer, menderes.

t. 339, 3705

t.-(g)indeki 4212

t.-ke 4267

t.-te 3702, 6564

t.-tegi 4695, 4883, 4917, 4928

t.-tiñ 4721

tübi: Tümü, hepsi, bütünü, tamamen.

t. 939, 1539, 2179, 4607, 4888, 5093, 5118, 5174, 5274, 5644, 5698, 6083, 6104, 6108, 6344, 6378, 6599, 6801, 6867, 6894, 7019, 7028, 7079, 7643, 8263, 9000

tübir: Ağaç ve bitki kökü.

t.-imen 2694

tübit: 1. Hayvanların sert kıl ve tüylerinin altında bulunan yumuşak tüy.

t. 644, 1454

t.-inen 4389

t.-iniñ 4389

2. Tiftikten yapılmış olan.

t. 4439

tüfa: Beğenmeme, kızgınlık, memnuniyetsizlik bildiren ünlem, tüh, vah.

t. 2880(2)

tügel: Hepsi, herkes, tümü, bütünü.

t. 1345

tört közi tügel: Hepsi toplanmış, tamamı birleşmiş.

tört közderi t. 1443

tört tülīgi tügel: Bolluk içinde istediği gibi rahat yaşayan, yediği önünde yemediği arkasında.

tört tülīgiñ t. 4303

upayı tügel: Tuzu kuru anlamında deyim.

upayı t. 568

upayım t. 2308, 2439

upayın t. 1835

tügeldey: Tamamı, tamamen, hepsi, herkes.

t. 5658

tügelimen: Tamamen, tamamıyla, hepsi birden.

t. 2255

tügendel-: Eksiği giderilmek, eksikliği tamamlanmak.

t.-ip 3090

tügende-: Saymak, yoklama yapmak.

tügendey basta-: Yoklama yapmaya, saymaya başlamak.

t. bastadı 7774

tügenşe: Herhangi biri, falanca, filanca.

Krş. pèlenşe.

t.-niñ, 4298

tügil: “Değil”, “bir tarafa”, “şöyle dursun” anlamlarında kullanılan sona gelen edat.

t. 93, 2881, 2904, 2908, 2921, 3176, 3568, 3698, 3712, 4086, 4586, 4713,

4853, 5336, 5444, 5751, 5896, 6016, 6601, 6731, 6820, 6856, 7043, 7268, 7310, 7512, 7710, 7899, 8082, 8388

tük: Tüy, kıl, yün.

t.-(g)i 1453, 1462

t.-(g)indey 8

tükir-: Tükürmek.

avzına tükirip koyğanday: Söz birliği etmişcesine.

avızdarına t. koyğanday 4264

kolına tükir-: Bir işe girişmek için sabırsızlanmak.

kolına t.-ip otırğan 3294

tükirin-: Kendi kendine tükürmek.

kolına tükirin-: Bk. kolına tükir-.

kolına t.-ip otırğan 3642

tükpir: Ücra, ıssız, uzak yer.

t. 2542, 8002

t.-inde 6341

t.-ine 7845

tüksiy-: Somurtmak, kaşlarını çatmak.

t.-gen 36, 2719, 2990, 6698, 8040, 8980

t.-ip 3662, 8020

tüksiyе түs-: Kaşlarını çatmak, somurtmaya devam etmek.

t. түsip 3873

t. түsti 8040

tüksiyе қал-: Somurtuvermek, birden kaşları çatmak.

t. kaldı 4506

tüksiyt-: Somurtturmak, kaşlarını
çattırmak.

t.-e 3132

t.-ip 144

tükti: Tüylü, kıllı.

t. 1465, 1713, 2724, 3635, 4484

tület-: Canlandırmak, yaşama imkânı
verdirmek.

tülele al-: Yaşama imkânı vermek,
hayat şansı tanımak.

t. almaydı 8082

tülik: Büyük ve küçük baş hayvanların
genel adı.

tört tülügi tügel: Bolluk içinde istediği
gibi rahat yaşayan, yediği önünde
yemediği arkasında.

tört t.-ñ tügel 4303

tülki: 1. Tilki.

t. 828, 3206, 4284, 4788, 5066, 5145,
7842

t.-dey 5270

t.-niñ 315

t.-sindey 1139

bulañ kıyırık tülki: Hilekâr, kurnaz
(kimse).

bulañ kıyırık t. 4208

ķara tülki: Postu değerli, koyu kızıl
renkli bir tilki türü.

ķara t. 2726

ķara t.-si 4285

ķırmızı kızıl tülki: Rengi kızıl tilkiye
göre daha açık renkte olan bir tür tilki.

ķırmız kızıl t.-dey 2994

ķızıl tülki: En bilinen tilki türü, kızıl
tilki.

ķızıl t. 693, 5051, 5073, 5464,
6238, 8855

ķızıl t.-den 5061

ķızıl t.-dey 5060, 5069

ķızıl t.-ni 5052

ķızıl t.-niñ 1913

ķızıl t.-si 4286

ķızıl t.-siniñ 1473

tüs tülkiniñ boğı: Rüyaya, düşe
güvenilmez, onunla hareket edilmez
anlamında deyim.

tüs t. boğı 8506

2. Uyanık, kurnaz, zeki, zamana ayak
uydurmuş (kimse).

t. 5144

tün: Gece.

t. 281, 319, 509, 510, 745, 755, 1063,
1732, 1841, 1890, 1923, 2443, 3778,
4189, 4317, 4400, 4438, 4448, 4495,
4500, 5333, 5549, 7084, 7751, 7753,
7764, 7784, 8137, 8420, 8657

t.-deri 5542

t.-di 1086, 4190, 5495, 7726, 7953

t.-ge 614, 1897, 4305

t.-inde 5045

t.-ine 8134

t.-men 1843, 1946

t.-niñ 2598, 3092, 8744, 8746, 8748

tünde: Geceleyin, gece, gece vakti.

t. 116, 555, 600, 672, 1012, 1018, 1394, 1696, 1725, 1731, 1741, 1896, 2413, 2421, 2581, 2772, 3096, 3726, 3776, 3777, 4011, 4309, 4687, 5258, 5468, 5511, 5515, 5544, 5551, 5623, 6538, 6569, 7081, 7721, 7756, 7779, 7875, 7930, 8002, 8280, 8351, 8359, 8421, 8548, 8556, 8871, 8876

t.-ağ 977

tündegi: Geceleyin, geceki, gece yapılan.

t. 624, 3075, 4559, 6508

tündelet-: Gece vakti, yürümek, gece yolculuğu yapmak.

t.-ip 999, 4680

tündik I: Çadırın tepesine örtülen dört köşeli keçe örtü.

t.-ten 2716

tündigin tuvra-: Bir kimsenin evini barkını başına yıkmak, yıkıp yakmak, mahvetmek.

t. kılışpen tuvrap 7219

tuvrarmız Sergazınıñ t. 990

tündik II: Gecelik, geceliğine, gece için.

t. 4298

tüne-: Gecelemek, geceyi geçirmek üzere konaklamak.

t.-di, 7853

t.-mek boldı 488

t.-p 4436, 5966, 6479, 7084, 8282

t.-pti 5942, 5949

t.-ytin 2987

tünere-: 1. (Hava) bozmak, kararmak.

tünere tüs-: Birden hava bozmak, kararmak.

t. tüsken 1392

tünerip tur-: Hava kararmaya bozulmaya devam etmek.

t. turğanda 3977

2. Somurtmak, kaşlarını çatmak.

t.-e 127

t.-gen 3609

tünere basta-: Kaşlarını çatmaya, somurtmaya başlamak.

t. bastagan 8482

tünere tüs-: Birden moral bozulmak, somurtmak.

t. tüsip 5134

t. tüsti 4959

tünerip ket-: Moral bozuluvermek, eftarlanıvermek.

t. ketken 3668

t. ketti 725, 7449

tüngi: Geceleyin, geceye ait.

t. 304, 1022, 5480, 5539, 7839, 8353

tüni: Gece, geceleyin.

t. 617, 2513, 2651, 3347, 3369, 3395, 3406, 3810, 4193, 4211, 4899, 5617, 5815, 6007, 6508, 6557, 6563, 6575, 7960, 7967, 8017, 8301, 8309, 8341, 8352

t.-men 3191, 7957

tüñil-: Umudunu kesmek, inancını yitirmek.

t.-gen 2907

t.-ip 8417

t.-ip tur 8078

tüp: 1. Dip, alt, taban.

t.-(b)i 1124

t.-(b)inde 2933, 4814

t.-(b)ine 4135, 8283

t.-ki 1591

tüp nuska: *Asıl anlam, gözle görünmeyen gizli ve esas mânâ.*

t. nuskasın 4691

tüpki oy: *Asıl düşünce.*

t. oyun 1912

t. oynan 5265

tüpki sır: *En derindeki sır, en gizemli, en mahrem sır.*

t. sırnın 1591, 1638

2. Kök, soy, sülale.

t.-(b)i 1566, 3124, 4235, 7314

t.-(b)im 1556

3. Sonuç, netice, gelinen nokta.

t.-(b)i 3235

t.-(b)inde 7058, 7070

t.-(b)ine 7425, 7851

4. Bir şeyin yanı, yan tarafı.

t.-(b)inde 620, 2414, 3408, 4899, 5772, 5787, 5907

t.-(b)inen 22, 6008

5. Ağaç ve bitki kökü.

t.-terin 1149

tüpsiz: Dipsiz, çok derin.

t. 1039

tüp-tamır: Kökü budak, baştan aşağı, herşey.

t.-ımen 4872

tür: 1. Tür, cins, özellik.

t.-de 1473, 4427

t.-i 278, 3761, 8477, 2770

t.-in 7306

t.-ke 2630

2. Şekil, tarz, görünüş, hâl.

t.-de 4835, 5714

t.-ge 6

t.-i 973, 2564, 3175, 3192, 3358, 5196

t.-imiz 3642

t.-in 3099, 3870

t.-inde 690

t.-ine 4517

t.-inen 1285, 1730, 4965

t.-iñ 3094

3. Yüz, çehre; dış görünüş, silüet.

t.-ge 1473

t.-i 2577, 4662, 6665, 6775

t.-leri 1023, 6434, 8446

t.-lerinen 3876

tür-: 1. Bir şeyi yukarı kaldırmak, katlamak, sıyırmak.

t.-di 4383

türüp al-: *Katlayıp koymak, sıyrılmış olmak.*

t. alğan 2494

kulağın tür-: *İyice duymak için kulakları dikmek, kulak kesilmek.*

kulağın türüp 45

2. Dağıtmak, yarmak, bölmek.

t.-e 1247

türegel-: 1. Ayağa kalkmak.

t.-di 3285, 3634, 5024, 5584

t.-gende 8304

t.-ip 43, 1069, 2320, 2340, 2629, 3026, 3650, 4182, 4183, 4815, 5665, 5720, 5837

2. Harekete geçmek.

t.-ip 2389

3. Uykudan uyanmak, yataktan kalkmak.

t.-ip 3357

t.-se 8302

türegele ber-: *Bir anda ayağa kalkmak, ayağa kalkıvermek.*

t. berip 5475

türegelip otur-: *Ayağa kalkıvermek, birden kalkmak.*

t. otırğanın 565

türiñki: Yukarı kıvrılmış, yukarı kalkık.

t. 27

Türikmen: *Bk. Türkmen.*

t.-niñ 640

türil-: Katlanmak, sıyrılmak.

t.-gen 2729

Türki: Türki, Türklere ait, Türklere özgü.

t. 2110

Türkistan: Türkistan.

t. 5695, 7108

t.-nan 2157, 2747

Türkmen: Türkmen, Türkmen halkından olan.

t.-derşe 5992

türli: Türlü, çeşitli.

t. 1367, 1464, 5977, 5985, 6461, 6589, 7123, 7500, 7552, 8659, 8662, 8788

türme: Hapishane, cezaevi.

t.-sinde 784

türşik-: Tüyleri diken diken olmak; tiksirmek.

t.-(g)er 620

t.-kendey 8525

türşigip ket-: *Tüyleri diken diken olmak, birden ürpermek.*

t. ketken 7321

türşigerlik: Ürpertici, korkunç, akıllara durgunluk verici.

t. 7360

türt-: Dürtmek, vurmak.

közge türtse körinbes: Zifiri karanlık, göz gözü görmeyecek şekilde karanlık.

közge t. körinbes 7754

tüs I: Öğle, öğle vakti.

t. 4119, 6577, 7805

t.-ke 3078, 4649

şañkay tüs: Tam öğle vakti, dalöğle.

şañkay t.-imiz 7442

tal tüs: Tam öğle vakti, güneşin en üstte olduğu zaman.

tal t.-te 975, 1990, 7908, 7930, 7983

tüs II: Düş, rüya.

t. 5045, 5067, 5070, 8502(2), 8524, 8607(2), 8665, 8666, 8997

t.-i 8081, 9078

t.-in 5035, 5069, 5133, 8971

t.-inde 8604

t.-ine 5135, 8561

t.-inen 369, 6968

t.-(i)m 8508, 8717

t.-(i)mdey 8718

t.-(i)mdi 8667

t.-(i)mniñ 5055, 8694, 8717

t.-iñe 8538

t.-iñiz 8738

t.-iñizge 8523

t.-tegi 8580

t.-ti 5041

tüs tülkiniñ boğı: Rüya, düşe güvenilmez, onunla hareket edilmez anlamında deyim.

t. tülkiniñ boğı 8506

üş uyıqtasa tüsine de kirmeytin: Aklının ucundan geçmemek.

üş uyıqtasa t. de kirmeytin 6593

tüs III: Tip, görünüş.

t.-i 37, 1298, 1728, 2335, 3169, 4821, 4824, 6461

t.-in 4912, 7407

t.-inde 6685

t.-teri 27, 491, 3091

tüs IV: Renk.

t.-i 2469

t.-in 7150

tüs-: 1. İnme, düşmek.

t. 733

t.-e 2351

t.-edi 221, 714, 1186, 1571, 1595, 7350

t.-erdey 1379

t.-etinin 906, 8227, 8800

t.-eyin 6459, 6473

t.-iñder 391, 7702

t.-(i)p 963, 2571, 2609, 2721, 3047, 4148, 4272, 5288, 6396, 6418, 6581, 7595, 7713, 7818, 7871, 7938

t.-(i)ppin 8687

t.-(i)p edi 3869

t.-(i)p tur 1045

t.-ken 49, 366, 2148, 2450, 2733, 2771, 2825, 3055, 6241, 6530, 6542, 6560, 6654, 8984

t.-kende 7992

t.-kendey 7955

t.-keninen 6249

t.-ken joğ 412, 5419

t.-pe 5271

t.-pegen 201, 337, 7899

t.-peymın 6938

t.-se 2716

t.-ti 291, 362, 1209, 1212, 2031, 3308, 3386, 4120, 4170, 5053, 5510, 8602

t.-(ü)v 2228

t.-(ü)vine 3823

tüse sal-: Çabucak inmek, inivermek.

(attarınan) t.-e sala 7820

tüsip jat-: Düşmekte olmak, iniyor olmak.

t.-ip jatr 4089, 4494

tüsip ket-: İnivermek, düşüvermek.

t. ketken 1085, 2988

t. ketti 1824

tüsip tur-: Düşmekte olmak, iniyor olmak.

t.-ip turğın 4465

tüskeli tur-: İnnek, düşmek üzere olmak.

(kādala) t. turğın 1779

t. turğınına 1833

ara tüs-: Savunmak, kavga edenleri ayırmak, araya girmek.

ara t.-ip 5316

ara t.-pedim 7353

araşa tüs-: Yardım etmek, kavgada destek çıkmak. **Krş. ara tüs-.**

araşa t.-pegeniñe 469

araşa t.-ti 2752

araşa t.-tim 550

araşa t.-(ü)v 6954

asığı alşısınan tüs-: İşler yolunda gitmek, şans, talih açılmak.

asığı alşısınan t.-ip 4935

avzınnan tüs-: Tıpatıp benzemek, hıh deyip burnundan düşmek.

avzınnan t.-kendey 4980

bük tüs-: Büzüşüp, eğilip oturmak.

bük t.-ken 1372

eñsesi tüs-: Keyfi kaçmak, üzölmek, boynu bükmek.

eñsesi t.-ip 3760

eske tüs-: Hatırlamak, akla gelmek.

esine t.-edi 1070

esine t.-ip 2797, 8911

esine t.-ip ketip 3123

esine t.-ken 4370

esine (bayağı tün) t.-ken boluv kerek 4400

esine t.-kendey 914

esine (bağanağı jigittiñ «bul janaraldıñ özi kıızıq adam...» degen sözi) t.-ti 6841, esine (bağanağı Baytabın aytқан arbadağı oq-dèri) t.-ti 1255, esine (bağana Médeliğan men Hānpadşayımğa arnap bergen tañerteñgi qonaqası) t.-ti 1816, esine (patşa aғzamniñ Kenesarı Sozaққа bir jetiniñ işinde jetipti, degen sözi) t.-ti 5922, esine (aқ patşanıñ öziniñ Aral teñizine eki ayda jetkeni jayındağı kekesini tağı) t.-ti 5937

esine t.-ti me 4397

eske tüse ber-: *Hatırlayıvermek, aklına gelivermek.*

esine (keşegi Nısanbay jırşınıñ sözi) t. berdi 2093

eske tüsip ket-: *Bk. eske tüse ber-.*

esime t. ketti 5035

esine t. ketip 3123

esine t.-ip ketken 4892

esine (tağı da bir vaqıyğa) t. ketti 4768, esine (kenet èkesi aytқан bir eski añız) t. ketti 4786, esine (avruv қаnşığı) t. ketti 4875, esine (èn tuvralı aytқан Buқarbaydıñ añız ertegisi) t. ketti 8757

jarıq tüs-: *Hava aydınlanmaya başlamak.*

jarıq t.-e 1162

jeñil tüs-: *Bk. jeñilge tüs-.*

jeñil t.-edi 6872

jeñilge tüs-: *Kolay olmak, kolayca yapmak.*

jeñilge t.-edi 585

küyge tüs-: *Kederlenmek, dertlenmek.*

küyge t.-ip 526

küyge t.-(ü)vine 1393

küz tüs-: *Sonbahar gelmek.*

küzi (jaқında) t.-edi 7668

küz t.-pey 2657

қabaқ tüs-: *Kafayı öne eғmek, üzülmek, umudunu yitirmek.*

қabaқтары t.-ip ketken 3865

қар түs-: *Kar yağmaya başlamak.*

қар t.-e 6392

қар t.-ken 7904

қараңғы түs-: *Hava kararmaya başlamak.*

қараңғы t.-e 4532

қараңғılık түs-: *Bk. қараңғы түs-.*

қараңғılık (da) t.-ti 7716

қараңғılık түse basta-: *Bk. қараңғы түs-*

қараңғılık t. bastagan 5388

қıl арқан аш тамақтан түs-: *Íyice bağımlı hâle gelmek, tamamen esaret altına girmek.*

қıl арқан аш тамақтан t.-ti 8809

қıs түs-: *Kış gelmek, kış başlamak.*

қıs t.-e 5349, 5352, 6486, 9060

қıs t.-pey 6428

қıyınға түs-: *Zor bir durumla karşılaşmak, zora düşmek.*

kıyınca t.-ti 7819

koldarına tüs-: Bk. kolğa tüs.

ķ. tüsken 8373

kolğa tüs-: Yakalanmak, ele geçmek.

kolğa t.-er 525

kolğa t.-ip 548, 3830

kolğa t.-ken 102, 513, 2404, 2471,
3326, 3847, 3907, 5570, 7881

kolğa t.-kende 8487

kolğa t.-kenim 483

kolğa t.-kennen 496

kolğa t.-kenşe 9012

kolğa t.-pedi 7984

kolğa t.-pes 4447, 5194

kolğa t.-peydi 5428

kolğa t.-ti 779, 1334, 8422

kolğa t.-tim 8583

kolğa t.-tiñiz be 6783

kolğa t.-(ü)vge 5359

kolğa t.-(ü)vine 536

kolğa tüsip kal-: Yakalanmak, ele geçmek.

kolğa t. kalmasa 6570

kolğa tüse koy-: Yakalanıvermek, ele geçmek.

kolğa t. koysa 3989

kolına t. koymaytın 3818

kolıma tüs-: Bk. kolğa tüs-.

kolıma (bir) t.-er me 4312

kolıma t.-se 3824

kolına tüs-: Bk. kolğa tüs-.

kolına t.-ip 6412

kolına t.-se 4712

kurıǵı tüse koy-: Tutuklanıvermek, yakalanmak, teslim olmak.

kurıǵı t. koymaǵan 4735

kuvǵınǵa tüs-: Sürgün edilmek.

kuvǵınǵa t.-er 2271

oñayǵa tüs-: Bk. jeñilge tüs-

oñayǵa t.-edi 2307

oñayǵa t.-e me 858, 3742

orǵa tüs-: Belâya düşmek, tehlikeli bir duruma girmek.

orǵa t.-er 7051

oyǵa tüs-: Bk. eske tüs-.

oyına t.-kendey 3230, 5720

sabasına tüs-: Kızgınlıǵı geçmek, yatışmak.

sabasına t.-ip 3197

sergeldeñge tüs-: Boş ve nafıle işlerle düçar olmak.

sergeldeñge t.-(ü)vine 7102

soyılǵa tüs-: Topuzla vuruşmak, topuzla savaşmak.

soyılǵa t.-(ü)vge 1256

2. Başlamak, girmek.

t.-erdey 499

t.-etin 6351

t.-etinin 7616

t.-ip 921, 6469, 8481

t.-ken 5615, 7184, 7803

t.-ken eken 8565

t.-ti 2774, 3229

3. Girmek, yerleşmek.

t.-edi 7487

t.-er 8216

t.-erin 4796

t.-ip 6576, 7659, 8203, 9063

t.-ken 2990, 3186, 4770, 6235, 7063,
7067

t.-kimiz keledi 6199

t.-kisi keledi 2518

t.-pe 6837

t.-ti 2420

t.- (ü)vdi 4805

köz tüs-: Göze ilişmek, belli olmak.

köz t.-edi 7703

közge t.-edi 28, 641, 1748, 2073,
2707, 5955, 6533, 7112

közge t.-er 6426, 6505, 7708

közge t.-eri 1042

közge t.-etin 2992, 3276, 6534

közge t.-ken 7582

közge t.-ip 344

közge t.-pedi me 915

közge t.-pey 4630

közge t.-peydi 6622

közi t.-edi 934

közi t.-ip 5436

közi t.-ken 3981

közi (bekinis kaçpasına oynaktay
kirgen kara jorgasına) t.-ti 3374, közi
(birdey jigittiñ belbevine) t.-ti 4666,
közi (kaytadan jas tokalına) t.-ti 2932,
közi t.-ti 3006

közime t.-eri 8547

közine t.-ken 701

közine t.-keni 1280

közine t.-pes 977

közine t.-pesin 4911

közine (köp) t.- (ü)vge 3287

közine t.- (ü)vmen 3850

köz tüsip ket-: Birden göze görünmek,
hemen farkedilmek.

közine t. ketip edi 2006

közi t. ketkende 2738

közi t. ketti 2769, 4506

kuda tüs-: Kız istemeye gitmek.

kuda t.-ip 2416

**4. Payına, nasibine düşmek, ele
geçmek.**

t.-edi 1546, 5448, 5466

t.-er 2760, 7283

t.-eri 3688

t.-ken 3677, 6496

t.-kende 2361

t.-keni 3549

t.-pek 4581

t.-se 2284

t.-sin 6669

t.-ti 3680, 8631

5. Rastlamak.

t.-ken 2973

t.-pegen 672

t.-pey 8234

jolu tüs-: *Yolu düşmek, yolu denk gelmek.*

jolu tüsip 1494

reti tüs-: *Denk gelmek, sırası gelmek.*

reti t.-pedi 505

6. Görevden azledilmek, derece ve makamı kaybetmek.

t.-(ü)vine 7605

7. Bazı kalıp sözlerde “yürüme, birlikte gelmek” anlamlarında kullanılır.

t.-etin 6220

t.-etinine 3949

8. Asıl fiile -a/-e/-y; -p gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin bir durumdan başka bir duruma geçişini bildirir.

(kişireye) t.-edi 5967, (şiyırığa) t.-edi 5091

(lepire) t.-er edi 5098

(ulğayta) t.-emiz 6326

(jarkıray) t.-iñder 5535

(kızara) t.-ip 3425, (tüksiye) t.-ip 3873, (tünere) t.-ip 5134, (jadıray) t.-ip 5366,

(kulpıra) t.-ip 5500, (şalkaya) t.-ip 5654, (burıla) t.-ip 6577, (jaya) t.-ip 7792

(köterile) t.-ken 1185, (tünere) t.-ken 1392, (güldene) t.-ken 1780, (tunjıray) t.-ken 259, (sasa) t.-ken 3009, (külimdey) t.-ken 3941, (taramıstana) t.-ken 4273, (kısa) t.-ken 4370, (türegelip) t.-ken 4816, (tınışsızdana) t.-ken 6972, (kulpıra) t.-ken 7000, (surlana) t.-ken 7007, (tarıla) t.-ken 8803, (kulap) t.-ken 2413, (ağara) t.-ken 2601, (iye) t.-ken 5782, 5804, (tüye) t.-ken 5785

(ağıla) t.-ken joğ pa 4571

(öşiktire) t.-pek 2838

(alıp) t.-pesek 3785

(alıp) t.-peseñ 7144

(tunjıray) t.-ti 3762, (ağıla) t.-ti 4204, (oylana) t.-ti 6332, (jete) t.-ti 6332, (umtıla) t.-ti 7800, (tayay) t.-ti 1232, (kaljıñday) t.-ti 1672, (seskene) t.-ti 1761, (jüre) t.-ti 1973, (atıla) t.-ti 5022

(kulap) t.-(ü)vi 1030

(jalt ete) t.-(ü)vleri 225

9. Asıl fiile -a/-e/-y; -p gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin süresini bildirir.

(azaya) t.-edi 6889, (ere) t.-edi 6940, (koşemettey) t.-edi 6437, (örşelene) t.-edi 4417, (şırkay) t.-edi 8755, (uvkalay) t.-edi 3081

(kuşağın jaya) t.-etin 6431

(aşa) t.-eyin 1638

(tayay) t.-ip 273, 388, 1250, (avnap) t.-ip 2718, (avnap) t.-ip 559, 4459, (tejey) t.-ip 51, (ala) t.-ip 595, (kuva) t.-ip 8255, (surlana) t.-ip 5373

(sala) t.-ipti 1501

(kelip) t.-ip jatr 4337

(salbıray) t.-ip tur 2489

(balaqtana) t.-ken 229, (tögile) t.-ken 2353, (qarañ ete) t.-ken 267, (örşiy) t.-ken 2839, (aşıla) t.-ken 31, (tayav) t.-ken 4422, (qumarta) t.-ken 5542, (köbeye) t.-ken 841, (kire) t.-ken 2795

(jüre) t.-sek 285

(jarqıray) t.-sin 6605

(tutasa) t.-ti 281, (köterile) t.-ti 3695, (şanşıla) t.-ti 4099, (jalğay) t.-ti 6509, (berile) t.-ti 8162, (kuva) t.-ti 8249, (tıñday) t.-ti 5493, (avnap) t.-ti 606

(sırğıtı) t.-(-ü)v 777, (dürliktire) t.-(-ü)vde 2899

(tolıqtıra) t.-(-ü)vde 3603

10. Asıl fiile -a/-e/-y; -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin zorluğunu, hangi seviyede olduğunu belirlemede kullanılır.

(asıp) t.-etin 8894

(küşeye) t.-ken 1215, 7230, (katuvlana) t.-ken 8488, (üdete) t.-ken 8812

(soğa) t.-kendey 3962, (ańsay) t.-kendey 4330

(öştese) t.-sin 7281

(azaya) t.-ti 4144, (ala) t.-ti 492, (tünere) t.-ti 4959, (kısa) t.-ti 5582, (surlana) t.-ti 7304, (qoyuvlana) t.-ti 755, (kıza) t.-ti 7574, (küşeye) t.-ti 7579, (tüksiye) t.-ti 8040, (salbıray) t.-ti 8067, (köbeye) t.-ti 1218, (külimsirey) t.-ti 1581, 1654, 1685, (üdey) t.-ti 2528

(örşiy) t.-(-ü)vine 3924

tüse-tüse: Bir bir düşerek, sırayla düşüp.

t. 2374

tüsin-: Anlamak, kavramak.

t.-di 87, 812, 980, 1170, 1292, 1589, 2404, 3100, 3908, 4101, 4105, 4208, 4691, 5097, 5296, 5314, 5437, 5461, 6328, 8272, 8307, 9014

t.-beñiz 5796

t.-begen 3103, 4776, 6278, 6898, 6922

t.-begensiñ 3540

t.-bese 947

t.-bey 6387, 5523

t.-beydi 2907, 4575, 5105, 6899, 2229, 2525, 5212

t.-beymin 6390

t.-beysiñder 580

t.-beytin 6584

t.-dim 603, 3129, 5804, 8714

t.-edi 1637, 2207, 3837, 3962, 4610, 4611

t.-em 1688

t.-emin 5188, 6402

t.-er 4574
 t.-er me 6894
 t.-ersiñ 7337
 t.-etin 3974, 6470, 6939, 5204
 t.-eyin 2860
 t.-gen 2047, 2793, 3391, 5028, 5172, 5566, 6305, 6924, 6935, 7550, 8149, 8392, 8800
 t.-gendey 3970, 6614
 t.-gen-di 8438
 t.-gendikten 8984
 t.-geni 6724
 t.-gim keledi 6391
 t.-ip 3160, 3890, 4670, 6341, 6885, 7459, 7888, 8139, 8243, 8402, 8912
 t.-se 3877, 5619, 6893, 8154
 t.-señiz 5805
 t.-(ü)v 6390, 7336
tüsinbey jür-: *Anlamamak, kavramamak.*
 t. jür 6348
 t. jürgenderi 6347
tüsinbey kel-: *Anlamamış olmak, hiç anlamamak.*
 t. keldim be 989
tüsinbey kal-: *Anlamamak, idrak edememek.*
 t. kaldı 4122
 t. kalğan 8122

tüsin alma-: *Anlayamamak, kavrayamamak.*

t. almasağ 1686

t. almay 7150

t. almay-ağ 8482

tüsin basta-: *Anlamaya başlamak, yeni yeni anlamak.*

t. bastağan 4888

tüsin kal-: *Henüz anlamak.*

t. kalğan 7170

tüsin koy-: *Tamamen anlamak, idrak etmek.*

t. koyğan joğ 6312

tüsinip tur-: *Anlamak, idrak etmek.*

t. turğam joğ 5781

tüsinbestik: *Yanlı, hata, kusur.*

t.-ten 5212

tüsinindir-: *Anlatmak, izah etmek, açıklamak.*

t.-e 3572

t.-em 6809

t.-ersiñ 8905

t.-genşe 1031

tüsindirme-: *Açıklamamak, izah etmemek.*

t.-gendikten 3594

tüsinik: 1. *Görüş, fikir, algı.*

t.-(g)i 8744

t.-(g)inde 8751

t.-(g)inşe 6115

t.-tegi 6916

2. Bilgi, açıklama.

t. 5444, 6074, 6246

tüsinik sözdigi: İzahlı, açıklamalı sözlük.

t. sözdigi 5697

tüsinik sura-: Açıklama, izahat istemek.

t. surañız 6049

tüsinikti: Belirli, açık, anlaşılır.

t. 443, 5012, 6096, 6200, 7391

tüsir-: 1. Düşürmek, indirmek.

t.-di 2050

t.-edi 4024, 4472

t.-er 865

t.-iñder 1049

t.-ip 1286, 2248, 2621, 3020, 4528, 4920, 5555, 8135

t.-mey 5597

t.-meydi 1725

t.-şi 5300

eske tüsir-: Hatırlatmak, akla getirmek.

esine t.-e 6034

esine t.-eyin 2842

esine t.-gendey 542, 5961

esine t.-ip 5738, 7362

eske t.-ip 8665

eske tüsire alma-: Hatırlayamamak.

esine t. almay 6117

kağazğa tüsir-: Yazmak, yazıya geçirmek.

kağazğa t.-ip 6445

kağaz jüzine tüsir-: Bk. kağazğa tüsir-

kağaz jüzine t.-di 8940

karmağğa tüsir-: Tuzağa düşürmek, ağına düşürmek.

karmağğa t.-gen edi 107

kartağa tüsir-: Haritaya çizmek.

kartağa t.-etin 3813

kolğa tüsir-: Ele geçirmek, yakalamak.

kolğa t.-dik 3674

kolğa t.-gende 2928

kolğa t.-ip 8521

kolğa t.-mek bop 1282

kolğa t.- (ü)vge 100

oyğa tüsir-: Bk. eske tüsir-.

oyına t.-geli 2767

sazğa tüsir-: Melodiyi yakalamak, aynı nağmeyi tutturmak.

sazğa t.-ip 5495

soñına tüsir-: İzini takip ettirmek, peşinden getirtmek.

soñına t.-ip 8336

şañırağı ortasına tüsir-: Evi başına yıkmak, yakıp yıkmak, harap etmek.

şañırağı ortasına t. 2641

2. Görevden aldirmek, azlettirmek.

t.-gen 3238

3. Bir yere getirtmek, yerleştirmek.

t.-meginin 6973

tüsiril-: Düşürölmek.

kağaz betine tüsiril-: Yazıya geçirilmek, yazıyla kaydedilmek.

kağaz betine t.-(ü)vi 6448

tüsirt-: Görevden aldırarak, azlettirmek.

t.-ti 9058

tüsten-: Ögle yemeğini yemek.

t.-se 6432

tüstes: Aynı renkte olan, renkteş.

t. 212, 652, 5830, 5955

tüsti: Renkli.

t. 197, 2065, 2487

tütik-: Sinirden, öfkeden kudurmak.

t.-(g)e 4498

tütigip ket-: Birden sinirlenip hiddetlenmek.

t. ketken 4517

tütün: Duman.

t. 699

t.-i 2058

tüv: Beğenmeme, kızgınlık ifade eden bir ünlem, tüh.

t. 883

tüy- I: 1. Dügümllemek.

at kıyırığın tüy-: Hazırlanmak, hazır hâle gelmek.

at kıyırığın t.-ip 2688

at kıyırığın şart tüy-: Bk. at kıyırığın tüy-.

at kıyırığın şart t.-ip 3294

betiñ arın belge tüy-: Gururu hiçe saymak anlamında deyim.

betiñ arın belge t.-ip 4609

ızasın işke tüy-: Kini, öfkeyi içine atmak, duyguları bastırmak.

ızanı işke t.-ip 2440

ızasın işine t.-ip 7585

2. Bilmek, anlamak, kavramak.

t.-di 1770

t.-gen 8963

tüy- II: 1. Bir nesneyi havana koyarak ezmek, un ufak etmek.

kağak tüye tüs-: Yüzü buruşturuvermek, birden suratı buruşturmak.

kağanın t. tüsken 5785

2. Vurmak, dövmek.

t.-edi 8533

tüye: Deve.

t. 14, 21, 510, 638, 641, 648, 652, 1197, 1475, 1718, 1733, 1887, 2062, 2085, 2506, 2706, 4978, 5322, 5933, 6002, 6505, 6623, 6986, 7412, 7554

t.-den 665

t.-ge 7096, 8330

t.-ler 294, 6536

t.-lerde 15

t.-lerdi 350

t.-lerin 2017, 2018

t.-ni 566

t.-niñ 48, 663, 1009, 3833

t.-sin 1625, 7907

tüye örkeşten-: (Dağ, tepe vb.) deve hörgücü gibi tümsek tümsek olmak.

t. örkeştenip 2052

tüye tirsek: İri kemik, iri yapılı.

t. tirsek 3834

tüyedey: Deve gibi iri, kocaman.

t. 1726, 6677, 7172

tüye japıraç: Devetabanı.

t. 5989

t.-i 3

tüye tiken: Deve dikenini.

t.-niñ 4272

tüyeli: Devesi olan.

t. 15, 6618

tüygışte-: Tekrar tekrar vurmak, hırpalamak.

tüygıştep-tüygıştep jiber-: Vuru vuruvermek, sürekli hırpalayıvermek

t.t. jiberdi 4332

tüyil-: 1. Boğaz düğümlemek, tıkanmak.

t.-e 3311, 8059

tüyile kal-: Tıkanıp kalmak, sözler boğazına düğümlemek.

t. kaldı 3717

2. Tutulmak, donakalmak.

t.-gen 383, 5285

3. Dik dik bakmak.

t.-geniñiz 6638

t.-ip 5297

t.-ip otır 1531

tüyin: Düğüm.

t.-i 4155

t.-in 2295

t.-inen 5206

kıl tüyin bol-: Kör düğüm olmak, çözülemeyecek şekilde zora girmek.

kıl t. bolıp 2446

tüyindi: Birleşmiş, düğümlemiş.

t. 6926

tüyin-: Donakalmak, hareketsiz durmak.

t.-ip 8198

tüyir: Lokma, yiyeceklerin küçük parçası.

t. 1924

tüyirşik-şiyirşik: Ufak tefek, küçük parça.

t.-tarınıñ 4364

tüyis-: Kesişmek, kavuşmak.

t.-ken, 318, 1199, 1342

tüymeli: Düğmeli, düğmesi olan.

t. 402, 468, 3168, 4568

tüyre-: Vurmak, saplamak, sokmak.

t.-p 6114

tüyrel-: Vurulmak, saplanılmak, sokulmak.

t.-geni 7878

tüysin: Sezgi, anlayış, algı

- t. 7063
- tüze-:** Dizmek, kurmak, oluşturmak.
- t.-ydi 7764
- boy tüze-:** Kıyafet düzeltmek, çeki düzen vermek.
- boy t.-p 3891
- ķatar tüze-:** Kervan oluşturmak, kervan hazırlamak.
- ķatar t.-p 1213
- sap tüze-:** Saf dizmek, saf tutmak, birlik oluşturmak.
- sap t.-di 7749
- sap t.-mek bop 1269
- sap t.-p 1235, 1272, 1296
- sap t.-vde 7797
- tüzel-:** Düzelmek, düzgün hâle gelmek.
- t.-gen 4010
- tüzüv:** Doğru, dik, düzgün.
- t.-lerin 2694
- U-**
- uçilişçe:** Rus. Lise.
- u.-sin 6147
- uğıl:** Bk. ul.
- u.-ı 2888, 3494
- uhle-:** Oflamak, puflamak.
- uhley ber-:** Oflayıvermek.
- u. b.-edi 244
- ukaz:** Rus. Karar, emir, ferman.
- u. 2791, 3525
- u.-ben 829, 2865
- u.-da 5723
- u.-dı 824, 2860
- u.-ğa 2863, 5724
- u.-ı 2746, 2811, 2813, 3522, 5725
- u.-ın 2791, 5722
- u.-ına 5729
- u.-ında 823
- u.-ınıñ 2778
- ukaz ber-:** Ferman yayımlamak.
- u. bergenine 2155
- ul:** Oğul, erkek çocuk.
- u. 863(2), 1809, 2161, 5058, 8080
- u.-darı 3219
- u.-darınan 4980
- u.-darınıñ 2685, 5099
- u.-ı 109, 1707, 2091, 2180, 3351, 3357, 4616, 5101
- u.-ı)m 6380
- u.-ına 1836, 2188
- u.-ınan 8076
- u.-ınıñ 4977, 8661
- ul tav-:** Erkek çocuk dünyaya getirmek.
- u. t.-ıp 3925, 4303
- ul tap-:** Bk. ul tav-
- u. t.-sa 866
- ulağattı:** Bilgili, anlayışlı
- u. 5037

ulan-asır: Haddinden çok, sonsuz, muazzam.

u. 157, 2372, 3925, 5479, 5611, 5869

ulğayt-: Büyütmek, çoğaltmak, arttırmak.

u.-a 6326

ulı: Büyük, ulu, yüce.

u. 212, 215, 2369, 2743, 6582, 6801, 8706(2), 8708, 8710, 9055, 9080

ulı-: (Köpek, kurt vb.) Ulumak.

u.-ğan 2903, 6531, 7669

u.-p 8786

ulıķ: Üst düzey yönetici

u. 5363

ulıhıķ: Ululuk, büyüklük, yücelik

u.-(ğ)ı 8708

u.-(ğ)ın 8706

ul-kız: Oğul-kız, bütün nesil

u.-ı k.-ı 2220

u. k.-darı 4753

ulıs: Ulus, millet.

u.-ına 2101

Ultav: Uludağ, Kazakistan'da bir dağ.

u. 179, 1328, 2368, 2371, 2664, 2674, 2675, 2836, 2954, 5610, 5851, 5924, 6424, 6998, 7630, 8184, 8186, 8190, 8192, 8209, 8220, 8241, 8254, 8823, 8845, 8872, 8901

u.-da 6012, 8230, 8808, 8823, 8916

u.-dağı 8228

u.-dan 2210, 5942, 6015, 8869

u.-dı 2364

u.-dın 8244, 8249, 8874

u.-ğa 183, 184, 2662, 4199, 7921, 8189, 8229, 8230, 8241, 8404

u.-men 2370

ulpa: (Bıyık, sakal için) Püsküle benzer, yumuşacık

u. 4386

ult: Ulus, millet

u. 4206, 5201, 6806

u.-ı)m 8494

u.-ımdağiday 6785

u.-ımız 6198

u.-tan 3262, 6125, 8492

u.-tanmın 6781

u.-tardıñ 99

u.-tıñ 5192, 6778, 6863

ultan: Kundura tabanı, kösele

u. 54

ultıķ: Ulusal, millî

u. 4645, 6785

uluğ: Yüce, ulu, büyük

u. 3465

uluv jıl: On iki hayvanlı Türk takvimine göre beşinci yılın adı, ejder yılı.

u.-ğı 8406

u.-ı 1624, 8436

umar-jumar: Üst üste, gelişi güzel yığılarak

u. 1944

uvmaştal-: Avuç içine alıp sıkılmak, suyu çıkarılmak, un ufak edilmek.

susun ana uvmaştal-: Sıkıp suyunu bile bırakmamak.

susun ana u.-an 3099

uvmaşta-: Sıkılmak, suyunu, pestilini çıkarmak.

u.-sañ 2773

uvmaştay jönel-: Suyunu çıkarmaya başlamak, ezmeye girişmek.

u. jöneldi 3034, 4531

umıt-: Unutmak.

u.-atın 8483

u.-ıp 3283, 5507, 5975, 8671, 8795

u.-padı 3125

u.-am 8612

u.-an 892, 7165

u.-pañız 7325

u.-pağanı 5734

u.-pas 1794, 1803

u.-paspın 1344

u.-paska 8483

u.-paytın 5615

u.-tı 1666

umıta al-: Unutabilmek

u.-a almaspın 5741

umıtıl-: Unutulmak.

u.-ar 483

u.-mastay 4739

umıtpav: Unutmamak

u. 7959

umıttır-: Unutturmak.

umıttıra koy-: Kolayca unutmak, unutuvermek

u. koymas 3284

umıtuv: Unutmak

u.-ğa 3963, 4261

umıtıl-: İleri doğru atılmak, hamle yapmak

u.-adı 1185, 2891

u.-dı 1214, 1278, 1279

u.-an 210, 1866

u.-ıp 693, 4072

u.-maydı 4071

umıtıla tüs-: Birden atılmak, aniden hamle yapmak.

u. tüsti 7800

umıtılıp kele jat-: İleri atılıp gelmek

u. kele jatkan 1203

umıtıluv: Belli bir amaca ulaşmak için çalışma, heves etme.

u.-da 6802

u.-ı 5437

un: Un

u. 2875, 7813, 7821

una-: Hoşa gitmek, beğenmek

u.-dı 3789, 8177, 8284

u.-an 1502, 2357, 3585, 4402, 4763, 7182, 7602

u.-madı, 1531, 8178

u.-masa 3061

u.-p 1783, 4643

unasımdı: Yakışmış, yaraşmış, uymuş

u. 1677

unat-: 1. Beğenmek, hoşlanmak.

u.-қан 2412, 5441

2. Kabul etmek, uygun görmek, desteklemek

u.-paysız 1573

upay: Üleş, hisse, pay, hak.

u.-ı 3090

upayı tügel: *Tuzu kuru anlamında deyim.*

upayı t. 568

upayım t. 2308, 2439

upayın t. 1835

upraқ: Nesil, kuşak, soy. *krş. urpak*

u.-tarına 819

uvқala-: Ovmak, ovalamak

u. 3077

uvқalay tüs-: *Ovalamaya devam etmek*

u. түседі 3081

uқ-: Anlamak, kavramak, bellemek, kabul etmek.

u.-(ğ)adı 939, 3601, 6109

u.-(ğ)ar 6809

u.-(ğ)asıñ 2090

u.-(ğ)ıñız 5800

u.-(ğ)ıp 6807

u.-қан 526, 6251, 6890, 6976, 9056

u.-қан-dı 3909

u.-қанım 5348

u.-padı 3961

u.-paydı 6872

u.-paytınına 5172

u.-sa 624, 4775

u.-sın 7396

u.-tı 2438, 3115, 4777, 5538, 6356, 6925, 7887, 8227

u.-tım 3187, 4029, 5015

uқsa-: Benzemek, andırmak.

u.-ған 7121, 8447

u.-maydı, 637, 1024, 2485, 3261, 6435

u.-ydı 284, 1014, 1316, 1392, 1465, 2565

u.-ysıñ 438

uқsas: Benzer, özdeş.

u. 527, 3425, 5826, 6775, 8444, 8537

uғım: 1. Kavram, mefhum.

u. 6914, 6915

u.-men 6915, 6916

2. Anlam, önem.

u.-da 5456

uғın-: Anlamak, kavramak, idrak etmek.

u.-atın 5202

u.-ған 5339

ur-: Vurmak, döğmek

u.-ayıñdar-ay 4697

u.-dı-av 473

u.-ğan 496, 3414, 5500

u.-ğanına 467

u.-ıp 1191, 2105, 2143, 2617, 5333,
5583, 6735, 7761

ur da jık: *Acı kuvvetli, vurduğunu yıkan*

u. da jık 2926

urda jık: *Bk. ur da jık.*

u. jık 2608

bas ur-: *Baş eğmek, itaat altına girmek*

bas u.-ar 816

bas u.-mas 4856

baska u.-ğan 3527

davil ur-: *Fırtına kopmak*

davil u.-ğanday 7164

san ur-: *Bacaklara vurarak üzölmeyi, şaşırılmayı ifade etmek.*

sanın u.dı 8307

uran: Nara, savaş çığlığı, slogan

u. 345

u.-ğa 7725

u.-ın 1278

uran tasta-: *Nara atmak, slogan atmak*

u. tastap 1261

uran sal-: *Nara atmak, slogan atmak*

u. salıp 2213

u. sap 3565

uranda-: Nara, slogan atmak.

u.-ğan 1305

u.-p 4185

u.-y 1229

urandas-: Karşılıklı nara atmak, savaş çığlıkları atmak.

u.-a 384

u.-ıp 7770

urğaşı: Dişi, kadın

u.-sı 4253

urı: Hırsız

u. 3832

u.-lar 4232

urıl-: Vurulmak, dövölmek

u.-ğan 1400, 7723

urın: Gizli, gizlice

urın kel-: *(Damat) Yengelerine hediye olarak gizlice nişanlıyı görmeye gitmek.*

u. keledi 1058, 4348

u. kelem 2417

urı-karı: Hırsız, hırlı hırsız

u. 269

u.-dan 2855, 4288

u.-ğa 6435

urıs: Savaş, harp, muharebe

u. 462, 1194, 1261, 1323, 2055, 4194,
4540, 4944, 5120, 5911, 6170

u.-ın 6051

u.-ınıñ 920

u.-ka 1242, 1248, 2494, 2894, 4922,
5419, 5908, 8336

u.-ta 1191, 1302, 2147, 4532

u.-tan 1289, 3677, 4559

u.-tiñ 1219, 4155

urıs-aykas: Kavga dövüş, savaş

u.-tiñ 6902

urıs-: Vuruşmak, savaşmak, mücadele etmek

u.-ıp 3353, 4209, 7915

u.-kanda 8683

u.-kanımızdı 1573

u.-pağ 4828

u.-pay 7663

urıspak bol-: *Vuruşmak, savaşmak istemek.*

u. bolıp 2048

urısp koy-: *Savaşivermek, savaşmak*

u koysa 4829

urısuv: Vuruşmak, savaşmak

u. 7663

u.-dıñ, 7675

u.-ğa, 7656, 8335, 8393

urlan-: Gizlenmek, saklanmak

u.-a 5551, 5569

urla-: Çalmak, hırsızlık etmek, kaçırmak.

u.-p 4368

u.-ptımıs 8745

urlıq: Hırsızlık

urlıq iste-: *Hırsızlık yapmak*

u. istep 3830

urpaq: Nesil, soy, kuşak. *krş. uprak*

u. 5145, 5217, 6587

u.-(ğ)ı 468, 1417, 1807, 2752, 2981,
3125, 3465, 3599, 4342, 4903, 5146,
5152, 6650, 6708, 8070, 8723

u.-(ğ)ıñ 5060

u.-(ğ)ımdı 8082

u.-(ğ)ın 2219, 8048

u.-(ğ)ına 2673

u.-(ğ)ınan 3210

u.-(ğ)ınıñ 173, 447, 1810, 3112, 5151,
5178

u.-tarı, 832, 834, 2106, 2316, 2817

u.-tarıñız 5129

u.-tarım 5126, 5131

u.-tarın 2240

u.-tarına 175

u.-tarınan 2742

u.-tarında 3711

u.-tarınıñ 438, 837, 838, 2103, 2242

urşıq: İğ, eğirmen, kirmen

u.-tay 6630

urt: Avurt

u.-ı 3091

u.-ınan 3387

sasıq urt: Ağzı kokan

sasıq u. 2416

uruv: Vurmak, döğmek

u.-ğa 1301, 3061, 3564, 7656

kulaş uruv: *Kulaş atmak, yola çıkmak.*

kulaş u.-ımız 6379

uryadnik: *Rus. Çarlık Rusyasındaki Kazak ordusunda erbaş rütbesi, vilayet polisinde en alt rütbe.*

u. 3188, 3313, 3683

u.-(g)inen, 3183

u.-ten 3188

u.-ter 919, 1265

u.-teri 917

usaq: Ufak, küçük

u. 631

usin-: Sunmak, vermek

u.-dı 6060

u.-ğan 1818, 3944, 8928

u.-ip 1967

moyın usin-: *Bağımlı olmak, kabullenmek, emir altına girmek.*

moyın u.-ar 5219

moyın u.-ip 4217, 5681

moyın u.-sam 5124

moyınıdı u.-a berdi 3252

u.-ğan moyınıdı 3253

usınıs: Teklif, öneri

u.-in

usınıs etüv: *Öneride bulunma, teklif etme.*

u. e.-ine 8843

usinuv: Sunma, verme

moyın usinuv: *Bk. moyın usin-*

moyının (kıl arkağa özi ekeliip) u.-men 8915

usta: Usta.

u. 1370

u.-sın 3558

usta-: 1. Elle kavramak, tutmak.

u.-dı 7209, 7653

u.-ğan 25, 280, 356, 996, 1004, 1020, 1406, 2067, 2526, 3207, 3316, 6659

u.-ğanda 2981

u.-ğım 7347

u.-masa 273

u.-masañ 1570

u.-may 7643

u.-ñdar 393

u.-p 157, 673, 1051, 1054, 1199, 1740, 2272, 2495, 2817, 2963, 3027, 3385, 3397, 3416, 3423, 3622, 3638, 3910, 3920, 3933, 4366, 4383, 4984, 4989, 5286, 5665, 6646, 7755, 8645, 8659, 8688, 9000

u.-r 5453

u.-vğa 8461

u.-vı 2354

u.-y 119, 972, 1935, 1978, 2267, 3030, 3373, 3608, 3885, 3983, 4528, 5029, 6119, 6782, 6816, 6846, 6905, 7735, 7806

u.-ydı 1724

u.-yın 5207

u.-yımın 5360

u.-ytın 2451, 7228

sözinen usta-: *Sözünden yakalamak, farketmek.*

sözinen u.-dı 1587

jol usta-: *Yol, tarz, yöntem tutmak, belirlemek.*

jol u.-ğan 6587

joldı (durıs) u.-mağan 8029

jolin (berik) u.-ğan 76

u.-ğan jolñ 7187

2. Bir nesneyi başka bir nesneye tutturmak, geçirmek.

u.-ğan 651, 689, 1025, 1474, 2492, 4391

3. Yakalamak, ele geçirmek.

u.-ğan 4232

u.-ğannan 6790

u.-mağannan 8090

u.-p 549, 612, 1059, 2904, 3164, 3169, 3180, 3243, 3499, 3660, 4723, 4730, 5396, 5573, 6679, 6788, 6982, 7384, 8168, 8176, 8516

u.-ptı 2468, 2475

u.-p turmız 3053

u.-sañ 475

4. Bir yeri beklemek, gözetim altında bulundurmak.

u.-p 3025, 8211

u.-vğa 2867

ustap: *Rus. ustav* Kanun, tüzük, ferman.

u. 59, 60, 123

u.-(b)ınan 56

u.-ta 76, 79

u.-tı 174

ustal-: Tutulmak, yakalanmak, ele geçirilmek.

u.-ğan 2067, 3682, 3806

u.-ğanda 3153

u.-ıp 5730

ustamdı: Ağırbaşlı, sakin, halim selim.

u. 7196

ustamdılıq: Ağırbaşlılık, sakinlik.

u. 3976

u.-(ğ)ı 1759

u.-(ğ)ına 5406

ustas-: 1. El tutuşmak.

kol ustas-: *El ele vermek, birlikte hareket etmek.*

kol u.-sıp 3194

kol u.-қан 2298

2. Birlikte ele geçirmek, yakalamak.

u.-қан 3273

ustat-: 1. Ele tutturmak.

u.-ıp 1064, 8656

u.-paydı 3377

2. Yakalatmak, ele geçirtmek.

u.-pap 8645

u.-pay 7897, 8385

u.-paydı 7659

ustattır-: Ele tutturmak

u.-ğan 7492

ustav I: Tutma, hapsetme

u. 1608, 4869, 7488

u.-da 1451, 6854

u.-dı 8187

u.-ğa 59, 1440, 902

ustav II: *Rus. ustav* Kanun, tüzük, ferman.

Kr. ustap.

u. 2785, 3517

u.-ı 1541

uş: Uç.

u.-ı 1197, 3387, 4038, 7118, 7946

u.-ımen 1389, 2232

u.-ın 3005, 4995, 4996, 6231

u.-ına 6683, 8135

u.-ında 2079, 6879

u.-ındağı 2353

u.-tarı 901, 1186

u.-tarın 2691

ayağın uşınan bas-: *Korkudan çok saygı göstermek.*

ayağın u. basıp 2993

kol uşın ber-: *Yardım eli uzatmak. krş.*

kol uşın jalğa-.

kol u. bergeninşe 6819

kol u. bermegeni 7076

kol u. bermeytin 4606

kol uşın jalğa-: *Yardım eli uzatmak. krş. kol uşın ber-.*

kol u.-ın jalğap 3360

kol u.-ınan jalğap 6552

uş-: 1. Uçmak.

u.-ar 534, 763, 3890, 5625, 8807

u.-arga 2519

u.-atın 4589

u.-ıp 1280, 5931, 6013

u.-kan 22, 680, 976, 1048, 1447, 2509, 2553, 4163, 6519

u.-kanda 1742, 4258

u.-kanın 4120

u.-pas 2516

u.-paydı 8315

u.-tı 7862

uşa al-: *Uçabilmek*

u. almaytın 6708

oğka uş-: *Ok, mermi vb. ile yaralanıp düşmek. krş. oğka uşır-*

oğka u.-adı 1251

oğka u.-kan 3816, 7812

oğka u.-kanın 4171

oğka u.-ıp 4121, 7857

oğka u.-tı 1216, 1241, 4547

üreyi uş-: *Korkudan ödü patlamak, çok korkmak. krş. üreyi.*

üreyi u.-ar 748

zèresi uş-: *Çok korkmak.*

zèresi u.-kan 6385

zèresi u.-ıp 3023, 7778

2. Çok hızlı hareket etmek.

u.-ıp 700, 4168

u.-ıptı 8787

uşıp bar-: Hızla gitmek

u.-ıp barıp 5584

uşıp jür-: Uçarcasına harekete devam etmek.

u.-ıp jüripti 8785

uşıp tur-: Hızla kalkıp dikilmek.

u.-ıp turdı 4502

uşıp türegel-: Hızla ayağa kalkmak.

u.-ıp türegelip 5665

uşan: Uçsuz bucaksız

uşan teñiz: Sınırsız, sayısız

u. 6372

uşıq: İpucu, iz, belirti.

u. 2199

u.-(ğ)ın 2198

uşı-kiyırı: Ucu bucağı, sınırı hududu.

uşı kıyırı joq: Ucu bucağı yok, engin, sonsuz, sayısız.

u. k. joq 2106, 2550, 4073, 5986, 6518, 6607, 7660, 7796, 8313, 8314, 8797, 8827

uşıqtav: Hastayı dualar okuyup üfleyerek iyileştirmeye çalışma. **krş. üşkirüv**

u. 8018

uşıqtır-: Büyümek, yayılmak.

köñil uşıqtır-: Gönlü yakmak, göğsü dağlamak.

köñilin u.-ıp 5485

uşır-: Uçurmak.

u.-ıp 4938

u.-sa 1255

oqqa uşır-: Ok veya mermi ile birini yaralayıp düşürmek. **krş. oqqa uş-**

oqqa u.-adı 4094

oqqa u.-ıp 3318, 3666, 7863, 7869

uşıra-: 1. Denk gelmek, rastlamak.

u.-yđı 4286

2. Felakete uğramak.

u.-dı 412

u.-ğalı 984

u.-ğan 2782

u.-ğanın 2130

u.-may 795, 1232

u.-p 2811

u.-sa 1358

u.-yđı 6346

u.-ytın 502, 4195

uşıras-: Karşılaşmak, rastlaşmak

u.-қан 957

uşırasa koy-: Karşılaşvermek.

u.-a koyar 6573

uşırasar bol-: Karşılaşabilmek.

u.-ar bolsa 8227

uşırasuv: Karşılaşma, denk gelme, rastlaşma.

u.-ları 6572

uşırat-: Bir felakete uğratmak, belaya maruz bıraktırmak.

u.-pasam 336

u.-sa 3527

uşıratpav: Felakete uğratma.

u. 3445

uşırav: Felakete uğrama.

u.-ı 499

u.-iñ 6698

uşıpu: İşbu, özellikle bu.

u.-nı 3494

uşıkalaktan-: Hafif uçarı, delişmen olmak.

u.-bay 68

uşıkın: 1. Kıvılcım, uçkun.

u. 1481, 1862, 6381

uşıkın at-: Ateşli, etkileyici bakışlar atmak.

u. atıp 718, 5284

2. Harekete geçiren etken.

u. 2624

3. Bir şeyin belirtisi, işareti.

u.-darı 6325

uşıqır: Hızlı, çevik atik.

u. 1129, 7162

uşıqırlav: Hızlı, süratli.

u. 4897

uşıtas-: Bağlanmak, eklenmek, ulanmak.

u.-қан 4785

tilek uşıtasıp jat-: Dileğe, isteğe ulaşmak.

tilegiñ u.-ıp jatqanda 2328

u.-ıp jatadı 6916

u.-ıp jatr 6189

uşıtasuv: Bağlanma, eklenme, birleşme.

u.-ğa 8210

uşıtı: Ucu olan, sivri.

u. 924, 2688, 2691, 4470

eki uşıtı: Açık, net olmayan, ucu açık

eki u. 1661

ut-: Kazanmak, yenmek, kârlı çıkmak.

u.-қан 132

u.-қанım, 563

utır-: Kazandırmak, gelir elde ettirmek.

u.-a 1558

uv: Zehir, ağu.

u. 1827, 2599

u.-ımen 901, 1198

uva: 1. Birine seslenmek ilgi ve dikkat çekmek için kullanılan ünlem, hey.

u. 1156

2. Sitem, yakınma bildiren söz, tüh.

u. 1146

uvaq: Ufak, minik, küçük.

u. 1124, 2113, 3673, 5180

uvağ  reket: Aşğılayıcı davranış, duyu, düşünce.

u.  reket 5437

uvağtan-: Parçalanmak, öğütülmek, ufalanmak.

u.-bay 5148

u.-ıp 5062, 5151, 5159

uvağ-tüyek: Ufak tefek, önemsiz.

u. 3641

uvday: 1. Çok acı, zehir gibi acı.

2. Çok g c, zor,  etin.

iş uvday aşıt: bk. j rek uvday aşıt-

işin u. aşıtı 6506

j rek uvday aşıt-: Çok gücüne gitmek, haddinden çok  z lmek.

jüregi u. aşıp 2516

jüregi (tağı da) u. aşıp ketti 6741

jüregin u. aşıtkan 3400

jüregin u. aşıtı 4932

j rek uvday  rte-: Çok  z lmek, kırılmak.

jüregin u.  rtep 4447

uvhile-: Oflamak, puflamak, fısıldayarak konuşmak.

u.-p 419

uvlji-: Gelişmek, büyümek, serpilmek.

u.-ğan 3018, 5397

uvıķ:  adının kubbesini oluşturan direklerden her biri.

u.-ķa 2719

uvıs: Avuĉ iĉi, aya.

u. 3593

u.-ında 59

uvıstan şıĝar-: Elden  ıkarmak, kaybetmek.

u.-(1)mnan şıĝarmay 2766

u.-ķa 5429(2)

uvısta-: Avuĉlamak, elde tutmak.

u.-p 3787

uvıt: Etki, tesir.

u.-ı 2318

uvıttı: Zehirli, ağılu.

u. 208

uvıs-(u)vıs: Avuĉ avuĉ, bol bol.

u. 2609

uvız: 1. Yeni doĝurmuř memelilerin ilk s t , ağız.

uvız kıımız: Bahardaki ilk kıımız.

u. kıımız 3037, 4407

2. Taze, körpe.

u. 4319

uvızday: Taze, körpe, çok genç.

u. 1466, 2409

uvlı: Zehirli, zararlı.

uvlı tildi: Sivri dilli, sözünü esirgemeyen.

u. tildi 7048

uvķalav: Ovma, masaj.

u.-ķa 1841

uvkala-: Ovmak, ovuşturmak.

u.-ydı 2735

uv-şuv: Gürültü, patırtı, şamata.

u. 407

u.-dı 5595

u.-ğa 5590

u.-imen 4974

uv-şuv bol-: *Korku, sevinç, heyecan gibi durumlarda allak bullak olmak, birbirine katışmak.*

u. bolğan 394

u. bop 7977

uya: Yuva.

u.-da 1742, 4258

u.-sın 502, 1048

u.-sınan 2553

u.-sında 6068

uyala-: Yığılmak, yığın hale gelmek.

u.-p 8142

uyal-: Utanmak, çekinmek.

u.-ğanday 1690

u.-ğanınan 4413

u.-ıp 4379

uyalıp tur-: *Utanmakta olmak, utanmak.*

u. turğan 2393

uyalı: Bir yuvada büyüyen, kardeş.

u. 1283, 2224, 6710

uyat: Ayıp, ar, namus.

u. 4247

uyat kör-: *Yakıştırmamak, ayıp görmek.*

u. körip 4861

uyğar-: Uygun görmek, karar almak.

u.-dı 1758, 4805, 7836, 7888, 8334

u.-ğan 664, 8959

uyı: Uyku *krş. uyku.*

uyığa ket-: *Uykuya dalmak, uyumak.*

u. ketti 308

uyı-: 1. Kan pıhtılaşmak.

u.-ğan 1465

2. Çok dikkatli dinlemek.

uyıp tıñda-: *Can kulağı ile dinlemek.*

u. tıñdaytın 4635

uyımdas-: Düzenlemek, organize etmek.

u.-kanda 7975

uyımdastır-: Düzenletmek, organize ettirmek.

u.-ğan 7795, 7881

u.-ğanı 107

u.-ıp 5679

uyımşıl: Uyum ve dayanışma içinde olan.

u. 2219

uyıkta-: Uykuya dalmak, uyumak.

u.-ñdar 307

u.-ğan 2001, 4463

u.-ğanı 4362

u.-mağ 4460

u.-masa 349

u.-masam 326

u.-may 1701, 3067, 3347

u.-p 6577, 8302

u.-ytın 207, 353, 5595,

baykap uyıkta-: İhtiyatlı uyumak, kuş
uykusu uyumak.

baykap u. 4368

uyıktap jat-: Uyumak, uyumakta
olmak.

u. jatқан 2036, 2584, 4900, 7766

u. jatırсıñ 4472

uyıktap bara jat-: Uyumaya devam
etmek.

u. bara jatқан 4458

uyıktap қал-: Uyuyakalmak, ansızın
uyumak.

u. қаласıñ 8065

u. қалғандı 1958

uyıktap ket-: Uyumaya başlamak,
uyumak.

u. ketken 203, 349, 4362, 6666

u. ketti 338

uyıktay ber-: Uyuyuvermek, hemen
uykuya dalmak.

u. beriñder 1976

üş uyıktasa tüsine de kirmeytin:
Aklının ucundan geçmemek.

üş u.-sa tüsine de kirmeytin 6593

uyıktav: Uyuma.

u.-ğa 7717

uyıktavğa tura kel-: Uyumak kısmet
olmak, uyumak denk gelmek.

u. tura keldi 4355

uyıktavğa kiris-: Uyumaya başlamak.

u. kiristi 4456

uyıs-: (Saç, sakal, ip vb.) Karışmak,
dolaşmak.

u.-a 3389, 4795

u.-қан 7705

uylıқ-: Bir araya gelmek, toplanmak.

uyılıғıp қал-: Bir araya gelmek.

u.-ғıp қалған 401

uyқасım: Uyumluluk, ahenklilik.

söz uyқасım: Söz ahengi, kafiye.

s. u.-ın 8779

uyқı: Uyku. *krş. uyi.*

u. 316, 4478, 4501

u.-da 376, 8421

u.-dağı 367

u.-dan 2872

u.-sınan 1010, 1732, 2049, 2316

uyқı kıy-: Uykudan feragat etmek.

u.-ñdı kıyuvıñ 4299

uyқı көрме-: Göz kırpmamak,
uyumamak.

u. көрмеген 6575

u. көрмегендигинен 493

uyқıға ket-: Uyumaya başlamak.

u. ketti 8297

uykığa kete ber-: *Uyumaya başlayıvermek.*

u. kete bergen 7719

uykığa ketip bara jat-: *Henüz uyumaya başlamak.*

u. ketip bara jatқан 7724

uykığa kir-: *Uyumaya başlamak.*

u. kirgende 5569

jim-jirt uykı: *Sessiz sedasız, derin uyku.*

jim-jirt u.-da 204

şırt uykı: *Derin, ağır uyku.*

şırt u.-da 1400

uykılı-oyav: *Uyku ile uyanıklık arasında.*

u. 620

uykı-tuykı: *Allak bullak, alt üst, tarumar.*

u. 856

uza-: *Uzaklaşmak, iraklaşmak.*

u.-ğan 9071

u.-may 4873

u.-p 4276

uzap bara jat-: *Uzaklaşmaya devam etmek.*

u. bara jatқандарın 7808

uzap kete bar-: *Uzaklaşmaya başlamak.*

u. kete bardı 1981

uzay al-: *Uzaklaşabilmek.*

u. almaydı 5143

uzay ber-: *Uzayıvermek.*

u. berdi 9071

uzaq: 1. *Uzak, irak.*

u.-қа 9015

2 *Uzun süreli, uzun zaman.*

u. 603, 606, 715, 820, 846, 1756, 1776, 1840, 1856, 1891, 2621, 2647, 2659, 2710, 3071, 3773, 4331, 4932, 5267, 5268, 5321, 5395, 5401, 5414, 6369, 6413, 6794, 6848, 6878, 6953, 7839, 8482, 8604(2), 8605, 8786, 8789

uzaqқа bar-: *Uzun süre devam etmek.*

u. barmadı 8170

u. barmaytın 4956

uzaqқа sozil-: *bk. uzaqқа bar-*

u. sozilmedi 9051

3. *Uzun, kısa olmayan.*

u. 2171, 4374

uzaq jir: *Uzun hikâye, anlatılması uzun ve gereksiz olan durumlar için kullanılır.*

u. jir 3158

uzaq jirdi tiñdavğa vaqıt joq: *Konuşmayı kısa kes, uzun uzun konuşma.*

u. jirdi tiñdavğa vaqıtım joq 4835

uzaq oqiyğa: *bk. uzaq jir.*

u. oqiyğa 5383

uzatıl-: *Kız evlendirilmek.*

u.-ğan 4356

uzatılıp bara jat-: Kız evlendirilmiş olmak.

u. bara jatқан 2443

uzat-: Kız evlendirmek.

u.-ıp 973, 3062

u.-қан 2432

uzattır-: Uğurlamak.

u.-may 507

uzın: Uzun, kısa olmayan. *krş. uzak*³

u. 30, 489, 1044, 1281, 1326, 1456, 1462, 1714, 2722, 2737, 3078, 3307, 3618, 3623, 3944, 4168, 4716, 4811, 5025, 5558, 5593, 5654, 5825, 5940

uzın kulaq: *bk. uzunkulaq*

u. kulaqtan 4052

uzın ırğa: *Detaylı içerik, muhteva.*

u. ırğa 7280

u. ırğasın 7634

uzın san: *Gösterişli, heybetli.*

u. sanı 7632

uzın moyın bilteli miltık: *Uzun namlulu, fitilli tüfek.*

u. moyın bilteli miltık 898

uzındıq: Uzunluk.

u.-ğı 2708, 5963, 8957

uzınkulaq: Kulaktan kulağa bir sözü, haberi yayan. u. 3524

-Ü-

üde-: Hızlanmak, şiddetlenmek, artmak

ü.-y 2528

üdet-: Hızını arttırmak, hızlandırmak

ü.-e 8812

üf: Sıkıntı, bezginlik, usanç, acı, yorgunluk vb. duyguları belirten bir söz, of.

ü. 1074, 5011

ügit: Propaganda

ü. 8936

üki: Puhu kuşunun tüyü (özellikle bir süs olarak takkelere takılır.)

ü. 661

ükili: Puhu küşü takılmış (takke, dombıra)

ü. 312, 655, 662, 1041, 1709, 2586, 6238, 6534

ükim: A. Hüküm, karar

ü. 1435, 3858, 3860, 7543

ü.-di 7451

ü.-imen 108

ü.-in 2243, 3870, 4777

ü.-iñ 3875

ükimet: A. Hükümet

ü. 6080, 7532, 8899, 8950

ü.-i 793, 796, 7324, 8182, 8192, 8197, 8387, 8816

ü.-ine 3237, 3504, 5658, 8846

ü.-inen 3520

ü.-iniñ 767, 7319, 8190, 8405, 8808

ü.-ke 70

ü.-ti, 8383

ülbire-: Yumuşak, pamuk gibi olmak

ü.-gen, 4038

ülde: Pahalı ve ince kumaş

ülde men böldege bölgen-: Refah ve huzur içinde olmak

ü. men böldege bölgen 4323

ülek: Tek hörgüçlü erkek deve.

ü. 3833

ü.-(g)in 3832

ü.-tey 3833

üles: Pay, hisse

ü. 3691, 3710

ü.-i 6844, 6941

ü.-iñdi, 125

üleştir-: Üleştirmek, pay etmek

ü.-ip 8128

ülger-: *Bk. ülgir-.*

ü.-di 7942

ü.-gen 382, 7944

ü.-gen-diy 1230

ülgi: Örnek, misal

ü. 3825, 7455

ü.-de 6913

ü.-simen 415

ülgir-: Bir işi belli bir zamana kadar yapıp bitirmek, yetişmek.

ü.-di 1288, 4166, 7772, 8424

ü.-etin 4382

ü.-gen 807, 1272, 6619

ü.-medi 8343

ü.-megenine 4912

ülgire almay kal-: Yetiştirememek, zamanında yapamamak.

ü. almay kaldı 7907

ülken: 1. Boyutları benzerlerinden daha fazla olan.

ü. 30, 494, 694, 1411, 1617, 2002, 2488, 2599, 2709, 3381, 3635, 3884, 4350, 4356, 4367, 4460, 4484, 4522, 4804, 5516, 5825, 5831, 6145, 6619, 7113, 8808

2. Önemli.

ü. 810, 934, 1430, 2319, 2366, 3451, 3455, 3529, 3632, 4563, 5012, 5250, 6255, 6473, 6803, 6860, 8584

ü.-i 1852

3. Yaşça büyük.

ü. 833, 836, 872, 1472, 1630, 2101, 2443, 2922, 2941, 3351, 3928, 4550, 4551, 4552, 4600, 4635, 5730, 5739

ü.-di 6688

ü.-i 1737, 1994, 2223

4. Çok, ortalamayı aşan (soyut nesne).

ü. 690, 2090, 2189, 2661, 2793, 3954, 3958, 4958, 5540, 6863, 6865, 6932, 6936, 7464, 7564, 8031

5. Üstün niteliği olan şey veya kimse.

ü. 2152, 3868, 4400

ü.-der 993

6. Niceliği çok olan.

ü. 831, 2258, 6929, 6930, 6931, 8988

ülkendik: Boyut olarak benzerlerinden fazla olma, büyüklük

ü.-(g)i 4279

Ülken Orda: Büyük Cüz.

ü. 831

ülpilde-: Tüy gibi yumuşak, hafif olmak

ü.-p 714

ümit: *F.* Umut, ümit

ü. 703, 704, 2285, 3355, 3882, 6412, 7464

ü.-i 1917, 4862

ü.-iñdi 614

ü.-imiz 1614

ü.-in 3441

ü.-pen 775

ü.-te 3459

ü.-ti 839

ümitsiz: Umutsuz, umudunu yitirmiş

ü. 7416

ümitten-: Umutlanmak, ümitlenmek

ü.-etin 2180

ümittene basta-: *Umutlanmaya başlamak, umut yeşermek.*

ü. baştağan 4953

ümittenip tur-: *Ümitlenmek, devamlı umut beslemek.*

ü. turganında 5247

ümitti: Umutlu, umudu olan

ü. 7464

ü.-min 5034

ün: Ün, ses, seda

ü. 239, 377, 547, 1384, 2510(2), 2622, 3752, 4535, 5487, 6580, 7720

ü.-der 7725

ü.-deri 1401

ü.-di 1514, 5481

ü.-ge 45

ü.-i 314, 341, 679, 736, 1173, 1839, 5491, 6634

ü.-imdi 430

ü.-inin 355, 1554, 1846, 5573

ü.-inde 6693

ü.-indey 6427

ü.-ine 41, 387, 1176, 4535

ü.-inen 348, 4502, 5495

ü.-iñizge 3938

ü.-men 584, 1055, 1514, 1976, 3874, 6360, 6638, 6646

ü.-menen 1511

ün kat-: *Konuşmaya başlamak*

ü. katıp 148

ü. kattı 574

ün şıgar-: *Konuşmak, seslenmek, ses çıkarmak.*

ü.-deriñdi şıgarmasañdar 429

ü. şıgarmastan 461

ünde-: Konuşmak, söylemek

ü.-gen 2536, 3690

ü.-medi 1669, 1872, 6865, 8091, 9032

ü.-mevinen 3262

ü.-mey 1891, 2658, 2861, 2939, 4204,
8787

ü.-meytin 556, 8504

ü.-sin 6580

ü.-ysiz 1574

ündemey kal-: *Hiç ses çıkarmamak,
konuşmamak*

ü. kaldı 74, 158-159, 604, 5092,
6391

ü. kalğanına 1861

ündemey tur-: *Konuşmamak.*

ü. turgan 1103, 3899, 7449

ündemey otur-: *Sessiz kalmak,
konuşmamak*

ü. oturıp 2614

ü. oturgan 2669, 3733, 8538

ündemestik: Sessizlik, konuşmamazlık.

ü.-(g)ine 8471

ünemi: Devamlı, her zaman, sürekli,
aralıksız

ü. 1720, 1972, 2117, 2752, 2853, 3817,
3988, 4275, 5920, 6602, 8184,
8800

ünsiz: Sessiz, sedasız, hiç konuşmayan

ü.-319, 1390, 1403, 1714, 2941, 3047

ün-tünsiz: Sessiz sedasız, yavaşça

ü.-18, 205, 329, 576, 1009, 1749,
1776, 1970, 3115, 3299, 4693,
4862, 4988, 5121, 5123, 5316,
5413, 6848, 7287, 7467, 8145,
8911

üñgir: Mağara, in

ü.-i 2510

üñil-: Dikkatlice, etrafı kolaçan ederek
bakmak

ü.-e 3646, 6331, 8010

üñirey-: Yeri boşalmak, yeri boş kalmak

ü.-e 4148

ürey: Korku, endişe, panik

üreyi uş-: Korkudan ödü patlamak,
çok korkmak.

ü. uşar 748

üreylen-: Korkmak, paniğe kapılmak

ü.-e 376

ü.-gen 668, 5591

ü.-gendey 463

üreyli: Dehşet verici, korkunç

ü. 328, 1009, 1018, 4098

ür- I: Havlamak, ürümek

ü.-gen 374, 6622, 6873

ü.-ip 4492

ür- II: Üflemek, esmek

ü.-gendey, 8317

ürüp avızğa salğanday (salarday): *Çok
güzel, çok yakışıklı*

ü. 954, 4349

ürrik-: Ürmek, korkmak

ü.-ken 375

ü.-ip 7697, 7698

ürim-butak: Soy sop, sülale

ü.-(ğ)ım 5124

ü.-(ğ)ınıñ 6572

ü.-ka, 6447

Ürker: Boğa takımyıldızı sınırları içinde bulunan, yedi parlak yıldız ve etrafındaki gaz katmanı ile güzel görünüm veren yıldız kümesi, Yedikızkardeş, Süreyya, Pervin.

ü. 745, 8743, 8745, 8746

ü.-diñ, 8744

ü.-ge, 8749

ürkit-: Korkutmak, ürkütmek

ü.-e 7784

ü.-ip 4500

ü.-ken 2886

ü.-pegen 6998

ü.-peydi 421

ü.-ti 4206

ürkite kal-: Ansızın belirip korkutmak

ü. kıalsa 3443

ürle: Üflemek

ü.-p 730

ürpek: Dağınık, karışık (saç)

ü. 4507

ürpiy-: Korkmak, ürmek

ü.-e 8322

ü.-ip 4496

ürpiyis-: Çok korkmak, ürmek.

ü.-e 43

ürpiyise kal-: Çok korkmak, korkudan donakalmak.

ü. kıaldı 462

ür-rit: Hurra, haydi anlamındaki hitap

ü. 5644

ür-r-rit: bk. ür-rit

ü. 5644

üskirik: Şiddetli rüzgâr, ayaz

ü. 1988

ü.-ten 1991

üst I: 1. Bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı, alt karşıtı

ü.-i 2, 1455, 2053, 4974

ü.-imen 6578

ü.-in 354, 650, 1472, 6621, 7722, 7729

ü.-inde 17, 1188, 1209, 2529, 2595, 2651, 2717, 3005, 3568, 3770, 4130, 4183, 4386, 4417, 4505, 4522, 4563, 4817, 5832, 6059, 6353, 7113, 7118, 7402, 7964, 8006, 8010, 8064, 8437, 8681, 8801

ü.-indegi 47, 714, 1464, 2609, 3576, 3757

ü.-indegilerdiñ 4127

ü.-ne 21, 165, 231, 389, 643, 679, 682, 793, 978, 1118, 1453, 1654, 1786, 2074, 2160, 2270, 2298, 2415, 2417, 2424, 2725, 2782, 3192, 3426, 3440, 3446, 3459, 3511, 3551, 3634, 3787, 3834, 4136, 4143, 4162, 4182, 4245, 4277, 4439, 4572, 4635, 4667, 4888, 4935, 4992, 5000, 5023, 5076, 5097, 5229, 5254, 5492, 5915,

6301, 6449, 6866, 6999, 7107,
7117, 7230, 7428, 7479, 7523,
7634, 7766, 7780, 7856, 8348,
8373, 8786, 8804, 8811, 8841,
8919

ü.-nen 201, 203, 221, 337, 353, 411,
420, 492, 713, 756, 1050, 1265,
2058, 3950, 4170, 4467, 4900,
5419, 5970, 6263, 6556, 6679,
6768, 6817, 7759, 7760, 7898,
8028, 8030, 8036, 8039, 8092,
8102, 8143, 8786

ü.-ñinen 510

2. Vücut, beden

ü.-(t)erinde 1025, 1474

ü.-(t)erindeki 2705, 6235

ü.-inde 14, 684, 729, 1710, 1718,
2349, 2490, 4388, 4978, 6421

ü.-indeki 495, 1310, 2360, 3883, 4447,
5558, 6419, 8134

ü.-ine 12

3. Öte, arka

ü.-terinen 6730

4. Bir olayın gerçekleşmekte olduğu an

ü.-inde 1072, 1219, 1681, 2649, 3402,
3606, 3956, 4542, 5155, 5743,
8033

üst II: A. Askerî bölge, üs.

ü.-i 7724

üstem: Hâkim, egemen

ü. 6341

üstemdik: Hâkimiyet, egemenlik

ü.-in 5180, 7188

üsti-bası: Üst baş

ü. 1728, 3826

üstirt: Üstünkörü, baştan savma, ayaküstü.

ü. 7921

üş: Üç

ü. 33, 39, 62, 63, 108, 113, 138, 196,
200, 301, 487, 788, 791, 941, 957,
979, 1023, 1057, 1086, 1128, 1180,
1346, 1347, 1360, 1398, 1405,
1989, 2001, 2019, 2032, 2037,
2134, 2209, 2251, 2352, 2416,
2430, 2647, 2851, 2855, 2856,
2875(2), 2877, 2880, 2885, 2965,
3418, 3498, 3550, 3589, 3675,
3702, 3714, 3905, 4045, 4061,
4267, 4320, 4624, 4804, 4878,
4936, 5277, 5758, 5866, 5963,
5976, 6136, 6208, 6415, 6489,
6619, 6659, 6813, 6986, 7025,
7096, 7274, 7275, 7277, 7282,
7349, 7428, 7468, 7476, 7488,
7494, 7554, 7608, 7614, 7628,
7646, 7647, 7839, 7848, 7852,
7903, 7907(2), 7909, 7963, 7981,
7997, 8103, 8183(2), 8193(2),
8319, 8374, 8429, 8452, 8468,
8479, 8483, 8487, 8516, 8733,
8936

ü.-te 5418

üş toğuz ayıp: Eski Kazak kanunları
Yedi Yargı'ya göre çalınan,
yağmalanan malların karşılığı olarak
her biri dokuz nesneden oluşan 3
gruptan ibaret ceza.

ü. toğuz ayıbın 2439

üş uyıktasa tüsine kirme-: *Kırk yıl düşünse aklına gelmemek, inanmamak.*

ü. uyıktasa tüsine kirmeytin 6593

üş jüz: 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Kazakların soy bakımından ayrıldığı idari ve sosyal taksimat.

ü. 2977, 5650

ü.-den 2116, 2151,

ü.-di 835, 2238, 2239, 2246

ü.-diñ 812, 821, 1646, 2139, 2240, 2309, 2662, 2877, 3637, 4080, 5044, 5128, 5134, 5869, 6882, 7104,

ü.-ge 2243, 2427, 8082,

üşev: Üçü birlikte, üçü beraber

ü.-di 4988

ü.-i 1086, 1362, 1994, 2122, 4040, 4992, 6423, 7122, 7123, 7282, 7467, 8739

ü.-in 8168

ü.-inen, 4365

ü.-iniñ, 1027, 3599

üşin: İçin, dolayı, ...sebebiyle, ...bakımından

ü. 86, 107, 131, 133, 504, 538, 590, 608, 715, 777, 799, 817, 855, 977, 994, 998, 1000, 1235, 1349, 1351, 1354, 1525, 1739, 1802, 1884, 1906, 2018, 2262, 2275, 2303, 2330(2), 2524, 2726, 2758, 2856, 2914, 2920, 3192, 3198, 3494, 3496, 3643, 3655, 3712, 3798, 3853, 3858, 3976, 3977, 4159,

4200, 4289, 4299, 4777, 4833, 4948, 5072, 5128, 5130, 5188, 5222, 5242, 5257, 5265, 5308, 5309, 5330, 5404, 5425, 5434, 5437, 5616, 5648, 5722, 5726, 5768, 5814, 5965, 6054, 6093, 6161, 6338, 6402, 6768, 6870, 6887, 6891, 6918(2), 6927, 6947, 7129, 7135, 7180, 7193, 7198, 7310, 7332, 7343, 7363, 7457, 7494, 7504, 7548, 7559, 7588, 7612, 7631, 7757, 7761, 8027, 8047, 8652, 8731, 8752, 8833, 8961, 8999, 9080

üşinşi: Üçüncü

ü. 786, 4735, 7533, 7598, 7606, 7913, 8258, 8566, 8941

ü.-si, 4789

ü.-sine, 7649

üşir: Tarım faaliyetleri sonucu elde edilen mahsulün onda bir oranındaki vergisi

ü. 7501, 7503, 7530, 8177, 8415

üşkir-: İslam inancına göre hastayı okuyup üfleyerek tedavi etme

ü.-(ü)v, 8018

üşti küyli: Sessiz sedasız, iz bırakmadan, izsiz

ü. 8492

üy I: 1. Çadır, ev, bina.

ü. 643, 1083, 2071, 2723, 4333, 4484, 4494, 5551, 5553, 6621, 6682, 7954, 8040

ü.-de 1111, 3633, 3794, 4357, 4358, 4442, 4529, 6186, 6489, 6829, 8111, 8678, 8689

ü.-degi 2172, 3629, 3864, 8130, 8148

ü.-degiler 3719, 3803
 ü.-den 1069, 1997, 2004, 2964, 3014,
 3045, 3115, 3163, 3804, 3920, 4379,
 4877, 5596, 6420, 6734
 ü.-di 6622, 8129, 8130, 8671
 ü.-diñ 3004, 4461, 5556, 5558
 ü.-ge 507, 1679, 1952, 2007, 2669,
 3001, 3066, 3090, 3138, 3157, 3827,
 4336, 4380, 4384, 4461, 4497, 4525,
 4662, 4715, 5555, 5575, 5826, 6144,
 6224, 6234, 6663, 6677, 8128, 8146,
 8679, 8680
 ü.-i 125, 1812, 2999, 3010, 3615, 4798
 ü.-imde 6308
 ü.-(i)me 5744
 ü.-in 6827, 7219
 ü.-inde 965, 4359, 4805, 5504, 6303,
 6823, 6825, 6963, 6974
 ü.-indegi 3184
 ü.-ine 116, 2990, 3291, 3405, 3409,
 4354, 4437, 4445, 5551, 5569, 5702,
 6269, 6315
 ü.-inen 2918, 4452, 4709
 ü.-iniñ 509, 1059, 3190, 4938
 ü.-ler 3580, 4098, 6487
 ü.-lerde 6620
 ü.-lerge 4103
 ü.-leri 4803
 ü.-lerin 4197, 6618, 6739
 ü.-lerindeki 4434
 ü.-lerine 4350

ü.-leriniñ 6483

ü.-li 4804, 8758

üy sıpıruvşı: *Hizmetçi, temizlikçi*

ü. s. 114

aķ üy: *Özellikle zenginlere ait gösterişli ev, çadır.*

a. ü.-de 4746

a. ü.-den 2059

a. ü.-diñ 4427

a. ü.-ge 6676

a. ü.-i 4800

aķ boz üy: *bk. aķ üy*

a. b. ü.-diñ 3752

a. b. ü.-ge 3616

a. b. ü.-i 6529

avız üy: *Yemeklerin pişirildiği, mutfak gereçlerinin bulunduğu çadır veya ev.*

a. ü.-ge 2001

kiygiz üy: *Keçe çadır*

k. ü.-den 637

ķaraşa üy: *bk. ķaralı üy*

ķ. ü. 2060, 3000, 5423

ķ. ü.-degi 6742, 6763, 8148

ķ. ü.-den 6661

ķ. ü.-diñ 3003, 4035

ķ. ü.-ge 3848, 6662

ķ. ü.-ler 6530

2. Aile, ev halkı

ü. 62, 2822, 2831, 4256, 4624, 6185, 6480, 9061

ü.-den 1548

ü.-di 6175, 7086

ü.-diñ 6504

ü.-lik 6174

üy işi: *Hane veya oba halkı, aile fertleri*

ü. işi 6411, 6786

ü. işimen 7603, 8191

ü. işin 3153

ü. işine 8196

ü. işinen 7488

ü. işiniñ 6407

üy-işteri: *Ailece, aile olarak.*

ü. 6270

Üy II: Kazakistanda bir dere, Üy Deresi.

ü. 7904

üy-: Bir araya getirmek, toplamak, yığmak

ü.-ip 3396, 4136, 7118

üydi-üy: Her ev, ev ev

ü.-inde 1403

üyil-: Yığılmak, toplanmak

ü.-gen 1368, 4166, 1767

üyir I: At sürüsü, yıldı

ü. 2416

ü.-ge 4595

ü.-i 6033

ü.-imen 5956

ü.-in 158, 3252

ü.-iñnen 4641

ü.-lerin 8871

üyirden sayaq қана бөлек jayladı:
Sürüden ayrılanı kurt kapar anlamında deyim.

ü. sayaq қана бөлек jayladı 407

üyir II: Bir şeye meraklı, hevesli olan

ü. 4981

üyir-: Bir nesneyi daireler çizerek sallamak.

ü.-gen 7944

ü.-ip 401

üyiril-: Dönmek, çevrilmek

ıurt üyiril-: *Karanlık çökmek*

1. ü.-e 4057, 6503

1. ü.-ip 5388, 7716

üyirilt-: Döndürmek, çevirmek, sallamak

ü.-ip 1312

üyirles: Aynı sürüden

ü. 7861

üyir-üyir: Sürü sürü, küme küme

ü. 638, 2065, 4324

üylen-: (Erkekler için) Evlenmek.

ü.-gen 5884, 9054

ü.-genim 3158

ü.-ip 3156, 3840

ü.-ipti 5642

ü.-sin 3044

üymele-: (Toprak, kum vb.) Yığmak, küme haline getirmek.

ü.-gen 8318

üyrek: Ördek

ü.-tey 8292

üyren-: 1. Öğrenmek.

ü. 584(2)

ü.-beksiñ 581

ü.-beymin 583

ü.-diñ 6248

ü.-edi 2824

ü.-em 583

ü.-se 583

2. Alışmak, alışkın olmak.

ü.-begen 1194, 1444

ü.-e 387

ü.-edi 3880

ü.-gen 372, 903, 1088, 1211, 2075, 3375, 4071, 4091, 4300, 5606, 5939, 8952

ü.-ip 1217, 8791

ü.-(ü)vge 6272, 4028

eti üyren-: Alışmak, uyum sağlamak

e. ü.-gen 5606

e. ü.-ip 4255

üyrenşikti: Sıradan, alışılan, alışılğelen

ü. 1195, 8277

üyret-: 1. Öğretmek, okutmak, belletmek.

ü.-edi 583, 7475

ü.-emiz 4761

ü.-ken 2016, 4401, 7734

ü.-keni 3540

ü.-se 1864, 8786

ü.-sin 3541

ü.-ti 2021

ü.-(ü)v 585

ü.-(ü)vimiz 1864

2. (Hayvanı) Alıştırmak, eğitmek.

ü.-e 478

ü.-er 954

ü.-ken 4758, 4778

üytip-büytip: Ne yapıp edip

ü. 5103

üyüvli: Toplanmış, yığılmış

ü. 2383

üy-üyd: Bk. üydi-üy

ü. 4188

üy-üy: Bk. üydi-üy

ü.-diñ, 2593

üz-: Kesmek, kopmak, durdurmak, bırakmak

ü.-e 614

ü.-gen 3882

ü.-ip 1497, 3192, 3539, 7801

ü.-(ü)v 2252

kol üz-: Mesafeyi açmak, bağlantıyı koparmak; vaz geçmek.

k. ü.-bey 7837

ķ. ü.-beymin 5256

ķ. ü.-etinin 6901

ķ. ü.-gisi kelmedi 5255

küder üz-: Umut kesmek.

k. ü.-gen 3097

üzeñgi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

ü.-ñ 2269

ü.-den 1044

ü.-ler 7805

ü.-leri 368

ü.-lerin 361, 1200

üzeñgiles: Arkadaş, yaşıt.

ü. 36, 39, 1716, 2703, 3839, 4064, 4065, 5617, 7098, 8587

üzeñgiles-: Yan yana, paralel gitmek

ü.-e 4067

üzil-: Kesilmek.

ü.-di 262

ü.-gen 3388

ü.-ip 7595

üzile koy-: Tamamen kesilmek, bitmek.

ü. ķ.-mağan 7835

üzilip ket-: Kopuvermek, kesilivermek.

ü. k.-erdey 2348

üzilip koy-: Aniden kesilmek, durmak.

ü. ķ.-ğan 561

üzilip-üzilip: Sürekli koparak, devamlı kopup

ü. 714

-V-

va: Birine seslenmek, dikkat ve ilgi çekmek için kullanılan ünlem

v. 3900

vağaliyķum assalam: A. Selam alma ifadesi

v. 4665

vağda: A. Ant, yemin, vaat. **Kr. vède.**

v.-sın 152

vaķıt: A. Vakit, zaman

v. 531, 603, 1776, 2614, 2621, 3919, 4026, 4094, 4381, 4409, 4438, 4652, 4840, 4943, 5298, 5525, 5800, 5820, 6314, 7902, 8747, 8786, 9016

v.-ı 4382

v.-(ı)m 4835

v.-(ı)mniñ 532

v.-ķa 2765, 2824, 3448, 5686, 5795, 6953, 7392, 7728

v.-ta 5438, 7147, 7795, 8584

v.-tağıday 3260

v.-tarı 5726

v.-tarın 5546

v.-tariñ 412

v.-tı 5837

v.-tıñ 483

aldağı vakıtta: *Gelecekte, ilerideki zamanda*

aldağı v. 8499

eş vakıtta: *Hiçbir zaman, asla*

eş v. 151, 3495, 5671, 6340, 7512

èlden vakıtta: *Bir süre sonra, kısa bir zaman sonra.*

èlden v. 2007, 2622, 2659, 3043, 3090, 4362, 5401, 5500, 5580, 5601, 6848, 7788, 8573, 9028

ķay vakıtta: *Ne zaman*

ķay v. 5115

biye savımday vakıt: *Yaklaşık bir saatlik süre*

biye savımday v. 296

bir ķavım vakıt: *Çok uzun zaman, uzun süre*

bir ķavım v. 1145

vakıtşa: *Geçici olarak, bir süreliğine*

v. 1330, 3434, 4226, 4607

vakıyğa: *A. Olay, hadise*

v. 949, 1986, 2597, 4768, 8843

v.-dan 4328, 8432

v.-ğa 619, 1938, 3391

v.-lar 6861

v.-nı 1806, 6262, 6547, 6567, 6718, 6846

v.-niñ 2046, 5816

Vasiliy Alekseyeviç: *Bk. Vasiliy Alekseyeviç Perovski.*

v. 5664, 5754, 5763, 5792, 5833, 5921, 6229

Vasiliy Alekseyeviç Perovski: *Kişi adı.*

v. 5653

vède: *A. Ant, yemin, söz. Krş. vağda.*

v. 1440, 2406, 2407, 3943

v.-ñiz 5603

v.-ñizdi 5763

v.-den 3964

v.-lerinde 2410, 7498

v.-ndi 8157

v.-ni 5767

v.-si 6321

v.-sin 8520

v.-sinen 2952

vède ber-: *Söz vermek, antlaşmak*

v. bergen bolsa 5767

v. beredi 6036

v. bergen 7446

vèdeles-: *Sözleşmek, antlaşmak, karşılıklı yemin etmek*

v.-ken 1353, 6991

v.-kenimizdi 3195

v.-ti 1358, 2685, 7759, 7957

v.-tik 8951

vèdelesüv: *Yemin etme, sözleşme*

v. 7959

vèkil: *A. Vekil, yardımcı*

v. 781, 7617

v.-der 77, 7956

vèlayat: A. Vilayet, il, bölge, mıntuka

v.-ı 1418

v.-in 1848

v.-inan 1543

v.-tan 1546

vèzir: A. Vezir

v. 1387

v.-inen, 1442

vitse-kantsler: R. Başbakan

v. 5677

voyskovoy starşina: R. Çarlık Rus ordusunda başçavuşluk rütbesi.

v. 3312, 8238

v.-nıñ 8329

Voyskovoy Starşina Didikovskiy: Kişi adı.

v.-ge 8396

Voyskovoy Starşina İvan Karbışev: Kişi adı.

v. 3310

Voyskovoy Starşina Karbışev: *Bk. Voyskovoy Starşina İvan Karbışev*

v. 3664

Voyskovoy Starşina Lebedev: Kişi adı.

v. 6725, 6836, 7613, 7890, 8199, 8220, 8233

v.-ke 7679

v.-tıñ 7638, 8204, 8248, 8254

Voyskovoy Starşina Simanov: Kişi adı.

v. 3673, 3674, 4049

v.-tıñ 3674

-Y-

ya: Ey, ya anlamlarında ünlem sözü.

y. 9068

Yaguda uğlı Èlim: Kişi adı.

y. 3627

yağny: Yani.

y. 172, 177, 775, 809, 3462, 4740, 5667, 7913, 7974, 7997, 8179, 8406, 8436

yaki: Veya, yahut, ya da.

y. 6179, 7537, 8898

yapıray: Eyvah, ne yazık ki, maalesef, tüh anlamlarında kullanılan ünlem. *Krş. yapırmav, yapırmay.*

y. 3707

yapırmav: *Bk. yapıray.*

y. 362, 527, 572, 1032, 8672

yapırmay: *Bk. yapıray.*

y. 65, 1679, 1882, 2796, 3239, 3269, 3991, 4080, 4990, 5006, 5387, 5528, 6539, 8526, 8568, 8580, 8603, 8686, 9006

yazıkısız: Yazıki, yazı dili olmadan, dil bilmeden. (Ruşça)

y. 4773

yüzim: *Bk. jüzim.*

y. 1497

-Z-

zal: R. Salon

z. 4813, 5828

z.-da 4742, 4748

z.-dın 4821

zaman: A. Vakit, zaman, devir

z. 418, 578(2), 997, 1094, 1135, 3109,
3217, 3571, 5183, 6382, 6499,
7493, 7494, 7769

z.-da, 951

z.-dağı, 5691

z.-dağıday 5688

z.-ı 1095, 2191, 2199, 6183, 8715

z.-in 7192

z.-ına 5060, 5072

z.-ında 2498

z.-ınıñ 5144

z.-iñ 2538, 3206

z.-(ı)m 8623

zamandas: akran, aynı yaşta olan

z.-ka 6409

zamanında: Eskiden, tam vaktinde,
zamanında

z. 2498

zamatta: Çarçabuk, hemen, anında

z. 4100, 4481, 4492, 5002, 7730, 7944

zañ: A. Kanun, yasa, töre

z. 60, 997, 3173, 7568,

z.-dı 3175

z.-ğa 2869

z.-ı 1261, 3480, 3484, 3542, 5179(2),
6267

z.-menen 8893

z.-niñ 124

zañdı: Yasal, doğal, kaçınılmaz

z. 1606

zapıran: Öfke, hiddet

z. 143

zar: F. Kaygı, tasa

z. 6442

z.-ı 5465

zar eñire-: Dertlenip hüngür hüngür
ağlamak

z. e.-ydi 6672

zar jıla-: kan ağlamak, eziyet çekmek

z. j.-tar 6746

z. j.-dı 9050

zardap: Etkili acı, kuvvetli ağrı

z.-(b)ı 8012

zarlan-: Dertlenmek, ağlamak

z.-a 2137

zarlı: Üzüntülü, kaygılı, dertli

z. 239

zar-öleñ: Ağıt, acıklı şiir

z. 516

zat: A. 1. Eşya, gündelik mal

z. 7554, 7555(2)

z.-tarı 8662

2. Dış görünüş, huy, tabiat, öz, asıl

z.-ı 617, 1985, 3802, 8031, 8372,
8495, 8638, 8758

zaval: A. İkinci ile akşam arasındaki zaman

z. 2054

zavod: Fabrika

z.-ında 1107

z.-tağıday 7461

zeñbirek: Güle veya şarapnel atan büyük ateşli silah.

z. 904, 1103, 1142, 2265, 2269, 3265, 3533, 3552, 3554, 3554, 3557, 3748, 3757, 4084, 4116, 4123, 4203, 4775, 8265, 8395

z.-(g)i 1143, 3570, 8207

z.-(g)in 7461

z.-ter 4069

z.-terden 7464

z.-terdi 4085, 4121, 4128

z.-terdiñ 4138

z.-teri 908

z.-terin 4154, 8247

z.-teriñdi 4111

z.-ti 3576, 4092, 4094

z.-tiñ 4091, 4119, 7212

zeñbirekşi: Topların yapımı ve kullanılmasıyla ilgilenen kişi veya askeri birlik

z.-lerdiñ 4113

z.-lerge 4110

z.-ni 4143

zeñbirekti: Topu olan, toplu askerî birlik

z. 183, 3755, 4606, 5912, 7662, 8208, 8260, 8569

zèbir: A. Cefa, eziyet, zulüm

z. 8113

zèbirlik: Zalimlik, gaddarlık

z. 3457

zeket: A. Müslüman Kazaklardan alınan vergi, zekat vergisi.

z. 125, 1544, 1558, 1559, 7229, 7501, 7530, 8177, 8415, 8891

z.-ten 1549

z.-ti 8763

z.-tiñ 7501

zeketşi: Zekat vergisini toplayan asker veya görevli

z. 8760

zeki-: Bağırarak, nara atmak

z.-p 390

zemtemir: Demir yolu yapımında çalışan görevli

z. 3853

z.-lerge, 3822

zer: Altın, süs eşyası ve giysilere koyulan sarı renkte metal.

z. 653, 689

zerik-: Canı sıkılmak, bıkmak, usanmak

z.-(gi)p 8267

zerle-: nakışlamak, işlemek, süslemek

z.-gen 655, 1479

zerlev: Nakışlama işi, süsleme

- z. 1411
- zerli:** Altın işlemeli, nakışlı, süslü
- z. 654, 1711
- zertte-:** Araştırmak, bilimsel araştırma yapmak, incelemek
- z.-gen 7707
- zerttev:** İnceleme , araştırma
- z.-ge 6020
- zerttevşi:** Araştırmacı, bilimsel araştırma yapan kişi
- z. 3853
- zèr:** A. Zehir; iç sıkıntısı, acı
- z.-in 7007
- zère:** Korku
- z.-lerin 492
- z.-mizdiñ, 3758
- z.-si 3023, 6385, 7778
- z.-sin 5986
- zère-ķut:** Korku, endişe
- z.-ı 3567
- zèrli:** Hiddetli, öfkeli, gazaplı
- z. 37 1298
- zèvlim:** A. Yüce, çok büyük,
- z. 4748, 4799, 7113
- zımıra-:** Hızlı, gitmek, birden fırlamak
- z.-p 5030
- zımdan:** F. Zindan, ceza evi hapisane
- z.-ğa 2035
- zıt-:** Gözden kaybolmak, tüymek, sıvışmak
- z.-ıp 1087, 4379, 7801
- zıta jönel-:** Sessizce sıvışıp gitmek
- z. j.-di 44, 4895
- zilden-:** Öfkelenmek, sinirlenmek
- z.-e 6648
- zildeg:** Çok ağır, gülle gibi
- z. 2495, 2497, 4815, 7855
- zildi:** Sinirli, hiddetli, kinli, öfkeli
- z. 3874
- zirek:** Akıl, zeka
- z. 3851
- zirektik:** Akıllılık, zekilik
- z. 6324
- ziyan:** F. Zarar, ziyan, kayıp
- z. 6050, 6172, 6470, 7434
- z.-nan 3688
- ziyandı:** Zararlı, ziyanlı
- z. 7193
- ziyarat:** A. Mezar; türbe, ziyaret
- z. 3591, 6533, 7159
- z.- ka 8447
- zombılıķ:** Zorbalık, zorluk
- z. 6801
- zor:** F. 1. Güç, çetin, zor
- z. 7052
2. Güçlü, etkili, kuvvetli
- z. 1142
3. Büyük, iri, kocaman

z. 301, 671, 890, 1713, 1843, 2841,
3589, 4733, 5250, 6678, 6683,
8758, 8849

zorl k- Yorulmak, g c sarfetmek

z.-(gı)p 6040

zorl tır- Aşırı yükleyip yormak, çok
yormak

z.-ıp 982

zorla- Zorlamak, zor kullanmak, mecbur
etmek

z.-p 7582

zorlav: Zorlama, zor akoşma, mecbur etme

z. 79

z.-ga, 3174

zorl k: Gaddarlık, adaletsizlik

z. 6801

z.-(g)ınan 5243

z.-ka, 5219

z.-tan, 5273

zulm: A. Zalim, gaddar, şerir

z. 4106

z.-ı 1426

zulmd k-javızd k: Zalimlik, kötülük,
gaddarlık

z.-pen 2326

zurna: Zurna

z. 1401

5. SONUÇ:

o Kazak edebiyatının son dönem en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan İlyas Esenberlin, Ekim Devrimi'nden hemen önce 5 Ekim 1915'te doğmuş ve acı bir tesadüf, 5 Ekim 1983'te yani 68. doğum gününde hayata gözlerini yummuştur. Bu 68 yıllık yaşamın bakiyesi ardında bıraktığı 17 birbirinden değerli eser olmuştur. Esenberlin adeta modern bir destancı, bir "Manasçı" gibi yaşamıştır. Esenberlin'i başta Kazak gençleri olmak üzere okuyucuları için Kazak tarihini, kültürünü, dilini öğreten bir öğretmen olarak tanımlamak yanlış olmaz.

o Esenberlin yalnızca burada konu edindiğimiz "Kahar" romanında bilinen Kazak sözlüklerinde olmayan 44 sözle Kazak sözlüğüne tek başına, tek eserle katkıda bulunmuştur.

o Kahar romanı adeta bir atasözleri ve deyimler sözlüğü gibidir. Metinde anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri veciz ve özlü bir şekilde ifade eden 115 kalıp söz tespit edilmiştir.

o Kahar romanının söz varlığı isim, fiil, edat ve bağlaçlar dahil 91.740 sözden ibarettir.

o Dizindeki madde başlarının sayısı özel adlarda dahil 7.695 olarak tespit edilmiştir. Madde başı olan bu söz varlığının 1.942'si fiil, 5753'ü isimdir. Buna göre fiiller genel toplamın % 25,2'sini, isimler ise % 74,8'ini oluşturmaktadır.

o Dizinde yer alan alt maddelerin sayısı 1502 olarak belirlenmiştir.

o Metinde 613 alıntı söze rastlanmıştır. Bunlardan 325'i Arapça, 146'sı Farsça, 142'si ise Rusça'dan alıntılanmıştır. Ayrıca 6 alıntı söz Arapça-Farsça söz ve yapı birleşimiyle, 3 alıntı söz Farsça-Arapça söz ve yapı birleşimiyle, 1 söz de Arapça-Rusça söz ve yapı birleşimiyle tespit edilmiştir. İlâveten 1 söz de (hanpadşayım < han + padişah + eme) Türkçe-Farsça-Türkçe söz ve yapı birleşimi olarak belirlenmiştir.

o Buna göre alıntı sözlerin toplam madde başı söz varlığındaki oranı yalnızca % 8'dir. Genel alıntılar toplamının %53'ü Arapça, %24'ü Farsça ve %23'ü ise Rusçadır.

o Metinde 1 sözün (Yun. kerevet “sedir, divan, kerevet”) Yunanca kökenli olduğu tespit edilmiştir. Ancak tarihte Yunanca ile Kazakça bizim bildiğimiz bir şekilde hiç denk gelmemişlerdir. Bu sözün Rusça aracılığıyla öğrenildiğini, yani aracı dil olarak Rusçanın üzerinden Kazakçaya geçtiği yorumunda bulunulabilir. Bu nedenle bu söz de Rusçaya dahil edilmiştir.

o Metinde toplam 602 madde başı sinonim tespit edilmiştir. Bu sinonimlerden 443'ü isimlerden oluşmuş sinonimlerdir yani genel sinonimlerin %73'ü isimlerden oluşmuştur; %21'lik oranla ikinci sırayı 128 fiil sinonimi almaktadır; %4'lük oranla 24 edat ve zarflardan oluşmuş sinonim tespit edilmiştir. %1'lik oranda ise 7 adet ikilemelerden oluşan sinonim bulunmuştur. Bu oranlar içinde isimlerin ilk sırada yer alması herhangi bir dilin genel sinonim sözler varlığı için de aynılık gösterir. Bu durum KTSS'de ele alınmış ve ünlü Kazak bilgini Eset Bolganbayev'in Kazak tilindeki sinonimler süzdüğü adlı eserinde Kazakçadaki sinonimlerin fiillerden ziyade isimlerden oluştuğunu ispatlamıştır (KTSS 2005: 10)

o Metinde yer alan sinonimlerin konulara göre sınıflandırılması ile ilgili de şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Buna göre, metinde her türlü canlı ve cansız nesnelere nitelikleriyle ilgili 151 sinonim söz % 34'lük oranla toplam isim türünden sinonimler içinde ilk sırada yer almaktadır. Köşpendiler-Kahar gibi bir romanda nesnelere her türlü özellikleriyle tasvir edilmesi niteliklerle ilgili sinonimlerin ilk sırada bulunmasının başlıca nedenidir. Abay Kunanbayev ve sonrasında Muhtar Evezov ile zirveye çıkan Kazak edebiyatı ve tasvir yeteneği, onların devamcısı olan İlyas Esenberlin'de de burada bir kesit olarak aldığımız sinonim sözlerde, nitelemelerin ilk sırada gelmesinin bir diğer nedeni olarak düşünülebilir.

o Metindeki sinonimler arasında toplum ve doğayla ilgili sinonimlerin öne çıkması dikkat çekicidir. Toplumla ilgili 51 (%11,5), doğayla ilgili ise 21 sinonim (%5), günümüz modern Kazak toplumunun eskiden olduğu gibi bugün de sosyal durumunu ve

doğayla iç içeliğini gösterir. Öyle ki, bu kavram alanlarını oluşturan sözleri, Kazak dilinin sunduğu zengin sinonim sözlerle rahatça karşılamışlardır. Akrabalıkla (12) ilgili sinonimlerin zenginliği de bunu destekler niteliktedir.

KAYNAKLAR

Genel Kaynaklar

AKAR, Ali (2003), -GAn Sıfat-Fiil Eki”, Tübar-XIV-/2003-Güz, s. 103-115.

AKBABA ERGÖNENÇ, Dilek, (2011) Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri. Grafiker Yayınları, Ankara

AKSAN, D. (1997), Anlambilim – Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin yay., Ankara.

AKSAN, D. (2003), Doğan Aksan, En Eski Türkçe'nin İzlerinde, Multilingual yay., İstanbul.

AKSAN, D. (2004), Doğan Aksan, Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma, Dilbilim ve Türkçe Yazıları, Multilingual yay., İstanbul.

ARAT, R. R. (1953) “Türk Şivelerinin Tasnifi” Türkiyat Mecmuası, X, s.59-138+1.

ARAT, R. R. (1964), “Kazakistan”, İslam Ansiklopedisi, 7. cilt, s: 498.

ARAT, R. R. (1979), Kutadgu Bilig I Metin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (=KB).

ATMACA, E. (2012), “Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişmeleri”, Turkish Stuides, Volume 7/3, Summer 2012, p. 275-298, Ankara.

ATSIZ, H. N. (1973), “Alaş”, Ötüken, Sayı: 10, İstanbul.

AYAN, Ekrem (2008), Ibray Altınsarin-Hikâye ve Şiirlerinin Dili (Hayatı-Dilciliği-Eserleri/Gramer-Metin Dizin) (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BANG, W. (1996), Köktürkçeden Osmanlıcaya, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin. (2004), Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAYKUZU, Tilla, Deniz (1999), Kazakların soy, damga ve uranları, Türk Dünyası Araştırmaları, s. 118, İstanbul

BERDİBAYEV, R. (1979), Kazak Tarihi Romanı, Gılım, Almatı.

BOZKURT, Fuat (1999), Türklerin Dili, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

CRYSTAL, D. (2003), David Crystal, A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Fifth Edition, Blackwell Publishing

DEMİR, Abdullah (1998), Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, Ötüken, Ankara.

DENY, Jean (1941), Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Terc. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

DEVLET, Nadir (1993), Çağdaş Türkîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek cilt, Çağ Yayınları, İstanbul.

DILAÇAR, Agop (1974, Gramer: Tanımı, Adı, kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1987), Kök Türkler. Kut, Küç, Ülüg, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.

ECKMANN, Janos (2003), Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ.

ERCİLASUN Güljanat (2007), Stalin Döneminde Kazak Aydınlarının Tasfiyesi, Stalin ve Türk Dünyası, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaison Şahin, İstanbul.

ERCİLASUN, A. B. (1992), Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Akçağ, Ankara.

ERCİLASUN, A. B. (2004), Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ.

ERCİLASUN, A. B. (2006), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-, Basit Çekim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, A.B. (1984), Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Ankara, Gazi Ün. Yay.

ERDAL, Marcel (2004), A Grammar of Old Turkic, Leiden: Brill.

ERGİN Muharrem (2000), Türk Dil Bilgisi. 21. Baskı, İstanbul: Bayrak Yayınları.

ESENBELİN, İ.(1998), Köşpendiler-Kahar, Almatı, 1998.

GABAİN, A. M. (2000), Eski Türkçenin Grameri (çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara.

GEMALMAZ, E. (1995), “Türkçenin Morfo-Sentaktik Yapısı”, TDAY-B, Ankara.

GÖMEÇ, Saadettin (1996), Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Konya.

GRØNBECH, K. (2000), Türkçenin Yapısı (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (1990), Türkçede -sA Şart Gerundiyumu (zarf-fiil) Üzerine, Türk Dili, TDK, ANKARA.

GÜLSEVİN, Gürer (2007), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜZEL S. (2010), Türkçede -IA-p > +IAp Zarf Kalıplaşması: Tatarca ve Başkurtça Örneği”, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Ankara

HACIEMİNOĞLU, N. (1992) Türk Dilinde Edatlar, MEB yay., İstanbul.

HACIEMİNOĞLU, N. (2003). Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.

ISKAKOV, Ahmedî (1991), Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya; Ana Tili, Almatı.

İBATOV, Arsen Medetoviç (1966), Kazak Tilindegi Esimdikterniñ Tarihinan, Almatı, Gılım.

İNAN, A. (1998), Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi (Labial Atraksiyon) Meselesi, Makaleler ve İncelemeler II. cilt, TTK yay., Ankara

İSMAİL Zeyneş, (2002), Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KAFALI, Mustafa (1976), Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim (2006), Türk Milli Kültürü, Ötüken, İstanbul.

KARA A., YEŞİLOT O., (2011), Avrasya'nın Yükselen Yıldızı: Kazakistan, İTO Yayınları: İstanbul.

KARA, A., (2009) Son Nüfus Sayımının Işığında Kazakların Demografik Gelişimi, 2023 Dergisi, Sayı: 101

KARAAĞAÇ, Günay (1989), "Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?", Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V, İzmir, s. 81-90.

KARAAĞAÇ, Günay (2009), Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2005), Kırgız Türkçesi Grameri, Ankara: Akçağ.

KAYDAROV, E. T. (2002), Kazak Tili, Türki Tilderi, Astana: 314-328

KEÑESBAYEV, İ.; MUSABAYEV, G. (1993), Kazirgi Kazak Tili Leksika-Fonetika, Almatı: Mektep.

KOCASAVAŞ, Yıldız (1999), Türkçede Şahıs Zamirleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KOÇ, Kenan; Doğan, Oğuz (2004), Kazak Türkçesi Grameri, Ankara: Gazi.

KONONOV, A. N. (2001), Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2007), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KOSIMOVA, Gülbanu (2007), Kazak Tilinin Tarihi, Bayanjürek, Almatı.

Lİ, Yong-Song (1999), Türk Dillerinde Akrabalık Adları, İstanbul: Simurg.

MANSUROĞLU, M. (1953), Türkçede “-ğu” Ekinin Fonksiyonları, Türkiyat Mecmuası, Cilt: 10, İstanbul

MENDİKULOVA, Gülnara (2010), Kazak Diasoprası ve İrredantları (Çev.: Almagül İsina), TASAM, İstanbul.

ORALBAYEVA, N., T. ABDİĞALİYEVA, B. GALABAYEV, (1993), Pratiklik Kazak Tili, Ana Tili, Almatı.

ÖNER M., KAYA, M. Y., ÖZŞAHİN M. (2005), Lehçe-i Tatarî'nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme, Altın Orda ve Varisleri İkinci Uluslararası Konferansında sunulan bildiri, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 22-24 Nisan, İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖNER, Mustafa (2007), Tatar Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet Bican ERCİLASUN), Akçağ, Ankara.

ÖNER, Mustafa (2011a), “Kırım-Tatar Türkçesinde Sıfır Morfem”, Türkçe Yazıları, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 231-235.

ÖNER, Mustafa (2011b), “Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi”, Türkçe Yazıları, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 31-38.

ÖNER, Mustafa (2011c), “Türk Türkçede Soru ve Belirsizlik”, Türkçe Yazıları, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 273-282.

ÖNER, Mustafa (2011ç), “Türkçede Çekim Edatlarının Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları”, Türkçe Yazıları, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 39-47.

ÖZKAN, Nevzat (1997), Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat, Geçit Yayınları, Kayseri.

ÖZKAN, Nevzat (2007), Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÖZTEKTEN, Özkan (2010), 18 . Yüzyılda Karışık Dilli Bir Metin Bahâdur Şâh’ın Arz-Nâmesi, Kömen, Konya

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

POPPE, Nicholas (1965) Introduction to Altaic Linguistics, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

RÁSONYÍ, László (1993), Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

RUSTEMOV, L. Z., (1982), Kazirgi Kazak Tilindegi Kirme Sözderi, Gılım, Almatı.

SAKHİPOVA, Farida (2007), Kazak Türkçesinin Merkezî, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları I, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SARAY, Mehmet (2004), Kazakların Uyanışı, TİKA, Ankara.

SEREBRENNİKOV, B.A.- Gadjieva, N. Z. (2002), (Ter. Tofig Hacıyev), Türk Dillerinin Mügayiseli Tarihi Grammatikası, Bakı, Seda.

ŞİMŞİR, Nahide (2008), Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ŞİRİN USER, Hatice (2006), Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞİRİN USER, Hatice (2009), Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Konya: Kömen Yayınları.

TAMİR, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, Editör: ERCİLASUN, Ahmet B., Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.

TAN, Ali (2010), Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Talat (2000), Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul: Simurg.

TEKİN, Talat; Ölmez, Mehmet (2003) Türk Dilleri -Giriş-, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.

TİMURTAŞ, F. Kadri (1994), Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl, Gramer, Metin, Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul

TOGAN, Z. V. (1981), Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, C. I, İstanbul: Aksiseda Matbaası.

TÜRK, Vahit (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri” TDAY Belleten, s. 291-340, Ankara.

TÜRK, Vahit (2004), “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)” V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004, Ankara. TDK s. 2993-3006.

VARDAR, Berke-GÜZ, N. vd (1980), Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.

Sözlükler

Arap-İran Kirme Sözderiniñ Kazakşa-Orısşa Tüsindirme Sözdigi (1989), Leniñil Ziyabekoviç RUSTEMOV, Mektep, Almatı.

Avıl Şaruvaşılıgı Sözdigi (1992), H. Tilemisov, E. Ramazanov, Kaynar, Almatı

Büyük Rusça Türkçe Sözlük (1996), İstanbul: Multilingual Yay.

CAFEROĞLU, A. (1993), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford: Clarendon Press (=EDPT).

Dialektologiyalık Sözdik (2007), Arıs, Almatı

Frazeologiyalık Sözdik (2007), Arıs, Almatı

Kazakh-English Dictionary (1966), Boris SHNITNIKOV, London-The Hague-Paris.

Kazak Edebiy Tiliniñ Sözdigi (2011), On bes tomдық, Almatı

Kazak Tiliniñ Sinonimder Sözdigi (2005), Red.: Seydin Bizakov, Almatı: (=KTSS)

Kazak Tiliniñ Sözdigi (1999), Eset Bolganbayev vd., Almatı.

Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi, Almatı, I:1974, 695 s.; II:1976, 695 s.; III:1978, 671 s.; IV:1979, 671 s.; V:1980, 639 s.; VI:1982, 623 s.; VII:1983, 671 s.; VIII:1985, 591 s.; IX:1986, 559 s.; X:1986, 510 s. (=KTTS)

Kazak Türkçesi Sözlüğü (1984), Hasan ORALTAY, Nuri YÜCE, Saadet PINAR, İstanbul.

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, (2003) Kenen, KOÇ, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, Turan, Türkistan.

KORKMAZ, Z. (2008) Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.

MUSTAFAYEV, E. M.; TŞERBİNİN, V. G. (1996) Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.

Sözdik (Kazakşa-Orısşa; Orısşa-Kazakşa) Kaldıbay Bektayulı, Almatı.

Turaktı Teñevler Sözdigi, (2007) Arısı, Almatı

Türkçe Sözlük (2009), TDK, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

21 Şubat 1980’de Ankara’da doğdu. İlkokulu Ankara Aydınlikevler İlköğretim Okulu’nda, ortaokulu Elazığ Mezre Ortaokulu’nda, liseyi ise Elazığ Mehmet Akif Ersoy Lisesi’nde tamamladı. 1998 yılında girdiği Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Bilim Dalı’nda başladığı yüksek lisans öğrenimini “Mostay Kerim’in Şiirleri, (Giriş-Metinler-Dizin)” başlıklı tezi savunarak 2005 yılında tamamladı. Kaya, 2005 yılından bu yana Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

ÖZET

Tezin adı: İlyas Esenberlin'in "Köşpendiler" Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)

Hazırlayan: Mehmet Yasin KAYA

Türkoloji araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Kazakça, günümüzde tarihî Kıpçak Türkçesinin en önemli devamcılarında biridir. Gerek yayılım alanlarının diğerk çağdaş Türk yazı dillerine göre genişliğı gerekse bilinçli dil politikaları nedeniyle gösterdiği gelişme, Kazakçayı bu araştırmalar içerisinde çok başka bir yere taşımıştır. Anılan çalışmalara bir katkı oluşturması bakımından bu projede, Kazak edebiyatının en güçlü isimlerinden biri olan İlyas Esenberlin'in "Köşpendiler" adlı romanı konu edilmiştir. Çalışmamız Giriş, İnceleme Metin, Dizin ve Sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Kazaklar ve Kazakça hakkında bilgi verilmesinin ardından, Dil İncelemesi bölümünden oluşan bir İnceleme kısmı hazırlanmıştır. Metin kısmı Transkripsiyon ve Türkiye Türkçesine Aktarma biçiminde iki başlıkta ele alınmış, Dizin kısmı ise sözlerin çekim şekillerini gösterir tarzda hazırlanmıştır. Sonuç bölümünde ise tüm bu çalışmaların neticesinde ulaştığımız belirlenmeler maddeler halinde paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kazak Türkçesi, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, İlyas Esenberlin, Köşpendiler.

ABSTRACT

Name of Thesis: A Grammatical Study of Kazakh on Ilyas Esenberlin's Novel Named "Nomads" (Introduction-Texts-Indexes)

Prepared by: Mehmet Yasin KAYA

Kazakh language that has an important place in Turkology researches is one of the most significant continuations of Kipchak Turkish. Both the extend of spread area in regard to other contemporary Turkish written languages and the development it exhibits owing to conscious language policies moved Kazakh language in an different place among these studies. So as to create a contribution to the mentioned studies, this project has chosen "Nomads" novel of Ilyas Esenberlin who is one of the strongest name of Kazakh Literature. Our study consists of five parts that are Introduction, Analysis, Text, Indexes and Conclusion. After providing information about Kazakh and Kazakh language in the Introduction, an Analysis part is prepared which includes Language Analysis. Text part consists of two titles that are Transcription and Turkish Transcription whereas Indexes are prepared in a way which indicates conjugation modes of words. In Conclusion part, all the determinations we reached as a result of this study are given as items.

Key Words: Turkish, Kazakh Turkish, Phonology, Morphology, Ilyas Esenberlin, Nomads.